ANTHONY GIDDENS

[Sosyoloji

] kırmızı (

Sosyoloji

Sosyoloji

Anthony Giddens

ISBN: 978-975-9169-41-X

SOSYOLOJİ / ANTHONY GIDDENS

1. Baskı: Kırmızı Yayınları, Eylül 2012

Genel Yayın Yönetmeni: Oktay Özdemir

Dizgi: Kırmızı Yayınları

Baskı ve Cilt:
Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
Beysan Cad. No: 26 Acar Binası
34524 Haramidere - Beylikdüzü / İstanbul
Tel: 0 212 422 18 34 Fax: 0 212 422 18 04

© Kırmızı Yayınları, 2008, İstanbul
© Polity Press Ltd., Cambridge

Kırmızı Yayınları
Refik Saydam Cd. Akarca Sk. No: 41
Tepebaşı-Beyoğlu / İstanbul
Tel: 0 212 253 53 25
www.kirmiziyayinlari.com

Kırmızı Yayınları bir OPUS LTD. ŞTİ. kuruluşudur.

Sosyoloji

Anthony Giddens

Yayıma Hazırlayan

Cemal Güzel

Yayıncının notu:

1, 2, 5, 6, 18, 19. Bölümler ile Sözlük kısmını **Hüseyin Özel**;
3, 4. Bölümleri **Abdülkadir Sönmez**;
7, 20, 22. Bölümleri **Zeynep Mercan**;
8, 11, 12, 16, 21. Bölümleri **İsmail Yılmaz**;
9. Bölümü **Eren Rızvanoğlu**;
10. Bölümü **Mehmet Ali Sarı**;
13, 15. Bölümleri **Şebnem Pala Güzel**;
14. Bölümü **Eren Rızvanoğlu** ve **Mehmet Ali Sarı**;
17. Bölümü **Muttalip Özcan** çevirmiştir.

İçindekiler

1	Sosyoloji Nedir?	36
2	Küreselleşme ve Değişen Dünya	64
3	Sosyolojik Soru Sorma ve Cevaplama	106
4	Sosyolojide Kuramsal Düşünme	136
5	Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam	164
6	Toplumsallaşma, Yaşam Akışı ve Yaşlanma	198
7	Aileler ve Mahrem İlişkiler	242
8	Sağlık, Hastalık ve Engellilik	292
9	Tabakalaşma ve Sınıf	336
10	Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Refah	382
11	Küresel Eşitsizlik	428
12	Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet	478
13	Irk, Etniklik ve Göç	528
14	Modern Toplumda Din	576
15	Medya	628
16	Örgütler ve Ağlar	680
17	Eğitim	728
18	Çalışma ve Ekonomik Yaşam	788
19	Sapkınlık ve Suç	838
20	Siyasa, Hükümet ve Terörizm	888
21	Şehirler ve Kentsel Alanlar	942
22	Çevre ve Risk	988
Kaynakça		1023
Sözlük		1051
İndeks		1081

Ayrıntılı İçindekiler

1 Sosyoloji Nedir? 36
Sosyolojik bakış açısı 38
Sosyoloji uğraşısı 41
Sosyolojik düşüncenin gelişimi 42
Kuramlar ve kuramsal yaklaşımlar 42
İlk kuramcılar 44
Modern kuramsal yaklaşımlar 55
Sosyolojide kuramsal düşünce 59
Çözümleme düzeyleri: Mikrososyoloji ve Makrososyoloji 60
Sosyoloji yaşamımızda bize nasıl yardımcı olur 61
Özet 63
İnternet bağlantıları 63

2 Küreselleşme ve Değişen Dünya 64
Toplum türleri 67
Kaybolan dünya: Modernlik öncesi toplumlar ve kaderleri 67
Modern dünya: Sanayi toplumları 73
Küresel gelişme 75
Toplumsal değişme 77
Toplumsal değişme üzerindeki etkiler 79
Modern dönemde değişme 82
Küreselleşme 83
Küreselleşmeye katkıda bulunan etkenler 84
Küreselleşme tartışması 93
Küreselleşmenin etkileri 96
Sonuç: Küresel bir yönetim gereksinimi 102
Düşünme soruları 104
Ek kaynaklar 104
İnternet bağlantıları 105

3 Sosyolojik Soru Sorma ve Cevaplama 106
Sosyolojik sorular 109
Bilimsel yaklaşım 112
Araştırma süreci 113
Nedeni ve sonucu anlamak 116
Nedensellik ve birlikte değişme 116
Araştırma yöntemleri 120
Etnografya 120
Derleme 122
Deneyler 125
Yaşam öyküleri 125
Karşılaştırmalı araştırma 126
Karşılaştırmalı ve tarihsel araştırmayı birleştirme127
Gerçek dünyada araştırma: yöntemler, sorunlar ve tuzaklar 127
İnsan denekler ve ahlâki sorunlar 128
Sosyoloji sadece aşikar olanın yeniden ifade edilmesi mi? 129
Sosyolojinin etkisi 130
Özet 133
Düşünme soruları 134
Ek kaynaklar 134
İnternet bağlantıları 135

4 Sosyolojide Kuramsal Düşünme 136
Max Weber: Protestan Ahlakı 139
Dört kuramsal mesele 141
Yapı ve eylem 143
Uzlaşma ve çatışma 145
Toplumsal cinsiyet meselesi 147
Modern dünyanın biçimlenmesi 149
Yeni sosyolojik kuramlar 152
Postmodernizm 152
Michael Foucault 153
Dört çağdaş sosyolog 155
Jürgen Habermas: demokrasi ve kamusal alan 155
Ulrich Beck: küresel tehlike toplumu 156
Manuel Castells: ağ ekonomisi 158
Anthony Giddens: toplumsal dönüşlülük 159

Sonuçlar 161
Özet 161
Düşünme soruları 161
Ek kaynaklar 161
İnternet bağlantıları 162

5 Tolumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam 164
Gündelik yaşamın incelenmesi 168
Sözel olmayan iletişim 169
"Yüz", jestler ve duygular 169
Sözel olmayan iletişim ve toplumsal cinsiyet 171
Etkileşimin toplumsal kuralları 172
Paylaşılan anlayışlar 173
Garfinkel'in deneyleri 174
"Etkileşimsel yıkıcılık" 175
Tepki haykırışları 177
Etkileşimde yüz, beden ve konuşma 178
Karşılaşmalar 178
İzlenim yönetimi 180
Kişisel uzam 184
Zaman ve uzamda etkileşim 186
Saat zamanı 186
Toplum yaşamı ve uzam ile zamanın düzenlenmesi 187
Kültürel ve tarihsel bakış açısından günlük yaşam 187
Gerçekliğin toplumsal olarak kurulması: sosyolojik tartışma 190
Siberuzayda toplumsal etkileşim 192
Sonuç: Yakınlık zorlanımı mı? 195
Özet 196
Düşünme soruları 197
Ek kaynaklar 197
İnternet bağlantıları 197

6 Toplumsallaşma, Yaşam Akışı ve Yaşlanma 198
Kültür, toplum ve çocuğun toplumsallaşması 201
Çocuk gelişimi kavramları 201
Toplumsallaşma eyleyenleri 204
Toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması 208
Anne-baba ve yetişkinlerin tepkileri 208
Toplumsal cinsiyetin öğrenilmesi 209
Öykü kitapları ve televizyon 210
Cinsiyet ayrımı yapmadan çocuk yetiştirmenin güçlüğü 211
Sosyolojik tartışma 212
Yaşam akışı boyunca toplumsallaşma 215
Çocukluk 215
Yeni yetme 216
Genç yetişkinlik 217
Olgun yetişkinlik 217
Yaşlılık 218
Yaşlanma 218
Birleşik Krallık toplumunun grileşmesi 220
İnsanlar nasıl yaşlanır? 221
Yaşlanma: rakip sosyolojik açıklamalar 224
Birleşik Krallık'ta yaşlılığın özellikleri 226
Yaşlanmanın siyaseti 233
Dünya nüfusunun grileşmesi 237
Özet 240
Düşünme soruları 241
Ek kaynaklar 241
İnternet bağlantıları 241

7 Aileler ve Mahrem İlişkiler 242
Temel kavramlar 246
Tarihte aile 248
Aile yaşamının gelişimi 248
Hiç olmadığımız biçim: geleneksel aileyle ilgili söylenler 250
Dünya çapında aile örüntülerindeki değişimler 251
Birleşik Krallık'ta aileler ve mahrem ilişkiler 253
Topluca ıralayıcılar 253

Aile örüntülerinde gelişim ve çeşitlilik 254
Aile içi eşitsizlik 257
Mahrem ilişkide şiddet 260
Eviçi şiddet 261
Boşanma ve ayrılık 263
Aile yaşamıyla ilgili değişen tutumlar 269
Yeni eşleşikler ve üvey aileler 271
Evliliğin ve aile yaşamının geleneksel biçimlerinin seçenekleri 274
Aileye ve mahrem ilişkilere kavramsal bakışaçıları 279
İşlevselcilik 279
Feminist yaklaşımlar 280
Yeni bakışaçıları 281
Sonuç: Aile değerleriyle ilgili tartışma 286
Özet 289
Düşünme soruları 290
Ek kaynaklar 290
İnternet bağlantıları 291

8 Sağlık, Hastalık ve Engellilik 292
Beden sosyolojisi 294
Sağlığın ve hastalığın sosyolojisi 297
Sosyolojik bakış açılarından tıp 301
Değişen dünyada tıp ve sağlık 308
Sosyolojik bakış açılarından sağlık ve hastalık 309
Sağlığın toplumsal temeli 314
Sınıf ve sağlık 315
Toplumsal cinsiyet ve sağlık 319
Etniklik ve sağlık 322
Sağlık ve toplumsal uyum 323
Engellilik sosyolojisi 324
Bireysel engellilik modeli 325
Toplumsal engellilik modeli 325
Birleşik Krallık'ta ve dünyada engellilik 331
Özet 334
Düşünme soruları 335
Ek kaynaklar 335
İnternet bağlantıları 335

9 Tabakalaşma ve Sınıf 336
Tabakalaşma dizgeleri 340
Kölelik 341
Kast 341
Mülk 343
Sınıf 344
Sınıf ve tabakalaşma kuramları 345
Karl Marx'ın kuramı 345
Max Weber'in kuramı 346
Erik Olin Wright'ın sınıf kuramı 348
Sınıfı Ölçmek 349
John Goldthorpe: sınıf ve meslek 350
Golydthorpe'un sınıf şemasının değerlendirilmesi 352
Bugünkü Batı toplumunda toplumsal sınıf ayrımları 354
Üst sınıf sorunu 354
Orta sınıf 358
İşçi sınıfının değişen yapısı 359
Altsınıf mı? 361
Sınıf ve yaşam tarzı 366
Toplumsal cinsiyet ve tabakalaşma 368
Toplumsal hareketlilik 372
Karşılaştırmalı hareketlilik incelemeleri 372
Aşağı doğru hareketlilik 374
Britanya'da toplumsal hareketlilik 375
Britanya bir meritokrasi midir? 377
Sonuç: sınıfın önemi 377
Özet 378
Düşünme soruları 380
Ek kaynaklar 380
İnternet bağlantıları 381

10 Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Refah 382
Yoksulluk 385
Yoksulluk nedir? 385
Yoksulluğu ölçmek 387
Kimler Yoksuldur? 392

Yoksulluğu açıklamak 397
Yoksulluk ve toplumsal hareketlilik 399
Toplumsal dışlanma 402
Toplumsal dışlanma nedir? 402
Toplumsal dışlanma örnekleri 405
Suç ve toplumsal dışlanma 409
Refah Devleti 411
Refah devleti kavramları 411
Birleşik Krallık'ta refah devleti 413
Sonuç: değişen dünyada yoksulluk ve refah 423
Özet 425
Düşünme Soruları 426
Ek kaynaklar 426
İnternet bağlantıları 426

11 Küresel Eşitsizlik 428
Küresel Ekonomik Eşitsizlik 434
Yüksek gelirli ülkeler 636
Orta gelirli ülkeler 436
Düşük gelirli ülkeler 437
Küresel eşitsizlik artıyor mu? 438
Zengin ve Yoksul Ülkelerde Yaşam 440
Sağlık 440
Açlık, yetersiz beslenme ve kıtlık 441
Eğitim ve okuryazarlık 445
Yoksul Ülkeler Zenginleşebilir mi? 446
Kalkınma kuramları 451
Kalkınma kuramlarının değerlendirilmesi 459
Uluslararası örgütlerin rolü ve küresel eşitsizlik 460
Değişen bir dünyada küresel ekonomik eşitsizlik 462
Dünyadaki Nüfus Artışı 465
Nüfus çözümlemesi: demografi 466
Nüfus değişiminin dinamikleri 467
Malthusçuluk 468
Demografik geçiş 470
Değişimle ilgili beklentiler 471

Özet 476
Düşünme soruları 477
Ek kaynaklar 477
İnternet Bağlantıları 477

12 Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet 478
İnsan cinselliği 483
Biyoloji ve cinsel davranış 483
Cinsel davranış üzerindeki toplumsal etkiler 484
Cinsellik ve üreme teknolojileri 487
Batı kültüründe cinsellik 489
Cinsel yönelim 497
Cinsel yönelim doğuştan mıdır yoksa öğrenilir mi? 498
Eşcinselliğe yönelik tutumlar 501
Gay ve lezbiyen sivil haklar hareketi 502
Toplumsal cinsiyet 504
Toplumsal cinsiyet ve biyoloji: farklılıklar doğal mı? 505
Toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması 506
Toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetin toplumsal kuruluşu 508
Dişillikler, erillikler ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiler 509
Toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili bakış açıları 514
İşlevselci yaklaşımlar 515
Feminist yaklaşımlar 516
Sonuç: Toplumsal cinsiyet ve küreselleşme 524
Özet 526
Düşünme soruları 527
Ek kaynaklar 527
İnternet bağlantıları 527

13 Irk, Etniklik ve Göç 528
Ana kavramlar 533
Irk 533
Etniklik 535
Azınlık grupları 537
Ön yargı ve ayrımcılık 538
Irkçılık 540

Irkçılığın sosyolojik yorumları 542
Etnik bütünleşme ve çatışma 544
Etnik bütünleşme modelleri 544
Etnik çatışma 546
Birleşik Krallık'ta göç ve etnik farklılık 548
Göç 548
Etnik çeşitlilik 553
Etnik azınlıklar ve emek pazarı 555
İskan 560
Ceza hukuku sistemi 563
Kıta Avrupası'nda göçmenlik ve etnik ilişkiler 565
Göç ve Avrupa Birliği 566
Küresel Göç 568
Göç hareketleri 569
Küreselleşme ve göç 570
Küresel diasporalar 571
Sonuç 573
Özet 574
Düşünme soruları 574
Ek kaynaklar 575
İnternet bağlantıları 575

14 Modern Toplumda Din 577
Sosyoloji kuramları ve düşünceleri 580
Din üzerine sosyolojik çalışmalar 580
Din üzerine kuramlar 582
Gerçek dünya dinleri 588
Totemizm ve animizm 588
Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet 589
Uzakdoğu dinleri 591
Dini örgütler 592
Hıristiyanlık, toplumsal cinsiyet ve cinsellik 598
Laikleşme ve dinsel diriliş 601
Laikleşme 601
Avrupa'da din 603
Birleşik Krallık'ta din 606

Laikleşmenin değerlendirilmesi 615
Köktendincilik 617
Özet 626
Düşünme soruları 627
Ek kaynaklar 627
İnternet bağlantıları 627

15 Medya 629
Geleneksel ve yeni medya 632
Geleneksel medya 632
Yeni medya 638
Medya üzerine kuramsal yaklaşımlar 644
İşlevselcilik 644
Çatışma kuramları 645
Yeni kuramlar 647
Önyargı ve medya: Glasgow Üniversitesi Araştırma Grubu 652
Televizyon Haberleri 652
İzleyiciler ve medyanın etkileri 654
İzleyici araştırmaları 654
Medyanın etkileri 656
Medyanın Denetimi 659
Siyasi denetim 659
Küresel medya ve demokrasi 664
Küresel çağda medya 665
Müzik 666
Sinema 668
Medyanın süper şirketleri 669
Medya emperyalizmi mi? 672
Direniş ve küresel medyanın alternatifleri 673
Sonuç 676
Özet 677
Düşünme soruları 678
Ek kaynaklar 678
İnternet bağlantıları 678

16 Örgütler ve Ağlar 681
Örgütler 683
Birer bürokrasi olarak örgütler 685
Örgütlerin fiziksel düzeni 693
Dünyayı saran örgütler 697
Ekonomik örgütler 701
Büroksarinin ötesi mi? 711
Örgütsel değişim: Japon modeli 711
Yönetimsel dönüşüm 713
Ağ çalışması 716
Örgütler ve ağlar yaşamımızı nasıl etkilerler? 720
Toplumsal sermaye: birbirine bağlayan bağlar 720
Tek başına bowling oynamak: toplumsal sermayenin çöküşüne örnek olabilir mi? 722
Sonuç 724
Özet 725
Düşünme soruları 727
Ek kaynaklar 727
İnternet bağlantıları 727

17 Eğitim 729
Eğitimin Önemi 732
Birleşik Krallıkta Eğitim 733
Kökenleri ve Gelişimi 734
Ortaöğretim ve Siyaset 736
Yükseköğretim 744
Britanya eğitim sistemine karşılaştırmalı bir bakış 749
Eşitsizlik ve Eğitim-Öğretim Kuramları 750
Ivan İllich: gizli müfredat 752
Basil Bernstein: dil kodları 756
Pierre Bourdieu: eğitim ve kültürel yeniden-üretim 758
Çalışmak için okumak: Paul Willis'in kültürel yeniden-üretim incelemesi 759
Eğitime postmodern yaklaşımlar 762
Eşitsizlik ve Eğitim 762
Okullarda toplumsal cinsiyet ve başarı 764
Eğitim ve etniklik769

IQ ve Eğitim 772
Eğitim ve Yeni İletişim Teknolojisi 778
Sınıfta teknoloji 778
E-üniversitelerin doğuşu mu? 781
Sonuç: eğitimin geleceği 783
Özet 785
Düşünme soruları 786
Ek kaynaklar 786
İnternet bağlantıları 786

18 Çalışma ve Ekonomik Yaşam 789
Çalışma nedir? karşılığı ödenen ve ödenmeyen çalışma 791
Çalışmanın düzenlenmesi 793
Taylorizm ve Fordizm 794
Taylorizm ve Fordizmin sınırları 796
İşin ve çalışmanın değişen doğası 797
Kadınlar ve çalışma 800
Post-Fordizm 811
Mesleki yapıdaki bugünkü eğilimler 815
İş güvencesizliği, işsizlik ve çalışmanın toplumsal önemi 824
Çalışmanın toplumsal anlamı 824
İş güvencesizliğindeki artış 826
İşsizlik 829
Sonuç: Kişiliğin aşınması mı? 834
Özet 836
Düşünme soruları 837
Ek kaynaklar 837
İnternet bağlantıları 837

19 Sapkınlık ve Suç 839
Temel Kavramlar 842
Suç ve sapkınlığın açıklaması: sosyoloji kuramları 844
İşlevselci kuramlar 844
Etkileşimci kuramlar 848
Çatışma kuramları: "yeni kriminoloji" 851

Kontrol kuramı 854
Kuramsal sonuçlar 858
Birleşik Krallık'ta suç örüntüleri 859
Suç ve suç istatistikleri 861
Suçlular ve kurbanları 863
Toplumsal cinsiyet ve suç 864
Gençlik ve suç 870
Beyaz yakalı suçları 872
Örgütlü suç 875
Siber suç 877
Hapishaneler: suça çözüm mü? 879
Sonuç: suç, sapkınlık ve toplumsal düzen 882
Özet 885
Düşünme soruları 886
Ek kaynaklar 887
İnternet bağlantıları 887

20 Siyasa, Hükümet ve Terörizm 889
Siyaset sosyolojisindeki temel kavramların ele alınması 892
Siyaset, hükümet ve devlet 892
Güç 893
Yetkecilik ve Demokrasi 896
Demokrasinin küresel yayılımı 899
Komünizmin çöküşü 899
Demokrasinin popülerliğini açıklamak 902
Demokrasinin başı dertte mi? 904
Küresel yönetim 906
Birleşik Krallık'ta parti siyasaları 909
Yeni İşçi Partisi 912
Siyasal ve toplumsal değişme 916
Küreselleşme ve toplumsal hareketler 916
Teknoloji ve toplumsal hareketler 919
Ulusçuluk ve ulus kuramları 920
Ulusçuluk ve modern toplum 921
Devletsiz uluslar 923
Ulusal azınlıklar ve Avrupa Birliği 924

Gelişmekte olan ülkelerde uluslar ve ulusçuluk 925
Ulusçuluk ve küreselleşme 926
Ulus devlet, ulusal kimlik ve küreselleşme 928
Terörizm 929
Terör ve terörizmin kökenleri 931
Eski ve yeni tarz terörizm 932
Terörizm ve savaş 938
Özet 939
Düşünme soruları 940
Ek kaynaklar 940
İnternet Bağlantıları 941

21 Şehirler ve Kentsel Alanlar 943
Kentliliğin kuramlaştırılması 944
Chicago okulu 945
Kentlilik ve yaratılmış çevre 950
Değerlendirme 953
Şehrin Gelişimi 954
Geleneksel toplumlarda şehirler 954
Sanayileşme ve kentleşme 955
Modern şehrin gelişimi 957
Britanya A.B.D.'deki yeni kentleşme eğilimleri 958
Şehirler ve küreselleşme 973
Küresel şehirler 974
Eşitsizlik ve küresel şehir 977
Küresel çağda yönetici şehirler 979
Sonuç: şehirler ve küresel yönetim 985
Özet 985
Düşünme soruları 986
Ek kaynaklar 987
İnternet bağlantıları 987

22 Çevre ve Risk 989
Sosyolojik bir konu olarak çevre 991
Ortak çevremiz 992
Büyümenin sınırları var mıdır? 993
Sürdürülebilir kalkınma 994
Tüketim, yoksulluk ve çevre 995
Tehditin kaynakları 997
Risk, teknoloji ve çevre 1005
Küresel ısınma 1006
Genetik olarak değiştirilmiş besinler 1012
Küresel 'risk toplumu' 1017
İleriye bakarken 1019
Özet 1021
Düşünme soruları 1022
Ek kaynaklar 1022
İnternet bağlantıları 1022

Kaynakça 1023
Sözlük 1051
İndeks 1081

Beşinci baskıya önsöz

Bu kitabın dördüncü baskısı, 11 Eylül 2002 olaylarından önce basılmıştı. Kitabın, çağdaş toplumsal dünyadaki çarpıcı değişmeler ile 11 Eylülün ardından gelen yıllara ayak uyduran beşinci basımı, önemli ölçüde yeni malzeme eklenerek, özenle gözden geçirildi ve yenilendi. Daha önceki baskılarda olduğu gibi, kitabı okunabilir ve eğlenceli yapmaya çalıştım; ama aynı zamanda da disiplinin en son durumunu dikkate alacak biçimde olmasına da uğraştım. Kitap şimdi, başka yeni konuların yanısıra, ilk kez küresel eşitsizlik, terörizm, yaşam süresi, yaşlanma ve engellilik konularındaki ayrıntılı tartışmaları içeriyor. Bu yeni altbölümleri, kitabın denenmiş ve sınanmış bölümleriyle bütünleştirerek, kitabın, sosyolojiye ilişkin olarak en son konuları içerdiği biçimindeki ününün korunmasına uğraştım.

Teşekkür

Bu kitabın hazırlanmasında yardımcı olan herkese teşekkürler. Daha önceki baskıyı okuyan pek çok kişi, yararlı ve rahatsız etmeyen yorumlar gönderdiler; onlara minnet borçluyum. Bu beşinci baskının hazırlanması, kitap üzerinde pek çok ayını harcayan Simon Griffiths'in etkin katılımı olmadan olanaksız olurdu. Kitabın her ne erdemi varsa, bunlardan benim kadar o da sorumludur. Gerçekten de ona büyük bir minnet duyuyorum.

Kitabın bölümlerinin müsveddelerini okuyan bütün akademisyenlere teşekkür etmeliyom. Bu insanlar tek tek teşekkür edemeyeceğim kadar çoklar; ancak onların yorumlarına değer biçmek olanaksız. Polity yayınlarında çalışan, özellikle aşağıdaki kişilere teşekkür etmeliyim. John Thompson, David Held, Gill Motley, Neil de Cort ve Breffni O'Connor. Emma Longstaff, başından sonuna kadar bütün projenin kesinlikle temel bir parçası oldu. O, birlikte çalışmak için mükemmel bir kişi. Sarah Dancy, metnin redaksiyonu konusunda muhteşem bir iş çıkardı; onun dikkatli, özenli ve yaratıcı çalışmasına minnet duyuyorum.

Son olarak, Alena Ledeneva'ya, tutarlı yardımları ve cesaretlendirmeleri için teşekkür etmeliyim.

Bu kitap Hakkında

Bu kitap, sosyolojinin çağcıl entelektüel kültür içinde temel bir rol oynadığı, toplum bilimleri içinde de merkezi bir yer tuttuğu inancıyla yazıldı. Bu beşinci baskıdaki amacım, öncekilerde olduğu gibi, bugün sosyologları ilgilendiren bütün temel konuların bir çözümlemesi ile bir ölçüde orijinalliği birleştiren bir kitap yazmak oldu. Kitap, aşırı derecede inceltilmiş kavramları ortaya atmaya çalışmıyor; yine de, disiplinin geldiği en son noktadan düşünceler ve bulgular kitabı yansıtıldı. Bunun partizan bir değerlendirme olmadığını umarım; sosyolojideki önemli bakış açılarını kapsamaya ve çağdaş araştırmaların önemli bulgularının hepsine, tarafsız bir biçimde olmasa da, yer vermeye çalıştım.

Önemli Temalar

Kitap, hepsi de çalışmaya ayırıcı bir nitelik vermeye yardımcı olan bir dizi temel tema halinde oluşturuldu. Ana temalardan birisi, değişim içindeki dünya temasıdır. Sosyoloji, Batının sanayileşiyor olan toplumsal düzeninin, daha önceki toplumların yaşam biçimlerinden uzaklaştıran dönüşümlerden doğmuştur. Bu değişmeler tarafından yaratılan dünya, sosyolojik çözümlemenin birincil ilgi alanıdır. Toplumsal değişmenin hızı artmayı sürdürdü; bugünlerde, en az onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda gerçekleşenler kadar önemli olacak dönüşümlerin eşiğinde duruyor olmamız da olasıdır. Geçmişte ortaya çıkmış olan dönüşümlerin haritasını çıkarmak ve bugünlerde gerçekleşiyor olan önemli gelişme izleklerini anlayabilmek, sosyolojinin birincil sorumluluğudur.

Kitabın bir diğer ana teması, toplum yaşamının küreselleşmesidir. Sosyolojiye çok uzun bir süreden beri, toplumların bağımsız birimler olarak incelenebileceği görüşü egemen olmuştur. Ne ki, geçmişte bile, toplumlar hiçbir zaman yalıtılmış bir biçimde varolmadılar. Son zamanlarda, küresel bütünleşme süreçlerinde açık bir hızlanma görebiliyoruz. Bu, örneğin, dünya çapındaki uluslararası ticaretin gelişimine bakıldığında, açıktır. Küreselleşme üzerine vurgu aynı zamanda, bugün sanayileşmiş ve gelişmekte olan dünyaların birbirine bağımlılığına verilen ağırlıkla yakından ilişkilidir. Kitabın 1989 yılında yapılan ilk baskısı, o zamanlarda disiplinin ancak daha teknik alanlarında yeni yeni incelenmeye başlayan küreselleşmenin etkisini tartışarak bir ilki yarattı. O zamandan beri, küreselleşme tartışmaları devasa boyutlara ulaştı; küreselleşmenin kendisi de, onunla el ele giden bilgi teknolojilerindeki değişikliklerle birlikte daha da ilerledi.

Üçüncüsü, kitap güçlü bir karşılaştırmalı bakışı benimsiyor. Sosyolojik çalışma, yalnızca belirli bir toplumun kurumlarını anlamak yoluyla öğretilemez. Daha çok Birleşik Krallığa ağırlık veren bir tartışma yürütmüş olsam da, bu tür tartışmalar her

zaman öteki kültürlerden alınan zengin bir malzeme çeşitliliği ile dengelenmiştir. Bunlar arasında, öteki Batı ülkelerinde yürütülen araştırmalar da yer almaktadır; ancak bugünlerde önemli değişmeler yaşayan Rusya ile Doğu Avrupa toplumlarına da çoklukla göndermeler yaptım. Kitap aynı zamanda, gelişmekte olan ülkeler üzerine, şimdiye kadar giriş kitaplarında rastlananlardan çok daha fazla malzemeyi içermektedir. İlgli alanları büyük ölçüde çakışan sosyoloji ile antropoloji arasındaki ilişkiyi de güçlü bir biçimde vurguladım. Bugün dünya üzerinde toplumları birbirine bağlayan yakın bağlantılar ile geleneksel toplumsal sistemlerin neredeyse ortadan kalkması olguları dikkate alındığında, sosyoloji ile antropoloji giderek artan bir biçimde birbirinden ayırdedilmez hale gelmektedir.

Dördüncü bir tema, sosyolojiye ilişkin tarihsel bir yaklaşım benimsemenin gerekli olduğudur. Bu, yalnızca olayların gerçekleştikleri tarihsel bağlamı doldurmaktan daha fazla bir şeydir. Son birkaç yılda sosyolojideki en önemli gelişmelerden birisi, tarihsel çözümleme üzerinde giderek artan bir vurgu olmuştur. Bu yalnızca geçmişe sosyolojik bir bakışı uygulamak biçiminde değil, aynı zamanda da bugünün kurumlarına ilişkin anlayışımıza katkı yapmanın bir yolu diye anlaşılmalıdır. Tarihsel sosyoloji üzerine yapılan son dönem çalışmaları, kitabın bütününde tartışılmakta ve çoğu bölümde önerilen yorumlar için bir çerçeve sağlamaktadır.

Beşinci olarak, metin boyunca, toplumsal cinsiyet sorunlarına özel bir dikkat gösterilmektedir. Toplumsal cinsiyet çalışmaları genellikle, bir bütün olarak sosyoloji içindeki özgül bir alan diye görülmektedir bu kitap özel olarak, da konu üzerine düşünme ve araştırmayı inceleyen bir bölüm (12. Bölüm) içermektedir. Ne ki, toplumsal cinsiyet ilişkileri hakkındaki sorular, sosyolojik çözümleme için öylesine önemlidir ki, bunlar yalnızca bir alt bölümlemeye indirgenemez. Bu yüzden, pek çok bölüm, toplumsal cinsiyet konularıyla ilgilenen kesimler içermektedir.

Altıncı bir tema, mikro ve makro bağlantısıdır. Kitabın pek çok yerinde, mikro düzeydeki bağlamlardaki etkileşimlerin daha büyük toplumsal süreçleri etkilediği ve bu tür makro düzey süreçlerinin bizim gündelik yaşamlarımızı etkilediğini gösteriyorum. Okuyuculara, bir toplumsal durumun hem mikro hem de makro düzeylerde çözümlenmesi yoluyla daha iyi anlaşılabileceğini vurguluyorum.

Son bir tema, toplumsal ile kişisel arasındaki ilişki. Sosyolojik düşünme, kişinin kendisini anlaması için esastır; bu da giderek toplumsal dünyanın daha iyi bir anlayışı üzerinde odaklanmayı getirir. Sosyolojiyle uğraşmak, özgürleştirici bir deneyim olmalıdır: alan, bizim sempatilerimizi ve düşgücümüzü genişletir; kendi davranışımızın kaynakları üzerine yeni bakış açılarını önümüze serer ve kendimizinkinden farklı kültürel ortamlar hakkındaki farkındalığımızı artırır. Sosyolojik düşünceler doğmalara meydan okuduğu, kültürel farklılıklara değer verilmesini öğrettiği ve toplumsal kurumların işleyişine ilişkin görüş sağladığı sürece, sosyoloji uygulaması, insan özgürlüğü olanaklarını artırır.

Kitabın düzeni

Bu kitabın başında, temel sosyoloji kavramlarına ilişkin soyut tartışmalar pek fazla değil. Kitabın sonundaki kapsamlı sözlük, kullanışlı bir referans noktası sağlamakta ve daha önceki bölümlerde kullanılan önemli sosyolojik terimleri bir araya getirmektedir. Metin boyunca, sözlükte bulunan terimler koyu harflerle yazılmıştır. Somut örnekler aracılığıyla düşünceleri, kavramları ve kuramları anlatmayı denedim. Bunlar genel olarak sosyolojik araştırmalardan alınmış ise de, açıklama amacıyla, başka kaynaklardan (gazeteler gibi) gelen malzemeleri de kullandım. Yazım stilinin yalın ve olabildiğince doğrudan olmasına çalışırken, kitabı canlı ve "sürprizlerle" dolu hale getirmeye de uğraştım.

Bölümler, sosyolojinin farklı alanları üzerinde giderek ilerleyen bir ustalığa erişmeye yardımcı olmak üzere tasarlanmış bir diziyi izlemektedir; ancak kitabın esnek bir biçimde kullanılabileceği ve tekil derslerin gereklerine uyarlanmasının kolay olmasını sağlamaya da çalıştım. Bölümler, fazla kayıp olmadan atlanabilir ya da farklı bir sırada işlenebilir. Her bölüm, gerekli durumlarda öteki bölümlere yapılan önemli göndermelerle birlikte, oldukça kendine yeterli birer birim olarak yazıldı.

Bölümlerin sonunda, internetin insanlar ve sosyoloji hakkında sağladığı bilgi birikimini araştırmak içinbaşlangıç noktası olabilecek internet bağlantıları verilmektedir. Kitap aynı zamanda, <http://www.Polity.co.uk/Giddens> adresinden erişilen kendi web sayfasında verilen büyük miktardaki ek malzemeyle birlikte kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Hem öğreticiler hem de öğrenciler, eleştirel düşünceyi özendirmek ve kitapta keşfedilen temalara ilişkin daha fazla bilgiye erişmek büyük miktarda kaynağa erişebileceklerdir. Bu, Sosyoloji, Beşinci Baskı'ya önemli bir yeni boyut katmakta ve bu alandaki hem öğreticilere hem de çalışanlara yarar sağlamayı hedeflemektedir.

Sosyoloji

(Gözden geçirilmiş 5. Basım)

İçindekiler

Sosyolojik bakış açısı

Sosyoloji uğraşısı

Sosyolojik düşüncenin gelişimi

Kuramlar ve kuramsal yaklaşımlar

İlk kuramcılar

Modern kuramsal yaklaşımlar

Sosyolojide kuramsal düşünce

Çözümleme düzeyleri: Mikrososyoloji ve Makrososyoloji

Sosyoloji yaşamımızda bize nasıl yardımcı olur

Özet

İnternet bağlantıları

1 Sosyoloji Nedir?

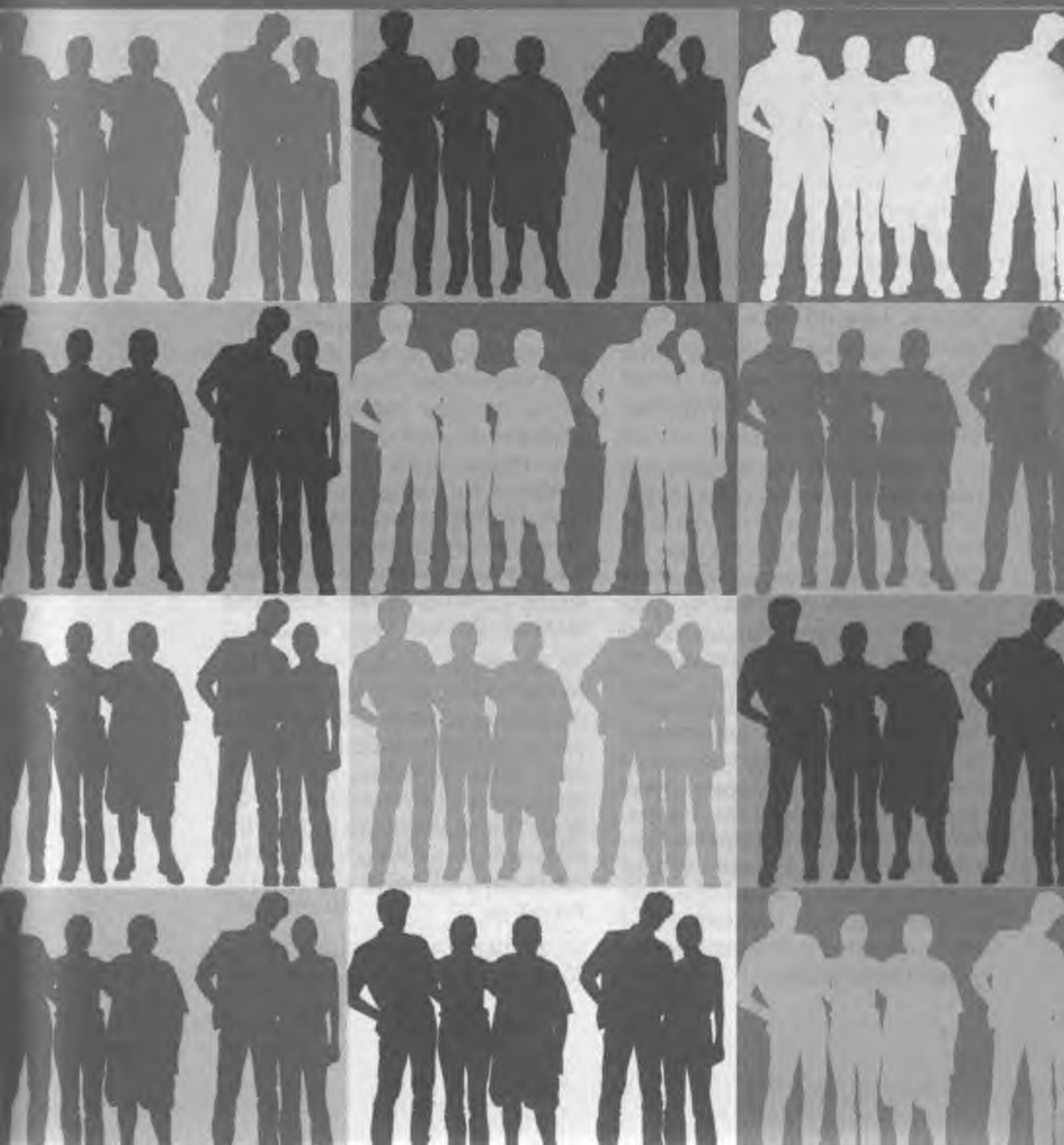

Bugün yirmibirinci yüzyılın başında gelecek hakkında yoğun kaygı duyulan, ancak yine de olağanüstü umutlarla dolu bir dünyada yaşıyoruz. Bu dünya, değişmenin egemen olduğu, derin çatışmalar, gerilimler ve toplumsal bölünmelerle olduğu kadar modern teknolojinin doğal çevre üzerindeki yıkıcı saldırısıyla da ayırt edilen bir dünya. Yine de, kendi kaderimizi denetleyebilme ve yaşamlarımızı daha iyiye götürebilme olanaklarımız, daha önceki kuşakların hayal bile edemeyeceği ölçüde bulunuyor.

Bu dünya nasıl ortaya çıktı? Bizim yaşam koşullarımız, anne babalarımız ile dedelerimizin yaşam koşullarından neden böylesine farklı? Gelecekte değişmenin alacağı yön ne olacak? Bu sorular, modern entelektüel kültürde çok temel yeri olan bir inceleme alanının, sosyolojinin temel konularıdır.

Sosyoloji, insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumlarının bilimsel incelemesidir. Sosyoloji, sosyal varlıklar olarak bizim kendi kendi davranışımızı ele aldığından, başdöndürücü ve zorlayıcı bir girişimdir. Sosyolojik incelemenin kapsamı son derece, sokakta bireyler arasında gerçekleşen karşılaşmalardan, İslami köktendincilik gibi küresel toplumsal süreçlere yayılacak kadar, geniştir.

Çoğumuz dünyayı, kendi yaşamımızın bildik özellikleri bakımından görürüz. Sosyoloji, bizim neden olduğumuz gibi olduğumuz ve neden davranıyor olduğumuz gibi davrandığımız hakkında, çok daha geniş bir bakış açısını benimsememiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Bize, doğal, kaçınılmaz, iyi ya da doğru diye gördüklerimizin böyle olmayabileceklerini ve yaşamımızın "verilerinin" tarihsel ve toplumsal güçler tarafından büyük ölçüde belirlendiklerini öğretir. Bireysel yaşamlarımınız, toplumsal yaşantılarımızın bağlamlarını yansıttığı o ince, ancak karmaşık ve esaslı yolları anlamak, sosyolojik bakış açısı için temeldir.

Sosyolojik bakış açısı

Sosyolojik olarak düşünmeyi öğrenmek, başka deyişle daha geniş görünüme bakmak imgelemin işlenmesidir. Sosyolojiyle uğraşmak, yalnızca sıradan bir bilgi edinme süreci olamaz. Bir sosyolog, kişisel koşulların dolaysızlığından kurtulabilen ve şeyleri daha geniş bir bağlam içerisine yerleştirebilen birisidir. Sosyoloji incelemesi, Amerikan yazarı C. Wright Mills'in ünlü bir deyişi olan **sosyolojik imgeleme** bağımlıdır (Mills, 1970).

Sosyolojik imgelem bizden, her şeyden önce, kendimizi gündelik yaşamlarımızın bildik sıradanlığından, yeni bir bakışla "uzaklaştırarak düşünmeyi" gerektirir. Sıradan bir şeyi, bir fincan kahve içmeyi ele alalım. Hiç de ilginç görünmeyen böylesine bir davranış biçimi hakkında, sosyolojik bir bakış açısıyla söyleyecek ne bulabiliriz? Pek çok şey.

Öncelikle, kahvenin yalnızca bir içecek olmadığını söyleyebiliriz. Kahve,

Arkadaşlarla kahve için biraraya gelmek toplumsal bir törenin bir parçasıdır.

bizim gündelik toplumsal etkinliklerimizin bir parçası olarak simgesel bir değer taşır. Kahve içmenin törensel yönü çoğunlukla kahvenin kendisini tüketmekten çok daha önemlidir. Pek çok Batılı için sabahları içilecek bir fincan kahve, kişisel rutinin merkezinde yer alır. Kahve içmek, güne başlamak için gerekli ilk adımdır. Sabah kahvesinin ardından, gün içerisinde çokluk başkalarıyla kahve içilir -toplumsal bir törenin temeli. Kahve içmek için bir araya gelen iki insan, büyük olasılıkla gerçekte ne içtiklerinden çok bir araya gelmek ve çene çalmakla ilgilenmektedirler. Tüm toplumlarda yeme-içme aslında, toplumsal etkileşim ve törenlerin gerçekleştirilmesi için ortamlar yaratmaktadır bunlar da sosyolojik inceleme için zengin bir konu ortaya çıkarmaktadır.

İkincisi, beyin üzerinde uyarıcı bir etkisi olan kafein içeren kahve, keyif verici bir maddedir. Pek çok kişi kahveyi, sağladığı "fazladan uyanıklık" için içer. İşyerindeki uzun günler ve ders çalışmakla geçen geceler kahve molalarıyla daha çekilir hale gelir. Kahve alışkanlık yaratan bir maddedir, ne ki Batı kültüründe, kahve tiryakileri bir çok insan tarafından uyarıcı kullananlar diye görülmezler. Alkol gibi kahve de toplumun kabul ettiği bir maddedir, oysa örneğin marihuana böyle kabul görmez. Yine de, marihuana, hatta kokain kullanımını hoşgören, ancak hem kahve hem de alkole soğuk bakan toplumlar da vardır. Sosyologlar, neden böyle karşıtlıklar olduğuyla ilgilenirler.

Üçüncüsü, bir fincan kahve içen biri, dünyanın bütününe yayılan karmaşık bir toplumsal ve ekonomik ilişkiler kümesi içerisinde yer almaktadır. Kahve, gezegenizimiz en zengin ve en yoksul bölgelerindeki insanları birbiri-

Güney Amerika'daki bir adil ticaret kooperatifinde kahve çekirdeklerini ayıran bu işçiler için kahve, yaşamlarını sürdürmek demektir.

ne bağlayan bir üründür: zengin ülkelerde büyük miktarlarda tüketilir, ancak esas olarak yoksul ülkelerde üretilir. Kahve, petrolden sonra uluslararası ticaretteki en değerli maldır; pek çok ülke için, dış tiacaretten elde edilecek en büyük kazancı sağlar. Kahvenin üretimi, taşınması ve dağıtımı, kahveyi içen kişiden binlerce kilometre uzaktaki insanlar arasındaki sürekli etkileşimleri gerektirir. Böylesi küresel etkileşimlerin incelenmesi, yaşamlarımızın pek çok yönünün artık dünya ölçeğindeki toplumsal etkenler ve iletişimler tarafından etkilenmesi yüzünden, sosyolojinin önemli bir ödevidir.

Dördüncüsü, bir fincan kahveyi yudumlamak, bütün bir geçmiş toplumsal ve ekonomik gelişme sürecini varsayar. Şimdilerde Batı beslenme biçiminin çok bilinen diğer kalemleriyle -çay, muz, patates ve beyaz şeker gibi- birlikte kahve, ancak 1800'lerin sonlarından başlayarak yaygın bir biçimde tüketilir hale gelmiştir (kahve, daha önceleri seçkinler arasında moda olmuşsa da). Içeceğin kökeni Ortadoğu olsa da, yaygın tüketimi iki yüzyıl öncesindeki

Kahvehaneler, onsekizinci yüzyıl İngilteresindeki seçkinler için dedikodu ve siyasal entrika merkezleri idi.

Batının yayılma dönemine gitmektedir. Bugün içtiğimiz kahvenin neredeyse tamamı, Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmiş bölgelerden (Güney Amerika ve Afrika) gelmektedir; kahve hiçbir biçimde, Batı beslenme biçiminin bir parçası değildir. Sömürge mirası, küresel kahve ticareti üzerinde devasa bir etkide bulunmuştur.

Beşincisi, kahve, küreselleşme, uluslararası ticaret, insan hakları ve çevrenin yok edilmesi hakkındaki çağdaş tartışmaların merkezinde yer alan bir üründür. Kahve, yaygınlaştıkça,

"markalaşmış" ve siyasallaşmıştır: tüketicilerin hangi çeşit kahveyi içecekleri ve nereden satın alacakları konusundaki seçimleri, yaşam biçimi tercihleri haline gelmiştir. İnsanlar yalnızca organik kahve, kafeinsiz kahve ya da "adil bir biçimde alınıp satılan" (gelişmekte olan ülkelerdeki küçük kahve üreticilerine piyasa fiyatının tamamını ödemek için geliştirilen mekanizmalar yoluyla) kahveyi içmeyi tercih edebilirler. Starbucks gibi "şirketleşmiş" kahve zincirleri yerine "bağımsız" kahvehaneleri tercih edebilirler. Kahve içenler, insan hakları ve çevre konusunda sicilleri kötü olan belirli ülkelerden gelen kahveyi boykot etmeye karar verebilirler. Sosyologlar küreselleşmenin, insanların gezegenin uzak köşelerinde ortaya çıkan sorunlar hakkındaki bilinçlenmelerini nasıl artırdığını ve onları yeni ortaya çıkan bilgileri kendi yaşamlarında kullanmaya nasıl yönelttiğini anlamaya çalışırlar.

Sosyoloji uğraşısı

Sosyolojik imgelem bizim, yalnızca bireyi ilgilendirir görünen pek çok olayın gerçekte daha geniş sorunları yansıttığını görebilmemizi sağlar. Örneğin boşanma, boşanan bir kişi için son derece güç bir süreç olabilir - Mills'in deyişiyle kişisel bir sorun. Ne ki, Mills'e göre, bütün evliliklerin üçte birinden fazlasının on yıl içerisinde bozulduğu bugünün Britanya'sı gibi bir toplumda, aynı zamanda bir toplumsal sorundur da. Bir başka örnek alındıkta, işsizlik işinden atılmış olan ve başka bir iş bulamayan birisi için kişisel bir trajedi olabilir. Yine de bir toplumdaki milyonlarca insan aynı durumda olduğunda, kişisel bir ümitsizliğin ötesine geçer: işsizlik artık büyük toplumsal eğilimleri dile getiren bir kamu sorunudur.

Bu tür bir bakış açısını kendi yaşamınıza uygulamaya çalışın. Yalnızca sorunlu olayları düşünmeniz gerekmiyor. Örneğin bu kitabın sayfalarını neden çevirdiğinizi, neden sosyoloji öğrenmeye karar verdiğinizi bir düşünün. Bu dersi yalnızca derece sahibi olmak için alan gönülsüz bir sosyoloji öğrencisi olabilirsiniz. Ya da konu hakkında daha fazla şey öğrenmeye çalışan istekli bir öğrenci olabilirsiniz. Amacımız ne olursa olsun, sosyolojiyle uğraşan başka kişilerle, siz bilmeseniz bile pek çok ortak noktanızın bulunması olanaklı. Sizin kişisel kararınız toplumun geneli içerisindeki konumunuzu yansıtacaktır.

Aşağıdaki özellikler size uygun mu? Genç misiniz? Beyaz mısınız? Profesyonel ya da beyaz yakalı bir geçmişiniz mi var? Gelirinizi artırmak için geçici bir işte çalıştınız mı ya da hala çalışıyor musunuz? Kendinizi özellikle ders çalışmaya adamış olmamanıza karşın, eğitiminiz bitirdiğinizde iyi bir iş bulmak mı istiyorsunuz? Sosyolojinin ne olduğunu gerçekten bilmiyor, ancak insanların gruplar halinde nasıl davranacaklarına ilişkin bir şey olduğunu mu düşünüyorsunuz? Sizlerin dörtte üçünden fazlası bu soruların hepsine evet yanıtını vereceklerdir. Üniversite öğrencileri genel nüfusu tipik olarak yansıtmasalar da, daha ayrıcalıklı kesimlerden gelme eğilimi gösterirler; onların tutumları da genel olarak arkadaş ve tanıdıklarının benimsediği tutumları yansıtırlar. Geldiğimiz toplumsal kökenler, hangi tür kararların uygun kararlar olduğunu düşünmemizle büyük ölçüde bağlantılıdırlar.

Ancak bu sorulardan birine ya da birden fazlasına hayır yanıtı verdiğinizi düşünelim. Bir azınlık grubundan ya da yoksul bir kökenden gelmiş olabilirsiniz. Orta yaşlı ya da daha yaşlı olabilirsiniz. Ne ki değişen bir şey yoktur; olasılıkla başka sonuçlar ortaya çıkacaktır. Şimdi olduğunuz yere gelmek için mücadele etmek zorunda kalmış olabilirsiniz; üniversiteye gideceğinizi söylediğiniz arkadaşlarınız ve diğerlerinin düşmanca tepkilerini aşmanız gerekmiş olabilir ya da tam zamanlı anne babalık ile yüksek öğrenimi birleştiriyor olabilirsiniz.

Kendimizi içinde bulduğumuz toplumsal bağlamlar hepimizi etkilese de, davranışlarımız yalnızca bu bağlamlar tarafından belirlenmemektedir. Bizler, kendi bireyliğimize sahibiz ve onu yaratırız. Toplumun bizi nasıl yönlendirdiği ile bizim kendimizi nasıl gerçekleştirdiğimiz arasındaki bağlantıları incelemek sosyolojinin işidir. Bizim etkinliklerimizi hem çevremizdeki toplumsal dünyayı yapılaştırır -biçimlendirir- hem de yanı zamanda bu toplumsal dünya tarafından yapılaştırılır.

Toplumsal yapı kavramı, sosyolojinin önemli kavramlarından birisidir. Bu kavram, yaşamımızdaki toplumsal bağlamların yalnızca olay ya da eylemlerin rasgele biraraya gelmesiyle ortaya çıkmış olduklarına değil, bunların belirli yollardan yapılaşmış ya da kalıplaşmış oldukları olgusuna göndermede bulunur. Bizim davranış biçimlerimizde ve birbirimizle girdiğimiz ilişkilerde düzenlilik vardır. Ne ki toplumsal yapı, bir bina gibi insan eylemlerinden bağımsız olarak varolan fiziksel bir yapıya benzemez. İnsan toplumları her zaman, **yapılaşma** süreci içerisindedir. Toplumlar her an, onu oluşturan "yapı taşları" sizin ve benim gibi insanlar tarafından yeniden kurulurlar.

Örnek olarak, yine kahveyi ele alalım. Bir fincan kahve otomatik olarak elinize gelmez. Siz, örneğin, belirli bir kafeye gitmeyi, late ya da espersso içmeyi seçersiniz. Bu kararları verirken, milyonlarca başka insan gibi, kahve piyasasını biçimlendirir ve belki de sizden binlerce kilometre uzakta, dünyanın öteki tarafında yaşayaş kahve üreticilerinin yaşamlarını etkilersiniz.

Sosyolojik düşüncenin gelişimi

Sosyolojiyle uğraşmaya ilk başlayan pek çok öğrencinin, karşılarına çıkan yaklaşımların çeşitliliğinden kafaları karışır. Sosyoloji hiçbir zaman herkesin geçerli olarak kabul ettiği düşünceler bütününe sahip olan bir disiplin olmamıştır. Sosyologlar çokluk kendi aralarında insan davranışının nasıl incelenmesi ve araştırma sonuçlarının nasıl yorumlanması gerektiği konusunda tartışırlar. Neden böyle olmak zorunda? Bunun yanıtı, alanın özellikleriyle ilgilidir. Sosyoloji bizim kendi yaşamımız ve davranışımız hakkındadır; kendimizle uğraşmak da yapabileceğimiz en karmaşık ve zor işlerden birisidir.

Kuramlar ve kuramsal yaklaşımlar

Sanayileşmenin, örneğin, toplumun üzerindeki etkisi gibi karmaşık bir şeyi anlamaya çalışmak, kuramın sosyoloji için önemini ortaya çıkarmaktadır. Olgusal araştırmalar, şeylerin *nasıl* ortaya çıktıklarını gösterir; ancak sosyoloji, ne kadar önemli ve ilginç

Brueghel'in bu resminde, bir dizi genellikle tuhaf etkinliğe girişmiş çok sayıda insan var. İlk bakışta resim pek anlam taşımıyor gibi. Ne ki, resmin başlığı, *Hollanda Dilindeki Deyimler*, resmin anlamını açıklamaya yardımcı oluyor. Bu resim aslında, yapıldığı onaltıncı yüzyılda yaygın olan yüzden fazla deyimi gösteriyor. Aynı biçimde, sosyologlar da gözlemlerini anlamlı kılmaya yardımcı olacak bağlamlar olarak kurama gereksinim duyarlar

olurlarsa olsunlar, yalnızca **olguları** (örneğin, bu sabah bir kahve aldığım, onun için belli bir bedel ödediğim ve kahve çekirdeklerinin Orta Amerikada yetişmiş olduğu vs.) toplamaktan oluşmaz. Aynı zamanda şeylerin *neden* ortaya çıktıklarını da bilmek isteriz; bunu yapmak için de açıklayıcı kuramları oluşturmayı öğrenmek zorundayız. Örneğin, sanayileşmenin modern toplumların ortaya çıkışlarında önemli bir etkiye sahip olduğunu biliyoruz; ancak sanayileşmenin kökenleri ve önkoşulları nelerdir? Neden toplumlar arasında sanayileşme süreçleri bakımından farklılıklara rastlıyoruz? Sanayileşme neden, suçların cezalandırılma biçimlerinde ya da ailede ve evlilik sistemlerindeki değişmelerle elele gitmektedir? Böyle sorulara yanıt vermek için, kuramsal düşünceyi geliştirmek zorundayız.

Kuramlar, çok çeşitlilik gösteren deneysel durumları açıklamakta kullanılabilecek olan soyut yorumların oluşturulmasını içermektedir. Bir sanayileşme **kuramı**, örneğin, sanayinin gelişme süreçlerinin paylaştığı ana özelliklerin belirlenmesi ile ilgilenir ve bu özelliklerden hangilerinin bu tür

gelişmelerin açıklanmasında en fazla önem taşıdığını göstermeye çalışır. Kuşkusuz, olgusal araştırma ve kuramlar tam olarak birbirinden ayrılamaz. Geçerli **kuramsal yaklaşımları**, eğer onları ancak olgusal araştırma yoluyla sınayabiliyorsak geliştirebiliriz.

Olguları anlamlı kılmaya yardımcı oldukları için kuramlara gereksinim duyarız. Yaygın savın tersine, olgular kendi adlarına konuşmazlar. Pek çok sosyolog öncelikle olgusal araştırma üzerine çalışır; ne ki kuramın bilgisi tarafından yönlendirilmedikçe, onların çalışmalarının modern toplumların karmaşıklığını açıklayabilmeleri pek olası değildir. Bu, kesinlikle pratik hedefleri gözeterek yürütülen araştırmalar için bile geçerlidir.

"Pratik insanlar" kuramcılara kuşkuyla yaklaşma ve kendilerini daha soyut düşüncelere dikkat edemeyecek kadar "ayakları yere basan" kişiler diye görme eğilimindedirler ancak bütün pratik kararların gerisinde kimi kuramsal varsayımlar yer alır. Örneğin, bir firmanın yöneticisi, "kuram"a karşı pek de saygılı olmayabilir. Bununla birlikte, iş etkinliklerine yönelik her yaklaşım, açıkça dile getirilmeseler de, kuramsal varsayımlar içerir. Örneğin yönetici işçilerin esas olarak para - aldıkları ücret düzeyi ile- motive olduklarını varsayabilir. Bu, yalnızca insan davranışına ilişkin kuramsal bir yorum değildir; aynı zamanda da, sanayi sosyolojisi araştırmalarının ortaya koyduğu gibi, yanlış bir yorumdur da.

Kuramsal bir yaklaşım olmadan, bir araştırmaya başlarken ya da araştırmanın sonuçlarını yorumlarken neye bakmamız gerektiğini bilemezdik. Bununla birlikte, olgusal kanıtlar, sosyolojide kuramın öncelikli yerini açıklamaktaki tek neden değildir. Kuramsal düşünce, insan toplumsal yaşamını incelemenin ortaya çıkardığı, özünde felsefi nitelikte olanları da içeren genel sorunlara yanıt bulmalıdır. Sosyolojinin doğa bilimlerine ne ölçüde benzemesi gerektiğine karar verme ve insan bilinci, eylemi ve kurumlarının en iyi nasıl kavramlaştırılabileceği sorunları kolay çözümleri olmayan sorunlardır. Bu sorunlar, disiplinin geneline yayılan değişik kuramsal yaklaşımlar tarafından farklı biçimlerde ele alınmışlardır.

İlk kuramcılar

Biz insanlar kendi davranışımızın kaynaklarını her zaman merak etmişizdir; ne ki binlerce yıldır kendimizi anlama çabalarımız, kuşaktan kuşağa aktarılan, çokluk dinsel nitelikte olan, düşünme biçimlerine dayanmaktaydı. (Örneğin, modern bilimin ortaya çıkışından önce, pek çok insan, depremler gibi doğa olaylarının nedenini tanrılar ya da ruhlar olduğuna inanmaktaydılar). Daha önceki dönemlerdeki yazarlar insan davranışı ile topluma ilişkin ipuçları sunmuş olsalar da, toplumun sistematik olarak incelenmesi, kökeni 1700'lerin sonları ile 1800'lerin başlarına giden görece yeni bir gelişmedir. Sosyolojinin kökenini doğuran, Avrupa'da 1789 Fransız Devrimi ile **Sanayi Devrimi**nin yarattığı altüst edici bir dizi değişme olmuştur. Bu değişmeler tarafından geleneksel yaşam biçimlerinin çözülmesi, düşünürleri hem toplumsal hem de doğal dünyaya ilişkin yeni bir anlayış geliştirme çabalarına yöneltti.

Önemli bir gelişme, dünyayı anlamak için din yerine bilimin kullanılmasıydı. Bu ondokuzuncu yüzyıl düşünürlerinin yanıt aradıkları sorular - insanın doğası nedir? Toplum neden olduğu biçimde yapılaşmıştır? Toplumlar neden ve nasıl değişirler?- bugün sosyologların yanıtlamaya çalıştıkları sorularla aynıdır. Bizim çağcıl dünyamız, geçmişin dünyasından kökten bir biçimde farklıdır; bu dünyayı ve geleceğin neler getirebileceğini anlamamıza yardımcı olmak, sosyolojinin işidir.

Auguste Comte

Kuşkusuz tek bir kişi tümden yeni bir inceleme alanını kuramaz; başlangıçta sosyolojik düşünceye katkıda bulunan bir çok kişi vardı. Ne ki bunlar arasında, özel bir öncelik, başka hiçbir şeyden dolayı olmasa bile yalnızca "sosyoloji" terimini ortaya attığı için genellikle Fransız yazar Auguste Comte'a (1798-1857) verilir. Comte ilk olarak, "toplumsal fizik" terimini kullanmıştı, ancak o dönemdeki kimi entelektüel rakipleri de aynı terimi kullanmaktaydılar. Comte kendi görüşlerini onların düşüncelerinden ayırt etmek için, kurmayı istediği alanı betimlemek amacıyla "sosyoloji" terimini ortaya attı.

Auguste Comte (1798-1857)

Comte'un düşüncesi, döneminin fırtınalı olaylarını yansıtmaktadır. Fransız Devrimi, toplumda önemli değişmeler yaratmıştı; sanayinin gelişmesi de Fransız halkının geleneksel yaşamını değiştiriyordu. Comte, tıpkı doğa biliminin fiziksel dünyanın işleyişini açıklamasına benzer biçimde toplumsal dünyanın yasalarını açıklayabilecek bir toplum bilimi yaratmaya çalışıyordu. Comte her bir bilimsel disiplinin kendi inceleme alanı olduğunun farkındaydı ancak, bütün bu disiplinlerin ortak bir mantık ile evrensel yasaları ortaya dökmeyi hedefleyen bir bilimsel yöntemi paylaştıklarına inanıyordu. Tıpkı doğal dünyanın yasalarının keşfinin bize çevremizdeki olayları öngörme ve denetleme olanağı vermesi gibi, insan toplumunu yöneten yasaların ortaya dökülmesi de bize kendi kaderimizi biçimlendirme ve insanlığın refahını artırma olanağı verecekti. Comte, toplumun, fiziksel dünyada olduğu gibi değişmez yasalara boyun eğdiğini ileri sürüyordu.

Comte'un sosyoloji için benimsediği bakış açısı, *pozitif* bir bilimin bakış açısıydı. O, sosyolojinin toplumun incelenmesinde, fizik ya da kimyanın fiziksel dünyanın incelenmesinde kullandığı aynı kesin bilimsel yöntemleri kullanması gerektiğine inanıyordu. **Pozitivizm**, bilimin yalnızca doğrudan deney yoluyla bilinebilen, gözlenebilir

büyüklüklerle ilgilenmesi gerektiğini ileri sürer. Dikkatli duyu gözlemlerine dayanılarak, gözlenen olgular arasındaki ilişkileri açıklayan yasalara ulaşılabilir. Bilginler, olaylar arasındaki nedensel ilişkiyi anlama yoluyla gelecekteki olayların nasın ortaya çıkacaklarını öngörebilirler. Sosyolojiye yönelik pozitivist bir yaklaşım toplum hakkındaki bilginin gözlem, karşılaştırma ve deney yoluyla türetilecek kanıtlara dayanması gerektiğine inanır.

Comte'un *üç aşama yasası*, insanın dünyayı anlamaya yönelik çabasının teolojik, metafizik ve pozitif aşamalardan geçtiğini ileri sürmektedir. Teolojik aşamada, düşünceler dinsel anlayışlar ile toplumun Tanrının iradesinin bir dile gelişi olduğu inancı tarafından yönlendirilmektedir. Yaklaşık olarak Rönesans döneminde öne çıkan metafizik aşamada toplum, doğaüstü değil doğal bir bakış açısından görülür. Copernicus, Galileo ve Newton'un keşif ve başaralarınyla ortaya çıkan pozitif aşama, bilimsel tekniklerin toplumsal dünyaya uygulanmasını özendirmiştir. Comte, bu bakış açısına uygun bir biçimde sosyolojiyi -fizik, kimya ve biyolojinin ardından- gelişecek olan, ama bütün bilimlerin en önemli ve en karmaşığı olacak bir son bilim diye görmekteydi.

Comte meslek yaşamının sonraki bölümünde, kendi sosyoloji görüşüne dayanarak, özelde Fransız toplumunun, genelde de bütün insan toplumlarının yeniden kurumlası için büyük amaçları olan planlar geliştirmişti. Comte, inanç ile dogmayı terk ederek yerine bilimsel bir temeli geçirecek bir "insanlık dininin" kurulmasını öneriyordu. Sosyoloji, bu yeni dinin merkezinde yer alıyordu. Comte, içinde yaşadığı toplumun durumunun açıkça farkındaydı; o sanayileşmenin yarattığı eşitsizliklerle, ayrıca bu eşitsizliklerin toplumun iç yapışkanlığı açısından yarattığı tehditlerle ilgileniyordu. Ona göre bu soruna uzun vadeli çözüm, yeni eşitsizlik kalıplarına karşın toplumu düzenlemeye yardımcı olacak ya da bir arada tutacak ahlaki bir oydaşmanın yaratılmasıydı. Comte'un toplumun yeniden kurulması düşü hiçbir zaman gerçekleşmese de, topmumun biliminin sistematik hale getirilmesi ve birleştirilmesine yaptığı katkılar, sosyolojinin sonraları akademik bir dal olarak uzmanlaşmasında önemli olmuştur.

Émile Durkheim

Bir başka Fransız yazarı olan Émile Durkheim'ın (1858-1917) yazılarının modern sosyolojiye katkısı, Comte'un yazılarınkinden daha kalıcı olmuştur. Comte'un yazılarının kimi yönlerine

Émile Durkheim (1858-1917)

dayanmakla birlikte Durkheim, öncelinin birçok görüşünün çok spekülatif ve muğlak olduğunu; ayrıca Comte'un kendi programını sosyolojiyi bilimsel bir temele oturtmak başarıyla yürütemediğini düşünüyordu. Durkheim sosyolojiyi, geleneksel felsefe sorunlarını, deneyci bir yolla ele alarak açıklığa kavuşturmada kullanılabilecek olan yeni bir bilim diye görüyordu. Kendinden önceki Comte gibi Durkheim da, toplum yaşamını, doğal dünyayı inceleyen bilginlerin sahip olduğu aynı nesnellikle incelememiz gerektiğine inanıyordu. Durkheim'ın sosyolojinin birincil ilkesi olan ünlü ilkesi, "Toplumsal olguları *şeyler* olarak incele!" idi. O, bununla, toplum yaşamının doğadaki nesne ya da olaylar kadar kesinlikle çözümlenebileceğini kastediyordu.

Durkheim'in pek çok konu hakkında yazıları vardır. Ele aldığı ana temalardan üçü, deneysel bir bilim olarak sosyolojinin önemi, bireyin ortaya çıkışı ile yeni bir toplumsal düzenin biçimlenmesi ve toplumdaki ahlaki yetkenin kaynakları ile niteliğiydi. Durkheim'in görüşleriyle, din, sapkınlık ile suç ve çalışma ile ekonomik yaşam konularını ele alırken yeniden karşılaşacağız.

Durkheim'e kalırsa, sosyolojinin esas entelektüel ilgisi, **toplumsal olguların** incelenmesidir. Ona göre sosyologlar, sosyolojik yöntemleri bireylerin incelenmesine uygulamak yerine, toplumsal olguları toplum yaşamının, ekonominin durumu ya da dinin etkisi gibi bireyler olarak bizim eylemlerimizi biçimlendiren yönleri incelemelidirler. Durkheim toplumların kendi yaşamları olduğuna yani toplumun yalınca tek tek üyelerinin eylem ve çıkarlarından daha fazla bir şey olduğuna inanmaktaydı. Durkheim'a göre, toplumsal olgular, bireylere *dışsal* olan ve tek tek kişilerin yaşamları ile algılamaları dışında kendi gerçekliklerine sahip olan davranış, düşünce ya da duygu biçimleridir. Toplumsal olguların bir başka özelliği, onların bireyler üzerinde *zorlayıcı bir güce* sahip olmalarıdır. Ne ki toplumsal olguların sınırlandırıcı özellikleri, genellikle insanlar tarafından zorlayıcı diye görülmezler. Bunun nedeni insanların genellikle toplumsal olgulara serbestçe, kendi seçimlerine dayanarak davrandıklarına inanarak boyun eğmelerinden kaynaklanmaktadır. Aslında, Durkheim'a göre, insanlar çokluk yalınca kendi toplumlarının genel kalıplarını izlemektedir. Toplumsal olgular insan eylemini, açıkça cezalandırmaktan (örneğin bir suçun varlığı durumunda), toplumsal yadsımaya (kabul edilemez bir davranış durumunda), yalın yanlış anlamalara (dilin yanlış kullanımı durumunda) kadar değişen farklı biçimlerde sınırlandırır.

Durkheim toplumsal olguların incelenmesinin zor olduğunu kabul etmekteydi. Görünmez ve elle tutulur olmadıkları için, toplumsal olgular doğrudan gözlenemez. Bunun yerine bu olguların özellikleri dolaylı olarak, etkilerinin çözümlenmesi ya da onların yasalar, dinsel metinler ya da yazılı davranış kuralları gibi biçimlerde dile getirilme çabalarını dikkate alarak ortaya konabilir. Durkheim toplumsal olguları incelerken önyargılar ile ideolojinin terk edilmesinin önemini vurgulamıştır. Bilimsel bir tutum, duyuların ortaya koyduğu kanıtlara açık

olup dışarıdan gelen, önceden edinilmiş düşüncelerden bağımsız olan bir zihni gerektirir. Durkheim bilimsel kavramların, ancak bilimsel pratik aracılığıyla ortaya konabileceğini savunuyordu. O sosyologlara, şeylerin gerçekte olduğu gibi incelenmesi ve toplumsal şeylerin gerçek doğalarını yansıtan yeni kavramların oluşturulması ödevini bırakmıştır.

Sosyolojinin öteki kurucuları gibi Durkheim da kendi yaşamı boyunca toplumu dönüştüren değişmelerle uğraşmıştı. Özellikle toplumsal ve ahlaki dayanışmayla, başka deyişle, toplumu bir arada tutan ve kaosa düşmesini engelleyen şeyin ne olduğuyla ilgilenmiştir. Dayanışma, bireylerin başarılı bir biçimde toplumsal gruplara içerildikleri ve bir paylaşılan değer ve gelenekler kümesi tarafından yönlendirildikleri zaman korunmaktadır. İlk büyük yapıtı olan *The Division of Labour in Society* (Toplumda İşbölümü, *1893*), adlı kitabında Durkheim, sanayi çağının ilerleyişinin yeni bir dayanışma tipinin doğuşu anlamına geldiğini ileri süren bir toplumsal değişme çözümlemesi sunmaktaydı (Durkheim 1984 [1983]). Bu düşünceyi ileri sürerken Durkheim iki tip dayanışma biçimini *mekanik* ve *organik* karşı kaşıya koyuyor ve bunları **işbölümü** -farklı meslekler arasındaki ayrılıkların büyümesi- ile ilişkilendiriyordu.

Durkheim'a göre, düşük bir işbölümü düzeyine sahip olan geleneksel kültürler mekanik dayanışma ile nitelenmektedirler. Toplumun üyelerinin çoğunluğu benzer mesleklerde yer aldığından, birbirlerine ortak yaşantı ve paylaşılan inançlar ile bağlanmışlardır. Bu paylaşılan değerlerin gücü baskıcı niteliktedir topluluk geleneksel yaşam biçimlerine karşı çıkan herkesi acımasızca cezalandırır. Bu yol bireysel karşı oluşa pek az bir yer bırakmaktadır. Dolayısıyla mekanik dayanışma, oydaşmaya ve inançların benzerliğine dayanır. Ne ki sanayileşme ve kentleşmenin gücü, bu dayanışma biçiminin çözülmesine katkıda bulunan bir işbölümü artışını yol açmıştır. Durkheim, gelişmiş toplumlarda işlerdeki uzmanlaşma ile artan toplumsal farklılaşmanın organik dayanışmayı öne çıkaran yeni bir düzene yol açacağını ileri sürmüştür. Organik dayanışma ile nitelenen toplumlar, hem insanların ekonomik bakımdan birbirine bağımlı olmalarıyla hem de öteki insanların katkılarının önemli olduğunun farkında olunmasıyla birarada tutulur. İşbölümü genişledikçe, insanlar birbirlerine daha çok bağımlı hale gelirler çünkü her birey, öteki mesleklerdeki insanların sağlayabileceği mal ve hizmetleri gereksinmektedir. Toplumsal oydaşmanın yaratılmasında, ekonomik karşılıklılık ile karşılıklı bağımlılık giderek paylaşılan inançların yerini alır.

Yine de modern dünyadaki değişim süreçleri öylesine hızlı ve yoğundur ki, bunlar önemli toplumsal sorunları ortaya çıkarırlar. Bunlar geleneksel yaşam biçimleri, ahlaki ve dinsel inançlar ile gündelik kalıplar üzerinde, yeni ve açık değerleri sunmadan, yıkıcı etkilerde bulunurlar. Durkheim bu alt üst edici koşulları modern toplum yaşamının yol açtığı amaçsızlık ya da umutsuzluk duygusu olan **anomi**ye bağlamıştır. Eskiden dinin sağladığı geleneksel ahlaki denetleme ve ölçüler, çağcıl toplumsal gelişme tarafından büyük ölçüde parçalanmaktadır; bu da modern toplumlarda yaşayan birçok

Durkheim'in intihar incelemesi

Birey ile toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen klasik sosyolojik çalışmalardan birisi, Emile Durkheim'in intihar çözümlemesidir (Durkheim 1953; ilk basılışı 1897). İnsanlar kendilerini özgür iradeye sahip olan ve seçim yapabilen bireyler olarak görseler de onların davranışları genellikle toplumsal olarak biçimlenmiş ve kalıplaşmış niteliktedir. Durkheim'in çalışması, intihar gibi son derece kişisel bir edimin bile toplumsal dünyadan etkilendiğini göstermektedir.

Durkheim'in çalışmasından önce, intihar üzerine araştırmalar yapılmıştı, ancak Durkheim, intiharın sosyolojik bir açıklaması üzerinde duran ilk kişiydi. Daha önceki çalışmalar toplumsal etkenlerin intihar üzerindeki etkilerini kabul etmekte, ancak bir bireyin intihara kalkışma olasılığını ırk, iklim ya da zihinsel bozukluk gibi bileşenlere bakmaktaydılar. Ne ki Durkheim'a göre, intihar, yalnızca öteki toplumsal olgular tarafından açıklanabilecek olan bir *toplumsal olgu*dur. İntihar yalınca bireysel edimlerin bir toplamından daha fazla bir şeydi - kalıplaşmış özellikler gösteren bir olguydu.

Fransa'daki resmi intihar istatistiklerini inceleyen Durkheim, belirli kategorilerdeki insanların intihara ötekilerden daha fazla eğilim gösterdiğini buldu. Örneğin, kadınlara oranla erkeklerde, Katoliklere oranla Protestanlarda, yoksullara oranla zenginlerde, evlilere oranla bekarlarda intihar daha fazla görülmekteydi. Durkheim ayrıca, intihar oranlarının savaş dönemlerinde daha düşük, ekonomik değişim ya da istikrarsızlık dönemlerinde daha yüksek olduğunu da görmüştü.

Bu bulgular Durkheim'i, intihar oranlarını etkileyen, bireylere dışsal nitelikte olan toplumsal olguların bulunduğu sonucuna götürdü. Durkheim kendi açıklamasını, toplumsal dayanışma düşüncesi ile toplum içerisindeki iki tip bağın -*toplumsal bütünleşme* ile *toplumsal düzenleme*- varlığıyla ilişkilendirmekteydi. Durkheim toplumsal gruplarla güçlü bir biçimde bütünleşen, istek ve hedefleri toplumsal normlar tarafından düzenlenen insanların intihara kalkışma olasılıklarının daha düşük olduğuna inanıyordu. Bütünleşme ile düzenlemenin görece var olmasına ya da olmamasına bağlı olarak, dört tür intiharı tanımlamıştı:

Bencil intiharlar toplumla düşük biçimde bütünleşme ile nitelenir ve bir birey yalıtılmış ya da bir grupla olan bağları zayıflamış ya da kopmuş olduğunda gerçekleşir. Örneğin, Katolikler arasındaki düşük intihar oranları, onların güçlü toplumsal cemaatleri ile açıklanabilirken Protestanların kişisel ve ahlaki özgürlükleri onların Tanrı karşısında "tek başına" oldukları anlamına gelmektedir. Evlilik, bireyi istikrarlı bir toplumsal ilişkiyle bütünleştirerek intihara karşı korurken bekar insanlar toplum içerisinde daha fazla yalıtılmış olarak kalırlar. Savaş dönemlerindeki düşük intihar oranları, Durkheim'a göre, artmış bir toplumsal bütünleşmenin bir göstergesi diye görülebilir.

Anomik intihara, bir toplumsal düzenlemenin olmadığı durumlar yol açar. Durkheim bu kavramla, insanların toplumdaki hızlı değişme ya da istikrarsızlık yüzünden 'normsuz' kaldıkları *anomik* toplumsal koşullara gönderme yapmaktadır. Normlar ve istekler için sabit bir referans noktasının ortadan kalkması -ekonomik kargaşa ya da boşanma gibi kişisel mücadeleler sırasında olduğu gibi- kişinin koşulları ile istekleri arasındaki dengeyi bozabilir.

Özgecil intihar, bir bireyin "aşırı bütünleşmesi" durumunda -toplumsal bağların çok güçlü olduğu- ve toplumu kendisinden daha değerli tuttuğunda gerçekleşir. Böyle bir durumda, intihar "daha yüce bir iyilik" için bir fedakarlık haline gelir. Japon kamikaze pilotları ya da İslamcı 'intihar komandoları' özgecil intihar örneklerindendir. Durkheim bunları, mekanik dayanışmanın geçerli olduğu geleneksel toplumların nitelikleri olarak görmüştür.

Son intihar türü, *kaderci* intihardır. Durkheim bu türün çağdaş dünyada yerinin pek olmadığını görmüş olsa da, bir bireyin yaşamının toplum tarafından gereğinden çok düzenlendiğinde ortaya çıkacağına inanmıştır. Bireyin baskı altında tutulması, kader ya da toplum karşısındaki güçsüzlük duygusuna yol açmaktadır.

İntihar oranları toplumdan topluma farklılık göstermektedir ancak zaman içerisinde toplumlar içinde düzenli kalıpları ortaya koymaktadır. Durkheim bunu, intihar oranlarını etkileyen tutarlı toplumsal güçlerin varlığına kanıt diye görmüştür. İntihar oranlarının incelenmesi, bireysel eylemler içerisinde genel toplumsal kalıpların nasıl bulunabileceğini ortaya koyacaktır.

İntihar (Suicide) adlı kitabının basılmasından bu yana, çalışmaya pek çok eleştiri yöneltilmiştir; özellikle de Durkheim'in resmi istatistikleri kullanım biçimine, intihar üzerindeki toplumsal olmayan etkileri gözardı etmesine ve bütün intihar türlerini sınıflama üzerinde ayak diremesine. Bununla birlikte, bu çalışma bugün de bir klasik olmayı sürdürmektedir; Durkheim'in temel savı bu gün de ayaktadır: Görünürde tümüyle kişisel bir edim olan intihar sosyolojik bir açıklamayı gerektirmektedir.

bireyi, kendi gündelik yaşamlarının anlamdan yoksun olduğu duygusuna itmektedir.

Durkheim'in en ünlü çalışmalarından birisi (kutuya bakınız), intiharın çözümlenmesine yöneliktir. İntihar, aşırı bir kişisel mutsuzluğun sonucu olan, bütünüyle kişisel bir edim gibi görünmektedir. Ne ki Durkheim, toplumsal etkenlerin intihar davranışı üzerinde temel bir etkide bulunduğunu ileri sürmektedir anomi, bu etkilerden birisidir. İntihar oranları, yıldan yıla düzenli kalıplar ortaya koymaktadır; bu kalıplar da sosyolojik olarak açıklanmalıdır.

Karl Marx

Karl Marx'ın (1818-83) düşünceleri, Comte ve Durkheim'ın düşünceleriyle keskin bir karşıtlık içindedir; ancak tıpkı onlar gibi Marx da Sanayi Devrimi sırasında toplumda ortaya çıkan değişmeleri açıklamaya çalışmıştır. Genç bir adamken, Marx'ın siyasal etkinlikleri onu Alman otoriteleriyle çatışmaya yöneltmiş, kısa bir süre Fransa'da kaldıktan sonra sürgünlüğü, İngiltere'de sürekli yerleşime dönüşmüştür. Marx fabrikaların ve sanayi üretiminin ve bunun yarattığı eşitsizliklerin artışına tanıklık etmiştir. Marx'ın Avrupa emek hareketine olan ilgisi ve sosyalist düşünceleri, birbirlerinden farklı konuları kapsayan yazılarına yansımıştır. Yazılarının büyük bölümünün ekonomik sorunlar üzerine olmasına karşın her zaman ekonomik sorunları toplumsal kurumlara bağlamaya çalıştığından, Marx'ın çalışmaları sosyolojik görüler bakımından oldukça zengindi; hala da öyle. Marx'ı en acımasızca eleştirenler bile onun çalışmalarını sosyolojinin gelişimi bakımından önemli bulmaktadırlar.

Kapitalizm ve sınıf mücadelesi

Marx, tarihin değişik dönemleri hakkında yazmış olsa da, esas olarak modern zamanlardaki değişme üzerinde yoğunlaşmıştır. Ona göre, en önemli değişmeler, **kapitalizm**in gelişimiyle bağlantılı olmuştur. Kapitalizm, tarihteki öteki geçmiş ekonomik sistemlerden kökten biçimde ayrılan, geniş bir tüketici kitlesine satılan mal ve hizmetlerin üretiminin sözkonusu olduğu bir düzendir. Marx, kapitalist girişimler içerisindeki iki ana bileşeni belirlemektedir. Bunlardan birisi, *sermayedir* para, makineler ya da hatta fabrikalar gibi, gelecekteki varlıkları ortaya çıkarmakta kullanılabilen ya da bunun için yatırılabilen her türden varlık. Sermaye birikimi, ikinci bileşen ile, *ücretli emek* ile elele gitmektedir. *Ücretli emek*, kendi yaşamlarını sürdürmek için gerekli araçlara sahip olmayan,

Karl Marx (1818-1883)

sermaye sahiplerinin sunduğu işleri bulmak zorunda olan işçiler toplamına göndermede bulunmaktadır. Marx, sermayeye sahip olanların ya da **kapitalistler**in, egemen bir sınıfı oluştururlarken nüfusun büyük bölümünün ücretli işçiler sınıfını ya da bir işçi sınıfını oluşturduğuna inanıyordu. Sanayileşme yaygınlaştıkça, eskiden kendilerini toprakta çalışarak geçindiren çok sayıda köylü büyüyen kentlere göçetmiş ve kentsel temele dayanan bir sanayi işçileri sınıfının oluşmasına yardımcı olmuştu. Bu işçi sınıfına aynı zamanda **proleterya** da denmektedir.

Marx'a göre kapitalizm özünde, sınıf ilişkilerinin çatışma ile nitelendiği bir **sınıf** düzenidir. Sermaye sahipleri ile işçiler karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olsalar da -kapitalist emeği, işçiler de ücreti gereksinir- bu bağımlılık oldukça dengesiz niteliktedir. Sınıflar arasındaki ilişki, işçilerin kendi emekleri üzerinde pek az kontrolü olması ya da hiç olmaması ve işverenlerin karlarının işçilerin emekleriyle ortaya çıkardıkları ürünlere el koyarak artırabilmeleri yüzünden, bir sömürü ilişkisidir. Marx ekonomik kaynaklar üzerindeki sınıf çatışmasının, zamanın geçisiyle daha da şiddetleneceğine inanıyordu.

Toplumsal değişme: tarihin materyalist yorumu

Marx'ın bakış açısı, **tarihin materyalist yorumu** dediği şeye dayanır. Bu görüşe göre, toplumsal değişmenin ana kaynağı insanların benimsedikleri düşünceler ya da inançlar değildir. Bunun yerine, toplumsal değişmenin birincil nedeni ekonomik etkilerdir. Sınıflar arasındaki çatışmalar, tarihsel gelişimi güdülemektedir bu çatışmalar, "tarihin motoru"dur. Marx'ın *Komunist Manifesto*'nun (The Communist Manifesto) girişindeki sözleriyle, "bugüne kadarki bütün insanlık tarihi, sınıf çatışmalarının tarihidir" (Marx ve Engels 2001 [1848]). Marx ilgisinin büyük bölümünü kapitalizm ile modern topluma yöneltmiş ise de, tarih boyunca toplumların nasıl geliştiklerini de incelemiştir. Marx'a göre toplum düzenleri, ekonomilerindeki çelişkiler yüzünden bir üretim tarzından ötekine bir geçiş yaparlar -kimi zaman yavaş yavaş, kimi zaman da bir devrim yoluyla. Marx, avcı toplayıcıların ilkel komünist toplumlarından başlayarak ilkçağ köle sahipliği düzeni ve toprak sahipleri ile serfler arasındaki işbölümüne dayanan feodal düzenden geçen tarihsel aşamaların ilerlemesinin taslağını çıkarmıştı. Tüccarlar ile zenaatkarların ortaya çıkışı, toprak sahibi soyluların yerini alacak ticari ya da kapitalist bir sınıfın başlangıcını belirlemekteydi. Bu tarih görüşüne uygun olarak Marx, tıpkı kapitalistlerin feodal düzeni alaşağı etmek üzere birleşmeleri gibi kapitalistlerin de alaşağı edileceğini ve yeni bir düzenin, yani **komünizm**in kurulacağını ileri sürmekteydi.

Marx, kapitalist sistemi alaşağı edecek olan ve içinde sınıfların bulunmadığı -zengin ve yoksul arasında büyük farklılıkların bulunmadığı- yeni bir toplumu yaratacak olan bir işçi devriminin kaçınılmazlığına inanıyordu. Marx bununla, bireyler arasındaki bütün eşitsizliklerin yok olacağını kastetmemişti. Bunun yerine, toplum artık ekonomik ve siyasal gücü tekelinde tutan küçük bir sınıf ile kendi çalışmalarıyla yaratılan servetin küçük

bir bölümünden yararlanan büyük kitleler biçiminde bölünmeyecekti. Ekonomik düzen, ortak mülkiyet altına alınacak ve şu anda bildiğimizden daha insanca bir toplum kurulacaktır. Marx geleceğin toplumunda, üretimin kapitalizmde olduğundan daha gelişmiş ve etkin olacağına inanıyordu.

Marx'ın çalışmaları yirminci yüzyıl dünyası üzerinde büyük bir etkide bulunmuştur. Son yirmi yıl öncesine kadar dünya nüfusunun üçte birinden fazlası, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri gibi, hükümetlerinin Marx'ın düşüncelerinden esinlendiklerini ileri sürdükleri toplumlarda yaşıyordu.

Max Weber

Marx gibi Max Weber'e de1864-1920) yalnızca bir sosyolog denemez; Weber'in ilgi ve çalışma alanları, birçok konuyu kapsamaktaydı. Akademik yaşamının büyük bölümünü geçirdiği Almanya'da doğan Weber, öğrenme merakı yüksek olan bir kişiydi. Yazıları, ekonomi, hukuk, felsefe, karşılaştırmalı tarih ve sosyoloji konularını içermektedir. Çalışmalarının büyük bölümü de, modern kapitalizmin gelişmesiyle ve modern toplumun daha önceki toplumsal örgütlenme biçimlerinden hangi bakımlardan farklı olduğu ile ilgilenmektedir. Bir dizi deneysel çalışmayla, Weber modern sanayi toplumlarının temel niteliklerinden bir bölümünü ortaya koymuş ve bugünün sosyologları için de merkezi olmayı sürdüren temel sosyolojik tartışmaları belirlemiştir.

Max Weber (1864-1920)

Zamanının diğer düşünürleri gibi Weber de toplumsal değişmenin doğasını ve nedenlerini anlamaya çalışmıştır. Marx'tan etkilenmişti, ancak aynı zamanda Marx'ın kimi önemli görüşlerini de güçlü bir biçimde eleştirmekteydi. Tarihin materyalist yorumunu reddetmiş ve sınıf savaşını Marx'ın düşündüğünden daha az önemli diye görmüştü. Weber'e göre, ekonomik etkenler önemlidir, ne ki düşünce ve inançlar da toplumsal değişme üzerinde aynı derecede etkilidirler. Weber'in övülen ve çokça tartışılan yapıtı, The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, 1976 (*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu)* dinsel değerlerin özellikle Püritenliğe dayananlar kapitalist bir bakış açısının yaratılmasında temel öneme sahipti. Sosyolojinin ilk evrelerindeki öteki düşünürlerin tersine Weber, sosyolojinin yapılar üzerinde değil, *toplumsal eylemler* üzerinde yoğunlaşması gerektiğine inanıyordu. İnsan güdülenmesi ve düşüncelerinin değişmenin ardındaki güç olduğunu ileri sürmüştür

-düşünceler, değerler ve inançlar dönüşümleri ortaya çıkarma gücüne sahipti. Weber'e göre bireyler özgürce eyleme ve geleceği biçimlendirme gücüne sahipti. Durkheim ile Marx'ın inandıkları gibi yapıların bireylere dışsal ya da onlardan bağımsız olduklarına inanmıyordu. Bunun yerine, toplumdaki yapılar eylemlerin karmaşık bir etkileşimi tarafından oluşturulmaktaydı. Sosyolojinin ödevi, bu eylemlerin gerisindeki anlamları anlamaktı.

Weber'in en etkili olmuş kimi yazıları, onun Batı toplumunun öteki önemli uygarlıklarla kıyaslandığındaki kendine özgülüğünü çözümlerken, toplumsal eyleme olan ilgisini yansıtmaktadır. Çin, Hindistan ve Yakındoğu dinlerini incelemiş ve bu incelemeleriyle din sosyolojisine büyük katkı yapmıştır. Weber, Çin ve Hindistan'daki önde gelen dinsel sistemler ile Batıdaki dinsel sistemleri karşılaştırarak, Hıristiyan inançlarının belirli yönlerinin kapitalizmin ortaya çıkışını büyük ölçüde etkilediği sonucuna varmıştır. O, kapitalist bakış açısının, Marx'ın varsaydığı gibi yalnızca ekonomik değişmelerle ortaya çıkmadığını ileri sürmütşütr. Weber'e göre, kültürel düşünceler ve değerler hem toplumun hem de bizim bireysel eylemlerimizin biçimlenmesine yardımcı olurlar.

Weber'in sosyolojik bakış açısının önemli bir bileşeni, **ideal tip** düşüncesiydi. İdeal tipler, dünyayı anlamak için kullanılabilen kavramsal ya da analitik modellerdir. Gerçek bir dünyada, ideal tipler ender olarak varolurlar; eğer varolurlarsa bunların ancak belirli yönleri varolmaktadır. Bununla birlikte, bu varsayımsal kurmacalar, gerçek dünyadaki herhangi bir durumun bir ideal tiple kıyaslanarak anlaşılabilmesi yüzünden son derece yararlıdır. Bu yolla, ideal tipler, sabit referans noktaları hizmeti görürler. 'İdeal' tip terimiyle Weber'in kavramın kusursuz ya da erişilmek istenen bir hedef olduğunu kastetmediğine değinmek önemlidir. Bunun yerine, Weber bununla, belirli bir görüngünün 'saf' bir biçimini kastetmektedir. Weber ideal tipleri, bürokrasi biçimleri ve piyasa ile ilgili yazılarında kullanmıştır.

Ussallaşma

Weber'e göre modern toplumun ortaya çıkışı, toplumsal eylem kalıplarındaki önemli değişikliklerle elele gitmekteydi. Weber insanların hurafe, din, töre ve uzun süredir varolan alışkanlıklarına dayanan geleneksel inançlardan uzaklaştıklarına inanmaktaydı. Bunun yerine bireyler giderek, etkinlik ve gelecekteki sonuçları dikkate alan akılcı, araççı hesaplamalara girişmekteydiler. Sanayi toplumunda, duygulara ve işleri yalnızca kuşaklar boyunca yapılıyorlar diye yapmaya pek az yer vardı. Bilimin, modern teknolojinin ve **bürokrasi**nin gelişimi Weber tarafından toplu bir biçimde **ussallaşma**, toplumsal ve ekonomik yaşamın etkinlik ilkelerine göre ve teknik bilgiye dayanarak düzenlenmesi diye betimlenmekteydi. Eğer geleneksel toplumlarda insanların tutum ve değerlerini büyük ölçüde din ve uzun süredir var olan töreler belirliyorsa, modern toplum, politikadan dine ya da ekonomik etkinliğe varıncaya yaşamın giderek daha fazla alanının ussallaşması ile ayırtedilmektedir.

Weber'e göre, Sanayi Devrimi ile kapitalizmin gelişmesi, ussallaşma yönündeki genel eğilimini kanıtlarıydı. Kapitalizme egemen olan şey, Marx'ın

inandığı gibi sınıf savaşımı değil, *bilim* ile *bürokrasi*nin -büyük ölçekli örgütler- gelişmesiydi (bürokrasi üzerine daha fazla bilgi için bkz. s. 685-689). Weber Batının bilimsel niteliğini, onun en önemli ayırtedici özelliklerinden birisi diye görüyordu. Çok sayıda insanın etkin bir biçimde organize edilmesinin tek yolu olan bürokrasi, ekonomik ve politik gelişme ile büyümektedir. Weber, çağcıl dünyanın bilimsel düşüncesinin geçmişten gelen duygusallık güçlerini silip süpürmesini betimlemek için, *büyünün bozulması* terimini kullanmaktaydı.

Ne var ki Weber, ussallaşmanın sonuçları konusunda bütünüyle iyimser değildi. O, toplum yaşamının her alanını düzenlemeye kalkarak insan ruhunu yok edecek bir sistem diye çağcıl toplumdan korkuyordu. Weber özellikle bürokrasinin potansiyel olarak boğucu ve insanlıktan çıkarıcı etkileri ile **demokrasi** konusundaki içermelerinden rahatsızdı. Onsekizinci yüzyıl Aydınlanma Çağının hedefi olan ilerlemeyi, serveti ve mutluluğu, gelenek ve hurafeyi bilim ve teknoloji yararına terkederek artırma hedefi, kendi tehlikelerini yaratmaktadır.

Unutulmuş bir kurucu: Harriet Martineau

Comte, Durkheim, Marx ve Weber'in sosyolojideki kurucu isimler olduğuna hiç kuşku yoksa da, aynı dönemde, katkılarının dikkate alınması gereken öteki önemli düşünürler de vardı. Sosyoloji, pek çok akademik alan gibi, çalışmaları öz itibarıyle değerli olan her düşünürün hakkının teslim edilmesi idealine her zaman ulaşmış değildir. Çok az sayıda kadın ya da ırksal azınlık üyesine, ondokuzuncu yüzyıl sonları ile yirminci yüzyıl başlarındaki "klasik" dönemde meslekten sosyolog olma fırsatı tanınmıştı. Dahası, kalıcı önemdeki sosyolojik araştırma yapma olanağı tanınan bu az sayıda insan da çoklukla alan içerisinde gözardı edilmiştir. Harriet Martineau gibi kişiler, bugün sosyologların ilgilerini hakediyorlar.

Harriet Martineau (1802-1876), "ilk kadın sosyolog" olarak adlandırılmıştır, ancak Marx ve Weber gibi yalnızca bir sosyolog olarak görülemez. Martineau, Britanya'da doğmuş, burada okumuştur; sayısız yazının yanısıra elliden fazla kitabın da yazarıdır. Martineau şimdilerde, Comte'un alandaki kurucu yapıtı Pozitif Felsefe'nin (Positive Philosophy) çevirisiyle Britanya'ya sosyolojiyi getiren kişi olarak kabul edilmektedir (Rossi 1973). Ayrıca, Martineau, kitabı *Amerika'da Toplum* (Society in Amerika) kitabının konusu olan, 1830'larda A.B.D.'ye yaptığı uzun yolculuklar sırasında Amerikan toplumunun ilk elden sistematik incelemesini de yapmıştır. Martineau, bugünün sosyologları için birkaç nedenle önemlidir. İlk olarak, Martineau, bir toplum incelenirken, temel politik, dinsel ve toplumsal kurumlar da dahil olmak üzere o toplumun bütün yönleri üzerinde yoğunlaşılması gerektiğini ileri sürmüştür. İkincisi o, bir toplumun çözümlenmesinin kadınların yaşamının bir anlayışını da içermesi gerektiği üzerinde ayak diremiştir. Üçüncüsü, Martineau, evlilik, çocuklar, eviçi yaşam ile dinsel yaşam ve ırk ilişkileri gibi daha önce gözden kaçırılmış sorunlara sosyolojik gözle bakan ilk kişidir. Bir keresinde yazdığı gibi, "çocuk odası, oturma odası ve mutfak hep insanların ahlak ve tutumlarını anlamayı sağlayacak kusursuz okullardır"(1962 [1837]). Son olarak, sosyologların yalnızca gözlem yapmaktan daha fazlasını yapmaları, aynı zamanda bir topluma yararlı olacak biçimde davranmaları gerektiğini ileri sürmüştü. Sonuç olarak, Martineau hem kadın hakları, hem de kölelerin özgürleşmelerinin etkin bir savunucusuydu.

Harriet Martineau (1802-76)

Modern kuramsal yaklaşımlar

İlk sosyologlar içinde yaşadıkları değişen toplumları anlamlı kılma çabalarında birleşiyordu. Ne ki onlar, yalnızca dönemlerinin hızlı olaylarını betimlemek ve yorumlamaktan daha fazla şeyler yapmak istiyordu. Daha da önemlisi, toplumsal dünyanın incelenmesinde, genel olarak toplumun işleyişi ile toplumsal değişmenin doğasını açıklayabilecek yolları araştırmışlardı. Yine de daha önce gördüğümüz gibi, Durkheim, Marx ve Weber, toplumsal dünya üzerine yaptığı kendi incelemelerinde çok farklı yaklaşımları benimsemişlerdir. Örneğin, Durkheim ile Marx bireye dışsal olan güçlerin gücü üzerinde yoğunlaşırlarken Weber kendi çıkış noktası olarak bireylerin dış dünyadaki yaratıcı edimde bulunabilme yeteneklerini almaktaydı. Marx ekonomik sorunların önceliğine işaret ederken Weber önemli nitelikteki daha geniş etkenler dizisini dikkate almaktaydı. Yaklaşımdaki bu farklılıklar, sosyolojinin tarihi boyunca varlığını sürdürmüştür. Hatta, sosyologlar çözümleme konusu üzerinde anlaşmaya vardıklarında bile, çokluk bu çözümlemeyi farklı kuramsal bakış açılarından yola çıkarak gerçekleştirmektedirler.

Aşağıda incelenen daha yenilerdeki üç kuramsal bakış açısının işlevselcilik, çatışma yaklaşımı ve simgesel etkileşimcilik sırasıyla Durkheim, Marx ve Weber'le bağlantıları bulunmaktadır. Bu kitap boyunca bu kuramsal yaklaşımları açıklayan ve onlara dayanan düşünce ve savlarla karşılaşacaksınız.

4. Bölümde, sosyolojideki önemli kuramsal yaklaşımları daha ayrıntılı ele alacak ve sosyolojik düşüncedeki daha yeni kuramsal gelişmeleri inceleyeceğiz.

İşlevselcilik

İşlevselcilik, toplumun değişik parçalarının istikrar ve dayanışma ortaya çıkarmak üzere birlikte işledikleri karmaşık bir sistem olduğu görüşünü benimsemektedir. Bu yaklaşıma göre, sosyoloji disiplini, toplumun parçalarının birbirleriyle ve bir bütün olarak toplumla olan ilişkilerini incelemelidir. Örneğin, bir toplumdaki dinsel inanç ve geleneklerin çözümlemesini, bunların toplumdaki öteki kurumlarla nasıl ilişkili olduğunu göstererek yapabiliriz, çünkü bir toplumun farklı parçaları birbiriyle yakın ilişki içerisinde gelişmektedir.

Bir toplumsal pratik ya da kurumun işlevinin incelenmesi, o pratik ya da kurumun toplumun varlığının sürmesine yaptığı katkının çözümlenmesidir. Comte ve Durkheim da dahil olmak üzere işlevselciler, bir toplumun işleyişini canlı bir organizmanın işleyişiyle karşılaştırmak için çokluk bir *organik benzeşim* kullanmışlardır. İşlevselciler toplumun parçalarının, tıpkı insan bedeninin değişik parçalarında olduğu gibi, toplumun bütünü için yararlı olacak biçimde birlikte çalıştıklarını ileri sürmektedirler. Kalp gibi bir beden organını incelemek için, o organın bedenin öteki parçalarıyla nasıl ilişkili olduğunu göstermek zorundayız. Kalp, bedenin her yanına kan pompalayarak, organizmanın yaşamının sürmesinde hayati bir rol oynamaktadır. Benzer olarak, bir toplumsal bileşenin işlevini çözümlemek de, onun toplumun varlığının ve sağlığının sürmesinde yüklendiği görevi anlamak demeye gelir.

İşlevselcilik **ahlaki oydaşmanın** toplumdaki düzen ve istikrarın sürdürülmesindeki önemini vurgular.

Ahlaki oydaşma, toplumdaki insanların çoğunluğu aynı değerleri paylaştığında varolur. İşlevselciler düzen ile dengeyi toplumun normal durumu olarak görürler -bu toplumsal denge toplumun üyeleri arasındaki ahlaki oydaşmaya dayanır. Örneğin, Durkheim dinin insanların temel toplumsal değerlere bağlılığını güçlendirdiğine, böylece de toplumsal içyapışkanlığın korunmasına katkıda bulunduğuna inanmaktaydı.

1960'lara kadar, işlevselcilik sosyolojideki, özellikle A.B.D.'de, belki de en önde gelen kuramsal gelenek idi. Her ikisi de büyük ölçüde Durkheim'dan esinlenen Talcott Parsons (1902-79) ile Robert Merton (1910-2003), bu yaklaşımın en önde gelen iki üyesiydi. Merton'un işlevselcilik biçimi özellikle etkili olmuştur. Merton açık işlevler ile örtük işlevler arasında ayrım yapmıştı. **Açık işlevler**, özgün bir toplumsal etkinlik biçimine katılanlar tarafından bilinen ve onlar tarafından yerine getirilmesi istenen işlevlerdir. **Örtük işlevler**, bu etkinliğin katılımcıların farkında olmadıkları sonuçlarıdır. Bu ayırımı gösterebilmek için, Merton Arizona ve New Mexico'daki Hopi Kabilesinin yağmur dansı örneğini kullanmıştır. Hopiler bu törenin ürünleri için gereken yağmuru getireceğine inanmaktadırlar (açık işlev). Bu yüzden bu töreni düzenleyip ona katılırlar. Ancak Merton, Durkheim'in din kuramını kullanarak, yağmur dansının aynı zamanda Hopi toplumunun içyapışkanlığını güçlendirme etkisine de sahip olduğunu ileri sürmektedir (örtük işlev).

Merton aynı zamanda, işlevler ile **işlevsizlikler** arasında da bir ayırım yapmıştı. Toplumsal davranışın işlevsiz yönlerini aramak, toplum yaşamının varolan düzene meydan okuyan özelliklerine odaklanmak demeye gelir. Örneğin, dini her zaman bir işleve sahip dini toplumun içyapışkanlığına katkı sağlıyor diye görmek yanlıştır. Eğer iki grup farklı dinleri ya da hatta aynı dinin farklı versiyonlarını destekliyor ise, sonuç, yaygın toplumsal yıkım yaratabilecek olan bir toplumsal çatışma olabilir. Bu yüzden, savaşlar çoklukla Avrupa tarihindeki Protestanlar ile Katolikler arasındaki mücadelelerden görülebileceği gibi dinsel topluluklar arasında olmaktadır.

Son dönemlerde işlevselcilik, sınırları açığa çıktıkça gözden düştü. Merton için pek geçerli olmasa da, pek çok işlevselci düşünür (Talcott Parsons buna bir örnektir) bölünme ve çatışma yaratan etkenlerin aleyhine toplumsal içyapışkanlık yaratan etkenleri gereğinden fazla vurgulamışlardır. İstikrar ve düzen üzerindeki odaklanma, toplumdaki bölünme ya da eşitsizliklerin -sınıf, ırk ve toplumsal cinsiyet gibi etkenlere dayanan- en aza indirilmesi anlamına gelir. Aynı zamanda, toplum içerisinde yaratıcı toplumsal eylemin rolüne daha az vurgu yapılmaktadır. Pek çok eleştirmene göre, işlevsel çözümleme toplumlara sahip olmadıkları nitelikler yükler görünmektedir. İşlevselciler genellikle, sanki toplumların "gereksinimleri" ve "amaçları", bu kavramlar yalnızca tek tek insanlara uygulanabilir olsalar bile varmış gibi konuşurlar.

Çatışmacı bakış açıları

İşlevselciler gibi **çatışma kuramlarını** kullanan sosyologlar toplum içindeki yapıları vurgularlar. Bu kuramcılar aynı zamanda toplumun nasıl işlediğini açıklayan kapsamlı bir

"model" de ortaya atarlar. Bununla birlikte, çatışma kuramcıları işlevselciliğin oydaşma üzerindeki vurgusunu yadsırlar. Bunun yerine bu kuramcılar toplumdaki bölünmeleri öne çıkarırlar. Böyle yaparken de güç, eşitsizlik ve mücadele sorunları üzerinde yoğunlaşırlar. Bu kuramcılar toplumu her birisi kendi çıkarlarını gözeten ayrı gruplardan oluşmuş diye görürler. Farklı çıkarların varlığı, çatışma potansiyelinin her zaman var olduğu ve belirli grupların ötekilerden daha fazla yarar sağladığı anlamına gelir. Çatışma kuramcıları toplumdaki baskın ve dezavantajlı gruplar arasındaki gerilimleri incelerler ve kontrol ilişkilerinin nasıl kurulduğu ile nasıl sürdürüldüğünü anlamaya çalışırlar.

Çatışma kuramı içerisindeki etkili bir yaklaşım, çalışmaları sınıf çatışmasını vurgulayan Karl Marx'ın adıyla anılan Marksizmdir. Marx'ın önemli düşüncelerinin çok sayıda farklı yorumu olanaklıdır; bugün çok farklı kuramsal konumları benimseyen Marksist düşünce okulları da vardır. Bütün bu farklı biçimleri içinde Marksizm, yazarlarının onu sosyolojik analiz ile politik reformun bir kombinasyonu olarak görmeleri bakımından sosyolojideki öteki geleneklerin çoğunluğundan farklıdır. Marksizmin bir kökten siyasal değişme programı yaratacağı düşünülür.

Bununla birlikte, çatışma kuramlarının hepsi Marksist bir bakış açısı benimsememektedir. Kimi çatışma kuramcıları da Weber'den etkilenmiştir. Bu konuda iyi bir örnek, Alman sosyolog Ralf Dahrendorf (1929-)'tur. Şimdi artık klasik olmuş yapıtı *Sanayi Toplumunda Sınıf ve Sınıf Çatışması*'nda (Class and Class Conflict in Industrial Society -1959), Dahrendorf, işlevselci düşünürlerin yalnızca toplu-mun bir yönünü, toplum yaşamının uyum ile anlaşmanın varolduğu yön-lerini dikkate aldıklarını ileri sürmekte-dir. Aynı derecede, hatta daha fazla önemli olan alanlar ise, çatışma ile bölünmenin öne çıktığı alanlardır. Dahrendorf, çatışmanın esas olarak birey ve grupların sahip olduğu farklı çıkarlardan kaynaklandığını söylemektedir. Marx çıkar farklılıklarını esas olarak sınıflar açısından görmüştür, ancak Dahrendorf bunları daha geniş olarak yetke ve güç ile ilişkilendirmektedir. Bütün toplumlarda, yetkeyi elinde bulunduranlarla bundan büyük ölçüde dışlanmış olanlar, yöneticilerle yönetilenler arasında bir bölünme vardır.

Simgesel etkileşimcilik

Amerikan felsefecisi G. H. Mead'in (1863-1931) çalışmaları sosyolojik düşünce üzerinde, özellikle **simgesel etkileşimcilik** diye anılan bir bakış açısı yoluyla, önemli bir etkide bulunmuştur. Simgesel etkileişmcilik dil ve anlama yönelik ilgiden kaynaklanmaktadır. Mead, dilin bizim kendi kendinin bilincinde olan kendi bireyselliğimizin farkında olan ve kendi kendimizi başkalarının bizi gördüğü gibi dışarıdan görme yeteneğinde olan varlıklar haline gelmemizi sağladığını ileri sürmektedir. Bu süreçteki anahtar bileşen, **simge**dir. Bir simge, bir başka şeyi dile getiren bir şeydir. Örneğin, belirli nesnelere göndermede bulunmak için kullanılan sözcükler aslında kastettiğimiz şeyi temsil eden simgelerdir. "Kaşık" sözcüğü, çorba içmek için kullandığımız mutfak aletini betimlemek için kullandığımız bir sözcüktür. Söze dayanmayan beden hareketleri ya da iletişim

biçimleri de simgelerdir. Birine el sallamak ya da kaba bir beden hareketi yapmak simgesel bir değer taşır. Mead insanların birbirleriyle etkileşimlerinde paylaşılan simge ve anlayışlara dayandığını ileri sürmüştür. İnsanlar zengin bir simgesel evren içinde yaşadıklarından, insan bireyleri arasındaki neredeyse bütün etkileşim, simgelerin değiş tokuşunu içermektedir.

Simgesel etkileşimcilik dikkatimizi kişiler arasındaki etkileşimin ayrıntısına ve bu ayrıntının ötekilerin söyledikleri ya da yaptıklarına anlam vermekte nasıl kullanıldığına yöneltmektedir. Simgesel etkileşimcilikten etkilenen sosyologlar çokluk, gündelik yaşam bağlamları içerisindeki yüz yüze etkileşimler üzerinde odaklanmaktadırlar. Bu sosyologlar böylesi etkileşimlerin toplum ile kurumlarını yaratmada oynadıkları rolü vurgularlar. Max Weber bu kuramsal yaklaşım üzerinde dolaylı olarak önemli bir etkide bulunmuştur çünkü, toplumsal yapıların sınıflar, partiler, statü grupları ve diğerleri gibi varolduklarını kabul etmiş olsa da, Weber bu yapıların bireylerin *toplumsal eylemleri* yoluyla yaratıldıklarını düşünmekteydi.

Simgesel etkileşimci bakış açısı gündelik toplum yaşamı sırasındaki eylemlerimizin doğası hakkında pek çok görü sağlayabilir olsa da, daha geniş nitelikteki, toplumdaki güç ve yapı sorunlarını ve bunların bireysel eylemi nasıl sınırladığını gözardı ettikleri için eleştirilmiştir.

Simgesel etkileşimciliğin, toplumumuzdaki güç ve yapı sorunlarını dikkate alan klasik bir örneği, Arli Hochschild'in *Yönetilen Kalp: İnsan Duygularının Ticarileştirilmesi* (The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling -1983) yapıtıdır. California Üniversitesinde bir sosyoloji profesörü olan Hachschild, A.B.D'de, Atlanta'daki Delta Havayolları Hostes Eğitim Merkezindeki eğitim programlarını gözlemiş, bir dizi mülakat yürütmüştü. Hochschild, uçuş görevlilerinin kendi duygularını yönetebilmenin yanısıra öteki becerileri öğrenmelerini izlemişti. Hochschild eğitim programlarındaki hocalardan biri olan bir pilotun yorumunu hatırlıyor: "Şimdi kızlar sizden, oraya gitmenizi ve gerçekten gülümsemenizi istiyorum". Pilot, "gülümsemeniz sizin en büyük varlığınızdır. Sizden oraya gidip onu kullanmanızı istiyorum. Gülümseyin. Gerçekten gülümseyin. Gülümse-menizi sunun".

Hochschild, gözlemleri ve mülakatlarına dayanarak Batı ekonomilerinin giderek daha fazla hizmet sunumuna dayanır hale geldikçe, yaptığımız çalışmanın duygusal biçiminin daha fazla anlaşılması gerektiğini bulmuştur. Hochschild'in uçuş görevlileri arasındaki "tüketici servisi" eğitimlerini incelemesi, daha önce hizmetler sektöründe çalışan herkese tanıdık gelebilir. Hochschild bu durumu, "duygusal emek" kamu içinde gözlenebilir (ve kabul edilebilir) bir yüz ve beden sunumu yaratabilmek için kişinin kendi duygularını yönetebilmesini gerektiren emek eğitimi diye adlandırıyor. Hochschild'e göre, çalıştığınız şirketler yalnızca sizin fiziksel hareketlerinizi değil, duygularınız üzerinde de söz sahibidir. Şirketler siz çalışırken sizin gülümsemenizin de sahibidirler.

Hochschild'in araştırması yaşamın, insanların çoğunun anladıklarını düşündükleri, ancak daha derin bir düzeyde anlaşılması gereken bir yönüne bir pencere açmıştır. Hochschild, hizmet işçilerinin kol işçileri gibi kendilerinin çalışmaları sırasında vazgeçtikleri özgül bir yönlerine karşı bir uzaklık hissettiklerini buldu. Örneğin, kol işçisinin kolu, bir makina parçasıymış gibi, ancak arada sırada onu hareket ettiren kişinin bir parçasıymış gibi hissedilmeye başlanabilir. Aynı biçimde hizmet işçileri Hochschild'e sık sık gülümsemelerinin üzerlerinde durduğunu ama onların olmadığını söylemişlerdir. Başka deyişle, bu işçiler, kendilerini kendi duygularına uzak hissetmektedirler. Duyguların genellikle bizlerin derin ve kişisel bir parçası oldukları düşünüldüğünden, bu ilginçtir.

Hochschild'in kitabı simgesel etkileşimciliğin etkili bir uygulamasıdır; *Yönetilen Kalp* ilk kez basıldıktan sonra, öteki araştırmacıların çoğu da kendi düşüncelerini onun düşüncelerine dayandırmışlardır. Hochschild araştırmasını dünyanın en gelişmiş "hizmet ekonomileri"nden birisi, A.B.D. içinde yürütmüş olsa da, onun bulguları günümüzde pek çok topluma uygulanabilir. Giderek daha fazla insanın işyerinde "duygusal emeğe" yönlendirildiği hizmet işleri, dünyanın her yerindeki ülkelerde genişlemektedir. Grönland'daki Inuit'lerde olduğu gibi, kamu içinde gülümseme konusundaki geleneğin Batı Avrupa ve A.B.D.'dekinden farklı olduğu kimi kültürlerde, duygusal emek konusundaki eğitimin güç bir iş olduğu ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerde, hizmet işlerinde çalışanların kimi zaman özel "gülümseme eğitim seanslarına" katılmaları zorunlu kılınmıştır - Delta Havayolları hosteslerinin katıldıklarından çok da farklı olmayan seanslara.

Sosyolojide kuramsal düşünce

Bu bölümde şimdiye kadar, sosyolojinin konusuna yönelik geniş, bütüncül yönelimlere göndermede bulunan kuramsal yaklaşımlarla ilgilendik. Bununla birlikte, yukarıda tartışılan *kuramsal yaklaşımlar* ile *kuramlar* arasında bir ayrım yapabiliriz. Kuramların odakları daha dardır ve belirli toplumsal koşul ya da olay türlerini açıklama girişimlerini temsil ederler. Kuramlar genellikle araştırma sürecinin bir parçası olarak oluşturularlar ve sonuçlarında da araştırma incelemelerinin yönelmesi gereken sorunlara ilişkin önerilerde bulunurlar. Buna bir örnek, bu bölümün önceki kısımlarında değinilen Durkheim'in intihar kuramıdır.

Sosyologların inceledikleri çok farklı araştırma alanları içerisinde sayısız kuramlar geliştirilmiştir. Kimi zaman kuramlar oldukça açık seçik bir biçimde ortaya konur; hatta zaman zaman da matematiksel biçimde dile getirilir -her ne kadar bu durum sosyolojiden çok, özellikle iktisat gibi öteki toplum bilimlerinde daha yaygın olsa da.

Kimi kuramlar ötekilere göre çok daha kapsayıcıdır. Sosyologların kendilerini çok geniş kapsamlı kuramsal girişimlere yöneltmesinin istenir ya da yararlı olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin Robert K. Merton (1957) güçlü bir biçimde, sosyologların ilgilerini *orta*

kapsamlı kuramlar dediği şeye yoğunlaştırmaları gerektiğini ileri sürmektedir. Büyük kuramsal çizgeler (örneğin Marx'ın yaptığı gibi) yaratmaya çalışmak yerine daha alçakgönüllü kuramlar geliştirmekle ilgilenmeliyiz.

Orta kapsamlı kuramlar, deneysel araştırmayla doğrudan sınanabilecek kadar özgül, ancak bir dizi farklı görüngüyü kapsayacak kadar da genel niteliktedir. Buna bir örnek, *göreli yoksunlaşma* kuramıdır. Bu kuram, insanların kendi koşullarını değerlendirme biçimlerinin kendilerini karşılaştırdıkları insanlara bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla, yoksunlaşma duygusu, kişilerin yaşadıkları maddi yoksulluk düzeyine doğrudan uymamaktadır. Yoksul ve herkesin az çok benzer koşullarda yaşadıkları bir bölgedeki küçük bir evde yaşayan bir ailenin, çoğunluğun yaşadığı evlerin çok daha büyük ve öteki insanların da daha zengin olduğu bir bölgedeki benzer bir evde yaşayan bir aileye kıyasla daha az yoksunluk duygusu yaşaması olasıdır.

Bir kuramın kapsamının ne kadar geniş olursa o kuramın deneysel olarak sınanabilmesinin o kadar güç olacağı aslında doğrudur. Yine de, sosyolojideki kuramsal düşüncenin neden "orta kapsamlı" kuramlarla sınırlı olması gerektiğine ilişkin açık bir gerekçe yoktur.

Sosyolojideki kuramları ve özellikle kuramsal yaklaşımları değerlendirmek zorlayıcı ve korkutucu bir iştir. Kuramsal tartışmalar tanım gereği, daha deneysel nitelikteki anlaşmazlıklara bakarak daha soyuttur. Sosyolojinin tek bir kuramsal yaklaşımın egemenliği altında olmaması olgusu, disiplinin zayıflığına bir işaret diye görünebilir ancak durum böyle değildir. Rakip kuramsal yaklaşım ve kuramların çekişmesi sosyolojik girişimin canlılığının bir göstergesidir. Kuramsal çeşitlilik, insanları kendimizi incelerken bizi dogmadan kurtarır. İnsan davranışı karmaşık ve çok yönlüdür ve tek bir kuramsal bakış açısının onun bütün yönlerini kapsayabilmesi de pek olası değildir. Kuramsal düşüncedeki farklılık, araştırma sırasında kullanılabilecek olan ve sosyolojinin ilerlemesinde böylesine vazgeçilmez olan imgelem yeteneklerini canlandıran zengin bir düşünce kaynağı sağlar.

Çözümleme düzeyleri: Mikrososyoloji ve makrososyoloji

Bu bölümde tartıştığımız farklı kuramsal bakış açıları arasındaki önemli bir ayrım, bu bakış açılarının yöneldikleri çözümleme düzeyiyle ilişkilidir. Yüz yüze etkileşim durumlarındaki gündelik davarışın incelenmesine genellikle **mikrososyoloji** denir. **Makrososyoloji** siyasal sistem ya da ekonomik düzen gibi büyük ölçekli toplumsal düzenlerin çözümlenmesidir. Makrososyoloji, sanayileşmenin gelişimi gibi uzun dönemli değişim süreçlerinin çözümlenmesini de içerir. İlk bakışta, mikro-çözümleme ile makro-çözümlemenin birbirinden ayrı olduğu düşünülebilir. Gerçekte, bu ikisi birbiriyle yakından bağlantılıdır (Knorr -Cetina ve Cicourel 1981; Giddens 1984).

Makro-çözümleme gündelik yaşamın kurumsal artalanını anlayacaksak vazgeçilmezdir. İnsanların gündelik yaşamlarındaki yaşama biçimleri, ortaçağ dönemindeki gibi bir kültürün günlük eylem döngüsünü sanayileşmiş

bir kent ortamındaki yaşam birbiriyle karşılaştırıldığında açık hale geldigi gibi, daha geniş kurumsal çerçeveden büyük ölçüde etkilenmektedir. Modern toplumlarda, sürekli olarak yabancılarla karşı karşıya geliriz. Bu karşılaşma dolaylı ve kişisel olmayan nitelikte olabilir. Bununla birlikte bugün, dolaylı ya da elektronik ilişkiler içine ne kadar fazla girersek girelim, öteki insanların varlığı esastır. Bir tanıdığımıza bir elektronik posta iletisi göndermeyi seçebileceğimiz gibi, hafta sonunu bir arkadaşla geçirmek için binlerce kilometre uçmayı da seçebiliriz.

Mikro-incelemeler giderek büyük kurumsal kalıpları aydınlatmak için gereklidir. yüz yüze etkileşimin, büyüklüğü ne olursa olsun bütün toplumsal örgütlenme biçimlerinin esas temeli olduğu açıktır. Ticari bir şirketi incelediğimizi varsayalım. Bu şirketin etkinlikleri hakkında pek çok şeyi, yalnızca yüz yüze davranışa bakarak anlayabiliriz. Örneğin, yönetim kurulu odasındaki yöneticilerin, değişik bürolarda çalışan insanların ya da fabrika içinde çalışan işçilerin etkileşimlerini çözümleyebiliriz. Bu yolla bütün şirketin bir resmini çıkaramayız, çünkü ticari işlemlerinin bir bölümü basılı malzemeler, mektuplar, telefon ve bilgisayarlar yoluyla gerçekleştirilmektedir. Yine de bu örgütün nasıl çalıştığına ilişkin anlayışımıza önemli bir katkı yapabiliriz.

Daha sonraki bölümlerde, mikro-bağlamlardaki etkileşimin daha büyük toplumsal süreçleri nasıl etkilediğine; buna karşılık makro-sistemlerin toplum yaşamının daha sınırlı ortamlarını nasıl etkilediğine ilişkin daha fazla örnek göreceğiz.

Sosyoloji yaşamımızda bize nasıl yardımcı olur?

Mills'in, yukarıda (s.38'de) tartışılan sosyolojik imgelem kavramını geliştirirken vurguladığı gibi, sosyolojinin yaşamımız için ortaya çıkardığı pek çok pratik içerme sözkonusudur. İlk olarak, sosyoloji kültürel farklılıklar hakkında, bizim toplumsal dünyayı birçok bakış açısından görebilmemizi sağlayan bir farkındalık sağlar. Çoklukla, başkalarının nasıl yaşadıklarını yeterli bir biçimde anlarsak, onların sorunları hakkında daha iyi bir anlayışımız olabilir. İnsanları etkileyen, ancak onların yaşam biçimleri hakkında yeterli bilgiye dayanmayan pratik politikaların başarı şansı çok azdır. Örneğin, Güney Londra'da ağırlıklı olarak Latin Amerikalılardan oluşan bir toplulukla ilgilenen beyaz bir sosyal çalışma uzmanı, Birleşik Krallık'taki değişik grupların üyeleri arasındaki farklılıklara duyarlı olmadığında, bu topluluk üyelerinin güvenini kazanamayacaktır.

İkinci olarak, sosyolojik araştırma politika girişimlerinin sonuçlarını değerlendirmede pratik yarar sağlar. Pratik bir reform programı, bunu tasarlayanların ulaşmak istedikleri sonuçları sağlamada yalınca başarısız kalabilir ya da beklenmeyen istenmedik sonuçlar yaratabilir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda, pekçok ülkede kent merkezlerinde büyük sosyal konut blokları yapılmıştır. Bu bloklar, geri kalmış bölgelerdeki düşük gelir gruplarına yüksek bir yaşam standardı sağlamak için planlanmışlardı ve yakınlarında alışveriş merkezleri ile diğer hizmetlerin sağlandığı birimler

bulunmaktaydı. Ne ki araştırmalar, daha önce oturdukları konutlardan bu büyük ve yüksek bloklara taşınanların kendilerini yalıtılmış ve mutsuz duyumsadıklarını göstermişti. Yoksul bölgelerdeki büyük bloklar ve çevredeki alışveriş merkezleri genellikle yıkılmış ve serserilik ile diğer şiddet içeren suçlar için yataklık yapmışlardır.

Üçüncü olarak, bazı bakımlardan da en önemlisi, sosyoloji bizim kendi kendimizi aydınlatabilmemizi kendimizi daha iyi anlayabilmemizi sağlar. Neden böyle davrandığımız hakkında daha çok şey bildikçe, kendi geleceğimizi etkileme olanağımız daha fazla olacaktır. Sosyolojinin yalnızca, politikaları tasarlayanlara yani güçlü gruplara yerinde kararlar vermede yardımcı olabileceğini düşünmemeliyiz. Güçlü olanların izledikleri politikalarda daha az güçlü ya da daha az ayrıcalıklı olanların çıkarlarını kolladıkları her zaman varsayılamaz. Kendilerini aydınlatmış olan gruplar genellikle sosyoloji araştırmalarından yararlanabilir ve hükümet politikalarına etkin tepkiler geliştirebilir ya da kendi politikalarını biçimlendirebilirler. Alkolik İsimsizler gibi üyelerine yardım amacıyla oluşturulmuş gruplar ve çevre hareketi gibi toplumsal hareketler, doğrudan doğruya pratik reformları gerçekleştirmeye, hem de dikkate alınır bir başarıyla gerçekleştirmeye çalışan toplumsal gruplardır.

Son olarak, pek çok sosyologun, meslekten kişiler olarak doğrudan pratik sorunlarla ilgilendikleri belirtilmelidir. Sosyoloji eğitimi almış olanlar sanayi danışmanları, kent plancıları, sosyal çalışmacılar ve personel yöneticilerini yanısıra pek çok başka işte de çalışabilir. Sosyoloji anlayışına sahip olmak hukuk, gazetecilik, iş ve tıp konusunda kariyer yapmaya da yardımcı olabilir.

Çağcıl kuramsal yaklaşımlar

Simgesel etkileşimcilik toplumsal etkileşim içinde bireyler arasındaki simgelerin değişimi üzerinde durur. Öteki kuramların tersine, simgesel etkileşim, bir bütün olarak toplumun değil, bireyler arasındaki küçük ölçekli etkileşimleri öne çıkarır.

İşlevselcilik bir bütün olarak toplumu ele alır ve bir toplumsal etkinliğin topluma yaptığı katkıyı öne çıkarır. Ortaya koyduğu işlevselcilik biçimi özellikle etkili olan Merton, toplumsal bir etkinliğe katılanların istediği açık işlevlerin, toplumsal bir edimin istenmedik sonuçları olan örtük işlevlerinden kimi zaman daha az önemli olduğunu vurgulamıştır. Merton, sosyolojik açıklamanın önemli bir bölümünün toplumsal edim ve kurumların örtük işlevlerini açığa çıkarmak olduğuna inanıyordu.

Pek çok çağdaş toplum kuramcısı bugün de Marx'tan etkilenmekte ve **çatışmacı kuramları** ortaya atmaktadır. Sınıf kavramını kullanarak eşitsizliklerin incelenmesi, Marx'ın kuramının temelinde yer alır.

Sosyolojinin kuramsal yaklaşımları hakkında düşünmenin bir yolu, çözümleme düzeylerini dikkate almaktır. **Mikrososyoloji** yüz yüze etkileşim durumlarındaki gündelik davranışın incelenmesidir. **Makrososyoloji** büyük ölçekli toplum düzenlerinin çözümlenmesidir. İkisi birbirine yakından bağlantılıdır.

Sosyolojiyle uğraşmak ile toplumsal vicdanı uyarma arasında genellikle bir bağlantı vardır. Sosyologların kendileri reform programları ya da toplumsal değişmeyi etkin bir biçimde savunmalı ve başı çekmeli midirler? Kimileri sosyolojinin kendi entelektüel bağımsızlığını, ancak sosyologlar ahlaki ve siyasal anlaşmazlıklara yönelik olarak soğukkanlı ve tarafsız olduk-larında koruyabileceğini ileri sürmek-tedir. Yine de, yürütülen tartışmalardan kendilerini uzak tutan araştırmacılar acaba sosyolojik sorunları incelerken ötekilerden daha mı tarafsızdır? Sosyolojik bakımdan incelmiş olan hiç kimse, bugün dünyada varolan eşitsiz-

liklerin farkında olmazlık edemez. Sosyologların siyasal sorunlarda taraf tutmamaları tuhaf olurdu; onları böyle yaparken kendi uzmanlıklarına dayanmaktan alıkoymak da mantıksız olurdu.

Bu bölümde sosyolojinin, dünyaya ilişkin kendi kişisel bakış açımızı çoklukla bir kenara bırakıp hem bizim hem de öteki insanların yaşamlarını biçimlendiren etkilere daha dikkatli bakmamızı sağlayan bir disiplin olduğunu gördük. Sosyoloji modern toplumların gelişimi ile ayrı bir entelektüel uğraş olarak ortaya çıkmıştır; bu tür toplumların incelenmesi de sosyolojinin temel ilgi alanıdır. Ne ki sosyologlar aynı zamanda toplumsal etkileşimin ve genel olarak insan toplumlarının doğası hakkındaki daha geniş bir dizi sorunla da ilgilenmektedir.

Sosyoloji yalnızca soyut bir entelektüel alan değildir; insanların yaşamları üzerine pratik içermeleri de bulunur. Bir sosyolog olmayı öğrenmek sıkıcı bir akademik girişim olmamalıdır. Bunun böyle olmayacağından emin olmanın en iyi yolu, disipline yaratıcı bir biçimde yaklaşmak ve sosyolojik düşüncelerin ve bulguların kendi yaşamınızla ilişkisini kurmaktır.

Özet

Sosyoloji insan toplumlarının sistematik bir biçimde, modern, sanayileşmiş düzenleri özellikle vurgulayarak incelenmesidir.

Sosyoloji pratiği, yaratıcı bir biçimde düşünebilmeyi ve kişinin kendisini toplum yaşamı hakkındaki devralınmış düşüncelerden ayrı tutmasını gerektirir.

Sosyoloji geçmiş iki ya da üç yüzyıl boyunca insan toplumlarında ortaya çıkan kapsamlı değişmeleri anlama çabası sonucu doğmuştur. Sözkonusu değişmeler yalnızca büyük ölçekli değişmeler değillerdir; bunlar aynı zamanda insanların yaşamlarının en özel ve kişisel özelliklerinde de gerçekleşen değişmeleri de içerirler.

Sosyolojinin klasik kurucuları arasında aşağıdaki dördü özellikle önemlidir: Auguste Comte, Karl Marx, Emile Durkheim ve Max Weber. Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında yazan Comte ve Marx, sosyolojinin kimi temel konularını belirlemişler ve bu konular daha sonra Durkheim ve Weber tarafından geliştirilmiştir. Bu konular sosyolojinin doğası ile toplumsal dünyanın çağcıllaşmasının getirdiği değişmelerin etkilerini dikkate almaktadır.

Sosyolojide bir dizi farklı kuramsal yaklaşım bulunmaktadır. Kuramsal ayrılıkların doğa bilimlerinde bile çözümlenmesi zordur; sosyolojide de kendi davranışımızı inceleme konusu yapmaktan kaynaklanan karmaşık sorunlar yüzünden özel zorluklarla karşı karşıyayız.

Sosyolojideki temel kuramsal yaklaşımlar, işlevselcilik, çatışmacı bakış açıları ile simgesel etkileşimciliktir. Bu bakış açılarının arasında, konunun Ikinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gösterdiği gelişimi büyük ölçüde etkileyen kimi temel farklılıklar bulunmaktadır.

Sosyoloji, önemli pratik içermeleri olan bir konudur. Toplumsal eleştiri ve pratik toplumsal reforma çeşitli yollardan katkıda bulunur. Başlangıç olarak, verilmiş bir toplum durumları kümesinin daha iyi anlaşılması genellikle bize bu durumları daha iyi denetleme şansı verir. Aynı zamanda, sosyoloji bizim kültürel duyarlıklarımızı artırmanın, farklı kültürel değerlerin varlığının bilincinde olan politikalar belirlemenin bir aracını sağlar. Pratik açıdan, belirli politika programlarının benimsenmesinin sonuçlarını inceleyebiliriz. Son olarak da, belki de en önemlisi, sosyoloji, grupların ve bireylerin kendi yaşam koşullarını değiştirme fırsatlarını artırarak kendi kendilerini aydınlatma olanağı sağlar.

İnternet Bağlantıları

Bu kitap hakkında daha fazla bilgi ve destek için:
http://www.polity.co.uk/giddens5/

Polity yayınlarından yeni sosyoloji kitapları için:
http://www.polity.co.uk/sociology/

Sosyoloji için Sosyal Bilimler Bilgi Girişi için:
http://www.sosig.ac.uk/sociology/

Britanya Sosyoloji Derneği için:
http://www.britsoc.co.uk/

İçindekiler

Toplum türleri

Kaybolan dünya: Modernlik öncesi toplumlar ve kaderleri

Modern dünya: Sanayi toplumları

Küresel gelişme

Toplumsal değişme

Toplumsal değişme üzerindeki etkiler

Modern dönemde değişme

Küreselleşme

Küreselleşmeye katkıda bulunan etkenler

Küreselleşme tartışması

Küreselleşmenin etkileri

Sonuç: Küresel bir yönetim gereksinimi

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

2 Küreselleşme ve Değişen Dünya

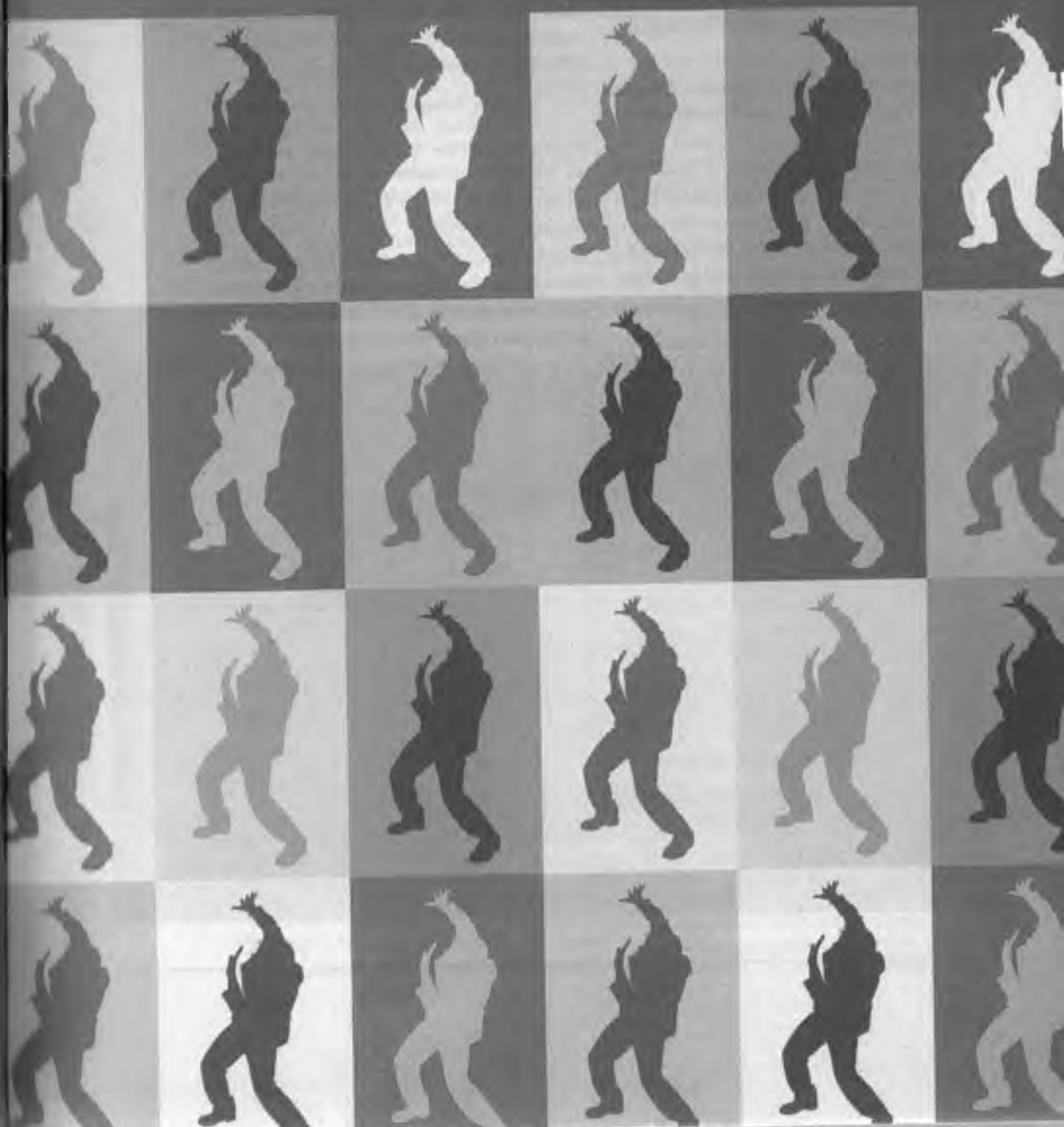

İnsanlar yaklaşık yarım milyon yıldan beri dünya üzerinde varlar. Sabit yerleşimlerin gerekli temeli olan tarım, yalnızca oniki bin yaşında. Uygarlıklar yaklaşık altı bin yıl öncesinden daha fazlasına gitmez. Eğer insan varoluşunun bütününe 24 saatlik bir gün diye baksaydık, tarımın ortaya çıktığı zaman öğleden sonra 11:56, uygarlıkların ortaya çıktığı zaman da 11:57 olurdu. Modern toplumların gelişimi ancak 11'i 59 dakika 30 saniye geçerken başlayacaktı! Yine de bu insan gününün son 30 saniyesinde, belki de o ana kadar geçen bütün zaman içerisinde gerçekleşen kadar değişme gerçekleşmiştir.

Modern dönemde de değişmenin hızı, eğer teknolojik gelişim oranlarına bakarsak ortaya çıkar. İktisat tarihçisi David Landes'in gözlediği gibi,

> Modern teknoloji yalnızca daha çok ve daha çabuk üretmez; dünün zenaat yöntemleriyle hiçbir şekilde üretilemeyecek olan nesneleri de ortaya çıkarır. Yerlilerin kullandığı en iyi el çıkrığı hiçbir zaman, eğirme katırının ürettiği iplik kadar güzel ve pürüzsüz olamaz; onsekizinci yüzyıl Hıristiyanlığının bütün dökümhaneleri, modern bir çelik fabrikasının ürettiği gibi büyük, düzgün ve

> birörnek çelik levhalar üretemez. En önemlisi, modern teknoloji, sanayi öncesi dönemde düşünülmesi çok zor olan şeyleri yaratmıştı: kamera, motorlu araba, uçak, radyodan yüksek hızlı bilgisayara kadar bütün bir elektronik aletler dizisi, nükleer enerji santrali ve neredeyse sonsuza kadar giden başkaları... sonuç, üretim düzeyinde devasa bir artıştır; tek başına bu bile insanın yaşam biçimini, ateşin keşfinden bu yana, her şeyden çok değiştirmiştir. 1750'de Ingilterede yaşayan birisi, maddi nesneler bakımından Sezar'ın lejyonerlerine, kendi torunlarından daha yakındı. (Landes 1969)

Modern dünyayı niteleyen yaşam biçimleri ile toplumsal kurumlar en yakın geçmiştekilere oranla bile kökten derecede farklıdır. Yalnızca iki ya da üç yüzyıllık bir dönem içerisinde -insanlık tarihi içerisinde çok küçük bir zaman dilimi- insanın toplum yaşamı binlerce yıldan beri yaşadıkları toplumsal düzen tiplerinden koparılmıştı.

Bizden önceki herhangi bir kuşaktan çok daha fazla belirsiz bir gelecekle karşı karşıyayız. Kuşkusuz, daha önceki kuşakların yaşam koşulları her zaman güvensizdi: insanlar doğal afetlerin, salgınlar ve kıtlığın karşısında güçsüz durumdaydılar. Ne ki, bugün sanayileşmiş ülkelerde büyük ölçüde salgın ile kıtlıktan uzak olsak da, şimdi kendi kendimizin serbest bıraktığı toplumsal güçlerle başetmek zorundayız.

Bu bölümde daha sonra, yukarıda anahatları verilen devasa toplumsal dönüşümlere ilişkin olarak sunulan kimi gerekçeleri tartışacak ve bugün gerçekleşmekte olan en büyük toplumsal değişmelerden biri, yani **küreselleşme** etrafındaki tartışmalara giriş yapacağız. Ama önce, geçmişte varolmuş olan, günümüzde de hala bulunabilen toplum türlerinin çözümlenmesine dönüyoruz. Günümüzde, pekçoğu birlikte kentsel alanlarda yaşayan milyonlu sayılarda kişiyi içeren toplumlara alışkınız. Ne ki, insanlık tarihinin büyük bir bölümünde dünya şimdi olduğundan daha az yoğunlukta nüfusa sahipti; nüfusun çoğunluğunun kentli olduğu toplumlar ancak geçmişteki birkaç yüzyıl içerisinde varolmuşlardır. Modern sanayileşmeden önce varolan toplum türlerini anlayabilmek için, sosyolojik düşgücünün tarihsel boyutunu kullanmalıyız.

Toplum türleri

Kaybolan dünya: Modernlik öncesi toplumlar ve kaderleri

Avrupa'nın büyük keşifler çağında gönderilen kaşifler, tüccarlar ve misyonerler çok sayıda farklı insanla karşılaştılar. Antropolog Marvin Harris'in kitabı *Yamyalar ve Krallar* (Cannibals and Kings) kitabında yazdığı gibi...

> Bunlar, Avustralya, Arktika, Güney Amerika'nın güney ucu ile Afrika gibi kimi bölgelerde hala Avrupanın uzun süredir unuttuğu taş devri ataları gibi yaşayan, çok geniş toprak parçaları boyunca dağılmış, sürekli hareket halinde olan, bütünüyle hayvanları avlayan ya da yaban bitkilerini toplayan yirmi ya da otuz kişilik gruplar buldular. Bu avcı-toplayıcılar ender bulunan ve soyu tükenme tehlikesi altında olan bir türün üyeleri gibi görünüyorlardı. Başka bölgelerde -Kuzey Amerika'nın doğusundaki ormanlarda, Güney Amerika ormanlarında ve Doğu Asya'da- az çok sürekli köylerde yerleşik olan, tarıma dayanan ve belki bir ya da iki büyük topluluk yapısından oluşan, daha yoğun nüfusa sahip topluluklar buldular; ne ki bunların silah ve aletleri de tarih öncesinden kalmaydı. ... Başka yerlerde, kuşkusuz, kaşifler bütünüyle gelişmiş, despotlar ve yönetici sınıfların başta

olduğu ve hazır ordular tarafından korunan devletler ve imparatorluklarla karşılaştılar. Marco Poloları ve Columbusları okyanuslar ve çöller boyunca dolaştıran ilk elde hep bu büyük imparatorluklar ve onların kentleri, anıtları, sarayları, tapınakları ve hazineleri olmuştur. Çin vardı -dünyadaki en büyük imparatorluk olan, yöneticilerinin uygar dünyanın aydınlığının ötesinden gelen zayıf krallıkların istekçilerini "kırmızı suratlı barbarlar" diye aşağıladıkları, geniş, incelmiş bir ülke. Ve Hindistan vardı-ineklere tapınılan ve yaşamın eşit olmayan yüklerinin her bir ruh üzerine geçmişteki yeniden doğuşuna göre yüklendiği bir ülke. Ve Amerikan kızılderililerinin, kendi kendilerine yeten bir dünya olan, her birisi kendi sanat ve dinine sahip olan devlet ve imparatorlukları vardı: büyük taş kaleleri, asma köprüleri, fazla çalışan tahıl siloları ve devlet kontrolündeki ekonomiye sahip olan İnkalar; insan kalbiyle beslenen kana susamış tanrıları olan ve durmaksızın taze kurban arayan Aztekler. (Harris 1978).

Bu hiç bitmez görünen çeşitlilikteki modernlik öncesi toplumlar aslında, Harris'in betimlemesinde değinilen üç ana başlık altında toplanabilir: avcı ve toplayıcılar (Harris onlara "avcılar-toplayanlar" demektedir); daha büyük tarım ya da kır toplumları (tarım yapılan ya da evcilleştirilmiş hayvan beslenen); ve sanayileşmemiş uygarlıklar ya da geleneksel devletler. Şimdi bu toplumların temel niteliklerine bakacağız (2.1. Tabloya bakınız).

İlk toplumlar: Avcı ve toplayıcılar

Bu gezegendeki insan varoluşunun, küçük bir bölümü hariç geri kalanında, insanlar, **avcı ve toplayıcı toplumlar**da yaşamışlardır. Avcı ve toplayıcılar yaşamlarını, avcılık, balıkçılık ve doğada bulunan yenebilir

Tarih öncesi mağara resimleri bize erken avcı-toplayıcıların yaşamlarından birşeyler sunar.

2.1. Tablo Modernlik öncesi insan toplumu türleri

Tür	Varoluş Süresi	Özellikler
Avcı ve toplayıcı toplumlar	O.D.Ö.* 50 000'den günümüze. (şimdi artık tamamen yokolmanın eşiğindedirler).	Yaşamlarını avcılık, balıkçılık ve yenebilir bitkilerin toplanmasıyla sürdüren az sayıda insandan oluşurlar. Eşitsizlik çok azdır. Rütbe farklılıkları yaş ve cinsiyetle sınırlıdır.
Tarım toplumları	O.D.Ö. 12 000'den günümüze. Bugün artık büyük bölümü, daha büyük politik varlıkların parçasıdırlar ve ayırdedici özelliklerini de artık yitirmektedirler.	Kentler ya da kasabaların olmadığı, küçük kır topluluklarına dayanır. Yaşamlarını, çokluk avcılık ve toplayıcılıkla desteklenen tarım yoluyla sürdürürler. Avcı ve topluluklara kıyasla daha güçlü eşitsizlikler bulunur. Şefler tarafından yönetilirler.
Kır toplumları	O.D.Ö. 12 000'den günümüze. Bugün artık büyük bölümü, daha büyük devletlerin parçalarıdırlar; geleneksel yaşam biçimleri aşınmaktadır.	Maddi varoluşları için evcilleştirilmiş hayvanların yetiştirilmesine bağımlıdırlar. Sayıları birkaç yüz insandan binlere kadar değişir. Açık eşitsizliklerle nitelenirler. Şefler ya da savaşçı krallar tarafından yönetilir.
Geleneksel toplumlar ya da uygarlıklar	O.D.Ö. 6000'den 19. Yüzyıla kadar. Bütün geleneksel uygarlıklar ortadan kalkmışlardır.	Kimisi birkaç milyon nüfusa sahip olacak kadar (daha büyük sanayi toplumlarına kıyasla küçük olsalar da) çok büyüktürler. Ticaret ve tarım dışı üretimin yoğunlaştığı kimi kentler bulunur. Büyük ölçüde tarıma dayanırlar. Farklı sınıflar arasında önemli eşitsizlikler bulunur Bir kral ya da imparatorun başında bulunduğu ayrı bir hükümet aygıtı bulunur.

* Artık pek çok tarihçi, M.Ö. ile M.S. yerine O.D.Ö (Ortak Dönemden Önce) ve O.D.S. (Ortak Dönemden Sonra) terimlerini kullanıyor.

bitkilerin toplanmasıyla kazanırlar. Bu kültürler, Afrika ve Brezilya ile Yeni Gine'nin az sayıdaki kıraç köşeleri gibi dünyanın kimi bölgelerinde varolmayı sürdürmektedirler. Bununla birlikte, avcı ve toplayıcı kültürlerin çoğunluğu, Batı kültürünün (Avrupa, A.B.D. ve Avustralya ile Yeni Zelanda kültürleri) yayılmasıyla yok edilmişler ya da yutulmuşlardır; kalanların da daha fazla varlıklarını sürdürmeleri olası görünmemektedir. Şu anda, dünya nüfusunun çeyrek milyondan daha az bir bölümü, -dünya nüfusunun yalnızca yüzde 0,001'i- avcılık ve toplayıcıkla geçinmektedir (2.1. Şekile bakınız).

Daha büyük toplumlarla özellikle İngiltere ya da Amerika Birleşik Devletleri gibi modern toplumlarla karşılaştırıldıklarında, avcı ve toplayıcı grupların büyük bölümünde pek az eşitsizliğe rastlanmaktadır. Avcı ve toplayıcılar, temel gereksinimlerini karşılamak için kullanılanların ötesinde maddi servet biriktirmekle çok az ilgilenirler. Bunların ana uğraşları, normal olarak dinsel değerler ile tören ve ayin etkinlikleridir. Gereksindikleri maddi mallar, av silahları, kazma ve inşaat aletleri, tuzaklar ve pişirme aletleri ile kısıtlıdır. Dolayısıyla, toplumun üyeleri arasında, sahip olunan maddi varlıkların sayısı ve çeşidi bakımından pek az fark bulunur -zengin ile yoksul ayrımı sözkonusu değildir. Konum ve rütbe farklılıkları yaş ve cinsiyetle sınırlanma eğilimindedir; erkekler hemen her zaman avcı iken kadınlar yabani tahılları toplar, bunları pişirirler ve çocuk yetiştirirler. Ne ki, kadınlarla erkekler arasındaki bu işbölümü son derece önemlidir: erkekler kamusal ve törensel konumları egemenlikleri altında tutarlar.

Avcı ve toplayıcılar yalnızca, yaşamları artık bizim için bir önem taşımayan "ilkel" insanlar değildir. Onların kültürlerini incelemek bize, bizim kimi kurumlarımızın insan yaşamının "doğal" özellikleri olmaktan çok uzak olduğunu daha açık görme olanağı verir. Kuşkusuz, avcı ve toplayıcıların yaşadığı koşulları idealize etmemeliyiz; ancak savaşın yokluğu, temel servet ve güç eşitsizliklerinin olmayışı ve rekabet yerine işbirliğine verilen önem hep bize, modern sanayi

Botswana'daki San bushmen gibi pek az sayıda avcı toplayıcı topluma bugün de rastlanabilir.

Dünya nüfusu: 10 milyon.
Avcı ve toplayıcıların oranı: 100.

Dünya nüfusu: 350 milyon.
Avcı ve toplayıcıların oranı: 1,0.

Dünya nüfusu: 6 milyar.
Avcı ve toplayıcıların oranı: 0,001.

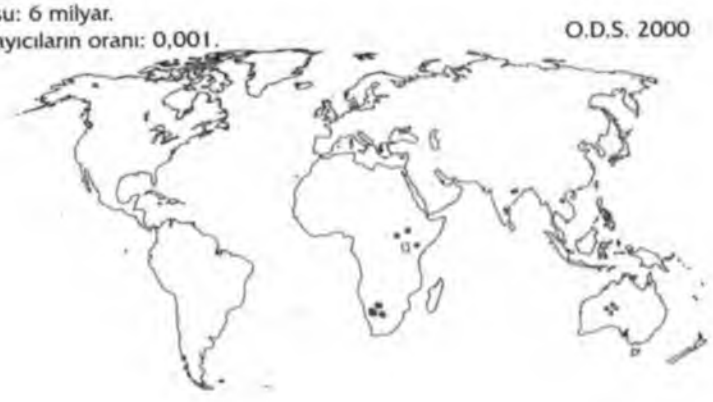

2.1. Şekil Avcı ve toplayıcı toplumların gerilemesi
Kaynak: R. B. Lee ve I. De Vore (1968).

uygarlığı tarafından yaratılan dünyanın ille de "ilerleme" ile eşitlenmemesi gerektiğini öğretici bir biçimde anımsatmaktadır.

Kır ve tarım toplumları

Yaklaşık yirmi bin yıl önce, kimi avcı ve toplayıcı gruplar yaşamlarını sürdürebilmek için evcilleştirilmiş hayvanları yetiştirmeye ve belli toprak parçalarını ekmeye başladılar. **Kır toplumları**, esas olarak evcil hayvanlara dayanırlarken **tarım toplumları** tahıl yetiştiren (tarım yapan) toplumlardır. Pek çok toplumda, kırsal ve tarımsal ekonomilerin bir karışımı görülür.

Kır toplumları, yaşadıkları çevreye bağlı olarak, sığır, koyun, keçi, deve ya da at yetiştirirler. Modern dünyada, özellikle Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya'daki bölgelerde yoğunlaşan pek çok kır toplumu bugün de varlığını sürdürmektedir. Bu toplumlar genellikle sık çayırlık, çöl ya da dağlık bölgelerde bulunurlar. Bu tür bölgeler verimli tarım için değilse de, değişik türden hayvanları yetiştirmeye elverişli olabilir. Kır toplumları genellikle mevsim değişikliklerine göre farklı alanlar arasında göç ederler. Kır toplumlarındaki insanların yaşam biçimleri maddi bakımlardan avcı ve toplayıcılara kıyasla daha karmaşık olmakla birlikte, bu insanlar olağan olarak, göç etme alışkanlıklarından ötürü, çok fazla maddi varlık biriktirmezler.

Bir noktada, avcı ve toplayıcı gruplar, yabanıl doğada yetişenleri toplamak yerine kendi tahıllarını yetiştirmeye başlamıştır. Bu uygulama ilk gez, basit çapalar ya da kazma aletleri kullanımı ile ekilip biçilen küçük

Tanzanya'daki bu Masai savaşçıları, bugün dünyada kalan çok az sayıdaki kırda yaşayanlardan bir kaçıdır.

bahçelerde, genel olarak adlandırıldığı gibi, "bahçecilik" biçiminde ortaya çıktı. Kırsallık gibi bahçecilik de avcı ve toplayıcılıkla elde edilebilecek olandan daha fazla yiyecek arzını garanti etmiş, bu yüzden de daha büyük toplulukları destekleyebilmiştir. Yaşamlarını bahçıvanlıkla sürdüren insanlar, göçetmedikleri için hem avcı ve toplayıcı topluluklarda, hem de kır toplumlarında yaşayanlardan daha fazla maddi varlık biriktirebilirler. Dünyadaki kimi insanlar bugün de esas olarak yaşamlarını bahçecicilik yoluyla kazanmaktadır (2.2. Tabloya bakınız).

Sanayileşmemiş uygarlıklar ya da geleneksel devletler

Yaklaşık O.D.Ö 6000'den başlayarak, kimi bakımlardan daha önce

2.2. Tablo Kimi tarım toplulukları bugün de vardır

Ülke	Tarımda çalışan nüfusun oranı
Rwanda	90
Uganda	82
Nepal	81
Etiyopya	80
Bangladeş	63
Sanayileşmiş ülkeler farklıdır	
Japonya	5
Avustralya	5
Almanya	2.8
Kanada	3
A.B.D.	0.7
Birleşik Krallık	1

Kaynak: CIA World Factbook (2004).

varolan toplum türlerine karşıt özellikleri belirgin olan daha büyük toplumların ortaya çıktıklarına ilişkin kanıtlar bulunmaktadır (2.2. Şekile bakınız). Bu toplumlar, kentlerin ortaya çıkışına dayanmaktaydılar; oldukça belirgin servet ve güç eşitsizlikleri sergilemekteydiler ve kralların ya da imparatorların yönetimi altındaydılar. Yazının kullanımı ile bilim ve sanatta gelişmelerin sözkonusu olması, bunların çokluk *uygarlıklar* olarak adlandırılmalarına yol açmaktadır.

İlk uygarlıklar, Ortadoğu'da, genellikle verimli nehir alanlarında ortaya çıkmışlardır. Çin İmparatorluğu, şimdiki Hindistan ve Pakistan'da da güçlü devletlerin bulunduğu yaklaşık O.D.Ö. 2000 yıllarında ortaya çıkmıştı. Meksika ve Latin Amerika'da, Meksika'daki Aztekler, Yucatan yarımadasındaki Mayalar ve Peru'daki İnkalar gibi büyük uygarlıklar varolmuşlardır.

Geleneksel devletlerin pek çoğu aynı zamanda imparatorluklar biçimindedirler; büyüklüklerine, fetihler ve başka insanları yönetimleri altına alarak ulaşırlar (Kautsky 1982). Bu, örneğin, gelneksel Çin ve Roma İmparatorlukları için geçerlidir. Roma İmparatorluğu en parlak zamanlarında, O.D. birinci yüzyılda, kuzeybatı Avrupa'da İngiltere'den Ortadoğunun ötelerine uzanmaktaydı. İkibin yıldan fazla, yirminci yüzyılın eşiğine kadar sürmüş olan Çin İmparatorluğu, artık modern Çin'in yer aldığı doğu Asya'nın çok büyük bir bölümünü kaplamaktaydı.

Modern dünya: Sanayi toplumları

İki yüzyıl öncesine kadar tarihin bütününde egemen olan toplum türlerini ortadan kaldıracak ne olmuştur? Bu sorunun yanıtı, tek sözcükle, **sanayileşme**dir -1. Bölümde sözünü ettiğimiz bir terim. Sanayileşme, cansız güç kaynaklarının (buhar ya da elektrik gibi) kullanımına dayanan makinalaşmış üretimin ortaya çıkışına göndermede bulunmaktadır. **Sanayi toplumları** (kimi zaman "modern" ya da "gelişmiş" toplumlar olarak da adlandırılırlar), daha önceki bütün

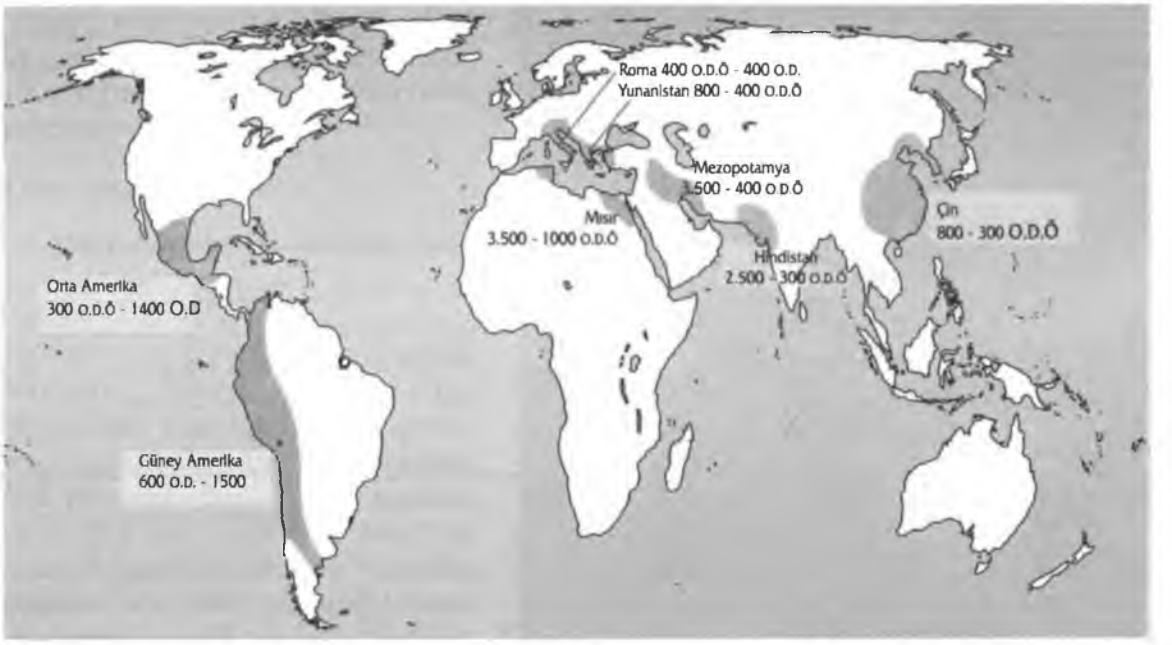

2.2. Şekil Antik dünyadaki uygarlıklar

toplumsal düzen türlerinden son derece farklıdırlar ve bunların ortaya çıkışları, köklerinin bulunduğu Avrupa'nın çok ötesine uzanan sonuçlar doğurmuştur.

Geleneksel uygarlıkların en gelişmişlerinde bile, insanların büyük bölümü toprak üzerinde çalışırlardı. Teknolojik gelişmenin görece düşük düzeyi, küçük bir azınlık dışında insanların tarımsal üretimin gerektirdiği gündelik işlerden kurtulmalarına olanak tanımıyordu. Buna karşın, bugünkü sanayi toplumlarının temel bir özelliği, çalışan nüfusun büyük bölümünün tarım yerine fabrikalar, ofisler ya da dükkanlarda çalışıyor olmalarıdır (2.2. Tabloya bakınız). İnsanların yüzde 90'dan fazlası, varolan işlerin büyük bölümümün yer aldığı ve yeni iş olanaklarının yaratıldığı kasaba ve kentlerde yaşamaktadır. En büyük kentler, geleneksel uygarlıklarda bulunan kentsel yerleşimlerden çok daha büyüktür. Kentlerde, toplum yaşamı önceye bakarak daha kişisellik dışıdır ve ortaklaşa niteliği ağır basar; pek çok gündelik karşılaşma, tanıdığımız insanlar yerine yabancılarla gerçekleşir. Büyük şirketler ya da hükümet kurumları gibi büyük ölçekli örgütler, hemen herkesin yaşamlarını etkiler hale gelmiştir.

Yeni küresel düzende kentlerin rolü, 21. Bölümde, s. 973'deki "Şehirler ve Küreselleşme" kısmında tartışılmaktadır.

Modern toplumların bir başka özelliği, geleneksel devletlere bakarak daha gelişmiş ve yoğun olan siyasal düzenleridir. Geleneksel uygarlıklarda, siyasal yetkelerin (monarklar ve imparatorlar), kendilerine oldukça yeterli olan köylerde yaşayan tebalarının büyük bölümünün yaşamları üzerindeki doğrudan etkileri çok azdı. Sanayileşmeyle birlikte, taşımacılık ve iletişim

çok daha hızlı hale geldiğinden, daha bütünleşmiş bir "ulusal" topluluk ortaya çıkmıştır.

Sanayi toplumları, ulus-devletlerin ilk örnekleriydi. **Ulus-devletler**, geleneksel devletleri birbirinden ayıran belirsiz sınır bölgeleri yerine birbirlerinden açıkça ayrılmış sınırları olan politik topluluklardır. Ulus-devlet hükümetleri, kendi sınırları içerisinde yaşayan herkese uygulanan yasaları düzenleyerek vatandaşlarının yaşamlarının pek çok alanında söz sahibi olurlar. Bugün dünyadaki tüm diğer toplumlar gibi, Britanya da bir ulus-devlettir.

Sanayi teknolojisinin kullanımı, hiç bir biçimde barışçı ekonomik gelişme süreçleriyle sınırlı değildir. Sanayileşmenin ilk aşamalarından bu yana, modern üretim süreçleri askeri kullanıma uygulanmış, bu da silah yapımını ve askeri örgütlenme biçimlerini sanayileşmemiş kültürlerde olduğundan çok daha gelişmiş bir hale getirerek savaş biçimlerini kökten bir biçimde değiş-tirmiştir. Üstün ekonomik güç, siyasal birlik ve askeri üstünlük hep birlikte, geçmiş iki yüzyıl boyunca Batının yaşam biçiminin karşı konulamaz görünen yayılmasından sorumludur.

Küresel gelişme

Onyedinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar, Batı ülkeleri, daha önce geleneksel toplumların bulunduğu sayısız bölgede, gerektiğinde üstün askeri güçlerini kullanarak sömürgeler oluşturmuşlardır. Bütün bu sömürgelerin hemen hepsi artık kendi bağımsızlıklarını kazanmışlarsa da, **sömürgecilik** süreci, bizim bugün bildiğimiz dünyanın toplumsal haritasının biçimlenişinde merkezi bir yer tutmustur. Sömürgecilikten daha önce, bir önceki bölümde, kahve ticaretinin gelişmesini incelerken sözetmiştik (s. 38-41). Avrupalılar, yalnızca çok az sayıdaki avcı ve toplayıcı toplulukların bulunduğu Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi kimi bölgelerde nüfusun çoğunluğunu oluşturur hale gelmişlerdir. Buna karşılık Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın büyük bölümü de içlerinde olmak üzere başka bölgelerde yerli nüfus çoğunluk olarak kalmıştır.

Bu türlerden ilk gruptaki ülkeler, A.B.D. de içlerinde olmak üzere, sanayileşmiş ülkelerdir. İkinci kategorideki ülkeler, çoğunlukla çok daha düşük bir sanayileşme düzeyine sahiptirler ve genellikle az gelişmiş toplumlar ya da *gelişmekte olan dünya* olarak adlandırılır. Bu toplumlar arasında, Çin, Hindistan, Afrika ülkelerinin çoğu (Nijerya, Gana ve Cezayir gibi) ve Güney Amerika ülkeleri (örneğin, Brezilya, Peru ve Venezuela) bulunmaktadır. Bu toplumların pekçoğu A.B.D. ve Avrupa'nın güneyinde yeraldıkları için kimi zaman hep birlikte, bu sanayileşmiş, daha zengin Kuzey ülkelerine karşıt olarak, Güney ülkeleri diye adlandırılmaktadırlar.

Çoğu kez gelişmekte olan ülkelerin Üçüncü Dünyanın bir parçası olduğunu duyarsınız. **Üçüncü Dünya** terimi ilk olarak, yirminci yüzyılın başlarında bulunan üç tür toplum biçimi arasında kurulan karşıtlığın bir parçası olarak ortaya çıkmıştı. **Birinci Dünya** ülkeleri, Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri, A.B.D., Avustralazya (Avustralya, Yeni

Zelanda, Tazmanya ve Malenezya) ve Japonya idiler (bugün de öyleler). Birinci dünya ülkelerinin hemen hepsinde çok partili, parlamenter hükümet sistemleri bulunur. **İkinci Dünya** ülkeleri, geçmiş Sovyetler Birliği (S.S.C.B.) ile Çekoslovakya, Polonya, Doğu Almanya ve Macaristan gibi Doğu Avrupa'nın komünist toplumları anlamına gelmekteydi. İkinci Dünya toplumlarının ekonomileri, özel mülkiyet ya da rekabetçi ekonomik girişime çok kısıtlı bir yer veren merkezi planlamaya dayanıyordu. Bunlar aynı zamanda tek partili devletlerdi: Komünist Parti hem politik hem de ekonomik düzene egemendi. Yaklaşık yetmişbeş yıl boyunca, dünya tarihi, bir yanda Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa, öteki yanda da Batının kapitalist ülkeleri ile Japonya arasındaki küresel bir rekabet tarafından etkilenmiştir. Bugün bu rekabet bitmiş durumdadır. Soğuk Savaşın bitimi ve eski S.S.C.B. ile Doğu Avrupa'da komünizmin çözülüşü ile, İkinci Dünya gerçekte ortadan kalktı.

Üç Dünya ayrımı, sosyoloji kitaplarında bugün yine kullanılmaktaysa da, bir zamanlar dünyadaki ülkeleri betimlemekte sahip olmuş olabileceği her türlü kullanışlılığı artık yitirmiştir. Bir kere, sosyalist ve komünist İkinci Dünya artık yok; Çin gibi istisnalar bile hızla kapitalist ekonomileri benimsiyorlar. Ayrıca, Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünyalar sıralaması, "birinci"nin "en iyi", "üçüncü"nün de "en kötü" anlamına geldiği bir değer yargısını yansıtıyor.

Gelişmekte olan dünya

Pek çok gelişmekte olan toplum, Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın sömürge yönetimi altında yaşamış olan bölgelerinde yer almaktadır. Ocak 1804'de ilk özerk siyah cumhuriyet haline gelen Haiti gibi az sayıda sömürgeleştirilmiş bölge erken bir tarihte bağımsızlık kazanmıştır. Güney Amerika'daki İspanyol sömürgeleri özgürlüklerini 1810'da kazanırken Brezilya Portekiz'den 1822'de uzaklaşmıştır. Bununla birlikte, gelişmekte olan dünyadaki çoğu ülke, ancak İkinci Dünya Savaşının ardından, çokluk kanlı bir sömürgecilik karşıtı mücadeleden sonra, bağımsızlığına kavuşmuştur. Örnekler arasında Hindistan, bir dizi başka Asya ülkesi (Burma, Malezya ve Singapur gibi) ile Afrika'daki ülkeler (örneğin Kenya, Nijerya, Zaire, Tanzanya ve Cezayir de içlerinde) vardır.

İçlerinde geleneksel biçimde yaşayan insanlar olsa da, gelişmekte olan ülkeler daha önceki geleneksel toplumlardan oldukça farklıdırlar. Bu toplumların politik düzenleri, ilk kez Batı toplumlarında kurulan düzenlere dayanmaktadır yani bunlar ulus-devlettir. Nüfuslarının büyük bölümü kırsal bölgelerde yaşıyor olsa da, bu toplumların pek çoğu hızlı bir kentleşme süreci de yaşamaktadır (Gelişmekte olan dünyada kentlerin büyümesi, 21. Bölümde tartışılmaktadır). Tarım yine ana ekonomik etkinlik olarak kalsa da, yetiştirilen ürünler artık çokluk yerel tüketime yönelik olmak yerine dünya piyasalarında satılmak için üretilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler yalnızca daha fazla sanayileşmiş bölgelerin "gerisinde kalmış" toplumlar değildir. Bu ülkelerin büyük bölümü, daha önceki, daha geleneksel ülkelerin çözülmesine yol açan Batı sanayisiyle olan karşılaşma sonucu ortaya çıkmışlardır.

Bu toplumların daha yoksul olanlarının durumu, geçmiş birkaç yıl içerisinde iyiye gitmek yerine daha da kötüleşmiştir. Bugün de günde bir dolar eşdeğeri olan bir gelirle yaşayan yaklaşık bir milyar insan bulunmaktadır.

Küresel yoksulluk daha geniş olarak, "Küresel Eşitsizlik" başlıklı 11. Bölümde tartışılmaktadır.

Dünyanın yoksul insanları, özellikle Güney ve Doğu Asya (2.4. Şekile bakınız), Afrika ve Latin Amerikada yoğunlaşmışlarsa da, bu bölgeler arasında önemli farklılıklar da vardır. Örneğin, Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde yoksulluk düzeyleri geçmiş on yıl içerisinde gerilemiş, Sahra-altı Afrikasındaki ülkelerde ise artmıştır. 1990'lar boyunca, bu bölgede günde bir doların altında gelirle yaşayan insanların sayısı 241 milyondan 315 milyona yükselmiştir (Dünya Bankası 2004). Aynı zamanda Güney Asya, Latin Amerika ve Karayiplerin kimi bölümlerinde yoksullukta önemli artışlar da olmuştur. Dünyanın en yoksul ülkelerinin pek çoğu, aynı zamanda ciddi bir borç krizi de yaşamaktadır. Yabancı kaynaklardan alınan borçların faiz ödemeleri çokluk hükümetlerin sağlık, refah ve eğitim harcamalarından daha fazla olmaktadır.

Yeni sanayileşen ülkeler

Gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunun ekonomik bakımdan Batı toplumlarının çok gerisinde kalmış olmalarına karşın, bu gruptaki kimi ülkeler de artık başarıyla bir sanayileşme sürecini başlatmışlardır. Bu ülkelere kimi zaman **yeni sanayileşen ülkeler** (YSÜ) denmektedir; bunlar arasında Latin Amerika'da Brezilya ile Meksika, Doğu Asya'da da Hong Kong, Güney Kore ve Tayvan bulunmaktadır. En başarılı YSÜ'lerin ekonomik büyüme oranları, Batı sanayi ekonomilerinin büyüme oranlarının birkaç katıdır. 1968 yılında dünyada en fazla ihracat yapan otuz ülkenin arasında hiçbir gelişmekte olan ülke yokken yirmibeş yıl sonra, Güney Kore ilk onbeş arasındaydı.

Doğu Asyanın YSÜ'leri, en kalıcı ekonomik refah düzeylerini sergilemişlerdir. Bu ülkeler, ülke içindeki büyümeyi özendirdikleri kadar dışarıya yatırım da yapmaktadır. Son on yıl içinde Güney Kore'nin çelik üretimi hızla büyümüş, gemi yapımı ile elektronik sanayileri de dünya liderleri arasına girmiştir. Singapur, Güneydoğu Asya'nın temel finans ve ticaret merkezi haline gelmektedir. Tayvan, imalat ve elektronik sanayilerinde önemli bir varlık göstermektedir. YSÜ'lerdeki bütün bu gelişmeler, örneğin küresel çelik üretimi içindeki payı son otuz yılda önemli ölçüde düşen A.B.D. gibi ülkeleri doğrudan etkilemektedir (Modern dünyadaki toplum türleri 2.3. Tabloda özetlenmektedir).

Toplumsal değişme

Bu bölümün başında, modern dünyanın, yakın geçmişten bile kökten farklı olan yaşam biçimleri toplumsal kurumlar ile nitelendiğini gördük. Toplumsal değişmeyi tanım-lamak zordur, çünkü bir anlamda her zaman, her şey değişmektedir. Her gün, yeni bir gündür; her an, zaman içerisindeki yeni bir andır. Yunan filozofu Herakleitos, bir kişinin aynı nehre iki kere giremeyeceğine işaret etmiştir. İkinci kez, su akıp gittiği için nehir farklıdır;

2.3. Tablo Modern dünyadaki toplumlar

Tür	Varoluş Süresi	Özellikler
Birinci Dünya Toplumları	18. Yüzyıldan günümüze	Sanayi üretimi ve genellikle serbest girişime dayanırlar. İnsanların çoğunluğu kasaba ve kentlerde yaşar; pek azı, kırsal alanda tarımla uğraşır. Geleneksel devletlerden daha az olsa da, önemli sınıfsal eşitsizlikler. Batı, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda da içlerinde olmak üzere, ayrı politik topluluklar ya ulus-devletler.
İkinci Dünya Toplumları	Yirminci yüzyılın başından (1917 Rusya Devriminin ardından) 1990'ların başına.	Sanayiye dayanırlar, ancak ekonomik sistem merkezi planlamayla yönetilir Nüfusun küçük bir bölümü tarımda çalışır; çoğunluk kent ya da kasabalarda yaşar. Önemli sınıf eşitsizlikleri varlığını sürdürür. Ayrı politik topluluklar ya da ulus-devletler. 1989'a kadar, Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupa'dan oluşmaktaydı, ancak toplumsal ve politik değişimler bu ülkeleri, Birinci Dünya ülkelerine dönüşecek biçimde serbest girişime dayalı ekonomik sistemlere dönüştürmeye başlamıştır.
Gelişmekte olan Toplumlar ('Üçüncü Dünya Toplumları')	Onsekizinci yüzyıldan (çoğunlukla sömürgeleştirilmiş bölgelerde) günümüze	Nüfus çoğunluğu, geleneksel üretim yöntemlerinin kullanıldığı tarımda istihdam edilir. Tarımsal ürünlerin bir bölümü dünya pazarlarında satılmaktadır. Kimilerinde serbest girişim sistemi, diğerlerinde merkezi planlama bulunur. Çin, Hindistan ve Afrika ve Güney Amerika ülkeleri de içinde olmak üzere, ayrı politik topluluklar ya da ulus-devletler.
Yeni Sanayileşen Ülkeler	1970'lerden günümüze	Şimdi artık sanayi üretimi ve genel olarak serbest rekabete dayanan Eski gelişmekte olan toplumlar. Nüfus çoğunluğu kasaba ve kentlerde yaşarlar; pek azı tarımla uğraşır. Birinci Dünya ülkelerine kıyasla daha göze çarpan, önemli sınıf eşitsizlikleri. Kişi başına gelir Birinci Dünya Ülkelerindeki düzeyden oldukça düşüktür. Hong Kong, Güney Kore, Singapur, Tayvan, Brezilya ve Meksika'yı içerir.

insanda da ince değişiklikler olmuştur. Bu gözlem bir anlamda doğru olsa da, bizler normal olarak onun yine aynı nehir olduğunu, her iki durumda da nehre girenin aynı insan olduğunu söylemek isteriz. Nehrin tipi ya da biçimi ile ayakları ıslanan kişinin ruhu ile kişiliğinde, ikisinin de ortaya çıkan değişim sırasında "aynı kaldığı"nı söylemeye yetecek kadar süreklilik vardır. Bu sorun karşısında, sosyologlar insanların yaşama biçimlerini dönüştüren değişim süreçlerini nasıl ele alırlar?

Önemli değişimi belirlemek, bir nesne ya da durumun temel yapısında bir dönem içerisinde ne kadarlık bir değişme ortaya çıktığını göstermeyi gerektirir. İnsan toplumları sözkonusu olduğunda, bir sistemin hangi ölçüde ve hangi bakımlardan bir değişme süreci içinde olduğuna karar verebilmek için, belirli bir özgül dönem içerisinde temel kurumlarda hangi ölçüye kadar değişiklikler ortaya çıktığını göstermek zorundayız. Değişimin bütün açıklamaları ayrıca, değişimi kendisiyle kıyaslayabileceğimiz bir ölçü birimi olarak kullanmak üzere, neyin istikrarlı kaldığını da göstermeyi gerektirir. Bugünün hızla değişen dünyasında bile, uzak geçmişten gelen süreklilikler vardır. Örneğin, Hristiyanlık ya da İslam gibi büyük dinler, iki bin yıl öncesinde ortaya çıkan düşünce ve pratiklerle ilişkisini sürdürmektedirler. Yine de modern toplumlardaki çoğu kurumun, geleneksel dünyanın kurumlarından çok daha hızlı değiştiği açıktır.

Toplumsal değişme üzerindeki etkiler

Toplum kuramcıları son iki yüzyıldır, toplumsal değişmenin doğasını açıklayan bir büyük kuram peşindedir. Ne ki hiçbir tek etken kuramı, insanın toplumsal gelişimini avcı ve toplayıcı toplumlardan kırsal toplumlara, geleneksel uygarlıklardan son olarak da bugünün son derece karmaşık olan toplum düzenlerine kadar olan çeşitliliği dikkate alamaz. Yine de, toplumsal değişmeyi tutarlı bir biçimde etkilemiş olan üç ana etkeni belirleyebiliriz: fiziksel çevre, politik örgüt ve kültürel etkenler.

Kültürel etkenler

Toplumsal değişme üzerindeki ilk önemli etki, dinin etkilerini, iletişim sistemlerini ve liderliği de içeren kültürel etkenlerden oluşur. Din, toplum yaşamı içinde tutucu ya da ilerletici bir güç olabilir ("Modern Toplumda Din" başlıklı 14. Bölüme bakınız). Kimi dinsel inanç ve pratik biçimleri, geleneksel değer ve törenlere bağlılık üzerinde durarak, değişimi frenleyici bir rol oynamıştır. Yine de, Max Weber'in vurguladığı gibi, dinsel inançlar çokluk, toplumsal değişme için baskı yapmayı harekete geçiren bir rol oynamaktadır.

Değişimin nitelik ve yönünü etkileyen özellikle önemli kültürel bir etki, iletişim sistemlerinin yapısıdır. Örneğin yazının bulunuşu, kayıtların tutulmasını sağlayarak maddi kaynaklar üzerindeki kontrolün artışını ve büyük ölçekli örgütlerin gelişimini olanaklı kılmıştır. Dahası, yazma, insanların geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkileri algılayışını değiştirmiştir. Yazı kullanan toplumlar geçmiş olayların kaydını tutmuş ve kendilerinin bir tarihleri olduğunun bilincinde olmuşlardır. Tarihin anlaşılması, bir toplumun izlediği bütüncül hareket ya da gelişim çizgisi hakkında bir

düşüncenin gelişmesini sağlayabilir; insanlar daha sonra etkin bir biçimde bu gelişimi daha da ilerletmeye çalışabilir.

Kültürel etkenler genel başlığı altında, liderlik kavramını da yerleştirmemiz gerekir. Tek tek liderler dünya tarihinde çok fazla etkide bulunmuşlardır. Bunun doğru olduğunu görebilmek için, yapmamız gereken tek şey, dinsel kişilikleri (İsa gibi), politik ve askeri liderleri (Jül Sezar gibi) ya da bilim ve felsefede yenilik yapanları (Isaac Newton gibi) düşünmektir. Dinamik politikaları izleyebilme ve önceden varolan düşünce biçimlerini izleyen ya da onları kökten bir biçimde değiştiren bir kitle yaratabilme yeteneğine sahip bir lider, daha önceki kurulmuş bir düzeni alaşağı edebilir. Klasik sosyolog Max Weber toplumsal değişmede karizmatik liderliğin rolünü incelemiştir.

Weber'in liderlik kavramı 14. Bölüm, s. 594'te tartışılmaktadır.

Bununla birlikte, bireyler ancak elverişli toplumsal koşullar var ise liderlik konumuna gelebilir ve etkili olabilir. Örneğin Adolf Hitler 1930'larda Almanya'da, kısmen o yıllarda ülkedeki gerilim ve krizlerin bir sonucu olarak iktidarı ele geçirebildi. Eğer bu koşullar var olmasaydı, Hitler olasılıkla, küçük bir politik fraksiyon içerisinde kalan unutulmuş bir kişilik olarak kalacaktı. Aynı şey, Hindistan'ın İkinci Dünya Savaşından sonraki döneminin ünlü pasifist lideri Mahatma Gandhi için de doğrudur. Gandhi ülkesinin Britanya'dan bağımsızlığını kazanmasında etkili olabilmişti çünkü savaş ile öteki olaylar Hindistan'daki sömürge kurumlarını sarsmıştı.

Fiziksel çevre

İkinci olarak, fiziksel çevre insan toplumsal örgütlenmesinin gelişiminde bir etkiye sahiptir. Bu özellikle, insanların yaşam biçimlerini hava koşullarına göre düzenlemek zorunda olduğu daha aşırı çevre koşullarında en açık biçimiyle ortaya çıkar. Kutup bölgelerinde yaşayanlar ister istemez tropikal bölgelerde yaşayanlarınkinden farklı alışkanlık ve pratikler geliştireceklerdir. Kışların uzun ve soğuk olduğu Alaska'da yaşayan insanlar, çok daha sıcak olan Akdeniz ülkelerinde yaşayan insanlara kıyasla farklı toplumsal yaşam kalıplarını izleyeceklerdir. Alaskalılar yaşamlarının daha büyük bir bölümünü ev içinde geçirecekler ve çok kısa süren yaz dönemi dışında, yaşadıkları acımasız çevre dikkate alındığında, dışarıda gerçekleştirecekleri etkinlikleri büyük bir dikkatle planlayacaklardır.

Daha az aşırı fiziksel koşullar da toplumu etkileyebilir. Avustralya'nın yerli nüfusu, kıtanın düzenli bir ekip biçmeye uygun olan yerli bitkilerinin ya da kırsal bir üretim geliştirmek için evcilleştirilebilecek hayvanların pek olmamasından ötürü, avcılık ve toplayıcılığı hiç bırakmamıştır. Dünyanın ilk uygarlıkları çoğunlukla zengin bir tarım toprağına sahip olan bölgelerde örneğin nehir deltalarında ortaya çıkmıştır. Toprak üzerindeki iletişimin kolaylığı ve deniz yollarının bulunması da önemlidir. Ötekilerden sıradağlarla, aşılması zor ormanlarla ya da çöllerle ayrılan toplumlar çokluk, uzun bir dönem boyunca görece değişmeden kalacaklardır.

Yine de çevrenin toplumsal değişme üzerindeki doğrudan etkisi çok fazla değildir. İnsanlar görece acımasız

Burada bir Hindistan parasında görülen Gandhi, Hindistan'ın Britanya yönetiminden bağımsızlığını kazanmasına yardımcı olmuştur.

bölgelerde çokluk dikkate değer ölçüde üretken servet biriktirebilirler. Bu, örneğin, çevrelerinin sert doğasına karşın petrol ve mineral kaynakları geliştiren Alaskalılar için doğrudur. Tersine, avcı ve toplayıcı toplumlar sık sık, verimli bölgelerde kırsal ya da tarımsal üretime geçmeden yaşamışlardır.

Siyasal örgütlenme

Toplumsal değişmeyi güçlü bir biçimde etkileyen ikinci bir etken, politik örgütlenme türüdür. Avcı ve toplayıcı toplumlarda bu etki en azdır, çünkü topluluğu harekete geçirebilecek bir siyasal yetke yoktur. Ancak bütün öteki toplum türlerinde, ayrı politik eyleyenlerin -şefler, lordlar, krallar ve hükümetler- varlığı, bir toplumun izlediği gelişim rotasını güçlü bir biçimde etkileyebilir. Siyasal düzenler, Marx'ın inandığı gibi temeldeki ekonomik örgütlerin doğrudan dile gelişleri değildir; siyasal düzenin oldukça farklı türleri, benzer üretim düzenlerine sahip olan toplumlarda varolabilir. Örneğin, sanayi kapitalizmine dayanan kimi toplumlar otoriteryen siyasal düzenlere sahipken (örnekler arasında Nazi Almanyası ile apartheid altındaki Güney Afrika bulunmaktadır), ötekiler çok daha demokratiktir (örneğin, A.B.D., Britanya ya da İsveç gibi).

Askeri güç, çoğu geleneksel devletin kuruluşunda temel bir rol oynamıştır. Ancak üretim düzeyi ile askeri güç yine dolaylı bir ilişki içindedir. Bir yönetici kaynakları, nüfusun geri kalanını yoksullaştıracak olsa bile askeri alana yönlendirmeyi seçebilir

-Kuzey Kore'de Kim Il Sung ve oğlu Kim Jong Il'in yaptıkları gibi.

Modern dönemde değişme

Son iki yüz yılın, yani modernlik döneminin neden toplumsal değişimin hızında böylesine devasa bir artışa tanıklık ettiğini açıklayan şey nedir? Bu karmaşık bir sorundur ancak yine de açıklayıcı nitelikteki kimi etkenleri belirlemek zor değildir. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, tarih boyunca toplumsal değişmeyi etkilemiş olan etkenlere benzer biçimde bunları sınıflayabiliriz; fiziksel çevreyi ekonomik etkenlerin bütüncül önemi altına koyacak olmamız dışında.

Kültürel etkenler

Modern dönemdeki toplumsal değişim süreçlerini etkileyen kültürel etkenler arasında yer alan bilimin gelişmesi ile düşüncenin laikleşmesi, modern bakış açısının *eleştirel* ve *yenilikçi* niteliğinin ortaya çıkışına katkıda bulunmuştur. Artık gelenek ya da alışkanlıkların, yalnızca geleneğin eskiden beri gelen yetkesine sahip oldukları için kabul edilmesi gerektiğini varsaymıyoruz. Tam tersine, bizim yaşam biçimlerimizi giderek artan bir biçimde "ussal" bir temeli zorunlu kılıyor. Örneğin, bir hastaneyi kurarken, yalnızca geleneksel beğenileri değil, bir hastanenin amacını -hastaların etkin bir biçimde sağaltımını gerçekleştirme durumunu da dikkate almak gerekiyor.

Bizim *nasıl* düşündüğümüzün yanında, düşüncelerimizin *içeriği* de değişti. Daha iyiye gitme, özgürlük, eşitlik ve demokratik katılım idealleri, büyük ölçüde geçmiş iki ya da üç yüzyılın yaratılarıdır. Böyle idealler, devrimler de içlerinde olmak üzere, toplumsal ve politik değişim süreçlerinin harekete geçirilmesini sağlamışlardır. Bu düşünceler geleneğe bağlanamaz; tersine insanın daha iyiye doğru gitmeye çalışmasında, yaşam biçimlerinin sürekli olarak gözden geçirilmesini gerektirir. Başlangıçta Batıda geliştirilmiş olsalar da böyle idealler, dünyanın çoğu bölgesindeki değişimi özendirme yoluyla, giderek uygulama alanı bakımından gerçekten de evrensel ve küresel hale gelmişlerdir

Ekonomik etkiler

Ekonomik etkenler arasında en önemli olanı, sanayi kapitalizminin etkisidir. Modern kapitalizm, daha önceden varolan üretim düzenlerinden kökten bir biçimde farklıdır, çünkü kapitalizm, üretimin sürekli büyümesi ile servet birikiminin giderek artmasına yol açmaktadır. Geleneksel üretim düzenlerinde, üretim düzeyleri, alışkanlığa dayanan, geleneksel gereksinimlere bağlı olduğundan oldukça durağandır. Kapitalizm üretim teknolojisinin sürekli olarak gözden geçirilmesini özendirir; bu da bilimin giderek artan biçimde içerildiği bir süreçtir. Modern sanayinin uyardığı teknolojik yenilik oranı, geçmişteki bütün ekonomik düzen biçimlerinde olduğundan çok daha yüksektir.

> **Ekonomik etkenlerin toplumsal değişim üzerinde etkilerine daha geniş olarak 11. Bölümde, özellikle Immanuel Wallerstein'in dünya sistemleri kuramını tartışma yoluyla bakacağız (s. 455-458)**

Bugünlerde gerçekleşen bilgi teknolojilerindeki gelişimi dikkate alalım. Son birkaç onyıl içinde, bilgisayarların gücü binlerce kat arttı. 1960'larda büyük bir bilgisayar, elle yapılan binlerce konnektör kullanılarak inşa ediliyordu; bugün buna eşdeğer bir

alet yalnızca çok daha küçük olmakla kalmaz, aynı zamanda sadece bir avuç dolusu entegre devre elemanlarını gereksinir.

Bilim ve teknolojinin nasıl yaşadığımız üzerinde gösterdiği etki, büyük ölçüde ekonomik etkenler tarafından yönlendirilir, ancak bu etki, ekonomik alanın ötesine de geçmektedir. Bilim ve teknoloji politik ve kültürel etkenleri hem etkiler hem de onlardan etkilenir. Bilimsel ve teknolojik gelişme, örneğin, radyo, televizyon, cep telefonları ve internet gibi modern iletişim biçimlerinin yaratılmasına yardımcı olmuştur. Görmüş olduğumuz gibi, böyle elektronik iletişim biçimleri son yıllarda siyasette de değişmelere yol açmıştır. Televizyon ve internet gibi elektronik araçları kullanımımız, bizim dünya hakkında ne düşündüğümüz ve ne hissettiğimizi de biçimlendirir hale gelmiştir.

Siyasal etkenler

Modern dönemdeki değişmeyi etkileyen üçüncü önemli etki türü, siyasal gelişmelerden oluşmaktadır. Ülkeler arasındaki güçlerini artırma, servetlerini büyütme ve askeri rakiplerine üstünlük sağlama mücadeleleri hep, son iki ya da üç yüzyıl boyunca değişimin enerjik bir kaynağı olmuştur. Geleneksel uygarlıklardaki siyasal değişim olağan olarak seçkinlerle sınırlı olmuştur. Örneğin nüfusun büyük bölümü görece değişmeden kalırken bir aristokrat aile, yönetimde bir başka ailenin yerini alır. Bu durum, siyasal liderler ile hükümet görevlilerinin etkinliklerinin sürekli olarak geniş yığınların yaşamlarını etkilediği modern siyasal düzenler için geçerli değildir. Hem içsel hem de dışsal olarak, siyasal karar alma süreci toplumsal değişmeyi geçmişte olduğundan çok daha fazla yönlendirmektedir.

Son iki ya da üç yüzyıl içindeki siyasal gelişmenın ekonomik değişimi, en az ekonomik değişimin siyaseti etkilediği kadar, etkilediği kesindir. Hükümetler artık ekonomik büyüme oranlarını yükseltmede (ya da kimi zaman geriletmede) önemli bir rol oynamaktadır; hükümetin en büyük işveren olduğu bütün sanayi toplumlarında da üretime yapılan hükümet müdahaleleri oldukça fazladır.

Askeri güç ile savaş da yaygın öneme sahip olmuştur. Batı ülkelerinin onyedinci yüzyıldan başlayarak sahip oldukları askeri güç onlara, dünyanın bütün bölümlerini etkileme olanağı vermiştir -aynı zamanda Batı yaşam biçimlerinin küresel düzeyde yayılımının da temelinde yer almıştır. Yirminci yüzyılda, iki dünya savaşının etkileri ciddi boyutlarda olmuştur: Pek çok ülkenin yanıp yıkılması, örneğin Ikinci Dünya Savaşının ardından Almanya ve Japonya'da olduğu gibi, önemli kurumsal değişmeleri beraberinde getiren yeniden inşa süreçlerine yol açmıştır. Zaferi kazanan devletler bile -Birleşik Krallık gibi- savaşın ülke ekonomisine etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkan önemli iç değişmeler yaşamıştır.

Küreselleşme

Küreselleşme kavramı son birkaç yıldan beri, siyaset, iş dünyası ve medyadaki tartışmalarda yoğun bir biçimde kullanılan bir kavramdır. On yıl önce, *küreselleşme* terimi görece az bilinen bir terimdi. Bugün ise herkesin dilinde. **Küreselleşme**, bizlerin giderek

artan bir biçimde tek bir dünya içinde yaşadığımız, öyle ki bireylerin, grupların ve ulusların birbirine bağımlı hale geldiği olgusuna göndermede bulunmaktadır.

Küreselleşme çokluk yalnızca bir ekonomik olgu olarak betimlenmektedir. Bu olgu, küresel üretim süreçlerini ve uluslararası işbölümünü etkileyen devasa işlemleri, ulusal sınırların ötesine uzanan ulusötesi şirketlerin rolüyle açıklanmaktadır. Başkaları, küresel finansal piyasaların elektronik bütünleşmesine ve küresel sermaye fonlarının çok büyük hacmine işaret etmektedir. Başka kişiler de dünya ticaretinin, önceden rastlanmayacak kadar çok çeşitte mal ve hizmeti içeren öncekinden daha geniş olan kapsamı üzerinde durmaktadırlar.

Ekonomik güçler küreselleşmenin ayrılmaz bir parçası olsa da, yalnızca bunların küreselleşmeyi ortaya çıkardığını ileri sürmek yanlış olacaktır. Küreselleşme, siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik etkenlerin biraraya gelmesi ile ortaya çıkmıştır. Küreselleşme herşeyden önce, dünyanın her tarafındaki insanlar arasındaki etkileşimin hızını ve kapsamını artıran bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişme tarafından yönlendirilmiştir. Bir örnek olarak, futboldaki son Dünya Kupasını düşünün. Küresel televizyon bağlantıları sayesinde kimi maçlar artık dünyanın her yanındaki milyarlarca insan tarafından seyrediliyor.

Küreselleşmeye katkıda bulunan etkenler

Küreselleşmenin ortaya çıkışı nasıl açıklanabilir? Görmüş olduğumuz gibi, toplumsal değişmenin bütününü açıklamak karmaşık bir iştir; ancak çağdaş toplumda küreselleşmenin ortaya çıkışına katkıda bulunan etkenlerlerin bir bölümüne işaret etmek de zor değil: bunlar arasında, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile ekonomik ve siyasal faktörler bulunur.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişme

Küresel iletişimdeki patlama, teknoloji ile dünyanın telekomünikasyon altyapısındaki bir dizi önemli ilerleme tarafından kolaylaştırılmıştır. Ikinci Dünya Savaşını izleyen dönemde, telekomünikasyon akımlarının kapsam ve yoğunluğunda ciddi bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Mekanik araçların yardımıyla teller ve kablolar üzerinden gönderilen analog sinyallere bağlı olan geleneksel telefon iletişimi yerini, büyük miktarlarda bilginin sıkıştırıldığı ve sayısal olarak iletildiği bütünleşmiş sistemlere bıraktı. Kablo teknolojisi daha etkin daha az pahalı hale geldi; fiber optik kabloların geliştirilmesi iletilebilen kanalların sayısını çarpıcı bir biçimde yükseltti. 1950'lerde döşenen ilk atlantik ötesi kablolar, 100'den daha az ses bandını taşıyabilirken, 1997'de tek bir okyanus aşırı kablo yaklaşık 600.000 ses bandını iletebiliyordu (Held 1999). 1960'lardan başlayarak, ileşitim uydularının yayılması da, uluslararası iletişimin artmasında önemli rol oynamıştır. Bugün 200'den fazla uydudan oluşan bir ağ, dünya çapındaki bilgi aktarımını kolaylaştırmak için hazırdır.

Bu iletişim sistemlerinin etkisi birbirini destekleyecek biçimde olmuştur. Çok gelişmiş telekomünikasyon altyapısı olan ülkelerde, evler ve bürolar artık dış dünya ile, telefonlar

(hem yerleşik, hem de cep telefonları), sayısal, uydu ve kablolu televizyon, elektronik posta ve internet de içinde olmak üzere çoklu bağlantı içerisindedir. İnternet şimdiye kadar geliştirilen, en hızlı büyüyen ileşitim aracı olarak ortaya çkmıştır -1998 yılında dünya çapında yaklaşık 140 milyon insan internet kullanıcısı idi. 2005 yılına kadar internet kullanan insan sayısının bir milyara yaklaşacağı tahmin ediliyordu (2.3. Şekile bakınız).

Teknolojinin bu biçimleri zamanın ve mekanın yakınlaşmasını sağlamıştır: Gezegenin iki karşı ucunda örneğin Tokyo ve Londra yaşayan iki kişi, yalnızca gerçek zamanda bir konuşma yapmakla kalmaz, ancak uydu teknolojisi yardımıyla birbirine belgeler de gönderebilir. İnternet ve cep telefonlarının yaygın kullanımı, küreselleşme süreçlerini derinleştirmekte ve hızlandırmaktadır: artan bir biçimde, daha önceleri ya yalıtılmış olan ya da geleneksel iletişimlere erişimi kısıtlı olan yerlerde yaşayan daha fazla sayıda insan bu teknolojilerin kullanımıyla birbirine bağlantılı hale gelmektedir (2.3. Şekile bakınız). Telekomünikasyon altyapısı dünya üzerinde heryerde aynı ölçüde gelişmemiş olsa da, gittikçe artan sayıdaki ülke artık, geçmişte olanaklı olmayacak büyüklükte uluslararası iletişime erişiebilmektedir.

Bilgi akışları

Eğer, görmüş olduğumuz gibi, bilgi teknolojisi dünyanın her yanındaki insanlar arasındaki iletişim olanaklarını artırmış ise, uzak yerlerdeki insanlar ve olaylar hakkındaki bilgi akışını da kolaylaştırmıştır. Her gün, küresel

Yaygınlaşan internet kafeler, evlerinde internet erişimi olmayan ya da evlerinden uzakta olan insanlara internet erişimi sunmaktadır.

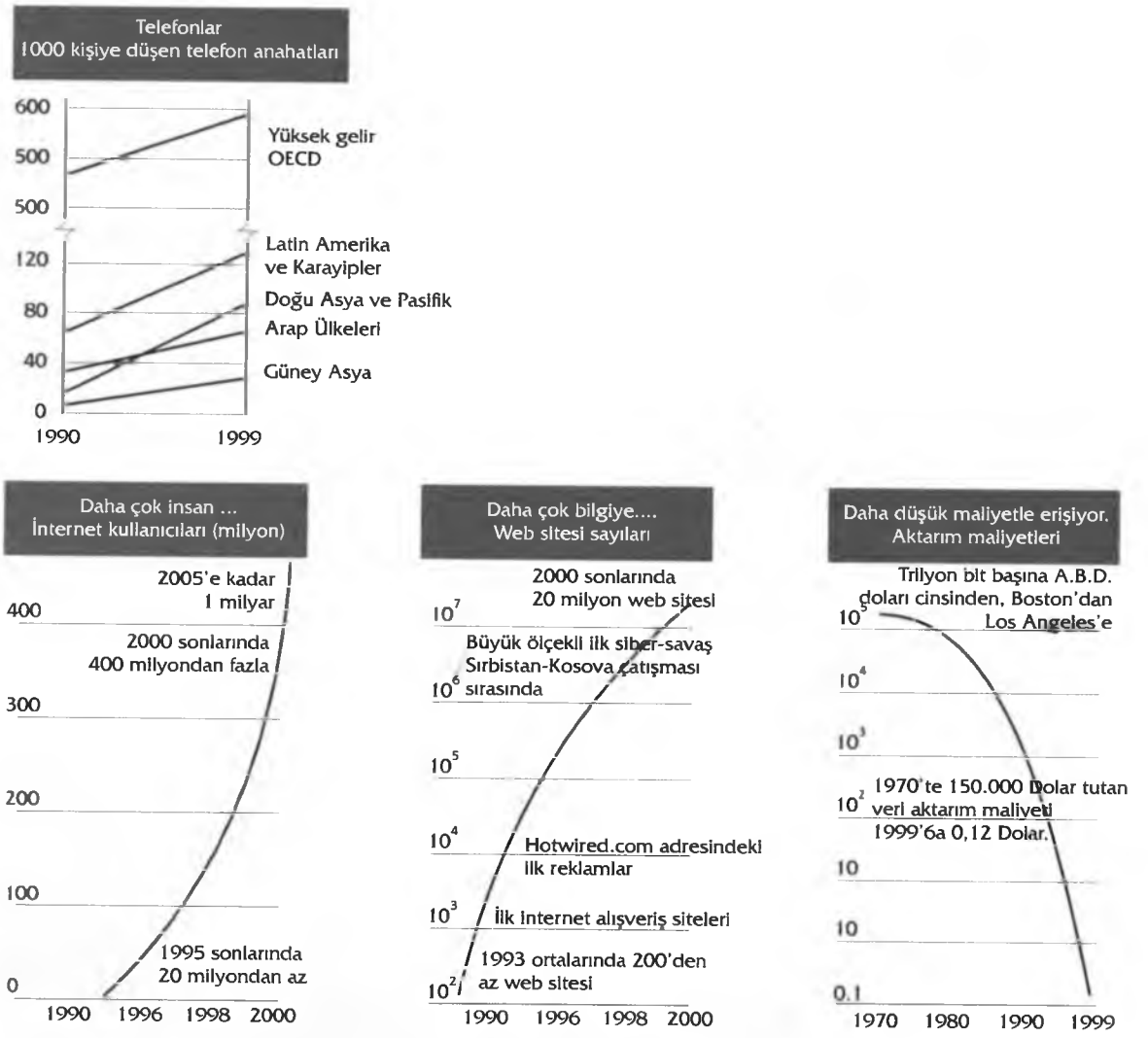

2.3. Şekil Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişme

medya haberler, görüntüler ve bilgiyi insanların evlerine getirmekte, onları doğrudan ve sürekli olarak dış dünyaya bağlamaktadır. Geçmiş yirmi yıldaki en çarpıcı olayların bir bölümü Berlin Duvarının çöküşü, Çin'in Tiananmen Meydanındaki demokratik protestocuların ezilmesi ve 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılar gibi medya aracılığıyla gerçekten de dünya çapındaki bir seyircinin önünde gerçekleşmiştir. Bu tür , daha az çarpıcı olan binlercesiyle birlikte, insanların düşünce biçimlerini ulus-devlet düzeyinden küresel sahneye yöneltmeleri sonucunu vermiştir. Bireyler artık öteki insanlarla olan karşılıklı bağımlılıklarının daha fazla farkındalar; geçmiştekine kıyasla da kendilerini daha fazla küresel sorun ve süreçlerle özdeşleştirmiş durumdalar.

Küresel bakış açısına böylesine bir geçişin iki önemli boyutu sözkonusudur. İlkin, insanlar, küresel bir toplu-

Cep telefonu sahibi olmaklıktaki dramatik artış, zamanı ve mekanı daha önce hiç olmadığı kadar kısaltmıştır.

luğun üyeleri olarak, toplumsal sorumluluğun ulusal sınırlarda durmadığını, bu sınırların ötesine geçtiğini giderek daha fazla anlıyorlar. Dünyanın öteki tarafındaki insanların karşılaştığı afetlerle adaletsizlikler, yalnızca katlanılması gereken talihsizlikler değil, eylem ve müdahale için meşru alanlardır. Uluslararası topluluğun, kriz dönemlerinde yaşamları tehlikede olan insanların fiziksel iyiliğini ya da insan haklarını korumak için eyleme geçme yükümlülüğü olduğu giderek daha fazla kabul edilen bir varsayım. Doğal afetler durumunda, böylesi müdahaleler insani ve teknik yardım biçimini alıyorlar. Yakın yıllarda Türkiye ve Ermenistan'daki depremler, Mozambik ve Bengladeş'deki sel baskınları, Afrika'daki kıtlıklar ile Orta Amerika'daki kasırgalar, küresel yardımı harekete geçiren konulardı.

Son yıllarda ayrıca, savaş, etnik çatışma ve insan hakları ihlalleri durumunda, bu tür hareketlenmeler doğal afetlere göre daha sorunlu olsa da, daha güçlü müdahale çağrıları yapılmaya başlandı. Yine de 1991'deki birinci Körfez Savaşı ile eski Yugoslavya'daki şiddetli çatışmalar (Bosna ile Kosova'da) örneklerinde, insan hakları ile ulusal egemenliğin savunulması gereken insanlar, askeri müdahalenin gerektiğini düşünüyorlardı.

İkinci olarak, küresel bir bakış açısı, insanların kendi kimliklerini oluştururlarken, giderek daha fazla ulus-devlet dışındaki kaynaklara yöneldikleri anlamına gelmektedir. Bu olgu, küreselleşme sürecinin hem ürünüdür; hem de onu hızlandırmaktadır. Dünyanın değişik bölümlerindeki yerel kültürel kimlikler, geleneksel ulus-deletin bağlayıcılığının önemli bir dönüşüm

geçirdiği bir zamanda güçlü bir geri dönüş yaşıyor. Örneğin Avrupa'da, İskoçya ve İspanya'daki Bask bölgesinde yaşayanların, kendilerini Britanyalı ya da İspanyol olmak yerine İskoç ya da Bask ya da yalınca Avrupalı diye tanımlamaları olasılığı yüksektir. Bölgesel ya da küresel düzeydeki siyasal kaymalar, insanların içinde yaşadıkları devletlere yönelimini zayıflattığı ölçüde, bir kimlik kaynağı olarak ulus-devlet pek çok yerde etkisini yitirmektedir.

Ekonomik etkenler

Küreselleşme ayrıca, dünya ekonomisinin bütünleşmesi ile de yönlendirilmektedir. Daha önceki dönemlere karşıt olarak, küresel ekonominin temeli artık birincil olarak tarım ya da sanayi değildir. Bunun yerine, küresel ekonomide giderek ağırlıksız ve somut olmayan etkinliklerin egemenliği artmaktadır (Quah 1999). Bu *ağırlıksız ekonomi*, bilgisayar yazılımı, medya ve eğlence ürünleri ile internete dayalı hizmetler gibi ürünlerin temellerini bilgiden aldıkları bir ekonomidir. Bu yeni ekonomik bağlam, aşağıda 18. Bölümde daha ayrıntılı inceleyeceğimiz gibi, sanayi sonrası toplum, *bilgi çağı* ve *yeni ekonomi* gibi bir dizi farklı terim kullanılarak betimlenmiştir (s. 818-822). Bilgi toplumunun ortaya çıkışı, teknolojiden anlayan ve bilgi işlemdeki, eğlence sektöründeki ve telekomünikasyondaki yeni gelişmeleri kendi gündelik yaşamlarıyla bütünleştirmeye istekli geniş bir tüketici temelinin gelişimi ile ilişkilendirilmiştir.

Küresel ekonominin kendi işlemleri, bilgi çağında ortaya çıkan değişmeleri yansıtmaktadır. Ekonominin pekçok yönü bugün, ulusal sınırlarda artık durmayan, onları aşan ağlar yoluyla işlemektedir (Castells 1996). Küreselleşen koşullarda rekabet gücüne sahip olmak için, iş dünyası ve şirketler kendilerini, daha esnek ve daha az hiyerarşik bir yapıya sahip olacak biçimde yeniden yapılandırdılar. Üretim pratikleri ve örgütsel kalıplar daha esnek oldu; öteki firmalarla ortaklık düzenlemeleri yaygınlaşmış ve dünya çapındaki dağıtım ağlarına katılmak, hızla değişen bir küresel piyasada iş yapmak için zorunlu hale gelmiştir.

Ulusaşırı şirketler

Küreselleşmeyi yönlendiren pek çok ekonomik etken arasında, ulusaşırı şirketlerin rolü özellikle önemlidir. **Ulusaşırı şirketler** birden fazla ülkede mal üreten ya da hizmet pazarlayan şirketlerdir. Bu şirketler üslendiği ülke dışında bir ya da iki fabrikası olan görece küçük şirketler olabileceği gibi, işlemleri bütün dünyayı kaplayan dev uluslararası girişimler niteliğinde olabilir. En büyük ulusaşırı şirketlerin kimileri bütün dünyaca bilinir: Coca Cola, General Motors, Colgate-Palmolive, Kodak, Mitsubishi ve daha pek çok başkaları. Ulusaşırı şirketlerin ulusal bir üssü olduğu durumda bile bunlar küresel piyasaların ve küresel karların peşine düşerler.

Ulusaşırı şirketler ekonomik küreselleşmenin kalbinde yer alırlar. Bu şirketler bütün dünyadaki ticaretin üçte ikisinden sorumludur; dünya üzerinde yeni teknoloijilerin yayılmasında aracılık ederler ve uluslararası finansal piyasalardaki büyük oyunculardır. Bir gözlemcinin dikkat çektiği gibi, bu şirketler "çağdaş dünya ekonomisinin

Coca-Cola, dünyanın her yanında ürünlerini satan küresel bir girişimdir. Bu resim, Orta-doğu'da, Ürdün'de satılan Diet Coke kutularını göstermektedir.

başını çekerler" (Held 1999). Yaklaşık beşyüz ulusaşırı şirketin 2001'deki yıllık satışı 10 milyar doların üzerindeydi; gayrisafi yurtiçi hasılaları bu miktara erişebilen yalnızca yetmişbeş *ülke* bulunmaktadır. Başka deyişle, dünyanın öndegelen ulusaşırı şirketleri ekonomik bakımdan dünyadaki ülkelerin çoğundan daha büyüktür (2.4. Şekile bakınız). Gerçekte, dünyanın en büyük beşyüz ulusaşırı şirketinin birleşik satışları 14,1 trilyon dolara erişmişti bütün dünyada üretilen mal ve hizmetlerin değirinin neredeyse yarısı.

Ulusaşırı şirketler, İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda küresel bir olgu haline geldiler. Savaş sonrası dönemin ilk yıllarındaki genişleme, daha çok A.B.D.'de üstlenen şirketlerden geliyordu; ancak 1970'lere gelindiğinde, Avrupa ve Japon firmaları giderek artan bir biçimde ülke dışına yatırım yapmaya başladılar. 1980'lerin sonu ile 1990'larda, ulusaşırı şirketler, üç güçlü bölgesel piyasanın kurulmasıyla çarpıcı bir biçimde büyüdüler: Avrupa (Tek Avrupa Pazarı), Asya-Pasifik (Osaka Deklerasyonu 2010'a kadar serbest ve açık ticareti garantilemişti) ve Kuzey Amerika (Kuzey Amerika Serbest Ticaret anlaşması). 1990'ların başından bu yana, dünyanın öteki bölgelerindeki ülkeler de yabancı yatırım üzerindeki kısıtlamaları serbestleştirdiler. Yirminci yüzyılın bitiminde, dünyada ulusaşırı şirketlerin ellerinin uzanamadığı çok az ekonomi vardı. Son on yıl boyunca, sanayileşmiş ülkelerdeki ulusaşırı şirketler, işlemlerini gelişmekte olan ülkelerle eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerine yaymada özellikle etkin olmuşlardır.

İmalat sanayiinin giderek artan bir biçimde küreselleşmesi çoklukla *küresel mal zincirleri*, yani nihai bir ürünü ortaya çıkaran dünya çapındaki işgücü ve üretim ağları olarak adlandırılıyor. Bu ağlar, ürünü ortaya çıkarmak için gereken hammaddelerden başlayarak nihai tüketiciye kadar sıkıca birbirine bağlanmış bir "zincir" oluşturan üretim etkinliklerinden oluşmaktadır (Gereffi 1995; Hopkins ve Wallerstein 1996; Appelbaum ve Christerson 1997).

İmalat sanayi, 1990-98 döneminde dünyadaki toplam ekonomik büyümenin yaklaşık dörtte üçünden sorumludur. En çarpıcı büyüme, orta gelirli ülkelerde olmuştur: İmalat sanayii, 1990'da bu ülkelerin ihracatlarının ancak % 54'ünü oluştururken, yalnızca sekiz yıl sonra bu oran % 71'e çıkmıştır. Bu eğilimden bir ölçüde de sorumlu olan Çin, düşük gelirli ülke kategori-

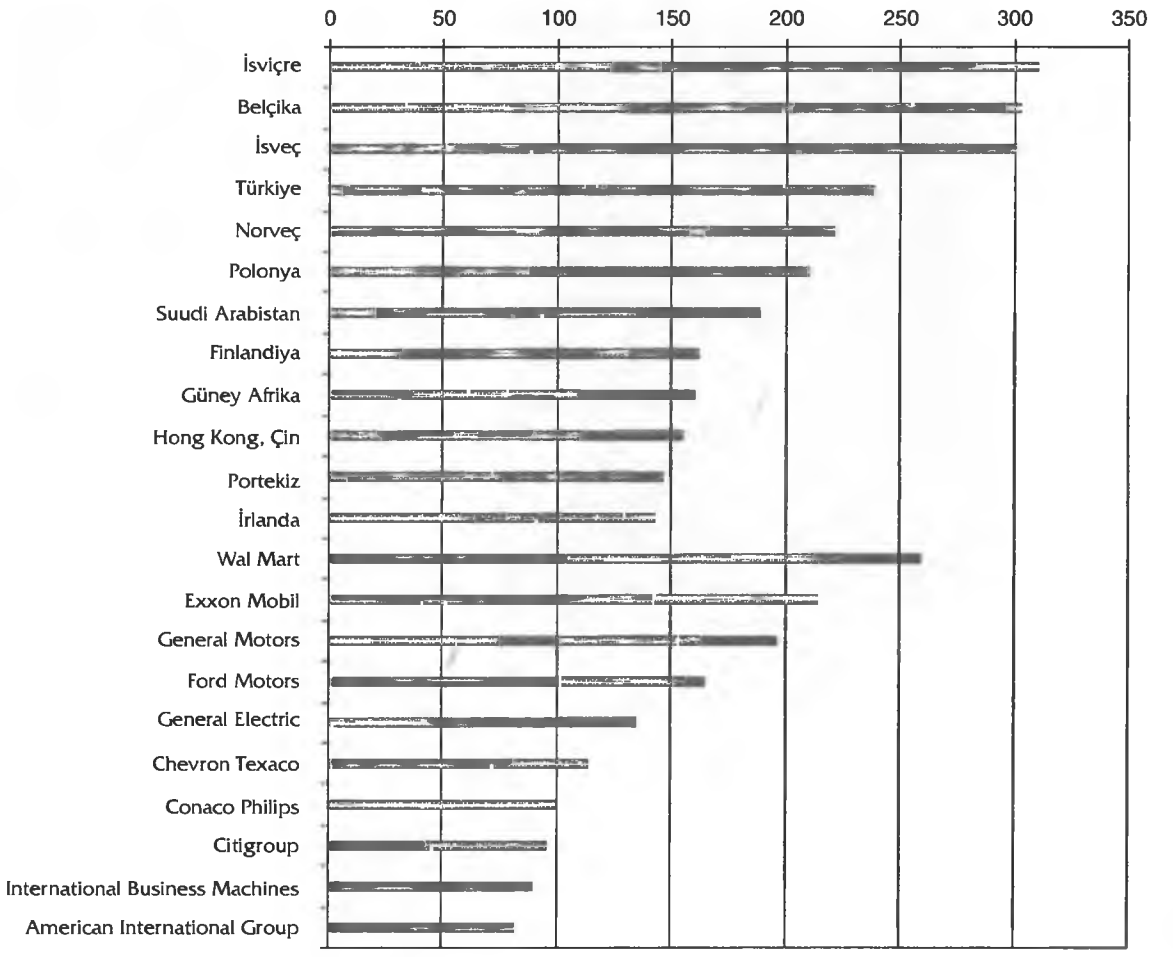

2.4. Şekil Dünyanın en büyük şirketlerinin, seçilmiş ülkelerin GSYİH'ları ile karşılaştırılması (milyar dolar)
Kaynak: The Economist (11 Eylül 2003)

sinden, büyük ölçüde imalat sanayii malları ihracatı sayesinde, orta gelirli ülke kategorisine çıkmıştır. Yine de mal zincirlerindeki en karlı etkinlikler mühendislik, tasarım ve reklam merkezi ülkelerde yer alırken, fabrika üretimi gibi en az karlı etkinliklerin çevre ülkelerinde yer alması daha olasıdır. (Barbie bebeklerin üretiminde yer alan mal zincirleri, aşağıdaki çerçeve yazıda incelenmiştir.)

Elektronik ekonomi

"Elektronik ekonomi", ekonomik küreselleşmeni altında yatan bir başka etkendir. Bankalar, şirketler, fon yöneticileri ve bireysel yatırımcılar, bir fareyi tıklayarak fonlarını uluslararası düzeyde hareket ettirebilirler. Ne ki, bu yeni olan, "elektronik para"nın anlık olarak yer değiştirme yeteneği büyük riskleri de beraberinde getirmiştir.

Büyük miktarlarda sermaye aktarımı, 1998'de Asya'nın "kaplan ekonomileri"nden Rusya ve ötesine yayılan krizde olduğu gibi uluslararası finansal krizleri tetikleyerek ekonomileri istikrarsızlaştırabilir. Küresel ekonomi giderek daha bütünleşmiş hale geldikçe, dünyanın bir tarafındaki finansal bir çöküş uzaktaki ekonomiler üzerinde çok büyük etkide bulunabilir.

Yukarıda betimlenen ekonomik, toplumsal ve teknolojik etkenler birlikte, hem yoğunluk hem de kapsam bakımından daha öncekilere hiç benzemeyen bir olguyu ortaya çıkarmışlardır. Bu bölümde daha sonra göreceğimiz gibi küreselleşmenin sonuçları hem çok fazladır hem de uzak erimlidir. Ancak öncelikle dikkatimizi, küreselleşme hakkındaki son yıllarda dile getirilen görüşlere yönelteceğiz.

Politik değişmeler

Çağdaş küreselleşmenin ardındaki üçüncü bir itici güç, siyasal değişmeyle ilgilidir. Bunun birkaç yönü bulunmaktadır. İlkin, Doğu Arupa'da 1989'da bir dizi çarpıcı devrim sırasında gerçekleşen ve 1991'de Sovyetler Birliğinin kendi yıkılışıyla doruğa çıkan Sovyet tipi komünizmin çöküşü. Komünizmin çöküşünden bu yana eski Sovyet blokundaki ülkeler Rusya, Ukrayna, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Baltık devletleri, Kafkasya ve Doğu Asya devletleri ve pek çok başka ülke de içlerinde Batı tipi siyasal ve ekonomik sistemlere doğru ilerlemiştir. Bu ülkeler artık küresel topluluktan yalıtılmış değil, onunla bütünleşmiş hale gelmişlerdir. Bu gelişme, Soğuk Savaş sırasında, Birinci Dünya ülkelerinin İkinci Dünya ülkeleriyle karşı karşıya geldiği düzenin sonu demekti. Komünizmin çöküşü küreselleşme süreçlerini hızlandırmıştır; ancak aynı zamanda onun bir sonucu diye de görülmelidir. Merkezi planlamaya dayalı komünist ekonomiler ile komünist siyasal yetkenin kültürel denetimi, küresel medya ile elektronik olarak bütünleşmiş bir dünya ekonomisi çağında artık varlığını sürdüremezdi.

Küreselleşmenin yoğunlaşmasına yol açan ikinci bir önemli siyasal etken, uluslararası ve bölgesel hükümet mekanizmalarının gelişimidir. Birleşmiş Milletler ile Avrupa Birliği, ulus-devletleri ortak bir siyasal forum içinde biraraya getiren en öndegelen iki örnektir. Birleşmiş Milletler tek tek ulus-devletlerin birliği olarak bu işlevi yerine getirirken Avrupa Birliği, üye ülkelerin ulusal egemenliklerinin bir ölçüde vazgeçildiği, ulusaşırı yönetim biçiminin öncüsüdür. Avrupa Birliğine üye devletlerin hükümetleri, ortak AB organlarının yönergeleri, düzenlemeleri ve mahkeme kararları ile bağlı olsalar da, bölgesel birliğe katılımlarının sağladığı ekonomik, toplumsal ve siyasal yararları elde etmektedirler.

Son olarak da, küreselleşme, uluslararası devlet örgütleri (UDÖ) ile Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları (USTK; ayrıca 16. Bölüm, s. 697-701'e bakınız) tarafından da yönlendirilir. Bir UDÖ, katılımcı devletlerin kurduğu ve kapsam bakımından ulusaşırı nitelikteki belirli bir etkinliği düzenleme ya da gözetme sorumluluğu verilen bir organdır. Bu tür organların ilki olan Ulusal Telgraf Birliği, 1865'te kurulmuştu. O zamandan beri, sivil havacılıktan yayıncılığa, tehlikeli atıkların yokedilmesine kadar değişen

Barbie ve küresel mal zincirlerinin kullanımı

Küresel mal zincirine bir örnek, tarihteki en karlı oyuncak olan Barbie bebeklerinin üretiminde bulunabilir. 40'lı yaşlardaki Barbie bebek, saniyede iki adet satılmakta ve üreticisi olan, Los Angeles, A.B.D.'de üslenmiş Mattel şirketinin yıllık olarak bir milyar doların üzerinde bir hasılata sahip olmasını sağlamaktadır. Barbie esas olarak A.B.D., Avrupa ve Japonya'da satılıyor olsa da, dünya üzerindeki 140 ülkede bulunabilir. Barbie gerçekten de bir dünya vatandaşıdır (Tempest 1996). Barbie yalnızca satışları bakımından değil, aynı doğum yeri bakımından da küresel niteliktedir. Barbie hiçbir zaman A.B.D.'de yapılmamıştır; ilk bebek 1959'da, İkinci Dünya Savaşının yaralarını sarmaya çalışan ve ücretlerin düşük olduğu Japonya'da yapılmıştı. Japonya'da ücretler arttığında, Barbie, Asyadaki öteki düşük ücretli ülkelere taşındı. Barbie'nin çoklu kökeni bugün de bize küresel mal zincirlerinin işleyişi hakkında çok şey söylemektedir.

Barbie, pazarlama ve reklam stratejilerinin geliştirildiği ve karların büyük bölümünün elde edildiği A.B.D.'de tasarlanmaktadır. Ancak Barbie'nin "Amerikan malı" olan tek fiziksel özelliği, bebeği süslemek için kullanılan boyalar ve yağlar ile kartondan paketidir.

Barbie'nin bedeni ve gardrobu, köken olarak dünyaya yayılmıştır:

1. Barbie yaşamına, petrolün çıkarıldığı ve plastik bedeninin yapıldığı etilene dönüştürüldüğü Suudi Arabistan'da başlar.

2. Tayvan'ın devlet mülkiyetindeki petrol ithalatçısı Çin Petrol Şirketi etileni satın alır ve onu, oyuncaklarda kullanılan polivinil klorid'in (PVC) dünyadaki en büyük üreticisi olan Tayvan'ın Formosa Plastik Şirketine satar. Formosa Plastik etileni, Barbie'nin bedeninin biçimlendirileceği PVC parçalarına dönüştürür.

3. Bu PVC parçaları, Barbie bebekleri yapan Asyadaki dört fabrikadan -ikisi güney Çin'de, birisi Endonezya'da, birisi de Malezya'da- birine gönderilir. Barbie'nin üretiminin en pahalı parçası olan, bedenini biçimlendiren plastik döküm enjeksiyon makineleri, A.B.D.'de yapılır ve fabrikalara gönderilir.

4. Barbie'nin bedeni döküldüğünde, naylon saçını Japonya'dan alır. Pamuk elbiseleri, Çin pamuğu kullanılarak Çin'de yapılır -Barbie'deki tek hammadde gerçekte, Barbie'lerin büyük bölümünün yapıldığı ülkeden gelmektedir.

5. Hong Kong, Çin Barbie'lerinin üretim süreçlerinde temel bir rol oynar. Barbie'nin yapımında kullanılan malzemenin neredeyse tamamı, Hong Kong'a getirilir -dünyanın en büyük limanlarından birisi- ve daha sonra Çin'deki fabrikalara taşınır. Bitmiş Barbie'ler aynı rotayı izleyerek Çin'den ayrılırlar. Hong Kong ile güney Çin'deki oyuncak fabrikaları arasında günde yaklaşık 23.000 kamyon gidip gelir.

O halde Barbie gerçekte nereli? İçinde "Benim İlk Çay Partim" olan karton ambalaj ile selofan üzerinde "Çin Malı" yazsa da, görmüş olduğumuz gibi, yapımında kullanılan neredeyse hiçbir malzeme, bu ülkeden gelmemektedir. A.B.D.'deki perakende satış fiyatı olan 9,99 dolar'dan (yaklaşık 6 pound) Çin'in aldığı pay yalnızca, daha çok iki fabrikada bebekleri birleştiren 11.000 köylü kadına ödenen ücretler biçimindeki, 35 senttir. Öte yanda, A.B.D.'ye döndüğünde Mattel yaklaşık olarak 1 dolar kar elde eder.

Barbie 9,99 dolara satıldığında elde edilen paranın geri kalanına ne olur? Barbie'nin üretiminde gerek duyulan plastik, bez, naylon ve öteki malzemeler için yalnızca 65 sent gerekir. Paranın büyük bölümü makine ve ekipman, okyanus aşan gemi taşımacılığı ve yurtiçi taşımacılık, reklam ve pazarlama, perakende satış yeri ve kuşkusuz, Toys 'R' Us ile öteki satış yerlerinin kârları ödemelerine gider.

"Küresel Barbie"

sorunları düzenlemek için çok sayıda benzer organ kurulmuştur. 1909'da, ulusaşırı işleri düzenlemek için 37 UDÖ varken 1996'da bunların sayısı 260 olmuştu (Held ve diğerleri 1999).

Uluslararası sivil toplum kuruluşları, adının da çağrıştırdığı gibi, devlet kurumlarıyla ilişkileri olmamaları bakımından UDÖ'lerden farklıdırlar. Bu kuruluşlar,siyasi kararlar almakta ve uluslararası sorunları ele almakta hükümet organlarıyla yan yana çalışan bağımsız örgütlerdir. USTK'larının en bilinenlerinin Greenpeace, Medecins Sans Frontières (Sınır Tanımayan Doktorlar), Kızılhaç ve Uluslararası Af Örgütü gibi bir bölümü çevre korunması ile insani çabalar içindedirler. Ne ki daha az bilinen binlerce grubun etkinlikleri de ülkeleri ve toplulukları birbirine bağlar (2.5. Şekile bakınız).

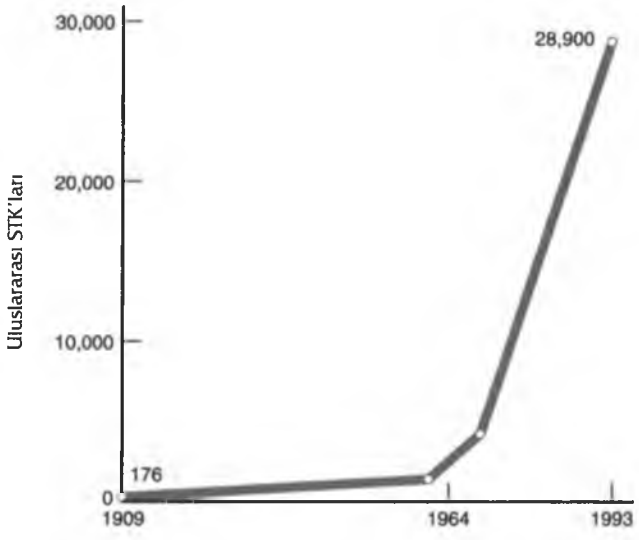

2.5. Şekil Uluslararası sivil toplum kuruluşlarının sayısındaki artış, 1909, 93.
Kaynak: UNDP (1999).

Küreselleşme tartışması

Son yıllarda küreselleşme çokça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Pek çok kişi çevremizde önemli dönüşümler olduğunu kabul etmekle birlikte, bunların "küreselleşme" olarak açıklanmasının geçerliliğini tartışmaktadırlar. Bu, tümüyle şaşırtıcı değildir. Öngörülemeyen ve çalkantılı bir süreç olarak küreselleşme, gözlemciler tarafından farklı farklı görülmekte ve anlaşılmaktadır. David Held ve arkadaşları (Held 1999), tartışmayı incelemişler ve katılımcıları başlıca üç düşünce okuluna dahil etmişlerdir: *Kuşkucular, aşırıküreselciler* ve *dönüşümcüler.* Küreselleşme üzerine olan tartışmadaki bu üç eğilim, 2.4. Tabloda özetlenmektedir.

Kuşkucular

Kimi düşünürler, küreselleşme düşüncesinin gereğinden fazla büyütüldüğünü, küreselleşme tartışmasının yeni olmayan bir şey hakkında gereksiz yere çok konuşma olduğunu düşünmektedirler. Küreselleşme tartışmasında yer alan kuşkucular bugünkü ekonomik karşılıklı bağımlılık düzeylerinin pek eşsiz olmadığını düşünmektedir. Dünya ticareti ve yatırım düzeyleri hakkındaki ondokuzuncu. yüzyıl istatistiklerine işaret eden kuşkucular, çağcıl kürselleşmeden tek farkının uluslar arasındaki etkileşimin yoğunluğu olduğunu ileri sürmektedir.

Kuşkucular, bugün ülkeler arasındaki temasın eskisine oranla daha fazla olduğu konusunda hemfikirdir, ancak onların gözünde bugünkü dünya ekonomisi, gerçekten de küreselleşmiş bir ekonomi oluşturamaya yetecek kadar bütünleşmiş değildir. Bunun

2.4. Tablo Küreselleşmenin kavramlaştırılması: üç eğilim

	Aşırı Küreselleşmeciler	Kuşkucular	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları, eski dönemlere kıyasla daha zayıf toprak yönetimi.	Tarihte eşi görülmemiş küresel bağlanmışlık düzeyleri.
Baskın özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetişim Küresel sivil toplum.	Dünya 1890'larda olduğundan daha az karşılıklı bağımlı.	"Kalın" (yoğun ve kapsamlı) küreselleşme.
Ulusal hareketlerin gücü	Azalıyor ya da aşınıyor.	Sağlamlaşmış ya da artıyor.	Yeniden kuruluyor, yeniden yapılanıyor.
Küreselleşmenin itici güçleri	Kapitalizm ve teknoloji.	Hükümetler ve piyasalar.	Çağcıllığın birleşik güçleri.
Tabakalaşma kalıbı	Eski hiyerşilerin aşınması.	Güneyin artan önemsizleşmesi.	Dünya düzeninin yeni mimarları.
Baskın güdü	McDonald's,	Ulusal çıkar.	Siyasal topluluğun dönüşümü.
Küreselleşmenin kavramsallaştırılması	İnsan eyleminin çerçevesinin yeniden düzenlenmesi olarak.	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşme olarak.	Bölgelerarası ilişkilerin yeniden düzenlenmesi ve uzaktan eylem olarak.
Tarihsel izlek	Küresel uygarlık.	Bölgesel bloklar/uygarlıkların çatışması	Belirsiz: küresel bütünleşme ve parçalanmışlık.
Özet sav	Ulus-devletin sonu.	Uluslararasılaşma, hükümetlerin uysallığına ve desteğine bağlı.	Küreselleşme hükümet gücü ile dünya siyasetini dönüştürüyor.

Kaynak: D. Held ve diğerleri (1999), s. 10'dan uyarlanmıştır.

nedeni, dünya ticaretinin büyük bölümünün üç bölgesel grup -Avrupa, Asya-Pasifik ve Kuzey Amerika- arasındaki ticaret tarafından oluşturulmasıdır. Örneğin, Avrupa Birliği ülkeleri, öncelikle kendi aralarında ticaret yapmaktadır. Aynı şey öteki bölgesel gruplar için de geçerlidir; bu da tek bir dünya ekonomisi kavramını geçersiz kılmaktadır (Hirst 1997).

Pek çok kuşkucu, dünya ekonomisindeki *bölgeselleşme* -büyük finansal ve ticari blokların ortaya çıkışı gibi- üzerinde durmaktadır. Kuşkucular için, bölgeselleşmedeki artış, dünya ekonomisinin daha çok değil, daha az bütünleştiğine kanıttır (Boyer ve Drache 1996; Hirst ve Thompson 1999). Bir yüzyıl öncesindeki ticaret kalıplarıyla karşılaştırıldığında, dünya ekonomisinin coğrafi kapsamı bakımından daha az küresel olduğu ve yoğun etkinlik ceplerinde daha fazla yoğunlaştığı ileri sürülmektedir.

Kuşkucular, aşırı küreselleşmeciler (yukarıya bakınız) gibi kimileri tarafından benimsenen, küreselleşmenin ulusal hükümetleri kökten bir biçimde güçsüzleştirdiği ve onların daha az merkezi olduğu bir dünya düzeninin yaratıldığı görüşünü yadsımaktadır. Kuşkuculara göre, ulusal hükümetler, ekonomik etkinliğin düzenlenmesi ve koordinasyonunda oynadıkları rol yüzünden esas oyuncular olmayı sürdürmektedir. Örneğin, hükümetler pek çok ticaret anlaşmasının ve ekonomik liberalizasyon siyasetlerinin gerisindeki itici güçtür.

Aşırı küreselleşmeciler

Aşırı küreselleşmeciler, kuşkucuların tam karşısında yer alırlar. Bunlar küreselleşmenin, sonuçları neredeyse her yerde hessedilen gerçek bir olgu olduğunu ileri sürmektedir. Küreselleşme ulusal sınırlara kayıtsız olan bir süreç diye görülmektedir. Küreselleşme, güçlü sınır-ötesi ticaret ve üretim akımları yoluşla taşınan yeni bir küresel düzen yaratmaktadır. Aşırı küreselleşmecilerin en iyi bilinenlerinden birisi olan Japon yazar Keniche Ohmae, küreselleşmeyi "sınırsız bir dünya" piyasa güçlerinin ulusal hükümetlerden daha güçlü olduğu bir dünya yaratıyor diye görmektedir (Ohmae 1990, 1995).

Aşırı küreselleşmecilerin ortaya koyduğu çoğu küreselleşme çözümlemesi, ulus-devletin değişen rolüne odaklanmaktadır. Bu çözümlemelerde, dünya ticaretindeki devasa büyüme yüzünden, tek tek ülkelerin artık kendi ekonomilerini denetleyemedikleri ileri sürülmektedir. Ulusal hükümetler ve bu hükümetlerdeki siyasetçiler kendi ülkelerinin sınırlarını aşan sorunlar, çalkantılı finansal piyasalar ve çevresel tehditler gibi üzerinde denetim kurma güçlerini giderek yitirmektedir. Vatandaşlar, politikacıların bu tür sorunları ele alma yeteneklerin sınırlı olduğunu farketmekte ve sonuç olarak varolan yönetim düzenlerine karşı inançlarını yitirmektedir. Aşırı küreselleşmecilerin bir bölümü ulusal hükümetlerin güçlerine bir meydan okumanın da yukarıdan Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü ve başkaları gibi yeni bölgesel ve uluslararası kurumlardan geldiğine inanmaktadır.

Bu değişmeler hep birlikte, aşırı küreselleşmecilere, ulusal hükümetlerin hem önem hem de etki bakımından gerilediği yeni bir küresel çağın şafağını haber veriyor (Albrow 1997).

Dönüşümcüler

Dönüşümcülerin konumu daha ortalarda yer alıyor. Bunlar küreselleşmeyi, modern toplumları şu anda biçimlendiren geniş bir değişiklikler yelpazesinin gerisindeki merkezi güç diye görmektedir. Onlara göre, küresel düzen dönüşüm geçirmektedir; ne ki pek çok eski kalıp varlığını bugün de sürdürmektedir. Örneğin, hükümetler küresel karşılıklı bağımlılıktaki artışa karşın yine büyük bir gücü ellerinde tutuyorlar. Bu dönüşümler yalnızca iktisadi nitelikte değil, siyaset, kültür ve kişisel yaşam alanlarında da aynı derecede önemliler. Dönüşümcüler bugünkü küreselleşme düzeyinin içsel ve dışsal, yurtiçi ve uluslararası alanlar arasındaki kurulu sınırları yokediyor olduğunu düşünmektedir. Bu yeni düzene ayak uydurmaya çalışan toplumlar, kurumlar ve bireyler, daha eski yapıların sarsıldığı bağlamlarda yollarını bulmak zorundalar.

Aşırı küreselleşmecilerin tersine, dönüşümcüler küreselleşmeyi, etkilere ve değişmeye açık olan, dinamik ve açık bir süreç diye görmektedir. Küreselleşme, genellikle birbirlerine karşıt biçimde işleyen eğilimleri içeren çelişkili bir biçimde ilerlemektedir. Küreselleşme, kimilerinin ileri sürdükleri gibi tek yönlü bir süreç değil, görüntülerin, bilginin ve etkilerin iki yönlü akımıdır. Küresel göç, medya ile telekomünikasyon, kültürel etkilerin yayılmasına katkıda bulunmaktadır. Dünyanın canlı "küresel kentleri"

kesinlikle, etnik grup ve kültürlerin birbirinin içine geçmiş bir biçimde ve yanyana yaşadığı çokkültürlü kentlerdir. Dönüşümcülere göre küreselleşme, çok yönlü bir biçimde işleyen bağlantılar ile kültürel akımlarla nitelenen, merkezi olmayan ve kendine dönük bir süreçtir. Küreselleşme birbiri içine geçmiş sayısız küresel ağın ürünü olduğundan, dünyanın belirli bir bölgesinden yönlendiriliyor diye görülemez.

Ülkeler, dönüşümcüler tarafından, aşırı küreselleşmecilerin ileri sürdüğü gibi egemenliği yitiriyor diye görülmekten çok, toprak temeline dayanmayan yeni ekonomik ve toplumsal örgüt biçimlerine (örneğin şirketler, toplumsal hareketler ve uluslararası organlar) yanıt olarak yeniden yapılanıyor diye görülmektedir. Dönüşümcüler, bizim artık devlet merkezli bir dünyada yaşamadığımızı, hükümetlerin, küreselleşmenin karmaşık koşulları altında yönetime daha etkin ve dışa dönük bir bakış açısı benimsemeye zorlandıklarını ileri sürmektedir (Rosenau 1997).

Kimin görüşü gerçeğe daha yakın? Neredeyse kesinlikle dönüşümcülerin. Kuşkucular, dünyanın yaşadığı değişmeyi küçümsedikleri için hatalıdır; örneğin dünya finans piyasaları, daha önce hiç olmadığı kadar küresel bir düzeyde örgütlenmiştir. Öte yandan aşırı küreselleşmeciler de, küreselleşmeyi fazlasıyla ekonomik ve fazlasıyla tek yönlü bir süreç diye görmektedirler.

Küreselleşmenin etkileri

İlk bölümde, tarihsel olarak sosyolojinin birincil odağının sanayileşmiş ülkelerin incelenmesi olduğunu gördük. O zaman sosyologlar olarak, gelişmekte olan dünyayı, antropolojinin alanı olarak bir kenara bırakarak güvenle görmezden gelebilir miyiz? Kesinlikle hayır. Sanayileşmiş ve gelişmekte olan toplumlar, birbiriyle bağlantılı bir biçimde gelişmişlerdir; bugün de eskisine kıyasla çok daha fazla ilişkilidirler. Sanayileşmiş ülkelerde yaşayanlarımız, yaşamımızı sürdürmek için pek çok hammadde ve üretilmiş ürün bakımından gelişmekte olan ülkelere bağımlıyız. Tersine, gelişmekte olan ülkelerin büyük bölümünün ekonomileri, onları sanayileşmiş ülkelere bağlayan ticaret ağlarına bağımlıdır. Sanayileşmiş düzeni ancak, onları gelişmekte olan dünya ile -aslında, dünyanın nüfusunun ezici bir bölümünün yaşadığı yer- karşılaştırarak tümüyle anlayabilmek olanaklıdır.

Bir dahaki sefere yerel bir markete ya da süpermarkete gittiğinizde sergilenen ürünlerin sırasına bir bakın. Burada Batıda, onları alabilecek kadar parası olanların sahip olmayı elde bir diye gördüğü mal çeşitliliği, bütün dünyaya yaılan şaşırtıcı derecedeki karmaşık ekonomik bağlantılara bağımlıdır. Marketlerde satılan ürünler, yüz kadar farklı ülkede yapılıyor ya da bunlar yapılırken oralardan gelen parçalar kullanılıyor. Bu parçaların dünyanın her tarafına düzenli olarak taşınması gerekir; milyonlarca günlük işlemin koordinasyonu için de sürekli bilgi akışı gereklidir.

Dünya hızla tek bir, birleşik ekonomiye doğru ilerlerken, giderek artan sayıda şirket ve insanlar, yeni piyasalar ve ekonomik fırsatların peşinde bütün dünyayı dolaşmaktadır. Sonuç olarak, dünyanın kültürel haritası değişmektedir. İnsan ağları ulusal sınırların hatta kıtaların ötesine uzan-

Küreselleşme ve gündelik yaşam: reggae müziği

Popüler müzik hakkında bilgili olan kişiler bir şarkıyı dinlediklerinde, çokluk onu hangi tarzdan etkilenerek biçimlendirildiğini ayırdedebilir. Her bir müzik tarzı; eninde sonunda, ritm, melodi, uyum ve sözlerin kendine özgü bir biçimde biraraya getirilmesidir. Grunge, hard rock, techno ve hip-hop müzik arasındaki farkları anlamak için dahi olmak gerekmezken, müzisyenler şarkılarını bestelerken çokluk bir dizi farklı tarzı birleştirir. Bu bileşimlemlerin tek tek parçalarını belirlemek zor olabilir. Ancak kültür sosyologları için bu çokluk girişilmeye değer bir çabadır. Farklı müzik tarzları, farklı toplumsal gruplardan çıkma eğilimi gösterir; tarzların nasıl birleştirildiği ve birbirine karıştığını incelemek, gruplar arasındaki temasları izlemenin iyi bir yoludur.

Kimi kültür sosyologları ilgilerini reggae müziğine yöneltmişlerdir, çünkü sosyal gruplar arasındaki temasların yeni müzik biçimlerinin yaratıldığı sürecin iyi bir örneğidir. Reggae'nin kökleri Batı Afrika'ya kadar izlenebilir. Onyedinci yüzyılda, büyük sayılardaki Batı Afrikalı, İngiliz sömürgeciler tarafından köleleştirilerek Batı Hint adalarındaki şeker kamışı tarlalarında çalıştırmak üzere gemiyle getirilmiştir. İngilizler kölelerin geleneksel Afrika müziğini çalmalarını, bu müziğin başkaldırmak için insanları yönlendiren bir çağrı olabileceği korkusuyla yasaklamaya çalışmışlarsa da, köleler Afrika davul geleneğini, kimi zaman köle sahiplerinin empoze ettiği Avrupa müzik tarzlarıyla bütünleştirerek canlı tutmayı başarmışlardır. Jamaika'da, Burrular denen bir grup kölenin davul çalmalarına, köle sahipleri tarafından çalışma temposunu yüksek tutmaya yardımcı olduğu için hoşgörü gösteriliyordu. Sonunda Jamaika'da kölelik 1834 yılında kaldırıldı, ancak Burru davul geleneği, çok sayıda Burru üyesinin kırsal alanlardan Kingston'un kenar mahallelerine göçmesine karşın sürdürüldü.

Bu kenar mahalleler, yeni bir dinsel tarikatın -reggae'nin gelişmesinde temel önemi olduğu görülen bir tarikat- ortaya çıktığı yer de olmuştur. 1930'da, Hail es Selasiye, Afrika ülkesi Etyopya'nın imparatoru olarak taç giydi. Bütün dünyadaki Avrupa sömürgeciliğine karşı çıkanlar, Selasiye'nin tahta çıkmasını sevinçle karşılarken, Batı Hint adalarındaki bir grup insan, Selasiye'nin bir tanrı olduğuna, dünyaya baskı altındaki Afrika'nın özgürlüğe kavuşmasını sağlamak için gönderildiğine inanmaya başlamıştı. Selasiye'nin adlarından birisi, "Prens Ras Tafari" idi; ona tapınan Batı Hint Adalılar da kendilerini "Rastafaryanlar" diye adlandırıyorlardı. Rastafaryan tarikatı kısa zamanda Burrularla kaynaştı; Rastafaryan müzik de Burru davul çalma tarzını, İncil'deki baskı ve kurtuluş temalarıyla birleştirdi. 1950'lerde, Batı Hintli müzikçiler Rastafaryan ritm ve şarkı sözlerini Amerikan cazı ve *ritm and blues* bileşenleriyle karıştırmaya başladı. Bu bileşimler giderek "ska" müziğini ortaya çıkardı; sonra, 1960'ların sonlarında da, görece yavaş davul ritmi olan, bası öne çıkaran ve kentsel yoksullaşma ile toplumsal bilincin gücünden sözeden öykülere sahip reggae'ye dönüştü. Bob Marley gibi pek çok reggae sanatçısı, ticari başarı kazandı; 1970'lere gelindiğinde artık dünyanın her yanındaki insanlar reggae müziği dinliyordu. 1980'ler ile 1990'larda, reggae müziği hip-hop (ya da rap) müziği ile kaynaşarak, Wu-Tang Clan ve Fugees gibi grupların çalışmalarında rastlanan yeni tarzlar ortaya çıkardı.

Dolayısıyla reggae'nin tarihi, farklı toplumsal gruplar ya da bu grupların müzikleri yoluyla dile getirdiği farklı anlamlar siyasal, tinsel ve kişisel karşılaşmanın da tarihidir. Küreselleşme, bu karşılaşmaların yoğunluğunu artırmıştır. Artık, örneğin İskandinavya'daki genç bir müzikçinin, Londra'da Nothing Hill'in bodrumlarında yapılan müziği dinleyerek büyümesi ve aynı zamanda, örneğin Mexico City'den uydu aracılığıyla yapılan canlı bir mariachi konserinden de büyük ölçüde etkilenmesi olasıdır. Eğer gruplar arasındaki karşılaşmalar müziksel evrimin önemli bir belirleyiciyse, önümüzdeki yıllarda küreselleşme süreci geliştikçe yeni tazların gerçek bir bolluğunun varolacağı öngörülebilir.

makta, böylelikle de kendi doğum yerleri ile onları evlat edinen ülkeler arasında kültürel bağlantılar sağlamaktadır (Appadurai 1986). Bir avuç dil, bir zamanlar dünya üzerinde konuşulan binlerce farklı dil üzerinde egemenlik kurmuş ya da kimi durumlarda onların yerine geçmiştir.

Kültürler için adalar halinde varolmak, giderek olanaksızlaşmaktadır. Dünya üzerinde, radyo, televizyon, hava taşımacılığı ve onların getirdiği turist sürüsü ya da bilgisayardan kaçabilecek kadar uzak olan, eğer varsa, pek az yer vardır. Bir kuşak önce, yaşam biçimlerine dünyanın geri kalanı tarafından bütünüyle dokunulmamış kabileler vardı. Bugün, bu insanlar A.B.D. ya da Japonya'da yapılan meçler ya da öteki aletleri kullanıyor; Dominik Cumhuriyeti ya da Guetemala'daki giyim fabrikalarında yapılan tişörtler ile şortlar giyiyorlar ve dışarıdan gelenlerle olan temas yüzünden kaptıkları hastalıklarla savaşmak için Almanya ya da İsviçre'de yapılan ilaçları kullanıyorlar. Ayrıca, bu insanlar kendi öykülerini dünyadaki insanlara aktarabilmek için uydu televizyon ve interneti kullanabiliyorlar. En fazla bir ya da iki kuşak sonra, dünyada bulunan, bir zamanlar birbirinden yalıtılmış olan bütün kültürler, kendi eski yaşam biçimlerini korumaya ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar, küresel kültürle karşılacaklar ve onun tarafından dönüştürüleceklerdir.

Küresel kültürü ortaya çıkaran güçler, bu kitap boyunca tartışılmaktadır. Bunlar arasında şunlar var:

1. Britanya ve özellikle Amerikan kültürünü (BBC, MTV ya da *Friends* gibi ağlar ya da programlar yoluyla), her gün dünyanın dört bir yanındaki evlere getiren; aynı zamanda da Hollanda'dan *(Big Brother)* ya da İsveç'ten (*Expedition: Robinson* ki *Survivor*'a dönüştü) aldığı kültürel ürünleri Amerikan seyircisi için uyurlayan televizyon.

2. Fabrikaları, yönetim yapıları ve pazarları çokluk kıtalara ve ülkelere yayılan şirketleriyle birleşik bir küresel ekonominin ortaya çıkışı.

3. Evlerinde harcadığı kadar zamanı dünyayı dolaşırken harcayabilen, büyük şirketlerin yöneticileri gibi, kendi uluslarından çok kozmopolit bir kültürle özdeşleşen "dünya vatandaşları".

4. Küresel bir siyasal, hukuki ve askeri çerçeve yaratan, Birleşmiş Milletler kuruluşları, bölgesel ticaret ve ortak savunma birlikleri, çokuluslu bankalar ve öteki küresel finansal kuruluşlar, uluslararası iş ve sağlık örgütleri ve küresel tarife ve ticaret anlaşmaları gibi çok sayıda uluslararası kuruluş.

5. iş dünyasındaki günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olan, gezegenin hemen her tarafıyla anlık iletişim sağlayan elektronik iletişim biçimleri (telefon, fax, elektronik posta, internet ve world wide web).

İnternet küresel bir kültür yaratıyor mu?

Pek çok kişi internetin dünyadaki hızlı gelişiminin, küresel bir kültürün -şu anda bütün internet kullanıcılarının (2.6. Şekile bakınız) dörtte üçüne ev sahipliği yapan Avrupa ve Kuzey

Amerika'dakine benzer bir kültürün yayılmasını hızlandıracağına inanıyor -kadınlarla erkeklerin eşitliği, özgürce konuşma hakkı, hükümete demokratik katılım ile tüketim yoluyla zevk peşinde koşma gibi değerlere olan inançlar, dünyaya internet yoluyla yayılıyor. Dahası internet teknolojisinin kendisi de bu tür değerleri özendirir görünüyor: küresel iletişim, sınırsız (ve sansürsüz) görünen bilgi ve anlık zevkler hep yeni teknolojinin özellikleri.

Yine de bundan internetin geleneksel kültürleri ortadan kaldırarak onların yerine kökten farklı yeni kültürel değerleri geçireceği sonucunu çıkarmak acelecilik olur. Internet dünyaya yayıldıkça, onun birçok bakımdan geleneksel kültürlerle de uyumlu olabileceğine, belki de hatta onları güçlendirmek için kullanılabiecek bir araç olduğuna ilişkin kanıtlar bulunmaktadır.

Örneğin, ortadoğu ülkesi olan, son yıllarda güçlü Amerikan ve Avrupa etkileri yaşayan geleneksel bir İslami kültür olan Kuveyt'i ele alalım. Basra Körfezinde, petrol bakımından zengin olan bir ülke olan Kuveyt, dünyadaki kişi başına gelirin en yüksek olduğu ülkelerden birisidir. Hükümet, üniversite düzeyinde parasız kamu eğitimi uygulamakta ve bunun sonucunda da hem kadınlar için hem de erkekler için yüksek bir okuryazarlık ve eğitim oranı bulunmaktadır. Kuveyt televizyonu sık sık, yayın namaz vakitleri düzenli olarak kesilse de, örneğin A.B.D.'den Amerikan Futbolu yayını yapmaktadır. Kuveyt'in yaklaşık 2 milyonluk nüfusunun yaklaşık yarısı, 25 yaşın altındadır ve Avrupa ve Kuzey Amerika'daki akranları gibi, pok çoğu yeni düşünceler, bilgiler ve tüketim ürünleri için internette gezinmektedir.

Kuveyt birçok bakımdan modern bir ülke olsa da, erkek ve kadınlara farklı muamele eden kültürel normlar oldukça güçlüdür. Kadınlardan genel olarak, yalnızca yüzlerini ve ellerini açıkta bırakan geleneksel giysileri giymeleri beklenir; gece evden ayrılmaları ya da eşi ya da akrabası olmayan erkeklerle herhangi bir zamanda halk içinde görünmeleri yasaktır.

Deborah Wheeler (1998), internetin Kuveyt kültürü üzerindeki etkisini araştırmak için bir yıl çalıştı. Internet Kuveyt'te giderek popüler olmaktadır; Ortadoğu'daki Arap ülkelerinde bulunan bütün internet kullanıcılarının yarısı, bu küçük ülkede yaşamaktadır. Kuveyt gazeteleri sık sık internet ve Web hakkında öyküler basarlar; Kuveyt üniversitesi, Arap dünyasında, öğrencileri için internet bağlatan ilk üniversitedir.

Wheeler, Kuveyt gençlerinin, zamanlarının büyük bölümünü chat odalarında ya da pornografik sitelerde geçirdikleri -geleneksel İslam kültüründe son derece kötü gözle bakılan iki etkinlik- internet kafelere doluştuğunu bildiriyor. Wheeler'a göre,

> pek çok genç kişi bana, karşı cinsle olan karşılaşmalarının siberuzayda olduğunu söyledi. Hatta klavyede, öpücük için (*), dudaktan öpmek için (:*) ve utanmış bir kıkırdama için (LOL) özel simgeler var bütün bu etkileşim ve yanıtlar ilişkiyi heyecanlı ve bu durumda, güvenli kılıyor. (1998)

Yeni iletişim teknolojileri kesinlikle, erkek ve kadınları, evlilik dışında bu tür iletişimlerin son derece kısıtlı olduğu bir toplum içinde birbiriyle konuşmalarına olanak veriyor. Wheeler ayrıca, ironik olarak, internet kafelerde erkeklerle

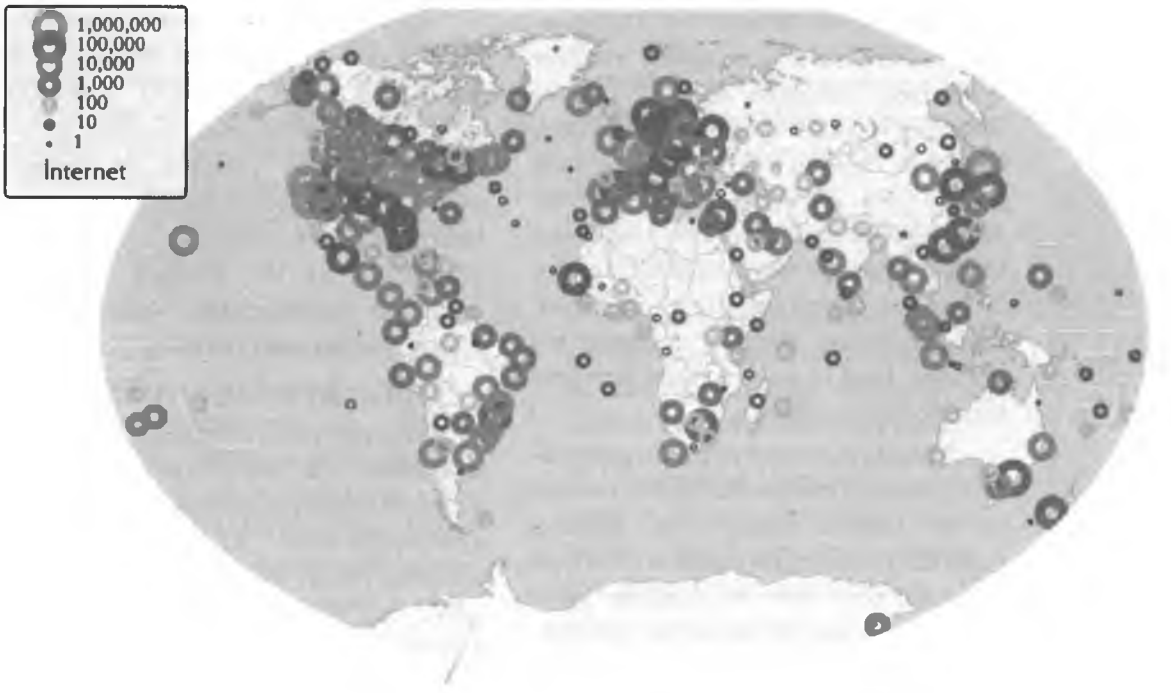

2.6. Şekil Küresel internet bağlantıları: internet serverları sayısı, Ocak 1999.

Kaynak: John Quarterman ve Matrix Information Directory Services (MIDS)'teki meslektaşları, www.geog.ucl.ac.uk/casa/martin/atlas/mids_intrworld9901_large.gif

kadınların birbirinden ayrı tutulduğuna dikkat çekiyor. Dahası, Wheeler, Kuveytlilerin sert görüşleri ya da siyasal görüşleri internet üzerinden dile getirmeye son derece gönülsüz olduklarını görmüş. İnternet üzerinde serbestçe dolaşan tutucu İslami dinsel görüşleri tartışmanın dışında, Kuveytliler internet üzerinde hatırı sayılır derecede kısıtlanmışlar. Wheeler bunu, kişinin kendi hakkında çok fazla bilgi vermenin tehlikeli olabileceği biçimindeki kültürel inanca bağlıyor.

> Kuveyt'te, bilgi, kişisel güçlenme aracı olmaktan çok bir potansiyel tehdit. Bilgi, düşmanlarınıza karşı kullanabileceğiniz bir silah, boyun eğmeyi sürdüren bir araç ya da gündelik yaşamın düzenlemelerinin uygulanması... Kuveyt'in bilgi çağına geçişi, bu tutumlar ile kişinin ününü koruma isteği tarafından etkileniyor. Bu, Kuveytli İslamcı söylemlerin internette artmasının dışında, interneti önemli siyasal ve toplumsal bir etki göstermekten alıyoyuyor. ... Kuveyt'te, siyasal bir görüşe sahip olmak ya da bu görüşü halk içinde dile getirmenin kötü olduğunu belirten bir anlayış var. Hiçkimse, kaydedilecek ya da alıntı yapılacak bir konuşmayı yapmak istemiyor. Bu düşünce insanları korkutuyor ya da sinirlendiriyor. Yalnızca seçkinler, serbestçe ve açıkça konuşabileceklerini düşünüyor (1998).

Wheeler, yüzlerce yıldan beri varolan Kuveyt kültürünün, yalnızca internet üzerinden farklı inanç ve değerlere açık olması tarafından kolayca değiştirilemeyeceği sonucuna varmaktadır. Az sayıda genç insanın küresel chat odalarına katılıyor olmaları, Kuveyt kültürünün A.B.D.'nin cinsel tutumlarını ya da hatta Batıda erkekler

ile kadınlar arasındaki günlük ilişkiler biçimini benimsiyor olduğu anlamına gelmemektedir. Yeni teknolojilerin sonucu olarak eninde sonunda ortaya çıkacak olan kültür, Amerikan kültürü ile aynı değil, kesinlikle Kuveyt kültürü olacaktır.

Bireyciliğin yükselişi

Küreselleşme çoklukla büyük sistemler dünya finansal piyasaları, üretim ve ticaret, telekomünikasyon gibi içindeki değişmelerle eşleştiriliyor olsa da, küreselleşmeni etkisi aynı derecede güçlü bir biçimde kişisel alanda da hissedilmektedir. Küreselleşme yalnızca uzakta olan, uzak bir gezegende işleyen ve kişisel işleri etkilemeyen bir şey değildir. Küreselleşme "burada" olan ve bizim kişisel ve mahrem yaşamlarımızı pek çok değişik biçimlerde etkileyen bir olgudur. Kaçınılmaz olarak, kürüselleşen güçler, kişisel olmayan kaynakların -medya, internet ve popüler kültür gibi- yanısıra başka ülke ve kültürlerden gelen bireylerle girdiğimiz kişisel temas yoluyla da bizim yerel ortamlarımıza, evlerimize ve topluluklarımıza girdikçe, bizim kişisel yaşamlarımız değişmiştir.

Küreselleşme bizim gündelik deneyimlerimizin doğasını kökten bir biçimde değiştirmektedir. Yaşadığımız toplumlar ciddi dönüşümler geçirirken, bu toplumların altında yatan yerleşik kurumlar da konumlarını yitirmiştir. Bu bizi, aile, toplumsal cinsiyet rolleri, cinsellik, kişisel kimlik, öteki insanlarla ve işimizle olan ilişkilerimiz gibi yaşamımızın kişisel ve mahrem yönlerini yeniden tanımlamaya zorlamaktadır. Kendi hakkımızdaki düşüne biçimimiz ve öteki insanlarla bağlantılarımız, küreselleşme yüzünden ciddi bir biçimde değişmektedir.

Şu anda, bireylerin kendi yaşamlarını biçimlendirmek için, bir zamanlar sahip olduklarından çok daha fazla fırsatları var. Bir zamanlar, gelenek ve töre, insanların yaşam yolları üzerinde güçlü etkilerde bulunurdu. Toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet, etnik durum ve hatta dinsel bağlantılar, bireyler için belirli yolları kaparken başkaları için bu yolları açardı. Örneğin bir terzinin en büyük oğlu olarak doğmuş olmak olasılıkla, genç adamın babasının mesleğini öğrenme ve yaşamı boyunca bu mesleği yürütmesini garantileyecekti. Gelenek, bir kadının doğal ortamının evin içi olduğunu söylerdi; kadının yaşamı ve kimliği büyük ölçüde kocasının ya da babasının kimliği tarafından belirlenmekteydi. Geçmiş zamanlarda, bireylerin kişisel kimlikleri, içinde doğdukları topluluk içinde biçimleniyordu. Bu toplulukta geçerli olan değerler, yaşam biçimleri ve etik, insanların yaşamlarını onlara göre yönlendireceği, görece sabit buyruklar sunmaktaydı.

Bununla birlikte, küreselleşme koşullarında, insanların kendi kimliklerini etken bir biçimde kendilerinin oluşturdukları yeni bir bireycilik yönünde bir hareketle karşı karşıyayız. Yerel topluluklar yeni bir küresel düzenle etkileşim içine girdikçe, gelenek ve yerleşik değerlerin ağırlığı azalmaktadır. Daha önceleri insanların seçimlerini ve etkinliklerini yöneten toplumsal kodlar, önemli ölçüde zayıfladılar. Örneğin bugün, bir terzinin en büyük oğlu, kendi geleceğini kurarken önündeki birçok yoldan birini seçebilir; kadınlar artık ev içi alanla kısıtlanmış değiller;

insanların yaşamlarını biçimlendiren öteki zorlamalar da ortadan kalktı. Geleneksel kimlik çerçeveleri çözülürken yeni kimlik kalıpları ortaya çıkıyor. Küreselleşme insanları, daha açık, kendine dönük bir biçimde yaşamaya zorluyor. Bunun anlamı bizim sürekli olarak, etrafımızdaki değişen ortamlara yanıt veriyor ve kendimizi uyarlıyor olduğumuzdur. Bireyler olarak, içinde yaşadığımız geniş bağlamla birlikte evrimleşiyoruz. Gündelik yaşamlarımızda yaptığımız küçük seçimler bile -ne giydiğimiz, boş zamanımızı nasıl geçirdiğimiz, sağlığımızı nasıl koruduğumuz ve bedenimize nasıl baktığımız- sürekli olarak kendi öz kimliğimizi yaratma ve yeniden yaratma süreçleridir.

Sonuç: küresel bir yönetim gereksinimi

Küreselleşme ilerledikçe, varolan siyasal yapı ve modellerin, ulusal sınırları aşan zorluklarla dolu olan bir dünyayı yönetmek için yeterince donanımlı olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Tek tek hükümetlerin AIDS'in yayılmasını engelleme, küresel ısınmanın etkilerini tersine çevirme ya da çalkantılı finansal piyasaları düzenleme güçleri yoktur. Dünyadaki toplumları etkileyen pek çok süreç, bugünkü yönetim mekanizmalarının denetimi altında değildir. Bu yönetim açığı ışığında, kimileri, küresel sorunlara küresel bir biçimde yanıt verebilecek yeni küresel yönetim biçimleri gerektiğini belirtmektedir. Tek tek ülkeler düzeyinin üzerinde işleyen zorlukların sayısı arttıkça, bunlara olan yanıtların da ulusötesi olmak zorunda olduğu ileri sürülmektedir.

Ulus-devletin düzeyinin üzerinde olacak bir yönetimden sözetmek gerçekçi görünmeyebilirse de, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliğinin oluşumları gibi, küresel bir demokratik yapının yaratılmasına yönelik kimi adımlar şimdiden atılmıştır. Özellikle AB, küreselleşmeye karşı yaratıcı bir yanıt gibi görülebilir; AB bölgesel bağların güçlü olduğu dünyanın öteki bölümlerindeki benzer örgütler için bir model de olabilir. Yeni küresel yönetim biçimleri, insan haklarının savunulması gibi uluslararası davranışın şeffaf kuralları ve ölçülerini oluşturup koruyabilecek olan kozmopolit bir dünya düzeninin yaratılmasına yardımcı olabilir.

Soğuk Savaşın bitiminden bu yana geçen on yıl, dünyanın pek çok bölgesindeki şiddet, iç çatışmalar ve kaotik dönüşümler ile ayırdedilmektedir. Kimileri, küreselleşmenin hızlanan kriz ve kaos olduğu yolundaki kötümser bir görüşü benimsiyor olsa da, başkaları daha fazla eşitlik, demokrasi ve refah peşinde koşarken küreselleşen güçlerin kullanılması için yaşamsal fırsatlar görmektedir. Küresel yönetim ve daha etkili düzenleyici kurumlara doğru gerçekleşen hareket, küresel karşılıklı bağımlılık ile hepimizi daha önce olmadığı kadar birbirimize bağlayan hızlı değişme sözkonusuyken hiç de yanlış değildir. Kendi irademizi toplumsal dünya üzerinde ortaya koymak bizim yeteneklerimizin ötesinde değildir. Aslında, böyle bir ödev, yirmibirinci yüzyılın başında insan toplumlarının karşısında bulunan en büyük zorunluluk ve en büyük zorluktur.

Küresel yönetim hakkında daha fazla şeyi, "Siyaset, Hükümet ve Terörizm" başlıklı 20. Bölümde öğreneceğiz.

Özet

1 Modernlik öncesi toplumun birkaç türünü ayırdetmek olanaklıdır. *Avcı ve toplayıcı toplumlar*da insanlar tahıl yetiştirmek ve hayvan beslemek yerine bitkileri toplama ve havyvanları avlama yoluyla yaşamlarını sürdürürler. *Kır toplumları* evcilleştirilmiş hayvan yetiştiriciliğinin önemli bir geçim aracı olduğu toplumlardır. *Tarım toplumları* belli toprak parçalarının ekip biçilmesine bağımlıdır. Daha büyük, daha gelişmiş nitelikteki kentsel toplumlar, geleneksel uygarlıkları oluştururlar.

2 Sanayi toplumlarının gelişimi ile Batının genişlemesi, dünyanın pek çok bölümünün ele geçirilmesine yol açmıştır; *sömürgeleştirme* süreci de, uzun zamandan beri varlığını sürdüren toplumsal düzen ve kültürlerin kökten bir biçimde değişmesine yol açmıştır.

3 Sanayi toplumlarında, (tekniklerinin aynı zamanda yiyecek üretiminde de kullanıldığı) sanayi üretimi ekonominin ana temelidir. Sanayileşmiş ülkeler arasında, Batı ülkeleri, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda bulunmaktadır. Dünya nüfusunun büyük bir bölümünün yaşadığı *gelişmekte olan dünya*daki ülkelerin hemen hepsi eskiden sömürge olan ülkelerdir. Bu ülkelerdeki nüfusun büyük bölümü, bir bölümü dünya piyasalarına bağımlı olan tarımsal üretimde çalışmaktadır.

4 *Toplumsal değişme* bir toplumun kurumları ile kültürünün zaman içerisinde dönüşmesi olarak tanımlanabilir. Modern dönem, insanlık tarihinin yalnızca küçük bir bölümünü oluşturuyor olsa da, hızla ve önemli değişmeler ortaya çıkarmıştır; değişimin hızı da giderek artmaktadır.

5 Toplumsal örgüt ve kurumların, avcı ve toplayıcı toplumlardan tarımsal ve modern sanayi toplumlara dek gelişimi, tek bir etkene dayalı bir toplumsal değişme kuramını tarafından açıklanamayacak kadar çeşitlilik gösterir. En azından üç büyük etki kategorisi ayırdedilebilir. Fiziksel çevre, iklim ya da iletişim yollarının (ırmaklar, dağların arasındaki geçitler) varlığı gibi etkenleri içerir; bunlar, özellikle ilk ekonomik gelişmeleri etkilediğinden dikkate alınmaları gereken, ancak abartılmaması yerinde olan etkenlerdir. Siyasal örgütlenme (özellikle askeri güç), avcı ve toplayıcı topluluklar belki de dışarıda bırakılmak üzere, geleneksel ya da modern, bütün toplumları, etkiler. Kültürel etkenler arasında din (değişmeyi engelleyebilir), iletişim sistemleri (yazının bulunuşu gibi) ve bireysel liderlik yer alır.

6 Modern toplumsal değişme üzerindeki en önemli ekonomik etki, sürekli yeniliğe ve üretim teknolojisinin gözden geçirilmesine bağlı olan ve bunları yaratan sanayi kapitalizmidir. Bilim ve teknoloji de, en önemlisi görece etkin yönetim biçimlerine sahip olan modern devletin ortaya çıkışı olan siyasal etkenleri etkiler (ve onlardan etkilenir). Kültürel etkiler arasında, bilim ve teknolojinin bir başka etkisi bulunur: sürekli olarak geleneğe ve kültürel alışkanlıklara karşı çıkan modern düşüncenin yenilikçi ve eleştirel niteliği.

7 Küreselleşme sık sık ekonomik bir olgu gibi gösterilir, ne ki bu görüş fazlaca basitleştirilmiştir. Küreselleşme siyasal, ekonomik, kültürel ve sosya etkenlerin biraraya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Küreselleşme her şeyden önce, dünya üzerindeki insanlar arasındaki etkileşimin hızını ve kapsamını artıran bilgi ve iletişim teknolojileri tarafından yönlendirilir.

8 Artan küreselleşmeye birkaç etken katkıda bulunmuştur. İlkin, Soğuk Savaşın bitişi, Sovyet-tipi komünizmin çöküşü ve uluslararası ve bölgesel yönetim biçimlerinin gelişmesi dünyadaki ülkeleri birbirine yakınlaştırmıştır. İkincisi, bilgi teknolojisindeki yayılma, dünya çapında bilgi akışını kolaşlaştırmış ve insanları daha küresel bir bakış açısı benimsemeye yöneltmiştir. Üçüncüsü, dünyayı saran ve ekonomik piyasaları birbirine bağlayan üretim ve tüketim ağları oluşturan ulusaşırı şirketlerin büyüklükleri ve etkileri artmıştır.

9 Küreselleşme, sıcak tartışmaların olduğu bir konu haline gelmiştir. Kuşkucular, küreselleşme düşüncesinin abartıldığını ve bugünkü karşılıklı bağımlılık düzeylerinin daha önce de yaşandığını ileri sürmektedir. Bir bölüm kuşkucu bunun yerine, büyük finans ve ticaret gruplarının içerisindeki etkinliğin yoğunlaşmasına neden olan bölgeselleşme süreçleri üzerine odaklanmaktadır. Aşırı küreselleşmeciler tam karşıt bir bakış açısını benimserler ve ulusal hükümütlerin rolünü bütün bütün ortadan kaldırma tehdidi yaratan gerçek ve güçlü bir olgu olduğunu ileri sürmektedirler. Üçüncü bir grup, dönüşümcüler, küreselleşme, bugünkü dünya düzeninin pek çok yönünü ekonomik, siyasal ve toplumsal ilişkiler de içinde dönüştürdüğüne ancak eski kalıpların bugün de varlığını sürdürdüğüne inanmaktadır. Bu görüşe göre, küreselleşme, kimi zaman birbirine karşıt yönde işleyen çokyönlü akımların etkilerini içeren çelişkili bir süreçtir.

10 Küreselleşme ulusal sınırları aşan ve varolan siyasal yapıların denetiminden kaçan zorluklar yaratmaktadır. Tek tek hükümetler bu ulusötesi sorunlarla başedebilecek donanıma sahip olmadıklarından, küresel sorunları küresel bir biçimde ele alabilecek yeni küresel yönetim biçimlerine gereksinim vardır. Hızla değişen toplumsal dünya üzerinde kendi irademizi yeniden duyurmak, yirmibirinci yüzyılın en büyük meydan okuması olabilir.

Düşünme soruları

1. Toplumsal değişme süreçlerinde "büyük liderlerin" rolü ne kadar önemlidir?
2. Küreselleşme aynı zamanda nasıl yerel bir olgu olabilir?
3. Küreselleşme aynı zamanda komünizmin çöküşüne yol açtı mı?
4. Artan bireycilik duygusu sözkonusuyken, bizler nasıl bir kişi olmak istediğimizi seçme özgürlüğüne sahip miyiz, yoksa seçim konusunda şımarıkça mı davranıyoruz?
5. Ulusaşırı şirketler gerçekten de hükümetlerden daha mı güçlüler?
6 Küreselleşme küresel bir kültüre yol açacak mı?

Ek kaynaklar

Ulrich Beck, *What is Globalization?* (Cambridge: Polity, 1999).

R. Cohen ve P. Kennedy, *Global Sociology* (Londra: MacMillan, 2000).

Peter Dicken, *Global Shift: Transforming the World Economy* (New York: Guilford Press, 1998).

John Gray, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism* (Londra: Granta Books, 1998).

David Held ve Anthony McGrew (yay), *The Globalization Reader,* ikinci baskı (Cambridge: Polity, 2000).

Frank J. Lechner ve John Boli (yay), *The Globalization Reader* (Oxford: Blackwell, 2000).

Joseph Stiglitz, *Globalization and its Discontents* (Londra: Allen Lane, 2002).

J. Timmons Roberts ve Amy Hite (yay), *From Modernization to Globalization: Perspectives on Development and Social Change* (Oxford: Blackwell, 1999).

Sarah Owen Vandersluis ve Paris Yeros (yay), *Poverty in World Politics: Whose Global Era?* (Basingstoke: Macmillan, 1999).

İnternet bağlantıları

Küreselleşme kaynağı:
http://www.Polity.co.uk/global

Küreselleşme Üzerine Uluslararası Forum
http://www.ifg.org

Ticaretin izlenmesi
http://www.tradewatch.org

Dünya Bankası Küreselleşme Sayfaları
http://www1.worldbank.org/economicpolicy/globalization

Küreselleşme üzerine Reith Konferansları, 1999
http://news.bbc.co.uk/hi/english/static/events/reith_99/default.htm

İçindekiler

Sosyolojik sorular

Bilimsel yaklaşım

Araştırma süreci

Nedeni ve sonucu anlamak

Nedensellik ve birlikte değişme

Araştırma yöntemleri

Etnografya

Derleme

Deneyler

Yaşam tarihleri

Karşılaştırmalı araştırma

Karşılaştırmalı ve tarihsel araştırmayı birleştirme

Gerçek dünyada araştırma: yöntemler, sorunlar ve tuzaklar

İnsan denekler ve ahlâki sorunlar

Sosyoloji sadece aşikar olanın yeniden ifade edilmesi mi?

Sosyolojinin etkisi

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

3 Sosyolojik Soru Sorma ve Cevaplama

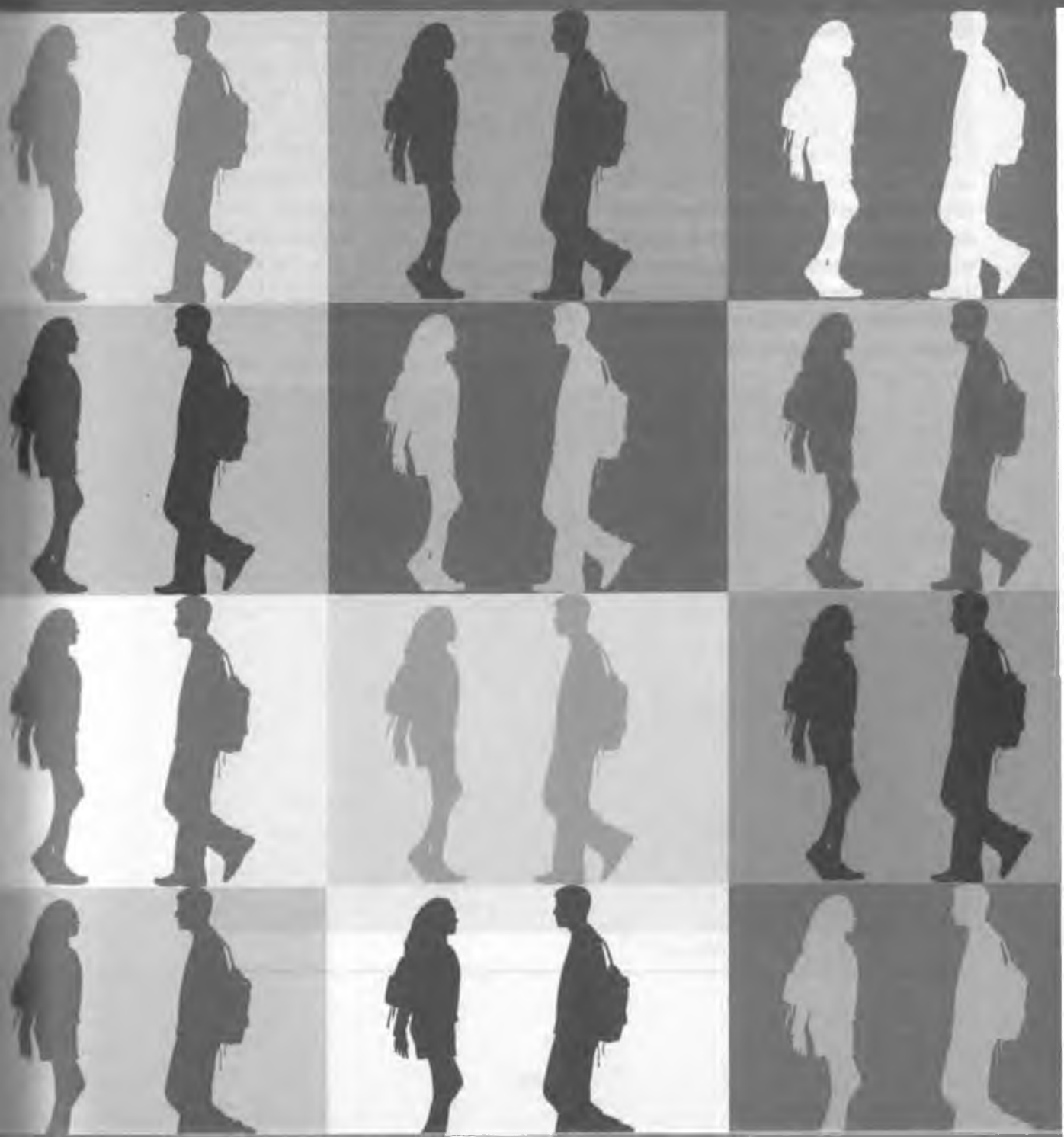

Bir iş gününün sonuna doğru Amerika Birleşik Devletleri'nin Missouri eyaletinin St Louis kentindeki bir parkta bulunan umumi tuvaletler aniden beklenenden daha meşgul olur. Bir adam üzerinde gri bir takım elbise ile; bir diğeri başında basketbol şapkası, ayağında spor ayakkabısı, şortu ve tişörtü ile, bir üçüncüsü bütün gün araba tamir ettiği tamirhaneden çıktığı iş tulumu ile içeri girer. Ne yapıyor bu adamlar burada? Üstelik öteki tuvaletlerin bulunduğu yer bu tuvaletin yerinden daha müsait. Bu adamları böyle bir araya getiren tuvaletlerden başka ortak bir ilgi mi var?

Bu adamların hiç biri tuvaletleri kendi resmi inşa amaçları için kullanmak üzere ziyaret etmiyorlar: onlar Birleşik Krallıkta 'samanlıkta iş tutmak' diye bilinen 'şıp şak' cinsel ilişkide bulunmak için oradalar. Birçok erkek -evli ve bekar, doğru düzgün kimlikleri olan ve kendilerini gey olarak gören- tanımadıkları insanlarla cinsel ilişki kurmanın yolunu aramaktadır. Onlar, cinsel heyecan yaşamayı ummakta fakat birine bağlanmaktan kaçınmak istemekteler. Onlar, bu kamu mekanı içindeki karşılaşmaların ötesine geçen bir vaat olmasını istememekteler.

Umuma açık tuvaletlere niçin takılmalı?

Erkekler arasında, tanımadık kişilerle şıp şak cinsel ilişki dünyanın her yerinde görülmektedir fakat 1960'lara kadar bu olgu incelenmemiş yaygın bir insan ilişkisi biçimi olarak kalmıştır. ABD'nde geyler topluluğu bu faaliyetlerin meydana geldiği tuvaletlere 'çay odaları' ismini verdi. Bir sosyolog olan Laud Humphreys katılımcılar hakkında çalışma yapmak için umuma açık bu tuvaletleri ziyaret etti. Bu kişiler hakkında *Çayodası Ticareti* (Tearoom Trade) başlıklı bir kitap yazdı (Humphreys 1970). Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, basıldığı vakit kitap geniş bir tartışmaya yol açtı ve mesele bugün hâlâ bazıları açısından başa çıkılması zor bir konudur. Humphreys'in araştırma metodolojisi, etik olmamakla ağır bir şekilde eleştirildi, örneğin onun üstü örtük alan araştırması, hakkında araştırma yaptığı kişileri bilgilendirerek rızalarını almadığı için (Humphreys'in çalışmasının etiği daha sonra sayfa 128-9'da tartışılmaktadır). Ancak, çay odalarındaki çalışması sebebiyle Humphreys cinsel eğilimlerini gizlemek zorunda kalan erkeklerin mücadeleleri üzerine yeni bir ışık saçmayı başardı. Onun çalışması, başka bakımlardan 'normal' olan birçok erkeğin -karşı komşu-meslek veya aile yaşantılarına zarar vermeyecek utandırıcı davranışlara girişmenin yollarını bulduklarını gösterdi. Humphreys'in çalışması yaklaşık 30 yıl önce gey ve lezbiyen kimliklerine daha fazla leke sürüldüğü ve polisin böyle davranışlara karşı yasaları uygulamada daha bir tetikte olduğu bir zamanda yapıldı. Yasaların çok acımasızca uygulanmasından ötürü bir çok hayat harap edildi.

Humphreys bu tür tuvaletlerde hayli bir zaman harcadı çünkü toplumsal süreçleri anlamanın harika yollarından biri bu süreçlere katılmak ve gözlemektir. O ayrıca yoklama mülakatları da yaparak sadece gözlem yapmak suretiyle derleyebileceğinden daha fazla bilgi derledi. Humphreys'in araştırması pek çok kişinin mevcut olduğunu bilmekten ötürü şok olacağı ve daha derinden anlaşılması gereken hayatın bir yönüne pencere açtı. Onun çalışması düzenli araştırmaya dayandı fakat çalışma aynı zamanda bir tutku da taşımaktaydı.

Humphreys, gey hayat tarzına yönelik eza ve cefanın erkekleri ıstıraplı bir varoluşa ve bu varoluş içinde aşırı gizlilik ve tehlikeli şeyler yapmaya sevk ettiğini öne sürdü. Onun çalışması AIDS'in ortaya çıkışından önce yapıldı; böyle bir cinsel faaliyet bugün daha tehlikeli olurdu. Humphreys, gey alt kültürüne yönelik hoşgörünün geyleri birbirlerinin izzeti nefsini korumalarına, karşılıklı destek sağlamalarına ve gördükleri eza ve cefadan kurtulmalarına yardımcı olacak bir konuma sokacağını öne sürdü.

Sosyolojik sorular

Çayodası Ticareti çalışmasına konu olan tuvaletler sosyologların sorduğu pek çok sorunun konusunu oluşturan bir olgunun mükemmel bir örneğini oluşturmaktadır. Örneğin, tuvaletlerde cereyan eden şaşırtıcı faaliyetlere bakarak Humphreys, toplumun, nasıl işlemesi gerektiğine dair resmi görüşten ve bizim doğal kabul ettiğimizden farklı olarak, nasıl işlediğini soruyordu-

umuma açık bir tuvalet nasıl kullanıldığına bağlı olarak aslında *toplumsal olarak inşa edilmiş* bir mekandır.

Modern kuramsal yaklaşımların unsurlarının Humphreys'in çalışmasının ele aldığı meseleleri anlamamıza yardımcı olacağına dikkat edilmesi de önemlidir: Bir etkileşimci şunu sorabilirdi: etkileşim süreciyle bu davranış nasıl gerçekleşiyor? Ne tür etkileşim meydana geliyor? Humphreys, çay odalarına gidenlerin oraya giden diğer kişilerden sessiz olmayı öğrendiklerini tespit etti. Bu, bağlanma olmaksızın mahremiyeti koruma talebine bir cevaptır. Bir başka tespit tuvalete giden ve başlangıçtaki cinsel tekliflere cevap vermeyen erkeklere artık daha fazla yaklaşılmayacağıdır. Cinsel bir ilişki durumunun oluşması için her bir taraf işbirliği yapmalıdır. *İşlevselci* bir yaklaşım şöyle sorabilirdi: Çay odası toplumun bir bütün olarak sürüp gitmesine ne katkı sağlamaktadır? Cevap, çay odasının cinsel bir faaliyete çıkış yolu sağladığı ve gizli olarak yapıldığında bu faaliyete katılanları ve toplumun diğer üyelerini şeylerin kabul edilmiş düzenine meydan okumaksızın günlük hayatlarını 'normal' insanlar olarak sürdürmeye muktedir kıldığıdır. *Marksist* bir yaklaşım şöyle sorabilirdi: Ekonomik sınıf ilişkileri hakkındaki düşünce çay odalarında da mevcut mu? Humphreys, çay odalarındaki gayri-şahsi cinsel ilişkinin demokratik bir vasıf taşıdığını tespit etti. Bütün toplumsal sınıf ve ırklardan erkekler cinsel temas için bu mekanlarda bir araya gelmektedir. Son olarak, *feminist* bir yaklaşım şöyle sorabilirdi: Hepsi erkeklerden oluşan bu inceleme grubu hakkındaki çalışmada kadınların hayatı nasıl ele alınmalı? Humphreys çalışmasını yaptığı zamanda feminist yaklaşım başat değildi, fakat bugün bir feminist kadınların hayatının -belki birlikte yaşadıkları erkeklerin faaliyetleri hakkında hiçbir şey bilmeyen kadınların- çay odalarındaki bu gizli faaliyetten nasıl etkilendiğini sorabilirdi. İzleyen bölümde bu kuramsal yaklaşımların bazılarına geri döneceğiz.

Çayodası Ticareti'nin ilk kez basılmasının üzerinden neredeyse 40 yıl geçti ve aradan geçen zamanda toplum gey kimliklerine ve cinsel ilişkilerine daha hoşgörülü hale geldi. Kitabının basımından sonra Humphreys bu değişmeyi mümkün kılan siyasal hareketin -gey hakları hareketinin- bir parçası haline geldi. O, bulgularını, mahkemeleri ve polisi, gey cinsel ilişkisine giren erkekler hakkındaki yasal kovuşturmaları gizli cinsel faaliyetin olumsuz yan etkilerini ortadan kaldıracak şekilde yürütmeye ikna etmek için kullandı.

Humphreys'in yaptığı gibi, olağan hayatın yüzeysel olarak anlaşılmasının ötesine gitmek genelde sosyolojik araştırmanın işidir. İyi araştırma kendi toplumsal hayatımızı yeni bir bakışla anlamaya yardımcı olmalıdır. Sorduğu sorularla ve ortaya koyduğu bulgularla bizi şaşırtmalıdır. Hem kuramsallaştırmada hem de araştırmada sosyologları ilgilendiren konular çoğu halde başkaları hakkında kaygı çekenleri ilgilendiren konulara benzer. Fakat böyle araştırmaların sonuçları sık sık bizim sağduyu yoluyla sahip olduğumuz inanış ve kanaatlerimize karşı bir gidişat gösterir.

Irksal veya cinsel azınlıkların içinde yaşadıkları koşullar nelerdir? Bugüne kadar olduğundan daha zengin olan bir dünyada kitlesel açlık nasıl mevcut olmaktadır? Artan Internet kullanımının hayatlarımız üzerinde ne etkileri olacak? Bir kurum olarak aile çözülüyor mu? Sosyologlar bu ve benzeri daha birçok soruya cevap aramaktadırlar. Onların bulguları kesin ve nihai bulgular değildir. Yine de sosyolojik kuramlaştırma ve araştırmanın amacı her zaman sıradan kişilerin bu meseleler hakkında çoğunlukla spekülatif tarzda olan düşünme biçimlerinden uzaklaşmaktır. İyi bir sosyolojik araştırma, sorulara olabildiğince kesin ve açık bir biçim vermeye ve bir sonuca varmadan önce olgusal kanıt bulmaya çabalar. Bu amaçlara ulaşmak için verili bir çalışmada uygulanacak en işe yarar **araştırma yöntemleri**ni ve sonuçları en iyi nasıl çözümleyeceğimizi bilmeliyiz.

Kendi araştırma çalışmalarında sosyologlar sık sık deneysel veya **olgusal sorular** sorarlar. Örneğin, Humphreys'in incelediği gibi, cinsel davranışın birçok yönü doğrudan ve sistematik araştırmaya ihtiyaç duyar. Nitekim şöyle sorabilirdik: Çay odalarına giden erkekler arasında en sık karşılaşılan meslekler ve aile (ev hayatı) düzenlemeleri nelerdir? Çay odalarına gidenlerin ne oranı polis tararından yakalanmaktadır? Bu tür olgusal soruları cevaplamak genellikle güçtür. Çay odaları hakkında resmi istatistikler çoğu kere mevcut olmayacaktır. Suç hakkındaki resmi istatistikler bile gerçek suç faaliyetlerini yansıtma değerleri bakımından güvenilir değillerdir. Suç düzeylerini inceleyen araştırmacılar ciddi suçların sadece yaklaşık yarısının polise bildirildiğini tespit etmişlerdir.

Bir toplum hakkındaki olgusal bilgiler sıra dışı veya görülmedik bir vaka ile mi ilgilendiğimizi yoksa genel bir etkiler dizisi ile mi ilgilendiğimiz bize söylemezler. Sosyologlar çoğu kere bir toplum içindeki bir bağlamı başka toplumlardan elde edilmiş bir başka, tezat bağlam ile ilişkilendiren **karşılaştırma sorular** sormak isterler. Örneğin A.B.D ile Birleşik Krallığın hukuk sistemleri arasında hatırı sayılır farklılar vardır. Tipik karşılaştırma sorusu şöyle olabilirdi: Suç faaliyetleri örüntüsü ve yasaların uygulanması bu iki ülke arasında ne kadar değişmektedir?

Sosyolojide sadece birbirleri ile karşılaştırmalı olarak mevcut toplumlara bakmaya değil, bu toplumların bugünü ile geçmişlerini karlılaştırmaya da ihtiyacımız vardır. Bu durumda sosyologların sordukları sorular **geliştirme sorularıdır**. Modern dünyanın doğasını anlamak için önceki toplum biçimlerini ve değişme süreçlerinin almış olduğu ana yönü de incelemek zorundayız. Nitekim, örneğin, hapishanelerin nasıl ortaya çıktıklarını, bugün nasıl olduklarını araştırabiliriz.

Olgusal incelemeler -ya da, sosyologların kullanmayı tercih ettikleri tabirle, **görgül araştırmalar** -şeylerin nasıl meydana geldiği ile ilgilenir. Fakat, ne kadar önemli ve ilginç olurlarsa olsunlar sosyoloji sadece olgusal veri toplamaktan ibaret değildir. Her zaman olguların ne demeye geldiğini yorumlamaya ihtiyaç duyarız ve bunu yapabilmek için de **kuramsal sorular** sorma-

mız gerekir. Birçok sosyolog esas olarak görgül sorular üzerine çalışmaktadır fakat araştırmalarında biraz olsun kuram bilgisi kılavuzluk etmediği müddetçe onların çalışmalarının aydınlatıcı olması hayli zayıf bir ihtimaldir (bakınız 3.1. Tablo)

Aynı zamanda, sosyologlar kuramsal bilgiye kendisi için ulaşma çabasında değillerdir. Bu konudaki standart görüş, değerlerin yanlı sonuçlar doğurmasına izin vermeksizin toplumsal araştırmaların gerçek dünya sorunlarıyla ilgili olması yönündedir. Bu bölümde nesnel bilgi üretmenin mümkün olup olmadığına daha ayrıntılı bakacağız. Sosyolojik araştırmanın ana aşamalarını incelemeden önce sosyolojinin bilimsel doğasını vurgulayarak başlıyoruz. Bundan sonra bazı gerçek araştırmaları incelerken en yaygın olarak kullanılan bazı araştırma yöntemlerini karşılaştıracağız. Göreceğimiz üzere, bir araştırmanın ideal olarak nasıl yapılması gerektiği ile gerçek-dünya araştırmalarının nasıl yapıldıkları arasında sık sık önemli farklılıklar vardır.

Bilimsel yaklaşım

Durkheim, Marx ve diğer kurucuları sosyolojiyi bir bilim olarak düşündüler fakat gerçekten insanın toplumsal hayatını bilimsel olarak inceleyebilir miyiz? Laud Humphreys'in 'çay odası ticareti' üzerine gözlemleri gerçekten bilimsel mi? Bu soruyu cevaplamak için önce kelimenin anlamını anlamalıyız. Bilim nedir?

Bilim, sistematik görgü inceleme yöntemleri kullanmak, veri çözümlemesi yapmak, kuramsal düşünmek ve savları mantıksal olarak değerlendirmek suretiyle belli bir konu hakkında bir bilgi bünyesi geliştirmektir. Bu tanıma göre sosyoloji bilimsel bir

3.1. Tablo Sosyologun sorgulama çizgisi

Olgusal soru	Ne oldu?	1980'lerden beri okullarda kızlar oğlanlardan daha başarılı eğitimsel sonuçlara ulaşmaktalar
Karşılaştırma sorusu	Bu her yerde oldu mu?	Bu küresel bir olgu muydu yoksa sadece Britanya'da mı ya da Britanya'nın belli bir bölgesinde mi oldu?
Geliştirme sorusu	Bu zaman içinde tekrarladı mı?	Kızların eğitimsel başarılarının zaman içindeki örüntüleri nelerdir?
Kuramsal soru	Bu olgunun altında yatan nedir?	Okullarda kızlar neden daha iyi bir performans gösteriyorlar? Bu değişmeyi açıklamak için hangi etkenlere bakmalıyız?

çabadır çünkü o sistematik görgül inceleme yöntemlerini, veri analizini ve kanıtlar ve mantıksal tartışma ışığında kuramların değerlendirilmesini içerir.

Ancak, insanları incelemek olayları fiziksel dünyada gözlemekten farklıdır ve sosyoloji doğrudan bir doğa bilimi gibi görülmemelidir. Doğadaki nesnelerin aksine insanlar kendilerinin farkında olup yaptıklarına anlam ve amaç yönelten varlıklardır. İnsanların kendi eylemlerine uyguladıkları kavramların anlamlarını kavramaksızın toplumsal hayatı doğru bir şekilde tasvir bile edemeyiz. Örneğin, bir ölümü intihar olarak tanımlamak, sözkonusu kişinin ölürken ne yapmak niyetinde olduğunu bilmek demektir. Bir bireyin zihninde kendini bilfiil öldürmek varken intihar meydana gelir. Eğer kazara bir arabanın önüne çıkar ve ölürse o kişinin intihar ettiği söylenemez.

İnsanları doğadaki nesneleri inceler gibi inceleyemiyor oluşumuz bir bakıma sosyolojinin avantajınadır. Sosyolojik araştırma yapanlar incelediklerine -yani diğer insanlara- soru yöneltebilmekten bir yarar sağlarlar. Diğer bakımlardan sosyoloji doğal bilimlerinin karşılaşmadıkları sorunlarla karşılaşır. Kendi faaliyetlerinin sık sık dikkatle incelendiğini fark eden insanlar normal olarak davrandıkları şekilde davranmayacaklardır. Bilinçli ya da farkında olmayarak kendilerini olağan tutumlarından daha farklı yansıtabilirler. Hatta araştırmacının öğrenmek istediğini zannettikleri cevapları vermek suretiyle ona "yardımcı olmayı" bile deneyebilirler.

Araştırma süreci

Önce bir araştırma çalışmasının normal olarak içerdiği aşamalara bakalım. Araştırma süreci, incelemenin başlamasından bulgularının basılmasına veya yazılı bir biçimde elde edilebilir hale getirilmesine giden bir dizi farklı adımlardan oluşur.

Araştırma sorununu tanımlama

Bütün araştırmalar bir araştırma sorunundan başlar. Bu bazen olgusal bir bilinmezlik alanıdır: Basitçe sadece bazı kurumlar, toplumsal süreçler veya kültürler hakkındaki bilgimizi artırmak istiyor olabiliriz. Bir araştırmacı şöyle soruları cevaplamak için yola koyulabilir: Nüfusun ne kadarının güçlü dinsel inançları var? İnsanlar bugün gerçekten "büyük hükümet"ten soğumuş durumda mıdır? Kadınların ekonomik durumu erkelerinkinin ne kadar gerisindedir?

Michael, ben sosyal bilimciyim. Bu demektir ki, elektrik ya da benzeri şeyleri açıklayamam, fakat eğer insanlar hakkında bir şey bilmek istersen, bu işin adamı benim.

Ancak, en iyi sosyoloji araştırmacısı aynı zamanda bulmaca olan sorularla başlar. Bir bulmaca sadece malumat yokluğu değil, fakat *anlayışımızdaki bir boşluktur*. Yapılmaya değer araştırma üretme marifetinin çoğu bulmacaları doğru tanımaktan oluşur.

Bulmaca çözücü araştırma "burada ne oluyor" sorusunu cevaplamaktan çok olayların niçin oldukları gibi meydana geldiklerini anlamamıza katkı sağlamaya çalışır. Nitekim şöyle sorabilirdik: Dinsel inanç örüntüleri niçin değişmektedir? Son yıllarda seçimlerde oy veren seçmen oranındaki düşüş neden kaynaklanmaktadır? Niçin kadınlar yüksek statülü işlerde daha az temsil edilmektedir?

Bir araştırma yalnız başına durmaz. Araştırılan sorunlar devam eden bir çalışmanın parçası olarak ortaya çıkarlar; bir araştırma projesi kolaylıkla bir diğerine sürükler çünkü bir araştırma, araştırmacının daha önce hakkında düşünmediği sorunlar ortaya çıkarır. Bir sosyolog bulmacaları öteki araştırmacıların çalışmalarını kitaplarda veya dergilerde okuyarak ya da toplumdaki özel eğilimlerin farkında olmak suretiyle keşfedebilir. Örneğin, geçen yıllarda akıl hastalarını hastanelere kapatmak yerine, onları topluluk içinde yaşamaya devam ederken tedavi etmeye bakan programların sayısında bir artış olmuştur. Bu durum sosyologu şöyle sormaya teşvik edebilirdi: Akıl hastalarına yönelik tutumlardaki bu değişmeyi ne ortaya çıkardı? Böyle bir uygulamanın hastaların kendileri ve topluluk için olası sonuçları nelerdir?

Kanıtları gözden geçirme

Bir kez sorun tanımlanınca, araştırma sürecinde bunu izleyen adım alanda mevcut kanıtları gözden geçirmektir; daha önce yapılan araştırmalar belki de sorunu tatmin edici şekilde aydınlatmıştır. Eğer değilse, sosyolog ilgili araştırmaların kendi amacı açısından ne derece yararlı olduklarını görmek için bir incelemeye gerek duyabilir. Önceki araştırmacılar aynı bulmacayı fark etmişler mi? Ötekilerin fikirlerinden ilham alarak sosyolog ortaya konabilecek konuları ve araştırmada kullanılabilecek yöntemleri açıklığa kavuşturabilir.

Sorunu kesin ve açık bir şekilde ifade etme

Üçüncü bir adım araştırma sorununu açık bir şekilde ifade etmeyi içerir. Eğer konu hakkında bir literatür varsa, araştırmacı, soruna nasıl yaklaşılması gerektiği hakkında iyi bir fikir edinmiş olarak kütüphaneden döner. Bu aşamada, sorun hakkındaki önseziler bazen belli bir **varsayıma** -ne olup bittiği hakkında öğrenim görmüş bir tahmine- dönüştürülebilir. Eğer araştırmacı işinde etkin olacaksa varsayımlar öyle dile getirilmelidir ki, toplanan olgusal malzeme bu varsayımları destekleyecek ya da reddedecek kanıt sağlasın.

Bir araştırma tasarımı oluşturma

Bundan sonra araştırmacı malzemenin nasıl toplanacağına karar vermelidir. Çok çeşitli araştırma yöntemleri vardır ve bunlardan hangisinin seçileceği araştırmanın genel amaçları kadar çözümlenecek davranışın yönlerine de bağlıdır. Bazı amaçlar için yoklamalar (surveyler ki, bunlarda normal olarak soru kağıtları kullanılır) uygun olabilir. Diğer bazı hallerde mülakatlar veya Laud Humphreys'in

yaptığı gibi gözlemsel çalışmalar uygun olabilir. Bu bölümde daha sonra farklı araştırma yöntemlerinden daha fazla söz edeceğiz.

Araştırmayı yapma

Araştırmayı yapma aşamasında öngörülmemiş pratik güçlükler doğabilir. Kendilerine soru kağıdı gönderilecek ya da araştırmacının kendileriyle mülakat yapacağı kişilerle temas kurmak imkansız olabilir. Bir şirket ya da resmi daire araştırmacının planladığı çalışmayı yapmasına izin vermek istemeyebilir. Bu gibi güçlükler çalışmanın sonuçlarında **sapmaya** yol açabilir ve yanlış yorumlara yol açabilir. Örneğin, eğer araştırmacı şirketlerin çalışma hayatında kadınlara eşit fırsat verilmesi programına ne kadar uyduklarını inceliyorsa, bu programa henüz uymamış olan şirketler incelenmek istemeyebilirler. Sonuç olarak da bulgular yanlı olabilir.

Yanlılık, araştırma sürecine birçok yoldan girebilir. Örneğin, eğer bir araştırma katılımcıların görüşlerinin yoklanmasına dayanıyorsa, araştırmacının tartışmayı belli bir yöne kaydırması kolaylaşabilir (örneğin, arka sayfadaki Doonesbury karikatürlerinin gösterdiği üzere, ana soruları araştırmacının kendi önyargılarını izleyecek şekilde sormak gibi). Veya kendisi ile mülakat yapılan kişi cevaplamak istemediği soruya kaçamaklı cevap verebilir. Sabit soruları içeren bir soru kağıdı kullanmak mülakat yanlılığını azaltmaya yardımcı olabilirse de bunu tamamen bertaraf etmez. Bir başka yanlılık araştırmaya katılabilecek birinin, örneğin gönüllü bir katılımcının, katılmamaya karar vermesinden ortaya çıkar. Bu durum cevaplamama yanlılığı olarak bilinir ve genel bir kural olarak örneklem içinde cevaplamama oranı ne kadar yüksekse katılanların yoklanmasından ortaya çıkan sonuç da o derece yanlıdır. Yoklamadaki yanlılığı azaltmak için her tür çaba gösterilse bile sosyologların araştırma esnasında yaptıkları gözlemlerin onların kültürel önkabullerini yansıtması olasıdır. *Gözlemci yanlılığını* bertaraf etmek güç ve belki de imkansızdır. Bu bölümde daha sonra sosyolojik araştırmanın diğer bazı gizli tuzaklarının ve güçlüklerinin neler olduklarına bakacak ve bunlardan bazılarından nasıl sakınılabileceğini tartışacağız (s. 127-9).

Sonuçları yorumlama

Malzeme çözümleme için bir araya getirildiğinde araştırmacının sorunları artık bitmiş değil, belki de daha yeni başlıyordur! Toplanan verinin işaret ettiği konusları ortaya çıkarmak ve bunları geri dönüp araştırma sorunu ile ilişkilendirmek nadiren kolay bir iştir. Başlangıçtaki soruların açık cevaplarına ulaşmak belki mümkün olabilirse de birçok inceleme sonunda tam anlamıyla ikna edici değildir.

Bulguları rapor haline getirme

Çoğunlukla bir dergi makalesi ya da kitap olarak basılan araştırma raporu araştırmanın doğasının bir muhasebesini sağlar ve çıkarılan sonuçları haklı göstermeye bakar. Humphreys'in vakasında bu rapor *Çayodası Ticareti* kitabıydı. Bu, sadece, belli bir araştırma projesi açısından son aşamadır. Çoğu araştırma raporları cevapsız kalan sorulara işaret eder ve gelecekte yapılabilecek faydalı araştırmalar önerir.

DOONESBURY **Garry Trudeau**

Bütün bu tek tek araştırmalar sosyoloji topluluğu içinde devam eden araştırma faaliyetlerinin bir parçasıdır. Diğer bilginler Humphreys'in bulguları üzerine yeni araştırmalar inşa ettiler.

Gerçeklik kendini dayatır!

Yukarıda anlatılanlar fiili bir araştırma sürecinde olanların basitleştirilmiş bir biçimidir (bakınız 3.1 Şekil). Gerçek bir sosyolojik araştırma sürecinde bu aşamalar nadiren böyle düzenli ve derli toplu bir şekilde birbirini izler ve hemen her zaman işlerin bir oranda karmakarışık olması söz konusudur. Bu ikisi arasındaki fark bir yemek kitabındaki tarif ile fiilen yemek hazırlamaya benzemektedir. Deneyimli aşçılar yemek kitabına bakarak yemek pişirmezler ve fakat yine de bakarak pişirenlerden daha iyi yemek pişirebilirler. Sabit bir tarifi izlemek gereksiz derecede kısıtlayıcı olabilir; büyük sosyolojik araştırmaların pek çoğu katı bir biçimde burada belirtilen aşamalara sokulamazdı, her ne kadar aşamaların çoğu araştırma içinde var olsa bile.

Neden ve sonucu anlama

Araştırma yönteminde üstesinden gelinmesi gereken sorunlardan biri nedenin ve sonucun çözümlenmesidir. İki olay ya da durum arasındaki bir **nedensel ilişki** bir olay ya da durumun diğerini üretmesi şeklindeki birlikteliktir. Eğer, yönü tepe aşağı çevrili bir arabanın el freni salıverilirse, araba, olağan olarak, eğimden aşağı yuvarlanacaktır. Freni salıvermek bunu meydana getirdi ve bunun sebepleri ilgili fiziksel ilkelere atıfla anlaşılabilir. Doğa bilimleri gibi sosyoloji de bütün olayların sebepleri olduğunu varsayar. Toplumsal yaşam hiçbir mantığı olmaksızın, tesadüfen meydana gelen olaylar dizisi değildir. Sosyolojik araştırmanın -kuramsal düşünme ile bir arada- ana görevlerinden birisi sebepleri ve sonuçları belirlemektir.

Nedensellik ve birlikte değişme

Nedensellik doğrudan doğruya **korelasyon** ilişkisinden çıkarılamaz. Birlikte değişme iki olay dizisi ya da değişken arasında düzenli bir ilişkinin var olması demektir. Değişken, bireylerin ya da kümelerin değişme gösterdikleri herhangi bir boyuttur.

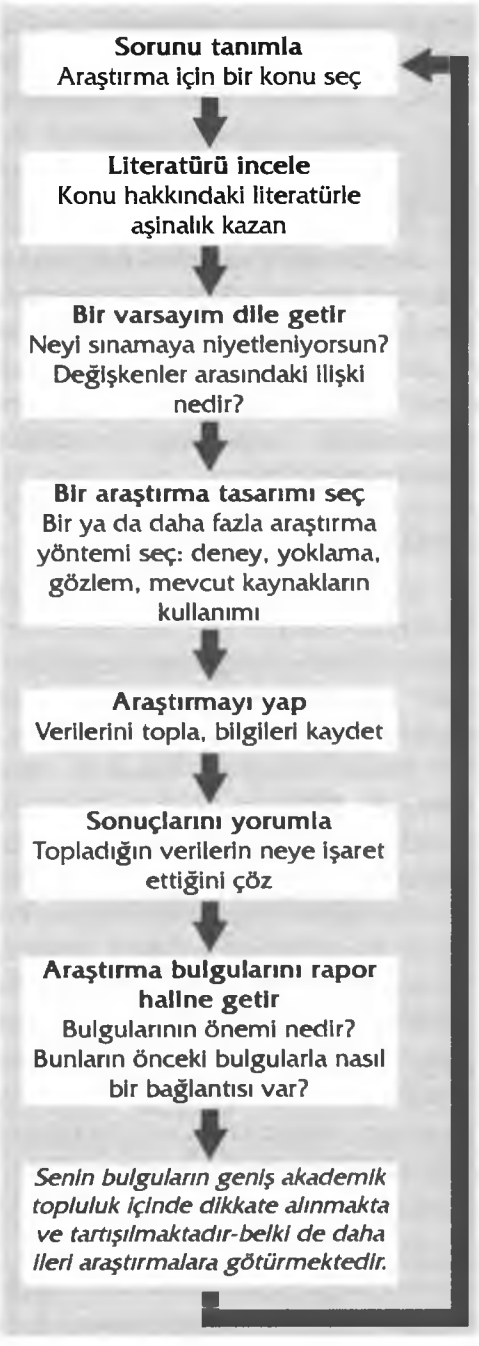

3.1. Şekil Araştırma sürecindeki adımlar

Yaş, gelir farklılıkları, suç oranları ve toplumsal sınıf farklılıkları sosyologların inceledikleri birçok değişken arasında yer almaktadır. İki değişkenin sıkı bir şekilde birlikte değiştikleri tespit edildiğinde bunlardan biri neden gibi görünebilirse de çoğu kere bu sözkonusu değildir. Aralarında neden olma ilişkisi olmaksızın değişkenler arasında birçok birlikte değişme ilişkisi vardır. Örneğin, II. Dünya Savaşından beri geçen zaman içinde pipo içmedeki azalma ile sinemaya gitmenin azalması arasında güçlü bir birlikte değişme ilişkisi tespit edilebilir. Açıktır ki, birindeki değişme diğerine neden olmamaktadır ve bu ikisi arasında uzaktan bir nedensel bağlantı bulmakta bile güçlük çekerdik.

Bununla birlikte, gözlenen bir birlikte değişmenin nedensel bir ilişkiyi ima etmediğinin öyle pek de aşikar olmadığı birçok olay vardır. Böyle birlikte değişmeler gafil avlanma tuzaklarıdır ve çok kolaylıkla sorgulanabilir ya da yanlış sonuçlara götürebilir. Durkheim, 1897 tarihinde basılan klasik *İntihar* adlı çalışmasında (bakınız yukarıda s. 49), intihar oranları ile mevsimler arasında bir birlikte değişme tespit etti. Durkheim'ın incelediği toplumlarda intihar oranları Ocak ayından Haziran ya da Temmuz civarına kadar devamlı olarak yükseldi. Ve bu aylardan itibaren yılın geri kalan bölümünde düştüler. Bundan hareketle sıcaklık veya mevsim değişikliklerinin bireylerin kendilerini öldürme eğilimleri ile nedensel bir bağlantı içinde olduğu zannedilebilir. Belki de sıcaklıklar arttıkça insanlar daha fazla dürtülerini kontrol edemez ve çabucak hiddetlenir haline gelmekteler. Ancak, buradaki nedensel bağlantının sıcaklık veya mevsimle doğrudan hiçbir ilgisi yoktur. Baharda ve yazda çoğu insan kışın yaptıklarından daha yoğun geçen

bir toplumsal yaşamla meşgul olmaktadır. Tecrit olmuş ya da mutsuz bireyler başkalarının faaliyet düzeyi arttıkça bu duygularında yoğunlaşma hissetmeye meylederler. Bu nedenle onların, toplumsal yaşamın hızının yavaşladığı güz ve kıştan ziyade baharda ve yazda daha fazla ağır intihar eğilimleri hissetmeleri olasıdır. Hem birlikte değişmenin bir nedensellik içerip içermediğini değerlendirirken hem de nedensel ilişkilerin yönüne karar verirken her zaman tetikte olmalıyız.

Nedensel işleyişler

Birlikte değişme ilişkilerindeki nedensel bağlantıları ortaya çıkarmak çoğu kere zor bir süreçtir. Örneğin, modern toplumlarda öğrenimsel başarı düzeyi ile mesleki başarı arasında güçlü bir birlikte değişme ilişkisi vardır. Bir bireyin okulda aldığı notlar ne kadar yüksek ise geliri iyi olan işler bulması da o derece yüksektir. Bu birlikte değişme ilişkisini ne açıklar? Araştırmalar bunun sadece okul deneyimi olmadığını; okul başarısının kişinin içinden geldiği ev-aile ortamından etkilendiğini göstermektedir. Durumu iyi olup anababanın çocuklarının öğrenme beceriyle yakından ilgili olduğu ve kitabın da bol olduğu evlerden ailelerden gelen çocukların başarılı olmaları bu vasıfların bulunmadığı ev ailelerden gelen çocukların başarılı olmalarından daha olasıdır. Buradaki nedensel işleyiş bir evin sağladığı öğrenim imkanları ile birlikte anne-babaların çocuklara yönelik tutumlarıdır.

Sosyolojideki nedensel bağlantılar çok mekanik bir şekilde anlaşılmamalıdır. İnsanların sahip oldukları tutumlar ve belli bir şekilde eylemde bulunmak için taşıdıkları öznel sebepler toplum yaşamındaki değişkenler arasındaki nedensel etkenlerdir.

Kontroller

Bir birlikte değişme ilişkisini açıklayan neden ya da nedenleri değerlendirirken **bağımsız değişkenleri**, **bağımlı değişkenler**den ayırt etmemiz gerekir. Bağımsız değişken, bir başka değişken üzerinde etki üretendir. Etkilenen değişken bağımlı olandır. Biraz önce anılan örnekte akademik başarı bağımsız ve mesleki gelir ise bağımlı değişkendir. Yapılan bu ayrım araştırdığımız nedensel ilişkinin yönüne atıfta bulunmaktadır. Aynı etken bir incelemede bağımlı değişken iken bir diğerinde bağımsız değişken olabilir. Bu, çözümlemesi yapılan nedensel süreçlerin ne olduğuna bağlıdır. Eğer mesleki gelir farklılıklarının yaşam tarzları üzerindeki

etkisine bakıyor olsaydık, mesleki gelir bağımlı değil, bağımsız değişken olurdu.

Değişkenler arasındaki birlikte değişme ilişkisinin nedensel bir bağlantı olup olmadığını ortaya çıkarmak için **kontroller** kullanırız ki, bu, diğerlerinin etkisine bakmak için bazı değişkenleri sabit tutarız demektir. Bunu yapmak suretiyle nedensel ilişkileri nedensel olmayanlardan ayırarak gözlenen birlikte değişmelerin açıklamaları arasında bir yargıda bulunabiliriz. Örneğin, çocuk gelişimini inceleyen araştırmacılar, bebeklik dönemindeki anne yokluğu ile yetişkinlikteki ciddi kişilik sorunları arasında nedensel bir bağlantı olduğunu öne sürdüler (anne yokluğu bir bebeğin hayatının erken yıllarında uzunca bir süre -birkaç ay veya daha fazla- annesinden ayrılması demektir). Anne yokluğu ile daha sonraki ciddi kişilik bozuklukları arasında gerçekten nedensel bir ilişki olup olmadığını nasıl sınayabilirdik? Bunu birlikte değişmeyi açıklayabilecek diğer mümkün etkileri "süzgeçten geçirmek" suretiyle yapabilirdik.

Anne yokluğunun bir kaynağı, bir çocuğun uzunca bir süre annebabasından ayrı kaldığı hastaneye yatırılmadır. Ancak, gerçekten önemli olan çocuğun annesine bağlanmış olması mıdır? Eğer çocuk bebekliğinde diğer insanlardan sevgi ve ilgi görürse daha sonra dengeli bir kişi olabilir. Bu olası nedensel bağlantıları araştırmak için herhangi birinden düzenli bakım görmekten yoksun kalmış çocukları annelerinden ayrılmış ve fakat başka birinden sevgi ve ihtimam görmüş çocuklardan ayırmamız gerekirdi. Eğer birinci kümedekiler ağır kişilik sorunları geliştirdikleri halde diğer kümedekiler geliştirmediyseler, o zaman asıl önemli olanın bebeklik döneminde birinden -anneden olsun ya da olmasın- bakım görmek olduğunu düşünebilirdik. (Aslında, kendilerine bakan biriyle sevgi dolu ve istikrarlı bir ilişkileri olduğu müddetçe çocuklar normal bir şekilde gelişiyor görünmekteler; bu kişinin bizzat annenin kendisinin olması gerekmiyor.)

Nedenleri saptamak

Verili bir birlikte değişme ilişkisini açıklamak için kendilerine başvurulabilecek çok sayıda olası nedenler vardır. Bunların hepsini kapsadığımızdan nasıl emin olabiliriz? Cevap, emin olamayız. Eğer düşünebileceğimiz potansiyel olarak muhtemel her bir nedensel etkenin etkisini sınamak zorunda bırakılsaydık hiçbir zaman sosyolojik bir araştırmayı yapıp sonuçlarını tatmin edici bir şekilde yorumlayamazdık. Nedensel ilişkileri saptamaya, ilgili alandaki önceki çalışmalar kılavuzluk eder. Bir birlikte değişme ilişkisinin içerdiği nedensel işleyişler hakkında önceden hiçbir fikre sahip değilsek, gerçek nedensel bağlantıların neler olduklarını keşfetmemiz muhtemelen çok güç olurdu. Neyi *ne için* sınayacağımızı bilemezdik.

Tütün içme ile akciğer kanseri arasındaki ilişki üzerine çalışmaların uzun tarihi, verili bir birlikte değişme ilişkisini kuşatan nedensel ilişiklerden emin olmanın ne kadar güç bir şey olduğunun iyi bir örneğidir. Araştırmacılar, tutarlı bir şekilde bu ikisi arasında güçlü bir birlikte değişme ilişkisi olduğunu göstermişlerdir. Tütün içenlerin akciğer kanserine yakalanma-

ları içmeyenlere göre daha olasıdır; ağır içicilerin yakalanmaları da hafif içicilerden. Birlikte değişme ilişkisi tersine de ifade edilebilir. Akciğer kanseri olanların yüksek bir oranı, tütün içenler ya da uzunca süre tütün içmiş olanlardır. Bu birlikte değişme ilişkisini teyit eden o kadar çok araştırma yapılmıştır ki, arada nedensel bir ilişki olduğu genel kabul görmektedir, fakat tam olarak nasıl bir nedensel ilişki olduğu şimdilik büyük oranda bilinmemektedir.

Bir konu hakkında ne kadar çok birlikte değişme çalışması yapılırsa yapılsın, olası nedensel bağlantılar hakkında her zaman biraz şüphe kalır. Birlikte değişmenin başka yorumları da mümkündür. Örneğin, akciğer kanserine yakalanmaya yatkın kişilerin tütün içmeye de yatkın oldukları yönünde bir açıklama öne sürülmüştür. Bu görüşe göre, kansere yol açan tütün içme değil, fakat hem tütün içmeye hem de kansere yol açan biyolojik bir yatkınlıktır.

Araştırma yöntemleri

Şimdi sosyologların çalışmalarında yaygın olarak kullandıkları çeşitli araştırma yöntemlerine bakalım (sayfa 121'deki 3.2. Tabloya bakınız)

Etnoğrafya

Kendisinin ana araştırma yöntemi olarak Humphreys, **etnoğrafya**yı (alan çalışması veya **katılarak** gözlem ya da mülakat kullanarak insanların birinci elden incelenmesi) kullandı. Bu yöntemde araştırmacı, bir grup, örgüt veya cemaate katılır veya onlarla birlikte çalışır, yaşar ve belki de onların faaliyetlerine doğrudan katılır. Başarılı olduğu bir yerde etnoğrafya gruplar, örgütler veya topluluklar içindeki insanların davranışları ve bu insanların kendi davranışlarını nasıl anladıkları hakkında bilgi sağlar. Bir kez işlerin belli bir grubun içinden nasıl göründüğünü gördüğümüzde, sadece o grup hakkından değil, inceleme altındaki durumu aşan toplumsal süreçler hakkında da daha iyi bir anlayış geliştirmemiz olasıdır.

Geleneksel etnoğrafya çalışmalarında rivayet ve açıklamalar gözlemcinin kendisi hakkında fazla bir bilgi verilmeksizin sunulmaktaydı. Bunun sebebi etnografın incelediği şeylerin bir resmini nesnel olarak sunabileceğine inanılmasıydı. Daha yakın zamanlarda etnograflar gitgide daha çok, kendilerinden ve inceledikleri insanlarla olan bağlarının doğasından söz eder oldular. Bu, bazen, örneğin, bir etnografın ırkının, sınıfının ya da toplumsal cinsiyetinin çalışmayı nasıl etkilediğini ya da gözleyen ile gözlenen arasındaki güç farklılıklarının aralarındaki karşılıklı görüşmeleri nasıl çarpıttığını anlamaya çalışma meselesi olabilir.

UZAK KENAR Yazan ve çizen GARY LARSON

"Antroploglaar! Antropologlaar"

Bu karikatür kendilerinin bilincinde olan denekleri incelemenin bazı tuzaklarını göstermektedir

3.2. Tablo Sosyolojik araştırmada kullanılan dört ana yöntem

Araştırma yöntemi	*Güçlü yanları*	*Sınırlılıkları*
Alan çalışması	Öteki yöntemlerden genellikle daha zengin ve derin bilgi sağlar.	Sadece nispeten küçük grup ya da toplulukları incelemek için kullanılabilir.
	Etnoğrafya, toplumsal süreçler hakkında daha geniş bir anlayış sağlar.	Bulgular sadece incelenen grup ya da topluluklar için geçerli olabilir; tek bir alan çalışmasına dayalı olarak genelleştirme yapmak kolay değildir.
Derlemeler	Çok sayıda bireyden etkin bir şekilde veri toplamayı mümkün kılar.	Toplanan malzeme yüzeysel olabilir; soru kağıdının çok standart olduğu bir durumda cevaplayanların görüşleri arasındaki önemli farlılıklar kaybedilebilir.
	Katılımcıların cevapları arasında kesin bir karşılaştırma yapmaya izin verir.	Cevaplar, insanların gerçekten inandıklarını değil, inandıklarını iddia ettiklerini yansıtabilir.
Deneyler	Belirli değişkenlerin etkisi araştırmacı tarafından denetlenebilir.	Hayatın pek çok yönü laboratuvara sokulamaz.
	Daha sonraki araştırmacılar tarafından tekrar edilmesi genellikle kolaydır.	Katılımcıların cevapları laboratuvar ortamından etkilenebilir.
Belgesel araştırma	İncelenen belgelerin türüne bağlı olarak, çok sayıda vaka hakkında veri yanında, derinliği olan malzeme sağlar.	Araştırmacı yanlı olabilecek mevcut verilere bağımlıdır.
	Bütünüyle tarihsel veya tarihsel bir yönü olan bir çalışma için temel önem taşır	Gerçek durumu ne kadar yansıttıklarıyla ilgili olarak kaynakların yorumlanması güç olabilir -bazı resmi istatistiklerde sözkonusu olduğu gibi

Uzunca bir süre, katılarak gözleme dayalı araştırmaların karşılaşılan tehlike veya sorunlardan bahsetmemeleri olağandı fakat daha yakın zamanlarda alan araştırmacılarının yayınlanmış anı ve güncelerinde bu konuda daha açık davranılmaktadır. Sık sık yalnızlık duygusu ile başa çıkmak gerekir çünkü gerçekten ait olmadığınız bir toplumsal bağlama ya da topluluğa uymak kolay değildir. Grup üyeleri kendileri hakkında açık ve samimi olarak konuşmadıkları için araştırmacı sürekli sinirli veya asabi olabilir; doğrudan soru sormalar bazı durumlarda memnuniyetle karşılanırken bazı durumlarda da soğuk bir sessizlikle karşılanabilir. Bazı alan araştırmaları fiziksel bakımdan bile tehlikeli olabilirler; örneğin bir suç çetesini inceleyen bir araştırmacı polis muhbiri olarak görülebilir veya bir kastı olmaksızın rakip çetelerle çatışmaya karışabilir.

Etnoğrafik çalışmaların başka büyük sınırlılıkları da vardır. Bu yöntemle sadece oldukça küçük grup ya da topluluklar incelenebilir ve bu da çoğunlukla araştırmacının ilgili grup ya da topluluktaki bireylerin güvenini kazanmasına bağlıdır. Bu beceri olmaksızın araştırmanın yerden kalkma ihtimali hayli zayıftır. Aksi de mümkündür. Araştırmacı kendini incelediği grupla öylesine özdeşleştirir ki, adeta "içeriden" biri haline gelir ve dışarıdan bir gözlemcinin bakış açısını kaybeder.

Derlemeler

Alan araştırmalarını yorumlamak çoğunlukla genelleştirme sorunu içerir.

Alan çalışmasında sosyologlar inceledikleri toplumla yakınlaşmak zorundadırlar, fakat dışarıdan bir göz olmayı kaybetmeyecek kadar.

Sadece az sayıda insan incelendiğinden, bir bağlamda saptanan bir şeyin öteki bağlamlarda da geçerli olacağından ya da hatta aynı grubu çalışan iki farklı araştırmacının aynı sonuçlara ulaşacağından emin olamayız. Bu, yoklamalarda pek de sorun değildir. Bir **derlemede** soru kağıtları bir grup insana -bazen binlercesine- ya gönderilir ya da mülakatlar şeklinde doğrudan uygulanır. Sosyologlarca bu gruba **nüfus** denir. Alan çalışması toplumsal hayatın küçük kesitlerini derinlemesine çalışmak için uygundur; yoklamalar ise çok ayrıntılı olmayan fakat ekseriyetle daha geniş bir alana uygulanabilecek bilgi üretme eğilimindedir.

Standart ve açık uçlu soru kağıtları

Yoklamalarda iki tür soru kağıdı kullanılır. Bazı yoklamalarda kendilerine sadece sabit cevapların-örneğin, "*Evet/Hayır/Bilmiyorum*" veya "*Çok muhtemel /Muhtemel /Ihtimal dışı/Oldukça ihtimal dışı*"-verilebileceği sabit seçeneği olan sorular içeren soru kağıtları kullanılır. Sadece az sayıda cevap kategorisi içerdiklerinden böyle yoklamaların cevapların kolayca karşılaştırılması ve sayılması avantajı vardır. Öte yandan, fikir ve kanaatler ya da sözlü ifadelerdeki inceliklerin ortaya çıkışına izin vermediklerinden ortaya koydukları bilgiler eğer yanlışa sürükleyici değilsler bile kapsam bakımından sınırlı olmaları muhtemeldir.

Diğer soru kağıtları açık uçludur: cevaplayanların fikirlerini kendi kelimeleri ile ifade etmek için daha fazla fırsatları vardır ve sabit-seçenekli tercihler yapmaya kısıtlanmamışlardır. Genel olarak, açık-uçlu soru kağıtları standart soru kağıtlarından daha

ayrıntılı bilgi sağlarlar. Araştırmacı verilen cevapları izleyerek cevaplayanın ne düşündüğünü daha derinden öğrenmek için sondaj soruları sorabilir. Fakat, diğer yandan, standartlaşmanın olmayışı cevapların istatistiksel olarak karşılaştırmasını yapmanın daha güç olabileceği anlamı taşır.

Soru kağıdındaki konular ve sorular bir sıraya dizilir ki, bir mülakatçı ekibi önceden belirlenmiş bir düzen içinde soruları sorup, cevapları kaydedebilsin. Soru kağıdında yer alan bütün maddeler mülakatı yapan için de, kendisiyle mülakat yapılan için de hemen anlaşılır olmalıdır. Hükümet kurumları ve araştırma örgütleri tarafından düzenli aralıklarla yapılan büyük yoklama çalışmalarında mülakatlar bütün ülkede aşağı yukarı eşzamanlı olarak yapılmaktadır. Eğer mülakatları yapanlar ile verileri çözümleyenler sorular ve cevaplardaki muğlaklıklar hakkında sürekli birbirlerine soru sormak durumunda olsalardı, ne mülakatı yapanlar ne de çözümlemeleri yapanlar kendi işlerini etkin bir şekilde yaparlardı.

Soru kağıtları cevaplayanların özelliklerini de dikkate almalıdır. Soruyu sorarken araştırmacının zihnindeki noktayı onlar da görecekler mi? Soruları işe yarar bir şekilde cevaplayacak yeterli bilgileri var mı? Dahası, sorulara, cevap verecekler mi? Örneğin, "Medeni durumunuz nedir" sorusu bazı insanları şaşırtıp bocalatabilir. Bunun yerine, her bir medeni durumu "Bekar mısınız, evli misiniz, eşinizden ayrı mı yaşıyorsunuz veya boşanmış mısınız?" şeklinde tek tek sormak daha uygun olur. Çoğu yoklama çalışmasından önce araştırmacının öngörmediği sorunları yakalamak için **pilot** çalışma yapılır. Pilot çalışma az sayıda insanla soru kağıdının tamamlandığı bir deneme çalışmasıdır. Bu deneme çalışmasında tespit edilen güçlükler ana tarama çalışması yapılmadan önce giderilir.

Örneklem seçimi

Sosyologlar sık sık büyük sayıda bireylerin özellikleriyle ilgilenirler -örneğin, bir bütün halinde Britanya nüfusunun siyasal tutumları. Bu kadar insanı doğrudan incelemek imkansız olurdu. Bu nedenle böyle durumlarda araştırmacılar bir **örneklem** -genel grubun bir örneği, küçük bir oranı- ile ilgilenirler. Doğru seçildiği müddetçe bir nüfusun örneğinden derlenen bilgilerin nüfusun tamamına genellenebileceğine çoğunlukla güvenebiliriz. Örneğin, iki veya üç bin seçmenin incelenmesi bütün seçmen nüfusun tutumları ve oy verme niyetleri hakkında oldukça doğru bir gösterge sağlayabilir. Fakat bunun başarılabilmesi için örneklemin **temsil edici** olması gerekir: incelenen insan grubu nüfusun bütününün bir simgesi olmalıdır. Örneklem seçimi göründüğünden daha karmaşıktır ve istatistikçiler, örneklemlerin çapı ve doğasını doğru bir şekilde belirlemek için kurallar geliştirmişlerdir.

Örneklemin temsili olmasını sağlamak için kullanılan bilhassa önemli olan bir yordam nüfusun bütün üyelerinin aynı seçilme olasılığına sahip olduğu **tesadüfi örneklem**edir. Tesadüfi örneklem oluşturmanın en gelişmiş yollarından birisi nüfusun her bir üyesine bir numara verip bir bilgisayar yardımıyla -örneğin, her onuncu

numarayı seçmek suretiyle- örneklemin kendisinden elde edildiği tesadüfi bir liste oluşturmaktır.

"Halkın tercihi?"

Yoklama çalışmasının en ünlü ilk örneklerinden birisi Paul Lazarsfeld ve birkaç meslektaşı tarafından yarım yüzyıldan daha uzun bir süre önce yapılmış olan "Halkın tercihi" çalışmasıdır (Lazarsfeld, Berelson ve diğ. 1948). ABD'de 1940 başkanlık seçimleri esnasında Ohio eyaletinin Erie kasabası sakinlerinin oy verme niyetlerini inceleyen bu çalışma tarama araştırmasının bugün kullanımda olan birçok tekniğine öncülük etmiştir. Tek bir soru kağıdının yapacağından daha derine sondaj yapmak için araştırmacılar bir seçmen örnekleminin her bir üyesiyle yedi farklı durumda mülakat yaptılar. Amaç oy verme tutumlarındaki değişmelerin sebeplerinin izini sürmek ve anlamaktı.

Araştırma bir dizi kesin varsayımla işe başladı. Bunlardan birisi bir topluluktaki seçmenlere yakın ilişkiler ve olaylar seçmen niyetini uzak dünya meselelerinden daha fazla etkilemektedir ve bulgular bunu genelde doğruladı. Araştırmacılar, siyasal tutumları çözümlemek için ayrıntılı teknikler geliştirdiler; fakat onların çalışması kuramsal düşünceye de çok önemli katkılar yaptı. Onların kullanıma girişine yardımcı oldukları kavramlar arasında "kanaat önderleri" ve "iki adımlı iletişim akışı" bulunmaktaydı. Araştırma, bazı bireylerin -kanaat önderlerinin- kendi etraflarındakilerin siyasal fikirlerinin şekillenmesine vesile olduklarını gösterdi. İnsanların fikirleri hemen doğrudan değil, iki adım sürecinde şekil almaktadır. İlk adımda, kanaat önderleri siyasal olaylara tepki vermekte; ikinci adımda bu önderler etraflarındaki kişileri -akrabalar, arkadaşlar ve meslektaşlar- etkilemekteler. Kanaat önderlerinin ifade ettikleri fikirler kişisel ilişkiler süzgecinden geçirilmekte, sonra da diğer bireylerin günün siyasal meselelerine yönelik cevaplarını etkilemektedir.

Derleme çalışmalarının avantaj ve dezavantajları

Yoklamalar, çok çeşitli sebeplerle, sosyolojik araştırmada yaygın olarak kullanılmaktadır. Soru kağıtlarına verilen cevaplar diğer birçok araştırma yöntemleri vasıtasıyla toplanan malzemeden daha kolay bir şekilde niceliksel hale getirilebilir ve çözümlenebilir; büyük sayıda insan incelenebilir; ve yeterli mali kaynak verildiğinde, araştırmacılar cevapların toplanması işini tarama işinde uzmanlaşmış şirketlere verebilirler. Yoklamalar araştırmacılara inceledikleri şeyin istatistiksel bir ölçümünü verdikleri için, bilimsel yöntem bu tür araştırma için bir modeldir.

Ancak, birçok sosyolog yoklama yöntemini kusurlu bulmaktadır. Onlar, çoğu yoklama araştırmasına verilen cevapların nispeten sığ olmaları dikkate alındığında, doğruluğu şüphe götürür bulgulara kesinlik görüntüsü verilebileceğini öne sürmektedirler. Cevaplamama düzeyleri bazen yüksektir, özellikle soru kağıtları ve cevaplar posta ile gönderildiğinde. Örneklemdeki kişilerin yarısından biraz fazla katılımcıdan derlenen sonuçlara dayalı olarak araştırmaların yayınlanması az görülen bir şey değildir, her ne kadar cevap ver-

meyen kişilerle yeniden temas kurmak veya yedek kişilerle görüşmek için çaba gösteriliyor olsa bile. Yoklamalara cevap vermeyen ya da kendisiyle mülakat yapılmasını kabul etmeyen kişiler hakkında çok az şey bilinmektedir, fakat yoklama çalışması çoğu kere davetsiz misafir ve zaman alıcı olarak görülmektedir.

Deneyler

Deney, bir araştırmacı tarafından kurulmuş oldukça denetimli şartlar altında bir varsayımı sınama girişimi olarak tanımlanabilir. Diğer araştırma yordamlarının sunduklarına kıyasla daha büyük avantajlar sağladıklarından deneyler doğa bilimlerinde sık kullanılmaktadır. Deneysel bir ortamda araştırmacı incelenen durumları doğrudan denetler. Doğa bilimleriyle karşılaştırıldığında, sosyolojide deney yapılabilecek saha hayli kısıtlıdır. Sadece çok az sayıda insandan oluşan gruplar laboratuvar ortamına getirilebilir ve böyle deneylerde insanlar kendilerinin incelendiği bilirler ve doğal davranmayabilirler. Denek davranışındaki bu tür değişmelere 'Howthorne etkisi' denir. 1930'larda Western Elektrik Şirketi'nin Chicago yakınındaki Howthorne fabrikasında iş verimliliği incelemesi yapan araştırmacılar deneysel ortam düzenlenmesi her ne olursa olsun (aydınlatma seviyesi, mola verme örüntüleri, çalışma ekibinin büyüklüğü gibi) işçilerin verimliliğinin kendilerinin de beklemedikleri bir şekilde yükselmeye devam ettiğini tespit ettiler. İşçiler kendilerinin inceleme altında olduklarının farkındaydılar ve kendi doğal iş süratlerini hızlandırdılar.

Bununla birlikte, deneysel yöntem sosyolojide bazen işe yarar bir şekilde uygulanabilir. Bir örnek Philip Zimbardo'nun zekice yaptığı yap-inan hapishanesi deneyidir: Deneyde öğrencilerin bazıları gönüllü olarak gardiyan, diğerleri de gönüllü olarak mahkum rolü oynadılar (Zimbardo 1972). Onun amacı bu faklı rolleri oynamanın tutum ve davranışlarda ne tür değişikliklere yol açtığını görmekti. Sonuçlar araştırmacıları sarstı. Gardiyan rolünü oynayanlar çabucak otoriter bir tavır takındılar ve mahkum rolünü oynayanlara karşı gerçekten husumet göstermeye, onlara emir yağdırmaya, kötü muamele yapmaya ve kabadayılık göstermeye başladılar. Mahkumlar ise, bunun aksine, kayıtsızlıkla karışık bir isyankarlık gösterdiler -gerçek hapishanelerde yatan mahkumlar arasında sıkça karşılaşılan bir tepki. Etkiler öylesine belirgin ve gerilim düzeyi öylesine yüksekti ki, deney erken bir aşamasında iptal edildi. Ancak sonuçlar önemliydi. Zimbardo hapishanelerde davranışın burada bulunanların bireysel özelliklerinden çok hapishane ortamının doğasından etkilendiği sonucuna vardı.

Yaşam öyküleri

Deneylerin aksine, **yaşam öyküleri** bütünüyle sosyoloji ve diğer sosyal bilimlere ait bir yöntemdir: onların doğa bilimlerinde yeri yoktur. Yaşam tarihleri belli bireyler hakkında derlenmiş -çoğunlukla bireylerin kendi hatırladıklarından derledikleri- biyografik malzemelerden oluşur. Diğer araştırma yöntemleri inançların ve tutumların zaman içinde gelişmesi hakkında, genellikle yaşam-öyküleri yönteminin ürettiği kadar malzeme üretmezler. Ancak, yaşam tarihleri yöntemi pek nadiren sadece insanların hatıralarına

dayanır. Normal olarak, mektuplar, döneme ait raporlar ve gazete tasvirleri gibi kaynaklar bireylerin sağladıkları bilgileri genişletmek ve geçerliliklerini denetlemek için kullanılır. Yaşam öyküleri yönteminin değeri üzerine sosyologların görüşleri farklılık göstermektedir: Bazıları onların işe yarar bilgi sağlamak bakımından çok güvenilmez olduklarını düşünürken, bazıları da onların öteki araştırma yöntemlerinin çok azının sunabildiği içgörü kaynakları sağladıklarına inanırlar.

Yaşam öyküleri yöntemi büyük öneme sahip çalışmalarda başarıyla kullanılmıştır. W. I. Thomas ve Florian Znaniecki'nin *Avrupa ve Amerika'da Polonya Köylüsü* (The Polish Peasant in Europe and America) ilk meşhur çalışmalardandır. Beş ciltlik bu çalışma ilk kez 1918 ile 1920 arasında basıldı (Thomas ve Znaniecki 1966). Thomas ve Znaniecki, yaptıkları mülakatlar ve topladıkları mektuplar ve gazete makaleleri sayesinde aksi halde mümkün olmayacak derecede göç deneyiminin daha hassas ve ustaca bir muhasebesini yapabildiler.

Karşılaştırmalı araştırma

Yukarıda tarif edilen araştırma yöntemlerinin her biri çoğu halde karşılaştırmalı bir bağlamda uygulanır. **Karşılaştırmalı araştırma**nın sosyolojide merkezi bir önemi vardır çünkü bize belli bir araştırma alanında neler olup bittiğini açıklığa kavuşturmaya izin verir. Britanya'daki boşanmaları -her yıl sonuçlanan yasal boşanma izinlerini- örnek olarak ele alalım. 1960'ların başında Birleşik Krallıkta her yıl 30,000 civarında boşanma oluyordu; 1980'lerin başına gelindiğinde bu rakam yılda 130,000 civarına yükseldi. Bu değişmeler Britanya toplumunun özel vasıflarını mı yansıtıyor? Birleşik Krallıktaki boşanma oranlarını diğer toplumlardaki oranlarla karşılaştırarak bunu ortaya çıkarabiliriz. Böyle karşılaştırmalar göstermektedir ki, çoğu diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında genel eğilimler benzerlik taşımaktadır. Hemen hemen bütün Avrupa ülkeleri son yarım yüzyılda durmadan yükselen boşanma oranlarına maruz kaldılar.

Tarihsel çözümleme

Birinci bölümde söz edildiği üzere, tarihsel bakış açısının sosyolojik araştırmada çoğu kez temel önemi vardır. Çünkü belli bir sorun hakkında topladığımız malzemeden bir anlam çıkarmak için çoğu kere *zaman bakış açısına* ihtiyaç duyarız.

Sosyologlar, geçmiş olayları çoğunlukla doğrudan incelemek isterler. Tarihin bazı dönemleri o dönemleri yaşamış bireyler hala hayatta iken -Ikinci Dünya Savaşı sırasındaki Yahudi Soykırımı vakasında olduğu gibi- doğrudan incelenebilir. **Sözlü tarih** araştırması insanlarla hayatlarının daha önceki bir döneminde tanık oldukları olaylar hakkında mülakat yapmak demektir. Bu tür araştırma en fazla altmış ila yetmiş yıl geriye uzanabilir. Daha önceki dönemler hakkında tarihsel araştırma yapmak için sosyologlar, genellikle kütüphanelerin özel koleksiyonlarında ya da Ulusal Arşivlerinde saklanan belge ve yazılı kayıtları kullanmak zorundadırlar.

Tarihsel belgeleri kullanmanın ilginç bir örneği sosyolog Anthony

Ashworth'ün Birinci Dünya Savaşı esnasındaki siper savaşları çalışmasıdır (Ashworth 1980). Ashworth'ün amacı haftalarca siperlerde yakın ve dar bir alana sıkışmış ve yoğun ateş altında hayatta kalmak zorunda olan erkekler için yaşamın nasıl olduğunu araştırmaktı. Ashworth, çok sayıda belgesel kaynaktan yararlandı: Farklı askeri bölük ve birlikler tarafından yazılanlar da dahil olmak üzere resmi savaş tarihleri, zamanın resmi yayınları, askerler tarafından gayrı resmi olarak tutulan notlar, kayıtlar ve savaş deneyimi hakkında yapılan kişisel değerlendirme ve açıklamalar. Böyle çok sayıda farklı kaynaktan yararlanmak suretiyle Ashworth siperlerdeki hayatın zengin ve ayrıntılı bir tasvirini yapmayı başardı. Çoğu askerin düşmanla hangi sıklıkta çatışmaya girmeye niyetli oldukları hakkında kendi fikirlerini geliştirdiklerini ve kumandanlarının emirlerini sık sık dikkate almadıklarını keşfetti. Örneğin, Noel Günü Alman ve Müttefik askerleri çatışmalara ara verdiler ve bir yerde iki taraf gayrı resmi bir futbol maçı düzenledi.

Karşılaştırmalı ve tarihsel araştırmayı birleştirme

Ashworth'ün araştırması nispeten kısa bir zaman aralığı üzerine yoğunlaştı. Daha uzun bir zaman dilimini inceleyen ve aynı zamanda karşılaştırmalı araştırmayı tarihsel bir bağlamda kullanan bir çalışma örneği olarak, toplumsal değişme konusunda bilinen en iyi çalışmalardan biri olan Theda Skocpol'un *Devletler ve Toplumsal Devrimler'ini* (States and Social Revolutions-1979)'ini alabiliriz. Skocpol çok hırslı bir işe girişti. Üç farklı tarihsel bağlamda toplumsal devrim süreçlerine baktı: Fransa'daki 1789 devrimi, Rusya'daki 1917 devrimi (ki, komünistleri iktidara getirdi ve nihayetinde 1989'da dağılan Sovyetler Birliğini kurdu) ve Çin'deki 1948 devrimi (ki, komünist Çin'i yarattı).

Çeşitli belgesel kaynakları çözümleyerek Skocpol, devrimsel değişmelerin, altlarında yatan toplumsal yapısal koşulları vurgulayan güçlü bir açıklama geliştirdi. Skocpol, toplumsal devrilerin büyük oranda niyetlenilmemiş gelişmelerin sonuçları olduklarını gösterdi. Örneğin, Rus Devrimi'nden önce çeşitli siyasal gruplar mevcut düzeni yıkmaya çabalıyorlardı fakat bunlardan hiçbiri -sonunda iktidara gelen Bolşevikler de dahil- meydana gelen devrimi öngörmemişti. Bir dizi çatışma ve karşı karşıya geliş herhangi bir kimsenin öngörmüş olduğundan çok daha kökten bir toplumsal dönüşüm süreci ortaya çıkardı.

Gerçek dünya'da araştırma: yöntemler, sorunlar ve tuzaklar

Daha önce vurgulandığı üzere, bütün araştırma yöntemlerinin kendi avantajları ve sınırlılıkları vardır. Bu nedenle, tek bir araştırmada birçok yöntemi her biri diğerlerine yardımcı olacak ve denetleyecek şekilde bir araya getirmek olağan bir uygulamadır. Buna **üçgenleştirme** süreci denir. Bir kez daha Laud Humphreys'in *Çayodası Ticareti*'ne bakmak suretiyle çeşitli araştırma yöntemlerini bir araya getirmenin değerini ve daha genel olarak gerçek sosyolojik araştırmanın sorun ve tuzaklarını görebiliriz.

Humphreys'in cevabını bulmak istediği sorulardan biri ne tür erkeklerin çay odalarına geldikleriydi. Fakat bunu ortaya çıkarmak onun için çok zordu çünkü tuvaletlerde bütün yapabildiği gözlemdi. Tuvaletlerde sessiz olma kuralı soru sormayı, hatta konuşmayı bile güçleştirmekteydi. Ek olarak, esas olarak anonim kalmak isteyen insanlara kişisel sorular sormaya başlamak çok acayip bir şey olurdu.

Humphreys'in çözümü yoklama yöntemini kullanmak suretiyle çay odalarına gelen erkekler hakkında daha fazla bilgi edinmek oldu. Tuvaletlerin kapısında durarak, arabalarını parka çekip cinsel ilişki için içeri girenlerin arabalarının plakasını kaydetmeye başladı. Daha sonra araba plakalarını Motorlu Araçlar Daire'sinde çalışan bir arkadaşına verip bu erkeklerin adreslerini temin etti.

Aylar sonra, Laud'un çalıştığı Birleşik Devletler'in St Louis kentindeki Washington Üniversitesi kapı kapı dolaşarak cinsel alışkanlıklar hakkında bir derleme çalışması yapmaktaydı. Humphreys, araştırmayı yürüten esas araştırmacılardan çay odasına gidenler örneklemindekilerin isimlerini listeye eklemek için izin aldı. Sonra kendisini esas araştırmada yer alanlardan biriymiş gibi gösterip görünüşte sadece derleme çalışmasının sorularını sormakla birlikte aslında onların toplumsal arka planları ve yaşamları hakkında daha fazla birşeyler öğrenmek için bu erkeklerle kendi evlerinde mülakat yapmaya gitti. Humphreys, bu erkeklerin çoğunun evli olduklarını ve böyle olmadıkları durumlarda görenek-lere uygun bir yaşam sürdürdüklerini tespit etti. Çoğu kere bu erkeklerin karıları ve diğer aile üyeleriyle de mülakat yaptı.

İnsan denekler ve etik sorunlar

İnsanlarla ilgili her araştırma etik ikilemler gösterebilir. Sosyologların sorulması konusunda uzlaştıkları anahtar sorulardan biri, araştırmanın deneklere kendi günlük yaşamlarında karşılaştıklarından daha büyük bir tehlike arz edip etmediğidir.

Çayodası Ticareti'ni yazarken Humphreys, davranışını incelediği kişilere karşı dürüst olmadığını söyledi. Çay odasını gözlemlerken bir sosyolog olarak kendi kimliğini onlara açıklamadığını belirtti. Çay odasına gelen insanlar onun kendilerinkiyle aynı sebepten ötürü oraya geldiğini varsaydılar ve onun oradaki varlığına görünür haliyle itibar edildi. Humphreys, çay odasını gözlemlerken kimseye doğrudan yalan söylemediyse de orada bulunuşunun gerçek amacını da kimseye ifşa etmedi. Onun davranışının bu özel yönü meslek etiğine uygun muydu? Cevap, eksiği fazlasıyla, çalışmasının bu yönü deneklerinin herhangi birini tehlikeye sokmadı. Çay odasındaki gözlemlerinde katılımcıların kimliğini açığa çıkaracak bilgi toplamadı. Onlar hakkında bildikleri çay odasındaki diğer insanların bildiklerine benzer şeylerdi. Bu şekilde davranmakla onun orada bulunması sözkonusu kişileri kendi yaşamlarında zaten karşılaştıklarından daha fazla bir tehlikeye sokmadı. Fakat, aynı zamanda, eğer Humphreys bütünüyle dürüst olmuş olsaydı, araştırma ilerlediği kadar ilerleyemeyebilirdi. Gerçekten de, araştırmacı, araştırma sürecinde karşılaştığı her bir kişiye ilk

önce projeyi anlatmış olsaydı, sosyologlarca derlenmiş en değerli verilerden bazıları hiçbir zaman derlenemezdi.

Humphreys'in çalışmasının gösterdiği etik ikilem bundan ibaret kalsaydı, bu toplumsal araştırmanın etiği konusunda önemsiz bir sorun olarak kalırdı. Humphreys'in araştırması hakkında bundan daha fazla kaş kaldırtan onun çay odasına gelenlerin arabalarının plaka numaralarını kaydetmesi, Motorlu Araçlar Dairesi'nde çalışan bir arkadaşından bu kişilerin adreslerini edinmesi ve sonra da rengi belli olmayan bir yoklama araştırması yapıyormuş kisvesinde bu kişileri evlerinde ziyaret etmesiydi. Humphreys bu erkeklerin faaliyetleri hakkında onların ailelerine hiçbir ifşaatta bulunmamış ve verileri saklı tutmak için büyük gayret göstermiş olsa da onun edindiği bilgi çok zarar verici olabilirdi. Daha beceriksiz bir araştırmacı, deneklerin ailesiyle mülakat yaparken ağzından bir şey kaçırabilir ya da Humphreys notlarını kaybedebilir ve bunlar başkasının eline geçebilirdi. Araştırma sürecinde yanlış gidebilecek şeylerin çokluğunu düşünerek araştırmacılar bu türden araştırmaları meşru görmemekteler. Dünyanın pek çok yerinde, sosyolojik araştırmaya kaynak sağlayan hükümet kuruluşları, Birleşik Krallıktaki Ekonomik ve Toplumsal Araştırma Kurulu ve İngiliz Sosyoloji Derneği gibi sosyologların üyesi oldukları meslek örgütleri, sosyolojik deneylere girişecek araştırmacılar için simdi çok daha sıkı etik yol gösterici ilkeler koymuşlardır.

Humphreys gey erkeklerin hayatını çalışan ilk sosyologlardan biriydi. Onun konuyu ele alışı cinsel topluluklar hakkında mevcut bilgi stokunun çok ötesine giden insani bir çalışmaydı. Yazdığı kitap neticesinde onun araştırma deneklerinin hiçbirine bir şey olmamış olsa da, Humphreys, kendisi, ana etik sorunlar hakkında kendisini eleştirenlerin eleştirilerini daha sonra haklı buldu. Eğer çalışmayı tekrar yapacak olsaydım, arabaların plakalarını almaz ve insanların evlerine gitmezdim, dedi. Bunların yerine, çay odalarında verilerini derledikten sonra bu insanların bir alt grubunu yeterince tanıyıp onları amaçlarım konusunda bilgilendir ve ondan sonra bu faaliyetlerin kendi hayatlarındaki önemi hakkında konuşmalarını isterdim, dedi.

Sosyoloji sadece açık olanın yeniden ifade edilmesi mi?

Sosyoloji çoğu kere bizim bir parça kişisel deneyimimiz olan şeyleri incelediğinden, insan bazen sosyolojinin sırf "açık olanın sancılı bir ayrıntılı incelemesi" mi olduğunu merak eder (Wright 2000). Sosyoloji sadece bizim zaten bildiğimiz şeylerin soyut bir meslek dili kullanılarak yeniden ifade edilmesi mi? O, basitçe, bizim zaten aşina olduğumuz toplumsal olguların can sıkıcı bir tanımı mı? Kötü bir sosyoloji bu şeylerin hepsi olabilir. Fakat herhangi bir disiplin hakkında onun kötü uygulayıcılarının ne yaptığına bakarak yargıda bulunmak uygun olmaz. Aslında, iyi sosyoloji ya bizim için açık olan hakkındaki anlayışımızı keskinleştir (Berger 1963) ya da bizim sağduyu yoluyla sahip olduğumuz anlayışı bütünüyle dönüştürür. Her iki halde de iyi sosyoloji ne can sıkıcı ne de açık olanın yeniden ifade

edilmesidir. Bu kitap metninde yeni bir konu hakkındaki tartışmalar bazen sizin zaten anladığınız tanımlarla başlıyor. Kavramlarının tanımı yapmak akademik bir disiplin için gereklidir. Ancak, biz, örneğin, aileyi birbirleriyle akraba bir grup insan olarak tanımladığımızda, bunu işin sonu olarak değil, aksine bir başlangıç noktası olsun diye yapmaktayız. Kendi terimlerimizi tanımlamaksızın daha sonra anlayışımızı keskinleştirmeye asla ilerleyemeyiz -iyi sosyoloji terimleri asla kendi içinde bir amaç olarak tanımlamaz.

Sosyolojinin etkisi

Sosyolojik araştırma çok nadiren sadece sosyologların entelektüel topluluğunu ilgilendirir. Onun sonuçları çoğu kere toplum içinde yayılmaktadır. Vurgulanması gerekir ki, sosyoloji sadece modern toplumların incelenmesi değil, bu toplumların devam eden yaşamlarındaki önemli bir unsurdur. Birleşik Krallıkta evlilik, cinsellik ve ailede meydana gelen değişiklikleri (7. ve 12. bölümlerde tartışılmaktadır) ele alalım. Sosyolojik araştırmanın topluma süzülmesinin bir sonucu olarak modern toplumda yaşayan çok az insan bu değişmelerden habersizdir. Bizim düşünme biçimimiz ve davranışlarımız karmaşık ve çoğu kere ince yollarla sosyolojik bilgiden etkilenmekte, bu suretle bu bilgi sosyolojik incelemenin alanını yeniden şekillendirmektedir. Sosyolojinin teknik kavramlarını kullanarak bu olguyu tarif etmenin bir yolu sosyolojinin davranışları incelenen insanlarla düşüngüsel bir ilişki içinde bulunduğunu söylemektir. Düşüngüsellik, 4. bölümde göreceğimiz üzere (s. 159-160), sosyolojik araştırma ile insan davranışı arasında cereyan eden karşılıklı değişme demektir. Sosyolojik bulguların çoğu kere sağduyu anlayışlarımızla çok yakın olduklarına şaşırmamalıyız. Gerekçe, basitçe, sosyolojinin bizim zaten bildiğimiz şeyleri bulmuş olması değildir; aksine, sosyolojik araştırma sürekli olarak bizim toplumun ne olduğu hakkındaki sağduyuya dayalı bilgimizi etkilemektedir.

İstatistik terimleri

Sosyolojide yapılan araştırmalar, bulguların çözümlemesinde sık sık istatistik tekniklerinden yararlanırlar. Bu tekniklerden bazıları çok inceliklidir, fakat en sık kullanılanlardan çoğunun anlaşılması kolaydır. Bunların en yaygınları **merkezi eğilim ölçüleri** (ortalama hesaplama yolları) ve **korelasyon katsayılarıdır** (bir değişkenin tutarlı bir şekilde diğerleriyle ilişkili olma derecesi ölçüleri).

Ortalamaları hesaplamanın üç yolu vardır ve bunların her birinin belli avantaj ve kusurları bulunmaktadır. On üç kişinin sahip olduğu kişisel serveti (ev, araba, banka hesaplarında bulunan para ve yatırımları dahil) örnek olarak ele alalım. Farz edin ki, bunların sahip oldukları servet şu şekilde:

1 £000 (sıfır)
2 £5,000
3 £10,000
4 £20,000
5 £40,000
6 £40,000
7 £40,000
8 £80,000
9 £100,000
10 £150,000
11 £200,000
12 £400,000
13 £10,000,000

Aritmetik **ortalama**, bu on üç kişinin sahip olduğu servetin miktarını toplayıp sonucu 13'e bölmek suretiyle elde edilen değere karşılık gelir. Toplam £11,085,000'dir; bunu 13'e böldüğümüzde £852,692.31 elde ederiz. Sağlanan bütün verilere dayandığı için bu şekilde elde edilen ortalama çoğu kere işe yarar bir ortalamadır. Ancak, bir ya da birkaç vakanın çoğunluğun aldığından çok farklı değerler aldığı bir durumda bu ortalama aldatıcıdır. Yukarıdaki örnekte, bir vakanın aldığı değerin çok büyük oluşundan dolayı, ortalama uygun bir merkezi eğilim ölçüsü değildir, resmi çarpıtmaktadır. Ortalamayı kullanarak bu verileri özetlemek istediğimizde insanlardan çoğunun gerçekte sahip olduklarından çok daha fazla servete sahip oldukları izlenimi edinebiliriz.

Böyle durumlarda diğer iki ölçümden biri kullanılabilir. **Mod**, bir veri dizisinde en sık karşılaşılan değerdir. Bizim örneğimizde, mod £40,000'dir. Mod'da sorun olan şey verilerin genel dağılımını, yani kapsanan değerlerin yayılma alanını hesaba katmıyor oluşudur. Bir veri dizisinde en sık karşılaşılan değer ister istemez vakaların almış oldukları değerlerin bir bütün olarak dağılımını temsil etmez ve bu nedenle işe yarar bir vasat olmayabilir. Burada, £40,000 sayıların alt tarafına çok yakındır.

Üçüncü ölçü olan **ortanca** (medyan), en ortada yer alan değerdir ki, burada da yine £40,000'dir. Bizim örneğimizdeki vaka sayısı tek sayılı bir rakamdır: on üç. Eğer vaka sayısı çift sayılı bir rakam olsaydı, örneğin on iki, bu durumda ortada yer alan iki vakanın, altıncı ve yedincinin, ortalamasını alarak ortancayı hesaplardık. Mod gibi ortanca da ölçülen verilerin gerçek **yayılma alanı** konusunda bir fikir vermez.

Ortalama hakkında aldatıcı bir resim sunmaktan kaçınmak için bazen araştırmacı birden fazla merkezi eğilim ölçüsü kullanır. Çoğu kez söz konusu veri için **standart sapmayı** hesaplayacaktır. Bu, bir değerler dizisinin yayılımının ya da **dağılımın derecesini** hesaplamanın bir yoludur ki, burada sıfırdan 10,000,000 kadar uzanmaktadır.

Korelasyon katsayıları iki (veya daha fazla) değişkenin birbirlerine ne kadar bağlanmış olduklarını ifade etmenin kullanışlı bir yoludur. İki değişken bütünüyle birlikte değiştiklerinde mükemmel bir pozitif korelasyondan söz ederiz ve bu 1.0 olarak ifade edilir. İki değişken arasında hiçbir ilişki tespit edilmediğinde -yani hiçbir ilişkiye sahip olmadıklarında- katsayı sıfırdır. İki değişken birbirleriyle bütünüyle ters ilişki içinde olduklarında, mükemmel bir negatif korelasyon mevcuttur ve bu 21.0'la ifade edilir. Toplum bilimlerinde mükemmel korelasyonlara hiç rastlanmaz. İster pozitif, ister negatif olsun, 0.6 veya daha fazla derecedeki bir korelasyonun incelenen değişkenler arasında genellikle güçlü bir ilişkiyi gösterdiği düşünülür. Bu düzeyde bir korelasyon toplumsal sınıf kökeni ile, diyelim, oy verme davranışı arasında bulunabilir.

Bir tabloyu okumak

Sosyoloji literatürünü okurken sık sık tablolarla karşılaşacaksınız. Tablolar bazen çok karmaşık görünürler fakat aşağıda sıralanan birkaç temel adımı izlerseniz onları çözmek kolaydır; uygulama yaptıkça bu adımlar otomatik hale gelecektir (bir örnek olarak 3.3. Tabloya bakınız). Tabloları atlama dürtüsüne mağlup olmayın; onlar, aynı malzeme kelimelerle ifade edilmiş olsaydı, bunları okuyup anlamaktan daha çabucak anlaşılabilecek yoğunlaştırılmış bilgiler içerirler. Tabloların yorumlanmasında beceri kazandıkça yazarın çıkardığı sonuçların ne derece haklı olduğunu da denetleyebileceksiniz.

1 Tablonun başlığını tam olarak okuyun. Tabloların bazen uzunca başlıkları olur; bunlar araştırmacının yansıtılan bilgilerin doğasını doğru bir şekilde dile getirme girişimini temsil eder. 3.3. Tablonun başlığı ilk olarak verilerin konusunu vermekte, ikinci olarak tablonun karşılaştırma için malzeme sağlamakta olduğunu ve üçüncü olarak da verilerin sadece az sayıda ülke için verildiklerini belirtmektedir.

2 Veri hakkındaki yorumlayıcı açıklama ya da notlara bakın. Notlar malzemenin nasıl derlendiği ya da neden belli bir şekilde sunulduğu hakkında bilgi verebilir. Bu kitaptaki tabloların çoğunda açıklayıcı notlar bulunmaktadır. Örneğin, sayfa 262'deki 7.2. Tablodaki rakamların nasıl elde edildiği hakkında birçok açıklayıcı not içermektedir. Eğer tablodaki veriler araştırmacının kendisi tarafından derlenmemiş fakat başka bir kaynaktan alınmışsa, açıklayıcı notlarda bu kaynağa da yer verilecektir. Kaynak, asıl kaynağı nerede bulabileceğinizi gösterdiği kadar, bilginin ne oranda güvenilir olabileceği hakkında da size bazı içgörüler sağlar. Bizim tablomuzda yer verilen kaynak verilerin OECD tarafından yayınlanmış bir kaynaktan alınmış olduğunu göstermektedir.

3 Konu başlıklarını tablonun üst ve sol tarafı boyunca okuyun. (Konu başlıkları bazen tablonun alt tarafında verilebilir.) Bunlar size her bir satır ve sütunda ne tür bilgiler içerildiğini söyler. Tablodaki rakamları incelerken her bir satır ya da sütun başlığını aklınızda tutun. Bizim örneğimizde, satır başlıkları kapsanan ülkeleri, sütun başlıkları ise araba sahipliği düzeyini ve bu verilerin hangi yıl için olduğunu göstermektedir.

4 Kullanılan birimlerin ne olduğunu teşhis edin; tablo bünyesindeki değerler vaka sayısını, yüzdeleri, ortalamaları veya diğer ölçüleri temsil edebilirler. Bazen bu rakamları kendinizin daha rahat anlayacağı bir biçime dönüştürmek yararlı olabilir: Örneğin, eğer yüzdelikler verilmemişse, bunlar hesaplanmaya değer olabilirler.

5 Tablodaki bilgilerden ulaşılabilecek sonuçların neler olabileceğini düşünün. Çoğu tablo yazarın kendisi tarafından tartışılmaktadır ve onun söylediklerini akılda bulundurmak gerekir. Fakat siz kendiniz de verilerden daha başka ne meseleler veya sorular ortaya konabileceğini sormalısınız.

Bizim tablomuzdaki rakamlarda birçok ilginç eğilim görülebilir. İlk olarak, araba sahipliği düzeyi ülkeler arasında büyük değişiklik göstermektedir. ABD'de 2002 yılında her 1,000 kişi başına düşen araba sayısı Türkiye'dekinden beş kat daha fazlaydı. Ikinci olarak, araba sahipliği ile ülkenin refah düzeyi arasında açık bir bağlantı bulunmaktadır. Aslında, araba sahipliği oranlarını refah düzeyi farklılığının kaba bir göstergesi olarak kullanabiliriz. Üçüncü olarak, hemen bütün ülkelerde araba sahipliği 1990 ile 2002 arasında artmıştır, fakat bazılarındaki artış hızı diğerlerinken daha yüksek olmuştur -bu farklılıklar olasılıkla ülkelerin başarılı bir ekonomik büyüme gerçekleştirme ya da yakalama dereceleri arasındaki farkı göstermektedir.

3.3. Tablo İkamet eden her 1,000 kişi başına düşen motorlu araç sayısı: seçilmiş ülkelerin bir karşılaştırması

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1 Avusturya	527	527	427	478	523	540	547	551	556	564	570	582	589
2 Belçika	462	463	503	515	528	543	495	509	529	544	555	565	537
3 Kanada	432	442	441	454	464	487	494	482	490	500	511	517	520
4 Almanya	842	718	779	725	719	771	783	784	792	798	810	816	807
5 Yunanistan	443	433	453	441	439	428	448	458	474	486	493	516	533
6 Portekiz	600	619	627	595	569	565	565	564	580	566	569	572	581
7 Türkiye	310	370	407	439	438	501	533	569	610	654	698	711	756
8 Birleşik Krallık	57	47	53	61	64	68	97	105	111	116	124	148	148
9 Birleşik Devletler	248	246	257	271	283	298	313	328	351	378	406	428	450

Kaynak: OECD Factbook (2005)

Özet

1 Sosyologlar, belli sorular sormak ve sistematik araştırmalar yaparak bu sorulara cevap bulmaya çabalamak suretiyle toplumsal yaşamı incelerler. Bu sorular *olgusal*, *karşılaştırmalı*, *gelişimsel* veya *kuramsal* olabilirler.

2 Bütün araştırmalar araştırmacıyı ilgilendiren veya hayrete düşüren bir *araştırma sorunu*ndan başlar. Araştırma sorunları mevcut literatürdeki boşluklar, kuramsal tartışmalar veya toplumsal dünyadaki pratik sorunlardan hareketle ortaya konabilir. Araştırma stratejisinin gelişmesinde atılacak belli açık adımlar vardır -her ne kadar bunlar gerçek bir araştırmada nadiren aynı sıra ile takip ediliyor olsalar bile.

3 İki olay ya da durum arasındaki bir *nedensel ilişki* bir olay ya da durumun diğerini meydana getirmesidir. Bu, göründüğünden daha sorunludur. Bir şeye *neden olma*, iki değişken arasında düzenli bir ilişkiye atıfta bulunan *birlikte değişme*'den ayrı tutulmalıdır. Değişken, yaş, gelir, suç oranları vb'indeki değişiklikler olabilir. *Bağımsız değişkenleri*, *bağımlı değişkenler*den ayırt etmemiz gerekir. Bağımsız değişken bir diğer değişken üzerinde etki meydana getirendir. Sosyologlar, nedensel bir ilişkinin varlığından emin olabilmek için çoğu kere *denetimler* kullanırlar.

4 Alan çalışmasında, ya da *katılarak gözlem*de, araştırmacı incelenen grup ya da cemaatle uzunca bir süreyi birlikte geçirir. İkinci bir yöntem olan *yoklama*da soru kağıtları büyükçe bir *nüfus*un örneklemine ya gönderilir ya da doğrudan uygulanır. Belgesel araştırma, arşiv veya diğer kaynaklarda mevcut yazılı malzemeyi bilgi kaynağı olarak kullanır. *Deneyler*, *yaşam tarihleri* kullanımı, tarihsel analiz ve *karşılaştırmalı araştırma* diğer araştırma yöntemleridir.

5 Bu farklı araştırma yöntemlerinin her birinin kendi sınırlılıkları vardır. Bu nedenle, araştırmacılar çoğu kere iki veya daha fazla yöntemi kendi çalışmalarında birleştirir ve her birini diğer yöntemle elde edilen malzemeyi denetlemek ya da bu malzemeye ek malzeme derlemek için kullanırlar. Bu sürece *üçgenleme* denir.

6 Sosyolojik araştırma sık sık meslek etiğiyle ilgili sorunlar arz eder. Bu sorunlar ya araştırmanın deneklerine karşı uygulanan aldatmacalardan ya da araştırma bulgularının yayınlanmasının incelenen kişilerin duyguları veya yaşamları için aksi etkiler doğurmasından ortaya çıkabilirler. Bu meseleleri halletmenin bütünüyle tatmin edici bir yolu bulunmamaktadır fakat araştırmacıların bu meselelerin arz ettiği ikilemlere duyarlı olmaları gerekir.

Düşünme soruları

1 Eğer çoğu araştırma projesi araştırma sorunlarından başlıyorsa, sorunların neler olduğuna kim karar veriyor?

2 Desteklenebilecek ya da yanlışlanabilecek belli varsayımları oluşturulması niçin çok önemlidir?

3 Araştırma sürecinin seyri neden nadiren plana göre ilerler?

4 Araştırmacı hata/yanlılık ihtimalini nasıl en aza indirebilir?

5 Bazı araştırma yöntemleri diğerlerinden daha bilimsel midir?

6 Birlikte değişme ile bir şeye neden olmayı birbirinden ayırt etmek niçin çok önemlidir?

Ek kaynaklar

Alan Bryman, *Social Research Methods* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2001). Joel Best, *Dammed Lies and Statistics: Untangling Numbers from the Media, Politicians, and Activist* (Berkeley: University of California Press, 2001).

Ruth Levitas ve Will Guy, *Interpreting Official Statistics* (Londra: Routledge, 1996). Martin Hammersley ve Paul Atkinson, *Ethnography: Principles in Practice* (Londra: Routledge, 1995).

Lee Harvey, Morag MacDonald ve Anne Devany, *Doing Sociology* (Londra: Macmillan, 1992).

Tim May, *Social Research: Issues, Methods and Process*, 3. Baskı (Buckingham: Open University Press, 2001).

İnternet bağlantıları

Market and Opinion Research International (MORI) (Uluslararası Pazar ve Kamuoyu Araştırmaları)

http://www.mori.com

Social Science Information Gateway (Toplum Bilimleri Bilgi Geçidi)

http://www.sosig.ac.uk/sociology

Office of National Statistics (Ulusal İstatistik Dairesi)

http://www.statistics.gov.uk

UK Data Archive (Birleşik Krallık Veri Arşivi)

http://www.data-archive.ac.uk

İçindekiler

Max Weber: Protestan Ahlakı

Dört kuramsal mesele

- Yapı ve eylem
- Uzlaşma ve çatışma
- Toplumsal cinsiyet meselesi
- Modern dünyanın biçimlenmesi

Yeni sosyolojik kuramlar

- Postmodernizm
- Michael Foucault

Dört çağdaş sosyolog

- Jürgen Habermas: demokrasi ve kamusal alan
- Ulrich Beck: küresel tehlike toplumu
- Manuel Castells: ağ ekonomisi
- Anthony Giddens: toplumsal dönüşlülük

Sonuçlar

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

4 Sosyolojide Kuramsal Düşünme

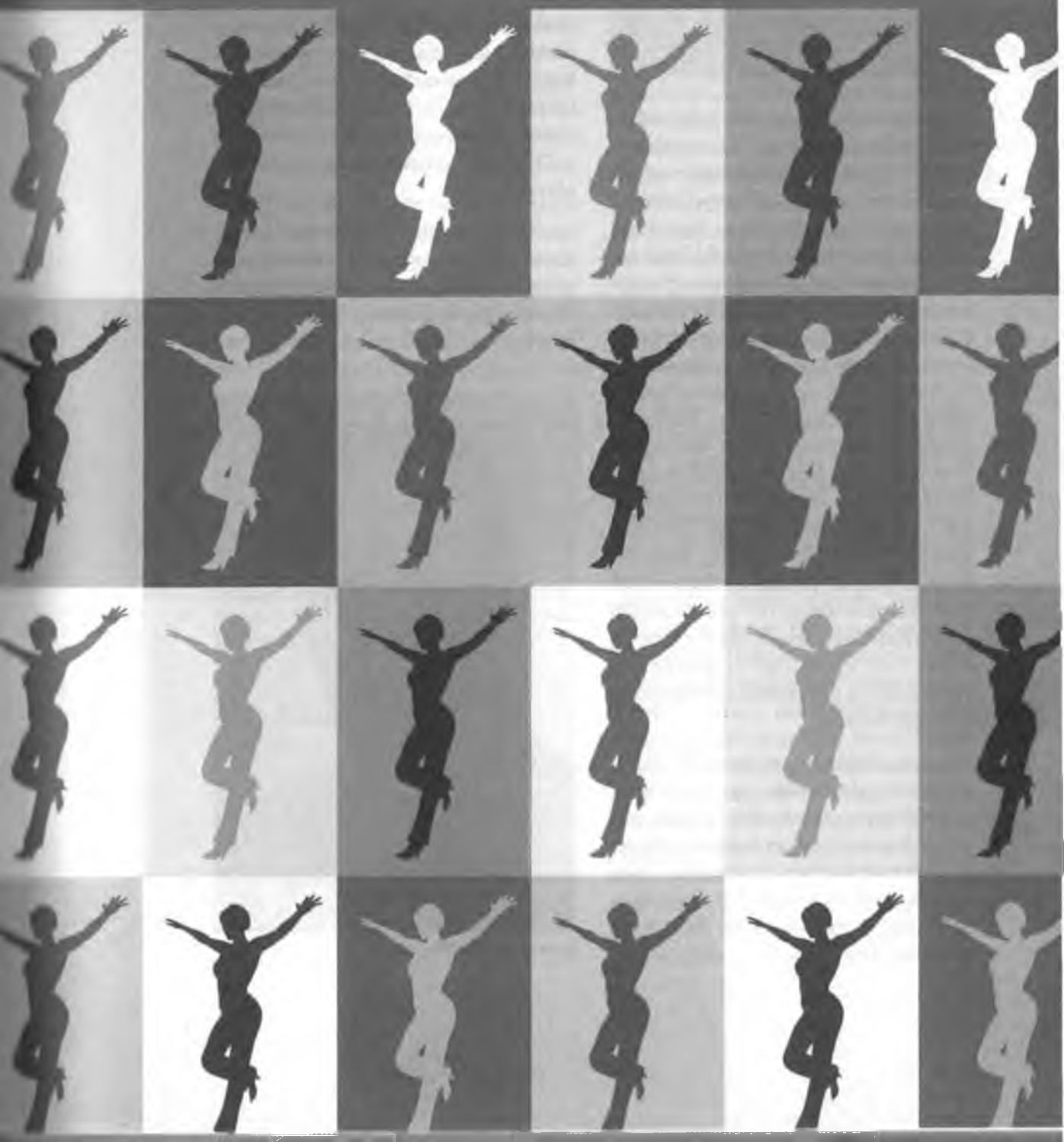

Sosyolojide kuramsal bakış açılarını değerlendirmek uyarıcı, talepkar ve çok zor bir iştir. Kuramsal tartış-malar, işin anlamı gereği, deneysel türden anlaşmazlıklardan daha soyut-tur. Sosyolojinin bütünü üzerinde başat tek bir kuramsal duruşun olmayışı disiplin içinde bir zayıflık olarak görülebilir. Fakat durum hiç de böyle değildir. Tersine, rakip kuramsal yaklaşımların ve kuramların itişip kakışması sosyoloji yapmanın canlılığının bir ifadesidir. İnsanları, yani kendimizi incelerken kuramsal anlaşmazlıklar bizi dogmadan kurtarır. İnsan davranışı karmaşık ve çok yönlüdür ve tek bir kuramsal görüşün bütün bu yönleri kapsama ihtimali yoktur. Kuramsal düşünmede çeşitlilik araştırmalarda kendilerinden yararlanılacak zengin bir fikirler kaynağı sunar ve sosyolojik çalışmaların ilerlemesi için çok önemli olan imgelem yeteneğini uyarır.

Sosyologların çalıştıkları farklı araştırma alanlarında sayısız kuram geliştirilmiştir. Bunlardan bazıları çok kesin bir şekilde ortaya konmuş ve hatta matematiksel bir biçimde ifade edilmiştir -her ne kadar bu, sosyolojiden çok diğer toplumsal bilimlerde (özellikle iktisatta) daha yaygın olsa bile.

Bazı kuram tipleri diğerlerinden çok daha fazlasını açıklamaya kalkışırlar ve sosyologların çok geniş kapsamlı kuramsal açıklamalar yapmaya girişmelerinin ne ölçüde arzulanır veya işe yarar olduğu hakkındaki fikirler değişiklik göstermektedir. Örneğin, Amerikalı sosyolog Robert K. Merton sosyologların dikkatlerini kendisinin "orta-boy kuramlar" dediği kuramlar üzerine yoğunlaştırmaları gerektiğini büyük bir ısrarla öne sürmektedir (Merton 1957). Ona göre, öyle çok büyük kuramsal projeler yaratmaya kalkışmak yerine daha mütevazı olmalıyız.

Orta-boy kuramlar deneysel araştırma yoluyla doğrudan sınanabilecek kadar özel, fakat aynı zamanda bir dizi farklı olguyu kapsayacak kadar da geniştirler. Göreli yoksunluk kuramı

Robert K. Merton

böyle kuramlardan biridir. Bu kuram, insanların kendi durumlarını nasıl değerlendirdiklerinin, kendilerini kiminle karşılaştırdıklarına bağlı olduğunu öne sürer. Bu nedenle yoksunluk hissi doğrudan doğruya bireylerin maruz kaldıkları maddi yoksullukla ilgili değildir (bakınız s. 387-397). Herkesin aşağı yukarı aynı durumda olduğu fakir bir semtteki küçük bir evde yaşayan bir ailenin kendisini, evlerin çoğunun daha büyük ve ailelerin daha müreffeh olduğu bir semtteki küçük bir evde yaşayan aileden daha az yoksun hissetmesi olasıdır.

Gerçekten de, bir kuram ne kadar geniş kapsamlı ve hırslı ise onun deneysel olarak sınanması da o ölçüde güçtür. Yine de, sosyolojide kuramsal düşünmenin niçin 'orta-boy'a hapsedilmesi gerektiğinin açık bir gerekçesi yok gibi görünmektedir. Niçin böyle olduğunu görmek için Max Weber'in *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu* (The Protestan Ethic and the Spirit of Capitalism) (Weber 1976) çalışmasında ortaya koyduğu kuramı bir örnek olarak ele alalım.

Weber'in düşüncesi 1. Bölüm, s. 52'de anlatıldı ve *Protestan Ahlâkı*'na 14. Bölüm, 'Modern Toplumda Din', s. 586-8'de tekrar göndermede bulunacağız.

Max Weber: *Protestan Ahlâkı*

Protestan Ahlâkı'nda Weber, temel bir sorunla uğraşmaya koyuldu: Niçin kapitalizm Batı'da geliştiği halde başka bir yerde gelişmedi? Antik Roma'nın düşüşünden sonra geçen yaklaşık on üç yüzyıl boyunca dünya tarihinde öteki uygarlıklar Batı uygarlığından daha öne çıkmışlardı. Aslında, Çin, Hindistan ve Yakın Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu büyük güçler iken Avrupa, kürenin oldukça önemsiz bir alanıydı. Bilhassa Çinliler teknolojik ve ekonomik gelişme düzeyi bakımından Batı'nın bir hayli ilerisindeydiler. Onyedinci yüzyıldan sonra Avrupa'da ekonomik ilerleme dalgasını meydana getirecek ne oldu?

Bu soruyu cevaplamak için Weber, modern sanayii daha önceki ekonomik faaliyetlerden ayıran şeyin ne olduğunu göstermemiz gerektiğini düşündü. Servet biriktirme arzusuna birçok medeniyette karşılaşırız ve bunu açıklamak zor değildir: sağlayabileceği rahatlık, emniyet, güç ve keyiften ötürü insanlar servete değer vermişlerdir. Insanlar, muhtaç olmamayı diler ve biriktirmiş oldukları serveti kendilerini rahat ettirmek için kullanırlar.

Weber, Batı'daki ekonomik gelişmeye baktığımızda oldukça farklı bir şeyle karşılaşacağımızı söyledi: servet biriktirmeye karşı tarihte başka hiçbir yerde bulunmayan bir tutum. Bu tutum Weber'in "kapitalizmin ruhu" dediği şeydir -ilk kez kapitalist tüccar ve sanayicilerin sahip oldukları bir dizi inanç ve değerler. Bu insanların güçlü bir servet biriktirme arzuları vardı. Fakat, başka yerlerdeki servet sahiplerinin aksine, onlar, biriktirdikleri zenginliklerle rahat bir hayat sürme çabası göstermediler. Aslında, onların hayat tarzı nefsinden feragat eden ve tutumlu bir hayattı; zenginliğin sıradan tezahürlerinden sakınan gösterişsiz ve sessiz bir hayat yaşamaktaydılar. Weber, özelliklerin bu olağan dışı birleşiminin Batı'nın ilk dönem iktisadi gelişimi için yaşamsal önem taşıdığını göstermeye

çalıştı. Zira, önceki çağlar ve kültürlerdeki varlıklıların aksine, bu gruplar kendi servetlerini har vurup harman savurmadılar. Bunun yerine, biriktirdikleri serveti başkanlığını yaptıkları işletmelerin gelişimini daha da ilerletmek için kullandılar.

Weber'in kuramının özü, kapitalizmin ruhundaki tutumların dinden devşirildiğidir. Böyle bir görüşün gelişmesinde Hıristiyanlığın genelde kısmi bir rolü oldu, güdülenmenin esas gücü Protestanlık tarafından sağlandı -özellikle Protestanlığın bir çeşidi olan Püritenizm. İlk kapitalistlerin çoğu Püritendiler ve birçoğu Kalvinci görüşleri benimsemişlerdi. Weber, birtakım Kalvinci düsturların kapitalist ruhun doğrudan kaynağı olduklarını öne sürdü. Bu düsturlardan birisi insanın, Tanrı'nın yeryüzündeki vasıtası olduğu ve insanın *ehli hizmet* olarak bir memuriyette -Tanrı'ya daha büyük hamd-ü sena olması için bir meslekte- çalışmasının Kadiri Mutlak tarafından gerekli görüldüğü fikriydi.

Kalvinciliğin ikinci önemli bir yönü *mukadderat* fikriydi. Buna göre, sadece kaderleri öyle takdir edilmiş belli insanlar "seçilmişler" -yani ahirette cennete girecekler- arasındaydı. Kalvin'in öğretisinin özgün biçiminde ifade edildiği haliyle, bir insanın dünyada yapacağı hiçbir şey onun seçilmişlerden biri olup olmamasını değiştiremezdi; bu Tanrı tarafından önceden takdir ve tayin edilmişti. Ancak, bu inanç Kalvin'in izleyicileri arasında öylesine bir bunalıma sebep oldu ki, inananların, seçilmişliğin alameti sayılabilecek bazı işaretleri tanımalarına imkan sağlaması için daha sonra biraz değiştirildi.

Ehli hizmet olarak bir memuriyette çalışmadaki başarıyı gösteren maddi refah, bir kimsenin hakikaten seçilmişlerden olduğunun esas işareti haline geldi. Böylece, söz konusu fikirlerden etkilenmiş olan gruplar arasında ekonomik başarıya yönelik çok büyük bir güdülenme yaratıldı. Ancak bu güdülenmeye müminin gösterişsiz ve tutumlu bir hayat yaşama ihtiyacı eşlik etti. Püritenler sefahatın şer olduğuna inanmaktaydılar, dolayısıyla servet biriktirme güdüsü kasvetli ve gösterişsiz bir hayat tarzı ile birleşti.

İlk dönem girişimciler kendilerinin toplumda büyük değişikliklerin meydana gelişine yardımcı olduklarının çok az farkındaydılar; onlar her şeyin üstünde dinsel güdüler tarafından zorlanmış kişilerdi. Püritenlerin münzevi -yani nefsinden feragat eden- hayat tarzı sonunda çağdaş medeniyetin esas bir parçası haline geldi. Weber şöyle yazdı:

> Püriten ehli hizmet olarak bir memuriyette çalışmak istedi, biz ise böyle yapmak zorundayız. Çünkü asketizm, manastır hücrelerinden çıkarılıp günlük hayatın içine taşınınca ve dünyevi ahlakı kendi egemenliği altına almaya başlayınca, rolünü, çağdaş ekonomik düzenin muazzam evrenini yaratmada oynadı. .... Asketizm, dünyayı yeniden biçimlendirme işini yüklendiğinden ve kendi ülkülerini dünyada gerçekleştirmek istediğinden, maddi eşyalar insan hayatı üzerinde tarihin önceki hiçbir döneminde görülmemiş derecede giderek artan ve sonunda amansız hale gelen bir güç kazandı. ... Bir kimsenin kendi memuriyetindeki ödevi fikri, ölü dinsel inanışların hayaleti gibi yaşamlarımız içinde sinsi sinsi dolaşmaktadır. Memuriyetin yerine getirilmesi en yüksek manevi ve kültürel değerlerle ilişkilendirilemez olduğunda ya da, diğer yanda, ekonomik bir zorunluluk olarak hissedilmesi gerekmediğinde, birey onu

> haklı gösterme çabasını bütünüyle terk etmektedir. En gelişkin olduğu yerde, Birleşik Devletler'de, kendi dinsel ve ahlaki anlamlarından sıyrılmış servet arayışı kendine pür dünyevi tutkuların eşlik ettiği bir şey olmaya meyleder. (Weber 1976)

Weber'in kuramı birçok açıdan eleştirilmiştir. Örneğin, bazıları, onun "kapitalizmin ruhu" dediği görüşün, Kalvincilik işitilmeden çok önce, on ikinci yüzyıl ilk İtalyan tüccar kentlerinde görülebileceğini öne sürmüşlerdir. Diğerleri, onun Protestanlıkla bağlantılandırdığı "bir memuriyette çalışma" fikrinin Katolik inançlarında zaten mevcut olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine de Weber'in açıklamasının temel unsurları birçok kişi tarafından kabul edilmektedir ve onun geliştirdiği tez ilk kez dile getirildiği zamanki kadar çarpıcı ve aydınlatıcı olmayı sürdürmektedir. Eğer Weber'in tezi geçerli ise, çağdaş ekonomik ve toplumsal gelişme ilk bakışta bunlardan çok uzakta bir şeyden -bir dizi dinsel ülküden- çok kesin bir şekilde etkilenmiştir.

Weber'in kuramı, sosyolojide kuramsal düşünmenin birçok önemli ölçütünü karşılamaktadır.

1. Kuram, karşı -sezgicidir- sağduyunun iddiasını iflas ettirecek bir yorum önermektedir. Böylece kuram, kapsadığı meselelere taze bir bakış açısı geliştirmektedir. Weber'den önceki yazarların çoğu dinsel fikirlerin kapitalizmin kökeninde esaslı bir rol oynayabileceğini çok az düşünmüşlerdir.

2. Kuram, aksi halde bir bulmacaya dönen bir şeyden bir anlam çıkarmaktadır: Servet biriktirmek için büyük bir çaba gösterirken bireyler niçin tutumlu yaşamayı istesinler?

3. Kuram, kendilerini anlamak için geliştirilmiş olduğu durumların ötesine giden durumları açıklama kabiliyetindedir. Weber, sadece çağdaş kapitalizmin kökenlerini anlamaya çalıştığını vurguladı. Bununla birlikte, Püritenizmin aşıladıklarına paralel değerlerin diğer başarılı kapitalist gelişme durumlarında da sözkonusu olabileceği varsayılabilir.

4. İyi bir kuram sırf geçerli olan değil, aksine yeni fikirler doğurma ve daha ileri araştırma yapma ihtiyacını uyarma bakımlarından da *verimli* olandır. Daha sonraki çok büyük sayıdaki araştırma ve kuramsal çözümleme için bir başlama noktası oluşturmak suretiyle Weber'in kuramı bu bakımlardan da kesin olarak hayli başarılı olmuştur.

Dört kuramsal mesele

Weber'in çalışmasının diğer yönleri hakkındaki anlaşmazlıklarda olduğu gibi *Protestan Ahlâkı* hakkındaki tartışma da bugün devam etmektedir. Klasik düşünürler tarafından geliştirilen fikirler, 1. Bölümde tartışılan daha sonraki kuramsal bakış açıları da, uzlaşmazlıkları kışkırtmaya devam etmektedir.

Bu bakış açısı çatışmalarının dikkatimizi üzerine çektiği ve bazıları insan faaliyetlerini ve kurumlarını nasıl yorumlamamız gerektiğine ilişkin genel meselelerle ilgili olan birçok temel kuramsal açmaz-sürüp giden uzlaş-

mazlık ya da tartışma konuları bulunmaktadır. Burada bunlardan dördünü tartışacağız.

1. Bir açmaz *insan eylemi* ve *toplumsal yapı* ile ilgilidir. Mesele şudur: Biz yaratıcı insan aktörler kendi hayatımızın şartlarını ne oranda etkin bir şekilde denetliyoruz? Ya da yaptıklarımızın çoğu denetimimiz dışındaki genel toplumsal güçlerin bir sonucu mu? Bu mesele sosyologları her zaman bölmüştür ve bölmeye de devam etmektedir. Örneğin, Weber ve sembolik etkileşimciler insan davranışının faal ve yaratıcı unsurlarını vurgulamışlardır. Durkheim'ınki gibi, öteki yaklaşımlar ise toplumsal etkilerin eylemlerimiz üzerine kısıtlayıcılıklarını vurgulamaktadır.

2. İkinci bir kuramsal mesele toplumdaki *uzlaşma* ve *çatışma* ile ilgilidir. İşlevselcilik dahil olmak üzere sosyolojideki bazı görüşler, görmüş olduğumuz üzere, insan toplumlarının doğasında var olan düzen ve uyumu vurgulamaktadır. Bu görüşü benimseyenler süreklilik ve uzlaşmayı, her ne kadar süreklilik ve uzlaşma zaman içinde değişse bile toplumların en belirgin özellikleri olarak düşünmektedir. Diğer sosyologlar, öte yandan, toplumsal çatışmanın yaygınlığını önemle belirtmektedirler. Onlar, toplumu bölünmeler, gerilimler ve mücadelelerle dolu olarak görmektedirler. Onlara göre, insanların birbirleriyle çoğu kere dostane bir şekilde yaşadıklarını ileri sürmek yanılsamadır; açık karşı karşıya gelişler olmadığında bile bir zaman geldiğinde faal çatışmalara dönüşmeye aday derin çıkar farklılıkları var olmaya devam etmektedir.

3. Sosyolojinin ortodoks geleneklerinde üzerinde pek düşünülmemiş olmamakla birlikte göz ardı edilemeyecek olan üçüncü bir temel kuramsal mesele vardır. Bu, *toplumsal cinsiyet* hakkında tatmin edici bir anlayışı sosyolojik çözümleme içine nasıl katacağımız sorunudur. 1. Bölümde gördüğümüz üzere, sosyolojinin kurucu simalarının hepsi erkekti ve onlar yazılarında insanların toplumsal cinsiyet sahibi varlıklar olduklarıyla hiç ilgilenmediler. Yakın zamanlara kadar sosyoloji ile ilgilenen kadınlar bile (örneğin, 1 Bölümde, s.54'te Harriet Martineau hakkındaki kutuya bakın) büyük oranda göz ardı edildiler. İlk dönem erkek sosyologların çalışmalarında bireyler 'cinsiyetsiz' varlıklarmış gibi yer alırlar -onlar farklılaşmış kadın ve erkekler olmaktan çok soyut 'yapanlar'dır. Toplumsal cinsiyet meselelerini sosyolojideki daha yerleşik kuramsal düşünme biçimleri üzerinde ele almamıza yarayacak çok az şeyimiz olduğundan bu mesele bugün itibariyle kendileriyle güreşeceğimiz dört meselenin belki de en zor olanıdır.

Toplumsal cinsiyetle ilgili ana kuramsal ikilemlerden biri şu şekildedir: "toplumsal cinsiyeti" sosyolojik düşünceye genel bir kategori olarak mı katalım? Ya da, bunun yerine, toplumsal cinsiyet meselelerini, kadın ve erkeklerin farklı bağlamlarda davranışlarını etkileyen özel etkilere bölerek mi çözümlememiz gerekir? Bunu

başka bir şekilde de ifade edebiliriz: kimlikleri ve toplumsal davranışları ile ilgili olarak, bütün kültürlerde kadınları ve erkekleri ayıran özellikler var mı? Yoksa, toplumsal cinsiyet farklılıkları her zaman esas olarak toplumları bölen diğer farklılıklar (sınıf bölünmeleri gibi) temelinde mi açıklanmalı?

4. Dördüncü bir mesele öyle çok fazla insan davranışının ya da bir bütün olarak toplumun özellikleriyle değil, fakat *modern toplumsal gelişmenin* özellikleriyle ilgilidir. Mesele, modern toplumların kökeni ve doğasını etkileyen etkenlerin belirlenmesiyle ilgili olup, Marksist olmayan ve Marksist yaklaşımlar arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ikilem şu mesele üzerinde toplanmaktadır: Modern dünya ne oranda Marx'ın işaret ettiği ekonomik etkenler -özellikle kapitalist ekonomik girişim mekanizmaları- tarafından şekillendirilmiştir? Öte yanda, modern dönemdeki toplumsal gelişmeyi diğer etkenler (toplumsal, siyasal ve kültürel) ne oranda şekillendirmiştir? Bu dört mesele etrafındaki sorular sosyolojik kuram açısından öylesine temel sorulardır ki, bunlar hakkında geliştirilmiş farklı fikirleri biraz ayrıntılı olarak ele alacağız.

Yapı ve eylem

Durkheim'ın ve ondan beri birçok sosyologun peşine düştüğü büyük bir konu bizim üyesi olduğumuz toplumun eylemlerimiz üzerinde toplumsal **kısıtlar** icra ettiğidir.

Durkheim'ın görüşü 1. Bölüm, s. 46-50'de anlatıldı.

Durkheim, toplumun birey olarak kişinin üzerinde önceliğe sahip olduğunu öne sürdü. Toplum, bireysel eylemlerin toplamının çok daha ötesinde bir şeydir; toplum, maddi dünyadaki yapılarla karşılaştırılabilir bir 'peklik' ya da 'katılığa' sahiptir. Birçok kapısı olan bir oda içindeki bir kişiyi düşünün. Odanın yapısı kişinin yapabileceği olası faaliyetleri kısıtlar. Örneğin, duvarların ve kapıların yerleştirilme biçimi giriş ve çıkış yollarını belirler. Durkheim'a göre, toplumsal yapı da birey olarak yapabileceklerimize sınırlar koyarak bizim faaliyetlerimizi benzer bir şekilde kısıtlar. Odanın duvarları nasıl bizim dışımızda ise, toplumsal yapı da bizim 'dışımızda' bir şeydir.

Bu görüş açısı meşhur bir alıntıda Durkheim tarafından şu şekilde ifade edildi:

> Bir kardeş, koca veya vatandaş olarak yükümlülüklerimi yerine getirdiğimde, taahhütlerimin gereğini yaptığımda, yasada ve adetlerde tanımlanmış olan ve kendimin ve eylemlerimin dışında olan yükümlülüklerimi yerine getirmiş olurum. .... Benzer şekilde, mümin kendi dinsel yaşamının inanç ve uygulamalarını doğduğunda hazır halde bulur; eğer bu inançlar ve uygulamalar birey var olmadan önce var idiyseler, o zaman demektir ki, onlar bireyin dışında vardırlar. Düşüncelerimi dile getirmek için kullandığım işaretler sistemi, borcumu ödemek için kullandığım para sistemi, ticari ilişkilerimde yararlandığım kredi araçları, mesleğimde izlediğim uygulamalar vs-benim onları kullanmamadan bağımsız olarak işlerler. (Durkheim 1982)

Durkheim'ın dile getirdiği görüş tipinin pek çok bağlısı olmakla birlikte bu görüş aynı zamanda sert eleştirilere de uğramıştır. Eğer birçok bireysel eylemlerin bir bileşkesi değilse o zaman,

eleştirmenler sormakta, 'toplum' nedir? Bir grubu incelersek, kolektif bir varlık değil, sadece çeşitli şekillerde birbirleriyle etkileşen birçok birey görürüz. 'Toplum,' sadece, birbirleriyle ilişkilerinde düzenli tarzlarda davranan çok sayıdaki insandır. Eleştirmenlere göre (ki, sembolik etkileşimcilikten etkilenen çoğu sosyologu içermektedir; bu kuramsal yaklaşım 1. Bölüm, s. 56-9'da anlatıldı), insanlar olarak bir şeyi yapma sebeplerimiz vardır ve bizler kültürel anlamların nüfuz ettiği bir toplumsal dünyada yaşamaktayız. Onlara göre, toplumsal olgular kesin olarak 'şeyler' değil, bizim yaptıklarımıza verdiğimiz sembolik anlamlara bağlıdır. Bizler toplumun *yaratıkları* değil, onun *yaratıcıları*yız.

Değerlendirme

Bu anlaşmazlığın bütünüyle çözülmesi olası görünmüyor çünkü bu anlaşmazlık modern düşünürler insan davranışını düzenli bir şekilde açıklamaya başladıklarından beri vardır. Üstelik bu sadece sosyolojiyle sınırlı bir tartışma olmayıp toplum bilimlerinin bütün alanlarındaki bilginleri meşgul etmektedir. Hangi yaklaşımın daha doğru olduğuna bu kitapta okuduklarınızın ışığında siz karar vermelisiniz.

Yine de, iki görüş arasındaki farklılıklar abartılmış olabilir. Bunların her ikisi aynı anda doğru olamayacaklarsa da, aralarındaki bağlantıları oldukça kolay bir şekilde görebiliriz. Durkheim'ın görüşü bazı bakımlardan tamamen geçerli. Toplumsal kurumlar her hangi bir bireyin var olmasından önce gelirler. Nitekim, örneğin, Britanya'da var olan para sistemini ben icat etmedim. Eğer paranın satın alabileceği mal ve hizmetleri satın almak istersem, mevcut para sistemini kullanıp kullanmama konusunda da bir tercih hakkına sahip değilim. Kabul edilmiş diğer bütün toplumsal kurumlar gibi para sistemi de toplumun herhangi bir üyesinden bağımsız olarak vardır ve o bireyin faaliyetlerini kısıtlar.

Diğer yandan, fiziksel dünya bizim nasıl dışımızda ise toplumsal dünyanın da benzer şekilde bizim 'dışımızda' olduğunu varsaymak açıkça yanıltıcıdır. Çünkü, fiziksel dünya herhangi bir beşeri varlık hayatta olsun ya da olmasın var olmaya devam ederdi fakat aynı şeyi toplum için söylemek basitçe saçma bir şey olurdu. Tek tek düşünüldüklerinde toplum bireyin dışında olmakla birlikte, bütün bireyler birlikte düşünüldüğünde doğal olarak böyle olamaz.

Dahası, Durkheim'ın 'toplumsal olgu' dediği şeyler yaptığımız şeyleri belki kısıtlarsa da *belirlemez*. Bir günden diğerine varlık sürdürmek belki çok güçlük doğuracak olsa da, kesin kararlı olmam halinde, para kullanma-dan yaşamayı seçebilirdim. İnsani varlıklar olarak bizler tercihler yapmaktayız ve etrafımızdaki olaylara sadece edilgen bir şekilde tepki vermiyoruz. 'Yapı' ile 'eylem' yaklaşım-ları arasındaki boşluğu gidermenin yolu günlük faaliyetlerimiz esnasında toplumsal yapıyı *yaptığımızı ve tekrar yaptığımızı* kabul ve teslim etmektir. Örneğin, para sitemini kullanıyor olmam o sistemin varlığına küçük fakat gerekli bir katkı yapar. Şayet herkes, hatta insanların çoğunluğu, bir gün para kullanmamaya karar vermiş olsalardı, para sistemi çözülürdü.

1.Bölümde (s. 42) söz edildiği üzere, toplumsal yapıyı faal bir şekilde

yapıp, tekrar yapma sürecini çözümlemek için kullanışlı bir terim *yapılaşmadır*. Bu, yakın geçmişte benim (Anthony Giddens) sosyolojiye kattığım bir kavramdır. 'Yapı' ve 'eylem' ister istemez birbirleriyle bağlantılıdır. İnsanlar düzenli ve oldukça tahmin edilebilir bir şekilde davrandıkları ölçüde ve müddetçe toplumlar, topluluklar ve grupların yapısı vardır. Öte yandan, bireyler olarak her birimiz, toplumsal olarak yapılandırılmış çok büyük miktarda bilgiye sahip olduğumuz için 'eylem' olasıdır. Bunu en iyi açıklamanın yolu dil örneğine başvurmaktır. Var olabilmek için dilin toplumsal bakımdan yapılandırılmış olması gerekir -dil kullanımının her konuşmacının uyması gereken kuralları vardır. Söz, belli dilbilgisi kurallarını takip etmediğinde, bir kimsenin belli bir bağlamda söylediklerinin anlamı olmaz. Ancak, dilin yapısal özellikleri bireysel dil kullanıcıların uygulamada bu kuralları izlemeleri sayesinde vardır. Dil sürekli olarak yapılaşma sürecindedir.

Erving Goffman

Toplumsal etkileşim üzerine çalışan Erving Goffman ve diğer yazarlar (5. Bölümde tartışılmakta) bütün insanların çok bilgili eyleyenler olduklarını öne sürmekte oldukça haklılar. İnsani varlıklar olarak bizler her ne isek, büyük ölçüde, karmaşık bir adetler dizisi takip ettiğimiz için öyleyiz -örneğin sokakta birbirlerinin yanından geçerken yabancı kişilerin dikkat ettiği merasimler. Öte yandan, bu bilgi yeteneğimizi eylemlerimize uyguladığımızda, kendilerini kaynak olarak kullandığımız kurallara ve adetlere güç ve içerik katmaktayız. Yapılaşma, yazarın 'yapının ikiliği' dediği şeyi her zaman varsayar. Bu demektir ki, bütün toplumsal eylemler yapının var oluşunu varsayar. Fakat aynı zamanda, yapı da eylemi varsayar çünkü yapı insan davranışının düzenliliklerine dayanır.

Uzlaşma ve çatışma

Uzlaşma ve *çatışma* görüşlerini karşı karşıya getirirken de Durkheim'la başlamakta yarar var. Durkheim, toplumu birbirlerine bağımlı parçalar olarak görür. Aslında, işlevselci düşünürlerin çoğu için toplum çark gibi dişleri birbirine girmiş *parçalardan oluşan bütünleşmiş bir bünyedir*. Bu, Durkheim'ın 'toplumsal olguların' kısıtlayıcı, 'haricilik' özelliğine yaptığı vurguyla uyum içindedir. Fakat burada-ki benzetme bir binanın duvarlarıyla değil, insan bedeninin fizyolojisiyledir.

Beden, her biri canlı varlığın devam eden yaşamını sürdürmeye katkıda bulunan uzmanlaşmış çeşitli parçalardan (beyin, kalp, akciğerler, karaciğer v.s.) oluşur. Bu parçalar ister istemez birbirleriyle uyum içinde çalışırlar; eğer çalışmazlarsa canlı varlığın yaşamı

tehlikededir. Durkheim'a göre, aynı şey toplum için de söz konusudur. Bir toplumun zaman içinde sürüp giden bir varlığa sahip olabilmesi için onun uzmanlaşmış kurumlarının (siyasal sistem, din, aile ve öğretim sistemi gibi) birbirleriyle uyumlu çalışmaları gerekir. Toplumun devamı böylece işbirliğine dayanır ki, bu da onun üyeleri arasında temel değerler konusunda genel bir uzlaşma ya da anlaşmayı varsayar.

Daha çok çatışma üzerine odaklaşanların çok farklı bir görüşleri vardır. Onlara kılavuzluk eden varsayımlar Marx'ın sınıf çatışması hakkındaki görüşleri örnek alınmak suretiyle kolayca ortaya konabilir.

Marx'ın sınıf çatışması hakkındaki açıklaması. 1.Bölüm, s. 50-52'de tartışılmaktadır.

Marx'a göre, toplumlar, kaynakları eşit olmayan sınıflara bölünmüş haldedirler. Böyle belirgin eşitsizler var olduğundan, toplumsal sistemin 'içine inşa edilmiş' çıkar bölünmeleri vardır. Bu çıkar çatışmaları bir noktaya gelindiğinde faal değişmeye patlak verirler. Bu görüşten etkilenenlerin hepsi Marx'ın üzerinde durduğu kadar sınıf üzerinde durmaz; çatışmayı ilerletmede öteki bölünmelerin de önemli oldukları kabul edilir -örneğin, ırk grupları ya da siyasal hizipler arasındaki bölünmeler. Toplum, hangi çatışma gruplarının diğerlerinden daha güçlü oldukları bir yana, esas olarak *gerilimle dolu* olarak görülmektedir; en istikrarlı toplumsal sistemler bile birbirlerinin hasmı olan gruplaşmaların huzursuz bir dengesini temsil eder.

Değerlendirme

Yapı ve eylem meselesinde olduğu gibi bu kuramsal tartışmanın da bütünüyle bir çözüme kavuşması olası değildir. Yine de, uzlaşma ve çatışma görüşleri arasındaki farklılık olduğundan daha büyük görünmektedir. Bu iki görüş bütünüyle uzlaştırılamaz değildir. Bütün toplumlarda değerler konusunda olasılıkla genel bir uzlaşma var olmalıdır ve bütün toplumlarda kesin olarak çatışma da vardır.

Dahası, sosyolojik çözümlemenin genel bir kuralı olarak toplumsal sistem içinde uzlaşma ile çatışma *arasındaki* bağlantıları her zaman incelememiz gerekir. Farklı grupların sahip oldukları değerler ve bu grupların üyelerinin peşinden koştukları amaçlar çoğu halde ortak ve muhalif çıkarların bir karışımını yansıtır. Örneğin, Marx'ın sınıf çatışmasını resmetmesinde bile, farklı sınıflar birbirlerine hasım oldukları kadar bazı ortak çıkarları da paylaşırlar. Nitekim, işçiler ücretlerini sağlamak için kapitalistlere dayandıkları gibi kapitalistler de kendi işletmelerinde çalışmaları için belli bir işgücüne dayanırlar. Bu ortamlarda açık çatışma sürekli değildir; aksine, bazen her iki tarafın ortak yanları farklılıklarını aşar, bazı durumlarda ise aksi durum söz konusudur.

Çatışma ve uzlaşma arasındaki karşılıklı ilişkileri çözümlemeye yardımcı olan işe yarar bir kavram **ideoloji**dir -daha az güçlü grupların zararına olarak daha güçlü grupların kendi konumlarını emniyete almaya yardımcı olan değerler ve inançlar. Güç, ideoloji ve çatışma her zaman yakından bağlantılıdır. Birçok çatışma, getirdiği mükafatlar nedeniyle, güç *hakkındadır*. Gücün fazlasına sahip olanlar kendi egemenliklerini elde tutmak için esas olarak ideolojinin etkisine dayanabilirler, fakat gerekli

olduğunda genellikle güç kullanmaya da muktedirdirler. Örneğin, feodal dönemlerde aristokratik düzen azınlık bir grup insanın "yönetmek için doğdukları" inancı tarafından desteklendi; fakat aristokratik yöneticiler kendi güçlerine karşı çıkmaya cesaret edenlere karşı sık sık şiddet kullanımına da başvurdular.

Toplumsal cinsiyet meselesi

Toplumsal cinsiyet meselesi modern sosyolojinin çerçevesini kuran büyük simaların yazılarında çok nadiren merkezi bir yer işgal eder. Ancak, toplumsal cinsiyet meselesine temas ettikleri birkaç paragraf temel bir kuramsal ikilemin ana hatlarını ortaya koymamıza yardımcı olacak mahiyettedir bu paragraflarda ikilemi çözmeyi denememize yardımcı olacak çok az şey olsa bile. Bu ikilemi en iyi arada sırada Durkheim'ın yazılarında beliren bir konuyu, Marx'ı yazılarında belirenle karşı karşıya getirerek betimleyebilitiz. İntihar tartışmasının bir yerinde Durkheim, kadın "çok daha büyük oranda doğanın bir ürünü" iken erkeğin "hemen neredeyse bütünüyle toplumun ürünü" olduğunu kaydeder. Bu gözlemlerini genişletirken erkek hakkında şöyle der: "Eşininkiler daha çok doğrudan kendi organizmasından etkilenmiş iken, onun zevklerinin, isteklerinin, mizacının büyük ölçüde kolektif bir kökeni vardır. Bu nedenle onun ihtiyaçları eşininkilerden oldukça farklıdır" (1952). Başka bir deyişle, kadınların ve erkeklerin farklı kimlikleri, zevkleri ve eğilimleri vardır çünkü kadınlar daha az toplumsallaşmışlardır ve doğaya "erkeklerden daha yakındırlar".

Bugün kimse bu tarzda ifade edilmiş bir fikri kabul etmez. Kadın kimliği de erkeklerinki kadar toplumsallaşma tarafından şekillendirilmektedir. Yine de, biraz değişiklik yapıldığında, Durkheim'ın iddiası toplumsal cinsiyetin oluşumu hakkında olanaklı bir görüşü temsil eder. Bu, toplumsal cinsiyet farklılıklarının esas olarak erkek ile kadın arasındaki biyolojik olarak belli farklılıklara dayandığıdır. Böyle bir görüş ister istemez toplumsal cinsiyet farklılıklarının doğuştan geldiğine inanmak değildir. Aksine, kadının toplumsal konumu ve kimliğinin esasen üreme ve çocuk yetiştirmeye katılımıyla şekillendirildiğini varsayar. Eğer bu görüş doğru ise, toplumsal cinsiyet farklılıkları bütün toplumlarda derin bir şekilde yerleşmiştir. Kadınlar ile erkekler arasındaki güç farklılıkları erkekler siyaset, çalışma ve savaşın 'kamusal' alanlarında faal iken, kadınların çocuk doğurması ve asıl çocuk bakıcıları olmaları olgusunu yansıtmaktadır.

Marx'ın görüşünün bu görüşle arası aslında açıktır. Marx açısından erkekler ile kadınlar arasındaki güç ve statü farklılıkları esas olarak başka bölünmeleri yansıtır -onun gözünde, sınıf bölünmelerini. Ona göre, ilk insan toplumlarında ne toplumsal cinsiyet farklılıkları ne de sınıf farklılıkları vardır. Erkelerin kadın üzerindeki güçleri sınıf bölünmeleri ortaya çıktıktan sonra meydana geldi. Evlilik kurumu aracılığıyla kadın, erkeklerin sahip oldukları "özel mülkün" bir biçimi haline geldiler. Sınıf farklılıklarının üstesinden gelindiğinde kadınlar erkeklere olan esaretlerinden kurtulacaklardır. Yine, bu çözümlemeyi de bugün

çok az kişi kabul ederdi fakat daha genelleyerek bu görüşü çok daha kabul edilebilir bir görüş haline getirebiliriz. Sınıf, erkekler ve kadınların davranışını etkileyen toplumsal bölünmeleri şekillendiren tek etken değildir. Diğer etkenler etnik farklılıklar ve kültürel art alanı içerir. Örneğin, bir azınlık grubundaki kadın-ların (diyelim, Birleşik Devletlerdeki siyahların) aynı azınlık grubundaki erkekler ile çoğunluk grubundaki kadınlarla (yani beyaz kadınlar) oldu-ğundan daha fazla ortak yanları olduğu öne sürülebilirdi. Ya da, belli bir kültürden gelen kadınlar (küçük bir avcı ve toplayıcı toplum kültüründen gibi) o kültürden gelen erkekle ile bir sanayi toplumundaki kadınlarla paylaştıkların-dan daha fazla ortak özellikler payla-şıyor olabilirler.

Geçen otuz ila kırk yılda kadın hareketinin yükselişi sosyoloji ve diğer disiplinlerde köktenci değişmeleri tahrik etti. Feminizm, hem sosyolojik kuram ve yöntemde hem de sosyolojinin kendi konusu içinde algılanan erkek yanlılığına karşı geniş tabanlı bir saldırı başlattı. Sadece sosyolojideki erkek hakimiyetine meydan okunmakla kalmayıp aynı zamanda disiplinin kendisini kapsamlı bir şekilde -hem sosyolojinin özünü oluşturan soruların hem de bunları kuşatan tartışmaların sunulma biçiminin- yeniden inşa edilmesi yönünde çağrılar yapıldı.

Sosyolojideki feminist bakış açısı toplumsal dünyayı çözümlemede toplumsal cinsiyetin merkeziliğini vurgular. Feminist görüş açılarının çeşitliliği genel ifadelerde bulunmayı güçleştirmekle birlikte, çoğu feministin bilginin bütünüyle cinsiyet ve toplumsal cinsiyetle ilgili olduğunu kabul ettiklerini emin olarak söyleyebiliriz. Erkekler ve kadınların farklı deneyimleri olduğundan ve dünyayı farklı bakış açılarından gördüklerinden, onlar dünya anlayışlarını da özdeş şekillerde inşa etmemektedir. Feministler, sık sık geleneksel sosyolojik kuramı bilginin 'toplumsal cinsiyetleştirilmiş' doğasını inkar veya göz ardı etmekle ve bunun yerine erkek-egemen toplumsal dünya algıları yansıtmakla itham ederler. Onlara göre, erkekler geleneksel olarak toplumda güç ve yetki konumlarını işgal etmişlerdir ve kendi imtiyazlı rollerini sürdürmekte çıkarları bulunmaktadır. Bu şartlar altında, toplumsal cinsiyetleştirilmiş bilgi, kurulu toplumsal düzenlemeleri devam ettirmek ve erkek egemenliğini meşrulaştırmakta yaşamsal bir güç haline gelir.

Feminizm yaklaşımları daha ayrıntılı olarak 12. Bölümde, "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet", s. 516-24'de tartışılmaktadır.

Bazı feminist yazarlar 'erkekler' ya da 'kadınların' kendilerine has çıkar veya özellikleri olan gruplar olduğunu varsaymanın yanlış olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu yazarların birçoğu, Judith Butler (1999) gibi, postmodern düşünceden -ki aşağıda (bakınız s. 152-54) daha ayrıntılı olarak tartışılmaktadır- etkilenmişlerdir. Butler'a göre, toplumsal cinsiyet sabit değil, akışkan bir kategoridir ve insanların oldukları şeyden çok yaptıkları şeyde sergilenir. Eğer, Butler'ın iddia ettiği gibi (2004), toplumsal cinsiyet 'yapılan' bir şey ise, o zaman bir grup insan onu başka bir grup insan üzerinde güç uygulamak için kullanıldığında, o 'yapmamak' için savaşmamamız gereken bir şeydir aynı zamanda. Judith Butler'ın çalışması ve eşcinsel kuramı üzerindeki etkisi 12. Bölüm, s. 504'de daha ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

Judith Butler

Benzer konular Susan Faludi tarafından da ele alınmıştır. Erkeklik üzerine çalışması *Dimdik* (Stiffed) (1999)'te Faludi erkeğin bütün alanlarda egemen olduğu fikrinin bir efsane olduğunu ileri sürmektedir. Aksine, erkeklerin sahip olduğu ve yönettiği varsayılan dünyada bugün bir erkeklik bunalımı vardır. Bazı erkek grupları yine kendilerinden emin ve işleri denetim altında tuttuklarını hissederken diğer birçoğu kendilerini kenara itilmiş ve öz-saygılarını yitirmiş halde bulmaktadır. En azından bazı kadınların göstermiş olduğu başarı, bu nedenin parçalarından olsa da çalışma hayatının doğasındaki değişmeler de nedenler arasında yer almaktadır. Örneğin, bilgi teknolojilerinin etkisi birçok az kalifiye erkeği toplumun ihtiyacı olmaktan çıkarmıştır.

"Erkeklik Bunalımı" öğretimle ilişkili olarak s. 760-1'te tartışılmaktadır.

Değerlendirme

Bu üçüncü ikilemde yer alan meseleler çok önemli olup, feminist yazarların sosyolojiye meydan okuyuşları ile doğrudan ilgilidir. Geçmişte sosyolojik çözümlemenin önemli bir kısmının kadınları ya göz ardı ettiği ya da kadın kimliğini ve davranışını çok yetersiz yorumlarla ele aldığı iddiasına kimse ciddi olarak karşı çıkamaz. Geçen yirmi yıl süresince sosyolojide kadın üzerine yapılan bütün yeni çalışmalara rağmen, kadınların ayırt edici faaliyet ve tasalarının yeterince incelenmediği birçok alan bulunmaktadır. Fakat, "kadın çalışmasını sosyolojinin içine taşımak" kendi içinde ve kendi başına toplumsal cinsiyet meseleleri ile başa çıkma ile aynı şey değildir çünkü toplumsal cinsiyet kadın *ile* erkek kimlikleri ve davranışları arasındaki ilişkiyle ilgilenir. Şimdilik, diğer sosyolojik kavramlar (sınıf, etniklik, kültürel arka plan v.s.) marifetiyle toplumsal cinsiyet farklılıklarının ne kadar aydınlatılabileceği ya da, aksine, diğer toplumsal bölünmelerin toplumsal cinsiyet farklılıklarıyla açıklanmaya ne kadar ihtiyaçları olduğu açık bir soru olarak bırakılmak zorundadır. Gelecekte sosyolojinin açıklama getirme ödevlerinin büyüklerinde bazıları bu ikilemle etkin bir şekilde başa çıkmasına bağlı olacaktır.

Modern dünyanın biçimlenmesi

Marxist bakışaçısı

Marx'ın yazıları sosyolojik çözümlemeye çok güçlü bir meydan okumadır ki, bu göz ardı edilmemiştir. Marx'ın kendi zamanından bugüne, birçok sosyolojik tartışma onun modern toplumların gelişmesi hakkındaki fikirlerine odaklanmıştır. Daha önce anıldığı üzere, Marx, modern toplumları *kapitalci* olarak görür. Modern dönemdeki toplumsal değişmenin arkasında yatan itici güdü kapitalist üretimin ayrılmaz bir parçası olan sürekli ekonomik dönüşüm yönündeki baskıdır. Kapitalizm önceki ekonomik

sistemlerin herhangi birinden çok daha dinamik bir ekonomik sistemdir. Mallarını tüketicilere satmak için kapitalistler birbirleriyle rekabet etmekte ve rekabetçi bir piyasada varlık sürdürebilmek için de şirketler kendi mallarını olabildiğince ucuza ve etkin bir şekilde üretmek zorundadır. Bu, sürekli teknolojik yenilik yapmaya sürüklemektedir çünkü belli bir üretim sürecinde kullanılan teknolojinin etkinliğini artırmak şirketlerin rakipleri karşısında bir parça güvenli bir konum edinmelerinin bir yoludur.

İçinde malları satmak, ucuz hammaddeleri elde etmek ve ucuz işgücünden faydalanmak için yeni pazarlar arama yönünde çok güçlü dürtüler de vardır. Bu nedenle kapitalizm, Marx'a göre, durmak bilmeksizin genişleyen, dışarıya doğru hücum eden bir sistemdir. Batı sanayinin yayılmasını Marx böyle açıklar.

Marx'ın kapitalizmin etkisi hakkındaki yorumu birçok destekçi buldu ve sonraki yazarlar onun yazdıklarını önemli ölçüde zarifleştirdiler. Diğer yandan, sayısız eleştirmen modern dünyayı şekillendiren etkiler konusunda alternatif çözümlemeler ortaya koyarak onun görüşlerini çürütmeye giriştiler. Örtük olarak herkes bugün içinde yaşadığımız dünyanın şekillenmesinde kapitalizmin bir payı *olmuş* olduğunu kabul etmektedir. Fakat, diğer sosyologlar Marx'ın pür *ekonomik* etkenlerin değişme üretmedeki etkisini abarttığını ve modern toplumsal gelişmede kapitalizmin Marx'ın ileri sürdüğünden *daha az bir merkezi* öneme sahip olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu yazarların çoğu, Marx'ın, sosyalist bir sistemin sonunda kapitalizmin yerini alacağı inancını da şüphe ile karşılamışlardır.

1989'u izleyen yıllarda Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da komünizmin hızlı çöküşü birçok kişiyi Marxist düşüncede 'bunalım'dan söz etmeye sevk etti ki, bu durum Marksizm eleştirmenlerinin şüphelerini haklı çıkarır göründü (Gamble 1999). Her ne kadar Batılı Marksistlerin çoğu "fiilen mevcut sosyalizm" diye tarif ettikleri Rusya ve başka yerlerdeki sosyalizmi uzun süredir reddetmiş olmakla birlikte, dünyanın geniş bir bölgesinin resmi ideolojisi olarak Marksizm'in varlığını sürdürmesi Batılı Marksistlere, kapitalizmin seçeneklerinin var olduğunun bir kanıtını sağlamaktaydı.

Weber'in görüşü

Marx'ın en eski ve en sert eleştiricilerinden biri Max Weber'di.

Weber'in çalışması 1 Bölüm, 'Sosyoloji Nedir', s. 52-54'dea anlatıldı.

Weber'in yazıları, aslında, "Marx'ın hayaleti" -yani onun bıraktığı entelektüel miras- ile ömür buyu süren bir mücadele olarak tanımlanmıştır. Weber'in geliştirdiği alternatif bakış bugün de önemli olmaya devam etmektedir. Ona göre, ekonomik olmayan etkenler modern toplumsal gelişmede anahtar bir rol oynamışlardır. Bu soru aslında *Protestan Ahlâkı*'nın ana noktalarından biridir. Dinsel değerler -özellikle Püritenlikle bağlantılı olanlar- kapitalist bir görüş yaratmada temel öneme sahiptiler. Bu kapitalist görüş Marx'ın zannettiği gibi ekonomik değişmelerden ortaya çıkmadı.

Weber'in modern toplumların doğası ve Batılı yaşam biçimlerinin dünya üzerinde yayılma sebepleri hakkındaki anlayışı Marx'ın anlayışıyla esasen terstir. Weber'e göre, kapitalizm -ekonomik girişimi örgütlemenin müs-

takil bir yolu -modern dönemde toplumsal gelişmeyi şekillendiren başlıca etkenlerden biridir. Kapitalist ekonomik işleyişlerin altını destekleyen ve bu mekanizmaların kendilerinden daha temel öneme sahip olan unsurlar *bilim* ve *bürokrasi*dir. Bilim, modern teknolojiyi şekillendirmiştir ve gelecekteki herhangi bir sosyalist toplumda da böyle yapmaya herhalde devam edecektir. Bürokrasi çok sayıda insanı

Değerlendirme

Modern toplumlar hakkındaki hangi yorum, Marx'tan ya da Weber'den çıkarılan, doğrudur? Bilginler bu konuda da bölünmüştür. Aşağıdaki kutu bu farklılıkların bazılarını sıralamaktadır. (Her bir taraftar topluluğu arasında çeşitlenmeler olduğunu ve dolayısıyla belirtilen noktaları her kuramcının kabul etmeyeceğini hatırlamak gerekir.)

Marx ile Weber'in karşılaştırılması

Marxist fikirlerin ana hatları

1. Modern gelişmenin ana dinamiği kapitalist ekonomik işleyişlerin genişlemesidir.

2. Modern toplumlar kendi doğalarına temel teşkil eden sınıf eşitsizlikleri ile bölünmüş haldedirler.

3. Başlıca güç bölünmeleri, erkek ve kadınların farklılaşmış konumlarını etkileyenler gibi, son kertede ekonomik eşitsizliklerden kaynaklanır.

4. Bugün bizim bildiğimiz şekli ile modern toplumlar (kapitalist toplumlar) geçici tiplerdirbunların gelecekte radikal bir biçimde yeniden örgütlenmelerini bekleyebiliriz. Şu veya bu tür bir sosyalizm sonunda kapitalizmin yerini alacak.

5. Batı etkisinin dünya ölçeğinde yayılması esas olarak kapitalist girişimin genişlemeci eğilimlerinin bir sonucudur.

Weberci fikirlerin ana hatları

1. Modern gelişmenin ana dinamiği üretimin ussallaşmasıdır.

2. Sınıf, modern toplumdaki birçok eşitsizlik tiplerinden -erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlikler gibi- biridir.

3. Ekonomik sistemdeki güç öteki güç kaynaklarından ayrılabilir. Örneğin, erkek-kadın toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ekonomik etkenlere dayanılarak açıklanamaz.

4. Hayatın bütün alanlarında ussallaşma gelecekte daha da ilerlemek zorundadır. Bütün modern toplumlar aynı temel toplumsal ve ekonomik örgütlenme tarzlarına bağımlıdırlar.

5. Batı'nın küresel etkisi üstün askeri gücü ile birlikte sınai kaynaklar üzerindeki egemenliğinden gelmektedir.

etkin bir şekilde örgütlemenin başlıca yoludur ve bu nedenle kaçınılmaz olarak ekonomik ve siyasal büyüme ile birlikte genişlemektedir. Weber, bilim, modern teknoloji ve bürokrasinin gelişmesine toptan 'ussallaşma' olarak işaret eder. Ussallaşma, toplumsal ve ekonomik hayatı teknik bilgi temelinde etkinlik ilkelerine göre düzenlemek demektir.

Marksist ve Weberci görüşler arasındaki karşıtlık sosyolojinin birçok alanını etkilemektedir. Bu görüş farklılıkları sadece sanayileşmiş toplumların doğasını nasıl çözümleyeceğimizi değil, daha az gelişmiş toplumlar hakkındaki görüşümüzü de etkilemektedir. Ek olarak, bu iki bakış açısı farklı siyasal duruşlarla da bağlantılıdır; sol kanatta duran yazarlar genel olarak

Marksist, liberaller ve muhafazakarlar ise Weberci görüşleri benimserler. Yine de, bu ikilemin ilgilendiği etkenler, diğer ikilemlerin ilgilendiklerinden daha fazla olarak, doğrudan deneysel doğası olan etkenlerdir. Modern ve daha az gelişmiş toplumların evrimleşme yolları üzerine olgusal incelemeler değişme örüntülerinin bu görüşlerden hangisine daha fazla uyduğunu belirlememize yardımcı olur.

Yeni sosyoloji kuramları

Modern dünyanın nasıl şekillendirilmiş olduğuna dair yukarıda belirtilen ikilemler bugün de önemli olmakla birlikte yeni kuramcılar Marx'tan ve Weber'den daha ileriye gitmeyi denemişlerdir. Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşüyle birlikte modern dünyayı anlamak bakımından Marx'ın fikirleri bazılarının bir zamanlar düşündüğünden daha az geçerli görünmektedir, her ne kadar birçok bilgin modern dünyanın karşısına çıkan sosyolojik sorularla başa çıkmak için ana hatlarıyla Marksist yaklaşımlar kullanmaya devam ediyor olsalar bile (Gamble 1999).

Bazıları eskiden Marksist olan diğer sosyologlar Marx'ı bütünüyle hesaptan düşmektedir. Onlar, Marx'ın tarihin genel örüntülerini bulmaya kalkışmasının başarısızlığa mahkum bir girişim olduğuna inanmaktalar. *Postmodernizmle* bağlantılı bu düşünürlere göre, sosyologlar Marx ve Weber'in geliştirmeye çalıştığı türden kuramlar -yani, toplumsal değişmenin genel bir yorumu- geliştirmeyi artık bırakmalıdır.

Postmodernizm

Postmodernizm düşüncesini savunanlar, klasik düşünürlerin tarihin bir şekli olduğu, yani tarihin 'bir yere gittiği' ve ilerlemeye götürdüğü düşüncesinden esinlendiklerini ve bu fikrin şimdi artık çökmüş olduğunu ileri sürmektedirler. Artık bir anlam ifade eden "büyük anlatılar" ya da **meta-anlatılar** -yani kapsayıcı tarih ve toplum kavrayışları- yoktur (Lyotard 1985). Savunulabilecek genel bir ilerleme fikri olmadığı gibi tarih diye bir şey de yoktur. Postmodern dünyanın istikameti, Marx'ın ümit ettiği gibi, sosyalist olmak değildir. Aksine, postmodern dünya, üzerinde medyanın egemen olduğu ve bizi geçmişimizin 'dışına çıkaran' bir dünyadır. Postmodern dünya oldukça çoğulcu ve çeşitlidir. Sayısız film, video, televizyon programı ve web sitelerinde imajlar dünya ölçeğinde dolaşmaktadır. Pek çok fikir ve değer ile ilişki kurmaktayız fakat bunların bizim yaşadığımız yerlerin tarihi ya da bizim kişisel tarihlerimizle çok az bağı vardır. Her şey hiç durmaksızın akışkan görünmektedir. Bir grup yazar bu durumu şöyle dile getirmiştir:

> Bizim dünyamız yeniden yapılıyor. Kitlesel üretim, kitlesel tüketici, büyük şehir, baba devlet, yayılmış bahçedeki ev ve ulus-devlet düşüşte: esneklik, çeşitlilik, farklılık, hareketlilik, iletişim ve adem-i merkezileşme yükselişte. Bu süreçte bizim kendi kimliklerimiz, öz-benlik anlayışımız, kendi öznelliğimiz dönüştü-rülmekte. Yeni bir döneme geçmekteyiz. (Hall ve diğ. 1988)

Postmodernliğin önemli yazarlarından biri Fransız yazar Jean Baudrillard'dır (onun çalışması 15. Bölüm, 'Medya', s. 648-9'da tartışılmaktadır). Baudrillard, elektronik medyanın bizim geçmişimizle olan ilişkimizi tahrip ettiğine ve karma karışık, boş bir dünya yarattığına inanmaktadır. O, yaşamının daha başlarında Marx'tan güçlü bir şekilde etkilenmiş biriydi. Ancak, şimdi,

elektronik iletişimin ve kitlesel medyanın yayılmasının toplumu ekonomik güçlerin biçimlendirdiği şeklindeki Marksist teoremi tersine çevirdiğini öne sürmektedir. Ekonomik güçler yerine toplumsal yaşamı her şeyin üstünde işaretler ve imajlar etkilemektedir.

Baudrillard, medya egemenliğindeki bir çağda anlamın, TV programlarında olduğu gibi, imajların akışıyla yaratıldığını söyler. Bizim dünyamızın çoğu bir tür yap-inan evreni haline gelmiştir; bu evren içinde bizler gerçek kişilere ve yerlere değil, medya imajlarına tepki vermekteyiz. Nitekim 1997'de Galler Prensesi Diana öldüğünde sadece Britanya'da değil, dünyanın her tarafında büyük bir kederlenme vardı. Ancak insanlar gerçek bir kişinin yasını mı tutuyorlardı? Baudrillard buna hayır, diyecekti. Çoğu insan için Diana medya yoluyla mevcuttu. Diana'nın ölümü insanların gerçek yaşamda gerçek birinin ölümünü tecrübe etmesi olayından çok, dizi filmde meydana gelen bir olay gibiydi. Baudrillard buna "yaşamın TV içine çözülmesi" demektedir

Jean Baudrillard

Michel Foucault

Her ne kadar kendisine postmodernist demese de Michel Foucault (1926-1984) çok büyük oranda postmodernist düşünceden yararlandı. Çalışmalarında bizim modern dünyamızdaki anlayışı, önceki dönemlerdeki anlayıştan ayıran değişmeleri göstermeye çalıştı. Suç, beden, delilik ve cinsellik üzerine yazılarında Foucault toplumsal nüfusun denetlenmesi ve gözetlenmesinde giderek artan bir rol oynamış olan hapishaneler, hastaneler ve okullar gibi modern kurumların or-

Michel Foucault

taya çıkışını inceledi. Bireysel özgürlük hakkındaki Aydınlanma fikirlerinin disiplin ve gözetlemeyle ilgili bir "başka yönü"nün de olduğunu göstermeyi istedi. Foucault, modern örgütsel sistemlerle alakalı olarak güç, ideoloji ve söylem arasındaki ilişkiler hakkında önemli fikirler geliştirdi.

Gücün, yani bireyler ve grupların başkalarına karşı olarak kendi amaçlarına nasıl ulaştıklarının incelenmesi, sosyolojide temel bir önem taşır. Klasik düşünürler arasında Marx ve Weber güç konusuna özel bir önem verdiler: Foucault onların öncülüğünü yaptıkları bazı düşünceleri sürdürdü. Onun, toplumda güç ve denetleme hakkındaki düşüncelerinde söylemin rolü merkezi bir yer işgal eder. O, söylem kavramını, belli bir nesne hakkında ortak sayıltılar tarafından bir araya getirilmiş konuşma ve düşünme yollarına göndermede bulunmak için kullanmaktadır. Foucault, ortaçağlardan günümüze gelinceye kadar, örneğin, delilik söyleminin çarpıcı bir şekilde nasıl değişmiş olduğunu gösterdi. Örneğin, ortaçağlarda deliler genel olarak zararsız olarak düşünülmekteydiler; hatta bazıları onların Tanrı vergisi bazı özel algılama 'yetenekleri' olabileceğini düşünmekteydi. Modern toplumlarda ise 'delilik' hastalık ve tedaviyi vurgulayan tıbbileştirilmiş bir söylem tarafından şekillendirilmiştir. Bu tıbbileştirilmiş söylem oldukça gelişmiş ve nüfuzlu bir doktorlar, tıp uzmanları, hastaneler, meslek elemanları dernekleri ve tıp dergileri ağı tarafından desteklenmekte ve sürdürülmektedir.

Foucault'nun çalışması biraz ayrıntılı olarak 8. Bölüm, 'Sağlık, Hastalık ve Engellilik', s. 302'de tartışılmaktadır.

Foucault'ya göre, söylem aracılığıyla çalışarak güç, halkın suç, delilik ve cinsellik gibi olgulara yönelik tutumlarını şekillendirir. Güç veya yetki sahiplerince tesis edilen uzman söylemlerine çoğu halde sadece rakip uzman söylemlerince karşı çıkılabilir. Bu yolla, söylemler alternatif düşünme ve konuşma yollarını kısıtlamak için güçlü bir araç olarak kullanılabilirler. Foucault'nun yazılarında öne çıkan temalardan biri güç ve bilginin gözetleme, yaptırım ve disiplin teknolojileri ile nasıl birbirlerine bağlı olduklarıdır.

Foucault'nun toplumsal kurama köktenci yeni yaklaşımı bilimsel bilginin doğası hakkındaki genel uzlaşmaya karşı durmaktadır. Onun eski çalışmalarının birçoğunun niteliği olan bu yaklaşım, Foucault'nun 'arkeolojisi' olarak bilinir olmuştur. Aşina olunanlara bakarak aşina olunmayandan bir anam çıkarmaya çalışan diğer sosyal bilimcilerin aksine Foucault, ters yönde işe koyuldu: geçmişi kazarak aşina olunandan bir anlam çıkarmak. Foucault büyük bir gayretle bugüne saldırdı -**aşina** olundukları için büyük ölçüde görünmez olan kabul görmüş kavramlara, inançlara ve yapılara. O, örneğin, 'cinsellik' kavramının her zaman var olmayıp, toplumsal değişme süreçleri aracılığıyla yaratılmış olduğunu inceledi. Benzer yorumlar günümüzün normal ve sapkın faaliyet, akıllılık ve delilik gibi anlayışları için de yapılabilir. Foucault, bizim şimdiki inanç ve uygulamalarımızın ardında yatan sayıltıları açık kılmaya ve kendisine geçmişten uzanarak şimdiyi 'görünür' kılmaya gayret etti. Ancak, toplum, toplumsal gelişme ve modernlik hakkında genel kuramlara sahip olamayız, sadece onların parçalarını anlayabiliriz.

Dört çağdaş sosyolog

Pek çok düşünür Michel Foucault'dan etkilenmiştir. Kitle iletişimin ortaya çıkışının damgasını vurduğu bir toplumda, gözetleme -davranışlarını denetlemek için insanlar hakkındaki bilginin elde tutulması- her an mevcut haldedir. Çoğu toplum kuramcısı bilgi teknolojisi ve yeni iletişim sistemlerinin, diğer teknolojik değişikliklerle birlikte olarak, hepimiz için büyük toplumsal dönüşümler ürettiğini kabul etmektedir. Fakat, çoğunluk, postmodernistlerin ve Foucault'nun ana fikirlerini kabul etmemektedir. Postmodernistler, dünyayı daha iyi yönde değiştirebileceğimiz fikri gibi toplumsal dünyadaki genel süreçleri anlama çabalarımızın da başarısızlığa mahkum olduğunu ileri sürmektedirler. Manuel Castells, Jürgen Habermas, Ulrich Beck ve ben (Anthony Giddens) hepimiz, toplumsal dünyanın genel kuramlarını geliştirmeye her zamanki kadar ihtiyaç duyduğumuzu, böyle kuramların dünyayı olumlu yönde şekillendirmeye yardımcı olabileceğini öne sürdük. Marx'ın kapitalizme sosyalist bir seçenek rüyasının artık öldüğü kabul edilse bile sosyalist projeyi sürükleyen değerlerin bazıları -toplumsal cemaat, eşitlik ve zayıf ve acize bakmak- bugün yine çok canlıdır.

Jürgen Habermas: demokrasi ve kamusal alan

Alman sosyolog Jürgen Habermas Marx'ın fikirlerinin birçoğunun eskimiş olduğunu kabul ve teslim eder ve Weber'i alternatif fikirler kaynağı olarak görür. Yine de Habermas Marx'ın yazılarına ilham kaynağı olan bazı temel ilkelerin sürdürülmesini önerir. Kapitalizme alternatif yoktur ve olmamalıdır: Kapitalizm çok büyük bir servet yaratma yeteneğine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Bununla birlikte Marx'ın kapitalist bir ekonomide saptadığı bazı temel sorunlar -ekonomik çöküntü ve bunalımlar üretme eğilimi gibi- bu ekonomi içinde bugün de vardır. Bizim kendilerini denetlediğimizden daha fazla bizi denetler hale gelmiş olan ekonomik süreçler üzerindeki denetimizi yeniden kurmamız gerekir.

Habermas, böyle artan bir denetim

Jurgen Habermas

kurma yollarından birinin kendisinin 'kamusal alan' dediği şeyin canlandırılması olduğunu söylemektedir. Kamusal alan esas itibariyle demokrasinin çerçevesidir. Habermas, ulusal meclis ve partiler dahil, yürürlükteki usule uygun ortodoks demokratik işlemlerin bize ortak kararlar alma konusunda yeterli bir temel sağlamadığını öne sürmektedir. Demokratik işlemleri ıslah etmek ve cemaat ve diğer yerel grup temsilcilerinin daha tutarlı bir şekilde katılımı yoluyla kamu-sal alanı

canlandırabiliriz. Modern iletişim medyası Baudrillard ve diğer-lerinin dikkat çektiği etkilerden bazılarına sahiptir. Yine de bu medya demokrasinin ilerletilmesine esaslı bir katkı sağlayabilir. Televizyon ve gazetelere ticari çıkarların egemen olduğu yerlerde bunlar demokratik tartışma için bir odak sağlamamaktadır. Yine de kamu televizyonu ve radyosu, Internet ile birlikte, açık diyalog ve tartışma geliştirilmesi için birçok olanak sunmaktadır.

Feminist yazarlar Habermas'ı, toplumsal cinsiyet ile demokrasi arasındaki bağlara gereken dikkati göstermedi diye eleştirmişlerdir. Eleştirmenler, demokrasinin çoğu kere esas olarak erkeğin alanı olduğunun varsayıldığına işaret etmişlerdir. Habermas'ın, demokrasinin kadınları tam katılımdan dışlama yollarına bakması gerektiği iddia edilmektedir. Örneğin, birçok ulusal mecliste kadın üyeler azınlıktadır. Birçok siyasal tartışma kadınların özel kaygısını oluşturan meseleleri önemsiz görmektedir. Kendisinin büyük çalışması *İletişimsel Eylem Kuramı*'nda (The Theory of Communicative Action) (1986-8) Habermas, toplumsal cinsiyet hakkında gerçekte hiçbir şey söylemez. Nancy Fraser (1989), demokrasi tartışmasında Habermas'ın vatandaşlığı toplumsal cinsiyetsiz ele aldığına işaret eder. Fakat, Fraser'a göre vatandaşlık kadınlardan çok erkekleri kayıran biçimlerde gelişmiştir. Örneğin, aile içinde kadının konumu büyük oranda erkeğinkine bağlıdır. Bu nedenle aile içindeki eşitsizlik kamu demokrasisi ile doğrudan ilintilidir.

Ulrich Beck: küresel risk toplumu

Bir başka Alman sosyolog Ulrich Beck de postmodernizmi reddeder. Ona göre, "modernin ötesinde" bir toplum içinde yaşamaktan çok onun "ikinci modernlik" dediği bir aşamaya doğru hareket etmekteyiz. Ikinci modernlik, modern kurumlar küresel hale gelirken günlük hayatın geleneklerin ve adetlerin denetiminden serbest kalmasına gönderme yapmaktadır. Eski sanayi toplumu ortadan kalkmakta ve yerini "risk toplumu" almaktadır. Postmodernistlerin karmaşa ya da örüntü yokluğu olarak gördükleri şeyi Beck risk ya da belirsizlik olarak görmektedir. Tehlikenin idare edilmesi küresel düzenin başlıca özelliğidir.

Ulrich Beck

Beck, çağdaş dünyanın önceki dönemlerden daha tehlikeli olduğunu ileri sürmüyor. Aksine, yüz yüze geldiğimiz tehlikelerin doğası değişmektedir. Şimdilerde, doğal unsurlardan kaynaklanan tehlike olasılığı kendi toplumsal

gelişmemiz ve bilim ve teknolojinin gelişmesinin yarattığı belirsizliklerden kaynaklananlardan daha azdır.

Bilim ve teknolojinin ilerlemesi önceki dönemlerde karşılaşılanlardan farklı tehlike durumları yaratmaktadır. Bilim ve teknoloji açıkça bize birçok yararlar sağlar. Bununla birlikte onlar bizim için ölçümü zor tehlikeler de yaratırlar. Nitekim, örneğin, genetik değiştirme veya nanoteknoloji gibi yeni teknolojilerin gelişiminin ne tür tehlikeler içerdiğini kimse bilmemektedir. Örneğin, genetik olarak değiştirilmiş ürün yetiştirilmesini destekleyenler bu ürünlerin olsa olsa bize dünyanın en fakir ülkelerindeki açlığı sona erdirme ve herkes için ucuz yiyecek temin etme olanağı sağlayacağını ileri sürmektedir. Şüpheciler ise bu teknolojilerin sağlıkla ilgili tehlikeli ve istenmedik sonuçları olabileceğini iddia etmektedir.

Beck'in tehlike üzerine fikirleri daha ayrıntılı olarak 22. Bölüm, "Çevre ve Risk", s.1017-9'da tartışılmaktadır.

Beck'e göre, tehlike toplumun önemli bir yönü onun tehlikelerinin mekansal, zamansal ve toplumsal bakımdan belli bir yere kısıtlanmış olmamasıdır. Bugünün tehlikeleri bütün ülkeleri ve bütün toplumsal sınıfları etkilemektedir; bu tehlikelerin sadece kişisel değil, küresel sonuçları vardır. Üretilmiş tehlikelerin birçoğu, örneğin terörizm ya da çevre kirliliği, ulusal sınırların ötesine geçmektedir. 1986'da Çernobil nükleer elektrik santralindeki patlama bunun açık bir örneğini oluşturur. Çernobil'in hemen yakınında yaşayan herkes -yaşları, sınıfları, toplumsal cinsiyetleri ve konumları her ne olursa olsun- tehlikeli düzeyde radyasyona maruz kaldılar. Aynı zamanda, kazanın etkileri Çernobil'in çok ötelerine uzandı -bütün Avrupa'da ve daha ötelerde patlamadan çok sonra normal olmayan düzeylerde radyasyon tespit edildi.

Gündelik yaşam düzeyindeki birçok karar da tehlikeyle karışmaktadır. Örneğin, tehlike ve toplumsal cinsiyet aslında yakından bağlantılıdır. Cinsler arasındaki ilişkilere (7. Bölüm, "Aileler ve Mahrem İlişkiler"de tartıştığımız üzere) birçok yeni tehlike girmiştir. Bir örnek aşk ve evlilik alanıyla ilgilidir. Bir kuşak önce, gelişmiş toplumlarda, evlilik hayatın dolambaçsız bir geçiş süreciydi -kişi bekarlıktan evlilik konumuna geçmekte ve bunun oldukça değişmez bir durum olduğu varsayılmaktaydı. Bugün birçok insan evlenmeksizin birlikte yaşamaktadır ve boşanma oranları yüksektir. Biriyle evlenmeyi düşünen herkes bu olguları hesaba katmak zorundadır ve bu nedenle de o kişi de tehlike hesabı yapma gereği duymaktadır. Birey bu belirsiz art alana karşı evliliğinde mutluluk ve emniyeti elde etme ihtimali hakkında yargıya varmak zorundadır.

Terörizm tehdidi tehlikenin toplumumuzu nasıl etkilediğinin bir başka örneğini oluşturur. 11 Eylül 2001'de New York ve Washington'a yapılan saldırılar insanların kendi toplumlarının ne oranda terörist saldırılara uğrama tehlikesi taşıdığı hakkındaki düşüncelerini değiştirdi. Terörizm korkusu, iş çevreleri büyük ölçekli yatırımları tehlikeye atmakta isteksizlik gösterdiklerinden, dünyanın her tarafında ekonomilerde atalet yarattı. Terör saldırıları devletlerin kendi vatandaşlarının özgürlüğü ile emniyeti arasında yaptıkları denge değerlendirmelerini de değiştirdi.

Beck, ulus devletin artık küresel tehlike dünyası ile başa çıkmaya muktedir olmadığını ileri sürmektedir. Tersine, devletler arasında ulus ötesi işbirlikleri olmalıdır. Ulus devletlerin dar görüşlülükleri yeni tehlikelerle, küresel ısınma gibi, uğraşırken bir engel haline gelmektedir. Beck, uluslararası terörizmle savaşırken ne için savaştığımızı sormamız gerektiğini belirtmektedir. Beck'in ülküsü, kültürel çeşitliliği tanıma ve kabul etmeye dayalı olarak herkesi kucaklayan (kozmopolitan) bir sistemdir. Herkesi kucaklayan devletler sadece terörizme karşı değil, fakat aynı zamanda dünyada terörizmin sebeplerine karşı da savaşırlar. Böyle devletler, Beck'e göre, tek tek devletler düzeyinde çözümsüz görünen fakat işbirliği yoluyla üstesinden gelinebilir olan küresel sorunlarla ilgilenmenin en olumlu vasıtasını oluştururlar.

Beck, son otuz ile kırk yılda toplumumuzda meydana gelen değişmelerin toplumsal ve siyasal reformların sonu olduğunu ifade etmediği konusunda Habermas ile aynı fikirdedir. Tam da aksine: yeni hareket biçimleri ortaya çıkmaktadır. Beck'in 'alt-siyaset' dediği yeni bir alanın ortaya çıkışını görmekteyiz. Bu alt siyaset, çevreci, tüketici hakları veya insan hakları grupları gibi demokratik siyasetin resmi işleyişleri dışında faaliyet gösteren grup ve temsil örgütlerin yapıp etmelerine göndermede bulunur. Tehlike yönetiminin sorumluluğu sadece siyasetçilere ve bilginlere bırakılamaz: diğer vatandaş gruplarının da sorumluluğa dahil edilmesine ihtiyaç vardır. Ancak, alt siyaset alanında gelişen grup ve hareketler olağan siyasal işleyişler üzerinde büyük bir etki yaratabilirler. Örneğin, daha önce çevreci eylemcilerin ilgi alanında olan çevreye karşı sorumluluk artık olağan siyasal çerçevenin bir parçası olarak kabul edilir hale gelmiştir.

Manuel Castells: Ağ ekonomisi

Manuel Castells kariyerine bir Marksist olarak başladı. Kent sorunları uzmanı olarak, Marx'ın fikirlerini şehirlerin incelenmesine uygulamaya çabaladı.

Castells'in şehircilik hakkındaki fikirlerini 21. Bölüm, "Şehirler ve Kentsel Alanlar", s. 952-3'de daha ayrıntılı olarak göreceğiz.

Ancak, yakın geçmişte Castells Marksizmden uzaklaştı. Baudrillard gibi o da medya ve iletişim teknolojilerinin etkileriyle ilgilenmeye başladı. Castells, bilgi toplumuna ağların ortaya çıkışının ve *ağ ekonomisi*nin damgasını vurduğunu öne sürdü. Küresel iletişimin olanaklı kıldığı bu yeni ekonomi kesin olarak kapitalist bir ekonomidir. Ancak, bugünün kapitalist ekonomisi ve toplumu geçmişinkinden farklıdır. Kapitalizmin genişlemesi artık Marx'ın düşündüğü gibi esas olarak işçi sınıfına ve maddi eşyaların imalatına dayanmamaktadır. Aksine, telekomünikasyon ve bilgisayarlar üretimin temelidir.

Manuel Castells

Castells'in 'ağ toplumu' hakkındaki fikirleri daha ayrıntılı olarak 16. Bölüm, "Örgütler ve Ağlar", s. 718-20'de tartışılmaktadır.

Castells, bu değişmelerin toplumsal cinsiyet ilişkilerini nasıl etkilediği konusunda çok fazla açıklama yapmıyor. Ancak, bu değişmelerin kişisel kimlik ve günlük hayat üzerine etkilerinden bir hayli söz etmektedir. Ağ toplumunda kişisel kimlik daha açık bir mesele haline gelir. Artık kimliklerimizi geçmişimizden almıyoruz; kimliklerimizi başkaları ile etkileşime girerek yaratmak zorundayız. Bu durum aile alanını ve daha genel olarak erkek ve kadın kimliklerinin yapılandırılmasını etkilemektedir. Erkekler ve kadınlar artık kendi kimliklerini geleneksel rollerinden edinmiyorlar. Nitekim bir zamanlar kadının 'yeri' ev iken erkeğin yeri 'işte olmak'tı. Bu bölünme artık bozulmuştur.

Castells, yeni küresel ekonomiye 'otomat' ekonomi demektedir -Habermas gibi o da yarattığımız dünyayı artık bütünüyle denetleyemediğimizi düşünmektedir. Castells'in buradaki ifadesi bundan bir yüzyıl önce bürokrasinin artmasının hepimizi "demir kafese" hapsedeceğini düşünen Weber'in ifadesini yankılandırmaktadır. Castells'in ifadesiyle, "insanlığın, kendi yaptığımız makinelerin dünyamızı denetleyeceği kabusu gerçek olmanın eşiğindedir -robotların işleri ortadan kaldırması ya da devletin bilgisayarlarının yaşamlarımıza inzibatlık yapması biçiminde değil, fakat elektronik temelli mali işlemler sistemi biçiminde" (2000, s. 6).

Yine de Castells kendi Marksist köklerini bütünüyle unutmuş değildir. O küresel pazarın etkin denetimini yeniden kazanmamızın mümkün olabileceğini düşünmektedir. Bu herhangi bir devrim yoluyla değil, uluslar arası kapitalizmi düzenlemekte çıkarı olan uluslararası örgütler ve ülkelerin ortak çabaları ile gerçekleşecektir. Castells, bilgi teknolojisinin çoğu kere yerel güçlenmenin ve topluluğun yenilenmesinin bir aracı haline gelebileceği sonucuna varmaktadır. O, Finlandiya'yı örnek olay olarak nakleder. Finlandiya dünyadaki en gelişkin bilgi toplumudur. Ülkedeki bütün okulların Internet erişimi vardır ve nüfusun çoğunluğu bilgisayar kullanmayı bilmektedir. Aynı zamanda, Finlandiya'nın iyi kurulmuş ve etkin bir şekilde işleyen ve yeni ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yenilenmiş bir refah devleti vardır.

Anthony Giddens. Toplumsal düşüngüsellik

Ben de, kendi yazılarımda günümüz dünyasında meydana gelmekte olan değişmeler üzerine kuramsal bir bakış açısı geliştirdim. Bugün biz, benim 'firari dünya' dediğim bir dünyada yaşamaktayız, Beck'in saptadığı türden tehlike ve belirsizliklerin damgasını vurduğu bir dünya. Fakat güven fikrini tehlike fikrinin yanına yerleştirmemiz gerekir. Güven, bizim bireylere ya da kurumlara duyduğumuz itimada gönderme yapar.

Hızlı bir dönüşüm dünyasında geleneksel güven biçimleri çözülmeye meyleder. Başka insanlara güven eskiden yerel topluluğa dayanmaktaydı. Ancak, daha küreselleşmiş bir toplum içinde yaşayan bireyler olarak yaşamlarımız hiç görmediğimiz ve belki dünyanın ta öbür ucunda yaşayan insanlardan etkilenmektedir. Güven, "soyut sistemlere" itimat taşımak demektir -örneğin, gıda tüzüklerini yapan ve uygulayan kuruluşlara, suyun arıtılmasına ya da bankacılık sisteminin etkinliğine güven duymak zorundayız.

Anthony Giddens

Güven ve tehlike birbirlerine sımsıkı bağlıdır. Etrafımızı saran tehlikelere göğüs germek ve onlara etkin bir şekilde tepki verebilmek için bu işleri yapan idarelere güvenimizin olması gerekir.

Benim görüşümce, bilgi çağında yaşamak toplumsal düşüngüsellikte bir artış demektir. Düşüngüsellik içinde hayatımızı yaşadığımız şartlar hakkında düşünmeye, tefekkür etmeye göndermede bulunur. Toplumlar daha çok âdetlere ve geleneklere uygun yaşarken, insanlar çok fazla düşünmeden kurulu usullere uygun olarak işlerini yapabilirlerdi. Önceki kuşaklar için yaşamın olmazsa olmaz addedilen birçok yönü bizim için açık bir karar verme meselesi haline gelmektedir. Örneğin, yüzyıllarca insanların aile büyüklüklerini sınırlayabilecekleri etkin yöntemleri yoktu. Gebeliği önlemenin modern biçimleri ve üreme ile ilgili diğer teknolojilerin de yardımıyla annebabalar artık sadece kaç çocukları olacağına değil, çocuklarının cinsiyetinin ne olacağına bile karar verebilirler. Bu yeni imkanlar şüphesiz yeni etik ikilemlerle doludur.

Kendi geleceğimiz üzerindeki denetimimizi ister istemez kaybetmiş değiliz. Küresel bir çağda uluslar eskiden sahip oldukları gücün bir kısmını kaybetmektedirler. Örneğin, ülkeler, iktisat siyasaları üzerinde bir zamanlar sahip olduklarından daha az etkiye sahipler. Ancak, hükümetler gücün önemli bir kısmını ellerinde tutmaktadırlar. İşbirliği içinde hareket ederek uluslar bir araya gelebilir ve firari dünya üzerindeki etkilerini yeniden teyit edebilirler. Beck'in işaret ettiği gruplar -resmi siyaset çerçevesinin dışında çalışan temsilciler ve hareketler- önemli bir rol oynayabilirler. Fakat bunlar yürürlükteki demokratik siyasetin yerini almayacaklar. Demokrasi bugün de çok önemli çünkü 'alt-siyaset' alanında yer alan grupların birbirilerinkinden farklı talepleri ve çıkarları vardır. Örneğin, böyle gruplar kürtaja daha fazla hoşgörü gösterilmesi için etkin bir şekilde mücadele eden bireyleri içerebileceği gibi tam aksine inanları da içerebilir. Demokratik hükümet bu birbirlerinden farklı talep ve kaygıları değerlendirmek ve bunlara tepki vermek zorundadır.

Demokrasi, Habermas'ın tanımladığı şekliyle, kamusal alanla sınırlanamaz. Günlük hayatta ortaya çıkan bir 'duyguların demokrasi' potansiyeli vardır. Duyguların demokrasisi erkek ve kadının eşit bir tarzda katıldığı aile hayatı biçimlerinin ortaya çıkışına göndermede bulunur. Hemen hemen bütün geleneksel aile biçimleri, çoğu kere yasalarla da yaptırım altına alınmış olan, erkeğin kadın üzerindeki egemenliğine dayanmaktaydı. Cinsler arasında artan eşitlik oy verme hakkı ile sınırlanamaz: eşitlik kişisel ve mahrem alanı da kapsamalıdır. Kişisel hayatın demokratikleşmesi, ilişkiler karşılıklı saygı, iletişim ve hoşgörüye dayalı olduğu ölçüde ilerler.

Sonuç

Bugün belki sosyolojik kuramın gelişimin yeni bir evresinin başındayız. Klasik düşünürlerin -Marx, Durkheim, Weber- düşünceleri büyük toplumsal ve ekonomik değişme dönemlerinde şekillendi. Şimdi belki en az geçmiştekiler kadar büyük -ve dünyada en az onlar kadar hissedilen- küresel bir geçiş döneminde yaşıyoruz. Toplumlarımızı dönüştüren yeni gelişmeleri anlamak için yeni kuramlar geliştirmeye ihtiyacımız var. Burada çözümlenmiş olan kuramlar bu çabaya yapılmış en önemli katkılar arasında yer almaktadır.

Özet

1. Sosyolojide (ve diğer toplum bilimlerinde) kuramsal yaklaşımlarda bir çeşitlilik vardır. Bunun nedeni anlaşılmaz değildir: kuramsal tartışmaları çözmek doğa bilimlerinde bile zordur ve kendi davranışımızı inceleme konusu kılmakta yaşanan karmaşık sorunlardan ötürü sosyolojide özel güçlüklerle yüz yüze gelmekteyiz.

2. Sosyolojide görüş açılarının çatışması dikkatlerimizi birçok temel kuramsal ikileme çeker. Bunların önemli olanlarından biri insan eylemini toplumsal yapı ile nasıl ilişkilendireceğimiz hakkındadır. Toplumun yaratıcıları bizler miyiz, yoksa bizi yaratan toplum mu? Bu seçenekler arasında bir tercih yapmak ilk göründüğü kadar zor değildir ve gerçek sorun toplum yaşamının bu iki yönünü birbiriyle nasıl ilişkilendirecek olduğumuzdur.

3. İkinci bir ikilem toplumların uyumlu ve düzenli olarak mı resmedilmesi gerektiği, yoksa onların devamlı bir çatışma ile damgalanmış olarak mı resmedilmesi gerektiği ile ilgilidir. Yine, bu iki düşünce de bütünüyle birbirlerine karşı değildir ve uzlaşma ile çatışmanın birbirleri ile nasıl ilgili olduklarını göstermemiz gerekir.

4. Üçüncü bir ikilem toplumsal cinsiyetle ve özelde toplumsal cinsiyeti sosyolojik düşünce içinde genel bir kategori olarak inşa edip etmememiz gerektiği ile ilgilidir. Feminist yazarlar hem sosyologların toplumsal cinsiyet hakkında ne düşündükleri hem de nasıl düşündüklerinde değişiklikler meydana getirmişlerdir.

5. Sosyolojide sürüp giden dördüncü bir tartışma konusu modern toplumsal gelişmenin çözümlemesiyle ilgilidir. Modern dünyadaki değişme süreçleri esas olarak kapitalist ekonomik gelişme tarafından mı şekillendirilmektedir yoksa ekonomi dışı etkenler de dahil diğer etkenlerce mi şekillendirilmektedir? Bu tartışmada alınan duruşlar bir oranda farklı sosyologların sahip oldukları siyasal inançlar ve tutumlardan etkilenmektedir.

6. Toplumsal gelişme meselelerinin üstesinden gelmede yeni dönem sosyologlar Marx ve Weber'in ötesine geçmeyi denemişlerdir. Postmodern düşünürler tarih veya toplumun genel kuramlarını geliştirebilecek olduğumuzu bütünüyle reddetmektedirler.

7. Diğer kuramcılar postmodernizmi eleştirmekte ve toplumsal dünyanın genel kuramlarını yine degeliştirebileceğimizi ve bunun toplumsal dünyayı daha iyi yönde değiştirmek için bizi müdahale etmeye muktedir kılacağını öne sürmektedir. "Kamusal alan" kavramı ile Habermas'ı, "risk toplumu" kavramı ile Beck, "ağ toplumu" kavramı ile Castells ve geliştirdiği toplumsal düşüngüsellik kavramı ile Giddens bu kuramcılardan bazılarıdır.

Düşünme soruları

1. Sosyolojide kuramsal düşünme niçin çok önemlidir?

2. Weber'in Protestan ahlakı üzerine çalışması tek bir kuram mı olur yoksa bir dizi ortaboy kuram mı?

3. Dilin incelenmesi toplumun incelenmesi hakkında bize ne söyler?

4. Toplumsal cinsiyet sorunu mevcut kuramsal bakış açıları içine gerçekten dahil edilebilir mi?

5. Sosyolojik kuram içindeki bulmacaların çözümü gerçekten görüntdükleri kadar zor mudur?

6. Sosyolojik kuramdaki yeni gelişmeler Marx, Durkheim ve Weber'e ne kadar borçludur?

Ek kaynaklar

Ulrich Beck, *World Risk Society*, (Malden, MA: Polity, 1999).

Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Supervision of Identity*, (Londra: Routledge, 1999).

Judith Butler, *Undoing Gender*, (Londra: Routledge, 2004).

Alex Callinicos, *Against Post-Modernism. A Marksist Critique*, (Cambridge: Polity, 1989).

Manuel Castells, *End of Millenium*, (Malden, MA: Blackwell Publishers, 1998).

Manuel Castells, *The Rise of Network Society*, 2. baskı (Oxford: Blackwell, 2000).

Peter Dews (der.), *Habermas: A Critical Reader*, (Oxford: Blackwell, 1999).

Anthony Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory*, göz.geç.bask (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

Anthony Giddens, *Runaway World: How Globalisation is Reshaping our Lives*, (Londra: Profile, 2002).

David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, (Oxford: Blackwell, 1989).

İnternet bağlantıları

Michel Foucault
http://foucault.info/

Judith Butler
http://www.theory.org.uk/ctr-butl.htm

Jürgen Habermas
http://www.habermasonline.org/

Ulrich Beck
http://www.lse.ac.uk/collections/sociology/whoswho/beck.htm

Manuel Castells
http://sociology.berkeley.edu/faculty/castells/

Anthony Giddens
http://old.lse.ac.uk/collections/meetthedirector/

İçindekiler

Gündelik yaşamın incelenmesi

Sözel olmayan iletişim

"Yüz", jestler ve duygular

Sözel olmayan iletişim ve toplumsal cinsiyet

Etkileşimin toplumsal kuralları

Paylaşılan anlayışlar

Garfinkel'in deneyleri

"Etkileşimsel yıkıcılık"

Tepki haykırışları

Etkileşimde yüz, beden ve konuşma

Karşılaşmalar

İzlenim yönetimi

Kişisel uzam

Zaman ve uzamda etkileşim

Saat zamanı

Toplum yaşamı ve uzam ile zamanın düzenlenmesi

Kültürel ve tarihsel bakış açısından günlük yaşam

Gerçekliğin toplumsal olarak kurulması: sosyolojik tartışma

Siberuzayda toplumsal etkileşim

Sonuç: Yakınlık zorlanımı mı?

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

5 Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam

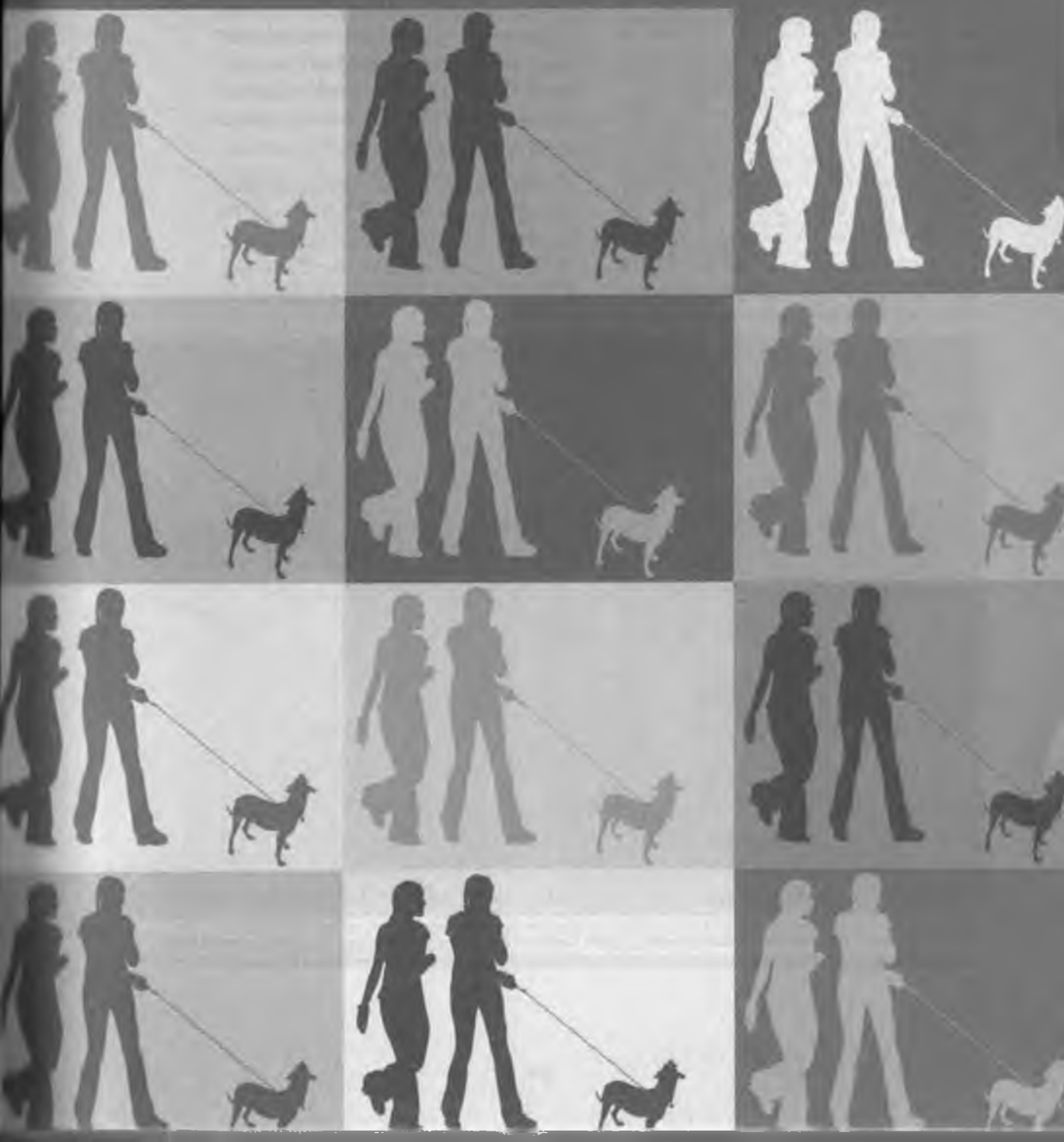

Eric, pahalı bir kent sağlık klübünde yıllardır çalışan bir beden eğitimi öğretmeni. Zaman içerisinde, klüpte egzersiz yapmaya gelen yüzlerce insanla tanışmış. Bunların bir bölümüyle klübe ilk katıldıklarında, onlara aletleri nasıl kullanacaklarını öğretmek için birlikte çalışmış. Öteki pek çok kişi ile de "çevirme" sınıflarında (egsersiz bisikleti üzerine bir grup dersi) öğretici olarak çalışmış. Tanıdığı diğer insanların çoğu ile de, her hafta aynı saatlerde çalışmaya geldiklerinden, zaman içinde rahat bir ilişki geliştirmiş.

Beden salonu içindeki kişisel uzam, egzersiz aletlerinin birbirine yakın olması yüzünden sınırlıdır. Örneğin, ağırlık kaldırma devresindeki bir bölüm birbirine çok yakın olan makinalardan oluşmuştur. Üyeler çalışırken ötekilere yakın olmak ve bir makinadan diğerine geçerken birbirlerinin önüne çıkmak zorundadırlar.

Eric'in, bu fiziksel uzam içerisinde en azından daha önce karşılaştığı bir başkasıyla göz teması kurmadan yürümesi neredeyse olanaksızdır. Bu müşterileri gün içinde ilk kez gördüğünde se-

İnsanların spor salonlarındaki davranışları, uygar kayıtsızlık için genellikle güzel örnekler sunmaktadır.

lamlayacaktır; ancak daha sonra yolunun üzerindeki kişilere selam vermeden herkesin kendi yoluna gideceği genellikle kabul edilmektedir.

Bir sokakta iki insan karşılaştığında, belirli bir uzaklıktan birbirlerini süzerler; yakınlaşıp birbirlerinin yanından geçerlerken gözlerini kaçırıp başka yönlere bakarlar. Bunu yaparlarken, Erving Goffman'ın (1967, 1971) birçok durumda birbirimize karşı benimsemek zorunda olduğumuz **uygar kayıtsızlık** dediği şeyi sergilerler. Uygar kayıtsızlık, başkalarını dikkate almamakla aynı şey değildir. Her birey, öteki insanın farkında olduğunu gösterir ancak çok teklifsiz görünebilecek herhangi bir jestten kaçınır. Uygar kayıtsızlık, bizim az çok otomatik olarak gerçekleştirdiğimiz bir şeydir; ancak etkin bir biçimde ve kimi zaman yabancılar arasında korkmadan yürütülmesi gereken toplum yaşamının varolmasında temel bir öneme sahiptir.

Bunun önemini anlayabilmenin en iyi yolu, geçerli olmadığı örnekleri düşünmektir. Bir kişi bir başkasına, gözünü dikerek ve yüzünde belirli bir duyguyu açıkça göstererek bakıyorsa, bu normal olarak bir aşık, aile bireyi ya da yakın bir arkadaştır. Yabancılar ya da caddede, işte ya da bir partide tesadüfen karşılaştığımız kişiler hemen hemen hiçbir zaman bir başkasına böyle bakmaz. Böyle yapmak, düşmanca bir niyetin göstergesi olarak alınabilir; örneğin ırkçılar, yanlarından geçen öteki etnik gruplardan kişilere "nefret bakışı" atmalarıyla bilinirler.

Arkadaşlar bile yakın bir karşı karşıya konuşmada birbirlerine nasıl baktıklarına dikkat etmelidirler. İki

Yanıma otururşan başına gelecek var: otobüs yolcuları olarak bizler kişisel uzamımızı korumak için elimizden geleni yaparız.

taraf da, ilgisini ve konuşmada yer aldığını göstermek için, düzenli aralarla ötekinin gözüne bakar, ancak gözünü dikerek bakmaz. Gözünü ayırmadan bakmak, güvensizlik ya da en azından ötekinin ne söylediğini anlamama işareti diye yorumlanabilir. Eğer her iki taraf da birbirlerinin gözüne hiç bakmıyorlarsa, bunun kaçınmanın, güvensizliğin ya da bunlar değilse tuhaf davranışın işaret diye düşünülmesi olasıdır.

Gündelik yaşamın incelenmesi

Toplumsal davranışın böylesine önemsiz görünen yönleriyle neden ilgilenmeliyiz? Sokakta birisiyle karşılaşmak ya da bir arkadaşla birkaç söz etmek önemsiz ve ilginç olmayan etkinlikler, bir gün boyunca sayısız kez üzerinde düşünmeden yaptığımız şeyler gibi görünebilir. Gerçkte, böylesine önemsiz görünen **toplumsal etkileşim** biçimlerinin incelenmesi, sosyolojide büyük önem taşır -bu ilginç olmamak bir yana, sosyolojik araştırmanın en kapsayıcı alanlardan birisidir. Bunun üç nedeni vardır.

İlk olarak, bizim gündelik rutinlerimiz, ötekilerle neredeyse sürekli olarak girişiğimiz etkileşimleri ile, bizim yaptıklarımıza yapı ve biçim kazandırır. Bunları inceleyerek toplumsal varlıklar olarak kendimiz ve toplum yaşamının kendisi hakkında çok şey öğrenebiliriz. Yaşamımız, her gün, her hafta, her ay ve her yıl benzer davranış kalıplarını yineleme yoluyla düzenlenmektedir. Örneğin, dün ve ondan önceki gün neler yaptığınızı bir düşünün. Eğer bu günler hafta içindeyse, öncelikle, her gün hemen hemen aynı saatte kalkmış olmanız olasıdır (tek başına önemli bir rutin). Her gün yaptığınız gibi, sabahleyin erken bir saatte yaptığınız yolculuk sonucu okula giderek derse girmişsinizdir. Belki de öğle yemeğini bir arkadaşınızla yemiş, öğleden sonra tekrar derse gitmiş ya da kendi başınıza çalışmışsınızdır. Daha sonra, aynı yollardan eve dönmüş, akşam da olasılıkla arkadaşlarınız ile dışarıya çıkmışsınızdır.

Kuşkusuz, günbegün izlediğimiz rutinler aynı olmayacaktır; genellikle hafta sonları izlediğimiz etkinlik kalıplarımız, hafta içinde izlediklerimizden farklıdır. İş bulmak için üniversiteyi bırakmak gibi, yaşamımızda önemli bir değişiklik yaparsak, günlük rutinlerimizde bir değişmenin olması genellikle kaçınılmazdır; ancak daha sonra yeni ve daha düzenli bir alışkanlıklar bütünü oluşturabiliriz.

Ikinci olarak, günlük yaşamın incelenmesi bize, insanların gerçekliği değiştirecek biçimde yaratıcı eylemlere nasıl girişeceğini gösterir. Toplumsal davranış bir ölçüye kadar roller, normlar ve paylaşılan beklentiler gibi güçler tarafından yönlendirilir ise de, bireyler gerçekliği, geldikleri kökenlere, çıkarlara ve güdülere göre farklı farklı algılamaktadır. Bireyler, yaratıcı eylemde bulunma yeteneğine sahip olduğundan, aldıkları kararlar ve giriştikleri eylemlerle gerçekliği sürekli olarak biçimlendirirler. Başka deyişle, gerçeklik sabit ya da durağan değildir-gerçeklik insanların birbirleriyle etkileşimi sonucu yaratılır. Bu, *gerçekliğin toplumsal olarak kurulması anlayışı*, 1. Bölümde değinilen simgesel etkileşimci bakış açısının merkezinde yer almaktadır ve ilerde daha fazla tartışılacaktır (s. 190-92).

Üçüncü olarak, günlük yaşamdaki toplumsal etkileşimin incelenmesi, daha büyük toplum düzenleri ile kurumların anlaşılması için yararlıdır. Büyük ölçekli toplum düzenlerinin hepsi, aslında bizim günlük olarak içine girdiğimiz toplumsal etkileşim kalıplarına bağımlıdır. Bunu göstermek kolaydır. Sokakta birbirinin yanından geçen iki yabancı örneğini yeniden anımsayalım. Böyle bir olay, büyük ölçekli, daha kalıcı toplumsal örgüt biçimleriyle pek az doğrudan ilişkili diye görünebilir. Ne ki, bu türden pek çok etkileşimi dikkate aldığımızda, durum artık böyle değildir. Modern toplumlarda, kasaba ve kentlerde yaşayan insanların büyük çoğunluğu, kişisel olarak tanımadıkları başka insanlara sürekli olarak etkileşim içine girerler. Uygar kayıtsızlık, bütün gürültülü kalabalıkları, geçici nitelikteki kişisel olmayan ilişkileriyle birlikte kent yaşamına sahip olduğu niteliği veren mekanizmalar arasındadır.

Bu bölümde, ilk olarak başkalarıyla etkileşirken hepimizin kullandığı sözel olmayan işaretleri (yüz ifadeleriyle bedensel jestleri) inceleyeceğiz. Daha sonra, gündelik konuşmanın başkalarına istediğimiz anlamları iletmek için dili nasıl kullandığımızın çözümlemesine geçeceğiz. Son olarak, eylemlerimizi zaman ve uzam boyunca nasıl nasıl koordine ettiğimize özel bir dikkat göstererek, yaşamlarımızın günlük rutinlerimiz tarafından nasıl yapılaştırıldığı üzerinde duracağız. Bu bölümde ayrıca, toplumsal etkileşimle ilgilenen sosyologların inceledikleri küçük, gündelik pratiklerin incelenmesinin, bu kitabın daha sonraki bölümlerinde ele alınan, toplumsal cinsiyet ve sınıf gibi büyük ölçekli sorunların herhangi birinden ayrı olmadığını, tersine bunların birbiriyle yakından bağlantılı olduğunu göreceğiz. s. 173 ve 179'daki kutularda, mikro ve makro-sosyoloji arasındaki bağlantılara ilişkin iki özgül örneğe bakacağız.

Kuramsal bir bakış açısından, gündelik sosyal etkileşimler ile daha geniş toplumsal yapılar arasındaki bağlantıyı, "Sosyolojide Kuramsal Düşünce" başlıklı 4. Bölümde, s. 159-160'da ele aldık.

Sözel olmayan iletişim

Toplumsal etkileşim sayısız **sözel olmayan iletişim biçimi**ni -yüz ifadeleri, jestler, beden hareketleriyle bilgi ve anlamın değiş tokuş edilmesini- gerektirir. Sözel olmayan iletişim kimi zaman "beden dili" olarak adlandırılırsa da, bu yanıltıcıdır çünkü bizler sürekli olarak, söz ile söylenen şeyleri daha da açmak ya da boşa çıkarmak için böyle sözel olmayan işaretleri kullanırız.

"Yüz", jestler ve duygu

Sözel olmayan iletişimin önemli bir yönü, duygunun yüz ifadesiyle yansıtılmasıdır. Paul Ekman ve meslektaşları, yüz kaslarının belirli ifadeleri ortaya çıkaracak biçimdeki devinimini betimlemek için Yüz Hareketleri Kodlama Sis-temi (YEKS) dedikleri sistemi geliştir-mişlerdir (Ekman ve Friesen 1978). Bu yolla, adı kötüye çıkmış derecede tutarsız ya da çelişkili yorumlara açık olan bir alana -çünkü duyguların nasıl belirleneceği ve sınıflanacağı üzerinde çok az anlaşma vardır- bir ölçüde kesinlik getirmeye çalışmışlardır. Evrim teorisini ortaya atan Charles Darwin, duyguların temel dile getiriliş biçimlerinin bütün insanlarda aynı olduğunu ileri sürmüştür. Kimileri bu

Paul Ekman'ın çektiği Yeni Gine'de yalıtık bir kabilenin üyelerinden birisinin yüz ifadelerini gösteren bu fotoğraflar, duyguların temel dile getirilmiş biçimlerinin bütün insanlarda aynı olduğu düşüncesinin sınanmasına yardımcı oldu. Buradaki fotoğraflar şu öykülerdeki biriyseniz yüzünüzün nasıl görüneceğini gösterir. A) Arkadaşınız geldi ve mutlusunuz; B) çocuğunuz öldü; C) kızgınsınız ve kavga etmek üzeresiniz; D) uzun süre önce ölmüş bir domuz gördünüz.

sava karşı çıkmışlarsa da, Ekman'ın, birbirinden çok farklı kültürel ardalanlardan gelen insanlar üzerine yaptığı incelemeler, bunu destekler gibidir. Ekman ve Friesen, Yeni Gine'de, üyelerinin dışarıyla hemen hemen hiç bir bağlantısının olmadığı yalıtılmış bir topluluğu incelemişlerdir. Yeni Guineliler, kendilerine altı duyguyu (mutluluk, üzüntü, kızgınlık, tiksinti, korku, şaşkınlık) yansıtan ifadelerin resimleri gösterildiğinde, bu duyguları kolayca belirlemişlerdir.

Ekman'a göre, kendisinin ve başkalarının benzer çalışmaları, duyguları dile getiren yüz ifadelerinin ve bunların yorumlarının insanlarda doğuştan gelen özellikler olduğu görüşünü desteklemektedir. Ekman, kendi verdiği kanıtların bu sonucu kesinlikle açık bir biçimde ortaya koymadığını ve yaygın olarak paylaşılan kültürel öğrenme süreçlerinin bu sonuçları etkilediğini kabul etmektedir; yine de Ekman'ın sonuçları başka türden araştırmalarla da desteklenmektedir. I. Eibl-Eibesfelt, doğuştan sağır ve kör altı çocuğu, yüz ifadelerinin ne ölçüde gören ve duyan insanların belirli duygular içerisinde bulunduklarında gösterdikleri yüz ifadeleriyle aynı olduğunu görmek için incelemiştir (1973). Eibl-Eibesfelt, çocukların zevk verici oldukları ortada olan etkinlikleri gerçekleştirirken gülümsediklerini, alışık olmadıkları kokuları olan nesneleri koklarken şaşkınlıkla kaşlarını kaldırdıklarını ve hoşlanmadıkları bir nesne kendilerine yinelenen bir biçimde sunulduğunda kaşlarını çattıklarını görmüştür. Böyle davranan başka insanları göremedikleri için, çocukların verdikleri tepkiler doğuştan gelen özellikler tarafından belirleniyor görünmektedir. Ekman ve Friesen, YEKS'i kullanarak yeni doğmuş bebeklerdeki, yetişkinlerin duygularını dile getirişlerinde de bulunan birbirinden bir dizi ayrı yüz kası eylemini belirlemişlerdir. Örneğin, bebekler, ekşi tatlara karşı, yetişkinlerin tiksinti için gösterdiklerine benzer bir yüz ifadesi (dudakları büzmek ve kaşları çatmak) göstermektedirler.

Ne ki, duyguların yüz ifadesiyle dile getirilişi kısmen doğuştan geliyor olsa da, bireysel ve kültürel etkenler yüz ifadesinin tam olarak hangi biçimi alacağı ve hangi bağlamlarda uygun diye görüleceğini etkilemektedir. Örneğin, insanların nasıl gülümsedikleri, dudakların ve öteki yüz kaslarının kesin hareketi ve gülümsemenin ne kadar geniş olacağı, kültürden kültüre değişmektedir.

Bütün kültürleri, hatta çoğunluğunu, ıralayan bir jest ya da bedensel duruş yoktur. Kimi toplumlarda, örneğin, insanlar Anglo-Amerikan pratiğe karşıt biçimde, hayır demek için başlarını aşağı yukarı sallarlar. İşaret etmek gibi Avrupalılar ile Amerikalıların yaygın olarak kullanma eğiliminde oldukları jestler kimi toplumlarda yoktur (Bull 1983). Benzer olarak düzgün tutulan işaret parmağı-nın yanağın ortasına konarak çevrilmesi İtalya'nın kimi bölümlerinde bir övgü jesti olarak kullanılmasına karşın başka yerlerde bilinmemektedir. Yüz ifadeleri gibi jestler ve bedenin duruşları da konuşmaları doldurmak için olduğu kadar, gerçekte hiçbir şey söylenmiyor bile olsa bir anlam iletmek için de sürekli olarak kullanılmaktadır. Bunların üçü de, şaka yapmak, ironi göstermek ya da kuşku belirtmek için kullanılabilir.

Farkında olmadan ilettiğimiz sözel olmayan izlenimler, çokluk, söylediğimizin tam olarak söylemek istediğimizle aynı olmadığını göstermektedir. Yüzün kızarması belki de, fiziksel göstergelerin dile getirdiğimiz anlamları nasıl yanlışladığının en açık örneğidir. Ancak öteki insanların algılayabileceği daha ince sayısız gösterge de vardır. Bir örnek olarak, eğitimli bir göz, çokluk, sözel olmayan işaretleri inceleyerek aldatmayı belirleyebilir. Terlemek, yerinde kıpırdanmak, gözünü dikmek ya da gözünü kaçırmak ve uzun bir süre devam ettirilen yüz ifadeleri (gerçek yüz ifadeleri dört beş saniye içinde kaybolma eğilimindedir), bir insanın aldatma niyetini gösterebilir. Dolayısıyla, başka insanların yüz ifadeleri ile bedensel jestlerini, sözel iletişim yoluşla aktardıklarına ek olarak ve söylediklerinde ne kadar içten olduklarını denetlemek için kullanırız.

Sözel olmayan iletişim ve toplumsal cinsiyet

Gündelik toplumsal etkileşimin bir toplumsal cinsiyet boyutu var mıdır? Olduğuna ilişkin nedenler bulunmaktadır. Etkileşimler daha geniş toplumsal bağlam tarafından belirlendiği için, hem sözel hem de sözel olmayan ileşitimin erkekler ve kadınlar tarafından farklı farklı algılanması şaşırtıcı değildir. Toplumsal cinsiyet ile toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin anlayışlar, büyük ölçüde toplumsal etkenler tarafından etkilenmekte ve genel nitelikteki, toplumdaki güç ve konum sorunlarıyla ilişkili olmaktadır. Bu dinamikler günlük yaşamdaki en sıradan etkileşimlerde bile kendini gösterir. Sözel olmayan ifadelerin en yaygınını, göz temasını örnek olarak alalım. Bireyler göz temasını çok çeşitli biçimlerde, çokluk birisinin ilgisini çekmek ya da toplumsal bir etkileşimi başlatmak için kullanırlar. Bir bütün olarak erkeklerin, hem kamusal hem de özel yaşamda kadınlar üzerinde baskın olduğu toplumlarda, erkekler kendilerini gözlerinin yabancılarla teması konusunda daha fazla özgürlük içinde hissedebilirler.

Göz temasının özgül bir biçimi -gözünü dikmek- aynı sözel olmayan iletişim biçimleri arasındaki "anlam" bakımından karşıtlıkları göstermektedir. Bir kadına gözünü diken bir erkek, "doğal" ya da "masum" bir biçimde davranıyor diye görülebilir; eğer kadın bu bakıştan rahatsız olmuşsa, başka bir yöne bakarak ya da karşılıklı bakışı sürdürmemeyi tercih ederek kurtulabilir. Öte yandan, bir erkeğe gözünü diken bir kadın çokluk, davetkar ya da cinsel olarak etkin bir biçimde davranıyor diye görülür. Tek tek alındıkta, bu tür örnekler önemsiz görünebilir; toplu olarak bakıldıkta ise, toplumsal cinsiyet egemenliği kalıplarını güçlendirmeye yardımcı olmaktadır (Burgoon ve diğerleri 1996).

Sözel olmayan iletişimde başka toplumsal cinsiyet farklılıkları da vardır. Çalışmalar, erkeklerin oturma biçimlerinin kadınlarınkine oranla daha rahat olmaya eğilim gösterdiğini ortaya koymuştur. Erkekler bacakları açıkken geriye doğru yaslanırlar; kadınlar ise daha kapalı bir beden konumunda, elleri dizlerinde, bacakları da kapalı bir biçimde otururken dik dururlar. Kadınlar konuştukları kişiye, erkeklerin olduğundan daha yakın dururlar; erkekler de kadınlarla karşılıklı konuşurlarken kadınlara, öteki türlü olduğundan çok daha fazla fiziksel temasta bulunurlar (genellikle, kadınların bunu normal diye görmeleri beklenir). Çalışmalar aynı zamanda kadınların kendi duygularını daha açık bir biçimde (yüz ifadeleri yoluyla) gösterdiklerini, göz temasını da erkeklerden daha sık kurduklarını ve bıraktıklarını göstermiştir. Sosyologlar, küçük ölçekli, mikro-düzeyde görünen etkileşimlerin toplumumuzdaki daha geniş, makro-düzeydeki eşitsizlikleri güçlendirdiğini ileri sürmüşlerdir. Erkekler, ayakta durur ve otururlarken, mekanı kadınlardan daha fazla kontrol ederler çünkü ayaktayken konuştukları kişiden daha uzakta dururlar, otururlarken de daha fazla yayılırlar; ayrıca daha sık fiziksel temas yoluyla da kontrollerini sergilerler. Kadınların göz teması ve yüz ifadeleri ile onaylanmayı aradıkları ileri sürülmüştür; erkekler göz teması kurduklarında, bir kadının bir erkeğe oranla öteki tarafa bakması daha olasıdır. Bu yüzden, sözel olmayan iletişim biçimlerinin mikro-düzeydeki incelemeleri, toplumun genelinde erkeklerin kadınlar üzerinde sergiledikleri güce ilişkin ipuçları verir (Young 1990).

Etkileşimin toplumsal kuralları

Sözel olmayan işaretleri hem kendi davranışlarımızda, hem de başkalarının davranışlarına anlam katmak için sürekli olarak kullansak da, etkileşimlerimizin çoğu, konuşma -başkalarıyla yapılan rahat sözel değiş tokuş- yoluyla gerçekleşir. Dilin toplum yaşamında temel olduğu, sosyologlar tarafından hep kabul edilmiştir. Bununla birlikte, özel olarak insanların olağan günlük yaşam bağlamları içinde dili nasıl kullandıklarıyla ilgilenen bir yaklaşım yakınlarda geliştirilmiştir.

Etnometodoloji, başkalarının yaptıkları ve özellikle konuştukları şeylere *anlam kazandırmak* için kullanılan "etno-metodların" -halkın ya da meslekten olmayanların yöntemleri- incelenmesidir. Bu terim, aşağıda çalışmaları tartışılacak olan Harold Garfinkel tarafından ortaya atılmıştır. Hepimiz bu yöntemleri, bunlara olağan olarak bilinçli bir dikkat göstermeden kullanırız. Genellikle bir karşılıklı

Kamu içinde erkekler ve kadınlar

1. Bölümde gördüğümüz gibi, *mikrososyoloji,* yani yüz yüze etkilenim durumlarındaki gündelik davranışın incelenmesi ile *makrososyoloji*, yani sınıf ya da toplumsal cinsiyet hiyerarşisi gibi toplumun daha genel özelliklerinin incelenmesi birbiriyle yakından bağlantılıdır (Knorr-Cetina ve Cicourel 1981; Giddens 1984). Bu kutuda, mikrososyolojinin öndegelen bir örneği diye görülebilecek bir olayın -sokakta yürüyen bir kadının bir grup erkek tarafından sözlü tacize uğraması- makrososyolojiyi oluşturan daha genel sorunlarla nasıl bağlantılı olduğunu göreceğiz.

(Carol Brooks Gardner, Passing By: Gender and Public Harassment) *Geçerken: Toplumsal Cinsiyet ve Kamu içindeki Taciz* başlıklı çalışmasında, değişik ortamlarda -en yaygını da inşaat alanlarının kenarında- kadınların çokluk taciz diye gördükleri bu türden istenmeyen etkileşimlerin gerçekleştiğini bulmuştur.

Tek bir kadının taciz edilmesi, mikrososyolojik bakımdan tek bir etkileşime bakma yoluyla çözümlenebilirse de soruna böyle bakmak pek verimli sonuçlar vermez. Bu tür tacizler, birbirine yabancı olan kadın ve erkeklerin yer aldığı sokak konuşmalarının tipik bir özelliğidir (Gardner 1995). Bu türden etkileşimler de, aynı zamanda toplumdaki cinsiyet hiyerarşisinin oluşturduğu daha genel artalana bakmadan anlaşılamaz. Bu yolla mikro ve makro çözümlemelerin nasıl birbirine bağlandığını görebiliriz. Örneğin, Gardner kadınların erkekler tarafından taciz edilmesini, daha genel olan, kamusal alanlarda erkeklerin sahip olduğu ayrıcalık, kadınların fiziksel olarak incinebilirliği ve her yerde kendisini gösteren tecavüz tehdidi ile temsil edilen, toplumsal cinsiyet eşitsizliği sistemiyle ilişkilendirmektedir.

Mikrososyoloji ile makrososyoloji arasındaki bu bağlantıyı kurmazsak, bu etkileşimlere ilişkin ancak sınırlı bir anlayışa sahip olabiliriz. Bu türden etkileşimlerin yalıtık örnekler olduğunu ya da insanlara iyi davranışın öğretilerek bu tür olayların ortadan kaldırılabileceğini düşünebiliriz. Mikro ve makro arasındaki bağlantıyı anlamak bizim, sorunun kökeni olan nedeni ele almak için bu tür etkileşimlere yol açan toplumsal cinsiyet eşitsizliği biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yoğunlaşmamızın gerekli olduğunu anlamamıza yardımcı olur.

konuşmada söylenenlere yalnızca, sözcüklerin kendilerinde görünmeyen toplumsal bağlamı biliyorsak bir anlam verebiliriz. Aşağıdaki karşılıklı konuşmaya bakalım (Heritage 1984):

A: Benim ondört yaşında bir oğlum var.

B: Hımm, bir sakıncası yok.

A: Bir de köpeğim var.

B: Oo, kusura bakmayın.

Sizce burada neler oluyor? Konuşanlar arasında ne tür bir ilişki var? Bunun ev sahibi ile müstakbel kiracı arasında geçtiğini bilmek, konuşmaya bir anlam kazandıracaktır. Kimi ev sahipleri çocukları kabul ederken kiracılarının hayvan beslemelerine izin vermemektedir. Yine de, eğer toplumsal bağlamı bilmiyorsak, B kişisinin yanıtlarının, A kişisinin söyledikleriyle hiçbir ilişkisi olmayacaktır. Anlamın *bir bölümü* sözcüklerden, *bir bölümü* de toplumsal bağlamın söylenenleri yapılaştırma biçiminden kaynaklanmaktadır.

Paylaşılan anlayışlar

Gündelik konuşmanın en önemsiz biçimleri, konuşmayı sürdürenler tarafından konuşmaya getirilen karmaşık nitelikteki, paylaşılan bilgiyi varsayar. Aslında, bizim küçük konuşmalarımız öylesine karmaşıktır ki, en gelişmiş bilgisayarları bile insanlarla uzun süre karşılıklı konuşma sürdürmek için programlamanın olanaksız olduğu görülmüştür. Olağan konuşmada edilen sözlerin her zaman açık bir anlamı yoktur ve demek istediklerimizi, bunları destekleyen dile getirilmemiş varsayımlara dayanarak "kurarız". Eğer Maria, Tom'a "Dün neler yaptın?" diye sorarsa, bu soruya karşı söylenecek sözlerin kendilerinin ortaya koyduğu açık bir yanıt yoktur. Bir gün uzun bir zamandır ve Tom için şöyle yanıt vermek mantıklı olabilir: "Evet, 7:16'da uyandım. 7:18'de yataktan çıktım, banyoya gittim ve dişlerimi fırçalamaya başladım. 7:19'da duşu açtım ..." Bu

sorunun beklediği yanıt türünü, başka şeylerin yanında Maria'yı, onun Tom ile olağan olarak ne çeşit etkinliklerde bulunduğunu ve Tom'un haftanın belirli bir gününde genellikle neler yaptığını bilerek anlayabiliriz.

Garfinkel'in deneyleri

Olağan karşılıklı konuşmaları düzenlemekte kullandığımız "artalan beklentileri", Harold Garfinkel'in gönüllü öğrencilerle yürüttüğü kimi deneyler ile vurgulanmaktadır (1963). Öğrencilerden bir arkadaş ya da akrabaları ile konuşma yapmaları ve bu konuşmalardaki sıradan açıklamalar ya da genel yorumların anlamlarının açıkça belirlenmesi konusunda ısrarlı olmaları istenmiştir. Eğer birisi, "iyi günler" derse, öğrenci "tam olarak hagi anlamda iyi?", "günün hangi bölümünü kastediyorsun" vd. gibi yanıtlar verecektir. Böyle yürütülen konuşmalardan birisi aşağıda verilmektedir (S arkadaş, E de gönüllü öğrencidir):

S: Nasılsın?

E: Ne bakımdan? Sağlığım, para durumum, okulum, kafamın rahatlığı...?

S: (aniden kızararak denetimini yitirmiş bir biçimde) Bana bak! yalnızca kibar olmaya çalışıyordum. Doğrusu senin nasıl olduğun benim hiç umurumda değil.

Görünürde önemsiz konuşma uzlaşımları izlenmediği zaman insanlar neden böyle kızmaktadırlar? Bunun yanıtı, günlük toplum yaşamımızın, ne söylendiğine ve neden söylendiğine ilişkin dile getirilmemiş varsayımların paylaşılmasına bağımlı olduğudur. Bu varsayımları elde bir diye göremeseydik, anlamlı bir iletişim olanaksız olurdu. Bu durumda, bir karşılıklı konuşmadaki herhangi bir soru ya da katkının ardından, Garfinkel'in öğrencilerinden istediği türden çok kapsamlı bir "araştırma işlemi" gelirdi ve etkileşim yalın bir biçimde sona ererdi. İlk bakışta önemsiz bir konuşma uzlaşımı olarak görünen şey, dolayısıyla, toplum yaşamının kendi örgüsü için temel duruma gelmektedir; zaten bu yüzden bu uzlaşımların bozulması böylesine ciddi sonuçlar yaratır.

Günlük yaşamda insanların, zaman zaman dile getirilmeyen bilgiyi dikkate almamış gibi yaptıklarına dikkat edilmelidir. Bunun nedeni, ötekileri tersleme, utandırma ya da söylenenlerin ikili anlamına dikkat çekme olabilir. Örneğin, bir baba ile çocuğu arasındaki şu klasik konuşmaya bakalım:

B: Nereye gidiyorsun?

Ç: Dışarı.

B: Ne yapacaksın?

Ç: Hiç.

Çocuğun yanıtları, Garfinkel'in deneylerindeki gönüllülerin yaptıklarının tam tersidir. Olağan olarak yapılmayan soruşturmaların peşine gitmek yerine, çocuk uygun yanıtlar vermeyi tamamen yadsımaktadır -esas olarak "sen kendi işine bak!" demektedir.

Yukarıdaki ilk soru, başka bir kişi tarafından, bir başka bağlamda farklı bir yanıta yol açabılırdi:

A: Nereye gidiyorsun?

B: Sessizce kafayı üşütmeye.

B, kaygı ya da çaresizlik duygusunu ironik olarak iletmek için, bilerek A'nın sorusunu yanlış anlamıştır. Komedi ve şaka, konuşmada bulunan dile getirilmemiş varsayımları böyle bilerek yanlış anlamaya dayanır. Taraflar güldürme niyetini algıladıkları sürece bunda tehdit edici hiçbir şey yoktur.

"Etkileşimsel yıkıcılık"

Karşılıklı konuşmaların günlük yaşamlarımızın istikrarlı ve uyumlu bir biçimde sürdürülmesinin yollarından birisi olduğunu gördük. Kendimizi en rahat hissettiğimiz durum, ayaküstü konuşmanın üstü kapalı uzlaşımlarına uyduğumuz zamandır; bu uzlaşımlar bozulduğunda, kendimizi tehdit altında, kafası karışmış ve güvensiz hissederiz. Günlük konuşmaların çoğunluğundaki karşılıklı konuşmalarda, ötekiler tarafından verilen işaretlere -tonlamadaki değişiklikler, kısa süreli duraklamalar ya da jestler gibi- dikkatle uyum gösterilir. Konuşmacılar karşılıklı birbirinin farkında olarak, etkileşimin açılması ve kapatılmasıyla konuşmada sıraya uymak konusunda "işbirliği" içinde olurlar. Ne ki taraflardan birisi konuşma için "işbirliğine kapalı" ise, gerilim yaratabilir.

Günlük karşılıklı konuşmanın "kurallarının" pek çoğu, yalnızca birisi onları çiğnediğinde açık hale gelir.

Garfinkel'in öğrencileri, sosyolojik bir deneyin bir parçası olarak, karşılıklı konuşma kurallarını bilerek ihlal etme yoluyla gergin durumlar yaratmışlardır. Ancak, ya gerçek dünyada insanlar karşılıklı konuşma pratikleri içinde "sorun çıkarır" davrandıklarında ne olacaktır? A.B.D.'de yapılan bir çalışma, sokak insanları arasındaki sözlü değiş tokuşları, bu tür etkileşimlerin yoldan geçenlerce neden sorunlu diye görüldüğünü anlamak için araştırmıştır. Araştırmacılar, günlük konuma örnekleri ile sokak değiş tokuşlarından seçilmiş bir demeti karşılaştırabilmek için, **karşılıklı konuşma çözümlemesi** adı verilen bir tekniği kullanıyorlardı. Karşılıklı konuşma çözümlemesi, bir karşılıklı konuşmanın anlam bakımından her yönünü -en küçük "dolgu" sözcüklerinden ("ee" ve "ha" gibi) değiş tokuşların tam zamanlamasına (duraklamalar, sözünü kesmeler ve aynı anda konuşmalar da içlerinde olmak üzere) kadar- inceleyen bir yöntemdir.

Araştırma, siyah erkekler -pek çoğu evsiz, alkolik ya da uyuşturucu bağımlısı olan- ile sokakta onların yanlarından geçen beyaz kadınlar arasındaki etkileşimleri ele aldı. Erkekler çokluk, kadınlarla karşılıklı konuşmayı başlatabilmek için onları çağırıyorlar, iltifatlar ediyorlar ya da sorular soruyorlardı. Ne ki yazarlara göre, bu konuşmalarda bir şeyler "ters gidiyordu", çünkü kadınlar normal bir etkileşimde olduğunun tersine, ancak ender olarak bunlara yanıt veriyordu. Erkeklerin yorumları ender olarak düşmanca olsa bile, kadınlar adımlarını hızlandırıyor ve dosdoğru ileriye bakıyorlardı. Aşağıdaki örnek, ellili yaşlarının sonundaki siyah bir adam olan Mudrick'in, kadınlarla konuşmayı başlatma çabalarını göstermektedir (Duneier ve Molotch, 1999):

Mudrick bu etkileşime, 25 yaşlarında görünen bir kadının yanında yürüyerek başlıyor:

1 *Mudrick*: Seni seviyorum bebeğim.

Kadın kollarını kavuşturup yürüyüşünü hızlandırır ve yorumu duymazlıktan gelir.

2 *Mudrick*: Benimle evlen.

Sonrakiler, olasılıkla ikisinin de yirmili yaşlarda olduğu iki beyaz kadın:

3 *Mudrick*: Selam kızlar, ikiniz de bugün çok güzel görünüyorsunuz. Paranız var mı? Biraz kitap alın.

Onu duymazlıktan gelirler. Bir sonraki, genç bir siyah kadın.

4 *Mudrick:* Hey güzel kız, güzel kız!

Kadın onu dikkate almadan yürüyüşünü sürdürür.

5 *Mudrick:* Bir dakika, bir dakika. Beni duyduğunuzu biliyorum.

Daha sonra otuzlarındaki beyaz bir kadına seslenir.

6 *Mudrick:* Seni seyrediyorum. Güzelsin biliyorsun.

Kadın duymazlıktan gelir.

Karşılıklı konuşmalar için düzgün "açılış" ve "kapanışları" müzakere etmek, kentlinin uygar olması için temel bir zorunluluktur. Karşılıklı konuşmanın bu temel yönleri, erkekler ile kadınlar arasında oldukça sorunluydu. Kadınlar erkeklerin konuşmayı açmak için yaptığı çabalara karşı koyarken erkekler de kadınların karşı koymasını gözardı etmekte ve ayak diremektedirler. Benzer olarak, eğer erkekler konuşmayı açmakta başarılı olmuşlarsa, kadınların konuşmayı kapatma istekleri konusunda verdikleri işaretleri gözardı etmekte ve devam etmektedirler:

1 *Mudrick:* Merhaba güzel kız.

2 *Kadın:* Merhaba, nasılsın?

3 *Mudrick:* İyi misin?

4 *Mudrick:* Çok güzel görünüyorsun biliyorsun. Saçlarını toplama biçimini çok beğendim.

5 *Mudrick:* Evli misin?

6 *Kadın:* Evet.

7 *Mudrick:* Ne?

8 *Kadın:* Evet.

9 *Mudrick:* Yüzüğün nerede?

10 *Kadın:* Evde bıraktım.

11 *Mudrick:* Evde mi bıraktın?

12 *Kadın:* Evet.

13 *Mudrick:* Adını öğrenebilir miyim?

14 *Mudrick:* Benim adım Mudrick, seninki ne?

Kadın yanıt vermez ve yürüyüp gider

(Duneier ve Molotch 1999).

Bu örnekte, Mudrick etkileşimi oluşturan ondört sözden dokuzunu, karşılıklı konuşmayı başlatmaya ve kadının yanıtlarına açıklık kazandırmaya uğraşmak için kullanmaktadır. Yalnızca kayıda bakıldıkta, kadının konuşmak istemediği ortaya çıkmaktadır; ancak karşılıklı konuşma çözümlemesi teyp kaydına uygulandığında, kadının gönülsüzlüğü daha da açık görünmektedir. Kadın yanıt verdiği zaman, bütün yanıtlarını geciktirmektedir ne ki Mudrick hem yanıtlamakta, yanıtları kimi zaman kadının konuşmasına karışmaktadır. Karşılıklı konuşmalardaki zamanlama çok kesin bir göstergedir; bir yanıtı, saniyenin bir bölümü kadar bile olsa, geciktirmek, günlük etkileşimlerin çoğunluğunda karşılıklı konuşmanın gidişine karşı çıkma isteğini belirtmek için yeterlidir. Hoşsohbetliğin üstü kapalı kurallarına ihanet eden Mudrick, karşılıklı konuşmayı bir anlamda "teknik olarak kaba" bir biçimde sürdürüyordu. Buna

karşılık kadın da, Mudrick'in kadını konuşturmak için giriştiği bütün çabalara karşın onu gözardı ettiğinden, kadın da "teknik olarak kaba" idi.

Etkileşimsel yıkıcılık terimi, daha düşük konumdaki kişinin, gündelik etkileşimin daha güçlü kişi için değerli olan üstü kapalı kurallarını çiğnediği, bunun gibi durumları betimlemekterir. Sokaktaki erkekler çokluk, birbirleriyle, dükkandaki tezgahtarlarla, polisle, akraba ve tanıdıklarla olan etkileşimleri sırasındaki günlük konuşma biçimlerine uygun davranır. Ancak isterlerse, günlük konuşmanın uzlaşımlarını yan-larından geçenlerin kafasını karıştıracak biçimde bozma yetenekleri de vardır. Hatta, etkileşimsel yıkıcılık, fiziksel saldırı ya da kaba sözel incitmeden daha fazla, kurbanların ne olup bittiğini anlayamayacak bir duruma bile getirebilir.

Etkileşimsel yıkıcılığın incelendiği bu çalışma, mikro düzeydeki etkileşimler ile makro düzeyde işleyen güçler arasındaki iki yönlü ilişkiye bir başka örnek sunmaktadır. Sokaktaki erkekler için, kendilerinin karşılıklı konuşma girişimlerini gözardı eden beyaz kadınlar böylesi etkileşimlerin "meşru" hedefleri olacak biçimde uzak, soğuk ve duygudaşlıktan yoksun insanlardır. Bu arada kadınlar da, erkeklerin bu davranışını, onların gerçekte tehlikeli olduklarının ve en iyisinin onlardan kaçınmak gerektiğinin bir kanıtı diye görürler. Etkileşimde kırıp dökme, her yanı kaplayan sınıf, statü, toplumsal cinsiyet ve ırk yapılarıyla yakından bağlantılıdır. Böylesine bayağı etkileşimlerde ortaya çıkan korku ve kaygı, giderek etkileşimlerin kendisini de etkileyen dışarıdaki statü ve güçlerin kuruluşuna yardımcı olmaktadır. Etkileşimsel yıkıcılık, kendi kendini güçlendiren karşılıklı kuşku ve uygar olmama sisteminin bir bölümüdür.

Tepki haykırışları

Ağızdan çıkan kimi şeyler konuşma olmaktan çok fısıldanmış ünlemler ya da Goffman'ın **tepki haykırışları** dediği şeylerden oluşur (Goffman 1981). Lucy'nin bir yere çarptıktan ya da bir şeyi düşürdükten sonra söylediği "Aman!" [Oops!] sözünü ele alalım. "Aman!", bir terslik karşısında gösterilen, tıpkı birisi elini yüzümüze doğru salladığında gözlerimizi kırpmamız gibi yalnızca önemsiz bir refleks gibi görünmektedir. Ne ki bu, insanların genellikle yalnızken söylemiyor olmalarının gösterdiği gibi, istemeden verilen bir tepki değildir. "Aman!" olağan olarak, birlikte olunan başka insanlara yöneltilir. Ünlem, sözkonusu tutukluğun orada bulunan tanıklara, Lucy'nin kendi eylemleri üzerindeki denetimi hakkında kuşku yaratacak nitelikte değil, yalnızca önemsiz ve geçici nitelikte olduğunu göstermektedir.

"Aman!", önemli kaza ya da felaket durumlarından çok yalnızca önemsiz bir sakarlık durumunda kullanılır -bu aynı zamanda ünlemin toplum yaşamının ayrıntılarını denetimli bir biçimde yürütebilmemizin bir parçası olduğunu göstermektedir. Dahası, sözcük Lucy'nin kendisi tarafından değil, onu gözleyen bir başkası tarafından da söylenebilir; ya da bir başka kişiyi uyarmak için de kullanılabilir. "Aman!" normal olarak kısa bir ünlemdir, ama kimi durumlarda "aa" uzatılabilir. Örneğin, kişi bir ödevi yerine getirirken gelinen kritik bir anı kapsayabilmek için

ünlemi uzatabilir. Örneğin, bir anne-baba çocuğunu oyun olsun diye havaya atıp tutarken "aman!" ya da "aman aman!" [Oops-a-daisy] ünlemini haykırabilir. Burada ün-lem, çocuğun denetimin yitirildiği duygusu yaşadığı o kısa anı kapsamakta, çocuğu rahatlatmak ve olasılıkla aynı zamada onun tepki haykırışlarına ilişkin anlayışını geliştirmek için kullanılmaktadır.

Bütün bunların hepsi uydurma ya da abartılı şeylermiş gibi görünebilir. Böylesine önemsiz ünlemlerin bu kadar ayrıntıyla ele alınmasına ne gerek var? Söylediklerimize yukarıdaki örnekte olduğu kadar dikkat eder miyiz? Elbette bilinçli olarak değil. Ne ki buradaki esas nokta, görünüşümüz ve eylemlerimiz üzerindeki bu son derece karmaşık, sürekli denetimi elde bir diye görmemizdir. Etkileşim durumlarında, yalnızca sahnede yer alıyor olmamız hiçbir zaman beklenmez. Öteki insanlar bizden, bizim onlardan beklediğimiz gibi, Goffman'ın "denetimli uyanıklık" dediği şeyi göstermemizi bekler. İnsan olmanın temel bir yönü, sürekli olarak başkalarına günlük yaşamın rutinlerinde ne kadar usta olduğumuzu göstermektir.

Etkileşimde yüz, beden ve konuşma

Bu noktada şimdiye kadar neler öğrendiğimizi özetleyelim. Günlük etkileşim yüzlerimiz ve bedenlerimizle ilettiklerimiz ile sözcüklerle açıkladıklarımız arasındaki ilişkilere bağımlıdır. Başkalarının yüz ifadeleri ile beden hareketlerini, sözel olarak ilettiklerini tamamlamada ve söylediklerinde samimi olup olmadıklarını sınamada kullanırız. Çoğunlukla bu anlaşılmasın diye, başkalarıyla gündelik etkileşimimiz sırasında her birimiz yüz ifadelerimizi, bedensel jestlerimizi ve hareketlerimizi sürekli kontrol ederiz.

Temel yaşamlar

Günlük rutinlerimi üzerine bilinçli olarak düşünseydik, sıradan yaşam olanaksız olurdu.

Yüz, beden yönetimi ve konuşma, öyleyse, bir takım anlamları iletmek, bir takım anlamları gizlemek için kullanılır. Aynı zamanda, şimdi göreceğimiz gibi, etkinliklerimizi, toplum yaşamı *bağlamlarında* aynı hedeflere ulaşmak için de düzenleriz.

Karşılaşmalar

Pek çok toplumsal durumda, başkalarıyla Goffman'ın deyişiyle odaklanmamış etkileşim içine gireriz. **Odaklanmamış etkileşim**, bireylerin karşılıklı olarak ötekilerin varlığının farkında olduğunu gösterdiklerinde gerçekleşir. Bu genellikle, kalabalık bir caddede, tiyatroda ya da davetteki gibi çok sayıda insanın biraraya geldikleri durumlarda olur. İnsanlar başkalarının

Sokak Uyanığı

Sokakta yürürken, arkanızdaki birisi ya da karşıdan gelen birisi tarafından kendinizi tehdit altında hissederek yolun öteki tarafına hiç geçtiniz mi? Bu türden yalın etkileşimleri anlamaya çalışan sosyologlardan biri de, Elijah Anderson'dur. Anderson, birbirine komşu iki mahallenin sokaklarında gerçekleşen toplumsal etkileşim türlerini betimleyerek işe başlamaktadır. Anderson, kitabı *Sokak uyanığı: Bir Kent Topluluğundaki Irk, Sınıf ve Değişme* (Streetwise: Race, Class and Change in an Urban Community -1990)'da, gündelik yaşamın incelenmesinin, toplum düzeninin sonsuz sayıdaki mikro düzey etkileşimlerinin oluşturduğu kurucu parçalar tarafından nasıl yaratıldığına ışık tutabileceği sonucuna varmaktadır. Anderson özellikle, taraflardan en az birisinin tehdit edici nitelikte görüldüğü durumlardaki etkinlikle ilgilenmektedir. Anderson sokaklardaki pek çok siyah ile beyazın birbiriyle giriştiği pek çok etkileşim biçiminin, kendisi de topluman ekonomik yapısıyla bağlantılı olan ırksal önyargılarla yakından ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu yolla o, mikro etkileşimlerle, toplumun daha büyük makro yapıları arasındaki bağı göstermiştir.

Anderson, Erving Goffman'ın, toplumsal roller ve statülerin özgül bağlam ya da yerler içinde nasıl ortaya çıktıkları hakkındaki betimlemesini anımsatarak işe başlamaktadır. Goffman (1959) şöyle yazar:

> Bir birey başkalarının olduğu bir yere girdiğinde, ötekiler yaygın olarak bu gelen birey hakkında bilgi edinmeye ya da elde bulunan bilgiyi kullanmaya çalışırlar... Birey hakkındaki bilgi, durumu tanımlamaya, ötekilerin önceden gelenin onlardan ne isteyeceği ve kendilerinin ondan ne isteyebileceklerini bilmeye yardımcı olur.

Anderson, Goffman'ın verdiği ipucunu izleyerek, kamu etkileşimlerinin sözlüğünü hangi davranışsal gösterge ya da işaretlerin oluşturduğunu sormaktadır. Vardığı sonuç şudur:

> İnsanların derilerinin rengi, toplumsal cinsiyetleri, yaşları, yanındakiler, giyinişleri, mücevherleri ve taşıdıkları nesneler onları tanımlamaya yardımcı olur; böylece varsayımlar oluşturulur ve iletişim gerçekleşir. Devinimler (çabuk ya da yavaş, yanlış ya da içten, anlaşılabilir ya da anlaşılamaz) bu kamusal iletişimin daha da inceltilmesini sağlar. Günün hangi zamanı olduğu ya da kişinin orada bulunuşunu açıklayan bir etkinlik, yabancı görünümünün nasıl ve ne kadar çabuk boşa çıkarılacağını da etkilemektedir. Eğer bir yabancı denetlemeden geçemez ve "güvenilir" diye görülmezse, bir avcı görüntüsü ortaya çıkabilir ve sokaktaki yayalar yabancıyla, bu görüntüyle tutarlı bir uzaklığı korumaya çalışırlar.

Anderson, denetlemeyi geçme olasılıkları en yüksek olanların, yaygın önyargıya göre tehlikeli olduğu düşünülen insanlar kategorisine girmeyenler olduğunu göstermiştir: "Çocuklar hemen, beyaz kadın ve erkekler daha yavaş, sırasıyla siyah kadınlar, siyah erkekler ve siyah genç erkekler hepsinden yavaş denetlemeyi geçebilirler". Etkileşimdeki gerilimlerin ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi dışsal statülerden kaynaklandığını göstermek için, Anderson mikro etkileşimlerin kendisine bakarak durumun tam bir anlayışına ulaşamayacağımızı göstermektedir. Bu, Anderson'un mikro etkileşimler ile makro süreçler arasındaki bağlantıyı kurma biçimidir.

Anderson insanların şiddet ile suça karşı hissettikleri duyarlılıkla başedebilmek için "kaçınma sanatı" gibi becerileri geliştirdiklerinde "sokak uyanığı" olduklarını ileri sürmektedir. Anderson'a göre, sokak bilgini olmayan beyazlar, farklı çeşitten siyah erkekler (örneğin, orta sınıf gençlerine karşı çete üyeleri) arasındaki farklılıkları ayırdetmemektedir. Bu insanlar ayrıca, "kuşkulu" insanların arkasında yürüdüklerinde yürüme hızlarını nasıl değiştireceklerini ya da günün değişik zamanlarında "kötü mahalleler"in etrafından dolaşmayı da bilemeyebilir.

Anderson ile Carol Brooks Gardner'inki (s.173'de) gibi çalışmalar, mikrososyolojinin, makrososyolojinin içeriğini oluşturan geniş kurumsal kalıpları aydınlatmakta ne kadar yararlı olduğunu ortaya koymaktadır. Yüzyüze etkileşimlerin, ne kadar büyük ölçekli olursa olsun bütün toplumsal örgütlenme biçimlerinin temelinde yer aldığı açıktır. Toplumumuzdaki toplumsal cinsiyet ve ırk sorunlarının tam bir incelemesini yalnızca bu çalışmalardan elde edemeyiz; yine de, onlar yoluyla bu sorunların daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sağlayabiliriz. Daha sonraki bölümlerde, mikro-bağlamlardaki etkileşimlerin daha büyük toplumsal süreçleri nasıl etkilediğini, makro-sistemlerin de sonuçta toplum yaşamının daha sınırlı ortamlarını nasıl etkilediğini göreceğiz.

yanında, onlarla doğrudan konuşmasalar da, sürekli olarak duruşları, yüz ifadeleri ve fiziksel jestleri yoluyla, sözel olmayan bir iletişim içine girerler.

Odaklanmış etkileşim, bireylerin diğerlerinin söylediklerine ya da yaptıklarına doğrudan dikkat ettiklerinde gerçekleşir. Toplumsal etkileşim, genellikle hem odaklanmış, hem de odaklanmamış ilişkileri içerecektir. Goffman, odaklanmış bir etkileşim anını bir **karşılaşma** diye adlandırmaktadır; gündelik yaşamımızın çoğu, çokluk orada bulunan başkalarıyla gerçekleşen odaklanmamış etkileşimlerin oluşturduğu bir ardalan içinde, diğer insanlarla -aile, arkadaşlar, çalışma arkadaşları- gerçekleşen karşılaşmalardan oluşmaktadır. Ayaküstü sohbetler, seminer tartışmaları, oyunlar ve rutin yüz yüze ilişkilerin (bilet satıcıları, garsonlar, tezgahtarlar vd. ile) hepsi karşılaşmalara birer örnektir.

Karşılaşmalar her zaman, uygar kayıtsızlığın bir kenara bırakıldığı "açılışlar"a gereksinim duyarlar. Yabancılar biraraya geldikleri ve konuşmaya başladıklarında bir davetteki gibi uygar kayıtsızlığın bitirilme anı her zaman risklidir çünkü, kurulan karşılaşmanın niteliğine ilişkin yanlış anlamalar kolayca ortaya çıkabilir (Goffman 1971). Dolayısıyla gözlerin karşılaşması ilk anda belli belirsiz ve geçici nitelikte olabilir. Kişi daha sonra, giriş kabul edilmezse doğrudan hiçbir devinimde bulunmamış gibi davranabilir. Odaklanmış etkileşimde herkes, gerçekte karşılıklı olarak söylenen sözler kadar yüz ifadeleri ve jestlerle de iletişime girer. Goffman, bireyin "verdikleri" ile "ilettikleri" ifadeleri birbirinden ayırmaktadır. Bunlardan ilki, insanların öbürleri üzerinde belirli izlenimler yaratmak için kullandıkları sözlerle yüz ifadeleridir. İkincisi ise, öbürlerinin bu insanların içtenliklerini ya da doğruyu söyleyip söylemediklerini anlamak için dikkate aldıkları ipuçlarıdır. Örneğin, bir lokanta sahibi, yemeklerinden ne kadar hoşnut kaldıklarını söyleyen müşterilerini kibar bir gülümsemeyle dinler. Aynı zamanda, yemeklerini yerlerken müşterilerin ne kadar hoşlanmış göründüklerine, tabakta çok yemek bırakıp bırakmadıklarına ve hoşnutluklarını dile getirirlerken kullandıkları ses tonlarına dikkat eder.

Kuşkusuz, garsonlar ile hizmet sektöründe çalışan öteki işçilere, müşterilerle olan toplumsal etkileşimleri sırasında gülümsemeleri ve nazik olmaları söylenmiştir. Havayolları sektörüne ilişkin yaptığı ünlü bir çalışmada Arlie Hochschild bunu "duygusal işgücü" diye betimlemektedir.

Arlie Hochschil'in, havayolu kabin görevlilerinin yolcularla nasıl etkileşim kurmalaları gerektiğine ilişkin aldıkları eğitim, "Sosyoloji Nedir?" başlıklı 1. Bölümde, s. 57-9'da tartışılmaktadır.

İzlenim yönetimi

Goffman ve toplumsal etkileşim üzerine çalışan diğer yazarlar, toplumsal etkileşimi çözümlerlerken tiyatrodan alınma kavramları sık sık kullanırlar. **Toplumsal rol** kavramı, örneğin, bir tiyatro ortamından gelmektedir. Roller, verili bir **statü**, ya da **toplumsal konumda** bulunan bir kişinin izlediği, toplumsal olarak tanımlanmış beklentilerdir. Bir öğretmen olmak, özel bir konumda yer almak demektir; öğretmenin rolü, öğrencilerine karşı belirli

biçimlerde davranmaktır. Goffman toplum yaşamını, oyuncular tarafından sanki bir sahnede ya da pek çok sahnede, çünkü bizim nasıl davranacağımız, belirli bir zamanda oynadığımız rollere bağlıdır oynanıyormuş gibi görmektedir. İnsanlar, başkaları tarafından nasıl göründükleri konusunda duyarlıdırlar ve başkalarını kendi istedikleri gibi tepki vermeye zorlayacak pek çok **izlenim yönetimi** biçimi kullanırlar. Bu, kimi zaman hesaplı bir biçimde yapabilirsek de, genellikle bilinçli bir dikkatle yapmadığımız şeyler arasındadır. Philip bir iş toplantısına katıldığında, takım elbise giyip kravat takar ve en iyi davranışını gösterir; aynı akşam, rahatlamak için arkadaşlarıyla bir futbol maçı izlerken, kot pantolon ve tişört giyer ve pek çok fıkra anlatır. Bu, izlenim yönetimidir.

Yukarıda biraz önce dikkat çektiğimiz gibi, benimsediğimiz toplumsal roller, büyük ölçüde bizim toplumsal statümüze bağlıdır. Bir kişinin statüsü, toplumsal bağlama göre değişebilir. Örneğin, bir "öğrenci" olarak, sizin belirli bir statünüz var; sizden, hocalarınız yanınızdayken de belirli bir biçimde davranmanız beklenir. Bir "oğul ya da kız" olarak, "öğrenci" statünüzden farklı bir statünüz var; toplumun (özellikle ana-babalarınızın) size ilişkin farklı beklentileri var. Benzer bir biçimde, bir "arkadaş" olarak, toplumsal düzenin içinde bütünüyle farklı bir konumdasınız; benimsediğiniz rol de buna göre değişecektir. Bir kişinin aynı anda pek çok statüye sahip olabileceği açıktır. Sosyologlar, sizlerin işgal ettiği statü gruplarına **statü kümesi** derler.

Sosyologlar "iliştirilen statü" ile "erişilen statü" arasında da bir ayrım yapmak isterler. Bir **iliştirilen statü**, ırk, cinsiyet ya da yaş gibi biyolojik etkenler temelinde size "yüklenen" bir statüdür. Dolayısıyla sizin iliştirilen statüleriniz "beyaz", "kadın" ve "genç" olabilir. Bir **erişilen statü**, bireyin kendi çabalarıyla kazanılan bir statüdür. Sizin erişilen statüleriniz "üniversite mezunu", "sporcu" ya da "çalışan" olabilir. Bizler en önemli olan şeyin erişilmiş statülerimiz olduğuna inanmak istersek de, toplum aynı düşüncede olmayabilir. Herhangi bir toplumda, kimi statülerin öteki bütün statülere önceliği vardır ve bunlar bir kişinin toplumdaki bütüncül konumunu belirler. Sosyologlar buna **baskın statü** derler (E. C. Hughes 1945; Becker 1963). En yaygın baskın statüler toplumsal cinsiyet ve ırka dayanan statülerdir. Sosyologlar, bir karşılaşmada insanların ilk dikkat ettikleri şeylerden birisinin toplumsal cinsiyet ve ırk olduğunu göstermişlerdir (Omi ve Winant 1994). Birazdan göreceğimiz gibi, hem ırk hem de toplumsal cinsiyet bizim top-lumsal etkileşimlerimizi büyük ölçüde etkiler.

Arka ve ön bölgeler

Goffman'ın ileri sürdüğüne göre, toplum yaşamının büyük bölümü, arka bölgeler ile ön bölgelere ayrılabilir. **Ön bölgeler**, bireylerin içlerinde biçimsel roller oynadıkları toplumsal birliktelikler ya da karşılaşmalardır; bunlar, "sahne-üstü performanslardır". Takım çalışması genellikle ön bölge performansları yaratmada kullanılır. Aynı partideki öndegelen iki politikacı, birbirlerine hiç sıcak duygular beslemeseler de, televizyon kameraları önünde ayrıntılı bir birlik ve beraberlik gösterisi sergileyebilirler. Bir karı-koca, bir uyum

Evet, bugün ne giysem acaba?

görüntüsünü sürdürerek kavgalarını çocuklarından gizlemeye çalışabilir ve ancak çocuklar uyuduktan sonra en sert kavgayı yapabilirler.

Arka bölgeler, insanların daha biçimsel ortamlardaki etkileşimler için kendilerini ve sahnede kullanacakları malzemeleri hazırladıkları yerlerdir. Arka bölgeler, bir tiyatrodaki sahne gerisine ya da sinemadaki kamera arkası etkinliklere benzer. İnsanlar, güvenli bir biçimde sahne gerisinde olduklarında rahatlarlar ve sahnedeyken denetim altında tuttukları duygu ve davranış biçimlerini serbest bırakırlar (s.185'deki kutuda sosyolog Spencer Cahill'in Goffman'ın dramaturjik çözümlemesini, genel tuvaletlerdeki arka bölge toplumsal etkileşimini incelemek için nasıl kullandığına bakıyoruz). Arka bölgeler, "dindışılık, açık saçık sözler, uzun uzun, ayrıntılı elsıkışmalar ... kaba, düzensiz giyim, 'gevşek' duruş ve oturuş biçimleri, bir şiveyle ya da standart olmayan bir biçimde konuşma, fısıldama ve bağırma, oyun biçimindeki saldırganlık ve 'kandırma', önemsiz ancak gizil olarak simgesel edimlerle diğerlerini gözardı etme, mırıldanma, ıslık çalma, sakız çiğneme, kemirme, geğirme ve osurma gibi kendi kendine yapılan önemsiz fiziksel edimlere" (Goffman 1969) olanak verir. Dolayısıyla bir garson, müşteriye hizmet ederken sessiz saygının bir örneği olabilir, ne ki mutfak kapılarının ardında, gürültücü ve saldırgan hale gelir. Müşterilerin, eğer mutfaklarda olup bitenleri bilselerdi, gitmeyi sürdürecekleri lokanta sayısı olasılıkla pek azdır.

Goffman, toplumsal etkileşimin incelenmesine önemli pek çok katkıda bulunmuştur. Goffman'ın damgalama ve bozulmuş kimlikler üzerine yazıları, 8. Bölüm, s. 311'de tartışılmaktadır.

Rollere uyum sağlama: mahrem muayeneler

İzlenim yönetimindeki işbirliğine ilişkin, yine tiyatrodan etkilenen, bir örnek için, özgül bir araştırmaya yakından bakalım. James Henslin ve Mae Biggs, özgül, oldukça nazik bir karşılaşma türünü, yani bir kadının jinekoloğuna gitmesini incelemişlerdir (1971, 1997). Çalışmanın yapıldığı dönemlerde bu tür muayenelerin çoğu, erkek doktorlar tarafından yapılıyordu; bu yüzden de, her iki taraf için de, gizil belirsizlikler ve sıkıntılar doğurabilecek bir deneyimdi (ve kimi zaman yine böyledir). Batıdaki erkek ve kadınlar, cinsel organlarını bedenlerinin en mahrem bölümleri olarak düşünme yolunda toplumsallaşmışlardır ve bir başkasının cinsel organını görmek, özellikle de ona dokunmak, olağan olarak yakın cinsel karşılaşmalarla eşleştirilmektedir. Kimi kadınlar, pelvik muayene olasılığından o kadar kaygı duymaktadır ki, güçlü tıbbi nedenler olsa bile, kadın olsun erkek olsun doktora gitmeyi reddetmektedirler.

Henslin ve Biggs, deneyimli bir hemşire olan Biggs tarafından çok sayıda jinekolojik muayeneden elde edilen malzemeyi çözümlemişlerdir. Yazarlar elde ettikleri bulguları, birkaç tipik aşama gösteriyor diye yorumlamaktadırlar. Dramaturjik bir eğretilemeyi benimseyerek, yazarlar her bir aşamanın, içerisinde olay geliştikçe oyuncuların oynadıkları bölümlerin değiştiği, ayrı bir sahne diye değerlendirilebileceğini ileri sürmektedirler. Açılışta, kadın, kendi kimliğini geçici olarak dışarıda bırakıp hasta rolünü benimsemeye hazırlanarak bekleme odasına girer. Muayene odasına çağrılan kadın, "hasta" rolünü benimser ve ilk sahne başlar. Doktor, işe yönelik, profesyonel bir tutum takınır ve hastayı uygun ve uzman bir kişi olarak, hastanın yüzüne bakarak nazikçe onun söylediklerini dinler. Eğer doktor muayenenin gerekli olduğuna karar verirse, hastaya bunu söyler ve odayı terkeder; birinci sahne tamamlanmıştır.

Doktor ayrıldığında, hemşire içeri girer. Hemşire, birazdan başlayacak olan ana sahnedeki önemli bir yardımcıdır. Hastanın taşıyabileceği kaygıları yatıştıracak biçimde, hem bir sırdaş gibi -"kadınların sineye çekmek zorunda oldukları şeylerin" bir bölümünü bilerek- hem de ardından gelecek şeye yardımcı olacak biçimde davranır. Hemşire temel olarak, hastanın yaşamsal sahne için bir kişiden, tam bir insan olmaktan çok bir bölümü incelenecek olan bir beden konumunda olan bir "kişi olmayan"a dönüşmesine yardımcı olur. Henslin ve Biggs'in çalışmasında, hemşire yalnızca hastanın soyunmasına nezaret etmekle kalmaz, hastanın olağan olarak denetleyebileceği yönleri de denetimine alır. Dolayısıyla, hemşire hastanın elbiselerini çıkarır ve onları katlar. Kadınların çoğu, doktor döndüğünde iç çamaşırlarının görünür bir yerde olmamalarını ister; hemşire de bunu sağlar. Hemşire, hastaya muayene masasına kadar kılavuzluk eder ve doktor dönmeden önce bedeninin büyük bölümünü bir çarşafla kapatır.

Hem doktorun, hem de hemşirenin yer aldığı esas sahnede, hemşirenin varlığı, hem doktor ve hasta arasındaki etkileşimin cinsel çağrışımlardan uzak olmasını, hem de doktorun olası bir profesyonellik dışı davranışına karşı yasal bir şahit olmasını sağlar. Muayene, sanki hastanın bir kişiliği yokmuşçasına yürütülür; hastanın üzerindeki çarşaf, cinsel organlarını bedeninin geri kalanından ayırır ve hastanın konumu, kendisinin muayeneyi görebilmesini engeller. Alçak bir taburede, hastanın görüş alanı dışında oturan doktor, birkaç tıbbi soru dışında, hastayı dikkate almaz. Hasta, bir karşılıklı konuşma başlatmayarak ve devinimlerini en aza indirerek, geçici olarak bir kişi olmayana dönüşmekte doktorla işbirliği içine girer.

Bu ve son sahne arasında, hemşire yine yardımcı oyuncu olarak, hastaya yeniden tam bir kişi olması için yardım eder. Doktor odayı terkettikten sonra, ikisi yine karşılıklı konuşmaya girebilirler; hasta rahatlar ve muayene biter. Giyinen ve kendine çeki düzen veren kadın, son sahneye çıkmaya hazırdır. Doktor odaya yeniden girer ve muayenenin sonuçlarını anlatırken yine hastayı tam ve sorumlu bir kişi olarak değerlendirir. Kendi nazik, profesyonel rolüne geri dönerek, hastaya karşı tutumunun bedeniyle girdiği yakın ilişki tarafından hiçbir biçimde etkilenmediği izlenimini iletir. Kapanış,

hasta doktorun ofisinden, yine dışarıdaki kimliğine dönerek ayrılmasıyla gerçekleşir. Hasta ve doktor dolayısıyla, aralarındaki etkileşim ile iki katılımcının da karşısındaki hakkında oluşturduğu izlenimlerin yönetiminde işbirliği içine girmektedir.

Kişisel uzam

Kişisel uzamın tanımlanmasında, kültürel farklılıklar vardır. Batı kültüründe insanlar genellikle, başkalarıyla odaklanmış etkileşim içine girdiklerinde aralarında en azından 90 cm'lik bir uzaklığı korurlar; yanyana durduklarında, birbirlerine daha yakın olabilirler. Ortadoğuda, insanlar genellikle birbirlerine, Batıda kabul edildiği düşünülenden daha yakın dururlar. Dünyanın bu nölgesini ziyaret eden Batılıların kendilerini, bu beklenmedik fiziksel yakınlıktan rahatsız hissetmeleri olasıdır.

Sözel olmayan iletişim üzerinde yoğun incelemelerde bulunmuş olan Edward T. Hall, kişisel uzamın dört bölgesini birbirinden ayırdetmektedir. Elli cm'ye kadar olan *mahrem uzaklık*, toplumsal ilişki durumlarının pek azı için saklı tutulur. Yalnızca, aşıklar ya da anne babalarla çocuklar arasındaki ilişkilerde olduğu gibi düzenli beden dokunuşlarına izin verilen ilişkiler özel uzamın bu bölgesinde gerçekleşir. *Kişisel uzaklık* (50 cm-1 m arası), arkadaşlar ve iyi tanınan kimselerle olan karşılaşmaların olağan uzaklığıdır. Bir ölçüde yakın bir temasa izin verilirse de, bu katı bir biçimde sınırlanmıştır. Bir ile beş metre arasında değişen *toplumsal uzaklık*, mülakatlar gibi biçimsel ortamlarda genellikle korunan bölgedir. Dördüncü bölge olan *kamusal uzaklık*, beş metrenin ötesindedir ve bir izleyici toplululuğu karşısında bulunan kişiler tarafından korunur.

Olağan etkileşimdeki en yüklü bölgeler, mahrem uzaklık ile kişisel uzaklıktır. Eğer bu bölgeler işgal edilirse, insanlar kendi uzamlarını yeniden ele geçirmeye çalışırlar. İşgali gerçekleştiren kişiye, "öte git!" der gibi bakabilir ya da diseğimizle onu iteleyebiliriz. İnsanlar istenir diye gördükleri uzaklıktan daha yakında durmaya zorlanırlarsa, bir çeşit fiziksel bir sınır yaratabilirler; Kalabalık bir kütüphane masasında oturan bir okur özel bir uzamı, sınırları etrafına kitaplar yığarak fiziksel biçimde belirleyebilir (Hall 1969, 1973).

Sözel olmayan iletişimin öteki biçimleri gibi burada da toplumsal cinsiyet sorunları bir rol oynamaktadır. Erkekler geleneksel olarak, ne çok yakınları ne de yakından tanıdıkları olmayan kadınların kişisel uzamına giren devinimlerde bulunmak da içinde olmak üzere, uzamın kullanımında kadınlara kıyasla daha fazla özgürlük sahibidirler. Birlikte yürürken kadının devinimlerini koluyla yönlendiren ya da ona kapıyı gösterirken elini kadının beline koyan bir erkek bunu, bir arkadaşça dikkat ya da kibarlık jesti olarak yapabilir. Ancak bunun tersi olan bir durumda bir erkeğin kişisel uzamına giren bir kadın çokluk flört ediyor ya da cinsel bir hamle ortaya çıkıyor diye görülmektedir. Pek çok Batı ülkesindeki cinsel tacize yönelik yeni yasa ve ölçüler, insanların -hem kadın hem de erkelerin- kişisel uzamlarını, başkalarının istenmeyen dokunuş ya da temasından korumaya çalışmaktadır.

Bu bölümde tartışılan pek çok sorun, bizim bedenlerimizin içinde yaşadığımız toplum tarafından nasıl biçimlendirildiğiyle ilişkilidir. Sosyoloji ile beden arasındaki ilişki, "Sağlık, Hastalık ve Engellilik" başlıklı 8. Bölümde tartışılmaktadır.

Sosyolojik imgeleminizi kullanmak: genel tuvaletlerdeki sahne-arkası davranışı

Amerikalı sosyolog Spencer Cahill alışveriş merkezlerinde, kampüslerde, lokanta ve barlardaki genel tuvaletlerde (ya da "banyolardaki") toplumsal etkileşimi inceleyen bir araştırmacılar takımının başını çekmişti. Burada, Cahill'in çalışmasında, Goffman'ın ön ve arka bölge betimlemelerini nasıl kullandığını ele alıyoruz. Cahill, Goffman'ın (1959) adlandırmasıyla bütün bir "performans takımının" ortak bir performans iyi gitmeyince, utancını gizlemek için kamu tuvaletlerine geri çekildiğini bulmuştur.

Aşağıdaki, üç genç kadın arasında geçen konuşma, bir üniversite kampüsünün öğrenci merkezinin tuvaletinde kaydedilmiştir. Bu konuşmaya yol açan olay bilinmiyor olsa da, bu türden can sıkıcı bir durumla sonuçlanmış olması açık görünüyor.

A: Bu çok utanç vericiydi! Bunun olduğuna inanamıyorum. [Herkes güler]

B: O çocuk bizim hepimizin işe yaramaz kişiler olduğumuzu düşünmüş olmalı.

A: Herkesin duyacağı kadar yüksek sesle çığlık attığıma inanamıyorum.

C: O kadar da yüksek değildi. Eminim çocuk seni duymadı.

B: _____, ilk anda onu görmedik; sana söylemeye çalıştım, ancak konuşmakla o kadar meşguldun ki, ben de....

A: Bunun olduğuna inanamıyorum. Kendimi çok kötü hissediyorum.

B: Canını sıkma. En azından artık senin kim olduğunu biliyor. Hazır mısın?

C: Çok utanıyorum. Ya hala oradaysa?

B: Eninde sonunda onunla karşılacaksın.

Bu savunma stratejileri, geçici denetim kaybını gizlemenin yanısıra, bu örneğin de gösterdiği gibi, performans takımına, bir kez daha ön bölgedeki izleyici karşısına çıkmadan önce bir araya gelmek için zaman da kazandırmaktadır. ...

Goffman (1959)'ın da gözlediği gibi, performans takımları rutin olarak, biraraya gelmek için sahne-arkası bölgeleri kullanır [ve] toplu bir performansın sahneye konmasıyla ilgili sorunları ... tartışırlar: "Burada takım, performansının üzerinden gidebilir; karşılarında hiçbir izleyici yokken, rahatsız edici ifadelerin olup olmadığını kontrol edebilir; burada takımın performansı zayıf olan üyeleri ... eğitilebilir ya da onlar performanstan çıkarılabilir".

Örneğin yukarıda verilen konuşma, B ile C yalnızca A'nın daha önceki eylemlerinin küçültücü içermelerinin etkisini hafifletmekle kalmıyorlar; B, aynı zamanda, toplu performansları sahneleme konusunda A'yı da eğitiyor. Eğer, B'ye göre A takımın öteki üyelerinin yönlendirici işaretlerine biraz daha dikkat etseydi, bu utanç verici durumdan kurtulabilirdi.

Toplu bir performansın başarısızlığı sonucunda kamu tuvaletlerine geri çekilmenin yanısıra, performans takımları aynı zamanda, bu tür durumları engelleyecek önlemleri almak için de tuvaletlere çekiliyor. Burada takım, anlaşma sinyallerini kararlaştırabilir; planlanmış performanslarını prova edebilir ve stratejik bilgiyi değiş tokuş edebilir. Örneğin barlardaki tuvaletlerde, üyelerinin erotik hamle konusundaki planlanmış hedeflerini, kendilerine gelen hamleleri, bu tür hamlelerin kaynaklarını ve olası tepkileri birlikte tartışabilir. Bir birey, kuşkusuz, performans takımının öteki üyelerine bu tür stratejik bilgiyi sağlamakla, ötekilerin kendi kişisel projesine karışmasını engelleyebilir ya da hatta onları da hedefe ulaşmak için yardım etmeye yönlendirebilir.

Dahası, kimi zaman, genel tuvaletlerde gerçekleşen sahne-arkası tartışmalar en azından kısmen, takım üyelerinden birisinin ya da bütün takımın moraliyle ilgilenebilir. Örneğin, üç genç kadın arasındaki yukarıda tartışılan konuşmada, B ve C, A'nın bozulan moralini, önceki eylemlerinin küçültücü etkisini azaltmak ve onu "şovu sürdürmeye" cesaretlendirmek yoluyla düzeltmeye çalışıyorlar.

Kaynak: Cahill ve diğerleri (1985)

Sorular:

1. Goffman'ın dramaturjik yaklaşımı, kamu tuvaletlerindeki toplumsal etkileşimin çözümlenmesinde neden yararlıdır?

2. Role uyarlanma, uygar kayıtsızlık ve kişisel uzam kavramları, barlar ve lokantalardaki genel tuvaletlerde gerçekleşen toplumsal etkileşimleri incelemekte kullanışlı mıdır?

3. Sizin düzenli olarak kullandığınız sahne-arkası alanlarınız nelerdir?

Zaman ve uzamda etkileşim

Etkinliklerin zaman ve uzam içinde nasıl bir dağılım gösterdiğini anlamak, hem karşılaşmaların çözümlenmesinde hem de genel olarak toplum yaşamının anlaşılmasında esastır. Bütün etkileşimler, konumlanmış niteliktedirler -belirli bir yerde ortaya çıkarlar ve özgül bir zaman süreleri vardır. Bir gün boyunca gerçekleştirdiğimiz eylemler, hem zamanda, hem de uzamda "dilimlenme" eğilimindedirler. Dolayısıyla, örneğin, insanların çoğu, günlük zamanlarının bir dilimini -diyelim, sabah 9 ile akşam 5 arasını- çalışarak geçirirler. Haftalık zamanları da dilimlere ayrılmıştır: Hafta içindeki günlerde çalışacak, hafta sonlarını da, hafta içi günlerdeki etkinliklerinden farklı etkinlikleri gerçekleştirerek evde geçirme eğilimi göstereceklerdir. Günün zamansal dilimlerine doğru ilerledikçe, aynı zamanda genellikle uzamda da deviniyor oluruz: işe gitmek için, otobüsle kentin bir semtinden öbürüne, hatta bir ilçesinden öbürüne gidebiliriz. Bu yüzden, toplumsal etkileşim bağlamlarını çözümlerken, çoklukla insanların zaman-uzam içindeki devinimlerine bakmak yararlı olacaktır.

Bölgeselleşme kavramı bize, toplum yaşamının zaman ve uzamda nasıl dilimlendiğini anlamakta yardımcı olur. Bir örnek olarak bir kişinin kendi evini ele alalım. Modern bir ev, odalarla koridorlar ve, eğer birden fazla ise, katlara bölgeselleşmiştir. Bu uzamlar, yalnızca fiziksel olarak birbirinden ayrı uzamlar değildirler; bunlar zamanda da dilimlenmişlerdir. Oturma odaları ve mutfak en çok, gündüz saatlerinde, yatak odaları ise gece saatlerinde kullanılır. Bu bölgelerde gerçekleşen etkileşimler, hem zamansal, hem de uzamsal bölünmelerle sınırlanmaktadır. Evin kimi alanları arka bölgeleri oluştururken öbürleri "performans"ların gerçekleştiği alanlardır. Bütün bir evin arka bölge haline geldiği zamanlar da vardır. Bu düşünce, bir kez daha, Goffman tarafından çok güzel betimlenmektedir:

> Bir pazar günü, bütün bir ev halkı, kendi konutları çevresindeki duvarları, genellikle mutfakla yatak odasıyla sınırlı kalan biçimsellik dışını, öteki odaların hepsine yayayacak biçimdeki giyim ve uygar davranıştaki rahat derbederliği yabancı gözlerden gizlemek için kullanır. Aynı şey, Amerikan orta sınıf mahallelerindeki, anneler için bir sahne arkası olarak tanımlanabilecek ve onların kot pantolon ile rahat ayakkabılar giyerek, en az makyajla geçirdikleri süre olan, öğleden sonra-ları çocuğun oyun bahçesi ile ev arasındaki bölümü için de geçerlidir... Ve, kuşkusuz, belirli bir rutini gerçekleştirmek amacıyla ön bölge olarak özenle oluşturulmuş bir bölge çoklukla, her bir yapıp etmeden önce ve sonra bir arka bölge işlevi görür, çünkü böyle zamanlarda oyunun sürekli örgüsü onarılır, düzeltilir ve yeniden düzenlenir ya da oyuncular kostümlü provaları gerçekleştirirler. Bunu görebilmek için bütün yapmamız gereken, bir lokanta, dükkan ya da eve, bunlar gün için bize açılmadan birkaç dakika önce önce şöyle bir göz atmaktır. (Goffman 1969)

Saat zamanı

Modern toplumlarda, etkinliklerimizin dilimlere ayrılması, büyük ölçüde **saat zamanının** etkisi altındadır. Sanayileşmiş toplumlar, saatler, etkinliklerin kesin zamanlaması ve bu ikisi kullanılarak sözkonusu etkinliklerin uzam boyunca koordine edilmesi olmadan varolamazlardı (Mumford 1973). Zamanın saat ile ölçülmesi, bugün bütün dünyada, şimdi artık

bağımlı olduğumuz karmaşık taşımacılık sistemlerini ve iletişimi olanaklı kılacak biçimde standartlaştırılmıştır. Dünya standart zamanı ilk kez, 1884'te Washington'da toplanan uluslararası bir konferansla uygulamaya konmuştur. Bu uygulamayla dünya, her birisi öbüründen bir saat uzaklıkta olan yirmi dört zaman dilimine bölünmüş ve evrensel günün kesin başlangıcı belirlenmiştir.

Ondördüncü yüzyıl manastırları, sakinlerinin gün ve hafta boyunca gerçekleştirdiği etkinliklerin kesin bir programa sokulmasına çalışılan ilk örgütlerdi. Bugün, bunu yapmayan neredeyse hiçbir grup ya da örgüt yoktur; yalnızca, insan sayısı ile kaynak miktarı çoğaldıkça, programın daha da kesin olması gerekmektedir. Eviatar Zerubavel bunu, büyük bir modern hastanedeki zamanın kullanımı üzerine yaptığı çalışmada göstermektedir (1979, 1982). Bir hastane, günde yirmi dört saat çalışmalıdır ve personel ile kaynakların koordinasyonu son derece karmaşık bir iştir. Örneğin, bir zaman dilimi içinde, hastanenin A bölümünde çalışan hemşirelerin bir başka zaman diliminde B bölümünde, vs., çalışmaları ve gündüz ile gece vardiyaları arasında değişim yapmaları gerekir. Hemşireler, doktorlar ve diğer personel ve bunların gereksindikleri kaynaklar, hem zaman, hem de uzam içinde bütünleştirilmelidir.

Toplum yaşamı ve uzam ile zamanın düzenlenmesi

İnternet, toplum yaşamı biçimlerinin, bizim uzam ve zamanı denetlememize nasıl bağlantılı olduğunu gösteren diğer bir örneği oluşturmaktadır. İnternet gibi yeni teknoloji biçimleri bizler için, dünyanın herhangi bir köşesinde, hiçbir zaman görmediğimiz ya da karşılaşmadığımız insanlarla etkileşim içine girmemizi olanaklı kılmıştır. Böyle bir teknolojik değişime, uzamı "yeniden düzenledi" -sandalyemizden kalkmadan herkesle etkileşim içine girebiliriz. Bu aynı zamanda bizim zaman deneyimimizi de değiştirmektedir, çünkü iletişim neredeyse dolaysızdır. Yaklaşık elli yıl öncesine kadar, uzamda gerçekleşen iletişimlerin çoğunluğu, bir miktar zaman geçmesini gerektirmekteydi. Yurtdışında birisine bir mektup gönderdiğinizde, mektubun yazılması ile onun deniz ve kıtaların ötesine taşınması, mektubun yazıldığı kişinin eline geçmesi arasında bir zaman gecikmesi gerekmekteydi.

Kuşkusuz, insanlar bugün de mektup yazıyorlar, ancak anlık iletişim bizim toplumsal dünyamız için temel haline geldi. Yaşamlarımız onsuz neredeyse düşünülemez bile. Televizyonun düğmesini çevirerek haberleri izlemeye ya da telefon konuşması yapmaya ya da bir başka ülkedeki arkadaşımıza elektronik posta göndermeye öylesine alışmış durumdayız ki, başka türlü yaşamın nasıl olacağını düşünemiyoruz.

Kültürel ve tarihsel bakış açısından günlük yaşam

Goffman, Garfinkel ve başkalarının çözümlediği toplumsal etkileşim mekanizmalarının bir bölümü evrensel görünmektedir. Ne ki, Goffman'ın uygar kayıtsızlık ile öteki etkileşim türleri tartışmasının büyük bölümü, esas olarak yabancılarla temasın yaygın olduğu toplumları dikkate almaktadır. Peki ama, hiç yabancının olmadığı ve herhangi bir anda bir avuç dolusu

insanın olduğu birkaç ortamı bulunan, küçük, geleneksel toplumlarda durum nasıl?

Modern ve geleneksel toplumlardaki toplumsal etkileşim arasındaki kimi karşıtlıkları görebilmek için, teknolojik bakımdan dünyada varlığını sürdüren en az gelişmiş kültürlerden birisini örnek olarak ele alalım: Güney Afrikada, Botswana ve Namib-ya'daki Kalahari çölünde yaşayan (kimi zaman "Busmen" diye de bilinen) !Kung'lar (Lee 1968; 1969; adın başındaki ünlem işareti, adı söylerken çıkarılan bir tık sesine gönderme yapmaktadır). Dış etkiler yüzünden yaşam biçimleri değişiyor olsa bile, bu insanların geleneksel toplum yaşamı kalıpları bugün de göze çarpar.

!Kung'lar, su kuyularının yanındaki yerleşimlerde, otuz-kırk kişilik gruplar halinde yaşarlar. Çevrede yiyecek kıttır ve bulmak için uzun yürüyüşler zorunludur. Bu yürüyüşler günün büyük bölümünü kaplar. Kadınlarla çocuklar genellikle kampta kalırlarlarsa da, aynı sıklıkta, bütün bir grubun günü yürüyerek geçirdiği olur. Topluluk üyeleri, kimi zaman bir gün içinde yüz mil kareyi bulan bir alanı dolaşırlar ve geceleri yemek yemek ve uyumak için kampa geri dönerler. Erkekler, günün büyük bölümünde ya yalnız ya da iki-üç kişilik gruplar halinde dolaşırlar. Bununla birlikte yılın, bu insanların günlük etkinliklerinin rutininin değiştiği belli bir dönemi vardır: suyun ve yiyeceğin bol olduğu yağmur mevsimi.

Küreselleşme ve günlük yaşam: uluslararası turizm

Hiç, bir başka ülkeden gelen birisiyle yüzyüze konuştunuz mu? ya da denizaşırı bir web sitesine bağlandınız mı? Dünyanın bir başka bölümüne hiç gittiniz mi? Bu sorulardan herhangi birisine "evet" yanıtını verdiyseniz, küreselleşmenin toplumsal etkileşim üzerindeki etkilerine tanıklık etmişsiniz demektir. Küreselleşme -görece yeni bir olgu- farklı uluslardan insanlar arasındaki etkileşimlerin sıklığını ve doğasını değiştirmiştir. Aslında, tarihçi sosyolog Charles Tilly, küreselleşmeyi böyle tanımlıyor. Tilly'ye göre, "küreselleşme, yerel bakımdan önemli olan toplumsal etkileşimlerin coğrafi kapsamında bir artış anlamına gelmektedir" (Tilly 1995). Başka deyişle, küreselleşme ile, etkileşimlerimizin artan bir bölümü, doğrudan ya da dolaylı olarak, başka ülkelerden insanları içermeye başlamıştır.

Farklı uluslardan gelen bireyler arasında gerçekleşen toplumsal etkileşimlerin ayırdedici özellikleri nelerdir? Turizm sosyolojisi alanında çalışanlar, bu sorunun incelenmesine önemli katkılar sağlamışlardır. Turizm sosyologları küreselleşmenin, hem başka ülkelere ilgiyi artırma hem de turistlerin uluslararası sınırları aşmaları biçimindeki hareketleri kolaylaştırma yoluyla uluslararası seyahat olanaklarını artırdığına dikkat çekmektedir. 1982 ile 2002 arasında, denizaşırı yerlerden Birleşik Krallık'a gelen ziyaretçilerin sayısı ikiye, bu kişilerin harcadıkları miktar da üçe katlanmıştır. Bu ziyaretçiler, Birleşik Krallık ekonomisine yıllık neredeyse 12 milyar pound katkıda bulunmaktadır. Rekor sayıdaki Britanyalı da artık dünyayı geziyor (Office of National Statistics 2004b).

Kuşkusuz, yüksek uluslararası turizm düzeyleri, farklı ülkelerden insanlar arasındaki yüzyüze etkileşimlerin sayısının artışına karşılık gelmektedir. Sosyolog John Urry (1990, 2001), "turist bakışı"nın -turistin yurtdışına seyahat ettiğinde "egzotik" deneyimler yaşayacağı beklentisi- bu etkileşimlerin pek çoğunu biçimlendirdiğini ileri sürmektedir. Urry turist bakışını, Foucault'nun tıbbi bakış kavramı (8. Bölüm, s. 302-303'de tartışılmaktadır) ile karşılaştırmaktadır. Urry, turist bakışının tıpkı tıbbi bakış gibi, toplumsal olarak, profesyonel uzmanlar tarafından düzenlendiğini, uygulamasının sistematik olduğunu, ancak bu kez "egzotik" deneyimler arayışı biçiminde düzenlendiğini ileri sürmektedir. Bunlar, toplumsal etkileşim ile fiziksel çevre ile etkileşimin nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin gündelik beklentilerimize ters düşen deneyimlerdir.

Örneğin, A.B.D.'ye giden Britanyalılar, Amerikalıların arabalarını yolun sağından sürmeleriyle eğlenebilirler. Aynı zamanda, bu tür davranış Birleşik Krallık'tan

gelen sürücülerin dikkatini dağıtacaktır. Yol kuralları bizim içimize öylesine işlemiştir ki, bu kuralların düzenli biçimde ihlal edilmesini tuhaf, aykırı ve egzotik buluruz. Yine de, turistler olarak, bu tuhaflıktan keyif alırız. Bu, bir anlamda, bizim görmek için para ödemiş olduğumuz bir şeydir -Empire State binası ya da Eyfel Kulesiyle birlikte. Farklı bir ülkeye gittiğiniz halde, sizin büyüdüğünüzün aynısı bir kent ya da kasabayla karşılaştığınızda duyacağınız düşkırıklığını bir düşünün.

Yine de turistlerin çoğu, deneyimlerinin *gereğinden fazla* egzotik olmasını istemezler. Örneğin, Paris'te, özellikle Amerikadan gelen genç turistler arasında yaygın olan bir uğrak yeri, bir MacDonald's restoranıdır. Kimileri, Quentin Tarantino'nun filmi *Pulp Fiction*'da geçen, Fransızlar metrik sistemi kullandıkları için, Amerika'daki adı "peynirli çeyrek pound" olan hamburgerin adının "peynirle Royales" olduğu biçimindeki repliğin doğruyu söyleyip söylemediğini (bu arada, doğrudur da) merak ettikleri için gider. Yurtdışına giden Britanyalılar çokluk, Britanya ve İrlanda tarzı publarda yiyip içmekten kendilerini alıkoyamazlar. Bu tür sapmalar bazan meraktan kaynaklanır, ancak çokluk insanlar, tanıdık ortamlarda tanıdık bir şeyler yemenin rahatlığından hoşlanırlar. Egzotik ve tanıdık olanı isteme biçimindeki çelişki, turist bakışının temelinde yer alır.

Turist bakışı, turistler ile yerliler arasındaki yüzyüze etkileşimleri gerginleştirebilir. Turizm sektörünün bir parçası olan yerliler, turistlerin ziyaret ettikleri yerlere getirdikleri ekonomik yararlar yüzünden onlardan hoşlanıyor olabilir. Öteki yerliler turistlerin yukarıdan bakan tavırlarından ya da gözde turist uğraklarında çokluk olduğu gibi, aşırı gelişmeden rahatsız olabilir. Turistler yerlileri, gündelik yaşamlarının, yiyecek, iş ve dinlenme alışkanlıkları gibi yönleri hakkında sorguya çekebilirler; bunu ya başka kültürleri daha iyi anlayabilmek için ya da kendilerinden farklı olanları negatif olarak değerlendirebilmek için yapabilirler.

Küreselleşmenin yürüyüşü ile birlikte turizm ilerledikçe, sosyologlar turistler ve yerliler arasındaki baskın etkileşim kalıplarının ne olduğunu anlamak ve, başka şeylerin yanısıra, bu etkileşimlerin arkadaşça mı yoksa düşmanca mı olduğunu belirleyebilmek için daha dikkatli bakmak zorunda kalacaklar.

Britanyalılar yurtdışında burger ya da cipsin ya da sıkı bir kahvaltının o bildik tadını ararlar.

Bu dönemde !Kung'ların gündelik yaşamları, tören ve ayin etkinlikleri çevresinde yoğunlaşır; bu etkinliklere hazırlanmak ve bunları gerçekleştirmek çok zaman alıcıdır.

!Kung gruplarının çoğu hiçbir zaman, iyi tanımadıkları hiç kimseyi görmez. Dışarıyla ilişkinin daha yaygın hale geldiği yakın zamanlara kadar, "yabancı" için bir sözcükleri bile yoktu. !Kung'ların, özellikle de erkeklerin, günlerinin büyük bölümünü diğerleriyle bir ilişkileri olmadan geçirmelerine karşın, topluluğun kendisinin içinde pek az mahremiyet fırsatı vardır. Aileler, derme çatma, hemen hemen bütün etkinliklerin dışarıdan görülebildiği açık evlerde uyurlar. Hiç kimse !Kung'ları, Goffman'ın gündelik yaşam üzerine yaptığı gözemleri dikkate alarak incelememişse de, bu gözlemlerin !Kung'ların toplum yaşamı için geçerliliklerinin sınırlı olduğunu görmek kolaydır. Örneğin, pek az ön ve arka bölge yaratma fırsatı vardır. Farklı birliktelikler ve karşılaşmaların, modern toplumlarda yaygın olan odaların duvarları, ayrı binalar ve kentlerin değişik mahalleleri tarafından dışarıya kapanması, !Kung'ların etkinliklerine yabancıdır.

!Kung'ların toplumsal etkileşim biçimleri, modern kentte gerçekleşenlerden çok farklıdır. Kent yaşamı bizi, neredeyse sürekli olarak yabancılarla etkileşim içinde olmaya zorlar.

Kentteki toplumsal etkileşimi anlatan ünlü bir yaklaşım, sosyolojinin ilk kurucuları arasında yer alan ve çalışmaları s. 946'da "Kentler ve Kentsel Alanlar" başlıklı 21. Bölümde tartışılacak olan, Georg Simmel tarafından ortaya atılmıştır.

Gerçekliğin toplumsal olarak kurulması: Sosyolojik tartışma

Sosyoloji içinde, toplumsal gerçekliği açıklamakta kullanılan çok sayıda kuramsal çerçeve bulunmaktadır. Bu kuramlar toplumsal görüngülerin açıklanması konusunda birbirinden ayrılırlar; yine de, bunlar toplumsal gerçekliğin insanların onun hakkındaki konuşmalarından ya da onun içinde yaşıyor olmalarından bağımsız olan bir gerçekliği olduğunu düşünmektedirler. Bu varsayıma, **toplumsal kurulumculuk** adı verilen geniş bir kuramsal yaklaşım karşı çıkmaktadır.

Toplumsal kurulumcular, bireylerin ve toplumun gerçeklik diye gördüğü ya da anladığı şeyin kendisinin *kurulum* olduğunu, bireylerin ve grupların toplumsal etkileşiminin bir ürünü olduğuna inanmaktadır. Toplumsal gerçekliği "açıklamaya" çalışmak, bu gerçekliğin kurulma süreçlerini gözden kaçırma ya da şeyleştirme (verili bir hakikat diye görme) anlamına gelecektir. Bu yüzden, toplumsal kurulumcular, sosyologların yalnızca bu süreçlerin ortaya çıkardığı toplumsal gerçeklik kavramını değil, bu süreçleri kaydetmeye ve çözümlemeye gereksinim duyduklarını ileri sürmektedirler. Toplumsal kurulumculuk, sosyolojideki postmodern düşünce okulu üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Postmodernizm hakkında daha çok şey için, "Sosyolojide Kuramsal Düşünce" başlıklı 4. Bölüme, s. 152-4'e bakınız.

Sosyologlar Peter Berger ve Thomas Luckmann, 1966 yılında yayınlanan klasik yapıtları *Gerçekliğin Toplumsal Kurulumu* (The Social Construction of Reality) adlı kitapta,

sağduyuya dayanan bilgiyi -bireylerin gerçek olarak, elde bir diye gördükleri şeyleri- incelemektedir. Yazarlar, toplumsal gerçekliğin bu "ayan beyan" olgularının, farklı kültürlerden gelen insanlar için, hatta aynı kültürden gelen farklı insanlar için farklı farklı olabileceğini vurgulamaktadır. Bu durumda yapılması gereken şey, bireylerin "gerçekliği", gerçek diye algılamalarına yol açan *süreçlerin* çözümlenmesidir.

Toplumsal kurulumcular, toplumun üyelerinin gerçek olanı nasıl bildiklerini, aynı zamanda da nasıl yarattıklarını ortaya çıkarmak için Berger ve Luckmann'ın düşüncelerini toplumsal olgulara uygulamaktadır. Toplumsal kurulumcular, tıp ve tıbbi tedavi, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve duygular gibi birbirinden farklı konuları inceliyorlarsa da, çalışmalarının çoğu, toplumsal sorunlara, "suç" sorunu gibi odaklanmaktadır.

Aaron Cicourel'in (1968) çalışmaları, çocuk suçluluğu alanında yapılan toplumsal kurulumcu araştırmalara bir örnektir. Sosyolojinin büyük bölümünde, çocuk suçluluğuna yönelik veriler ile örnekolaylar verili (yani gerçek) diye görülmektedir; verilerde gözlenen kalıpları açıklamak için de kuramlar ortaya atılır. Örneğin, tutuklanma ve mahkemeye çıkarılma hakkındaki veriler, yalnızca anne ya da babanın bulunduğu ailelerden gelen çocukların, hem anne hem de babanın bulunduğu ailelerden gelen çocuklara kıyasla daha çok suç edimi gerçekleştirdiğini göstermektedir. Bu durumda sosyologlar bu gözlenmiş ilişki hakkında açıklamalar ortaya atarlar belki de yalnızca anne ya da babanın olduğu evlerde çocuklar daha az gözetim altında tutulmakta ya da belki de bu çocuklar örnek alınacak uygun modellerden yoksun bulunmaktadır.

Buna karşın Cicourel, suçluluğundan kuşkulanılan çocukların tutuklanma ya da kayıt altına alınma *süreçlerini*, yani "resmi" suçluluk verilerinin üretilmesini gözlemlemiştir. Bu gözlem sonucunda, polisin bu çocuklarla ilgilenme prosedürlerinin, çocuk suçluların "gerçekte neye benzer" olduklarına ilişkin sağduyuya dayandıklarını keşfetmiştir.

Örneğin, alt sınıf ailelerin çocukları tutuklandığında, polisin bu suçları gevşek gözetim ya da örnek alınacak modellerin eksikliğinin bir sorucu olarak görme ve bu çocukları kendi gözetimi altına alma eğilimi yüksek olmaktadır. Buna karşılık üst sınıfa mensup ailelerden gelen çocukların salıverilerek, polis ve aileler tarafından bu çocukların uygun bir disiplin edinebileceklerine inanıldığı için, kendi ailelerinin gözetimine bırakılma eğilimi daha fazladır. Dolayısıyla polisin uygulamaları, üst sınıfa mensup ailelerden gelen çocuklara kıyasla alt sınıf ailelerden gelen çocuklara, biçimsel olarak daha çok "çocuk suçlu" yaftasının yapıştırılmasına -gençler benzer suçları işlemiş olsalar bile- neden olmaktadır. Bu yaftalanma prosedürlerinin kendileri, sağduyunun öngördüğü ilişkiyi, örneğin yoksul ailelerden gelen çocukların suça eğilimlerinin daha fazla olacağı biçimindeki görüşü, doğrulayan verileri ortaya çıkarmaktadır. Cicourel'in çalışması, etkileşim yoluyla, gerçekliğe ilişkin sağduyuya dayanan kavrayışlar, kendi geçerliliklerinin bağımsız, "nesnel" kanıtlarını ortaya çıkardığını göstermektedir

Suç "sorununun" kurulmasına ilişkin daha fazla tartışmayı, "Suç ve Sapkınlık" başlıklı 19. Bölümde bulacaksınız.

Toplumsal kurulumculuk eleştirilerden uzak değildir. Sosyologlar Steve Woolgar ve Dorothy Pawluch, toplumsal kurulumcuların toplumsal gerçekliğin öznel bir biçimde yaratıldığını göstermeyi amaçladıklarını, ancak böyle yaparken seçici bir biçimde, belirli özellikleri nesnel, ötekileri ise kurulmuş diye gördüklerini ileri sürmektedir. Örneğin, toplumsal kurulumcular hangi çocukların suçlu diye yaftalandıklarını inceleyen çözümlemelerde sık sık, başlangıçta çocuklar için rapor edilen davranışların birbirinin aynı olduğunu ileri sürmektedirler. Dolayısıyla, suçlu diye yaftalanan çocuklar ile böyle bir yaftadan kurtulan çocuklar arasındaki farklılıklar, "suçlu" yaftasının kurulumundan kaynaklanmalıdır. Bu görüşü eleştirenler, toplumsal kurulumculuğun tutarsız bir biçimde, başlangıçtaki davranışları nesnel diye görürken yaftalanma sürecinin öznel olduğunu düşündüklerini ileri sürmektedir (Woolgar ve Pawluch 1985).

Başka sosyologlar toplumsal kurulumculuğu, gözlenebilir toplumsal sonuçlar üzerinde güçlü etkilerde bulunan daha geniş toplumsal süreçleri kabul etmekteki isteksizlikleri yüzünden eleştirmektedir. Örneğin bunlardan bir bölümü, gerçekliğin sağduyuya dayanan inançların sürekliliği yoluyla kuruluyor olabileceğini, ancak bu inançların kendilerinin örneğin kapitalizm ya da babaerkillik gibi varolan toplumsal etkenler yüzünden ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedir.

Nihai olarak, toplumsal kurulumculuk toplumsal gerçekliğin anlaşılması için, öteki sosyolojik yaklaşımların büyük bölümünden kökten bir biçimde farklı olan bir kuramsal yaklaşım sunmaktadır. Toplumsal kurulumculuk gerçekliğin nesnel olarak varolduğunu varsaymak yerine, toplumsal gerçekliğin, bu kurulumun kendisinin toplumsal gerçeklik olarak kendi statüsünü doğrulamasını sağlayacak biçimde gerçekleşen kurulma süreçlerini kaydedip çözümlemeye çalışmaktadır.

Siberuzayda toplumsal etkileşim

Modern toplumlarda, s. 189-90'da tartışılan !Kung'lara karşıt bir biçimde aşağıdaki bölümlerde ele alınacağı gibi bizler sürekli olarak hiç görmediğimiz ya da karşılaşmadığımız kişilerle etkileşim içine giriyoruz. Alışveriş yapmak ya da bankada hesap açmak gibi gündelik işlemlerimizin neredeyse tümü, bizi, binlerce kilometre ötede yaşayabilen insanlarla temas -ancak *dolaylı* temas- içerisine sokmaktadır.

Artık e-posta, anlık iletiler, internet toplulukları ve chat odaları sanayileşmiş ülkelerdeki pek çok kişi için yaşamın gerçekleri haline gelmişken, bu tür etkileşimlerin doğası nasıldır ve bunların yaratabileceği karmaşık durumlar nelerdir? Kuşkucular, e-posta ve internet yoluyla gerçekleşen dolaylı etkileşimin, yüzyüze toplumsal etkileşimde bulunmayan çok fazla sorun çıkardığını ileri sürmektedir. Katz ve diğerlerinin söyledikleri gibi, "klavyeyle yazmak insani değil; siberuzayda olmak gerçek değil; bunların hepsi taklit ve yabancılaşma; gerçek bir şeyin kötü birer kopyası" (2001). Özellikle, bu görüşü destekleyenler, bilgisayara dayanan iletişim teknolojisinin, yanlış kimlikler arkasına saklanan kişileri (kutuya bakınız) engelleme gücünün çok sınırlı olduğu-

nu ileri sürmektedir. Bu aynı zamanda, kandırma, yanıltma, yönlendirme, duygusal aldatmalar vs. da yaratacaktır:

> Sorun, insan iletişiminin doğasında yatmaktadır. İletişimi, zihnin bir ürünü diye düşünürüz; ancak o bedenler yoluyla gerçekleşir: yüzler hareket eder; sesler titrer, bedenler sallanır; eller oynar ... İnternette, zihin oradadır, ancak beden yoktur. Karşıdakiler kişilik ve kişinin duygusal durumu hakkında pek az ipucu elde eder; iletilerin neden gönderildiğini, ne anlama geldiğini, ne yanıt vereceklerini ancak tahmin ederler. Güven neredeyse hiç yoktur. Bu riskli bir iş. (Locke 2000)

Yine de, yeni teknolojinin savunucuları, iyi kötü ünün oluşturulabileceği, güvenin kurulabileceği, dolayısıyla da internet iletişiminin risklerinin azaltılabileceği yollar olduğunu ileri sürmektedir. Bir internet toplululuğundaki en fazla bilinen ve en çok tartışılan güven sistemlerinden birisi, müzayede sitesi eBay tarafından kullanılmaktadır (s. 194-5'deki kutuya bakınız).

Dahası, internet düşkünleri, internet iletişiminin özünde, telefon ve yüz yüze karşılaşmalar gibi daha geleneksel etkileşim biçimlerinde olmayan kimi üstünlüklerin olduğunu ileri sürmektedir. Örneğin insan sesi, duygunun ve anlamın inceliğinin dile getirilmesi bakımından çok üstün olabilir; ancak aynı zamanda konuşanın yaşı, toplumsal cinsiyeti, etnik durumu ya da toplumsal konumu hakkında konuşan için zararlı olabilecek biçimde kullanılabilecek olan bilgiyi karşıya iletir. Elektronik iletişimin, bütün bu tanımlayıcı işaretleri gizlediği ve dikkatin kesinlikle iletinin içeriğine yöneltilmesini sağladığına dikkat çekilmektedir. Bu, kadınlar ya da düşünceleri başka ortamlarda kimi zaman küçümsenen, öteki geleneksel olarak dezavantajlı gruplardan gelenler için büyük bir üstünlük olabilir (Pascoe 2000). Elektronik etkileşim çokluk, insanlar kendi internet kimliklerini yaratabildikleri ve başka yerlerde olabaleceğinden çok daha özgürce konuşabilecekleri için, özgürleştirici ve güçlendirici diye sunulmaktadır.

Sosyolojik düşgücünüzü kullanmak: siberuzayda toplumsal etkileşim sorunu

Aşağıdaki parça, internetin ilk günlerinde yazılan bir makaleden alınmıştır; ancak bugün de geçerli olan sorunları yansıtmakta ve önemli sorular ortaya çıkarmaktadır.

Joan ile 1983'ün baharı sonlarında, kişisel bilgisayarımı ilk kez bir modeme bağlayarak internet iletişiminin tuhaf yeni dünyasına girdikten hemen sonra tanıştım. ... Onun "kullanıcı adı", "Konuşan Bayan" idi. Yeni aracın uzlaşımlarına göre, insanlar çok kullanıcının olduğu "açık" kanallarda yer aldıklarında bir kod adına (genellikle yanıltıcı olan) sahipti; ancak iki insan özel konşuma modunu seçtiklerinde, genellikle kendileri hakkındaki gerçek bilgileri değiş tokuş ediyorlardı. Kısa bir zaman sonra, gerçek adının Joan Sue Greene, olduğunu, yirmili yaşlarının sonlarında, Nex York'ta çalışan bir nöropsikolog olduğunu, sarhoş bir sürücünün kullandığı bir araba kazasında ciddi bir biçimde sakatlandığını öğrendim. Kaza, erkek arkadaşını öldürmüştü. Joan'ın kendisi bir yıl hastanede yatmış, hem konuşmasını, hem de yürüme yeteneğini etkilemiş olan beyin hasarı için tedavi görmüştü. Sessiz, bir tekerlekli sandalyeye çakılı kalmış ve sık sık yoğun sırt ve bacak ağrısı çeken Joan ilk olarak engelli durumu hakkında o kadar umutsuzdu ki, yaşamak istemiyordu.

Sonra, hocası, Johns Hopkins üniversitesinden eski bir profesörü, ona şu anda yaptığı şeyi -internet üzerinden arkadaşlık yapma- yapabilmesi için bir bilgisayar, bir modem ve CompuServe'e [gerçek

zamanda chat sunan ilk internet hizmeti] bir yıllık abonelik hediye etti. İlk başta, kod adı, konuşamamasına atfen "Sessiz Bayan" idi. Ancak Joan klavyeyi kullanabiliyordu eninde sonunda, kişinin bilgisayarda "konuşmasını" sağlayan şey ve fiziksel özelliklerin önem taşımadığı bir ortamda parlayan canlı, parlak, cömert bir kişiliğe sahipti. Joan çok tanınır oldu; yeni kod adı "Konuşan Bayan" onun yeni kendilik duygusunun bir yansıması idi. İki yol boyunca, hem öteki engelli kadınları destekleyen hem de engelli olmayanlar için klişeleri yıkan ilham verici bir kişilik olarak internette varlık gösterdi. Pek çoğun yoğun arkadaşlık ilişkisi (ve kimi durumlarda) internet aşkları yoluyla, düzinelerce kadının yaşamını değiştirdi.

Bu yüzden bu yılın başında, bir dizi karmaşık olayın sonucunda, Joan'ın engelli olmadığı ortaya çıktığında, büyük bir şok yaşandı. Dahası, Joan gerçekte kadın da değildi. Gerçekte, adına Alex diyeceğimiz bir erkekti ellili yaşlarının başında olan ve kadın olmanın ve kadın arkadaşlığının mahremiyetinin nasıl olacağı konusunda tuhaf, zorlayıcı bir deneye katılan, New York'un öndegelen psikiyatristlerinden birisiydi.

Joan'u çok az bilen kişiler bile, Alex'in aldatması karşısında kendilerini küçültülmüş ve bir ölçüde ihanete uğramış hissettiler. İnternetteki pek çoğumuz, geleceğin ütopyacı topluluğu içinde olduğumuza inanmıştık; Alex'in deneyi hepimize, teknolojinin aldatılmaya karşı bir kalkan olamadığını kanıtlamıştı. Masumiyetimizi, inancımızı olmasa da, yitirmiştik.

Alex'in, gerçek yaşamda, Joun tarafından ona tanıştırılan ve böylece Alex ile bir ilişki yaşamaya başlayan bir kadın da içlerinde olmak üzere, kurbanlarından bir bölümü için, bu deney, en saf ve yalın biçimiyle, bir "zihinsel tecavüz" idi. (Birkaç kişi gerçekte, Alex aleyhine, böyle bir durum en yumuşak ifadesiyle daha önce yaşanmasa bile, bir psikiyatrist olarak dava açma olasılığını da araştırmıştı.) Öteki kurbanlara göre, Alex bir sahtekar değil, araştırması kontrolden çıkan bir araştırıcı idi (bunların birkaçı Alex ile arkadaşlığı sürdürmeye çalıştı bir kadının dediği gibi, "ruhla ilişkili olmak, kişinin cinsiyeti ile değil. Ruh, eskisiyle aynı.") Her iki durumda da bu, en yeni teknolojileri, toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki en eski varsayımları sınamak için kullanan bir adam hakkındaki özgül olarak çağcıl bir öykü.

Kaynak: Gelder (1996)

Sorular

1. Yüz yüze karşılaşmalara kıyasla, siberuzaydaki toplumsal etkileşimlerde önemli farklılıklar var mı?

2. Yüz yüze karşılaşmalara kıyasla, internet etkileşiminin avantajları ve dezavantajları neler?

Siberuzayda güven oluşturma: eBay geri bildirim sistemi

Şu andaki en büyük ve en eski (Eylül 1995'te başlatıldı) kişiden kişiye müzayede evi, eBay'dir. 2005'e kadar, eBay, dünya çapında eBay websiteleri üzerinden mal alıp satan 100 milyondan fazla kişinin oluşturduğu bir sistemdi. Çarpıcı olan, eBay'in müzayedeye konan malların hiçbirisi için bir garanti sunmamasıdır eBay'in yalnız bir hizmet ajansı olarak etkinlikte bulunduğu sistemde, alıcı ve satıcılar işlemlerin bütün risklerini yüklenmektedir. Piyasanın büyük ölçekli sahtekarlık ve aldatmaca için yeterince olgunlaşmış olduğu düşünülebilir, ancak eBay yoluyla gerçekleşen alışverişin yarattığı sorunlar dikkat çekecek ölçüde az. Hem eBay hem de piyasada yer alan katılımcılar, başarılı alışverişlerin yüksek oranda olmasını, sitede kurumlaşan -Geribildirim Forumu diye bilinen- bir ün sistemine bağlıyor.

Her satıcının ya da fiyat artıran kişinin adının arkasında, parantez içindeki bir numara yer alıyor. Satıcı için sergilenen bilgi şöyle:

Satıcı adı (265*)

Bu numara, kişinin eBay piyasasındaki ününün bir ölçüsü. Kayıtlı kullanıcılar, alışveriş içinde oldukları kullanıcılar hakkında pozitif, negatif ve yansız yorumlarda bulunuyor. Her pozitif yorum +1, her negatif yorum -1 notu alıyor; yansız yorumlar da kullanıcının puanını etkilemiyor. Belirli düzeylerde, piyasa katılımcıları ayrıca, elde ettikleri net pozitif yorumların sayısını gösteren renkli bir yıldız ile ödüllendiriliyor.

Kişi ile, adının üzeri tıklanarak, e-posta yoluyla iletişim kuruluyor; kişi adını izleyen numara üzerine tıklandığında, onun geribildirim profilinin tümüne erişilebiliyor. Bu profilde, bütün yorumlar, e-posta bağlantıları ve değerlendirme yapan herkes için sıralama numaraları da yer alıyor (dolayısıyla, hem değerlendirenin hem de değerlendirilenin ününü bilmek olanaklı). Tipik bir pozitif yorum şöyle: "iyi paketlenmiş, hızlı teslim. Yüksek derecede tavsiye edilir. Bir +...".

Yüksek bir geribildirim puanı, son derece değerli bir varlık. Pek çok katılımcı, kendilerinin yüksek bir puana sahip olan birisiyle alışveriş içine girmeye daha istekli olduklarını, hatta sadece yüksek puanlı kişilerle alışveriş yapacaklarını söylemişler. Bu anlamda, kimi satıcılar, kendi satış hacimlerini, hatta satabildikleri fiyatları artıran bir marka kimliği yaratabilmiş görünüyor. ... Düşük bir negatif puan bile ününüze ciddi biçimde hasar veriyor; bu yüzden de sık kullanıcılar, dürüst alışverişlerin gerçekleşmesi için son derece dikkatliler. Negatif bir yorumun potansiyel hasarı, sık kullanıcılar için son derece önemli. ... Kişi, kendi profilinin hepsini özel kılabilir; ancak bu, böyle ünlere dayanan bir piyasa içinde büyük bir dezavantaj yaratacaktır.

Kaynak: Kollock (1999)

İnternetten kuşku duyanlar ayrıca, dolaylı nitelikteki internet iletişiminin yalıtıl-mışlığı özendirdiği ve gerçek arkadaşlıkların kurulmasını engellediğini de ileri sürmüşlerdir, ancak bu gerçeği yansıtır gözükmemektedir. 1995 ile 2000 arasında internet kullanıcıları arasında yapılan bir anket, toplumsal yalıtılmışlığı artırmak bir yana, internet kullanımının internet üzerinden ya da dışındaki toplumsal etkileşimleri önemli derecede artırdığı sonucunu vermiştir. Anket ayrıca, internet kullanıcıları diğerleriyle, başka araçları özellikle de telefonu kullanıcı olmayanlardan daha fazla kullanarak iletişim kurma eğiliminde oldukları ve genel olarak ötekilerle daha fazla iletişim kurdukları sonucunu vermiştir (Katz ve diğerleri).

Sonuç: yakınlık zorlanımı mı?

Bununla birlikte, dolaylı iletişimdeki artışa karşın, insanların yine doğrudan temasa değer verdikleri görülüyor. Örneğin, çalışma yaşamındaki insanlar bir bilgisayar ya da çok taraflı bir telefon ağı yoluyla işlerini çok daha yalın, çok daha etkin bir biçimde yürütmek varken, kimi zaman dünyanın yarı yolunu katederek iş toplantılarına katılmayı sürdürürler. Aile üyeleri elektronik "gerçek zamanlı" iletişimi kullanarak "sanal" birleşmeler ya da tatil toplantıları düzenleyebilirler, ancak hepimiz, yüz yüze kutlamaların sıcaklık ve mahremiyetinden yoksun olacaklarını biliriz.

Bu olgunun açıklanması, *yakınlık zorlanımı* dedikleri şeyi, yani bireylerin birbirleriyle, *birarada bulunma* ya da yüz yüze etkileşim durumlarında karşılaşma gereksinimini inceleyen Deidre Boden ve Harvey Molotch'un çalışmasında bulunmaktadır. Boden ve Molotch, insanların toplantılara bizzat katılacaklarını, çünkü, birarada bulunma durumlarının, Goffman'ın etkileşim üzerine çalışmalarında dökümü yapılan nedenler yüzünden, öbür insanların ne düşündükleri ya da ne hissettikleri ve onların ne kadar içten oldukları hakkında, bütün elektronik iletişim biçimlerinin sağlayabileceğinden daha fazla

bilgi sağlayacağını ileri sürmektedirler. Yalnızca bizim yaşamımızı önemli bakımlardan etkileyecek kararları veren kişilerle gerçekten biraradayken, neler olup bittiğini öğrenebileceğimizi ya da kendi görüşlerimiz ile içtenliğimizin onları etkileyebileceğini hissederiz. "Birarada bulunmanın", diyor Boden ve Molotch (1994), "bedenin 'hiçbir zaman yalan söylemeyen' bölümüne, gözlere 'ruhun pencerelerine' erişebilme etkisi vardır. Gözlerin karşılaşması tek başına, bir yakınlık ve güven derecesini gösterir; birarada bulunan etkileşim içindeki insanlar, bedenin bu en incelmiş bölümünün incelmiş devinimlerini sürekli olarak gözlem altında tutarlar".

Özet

1. Gündelik davranışımızın görünürde önemsiz nitelikteki pek çok yönü, yakından bakıldıkta *toplumsal etkileşim*in hem karmaşık hem de önemli yönleri olarak ortaya çıkar. Bu bakışın bir örneği, insanın gözünü başkasına dikmesidir. Etkileşimlerin çoğunda, gözlerin karşılaşması oldukça geçicidir. Bir başkasına gözünü dikmek, bir düşmanlık ya da, kimi durumlarda aşk belirtisi diye görülebilir. Toplumsal etkileşimin incelenmesi sosyolojide, toplum yaşamının pek çok yönüne ışık tutan temel bir alandır.

2. Farklı farklı ifadeler insan yüzü ile aktarılır. Duyguların yüz ile dile getirilmesinin temel yönlerinin doğuştan geldiği yaygın olarak kabul edilmektedir. Kültürlerarası nitelikteki çalışmalar, farklı kültürlerden gelenlerin hem yüz ifadelerinde, hem de insan yüzünde dile getirilen duyguların yorumlarında çok yakın benzerlikler ortaya koymaktadır.

3. Sıradan konuşma ve karşılıklı konuşmanın incelenmesi, ilk kez Harold Garfinkel tarafından kullanılan bir terim olan *etnometodoloji* olarak adlandırılmaktadır. Etnometodoloji, genellikle elde bir diye görecek biçimde gerçekleşse de başkalarının söyledikleri ya da yaptıkları şeylere etkin bir biçimde bir anlam verme yollarının çözümlenmesidir.

4 Tepki haykırışları (ünlemler) inceleyerek, konuşmanın doğası hakkında pek çok şey öğrenebiliriz.

5. *Odaklanmamış etkileşim*, kalabalık birlikteliklerde bulunan bireylerin karşılıklı olarak, birbirleriyle doğrudan konuşmadıkları zaman, birbirlerinin farkında olmalarıdır. Birbirinden ayrı *karşılaşmalara* ya da etkileşim dilimlerine ayrılabilen *odaklanmış etkileşim*, iki ya da daha çok bireyin doğrudan öteki ya da ötekilerin söyledikleri ya da yaptıklarına katıldığı durumlarda ortaya çıkar.

6. Toplumsal etkileşim çoklukla, daramaturjik model -toplumsal etkileşimi, içinde yer alanları sanki bir seti ve dekoru olan bir sahnedeki oyuncularmış gibi düşünerek incelemek- kullanılarak aydınlatıcı bir biçimde incelenebilir. Tıpkı bir tiyatrodaki gibi, toplum yaşamının değişik bağlamlarında da, *ön bölgeler* (sahnenin kendisi) ile, oyuncuların kendilerini gösteriye hazırladıkları ve gösterinin ardından gevşedikleri *arka bölgeler* arasında açık ayrımlar vardır.

7. Bütün toplumsal etkileşimler, zaman ve uzamda yerleşiktir. Günlük yaşamımızın zaman ve uzamın içinde nasıl "dilimlere ayrıldığı"nı, etkinliklerin belirli dönemlerde, uzamsal devinimi de içeriyor olarak nasıl gerçekleştiklerine bakarak inceleyebiliriz.

8. Kimi toplumsal etkileşim mekanizmaları, evrensel olabilir; ancak pek çoğu böyle değildir. Örneğin Güney Afrikadaki !Kung'lar, özel alanın çok az olduğu, bu yüzden de ön ve arka bölgeleri yaratma olanaklarının az olduğu, küçük hareketli gruplar içinde yaşarlar.

9. Modern toplumlar büyük ölçüde, aynı anda orada bulunmanın sözkonusu olmadığı dolaylı kişilerarası değiş tokuş (bankada hesap açtırmak gibi) ile ayırdedilirler. Bu, *yakınlığın zorlaması* olarak adlandırılan, olanaklı olduğu her durumda kişinin kendisiyle biraraya gelinme eğilimine yol açar, çünkü bu belki de ötekilerin ne düşündüğü ve ne hissetiğine ilişkin bilginin toplanmasını ve *izlenim yönetimini* gerçekleştirmeyi kolaylaştırmaktadır.

Düşünme soruları

1 Toplum yaşamı, bir toplumun üyeleri arasındaki paylaşılan artalan varsayımları olmadan olanaklı mıdır?

2 Bir turist sizin kendi kasabanız ya da kentinizi sizden ne kadar farklı görebilir?

3 Sınıf içinde "etkileşimsel yıkıcılığı" yürütmek ne kadar kolaydır?

4 Nasıl "kendine güvenli görünürsünüz"?

5 Bar ya da kafelerde tek başına oturan kadınlar yalnız bırakılmak istediklerini göstermek için ne gibi stratejiler kullanırlar?

6 Elektronik iletişim yüz yüze etkileşimin yerini alabilir mi?

Ek kaynaklar

Peter Berger ve Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1966).

Stanley Cohen ve Laurie Taylor, *Escape Attempts: The Theory and Practice of Resistance to Everyday Life* (2. Baskı, Londra: Routledge, 1995).

Erving Goffman, *Behaviour in Public Places* (New York: Free Press, 1963).

Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (Harmondsworth: Penguin,

1969).

Phil Manning, *Erving Goffman and Modern Sociology* (Cambridge: Polity Press, 1992).

İnternet bağlantıları

Sözel Olmayan İletişim Sayfaları
http://www.natcom.org/ctronline/noverb.htm

Simgesel Etkileşimciliğe Giriş
http://web.grinnell.edu/courses/soc/s00/soc111-01/IntroTheories
/Symbolic.html

Ethno/CA News (etnometodoloji ve karşılıklı konuşma çözümlemesi için online bir kaynak)
http://www.2.fmg.uva.nl/emca/

Erving Goffman Website

http://people.brandeis.edu/~teuber/goffmanbio.html

İçindekiler

Kültür, toplum ve çocuğun toplumsallaşması
Çocuk gelişimi kavramları
Toplumsallaşma eyleyenleri
Toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması
Anne-baba ve yetişkinlerin tepkileri
Toplumsal cinsiyetin öğrenilmesi
Öykü kitapları ve televizyon
Cinsiyet ayrımı yapmadan çocuk yetiştirmenin güçlüğü
Sosyolojik tartışma
Yaşam akışı boyunca toplumsallaşma
Çocukluk
Yeni yetme
Genç yetişkinlik
Olgun yetişkinlik
Yaşlılık
Yaşlanma
Birleşik Krallık toplumunun grileşmesi
İnsanlar nasıl yaşlanır?
Yaşlanma: rakip sosyolojik açıklamalar
Birleşik Krallık'ta yaşlılığın özellikleri
Yaşlanmanın siyaseti
Dünya nüfusunun grileşmesi
Özet
Düşünme soruları
Ek kaynaklar
İnternet bağlantıları

6 Toplumsallaşma, Yaşam Akışı ve Yaşlanma

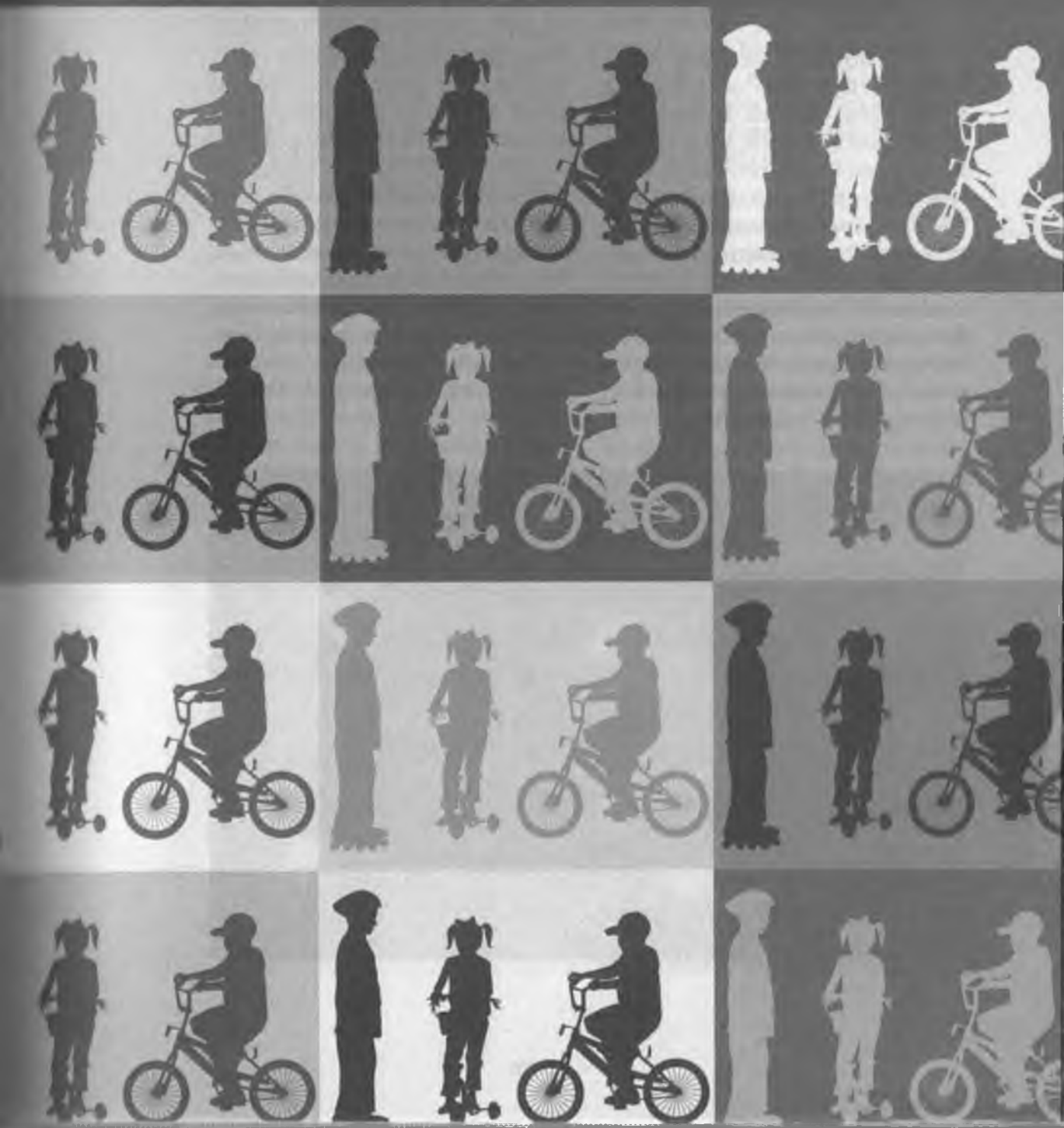

J. K. Rowling'in ilk Harry Potter serüveni, *Harry Potter ve Felsefe Taşı* (Harry Potter and the Philosopher's Stone) kitabının başında, güçlü büyücü Albus Dumbledore, yeni öksüz kalan bebek Harry'yi, büyücü olmayan (ya da "Bulanık") amcası ile yengesinin evlerinin kapısına bırakır. Harry zaten, kendisinde eşsiz güçler olduğunu göstermişti, ancak Dumbledore, eğer büyücü dünyasına bırakılırsa Harry'nin sağlıklı bir biçimde büyüyemeyeceğini düşünüyordu. "Her çocuğun başını döndürmek için" diyordu Dumbledore, "onu yürümeden ve konuşmadan önce ünlü yapmak yeter. Anımsayamayacağı bir şey için ünlü yapmak. Hazır olduğunda bu ünü elde edebileceği zamana kadar bütün bunlardan uzakta büyümesinin onun için daha iyi olacağını göremiyor musun?" (Rowling 1998)

Herbiri Harry'nin tek bir okul yılını anlatan Harry Potter romanları, büyümekten daha büyük bir serüvenin olmadığı ilkesine dayanmaktadır. Harry, Hogwarts Büyücülük ve Sihir Okuluna devam ediyor olsa da, burası yalnızca bir okul, çünkü herkes, sınırsız bir güce sahip genç bir büyücü bile, bir değerler kümesini oluştururken yardıma gerek duyar. Hepimiz önemli yaşam aşamalarından geçeriz: çocukluktan ergenliğe, sonra da yetişkinliğe. Dolayısıyla, örneğin, Harry Potter romanları ilerledikçe, Harry cinsel isteklerin uyanışını hissedecek ve buna bütünüyle bildik bir tuhaflıkta tepki gösterecektir. Pek çok çocuk için spor, arkadaşlık ve hırsı

öğrenmek için önemli bir alan olduğu için Harry de büyücü oyunu Quidditch oynayacaktır. Rowling, günlük yaşamın esaslarının gerisindeki büyüleyici karmaşıkları görmemize yardımcı olmak için normal ötesini kullanmaya bayılıyor. Rowling'in evreninde, baykuşlar hiç yanılmadan mektup getirmektedir; bu gerçekten de posta sistemi ya da e-postadan daha mı tuhaftır? İster bir masal içinde, isterse de bizim kendi dünyamızda ya da -Harry Potter romanlarının getirdiği yenilik gibi- her ikisinde birden geçsin, bütün klasik çocuk öykülerinin işlevi, büyüme sürecinin daha anlaşılır olmasını sağlamaktır.

Toplumsallaşma, yardıma gereksinimi olan bebeğin, yavaş yavaş içerisinde doğduğu kültür için geçerli olan becerileri edinerek kendi bilincinde olan, bilgili bir kişi haline gelmesi sürecidir. Gençler arasındaki toplumsallaşma, daha genel bir olgu olan yeniden üretime -toplumların zaman içerisinde yapısal sürekliliğe sahip olma süreçleri- olanak sağlamaktadır. Toplumsallaşma sırasında, özellikle yaşamın ilk yıllarında, çocuklar yaşlılarının davranış biçimlerini öğrenirler; bu yolla da onların değerlerini, normlarını ve toplumsal pratiklerini sürdürürler. Bütün toplumlar, uzun zaman dilimleri boyunca, üyeleri ölüm ve doğum yoluyla değişse bile varlığını sürdüren özelliklere sahiptir. Örneğin Britanya toplumu, kuşaklar boyunca kalıcı olan pek çok ayırdedici özelliğe sahiptir -örneğin, İngilizce, konuşulan esas dildir.

Bu bölümde göreceğimiz gibi, toplumsallaşma farklı kuşakları birbirine bağlar. Bir çocuğun doğuşu, onun yetişmesinden sorumlu olanların yaşamlarını değiştirir -bunların kendileri de yeni öğrenme deneyimlerini yaşarlar. Anne babalık, genellikle yetişkinlerin etkinliklerini çocuklara bağlar ve bu her iki tarafın yaşamlarının geri kalan bölümünde sürer. Kuşkusuz, yaşlı insanlar büyük anne - büyük baba olduklarında da anne baba olmayı sürdürürler; bu da farklı kuşakları birbirine bağlayan bir başka ilişkiler kümesi ortaya çıkarır. Kültürel öğrenme süreci bebeklik ve çocuklukta, sonrasına kıyasla çok daha yoğun olsa da, öğrenme ve uyumlanma bütün bir yaşam çevrimi boyunca sürer.

Aşağıdaki kesimlerde, sosyolojideki yaygın bir tartışma olan "doğadan" mı yoksa "yetiştirilmeden" mi temasını ele alacağız. İlk olarak, çocukların nasıl ve neden geliştiklerine ilişkin farklı yazarların ortaya attığı, toplumsal cinsiyet kimliklerimizi nasıl geliştirdiğimizi açıklayan kuramlar da içlerinde olmak üzere, değişik kuramsal yorumları ele alacağız. Daha sonra, bireylerin çocukluktan ileri yaşlara kadar yaşamları boyunca yer aldıkları toplumsallaşmayı etkileyen toplumsal bağlamlar ile ana grupları tartışacağız. En sonunda da, yaşlılık konusunu çevreleyen en önemli sosyolojik sorunların en önemlilerine bakacağız.

Kültür, toplum ve çocuğun toplumsallaşması

Çocuk gelişimi kuramları

Öteki hayvanlara bakarak insanların en ayırdedici özelliklerinden birisi, insanların *kendilik bilincine* sahip olmalarıdır. Bir kendilik duygusunun -bireyin öteki insanlardan farklı bir kim-liğinin olduğunun farkına varması-

ortaya çıkışını nasıl anlamalıyız? Yaşamının ilk aylarında, bebek, çevresindeki insanlarla maddi nesneler arasındaki farkları çok az anlar ya da hiç anlamaz; kendi kendisinin de farkında değildir. Çocuklar, iki yaşından önce "ben", "beni" ve "sen" gibi kavramları kullanmazlar. Ancak yavaş yavaş, başka insanların da kendilerinkinden ayrı kimliklere, bilince ve gereksinimlere sahip olduğunu anlamaya başlarlar.

Kendiliğin ortaya çıkış sorunu çok fazla tartışılmış bir sorundur ve birbirine karşıt kuramsal bakış açıları tarafından oldukça farklı biçimlerde görülmektedir. Bir dereceye kadar bunun nedeni, çocuk gelişimindeki en önemli kuramların toplumsallaşmanın farklı yönlerini vurguluyor almalarıdır. Amerikan felfecisi ve sosyoloğu George Herbert Mead esas olarak çocukların "ben" ve "beni/bana" kavramlarını kullanmayı nasıl öğrendikleri üzerinde dururken, İsviçreli çocuk davranış araştırmacısı olan Jean Piaget çocuk gelişiminin pek çok yönü üzerinde çalışmalar yapmıştır; ancak onun en iyi bilinen yazıları **bilişsellik** -çocukların kendileri ve çevreleri hakkında düşünme biçimleri- üzerine yazılmış olanlardır.

G. H. Mead ve benliğin gelişimi

Mead'in düşünceleri, genel bir kuramsal düşünce geleneği olan **simgesel etkileşimciliğin** ana temelini oluşturduklarından, sosyoloji üzerinde oldukça yaygın bir etkide bulunmuştur. Simgesel etkileşimcilik, insanlar arasındaki etkileşimin simgeler ve anlamların yorumları yoluyla gerçekleştiğini vurgular (bakınız 1. Bölüm). Ancak Mead'in çalışmaları ayrıca çocuk gelişiminin ana aşamaları için, bir benlik duygusunun ortaya çıkışına özel bir önem veren bir yorum da sağlamaktadır.

Mead'e göre, bebekler ve küçük çocuklar toplumsal varlıklar olarak gelişimlerini, öncelikle çevrelerindekilerin eylemlerine öykünerek gerçekleştirirler. Bunun gerçekleşme yollarından birisi, oyundur. Oyun sırasında, yukarıda belirtildiği gibi, küçük çocuklar genellikle yetişkinlerin yaptıklarına öykünürler. Küçük bir çocuk, bir yetişkinin yemek pişirmesini gördüğünde çamurdan kek yapacak ya da birisini bahçe ile uğraşırken gördüğünde bir kaşıkla toprağı kazacaktır. Çocukların oyunları, yalın öykünmeden dört ya da beş yaşındaki bir çocuğun yetişkin rolünü oynadığı daha karmaşık oyunlara doğru ilerleyecektir. Mead buna, "başkasının rolünü alma" -bir başka insanın yerinde olmanın nasıl bir şey olduğunu öğrenme- demektedir. Çocuklar, yalnızca bu aşamada gelişmiş bir kendilik duygusu edinebilirler. Çocuklar, kendilerini başkalarının gözünden görerek, kendilerinin ayrı eyleyenler oldukları -bir "ben" oldukları- kavrayışına ulaşırlar.

Mead'e göre bizler, "beni/bana"yı "ben"den ayırdetmeyi öğrendiğimizde kendi kendimizin farkına varabiliriz. "Ben", toplumsallaşmamış bir bebek, bir kendiliğinden istek ve arzular yumağıdır. "Beni/bana", Mead'in terimi kullandığı biçimde, **toplumsal benliktir**. Mead'in savına göre bireyler, kendilerini başkalarının onları gördükleri gibi görmeye başlama yoluyla **kendilik bilincini** geliştirirler. Çocuğun gelişimindeki daha ileri bir aşama, Mead'e göre, çocuk yaklaşık sekiz ya da dokuz yaşlarındayken gerçekleşir. Bu

yaşlar, çocukların sistematik olmayan "oyunlar" yerine daha örgütlü oyunlara katılma eğiliminde oldukları yaşlardır. Çocuklar bu dönemden önce, toplum yaşamının yürütülmesi için gerekli olan genel **değerleri** ve **ahlaklılığı** anlamaya başlayamazlar. Örgütlü oyunları öğrenmek için, oyunun kuralları ile centilmenlik ve eşit katılım kavramlarını anlamak zorunludur. Bu aşamadaki çocuk, Mead'in terimiyle **genelleşmiş** ötekini -çocuğun içinde yetişiyor olduğu kültürde yeralan genel değerler ile ahlak kurallarını- kavramayı öğrenir.

Jean Piaget ve bilişsel gelişim aşamaları

Piaget, çocuğun dünyayı anlamlı kılma konusundaki etken yeteneği üzerinde çok durur. Çocuklar edilgen bir biçimde bilgiyi almazlar; çevrelerindeki dünyada gördükleri, duydukları hissettikleri şeyleri seçerler ve yorumlarlar. Piaget, çocukların birkaç birbirinden ayrı bilişsel gelişme yani, kendileri ve çevreleri hakkında düşünmeyi öğrenme, aşamasından geçtikleri sonucuna varmıştır. Her aşama, yeni becerilerin edinilmesini içermektedir ve bir önceki aşamanın başarıyla tamamlanmasına bağımlıdır.

Piaget, doğumdan yaklaşık iki yaşa dek süren ilk aşamayı **duyusal-motor aşaması** olarak adlandırmaktadır çünkü bu aşamada bebekler esas olarak nesne-lere dokunarak, onları hareket ettirerek ve çevrelerini fiziksel olarak keşfederek öğrenirler. Bebek dört aylık olana kadar, kendisini çevresinden ayırdedemez. Örneğin çocuk, beşiğinin sallanmasına neden olan şeyin kendi hareketleri olduğunun farkına varamaz. Nesneler kişilerden ayrılmış değillerdir; bebek görüş alanı dışında kalan şeylerin varolabileceğinin de farkında değildir. Bebekler, her ikisinin de kendi dolaysız algılarından bağımsız bir varlığı olabileceğini görerek insanları nesnelerden ayırdetmeyi yavaş yavaş öğrenirler. Piaget bu ilk aşamaya duyusal-motor aşama demektedir, çünkü bebek esas olarak nesnelere dokunarak, onları evirip çevirerek ve çevresini fiziksel olarak keşfederek duyularını kullanma yoluyla öğrenir. Bu aşamada temel olarak elde edilecek şey, çocuğun aşamanın sonlarına doğru çevresinin ayırıcı ve istikrarlı özellikleri olduğunu anlamasıdır.

İşlem-öncesi aşama olarak adlandırılan bir sonraki aşama, Piaget'nin araştırmalarının büyük bölümünü yönelttiği bir aşamadır. Bu aşama, çocukların dilde bir ustalık kazandıkları ve kelimeleri nesnelerle görüntüleri temsil etmek için simgesel bir biçimde kullanabildikleri, iki yaşla yedi yaş arasındaki dönemi kapsamaktadır. Örneğin, dört yaşındaki bir çocuk, "uçak" kavramını temsil etmek üzere, elini havada kaydırabilir. Piaget bu aşamayı, etkinlik-öncesi aşama olarak adlandırmaktadır, çünkü çocuklar gelişen zihinsel yeteneklerini henüz sistematik bir biçimde kullanamazlar. Bu aşamadaki çocukların ayırdedici görünüşleri, **benmerkezci** bir görünüştür. Piaget'nin kullandığı biçimiyle benmerkezcilik kavramı, bencilliği değil, çocuğun dünyayı yalnızca kendisinin bulunduğu konuma göre yorumlama eğiliminde olmasını anlatmaktadır. Çocuk, örneğin, başkalarının nesneleri kendisininkinden farklı bir açıdan görebileceklerini anlamaz. Bir kitabı yukarı kaldırarak, karşısında oturan kişinin kitabın yalnızca arkasını görebileceğini düşünmeden, içindeki bir resmi sorabilir.

Etkinlik-öncesi aşamada bulunan çocuklar, bir başkasıyla, süregiden karşılıklı konuşmaları sürdüremezler. Benmerkezci konuşmada, her bir çocuğun söyledikleri, daha önce konuşanın söyledikleriyle az çok ilişkisizdir. Çocuklar birbirleriyle konuşurlar, ancak bu konuşma, yetişkinlerdeki gibi biri diğerine *yönelik* olmaz. Bu gelişme aşamasında çocukların, yetişkinlerin elde bir diye görme eğiliminde oldukları, nedensellik, hız, ağırlık ya da sayı gibi düşünce kategorilerine ilişkin genel bir anlayışları yoktur. Çocuk suyun uzun, ince bir kaptan daha kısa, geniş bir kaba boşaltıldığını görse bile, suyun hacminin aynı kalacağını anlamayacak, yeni kaptaki suyun düzeyi daha düşük olduğundan, daha az su olduğu sonucuna varacaktır.

Üçüncü bir aşama, **somut işlem aşaması**, yedi yaşından on bir yaşına dek sürer. Bu aşama sırasında, çocuklar soyut, mantıksal kavramlarda ustalık kazanırlar. Nedensellik gibi kavramları fazla güçlük çekmeden kullanabilirler. Bu gelişme aşamasındaki çocuk, su düzeylerinin birbirinden farklı olmasına karşın daha geniş olan kabın daha uzun, ince olan kaptan daha az su taşıdığı düşüncesindeki yanlış uslamlamayı farkedecektir. Çocuk, çarpma, bölme ve çıkarma gibi matematiksel işlemleri yapabilir. Bu aşamadaki çocuklar, çok daha az benmerkezcidirler. İşlem-öncesi aşamada eğer bir kız çocuğu kendisine "kaç tane kızkardeşin var?" diye sorulursa, doğru bir biçimde "bir tane" diye yanıt verebilir. Ancak soru "kız kardeşinin kaç tane kızkardeşi var?" diye sorulursa, olasılıkla "hiç yok" yanıtını verecektir, çünkü kendisini, kızkardeşinin bakış açısından göremez. Somut işlem aşamasında, çocuk böyle bir soruya doğru yanıtı kolayca verebilir.

On bir yaş ile on beş arasındaki yıllar, Piaget'nin **biçimsel işlem dönemi** dediği dönemi kapsamaktadır. Ergenlik sırasında, gelişen çocuk, yüksek derecede soyut ve varsayımsal düşünceleri kavrayabilir. Bir sorunla karşılaştığında, bu aşamadaki çocuklar karşılaşılan sorunu çözmenin olanaklı tüm yollarını gözden geçirebilir ve bir çözüme ulaşmak için bu yolları, kuramsal olarak izleyebilir. Biçimsel işlem aşamasındaki genç bir kişi, neden kimi soruların şaşırtmacalı sorular olduklarını anlayabilir. "Hem köpek hem de fino olan yaratıklar hangileridir?" sorusuna, çocuk doğru yanıtı veremeyebilir ama "fino köpekleri" yanıtının neden doğru olduğunu anlayabilir ve bunun içindeki mizahı yakalayabilir.

Piaget'ye göre, ilk üç gelişme aşaması evrenseldir; ne ki tüm yetişkinler biçimsel işlem aşamasına ulaşamazlar. Biçimsel işlem düşüncesinin gelişimi kısmen okullaşma süreçlerine bağlıdır. Kısıtlı bir eğitim görmüş yetişkinler, daha somut terimlerle düşünme eğilimindedirler ve benmerkezciliğin izleri onlarda daha fazladır.

Toplumsallaşma eyleyenleri

Sosyologlar genellikle toplumsallaşmanın, değişik **toplumsallaşma eyleyenlerini** içeren iki genel aşamada gerçekleştiğinden sözederler. Toplumsallaşma eyleyenleri, önemli toplumsallaşma süreçlerinin içerisinde gerçekleştiği gruplar ya da toplumsal bağlamlardır. Birincil toplumsallaşma, bebeklik ve çocukluğun ilk döneminde gerçekle-

şir ve kültürel öğrenmenin en yoğun dönemidir. Bu dönem, çocukların daha sonraki öğrenmeleri için temel oluşturacak olan dil ile temel davranış kalıplarını öğrendikleri dönemdir. Aile, bu aşamadaki esas toplumsallaşma eyleyenidir. İkincil toplumsallaşma, çocukluğun sonraki dönemi ile olgunluk döneminde gerçekleşir. Bu aşamada, toplumsallaşmanın öteki eyleyenleri, sorumluluğun bir bölümünü aileden devralır. Okullar, akran grupları, örgütler, medya ve giderek işyeri, bireyler için toplumsallaşma güçleri haline gelir. Bu bağlamlardaki toplumsal etkileşimler insanlara, kendi kültürlerinin kalıplarını oluşturan değerler, normlar ve inançları öğrenmede yardımcı olur.

Aile

Aile sistemleri büyük değişiklikler gösterdiği için, bebeğin yaşadığı aile temasları farklı kültürlerde başka başkadır. Heryerde anne, olağan olarak çocuğun yaşamının ilk yıllarındaki en önemli kişidir, ancak anneler ile çocukları arasındaki yerleşik ilişkiler, onlar arasındaki bağlantının biçimi ve düzenliliği tarafından etkilenir. Bu da giderek, aile kurumları ile bunların toplumdaki öteki gruplar arasındaki ilişkilerine bağlıdır.

Modern toplumlarda, en erken toplumsallaşma, küçük ölçekli aile bağlamında gerçekleşir. Britanyalı çocukların büyük bölümü, kendi ilk yıllarını anne, baba ve belki de bir ya da iki başka çocuğun olduğu ev ortamlarında geçirmektedir. Buna karşın, başka pek çok kültürde teyzeler, amcalar ve büyükanne-büyükbabalar, genellikle tek bir haneni içindedirler ve çok küçük bebekler söz konusu olsa bile çocuk bakım işleriyle uğraşırlar. Yine, Britanya toplumunda da aile bağlamlarının yapısında pek çok farklılık bulunur. Kimi çocuklar, bir tek anne ya da babanın olduğu evlerde büyürler; kimi çocuklar annelik ve babalık yapan iki eyleyen (boşanmış anne-babalar ya da üvey anne-babalar) tarafından büyütülür. Ailedeki kadınların büyük bir bölümü artık evin dışında çalışmaktadır ve çocuklarının doğumundan fazla süre geçmeden işlerine geri dönerler. Bu farklılıklara karşın, aile olağan olarak bebeklikten ergenlik ve ötesine süren toplumsallaşmanın önemli bir eyleyenidir.

Ailelere ilişkin sorunlara daha ayrıntılı olarak, "Aileler ve Mahrem İlişkiler" başlıklı 7. Bölümde bakacağız.

Aileler, bir toplumun genel kurumları içerisinde değişen "yerler"e sahiptir. Geleneksel toplumların büyük bölümünde, bir kişinin içine doğduğu aile büyük ölçüde, bireyin yaşamının geri kalanında yer alacağı toplumsal konumu belirlemektedir. Modern toplumlarda, toplumsal konum böyle doğumla birlikte devralınmaz, ancak yine de bireyin doğduğu ailenin bölgesi ile toplumsal sınıfı, toplumsallaşma kalıplarını oldukça kesin bir biçimde etkiler. Çocuklar, anne babalarının ya da yaşadıkları mahalle ya da topluluk içindeki öteki kişilerin ayırdedici özelliği olan davranış biçimlerini kaparlar.

Sınıf konularını "Tabakalaşma ve Sınıf" başlıklı 9. Bölümde derinlemesine ele alacağız.

Büyük ölçekli toplumların değişik kesimlerinde, değişen çocuk büyütme ve disiplin kalıpları ile birbirine karşıt değerler ve beklentiler bulunmaktadır.

Farklı aile türlerinin etkisini, eğer, örneğin banliyöde zengin, beyaz bir ailede doğan çocuğun yaşamına kıyasla kent merkezindeki etnik bir azınlığın yoğun olduğu yoksul bir mahallede yaşayan bir ailede büyüyen çocuğun yaşamının nasıl olabileceği üzerine düşünürsek, anlamak kolaydır (Kohn 1977).

Kuşkusuz, yalnızca ailelerinin bakış açılarını hiç sorgulamadan benimseyecek çok az çocuk vardır ya da hiç yoktur. Bu özellikle, değişimin son derece yaygın olduğu modern dünya için doğrudur. Dahası, modern toplumlarda da varolan bir dizi farklı toplumsallaşmanın eyleyenleri yüzünden, çocukların, ergenlerin ve ana-baba kuşaklarının bakış açılarında büyük farklar olacaktır.

Okullar

Bir başka önemli toplumsallaşma eyleyeni, okuldur. Okula gitmek biçimsel bir süreçtir: Öğrenciler konulara ilişkin belirli bir müfredatı izlerler. Yine de okullar daha ince yönlerden de toplumsallaşma eyleyenleridir. Çocukların sınıfta sessiz olmaları, derslerde dikkatli olmaları ve okul disiplin kurallarına uymaları beklenir. Öğretim kadrosunun yetkesini kabul etmeleri ve karşılık vermeleri beklenir. Öğretmenlerin tepkileri aynı zamanda, çocukların kendilerine ilişkin beklentilerini de etkiler. Bu beklentiler de giderek onların okulu bitirdiklerinde çalışacakları iş yaşantılarına bağlanacaktır. Akran grupları çokluk okulda oluşturulur; çocukları yaşlarına göre farklı sınıflarda tutmak da bu grupların etkilerini artırır.

Eğitimde toplumsallaşmayı daha ayrıntılı olarak, "Eğitim" başlıklı 17. Bölümde tartışacağız.

Akran ilişkileri

Bir başka toplumsallaşma eyleyeni de **akran grubu**dur. Akran grupları, aynı yaştaki çocuklardan oluşur. Kimi kültürlerde, özellikle de küçük geleneksel toplumlarda, akran grupları, **yaş-dereceleri** (olağan olarak erkeklerle sınırlı) olarak biçimselleşir. Çokluk, erkeklerin bir yaştan ötekine geçmeleri nedeneyle yapılan özgül tören ya da ayinler bulunmaktadır. Belirli bir yaş derecesinde olanlar yaşamları boyunca yakın ve arkadaşça bağlarını sürdürürler. Tipik bir yaş derecesi kümesi, çocukluk, genç savaşçılık, olgun savaşçılık, yaşlılığın ilk aşaması ve sonraki aşaması erkekler bu derecelerden, birey olarak değil, bütün bir grup olarak geçer.

Bebeğin ve küçük çocuğun deneyimi az çok bütünüyle aile tarafından biçimlendirildiği için, ailenin toplumsallaşmadaki önemi açıktır. Akran gruplarının ne kadar önemli olduğu, özellikle Batı toplumlarında yaşayan bizler için daha az farkedilebilir. Yine de biçimsel yaş dereceleri olmasa bile, dört ya da beş yaşındaki çocuklar, genellikle zamanlarının önemli bir bölümünü aynı yaştaki arkadaşlarıyla birlikte geçirirler. İşgücüne katılan, küçük çocukları kreşlerde birlikte oynayan kadınların oranındaki artış dikkate alındığında, akran ilişkileri bugün, daha önce hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır (Corsaro 1997; Harris 1998).

Sosyolog Barrie Thorne, *Toplumsal Cinsiyet Oyunu* başlıklı kitabında, (Gender Play) toplumsallaşmaya bu

biçimde bakmaktadır. Daha öncekiler gibi Thorne da, çocukların erkek ve dişi olmanın ne anlama geldiğini nasıl öğrendiklerini anlamaya çalışıyordu (toplumsal cinsiyet toplumsallaşmasına ilişkin üç klasik öyküyü, bu bölümde s. 212-5'de bulacaksınız). Çocukları, edilgen bir biçimde toplumsal cinsiyeti ana babaları ya da öğretmenlerinden öğreniyor diye görmek yerie, Thorne çocukların etken bir biçimde, birbirleriyle etkileşimlerinde toplumsal cinsiyetin anlamını nasıl yarattıklarını ve yeniden oluşturduklarını incelemiştir. Okul çocuklarının birlikte yaptıkları toplumsal etkileşimler, toplumsallaşmaları için en az öteki eyleyenler kadar önemli olabilir.

Thorne iki yılını, Michigan ve California'daki iki okuldaki dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerini, sınıfta onlarla birlikte oturarak ve sınıf dışındaki etkinliklerini gözleyerek geçirmiştir. Thorne, çocukların sınıfta ve okul bahçesinde toplumsal cinsiyet anlamlarını nasıl oluşturduklarını ve yaşadıklarını görebilmek için, "kovala ve öp" -Birleşik Krallıkta "öp-yakala"- gibi adlarla bilinir oyunları izledi.

Thorne, akran gruplarının, özellikle çocuklar kendi aralarında çok heyecan yaratan bir konu olan bedenlerindeki değişmeler hakkındaki konuşmalarının toplumsal cinsiyet toplumsallaşması üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Bu çocukların yarattığı toplumsal bağlam, bir çocuğun bedenindeki değişmelerin utançla mı yoksa gururla mı taşınacağını belirlemektedir. Thorne'un (1993) gözlediği gibi,

> Eğer en popüler kadınlar adet görmeye ya da sütyen takmaya (gereksinim duymasalar da) başlarlarsa, o zaman öteki kızlar da bu değişmeleri istiyor. Ne ki, eğer popüler olanlar sütyen giymeyip ... adet görmezlerse, o zaman bu gelişmeler daha az istenir diye görülmektedir.

Thorne'un araştırması, çocukların tendi toplumsal dünyalarını yaratan ve kendi toplumsallaşmalarını etkileyen toplumsal eyleyenler olduklarının güçlü bir biçimde anımsatmaktadır. Yine de, çocukların izledikleri etkinlikler ve benimsedikleri değerler, kendi aileleri ile medya gibi etkiler tarafından belirlendiklerinden, toplumsal ve kültürel etkenlerin etkileri büyüktür.

Akran ilişkilerinin çocukluk ve ergenliğin ötesinde de önemli etkilerinin olması olasılığı yüksektir. Benzer yaşlardaki insanların işte ve öteki ortamlarda oluşturduğu biçimsel olmayan gruplar genellikle bireylerin tutum ve davranışlarını biçimlendirmede kalıcı bir öneme sahiptir.

Kitle iletişim araçları

Batıda, 1800'lerin başından itibaren gazetelerin, haftalık ve aylık dergilerin sayısında önemli bir artış olsa da bunların okuyucu sayıysı oldukça azdı. Böyle basılı malzemenin milyonlarca insanın günlük yaşamının bir paprçası olması, onların tutum ve düşüncelerini etkilemesi için bir yüzyıl daha geçmesi gerekti. Basılı belgelerin yer aldığı **kitle iletişim araçlarının** yayılmasına, elektronik iletişimin -radyo, televizyon, kayıt ve videolar- eşlik etmesi için çok zaman geçmesi gerekmedi. Yakın dönemlerde yapılan derlemeler, Birleşik Krallık'ta yaşayan erkek ve kadınların her gün ortalama olarak sırasıyla 2,41 ve 2,17 saatlerini televizyon, video ya da DVD izleyerek geçirdiklerini göstermiştir (Ulusal

İstatistik Kurumu 2005). Kitle iletişim araçları, bizim dünyaya ilişkin anlayışımızı biçimlendirmede çok büyük bir öneme sahiptir.

Televizyon programlarının ulaştıkları izleyiciler, özellikle de çocuklar üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla çok fazla araştırma yapılmıştır. Belki de en çok araştırılan konu, televizyonun suç ve şiddet eğilimleri üzerindeki etkisidir. Bu konudaki en yoğun çalışmalar, önemli Amerikan televizyon ağlarının prime time ve hafta sonu programlarından alınan örneklemeleri, 1967'den başlayarak her yıl çözümleyen Gerbner ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. Bu çözümlemelerde, birbirinden değişik programlar için, şiddet eylemleri ile olaylarının sayısı ile sıklığı belirlenmiştir. Araştırmada şiddet, fiziksel zarar ya da ölüm içerecek biçimde kişinin kendisine ya da başkalarına yöneltilen fiziksel güç kullanımı ya da tehdidi olarak tanımlanmıştır. Televizyon dramları yüksek bir şiddet düzeyi gösterir gibidir: Bu tür programların ortalama olarak % 80'i, saat başına 7,5 şiddet olayı oranıyla şiddet içermektedir. Çocuk programları, öldürme daha ender olarak gösterilse de, daha da yüksek bir şiddet düzeyi sergilemektedir. Çizgi filmler, öteki bütün televizyon programlarından daha yüksek sayıda şiddet eylemi ve olayını içermektedir (Gerbner 1979).

Genel olarak, televizyonun izleyiciler üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar, çocukları edilgen ve gördükleri arasında bir ayrım yapmıyor diye değerlendirme eğiliminde olmuşlardır. Robert Hodge ve David Tripp (1986), çocukların televizyona gösterdikleri tepkinin yalnızca programların içeriğini algılamak biçiminde değil, gördüklerini yorumlama ve "okuma" biçiminde de olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu iki yazar, yapılan araştırmaların çoğunluğunun, çocukların zihin süreçlerinin karmaşıklığını hesaba katmadığını ileri sürmektedirler. Televizyon izlemek, izlenenler önemsiz programlar olsa bile, yapı gereği düşük düzeyli bir entelektüel etkinlik değildir; çocuklar programları, onları gündelik yaşamlarındaki öteki anlam sistemleriyle ilişkilendirerek okurlar. Hodge ve Tripp'e göre davranış üzerinde etkili olan şey televizyon programlarındaki şiddetin kendisi değil, ancak bu şiddetin hem sunulduğu, hem de okunduğu tutumların genel çerçevesidir.

Kitle iletişim araçlarına karşı izleyici tepkisi, "Medya" başlıklı 15. Bölümde tartışılmaktadır.

Toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması

Toplumsallaşma eyleyenleri, çocukların **toplumsal cinsiyet rollerini** nasıl öğrendikleri üzerinde önemli bir rol oynarlar. Şimdi, aile ve kitle iletişim araçları gibi toplumsal etkenler yoluyla cinsiyet rollerinin öğrenilmesi, yani **toplumsal cinsiyetin toplumsallaşmasını** ele alalım.

Anne babanın ve yetişkinlerin tepkileri

Toplumsal cinsiyet farklılıklarının ne ölçüde toplumsal etkilerin bir sonucu olduğunu incelemek üzere pek çok çalışma yapılmıştır. Anne ile bebek arasındaki etkileşim üzerine yapılan çalışmalar, anne babaların erkek ve kız çocuklarına karşı davranışları arasında bir fark olmadığına inanmasına karşın,

erkek ve kızlara karşı davranışları arasında farklılıklar olduğunu göstermektedir. Kendilerinden bir bebeğin kişiliğini değerlendirmeleri istenen yetişkinler, çocuğun erkek mi yoksa kız mı olduğuna inanmalarına bağlı olarak, farklı yanıtlar vermektedirler. Klasik bir deneyde, beş genç anne, Beth adı verilen altı aylık bir bebekle etkileşim halindeyken gözlenmişlerdir. Bu anneler bebeğe çoklukla gülümsemişler ve oynaması için bebekler uzatmışlardır. Bebek anneler tarafından "tatlı" ve "yumuşak bir ağlaması" olan bir bebek diye değerlendirilmiştir. Ikinci bir grup annenin aynı yaştaki, Adam adı verilen bir çocuğa gösterdiği tepkiler, gözle görülebilir derecede farklıydı. Bebeğe oynaması için bir tren ya da öteki "erkek oyuncakları" uzatılma olasılığı daha fazlaydı. Beth ve Adam aslında, farklı elbiseler giydirilen aynı çocuktu (Will ve diğerleri 1976).

Toplumsal cinsiyetin öğrenilmesi

Bebeklerin cinsiyetlerini öğrenmeleri, neredeyse kesinlikle bilinçsizdir. Çocuklar kendilerini doğru bir biçimde erkek ya da kız olarak adlandırmadan önce, bir dizi sözle ifade edilmeyen işaretler alırlar. Örneğin, erkek ve kadın yetişkinler bebekleri genellikle farklı biçimlerde tutarlar. Kadınların kullandıkları kozmetiklerin, bebeğin erkeklerle eşlemeyi öğrendiklerinden farklı kokuları vardır. Sistematik giyiniş, saç biçimi vd. farklılıkları bebeğe, öğrenme sürecinde görsel işaretler sağlar. İki yaş civarındaki çocukların, toplumsal cinsiyetin ne olduğuna ilişkin tam olmayan bir anlayışları olur. Kendilerinin erkek mi yoksa kız mı olduklarını bilirler; başkalarını da genellikle doğru bir biçimde sınıflandırabilirler. Bununla birlikte çocuklar, beş ya da altı yaşa gelene kadar, kişinin toplumsal cinsiyetinin değişmediğini, herkesin bir toplumsal cinsiyeti olduğunu ve kızlar ile erkekler arasındaki cinsiyet farklılıklarının anatomik temelli olduğunu bilmezler.

Küçük çocukların gördüğü oyuncaklar, resimli kitaplar ve televizyon programları hep erkek ve dişi özellikleri arasındaki farklılıkları vurgulama eğilimindedir. Oyuncakçı dükkanları ve postayla sipariş katalogları ürünlerini genellikle toplumsal cinsiyete göre sınıflandırır. Hatta toplumsal cinsiyet bakımından yansız görünen kimi oyuncaklar bile pratikte böyle değildirler. Örneğin, oyuncak yavru kedi ve tavşanlar kızlara önerilirken, aslan ve kaplanların erkekler için daha uygun olduğu düşünülür.

Vanda Lucia Zammuner (1986), İtalya ve Hollanda'da, yedi ile on yaşlar arası çocukların oyuncak tercihle-rini incelemiştir. Bu çalışmada, çocukların, basmakalıp erkek ve kadın oyuncaklarının yanısıra toplumsal cinsiyete göre değişmedikleri varsayılan oyuncaklar da içlerinde olmak üzere bir dizi oyuncağa gösterdikleri ilgi çözümlenmiştir. Hem çocuklara, hem de anne babalarına, hangi oyuncakların erkek, hangilerinin de kız çocukları için uygun oldukları sorulmuştur. Yetişkinler ile çocuklar arasında bu konuda neredeyse anlaşma sözkonusudur. Ortalama olarak, İtalyan çocuklar, Hollandalı çocuklara kıyasla sekse göre değişen oyuncaklarla daha fazla oynama eğilimindedirler -İtalyan kültürü, Hollanda toplumuna bakarak cinsiyet farkları üzerine daha geleneksel bir bakışı benimseme eğilimi

olduğundan, beklentileri doğrulayan bir bulgu. Öteki çalışmalarda olduğu gibi, her iki toplumdaki kızlar, toplumsal cinsiyete göre değişmeyen oyuncaklar ya da erkek çocuklarının oyuncakları ile, erkek çocuklarının kız oyuncaklarıyla oynamak istediklerinden daha fazla oynamak istemektedirler.

Öykü kitapları ve televizyon

Otuz yıldan fazla bir zaman önce, Lenore Weitzman ve meslektaşları (1972), okul öncesi çocukları için en çok kullanılan kimi kitaplardaki toplumsal cinsiyet rollerinin bir çözümlemesini yapmışlar ve toplumsal cinsiyet rolleri arasında açık farklılıklar bulmuşlardır. Öykü ve resimlerde, kadınlara 11'e 1 gibi bir oranla ağır basan erkekler çok daha ağırlıklı bir yer tutmaktaydı. Toplumsal cinsiyet kimlikleri olan hayvanlar da dahil edildiğinde, bu oran 95'e 1 idi. Erkeklerle dişilerin etkinlikleri de farklılaşmaktaydı. Erkekler, serüven türü uğraşlar ile bağımsızlık ve güç gerektiren ev dışı etkinlikleri gerçekleştirmekteydiler. Kızlar sözkonusu olduğunda, edilgin ve çoğunlukla ev işleriyle uğraşıyor olarak sergilenmekteydiler. Kızlar, erkekler için yemek pişirip temizlik yapar ya da onların dönüşünü beklerlerdi. Aynı şey öykü kitaplarında bulunan yetişkin kadın ve erkekler için de büyük ölçüde doğruydu. Eş ve anne olmayan kadınlar, cadılar ya da periler gibi düşsel yaratıklardı. Çözümlenen bütün kitaplarda, evi dışında bir mesleği olan hiçbir kadın yoktu. Buna karşın, erkekler, savaşçı, polis, yargıç, kral vd. idiler.

Daha yakın zamanlarda yapılan araştırmalar, durumun biraz olsun değişmiş olduğunu düşündürse de, çocuk yazınının çoğunluğunun büyük ölçüde aynı olduğunu göstermektedir (Davies 1991). Örneğin masallar, toplumsal cinsiyete ve kızlarla erkek çocuklarından sahip olmaları beklenen amaçlarla hedeflere yönelik olarak, geleneksel bir tutum benimsemektedirler. "Prensim bir gün gelecek" bunun anlamı, birkaç yüzyıl öncesindeki masal türlerindeki gibi, yoksul bir aileden gelen bir kızın talih ve servet düşleyebileceğidir. Bugün bunun anlamı, romantik aşkın idealleriyle daha yakın bağlantılı hale gelmiştir. Kimi feministler, en ünlü masalları, bunlardaki genel vurguları tersine çevirerek yeniden yazmaya çalışmışlardır: "O adamın komik bir burnu olduğuna gerçekten dikkat etmemiştim. Ve şık elbiseler giyerken kesinlikle çok daha iyi görünüyordu. Geçen gece göründüğü kadar çekici de değil hiç. Bu durumda, ben de denediği cam ayakkabı ayağına çok dar geliyormuş gibi yapacağım sanırım" (Viorst 1987). Ne ki, *Cindrella*'nın bu biçimindeki gibi, böyle yeniden yazımlar büyük ölçüde yetişkin okuyuculara yönelmektedirler ve sayısız çocuk kitabında anlatılan öyküleri pek etkiledikleri söylenemez.

Kimi dikkate değer istisnalar olsa da, çocuklar için hazırlanan televizyon programları üzerine yapılan çözümlemeler de, çocuk kitaplarındaki bulgularla uyum içinde olan sonuçlar vermektedirler. En fazla izlenen çizgi filmler üzerine yapılan çalışmalar, başroldeki karakterlerin erkek olduklarını ve erkeklerin etken uğraşlarda ağır bastıklarını göstermektedir. Benzer görüntüler, programlar arasında verilen reklamlarda da bulunmaktadır.

Cinsiyet ayrımcılığı yapmadan çocuk yetiştirmenin güçlüğü

June Statham (1986), cinsiyet ayrımcılığı yapmadan çocuk yetiştirmeye kararlı bir grup anne ve babanın deneyimini incelemiştir. Araştırmada, altı aylıktan oniki yaşına kadar çocukları olan onsekiz aileden otuz yetişkin yer almıştır. Anne babalar, orta sınıftan gelmektedir ve çoğu, öğretmen ya da öğretim üyesi olarak akademik çalışma içindedirler. Satham, anne babaların çoğunluğunun yalnızca kızların erkek oğlanlara benzemesine çalışma yoluyla geleneksel seks rollerini değiştirmeye kalkmadıklarını, ancak dişilik ile erkeklik arasında yeni birleşimleri güçlendirmeye çalıştıklarını bulmuştur. Bu anne babalar erkek çocukların başkalarının duygularına karşı daha duyarlı olmalarını ve sıcaklıklarını dile getirebilmelerini istemişler; buna karşılık kızlar da öğrenme ve kendilerini geliştirme fırsatları aramaya yöneltilmişlerdir. Bütün anne babalar, varolan cinsiyet kalıplarıyla savaşmanın zor olduğunu görmüşlerdir. Onlar, çocukları toplumsal cinsiyete göre sınıflanmayan oyuncaklarla oynamaya ikna etmekte oldukça başarılı olmuşlarsa da, bu bile pek çoğunun beklediğinden daha zor olmuştur. Bir anne, araştırmacıya şu yorumda bulunmuştur:

> Bir oyuncakçıya girerseniz, erkekler için savaş oyuncakları, kızlar için de evcilik oyuncaklarıyla dolu olduğunu görürsünüz; bu da toplumun durumunu özetlemektedir. Bu, çocukların toplumsallaşma biçimidir: erkek çocuklara öldürmeyi ve incitmeyi öğretmenin bir sakıncası yoktur; bence bu korkunç, beni hasta ediyor. Oyuncakçılara gitmemeye çalışıyorum; öylesine kızgınım.

Pratik olarak, çocukların tümü gerçekte, kendilerine yakınlarının verdikleri toplumsal cinsiyete göre sınıflanan oyuncaklara sahiptir ve bunlarla oynamaktadırlar.

Şimdi artık, esas karakterlerinin güçlü, bağımsız kızlar olduğu kimi öykü kitapları bulunabilir, ne ki bunların pek azı erkek çocuklarını geleneksel olmayan rollerde gösterirler. Beş yaşındaki bir çocuğun annesi, çocuğuna okuduğu kitaptaki karakterlerin cinsiyetlerini değiştirerek okuduğunda çocuğunun buna gösterdiği tepki hakkında şöyle demektedir:

> Aslında, oldukça geleneksel rollerdeki bir erkek ve bir kız çocuğunun bulunduğu kitaptaki bütün kızları erkek, bütün erkekleri de kız yaparak okuduğumda biraz huzursuz oldu. Bunu ilk kez yaparken, "sen erkekleri sevmiyorsun, yalnızca kızları seviyorsun" deme eğilimindeydi. Bunun hiç de doğru olmadığını, yalnızca kızlar hakkında yazılmış yeterince kitabın olmadığını ona açıklamam gerekti. (Statham 1986)

Romancı ve eleştirmen Allison Pearson (2002) da, kızına sevdiği Barbielere kıyasla anatomik bakımdan daha az olası bir bebek vermek istediğinde, toplumsal cinsiyetin toplumsallaşmasının ne kadar güçlü olduğunu görmüştür:

> Bir gün, zehirleyici dalgaya karşı koymak için evime, bir feminist komite tarafından tasarlanmış olan Barbieye benzer bir bebeği eve getirdim. Küçük memeli, haki pantolon giyen bebeğin gelişmekte olan ülkeler için yararlı bir iş gördüğü açıktı. Üstelik bu zavallı sosyal demokrat bebek hiç bir zaman Barbieler ile tanışmamıştı. Kızım korkuyla, "bu bir oğlan!" diye bağırdı; sonra da bu liberal uzlaşıyı, küçük erkek kardeşinin salyangozları koymak için kullandığı kovaya attı.

Toplumsal cinsiyetin toplumsallaşmasının çok güçlü olduğu ve buna meydan okumanın husursuzluğa yol

açabileceği ortadadır. Bir kez toplumsal cinsiyet "yüklenildiğinde", toplum bireylerden "kadınlar" ve "erkekler" olarak davranmalarını beklemektedir. Bu beklentilerin yerine geldiği ve yeniden üretildiği yer, gündelik yaşamın pratikleri içindedir (Bourdieu 1990; Lorber 1994).

Sosyolojik tartışma

Freud'un kuramı

Toplumsal cinsiyet kimliğinin ortaya çıkışı konusundaki belki de en etkili ve en çok tartışılan kuram, Sigmund Freud'un (1856-1939) kuramıdır. Freud'a göre, bebek ve küçük çocuklardaki toplumsal cinsiyet farklılıklarını öğrenmenin merkezinde, penisin varlığı ya da yokluğu yer almaktadır. "Benim bir penisim var" demek, "Ben bir erkeğim" demekle özdeş iken "Ben bir kızım" demekse ise "Ben bir penisten yoksunum" demekle özdeştir. Freud, buradaki sorunun yalnızca anatomik ayrılıklar olmadığını söylemeye özen gösterir; penisin varlığı ya da yokluğu, erkeklik ya da kadınlık için bir simgedir.

Bu kurama göre, yaklaşık dört ya da beş yaşlarındaki bir erkek çocuğu babasının kendisinden beklediği disiplin ve özerklik yüzünden, onun kendi penisini kesmek istediğini düşleyerek kendisini tehdit altında hisseder. Çocuk kısmen bilinçli olsa da, çoğunlukla bilinçsiz bir biçimde babasını, annesine duyduğu bağlanmaya karşı bir rakip olarak görür. Annesine duyduğu erotik duyguları bastıran ve babasını üstün bir varlık olarak gören çocuk, kendisini babasıyla özdeşleştirir ve kendi erkek kimliğinin farkına varır. Çocuk annesine duyduğu aşkı, bilinçsiz nitelikteki babasının kendisini hadım edeceği korkusuyla bırakır. Öte yandan kızların, "penis kıskançlığı" duydukları varsayılır çünkü, erkek çocuklarını ayırdeden görünür bir organa sahip değildirler. Annesi, kız çocuğunun gözündeki önemini yitirir çünkü, onun da penisi yoktur ve bir tane bulamıyor görünmektedir. Kız kendisini annesiyle özdeşleştirdiğinde, "ikinci en iyi"nin farkedilmesinde içerilen boyun eğme tutumunu devralır.

Bir kez bu aşama bittiğinde, çocuk erotik duygularını bastırmayı öğrenmiş olur. Freud'a göre, yaklaşık beş yaşından ergenlik çağına kadar olan dönem bir örtüklük dönemidir -cinsel etkinlikler, ergenlikte ortaya çıkan biyolojik değişmeler erotik istekleri doğrudan bir biçimde yeniden etken hale getirene kadar askıya alınır. Okulun başlangıcıyla ortalarını kapsayan bu örtüklük dönemi, aynı toplumsal cinsiyetten oluşan akran gruplarının çocuğun yaşamındaki öneminin en fazla olduğu bir dönemdir.

Freud'un görüşlerine, pek çok yazar, özellikle de feministler tarafından önemli eleştiriler yöneltilmiştir (Mitchell 1975; Coward 1984). İlk olarak, Freud, toplumsal cinsiyet kimliğini, cinsel organların farkedilmesiyle gereğinden fazla eşleştiriyor gibidir; burada kesinlikle başka, daha incelikli etkenler de sözkonusudur. İkinci olarak, kuram, penisin, yalnızca erkeklik organının yokluğu diye düşünülen vajinadan daha üstün olduğu anlayışına bağımlı görünmektedir. Neden kadın cinsel organları erkeğinkilerden daha üstün olmasın ki? Üçüncüsü, Freud babayı, birincil disiplin edici eyleyen olarak görmektedir; ne ki, pek çok

kültürde, anne disiplinin uygulanmasında daha önemli bir rol oynar. Dördüncüsü, Freud, toplumsal cinsiyetin öğrenilmesinin, dört ya da beş yaş civarında yoğunlaştığına inanmaktadır. Daha sonraki yazarların çoğunluğu, bebeklikte başlayan, daha önceki öğrenmenin önemini vurgulamışlardır.

Chodorow'un kuramı

Toplumsal cinsiyetin gelişimini inceleyen pek çok yazar Freud'un yaklaşımını kullanmışsa da, bu yaklaşımı kimi önemli bakımlardan değiştirmişlerdir. En önemli örnek, sosyolog Nancy Chodorow'dur (1978, 1988). Chodorow, kendisini erkek ya da kadın olarak görmeyi öğrenmenin, bebeğin erken bir yaşta anne babasına bağlanmasıyla ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Babanın yerine annenin önemini, Freud'un yaptığından çok daha fazla vurgulamaktadır. Bir çocuk, yaşamının ilk dönemlerinde annenin kendi üzerindeki etkisinin kolayca en baskın etki olması nedeniyle, anneye duygusal olarak bağlanma eğilimi taşımaktadır. Bu bağlanma, ayrı bir benlik duygusuna erişmek için bir noktada kopar -çocuk, daha az sıkı bir bağımlılık içine girmelidir.

Chodorow, bu kopuş sürecinin, erkek ve kız çocuklarında ayrı ayrı yollardan olduğunu ileri sürmektedir. Kızlar, annelerine yakın olmayı sürdürürler -örneğin, anneyi kucaklama, öpme ve onun yaptıklarına öykünerek. Anneden kesin bir kopuş olmaması yüzünden, kız çocuk ve daha sonra yetişkin kadın, başka insanlarla daha bağlantılı bir benlik duygusu geliştirir. Kadının kimliğinin, bir başkasınınkiyle kaynaşmış ya da onunkine bağımlı olma olasılığı daha fazladır: ilk olarak annesininkine, daha sonra da bir erkeğinkine. Chodorow'a göre bu, kadınlardaki duyarlılık ve duygusal sevecenlik özelliklerini ortaya çıkarma eğilimi göstermektedir.

Erkek çocuklar bir benlik duygusunu, kendilerinin başlangıçtaki anneye yakınlıklarını kökten bir biçimde, kendi erkeklik anlayışlarını kadınsı olmayandan türeterek yadsıma yoluyla elde ederler. Onlar, "kız kardeş gibi" ya da "anasının kuzusu" olmamayı öğrenirler. Bir sonuç olarak, erkek çocukları, başkalarıyla yakın ilişki kurabilmekte görece daha beceriksizdirler; dünyaya bakmanın daha analitik yollarını geliştirirler. Kendi yaşamlarına ilişkin olarak, başarı üzerinde duran, daha etken bir bakışı benimserler; ne ki kendilerinin ve başkalarının duygularını anlayabilme yeteneklerini bastırmışlardır.

Chodorow, Freud'un vurgusunu, bir dereceye kadar tersine çevirmektedir. Kadınlık yerine erkeklik bir kayıp ile, anneye olan sıkı bağlılığın yitirilmesi ile tanımlanmaktadır. Erkek kimliği, ayrılma yoluyla biçimlenmektedir; bu yüzden erkekler yaşamlarının daha sonraki dönemlerinde, başkalarıyla yakın duygusal bağlar içine girdiklerinde, bilinçsiz olarak kendi kimliklerinin tehlikeye düştüğünü duyumsarlar. Kadınlar, öte yandan, bir başka kişiyle olan yakın ilişkinin yokluğunun kendilerine olan güvenlerini tehdit ettiğini duyumsarlar. Bu kalıplar, çocukların erken yaşlardaki toplumsallaşmasında kadınların oynadığı birincil rol nedeniyle bir kuşaktan ötekine aktarılırlar. Kadınlar kendilerini esas olarak ilişkiler bakımından tanımlar ve

dile getirirler. Erkekler bu gereksinimleri bastırırlar ve dünyaya karşı daha güdümleyici bir tutumu benimserler.

Chodorow'un çalışmaları, çeşitli eleştirlerle karşılaşmıştır. Örneğin Janet Sayers (1986), Chodorow'un kadınların, özellikle günümüzdeki, özerk, bağımsız varlıklar olma savaşımlarını açıklamadığını ileri sümüştür. Sayers, kadınların (ve erkeklerin) ruhsal yapılarının Chodorow'un kuramının ileri sürdüğünden daha çelişkili olduğunu belirtmektedir. Kadınsılık, yalnızca belirli bağlamlarda açığa çıkan saldırganlık ve iddialı olma duygularını gizleyebilir (Brennan 1988). Chodorow ayrıca, beyaz, orta sınıf aile modeline dayanan dar aile anlayışı yüzünden de eleştirilmiştir. Örneğin, anne ya da babadan yalnızca birisinin bulunduğu evlerde ya da çocukların birden fazla yetişkin tarafından büyütüldüğü ailelerde ne olacaktır? (Segura ve Pierce 1993)?

Bu eleştiriler, Chodorow'un önemli olmayı sürdüren düşüncelerini zayıflatmamaktadır. Bu düşünceler, kadınlığın nitelikleri hakkında bize çok şey öğretmektedir ve "erkeğin anlatım yetersizliği" denen şeyi erkeklerin duygularını başkalarına göstermekte çektikleri güçlüğü anlamamıza yardımcı olmaktadır (Balswick 1983).

Gilligan'ın kuramı

Carol Gilligan (1982), Chodorow'un çözümlemesini ilerletmektedir. Gilligan'ın çalışması, yetişkin kadın ve erkeklerin kendileri ve başarıları hakkındaki imgeleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Gilligan, kadınların, kendilerini kişisel ilişkileri ile tanımladıkları, kendi başarılarını da ötekilere göz kulak olma yeteneğine göndermede bulunarak değerlendirdikleri konusunda Chodorow ile aynı görüştedir. Kadınların erkeklerin yaşamındaki yeri geleneksel olarak bakıcı ve yardımcı konumundadır. Ne ki bu ödevlerde geliştirilen nitelikler, kendi bireysel erişimleri üzerindeki kendi vurgularını "başarının" tek ölçüsü diye gören erkekler tarafından sık sık küçümsenir. Erkekler için, kadınların ilişkiler üzerinde durması, gerçekte olduğu gibi bir güçlü yan diye değil, bir zayıflık diye görünür.

Gilligan, değişik yaşlarda ve değişik toplumsal kökenlerden gelen yaklaşık ikiyüz Amerikan kadın ve erkekle yoğun mülakatlar yapmıştır. Gilligan, bütün konuştuklarına, kendi kendileri hakkındaki anlayışları ile ahlaki bakış açılarına ilişkin sorular sormuştur. Örneğin, şöyle bir soru soruluyordu: "Bir şeyin ahlaki bakımdan doğru ya da yanlış olmasının anlamı nedir?" Erkekler bu soruyu, soyut görev, adalet ve bireysel özgürlük ideallerine değinerek yanıtlarken kadınlar sürekli olarak başkalarına yardım temasını öne çıkarmaktadır. Örneğin kadın bir üniversite öğrencisi bu soruyu şöyle yanıtlamıştı:

> [Ahlakilik], sorumluluklar, yükümlülükler ve değerler, özellikle de değerler ile ilişkili. ...Benim yaşamımda ahlakilik olmak, başka insana ve kendime karşı duyduğum saygıyla ilişkili olan kişiler arasındaki ilişkilerle bağlantılıdır. O zaman mülakatı yapan şu soruyu yöneltti: "Neden öteki insanlara saygı?" Yanıt şöyleydi: "çünkü onlar da incitilebilecek bilinç ya da duygulara sahipler; incitilebilecek bir farkındalığa sahipler. (Gilligan 1982)

Kadınlar kendi ahlaki yargılarında, erkeklere bakarak daha esnektiler; katı

bir ahlaki buyruğu izlemenin yarattığı çelişkileri görebiliyor ve başkalarına zarar vermekten kaçınıyorlardı. Gilligan bu bakış açısının, erkeklerin "dışa dönük" tutumlarına karşıt olarak, kadınların göz kulak olma ilişkilerine dayanan geleneksel konumunu yansıttığını ileri sürmektedir. Geçmişte kadınlar erkeklerin yargılarına boyun eğerken, erkeklerin büyük bölümünün yoksun olduğu niteliklere sahip olduklarının da farkındaydılar. Kadınların kendilerine bakışı, bireysel başarıdan duyulan gururdan çok başkalarının gereksinimlerini başarıyla yerine getirmelerine dayanmaktaydı (Gilligan 1982).

Yaşam akışı boyunca toplumsallaşma

Bireylerin yaşamları sırasında yaşadığı değişik geçişler ilk bakışta biyolojik olarak katı bir biçimde belirlenmiş gibidir -çocukluktan yetişkinliğe ve nihai olarak ölüme. Ne ki, insan **yaşam akışı**nın aşamaları, doğaları gereği biyoloyik olduğu kadar toplumsal niteliktedir (Vincent 2003). Bu aşamalar, hem kültürel farklılıklardan hem de belli toplum tipleri içinde yaşayan insanların maddi koşullarından ettkilenir. Örneğin, modern Batıda, ölüm genellikle yaşlı insanla birlikte düşü-nülür, çünkü insanların büyük bölümü yetmiş yaşın üzerine çıkacak biçimde yaşarlar. Bununla birlikte, geçmişin geleneksel toplumlarında, genç yaşta ölenlerin sayısı, yaşlılığını gören insanların sayısından daha çoktu.

Çocukluk

Modern toplumlarda yaşayan insanlara göre, çocukluk yaşamın açık ve seçik bir aşamasıdır. Çocuklar, bebekler ya da yürümeye yeni başlayanlardan ayrıdır; çocukluk, bebeklik ile ergenlik dönemi arasında yer alır. Ne ki, çocukluk kavramı, bugünkü toplum yaşamımızın bir çok başka yönü gibi, yalnızca geçmiş iki ya da üç yüzyılda ortaya çıkmıştır. Daha eski kültürlerde çocuklar, uzun bir bebeklik döneminden doğrudan doğruya topluluk içindeki çalışma rollerini yüklenmeye geçmekteydiler. Fransız tarihçi Plilippe Aries (1965) gelişmenin ayrı bir aşaması olarak "çocukluğun" ortaçağda varolmadığını ileri sürmüştür. Ortaçağ Avrupasına ait resimlerde çocuklar, olgun yüzleri ve kendilerinden daha büyüklerle aynı tarz giysileri olan küçük yetişkinler olarak sergilenmekteydiler. Çocuklar, yetişkinlerle aynı iş ve oyun etkinliklerine katılmaktaydılar ve bizim şimdi elde bir diye gördüğümüz ayrı oyunları ya da oyuncakları yoktu.

Tam da yirminci yüzyılın başlarına kadar, pek çok batı ülkesinde çocuklar, şimdi çok erken diye düşündüğümüz bir yaşta çalıştırılmaktaydılar. Aslında, bugün bile dünyada, çocukların genellikle fiziksel bakımdan güç koşullar altında (örneğin kömür madenlerinde), tam zamanlı olarak çalıştırıldıkları bir çok ülke bulunmaktadır. Çocukların kendilerine özgü hakları olduğu düşüncesi, ve çocuk işgücünün kullanımının ahlaki bakımdan çirkin olduğu anlayışı, oldukça yeni gelişmelerdir.

Çocuk emeği sorunu, "Küresel Eşitsizlik" başlıklı 11. Bölümde, s. 446-7'de tartışılacaktır.

Bugün farkettiğimiz, uzun süren çocukluk dönemi yüzünden, modern toplumlar kimi bakımlardan geleneksel toplumlardan daha fazla çocuk-merkezlidirler. Ama çocuk-merkezli bir toplumun, bütün çocukların anne babalarından ya da diğer yetişkinlerden sevgi ve özen gördüğü bir toplum olmadığı vurgulanmalıdır. Çocukların fiziksel ve cinsel bakımdan istismarı, böyle bir davranışın tüm boyutları yalnızca son zamanlarda gün ışığına çıkmışsa da günümüz toplumundaki aile yaşamının sık görülen bir özelliğidir. Çocuk istismarlarının modernlik öncesi Avrupa'daki çocuklara yönelik, kamunun bugünkü ölçülerine göre, kötü davranışlarla açık bağlantıları bulunmaktadır.

Modern toplumlarda şimdilerde yaşanan değişmelerin bir sonucu olarak, çocukluğun bir kez daha kendine özgü konumunu yitiriyor olması olası görünmektedir. Kimi gözlemciler, çocukların son derece hızlı büyüdüklerinin bir olgu olduğunu ileri sürmekteler. Bunlar, çok küçük çocukların bile yetişkinlerle aynı televizyon programlarını izleyebildiklerini; bunun da onların erken bir yaşta, yetişkin dünyası hakkında önceki kuşaklara oranla çok daha fazla bilgi sahibi olmalarına yol açtığına işaret etmekteler.

Modern Batı toplumlarında genç yeniyetmeler çocukluk ile yetişkinlik arasında gidip gelirler.

Yeniyetme

Bize bugün böylesine tanıdık gelen "yeniyetme" kavramı, son zamanlara kadar olmayan bir kavramdı. Ergenlikte (bir kişinin yetişkin cinsel etkinliğini ve üremeyi gerçekleştirecek yeteneğe ulaştığı nokta) ortaya çıkan biyolojik değişmeler evrenseldir. Yine de pek çok kültürde bu değişmeler, modern toplumlardaki genç insanlar arasında sık sık görülenle aynı derecedeki karmaşa ve belirsizliği ortaya çıkarmamaktadır. Örneğin, kişinin yetişkinliğe geçişini imleyen belirli törenlerle birlikte geçerli olan yaşa göre derecelendirme sistemi bulunduğu durumda, fiziko-seksüel gelişme sürecinin aşılması daha kolaydır. Geleneksel toplumlardaki ergenler, modern akranlarına kıyasla, değişimin hızı daha yavaş olduğundan, daha az "öğrendiğini unutma" deneyimini yaşarlar. Batı toplumlarında çocukları artık çocuk olmamalarının gerektiği bir zaman vardır: oyuncaklarını bir kenara atma ve çocukça

uğraşlarını bırakma zamanı. Çocukların yetişkinlerle yanyana çalıştıkları geleneksel kültürlerde, bu öğrendiğini unutma süreci olağan olarak çok daha az kısaydı.

Batı toplumlarında yeniyetmelerin kafası karışıktır ve arada kalmışlardır: Yeniyetmeler sık sık yetişkinlerin yolunu izlemeye çalışırlarsa da yasal olarak yine çocuk olarak görülürler. Çalışmak isteseler de okulda kalmaya zorunludurlar. Onlar, sürekli değişim altındaki batı yaşamında, çocukluk ile yetişkinlik arasına sıkışmışlardır.

Genç yetişkinlik

Genç yetişkinlik, modern toplumlarda, giderek kişisel ve cinsel gelişmedeki özgül bir aşama haline geliyor gibidir (Goldscheider ve Waite 1991). Özellikle daha varlıklı gruplarda, yirmili yaşlarının başındaki insanlar, gezmeyi ve cinsel, siyasal ve dinsel bağlanmaları keşfetmek için zaman ayırmaktadır. Tam yetişkinliğin sorumlulukların yüklenilmesinin bu biçimde ertelenmesinin, pek çok gencin sürdürdüğü uzayan bir eğitim dönemi düşünüldüğünde, artması olasıdır.

Olgun yetişkinlik

Bugün Batıdaki genç yetişkinlerin çoğu, önlerindeki yaşlılığa kadar uzayan bir yaşama bakmaktadırlar. Modernlik öncesi dönemlerde, bunların pek azı böyle bir geleceği büyük bir güvenle bekleyebilirdi. Hastalıktan ya da yaralanmadan kaynaklanan ölümler tüm yaş gruplarında şimdikine oranla çok daha sıktı ve özellikle kadınlar, doğum sırasındaki ölüm oranlarının yüksekliği yüzünden daha büyük bir risk altındaydılar.

Öte yandan, bizim bugün yaşadığımız kimi gerilimler, daha önceki dönemlerde çok daha az dile getirilmekteydi. İnsanlar genellikle anne babalarıyla ve diğer akrabalarıyla, bugünkü daha akışkan nüfusa kıyasla daha yakın bir ilişki içindeydiler ve izledikleri çalışma rutinleri, kendilerinden öncekilerle aynıydı. Bizim toplumumuzda, evlilikte, aile yaşamında ve öteki toplumsal bağlamlarda çözümlenmesi gereken önemli belirsizlikler bulunmaktadır. Bizler, geçmişteki insanlara bakarak daha yaygın olarak kendi yaşamlarımızı "kazanmak" zorundayız. Cinsel bağlarla evlilik bağlarının yaratılması, örneğin, artık anne babalar tarafından belirlenmek yerine bireysel girişim ve seçime dayanmaktadır. Bu, birey için daha fazla özgürlük anlamına gelmektedir; ne ki artan sorumluluk da gerilim ve güçlükler yaratmaktadır.

Orta yaşlardaki ileriye doğru bakışı sürdürebilmenin, modern toplumlar için özel bir önemi bulunmaktadır. İnsanların çoğunluğu, geleneksel kültürlerdeki insanların çoğunluğu için geçerli olan, bütün yaşamları boyunca aynı şeyleri yapmayı artık beklemiyorlar. Yaşamlarını tek bir meslekte geçiren erkek ve kadınlar orta yaşlarında, o zamana kadar elde ettikleri şeylerin doyum sağlayıcı olmadığını ve yeni fırsatların tükandığını düşünebilirler. İlk yetişkinlik dönemlerini bir aile kurmaya ve evdeki çocukları bakmak için harcayan kadınlar, kendilerini toplumsal açıdan değersiz duyumsayabilirler. Orta yaşlarını süren pek çok insan için, bir "orta yaş bunalımı" oldukça

gerçektir. Bir insan, yaşamın kendisine sunduğu fırsatları harcadığını ya da çocukluklarından beri benimsediği hedeflere hiç bir zaman ulaşamayacağını düşünebilir. Yine de yaşlanmanın, kendini bırakmaya ya da tam bir umutsuzluğa yol açması gerekmemektedir; çocukluk düşlerini bırakmak özgürleştirici de olabilir.

Yaşlılık

Geleneksel toplumlarda, yaşlı insanlara çokluk büyük bir saygı gösterilirdi. Yaş derecelerine sahip olan toplumlarda, yaşlılar genellikle, topluluk için önemli olan konularda önemli bir söz hakkına sahiptiler; hatta son sözü söylerlerdi. Ailelerin içerisinde de, hem kadınların hem de erkeklerin yetkesi çoklukla yaşları ilerledikçe artardı. Sanayileşmiş toplumlarda ise buna karşıt olarak, yaşlılar hem aile içerisinde hem de daha geniş toplumsal grupta, yetkeden yoksun olma eğilimindedirler. Emekli olarak işgücünden çıktıkları için, artık yaşamlarının önceki dönemlerinden daha yoksuldurlar. Aynı zamanda, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, altmışbeş yaş yukarısındaki insanların toplam nüfus içindeki paylarında önemli bir artış gerçekleşmiştir.

Geleneksel bir kültürdeki yaş basamaklarında yaşlılığa geçiş, sıklıkla bir bireyin ulaşabileceği en yüksek konumu göstermekteydi. Bizim toplumumuzda, emeklilik tam tersi sonuçlar getirme eğilimindedir. Artık çocuklarıyla birlikte yaşamayan ve ekonomik alandan dışlanan yaşlı insanlar için yaşamlarının son dönemlerini doyum, sağlayıcı hale getirmek kolay değildir. Bir zamanlar, kendi içlerindeki kaynaklara yönelerek yaşlılığa başarılı bir biçimde uyum sağlayanların, toplum yaşamının sunabileceği dışarıdaki ödüllerle giderek daha az ilgilenecekleri düşünülmekteydi. Bunun genellikle doğru olabileceğine kuşku yoksa da, geç yaşlardaki pek çok kişinin fiziksel bakımdan sağlıklı oldukları bir toplumda, dışa dönük bir bakışın giderek daha fazla öne çıkma olasılığı yüksektir. Emekli durumdakiler, yeni bir eğitim aşamasının başladığı "üçüncü çağ" olarak da adlandırılan bir dönemde kendilerini yenileyebilirler (ayrıca, 17. Bölümde, s. 742-3'deki yaşam boyu öğrenme hakkındaki tartışmaya da bakınız). Aşağıdaki kesimde, yaşlanmayla ilgili sosyolojik konuları daha ayrıntılı olarak ele alıyoruz.

Yaşlanma

Fauja Singh, Londra maratonunu ilk 2000 yılında, seksen dokuz yaşında koşmuştu. Singh, maratonu 6 saat 54 dakikada bitirmişti. Ciddi olarak en son koştuğu zaman, elli üç yıl önceydi. 2001'de neredeyse aynı sürede maratonu bitirdiğinde, doksan yaş üzeri kişiler için dünya rekorunu neredeyse bir saat ilerletmişti. Singh, 2002'de, maraton koşma zamanını 6 saat 45 dakikaya indirmişti. Aynı yıl, 407 yarışmacının Londra maratonunu bitirmesi, Singh'inkinden daha uzun sürmüştü; bunların pek çoğu da otuzlarındaydı. Singh bu yaşlardayken, doğduğu Hindistan'daki kentler arasındaki yarışlara katılıyordu. 1947'de Hindistan bağımsızlığını kazandığında, yeni öncelikler Singh'i koşu ayakkabılarını dolaba kaldırmaya yöneltmişti. Bir süre sonra dul kalan ve Doğu Londra'daki Ilford'a taşınan Singh'in üç kıtaya dağılmış olan dört çocuğu, on üç

Fauja Singh doksanlarında hala maraton koşuyordu.

torunu ve beş torununun çocuğu bulunuyordu; artık yeni heyecanlar aramaya başlamıştı. Günlük yürüyüşlerini, arada kısa koşularla desteklemeye başladı. Az bir zamanda bacakları kaybettikleri güce kavuşmuştu. O zaman Sing, maraton hakkında bir televizyon programı seyretti ve bu ona esin verdi. O zamandan beri Sing, dünyanın her tarafında maraton koştu ve yardım için binlerce pound topladı (Askwith 2003).

İnsanlar, özellikle de daha zengin ülkelerdeki insanlar, daha önce hiç olmadığı kadar uzun, sağlıklı ve üretken bir biçimde yaşıyorlar. Kraliçe, tahta geçtiği 1952 yılı içinde, yüz yaşını geçenleri kutlamak için, 273 doğum günü kutlama telgrafı göndermişti. Bugün bu sayı, yılda 3.000'den fazla (Cayton, Kingshill Research Centre 2002'den alıntı). Yaşlanmak, yukarıda değinilen insanların durumunda olduğu gibi doyurucu ve ödüllendirici bir deneyim olabilir ya da fiziksel zorluk ve toplumsal yalıtılmayla dolu olabilir. Yaşlı insanların çoğu için yaşlanma deneyimi, bu ikisi arasında yer alır.

Bu bölümde, yaşlılığın doğasını ele alacak, hızla değişen bir dünyada yaşlanmanın ne demeye geldiğini araştıracağız. Yaşlılığın biyolojik, ruhsal ve toplumsal yönlerini incelemeden önce, Britanya nüfusunun nasıl yaşlandığının kısa bir betimlemesini vereceğiz. Daha sonra, insanların yaşlanıyor olmaya nasıl uyum sağladıklarına, en azından

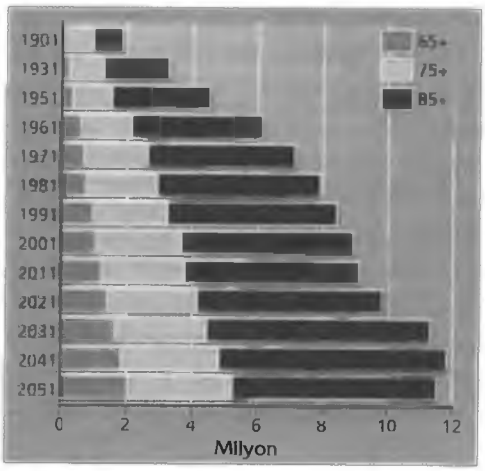

6. 1. Şekil Birleşik Krallık'taki yaşlı nüfus, 1901-2051

Kaynak: OPCS. Sociology Review 8.2. (Kasım 1998), arka sayfadan alınmıştır.

sosyologların gözünden bakacağız. Bu bizi, Birleşik Krallık'ta yaşlılığın, yaşlı insanların karşılaştığı kimi özgül zorluk ve sorunlar üzerinde duran bir tartışmasına götürecek. Ayrıca, Britanya nüfusunun yaşlanmasıyla ilgili siyasal konuları, yaşlı insanların çoğalmasına verilen önemi artıran konuları tartışacağız. Sonuçta da, dünya nüfusunun grileşmesine ilişkin bir tartışmayı ele alacağız.

Birleşik Krallık toplumunun grileşmesi

Dünya üzerindeki toplumlar yaşlanıyor. Dünyanın nüfusunun artan bir oranı, altmışlı, yetmişli ve daha yukarı yaşlarını sürüyor; bu sürecin yirmibirinci yüzyıl boyunca da yaşanma olasılığı yüksek (Lloyd-Sherlock 2004). Britanyanın nüfusu da bir istisna değil. 6.1. Şekilin gösterdiği gibi, 1851 ile 1911 arasındaki bütün nüfus sayımlarında 65 yaşın üzerindeki nüfusun toplam nüfusa oranı yaklaşık % 5 civarındaydı; bu oran yirminci yüzyılda üçe katlandı. Bu değişmeler bir çok etkene bağlıdır. Modern tarım, temizlik sistemleri, salgın hastalıkların kontrolü ile tıptaki gelişmeler hep dünya üzerindeki ölümleri düşürdü. Toplumların büyük bölümünde, daha az çocuk bebekken ölüyor; daha fazla insan yaşlılığına erişiyor.

Değişen deomografik istatistiklere bakıldıkta, kimi sosyolog ve gerontologlar nüfusun "**grileşme**"sinden sözediyorlar (Peterson 1999). "Grileşme", sanayi toplumlarındaki iki uzun dönemli eğilimin bir sonucudur: ailelerin daha az çocuk sahibi olma eğilimleri (7. Bölümde tartışılmaktadır) ile insanların daha uzun yaşamaları olgusu. Britanyalı erkeklerin doğumda ortalama yaşam beklentisi, 1900'da doğan biri için kırkbeş yıldan, bugün doğan birisi için yetmişaltı yıla çıkmıştır. Britanyalı kadınlar için, yaşam beklentisi aynı dönemde kırksekizden seksene çıkmıştır (6.2. Şekile bakınız). Bu kazançların büyük bölümü yirminci yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır ve büyük ölçüde, gençler arasındaki yaşamda kalabilme şansının artmasından kaynaklanmaktadır. Birleşik Krallıkta 1921'de, canlı doğan her 1.000 bebek-

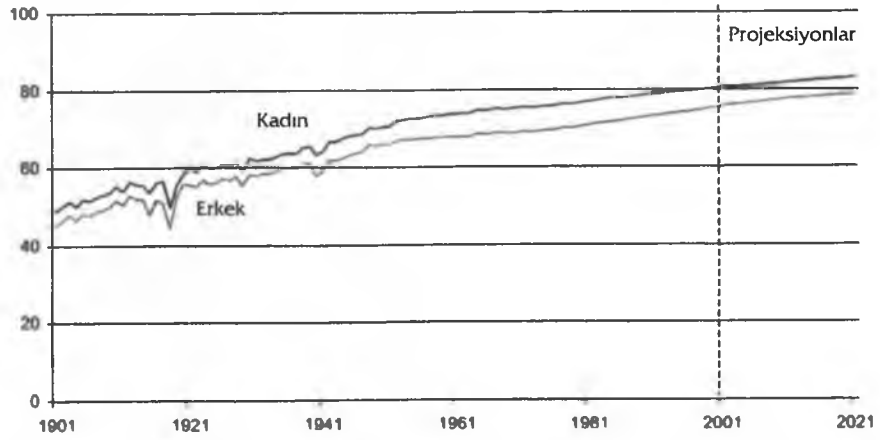

6.2. Şekil Birleşik Krallık'taki yaşam beklentisi
Kaynak: http://www.statistics.gov.uk/STATBASE/ssdataset.asp?vlnk=7420

ten 84,0'ü bir yaşına varmadan ölüyordu; 2002'ye gelindiğinde bu oran canlı doğan her 1.000 bebek için 4,8'e inmişti (HMSO 2004). 2003'e gelindiğinde, ortalama yaşam beklentisi 80,5'e çıkmıştı (HMSO 2005). Bu eğilimler, Britanya toplumunun geleceği bakımından çok büyük bir önem taşımaktadır.

İnsanlar nasıl yaşlanır?

Yaşlılığın doğasını incelerken, yaşlanmanın toplumsal yönlerini incelemekle uğraşan **toplumsal gerontoloji** çalışmalarına bakacağız. Yaşlanmayı incelemek biraz, hareketli bir hedefi incelemeye benzer. İnsanlar yaşlandıkça, hem toplumun kendisi hem de "yaşlı" olmanın anlamı aynı zamanda değişir (Riley ve diğerleri 1988).

Eninde sonunda, biyolojik yaşlanmanın etkisi kaçınılmazdır.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde doğan Britanyalılar için, bulunabilen işlerin büyük bölümü için orta öğretim bile fazla sayılıyordu; çoğu insan da ellili yıllarının ötesinde yaşayacaklarını beklemiyordu -beklese de ancak bir dizi engellilikten çekerek yaşayacaklarını bekliyordu. Bugün, aynı insanlar kendilerini yetmişli ve seksenli yaşlarında buldular; pek çoğu göreli olarak sağlıklı, işten ve toplumsal yaşamdan kopmaya istekli değiller; daha önce yeterli olduğunu düşleyemeyecekleri kadar okula gereksinim duyuyorlar.

Yaşlanmak ne demektir? **Yaşlanma** sosyolojik olarak, insanları yaşlandıkça etkileyen biyolojik, ruhsal ve toplumsal süreçlerin birleşimi olarak tanımlanabilir (Abeles ve Riley 1987; Atchley 2000). Bu süreçler üç farklı, ancak birbiriyle ilişkili, gelişim "saatleri"nin varlığını düşündürmektedir: (1) fiziksel bedene göndermede bulunan biyolojik bir saat; (2) zihin ve zihinsel yeteneklere göndermede bulunan ruhsal bir saat; ve (3) yaşla ilişkili olan kültürel normlar, değerler ve rol beklentilerine göndermede bulunan bir toplumsal saat. Bu süreçlerin üçü de, aşağıda gösterildiği gibi, çok fazla değişiklikler göstermektedir. Yaşın anlamına ilişkin kavrayışımız, hem son zamanlardaki araştırmalar yaşlanmayla ilgili pek çok miti geçersiz kıldığı için hem de beslenme ve sağlıktaki gelişmeler pek çok insanın daha önceye kıyasla daha uzun, daha sağlıklı yaşamalarına olanak verdiği için hızla değişmektedir.

Biyolojik yaşlanma

Yaşlanmanın iyi bilinen biyolojik etkileri vardır; bunların tam olarak hangi kronolojik yaşta ortaya çıktıkları,

genetik etkenlere ve yaşam biçimine bağlı olarak bireyden bireye büyük değişmeler gösterir. Genel olarak, erkekler ve kadınlar için benzer biçimde, biyolojik yaşlanma tipik olarak şu anlamlara gelir:

- göz mercekleri esnekliklerini yitirdiğinden görmekte güçlük (küçük yazılar elli yaşın üzerindeki insanların büyük bölümü için bir beladır);

- duyma kaybı; önce yüksek titreşimli olanlar, sonra da daha düşük titreşimliler;

- derinin altındaki yapı giderek daha kırılgan olduğu için, kırışıklıklar (yalnızca kaçınılmaz olanı erteleyebilmek için, milyonlarca pound deri losyonları ile yaygın cerrahi yüz gerdirmeye harcanmaktadır);

- kas kütlesinin azalması ile buna eşlik eden, özellikle orta yaşlarda artan yağ birikimi (yirmibeş yaşınızda egzersiz yoluyla dengeleyebildiğiniz yeme alışkanlıkları, elli yaşınızda başınıza dert olacaktır); ve

- nefes yoluyla daha az oksijen alımı ve egzersiz sırasında kullanımı yüzünden kalp-damar etkinliğinde bir düşme (yaşam boyu koşu yapanlar otuz yaşında bir mili altı dakikada koşarken altmış yaşına geldiklerinde sekiz dakikayı bulmaktan mutlu olacaklardır).

Olağan yaşlanma süreçlerinden kaçılamaz, ne ki bu süreçler, iyi sağlık, uygun diyet ve beslenme ve kabul edilebilir ölçüde egzersiz ile kısmen telafi edilebilir ya da onlara karşı konabilir (John 1988). Yaşam biçimi, bütün yaştaki insanlar için önemli bir sağlık farkı yaratacaktır. Yaşlanmanın getirdiği fiziksel değişmeler pek çok insanı, seksenlerine kadar etken, bağımsız bir yaşam sürdürmekten önemli ölçüde alıkoymamaktadır. Kimi bilginler, uygun bir yaşam biçimi ve tıbbi teknoloji ile, her defasında daha fazla insanın, biyolojik bakımdan mümkün olan ve ölümlerinden hemen önce yalnızca kısa bir hastalık dönemi geçirecekleri en çok yaşa ulaşıncaya kadar yaşamalarının olanaklı olduğunu ileri sürmektedir (Fries 1980). Genetik olarak ne zaman ölmeye ya da hatta ölmeye programlanıp programlanmadığımız konusunda bir tartışma bulunmaktadır (Kirkwood 2001). Kimileri 120 yaşına kadar yaşamanın olanaklı olduğunu ileri sürse de, insanların büyük bölümü için doksan ile yüz yıl yaşamak, genetik olarak belirlenen yaş dağılımı için üst sınırı oluşturur gibidir (Fries 1980; Rusting 1992; Treas 1995; Atchley 2000). Resmi olarak dünyanın en yaşlı insanı olarak kaydedilen Fransız kadın Jane Calment, 1997'de öldüğünde 122 yaşındaydı. 100 yaşına kadar bisiklete binmişti; çocukken de Vincent van Gogh ile tanışmıştı. Başka insanların, yaşlarını doğrulamak olanaklı olmasa da, daha da fazla yaşadıkları ileri sürülmüştür.

Birleşik Krallık'taki yaşlı insanların büyük bir bölümünün önemli herhangi bir fiziksel sorunu olmasa ve bu insanlar fiziksel olarak etken olsalar bile, "zayıf ve kırılgan yaşlılık" hakkındaki talihsiz klişeler varolmayı sürdürmektedir (Heise 1987). Bu klişeler, gençlik takıntısı olan ve yaşlılık ile ölümden korkan Batı kültüründeki yaşlılığın

biyolojik anlamından çok toplumsal anlamıyla ilişkilidir.

Ruhsal yaşlanma

Yaşlanmanın ruhsal etkileri, yaşlılığın ruhsal boyutuna ilişkin araştırmalar artan bir hızda sürse de, fiziksel etkilerine kıyasla daha az bilinmektedir. Bellek, öğrenme, zeka, beceri ve öğrenmeye güdülenme gibi şeylerin yaşla birlikte azaldığı yaygın biçimde varsayılıyor olsa da, yaşlanmanın ruhsal boyutu üzerine araştırmalar çok daha karmaşık bir süreci düşündürmektedir (Birren ve Schaie 2001).

Örneğin, bellek ve öğrenme yeteneği, çoğu kişi için, anımsama ve bilgiyi çözümlemede, zihinsel gerileme biçiminde yanlış bir izlenim yaratan bir yavaşlama olsa da, yaşamlarının oldukça geç dönemlerine kadar azalmamaktadır. Yaşamları canlılık dolu ve zengin olan yaşlı insanların çoğunluğu için, öğrenmeye güdülenme, düşünce açıklığı ve sorun çözme yeteneği gibi zihinsel yetenekler, yaşamlarının çok geç bir dönemine kadar geriliyor görünmemektedir (Baltes ve Schaie 1977; Schaie 1979; Atchley 2000).

Son dönemlerde yapılan araştırmalar, bellek kaybının, sağlık, kişilik ve toplumsal yapılar gibi öteki değişkenlerle hangi ölçüye kadar ilişkili olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bilginler ile psikologlar, entelektüel gerilemenin her zaman geri döndürüle-mez olmadığını ileri sürmektedirler ve yüksek entelektüel işlev düzeylerinin daha uzun süre korunabilmesini sağlayabilecek tıbbi müdahalelerin yapılabilmesini sağlamak için risk altındaki yaşlı insanları belirlemeye çalışmaktadırlar (Schaie 1990).

Yaşlı insanlardaki unutkanlığın birincil nedeni olan beyin hücrelerinin bozulmasının artmasıyla tanımlanan Alzheimer hastalığına bile, seksenbeş yaş üzeri insanların yarısı gibi yüksek bir oranda raslanırken, bu hastalık, yetmişbeş yaş altındaki, bakımevlerinde olmayan insanlar arasında görece ender bulunmaktadır. Son dönemlerdeki araştırmalar, özellikle de tartışmalı alan kök hücreler üzerine yapılanlar, Alzheimer hastalığının tedavisinin bir gün olanaklı olabileceği umudunu yaratmıştır. 2004'de ölen eski A.B.D. başkanı Ronald Reagan, Alzheimer hastalığına yakalanan belki de en ünlü örnek. Eşi Nancy Reagan açıkça kök hücre araştırmasını desteklemektedir.

Toplumsal yaşlanma

Toplumsal yaş, belirli bir kronolojik yaşla kültürel olarak eşleşen normlar, değerler ve rollerden oluşur. Toplumsal yaş hakkındaki düşünceler bir toplumdan diğerine değişir; en azından modern sanayi toplumlarında

"Çok ender televizyon seyrediyoruz. Boş zamanımızın büyük bölümü sekse ayrılmış durumda."

zaman içerisinde de değişir. Japonya ve Çin gibi toplumlar geleneksel, yaşlı insanları tarihsel bellek ve bilgelik kaynağı olarak görererk onları onurlandırmışlardır. Birleşik Krallık ile A.B.D. gibi toplumların ise yaşlıları, zamanlarının dışında olan hem onların gençlerin çok değer verdiği yüksek teknolojiye daha az yatkın olmalarından hem de onların kültürlerinin gençlik takıntısı olması yüzünden üretken olmayan, bağımlı insanlar diye gözardı etmeleri daha olasıdır. Bugünlerde, ebedi gençlik sözü veren reçeteli ilaçlara, plastik cerrahiye ve ev yapımı çarelere bir servet harcanmaktadır. Bunlar arasında, karın inceltme ve yüz gerdirme, kellik hapları ve losyonları ve bellek ile konsantrasyonu artırdığı ileri sürülen haplar bulunmaktadır. A.B.D.'de, 1998'de piyasaya verildikten üç hafta sonra, iktidarsızlık hapı Viagra, bütün reçeteli ilaç satışlarının % 94'ünü kapsıyordu (Hotz 1998).

Rol beklentileri, insanın kendi kişisel kimliğinin son derece önemli kaynaklarıdır. Britanya toplumunda yaşlılık ile eşleştirilen kimi roller genellikle pozitif niteliktedir: lord, birincil danışman, sevecen büyük annebaba, dinsel büyük, bilge ruhsal öğretmen gibi. Öteki roller, kendine güvenin azalmasına ve yalıtılmaya yol açacak kadar zarar verici olabilir. Britanya kültüründe yaşlı insanlar için oldukça damgalayıcı, klişe roller bulunmaktadır; "huysuz ihtiyar", "aptal ihtiyar", "sıkıcı ihtiyar" ve "pis ihtiyar" erkek ya da kadın gibi (Kirkwood 2001). Gerçekte, bütün ötek insanlar gibi yaşlı insanlar da edilgen bir biçimde kendilerine yüklenmiş toplumsal rolleri kabul etmezler; onları etken bir biçimde biçimlendirmeye ve yeniden tanımlamaya çalışırlar (Riley ve diğerleri 1998). Yaşlı insanlara karşı ayrımcılığı aşağıda (s. 236-7'de) tartışıyoruz.

Yaşlanma: rakip sosyolojik açıklamalar

Gerontolojiyle uğraşan sosyologlar, Britanya toplumundaki yaşlılığın yapısı hakkında olarak bir dizi kuram ortaya atmışlardır. İlk kuramlardan bir bölümü, bireyin, yaşlandıkça değişen toplumsal duruma uyarlanmasına vurgu yapmıştır. Daha sonraki kuramlar toplumsal yapıların yaşlı insanların yaşamlarını nasıl biçimlendirdikleri ve yaşam akışı kavramı üzerinde yoğunlaşmışlardır. En yeni kuramlar daha çok yönlü olmuşlar ve yaşlı insanların özgül kurumsal bağlamlar içerisinde kendi yaşamlarını etken bir biçimde nasıl oluşturdukları üzerinde durmaktadırlar.

Birinci kuşak kuramlar: işlevselcilik

Yaşlılığa ilişkin en eski kuramlar, 1950 ve 1960'larda sosyolojide baskın durumda olan işlevselci yaklaşımı yansıtmaktadırlar. Bu kuramlar bireylerin yaşlandıkça değişen toplumsal rollere nasıl uyarlandıkları ve bu rollerin toplum için yararlarının neler olduğu üzerinde durmuşlardır. En eski kuramlar genellikle yaşlanmanın fiziksel ve ruhsal gerileme getirdiğini, değişen toplumsal rollerin de bu gerilemeyi dikkate alması gerektiğini varsaymışlardır (Hendricks 1992).

1950'lerin en etkili işlevselci kuramcılarından birisi olan Amerikalı sosyolok Talcott Parsons, toplumun yaşlı insanlar için ilerleyen yaşla uyumlu

roller bulması gerektiğini ileri sürmüştür. Parsons, özellikle A.B.D.'nin gençlik ve ölümden kaçınma üzerindeki vurgusunun, yaşlı vatandaşları için potansiyel bilgelik ve olgunluğuna dayanan roller sağlamakta başarısız olduğunu dikkate almaktaydı. Dahası Parsons, kendi zamanında bile açıkça görülen toplumun grileşmesi ortadayken, bu başarısızlığın yaşlı insanların cesaretini kırmasına ve toplumdan soyutlanmasına götürebileceğini ileri sürmüştü. Parsons (1960), "sağlıklı bir olgunluğa" erişmek için, yaşlı insanların ruhsal olarak kendi değişen koşullarına ayak uydurmalarının, toplumun da yaşlı insanların sahip olduğu toplumsal rolleri yeniden tanımlamasının gerekli olduğunu ileri sürmekteydi. Parsons'a göre, eski roller (iş gibi) terkedilip yeni üretken etkinlik biçimlerinin (gönüllü hizmet gibi) belirlenmesi gerekiyordu.

Parsons'un düşünceleri, insanlar yaşlandıkça onları geleneksel rollerinden uzaklaştırarak bu rolleri ötekiler için açık hale getirmenin toplum için işlevsel olduğunu ileri süren **uzaklaştırma kuramı**'nın düşüncelerini haber veriyordu (Cumming ve Henry 1961; Estes ve diğerleri 1992). Bu bakış açısına göre, yaşlı insanların artan kırılganlıkları, hastalıkları ve bağımlılıkları verilmişken, bunların yeterli bir biçimde yerine getiremedikleri geleneksel toplumsal rolleri hala işgal ediyor olmalarının toplum için giderek artan işlevsizlikler yaratacaktır. Bu yüzden yaşlı insanların işlerinden emekli edilmeleri, sivil yaşamdan çekilmeleri, giderek öteki etkinliklerden de uzaklaştırılmaları gerekir. Uzaklaştırmanın, toplumun geneli için işlevsel olduğu varsayılmaktadır çünkü bu, daha önce yaşlı insanların doldurduğu rollerin, onları taze bir güç ve yeni becerilerle daha iyi yerine getirecekleri düşünülen genç insanlara açık hale getirecektir. Uzaklaş-tırmanın aynı zamanda yaşlı insanlar için de işlevsel olduğu varsayılmaktadır, çünkü bu, onların ilerleyen yaşları ve bozulan sağlıkları ile tutarlı bir biçimde daha az zorlayıcı roller yüklenmelerine olanak sağlayacaktır. Yaşlı yetişkinlere ilişkin bir dizi çalışma gerçekte büyük çoğunluğun emeklilik hakkında iyi şeyler hissettiğini, morallerini yükselttiği ve mutluluklarını artırdığını rapor etmektedir (Palmore 1985; Howard 1986)

Uzaklaştırma kuramının birtakım hakikatleri içerdiği açıksa da, yaşlı insanların bütünüyle uzaklaştırılması düşüncesi, yaşlılığın ister istemez kırılganlık ve bağımlılık içerdiği biçimindeki yaygın önyargıyı elde bir diye görmektedir. İşlevselci yaşlanma kuramlarını eleştirenler, bu kuramların yaşlı insanların değişen koşullara ayak uydurmalarının gerekli olduğunu vurguladıklarını, ancak yaşlı insanların karşılaştıkları koşulların adil olup olmadığını sorgulamadıklarını ileri sürmektedir. Buna tepki olarak, bir başka grup -kuramcı toplumsal çatışma geleneğinden gelen- ortaya çıkmıştır (Hendricks 1992).

İkinci kuşak kuramlar: yaş tabakalaşması kuramı ve yaşam akışı kuramı

1970'lerin ortalarında, gerontoloji içerisinde yeni bir grup kuram ortaya kondu (Estes ve diğerleri 2003). En önemli katkılardan ikisi, *yaş tabakalaşması kuramı* ile *yaşam akışı modeli* idi. Yaş

tabakalaşması kuramı, emeklilik politikası gibi toplumsal yapıların rolü ile bireysel yaşlanma süreci ile toplumdaki yaşlı insanların daha genel tabalakaşması üzerindeki etkisine bakıyordu. Yaş tabakalaşması kuramının önemli bir yönü, *yapısal gecikme* kavramıdır (Riley ve diğerleri 1994). Bu yapıların, nüfus içerindeki ve bireylerin yaşamlarındaki değişmelerle nasıl birlikte değişmediklerine ilişkin bir anlayış sunmaktadır. Örneğin, Birleşik Krallık'ta İkinci Dünya Savaşının hemen ardırdan emeklilik yaşı 65 olarak belirlendiğinde, yaşam beklentisi ile yaşlı insanlar için nitelikli bir yaşam olanağı, bugünküne kıyasla oldukça düşüktü (s. 220'deki 6.2. Şekile bakınız).

Yaş tabakalaşması yaklaşımı gibi yaşam akışı bakış açısı da, yaşlanmaya bireysel uyarlanmanın ötesine geçerek bakmaktadır. (yaşam akışı düşüncesi, yukarıda s. 215'de anlatılmaktadır.) Bu bakış açısı yaşlanmayı, yaşam akışının daha önceki dönemlerinde ortaya çıkan tarihsel, toplumsal, ekonomik ve çevresel etkenler tarafından biçimlendirilen, yaşamın bir aşaması diye görmektedir. Bu yüzden yaşam akışı modeli, yaşlanmayı doğumdan ölüme dek süren bir süreç diye görür. Bu yönüyle, ayrı bir grup olarak yalnızca yaşlılar üzerinde duran eski kuramlardan ayrılır. Kuram, ruhsal durumlar, toplumsal yapılar ve toplumsal süreçler arasındaki ilişkileri incelediğinden mikro ve makro-sosyoloji arasında bir köprü oluşturmaktadır.

Üçüncü kuşak kuramlar: politik iktisat kuramı

Son yıllarda, yaşlanma hakkında yapılan çalışmaların en önemli çizgilerinden birisi, Caroll Estes tarafından öncülük edilen *politik iktisat bakış açısı* olmuştur. Politik iktisat kuramı, baskı sistemleri olarak kapitalizm ile devletin rolüne ve yaşlı insanların marjinalleştirilmesine ilişkin bir yaklaşım sunmaktadır.

Politik iktisat kuramı, toplumda geçerli olan güç düzenlemeleri ile eşitsizlikleri biçimlendiren ve yeniden üreten ekonomik ve siyasal düzenlerin üzerinde durmaktadır. Sosyal politika, örneğin gelir, sağlık ya da sosyal güvenliğe yönelik olan zamanın toplumsal savaşımları, çatışmaları ve baskın güç ilişkilerinin sonuçları diye görülür. Yaşlı insanları etkileyen politikalar toplumun, toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıfa göre tabakalaşmasını yansıtır. Bu haliyle, yaşlanma ve yaşlılık olguları doğrudan, içinde konumlandıkları genel toplumla bağlantılıdır ve öteki toplumsal güçlerden yalıtılmış bir biçimde ele alınamaz (Estes ve Minkler 1991; Estes ve diğerleri).

Birleşik Krallık'ta yaşlılığın görünüşleri

Yaşlanma, yeni olasılıklar sunan bir süreç olmakla birlikte bilinmedik zorlukları da beraberinde getirmektedir. İnsanlar yaşlandıkça, başetmenin güç olduğu fiziksel, duygusal ve maddi sorunların bir birleşimi ile karşı karşıya kalırlar. Önemli bir geçişi belirleyen zorluklardan biri de emekliliktir. Çoğu insan için çalışmak yalnızca faturaları ödemekle kalmaz, aynı zamanda insanların kişisel kimlik duygularına katkıda bulunur. Bu durumda, emeklilik yalnızca gelir kaybına yol açmaz; aynı zamanda, pek çok kişinin ayak uydurmakta güçlük çektiği bir statü kaybına da yol açar. Pek çok yaşlı insanın karşı

karşıya kaldığı bir başka önemli geçiş, eşin yitirilmesidir. Dulluk, kırk ya da elli yıllık bir ortağın, birlikteliğin ve desteğin esas kaynağı olan kişinin kaybını temsil eder. Hollywood filmi *Schmidt Hakkında* (About Schmidt - 2002), başrolünde oynayan Jack Nicholson'un kendi yaşamıyla yüzleşmek zorunda kalan birisini anlatmaktadır.

Yaşlı nüfus, Birleşik Krallık toplumunun bu kitap boyunca tartışılan çeşitliliğini yansıtmaktadır. Yaşlı insanlar zengindir; yoksuldur; ve aradadır; onlar her etnik gruptan gelirler; yalnız ve değişik biçimlerdeki aileleriyle yaşarlar; siyasal değer ve tercihleri bakımından farklıdırlar; heteroseksüel olanlar kadar gay ve lezbiyen olanları da vardır. Dahası, Britanya'daki öteki insanlar gibi, sağlıkları arasında da farklar vardır. Bu farklılıklar yaşlı insanların kendi özerklikleri ile refahlarını koruyabilme yeteneklerini de etkilemektedir.

Yaşlı insanların yukarıda değinilen farklılıklarının yanısıra, artık "geç yaş" şimdi geniş ve giderek artan bir yaş grubunu kapsamaktadır. Genellikle yaşamın üçüncü ve dördüncü çağları arasında bir ayrım yapılmaktadır. Üçüncü çağ, insanların etken, bağımsız bir yaşam sürdürdükleri, giderek artan bir biçimde anne babalığa ve işgücü piyasasına ilişkin sorumluluklarından kurtuldukları, elli ile yetmiş dört yaş

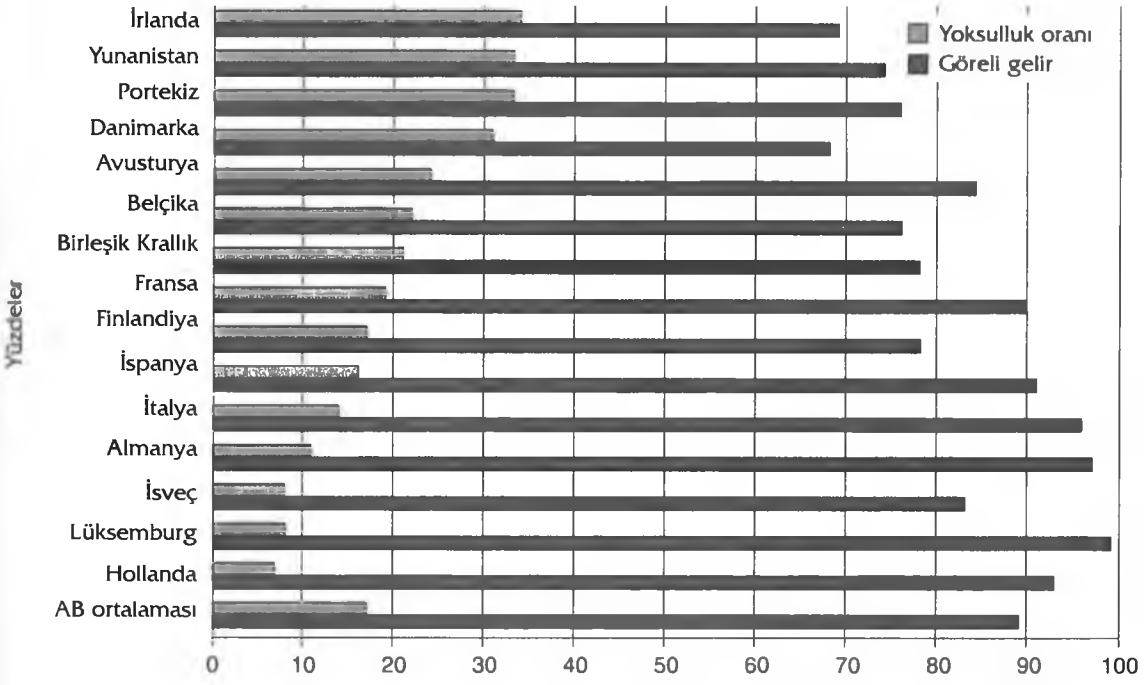

6.3. Şekil 65 yaş ve üzeri insanlar arasındaki yoksulluk oranı[a] ve göreli gelir[b]: AB karşılaştırması, 1998.

a Ulusal nüfusun eşitlenmiş medyan gelirinin % 60 altındaki gelire sahip olanların yüzdesi.
b 65 yaş ve üstü kişilerin, 0-64 yaş arası nüfusun bir oranı olarak eşitlenmiş medyan geliri.

Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 7.

Kimileri için yaşlılık çarpıcı bir yoksulluk, kötü sağlık, depresyon ve yalnızlık zamanıdır.

arasını kapsamaktadır. Bu grupta olan pek çok kişi, gelişen bir tüketim ve kültürü finanse edebilecek kadar zamana ve paraya sahiptir. Birleşik Krallık'ta, turlarını ve öteki ürünlerini yalnızca elli yaş üstü piyasasına yönelten bir şirket olan Saga'nın başarısı, "gri pound"un artan gücünün kanıtıdır. Buna karşılık dördüncü çağ, insanların yaşamlarındaki, bağımsızlıkları ve kendilerine bütünüyle bakabilme güçleri daha ciddi zorluklarla karşılaşan yıllardır.

Bu kısımda, Birleşik Krallık'taki eşitsizlik, toplumsal cinsiyet ve etnik durumun yaşlanma deneyimi üzerindeki etkisine bakacağız.

Eşitsizlik ve yaşlı insanlar

Genel olarak, Birleşik Krallık'ta, yaşlı insanlar, nüfusun öteki bölümlerine kıyasla maddi bakımdan daha kötü durumda olma eğilimindedirler. Bu durum, 6.3. Şekilde gördüğümüz gibi, öteki Avrupa Birliği ülkelerinde de yinelenmektedir. Bununla birlikte yaşlı insanların kendi yaşam standartlarına ilişkin öznel duyguları yalnızca maddi etkenlere değil, kendilerini karşılaştırdıkları öteki referans gruplarına da dayanmaktadır. Birbirlerinin anılarına dayanarak önceki yaşamları ile karşılaştırmalar yapmak da olanaklıdır. Böylelikle, kendi durumlarını geçmişle, maddi bakımdan (ahlaki ya da toplumsal bakımdan olmasa da) pozitif bir biçimde karşılaştırmaları olasıdır. Bununla birlikte kendi durumlarını, maddi olarak şu andaki durumlarından daha iyi olması olası olan, emeklilikten önce sahip oldukları yaşam standartlarıyla karşılaştırmaları da olanaklıdır. Yaşlı insanlar kendi durumlarını ayrıca, bir bütün olarak toplumun ya da öteki emeklilerin ortalama yaşam koşullarıyla da karşılaştırabilirler. Bu yüzden yaşlı insanlar arasındaki eşitsizliğe ilişkin ortak bir öznel deneyim yoktur (Vincent 1999).

İngiltere ve Galler
Her 100 erkek başına kadın sayısı

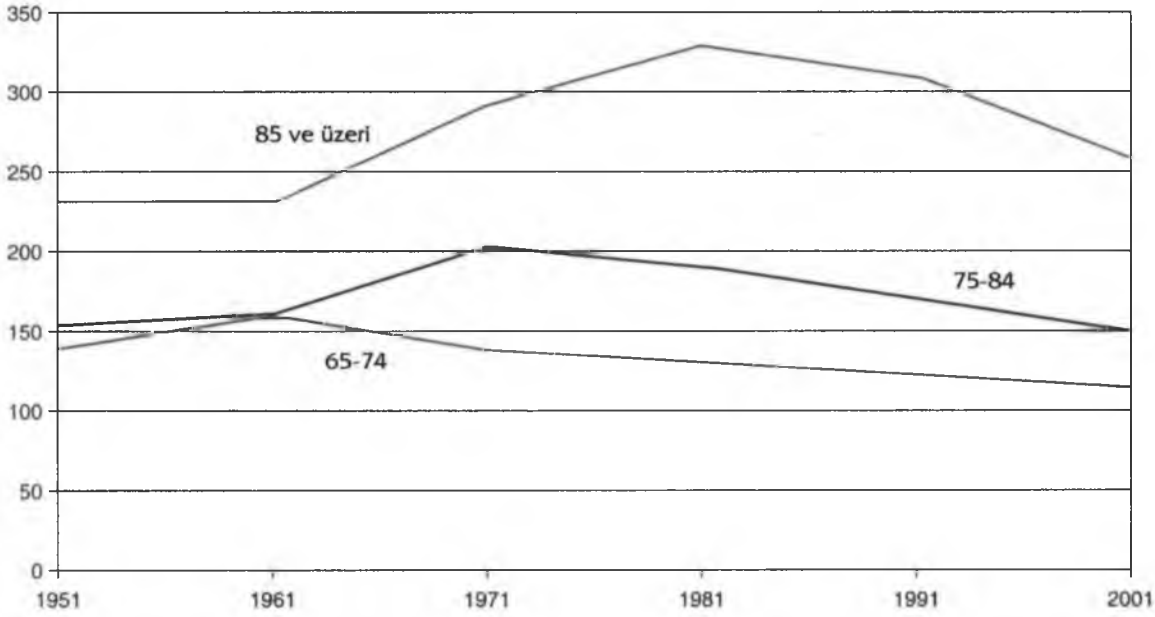

6.4. Şekil Yaşlı insanlar arasındaki cinsiyet oranları: yaşa göre, 1951-2001[a]
[a] Yıl ortası nüfus tahminlerine dayanmaktadır.
Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 7.

Sınıf, ırk ya da toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri çokluk kişi ücret karşılığı çalışmayı bıraktığında artacaktır; bu yüzden yaşlılıkta eklenen eşitsizlik, yaşlı kadınların, azınlıkların ve kol işçilerinin, orta yaştaki akran eşdeğerlerinden daha yoksul olacağı anlamına gelir. Emeklilik, yaşlı bir insanın yaşam standardında önemli bir düşüş anlamına gelebilir. Çalışma yaşamı sırasında özel bir mesleki ya da kişisel emeklilik fonu oluşturabilme yeteneği, emekliler arasındaki gelir eşitsizliğinin temel belirleyicilerinden birisidir. Sonuç olarak, daha yaşamlarının sonraki bölümlerinde en yüksek haftalık safi gelire sahip olmaları olasılığı en yüksek olan grup, daha önce profesyonel ya da yönetici olarak çalışmış yaşlı erkeklerdir.

Yaşlı insanlar arasındaki yoksulluğa daha ayrıntılı olarak, "Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Refah" başlıklı 10. Bölümde, s. 395-6'da bakıyoruz.

Britanya'daki 1.317 yaşlı insanın yaşam biçimleri üzerine Kent Üniversitesi tarafından yapılan bir anket (Milne ve Harding 1999), iki ayrı "dünyanın" varlığını kanıtlamıştır. Emekliliklerin başlarında olan, mesleki bir emeklilik fonundan yararlanan, aileleriyle paylaştıkları evde yaşayan bireylerden oluşan birinci dünyada, makul ölçüde rahat bir yaşam biçimi bulunmaktadır. Seksen yaşın üzerinde olan, yalnız yaşayan ve çok az tasarrufu bulunan insanların oluşturdu-ğu ikinci dünyada, çarpıcı bir yoksulluk sözkonusudur. Anketi

yanıtlayanların temel sorunları olarak para konusun-daki kaygılar, bozulan sağlığa ilişkin kaygılardan hemen sonra gelmektedir.

Yaşamın geç döneminin kadınlaşması

Kadınlar erkeklerden daha çok yaşama eğilimindedir. Birleşik Krallık'ta, doğumdaki yaşam beklentisi kadınlar için 2003 yılında, erkekler için olandan neredeyse beş yıl daha uzundu (National Office of Statistics 2004a). Bu yüzden, dulluk yaşlı kadınlar için bir normdur. Altmış beş yaş ve üzeri olan kadınların neredeyse yarısı, seksen beş yaş ve üzeri olanların beşte dördü duldur. Buna karşın, altmış beş ile atmış dokuz yaş arasındaki erkeklerin dörtte üçü evliyken bu oran seksenlerinin başında olan erkekler için % 60'a düşmektedir (HMSO 2004). Kadınların bu sayısal üstünlüğü, "yaşamın sonraki dönemin kadınlaşması" diye tanımlanmıştır.

Birleşik Krallık'ta yaşamın geç dönemi yirminci yüzyılın ikinci yarısında ezici oranda kadın ağırlıklıydı, kadınların erkeklere oranı dalgalanmalar göstermiştir; bugünlerde de düşmektedir. Şu anda Birleşik Krallık'ta doksan yaş üzeri kadınların sayısı erkeklerin sayısından üç kat fazladır; ancak bu sayının 2021'e kadar iki kata düşmesi beklenmektedir. Kadınların sayısının erkeklerin sayısına oranındaki bu düşmeni bir nedeni, Birinci Dünya Savaşında savaşmış olan çok fazla genç insanın ölümüdür. Bu kuşaktaki kadınlar emekliliklerine ilk kez 1961 nüfus sayımı sırasında ulaştılar; bu

Büyük Britanya **Yüzdeler**

	Yüzde elde edilen		Özel emeklilik fonundan elde edilen medyan gelir (Haftalık £)		Özel emeklilik fonundan kadınların ve erkeklerin elde ettiği gelirlerin oranı (yüzdeler)
	Erkekler	Kadınlar	Erkekler	Kadınlar	
Evlilik Durumu					
Evli/birlikte yaşayan	74	28	94	34	37
Bekar	52	61	65	70	108
Dul	70	56	61	46	75
Boşanmış/ayrılmış	57	36	78	48	62
Sosyo-ekonomik durum					
Profesyonel/yönetici	90	64	172	95	55
Ara kategori	60	51	84	43	51
Rutin ve kol işçisi	62	34	50	28	56
Hepsi	71	43	83	44	53

6.5. Şekil 65 yaş ve üstü kişilerin elde ettiği özel emeklilik fonu gelirleri[a]: evlilik durumu ve sosyo-ekonomik gruba[b] göre, 2001/2

[a] mesleki ya da kişisel fonlar, hayatta kalanlar için olanlar dahil.

[b] kendi mesleklerine göre ve Ulusal İstatistik Sosyo-ekonomik Sınıflama (NS-SeC) sistemine göre sınıflanan. Bakınız: Appendix, Part 1: NS SeC. Veriler ağırlıklandırılmamıştır.

Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 11

tarihten başlayarak cinsiyet oranındaki dengesizlikler hızlı bir artış göstermeye başladı. Yaşlı erkekler ile kadınların arasındaki dengesizliğin azalmasının ikinci bir nedeni, yirminci yüzyılın ikinci yarısında, altmış beş yaş üzeri erkeklerin ölüm oranlarının kadınlarınkine kıyasla daha hızlı düşmesidir. 6.4. Şekil yaşlı insanlar arasındaki cinsiyet oranlarının 1951'den bu yana nasıl dalgalanmalar sergilediğini göstermektedir.

Yaşlı kadınların yaşlı erkeklere kıyasla daha yoksul olma olasılığı yüksektir. Yukarıda, özel emeklilik fonu oluşturabilme yeteneğinin, yaşlı insanlar arasındaki servet eşitsizliklerinin temel nedenlerinden birisi olduğunu görmüştük. Kadınların erkeklerle aynı emeklilik fon gelirlerinin erkeklerinkine kıyasla, kazançlardaki toplumsal cinsiyet farkları ve çocuk sahibi olunduğunda uğranılan yaşamboyu kazançların kaybı yüzünden çok daha düşük olması olasıdır. Yaşlı kadınların yalnızca % 43'ü özel emeklilik fonundan (ölen kocalarının özel fonlarına dayanan dulluk fonları da içinde olmak üzere) gelen herhangi bir gelire sahiptir; bu oran erkekler için % 71'dir (HMSO 2004). 6.5. Şekil, altmış beş yaş üzerindeki, özel emeklilik fonundan yararlanan kadın ve erkeklerin bu gelir kaynağına sahip olanların medyan miktarlarına oranını göstermektedir.

Çalışmalar, erkeklerden daha az kişisel gelire sahip olmalarının yanında, yaşlı kadınların aynı zamanda araba sahipliği gibi öteki kaynaklar bakımından da eşitsizliğe uğradığını göstermektedir. Yetmiş beş ile seksen dört yaş arasındaki kadınların yalnızca % 42'sinin bir arabası vardır; aynı oran erkekler için % 66'dır. Araba sahipliğindeki dengesizlik önemli değilmiş gibi görünebilir, ancak bu, kadınların genel hareketliliğini ve sağlık hizmetlerine, alışverişe ve başkalarıyla bağlantıya erişimlerini önemli ölçüde kısıtlamaktadır.

Artan yaşla birlikte, kadınlar erkeklere kıyasla engellilikten daha fazla çekerler. Bunun anlamı, gündelik işlerini ve banyo yapmak ve yatağa gitmek ve yataktan kalkmak gibi kişisel bakım rutinlerini yürütebilmek için daha fazla yardım ve desteğe gereksinim duyarlar. Britanya'nın yaşlı kadınlarının yaklaşık yarısı yalnız yaşamaktadır; bu oran erkeklerde sadece beşte birdir. Bu yüzden, yaşlı nüfus için hazırlanması gereken bakım kalıplarının özgül toplumsal cinsiyet içermeleri bulunmaktadır (Arber ve diğerleri 2003).

Yaş ve etniklik

Birleşik Krallık'taki etnik azınlıklara mensup yaşlı insanların gelirlerinin aynı zamanda beyaz eşdeğerlerine kıyasla daha düşük olma eğilimi vardır; ortalama ölçüdeki yardımlara gereksinimi de daha fazladır (Berthoud 1998). Etnik azınlık gruplarından gelen yaşlı insanlar ayrıca, araba sahipliği ve ev sahipliği gibi öteki konularda da dezavantajlı konumdadır (her ne kadar Hintliler ve Çinliler gibi belirli grupların ev sahipliği beyazlarınkine yakın olsa bile). Genel olarak, Birleşik Krallık'taki Pakistanlılar ve Bangladeşliler arasındaki yoksulluk oranları, öteki gruplara kıyasla daha yüksektir; yaşamın daha sonraki dönemlerinde de bu kalıp sürmektedir.

Ginn ve Arber (2000), yaşlı insanlar arasındaki gelirde ortaya çıkan etnik ve

toplumsal cinsiyet farklılıklarını incelemişlerdir. Yazarlar, yaşlı Asyalı kadınların özellikle dezavantajlı olduklarını bulmuşlardır. Emekli olan etnik azınlıklar çokluk emekli maaşlarını mesleki ya da özel bir emeklilik fonu ile desteklemekten yoksundur. Özel emeklilik fonunun yokluğu, Britanyadaki, büyük ölçüde göçle gelen yaşlı etnik nüfusun daha kısa olan istihdam sürelerini, işgücü piyasasındaki ayrımcılığı, azınlıkların yerleştiği bölgelerde bulunabilen işlerin biçimini ve sınırlı oluşunu, kimi zaman da İngilizceyi iyi konuşamamayı yansıtmaktadır. Kimi özgül azınlık gruplarındaki kadınlar için, ekonomik dezavantaj aynı zamanda, yaşamın daha önceki döneminde çalışmayı engelleyebilen kültürel norm-

Sosyolojik imgeleminizi kullanmak: yaşsız bir gelecek?

Mike Hepworth, Yaşlılık Öyküleri (*Stories of Ageing -2000*) *kitabında, okurları "toplumdaki yaşlanma deneyiminin anlamındaki farklılıkları anlayabilmek için, bir yaratıcı kaynak olarak edebiyatı keşfetmeye" özendirmektedir. Aşağıdaki kesimde, Hepworth, bilimin ve teknolojinin yaşlanmayı nasıl anladığımızı nasıl kökten bir biçimde değiştirebileceğini tartışmaktadır.*

Batı kültüründe yüzyıllardır yaşlılık, insanların yalnızca doğaüstü güçler tarafından kurtarılabileceği bir varoluş durumu diye anlaşılmıştır. Doğrudur; etken yaşamı uzatma girişimi hep olmuştur; ne ki çok yakın dönemlere kadar bu arayış bir gerçeklikten çok bir düş olmuştur. İnsanlar ebedi yaşama sahip olduklarında ise bu, Dolaşan Yahudi ve Uçan Hollandalı efsanelerinde olduğu gibi bir kutsanma olmak yerine bir lanet olarak görülmüştür. [Edebiyatta, kimi zaman] doğaüstü güçler, şeytanla bir anlaşma imzalayıp ruhunu satan Faust (Fielder 1946) örneğinde ve Oscar Wilde'ın ahlaki çöküntüyü anlatan *Dorian Gray'in Portresi* romanında olduğu gibi, fiziksel yaşlanmanın normal süreçlerini durdurmak için, şeylerin doğal görünen düzenine müdahele ederler. Dorian Gray, muhteşem bakışları olan, yüzü ve bedeni ahlaki olmayan uygulamalara düşkünlüğünden gizemli bir biçimde hiç etkilenmeyen bir sanat düşkünüdür; ahlaki düşüklüğünün görünür olan bütün işaretleri (öyküde bir çeşit erken yaşlanma) gizemli bir biçimde portresine aktarılmaktadır. Sonunda, geçmişinin kanıtını yoketmek için resme bir bıçakla saldırdığında, portre ile kendisi arasındaki bağlantı öylesine yakındı ki, yalnızca kendisini yoketmişti. Ölümünün ardından, ölü bedeni tanınmayacak kadar yaşlı, "yitip giden, kırışık ve iğrenç görünen" (1960: 167) bir hale gelmiş, buna karşılık portre, ilk gençlik görüntüsüne geri dönmüştü "muhteşem gençliği ve güzelliğinin bütün mucizesiyle" (167).

Efsanelerle romantik düşgücünün alanı dışında, Batı kültüründe çok yakın zamanlara kadar, eğer kişi yaşlanacak kadar uzun yaşama şansına kavuşursa, yaşlılığın yalnızca bir tek geleceği vardı: bedenin kaçınılmaz olarak bozulması, ölüm ve yaşamdan sonra Cennet ya da Cehennemin geldiği biçimindeki Hıristiyan görüş. Hıristiyan düşüncesindeki bedenin ruhtan ikici bir biçimde ayrı tutulması, bedenin yaşlanmasını, peçenin ardındaki sonsuz ruhsal yaşama erişmek için kısa bir sınama yeri olan, geçici dünya içinde düşünmektedir. Etin çürümesi, ruhun ya da özsel benliğin, zamanın ötesindeki bir öte-dünya varoluşu için serbest bırakmaktadır. Cennet, doğru ya da erdemli bir biçimde yaşlanmanın ve şeytanla gençlik dolu etken bir yaşamı uzatmak için anlaşma yapma peşinde koşmamanın karşılığıydı.

Ne ki, zaman hızla değişiyor; modern bilimsel tıp ve teknolojinin gelişimi de yaşlanan bedenden öteki dünya yerine bu dünyada kurtulma sözü seçeneğini sunmuştur (Katz 1996). Bu gelişmenin ilginç özelliklerinden birisi, yaşsız bir geleceğe ilişkin çağdaş modellerin, özünde ruhsal olmaktan çok baskın bir biçimde biyolojik nitelik kazanmasıdır (Cole 1992). Bugünlerde yaygın olan inanç, maddi olmayan sonsuz ruhun dininin değil, biyolojik bedenin biliminin yaşlanma sürecini durduracağı ve genç kalarak yaşama süresini uzatacağıdır. Öndegelen gerontolojiyle uğraşan sosyolog Jabber F. Gubrium (Gubrium 1986), bizim çağdaş toplumda biyolojik olarak sınırlı olan bir yaşam süresinin "olağanlığını" kabul etmekteki isteksizliğimiz üzerinde yorumda bulunmuştu. Bilimin insan sorunlarını çözmedeki sınırsız potansiyeli bizim umutlu bir biçimde, yaşlanmayı yaşam akışının doğal sonlanması yerine potansiyel olarak tedavi edilebilecek bir hastalığa dönüştürmesi için tıp bilimine bel bağlamamızı özendirmektedir. Yaşlılığın geleceğine ilişkin bu iyimser bakış açısına göre, yaşamın ilerleyen dönemlerine eşlik eden biyolojik riskler tedavi edilebilecek; insan yaşam süresi de İncil'deki üç rakamlı ve onlu yılların ötesine rahat rahat geçebilecektir. Bugünlerde, gündeminden,

yaşlanmayla elele giden hastalıklara çareler bulunduğunda ve tekleyen ve çalışmayan beden parçalarının yerine yenileri konabildiğinde, yaşlanma insanın gündeminden kaybolacak.

İnsanlar için yaşlanma sürecini altetmenin bir yolu, siborglara dönüşmek ya da kısmen biyolojik, kısmen de teknolojik varlıkların "insan-sonrası" bedenlerine sahip olmaktır (Featherstone 1995). [Drew Leder'in varlığını ağrı, hastalık ve çalışmama olarak duyuran "*kaybolan beden*" (1990) düşüncesinin tersine], geleceğin bu görüşü, kaybolan bedenin kelimesi kelimesine kaybolduğu bir görüş. İçsel bedenin yaşamın ilerleyen bölümünde sorun yaratan herhangi bir parçası, ayrılacak ve yerine genetik olarak üretilmiş ya da hasat edilmiş bir parça ile değiştirilecektir. Yaşlanan bedenin öyküsü böylelikle, insanların bedenin sınırlamalarına nasıl ayak uydurduklarıyla değil, bilim kurgunun nasıl gerçek olduğunu anlatacak. Beden bir makinadır; yaşlanmanın anlamı da, bir kaygı kaynağı olmaktan çıkabilir.

Kaynak: Hepworth (2000), s. 124-5.

Sorular

1. Ebedi gençlik isteği, yaş ayrımcısı bir toplumun sonucu mudur?

2. Yaşlanmanın etkilerini ortadan kaldırırsak, yaşlanmaktan sözetmek artık anlamlı olacak mıdır?

3. Kimi sosyologların, yaşsız bir geleceğe doğru bakabiliriz savıyla aynı düşüncede misiniz?

lardan da kaynaklanmaktadır.

Yaşlanmanın siyaseti

"Küresel yaşlanma krizi"mi?

1850 yılında, 65 yaşın üzerindeki nüfusun toplam nüfusa oranı yaklaşık % 5 civarındaydı. Bugün bu oran % 15'in üzerindedir ve artmayı sürdürmektedir. Nüfusun içindeki yaş dağılımındaki bu önemli kayma, Britanya ve öteki pek çok sanayileşmiş ülke için özgül zorluklar yaratmaktadır. Nüfusun yaş dağılımındaki bu önemli kayma Britanya ile öteki sanayileşmiş ülkelerin pek çoğunda özel güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Bunun nedenini anlamanın bir yolu, **bağımlılık oranı** bir yanda küçük çocuklar ve emekli kişiler ile, öte yanda çalışma yaşındaki insanlar arasındaki ilişki üzerinde düşünmektir (Birleşik Krallık ile birkaç ülke için artan bağımlılık oranları, 6.6. Şekilde gösterilmektedir. Yaşlı nüfus önümüzdeki yüzyılda da artmayı sürdürürse, sosyal hizmetler ve sağlık sistemlerine yönelik istemler de artmayı sürdürecektir. Yaşam beklentisinin artışı, bugün olduğundan daha uzun süre emekli maaşı ödenmesi gerektiği anlamına gelmektedir (6.7. Şekile bakınız). (yaşlanan nüfus ve sosyal harcamalar hakkındaki anlaşmazlık, aşağıdaki kutuda tartışılmaktadır).

Son dönemlerde, yaşlı insanların "bağımlı nüfus" olduğu anlayışı eleştirilerle karşılaşmıştır. Bir grubu "bağımlı" diye betimlemek, onların bir biçimde toplum için bir sorun olduğunu ima etmektir. Chris Gilleard ve Paul Higgs (2005), topluma ve yaşam akışına yayılan yeni bir zenginlik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yazarlar bütün yaşlıların ayrım gözetmeden güçlü ve finansal güvenceye sahip olmadığını kabul ediyor olsalar da, pek çok kişinin artık emekli olmayı beklediğini, yaşamın ilerleyen bölümlerinin iyi yönde değiştiğini söylemektedir. Yaşamın sonraki bölümlerindeki insanların konumlarına geleneksel olarak uygulanan anlayışların pek çoğu örneğin, onların toplumsal olarak uzaklaşmış ya

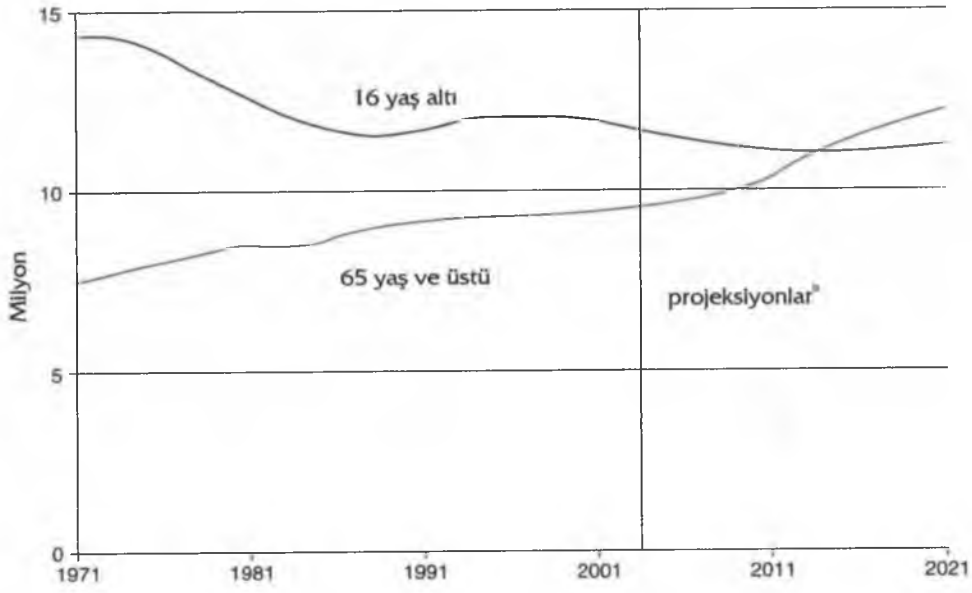

6.6. Şekil: Yaşa göre bağımlı nüfus, Birleşik Krallık, 1971-2021[a].
[a] 2001 ve 2002 nüfus tahminleri, Manchester eşleme çalışmasının geçici sonuçlarını içermektedir.
[b] 2001 yılına dayanan projeksiyon.
Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 17.

da devlete bağımlı olduğu bugünlerde yetersiz kalmaktadır. Örneğin, bugün emeklilik yaşına erişen yetişkinler kuşağının, moda, müzik gibi "gösteriş tüketimi"nin baskın olduğu bir gençlik kültürünün geçerli olduğu, 1950'lerin ve 1960'ların savaş sonrası döneminde büyümüşlerdir. Yaşlı insanlar olarak, bu kişiler gençken sahip oldukları alışkanlıkları sürdürecek, önemli tüketiciler olmayı sürdürecek ve bağımsız bir yaşam biçimini benimse-yeceklerdir.

Arber ve Ginn (HMSO 2004) de, bağımlılık düşüncesinin artık gözden geçirilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. İlk olarak, bağımlılığı tanımlamak için kullanılan yaş sınırları (16 yaş altı, altmış dört yaş üstü), artık bu ülkedeki istihdam kalıplarını yansıtmaktan uzaktır. Daha az genç insan artık on altı yaşında işgücü piyasasına tam zamanlı

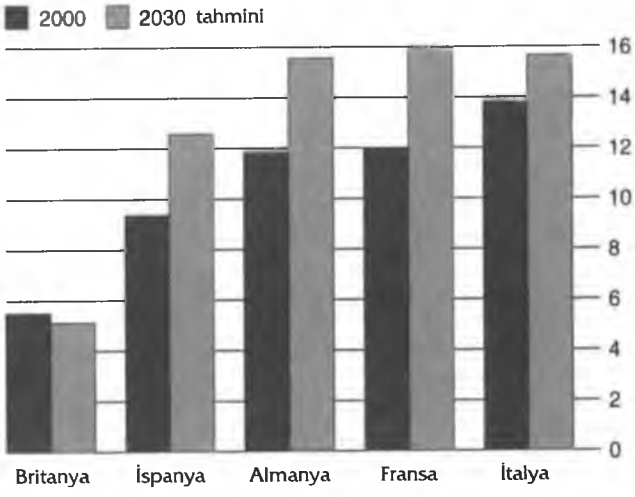

6.7. Şekil: Seçilmiş ülkelerdeki, GSYİH'nın bir oranı olarak emeklilik fonları 2000 ve 2030.
Kaynak: "The Crumbling Pillars of Old Age," *The Economist* (27 Eylül 2003)

Yaşlanma ve refah devleti: işleyen saatli bomba mı?

Refah devleti açısından yaşlanan bir nüfusun anlamı nedir? Dünya Bankası, *Averting the Old Age* (İleri Yaş Krizinden Kaçınma -1994) raporunda, yaşlanan insanların oranındaki çarpıcı artışın emeklilik ve tıbbi bakım harcamalarının giderek daha zor finanse edilmesine yol açacağını ileri sürmüştü. Bu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan dünya için doğrudur, ancak zengin ülkeler bu sorun ile daha yakın bir zamanda karşılaşacaklardır. Gelişmiş dünyada, çalışma yaşındaki insanların altmış beş yaş üzeri insanlara oranı şu anda dörde karşı bir iken 2030'da bu oran ikiye karşı bire inecektir. Çalışan nüfus emeklilik ödemesi isteyen insanların artan sayısını karşılamak için devasa bir vergi yükünü taşımak zorunda kalacaktır. O dönemden bu yana, bu sorunla nasıl başedileceği konusunda çok sayıda kitap, konferans ve politika girişimi gerçekleştirildi (*The Economist* 2000).

Son zamanlarda birkaç yazar bu bakışa karşı çıkmışlardır. Amerikan emeklilik sistemini inceleyen Dean Baker ve Mark Weisbrot, *Sosyal Güvenlik: Sahte Kriz* (Social Security: The Phony Crisis-1999) başlıklı kitaplarında, ekonomik büyüme hakkındaki en tutucu varsayımlarla bile, A.B.D.'deki sosyal güvenlik sisteminin otuz yıl içinde öngörülen çöküşünün ortaya çıkmasının olası olmadığını göstermektedirler. Yazarlar, sistemin özelleştirilmesi konusundaki baskının büyük bölümünün Wall Street'ten geldiğini ileri sürmektedir. Bunun nedeni, eğer devletin ödediği sosyal güvenlik sisteminin yerine bireysel emeklilik fonları sistemi getirilirse, Amerika'nın finansal hizmet sektörünün 130 milyon yeni yatırım hesabı kazanacak olmasıdır.

Benzer biçimde, Britanyalı sosyolog Robin Blackburn, dünya çapındaki emeklilik ödemelerinin tarihsel bir derlemesini yaptığı kitabı *Ölümden Bankacılık* (Banking on Death 2002) içinde, yaşlanan bir nüfusun bir emeklilik krizine yol açacağı korkusunun finansal çıkarlar ile devlet emeklilik sisteminin yerine serbest piyasa seçenekleri için bastıran siyasal sağ tarafından pompalandığını ileri sürmektedir. Bu, süreç içerisinde, insanların emeklilikten sonraki finansal güvenceleri hakkında yaygın kaygıları doğurmaktadır. Blackburn aynı zamanda, çalışanların tasarruflarının hesap sahiplerinin uzun dönem güvenliğinden çok, kendi yatırımlarının kısa dönem en yüksek getiri getirmesiyle ilgilenen emeklilik fon yöneticilerinin eline verildiği, özel şirketlerin emeklilik fonlarını işletme biçimine de -buna "gri kapitalizm" diyor eleştiriler yöneltmektedir.

Britanyalı sosyolog Phil Mullan, *Hayali Saatli Bomba* (The Imaginary Time Bomb-2002) başlıklı kitabında, yaşlanan nüfusun, yıkıcı toplumsal sorunlara yol açabilecek olan işleyen bir saatli bomba olduğuna inananların kendisinin yıkmaya çalıştığı bir dizi mitin kurbanı olduklarını ileri sürmektedir. Örneğin, Mullan sağlık harcamaları hakkında, yaşlanan nüfusun kötü sağlık ve bağımlılıkta üssel bir artış yaratacağı anlamına gelmesi bir mittir. Mullan bu mite karşı, yaşlanmanın bir hastalık olmadığı, çoğu yaşlı insanın da ne hasta ne de engelli olduğu yanıtını vermektedir. İnsanların daha uzun yaşıyor olmalarının bir nedeni, geçmiş yüzyılda yaşam koşullarında gerçekleşen iyileşmedir; Mullan, eğer bu iyileşme sürdürülürse, yaşlı insanların öncellerine göre daha sağlıklı ve güçlü olacağını ileri sürmektedir. Mullan'ın saldırdığı ikinci bir "mit", yaşlanan nüfusun devletin emeklilik programını iflas ettireceği, bu yüzden de programın devletin çalışırken öde sisteminden özel programlara kaydırılması gerektiği inancıdır. Mullan, devletin emeklilik maaşı vermesinin özel programlara göre daha etkin olduğuna, bu yüzden de bu reforma hiç gerek olmadığına işaret etmektedir.

olarak girmektedir; bunun yerine bu insanlar biçimsel eğitim içinde daha uzun kalmaktadır ve işçilerin çoğu işgücü piyasasını altmış dört yaşından önce terketmektedir. Aynı zamanda daha önce hiç olmadığı kadar çok kadın, erkekler arasındaki kısalmış istihdam süresini telafi edecek biçimde ücretli işlerde çalışmaktadır.

Arber ve Ginn ikinci olarak, ekonomiye katkıda bulunan etkinliklerin yalnızca işgücü piyasasına etken bir katılımla sınırlı olmadığını ileri sürmektedirler. Kanıtlar, yaşlı insanların bir yük olmak bir yana, ekonomik ve toplumsal pek çok katkıda bulunduklarını göstermektedir. Yaşlı insanlar çokluk, daha az yetenekteki eşlerine karşılıksız ve biçimsel olmayan bir bakım sağladıklarından devletin sağlık ve kişisel bakım harcamalarını önemli ölçüde düşürmektedir. Bu insanlar aynı zamanda torunların bakımını üstlene-

rek kızlarının ve gelinlerinin işgücü piyasasına girmelerini sağlamaktadır. Yaşlı insanlar gönüllü kuruluşlarda da etkindirler. Arber ve Ginn, yaşlı insanların aynı zamanda büyümüş çocukları için önemli bir finansal destek sağladıklarını -örneğin onlara krediler, eğitim ücretleri, hediyeler ve ev için yardım sunmaktadırlar- düşünmektedir. Pek çok çalışma ayrıca, yaşlı annebabaların yetişkin çocukları için, özellikle boşanma gibi zor zamanlarda duygusal destek verdiklerini de göstermiştir.

Yaş ayrımcılığı

Eylemci gruplar, ileri yaş ve yaşlı insanlara karşı daha olumlu bir bakışı özendirmeye çalışarak yaş ayrımcılığına insanlar arasında yaşlarına göre ayrım yapma- karşı da savaşmaya başlamışlardır. Yaş ayrımcılığı, tıpkı cinsel ayrımcılık ve ırk ayrımcılığı gibi bir ideolojidir. Yaşlılara yönelik önyargılar da, en az başka alanlarda olduğu kadar çoktur. Örneğin çokluk, altmış beş ve üstündeki insanların büyük bölümünün hastaneler ya da huzurevlerinde bulunduklarına; bu yaşlıların büyük bölümünün bunak olduğuna; yaşlı işçilerin gençlerden daha az hünerli olduklarına inanılmaktadır. Bu inançların hepsi hatalıdır. Altmış yaş üzeri işçilerin verimlilik ve işe devam kayıtları, ortalama olarak daha genç yaş grubundakilerden daha üstündür; altmış beş yaş ve üzerindeki insanların yüzde doksan beşi özel konutlarda yaşamaktadır; atmış beş ile seksen yaş arasındaki insanların yalnızca % 7'si, bunaklık belirtileri göstermektedir. Birleşik Krallık'ta, hükümet yaş ayrımcılığını yasaklamak için, işe almayı, eğitimi (yüksek öğrenime giriş de içinde), terfiyi, ödemeyi işte kalmayı ve önemli olarak emekliliği de içeren önlemler almıştır.

"Merhaba, biz "new age" emekliileriz."

Bir çalışmada (Levin 1988), üniversite öğrencilerine aynı adamın yirmi beş, elli iki ve yetmiş üç yaşlarındaki fotoğrafları gösterilmiş ve onlardan, bu kişinin kişilik özelliklerindeki değişmeye göre bir sıralama yapmaları istenmiştir. Bu sıralamalar, yetmiş üç yaşında gösterilen adam için önemli ölçüde olumsuzdu. Adam fotoğrafında daha yaşlı göründükçe, öğrenciler, onun hakkında hiçbir şey bilmeseler de, ona bakışları daha olumsuz oluyordu. Onun yalnızca daha yaşlı olması, olumsuz bir kültürel önyargıyı tetiklemek için yeterliydi. Yaygın biçimde paylaşılan, "kızgın yaşlı adamlar" biçimindeki kültürel klişeler, öteki yaşlı insanları inciten kişisel görüşlere yol açabilir.

Sosyolog Bill Bytheway, yaş ayrımcılığına ilişkin olarak, toplumsal kurulumculuk (5. Bölüm, s. 190-2'de anlatılan bir yaklaşım) görüşüne dayanan kuramsal bir yaklaşım geliştirmiştir.

Yaşlı insanlar çokluk, örneğin torunlarına bakarak, topluluklarının çok gereksinim duyduğu yardımları sunarlar.

Bytheway (1995), "ileri yaş" ve "yaşlı" terimlerinin gerçekliğini sorgulayarak işe başlamaktadır. Bytheway, bu terimlerin aslında sahip olmadıkları bir evrensel gerçeklik taşıdıklarını varsaydığımızı ileri sürmektedir. Yazar bunu, "ileri yaş" terimiyle ne kastettiğimizi, onun "bir durum, bir yaşam dönemi, bir zihinsel durumu mu" olduğunu, ya da ya da "ne olduğunu" sorarak göstermektedir. İleri yaş diye adlandırılabilecek olan bir şeyin varolduğuna ilişkin herhangi bir bilimsel kanıt var mıdır? Eğer varsı, insanlar buna nasıl girerler ve yaşlı hale gelirler? Bytheway için, yaşlanmayı betimlemekte kullandığımız kategorilerin -"yaşlı" ya da "yaşı geçmiş" gibi- kendileri yaş ayrımcısıdır. Bu kategoriler, insanları kronolojik yaşlarına göre ayırma ve yönetmeyi meşru kılmak için egemen grupların, yaş ayrımcılığıyla eşleşen eşitsizliklerden yarar sağlamak amacıyla toplumsal olarak oluşturduğu kategorilerdir.

Dünya nüfusunun grileşmesi

Bugün dünyayı bir "yaşlı patlaması" silip süpürüyor. Birleşmiş Milletler Nüfus Fonunun 1998 raporu (UNFPA 1998), dünya üzerindeki altmış beş yaş ve üstü nüfusun 1998'de, yaklaşık olarak 9 milyon arttığına dikkat çekmektedir. 2010'a gelindiğinde, bu nüfus 14,5 milyon artacaktır; 2050'de, artış 21 milyon olacaktır. Altmış beş yaş ve üstü grubun büyüklüğündeki en hızlı artış, ailelerin daha az çocuk sahibi oldukları ve insanların yoksul ülkelere kıyasla daha uzun yaşadıkları, dünyanın sanayileşmiş ülkelerinde gerçekleşecektir. Sanayileşmiş ülkelerde, yaşlı nüfusun oranı 1950'deki % 8'den 1998'de % 14'e çıkmıştır; 2050'ye gelindiğinde de % 25'e erişeceği öngörülmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında, gelişmekte olan ülkeler de, kendi yaşlı patlamalarını yaşadıkça bu yolu izleyeceklerdir.

Dünyadaki toplumların büyük bölümündeki nüfus, her ne kadar yoksul ülkeler, yoksulluk, kötü beslenme ve hastalık yüzünden daha kısa yaşam sürelerine sahip olmayı sürdürüyorsa da (11. Bölüme bakınız), hem doğum hem de ölüm oranlarındaki düşüşlerin sonucu olarak yaşlanmaktadır. Birleşmiş Milletler tahminlerine göre (UNFPA 1998), dünyanın ortalama yaşam beklentisi 1950'de kırk altı yıldan 1985'te elli yıla çıkmıştır; 2025'te de yetmiş bir yıla çıkacaktır. Bu yılda, 800 milyon cıvarında insan altmış beş yaşın

üstüne çıkacaktır; 1990'a kıyasla neredeyse üç kat artış (6.8. Şekile bakınız). Tıbbi ve hizmet gereksinimleri en fazla olan çok yaşlıların (seksen beşin üzerindekiler) Kuzey Amerika'daki sayısı yüzde elli oranında artarken Çin'de iki katına çıkacak, Batı Afrika'da ise neredeyse bir buçuk kat artacaktır (Sokolovsky 1990).(Yaşlanan bir nüfusun Çin için yaratacağı sorunlar s. 'da tartışılmaktadır.) Bu artış, zaten kendi nüfuslarını yeterince besleyemeyecek kadar yoksul olan pek çok ülkenin kaynakları üzerinde artan yükler getirecektir.

Bu patlamanın sosyal politika bakımından içermeleri oldukça büyüktür. Şu anda 150'den fazla ülke, yaşlı ya da engelli olan kişiler öldüklerinde arkalarında bıraktıkları için kamu yardımı sağlamaktadır. Yaşlı insanlar özellikle maliyetli sağlık hizmetlerini gereksinir. Bu kişilerin sayısının hızla artması, yaşlı insanlara sağlık hizmeti vermenin maliyetinin hükümet bütçelerini çok zorlamasının olası olduğu pek çok sanayileşmiş ülkenin sağlık sistemleri üzerinde baskı tehdidi yaratmaktadır.

Ülkelerin, yaşlı insanların sayısındaki artışla başetmek için yaptıkları şeyler büyük farklılıklar göstermektedir. Birleşik Krallık yaşlı insanların finansal ve sağlık gereksinimlerini karşılayacak bir güvenlik ağı yaratmak için birincil olarak devlet fonlarına ve Ulusal Sağlık Sistemine dayanmaktadır. Öteki sanayileşmiş ülkeler, çok daha geniş bir hizmetler dizisi sağlamaktadır. Örneğin Japonya'da, erkekler ve kadınlar ileri yaşlara kadar etken olmayı sürdürmektedir çünkü Japon kültürü bu etkinliği desteklemekte; iş dünyasının politikaları da kişinin emeklilikten sonra da emekli olmadan önce çalıştığı şirkette çalışmasını çokluk desteklemektedir. Japonya'daki bir dizi ulusal yasa, yaşlı işçilerin istihdam ve eğitimini desteklemektedir; özel şirketler de yeniden eğitimi destekliyorlar.

Grileşme ve küreselleşmeni birleşimi, dünyadaki yaşlı insanların yaşamlarını bu yüzyıl boyunca biçimlendirecektir. Aileye dayalı ekonomiler yerlerini, çiftliklerdeki işgücüne ve küresel iş aleminin fabrikalarına bıraktıkça, geleneksel aile bakım kalıpları zorlukla karşılaşacaktır (Batıda aile kalıpları, 7. Bölümde, s. 274'deki "sırık aile" tartışmasında gördüğümüz gibi, zaten değişmektedir). Yirminci yüzyılın başındaki sanayi ülkeleri gibi, bütün toplumlar yaşlanan vatandaşları için yeni roller bulma zorluğuyla karşı karşıyadır. Bu zorluklar arasında, çokluk hükümet programlarıyla finanse edilen ekonomik desteğin yeni biçimlerinin belirlenmesi de yer alacaktır. Zorluklar aynı zamanda yaşlı insanları yalıtmak yerine, onların sahip olduğu deneyim ve yetenek birikimlerinine dayanarak içermenin yollarının bulunmasını da gerektirmektedir.

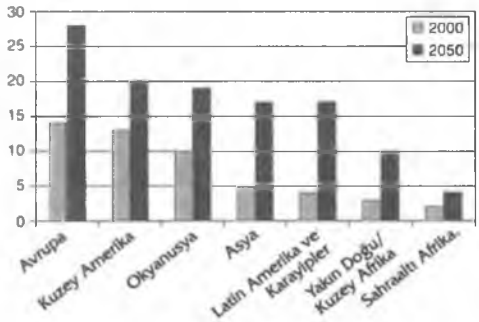

6.8 Şekil. 65 yaş ve üstü nüfusun bölgelere göre oranı, 2000 ve 2050 (projeksiyon)
Kaynak: UNFPA (2004).

Küreselleşme ve gündelik yaşam: Çin'in yaşlanan nüfusu

Çin, nüfusunun yalnızca % 10'unu oluşturan 130 milyon yaşlı vatandaşa sahiptir. Ne ki, gençler ile yaşlılar arasındaki değişen denge ile birlikte, bu sayının 2050 yılına kadar yılda % 31'den fazla artacağı öngörülmektedir. Bu, 1979'da Çin'in patlayan nüfusunu kontrol etme çabasıyla kabul edilen katı tek çocuk politikasının bir sonucudur. Yasaya göre, kentlerde yaşayan her bir çift, eşlerden birisi ya da ikisi birden etnik bir azınlıktan olmadıkça ya da ikisi de tek çocuk olmadıkça, yalnızca bir çocuk yapabilir.

Çin'in nüfus artışı

1950	563 milyon	1980	985 milyon
1960	650 milyon	1990	1,14 milyar
1970	620 milyon	2000	1,26 milyar

Kaynak: US Census Bureau

Kırsal alanların çoğunluğunda, bir çift, birkaç yıl aradan sonra ikinci bir çocuğa sahip olabilir. Yasa kentlerde özellikle katıdır; uygulanan zorla kısırlaştırma, geç kürtajlar ve kurallara uymayanların cezalandırılması uluslararası eleştirileri beraberinde getirmiştir. Ne ki politika, çalışan nüfusun emekli olanları desteklemek için uğraşmasına yol açarak, kötü bir biçimde geri tepmiştir.

Homurdanmalar

Giderek artan sayıda bekar genç insan kendilerini ana-babalarının ve dört büyük anne-babanın bakımı gibi ürkütücü bir gelecekle karşı karşıya hissetmektedir -4-2-1 aile diye bilinen bir olgu. Ne ki bu, komünist refah sisteminin ekonomik reformların baskısıyla hızla çözüldüğü bir durumda pok çok kişinin yaşlılar için bakım sağlamayı giderek daha güç bulduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bunu karşılayabilecek durumda olanlar, akrabalarının bakımını üstlenmek biçimindeki kendi geleneksel sorumluluklarını özel bakımevlerine aktarmaktadır -kendi başına homurdanmalara neden olan bir durum. Çin'de yaşlı insanlara geleneksel olarak saygı gösteriler ve bugünün yaşlı nüfusuna bakılması beklenir. Kimi insanlar kendi ailelerini ihmal yüzünden dava bile etmektedir.

2030 yılına gelindiğinde, resmi yetkililer, sayıları 300 milyon olarak tahmin edilen yaşlı kişiler için gerekli olan bakımın milli gelirin tam olarak % 10'unu tüketeceğini tahmin etmektedir. Önlem alınmadığı takdirde, uzmanlar grileşen bir nüfusun bakımının getireceği yükün, Çin'in gelişme hızı üzerinde önemli bir etkiye sahip olacağını söylüyorlar.

Kaynak: BBC (1 Eylül 2000)

Özet

1. *Toplumsallaşma*, öteki insanlarla bağlantı yoluyla yardıma muhtaç bebeğin yavaş yavaş kendi kendinin farkına vardığı, bilgili bir insana dönüştüğü, verili kültür ve çevreye uygun becerileri kazandığı süreçtir.

2. G. H. Mead'e göre, çocuk ayrı bir eyleyen olduğu kavrayışına, kendisine karşı düzenli davranışları olan başkalarını görerek erişir. Çocuk daha sonraki bir aşamada, organize oyunlara girerek oyunun kurallarını öğrenme yoluyla, "*genelleşmiş öteki*'ni genel değerler ile kültürel kuralları anlamaya başlar.

3. Jean Piaget, çocuğun dünyayı anlamlandırabilme yeteneğindeki gelişmede birkaç ana aşamayı ayırdetmektedir. Her aşama yeni bilişsel becerilerin edinilmesini içerir ve bir önceki aşamanın başarıyla geçilmesini gerektirir. Piaget'ye göre, bilişsel gelişimin bu aşamaları, toplumsallaşmanın evrensel özellikleridir.

4. *Toplumsallaşma eyleyenleri* önemli toplumsallaşma süreçlerinin gerçekleştiği yapılaşmış gruplar ya da bağlamlardır. Bütün kültürlerde, aile, çocuğun bebekliği sırasındaki birincil toplumsallaşma eyleyenidir. Öteki etkiler arasında akran grupları, okullar ve *kitle iletişim araçları* yer alır.

5. Kitle iletişimindeki gelişmeler, toplumsallaşma eyleyenlerinin kapsamını genişletmiştir. Basılı kitle iletişim araçlarının yayılmasına daha sonra elektronik iletişim eşlik etmiştir. Her gün, bütün yaştaki insanlara erişen televizyon özellikle güçlü bir etkide bulunur

6. *Toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması*, bebek doğar doğmaz başlamaktadır. Çocuklarını eşit olarak değerlendirdiklerine inanan anne babalar bile erkek çocukları ile kız çocuklarına farklı tepkiler göstermektedirler. Bu farklılıklar başka pek çok kültürel etki tarafından daha da artırılmaktadır.

7. Toplumsallaşma yaşam döngüsü boyunca sürer. Yaşamın ayrı her aşamasında, yapılması gereken geçişler ya da üstesinden gelinmesi gereken krizler bulunur. Bu, fiziksel varlığın sona ermesi olarak ölümle yüzleşmeyi de içerir.

8. Biyolojik, ruhsal ve toplumsal *yaşlanma* aynı değildir; bir kültür içinde ve kültürler arasında oldukça değişkenlik gösterebilir. Bir kişinin *toplumsal yaşı* ile onun kronolojik yaşını karıştırmamak gerekir. Fiziksel yaşlanma kaçınılmazdır; ne ki çoğu kişi için uygun beslenme, diyet ve egzersiz, ileri yaşlara kadar yüksek bir sağlık düzeyinin korunmasını sağlayabilir.

9. Düşük ölüm ve doğurganlık oranları yüzünden, Batı toplumları hızla grileşmekte ya da yaşlanmaktadır. Yaşlı nüfus, ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak son derece farklılaşan büyük ve hızla artan bir kategoriyi oluşturmaktadır. Bununla birlikte "genç-yaşlı" ve "yaşlı-yaşlı" diye üçüncü ve dördüncü bölümleme yapmak da olanaklıdır.

10. Yaşlanmaya ilişkin işlevselci kuramlar başlangıçta yaşlı insanların toplumdan uzaklaştırılmalarının istenir olduğunu ileri sürüyordu. *Uzaklaştırma kuramı*, yaşlıların geleneksel toplumsal rollerinden uzaklaştırılıp yerlerinin gençler tarafından doldurulması gerektiğini ileri sürmekteydi. Öte yandan etkinlik kuramı, çok geçmeden bir yaşam kaynağı olara içerilmenin ve meşgul olmanın önemini vurgulamaya başladı. Yaşlanmanın çatışma kuramları, toplumsal kurumların rutin işlemlerinin yaşlı insanlar arasında nasıl değişik eşitsizlik biçimleri yarattığı üzerinde durmaktadır. En yeni kuramlar yaşlı insanları kendi yaşamlarını kontrol etme ve siyaset ile ekonomide etkin bir rol oynayabilme yeteneğine sahipler diye görmektedir.

11. Yaşlı insanların, öteki gruplara kıyasla maddi bakımdan daha dezavantajlı olma olasılıkları yüksektir. Yaşlı kadınların da erkek eşdeğerlerine kıyasla yoksulluğa daha fazla uğramaları olasıdır; etnik azınlıkların yaşlı üyeleri de yoksulluktan, beyaz eşdeğerlerine göre daha fazla çekerler. Yaşlı kadınların sayısı, yaşlı erkeklerin sayısından çok daha fazladır; her ne kadar bu dengesizlik bir ölçüde azalıyor olsa da.

12. Nüfusun grileşmesi, daha büyük bir "bağımlılık oranı" yaratmıştır. Bu, yaşlı insanlara sunulan hizmetlerin finanse edilmesi konusunda yeni tartışmalara yol açmıştır.

13. Küreselleşme, pek çok toplumda yaşlı insanların geleneksel rollerini tehdit etmektedir. Dünya üzerindeki yaşlı insanların rolleri, hızlı bir değişim süreci içindedir.

Düşünme soruları

1 Toplumsallaşma aşılama ya da beyin yıkamadan hangi bakımlardan farklılık gösterir?

2 Kendilik kimliği ile bizim toplumsal kimliklerimiz arasındaki ilişkiler nelerdir?

3 Karmaşık ve hızla değişen toplumlarda, birincil toplumsallaşma ne kadar önemlidir?

4 Bir kişinin yaşlanması toplumsal etkenler tarafından nasıl biçimlendirilir?

5 Fiziksel özellikler bir yana, oğlanlar ile kızlar doğal olarak farklı mıdırlar?

6 Bir "küresel yaşlanma krizi" var mı?

7 Kendi günlük yaşamlarınızda hiç yaş ayrımcılığına tanık oldunuz mu?

Ek kaynaklar

Simon Biggs, *Understanding Ageing* (Buckhingham: Open University Press, 1993).

R. Blackburn, *Banking on Death, or Investing in Life* (Londra: Verso, 2002).

B. Bytheway, *Ageism* (Buckhingham: Open University Press, 1999).

Chris Gilleard ve Paul Higgs, *Contexts of Ageing Class, Cohort and Community* (Cambridge: Polity, 2005).

Phil Mullan, *The Imaginary Time Bomb: Why an Ageing Population is Not a Social Problem* (Londra: A. B. Taurus, 2000).

P. Laslett, *The Third Age* (Londra: Weidenfeld & Nicholson, 1989).

Peter G. Peterson, Gray Dawn: *How the Coming Age Wavi will Transform America and the World* (New York: Random House, 1999).

John Vincent, *Old Age* (Londra: Routledge, 2003).

Internet bağlantıları

Yaşlanma Politikası Merkezi:
http://www.cpa.org.uk/ageinfo/ageinfo.html

OECD Yaşlanma üzerine uluslararası çalışma
http://www.oecd.org/tohic/0,2686,en_2649_37435_1_1_1_1_37457,00.html

Birleşmiş Milletler Yaşlılık Programı
http://www.un.org/esa/socdev/ageing/

Dünya Sağlık Örgütü Yaşlanma ve Yaşam akışı
http://www.who.int/ageing/en/

İçindekiler

Temel kavramlar

Tarihte aile

Aile yaşamının gelişimi

Hiç olmadığımız biçim: geleneksel aileyle ilgili söylenler

Dünya çapında aile örüntülerindeki değişimler

Birleşik Krallık'ta aileler ve mahrem ilişkiler

Topluca ıralayıcılar

Aile örüntülerinde gelişim ve çeşitlilik

Aile içi eşitsizlik

Mahrem ilişkide şiddet

Eviçi şiddet

Boşanma ve ayrılık

Aile yaşamıyla ilgili değişen tutumlar

Yeni eşleşikler ve üvey aileler

Evliliğin ve aile yaşamının geleneksel biçimlerinin seçenekleri

Aileye ve mahrem ilişkilere kavramsal bakışaçıları

İşlevselcilik

Feminist yaklaşımlar

Yeni bakışaçıları

Sonuç: Aile değerleriyle ilgili tartışma

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

7 Aileler ve Mahrem İlişkiler

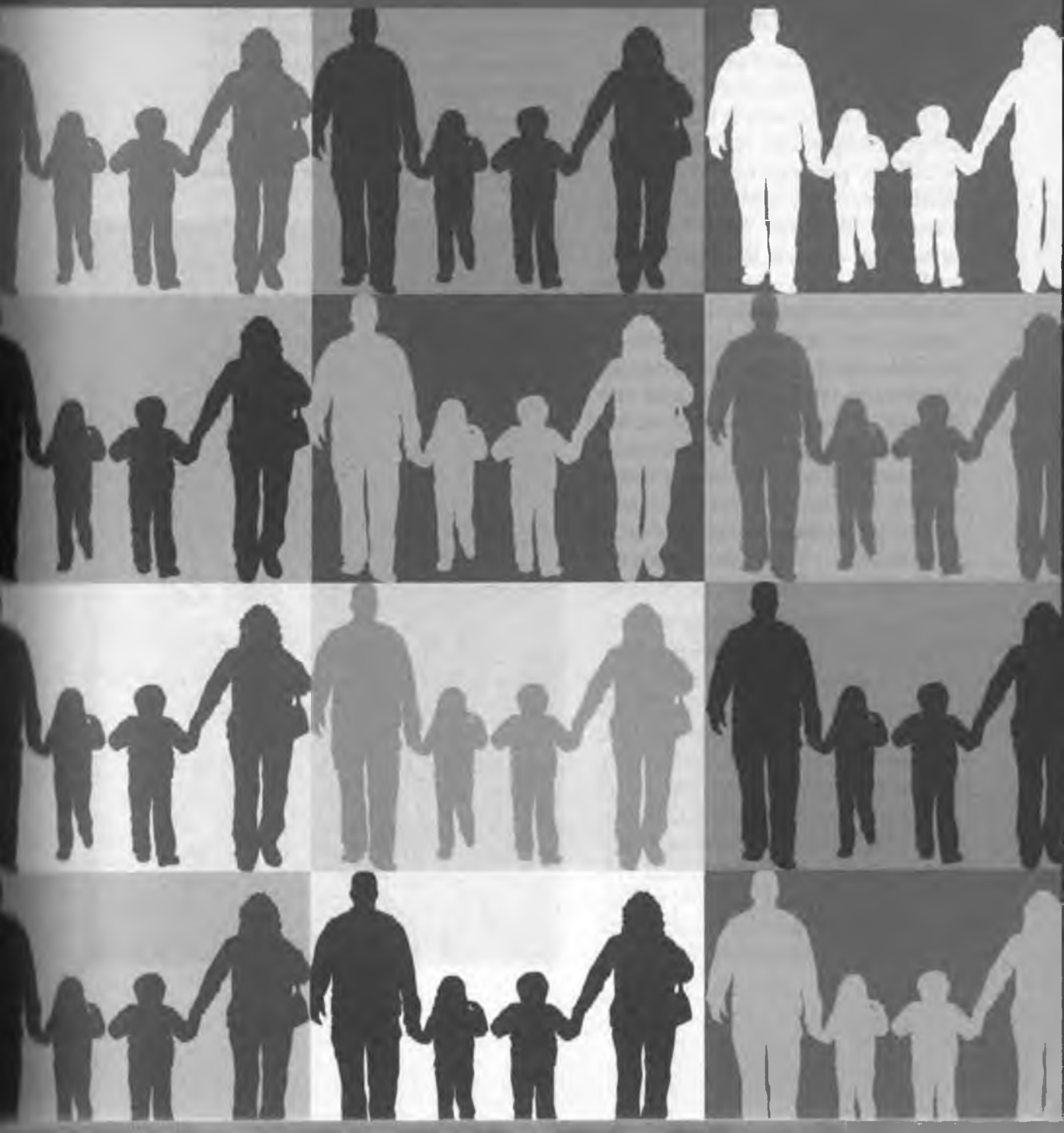

Hiç aşık oldunuz mu? Neredeyse kesinlikle olmuşsunuzdur. Çoğu insan ilkgençliğinden başlayarak aşık olmanın neye benzediğini bilir. Aşk ve romantik serüvenler, pek çoğumuz için yaşamımızda deneyimlediğimiz en yoğun hislerden kimilerini sağlar. İnsanlar neden aşık olurlar? İlk bakışta yanıt besbelli görünür. Aşk, iki bireyin birbirleri için hissettiği karşılıklı ve fiziksel bir bağlılığı dışavurur. Bu günlerde, aşkın 'sonsuza dek' olduğu fikrinden kuşkulu olabiliriz, ama aşık olmanın evrensel insan duygularından doğan bir deneyim olduğunu düşünme eğilimindeyizdir. Aşık olan bir çiftin, belki de evlenme ve / veya bir aile kurma yoluyla, ilişkilerinde kişisel ve cinsel doygunluk istemesi doğal görünmektedir.

Ancak, bugün bize 'doğal' görünebilen bu durum, aslında çok olağandışıdır. Aşık olduğunuz biriyle uzun süreli bir eşleşikliğe başlama ya da bir aile kurma, dünyanın her yanında insanların çoğunun yaşadığı bir deneyim değildir. Örneğin, Birleşik Krallık'taki belirli kimi Asyalı topluluklar arasında, düzenlenmiş evlilikler norm olarak kalmaktadır. Bu örneklerde, aşık olmanın evlilikle ya da yeni bir aile kurmayla herhangi bir bağlantısının olduğu ender olarak düşünülür. Toplumumuzda uzun süreli bir eşleşikliğin temelinde aşkın bulunması fikri epeyce yakın zamanlara dek yaygın değildi ve öteki kültürlerin çoğunda bu fikir hiç var olmamıştır.

Endüstileşmiş Batı toplumlarında aşk ve cinsellik ancak modern zamanlarda yakından bağlantılı diye görülmeye başlandı. Ortaçağ Avrupası tarihçisi John Boswell, aşkla ilgili modern fikirlerimizin ne denli olağandışı olduğunu yazmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda neredeyse hiç kimse aşk için evlenmiyordu. Aslında, şöyle bir ortaçağ deyişi vardı: 'Kişinin karısını duygularıyla sevmesi zinadır.' O günlerde ve sonraki

yüzyıllar boyunca, erkekler ve kadınlar başlıca olarak mülkü ailenin ellerinde tutmak ya da aile çiftliğinde çalışacak çocuklar yetiştirmek amacıyla evleniyorlardı. Bir kez evlendikten sonra, yakın dostlar olmuş olabilirler: Bununla birlikte, bu, evlilikten önce olmaktan çok, sonra oluyordu. Insanlar kimi zaman evlilik dışı cinsel ilişkiler yaşıyorlardı, ama bunlar bizim şimdi aşkla ilişiklendirdiğimiz duyguların pek azına esin veriyordu. Aşk, en iyi olasılıkla bir zayıflık ve en kötü olasılıkla bir tür hastalık sayılıyordu.

Bugün bizim tutumlarımız bunun neredeyse tamamıyla karşıtıdır. Boswell 'modern endüstri kültürünün aşka örtük bir saplantısının' bulunduğundan oldukça haklı olarak söz eder:

> Bu 'aşk denizine' dalmış olan kimseler onu sorgulamaksızın kabul etme eğilimindedirler ... 'Bir adamın amacının bir kadını sevmek olduğu ve bir kadının amacının da bir adamı sevmek olduğu' iddiasına ki bu Batı'da tartışmasızdır modern-öncesi ya da sanayileşmemiş çağdaş kültürlerin pek azı katılırdı. Çoğu zaman çoğu yerdeki pek çok insan bunu insansal değerin çok yetersiz bir ölçüsü diye görürdü! (Boswell 1995: xix)

Romantik aşk kavramının varlığını hissettirmeye başlaması ancak on sekizinci yüzyılın sonlarında olmuştur. Romantik aşk tutkulu aşkın az çok evrensel iteleyimlerinden seçik olarak nesnesini idealleştirmeyi içeriyordu. Romantik aşk fikri bir yazınsal biçim olarak romanın ortaya çıkışıyla az çok örtüşüyordu, ve romantik romanların yayılımı, romantik aşk fikrini yaymada yaşamsal bir rol oynadı (Radway 1984). Özellikle kadınlar için, romantik aşk, ilişkinin nasıl kişisel doygunluğa götürebileceğiyle ilgili kendi kendine öyküler anlatmayı içeriyordu.

Dolayısıyla, romantik aşk insan yaşamının doğal bir parçası olarak anlaşılamaz; bunun yerine, o geniş toplumsal ve tarihsel etkiler tarafından şekillendirilmiştir. Bugün Birleşik Krallık'taki çoğu insana göre, evli olsun ya da olmasın, çift, ailenin çekirdeğindedir. Ailenin ekonomik rolü gitgide azaldıkça, çift, aile yaşamının özeğinde yer almaya başladı ve aşk ya da aşk ve cinsel cazibe, bu bölümde daha sonra göreceğimiz üzere, evlilik bağları oluşturmanın temeli oldu (bununla birlikte, 'aile' terimi hiçbir şekilde yalnızca karşıcinsel bir çiftle onların çocuklarını içeriyor olarak anlaşılmamalıdır).

Toplumumuzda çoğu insan iyi bir ilişkinin temelinde duygusal iletişimin ya da mahrem bir ilişkinin olduğuna inanır. Mahremiyet fikri, bu kitapta tartışmış olduğumuz başka pek çok tanıdık kavram gibi, kısa zaman önce ortaya çıkmış bir fikirdir. Görmüş olduğumuz üzere, geçmişte evliliğin temelinde hiçbir zaman mahrem bir ilişki ve duygusal iletişim olmadı. Kuşkusuz, iyi bir evlilik için bu önemliydi, ama onun temeli değildi. İletişim, öncelikle, iyi bir ilişki kurmanın aracıdır ve onun süregidişinin başlıca gerekçesidir. İyi bir ilişki, tarafların her birinin eşit haklarının ve yükümlülüklerinin olduğu bir eşitler ilişkisidir. Böyle bir ilişkide, her bir kişinin ötekine saygısı vardır ve onun için en iyi olanı ister. İlişkiyi işler kılmanın temeli konuşma ya da karşılıklı konuşmadır. İlişkiler, en iyi şekilde, insanlar birbirlerinden çok fazla saklanmazlarsa işler -karşılıklı güven olmak zorundadır. Ve güvenin üzerinde çalışılması zorunludur; o, yalnızca sorgulanmaksızın kabul edile-

Jane Austen'ın *Gurur ve Önyargı* adlı romanının BBC yapımı, romantik aşkın talihsizliğe karşı savaşım vermesiyle ilgili klasik bir öykü anlatır.

mez. Son olarak, iyi bir ilişki keyfi güçten, zorlamadan ya da şiddetten özgür olandır (Giddens 1993).

Bu kitabın pek çok yerinde izlek toplumsal değişim oldu. Bugün biz çalkantılı, güç ve tanıdık olmayan bir dünyada yaşıyoruz. Hoşumuza gitsin gitmesin, tümümüz onun sunduğu fırsat ve tehlike karışımıyla uzlaşmalıyız. Romantik aşkla ilgili yukarıdaki tartışma, bu gözlemin hiçbir yerde kişisel ve duygusal yaşam alanında olduğundan daha doğru olmadığını gösterir.

Bu değişimlerin doğasını ve onların yaşamlarımız üzerindeki etkisini nasıl anlamaya başlarız? Bugün mahrem ilişkilerimizde ve toplumsal bir kurum olarak ailede nelerin sürüp gittiğini anlamak, ancak geçmişte insanların nasıl yaşadığıyla ve başka toplumlarda şimdi insanların nasıl yaşadığıyla ilgili bir şeyler bilirsek olanaklıdır. Bu nedenle bu bölümde evliliğin ve ailenin tarihsel gelişimine bakıyoruz. Bunun ardından, bugün Britanya'daki aileleri ve mahrem ilişkileri inceliyoruz. Bölümün son kısmında aileyi ve mahrem ilişkileri açıklama girişiminde bulunan kuramsal bakışaçılarından kimilerine bakıyor ve 'aile değerleriyle' ilgili şimdiki tartışmaya dönerek sonuca varıyoruz.

Temel kavramlar

Her şeyden önce, kimi temel kavramları, özellikle aile, hısımlık ve evlilik kavramlarını tanımlamamız gerekiyor. **Aile** akraba bağlantılarıyla doğrudan doğruya bağlanan, yetişkin üyelerin çocuklara bakma sorumluluğunu üstlendiği bir insanlar topluluğudur. Akrabalık bağları bireyler arasında evlilik yoluyla ya da kan bağlarını

(anneler, babalar, kardeşler, çocuklar, v.b.) bağlayan soy dizileri yoluyla kurulan bağlardır. **Evlilik** iki yetişkin birey arasındaki toplumsal olarak kabul edilen ve onaylanan bir cinsel birleşim olarak tanımlanabilir. İki insan evlendiğinde, birbirlerinin akrabası olurlar; bununla birlikte, evlilik bağı daha geniş bir hısımlar dizisini birbirine bağlar. Anababalar, erkek ve kız kardeşler ve başka kan akrabaları, evlilik yoluyla, eşleşiğin de hısımları olurlar.

Aile ilişkileri daha geniş hısım topluluklarının içerisinde her zaman tanınır. Neredeyse tüm toplumlarda, bir hanede kendi çocuklarıyla ya da edinilmiş çocuklarıyla birlikte yaşayan iki yetişkinden oluşan, sosyologların ve insanbilimcilerin **çekirdek aile** dediği şeyi saptayabiliriz. Geleneksel toplumların çoğunda çekirdek aile daha büyük bir hısımlık ağı örnekçesinin parçasıydı. Evli bir çiftle çocuklardan başka yakın hısımlar aynı hanede ya da birbirleriyle yakın ve sürekli bir ilişki içinde yaşadığında, bir geniş aileden söz ederiz. **Bir geniş aile**, büyük anababaları, erkek kardeşleri ve onların karılarını, kız kardeşleri ve onların kocalarını, halaları ve yeğenleri içine alabilir.

Batı toplumlarının çoğunda evlilik, ve dolayısıyla aile, **tekeşlilik**le ilişiklendirilir. Bir erkeğin ya da bir kadının aynı zamanda bir eşten fazlasıyla evli olması yasadışıdır. Bununla birlikte, bu her yerde böyle değildir. Yirminci yüzyılın ortasında birkaç yüz toplumu karşılaştırdığı ünlü çalışmasında George Murdock (1949), bir kocanın ya da karının birden fazla eşinin olmasına olanak veren **çokeşliliğe** bu toplumların yüzde 80'inden fazlasında izin

Utahlı çokeşli Tom Green'i beş karısıyla ve yirmi dokuz çocuğundan kimileriyle gösteren olağandışı bir aile fotoğrafı.

verildiğini bulmuştur. Çokeşliliğin iki tipi vardır: Bir erkeğin aynı zamanda birden çok kadınla evli olabildiği **çokkarılılık**, ve çok daha az rastlanan, bir kadının eşzamanlı olarak iki ya da daha çok kocasının olabildiği **çokkocalılık**. Batı'da çokeşliliği yaşama geçiren en tanınmış topluluk, uygulamanın yasadışı olduğu ancak kovuşturmaların ender olduğu Birleşik Devletler'de büyük bölümü Utah'ta bulunan Köktenci Mormonlar'dır. Pek çok karıya sahip olma, Utah'ın Birleşik Devletler'in parçası olmasının bir koşulu olarak yüzyıl önce Mormonların çoğunluğu tarafından terk edildi. Utah'ta bugün de 30.000 köktencinin çokeşliliği uyguladığı kestiriminde bulunulmaktadır.

Pek çok sosyolog, 'aileden', sanki az çok evrensel olan bir aile modeli varmış gibi söz edemeyeceğimize inanır. Bu bölümde göreceğimiz üzere, farklı pek çok aile biçimi vardır: İki anababalı aileler, üvey aileler, tek anababalı aileler v.b. Sosyolog Diana Gittins (1993) 'aileden' değil, 'ailelerden' söz etmenin daha uygun göründüğünü ileri sürmüştür. 'Ailelere' gönderme yapmak, aile biçimlerinin çeşitliliğini vurgular. Bir kısaltım terimi olarak 'aileden' sıklıkla söz edebilirsek de, bunun nasıl bir çeşitliliği kapsadığını unutmamak çok önemlidir.

Tarihte aile

Bir zamanlar sosyologlar modern dönemden önce Batı Avrupa'daki yaygın aile biçiminin geniş aile olduğunu düşünüyorlardı. Araştırmalar, bu görüşün yanlış olduğunu göstermiştir. Öyle görünüyor ki, bir babadan, bir anneden ve bağımlı çocuklardan oluşan çekirdek aile uzun zamandır en tanınmış aile biçimi olagelmiştir. Modern-öncesi hane düzen bugün olduğundan daha büyüktü, ama fark özellikle büyük değildir. Örneğin, on yedinci, on sekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda İngiltere'de ortalama hanehalkı büyüklüğü 4.75 kişiydi. Birleşik Krallık'ta şimdiki ortalama 2.4'tür (HMSO 2004). Daha önceki rakam evdeki hizmetçileri de içine aldığından, aile büyüklüğündeki fark küçüktür.

Modern-öncesi Avrupa'da çocuklar yedi sekiz yaşından başlayarak sıklıkla çalışıyorlardı çiftlikte anababalarına yardım ediyorlardı. Aile girişiminde kalmayanlar, başkalarının evlerinde ev işi yapmak ya da çıraklıkla uğraşmak üzere sıklıkla erken bir yaşta baba ocağını terk ediyorlardı. Başka hanelerde çalışmak üzere uzağa giden çocuklar, anababalarını ender olarak yeniden görürlerdi.

Son zamanlardaki yüksek boşanma oranlarına karşın, başka etkenler, o zamanlar aile topluluklarını şimdi olduklarından daha az kalıcı kılıyordu. Tüm yaşlardan insanlar için ölüm oranları (herhangi bir yılda nüfusun her bin kişisi arasındaki ölümlerin sayısı) çok daha yüksekti. Modern Avrupa'da, başlarda, tüm küçük çocukların dörtte biri ya da fazlası (bugün yüzde 1'in çok altındaki oranlara karşıt olarak) yaşamın ilk yılının ötesinde sağ kalmıyordu ve kadınlar doğum sırasında sıklıkla ölüyorlardı. Çocukların ya da eşlerden birinin veya her ikisinin ölümü, aile ilişkilerini sık sık sarsıyordu.

Aile yaşamının gelişimi

Tarihçi Sosyolog Lawrence Stone, Avrupa'da aile yaşamının modern-

öncesi biçimlerinden modern biçimlerine götüren değişimlerden kimilerini çizelgelemiştir. Stone, 1500'lerden 1800'lere dek ailenin gelişiminde üç evre ayırt etti:

1 Bu dönemin başlarında başlıca aile biçimi, çekirdek ailenin, epeyce küçük hanelerde yaşayan ama başka akrabalarla olan ilişkiler de içinde olmak üzere topluluk içerisindeki birbirine derinden bağlı ilişkileri koruyan bir örnekçesiydi. Bu aile yapılanımı, topluluktan açıkça ayrılmıyordu. Stone'a göre (her ne denli kimi tarihçiler buna itiraz etmişlerse de) o zamanlar aile duygusal bağlılığın ya da bağımlılığın önemli bir odağı değildi. İnsanlar, bizim bugün aile yaşamıyla ilişiklendirdiğimiz duygusal içtenlikleri deneyimlemiyor ya da aramıyorlardı.

Evliliğin içerisinde cinselliğe bir haz kaynağı değil, çocuklar üretmek için bir zorunluluk gözüyle bakılıyordu. Evlilikte ve aile yaşamının başka meselelerinde bireysel seçim özgürlüğü anababaların, öteki akrabaların ya da topluluğun çıkarlarından daha az önemli sayılıyordu. Kimi zaman etkin olarak yüreklendirildiği soylu çevrelerin dışarısında, kösnül ya da romantik aşka ahlakçılar ve tanrıbilimciler tarafından hastalık gözüyle bakılıyordu. Stone'un dile getirdiği üzere, bu dönemde aile 'açık uçlu, silik, duygusal olmayan, yetkeci bir kurumdu... Aile ayrıca, kocanın ya da karının ölümüyle, veya çocukların ölümüyle ya da evden çok erken ayrılmasıyla sıklıkla çözüldüğünden, çok kısa ömürlüydü' (1980).

2 Bu aile tipinin ardından, on yedinci yüzyılın başlarından on sekizinci yüzyılın başına dek süren geçiş niteliğindeki bir biçim geldi. Bu sonraki tip büyük ölçüde toplumun üst kesimleriyle sınırlıydı, ama yine de çok önemliydi çünkü o zamandan bu yana neredeyse evrensel hale gelmiş olan tutumlar ondan çıkıp yayıldı. Çekirdek aile, başka akrabalarla ve yerel toplulukla olan bağlardan seçik olan daha ayrı bir şey durumuna geldi. Her ne denli babaların yetkeci erkinde de bir artış vardıysa da, evlilikte ve anababalıkta aşknin önemi gitgide artan biçimde vurgulanıyordu.

3 Üçüncü evrede, bugün Batı'da en tanışık olduğumuz aile dizgesi tipi aşama aşama evrimleşti. Bu aile, yakın duygusal bağlarla bağlanan, ev mahremiyetinin yüksek bir derecesinin tadını çıkaran ve çocukların yetiştirilmesiyle uğraşan bir topluluktur. Bu, **bağlanmacı bireyciliğin** yükselişiyle, yani evlilik bağlarının, cinsel çekim ya da romantik aşk kılavuzluğundaki kişisel seçilim temelinde oluşumunun yükselişiyle belirginleşir. Sevginin cinsel görünümleri, evlilik dışı ilişkilerin yerine evliliğin içerisinde yüceltilmeye başlandı. Yuvadan ayrı olan iş yerlerinin artmasının bir sonucu olarak, aile, üretimden çok tüketime uyumlanmaya başladı. Kadınlar evsellikle, erkeklerse ekmek kazanmakla ilişiklendirilir oldu. Son yıllarda gitgide artan sayıda kadının iş yerine girmesiyle, ailenin 'baş'ı olan ekmek kazanan erkek düşüncesine gitgide artan biçimde karşı çıkıl-

Çekirdek aile gerçekten hiç norm oldu mu?

maktadır ve aile yapılanımları çeşitlenmeyi sürdürmektedir. (Bu değişimleri bu bölümde daha sonra inceliyoruz.)

Bu bölümün başında anılan tarihçi John Boswell şuna dikkat çekmiştir:

> Modern-öncesi Avrupa'da evlilik çoğu kez bir mülk düzenlemesi olarak başlıyor, çoğunlukla çocukların yetiştirilmesiyle ilgili olarak ortalarına geliyor ve aşkla ilgili olarak bitiyordu. Aslında pek az çift 'aşk için' evleniyor, ama pek çokları, ev düzenlerini ortak olarak yönetirken, yavrularını yetiştirirken ve yaşamın deneyimlerini paylaşırken zaman içinde birbirlerini sevmeye başlıyordu. Eşlerin mezar yazılarından günümüze kalanlarının neredeyse tümü, derin bir duygulanımı belli eder. Buna karşıt olarak, modern Batı'nın çoğunda, evlilik aşkla başlar, ortalarında yine çoğunlukla (eğer çocuklar varsa) çocuklar yetiştirmeyle ilgilidir ve sıklıkla mülkle ilgili olarak biter, ki bu noktaya gelindiğinde aşk artık yoktur ya da uzak bir anıdır. (1995: xxi)

Hiç olmadığımız biçim: geleneksel aileyle ilgili söylenler

Genellikle tutucu bir bakışaçısıyla yazan pek çok kişi, aile yaşamının tehlikeli biçimde altının oyulmakta olduğunu ileri sürer (aile değerleriyle ilgili şimdiki tartışmayı bu bölümün sonunda, s. 286-9'da inceliyoruz). Onlar, ailenin gerileyişi diye gördükleri şey ile aile yaşamının daha geleneksel biçimlerini karşıtlaştırırlar. Geçmişin ailesi pek çok insanın anımsadığı kadar huzurlu ve uyumlu muydu, yoksa bu yalınca idealleştirilmiş bir kurmaca mıdır? *Hiç Olmadığımız Biçim* (The Way We Never Were, 1992) başlıklı kitabında Stephanie Coontz'un işaret

ettiği üzere, geçmişin bir altın çağıyla ilgili görümlerde olduğu gibi, şeylerin gerçekten nasıl olduğunu görmek için önceki zamanlara dönüp baktığımızda 'geleneksel ailenin' üzerine dökülen gül renkli ışık yok olur.

Pek çokları, Victoria dönemi ailesinin görünürdeki sıkıdüzenine ve istikrarına hayranlık duyar. Bununla birlikte, o zamandaki aileler özellikle yüksek ölüm oranlarına katlandığı için evliliklerin ortalama uzunluğu on iki yıldan azdı ve tüm çocukların yarısından fazlası, yirmi bir yaşına gelmeden en azından bir anababanın ölümüne tanık oluyordu. Victoria dönemi ailesinin hayranlık duyulan sıkıdüzeninin kökü, anababaların çocukları üzerindeki katı yetkesindeydi. Bu yetkenin uygulanma biçimi bugünün standartlarına göre aşırı ölçüde sert sayılırdı.

1850'lerin Victoria dönemi ailesini düşünecek olursak, ideal aile yine bizden kaçar. Bu dönemde kadınlar, az çok zorla, yuvayla sınırlandırılmıştı. Victoria ahlakına göre kadınların katı bir biçimde erdemli olması beklenirken, erkekler cinsel olarak uçarıydı: Pek çokları fahişeleri ziyaret ediyor ve genelevlere düzenli ziyaretlerde bulunuyordu. Aslında, yalnızca çocukları aracılığıyla iletişim kurduklarından, sıklıkla karılarla kocaların birbirleriyle yapacakları pek az şey bulunuyordu. Dahası, evsellik bu dönemin daha yoksul toplulukları için bir seçenek bile değildi. Fabrikalarda ve atölyelerde aileler yuva yaşamı için pek az zamanları kalacak biçimde uzun saatler boyunca çalışıyorlardı. Bu topluluklarda çocuk işçiliği de çok yaygındı.

En kısa zaman önceki anımız bizi ideal ailenin zamanı olarak 1950'lere götürür. Bu, kadınların yalnızca evde çalışırken, erkeklerin ailenin geçimini sağlamaktan sorumlu olduğu bir dönemdi. Ancak, çok sayıda kadın aslında salt evsel bir role geri çekilmeyi *istemiyor* ve bunun içinde kendini mutsuz ve kıstırılmış hissediyordu. İkinci Dünya Savaşı sırasında pek çok kadın savaş çabasının bir parçası olarak ücretli işlerde çalışmıştı. Erkekler yuvaya dönünce, onlar bu işleri yitirdiler. Dahası, erkekler yine duygusal olarak karılarından uzaktılar ve kendileri için cinsel serüvenler ararken karılarına katı kurallar koyarak sıklıkla güçlü bir cinsel çifte standart gözetiyorlardı.

Amerikalı yazar Betty Friedan, ilk kez 1963'te çıkmış olmakla birlikte araştırması 1950'lere gönderme yapan *Dişil Gizem* (The Feminine Mystique) adında çok satan bir kitap yazdı. Friedan, 'adı olmayan sorundan' söz ettiğinde, binlerce kadının yüreklerinde bir teli titretmiş oldu: Çocuk bakımıyla, yorucu ev işleriyle ve yalnızca arada sırada boy gösteren ve kendisiyle pek az duygusal iletişimin olanaklı olduğu bir kocayla kuşatılmış olan bir ev yaşamının bunaltıcı doğası. Pek çok kadının katlandığı bunaltıcı yuva yaşamından bile daha ciddi olarak, toplumun bu meselelerle yüzleşmeye tam olarak hazır olmadığı bir zamanda pek çok ailenin içerisinde katlanılan alkol bağımlılığı ve şiddet vardı.

Dünya çapında aile örüntülerindeki değişimler

Bugün dünyanın her yanındaki farklı toplumlarda aile biçimlerinde bir çeşitlenme vardır. Asya'nın, Afrika'nın

ve Pasifik kıyılarının uzak bölgeleri gibi kimi yerlerde, geleneksel aile dizgeleri pek az değişmiştir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, yaygın değişimler gerçekleşmektedir. Bu değişimlerin kökenleri karmaşıktır, ama özellikle önemli olarak birkaç etken ayırt edilebilir. Biri, Batı kültürünün yayılımıdır. Örneğin, Batı'nın romantik aşka değgin fikirleri, önceleri bilinmedikleri toplumlara yayılmışlardır. Başka bir etken, önceleri özerk daha küçük toplumlardan oluşmuş olan alanlarda merkezi devlet yönetiminin gelişimidir. İnsanların yaşamları, onların bir ulusal siyasa dizgesiyle olan ilişkileri tarafından etkilenir; dahası, devlet yönetimleri geleneksel davranış biçimlerini değiştirmek için etkin girişimlerde bulunurlar. Hızla büyüyen nüfus sorunundan ötürü, örneğin Çin'de (aşağıda s. 286-9'da tartışılmıştır) devletler daha küçük aileleri, doğum denetiminin kontrolünü v.b. savunan izlenceleri sık sık ortaya koyarlar. Başka bir etki, kırsaldan kentsel alanlara büyük ölçekli göçtür. Erkekler sıklıkla aile üyelerini memleketleri olan köylerde bırakarak çalışmak için kasabalara ya da kentlere giderler. Buna seçenek olarak, bir çekirdek aile topluluğu bir birim olarak kente taşınır. Her iki durumda da geleneksel aile biçimleri ve akrabalık dizgeleri zayıflayabilir. Son olarak, ve belki de en önemlisi, topraktan uzaktaki ve devlet yönetimi bürokrasileri, madenler, tesisler ve var oldukları yerlerde endüstri firmaları gibi örgütlerdeki iş fırsatları, önceleri yerel topluluğun içinde topraklı üretim çevresinde toplanan aile dizgeleri için bozucu sonuçlara yol açma eğilimindedir.

Genelde, bu değişimler, geniş aile dizgelerinin ve akraba topluluklarının öteki tiplerinin parçalanmasına doğru dünya çapında bir devinim yaratmaktadır. Bu, ilk olarak William J. Goode tarafından *Aile örüntülerinde Dünya Devrimi* (World Revolution in Family Patterns 1963) başlıklı kitabında belgelenmiş ve onu izleyen araştırmalar tarafından doğrulanmıştır.

Son gelişimler

Dünya çapında gerçekleşen önemli değişimler şunlardır:

1 Boylar ve öteki akraba toplulukları etkileri bakımından gerilemektedir.

2 Bir eşin özgürce seçilmesi yönünde genel bir eğilim vardır.

3 Gerek evliliğin başlatılması gerekse aile içerisinde karar verme bakımından kadınların hakları daha geniş olarak tanınmaya başlamıştır.

4 Düzenlenmiş evlilikler gittikçe azalmaktadır.

5 Erkekler ve kadınlar için daha yüksek cinsel özgürlük düzeyleri, çok kısıtlayıcı olmuş olan toplumlarda gelişmektedir.

6 Çocukların haklarının genişletimine doğru genel bir eğilim vardır.

7 Aynı-cins eşleşikliklerin kabul edilişi artmıştır.

Bu eğilimleri abartmak ya da bunların dünyanın her yanında tekbiçimli olarak gerçekleşmiş olduklarını kabul etmek bir yanılgı olur -bunların pek çoğu uğruna bugün de savaşılmakta ve bunlar amansızca sorgulanmaktadır. (1996'dan 2001'e dek Taliban yönetimi altında olan Afganistan'da kadınların

haklarının bastırılması -20. Bölüm, s. 901'de tartışılmıştır bu eğilimlerin tekbiçimli olmayışının bir örneğidir.) Benzer biçimde, geniş ailenin her yerde gerilemekte olduğunu varsaymak bir yanılgı olur. Bugün çoğu toplumda, geniş aileler yine normdur ve geleneksel aile pratikleri sürmektedir. Dahası, değişimin gerçekleşme hızında farklılıklar vardır ve tersine dönüşler ve karşıeğilimler vardır.

Birleşik Krallık'ta aileler ve mahrem ilişkiler

Bugün Birleşik Krallık'ın kültürel olarak çeşitli ırasına bakıldığında, ülkenin içerisinde aile ve evlilik bakımından dikkate değer çeşitlilikler görülür. Bunların en çarpıcı olanlarının kimileri, beyaz olan ve olmayan insanların aile örüntüleri arasındaki farklılıkları içerir, ve bunun neden böyle olduğunu dikkate almamız gerekir. Sonra, aile yaşamının çağdaş örüntüleriyle ilişkisinde, boşanmayı ve yeniden evlenmeyi çevreleyen meseleleri incelemeye geçeceğiz. Bununla birlikte, ilk olarak, Britanya'daki neredeyse tüm ailelerin paylaştığı kimi temel özellikleri betimleyelim.

Topluca ıralayıcılar

Britanya'da bir bütün olarak ailenin özellikleri şunlardır:

1 Tekeşlilik yasayla saptandığından, Britanyalı aile, öteki Batılı aileler gibi, tekeşlidir. Bununla birlikte, Birleşik Krallık'ta şimdi var olan yüksek boşanma oranı göz önünde bulundurulduğunda, kimi gözlemciler Britanya'daki evlilik örüntüsüne dizisel tekeşlilik denilmesinin daha iyi olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu, hiç kimsenin aynı zamanda birden fazla karısı ya da kocası olamamakla birlikte bireylerin dizisel olarak birçok eşinin olmasına izin verildiği anlamına gelir. Ancak, yasal tekeşliliği cinsel pratikle karıştırmak yanlışa sürükleyicidir. Britanyalılar'ın yüksek bir oranının eşlerinden başka bireylerle cinsel ilişkilere girdiği ortadadır.

2 Britanya'da evliliğin temelinde romantik aşk fikri vardır. Duygulanımsal bireycilik en önemli etki durumuna gelmiştir. Evlilik ilişkileriyle ilgili sözleşmeler yapmanın bir temeli olarak, çiftlerin, temelinde kişisel cazibenin ve uyumun olduğu karşılıklı duygulanımlar geliştirmesi beklenir. Evliliğin parçası olarak romantik aşk çağdaş Britanya'da 'doğallaştırılmıştır'; bu, modern kültürün seçikleştirici bir özelliği olmaktan çok, insan varoluşunun normal bir parçası gibi görünür. Elbette, gerçeklik, ideolojiden farklıdır. Evlilikte kişisel doyumun üzerindeki vurgu, kimi zaman karşılanamayan beklentiler ortaya çıkarmıştır, ve bu, artan boşanma oranlarıyla ilişkili olan bir etkendir.

3 Britanyalı aile atasoyludur ve yeniyereldir. **Babasoylu kalıtım**, çocukların babanın soyadını almasını içerir. Her ne denli bugün çok daha az yaygın olsa da, geçmişte bu, mülkün de genelde erkeğin soyunda kuşaktan kuşağa geçirilmesi anlamına geliyordu. (Dünyadaki pek çok toplum **anasoyludur** -soyadları ve sıklıkla mülk, kadının soyunda kuşaktan kuşağa geçirilir.) Bir **yeni-**

yereli ikamet örüntüsü, evli bir çiftin, her ikisinin ailelerinden de uzaktaki bir barınağa taşınmasını içerir. Bununla birlikte, yeni-yercilik, Britanyalı ailenin mutlak olarak sabit bir ıralayıcısı değildir. Birleşik Krallık'ta, özellikle daha yoksul, işçi sınıfının ya da Asyalı-lar'ın yaşadığı semtlerde pek çok aile anayerlidir - yeni evliler, gelinin anababasının yaşadığı yere yakın bir alana yerleşirler. (Çift, damadın anababasına yakın ya da onlarla birlikte yaşıyorsa, bu aileye **baba-yerli** denir.)

4 Çekirdek aile birimleri öteki hısım bağlarından hiçbir şekilde tamamıyla yalıtılmış olmamakla birlikte, Britanyalı aile sıklıkla bir ya da iki anababanın çocuklarıyla birlikte bir hanede yaşadığı çekirdek aile diye betimlenir. Bununla birlikte, aşağıda göreceğimiz üzere, çekirdek ailenin başatlığı aşındırılmaktadır.

Aile örüntülerinde gelişim ve çeşitlilik

Rapoport ve ötekilere göre, 'bugün Britanya'daki aileler, bir ailenin nasıl olması gerektiğine değgin tek bir egemen normun olduğu bir toplumda savaşım vermekten, bir normlar çokluğunun meşru, ve gerçekten de arzulanır kabul edildiği bir topluma doğru geçmektedir' (1982: 476). Onlar bu savı doğrulayarak, çeşitliliğin beş tipini saptarlar: *Örgütsel*, *kültürel*, *sınıfsal*, *yaşam akışı* ve *alttopluluk*. Bu dizelgeye cinsel çeşitliliği ekleyebiliriz. Rapoport'ların saptadığı aile biçimlerinin çeşitliliği, bugün, onun yirmi yıldan uzun süre önce ilk yazdığı zamanlarda olduğundan daha açıktır.

Yaşam akışı, 6. Bölüm, 'Toplumsallaşma, Yaşam Akışı ve Yaşlanma', s. 215-218'de de tartışılmıştır.

Aileler, evle ilgili göreli bireysel ödevlerini ve daha geniş toplumsal çevreyle bağlantılarını çeşitli biçimlerde *örgütlerler*. 'Orthodox' -kadının 'ev hanımı', erkeğinse 'ekmek kazanan kişi' olduğu- aileler ile, iki kişinin de meslek yaşamının olduğu ya da tek anababalı ailelerin arasındaki karşıtlık, bu çeşitliliği örneklendirir. *Kültürel olarak*, aile kazanımlarında ve değerlerinde eskiden olduğundan daha fazla çeşitlilik vardır. Etnik azınlıkların (aşağıda tartışılan Asya ya da Batı Hindistan kökenli aileler gibi) varlığı ve feminizm gibi hareketlerin etkisi, aile biçimlerinde dikkate değer kültürel çeşitlilik üretmiştir. Yoksullar, işçi sınıfları ve orta ve üst sınıfların içerisindeki çeşitli topluluklar arasında varlığını sürdüren *sınıf* bölünmeleri, aile yapılanımında başlıca çeşitlemeleri korumaktadır. *Yaşam akışı* içerisinde aile deneyimindeki çeşitlemeler az çok bellidir. Örneğin, bir birey, her iki anababanın birlikte kalmış olduğu bir ailede dünyaya gelebilir, ve kendisi evlenip sonra da boşanabilir. Başka bir kişi, tek anababalı bir ailede büyümüş olup birçok kez evlenebilir ve her bir evliliğinden çocukları olabilir.

Alttopluluk terimi, aileler içerisindeki kuşaklara gönderme yapar. Örneğin, anababalarla büyük anababalar arasındaki bağlar şimdi olasılıkla eskiden olduğundan daha zayıf duruma gelmiştir. Öte yandan, şimdi daha fazla kişi yaşlılığa dek yaşamaktadır ve 'süregelen' üç aile birbirleriyle yakın ilişki içerisinde var olabilir: Evli torunlar, onların anababaları ve büyük

anababalar. Aile örgütlerinde daha önce hiç olmadığı kadar büyük cinsel çeşitlilik de vardır. Batı toplumlarının pek çoğunda eşcinsellik gitgide daha fazla kabul edildiğinden, eşleşiklikler ve aileler, karşı-cins eşleşiklikler kadar, eşcinsel çiftler arasındaki eşleşiklikler de temel alınarak oluşturulurlar.

Gay evliliği 12. Bölüm, 'Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet', s. 480-2'de tartışılmaktadır.

Güney Asyalı aileler

Britanyalı aile tiplerinin çeşitliliği arasında, ötekilerin çoğundan ayıracak biçimde farklı olan bir örüntü vardır- "Güney Asyalı topluluklarla ilişiklendirilen örüntü". Birleşik Krallık'taki Güney Asyalı nüfus bir milyon kişiden fazladır. Göç, 1950'lerde Hindistan yarıkıtasının başlıca üç alanından başladı: Pencap, Gujarat ve Bengal. Britanya'da bu göçmenler, temelinde dinin, memleketlerinin, kastın, ve en önemlisi akrabalığın olduğu topluluklar oluşturdu. Pek çok göçmen, yerli Britanyalı nüfusun arasında neredeyse tamamıyla noksan olan, onura ve aile bağlılığına değgin kendi fikirlerini buldu. Aile birliğini korumaya çalıştılar ama barınmanın bir sorun olduğu ortaya çıktı. Büyük eski evler yıkık dökük alanlarda bulunabiliyordu; şık yerlere taşınma, çoğu kez, daha küçük evlere taşınma ve geniş aileyi parçalama anlamına geliyordu.

Bugün Birleşik Krallık'ta doğan Güney Asyalı çocuklar sıklıkla birbirinden çok farklı iki kültüre açık duruma getirilir. Evde, aileleri işbirliğine, saygıya ve aile bağlılığına değgin normlara uygunluk bekler ya da isterler. Okulda, yarışımcı ve bireyci bir toplumsal çevrede okul başarısı arayışına girmeleri beklenir. Geleneksel aile yaşamıyla ilişiklendirilen yakın ilişkilere değer verdiklerinden, çoğu, ev ve kişisel yaşamlarını etnik alt-kültürle ilgisinde örgütlemeyi seçer. Ancak, Britanya kültürüyle ilişkili olmak değişimler getirmiştir. Batı'nın 'aşk için' evlenme geleneği, Asyalı toplulukların içerisindeki düzenlenmiş evlilik uygulamasıyla

Asyalı geniş aileler genellikle güçlü aile bağları sergiler.

sık sık çatışır. Anababalar ve aile üyeleri tarafından düzenlenen böyle birleşme, sevginin evliliğin içerisinden geldiği inancına dayandırılır. Her iki eşeyden de genç insanlar, evliliklerinin düzenlenişinde kendilerine daha fazla danışılmasını istemlemektedir.

Siyasa İnceleme Enstitüsü'nün etnik azınlıklarla ilgili dördüncü ulusal yoklamasının istatistiksel bulguları (Modood ve ötekiler, 1997), Hintliler'in, Pakistanlılar'ın, Bangladeşliler'in ve Afrikalı-Asyalılar'ın, evlenmesi en olası olan etnik topluluklar olduklarını işaret eder. 2001'de, anababaya bağımlı çocukları olan tüm ailelerin arasında, Asyalı ya da Asyalı Britanyalı tek ailelerin yaşadığı hanelerin yüzde 65'i evli bir çiftten oluşurken, beyazların ve Afrikalı-Karayipliler'in arasında yüzdeler biraz daha azdı. Birarada yaşama, çocukları olan Asyalı ve Asyalı Britanyalı çiftlerin arasında öteki etnik toplulukların arasında olduğundan oransal olarak daha azdı (7.1. Tabloya bakınız). Her ne denli Britanya'daki Güney Asyalı ailelerin arasında değişimin genç insanların evliliklerde daha fazla söz hakkı istemesi ve boşanmalarda ve tek-anababalı hanelerde hafif bir yükseliş gibi kimi belirtileri var gibi görünse de, her şey göz önünde bulundurulduğunda, Britanya'daki Güney Asyalı etnik topluluklar dikkate değer ölçüde güçlü aile bağlarına sahip olmayı sürdürmektedir.

Siyah aileler

Britanya'daki Afrika-Karayip kökenli ailelerinse yine farklı bir yapılanımı vardır. Yirmi ile kırk dört yaş arasında olup bir kocayla yaşamakta olan siyah kadınların sayısı, aynı yaş topluluğundaki beyaz kadınlarınkinden çok daha azdır. Afrikalı-Karayiplilerin arasındaki boşanma ve ayrılma oranları, Britanya'daki öteki etnik toplulukların arasında olduğundan daha yüksektir. Afrikalı-Karayipliler'in arasında, tek-anababalı haneler, öteki herhangi bir etnik azınlığın arasında olduğundan daha yaygındır; ancak, öteki topluluklardan farklı olarak, bekar Afrikalı-Karayipli annelerin çalışıyor olması daha olasıdır (Modood ve ötekiler, 1997). Öteki etnik topluluklarla karşılaştırımlı olarak siyah ya da siyah-Britanyalı nüfusun arasında (büyük çoğunluğunun başında annenin bulunduğu) tek-anababalı ailelerin yüksek oranı aşağıda 7.1. Tabloda görülebilir.

Öyle görünüyor ki, Birleşik Krallık'ta Londra'nın ve öteki kentlerin daha yoksul semtlerindeki siyah ailelerin arasında aynı etkenler iş başındadır. Siyah aileler hakkındaki pek çok tartışma, resmi evlilikteki düşük oranlar üzerinde yoğunlaşır ama kimi gözlemciler bu vurgunun yanlış yapıldığına inanır. Evlilik ilişkisinin, başka topluluklardaki ailelerin yapılanımını oluşturduğu üzere siyah ailenin de yapılanımını oluşturması zorunlu değildir. Geniş akrabalık ağları Batı Hintli topluluklarda önemlidir evlilik bağlarıyla göreli olarak, Birleşik Krallık'taki çoğu beyaz toplulukta olduğundan çok daha önemlidir. Tek-anababalı bir ailenin başında bulunan bir annenin, bel bağlayabileceği yakın ve destekleyici bir akrabalık ağının olması olasıdır. Afrikalı-Karayipli ailelerin pek çoğunda, daha küçük çocukları yetiştirmeye yardım etmek yoluyla kardeşler de önemli bir rol oynar (Chamberlain 1999). Bu, siyah tek-anababaların ve onların çocuklarının zorunlu olarak istikrarsız aileler oluşturduğu fikriyle çelişir.

7.1. Tablo Anababaya bağımlı çocukları olan Britanyalı aileler: Etnik topluluğa göre,[a] 2001 (%)

	Tek ailenin yaşadığı haneler			Anababaya bağımlı çocukların olduğu öteki haneler	Tümü
	Evli çiftlerden oluşan aileler	Birarada yaşayan çiftlerin oluşturduğu aileler	Tek anababalı aileler		
Beyaz	60	12	22	6	100
Karma	38	11	39	12	100
Asyalı ya da Asyalı Britanyalı					
Hintli	68	2	10	21	100
Pakistanlı	61	2	13	24	100
Bangladeşli	63	2	12	23	100
Öteki Asyalılar	66	3	12	19	100
Tümü Asyalı / Asyalı Britanyalı	65	2	11	22	100
Siyah ya da siyah-Britanyalı					
Siyah Karayipli	29	11	48	12	100
Siyah Afrikalı	38	7	36	19	100
Öteki Siyahlar	24	9	52	15	100
Tümü siyah ya da siyah-Britanyalı	32	9	43	15	100
Çinli	69	3	15	13	100
Öteki etnik topluluklar	67	3	18	12	100
Tüm etnik topluluklar	60	11	22	7	100

[a] Hanede gönderme yapılan kişinin etnik topluluğu
Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 28.

Aile içi eşitsizlik

İşi ve bakımı dengeleme

Kadınların meslek yaşamlarını etkileyen önemli etkenlerden biri, çalışan kadınlar için işin çocuklara sahip olmaktan sonra geldiği hakkında eril algıdır.

Birleşik Krallık'ın Afrikalı-Karayipli nüfusunun arasında tek anababaların oranı yüksektir.

1990'ların ortalarında Britanya'da yürütülen bir araştırma (Homans 1987), sağlık hizmetlerinde teknik personel kadrosuna başvuran kadınlarla görüşme yapan yöneticilerin görüşlerini soruşturdu. Araştırmacılar, görüşmeyi yapanların kadınlara çocuklarının olup olmadığını ya da olmasına niyetlerinin olup olmadığını her zaman sorduğunu buldu (bu, şimdi gerek Birleşik Krallık'ta gerekse A.B.D'de yasadışıdır). Başvuran erkeklerle ise bu soruyu neredeyse hiç sormuyorlardı. Bunun nedeni sorulduğunda, yanıtlarında iki izlek görüldü: Çocukları olan kadınlar okul tatillerinde ya da bir çocuğun hastalanması durumunda fazladan izinli olmayı gereksinebilirdive çocuk bakımının sorumluluğu anababanın olmaktan çok, annenin sorunuydu.

Kimi yöneticiler sorularının çalışan kadınlara yönelik bir 'özen gösterme' tutumunu işaret ettiğini düşünüyordu. Ama çoğu, böyle bir sorgulama doğrultusunu, başvuran bir kadının ne ölçüde güvenilir bir meslektaş olduğunu kanıtlayacağını değerlendirme görevinin parçası diye görüyordu. Örneğin, bir yönetici şunu söyledi:

> Bu biraz kişisel bir soru, bunun ayırdındayım, ama bunun dikkate alınmak zorunda olan bir şey olduğunu düşünüyorum. Bu, gerçekten bir erkeğe olamayacak bir şey, ama bunun bir anlamda haksız olduğunu sanıyorum -bu fırsat eşitliği değil, çünkü erkek hiçbir zaman kendini başlıbaşına bir aileye sahip olmuş olarak bulamaz. (Homans 1987)

Erkekler, çocuk doğurma anlamında yaşambilimsel olarak 'bir aileye sahip olamamakla' birlikte, çocuk bakımıyla tam olarak ilgili ve bundan sorumlu olabilirler. İncelenen yöneticilerin hiçbiri böyle bir olanaklılığı dikkate almadı. Aynı incelemeler, kadınların yükselmesiyle ilgili olarak yapıldı. Ne denli üst düzey bir konuma ulaşmış olurlarsa olsunlar, kadınların küçük çocuklarına bakmak için meslek yaşamlarına ara vermelerinin aynı şekilde olası olduğu düşünülüyordu. Bu incelemede, üst düzey yönetim konumlarını elinde tutan az sayıdaki kadının tümü çocuksuzdu ve gelecekte çocuklarının olmasını tasarlayanlardan birkaçı, işlerini bırakma niyetinde olduklarını ve belki de bunun ardından başka kadrolar için yeniden eğitileceklerini söylediler.

Bu bulguları nasıl yorumlamalıyız? Kadınların iş fırsatları başlıca olarak eril önyargılar tarafından mı engellenmektedir? Kimi yöneticiler, çocuklu kadınların çalışmamalarının, çocuk bakımıyla ve evle uğraşmalarının gerektiği görüşünü dışavurdular. Bununla birlikte, çoğu, kadınların erkeklerle aynı meslek yaşamı fırsatlarının olması gerektiği ilkesini kabul ediyordu. Tutumlarındaki önyargı, işyerinin kendisinden çok, anababalık etmenin ev sorumluluklarıyla ilgiliydi. Nüfusun çoğunluğu anababalık etmenin gerek kadınlar gerekse erkekler tarafından eşit bir temelde paylaşılamayacağını sorgulamaksızın kabul ettiği sürece, çalışan kadınların karşı karşıya geldiği sorunlar varlığını sürdürecektir. Yöneticilerden birinin dile getirdiği üzere, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların meslek yaşamı fırsatları bakımından dezvantajlı olması yaşamın bir olgusu olarak kalacaktır.

Buna ek olarak, daha önce gördüğümüz üzere, geçtiğimiz otuz yıl içerisinde bu fark bir ölçüde azaldıysa da, çalışan kadınların ortalama ücreti erkeklerinkinin çok altındadır. Aynı uğraşı ulamlarının içerisinde bile kadınlar ortalama olarak erkeklerden daha düşük maaşlar kazanmaktadır.

Çalışan Kadınların Karıları Yoktur (Working Women Don't Have Wives - 1994) başlıklı kitabında Terri Apter kadınların kendilerini birbiriyle çelişen iki kuvvetle savaşım içinde bulduklarını ileri sürer. Onlar, ekonomik bağımsızlığı istemekte ve buna gereksinim duymakta ama aynı zamanda çocuklarının annesi olmayı istemektedirler. Her iki hedef de usa uygundur, ama ev işlerinin başlıca sorumluluğunu alan karıları olan erkekler bunları elde ederken, kadınlar böyle yapamamaktadır. İş yaşamında daha fazla esneklik, parçasal çözümlerden biridir. Erkeklerin tutumlarını değiştirmelerini sağlamaksa çok daha güçtür.

Ev işi

Her ne denli son onyıllarda Birleşik Krallık'ta kadınların durumunda, kadınların erkek egemenliğindeki mesleklere

girişi de içinde olmak üzere devrimsel değişimler olduysa da, bir iş alanı çok geride kalmıştır: **Ev işi**. İşgücünde evli kadınların sayısındaki artıştan ve bunun sonucunda onların durumundaki değişimden ötürü, erkeklerin ev işine daha fazla katkıda bulunacağı sanılıyordu. Her şey göz önünde bulundurulduğunda, durum böyle olmamıştır. Her ne denli şimdi erkekler otuz yıl önce yaptıklarından daha fazla ev işi yapıyorlarsa da ve kadınlar birazcık daha az yapıyorlarsa da, denge yine de eşit değildir. Birleşik Krallık'ta son yoklamalar, erkeklerin 2 saat 17 dakikasına karşılık bu etkinliklere günde ortalama 4 saat 3 dakika harcayan kadınların yine ev işinin ve çocuk bakımının çoğunu yaptığını bulmuştur (HMSO 2005). Kimi sosyologlar, kadınların ücretli sektörde zaten çalışıyor olduğu durumlarda bu fazladan işin, özce, 'ikinci vardiyaya' denk olduğunu ileri sürmüşlerdir (Hochschild 1989; Shelton 1992). 1980'lerin sonlarında bunun gibi bulgular Arlie Hochschild'ın, kadınlarla erkeklerin arasındaki ilişkilerin durumunu bir 'ertelenmiş devrim' dsahipadlandırmasına yol açtı. Neden ev işi kadınların işi olarak kalmaktadır? Bu soru son yıllarda çok sayıda araştırmanın odağı olmuştur.

Kimi sosyologlar bu olgunun ekonomik güçlerin bir sonucu olarak açıklanmasının en iyi açıklama olduğunu öne sürmüşlerdir: Ev işi, ekonomik destekle değiştokuş edilir. Erkeklerden daha az kazandıklarından, kadınların ekonomik olarak kocalarına bağımlı kalmaları ve bundan ötürü ev işinin büyük bölümünü yapmaları daha olasıdır. Kazanç uçurumu daraltılana dek, kadınların bağımlı konumunda kalmaları olasıdır. Hochschild, kadınların böylelikle erkekler tarafından iki kat bunaltıldıklarını öne sürmüştür: Bir kez 'ilk vardiya' sırasında ve sonra yine 'ikinci vardiya' sırasında. Bu bağımlılık modeli ev işinin toplumsal cinsiyetle ilgili yanlarına değgin anlayışımıza katkıda bulunmakla birlikte, kadının kocasından daha fazla kazandığı durumlara uygulandığında çöker. Örneğin, Hochschild'ın incelediği karılarından daha az kazanan kocalardan hiçbiri ev işini paylaşmıyordu.

Kimi sosyologlar, ev işinin yapılmasının ya da yapılmamasının toplum tarafından yaratılan toplumsal cinsiyet rolleriyle nasıl ilişkili olduğunu sorarak, soruna simgesel etkileşimci bir bakışaçısından yaklaşırlar. Örneğin, görüşmeler ve katılımlı gözlemler aracılığıyla Hochschild ev işlerinin dağıtımının açıkça toplumsal cinsiyetle ilgili doğrultular izlediğini buldu. Kocalar çimleri biçme ya da ev onarımlarını yapma gibi daha seyrek yapılan görevleri üstlenme eğilimindeyken, kadınlar yemek pişirme ve düzenli temizlik gibi gündelik işlerin çoğunu yapar. Bu iki görev tipinin arasındaki en önemli fark, bireyin işi ne zaman yaptığının üzerindeki denetiminin miktarıdır. Evde kadınlar tarafından yapılan işler onları saptanık bir çizelgeye bağlı kılma eğilimindeyken, erkeklerin ev görevleri daha az düzenli olarak yapılmaktadır ve daha seçimseldir.

Aileyi Beslemek (Feeding the Family -1991) başlıklı kitabında Sosyolog Marjorie Devault bir hane içerisindeki bakım etkinliklerinin nasıl toplumsal olarak kadın işi olarak yapılandırıldığına bakıyordu. O, ev işinin büyük bölümünü kadınların yaptığını, çünkü ailenin, 'bakım etkinliği ile kadının hane içindeki konumu arasında güçlü ve görece kalıcı bir ilişiklendirimi içerdiğini' ileri sürer. Yemek pişirmeyle ilgili sorumluluk bölüşümünü gözlemleyen Devault,

toplumsal cinsiyete ayrılmış besleme ve yeme ilişkilerinin, 'hizmet vermenin bir kadın olmanın parçası olduğu, o hizmeti almanınsa temelde bir erkek olmanın parçası olduğu iletisini ilettiğini' söyler. Erkeklerin katkıda bulunduğu hanelerde bile, çiftin çocukları olunca eşler arasında eşitlikçi bir ev işi bölüşümü büyük ölçüde kesintiye uğrar -çocuklar sürekli dikkat gerektirirler ve onların bakım çizelgeleri çoğu kez önceden bildirilemez. Anneler, çocuk yetiştirme görevlerine eşlerinin harcadığından çok daha fazla zaman harcarlar (Shelton 1992).

Sosyologlar bu eşitsiz görev dağıtımının altında erkeklerin ve kadınların farklı alanlardan sorumlu olduklarına ve farklı alanlarda iş görmelerinin gerektiğine değgin örtük anlayışın yattığını ileri sürerler. Erkeklerin sağlayıcılar olmaları beklenir, kadınlarınsa ailelerine eğilmeleri beklenir anne olmanın yanı sıra ekmek kazanan kişiler olsalar bile. Bunun gibi beklentiler, çocukluktaki toplumsallaşma sırasında öğrenilen geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini berkitir. Bu rolleri gündelik yaşamda yeniden üretme yoluyla, erkekler ve kadınlar 'toplumsal cinsiyet yaparlar' ve toplumun erkeklerle kadınlar farklılaştırmasının bir aracı olarak toplumsal cinsiyeti berkitirler.

Mahrem ilişkilerde şiddet

Aile ya da akraba ilişkileri herkesin varoluşunun parçasını oluşturduğundan, aile yaşamı duygusal deneyimin neredeyse bütün alanını kuşatır. Aile ilişkileri -karı kocanın arasında, anaba-balarla çocukların, erkek kardeşlerle kız kardeşlerin ya da uzak akrabaların arasında- sıcak ve doyurucu olabilir. Ama onlar insanları umutsuzluğa sürükleyen ya da derin bir endişe ve suçluluk duygusuyla dolduran en belirgin gerilimleri de içerebilirler. Aile yaşamının bu yanı, televizyon reklamlarında ve popüler medyanın başka yerlerinde oldukça sıklıkla vurgulanan uyuma değgin toz pembe imgeleri yalancı çıkarır. Eviçi şiddet ve çocukların kötüye kullanımı en rahatsız edici yanlardan ikisidir.

Çocukların cinsel istismarı

Çocukların cinsel istismarı, en kolay biçimde, cinsel faaliyetlerin erişkinler tarafından olur verme yaşının (Britanya'da on altı yaş) altındaki çocuklarla gerçekleştirilmesi sahiptanımlanabilir. **Ensest**, yakın akrabalar arasındaki cinsel ilişkiye gönderme yapar. Her ensest, çocukların cinsel istismarı sayılmaz. Örneğin, erkek kardeşle kız kardeşin arasındaki cinsel ilişki ensesttir, ama istismarın tanımına uymaz. Çocukların cinsel istismarında, özsel olarak bir erişkin bir bebeği ya da çocuğu cinsel amaçlarla sömürür. Yine de, ensestin en sık rastlanan biçimi aynı zamanda çocukların cinsel istismarıdır -babalarla küçük kızlarının arasındaki ensest ilişkiler.

Ensest ve daha genel olarak çocukların cinsel istismarı, yalnızca geçtiğimiz yirmi otuz yılda 'keşfedilmiş' olan görüngülerdir. Böyle cinsel faaliyetlerin gerçekleştiği elbette uzun zamandır bilinmektedir, ama toplum gözlemcilerinin çoğu tarafından, bu davranışın karşısında var olan güçlü tabuların, bunun aşırı ölçüde az rastlanır olması anlamına geldiği varsayılıyordu. Durum böyle değildir. Çocukların cinsel istismarının rahatsız edici ölçüde sık rastlanır olduğu ortaya çıkmıştır. Olasılıkla, daha yoksul ailelerin arasında daha sık rastlanır, ama toplumsal sıradüzenin tüm düzeylerinde vardır -aşağıda göreceğimiz üzere, kurumlarda da.

Her ne denli daha belli olan değişkelerinde onun doğası yalın olsa da, alabildiği pek çok biçimden ötürü, çocukların cinsel istismarının tam ölçüsü-nün hesaplanması olanaksız değilse de güçtür. Gerek araştırmacılar tarafından gerekse mahkemelerde, genel olarak çocukların istismarının, özel olaraksa çocukların cinsel istismarının tam olarak üzerinde anlaşılmış tanımlarına henüz erişilmemiştir. 1989 Çocuk Yasası'nın bir bölümünde, usa uygun bakımın yokluğunun neden olduğu 'önemli zarardan' söz edilir ama neyin 'önemli' olduğu oldukça bulanık bırakılır. Çocukları Acımasızlıktan Koruma Yararına Ulusal Dernek (ÇAKYUD), istismarın dört ulamını tanımlar: 'Savsaklama', 'fiziksel istismar', 'duygusal istismar' ve 'cinsel istismar'. Cinsel istismar, 'erişkinin cinsel doyumu amacıyla bir çocuk ile erişkinin arasındaki cinsel temas' diye tanımlanır (Lyon ve de Cruz 1993).

Şiddet tehdidi ya da güç, pek çok ensest örneğinin bir parçasıdır. Kimi durumlarda çocuklar az çok istekli katılımcılardır, ama öyle görünüyor ki, bu oldukça enderdir. Çocuklar cinsel varlıklardır elbette, ve oldukça sıklıkla birbirleriyle ılımlı cinsel oyunlara ya da keşiflere girişirler. Ama erişkin aile üyeleriyle cinsel temasta bulunan çocukların çoğu bu deneyimi tiksindirici, utanç verici ya da rahatsız edici bulur. Artık, çocukların cinsel istismarının buna uğrayanların yaşamlarında uzun süreli sonuçlarının olabildiğini işaret eden dikkate değer veriler vardır. Fahişelerle, genç saldırganlarla, evden kaçmış ergenlerle ve uyuşturucu kullananlarla ilgili incelemeler bunların yüksek bir oranının tarihçelerinde çocukların cinsel istismarının olduğunu gösterir. Elbette, bağlılaşım nedensellik değildir. Bu ulamlardaki insanların çocukken cinsel istismara uğramış olduklarını tanıtlamak, böyle bir istismarın onların daha sonraki davranışının üzerinde nedensel bir etkisinin olduğunu göstermez. Olasılıkla, aile çatışımları, anababanın savsaklaması ve fiziksel şiddet gibi bir etkenler dizisi söz konusudur.

Eviçi şiddet

Eviçi şiddeti, ailenin bir üyesi tarafından başka bir üyeye ya da üyelere yöneltilmiş fiziksel istismar diye tanımlayabiliriz. İncelemeler, fiziksel istismarın başlıca hedeflerinin çocuklar, özellikle küçük çocuklar olduğunu gösterir. Victoria Climbie adındaki sekiz yaşındaki bir kızın 2000 Şubat'ında korkunç biçimde öldürülmesi çocuklara yönelik eviçi şiddetin aşırı biçimlerini halkın dikkatine sundu. Avrupa'ya Batı Afrika'dan gelmiş olan Victoria, savsaklamayla ve büyük halası Marie Therese Kouao ile erkek arkadaşı Carl Manning tarafından yapılan işkenceyle geçen aylardan sonra hipotermiden öldü. Onu istismar edenler 2000 Kasım'ında ömür boyu hapse mahkum oldular. Mahkemeleri sırasında, polis ve sağlık hizmetleri ve toplumsal hizmetlerin tümü, kızı kurtarma fırsatlarını kaçırdıkları için eleştirildiler. Devlet yönetimi, Lord Laming'in başkanlığında, bu meslekleri yapanların rolünü inceleyen ve devlet yönetimine böyle bir trajedinin bir kez daha olmasının nasıl engelleneceğiyle ilgili salıklar veren bir soruşturma başlattı (Laming 2003).

Erkekler tarafından eşleşikleri olan kadınlara uygulanan şiddetse eviçi şiddetin en sık rastlanan ikinci tipidir. Birleşik Krallık'ta her hafta iki kadın, eşleşikleri tarafından öldürülmektedir.

Yaşamakta olduğumuz herhangi bir anda, kadınların yüzde onu eviçi şiddeti deneyimlemektedir, ve bu, yaşamlarının herhangi bir noktasında kadınların üçte biriyle dörtte biri arasında bir bölümünü etkilemektedir. Eviçi şiddet kadınlara karşı işlenen suçların en sık rastlananı olup kadınların, kendi ailelerindeki erkeklerin ya da yakın tanışların şiddetine uğrama riski, yabancıların şiddetine uğrama riskinden daha büyüktür (Rawstorne 2002).

Eviçi şiddet meselesi, 'hırpalanmış kadınlar' için sığınma merkezlerine sahip olan feminist topluluklar tarafından yürütülen çalışmanın bir sonucu olarak 1970'lerde halkın ve yükseköğretimcilerin dikkatini çekti. O zamandan önce, eviçi şiddet, çocukların istismarı gibi, incelikli biçimde yok sayılmış olan bir görüngüydü. Eviçi şiddetle ilgili feminist incelemeler, evde kadına karşı şiddetin yaygınlığına ve sertliğine dikkat çekti. Eşler arasındaki, polise bildirilen en şiddetli olaylar kocaların karılarına uyguladığı şiddeti içerir. Kocalarına karşı fiziksel kuvvet kullanan kadınlarla ilgili olarak bildirilmiş örnekler çok daha azdır. Feministler, eviçi şiddetin kadınlar üzerindeki erkek denetiminin önemli bir biçimi olduğuna değgin iddialarını desteklemek için bunun gibi istatistikleri işaret etmişlerdir.

Ataerkillik ve başatlıkla ilgili bakışaçıları için 12. Bölüm, "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet", s. 520-2'ye bakınız.

Feminist savlara bir karşı tepki olarak, tutucu yorumcular, aile içinde şiddetin ataerkil erkek erkiyle değil, 'kötü işlev gören ailelerle' ilgili olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Kadınlara karşı şiddet, ailenin artmakta olan bunalımının ve ahlakın standartlarındaki aşınmanın bir yansımasıdır. Tutucu yorumcular, karıların kocalara uyguladığı şiddetin ender olduğuna değgin bulguyu sorgularlar, ve erkeklerin karılarının onlara şiddet uyguladığı örnekleri bildirmeye, kadınların olduğundan daha az istekli olduğunu öne sürerler (Straus ve Gelles 1986).

Böyle iddialar feministler tarafından ve kadınların uyguladığı şiddetin her şekilde erkeklerinkinden daha kısıtlı ve düzensiz olduğunu ve kalıcı fiziksel zarara neden olmasının çok daha az olası olduğunu savlayan başka bilginler tarafından güçlü biçimde eleştirilmiştir. Onlar, aile içerisindeki şiddet olaylarının 'sayısına' bakmanın yeterli olmadığını ileri sürerler. Bunun yerine, şiddetin anlamına, bağlamına ve etkisine bakmak asıldır. 'Karısını hırpalamanın' -kocaların karılarına düzenli olarak uyguladığı fiziksel kıyıcılık- tersine çevrildiğinde hiçbir gerçek dengi yoktur. Araştırma, kadınların ancak zaman içinde yinelenen saldırılara uğradıktan sonra şiddete başvurduğunu, eşleşikleri olan erkeklere kadınlar tarafından uygulanan şiddetin sıklıkla saldırgan olmaktan çok savungan olduğunu buldu (Rawstorne 2002). Çocukları fiziksel olarak istismar eden erkeklerin bunu uzun süre kalan yaralanmalara neden olarak ve tutarlı bir biçimde yapıyor olması da kadınlarınkinden çok daha olasıdır.

Eviçi şiddete neden görece sık rastlanır? Birkaç etken kümesi söz konusudur. Biri, aile yaşamının ıralayıcısı olan duygusal yeğinlik ve kişisel içtenliktir. Aile bağları olağan olarak, sıklıkla sevgiyle nefretin birbirine karıştığı güçlü duygularla yüklüdür. Ev ortamında patlak veren atışmalar, başka toplumsal bağlamlarda aynı biçimde hissedilmeyecek olan hasımlıkları salıverebilir. Yalnızca önemsiz bir olay gibi görünen şey, eşleşiklerin arasında ya da anababalarla çocukların arasında geniş çaplı düşmanlık tortuları bıraka-

bilir. Başka kadınların davranışındaki ayrıksılıklara karşı hoşgörülü olan bir adam, karısı bir akşam yemeği toplantısında çok fazla konuşunca ya da onun gizli tutmayı istediği mahremiyeti ortaya dökülünce öfkelenebilir.

İkinci bir etki, aile içerisinde bol miktarda şiddetin aslında hoşgörülmesi, ve hatta onaylanması olgusudur. Her ne denli toplumsal olarak onaylanan aile içi şiddet doğası bakımından görece sınırlıysa da, saldırının daha sert biçimlerine kolayca dönüşebilir. Britanya'da pek çok çocuğa, yalnızca önemsiz bir biçimde de olsa, anababalarından biri tarafından zamanın birinde tokat atılmış ya da vurulmuştur. Böyle eylemler başkaları tarafından oldukça sıklıkla genel onayla karşılanır, ve büyük olasılıkla 'şiddet' olarak düşünülmez bile -bununla birlikte, Birleşik Krallık'ın, çocukların fiziksel olarak cezalandırılmasını yasadışı kılan yasaları olan öteki pek çok Avrupa ülkesinin izinden gitmesi için kimi topluluklar gitgide artan biçimde baskı yapmaktadır.

Toplumsal sınıf

Hiçbir toplumsal sınıf eşin kötüye kullanımına bağışık olmamakla birlikte, birkaç inceleme düşük gelirli çiftlerin arasında buna daha sık rastlandığını işaret eder (Cherlin 1999). Otuz yıldan uzun bir süre önce, William Goode (1971), karılarını denetlemek için daha yüksek bir gelir ya da eğitim düzeyi gibi başka pek az araçları olduğundan, düşük gelirli erkeklerin şiddete daha yatkın olabildiğini öne sürdü. Buna ek olarak, yoksulluğun ve işsizliğin neden olduğu yüksek gerginlik düzeyleri ailelerin içerisinde daha fazla şiddete yol açabilir. Bu iddialara destek olarak, Gelles ve Cornell (1990), işsiz erkeklerin karılarına saldırmalarının işi olan erkeklerin bunu yapmasından iki kat daha olası olduğunu buldu.

Boşanma ve ayrılık

Boşanmanın yükselişi

Batı'da yüzyıllar boyunca, evliliğe neredeyse çözülemez gözüyle bakıldı. Boşanmalara yalnızca, evliliğin cinsel ilişkiyle tamamlanmayışı gibi çok sınırlı durumlarda izin veriliyordu. Endüstrileşmiş ülkelerden bir ikisi bugün de boşanmayı tanımamaktadır. Çoğu ülke, hızla, boşanmayı daha kolayca gerçekleştirilebilir kılmaya yönelmektedir. Eskiden, karşıtlık dizgesi olarak bilinen dizge endüstrileşmiş ülkelerin neredeyse tümünün ıralayıcısıydı. Bir boşanmaya izin verilmesi için, eşlerden birinin ötekine karşı suçlamalar (örneğin, acımasızlık, terk etme ya da aldatma) getirmesi bekleniyordu. 'Kusurun olmadığı' ilk boşanma yasaları kimi ülkelerde 1960'ların ortalarında çıkarıldı. O zamandan bu yana, her ne denli ayrıntılar çeşitlilik gösterse de, Batı'da pek çok devlet buna uymuştur. Birleşik Krallık'ta, çiftlerin boşanmasını kolaylaştıran ve 'kusurun olmadığına' değgin koşullar içeren Boşanmanın Yeniden Biçimlendirilmesi Yasası 1969'da geçirildi ve 1971'de yürürlüğe girdi. 'Kusurun olmaması' ilkesi 1996'da geçirilen yeni bir yasa tasarısıyla daha da sağlamlaştırıldı.

1960 ile 1970 arasında Britanya'da boşanma oranı her yıl istikrarlı biçimde yüzde 9'luk artış göstererek o onyılın içerisinde iki katına ulaştı. 1972'ye gelindiğinde, birparça, uzun zamandır ölü olan evliliklerin içindeki pek çok kimsenin boşanmasını kolaylaştıran 1969 Yasası'nın bir sonucu olarak, bir kez daha ikiye katlanmıştı. 1980'den bu yana boşanma oranı bir dereceye dek istikrar kazanmıştır ama

daha önceki herhangi bir dönemle karşılaştırıldığında çok yüksek bir düzeyde kalmayı sürdürmektedir. Şimdi Birleşik Krallık'taki tüm evliliklerin yaklaşık olarak beşte ikisi boşanmayla sonlanmaktadır. Her yıl evliliklerin sayısındaki düşüş ve boşanmaların sayısındaki yükseliş 7.1. Şekilde gösterilmiştir.

Boşanma oranları belli ki evlilikteki mutsuzluğun doğrudan bir göstergesi değildir. Bir kere, boşanma oranları, ayrılmış olup yasal olarak boşanmamış olan insanları içine almaz. Dahası, mutsuz bir biçimde evli olan insanlar birarada kalmayı seçebilirler evliliğin kutsallığına inandıklarından ya da ayrılmanın parasal ve duygusal sonuçlarından endişe ettiklerinden ya da çocuklarına bir 'aile' yuvası vermek için birbirleriyle kalmayı dilediklerinden.

Boşanmaya neden daha sık rastlanır olmuştur? Daha geniş toplumsal değişimlerle ilgili olan birkaç etken söz konusudur. Zengin insanların oluşturduğu çok küçük bir oranın dışında, bugün evliliğin, mülkü ve konumu kuşaktan kuşağa geçirme arzusuyla artık pek fazla bağlantısı yoktur. Kadınlar ekonomik olarak daha bağımsızlaştığından, evlilik eskiden olduğundan daha az zorunlu bir ekonomik eşleşikliktir. Genel olarak daha fazla gönenç, evlilikte duygulanımsal soğukluk olduğunda ayrı bir hane kurmanın eskiden olduğundan daha kolay olduğu anlamına gelir. Şimdi boşanmanın pek az utanma duygusuna neden olması olgusu birparça bu gelişimlerin sonucudur ama onlara hız da eklemektedir. Önemli başka bir etken, evliliği, sunduğu kişisel doyum

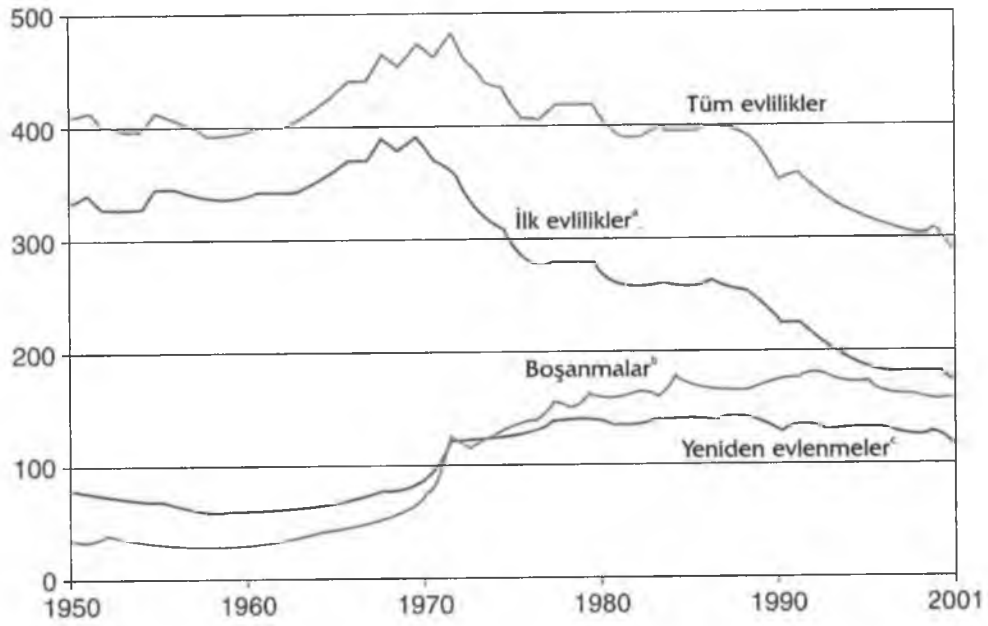

a Eşleşiklerin her ikisi için
b Geçersiz kılmaları içine alır. 1950'den 1970'e dek veriler yalnızca Büyük Britanya içindir.
c Eşleşiklerden biri ya da her ikisi için

7.1. Şekil Evlilikler ve boşanmalar, Birleşik Krallık (binler)
Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 31.

düzeyleri bakımından değerlendirme eğiliminin büyümesidir. Yükselmekte olan boşanma düzeyleri, başlıbaşına evlilikle ilgili derin bir doyumsuzluğu değil, onu ödüllendirici ve doyumverir bir ilişki kılmaya yönelik artmış bir kararlılığı işaret eder.

Tek anababalı haneler

Tek anababalı haneler yirmi otuz yıldır gitgide sık rastlanır duruma gelmiştir. Birleşik Krallık'ta, tek anababalı, tek ailenin yaşadığı hanelerlerdeki insanların oranı 1971'deki

Diane Vaughan'dan 'çift bağını koparma' üzerine: ayrılma deneyimi

Yüksek boşanma düzeylerinin toplumsal avantajlarının ve bedellerinin bir dengesini çıkarmak aşırı ölçüde güçtür. Daha hoşgörülü tutumlar, çiftlerin, ödüllendirici olmayan bir ilişkiyi toplumsal dışlamacılığa uğramaksızın sonlandırabilmesi anlamına gelir. Öte yandan, bir evliliğin parçalanması neredeyse her zaman gerek çift için gerekse çocukları için duygusal olarak gerginlik doludur ve taraflardan biri ya da her ikisi için parasal güçlükler yaratabilir. (Aşağıda s. 270-271'deki kutuda, Carol Smart'la Bren Neale'in boşanmadan sonra bir aile oluşturma deneyimiyle ilgili çalışmalarına bakıyoruz.)

Çift Bağını Koparma: Mahrem İlişkilerde Dönüm Noktaları (Uncoupling: The Turning Points in Intimate Relationship -1990) başlıklı kitabında Diane Vaughan ayrılmanın ya da boşanmanın akışı sırasında eşleşiklerin arasındaki ilişkileri çözümlemiştir. Vaughan, birlikte yaşamadan ayrı yaşamaya geçişi çizelgelemek için, kısa zaman önce ayrılmış ya da boşanmış olan (başlıca olarak orta sınıftan) yüzden fazla kişiyle bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Çift bağını koparma kavramı, uzun süreli bir içtenlikli ilişkinin parçalanmasına gönderme yapar. Vaughan, örneklerin pek çoğunda, fiziksel ayrılmadan önce bir toplumsal ayrılmanın olmuş olduğunu buldu -eşleşiklerden en az biri yeni arayışlarla ilgilenmeye başlayarak ve ötekinin içinde bulunmadığı bağlamlarda yeni arkadaşlar edinerek yeni bir yaşam örüntüsü geliştirdi. Bu çoğu kez ötekinden sırlar saklamak anlamına geldi özellikle, elbette, bir sevgiliyle bir ilişki söz konusu olduğunda.

Vaughan'ın araştırmasına göre, çift bağını koparma, başlangıçta sıklıkla, niyetlenilmeksizin gerçekleşir. Bir birey ki o, buna başlatıcı der ilişkiden ötekine göre daha az doyum bulmaya başlar ve çiftin birlikte uğraştığı etkinliklerden bağımsız olan bir 'bölge' yaratır. Bundan bir süre önce, başlatıcı, eşleşiğini değiştirmeye, onun daha kabul edilir biçimlerde davranmasını sağlamaya, paylaşılan çıkarları beslemeye v.b. çalışıp başarısız olmuş olabilir. Bir noktada, başlatıcı, girişimin başarısızlığa uğradığını ve ilişkinin temelde kusurlu olduğunu hisseder. O zamandan başlayarak, ilişkinin ya da eşleşiğin kusurlu olduğu konularla uğraşmaya başlar. Vaughan bunun, bir bireyin ötekinin çekici özelliklerine odaklanarak daha az kabul edilir olabilecek olanlarını yok saydığı bir süreç olan 'aşık olma' sürecinin karşıtı olduğunu öne sürer.

Ayrılığı ciddi olarak düşünmekte olan başlatıcılar, dikkate değer biçimde, ilişkilerini başkalarıyla genişlemesine tartışarak 'andırıları karşılaştırırlar'. Bunu yapmakla, ayrılmanın bedellerini ve yararlarını tartarlar. Tek başıma sağ kalabilir miyim? Arkadaşlar ve anababalar nasıl tepki verecek? Çocuklar acı çekecek mi? Parasal olarak borçsuz olacak mıyım? Bunlarla ve başka sorunlarla ilgili olarak düşündükten sonra, kimileri ilişkiyi yürütmek için yeniden denemeye karar verirler. Bir ayrılığa girişenler için bu tür hesaplaşmalar ve soruşturmalar onların doğru şeyi yaptıklarına değgin güven yapılandırarak ayrılığı daha az ürkütücü kılmaya yardım eder. Başlatıcıların çoğu, kendi öz-gelişimleriyle ilgili bir sorumluluğun, ötekine adanmışlığın karşısında önceliğinin bulunduğuna inanmaya başlar.

Elbette, çift bağını koparmaya her zaman bütünüyle bir tek birey tarafından önderlik edilmez. Öteki eşleşik de ilişkinin kurtarılamayacağına karar vermiş olabilir. Kimi durumlarda, rollerin apansız bir tersine dönüşü gerçekleşir. Daha önce ilişkiyi kurtarmayı istiyor olan kişi onu bitirmeye kararlı olurken, ilk başlatıcı ilişkiyi sürdürmeyi diler.

yüzde 4'ten, 2003'te yüzde 12'ye çıktı (7.2. Tabloya bakınız). Tek anababalığın çok daha büyük ölçüde dişil bir ulam olduğuna dikkat çekmek önemlidir. Ortalama olarak, onlar çağdaş toplumdaki en yoksul toplulukların arasındadır. Tek anababaların pek çoğu, ister hiç evlenmemiş isterse evlenmiş olsunlar, ekonomik güvenliksizliğin yanı sıra toplumsal onaylamazlıkla karşı karşıya gelmektedir. Bununla birlikte, 'terk edilmiş kadınlar', 'babasız aileler' ve 'parçalanmış yuvalar' gibi daha eski ve daha yargılayıcı terimler ortadan yitme eğilimindedir.

Tek anababalı hane ulamı içsel olarak çeşitli bir ulamdır. Örneğin, dul annelerin yarısından fazlası oturduğu evin sahibidir, ama hiç evlenmemiş tek annelerin büyük çoğunluğu kirada oturmaktadır. Tek anababalık değişmekte olan bir durum olma eğilimindedir, sınırları da oldukça bulanıktır: Tek anababalığa giden ve ondan çıkan çoklu yollar vardır. Eşi ölen bir insanın durumunda, ayrılık elbette kesindir -bununla birlikte, eşleşik ölmeden önce bir süre hastanede kaldıysa kişi pratik bakımdan tek başına yaşamış olabilir. Bununla birlikte, bugün tek anababalı hanelerin yaklaşık olarak yüzde 60'ı ayrılmayla ya da boşanmayla ortaya çıkmıştır.

Birleşik Krallık'taki tek anababalı ailelerin arasında en hızlı büyüyen ulam bekar, hiç evlenmemiş annelerinkidir. 1990'ların sonlarına gelindiğinde bunlar anababaya bağımlı çocukları olan ailelerin toplam sayısının yüzde 9'unu oluşturuyorlardı (7.3. Tabloya bakınız). Bunların arasından kaçının tek başına çocuk yetiştirmeyi bile bile seçtiğini bilmek güçtür. Çoğu insan tek anababa olmayı dilemez. Bu yüzyılın ilk birkaç yılında doğmuş olan çocukların yaşamlarını izleyen ve bugün de sürmekte olan Binyıl Alttopluluk İncelemesi, daha genç kadınların tek anne olmalarının daha olası olduğunu ve kadın ne denli eğitimli olursa onun evlilik-içi bir bebeğinin olmasının o denli olası olduğunu bulmuştur. Araştırma, birarada yaşayan çiftlerin yüzde 52'sine ve evli kadınların

7.2. Tablo Birleşik Krallık'ta haneler: hane ve ailenin tipine göre, 1971-2003 (%)

	1971	1981	1991	2001[a]	2003[a]
Tek ailenin yaşadığı haneler					
Yalnız yaşayan	6	8	11	12	13
Çift					
Çocuksuz	19	20	23	25	25
Anababaya bağımlı çocuklar[b]	52	47	41	39	38
Yalnızca, anababaya bağımlı olmayan çocuklar	10	10	11	8	8
Tek anababa	4	6	10	12	12
Öteki haneler	9	9	4	4	5
Özel hanelerdeki tüm insanlar (=%100) (milyon)	53.4	53.9	55.4	-	-
Özel hanelerde olmayan insanlar (milyon)	0.9	0.8	0.8	-	-
Toplam nüfus (milyon)[c]	54.4	54.8	56.2	57.4	57.6

[a] Baharda. Bu kestirimler mevsimlere uyarlanmış değildir ve 2001 nüfus sayımının sonuçlarını dikkate alacak biçimde uyarlanmamıştır

[b] Anababaya bağımlı olmayan çocukları da içine alabilir

[c] 1971'den 1991'e dek olan veriler nüfus sayımına göre sıralanmıştır. 2001 ve 2002 ile ilgili veriler yıl ortası kestirimleridir

Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 31

yüzde 18'ine karşılık, tek annelerin yüzde 85'inin gebeliklerinin tasarlanmamış olduğunu da ortaya çıkarmıştır. Evli olmayan ya da hiç evlenmemiş annelerin çoğunluğu için, evlilik-dışı doğumların oranı ile yoksulluk ve toplumsal yoksunluk göstergelerinin arasında yüksek bir ilişki de vardır. Daha önce gördüğümüz üzere, Birleşik Krallık'taki Batı Hintli artalanı olan ailelerin arasında tek anababalı hanelerin yüksek oranda olmasının açıklanmasında bu etkiler çok önemlidir. Bununla birlikte, kadınların artmakta olan bir azınlığı şimdi bir eşin ya da eşleşiğin desteği olmaksızın çocuk ya da çocuklar yapmayı seçmektedir. 'Kendi seçimiyle bekar anne olanlar', olağan olarak, tek-anababalı bir haneyi tatminkar biçimde yönetmek için yeterli kaynaklara sahip olan kimi tek anababaların yerinde bir tanımıdır.

Crow ve Hardey (1992), tek anababalı ailelere giden ve onlardan çıkan 'yolların' büyük çeşitliliğinin, tek anababaların bir bütün olarak tekbiçimli ya da bağlı bir topluluk olmadığı anlamına geldiğini ileri sürer. Her ne denli tek anababalı aileler ortak olan belirli kimi maddi ve toplumsal dezavantajları paylaşsalar da, bunların pek az toplu kimliği vardır. Yolların çoğulluğu, toplumsal siyasanın amaçları bakımından, tek anababa olmanın sınırlarının tanımlanmasının ve gereksinimlerinin hedef alınmasının güç olduğu anlamına gelir.

'Olmayan baba'

1930'ların sonlarından 1970'lere dek olan zaman kimi kez 'olmayan baba' dönemi dsahipadlandırılır. İkinci Dünya Savaşı sırasında pek çok baba, savaş hizmeti nedeniyle, çocuklarını ender olarak görüyordu. Savaşı izleyen dönemde, ailelerin büyük bir çoğunluğunda kadınlar ücretli işgücünde değillerdi ve çocuklara bakmak için evde kalıyorlardı. Baba, ekmek kazanan başlıca kişiydi ve bunun sonucunda bütün gün dışarıda, işteydi; çocuklarını yalnızca akşamları ve hafta sonlarında görüyordu.

Son yıllarda yükselen boşanma oranlarıyla ve tek anababalı hanelerin artan sayısıyla birlikte, **olmayan baba** izleği farklı bir anlama gelir oldu. Ayrılmanın ya da boşanmanın bir sonucu olarak çocuklarıyla yalnızca ender olarak teması olan ya da onlarla teması hepten yitiren babalara gönderme yapmaya başladı. Dünyada boşanma oranlarının en yüksek olduğu ülkeler arasında olan Birleşik Krallık'ta ve Birleşik Devletler'de bu durum yoğun tartışmalara yol açmıştır. Kimileri 'babanın ölümünü' duyurmuştur.

Karşıt bakışaçılarından yazan sosyologlar ve yorumcular, yükselen suç oranlarından, çocuk desteği için refah bedellerinin hızla artmasına dek toplumsal sorunların bütün bir çeşitliliğinin açkısı olarak, babasız ailelerin gitgide artan çoğunluğuna tutunmuşlardır. Kimileri, yakın çevrelerindeki erişkinlerin arasındaki çözüm görüşmelerinin, işbirliğinin ve uzlaşımın sürekli örnekleriyle karşılaşmadıkça, çocukların hiçbir zaman bir toplumsal topluluğun etkili üyeleri olamayacağını savlamıştır (Dennis ve Erdos 1992). Böyle savlara göre, babasız büyüyen oğlanlar, kendileri başarılı birer baba olmak için savaşım vereceklerdir.

Tartışmada göze çarpan biçimde boy göstermiş olan Amerikalı yazarların, meselenin Birleşik Krallık'taki tartışmaları üzerinde büyük etkisi olmuştur. *Babasız Amerika* (Fatherless America - 1995) başlıklı kitabında David Blanken-

horn boşanma oranlarının yüksek olduğu toplumların yalnızca babaların yitimiyle değil, babalık fikrinin aşınımıyla da karşı karşıya olduğunu savlar ki bunun ölümcül toplumsal sonuçları vardır, çünkü şimdi pek çok çocuk, gereksinim duydukları zamanlarda başvuracakları bir yetke figürü olmaksızın büyümektedir. Şimdiye dek tüm toplumlarda evlilik ve babalık, erkeklerin cinsel ve saldırgan enerjilerine meydan okumanın araçlarından birini sağlıyordu. Onlar olmaksızın, bu enerjilerin suçla ve şiddetle dışavurulması olasıydı. Blankenhorn'un kitabını eleştirenlerden birinin söylediği üzere, 'iğrenç bir işten çıkıp televizyonun karşısında bira içmek için eve gelen bir babanın olması, hiç babanın olmamasından daha iyidir' (*The Economist* 1995).

Ama acaba öyle mi? Olmayan babalar meselesi, daha genel bir soru olan boşanmanın çocuklar üzerindeki etkisi meselesiyle örtüşür -ve burada, gördüğümüz üzere, eldeki kanıtların içerimleri açık olmaktan uzaktır. Aynı eleştirmenin söylediği üzere: 'Serseri bir baba serseri oğullar yetiştirmez mi? Kimi babalar aile için kötü değil midir?' Kimi bilginlerin öne sürdüğüne göre, anahtar soru babanın var olup olmaması değil, aile yaşamıyla ve anababalıkla ne denli uğraştığıdır. Başka deyişle, hanenin yapısı, çocukların onun üyelerinden gördükleri bakımın, dikkatin ve desteğin niteliği kadar önemli olmayabilir. Son zamanlarda Birleşik Krallık'ta babasızlık meselesi, üyeleri, başka şeylerin yanı sıra, 2004 Mayıs'ında Avam Kamarası'nda başbakana mor tozla doldurulmuş bir prezervatif atmış ve 2004 Eylül'ünde Yarasa Adam kılığına girerek Buckingham Sarayı'nın duvarlarını kazımış olan Adalet İsteyen Babalar adlı baskı topluluğunun göze çarpan gösterilerinin aracılığıyla medyanın dikkatini büyük ölçüde çekmiştir. Topluluk, Britanya'da çocuğun 'en yüksek çıkarlarına' hizmet etmeyi amaçlayan yasanın, çiftler ayrıldığında babaların çocuklarıyla teması sürdürmesini güçleştirerek

7.3. Tablo Büyük Britanya'da anababaya bağımlı çocukları olan tüm ailelerin bir yüzdesi[a] olarak başında tek anababaların olduğu aileler: Evlilik durumuna göre

	1971	1976	1981	1986	1991-2	1996-7	1998-9
Tek anne							
Bekar	1	2	2	3	6	7	9
Dul	2	2	2	1	1	1	1
Boşanmış	2	3	24	6	6	6	8
Ayrılmış	2	2	2	3	4	5	5
Tüm tek anneler	7	9	11	13	18	20	22
Tek baba	1	2	2	1	1	2	2
Evli/birarada yaşayan çift[b]	92	89	87	86	81	79	75
Anababaya bağımlı çocukları olan tüm aileler	100	100	100	100	100	100	100

[a] Anababaya bağımlı çocuklar, yaşı 16'nın altında ya da 16 ile 18 arasında olan, tam zamanlı eğitim almakta olan, aile biriminin içinde olan ve evsel düzende yaşamakta olan kişilerdir
[b] Kocaları evsel düzende yaşıyor olarak tanımlanmayan evli kadınları içine alır
Kaynak: Social Trends 30 (2000), s. 37

annenin yararına olacak biçimde önyargılı olduğu iddiasında bulunur.

Aile yaşamıyla ilgili değişen tutumlar

Öyle görünüyor ki, aile yaşamının değişmekte olan ırasına ve boşanmada yüksek düzeylerin varlığına verilen tepkileri etkileyen tözsel sınıf farklılıkları vardır. *Fay Hattındaki Aileler* (Families on the Fault Line -1994) başlıklı kitabında Lillian Rubin işçi sınıfından otuz iki ailenin üyeleriyle derinlemesine görüşmeler yaptı. Orta sınıf ailelerle karşılaştırıldığında, işçi sınıfından ailelerin daha geleneksel olma eğiliminde oldukları sonucuna vardı. Orta sınıftan pek çok ailenin kabul etmiş olduğu, evlilik öncesi cinselliğin açıkça dışavurumu gibi normlar, özel olarak dindar olmadıkları yerlerde bile işçi sınıfı tarafından daha yaygın olarak onaylamazlıkla karşılanır. Dolayısıyla, işçi sınıfı hanelerinde kuşaklararası çatışma olma eğilimi daha fazladır.

Rubin'in incelemesindeki genç insanlar, cinsel davranışa, evliliğe ve toplumsal cinsiyet bölünmelerine değgin kendi tutumlarının anababalarınınkilerden seçik olduğu üzerinde anlaşırlar. Ama kendilerinin yalnızca haz arayışıyla ilintili olmadıklarında diretirler. Onlar yalnızca daha eski kuşağınkilerden farklı değerleri benimsemektedirler.

Rubin, görüştüğü genç kadınların, evlilikle ilgili olarak anababalarının kuşağının olduğundan çok daha ikircikli olduğunu buldu. Onlar, erkeklerin noksanlıklarının keskin biçimde ayırdındalardı ve erişilebilir olan seçenekleri keşfetmekten ve yaşamı anneleri için olanaklı olmuş olduğundan daha tam ve açık olarak yaşamaktan söz ediyorlardı. Erkeklerin tutumundaki kuşaksal

Bunun gibi göze çarpan gösteriler, ailede, mahkemelerde ve hükümet politikalarında babaların çizgidışı bırakılmışlık hislerine dikkat çekmektedir

Carol Smart ve Bren Neale: Aile parçacıkları

1994 ile 1996 arasında Carol Smart ve Bren Neale 1989 Çocuk Yasası'nın geçirilmesinden sonra ayrılmış ya da boşanmış olan West Yorkshire'lı altmış anababanın oluşturduğu bir toplulukla iki tur görüşme gerçekleştirdi. Bu yasa, anababaların artık çocukları için kavga etmek zorunda olduklarını hissetmeyecekleri biçimde 'çocukların vesayetine' ve 'çocukları görme' hakkındaki eski kavramları ortadan kaldırarak boşanmanın ardından anababaların ve çocukların karşı karşıya kaldığı durumu değiştirdi. Yasa, çocuklarla anababaların arasındaki yasal ilişkinin boşanmayla değişmediği anlamına geliyordu; ayrıca, anababaları çocuk yetiştirme işini paylaşmaya yüreklendiriyordu ve yargıçların ve başkalarının çocukların görüşlerini daha fazla dinlemesini gerektiriyordu. Smart ve Neale, anababalık etme örüntülerinin başlangıçta nasıl oluştuğunu ve bunların zaman içinde nasıl değiştiğini bilmekle ilgileniyorlardı. Soruşturmalarında, anababaların boşanma sonrası anababalık etmeyle ilgili, ayrılma noktasındaki beklentilerini bir yıl sonraki koşullarının 'gerçekliğiyle' karşılaştırdılar.

Smart ve Neale, boşanmadan sonra anababalık etmenin, pek çok anababanın ummadığı ve hazırlıksız olduğu bir sürekli uyarlama sürecini içerdiğini buldular. İki anababalı bir takımın parçasıyken işe yarayan anababalık becerilerinin tek anababalı bir hanede başarılı olması zorunlu değildi. Anababalar, yalnızca çocuklarını etkileyen 'büyük kararlar' bakımından değil, çocuk yetiştirmenin, şimdi bir yerine iki hane arasında gerçekleşmekte olan gündelik veçheleri bakımından da anababalığa değgin yaklaşımlarını sürekli olarak yeniden değerlendirmeye zorlanıyorlardı. Boşanmanın ardından, anababalar birbirine karşıt iki istemle karşı karşıya kalıyorlardı, ayrılığa ve eski eşlerinden uzak olmaya duydukları kendi gereksinimleri ve birlikte anababalık etme sorumluluklarının parçası olarak birbiriyle bağlantılı kalmaya duyulan gereksinim.

Smart ve Neale boşanma sonrası anababalıkla ilgili yaşanan deneyimin aşırı ölçüde akışkan olduğunu ve zaman içinde değiştiğini buldular. Ayrılıktan bir yıl sonra görüşüldüklerinde, pek çok anababa tek anababalık etmenin başlangıç aşamalarına dönüp bakabildi ve anababalık etmeyle ilgili olarak vermiş olduğu kararları değerlendirebildi. Anababalar sıklıkla, değişmekte olan anlayışlarının ışığında davranışlarını ve eylemlerini yeniden değerlendirdiler. Örneğin, pek çok anababa boşanmanın bir sonucu olarak çocuklarının uğrayacağı zarardan endişeleniyordu ama korkularını ve suçluluk duygusunu yapıcı eyleme nasıl dönüştüreceğinden emin değildi. Bu, kimi anababaların çocuklarına fazla sıkıca sarılmasına ya da onlara 'erişkin' sırdaşlarmış gibi davranmasına yol açmıştı. Öteki örneklerdeyse, yabancılaşıma, uzaklığa ve anlamlı bağlantıların yitimine götürmüştü.

Yazarlara göre, medyada ve belirli kimi siyasal bağlamlarda, boşanmadan sonra erişkinlerin ahlaklılığı terk ettiklerine ve bencilce ve kendi çıkarlarına uygun biçimde eylemeye başladıklarına değgin örtük ve kimi zaman belirtik bir sayıltı vardır. Apansızın, esneklik, eliaçıklık, uzlaşım ve duyarlılık yok olur; önceleri içinde aileyle ve refahla ilgili kararların verildiği ahlaki çerçeve bir yana atılır. Smart ile Neale'in boşanmış anababalarla yaptıkları görüşmeler, onları bu savı reddetmeye götürdü. Onlar, anababaların anababalık ederken gerçekten de ahlaki bir çerçeve içerisinde iş gördükleri, ama bunun, temelinde saptanmış ilkelerin ya da inançların olduğu belirli bir ahlaki usavurmadan çok, bir bakım ahlaklılığı olarak anlaşılmasının belki de en iyisi olduğu iddiasında bulunurlar. Smart ve Neale, anababalar çocuklarını umursadıklarında, 'yapılacak doğru şeyle' ilgili kararların ortaya çıktığını ileri sürerler. Bu kararlar büyük ölçüde bağlamsaldır; anababalar, kararın çocuklar üzerindeki etkileri, bunun eyleme geçmek için uygun zaman olup olmadığı ve bu kararların birlikte anababalık etme ilişkisi üzerinde ne gibi zararlı içerimlerinin olabileceği de içinde olmak üzere çok sayıda düşünceyi tartmalıdır. Eski kocası çocuklarının vesayetini üstlenmeyi istemiş olan bir tek-annenin şu sözlerini düşünün:

> Dedim ki, 'Bak, eğer bu çocuklara tam zamanlı olarak bakabileceğini gerçekten, gerçekten hissediyorsan, kendine onlarla bir hafta sonu vermenin ve sonra bunun nasıl bir his olduğuna bakmanın ve sonra belki bir hafta sonunun ardından belki onları tam bir hafta boyunca alacağını söylemeye geçmenin ve onlarla başa çıkıp çıkamayacağını görmenin iyi olacağını düşünmüyor musun?' Gerçekten de tepesi attı çünkü kafasında benim için bebek bakıcılığı yapıyor olacağıyla ilgili o şey var, bu yüzden 'Hayır' dedi. Dedim ki, 'Bak, öyleyse bunu seninle tartışmaya bile hazır değilim çünkü senin bunun ne kadar zor olduğunu

> bilmediğini hissediyorum, üç yıldır çocukları hiç tam zamanlı olarak almadın, gerçekten de senin birazcık bunun dışında olduğunu hissediyorum. Bence onları olağan bir gündelik düzen içerisinde alman iyi olur, onları okula götürerek, okuldan alarak, onlar için yemek pişirerek, temizlik yaparak, çamaşır yıkayarak ve ütü yaparak, ev ödevlerinde onlara yardım ederek, hasta olduklarında onlara bakarak. Ve sonra durumu yeniden tartışıp, yeniden değerlendiririz.'
>
> (Smart ve Neale 1999)

Burada, anne, çoklu etkenleri dengelerken, 'yapılacak doğru şeyi' belirlemeye çalışıyordu. Eski eşiyle güç bir ilişkinin ve kendi öz-gelişiminde gerçekleştirmiş olduğu ilerlemeyi savunmaya duyduğu gereksinimin oluşturduğu bağlamın içinde, çocukların çıkarları için yine onunla yapıcı biçimde çalışma girişiminde bulunuyordu.

Smart ve Neale, boşanmanın koşullarda ender olarak bir kerede ve sonsuza dek 'yoluna koyulabilen' değişimleri salıverdiği sonucuna vardılar. Başarılı biçimde boşanma-sonrası anababalık etme, sürekli çözüm görüşmeleri ve iletişim istemleri. 1989 Çocuk Yasası çağdaş boşanma-sonrası anababalık etme düzenlemelerine zorunlu esnekliği eklemiş olmakla birlikte, onun çocuğun refahına yaptığı vurgu, boşanmış anababaların arasındaki ilişkinin niteliği tarafından oynanan canalıcı rolü gözden kaçırabilmektedir.

değişim bu denli büyük değildi.

Rubin'in araştırması Birleşik Devletler'de yapılmıştı ama bulguları Britanya'daki ve başka Avrupa ülkelerindeki araştırmacılarınkilerle yakından uyumludur. Helen Wilkinson ve Geoff Mulgan, Birleşik Krallık'ta on sekiz ile otuz dört yaşları arasındaki erkeklerle ve kadınlarla ilgili büyük ölçekli iki inceleme gerçekleştirdiler (Wilkinson 1994; Wilkinson ve Mulgan 1995). Onlar, özellikle genç kadınların bakışaçısında gerçekleşmekte olan önemli değişimleri, ve bu yaş topluluğunun değerlerinin Britanya'daki daha eski kuşaklarınkilere genel bir biçimde karşıt olduğunu buldular.

Genç kadınların arasında, 'aile aracılığıyla olduğu denli iş aracılığıyla özerklik ve öz-doygunluk arzusu' ve 'riskin, heyecanın ve değişimin değerlendirilmesi' vardır. Bu bakımlardan, erkeklerin geleneksel değerleriyle kadınların daha yeni değerlerinin arasında gitgide artmakta olan bir yakınlaşma vardır. Wilkinson'la Mulgan'ın öne sürdüğüne göre, daha genç kuşağın değerleri daha eski kuşaklar için büyük ölçüde erişilmez olan özgürlükler kalıtı tarafından şekillendirilmiştir -kadınların çalışma ve kendi üremelerini denetleme özgürlüğü, her iki cins için hareket özgürlüğü ve kendi yaşam biçemini tanımlama özgürlüğü. Böyle özgürlükler daha fazla açıklığa, eliaçıklığa ve hoşgörüye götürür; ama dar, bencil bir bireycilik ve başkalarına güven eksikliği de üretebilirler. Örneklemdeki kadınların yüzde 29'u ve erkeklerin yüzde 51'i 'çocuk yapmayı olanaklı olduğu ölçüde ertelemeyi' istiyorlardı. Altmış ile yirmi dört yaş topluluğundaki kadınların yüzde 75'i, tek anababaların, çocuklarını bir çiftin yapabildiği denli iyi yetiştirebileceğine inanıyordu. İnceleme, evliliğin, bu yaş topluluğunda gerek kadınların gerekse erkeklerin gözünde çekiciliğini yitirmekte olduğunu buldu.

Yeni eşleşiklikler ve üvey aileler

Yeniden evlilik

Yeniden evlilik çeşitli koşulları içerebilir. Yeniden evlenmiş çiftlerin kimileri yirmili yaşlarının başlarında olup, ikisi de yeni ilişkiye bir çocukla başlamaz. Yirmili yaşlarının sonlarında, otuzlarında ve kırklı yaşlarının başlarında yeniden evlenen bir çiftte, eşlerin her biri ilk evlilikten bir ya da daha fazla çocuğu

onlarla birlikte yaşamak üzere getirebilir. Daha sonraki yaşlarda yeniden evlenenlerin, anababaların kurduğu yeni yuvalarda hiçbir zaman yaşamayan erişkin çocukları olabilir. Yeni evliliğin kendi içerisinde de çocuklar olabilir. Yeni çifti oluşturan eşleşiklerden herhangi biri daha önce bekar, boşanmış ya da dul olabilir, ki bu, toplamda, olanaklı sekiz bileşim eder. Dolayısıyla, kimi noktalar üzerinde durmaya değmekle birlikte, yeniden evlilikle ilgili genellemeler dikkate değer ölçüde sakınılarak yapılmak zorundadır.

1900'de Birleşik Krallık'taki evliliklerin yaklaşık olarak onda dokuzu ilk evliliklerdi. Yeniden evliliklerin çoğu, dul kalmış en azından bir kişiyi içeriyordu. Boşanma oranındaki yükselişle birlikte, yeniden evlilik düzeyi de tırmanmaya başladı ve yeniden evliliklerin gitgide artan bir oranı boşanmış insanları içermeye başladı. 1971'de, evliliklerin yüzde 20'si yeniden evliliklerdi (en azından eşleşiklerden biri için); 2001'e gelindiğinde bu sayı (s. 257'deki 7.1. Şekilde gösterdiği üzere) yüzde 40'tan fazlaydı.

Tuhaf gibi görünmekle birlikte olsa da, evlenme şansını olabildiğince artırmanın en iyi yolu, her iki cins için de, daha önce evlenmiş olmaktır! Evlenip boşanmış olan insanların yeniden evlenmeleri, karşılaştırılabilir yaş topluluklarındaki bekar insanların ilk kez evlenmelerinden daha olasıdır. Tüm yaş düzeylerinde, boşanmış erkeklerin yeniden evlenmesi boşanmış kadınlarınkinden daha olasıdır: Boşanmış her dört kadından üçü ama boşanmış her altı erkekten beşi, yeniden evlenmektedir. En azından istatistik bakımından, yeniden evlilikler ilk evliliklerden daha az başarılıdır. İkinci evliliklerde boşanma

Prens Charles'ın Camilla Parker-Bowles'la evliliği, Birleşik Krallık toplumunda evliliğin kalıcı öneminin kanıtıdır. Onlar bugün Britanya'daki belki de en ünlü üvey anababalardır.

oranları ilk evliliklerdekinden daha yüksektir.

Bu, ikinci evliliklerin başarısız olmaya yazgılı olduğu anlamına gelmez. Boşanmış olan insanların evlilikten beklentileri, boşanmamış olanlarınkilerden daha yüksek olabilir. Bundan ötürü, onlar yeni evlilikleri bozmaya, yalnızca bir kez evlenmiş kimselerden daha hazır olabilirler. Kalıcı olan ikinci evliliklerin ilk evliliklerden ortalama olarak daha doyurucu olabilmesi olanaklıdır.

Üvey aileler

Üvey aile terimi, erişkinlerden en az birinin daha önceki bir evlilikten ya da ilişkiden çocuklarının olduğu bir aileye gönderme yapar. Sosyologlar böyle topluluklara genellikle **yeniden kurulmuş aileler** diye gönderme yapar. Yeniden kurulmuş ailelerle ve bunun sonucunda geniş ailelerin gelişmesiyle ilişiklendirilen mutluluklar ve kazanımlar elbette vardır. Ama belli birtakım güçlükler başgösterme eğilimindedir. Her şeyden önce, çoğu kez, başka bir yerde yaşayan ve çocuğun ya da çocukların üzerindeki etkisinin güçlü kalması olası olan bir biyolojik anababa vardır.

İkinci olarak, boşanmış bireylerin arasındaki işbirliği ilişkileri, biri ya da her ikisi yeniden evlendiğinde sıklıkla gerilir. İki çocuğu olan bir kadının yine iki çocuğu olan bir adamla evlenmesi ve tümünün birlikte yaşaması örneğini ele alalım. Eğer 'dışarıdaki' anababalar çocukların onları önceden olduğu gibi aynı zamanlarda ziyaret etmesinde diretirlerse, böyle yeni kurulmuş bir aileyi kaynaştırmayla ilişkili olan başlıca gerilimler şiddetlenecektir. Örneğin, yeni aileyi hafta sonlarında biraraya getirmenin olanaksız olduğu ortaya çıkabilir.

Üçüncü olarak, yeniden kurulmuş aileler, farklı artalanları olan ve ailenin içerisinde uygun davranışlarla ilgili çeşitli beklentileri olabilen çocukları kaynaştırır. Çoğu üvey çocuk iki haneye 'ait' olduğundan, alışkanlıklarda ve bakışaçılarında çatışmaların çıkması dikkate değer ölçüde olasıdır. Karşı karşıya kaldığı sorunların ayrılığa yol açmasının ardından, bir üvey anne, deneyimini betimliyor:

> Çok fazla suçluluk var. Olağan olarak kendi çocuğunuzla yapacağınız şeyleri yapamıyorsunuz, bu yüzden suçluluk hissediyorsunuz ama olagan bir tepki verip kızarsanız, bununla ilgili olarak da suçluluk hissediyorsunuz. Adaletsiz olacağınızdan her zaman öyle çok korkuyorsunuz ki. Onun [üvey kızın] babasıyla ben bunun üzerinde anlaşamıyorduk ve kızı disipline soktuğumda babası dırdır ettiğimi söylüyordu. Babası onu yapılandırmak için hiçbir şey yapmadıkça, ben daha da dırdır eder görünüyordum . . . Kıza bir şey sağlamak, yaşamının yitik olan bir ögesi olmak istiyordum ama belki de yeterince esnek değilim.
>
> (Smith 1990)

Üvey anababayla üvey çocuğun arasındaki ilişkiyi tanımlayan yerleşik pek az norm vardır. Bir çocuk, yeni bir üvey anababayı adıyla mı çağırsa iyi olur, yoksa 'Baba' ya da 'Anne' daha mı uygundur? Üvey anababa, doğal bir anababanın yapacağı gibi çocuğu disipline sokmalı mıdır? Bir üvey anababa, çocukları alırken eski eşleşiğinin yeni eşine nasıl davranmalıdır?

Yeniden kurulmuş aileler, akrabalık bağlantısının gelişmekte olan ve modern Batı toplumlarına oldukça yeni eklemeler olan tipleridir; boşanmadan sonra yeniden evliliklerin yarattığı güçlükler de yenidir. Bu ailelerin üyeleri, kendilerini içinde buldukları görece bilinmeyen koşullara uyarlanmak için kendi yollarını geliştirmektedirler. Bugün kimi yazarlar, çocukların söz konusu olduğu durumlarda, boşanma-

dan sonra oluşan iki hanenin, yine bir tek aile dizgesi oluşturması anlamında **iki çekirdekli ailelerden** söz ederler.

Böyle zengin ve kafa karıştırıcı dönüşümler karşısında, belki de çıkarılacak en uygun sonuç yalın bir sonuçtur: Evlilikler boşanmayla parçalanmakla birlikte, her şey göz önünde bulundurulduğunda aileler parçalanmamaktadır. Özellikle çocukların söz konusu olduğu durumlarda, yeniden evlilik aracılığıyla varlığa getirilen yeniden yapılandırılmış aile bağlantılarına karşın, pek çok bağ varlığını sürdürmektedir.

Evliliğin ve aile yaşamının geleneksel biçimlerinin seçenekleri

Birlikte yaşama

Birlikte yaşama -bir çiftin evli olmaksızın cinsel bir ilişki içinde birlikte yaşaması- çoğu Batı toplumunda gitgide yaygın bir hal almıştır. Önceleri evlilik iki insanın arasındaki bir birleşmenin tanımlayıcı temeli idiyse de, artık öyle sayılamaz. Bugün, yukarıda boşanma deneyimini tartışırken yaptığımız gibi, *çift bağı kurmadan* ve *çift bağını koparmadan* söz etmek daha uygun olabilir. Adanmış uzun süreli ilişkiler içinde olup evlenmemeyi, ama birlikte oturup birlikte çocuklar yetiştirmeyi seçen çiftlerin sayısı gitgide artmaktadır.

Britanya'da çok kısa zaman öncesine dek birlikte yaşamaya bir bakıma

Sırık aileler

Julia Brannen (2003) şimdi Birleşik Krallık'ta bizlerin 'sırık aile' çağında yaşamakta olduğumuzu savunur. Brannen, hane halkının, gitgide artan biçimde birkaç kuşaktan oluşan akraba ilişkileri ağının yalnızca bir parçası olduğunu ileri sürer. Bunun nedeni büyük ölçüde, insanların daha uzun yaşamasıdır. Brannen, Birleşik Krallık nüfusunun beşte üçünün elli yaşındayken hâlâ anababalarından en az birinin sağ olduğuna ve üçte birinden biraz fazlasının büyük anababalar olduğuna dikkat çeker. Dört kuşaklı ailelerin büyük büyük torunları içine alan ailelerin sayısında da bir artış vardır.

Ailenin kuşaklarının arasındaki 'dikey' bağlantılar gitgide artan yaşam beklentisi tarafından güçlendirilmekle birlikte, boşanma oranları yükseldikçe, doğurganlık oranları düştükçe ve insanlar daha az çocuk yaptıkça, kuşakların arasındaki 'yatay' bağlantılar zayıflamaktadır. Dolayısıyla, Brannen çağdaş aileleri uzun ve ince 'sırık gibi yapılanımlar' diye niteler (7.2. Şekle bakınız).

Brannen, büyük anababaların gitgide artan biçimde kuşaklararası hizmetler, özellikle torunları için resmi olmayan çocuk bakımı sağladıklarını buldu. Kuşaklararası desteğe olan istem, daha yaşlı kuşakların gereksinim zamanlarında, örneğin boşanma sırasında, duygusal destek de sağlayabildiği tek anababalı ailelerin arasında özellikle yüksektir. Bunun karşılığında, eski ve yeni kuşakların arasında sandviç olan 'eksen kuşak' (yaşlandıkça) sıklıkla kendi anababalarının, çocuklarının ve hatta belki de torunlarının bakıcısı olacaklardır.

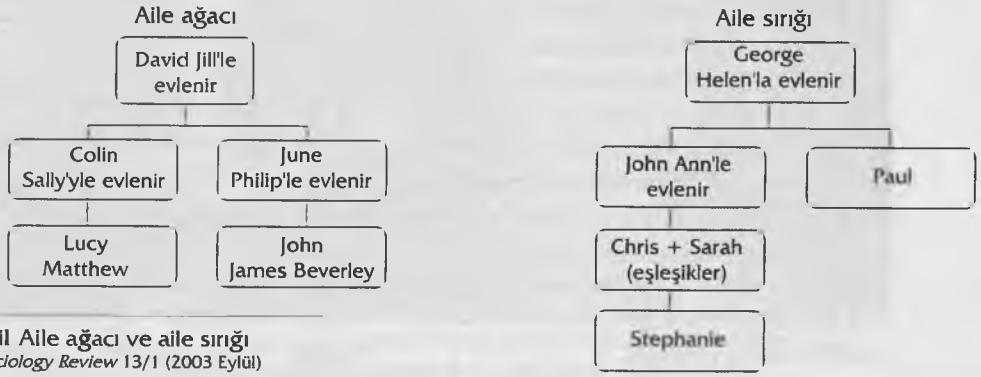

7.2.Şekil Aile ağacı ve aile sırığı
Kaynak: Sociology Review 13/1 (2003 Eylül)

ayıp gözüyle bakılıyordu. Britanya'daki hane örüntüleriyle ilgili başlıca veri kaynağı olan Genel Hanehalkı Yoklaması, birarada yaşamayla ilgili bir soruyu ancak 1979'da içine aldı. Bununla birlikte, Britanya'da ve Avrupa'nın başka yerlerinde genç insanların birarada yaşamaya ilişkin tutumları değişmektedir. 'Bir çiftin evlenmeye niyetlenmeksizin birlikte yaşaması uygundur' tümcesine şimdi on sekizle yirmi dört yaşları arasındaki insanların yüzde 88'i katılırken, altmışbeş yaş ve üzerindekilerin yalnızca yüzde 40'ı katılıyordu (HMSO 2004). Geçtiğimiz yirmi otuz yılda bir haneyi paylaşan evli olmayan erkeklerle kadınların sayısı keskin biçimde yükselmiştir. 1920'lerde doğmuş olan kadınların yalnızca yüzde 4'ü, 1940'lı yıllarda doğmuş olanlarınsa yüzde 19'u birarada yaşıyordu. Ama 1960'larda doğmuş olan kadınların arasında bu yüzde neredeyse yarı yarıyadır. 2001/2002'ye gelindiğinde, altmış yaşın altındaki birarada yaşayan evli olmayan kadınların oranı yüzde 28'di; erkekler içinse bu rakam yüzde 25'ti (HMSO 2004). Birlikte yaşamanın yaygınlığı, yirmibeş ile yirmidokuz yaşları arasındaki kadınlar ve otuz ile otuz dört yaşları arasındaki erkekler için en yüksekti (7.3. Şekle bakınız). Her ne denli birlikte yaşama gitgide popüler duruma gelmişse de, araştırmalar evliliğin yine de daha istikrarlı olduğunu öne sürer. Birlikte yaşayan evli olmayan çiftlerin ayrılması, evli olanlarınkinden üç ya da dört kat daha olasıdır.

Öyle görünüyor ki, bugün Britanya'da birlikte yaşama çoğunlukla evlilikten önceki deneysel bir aşamadır; bununla birlikte, evlilikten önce birlikte yaşamanın uzunluğu gitgide artmaktadır ve gitgide daha fazla çift, evliliğe bir seçenek olarak bunu seçmektedir. Genç insanlar sıklıkla, hesaplanmış tasarlamadan çok, bunun içine sürüklenmek yoluyla kendilerini birlikte yaşarken bulmaktadır. Çoktandır cinsel bir ilişkileri olan bir çift, birlikte gitgide daha fazla zaman geçirerek, sonunda kendi evlerinden birinden ya da ötekinden vazgeçmektedir. Birarada yaşayan genç insanlar neredeyse her zaman, bir gün evlenmeyi ummaktadır ama bunun şimdiki eşleşikleriyle olması zorunlu değildir. Böyle çiftlerin yalnızca çok azı paralarını ortaklaşa kullanmaktadır.

1999'da Nottingham Üniversitesi'nde araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen bir incelemede, sosyologlar, onbir yaşında ya da daha küçük çocukları olan evli ve birlikte yaşayan çiftlerin bir örnekleminin yanı sıra, onların hâlâ evli olan anababalarının bir örneklemiyle görüştüler. Daha yaşlı evli insanlarla daha genç kuşaktan çiftlerin arasındaki adanmışlık bakımından farklılıklarla ilgileniyorlardı. Araştırmacılar, daha genç evli ve birarada yaşayan çiftlerin birbirleriyle ortak noktalarının, anababalarıyla olan ortak noktalarından daha fazla olduğunu buldular. Daha yaşlı kuşak, evliliği yükümlülüklerle ve ödevlerle ilgisinde görürken, daha genç kuşak özgürce adanmışlıkları vurguluyordu. Daha genç yanıtçıların arasındaki başlıca fark, bunlardan kimilerinin, adanmışlıklarını evlilik yoluyla topluma kabul ettirmeyi yeğlemesiydi (Dyer 1999).

Gay ve lezbiyen eşleşiklikler

Pek çok eşcinsel erkek ve kadın

şimdi çiftler olarak istikrarlı ilişkiler içinde yaşamaktadır. Ama çoğu ülke eşcinseller arasındaki evliliği bugün de onaylamadığından, gay erkeklerin arasındaki ve lezbiyenlerin arasındaki ilişkilerin zemininde yasadan çok, kişisel adanmışlık ve karşılıklı güven vardır. 'Seçimle oluşturulmuş aileler' terimi, eşcinsel çiftlerin gitgide artan biçimde birlikte sürdürmeyi başardıkları olumlu ve yaratıcı gündelik yaşam biçimlerini yansıtmak üzere kimi zaman gay eşleşiklikler için kullanılmıştır. Karşıt-cins eşleşikliklerin geleneksel özellikleri -örneğin, karşılıklı destek, hastalıkta bakım ve sorumluluk, paraların birleştirilmesi v.b.- daha önce olanaklı olmayan biçimlerde gay ve lezbiyen ailelerle tümleşmeye başlamıştır.

Eşcinsellik, 12. Bölüm, 'Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet'de; gay evliliği ise s. 480-2'de daha fazla tartışılmaktadır.

1980'lerden bu yana, gay ve lezbiyen eşleşikliklere gitgide artan bir yükseköğretimsel ilgi oluşmuştur. Toplumbilimciler eşcinssel ilişkilerin içtenliğin ve eşitliğin karşıt-cins çiftlerde rastlananlardan farklı biçimlerini sergilediğini düşünmüşlerdir. Gayler ve lezbiyenler evlilik kurumundan dışlanmış oldukları için ve geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri aynı cinsten olan çiftlere kolayca uygulanabilir olmadığı için, eşcinsel eşleşiklikler, karşıt-cinsel ilişkilerin pek çoğunu yöneten normların ve yönergelerin dışarısında yapılandırılmalı ve çözüm görüşmeleri bunların dışarısında yapılmalıdır. Kimileri, AIDS salgınının, eşcinsel eşleşiklerin arasında seçikleştirici bir bakım ve adanmışlık kültürünün gelişiminde önemli bir etken olduğunu öne sürmüştür.

Weeks ve ötekiler (1999) gay ve lezbiyen eşleşikliklerin içerisinde üç

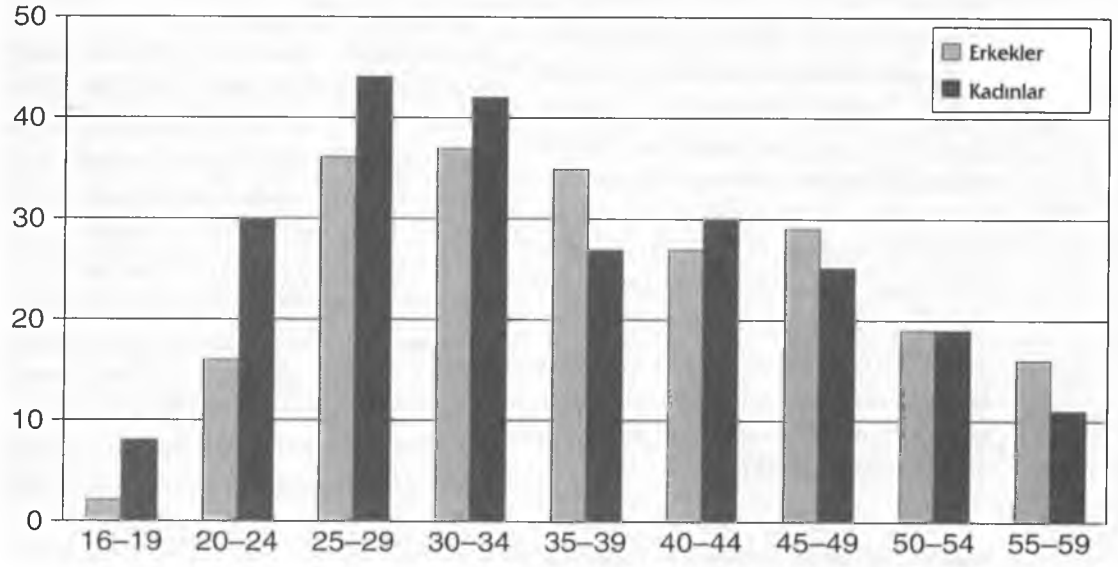

7.3. Şekil Birarada yaşayan evli olmayan insanlar: Büyük Britanya, cinse ve yaşa göre, 2001/2002[a] (%)
[a] 16-59 yaşları arasındaki erkekler ve kadınlar. Kendilerini ayrılmış diye tanımlayan yanıtçıları içine alır
Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 33

önemli örüntüye işaret ederler. Birinci olarak, eşleşikler arasında eşitlik için daha fazla fırsat vardır çünkü karşıt-cins ilişkilere desteklik eden kültürel ve toplumsal varsayımlar onlara kılavuzluk etmez. Gay ve lezbiyen çiftler, ilişkilerini, eşitsizliklerin ve güç dengesizliklerinin pek çok karşıt-cins çiftin aralayıcısı olan tiplerinden sakınacakları biçimde şekillendirmeyi seçebilirler. İkinci olarak, eşcinsel eşleşikler, ilişkilerinin yanölçütleriyle ve içsel işleyişiyle ilgili çözüm görüşmeleri yaparlar. Eğer karşıt-cins çiftlerin toplumsal olarak yerleştirilmiş olan toplumsal cinsiyet rollerinden etkilendikleri kabul edilirse, aynı-cinsden olan çiftler ilişkilerinin içerisinde kimin neyi yapmasının iyi olacağına değgin daha az beklentiyle karşı karşıya gelirler. Örneğin, eğer karşıtcinsel evliliklerin içinde kadınların ev işinin ve çocuk bakımının çoğunu yapma eğiliminde oldukları kabul edilirse, eşcinsel eşleşikliklerin içerisinde böyle beklentiler yoktur. Her şey bir çözüm görüşmesi meselesi olur; bu, sorumlulukların daha eşitçe paylaşımıyla sonuçlanabilir. Üçüncü olarak, gay ve lezbiyen eşleşiklikler adanmışlığın kurumsal destekten yoksun olan özel bir biçimini sergilerler. Öyle görünüyor ki, karşılıklı güven, güçlükler üstünde çalışmaya isteklilik ve 'duygusal emekle' ilgili paylaşılan bir sorumluluk, eşcinsel eşleşikliklerin ayırt edici özellikleridir (Weeks ve ötekiler 1999).

Eşcinselliğe karşı önceleri hoşgörüsüz olan tutumların gevşemesine, mahkemelerin, lezbiyen eşleşiklikler içinde yaşayan annelere çocukların vesayetini vermeye yönelik gitgide artan istekliliği eşlik etmiştir. Yapay dölleme uygulayımları, lezbiyenlerin çocuklarının olabilmesi ve onların hiçbir karşıt-cinsel temas olmaksızın gay anababalı aileler kurabilmesi anlamına gelir. Britanya'da, çocukları olan eşcinsel ailelerin neredeyse tümü iki kadını içerirken, 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında bir dönem boyunca toplumsal refah kuruluşları ABD'nin birkaç kentinde ilkgençlik dönemindeki evsiz oğlanları gay erkek çiftlerin vesayetine verdi. Uygulamaya, büyük ölçüde toplumun karşı tepkisinden ötürü son verildi.

Eşcinsel çiftlerin kazandığı birkaç yasal utku, onların haklarının aşama aşama yasaca korunmakta oldu-ğunu işaret eder.

Eşcinsel çiftlerin yeni yasal hakları, 12. Bölüm, 'Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet', s. 480-2'de daha fazla tartışılmaktadır.

1999'da Britanya'da nirengi noktası niteliğindeki bir yargı kararı, istikrarlı bir ilişki içindeki eşcinsel bir çiftin bir aile diye tanımlanabileceği bildiriminde bulundu. Eşcinsel eşleşiklerin böylece 'aile üyeleri' diye sınıflandırımı, göç, toplumsal güvenlik, vergilendirim, kalıtım ve çocuk desteği gibi yasal ulamları etkileyecektir.

1999'da bir ABD mahkemesi bir gay erkek çiftin, bir taşıyıcı anneden doğan çocuklarının doğum belgesine adlarını birlikte yazdırmayla ilgili anababalık haklarını onayladı. Davayı açan adamlardan biri şöyle dedi: "Yasal bir utkuyu kutluyoruz. Bildiğimiz biçimiyle çekirdek aile evrim geçiriyor. Vurgu, ailenin bir anneyle babadan oluşmasında değil, ister bekar bir anne olsun isterse bir adanmışlık ilişkisi içinde yaşayan gay bir çift olsun, çocuğu seven, onun gelişimine yardımcı olan

anababalarda olmalıdır" (Hartley-Brewer 1999).

Bekar kalma

Hane oluşturmadaki son eğilimler şu soruya kaynaklık eder: Bir bekarlar ulusu mu olmaya başlıyoruz? Birleşik Krallık'ta tek kişilik hanelerin oranı 1971'deki yüzde 18'den, 2003'te yüzde 29'a dek arttı (HMSO 2004). Modern Batı toplumlarında birkaç etken biraraya gelip, yalnız yaşayan insanların sayılarını artırmıştır. Bunlar-dan biri, daha sonraki evliliklere yönelik bir eğilimdir 2001'de Birleşik Krallık'ta insanlar (7.4. Tablonun gösterdiği üzere) 1970'lerin başında olduğundan ortalama olarak altı yıl sonra evleniyorlardı; bir başkası, görmüş olduğumuz üzere, yükselen boşanma oranlarıdır. Yine başka biri, eşleşikleri ölmüş olan daha yaşlı insanların nüfus içinde gitgide artan sayısıdır (6. Bölüm, s. 230-1'de tartışılmıştır). Birleşik Krallık'ta tek kişilik hanelerin yaklaşık olarak yarısı, yalnızca bir emeklinin yaşadığı hanelerdir.

Değişen toplumsal normlar şimdi kimi ülkelerde aynı-cinsten olan çiftlerin açıkça çocuklarını birlikte yetiştiriyor olmaları anlamına gelir.

7.4. Tablo Evli olanların ortalaması: İngiltere ve Galler, 1971-2001

	İlk evlilik	
	Erkekler	Kadınlar
1971	24.6	22.6
1981	25.4	23.1
1991	27.5	25.5
2001	30.6	28.4

Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 32

Bekar olmak, yaşam akışının farklı dönemlerinde farklı anlamlara gelir. Yirmili yaşlarındaki insanların eskiden olduğundan daha büyük bir oranı evlenmemiş olarak kalmaktadır. Bununla birlikte, otuzlu yaşlarının ortalarındaki erkeklerin ve kadınların yalnızca küçük bir azınlığı hiç evlenmemiştir. Otuz ile elli yaşları arasındaki bekar insanların çoğunluğu, boşanmayla sonuçlanmış olan ya da 'iki arada' kalmış olan evliliklerdir. Elli yaşının üzerindeki bekar insanların çoğu duldur.

Yaşam akışı kavramı, 6. Bölüm, "Toplumsallaşma, Yaşam Akışı ve Yaşlanma", s. 1215-8'de tartışıldı.

Daha önce hiç olmadığı kadar çok, genç insanlar yuvadan evlenmek için değil (ki bu geçmişte yuvanın dışına giden en sık rastlanan yollardan biriydi), yalınca bağımsız bir yaşama başlamak için ayrılmaktalar. Bundan ötürü, öyle görünüyor ki, 'bekar kalma' ya da kendi başına yaşama eğilimi, toplumun aile yaşamı pahasına bağımsızlığa değer verme eğiliminin parçası olabilir. Yine de, bağımsızlık ya da 'bekar kalma'

anababa evinin dışına giden, gitgide sık rastlanır olan bir yol olmakla birlikte, çoğu insan sonunda evlenir.

Aileye ve mahrem ilişkilere kuramsal bakışaçıları

Ailenin ve aile yaşamının incelenmesi, birbirine karşıt kanaatları olan sosyologlar tarafından farklı biçimde ele alınmıştır. Yirmi otuz yıl önce benimsenmiş olan bakışaçılarının pek çoğu şimdi yeni araştırmaların ve toplumsal dünyadaki önemli değişimlerin ışığında çok daha az inandırıcı görünür. Yine de, ailenin incelenmesinde çağdaş yaklaşımlara dönmeden önce sosyolojik düşünmenin evriminin kısaca izini sürmek değerli olacaktır.

İşlevselcilik

İşlevselci bakışaçısına göre, toplum, sürekliliği ve kanı birliğini güvenceye bağlamak için özgül işlevleri başaran bir toplumsal kurumlar kümesidir. Bu bakışaçısına göre, aile, toplumun temel gereksinimlerine katkıda bulunan ve toplumsal düzeni sürdürmeye yardım eden önemli görevler başarır. İşlevselci gelenekte çalışan sosyologlar, çekirdek ailenin modern toplumlarda belirli kimi uzmanlaşmış rolleri yerine getirdiğini düşünmüşlerdir. Endüstrileşmenin ortaya çıkışıyla birlikte, aile bir ekonomik üretim birimi olarak daha az önemli duruma geldi ve üremeye, çocuk yetiştirmeye ve toplumsallaşıma daha çok odaklandı.

Amerikalı sosyolog Talcott Parsons'a göre, ailenin başlıca iki işlevi birincil toplumsallaşma ve kişiliğin dengelenmesidir (Parsons ve Bales 1956). **Birincil toplumsallaşma**, çocukların, içinde doğmuş oldukları toplumun kültürel normlarını öğrendikleri süreçtir. Bu, çocukluğun ilk yıllarında gerçekleştiğinden, aile insan kişiliğinin gelişimi için en önemli arenadır. **Kişiliğin istikrar kazanması**, erişkin aile üyelerine duygusal olarak yardımcı olmada ailenin oynadığı role gönderme yapar. Erişkin erkeklerle kadınların arasındaki evlilik, erişkin kişiliklerin onun aracılığıyla desteklendiği ve sağlıklı kalmasının sağlandığı düzenlemedir. Endüstri toplumunda ailenin erişkin kişiliklerini dengelemedeki rolünün canalıcı olduğu söylenir. Bunun nedeni çekirdek ailenin genellikle akrabalardan uzak olması ve endüstrileşmeden önce ailelerin yapabildiği gibi daha büyük akrabalık bağlarından yararlanmayı başaramamasıdır.

Parsons, çekirdek aileye endüstri toplumunun istemlerini ele almak için en iyi donanmış birim gözüyle bakıyordu. 'Geleneksel ailede', bir erişkin yuvanın dışında çalışırken ikinci erişkin yuvayla ve çocuklarla ilgilenebilir. Pratik bakımdan, çekirdek ailenin içerisinde rollerin bu uzmanlaşması, babanın ekmek kazanan kişi olarak 'araçsal' rolü benimsemesini, karısınınsa ev ortamında 'duygulanımsal', duygusal rolü üstlenmesini içeriyordu.

Şimdiki dönemde, Parsons'ın aile hakkındaki görüşü yetersiz ve günü geçmiş olarak karşımıza çıkar. Aileyle ilgili işlevselci kuramlar, erkeklerle kadınların arasındaki evsel iş bölüşümünü doğal ve sorunsuz olarak haklı gösterdikleri için ağır eleştirilerle karşılaşmışlardır. Ancak, kendi tarihsel bağlamlarında gözden

geçirildiklerinde, kuramlar biraz daha anlaşılabilir olurlar. Savaşın hemen sonrasındaki yıllar, kadınların geleneksel evsel rollerine döndüğüne, erkeklerinse biricik ekmek kazananlar olarak konumlarını yeniden aldığına tanık oldu. Bununla birlikte, aile hakkındaki işlevselci görüşleri başka zeminlerde eleştirebiliriz. Belirli kimi işlevleri başarımlamada ailenin önemini vurgulamakla, her iki kuramcı da, devlet yönetimi, medya ve okullar gibi öteki toplumsal kurumların çocukları toplumsallaştırmada oynadığı rolü gözardı etmektedir. Kuramlar, aile biçimlerinin çekirdek aile modeliyle örtüşmeyen çeşitlemelerini de gözardı eder. Dışsemtlerde oturan orta sınıftan beyaz insanlar 'idealine' uymayan aileler sapkın diye görülüyordu.

Feminist yaklaşımlar

Pek çok insan için, aile avuntunun ve rahatlığın, sevginin ve dostluğun yaşamsal kaynağını sunar. Ancak, yukarıda gördüğümüz üzere, o, sömürünün, yapayalnızlığın ve derin eşitsizliğin olduğu bir yer de olabilir. Uyumlu ve eşitlikçi bir alem olarak aileye ilişkin görüme meydan okuma yoluyla feministlerin sosyoloji üzerinde büyük bir etkisi oldu. 1970'lerde ve 1980'lerde aileyle ilgili tartışma ve araştırmaların çoğunda feminist bakışaçıları başattı. Eğer aile sosyolojisinin önceleri aile yapılanımlarının, çekirdek ve geniş ailenin tarihsel gelişiminin ve akrabalık bağlarının öneminin üzerine odaklandığı düşünülürse, feminizm, kadınların ev içindeki deneyimlerini incelemek üzere ilgiyi ailelerin içerisine yöneltmede başarılı oldu. Feminist yazarların pek çoğu, ailenin, temelinde ortak çıkarların ve karşılıklı desteğin bulunduğu işbirlikçi bir birim olduğu hakkındaki görümü sorgulamıştır. Onlar, ailenin içerisindeki eşitsiz güç ilişkilerinin varlığının, belirli kimi aile üyelerinin ötekilerden daha fazla kazançlı olma eğiliminde olması anlamına geldiğini göstermeye çalışmışlardır.

Feminist yazılar, geniş bir konu yelpazesini vurgulamışlardır, ama başlıca üç izleğin özel önemi vardır. Temel ilgilerden biri, 18. Bölüm, 'Çalışma ve Ekonomik Yaşam'da daha derinlemesine göreceğimiz *evsel iş bölüşümüdür* -bir hane üyelerinin arasında görevlerin bölüştürülüş biçimi. Feministlerin arasında, bu bölüşümün tarihsel ortaya çıkışıyla ilgili farklı kanılar vardır. Kimi feministler bunu sanayi kapitalizminin bir sonucu diye görürken, başkaları bunun ataerkillikle bağlantılı olduğu ve böylece sanayiden önceye dayandığı iddiasında bulunur. Sanayileşmeden önce bir evsel iş bölüşümünün var olduğuna inanmak için nedenler vardır, ama kapitalist üretimin ev ve iş alemlerinin arasında çok daha keskin bir ayrım ortaya çıkardığı da açıkça görülmektedir. Bu süreç, "erkek alanlarının" ve "kadın alanlarının" ve güç ilişkilerinin bugüne dek hissedilen billurlaşımıyla sonuçlandı. Son zamanlara dek, **ekmek getiren erkek** modeli endüstrileşmiş toplumların çoğunda yaygın olagelmiştir.

Feminist sosyologlar, çocuk bakımı ve ev işi gibi ev görevlerinin erkeklerle kadınlar arasında paylaşılış biçimiyle ilgili incelemeler yürütmüşlerdir. Onlar, "bakışımlı aile" (Young ve Willmott 1973) -ailelerin zaman içerisinde rollerin ve sorumlulukların dağıtımında daha eşitlikçi duruma gelmekte olduğuna değgin inanç- gibi iddiaların

geçerliliğini soruşturmuş-lardır. Bulgular, daha önce hiç olmadığı denli çok kadının yuvanın dışarısında ücretli işlerde çalışıyor olmasına karşın kadınların evdeki görevlerin başlıca sorumluluğunu taşımayı sürdürdüklerini ve erkeklerden daha az boş zamanlarının olduğunu göstermiştir (Hochschild 1989; Gershuny 1994; Sullivan 1997). Bununla ilişkili bir izleği sürdüren kimi sosyologlar, kadınların ücretsiz olarak yaptığı ev işinin genel olarak ekonomiye katkısının üzerine odaklanarak, ücretli ve ücretsiz işlerin karşıt alemlerini incelemişlerdir (Oakley 1974). Başkaları, kaynakların aile üyeleri arasında dağıtılış biçimini ve hane gelirine erişimin ve onlar üzerinde denetimin örüntülerini soruşturmuştur (Pahl 1989).

Ikinci olarak, feministler pek çok ailenin içerisinde var olan *eşit olmayan güç ilişkilerine* dikkat çekmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak gitgide artan biçimde göze çarpan bir konu, eviçi şiddet görüngüsüdür. Feministlerin, aile yaşamının şiddet içeren ve kötüye kullanımla ilgili yanlarının gerek yükseköğretimsel bağlamlarda gerekse yasa ve politika çevrelerinde uzun zamandır yok sayılmış olduğuna ilişkin iddialarının bir sonucu olarak, "karısını hırpalama", evlilik içi tecavüz, ensest ve çocukların cinsel istismarı halkın daha fazla dikkatini çekmiştir (s. 260-3'e bakınız). Feminist sosyologlar, ailenin, toplumsal cinsiyet bunaltımının ve hatta fiziksel istismarın bir arenası olarak nasıl hizmet ettiğini anlamaya çalışmışlardır.

Feministlerin önemli katkılarda bulunmuş oldukları üçüncü bir alan, *bakım etkinliklerinin* incelenmesidir. Bu, hasta olan bir aile üyesiyle ilgilenmekten, yaşça büyük bir akrabaya uzun bir zaman boyunca bakmaya dek çeşitli süreçleri içine alan geniş bir alemdir. Kimi zaman, bakım, yalınca başka birinin psikolojik olarak iyi oluşuna göre ayarlanma anlamına gelir -birkaç feminist yazar, ilişkilerin içerisindeki 'duygu işiyle' ilgilenmiştir. Kadınlar, temizlik ve çocuk bakımı gibi somut görevleri omuzlama eğiliminde olmakla kalmayıp kişisel ilişkilerin korunmasına büyük miktarlarda duygusal emek yatırımında bulunurlar (Duncombe ve Marsden 1993). Bakım etkinlikleri sevgiye ve derin duygulara dayandırılmakla birlikte, bunlar ayrıca, dinleme, algılama, çözüm görüşmeleri yapma ve yaratıcı biçimde eyleme becerisi isteyen birer iş biçimidir.

Yeni bakışaçıları

Son yirmi otuz yıl içinde feminist bir bakışaçısından yürütülmüş olan kuramsal ve deneysel incelemeler, gerek yükseköğretimcilerin gerekse genel nüfusun arasında, aileye ve mahrem ilişkilere yönelik artan bir ilgi yaratmışlardır. 'İkinci vardiya' -kadınların işteki ve yuvadaki ikili rollerine gönderme yapar- gibi terimler gündelik sözcük dağarcığımıza girmiştir. Ama sıklıkla ev içerisindeki özgül meseleler üzerine odaklandıklarından, aileyle ilgili feminist incelemeler yuvanın dışarısında gerçekleşmekte olan daha büyük eğilimleri ve etkileri her zaman yansıtmıyordu.

Geçtiğimiz onyılda aileyle ilgili sosyolojik literatürü varlığında, feminist bakışaçılarından yararlanan, ama katı biçimde onlardan esinlenmiş olmayan önemli bir derleme ortaya çıkmıştır. Aile biçimlerinde gerçekleşmekte olan daha büyük dönüşümler ailelerin ve hanelerin oluşumu ve

dağılması, ve bireylerin kişisel ilişkilerinin içerisindeki evrimleşmekte olan beklentiler birincil ilgilerdir. Boşanmadaki ve tek anababalık etmedeki artış, 'yeniden oluşturulmuş ailelerin' ve gay ailelerin ortaya çıkışı, ve birarada yaşamanın popülerliği, bunların tümü igili konulardır. Ancak, bu dönüşümler, içinde yaşadığımız geç çağcıl dönemde gerçekleşmekte olan daha büyük değişimlerden ayrı olarak anlaşılamazlar. Eğer kişisel dönüşümlerle değişimin daha büyük örüntüleri arasındaki bağlantıyı kavrayacaksak, toplumsal, hatta küresel düzeyde gerçekleşmekte olan değişimelere dikkat etmemiz gerekir.

Anthony Giddens: Mahremiyetin Dönüşümü

Kendi çalışmalarımda, özellikle *Mahremiyetin Dönüşümü*'nde (The Transformation of Intimacy -1993), modern toplumda mahrem ilişkilerin nasıl değişmekte olduklarına baktım. Bu bölümün girişi, modern-öncesi toplumda genel olarak evliliğin temelinde cinsel cazibenin ya da romantik aşkın olmadığını gösterir; bunun yerine, evlilik daha sık olarak, içinde bir ailenin yaratılacağı ya da mülkün mirasının sağlanacağı ekonomik bağlamla bağlantılıydı. Köylüler için, bitmez tükenmez ağır işle ıralanan bir yaşamın cinsel tutkuya geçit vermesi erkekler için evlilik dışı serüvenlere girişme fırsatları sayısız olmakla birlikte olası değildi.

Romantik Aşkın az çok evrensel iteleyimlerinden seçik olarak **romantik aşk** (s. 244-6'da gördüğümüz üzere) on sekizinci yüzyılda gelişti. Temelinde karşılıklı cazibenin olduğu eşit bir ilişki hakkındaki sözverisine karşın, romantik aşk pratikte erkeklerin kadınlar üzerindeki başatlığına yol açma eğiliminde oldu. Pek çok erkek, romantik aşkın saygıdeğerliği ile tutkulu aşkın iteleyimlerinin arasındaki gerilimlerle, karının ve yuvanın rahatlığını, metresin ya da fahişenin cinselliğinden ayırma yoluyla başa çıktı. Buradaki çifte standart şuydu ki, bir kadının doğru erkek gelinceye dek bakire olarak kalması gerekirken, erkekler için böyle bir norm uygulanmıyordu.

Ben, modernliğin en son evresinin, mahrem ilişkilerin doğasındaki başka bir dönüşüme tanıklık ettiğini ileri sürüyorum. **Plastik cinselliğin** gelişimi. Modern toplumlarda insanların, (12. Bölüm, 'Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet'te göreceğimiz üzere) ne zaman, ne sıklıkta ve kiminle cinsellik yaşayacaklarına değgin daha önce hiç olmadığı denli çok seçenekleri vardır. Plastik cinsellikle birlikte, cinsellikle üremenin arasındaki bağ çözülebilir. Bu, birparça, kadınları yinelenen (ve yaşamı tehdit eden) gebeliklere ve doğumlara ilişkin korkulardan büyük ölçüde özgürleştirmiş olan iyileştirilmiş gebelik önleyici yöntemlerden ötürüdür. Bununla birlikte, plastik cinselliğin ortaya çıkışına neden olan şey yalnızca teknoloji gelişimleri değil, canalıcı biçimde, kişinin etkin olarak seçebildiği kendisi hakkındaki bir duygunun gelişimidir. Bu süreç, toplumsal düşüngüselliğin artması diye betimlenebilir, ve bu, daha ayrıntılı olarak 4. Bölüm, s. 159-60'da tartışılmıştır.

Plastik cinselliğin ortaya çıkışıyla birlikte, sevginin doğasında bir değişim olur. Romantik aşk ideallerinin yerini birliktelik aşkın almakta olduğunu ileri

sürmüştüm. Birliktelik aşkı etkindir ve olumsaldır. O, romantik aşkın sonsuza dek olma, biricik-ve-tek olma nitelikleriyle uyumsuzdur. Birliktelik aşkının ortaya çıkışı, bu bölümde daha önce tartışılan ayrılmanın ve boşanmanın yükselişini açıklamada biraz yol alır. Romantik aşk, bir kez evlenince, ilişki nasıl gelişirse gelişsin insanların çoğu kez birbirlerine yapışıp kalmaları anlamına geliyordu. Şimdi insanların daha çok seçeneği var: Boşanmak önceleri güç ya da olanaksız iken, evli insanlar şimdi artık ilişki yürümezse birarada kalmak zorunda değiller.

İlişkilerin temeline romantik tutkuyu koymak yerine, insanlar gitgide artan biçimde, çiftlerin öyle yapmayı seçtikleri için birarada kaldıkları **saf ilişki** idealinin arayışına giriyorlar. Birliktelik aşkı fikri gerçek bir olanaklılık olarak sağlamlaştıkça, Bay ya da Bayan Doğru'yu bulma fikri daha çok geriye çekilmekte ve doğru ilişkiyi bulma fikri daha çok canalıcı olmaya başlamaktadır. Saf ilişki, eşleşiklerden her birinin ilişkiden, ilişkiyi sürdürülmeye değer kılmak için yeterli kazanımlar elde ettiğini "başka bir bibirlikteliğe kadar" kabul edişiyle birarada tutulur. Sevginin temeline, güven yaratan duygusal içtenlik konulur. Sevgi, eşleşiklerden her birinin, ilişkilerini ve gereksinimlerini açınlamaya ve ötekine karşı incinebilir olmaya ne denli hazırlıklı olduğuna bağlı olarak gelişir. İlişkideki eşleşiklerin her biri, ilişkiden, ilişkinin sürmesi için yeterli doyumu türetip türetmediğini görmek üzere ilişkilerini sürekli olarak gözler.

Saf ilişkinin biçimlerinin bir çeşitliliği vardır. Her ne denli, gitgide artan biçimde, böyle bir ilişkiyi elde etmenin bir yolu olmaktan çok, (birlikte yaşayan çiftlerin sayısı arttıkça) bir kez var olunca böyle bir ilişkinin bir dışavurumu olma durumuna gelmekteyse de, evlilik bunlardan biri olabilir. Bununla birlikte, saf ilişkiler kesinlikle evlilikle ya da aslında karşı-cins çiftlerle sınırlı değildir. Aynı cinsten olan ilişkilerin kimi biçimleri, açıklığın ve çözüm görüşmelerinin söz konusu olduğu durumlarından ötürü, salt ilişki ülküsüne karşıt-cins ilişkilerinden daha çok yaklaşır.

Kimi eleştirmenler, erişkinlerin arasındaki bir ilişki olarak düşünülen saf ilişkinin istikrarsızlığının, çocukları da içine alan aile pratiklerinin karmaşıklıklarına karşıt olduğunu, ve bir (karşı-cins) ilişki bittiğinde erkeklerle kadınların yaşama eğiliminde oldukları farklı deneyimleri gözardı ettiğini ileri sürmüşlerdir. Eleştirmenler, saf ilişki fikrinin, erişkinlerin arasındaki ilişkiler üzerine odaklanarak çocukların ve çocukluğun sosyolojik düşüncenin içindeki çizgidışı bırakılmışlığını yansıttığına dikkat çekmişlerdir (Smart ve Neale 1999).

Mahremiyetin Dönüşümü'nde bulunan fikirlerin pek çoğu, karı kocadan oluşan Beck ve Beck-Gernsheim takımının yazılarında da bulunur. Onlar da, modern yaşamın, ve özellikle de bireysel seçimin artmasının, bizim mahrem ilişkilerimizi yürütme biçimimizde çok büyük dönüşümlere neden olmuş olduğunu ileri sürerler. Aşağıda, onların düşüncelerine daha ayrıntılı olarak bakıyoruz.

Ulrich Beck ve Elizabeth Beck-Gernsheim: Aşkın Olağan Kaosu

Aşkın Olağan Kaosu'nda (The Normal Chaos of Love -1995) Beck ve Beck-Gernsheim, artalanda hızla değişmekte olan bir dünya olmak üzere, kişisel ilişkilerin, evliliklerin ve aile örüntülerinin keşmekeşli doğasını inceler. Onlar, eskiden kişisel ilişkileri yöneten geleneklerin, kuralların ve yönergelerin artık kullanılmadığını ve bireylerin şimdi başkalarıyla oluşturdukları birleşimleri yapılandırmanın, uyarlamanın, iyileştirmenin ya da bitirmenin parçası olarak bitimsiz bir seçenekler dizisiyle karşı karşıya getirildiğini ileri sürerler. Şimdi evliliklere ekonomik amaçlar için ya da ailenin itmesiyle olmaktan çok, gönüllü olarak girilmesi, gerek özgürlükler gerekse yeni gerilimler getirir. Aslında, yazarlar, bunların çok miktarda sıkı çalışma ve çaba istemlediği sonucuna varırlar.

Beck ve Beck-Gernsheim, çağımızı, aile, iş, sevgi ve bireysel hedeflerin peşine düşme özgürlüğü arasındaki çatışan çıkarlarla dolu olan bir çağ diye görürler. Bu çatışma, özellikle, hokkabazlık edilecek bir yerine iki 'iş pazarı yaşamöyküsünün' olduğu kişisel ilişkilerin içerisinde keskin biçimde hissedilir. Bununla, yazarların anlatmak istediği, erkeklere ek olarak gitgide artan sayılarda kadınların, ömürlerinin akışı boyunca meslek yaşamları arayışına girmekte olduğudur. Önceleri kadınların, yuvanın dışarısında yarı zamanlı olarak çalışmaları ya da çocuklar yetiştirmek üzere meslek yaşamlarından önemli bir zamanı çalmaları daha olasıydı. Bu örüntüler, eskiden olduklarından daha az sabittir; şimdi gerek erkekler gerekse kadınlar mesleksel ve kişisel gereksinimlerini vurgulamaktadırlar. Beck ve Beck-Gernsheim, modern çağımızda ilişkilerin, deyiş yerindeyse, ilişkilerden çok daha fazlasıyla ilgili olduğu sonucuna varırlar. Yalnızca sevgi, cinsellik, çocuklar, evlilik ve evdeki görevler çözüm görüşmesi konuları olmakla kalmayıp, ilişkiler şimdi işle, siyasayla, ekonomiyle, mesleklerle ve eşitsizlikle de ilgilidir. Şimdi çiftler sorunların -dünyasal olandan derin olana dek- çeşitli bir seçilimiyle karşı karşıya gelmektedir.

Öyleyse, erkeklerle kadınların arasındaki hasımlıkların yükselişte olması belki de şaşırtıcı değildir. Beck ve Beck-Gernsheim, evlilik danışmanlığı işleyimindeki, aile mahkemelerindeki, evlilikle ilgili öz-yardım topluluklarındaki ve boşanma oranlarındaki artışın kanıtladığı üzere, 'cinslerin arasındaki savaşın' 'zamanımızın merkezi oyunu' olduğu iddiasında bulunurlar. Ama her ne denli evlilik ve aile yaşamı daha önce hiç olmadığı denli 'kırılgan' görünse de, bunlar insanlar için çok önemli olmayı bugün de sürdürmektedir. Boşanma, gitgide artan biçimde yaygındır, ama yeniden evlilik oranları yüksektir. Doğum oranı düşüyor olabilir ama doğurganlık sağaltımına dev bir istem vardır. Daha az insan evlenmeyi seçiyor olabilir ama bir çiftin parçası olarak biriyle yaşama arzusu kesinlikle istikrarlı kalmayı sürdürmektedir. Bu yarışan eğilimleri ne açıklayabilir?

Yazarlara göre, yanıt yalındır: Aşk. Onlar, bugünün 'cinsler savaşın', insanların 'sevgi açlığının' olanaklı en açık göstergesi olduğu iddiasında bulunurlar. İnsanlar aşk uğruna evlenir ve aşk uğruna boşanırlar; umut etme,

pişman olma ve yeniden denemenin bitimsiz bir döngüsüne girerler. Bir yandan, erkeklerle kadınların arasındaki gerilimler yüksek olmakla birlikte, hakiki aşkı ve doygunluğu bulmanın olanaklılığına ilişkin derin bir umut ve inan varlığını sürdürmektedir.

'Aşkın', şimdiki çağımızın karmaşıklıklarına verilen fazlaca yalınlaştırıcı bir yanıt olduğunu düşünebilirsiniz. Ama Beck ve Beck-Gernsheim, bunun nedeninin tamı tamına, dünyamızın, aşkın gitgide artan biçimde önemli olmaya başlayacağı denli ezici, kişisellik-tanımaz, soyut ve hızla değişmekte olması olduğunu savunurlar. Yazarlara göre, aşk, insanların kendilerini hakiki biçimde bulabildikleri ve başkalarıyla bağlantı kurabildikleri tek yerdir. Yazdıklarına göre, bizim belirsizlik ve tehlikeli dünyamızda, aşk gerçektir:

> Aşk, bir kendini arayıştır, benimle ve seninle gerçekten temasa geçmeye duyulan bir arzudur, bedenleri paylaşma, düşünceleri paylaşmadır, dizginlenen hiçbir şey olmaksızın birbiriyle karşılaşmadır, itiraflarda bulunma ve bağışlanmadır, olmuş ve olmakta olanı anlama, doğrulama ve desteklemedir, modern yaşamın yarattığı kuşkuları ve endişeleri etkisizleştirmek için bir yuvaya ve güvene duyulan bir özlemdir. Eğer hiçbir şey kesin ya da güvenli görünmüyorsa, eğer kirletilmiş bir dünyada soluk almak bile tehlikeliyse, o zaman insanlar aşka ilişkin yanlışa sürükleyici rüyaların peşine düşerler, ta ki onlar ansızın karabasanlara dönüşene dek. (1995: 175-176)

Onlar, aşkın aynı anda hem umutsuz hem de yatıştırıcı olduğunu savlarlar. O, 'kendi kurallarına uyan ve iletilerini insanların beklentilerine, endişelerine ve davranış örüntülerine kazıyan güçlü bir kuvvettir'. Dalgalanmakta olan dünyamızda, o, yeni bir inan kaynağı durumuna gelmiştir. Eleştirmenler, cinslerin arasındaki savaşın 'zamanımızın merkezi tiyatro oyunu' olduğunu savunan Beck ve Beck-Gernsheim'ın dışlayıcı biçimde karşıcinsellik üzerine odaklanmasına saldırmışlardır ve bunun eşcinsel ilişkileri çizgidışı bıraktığını ileri sürmüşlerdir (Smart ve Neale 1999).

Zygmunt Bauman: Akışkan Sevgi

Akışkan Sevgi (Liquid Love -2003) başlıklı kitabında sosyolog Zygmunt Bauman bugünlerde ilişkilerin 'kentin en güncel konuşma konusu olduğunu ve kötü ünü olan tehlikelerine karşın görünüşte oynamaya değer tek oyun olduğunu' savunur. Onun kitabı, 'insan bağlarının dayanıksızlığıyla', bu dayanıksızlığın neden olduğu güvenliksizlik hissiyle ve bizim buna verdiğimiz karşılıklarla ilgilidir.

Bauman, kitabının kahramanının (örneğin, aile, sınıf, din ya da evlilikle ilgili) 'bağları olmayan adam' ya da en azından saptanık, koparılamaz bağları olmayan adam olduğunu yazar. Bauman'ın kahramanının sahipolduğu bağlar, koşullar değişirse pek az gecikmeyle yeniden salıverilebilecekleri biçimde gevşekçe örülmüştür. Bauman'a göre, koşullar sıklıkla değişecektir o, sürekli değişimle ve kalıcı bağların yokluğuyla ıralandığını düşündüğü modern toplumu betimlemek için 'akışkan' eğretilemesini kullanır.

Bauman bir şaha kalkmış 'bireyselleşme' dünyasında, ilişkilerin karışık bir kutsama olduğunu savunur; onlar, kişiyi farklı yönlere çeken, çatışan arzularla doludurlar. Bir yanda, özgürlüğe, kaçmayı seçersek kaçabileceğimiz gevşek

bağlara ve bireyciliğe duyulan arzu vardır. Öte yanda, eşleşiklerimizle aramızdaki bağları sıkılaştırarak elde edilen daha fazla güvenliğe duyulan arzu vardır. Böyleyken, Bauman, güvenliğin ve özgürlüğün iki kutbunun arasında öne arkaya sallandığımızı ileri sürer. Bu ikisini nasıl bileştirebileceğimizle ilgili öğüt almak için sıklıkla uzmanlara -örneğin, terapistlere ya da köşe yazarlarına- koşarız. Bauman'a göre, bu, 'pastayı hem yeme hem de hiç bitirmeme, ilişkinin tatlı zevklerinin kremasını sıyırırken, acı ve sert lokmalarını dışarıda bırakma' girişiminde bulunmaktır.

Bunun sonucu, 'üst cep ilişkileri' içindeki bir 'yarı-ayrık çiftler' toplumudur. 'Üst cep ilişkileri' deyişiyle Bauman, gereksinim duyulduğunda dışarı çekilebilecek ama gereksinim duyulmadığı anda cebin derinliklerine itilebilecek olan bir şeyi anlatmak ister. Bauman, 'akışkan modern' toplumda insanların ilişkiyle ilgili tutumlarını Ribena adlı içkiye bile benzetir -yoğun biçimiyle mide bulandırıcıdır, ve seyreltik olarak tüketilmesi en iyisidir.

Bizim 'insan bağlarının dayanıksızlığına' verdiğimiz karşılık, ilişkilerimizde niteliğin yerini niceliğe vermektir. İlişkilerimizin derinliği değil, temaslarımızın sayısı bizim için önemli olmaya başlar. Bauman, birbirimizle hep cep telefonuyla konuşuyor ve birbirimize metinler gönderiyor olmamızın (ve hatta onları gönderme hızımızı artırabilmek için budanmış tümceler biçiminde yazılı iletiler yazıyor olmamızın) nedeninin birparça bu olduğunu savunur. Önemli olan, iletinin kendisi değil, onlarsız kendimizi dışlanmış hissettiğimiz iletilerin sürekli dolaşımıdır.

Bauman insanların şimdi bağlantılardan ve ağlardan daha fazla, ilişkilerdense daha az söz eder oldukla-rına dikkat çeker. Bir ilişkinin içinde olma karşılıklı olarak kenetlenmiş olma anlamına gelirken, ağlar temasta olmayla geçen anları anıştırır. Bir ağda, istem üzerine bağlantılar yapılabilir ve istençle koparılabilir. Bağlantılar sanaldır, gerçek ilişkiler değillerdir. Bauman'a göre akışkan modern ilişkiyi gerçekten simgeleyen şey, bilgisayarlı buluşmadır. Bauman, elektronik ilişkilerin en canalıcı üstünlüğüne dikkat çeken yirmi sekiz yaşındaki bir adamla yapılan bir görüşmeyi alıntılar: 'Her zaman "sil" tuşuna basabilirsiniz.'

Bauman sıklıkla, yakın ilişkilerimizin son zamanlarda geçirdiği dönüşümlerle ilgili olarak fazla kötümser olmakla suçlanır. O, değerlendiriminde haklı mıdır? Bu değişimlerle ilgili olarak benimsediğimiz görüş son zamanların büyük toplumsal ve siyasal sorularından kimilerini etkiler. Aşağıda, aile değerlerinin gerileyip gerilemediğiyle ilgili sürmekte olan tartışmaya dönüyoruz.

Sonuç: Aile değerleriyle ilgili tartışma

'Aile çöküyor!' diye bağırır aile değerlerinin savunucuları, geçtiğimiz yirmi otuz yılı -cinsellikle ilgili daha özgürlükçü ve açık bir tutum, keskin biçimde tırmanan boşanma oranları ve aile görevleri hakkındaki daha eski kavramlaştırımlardan vazgeçme pahasına kişisel mutluluğa yönelik genel bir arayışı inceleyerek. Onlar, aile yaşamına ait ahlaksal bir duyguyu geri kazanmamızın gerektiğini savunurlar. Şimdi

çoğumuzun kendimizi içinde bulduğumuz dolaşık ilişkiler ağından çok daha istikrarlı ve düzenli olan geleneksel aileyi yeniden eski haline getirmemiz gerekmektedir (O'Neill 2002).

Bu savlar yalnızca Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de işitilmez. Kişisel ve duygusal alanları etkileyen değişimler belirli bir kültür dünyasının sınırlarının çok ötesine gider. Yalnızca derece bakımından ve içinde gerçekleştiği kültürel bağlama göre farklılık gösteren aynı meseleyi neredeyse her yerde buluruz. Örneğin, Çin'de, devlet boşanmayı güçleştirmeyi düşünmektedir. 1960'ların sonlarında çok özgürlükçü evlilik yasaları geçirilmişti. Evlilik, 'karı ve kocanın her ikisi de bunu istediğinde' sonlandırabilen bir iş sözleşmesidir. Eşleşiklerden biri karşı çıksa bile, evlilikte 'karşılıklı duygulanım' artık yoksa boşanmaya izin verilebilir. Yalnızca iki haftalık bir bekleme gereklidir, ondan sonra taraflar birkaç sterlin öderler ve o zamandan başlayarak bağımsız olurlar. Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında Çin'de boşanma oranı yine de düşüktür, ama hızla yükselmektedir -tıpkı gelişmekte olan öteki Asya toplumlarında olduğu gibi. Çin'in kentlerinde yalnızca boşanma değil, birarada yaşama da daha sık rastlanır duruma gelmektedir. Buna karşıt olarak, Çin'in engin taşrasında her şey farklıdır. Aile ve evlilik -doğum yapmayı özendirmelerin ve cezanın bir karışımı aracılığıyla sınırlamaya yönelik resmi siyasaya karşın- çok daha gelenekseldir. Evlilik, ilgili bireylerden çok anababalar tarafından saptanan, iki ailenin arasındaki bir düzenlemedir. Yalnızca düşük bir ekonomik gelişim düzeyi olan Gansu eyaletinde kısa zaman önce yapılan bir inceleme, evliliklerin yüzde 60'ının bugün de anababalar tarafından düzenlendiğini buldu. Bir Çin deyişinde söylendiği gibi: 'Bir kez karşılaş, başını salla ve evlen.' Modernleşmekte olan Çin'de, öyküde bir değişiklik vardır. Kent merkezlerinde şimdi boşanmakta olan kimselerin pek çoğu taşrada geleneksel tarzda evlenmişti.

Çin'de, 'geleneksel' aileyi korumayla ilgili çok konuşulur. Batı ülkelerinin pek çoğunda, tartışma daha bile yoğun ve bölücüdür. Geleneksel aile biçiminin savunucuları, ilişkilerin vurgulanmasının, toplumun temel bir kurumu olarak aileyi harcadığının ortaya çıktığını savunurlar. Bu eleştirmenlerin pek çoğu şimdi ailenin parçalanışından söz etmektedir. Eğer böyle bir parçalanış gerçekleşmekteyse, bu çok önemlidir. Aile, bir bütün olarak toplumu etkileyen bir eğilimler dizisinin buluşma noktasıdır -cinsler arasında gitgide artmakta olan eşitlik, kadınların yaygın olarak işgücüne girişi, cinsel davranıştaki ve beklentilerdeki değişmeler, yuva ve iş arasındaki değişmekte olan ilişki. Bugün sürüp gitmekte olan tüm değişimlerin arasında hiçbiri kişisel yaşamlarımızda cinsellik, duygusal yaşam, evlilik ve aile bakımından gerçekleşmekte olan değişimden daha önemli değildir. Bu, dünyanın farklı yerlerinde inişli çıkışlı biçimde ve çokça direnişle ilerlemekte olan bir devrimdir.

'Saçmalık!' diye yanıt verir başkaları. Aile çökmemektedir; yalnızca çeşitlenmektedir. Onlar, herkesin aynı kalıbın içine sıkıştırılmak zorunda olduğunu varsaymak yerine aile biçimlerinde ve cinsel yaşamda bir çeşitliliği etkin biçimde yüreklendirmemizin iyi olacağını savunurlar (Hite 1994).

Hangi yan haklıdır? Olasılıkla, her iki görüşe de eleştirel yaklaşmamız iyi olur. Geleneksel aileye dönüş, bir olanak değildir. Bunun nedeni yalnızca, yukarıda gördüğümüz üzere (s. 250-251), çoğu kez düşünüldüğü biçimiyle geleneksel ailenin hiçbir zaman var olmamış olması ya da geçmişte ailelerin, bugün için bir model olamayacakları denli çok sayıda bunaltıcı yanlarının olması değildir. Bunun nedeni ayrıca, evliliğin ve ailenin daha önceki biçimlerini dönüştürmüş olan toplumsal değişmelerin çoğunlukla tersine çevrilemez olmasıdır. Kadınlar, acı verici biçimde içinden kurtulmayı başarmış oldukları evde kitleler halinde dönmeyeceklerdir. Bugün cinsel eşleşiklikler ve evlilik, iyi günde ve kötü günde, eskiden oldukları gibi olamazlar. Duygusal iletişim -daha tam olarak söylendikte, ilişkilerin etkin biçimde yaratımı ve korunması- kişisel alanda ve aile alanında yaşamlarımızda merkezi duruma gelmiştir.

Sonuç ne olacaktır? Boşanma oranı önceki keskin artışından daha düz bir çizgiye geçmiş olabilir ama düşmemektedir. Boşanmayla ilgili tüm ölçüler bir ölçüde kestirimlerdir ama geçmiş eğilimlere dayanarak, şimdi yapılan tüm evlilik sözleşmelerinin yaklaşık olarak yüzde 60'ının on yıl içerisinde boşanmayla sona erebileceğini kestirebiliriz.

Görmüş olduğumuz üzere, boşanma her zaman mutsuzluğun bir yansıması değildir. Eski zamanlarda mutsuz evliliklerde kalmak zorunda olduğunu hissetmiş olabilen insanlar taze bir başlangıç yapabilirler. Ama cinselliği, evliliği ve aileyi etkileyen eğilimlerin, başkaları için yeni doyum ve özdoygunluk olanakları yaratırken, aynı zamanda kimi insanlar için derin endişeler yarattığından kuşku duyulamaz.

Aile biçimlerinde bugün var olan büyük çeşitliliğini, bizi geçmişin sınırlamalarından ve acı çekmelerinden özgürleştirdiği için hoş karşılanmasının gerektiğini savunanlar elbette bir miktar haklıdırlar. Erkekler ve kadınlar, bir zamanlar bekar ya da hatta kızku-rusu olmaktan gelen toplumsal onaylamazlıkla karşı karşıya kalmak zorunda olmaksızın, dilerlerse bekar kalabilirler. Birlikte yaşama ilişkileri içindeki çiftler artık daha 'saygıdeğer' evli arkadaşlarının toplumsal reddedişiyle karşı karşıya gelmemektedir. Gay çiftler, geçmişte karşı karşıya gelecekleri aynı düşmanlık düzeyiyle karşı karşıya gelmeksizin birlikte ev kurabilir ve çocuklar yetiştirebilirler.

Bunlar söylendikten sonra, bir yol ayrımında durduğumuz sonucuna direnmek güçtür. Gelecek, uzun süreli evliliklerde ya da eşleşikliklerde daha fazla çürüme mi ortaya çıkaracaktır? Gitgide artan biçimde, acılığın ve şiddetin yara izlerini taşıyan bir duygusal ve cinsel alanda mı barınacağız? Kimse kesin olarak söyleyemez. Ama evliliğe ve aileye ilişkin az önce sonuca bağlamış olduğumuz gibi bir sosyolojik çözümleme, sorunlarımızı geçmişe bakmak yoluyla çözüme ulaştıramayacağımızı güçlü biçimde anıştırır. Kişisel yaşamlarımızda çoğumuzun değer vermeye başlamış olduğumuz bireysel özgürlükleri, başka insanlarla istikrarlı ve kalıcı ilişkiler oluşturma gereksinimiyle uzlaştırmaya çalışmalıyız.

Özet

1 *Akrabalık*, *aile* ve *evlilik*, sosyolojik ve insanbilim için kilit önemi olan, birbiriyle yakından ilişkili terimlerdir. Akrabalık, ya genetik bağlardan ya da evlilikle başlatılmış bağlardan oluşur. Aile, çocukların yetiştirilmesiyle ilgili sorumluluğu olan bir akraba topluluğudur. Evlilik, toplumsal olarak onaylanan bir cinsel ilişki içinde birlikte yaşayan iki insanın arasındaki bir bağdır.

2 *Çekirdek aile*, evli bir çiftin (ya da bekar bir anababanın) kendi çocuklarıyla ya da edinilmiş çocuklarıyla birlikte yaşadığı bir hanedir. Evli bir çiftten ve çocuklardan başka akrabaların aynı hanede yaşadığı ya da yakın ve sürekli ilişkilerin parçası oldukları yerde, bir geniş ailenin varlığından söz ederiz.

3 Batı toplumlarında evlilik, ve dolayısıyla aile, *tekeşlilikle* (bir kadınla bir erkeğin arasında, kültürel olarak onaylanan cinsel bir ilişki) ilişiklendirilir. Öteki kültürlerin pek çoğu, bir bireyin aynı zamanda iki ya da daha fazla eşle evli olabildiği *çokeşliliğe* hoşgörü gösterir ya da onu yüreklendirir.

4 Yirminci yüzyılda, endüstrileşmiş toplumların çoğunda geleneksel çekirdek ailenin yaygınlığı istikrarlı biçimde aşınmıştır. Şimdi, aile biçimlerinde büyük bir çeşitlilik vardır.

5 Etnik azınlık topluluklarının arasında aile biçimlerinde dikkate değer çeşitlilik vardır. Britanya'da, Güney Asya ve Afrika-Karayip kökenli aileler başat aile tiplerinde farklılık gösterirler.

6 Savaş-sonrası yıllarda boşanma oranları yükselmiş ve ilk evliliklerin sayısı azalmıştır. Bunun bir sonucu olarak, nüfusun gitgide artmakta olan bir oranı tek anababalı hanelerde yaşamaktadır.

7 Yeniden evlilik oranları oldukça yüksektir. Yeniden evlilik, bir *yeniden kurulmuş* ailenin erişkinlerden en az birinin önceki bir evlilikten ya da ilişkiden çocuklarının olduğu bir aile oluşumuna yol açabilir. 'Olmayan baba' terimi, bir ayrılığın ya da boşanmanın ardından çocuklarıyla ender olarak teması olan (ya da hiç teması olmayan) babalara gönderme yapar.

8 Evlilik, artık iki insanın arasındaki bir birleşimin tanımlayıcı temeli değildir. *Birlikte yaşama* (bir çiftin evlilik dışında cinsel bir ilişki içinde birlikte yaşaması) endüstri ülkelerinin pek çoğunda daha yaygın duruma gelmiştir. Gay erkekler ve lezbiyenler, eşcinsellikle ilgili tutumlar gevşemeye başladığından, çiftler olarak birlikte yaşamayı gitgide artan biçimde başarabilmektelerdir. Kimi örneklerde, eşcinsel çiftler bir aile olarak tanımlanmaya yasal hak elde etmişlerdir.

9 Aile yaşamı hiçbir şekilde her zaman bir uyum ve mutluluk resmi değildir; kimi zaman onun içerisinde cinsel istismar ve eviçi şiddet gerçekleşir. Çocukların cinsel istismarının ve eviçi şiddetin çoğu erkekler tarafından gerçekleştirilir ve öyle görünüyor ki, bunlar kimi erkeklerin ilişkili oldukları şiddet içeren başka davranış tipleriyle bağlantılıdır.

10 Evlilik, her iki cins için de, düzenli cinsel deneyimin koşulu olmaktan çıkmıştır; o artık ekonomik etkinliğin temeli de değildir. Öyle görünüyor ki, toplumsal ve cinsel ilişkilerin çeşitli biçimlerinin daha da gelişip büyüyeceği kesindir. Evlilik ve aile sıkı sıkıya yerleşmiş kurumlar olarak kalmakta, ancak önemli gerginlikler ve gerilimler yaşamaktadır.

Düşünme Soruları

1 Çağdaş toplumlarda tüm aile biçimleri eşit ölçüde kabul edilebilir midir?

2 Yükselmekte olan boşanma oranları, evlilik ilişkisinin daha az değil, daha çok önemli duruma gelmiş olduğunu nasıl işaret edebilir?

3 Ekmek kazanan erkek rolünün gerilemesiyle birlikte, ailelerin içerisinde erkekler için hangi yeni roller vardır?

4 Aile kurumunu güvencelemek için sevgi yeterli midir?

5 Aile değerleri gerileyiş içinde midir? Ve bunun önemi var mıdır?

Ek Kaynaklar

G. Allan ve G. Crow, Families, *Households and Society* (New York: Palgrave, 2001).

Linda Hantrais ve Marlene Lohkamp-Himminghofen (yay. haz.), *Changing Family Forms, Law and Policy* (Loughborough: Cross-National Research Group, European Research Centre, Loughborough University, 1999).

Gordon Hughes ve Ross Ferguson (yay. haz.), *Ordering Lives: Family, Work and Welfare* (Londra: Routledge, 2000).

Richard M. Lerner ve Domini R. Castellino (yay. haz.), *Adolescents and their Families: Structure, Function and Parent-Youth Relationships* (New York: Garland, 1999).

Jane Lewis, *End of Marriage: Individualism and Intimate Relations* (Cheltenham: E. Elgar, 2001).

D. Newman ve E. Grauerholz, *Sociology of Families*, 2. baskı (Londra: Sage, 2002).

E. B. Silva ve C. Smart (yay. haz.), *The 'New' Family* (Londra: Sage, 1999).

L. Steel ve W. Kidd, *The Family* (Palgrave Macmillan, 2001).

Helen Wilkinson (yay. haz.), *Family Business* (Londra: Demos, 2000).

İnternet bağlantıları

Siyaset İncelemeler Merkezi (Centre for Policy Studies) ailenin, girişimin, bireyciliğin ve özgürlüğün gelişimini desteklemek için yaratılmış olan bir düşünce kuruluşu
http://www.cps.org.uk

Civitas
http://www.civitas.org.uk/

Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies
http://www.childpolicyintl.org/

Demos -toplumsal dışlama, aile ve yoksulluk üzerine araştırma yapan bir düşünce kuruluşu
http://www.demos.co.uk

Family Research Council
http://www.frc.org/

İçindekiler

Beden sosyolojisi

Sağlığın ve hastalığın sosyolojisi

Sosyolojik bakış açılarından tıp

Değişen dünyada tıp ve sağlık

Sosyolojik bakış açılarından sağlık ve hastalık

Sağlığın toplumsal temeli

Sınıf ve sağlık

Toplumsal cinsiyet ve sağlık

Etniklik ve sağlık

Sağlık ve toplumsal uyum

Engellilik sosyolojisi

Bireysel engellilik modeli

Toplumsal engellilik modeli

Birleşik Krallık'ta ve dünyada engellilik

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

8 Sağlık, Hastalık ve Engellilik

Aşağıdaki iki fotoğrafa bakın. Çökmüş yüzler ve bir deri bir kemik kalmış bedenler her iki resimde de neredeyse birbirinin aynı. Soldaki resimde yer alan Afrikalı genç kız yiyecek kıtlığı yüzünden ölmekte. Sağdaki resimde yer alan genç kadınsa bir İngiliz; ama o da ölüyor, zira besin bolluğu olan bir ülkede ya hiç yemek yememeyi ya da yaşamını tehlikeye sokacak denli az yemek yemeyi seçmiş. Bu iki vakanın altında yatan toplumsal dinamikler birbirinden tamamen farklıdır. Yiyecek kıtlığına bağlı olarak çekilen açlık, insanların denetimi dışındaki etkenlerden kaynaklanır ve yalnızca yoksulları etkiler. Dünyanın en zengin ülkelerinden birinde yaşamakta olan genç İngiliz kadın ise bilinen hiçbir fiziksel kaynağı olmayan bir hastalığa, anoreksiaya yakalanmıştır. Anoreksia ya da diğer beslenme bozuklukları, zar zor besin bulabilen ya da hiç bulamayan yoksulların değil, zenginlerin hastalığıdır. Somali gibi yiyecek kıtlığı çekilen ülkelerde bu hastalıklara rastlanmış değildir.

Beden sosyolojisi

İnsanlık tarihinin büyük bir bölümü boyunca, ancak pek az kişi sözgelimi, azizler ve bazı gizemciler dinsel nedenlerden ötürü, bilerek ve isteyerek

aç kalmayı seçmiştir. Ama anoreksianın dini inançlarla belirli bir bağlantısı olmadığı gibi, etkilediği kesim de öncelikle kadınlardır. Anoreksia bedensel bir hastalıktır; bu yüzden, hastalığı açıklayabilmek için öncelikle hastalığın oluşumunda etkili olan biyolojik ve fiziksel etkenlerin neler olduğuna bakmamız gerektiğini düşünebiliriz. Ne var ki, sağlık ve hastalık da, tıpkı incelediğimiz diğer konular gibi, toplumsal ve kültürel etkenlerden sözgelimi, zayıf bir bedene sahip olma baskısından etkilenmektedir.

Fiziksel belirtilerle kendini gösteren bir hastalık olan anoreksia, modern toplumlara özgü olan ve özellikle kadınların fiziksel çekicilikleri konusunda sürekli değişmekte olan görüşlerle bağlantılı bir diyet yapma düşüncesiyle yakından ilişkilidir. Modernlik öncesi toplumların çoğunda ideal kadın bedeni daha derli topluydu. Zayıflık kısmen yiyecek kıtlığının, yani yoksulluğun göstergesi olduğu için hiç de öyle arzulanan bir durum değildi. 1600'lü ve 1700'lü yılların Avrupa'sında bile ideal kadın bedeni orantılı bir biçime sahipti. Rubens'in tabloları gibi (aşağıda gösterilmekte) o dönemde yapılmış tabloları gören herkes, kadınların ne kadar yuvarlak hatlı (hatta dolgun) olarak resmedilmiş olduklarını hemen fark edecektir. Arzulanan bir kadınsı beden biçimi olarak zayıflık kavramı, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru orta sınıfa mensup insanlar arasında doğmuş olmakla birlikte, kadınlar için genel bir ideale dönüştürülmesi henüz çok yenidir.

Rubens'in 1613 yılında tamamladığı bu tablo, aşk ve güzellik tanrıçası Venüs'ü resmetmektedir.

Bu nedenle, anoreksianın kaynağının modern toplumların yakın geçmişinde, kadın bedeni imgesinde meydana gelen değişimler olduğunu söyleyebiliriz. Bir bozukluk olarak ilk kez 1874'te Fransa'da teşhis edilmiş olmakla birlikte, bundan otuz ya da kırk yıl öncesine dek belirsizliğini korumuştur (Brown ve Jasper 1993). O zamandan bu yana kadınlar arasında giderek yaygınlaşmıştır. Aynı şekilde bulimia aşırı yemek yiyip ardından istemli olarak yediklerini kusma hastalığı da yaygınlaşmıştır. Anoreksia ve bulimia genelde aynı kişide, birlikte ortaya çıkarlar. Kişi önce yaptığı diyet sonucunda aşırı derecede zayıflar, sonra da normal kilosunu koruyabilmek için aşırı ölçüde yemek yer ve ardından bu yediklerini çıkartması sonucunda yine bir zayıflama evresine girer.

Anoreksia ve diğer beslenme bozuklukları artık modern toplumlara özgü belirsiz hastalık biçimleri değildirler. Birleşik Krallık'ta 1824 yaş arası kadınlar üzerine yapılan bir araştırma, bu kadınların yalnızca dörtte birinin kilosundan memnun olduğunu ortaya koymuştur: Söz konusu kadınların %39'u, kilolarını her gün dert ettiğini, onda biri ise düzenli olarak kendilerini aç bıraktıklarını belirtmişlerdir (Flour Advisory Bureau 1998). Beslenme Bozuklukları Birliği, Birleşik Krallık'ta teşhis konmuş ve konmamış yaklaşık 1 milyon 150 bin erkek ve kadın beslenme bozukluğu hastası bulunduğunu tahmin etmektedir.

Ne zayıflama takıntısı ne de bunun sonucunda ortaya çıkan beslenme bozuklukları Avrupalı ve ABD'li kadınlara özgüdür. Batı'nın kadın güzelliğine ilişkin imgelerinin dünyanın geri kalanına yayılması, bu hastalıkların da dünyaya yayılmasını beraberinde getirmiştir. Sözgelimi, Japonya'da beslenme bozukluğu ilk kez 1960'lı yıllarda ülkenin hızlı ekonomik gelişiminin ve küresel ekonomiyle bütünleşmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Şimdiyse her yüz Japon kadınından birinde anoreksia görülmektedir ve bu oran neredeyse ABD'dekine eşittir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda Tayvan, Çin, Filipinler, Hindistan ve Pakistan'ın kentsel bölgelerinin yanı sıra Hong Kong ve Singapur'da da, özellikle zengin kadınlar arasında beslenme bozuklukları görülmeye başlanmıştır (Efron 1997). Medscape tarafından yayımlanan *Genel Tıp*'ta (General Medicine -2004) yer alan bir rapora göre, kadınlarda bulimia neurosa görülme sıklığı, Batılı ülkelerde %0,3 ile % 7,3 arasında değişirken, bu oran Batılı olmayan ülkelerde %0,46 ile %3,2 arasında seyretmektedir (ANFED 2005).

Bir kez daha, beslenme bozukluğu ve kişinin kendi görünüşünden hoşnut olmaması gibi tamamen kişisel sorunlar olarak görünen şeylerin aslında toplumsal meseleler oldukları ortaya çıkmaktadır. Anoreksianın sadece insan yaşamını tehdit eden boyutlarda olan türleri değil, aynı zamanda diyet yapma saplantısı ve dış görünüşü aşırı önemseme durumları da hesaba katıldıkta, beslenme bozuklukları artık milyonlarca insanın yaşamının bir parçası haline gelmiştir ve yalnızca Birleşik Krallık'ta değil, dünyadaki sanayileşmiş ülkelerin hepsinde görülmektedir.

Besleme bozukluklarının yaygınlığı şaşırtıcı boyutlardadır ve toplumsal etkenlerin sağlığımız ve toplumsal etkileşim yeteneklerimiz üzerindeki etkilerinin neler olduğu sorusunu akla getirir. **Beden sosyolojisi** olarak bilinen çalışma alanı, bedenlerimizin bu toplumsal etkenlerden nasıl etkilendiğini inceler. İnsan olarak elbette bir bedenimiz vardır, ancak bedenlerimiz toplumun dışında kendi hallerinde var olan fiziksel şeyler değildirler. Bedenlerimiz, toplumsal deneyimlerimizden etkilendiği ölçüde, ait olduğumuz grupların norm ve değerlerinden de derinden etkilenmektedir.

Bu bölümün ana izleklerinden biri de bedenin gitgide "doğa"dan -yani etrafımızı saran çevreden ve kendi biyolojik ritimlerimizden- ayrılmasıdır. Bedenlerimiz, makinelerden diyetlere uzanan geniş bir yelpazede bilimin ve **teknoloji**nin istilasına uğramakta ve bu istila yeni ikilemler yaratmaktadır.

Birleşik Krallık ve diğer zengin ülkelerde, nerendeyse her köşe başındaki dükkanda dünyanın dört bir yanından ithal edilen şaşırtıcı çeşitlilikte gıdayı birarada bulabilmek olanaklıdır.

Sözgelimi, plastik cerrahi biçimlerinin giderek yaygınlaşması bize yeni seçenekler sunmuştur ama aynı zamanda hararetli toplumsal tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalardan biri olan insan yüzündeki biçim bozukluklarının plastik cerrahiyle düzeltilmesi konusunu ilerleyen sayfalarda ele alacağız.

"Teknoloji" terimi burada dar anlamıyla anlaşılmamalıdır. Teknoloji, en temel anlamıyla, maddi teknolojilere gönderme yapar. Sözgelimi, modern tıpta kullanılan ve doğum öncesi dönemde bebeğin gelişim evrelerinin izlenebil-mesine izin veren tarayıcılar, maddi tek-nolojilere bir örnektir. Ama biz burada Michel Foucault'nun (1988) "toplumsal teknolojiler" olarak adlandırdığı bedeni etkileyen teknolojileri de göz önünde bulundurmak zorundayız. Foucault bu deyimle bedenin, gitgide, olduğu gibi kabul edilen bir şey olmaktan çıkıp "yaratılmak" zorunda olan bir şeye dönüşmesini kastetmektedir. Toplumsal bir teknoloji, bedenlerimize işleyişlerini arzuladığımız biçimde değiştirebilmek için yaptığımız herhangi bir düzenli müdahaledir. Anoreksianın kaynağı olan diyet, toplumsal bir teknoloji örneğidir.

İlerleyen sayfalarda öncelikle beslenme bozukluklarının neden bu kadar yaygınlaştığını çözümlemeye çalışacağız. Ardından, sağlığı daha geniş toplumsal boyutlarıyla ele alacağız. Son olarak da engelliliğin sosyolojisi konusuna eğilerek, engelliliğin özellikle toplumsal ve kültürel olarak nasıl kurulduğuna bakacağız.

Sağlığın ve hastalığın sosyolojisi

Beslenme bozukluklarının son dönemde neden bu kadar yaygın hale geldiğini anlayabilmek için, öncelikle bu

kitapta daha önce çözümlediğimiz toplumsal değişmeleri anımsamamız gerekir. Dolayısıyla, bu bölümün bir diğer ana izleği de toplumsal değişmenin beden üzerindeki etkisi olacaktır. Anoreksia aslında küreselleşmenin etkilerini de kapsayan belli türden toplumsal değişmelerin bir yansımasıdır.

Batı toplumlarında beslenme bozuklukları konusunda görülen artış, gıda üretimin özellikle son otuz kırk yılda iyice hız kazanan küreselleşmesiyle doğrudan ilişkilidir. Yeni soğutma tekniklerinin bulunması ve konteynır taşımacığının yaygınlaşması, gıda maddelerinin uzun süre saklanabilmesini ve dünyanın bir ucundan diğerine taşınabilmesini olanaklı kılmıştır. 1950'lerden bu yana süper marketler, dünyanın dört bir yanından gelen (ve bunları satın alabilecek güce sahip olanlar için -ki bu artık Batı toplumlarının nüfusunun büyük çoğunluğu anlamına geliyor) gıda maddeleriyle dolup taşmaktadırlar. Üstelik bu gıdaların pek çoğu artık eskiden olduğu gibi yalnızca belli mevsimlerde değil, her an bulunabilmektedir.

Yaklaşık son on yıldır, Birleşik Krallık'taki ve diğer gelişmiş ülkelerdeki insanlar beslenme düzeni konusunu daha ciddiye almaktadırlar. Elbette bu, herkesin umutsuzca zayıflamaya çalıştığı anlamına gelmemektedir. Daha çok, her gıdanın her an bulunabildiği bir dönemde, ne yiyeceğimize *karar vermek* zorunda olduğumuz anlamına gelmektedir -bir başka deyişle, "diyet"i burada gıda tüketim alışkanlıklarımız olarak düşünecek olursak, bir beslenme diyeti oluşturmamız gerektiği anlamına gelmektedir. Diyetimizi oluştururken, ne yiyeceğimize bilimin bizi bombardımana tuttuğu -sözgelimi, yüksek kolesterol düzeyinin kalp hastalıklarının nedeni olan etkenlerden biri olduğu gibi- yeni tıbbi bilgilerin ışığında karar vermemiz gerekmektedir. Gıdanın bolca bulunabildiği bir toplumda yaşadığımız için, ilk kez olarak bedenlerimizi yaşam tarzımıza özgü alışkanlıklarımıza (koşmak, bisiklete binmek, yüzmek ya da yoga yapmak gibi) ve yediklerimize göre şekillendirme fırsatına sahip olduk. Beslenme bozuklukları, kaynağını bu durumun hem bize sunduğu fırsatlarda hem de yarattığı şiddetli gerilimlerde ve baskılarda bulur.

Peki beslenme bozuklukları neden daha çok kadınları, özellikle de genç kadınları etkilemektedir? Öncelikle, yalnızca kadınların beslenme bozukluklarından mustarip olmadıklarını belirtmek gerekir, zira bu grupta yer alanların yaklaşık %10'u erkeklerdir (Beslenme Bozuklukları Derneği 2000). Ne var ki, erkeklerde anoreksia ve bulimia kadınlarda görüldüğü kadar sık görülmez; bunun nedeni kısmen genel olarak kabul gören toplumsal normların kadınların fiziksel çekiciliğini erkeklerinkinden dana önemli görmesi, kısmen de çekici erkek bedeni imgesinin kadınınkinden farklı olmasıdır. Son iki yüzyılda Amerikalı genç kızlar tarafından yazılan günlükleri inceleyen Joan Jacobs Brumberg (1997), günümüzde ABD'deki genç kızların kendilerine "ben kimim?" ve "kim olmak istiyorum?" sorularını sordukları zaman bu sorulara verdikleri yanıtların bir yüzyıl önce yaşamış akranlarına nazaran daha çok bedenleri etrafında şekillendiğini ortaya koymuştur. Brumberg genç kızların bedensel kaygıları üzerinden "ticari çıkar"

sağlandığını ileri sürmüştür. Brumberg'in vardığı sonuç şudur: Beden, günümüzde ABD'li genç kızların benlik algılarının öylesine merkezinde yer almaktadır ki, onların temel hedefi haline gelmiştir.

Anoreksiya ve diğer beslenme bozuklukları, aslında, kadınların daha geniş bir toplumda yaşadıkları ve eskisinden daha fazla rol aldıkları, ama buna rağmen becerileriyle değil, halen görünüşleriyle değerlendirildikleri mevcut durumu yansıtmaktadır. Beslenme bozukluğunun kökleri, bedenden duyulan utanç duygusuna kadar uzanmaktadır. Birey kendini yetersiz ve kusurlu bulur; diğer insanların gözünde nasıl göründüğü, bedeniyle ilgili duygularının da etkisiyle daha da önemli hale gelir ve bu konuda kaygılanmaya başlar. Zayıf olma ideali, bu noktada artık bir saplantı haline gelir -kadın kilo vermenin yaşamındaki herşeyi çözeceğini düşünür. Saplantılı biçimde diyet ve idman yapmaya başlarsa, yediklerini kusma ve yemek yemeyi tamamen reddetme arasında gidip gelen bir davranış kalıbı içinde kısılıp kalabilir. Eğer bu kalıp kırılmazsa (ki bazı psikoterapi tekniklerinin ve tıbbi tedavilerin bu konuda etkili oldukları kanıtlanmıştır), hasta açlıktan ölebilir de.

Beslenme bozukluklarının yaygınlaşması, bilim ve teknolojinin gündelik yaşamlarımız üzerindeki etkilerini yansıtır: kalori hesabı teknolojik ilerlemelerle olanaklı hale gelmiştir. Yine de, teknolojinin ne denli olacağını toplumsal etkenler belirler. Artık bedenlerimiz konusunda daha önce hiç olmadığımız kadar özerkliğe sahibiz ve bu durum karşımıza olumlu fırsatlar kadar, yeni kaygılar ve sorunlar da çıkarmaktadır. Gerçekleşmekte olan şey, aslında, sosyologların doğanın toplumsallaşması dedikleri sürecin bir parçasıdır. Bu deyim, eskiden "doğal" olan ya da doğada görülen görüngülerin, toplumsal hale getirilmeleri -bizim toplumsal kararlarımıza bağlı kılınmaları- olgusuna işaret etmektedir.

Sosyolojik imgeleminizi kullanın: alternatif tıp

Jan Mason önceleri mükemmel bir sağlığının keyfini çıkarıyordu. Ama daha sonraları, aniden aşırı yorgunluk ve depresyonla karşı karşıya kaldığında, her zaman gittiği hekiminin bu kez ona pek de yardımcı olamadığını gördü.

> Eskiden oldukça zinde bir insandım. Yüzerdim, squash oynardım, koşardım; ne olduysa, birdenbire her şey tersine döndü. Kimse bana sorunumun tam olarak ne olduğunu söyleyemedi. Daha sonra hekimim öpücük hastalığına yakalanmış olduğumu söyleyerek bana antibiyotikler verdi; ne var ki, bu antibiyotikler bende pamukçuğa neden oldu. Sonra, sorumun ne olduğunu kendisinin de bilmediğini söylemeye başladı... Bir sürü tahlil yaptırdım, gerçekten çok kötü durumdaydım. Bu durum altı ay boyunca devam etti; bu sırada hastalığım da devam ediyordu ve sorunumun ne olduğu halen anlaşılamamıştı.
>
> (Aktaran Sharma, 1992: 37)

Jan'ın hekimi bu durumun stresten kaynaklandığı sonucuna vararak, ona anti-depresan ilaçlar kullanmasını önerdi. Jan, tanı konamayan bu rahatsızlığın hayatında başlı başına bir stres kaynağı olduğunun farkında olsa da, anti-depresanların derdine deva olamayacağını biliyordu. Dinlediği bir radyo programında, yaşadığı bitkinliğin postviral yorgunluk sendromundan kaynaklanıyor olabileceğini öğrendi. Bir arkadaşının tavsiyesiyle homeopatlardan hastalık belirtilerinin bedenin kendini onarma sürecinin bir parçası olduğu varsayımından hareketle, bedeni bütünlüğünde ele alıp "benzeri benzerle" tedavi etmeyi amaçlayan ve her seferinde çok az miktarda maddeyi bedene vererek hastalığı yenmeyi hedefleyen alternatif tıpçılardan yardım istedi. Nihayet yaklaşımından rahatsız olmadığı bir homeopat buldu ve gördüğü tedaviden memnun kaldı (Sharma 1992).

Jan, sağlık alışkanlıkları arasına alışılmışın dışındaki tıbbi

uygulamaları katan ve sayıları gün geçtikçe artan insanlardan yalnızca biri. Son on yılda, özellikle sanayileşmiş ülkelerde, alternatif tıbba olan ilgi büyük ölçüde artmıştır. alternatif tıpçıların ve tedavi biçimlerinin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Modern toplumda, bitkilerle tedaviden akupunktura, masaj tedavisinden, elle tedaviye kadar, "resmi" tıbbi dizgeyle bazen çatışan bazense çakışan alternatif sağlık hizmetlerinde büyük bir patlama yaşanmaktadır. Her dört Britanyalı'dan birinin bir alternatif tıp hekimine muayene olduğu tahmin edilmektedir. Alternatif tedavi yöntemlerinden medet uman tipik insan profili ise genelde genç ya da orta yaşlı, orta sınıfa mensup kadınlardan oluşmaktadır.

Sanayileşmiş ülkeler dünyanın en gelişmiş kaynaklarıyla donatılmış tıbbi olanaklara sahiptirler. Peki o halde neden her geçen gün daha fazla sayıda insan koku tedavisi ya da uyku tedavisi gibi "bilimsel olmayan" yöntemlerden medet ummakta ve geleneksel sağlık dizgesini bir kenara bırakmaktadır? Öncelikle şunu vurgulamak gerekir ki, (homeopati gibi kimi alternatif yaklaşımlar modern tıbbı tamamen reddetse bile) alternatif tıptan yararlanan herkes bu yöntemleri modern tedavi yöntemlerinin yerine koyuyor değildir. Pek çok insan, her iki yaklaşıma ait öğeleri birleştirmektedir. Bu nedenle, kimi bilim adamları bu sıradışı tekniklere alternatif tıp yerine tamamlayıcı tıp demeyi tercih etmektedirler (Saks 1992).

Akupunktur, kendi tedavileriyle etkin biçimde ilgilenen ve biyomedikal sağlık modelini sorgulayan insanların tercih ettiği tamamlayıcı tıbbın dallarından biridir.

İnsanların bir alternatif tıp hekiminden medet ummalarının birkaç nedeni vardır. Bazı insanlar alışılageldik tıbbın stres ya da kaygı gibi rahatsızlıklardan kaynaklanan müzmin ya da tekrarlayan ağrı ve sızıları dindirmede yetersiz kaldığını veya tamamen başarısız olduğunu düşünmektedirler. Bazılarıysa, modern sağlık dizgesinin işleyiş biçiminden -uzun hasta kuyrukları, bir uzmandan diğerine sevk edilme, maddi kısıtlamalar vb. nedeniyle- memnun değildir. Bununla bağlantılı olarak modern sağlık dizgelerinin desteklediği iki tedavi yöntemi olan ilaç tedavisinin yan etkilerinin çok olması ve ameliyatların insanların bedenlerine zorla müdahale edildiği hissini uyandırması da kaygıları arttırmaktadır. Hekim ve hasta arasındaki dengesiz güç ilişkisi de bazı insanların alternatif tıbbı tercih etme nedenleri arasında yer almaktadır; zira bu insanlar "edilgin hasta" rolünün muayeneleri ve tedavileri sırasında kendilerine yeterince söz hakkı tanımadığı hissine kapılmaktadırlar. Son olarak, kimi bireyler beden ve zihin ayrımına dayalı bir tedavi yöntemini benimsemiş olan modern tıbba dinsel ya da felsefi itirazlarda bulunmaktadırlar; zira alışılageldik tıbbın hastalığın ve sağlığın tinsel ve ruhsal boyutlarını görmezden geldiğine inanmaktadırlar.

Alternatif tıbbın bu denli yaygınlaşmış olması, sosyologların karşısına üzerinde düşünebilecekleri çok ilginç sorular çıkarmaktadır. Her şeyden önce, bu yaygınlaşma modern toplumlarda meydana gelen dönüşümün büyüleyici bir yansımasıdır. Yaşamlarımızla ilgili seçimler yaparken kullanabileceğimiz pek çok bilgiye -farklı pek çok kaynaktan- kolayca ulaşabileceğimiz bir çağda yaşıyoruz. Bu açıdan bakıldıkta, sağlık konusu da herhangi bir istisna teşkil etmemektedir. Bireyler kendi sağlıkları ve esenlikleriyle ilgili etkin bir tutum benimsedikçe giderek birer "sağlık tüketicisi" haline gelmektedirler. Artık, yalnızca hangi hekime gideceğimizi kendimiz seçmiyor, aynı zamanda kendi tedavi ve bakım sürecimize daha fazla dahil edilmeyi de talep ediyoruz. Alternatif tıbbın gelişmesi, bu yolla, destek gruplarını, öğrenme gruplarını ve kişisel gelişim kitaplarını da kapsayan bir kişisel gelişim hareketine bağlanmaktadır. İnsanlar, artık başkalarının düşüncelerine ve yönlendirmelerine bağımlı olmak yerine, yaşamlarının denetimini kendi ellerine almaya ve onu etkin biçimde yeniden şekillendirmeye istekliler.

Sosyologları ilgilendiren bir diğer konu da, içinde yaşadığımız modern dönemde, özellikle son zamanlarda, hastalık ve sağlığın doğasında meydana gelen değişimdir. İnsanların çare aradıkları hastalıkların ve rahatsızlıkların çoğu bizzat modern dünyanın ürünleriymiş gibi görünmektedir. Uykusuzluk, kaygı, stres, depresyon, yorgunluk ve eklem iltihabı, kanser gibi ağrılı müzmin hastalıkların hemen hepsi sanayileşmiş toplumlarda daha sık görülmektedir. Bu tip rahatsızlıklar uzunca bir süredir var olmakla birlikte, günümüzde insanlar için eskisinden olduğundan daha fazla sıkıntı yaratmaktadırlar. Son araştırmalar, günümüzde en yaygın işe gitmeme nedeninin -soğuk algınlığı bir kenara bırakıldıkta- stres olduğunu ortaya koymaktadır. Dünya Sağlık Örgütü, depresyonun önümüzdeki yirmi yılda insanları güçten düşüren en yaygın hastalık olacağını tahmin etmektedir. Ne tuhaftır ki modernliğin yan etkiler olarak ortaya çıkan bu rahatsızlıklar, aynı zamanda modern tıbbın çare bulmakta en çok zorlandığı rahatsızlıklardır. Alternatif tıbbın "resmi" tıbbın yerini alması pek olası değilse de, tüm işaretler gelecekte daha da yaygınlaşacağını göstermektedir.

Sorular

1 Son yıllarda alternatif tıp ve tedaviler konusunda neden büyük bir artış olmuştur?

2 Biyomedikal sağlık modelinin temelinde yer alan ilkeler (bkz. Sayfa 302-7) hangi yönleriyle alternatif tıbbın ilkelerinden ayrılmaktadır?

Sosyolojik bakış açılarından tıp

Biyomedikal sağlık modelinin ortaya çıkışı

Bu kitapta ele aldığımız kavramların çoğu gibi, "sağlık" ve "hastalık" kavramları da kültürel ve toplumsal olarak tanımlanmaktadırlar. Kültürler neyin sağlıklı, neyin normal olduğuna ilişkin kabulleri bakımından birbirinden ayrılırlar. Bütün kültürlerde fiziksel sağlık ve hastalık kavramları çoktandır bilinmekteyse de, bizim şu an tıp olarak adlandırdığımız etkinliklerin büyük kısmı, Batı toplumlarında son üçyüz yılda yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Modernlik öncesi toplumlarda ise hastalıklarla ve rahatsızlıklarla ilgilenen ana kurum aileydi. Bunun yanında, hastalıkları doğal ve büyülü ilaçların bir karışımını kullanarak tedavi etme konusunda uzmanlaşmış şifacılar da hep var olmuşlardır ve bu geleneksel tedavi dizgeleri, Batılı olmayan kültürlerin çoğunda halen varlığını sürdürmektedir. Bunların büyük kısmı yukarıda tartıştığımız alternatif tıp kategorisine girmektedir.

Yaklaşık iki yüzyıldır tıbba egemen olan batılı tasarımlar ifadelerini **biyomedikal sağlık modeli**nde bulmuşlardır. Bu sağlık ve hastalık anlayışı modern toplumların gelişimiyle birlikte olgunlaşmıştır. Aslında bu durum modern toplumların temel özelliklerinde biri olarak görülebilir. Zira biyomedikal sağlık modelinin ortaya çıkışı, aklın ve bilimin dünyaya ilişkin geleneksel ve dinsel açıklamalar karşısında kazandığı zaferle yakından bağlantılıdır (1. Bölüm, sayfa 53-54'deki Weber ve ussallaşma tartışmasına bakınız). Biyomedikal modeli daha ayrıntılı biçimde incelemeden önce, ortaya çıktığı tarihsel ve toplumsal bağlamı kısaca ele alalım.

Kamu sağlığı

Yukarıda, geleneksel toplumun üyelerinin, büyük ölçüde, kuşaktan kuşağa aktarılan kocakarı ilaçlarına, bakım yöntemlerine ve tedavi tekniklerine bel bağladıklarını gördük. Hastalıklar sıklıkla büyüsel ya da dinsel terimlerle ele alınıyor ve kötü ruhlara ya da işlenen "günah"lara yoruluyorlardı. Köylülerin ve sıradan kasabalıların sağlık sorunlarıyla ilgilenebilecek bugünkü devlet ve kamu sağlığı dizgeleri gibi harici makamlar yoktu. Sağlık kişisel bir meseleydi ve kamuyu ilgilendirmiyordu.

Ne var ki, hızlı sanayileşme ve ulus devletlerinin yükselişi bu durumu değiştirdi. Sınırları tam olarak çizilmiş ulus devletlerinin ortaya çıkışıyla beraber yalnızca ülkenin sakinleri olmaktan çıkan ve merkezi bir yetkenin yönetimi altına giren yerli halka bakış da değişti. Ülkedeki insan nüfusu, ulusal erki ve serveti arttırmaya yarayan ve bu yüzden izlenip nizama sokulması gereken büyük bir kaynaktı. Devlet birdenbire yurttaşlarının sağlığına özel bir ilgi göstermeye başladı; zira yüksek bir ulusal üretim, bayındırlık, büyüme oranı ve savunma gücü, ülke nüfusunun esenliğine bağlıydı. Bu nedenle **demografi** -insan nüfusunun büyüklüğünü, bileşimini ve dinamiklerini inceleyen çalışmalar- büyük bir önem kazandı. Nüfus yoğunluğunda meydana gelen değişimlerin izlenebilmesi ve kayıt altına alınabilmesi için nüfus sayımı düşüncesi ortaya atıldı. Doğum ve ölüm oranları, ortalama evlilik ve çocuk sahibi olma yaşları,

intihar oranları, ortalama yaşam süresi, beslenme alışkanlıkları, yaygın hastalıklar ve ölüm nedenleri, vb. gibi her türlü istatistik bilgi toplandı ve hesaplandı.

Michel Foucault (1926-1984), bedenin devlet tarafından disiplin altına alınması ve düzenlenmesi olgusuna dikkati çekerek, modern tıbbın ortaya çıkışıyla ilgili düşüncelerimizin şekillenmesine önemli bir katkıda bulunmuştur (1973). Foucault'ya göre cinsellik ve cinsel davranış bu süreçte hep merkezi bir konumda yer almıştır. Cinsel ilişki hem nüfusu arttırmanın yolu hem de kamu sağlığına ve esenliğine yönelik bir tehditti. Üreme amaçlı olmayan cinsellik, bastırılması ve denetim altına alınması gereken bir şeydi. Cinselliğin devlet tarafından gözetim altına alınabilmesi kısmen evlilik, cinsel tutum, meşruluk ve gayrı meşruluk, doğum kotrol yöntemlerin ve kürtajın yaygınlığı gibi verilerin toplanmasıyla mümkün hale geldi. Bu gözetim, cinsel ahlak ve kabul edilebilir cinsel etkinliklerle ilgili güçlü toplumsal normların teşvik edilmesiyle el ele gidiyordu. Sözgelimi eşcinsellik, mastürbasyon, evlilik dışı cinsel ilişki gibi cinsel "sapkınlıklar" hemen damgalanıp kınanıyordu (bkz. 12. Bölüm: "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet").

Kamu sağlığı düşüncesi, halkı -yani "toplumsal bedeni"- "**patolojilerden**" arındırma çabasının bir sonucu olarak şekillenmiştir. Devlet halkın yaşam koşullarını iyileştirme konusunda sorumluluğu üzerine almaya başlamıştır. Halkı hastalıklardan koruyabilmek için halk sağlığı merkezleri ile su ve lağım şebekeleri kurulmuştur. Yollara kaldırımlar döşenmiş ve barınma sorunu üzerinde önemle durulmuştur. Gıda işleme tesislerine ve kesimhanelere kademeli olarak düzenlemeler getirilmiştir. Halk sağlığını tehdit etmediğinden emin olabilmek amacıyla cenaze işlemleri de izlemeye alınmıştır. Hapishaneler, akıl hastaneleri, darülacezeler, okullar ve hastaneler insanları gözetlemeyi, hizaya getirmeyi ve denetim altına almayı hedefleyen bir hareketin parçası olarak ortaya çıkmışlardır.

Biyomedikal model

Tıpta yaşanan gelişmeler, yukarıda dile getirdiğimiz toplumsal değişimlerle iç içeydi. Bilimin tıbbi teşhis ve tedavi amaçlı kullanımı, modern sağlık dizgelerinin esas özelliğiydi. Hastalıklar, bedende saptanabilen hastanın şikayet ettiği "belirtilerin" aksine "göstergeler" yoluyla, nesnel biçimde tanımlanmaya başlandı. Eğitimli "uzmanlar" tarafından yapılan resmi bakım, hem fiziksel hem de ruhsal hastalıkların tedavisi için kabul gören yöntem haline geldi. Tıp eşcinsellik ve suç işlemeden tutun da ruhsal hastalıklara kadar uzanan bir yelpazedeki "sapkın" davranışların düzeltilmesinin aracı haline geldi.

Biyomedikal sağlık modeli üç temel sayıltı üzerine kurulmuştur. Birincisi, hastalık bedende meydana gelen ve bedeni "normal" işleyişinden uzaklaştıran bir bozulmadır. 1800'lerin sonlarında geliştirilen mikrop kuramı, her hastalığın ardında saptanabilir bir fail bulunduğunu ileri sürmektedir. Bedeni sağlığına yeniden kavuşturabilmek için, hastalığın nedeni diğer etkenlerden yalıtılarak ele alınmalı ve tedavi edilmelidir.

Biyomedikal sağlık modeline göre hasta, hekimin gözünde yalnızca "hasta bir beden"dir.

İkincisi, zihin ve beden birbirinden ayrı olarak tedavi edilebilir. Hasta kavramı, bir bütün olarak bireyden ziyade, *hasta bir bedene* -bir patolojiye- işaret eder. Vurgu bireyin esenliğinden ziyade, hastalığın iyileştirilmesi üzerinedir. Biyomedikal model, hasta bedenin diğer etkenler bir yana bırakılıp yalıtılmak suretiyle araştırılabileceğini, üzerinde oynanabileceğini ve tedavi edilebileceğini savunur. Tıp uzmanları, hastanın muayenesinde ve tedavisinde tarafsız olabilmelerine olanak tanıyan bir "tıbbi bakışı" benimserler. Tedavi, klinik bir ifadeyle, hastanın resmi dosyasında bir araya getirilip derlenmiş verilerden hareketle tarafsız ve değerlerden arınmış biçimde yapılmalıdır.

Üçüncüsü, yalnızca eğitimli *tıp uzmanları* hastalıkları tedavi edebilirler. Hekimlik mesleği bir bütün olarak etik kurallara bağlıdır ve uzun süren yorucu bir eğitimi başarıyla tamamlayabilmiş güvenilir bireylerce yürütülür. Bu meslekte, kendi kendini yetiştirmiş şifacılara ya da "bilimsel olmayan" tıbbi uygulamalara yer yoktur. Hastane, ciddi hastalıkların tedavi edilebilmesi için uygun olan ortamı temsil eder; bu tedaviler genelde teknolojinin, ilaç tedavisinin ve ameliyatın birleşiminden oluşurlar. Biyomedikal modelin temel sayıtlıları ve bu modele getirilen eleştiriler 8.1. Tabloda özetlenmiştir.

Biyomedikal modele getirilen eleştiriler

Yukarıda betimlenen biyomedikal sağlık modeli, son yirmi ya da otuz yılda giderek artan bir biçimde eleştiri oklarının hedefi haline gelmiştir. Birincisi, kimi bilginler bilimsel tıbbın etkinliğinin "abartıldığını" ileri sürmüşlerdir. Modern tıbbın kazanmış olduğu saygınlığa rağmen, genel olarak sağlık konusunda yaşanan iyileşmeler, tıbbi beceriden ziyade toplumsal ve çevresel değişimlere dayandırılabilir. Etkili bir sağlık teşkilatlanması, dengeli beslenme, su ve lağım sistemlerinin geliştirilmesi ve alınan temizlik önlemleri, özellikle bebek ve çocuk ölümü oranlarını aşağı çekme konusunda daha başarılı olmuştur (McKeown 1979). İlaçlar, cerrahide kaydedilen ilerlemeler ve antibiyotikler yirminci yüzyılın ortalarına gelene kadar ölüm oranlarında dikkate değer bir düşüş sağlayamamıştır. Antibiyotikler bakteri enfeksiyonlarında ilk kez 1930 ve 1940'lı yıllarda kullanılabilmiş; (çocuk felci gibi hastalıklara karşı) aşı geliştirilmesiyse ancak daha sonraki yıllarda mümkün olmuştur. Ivan Illich (1975), *iatrogenesis* ya da "nedeni tedavinin kendisi olan" hastalıkları örnek göstererek, modern tıbbın faydadan çok zarar verdiğini dahi iddia etmiştir. Illich, klinik, toplumsal ve kültürel olmak üzere üç tür iatrogenesis olduğunu ileri sürmüştür. Klinik iatrogenesis, tıbbi tedavinin hastanın durumunu daha da kötüleştirmesi ya da yeni sağlık sorunları yaratmasıdır. Toplumsal iatrogenesis, tıbbın giderek daha fazla alana el atması ve sunduğu hizmetler için yapay talepler yaratmasıdır. Illich'e göre, toplumsal iatrogenesis, gündelik yaşamın getirdiği sıkıntılarla baş edebilme becerisinin, tıbbi açıklamalar ve alternatifler tarafından kademeli olarak köreltilmesi anlamına gelen kültürel iatrogenesise yol açacağını ileri sürmüştür. Illich gibi eleştirmenlere göre, tıbbın etkinlik alanı daraltılmalıdır.

İkincisi, modern tıp, tedavi etmeye çalıştığı hastaların düşüncelerini ve deneyimlerini dikkate almamakla suçlanmıştır. Tıbbın hastalıkların nedenlerine ve belli fiziksel rahatsızlıkların tedavisine ilişkin nesnel, bilimsel bir anlayış sağladığı varsayıldığı için, hastaların kendi durumları hakkındaki bireysel yorumlarını dinlemeye gerek duyulmamaktadır. Her hasta, aslında tedavi edilmesi ve kurtarılması gereken bir "hasta beden"den ibarettir. Bu düşünceye karşı, eleştirmenler, etkili bir tedavinin ancak hastalar kendi geçerli yorumları ve anlayışları olan, düşünebilen ve eyleyebilen bireyler olarak görüldüğünde mümkün olabileceğini ileri sürmektedirler.

Üçüncüsü, eleştirmenlere göre, modern tıp kendini diğer alternatif tıp biçimlerinden ve şifacılıktan üstün görmektedir. "Bilimsel olmayan" her şeyin mutlaka daha değersiz olması gerektiği inancı kemikleşmiştir. Daha önce de gördüğümüz üzere, modern tıbbın daha geçerli bir bilgi biçimi olduğu savı, homeopati ve akupunktur gibi alternatif tıp yöntemlerinin giderek yaygınlaşmasıyla sarsılmaktadır.

Dördüncüsü, kimi sosyologlar, hekimlik mesleğinin neyin hastalık olup neyin olmadığını tanımlama konusunda aşırı çaba sarf ettiğini ileri sürmektedir. Elinde tuttuğu "bilimsel doğruların"

8.1. Tablo Biyomedikal modelin sayıltıları ve eleştirildiği noktalar

Sayıltılar:	Eleştiriler:
- Hastalık, insan bedeninde belli biyolojik faillerin neden olduğu bir bozulmadır.	- Hastalık "bilimsel hakikatler" yoluyla açıklanabilecek bir şey değildir, zira toplumsal olarak oluşturulur.
- Hasta, "hasta bedeni" zihninden ayrı olarak ele alınabilecek edilgin bir varlıktır.	- Hastanın hastalıkla ilgili düşünceleri ve deneyimleri tedavinin çok önemli bir parçasıdır. Hasta yalnızca fiziksel sağlığı değil, genel olarak esenliği önemli olan etkin bir varlıktır ve bir "bütündür."
- Yalnızca tıp uzmanları bu alanda "uzmanlık bilgisine" sahiptirler ve hastayı iyileştirebilecek geçerli tedavi yöntemini yalnızca onlar uygulayabilirler.	- Hastalık ve sağlıkla ilgili yegane bilgi kaynağı tıp uzmanları değildir. Alternatif bilgi biçimleri de aynı ölçüde geçerlidir.
- Tedavi için uygun mekanlar, teknolojinin yoğun ve en iyi biçimde kullanıldığı hastanelerdir.	- Tedavinin mutlaka hastanede yapılması gerekmez. Teknoloji, ilaçla tedavi ya da cerrahi tedavi yöntemleri diğerlerinden üstün değildir.

belirleyicisi olma konumunu insan yaşamının daha fazla alanını denetim altına almak için kullanabilir. Bu konuda en güçlü eleştirilerin bazıları, modern tıbbın hamilelik ve doğum gibi doğal olayları kendi tekeline aldığını ve "tıbbileştirildiğini" ileri süren kadınlardan gelmiştir. Doğumlar kadın elinde -ebeler tarafından, evde- değil, hastanelerde ve çoğu erkek olan uzman hekimlerin yönetiminde yaptırılmaktadır. Bir başka deyişle, yaygın ve doğal bir olay olan gebelik, riskleri ve tehlikeleri beraberinde getiren bir "hastalık" olarak görülmektedir. Feministler, bilgi birikimleri ve düşünceleri kadın doğum uzmanlarınca gereksiz bulunan kadınların artık kendi gebelik süreçlerinin denetimini yitirdiklerini ileri sürmektedirler (Oakley 1984). "Normal" durumların tıbbileştirilmesine ilişkin benzer kaygılar, (genelde Prozac gibi ilaçların yardımına başvurulan) mutsuzluk ya da hafif çöküntü ve (genelde kronik yorgunluk sendromu olarak adlandırılan) yorgunluk durumlarına ya da çocuklarda görülen hiperaktivite konusunda da duyulmuştur. (s. 308'deki kutuya bakınız.) Biyomedikal modelin sayıtlıları da, içinde geliştiği dünyanın değişmeye başlamasıyla gitgide sorgulanır hale gelmiştir.

Beşincisi, eleştirmenlere göre biyomedikal modelin temel sayıtlıları, özellikle "nitelikli üreme" yoluyla insan ırkının kalıtsal açıdan "ıslahını" hedefleyen ve çirkin siyasi sonuçları olabilecek **öjeni** çalışmaları tarafından istismar edilmeye müsaittir. Nazi Almanya'sının bilim ve tıp "uzmanları" bu siyaseti en uç noktalara taşımışlar ve beyaz tenli, üstün "Ari" ırkı yarattıklarını ileri sürmüşlerdi. Nazilerin öjeni izlenceleri, Yahudiler ve Çingeneler gibi biyolojik olarak kendilerinden daha aşağı ırklar olarak gördükleri ırklardan milyonlarca insanın soykırımına ve 250 binden fazla engelli insanın da sistemli biçimde katledilmesine neden olmuştu (Burleigh 1994).

Öjeni siyasetinin en kanlı uygulaması Nazi Almanyası'nda uygulanmış olmakla birlikte, öjeninin -ki sıkça "nüfus siyaseti" olarak adlandırılır- yirminci yüzyılda pek çok Avrupa ülkesinde ve A.B.D'de nüfusun belli kesimlerine, özellikle engellilere karşı uygulanmış olduğunu unutmamak gerekir. Bu siyasetler çoğunlukla "aklı kıt" kadınların zorla kısırlaştırılması yoluyla uygulanmışlardır. Irkçı siyaset özellikle siyah kadınları vurmuştur; 1907 ve 1960 yılları arasında A.B.D'nin eyaletlerinde kısırlaştırılan 60 bin insanın çoğunluğunu siyah kadınlar oluşturmaktaydı. İskandinav ülkelerindeyse siyasi liderler ve genetikçiler, gelişmekte olan refah devletinin "güçsüz" olanın üremesini teşvik edeceğinden ve buna bağlı olarak "ulusal ırk"ın niteliğinin düşeceğinden endişe ediyorlardı. Sadece İsveç'te, 1934 ve 1975 yılları arasında, %90'ı kadınlardan oluşan yaklaşık 63 bin kişi kısırlaştırıldı. İsveç'ten çok daha küçük bir ülke olan Norveç'teyse, aynı dönemde 48 bin insan kısırlaştırıldı. Bu ülkelerin tersine, Britanyalı ve Hollandalı siyasetçiler ve tıp uzmanları, gönüllü kısırlaştırılmayı ve "aklı kıt" olanların kitleler halinde tecrit edilip kapatılmasını öngören bir siyaseti benimsemişlerdi (Rose 1999).

Günümüzdeyse, tıbbi teknolojiler alanında yaşanan hızlı gelişmeler biyomedikal modelin eleştirmenlerinin karşısına yeni ve daha zor sorular çıkarmaktadır. Dölütün oluşum ve gelişim sürecine müdahaleyi olanaklı kılan genetik mühendisliği çalışmalarının yaygınlaştırılabilmesi için, bilim adına müthiş bir çaba harcanmaktadır. Genetik mühendisliğiyle ilgili tartışmalarda eleştirmenler, yukarıda dile getirildiği biçimiyle öjeninin yirminci yüzyılda genetik tıbbı yozlaştırdığını ileri sürüp karşı çıkanlar ve genetik tıbbın bu olaylardan ayrı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini düşünüp destekleyenler olarak, genelde ikiye ayrılmaktadırlar (Kerr ve Shakespeare 2002). Genetik mühendisliği taraftarlarına göre bu çalışmalar son derece önemli fırsatlar sunabilecektir. Sözgelimi, kimi insanları belli hastalıklara karşı savunmasız bırakan genetik etkenlerin günışığına çıkarılması mümkün olabilecektir. Genleri yeniden düzenleyerek bu hastalıkların kuşaktan kuşağa aktarılmasının önüne geçilebilecektir. 2004 yılında Britanya'daki İnsan Üreme ve Ceninbilim Kurulu, bağırsak kanserinin kalıtsal bir türünden mustarip olan bir grup insana, bu hastalığı tetikleyecek genleri taşımayan sağlıklı ceninlerini serbestçe seçebilme hakkı tanınmıştır. Bu karar, yalnızca kansere neden olan genleri taşımayan ceninlerin ana rahmine yerleştirileceği anlamına gelmektedir. Bu eleme işleminin gerçekleştirilmemesi durumunda, doğacak çocuklar %50 olasılıkla hastalığı kalıtsal yollardan edineceklerdir (*The Times*, 1 Kasım 2004). Cenin seçimine başlangıçta yalnızca kistik fibroz ve Huntington hastalığı gibi tedavisi olmayan çocuk hastalıkları söz konusu olduğunda onay verilmekteydi (*The Times*, 6 Kasım 2004). Ne var ki, İnsan Üreme ve Ceninbilim Kurulu'nun bu kararı "ısmarlama bebek" tartışmasını da körüklemektedir. Zira bu karar hekimlerin şimdikinden daha geniş bir özellikler yelpazesine göre en uygun cenini seçebilmelerinin yolunu açacak bir emsal teşkil etmektedir. Sözgelimi, arzu edilen saç, göz, ten rengine ve ağırlığa, vb. sahip bebek bedenleri "ısmarlamak" artık mümkündür.

Biyomedikal sağlık modeline yöneltilen ve yukarıda ele alınan eleştirilerin bazıları, genetik mühendisliği tartışmaları için de geçerlidir. Biyomedikal modelle ilgili kaygılar taşıyan insanların çoğu, tıp uzmanlarının teknolojiyi kullanırken sahip oldukları yetkileri de sorgulayacaklardır kuşkusuz. Tıbbi müdahalenin istenmeyen sonuçları da olacak mıdır? Cenin seçiminde müstakbel anne babaların rolü ne olacaktır? Yoksa, (geleneksel olarak erkeklerden oluşan) tıp uzmanlarının geleceğin (doğaldır ki, kadınlardan oluşan) annelerine tavsiye diye dayatmalarda bulundukları başka bir vakayla mı karşı karşıyayız? Cenin seçiminde cinsiyetçilik, ırkçılık ve engellilere karşı olumsuz ayrımcılık yapılmasının önlenebilmesi amacıyla ne gibi tedbirler alınmalıdır? Ve tüm bu kategoriler nasıl belirlenmektedir? Genetik mühendisliğinin ucuza yapılması pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, acaba sadece ödeme gücü olanlar mı çocuklarının gelişimine müdahalede bulunup onları toplumsal olarak istenmediğini düşündükleri özelliklerden arındırabileceklerdir? Peki ya bu maddi olanaklardan yoksun gruplara mensup insanların doğal yollardan doğan çocuklarına ne olacaktır? Kimi sosyologlar, genetik mühendisliği yaptırabilme konusunda ortaya çıkacak bu farklılıkların bir "biyolojik alt sınıf" ortaya çıkarabileceğini ileri sürmüşlerdir. Genetik mühendisliğinin sağlayacağı fiziksel avantajlara sahip olmayanlar, bu avantajlardan faydalanabilen kişilerin önyargılarının ve ayrımcılığının hedefi haline gelebilirler. İş bulma, yaşam ya da sağlık sigortası yaptırma konusunda sıkıntı çekebilirler (Duster 1990). Özetle, sosyologlara göre, tıbbi teknolojiler alanında yaşanan hızlı gelişmeler, gün geçtikçe yeni ve yanıtlanması gittikçe güçleşen soruları da beraberinde getirmektedir.

Hiperaktivitenin "tıbbileştirilmesi"

Son on yılda Ritalin ilacı için yazılan reçetelerin sayısı katlanarak artmıştır. A.B.D'de 5-18 yaş arası çocukların yaklaşık yüzde üçü Ritalin kullanmaktadır. Britanya'da 1993 yılında yazılan Ritalin reçetelerinin sayısı sadece 3500 iken, 1998 yılında bu sayı 125,000'i geçmiştir. Uzmanlar, 2007 yılı itibarıyla her yedi çocuktan birinin bu ilacı kullanacağını öngörmektedirler (*Observer*, Mayıs 2003). Peki ama Ritalin nedir ve sosyologlar niye bu ilaçla ilgilenmelidirler? Ritalin, Dikkat Dağınıklığı ve Hiperaktivite Bozukluğu (DDHB) -çoğu hekim ve psikiyatra göre çocuklardaki dikkatsizlik, odaklanma ve öğrenme güçlüğü gibi sorunların asıl nedeni olan ruhsal bir bozukluk- tanısı konmuş çocuk ve ergenlere verilen bir ilaçtır. Genelde "sihirli hap" olarak adlandırılmaktadır. Bu ilaç çocukları yatıştırmakta, odaklanmalarına yardımcı olmakta ve öğrenmelerini kolaylaştırmaktadır. Bazı öğretmenler, önceleri çok yaramaz ve sorunlu olan çocukların Ritalin kullanmaya başladıktan sonra adeta "birer melek" haline geldiklerini bile söylemektedirler. Ritalin kullanımına karşı çıkanlar ise bu ilacın hiç de öyle sıkça dile getirildiği gibi zararsız bir "sihirli hap" olmadığını ileri sürmektedirler. Son yıllarda A.B.D'de ve Birleşik Krallık'ta gün geçtikçe artan sayıda Ritalin reçetesi yazılmakla birlikte, bu ilacın uzun vadede çocukların bedenlerinde ve beyinlerinde ne gibi etkiler bırakabileceği konusunda kapsamlı bir araştırma yapılmış değildir. Belki de asıl kaygı verici olan şey, ortada gerçek bir fiziksel sorun yokken dahi bu ilacın uygun "çözüm" olarak sunulduğu iddiasıdır. Ritalin karşıtları, DDHB "belirtilerinin" aslında modern dünyada yetişen çocuğun yaşamın artan hızına, bilişim teknolojilerinin bunaltıcı etkilerine, yetersiz idmana, şekerli gıdaların aşırı tüketimine ve aile yaşamındaki sıkıntılara bağlı olarak yaşadığı stres ve baskının yansımaları olduğunu ileri sürmektedirler. Tıp biliminin Ritalin vasıtasıyla çocuktaki dikkat dağınıklığını ve hiperaktiviteyi "tıbbileştirerek", bozukluğun gözlemlenen belirtilerinin toplumsal nedenlerini görmezden geldiğini söylemektedirler.

Değişen dünyada tıp ve sağlık

Sağlık ve hastalıkla ilgili bilgi sahibi olanların yalnızca tıp uzmanları olmadığı konusunda giderek artan bir farkındalık söz konusudur. Hepimiz gerek bedenlerimize ilişkin anlayışımız, gerekse gündelik yaşamlarımızda beslenme biçimimize, yapacağımız idmanlara, benimseyeceğimiz tüketim kalıplarına ve genel yaşam tarzımıza ilişkin olarak yaptığımız seçimler yoluyla kendi sağlık durumumuzu yorumlayıp esenliğimizi sağlayabilecek bir konumdayız. Sağlık konusundaki yaygın düşünme biçimlerine özgü bu yeni yönelimler, modern tıbba getirilen yukarıdaki eleştirilerle beraber, günümüzün modern toplumlarının sağlık dizgelerinde meydana gelen esaslı dönüşümlere katkıda bulunmaktadırlar (bkz. 8.1. Şekil). Ayrıca, önceki sayfalarda tartışılan alternatif ya da tamamlayıcı tıbbın yükselişini de açıklamaktadırlar.

Bununla birlikte, bu süreçte diğer etkenler de iş başındadır: hastalığın doğası ve kendisi de değişmektedir. Eskiden, başlıca hastalıklar verem, kolera, sıtma ve çocuk felci gibi bulaşıcı hastalıklardı. Bu hastalıklar genelde salgın olarak ortaya çıkar ve bütün bir nüfus için tehdit oluşturabilirlerdi. Günümüzün sanayileşmiş ülkelerindeyse bu tip bulaşıcı hastalıkların görülme oranı oldukça düşüktür ve nadiren ölüme yol açmaktadırlar; hatta bu hastalıkların bazıları yeryüzünden tamamen silinmiştir. Sanayileşmiş ülkelerde görülen en yaygın ölüm nedeni, dolaşım bozuklukları, kalp hastalıkları, şeker ve kanser gibi bulaşıcı olmayan, müzmin rahatsızlıklardır. Bu değişime "sağlıkta geçiş süreci" denmektedir. Modernlik öncesi toplumlarda en yüksek ölüm oranları bebekler ve küçük çocuklar arasında görülmekteyken, günümüzde ölüm oranları yaşla doğru orantılı olarak artmaktadır. İnsanlar artık daha uzun yaşadıkları ve genelde müzmin dejeneratif hastalıklara yakalandıkları için sağlık ve tedavi yöntemleri konusunda yeni bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, pek çok müzmin hastalığın ortaya çıkışında

önemli etkisi olduğu görülmüş olan- sigara içmek, diyet ve düzenli idman yapmak gibi- "yaşam tarzı tercihleri" konusuna da gitgide daha fazla vurgu yapılmaktadır.

8.1.Şekil: Son dönemde tıp ve sağlık alanında gerçekleşen dönüşümler:

Kaynak: Nettleton, (2006).

Sağlık alanında yaşanan bu çağdaş dönüşümlerin, kimi bilginlerin ileri sürdükleri gibi biyomedikal modelin yerini alacak yeni bir "sağlık paradigması" ortaya çıkarıp çıkarmayacağı açık değildir. Kesin olan bir şey varsa, o da modern tıbbın ve insanların modern tıbba karşı takındıkları tavrın hızla değişmekte olduğudur.

Sosyolojik bakış açılarından sağlık ve hastalık

Sosyologların başlıca amaçlarından biri de hastalık deneyimin incelemektir. Sosyologlar herhangi bir hastalığın - sözgelimi önceki sayfalarda ele aldığımız anoreksia gibi bir hastalığın- hasta ve yakınları tarafından nasıl deneyimlendiğini ve yorumlandığını sorarlar. Eğer bugüne dek, kısa süreli de olsa, bir hastalık geçirdiyseniz gündelik yaşam örüntülerinizin nasıl geçici olarak değiştiğini ve başkalarıyla etkileşimlerinizin nasıl dönüşüme uğradığını bilirisiniz. Bunun nedeni bedenin "normal" işleyişinin yaşamlarımızın genelde gözardı edilen ama aslında çok önemli olan bir parçasını oluşturmasıdır. Bedenlerimizin işlemesi gerektiği gibi işlemesine bel bağlarız; benlik algımız dahi bedenlerimizin toplumsal etkileşimlerimizi ve günlük etkinliklerimizi sekteye uğratmadan sürdürmemizi sağlayacak biçimde işlemeye devam edecekleri beklentisi üzerine kuruludur.

Hastalığın hem kişisel hem de toplumsal boyutları vardır. Hastalandığımızda yalnızca biz acı ve sıkıntı çekip huzursuz olmakla kalmayız; başkaları da bizim halimizden etkilenirler. Yakın ilişki içinde olduğumuz insanlar bize ilgi ve şefkat gösterebilir, destek olabilirler. Bizim hasta olduğumuz gerçeğini kabul etmek için çaba gösterebilir ya da kendi yaşamlarına bu gerçeği dahil etmenin bir yolunu bulabilirler. İlişki kurduğumuz başka insanlar da hastalığımız karşısında tepkiler geliştirebilirler ve bu tepkiler nihayetinde kendi benlik algımızı yorumlamamıza yardımcı olabilecekleri gibi, benlik algımızın sarsılmasına da neden olabilirler.

Hastalık deneyimini kavramaya yönelik iki görüş sosyolojik düşünce üzerinde özellikle etkili olmuştur. Bu görüşlerden ilki işlevselci okulla ilişkilidir ve bireylerin hasta olduklarında benimsedikleri düşünülen davranış normlarını öne çıkarır. Özellikle simgesel etkileşimciler tarafından benimsenen ikinci görüş ise, hastalığa

"Her işe yetişemiyoruz. Bu yüzden hepinizden kendinize şu soruyu sormanızı istiyorum: 'Gerçekten de o kadar hasta mıyım, yoksa hekimlerin değerli zamanını boşa mı harcıyorum?'"

getirilen yorumları ve bu yorumların taşıdığı anlamların insanların eylemlerini ve davranışlarını nasıl etkilediğini açığa çıkarmayı amaçlayan kapsamlı bir girişimdir.

Hasta rolü

Önde gelen işlevselci düşünürlerden biri olan Talcott Parsons (1952), **hasta rolü** kavramını, hastaların hastalığın yıkıcı etkilerini en aza indirebilmek için benimsedikleri davranış kalıplarını betimleyebilmek amacıyla geliştirmiştir. İşlevselci düşünce, toplumun genelde akıcı ve gayrı ihtiyari biçimde işlediğini kabul eder. Bu nedenle, hastalık toplumsal süreçlerin normal akışını engelleyebilecek bir işlev bozukluğu olarak görülür. Sözgelimi, hasta bir birey, sıradan yükümlülüklerini yerine getiremeyebileceği gibi, genelde olduğundan daha az verimli ve daha az güvenilir hale de gelebilir. Hastalar normal rollerini yerine getiremediklerinden ötürü, yakınlarındaki insanların yaşamları da sekteye uğrar; evindeki sorumlulukları yerine getiremez, işyerindeki görevlerini tamamlayamadığı için iş arkadaşlarını da sıkıntıya sokar, vesaire.

İşlevselcilik hakkında daha fazla bilgi için, bkz. 1. Bölüm: "Sosyoloji Nedir?", s. 55-6

Parsons'a göre, hasta rolü toplumsallaşma sürecinde öğrenilir ve hasta olunduğunda diğer insanların da yardımıyla oynanır. Hasta rolünün üç ayağı vardır:

1. *Hasta, hastalığından kişisel olarak sorumlu değildir.* Hastalık bireyin denetimi dışında kalan fiziksel nedenlerden dolayı görülür. Hastalığın ortaya çıkışı bireyin eylemleriyle ya da davranışlarıyla ilgili değildir.

2. *Hasta, belli haklara ve ayrıcalıklara sahiptir; normal sorumluluklarından kurtulma da buna dahildir.* Hasta, hastalığından en ufak şekilde sorumlu olmadığı için, hasta değilken üstlenmek zorunda olduğu her türlü görev, rol ve davranıştan muaf tutulur. Sözgelimi, hasta normal durumda ev içinde yerine getirmesi gereken görevlerinden "azat" edilir. Genelde olduğundan daha kaba ya da düşüncesice davranışlar sergilemesi mazur görülür. Yatakta daha uzun süre kalma, ve sözgelimi, işe gitmeme hakkı kazanır.

3. *Hasta, sağlığını geri kazanmak için uzman bir hekime başvurmak ve "hasta" olmayı kabul etmek zorundadır.* Hasta rolü geçicidir ve hastalanan kişinin iyileşmek için etkin şekilde çaba sarf etmesini "şart koşar." Hastalanan kişi, hasta rolünü sürdürebilmek için hastalık iddiasını bir tıp uzmanına onaylatmalıdır. Hastalığın bir uzman görüşüyle onaylanması, hastanın çevre-

sindekilerin de bu hastalık iddiasını kabul etmelerini sağlar. Hastanın iyileşme sürecinde "hekimin tavsiyelerine" uyarak işbirliği yapması beklenir. Hekime danışmayan ya da tıbbi yetkenin tavsiyelerine uymayan bir hasta, oynadığı hasta rolünü tehlikeye atar.

Parsons'ın hasta rolü kavramı, her hastalığın hasta rolüyle ilgisinde "aynı" olmadığını savunan başka sosyologlar tarafından inceltilmiştir. Bu sosyologlar hasta rolü deneyiminin hastalık tiplerine göre çeşitlilik gösterdiğini, zira insanların bir hastaya verdikleri tepkilerin hastalığın ciddiyetine ve o hastalıkla ilgili algılarına göre değiştiğini ileri sürmektedirler. Bu nedenler hasta rolünün bir parçası olarak verilen haklar ve ayrıcalıklar her zaman tekbiçimli olarak deneyimlenmeyebilir. Freidson (1970), farklı hastalık derecelerine ve tiplerine karşılık gelen üç farklı hasta rolü tanımlamıştır. *Koşullu* hasta rolü, iyileşebilecekleri geçici hastalıklara yakalanmış bireyler için geçerlidir. Hastaya belli haklar ve ayrıcalıklar tanınır ve bir an önce "toparlanması" beklenir. Sözgelimi, bronşite yakalanmış biri, sıradan soğuk algınlığına yakalanmış birinden daha fazla hak ve ayrıcalığa sahip olacaktır. *Meşruluğu koşulsuz* olan hasta rolü, tedavisi olmayan hastalıklardan mustarip bireyler için geçerlidir. Hastanın iyileşmek için "yapabileceği" hiçbir şey yoktur; bu yüzden hasta rolünü oynama hakkına kendiliğinden sahip olur. Meşruluğu koşulsuz olan hasta rolü, alopecia (tam kellik) ya da ağır sivilce sorunu gibi hastalıklara (ki bu iki hastalık durumunda hastaya ayrıcalık tanınmamakla birlikte, hastalığından sorumlu olmadığı da kabul edilir) veya kanser ve Parkinson hastalığı gibi -hastaya önemli haklarla ayrıcalıklar tanıyıp çoğu görevinden muaf olmasına neden olacak- ağır hastalıklara yakalanmış bireyler için geçerlidir. Sonuncu hasta rolü, *gayrı meşru* hasta rolüdür. Gayrı meşru hasta rolü, başka insanlar tarafından uygunsuz olarak damgalanmış durumlardan ya da hastalıklardan mustarip bireyler için geçerlidir. Bu gibi durumlarda birey bir şekilde durumundan sorumlu tutulur; kişiye ilave hak ve ayrıcalık tanınmak zorunda değildir. Alkoliklik, bu hastalıktan mustarip olan kişinin hasta rolünü üstlenme hakkını olumsuz yönde etkileyen damgalanmış hastalıklara bir örnektir.

Erving Goffman (1963), **damga**nın bireyin toplumda tam anlamıyla kabul görmesini engelleyen bir değer yitimi ilişkisi olduğunu ileri sürmüştür. Damganın pek çok farklı biçimi -sözgelimi fiziksel (bkz. Paul Hunt'ın sayfa 325'deki sakatlıkla ilgili tartışması), yaşamöyküsel (sabıka kaydı gibi) ya da bağlamsal ("yanlış insanlarla takılmak" gibi) olabilir. Damgalar nadiren doğru değerlendirmelere dayanılarak oluşturulurlar. Kaynakları, çoğu kez yanlış ya da kısmen doğru olabilen algılamalar ve basmakalıp örneklerdir. Damgalama sıklıkla tıbbi bağlamda ortaya çıkar (bkz. 330-1. sayfalarda yer alan, yüzdeki biçim bozukluklarına ilişkin vaka incelemesi). Goffman, damgalama sürecinin toplumsal denetimi içerdiğini ileri sürmüştür. Grupları damgalamak, toplumun grup davranışını denetim altına alma yollarından biridir. Kimi durumlarda vurulan damga asla silinmez ve kişi asla topluma tam olarak kabul edilmez

(ortaçağda toplumdan dışlanan ve tecrit edilerek bir arada yaşamaya zorlanan cüzamlıların başına gelen buydu. Aynı tutum kısa bir süre önce AIDS hastalarına karşı da sergilenmiştir). Damgalama, tıbbi kurumlarda uzman hekimin hastalara karşı sergileyeceği tavrın belirlemesinde de önemli bir rol oynayabilir. Damgalanmış hastalar (sözgelimi, uyuşturucu bağımlıları), sorular sorduklarında ya da kendilerine uygulanan tedaviler hakkında aydınlatıcı bilgi almak istediklerinde, görmezden gelinebilirler. Bu durum ise hekimlerin ve diğer hastane çalışanlarının hastalar üzerinde tam anlamıyla tıbbi bir egemenlik kurmalarına neden olur.

"Hasta rolü"ne yöneltilen eleştiriler

Hasta rolü modeli, hastalanan kişinin, aslında nasıl daha geniş bir toplumsal bağlamın ayrılmaz bir parçası olduğunu açıkça gözler önüne serebilen etkili bir kuram olagelmiştir. Yine de, bu kurama yöneltilebilecek birkaç eleştiri vardır. Kimi yazarlar, hasta rolü "formülü"nün hastalığın *deneyimini* yakalamada başarısız olduğunu ileri sürmektedirler. Diğerleri ise, bu kuramın evrensel biçimde uygulanamayacağının altını çizmektedirler. Sözgelimi, hekimlerin ve hastaların tanı konusunda anlaşmazlığa düştüğü ya da çıkarlarının çatıştığı durumları hesaba katmamaktadır bu kuram. Dahası, hasta rolünün benimsenmesi her zaman kolayca işleyen bir süreç değildir. Kimi bireyler sürekli yanlış teşhis konulan belirtilerden ya da müzmin ağrılardan yıllarca mustarip olabilirler. Yaşadıkları sağlık sorunlarına nihai bir teşhis konana dek hasta rolü bu bireylerden esirgenir. Kimi durumlarda ise toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf gibi toplumsal etkenler, kişiye hasta rolünün layık görülüp görülmeyeceğini ya da bu rolün ne kadar kısa sürede verileceğini belirleyebilir. Hasta rolü, onu çevreleyen toplumsal, kültürel ve ekonomik etkilerden ayrı olarak ele alınamaz.

Yaşam ve hastalıkla ilgili gerçekler, hasta rolünün öngördüğünden çok daha karmaşıktır. Günümüzün modern dünyasında sağlık ve yaşam tarzlarına yapılan vurgunun giderek artması, bireylerin kendi enseliklerinden eskisinden olduğundan daha fazla sorumlu tutuldukları anlamına gelmektedir. Bu durum ise hasta rolünün ilk öncülüyle, bireylerin kendi hastalıklarından sorumlu tutulamayacakları sayıtlısıyla çelişmektedir. Dahası, modern toplumlarda akut bulaşıcı hastalıklardan müzmin hastalıklara doğru yaşanan geçiş, hasta rolünün uygulanabilirliğini de iyice azaltmıştır. Akut hastalıkların anlaşılmasında oldukça işe yarayan hasta rolü, sıra müzmin hastalıkları anlamaya geldiğinde o denli işe yaramamaktadır: müzmin hastaların ya da sakatların uygulayabilecekleri tek bir formül yoktur. Hastalar ve onların etrafındaki insanlar hastalıkla yaşama olgusunu çok farklı biçimlerde deneyimleyip yorumlayabilmektedirler.

Bu noktada simgesel etkileşimcilik okuluna mensup sosyologların görüşlerine dönerek, hastalık deneyimini nasıl kavramaya çalıştıklarını ele alacağız.

"Yaşanmış deneyim" olarak hastalık

Simgesel etkileşimciler, insanların içinde yaşadıkları toplumsal dünyayı

nasıl yorumladıklarıyla ve ona ne gibi anlamlar atfettikleriyle ilgilenirler. Çoğu sosyolog, bu yaklaşımı, insanların hastalığı nasıl deneyimlediklerini ya da başkalarının hastalıklarını nasıl algıladıklarını anlayabilmek amacıyla, hastalık ve sağlık konularına da uygulamıştır. İnsanlar ciddi bir hastalık haberi aldıklarında nasıl tepki gösterirler? Hastalıklar bireylerin gündelik yaşamlarını nasıl şekillendirmektedir? Müzmin bir hastalıkla yaşamak zorunda olmak bireyin benliğini nasıl etkiler?

Yaşlanma konusunu ele aldığımız bölümde (6. Bölüm) gördüğümüz üzere, sanayileşmiş toplumlarda insanlar artık daha uzun süre yaşamakta ama ilerleyen yaşlarda müzmin hastalıklara yakalanma oranları da artmaktadır. Tıp, bu sağlık sorunlarının getirdiği kimi rahatsızlıkları ve acıları hafifletebilmekle birlikte, gün geçtikçe artan sayıda insan uzun bir süre boyunca hastalıkla yaşama ihtimaliyle karşı karşıya kalmaktadır. Sosyologlar böyle durumlarda hastalığın bireyin "yaşamöyküsüne" nasıl dahil edildiğiyle ilgilenmektedirler.

Sosyologların inceledikleri izleklerden biri de müzmin hastaların hastalıklarının pratik ve duygusal sonuçlarıyla baş etmeyi nasıl öğrendikleridir. Bazı hastalıklar, insanların gündelik yaşamlarını etkileyebilecek düzenli bir tedaviyi ya da bakımı gerektirirler. Düzenli olarak diyalize girilmesi, insülin iğnelerinin yaptırılması ve çok sayıda ilaç alınması gereken durumlarda, bireyler gündelik yaşam-larını hastalıklarına göre yeniden düzenlemek zorunda kalırlar. İdrar ve dışkı tutamama ya da şiddetli kusma gibi aniden ortaya çıkan diğer has-talıkların beden üzerinde öngörülemeyen etkileri olabilir. Bu gibi rahatsızlıklara yakalanan bireyler, gündelik yaşamlarında rahatsızlıklarıyla baş edebilmek amacıyla stratejiler geliştirmek zorunda kalırlar. Bu stratejiler hem -bilmediğiniz bir mekanda önce tuvaletin yerini öğrenmek gibi- pratik meseleleri, hem de yakınlarınızla ya da diğer insanlarla kurduğunuz kişilerarası ilişkileri idare edebilme becerilerini kapsar. Hastalığın belirtileri utanç verici ya da yıkıcı da olsa, insanlar yaşamlarını olabildiğince normal biçimde sürdürebilmek için, bunlarla başa çıkabilecekleri çeşitli stratejiler geliştirmektedirler (Kelly 1992).

Hastalık deneyimi, aynı zamanda, insanların benlik algılarını zorlayabilir ve dönüştürebilir. Her iki durum da başkalarının hastalığa gösterdiği fiili tepkilerden ve bu tepkilerin hasta tarafından algılanma ya da imgelenme biçiminden kaynaklanır. Çoğu insan için sıradan olan toplumsal etkileşimler, müzmin hastalar ya da sakatlar için riskler ve belirsizliklerle yüklüdür. Sıradan, gündelik etkileşimlerin zemini olan ortak anlayış, hastalık ya da sakatlık bir etken olarak işin içine girdiğinde her zaman hazır bulunamayabilir ve olağan durumlar tamamen farklı şekillerde yorumlanabilirler. Sözgelimi hastanın yardıma gerçekten ihtiyacı vardır ama başkalarına bağımlı görünmek istemeyebilir. Kişi, hastalık tanısı konmuş birine şefkat duyuyordur ama konuyu ona doğrudan doğruya açmaktan çekinebilir. Toplumsal etkileşimlerin değişen bağlamı, kişinin benlik algısında meydana gelmekte olan dönüşümleri hızlandırabilir.

Bazı sosyologlar, müzmin hastalıklardan mustarip bireylerin yaşamlarının

geneli bağlamında hastalıklarla nasıl başa çıktıklarını incelemişlerdir (Jobling 1988; Williams 1993). Hastalık insanların zamanından, kuvvetlerinden, enerjilerinden ve duygusal dirençlerinden çok şey alır götürür. Corbin ve Strauss (1985), müzmin hastaların gündelik yaşamlarını düzene koymak amacıyla geliştirdikleri sağlık rejimleri konusunda çalışmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda, insanların gündelik stratejilerine dahil olan üç tip "iş" bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Hastalıkla başa çıkabilmek amacıyla ağrıyı dindirici tedavi uygulamak, tetkikler yaptırmak ve fiziksel terapi görmek gibi etkinlikler, hastalıkla ilgili işlerdir. Günlük işlerse, gündelik yaşamı idame etmek için gerçekleştirilen -başkalarıyla ilişkileri sürdürmek, ev işlerini aksatmamak, kişisel ve mesleki çıkarları kollamak gibi- etkinliklerdir. Yaşam-öyküsel işler, hastanın kendi kişisel öyküsünü oluştururken ya da yeniden kurarken gerçekleştirdiği etkinlikleri kapsar. Bir başka deyişle, kişinin hastalığını yaşamının bir parçası haline getirme, anlama ve başkalarına anlatma yollarını geliştirme sürecidir. Böylesi bir süreç, insanların müzmin bir hastalık geçirip ne olduğunu öğrendik-ten sonra yaşamlarını yeniden anlamlandırıp bir düzene sokabilmelerine yardımcı olabilir. Buraya dek, hastalığın bireyi nasıl etkilediği konusunu ele aldık; artık toplumdaki sağlık ve hastalık örüntülerini inceleyip sağlık konusunda ulaşılan sonuçların toplumsal gruplara göre nasıl farklılık gösterdiğini tartışmaya geçebiliriz.

Sağlığın toplumsal temeli

Yirminci yüzyıl, sanayileşmiş ülkelerde yaşayan insanların ortalama yaşam sürelerinde meydana gelen önemli bir artışa tanıklık etmiştir. Birleşik Krallık'ta 1903 yılı itibarıyla erkekler için kırk beş, kadınlar için kırk dokuz yıl olan ortalama yaşam süresi, 2003 yılına gelindiğinde erkeklerde yetmiş beşe, kadınlarda ise seksenlere kadar çıkmıştır. Çocuk felci, kızıl ve verem gibi hastalıklar neredeyse tamamen yok edilmişlerdir. Dünyanın diğer bölgeleriyle kıyaslandığında, yaşam standartları ve esenlik düzeyi görece yüksektir. Kamu sağlığı alanında yaşanan bu gelişmelerin pek çoğu modern tıbbın gücüne yorulmuştur. Tıbbi araştırmaların hastalıkların biyolojik nedenlerini açıklama ve denetim altına alınabilmelerini sağlayan etkin tedavi biçimleri geliştirme konusunda başarılı olduğuna -ve olmaya devam edeceğine- ilişkin yaygın bir kabul vardır. Aynı kabule göre, tıbbi bilgiler ve uzmanlaşma arttığı sürece kamu sağlığı konusunda sağlam ve süreklilik arz eden gelişmeler yaşanmasını da bekleyebiliriz.

Sağlık ve hastalık konusundaki bu yaklaşım son derece etkili olmuş olsa da, sosyologlara göre pek de tatmin edici değildir. Zira bu yaklaşım, toplumsal ve çevresel etkenlerin sağlık ve hastalık örüntüleri üzerindeki önemli etkisini görmezden gelmektedir. Kamu sağlığı alanında yapılan geniş kapsamlı iyileştirmeler dahi sağlık ve hastalığın nüfustaki dağılımının dengeli olmadığı gerçeğini gizleyememektedir. Araştırmalar belli insan gruplarının diğerlerine göre daha sağlıklı koşullarda yaşadıklarını ortaya koymuştur. Sağlık konusundaki bu adaletsizlikler, daha geniş çaplı toplumsal ve ekonomik örüntülerle bağlantılı gibi görünmektedir.

Toplumsal epidemioloji uzmanları -yani bir hastalığın ya da rahatsızlığın nüfustaki dağılımını inceleyen bilginler, sağlıkla toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet, ırk, yaş ve coğrafya gibi değişkenler arasındaki bağlantıyı açıklamaya çalışmışlardır. Bilginlerin büyük kısmı sağlık ve toplumsal adaletsizlikler arasında bir bağlılaşım ilişkisi bulunduğunu kabul etmekle birlikte, henüz bu ilişkinin doğası ya da sağlık alanındaki adaletsizliklerin nasıl ele alınması gerektiği konusunda bir uzlaşmaya varılabilmiş değildir. Ana tartışma konularından biri, yaşam tarzı, davranış, beslenme ve kültür örüntüleri gibi bireyi ilgilendiren değişkenlerin mi, yoksa gelir dağılımı ve yoksulluk gibi çevresel ya da yapısal etkenlerin mi daha önemli olduğudur. Bu bölümde, Britanya'daki toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet ve etnik kökene bağlı olarak değişiklik gösteren çeşitli sağlık örüntülerini ele alıp bu örüntülerin varlıklarını açıklamayı çalışan rakip görüşleri gözden geçireceğiz.

Sınıf ve sağlık

Sağlık ve sınıflar konusunda yapılan araştırmalar, bireyin mensup olduğu toplumsal sınıfla ölüm ve hastalık örüntüleri arasında açık bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur. Britanya'da, ülke çapında yapılan en büyük araştırmalardan biri olan (DHSS 1980) Kara Rapor, sınıflara bağlı olarak sağlık alanında ortaya çıkan eşitsizliklerin boyutlarının kamunun bilgisine sunulması bakımından önemli bir çalışma olmuştur. Pek çok insan bu araştırmanın sonuçlarını çok sarsıcı bulmuştur. Bu rapor, topluma bir bütün olarak bakıldıkta sağlık alanında genel bir iyileşme görülmesine rağmen, farklı sınıflar arasında, doğum kilosundan tutun da tansiyona ve müzmin hastalığa yakalanma riskine kadar değişen pek çok sağlık göstergesini etkileyen, önemli eşitsizlikler olduğunu ortaya koymuştur. Daha yüksek toplumsal-ekonomik konumlarda bulunan insanlar, kendilerinden aşağı sınıflardaki insanlara göre ortalama olarak daha

8.2. Tablo İngiltere ve Galler'de toplumsal sınıflara göre görülen bebek ölümü oranları*

	Evlilik İçi		Evlilik Dışı	
	1991	2001	1991	2001
Üniversite mezunu	5.1	3.6	4.2	4.5
Yönetici ve teknik eleman	5.3	3.6	6.6	4.0
Vasıflı işçi	6.1	4.5	8.5	5.3
Vasıflı beden işçisi	6.2	5.0	7.7	5.8
Yarı-vasıflı beden işçisi	7.1	6.2	9.6	6.7
Vasıfsız beden işçisi	8.2	7.2	11.0	7.5
Diğer	11.6	6.7	21.2	10.8
Toplam	6.3	4.6	8.8	6.1

*Bebek ölümleri, doğumu takip eden ilk bir yıl içinde meydana gelen çocuk ölümleridir; bebeğin toplumsal sınıfı, ölüm belgesinde yazan baba mesleğine göre belirlenmiştir.

Kaynak: Social Trends 34 (2004)

sağlıklı, daha uzun boylu, daha kuvvetli ve daha uzun ömürlü olmaktadırlar. Bu fark özellikle bebek ve çocuk ölümü oranlarında kendini göstermekteyse de, genel olarak bakıl-dıkta yoksullar zenginlere göre daha erken yaşta ölme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.

Browne ve Bottrill (1999), sınıfsal farklılıklara bağlı olarak sağlık alanında görülen başlıca eşitsizlikleri şöyle özetlemişlerdir:

1. En alt meslek sınıfında yer alan vasıfsız beden işçilerinin emekliliklerinden önce ölme olasılığı, en üst meslek sınıfında yer alan "beyaz yakalı" meslekten gelen büro çalışanlarına göre iki kat daha yüksektir.

2. Vasıfsız işçilerin ailelerinde düşük ya da bebek ölümü görülme oranı, meslekten gelen çalışanların ailelerine göre üç kat daha yüksektir (bkz. 8.2. Tablo).

3. En üst meslek sınıfında yer alan bir ailenin çocuğu olarak doğan bir birey, en alt meslek sınıfında yer alan bir ailenin (vasıfsız beden işçilerinin ailelerinin) çocuğu olarak doğan bir bireye göre 7 yıl daha fazla yaşamaktadır.

4. Ana ölüm nedenlerinin %90'ı, en tepedeki üç meslek sınıfına nazaran, en altta yer alan iki meslek sınıfında daha yaygın görülmektedir (bkz. 8.2. Şekil).

5. İşçi sınıfına mensup insanlar, serbest meslekle uğraşan insanlara nazaran hekimleri daha sık olarak ve daha çeşitli şikayetlerle ziyaret etmektedirler. Vasıfsız beden işçilerinde uzun süreli rahatsızlıkların görülme oranı, meslekten gelen çalışanlara göre %50 daha fazladır.

6. Sağlık alanında görülen sınıfsal temelli eşitsizlikler uzun süredir işsiz olanlar arasında daha da belirgin olarak görülür; çalışan insanlar, işsizlere göre daha uzun süre yaşamaktadırlar.

Diğer sanayileşmiş ülkelerde yürütülen çalışmalar da sağlığın sınıflara göre değişkenlik gösterdiği açıkça ortaya koymuştur. Kimi bilginler, sağlık konusunda toplumun en zengin ve en yoksul kesimleri arasında görülen eşitsizliklerin gün geçtikçe daha da büyüdüğüne inanmaktadırlar. Yine de, sağlık alanındaki eşitsizlikler ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiyi günışığına çıkarmaya yönelik araştırmaların sayısında bir artış olmakla birlikte, bilginler bu ikisi arasındaki bağlantıyı sağlayan asıl düzeneği ortaya çıkarma konusunda henüz başarılı olabilmiş değildirler. Aradaki bağlılaşımı açıklamaya yönelik, birbirine rakip birkaç açıklama geliştirilmiştir.

Sağlık alanındaki eşitsizliklerle ilgili verileri gözden geçirmek, izlenecek siyaseti belirlemek ve daha ileri araştırmalar için önerilerde bulunabilmek amacıyla hükümet tarafından hazırlanan Kara Rapor, büyük ölçüde maddi açıklamalara bel bağlamıştı. Maddi ya da çevresel açıklamalar, sağlık alanındaki eşitsizliklerin nedenlerini yoksulluk, refah ve gelir dağılımı, işsizlik, barınma, kirlilik ve kötü çalışma koşulları gibi büyük toplumsal yapılarda ararlar. Sınıflar arasında görülen sağlık

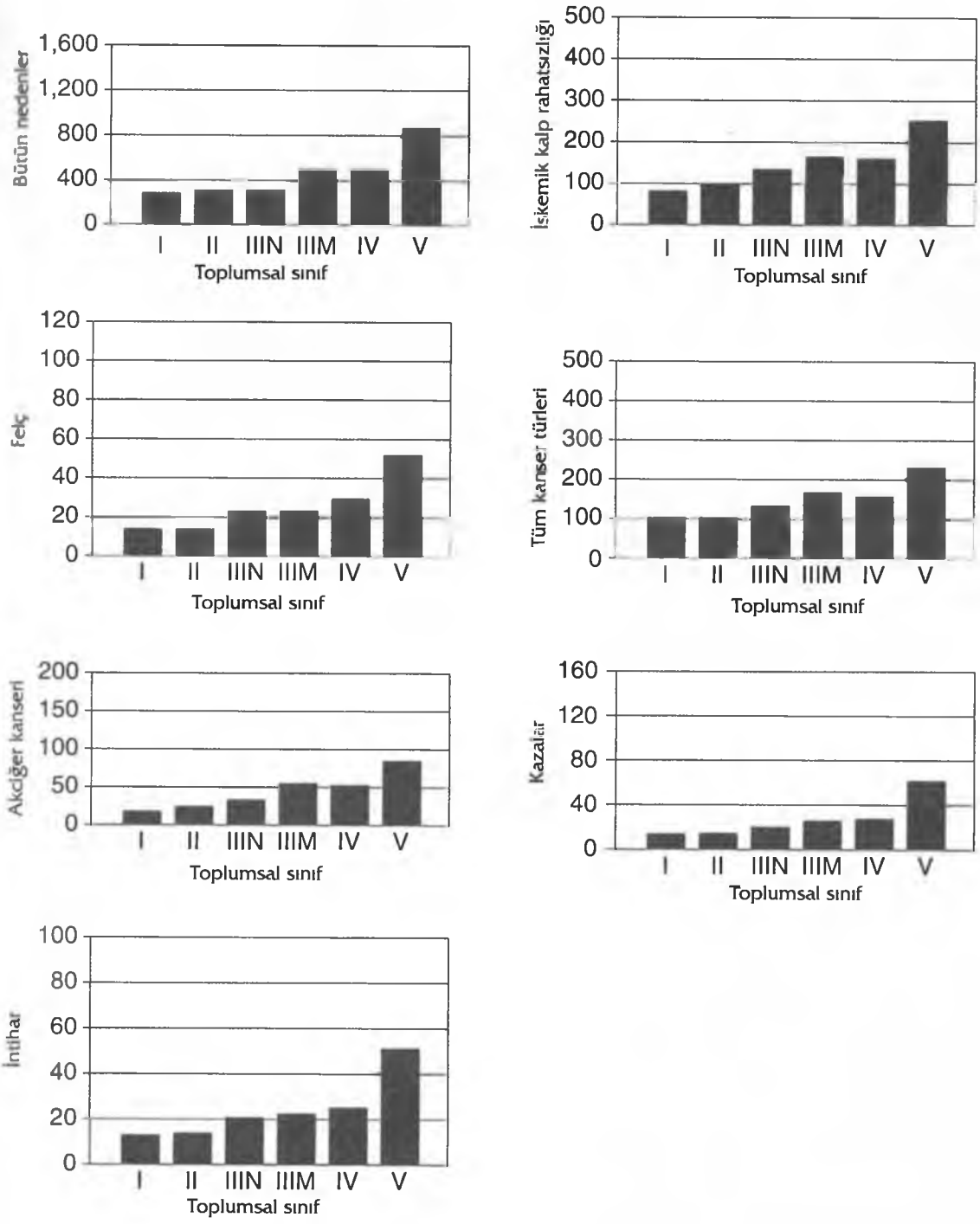

8.2. Şekil: Birleşik Krallık'ta 20-64 yaş arası erkeklerin ölüm nedenlerine ve toplumsal sınıflarına göre ölüm oranları.

Kaynak: ONS (2001)

eşitsizliği kalıpları, maddi yoksunlukların bir sonucu olarak görülür. Sağlık alanındaki eşitsizlikleri en aza indirmek, ancak genel toplumsal eşitsizliklerin köklerine inebilmekle mümkündür. Kara Rapor, öne sürülen diğer savların olası geçerliliğini de gözardı etmeksizin, sağlık alanındaki eşitsizliklerle savaşabilmek amacıyla kapsamlı bir yoksullukla savaş stratejisi geliştirilmesi gerektiğinin ve eğitim alanında iyileştirmeler yapılması gerektiğinin altını çizmiştir.

Margaret Thatcher yönetimindeki muhafazakar hükümet, Kara Rapor'un bulgularını raporun gerekli gördüğü kamu harcamalarının gerçek dışı ve beklenenin ötesinde olduğu gerekçesiyle önemsememiştir. Thatcher hükümeti (1979-90), sağlık alanındaki eşitsizliklerin kültürel ve davranışsal açıklamalarına odaklanma eğilimindeydi. Kültürel ve davranışsal açıklamalar bireysel yaşam tarzlarının sağlık üzerindeki etkisinin önemine vurgu yaparlar. Alt toplumsal sınıflar, sigara içme, dengesiz beslenme, yüksek alkol tüketimi gibi sağlığa zararlı belli başlı etkinlikleri gerçekleştirmeye daha yatkındırlar. Bu sava göre bireyler, yaşam tarzlarını kendileri belirledikleri için, kendi sağlık durumlarının bozulmasından birinci derecede sorumludurlar. Bu yaklaşımın bazı taraftarları, bu tür davranışların kişilerin kendi yaşam tarzlarından ziyade, içinde bulundukları toplumsal sınıflar bağlamında ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Bununla birlikte, yaşam tarzı ve tüketim kalıplarını da sağlıksızlığın ana nedenleri arasında göstermektedirler. Sonraki hükümetler de bireylerin yaşam tarzlarının seçimleri konusunda etkili olabilmek amacıyla kamu sağlığı kampanyalarına önem vermeyi sürdürmüşlerdir. Sigara karşıtı girişimler, sağlıklı beslenme ve idman izlenceleri toplumsal davranışları şekillendirme çabalarına iki örnektir. Böyle kampanyalar bireyleri kendi esenlikleri konusunda sorumluluk almaya teşvik ederler ama içinde bulundukları toplumsal konumun bu bireylerin seçimlerini ve olanaklarını kısıtlayabileceğine genelde gözardı ederler. Sözgelimi sağlıklı bir beslenmenin esasını oluşturan taze sebze ve meyveler, yağ ve kolesterol oranı yüksek olan diğer pek çok besine göre, daha pahalıdır. Araştırmalar, sağlıklı besin tüketimi oranının yüksek gelir gruplarına mensup insanlar arasında daha yüksek olduğunu ortaya koymak-tadır.

1997 yılında iktidara gelen İşçi Partisi hükümeti, sağlık alanındaki eşitsizlikler konusunda kültürel ve maddi etkenlerin insan sağlığı üzerindeki etkisini göz önünde bulunduran daha kapsamlı bir tutum benimsedi. Bu alandaki eşitsizliklerin incelenmesi amacıyla Donald Acheson'un başkanlık ettiği bağımsız bir soruşturma komisyonu kurdu. 1998 yılının Kasım ayında yayımlanan Acheson Raporu, sağlık alanındaki eşitsizliklerin son yirmi otuz yılda, özellikle 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında, daha da büyüdüğünü doğruladı. Hükümet 1999 yılının Temmuz ayında, Acheson Raporu'nda sunulan kanıtlara dayanarak, kötü sağlık koşullarının oluşmasında çok çeşitli - toplumsal, ekonomik, çevresel ve kültürel- etkenlerin (bu etkenlerin bazıları 8.3. şekilde gösterilmiştir) birlikte rol oynadığının altının çizildiği ve sözgelimi işsizlik, elverişsiz barınma şartları, eğitim gibi konuları hastalığın

Dengesiz beslenme, yoksul Britanyalıların kötü sağlık durumlarıyla ilişkilendirilen etkenlerin başında gelmektedir.

yalnızca belirtileriyle değil nedenleriyle de ilişkilendirerek inceleyebilecek bir dizi devlet teşebbüsünün oluşturulmasının önerildiği Sağlıklı Ulusumuz (Our Healthier Nation) başlıklı bir Beyaz Makale yayımladı.

Toplumsal cinsiyet ve sağlık

Araştırmalarda, sağlık konusunda kadınlar ve erkekler arasındaki farklara da dikkat çekilmektedir. Dünyanın hemen her ülkesinde kadınların yaşam süreleri erkeklerin yaşam sürelerinden daha uzundur (BMKP 2004). Birleşik Krallık'ta, ölüm nedenleri ve hastalık kalıpları kadınlar ve erkekler arasında farklılık göstermektedir (bkz 8.4. Şekil). Kalp hastalıkları kadınlardan çok erkekleri etkiliyor olmakla birlikte, altmış beş yaşının altındaki kadınlar ve erkeklerde en sık görülen ölüm nedeni olmayı sürdürmektedirler. Bununla birlikte, erkeklerin kazalar ya da şiddet olayları yüzünden ölme oranları daha yüksektir; ayrıca erkekler alkol ve uyuşturucu bağımlılığına daha yatkındırlar.

Maddi koşullar kadınların sağlık durumlarını etkiliyorsa da, bu geleneksel olarak, ölçülmesi zor bir etken olagelmiştir. Bu konuda yapılan pek çok çalışma, kadınları eşlerinin dahil olduğu toplumsal sınıflara göre sınıflandırma yoluna gitmiş ve bize kadın sağlığı konusunda çarpıtılmış bir resim

8.3. Şekil: Kültürel ve maddi etkenlerin sağlık üzerindeki etkileri
Kaynak: Browne (2005), s. 410

sunmuştur (bkz. 9. Bölüm : "Tabakalaşma ve Sınıf"). Bu duruma rağmen, kadınların hastalıklarını kabullenip tıbbi yardım alma oranlarının erkeklerden daha yüksek olduğunu biliyoruz.

Sanayileşmiş ülkelerde, kaygı ve depresyon vakalarının kadınlarda erkeklerden iki kat daha fazla görüldüğü bildirilmiştir. Kimi gözlemcilere göre, kadınların ev işleri, çocuk bakımı, mesleki sorumluluklar gibi birden fazla rolü aynı anda üstlenmek zorunda kalmaları, daha fazla stres altına girmelerine ve daha sık hastalanmalarına neden olmaktadır. Lesley Doyal (1995), kadınların sağlık ve hastalık örüntülerinin, en iyi biçimde, yaşamlarının oluşturan etkinlik alanlarıyla ilgisinde ele alındıklarında açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Kadınların yaşamları, yerine getirmeleri gereken sorumluluklarıyla ev işleri, çocuk doğurma, büyütme, annelik yapma, doğum denetimi yoluyla doğurganlığı düzenleme, vb. ile ilgisinde ele alındıkta, erkeklerinkinden oldukça farklıdır (yine de, her geçen gün daha çok sayıda kadının iş yaşamına katıldığı göz önüne alındıkta, bu saydıklarımızın eskisi kadar geçerli olmadığı da pekala ileri sürülebilir). Doyal'a göre, "kadınların sağlık durumlarının asıl belirleyicileri, bu farklı işlerin toplamdaki etkileridir." Bu nedenle, kadın sağlığını konu edinen her çözümleme toplumsal, ruhbilimsel ve biyolojik etkenler arasındaki etkileşimi de hesaba katmalıdır.

Heather Graham, stresin beyaz işçi kadınların sağlıkları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Bu araştırması sonucunda, yelpazenin daha alt toplumsal-ekonomik kısmında yer alan kadınların yaşamsal bunalım anlarında ihtiyaçları olan destek ağlarına erişim konusunda orta sınıfa mensup kadınlardan daha kısıtlı olanakları olduğunu ortaya çıkarmıştır. İşçi sınıfına mensup kadınların yaşamsal bunalımlarla (işten

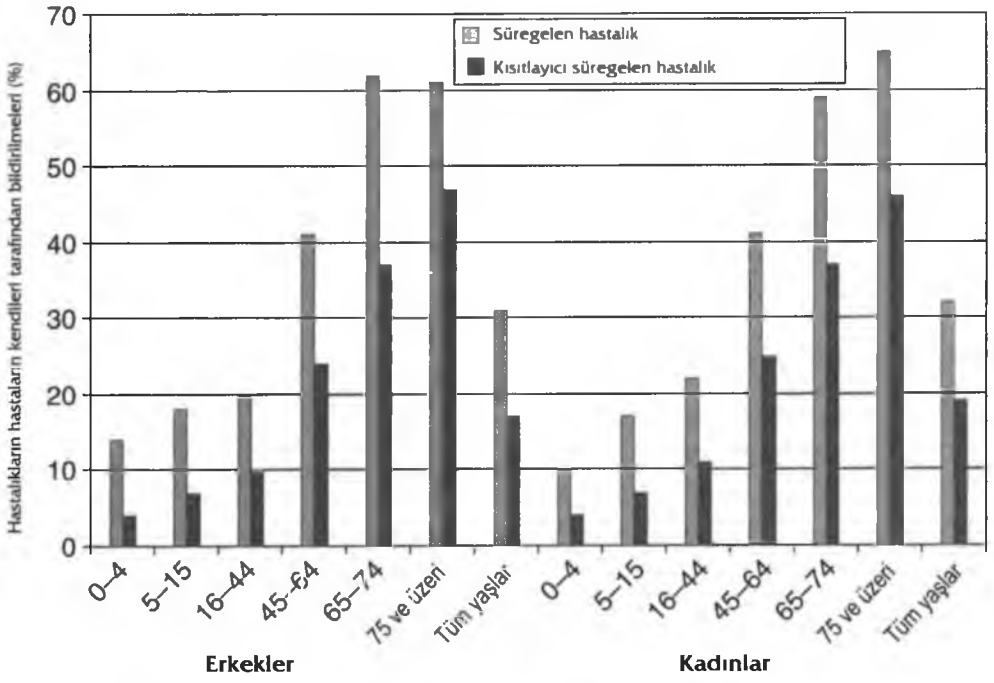

8.4. Şekil: 2003-2004 yılları itibarıyla, yaşa ve cinsiyete göre hastalıkların hastaların kendileri tarafından bildirilme oranları.
Kaynak, Social Trends 35 (2005).

çıkarılma, boşanma, evden çıkarılma ya da bir çocuğunun ölümü gibi) karşı karşıya kalmaya diğer gruplardan daha eğilimli olduklarını ama bu sorunlarla baş etme becerilerinin daha zayıf ve kaygı karşısında sığınabilecekleri limanların sayısının da daha az olduğunun altını çizmiştir. Üstelik sadece bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan stres fiziksel ve ruhsal hasarlar vermekle kalmamakta, aynı zamanda stresle baş edebilmek için başvurulan -sigara içmek gibi- kimi stratejiler de yıkıcı olabilmektedir. Graham, sigara içmenin kişisel ve maddi kaynaklar tükenme noktasına geldiğinde ortaya çıkan gerilimi azaltmanın bir yolu olduğunu ileri sürmektedir. Bu yüzden, sigara içmenin kadınların yaşamında paradoksal bir yeri vardır -bir yandan kendilerinin ve çocuklarının sağlığını tehlikeye atarken, diğer yandan can sıkıcı durumlarla baş edebilmelerine izin vermektedir (Graham 1987, 1994).

Ann Oakley ve meslektaşları (1994), İngiltere'nin dört şehrinde, toplumsal açıdan mağdur durumdaki kadınların ve çocukların sağlıkları konusunda toplumsal desteğin ne gibi bir rolünün olduğunu araştırmışlardır. Oakley, stres ve sağlık arasındaki ilişkinin hem büyük yaşamsal bunalımlarda hem de daha ufak sorunlarda geçerli olduğunu ve bu durumun özellikle işçi sınıfına mensup insanların yaşamlarında belirgin biçimde hissedilebildiğini ileri sürmektedir. Oakley, danışma hizmetleri, yardım hatları ya da ev ziyaretleri gibi toplumsal destek örün-

tülerinin stresin kadın sağlığı üzerindeki yaygın olumsuz etkileri karşısında bir "tampon" görevi görebileceğini belirtmektedir. Bu konuda yapılan diğer çalışmalar da, toplumsal desteğin insanların hastalık ya da rahatsızlıklarıyla yaşamaya uyum sağlayabilmelerine yardımcı olabilecek önemli bir etken olduğunu göstermiştir (Ell 1996).

Etniklik ve sağlık

Sanayileşmiş toplumlarda sağlık etnik olarak şekillenmekle birlikte, etniklik ve sağlık arasındaki ilişkiyi ancak kısmen anlayabilmiş durumdayız. Bu konuda yürütülen sosyolojik çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmakla birlikte, elde edilen kanıtlar henüz yeterince ikna edici değildir. Kimi durumlarda, etnik bir gruba üyeliğin sonucu olarak ortaya çıkan eğilimler uğruna, sınıf ya da toplumsal cinsiyet gibi önem arz eden diğer etkenler gözardı edilebilmektedir.

Bununla birlikte, bazı hastalıklar Karayip-Afrika ya da Asya kökenli insanlar arasında daha sık görülmektedir. Birleşik Krallık'ta nüfusun bu kesiminde böbrek kanseri, verem ve şeker hastalığından ölme oranı, beyazlardan daha yüksektir. Birleşik Krallık'ta yaşayan Karayip-Afrika kökenlilerde yüksek tansiyon ve orak hücreli kansızlık (alyuvarları etkileyen kalıtsal bir bozukluk) görülme oranı, nüfusun geneline göre daha yüksektir. Hindistan yarımadasında yaşayan insanların kalp hastalıklarına bağlı ölüm oranları da Birleşik Krallık ortalamasının üstündedir.

Kimi bilginler, sağlığın etnik olarak nasıl şekillendiğini ortaya koyabilmek amacıyla kültürel ve davranışsal açıklamalara yönelmişlerdir. Sağlık alanında görülen sınıf tabanlı eşitsizliklere getirilen kültürel açıklama örneğindekine benzer biçimde, bireylerin ve grupların sağlık üzerinde etkisi olan yaşam tarzları üzerinde durmuşlardır. Bunların genellikle beslenme ve pişirme alışkanlıkları ya da akraba evlilikleri (ikinci göbekten kuzenler düzeyinde yapılan aile içi evlilikler) gibi kültürel ya da dinsel inançlarla bağlantılı olduğu düşünülegelmiştir. Eleştirmenler ise, kültürel açıklamaların gerçek sorunu etnik grupları etkileyen yapısal eşitsizlikleri, bu grupların sağlık dizgesinde karşı karşıya kaldıkları ırkçılığı ve ayrımcılığı belirlemede başarısız olduklarını ileri sürektedirler.

Sağlığın etnik olarak nasıl şekillendiğini açıklamaya yönelik toplumsal-yapısal açıklamalar, Birleşik Krallık'ta yaşayan Karayip-Afrika ve Asya kökenli insan-ların içinde yaşadıkları toplumsal bağlama odaklanmaktadır. Karayip-Afrika ve Asya asıllı insanlar sıklıkla sağlıklarını bozabilecek pek çok durumdan mağdur olmaktadırlar. Bunların arasında sağlıksız ya da kalabalık yerlerde barınmak zorunda bırakılmaları, yüksek işsizlik oranı ve yalnızca düşük ücretli ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları sayılabilir. Bu maddi etkenlere bir de, ya kendini doğrudan şiddet, tehdit ve ayrımcılık olarak gösteren ya da "kurumsallaşan" ırkçılığın sonuçları eklenmektedir.

Kurumsal ırkçılık, sağlık hizmetlerinin ulaştırılması sırasında ortaya çıkmaktadır (Alexander 1999). Etnik gruplar sağlık hizmetierinden yararlanma konusunda eşitsizliklerle ve sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Dil engeli,

hastanın şikayetini yeterince anlatamamasına ve sunulan hizmetten tam olarak yararlanamamasına neden olabilmektedir; kültürlere göre değişiklik gösteren hastalık ve tedavi anlayışları sağlık hizmetlerinde çalışan uzmanlar tarafından çoğu kez dikkate alınmamaktadır. Ulusal Sağlık Hizmetleri, çalışanlarını ağırlıklı olarak beyaz-olmayan nüfusu etkileyen hastalıklar konusunda daha dikkatli davranmaları ve hastaların kültürel ve dinsel inançlarını göz önünde bulundurmaları konusunda bilinçlendirmediği için eleştirilmektedir.

Kurumsal ırkçılık konusu s. 540-1'de "Irk, Etniklik, ve Göç" başlıklı 13. Bölümde daha ayrıntılı biçimde tartışılmaktadır"

Sağlık alanındaki eşitsizliklerle etniklik arasındaki ilişki konusunda herhangi bir görüş birliği yoktur. Bu alanda henüz araştırılması gereken daha çok şey vardır. Bununla birlikte, sağlık alanındaki eşitsizlikler ve etniklik sorununun Britanya'daki etnik azınlıkların yaşamlarını etkileyen daha büyük toplumsal, ekonomik ve siyasi etkenlerle ilişkisinde ele alınması gerektiği açıktır.

Sağlık ve toplumsal uyum

Sağlık alanındaki eşitsizliklerin nedenlerini günışığına çıkarabilmek amacıyla, giderek artan sayıda sosyolog dikkatlerini toplumsal desteğin ve toplumsal uyumun sağlıklı yaşamı teşvik edici rolü üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Birinci bölümdeki ("Sosyoloji Nedir?") Durkheim'la ilgili tartışmamızdan da hatırlayabileceğiniz üzere, toplumsal dayanışma, sosyolojinin en önemli kavramlarından biridir. Durkheim toplumsal dayanışmanın tipini ve derecesini bir toplumun en önemli özelliklerinden biri olarak görmüştür. Sözgelimi intiharla ilgili çalışmasında, toplumla iyice kaynaşmayı başarabilmiş bireylerin ve grupların kendi yaşamlarına son verme olasılığının diğerlerinden daha düşük olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Richard Wilkinson, *Sağlıksız Toplumlar: Eşitsizliğin Sıkıntıları* (Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality -1996) başlıklı çalışmasında ve birkaç makalesinde, dünyadaki en sağlıklı toplumların en zengin ülkeler değil, gelir dağılımının en adil ve toplumsal kaynaşmanın en üst düzeyde olduğu ülkeler olduğunu ileri sürmüştür. Wilkinson'a göre, ulusal refah düzeyinin yüksek olması, nüfusun daha sağlıklı olmasını gerektirmez. Dünyanın çeşitli ülkelerinden topladığı deneysel verileri incelemiş olan Wilkinson, ölüm oranlarıyla gelir dağılımı kalıpları arasında açık bir ilişki olduğuna dikkati çekmektedir. Japonya ya da İsveç gibi dünyanın en eşitlikçi toplumları olarak görülen ülkelerin yurttaşları, zenginle yoksul arasında büyük bir uçurum olduğu sürekli dile getirilen ABD gibi ülkelerin yurttaşlarından geneli itibarıyla daha sağlıklıdırlar.

Wilkinson'ın görüşüne göre, gün geçtikçe derinleşen gelir dağılımı uçurumu, toplumsal uyumun sağlanabildiği zeminin altını oymakta ve insanların karşılarına çıkan risklerle ve sorunlarla baş edebilmelerini güçleştirmektedir. Toplumsal tecritin artması ve stresle mücadelede konusunda başarısız olunması sağlık göstergelerine yansımaktadır. Wilkinson, toplumsal

bağlantıların gücü, topluluklarla kurulan bağlar, toplumsal destek ve güvenlik duygusu gibi toplumsal etkenlerin bir toplumun nispi sağlığının temel belirleyicileri olduğunu ileri sürmektedir.

Wilkinson'ın savına tepkiler gecikmemiştir. Kimileri, Wilkinson'ın çalışmasının siyasetçiler ve bürokratlar tarafından okunması zorunlu olan yapıtlar arasında sayılmasını istemişlerdir. Bunu isteyenler, pazar ilişkileri ve bayındırlaşma itkisi üzerinde fazla durulduğu konusunda Wilkinson'la hemfikirdirler. Böyle bir yaklaşımın toplumun pek çok üyesini hayal kırıklığına uğrattığını ileri sürmektedirler; mağdur durumdakilere destek olacak daha insancıl ve toplumsal sorumluluk sahibi bir siyaset güdülmesinin vakti artık gelmiştir. Diğerleriyse Wilkinson'ın çalışmasını yöntembilgisel bir zeminde eleştirmiş ve gelir dağılımındaki eşitsizlikle kötü sağlık koşulları arasında açık bir nedensel ilişki kurma konusunda başarısız olduğunu ileri sürmüşlerdir (Judge 1995). Eleştırmenler hastalığın faklı pek çok aracı etkenden kaynaklanabileceğinin altını çizmişlerdir. Bu eleştırmenlere göre, Wilkinson'ın savını temellendirmek için kullandığı deneysel kaynaklar en iyi ihtimalle, ima edici nitelikte kalmaktadırlar.

Bu bölümün başlarında alışılageldik biyomedikal sağlık modeline tarihsel olarak kaynaklık etmiş olan kimi sayıtlıları ele almıştık. Bu sayıtlıların pek çoğu, aynı zamanda, Birleşik Krallık ve diğer gelişmiş ülkelerdeki engellilik anlayışının da temelinde yer almaktadır. Benzer biçimde, önceki sayfalarda ele aldığımız, biyomedikal sağlık modeline tepki olarak son zamanlarda ortaya çıkan tıp uzmanlarının daima en iyisini bildiklerinden kuşku duyulması ve hastaların düşüncelerinin ve deneyimlerinin hesaba katılması gibi eğilimler de geleneksel engellilik anlayışının yadsınmasında önemli bir rol oynamışlardır. Şimdi engellilik konusu etrafında dönen tartışmaları ele alacağız.

Engelliliğin sosyolojisi

Şair Simon Brisenden *Mükemmel İnsanlar İçin Şiirler* (Poems for Perfect People) başlıklı kitabında "Etini kesen / içine giren adam var ya/ onun da yaraları var mı acaba?" diye sorarak aslında ortodoks tıbbın ve hekimlerin pek çok engelli insanda yarattığı dışlanmışlık hissini müthiş bir biçimde özetlemiştir. Brisenden, çalışmalarıyla Birleşik Krallık ve diğer gelişmiş ülkelerdeki engellilik anlayışının yeniden değerlendirilmesine vesile olmuş pek çok engelli insandan biriydi. Bu tartışmanın büyük bölümü engellilik çalışmaları denen yeni bir alanla ilgili. Bu kısımda bireysel model olarak adlandırılan yaklaşımı tartışarak, baskın engellilik anlayışını incelemeye çalışacağız. Ardından, bu modele karşı özellikle de engelli insanlar tarafından geliştirilen toplumsal engellilik modelini ele alacak ve bu iki model arasındaki çekişmenin kısa bir değerlendirmesini yapacağız. Son olarak, hem Birleşik Krallık'ta hem de dünyada sakatlık konusunun ardalanının ne olduğuna ve hangi düzeyde bulunduğuna kısaca bir göz atacağız. Ama konuya öncelikle engelliğin dilini tartışmakla başlıyoruz.

Sosyologlar toplumsal sorunlara ilişkin farkındalığımızın ve anlayışımızın, kısmen de olsa, kullandığımız sözcükler tarafından biçimlen-dirildiğini

ileri sürmektedirler. Son yıllarda, bu alanda yazılar yazanlar arasında, insanların eskiden beri engellilik konusunda konuşmak için ürettikleri terimlerin bir eleştirisini yapmak özel bir önem kazanmıştır. Sözgelimi "handicapped" sözcüğü, bağış ve dilenciliğe işaret eden "cap in hand" deyimini çağrıştırdığı için artık eskisi kadar sık kullanılmamaktadır. Esasen belli sakatlıkları dile getirmek için kullanılan sözgelimi "spastik" ya da "topal" gibi diğer terimler de artık daha çok hakaret amaçlı kullanıldıkları için reddedilmektedir. Halen gündelik olarak kullandığımız "görmezden gelme" ya da "duymazdan gelme" gibi kimi eğretilemeler de dışlanma hissi uyandırdıkları gerekçesiyle eleştirilmektedir. Birazdan göreceğimiz gibi, "engellilik" terimini anlayış biçimimizin kendisi dahi oldukça tartışmalıdır.

Bireysel engellilik modeli

Tarihsel olarak, Birleşik Krallık gibi Batılı toplumlarda bireysel bir engellilik modeli baskın olagelmiştir. Bu modele göre, engelli insanların karşı karşıya kaldığı sorunların ana nedeni bireysel kısıtlamalardır. **Bireysel engellilik modeli**nde bedensel "anormallik" bir dereceye kadar "engellilik" ya da işlevsel sınırlamaların nedeni olarak görülür -sözgelimi *quadriplegia*'dan (boyundan aşağısını etkileyen bir felç) "mustarip" bir birey, yürüyemez de. Bu işlevsel sınırlama, bireyin daha geniş bir sınıflandırma içinde "çürük" olarak yaftalanmasının zeminini de hazırlar. Bireysel engellilik modelinin temelinde engellilik durumuna yönelik "kişisel trajedi yaklaşımı" yer alır. Engelli birey talihsiz bir kaza kurbanı olarak görülür. Tıp uzmanları bireysel modelde kilit bir rol üstlenirler, zira engelli bireyin mustarip olduğu "sorunları" teşhis ve tedavi etmek onların işidir. Bu yüzden, bireysel modele genelde "tıbbi model" denir. Simon Brisenden'in bu bölümün başında alıntıladığımız şiirinde saldırdığı şey, tıp uzmanlarının engelli insanların yaşamları üzerinde kurdukları işte bu iktidardır. Aşağıda göreceğimiz gibi, bu bireysel engellilik modeli son yıllarda giderek daha fazla sorgulanır hale gelmiştir.

Toplumsal engellilik modeli

Bireysel engellilik modeline yapılan ilk önemli itirazlardan biri, Paul Hunt'ın editörlüğünü yaptığı *Damga: Engellilik Tecrübesi* (Stigma: The Experience of Disability -1966) adlı derlemedir (Goffman'ın damga yorumu için bkz. s. 311). Hunt'a göre, "engellilik sorunu yalnızca işlev kaybıyla ve bu durumun bireyler olarak üzerimizdeki etkisiyle sınırlı değildir; daha da önemlisi, 'normal' insanlarla kurduğumuz ilişkilerimiz üzerinde de etkili olmaktadır." Hunt, Britanya'daki engelliler hareketinin ilk yıllarında önde gelen eylemcilerdendi ve daha sonra Union of Physically Impaired Against Segregation'ın (UPIAS) kurucu üyelerinden biri oldu. UPIAS, *Fundamental Principles of Disability* adlı kuruluş bildirgesinde, "sakatlık" ve "engellilik" arasında özsel bir ayrım olduğunu ileri sürerek, bireysel modele karşı köktenci bir alternatif sundu (UPIAS'ın bu iki kavrama ilişkin tam tanımlarını aşağıdaki tabloda görebilirsiniz).

UPIAS, fiziksel "sakatlığın" *bireyin* biyomedikal bir özelliği olduğu yolundaki tanımı büyük ölçüde kabul

etmişti (ama daha sonraları bu tanımı fiziksel olmayan, duyusal ya da zihinsel sakatlık biçimlerini de kapsayacak biçimde genişletmiştir). Buna karşın, "engellilik" *toplumsal* terimlerle tanımlanmıştı; dolayısıyla yaygın anlayışa bir karşı çıkışı da beraberinde getirmişti. Engellilik, bundan böyle, bireysel bir sorun olarak değil, sakatlığı olan insanların toplumla tam olarak kaynaşmalarını engelleyen toplumsal engeller sorunu olarak görülmekteydi. 328. sayfadaki kutuda Mike Oliver'ın, UK Office of Population, Censuses and Surveys'in (OPCS) Birleşik Krallık Nüfus Sayım ve İstatistik Ofisi 1980'lerde "engellilik" konusunu değerlendirmek amacıyla sorduğu soruları yeniden sorarak bireysel engellilik modelinin sayıtlılarını nasıl tersine çevirdiği açıkça görülebilir. Oliver (1983), bireysel ve **toplumsal engellilik modeli** arasında açıkça ayrım yapan ilk kuramcıydı (bu ayrımların tümü 8.3. Tabloda özetlenmektedir). Toplumsal engellilik modelinin akademik güvenilirliği Vic Finkelstein (1980, 1981), Colin Barnes (1991) ve Oliver'ın kendi çalışmaları (1990, 1996) yoluyla daha da pekişmiştir.

Toplumsal modelin kuramcıları, engelli insanların yoluna neden tarihsel ya da kültürel engeller çıkarıldığını açıklamak zorundadırlar. Toplumsal modelin Marx'tan etkilenmiş olan kimi savunucuları, engellilikle ilgili maddeci bir anlayış geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir (maddecilikle ilgili daha fazla bilgi için bkz. s. 50-51). Sözgelimi, Oliver (1996), tarihsel olarak, Sanayi Devrimi sırasında kurulmaya başlanan sermayeci fabrikalar yüzünden bireysel işgücü istihdamının önem kazanması ve oluşturulan işgücü pazarından engellilerin dışlanmaya başlamasıyla birlikte, toplumla tam olarak kaynaşmalarının önlenmesi amacıyla engellilerin karşısına çeşitli engeller çıkarıldığını ileri sürmektedir. Oliver'a göre, söz konusu tarihsel süreç ilerledikçe "işlerini kaybeden ve yeni iş bulamayan bu [engelli] insanların çoğu, toplumsal sorunlar karşısındaki tepkisi genelde gaddarca bir caydırıcılık ve kapatma stratejisi uygulamak olan sermayeci devlet için bir toplumsal sorun haline gelmişti." Günümüzde dahi işgücü olarak istihdam edilen engellilerin oranı oldukça düşüktür (bu durumu sayfa 331-3'te göreceğiz).

Toplumsal modelin değerlendirilmesi

Toplumsal model, engellilikle ilgili bugünkü düşüncelerin şekillenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Toplumsal model aslında Birleşik Krallık'ta ortaya çıkmış olmasına rağmen artık tüm

UPIAS'ın sakatlık ve engellilik tanımları

Sakatlık:

"Bedende herhangi bir uzvun bir kısmının ya da tamamının eksik olması ya da kusurlu bir uzuv, organ ya da düzeneğin bulunması durumu."

Engellilik:

"Fiziksel sakatlığı bulunan kişilerin, çağdaş toplumsal örgütler tarafından hiç hesaba katılmaması ya da çok az gözönünde bulundurması dolayısıyla yaygın toplumsal etkinliklerden dışlanmalarıyla sonuçlanan kısıtlanma ya da mağduriyet durumudur."

8.3. Tablo: İki engellilik modeli

Bireysel model	Toplumsal model
Kişisel trajedi modeli	Toplumsal baskı model
Kişisel sorun	Toplumsal sorun
Bireysel tedavi	Toplumsal eylemi
Tıbbi yardım	Kişisel gelişim
Mesleki yetke	Bireysel ve ortaklaşa sorumlulu
Uzmanlık	Deneyim
Bireysel kimlik	Ortak kimlik
Önyargı	Ayrımcılık
Bakım	Haklar
Denetim	Seçim
Tutum	Siyaset
Bireysel uyum	Toplumsal değişim

Kaynak: Oliver'dan uyarlanmıştır (1996), s. 34

dünyada etkili olmaktadır. Bu model, İngiliz engelliler hareketinin "büyük ülküsü" olarak adlandırılmaktadır (Hasler 1993). Toplumsal model, engellilerin önündeki engellerin ortadan kaldırılarak topluma tam katılımlarının sağlanması sorununa odaklanmakla, bu insanların siyasi bir strateji oluşturmalarına da izin vermektedir. Bu durum, kimi bilginleri (Oliver ve Zarb 1989), engellilerin toplumsal modeli benimsemekle "yeni bir toplumsal hareket" oluşturduklarını ileri sürmeye götürmüştür. Bireyin "çürüklüğünü" engelliliğin nedeni olarak gören bireysel modelin yerini alan ve engelliliği uygulanan baskının bir sonucu olarak görmeyi öneren toplumsal model, kimi engelli insanlar tarafından "özgürleştirici" bir yaklaşım olarak da görülmektedir (Beresfort ve Wallcraft 1997).

Bununla beraber, 1980'lerin sonlarından bu yana toplumsal modele pek çok eleştiri yöneltilmiştir. Birincisi, toplumsal modelin sakatlığın getirdiği ve çok sayıda engelli insanın yaşamında merkezi bir konumda bulunan ve çoğu kez acı verici ya da can sıkıcı olan deneyimleri ihmal ettiği ileri sürülmüştür. Shakespeare ve Watson "biz yalnızca engelli insanlar değiliz, aynı zamanda sakatız da; bu durumu yadsımak yaşam öykülerimizin büyük bir bölümünün de gözardı etmektir" (2002) demektedirler. Toplumsal modelin savunucuları ise bu suçlama karşısında toplumsal modelin gündelik sakatlık deneyimini yadsımak yerine, sadece engellilerin karşısına çıkarılan ve toplumla tam olarak kaynaşmalarını önleyen toplumsal engellere dikkati çekmeye çalıştığını ileri sürmüşlerdir. İkincisi, bu insanların çoğu sakatlıklarını kabul etmekle birlikte, "engelli" olarak adlandırılmayı istememektedir. Yakın zamanda yapılan bir anket, devletten "engelli" yardımı almayı talep eden insanların yarısından daha azının kendisini engelli olarak tanımladığını ortaya koymuştur. Pek çok insan bu terimi kullanmayı reddetmektedir, zira ya sağlık sorunlarını sakatlıktan ziyade bir hastalık olarak görmekte ya da bu şekilde sınıflandırılabilecek kadar hasta olduklarına inanmak istememektedir

OPCS'in sorduğu soruların temelinde yatan sayıtlıların toplumsal modele uyarlanması

OPCS'in soruları	Oliver'ın soruları
- Sorununuzun ne olduğunu söyleyebilir misiniz?	- Toplumun sorununun ne olduğunu söyleyebilir misiniz?
- Eşyaları kavrarken, tutarken ve yerlerini değiştirirken yaşadığınız sıkıntılar nelerdir?	- Kavanoz, şişe ve konserve kutuları gibi günlük yaşamda kullandığınız araç gereçlerin tasarımlarındaki ihmaller onları tutmanızı, kavramanızı, yerlerini değiştirmenizi güçleştiriyor mu?
- Diğer insanları anlamakta zorlanmanızın nedeni işitme bozukluğunuz mu?	- Diğer insanları anlamakta zorlanmanızın nedeni onların sizinle iletişim kurmakta güçlük çekmelerinden kaynaklanıyor olabilir mi?
- Günlük yaşantınızı kısıtlayan bir yara iziniz ya da biçim bozukluğunuz var mı?	- İnsanların bedeninizdeki yara izlerine ya da biçim bozukluklarına karşı verdikleri tepkiler, günlük yaşamınızı kısıtlıyor mu?
- Uzun süreli bir sağlık sorunu ya da kalıcı bir sakatlık yüzünden mi özel bir okulda okudunuz?	- Eğitim kurumlarının güttüğü siyaset sizinle aynı sorunu/engeli paylaşan insanları bu gibi yerlere göndermek olduğu için mi özel bir okulda okudunuz?
- Sağlık sorununuz/engeliniz istediğiniz sıklıkta ve istediğiniz yerlere seyahat etmenizi engelliyor mu?	- Yaşadığınız çevreden ayrılmanızı engelleyen şeyler nelerdir?
- Sağlık sorununuz/engeliniz otobüsle yolculuk yapmanızı engelliyor mu?	- İstediğiniz sıklıkta ya da istediğiniz yerlere yolculuk yapmanızı engelleyen ulaşımla ilgili ya da ekonomik sorunlarınız var mı?
- Sağlık sorununuz/engeliniz şu anda iş yaşamınızı herhangi bir şekilde etkiliyor mu?	- Yaşadığınız yerdeki kamu hizmetleri, kişisel destek alabilmek için akrabalarınıza ya da başka insanlara bağımlı kalmanızı gerektirecek kadar yetersiz mi?
- Sağlık sorununuz/engeliniz akrabalarınızla ya da herhangi bir yardımcıyla birlikte yaşamanızı gerektiriyor mu?	- Evinizin kötü tasarımı, onu yeniden kendi ihtiyaçlarınıza göre şekillendirmenizi gerektirdi mi?
- Şu anki eviniz sağlık sorununuza/engelinize göre mi düzenlenmiş durumda?	

Kaynak: Oliver (1990)

(Çalışma ve Emeklilik Bakanlığı 2002). Bununla birlikte, Barnes'ın da belirttiği üzere (2003), engelliliğin halen çoğu kez anormallikle ilişkilendirildiği bir toplumda, sakatlığı olan insanların "engelli" olarak yaftalanmayı istemmesi hiç de şaşırtıcı bir durum değildir.

Son olarak, özellikle tıp sosyologları, sakatlık ve engellilik arasında yaptığı ayrımın yanlış olduğu gerekçesiyle toplumsal modeli reddetmeye eğilimlidirler. Bu eleştirmenler, toplumsal modelin biyolojik olarak tanımlanan sakatlığı, toplumsal olarak tanımlanan engellilikten ayırmaya çalıştığını ileri sürmektedirler. Tıp sosyologlarına göre, sakatlık ve engellilik toplumsal bir yapıdadır ve birbiriyle ilişkilidir. Shakespeare ve Watson, sakatlık ve engellilik arasında yapılan ayrımın,

Bu paralimpik yüzücü bir engelli mi sizce?

"sakatlık nerede biter, engellilik nerede başlar?" sorusu sorulduğunda çuvalladığını ileri sürmektedirler. Kimi durumlarda bu ayrım gayet yalındır sözgelimi bir binada tekerlekli sandalye girişi ve yolu yoksa, bu durum tekerlekli sandalyeye mahkum hastaların karşısına toplumsal olarak oluşturulmuş bir engel çıkarır. Ne var ki, engelliliğe yol açan ama toplumsal baskıdan kaynaklanmadıkları için tüm nedenlerin ortadan kaldırılamayacağı çok daha fazla durum mevcuttur. Sözgelimi, toplumsal modeli eleştiren tıp sosyologları, çekilen sürekli ağrı ya da önemli zihinsel kısıtlamalar gibi engellerin bireylerin toplumla tam olarak kaynaşmalarını engelleyeceğini ve bu durumun toplumsal bir değişimle düzelemeyeceğini de ileri sürebilirler. Be eleştirmenler engelliliğin tam olarak ne olduğunun ortaya konması gerektiğini ve bunu yaparken yalnızca toplumun neden olduğu engellerin değil, sakatlığın neden olduğu engellerin de hesaba katılması gerektiğini söyleyeceklerdir.

Toplumsal modeli destekleyenler bu son savın engellilik ve sakatlık arasındaki ayrımın bulanıklaştırılmasına dayandığını ve bu düşüncenin altında bireysel engellilik modelinin zeminini oluşturan biyomedikal anlayışın yattığını ileri sürmüşlerdir. Toplumsal modelin bedensel bir sakatlığını açı ya da sıkıntı sebebi olabileceğini ya da sakatlık yüzünden bireyin tek başına yapamayacağı şeyler olduğunu inkar etmediğini söyleyerek eleştirilere karşılık vermişlerdir. Hatta, toplumsal modelin savunucularından olan Carol Thomas (1999, 2002), sakatlığın engelli insanlar üzerindeki ruhsal ve duygusal içermelerini de hesaba katarak, "sakatlığın etkileri" ifadesini kullanmaktadır.

"Engellilik" teriminin tartışmalı anlamı ve engellilikle ilişkilendirilen çe-

Toplumbilimsel imgeleminizi kullanın: neden yüzüme bakmanızı istiyorum?

Vicky Lucas, insanların ona bakarken bakışların başka yöne çevirmelerini, soluklarını tutmalarını ya da ürpermelerini değil, yüzünün onun ayrılmaz bir parçası olduğunu bilmelerini istiyor. Ve burada da belirttiği gibi, kendisini seviyor.

Cherubism denen ve yüzümü etkileyen ender görülen bir kalıtsal bozukluktan mustaribim. Teşhis konduğunda henüz dört yaşındaydım. Tam olarak neler yaşadığımı hatırlayamasam da, düzenli olarak hastaneleri ziyaret etmenin daha o yaşta yaşamımın bir parçası haline geldiğini hatırlayabiliyorum.

Aslında yüzümdeki şekil değişiklikleri ben altı yaşındayken başladı ama diğer insanlardan farklı görünmediğim herhangi bir dönem hatırlamıyorum.

Yüzümdeki biçim bozukluğuyla büyümek benim için hiç de kolay olmadı. Ergenlik, olağan gelişmelerin yanında fazladan bir hediye de verdi bana yüzüm aşırı büyüdü ve en çok gözlerim bu değişimden etkilendi.

Anlama güçlüğü

Ergenlik yıllarım oldukça zorlu geçti. İnsanlar bazen yüzüme uzun uzun bakıyor ya da durumu anlamakta güçlük çekiyorlardı. Bazı insanlarsa iyice terbiyesizleşip bana lakaplar takıyorlardı. Hatta insanların arada bir "vah zavallı yavrucak/yazık sana" demeleri bile beni uzun bir süre boyunca üzdü. İnsanların tepkisinden çekindiğim için dışarı çıkamıyordum ve iyice içime kapanmıştım.

Ne var ki, zamanla, kendime olan saygımı ve güvenimi geri kazandım; başkalarının tavırları yüzünden yaşamımı boşa harcamamam gerektiğini düşünmeye başladım.

On altı yaşında üniversiteye girdim ve sinema, basın-yayın ve fotoğrafçılık dersleri aldım. Biçim bozukluğundan mustarip insanların yayın organlarında nasıl yer aldıklarını araştırmaya başladım.

Yüzünde biçim bozukluğu olan insanların filmlerde nasıl canlandırıldığın görünce anladım ki insanların bize karşı tepkiler aslında gayet doğalmış! Elm Sokağı'nda Kabus'taki Freddy Krueger, Batman'daki Joker, mafya filmlerinde sıkça gördüğümüz yüzü yaralı kötü tipler... Bu liste böyle uzar gider.

Kötü izlenim

Böyle basmakalıp örnekler yüzünden insanların sırf yüz hatları değişik diye benim gibilerin içinde "kötü" ya da "farklı" bir şeyler olması gerektiğini düşünmesi hiç de şaşırtıcı değil.

Bu durumu fark etmem hayatımda bir dönüm noktası oldu, zira yüzdeki biçim bozukluğunun yalnızca tıbbi değil, aynı zamanda toplumsal bir sorun da olduğunu anladım. Yüzümü değil, bizlere karşı takınılan toplumsal tavrı değiştirmek istediğimi anladım. Plastik cerrahiye karşı değilim ama kişisel olarak tercih etmiyorum.

Artık yirmi dört yaşındayım ve aynada gördüğüm yüzüme alıştım; bunu sorun etmiyorum. Gerçi şu arada bir ortaya çıkan baş ağrıları ve çift görme durumu da olmasa daha mutlu olurdum. Ayrıca, fiziksel olarak göz kırpmamın olanaksız oluşu da pek hoşuma gitmiyor ama bu soruna da gözlerimi hızla titreştirmek suretiyle kendimce bir çözüm buldum.

Ama yüzüm kişiliğim ayrılmaz bir parçası. Beni ben yapan şey, tüm bu süreç boyunca öğrendiklerim ve insanların bana karşı olan tavırlarıdır.

İmgelem yoksunluğu

Yüzüm sayesinde tanıştığım iyi ve hakiki dostlarımı seviyorum ve daha iyi bir insan olmayı istememi sağladığı için yüzüme minnettarım. Ayrıca tıpkı bir kediye benzediğimi söyleyen bir erkek arkadaşım var. Onunla aynı fikirde olduğumu söyleyemesem de, bu durumdan şikayet etmediğim kesin!

Artık ne zaman biri bana çirkin olduğumu söylese imgelemden yoksun olduğu için ona acıyorum. Bana koca çeneli diyen herkese "Hah! Kedi ulaşamadığı ciğere mundar dermiş; asıl senin çenen çok küçük, benimkini kıskanıyorsun!" diyorum. Karşılaştığım her meraklı bakışa

gülümseyerek karşılık veriyorum.

Eğer 10 saniye içinde onlar da bana gülümsemezlerse çok tehditkar bir bakış fırlatıyorum.

Geçen hafta erkek arkadaşımla yolda yürürken adamın biri üzerime doğru geldi ve "Öğğğğ!" diye bağırıp kaçtı.

Yüzleşme

Aslında bu bir sözcükten ziyade, ancak gülünç görünen insanların anlayabileceği gırtlaktan gelen tuhaf bir sesti. O kadar kızmıştım ki, tepki gösterdim.

Nasıl tepki gösterdiğimi burada ayrıntılı olarak anlatamayacağım ama şunu söyleyebilirim ki o adam bir daha asla yolda gördüğü tuhaf görünüşlü bir kadına o şekilde bağıramayacak.

Bu olaydan iki dakika sonra, eve doğru giderken karşımıza evsiz bir adam çıktı ve bizden bozuk para istedi. Halimi hatırımı sordu. "İyiyim" dedim ve az önce başımdan geçenleri anlattım. Kısa bir sessizlik oldu. Ardından, bana gülümseyerek "Eline sağlık, umarım canını yakmışsındır!" dedi. Bunun üzerine hepimiz gülmeye başladık.

Bazı insanların umursamaz ve kırıcıyken diğerlerinin hem de hiç ummayacağınız, genelde görmezden geldiğiniz ve kim olduklarını belki asla düşünmeyeceğiniz insanların bu kadar sıcak ve kibar olması çok ilginç.

Bu anlattıklarım yaşamımı az çok özetliyor. Önce en kötü muameleyi görüp, ardından en iyi davranışlarla karşılaşabiliyorum; hem de beş dakika içinde! Elbette bu yaşamımı daha zor bir hale getiriyor ama aynı zamanda daha da ilginç yapıyor. Bunu dünyalara değişmem.

Kaynak: BBC News Dergisi (6 Ağustos 2003)

Sorular

1. Yüzünde biçim bozukluğu olan insanlar engelli midir?

2. Dergideki bu hikaye sakatlık ve engellilik arasındaki ayrıma ilişkin bir şeyler dile getiriyor mu?

3. Bu hikaye toplumsal engellilik modeli hakkında bir şeyler söylüyor mu?

şitli sakatlıklar düşünüldüğünde, Birleşik Krallık'ta ve dünya genelinde kaç tane engelli in-san olduğunu söylemek zordur. Yine de, aşağıda bu konuları ele alacağız.

Birleşik Krallık'ta ve dünyada engellilik

1995 yılında Birleşik Krallık'ta Disability Discrimination Act (DDA, Engellilere Karşı Uygulanan Ayrımcılığın Engellenmesi Yasası) kabul edildi ve mallara ve hizmetlere erişimden iş istihdamına kadar pek çok alanda engellilerin hakları ayrımcılığa karşı güvence altına alındı. 1999 yılında yapılan düzenlemeyle, "engelli insanlara karşı uygulanan ayrımcılığı ortadan kaldırmayı" hedefleyen Engelli Hakları Komisyonu kuruldu. DDA'da engelli birey "gündelik işlerini yürütemeyecek ya da aksatabilecek uzun süreli ya da esaslı herhangi bir fiziksel ya da zihinsel sakatlığı olan kişi" olarak tanımlanmıştır. Bu engelli tanımı, sözgelimi, zihinsel sağlık sorunlarından mustarip olanlar kadar yüzdeki biçim bozukluklarından mustarip insanları da kapsamakla, engelliliğin temelde hareket yeteneğinin kaybedilmesiyle ya da doğuştan gelen sakatlıklarla ilgili olduğu yolundaki yaygın bir yanış anlamanın da önüne geçmektedir. Gerçekte, engelli insanların %77'si on altı yaşından sonra engelli duruma düşmektedirler (Employers' Forum on Disability 2003) ve engelli nüfusun oranı yaşla birlikte artmaktadır (bkz. 8.5. Şekil).

DDA'ın tanımı göz önünde bulundurulduğunda, Birleşik Krallık'ta en az 8,5 milyon engelli insan bulunduğu ve bu insanların 6,8 milyon kadarının çalışabilecek yaşta olduğu ortaya çıkmaktadır. (Ulusal İstatistik Enstitüsü

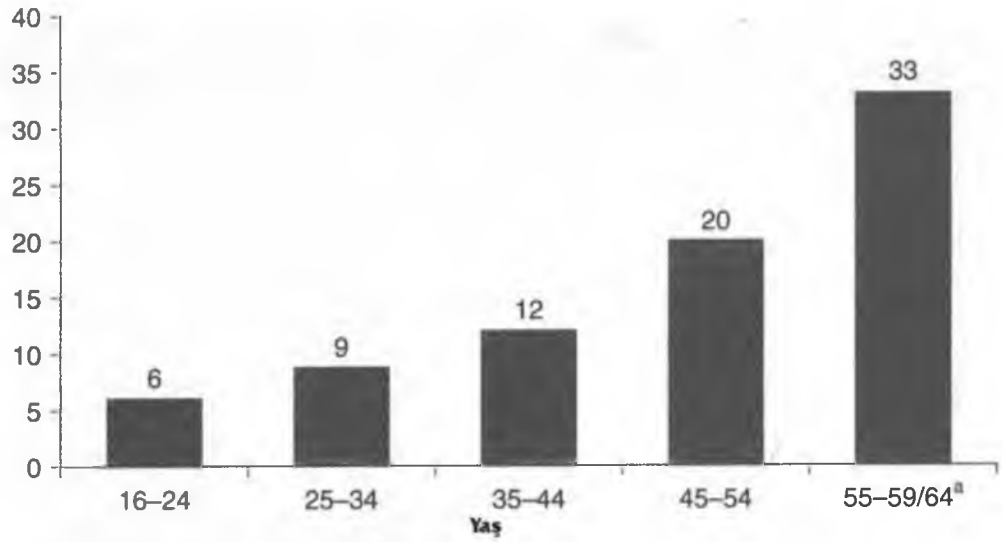

8.5. Şekil: Yaş aralıklarına göre, Birleşik Krallık'taki engellilerin nüfusun geneline oranı.
Kaynak: "From Exclusion to Inclusion", Engelli Hakları Görev Gücü sonuç bildirgesi (1999)

2002). Bu 6,8 milyon insandan yalnızca 3 milyon kadarı iş sahibidir (Engelli Hakları Komisyonu 2003). Bununla birlikte, yeni araştırmalar DDA'ın engelli tanımına uyan insanların %93'ünün iş sahibi olmanın kendileri için önemli olduğunu düşündüklerini ortaya koymuştur. Sakatlığa bağlı engelliliği bulunan insanlar halen Birleşik Krallık'ta en mağdur durumdaki gruplardan birini oluşturmaktadırlar. Sağlam bedenli insanlara nazaran daha az iş bulabildikleri gibi, iş bulabildiklerinde kazanabildikleri para da sağlam bedenli insanlardan daha azdır. 1998 yılında engelli çalışanların haftalıkları ortalama 196 £ iken engelli olmayan çalışanların haftalıkları 212 £ idi (NOP 1998). Yine de devletin engellilere ayırdığı bütçe, diğer alanlara ayırdığından daha yüksek çıkmaktadır Birleşik Krallık hükümeti engelliler ve iş göremez durumdakiler için yılda yaklaşık 19 milyar £ harcama yapmaktadır (BBC, 9 Nisan 2002). 1999 yılı itibarıyla, dünyanın en zengin ülkelerinin engellilerle ilgili izlenceler için ayırdıkları ödenekler, işsizlik tazminatları için ayırdıkları ödeneklerden yaklaşık iki kat daha fazladır (OECD 2003).

Dünyada yaklaşık 500 milyon "engelli" insan bulunduğu ve bu insanların yaklaşık %80 kadarının Çin ya da Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşadığı tahmin edilmektedir (Dünya Bankası Grubu 2002). Dünya Sağlık Örgütü, gelişmekte olan ülkelerde görülen "müzmin hastalıkların ve kalıcı sakatlıkların" ana nedeninin yoksulluk, yetersiz sağlık teşkilatlanması, dengesiz beslenme ve kötü barınma koşulları olduğunu ileri sürmektedir. Yeterli tedavi olanaklarına sahip Batılı ülkeler için sıradan durumlar olan kemik kırılması gibi yaralanmalar, bu olanaklara sahip olmayan gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla kalıcı sakatlıklara neden olmaktadır. Demir eksikliği, "kansızlık" ve müzmin leğen kemiği enfeksiyonu (ki genelde kadınların sünnet edilmesi sonucu görülür) gibi hastalıklar, gelişmekte olan ülkelerde kadınları engelli hale getiren sakatlanmaların ana

Engelli protestocular haklarını alabilmek için kampanya düzenliyorlar.

nedenleridir. Her yıl yaklaşık 250,000 çocuğun, yeşil sebzelerde bulunan A vitaminini alamadıkları için, görme yetisini kaybettiği tahmin edilmektedir. Dünyadaki sakatlıkların yarısının önlenebilir olduğu dillendirilmekte ve bu konuda yapılması gerekenin yoksullukla savaşmayı, dengesiz beslenmeyi ortadan kaldırmayı, temiz içme suyu sağlamayı ve kazaları önlemek amacıyla çalışma şartlarını iyileştirmeyi hedefleyen bir siyaset gütmek olduğu ileri sürülmektedir (Charlton 1998). Savaşlar ve savaştan geriye kalanlar (temizlenmemiş kara mayınları gibi), sakatlanmaların ana sebeplerinden bir diğeridir. Dahası, yoksul ülkelerdeki engelli çocukların diğer sağlıklı yaşıtlarıyla aynı eğitimi alabilmeleri zordur; bu durum, yaşamlarının ilerleyen günlerinde yoksulluklarının artmasına da neden olmaktadır. Eldeki kanıtlara dayanarak şunu söyleyebiliriz ki, yoksulluk gelişmekte olan ülkelerde sakatlanmaların artmasına ve engelliliğin bu ülkelerde Batı'dakinden çok daha farklı biçimde deneyimlenmesine neden olmaktadır.

Dünyanın farklı yerlerindeki insanların sahip oldukları son derece farklı sakatlık ve engellilik deneyimleri bu bölümde ortaya koymaya çalıştığımız daha kapsamlı bir düşünceyi resmetmektedir: Bedenlerimize ilişkin deneyimlerimiz ve başkalarıyla olan etkileşimlerimiz ister engelli ya da sağlam, ister hasta ya da sağlıklı olsunlar içinde yaşadığımız, değişen toplumsal koşullar tarafından şekillendirilmektedir. Hastalığa ilişkin sosyolojik bir bakış açısı geliştirebilmek için insan yaşamının bu yönlerine ilişkin anlayışımızı şekillendiren toplumsal ve teknolojik değişimleri incelememiz gerekmektedir.

Özet

1. Batı tıbbı biyomedikal sağlık modeli -hastalığın nesnel koşullarda tanımlanabileceği ve hasta bir bedenin bilimsel temelli tıbbi tedavilerle iyileştirilebileceği inancı- üzerine kuruludur. Biyomedikal sağlık modeli modern toplumlarla birlikte ortaya çıkmıştır. Demografiyle insan nüfusunun boyutları, bileşenleri ve dinamikleriyle ilgilenen bir disiplinle ve devletlerin kamu sağlığını teşvik etmeye başlamasıyla bağlantılıdır. Modern sağlık dizgeleri büyük oranda bilimin tıbbi teşhis ve tedavi amaçlı olarak kullanılmaya başlanmasından etkilenmişlerdir.

2. Biyomedikal sağlık modeli giderek artan bir biçimde eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Bilimsel tıbbın iddia edildiği kadar etkili olmadığı, tıp uzmanlarının tedavi gören hastaların düşüncelerine önem vermedikleri ve uzman tıbbın kendini ortodoks tıptan sayılmayan her türlü almaşık tedavi yönteminden üstün gördüğü ileri sürülmüştür.

3. Sosyologlar hastalığın deneyimiyle rahatsız, müzmin hasta ya da engelli olmanın hastanın kendisi ve etrafındakiler tarafından nasıl deneyimlendiğiyle ilgilenmektedirler. Talcott Parsons tarafından ortaya atılan "hasta rolü" kavramı, hastanın, hastalığının yıkıcı etkilerin en aza indirmek için belli davranış kalıplarını benimsediğini söyler. Hastaya gündelik sorumluluklardan muaf olma gibi birtakım haklar tanınır ama hasta da bunun karşılığında tıbbi tavsiyeleri dinleyip sağlığını kazanmak için çaba sarf etmelidir.

4. Simgesel etkileşimciler, insanların günlük yaşamlarında rahatsızlıklarla ve müzmin hastalıklarla nasıl baş ettiklerini soruşturmuşlardır. Hastalık deneyimi bireylerin kendilerine ilişkin imgelerinde değişiklik yaratabileceği gibi günlük davranışlarını da etkileyebilir. Bedenin bu sosyolojik boyutu giderek pek çok toplum için geçerli hale gelmektedir; insanlar artık eskisinden daha uzun süre yaşayabilmekte ve bulaşıcı akut hastalıklardan ziyada müzmin rahatsızlıklardan mustarip olmaktadırlar.

5. Sosyolojik araştırmalar hastalık ve eşitsizlik arasında yakın bağlar bulunduğunu ortaya koymuştur. Sanayileşmiş ülkelerde yoksul grupların yaşam süreleri, zengin tabakalara nazaran daha kısa, hastalıklara karşı ise daha açıktır. Zengin ülkelerde ortalama yaşam süresi de yoksul ülkelerdekinden daha uzundur. Kimi bilginler sağlık alanından görülen sınıf tabanlı eşitsizliklerin beslenme biçimi ve yaşam tarzı gibi kültürel ve davranışsal etkenlerle açıklanabileceğine inanmaktadırlar. Diğerleri ise işsizlik, kötü barınma koşulları ve kötü çalışma şartları gibi yapısal etkenlere vurgu yapmaktadır.

6. Sağlık ve hastalık örüntülerinin toplumsal cinsiyet ve ırk farkı gibi boyutları da vardır. Dünyanın neredeyse her ülkesinde kadınların ortalama ömrü erkeklerinkinden uzun olmakla birlikte, kadınlar erkeklerden daha sık hastalanmaktadırlar. Belli hastalıklar, etnik azınlıklar arasında, beyaz nüfusa nazaran daha yaygın olarak görülmektedir. Sağlık konusunda cinsiyete ve ırka bağlı farklılıkları açıklayabilmek amacıyla kalıtsal açıklama modelleri ileri sürülmüşse de, bunlar tek başına eşitsizlikleri açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar. Belli sağlık koşullarının biyolojik temelleri varsa da, genel sağlık ve hastalık örüntülerini açıklamak için toplumsal etkenleri ve grupların maddi koşullarının farklılığını da hesaba katmak gerekmektedir.

7. Bireysel engellilik modeli, bireysel sınırlamaların engelli insanların yaşadıkları sorunların asıl nedeni olduğunu kabul eder. Bireysel modelde bedensel "anormallik" bir dereceye kadar "engelliliğin" ya da işlev bozukluğunun nedeni olarak görülür. Bu işlevsel bozukluk bireyin daha geniş bir sınıflandırma içinde "çürük" olarak yaftalanmasına izin verir. Bireysel modelin temelinde engelliliğe yönelik bir "kişisel trajedi yaklaşımı" bulunur.

8. Toplumsal engellilik modeli engelliliğin nedeninin bireyde değil, toplumda aranması gerektiğini savunur. Engelliliğin nedeni bireyin kısıtlanmışlığı değil, toplumun toplumla bütünleşmeye çalışan engelli insanların karşısına çıkardığı engellerdir.

9. Zengin ülkelerin çoğunda hükümetlerin engelliler için ayırdığı bütçe, işsizlik tazminatı için ayırdığı bütçeden daha yüksektir. Buna rağmen engelliler gelişmiş ülkelerde yaşayan en mağdur durumdaki gruplar arasında yer almaktadırlar. Sakatlığı olan insanların çoğu gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır.

Sorular

1. Sağlık dizgesindeki eşitsizlikleri azaltmak için neler yapılabilir?

2. Kadınların ve erkeklerin yaşamlarındaki farklılıklar, yaşadıkları sağlık sorunlarındaki farklılıkları nasıl açıklayabilir?

3. Ulusal Sağlık Dizgesinin hastaların kültürel ardalanlarına daha duyarlı olabilmesi için nasıl bir siyaset izlemesini önerirsiniz?

4. Hamilelik ve mutsuzluk gibi durumlarda ilaç kullanılması bir yandan tıbbi kurumların iktidarını pekiştirirken, diğer yandan hastaları güçsüzleştiriyor olabilir mi?

5. Kendi topluluğunuzda ya da eğitim kurumunuzda insanlar nasıl engelli hale getirilmektedir?

Ek kaynaklar

Lesley Doyal, *What Makes Women Sick* (London: Macmillan, 1995).

Jenny Morris, *Pride Against Prejudice: A Personal Politics of Disability* (London: Women's Press, 1991).

Sarah Nettleton, *The Sociology of Health and Illness* (Cambridge: Polity, 1995).

C. Barnes, G. Mercer ve T. Shakespeare, *Exploring Disability: A Sociological Introduction.* (Cambridge: Polity, 1999).

C. Barnes, M. Oliver ve L. Barton, *Disability Studies Today* (Cambridge: Polity, 2002).

C. Barnes ve G. Mercer, *Disability* (Cambridge: Polity, 2003).

İnternet adresleri

European Observatory on Health Systems and Policies
http://www.euro.who.int/observatory

International Public Health
http://www.ldb.org/iphw

Wellcome Library on the History and Understanding of Medicine
http://www.wellcome.ac.uk/knowledgecentre/wellcomesites/

World Health Organisation
http://www.who.int

Leeds University Disability Archive
http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/index.html

BBC Disabilities Magazine
http://www.bbc.co.uk/ouch/

İçindekiler

Tabakalaşma dizgeleri
- Kölelik
- Kast
- Mülk sahipleri
- Sınıf

Sınıf ve tabakalaşma kuramları
- Karl Marx'ın kuramı
- Max Weber'in kuramı
- Erik Olin Wright'ın sınıf kuramı

Sınıfı Ölçmek
- John Goldthorpe: sınıf ve meslek
- Golydthorpe'un sınıf şemasının değerlendirilmesi

Bugünkü Batı toplumunda toplumsal sınıf ayrımları
- Üst sınıf sorunu
- Orta sınıf
- İşçi sınıfının değişen yapısı
- Altsınıf mı?
- Sınıf ve yaşam tarzı
- Toplumsal cinsiyet ve tabakalaşma

Toplumsal hareketlilik
- Karşılaştırmalı hareketlilik incelemeleri
- Aşağı doğru hareketlilik
- Britanya'da toplumsal hareketlilik
- Britanya bir meritokrasi midir?

Sonuç: sınıfın önemi

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

9 Tabakalaşma Ve Sınıf

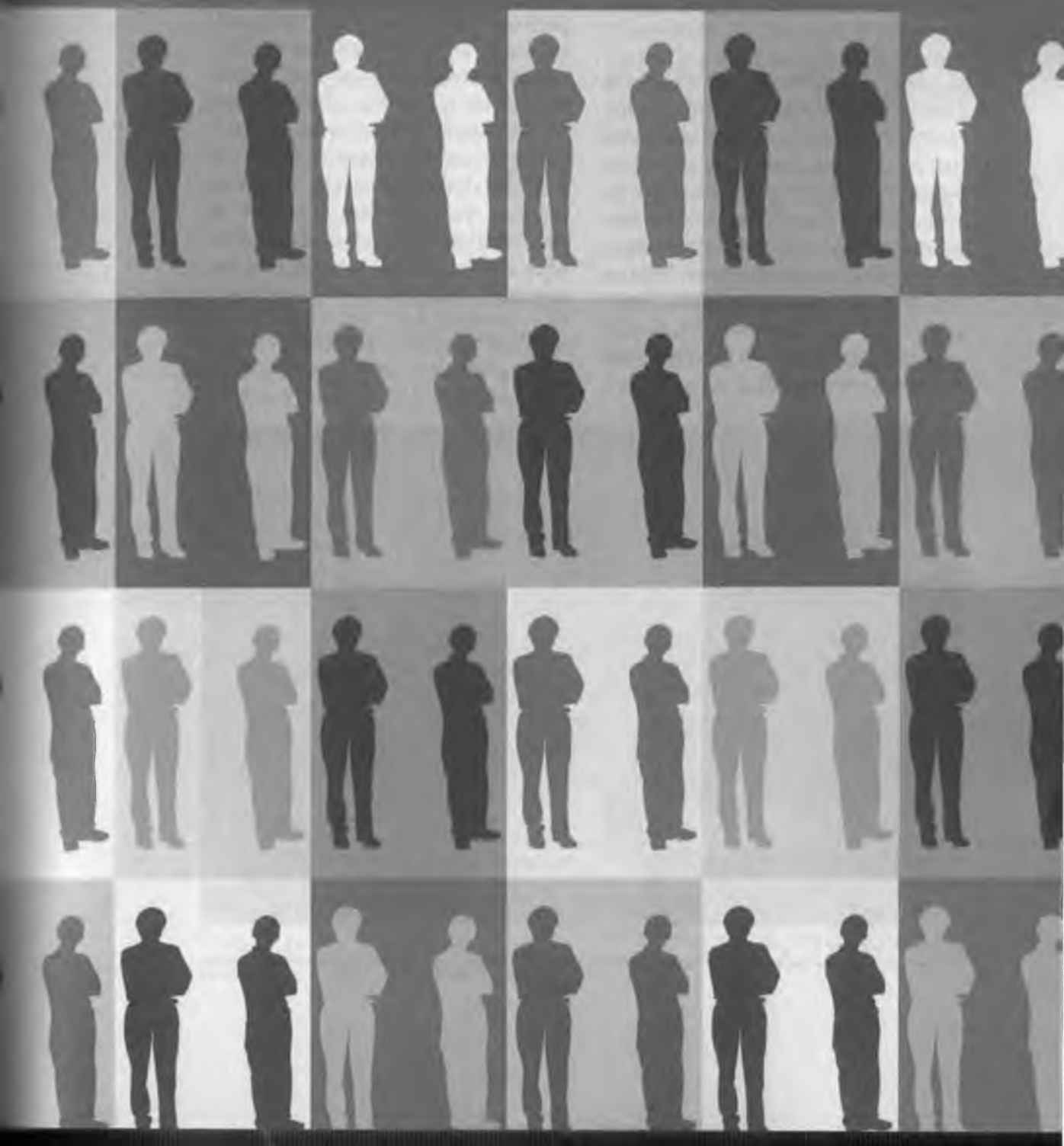

Hiç bir İngiliz süpermarketinden Hint yemeği aldınız mı? Eğer aldıysanız, onun Noon üretim tarafından üretilmiş olması yüksek bir olasılıktır. Şirket, büyük süper marketler zincirine, Hint yemekleri sağlamakta uzmanlaşmıştır ve yaklaşık olarak 90 milyon paund yıllık bir cirosu vardır. Şirketin kurucusu, Sir Gulam Noon'un, *Sunday Times*'ın 2004 zenginler listesine göre 50 milyon paundluk bir servet biriktirdiği de tahmin edilmektedir.

Gulam Noon, Hindistan doğumludur. Bir zamanlar ailesinin Bombay'da "Royal Sweet" adında bir tatlıcı dükkanı varmış. Onlar, özellikle zengin olmamalarına rağmen, Gulam'ın babası, Gulam yedi yaşındayken ölümüne kadar bu yolla geçinmişlerdir. Bundan sonra onun yaşamı bir boğuşmaca olmuş, genç biri olarak Gulam, okula giderken aynı zamanda bir dükkanda çalışmak zorunda kalmıştır. Gulam okulunu tamamladığında, tüm zamanını kendi aile işine vermiştir. En sonunda işteki konumunu değiştirip satış yapmaya başlayarak, dükkanı genişlet-miş ve yeni bir fabrika inşa etmiştir. Gulam'ın tutkuları yine de "Royal Sweet" ile sınırlı değildi, bu nedenle baskıcılık ve inşaatı içeren diğer girişimler hızlıca birbirini izlemiştir.

Hindistan'daki başarılarıyla tatmin olmayan Gulam, gelecek deneyimleri için gözünü İngiltere'ye dikmişti.

Prens Charles ve Sir Gulam Noon

Southall, Londra'da "Royal Sweet"i kurdu ve işi devam ettirmeleri için kendisiyle birlikte şefler getirdi. Bir yıl içinde dokuz dükkanı kuran Gulam, Londra ve Leicester çevresinde Asya topluluklarını da kurdu. Bugün "Royal Sweet" zincirinin kırk dükkanı ve yıllık 9 milyon paund cirosu vardır.

"Royal Sweet"in başarısını, diğer ticari girişimler izledi ve 1989 da Noon üretim kuruldu. Gulam, pazarda bir boşluk gördü: "Süper marketlerden edinilen paketlenmiş hazır bütün Hindistan yemekleri, yavan ve açıkça söylemek gerekirse, kabul edilemez derecede kötüydü. Bense daha iyisini yapabileceğimi düşündüm". İş, en başta on bir çalışanla başladı, fakat daha sonra ürünlerini önce özgün Hindistan yemekleri üreten, dondurulmuş gıda şirketi Birds Eye'a ve daha da sonra da, Waitrose ve Sainsbury's süper marketler zincirlerine satmaya başladı.

Şimdi, 1.100 çalışan tarafından üç bitkiden üretilen, yüzden fazla farklı Noun yemeği vardır. Her gün 250.000 ile 300.00 arasında kişiye yemek yapılıyor. Ürün yelpazesi, Hindistan yemeklerinden Thai ve Meksika yemeklerini içeren yemeklere kadar uzanır. Gulam, 2002'de kendini yemek endüstrisindeki hizmetlere adamıştı. Ona yaşamı boyunca esin verenin ne olduğunu düşündüğünde, Sir Gulam sonuç olarak şunu belirtmiştir: "Ben kendini yetiştirmiş ve çabuk öğrenen biriydim! Hiçbir şey kolay olmadı, onun için hep çalışmalıydım."

Pek azımız Sir Gulam'ın şimdi sahip olduğu türden bir zenginliği umabiliriz. Fakat onun yoksulluktan zenginliğe geçen yaşam öyküsü, sosyologlar için ilgi çekici sorular doğurur. Bu, aykırı bir durum mudur veya Birleşik Krallık içinde belki de pek olağanüstü olmamasına rağmen onun öyküsü yinelenmekte midir? Yoksul bir geçmişi olan birinin ekonomik basamaklarda tepeye yükselmesinin olanağı nedir? Toplumuzdaki her Gulam Noon için, ekonomik basamakta kaç kişi zenginlikten yoksulluğa düşecektir? Sir Gulam'ın yaşamının ortaya koyduğu zengin ve yoksulluk konuları, bizi daha geniş kapsamlı sorulara yönlendirir. Toplumumuzda neden ekonomik eşitsizlikler varolmaktadır? Çağdaş toplumlar ne kadar eşitsizdirler? Hangi toplumsal etkenler, toplumdaki ekonomik konumunuzu etkilemektedir? Eğer bir kadınsanız başka türlü zorluklarla karşılaşır mısınız? Ekonominin küreselleşmesi, sizin yaşam olanaklarınızı ne oranda etkilemektedir? Bu türden sorular sosyologların sorduğu ve yanıtlamaya çalıştığı türden sorulardır ve bu bölümün odağı da bu türden sorular olacaktır. Toplumdaki eşitsizlikler üzerine çalışmak, sosyolojinin en önemli alanlarından biridir, çünkü bizim maddi kaynaklarımız, yaşamlarımızla ilgili çok şeyi belirlemektedir. Biz burada, sosyologların, tabakalaşma ve sınıf dediklerinde ne söylemek istedikleri üzerine konuşacağız. Bundan sonra da sınıf hakkındaki en etkili kuramların bazılarına bakıp bugünki Batı toplumunda varolan toplumsal sınıfı daha ayrıntılı ele aldıktan sonra, onları sosyolojik düşünce içinde açıklamaya çalışacağız. Toplumsal değişkenlikle ilgili bir tartışma ile çevremizdeki dünyayı anlamamıza yardımcı olan toplumsal sınıfların süregelen önemini kısaca irdeleyerek bu bölümü bitireceğiz.

Tabakalaşma dizgeleri

Sosyologlar, insan toplulukları içindeki gruplar ve bireyler arasında varolan eşitsizlikleri açıklamak amacıyla **toplumsal tabakalaşma**dan söz ederler. Genel olarak tabakalaşmayı, varlık veya mülk anlamıyla düşünürüz, fakat, aslında tabakalaşma toplumsal cinsiyet, yaş, dinsel bağ veya askeri rütbe gibi diğer nitelikler nedeniyle de ortaya çıkar.

Bireyler ve gruplar, tabakalaşma şemasındaki kendi konumlarına dayanan farklı (eşitsiz) karşılığa ulaşmaktan hoşlanırlar. Böylece tabakalaşma, insanların ayrı gruplanmaları arasındaki yapısal eşitsizlikler olarak basitçe tanımlanabilir. Tabakalaşmayı daha çok yerin yüzeyindeki kayaların jeolojik katmanlarına benzer olarak düşünmek faydalı olabilir. Toplumları, bir hiyerarşi içinde, tabana yakın az ayrıcalıklılarla, tavandaki daha fazla kayrılmış olanlardan oluşan "katman"lar olarak görebiliriz.

Bütün tabakalaşmış toplumsal dizgeler şu özellikleri taşırlar:

1 *Sıralama, birinin diğeriyle belirlenmesi veya birbirleriyle zorunlu etkileşim içinde olmaksızın, bir ortak özelliği paylaşan insanların toplumsal kategorilerine uygulanır.* Örneğin, kadınların erkeklerden veya zenginlerin yoksullardan farklı olarak sıralanması. Bu belirli bir kategorideki insanların kendi sıralanmalarını değiştiremeyeceği anlamına gelmez; yine de bu, aynı zamanda bireyler; başka bir kategoriye geçtiklerin de bile o kategorinin hala varolacağı anlamına da gelmez.

2 *İnsanların yaşam deneyimleri ve olanakları ciddi biçimde onların hangi toplumsal kategoride bulunduklarına bağlıdır.* Erkek veya kadın, siyah veya zenci, üstsınıfta veya işçi sınıfında olmanız, yaşam olanaklarınız anlamında büyük bir fark yaratır. Genelde bu, kişisel çaba veya iyi talih (bir piyango kazanmak gibi) anlamında bir istisnai durum dışında geçerlidir.

3. *Farklı toplumsal kategorilerin sıralanması, zaman içinde yavaşça değişmeye eğilimlidir.* Örneğin Britanya toplumunda, yalnızca son zamanlarda kadınlar erkeklerle eşit olmayı başarmışlardır.

Erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizlik için 12. bölüme "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet"e bakabilirsiniz.

2. bölümde gördüğümüz gibi, toplumların tabakalaşması, insanlık tarihini baştan başa değiştirmiştir. Toplayıcılığa ve avcılığa dayanan, ilk dönemdeki insan topluluklarında -temel olarak pek az paylaşılmış kaynak ve zenginliğin olması nedeniyle- çok az tabakalaşma vardı. Tarımsal üretimin gelişmesi, dolayısıyla hatırı sayılır oranda zenginleşmenin artması, sonuç olarak tabakalaşmada büyük bir artış sağladı. Tarım toplumlarındaki toplumsal tabakalaşma, dipteki pek çok insan ile yukarı gittikçe birbirini izleyen az sayıda insanla, gittikçe bir piramidi andırmaktadır. Bugün sanayi ve sanayi sonrası toplumlar, aşırı derecede karmaşıktır; tabakalaşmaları daha yüksek bir olasılıkla, çok sayıda insanın ortada ve ortanın alt derecesinde (bizim ortasınıf dediğimiz), pek az insanın tabanda ve çok az insanınsa tavanda yer aldığı bir göz yaşı damlasına benzemektedir.

Tarihsel olarak, dört temel tabakalaşma dizgesi ayırt edilebilir: *kölelik*, *kast*, mülk sahipleri ve *sınıf*. Bunlar, kimi zamanlar bir diğeriyle birlikte bulunabilir: Örneğin kölelik, Antik Yunan'da, Roma'da ve 1860'daki iç savaştan önce Güney Birleşik Devletler'de diğer sınıflarla yan yana bulunuyordu.

Kölelik

Kölelik, birtakım insanların başka insanlar tarafından sahiplenildiği, eşitsizliğin uç bir biçimidir. Köle sahibinin yasal durumu farklı topluluklar arasında oldukça değişiktir. Diğer toplumlarda durumları uşaklarınkine benzerken, bazı zamanlarda ise köleler neredeyse yasaların verdiği tüm haklardan yoksun bırakılmıştılar -Birleşik Devletlerin güneyindeki plantasyonlarda olduğu gibi. Örneğin Antik Yunan kent devleti Atina'da bazı köleler, yüksek sorumluluk gerektiren yerlerde bulunuyorlardı. Politik konumlardan ve askerlikten dışlanmışlardı, fakat başka birçok mesleğe kabul edilmişlerdi. Bazıları okur yazardı ve devlette yönetici olarak çalışıyordu; birçoğu da el sanatlarında ustaydı. Elbette kölelerin bir çoğu böylesi bir şansa güvenmezdi. Daha az şanslı olanların günleri maden ocaklarında sıkı çalışmayla başlıyor ve öyle de bitiyordu.

Tarih boyunca köleler boyunduruk altında olmaya karşı mücadele etmişlerdi; İç Savaştan önceki Güney Amerika'daki köle isyanı, buna bir örnektir. Böylesi bir direnişten dolayı köle işçiler düzeni değişmeye eğilimlidir. Yüksek üretkenlik, yalnızca sürekli denetim ve zorbaca cezalar yoluyla sağlanabiliyordu. İşçi köle düzeni, kısmen kölelerin kışkırttığı çabalar nedeniyle kısmen de insanları zorlamayla yapılandan daha çok üretmeye güdüleyen ekonomik veya başka dürtüler nedeniyle en sonunda bozulmaya başladı. Kölelik basitçe ekonomik açıdan verimli değildi. Üstelik onsekizinci yüzyıl içinde, Avrupa ve Amerika'da bir çok insan, köleliğin ahlaksal yanlışlığını anlamaya başladı. Bugün kölelik, dünyanın hiçbir ülkesinde yasal değil ama yine debazı yerlerde varolmayı sürdürüyor. Son araştırmalar insanların zorla ve istekleri dışında alıkonulduklarını belgelemiştir. Pakistan'daki tuğla ustalarının köleleştirilmesinden Tayland'daki seks köleleri ve İngiltere ve Fransa gibi göreli zengin ülkelerdeki bölgesel kölelere kadar kölelik bugün dünyada bugün de ihlal edilen en önemli insan haklarından biridir (Bales 1999).

Kast

Kast, bir kişinin toplumsal konumunun yaşam boyu belirli olduğu toplumsal düzendir. Bundan dolayı kast toplumlarında, farklı toplumsal seviyeler birbirine kapalıdır, yani tüm bireyler yaşamları boyunca doğdukları toplumsal seviyede kalmak zorundadırlar. Herkesin toplumsal konumu, doğumla kazanılan ve bundan dolayı sonradan değişileceğine inanılmayan kişisel özniteliklerine -soy ve etnik bağ gibi anlaşılan (çoğunlukla fiziksel özniteliklere ve ten rengine dayanan), atalarından gelen din ve kast- dayanır. Bir kişi, bir kastın içende doğar ve yaşamı boyunca da bu kastta kalır. Bir bakıma kast toplumları, sınıfsal konumun doğumla kazanıldığı, sınıflı toplumların özel bir türüdür. Bunlar, 1992'de beyaz

yasalarının sona ermesinden önceki Güney Afrika'da ve Hindistan'ın kırsal kesimlerinde olduğu gibi, gelişmemiş sanayici kapitalist toplumlar olan tarım toplumlarına özgüdür.

Kast düzenleri modern zamanlardan önce dünyanın tümünde bulunuyordu. Örneğin Avrupa'da, Yahudiler sık sık başka bir kast olarak görülmüş, kısıtlı belli bir mekanda yaşamaya zorlanmışlar ve Yahudi olmayanlarla evlenmeleri (bir dereceye kadar etkileşim kurmaları da) yasaklanmıştır. "Getto" terimi, Venedik sözcük olan "dökümhane"den türemiştir, ilk resmi Yahudi sitesi, 1516'da Venedik hükümeti tarafından kurulmuştur. Sonuç olarak terim, A.B.D. kentlerindeki, kast benzeri ırksal nitelikleri ve etnik farklılıklarıyla azınlık mekanlarını betimlemek için kullanılmadan çok önceleri Yahudilerin yasal olarak yaşamaya zorlandığı Avrupa kentlerindeki bu kesimleri dile getirir olmuştur.

Kast düzenlerinde, diğer kastların üyeleriyle bağlantı kurmak şiddetle caydırılmıştır. Böylece kastın "arılığı", yasalar ve geleneklerin gerektirdiği biçimde bir toplumsal öbek içindeki biriyle evlilik olan, **içevliliğin** kuralları yoluyla sürdürülmüştür.

Hindistan ve Güney Afrika'da kastlar

Dünyanın geriye kalanındaki birkaç kast düzeni ciddi bir biçimde küreselleşme tarafından tehdit edilmektedir. Örneğin, Hindistan kast düzeni Hint dinsel inançlarını yansıtır ve iki bin yıldan daha eskidir. Hint inançlarına göre, her biri daha genel mesleki kümelerle bağlantılı dört tane temel kast vardır. Bu dört kast, tepede *Brahmanlar* (bilgin ve ruhsal önderler), onun altında *Ksyatriyaslar* (yönetici ve askerler) daha sonra *Vaisyaslar* (çiftçi ve tüccarlar) ve en son olarak da *Shudraslar* (işçiler ve esnaflar)'dan oluşur. Bu dört kastında altında olanlar, bütün zararlarından sakınılması gereken -adlarının da açıkladığı gibi- "dokunulmazlar" veya *dalitler* (sıkışmış insanlar) olarak bilinirler. Dokunulmazlar, toplum içindeki insanların artıklarını temizlemek gibi en kötü işlerle sınırlandırılmışlardır ve kendi yiyeceklerini sık sık dilenerek ve çöplerde arayarak edinirler. Hindistan'ın geleneksel bölgelerinde bugün bile yüksek kasttan kişiler, dokunulmazlarla fiziksel olarak temas etmemeye dikkat ederler, çünkü tek bir dokunuş bile bir temizlenme ritüelini gerektirir. Hindistan 1949 yılında kastlar temelinde ayrımcılığı yasadışı ilan etti, fakat kast düzeninin görünümleri, özellikle de kırsal bölgelerde, bugün tüm kuvvetiyle varolmayı sürdürmektedir.

Hindistan'ın modern kapitalist ekonomisi, ister işyerinde olsun ister uçak ve restoranda olsun farklı kastlardan insanları bir araya getirdiği için, kast düzenini sağlam tutmak için gerek duyulan katı engelleri sürdürmek giderek zorlaşmaktadır. Hindistan gittikçe daha çok küreselleşmeden etkilenmektedir ve öyle görünüyorki kast düzeninin gelecekte daha da zayıflayacağını varsaymak mantıklıdır.

1992 yılında yürürlükten kaldırılmadan önce, **apartheid** olarak bilinen Güney Afrika kast düzeni siyah Afrikalıları, Hindistanlıları, "Renklileri" (karışık ırklardan insanları) ve Asyalıları beyazlardan ayırıyordu. Bu durumda kast, tümüyle ırklar üzerine dayanıyor-

Irkayrımcılığının olduğu Güney Afrika'da beyaz ve siyah insanlar toplumsal olarak ayrılmıştır.

du. Toplam nüfusun yalnızca yüzde 15'lik kısmını oluşturan beyazlar, neredeyse ülkenin bütün zenginliklerini denet-liyordu, kullanılabilir alanların çoğuna sahiptiler, en önemli işlerle, sanayileri işletiyorlardı ve siyahların oy hakkı olmadığından politik güç üzerinde tekelleri vardı. Nüfusun üçte ikisini oluşturan siyahlar *bantustan*'larında ('ülkelerinde') yoksulluğa terk edilmişlerdi ve yalnızca beyaz azınlık için çalışmalarına izin veriliyordu.

Apartheid, yaygın ayrımcılık ve baskı, beyaz azınlıkla siyahlar, karışık ırklar ve Asyalı çoğunluk arasında şiddetli çatışmalar yarattı. Apartheida karşı onlarca yıl süren zorlu mücadele, en sonunda başarıya 1990 yılında kavuştu. En güçlü siyahi örgüt, Afrika Ulusal Kongresi (ANC), 1992'de Güney Afrikalı beyazlar arasındaki bir oylamayla yürürlükten kaldırılan apartheidı, Güney Afrikalı beyaz önderlerin bütünüyle söküp atmasını zorlamak amacıyla, Güney Afrika iş dünyasında ekonomik olarak yıkıcı bir boykot düzenledi. 1994'de ülkenin ilk çok ırklı seçiminde, siyah çoğunluk hükümetin denetimini ele geçirdi ve beyazların hükümeti yüzünden yirmi yedi yıl boyunca hapis yatmış olan ANC'nin siyah önderi Nelson Mandela başkan seçildi.

Mülk sahipleri

Mülk sahipleri Avrupa feodalizminin bir parçasıdırlar, fakat aynı zamanda başka birçok geleneksel uygarlıkta da varolmuşlardır. Feodal mülk sahipleri, her biri diğerlerine karşı hakları olan ve belirli yükümlülüklerce

ayrılmış tabakalardan oluşur ve bu ayrılıklardan bazıları yasalarca kabul edilmiştir. Avrupa'da en yüksek mülk sahipliği, aristokrasi ve daha düşük seviyedeki soyluların biraradalığından oluşur. Daha düşük konumlarına rağmen çeşitli ayırt edici ayrıcalıklarıyla Ruhbanlar, başka bir mülk sahiplerini oluşturur. Bundan başka "üçüncü mülk sahipleri" diye adlandırabileceğimiz serfler, özgür köylüler, tüccarlar ve zanaatkarlardan oluşan halk tabakası vardır. Kastlara karşıt olarak, mülk sahipleri arasında belirli bir düzeyde karşılıklı evlilik ve hareketlilik hoş görülür. Asil olmayan biri, örneğin şövalye olabilirdi, özel hizmetlerde ödemeler monarka verilirdi; tüccarlarsa bazı zamanlar ünvan bile alabilirdi. Bu düzenin bir kalıntısı, kalıtsal unvanların tanındığı (1999'dan beri asilzadelerin Lordlar Kamarası'nda kendiliğinden oy verme hakkını yitirmesine rağmen) Britanya'da bugün de devam etmektedir ve iş liderleri, memurlar ve diğerleri, hizmetlerinden dolayı şövalye olarak onurlandırılmaktadır.

Geçmişte mülk sahipleri, soylu doğmak üzerine temellenen aristokrasinin olduğu yerde gelişmeye eğilimlidirler. Feodal düzenlerde ortaçağ Avrupa'sında olduğu gibi, mülk sahipleri, tımar topluluklarıyla birbirlerine yakın bir biçimde bağlıdırlar: ulusal olmaktan çok yerel bir tabakalaşma düzeni oluşturmuşlardır. Daha çok, Çin ve Japon gibi, merkezileşmiş geleneksel imparatorluklarda, bunlar daha ulusal temeller üzerine düzenlenmiştir. Bazı zamanlar mülk sahipleri arasındaki ayrımlar, Hint kast düzeni gibi katı yollarla, nadiren de olsa dinsel inançlarca tanımlanır.

Sınıf

Birçok konuda sınıf dizgeleri, kölelik, kast ve mülk sahiplerinden ayrılır. Sınıfı, yönelebildikleri yaşam biçimini güçlü bir biçimde etkileyen genel ekonomik kaynakları paylaşan büyük çapta insan öbeği olarak tanımlayabiliriz. İş gücüyle birlikte zenginlerin mülkiyeti, sınıf ayrımının ana temelleridir. Sınıf, tabakalaşmanın erken biçimlerinden dört temel yönüyle ayrılır:

1. *Sınıf düzenleri değişkendir.* Tabakaların diğer biçimlerinden farklı olarak sınıflar yasal veya dinsel hükümlerle kurulmazlar. Sınıflar arasındaki sınırlar asla keskin değildir. Farklı sınıflardan insanların evlenmesini engelleyecek hiçbir yasal kısıtlama yoktur.

2. *Sınıfsal konumun bazı yanları edinilir.* Birey sınıfını, tabakalaşmanın diğer biçimlerinde olduğu gibi yalnızca doğumla edinmez. Toplumsal değişkenlik - sınıf yapısındaki yukarı dönük ve aşağı doğru devinim- diğer tiplerden daha yaygındır.

3. *Sınıf, ekonomik temellidir.* Sınıflar maddi kaynakların sahiplenilmesindeki eşitsizliklere, yani birey grupları arasındaki ekonomik ayrımlara dayanır. Tabakalaşmanın diğer dizgelerinde ekonomik olmayan etkenler (eski Güney Afrika kast düzeninde ırkın olması gibi) genel olarak daha önemlidir.

4. *Sınıf düzenleri büyük çaptadır ve kişisel değildirler.* Diğer tabakalaşma dizgelerinde eşitsizlikler, öncelikle köleyle efendisi ve onun altındaki ve üst kast bireyleri arasında kişisel

görev ve yükümlülük ilişkisiyle belirtilir. Temelde sınıf düzenleri, karşıt olarak büyük ölçekte kişisel olmayan birlikler aracılığıyla işlerler. Örneğin sınıfın en temel ayrımları, ödeme ve çalışma koşulları arasındaki eşitsizliklerdir.

Kast yerini sınıfa bırakacak mı?

Küreselleşmenin dünya çapında kast düzenlerinin sonunu yasal olarak hızlandırdığına ilişkin kimi kanıtlar vardır. En resmi kast düzenleri, zaten kapitalist sanayi toplumlarda sınıf temelli bir biçimde bulunur; önceden değinildiği gibi Güney Afrika bunun bilinen en son örneğidir (Berger 1986). Modern sanayi üretimi, insanların özgürce dolaşımını gerektirir; uygun oldukları veya yapabilecekleri bir işte çalışırlar ve kendi ekonomik koşullarına göre sık sık iş değiştirebilirler. Üstelik dünya giderek tek bir ekonomik birlik olmaya başladığından, kast benzeri ilişkiler, ekonomik baskı altında gittikçe yıpranabilir. Bununla birlikte kastın öğeleri, sanayi sonrası toplumlarda sürmektedir. Örneğin Batıya göç eden bazı Hintliler, kendi çocukları için kast çizgisinde evlilikler düzenlemişlerdir.

Sınıf ve tabakalaşma kuramları

Karl Marx ve Max Weber tarafından geliştirilen kuramlar, sınıf ve tabakalaşma üzerine birçok sosyolojik çözümlemenin temelini oluştururlar.

1. Bölümde Marx ve Weber'in düşünceleri, onların "kuramlarının" neyi gösterdiğine ilişkin bir tartışmayla birlikte tanıtılmıştı.

Marxsist gelenek içinde çalışan araştırmacılar, Marx'ın kendisinin ortaya koyduğu düşünceleri daha da ileri götürmüştürler; başkaları da Weber'in kavramını ayrıntılandırmayı denemiştir. Erik Olin Wright tarafından ortaya konmuş Neo-Marxsist yaklaşımı, çözümlemeden önce, Marx ve Weber tarafından ortaya konmuş kuramları ele alarak işe başlayacağız.

Karl Marx'ın kuramı

Marx'ın çalışmalarının çoğunluğu tabakalaşmayla ve her şeyden önce de toplumsal sınıfla bağlantılıdır, yine de Marx şaşırtıcı bir biçimde sınıf kavramının dizgesel çözümlemesini sağlamak konusunda başarısız olmuştur. Marx'ın, öldüğü zaman üzerine çalıştığı elyazmasında (sonradan temel yapıtı Kapital'ın bir parçası olarak yayınlandı) ortaya koyduğu "Sınıfı ne meydana getirir?" sorusunun yanıtlanması yarım kalmıştır. Bundan dolayı Marx'ın sınıf kavramı, bir bütün olarak yapıtlarından yeniden oluşturulmalıdır. Çünkü Marx'ın sınıfı tartıştığı çeşitli pasajları, her zaman birbiriyle tam anlamıyla uyumlu değildir, bu nedenle de Marx araştırmacıları arasında, aslında Marx'ın ne demek istediğine ilişkin uyuşmazlıklar bulunmaktadır. Yine de görüşlerinin ana hatları bütünüyle açıktır.

Sınıfın yapısı

Marx için sınıf, üretim araçlarıyla -genel bir ilişki içinde bulunan yaşamlarını sürdürdükleri araçlar- insanlarca oluşmuş bir öbektir. Modern sanayinin doğmasından önce üretim araçları, evcil hayvanlar veya ekin için kullanılan araçlardan ve her şeyden çok da toprak-

tan oluşuyordu. Bundan dolayı sanayi öncesi toplumlarda iki temel sınıf bu toprakların sahipleri (aristokratlar, daha düşük düzeydeki soylular ve köle sahipleri) ve bu topraklarda etkin olarak üretim yapanlardan (serfler, köleler ve özgür köylüler) oluşuyordu. Modern sanayi toplumlarında, fabrikalar, yazıhaneler, makineler ve bunları satın almak için gereksinilen kapital ve zenginlik giderek daha önemli bir duruma geldi. Söz konusu olan bu iki temel sınıf, üretim araçlarına sahip olan sanayici ve sermayedarlar ile yaşamlarını emekleriyle kazanan işçi sınıfı veya şimdilerde eskimiş olan ama Marx'ın kullanmayı tercih ettiği **proletarya**dan oluşur.

Marx'a göre sınıflar arasındaki ilişki bir sömürü ilişkisidir. Feodal düzenlerde sömürü, genellikle doğrudan köylülerden aristokratlara değişen üretim biçimini alır. Serfler üretimlerinden belirli bir oranı, aristokrat efendilerine vermeye zorlanırlardı ve her ay belirli sayıda günü kendi topraklarında efendileri ve yüksek mevkideki kişiler tarafından tüketilmek için ekin üretimine ayırmak zorundaydılar. Modern kapitalist toplumlarda sömürü kaynağı daha az açıktır ve Marx bunun yapısını açık kılmak için özel bir dikkat göstermiştir. Marx'ın akılyürütmesiyle, çalışma günü boyunca işçiler, işverenler tarafından üretimlerine karşılık olarak onlara ödenenden daha çoğunu üretirler. Sermayedarların kendi kullanımlarına ayırdıkları bu artık değer faydanın kaynağıdır. Giyecek fabrikasında, bir grup çalışanın bir gün içinde yüz takım elbise ürettiği söylenebilir. Üretici yüzde 75'lik elbise satışıyla çalışanların ücretlerini ödemek ve işletmeye donamım maliyetini çıkaracak geliri sağlar. Giysilerin satışından geriye kalan gelir kâr olarak kalır.

Marx kapitalist düzen tarafından yaratılan eşitsizliklerden şaşkına dönmüştür. Köylülerinkinden bütünüyle farklı olarak aristokratların eskiden lüks bir hayat yaşamalarına karşın tarımsal toplumlar görece yoksuldu. Herhangi bir aristokrasi olmasaydı bile, o toplumdakilerin yaşam standartları kaçınılmaz biçimde eksik kalacaktı. Modern sanayideki gelişmeyle birlikte yine de zenginlik daha önce görülmemiş bir ölçekte üretilmiştir; fakat işçiler kendi emeklerinin üretiminin sonucu olan zenginliğin çok azına ulaşmışlardır. Varlıklı sınıfın gelişmesiyle zenginlik artarken işçiler göreli olarak yoksul kalmışlardır. Marx, **yoksullaştırma** terimini kapitalist sınıfla ilişkisi içinde giderek güçsüzleşen işçi sınıfını betimlemek için kullanır. İşçiler kesin anlamıyla daha varlıklı hale gelseler bile onları kapitalistlerden ayıran boşluk her yana yayılmıştır. Kapitalist sınıfla işçi sınıfı arasındaki eşitsizlikler doğası gereği katı bir biçimde ekonomik değildir. Marx, modern fabrikaların gelişiminin ve üretim araçlarının makineleşmesinin nasıl işi sönük ve bunaltıcı duruma soktuğunu belirtir. Zenginliğimizin kaynağı olan iş, değişmeyen bir çevrede, gün içinde ve başka zamanlarda hep aynı rutin işleri yapan fabrika işçilerinde olduğu gibi, genellikle hem fiziksel olarak yıpratıcı hem de zihinsel olarak usandırıcıdır.

Max Weber'in kuramı

Weber'in tabakalaşma yaklaşımı Marx tarafından geliştirilen çözümlemeyi yapılandırmıştır, fakat Weber onu

düzeltmiş ve ayrıntılandırmıştır. Marx gibi Weber de toplumu, kaynaklar ve güç üzerindeki çatışmalarca ıralandırılan bir şey olarak görmüştür. Marx'ın bütün toplumsal çatışmaların yüreğindeki ekonomik konularda ve sınıf ilişkilerinde kutuplaşma gördüğü yerde, Weber daha karmaşık, çok boyutlu bir toplum görüşü geliştirdi. Weber'e göre toplumsal tabakalaşma, basit bir sınıf sorunu değildir, fakat iki farklı yön tarafından biçimlenir: **Statü** ve **parti**. Tabakalaşmanın örtüşen bu üç öğesi, Marx'ın daha katı olan iki öğesinden çok daha kutuplu olan toplum içinde çok sayıda olanaklı konum üretir.

Weber, Marx'ın sınıfın verili nesnel ekonomik koşullar üzerine temellendiği görüşünü onaylamasına rağmen sınıfın biçimlenmesinde, Marx'ın tanıdığından daha çok sayıda çeşitli etkenin önemli olduğunu düşünür. Weber'e göre sınıf ayrımı, yalnızca üretim araçlarının denetiminden veya denetim eksikliğinden türemez, aynı zamanda mülkiyetle bağlantısız olunca hiçbir şey ifade etmeyen ekonomik ayrımlardan da türer. Böylesi kaynaklar insanların elde edebileceği türden meslekleri etkileyen nitelikleri veya güvenilebilirlik ve yetenekleri içerirler. Weber, bir bireyin piyasadaki konumunun, onun yaşam olanaklarını baştan başa güçlü bir biçimde değiştirdiğine inanıyordu. Yönetimsel veya profesyonel işlerde çalışanlar, örneğin mavi yakalı işlerde çalışanlardan daha çok kazanıyordu ve daha elverişli çalışma koşulları vardı. Elde ettikleri dereceler, diplomalar ve yetenekler gibi sahip oldukları nitelikler, onları, bu niteliklere sahip olmayanlardan daha "pazarlanabilir" kılıyordu. Daha düşük düzeyde ise mavi yakalı işçiler arasından usta zanaatkarlar, yarı ustalardan ve usta olmayanlardan daha fazla ücret alıyorlardı.

Weber'in kuramında statü, kişilere başkalarınca yüklenilen toplumsal saygınlık veya onur anlamında, toplumsal gruplar arasındaki ayrımları belirtir. Geleneksel toplumlarda statü, genellikle bir kişinin yıllar süren bir süreç sonucu farklı bağlamlarda, çoklu etkileşim sayesinde elde ettiği ilk elden bilgisi temelinde belirlenir. Toplumların karmaşıklaşan gelişimiyle, statünün her zaman bu yolla uyum sağlaması olanaksızlaşmıştır. Bunun yerine, Weber'e göre statü, insanların *yaşam tarzları* aracılığıyla dile getirilir. Statünün işaretlerinin ve simgelerinin -barınma, giysi, konuşma tarzı ve meslek gibi- hepsi, bir başkasının gözünde bireyin toplumsal konumunun biçimlenmesine yardımcı olur. Aynı statüyü paylaşan insanlar, paylaşılan bir kimliğin ayrımında olunduğu bir toplumu biçimlendirirler.

Marx statü ayrımlarının toplumdaki sınıf ayrımlarının bir sonucu olduğuna inanırken, Weber statülerin genellikle sınıf ayrımlarının bağımsızlığını çeşitlendirdiğini öne sürmüştür. Zenginliğin sahipliği genelde yüksek statüye verilmeye eğilimli olsa da birkaç istisnası vardır. Britanya'da aristokrat ailelerden gelen bireyler, servetlerini yitirmiş olsalar bile hatırı sayılır bir toplumsal saygı almayı sürdürdüler. Karşıt olarak "yeni para"nın, oturmuş varlıklılar tarafından bazı aşağılanmalara uğradığı görülmüştür.

Weber, modern toplumlarda parti biçimlenişinin, *gücün* önemli bir görünüşü olduğunu, statü ve sınıf taba-

kalaşmasını bağımsız olarak etkilediğini vurgulamıştır. Parti, ortak artalanı, amaçları ve ilgileri olduğu için birlikte çalışan bireyler öbeğini belirler. Genellikle parti, kendi üyelerinin ilgilerine bağlı özel bir amaçla modayı düzenlemeye çalışır. Marx, statü ayrımıyla sınıf terimleri ve parti örgütlenmesinin her ikisini de açıklamaya eğilimlidir. Aslında bunların her ikisi de sınıf ayrımına indirgenemezler. Weber, sınıfların her birini etkilemesine rağmen her ikisinin de, sınıfı etkileyerek, grupların ve bireylerin ekonomik koşullarını sırasıyla etkilediğini öne sürer. Partiler, sınıf ayrımlarını aşan çıkarlara seslenebilirler; örneğin, partiler dinsel bağlar veya ulusal idealler üzerine de temellenebilirler. Bir Marxist, Protestanlar'dan daha çok Katoliklerin, işçi sınıfında olmasından ötürü Kuzey İrlanda'da ki Katoliklerle Protestan arasındaki çatışmayı sınıf kavramıyla açıklamaya çalışabilir. Weber'in bir ardılı da böylesi bir açıklamanın yetersiz olduğunu öne sürebilir, çünkü birçok Protestan, aslında işçi sınıfında yer almaktadır. İnsanların bağlı oldukları partiler, sınıf ayrımların yanı sıra dinleri de ifade eder.

Weber'in tabakalaşma üzerine yazıları önemlidir, çünkü bu yazılar, insanların yaşamlarını güçlü bir biçimde etkileyen sınıfların yanı sıra tabakalaşmanın başka boyutlarını da göstermişlerdir. Marx, toplumsal tabakalaşmayı tek başına sınıf ayrımına indirgemeye çalışırken, Weber, tabakalaşmanın çözümlenmesinde Marx'ın sağladığından daha esnek bir temel ortaya koyarak toplumsal tabakalaşmanın görünümlerinden ayrı olan, karmaşık parti, statü ve sınıf etkileşimlerine dikkat çekmiştir.

Erik Olin Wright'ın sınıf kuramı

Amerikalı sosyolog Erik Olin Wright, Marx ile Weber'in yaklaşımlarının her iki görünümünü de birleştiren etkili bir sınıf kuramı geliştirmiştir (Wright 1978, 1985, 1997). Wright'a göre modern kapitalist üretimde, ekonomik kaynaklar üzerinde denetim sağlamanın üç boyutu vardır ve bunlar bizim varolan asıl sınıfı belirlememize izin verirler.

1. Para kapitalinin ve yatırımların denetimi
2. Üretimin fiziksel araçlarının denetimi (araziler veya fabrikalar ve ofisler)
3. Emek gücünün denetimi

Kapitalist sınıfa ait olanlar, üretim sürecindeki bu boyutların her birini denetler. İşçi sınıfının üyeleriyse bunların hiçbirini denetleyemez. Bu iki temel sınıf arasında, yine de konumu belirsiz olan gruplar -daha önce sözü edilen beyaz yakalı işçilerle yöneticiler- vardır. Wright, bu insanları sınıfsal konumlarıyla çelişkili olarak adlandırır, çünkü bu insanlar üretimin bazı görünümlerinden etkilenebilirler ancak başkalarını denetlemekten sakınırlar. Örneğin beyaz yakalılar ve özel çalışanlar, elle iş yapan diğerleri gibi aynı yolla geçimlerini sağlamak için, iş verenlerle kendi emek güçleri konusunda sözleşme yaparlar. Ancak aynı zamanda bunlar, beyaz yakalı birçok insanın yapabileceğinden daha üst düzeyde bir iş ortamına karışabilirler. Wright böylesi "çelişkili" sınıf konumunda olanları da tanımlar, çünkü onlar ne kapitalist ne de elle çalışan işçilerdirler, söylemek gerekirse onlar her biriyle ortak belirli özellikleri paylaşan bir gruptur.

Nüfusun büyük bölümü -Wright'a göre yüzde 85 ile 90 arası (1997)- üretim araçlarını denetleyemediğinden kendi emeğini satmaya zorlanan kişilerin kategorileri tarafından bölümlenir. Bu, nüfus kendi içinde elleriyle çalışan geleneksel işçi sınıfından beyaz yakalılara kadar değişen bir çeşitlilik gösterir. Bu geniş nüfus içindeki sınıf konumlarını ayırt etmek amacıyla Wright iki etkeni göz önüne almıştır: otoriteyle ilişki ve yetenek veya uzmanlıklara sahip olma. Wright ilk olarak yönetici ve danışman gibi ortasınıf çalışanlarının *yetkeyle ilişki kurmaktan* hoşnut olduğunu öne sürer ki bu çalışanlar, işçi sınıfındakilerden daha ayrıcalıklıdırlar. Böylesi bireyler kapitalistler tarafından işçi sınıfının denetimi için kullanılırlar -örneğin, bir çalışan işinin gözetlenmesi veya görüş ve değerlendirmelerin yönlendirilmesinde- ve kapitalistler tarafından "bağlılık"larına karşılık olarak da yüksek ücretle ve düzenli yükseltmelerle ödüllendirilirler. Ama aynı zamanda bu bireyler kapital sahiplerinin denetimi altında kalmayı sürdürürler. Başka bir deyişle, onlar, hem sömüren hem de sömürülendir.

Ortasınıf içindeki sınıf konumlarını ayırt eden ikinci öğe, uzmanlık ve becerilere sahipliktir. Wright'a göre iş pazarında talep edilen ortasınıf çalışanlarının sahip olması gereken beceriler, kapitalist düzenlerde gücün özel bir biçimine uygulanabilirdirler. Uzmanlıkları tam anlamıyla yeterli olmasa da bu kişiler yüksek ücretler de kazanabilirler. Ortaya çıkan bilgi ekonomisi içindeki öğreni teknolojisi uzmanları için kullanışlı olan kazançlı durumlar bu durumu gösterirler. Bundan başka, Wright, bilgi ve beceri sahibi çalışanları, gözetlemenin ve denetlemenin zor olmasından dolayı çalışanların, bağlılıklarını ve işbirliğini ancak ödüllendirmek yoluyla sürdürmeye mecbur bırakıldıklarını da öne sürer.

Sınıfı ölçmek

Hem kuramsal hem de deneysel çalışmalar, sınıf durumlarıyla seçim biçimi, eğitimsel beceriler ve fiziksel sağlık gibi toplumsal yaşamın diğer boyutları arasındaki bağları araştırmışlardır. Aslında gördüğümüz gibi, sınıf kavramı açık olmaktan çok uzaktır. Hem akademik çevrede hem de genel kullanımda "sınıf" terimi çok farklı biçimde anlaşılmış ve kullanılmıştır. Böylece sosyologlar ve araştırmacılar, deneysel çalışmalar amacıyla sınıf gibi belirsiz bir kavramı nasıl ölçebilirler?

Toplumsal sınıfla diğer konular arasındaki bağlantılar bu kitap boyunca çeşitli anlamlarda tartışıldı, dizinden buna göz atılabilir. Bazı önemli tartışmalar da şu başlıklarda bulunabilir:

. toplumsal sınıf ve sağlık, s. 315-19
. toplumsal sınıf ve cinsiyet, s. 368-72
. toplumsal sınıf ve etniklik, s. 555-62
. toplumsal sınıf ve aile içi şiddet, s. 261-63
. toplumsal sınıf ve yüksek eğitim, s. 747
. toplumsal sınıf ve din, s. 608
. toplumsal sınıf ve işsizlik, s. 832

Sınıf gibi soyut bir kavram, bir çalışmada ölçülebilir bir değişkene dönüştürüldüğünde, kavramın *işlevselleştiğini* söyleyebiliriz. Bu, kavramın yeterince açık ve somut bir biçimde deneysel araştırma yoluyla sınanabilir olduğu anlamına gelir. Sosyologlar,

sınıfı, toplumun sınıfsal yapısının haritasını çıkarma çabası olan şemanın çeşitliliği aracılığıyla işlevselleştirirler. Böylesi şemalar, bireylerin toplumsal sınıf ulamlarına ayrılmasıyla kuramsal bir çerçeve sağlarlar.

Birçok sınıf şemanın ortak özelliği, çoğunun mesleki yapı üzerine temellenmiyor olmasıdır. Sosyologlar, sınıf ayrımını, genelde çalışma biçimleriyle bağlantılı olan toplumsal eşitsizlik ve materyale karşılık geliyor diye görürler. Kapitalizmin ve sanayinin gelişmesi, yükselen iş ayrımları ve giderek karmaşıklaşan meslek yapılarınca imlenir. Eskiden olduğu kadar geçerliliği olmasa da meslek, bireyin toplumsal konumu, yaşam olanakları ve maddi rahatlık düzeyi için en önemli etkenlerden biridir. Sosyal bilimciler, aynı meslekteki bireylerin, benzer düzeyde toplumsal avantajlar veya dezavantajları deneyimledikleri, sürdürülebilir yaşam biçimlerini ve yaşam içinde benzer olanakları paylaşmaya eğilimli oldukları inancından dolayı, yaygın bir biçimde mesleği toplumsal sınıfın bir göstergesi olarak kullanırlar

Sınıf şemaları belli bir sayıdaki farklı biçimlerdeki mesleki yapı üzerine temellenir. Bazı şemalar, kendi yapılarında büyük ölçüde betimseldir, onlar toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilere gönderme yapmaksızın, toplumdaki sınıfsal ve mesleki yapının biçimini yansıtırlar. Böylesi modeller, tabakalaşmayı işlevselci gelenekte çalışanlar gibi, toplumsal düzenin doğal bir parçası ve sorunsuz olarak gören akademisyenler tarafından onaylanır.

İşlevselcilik 1. Bölümde tanıtılmıştır, ' "Sosyoloji Nedir"?', s. 55-6

Diğer şemalar daha kuramsal olarak biçimlenmiştir -genellikle de Marx ve Weber'in düşünceleri çizgisinde- ve bunlar toplumdaki sınıflar arasındaki ilişkileri açıklamakla ilgilidirler. "İlişkisel" sınıf şemaları, toplum içindeki baskı ve ayrımı göstermek amacıyla paradigma çatışmalarını çalışan akademisyenler tarafından onaylanmaya eğilimlidir. Erik Olin Wright'ın sınıf kuramı (bakınız s. 348-9), ilişkisel sınıf şemasına bir örnektir, çünkü o, Marxist bir bakış açısıyla sınıf sömürüsü sürecini betimlemeye çalışmaktadır.

John Goldthorpe: sınıf ve meslek

Bazı sosyologlar betimleyici sınıf şemasından hoşnutsuzdurlar, onlar bu şemaların, sınıfların doğmasını sağlayan sınıflaşma sürecinin açıklanmasını araştırmaktan çok, yalnızca sınıflar arasındaki toplumsal ve maddi eşitsizlikleri yansıttıklarını iddia etmektedirler. Bu türden endişelerin sonucu olarak, sosyolog John Goldthorpe, toplumsal değişkenlik üzerine olan deneysel araştırmalarda kullanmak için bir şema yaratmıştır. *Goldthorphe'un sınıf şeması*, bir hiyerarşisiyle değil, fakat çağdaş sınıf yapısının "ilişkisel" bir temsili olarak tasarlanmıştır.

Goldthorpe'un kuramları üst düzeyde etkilidir. Onun sınıf açıklaması bu bölümde tartışılmıştır. Onun toplumsal değişkenlik üzerine yazıları daha önce şu sayfalarda gösterilmiştir s. 375-7

Goldthorpe, şeması üzerinde herhangi bir açık kuramsal etkiyi şimdi görmezden gelmesine rağmen (Erikson ve Goldthorpe 1993), sosyologlar genellikle Goldthorpe'un sınıflandırmasının Yeni Weberci bir sınıf şeması

olduğunu vurgulamışlardır. Bunun nedeni, Goldthrpe'un özgün taslağının sınıf konumlanışını iki temel öğe üzerine tanımlamasıdır: Pazar konumu ve iş konumu. Bireyin *pazar konumu*, bireyin maaşı, iş güvenliği ve yükselme beklentisiyle bağlantılıdır; bu, genel yaşam olanaklarını ve maddi ödülleri vurgular. *İş durumu* ise karşıt olarak meslek içindeki yetke, güç ve denetim sorunlarına odaklanmıştır. Bireyin iş durumu, işyerindeki özerkliği ve bir çalışanı etkileyen bütün ilişkilerle bağlantılıdır.

Goldthorpe kendi şemasını, mesleklerin iş durumu ve göreli pazarlar durumları temelinde değerlendirerek tasarlar. Sınıflandırmanın sonuçları 9.1. Tabloda gösterilmiştir. On bir sınıf konumunu kuşatan Goldthorpe'un şeması diğerlerinden daha ayrıntılıdır. Ayrıca sınıf konumlarının yaygın kullanımları üç temel sınıf tabakasının içine sıkıştırılmıştır: "hizmet" sınıfı (I ve II. sınıflar), "ortasınıf" (III ve IV. sınıflar), işçi sınıfı (V,VI ve VII. Sınıflar). Goldthorpe, aynı zamanda taslağının tepesindeki mülk sahipleri, varolan elit sınıfı onaylar, fakat bunların deneysel çalışmalarda anlamlı bir kategori olmayan toplumun küçük bir kesimi olduklarını da öne sürer.

Son zamanlardaki yazılarında Goldthorpe, daha önce anlatılan iş durumu kavramından daha çok *iş ilişkilerini* vurgular (Goldthorpe ve Marshall 1992). Bununla Goldthorpe, iş sözleşmesinin bir çok farklı biçimine dikkat çeker. İş sözleşmesi özellikle tanımlanmış ve sınırlanmış çabayla ücret değişimini varsayarken, hizmet sözleşmesi, maaş artışı veya terfi olasılığı gibi "beklentilere" sahiptir. Goldthorpe'a göre işçi sınıfı, iş sözleşmeleriyle, hizmet sınıfı da hizmet sözleşmeleriyle belirlenir, orta sınıf konumlarıysa mesleki ilişkilerin ortasınıf biçimlerince deneyimlenir.

9.1. Tablo Goldthorpe'un sınıf şeması

Sınıf			İş ilişkileri
Hizmet	I	Üst düzey uzmanlar, yöneticiler ve görevliler	İş veya hizmet ilişkisi
	II	Büyük yöneticiler ve mal sahipleri.	Hizmet ilişkileri
Orta	III	Rutin elle çalışmayan yönetici çalışanlar ve tüccarlar (çoğunlukla da ruhbanlar)	Orta düzey
		Hizmet endüstrisinde çalışanları sıralar ve dosyalar	
	IIIb	Rutin elle çalışmayan çalışanlar, alt düzey (satış ve hizmetler)	Orta düzey (erkek), emek sözleşmesi (kadın),
	IV	Küçük mülk sahipleri kendi işini yapan tüccarlar	İşveren
	IVb	İşçi olmaksızın küçük mülk sahipleri ve tüccarlar	Kendi işini yapanlar
	IVc	Çiftçiler ve küçük çiftçiler, tarımdaki diğer kendi işini yapanlar	İşveren ya da kendi işini yapanlar
	V	Alt düzey teknisyenler, elle çalışanları denetçileri	Orta düzey
İşçi	VI	Kalifiye elle çalışan işçiler	Emek sözleşmesi
	VII	Yarı kalifiye ve kalifiyesiz elle çalışan işçiler	Emek sözleşmesi
	VIIb	Tarım işçileri	Emek sözleşmesi

Kaynak: Crompton'dan uyarlanmıştır (1998), s. 67

Goldthorpe'un sınıf şemasının değerlendirilmesi

Goldthorpe'un sınıf şeması, yaygın olarak deneysel araştırmalarda kullanılır. Sağlık veya eğitim gibi sınıf temelli eşitsizlikleri vurgulamak için kullanışlıdır ve bunun yanı sıra seçim biçimleri, politik bakış açısı ve genel politik tutumlardaki sınıf temelli boyutu yansıtır. Yine de eleştirmeden kullanmaya karşı bizi uyaran Goldthorpe'unki gibi şemaların, önemli bir kaç sınırını vurgulamak önemlidir.

Mesleki sınıf şemalarının, işsizler, öğrenciler, emekliler ve çocuklar gibi *ekonomik olarak etkin olmayan* kişilere uygulanması oldukça zordur. İşsiz ve emekli olan bireyler genellikle daha önceki iş etkinlikleri temelinde sınıflandırılırlar, oysa ki bu uzun süreli işsizlikler veya düzensiz iş tarihleri olan insanlar durumunda ise sorunludur. Öğrenciler, bazı zamanlar kendi disiplinlerine göre sınıflandırılırlar, fakat bu daha çok çalışma alanının özel bir meslekle yakın bir ilişkisi olduğu durumlarda başarılı olur (mühendislik ve tıp gibi).

Mesleki ayrımlar üzerine temellenen sınıf şemaları, toplumsal sınıflardaki *servet ve mülk sahiplerinin* önemini yansıtmaz. Tek başına mesleki başlıklar, bireyin zenginliğini ve büsbütün servetinin yeterli bir göstergesi değildir. Bu, özellikle, "yönetici" ve "yetkili" mesleki başlıkları, onları, daha uzman olan ama daha çok sınırlı geliri olan uzmanlarla aynı kategoriye yerleştiren "eski zenginleri", sermayedarları ve girişimcileri içeren toplumun zengin üyeleri arasında doğrudur. Başka bir deyişle, sınıf şemalarının kendilerinden türediği meslek kategorilerini, ekonomik elit arasındaki zenginliğin aşırı odaklanmasını doğru bir biçimde yansıtmaz. Diğer üstsınıf uzmanların yanında böylesi bireyleri de sınıflandırılmasıyla mesleki sınıf şemaları, toplumsal tabakalaşma içindeki ilişkilerin göreli ağırlığını hafifletir.

John Westergaard, Goldthorpe'un zenginlerin sayısının az olmasından dolayı onları sınıf yapısının ayrıntılandığı şemaların dışında bırakılması gerektiği görüşünü tartışmış bir sosyologdur. Westergaard şunları öne sürer:

> Güç ve ayrıcalığın yoğun bir biçimde birkaç elde toplanmasıdır ki, o insanları tavan durumuna getirir. Onların bütünüyle toplumun yapısal zenginlikleri az sayılarıyla aşırı orantısız olarak, altlarındakilerden ayrımını örneklendirerek onları her ne olursa olsun toplumun en tepesi kılar. (1995: 127)

Gördüğümüz gibi, toplumun sınıf yapısının "haritasının" güvenilir bir biçimde tasarlandığı sınıf şemaları çok sayıda karmaşıklık da içermektedir. Görece kararlı bir durumda bile toplumsal sınıfın ölçülmesi ve haritaya dökülmesi zorluklarla doludur. Endüstri toplumlarında gerçekleşen hızlı ekonomik dönüşüm, sınıfın ölçümünü sorunlu duruma getirmiş ve hatta bazı kişileri, bir kavram olarak sınıfın kullanışlığını sorgulamaya yöneltmiştir. Yeni meslek kategorileri meydana gelmiş, endüstriyel üretimden, hizmet ve bilgi işlerine doğru genel bir değişim olmuş ve çok sayıda kadın son yıllarda işgücüne katılmıştır. Mesleki sınıf şemaları, böylesi toplumsal dönüşümler tarafından kışkırtılan değişim, hareketlilik ve sınıfın dinamik biçimlenme sürecini kavramak açısından pek uygun değildir.

Toplumsal imgelemin kullanımı: sınıfın ölümü mü?

Son yıllarda sosyolojide sınıfın kullanışlılığıyla ilgili etkin bir tartışma vardır. Ray Pahl gibi bazı sosyologlar, çağdaş toplumları anlama çabamızda bu kavramın bugün de yararlı bir kavram olup olmadığını sorgulamaktadırlar. Sınıfın, daha uzun süre çağdaş toplumları anlamak için anahtar bir kavram olamayacağını öne süren Avustralyalı akademisyenler, Jac Pakulski ve Malcom Waters, bu sosyologlar arasından göze çarpanlarıdır. Kitapları, *Sınıfın Ölümünde* (The Death of Class -1996), çağdaş toplumların derin toplumsal değişimlere maruz kaldığını ve daha uzun süre kesin bir biçimde "sınıf toplumları" olarak görülemeyeceğini öne sürmüştürler.

Toplumsal değişim zamanı

Pakulski ve Waters, şu an, sanayi toplumlarının çok önemli bir toplumsal değişim sürecinde olduklarını öne sürer. Bizler, sınıfın ekonomik, politik ve toplumsal öneminin çöktüğü bir sürece tanıklık etmekteyiz. Sanayi toplumları, örgütlenmiş sınıf toplumları olmaktan, Pakulski ve Waters'ın "görenekçilik durumu" diye adlandırdığı bir duruma doğru değişmişlerdir. Pakulski ve Waters bu terimi eşitsizliklerin farklı konumlarla (prestij), bu konumdaki grupların onayladığı tüketim alışkanlıklarının ve yaşam biçimlerinin bir sonucu olduğunu göstermek için kullanmıştır. Sınıf bir kişinin kimliğinin daha uzun süre önemli bir etkeni olarak kalamazdı ve Young ve Willmott'un Benthal Green çalışmasında örneklenen sınıf toplumları, geçmişin düşünülmesidir. Ortaya çıkan bu değişiklikler, toplumsal ve politik davranışları, sınıfa gönderme yaparak açıklama girişimlerinde zamanının geçtiği anlamına gelir. Öyle görünüyor ki sınıf tam anlamlıyla ölmüştür.

Mal sahipliği

Bu büyük yön değişiminin nedenlerinden biri, mal sahipliğindeki önemli değişimlerdir. İddia edilebilir ki mal sahipliği şimdi daha az sınırlandırılmıştır. Bu, hem çok sayıda şirket olduğundan şirketler arasında daha fazla rekabet olduğu hem de egemen bir kapitalist ve yönetimsel sınıf için kendi ayrıcalıklarını gelecek bir kapitalist nesle aktaracak ve yeniden üretecek pek bir olanağı olmadığı anlamına gelir. Yine de eşitsizlik, sürdüğü ve ortaya çıktığı yerde, grupların sınıf konumlarının (onların emek paylaşımlarının) değil yüksek statü elde etmek konusundaki başarısızlıklarının bir sonucudur.

Tüketici gücündeki artış

Bütün bu değişiklere tüketici güçlerindeki bir artış da eşlik eder. Hatta rekabet edenlerin ve çeşitli pazar ve şirketler, tüketicinin isteklerini önemsemek zorundadırlar. Böylece gelişmiş sanayi toplumlarında güç dengesinde bir kayma olmuştur. Pakulski ve Waters'ın "yoksunlukların dayatıldığı altsınıflar" olarak gönderme yaptığı, çağdaş toplumlardaki temel sosyal haklardan yoksun olanların sınırını da çizen, söz konusu kişilerin "tüketici konumu"nu, başka bir deyişle de arabalar, elbiseler, evler, tatiller ve diğer tüketim maddelerini almaya uyum sağlamaktaki yeteneksizlikleridir.

Pakulski ve Waters için çağdaş toplumlar tabakalaşmıştır ama bu tabakalaşma emek dağılımındaki sınıf konumundan değil de, kültürel tüketim aracılığıyla sağlanmıştır. Öyle görünüyor ki, 80.000 ile 100.000 paund arası bir değeri olan evde oturan bir işçiyle, İspanya'ya paket tatillere giden, Ford Escort kullanan, Luton'da kalifiye bir işçiyle Hampstead da elit bir üniversitede hukuk okumuş, Mercedes kullanan, 200.000 paund değerinde evi olan ve Tuscany'de özel villa tatilleri kiralayan biri arasındaki ayrımların tamamen statü konuları olduğunu iddia etmişlerdir: bu onların, başka sınıfın üyeleri olduğu anlamına gelmez. Bu daha çok emek dağılımındaki konum sorunu değil, statü (prestij), sınama ve biçem sorunudur.

Küreselleşme süreci

Örgütlü sınıf toplumlarından gelenekçi konuma kayma, küreselleşme süreciyle ekonomi, teknoloji ve politikadaki değişimlerin sonucu olarak açıklanabilir. Pakulski ve Waters küreselleşmenin giderek sanayi sonrası birinci dünyada, yeni bir uluslararası emek dağılımını yönlendirdiği öne sürer "örgütlü sınıf toplumlarının" önceki dönemini ıralandıran elle yapılan işçi sınıfı mesleklerinin basitçe birkaçının içinde olduğu bir durumdur. Aynı zamanda küreselleşmiş bir dünyada ulusal devletler hem eskiden olduğundan daha az kendine yeterlidir hem de kendi nüfusunu ve pazar güçlerini yönetmede başarısızdırlar. Tabakalaşma ve eşitsizlik yine sürmektedir fakat ulusal temelden çok küresel bir temelde; ulusal devletlerde gördüğümüzden daha önemli olan bir eşitsizliği burada görmekteyiz.

Birinci dünya toplumlarında teknolojik değişimin hükmettiği ekonomik örgütlenme, kalifiyesiz el işlerine daha bağımlı olmuştur. İş, artan düzeylerde yetenek ve bilgiyi gerektirmiştir. Üretim teknikleri gelişkin bir yetenek ve esnek iş gücünü gereksinimini vurgulayan, uygun pazarlar için tüketim maddesi üreten, Post Fordist açıklamaları yansıtmaktadır. Kalifiye iş gücünün çökmesiyle, hizmet sektöründe bir artış ve bilgi ekonomisine de bir kayma olmuştur.

Politik ve toplumsal içermeleri

Bu değişimlerin esaslı toplumsal ve siyasi içermeleri olmuştur. Yukarıda da değinildiği gibi ortak sınıf temelli topluluklar çökmüştür. Birleşik Krallık'ın örneğinde bu durum, maden ocakları gibi eski sanayi biçimlerinin küçültülmesi ve nüfusun güneydeki daha zengin şehirleşmiş alanlara kayması biçiminde gerçekleşmiştir. Daha büyük coğrafi hareketlilik, aile yapısının değişmesine neden olmuştur tek kişilik haneler Büyük Britanya'da artmıştır. Pakulski ve Waters'ın büyük coğrafi hareketlilik bağlamında sınıfın yeniden üretiminin (Young ve Willmott da varolan) yerleşimi olarak ailenin öneminin şimdi daha çok azaldığını öne sürmektedir.

Ulrich Beck'in yapıtından hareketle, Pakulski ve Waters bizim şimdi "bireysizleştirilmiş" toplumlarda yaşadığımızı iddia etmektedirler. Insanlar kendilerini, toplumsal sınıfın üyeleri olarak görmekten çok, son zamanlarda basitçe bireyler olarak görmektedirler. Kimlikleri, konumları, tüketim alışkanlıkları ile ırk, cins, yaş veya dinsel/ulusal kimlikleri gibi etkenlerden daha çok etkilenirler.

Yalnızca bir kuram mı?

Bunlar, sağlam iddialar ve Pakulski ile Waters bunu pek az deneysel kanıt yoluyla yapmış olmaktan dolayı mutlu görünüyor; kitapları, çoğunlukla yalnızca kuramsal bir savı ortaya sunuyor. Birçok sosyolog, bizim uzun bir toplumsal değişme sürecinde yaşadığımızı onaylamaktadır, fakat Pakulski ve Waters değişimleri doğru bir biçimde tanımlamış mıdır?

Pakulski ve Waters'ın eleştirisi, sınıfı tanımlama yöntemimize odaklanmaya eğilimlidir. Rosemary Crompton, geleneksel sınıf tanımlamasının, cins, ırk ve statü ayrımları gibi kültürel öğeleri savsakladığı zaman Pakulski ve Waters'ın tanımlamasının, sınıf ve statüleri karıştırdığı ve faydasız olduğunu öne sürer. John Scott ve Lydia Morris, bireylerin sınıf konumları arasında emek paylaşımdaki yerleri -bir gruba bağlı olma duygusu açıklayan ve kimlikle değer duygusunu paylaşan insanlar aracılığıyla- toplumsal sınıfın ortak görünümleri arasında ayrımlar yapmanın bir gereksinim olduğunu savunurlar. Sınıfın nihai anlamı (daha nesnel ve yaygın olan anlamı) belirli bir zamanda toplum içinde varolabilir veya olmayabilir, bu birçok toplumsal, ekonomik ve politik öğeye bağlıdır.

Sınıfın bu son görünümü, son yıllarda azalmış görünmektedir. Bu, tabakalaşmanın, kültürel, statüsel görünümünün, sınıfın ekonomik görümüne karşı hiçbir önemi olmadığına ve son zamanlarda yeterince baskın olduğu anlamına gelmez; gerçekte, servet eşitsizlikleri ve hareketlilik çalışmaları tam tersini göstermektedir. Dolayısıyla sınıf ölmemiştir, yalnızca biraz daha karmaşık bir hal almıştır!

Kaynak: Abbott (2001)

Sorular:

1. Pakulski ve Waters'ın öne sürdüğü biçimiyle toplumsal sınıf ölmüş müdür?

2. Kendinizi belirli bir sınıfın üyesi olarak görüyor musunuz? Eğer görüyorsanız bu durum yaşamınızı nasıl etkiliyor?

Bugünkü Batı toplumundaki toplumsal sınıf ayrımları

Üstsınıf sorunu

Westergaard mı yoksa Goldtrophe mu haklı? Zengin ve mal sahibi bir üst-sınıf, bugün de var mıdır? Veya Goldtrophe'un varsaydığı gibi daha geniş bir hizmet sınıfından söz etmeli miyiz? Bu tür konuları ele almanın bir yolu, zenginliğin ve gelirin nasıl birkaç elde toplandığına bakmaktır.

Zenginliğin paylaşımıyla ilgili bilgi elde etmek güçtür. Bazı ülkeler bu tür konularda diğerlerine göre daha güvenilir istatistiklere sahiptir, ancak bunlar her zaman önemli miktarda kestirim içerirler. Zengin, mal varlığının tümünü genellikle herkese reklam konusu etmez; aslında biz sadece bize gösterildiği kadarını biliriz ve sıklıkla da yoksullar ile yoksulluk hakkında daha fazla bilgimiz vardır. Zenginlik hakkında kesin olarak bilinen, aslında onun çok küçük bir grubun elinde olduğudur. Britanya'da en üstteki %1'lik kesim, bütün kişisel zenginliğin

9.2. Tablo Birleşik Krallık'ta zenginliğin dağılımı 1991-2002[a] (%)

	1991	1996	2000	2001	2002
Satılabilir servet					
Yüzde olarak sahip olunan servet[b]					
En zengin % 1	17	20	23	22	23
En zengin % 5	35	40	44	42	43
En zengin % 10	47	52	56	54	56
En zengin % 25	71	74	75	72	74
En zengin % 50	92	93	95	94	94
Toplam satılabilir servet (milyar £)	**1,711**	**2,092**	**3,131**	**3,477**	**3,464**
Satılabilir servette konutların değer farkı					
Yüzde olarak sahip olunan servet[b]					
En zengin % 1	29	26	33	34	35
En zengin % 5	51	49	59	58	62
En zengin % 10	64	63	73	72	75
En zengin % 25	80	81	89	88	88
En zengin % 50	93	94	98	98	98

[a] Her yılın tahminleri, bu yıl içinde belirli deneklerin ölümleri ve örnekleme hatalarından etkileneceği uyarısıyla ele alınmıştır.
[b] 18 yaş ve üstü erişkinler.

Kaynak: Social Trends 35 (2004), s. 80

yaklaşık %23'üne sahiptir Nüfusun en zengin yüzde 10'u toplam hane zenginliğinin yaklaşık yarısına sahiptir, buna karşım nüfusunun yarısını oluşturan en fakir kısmı tüm zenginliğin yüzde 5'ine sahiptir (bkz. 9.2. Tablo).

Stok ve bono sahipleri, bir bütün olarak zengin holdinglerden daha çok eşitsiz durumdadırlar. Birleşik Krallık'taki en zenginlerin oluşturduğu %1'lik kesim, anonim şirketlerin yaklaşık %75'lik hisselerini ellerinde tutmaktadırlar; en zengin %5'lik kesim ise tüm hisselerin %90'nından fazlasını ellerinde tutmaktadırlar. Ancak, bu konuda bazı değişiklikler olmaya başlamıştır. Nüfusun yaklaşık %25'i hisse sahibi iken, bu oran 1986'da %14'tü. Pek çok insan gelenekçi hükümetin özelleştirme programı sırasında ilk kez hisse senedi satın almıştır. Bunu izleyen yıllarda bu alımlar dramatik olarak artmıştır, 1979 yılında nüfusun sadece %5'i hisse senedi sahibi durumundaydı. Bu holdinglerin pek çoğu küçüldüler (1991'de değeri 1000 sterlinden daha azdı) ve kurumsal hisse senedi sahipleri -diğer şirketlerle birleşmiş şirketlerin hisse senetleri- bireysel hisse senedi sahiplerinden daha hızlı zenginleştiler.

"Zengin" ne özdeş bir gruptur ne de durağan bir kategori içinde belirlenir. Bireyler zenginliğe doğru ya da zenginlikten ayrılan pek çok yol izlerler. Bazı zengin insanlar "eski zengin" aileler içinde doğarlar -bu deyim, nesilden nesile geçen zenginlikleri işaret etmek için kullanılır. Diğer zengin bireyler "kendilerini yaratanlar"dır. Fakir başladıkları hayata başarılı biçimde zenginleşerek, zengin olarak devam ederler. Toplumun en zengin üyeleri çeşit çeşittir. Uzun süredir

9.3. Tablo Britanya'nın en zengin on kişisi

Ad	Servet	Sanayi
1- Roman Abramovich	£ 7.500	Petrol, futbol ve yatırım
2- Westminister Dükü	£ 5.500	Emlak
3- Hans Rousing ve Ailesi	£ 5.000	Yiyecek paketleme
4- Philip Green	£.3.610	Perakende satış
5- Lakshmi Mittal	£ 3.500	Çelik üretimi
6- Sir Richard Bransın	£ 2.600	Ulaşım ve mobil telefonlar
7- Kirsten ve John Rausing	£ 2.575	Miras, safkan atlar ve yatırım
8- Bernie ve Slavica Ecclestine	£ 2.323	Motor yarışları
9- Charlene ve Michel de Grualho	£ 2.260	Miras, içki ve bankacılık
10- David ve Simon Reuben	£ 2.200	Emlak ve metal ticareti

Kaynak: Sunday Times Zenginler Listesi (2004)

zengin olan ailelerin üyeleri ünlü müzisyenler, film artistleri ya da atlettirler ve "yeni bir elit grubun" temsilcisidirler. Bu yeni grup bilgisayarların, telekomünikasyonun ve internetin gelişmesi ve ilerlemesinden büyük paralar kazanmışlardır. Tıpkı yoksulluk gibi zenginlik da yaşam döngüleri bağlamında incelenmelidir. Bazı bireyler çok hızlı zenginleşirler ve bu zenginliğin bir kısmını ya da tümünü hızla yitirirler; bazı kişiler de aşamalı bir süreçten sonra zengin olurlar ya da yoksullaşırlar.

Zenginlerin yaşamları ve mal varlıkları hakkında bilgi elde etmek zor olsa da, toplumun en zengin bölümünü geniş bir çerçevede izlemek olanaklıdır. Britanya'da son yıllarda dikkate değer pek çok eğilim olduğunu görüyoruz. Öncelikle "kendi çabasıyla milyoner olanların" oranı en zenginlerin oluşturduğu grup içinde gittikçe artmaktadır. Bölümün başında anlatılan Sir Gulam Noon gibi kendi kendini yetiştirmiş milyonerler, zengin bireylerin yüksek bir oranını oluşturmaktadır. 2004 yılında zengin 1000 Britanyalı'nın %75'inden fazlası, kendi zenginliklerini miras yoluyla değil, kendi çabalarıyla yapmışlardır. İkinci olarak, düşük ama artan sayıda kadın da bu zenginlerin içine girmiştir. Kendi çabalarıyla milyoner olanlar, zenginliklerini "yeni ekonomi" sayesinde yapmışlardır, "yeni ekonomi", yazılım, medya, internet ve telekomünikasyondan oluşmaktadır. 1989 yılında yalnızca en zengin Britanyalılar arasında altısı kadınken, 2004 yılında bu sayı sekiz kattan fazla artmıştır. Üçüncü olarak, son yıllarda toplumun çok sayıdaki zengin üyesi oldukça genç üyelerden oluşmaktadır, bunlar yirmili otuzlu yaşlarındadırlar. 2000 yılında 30 milyon sterlinden fazla servete sahip olan on yedi Britanyalının yaşı otuzun altındaydı. Son olarak, özellikle Asya kökenli etnik azınlıklar, en zenginler arasındaki varlıklarını gittikçe daha fazla hissettirmeye başlamışlardır (*Sunday Times'ın En Zenginler Listesi*, 2000). Sonuçta Roman Abramovich da dahil olmak üzere Britanya'da bir çok zengin kişi, ülkede doğmamıştır fakat göreli zengin kişilere uygulanan düşük vergiler dolayısıyla buraya yerleşmeyi tercih etmişlerdir.

Bugün pek az insan, son zamanlarda vefat etmiş olan Devanshire dükünün zenginliğine ve aristokratik prestijine sahiptir. Bu fotoğrafta, onun evinin ve arazisinin çalışanları, cenaze korteJini izlerken görülüyor.

2004 yılında açıklanan Britanya'nın en zengin kişileri 9.3. Tabloda gösterilmiştir.

Zengin profilinin değişmesine rağmen, ayırtedilebilir bir üstsınıfın artık olmadığı görüşü sorunludur. John Scott üstsınıfın biçiminin bugün değiştiğini söylemektedir, ancak bu sınıfın ayrı bir konumu olduğunu da belirtir (1991). O, birbirinden ayrı, ancak yatırım konusunda takım gibi çalışan üç grubun varlığından söz eder. Şirketlerdeki *kıdemli yöneticilerin* kendi şirketleri yoktur, ancak onlar sıklıkla holding hisselerinin bir kısmının sahibidirler, bu hisseler onları hem eski tip *sanayi girişimcilerine* hem de "*finans kapitalistlerine*" bağlar. Finans kapitalistleri, sigorta şirketleri, bankalar, yatırım fonları ve büyük kurumsal hisse sahipleri olan diğer örgütlenmeler içinde bulunan insanlardan oluşan bir kategoridir ve Scott'a göre bunlar bugün üstsınıfın çekirdeğini oluştururlar.

1980'li yıllarda girişimciliği destekleyen politikalar ve 1990'da patlayan bilgi teknolojisi, üstsınıfa girecek insanlara öncülük etmiştir, bu insanlar iş ve teknolojik fırsatlar sayesinde büyük servet elde etmişlerdir. Aynı zamanda orta sınıf haneleri arasındaki anonim pay sahipliğinin gelişmesi, anonim şirket sahipliği profilini genişletmiştir. Ancak üstsınıfın güç ve zenginliği bugün de katıksız haldedir. Buna karşın anonim ortaklıkla ilgili öğeler eskiye oranla daha dağılmış, yayılmış olabilir, yine de pay sahibi olmasından dolayı esaslı bir kâr elde eden küçük bir azınlık bugün bile vardır.

Hem üstsınıf hem de *hizmet sınıfıyla*, ilgili bir kavrama ihtiyacımız olduğunu söyleyerek bu konuyu

kapatabiliriz. **Üstsınıf**, güçle servete sahip ve varlıklarını kendi çocuklarına aktarabilen bireylerin oluşturduğu küçük bir azınlıktır. Üstsınıf, en üstteki zenginlik sahiplerinin % 1 'ini oluşturan bireyler toplamı olarak kaba bir biçimde ıralanabilir. Bu sınıfın altındaki sınıf, **hizmet sınıfı**dır, Goldthorpe'un belirttiğine göre bu grup, uzmanların, yöneticilerin, üst düzey idarecilerin oluşturduğu bir gruptur. Bunlar nüfusun %5'ini oluştururlar. Goldthorpe bunlara "arasınıf" der, buna basitçe ortasınıf da denebilir. Şimdi bu sınıfı daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

Ortasınıf

Ortasınıf deyimi, çeşitli meslekleri uygulayan geniş bir çalışan sınıfı imler. Bu sınıfa hizmet sektöründe çalışanlardan öğretmenlere, tıp uzmanlarına kadar olan geniş bir kesim girer. Bazı yazarlar meslek çeşitliliğine, sınıf ve statü durumlarına, üyelerini ıralandıran yaşam olanaklarına dikkat çekmek için "orta sınıflar" hakkında konuşurlar. Pek çok gözlemciye göreyse ortasınıf, Britanya'da ve diğer sanayileşmiş ülkelerde nüfusun büyük bir bölümünü kapsar. Bu nedenle beyaz yakalı işler mavi yakalı işlere göre daha gelişmektedir. ("Çalışma ve Ekonomik Yaşam" başlıklı 18. Bölüme bakınız).

Ortasınıfın üyelerinin eğitim belgelerinin değeri ya da teknik bakımdan yeterlilikleri, kendilerine sağladıkları daha büyük fiziki ve kültürel avantajlar bakımından geçimlerini el işçiliği sayesinde kazananlara göre daha fazladır. Çalışan sınıfın tersine, ortasınıfın üyeleri, kendi zihinsel ve fiziksel emeklerini, yaşamlarını kazanmak için satarlar. Bu ayrımın ortasınıfla çalışan sınıfı birbirinden ayırmak için uygundur, ancak mesleki yapının dinamik doğasıyla aşağı ve yukarı doğru akışkanlığın olanağı, ortasınıfın sınırlarını kesin olarak belirlemeyi güçleştirir.

Ortasınıf içten birbirine bağlı veya böyle olabilecek bir sınıf değildir; bu sınıfın çok çeşitli üyeleri ile bunların birbirinden farklı ilgileri vardır (Butler ve Savage 1995). Ortasınıfın özdeş olmadığı doğrudur, ortasınıfın üyeleri ortak bir toplumsal zemine veya kültürel ortak bir bakışa sahiptir, bu durum, üstsınıfın en üst tabakalarında da gözlenen bir durumdur. Ortasınıfın bu "gevşek" görünümü yeni bir olgu değildir, yine de bu ortasınıfın ondokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve sabitleşmiş bir özelliğidir.

Uzman, yönetici ve danışman konumundaki meslekler, ortasınıfın en hızlı gelişen sektörlerinde yerlerini almışlardır. Böyle olmasının pek çok nedeni vardır. İlk neden modern toplumlarda büyük ölçekli örgütlerin öneminin artmasıyla ilgilidir ("Örgütler ve Ağlar" başlıklı 16. Bölüme bakınız). Bürokrasilerin yaygınlaşması yeni fırsatlar yaratmış ve çalışanlar arasında kurumsal çalışma isteğini arttırmıştır. Doktor, avukat gibi önceleri kendi adlarına çalışan kişiler, şimdi çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışmak istemektedirler, ikinci olarak, profesyonellerin sayısının artması, hükümetlerin büyük rol oynadığı ekonomilerin yaygınlaştığını gösterir. Refah devletinin yaratılması, kendi emrinde çalışan toplumsal işçilik, öğretmenlik, sağlıkçılık gibi pek çok mesleğin hızla gelişmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, ekonomik ve sanayideki gelişme ile hukuk, muhasebe, finans, teknoloji ve

bilgi sistemleri alanlarında uzman hizmetlere yeni bir ihtiyaç doğmuştur. Bu anlamda meslekler hem yeni bir çağı yaratma hem de bu çağın evrimi ve özelliklerinin yaygınlaşmasına en büyük katkı sağlamış öğeler olarak görülebilir.

Profesyoneller, yöneticiler ve yüksek dereceli idareciler, kendi pozisyonlarını büyük oranda *uzmanlıkları*, dereceleri, diplomaları ve diğer özellikleriyle sağlarlar. Onlar bütünüyle işlerini güvenilir biçimde ve hakkını vererek yaparlar, işleri el işçiliğine dayanmaz. Bazı yazarlar profesyonelleri ve diğer yüksek beyaz-yakalı grupları "profesyonel-yönetici sınıf olarak belirli bir sınıf olarak görürler (Ehrenreich ve Ehrenreich 1979). Bunlarla beyaz-yakalı çalışanlar arasındaki ayrım ne derin ne de kesin görünmektedir.

Başka yazarlar, beyaz yakalı profesyonellerinin yatırımlarını arttırmak ve prestijleri ile ödüllerini korumak için bir araya gelme biçimlerini incelemektedirler. Tıp mesleği bu durumu açıkça göstermektedir (Parry ve Parry 1976). Tıpçılar, toplum içindeki konumlarını korumak için başarılı bir biçimde örgütlenrmektedirler ve her zaman maddi ödül derecelerini yüksek tutmaktadırlar. *Profesyonalizmin* üç ana boyutu bunun olmasını sağlamaktadır; belirlenmiş bir dizi niteliği taşıyan kişilerden oluşması (nitelikler); üyelerinin performansıyla verimliliğini izleyen ve disipline eden uzman bir birliğin olması (nitelikler), sadece tıp alanında pratik yapmış uzmanlardan oluşan üyelerin olduğu meslek olması. Bu tür yollar aracılığıyla meslek birlikleri istenmeyen kişileri meslekten atar ve üyelerinin durumunu iyileştirir.

İşçi sınıfının değişen yapısı

Marx, **işçi sınıfı**nın imalatta çalışan mavi yakalı işçiler- düzenli bir biçimde büyüyeceğine inanmıştı. Bu işçi sınıfın toplumsal değişimi sağlayacak temel devindirici olduğu yönündeki düşüncenin temelidir. Oysa işçi sınıfı gittikçe küçülmüştür. Çeyrek yüzyıl önce çalışan nüfusun sadece %40'ı mavi yakalıyken şu anda Birleşik Krallık'da bu oran %18'e kadar inmiştir ve bu oran gün geçtikçe de düşmek-tedir. Üstelik işçi sınıfının yaşama koşulları, yaşam biçimleri dönüşmektedir.

Britanya toplumunda ve sanayileşmiş diğer ülkelerde çok sayıda yoksul insan bulunmaktadır. Bununla birlikte mavi yakalı işçilerinin çoğu artık yoksulluk içinde yaşamamaktadırlar. Daha önce iddia edildiği gibi kol gücüne dayanarak iş yapan işçilerin gelirleri yeni yüzyıla girerken artmıştır. Yaşam standardındaki bu artış, tüm sınıflardaki tüketicilerin ulaşabileceği ürünlerin artışı olarak ifade edilir. Mavi yakalı işçilerin%50'si bugün kendi evlerinde oturmaktadır ve her biri kendine ait arabaya, çamaşır makinesine, televizyona ve telefona sahiptir.

Biz bu konuyu daha ayrıntılı olarak, "Yoksulluk, Toplumsal Değişme ve Refah" adlı 10. Bölümünde işleyeceğiz.

İşçi sınıfının çokluğu fenomeni, olanaklı bir "ortasınıf toplumu" varsayar. Belki mavi yakalı işçiler daha zengin olup büyüyerek ortasınıfa dahil olacaklar. Bu fikir, bir sosyologun ortaya attığı ve **burjuvalaşma savı** olarak bilinen fikir olarak ortaya çıktı. Burjuvalaşma "daha burjuva olma" anlamına gelmektedir. Marx'ın diliyle

söyleyecek olursak, "daha ortasınıf olma" terimini kullanmalıyız. 1950'lerde bu sav ilk ortaya atıldığında, bu savı destekleyenler pek çok mavi yakalı işçinin ortasınıf-ücretlerini kazandığını, bu nedenle de ortasınıf değerlerine, görüşlerine, yaşam biçimlerine vb. kolayca uyum sağlayabileceklerini söylenmiştir. Sanayi toplumundaki sürecin, toplumsal tabakalaşmanın biçimlenmesinde güçlü bir rol oynadığına geniş ölçüde inanılıyordu.

1960'larda, John Goldthorpe ve meslektaşları, burjuvalaşma varsayımını denemek için çok iyi bilinen bir çalışma gerçekleştirdiler. Bu çalışma, burjuvalaşma savı doğruysa, zengin mavi yakalı işçilerin, beyaz yakalı işçilerden çalışmaya karşı takındıkları tavır, yaşam biçimi ve politik görüşler bakımından ayrılmaması gerektiği tartışmasını yüklenir. Luton'daki araba ve kimya sanayisinde yapılan görüşmelerden çıkarılan araştırma sonuçları üç bölüm halinde yayımlanmıştır. Bu çalışma *Zengin Işçi* (Affluent Vorker) başlı-ğıyla çıkmıştır (Goldthorpe ve diğerleri 1968-9). Karşılaştırma yapmak için kol gücüne dayanarak çalışan 229 işçi ile 54 beyaz yakalı işçi seçilmiştir. Mavi yakalı işçilerinin çoğu daha fazla ücret alacakları işleri araştırmak için bulundukları yerlerden ayrılmışlardır; el işçiliğine dayanan işler yapan işçilerin çoğuna oldukça yüksek ücretler ödenmiş ve düşük düzey beyaz yakalı işçilerinden daha fazla kazanmışlardır.

Goldthorpe ve meslektaşları özellikle işçi sınıfı tutumlarının üç boyutuyla ilgilenmişler ve burjuvalaşma savı için uygun çok az veri elde edebilmişlerdir. Ekonomik görüşler ve çalışmaya ilişkin tutumlar açısından pek çok yazar, işçilerin gelir ve belirli tüketim ürünlerine sahip olmaları bakımından ortasınıfın standartlarına sahip oldukları konusunda hemfikirdirler. Ancak bu görece zenginliğe, düşük kârlar, yükselme şansının az olması ve düşük iş memnuniyetiyle ıralanan konumları aracılığıyla ulaşılır. Bu çalışmanın araştırmacıları, zengin işçilerin kendi işlerine *araçsal yönelme* içinde olduklarını belirtmişlerdir: bunu bir son olarak görmüşlerdir, iyi ücretler kazanmanın sonu olarak görmüşlerdir. Onların işleri çoğunlukla kendini tekrarlar ve sıkıcıdır, bu nedenle işlerine karşı sorumlulukları oldukça azdır.

Beyaz yakalı işçilerin zenginlik düzeyleri birbirine yakın olmasına rağmen, çalışma için seçilen beyaz yakalı işçiler boş zamanlarını birlikte geçirmemişler ve sınıf atlamak için herhangi bir çaba göstermemişlerdir. Goldthorpe ve meslektaşları en çok toplumsallaşmanın aile üyeleri veya akrabalarla ev ortamında ya da işçi sınıfına mensup komşularıyla birarada oldukları anda gerçekleştiğini. İşçilerin orta sınıf norm ve değerlerini kabul ettiklerini gösteren belirtiler çok azdır. Politik görüşler bağlamında araştırmacılar, işçi sınıfının zenginliği ile Muhafazakar Parti'ye destek arasında olumsuz bir karşılıklı ilişki olduğunu saptamışlardır. Burjuvalaşma savını destekleyenler işçi sınıfı arasında artan bir zenginliğin İşçi Partisi'ne yönelen geleneksel desteği zayıflatacağını öngörmüşlerdir.

Bu çalışmanın sonuçları, yazarlarının gözünde oldukça açıktı: burjuvalaşma savı yanlıştı. İşçiler, ortasınıfa dahil olma süreci içinde değillerdi. Bununla birlikte Goldthorpe ve meslek-

taşları alt ortasınıf ve üst işçi sınıfı arasında belirli noktalarda bazı yakınlaşmalar olmasının olanaklı olduğunu gözlemişlerdir. Zengin işçiler, beyaz yakalı işçilerle ekonomik tüketim, özel bir ev merkezli bakış ve işyerinde *araçsal kollektivizme* destek bakımından (ücretlerin ve işyerindeki iş koşullarının daha da iyileştirilmesi için kolektif eylem yapılması) benzer özellikleri gösterirler.

Sonraki yıllarda buna benzer araştırmalar yapılmadı, Goldthorpe ve diğerlerinin ulaştığı sonuçlar o nedenle geçerliliğini bugün de korumaktadır. Genellikle eski, geleneksel işçi sınıfı topluluklarının üretim endüstrisinin yavaşlaması veya tüketimin artması nedeniyle parçalanmaya eğilimli oldukları veya tamamen bozuldukları kabul edilmiştir. Bununla birlikte bu tür bir parçalanmanın ne ölçüde artacağı tartışmaya açık olarak kalır.

Altsınıf mı?

"Altsınıf" terimi sıklıkla sınıf yapısı içerisinde en altta bulunanları anlatmak için kullanılır. Altsınıfın üyeleri, toplumun büyük bir kısmından gözle görülür biçimde daha aşağı standartlarda yaşarlar. Bu grup pek çok dezavantaja sahiptir. Bu grubun pek çok üyesi uzun süreden beri işsizdir veya belirli dönemlerde çeşitli işlere girerler ve sonra çıkarlar ve bu nedenle belirli bir meslekleri yoktur. Bunların bazıları ya evsizdir ya da yaşayacakları belirli bir yerleri yoktur. Altsınıf üyeleri zamanlarının büyük bir kısmında ülke refahından kaynaklanan yararları kullanırlar. Altsınıf "marjinalleşmiş bir grup" olarak veya nüfusun büyük bir kısmının sürdürdüğü yaşam biçiminin "dışında" betimlenir.

Altsınıf sıklıkla temel toplumsal haklardan mahrum küçük etnik gruplarla birlikte hareket eder. Alt sınıfla ilgili tartışmaların çoğu Birleşik Devletler kaynaklıdır, çünkü Birleşik Devletlerde şehirlerin yoksul bölgelerinde bir "siyah altsınıf" yaşar (W. J. Wilson 1978; Murray 1984; Lister 1996). Bununla birlikte bu olgu, sadece Amerika'ya özgü değildir. Britanya'da siyahlar ve Asyalılar alt sınıf içinde oransız biçimde temsil edilirler. Bazı Avrupa ülkelerinde yirmi yıl önce refah zamanında iş bulmuş olan göçmen işçiler şimdi de bu sektörde büyük bir yer edinmiştirler. Bu durum Fransa'daki Cezayirliler ve Almanya'daki Türk göçmenler için doğrudur.

Altsınıf terimi sert sosyolojik tartışmalar içinde en fazla itiraz edilenidir. Bu terimin gündelik dile girmiş olmasına rağmen bir çok araştırmacı ve yorumcu bu terimi kullanmaktan sakınmaktadırlar. Bu kavram, politik içerimleri ve olumsuz çağrışımları olarak görülen geniş bir anlamlar yelpazesini kapsar. Avrupada bir çok araştırmacı bu nedenle 'toplumsal dışlanma' kavramını kullanmaktadır.

> **Toplumsal dışlanma ayrıntılı olarak, "Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Refah" adlı 10. bölümde tartışılmıştır. s. 402-411**

Toplumsal dışlanma altsınıf kavramından daha geniş bir kavramdır ve basit durumlardan ziyade *süreci* - dışlanma mekanizması- vurguladığından kimi üstünlükleri vardır.

Altsınıf kavramın çok uzun bir tarihi vardır. Marx sürekli ekonomik üretim ve değişimin egemen biçimlerinin dışında bulunan bireylerden oluşan

"lümpen proletaryadan" söz etmektedir. Son yıllarda bu kavram çalışmayı reddeden ve bunun yerine bir "toplumsal parazit" gibi toplumun en sınırlarında yaşamayı sürdüren serserilerin, hırsızların, avarelerin "tehlikeli sınıflarına" uygulanmıştır. Son zamanlarda daha çok refahsal faydalara ve bir ilk adımın yoksunluğuna dayanan altsınıf düşüncesi, bizim kısaca bu konuyla ilgili fikirlerini ele alacağımız Charles Murray'ın bütün yazılarında vardır.

Altsınıf tartışmalarının artalanı

Altsınıf hakkındaki son tartışmalar, Amerikalı sosyologların kentin iç bölgelerinde yaşayan yoksul siyahların durumuna dair basılmış birkaç önemli yapıtlarınca yönlendirilmiştir. *Irkın Azalan Önemi* (The Declining Significance of Race -1978) adlı yapıtında William Julius Wilson Chicago'da yaptığı araştırmalar sonucunda, Birleşik Devletler'deki siyahların önemli bir ortasınıfın -mavi yakalı işçiler ve uzmanlardan oluşan- ancak son otuz veya kırk yıl içinde ortaya çıktığını öne sürer. Artık bütün Afriko Amerikalılar kentin gettolarında yaşamıyor ve Wilson'a göre yine buralarda bulunanlar ekonomik etkenler, eşdeyişle ırklardan çok sınıflar tarafından etkin bir ayrımcılığa maruz kalıyorlar. Eski ırkçı engellemelere artık pek rastlanmıyor: siyahlar ekonomik olanaksızlıklardan dolayı gettolarda takılıp kalmışlardır.

Charles Murray siyah bir altsınıfın büyük kentlerdeki bulunuşu konusunda kendinden emindir. Murray'e göre (1984) Afriko Amerikalılar, kendilerine yardım etmek amacıyla tasarlanan refah politikalarının sonucu olarak kendileri-ni toplumun en alt kısmında bulmuşlardır. Bu yoksulluk, kültür savının yinelenmesidir, bu savla insanlar refah yardımlarına bağlıdırlar ve bundan sonra da bir iş bulup daha sıkı topluluklar kurarak sürekliği olan evlilikler yapacakları bir dürtüye sahip olurlar.

Refah bağımlılığı düşüncesi ilerde 10. Bölümde, "Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Refah" tartışılacaktır.

Murray'n iddialarına yanıt veren Wilson, Chicago'da yaptığı araştırmalarda, öne sürdüğü önceki savlarını yineleyerek yaygınlaştırmıştır. Murray, kentlerden varoşlara birçok beyaz hareketin, kentsel endüstrinin çöküşünün ve diğer kentsel ekonomik sorunların, Afriko Amerikalar arasında işsizlik oranlarını arttırdığını öne sürer. Murray'ın vurguladığı toplumsal dağılma biçimleri yüksek oranda evlenmemiş siyah anneleri kapsar. Wilson bunu evlenilebilir (çalışan) erkekler havuzundaki bir daralma anlamında açıklar.

Son zamanlardaki birçok çalışmada "yoksul gettolar" olarak bilinen, insan yerleştirilmiş, yoğunlaştırılmış yoksul kentsel bölgeler için bütçe oluşturmanın toplumsal süreçteki rolü incelenmiştir. Yoksul gettoların özellikle Afriko Amerikalılardan ve İspanyollardan oluşan üyeleri, düşük eğitim ve sağlık standartlarından, yüksek düzeyde cezai haksızlığa uğramaya kadar çok sayıda yoksunluğu deneyimlemişlerdir. Onlar, toplumsal, politik ve ekonomik olarak toplumla bütünleşme şanslarını azaltan -güçsüz yetersiz kamu taşımacılığını, iletişim yeteneklerinin ve eğitimsel kurumlarının eksikliğini içeren- bir altyapı sistemi yüzünden bir çok olanaksızlığa sahiptirler (Wilson 1999).

Altsınıf, AB ve göçmenlik

Birleşik Devletler'de altsınıf hakkındaki bir çok tartışma, etnik boyut sorununa dayanır. Zamanla bu tartışmalar, Avrupa için de geçerli hale gelmiştir. Şu sıralar Amerika'nın ıralandırıcıları olan ekonomik ayrım ve toplumsal dışlanmaya doğru eğilim, zamanla Britanya ve diğer batı Avrupa ülkelerinde de görünmeye başlamıştır. Altsınıf, ırk, etniklik ve göçmenlik sorunuyla yakından bağlantılıdır. Londra, Manchester, Rotterdam, Frankfurt, Paris, Naples gibi kentlerde şiddetli ekonomik yoksulluk dikkat çekici bir hal almıştır. Kişi başına düşen geliri ve Almanya'nın en yüksek milyoner oranıyla Hamburg, Avrupa'nın en zengin kentidir. Hamburg aynı zamanda en yüksek refah ve işsizlik oranına -ulusal ortalamanın % 40 altında- sahip kenttir de.

Batı Avrupa ülkelerindeki, yoksulların ve işsizlerin çoğunluğunun durumu, kendi ülkelerine özgüdür; fakat bozulmuş kent mekanlarında ortaya çıkan kimi olumsuzluklar ve yoksulluk birinci veya ikinci kuşak göçmenler içinde özellikle bulunmaktadır. Örneğin Almanya da çok sayıda Türk, Fransa'da çok sayıda Cezayirli ve İtalya'da çok sayıda Arnavut vardır. Daha iyi bir yaşam standardı arayışında olan göçmenler, genellikle düşük ücret veren ve pek az kariyer umudu olan rastlantısal mesleklere yönelir. Bunun dışında, göçmenler, kazançlarını sıklıkla geride kalan aile üyelerine yardımcı olmak amacıyla evlerine gönderirler. Bu bakımdan son zamanlarda göçmenlerin yaşam standardı tehlikeli oranda düşüktür.

Aile üyelerinin, ailelerini yeniden birleştirmek için yasal olmayan bir göçmenliğe katılma çabaları durumunda, dışlanma ve marjinalleşme olasılığı özellikle çok yüksektir. Devletin refah yardımları için elverişsiz olan, göçmenlerin resmi konumlarının eksikliğinde dolayı, bulundukları devlet içinde en az yaşama standardı sürdürmek zorlaşmaktadır. Böylesi bireyler aşırı düzeyde incinebilir durumdadırlar, ayrıca bunalım ve talihsizlik durumunda kaynaklarının azlığından daha da zorlanmış konumların içine sıkıştırılırlar.

Britanya da bir altsınıf var mıdır?

Birleşmiş Devletler'le ilgili ilk yazılarını yayınladıktan sonra Charles Murray kendi savlarını Birleşik Krallık'a uygulamıştır (1990). Ona göre Birleşik Krallık da bir altsınıf vardır ve A.B.D ile aynı ölçekte bulunmasa bile hızlı bir biçimde de derinleşmektedir (1994). Birleşik Krallık'da ki altsınıf, yalnızca etnik azınlıkları içermez fakat toplumsal dağılmanın ilerlediği yerlerdeki yoksulaşmış beyazları da içerir. Murray'ın yapıtı politik haktan yana pek çok Muhafazakar Parti üyesi tarafından da teveccüh kazandı ve kuramı hakkındaki tartışmalar oldukça politikti.

Murray kendisinin Birleşik Krallıkta bir altsınıfın varolduğu yönündeki iddialarını destekleyecek üç alan üzerinde odaklanmıştır: işsizlik, suç ve artan yasa dışılık (Murray 1990: Herrnstein ve Murray 1994). Murray yüksek orandaki işsizliğin böylesi bir sorun olduğuna inanmaz. Onun anladığı anlamda sorun, insanların (özellikle de genç erkeklerin) zor meslekleri reddetmeleridir. Murray 1930'larda büyük çöküntü zamanındaki gençlikle,

1980'lerin Britanya'sındaki işsiz gençlerin tavırlarını karşılaştırır. Daha eski olan nesil, işsizlikten utanırken sonraki kuşak bundan dolayı hiçbir utanç duymaz. Bu bütünüyle çalışmayan insanlara para vererek işsizlere fayda sağlayan refah toplumunun yanlış özendirmesinin bir sonucudur. Murray'un inancına göre artan suç oranları altsınıfa katkıda bulunmaktadır. Suç oranlarının yükselmesiyle, toplumlardaki resmi olmayan denetim bozulur ve topluluk zayıflar ve parçalanır.

Suç oranların daha dengeli bir resmi 19. Bölümde, "Suç ve Sapkınlık"ta tartışılacaktır.

Birleşik Krallık'taki altsınıfın derinleşmesine ilişkin 1994'deki son açıklamasında Murray, gayrimeşruluk (evlilik dışı doğan çocuklar) düzeyindeki artışın çocukları disiplin duygusundan uzak olmaya , onları denetleyen aile ya da baba olmamasına dayandırır.

Aile yapısının değişimi ve evlilik dışı doğumlar, 7. Bölümde "Aileler ve Mahrem İlişkiler" adlı bölümde tartışılmıştır.

Bir kere daha Murray gayri meşruluğun artmasını ailelerden çok, bekar annelere para veren refah toplumunun yanlış bir özendirmesine dayandırır ve altsınıfın derinleşmesinin bu özentiyi izleyenlerin ahlaksızlığına bağlı olduğuna inanır.

Yine de Murray'ın yapıtı, onunla aynı ülkede yaşayan diğer sosyologlar tarafından sert bir biçimde eleştirilmiştir ve bunlardan birçoğu en azından onun tanımlamasıyla altsınıf kavramına karşı çıkmıştırlar. Duncan Gallie farklı kültürdeki bir altsınıf düşüncesinin pek az temeli olduğunu öne sürer. Toplumsal Değişim ve Ekonomik Yaşama kadarki verileri çözümlemesinde Gallie, çalışan sınıf bireyleriyle, çalışma tarihleri veya politik görünüm anlamıyla uzun süreli işsizler arasında küçük bir ayrım olduğunu belirtmiştir. Onun görüşüne göre uzun süreli işsizler büyük bir yalıtılma ve yoksullaşma yaşamışlardır ama yine de işçi sınıfı içinde tanımlanmaya devam etmişlerdir. Sonuçta Gallie uzun süredir işsiz kalan insanların, iş kavramına diğerlerinden daha çok bağlı olduğunu bulmuştur.

Lydia Morris, Kuzey Doğu İngiltere'deki Hartlepool'da, yoksulluğun mekansal boyutunu incelemiştir. İşsizlikte uzun ölçekli bir gelişme ve imalat endüstrisinde bir çöküşün olduğu Hartlepool gibi alanlarda bir altsınıfın ortaya çıkması olasıdır. Sonuçta Morris'in araştırmaları, ayrı bir altsınıfın ortaya çıktığını doğrulamamıştır. Onun kanısına göre, altsınıf kavramı, çağdaş toplumlardaki toplumsal olanaksızlıkları ve yoksulluğun karmaşıklığını yansıtmak için yetersiz (ve politikleşmiş) bir kavramdır. Morris, üç öbek işsiz işçiler üzerinde çalışmıştır: ilk olarak erkeğin en azından on iki aydır işsiz olduğu çiftler üzerinde; ikinci olarak erkeğin aynı işi son on iki aydır yaptığı çiftler üzerinde ve son olarak da erkeğin son on iki ay içinde yeni bir işe bağladığı çiftler üzerinde.

Bireylerin ve ailelerin dayandıkları bir ağda desteklenip desteklenmemeleri bakımından Morris bu üç öbek arasında küçük ayrımlar bulmuştur. Bunlardan bir yıldan uzun süredir işsiz olanları bir iş bulma konusunda kaygılıdırlar ve halen çalışma karşıtı kültüre uyum sağlayamamıştırlar. Bu insanların içinde durum, yaşadıkları alandaki uzun

süreli ekonomik çöküntüden, yetenek eksikliğinden ve onlara yerel işler bulmakta yardımcı olabilecek kişilerle, iş temelli resmi olmayan bir bağlantının göreli yoksunluğundan kaynaklanmaktadır. Yine de Morris uzun süreli işsizlerinin bir çoğunun onlara yardımcı olacak, onlar gibi işsiz olan eşleri bulunduğunu ve onlarında çok sayıda işsiz arkadaşlara sahip olduğunu fark etmiştir. Bununla birlikte Morris, "çalışmalarında doğrudan ayrı bir altsınıf olduğuna ilişkin açık bir kanıt olmadığı" sonucuna varmıştır (1993: 410).

Morris'in çalışmasının doğrudan açık sonuçları yoktur. Çalışmalarını, yalnızca etnik azınlıkların yeterince temsil edilmediği ülkenin belirli bir bölümünde yürütmüştür. Batı Asyalılarla Hindistanlılar az eğitim gerektiren işlere daha çok odaklanmışlardır, yine de onların işsizlik ortalaması beyaz erkeklerinkinden çok fazladır.

Değerlendirme

Bizim için altsınıfla ilgili karşıt yaklaşımlar ne ifade etmelidir? Sosyolojik araştırmalar, benzer yaşam olanakları olan zarar görmüş insanların ayrı bir sınıfa ait olduğu düşüncesini destekler mi?

Altsınıf düşüncesi Birleşik Devletlerde ortaya konmuştur ve en fazla burada bir anlam ifade eder. A.B.D'de aşırı zengin ve yoksullar, Batı Avrupa'dan çok daha belirgindir. Özellikle de imtiyazsız olan grup ve radikal bölümleri bir arada toplayan toplumsal ve ekonomik yoksunlukların olduğu yerde, bu insanlar kendilerini geniş bir biçimde toplumun dışında bırakılmış olarak bulurlar.

Britanya bir meritokrasi midir? Hem Tony Blair hem de Muhafazakar lider David Cameron, pahalı devlet okullarına ve Oxford Üniversitesine gitmişlerdir.

Bu koşullar altında altsınıf kavramı, kullanışlı görünüyorken bu kavram Avrupa ülkelerinde ise daha çok sorgulanabilirdir. Avrupa'da benzer olumsuz koşullar olmasına rağmen bu ülkelerin, A.B.D'den daha az güçsüz görünmesi durumunda olduğu gibi. Toplumun geri kalanıyla ve yoksun olan koşullarda yaşayanlar arasında aynı düzeyde bir ayrım bulunmaz.

Son çalışmalar bize göstermiştir ki A.B.D'de bile, kentli yoksulların durağan bir tabaka olmasına rağmen altsınıfın bağlantısızlığı ve bozulması biraz abartılmıştır. Böylece fast food çalışanlarıyla seyyar satıcılarla ilgili son çalışmalar, kentli yoksularla toplumun geri kalanı arasındaki ayrımların, uzmanların inandıkları kadar büyük olmadığını ortaya koymuştur (Duneier 1999; Newman 2000).

Sınıf ve yaşam tarzı

Sosyologlar, sınıfın yerini çözümlerken, geleneksel olarak sınıf yerinin, pazar durumu gibi üretim ve işle ilgili uylaşımsal göstergelerine bel bağlamışlardır. Bununla birlikte bireyleri sadece ekonomi ve istihdam bağlamında birer sınıf üyesi olarak değerlendirmemek gerektiğini; bu değerlendirmenin yanı sıra tüketim öğeleri ve yaşam tarzı gibi kültürel faktörlerin de göz önüne alınarak yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu yaklaşıma göre çağımız, *tüketimle* ilgili "simgelerin" ve işaretlerin günlük yaşamda büyük rol oynadığı bir çağdır. Bireyler, artık nasıl giyinmek gerektiği, ne yemek gerektiği, sağlığa nasıl dikkat edilmesi gerektiği ve nerede rahatlamak gerektiği gibi pek çok yaşam tarzı olanağıyla karşı karşıyadır. İşsizlik gibi geleneksel sınıf özellikleri artık daha az dikkate alınmaktadır.

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu (1930-2002) yaşam tarzı tercihlerinin sınıfın önemli bir belirteni olduğu yaklaşımını desteklemiştir. Bourdieu, mülk, zenginlik ve girdi gibi materyal mallardan oluşan ekonomik kapitalin önemli olduğunu öne sürer, ama bunun sınıfın anlaşılmasının kısmi bir yanını oluşturduğunu de düşünür. Bourdieu'nun sınıf kavramı aşırı derecede geneldir (bkz. Crompton 1993). O, sınıf konumunu niteleyen "kapital"in dört biçimini tanımlamaktadır ama ona göre *ekonomik kapital* tek geçerli biçimdir. Diğerleri *kültürel, simgesel* ve *toplumsal* biçimlerdir (Bourdieu 1986). Bourdieu'a göre bireyler giderek artan bir biçimde kendilerini diğerlerinden ekonomik etkenlere değil ama eğitim, sanatın değerlendirilmesi tüketim ve boş zaman uğraşlarını içeren kültürel kapital temelinde ayırırlar. İnsanlar kapitalist düzen içindeki varolan tüketim için mal ve hizmet -simgesel ve gerçek olan- satan tüccarların çoğalmasıyla kültürel kapitalin birikim sürecine yardımcı olmuşlardır. Reklamcılar, pazarlamacılar, moda tasarımcıları, stil oluşturucular, iç dekorasyon tasarımcıları, kişisel eğitimciler, terapistler, web tasarımcıları ve birçoğu sürekli genişleyen bir tüketici topluluğu arasında etkili kültürel tatlar ve kurucu yaşam biçimi tercihlerinde bulunurlar.

Üstelik Bourdieu'un sınıf çözümlemesinde önemli olan -kişinin arkadaşlar ve ilişkiler ağı gibi- *toplumsal kapitaldir.* Bourdieu, toplumsal kapitali "fazla ya da az kurumsallaşmış, bilinen ve tanınan karşılıklı ilişkilerin sürekli bir ağına sahip olmanın üstünlüğüyle, birey veya grupların kazandığı kaynaklar" olarak tanımlar (1992). Toplumsal

Beverley Skeggs ve sınıf ile toplumsal cinsiyetin biçimlenişi

Bourdieu'nun sınıf üzerine yapıtı (bkz. s. 366-8) birçok sosyologun sınıf üzerine çalışmasını etkilemiş ve bu çalışmalarda uygulanmıştır. Britanyalı sosyolog Beverley Skeggs, Kuzey Batı İngiltere'deki kadınlar üzerine çalışmasında, toplumsal cinsiyet ve sınıfın biçimlenişini incelerken Bourdieu'un sınıf ve toplumsal cinsiyet hakkındaki açıklamasını kullanmıştır. Skeggs (1997) on iki yıllık bir süreç boyunca, yerel eğitim kurumundaki kurslarda hepsini kaydettiği, seksen üç işçi kadının yaşamını sürekli takip etmiştir. Skeggs, Bourdieu'un terminolojisini izleyerek üzerine çalıştığı, kadınların düşük ekonomik, kültürel, toplumsal ve simgesel kapital içinde yer aldığını bulgulamıştır. Onlar, ücretli yoksullardır ve resmi eğitimlerindeki başarılarıyla sınırlandırılırlar. Ayrıca pek azı, güçlü durumdaki kişilerle iletişime sahiptir ve kendilerini daha yüksek konumdaki toplumsal sınıfa göre konumlandırırlar. Skeggs, çalışmasındaki kadın gruplar arasında kapitalin çok çeşitli biçimlerinin eksikliğinin Britanya'da işçi sınıfındaki kadınların olumlu kimliklerindeki eksikliği yansıttığını iddia etmektedir (karşıt olarak Skegg'in inancına göre işçi sınıfındaki erkeler olumlu bir kimlik kazanmak için aynı oranda bir zorlukla karşılaşmazlar ve bu kimliklerini ticaret birliği hareketi içindeki katılımcılar sayesinde edinirler). Bundan dolayı Skeggs'ın savına göre kadınlar için işçi sınıfı içinde nitelenmek, iğrenç, değersiz ve tehlikeli olarak sınıflandırılmaktır.

Bu kuramsal artalan çerçevesinde Skeggs, çalışmasındaki kadınların neden kendilerini işçi sınıfı içinde tanımlamak konusunda isteksiz olduğunu açıklar. Söz konusu kadınlar, işçi sınıfındaki kadınların beyaz kamalar, 'Sharonlar' ve 'Traceyler'le kültürel bir uyumsuzluk içinde olduğunun ayrımındadırlar. Skeggs söyleşilerinde kadınların kendilerini işçi sınıfına dahil olarak algılamalarında, bir biçimde özdeşlememeye bir eğilim olduğunu bulmuştur. Örneğin kadınlar cinselliği tartıştıklarında, hafifmeşrep suçlamasından sakınıyorlar ve böylece genç, evlenebilir kadınlar olarak ait oldukları sınırlanmış kapitalin değerini düşürüyorlardı. Onlar için cinsel olarak arzulanmak ve eğer gerçekten isterlerse bir erkek edinmek, bu gruplar arasında son derece önemlidir. Düğünler ve evlilikler, saygınlık ve sorumluluklar açısından bir değişime neden olur. Bu endişelerce belirlenen bir seçim yapmak durumunda kalan kadınlar, bir eğitim kursuyla işsizken belirli bir nitelik kazanarak iyi bir ebeveyn olabilir ve onlara daha kayda değer iş olanakları teklif edilebilir.

Bu kadınlar grubu, kendilerini işçi sınıfı olarak tanımlamayıp, sınıfı kendi yaşamlarında yalnızca uç önemi olan bir şey olarak görseler bile, Skeggs aslında onların yaşama biçimlerinin önemli olduğunu ve onların kendilerini işçi sınıfı kimliğinden uzaklaştırsa bile öyle olduklarını öne sürer. Skeggs'in Kuzey Batı İngiltere'deki bir grup kadının yaşamlarını açıklaması, bu gibi toplumsal cinsiyetle ilgili durumlarda sınıfın nasıl başka türden kimlik biçimlerini birbirine bağladığını açıklar.

kapital kavramı çağdaş sosyolojide önemli bir araçtır ve Bourdiue'un bu terimi tartışması şimdilerde, Amerikalı siyasetbilimci Robert Putnam'la ilgili olan düşüncenin son zamanlardaki gelişiminde önemli bir basamaktır.

Putnam'ın toplumsal kapital üzerine çalışmaları "Örgütler ve Ağlar" adlı 16. Bölümde tartışılmıştır.

En sonunda Bourdieu, iyi bir üne sahip olmayı içeren simgesel kapitalin nihai olarak toplumsal sınıfın önemli bir göstergesi olduğunu öne sürer. Simgesel kapital düşüncesi toplumsal sınıf konumuyla benzerdir.

Bourdieu'un açıklamasında kapital biçimlerinden her biri, diğerlerinin uğraşlarına yardımcı olan mülkün varlığıyla bağlantılıdır ve bu anlamda genişler. Örneğin çok para kazanan (ekonomik kapital) bir işadamının sanatla ilgili gelişmiş zevkleri olmayabilir ama çocuklarını bu arayışların teşvik edildiği özel okullara gönderebilir ve böylece çocukları kültürel kapitale sahip olurlar. İşadamının parası, onu, iş dünyasındaki kıdemli işadamlarıyla yeni bağlantılar kurmaya yönlendirir ve çocukları diğer zengin ailelerin çocuklarıyla tanışır ve nihayetinde o da kültürel kapitale sahip olur. Benzer biçimde iyi bağlantıları olan geniş bir arkadaş grubundaki herhangi biri, hızlıca şirketinde kıdemli duruma yükselir ve burada ekonomik ve simgesel kapital kazanır.

Bourdieu ile diğer akademisyenler, sınıfların birbirinden ayrılmasının

yaşam tarzlarıyla tüketim özelliklerine bağlı olabileceği konusunda uzlaşmışlardır. Böylece, orta sınıf içindeki gruplar hakkında konuşan Savage (ve diğerleri 1992) kültürel tatlar ve "nitelikler"le ilgili üç sektör betimlemiştir. Kamu hizmeti sektöründeki yüksek "kültürel kapital" ve aşağı "ekonomik kapital" içinde olan meslek sahipleri, egzersiz yapmayı, az alkol tüketimini, kültürel ve toplumsal etkinliklerin içinde bulunmayı gerektiren sağlıklı etkin yaşam tarzlarını izleme eğilimi gösterirler. Bunun aksine, yöneticiler ve bürokratlar yaşamları boyunca az egzersiz yaparak, kültürel etkinliklere çok az zaman ayırarak bunun yerine ev dekorasyonu ve moda tarzlarıyla ilgilenerek yaşamlarını geçirirler. Üçüncü grup olan "postmodernler" herhangi bir belirleyici ilkenin olmadığı ve geleneksel olarak birbirinden hoşlanmayan öğeleri içerebilen bir yaşam biçimini izlerler. Böylece, klasik literatürde yer alan atbinme gibi etkinliğe, kaya tırmanışı gibi uç sporlarla, çılgın dans partileri ve Ecstasy kullanımının çekiciliği de eşlik etmeye başlamıştır.

Sınıflar içindeki ve sınıflar arasındaki tabakalaşmayla ilgili konuşmak genellikle güçtür. Tabakalaşma hem mesleki farklılıklara hem de tüketim ve yaşam tarzlarındaki farklılıklara bağlıdır. Bu, bir bütün olarak toplumdaki eğilmelere göz atmakla doğrulanabilir. Örneğin hizmet ekonomisi ve eğlence ve boş vakit geçirme endüstrisinin hızla yaygınlaşması, endüstrileşmiş ülkelerde tüketimin arttığını gösterir. Modern toplumlar, tüketim toplumları haline gelmektedirler, insanlar daha fazla malı tüketmeye başlamıştır. Pek çok açıdan tüketim toplumu, bir "kitle-toplumu"dur, bu tür bir toplumda sınıf farklılıkları da bir dereceye kadar aşılır; böylece farklı farklı sınıflardan gelen insanların tümü benzer televizyon programlarını izlerler veya sosyetenin oturduğu caddelerdeki mağazalardan giyinirler. Böylelikle sınıf farklılıkları yaşam tarzındaki ve zevklerindeki çeşitlilikle daha da pekiştirilmiş olabilir (Bourdreu 1986).

Bu tür değişiklikleri akılda tutmakla birlikte, toplumsal eşitsizliklerin ortaya çıkmasında ekonomik öğelerin önemli bir rol oynadığını görmezden gelemeyiz. Büyük bir çoğunluk için, toplumsal ve fiziksel yoksunlukları yaşayan insanların herhangi bir yaşam tarzı seçme şansları yoktur. Onların durumları ekonomik ve mesleki yapıyla ilgili öğelerce belirlenir (Crompton 1998).

Toplumsal cinsiyet ve tabakalaşma

Tabakalaşma hakkında yapılan araştırmalar "toplumsal cinsiyet körü"ydü. Bu araştırmalar yapılırken kadınlar hiç hesaba katılmamıştır veya güç, ücret ve prestij gibi konular çözümlenirken kadınlar konusuna hem hiç önem verilmemiştir hem de bu konular için kadınlar ilgi çekici bulunmamıştır. Ancak toplumsal cinsiyet, tabakalaşmayla ilgili en önemli konulardan biridir. Erkeklerin, toplumsal hayatla ilgili pek çok yerde daha fazla ücret, statü ve kadınlardan daha fazla etkiye sahip olmadığı hiçbir toplum yoktur.

Modern toplumlardaki toplumsal cinsiyet ve tabakalaşmayla ilgili çalışmalardaki asıl sorunlar, basit gibi görünürler, ancak bu sorunları çözmek zordur. Modern dönemde, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizlikleri anlayabil-

me sorunu, asıl olarak sınıf farklılıkları bakımından ele alınmalıdır. Toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizlikler, sınıf düzenlerinden tarihsel olarak daha eskidir; erkekler hiçbir sınıfın olmadığı avcı ve toplayıcı topluluklarında bile kadınlardan üstündü. Sınıf farklılıkları modern toplumlarda öyle önemlidir ki, toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizliklerden bile "baskın"dır. Pek çok kadının fiziksel konumu babalarının veya eşlerinin durumunu yansıtır; bu nedenle sınıf konusu söz konusu olunca toplumsal cinsiyetten kaynaklanan eşitsizlikleri açıklamak önem kazanmaktadır.

Kadınların sınıfsal konumunun belirlenmesi

Sınıf eşitsizliklerinin toplumsal cinsiyet tabakalaşmasına bağlı olduğunu ileri süren görüş son zamanlara kadar dillendirilmemiş bir görüştü. Bununla birlikte feminist eleştiriler ve kadınların Batılı toplumlarda ekonomik rollerinin inkar edilemez değişimleri bu kabulü tartışmaya açmıştır.

Sınıf çözümlemesinde "uylaşımsal konum", çalışan kadınların çalışan erkeklere göre görece daha az emek harcadığına ve bu nedenle kadınların eşleriyle birlikte aynı sınıf içinde yer almaları gerektiğine dikkat çeker (Goldthorpe 1983). Kendi sınıf şeması içinde bu durumu öngören Goldthorpe'a göre bu görüş, cinsiyetçilik ideolojisine dayandırılamaz. Buna karşı olarak, çalışan kadınların kendi kendilerini içinde buldukları bir durumdur. Kadınlar erkeklere göre part-time işlerde daha fazla çalışırlar, bu nedenle aralıklarla çalışmaya daha eğilimlidirler, çünkü vakitlerinin çoğunu çocuklarına bakmak için kullanırlar. Kadınların büyük bir kısmı geleneksel olarak ekonomik bakımdan eşlerine bağımlı olduklarından, onların sınıfsal konumları eşlerinin sınıfsal konumunca belirlenir.

Goldthorpe'un savı pek çok şekilde eleştirilmiştir. Öncelikle, kadınların ailelerine ekonomik katkısı, ailenin ekonomik durumunu korumak için ve belirli bir yaşam tarzını devam ettirebilmek için elzemdir. Kadınların çalışması ev halkının sınıfsal konumunu belirler. İkinci olarak, kadının mesleği bazen bir bütün olarak ailenin standardını da ortaya koyabilir. Bir kadının eşinden daha az para kazandığı yerlerde bile, kadının çalışma konumu eşinin sınıfını belirlemede "öncü" öğe olabilir. Bir kocanın vasıfsız ya da yarı vasıflı mavi yakalı bir işçi, eşinin de bir mağazanın yöneticisi olması bu duruma örnektir.

Üçüncü olarak, ev halkının "karşısınıf"lardan olması, yani eşlerin birbirinden farklı kategorideki işlerde çalışmaları, aynı aileye mensup olmalarına rağmen, kadın ve erkeğin farklı amaçlarla farklı tavırlar almasına yol açar. Dördüncü olarak, kadınların aile içinde para kazanan tek üye olma oranı gittikçe artmaktadır. Bekar anne sayısının ve çocuksuz çalışan kadın sayısının artması bu olguyu açıkça göstermektedir. Bu tür kadınlar evin içindeki sınıfsal konumlarını kendileri belirlerler, kadının nafaka alarak eski eşiyle aynı ekonomik seviyede olduğu durumlar bunun dışındadır (Stanworth 1984; Walby 1986).

Goldthorpe ve diğerleri uylaşımsal konumu savunmaktadırlar, ancak orta-

Eşitsizlik, sınıf temelli toplumlarda azalmakta mıdır?

Olgun kapitalist toplumlardaki sınıf düzenlerinin, eşitsizliğin düzeyini azaltarak sınıflar arasındaki hareketliliği sağladığına ilişkin en azından son zamanlara kadar öne sürülebilecek kimi kanıtlar vardır. 1955 yılında, Nobel ekonomi ödülünü kazanmış iktisatçı Simon Kuznets, kendi adıyla anılan ve bu nedenle **Kuznets Eğrisi** diye adlandırılan bir varsayım öne sürmüştür: kapitalist gelişmenin ilk aşamaları boyunca eşitsizliğin arttığını ve ardından azaldığını, sonuç olarak da belli bir düzeyde sabitlendiğini gösteren bir formül (Kuznets 1955, 9.1. Şekle bakınız). Avrupa ülkeleri, Birleşik Devletler ve Kanada üzerinde yapılan çalışmaların gösterdiği gibi eşitsizlik, İkinci Dünya Savaşı sonrası, bu yerlerde doruk noktasına ulaşmış, 1950'ler boyunca azalmış ve 1970'ler boyunca da kabaca aynı kalmıştır (Berger 1986, Nielsen 1994). Savaş sonrası azalan eşitsizlik, eşitsizliği azaltmayı amaçlayan devletin sağlık sigortası, refah ve diğer programların sayesinde en alt düzeydeki insanların üst düzeye çıkmasını sağlayan olanakları yaratan sanayi toplumlarının ekonomik genişlemesinin bir parçası olarak kalmayı sürdürmüştür. Yine de Kuznets'in öngörüsü tam olarak yalnızca sanayi toplumlarınaa uygulanabilir. Sanayi sonrası toplumların ortaya çıkması, Kuznets'in kuramını sorunlu duruma getirecek biçimde, 1970'lerden beri birçok gelişmiş ulusta eşitsizliğin artmasını (10. Bölüme bakınız) birlikte getirmiştir.

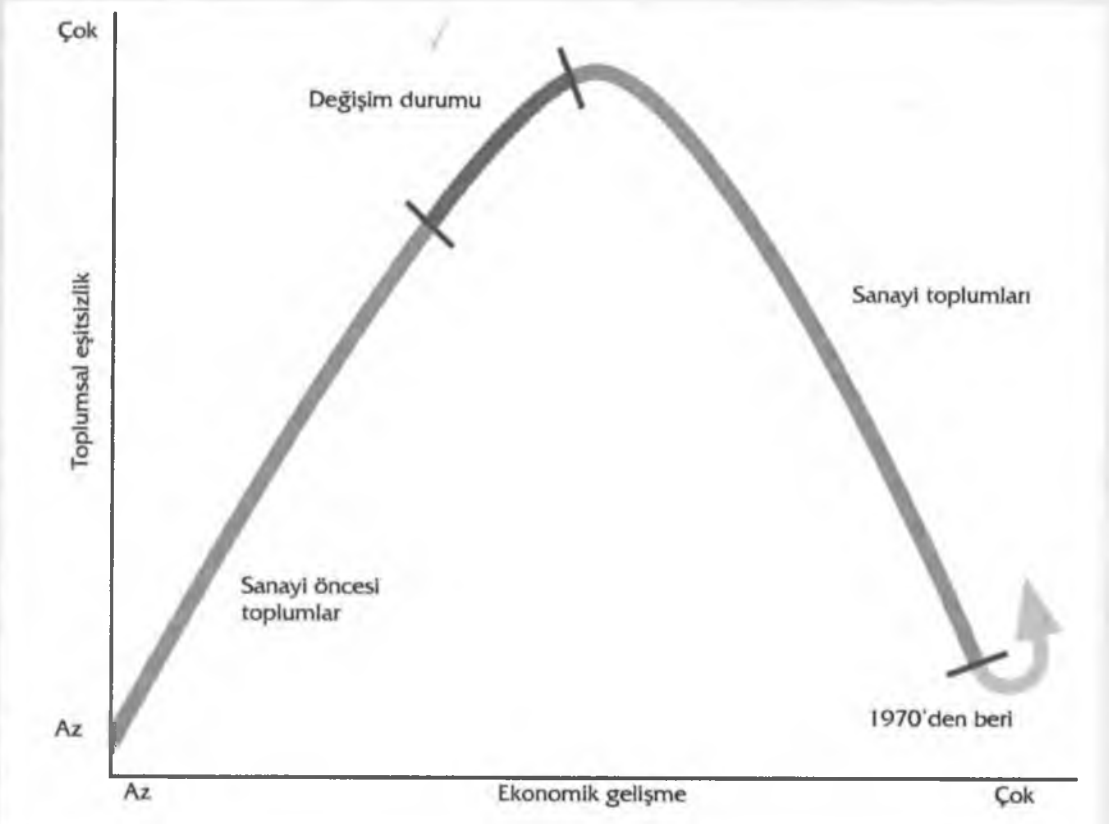

9.1. Şekil Kuznets eğrisi
Kaynak: Nielsen (1994), s. 654-77

Bütün kadınlar ekonomik olarak kocalarından bağımsız olmadığından, kadının sınıfsal konumunu kocasının sınıfına dayanarak değerlendirmek, geleneksel olarak böyle olmamakla birlikte eleştiriye uğramıştır.

ya koydukları şemaya bazı önemli değişiklikler de eklenmiştir. Araştırmanın amaçları için yüksek sınıftan bir partner ev halkı sınıflandırma için kullanılabilir, bu partnerin erkek ya da kadın olması fark etmez. Sınıflamalar "erkeklerin eve ekmek getirmesi" üzerine biçimlenir, tüm ailenin sınıflandırılması eve ekmek getiren baskın bireye göre yapılır. Ayrıca Goldthorpe'un şemasında III. sınıfın iki alt kategorisi vardır; bu kategoriler düşük seviyeli beyaz yakalı işlerde kadınların baskın olduğunu yansıtır. Şema kadınlara uygulandığında, III-b nolu sınıf (el emeğine dayanmayan işlerde çalışan işçilerin olduğu sınıf) VII. sınıf olarak ele alınır. Bu, iş dünyasında vasıfsız ya da yarı vasıflı kadınların konumunu en eksiksiz şekilde temsil edilmesi olarak görülür.

Ya hanehalkının ötesi?

Sınıfsal konumlarla ilgili tartışmalar gelişirken, bazı uzmanlar bireyin sınıfsal konumunun aileden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini savunurlar. Diğer bir deyişle toplumsal sınıf, her bir birey için mesleğinden bağımsız olarak değerlendirilmeli, bu değerlendirme yapılırken de kişinin özel durumlarına belirli göndermeler yapmaktan uzak durmalıdır. Örneğin, bu yaklaşım Gordon Marshall ve meslektaşları tarafından Birleşik Krallık'taki sınıf düzeniyle ilgili çalışmada ele alınmıştır (Marshall 1988).

Bununla birlikte bu tür bir perspektif pek çok güçlük de taşır. Araştırma, herhangi bir işte ücretli olarak çalışmayanları, yani ev hanımlarını, emeklileri ve işsizleri dışarıda bırakmıştır. Son iki grup en son işleri dikkate alınarak bir kategoriye konabilir, ancak bu kişiler uzun zamandır belirli bir işte çalışmıyorlarsa, bu sorunludur. Hatta bu, hanehalkının görmezden gelinmesi gibi yanlış bir sonuca götürebilir. Bireylerin tek veya özel bir arkadaşının olup olmaması, onun karşılaşabileceği fırsatlar bakımından önemli bir fark yaratabilir.

Sınıf farklılıklarının oluşmasında kadınların çalışmasının etkisi

Kadınların ücretli çalışanlar arasına girmeleri, Hane gelirinin üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Ancak, bu etki eşitsiz bir biçimde deneyimlen-miştir ve bu aile bireyleri arasında sınıf farklılıklarını vurgulamaya yol açabilir. Günümüzde gittikçe artan sayıda kadın iş yaşamına giriyor, yönetici oluyor ve yüksek ücret alıyor. Bir yanda "iki aile üyesinin kazanmasıyla" zengin aileler, diğer yanda

da "tek kazananın" ya da "hiç kazanmayan" aile üyesinin olduğu aileler ortaya çıkması bu kutuplaşmaya etki etmektedir. ("Çalışma ve Ekonomik Yaşam" başlıklı 18. Bölüme bakınız).

Araştırma yüksek ücret alan kadınların, yüksek ücret alan eşleri seçmeye eğilimli olduğunu ve yönetici konumlarda çalışan erkeklerin eşlerinin diğer çalışan kadınlardan daha fazla kazandığını göstermiştir. Evlilik, her iki bireyin de mesleksel bakımdan benzer ayrıcalık ya da dezavantaja sahip olması durumu gözetilerek yapılmaktadır (Bonney 1992).

Ailede her iki bireyin de çalışıyor olması, özellikle çalışan kadınlar arasında ortalama çocuk doğurma yaşını yükseltmiştir. Her iki eşin de çalıştığı çocuksuz çiftler en yüksek ve en düşük ücretle çalışan aileler arasındaki boşluğu büyütmektedir.

Toplumsal hareketlilik

Tabakalaşma üzerine çalışırken yalnızca ekonomik durumla meslekler arasındaki farklıları değil, aynı zamanda, belirli mesleklerdeki bireylerin durumunu da ele almamız gerekir. **Toplumsal hareketlilik**, farklı sosyoekonomik konumlar arasındaki gruplar ve bireylerin hareketlerine gönderme yapan bir kavramdır. **Dikey hareketlilik**, sosyoekonomik skalada bireylerin aşağı veya yukarı doğru olan hareketleri anlamına gelir. Mal mülk, gelir ve statü kazanma *yukarı doğru hareketlilik* ve bunun tersine doğru olan hareket de *aşağı doğru hareketlilik* adını alır. Modern toplumlarda, komşu alanlar, kasabalar ya da bölgeler arasındaki coğrafik hareketi anlatmak için kullanılan **yatay hareketlilik** de söz konusudur. Dikey ve yatay hareketlilik genellikle birlikte olur. Örneğin herhangi bir şehirdeki bir şirkette çalışan biri, aynı şirketin başka bir şehirdeki, hatta başka bir ülkedeki şubesinde, daha yüksek bir dereceye yükselebilir.

Toplumsal akışkanlığı ele almanın iki yolu vardır. Birincisi, bireylerin çalışma hayatlarmdaki değişikliklerin toplumsal skaladaki yerlerine etkisine bakarak olabilir. Buna genellikle **kuşakötesi hareketlilik** denir. Buna alternatif olarak çocukların anababalarının veya büyük anne ve büyük babalarının mesleklerini seçmelerini de inceleyebiliriz. Kuşakların hareketliliğini inceleme, **kuşaklararası hareketlilik** olarak adlandırılır.

Karşılaştırmalı hareketlilik incelemeleri

Bir toplumdaki, düşük tabakalarda dünyaya gelen kişilerin toplumsal-ekonomik merdivenin yukarısına hangi ölçüde tırmanabildiklerini gösteren dikey hareketlilik, toplumun "açıklığının" önemli bir göstergesidir. Bu bakımdan toplumsal hareketlilik, özellikle liberalizmin tüm yurttaşlar için fırsat eşitliği olduğu görüşüne bağlı devletlerde önemli bir politik konudur. Toplumsal hareketlilik bakımından sanayileşmiş toplumlar ne kadar açıktırlar? Britanya'da, başka yerlere kıyasla daha çok fırsat eşitliği var mıdır?

Toplumsal hareketlilik üzerine, sık sık uluslararası karşılaştırmaları da içeren çalışmalar, elli yıldan fazla bir süredir yapılmaktadır. Bu konuda ilk yapılan çalışmalardan önemli bir tanesi Peter Blau ile Otis Dudley Duncan tarafından 1960'larda yürütülmüştü. Bu

iki yazarın araştırması, bugüne kadar tek bir ülke için yapılan en ayrıntılı toplumsal hareketlilik incelemesi olmayı sürdürmektedir (kapsamı çok geniş olsa da, öteki çoğu hareketlilik çalışmalarında olduğu gibi bu çalışma için de daha önce söylenenler geçerlidir -incelenenlerin hepsi erkekti). Blau ve Duncan ulusal düzeyde, 20.000 erkekten oluşan bir örneklem hakkındaki bilgiyi derlemişlerdi. Yazarlar, A.B.D.'de yüksek bir dikey hareketlilik olduğu, ancak bu hareketliliklerin neredeyse hepsinin birbirlerine çok yakın mesleki konumlar arasında olduğu sonucuna varmışlardı. "Uzak konumlu" meslekler arasıda herhangi bir hareketlilik enderdi. Hem bireylerin kariyerlerinde hem de kuşaklar arasında aşağı doğru hareket oluyorsa da, bu yukarı hareketlilikten çok daha azdı. Bunun nedeni, beyaz yakalı ve profesyonel işlerin sayısının, mavi yakalı işlere oranla çok daha hızlı artması ve bu artışın, mavi yakalı işçilerin oğullarının beyaz yakalı konumlara geçiş yapabilmelerini sağlamasıdır. Blau ve Duncan eğitim ve öğretimin, bireyin başarı fırsatları üzerindeki, önemini vurgulamışlardır. Onların görüşüne göre yukarı doğru olan toplumsal hareketlilik, genellikle bir bütün olarak sanayi toplumlarının bir özelliğidir ve toplumsal durağanlık ve bütünleşmeye katkıda bulunur.

Toplumsal hareketlilik üzerine yapılan, belki de en çok bilinen uluslararası çalışma, Seymour Martin Lipset ile Reinhard Bendix (1959) tarafından yürütülen çalışmadır. Bu yazarlar, dokuz sanayileşmiş ülkeden -Britanya, Fransa, Batı Almanya, İsveç, İsviçre, Japonya, Danimarka, İtalya ve A.B.D.- gelen ve mavi yakalı işlerden beyaz yakalı işlere geçen insanların toplumsal hareketliliği üzerine olan verileri çözümlemişlerdir. Yazarlar, beklentilerine ters düşecek biçimde, A.B.D.'nin Avrupa toplumlarından daha açık olduğuna ilişkin hiçbir kanıt olmadığını keşfetmişlerdir. Mavi yakalı/beyaz yakalı çizgisi boyunca gerçekleşen toplam hareketlilik, A.B.D.'de % 30 iken, öteki ülkelerde %27 ile % 31 arasında değişmekteydi. Lipset ve Bendix, bütün sanayileşmiş ülkelerin beyaz yakalı işlerdeki artış bakımından, benzer değişmeleri yaşadıkları sonucuna varmışlardı. Bu, bütün bu ülkelerde benzer boyutlarda olan "hareketliliğin yukarı doğru sıçraması" na yol açmıştı. Başkaları, bu yazarların sonuçlarını sorgulamışlar, aşağı doğru hareketlilik üzerinde daha fazla durulması, ayrıca uzak konumlu hareketliliğin de dikkate alınması durumunda ülkeler arasında önemli farklılıkların ortaya çıkacağını ileri sürmüşlerdi. (Heath 1981; Grusky ve Hauser 1984).

Burada bir tanesi betimlenen toplumsal hareketlilikle ilgili pek çok çalışma, hareketliliğin "nesnel" boyutları, yani, hareketliliğin her yönüyle ne kadarı gözlenebiliyor ve nüfusun ne kadarlık bir bölümü için bu söz konusu olduğu üzerine odaklanmıştır. Gordon Marshall ve David Firth (Marshall ve Firth -1999) karşılaştırmalı toplumsal hareketlilikle ilgili çalışmalarında, farklı bir yaklaşım benimsemişlerdir; sınıfsal konumların değişimiyle ilgili olarak insanların "öznel" duygulan hakkında araştırma yapmışlardır. Bu yazarlar araştırmalarını sosyologların, bireylerin refah anlayışları üzerinde toplumsal hareketliliğin olası etkileri hakkında

kullandıkları "doğrulanmamış spekülasyon" terimini ne için kullandıklarına cevap olarak hazırlamışlardır. Bazı sosyologlar toplumsal hareketliliğin dengesizlik, yalıtılmışlık ve köksüzlük duygusu ürettiğini iddia ederken, diğerleri daha iyimser bir görüşü savunmuşlar ve yeni bir sınıfta kaçınılmaz olarak yer almada, kademeli bir uyum sürecini varsaymışlardır.

On ülkeden -Bulgaristan, eski Çekoslovakya, Estonya, Almanya, Polonya, Rusya, Slovenya, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık- edinilen veriyi kullanarak Marshall ve Firth, sınıfsal hareketliliğin aile hayatı, toplum, çalışma, gelir ve politika gibi günlük yaşamın pek çok yönünden memnun olma ya da olmamayla bağlantısı olup olmadığını tartışmışlardır. Bu yazarların çalışmalarından bütün elde edebildikleri, cevaplayanların sınıfsal deneyimleri ve yaşamlarındaki memnuniyetleri arasındaki bağlantı hakkında küçücük bir ipucudur. Bu aşağı doğru hareketlilik içindeki bireyler için doğru olduğu kadar, işçi sınıfından orta sınıfa hareket eden bireyler için de doğruydu.

Aşağı doğru hareketlilik

Aşağı doğru hareketlilik yukarı doğru hareketlilikten daha az görülmekle birlikte, bugün de yaygın bir olgudur. Aşağı doğru kuşakötesi hareketlilik da aynı derecede yaygındır. Bu türdeki hareketlilik, oldukça sıklıkla, kişilerin alıştıkları yaşam biçimlerini sürdüremez hale gelmelerinden kaynaklanan, ruhsal sorunlar ve kaygılarla elele gitmektedir. Gereksiz hale gelmek, aşağı doğru akışkanlığın bir diğer nedenidir. Örneğin, işlerini kaybeden orta yaştaki insanlar, ya yeni bir iş bulmakta çok zorlanmak-tadırlar ya da ancak eskisinden daha düşük gelir elde edebildikleri işleri bulabilmektedirler.

Bugüne dek, Birleşik Krallık'daki aşağı doğru hareketlilik üzerine çok az çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, kuşaklararası ve kuşakötesi olması bakımından, aşağı doğru hareketliliğin, A.B.D.'de olduğu gibi Britanya'da da artış gösteriyor olması olasıdır. A.B.D.'de, bu olgu üzerine yakın zamanlarda yapılan birçok yeni çalışma bulunmaktadır. 1980'ler ile 1990'ların başlarında, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez, A.B.D.'de orta düzeydeki beyaz yakalı işlerde çalışan insanların ortalama gerçek gelirlerinde (enflasyon çıkarıldıktan sonraki kazanç) genel bir düşüş ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bu işler öteki işlere kıyasla artmayı sürdürmüş bile olsalar, artık bir zamanlar desteklediklerı yaşam biçimlerinin sürdürülmesine olanak vermeyebilirler.

Şirketlerin yeniden yapılanmaları ile "küçülmeleri", bu değişmelerin neden ortaya çıktıklarım açıklayan esas nedendir. Artan küresel rekabet karşısında, pek çok şirket işçi sayısını azaltmaktadır. Tam zamanlı mavi yakalı işlerin yanı sıra beyaz yakalı işler de -yerlerini daha düşük ücretli, yarım zamanlı işlere bırakarak- ortadan kalkmaktadır.

A.B.D.'deki aşağı doğru hareketlilik bugün özellikle çocuklu, kocalarından boşanmış ya da ayrılmış kadınlar arasında yaygındır. Kadınlar evliyken orta sınıfa özgü bir yaşam tarzı benimsemişken, boşandıktan sonra kendilerini, kıt kanaat geçinen bir yaşamın içinde bulurlar. Pek çok durumda ya çok az nafaka alırlar ya da hiç almazlar. Çocuk

bakımı, ev içi sorumluluklar gibi cambazca işlere yönelen kadınlar -ihtiyaçların- karşılamakta zorlanırlar (Schwarz ve Volgy 1992).

Britanya'daki toplumsal hareketlilik

Hareketlilik konusunda ayrıntılı ve her düzeyiyle ilgili olarak Britanya'da savaş sonrası dönemde, her ne kadar sadece erkeklerle ilgili olsa da, oldukça geniş kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki David Glass tarafından yönetilmiştir (1954). Glass'ın araştırması 1950'li yıllara kadar uzanan uzun periyotlu bir kuşaklararası hareketliliği çözümlemiştir. Bulguları yukarıda anlatılan uluslararası verilerle uygunluk içindedir (mavi yakalı meslekten beyaz yakalı mesleklere %30 civarında bir hareketlilik olmuştur). Glass'ın araştırması aslında böyle uluslararası karşılaştırmalar yapmada geniş ölçüde kullanılmıştı. Bir bütün olarak Glass, Britanya'nın "açık" bir toplum olmadığını ortaya koymuştur. Hareketlilik bu toplumda mevcuttur, ancak çok yakın sınıflar arasında vardır. Yukarı doğru olan hareketlilik, aşağı doğru olandan daha yaygındır ve hareketlilik sınıf yapısı içinde orta seviyelerde sıklıkla görülmektedir. En aşağı seviyedeki insanlar orada kalmaya eğilimlidirler; yönetici konumunda çalışanların %50'sinin oğulları babalarıyla benzer meslekleri seçmektedirler. Glass, ayrıca toplumdaki elit konumlar içine yüksek derecede "taraftar toplama" olduğunu saptamıştır.

Bir diğer önemli çalışma John Goldthorpe ve meslektaşları tarafından gerçekleştirilir ve Oxford Hareketlilik Çalışması adını taşır, bu çalışma 1972 yılma genel bir bakışın sonuçlarını içerir (Goldthorpe ve diğerleri 1980). Bu araştırmacılar Glass'ın çalışmasından beri toplumsal hareketlilikle ilgili nelerin değiştiğini araştırdılar. Çalışma, erkeklerde hareketliliğin derecelerinin önceki döneme göre daha fazla olduğu sonucuyla biter. Bunun en önemli nedeni, meslek sisteminin daha eşitlikçi olmamasıdır. Değişikliklerin kaynağı daha ziyade beyaz yakalı mesleklerin mavi yakalı mesleklere oranla hızla artmasıdır. Araştırmacılar el emeğine dayalı çalışan, vasıfsız ya da yarı vasıflı işçilerin oğullarının da aynı meslekleri seçtiklerim görmüşlerdir. Uzmanların ve yöneticilerin yaklaşık olarak %30'u işçi sınıfı kaynaklıdır, buna karşın mavi yakalı işçilerin %4'ü uzman veya yönetici geçmişe sahiptir.

Mutlak bir toplumsal hareketlilik oranı her ne kadar yüksekse de, Oxford Hareketlilik Çalışması, Britanya'da nüfusun farklı kesimleri için toplumsal hareketlilik olanağının varolduğunu ortaya koymuştur, gerçi bu hareketlilik hiç de eşit değildir ve fırsat eşitsizlikleri tam olarak sınıf yapısının merkezindedir.

Oxford Hareketlilik Çalışması'nın ilk hali, sonraki on yıl içinde yeni materyaller toplanarak güncelleştirilmiştir (Goldthorpe ve Payne 1986). Önceki çalışmanın esas bulguları doğrulanmakla birlikte bazı ek gelişmeler de çalışmaya eklenmiştir. Örneğin mavi yakalı geçmişe sahip erkek çalışanların, uzman ya da yönetici statüsündeki mesleklere şansı artmıştır. Mavi yakalı mesleklerin beyaz yakalı mesleklere oranla azalması bu değişiklerdendir.

Marshall ve diğerlerinin 1980'li yıllarda ortaya koyduğu sonuçlar, Goldthorpe ve arkadaşlarının bulgularıyla doğrulanmıştır. Essex Hareketlilik Çalışmasında araştırmacılar, beyaz yakalı pek çok çalışanın, mavi yakalı bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu tür bulgular Britanya toplumunda önemli ölçüde bir hareketlilik olduğunu gösterir: Pek çok insan için aslında hem kuşakötesi hem de kuşaklararası hareketlilik anlamında toplumsal hiyerarşi içinde hareket etmek mümkündür. Ancak toplumsal skala gündelik yaşam içinde el gücüne dayanmayan mesleklerde hareketlilik şanslarının engellendiği görülen kadınlara karşı yine önyargılıdır. Modern toplumun akışkan özelliği, çoğunlukla yükselmekte olan mesleklere olan eğilimden çıkarılmaktadır. Marshall ve çalışma arkadaşları şu sonuca varmışlardır: "Yukarı mevkilerde ne kadar çok yer olsa da bu, oralara ulaşmada herkes için bir fırsat eşitliği olduğu anlamına gelmez" (Marshall ve diğerleri 1988, s. 138). Bununla birlikte hiç kimse daha önce ulaşılmış olan şu noktayı aklından çıkarmamalıdır: Hareketlilik uzun soluklu bir süreçtir ve toplum ne kadar daha "açık" olursa, etkilerin tümünün görülmesi bir kuşak için geçerli olmayacaktır.

Yine de 2002 yılında basılan, Londra Ekonomi Okulundan (London School of Economy) Jo Blanden, Alissa Goodman, Paul Gregg ve Stephen Machin tarafından yapılan bir çalışmada, yazarlar bu sürecin tam tersini bulmuşlardır. Onlar Britanya'da

Toplumsal cinsiyet ve toplumsal hareketlilik

Toplumsal hareketlilikle ilgili pek çok çalışma erkekler üzerine odaklansa da, son yıllarda kadınlar arasındaki hareketlilikle ilgili öğelere daha fazla dikkat edilmeye başlanmıştır. Kızların, okulda erkekleri geçtiği ve kadınların yükseköğretimde erkekleri sayıca aştığı bir zamanda, toplumdaki uzun soluklu toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ortadan kalkacaktır. Kadınların meslek edinmeleri daha mı kolaylaştı ya da (toplumsal) hareketlilik fırsatları yine büyük oranda aile hayatı ve toplumsal arka planca mı belirleniyor?

Ekonomik ve Toplumsal Araştırma Konseyi tarafından yürütülen *1990'lardaki Yirmi Şey* (Twenty-Something in 1990's) adlı son çalışma, 1970 yılında aynı hafta içinde doğan 9.000 Britanyalının yaşayış biçimi hakkındadır. Yirmi altı yaşındaki katılımcıların çoğunun cevaplarına bakıldığında, hem erkekler için hem de kadınlar için ailesel arka planın ve ait olduğu sınıfın yine çok güçlü etkilerinin olduğu görülmektedir. Çalışma, yetişkinliğe geçişi kolayca sağlayan genç insanların iyi bir eğitim almış olduklarını, çocuk edinme ve evlenme yaşını ileriye aldıklarını, babalarının uzman mesleklerde çalıştıklarını göstererek sonuçlanmıştır. Yükselmeye elverişsiz bir arka plana sahip bireyler orada kalma konusunda eğilim göstermişlerdir.

Bir bütün olarak çalışma, kadınların bugün kendilerinden önceki kuşaktaki hemcinslerine göre daha fazla fırsata sahip olduklarını ortaya koymuştur. Orta sınıftaki kadınlar, yukarıda anlatılan değişikliklerden çokça yararlanmaktadırlar: Kadınlar, erkek emsalleri gibi üniversiteye gitmekte ve aldıkları eğitim doğrultusunda kazançlı işler bulmaktadırlar. Bu eğilim daha fazla eşitliği getirmekte ve bu sayede de kadınların kendilerine güvenleri ve özsaygıları kendilerinden sadece on iki yıl önce doğmuş hemcinslerininkine göre artmaktadır.

Kadınların iyi birer meslek edinme şansları gittikçe artmakla birlikte iki büyük engel bugün de durmaktadır. Erkek yöneticiler ve işverenler, iş başvurusu yapan kadınlara karşı ayrımcılık yapmaktadırlar. Bunu, "kadınlar meslekleriyle ciddi biçimde ilgilenmezler" inancıyla ve bir aile kurduklarında işgüçleri azalacaktır fikri nedeniyle yapmaktadırlar. Aslında çocuk sahibi olmak bugün de kadınların kariyer yapma şansları üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Çünkü kadınlar işte ilerlemek ile çocuk sahibi olmak arasında bir seçim yapmaya zorlanma durumunda kaldıklarından, işleriyle daha az ilgilenmektedirler. Erkekler çok nadir olarak eviçi işlerle ve çocuk bakımıyla ilgili sorumluluğun tümünü üstlenme konusunda istekli davranmaktadırlar. Eskiye oranla pek çok kadın eviçi yaşamlarını iyi bir kariyer edinmek için düzenleseler de, bu yolda aşılacak hala pek çok engel vardır.

1958 Mart ayında doğan ve 1970 Nisan ayında doğan iki grup arasındaki kuşaklararası değişkenliği karşılaştırmışlardır. Bu gruplar arasında yalnızca on iki yaş farkı olmasına rağmen çalışma, bu iki grup arasında keskin bir ekonomik farklılık belgelemiştir. Çalışmaya göre 1970 yılında doğanlar, 1958 yılında doğanlara nazaran ebeveynlerinden ekonomik olarak çok daha güçlüdürler. Yazarlar önceki grup sonraki grup için kuşaklar arasındaki bu değişimin bir nedeni olarak 1970'lerin sonlarında eğitimsel becerilerden çocukların eskisine oranla daha çok yararlanmasını göstermiştirler.

Britanya bir meritokrasi midir?

Peter Saunders (1990, 1996) Glass ve Goldthorpe'un yaptığı türden çalışmaları içeren Britanya geleneğinin toplumsal değişkenlik araştırmalarını çok sesli olarak eleştiren kişilerden biridir. Saunders'a göre Britanya gerçek bir meritokrasidir çünkü ücretler o işi en iyi biçimde gerçekleştirenlere ve başaranlara gitmektedir. Onun bakış açısına göre, yetenek ve efor sınıfsal artalan için değil ama mesleki başarı için anahtar kavramlardır. Saunders, Ulusal Çocuk Gelişimi Çalışmalarının deneysel verilerini, parlak ve çalışkan çocukların deneyimleyeceklerini, toplumsal olanaklara veya olanaksızlıklara bağlı olarak başardıklarını göstermek amacıyla kullanmıştır. Onun yorumlarına göre Britanya eşitsiz bir toplumdur ama yine de adil bir yanı vardır.

Richard Breen ve John Golfthorpe bu iddialara karşı olarak Saunders'i hem kuramsal hem de yöntemsel zemin açısından eleştirmiştir (Breen ve Goltdhorpe 1999). Onlar Saunders'ın, örneğin işsizleri savunanları dışarıda bırakan, gözlem verilerini çözümlemesini tanıtmasına karşı önyargılıdırlar. Breen ve Goldthorpe, Saunders tarafından kullanılan aynı verilerden kendi alternatif çözümlemelerini hazırlamıştır ve inandıkları şey olan toplumsal değişkenlikteki sınıfsal engellerin önemini kanıtlayan, radikal biçimde farklı olan sonuçlara ulaşmışlardır. Bu yazarlar, bireysel hakların kesinlikle, bireyin sınıfsal konumunun belirlenmesine yardımcı olduğunu, fakat sınıfsal kökenin yine de önemli etkilerinin olduğu sonucuna varmışlardır. Breen ve Goldthorpe'a göre olanakların olmadığı ortamlarda bulunan çocuklar, küçük sınıfsal konumlar elde edebilecek olanlara göre daha çok erdem göstermek zorundadırlar.

Sonuç: sınıfın önemi

Geleneksel yolla sınıfları ele almak pek çok bakımdan eksik bir çalışma olsa da, insanların özellikle kimlikleri bakımından sınıfsal farklılıklar, modern toplumlarda ekonomik eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır. Sınıfların yaşamlarımızda büyük bir etkisi vardır. Bir sınıfa üye olma yaşamsal beklentilerle ilgili çeşitli eşitsizlikleri de beraberinde getirebilir, hatta çoğunlukla fiziksel sağlığa iyi bir eğitim ve yüksek ücretli bir iş sayesinde ulaşılır.

Fakir ve zengin arasındaki eşitsizlikler Britanya'da son yirmi yılda iyice artmıştır. Gittikçe artan sınıf eşitsizliği, güvenli bir ekonomik büyüme karşılığında ödenen bir bedel midir? Bu varsayım özellikle Thatcher hükümeti döneminde belirgin hale geldi. Zengin olma çabaları ekonomik gelişmeye yol açmıştır, çünkü zengin olma isteği

yeniliği ve itilimi körükleyen güdücü bir güçtür. Günümüzdeki pek çok tartışmada küreselleşmenin ve pazar düzeninin bozulmasının, zengin ve fakir arasındaki gediğin büyümesine yol açtığı ve sınıf eşitsizliklerini derinleştirdiği ileri sürülmektedir

Yine de eylemlerimizin hiçbir zaman tamamıyla sınıfsal farklılıklarca belirlenmediğini akılda tutmanın önemli olduğunu bilmemiz gerekir: birçok insan sosyal hareketliliği gerçekleştirebilir. Yüksek öğrenimin yaygınlaşması, profesyonel nitelikleri kazanma, internetin ve "yeni ekonomi'nin ortaya çıkması, yukarıya doğru olan hareketlilik için var olan önemli yeni yollardır. Bu tür gelişmeler, eski sınıfsal özellikleri ve tabakalaşmayla ilgili öğeleri aşındırıp daha akışkan, meritokratik düzenin ortaya çıkmasına katkıda bulunurlar..

Özet

1 Toplumsal tabakalaşma, toplumun katmanlar ya da tabakalar halinde bölünmesine göndermede bulunmaktadır. Toplumsal tabakalaşmadan söz ettiğimizde, toplumdaki bireylerin bulunduğu meslekler arasındaki eşitsiz konumlara dikkat çekmekteyiz. Toplumsal cinsiyet ile yaşa göre tabakalaşmaya bütün toplumlarda rastlanmaktadır. Daha büyük geleneksel toplumlarla bugünün sanayileşmiş toplumlarında, servet, mülkiyet ve maddi mallarla kültürel ürünlere erişme bakımından tabakalaşma söz konusudur.

2 Dört temel tabakalaşma sistemi ayırt edilebilir: kölelik,kast, mülk sahipliği ve sınıf. Bunlardan ilk üçü yasal ya da dinsel olarak dayatılan eşitsizliklere bağlı iken sınıf ayrılıkları "resmi olarak" tanınmamakta, ancak insanların yaşamlarının maddi koşullarını etkileyen ekonomik etkenlerden kaynaklanmaktadır.

3 En önde gelen ve etkili olmuş tabakalaşma kuramları, Marx ile Weber'in geliştirdikleri kuramlardır. Marx birincil önemi, toplumun ekonomik yapısının nesnel olarak verili olan bir özelliği olarak gördüğü sınıfa vermektedir. Marx, sermaye sahipleri ile sermayeye sahip olmayan işçiler arasında temel bir karşıtlık görür. Weber, benzer bir görüşü kabul eder, ancak tabakalaşmanın öteki iki yönünü, statü ile partiyi sınıftan ayrı tutar. Statü, kişi ya da gruplara verilen saygınlık ya da "toplumsal onur"a; parti de belirli hedeflere ulaşmak için grupların etkin bir biçimde harekete geçmesine göndermede bulunmaktadır.

4 Meslek sıklıkla toplumsal sınıfı göstermek için kullanılır. Aynı meslekten olan bireyler benzer toplumsal avantaj ye dezavantajları deneyimlemeye eğilimlidirler ve benzer yaşam şanslarına sahiptirler. Sosyologlar geleneksel olarak mesleksel sınıf şemalarını toplumun sınıf yapısını ortaya çıkarmak için kullanırlar. Sınıf şemaları, sınıf temelli eşitsizlikleri ve öğeleri ortaya çıkarmak için çok çeşitlidir, ancak diğer bakımlardan da oldukça sınırlıdır. Örneğin, ekonomik olarak aktif olmayanlara ve mal mülk sahibi olmanın önemini ve zenginliği toplumsal sınıfa yansıtmayan gruplara sınıf şemalarını uygulamak oldukça güçtür.

5 Modern toplumlardaki pek çok insan bugün birkaç kuşak öncesine göre daha zengindir ama yine de zenginlik yine birkaç elde toplanmış durumdadır. Üst sınıf, zenginliğe, güce ve malvarlığını sonraki kuşağa bırakma şansına sahip az sayıdaki insandan oluşmaktadır. Zenginler farklı ve değişen bir gruptur; kendi kendilerine zengin olanlar, kadınlar ve gençler, ki son yıllarda sayıları iyice artmıştır bu grubun içine girmektedirler.

6 Orta sınıfın büyük bir çoğunluğunu öğretmenler, tıp uzmanları ve hizmet sektöründe çalışanlar gibi beyaz-yakalı mesleklerdekiler oluşturmaktadır. Uzman, yönetici ve idareci konumundaki meslekler geliştiğinden, sanayileşmiş pek çok ülkede bugün ortasınıf nüfusun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. İşçi sınıfının tersine, orta sınıftakiler genellikle yaşamlarını kazanmak için zihinsel ve fiziksel iş güçlerin satmaya izin veren

eğitime ve teknik bakımdan belirli niteliklere sahip olan bireylerden oluşur.

7 İşçi sınıfı mavi yakalı veya kol gücüne dayanan mesleklerde çalışanlardan oluşur. İşçi sınıfı yirmi-birinci yüzyıl boyunca kayda değer bir biçimde, üretim işlerindeki düşüşle birlikte, daralmıştır. İşçi sınıfının üyeleri bir yüzyıl öncekilere göre daha zengindirler.

8 Altsınıf nüfusun toplumun uçlarında zor koşullardaki olanaksızlıklarla yaşayan bir parçasıdır. İlk olarak altsınıf düşüncesi, Birleşik Devletlerde, kentsel alanlardaki yoksul etnik azınlıkların durumunu betimlemek amacıyla ortaya çıkmıştır. Buna karşın altsınıf kavramı, belki de bu bağlamda daha kullanışlı olduğu Britanya'ya uygulanmıştır. Çünkü Britanya'da, toplumun geri kalanından açık bir biçimde ayrılan altsınıfla diğer sınıflar arasında büyük bir ayrım vardır, hatta A.B.D'den bile daha çok, fakat bu konu bugün de tartışmalıdır.

9 Bazı modern yazarlar, yaşam biçimi ve tüketim tarzları gibi kültürel öğelerin, sınıfsal konumlar üzerindeki önemli etkiler olduğunu farz etmişlerdir. Böyle bir görüşe göre, bireysel kimlikler, meslek gibi geleneksel olarak sınıfı gösteren işaretlerden daha çok yaşam tarzı fırsatları etrafında yapılanmaktadır.

10 Tabakalaşmayla ilgili olan çözümlemeler geleneksel olarak erkek bakış açısından yazılmıştır. Bu aslında bir ölçüde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin sınıfsal farklılıkları yansıttığı kabulü nedeniyledir; ancak bu kabul oldukça sorunludur. Modern toplumlarda toplumsal cinsiyet farklılıklarının tabakalaşma üzerindeki etkisi bir ölçüde sınıftan bağımsızdır.

11 Bir bireyin sınıfsal konumu en azından kısmen kazanılmıştır; ona doğuştan "verilmemiştir". Bir sınıf yapısında hem aşağıdan yukarıya hem de yukarıdan aşağıya toplumsal hareketlilik aynı özelliktedir.

12 Toplumsal hareketlilikle ilgili çalışmada, kuşakötesi ve kuşaklararası hareketlilik arasında bir ayrım yapılır. Bunlardan ilki, bireyin çalışma hayatı içindeki toplumsal skalasında yukarı ve aşağı doğru bir harekete gönderme yapar. İkincisi, kuşaklar boyunca süren bir hareketle ilgilidir, örneğin, mavi-yakalı bir mesleki geçmişe sahip birinin kızı veya oğlu uzman olduğunda, bu konu kuşaklararası hareketlilikle ilgili olacaktır. Toplumsal hareketlilik çoğunlukla sınırlı bir alanda olmaktadır. Her ne kadar son birkaç on yılda beyaz-yakalı mesleklerin çoğalması önemli ölçüde kısa erimli yukarı doğru hareketlilik için fırsat sağladıysa da, pek çok insan geldikleri ailenin seviyesinde kalmaya yakındırlar.

13 *Toplumsal kapital*, ortak faydalar için insanların başka insanlarla işbirliği yapmasını ve bunun işbirliğinin etkilerini sürdürmesini sağlayan bilgi ve bağlantılara gönderme yapar.

Düşünme soruları

1 Tabakalaşmayla ilgili hangi kuramsal yaklaşımlar sizin gündelik deneyimlerinizle daha fazla ilgili görünüyor?

2 Pek çok sosyolog toplumsal sınıf hakkında belirleme yapmak için mesleği neden bir ölçü olarak kullanıyor?

3 Modern toplumlarda aşağı doğru olan hareketlilik yukarı doğru olan hareketlilikten neden daha az yaygındır?

4 Sosyologlar "ilişkisel" sınıf şemalarıyla neyi kastetmektedirler?

5 Sınıf çözümlemeleri yapmak için kişilere dayalı bir bölümleme mi yoksa ailelere dayalı bölümleme mi uygundur?

6 Toplumda varolan eşitsizlik herkes iyi biçimde beslendiği ve giyindiği sürece kötü bir şey midir?

Ek kaynaklar

Rosemary Crompton, *Class and Stratification: An Introduction to Current Debates* (Cambridge: Polity, 1998)

Michael Lavalette and Gerry Mooney (yay.), *Class Struggle and Social Welfare* (New York: Routledge, 2000).

Charles Murray et all., *Charles Murray and the Underclass: The Developing Debate* (London: IEA Health and Welfare Unit in association with *The Sunday Times*, 1996).

Sally R. Munt (yay.), *Cultural Studies and the Working Class* (London: Cassell, 2000).

Christine Zmroczek and Pat Mahony (yay.), *Women and Social Class: International Feminist Perspectives* (London: UCL Press, 1999).

İnternet bağlantıları

Bibliography on social class (University of Amsterdam)
http://www.pscw.uva.nl/sociosite/CLASS/bibA.html

Explorations in Social Inequalities
http://www.trinity.edu/mkearl/strat.html

Marxist Internet Archive
http://www.marxist.org

Multidisciplinary Program in Inequality and Social Policy at the Kennedy School of Government
http://www.ksg.harvard.edu/inequality/

The Progress of Nations 2000 Unicef Report
http://wwwunicef.org/pon00/

İçindekiler

Yoksulluk

Yoksulluk nedir?

Yoksulluğu ölçmek

Kimler Yoksuldur?

Yoksulluğu açıklamak

Yoksulluk ve toplumsal hareketlilik

Toplumsal dışlanma

Toplumsal dışlanma nedir?

Toplumsal dışlanma örnekleri

Suç ve toplumsal dışlanma

Refah Devleti

Refah devleti kavramları

Birleşik Krallık'ta refah devleti

Sonuç: değişen dünyada yoksulluk ve refah

Özet

Düşünme Soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

10 Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Refah

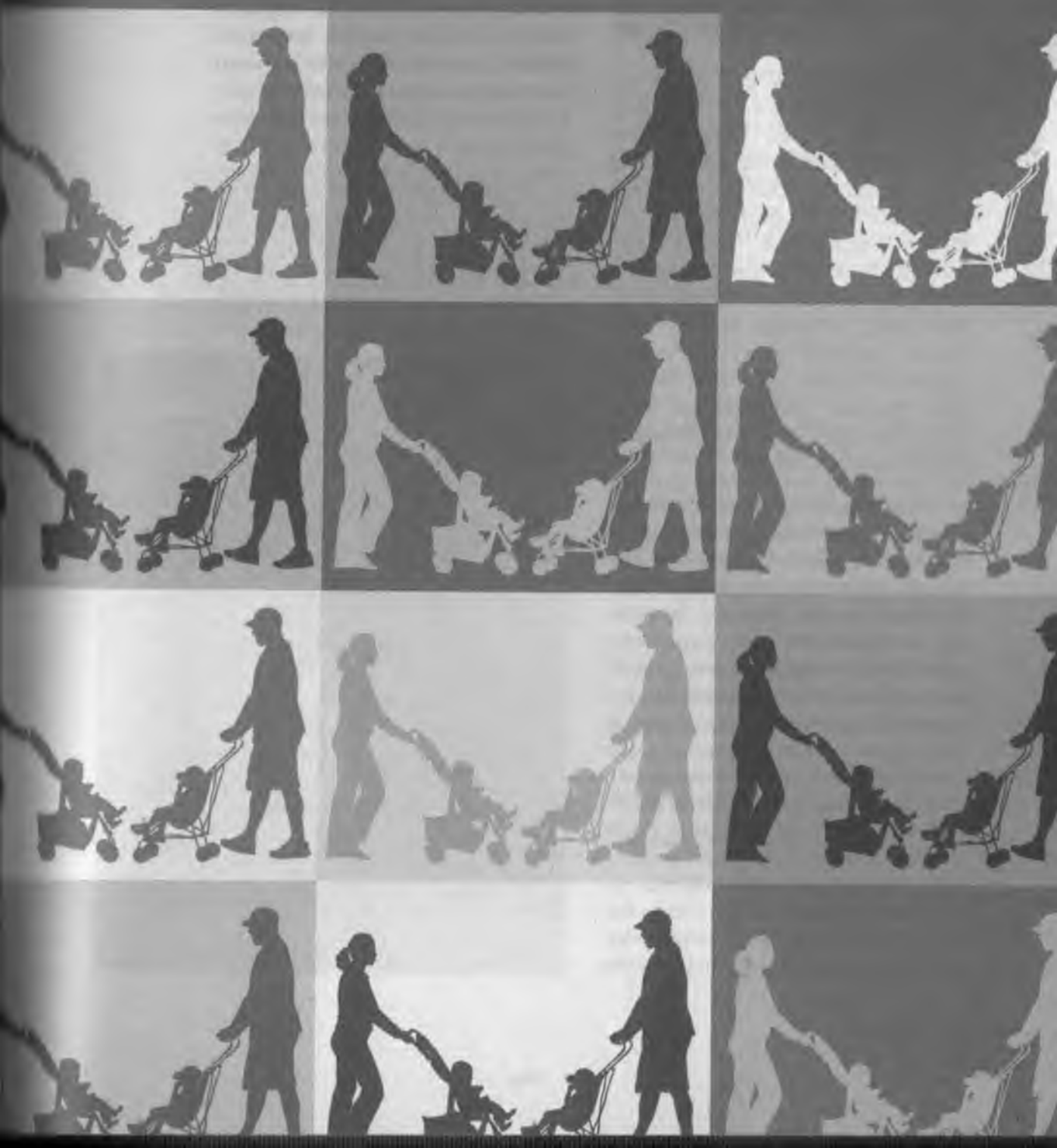

Carol, telefon ile gezi planlaması yapmak isteyen insanlar için bilgi sağlayan ve müşteri hizmeti veren telefon çağrı merkezinde çalışan yirmi dört yaşında bir kadındır. O, uzun saatler boyunca, çoğunlukla gece geç saatlere kadar çalışır. Telefon çağrı merkezinde onun ile yan yana çalışan insanların hepsi de kadındır. Onlar, gri bölmelerle birbirinden ayrılmış uzun sıralar boyunca geniş bir odada otururlar. Kadınlar telefonda, önlerindeki bilgisayar terminalinden gelen bilgiyi kayıt ederken ve düzeltirken ikili kulaklıkla konuşurlar.

Meslektaşlarının çoğu gibi Carol da yalnız bir annedir. Aldığı düşük ücretle iki küçük çocuğuna bakmaktadır. Her ay eski kocasından küçük bir miktar nafaka almaktadır, ancak bu, harcamaları karşılamak için asla yeterli olmamaktadır ve o, çoğu zamanını, taksitlerini düzenlemek ve ödemek için çocuk destekleme kurumuyla iletişim için harcamaktadır. Carol seyrek de olsa para biriktirmeyi başarabilmektedir. Haftada üç sabah evinin yakınındaki bir binadaki ofiste temizlikçi olarak ek bir iş yapmaktadır. Bu ek işten kazanabildiği para, faturalarının çoğunun zamanında ödenmesini, çocukları için giysi alınmasını, dairesinin mobilyaları için aldığı borçlarının geri ödenmesini ve çocuk bakım giderlerinin karşılanmasını sağlamaktadır. Carol'ın geliri aynı zamanda, belediyenin sosyal konutlarına ait bir dairede oturan yalnız bir anne ve düşük kazançlı biri olarak verilen yardımlarla desteklenmektedir. Bu ödemelere ve çalışılan fazladan saatlere rağmen Carol, her ayın sonunu getirmek için mücadele etmektedir. Onun asıl amacı, yeterince korunmak için kendini ve çocuklarını, belediyenin sosyal konutlarında oturduğu yerden daha güvenli, daha istenir bir yere götürmektir.

Carol, akşamları çağrı merkezinde geç saatlere kadar çalıştığında, her öğleden sonra kreş kapandıktan sonra çocuklarına bakan annesinden iki çocuğunu almak için acele etmektedir. Carol çoğunlukla geç kalmaktadır,

çünkü onun işe gittiği ve geldiği otobüs zamanında gelmemektedir. Eğer o şanslıysa, çocuklar eve gelir gelmez uyumakta, ancak bir çok gece onları yatağa götürmek zahmetli olmaktadır. Çocuklar uyuduklarında, Carol televizyonu açmaktan başka bir şey yapamayacak kadar yorgundur. Yiyecek almak ve uygun yemekler pişirmek için kısıtlı bir zamanı olduğundan, o ve çocukları dondurulmuş yiyecekler yemektedirler. Alışverişlerinin çoğunu yakınlardaki ucuz bir süper marketten yapmaktadır, ancak dükkan bir otobüs yolculuğu mesafesinde olduğundan ve ağır paketlerle yürümek zor olduğundan, Carol eve döndüğünde genellikle yorgundur. O, çocuklarına hep daha dengeli besinlerin yararlı olduğunu bilmektedir, ancak oturduğu ev yakınlarında dükkanlar yoktur; zaten olsa da, bir çok taze ürünü almak için yeterli parası da yoktur.

Carol çocuklarından uzakta çok zaman geçirdiği için endişelenmektedir, ancak bu ikilemden başka bir çıkış yolu da görmemektedir. O ve kocası ayrıldıktan sonra, ilk on sekiz ayını devlet yardımı alarak evde çocuklarıyla birlikte geçirdi. Bu görünen durumuyla baş etmesi zor olsa da, sosyal güvenlik yardımına bağlı kalmak istememektedir. Carol çağrı merkezindeki birkaç yıllık deneyimlerinden sonra, daha sorumlu ve daha iyi maaş veren bir konuma yükselebileceğini ummaktadır.

Carol gibi biriyle karşılaşan pek çok insan, onun yaşamıyla ilgili belirli varsayımlar yapabilir. Onlar, Carol'ın toplumdaki düşük konumunun ve yoksulluğunun, onun doğal yeteneklerinin veya kendi kişisel yetişme tarzının bir sonucu olduğunu çıkarabilirler. Diğerleri Carol'ı, zorlu durumunun üstesinden gelmek için yeterince çaba göstermediği için suçlayabilir. Sosyoloji, bu yargıların daha kesin değerlendirilmesi için bize nasıl yardım eder? Sosyoloji'nin işi, bu varsayımları çözümlemek ve toplumumuz hakkında Carol gibi insanların deneyimlerini anlamlandırabilecek daha geniş bir bakış açısını geliştirmektir.

Carol ve çocukları, Birleşik Krallıkta yoksulluk koşullarında yaşayan bir çok aile örneğinden yalnızca bir tanesidir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütüne (OECD) göre Britanya, gelişmiş dünyadaki en kötü yoksulluk kayıtlarından birine sahiptir. Bir çok insan, Britanya'nın böyle şüphe uyandırıcı bir ayrıma sahip olduğunu öğrenince çok şaşırabilir. Daha zengin olan insanlar, gözlerinin önündeki yoksulluğun genişliği hakkındaki bilgiye çoğunlukla pek az kesinlikte sahiptirler. Bu bölümde yoksulluk yaşantısı ve kavramı daha yakından incelenecektir. Aynı zamanda toplumsal dışlama kavramı da daha geniş bir biçimde ele alınacaktır. Sonuç kısmında refah devletinin yoksulluğa karşın nasıl büyüdüğü ele alınacaktır ve onu daha iyi duruma getirmek için yapılan son girişimlerin bazıları incelenecektir. (Bu bölüm, Birleşik Krallıktaki yoksulluğa odaklanmaktadır. 11. Bölümde küresel bağlamda eşitsizlik ve yoksulluk konusu incelenecektir).

Yoksulluk

Yoksulluk Nedir?

Yoksulluk nedir ve onu nasıl tanımlamalıyız? Yoksulluk için sosyologlar ve araştırmacılar arasında tercih edilen iki farklı yaklaşım söz konusudur: **mutlak**

yoksulluk ve **göreli yoksulluk**. Mutlak yoksulluk kavramı, geçinme -fiziksel bakımdan sağlıklı bir varoluşu güçlendirmek için karşılanmak zorunda olan temel koşullar- düşüncesine dayanır. İnsan varoluşu için -yeterli yiyecek, barınma ve giyecek gibi- temel gereksinimlerden yoksun olan insanlara yoksul yaşıyor denir. Mutlak yoksulluk kavramı, evrensel geçerliği var diye görülmektedir. İnsan geçimliği için standartların, her nerede yaşıyorlarsa yaşasınlar aynı yaş ve fizikteki bütün insanlar için az çok aynı olduğu düşünülmektedir. Dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir birey eğer bu evrensel standartların altına düşerse, o bireyin yoksul yaşadığı söylenebilir. 11. Bölümde, "Küresel Eşitsizlik"te, göreceğimiz kadarıyla bugün dünyadaki pek çok insan yine mutlak yoksulluk içinde yaşamakta ve ölmektedir.

Bununla birlikte hiç kimse böyle bir standardın belirlenebilmesinin olanaklı olduğunu kabul etmemektedir. Bu insanlar, yoksulluğu belirli toplumlarda geçerli olan genel yaşam standardıyla ilişkilendiren göreli yoksulluk kavramını kullanmanın daha uygun olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Göreli yoksulluk kavramını savunanlar, yoksulluğun kültürel olarak tanımlanır olduğunu ve evrensel bir yoksulluk standardına göre ölçülmemesi gerektiğini kabul etmektedirler. İnsanın gereksinimlerinin her yerde belirlenir olduğunu varsaymak yanlıştır aslında; onlar, hem toplumların arasında hem de toplumların içinde farklıdırlar. Bir toplumda gerekli olarak görülen şeyler başka birinde lüksler olarak önemsenebilir. Örneğin bir çok sanayileşmiş ülkede, musluk suları, sifon suları ve sebzelerin ve meyvelerin düzenli tüketimi sağlıklı bir yaşam için temel bir gereklilik olarak kabul edilmektedir; onlar olmadan yaşayan insanlar yoksul yaşıyorlar denilebilir. Ama bir çok gelişmiş toplumda böyle ayrıntılar nüfusun büyüklüğü için bir standart değildir ve onların varlığı ve yokluğuna göre yoksulluğun bir ölçüsü olduğu anlamı çıkarılmamalıdır.

Hem mutlak hem de göreli yoksulluğun dile getirilmesinde güçlükler vardır. Mutlak yoksulluğun ölçümü için genel teknik, belirli bir toplumdaki insan başarısı için gerekli olan temel malların değerine dayanan bir yoksulluk sınırı belirlemektir. Gelirleri yoksulluk sınırının altında kalan bireylere ve hane halkına yoksul yaşıyor denir. Ama yoksulluğun tek bir ölçütünün kullanımı sorunlu olabilir, çünkü böyle tanımlar toplumların içindeki ve arasındaki insan ihtiyaçlarının farklılıklarını açıklamada başarısız olmuştur. Örneğin ülkenin bazı bölgelerinde yaşam diğer yerlerinden çok daha pahalıdır; temel ihtiyaçların maliyeti bölgeden bölgeye farklılaşacaktır. Başka bir örnekte, dışarıda kol gücüyle çalışan bireylerin günlerini oturarak içerde geçiren ofis çalışanlarından daha çok beslenme gereksinimi duyacaklardır denilebilir. Yoksulluğun tek bir ölçütü, kimi bireylerin, gerçekte gelirleri temel geçimlik gereksinimlerini bile karşılayamadığında yoksulluk sınırının üzerinde olarak değerlendirildiği anlamına gelmektedir.

Ne var ki göreli yoksulluk kavramının kendi içinde de güçlükleri vardır. Bunlardan temel olan bir tanesi, toplumlar gelişirken, göreli yoksulluk anlayışlarının da değişmesi gerektiği olgusudur. Toplumlar daha zenginken

Yoksul kimdir? Mülteci kampındaki bu çocuk mu?

göreli yoksulluk için standartlar temel olarak hafifçe yukarı doğru yönelir. Örneğin bir zamanlar buzdolapları, merkezi ısıtma ve telefonlar lüks eşyalar olarak görülmekteydi. Ne ki onlar, bugün bir çok sanayi toplumunda tam ve etkin yaşamı yönlendirmek için zorunluluklar diye görülmektedir. Kimi eleştiriler, göreli yoksulluk kavramı kullanımının, şimdi toplumun en az varlıklı üyelerinin bile önceki zamanlar bakımından dikkate değer ölçüde çok daha iyi durumda olduğu olgusundan uzaklaştığı konusunda uyarmışlardır. Bunlar, 'doğru' yoksulluğun, artık televizyonlar ve bulaşık makineleri gibi dayanıklı tüketim mallarının özellikle her evde bulunduğu, Britanya gibi bir toplumda varolduğunun söylenebilir olup olmadığını soruştururlar. Göreli yoksulluk kavramını savunanlar, eğer bir topluluk veya birey besin değeri yüksek yiyecekler ve sağlıklı mallar gibi daha temel malları arttırmaya gücü yetmiyorsa, dayanıklı tüketim mallarının artmasının değersiz olduğunu belirtmektedirler.

Sonraki bölümde, Birleşik Krallık'ta yoksulluğu ölçmek için kullanılmış olan temel yöntemlerden bazılarını inceleyeceğiz.

Yoksulluğu ölçmek

Resmi yoksulluk ölçümleri

Resmi bir "yoksulluk sınırı" olan diğer bir çok ülkeye ve Amerika Birleşik Devletlerinin aksine Britanya'da olduğu

...ya da harap bir eve yerleştirilmiş bu çocuklar mı?

gibi yoksulluk ölçümleri devlet tarafından sağlanmamaktadır. Resmi bir yoksulluk tanımlamasının olmamasından dolayı Birleşik Krallık'ta araştırmacılar, yoksulluk düzeyini ölçmek için sosyal güvenlik yardımları gibi diğer istatistiksel göstergelere güvenmektedirler. 1960'lı yılların ortalarından itibaren araştırmacılar, ek yardımların düzeyinin altında kalan ya da daha düşük bir gelire sahip olan birini "yoksulluk içinde yaşıyor" biçiminde tanımlayan Abel-Smith ve Townsend'i izlemişlerdir. Ek yardım, parlamentonun uygun gördüğü geçimlik için geliri, belli bir düzeye erişmemiş insanlara devlet tarafından ödenen bir nakit yardımdı. 1988'de Birleşik Krallık'ta gelir desteği, ek yardımın yerine geçirildi ve artık yoksul Avrupa'nın çoğunluğu arasında, ortalama gelir düzeyinin ya yüzde 60'ın veya ilk ölçümlerde yüzde 50'nin altında ya da üzerinde yaşayan hane halkının sayısı olarak tanımlanan yoksulluktaki gelir eşitsizliği kullanımı en yaygın biçimde ölçülmektedir. Bu ölçüm altında yoksul yaşayan insanların sayısı, çarpıcı bir biçimde 1980'li yıllara doğru arttı, 1990'ların ortalarından düştükten sonra 1991, 1992'de zirveye çıkmıştır. (bkz. 10.1. Tablo). Bu ölçüme göre 2004'de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bölümü, toplam nüfusun yüzde 16'sını temsil eden 9.5 milyon insanın yoksul yaşadığını hesapladı.

Peter Townsend: göreli yoksunluk

Kimi araştırmacılar, yukarıda tartışılmış türdeki resmi ölçümlerin, yoksulluğun doğru bir resmini vermediğine inanmaktadırlar. Bir çok önemli çalışmada yoksulluğun tanımı, yoksunluk diye uygulanmaktadır. Bu yaklaşıma öncülük edenlerden biri, Birleşik Krallık'taki yoksulluğun yükselen toplumsal bilinci konusunda 1950'lerin sonlarından buyana çalışan

10.1. Tablo Ortalama geliri (barınma fiyatları artmadan önce) % 60'ın altında olan hane halklarında yaşayan bireylerin sayısı ve yüzdesi

Yıl	(Milyon)	Yüzde
1979	6.5	12
1981	6.9	13
1987	9.3	17
1988/9	10.9	19
1990/1	11.4	20
1991/2	11.7	21
1992/3	11.4	20
1993/4	10.5	18
1994/5	9.8	18
1995/6	9.4	17
1996/7	10.3	18
1997/8	10.3	18
1998/9	10.2	18
1999/2000	10.0	18
2000/1	9.7	17
2001/2	9.7	17

Kaynak: Çalışma ve Barınma Bölümü, *Households Below Average Income 1994/5 - 2001/2,* Flaherty ve diğerleri (2004), s.43

10.2. Tablo Townsend'in yoksunluk endeksi (1979)

Özellikler	Nüfus yüzdesi
1 Son 12 ayda evden uzakta bir tatil yapmamak.	53,6
2 Yalnızca yetişkinler. Son dört haftada birşeyler atıştırmak ve bir yemek için bir arkadaşı ve akrabasını çağırmış olmak.	33,4
3 Yalnızca yetişkinler. Son dört haftada birşeyler atıştırmak ve bir yemek için bir arkadaşı ve akrabasıyla dışarı çıkmamış olmak.	45,1
4 Yalnızca (15 yaş altı) çocuklar. Son dört hafta içinde çay içmek ve oynamak için bir arkadaşıyla birlikte olmamak.	36,1
5 Yalnızca çocuklar. Son doğum gününü kutlamamak.	56,6
6. Son iki hafta içinde eğlenmek için öğleden sonra ve akşam boş vakti olmamak.	47,0
7 Haftada dört gün de olsa taze et.	19,3
8 Son iki hafta içinde bir yemek pişirmeden bir veya birden fazla gün geçirmek.	7,0
9 Haftanın çoğu gününde kahvaltı hazırlamamak.	67,3
10 Bir buzdolabı olmayan hane halkları	45,1
11 Genellikle pazar gününü birlikte geçirmeyen hane halkları	25,9
12 Dört konforun birin kullanmayan hane halkları (tam WC; klozet veya lavabo ve soğuk su musluğu; tam bir banyo veya duş ve tüp / elektrikli ocak	21,4

Kaynak: Townsend (1979), s. 250

Peter Townsend'dir. Townsend'in çalışmaları gelir istatistiklerine güvenmekten daha çok, yoksulluğun insanlardaki öznel yorumuna yoğunlaşmıştır. Townsend klasik çalışması *Birleşik Krallık'ta Yoksulluk*'da (Powerty in the United Kingdom, 1979), 1960'ların sonuna doğru Birleşik Krallık'ta, hanehalkı tarafından doldurulan iki binden fazla anket sorusuna verilen yanıtları inceledi. Yanıt verenler, yaşam koşulları, beslenme alışkanlıkları, boş vakit ve toplumsal etkinliklerini içerecek biçimde yaşam biçimleri hakkında, ayrıca da gelirleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Townsend bu bilgilerden, tek tek gruplarla değil de tüm nüfusla ilgili olduğuna ve onların yoksunluğunu nüfusun oranına göre hesapladığına inandığı on iki başlık seçti. (Sonuçlar 10.2. Tabloda görülebilir.)

Townsend, *yoksunluk endeksinde* her bir hane halkına bir puan verdi; daha yüksek puan daha yoksun hane halkına aitti. Bundan sonra, endeksteki hane halkının durumunu, onların toplam gelirleriyle, her bir hanehalkının insan sayısı için verilen ödenekleriyle, yetişkinlerin çalışıp çalışmadığıyla, çocukların yaşlarıyla ve evin herhangi bir üyesinin özürlü olup olmadığıyla karşılaştırdı. Townsend, derlemesinin, hızlı bir biçimde yükselen yoksulluk düzeylerinin altındaki gelir düzeyleri için, bir başlangıç noktası gösterdiği sonucunu çıkardı. Townsend'in yoksullar diye tanımladığı bu hanehalklarıydı. Townsend, nüfusun yüzde 22.9'unu dile getiren bu hanehalklarının, varsayılan olan ilk rakamlardan daha yüksek olduğunu ortaya çıkardı. Bu bulgulara dayanarak Townsend, devletin gereksinime göre yaptığı

yardımların, bir hanehalkının topluma tam ve anlamlı bir biçimde katılması için duyulması gereken düzeyin çok altında olduğu, yani bu düzeyin yüzde 50'sininde altında olduğu sonucuna vardı. Townsend'in çalışması, oldukça sıradan aile-tipi şeylerin bir parçası olmadan meydana çıkan aileleri düşük gelirli diye göstermektedir: Bunlar, daha çok aşağıda tartıştığımız "toplumsal olarak dışlanmış" olurlar. (s. 402-11)

Townsend'in yaklaşımı, etkili olduğunu kanıtlamasına rağmen, aşağıda göreceğimiz gibi bazı yorumcular tarafından eleştirilmektedir. Örneğin David Piachaud, Townsend'in yoksunluk endeksi için seçtiği başlıkların öznel bir niteliğe sahip olduğunu ileri sürmüştür: "onların yoksullukla ne yaptığı, ne de nasıl seçildikleri açık değildir." (1987) Townsend'in yoksunluk endeksindeki bir çok kategori, yoksulluktan daha çok toplumsal ve kültürel yargıları ortaya çıkarmak için söz konusu olabilir. Eğer bir kişi et yememeyi ya da kahvaltı yapmamayı tercih ediyorsa veya düzenli olarak topluma aykırı kararlar veriyorsa ya da tatile gitmiyorsa, böyle bir insanın yoksul olduğu açık değildir.

Joanna Mack ve Stewart Lansley: Breadline Britain

Townsend'in yoksulluğu yoksunluk olarak tanımlamasına dayanan Joanna Mack ve Stewart Lansley, Britanya'daki göreli yoksulluk üzerine, ilki 1983 ikincisi 1990'da iki önemli çalışma gerçekleştirmiştir. Mack ve Lansley, *Breadline Britain* (Ekmek Yardımı Kuyruğunda Britanya) adlı bir televizyon programı için, "kabul edilebilir" bir yaşam standardı için, insanların "temel zorunluluk" olarak neyi dikkate aldığını belirlemek için bir kamuoyu yoklaması yürütmüşlerdir. Bu yanıtlara dayanarak, yanıt verenlerin yüzde 50'sinden çoğunun olağan bir yaşam için önemli gördüğü yirmi iki çeşit temel zorunluluk listesi çıkarmışlardır. Mack ve Lansley, yoksulluğu bu listede olmayan üç veya daha fazla başlıktaki bir durum olarak tanımlamışlardır.

Mack ve Lansley, Piachaud ve Townsend'in orijinal incelemesine dolaylı olarak karşı olmuş olan diğerlerini eleştirmekten kaçınarak yanıt verenlere neyin zorunluluk olduğunu düşündüklerini sormakla daha çok kendileri için olan gereksinimleri seçmişlerdir yani, yoksunluk endeksini meydana getiren bu başlıkları seçmeleri yapay olmuştur. Mack ve Lansley incelemelerinde, yanıt verenlerin eksiği olduğu kişisel seçimin ve gereksinimin bir öneminin olup olmadığını soran başlıklara bir soru daha dahil etmişlerdir. Eğer yanıt verenler, seçimin önemli olduğu yanıtını vermiş olsalardı, o zaman onlar bu başlığı yoksunluk diye sınıflandırmazlardı.

Mack ve Lansley 1983'teki ilk incelemelerinde Birleşik Krallık'taki nüfusun yaklaşık yüzde 14'ünü oluşturan 7.5 milyon insanın -yoksul yaşadığını ölçmüşlerdir. Birleşik Krallık'taki yoksulluğun kapsamı için yapılan Townsend'in çalışmasından daha düşük ama daha gerçekçi değerler vermiş olan farklı bir hesaplama yöntemi kullanmışlardır. Sonuçları, 1980'lerde yoksulluğun önemli bir artış gösterdiğini, yoksulluk (yirmi altı temel zorunluluktan üç ya da daha fazlasından yoksun olma) içinde yaşayan insanların

sayısının 7.5 milyondan 11.5 milyona çıktığını ve büyük yoksulluk (yedi ya da daha fazla temel zorunlu-luktan yoksun olma) içinde yaşayanların sayısının da 2.6 milyondan 3.5 milyona yükseldiğini göstermektedir (Mack ve Lansley 1985,1982).

David Gordon: Poverty and Social Exclusion in Britain

İlk *Breadline Britain* incelemesinden ve (bu çalışmaya da katılan) Peter Townsend'in önde gelen çalışmasından yararlanan David Gordon ve çalışma arkadaşları, (genellikle YTD derlemesi olarak bilinen) *Britanya'da Yoksulluk ve Toplumsal Dışlanma* adında 2000 yılında benzer bir inceleme yayımlamışlardır. Mack ve Lansley gibi, Gordon ve ekibi, modern Britanya'daki uygun bir yaşam standardı için insanların neleri "gerekli" diye gördüklerini belirlemek için bir anket kullanmışlardır. Bu yanıtlara dayanarak nüfusun yüzde 50'den fazlasının olağan bir yaşam için önemli diye düşündüğü otuz beş başlıklı bir endeks oluşturmuşlardır. Derlemenin yarısından fazlasını oluşturan, 'gerekli' sayılan bu başlıkların çizelgesi 10.3. Tabloda görülebilir.

Ekip, bu listeden zengin ve yoksul arasındaki farklılık bakımından gerekliliklerin yoksunluk tanımının doğruluğu ya da güvenirliği için eklemedikleri – televizyon, buzdolabı, herkes için yatak ve yataklar, çamaşır makinesi, bir doktor tarafından önerilmiş ilaçlar, derin dondurucu/iki kapılı buzdolabı- başlıkların altısını bulmuşlardır, bu nedenle bunlar çözümlemeden çıkarılmışlardır. Gordon ve çalışma arkadaşları, yoksunluk için bir başlangıç saptadıktan sonra düşük gelirle birleştirilen iki veya daha fazla zorunlu gerekliliğin yokluğuna dayanmışlardır.

Gerekliliklerin sahipliğine dayanan YDT yoklaması, daha ileri çözümlemeler böyle değerlerin gelirleri yoksulluğa eğimli diye söylenen insanların yaklaşık yüzde 10'nunu içerdiğini göstermiş olmasına rağmen, bunları elde etmeye güçleri yetmediği için insanların %72'sinin çizelgedeki başlıkların hiçbirine ya da yalnızca birine sahip olduklarını bulmuştur. Yoklamayı yapanlar, yoksul olarak sınıflandırılmış nüfusun % 26'sının dışarıda bırakıldığını, artık yoksulluğun dışına çıkmış, gelirleri yeterince yüksek diye söylenenlerin % 2'yi içerdiğini bulmuş olsalar da, iki veya daha fazla gereksinimden yoksun olan örneklemin % 28'ini göz ardı etmişlerdir. (Derlemenin sonuçları 10.4. Tabloda özetlenmiştir.)

Çünkü Gordon ve çalışma arkadaşları, Mack ve Lansley'in ilk iki *Breadline Britain* incelemelerindeki benzer bir yöntemi izlemişlerdir; aynı zamanda onların verilerini, Birleşik Krallık'taki yoksulluk sınırının nasıl daha fazla değiştiğini karşılaştırmak için kullanabilmişlerdir. İki *Breadline Britain* derlemesiyle 2000'de yayımlanan YTD derlemesinin karşılaştırmasında Gordon ve arkadaşları, toplumsal olarak görülen üç veya daha fazla gereksinimden yoksun olan hanehalkı sayısının (Mack ve Lansley'in çalışmasında yoksulluk başlangıcı olarak belirlenen sayı), esasen 1983'de % 14'den 1990 ile % 21'e ve 1999'da ise % 24'lere doğru aşırı bir biçimde arttığını bulmuşlardır. Böylelikle YTD derlemesi, bir bütün olarak İngiliz nüfusunun 1980'lerin başından itibaren çok daha zenginken, zorunlu gereksinimlerin yokluğu

açısından 2000'lerle dipte olanlar için yoksullukta çarpıcı bir yükselmenin olduğunu bulmuştur. (Bu bölümden sonra, İşçi Partisi hükümeti tarafından gerçekleştirilen ilerlemeye göz atacağız, bakınız s. 420-23).

Kimler yoksuldur?

Yoksulluğun yüzünün farklılıklar göstermesinden ve sürekli değişmesinden dolayı 'yoksul' birinin profilini göstermek zordur. Yine de Birleşik Krallık'ta belirli kategorilerdeki bütün insanların yoksulluk içinde yaşıyor olma olasılığı ötekilerden daha çoktur. Özellikle, yaşamın başka taraflarında dezavantajlı olan ya da ayrımcılığa uğrayan insanlar artan bir yoksul olma olasılığına sahiptir. Bu bölümde, bir bütün olarak nüfusu yoksulluğa uğrayan, özetle birkaç gruba odaklanarak orantısız bir biçimde karşılaştıran Birleşik Krallık'taki yoksulluğun nasıl örneklendirildiğine bakacağız: çocuklar, kadınlar, etnik azınlıklar ve yaşlı insanlar. Bununla birlikte yoksulluğun bölgesel boyutuna bakarak başlayacağız.

Birleşik Krallık'ta kimi bölgeler diğerlerinden daha yoksuldur, ancak Kasım 1999'daki bir hükümet raporunun belirttiği gibi, "bölgelerin içindeki eşitsizlik en azından onların aralarındaki kadar büyük değildir" (Cabinet Office 1999). "Britanya'daki düşük gelirli" yaşamın en son açıklamalarının birinde, gazeteci Polly Toynbee, zenginlerin arasında yoksul grupların olduğu açıklamasını yaptı. Toynbee, Güney Londra'da Clapham'daki pahalı bir evden ayrılarak Birleşik Krallığın en yoksul yerlerinden birindeki bir daireye taşındı ve düşük ücret ödeyen işlerden birine girdi. Daire, giriş kapısına yürümeyle on dakikalık mesafeden daha yakındı. Evinin yakınında kalmayı tercih etmişti, öyle ki "yoksulluk, herhangi bir yerde değil, kuzeyde ne Barrow'da ne de Jarrow'daydı, tam da yandaki bir caddede zenginlikle iç içe geçmiş bir biçimdeydi. ...Kuzey /Güney ayrılığı ya da bölgesel zenginlik aralığı her bir alanda bulunmuş olan büyük toplumsal ayrımdan daha azdır" (Toynbee 2003).

10.3. Tablo Yetişkinlerin ihtiyaçlar algılaması ve kaç insan bunlardan yoksundur (bütün şekiller yetişkin nüfusun yüzdesini göstermektedir)

	Gözönünde tutulan başlıklar		Yanıtlanan başlıklar	
	Gerekli	Gereksiz	Yapılmayanlar İstenmeyenler	Yapılmayanlar Yapılamayanlar
Herkes için yatak ve yataklar	95	4	0,2	1
Merkezi ısıtma sistemi	94	5	0,4	1
Rutubetsiz bir ev	93	6	3	6
Hastanede aileye ve arkadaşlara ziyaret	92	7	8	3
Günde iki yemek	91	9	3	1
Doktor tarafından ilaç önerilmesi	90	9	5	1
Buzdolabı	89	11	1	0,1

10.3. Tablonun Devamı

	Gözönünde tutulan başlıklar		Yanıtlanan başlıklar	
	Gerekli	Gereksiz	Yapılmayanlar İstenmeyenler	Yapılmayanlar Yapılamayanlar
Günlük taze meyve ve sebze	86	13	7	4
Sıcak tutan, su geçirmeyen giyecekler	85	14	2	4
Bozuk elektrikli eşyaların yenilenmesi ve tamiri	85	14	6	12
Aile ve arkadaş ziyareti	84	15	3	2
Yeni yıl gibi özel günleri kutlamak	83	16	2	2
Ev dekorasyonu için para ayırmak	82	17	2	14
Okul ziyaretleri, örneğin spor günlerinde	81	17	33	2
Düğün ve cenaze törenlerine katılmak	80	19	3	3
Her gün ve diğer günlerde eşit olarak et, balık ya da sebze tüketmek	79	19	4	3
Yaşam rahatlığı güvencesi	79	20	5	8
Hobi yada boş zamanı değerlendirme	78	20	12	7
Bulaşık makinası	76	22	3	1
Okuldan çocukları alma	75	23	36	2
Telefon	71	28	1	1
İş görüşmeleri için uygun kıyafetler	69	28	13	4
Derin dondurucu / iki kapılı buzdolabı	68	30	3	2
Oturma ve yatak odalarında halı	67	31	2	3
Darda kalındığı zamanlar ve emeklilik için düzenli para biriktirme (aylık 10 paund	66	32	7	25
Bütün hava koşulları için iki çift ayakkabı	64	34	4	5
Aile dışında haftalık olarak kendi başına bir miktar para harcama	59	39	3	13
Televizyon	56	43	1	1
Haftada bir defa eşit olarak sebze ve et kızartması tüketmek	56	41	11	3
Yılda bir defa aile ve arkadaşlar için hediye alma	56	42	1	3
Yakınlarının dışında yılda bir defa evden uzakta tatil	55	43	14	18
Eskimiş mobilyaları yenileme	54	43	6	12
Sözlük	53	44	6	5
Toplumsal ilişkiler için giyecek	51	46	4	4

Kaynak: Gordon ve diğ. (2000), s. 250

10.4. Tablo Yoksulluğun sonuçları ve toplumsal dışlanma derlemesi, 2000

Yoksulluk sınıfları	Yüzdelik (bütün yüzdeliğe en yakın)
Yoksul	26
Yoksulluktan incinen	10
Yoksulluktan kurtulan	2
Yoksul olmayan	62

Kaynak: Gordon ve diğ. (2000), s. 18

Gelirleri ulusal ortalamanın % 60'ının altında olan hanehalklarında yaşayan çocukların oranı 1979 ve 1996/1997 yılları arasında iki katına, % 14'den % 34'e çıkmıştır. 1997 yılında göreve geldikten sonra İşçi Partisinin en istekli biçimde verdiği taahhütlerinden biri de 2020 yılında çocuk yoksulluğunun sona erdirileceğidir ve İşçi Partisi bir takım başarılar sağlamıştır (bkz. 'Yeni İşçi Partisi ve Refah Reformu', s. 420-23 ve sonrası). Çeşitli biçimlerde yoksulluk içinde yaşayan çocuklar, daha önce yapmadıklarından daha kötü durumdaki şeyleri yapmaya eğilimlidirler. Daha zayıf doğmaları ve bir trafik kazasında yaralanma (ve ölme) (çünkü yaya olma olasılıkları daha fazla ama oyun parkına ve alanına güvenli bir biçimde ulaşma olasılıkları da o kadar azdır), kötü muameleye uğrama, kendine zarar verme ve intihara başvurma olasılıkları daha fazladır. Daha yoksul çocukların okulda iyi olma olasılıkları da daha düşüktür ve yoksul yetişkinler olma olasılıkları çok daha fazladır (Flaherty ve diğerleri, 2004).

Kadınların yoksulluğu, "erkek egemen hane halkları"na odaklanan çalışmaların arkasında kalmış olmasına rağmen, kadınların yoksul olma olasılıkları erkeklerden daha fazladır (Ruspini, 2000).

Gordon ve meslektaşları tarafından yayımlanan YTD (2000) derlemesi, kadınların, yoksulluk içinde yaşayan yetişkinlerin % 58'ini oluşturduklarını bulmuştur. Kadın yoksulluğunun nedenleri karışıktır. Önemli öğelerden biri hem ev içindeki hem de ev dışındaki toplumsal cinsiyet iş bölümüyle ilgilidir. Ev işlerinin yükü, çocukların ve akrabaların bakımının sorumluluğu orantısız bir biçimde bugün de kadınların üzerindedir. Bunlar, onların ev dışında çalışma yetenekleri ve istekleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kadınların erkeklerden yarı zamanlı çalışma olasılığının tam zamanlı çalışma olasılığına göre çok daha fazla olması, bunun bir sonucu olarak daha az kazanmaları ve ücretli işçi olmaları demeye gelir. Birleşik Krallık'ta daha önce olmadığı kadar pek çok kadın, ücret karşılığı çalışmaya girmiş olmasına rağmen, mesleki iş gücü arasındaki ayrım "bir erkeğin mesleği" ve 'kadınların işi' arasında sağlam bir biçimde devam etmektedir (Flaherty ve diğerleri, 2004).

Etnik azınlık gruplarının üyeleri de büyük oranda yoksulluk içinde gösterilmektedir. Özellikle Pakistanlı ve Bangladeşli kişilerin diğer etnik azınlık bireylerine göre ortalamanın yüzde 60'ından daha az gelire sahip olma olasılıkları daha fazladır (bkz. 10.5. Tablo). Bunun nedenlerinin bir kısmı Birleşik Krallık'taki bütün etnik azınlıklar için düşük iş ücretleri ve yüksek işsizlikten kaynaklanır. Söz gelimi 2002'de Afrikalı ve Pakistanlı/Bangladeşli insanlar için işsizlik

ücreti, beyazlara göre üç kat daha fazladır. 2002-2003 kışında, beyaz nüfusun yüzde 76'sıyla karşılaştırıldığında etnik azınlıklardan olan insanların yalnızca yüzde 58'i bir iş sahibiydi. Burada yüksek derecede emek piyasa ayrımı da söz konusudur. Pakistanlı gruplar -1970'lerde ve 1980'lerin sonunda yavaşlamaya giren sanayiler - örneğin Birmingham ve Yorkshire gibi, eski ağır-imalat ve tekstil sanayi alanlarına aşırı derecede yönlendirilmişlerdi. Karayipli siyah erkekler, el gücü ile yapılan mesleklerde, özellikle taşımacılık ve iletişim sanayisinde fazlaca görülmektedirler. Çinliler ve Bangladeşliler, özellikle yiyecek-içecek sanayisine yönlendirilmişlerdi. Burada bir mesleki ayrımın bulunduğunu gösteren bir kanıt söz konusudur, çünkü etnik azınlıklar bir kısım sanayicileri ve işverenleri beyaz diye algılamaktadır, oysa kimi işverenler etnik azınlıkları "dışarıdan toplanmış işçi" gibi görmektedirler (Performans ve Yeni Birim 2002; Flaherty ve diğerleri, 2004). Birleşik Krallık'taki etnik azınlıkların, yoksul nitelikli barınma ve

ETNİK AZINLIKLARIN İŞ SAHİBİ OLAMADIĞINI KİM SÖYLÜYOR? HER YER ONLARA AÇIK.

"Lavabo hizmetlileri. Ofis temizlikçileri. Niçin, çoğunlukla etnik azınlıklardan olan insanlar bütün düşük ücretli önemsiz işleri yapmak zorundadır? Önyargılı bir biçimde yapılan ırkçı ayrımcılık ve taciz, insanların hak ettikleri işi seçmesini engelliyor. Bu bir haksızlık ve adaletsizliktir. Bundan daha fazlası, Britanya becerisinin korkunç bir israfıdır."

Etnik azınlık üyesi insanlar, çoğu kez yüksek işsizliğin bir sonucu olarak Batı toplumlarında en yoksullar arasındadırlar.

10.5. Tablo Büyük Britanya'da 2001/2'de barınma fiyatlarının artmasından sonra etnik gruplar nezdinde beştebir gelirdeki bireylerin yüzdesi

	5 (en alttaki)	4	3	2	1	'000s
Beyaz	18	20	20	21	21	52.1
Siyah Karayipli	34	21	17	13	16	0.8
Karayipli olmayan siyah	43	22	14	12	9	0.6
Hintli	26	15	26	16	17	1.0
Pakistanlı / Bangladeşli	61	20	11	6	3	1.0
Diğer	37	18	15	12	18	1.5
Bütün bireyler	20	20	20	20	20	57.0

Kaynak: Çalışma ve Emeklilik Bölümü, alttaki hanehalklarının ortalama geliri 1994/5 - 2001/2, Flaherty ve diğ. (2004), s. 188

sağlık sorunlarından zarar görme ya da yoksun bölgelerde yaşama, okulda mücadele etme, düşük ücretli mesleklere sahip olma olasılıkları da oldukça yüksektir (Flaherty ve diğerleri, 2004).

Çalışmaları esnasında yeterli ücret alabilen bir çok insan, çalışırken kişisel maaşlarından, özellikle bir artırım yapmamışlarsa veya buna güçleri yetmemişse, emeklilikteki gelirlerinde (ve konumlarında) ani bir düşüş deneyimi yaşamaktadır. Nüfusun yaşlanması, emekli maaşının karşılanmasında devleti gittikçe artan bir yükün altına sokmaktadır. Yaşam beklentisi artarken nüfustaki yaşlı insanların sayısı da o derece artmaktadır. 1961 ve 2001 arasında Birleşik Krallık'ta 65 yaş ve üzerinde olan insanların sayısı, iki katına, 9.4 milyona çıkmıştır. Şu anda ortalama olarak 65 yaşındaki erkekler, 15 yıldan daha fazla ve kadınlar, 20 yıldan daha fazla yaşamayı bekleyebilmektedirler.

Birleşik Krallıktaki yaşam beklentisi 6. Bölümde, 'Toplumsallaşma, Yaşam-Akışı ve Yaşlılık' adı altında daha ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştır. s. 219-20.

Son yıllardaki çalışmalar, emeklilerin çalışan nüfusa göre sürekli olarak yoksul yaşama olasılıklarının çok daha fazla olduğunu göstermiştir. 1998 ve 2000 arasında, çalışan nüfusun % 7'siyle karşılaştırıldığında, emeklilerin % 18'i sürekli olarak yoksul yaşamıştır. Düşük gelirli emeklilerin sayısı da yaş ile birlikte artmaktadır. Çalışmalar, son on yıllık süre içinde daha yaşlı kadınların ve etnik azınlıklardan olan insanların yoksul yaşama olasılıklarının diğer emeklilerden çok daha fazla olduğunu da bulmuştur.

Bu türden bulgular, 2002 hükümetindeki Hazine Bakanı Gordon Brown'dan alınmıştır: "Amacımız ülkemizdeki emekli yoksulluğunu sona erdirmektir". Yaşı 60'ın üzerindeki insanlar için en azından bir gelir garantileyen ve Birleşik Krallık'taki bu yaş grubundaki bütün insanların yarısının gelirini yükseltmeye söz veren Ekim 2003'teki emekli kredisinin ortaya çıkışı, bu amacı birleştirmeye doğru giden bir yol olmuştur. Bu politikanın başarısı, elbette gerçekten bu şeyleri

yarar iddiasında bulunarak yapma hakkına yetkili olanların hepsine bağlıdır (Flaherty ve diğerleri 2004).

Yoksulluğu açıklamak

Yoksulluk açıklamaları iki ana başlık altında toplanabilir: Yoksul kişileri kendi yoksullukları için sorumlu gören kuramlar ile yoksulluğun toplumdaki yapısal güçler tarafından üretildiğini ve yeniden üretildiğini düşünen kuramlar. Birbirine rakip olan bu iki yaklaşım, kimi zaman sırasıyla 'kurbanı suçla' ve 'sistemi suçla' kuramları olarak tanımlanmaktadır. Her birini aşağıda kısaca inceleyeceğiz.

Yoksulları, kendi dezavantajlı durumlarından sorumlu diye gören tutumların uzun bir tarihi vardır. Ondokuzuncu yüzyıldaki düşkün evleri gibi yoksulluğun etkilerini ele alma yönündeki ilk çabalar, yoksulluğun bireylerin yetersizliği ya da patolojilerinden kaynaklandığı inancına dayanmaktaydı. Yoksullar, toplum içinde beceri yoksunluğu, ahlaki ya da fiziksel zayıflık, güdü eksikliği ya da ortalamanın altında yetenek yüzünden başarıya ulaşamayan insanlar olarak görülüyordu. Toplumsal konum, bir kişinin yetenek ve çabasını yansıtıyor diye görülmekteydi; hak edenler başarıya ulaşırken daha az yetenekli olan ötekiler başarısızlığa mahkumdu. 'Kazananlar' ile 'kaybedenler' yaşamın bir gerçeği diye görülüyordu.

Aşağıda (s. 411-23)'de refah devletinin ortaya çıkışı tartışmasında göreceğimiz gibi, yoksulluk açıklamaları, yoksulluğu yirminci yüzyılın ortaları boyunca öncelikle gözdeliğini yitirmiş bireysel eksiklik diye açıklarlar, ancak 1970'ler ile 1980'lerden başlayarak, girişimcilik ve bireysel hırsın toplumda 'başarmış' olanları ödüllendirdiği ve kendilerini içinde buldukları koşullardan sorumlu tutmayanları da geride bıraktığı biçimindeki politik vurgudan dolayı bir yeniden canlanma yaşanmıştır. Yoksulluk açıklamaları çoğunlukla yoksul kişilerin yaşam biçimlerinde ve bunun yanı sıra, onların benimsedikleri varsayılan bakış açıları ve tutumlarda aranmıştır. Bu tezlerin etkili yorumlarından biri de Amerikalı sosyolog Charles Murray tarafından ileriye götürülmüştür (onun çalışması 9. Bölümde, sayfa 361-65'de daha detaylı incelenmiştir). Murray (1984), yoksullukları için kişisel sorumluluğu olan kişilerin altsınıfta olduğunu öne sürmektedir. Bu grup **bağımlılık kültürünün** bir parçasını oluşturur (Aşağıda s. 418'de **sosyal güvenlik yardımı bağımlılığı**ndaki kutucuğa bakınız). Bu terimle Murray, işgücü piyasasına girmek yerine hükümetin sosyal güvenlik yardımına güvenen yoksul insanları anlatmaktadır. Murray, refah devletinin büyümesinin, kişisel hırs ve kendi kendine yardım gücünü eksilten bir alt-kültür yarattığını ileri sürmektedir. Refah bağımlıları, geleceğe yönelmek ve daha iyi bir yaşama erişmeye çabalamak yerine, sadakaları kabul etmekle yetinmektedirler. Murray, refah yardımlarının insanların çalışma teşviklerini kırdığını öne sürmektedir. Murray, yoksullukları için kişisel sorumluluğu bulunan bu bireyleri, yoksul olmaları için örneğin, dullar, yetimler veya engelli insanlar gibi bir suçu olmayanları karşıt olarak gösterir.

Bunun gibi kuramlar Britanya halkı arasında da yankı buluyor gibi görünüyor. Derlemeler, Britanyalıların çoğun-

luğunun, yoksulları kendi yoksunluklarından sorumlu olarak görmekte olduğunu ve "hükümet sadakaları"yla "bedava" yaşayan insanlara karşı kuşku duymakta olduğunu göstermek-tedir. Pek çok insan, refah yardımı alan insanların, kararlı olduklarında iş bulabileceklerine inanmaktadır. Yine de bu görüşler, yoksulluğun gerçekleriyle uyuşmamaktadır. Birleşik Krallıkta yoksul yaşayanların yaklaşık dörtte birinin artık bir işi vardır; fakat yoksulluk eşiğini aşmalarına izin vermeyecek kadar az kazanmaktadırlar. Sözü geçenlerin çoğunluğu, on dört yaş altı çocuklar, altmış beş yaş ve üzerindekiler ile hasta ya da engellilerdir. Sosyal güvenlik kurumlarını kandırmanın yüksek düzeylerde olduğu biçimindeki gözde görüşlere karşın, yardım için başvuranların % 1'den azı sahte gerekçeler ileri sürmektedirler -yanlış bildirim ya da kaçırmadan dolayı % 10'dan fazlası kaybolan verginin, gelir vergisi iadelerinde yapılan kaçırmadan çok daha az olduğu tahmin edilmektedir.

Yoksulluğu açıklayan ikinci yaklaşım, bireylerin üstesinden gelmelerinin zor olduğu yoksulluk koşullarını yaratan daha geniş toplumsal süreçleri vurgulamaktadır. Böyle bir anlayışa göre, toplumdaki yapısal güçler -sınıf, toplumsal cinsiyet, etniklik, mesleki konum, eğitim düzeyi ve daha fazlası gibi- kaynakları dağıtma biçimlerini belirlemektedir. Yoksulluk için yapısal açıklamaları savunan yazarlar, yoksullar ara-sındaki çoğunlukla "bağımlılık kültürü" diye görülen hırs yokluğunun, gerçekte onların sınırlanmış konumlarının bir nedeni değil, bir sonucu olduğunu ileri sürmektedirler. Onlar, yoksulluğun azaltılmasının bireysel bakış açılarını değiştirme sorunu olmadığını, ancak gelir ve kaynakların toplum içinde daha eşit bir biçimde dağıtılmasını amaçlayan siyasaları gerektirdiği iddiasındadırlar. Çocuk bakım yardımları, en az saat ücreti ve aileler için garanti edilen gelir düzeyleri, kalıcı toplumsal eşitsizlikleri azaltmaya uğraşan siyasa tedbirlerinin örnekleridir.

Amerikalı sosyolog William Julius Wilson, kitabı *Çalışma Ortadan Kayboldu̇ğunda: Yeni Kentsel Yoksul Dünya* (When Work Disappears: The World of the New Urban Poor'da -1996) bu "yapısal" kanıtlamanın önemli ve oldukça yeni bir örneğini ileri sürer. Wilson'ın konumu, "ekonomik yeniden yapılandırma" kuramı olarak tanımlanabilir. Wilson (1987, 1996), kalıcı şehir yoksulluğunun, öncelikle şehir içi ekonominin yapısal değişiminden kaynaklandığını öne sürer. Üretim endüstrisinin azalması, istihdamın "varoşlaşması" ve düşük ücretli hizmet biriminin yükselmesi, bir aileyi geçindirmek için yeterli ücretler ödeyen mevcut mesleklerin sayısı, doğrudan doğruya eğitimi bırakanlar için anormal bir biçimde azaltmıştır. Ekonomik tedbirler sonucu işsizliğin yüksek oranı, "evlenecek yaştaki" erkekleri (bunların bir aileyi mali açıdan geçindirebilmeye güçleri yetmektedir) erkekler topluluğuna yönlendirmiştir. Böylelikle evlilik, yoksul kadınlar için daha az çekici olmaktadır, gayri meşru doğan çocukların sayısı artmaktadır ve anaerkil aileler hızla çoğalmaktadır. Yeni nesil çocuklar yoksul doğmaktadırlar ve kötü bir devir sürmektedirler. Wilson, siyah Amerikalıların, geçmişteki ayrımcılıktan orantısız bir biçimde etkilendiklerini ileri sürmektedir, çünkü onlar, ekono-

mik yeniden yapılandırmadan özel olarak etkilenen mesleklere ve konumlara toplanmaktadırlar.

Wilson, bu ekonomik değişimin A.B.D'de siyahların oturduğu yerlerdeki yoksulluğun mekansal yoğunlaşmasındaki bir artış ile birlikte gittiğini ileri sürmüştür. Wilson'un anladığı yoksulluğun bu yeni coğrafyası, 1960'lardaki toplumsal haklar hareketinin kısmen vermiş olduğu haklarla, gettoların dışında ortasınıf siyahlara yeni fırsatlar sağlamıştır. Getto bölgelerinden ortasınıf ailelerin dış-göçü, sanayi sonrası toplumdaki başarı için gereken değer, kaynak ve kurumdan yoksun olan yoksul bir topluluğu arkasında bırakmıştır. Wilson, böyle semtlerin yerel olarak işe yarar eğitim ve terbiyeden yoksun olduğunu ve devletin çözümsüzlüğü ile mesleki bilgi yanında iş fırsatları sağlayan yerel örgütlenmenin kişisel desteğinden zarar gördüklerini de kabul etmektedir. Böylece kentsel altsınıf, toplumsal haklar siyasasının, ekonomik yeniden yapılanma ve ayrımcılığın tarihsel mirasının çok parçalı karşılıklı etkileşiminden meydan gelmiştir.

Değerlendirme

Yukarıda ana hatları çizildiği kadarıyla yoksulluk konusundaki her iki açıklama geniş bir desteğe sahiptir ve yoksulluk hakkındaki kamu tartışmalarında her iki görüşün değişik biçimleriyle sürekli olarak karşılaşılmaktadır. Yoksulluk kültürü görüşünü eleştirenler, bu görüşün savunucularını yoksulluğu 'bireyleştirmek' ve büyük ölçüde kendi denetimleri dışında olan koşullardan yoksulları sorumlu tutmakla suçlamaktadırlar. Onlar yoksulları, düzeni dolandıran bedavacılar olarak değil, kurbanlar olarak görürler. Yine de, yoksulluğun nedenlerini yalnızca toplumun yapısında bulunduğunu görenlerin savlarını eleştirel olmayan bir biçimde kabul etmek konusunda temkinli olmalıyız. Böyle bir bakış açısı, yoksulların yalnızca kendilerini içinde buldukları zor durumu edilgin bir biçimde kabul ettiklerini düşündürmektedir. Bu, aşağıda göreceğimiz gibi, doğru olmaktan oldukça uzaktır.

Yoksulluk ve toplumsal hareketlilik

Geçmişte yoksulluk üzerine yapılan araştırmaların pek çoğu, insanların yoksulluğa düşüşü konusuna odaklanmış ve yıldan yıla yoksulluğun biriken düzeylerini ölçmüşlerdir. Geleneksel olarak, yoksulluğun "yaşam döngüsü" insanların zaman içerisinde yoksulluktan çıkış (ve yoksulluğa geri dönüş) izlekleri üzerinde daha az dikkatle durulmuştur.

Yoksullukla ilgili yaygın biçimde kabul edilen görüş, onun sürekli bir koşul olduğudur. Oysa yoksul olmak, zorunlu olarak yoksulluk bataklığına saplanmak anlamına gelmemektedir. Herhangi bir zamanda, yoksulluk içindeki insanların dikkate değer bir oranı ya daha önce daha iyi yaşam koşullarına sahip olmuştur ya da gelecekte bir zaman yoksulluktan kurtulabileceğini umabilir. Son günlerdeki bir araştırma, yoksulluktan dışarı ve içeri hareketliliğin önemli bir miktarda olduğunu göstermiştir: Şaşırtıcı sayıda insan yoksulluktan kaçınmakta başarılı olmuşsa da, yine de öncekine göre daha fazla sayıda insan yaşamlarının bir noktasında yoksulluk içinde yaşamaktadır.

10.6. Tablo 1991 ve 1992 arasında, gelir dağılımı içerisinde hareket eden yetişkinler, Büyük Britanya (%)

	1996 gelir grubu					
	En alttaki beşte bir	Sonraki beşte bir	Ortadaki beşte bir	Sonraki beşte bir	En üst beşte bir	Bütün beşte bir
1991 gelir grubu						
En alttaki beşte bir	52	26	12	7	4	100
Sonraki beşte bir	25	35	22	12	6	100
Ortadaki beşte bir	11	21	33	23	12	100
Sonraki beşte bir	7	12	20	37	23	100
En üst beşte bir	4	6	11	21	59	100

Kaynak: Çalışma ve Emeklilik Bölümü, alttaki hanehalklarının ortalama geliri 1994/5 - 2001/2, Flaherty ve dlğ. (2004), s. 188

Britanya Hanehalkı Heyet Derlemesinin (BHPS) istatistiksel bulguları, 1991 yılında geliri en alt beşte bir içinde yer alan bireylerin yarısından çoğunun, 1996'da da yine aynı kategoride yer aldığını göstermektedir. (10.6. Tabloya bakınız). Bu, bu insanların zorunlu olarak beş yıllık dönem içinde sürekli olarak aynı beşli içinde oldukları anlamına gelmemektedir. Onların bir bölümü böyle iken, bahsedilen dönem içinde ötekiler beşlinin en altından yukarı çıkmış ve geri dönmüş olabilirler. BHPS aynı zamanda, derlemenin yapıldığı altı yıllık dönemin beş yılı süresince, her on yetişkinden birisinin sürekli olarak en yoksul % 20 içinde kaldığını ve de bu süreç boyunca da yetişkinlerin % 60'ının hiçbir zaman en alt dilimde yer almadığını göstermektedir. Genel olarak bu bulgular, verilmiş herhangi bir zamanda en alt dilimdeki yetişkinlerin yaklaşık yarısının sürekli bir düşük gelir içinde kaldığını, ayrıca öteki yarının yıldan yıla en yoksul gruba girip çıktığını ileri sürmektedir (HMSO 1999).

Almanya'daki 1984 ile 1994 arasındaki gelir örüntüleri hakkındaki veriler de yoksulluktan içeri ve dışarı önemli bir hareketlilik olduğunu ortaya koymaktadır. Almanların % 30'dan fazlası, ele alınan on yıllık sürede en az bir yıl için yoksul (ortalama gelirin yarısından, örneğin ortalamanın yarısı, daha az geliri olan) kalmıştır; bu, herhangi bir yıldaki en fazla yoksul sayısından üç kat daha büyük bir sayıyı göstermektedir (Leisering ve Leibfried 1999). Yoksulluktan 'kaçan'lar arasındaki ortalama gelir düzeyi, yoksulluk sınırının yaklaşık yarısına ulaşmıştır. Oysa bu bireylerin yarısı on yıllık dönemde en az bir yıl yoksul kalmışlardır.

Abigail McKnight (2000), Birleşik Krallığın Yeni Kazançlar Heyet Anketinden ve başka kaynaklardan alınan verileri kullanarak, 1977 ve 1997 arasında Britanya'da kazançlar hareketindeki eğilimleri çözüm-lemiştir. McKnight, düşük ücretli işçiler grubunu izleyerek, düşük maaşta sürekliliğin önemli bir miktar olduğunu bulmuştur. Onun incelemesi, en düşük kazanan

işçilerin dörtte birinin altı yıl sonra bile beşinci sırada olduklarını göstermiştir. McKnight aynı zamanda, Britanya'daki en yoksul grup arasında olan işsiz insanların iş bulup çalıştıklarında, en düşük ücret veren alanlardaki bir işte çalışan olarak kazanç elde etme olasılıklarının çok fazla olduğunu; ve de, düşük ücret alan işçilerin daha yüksek ücret alan işçilere göre, işsizliği deneyimlemeyi sürdürme olasılıklarının daha fazla olduğunu bulmuştur.

Araştırmacılar bu türden bulguları, sosyal güvenlik yardımlarının kısılmasını isteyenler ya da politik ve toplumsal konu olarak yoksulluktan tamamıyla kaçınmak isteyenler tarafından kolayca kullanılabileceği için, dikkatli bir biçimde yorumlamamız gerektiğini vurgulamışlardır. Toplumsal Dışlanma Çözümleme Merkezi'nden John Hills, gelir belirlemesinde, "piyango modeli"nin kabul edilmesine karşı uyarıda bulunmuştur. Bununla Hills, insanların gelir hiyerarşisi içinde hareket ederken, yoksulluğu az çok rastlantısal bir biçimde yaşadıkları, "birisi dışarıya" sonucu olarak sunan savlar hakkında kuşkulu olmak gerektiğini söylemek istemektedir. Bu görüş, toplumda varlıklı ile yoksul arasındaki eşitsizliklerin, ciddi bir biçimde eleştirel olmadığı düşüncesini öne sürmektedir; herkes bir noktada kazanan ya da kaybeden olma şansına sahip olduğundan, yoksulluk düşüncesi artık ciddi bir kaygı nedeni değildir. Kimi şansız bireyler ardı sıra birkaç yıl düşük gelir sahibi olabilir, ancak özünde düşük gelir rastlantısal bir olgudur.

Hills'in (1998) işaret ettiği gibi, BHPS, yoksulluk içinde yaşayanların kabul edilebilir bir kısa dönemli hareketlilikler olduğunu ortaya koymaktadır. Söz gelimi, en yoksul onda bir (%10) içindeki bireylerin %46'sı bir sonraki yıl yine aynı yerde bulunmaktaydı. Bu, en alt onda bir içindeki insanların yarısından fazlasının yoksulluktan kurtulabildiğini düşündürmektedir. Oysa daha dikkatli bakılacak olursa, bireylerin %67'sinin en alttaki iki onda birde kaldığı gösterilmektedir; bunlardan yalnızca üçte biri bir adım ileri gitmiştir. Gelire göre nüfusun en alt beşte biri içindeki %65'i bir yıl sonra da en alt beşte bir içindeydi; bu süre içerisinde %85, en alt beşte iki içinde kalmayı sürdürmüştür. Bu bulgular, düşük gelirlilerin yaklaşık üçte birinin 'geçici' nitelikte olduğunu, buna karşılık diğer üçte ikisinin böyle olmadığını ileri sürmektedir. Hills'e göre, zaman içinde nüfusun yavaş yavaş gelirin onda birlik dilimleri boyunca 'karıştığını' düşünmek yanıltıcıdır. Daha doğrusu, yoksulluktan dışarı hareket edenlerin pek çoğu, çok fazla ilerleyememekte, sonuçta yine geri dönmektedirler; bir yıldan fazla en altta kalanların "kaçış oranları" düzenli bir biçimde düşmektedir (Hills 1998).

Yoksulluktan yukarı tırmanmanın zorluklar ve engellerle dolu olduğu kesin olmakla beraber, genellikle araştırmalar yoksulluktan dışarı ve içeri hareket etmenin düşünüldüğünden daha akışkan olduğunu göstermektedir. Yoksulluk, basit bir biçimde edilgin nüfus üzerinde etkili olan toplumsal güçlerin bir sonucu değildir. Çok ciddi dezavantajlı konumda olan kişiler de kendi konumlarını iyileştirme fırsatları yakalayabilirler; insan eyleminin değişiklik yaratabilme gücü küçümsenmemelidir. Toplumsal siyasa, dezavantajlı bireyler ve toplulukların sahip olduğu eylem olanağını çoklaştırmakta önemli

bir rol oynayabilir. Bu bölümde daha sonra yapacağımız refah tartışmasında, işgücü piyasasının güçlendirilmesi, eğitim ve iş eğitimi fırsatları ve toplumsal kaynaşmayı sağlama yoluyla yoksulluğu azaltmak için tasarlanmış siyasi tedbirlere dikkat çekeceğiz.

Toplumsal hareketlilik 9. Bölümde tartışılmıştır, 'Tabakalaşma ve Sınıf', s. 372-75

Toplumsal dışlanma

Toplumsal dışlanma nedir?

Toplumsal dışlanma düşüncesi, politikacıların benimsediği bir düşünce olsa da, eşitsizliğin yeni kaynaklarını göstermek için ilk olarak sosyologlar tarafından ileri sürülmüştür. Toplumsal dışlanma, bireylerin, toplumun geneliyle tam olarak bütünleşmesinin engellenme biçimlerini göstermektedir. Söz gelimi, çevresinde kötü okulların ve az sayıda iş fırsatının olduğu, yıkık dökük evlerden oluşan bir sitede yaşayan insanlar, toplumdaki pek çok insan için söz konusu olmayacak biçimde, kendilerine daha iyi koşullar yaratan fırsatlarından etkili bir biçimde yoksun kalmaktadır.

Toplumsal dışlanma kavramı, kişisel sorumluluk sorununu meydana çıkarmıştır. Yine de, 'dışlanma' terimi birinin ya da bir şeyin başkasınca dışarıda bırakılmasına işaret eder. Kuşkusuz, kendi denetimlerinin dışında yer alan kararları boyunca bireylerin dışlandıkları örnekler söz konusudur. Bankalar belirli bir posta kodu bölgesinde yaşayan bireyler için geçerli bir banka hesabı ya da kredi kartları vermeyi reddedebilmektedirler. Sigorta şirketleri bir poliçe başvurusu için başvuran kişinin geçmişini ve özgeçmişini esas alarak başvurusunu kabul etmeyebilmektedirler. İşten çıkarılan bir işçi yaşamında daha sonra yaşı esas alınarak bir çok işe kabul edilmeyebilmektedir.

Ne ki toplumsal dışlanma yalnızca dışlanmış olan insanlardan dolayı ortaya çıkmamaktadır aynı zamanda toplumsal dışlanma orta sınıfın niteliklerinden kendilerini dışlayan insanlardan da kaynaklanabilmektedir. Bireyler eğitimi bırakmayı, bir iş fırsatını geri tepmeyi ve ekonomik olarak durağan olmayı ya da siyasi seçimlerde oy kullanmamayı seçebilirler. Toplumsal dışlanma olgusunun düşünülmesinde, bir yanda insan faaliyeti ve sorumluluğu arasında olan etkileşimin ve diğer yanda da insanların paylaştığı koşullardaki toplumsal gücün rolünün bir kez daha bilincinde olmamız gerekmektedir.

Charles Murray tarafından altsınıf kuramı içinde geliştirilen, topluma tam olarak katılımdan kendilerini dışlayan bireyler düşüncesi, 9. Bölümde ayrıntılı bir biçimde tartışılmıştır, 'Sınıf ve Tabakalaşma' s. 361-65

Toplumsal dışlanma, yoksulluk onu içermesine rağmen, ondan daha geniş bir kavramdır. Toplumsal dışlanma, dikkatini, bireyleri ve toplulukları nüfusun çoğunluğuna açık olan fırsatlara sahip olmaktan alıkoyan etmenlerin geniş bir dizisine yönlendirmiştir. David Gordon ve meslektaşları tarafından yapılan PSE araştırması (bkz. 390-1), toplumsal dışlanmayı dört boyuta ayırmıştır: yeterli kaynak ve gelirden yoksun olma ve dışlanma (yukarıda tartıştığımız); iş piyasasından dışlanma, toplumsal ilişkilerden ve

sosyal hizmetten dışlanma (Gordon ve diğerleri 2000). Aşağıda, toplumsal dışlanmanın son üç öğesine göz atacağız.

İşgücü piyasasından dışlanma

Bireyler için iş, yalnızca yeterli bir gelir sağladığından dolayı değil, işgücü piyasasındaki yükselmenin toplumsal etkileşim için önemli bir alan olmasından dolayı da önemlidir. Böylelikle, işgücü piyasasından dışlanma toplumsal dışlanmanın diğer biçimlerine yoksulluğa, hizmetlerden dışlanmaya ve toplumsal ilişkilerden dışlanmaya öncülük edebilmektedir. Sonuç olarak maaşlı çalışan insanların sayısındaki artış, sorundan endişelenen politikacılar için toplumsal dışlanmanın azaltılmasına yönelik önemli bir yol gibi görünmektedir (bkz. s. 420-23).

Bununla birlikte "hanehalkında bir işsiz" olmak, mutlaka işsizlikle ilişkilendirilmemelidir. PSE derlemesi, erişkinlerin yüzde 43'nün (kadınlarda yüzde 50 ve erkeklerde yüzde 37) maaşlı bir işte çalışmadıklarını bulmuştur. İşgücü piyasasında etkin olmayanların hatırı sayılır biçimdeki en büyük topluluğu emeklilerdir (erişkinlerin yüzde 24'ü). İşgücü piyasasında etkin olmayan diğer topluluklar, muhtemelen öğrenci ve sakat olmaları yüzünden çalışamayan, evle ve bakımla ilgili etkinliklerle ilişkilendirilen insanları içermektedir. Sonuçta nüfusun büyük bir kısmını içine alması yüzünden, işgücü piyasasında etkin olamamanın bizzat kendisinin toplumsal dışlanmanın bir işareti olduğunu iddia etmek konusunda dikkatli olmalıyız, ne ki işgücü piyasasından dışlanmanın toplumsal dışlanma riskini önemli bir biçimde arttırdığını söyleyebiliriz.

Hizmetlerden dışlanma

Toplumsal dışlanmanın önemli bir görünüşü, ev içinde (enerji ve su ihtiyaçları gibi) veya ev dışında olan (örneğin toplu taşıma, dükkanlar ve finansal hizmetleri kullanma) temel hizmetlerin kullanımından yoksunluktur. Kamu hizmetinden dışlanma, bireysel dışlanmayı (bir birey bir hizmeti, parası olmadığı için alamadığında) veya ortak dışlanmayı (bir hizmet toplum için mevcut olmadığında) içerebilir. PSE derlemesi, insanların yaklaşık dörtte birinin, bir veya iki temel hizmetten (10.7. Tablodaki listeye bakınız) dışlandıklarını ve insanların yalnızca tam olarak yarısından fazlasının, ilk olarak sağlanan hizmetleri ve kamusal alanın tamamını kullanmış olduğunu bulmuştur. 10.6. Tablo çeşitli hizmetlerden toplu ve bireysel dışlanma seviyelerini göstermektedir.

Toplumsal ilişkilerden dışlanma

İnsanları toplumsal ilişkilerden dışlayabilmenin bir çok yolu vardır. Birincisi, bu dışlanma biçimi, bireylerin aile ve arkadaş ziyareti, özel günleri kutlama, hobilerle zaman geçirme, tatil yapmak ve bir yemek için arkadaşlarla toplanmak gibi ortak toplumsal etkinliklere katılamadığı anlamına gelebilir. İkincisi, insanlar, eğer ailelerinden ve arkadaşlarından ayrı bırakılırlarsa, toplumsal ilişkilerden dışlanırlar -PSE derlemesi, insanların yüzde 2'sinin ya bir aile üyesiyle ya da yılda en az bir defa bile olsa kendi ailesinin dışından bir arkadaşıyla görüşmediğini bulmuştur. Toplumsal

ilişkilerden dışlanmanın üçüncü biçimi, ihtiyaç zamanlarındaki pratik ve duygusal desteğin yoksunluğunu kapsamaktadır- bir kişi bahçedeki ya da evin çevresindeki ağır işlerde yardıma veya depresyona girdiğinde konuşmaya ya da önemli yaşamsal değişimler hakkında öneriler almaya gereksinim duyabilir. Dördüncüsü, insanlar devlet hizmetinden yoksunluk yüzünden toplumsal ilişkilerden dışlanmaktadırlar. Devlet hizmeti, oy kullanmayı, ulusal veya yerel politikada yer almayı, bir gazeteye yazı yazmayı veya bir kişinin güçlü bir biçimde hissettiği bir sorunla ilgili kampanya açmayı içerir. Son olarak bazı insanlar, belki de sakatlık yüzünden, bir takım sorumlulukları almaktan veya sokaklarda güvensizlik hissettiklerinden dolayı evlerine kapatıldıkları için toplumsal ilişkilerden dışlanmaktadırlar.

10.7. Tablo Yanıt verenler tarafından kamusal ve özel hizmetlerin kullanımı (%)

	Toplu dışlanma			Bireysel dışlanma	
	Yeterli kullanım	Yetersiz kullanım	Olmadığı ve elverişsiz olduğu için kullanmama	Durumu elvermediği için kullanmama	İstemediği veya ilgisiz kaldığı için kullanmama
Kamusal hizmetler					
Kütüphaneler	55	6	3	0	36
Kamusal spor tesisleri	39	7	5	1	48
Müzeler ve sergiler	29	4	13	1	52
Akşam sınıfları	17	2	5	3	73
Kamusal ve toplumsal köy toplantı salonu	31	3	9	0	56
Kaza ve acil yardım birimi	73	13	2	0	10
Doktor	92	6	0	0	2
Gözlükçü	78	3	1	1	17
Pastane	93	4	0	0	2
Özel hizmetler					
İbadet yerleri	30	1	2	0	66
Otobüs hizmeti	38	15	6	0	41
Tren ve metro	37	10	10	1	41
Petrol istasyonları	75	2	2	1	21
Kimya	93	3	1	0	3
Büfe	73	7	8	0	2
Süpermarket	92	4	2	0	2
Bankalar ve devlet binaları	87	7	1	0	4
Pub	53	4	2	2	37
Sinema ve tiyatro	45	6	10	5	33

Kaynak: Gordon ve diğ. (2000), s. 58

Toplumsal dışlanma örnekleri

Sosyologlar, bireylerin ve toplulukların yaşadıkları farklı dışlanma biçimleri üzerinde araştırmalar yürütmüşlerdir. İncelemeler, konut, eğitim, işgücü piyasası, suç, genç insanlar ile yaşlılar gibi oldukça değişik konulara odaklanmaktadır. Şimdi, hem Britanya'da hem de öteki sanayileşmiş toplumlarda dikkatleri çekmiş olan üç dışlanma örneğine kısaca bakacağız.

Konutlar ve mahalleler

Toplumsal dışlanmanın yapısı, konut sektöründe açıkça görülebilmektedir. Sanayileşmiş toplumlardaki pek çok insan rahat, geniş evlerde otururken, diğerleri aşırı kalabalık olan, yeterli ısıtılmayan ya da yapı olarak sağlam olmayan konutlarda oturmaktadırlar. Konut piyasasına girildiği zaman bireyler, varolan ve ileride elde etmeyi bekledikleri kaynaklarına dayanarak güvenli bir ev almaya çalışmaktadırlar. Böylelikle, çocuksuz eşlerin ikisinin de çalıştığı bir çiftin, çekici bir alandaki bir ev için ipotek edinme şansı daha fazladır. Son on yıllık süredeki ev fiyatları Birleşik Krallığın pek çok yerinde (özellikle güney doğuda) enflasyondan çok daha hızlı bir biçimde artmıştır, arazileri alanlar araziler üzerinden büyük kazançlar sağlamıştır. Karşıt olarak, yetişkinleri düşük ücretli işlerde çalışan ya da işsiz olan bir hanehalkının, kiralanan ya da sosyal konutlarda daha az istenir seçeneklerle sınırlanmaları olanaklıdır.

Konut piyasasındaki tabakalaşma, hem hanehalkı düzeyinde hem de topluluk düzeyinde meydana gelmektedir. Dezavantajlı bireylerin istenir konut seçeneklerinden dışlanmaları gibi, bütün bir topluluk da toplumun geri kalanı için normlar biçimindeki etkinlikler ve fırsatlardan dışlanabilir. Dışlanma, mekansal bir boyut kazanabilir: Mahalleler, güvenlik, çevre koşulları ve hizmet ve kamu tesislerinin bulunabilirliği bakımından epeyce farklılık gösterirler. Söz gelimi, talebin genelde düşük olduğu mahalleler, bankalar, yiyecek dükkanları ve postaneler gibi temel hizmetleri, istenir bölgelerden daha az sahip olmaya eğilimlidirler. Parklar, spor alanları ve kütüphaneler gibi topluluk alanları da sınırlı olabilir. Ancak dezavantajlı yerlerde yaşayan insanlar ne kadar az tesis olursa olsun çoğu kez onlara bağımlıdırlar. Daha zengin bölgelerin sakinlerinin aksine, bu insanlar başka yerlerdeki hizmetleri kullanmak ve satın almak için gerekli ulaşımdan (veya paradan) yoksun olabilirler.

Yoksullaşan topluluklarda, insanlar için dışlanmanın üstesinden gelmek ve toplumla daha çok bütünleşmek için adım atmak zor olabilir. Toplumsal ağlar zayıf olabilir; bu da meslekler, politik etkinlikler ve topluluk olaylarıyla ilgili bilginin dolaşımını azaltır. Yüksek işsizlik ve düşük gelir düzeyleri aile yaşamında gerilimler yaratır; suç ve gençlik suçları mahalledeki genel yaşamın kalitesini bozar. Düşük talepli konut bölgeleri çoğu kez, pek çok sakinin daha istenir konutlara taşınmaya çalışırken, piyasaya yeni giren dezavantajlı kişiler de gelmeyi sürdüreceklerinden dolayı yüksek bir devir hızına sahiptir.

Kırsal bölgeler

Kent alanlarındaki toplumsal dışlanmaya çok daha fazla ilgi olmasına

Eski yurt yerleşimleri, tam da toplumsal katılımı engelleyen pek çok etmenin bir arada olduğu yoğun toplumsal dışlanma yerleşkeleridirler.

rağmen, kırsal bölgelerde yaşayan insanlar da dışlanma yaşayabilirler. Kimi sosyal hizmet uzmanları ve bakıcılar, kırsal alandaki dışlanmanın zorluklarının, en az kentlerdeki kadar büyük, hatta daha büyük olduğuna inanmaktadırlar. Küçük köyler ve nüfusun seyrek olduğu alanlarda, mallara, hizmetlere ve tesislere erişim, nüfusun daha yoğun olduğu bölgelerdeki kadar yüksek değildir. Sanayileşmiş ülkelerin pek çoğunda, doktorlar, okullar ve hükümet hizmetleri gibi temel hizmetlere yakınlık, etkin, tam ve sağlıklı yaşama götüren bir zorunluluk olarak düşünülmektedir. Ancak kırsal bölge sakinlerinin bu türden hizmetlere erişimi çoğunlukla sınırlıdır ve bu insanlar, kendi yerel toplulukları içinde bulunan tesislere bağımlıdırlar.

Ulaşıma erişim, kırsal dışlanmayı etkileyen en büyük etmenlerden biridir. Eğer bir hanehalkının arabası varsa ya da bir arabaya ulaşabiliyorsa, toplumla bütünleşmesini sürdürmesi daha kolaydır. Söz gelimi, aile fertleri başka kentlerdeki işlere gidebilir, daha çok dükkanın bulunduğu bölgelere dönemlik alış-veriş için gidebilir veya başka bölgelerde yaşayan arkadaş ya da ailelere yapılacak ziyaretler daha kolay düzenlenebilir. Genç insanlar davetlerden eve gelebilir. Ne var ki, kendi ulaşım olanakları olmayan insanlar kamu taşımacılığına bağımlıdır ve kırsal bölgelerde bu türden hizmetlerin kapsamı sınırlıdır. Söz gelimi kimi köylüler, günde veya haftada yalnızca birkaç defa, hafta sonları ve tatillerde azaltılmış, geceleri geç vakitte hiç

olmayan otobüs hizmetini kullanıyor olabilirler.

Evsizler

Evsizlik, dışlanmanın en aşırı biçimlerinden biridir. Sürekli kalacak bir konuttan yoksun olan insanlar, işe gitmek, bankada hesap açtırmak, arkadaşlarını ağırlamak, hatta postadan mektup almak gibi, başkalarının bir garanti olarak gördüğü gündelik etkinliklerin pek çoğundan yoksun olabilmektedirler.

Bugün sokaklarda uyuyan bir çok insan olmasına rağmen pek çok evsiz insan geçici yerleşmenin bir biçimi sözkonusudur. Kimi evsiz insanlar sokaklarda boş boş gezmeyi, sokaklarda uyumayı, mülkiyet ve eşya sahibi olmaktan uzak olmayı isteyerek seçerler. Ancak büyük çoğunluğun tam olarak böyle bir isteği söz konusu değildir; bunlar kendi denetimleri dışındaki etmenler tarafından evsizliğin kıyısına itilmişlerdir. Bir kez kendilerini sürekli kalacak bir yerden yoksun bulduklarında, yaşamları, zorluk ve yoksullaşmayla giderek kötüleşen bir kısır döngüye girer.

Britanya'da sokaklarda uyuyanlar kimlerdir? Yanıt oldukça karışıktır. Söz gelimi, 1960'lardan önce zihinsel sağlık sorunları ve öğrenme güçlüğü olan insanlar, sağlık hizmetleri politikasının değişiminin bir sonucu olarak sağlık kurumlardan dışarı atılmışlardır. Bundan önce bu insanlar yıllarını kronik akıl rahatsızlığı ve zihinsel engellilerin kaldığı hastanelerde geçirmişlerdir. Bu kurumları boşaltma süreci birçok etmen tarafından harekete geçirilmiştir. Bunlardan biri, hükümetin para tasarruf etme isteğiydi -akıl sağlığı kurumlarında kalmanın maliyeti yüksektir. Bir diğeri, psikiyatri mesleğinin önde gelenlerinin bir kısmının, övgüyü daha çok hak eden bir güdü olarak, çoğunlukla hastanede uzun süreli kalmanın hastalara yarardan çok zarar getireceği düşüncesiydi. Bu nedenle kişi ayakta tedavi edilmeliydi. Kurumların boşaltılmasını olumlu bir adım olarak görenlerin beklediği sonuçlar ortaya çıkmamıştır. Bazı hastaneler, gidecek hiçbir yeri olmayan ve belki de yıllardır dışarıdaki dünyada yaşamamış olan insanları taburcu etmiştir. Genellikle aslında hastanede kalmadan tedavi olacak insanlar için çok az bir fon ayrılmıştı (SEU 1998).

Derlemeler, sokakta yatan insanların yaklaşık dörtte birinin zamanlarını, zihin sağlığı kurumlarında ya da zihinsel hastalık tetkiklerini yapmakla geçirdiklerini göstermektedir. Böylelikle, sağlık tedbirleriyle ilgili politikalardaki değişmelerin, evsizliğin oluşumu üzerinde orantısız bir etki yapma olasılığı vardır. Bununla birlikte, evsizlerin çoğunluğu, ne zihinsel sağlık sorunu olanlar ne alkolikler ne de yasadışı uyuşturucuları düzenli kullananlar değildir. Onlar, aynı anda çoğunlukla birkaç tane kişisel felaket yaşadıkları için, kendilerini sokakta bulan insanlardır. Evsiz olmak seyrek olarak doğrudan bir "neden-etki" dizisinin sonucudur. Bir dizi şansızlık birbiri ardına gelebilir, bu da aşağı doğru giden güçlü bir sarmal meydana getirebilir. Söz gelimi, bir kadın boşanabilir ve aynı zamanda da hem evini hem de işini kaybedebilir. Genç bir insan evde sorun yaşayabilir ve kendini destekleyecek araçlar olmadan büyük bir kente gelebilir. Araştırmalar, evsizliğe karşı en etkilenebilir olan insanların, işçi sınıfı-

Evsizlik, toplumsal dışlanma biçimlerinden en karışık ve en uçtakilerinden biridir.

nın aşağı kesimlerinden gelen, belirli hiçbir iş becerisi olmayan ve çok düşük gelirleri olan insanlar olduğunu göstermiştir. Uzun süreli işsizlik başlıca bir göstergedir. Aile ve ilişkilerin çökmesi de temel etkiler olarak görülebilir.

Evsiz olan insanların büyük çoğunluğu barınaklarda kalmayı ya da geçici yerleşimlere kabul edilmeyi başarmalarına rağmen, kendilerini sokaklarda bulanlar çoğunlukla tehlike içindedirler. Kamu Politikası Araştırma Enstitüsü (KPAE) tarafından Londra, Glasgow ve Swansea'de, evsizlik ve sokak suçları üzerine yapılan bir araştırma, sokaklardaki kurban haline gelmenin boyutlarının ilk göstergesini sağlamaktadır. Britanya'daki suçun önde gelen istatiksel göstergesi olan Britanya Suç Anketi, yanıt verenler arasına evsizleri almamaktadır. KPAE, *Güvenli Olmayan Sokaklar*, (Unsafe Streets -1999) başlıklı araştırma, her beş sokakta yatandan dördünün en azından bir kez suç kurbanı olduğunu ortaya koymuştur. Bunların yaklaşık yarısı, saldırıya uğramış, ancak yalnızca beşte birisi bu suçları polise bildirmiştir. Ortaya çıkan görünüm, evsizlerin, sokaklardaki yüksek derecedeki şiddetin kurbanı olan, bununla birlikte olasılıkla bir yardım önerilebilecek yasal koruma ya da polis korumasından da dışlanmış olan insanlar olduğudur.

Evsizliğin, birincil önceliği olan konulardan biri olarak görülmesi, genel olarak övgüyle karşılanırken, insanların sokaklardan alınarak sürekli yerleşkelere nasıl yerleştirileceği ve daha istikrarlı yaşamlara nasıl kavuşturulabileceği konusunda pek az anlaşma bulunmaktadır. Evsiz insanları savunanlar

-danışmanlık verme, aracılık hizmetleri, iş eğitimi ve arkadaşlığı geliştirme planlarını içermek üzere- daha uzun dönemli bir yaklaşımın gerektiği noktasında aynı fikirdedirler. Bu arada yine de pek çok yardım grubu, sokaklardaki evsizlere çorba, uyku tulumları ve sıcak tutacak giysiler dağıtmak gibi kısa dönemli önlemlerin askıya alınmasında isteksiz olmuştur. Sorun, tartışmalı bir sorundur. Dikkatleri kalıcı çözümlere çekmeye çalışan hükümetin "evsizlik çarı" Louise Casey, "iyi niyetli insanlar parayı sokaktaki soruna harcıyorlar ve onu orada tutuyorlar" (Gillan 1999'dan aktarma) demekteydi. Pek çok konut eylem grubu aynı düşüncededir. Yine de Kurtuluş Ordusu gibi hayır ve yardın grupları farklı bir yaklaşım benimsemektedir: Sokaklarda insanlar yaşadığı sürece, onlarla birlikte gitmeye ve yapabildikleri yardımları ulaştırmaya devam edeceklerdir.

Bütün yanıt olmamasına rağmen sorun üzerinde çalışan sosyologların pek çoğu, konutların doğrudan devlet tarafından sağlanıp sağlanmamasının, daha yeterli konut biçimlerinin, evsiz olan insanların karşılaştığı çoklu sorunlarını gidermekteki kilit önemi noktasında aynı düşüncededir. Christopher Jencks'in *Evsizler* (The Homeless -1999) adlı eserinde şöyle bir sonuç çıkar: "İnsanların neden sokaklarda olduklarına bakılmaksızın, onlara az bir miktar özel alan ile istikrar verebilecek olan yaşayabilecekleri bir yer vermek, genellikle onların yaşamlarını iyileştirmek için yapabileceğimiz en iyi şeydir. İstikrarlı ev vermeksizin başka hiçbir şeyin işe yaraması olası değildir."

Diğer sosyologlar, evsizliğin yalnızca % 20'sinin yalnızca "tuğla ve harç"la ilgili olduğunu ve kalan %80'ninin sosyal çalışma ve ailelerin yıkılmasının, şiddet ve tacizin, uyuşturucu ve alkol bağımlılığının, depresyonun etkilerini karşılamalarına yardımcı olmakla ilgili olduğunu vurgulayarak bu görüşe katılmamaktadırlar. Ellili yaşların sonlarında bir evsiz olan Mike aynı düşüncedir: "Sanırım insanların çoğunluğu için durum göründüğünden daha karmaşık. Çoğunlukla sorun, bu kişilerin kendilerine olan inancı, kendi gözlerindeki değerleriyle ilgilidir. Sokaklardaki bir çok insanın kendilerine olan değeri az. Onlar, daha iyi şeyler yapabileceklerine inanmıyorlar" (Bamforth 1999'dan aktarma).

Suç ve toplumsal dışlanma

Bazı sosyologlar, Britanya ve A.B.D gibi sanayileşmiş toplumlarda, suç ile toplumsal dışlanma arasında güçlü bağlantılar olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlar, son dönem modern toplumlarda içeride tutulma hedeflerinden (yurttaşlık haklarına dayanarak) uzaklaşma ile kimi yurttaşların dışlanmasını kabul eden, hatta özendiren düzenlemelere doğru bir eğilimin olduğunu ileri sürmektedirler (Young 1998, 1999). Suç oranları, artan sayıda bireyin, yaşadıkları toplum içinde kendilerine değer verilmediği -ya da kendilerinin, bu toplum için yapacak bir şey olmadığı- duygusunu taşıdığını yansıtıyor olabilir.

Elliott Currie, A.B.D.'de, özellikle genç insanlar arasındaki, toplumsal dışlanma ile suç arasındaki bağlantıları inceleyen Amerikalı bir sosyologdur. Currie, Amerikan toplumunun, piyasa-

Zirvedeki toplumsal dışlanma

Şimdiye kadar üzerinde durduğumuz dışlanma örneklerinin tümü, hangi nedenlerle olursa olsun, nüfusun çoğunluğu tarafından kullanılan kurum ve etkinliklere katılamayan birey ya da grupları göz önünde bulunduruyordu. Buna rağmen, bütün dışlanmışlık örnekleri, toplumun dibinde, dezavantajlı olanlar için gerçekleşmiyor. Son yıllarda "zirvedeki toplumsal dışlanmaya" ilişkin yeni dinamikler ortaya çıkmaktadır. Bununla denmek istenen, toplumun en üstündeki, az sayıda bireyin, kendi zenginlik, etki ve bağlantılarını kullanarak, yerleşik kurumlara katılmamayı 'seçebilir' olmasıdır.

Zirvedeki dışlanma, değişik biçimler alabilir. Zenginler, özel hizmet ve bakım için ödeme yapmayı yeğleyerek kamusal eğitim ve sağlık hizmetleri kesiminden bütünüyle çekilebilir. Zenginlerin yaşadığı topluluklar, artan bir biçimde toplumun geri kalanından çekilmektedir -'kapılı topluluklar' olarak adlandırılan bu topluluklar, yüksek duvarlar ve güvenlik giriş noktalarının arkasına yerleşmişlerdir. Vergi ödemeleri ve mali zorunluluklar, dikkatli bir yönetim ve özel mali planlayıcılar yardımıyla oldukça düşürülebilir. Özellikle A.B.D.'de, seçkinler arasındaki etkin politik katılımın yerini, sık olarak kendi çıkarlarını temsil ediyor diye gördükleri politik adaylara yapılan büyük bağışlar almıştır. Çok zenginler farklı biçimlerde, kendi toplumsal ve mali yükümlülüklerinden kaçarak toplumun geri kalanından büyük ölçüde ayrılmış olan kapalı özel alanlara çekilmektedir. Tıpkı 'alttaki' toplumsal dışlanmanın toplumsal dayanışma ve içyapışkanlığı aşındırması gibi, 'zirvedeki' dışlanma da, bütünleşmiş bir toplum için benzer bozucu etkiler yaratacaktır.

Örneğin Jennifer Lopez gibi ünlülerin içinde bulunduğu çok zengin kişiler, aynı zamanda zararlı etkilere sahip olabilen sosyal dışlanma biçimini kendileri uygulamaktadırlar.

güdümlü bir toplumsal politikanın "uğursuz tarafını" henüz gösteren "doğal bir laboratuar" olduğunu ileri sürmektedir: yoksulluk ve evsizliğin yükselmesi, uyuşturucu kullanımı ve şiddet içeren suçlardaki keskin artış. Currie, gençlerin artan biçimde, yetişkin nüfustan gelecek yönlendirici destek olmadan kendi başlarına büyüdüklerinin altını çizmektedir. Piyasanın ve tüketim mallarının çekici çağrısıyla baştan çıkarılmış olan gençler, yaşamlarını sürdürebilmek için işgücü piyasasındaki fırsatların da azaldığını görmektedirler. Bu, ciddi anlamda göreli bir yoksullaşmaya ve istenen bir yaşam biçimini sürdüre-bilmek için yasal olmayan araçları kullanmaya gönüllü olmaya neden olabilmektedir.

Currie'ye göre, suçtaki artış ile toplumsal dışlanma arasında birkaç temel bağlantı vardır. Birinci olarak, işgücü piyasasındaki kaymalar ile hükümetin vergi ve asgari ücret politikaları, Amerikan nüfusu içerisinde, hem göreli hem de mutlak yoksulluğun aşırı bir biçimde büyümesine yol açmıştır. İkinci olarak, toplumsal dışlanmadaki bu yükseliş, istikrarlı yaşamların bozulması, geçici nüfus, giderek pahalı hale gelen konutlar ve toplumsal içyapışkanlıkta bir azalma

yaşayan yerel topluluklarda hissedilmektedir. Üçüncü olarak, ekonomik yoksullaşma ile topluluktaki parçalanma, aile yaşamında da gerilim yaratmaktadır. Pek çok yoksul aile içindeki yetişkinler, yaşamlarını sürdürebilmek için birkaç işte çalışmaya zorlanmaktadır -bu durum sürekli stres, kaygı ve evde yokluğu getirmektedir. Sonuç olarak, çocukların toplumsallaşması ve beslenmesi gerilemiştir; toplumun genelindeki "toplumsal yoksullaşma", anne veya babaların destek için diğer ailelere ya da akrabalara yönelmeleri için pek az fırsat vardır anlamına gelmektedir. Dördüncü olarak, devlet, bebek bakım müdahalesi, çocuk bakımı ve zihinsel sağlık hizmeti gibi, toplumsal bakımdan dışlanmış olanları, "yeniden bütünleştirecek" programlar ile kamu hizmetlerinin pek çoğunu "geri çekmiştir".

Son olarak, toplum içerisinde özendirilen ekonomik konum ve tüketim ölçütleri toplumsal olarak dışlanmış nüfus tarafından yasal yollar aracılığıyla karşılanamamaktadır. Merton'un (bkz. 19. Bölüm, s.845) 'soy' hakkındaki ilk düşüncelerini yansıtan Currie'ye göre, toplumsal dışlanma ile suç arasındaki bu bağlantının en cansıkıcı boyutlarından birisi, yasal değişim kanallarının, yasal olmayanlar yararına gözden kaçırılmıştır. Suç, politik sistem ya da topluluk örgütlenmesi gibi alternatif yollara yeğlenmektedir (Currie 1998).

Refah Devleti

Sanayileşmiş olan toplumların çoğunda, dipteki yoksulluk ve toplumsal dışlanma, **refah devleti** tarafından bir derece azaltılmıştır. Niçin, refah devletleri sanayileşmiş olan ülkelerin çoğunluğunda gelişmektedir? Farklı devletler tarafından yeğlenen refah modellerindeki çeşitliliği nasıl açıklayabiliriz? Refah görünümü, ülkeden ülkeye farklıdır, yine de bütün sanayi toplumları kaynaklarının geniş bir kesimini halkın gösterilen ihtiyaçlarına ayırmışlardır.

Refah devleti kuramları

Bugün dünyadaki sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkelerin çoğunluğu refah devletidir. Refah devleti ile denmek istenen, sağlık, eğitim, konut ve gelir gibi şeyler için insanların temel gereksinimlerini karşılayan hizmetleri ve yardımları bir sistem aracılığıyla sunan devletin refahı sağlamasında merkezi bir rol oynamasıdır. Refah devletinin önemli rolü, yaşamlarının akışı içinde insanların karşılaştığı risklerin üstesinden gelebilmektir: Bu riskler hastalık, sakatlık, iş kaybı ve yaşlılıktır. Hizmetler, refah devleti ve ülkeden ülkeye değişen harcama düzeyleri aracılığıyla sağlanır. Kimi ülkeler, oldukça gelişmiş bir sosyal güvenlik sistemine sahiptir ve ulusal bütçelerinin büyük bir oranını bunlara ayırmışlardır. Söz gelimi Isveç'te, vergi gelirleri gayri safi milli hasılanın (GSMH) yaklaşık %53'ünü göstermektedir. İsveç'e göre diğer batı devletleri çok daha az vergi almaktadır. Vergi gelirleri Birleşik Krallık'ta GSMH'nın yaklaşık %38'ini, A.B.D.'de ise GSMH'nın hemen hemen %30'un altını göstermektedir (Townsend 2002). Bu bölümde, yoksulluğun azaltılmasında refah devletinin rolüne odaklandık. Bununla birlikte, kitap boyunca, bu hizmetleri ve yardımları sağlayan refah devletinin rolü tartışılmaktadır. 8.

Bölümde, sağlık giderlerinin karşılanmasına ve refah devletine, 17. Bölümde, eğitimin sağlanmasında refah devletinin rolüne ve 6. Bölümde yaşlı insanlar için hizmet ve yardımların karşılanmasına ve refah devletine bakılmaktadır.

Refah devletinin evrimini açıklamak için pek çok kuram geliştirilmiştir. Marxistler refah devletini, kapitalist bir düzeni sürdürmek için gerekli olarak görürken, işlevselci kuramcılar sosyal güvenlik sistemlerinin, hızlı sanayileşme koşulları içinde toplumu bütünleştirmeye yardımcı olduklarını düşünmektedir. Bu ve başka görüşler yıllar boyunca destek bulmuşlarsa da, T. H. Marshall ile Gøsta Esping-Andersen'in yazıları refah devleti kuramlarına yapılan belki de en etkili katkılar olmuştur.

T. H. Marshall: yurttaşlık hakları

1960'larda yazan T. H. Marshall, refahı, sanayi toplumlarının büyümesinin yanı sıra ilerleyen yurttaşlık haklarının gelişiminin bir sonucu olarak görmekteydi. Tarihsel bir yaklaşım benimseyen Marshall, Britanya'daki yurttaşlığın evrimini incelemiş ve üç önemli aşama tanımlamıştı. Marshall'a göre onsekizinci yüzyıl sivil hakların elde edildiği bir zamandı. Bu haklar, ifade, düşünce ve inanç özgürlüğü, mal edinme ve yasal muamele görme hakkı gibi önemli kişisel özgürlükleri içermekteydi. Ondokuzuncu yüzyılda, politik haklar kazanıldı: oy verme, bir mevkiye gelme ve politik süreçte yer alma hakkı. Üçüncü haklar kümesi - toplumsal haklar- yirminci yüzyılda elde edildi. Yurttaşların haklarının eğitim, sağlık, konut, emeklilik ve diğer hizmetler aracılığıyla ekonomik ve sosyal güvenliğinin sağlanması refah devletinde kutsal bir hal aldı. Toplumsal hakların yurttaşlık kavramında bütünleştirilmesi, herkesin toplumdaki konumu ne olursa olsun, tam ve etkin bir yaşama ve kabul edilebilir bir gelir elde etmeye hakkı olduğu anlamına geliyordu. Bu bakımdan, toplumsal yurttaşlıkla ilgili haklar, herkes için eşit olma idealini büyük ölçüde ilerletmiştir (Marshall 1973).

Marshall'ın görüşleri, yurttaşlığın niteliği ile toplumsal dışlanma ve içeride tutulma sorunları hakkındaki sosyolojik tartışmalar üzerinde etkili olmuştur. Haklar ve sorumluluklar kavramı, yurttaşlık kavramıyla iç içe geçmiştir; bu düşünceler, "etkin yurttaşlığın" nasıl geliştirilebileceği hakkındaki bugünkü tartışmalarda gözde olmayı sürdürmektedir. Buna rağmen, Marshall'ın yurttaşlık haklarıyla ilgili çalışması çağdaş tartışmalarda önemli olmayı sürdürmekle birlikte, kullanım alanı sınırlıdır. Eleştiri yöneltenler, Marshall'ın yurttaşlık haklarıyla ilgili kendi görüşlerini geliştirirken yalnızca Birleşik Krallık üzerine odaklandığına dikkat çekmektedir; refahın evriminin diğer toplumlarda da aynı biçimde gerçekleşip gerçekleşmediği açık değildir.

Gøsta Esping-Andersen: refahın üç dünyası

Danimarkalı yazar Gøsta Esping-Andersen'in *Refah Kapitalizminin Üç Dünyası* (Three Worlds of Welfare Capitalism -1990) başlıklı çalışması, refah devleti kuramlarına sonradan yapılan bir eklemedir. Bu önemli çalışmada, Esping-Andersen Batı sosyal güvenlik sistemlerini karşılaştırmakta ve üçlü bir "refah düzeni"

tipolojisi sunmaktadır. Oluşturulan bu tipolojide Esping-Andersen refah düzeyinin meta olmaktan çıkarılmasını -yalın olarak sosyal güvenlik hizmetlerinin piyasanın dışında yer alması anlamına gelen bir terim- olarak değerlendirmektedir. Yüksek derecede meta olmaktan çıkarılan bir sistemde, sosyal güvenlik kamusal olarak sağlanmakta ve hiç kimsenin gelir ya da ekonomik kaynaklarına hiçbir biçimde bağlı olmamaktadır. Meta olmuş bir sistemde sosyal güvenlik hizmetleri, metalara daha fazla benzemeye eğilimdir -yani onlar, diğer mallar ve hizmetler gibi piyasada satılmaktadır. Ülkeler arasında emeklilik, işsizlik ve gelir desteği politikalarının karşılaştırmasını yapan Esping-Andersen, aşağıdaki üç tür refah düzeni belirlemektedir.

1 *Sosyal demokrat:* Sosyal demokratik refah düzenlerinin meta olmaktan çıkarılması daha yüksektir. Sosyal güvenlik hizmetleri devlet tarafından desteklenir ve bütün yurttaşlara açıktır (uluslararası yardımlar). Pek çok İskandinav Devleti, sosyal demokrat refah düzenine bir örnektir.

2 *Tutucu-korporatist:* Fransa ve Almanya gibi tutucu-korporatist devletlerde, sosyal güvenlik hizmetlerinin meta olmaktan çıkarılma özelliği yüksek olabilir, ancak bunların evrensel olması zorunlu değildir. Bir yurttaşın yardımları hak etmesi, onun toplumdaki konumuna bağlıdır. Bu refah düzeni biçimi, eşitsizlikleri ortadan kaldırma amacını değil, toplumsal istikrar, güçlü aileler ve devlete bağlılık amaçları güder.

3 *Liberal:* Birleşik Devletler, liberal refah düzenine bir örnektir. Refah, büyük ölçüde metalaşmıştır ve piyasada satılır. **Seçime göre yardımlar** çok gereksinimi olan için kullanılır, ancak bunlar büyük ölçüde damgalanmıştır. Bunun nedeni nüfusun büyük çoğunluğunun kendi sosyal güvenliğini piyasadan satın alma beklentisidir.

Birleşik Krallık, bu üç "ideal tip"ten hiçbirine açık olarak girmemektedir. Birleşik Krallık daha önce sosyal demokrat bir modele yakındı, ancak 1970'lerden bu yana gerçekleşen refah reformları sistemi, yüksek metalaşma düzeyiyle onu liberal bir refah düzenine yaklaştırmıştır.

Birleşik Krallık'ta refah devleti

Refah modelleri arasındaki temel farklardan biri, yardımların nüfus için kullanılmasıdır. Genel yardımları sağlayan refah düzenlerinde gerek duyulduğunda refahın bir hak olarak ekonomik konumlarına bakılmaksızın herkes tarafından kullanılmasıdır. Birleşik Krallıkta bunun bir örneği, altı yaşın altındaki çocukların ana-babalarına ve koruyucu ailelerine, onların ücretlerine ve birikimlerine bakılmasızın verilen çocuk yardımı dağıtımıdır. Genel yardımlara dayanan refah sistemleri, bütün yurttaşların temel sosyal güvenlik ihtiyaçlarını bir süreklilik temelinde karşılamayı güvence altına almak için tasarlanmıştır. İsveç sistemi, daha çok seçime göre yapılan yardımlara dayanan sistemlerden biri olan Birleşik Krallıktan daha yüksek bir genel yardım payına sahiptir. "Seçime göre yardım yapma", sosyal güvenlik için yapılan bir başvurunun gerçek gelirini, devletin

standart olan bir orana karşı değerlendirmesinin yönetimsel işleyişini gösterir ve eğer bir eksiklik söz konusu olursa farklı bir sosyal güvenlik yardımı yapılır veya sosyal güvenlik hizmeti verilir. Birleşik Krallıkta seçime göre yapılan yardım örnekleri, Gelir Desteği, Konut Yardımı ve Çalışan Aile Vergi Kredileridir. Seçime göre yapılan sosyal güvenlik yardım örnekleri, oturma hizmetleri ya da topluluk hizmetinin bir kısmı veya bir takım hizmetler gibi sosyal hizmet bölümleri olan yerel yönetimler tarafından sağlanır.

Genel ve seçime göre yapılan yardımlar arasındaki bu ayrım, iki karşıt refah yaklaşımı içindeki politik düzlemde ifade edilmektedir. *Kurumsal* refah görüşünü destekleyenler sosyal güvenlik hizmetlerinin erişiminin herkes için bir hak olarak sağlanması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bunun dışındaki *bakiyeci* görüşlerse, sosyal güvenliğin yalnızca gerçekten yardıma gereksinimi olan ve kendi sosyal hizmet gereksinimlerini karşılayamayan toplum üyeleri için değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktadırlar.

Kurumsal sosyal güvenlik görüşüne ve bakiyeci görüşlere inananlar arasındaki tartışma, pek çok kez vergilendirme hakkındaki bir tartışma olarak sunulmaktadır. Sosyal güvenlik hizmetleri vergi aracılığıyla para toplamaktadır. "Güvenlik-ağlı refah devleti" yaklaşımının savunucuları, yalnızca çok gereksinimi olanların -seçime göre yardım aracılığıyla gösterme gibi- sosyal güvenlik yardımlarının alıcıları olması gerektiğini vurgularlar. Bakiyeci sosyal güvenlik görüşlerinin destekleyicileri refah devletini pahalı ve etkisiz ya da oldukça bürokratik diye bakmaktadırlar. Diğer yandan, bazıları da refah devletinin iyi vergi alımına gerek duyduğundan dolayı vergi düzeylerinin yüksek olması gerektiği anlayışına sahiptirler. Onlar, büyük vergi yükleri demeye gelse bile piyasanın sert kutuplu etkilerini devletin sınırlandırması için refah devletinin genişlemesi ve sürdürülmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu görüşü savunanlar, bir sivil devletin yükümlülüklerinin yurttaşlarını korumak ve gereksinimlerini karşılamak olduğunu ileri sürmektedirler. Sosyal Güvenlik Reformunun ilk başkanı Frank Field'ın aşağıda ele alınan tartışma yazısı *New Ambitions for Our Country* (Ülkemiz için Yeni Hedefler - 1998), sosyal güvenliğe seçime göre ve bakiyeci açıdan yaklaşanların güçlü bir eleştirisidir. Field, yardımların düzenli dağıtımının bir yolu olarak seçime göre yardım dağıtma düşüncesine aşırı bir biçimde ilgi duyan ve kendisinin inandığı sosyal güvenlik reformu amaçlarını engelleyen bakan Gordon Brown ile yaptığı bir tartışmadan sonra 1998'de hükümetten ayrılmıştı.

Kurumsal sosyal güvenlik ve bakiyeci sosyal güvenlik modelleri üzerindeki bu görüş farklılığı, sosyal güvenlik reformu üzerine gerçek tartışmaların merkezindedir. Bütün sanayileşmiş ülkelerde refah devletinin geleceği yoğun bir inceleme atındadır. Toplumsal değişimin yüzü olarak -küreselleşme, göç, iş ve ailede değişim veya diğer temel değişkenlerle birlikte- refahın yapısı da değişmelidir. Gelecek bölümde, Britanya'daki refah devletinin ortaya çıkışını, şu anda karşılaştığı meydan okumaları ve reform girişimlerini inceleyeceğiz.

Britanya refah devletinin ortaya çıkışı

Bugün bildiğimiz kadarıyla refah devleti, yirminci yüzyılın ortalarında yaratılmış olsa da kökleri 1601'in yoksulluk yasalarına ve manastırların çöküşüne kadar uzanmaktadır. Manastırlar yoksulların geçimini sağlamaktaydı; bu yardımlar olmaksızın, köleci yoksulluk ve meydana gelen bir hastalık için yakın bir tedavinin yoksunluğu, yoksulluk yasalarının ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Tarımsal bir toplumdan sanayi toplumuna geçişin bir parçası olarak, aileler ve topluluklar içindeki geleneksel resmi olmayan destek biçimleri çözülmeye başladı. Toplumsal düzeni korumak ve kapitalizmin getirdiği eşitsizlikleri azaltmak için, toplumun kendilerini piyasa ekonomisinin kıyısında bulan üyelerine yardımda bulunmak gerekliydi. Bu, 1834'de Yoksulluk Yasaları Değişiklik Yasası'yla sonuçlandı. Bu yasa yetkisinde, işçi evleri inşa edildi, asgari bir yaşama standardı sunuldu. Düşünülen, yoksul evlerinde yaşam koşullarının iyileştirildiğinde, insanların tamamının yoksulluktan uzaklaşabileceğiydi. Zamanla ulus inşa etme sürecinin bir parçası olarak devlet, gereksinimi olanları idare etmekte daha merkezi bir rol oynamaya başlamıştı. 1800'lerin sonlarında, ulusal eğitim ve kamu sağlığı idaresini oluşturan kanunlar daha sonra yirminci yüzyılda ortaya çıkacak olan daha kapsamlı programların bir önceliydi.

Birleşik Krallık'ta 1940'lı yıllarda yürürlüğe giren Ulusal Sağlık Hizmeti, ulusun kişisel ve bedensel mutluluğunu ve sağlığını geliştirmeyi amaçlamıştı.

Diğer güvenceler arasına, emekli maaşı, sağlık ve işsizlik güvencesini dahil eden refah devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki liberal devletten daha fazla genişlemişti. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar sosyal güvenlik sisteminin reformu ile genişletilmesi yolunda güçlü bir isteğe tanık oldu. Yalnızca yoksul ve hastalarla ilgilenmek yerine, sosyal güvenliğin odağı, toplumun bütün üyelerini içerecek biçimde genişletildi. Savaş, bütün ulus -zengin ve yoksul- için yoğun bir travmatik dene-yimdi. Savaş, bir dayanışma duygusu yarattı ve talihsizlik ile trajedinin yalnızca dezavantajlı olanlarla sınırlı olmadığının farkına varılmasını sağladı.

Seçici bir sosyal güvenlik yaklaşımından geneli gözönünde bulunduran

bir yaklaşıma geçiş 1942'de, genellikle modern refah devletinin temel metni diye görülen Beveridge Raporu, beş büyük kötülüğü ortadan kaldırmayı hedefliyordu: Yokluk, Hastalık, Cahillik, Miskinlik ve Aylaklık. Savaş sonrası İşçi Partisi hükümetinin aldığı bir dizi yasal önlem, bu bakış açısını somut eyleme geçirmeye başladı. Birkaç temel yasa, yeni genel refah devletinin çekirdeğini oluşturuyordu. 1944 yılındaki Eğitim Yasası, okul yokluğu sorununu ele alırken, 1946 Ulusal Sağlık Yasası nüfusun sağlık kalitesiyle ilgilenmekteydi. 'Yokluk', işsizlik, kötü sağlık, emeklilik ya da dulluk sonucundaki kazanç kayıplarına karşı insanları korumak için bir plan öngören 1946 Ulusal Sigorta Yasası tarafından ele alınmıştı. 1948 Ulusal Yardım Yasası, Ulusal Sigorta Yasası kapsamında olmayanlar için seçime bağlı destek sağlıyordu. Diğer yasalar ailelerin gereksinimleri (1945 Aile Yardım Yasası) ile iyileştirilmiş konut koşulları gereksinimine (1946 Yeni Kentler Yasası) yönelikti.

Britanya refah devleti, bir özgül koşullar kümesi ve toplumun doğası hakkında geçerli belirli anlayışlar altında varlık kazandı. Refah devletinin dayandığı öncüller üç taneydi. Birincisi, refah devleti çalışmayı ücretli emekle eşitliyordu ve tam istihdamın olanaklı olduğu inancına dayanıyordu. Son hedef, ücretli emeğin insanların çoğunluğu için merkezi bir rol oynadığı, ancak sosyal güvenliğin işsizlik ya da engellilik sonucunda piyasa ekonomisinin dışında kalmış olanların gereksinimlerini karşılayabileceği bir toplumdu. Buna bağlı olarak, refah devletinin bakış açısı, baba-erkil bir aile anlayışını öngörmekteydi kadın eve bakarken erkek ekmek kazanarak aileyi destekleyecekti. Sosyal güvenlik programları bu geleneksel aile modeli çerçevesinde tasarlanmıştı, ikinci bir dizi önlem de ekmeği kazanan erkeğin olmadığı ailelere yardım amacını güdüyordu.

İkinci olarak, refah devleti ulusal dayanışmayı güçlendiren bir şey olarak görülmekteydi. Refah devleti, bütün nüfusu ortak bir hizmetler kümesi altına alarak ulusu bütünleştirecekti. Sosyal güvenlik, devlet ile nüfus arasındaki bağlantıyı güçlendirme biçimiydi. Üçüncü olarak, refah devleti yaşam sürecinin doğal bir parçası olarak ortaya çıkan riskleri yönetmekle ilgilenmekteydi. Bu anlamda, sosyal güvenlik öngörülemez bir geleceğin olası sorunlarına karşı kullanılabilecek bir çeşit sigortaydı. Ülkenin toplumsal ve ekonomik yaşamındaki işsizlik, hastalık ve öteki talihsizlikler refah devleti yoluyla yönlendirilebilirdi.

Bu ilkeler, refah devletinin savaşın ardından gelen otuz yıl içindeki devasa büyümesinin altında yatan ilkelerdi. İmalat sanayi büyüdükçe, refah devleti, işçi sınıfının gereksinimleri ile sağlıklı, yüksek verimli işgücüne bağımlı olan ekonomik seçkinlerin gereksinimlerini karşılayan başarılı bir sınıf "pazarlığıydı". Bununla birlikte, bir sonraki kesimde göreceğimiz gibi, 1970'lerden başlayarak politik görüşler, kurumsalcı ve bakiyeci sosyal güvenlik kampları arasında bölünmeye başlamıştır. 1990'larda, hem sol hem de sağ, refah devletinin oluşturulduğu koşulların değiştiğini ve sosyal güvenliğe yönelik Beveridge bakışının eskidiğini ve önemli bir reformun gerektiğini kabul ediyordu.

Refah devleti reformu: tutucu 'kesinti'

Refah devletinin amaçları hakkındaki politik uzlaşı 1970'lerde ortadan kalkmaya başladı ve 1980'lerde de Birleşik Krallık'ta Margaret Thatcher'ın A.B.D.'de de Ronald Reagan'ın refah devletinde "kesinti yapma" çabaları sırasında da tartışmalar yoğunlaştı. Sosyal güvenliği azaltma çabalarının merkezinde, birkaç ana eleştiri bulunuyordu. Bunlardan birincisi, refah devletinin çok büyük finansal maliyetleriyle ilgiliydi. Genel ekonomik gerileme, artan işsizlik ve oldukça büyük sosyal güvenlik bürokrasisinin ortaya çıkışı, sosyal güvenlik harcamalarının düzenli bir biçimde -ve genel ekonomik canlanma sırasında olduğundan daha büyük bir oranda- arttığı anlamına geliyordu. Sosyal güvenlik sistemi üzerinde giderek büyüyen finansal baskıyı gösteren kesintinin savunucularıyla birlikte sosyal güvenlik harcamaları tartışmaları hızlandı. Politika oluşturanlar, "demografik saatli bomba"nın sosyal güvenlik sistemi üzerinde olası yıkıcı etkisini vurguluyorlardı: Sosyal güvenlik hizmetlerine bağımlı olan insanların sayısı, nüfus yaşlandıkça artıyordu, buna karşılık sisteme ödeme yapan çalışma yaşındaki genç nüfus azalıyordu. Bu, olası bir finansal kriz sinyali veriyordu.

Nüfusun 'grileşmesi', 6. Bölümde 'Toplumsallaşma, Yaşam Akışı ve Yaşlanma' adı altında tartışıldı, s. 220-21

İkinci bir eleştiri çizgisi, sosyal güvenlik bağımlığı anlayışıyla ilgilidir. Varolan sosyal güvenlik kurumlarını eleştirenler, insanların kendilerine ba-

Margaret Thatcher'ın Muhafazakar hükümeti (1979-90), Birleşik Krallığın "bağımlılık kültürü" diye bilinen sosyal güvenlik anlayışını ağır bir biçimde eleştirmiştir.

Sosyal güvenlik yardımı bağımlılığı

Sosyal yardım bağımlılığı düşüncesi, tartışmalı bir kavramdır ve kimileri, böyle bir bağımlılığın yaygın olduğunu yadsımaktadır. Bu insanlar, "yardım almanın" yaygın olarak bir utanç kaynağı olduğunu ve böyle bir durumda olan insanların çoğunluğunun olasılıkla bu durumdan olabildiğince kaçmaya çalıştıklarını söylemektedirler.

Carol Walker, gelir desteğiyle yaşayan insanların kendi yaşamlarını nasıl düzenlemeye çalıştıklarını, inceleyen araştırmaları çözümlemektedir. Walker, yardımla yaşamanın kolay bir seçim olduğunu ileri sürenlerin çizdiği resimden çok farklı bir görünüm bulmuştur. Bir ankete katılan işsizlerin %80'i, yardımla yaşamaya başladıklarından buyana, yaşam ölçütlerinde bir kötüleşme yaşadıklarını söylemişlerdir. Bunların neredeyse hepsi için, yaşam çok daha zorlaşmıştır. Diğer yandan bir azınlık için, sosyal yardım yaşam ölçütlerinde bir artış getirebilir. Söz gelimi, işsiz olan ve altmış yaşına gelmiş birisi, "emekli yardımı alıyor" diye yeniden tanımlanabilir ve daha önce edilenden %30 daha fazla yardım alabilir.

Koşulları iyileşebilenlerin oluşturduğu kategori gerçekte bekar ana-babaları da içermektedir. Araştırmalar, bekar ana-babaların üçte bir gibi yüksek bir oranı -bunların hemen hemen hepsi kadındır- evliliklerini bitirdikten sonra, öncesine göre daha iyi duruma gelmişlerdir. Ne var ki büyük çoğunluk daha kötü bir duruma gelmiştir.

1990'larda sosyal yardımla yaşam süren insanların sadece %12'si, "geçimlerinin hiç de kötü olmadığı"nı söylemişlerdir. Çoğunluk, "az-buz yetiyor" ya da "zorluklarla karşılaşıyor" olduklarını söylemişlerdir. Gelecek için bir kenara para konamamakta ve faturalar sürekli bir endişe kaynağı olmaktadır. Önemine rağmen, yiyecek çoğunlukla para yetmediğinde kısılacak bir şey diye görülmektedir. Walker şöyle bir sonuca ulaşıyor: "Abartılı gazete başlıklarına karşın, sosyal yardımla yaşamak, çoğu insan için, eğer gerçek bir seçenek sunulsaydı, bir seçenek olmayacaktı. Çoğunluk, yaşamlarındaki iz bırakan bir olay sonucunda, işsiz kalma, bir eşin kaybı ya da kötü sağlık durumunda kendilerini bu konumda buluyor" (Walker 1994: 9).

ğımsız ve anlamlı bir yaşam sağlayacağı varsayılan o aynı programlara bağımlı hale geldiğini ileri sürüyordu. Bunlar, yardım ödemesinin gelmesine yalnızca maddi olarak değil, psikolojik olarak da bağımlıydılar. Kendi yaşamlarına yönelik etken bir tutumu benimsemek yerine, insanlar sosyal güvenlik sisteminin kendilerini desteklemesini isteyerek teslimiyetçi ve edilgen bir tutumu benimsiyordu (yukarıdaki kutucuğa bakınız).

Britanya'da sosyal güvenlik yardımlarına bağımlılık tartışması, hükümetin görev duygusuyla (ancak gereksiz yere) yurttaşlarının her gereksinimini karşılamaya çalıştığı düşüncesini içeren bir terim olan "bakıcı devlet"e eleştirileriyle bağlantılıydı. Margaret Thatcher'ın liderliğindeki Muhafazakâr hükümet, bireysel girişim ve kendine yeterliliği temel değerler olarak sunmaktaydı. Tam olarak serbest piyasa ekonomisine dönüşün bir parçası olarak, "devlet sadakası" olarak tanımlanana güvenmek, bir dizi sosyal güvenlik reformu yoluyla caydırıldı. Yalnızca kendi sosyal güvenlikleri için ödeme yapamamış olanlar, devletten yardım kabul edebilecekti. 1988 Sosyal Güvenlik Yasası devlete, gelir desteği, aile kredisi ve konut yardım planları için seçilebilirlik ölçütlerini yükselterek sosyal güvenlik harcamalarında kısıntıya gitme olanağı vermekteydi.

Muhafazakar Parti hükümeti, kamu refahı sorumluluğunu devletten alarak özel kesime, gönüllü kuruluşlara ve yerel topluluklara kaydırmakla başlayan bir dizi sosyal güvenlik reformunu yürürlüğe koydu. Önceden yüksek destekleme oranlarıyla devlet tarafından sağlanan hizmetler özelleştirildi veya daha katı seçilebilirlik ölçütlerine bağlandı. 1980'lerdeki belediye konut sitelerinin özelleştirilmesi bunun bir örneği olarak gösterilebilir. 1980 Konut Yasası belediye evlerindeki kiraların önemli oranlarda arttırılmasına, böylelikle de belediye evleri

stoğunda büyük ölçekli satışların yapılmasına olanak sağladı. Konut sağlamadaki, bakiyeciliğe doğru yapılan bu hareket özellikle, konut yardımını seçime göre alabilmek için gerekli koşulları ucu ucuna karşılayanlar açısından yıkıcı olmuştur, öyle ki bu kişiler artık kamu konutlarında değil, piyasa oranlarındaki kirayı zorlukla karşılayabilmektedirler (Bakiyeci sosyal güvenlik modellerine s. 414'de değinilmişti). Eleştirmenler, belediye konutlarının özelleştirilmesinin 1980'ler ve 1990'lardaki evsizliğin yaygınlaşmasına önemli bir katkı yaptığını ileri sürmektedirler.

Sosyal güvenlik harcamalarını azaltma ve etkinliğini arttırma yönündeki bir başka çaba, kamu hizmetlerinin sağlanmasında piyasa ilkelerinin geçerli olmasaydı. Muhafazakar hükümet, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi yüksek-nitelikli hizmetleri garanti eden ve büyük kamusal seçimleri sağlayan sosyal hizmetlerin karşılanmasında bir rekabet derecesinin katılmasını ileri sürmekteydi. Aslında tüketiciler, okulları ya da sağlık hizmeti sağlayıcılarını seçmek yoluyla "ayaklarıyla oy verebilirlerdi". Standartlar altında hizmet veren kurumlar, aynen bir şirket gibi, hizmetlerini iyileştirmeye veya kapanmaya zorlanacaktır. Bunun nedeni, bir kurumun finanse edilmesinin, onun hizmetlerini seçen öğrenciler veya hastaların sayısına dayanmasıdır. Eleştiriler, kamu hizmetlerindeki "iç piyasaların", bütün yurttaşlar için aynı hizmetin değerini korumak yerine hizmetlerin kalitesinin düşmesine ve kademeli bir hizmet sunma sistemine yol açacağını ileri sürmektedir.

Muhafazakar kesintinin değerlendirilmesi

1980'lerin Muhafazakar hükümetleri, refah devletinde kesinti yapmakta ne kadar başarılı olmuşlardır? Christopher Pierson, *Refah Devletinin Yıkılması*, (Dismantling the Welfare State? -1994) isimli kitabında, Britanya ile A.B.D.'de Thatcher ve Reagen yönetimlerinin sosyal güvenliği "küçültme" süreçlerini karşılaştırmakta ve muhafazakar dönemi ardında bırakan refah devletlerinin, göreli olarak yine de ayakta kaldığı sonucuna varmaktadır. Her iki yönetim de açıkladıkları, sosyal güvenlik giderlerinin kısılması niyetiyle iktidara gelmişlerse bile, Pierson, sosyal güvenlikte kesinti yapılmasının önündeki engellerin, her iki hükümetin de üstesinden gelebileceğinden daha fazla olduğunu öne sürmektedir. Bunun nedeni, toplumsal politikanın zaman içindeki gerçekleşme biçiminde bulunmaktadır: Başlangıcından bugüne, refah devleti ve onun kurumları, elde ettikleri yardımları, onları azaltmak yönündeki politik çabalara karşı koruyan özgül seçmenler grubunu ortaya çıkarmıştır. Örgütlü işçi sendikalarından emekli kişilerin kurduğu birliklere kadar, karmaşık bir çıkar grupları ağı, sosyal güvenliği desteklemek için harekete geçmiştir.

Pierson'a göre, sosyal güvenlikte kısıntı yapılması kararları öncelikle, halkın karşı çıkması ve tepki göstermesinden duyulan korku tarafından yönlendirilmektedir. Politikacılar, refah devletindeki kesintinin, sosyal güvenlikteki genişlemeden çok daha farklı olduğunu öğrenmişlerdir. Sonuç olarak, yeni bir politik etkinlik biçimi ortaya çıkmıştır: "Kaybeden" grupları

destekleyerek muhalefetin en aza indirilmeye ya da çıkar grupları arasında ittifaklar kurulmasının önlenmeye çalışılması. "Refah devletinin genişlemesi zamanından çok daha fazla"diye yazan Pierson şunu da ekler, "toplumsal politika üzerindeki mücadeleler, politika değişmesinin neden ve sonuçları hakkındaki bilgiye ilişkin mücadelelerdir"(1994: 8). İşsizlik yardımı gibi kısıntının gerçekleştiği sosyal programlar, genellikle çıkar gruplarının harekete geçirilmesinin başarıyla engellendiği programlardı.

Pierson refah devletini büyük baskı altıda görmekte, ancak bir 'kriz' içinde olduğu düşüncesini yadsımaktadır. Pierson, toplumsal harcamaların az çok sabit tutulduğunu ve refah devletinin çekirdek unsurlarının yerinde olduğunu öne sürmektedir. 1980'lerdeki sosyal güvenlik reformunun bir sonucu olarak eşitsizliklerde artış olduğunu yadsımamakla birlikte, genel olarak toplumsal politikanın sanayi ilişkileri veya düzenleyici politikalardaki reformun kapsamı kadar değiştirilmediğine işaret etmektedir. Britanya'da nüfusun büyük bir çoğunluğu, kamu sağlık ve eğitim hizmetlerine güvenirken, A.B.D.'de sosyal güvenlik hizmetleri daha bakiyeleştirilmiş bir durumdadır.

Yeni İşçi Partisi ve sosyal güvenlik reformu

Sosyal güvenlik reformu Birleşik Krallık'ta 1997'de iktidara gelen Yeni İşçi Partisi hükümeti için birincil öncelik olmayı sürdürmektedir. Kimi bakımlardan sosyal güvenliğe yöneltilen muhafazakar eleştirileri kabul eden (ve geleneksel sol politikadan ayrılan) Yeni İşçi Partisi, yoksulluk ve eşitsizlikle başetmek ve sağlık ile eğitimi iyileştirmek için, yeni sosyal güvenlik politikalarının gerekli olduğunu ileri sürmektedir. Refah devletinin kendisi, bağımlılıklar yaratarak ve "kazanmak" yerine "sadaka almayı" sunarak genellikle sorunun bir parçası olmuştur. Bu, toplumsal sorunlarla, ilk çıktıkları anda, kaynağında önlemek yerine bütün boyutlarıyla ortaya çıktıktan sonra mücadele edebilmek için, çok büyük bürokrasileri ortaya çıkarmıştır. Böyle bir yaklaşımın, yoksulluğun azaltılması ya da nüfus içinde gelirin yeniden dağıtılmasında başarılı olmadığı görülmüştür. Yoksulluktaki azalmanın büyük bölümünün, sosyal politika yerine servetteki genel artış olduğu ileri sürülmektedir.

Sosyal güvenlik sistemindeki ana zorluklardan biri, sistemin yaratıldığı koşulların önemli ölçüde değişmesidir. Refah devleti tam istihdam düşüyle oluşturulmuştur. Aile yapısındaki değişmeler, ailedeki erkeğin çalıştığı ataerkil görüşü geçersiz kılmıştır. Çok yüksek sayıda kadın, işgücüne katılmış ve tek ana babalı hanehalklarının artması, refah devletine yeni istekler getirmiştir. Aynı zamanda refah devletinin uğraşması gereken farklı risk türleri ortaya çıkmıştır.

> **Toplu riskler aracı olarak devlet düşüncesi yukarıda değinilmiştir, s. 411. Refah devleti için toplumsal risk kavramı ve onun ilişkileri 4. Bölümde "Sosyoloji'de Kuramsal Düşünme" adı altında tartışılmıştır, s. 156-58**

Söz gelimi refah devletinin, çevre kirliliği ya da sigara içmek gibi yaşam biçimi seçimlerinin zararlı sonuçlarıyla uğraşmakta yetersiz kaldığı görülmütür.

Hükümet kurulduktan hemen

sonra, *Ülkemiz İçin Yeni Hedefler: Yeni Bir Sosyal Güvenlik Sözleşmesi* (1998) başlıklı, refah devletinin değerlendirmesini sunan ve insanları hem kariyerlerinde hem de kişisel yaşamlarında güçlendirme amacı güden, bir "etken sosyal güvenlik" görüşünü tanımlayan bir tartışma yazısı hükümet tarafından yayınladı. Yazı, yukarıda (s.414) düşünceleri tartışılan, bakiyeci sosyal güvenlik anlayışına karşı olan Sosyal Güvenlik Bakanı Frank Field'en sonraki en kapsamlı çalışmaydı. Yoksulluk için eski çözümler ve artık uygulanmayan eşitsizlikler tartışılırken, Yeni İşçi Partisi, devlet ile yurttaşlar arasında, hem haklara hem de sorumluluklara dayanan bir sosyal güvenlik sözleşmesi düşüncesini ortaya koymuştur. Devletin rolü, yalnızca işgücü piyasası dışında kaldıklarında yardımcı olmak değil, insanlara çalışıp ve istikrarlı bir gelir elde etmekte yardımcı olmaktır. Aynı zamanda, yurttaşlar sosyal güvenlik yardımlarının dağıtılmasını beklemekten çok, kendi eylem olanaklarını, kendi koşullarını değiştirmek için kullanmalıdır.

İstihdam, Yeni İşçi Partisi hükümetinin toplumsal politikasının temel taşlarından biridir ve sosyal güvenlik reformunda dinamik işgücü piyasalarının rolüne büyük bir dikkat gösterilmektedir. İş piyasasına katılan insanların sayısındaki artış hedefi bugüne kadar oldukça başarılı olmuştur. 2003'ün ilk üç ayında, çalışma yaşındaki insanlar için istihdam rakamı, 2003 Haziranda 13 yılın en yüksek rakamı olan % 75'e ulaşmıştır. Bu yaklaşımın ardındaki düşünce, piyasanın yalnızca eşitsizlik yaratmakla kalmayıp bu eşitsizlikleri gidermekte de kullanılabileceği düşüncesidir. İnsanları işe yerleştirmek ve hanehalklarına gelir sağlamak, yoksulluğun azaltılmasındaki temel adımlardan biridir. Yeni İşçi Partisi'nin getirdiği en önemli sosyal güvenlik reformları arasında, insanları kamu yardımından alarak ücretli işlere yerleştirme hedefi güden, yardımdan işe programlarıdır (s.422'deki kutucuğa bakınız). Yardımdan işe yardımları, faklı grup-ların işgücü piyasasına girişlerini özendirmeye yöneliktir. Yirmibeş yaş altındaki genç insanlara, devlet gelir desteği yerine iş eğitimi ile iş fırsatları sunulmakta; tek ana babalara çocuk bakımında yardımcı olmak için vergi kredisi verilmekte ve uzun süredir işsiz olanlara, iş başvuruları esnasında kendilerini işverenlere nasıl sunacaklarına ilişkin kurslar verilmektedir.

Yardımdan işe programları yukarıda tartışıldığı gibi, ayrıca Yeni İşçi Partisi hükümeti refah devletini, düşük ücretli mesleklerde çalışan insanların gelirlerini yükseltmek için kullanmıştır. En düşük maaş 1999'da ortaya çıktı. Aynı zamanda 2003'de gelir vergisinin temel oranında azalmalar oldu ve çocuk sahibi olmayan düşük kazançlılara yöneltilen çalışma vergi kredisine geçildi. 1999'da verilen kesin karar, 2020 yılında çocuk yoksulluğunun kaldırılacağıydı. Yukarıdaki değişime ek olarak, çocuk hizmetindeki artış ve on bir yaş altındaki çocuklar için seçime göre hizmet oranları, dolaysız olarak daha çok çocuk yoksulluğunun son bulmasını hedeflemişti. En son durum, 2002 ile birlikte çocuk yoksulluğunun yaklaşık bir milyona düşürülmesiyle, hükümetin amacında bir başarı sağladığını göstermektedir (Piachaud ve Sutherland 2002). Bununla birlikte, on yıl içinde çocuk yoksulluğunun

Yardımdan işe programlarının değerlendirilmesi

1997'den beri İşçi Partisi Hükümeti, yardım alan insanları işe yönlendirmek için bir dizi hedef ve politika ortaya koymuştur. 'New Deal' programları, sakat, uzun zamandır işsiz, genç insanlar ve 50'li yaşların üzerindeki gibi belirli gruplar için ileri sürülmüştü. Benzer programlar bir süre önce Birleşik Devletler'de uygulanmıştı ve orada bunların içermelerini inceleme fırsatları vardı. Daniel Friedlander ve Gary Burtless, hükümetin başlattığı, yardım alanların ücretli işler bulmalarını özendiren dört farklı programı incelemişlerdir. Bu programlar aşağı yukarı benzer nitelikteydi. Programlar, yardım alanlar arasında etken bir biçimde iş arayan kişilere finansal yardımlar ve iş bulma teknikleri ile eğitim ve iş eğitimi fırsatları sunmaktaydı. Hedef kitleler esas olarak, ülkedeki en büyük nakit yardım programı olan Bağımlı Çocukları Olan Ailelere Yardım Programı'ndan yararlanan hanehalklarının tek ana baba reisleriydi. Friedlander ve Burtless, programların başarılı sonuçlar verdiğini buldu. Bu programlarda yer alan insanlar, katılmayan diğer insanlara göre ya daha erken bir işe girdiler ya da çalışmaya başladılar. Bu dört programın hepsinde, yaratılan kazançlar, programın net maliyetinden birkaç daha fazlaydı. Bununla birlikte, programların en etkisiz kaldıkları nokta, onları en fazla gereksinenlere - uzun bir dönem boyunca iş dışında, uzun süredir işsiz olan insanlara- yardımcı olmaktı (Friedlander ve Burtless 1994).

Yardımdan işe programları Amerikan sosyal güvenlik yardımlarını isteyenlerin sayısının yaklaşık % 40 oranında azaltmakta başarılı olmasına rağmen, bazı istatistikler, sonuçların bütünüyle olumlu olmadığını düşündürtmektedir. A.B.D.'de, aldıkları yardımlar kesilmiş olanların yaklaşık % 20'si çalışmamaktadır ve bunlar bağımsız hiçbir gelir kaynağına sahip değillerdir; iş bulanların yaklaşık üçte biri, bir yıl içinde yeniden yardım başvurusunda bulunmaktadır. Çalışmakta olduğu için artık yardım almayanların üçte biri ile yarısı arasındaki bir oranı, gelirlerinin eski yardım düzeyinin altında olduğunu görmüştür. Yardımdan işe programlarını ilk uygulamaya koyan Amerikan eyaletlerinden Wisconsin'de, artık yardım almayanların üçte ikisi, yoksulluk sınırının altındadır (Evans 2000). Böylesi bulgulara işaret eden eleştirmenler, yardımdan işe programlarının yardım alanların mutlak sayısını azaltmadaki görünür başarısının, yardımlarını yitirenlerin gerçek deneyimlerindeki bazı rahatsız edici eğilimleri gizlediğini ileri sürmektedir.

Diğerleri toplumsal dışlanma mücadelesi için yerel güçlendirme 'alanlarının' etkinliğini sorgulamaktadır. Bunlar, yoksulluğun ve yoksunluğun tek başına bu belirlenmiş bölgelere yoğunlaşmadığını, yine de programların, bütün yoksullar aynı yerde yaşıyormuş gibi belirli alanları hedef aldığını ileri sürmektedirler. Birleşik Krallık'ta hükümetin kendi Toplumsal Dışlanma birimi bu savı desteklemektedir: 1997'de İşçi Partisi iktidara geldiğinde, bütün işsiz insanların üçte ikisi ülkenin kırk dört en yoksun bölgelerinin dışındaki alanlarda yaşamaktaydı. Yerelleşmiş girişimler, kuşkucu öneriler, ülke çapında bir karşı-yoksunluk stratejisinin yer alamayacağını, çünkü pek çok insanın, belirlenmiş güçlendirme bölgelerinin sınırları dışında yaşadığına işaret etmektedir.

yarıya indirilmesi hedefi 2010 ile gerçekleşecek olsa bile, dereceler 1979'da Margaret Thatcher'ın başbakan olduğu zamankinden yine de çok daha yüksek olacağına işaret etmektedir (Flaherty ve diğerleri 2004).

Yeni İşçi Partisi hükümeti ayrıca, yoksulluğu azaltmak için gerçekleştirilen yerel girişimleri destekleyerek bireylerin ve toplulukların "kendi kendilerine yardım etme" kapasitelerini arttırmaya çalışmaktadır. Sağlık hizmeti, iş ve eğitim gibi topluluk güçlendirme alanları, ülke çapında, yerel politika oluşturucuların yerel sakinlerin gereksinimlerine uygun olan çözümler tasarlamalarına olanak verecek biçimde kotarılmıştır. Böyle bir yaklaşımın bir çok faydası vardır. Yardımlar daha doğrudan hedeflere yöneltilmekte, küçük ölçekli yenilik planları yürürlüğe konmakta ve karar alma sürecine yerel katılım artırılmaktadır. Bu türden programlar, yurttaşların devletle ortaklık içinde, kendileri için daha iyi yaşamlar kurmaları çabalarına bütünleştirdiği daha etkin bir sosyal güvenlik sistemini ortaya çıkarmaya yöneliktir. Değişimin gerekli olduğu herkes tarafından kabul ediliyor olsa bile, sosyal güvenlik reformu hakkındaki tartışma, şiddetini kaybetmemiştir. Yeni İşçi Partisi yaklaşımı da eleştiriden uzak değildir. Bazıları, yardımdan işe programlarını, toplumsal harcamaların kısılmasının

acımasız bir yolu olarak görmektedir. İş eğitimi ve çocuk bakım teşviklerine karşın işgücü piyasasına giremeyen insanlar, sosyal güvenlik yardımlarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Programlar, yardıma bağımlı olma koşullarını ortadan kaldırma hedefi güdüyor olmakla birlikte, yardımlardan yoksun kalanları suçun, fahişeliğin ya da evsizliğin batağına itmeye zorlamak gibi bir sonuç da doğurabilir.

Sonuç: değişen bir dünyada yoksulluk ve refah

Bireyler ve kurumlar için vergi oranlarını kesmiş olan Margaret Thatcher ve John Major hükümetlerinin (1979-97) belirtilen politik kuramları, yoksulluk için ekonomik büyümenin yüksek seviyelerini, "damlaya damlaya göl olur" anlayışının sonuçlarını meydana çıkardı. Karşılaştırılabilir sonuçlarla birlikte benzer politikalar A.B.D'de Ronald Reagan'ın ve Baba Bush'un başkanlıkları (1980-92) esnasında ve yine oğul George Bush (2000-) döneminde yürütüldü. Olaylar ise "damlaya damlaya göl olur" tezlerini desteklememektedir. Bu türden bir ekonomi politikası, ekonomik gelişmenin hızını ortaya çıkarabilir veya çıkarmayabilir, ancak sonuçlar, zenginlik ve yoksulluk arasındaki farklılıkları genişletmeye ve yoksul yaşayanların sayısını arttırmaya eğilimlidir. Hem yoksulluğun gelir temelli ölçümleri hem de ihtiyaçların yoksunluğuna dayananlar 1970'in sonlarından itibaren belirli bir biçimde artmıştır.

Aynı zamanda küresel ekonomideki ve iş yapısındaki değişimler, Britanya, A.B.D ve başka yerlerdeki eşitsizliğe yönelik eğilimlere katkıda bulunmuştur. El emeğine dayalı işgücündeki bir sapma, hem gelir dağılımı örüntüsü, hem de işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yarı el becerisi gerektiren ya da hiç el becerisi gerektirmeyen mesleklerdeki işçilerin, eğitimsel niteliklere ve teknolojik yeterliliklere talebin arttığı hızlı değişen işgücü piyasasına yeniden girmenin zorluğunu anlamış olmaları, sıklıkla rastlanan bir durumdur. Hizmet sektöründeki fırsatların bir piyasa genişliği olmasına rağmen, bunların çoğunluğu, ilerleme için küçük beklentilerin ve düşük ücretlerin olduğu durumlar için söz konusu olmuştur.

Sol politikacılar yoksulluğun (ve artan eşitsizliğin), servetin varlıklıdan gereksinimi olana yeniden dağıtılması yoluyla ortadan kaldırılacağını düşünüyorlardı. Refah devleti ile yüksek vergi düzeyleri buna erişmek için kullanılan iki yoldu. Ne var ki bu türden yaklaşımlar, yoksulluğu ortadan kaldırmakta ve sıklıkla düşünülen sonuçları ortaya çıkarmakta başarısız olmuşlardır. Savaş sonrası Britanya'da yapılandırılan büyük meclis kurumları kimi zaman, Birleşik Krallık'ta toplumsal olarak en çok dışlanan bölgelerden biri olan, kenar mahallelerde oturanlar için yeni evler inşa etmiştir. Benzer olarak 1945'den sonra refah devletinin genişlemesi sosyal bağımlılık derecesine yol açmıştır.

Sosyal politika alanında, giderek artan bir biçimde daha önceki 'sol' ve 'sağ' gündemlerden ayrılan yeni eşitlik anlayışları ortaya atılmaktadır. Eşitlik kavramı, fırsat eşitliği ile çoğulculuğun önemi ve yaşam biçimlerindeki farklılığın vurgulanmasıyla daha dinamik bir biçimde değiştirilmektedir. Eşitsiz-

lik hakkındaki anlayışlarımız da değişmeye başlamıştır. Ekonomik eşitsizlikler kalıcı olmasına rağmen, toplumumuz başka yönlerden daha eşitlikçi duruma gelmektedir.

Kadınlar artık ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımlardan, önceki kuşaklara oranla daha çok eşitliğe sahiptir ve azınlıklar arasında da önemli yasal ve toplumsal avantajlar ortaya çıkmaktadır. Kadınların işgücü piyasasına girmesi, çift kazançlılar tarafından karakterize edilen, "çalışan zengin" hanehalkları ve işgücü piyasasında etkin olmayan bir bireyin olduğu "çalışan yoksul" hanehalkları arasında büyüyen bir ayrım olduğu anlamına gelmektedir. Kadınların kazançları hanehalkı geliri için ilk zamanlarda olduğundan çok daha yaşamsal bir duruma gelmiştir ve kadınların mesleklere etkisiyle ya da yüksek ücret alma olanaklarının öncesinde olduğundan daha büyük sayılara ulaşmasıyla kadın kazançlarının etkisi çok büyük yükleri taşıyabilmektedir. Dahası, çift-kazançlı hanehalklarının başarısı, özellikle çocuksuz olanlar, gelir dağılımı örüntüsündeki değişimin en önemli etkenlerinden birisidir. İki kazançlılar arasındaki farklılıklar, bir kazançlı ve bir kazançlı olmayan hanehalkları giderek belirginleşmektedirler.

Bununla birlikte, böylesi bir artalan içinde, toplumlarımızın karşısına çıkan yeni riskler ve tehditler söz konusudur. Bu riskler, yoksul ve zengin arasında bir ayrım yapmamaktadır. Kirlilik, çevrenin yok edilmesi ve kentsel bölgelerin hızla büyümesi, kendi kendimize yarattığımız sorunlardır. Bunlar, hepimizin sorumlu olduğu ve eğer başedilecekse herkesin yaşam biçiminde değişiklik isteyen tehditlerdir.

Bu yeni meydan okumaları ele almaya başlarken, devletin ve sosyal güvenlik hizmetlerinin rolü ister istemez gündeme gelmektedir. Refah yalnızca zenginlik demeye gelmez, aynı zamanda nüfusun genel iyiliği de demektir. Sosyal politika, toplumsal iç yapışkanlığının güçlendirilmesi, karşılıklı bağımlılık ağlarının kurulması ve insanların kendi kendilerine yardım kapasitelerinin arttırılmasıyla ilgilenmektedir. Haklar ve sorumluluklar yeni bir önem kazanıyor, bu yalnızca yardımdan çalışmaya geçmeye çalışan en alttakiler için değil, ancak zenginliklerinin onların kamusal, toplumsal ve mali yükümlülüklerinden kaçmaya hak kazandırmadığı en üsttekiler için de söz konusudur.

Özet

1 Yoksulluğu anlamanın iki yolu vardır. Mutlak yoksulluk, sağlık ve bedensel işleyişi sürdürmek için gereken temel kaynakların yoksunluğuna göndermede bulunmaktadır. Göreli yoksulluk, kimi grupların yaşam koşulları ile nüfusun çoğunluğunun yararlandığı yaşam koşulları arasındaki ayrılıkları değerlendirmeyi içermektedir.

2 Pek çok ülkede, yoksulluğun resmi ölçümleri, insanların bunun altında yoksulluk içinde yaşadıklarının söylendiği bir düzeyi belirleyen yoksulluk sınırına göre yapılmaktadır. Yoksulluğun öznel ölçümleri insanların, kabul edilebilir bir yaşam ölçütü için gerekli gördüklerine ilişkin kendi anlayışlarına dayanmaktadır.

3 Yoksulluk, zengin ülkelerde yaygındır. Britanya, gelişmiş dünyadaki en kötü yoksulluk kayıtlarına sahip ülkelerden birisidir. Zengin ile yoksul arasındaki eşitsizlikler, hükümet politikalarının, meslek yapısındaki değişmelerin bir sonucu olarak çarpıcı bir biçimde artmaktadır.

4 Yoksullar farklılıklar içeren bir gruptur, ancak yaşamın başka yönlerinde dezavantajlı olan kişilerin (yaşlılar, çocuklar, kadınlar ve etnik azınlıklar gibi) yoksul olma olasılığı artmaktadır.

5 Yoksulluğu açıklamak için iki ana yaklaşım benimsenmektedir. 'Yoksulluk kültürü' ve 'bağımlılık kültürü' savları, yoksulların kendi dezavantajlı konumlarından sorumlu olduğunu ileri sürmektedirler. Beceri yoksunluğu, güdülenme yokluğu ya da ahlaki zayıflık yüzünden yoksullar toplumda başarılı olamazlar. Bunların bazıları, kendilerine yardım etmekten çok sosyal güvenlik yardımları gibi, dışarıdan gelen bir yardıma bağımlı duruma gelir. Ikinci yaklaşım, yoksulluğun, kaynakları eşit olmayan biçimde dağıtan ve baş edilmesi zor olan koşullar yaratan, daha genel toplumsal süreçlerin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir.

6 Toplumsal dışlanma, bireylerin toplumun geneliyle tam olarak bütünleşmekten uzaklaştırıldığı süreçlere göndermede bulunmaktadır. Gelir ve kaynakların yokluğu toplumsal dışlanmanın bir boyutu olmasına rağmen, toplumsal dışlanma yoksulluktan daha geniş bir kavramdır. Toplumsal dışlanmanın diğer biçimleri, işgücü piyasasından, hizmetler ve toplumsal ilişkilerden dışlanmayı içerir. Evsizlik, toplumsal dışlanmanın en uç biçimlerinden biridir. Sürekli bir barınaktan yoksun olan evsiz insanlar, çoğu insanın garanti diye gördüğü gündelik etkinliklerden kopartılmış durumda olabilir.

7 Refah devletleri, hükümetin nüfus içindeki eşitsizlikleri belirli mal ve hizmetleri sağlamak ya da desteklemek yoluyla azaltmakta merkezi bir rol oynadığı devletlerdir. Sosyal güvenlik hizmetleri ülkeden ülkeye değişirken, çoğunlukla eğitim, sağlık hizmetleri, konut, gelir desteği, engellilik, işsizlik ve emeklilik konularını içermektedir.

8 Genel yardımlar sağlayan refah devletlerinde, gerektiğinde alınacak yardım, herkesin gelir düzeyi veya ekonomik durumuna bakılmaksızın aynı ölçüde yararlanabileceği bir haktır. Buna karşılık seçime göre yardım, yalnızca seçilebilirliği gelir ve birikim düzeyine göre belirlenecek bireyler için geçerlidir. Sosyal güvenlik yardımlarının geleceği, sanayileşmiş ülkelerin çoğunluğunda tartışılmaktadır. Tartışmanın bir yanında, sosyal güvenliğin mali açıdan desteklenmesi ve genel olması gerektiğine inananlar varken; diğer yanda bunun yalnızca gerçekten de başka türlü yardım almayacak kişiler için bir güvenlik ağı olarak iş görmesi gerektiğine inanan insanlar bulunmaktadır.

9 Şu andaki Britanya refah devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesi liberal hükümet ve savaştan sonraki işçi partisi hükümetleri süresince genişlemesini kısa zamanlarla sürdürerek, yirminci yüzyılda gelişmiştir. Sistem, toplumun bütün üyelerini içine alan refahın geniş bir özgörüsüne yöneliyordu. 1970'lere gelindiğinde, refah devleti, etkin olmadığı, bürokratik olduğu ve çok pahalı olduğu yollu eleştirilere uğradı. İnsanların kendilerine bağımsız bir yaşam kurmakta yardımcı olacağı varsayılan aynı programlara bağımlı hale gelmesi yardım bağımlılığı konusunda kaygılar ortaya çıkarmıştı.

10 Margaret Thatcher'ın Muhafazakar Hükümeti, kamu refahı konusundaki sorumluluğu devletten özel sektöre, gönüllü kuruluşlara ve yerel topluluklara aktararak refah devletinde kesinti yapmaya çalıştı. Kurumsal olmaktan çıkarma, devlet (kurumlar) tarafından bakılan bireylerin kendi aile ve topluluklarına yönlendirilme sürecidir.

11 Yeni İşçi Partisi hükümeti, yardım alanları ücretli işlere yerleştirmeyi hedefleyen, yardımdan işe programlarını da içeren bir sosyal güvenlik reformu yürürlüğe soktu.

Düşünme soruları

1 Bu bölümün açılış paragrafına yeniden bakınız: Carol neden yoksuldur?

2 Topluma "tam ve anlamlı" ölçüde katılmak için gerek duyduğunuz gelir düzeyi ne olurdu?

3 Birleşik Krallık'ta yoksulluk oranları 1970'in ortalarından itibaren neden arttı?

4 Yardım bağımlılığı, yoksulluğun kalıcı olmasını açıklamakta mıdır?

5 Evsizliğin nedenleri nelerdir ve bu sorun nasıl çözülür?

6 Sosyal güvenlik harcamalarını azaltma çabaları neden büyük ölçüde başarısız olmuştur?

Ek kaynaklar

Jet Bussemaker (yay.), *Citizenship and Welfare Reform in Europe* (London: Routledge, 1999).

H. Dean, *Welfare Rigthts and Social Policy* (Harlow: Prentice Hall, 2002).

Jan Flaherty, John Veit-Wilson ve Paul Donran, *Poverty: The Facts*, 5. basım (London: CPAG, 2004).

Gordon Hughes ve Ross Ferguson (yay.), *Ordering Lives: Family, Work and Welfare* (London: Routledge,2000).

Ruth Lister, *Poverty* (Cambridge: Polity, 2004).

T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class, and Other Essays* (Cambridge: Cambridge University Pres, 1950).

J. Pierson, *Tackling Social Exclusion* (London: Routledge, 2001).

T. Ridge, *Childhood Poverty and Social Exclusion* (Bristol: Policy Pres, 2002).

Robert Walker (yay.), *Ending Child Poverrty: Popular Welfare fort he Twenty-First Century?* (Bristol: Policy Pres, 1999).

İnternet bağlantıları

Toplumsal Dışlanma Birimi
http:// www. socialexclusion.unit.gov.uk

Çocuk Yoksulluğu Eylem Grubu
http:// www.cpag.org.uk/

İzlenen Yoksulluk ve Toplumsal Dışlanma
http:// www. poverty.org.uk/

Herkes İçin Fırsat
http:// www. dwp.gov.uk/ofa/

Toplumsal Piyasa Araştırması
http:// www.smf.co.uk/

İçindekiler

Küresel Ekonomik Eşitsizlik
Yüksek gelirli ülkeler
Orta gelirli ülkeler
Düşük gelirli ülkeler
Küresel eşitsizlik artıyor mu?
Zengin ve Yoksul Ülkelerde Yaşam
Sağlık
Açlık, yetersiz beslenme ve kıtlık
Eğitim ve okuryazarlık
Yoksul Ülkeler Zenginleşebilir mi?
Kalkınma kuramları
Kalkınma kuramlarının değerlendirilmesi
Uluslararası örgütlerin rolü ve küresel eşitsizlik
Değişen bir dünyada küresel ekonomik eşitsizlik
Dünyadaki Nüfus Artışı
Nüfus çözümlemesi: demografi
Nüfus değişiminin dinamikleri
Malthusçuluk
Demografik geçiş
Değişimle ilgili beklentiler
Özet
Düşünme soruları
Ek kaynaklar
İnternet Bağlantıları

11 Küresel Eşitsizlik

Yüzyılın son çeyreği insanlık tarihinin daha önce görmediği kadar çok milyarderin bir anda ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Yirmibirinci yüzyılın başında dünyada 308'i ABD'de, 114'ü Avrupa'da, 88'i Asya'da, 32'si Latin Amerika'da, 15'i Kanada'da, 13'ü Ortadoğu'da ve 3'ü Avustralya'da olmak üzere 573 milyarder vardı (Forbes 2000) (burada milyarder, en az 1 milyar dolarlık servete sahip kişi olarak tanımlanmaktadır). Bu kişilerin 2000 yılı ortalarındaki mal varlıkları toplamı yaklaşık 1,1 trilyon doları bulmaktaydı - bu meblağ dünyanın yaklaşık üçte birini teşkil eden seksen yedi ülkenin o yılki gayrı safi milli hasılalarının toplamından daha büyüktür (Dünya Bankası verileri kullanılarak hesaplanmıştır, 2000-1).

2004 yılı itibarıyla dünyanın en zengin kişisi net 25,3 milyar dolar değerindeki servetiyle, Microsoft Corporation'ın kurucusu olan Bill Gates'ti (bkz. 11.1. Tablo). Servetini büyük ölçüde kendi şirketinin ana hissedarı olma-ına borçlu olan Gates, girişimcilik ruhunun adeta cisimleşmiş halidir: ürettiği yazılım artık neredeyse tüm bilgisayarlarda işletim sistemi olarak kullanılan, kapitalist bir bilgisayar dahisi. 1990'ların sonlarında Gates'in serveti net olarak 100 milyar dolar kadardı. Microsoft'un hisselerinin değeri bu tepe noktasına çıktıktan kısa süre sonra düşmeye başlamışsa da, Gates'e dünyanın en zengin kişilerinden biri olmasına yetecek bir servet kalmıştır (Forbes 2004).

2004 yılında Birleşik Krallığın en zengin kişisi, 7,5 milyar paundluk servetiyle, Chelsea Futbol Takımı'nın sahibi olmasıyla ünlenen Roman Abramovich'ti. Rusya'da çocukluğu sefalet içinde geçen ve dört yaşında evlat edinilen Abramovich, para kazanmak için bir ara otomobil lastikleri bile satmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1990'ların başında yıkılmasından sonra özelleştirilen Rus petrol sanayisi üzerinden bir servet yapmıştır. Birleşik Krallık listesinin ikinci sırasında 5,5 milyar poundla Londra'nın en pahalı bölgeleri olan Mayfair ve Belgravia'daki çok sayıda emlağın sahibi olan Westminster Dükü gelmektedir. İlk ona giren diğer zenginler arasında British Home Stores, Top Man, Top Shop ve Miss Selfridges'in de dahil olduğu Arcadia perakende satış mağazaları grubunun sahibi olan Philip Green 3,6 milyar dolarla dördüncü sırada; müzik, tren, uçak, mortgage, cep telefonu ve hatta gelinlik ticareti yapan Virgin grubunun sahibi olan Sör Richard Branson ise 2,6 milyar paundluk servetiyle altıncı sırada yer almaktadır.

2004 yılında dünyadaki en zengin kırk kişi ve ailenin on altısı Kuzey Amerika'dan, on beşi (Rusya dahil) Avrupa'dan, altısı Ortadoğu'dan, ikisi Hong Kong'dan ve biri Meksika'dandı (Forbes 2004). Eğer Bill Gates Batılı ileri teknoloji girişimcisinin simgesiyse, listede yirmi beşinci sırada yer alan Hong Kong'lu Li Ka da pek çok Asyalı

11.1. Tablo: Dünyadaki enzengin kişi ve aileler

	Ad	Ülke	İş	Zenginlik
1	Robson Walton ve ailesi	Amerika	Perakendecilik (Wal-Mart)	£54,2 milyar
2	Bili Gates	Amerika	Yazılım (Microsoft)	£25,3 milyar
3	Warren Buffet	Amerika	Yatırım	£23,3 milyar
4	Karl Theo Alrecht ile ailesi	Almanya	Süpermarket	£22,3 milyar
5	Forrest Jr & John Mars ile ailesi	Amerika	Şekercilik	£16,9 milyar
6	Kral Fahd ve ailesi	Suudi Arabistan	Petrol	£13,5 milyar
7	Barbara Cox Anthony ve Anne Cox Chambers	Amerika	Medya	£12,1 milyar
8	Prens el Velid	Suudi Arabistan	Yatırım	£11,6 milyar
9	Paul Allen	Amerika	Yazılım (Microsoft)	£11,4 milyar
10=	Abu Dabi şeyhi	Abu Dubai	Petrol, yatırım	£10,8 milyar
10=	Johanna Quandt ve ailesi	Almanya	Otomobil (BMW)	£10,8 milyar
12	Liliane Bettencourt	Fransa	Kozmetik	£10,2 milyar
13	Larry Ellison	Amerika	Bilgisayar (Oracle)	£10,1 milyar
14	Ingvar Kamprad	İsveç	Perakendecilik (Ikea)	£10 milyar
15	Kenneth Thomson	Kanada	Petrol, medya	£9,3 milyar
16	Samuel ve Donald Newhouse	Amerika	Yayıncılık	£8,3 milyar
17	Robert ve Thomas Pritzker	Amerika	Otelcilik, yatırım	£8,2 milyar
18=	Kuveyt Emiri	Kuveyt	Petrol	£8,1 milyar
18=	Mikhail Khodorkovsky	Rusya	Petrol	£8,1 milyar
20	Abigail ve Edward Johnson	Amerika	Yatırım	£8 milyar
21	Bruney Sultanı	Bruney	Petrol	£7,7 milyar
22=	Roman Abramovich	BK	Petrol, yatırım	£7,5 milyar
22=	Carlos Slim Helu	Meksika	Telekom	£7,5 milyar
24	Michael Dell	Amerika	Bilgisayar (Dell)	£7 milyar
25=	Steve Ballmer	Amerika	Yazılım ((Microsoft)	£6,7 milyar
25=	Brenninkmeyer ailesi	Hollanda	perakendecilik	£6,7 milyar
25=	Li Ka-shing	Hong Kong	Sanayi	£6,7 milyar
28	Bernard Arnault	Fransa	Lüks mallar	£6,6 milyar
29	Kwok Kardeşler	Hong Kong	Emlak	£6,2 milyar
30	John Kluge	Amerika	Medya, telefon	£5,7 milyar
31=	Silvio Berlusconi	İtalya	Medya	£5,4 milyar
31=	Şeyh Maktum	BAE	Petrol, finans hizmetleri	£5,5 milyar
33=	Birgit Rausing ve ailesi	İsveç	Emlak	£5 milyar
33=	Westminster Dükü	BK	Ambalaj	£5 milyar
35=	Charles Ergen	Amerika	Uydu TV	£4,9 milyar
35=	Amancio Ortega	İspanya	Moda	£4,9 milyar
38	Sumner Redstone	Amerika	Medya	£4,8 milyar
39=	Oeri/Hoffmann ailesi	İsviçre	Eczacılık	£4,7 milyar
39=	Stefan Persson	İsveç	Perakendecilik	£4,7 milyar

Kaynak: Sunday Times (18 Nisan 2004)

başarılı girişimcinin bir simgelerinden biridir. Li (bu onun soyadıdır) kariyerine plastik çiçek imalatıyla başlamıştır; 2004 yılına gelindiğinde 6,7 milyar doları bulan servetini, Asya çapında gerçekleştirdiği emlak alım satımları ve ailesinin sahip olduğu ve neredeyse dünyanın yarısına yayın yapabilen STAR TV adlı televizyon ve iletişim uydusunu da kapsayan diğer yatırımları sayesinde yapmıştır.

Küreselleşme, yani dünyanın siyasi, toplumsal ve kültürel anlamda giderek daha bağlantılı hale gelmesi olgusu, akla hayale sığmayacak bir zenginliğe açılan fırsat kapıları yaratmıştır. Dünya'nın ve Birleşik Krallığın en zengin kişilerinin sıralandığı liste incelendiğinde, bu insanların çoğunun kendi servetlerini, bireysel çabayla kısa sürede elde edilen zenginlik anlamında, "yeni girişimci ruhun zenginliği" olarak tarif ettikleri görülebilir (listede akrabalık bağları yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan servetlerden dolayı zengin olan sadece birkaç kişi vardır Birleşik Krallığın en zengin ikinci kişisi olan (altıncı) Westminster Dükü bu kişilerin dışındadır). Hem Birleşik Krallığın en zengin kişisi olan Roman Abramovich hem de dünyanın en zengini kişisi olan Bill Gates bu türden bir girişimci serveti

Sör Richard Branson, her ne kadar serveti Bill Gates gibilerin yanında küçük kalsa da, Birleşik Krallığın en zengin kişilerinden biridir.

örneklendirmektedirler. Her iki multimilyarderin de müthiş ekonomik başarılara imza atmadan önceki yaşamları oldukça mütevazıdır. Her iki adam da küreselleşmeden faydalanmışlardır: Abramovich, 1990'larda Rusya'nın ulusal sanayilerini küresel pazarda satışa sunmasının ardından Rus petrol sanayisinin farklı kesimlerini satın almış, Gates ise küreselleşmenin itici güçlerinden biri olan bazı yeni bilişim ve iletişim teknolojilerine yönelmiştir (Küreselleşme tasarımı 2. Bölümde ele alınmıştır).

Dünyada milyonlarca işçi, üç kuruş yevmiye uğruna uzun iş saatleri ve kötü çalışma koşulları altında "ecel tezgahlarında" çalışmaktadırlar

Gelgelim küreselleşme herkese eşit ölçüde fayda sağlamamıştır. Sözgelimi, bir tekstil işçisi olan yirmi dört yaşındaki Wirat Tasago -çoğu kadınlardan oluşan diğer bir milyon Taylandlı tekstil işçisi gibi- Tayland'ın Bangkok şehrinde yaşamakta ve haftanın altı günü sabah 8:00'den akşam 11:00'e dek, günde yaklaşık 2 poundun biraz üzerinde bir yevmiyeye çalışmaktadır. Bugün Tasago gibi milyarlarca işçi küresel işgücüne dahil olmakta ve pek çoğu Birleşik Krallık'taki iş yasalarına göre asla kabul edilemeyecek baskıcı koşullar altında ve düşük ücretlerle çalışmaktadırlar. Üstelik bu insanlar talihli olanlardır: Her ne kadar Rusya gibi kimi ülkeler küresel ekonomiye dahil olurken özellikle kendi içlerinde toplumsal ve ekonomik sıkıntılar yaşamışlarsa da, dünya ekonomisinin dışında kalan Kuzey Kore gibi toplumların durumları çok daha vahim hale gelmiştir.

Bir önceki bölümde Birleşik Krallık'taki yoksulluk ve toplumsal dışlamayı ele almış, bireylerin gelirleri, iş ve yaşam kaliteleri arasındaki büyük farklılıklara dikkati çekmiştik. Aynı durum daha genel bir ölçekte, dünya çapında da geçerlidir. Yoksul ve zengin bireylerden söz ettiğimiz gibi, dünya düzeni içindeki yoksul ya da zengin halk veya ülkelerden de söz edebiliriz. Bu bölümde yirminci yüzyılın sonu ve yirmibirinci yüzyılın başındaki küresel

eşitsizliği ele alacağız. Konuya "küresel eşitsizlik" teriminden ne anlaşıldığına, üzerinde düşündüğümüz zaman tanımımızın nasıl değiştiğine ilişkin bir tartışmayla başlayacağız. Dünyanın dört bir yanındaki insanların ekonomik yaşam standartları arasında ne gibi farklılıklar bulunduğunu inceleyeceğiz. Hangi ülkelerin kendi yazgılarını değiştirdiklerini ve bunu niçin yaptıklarını anlayabilmek için dünyanın yeni sanayileşmekte olan ülkelerini mercek altına alacağız. Bu bizi küresel eşitsizliğin nedenlerini ve küresel eşitsizliği önlemek için neler yapılabileceğini açıklamaya çalışan farklı kuramlarla ilgili bir tartışmaya götürecek. Bu kısmın sonunda ise küresel bir dünyada, küresel ekonomik eşitsizliğin geleceği hakkında bazı tahminlerde bulunacağız. Küresel ekonomik eşitsizliği ele aldıktan sonra, büyük ölçüde dünyanın en yoksul ülkelerinde ortaya çıkan bir eğilim olan, küresel nüfus artışı konusuna değineceğiz.

Ekonomik eşitsizlik mevcut toplumsal eşitsizlik biçimlerinden yalnızca biridir. Dünyadaki ekonomik eşitsizliklerin muazzam boyutlara ulaşması ve böyle bir kitapta bu konuya ayrılabilecek alanın kısıtlı olması nedeniyle, biz bu bölümde sadece ekonomik eşitsizlik konusuna eğileceğiz. Damgalama ve dışlamayla ilgili olan statü eşitsizliği gibi diğer eşitsizlikleri ise başka bölümlerde incelenmektedirler (sözgelimi, damgalama kavramı 8. Bölümde 311. sayfada ele alınmıştır). Dünya, özellikle diktatörlük rejimlerinde kendini gösteren, muazzam güç eşitsizlikleriyle de ıralanmaktadır. Bu türden güç eşitsizlikleri, devletlerin hem birbirileri arasında hem de kendi içlerinde vardır ve dünyadaki bitmek bilmeyen çatışmaların çoğunun kaynağıdır (siyasi güç ve eşitsizlik konusunu 20. Bölümde ele alacağız).

Küresel ekonomik eşitsizlik

Küresel ekonomik eşitsizlik, başta, ülkeler arasında zenginlik, gelir ve çalışma koşulları bakımından var olan dizgesel farklılıklara işaret eder. Bu farklılıklar ülkelerin kendi içlerindeki farklılıklarla birlikte varolurlar: Bugün en zengin ülkelerde bile yoksul insan sayısı gün geçtikçe artmaktayken, dünyanın en zengin kişilerinden bazıları daha fakir uluslardan çıkabilmektedir. Sosyolojinin çabası sadece söz konusu farklılıkların neler olduğunu ortaya koymak değil, aynı zamanda neden ortaya çıktıklarını -ve nasıl üstesinden gelinebileceğini- açıklamaktır da.

Ülkeleri küresel eşitsizliğe göre sınıflandırabilmenin yollarından biri, bu ülkelerin ekonomik üretkenliklerini birbiriyle karşılaştırmaktır. Ekonomik üretkenliğin önemli ölçütlerinden biri **Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla**'dır (GSYH). Bir ülkenin GSYH'sı, o ülkenin kayıt altına alınmış ekonomisinde bir yılda üretilen malların ve hizmetlerin tamamıdır. Yurtdışındaki özel ya da tüzel kişilerin gelirleri GSYH'ya dahil değildir. Bir diğer önemli almaşık ölçüt de **Gayrı Safi Milli Gelir**'dir (GSMG önceden Gayrı Safi Milli Hasıla ya da GSMH olarak anılmaktaydı). GSYH'nın aksine, GSMG'e yurtdışındaki özel ve tüzel kişilerin elde ettikleri gelirler de *dahildir*. GSYH ya da GSMG gibi ekonomik ölçütler çoğu zaman kişi başına hesaplanırlar; bu bize herhangi bir ülkenin sıradan bir yurttaşına düşen zenginlik miktarını karşılaştırabilme olanağı sağlar. Farklı ülkeleri karşılaştırabilmek içinse ortak bir para birimi

kullanmamız gerekir. Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların çoğu A.B.D doları kullanmaktadır.

Dünya Bankası, yoksul ülkelerin kalkınma tasarılarına krediler sağlayan uluslararası bir mali örgüttür. Kişi başına düşen GSMG'i kullanarak ülkeleri yüksek gelirli, orta gelirli, düşük-orta gelirli ve düşük gelirli olarak sınıflandırır. Bu sınıflandırma dizgesi, ülkelerin yaşam standartları arasında neden büyük farklılıklar bulunduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır.

Dünya Bankası (2003), yaklaşık 6 milyar insanın yaşadığı 132 ülkeyi üç ekonomik sınıfa ayırmaktadır. (Bu ülkelerden başka, Dünya Bankası'nın haklarında yeterli veriye sahip olmadığı ya da nüfusları 1,5 milyondan az olduğu için bize veri sağlamadığı, 178 milyon insanı kapsayan 74 ekonomi daha mevcuttur). Dünya nüfusunun %40'ı düşük gelirli ülkelerde yaşamaktadır; buna karşın yüksek gelirli ülkelerde yaşayanların oranı sadece %15'tir. Bu sınıflandırmanın her ülkenin ortalama gelir düzeyi göz önünde bulundurularak yapılmış olduğu unutulmamalıdır; bu yüzden ülkelerin kendi içlerindeki eşitsizlikleri gizleyebilmektedir. Söz konusu farklılıklar önemli olabilmekle birlikte, bu bölümde bu farklılıklara odaklanmayacağız. Sözgelimi, Dünya Bankası Hindistan'ı düşük gelirli bir ülke olarak sınıflandırmaktadır, zira kişi başına düşen GSMG'i 1999 yılında sadece 450 dolardı. Hindistan, ülkedeki yaygın yoksulluğa rağmen, geniş bir büyüyen bir orta sınıfa sahip olmakla övünmektedir de. Öte yandan Çin, 1999 yılında kişi başına düşen GSMG'i 780 dolara yükseldiği için, düşük gelirli ülkeler sınıfından çıkarılıp orta gelirli ülkeler sınıfına dahil edilerek yeniden sınıflandırılmıştır (Dünya Bankası'nın orta gelirli ülkeler için belirlediği alt sınır 756 dolardır). Her ne kadar, kişi başına düşen ortalama geliri Çin'in artık bir orta sınıf ülkesi haline geldiğine işaret ediyorsa da, bu durum ülkede yüz milyonlarca insanın halen sefalet içinde yaşadığı gerçeğini değiştirmemektedir.

Gelgelelim sadece gelirler temel alınarak yapılacak kıyaslamalar yanıltıcı olabilmektedirler, zira GSMG yalnızca peşin paraya satılan malları ve hizmetleri kapsamaktadır. Düşük gelirli ülkelerde yaşayan pek çok insan, sadece kendi ailesini doyurmak için üretim yapan ya da takas yoluyla geçimini sağlayan çiftçiler ya da çobanlardır ve sahip oldukları hayvanların ya da zahirelerin değerleri istatistikler tarafından hesaba katılmamaktadır. Ayrıca, hiçbir ülke yalnızca ekonomik üretimden ibaret değildir. Ülkelerin kendilerine özgü, son derece çeşitli dilleri ve gelenekleri vardır. Her ne kadar, halkları daha zorlu bir yaşam sürüyor olsa da, yoksul ülkelerin tarih ve kültür bakımından zengin komşularından pek de aşağı kalır yanları yoktur.

Ülkeleri sadece ekonomik istatistikler temelinde karşılaştırsak dahi yapacağımız karşılaştırma için seçeceğimiz istatistikler muhtemelen farklı sonuçlara varmamıza sebep olacaktır. Sözgelimi küresel eşitsizlik konusunu incelemek için ülkelerin GSMG'leri yerine, diyelim, (gıda, ilaç ve diğer ürünleri kapsayan) *hane halkı tüketim harcamaları* seviyelerini kıyaslama yoluna gidecek olursak, küresel eşitsizlik konusunda pekala farklı sonuçlara ulaşabiliriz. Başka etkenleri de ele alabiliriz. Birkaç ülkenin GSMG'inin

karşılaştırılması elbette geçerli bir yoldur ama bir ülkede neyin kaça mal olduğunu hesaba katmaz. Sözgelimi, iki ülkenin GSMG'i üç aşağı beş yukarı aynı olabilir; gelgelelim birinci ülkede ortalama bir yemek bir aileye sadece birkaç sente mal oluyor, ikincisinde ise birkaç dolara patlıyorsa bu iki ülkenin eşit oranda zengin olduğu savının yanlış olduğu sonucuna varabiliriz herşey bir yana, birinci ülkede yaşayan kişi parasıyla çok daha fazla şey satın alabilmektedir (uygulamada fark muhtemelen bu kadar abartılı olmayacaktır). Araştırmacı, hane halkı tüketim harcamaları yerine iki ülke arasındaki fiyat farklılıklarını denklemden çıkarabilen *satın alma gücü paritelerini* (SAGP) kıyaslama yoluna da gidebilir. *The Economist* dergisi farklı ülkelerde ama 16. Bölümde, s. 682-3'de göreceğimiz gibi, aynı malzemelerle üretilen hamburger fiyatlarını kıyasladığı mizahi "Big Mac İndeksi"nde meşhur bir SAGP ölçüsü kullanmaktadır. Biz bu bölümde ülkelerin GSMG'leri arasında yapılan kıyaslamalar üzerinde duracağız ama başka bazı ölçülerin de yaygın biçimde kullanıldığını aklınızdan çıkarmamalısınız

Yüksek gelirli ülkeler

Yüksek gelirli ülkeler, genelde, bundan 250 yıl önce İngiltere'de başlayıp kısa sürede Avrupa, ABD ve Kanada'ya da sıçramış olan sanayileşme sürecine katılan ilk ülkelerden oluşmaktadır. Japonya bu sanayileşmiş, yüksek gelirli ülkeler arasına bundan ancak otuz yıl önce girebilmiştir; Singapur, Hong Kong ve Tayvan ise 1980'li ve 1990'lı yıllarda yüksek gelirli ülkeler sınıfına dahil olmuşlardır. Sanayileşme sürecine geç katılmış bu Asya ülkelerinin başarılarının ardında yatan nedenler, sosyologlar ve iktisatçılar tarafından sıkça tartışılmaktadır. Bu nedenleri, ilerleyen sayfalarda ele alacağız.

Yüksek gelirli ülkeler dünya nüfusunun %15'ini (yani kabaca, 891 milyon insan) teşkil etmektedirler - bununla birlikte dünyanın yıllık zenginlik üretiminin %79'u üzerinde hak iddia etmektedirler (bilgiyi sağlayan, Dünya Bankası 2000-1). Yüksek gelirli ülkeler yurttaşlarına uygun barınma koşulları, yeterli gıda, içme suyu ve dünyanın diğer bölgelerinde ne oldukları dahi bilinmeyen başka rahatlıklar sağlamaktadırlar. Her ne kadar, bu ülkelerdeki yoksul insan sayısı yüksekse de, ülke sakinlerinin çoğu dünyanın başka yerlerindeki insanların hayal bile edemeyecekleri bir yaşam standardının keyfini sürmektedirler.

Orta gelirli ülkeler

Orta gelirli ülkeler, başta bazı Doğu ve Güney Asya ülkeleri olmak üzere, Ortadoğu'nun ve Kuzey Afrika'nın petrol zengini ülkeleri, Kuzey Amerika'daki Meksika, Orta Amerika, Küba, Güney Amerika'daki diğer ülkeler ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşmuş eski Komünist cumhuriyetler ve Doğu Avrupa ülkeleridir. Bu ülkelerin çoğu yirminci yüzyılda ve görece geç bir dönemde sanayileşmeye başlamışlardır; dolayısıyla, henüz yüksek gelirli ülkeler kadar sanayileşememişlerdir (ne de onlar kadar zenginleşebilmişlerdir). Öte yandan, eski Sovyetler Birliği'ni oluşturan ülkeler son derece gelişmiş olmalarına rağmen, komünizmin çöküşünden sonra kapitalist ekonomiye geçilmesiyle birlikte yaşam standartlarında bir düşüş

yaşamışlardır. Sözgelimi Rusya'da 1998 ve 1999 yılları arasında, sıradan insanların çalışma ücretleri yaklaşık üçte bir oranında azalmış, emeklilik ikramiyeleri ise neredeyse yarıya düşmüştür: Büyük çoğunluğu yaşlılardan oluşan milyonlarca insan kendisini bir anda yardıma muhtaç halde bulmuştur (CIA 2000).

1999 yılında dünya nüfusunun %45'i (2,7 milyar insan) orta gelirli ülkelerde yaşamaktaydı ama bu nüfus aynı yıl dünyada üretilmiş olan toplam zenginliğin sadece %18'ine sahipti. Bu ülkelerde yaşayan çoğu insanın hali, düşük gelirli ülkelerde yaşayan komşularından çok daha iyi olmakla birlikte, çoğunun yaşam standardı yüksek gelirli ülkelerdeki komşularının yanına bile yaklaşamamaktadır. Orta gelirli ülkeler sınıfı, Çin'in ekonomik büyüme sonucu en azından Dünya Bankası'nın sınıflandırma dizgesine göre -düşük gelirli olarak sınıflandırılmaktan kurtulup (dünya nüfusunun %22'sini oluşturan) 1,3 milyarlık nüfusuyla- bu ülkeler arasına katılmasıyla birlikte, 1999 ve 2000 yılları arasında genişlemiştir. Ne var ki bu sınıflandırma biraz yanıltıcıdır. Zira Çin'in kişi başına düşen yıllık ortalama geliri 2003 yılında 1100 dolardı. Bu miktar ise düşük gelirli ülkeler sınıflandırmasının üst sınırını (766 dolar) kıl payı geçmektedir ve Çin'in nüfusunun büyük çoğunluğu, Dünya Bankası ölçütlerine göre aslında düşük gelirli insanlar sınıfına girmektedir.

Düşük gelirli ülkeler

Son olarak, *düşük gelirli ülkeler*, büyük ölçüde doğu, batı ve Sahra-altı Afrika ülkeleri; Vietnam, Kamboçya, Endonezya ve Doğu Asya'daki birkaç ülke; Güney Asya'daki Hindistan, Nepal ve Bangladeş; Gürcistan ve Ukrayna gibi Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri ve Batı Yarıküredeki Nikaragua ve Haiti gibi ülkelerdir. Sanayileşmeye henüz başlamış olan bu ülkelerin ekonomileri büyük oranda tarıma dayalıdır. İlerleyen sayfalarda göreceğimiz üzere, bilginler bu ülkelerin sanayileşmekte geç kalmış olmalarının ve yoksulluklarının nedenleri konusunda tartışmaktadırlar.

1999 yılı itibarıyla dünya nüfusunun %40'ı (2,4 milyar insan) düşük gelirli ülkelerde yaşamaktaydı. Buna rağmen, söz konusu ülkeler o yılki toplam zenginliğin ancak %3'ünü üretebilmişlerdi. Üstüne üstlük bu eşitsizlik gün geçtikçe artmaktadır. Geniş ailelerin çiftlik işleri için daha fazla işgücü ya da aile gelirine daha fazla katkı anlamına geldiği düşük gelirli ülkelerde, doğurganlık oranları diğer ülkelerdekinden çok daha yüksektir. (Geniş ailelerin ekonomik yararlarının ortadan kalktığı ve insanların daha az sayıda çocuk sahibi olma eğilimi gösterdikleri sanayileşmiş zengin toplumlarda çocukların çiftliklerde tutulmak yerine okullara gönderilmeleri daha olasıdır.) Bu nedenden ötürü düşük gelirli ülkelerde (Hindistan hariç) nüfus, yüksek gelirli ülkelere kıyasla üç kat daha hızlı artmaktadır (Dünya Bankası 2003). (Küresel nüfus artışı s. 465-75'de ayrıntılarıyla tartışılmaktadır.) Düşük gelirli bu ülkelerin pek çoğunda insanlar yoksulluk, yetersiz beslenme ve hatta açlıkla boğuşmaktadırlar. Her ne kadar çoğu insan taşrada yaşamaktaysa da, bu durum günümüzde hızla değişmektedir. Milyonlarca insan, viranelerde ya da sokak köşelerinde yaşamak pahasına büyük ve kalabalık şehirlere göç etmektedir (Bkz. 21. Bölüm, "Şehirler ve Kentsel Alanlar").

Küresel eşitsizlik artıyor mu?

Küresel eşitsizliğin artıp artmadığı sorusu, son yıllarda, bu konuya eğilenler arasında bir kutuplaşmaya neden olmuştur: Küreselleşme karşıtları küreselleşmenin eşitsizlik yarattığını savunurken, taraftarları küreselleşmenin dünyadaki zenginler ve yoksullar arasında denge sağlayacak büyük bir güç olduğunu ileri sürmektedirler. Küresel eşitsizlikte ilk büyük değişiklik, bundan iki yüzyıl kadar önce gerçekleşen Sanayi Devrimi sonucunda önce Avrupa sonra da diğer bölgelerin hızlı bir ekonomik büyüme gösterip dünyanın geri kalanını zenginlik açısından geçmeleriyle meydana gelmiştir.

Küresel eşitsizliğin attığına inananlar küreselleşmenin, sanayileşme süreciyle başlamış olan eşitsizlik eğilimini son yirmi ya da otuz yılda daha da arttırdığını savunmaktadırlar. Küreselleşmeyi eleştirenler, BM'in İnsanlık Kalkınma Raporu'nda (UNDP, 1999) kullanılan ve 1960 yılında dünyanın zengin ülkelerde yaşayan %20'lik kısmının gelirlerinin en yoksul ülkelerde yaşayan %20'lik kısımdan otuz kat fazla olduğunu ve 1997 yılına gelindiğinde aradaki farkın yetmiş dört katına çıktığını (18 Temmuz 2002 tarihli *The Ekonomist*'te alıntılanmıştır) gösteren türden istatistikleri anmaktadırlar.

Diğerleri ise bunun tersine, son yirmi ya da otuz yıl içinde dünyadaki genel yaşam standardının yavaşça yükseldiğine işaret etmektedirler. Dünyanın en yoksul ülkelerinde yaşayan insanların yaşam standartlarının ölçümünde kullanılan pek çok gösterge, bu konuda iyileşmeler olduğunu göstermektedir. Okuryazarlık artmakta, bebek ölüm oranları ve yetersiz beslenme azalmakta, insanların yaşam süreleri uzamakta ve yoksulluk (ki genelde, günde bir ya da iki dolardan daha az parayla yaşamaya çalışan insanların sayısına göre tanımlanmaktadır) azalmaktadır.

Bununla birlikte, ülkeler arasında büyük farklılıklar vardır. Bu kazanımların pek çoğu yüksek ve orta gelirli ülkelerde elde edilmiştir ve aşırı yoksul ülkelerin çoğunda yaşam standartları düşmüştür. Gerçekten de, 1990'lar dünyanın en zengin ülkesi olan ABD için ekonomik bir patlama dönemi olmuşken, BM'in 2003 yılındaki İnsan Kalkınma Raporu, aynı dönemde çoğu Sahra-altı Afrika'da yer alan elliden fazla ülkenin kıtlık, küresel AIDS salgını, çatışmalar ve başarısız ekonomi siyasetlerinin bir sonucu olarak yaşam standartlarında düşüş yaşadığını ortaya koymuştur.

Yukarıdaki tartışmaların da gösterdiği üzere, küresel eşitsizliği ölçme biçimimiz konu hakkında bizi son derece farklı sonuçlara vardırabilmektedir. İktisatçı Stanley Fischer küresel gelir eşitsizliğini ele almanın iki farklı yolunu birbiriyle kıyaslamıştır: Birincisi, basitçe ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğini kıyaslamaktadır; ikincisi ise o ülkelerde yaşayan insan sayısını da hesaba katmaktadır. Küresel eşitsizliği ele almanın birinci biçimi, 11.1a. Şekilde gösterilmektedir. Burada bazı yoksul ve zengin ülkelerin 1980 ile 2000 yılları arasındaki ortalama gelirleri gösterilmektedir ve ülkelerin her biri grafikte tekbiçimli bir noktayla temsil edilmektedir. Tablo, söz konusu dönem boyunca en yoksul ülkenin ortalama gelirinin dünyanın en zengin ülkesinin ortalama gelirinden çok daha yavaş

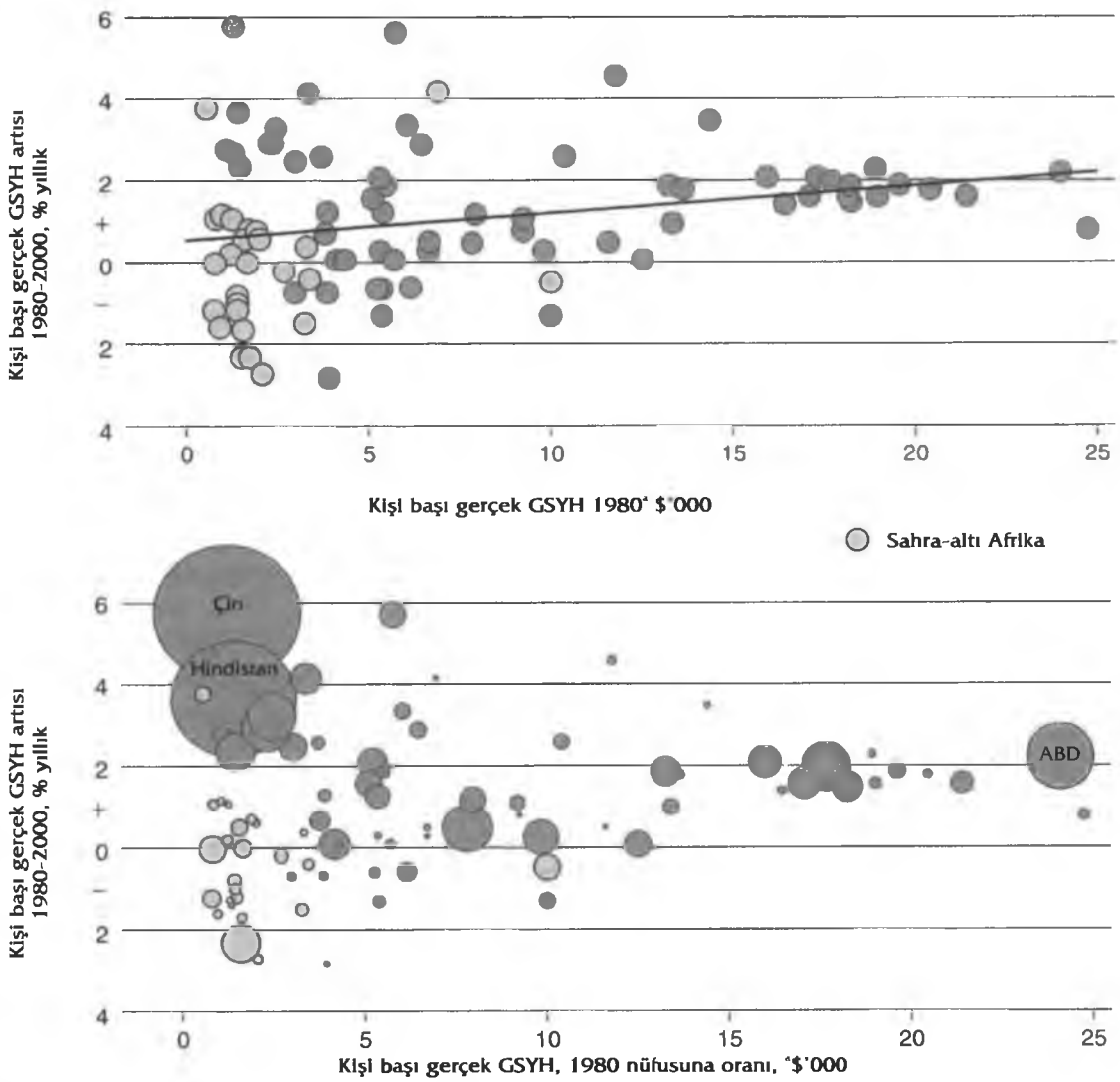

11.1. Şekil: Küresel gelir eşitsizliğini ele almanın iki yolu.
Kaynak: The Economist (11 Mart 2004)

biçimde arttığını göstermektedir. Bu yüzden, (siyah çizgiyle temsil edilen) eğilim, tablonun sağında yer alan zengin ülkelerin ekonomilerinin (tablonun solunda yer alan) yoksul ülkelerin ekonomilerinden daha hızlı büyüdükleri zaman eşitsizliğin arttığını göstermektedir. (Eğer en yoksul ülke en zengin ülkeden daha hızlı bir büyüme göstermiş olsaydı, siyah eğilim çizgisi soldan sağa doğru alçalacaktı.)

Ülkelerin nüfusunu da hesaba katan ikinci tablo ise küresel eşitsizlikle ilgili daha farklı bir resim sunmaktadır. 11.1b. Şekil aynı tablonun bu kez ülkelerin nüfuslarına göre oranlanmış noktalarla çizilmiş halidir. Bu grafikle ilgili olarak özellikle dikkati çeken şey, dünyanın en kalabalık ülkelerinin -yani dünya nüfusunun üçte birini barındıran Hindistan ve Çin'in- ekonomilerini 1980'den bu yana önemli ölçüde

büyütmüş olduklarıdır. Bu iki ülkenin büyüklüğünden ötürü, ikinci tabloya çizilecek nüfus ağırlıklı uygunluk çizgisi, en yoksul ülkelerin nüfusları arttıkça küresel eşitsizliğin azalmakta olduğunu ima edecek şekilde aşağı doğru inecektir.

Çin ve Hindistan'ın 1980'lerden ve özellikle de 1990'lardan bu yana ekonomik anlamda başarılı oldukları olgusu ve bu iki ülkenin dünyadaki yoksul nüfusun büyük bir kısmına sahip oldukları gerçeği bir kez hesaba katıldığında, küresel eşitsizlik görece dengeli görmeye başlar. Ayrıca, ekonomik anlamda en başarılı dönemlerini 1980'lerde geçirmiş -örneğin Hindistan, Çin ve Vietnam gibi- ülkeler küresel ekonomiye en başarılı biçimde dahil olan ülkeler olmaya da yatkındırlar. Son yirmi yılda ekonomik olarak büyüyen ülkelerin kendi *içlerinde* halen müthiş bir eşitsizliğin hüküm sürmesi ise kimi eleştirmenleri küresel ekonomiye dahil olmanın bedelini sorgulamaya itmiştir.

Zengin ve yoksul ülkelerde yaşam

Zengin ülkelerde yaşayan çoğu insan, yoksul ülkelerde yaşayan emsallerinden muazzam bir yaşam standardı uçurumuyla ayrılmaktadır (Harvard Magazine 2000). Zenginlik ve yoksulluk, yaşamı pek çok bakımdan son derece farklı bir hale getirir. Sözgelimi dünyadaki yoksul insanların üçte biri yetersiz beslenmektedir ve neredeyse hiçbiri okuryazar değildir; ilköğretim düzeyinde dahi eğitim görememektedirler. Her ne kadar, dünyanın büyük bölümü halen taşrada yaşamaktaysa da, on yıl içerisinde şehirli yoksulların sayısı muhtemelen taşradaki yoksulların sayısını geçecektir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşme süreci "Şehirler ve Kentsel Alanları" başlıklı 21. Bölümde, s. 969-72 arasında daha ayrıntılı olarak tartışılmaktadır.

Yoksulların çoğu, kendi ülkelerindeki baskın gruplardan farklı kabile, etnik grup ve ırklardan gelen insanlardan oluşmaktadır ve yoksullukları, kısmen, kendilerine uygulanan ayrımcılığın bir sonucudur.

Bu kısımda yüksek ve düşük gelirli ülkeler arasında sağlık, açlık ve kıtlık, eğitim ve okuryazarlık bakımından ne gibi farklar olduğuna bakacağız.

Sağlık

Yüksek gelirli ülkelerdeki insanlar düşük gelirli ülkelerdeki emsallerinden çok daha sağlıklıdırlar. Düşük gelirli ülkeler genellikle sağlık tesislerinin yetersizliğinden mustariptirler ve varolan hastane ya da klinikler de aşırı yoksul insanlara nadiren hizmet verirler. Düşük gelirli ülkelerde yaşayan insanlar hıfzısıhha hizmetlerinden de yoksundurlar; kirli su içebilmekte ve bulaşıcı hastalıklara yakalanma riskiyle daha çok karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu insanların yetersiz beslenme, açlık ve kıtlık çekme ihtimalleri de yüksektir. Bu etkenlerin hepsi birlikte, düşük gelirli ülkelerdeki insanları hastalıklara ve salgınlara karşı savunmasız bırakan fiziksel zayıflığa ve sağlıksızlığa neden olmaktadır. Afrika ülkelerindeki HIV /AIDS hastalığı oranlarının yüksek seyretmesinin kısmi nedeninin yoksullaşan insanların sağlıklarının zayıflaması olduğuna işaret eden kanıtlar gün geçtikçe artmaktadır (Stillwagon 2001).

Kötü sağlık koşulları yüzünden düşük gelirli ülkelerdeki pek çok insan, zengin ülkelerde yaşayan insanların aksine, çoğu kez henüz bebekken ölmekte ve uzun yaşayamamaktadır. Düşük gelirli ülkelerdeki bebeklerin doğum sırasında ölme olasılığı yüksek gelirli ülkelerdekinin on bir katıdır ve -hayatta kalsalar bile- ömürleri zengin ülkelerdeki emsallerinden ortalama sekiz yıl daha kısa olmaktadır (bkz. 11.3. Tablo). Çocuklar, çoğu kez, daha zengin ülkelerde tedavisi kolayca yapılabilen kızamık ve ishal gibi hastalıklar yüzünden ölmektedirler. Sahra-altı Afrika'sı gibi dünyanın bazı bölgelerinde, henüz beş yaşına gelmeden ölen çocuk sayısı, ortaokula gidebilen çocuk sayısından daha fazladır (Dünya Bankası 1996). Yine de, düşük ve orta gelirli ülkelerin yaşam koşullarında birtakım iyileşmeler gerçekleşmemiş değildir: sözgelimi 1980-1998 yılları arasında bebek ölüm oranları düşük gelirli ülkelerde (bin canlı doğum başına) 97'den 68'e, orta gelirli ülkelerde ise 60'dan 31'e düşmüştür.

Son otuz yıl içinde dünyadaki orta gelirli ülkelerin çoğunda ve bazı düşük gelirli ülkelerde birtakım iyileşmeler meydana gelmiştir. Dünya çapındaki bebek ölüm oranları yarıya düşmüş ve ortalama yaşam beklentisi on küsur yıl kadar artmıştır. Modern tıbbi teknolojilere erişimin kolaylaşması, halk sağlığı alanında yapılan iyileştirmeler ve yükselen gelirler bu değişimleri açıklamaktadır.

Açlık, yetersiz beslenme ve kıtlık

Açlık, yetersiz beslenme ve kıtlık, kötü sağlığın başlıca küresel kaynaklarıdır. Bu sorunların hiçbiri yeni değildir. Yeni olan, yaygınlıklarıdır dünyada açlıktan ölmenin sınırına gelmiş çok fazla insan vardır (bkz. 11.2. Şekil). Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (UNWFP 2001) tarafından yapılan bir çalışma dünyada her gün açlık çeken tahminen 830 milyon insan olduğunu ve bu insanların %95'inin gelişmekte olan ülkelerde yaşadığını ortaya koymuştur. Program "açlığı" günde 1.800 ya da daha az kalorili bir diyet olarak tanımlamaktadır -bu miktar yetişkin bir insanın etkin ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için gereken besinler açısından yetersizdir.

Dünya Gıda Programı'nın çalışmasına göre dünyadaki açların 200 milyon

11.2. Tablo: Küresel yaşam kalitesi son 30 yıl içinde yükselmiştir

Yaşam kalitesi göstergesi	1968	1998
Okuryazar olmayanların oranı	%53	%30
Kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı	6	3
Doğduktan sonraki ilk yıl içinde ölen bebek sayısı	her dört bebekten biri	her sekiz bebekten biri
Her yıl ölen bebek sayısı	12 milyon	7 milyon
Yetersiz beslenmeden mustarip insan sayısı	her on kişiden dördü	her on kişiden ikisi
Ortalama yaşam süresi beklentisi	50 yıl	61 yıl
Kişi başına düşen yıllık gelir	ortalama $700	ortalama $1,100
Günde 1 dolardan daha az para kazanaların yüzdesi	yaklaşık %50	yaklaşık %25

Kaynak: Salter (1998)

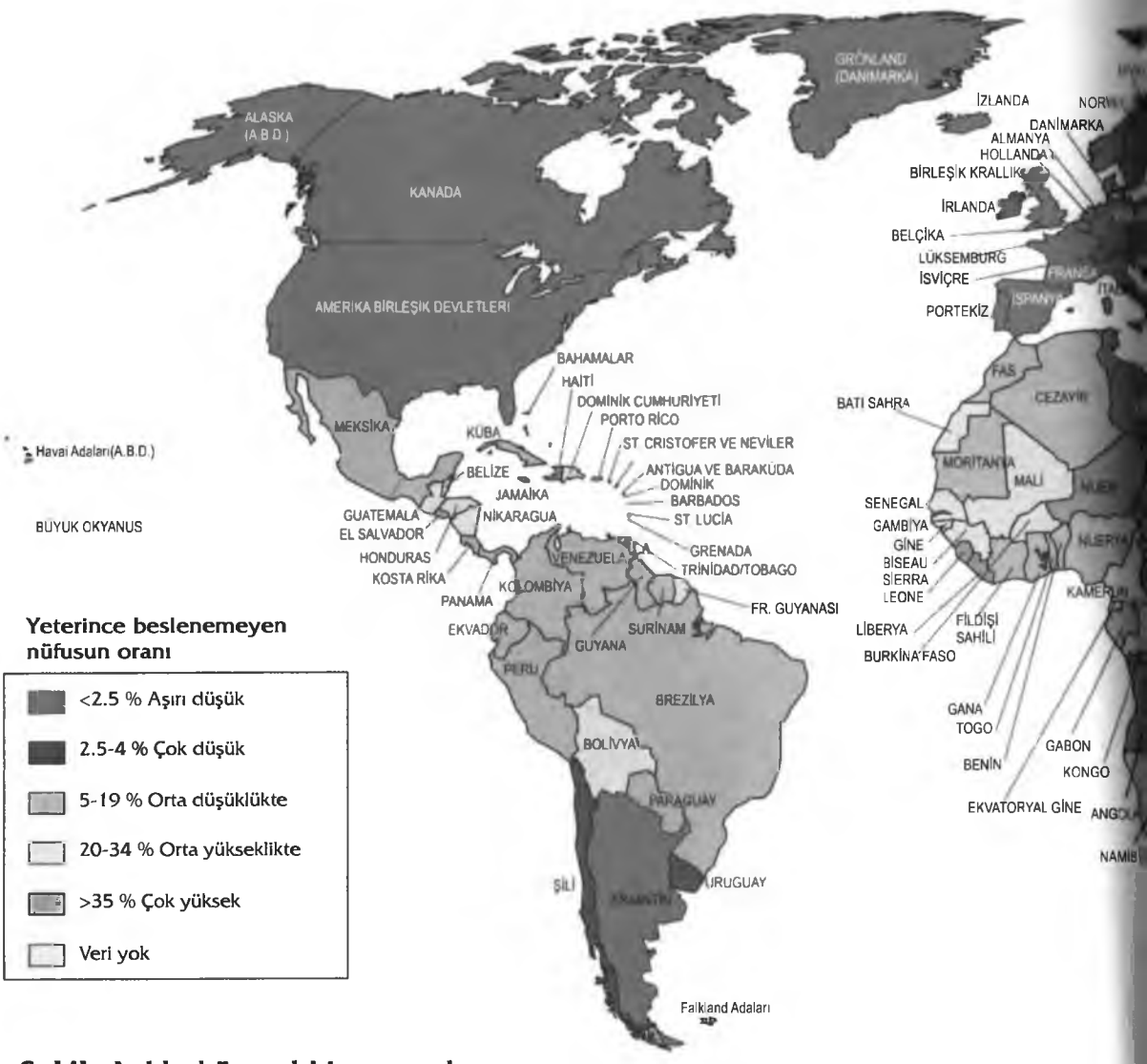

11.2. Şekil: Açlık, küresel bir sorundur
***Kaynak: UNWFP* (2001)**

kadarını yetersiz beslendiği için zayıf kalmış beş yaşının altındaki çocuklar oluşturmaktadır. Açlık, her yıl tahminen 12 milyon çocuğun ölümüne neden olmaktadır. Doğu Afrika ülkesi olan Gabon'da on yaşındaki bir çocuk Dünya Bankası araştırmacılarına şunları söylemiştir: "Sabah kahvaltı yapamadan okula gidiyorum. Öğle yemeği zaten yok. Akşamları ise yiyecek çok az yemek oluyor ve bu da bana yetmiyor. Başka bir çocuğu yemek yerken gördüğümde, onu izliyorum ve yemeğini benimle paylaşmazsa, sanki açlıktan ölecekmişim gibi geliyor" (Narayan 1999). Dünyanın düşük ya da orta gelirli ülkelerinde yaşamakta olup da yetersiz beslenen beş yaşının altındaki çocukların dörtte üçü, aslında gıda fazlası olan ülkelerde yaşamaktadır

(Lappe 1998). ABD'deki nüfusun her yıl kedi ve köpek mamalarına harcadığı parayla (13 milyar dolar) dünyadaki insanların açlık sorunun büyük ölçüde çözülebileceği tahmin edilmektedir (*Bread for the World Institute* 2005).

Bugün yaşanan kıtlık ve açlıkların çoğu, toplumsal ve doğal kuvvetlerin birleşiminim bir sonucudur. Kuraklığın bugün dünyada yüz milyon insanı etkilediği tahmin edilmektedir. Sudan, Etiyopya, Eritre, Endonezya, Afganistan, Sierra Leone, Guiena ve Tacikistan gibi ülkelerde kuraklık ve iç savaşlar gıda üretimine sekte vurmuş, milyonlarca insanı açlık ve ölümle karşı karşıya bırakmıştır. Latin Amerika ve Karayipler'de 53 milyon kişi (bölgedeki nüfusun yüzde 11'i) yetersiz beslenmektedir

Doğal ve toplumsal nedenlerden kaynaklanan açlık, her yıl yaklaşık 12 milyon çocuğun ölümüne neden olmaktadır.

bu sayı Sahra-altı Afrika'da 180 milyona (%33), Asya'da ise 525 milyona (%17) çıkmaktadır (UNWFP 2001).

AIDS salgını da çalışabilecek yaştaki pek çok yetişkinin ölmesine sebep olduğu için besin kıtlığı ve açlık sorununu körüklemiştir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından yapılan bir çalışma, HIV/AIDS salgınından en çok etkilenen on Afrika ülkesinde işgücünün 2020 yılına gelindiğinde %26 oranında azalacağını öngörmüştür. Dünyada, çoğu kalkınmakta olan ülkelerde olmak üzere, yaklaşık 26 milyon AIDS hastası olduğu tahmin edilmektedir. FAO'a göre bu salgın beslenme, gıda sağlığı ve tarımsal üretime büyük bir darbe indirebilir ve "bütün bir toplumun varlığını sürdürme ve kendisini yeniden üretebilme yeteneği" (BM FAO 2001) bundan zarar görebilir.

Kıtlık ve açlık çeken ülkelerin çoğu gıda üretimlerini arttırabilecek yeni teknolojileri satın alamayacak kadar yoksuldurlar. Dünyanın başka bir yerinden yeterli gıda ithal edebilecek mali kaynaklardan da yoksundurlar. Gelgelelim, paradoksal biçimde, dünyadaki açlık arttıkça gıda üretimi de artmaktadır. Sözgelimi 1965 ve 1999 yılları arasında dünyadaki tahıl üretimi ikiye katlanmıştır. Bu dönemde müthiş bir nüfus patlaması da yaşanmış olmasına rağmen, 1999 yılında kişi başın düşen tahıl miktarı otuz dört yıl öncesine göre %15 artmıştır. Ne var ki bu büyüme dünyanın her yerinde eşit oranda gerçekleşmiş değildir. Sözgelimi Afrika'nın büyük kısmında kişi başına üretilen gıda miktarı son yıllarda düşmüştür. A.B.D gibi yüksek gelirli ülkelerdeki gıda üretim fazlalıkları ise bunlara en çok ihtiyaç duyan ülkeler tarafından nadiren satın alınabilecek fiyat düzeylerinde seyretmektedir.

11.3. Tablo: Düşük, orta ve yüksek gelirli ülkeler arasında eğitim ve okuryazarlığa ilişkin mevcut farklılıklar

	Gelir Seviyesi		
	Düşük	Orta	Yüksek
1997 yılında resmen ortaokula başlayacak ve tüm gün eğitim alabilecek yaşa gelmiş çocukların oranı	51	71	96
1997 yılında eğitime yapılan kamu harcamaları için GSMH'dan ayrılan pay oranı	3.3	4.8	5.4
1998 yılında 15 yaşının üzerindeki okuryazar olmayan erkeklerin oranı	30	10	0
1998 yılında 15 yaşının üzerindeki okuryazar olmayan kadınların oranı	40	20	0

Kaynak: Dünya Bankası (2000-1)

Eğitim ve okuryazarlık

Eğitim ve okuryazarlık ekonomik kalkınmaya götüren önemli rotalardır. Bu konularda da yine düşük gelirli ülkeler dezavantajlı bir konumdadırlar, çünkü yüksek nitelikli kamu eğitim dizgelerine nadiren harcama yapabilmektedirler. Bunun bir sonucu olarak, yüksek gelirli ülkelerdeki çocukların okula gidebilme şansları düşük gelirli ülkelerdeki çocuklara göre daha fazla ve yüksek gelirli ülkelerde yaşayan yetişkinler arasında okuryazarlık daha yaygın olmaktadır (bkz. 11.4. Tablo). Yüksek gelirli ülkelerde ortaokul çağına gelmiş kız ve erkek çocuklarının tamamı fiilen tüm gün eğitim almaktadırlar; 1997 yılında orta gelirli ülkelerde bu oran sadece %71, düşük gelirli ülkelerde ise %51'lerde kalmıştır. Düşük gelirli ülkelerdeki yetişkin erkeklerin %30'u ve

Eğitim ülkelerin kalkınmasında canalıcı bir rol oynar; gelgelelim düşük gelirli uluslar okullara yeterli kaynak ayıramamaktadırlar.

kadınların neredeyse yarıya yakını okuma yazma bilmemektedir. Bu farklılıkların bir nedeni de ülkelerin eğitime yaptıkları kamu harcamaları arasındaki uçurumdur: Yüksek gelirli ülkeler, düşük gelirli ülkelere kıyasla gayrı safi yurtiçi hasılalarından eğitime daha büyük bir pay ayırmaktadırlar (Dünya Bankası 2000-1).

Eğitimin önemli olmasının birkaç nedeni vardır. Birincisi, yukarıda belirtildiği gibi, okulda alınan eğitim kişilere yüksek maaşlı ve ustalık gerektiren sanayilerde çalışabilme olanağı sağlayarak ekonomik büyümeye de katkıda bulunmaktadır. İkincisi, eğitim insanlara kötü çalışma koşulları ve yoksulluk çemberinden kurtulabilmeleri için bir şansı vermektedir, çünkü iyi eğitim almamış kişiler düşük ücretli niteliksiz işlerde çalışmaya mahkumdurlar. Son olarak, eğitimli insanlar genelde daha az çocuk sahibi olmakta ve böylece küresel yoksulluğu arttıran küresel nüfus patlamalarını yavaşlatmaktadır.

Yoksul ülkeler zenginleşebilir mi?

2. Bölümde gördüğümüz üzere, sanayileşme sürecine 1970'lerin ortalarında katılan olan kimi Doğu Asya ülkeleri, ABD ve Avrupa'nın küresel ekonomik egemenliğini tehdit eder hale gelmişlerdir (Amsden 1989). Bu süreç 1950'lerde Japonya'yla başlamış olmakla beraber, **yeni sanayileşen ülkeler** (YSÜ), özellikle Doğu Asya'daki ülkeleri ve Latin Amerika'daki dünyanın hızla gelişen sanayilerini kısa sürede etkisi altına almıştır. Doğu Asya'nın YSÜ'leri arasında 1960'larda Hong Kong, 1970 ve 1980'lerde ise Tayvan ve Güney Kore vardı. 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında ise bu ülkeleri başta Çin olmak üzere, Malezya, Tayland ve Endonezya

Çocuk işçiler

Dünyada bugün halen çocuk işçiler var mıdır? Birleşmiş Milletler Uluslararası Çalişma Orgütü'ne (UNILO) göre, gelişmekte olan ülkelerde yaşları beş ile on dört arasında değişen 250 milyon erkek ve kız çocuğu çeşitli işlerde çalışmaktadır ve bu sayı dünyadaki çocuk sayısının dörtte birine karşılık gelmektedir. Yaşları beş ile on beş arasında değişen yaklaşık 50 milyon çocuk tehlikeli koşullar altında çalışmaktadır. Çocuk işçilere dünyanın kalkınmakta olan her bölgesinde -Asya'da (%61), Afrika'da (%32) ve Latin Amerika'da (%7)- rastlanabilir. Bu çocuklar, ailelerinin yoksul olması, eğitim eksikliği ve geleneksel sebeplerden dolayı yoksulların ya da etnik azınlıkların içinde bulunduğu kötü şartlara kayıtsız kalınması gibi nedenlerden ötürü, çalışmaya zorlanmaktadırlar (ILO 2000; UNICEF 2000).

Çocuk işçilerin üçte ikisi tarım alanlarında çalışmaktayken, geriye kalan üçte birlik kısım manifaturacılık, toptan ve perakende ürün ticareti, lokantalar, oteller ve hizmetçiliği de kapsayan hizmetlerin dahil olduğu çeşitli işlerde çalışmaktadırlar. Bu çocuklar, en iyi durumda, çok uzun iş saatleri boyunca karın tokluğuna çalıştırıldıkları için okula gidememekte ve yoksulluk çemberini kıracak uzmanlık isteyen beceriler geliştirememektedirler. Bununla birlikte, çocukların çalıştırılmasını basitçe yasaklamak, böyle bir şey mümkün olsa dahi, sadece karşı üretimi tetikler. Zira çocukların çalıştırılması, bu çocukların karşı karşıya kalabilecekleri, sözgelimi, açlık ya da çocuk fuhuşu gibi durumlara kıyasla daha iyi bir seçenektir. Zorluk sadece çocukların çalıştırılmasının önlenmesiyle ilgili değil, aynı zamanda bu çocukların iş hayatından okul hayatına yönlendirilmesiyle ve okul hayatları sırasında gereken desteği alabilmeleriyle de ilgilidir. Çocukların çalıştırılmasına karşı mücadele ederken, çocukların daha fazla zarar görmeyeceği yollar kullanılmalıdır.

En kötü çocuk çalıştırma biçimleri tehlikeli ve sömürücüdür. Kölelerinkine benzer koşullarda çalıştırılan çocuklar, çeşitli hastalıklara ve yaralanmalara maruz kalmaktadırlar. UNILO bu konuda tüyler ürpertici bir özet sunmaktadır: " Yaralar, kırılmış ya da tamamen

kaybedilmiş uzuvlar, yanıklar ve deri hastalıkları, görme ve işitme kaybı, solunum ve sindirim yolları hastalıkları, ateş ve fabrikalardaki aşırı sıcak ortam neticesinde ortaya çıkan baş ağrıları" (ILO 2000).

Bir Birleşmiş Milletler raporunda bu duruma birkaç örnek verilmiştir:

> Malezya'da çocuklar kauçuk ekimi gibi işlerde ve yılan ve böcek ısırmalarına karşı savunmasız şekilde günde 17 saat çalışabilmektedirler. Birleşik Tanzanya Cumhuriyeti'nde kahve toplayan çocuklar, bir yandan böcek ilaçlarını da solumaktadırlar. Portekiz'de inşaat sektöründe çalışan ve yaşları on ikiye kadar inen çocuklar, her gün ağır iş yükü ve ölümcül tehlikelere maruz kalmaktadırlar. Fas'ta ise ihraç malı lüks halılar dokumak için halı dokuma tezgahlarında çok düşük ücretlerle ve uzun saatler boyu, kamburları çıkana dek çalıştırılmaktadırlar A.B.D'de çocuklar tekstil sanayisinin dokuma fabrikalarında çalıştırılarak sömürülmektedirler. Filipinler'de derin deniz balıkçılığı sektöründe çalışan genç erkek çocukları, ağları yerleştirmek amacıyla tehlikeli koşullarda denize dalabilmektedirler.

Pek çok fabrikadaki çalışma koşulları korkunçtur:

> Depo ve kazan dairesinin her ikisindeki tozun da kimyasal madde ve buharlardan kaynaklandığı apaçıktı... Çubuklar yardımıyla birbirinden ayrılmış bölmelerin bulunduğu geniş bir antrede çoğu on yaşının altında olan toplam 250 çocukla karşılaştık. Bazıları ancak beş yaşında olan bu çocuklar, sıra sıra dizilmiş çalışıyorlardı (UNICEF 1997).

Çocuk çalıştırmanın köleliğe benzeyen bir şekli "çocukları esaret altında çalıştırma"dır. Bu düzende sekiz ya da dokuz yaşındaki çocuklar, fabrika sahibi tarafından ailelerine ödenen küçük bir kredi karşılığı alınır. Bu çocuklara öyle az yevmiye verilir ki, borcu ödemeyi asla başaramaz ve yaşam boyu esaret altında çalışmaya mahkum olurlar. Uluslararası dünyanın dikkatini çekmiş olan bir esaret altında çalışma örneği, Pakistan'lı bir çocuk olan ve dört yaşındayken babası tarafında ilk doğan oğlunun düğün masraflarını karşılayabilmek amacıyla, 600 rupee borç karşılığında (kabaca 16 dolar), çalıştırılması için satılan İkbal Masih'in hikayesidir. İkbal, altı yılını bir halı dokuma tezgahına zincirlenmiş halde, saatler boyunca halı dokuyarak geçirmiştir. On yaşına geldiğinde fabrikadan kaçmayı başarmış, yaşadıklarını çalışma örgütlerinde ve okullarda anlatmıştır. Ne var ki konuşması İkbal'e pahalıya mal olmuştur: Henüz on üç yaşındayken, yaşadığı mahallede bisikletle gezdiği bir sırada, halı sanayisinin adamları olduğu sanılan kişilerce öldürülmüştür. (www.freethechildren.org; Bobak 1996).

Çocuk işçilere uygulanan sömürünün ortadan kaldırılabilmesi için dünya ülkelerinin bu konuda sert yasalar çıkarmaları ve bunları uygulamaya istekli olmaları gerekmektedir. UNILO gibi uluslararası örgütler çıkarılabilecek yasalar için bir dizi genel ölçüt belirlemişlerdir. UNILO, 1999 yılının Temmuz ayında, "En Kötü Çocuk Çalıştırma Biçimleri"ni engelleme çağrısında bulunan 182 Konvansiyonu'nu kabul etmiştir. Bunlar arasında:

> - her türlü kölelik ya da çocuk alım satımı ve pazarları, borç karşılığı zorla çalıştırma, silahlı çatışmalarda kullanmak için çocukları zorla eğitme gibi köleliğe benzer uygulamalar;
>
> - çocukları pornografi için kullanmak ve fuhuş yapmaya zorlamak;
>
> - Özellikle uluslararası anlaşmalarla yasaklanmış uyuşturucuların imalatı ve alım satımı gibi yasadışı etkinliklerde çocukları kullanmak;
>
> - Doğası gereği sağlığı, can güvenliğini ve çocukların ahlaki gelişimini tehdit edebilecek işlerde çocukları çalıştırmak yer almaktadır.

Ülkeler, ayrıca, çocukların tüm gün eğitim görmelerini gerektiren parasız kamu eğitimi olanakları da sağlamalıdır (UNICEF 2000). Gelgelelim, bu sorunu çözmek, ürünlerini çocuk işçileri kullanarak ürettikleri için kısmen de olsa bu durumun sorumlusu olan küresel şirketlere ve nihayetinde, o ürünleri satın alan tüketicilere düşmektedir.

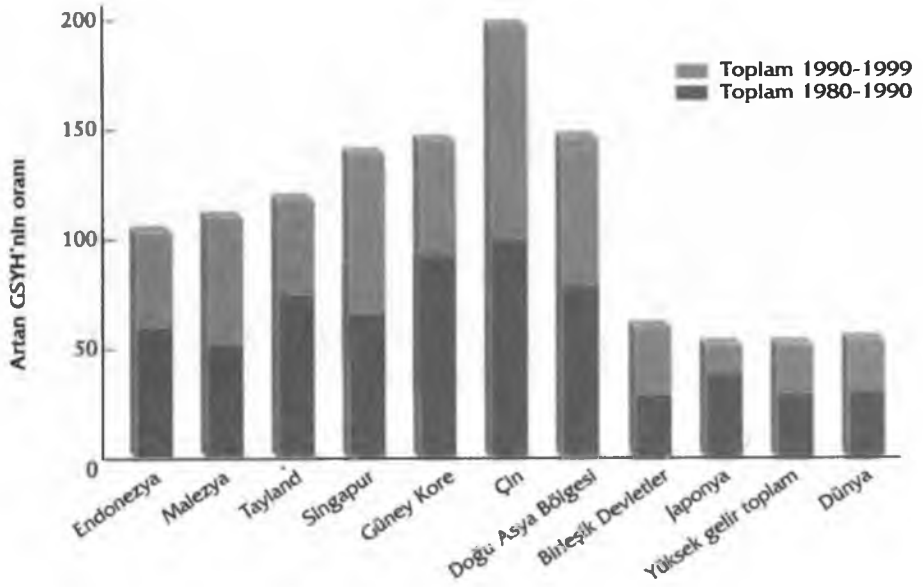

11.3. Şekil: Belli başlı bazı Asya ülkeleri, ABD ve genel olarak dünyanın GSYH'larında 1980-1990 ve 1990-1999 yılları arasında meydana gelen büyüme oranları.

Kaynak: Dünya Bankası (2000-1); Dünya Kalkınma Göstergeleri (2003).

gibi diğer Asya ülkeleri izlemiştir. Günümüzde bu ülkelerin çoğu, orta gelirli ülkeler haline gelmiş-lerdir; Hong Kong, Kuzey Kore ve Singapur gibi bazıları ise artık yüksek gelirli ülkeler sınıfına geçmişlerdir bile.

11.3. Tabloda yedi Doğu Asya ülkesi (Japonya dahil) ve ABD'nin 1980-1999 yılları arasındaki ekonomik büyümeleri karşılaştırılmaktadır. Bu ülkelerin hepsi, henüz iki kuşak öncesine kadar yoksuldu. Doğu Asya'nın düşük ve orta gelirli ekonomileri, bir bütün olarak alındıkta, söz konusu dönemde yılda ortalama %7,7 büyümüşlerdir ki, dünya standartlarına göre (Dünya Bankası 20001) bu oran oldukça sıradışıdır. Singapur'da 1999 yılında kişi başına düşen milli gelir A.B.D'dekine denkti. Nüfus bakımından dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin, gezegenin en hızlı büyüyen ekonomilerinden birine sahiptir. 1980-1990 yılları arasında, yılda ortalama %10 oranında büyüyen Çin ekonomisinin boyutları ikiye katlanmıştır.

Doğu Asya'daki ekonomik gelişmenin belli birtakım bedelleri olmuştur. Bu bedeller arasında yurttaş ve işçi hakları ihlalleri, kötü çalışma koşulları, gitderek artan bir şekilde kadın işgücünün ve yoksullaşan komşu ülkelerden gelen göçmen işçilerin sömürülmesi, çevre kirliliğinin yaygın hale gelmesi yer almaktadır. Yine de, bugün bu ülkelerde yaşamakta olan pek çok insan, yaşadıkları refahı eski kuşak işçilerin kendilerini feda etmiş olmalarına borçludurlar.

Toplum bilimleriyle uğraşanlar Doğu Asya'nın YSÜ'lerinin özellikle 1970'lerin ortalarından, 1990'ların ortalarına kadar geçen süre zarfındaki hızlı ekonomik büyümelerini nasıl açıklamaktadırlar? Bu sorunun yanıtı, YSÜ'lerin izinden gidebilmeyi uman başka yerlerdeki düşük gelirli ülkeler

için adeta çıkarılması gereken dersleri içinde barındırmaktadır. Her ne kadar YSÜ'lerin başarılarının ardında kısmen tarihsel ve kendine özgü birtakım nedenler yatıyor olsa da, küresel eşitsizliğin nedenleri konusunun yeniden gözden geçirilmesine yol açacak etkenler de bulunmaktadır. Bu bölgede meydana gelen hızlı gelişmeyi anlayabilmek için, bu ülkeleri hem tarihsel açıdan hem de günümüz dünya ekonomik düzeni bağlamında ele almamız gerekir.

Doğu Asya'nın YSÜ'lerinin başarısı bir dizi etkenin bir araya gelmesine bağlanabilir. Bu etkenlerden, dünyadaki siyasi ve ekonomik değişimlerden kaynaklanan bazıları tarihseldir. Bazılarıysa kültüreldir. Diğer bazılarınınsa bu ülkelerin ekonomik büyüme amacıyla tuttukları yollarla ilgisi vardır. Bu ülkelerin başarılarının ardında yatan kimi etkenleri şöyle sıralayabiliriz:

1. *Tarihsel bakımdan Tayvan, Güney Kore, Hong Kong ve Singapur bir zamanlar sömürge devleti konu-mundaydılar. Bu durum kimi sıkıntılar yaratmış olmakla birlikte, bu ülkelerin ekonomik anlamda büyümelerinin önünü de açmıştır.* Tayvan ve Kore, Japon İmparatorluğu'na bağlıydılar; Hong Kong ve Singapur ise Britanya'nın eski sömürgeleriydiler. Japonya sanayileşmeye karşı çıkan büyük toprak sahiplerini saf dışı bırakmıştır. Hem Britanya hem de Japonya bu sömürgelerde sanayileşmeyi teşvik etmişler, yollar ve başka taşımacılık sistemleri inşa etmişler ve görece verimli bir devlet bürokrasisi oluşturmuşlardır. Britanya, Hong Kong ve Singapur'un ticaret merkezleri olarak gelişmeleri konusunda özellikle etkin davranmıştır (Gold 1986; Cumings 1987). Bugün dünyanın başka yerlerindeki -sözgelimi Latin Amerika ve Afrika'daki- yoksul ülkeler, zamanında zengin ve güçlü uluslarla iyi ilişkiler kuramamışlardır.

2. *Doğu Asya bölgesi uzun soluklu bir dünya ekonomik büyüme sürecinden faydalanmıştır.* 1950'ler ve 1970'ler arasında Avrupa ve A.B.D'nin büyüyen ekonomileri, üretimlerini giderek Doğu Asya'ya kaydırmışlar, bu bölgede giyim, ayakkabı ve elektronik alanlarında esaslı bir pazar oluşmasını sağlayarak bölgenin ekonomik anlamda gelişebilmesi için bir "fırsat kapısı" yaratmışlardır. Dahası, A.B.D ve Avrupa ekonomilerindeki durgunluk dönemleri, iş dünyasını fabrikalarını işgücü maliyetlerini düşürebilecekleri, düşük ücretle çalışılan Doğu Asya ülkelerine taşımaya zorlamıştır (Henderson ve Applebaum 1992). Dünya Bankası tarafından yapılan bir araştırma, 1970-1990 yılları arasında, ekonomik büyüme konusunda zengin ülkelere yapılan ihracatın başı çektiği gelişmekte olan ülkelerde, ücretlerin yılda ortalama %3 oranında arttığını, buna karşın diğer gelişmekte olan ülkelerde ücretlerin artmadığını ortaya koymuştur.

3. *Bu bölgedeki ekonomik büyü-me, A.B.D ve müttefiklerinin Komünist Çin'e karşı bir savunma kalkanı oluşturabilmek amacıyla bölgeye cömertçe yaptığı ekonomik ve askeri yardımlarla, Soğuk Savaş döneminde zirveye ulaşmıştır.* Doğrudan yapılan yardımlar ve verilen borçlar, transistor, yarıiletken ve diğer elektronik malzemeleri kapsayan yeni teknolojilere yatırım yapılmasını teşvik ederek yerel sanayilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. İşgücü maliyetlerini düşük tutmak amacıyla baskı kurmaya hevesli olan güçlü (ve özellikle askeri) yönetimler, sıkça askeri yardımları tercih etmişlerdir (Mirza 1986; Cumings 1987, 1997; Castells 1992).

4. *Kimi sosyologlar Japonya ve Doğu Asya'nın YSÜ'lerinin ekonomik başarılarının kısmen bu ülkelerin kültürel geleneklerine, özellikle de ortak kültürel mirasları olan Konfüç-yüsçü felsefeye dayandığını ileri sürmektedirler.* Yaklaşık bir yüzyıl önce Max Weber (1977), Protestanlığın tutumluluğa, sadeliğe ve sıkı çalışmaya olan inancının, kapitalizmin Batı Avrupa'daki yükselişini açıkladığını ileri sürmüştü. Weber'in bu savı Asya'nın ekonomik tarihine de uygulanmıştır. Konfüçyüsçülüğün kişiye, büyüklerine ve amirlerine saygı gösterme duygusunu, eğitimi, sıkı çalışmayı, başarının terfi edebilmenin anahtarı olduğu ve yarının getireceği daha büyük bir ödül için bugünü feda edebilme düşüncesini aşıladığı ileri sürülmektedir. Tüm bunların bir sonucu olarak, der Weberci sav, Asyalı işçiler ve yöneticiler şirketlerine son derece sadık, yetkeye saygılı, çalışkan ve başarı odaklı olmaktadırlar. Hem işçilerin hem de kapitalistlerin tutumlu oldukları söylenir. Savurgan biçimde yaşamak yerine, bir sonraki ekonomik büyümeyle birlikte servetlerine servet katmaları muhtemeldir (Berger 1986; Wong 1986).

Bu açıklama değerli olmakla birlikte, Asya'da iş dünyasının her zaman saygı ve hürmet görmediği gerçeğini gözardı etmektedir. Japonya'da 1950'lerin ortalarında -1980'lerde ise Güney Kore'de- işçiler ve kapitalistler arasında kıran kırana çatışmalar yaşanmıştır. Doğu Asya'daki YSÜ'lerde öğrenciler ve işçiler, hükümet ve iş dünyasının benimsediği siyasete, adil olmadığı gerekçesiyle, tutuklanmak hatta bazen yaşamlarından olmak pahasına karşı çıkmışlardır (Deyo 1989; Ho 1990). Üstelik son yıllardaki refah ve bolluk ortamında yetişmiş gençlerin tüketime, kemer sıkma ve yatırım yapma anlaşışından daha fazla değer vermelerinden ötürü, tutumluluk gibi Konfüçyüsçü kültürel değerler Japonya ve diğer YSÜ'lerde giderek yok olmaya başlanmıştır (Helm 1992).

5. *Doğu Asya ülkelerinin hükümetlerinin çoğu, ekonomik büyümeyi teşvik eden güçlü bir siyaset izlemiştir.* Bu ülkelerin hükümetleri, işçi ücretlerini düşük tutma konusunda etkin roller oynamış ve vergi indirimleri yaparak parasız eğitim gibi olanaklar sunarak ve başka ekonomi siyasetleri uygulayarak ekonomik gelişmeyi teşvik etmiştir. Doğu Asya hükümetlerinin izledikleri siyasetlerin bu konudaki rolünü, bu bölümün ilerleyen sayfalarında tartışacağız.

Bu ekonomilerin gelecekte de büyümeye devam edip etmeyecekleri açık değildir. 1997-8 yıllarında yatırımlar konusunda alınan bir dizi yanlış karar, yolsuzluk ve dünyanın o anki ekonomik koşulları üst üste geldi ve bu ülkelerin ekonomik büyümeleri aniden durdu. Borsaları çöktü, paraları değer kaybetti ve bu durum bütün dünya ekonomisini tehdit eder hale geldi. Hong Kong deneyimi bu konuda tipik bir örnektir: Otuz yedi yıllık kesintisiz bir büyüme sürecinin ardından ekonomi birden durma noktasına geldi ve borsa nere-deyse yarı yarıya değer kaybetti. 1998 yılının ilk yarısında gazete manşetlerine "Asya'nın Çöküşü" olarak yansıyan bu bunalımın bölge üzerindeki etkisinin uzun vadeli mi olacağını, yoksa sadece büyüme sürecinde son zamanlarda meydana gelen anlık bir sarsıntı mı olduğunu ancak zaman gösterecektir. Pek çok iktisatçı, yeni sanayileşmekte olan Asya ekonomilerinin halihazırdaki sorunlarını bir

kez çözdüklerinde, büyümelerine, belki eskisi kadar hızlı olmasalar bile, kaldıkları yerden devam edeceklerine inanmaktadır.

Kalkınma kuramları

Küresel eşitsizliğe sebep olan nedir? Bunun üstesinden nasıl gelinebilir? 452-3. sayfalarda yoksul ülkelerin karşı karşıya kaldıkları sorunların bazılarına değinmekteyiz. Bu kısımda, gelişme olgusunu açıklamak üzere yıllar içinde geliştirilmiş olan dört farklı kuram türünü ele alacağız: Pazar odaklı kuramlar, bağımlılık kuramları, dünya düzenleri kuramları ve devlet merkezli kuramlar. Bu kuramların her birinin kendine göre üstünlükleri ve zayıflıkları vardır. Hepsinde ortak olan zayıf yanlardan biri, kadınların ekonomik kalkınma üzerindeki rollerini baştan savma biçimde ele alıyor olmalarıdır. Bununla birlikte, bu kuramları bir araya getirerek dünya nüfusunun yüksek gelirli ülkeler haricinde yaşamakta olan %85'inin sorduğu o anahtar soruyu yanıtlamamız mümkün olabilir: Dünya ekonomisinde nasıl daha üst sıralara yükselebiliriz?

Pazar odaklı kuramlar

Bundan kırk yıl önce küresel eşitsizlik konusunda İngiliz ve Amerikalı iktisatçılarla sosyologlar tarafından geliştirilmiş en etkili kuramlar **pazar odaklı kuramlar**dı. Bu kuramlar, bireylerin ekonomik seçimlerinde tamamen özgür bırakılmalarının -herhangi bir devletin ya da hükümet biçiminin kısıtlaması olmaksızın- olanaklı en iyi ekonomik sonuçları doğuracağını varsaymaktadırlar. Müdahale edilmeyen kapitalizmin tam olarak gelişmesine izin verilirse, bunun ekonomik gelişmeye götürecek yol olduğu söylemektedirler. Devlet bürokrasisi hangi malların üretileceği, fiyatların ne olacağı ya da işçilere ne kadar ücret ödeneceği konusunda dayatmalarda bulunmamalıdır. Pazar odaklı kuramları savunan kuramcılara göre, düşük gelirli ülkelerde ekonomilerin devletlerin yönetiminde olması, ekonomik kalkınmanın önünü kesmektedir. Bu görüşe göre, yerel hükümetler kalkınmanın yoluna çıkmamalıdırlar (Rostow 1961; Warren 1980; Ranis 1996).

Pazar odaklı kuramların en etkili taraftarlarından biri, ABD eski başkanı John F. Kennedy'nin ekonomi danışmanı olan ve fikirleri Kennedy'e 1960'lı yıllarda Latin Amerika'ya karşı izlenecek dış siyaseti şekillendirmesinde yardımcı olmuş olan W. W. Rostow'du. Rostow'un sunduğu açıklama, pazar odaklı yaklaşımların, bugün "**modernleşme kuramı**" olarak adlandırılan belli bir biçimidir. Modernleşme kuramı, düşük gelirli ülkelerin ancak geleneksel yolları bir kenara bırakıp birikime ve üretime dönük yatırımlara vurgu yapan modern ekonomik kurumları, teknolojileri ve kültürel değerleri benimsemeleri halinde ekonomik açıdan gelişebileceklerini ileri sürer.

Rostow'a göre (1961), düşük gelirli ülkelerin kültürel değerleri ve toplumsal kurumları, bu ülkelerin ekonomik verimliliğine sekte vurmaktadır. Sözgelimi, Rostow'a göre, düşük gelirli ülkelerde yaşayan çok sayıda insan güçlü bir iş ahlakından yoksundur; yarın için yatırım yapmak yerine, elindekini bugünden harcamaya eğilimlidir. Büyük aileler de "ekonomik geri kalmışlık"tan kısmen sorumlu tutulmaktadır, zira eve ekmek getiren kişinin, evde besleyecek çok sayıda boğaz olduğu zaman, yatırım amacıyla para biriktirmesi beklenemez.

Küresel eşitsizlikle ilgili meseleler

Yoksulluk

Sahra-altı Afrika ülkelerinin çoğu, yılda kişi başına düşen Gayrı Safi Milli Gelir'lerinin (GSMG) 765 dolardan az olması nedeniyle, Dünya Bankası'nın en düşük gelirli ülkeler sınıflandırması içinde yer almaktadır. Bu ülkeler arasında en kötü durumda olanlar 90 dolarlık GSMG'leriyle Etiyopya ve Burundi'dir.

Gabon ve Botswana gibi orta gelirli ülkelerin bile nüfuslarının hatırı sayılı bir bölümü sefalet içinde yaşamaktadır.

Kuzey Afrika'nın durumu ise Sahra-altı Afrika'dan genel olarak daha iyidir. Bu bölgedeki ekonomiler daha istikrarlı, ticaret ve turizm daha yaygın, AIDS oranı ise daha düşüktür.

Kalkınma kampanyalarını yürütenler, Afrika ülkelerinin yoksulluktan kurtulabilmelerine bir nebze oldun yardımcı olabilmeleri için G8 ülkelerini borçlanma, yardım ve ticaret koşullarında yeni düzenlemeler yapmaya çağırmaktadırlar.

Borç

Aşırı Borçlanmış Yoksul Ülkeler (ABYÜ) girişimi, en yoksul ülkelerin borçlarının düşürülmesi amacıyla 1996 yılında oluşturulmuştur.

Sürekli borçlanmayı geleneksel yöntemlerle önleyemeyen yoksul ülkeler bu şemaya dahil edilebilmektedirler. Bununla birlikte, IMF ve Dünya Bankası'nın belirlediği belli istikrarlı yönetim siyasetlerini izleyeceklerini de ayrıca kabul etmiş olmaları gerekmektedir.

Söz konusu beklentiler gerçekleştirildiğinde ise ülke "karar aşamasına" varmış olur ve belli bir borç indirimine gidilebilir.

Eleştirmenler bu şemanın parametrelerinin son derece katı olduğunu ve daha fazla ülkenin ABYÜ borç indirimi girişimine dahil edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Aşağıdaki harita, "karar aşamasına" gelmiş ABYÜ ülkelerinin ne kadar borç ve faiz geri ödemesinde bulunduklarını göstermektedir.

Afrika'daki on dört ABYÜ ülkesinin borçları, G8 maliye bakanlarınca çizilen yeni plana göre, tamamen silinecektir.

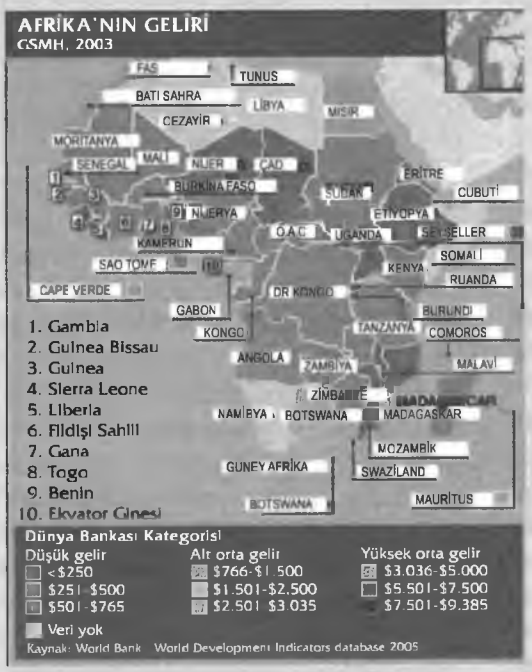

Kaynak: http://news.bbc.co.uk/1/shared/spl/hi/africa/05/africa_economy/html/povert.stm

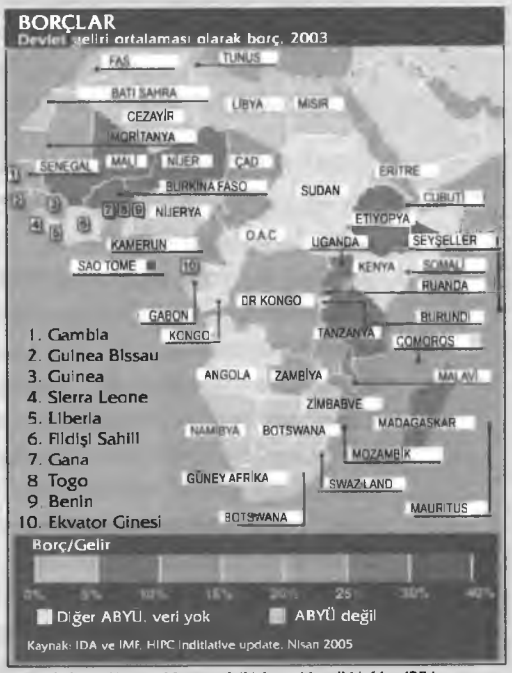

Kaynak: http://news.bbc.co.uk/1/shared/spl/hi/africa/05/africa_economy/html/debt.stm

Yardım

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne göre, dünyadaki ülkelerin hükümetleri tarafında yapılan toplam yardımların üçte biri Afrika'ya gitmektedir.

Bu yardımların çoğu koşulludur; bir başka deyişle, yardım yapılan ülkenin hükümetleri bu yardımları alabilmek için belli siyasetleri yerine getirmeli ve yardımı yapan ülkeden mal ve hizmet almalıdır.

Kendi koşul siyasetini yeniden gözden geçirmekte olan Dünya Bankası, iyileştirilmiş bir yönetimle el ele gidecek bir yardımın çok daha etkili ve yolsuzluklara karşı dirençli olacağını ileri sürmektedir.

1990'ların sonlarında, zengin ülkelerin yardım harcamalarında keskin bir düşüş meydana gelmiştir.

Yoksulluk Tarih Olsun kampanyası, G8 ülkelerini yaptıkları yıllık yardımlar için acilen fazladan 50 milyar dolarlık mali kaynak ayırmaya çağırmakta ve gelişmiş ülkelere de GSYH'larının %0,70'ini yardım amaçlı erken teminat olarak vermeleri için baskı yapmaktadır.

Ticaret

Afrika, madenler, kereste ve petrol gibi doğal kaynaklar bakımından zengin olmakla birlikte, dünyanın geri kalanıyla ticaret yapması genelde güç bir kıtadır.

Bunun altında, yetersiz altyapı, istikrarsız hükümetler, yolsuzluklar ve AIDS'in çalışma yaşındaki nüfus üzerindeki olumsuz etkisi gibi etkenler yatmaktadır.

Aşırı yoksul ülkeler ve Oxfam gibi kimi kuruluşlar, uluslararası ticaret kurallarının adil olmadığını ve gelişmiş dünyayı kayırdığını da ileri sürmektedirler.

Zengin ülkelerin sübvanse edilmiş ürünleri yerel üreticilere karşı fiyat kırarak kalkınmakta olan uluslara düşük fiyatla sattıklarını söylemektedirler.

Ayrıca Dünya Ticaret Örgütü'nü (DTÖ) kalkınmakta olan ulusları pazarlarını dünyanın geri kalanına açmaya zorlamakla ve yüksek gelirli ülkelerin gümrük vergilerini düşürmede başarısız olmakla itham etmektedirler.

Gelgelelim DTÖ, düşük gelirli ülkelerin daha zengin uluslara uygulanan kimi düzenlemelerden muaf tutulmayı da kapsayan özel bir muamele gördüklerini söylemektedir.

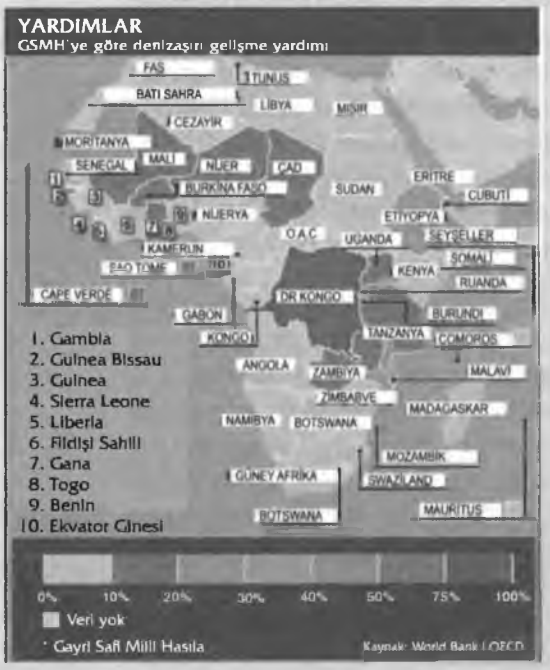

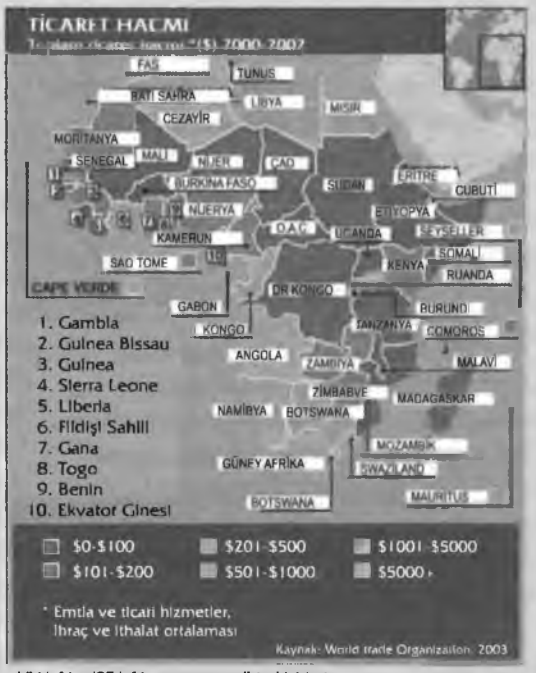

Kaynaklar: http://news.bbc.co.uk/1/shared/spl/hi/africa/05/africa_economy/html/aid.stm
http://news.bbc.co.uk/1/shared/spl/hi/africa/05/africa_economy/html/trade.stm

Gelgelelim, modernleşme kuramcılarına göre düşük gelirli ülkelerin sorunları daha da büyüktür. Kurama göre, böyle ülkelerin kültürleri 'yazgıcılık' düşüncesini eza ve cefayı yaşamın kaçınılmaz getirileri olarak gören bir değerler dizgesini desteklemeye yatkındır. Yaşamın hep böyle olduğunun kabul edilmesi, insanları sıkı çalışmaktan ve yazgılarını değiştirebilmeleri için gerekli olan tutumluluktan alıkoyar. Bu görüşe göre, o halde, bir ülkenin yoksulluğunun nedeni büyük ölçüde o ülke insanlarının kültürel başarısızlıklarıdır. Bu türden başarısızlıklar, çalışma ücretlerini düzenleyip fiyatları denetleyerek ekonominin işleyişine müdahalede bulunan devlet siyasetleri yoluyla kemikleştirilir. Peki düşük gelirli ülkeler yoksulluktan nasıl kurtulabilirler? Rostow ekonomik büyüme sürecini bir uçağın yolculuk safhalarına benzetir ve birkaç evresi olduğunu düşünür.

1. *Geleneksel evre.* Bu evre he-men yukarıdaki satırlarda betimlenmektedir. Tasarruf oranlarının düşük-lüğü, iş ahlakı yoksunluğu ve yazgıcı bir değerler dizgesinin varlığıyla ıralanır. Uçak henüz yerdedir.

2. *Ekonomik büyümeye doğru kalkış.* Rostow geleneksel evrenin, yerini ikinci bir evreye bırakabileceğini ileri sürer: ekonomik kalkış. Bu durum, yoksul ülkelerin geleneksel değerlerinden ve kurumlarından, tıpkı uçakların ağırlıklarını atmalarına benzer biçimde kurtularak gelecek için para tasarrufu ve yatırımlar yapmaya başladıkları anda ortaya çıkar. A.B.D gibi zengin ülkelerin bu süreçteki rolleri, söz konusu büyümeyi kolaylaştırmak-tır. Bunu da doğum kontrol prog-ramlarına mali destek sağlayarak ya da yol, hava alanı, elektrik tesisleri ve yeni sanayiler kurulabilmesi amacıyla düşük faizli borçlar vererek yapabilirler.

3. *Teknolojik olgunluğa doğru yol almak.* Rostow'a göre, yüksek gelirli ülkelerden gelen mali yardımlar ve tavsiyelerle, ekonomik büyüme uçağı pistte hız kazanıp tekerlerini yerden kesecektir. Ülke bundan sonra teknolojik olgunluğa yaklaşacaktır. Bir havacılık eğretilemesiyle dile getirildikte, uçak seyir irtifasına doğru yavaşça tırmanışa geçecektir; yani teknolojisini yenileyecek, yüksek gelirli ülkelerin değerlerini ve kurumlarını benimseyerek henüz edindiği yeni servetiyle yeni sanayi dallarına yatırımlar yapacaktır.

4. *Yüksek toplu tüketim.* Nihayet, ülke yüksek toplu tüketim evresine girecektir. Bu noktada artık yüksek bir yaşam standardına ulaşıldığı için, insanlar emeklerinin meyvesini yiyebileceklerdir. Yüksek gelirli ülkeler arasına katılan uçak (ülke) otomatik pilotta seyrine devam edecektir.

Rostow'un fikirleri halen etkili olmaktadır. Gerçekten de, günümüz iktisatçıları arasında hakim görüş konumundaki **neo-liberalizm**, ekonomik büyümeye giden yegane yolun, devletlerin iş dünyası üzerindeki etkilerinin asgariye indirilmesiyle ortaya çıkmış olan serbest pazar güçlerinden geçtiği iddiasındadır. Neo-liberalizm, küresel serbest ticaretin bütün dünya ülkelerini refaha kavuşturacağını ileri sürer; ekonomik büyümenin meydana

gelebilmesi için, devlet tarafından yapılan düzenlemelerin bertaraf edilmesini gerekli görür. Bu nedenle, neo-liberal iktisatçılar, ticarete getirilen kısıtlamalara son verilmesi çağrısında bulunurlar; sıklıkla asgari ücret ve diğer iş yasalarına karşı çıktıkları gibi, iş dünyasına getirilen çevresel kısıtlamalara da karşı çıkarlar.

Öte yandan, sosyologlar Rostow'un kuramının kültürel yanlarını da mercek altına almışlardır: Yani, belli inanç ve kurumların gelişmeye nasıl köstek olabileceği konusuna eğilmişlerdir (Davis 1987; So 1990). Bunların arasında dinsel değerler, ahlaki değerler, büyü inancı, halk gelenekleri ve adetleri de vardır. Sosyologlar değişime dirençli başka koşulları da incelemektedirler; özellikle yerel kültürlerin sahip olduğu, iş ve ticaretin ahlaki yozlaşma ve toplumsal karışıklıklarla elele gittiği inancını incelemektedirler.

Bağımlılık ve dünya düzeni kuramları

1960'lı yıllar boyunca bazı kuramcılar, modernleşme kuramı gibi küresel eşitsizlik konusundaki pazar odaklı açıklamaları sorgulamışlardır. Bu eleştirmenlerin pek çoğu, düşük gelirli Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden gelen ve ülkelerinin ekonomik açıdan azgelişmişliğinin nedeninin yine kendi kültürel ve kurumsal başarısızlıkları olduğu savına karşı çıkıp Marxçı fikirleri geliştiren sosyologlar ve iktisatçılardı. Bu eleştirmenler, düşüncelerini, tıpkı ülke içindeki kapitalizmin işçinin sömürülmesine yol açtığı şekilde, dünya çapındaki bir kapitalizmin, uluslararası alanda daha güçlü ülkelerce sömürülebilecek bir ülkeler sınıfı yaratacağını savunan Karl Marx'ın kuramları üzerine inşa etmektedirler. **Bağımlılık kuramcıları** denen bu düşünürler, düşük gelirli ülkelerin yoksul olmalarının nedeninin zengin ülkeler ve bu zengin ülkelerde konuşlanmış olan çokuluslu şirketler olduğunu ileri sürmektedirler. Onların görüşüne göre, küresel kapitalizm ülkeleri bir yoksullaşma ve sömürü girdabına hapsetmiştir.

Bağımlılık kuramcılarına göre, bu sömürü, güçlü ülkelerin kendi çıkarları uğruna zayıf devletleri ve halkları yönetebilmek amacıyla kurdukları siyasi-ekonomik bir düzen olan **sömürgecilik** ile başlamıştır. Bu güçlü uluslar, diğer ülkeleri genellikle kendi fabrikalarının üretim yapabilmek için ihtiyaç duyduğu hammaddeleri sağlayabilmek ve bu fabrikalarda üretilen ürünlerin satıldığı pazarları denetim altına alabilmek için sömürgeleştirmişlerdir. Sözgelimi, sömürge yasalarına göre, sanayileşmiş ekonomilerin ihtiyaç duyduğu petrol, bakır, demir ve gıda ürünleri, düşük gelirli ülkelerden yüksek gelirli ülkelerde konuşlanmış şirketler yoluyla ihraç edilirler. Her ne kadar sömürgecilik deyince, akla özelikle Kuzey ve Güney Amerika'da, Afrika ve Asya'da sömürgeler kurmuş Avrupa ülkeleri gelmekteyse de, kimi Asya ülkelerinin de (Japonya gibi) sömürgeleri olmuştur.

Sömürgecilik Ikinci Dünya Savaşı sonrasında büyük oranda sona ermiş olsa da, sömürü ortadan kalkmış değildir: Ulusaşırı şirketler düşük gelirli ülkelerde konuşlanmış şubelerinden muazzam karlar elde etmeyi sürdürmüşlerdir. Bağımlılık kuramına göre, çoğu kez zengin ülkelerin hükümetlerinin ve son derece güçlü bankalarının

desteğini arkalarına alan bu küresel şirketler, hükümetlerin müdahalesi olmadan azami üretim amacıyla ucuz işgücü ve hammadde bulabildikleri yoksul ülkelerde fabrikalar kurmuşlardır. Emeğe ve hammaddelere biçtikleri fiyat ise bu yoksul ülkelerin sanayileşebilmek için gerek duydukları karı elde edebilmelerine izin vermemiştir. Yabancı şirketlerle rekabet edebilecek yerel iş kollarının da böyle yapmalarına engel olmuşlardır. Dolayısıyla, bu görüşe göre, yoksul ülkeler zengin ülkelerden borç almaya zorlanmışlar ve böylece ekonomik bağımlıkları da artmıştır.

Bu yüzden, düşük gelirli ülkeler az gelişmiş ülkeler olarak değil, daha ziyade hatalı gelişmiş ülkeler olarak görülmektedirler (Frank 1996; Emmanuel 1972). Yabancı şirketlerin çıkarlarına hizmet eden birkaç siyasetçi ve işadamı dışında bu ülkelerde halkın geneli yoksul kalmıştır. Köylüler açlıktan ölmek ya da yabancıların denetimindeki tarlalarda, madenlerde ve fabrikalarda karın tokluğuna çalışmak arasında bir seçim yapmaya zorlanmışlardır. Bağımlılık kuramcıları böylesi bir sömürüyü ülkelerinin ekonomik büyümesinin önündeki engel olarak gördükleri için, genelde, yabancı şirketleri ülkelerinden hepten çıkarabilecek devrimsel değişimlerin gerekli olduğunu ileri sürmektedirler (Frank 1969).

Siyasi ve askeri güç, pazar odaklı gelişme kuramcıları tarafından genelde ihmal edilmekteyken, bağımlılık kuramcıları güç kullanımını eşitsizliğe dayalı ekonomik ilişkilerin dayatılabilmesi açısından merkezi bir konumda görürler. Bu kurama göre yerel önderler ne zaman haksız düzenlemeleri sorgulamaya kalksalar çabucak susturulmaktadırlar. Sendikalaşma genelde yasadışı ilan edilmekte, işçileri örgütleyenler hapse atılmakta, hatta bazen öldürülmektedir. Halk böyle bir siyasete karşı çıkan bir hükümeti seçtiğindeyse, bu hükümetler çoğu kez arkasında sanayileşmiş ülkelerin silahlı kuvvetlerinin bulunduğu, ülkenin kendi silahlı kuvvetleri tarafından devrilmektedir. Bağımlılık kuramcıları bu konuda pek çok örnek verirler: CIA'nin 1954 yılında Guatemala'da, 1973 yılında ise Şili'de iktidara gelen Marxçı hükümetlerin devrilmesinde ve 1980'lerde Nikaragua'da iktidardaki sol hükümetin yıpratılmasında parmağı olduğuna işaret ederler. Bağımlılık kuramına göre, küresel eşitsizlik güç kullanma yoluyla bu şekilde muhafaza edilmektedir: Zengin ülkelerdeki muadillerinden destek alan yoksul ülkelerdeki ekonomik seçkinler, ülkenin polisini ve silahlı kuvvetlerini yerel halkı zapt etmek amacıyla kullanmaktadırlar.

Bir zamanların önde gelen bağımlılık kuramcılarından bir olan Brezilyalı sosyolog Enrique Fernando Cardoso, bundan yaklaşık yirmi beş yıl önce, bağımlı bir kalkınmanın bir dereceye kadar mümkün olduğunu savunmaktaydı, yani belli koşullar altında yoksul ülkelerin ekonomik açıdan yine de kalkınabileceğini ama bunun da ancak daha zengin ülkelerin şekillendikleri yollara bel bağlamakla mümkün olduğunu ileri sürmüştü (Cardoso ve Faletto 1979). Özellikle de, bu ülkelerin hükümetleri bağımlılık ve kalkınma arasında bir yol çizmek konusunda anahtar bir role sahiptirler (Evans 1979). 1995 ve 2003 yılları arasında Brezilya'nın devlet başkanlığını yapan Cardoso, bu yıllarda düşüncesini de değiştirmiştir ve artık Brezilya'nın küresel ekonomiye katılmasının gerekliliğini savunmaktadır.

Yüzyılın son çeyreğinde, sosyologlar dünyanın giderek artan bir biçimde tek bir ekonomik düzen (her ne kadar bu düzen tartışmalı olsa da) meydana getirmesine tanık olmuşlardır. Bağımlılık kuramları her tek ülkenin ekonomik bağlarla birbirine bağlı olduğunu ileri sürmekteyse de, bağımlılık kuramından büyük ölçüde etkilenmiş bir başka kuram olan *dünya düzenleri kuramı*, kapitalist dünya ekonomik düzeninin yalnızca birbiriyle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kuran bağımsız devletlerden ibaret olmadığını, yekpare bir bütün olarak görülmesi gerektiğini savunur. Dünya düzenleri kuramı, en açık biçimde Immanuel Wallerstein ve çalışma arkadaşlarının çalışmalarıyla tanımlanabilir (Wallerstein 1974, 1990 ve başka yerlerde). Wallerstein kapitalizmin küresel ekonomik bir düzen olarak, onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda pazar ve ticaret olanaklarının genişlemesiyle ortaya çıktığını ve bu çok uzun zaman zarfında varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuştur. Dünya düzeni birbiriyle çakışan şu dört öğeden oluşmaktadır (Chase-Dunn 1989):

- Mallar ve işgücü için bir dünya pazarı;

- Nüfusun, özellikle sermaye sahipleri ve işçiler olarak, farklı ekonomik sınıflara ayrılması;

- Rekabetleri dünya ekonomisinin şekillenmesine yardımcı olan en güçlü devletler arasındaki uluslararası bir resmi ve gayrı resmi siyasi ilişkiler düzeni; ve

- Dünyanın birbirine eşit olmayan ve zengin bölgelerin yoksul bölgeleri sömürdüğü üç ekonomik bölgeye ayrılması.

Dünya düzenleri kuramcıları bu üç ekonomik bölgeyi 'merkez', 'çevre' ve 'yarı çevre' olarak adlandırırlar. Dünya düzenindeki bütün ülkeler bu üç sınıftan birine girerler. **Merkez ülkeleri**, dünya ekonomik düzeninde kardan aslan payını kapan en gelişmiş sanayi ülkeleridirler. Japonya, ABD ve Batı Avrupa ülkeleri bu ülkeler arasında yer alırlar. **Çevre ülkeleri**, merkez ülkeler tarafından ekonomik çıkar uğruna sıkça yönlendirilen düşük gelirli ve ekonomileri büyük ölçüde tarıma dayalı olan ülkelerdir. Afrika'da ve sayıları daha az olmakla birlikte Latin Amerika ve Asya'da yer almaktadırlar. Tarım ürünleri, madenler ve diğer hammaddeler gibi doğal kaynaklar ve bunlar üzerinden elde edilen kar çevreden merkeze gider. Buna karşılık, merkez de mamul malları yine çevreye satarak kar eder. Dünya düzenleri kuramcıları merkez ülkelerin böyle haksız bir yolla, bir yandan kendilerini zengin ettiklerini, diğer yandan da çevre ülkelerinin ekonomik kalkınma olanaklarını kısıtladıklarını ileri sürmektedirler. Son olarak, **yarı-çevre ülkeleri**, iki arada yer alırlar: Bunlar kısmen sanayileşmiş, orta gelirli, çevreye daha yakın ülkeler üzerinden kar eden, merkeze daha yakın ülkele-rinse kendileri üzerinden kar ettiği ülkelerdir. Kuzey Amerika'daki Meksika, Güney Amerika'daki Brezilya, Arjantin ve Şili ile Doğu Asya'nın sanayileşmekte olan ülkeleri yarı-çevre ülkelerine örnek olarak gösterilebilirler. Yarı-çevre, kısmen merkezin denetiminde olmakla birlikte, çevre ülkelerini de sömürebilir. Üstelik, yarı-çevrenin ekonomik başarısı çevre ülkelerine benzer bir ekonomik kalkınma için umut vermektedir.

Dünya düzeninde değişim son derece yavaş olmakla birlikte, düzen içinde bir zamanlar güçlü konumda bulunan ülkeler, ekonomik güçlerini zamanla yitirip yerlerini başka ülkelere bırakırlar. Sözgelimi, bundan beş yüz yıl önce, kapitalist dünya düzenine, birer şehir devleti olan Venedik ve Ceneviz egemendi. Bu devletler yerlerini önce Hollanda'ya, sonra Britanya'ya, günümüzde ise A.B.D'ye bırakmışlardır. Bugün, kimi dünya düzenleri kuramcılarına göre, A.B.D egemenliği yerini, ekonomik güçlerin A.B.D, Avrupa ve Asya arasında paylaştırıldığı 'çok kutuplu' bir dünyaya bırakmaktadır (Arrighi 1994).

Devlet merkezli kuramlar

Başarılı ekonomik kalkınmaya getirilen en yeni açıklamaların bazıları, büyümeyi teşvik eden devlet siyasetinin üstlendiği role vurgu yapmaktadır. Pazar odaklı kuramlardan keskin biçimde ayrılan **devlet merkezli kuramlar**, devletin izleyeceği uygun bir siyasetin ekonomik kalkınmaya müdahale etmediği halde kalkınmanın sürdürülmesinde etkin bir rol oynayabileceğini savunmaktadır. Bu konuda yapılmış çok sayıda çalışma, Doğu Asya gibi dünyanın kimi bölgelerinde, başarılı ekonomik kalkınmanın devlet önderliğinde gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Kalkınmaya ilişkin serbest pazar kuramlarının ateşli savunucusu konumundaki Dünya Bankası dahi devletin bu konudaki rolü hakkındaki fikirlerini değiştirmiştir. Dünya Bankası 1997'de yayımladığı *Değişen Dünyada Devlet* (The State in a Changing World) başlıklı raporda devletin etkin katılımı olmaksızın "ekonomik ve toplumsal alanda sürdürülebilir kalkınmanın mümkün olmadığı" sonucuna varmıştır.

Güçlü hükümetler 1980'ler ve 1990'lar süresince Doğu Asya'nın YSÜ'lerine çeşitli yollarla katkılarda bulunmuşlardır (Appelbaum ve Henderson 1992; Amsden, Kochanowitcz ve diğerleri 1994; Dünya Bankası 1997).

1. *Doğu Asya hükümetleri bir yandan siyasi istikrarı sağlayıp, diğer yandan çalışma ücretlerini düşük tutabilmek amacıyla, kimileyin sert önlemlere başvurmuşlardır.* Bunu da işçi sendikalarını yasadışı ilan ederek, iş bırakma eylemlerini yasaklayarak, işçi liderlerini hapse atarak ve genel olarak işçilerin sesini keserek, yani baskı uygulayarak sağlamışlardır. Özellikle Tayvan, Güney Kore ve Singapur hükümetleri bu yollara sıkça başvurmuşlardır.

2. *Doğu Asya hükümetleri ekonomik kalkınmanın istenilen yönde olabilmesi için sık sık denetimi ele almışlardır.* Sözgelimi devlet organları, hükümetin desteklediği sanayi dallarına yatırım yapmaya hevesli iş kollarına sık sık ucuz kredi imkanları ve vergi indirimleri sağlamışlardır. Bazen bu strateji geri tepmiş ve hükümetler kötü kredilerle başbaşa kalmışlardır (ki bu durum bölgenin 1990'ların sonlarında yaşadığı ekonomik sorunların nedenlerinden biridir). Bazı hükümetler, iş kollarının elde ettikleri karları dış yatırımlar için kullanmasına izin vermemiş ve ülke ekonomisini büyütmek amacıyla yatırımlarını ülke içinde yapmaya zorlamışlardır. Kimileyin de hayati önemi haiz bazı sanayileri satın almış ve denetimleri altında tutmuşlardır. Sözgelimi Japon hükümeti demiryollarını, çelik sanayisini ve bazı bankaları; Güney Kore hükümeti bankaları; Singapur hükümeti ise havayollarını, silah sanayisini ve tersaneleri almıştır.

3. *Doğu Asya hükümetleri, eskiden beri sık sık düşük fiyatlı toplu konut ve halk eğitimi gibi toplumsal izlenceler uygulayagelmişlerdir.* Dünyanın kamuya ait (sosyalist ya da eski sosyalist ülkeler haricindeki) en büyük toplu konut şirketleri, devletin mali yardımıyla kiraların son derece düşük tutulduğu Hong Kong ve Singapur'da bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, işçiler kira ödeyebilmek için yüksek çalışma ücretlerine ihtiyaç duymamakta ve böylece, gelişmekte olan küresel işçi pazarında Amerikalı ve Avrupalı işçilerle daha rahat rekabet edebilmektedirler. Son derece güçlü bir merkezi hükümete sahip olan Singapur'da, sağlam fonlarla desteklenen kamu eğitimi ve öğretimi, işçilere gelişmekte olan küresel emek pazarında rakipleriyle etkin biçimde rekabet edebilmeleri için hünerlerini geliştirebilme olanağı sağlamaktadır. Ayrıca, Singapur hükümeti yurttaşlarından gelirlerinin büyük bir kısmını gelecekteki büyüme dönemlerinde yatırım yapabilmeleri amacıyla biriktirmelerini de talep etmektedir.

Kalkınma kuramlarının değerlendirilmesi

Küresel eşitsizliği ele alan yukarıdaki dört kuram türünün de kendine özgü güçlü ve zayıf yanları vardır. Hepsi birlikte, küresel eşitsizliğin nedenlerini ve çarelerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadırlar.

Pazar odaklı kuramlar, ekonomik kalkınmayı teşvik edebilmek için Doğu Asya ülkelerini kanıt olarak gösterip modern kapitalist kurumların benimsenmesini gerektiğini savunmaktadırlar. Savlarını daha da ileri götürüp ülkelerin ancak sınırlarını ticarete tamamen açtıklarında ekonomik anlamda kalkınabileceklerini söylemekte ve bu savlarını desteklemek için çeşitli örnekler göstermektedirler. Bununla birlikte, pazar odaklı kuramlar, yoksul ve zengin ülkeleri birbirine bağlayan çeşitli ekonomik bağları açıklamakta başarısız olmuşlardır; bunlar öyle bağlardır ki, kimi koşullar altında ekonomik büyümenin fitilini ateşlerlerken, diğer bazı koşullar altında büyümeye engel olabilmektedirler. Pazar odaklı kuramlar, güçlü ulusların gerçekleştirdikleri ticari işlemler gibi dış etkenleri tamamen gözardı edip yoksunluklarından ötürü düşük gelirli ülkelerin kendilerini suçlama eğilimi de taşımaktadırlar. Ayrıca, hükümetlerin ekonomik kalkınmayı teşvik edebilmek amacıyla özel sektörle işbirliği yapabileceğinide göz ardı etmektedirler. Son olarak, neden bazı ülkelerin ekonomik anlamda kalkışa geçmeyi başarmışken, diğerlerinin halen yoksul ve azgelişmiş olduğunu, havalanamayıp yerde kaldığını açıklayamamaktadırlar.

Bağımlılık kuramları, zengin ülkelerin yoksul ülkeleri nasıl sömürdüğü konusuna odaklanarak, pazar odaklı kuramların ihmal ettiği yoksul ülkelerin zengin ülkelerle bağları sorununa açıklık getirmeye çalışırlar. Bununla birlikte, bağımlılık kuramları her ne kadar Latin Amerika ve Afrika ülkelerinin geri kalmışlığının nedenlerine ışık tutuyorsa da, Brezilya, Arjantin ve Meksika gibi düşük gelirli ülkelerin ya da Doğu Asya'nın hızla büyüyen ekonomilerinin başarı öykülerini açıklayamamaktadırlar. Aslında, bir zamanlar düşük gelirli sınıfına giren kimi ülkeler, çokuluslu şirketlerin varlığına rağmen ekonomik olarak büyüyebilmeyi başarmışlardır. Hatta eskiden Büyük Britanya'ya bağlı birer sömürge olan Hong

Kong ve Singapur'un durumları bile bu türden birer başarı öyküsüdür. Dünya düzenleri kuramı ise dünya ekonomisinin bir bütün olarak görüp buna göre çözümleyerek, bağımlılık kuramlarının yetersizliklerinin üstesinden gelmeyi hedeflemiştir. Dünya dizgeleri kuramcıları tek başına ülkelerden yola çıkmak yerine, yoksul ve zengin ülkelerdeki kalkınmayı ve eşitsizliği etkileyen karmaşık bir küresel siyasi ve ekonomik ilişkiler ağını ele alırlar.

Devlet merkezli kuramlar ise hükümetin ekonomik büyümeye ilişkin rolüne vurgu yaparlar. Böylece, hem devleti ekonominin önünde bir engel olarak gören revaçtaki pazar odaklı kuramlara, hem de devletlerin iş dünyasının seçkinleriyle işbirliği yaparak yoksul ülkeleri sömürdüğünü savunan bağımlılık kuramlarına karşı kullanışlı bir seçenek sunarlar. Devlet merkezli kuramlar diğer kuramlarla özellikle de dünya düzenleri kuramıyla birleştirildiğinde, bugün dünya ekonomisini dönüştürmekte olan esaslı değişimleri açıklayabilirler.

Küresel eşitsizlik ve uluslararası örgütlerin rolü

Çalışmaları küresel yoksulluğa darbe indiren birkaç örgüt vardır. Bunlardan, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası -ki ikisi beraber Bretton Woods Kurumları olarak da bilinirler- İkinci Dünya Savaşı sırasında kurulmuşlardır. Merkezleri ABD'nin Washington şehrinde olan bu iki örgütün üyelerini dünyanın her yerinden hükümetler oluşturmaktadır. IMF 184 ülkenin üyesi olduğu bir örgüttür ve asıl işi uluslararası para piyasaları sisteminin -özellikle de, 2001-2003 Arjantin bunalımında olduğu gibi büyük borç bunalımları ortaya çıktığında- istikrarını sağlamaktır. Ayrıca dünyanın her yerinde farklı ülkelerin hükümetleriyle, bu ülkelerin ekonomi yönetimlerini iyileştirebilmek amacıyla işbirliği yapmaktadır; gelgelelim, önerilerinden ötürü, yoksul ülkelerin karşı karşıya kaldığı sorunların bazılarına neden olduğu gerekçesiyle sıkça eleştirilmektedir Stiglitz 2002).

Dünya Bankası Grubu'nun görevi ise yoksullukla savaşmak ve kalkınmakta olan dünyada yaşayan halkların yaşam standartlarını yükseltmektir. Bir kalkınma bankası olarak, yoksulluğu azaltmak amacıyla düşük ve orta gelirli ülkelere kredi, izlenmesi gereken ekonomik siyaset konusunda öneriler, teknik yardım ve bilgi paylaşım hizmetleri sağlamaktadır. Dünya Bankası, üye ülkelerin hükümetlerine görece ucuz para -genellikle kredi- sağlayan bir dizi hesaptan oluşmaktadır. Kredi ve hibelerin yanı sıra teknik uzmanlık hizmetleri de sunmaktadır. Hem IMF hem de Dünya Bankası, yoksul ülke ve halkların zarar görmeleri pahasına pazar odaklı reformları teşvik etmekle suçlanmışlar ve bu yüzden, özellikle son yıllarda yoksullukla mücadele konusuna daha fazla odaklanmaya başlamışlardır.

Dünya Bankası ve IMF'nin son yıllarda benimsediği bu yeni yaklaşımın örneklerinden biri, en yoksul ülkelerin borçlarının silinmesi girişimidir (Aşırı Borçlanmış Yoksul Ülkeler Girişimi, HIPC olarak da bilinir). Kimi ülkeler son yirmi, otuz yıl için o kadar çok kredi almışlardır ki, bu kredilerin faizleri ödeyemeyecekleri kadar çoğalmıştır. Eğer ödemeye kalkışmış olsalar devletlerinin eğitime, sağlığa ve diğer temel hizmetlere ayırdığı tüm kaynaklar tükenirdi. HIPC girişimi, yoksul ülkelerin üzerlerindeki borç yükünü

hafifletmek ve yoksullukla mücadele edebilmelerine yetecek kadar rahatlayabilmelerini sağlamak amacıyla 1996 yılında aralarında Birleşik Krallığın da bulunduğu zengin ülkelerin mali yardımlarıyla başlatılmıştır. Bu girişimin canalıcı öğelerinden biri de her ülkenin Yoksulluğu Azaltma Stratejisi Raporu hazır-lamasını şart koşmasıydı. 2004 yılı itibarıyla yirmi beş ülke HIPC sürecinde yerini almış durumdadır.

Uluslararası örgütlerin belki de en iyi bilineni olan Birleşmiş Milletler de yoksulluğun nedenlerini ve etkilerini önleyebilmek amacıyla bir dizi fon ve program oluşturmuştur. Merkezleri New York'ta bulunan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu; Roma'da bulunan Dünya Gıda Programı ve Cenova'da bulunan Dünya Sağlık Örgütü (WHO) bu fonlar ve programlar arasında yer almaktadır. Hepsinin dünyanın dört bir yanında ülke temsilcilikleri vardır. Her birinin amacı yoksulluğun farklı yönleri ile mücadele etmektir. UNICEF'in çalışmaları kız çocuklarının eğitimi, çocukların korunması ve aşılanması konularına olduğu kadar, temiz su sağlanması ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi konularına da odaklanmıştır. UNDP, hukukun üstünlüğünün korunması, adaletin sağlanması, yolsuzlukların engellenmesi ve devlet tarafından sağlanan temel hizmetlerin sürdürülebilmesi gibi konuları da kapsayan bir çerçevede, devlet yönetimlerini iyileştirebilmek amacıyla yoksul ülkelerin hükümetleriyle işbirliği yapmaktadır. Ayrıca, muhtemelen herhangi bir ülkede BM'in on kuruluşu birlikte çalışarak birbiriyle bağlantılı meseleler hakkında çalışacak büyük bir örgütsel ağ oluşturabilmektedir. Ele alınan temel sorunlardan biri de HIV virüsünün yaygınlığı ve ekonomi, sağlık, kurumsal kapasite, aile ve toplumsal yaşam üzerine etkisidir. En az dört BM örgütü bu sorunu ele almaktadır. Birleşmiş Milletler örgütlerinin temel sorunu, Bretton Woods kökenli kuzenleriyle kıyaslandıklarında, çekirdek fonlarının daha düşük seviyeli oluşudur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi kimi BM örgütleri, kendi alanlarında uluslararası ölçütleri belirleme ve araştırma yapma görevini de yürütmektedirler.

BM ailesinin özellikle son zamanlarda dikkatleri üzerine çeken bir üyesi de Dünya Ticaret Örgütü'dür (WTO). Merkezi Cenova'da bulunan örgüt, üyesi olan 148 ülkenin hükümetleri arasında yapılan müzakerelerle uluslararası ticareti düzenlemekte ve ticari anlaşmazlıkların çözümüne yönelik bir düzenek oluşturmaktadır. Bu müzakere toplantılarının sonuncusu 2001 yılında Katar'da yapılmıştır ve kimilerince "kalkınma toplantısı" olarak da anılmaktadır. Halihazırdaki ticaret düzeninin yoksul ülkelere karşı adil olmadığı ve bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarına engel olduğu yollu yaygın bir görüş mevcuttur. Müzakerelerin ana hedeflerinden biri de, bu ülkelerin mallarının ve hizmetlerinin diğerlerinin pazarlarına ulaşabilmesini sağlayacak iyileştirmelere giderek, bu durumu düzelebilmektir.

Yukarıda ele aldığımız örgütler, çok taraflı örgütlerdir ve gerçekten de dünyadaki ülkelerin büyük çoğunluğu bu örgütlere üyedir. İki taraflı donörler de küresel yoksulluğun azaltılmasında rol oynamaktadırlar. Birleşik Krallık'ta hükümete bağlı Uluslararası Kalkınma Bakanlığı (DfID), Binyılın Kalkınma Hedefleri'ne (Millenimum Development Goals) ulaşabilmeleri amacıyla belli başlı yoksul ülkelerle işbirliği

yapmaktadır. Bu hedefler 1990'lı yılların sonlarına doğru uluslararası toplum tarafından belirlenmiştir ve en önemli iki tanesi, 1990 ve 2015 yılları arasında günlük geliri 1 doların altında olan insan sayısını yarı yarıya azaltmak ve 2015 yılına gelindiğinde her çocuğun okula gidip temel eğitim alabilmesini sağlamaktır. Hedeflerden bazılarına ulaşılması ise pek olası görünmemek-tedir. Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Bakanlığı'nın çalışmaları arasında, yurtiçi hibeler ve uzmanlık hizmeti sağlamak kadar, yoksulluğu önlemeye yönelik olarak uluslararası düzeyde karşı karşıya kalınan (borçlar, kaynak kullanımını ve ticaret kurallarıyla ilgili) yapısal engellerin aşılabilmesi konusunda tedbirler almak ve izlenecek siyaseti belirlemek de vardır.

Değişen bir dünyada küresel ekonomik eşitsizlik

Bugün artık toplumsal ve ekonomik güçlerin dünyayı tek bir küresel kapitalist ekonomiye doğru götürdüğü inkar edilemez bir gerçektir. Bu durumun önündeki en büyük engel sosyalizm, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında yıkılmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır. Günümüzde halen varlığını sürdürmekte olan en büyük sosyalist ülke olan Çin Halk Cumhuriyeti bile hızla kapitalist kurumları benimsemektedir ve şu anda dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisine sahiptir. Çin'in gelecekteki liderlerinin kapitalist bir rota izleyip izlemeyeceklerini söylemek için ise henüz çok erkendir. Tamamen pazar odaklı bir ekonomiyi mi benimseyeceklerdir, yoksa devlet denetimiyle kapitalist kurumlar arasında bir orta yol mu bulacaklardır? Çin uzmanlarının çoğu en azından bir konuda hemfikirdirler: Çin 1.2 milyarlık nüfusuyla küresel ekonomik düzene tam olarak dahil olduğu anda meydana gelecek sarsıntı, dünyanın dört bir yanında hissedilebilecektir. Çin, çoğu iyi yetişmiş ve eğitimli olduğu halde şu anda son derece düşük ücretlerle çalışmakta olan muazzam bir işgücüne sahiptir öyle ki, bazen aldıkları ücretler Birleşik Krallık'ta benzer işlerde çalışan işçilerin kazandıklarının yirmide biri kadar olabilmektedir. Böyle bir işgücü, küresel bir ekonomi içinde son derece rekabetçi olacağı için, San Francisco'dan tutun da Londra'ya kadar, işçi ücretlerini aşağı seviyelere çekilmesine neden olacaktır.

Hızlı küreselleşmenin, küresel eşitsizliğin geleceği açısından anlamı nedir? Hiçbir sosyolog tam olarak ne olduğundan emin olmamakla birlikte, bu konuda pek çok farklı senar-yo vardır. Bu senaryolardan birine göre, dünya, işçileri her yerde küresel bir iş ücreti uğruna birbiriyle kıyasıya rekabet edecek olan devasa küresel şirketlerin egemenliği altına girecektir. Böyle bir senaryo günümüzün yüksek gelirli ülkelerinde yaşayan çok sayıda insanın iş ücretlerinin düşeceğini, buna karşın düşük gelirli birkaç ülkede iş ücretlerinin artacağını öngörebilir. Dünya genelinde belli bir gelir ortalaması tutturulabilse dahi, bu ortalama şu anda Birleşik Krallık ve diğer sanayileşmiş ülkelerdekilerden çok daha düşük olacaktır. Bu senaryoya göre, ülkeler küresel dünya ekonomisinden fayda sağlayabilenler ve sağlayamayanlar olarak ikiye ayrılmaya devam edecek, buna koşut olarak her ülkede varlıklı ve yoksul kesimler arasındaki kutuplaşma da artacaktır. Böyle bir kutuplaşma, ekonomik küreselleşmenin olumsuz etkilerinden mustarip olanların, içinde bulundukları koşullardan başkalarını

sorunlu tutmaları neticesinde etnik gruplar, hatta uluslar arasında çatışmaları tetikleyebilir (Hirst ve Thompson 1992; Wagar 1992).

Öte yandan, modern teknolojinin dünya çapında ekonomik gelişmeyi kamçılamasından ötürü, küresel bir ekonomi herkes için büyük bir fırsat anlamına da gelebilir. Daha iyimser olan bu senaryoya göre Doğu Asya'nın Hong Kong, Tayvan, Güney Kore ve Singapur gibi daha başarılı YSÜ'leri geleceğin neler getirebileceği konusunda bize bir fikir verebilirler. Malezya ve Tayland gibi diğer YSÜ'ler de Çin, Endonezya, Vietnam ve başka Asya ülkeleriyle birlikte kısa süre sonra bu ülkelerin izinden gideceklerdir. Dünyanın en kalabalık ikinci ülkesi olan Hindistan bile, daha şimdiden, yaklaşık 200 milyon kişinin, yani nüfusunun dörtte birinin, orta sınıfa dahil olmasıyla övünmektedir (gelgelelim, bir o kadar insan da sefalet içinde yaşamaktadır) (Kulkarni 1993).

Eşit derecede kabul gören bir başka görüş ise, günümüzde gitgide derinleştiği görülebilen, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki teknolojik uçurumun giderek açılmakta olduğu ve bu durumun yoksul ülkelerin treni yakalamalarını daha da zorlaştırdığıdır. Küresel teknolojik uçurum uluslar arasındaki zenginlik farkının bir sonucu olduğu kadar, aynı zamanda bu farkı pekiştirmekte, yoksul ve zengin ülkeler arasındaki uçurumu derinleştirmektedir. Yoksul ülkeler modern teknolojilerin maliyetini kolayca karşılayamazlar -gelgelelim modern teknolojiler olmaksızın yoksullukla mücadele etmek karşılarına çok büyük engeller çıkarır. Kurtulması oldukça güç olan bir kısır döngüde kısılı kalırlar.

New York'taki Columbia Üniversitesi Yerküre Enstitüsü bölüm başkanı ve pek çoğu Doğu Avrupa ülkesiyle birlikte, gelişmekte olan ülkelere danışmanlık yapmış tanınmış bir danışman olan Jeffrey Sachs, dünyanın teknolojiyi üretenler, teknolojiyi benimseyenler ve teknolojiden uzak olanlar diye üç sınıfa bölündüğünü ileri sürmektedir (Sachs 2000).

Teknolojiyi üretenler, dünyanın neredeyse bütün teknolojik icatlarının yaratıcısı konumundaki bölgelerdir ve dünya nüfusunun %15'ini teşkil ederler. Teknolojiyi benimseyenler ise başka yerlerde icat edilmiş teknolojileri benimseyip üretim ve tüketim amaçlı kullanabilen bölgelerdir ve dünya nüfusunun %50'sini teşkil ederler. Son olarak, teknolojiden uzak olanlar, ne yeni teknolojiler üretebilen, ne de başka yerlerde üretilmiş teknolojileri benimseyebilen bölgelerdir ve dünya nüfusunun %35'ini teşkil ederler. Sachs'ın ülkelerden değil bölgelerden söz ettiğine dikkat etmek gerekir. Sınırların giderek ortadan kalktığı günümüzün dünyasında teknolojinin kullanımı (ya da reddi) ulusal sınırlara her zaman riayet etmemektedir. Sözgelimi, Sachs, "Meksika'nın güneyi ve Orta Amerika'nın Tropikal bölgeleri; And Dağlarının eteklerine kurulmuş ülkeler; Brezilya'nın büyük bölümü; Sahra-altı Afrika'nın tropik kısımları; eski Sovyetler Birliği'nin Avrupa ve Asya pazarlarının yakınlarındaki alanların dışında kalan bölgeleri; Asya'nın, Hindistan'ın Ganj Vadisi eyaletleri gibi dış dünyayla ve denizle bağlantısı olmayan kısımları; Laos, Kamboçya ve Çin'in orta eyaletleri"nin (Sachs 2000) teknolojiden uzak bölgeler arasında yer aldığının altını çizer. Buralar pazarlara ya da ana

deniz ticaret yollarına erişim imkanı olmayan sefalet içindeki bölgelerdir ve Sachs'ın deyimiyle, "bulaşıcı tropik hastalık kaynayan, tarımsal üretimin düşük, çevrenin düşman olduğu ve ellerindeki mevcut imkanlardan çok daha büyük teknolojik çözümlere ihtiyaç duyan" (Sachs 2000) bir "yoksulluk tuzağına" düşmüşlerdir.

Yenilikçiliğin sürdürülebilmesi için bir yığın fikre ve teknolojiye ihtiyacı vardır. ABD'nin San Francisco şehir yakınlarına kurulmuş olan "Silikon Vadisi" teknolojik yeniliklerin, nasıl üniversiteler ve ileri teknoloji firmaları bakımında zengin bölgelerde yoğunlaşmaya eğilimli olduğuna açık bir örnektir. Silikon Vadisi, San Francisco'nun güneyinde yer alan Stanford Üniversitesi ve diğer eğitim-araştırma kurumları etrafında kurulmuştur. Yoksul ülkeler böylesine ileri teknoloji bölgeleri oluşturabilecek yeterli donanıma sahip değildirler. Sachs, toplam nüfusları 750 milyonu bulan tropik ve yarı tropik ülkelerin ABD'de 1997 yılında yabancı mucitlere verilmiş olan 51,000 patentin 47'si için başvuruda bulunduklarını belirlemiştir. En yoksul ülkelerin hükümetlerinin bir bilim danışmanı dahi yoktur. Dahası, bu ülkeler bilgisayar, cep telefonu, faks aletleri, bilgisayar destekli fabrika makineleri ve diğer yüksek teknolojileri ithal edemeyecek denli yoksuldurlar. Yeterli mali kaynakları olmadığından ötürü yabancı şirketlerin sahip oldukları patentli teknolojilerin lisanslarını da alamazlar.

Peki, zengin ve yoksul ülkeleri birbirinden ayıran bu teknolojik uçurumun aşılması için ne yapılabilir? Sachs, zengin ve ileri teknoloji sahibi ülkeleri yoksul ülkelere halihazırda yaptıklarından daha fazla mali ve teknik yardım yapmaya çağırmaktadır. Sözgelimi, yoksul ülkelerde sıtma, kızamık ve ishal gibi ölümcül bulaşıcı hastalıklar her yıl milyonlarca insanın yaşamını tehdit etmektedir. Bu hastalıkları ortadan kaldırmak için gereken modern tıp teknolojisinin maliyeti yılda yalnızca 10 milyar dolardır -bu meblağ herkese eşit paylaştırıldığı takdirde, yüksek gelirli ülkelerde yaşayan her insanın cebinden yılda yalnızca 15 dolar çıkması demektir.

Sachs, zengin ülkeleri ve uluslararası kredi kuruluşlarını yoksul ülkelere acilen bilimsel ve teknolojik kalkınma amaçlı kredi ve hibe sağlamaya çağırmaktadır. Sachs, yoksul ülkelerde araştırma ve geliştirmeye ayrılan mali kaynağın son derece kısıtlı olduğunun da altını çizer. Yoksul ülkelerin kalkınma tasarılarına mali kaynak sağlayan ana kurumlardan biri olan Dünya Bankası, tropik tarım ve sağlık konularında yapılacak araştırma ve geliştirme çalışmaları için yılda yalnızca 60 milyon dolar ayırmaktadır. Bir kıyaslama yapacak olursak, dev bir ilaç şirketi olan Merck bile sadece kendi ürünlerinin araştırma ve geliştirmesi için bu miktarın yaklaşık otuz beş katını (2.1 milyar dolar) harcamaktadır. Zengin ülkelerin üniversiteleri bile denizaşırı araştırma ve eğitim kurumları kurarak, işbirliğine dayalı araştırma projelerini teşvik ederek, bu konuda önemli bir rol oynayabilirler. Bilgisayar ve Internet'ten tutun da biyoteknolojiye kadar, "ulusların serveti" giderek modern bilişim teknolojilerine bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Dünyanın büyük bölgeleri teknolojiden uzak kalmaya devam ettiği sürece, küresel yoksulluğun üstesinden gelinebilmesi de pek mümkün görünmemektedir.

En iyimser görüşe göre, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla kurulan cumhuriyetler ve Doğu Avrupa'nın eski sosyalist ülkeleri kısa zamanda yüksek gelirli ülkeler safına katılacaklardır. Ekonomik büyüme Latin Amerika, Afrika ve dünyanın geri kalanına da sıçrayacaktır. Kapitalizmin gereklerinden biri olan işçilerin hareketliliği kapalı toplumların yerini sınıf tabanlı toplumların almasına neden olacaktır. Bu toplumlar, yukarı doğru hareket etmelerine izin verecek fırsatlar yakalayabileceklerdir.

Küresel eşitsizliğin geleceği nedir? Bu konuda tamamen iyimser olmak şu an için oldukça zor. Küresel ekonomik büyüme yavaşladığı gibi, Asya'nın bir zamanlar umut vadeden ekonomileri de şu anda sorunlarla boğuşmaktadır. Sosyalizmden kapitalizme geçtiği günden bu yana Rus ekonomisi pek çok çöküş yaşamış ve zaten yoksul olan çok sayıda Rus'u daha da yoksullaştırmıştır. Dünya ülkelerinin birbirlerinden bir şeyler öğrenip öğrenemeyeceklerini ve halklarının yaşam standardını yükseltmek için birlikte çalışıp çalışamayacaklarını ancak zaman gösterecektir. Kesin olan bir şey varsa, o da yüzyılın son çeyreğinin görülmemiş büyüklükte bir küresel ekonomik dönüşüme tanıklık etmiş olduğudur. Bu dönüşümün önümüzdeki yirmi beş yıl içinde etkilemediği neredeyse hiçbir yaşam kalmayacaktır.

Rus toplumunda yoksullarla zenginler bugün derin bir tezat oluşturmaktadırlar.

Dünyanın bugün karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri küresel eşitsizlikse, diğeri de son yirmi ya da otuz yılda yaşanan nüfus patlamasıdır. Küresel yoksulluk ve nüfus artışı el ele gitmektedir, zira dünyada nüfus artışının en büyük olduğu ülkeler, en yoksul ülkelerin bazılarıdır. Şimdi bu fenomenle ilgili tartışmaları ele alacağız.

Dünyadaki nüfus artışı

Yeryüzündeki altı milyarıncı insanın 12 Ekim 1999'da doğduğu tahmin edilmektedir. Dünya nüfusunda adeta bir patlama yaşanmaktadır -öyle ki, dünya nüfusu 1960'dan bu yana neredeyse ikiye katlanmıştır. Nüfus çalışmaları konusunda bir uzman olan Amerikalı Paul Ehrlich, 1960 yılında, eğer nüfus o günkü oranlarda artmaya devam edecek olursa bundan dokuzyüz yıl sonra (ki bu süre dünya tarihi göz önüne alındığında hiç de uzun değildir) yeryüzünde yaklaşık 60.000.000.000.000 (altmış katrilyon)

insanın yaşıyor olacağını hesap-lamıştır. Bu ise karalar ve denizler de dahil olmak üzere, yeryüzünün her metrekaresine yüz insan düşmesi demektir.

Fizikçi J. H. Fremlin böyle bir nüfusun barınma ihtiyacını karşılayabilmek için yeryüzünün tamamını kaplayacak iki bin katlı bir bina inşa edilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Böylesine muazzam bir yapıda dahi, kişi başına ancak otuz kırk santimetrelik yer düşecektir (Fremlin 1964).

Kuşkusuz bu tablo, nüfus artışının sürmesi halinde ne gibi korkutucu sonuçlar doğuracağına dikkatimizi çekmeyi amaçlayan bir kabus senaryosundan başka bir şey değildir. Asıl mesele bundan otuz ya da kırk yıl sonra ne olacağıdır. Zira hükümetler ve diğer organlar, Ehrlich ve diğer uzmanların uyarılarını dikkate alıp nüfus kontrol programları oluşturmuşlar ve nüfus artış hızının yavaşlamaya başladığına işaret eden kanıtlar bulmuşlardır (bkz. 11.4. Şekil). Dünyan nüfusunun 2000 yılında ne olacağına ilişkin 1960'larda yapılan tahminlerin doğru olmadığı da ortaya çıkmıştır. Dünya Bankası, dünya nüfusunun 2000 yılında 6 milyara çıkacağını tahmin etmiştir; buna karşın eski tahminlerde bu rakam 8 milyardan fazladır. Yine de, bundan yalnızca bir yüzyıl önce yeryüzünde yaşayan insan sayısının sadece 1.5 milyar olduğu düşünüldüğünde, nüfus artış oranında korkunç bir büyüme meydan geldiği aşikardır. Üstelik nüfus artışının temelinde yatan etkenler hiç de tam olarak kestirilebilir şeyler değildirler ve bu yüzden her tahminin dikkatli bir biçimde yorumlanması gerekir.

Nüfus çözümlemesi: Demografi

Nüfus çalışması **demografi** olarak adlandırılmaktadır. Bu terim bundan bir buçuk yüzyıl önce, ulusların kendi nüfuslarının doğası ve dağılımı hakkında resmi kayıtlar tutmaya başladığı bir dönemde uydurulmuştur. **Demografi** nüfusun boyutlarını ölçmeye ve artış ile azalış nedenlerini açıklamaya çalışır. Nüfus örüntülerini yöneten üç etken vardır: Doğumlar, ölümler ve göçler. Belli bir topluluktaki doğumları, ölümleri ve göçleri etkileyen etkenlerin büyük ölçüde toplumsal ve kültürel olmasından ötürü demografi genelde sosyolojinin bir dalı olarak görülegelmiştir.

Demografi çalışmaları istatistiksel olmaya eğilimlidirler. Bugün, gelişmiş her ulus nüfus sayımları (bir ülkenin nüfusu yapısı hakkında istatistiksel bilgiler toplamak amacıyla yapılan anketler) gerçekleştirmek suretiyle kendi nüfusu hakkında birtakım temel istatistiksel bilgiler toplayıp bunları çözümlemektedir. Yine de, günümüzde son derece zengin veri toplama tarzları kullanabilen ulusların demografik istatistikleri bile kesinlikten uzaktır. Birleşik Krallık'ta 1801 yılından beri her on yılda bir nüfus sayımı yapılmaktaydı. Sayım olabildiğince kesinliği hedeflmiş olsa da, kaçak göçmenler, evsizler ve kendince nedenleri olan başka insanlar çeşitli sebeplerden ötürü bu resmi nüfus sayımlarına katılmayabilmektedirler. Kalkınmakta olan ülkelerin pek çoğunda, özellikle de son zamanlarda nüfus patlaması yaşamış olanlarında, nüfus sayımları çok daha güvenilmezdir.

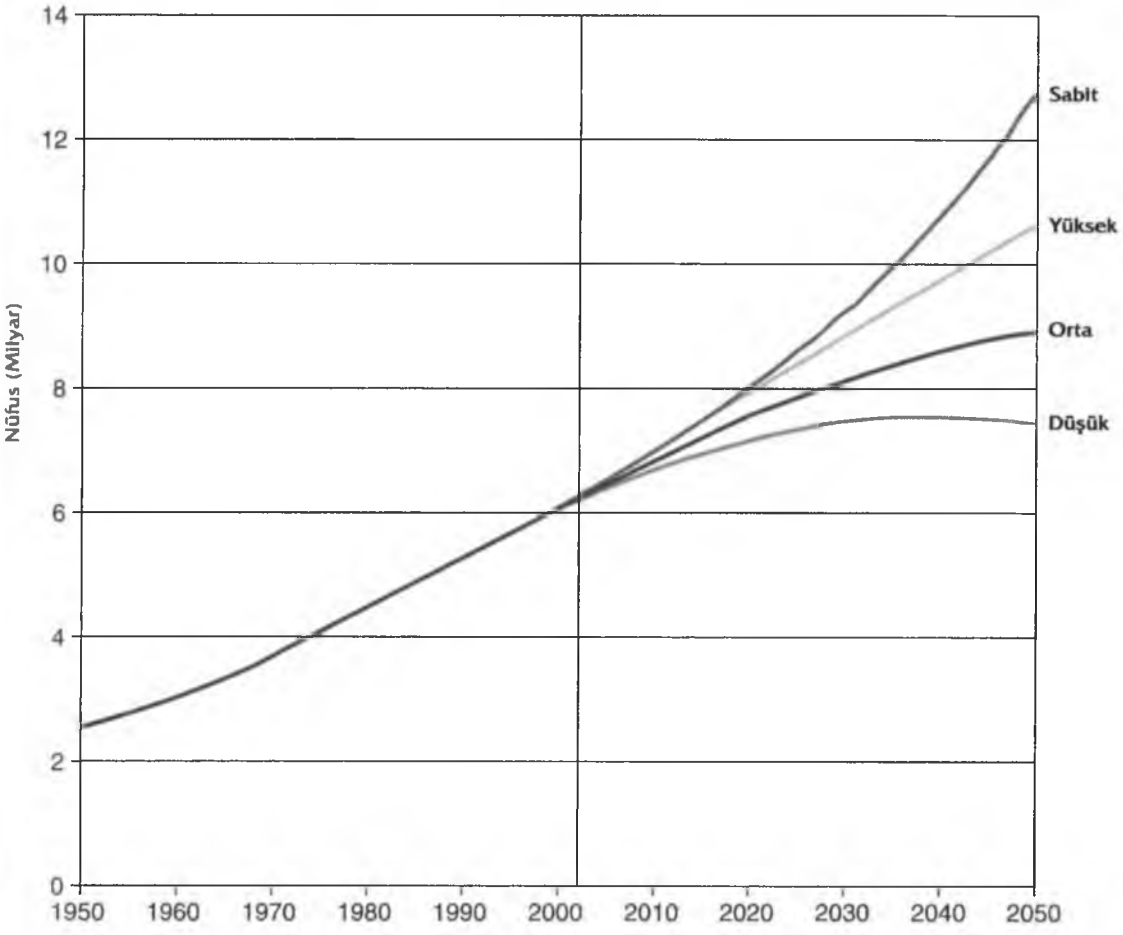

11.4. Şekil: Nüfus beklenti değişkesine göre 1950-2050 yılları arasındaki tahmini ve beklenen nüfus artışını.
Kaynak: BM (2003_a)

Nüfus değişiminin dinamikleri

Nüfus artış ya da azalış oranlarını ölçmek için belli bir dönemde -ki genelde yıllık olarak hesaplanır- bin kişi başına düşen ölüm sayısı, bin kişi başına düşen doğum sayısından çıkarılır. Avrupa ülkelerinin nüfus artış oranı eksilerde gezmektedir -bir başka deyişle bu ülkelerin nüfusları azalmaktadır. Gerçekte, sanayileşmiş her ülkenin nüfus artış oranı %0,5'in altındadır. ABD ve Avrupa'daki nüfus artış oranları onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda yüksek iken, zaman içinde düşmüştür. Kalkınmakta olan ülkelerin pek çoğunun nüfus artış oranları %2 ile %3 arasında seyretmektedir (bkz. s. 472, 11.6. Şekil). Bu oran belki sanayileşmiş ülkelerin oranından pek farklı görünmeyebilir, ama aslında arada dağlar kadar fark vardır.

Bu durumun sebebi, nüfus artışı halinde sayının artış oranına göre katlanarak büyümesidir. Bu durumu açıklamaya yardımcı olabilecek eski bir Pers

söyleni vardır. Günün birinde bir saray mensubu ülkenin yöneticisinin huzuruna çıkar. Kraldan o güne kadar yapmış olduğu her hizmeti için, bir öncekinin iki katı kadar pirinç tanesiyle ödüllendirilmeyi dilediğini belirtir. Ne yaptığını iyi bildiğini sanan ve kendine güveni tam olan kral bu teklifi düşün-meden kabul edip ambardan pirinç getirilme-sini emreder. Böylece, saray mensubu satranç tahtasına ilk hizmetinin karşılığı olan tek bir pirinç tanesi koyarak oyununa başlar. Saray mensubu yirmi beşinci kareye geldiğinde ambar tamtakır kalmıştır; kırkıncı kareye gelse on milyar pirinç tanesi gerekecektir (Meadows 1972). Kısacası, tek bir öğeyle başlasanız dahi sonucu ikiye katladığınız her durumda, sayı kısa sürede fazlasıyla büyüyecektir sözgelimi, 1:2:4:8:16:32:64:128 diye devam edecektir. Görüldüğü üzere, daha yedinci işlemin sonunda 128'e ulaşılmaktadır. Nüfus artışı da tam olarak aynı ilkeye dayanır. Biz bu etkiyi nüfusun ikiye katlanması için geçen zaman dilimi olan **katlanma süresi**ni kullanarak ölçebiliriz. %1'lik bir nüfus artış oranı, yetmiş yıl içinde nüfusun ikiye katlanmasına neden olacaktır. %2'lik bir nüfus artış oranıyla nüfus otuz beş yıl içinde ikiye katlanacaktır. %3'lük bir oran ise nüfusun yirmi üç yılda ikiye katlanmasına sebep olacaktır. Bu kesimin başında andığımız Paul Ehrlich'i kaygılandıran ise tam da dünya nüfusunun bu katlanma süresinin hızla kısalıyor olmasıdır. Dünya nüfusu ancak 1850'lerde 1 milyara ulaşabilmiştir. Seksen yıl sonra, 1930'a gelindiğinde ise dünya nüfusu ikiye katlanmış ve sayı iki milyarı bulmuştur. Ehrlich sayıyı dört milyara çıkaracak bir sonraki katlanmanın 1975 yılında gerçekleşeceğini de doğru bir şekilde tahmin etmiştir.

Malthusçuluk

Modernlik öncesi toplumlarda doğum oranları, günümüzün sanayileşmiş dünyasının standartlarına kıyasla son derece yüksekti. Yine de nüfus artış oranları onsekizinci yüzyıla dek oldukça düşük kalmıştı, zira ölümler ve doğumlar arasında kaba bir denge söz konusuydu. Genel bir artış eğilimi mevcuttu ve kimi dönemlerde belirgin bir nüfus artışı meydana gelebiliyordu; gelgelelim bu dönemleri ölüm oranlarının yükseldiği dönemler izliyordu. Sözgelimi ortaçağ Avrupa'sında hasatlar kötü gittiğinde evlilikler erteleniyor, gebelikler azalıyor ve ölüm oranları artıyordu. Bu çatışan eğilimler beslenmesi gereken boğaz sayısını da azaltıyordu. Hiçbir sanayi öncesi toplum, kendi kendini düzenleyebilen bu ritimden kaçamıyordu (Wrigley 1968).

Sanayileşmenin yükselişte olduğu dönemde pek çok kişi kıtlığın maziye ait bir fenomen olarak kalacağını ve yeni bir çağın gelmekte olduğunu düşünmekteydi. Gelişmekte olan modern sanayinin bir bolluk çağı yaratacağı, o dönemde yaygın kabul gören bir inançtı. Thomas Malthus, *Nüfus Ilkesi Hakkında Denemeler* (Essay on the Principle of Population -Malthus 1976; özgün hali 1798) başlıklı ünlü çalışmasında bu düşünceleri eleştirmiş ve nüfusla besin kaynakları arasındaki bağlantıya ilişkin bugün de devam etmekte olan bir tartışmayı başlatmıştır. Malthus yapıtını yazdığı sıralarda Avrupa'nın nüfusu hızla artmaktaydı. Malthus, nüfusun katlanarak artmasına karşın besin sağlanan kaynakların sabit kalmaya devam ettiğinin ve ancak ekime uygun yeni toprakların açılmasıyla genişleyebildiğinin altını çizmiştir.

Demografi: anahtar kavramlar

Demograflar tarafından kullanılan en önemli temel kavramlar, kaba doğum oranları, doğurganlık, üretkenlik ve kaba ölüm oranlarıdır. **Kaba doğum oranları** yılda bin kişi başına düşen canlı doğum sayısını ifade etmektedir. Oldukça genel nitelikte oldukları için bu oranlara 'kaba' denmektedir. Sözgelimi, kaba doğum oranları nüfusun kaçta kaçının erkek ya da kadın olduğunu veya nüfusun yaş dağılımını (yani genç nüfusun yaşlı nüfusuna oranını) bize söyleyemez. Doğum ve ölüm oranlarını bu kategorilerle ilişkilendiren istatistikler toplanmaya başladığında demograflar artık 'kaba' değil, 'özgül' oranlardan söz etmeye başlarlar. Sözgelimi, yaşa özgü doğum oranları, farklı yaş gruplarındaki bin kadın başına düşen doğum sayısını verir.

Eğer nüfus örüntülerini ayrıntılı biçimde anlamak istiyorsak, normalde özgül doğum oranlarının bize sağladığı bilgileri kullanmamız gerekir. Bununla birlikte, kaba doğum oranları, faklı gruplar arasında genel karşılaştırmalar yapmak için birebirdir. 2002 yılında Birleşik Krallık'taki kaba doğum oranı binde on birdi. Sanayileşmiş diğer ülkelerde bu oran daha da düşüktür; sözgelimi Almanya, Rusya ve İtalya'da bu oran binde dokuzdur. Dünyanın diğer bölgelerindeki kaba doğum oranları ise çok daha yüksektir. Sözgelimi, bu oran Hindistan'da binde yirmi dört, Etiyopya'da ise binde kırk üçtür (http://www.unicef.org/infobycountry/index.html).

Doğum oranları kadınların doğurganlığının bir ifadesidir. **Doğurganlık**, ortalama bir kadının canlı doğmuş kaç çocuğu olduğuna işaret eder. Doğurganlık oranı genelde çocuk doğurabileçek yaşa gelmiş her bin kadın başına düşen ortalama doğum sayısıyla hesaplanır.

Doğurganlık, kadınların biyolojik açıdan doğurabilecekleri potansiyel çocuk sayısı anlamına gelen **üreyebilirlik** kavramından ayrılır. Sıradan bir kadının her yıl doğurganlık dönemlerinde çocuk sahibi olması fiziksel olarak mümkündür. Kadınların ergenlik ve menopoz yaşlarıyla ilgili yalnızca bireysel değil, ülkesel farklılıklar da bulunduğu için üreyebilirlik konusunda bir çeşitlilik mevcuttur. Kadının yirmi ya da daha fazla çocuk sahibi olabildiği aileler varsa da, uygulamada doğurganlık oranları üreyebilirlik oranlarından her zaman daha düşüktür, zira toplumsal ve kültürel etkenler üremeye bir sınır getirmektedir.

Kaba ölüm oranları, doğum oranlarıyla aynı şekilde hesaplanır -yılda bin kişi başına düşen ölüm sayısıdır. Yine, bu konuda da ülkeler arasında büyük farklar mevcut olmakla birlikte, gelişmekte olan dünyadaki pek çok toplumda ölüm oranları, gelişmiş ülkelerdeki oranlarla kıyaslanabilecek seviyelere inmektedir. 2002 yılında Birleşik Krallık'ta ölüm oranı binde ondu. Hindistan'da bu oran binde dokuz, Etiyopya'da ise binde on sekizdi. Sözgelimi Sierra Leone'de ölüm oranı binde otuzdu. Kaba doğum oranları gibi, Kaba ölüm oranları da yalnızca çok genel bir **ölümlülük** indeksi (yani nüfustaki ölümlerin sayısını) sağlarlar. Özgül ölüm oranları daha ayrıntılı bilgi sağlarlar. Özellikle önemli olan bir özgül ölüm oranı da **bebek ölüm oranı**dır: yılda bin doğum başına düşen, bir yaşına girmeden ölmüş bebek sayısıdır. Nüfus patlamalarının temel etkenlerinden biri, bebek ölüm oranlarında meydana gelen düşüşlerdir.

Düşen bebek ölüm oranları **yaşam süresi beklentisi** -yani kişi için öngörülen ortalama yaşam süresi- üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. 2003 yılında Birleşik Krallık'ta ortalama yaşam süresi beklentisi kadınlar için yaklaşık 81 yıl, erkekler için ise 76 yıldı. Bu sayılar, yüzyılın henüz başındaki, yani 1901 yılındaki 49 ve 45 yıllık yaşam süresi beklentileriyle büyük bir tezat oluşturmaktadırlar. Gelgelelim bu durum 1901 yılında doğan her insanın kırklarında öldüğü anlamına da gelmez. Bebek ölüm oranlarının gelişmekte olan çoğu ülkedeki gibi yüksek olduğu dönemlerde, ortalama yaşam süresi beklentisi azalmaktadır. Hastalıklar, beslenme bozuklukları ve doğal afetler, yaşam süresi beklentisini etkileyen diğer etkenlerdir. Yaşam süresi beklentisini, bir kişinin yaşayabileceği azami yıl sayısını ifade eden **yaşam süresi**nden ayırmak gerekir. Dünyadaki çoğu toplumda yaşam süresi beklentisi artmış ama yaşam süresi değişmeden kalmıştır. Nüfusun sadece çok küçük bir bölümü yüz yıl ya da daha fazla yaşayabilmektedir.

Dünyanın en yoksul ülkelerinin çoğunda müthiş bir nüfus patlaması yaşanmaktadır.

Dolayısıyla nüfus, kendisini destekleyen mevcut kaynak sayısının ötesine kolayca geçebilmektedir. Bunun kaçınılmaz sonucu ise savaş ve salgın hastalıklarla birlikte gelen ve nüfus artışı karşısında doğal bir sınır vazifesi gören kıtlıktır. Malthus, insanların kendisinin "ahlaki kısıtlama" olarak adlandırdığı şeyi uygulamadıkları sürece sefalet ve açlık içinde yaşamaya mahkum olacaklarını öngörmüştür. Aşırı nüfus artışına çare olarak, insanların cinsel perhize başvurmalarını önermiştir (buna karşın, doğum kontrolünü 'ahlaksızlık' ilan etmiştir).

Batı ülkelerinin nüfus artışları Malthus'un öngörmüş olduğundan tamamen farklı bir yol izlediği için **Malthusçuluk** aşağıda da göreceğimiz üzere bir süre ciddiye alınmamıştır. Nüfus artışı oranları ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda gerilemiştir. Gerçekten de, 1930'lu yıllarda, aralarında Birleşik Krallık'ın da bulunduğu pek çok sanayileşmiş ülke, nüfusunun azalmasından kaygılanmıştır. Yirminci yüzyılda dünya nüfusunda yaşanan ani artış Malthus'un görüşlerinin inanılırlığını arttırmışsa da, çok az kişi bu görüşleri özgün haliyle desteklemiştir. Kalkınmakta olan ülkelerde yaşanan nüfus artışı bu ülkelerin kendi yurttaşlarının karnını doyurabilmek için üretebileceği kaynaklardan çok daha fazlaymış gibi görünmektedir.

Demografik geçiş

Demograflar, sanayileşmiş ülkelerde ondokuzuncu yüzyıldan bu yana doğumların ölümlere oranında mey-

dana gelen değişiklikleri sıklıkla **demografik geçiş** olarak adlandırmaktadırlar. Bu kavramı ilk kez Warren S. Thompson ele almıştır. Thompson, demografik geçiş sürecini, toplumun ekonomik olarak belli bir gelişmişlik düzeyine ulaştığında, belli bir nüfus istikrar tipinin yerini bir başkasına bırakacağı üç aşamalı bir süreç olarak betimlemiştir.

Birinci aşama, çoğu geleneksel toplumun ıralayıcısı konumundaki yüksek doğum ve ölüm oranlarının, özellikle de çocuk ölümü oranlarının yüksek olduğu koşullara karşılık gelmektedir. Bu aşamada nüfus artışı ya çok yavaş meydan gelir ya da hiç meydana gelmez ve gerçekleşen çok sayıda doğum, bir o kadar ölümle az çok dengelenir. Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında geniş bir bölgesel çeşitlilik içinde, Avrupa ve ABD'de başlamış olan *ikinci aşama* ise, üreme oranları yüksek kaldığı halde ölüm oranlarının düşmesiyle birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden, bu evre kayda değer bir nüfus artışına sahne olmuştur. İkinci aşama, sanayinin gelişmesiyle birlikte yerini doğum oranlarının makul seviyelere düştüğü ve nüfus istikrarının tekrar sağlandığı *üçüncü aşama*ya bırakmıştır.

Demograflar bu ardışık değişimlerin nasıl yorumlanması gerektiği ya da üçüncü aşamanın ne kadar süreceği konusunda tam olarak bir anlaşmaya varmış değillerdir. Batı ülkelerinde doğum oranları son bir yüzyıllık zaman zarfında pek de istikrarlı seyretmediği gibi, sanayileşmiş ülkelerin kendi aralarında olduğu kadar, sınıflar ve bölgeler dahilinde bile doğurganlık oranları büyük farklılıklar sergilemektedir. Yine de bu ardışık değişimlerin modern toplumların nüfus ırasında meydana gelen esaslı bir dönüşümü doğru şekilde betimlediği genel olarak kabul edilmektedir.

Demografik geçiş kuramıyla Thomas Malthus'un fikirleri birbirine taban tabana zıttır. Malthus artan refahın kendiliğinden nüfus artışını getireceğini savunurken, demografik geçiş savı sanayileşmenin sonucu olan ve nüfusu dengeleyip istikrarı sağlayacak ekonomik kalkınmaya vurgu yapar.

Değişimle ilgili beklentiler

Kalkınmakta olan ülkelerde doğurganlık yüksektir, zira aileye karşı takınılan geleneksel tutum sürdürülmektedir. Çok sayıda çocuk sahibi olmak, özellikle aileler tarafından işletilen çiftliklerde işgücü kaynağı sağlaması açısından hala istendik bir durum olarak görülmektedir. Kimi dinler de, ya doğum kontrol yöntemlerine karşı çıkmaktadırlar ya da çok sayıda çocuk sahibi olmayı onaylamaktadırlar. Bazı ülkelerdeki İslami liderler ve özellikle Güney ile Orta Amerika'da oldukça etkili olan Katolik Kilisesi, doğum kontrol yöntemlerine karşı çıkmaktadırlar. Hatta siyasi yetkeler dahi doğurganlığın azaltılmasına yönelik girişimlere bazen sıcak bakmayabilmektedirler. 1974 yılında Arjantin'de, ülke nüfusunu olabilecek en kısa sürede ikiye katlamayı hedefleyen bir program çerçevesinde, doğum kontrol yöntemleri yasaklanmıştır; bu yasaklama ülkenin ekonomik ve askeri gücünü arttırabilmenin bir yolu olarak görülmüştür.

Yine de kalkınmakta olan bazı büyük ülkelerde doğum oranlarında nihayet bir düşüş meydana gelebilmiştir. Bunun bir örneğini, halihazırdaki nüfusu yaklaşık 1.3 milyar -yani neredeyse dünya nüfusunun dörtte biri

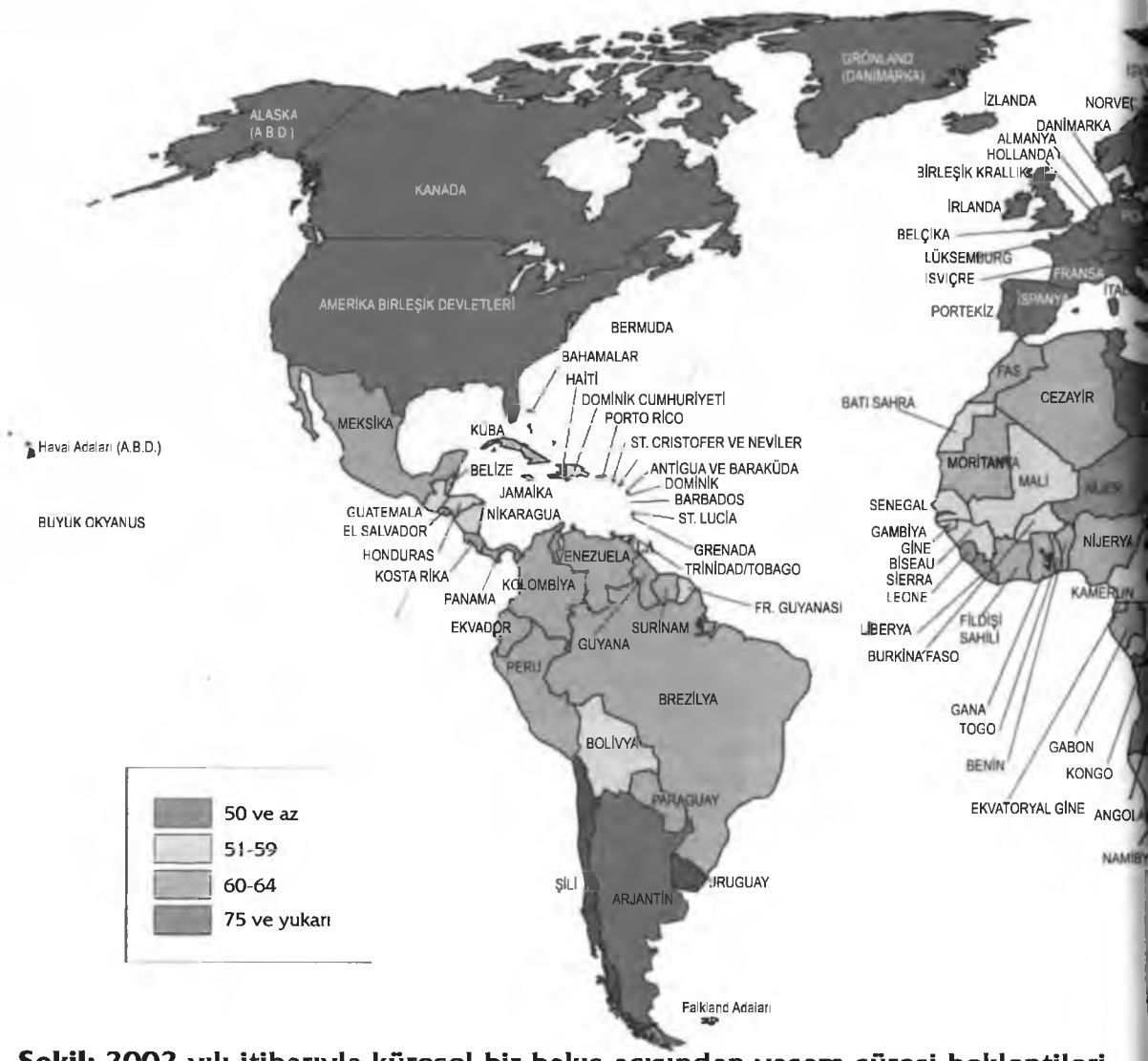

11.6. Şekil: 2002 yılı itibarıyla küresel bir bakış açısından yaşam süresi beklentileri.
Kaynak: **Dünya Bankası (2003)**

kadar- olan Çin sergilemektedir. Çin hükümeti, ülke nüfusunu istikrarlı biçimde şu anki sayılarda tutabilmek amacıyla, dünyada bugüne dek tasarlanmış olan en kapsamlı nüfus kontrol programlarından birini hayata geçirmiştir. Hükümet, tek çocuk sahibi olmayı özendirmek amacıyla daha iyi barınma olanakları, parasız sağlık ve eğitim hizmetleri gibi kurumsal teşviklere başvurmuş, birden fazla çocuk sahibi olmak isteyen ailelerin önüne ise (üç çocuk sahibi olanların maaşlarında kesintiye gitmek gibi) caydırıcı nitelikte engeller çıkarmıştır. Çin hükümetinin izlediği nüfus siyasetinin bazen istenmedik korkunç sonuçları da olmuştur. Erkek çocuğun geleneksel olarak tercih edilmesi, ebeveynlerin yaşlılığında erkeklerin

daha iyi birer bakıcı oldukları, buna karşın kızların evlendikleri zaman artık başkasına "ait olduğu" inancı, yeni doğmuş bazı kız çocuklarının ikinci bir çocuğa sahip olmanın getireceği cezalardan çekinen aileleri tarafından katledilmelerine sebep olmuştur. Bununla beraber, Çin'in izlediği doğum öncesi siyaseti ne denli acımasız görünürse görünsün, ülke nüfusunun sınırlanmasında büyük bir etkisi olduğuna ilişkin kanıtlar da mevcuttur.

Çin'in nüfus programı kalkınmakta olan diğer ülkelerin çoğunda ya olmayan ya da kabul edilemez olan, bir dereceye kadar merkezileşmiş bir hükümeti şart koşmaktadır. Sözgelimi Hindistan'da aile planlamasını ve doğum kontrol yöntemlerini özendirmek

Kırgızistan'daki bu mülteci Tacik ailesi gibi kimi ailelerde çok sayıda çocuk istendik bir durum olabilmektedir.

için pek çok şema denenmiş olmasına rağmen, ancak görece küçük bir başarı elde edilebilmiştir. Hindistan'ın 1988 yılındaki nüfusu 789 milyondu. 2000 yılına gelindiğindeyse bu sayı bir milyara ulaşmıştır. Dahası, nüfus artışı yavaşlasa bile 2050 yılına gelindiğinde Hindistan 1,5 milyardan fazla nüfusuyla dünyanın en kalabalık ülkesi olacaktır.

Önümüzdeki yüz yıl içinde meydana gelecek demografik değişimlerin insanlık tarihinin bugüne dek gördüklerinden çok daha büyük olacağı ileri sürülmektedir. Dünya nüfusunun hangi oranda büyüyeceğini tam olarak kestirmek oldukça güç olmakla birlikte, Birleşmiş Milletler'in elinde şimdiden birkaç doğurganlık senaryosu hazırdır. 'Yüksek' doğurganlık senaryosu, 2150 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun 25 milyardan daha fazla olacağını öngörmektedir. BM'in gerçekleşmesini olası gördüğü 'orta' doğurganlık senaryosu ise doğurganlığın kadın başına iki çocukla istikrarlı bir seviyede seyredeceğini ve 2150 yılına gelindiğinde dünya nüfusunun ancak 11.,8 milyar insana ulaşacağını öngörmektedir.

Bu genel nüfus artışı, içinde birbirinden ayrı iki eğilimi barındırmaktadır. Birincisi, kalkınmakta olan ülkelerin çoğu, yukarıda betimlenen demografik geçiş sürecini yaşayacaktır. Bu durum ise düşen ölüm oranlarıyla birlikte esaslı bir nüfus patlamasını da beraberinde getirecektir. Hindistan ve Çin'in her ikisinin de nüfusunun 1.5 milyara ulaşması muhtemeldir. Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki diğer alanlar da, nüfus nihayetinde belli bir istikrara ulaşmadan önce benzer bir hızlı nüfus

artışı deneyimi yaşayacaktır.

İkinci eğilim, demografik geçiş sürecini zaten yaşamış olan gelişmiş ülkeleri ilgilendirmektedir. Bu toplumlar, eğer buna gerçekten bir artış denebilirse, çok küçük bir nüfus artışı yaşayacaklardır. Bunun yerine, genel bir yaşlanma süreci sonucunda bu ülkelerdeki genç nüfus azalacak ve yaşlı nüfus dikkate değer oranda artacaktır. Genel yaşlanma sürecinin ise son derece kapsamlı toplumsal ve ekonomik sonuçları olacaktır: Başkalarına bağımlı halde yaşayan insanların oranı arttıkça, toplum ve sağlık hizmetlerinin üzerine yük binecektir. Gelgelelim, sayılarının artması yaşlı insanların siyasetteki ağırlığını da artıracak ve kendileri için önemi haiz izlencelerle hizmetlere yapılan harcamaların arttırılması için baskı da yapabileceklerdir.

Nüfusun yaşlanması konusu "Toplumsallaşma, Yaşam Akışı ve Yaşlanma" (s.218-19) başlıklı 6. Bölümde tartışılmaktadır.

Peki bu demografik değişimin sonuçları neler olacaktır? Bazı gözlemciler özellikle bu demografik değişimden geçecek olan kalkınan ülkelerde geniş çaplı toplumsal ayaklanmaların yaşanacağını düşünmektedirler. Ekonomide ve işçi pazarlarında meydana gelecek değişimler, taşrada yaşayan insanların iş arama çabaları neticesinde iç göçleri tetikleyebilir. Şehirlerdeki hızlı büyümenin çevre kirliliğine, halk sağlığına yönelen yeni tehditlere, yetersiz altyapıya, suç oranlarında artışa ve gecekondulaşmaya yol açması da muhtemeldir.

Bir başka sorun da açlık ve kıtlıktır. Önceki sayfalarda küresel eşitsizliği tartışırken dünyada açlık ve yetersiz beslenmeden mustarip yaklaşık 830 milyon insan yaşadığını belirtmiştik. Nüfus arttıkça geniş çaplı bir kıtlığı önlemek için üretilmesi gereken gıda miktarının da o oranda arttırılması gerekecektir. Gelgelelim bunun nasıl gerçekleştirileceğini görmek güçtür; zira dünyanın en yoksul bölgeleri özellikle susuzluk, tarımsal üretimi artırmak yerine azaltan toprak erozyonu ve tarım alanlarının azalması gibi sorunlarla boğuşmaktadırlar. Gıda üretiminin kendine yeterliliği sağlayacak kadar arttırılamayacağı neredeyse kesindir. Üretim fazlası olan bölgelerden büyük miktarda gıda ve tahıl ihraç edilmesi gerekecektir. Gıda ve Tarım Örgütüne (FAO) göre 2010 yılı itibarıyla sanayileşmiş ülkeler kişi başına 1.614 pound tahıl üretebileceklerken, kalkınmakta olan ülkelerde bu miktar kişi başına 507 pound'da kalacaktır.

Tarım ve sanayide meydana gelecek teknolojik ilerlemeler önceden kestirilemez; dolayısıyla dünyanın ne kadar büyük bir nüfusu barındırabileceğini kimse bilemez. Bununla birlikte, halihazırdaki nüfus seviyelerinde bile dünyanın kaynakları kalkınmakta olan ülkelerin gelişmiş ülkelerdeki yaşam standartlarını yakalayabilmeleri için gerekli olandan çok daha az gibi görünmektedir.

Özet

1. Dünyadaki ülkeler, kişi başına düşen milli gelirlerine göre sınıflandırılabilirler. Halihazırda, dünya nüfusunun yalnızca %16'sı yüksek gelirli ülkelerde yaşamaktayken, %40'ı düşük gelirli ülkelerde yaşamaktadır.

2. Dünyada 1,3 milyar insanın ya da bir başka deyişle her dört insandan birinin yoksulluk içinde yaşadığı ve bu sayının 1980'lerden bu yana arttığı tahmin edilmektedir. Bu insanların pek çoğu ırk, etnik ya da kabile ayrımcılığının kurbanıdır.

3. Yüksek gelirli ülkelerde yaşayan insanlar, genellikle, düşük gelirli ülkelerdeki emsallerinden çok daha yüksek bir yaşam standardına sahiptirler. Yiyebilecekleri daha çok gıda bulabilmelerinden ve dolayısıyla açlıktan ya da yetersiz beslenmeden mustarip olmamalarından ötürü daha uzun ömürlü olabilmektedirler. Muhtemelen okuryazar ve eğitimli de oldukları için uzmanlık gerektiren yüksek maaşlı işlerde çalışabilme olanağına sahiptirler. Ek olarak, büyük ailelere sahip olmama ve çocuklarının henüz bebekken yetersiz beslenmeden ya da çocuk hastalıklarından ölmeme ihtimali de yüksektir.

4. Hong Kong, Singapur, Tayvan ve Güney Kore gibi yeni sanayileşmekte olan ülkelerin ekonomilerinde 1970'lerden itibaren patlama yaşanmıştır. Bu ekonomik büyüme kısmen bu ülkelerin tarihsel durumlarından ve kültürel yapılarından kaynaklanmaktaysa da, büyük ölçüde hükümetlerinin ülke ekonomisinde merkezi bir rol oynamış olmasından dolayıdır. Söz konusu büyümenin devam edip etmeyeceği ise, bu ülkelerin şimdilerde karşı karşıya bulundukları ekonomik sıkıntılardan ötürü, şu anda bir soru işaretinden ibarettir.

5. *Modernleşme kuramı* gibi *pazar odaklı küresel eşitsizlik kuramları*, kalkınmanın karşısındaki kültürel ve kurumsal engellerin düşük gelirli toplumların yoksulluğunu açıkladığını ileri sürmektedirler. Bu görüşe göre, yoksulluğu bertaraf edebilmek için yazgıcı tavır bir kenara bırakılmalı, hükümet ekonomiye karışmaktan vazgeçmeli ve yüksek birikim ve yatırım oranları teşvik edilmelidir.

6. *Bağımlılık kuramları* küresel eşitsizliğin zengin ülkelerin yoksul ülkeleri sömürmesinin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedirler. *Bağımlı kalkınma kuramı*, yoksul ülkelerin ekonomilerinin kaderi nihayetinde zengin ülkelerce belirleniyor olsa bile, bağımlı sermayecilik ilişkileri çerçevesinde belli ölçüde kalkınmanın mümkün olduğunu savunmaktadır. *Dünya düzenleri kuramı* ise küresel eşitsizliğin anlaşılabilmesi için kapitalist dünya düzeninin -tek tek ükelerden hareketle değil- bir bütün olarak ele alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Dünya dizgeleri kuramı merkez, çevre ve *yarı çevre ülkeleri*nin küresel ekonomi içinde birbirleriyle olan ilişkilerine ve küresel ekonomideki uzun vadeli eğilimlere odaklanır.

7. *Devlet merkezli kuramlar* ise hükümetlerin ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesinde oynadıkları rollere vurgu yaparlar. Bu kuramlar, savlarını desteklemek için Doğu Asya'nın yeni sanayileşmekte olan ekonomilerini örnek gösterirler.

8. Kimse küresel eşitsizliğin gelecekte artıp azalacağını tam olarak bilememektedir. Çalışma ücretlerinin zengin ülkelerde düşmesi ve yoksul ülkelerde yükselmesiyle birlikte ücretlerin dünya çapında dengelenmesi mümkün olabilir. Küresel ekonominin bir sonucu olarak, bir gün dünyadaki her ülkenin refaha kavuşması da mümkündür.

9.Nüfus artışı, insanlığın günümüzde karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biridir. İlk kez Thomas Malthus tarafından bundan ikiyüz yıl önce geliştirilen *Malthusçuluk*, nüfusun kendisini destekleyebilecek mevcut kaynaklardan daha hızlı arttığı düşüncesidir. Malthus, insanların cinsel ilişkiye girme sıklıklarına bir sınır getirmedikleri takdirde meydana gelecek aşırı nüfus artışının gelecekte sefalet ve açlık gibi sorunlar doğurmasının kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştür.

10. Nüfus artışı konusunda yapılan çalışmaya demografi adı verilir. Demografik çalışmaların çoğu istatistiksel olmakla birlikte, demograflar nüfus örüntülerinin aldıkları biçimlere de bir açıklama getirmeye çalışırlar. Nüfus çözümlemesinde kullanılan en önemli kavramlar, doğu oranları, ölüm oranları, doğurganlık ve üretkenliktir.

11. Nüfus örüntülerinde meydana gelen değişiklikler genelde *demografik geçiş* denen bir sürecin koşulları altında incelenirler. Sanayileşme sürecinden önce hem doğum hem de ölüm oranları yüksekti. Sanayileşme sürecinin ilk yıllarında ölüm oranları düştüğü, doğum oranları ise bir süre daha yüksek kaldığı için nüfus artışı meydana gelmiştir. Ama nihayetinde doğum oranları da düşmüş ve bir denge sağlanmıştır.

12. Dünya nüfusunun 2150 yılında 10 milyarın üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu artışın büyük bölümü, demografik geçiş sürecinden geçecek ve nüfusu istikrara kavuşana dek bu konuda hızlı bir artış yaşayacak olan gelişmekte olan dünyada meydana gelecektir. Gelişmiş dünyada ise nüfus artışı son derece az olacaktır. Bunun yerine, yaşanacak bir yaşlanma süreci sonucunda genç nüfusta büyük bir azalma meydana gelecektir. Bu nüfus eğilimlerinin işçi pazarları, toplumsal yardım dizgeleri, gıda ve su kaynakları, doğal çevre ve şehir bölgelerindeki koşullarla ilgili uzak erimli içermeleri vardır.

Düşünme soruları

1. Eğer en yoksul ülkelerdeki insanlar mutlak bir yoksulluğun pençesinden kurtarılabilselerdi, küresel milyarderlerin varlığı bir sorun yaratır mıydı?

2. Yoksul ülkeler zenginleşebilirler mi? Eğer mümkünse, nasıl? Bu ülkelerin zenginleşmesini engelleyen bir şey gerçekte varsa, nedir?

3. Küresel yoksulluğu ortadan kaldırmak yoksul ülkelerdeki insanların mı, yoksa zengin ülkelerdeki insanların mı sorumluluğudur?

4. Demografi neden bir sosyoloji çalışmasıdır?

5. Her şey bir yana, Malthus haklı mıydı?

Ek kaynaklar

Titus, Alexander, *Unravelling Global Apertheid: An Overview of World Politics* (Cambridge: Polity, 1996).

Vic George ve Robert Page (yay.), *Global Social Problems* (Cambridge: Polity, 2004).

Jorge Larrain, *Theories of Development: Capitalism, Colonialism and Dependency* (Cambridge: Polity, 1989).

Geoffrey McNicoll, *Population Weights in the International Order* (New York: Population Council, 1999).

İnternet bağlantıları

Economist Inequality Papers
http://www.economist.com/inequalitypapers

The Global Site
http://www.theglobalsite.ac.uk

IMF
http://www.imf.org

Yoksulluk Tarih Olsun Kampanyası
http://www.makepovertyhistory.org

Birleşmiş Milletler
http://www.un.org

Dünya Bankası Küreselleşme Ana Sayfası
http://www.worldbank.org/economicpolicy/globalization/

İçindekiler

İnsan cinselliği

Biyoloji ve cinsel davranış

Cinsel davranış üzerindeki toplumsal etkiler

Cinsellik ve üreme teknolojileri

Batı kültüründe cinsellik

Cinsel yönelim

Cinsel yönelim doğuştan mıdır yoksa öğrenilir mi?

Eşcinselliğe yönelik tutumlar

Gay ve lezbiyen sivil haklar hareketi

Toplumsal cinsiyet

Toplumsal cinsiyet ve biyoloji: farklılıklar doğal mı?

Toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması

Toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetin toplumsal kuruluşu

Dişillikler, erillikler ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiler

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili bakış açıları

İşlevselci yaklaşımlar

Feminist yaklaşımlar

Sonuç: Toplumsal cinsiyet ve küreselleşme

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

12 Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet

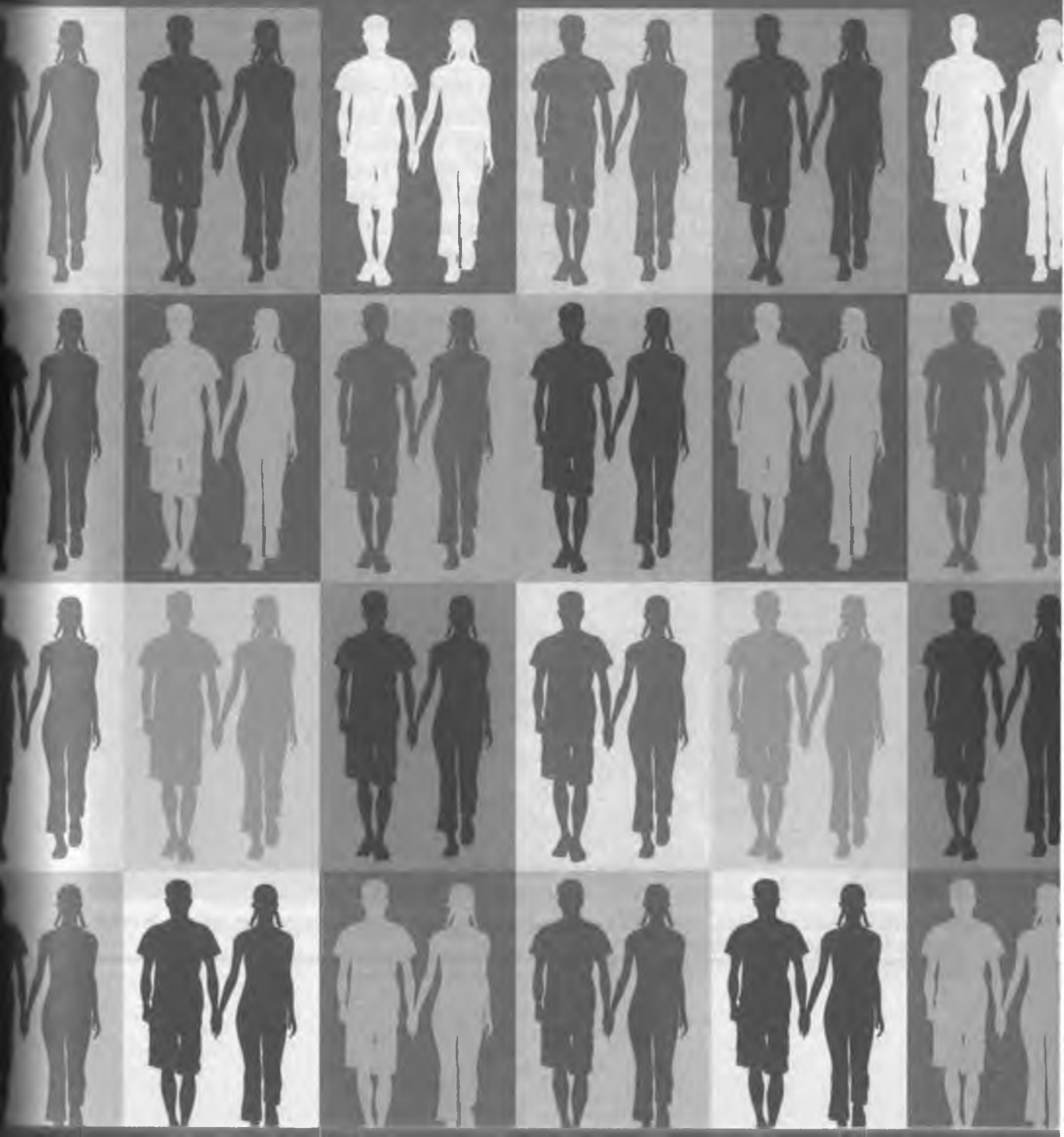

Belediye memuru Margaret Drury sözlerini "ben de bir Massachusetts sulh yargıcı olarak ve Massachusetts eyaleti yasalarının bana verdiği yetkiye ve hepsinden öte sizin aşkınızın gücüne dayanarak, sizi karı koca ilan ediyorum" diye bitirdiğinde, tarihler 17 Mayıs 2004 gününü ve saatler de sabah 9:00'u gösteriyordu. "Artık bu evliliği bir öpücükle mühürleyebilisiniz." Çift birbirine sarıldı. On sekiz yıllık sevgilisiyle nihayet evlenebilmiş olan Marcia Kadish mutluluktan havalara uçuyordu: "midem karıncala-nıyor, sanki ayaklarım yerden kesilecekmiş gibi hissediyorum" dedi. "Öylesine aşığım ki. Görüyorsunuz ya, içim içime sığmıyor." Hayat arkadaşı da "sanki lotoyu kazanmak gibi bir şey bu" diye ekledi.

Gelgelelim, bu evlilik A.B.D'de büyük tartışmalara yol açtı. "Focus on the Family" adlı Hıristiyan grubunun başkanı olan James Dobson, "Massachusetts yasaları ve mevcut belgelerin hepsi bunların altı üstü bir 'evlilik ruhsatı' olduğunu söyleyebilir, ama aslında evlilik kurumunun ölüm ilanından

Resimdeki çift, belediye binası önündeki 24 saatlik bir bekleyişin ardından Massachusetts eyaletinde evlilik cüzdanı alan ilk eşcinseller oldular.

başka bir şey değiller" demişti. Bu tartışmanın sebebi, Marcia Kadish'in hayat arkadaşı olan kişinin -Tanya McCloskey- de aslen bir kadın olmasıydı. Bu çift, A.B.D'nin Massachusetts eyaleti yasalarına göre resmen evlenecek olan ilk eşcinsel çiftler arasında yer almaktaydılar. O gün boyunca gay çiftler birbiri ardına yerel belediye binasına gelerek kendilerini resmen evli ilan edecek evlenme cüzdanlarına imzalarını attılar. Dışarıda toplanan binlerce kişi ise, alkışlarıyla dışarı çıkan yeni evli çiftleri ve bu insanların en doğal hakları olarak gördükleri bu haklarını kullanabilmelerini kutluyordu.

Massachusetts, genellikle A.B.D'nin en özgürlükçü reformları gerçekleştiren eyaleti olagelmiştir. Gerek yüksek mahkemede gerekse eya-let meclisinde aylar süren mücadeleler sonucunda 2004 yılının Mayıs ayında, gay evliliklerini yasallaştıran ilk eyalet olmuştur. Her ne kadar, A.B.D'de eşcinsellerin evlenebileceğini ve bunun yasalar tarafından da onaylanması gerektiğini düşünen insanların sayısı gün geçtikçe artmaktaysa da, nüfusun büyük çoğunluğu (2004 Mayıs ayı verilerine göre nüfusun yaklaşık %55'i) halen buna karşı çıkmaktadır (Gallup 2004). Massachusetts, Hollanda, Belçika ve Kanada'nın büyük eyaletleri gibi, gay evliliklerini yasal olarak tanıyan az sayıdaki bölgelerin arasına katılmıştır.

Eşcinsellik birçok bakımdan normalleşmiştir -toplumun gündelik yaşamının kabul gören bir parçası haline gelmiştir. Birkaç ülke eşcinsellerin haklarını koruyan yasalar çıkartmıştır. Güney Afrika Cumhuriyeti 1996 yılında kabul ettiği yeni anayasasıyla, eşcinsellerin haklarını anayasal güvence altına alan dünyadaki az sayıdaki ülkeden biri olmuştur. Danimarka, Hollanda ve Ispanya gibi Avrupa'daki birçok ülke artık eşcinsel çiftlerin evlenmesine ve evliliğin getirdiği birçok haktan yararlanabilmesine izin vermektedir. Birleşik Krallık hükümeti Kasım 2004'te benzer bir yasayı kabul ederek, gay ve lezbiyen çiftlere, resmi bir törenle evlenmeleri halinde, diğer evli çiftlerin yararlandığı haklardan yararlanabilme olanağı sağlamıştır: Güvenlik ve emeklilik ikramiyeleri, intifa hakkı, eşlerden birinin çocuğu olması durumda diğer eşin de ebeveynlik sorumluluğunu üstlenebilmesi, tam hayat sigortası, çocuklara ve eşlere makul miktarda nafaka sağlanması, diğer evli çiftler gibi vergi indirimlerinden ve hastanelerden yararlanılabilmesi, bu olanaklardan bazılarıdır.

Her geçen gün daha çok sayıda gay eylemci, Avrupa, ABD ve dünyanın başka yerlerinde eşcinsel evliliklerin tam anlamıyla yasallaşması için baskı yapmaktadır. Peki bu evlilikler onlar için niye bu kadar önemli? Her şey bir yana, 7. Bölümde gördüğümüz üzere, heteroseksüel evlilikler bile bugün çatırdamaktadır. Eylemciler, eşcinsel evlilikleri diğer herkesle eşit haklara ve yükümlülüklere sahip olabilmek için bu kadar önemsemektedirler. Günümüzde evlilik her şeyden önce duygusal bir akit olsa da, aynı zamanda devlet tarafından resmen tanınan ve birtakım yasal içermeleri olan bir kurumdur da. Eşlere, Birleşik Krallık'taki yasal partnerlik örneğinde verilen türden önemli yasal haklar verir ve sorumluluklar yükler. "Bağlılık Yemini Törenleri" -yani resmi olmayan evlilik törenleri- de ABD'deki eşcinseller ve heteroseksüeller arasında

yaygınlaşmıştır; gelgelelim bu törenler evlenen çiftlere söz konusu hakları ve yükümlülükleri getirmez. Öte yandan, bu yasal haklar ve yükümlülükler, aynı zamanda pek çok heteroseksüel çiftin evlilik planlarını ertelemesinin ya da hiç evlenmemesinin ana nedenlerinden biri olagelmiştir.

Eşcinsel evliliklere karşı çıkanlar, bu tür evlilikleri ya saçma ya da sapıkça oldukları gerekçesiyle kınamaktadırlar. Devletin, önlemek için elinden geleni ardına koymaması gereken bir cinsel yönelimi yasallaştırdığını düşünmektedirler. Amerika'da eşcinselleri yollarından döndürmeyi ve karşı cinsten insanlarla evlenmelerini sağlamayı hedefleyen çeşitli baskı grupları vardır. Bunlardan bazıları eşcinselliği sapıklık olarak görmekte ve normalleştirilmeye çalışılmasına şiddetle karşı çıkmaktadırlar.

Yine de gaylerin çoğunluğu sadece sıradan insanlar olarak görülmek istemektedirler. Eşcinsellerin de en az diğer insanlar kadar ekonomik ve duygusal anlamda güvende olmaya ihtiyaçları olduğunun altını çizmektedirler. Andrew Sullivan *Erdemsel Olarak Normal* (Virtually Normal -1995) başlıklı kitabında girgin biçimde eşcinsel evliliğin erdemlerini savunmaktadır. Sullivan, bir Katolik ve bir eşcinsel olarak dini inançlarıyla cinselliğini nasıl bağdaştırdığını göstermeye çalışmıştır. Eşcinselliğin, en azından kısmen, doğal bir yanının bulunduğunu ileri sürer yani bu basit bir "seçim" meselesi değildir. Birisine eşcinselliğinden vazgeç demek, o kişinin aşık olma ve olunma imkanından feragat etmesini istemektir. Aşkın sadece evlilik sınırları dahilinde ifade edilebilmesi demektir. Homoseksüellerin yabancılaşmış bir azınlık haline gelmeleri istenmiyorsa, diye devam etmektedir Sullivan, gay evlilikleri yasallaştırılmak zorundadır.

Gay evliliklerinin olanaklı hale gelmiş olması, cinsellikle ilgili tasarımların son yıllarda ne denli kökten bir değişim geçirdiğinin en büyük kanıtıdır. Her şey bir yana, erkek eşcinselliği Birleşik Krallık'ta henüz 1967 yılında yasallaşmıştır. Gay evlilikleri cinsel yönelimle ilgili olarak da akıllarda birtakım soru işaretleri oluşturmaktadır: cinsel yönelim ne ölçüde doğuştan gelmekte, ne ölçüde toplumsal olarak öğrenilmektedir? Bu bölümde ele alacağımız izleklerin birçoğu, "Aileler ve Mahrem İlişkiler" başlıklı 7. Bölümde yönelttiğimiz sorularla örtüşmektedir. İnsan cinselliği, bizim aşka ilişkin tasarımlarımızla ve iyi bir ilişkinin nasıl olması gerektiğini ilişkin sorularımızla bağlantılıdır. Gün geçtikte daha fazla sayıda insan, iyi bir ilişkinin ancak eşit taraflar arasında yaşanabileceğini öne sürmeye başlamıştır. Gay evlilikleri halen devam etmekte olan ayrımcılığa ve eşitsizliğe karşı verilen mücadeleler sonucunda mümkün hale gelebilmiştir.

Bu bölüme insan cinselliği konusunu tartışarak ve Batı kültüründe cinsel davranışın nasıl bir değişim geçirdiğini inceleyerek başlayacağız. Ardından, cinsel yönelim konusuna ve özellikle Batı'daki eşcinsellik olgusunu çevreleyen kimi meselelere yakından bakacağız. Buradan hareketle, daha yaygın bir mesele olan toplumsal cinsiyet konusuna geçecek ve modern toplumlarda kadın ya da erkek olmanın ne demeye geldiğine inceleyeceğiz. Bölümün sonunda ise toplumsal cinsiyet eşitsizliği tartışmasını ele alacak ve kadınların eşitlik taleplerinin nasıl giderek artan

biçimde küresel düzeyde ifade bulmaya başladığına bakacağız.

İnsan cinselliği

Cinsellikle ilgili düşünceler müthiş bir değişim geçirmektedir. Batı ülkelerinde son yirmi ya da otuz yıl içinde insanların cinsel hayatları esaslı şekilde değişime uğramıştır. Geleneksel toplumlarda cinsellik üreme sürecine sıkı sıkıya bağlıydı; gelgelelim, günümüzde cinsellik üreme sürecinden ayrılmıştır. Cinsellik, yaşamın, insanın kendisinin keşfetmesi ve biçimlendirmesi gereken bir boyutu haline gelmiştir. Bir zamanlar heteroseksüellik, tek eşlilik ve evlilik bağlamında "tanımlanan" cinsellik, yukarıdaki gay evlilikleri tartışmasında da gördüğümüz gibi, giderek çok çeşitli cinsel yönelimler ve davranış biçimleri çerçevesinde tanımlanmaya ve anlaşılmaya başlamıştır.

Bu kısımda insan cinsel davranışıyla ilgili olarak, toplumsal etkilere karşı biyolojik etkilerin öneminin ne olduğu, toplumun cinsel etkinliği nasıl şekillendirdiği ve üreme teknolojisini nasıl etkilediği gibi bazı meseleleri ele alacağız. Ardından cinsel davranışla ilgili olarak Batı toplumunda karşımıza çıkan son eğilimleri inceleyeceğiz.

Biyoloji ve cinsel davranış

Cinsellik her zaman son derece mahrem bir konu olarak görülegelmiştir. Bu yüzden, sosyologlar için çalışılması oldukça güç bir alandır. Kısa süre öncesine kadar cinsellik hakkında öğrendiğimiz bilgilerin çoğu biyologlardan, tıp araştırmacılarından ve cinsellikbilimcilerden gelmekteydi. Ayrıca, bilginler, insan cinselliğini daha iyi anlayabilmek için hayvanlar dünyasını da incelemişlerdir.

Cinselliğin biyolojik temelleri olduğu açıktır, zira dişi anatomisi erkek anatomisinden farklıdır. Üstelik, biyolojik bir üreme buyruğu da vardır; aksi halde insan ırkının soyu tükenebilirdi. David Barash gibi kimi sosyobiyologlar (1979), neden erkeklerin çokeşliliğe kadınlardan daha yatkın olduğu meselesine evrimsel bir açıklama getirilebileceğini ileri sürmektedirler. Barash'ın savına göre, erkek mümkün olduğunca çok kadını hamile bırakmaya eğilimlidir; kadın ise çocuklarına yaptığı biyolojik yatırımı koruyabilecek istikrarlı bir eş aramaktadır. Bunun nedeni, erkeğin ömrü boyunca milyonlarca sperm üretmesine karşın, kadının ömrü boyunca ancak birkaç yüz yumurta üretebilmesi ve dölütü dokuz ay boyunca karnında taşımasıdır. Barash'ın savı, erkeklerin aynı türün dişilerine göre çok eşliliğe daha yatkın olduğunu ortaya koyduğunu iddia eden, hayvan cinsel davranışları üzerine yapılmış bazı çalışmalar tarafından da desteklenmektedir.

Gelgelelim, birçok yorumcu bu evrimci yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Sözgelimi, Steven Rose, insan davranışının, çoğu hayvanın aksine, genetik olarak programlanmış içgüdüler yoluyla belirlenmekten ziyade, içinde yaşadığı çevre tarafından şekillendirildiğini öne sürmüştür: "insan yavrusu, beyin hücreleri arasındaki sinir bağlantıları görece seyrek olarak kurulmuş halde doğar" (Rose ve diğerleri 1984). Rose, insanın diğer hayvanlara bakarak nispeten daha uzun bir çocukluk evresi geçirdiğini ve bu süre zarfında daha fazla şey öğrenmek için diğer türlere göre daha fazla vaktinin olduğunu ileri sürer.

Barash gibi sosyobiyologların özellikle insan cinsel davranışıyla ilgili savları son derece tartışmalıdır. Gelgelelim, insanları hayvanlardan açıkça ayıran en az bir şey vardır: insan cinsel davranışı anlamlıdır -yani, insanlar cinselliklerini çeşitli yollarla kullanır ve ifade ederler. İnsan için cinsellik, biyolojik bir etkinlikten çok daha fazlasıdır. Kim olduğumuzu ve neler hissettiğimiz yansıtan simgesel bir etkinliktir. Aşağıda göreceğimiz gibi, cinsellik biyolojik alışkanlıklara indirgenemeyecek denli karmaşıktır. Bu nedenle, insanların cinselliğe yüklediği toplumsal anlamlar çerçevesinde anlaşılmalıdır.

Cinsel davranış üzerindeki toplumsal etkiler

Bütün toplumlardaki insanların çoğu heteroseksüeldir -duygusal yakınlaşma ve cinsel haz amacıyla karşı cinse yönelirler. Heteroseksüellik, tarihsel bakımdan her toplumda evlilik ve aile kurumunun temeli olagelmiştir. Bununla beraber, toplumda azınlık durumunda kalan birçok cinsel beğeni ve eğilim de mevcuttur. Judith Lorber (1994), cinsel kimlikleri ona ayırmıştır: Heteroseksüel kadın, heteroseksüel erkek, lezbiyen kadın, gay erkek, biseksüel kadın, biseksüel erkek, travesti kadın (sürekli erkek gibi giyinen kadın), travesti erkek (sürekli kadın gibi giyinen erkek), transeksüel kadın (kadın olmuş erkek) ve transeksüel erkek

Cinsel normlar zamana ve mekana göre farklılık gösterir. Eski Yunan toplumunda yetişkin erkeklerin oğlanlarla yaşadığı ilişkiler kabul gören birer normdu

(erkek olmuş kadın). Cinsel uygulamalar ise çok daha çeşitlidir.

Olanaklı cinsel uygulamalar arasında şunlar yer almaktadır: bir erkek ya da kadın, başka bir erkek ya da kadınla veya her ikisiyle de cinsel ilişki kurabilir. Bu ilişki teke tek yaşanabileceği gibi, üç ya da daha fazla kişinin katılımıyla da gerçekleşebilir. Kişi kendi kendini tatmin edebileceği gibi (mastürbasyon), her türlü cinsel tatminden uzak durabilir (cinsel perhiz uygulayabilir); transeksüellerle veya erotik amaçla karşı cinsin kıyafetlerini giyen kişilerle cinsel ilişkiye girebilir; pornografiye ya da cinsel aletlere başvurabilir veya sado-mazoşist etkinliklerden (acı vermekten ve köle gibi davranılmaktan) zevk alabilir, hatta hayvanlarla bile cinsel ilişkiye girebilir (Lorber 1994).

Sizce kimin bedeni daha çekici? Bazı kültürlerde toplu ve yuvarlak hatlara sahip bir kadın bedenin zayıf hatlara sahip kadın bedeninden daha çekici olduğu düşünülmektedir.

Her toplumda bazı cinsel uygulamaları onaylayan, bazılarınıysa kınayan cinsel normlar mevcuttur. Toplum üyeleri bu normları toplumsallaşma süreci sonucunda öğrenirler. Sözgelimi, son otuz ya da kırk yıl boyunca Batı kültüründe cinsel normlar romantik aşk ve aile düşüncesiyle ilişkilendirilmiştir. Gelgelelim, bu gibi normlar farklı kültürlere göre geniş bir çeşitlilik gösterir. eşcinsellik bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Bazı toplumlar eşcinselliğe hoşgörüyle yaklaşmış, hatta belli bağlamlarda etkin biçimde teşvik bile etmişlerdir. Sözgelimi Eski Yunanlar, yetişkin erkeklerin oğlanlara duyduğu aşkı, cinsel aşkın en yüce biçimi olarak ülküleştirmişlerdir.

Kabul gören cinsel davranış tiplerinin farklı kültürlere göre çeşitlilik sergilemesi çoğu cinsel tepkinin doğuştan gelmeyip sonradan öğrenildiğine işaret eden olgulardan sadece biridir. Bu konudaki en kapsamlı çalışma bundan elli yıl kadar önce Clellan Ford ve Frank Beach (1951) tarafından yapılmıştır -bu araştırmacılar, iki yüzden fazla toplumda bu konuda antropolojik kanıtlar aramışlardır. Cinsel davranış ve çekicilikle ilgili normlar bakımından, neyin "normal" sayıldığına ilişkin çarpıcı bir çeşitlilik olduğu ortaya konmuştur. Sözgelimi, bazı kültürlerde cinsel ilişki öncesinde saatlerce süren uzun bir ön sevişme arzulanan -hatta olması gereken durum olarak görülmekteyken, başka toplumlarda ön sevişme hiç olmayabilmektedir. Bazı toplumlarda ise aşırı sıklıkta cinsel ilişki kurmanın insanı fiziksel olarak güçten düşürdüğüne ya da hasta ettiğine inanılmaktadır. Güney Pasifik'te yaşayan Seniang kabilesinde yaşlılar iki cinsel

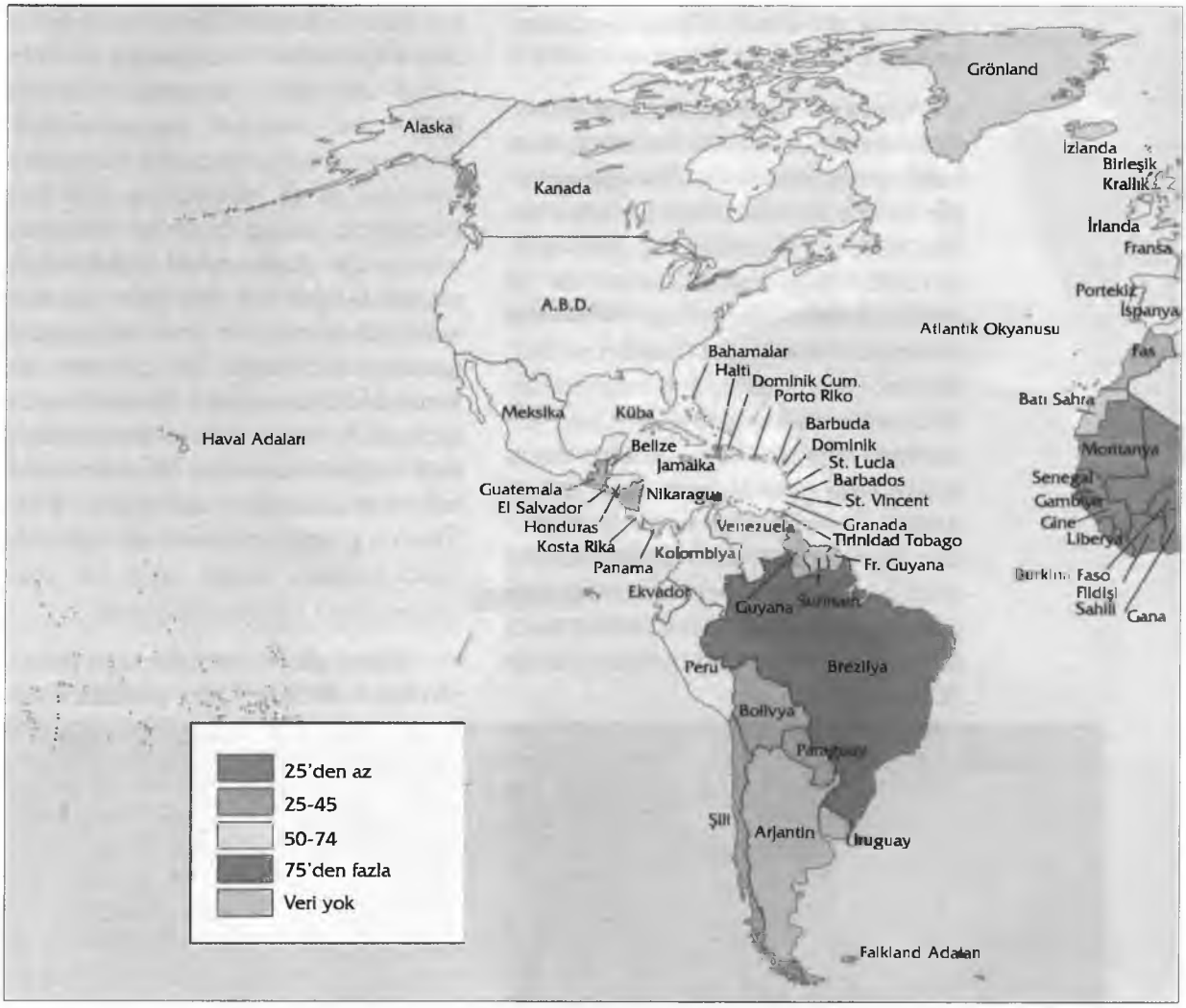

12.1. Şekil Doğum kontrol yöntemlerini kullan evli kadınların dağılımı
Kaynak: BM İstatistik Bölümü (2003)

ilişki arasında belli bir sürenin geçmesi gerektiği yönünde öğütler verirler ki bu yaşlılar aynı zamanda beyaz saçlı kişilerin her gece cinsel ilişkiye girmesinde bir sakınca görmezler.

Çoğu kültürde cinsel çekicilik normları, erkeklerden ziyada kadınların dış görünüşleriyle ilgilidir; ne ki, Batılı kadınların giderek ev dışında etkin bir yaşam sürmeye başlamalarıyla birlikte bu durum da değişmeye başlamıştır. Kadın güzelliğinin en önemli unsuru mizaci özellikler olmakla birlikte, bu konuda büyük bir çeşitlilik mevcuttur. Modern Batı'da zayıf ve minyon bir beden imrenilecek bir durumken, ("Sağlık, Hastalık ve Engellilik" başlıklı 8. Bölümde gördüğümüz gibi) diğer kültürlerde toplu ve iri bir beden daha çekici olabilmektedir. Bazı toplumlarda göğüsler bir cinsel uyarım kaynağı olarak görülmezken, diğer bazı toplumlarda göğüslere büyük bir önem

atfedilebilmektedir. Bazı toplumlar yüz hatlarına büyük bir önem verirken, diğerleri gözlerin şekline ve rengine, burnun biçimine ve büyüklüğüne vurgu yapabilmektedirler.

Cinsellik, içinde yaşadığımız toplum tarafından olduğu kadar, o toplumdaki mevcut teknolojiler tarafından da şekillendirilmektedir. Aşağıda cinsel davranışı etkileyen belli başlı teknolojileri inceleyeceğiz.

Cinsellik ve üreme teknolojileri

Çocuk doğurmak ve yetiştirmek yüzlerce yıl boyunca kadınların yaşamlarına egemen olmuştur. Doğum kontrol yöntemleri geleneksel toplumlarda etkisiz kalmaktaydı; kimi toplumlarda ise hiç bilinmiyordu. Onsekizinci yüzyılda Avrupa ve A.B.D'de yaşayan bir kadının dahi, ömrü boyunca yirmi kez hamile kalması (çoğu düşük ya da bebek ölümüyle sonuçlansa da) olağan bir durumdu. Doğum kontrol yöntem-

lerinin iyileştirilmesi bu durumu kökten değiştirmiştir. Bırakın doğal görülmesini, sanayileşmiş toplumlarda bir kadının bu kadar çok hamile kalabileceği bile artık neredeyse bilinmemektedir. Doğum kontrol yöntemlerindeki gelişmeler çoğu kadın ve erkeğin istedikleri zaman ve istedikleri kadar çocuk sahibi olabilmelerine izin vermektedir (bkz. 12.1. Şekil). Doğum kontrol yöntemleri, **üreme teknolojisi** örneklerinden sadece biridir. Doğal süreçlerin toplumsallaştırıldığı diğer bazı alanlar ise aşağıda betimlenmektedir.

Doğum

Tıp bilimi, en başından beri doğumdan ölüme kadarki ana geçiş süreçleriyle ilgilenmiş değildir. Hamilelik ve doğum sürecinin tıbbileşmesi, yerel hekimlerin ve ebelerin yerini çocuk hekimlerinin almasıyla, yavaş yavaş meydana gelmiştir. Günümüzün sanayi toplumlarında doğumların çoğu, hastanelerde ve uzman tıbbi ekipler denetiminde gerçekleşmektedir.

Bedenin tıbbileştirilmesi konusunda daha fazla bilgi için, bkz. 8. Bölüm, "Sağlık, Hastalık ve Engellilik"

Geçmişte anne ve baba adaylarının çocuklarının cinsiyetini ve sağlıklı olup olmadığını öğrenebilmeleri için doğum anını beklemeleri gerekmekteydi. Bugünse ultrasonografi (yüksek genlikli ses dalgalarını kullanarak dölütün resminin çıkarılması) gibi doğum öncesi testler, bebek doğmadan önce yapısal ya da kalıtsal bozuklukları tespit edebilmektedir. Bir bozukluk saptandığında çiftler bebeklerine sahip olmakla olmamak arasında bir seçim yapmak zorunda kalmakta, bu seçimi yaparken de çocuklarının ömrü boyunca bir engelli olabileceğini önceden bilebilmektedirler.

Genetik mühendisliği: ısmarlama bebekler

Günümüzde genetik mühendisliğini geliştirmek için müthiş bir bilimsel gayret sarf edilmektedir: dölütün genetik malzemesine müdahalede bulunularak, gelişimi etkilenmeye çalışılmaktadır. Genetik mühendisliğinin olası sonuçları, daha şimdiden tıpkı kürtaj meselesindeki gibi tansiyonu yüksek tartışmaların çıkmasına sebep olmaya başlamıştır. Genetik mühendisliği taraftarları, genetik mühendisliğinin bize pek çok faydasının olacağını iddia etmektedirler. Sözgelimi, kimi insanları belli hastalıklara yakalanmaya yatkın hale getiren kalıtsal etkenler saptanabilecek ve genetik "yeniden programlama" ile bu hastalıkların kalıtsal yollarla kuşaktan kuşağa aktarılması önlenebilecektir. Bebeğin göz, ten, saç rengi ve ağırlığı gibi bedensel özelliklerini bebek doğmadan önce "ısmarlamak" mümkün olacaktır.

Doğanın giderek toplumsallaştırılmasının bizim için yarattığı sorunlar ve fırsatlar yumağına hiçbir şey genetik mühendisliğinden daha iyi bir örnek teşkil edemez. Ebeveynler bebeklerini ısmarlayabilirlerse ne gibi seçimler yapabileceklerdir? Bu seçimlere ne gibi kısıtlamalar getirilecektir? Genetik mühendisliği muhtemelen pahalı bir işlem olacaktır. O halde, bu durum, hali vakti yerinde olanların kendi çocuklarını toplumsal olarak arzulanmayan mizaci özelliklerden arındırabilecekleri anlamına mı gelmektedir? Peki yoksul grupların doğal yollarla dünyaya gelen çocuklarının akıbeti ne olacaktır?

Kimi toplumbilimciler genetik mühendisliğinden herkesin eşit şekilde yararlanamayacak olmasının bir "biyolojik aşağı sınıf" yaratacağını ileri sürmektedirler. Genetik mühendisliğinin sunduğu fiziksel avantajlardan mahrum kalanlar, bu avantajlardan faydalanabilen kesimin önyargılarına ve ayrımcılığına maruz kalabilir, iş bulma, yaşam ya da sağlık sigortası yaptırma gibi konularda güçlüklerle karşılaşabilirler.

Kürtaj tartışması

Modern toplumlardaki modern üreme teknolojilerinin yarattığı en tartışmalı etik ikilem, muhtemelen, kadınların hangi koşullarda kürtaj yaptırabileceği meselesidir. Kürtaj tartışmalarında gerilim, özellikle tartışmanın etrafında döndüğü etik meselelerin basit çözümlerinin olmadığı A.B.D'de, iyice yükselmiştir. "Önce yaşam" diyenler, kürtajın aşırı haller dışında kesinlikle yanlış bir uygulama olduğuna, hatta cinayetle eşdeğer olduğuna inanmaktadırlar. Onlara göre, etik meseleler, her şey bir yana, insan yaşamının değerliliği üzerine temellendirilebilir. "Önce seçim" diyenler ise annenin kendi bedeni üzerindeki denetiminin -tatmin edici bir yaşam sürme hakkının- önce geldiğini savunmaktadırlar.

Kürtaj tartışması bir dizi şiddet olayını tetiklemiştir. Peki, bu tartışma bir çözüme kavuşturulabilir mi? En azından, önde gelen bir toplum ve hukuk kuramcısı olan Ronald Dworkin (1993), bunun mümkün olduğuna inanmaktadır. Önce yaşam diyenlerle önce seçim diyenler arasındaki gergin ayrımların, daha derinlerde bir uzlaşma kaynağını barındırdığını, bunun da bir umut ışığı olabileceğini düşünmektedir. Tarihin eski dönemlerinde yaşam genelde görece ucuzdu. Ne ki günümüzde insan yaşamı kutsal denebilecek kadar değerli görülmektedir. Her iki taraf da bu noktada hemfikir olmakla birlikte, konuyu farklı yorumlamaktadırlar; bir taraf çocuğun çıkarlarını, diğer taraf ise annenin çıkarlarını öne çıkarmaktadır. Dworkin, her iki tarafın da ortak bir etik değeri paylaştıklarına ikna edilebilmesi durumunda, taraflar arasında yapıcı bir iletişim kurulabileceğine inanmaktadır.

Batı kültüründe cinsellik

Batı'nın cinsel davranış karşısındaki tutumu neredeyse ikibin yıl boyunca Hıristiyanlık tarafından şekillendirilmiştir. Her ne kadar, farklı Hıristiyan mezhepleri ve tarikatları cinselliğin insan yaşamındaki yeri konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerse de, Hıristiyan Kilisesi'nin baskın görüşü, üreme amaçlı olmayan her cinsel davranışın şüpheyle karşılanması yönünde olmuştur. Bu görüş, belli dönemlerde toplumun tamamını etkisi altına alan bir iffet düşkünlüğünü de beraberinde getirmiştir. Fakat diğer zamanlarda birçok insan dinsel yetkeler tarafından yasaklanan (evlilik dışı cinsel ilişki gibi) cinsel edimleri uygulamaktan geri kalmamıştır. Zira cinsel tatminin evlilik yoluyla sağlanabileceği ve sağlanması gerektiği düşüncesi eskiden hiç de yaygın değildi.

Ondokuzuncu yüzyılda cinsellikle ilgili dinsel kabullerin yerini, kısmen de olsa, tıbbi kabuller almıştır. Yine de hekimlerin cinsel davranışla ilgili ilk dönem yazılarının çoğu, Kilise'nin görüşleri kadar acımasız olmaktaydı. Kimi hekimler, üreme amaçlı olmayan

Viktorya Döneminde, erkekler rahatlıkla metres tutabilir ya da fahişeleri ziyaret edebilirlerdi ve bunun için cezalandırılmazlardı. Gelgelelim, ayni durum bir kadın için kesinlikle kabul edilemezdi.

cinsel etkinliğin ciddi fiziksel zararları olabileceğini savunmuşlardır. Mastürbasyonun körlüğe, deliliğe, kalp hastalıklarına ve diğer hastalıklara yola açtığı, oral cinsel ilişkinin ise kansere neden olduğu söyleniyordu. Viktorya Döneminde cinsel konularda iki yüzlülük almış başını gitmişti. İffetli kadınların cinsellikle ilgilenmeyeceğine ve kocalarını sadece kadınlık görevlerini yerine getirebilmek için baştan çıkardıklarına inanılırdı. Gelgelelim, "hafif meşrep" kadınlar, fahişeliğin yaygın olduğu ve alenen göz yumulduğu gelişmekte olan kasaba ve şehirlerde, tamamen farklı bir kategoride değerlendirilirlerdi

Viktorya Döneminde, görünüşte aklı başında, iyi yurttaş, beyefendi ve karısına bağlı, sadık eş olan birçok erkek, aslında düzenli olarak fahişelerle birlikte oluyor ya da kendine bir metres tutuyordu. Erkeklerin bu gibi davranışlarına göz yumulurken, "saygıdeğer" hanımların sevgililerinin olması bir skandal olarak görülür ve eğer bu davranışı günışığına çıkacak olursa toplum tarafından ayıplanırdı. Kadınların ve erkeklerin cinsel etkinliklerine karşı sergilenen farklı tutum, kalıntıları günümüze kadar ulaşan bir çifte standardın oluşmasına neden olmuştur (Barret, Ducrocq, 1992).

12.1. Tablo Büyük Britanya'da 1998 yılı itibarıyla cinsel ilişki biçimlerine yönelik tutumlar (%)*

	Daima Yanlış	Genelde Yanlış	Bazen Yanlış	Nadiren Yanlış	Hiç Yanlış Değil	Diğer*	Toplam**
Kadın ve erkeğin evlilik öncesi cinsel ilişki yaşaması	8	8	12	10	58	5	100
Evli birinin eşi dışında başka biriyle cinsel ilişki kurması	52	29	13	1	2	4	100
16 yaşının altındaki bir kız ve oğlanın cinsel ilişki kurması	56	24	11	3	3	3	100
Hemcins olan iki yetişkin insanın cinsel ilişkiye girmesi	39	12	11	8	23	8	100

*18 yaş ve üstü insanlara farklı cinsel ilişki tiplerini yanlış bulup bulmadıkları sorulmuş ve bu konudaki düşüncelerine göre "Damia yanlış" ile "Hiç yanlış değil" arasındaki beş seçenekten birini işaretlemeleri istenmiştir.
**Soruları yanıtlamayanları, "bilmiyorum", "değişir," ve "koşullara bağlı" diye yanıtlayanları kapsamaktadır.
Kaynak: Social Trends 30 (2000)

Günümüzde, cinsellikle ilgili geleneksel tutumlar, özellikle 1960'larda büyük bir gelişim gösteren çok daha özgürlükçü tutumlarla yan yana varlığını sürdürmektedir. Bazı insanlar, özellikle de Hıristiyan öğretilerinden etkilenen insanlar, evlilik öncesi cinsel ilişkinin yanlış bir şey olduğuna inanmakta ve evlilik dahilinde gerçekleştirilen heteroseksüel cinsel etkinlikler dışındaki tüm cinsel davranış biçimlerine karşı çıkmaktadırlar -bununla birlikte, cinsel hazzın cinselliğin istendik ve önemli bir parçası olduğunu da artık çoğunlukla kabul etmektedirler. Başkaları ise bunun aksine evlilik öncesi cinsel ilişkiye göz yummakta veya açıkça desteklemekte ve farklı cinsel uygulamalara karşı hoşgörülü bir tutum sergilemektedir (bkz. 12.1. Tablo). Kuşkusuz, Batı ülkelerinde son otuz yılda cinsel tutumlar daha özgürlükçü hale gelmiştir. Eskiden asla tasvip edilmeyecek sahneler, artık filmlerde ve oyunlarda gösterilebilmekte ve isteyenler rahatça pornografik malzemelere ulaşabilmektedirler.

Cinsel davranış: Kinsey'nin çalışmaları

Cinselliği ilgilendiren toplumsal değerlerden, doğası gereği belgelenmeyen mahrem uygulamalara nazaran çok daha emin bir şekilde konuşabiliriz. Alfred Kinsey A.B.D'de 1940'lar ve 1950'ler arasında araştırmasına başladığında, bu araştırma fiili cinsel davranışların neler olduğu konusunda o güne dek yapılmış ilk büyük çalışmaydı. Bu araştırma yüzünden Kinsey ve çalışma arkadaşları sadece dini örgütler tarafından kınanmakla kalmadı, çalışması da gazeteler ve Kongre tarafından ahlaksızca olmakla itham edildi. Gelgelelim, bu karşı çıkışlara direnip araştırmasına devam eden Kinsey, Amerikalı beyaz nüfusun makul bir temsili örneklemi olan 18.000 kişinin cinsel yaşamları hakkında bilgilere ulaşmayı başardı (Kinsey 1948, 1953).

Kinsey'nin ulaştığı sonuçlar birçokları için şaşırtıcı ve bir o kadar da şok edici olmuştu, zira sonuçlar halkın

cinsellikle ilgili o zamanki yaygın beklentileri ile fiili uygulamalar arasında büyük bir farklılık olduğunu gösteriyordu. Kinsey, erkeklerin neredeyse %70'inin en az bir kez bir fahişeyle birlikte olduğunu, %84'ünün evlilik öncesi cinsel ilişki yaşadığını, %40'ının ise evlendiği kadının bakire olmasını istediğini ortaya koymuştur. Erkeklerin %90'ından fazlası mastürbasyon yapmış, %60'ı ise oral cinsel ilişki yaşamıştır. Kadınların yaklaşık %50'si evlilik öncesi cinsel deneyim yaşamışsa da, çoğu bunu müstakbel eşleriyle gerçekleştirmiştir. %60 kadarı mastürbasyon yapmış ve bir o kadar da oral cinsel ilişki yaşamıştır.

Halk tarafından yaygın biçimde kabul gören tutumlar ve fiili davranışlar arasında Kinsey'nin bulgularla ortaya koyduğu farklılık, muhtemelen o belli dönemde, yani İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, özellikle büyüktü. Cinsel özgürleşme dönemi bundan daha önce, 1920'li yıllarda çoğu genç insanın kendilerinden önceki kuşaklara egemen olmuş olan katı ahlak kurallarından nihayet kurtulduklarını düşünmeleriyle başlamıştı. Cinsel davranış muhtemelen büyük bir değişim geçirmişti, ama yine de cinsel meseleler bizim artık alışık olduğumuz kadar açık şekilde konuşulup tartışılamıyordu. Toplum tarafından tasvip edilmeyen cinsel etkinliklerde bulunan insanlar bunu saklıyor ve başkalarının da aynı etkinlikleri gerçekleştirip gerçekleştirmediklerini tam olarak bilemiyorlardı. 1960'lardaki özgürlük ortamı ise sergilenen tavrı ve gerçek davranışı birbirine daha da yaklaştırmıştır. Kinsey 1956 yılında öldü, ama başında bulunduğu Cinsel Araştırmalar Enstitüsü araştırmalarını günümüze dek sürdürdü. Enstitünün adı, Kinsey'in anısına ithafen 1981 yılında Kinsey Institute for Research in Sex, Gender and Reproduction olarak değiştirildi.

Fuhuş

Fuhuş, para karşılığında cinsel ilişkiye girmek ve cinsel hizmet sunmak olarak tanımlanabilir. "Fuhuş" sözcüğü onsekizinci yüzyılın sonlarından itibaren yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Eski dünyada ekonomik gelir uğruna cinselliğini pazarlayanların çoğu sosyete fahişeleri, (metres olarak tutulan) cariyeler ve kölelerdi. Sosyete fahişeleri ve cariyeler, geleneksel toplumlarda genellikle yüksek bir konumda bulunmaktaydılar.

Modern fuhuşun önemli bir özelliği, kadınlarla müşterilerinin genelde birbirlerini tanımıyor olmalarıdır. Erkekler sonradan "devamlı müşteri" haline gelebilseler de, ilişki başta kişisel tanışıklık üzerine kurulmaz. Bu durum, eski zamanlarda maddi kazanç uğruna cinselliğin hizmet olarak sunulduğu diğer cinsellik pazarlama biçimleri için geçerli değildi. Fuhuş, küçük ölçekli toplulukların dağılması, gayrı şahsi nitelikteki büyük şehir meydanlarının ortaya çıkışı ve toplumsal ilişkilerin ticarileşmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Küçük ölçekli geleneksel topluluklarda cinsler arasındaki ilişkiler görünürlükleri vasıtasıyla denetlenebilmekteydi. Yeni gelişmekte olan şehir alanlarında ise anonim ilişkiler kurmak daha kolaydı..

Günümüzde fuhuş

Günümüzde Birleşik Krallık'taki fahişelerin çoğu, eskiden olduğu gibi toplumun yoksul kesimlerden çıkmakla birlikte, önemli sayıda orta-sınıf mensubu kadın da bu insanlar arasına katılmıştır. Gün geçtikçe artan boşanma oranları, bir anda yoksullaşan kadınların fahişeliğin maddi cazibesine kapılmasına sebep olmuştur. Ayrıca okuldan mezun olduktan sonra iş bulmakta güçlük çeken kadınlar, bir yandan masaj salonlarında ya da telekız olarak çalışabilmekte, diğer yandan yeni iş olanakları aramaya devam edebilmektedir.

Birleşmiş Milletler, 1951 yılında kabul ettiği bir kararla örgütlü fuhuş yaptıran ya da fahişeler üzerinden maddi çıkar sağlayan kişileri kınamış, fakat fuhuşu yasaklamamıştır. Aralarında Birleşik Krallığın da

bulunduğu elli üç ülke bu kararı resmen onaylamış olmakla birlikte, bu ülkelerin fuhuşla ilgili kendi yasaları büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Bazı ülkelerde fuhuş yasadışıdır. Britanya gibi diğer bazı ülkeler ise, sadece yol üzerinde fuhuş yapmak ya da çocuklara fuhuş yaptırmak gibi belli başlı fuhuş tiplerini yasaklamıştır. Bazı ulusal ya da yerel hükümetler ise genelevleri ya da seks salonlarını sözgelimi Almanya'da "Eros merkezleri" ya da Amsterdam'daki seks evlerini resmen tanıyarak bu yerlere ruhsat verebilmektedir. 1999 yılının Ekim ayında Hollanda Meclisi yaklaşık 30,000 kadının çalıştığı bir sektör olan fuhuşu bir meslek olarak resmen tanımıştır. Artık cinsellik satılan her mahal, yerel yetkililerce ruhsatlandırılmakta, düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Erkek fahişelere ise sadece birkaç ülke ruhsat vermektedir.

Fuhuşa karşı çıkarılan yasalar nadiren müşterileri cezalandırmaktadır. Cinsel hizmet satın alan kişiler tutuklanmaz, haklarında dava açılmaz ve mahkeme süreci boyunca kimlikleri gizli tutulur. Cinsel hizmet satın alanlar üzerine yapılan çalışmalar, cinsel hizmet satanlar üzerine yapılan çalışmalara kıyasla çok daha azdır ve müşterilerin genelde fahişelerle ilgili olarak ima edildiği ya da açıkça dile getirildiği gibi ruhsal birtakım rahatsızlıklarının olabileceğini öne süren çok az kişi vardır. Yapılan araştırmalarla ilgili bu dengesizlik hiç kuşku yok ki cinselliğe ilişkin ortodoks ve basmakalıp bir düşüncenin eleştirilmeden kabulünün bir dışavurumudur; bir başka deyişle, erkeklerin dışarıda farklı cinsel deneyimler peşinde koşması "normal" kabul edilirken, bunu ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla yapanlar lanetlenmektedir.

Küresel "seks sanayii"

Fuhuş, dünyanın belli bölgelerinde -sözgelimi Tayland ve Filipinler gibi ülkelerde- **seks turizmi**nin bir parçasıdır. Fuhuş amaçlı paket turlar, özellikle küçük yaşlardaki genç kızlarla cinsel ilişki kurmak isteyen Avrupalı, ABD'li ve Japon erkeklere çekici gelmektedir gelgelelim bu turlar Birleşik Krallık'ta yasadışıdır.

Uzak Doğu'daki seks turizminin kökenleri Kore ve Vietnam savaşları sırasında Amerikalı askerler için getirilen fahişelere dayanır. Savaşlar sırasında Tayland, Filipinler, Vietnam ve Kore'de "dinlenme ve eğlence" merkezleri inşa edilmiştir. Bu merkezlerin bazıları, özellikle Filipinlerde, bugün halen ayaktadır ve bölgede konuşlanmış askerler kadar, ziyaretçi turistlere de hizmet vermektedir.

1998 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yayınlanan bir rapor, Güneydoğu Asya'da fuhuş ve cinsellik sanayisinin son yıllarda süratle büyüdüğünü ve tam anlamıyla ticari bir sektör haline geldiğini ortaya koymuştur. Ucuz seyahat olanakları ve Asya ülkelerinin para birimleriyle uluslararası para birimleri arasındaki dengesizlik, bölgedeki seks turizmini özellikle yabancı turistler için cazip kılmıştır. Dahası, seks turizmi ekonomik güçlüklerle de bağlantılıdır. Çaresiz kalan bazı aileler kendi çocuklarını bile fuhuşa zorlayabilmektedirler; gençler, verilen "sanatçı" ya da "dansçı" ilanlarına safça kanabilmekte ve istemeden seks ticaretinin içine çekilmektekiler. Kırsal kesimlerden şehirlere doğru yaşanan göç örüntüleri de, göç çoğu kadın tarafından yaşadıkları geleneksel ve baskıcı kasaba ya da köy koşullarından kurtulmak için bir fırsat olarak görüldüğü için, seks sanayisinin büyümesine katkıda bulunan önemli etkenlerden biridir.

ILO'ın raporu seks turizminin özellikle yaygın olduğu birçok ülkeyi, bu konuda herhangi bir yasal altyapıları ya da toplumsal siyasetleri olmadığı için, ortaya çıkabilecek sonuçlara karşı uyarmaktadır. Fuhuşun AIDS ve cinsel yolla bulaşan hastalıkların yayılmasında önemli bir payı olduğu gibi, şiddet, suç, uyuşturucu ticareti, sömürü ve insan hakları ihlali gibi sorunlarla da bağlantısı vardır (Lim 1998).

Fuhuşun açıklanması

Fuhuş neden var? Hiç kuşkusuz, fuhuş kendisini ortadan kaldırmaya çalışan hükümetlere bile karşı koyan dirençli bir fenomendir. Neredeyse her zaman kadınlar erkelere cinsel hizmet satmakta, tersi ise nadiren yaşanmaktadır. Almanya'nın Hamburg şehrindeki "haz evleri" gibi erkeklerin kadınlara cinsel hizmetler sundukları yerler de yok değildir. Elbette, oğlanlar ya da yetişkin erkekler kimileyin başka erkeklerle de para karşılığı cinsel ilişkiye girebilmektedir.

Fuhuşu açıklayabilecek tek bir etken yoktur. Erkeklerin cinsel dürtülerinin kadınlarınkinden daha güçlü ya da sürekli olduğu ve fuhuşun bu yüzden ortaya çıktığı düşünülebilir. Ne var ki, bu açıklama akla yatkın değildir. Kadınların çoğu akranları olan erkeklere kıyasla cinselliklerini daha yoğun bir şekilde yaşamaya muktedir görünmektirler. Ayrıca, fuhuş sadece cinsel ihtiyaçların tatmin edilmesine yönelik olarak ortaya çıkmış olsaydı, kesinlikle kadınlara hizmet eden birçok erkek fahişe de ortalıkta olurdu.

Varılabilecek en inandırıcı genel sonuç, fuhuşun erkeklerin kadınları cinsel amaçlar için "kullanılabilecek" birer nesne olarak görmelerinin dışavurumu olduğu ve bu durumu kalıcı hale getirmeye yardımcı olduğudur. Fuhuş belli bir bağlamda kadın ve erkek arasındaki iktidar eşitsizliklerinin dışavurumudur. Elbette başka birçok öğe de işe karışmaktadır. Fuhuş, fiziksel yetersizlikleri yüzünden ya da kısıtlayıcı ahlaki kodların olduğu hallerde, başka türlü cinsel tatmine ulaşamayan insanların cinsel tatmin sağlamalarının bir yoludur da. Fahişeler evlerinden uzak olan ve cinsel açlık çeken ya da arada bağlılık olmadan cinsel birliktelik yaşamak isteyen ya da başka kadınların kabul etmeyecekleri cinsel beğenileri olan erkeklere hizmet veririler. Gelgelelim bu etkenler fuhuşun genel doğasından ziyade, fuhuşun yaşanma koşullarıyla ilgilidir.

Kinsey'den sonra cinsel davranış

1960'lı yıllarda karşıkültürel ya da "hippi" yaşam tarzlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan toplumsal hareketler eşyanın mevcut düzenine meydan okurken, cinsel normları alaşağı etmekten de geri kalmadılar. Bu hareketler cinsel özgürlüğü savunurken, bir yandan da doğum kontrol hapının icadı cinsel hazzın üreme sürecinden ayrılmasına izin verdi. Ayrıca, kadın örgütleri erkek egemen değerlerin yıkılması için baskı yaptılar, uygulanan çifte standardı reddettiler ve kadınların da ilişkilerinde daha fazla cinsel tatmine ihtiyaç duyduklarının kavranması için çaba sarf ettiler.

Kinsey'nin araştırmalarından bu yana cinsel davranışların ne ölçüde değiştiğini tam olarak belirlemek son yıllara kadar zordu. Lillian Rubin, 1980'lerin sonunda, yaşları on üç ve kırk sekiz arasında değişen bin Amerikalı ile görüşmüş ve son otuz yılda cinsel davranışlar ve tutumlar konusunda nelerin değiştiğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Rubin'in bulgularına göre, gerçekten de birtakım önemli gelişmeler kaydedilmişti. Cinsel etkinlik, tipik biçimde, bir önceki kuşaktan olan insanlar için yaygın olan yaştan daha erken başlıyordu; dahası onlu yaşlardaki gençlerin cinsel uygulamalarındaki çeşitlilik, hiç de yetişkinlerinkinden aşağı kalır değildi. Bir çifte standart halen mevcuttu, fakat eskisi kadar güçlü değildi. En önemli değişikliklerden biri, kadınların ilişkilerinden cinsel haz bekledikleri ve bu konuda etkin bir tutum sergilediklerriydi. Artık sadece haz vermek değil, haz almak da istiyorlardı -ki Rubin bu fenomenin her iki cins açısından da büyük sonuçları olduğunu ileri sürmektedir (1990).

Kadınlar eskisinden daha fazla cinsel özgürlüğe sahiptiler; ne var ki, birçok erkeğin alkış tuttuğu bu gelişme, aynı zamanda bir o kadar erkeğin kabul etmekte zorlandığı bir kendine aşırı güveni de beraberinde getirmiştir. Rubin'in görüştüğü erkekler sıklıkla kendilerini "yetersiz" hissettiklerini, "bu işi asla doğru dürüst yapamamaktan" korktuklarını ve "bugünlerde kadınları tatmin etmenin imkansız hale geldiğini" düşündüklerini itiraf etmişlerdir (Rubin 1990).

Erkekler kendilerini yetersiz mi hissediyorlar? O halde bu durum tüm beklentilerimizle çelişmiş olmuyor mu? Zira modern toplumlarda halen çoğu alana erkekler egemendir ve kadınlara karşı genelde daha fazla şiddet uygulamaktadırlar. Bu türden bir şiddetin amacı kadınları denetim altında tutmak ve erkeklere tabi kılmaktır. Bununla birlikte, bazı yazarlar -aşağıda (s. 509-13) Bob Connell'in düşüncelerini ve toplumsal cinsiyet düzeni konusunu ele alırken göreceğimiz üzere- erilliğin bir ödül kaynağı olduğu kadar, aynı zamanda bir yük olduğunu da ileri sürmeye baş-lamışlardır. Bazıları ise erkek cinselliği-nin büyük bölümünün tatmin edici olmaktan ziyade saplantılı olduğunu da eklemektedirler; eğer erkekler cinselliği bir denetim aracı olarak kullanmayı bırakmış olsalardı, kadınlar kadar kendileri de bundan kazançlı çıkarlardı.

Cinselliğin kuramlaştırılması

Kinsey Institute'dan iki araştırmacı, John Gagnon ve William Simon, ellerindeki verilere daha kuramsal bir bakışla yönelmişlerdir. Yazarlar, son derece etkili olmuş olan kitapları *Cinsel Davranış*'da (Sexual Conduct -1973),

kullandıkları bir senaryo eğretilemesinin kendilerine insan cinsel davranışını anlama konusunda oldukça yardımcı olduğunu belirtmişlerdir.

Senaryo eğretilemesi, Erwing Goffman tarafından gündelik toplumsal etkileşimi açıklamak amacıyla ortaya atılmış olan drama eğretilemesi üzerine kuruludur (5. Bölümde Goffman'ın dramaturjik çözümlemesini ele aldık ve eğretilemenin uygun düştüğü çeşitli toplumsal etkileşim örneklerine baktık). Gagnon ve Simon, cinsel ilişki konusunun da drama eğretilemesi yardımıyla verimli şekilde çözümlenebildiğini ileri sürmüşlerdir. "Kiminle, neyi, nerede, ne zaman ve hatta niye cinsel ilişki kurduğumuzu" bize söyleyen ayrıntılı kurallar, ayinler ve eğretisel bir senaryo vardır.

Kinsey ve ekibinin ortaya koymuş olduğu üzere, cinsel davranış, olanaklı etkinlikler bakımından müthiş bir çeşitlilik sergiler: kaçamak hetero- ya da eşcinsel yakınlaşmalar, fahişelik, uzun süreli bir eşle yaşanan cinsel ilişki, ve benzeri ilişkiler. İnsanlar söz konusu oldukta, bu cinsel edimlerin hiçbiri önceden tasarlanmaksızın ya da hazırlık yapılmaksızın gerçekleşmez. Her cinsel edimin, onu anlaşılır kılan bir cinsel senaryosu vardır. Cinsel yakınlaşma uygun bir eş arayışını (*kiminle*), cinsel edimin şekli ve bedeli için yapılacak bir pazarlığı (*neyi*), otel, genelev, vb. uygun bir mekan arayışını (*nerede*), buluşma zamanını (*ne zaman*) ve belki de eylemin açıklamasını ya da gerekçesini (*niye*) -sözgelimi, yalnızlıktan ya da ilişkilerdeki sorunlardan dolayı- kapsayacaktır. Her ne kadar bu örnekte bir adamla fahişe arasındaki cinsel yakınlaşma süreci kullanılmışsa da, bu şema başka herhangi bir cinsel edime de aynı şekilde uygulanabilir.

Gagnon ve Simon'a göre, insan cinselliğinin anlaşılabilmesi açısından senaryonun okunmasının yaşamsal bir önemi vardır. Yazarlar bu senaryonun üç önemli şekli olduğunu ileri sürmektedirler: Birincisi, bireye kendi cinsel arzuları konusunda bilgi sağlayan ve kendi kafasında olan "kişisel senaryolar"; ikincisi, cinsel eşler arasında görüşülen ve rollerine ilişkin açıklamalar barındıran "etkileşimli senaryolar"; üçüncüsü ise kültüre göre varolan ve kişiye içinde yaşadığı kültürdeki rolü ve kendisine ilişkin cinsel beklentiler hakkında (genelde bilinçdışı olarak) bilgi veren "tarihsel-kültürel senaryolar"dır.

Gagnon ve Simon'un çalışması, cinselliğe ilişkin "toplumsal kurmacı" yaklaşımın temeli olarak görülmektedir. Toplumsal kurmacılık 5. Bölümde s. 190-92'te daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Yeni bir sadakat biçimi mi?

Bir araştırma ekibi 1994 yılında *Cinselliğin Toplumsal Düzenlenişi: Birleşik Devletler'de Cinsel Uygulamalar* (The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States) adlı bir çalışma yayımladı. Bu çalışma Kinsey'den bu yana cinsel davranış konusunda herhangi bir ülkede yapılmış en kapsamlı çalışmaydı. Bulgular, şaşırtıcı biçimde, Amerikalılar arasında cinsel tutuculuğun yaygın olduğuna işaret ediyordu. Sözgelimi, araştırmaya katılanların %83'ünün evvelki yıl sadece bir cinsel eşi olmuştur (ya da hiç olmamıştır); evli çiftler arasında bu oran %96'ları bulmaktadır. Eşine sadık olanların oranı da oldukça yüksektir: Kadınların sadece %10'u, erkeklerin ise %25'ten daha azı ömürleri

boyunca evlilik dışı ilişki yaşamışlardır. Çalışmaya göre, Amerikalıların ömürleri boyunca ortalama üç cinsel eşi olmaktadır. Cinsel davranışın görünüşteki sabit doğasına rağmen, bu çalışmadan cinselliğin doğasına ilişkin bazı ayrıksı değişimlerin meydana geldiği sonucu çıkmıştır. Bu değişimlerin en önemlisi, evlilik öncesi cinsel deneyim yaşayan kadınların oranında hatırı sayılır bir artış meydana gelmiş olmasıdır. Aslında, bugün evlenmek üzere olan A.B.D'lilerin %95'inden fazlası evlilik öncesi cinsel deneyim yaşamıştır (Laumann 1996).

Araştırmacıların A.B.D'de cinsel sadakat konusunda buldukları destek Birleşik Krallık'ta da mevcut görünmektedir. 2000 yılında yapılan bir kamuoyu yoklaması insanların %72'sinin eşleri dışında başka biriyle cinsel ilişki kurmayı "son derece yanlış," %21'inin ise "yanlış" bulduğunu ortaya koymuştur. Pek de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, dul kalmış insanlar ve dindarlar, bu durumu bekarlara ve dindar olmayan insanlara nazaran daha yanlış bulmuşlardır. Asıl şaşırtıcı olan ise, en genç kesimin (yaşları on beş ile yirmi dört arasında değişen gençlerin) büyük kısmının insanların cinsel sadakat göstermeleri durumunda Britanya'da yaşamın daha iyi olacağını düşünmüş olmasıdır (MORI, 2000). Mahrem ilişkiler 7. Bölümde daha ayrıntılı biçimde tartışılmaktadır.

Cinsel davranışlar hakkında anket yapmak son derece güçtür. Basitçe, araştırmacı tarafından kendilerine cinsel yaşamları hakkında sorular yöneltilen insanların ne kadar doğru söylediğini bilemeyiz. *The Social Organization of Sexuality*, Amerikalıların cinsellik konusunda Kinsey'nin zamanına kıyasla artık daha az maceracı olduklarını göstermektedir. Kinsey'nin raporları yanıltıcı olabilir. Belki çoğu insan AIDS korkusu yüzünden cinsel etkinliklerini sınırlamaktadır. Belki de günümüzde insanlar cinsel etkinliklerini gizlemeye eğilimlidirler. Bu konuda emin olamayız.

Cinsel davranış konusundaki anketlerin geçerliliği meselesi gerilimi yüksek bir tartışmanın odak noktası haline gelmiştir (Lewontin 1995). Yukarıda tartıştığımız araştırmayı eleştirenler, bu gibi anketlerin cinsel uygulamalar hakkında güvenilir bilgiler vermediğini öne sürmektedirler. İhtilaf, kısmen, yaşlı insanların sorulara verdiği yanıtlarla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırmacılar, yaşları seksen ile seksen beş arasında değişen erkelerin %45'inin eşleriyle cinsel ilişkiye girdiklerini söylediğini bildirmektedirler. Eleştirmenlere göre ise bu durumun gerçek dışılığı öylesine açıktır ki, anketin bütününün güvenilirliğine de gölge düşürmektedir. Araştırmacılar bu suçlamaya karşı kendilerini savunmuşlar ve eleştirmenleri yaşlılarla ilgili basmakalıp ve olumsuz düşüncelere sahip olmakla suçlayan, yaşlılarla ilgili çalışmalarda uzmanlaşmış kişilerin tam desteğini almışlardır. Bu uzmanlar özellikle huzurevleri gibi kurumların dışında yaşamlarını sürdürmekte olan yaşlıların %74'ünün cinsel anlamda etkin olduğuna dikkati çekmişlerdir. Gerçekten de, bir çalışma çoğu erkeğin doksanlı yaşlarında bile cinsel konularla ilgilendiğini ortaya koymuştur.

Aşağıdaki kısımda cinsel yönelim ve özellikle eşcinsellik konularını mercek altına alacak ve sosyologların bu

alanda üzerinde çalıştıkları kimi anahtar tartışmaları, meseleleri ve kuramları inceleyeceğiz.

Cinsel yönelim

Cinsel yönelim, kişinin cinsel ve duygusal anlamda hissettiği çekimin yönüyle ilgilidir. Kimileyin hatalı biçimde cinsel yönelim yerine kullanılan "cinsel tercih" terimi ise aslında kişinin cinsel ya da duygusal çekiminin tamamen kişisel seçimlerine bağlı olduğunu ima ettiği için yanıltıcıdır ve kullanımından kaçınılması gerekir. Aşağıda göreceğimiz gibi, cinsel yönelim her kültürde, henüz tam olarak anlaşılamamış toplumsal ve biyolojik etkenler arasındaki karmaşık bir etkileşiminin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Birleşik Krallık da dahil olmak üzere her kültürde mevcut olan en yaygın cinsel yönelim tarzı, kişinin karşı cinsine duyduğu çekicilik anlamına gelen Heteroseksüelliktir (hetero kelimesi Yunanca 'başka' ya da 'farklı' anlamına gelir). Kişinin kendi cinsine karşı duygusal ya da cinsel çekim duymasına ise eşcinsellik denir. Günümüzde *gay* terimi erkek eşcinseller, *lezbiyen* terimi kadın eşcinseller, kimileyin *bi* diye kısaltılan **biseksüel** terimi ise hem kadın hem de erkeklerle cinsel ve duygusal deneyimler yaşayan kişiler için kullanılmaktadır.

Aynı cinsten başka insanlara karşı sergilenen cinsel ya da duygusal yönelimler her toplumda mevcuttur. Hatta Batılı olmayan kimi toplumlarda eşcinsel ilişkiler olağan kabul edilebilmekte ya da bazı kesimler tarafından teşvik edilebilmektedir. Sözgelimi Kuzey Sumatra'daki Batak halkı, evlilik öncesinde erkekler arasında eşcinsel ilişkiye izin vermektedir. Oğlanlar ergenlik çağına girdiklerinde ailelerinin evini terk ederek, yeni katılanları eşcinsel uygulamalarla tanıştıran bir düzine ya da daha çok yaşlı erkeğin yaşadığı büyük evlere yerleşmektedirler. Ne var ki, eşcinsellik birçok toplumda böyle alenen kabul görmez. Sözgelimi Batı dünyasındaki yaygın eşcinsel tasarımı, cinsel beğenileri bakımından yaşadığı toplumun çoğunluğundan ayrılan bireydir.

Michel Foucault, cinsellikle ilgili çalışmalarında onsekizinci yüzyıldan önce eşcinsel birey tasarımının neredeyse var olmadığını ortaya koymuştur (Foucault 1978). Sodomi eylemi Kilise yetkilileri ve yasalar tarafından kesin olarak men edilmekteydi; İngiltere ve diğer bazı Avrupa ülkelerinde idam cezasına dahi çarptırılabilmekteydi. Gelgelelim sodomi sadece eşcinsellik suçu olarak tanımlanmıyordu. Erkek erkeğe cinsel ilişki olduğu kadar kadınlarla erkekler ve erkeklerle hayvanlar arasında yaşanan ters cinsel ilişkiler de bu tanıma giriyordu. 'eşcinsellik' terimi ilk kez 1860 yılında ortaya atıldı ve o günden bu yana giderek artan bir şeklide, belli türden bir cinsel sapıklığı olan ayrı bir insan tipinin tanımlayıcısı olarak görüldü (Weeks 1986). Eşcinsellik "tıbbileşmiş" bir söylemin parçası haline geldi; dinsel bir "günah" olmaktan ziyade, klinik terimlerle ifade edilen psikiyatrik bir bozukluk ya da sapkınlıktı. Eşcinseller, sübyancılar ve travesitler gibi diğer "sapkınlar" ile birlikte, toplumun bütünlüğünü tehdit eden biyolojik bir patolojiden mustarip insanlar olarak görülmekteydiler.

Tıbbileşmiş bakış açıları hakkında daha fazla bilgi için, bkz. 8. Bölüm, "Sağlık, Hastalık, Engellilik", s. 306

"Doğal olmayan cinsel edimler" için verilen idam cezası ABD'de bağımsızlıktan hemen sonra, Avrupa ülkelerinde ise onsekizinci yüzyılın sonu ile ondokuzuncu yüzyılın başında kaldırılmıştır. Gelgelelim, eşcinsellik daha yirmi ya da otuz yıl öncesine dek neredeyse tüm Batı ülkelerinde yasalara göre halen bir suç olarak görülmekteydi. Eşcinselliğin toplumun sınırlarından merkezine doğru kayması süreci henüz tamamlanmamış olmakla birlikte, gay evlilikleriyle ilgili olarak bu bölümün başındaki tartışmada gördüğümüz üzere, son yıllarda bu konuda epey yol katedilmiştir.

Cinsel yönelim doğuştan mıdır, yoksa öğrenilir mi?

Çoğu sosyolog artık cinsel yönelimin eşcinsel, heteroseksüel ya da diğer türlü biyolojik etkenlerle toplumsal öğrenme süreçleri arasındaki karmaşık bir etkileşimin sonucu olduğuna inanmaktadır. Çoğu insan için geçerli olan cinsel normun heteroseksüellik olması, araştırmaların bazı insanların neden eşcinsel oldukları meselesine odaklanmasına neden olmuştur. Kimi bilginler bu konuda biyolojik etkenlerin en önemli belirleyiciler olduğunu ve bu etkenlerin bazı insanların doğuştan eşcinselliğe eğilimli olmalarına yol açtığını savunmaktadırlar (Bell ve diğerleri 1981). Eşcinsellik için getirilen biyolojik açıklamalar, eşcinsellerin beyin ıralarındaki farklılıklar (Maugh ve Zamichow, 1991) ya da hamilelik döneminde annenin ürettiği kadınlık hormonunun dölüt üzerindeki etkisi gibi şeylerdir (McFadden ve Champlin, 2000). Az sayıda vakaya dayanan bu gibi çalışmaların sonuçları inandırıcı olmaktan uzaktır (ve tartışmalıdır) (Healey 2001). Bu çalışmalara dayanarak, kişinin cinsel yönelimini belirleyen biyolojik etkileri yaşamının ilk yıllarındaki toplumsal öğrenmelerin etkilerinden ayırmak imkansızdır.

İkizler üzerinde yapılan çalışmalar eşcinselliğin kalıtsal temelleri olup olmadığını anlama konusunda umut vaat etmektedir, zira ikizler tamamen aynı genleri paylaşırlar. Bailey ve Pillard, birbiriyle bağlantılı iki çalışmada (Bailey 1991; Pillard 1993), her iki kardeşin de aynı ailede yaşadığı ve kardeşlerden en az birinin kendisini eşcinsel olarak tanımladığı 167 çift erkek ve 143 çift kız kardeşi incelemişlerdir. Bu çocuk çiftlerinden bazıları tek yumurta ikizi (tüm genleri aynıdır), bazıları çift yumurta ikizi (bazı genleri paylaşmaktadırlar), diğer bazıları ise evlat edinilmiş kardeşlerdi (hiçbir geni paylaşmamaktadırlar). Araştırmacılar, cinsel yönelimin tamamen biyolojik olarak belirlenmesi halinde, her tek yumurta ikizi kardeşin, genlerinin tamamen aynı olmasından dolayı, eşcinsel olması gerektiği sonucuna varmışlardır. Çift yumurta ikizleri arasında ise yalnızca bazı genler paylaşıldığı için sadece kimi çiftler eşcinsel olmalıydı. En düşük eşcinsellik oranı ise evlat edinilmiş kardeşler arasında görülmeliydi, zira hiçbir geni paylaşmıyor olacaklardı.

Bu çalışmanın sonuçları eşcinselliğin nasıl biyolojik ve toplumsal etkenlerin bir bireşimi olduğunu gösterir gibidir. Araştırmaya konu olan kadınlar ve erkekler arasında, tek yumurta ikizi olanların neredeyse yarısı, çift yumurta ikizi olanların beşte biri, üvey kardeş

olanların ise onda biri eşcinseldi. Bir başka deyişle, tek yumurta ikizi olan bir kadın ya da erkeğin eşcinsel olma olasılığı, kardeşi eşcinsel olan bir evlatlığa nazaran yaklaşık beş kat daha fazladır. Bu sonuçlar biyolojik etkenlerin önemli olduğu savını destekler niteliktedir, zira paylaşılan genlerin yüzdesi arttıkça her iki çocuğun da eşcinsel olma olasılığı artmaktaydı. Bununla beraber, araştırmaya konu olan tek yumurta ikizlerinden eşcinsel olanlarının kardeşlerinin neredeyse yarısı eşcinsel olmadığına göre, toplumsal öğrenme süreçleri de büyük ölçüde işe karışmaktadır; aksi hale her eşcinsel tek yumurta ikizinin kardeşinin de aynı şekilde eşcinsel olması gerekirdi.

Tek yumurta ikizleri üzerinde yapılan çalışmaların bile biyolojik etkenleri toplumsal etkenlerden tam olarak yalıtamadığı açıktır. Tek yumurta ikizlerinin ebeveynleri, arkadaşları ve akranları, tek yumurta ikizlerine genellikle bebekliklerinden itibaren sanki her ikisi de aynı kişiymiş gibi davranmaktadır. Nispeten daha seyrek görülmekle birlikte çift yumurta ikizlerine ve evlat edinilmiş kardeşlere de benzer biçimde davranılabilmektedir. Bu nedenle, tek yumurta ikizleri için ortak olan şey yalnızca genler olmayabilir: benzer toplumsallaşma deneyimleri yaşıyor olmaları da muhtemeldir.

"Hayır, bu yıl Gay Pride'a katılmayacağız. Biz buradayız, kaçığız ve buna alışığız."

Batı kültüründe eşcinsellik

Kenneth Plummer, klasikleşmiş bir çalışmasında Batı kültüründe dört tip eşcinsellik olduğunu ortaya koymuştur. *Geçici Eşcinsellik*, bir kişinin bütün cinsel yaşamını esaslı olarak şekillendirmeyen, geçici eşcinsel yakınlaşmalardır. Erkek öğrencilerin anlık cinsel yakınlaşmaları ve karşılıklı mastürbasyon geçici eşcinsellik örnekleri arasında yer alır. *Duruma bağlı eşcinsellik*, eşcinsel edimlerin düzenli olarak gerçekleştirilmekle birlikte, kişinin baskın cinsel tercihi olmadığı durumları ifade eder. Erkeklerin kadınsız yaşadıkları hapishaneler ya da askeri kışlalar gibi mekanlarda bu türden eşcinsel davranışlar yaygındır ve yeğlenen bir davranış olmaktan ziyade, heteroseksüel davranışın yerine geçen bir davranış olarak görülmektedir.

Kişiselleşmiş eşcinsellik, bireyin eşcinsel etkinlikleri yeğlemekle birlikte, durumunun daha kolay kabul görebileceği gruplardan tecrit edilmiş halde yaşadığı durumlarda ortaya çıkar. Böyle durumlarda, homoseksüellik dostlardan ve çalışma arkadaşlarından gizlenir. *Bir yaşam tarzı olarak eşcinsellik* ise bireylerin artık "ortaya çıktıkları" ve benzer cinsel beğenilerin yaşamlarının önemli bir parçasını teşkil ettiği diğer bireylerle bir araya geldikleri durumlar-

dır. Bu insanlar genelde eşcinsel edimlerin ayrıksı bir yaşam tarzıyla bütünleştiği gay alt kültürlerine mensupturlar. Bu türden topluluklar, çoğu zaman, eşcinsellerin haklarını ve çıkarlarını savunabilmeleri için ortak bir siyasi eylem olanağı sağlarlar.

Eşcinsel deneyimler yaşamış olan ya da eşcinselliğe güçlü bir çekim duyan insan sayısı, alenen gay yaşam tarzı sürdüren insanların sayısından muhtemelen çok daha fazladır. Batı kültürlerindeki eşcinselliğin olası yaygınlığı ilk kez Alfred Kinsey'nin yayınlarıyla bilinir hale gelmiştir. Kinsey'nin bulgularına göre, Amerikalı erkeklerin ergenlikten itibaren yaşadıkları deneyimler ve eğilimleri göz önüne alındıkta, ancak yarısı tam anlamıyla heteroseksüeldir. Kinsey'nin örnekleminin %8'i üç yıl ya da daha uzun bir süre zarfında tamamen eşcinsel ilişkiler kurmuşlardır. Dahası, %10 kadarı az çok eşit oranda hem eşcinsel hem de heteroseksüel etkinlikte bulunmuşlardır. Kinsey'nin en çarpıcı bulgusu ise, erkeklerin %37'sinin yaşamlarından en az bir kez orgazmı tadacak düzeyde eşcinsel deneyimleri olmasıdır. %13 kadarı ise eşcinsel arzular hissetmiş, ama bu arzularını tatmin etmeye çalışmamışlardır.

Kinsey'nin araştırmalarına göre kadınlar arasında eşcinsellik oranı daha düşüktü. Kadınların yaklaşık %2'si tam olarak eşcinseldi. %13 kadarı eşcinsel ilişkileri yaşamış, %15 kadarı ise eşcinsel arzular hissettiklerini, ama bu arzularını tatmin etmeye çalışmadıklarını itiraf etmişti. Çalışmalarının ortaya koyduğu eşcinsellik düzeyi karşısında şaşkına dönen Kinsey ve çalışma arkadaşları, farklı yöntemler kullanarak sonuçları yeninden denetlemelerine rağmen yine aynı sonuçlara ulaştılar (Kinsey 1948, 1953).

The Social Organization of Sexuality (Lauman 1994) başlıklı çalışmanın sonuçları, Kinsey'nin eşcinselliğin yaygınlığına ilişkin bulguları hakkında akıllarda bazı soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bu çalışma, Kinsey'nin %37'lik oranının aksine, erkeklerin yaklaşık %9'unun orgazm düzeyinde eşcinsel ilişki yaşadığını, %8'inin (%13'e kıyasla) eşcinsel arzular hissettiğini ve sadece %3'ün altında kalan bir oranda erkeğin geçen yıl içinde başka bir erkekle cinsel ilişkiye girdiğini ortaya koymuştur. Bu sonraki çalışmanın yazarlarının da kabul ettikleri üzere, eşcinselliğin damgalanması muhtemelen eşcinsel davranışa ilişkin bildirimlerin aşağı düzeylerde kalmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, bir eleştirmenin de belirttiği üzere, yazarların rasgele örneklem yapmaları, eşcinselliğin büyük şehirlerde muhtemelen nüfusun yüzde onuna varan oranlardaki coğrafi yoğunluğunu belirleme konusunda başarısız olmalarına da neden olmuştur (Laumann 1994).

Lezbiyenlik

Erkek eşcinselliği genelde **lezbiyenlik**ten kadınlar arasında görülen eşcinsel bağ ve davranışlardan daha fazla dikkat çeker. Lezbiyen gruplar genelde erkek gay alt kültürlerden daha az örgütlenmeye eğilimlidirler ve lezbiyenler arasında geçici ilişkilerin yaşanma oranı daha düşüktür. Eşcinsel haklarıyla ilgili kampanyalarda Lezbiyen eylemci gruplara çoğu zaman sanki çıkarları erkek eşcinsellerinkiyle aynıy-

mış gibi davranılır. Kimileyin gayler ve lezbiyenler arasında yakın bir işbirliği olsa da, lezbiyenlerin etkin biçimde feminist oldukları durumlarda bazı farklılıklar da ortaya çıkabilmektedir. Bazı lezbiyen kadınlar, erkek gay özgürleşme hareketinin erkeklerin çıkarlarını yansıttığını, liberal ve köktenci feministlerin ise sadece orta sınıf heteroseksüel kadınların sorunlarıyla ilgilendiğini düşünüyorlardı. Bu yüzden, "dişil değerlerin" yayılmasını teşvik eden, resmi ve baskın erkek heteroseksüelliği kurumuna meydan okuyan lezbiyen bir feminizm kolu ortaya çıktı (Rich 1981). Birçok gay kadın lezbiyenliği bir cinsel yönelimden ziyade, başka kadınlarla siyasi, toplumsal ve kişisel düzeyde gerçekleştirilen bir dayanışmaya olarak görmektedir (Seidmann 1997).

Eşcinselliğe yönelik tutumlar

Eşcinselliğe yönelik hoşgörüsüz tutumlar geçmişte öyle çok dillendirilmiştir ki, konunun etrafındaki söylencelerin bazıları ancak son yıllarda dağıtılabilmiştir. Eşcinsellik Birleşik Krallık ve dünyanın dört bir yanında uzunca bir süre boyunca damgalanmıştır ('damga' kavramı s. 311'de ele alınmıştır). **Homofobi**, eşcinsellere ve yaşam tarzlarına duyulan nefrete ve öfkeye ve bu duyguların sonucu olan davranışlara işaret eden ve 1960'ların sonlarında ortaya atılmış bir terimdir. **Homofobi**, gay ve lezbiyenlere yönelik olarak sadece düşmanca duygular ve şiddet eylemleri şeklinde kendini göstermekle kalmayan, aynı zamanda Britanya kültüründe yaygın sözlü küfürlerde sözgelimi, heteroseksüel bir erkeği aşağılamak için kullanılan "ibne" ya da "nonoş" gibi terimlerde ya da gay erkekleri küçük düşürmek için kullanılan kadınlıkla ilgili "karı kılıklı" ya da "hanım evladı" gibi terimlerde de kendini çeşitli biçimde ifşa eden bir tür önyargıdır. Her ne kadar eşcinsellik artık daha fazla kabul görür olmuşsa da, homofobi Batı toplumlarında birçok alana sinmiştir; eşcinsellere duyulan düşmanlık pek çok insanın duygusal tavırlarında halen varlığını sürdürmektedir. Eşcinsellerin şiddete maruz kaldıkları ve cinayet kurban gittikleri, vb. vakalar halen fazlasıyla yaygındır.

Bazı erkek gay davranışları erillikle iktidar arasındaki ilişkiyi değiştirmeye yönelik girişimler olarak görülebilir heteroseksüel toplumun eşcinselleri bir tehdit olarak algılamasının nedenlerinden biri belki de budur. Gay erkekler, kendileriyle ilişkilendirilen kadınsı erkek imgesini reddetmeye eğilimlidirler ve bunu iki yolla yaparlar. Birincisi, aşırı kadınsı bir tavır takınmaktadırlar - basmakalıp inançları yansıtan "yumuşak" erilliği benimsemektedirler. İkincisi, bir "maço" imgesi oluşturmaktadırlar. Ne ki bu imgenin geleneksel anlamda eril olması gerekmez; motosikletçiler ya da kovboylar gibi giyinebilir ve erilliğin abartılı bir parodisini sunarlar. Sözgelimi, YMCA şarkısıyla ünlü *The Village People* gibi 1970'lerin müzik topluluklarını düşünün (Bertelson 1986).

Bazı toplumbilimciler AIDS salgınının eşcinselliğe yönelik yaygın tutumlar üzerindeki etkisini sorgulamışlardır. Bu düşünürler, AIDS salgınının heteroseksüel erilliğin ana ideolojik kaynaklarından bazılarını sarstığını öne sürmektedirler. Sözgelimi, cinsellik ve cinsel davranış, devlet kaynaklarıyla desteklenen güvenli seks kampanyalarından tutun da medyada hastalığın

yayılma şekillerine ilişkin yapılan yayınlara kadar, artık kamuda tartışılabilen konular haline gelmiştir. Salgın, halkın dikkatini evlilik öncesi ve evlilik dışı cinsel ilişkilerin ve toplumdaki heteroseksüel olmayan ilişkilerin yaygınlığına dikkati çekerek ahlaka ilişkin geleneksel tasarımların geçerliliğini sorgulanır hale getirmiştir. Herşey bir yana, eşcinsel insanların görünürlüğünü artırarak heteroseksüelliğin "evrenselliğini" sorgulanır hale getirmiş ve geleneksel çekirdek ailenin almaşıklarının mevcut olabileceğini kanıtlamıştır (Redman 1996). Gelgelelim, bu duruma verilen tepkiler bazen histerik ve paranoyakça olmuştur. Eşcinseller "normal toplumun" ahlaki mutluluğuna yönelik sapkın bir tehlike olarak resmedilmişlerdir. Heteroseksüel erilliğin "norm" olarak korunması için, tehdit olarak algılananın kötülenmesi ve marjinalleştirilmesi gerekmiştir (Rutherford ve Chapman 1988).

Gay ve lezbiyen sivil haklar hareketi

Son zamanlara kadar, çoğu eşcinsel, "saklandığı yerden çıkması" durumunda ailesinden, işinden ve arkadaşlarından olacağı ve gerek sözlü gereksel fiziksel tacize uğrayacağı korkusuyla cinsel yönelimini saklamıştır. Gelgelelim, 1960'ların sonlarından beri pek çok eşcinsel eşcinselliğini açıkça kabul etmektedir ve bu bölümün başında tartıştığımız gay evlilikleri meselesinde gördüğümüz üzere, bazı alanlarda eşcinsel kadın ve erkeklerin yaşamları büyük ölçüde normalleşmiştir (Seidman ve diğerleri 1996). Londra, New York, San Francisco, Sydney ve dünyanın başka yerlerindeki diğer birçok büyükşehirde, gay ve lezbiyen toplulukları örgütlenmektedir. "Saklandığı yerden çıkmak" yalnızca bunu gerçekleştiren kişi için değil, toplumun büyük kesimini teşkil eden diğer insanlar için de önemli olabilir; eskiden "saklanan" lezbiyen ve gayler, artık yalnız olmadıklarını anlamışlar, heteroseksüeller ise imrendikleri ve saygı duydukları insanların eşcinsel de olabileceğini kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Halihazırdaki küresel gay ve lezbiyen sivil hakları hareketleri dalgası, kısmen, 1960'ların ırksal ve etnik kimliğin onurlu olduğunun altını çizen toplumsal hareketlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu konudaki dönüm noktalarından biri 1969 yılının Temmuz ayında A.B.D'nin New York kentinde patlak veren ve polislerden sürekli kötü muamele gördükleri için galeyana gelen New York gay topluluğunun şehrin polis teşkilatıyla iki gün boyunca çatıştığı Stonewall İsyanı'dır; bu halk eylemi (gay olsun ya da olmasın) çoğu insana göre hayal dahi edilemez bir olaydı (Weeks 1977; D'Emilio 1983). Stonewall İsyanı, sadece yasalar önünde eşit muamele görmek istemekle kalmayan, aynı zamanda yaşam tarzlarının damgalanmasına artık bir son verilmesini de talep eden gaylerin ve lezbiyenlerin "saklandıkları yerden çıkmalarını" müjdeleyen Gay Pride'ın simgesi haline gelmiştir. Stonewall İsyanı'nın yirmibeşinci yıldönümü olan 1994 yılında Birleşmiş Milletler önünde gerçekleştirilen Lezbiyen ve Gay İnsanların İnsan Haklarının Tanınması yürüyüşüne 100.000 kişi katılmıştır. Bu konuda önemli bir gelişme sağlandığı açık olmakla birlikte, pek çok lezbiyen, gay ve biseksüel insan için ayrımcılık ve aleni homofobi halen büyük bir sorun teşkil etmektedir.

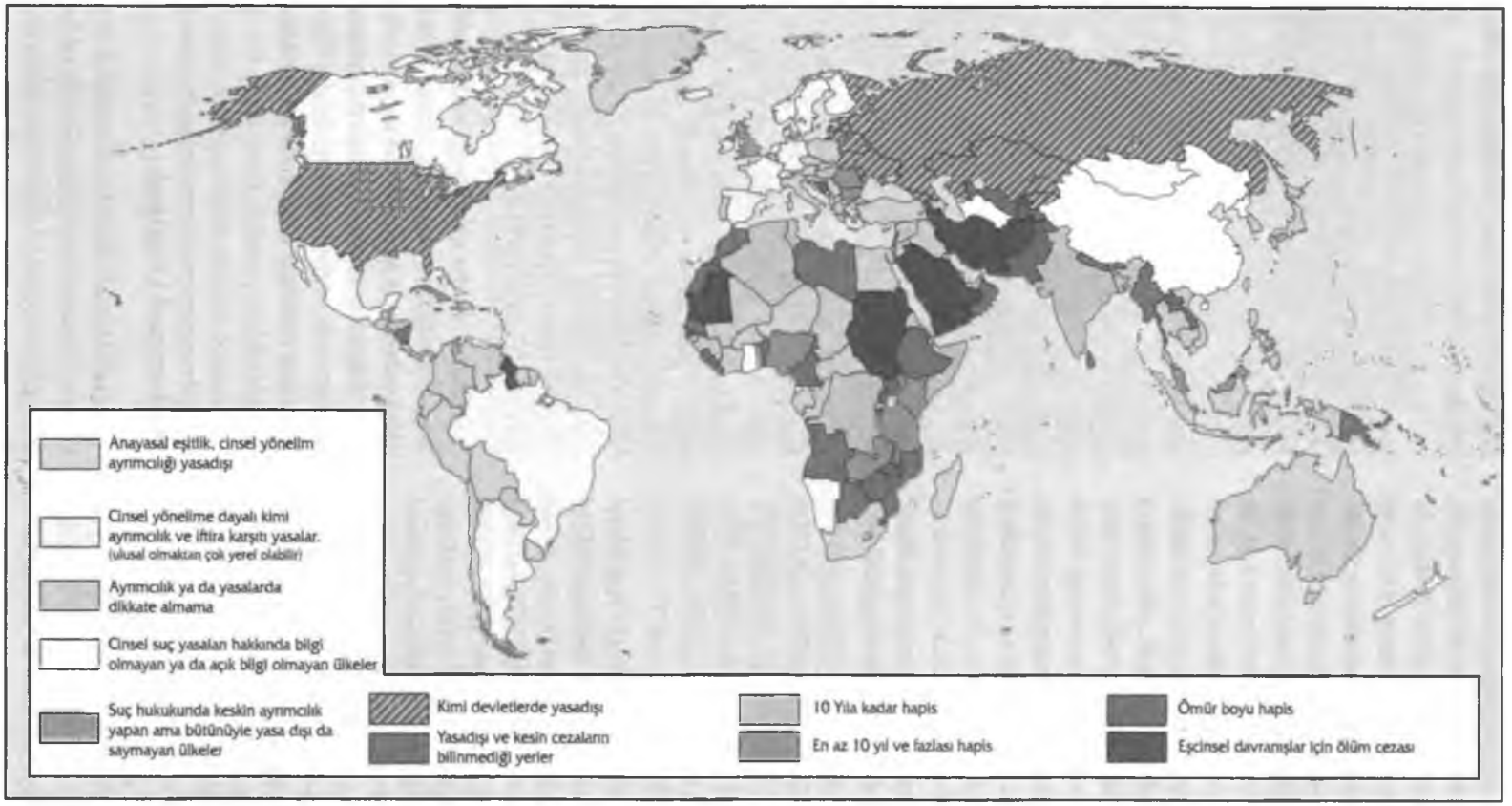

Şekil 12.2 Cinsel azınlıklar ve bu konuda dünya genelindeki mevcut yasalar.
Kaynak: New Internationalist 326 (Ekim 2000)

Ülkelerin eşcinselliğe getirdiği yasal cezalar arasında muazzam farklar vardır (bkz. 12.2. Şekil). Sözge-limi Afrika'da erkek eşcinsel edimleri sadece bir avuç ülkede yasallaşmışken, yasalarda kadın eşcinselliğinin adı nadiren geçer. Güney Afrika'da beyazlardan oluşan eski hükümetin izlediği resmi siyasete göre eşcinsellik ulusal güvenliği tehdit eden ruhsal bir sorun olarak görülmekteydi. Bununla birlikte, Siyah hükümet iktidara geldiği andan itibaren tam eşitliği sağlamıştır. Asya ve Orta Doğu'da bu konuda benzer bir durum söz konusudur: Islamla yönetilen ülkeler başta olmak üzere, bu ülkelerin büyük çoğunluğunda erkek homoseksüelliği kesinkes yasaklanmış-tır. Buna karşın, Avrupa bu konuda dünyadaki en özgürlükçü yasaların bazılarına sahiptir: Eşcinsellik neredeyse bütün Avrupa ülkelerinde yasallaş-mıştır ve yukarıda görmüş olduğumuz gibi, birkaç ülke hemcinslerin evliliğini yasal olarak onaylamaktadır.

Günümüzde, eşcinsel haklarını korumaya yönelik olarak dünyanın dört bir yanında gün geçtikçe büyüyen bir hareket vardır. 1978 yılında kurulan Uluslararası Lezbiyen ve Gay Birliği (ILGA), bugün 90'dan fazla ülkede 400'den fazla üye örgüte sahiptir (ILGA 2004). Uluslararası konferanslar düzenlemekte, toplumsal lezbiyen ve gay hareketlerini desteklemekte ve uluslararası örgütler düzeyinde kulis faaliyetleri yürütmektedir. Sözgelimi Avrupa Konseyi'ni, üyesi olan tüm ülkelere eşcinselliğe ilişkin yasakların kaldırılması şartını getirmeye ikna etmiştir. Etkili gay ve lezbiyen hareketleri genellikle bireysel hakların öne çıkarıldığı ve devlet siyasetinin özgürlükçü olduğu ülkelerde ortaya çıkmaya eğilimlidir (Frank ve Mc-Eneaney 1999).

Dünyanın birçok ülkesinde eşcinsel hakları konusunda yaşanan ilerlemeler **kaçıklık kuramı**nın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kaçıklık kuramı, cinselliğe ilişkin Gagnon ve Simon tarafından geliştirilen toplumsal kurmacı yaklaşımı (bkz. yukarıda s. 494-5) ve kısmen Judith Butler'ın 4. Bölümde tartıştığımız çalışmasını temele alır. Eskiden aşağılama amaçlı kullanılan 'kaçık' terimi, 1980'lerde lezbiyenlerin ve gay erkeklerin kendilerini ıralamak için kullandık-ları bir terim haline gelmiştir. Kaçıklık kuramı, sosyolojinin konularına heteroseksüelci bir önyargıyla yaklaştığını ve heteroseksüel olmayan seslere de kulak verilmesi gerektiğini savunur. Kaçık kuramcılar ana sosyolojik meseleler (din, beden, küreselleşme, vb.) kadar, edebiyat ve hatta lezbiyen-gay çalışmaları gibi diğer konularda da kaçık seslerin, çağdaş düşüncenin zemininin büyük bölümünü teşkil eden heteroseksüel sayıtlıların tartışılabilmesi açısından, merkeze taşınması gerektiğini ileri sürerler (Epstein 2002).

Buraya kadar erkeklerin ve kadınların cinselliğini tartıştık, ama erkek olma-nın ya da kadın olmanın ne anlama geldiğini sormadık. Şimdi toplumsal cinsiyet tartışmasını ele alıp, bu ve diğer sorulara verilmiş bazı yanıtları tartışacağız.

Toplumsal cinsiyet

Erkek ya da kadın olmanın basitçe bedenlerimizin cinsiyetine bağlı olduğunu düşünüyor olabilirsiniz. Gelgelelim, sosyologları ilgilendiren çoğu

sorun gibi erkekliğin ve dişiliğin doğası da kolayca sınıflandırılabilecek şeyler değildir. Bu kısımda erkekler ve kadınlar arsındaki farklılıkların kökenlerini inceleyeceğiz. Konunun ayrıntılarına inmeden önce, **cinsiyet** ve **toplumsal cinsiyet** arasında önemli bir ayrım yapmamız gerekmektedir. Sosyologlar cinsiyet terimini genellikle bedenin erkek ya da dişi olarak tanımlanmasına neden olan anatomik ve fizyolojik farklılıkları dile getirmek için kullanırlar. *Toplumsal cinsiyet* terimi ise, tersine, erkekler ve dişiler arasındaki toplumsal ve kültürel farklılıklarla ilgilidir. Toplumsal cinsiyet, toplumsal olarak kurulmuş erillik ve dişillik kavramlarıyla bağlantılıdır ve bireyin biyolojik cinsiyetinin doğrudan bir sonucu olmak zorunda değildir. Sözgelimi, kimi insanlar yanlış bedenlerde doğduklarına inanmakta ve yaşamlarının bir noktasında cinsiyetlerini değiştirerek ya da karşı cinsin yaşam tarzını benimseyerek veya kıyafetlerini giyerek "bu yanlışı düzeltmeye" çalışmaktadırlar. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım esaslıdır, zira erkekler ve kadınlar arasındaki çoğu farklılığın kökeni biyolojik değildir. Toplumsal cinsiyetin oluşumunu ve bu kimlikleri temel alan toplumsal rolleri açıklayabilmek için birbirine karşıt yaklaşımlar benimsenmiştir. Aslında tartışma, cinsel kimlik gelişiminde öğrenmenin rolünün ne olduğuyla ilgilidir: Bazı bilginler toplumsal cinsiyet farklılıklarına ilişkin çözümlemelerinde toplumsal etkilere, başkalarına göre daha büyük bir yer ayırmaktadırlar.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet sorusuyla ilgisinde, toplumsal cinsiyet farklılıklarına ve eşitsizliklerine getirilen sosyolojik yorumlar birbirine karşıt konumlar benimseyebilmektedir. Bu konudaki en yaygın üç yaklaşım aşağıda ele alınacaktır. Öncelikle kadınlar ve erkekler arasındaki davranış farklılıklarının biyolojik temelleri olduğuna ilişkin bir sava göz atacağız. Ardından, dikkatimizi cinsiyetin toplumsallaşmasına ve cinsel rollerin öğrenilmesine merkezi bir rol atfeden kuramlara çevireceğiz. Son olarak, hem toplumsal cinsiyetin hem de cinsiyetin hiçbir biyolojik temeli olmadığına, her ikisinin de tamamen toplumsal olarak kurulduğuna inanan bilginlerin fikirlerini ele alacağız.

Toplumsal cinsiyet ve biyoloji: farklılıklar doğal mı?

Kadınların ve erkeklerin davranışlarındaki farklılıklar, nereye kadar toplumsal cinsiyetin değil de cinsiyetin bir sonucudur? Bir başka deyişle, ne kadarı biyolojik farklılıkların bir sonucudur? "Cinsel davranış ve biyoloji" başlıklı bir önceki kısımda (s. 483) görmüş olduğumuz gibi, kimi yazarlar kadın ve erkek arasındaki doğuştan gelen davranış farklılıklarının nedeninin insan biyolojisi -hormonlardan ve kromozomlardan, beynin ebatlarına ve kalıtsal özelliklerine uzanan bir yelpazede- olduğunu savunmaktadırlar. Bu farklılıkların her kültürde belli bir biçimde kendini gösterdiğini, dolayısıyla çoğu toplumu ıralayan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden doğal etkenlerin sorumlu olduğunu ileri sürmektedirler. Sözgelimi, bu araştırmacılar genellikle her kültürde kadınlar yerine erkeklerin avlanmaları ve savaşa katılmaları olgusuna dikkati çekmektedirler. Kuşkusuz, diye devam etmektedirler,

bu durum, erkeklerin kadınlarda eksik olan biyolojik temelli bir saldırganlık eğilimine sahip olduğuna işaret etmektedir.

Pek çok araştırmacı bu savı yeterince ikna edici bulmamaktadır. Erkeklerin saldırganlık düzeyinin, faklı kültürlere göre çeşitlilik gösterdiğine ve bazı kültürlerde kadınlardan daha edilgin ya da nazik olmalarının beklendiğine dikkati çekmektedir. (Elshtain 1987). Eleştirmenler, "doğal farklılık" kuramlarının, insan davranışıyla ilgili yere ve zamana göre farklılık gösterebilen insanbilimsel ya da tarihsel kanıtlardan ziyade hayvan davranışlarından elde edilmiş verilere dayandırıldığına dikkati çekmektedirler. Dahası, mizaci bir davranışın evrensel olmasından hareketle köklerinin biyolojik olduğu sonucuna varılamaz; bu gibi ırasalları ortaya çıkaran genel bir kültürel etken de var olabilir, diye eklemektedirler. Sözgelimi, çoğu kültürde kadınların çoğunluğu yaşamlarının hatırı sayılır bir bölümünde çocuk baktıkları için avlarda ya da savaşlarda yer alamazlar.

Her ne kadar biyolojik etkenlerin kadınların ve erkeklerin davranış örüntülerini belirlediği varsayımı gözden uzak tutulmazsa da, böyle bir etkilenimin fizyolojik köklerini ortaya çıkarmak için neredeyse bir yüzyıldır yapılan tüm çalışmalar başarısız olmuştur. Biyolojik güçleri insan erkek ve dişilerinin sergilediği karmaşık toplumsal davranışlarla ilişkilendiren bu gibi bir düzeneğin varlığına ilişkin hiçbir kanıt yoktur (Connell 1987). Bireylerin doğuştan gelen bir tür eğilime uyduklarını savunan kuramlar, insan davranışının şekillenmesinde toplumsal etkileşimin oynadığı canalıcı rolü gözardı etmektedirler.

Toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması

Toplumsal cinsiyet farklılıklarının kökenini anlamak için izlenen yollardan biri de, cinsiyet rollerinin aile ve medya gibi aracılar yardımıyla öğrenilmesi olan **cinsiyetin toplumsallaşması**yla ilgili çalışmalardır. Bu türden bir yaklaşım, biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında ayrım yapar -bebek ilkini doğuştan getirir, ikincisini ise sonradan geliştirir. Çocuklar, hem birincil hem de ikincil nitelikteki çeşitli toplumsallaşma aracıları yoluyla kurdukları temas yoluyla kendi cinsiyetleriyle uygunluk içinde olduğunu gördükleri toplumsal normları ve beklentileri içselleştirirler. Toplumsal cinsiyet farklılıkları biyolojik olarak belirlenmez, kültürel olarak üretilir. Bu görüşe göre, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin nedeni, erkeklerin ve kadınların farklı rollere göre toplumsallaştırılmalarıdır.

Cinsiyetin toplumsallaşması kuramları, oğlanların ve kızların "cinsiyet rollerini" ve bu rollere eşlik eden erkek ile dişi kimliklerini -erilliği ve dişilliği- öğrenerek edindiklerine inanan işlevselci düşünürlerce tercih edilmektedir (bkz. s 514-6, "İşlevselci yaklaşımlar"). Çocuklar bu süreçte, olumlu ve olumsuz **yaptırımlar**, yani davranışı ödüllendiren ya da kısıtlayan ve toplum tarafından uygulanan güçler yoluyla yönlendirilirler. Sözgelimi, küçük bir oğlan yaptığı davranıştan dolayı takdir edilebileceği gibi ("aferin, sen çok cesur bir erkeksin!"), azarlanabilir de ("Oğlanlar oyuncak bebeklerle oynamazlar!"). Bu olumlu ve olumsuz yaptırımlar oğlan ve kız çocuklarının kendilerinden beklenen cinsiyet rollerini öğrenmelerine yardımcı olabilir. Eğer

birey kendi biyolojik cinsiyetine uygun düşmeyen toplumsal cinsiyet davranışı kalıpları geliştirirse -yani, bu kalıplar sapkınsa- bu durum yetersiz ya da çarpık toplumsallaşma ile açıklanır. Bu işlevselci görüşe göre, toplumsallaşma eyleyenleri, yeni kuşakların cinsiyetlerinin toplumsallaşma sürecini kolaylaştırarak toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunur.

Cinsiyet rolleri ve toplumsallaşmanın böyle katı biçimde yorumlanması farklı birçok cepheden eleştiri almıştır. Pek çok yazar cinsiyetin toplumsallaşması sürecinin içsel olarak yumuşak olmadığını savunmaktadır; aileler, okullar ve arkadaş grupları gibi farklı 'eyleyenler' birbiriyle çekişme halindedirler. Üstelik toplumsallaşma kuramları, bireylerin cinsiyet rollerinin çevresini saran toplumsal beklentileri yadsımaya ya da üzerlerinde değişiklik yapmaya muktedir olduğunu gözardı etmektedir. Connell'in de belirttiği üzere:

> "Toplumsallaşma eyleyenlerinin" kişilik gelişimine mekanik etkileri yoktur. Yaptıkları, çocukları belli koşullarda gerçekleştirilebilen toplumsal uygulamalara katılmaya davet etmektir. Bu davet zorlayıcı olabilir -ki genelde öyledir- ve kabul edilmesi için ağır bir baskıyı da beraberinde getirdiği gibi, herhangi bir almaşık da sunmaz... Bunlara rağmen çocuklar daveti geri çevirebilir ya da daha kesin konuşmak gerekirse, toplumsal cinsiyet alanında kendi uygun gördükleri adımları atabilirler. Heteroseksüelliği reddedebilirler... Ya da, sözgelimi okulda rekabetçi sporlarda ısrar eden kızlar gibi, eril ve dişil öğeleri harmanlayabilirler. Kendi yaşamlarında bir bölünme yaşayabilirler, sözgelimi yalnız başlarınayken kadınları gibi giyinen oğlanlar gibi. Kendi fiili uygulamalarına tezat düşlemsel bir yaşam kurabilirler ki en yaygın davranış budur.

Kimi sosyologların önerdiklerinin aksine, insanların edilgin nesneler ya da genetik "programlarının" kendilerine sunduklarını sorgusuz sualsiz kabul eden alıcılar olmadıklarını unutmamak gerekir. Insanlar, kendi rollerini yaratabilen ve o roller üzerlerinde oynamalar yapabilen etkin faillerdir. Cinsel roller yaklaşımını bütünüyle benimseme konusunda kuşku payı bırakmamız gerekiyorsa da, pek çok çalışma cinsel kimliklerin bir dereceye kadar toplumsal etkilenimlerin bir sonucu olarak kurulduğunu göstermektedir.

Toplumsal etkiler, cinsel kimlik üzerine farklı kanallar vasıtasıyla ulaşmaktadır; kendilerini çocuklarını "cinsiyetçi olmayan" yollardan yetiştirmeye adamış ebeveynler dahi mevcut cinsiyet kalıplarıyla savaşmayı oldukça güç bulmaktadır (Statham 1986). Sözgelimi, ebeveyn-çocuk etkileşimi üzerine yapılan çalışmalar, ebeveynlerin her iki çocuklarına karşı tepkilerinin aynı olduğuna inandıklarında bile aslında oğlan ve kız çocuklarına dikkate değer ölçüde farklı davrandıklarını ortaya koymuştur. Çocuk oyuncakları, resimli kitaplar ve televizyonda çocuklar için yapılan programların hepsi, kadın ve erkeğin nitelikleri arasındaki farkları vurgulamaya eğilimlidir. Her ne kadar durum artık değişmekteyse de, çoğu çocuk kitabında, televizyon programında ve filmde erkek kahramanlar genelde kadınlardan daha öne çıkmaktadırlar. Erkek oyuncular daha etkin, maceracı rollerde oynarlarken, kadınlar daha edilgin, beklentili ve ev işleriyle meşgul olan kişiler olarak tasvir edilmektedirler (Weitzman 1972; Zammuner 1987; Davies 1991). Feminist araştırmacılar gençleri hedef alan kül-

tür ve medya ürünlerinin toplumsal cinsiyete ve oğlanlarla kızlardan beklenen tutkularla hedeflere ilişkin geleneksel tutumu cisimleştirdiğini kanıtlamışlardır.

Cinsiyetin toplumsallaşmasının son derece güçlü bir süreç olduğu açıktır ve bu süreci hedef alan meydan okumalar bozguna uğrayabilmektedir.

12.7 Gerewol, Nijer'deki Wodaabe kabilesine mensup bu genç, geleneksel bir dansa katılıyor. Dudaklarındaki ve gözlerindeki sürmeler, fal taşı gibi açılmış gözler ve dişlerini gösterecek biçimde sırıtması, Wodaabe kadınlarına göre ona daha büyük bir cinsel çekicilik veriyor diye düşünülmektedir.

Toplumsal cinsiyet bir kez "atandığında" toplum bireylerden "kadın" ya da "erkek" gibi davranmalarını bekler. Bu beklentilerin karşılanması ve yeniden üretilmesi gündelik uygulamalar yoluyla sağlanır (Bourdieu 1990; Lorber 1994).

Cinsiyetin toplumsallaştırılması tartışmasının ayrıntıları için, bkz. 6. Bölüm , "Toplumsallaşma, Yaşam Akışı ve Yaşlanma".

Toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetin toplumsal kuruluşu

Son yıllarda toplumsallaşma ve toplumsal cinsiyet rolleri kuramları, giderek artan sayıda sosyolog tarafından eleştirilmektedir. Bu sosyologlar, cinsiyeti biyolojik olarak belirlenmiş, toplumsal cinsiyeti ise toplumsal olarak öğrenilmiş olarak görmek yerine her ikisinin de toplumsal olarak kurulan ürünler olduğunu kabul etmemiz gerektiğini savunmaktadırlar. Sadece, sabit bir "öz"den yoksun olan ve toplum tarafından yaratılan toplumsal cinsiyet değil, insanın biyolojik bedeninin kendisi de onu şekillendiren ve çeşitli yollarla değiştiren toplumsal güçlerin etkisi altındadır. Bedenlerimizi "doğal" olarak görülenin dışındaki şekillerde de anlamlandırabiliriz. Bireyler kendi bedenlerini istedikleri gibi idman ve perhizden piercinge, kişisel modaya, estetik cerrahiye, hatta cinsiyet değiştirme ameliyatlarına dek uzanan bir yelpazede kurabilmekte ya da yeniden yapılandırabilmektedir.

Gelişen teknoloji bedenlerimizin fiziksel sınırlarını bulanıklaştırmaktadır. Bu yüzden, söz konusu sav, insan bedeni ve biyolojisinin 'verili' olmadığını, insanların müdahalelerine ve farklı toplumsal bağlamlarda belirlenen kişi-

sel seçimlere göre biçimlendirilmeye açık olduğunu ileri sürmektedir.

Bu bakışa açısına göre, toplumsal cinsiyet rollerine ve rol öğrenmeye odaklanan yazarlar, örtük olarak cinsiyet farklılığının biyolojik temelleri olduğunu varsaymaktadırlar. Toplumsallaşma yaklaşımına göre, cinsler arasındaki biyolojik ayrım, toplum içinde "kültürel olarak inceltilecek" bir çerçeve sunar. Bu yaklaşıma karşı hem cinsiyetin hem de toplumsal cinsiyetin toplumsal olarak kurulduğuna inanan kuramcılar ise, cinsiyete bağlı farklılıkların biyolojik temelleri olduğu savını tamamen reddetmektedirler. Cinsel kimlikler, toplumda algılanan cinsiyet farklılıklarına göre ortaya çıkmakta ve sırası geldiğinde bu farklılıkları yeniden şekillendirmektedir. Sözgelimi erillik hakkındaki tasarımların fiziksel kuvvet ve "bıçkın" tavırlarla ıralandığı bir toplum, erkekleri belli bir beden imgesi ve tavır geliştirmeye teşvik edecektir. Bir başka deyişle, cinsel kimlikler ve cinsiyet farklılıkları insan bedeninde birbirinden ayrılamayacak şekilde bir arada bulunur (Connell 1987; Scott ve Morgan 1993; Butler 1999).

Dişillikler, erillikler ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiler

Feministlerin, kadınların toplumdaki geri plana atılmışlıklarıyla ilgili kaygıları düşünüldüğünde, toplumsal cinsiyetle ilgili ilk araştırmaların neredeyse sadece kadınlar ve dişillik kavramları üzerine odaklanmış olması pek de şaşırtıcı gelmemektedir. Erkekler ve erilliğin ne olduğun görece açık olduğu ve sorunsal bir yanı olmadığı düşünülmekteydi. Erilliği, erkek olma deneyimini ya da erkek kimliklerinin ortaya çıkışını incelemek için fazla çaba sarf edilmemekteydi. Sosyologlar daha ziyade erkeklerin kadınlar üzerinde nasıl baskı kurduğuyla ve bu durumun ataerkil düzenin sürdürülmesinde ne gibi bir rol üstlendikleriyle ilgilenmekteydiler.

Gelgelelim, 1980'lerden itibaren erkekler ve erillikle ilgili eleştirel çalışmalara daha fazla ağırlık verilmeye başlandı. Sanayi toplumlarında kadınların rolünü ve aile örüntülerini etkileyen temel değişimler, erilliğin doğası ve toplumdaki değişen rolü hakkında sorular sorulmaya başlanmasına neden oldu. Modern bir toplumda erkek olmak ne demektir? Erkeklerle ilgili geleneksel beklentiler ve baskılar, hızla değişen bir çağda nasıl dönüşmektedir? Erillik bunalımda mıdır?

Sosyologlar son yıllarda giderek artan bir şekilde, erkeklerin kendilerini biçimlendiren daha büyük bir düzen içindeki konumlarıyla ve deneyimleriyle ilgilenmeye başlamışlardır. Cinsellik ve toplumsal cinsiyet sosyolojisindeki bu kayma, kadınlar ve erkekler arasında toplum tarafından biçimlendirilen etkileşimler anlamına gelen **toplumsal cinsiyet ilişkileri** bağlamında, erkekler ve erillik konusundaki çalışmalara ağırlık verilmesine sebep olmuştur. Sosyologlar, erkek kimliklerinin nasıl kurulduğunu ve toplumca önceden belirlenmiş rollerin erkeklerin davranışları üzerinde ne gibi etkileri olduğunu kavramaya çalışmaktadırlar.

R. W. Connell: toplumsal cinsiyetin düzeni

Bob Connell, *Toplumsal Cinsiyet ve Güç* (Gender and Power -1987), The Men and the Boys -2001) ve *Erillikler* (Masculinities -2001) adlı çalışmaların-

da, bugüne dek toplumsal cinsiyet konusunda yapılmış en yetkin açıklamalardan birini ortaya koymuştur. Connell'ın yaklaşımı özellikle sosyolojide etkili olmuştur, zira ataerkillik ve erillik kavramlarını, toplumsal cinsiyet ilişkileri konusunda köprü kuran bir kuram oluşturacak biçimde birleştirmeyi başarmıştır. Connell'a göre, erillikler toplumsal cinsiyet düzeninin yaşamsal bir parçasıdır ve ondan ayrı biçimde ya da kendilerine eşlik eden dişilliklerden ayrı biçimde anlaşılamazlar.

Connell, erkeklerin ellerindeki toplumsal gücün toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini nasıl yarattığıyla ve sürdürdüğüyle ilgilenir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili deneysel kanıtların sadece "şekilsiz bir veri yığını" olmadığını, tersine, kadınları erkeklere tabi kılan "örgütlü bir insani uygulamalar ve toplumsal ilişkiler alanının" temellerini gün ışığına çıkardığına vurgu yapar (Connell 1987). Kapitalist Batı toplumlarının toplumsal cinsiyet ilişkilerini bugün de ataerkil güçler temelinde tanımlanmakta olduğunu ileri sürer. Bireyden kurumsal düzeye kadar, çeşitli erillik ve dişillik tipleri merkezi bir öncül etrafında düzenlenmektedir: erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği.

Connell'a göre, toplumsal cinsiyet ilişkileri gündelik etkileşimlerin ve uygulamaların ürünleridir. Sıradan insanların özel hayatlarındaki eylemleri ve davranışları, ortaklaşa toplumsal düzenlemelerle doğrudan bağlantılıdır. Bu düzenlemeler ömür boyu ve kuşaktan kuşağa sürekli bir yeniden üretime tabi olmakla birlikte, değişebilmektedir de.

Connell, toplumun, **toplumsal cinsiyet düzeni**ni -toplumun genelinde yaygın olan erillikler ve dişillikler arasındaki iktidar ilişkileri örüntülerini- biçimlendirmek için etkileşim halinde bulunan üç parçası olduğunu öne sürer. Connell'e göre, emek, iktidar ve *cathexis* (kişisel/cinsel ilişkiler) toplumun birbirinden ayrı ama birlikte işleyen ve birbirine göre değişen, birbiriyle ilişkili parçalarıdır. Bu üç alan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kurulduğu ve denetim altında tutulduğu mevkileri temsil eder. *Emek*, hem evde (ev işlerinde ve çocuk yetiştirmede sorumluluğun kime ait olduğu gibi konularda) hem de iş pazarında (çalışma hayatındaki ayrımcılık yapılması ve ücret farklılığı gibi) cinsel kimliklere göre gerçekleştirilen işbölümüne işaret eder. *Güç*, kurumlarda, devlet kademelerinde, askeri ve iç işleri alanlarındaki yetke, şiddet ve ideolojiler gibi toplumsal ilişkiler vasıtasıyla işler. *Cathexis* ise evlilik, cinsellik ve çocuk yetiştirmeyi de kapsayan yakın, duygusal ve mahrem ilişkilerin dinamikleriyle ilgilidir.

Toplumsal cinsiyet ilişkileri, bu üç alanda icra edildiği biçimiyle, toplum düzeyinde ve belli bir toplumsal cinsiyet düzeninde yapılanmıştır. Connell, toplumsal cinsiyet ilişkileri oyununun belli kurumlar gibi daha küçük düzenlemelerdeki haline işaret etmek için toplumsal cinsiyet rejimi terimini kullanır. Bu nedenle, aile, komşu ve devletin her birinin kendi **toplumsal cinsiyet rejimleri** vardır. Máirtín Mac an Ghail, bu toplumsal cinsiyet rejimlerden birindeki okuldaki erilliklerin oluşumuyla ilgili önemli bir çalışma gerçekleştirmiştir (bkz. kutu).

Toplumsal cinsiyet hiyerarşisi

Connell, erilliğin ve dişilliğin pek çok farklı dışavurumu olduğuna inanmaktadır. Toplum düzeyinde bu karşıt dışavurum biçimleri tek bir tanımlayıcı öncül etrafında erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliği ilkesi etrafında belli bir hiyerarşisi oluşturacak biçimde düzenlenmiştir (bkz. 12.3. şekil, s. 512). Connell bu hiyerarşi için, erillikler ve dişilliklerle ilgili yapay biçimde oluşturulmuş "ideal tipler" kullanmıştır. Hiyerarşinin tepesinde, toplumdaki diğer tüm erillik ve dişillik biçimlerine baskın olan hegemonyacı **erillik** yer alır. Hegemonyacı, burada *hegemonya* -belli bir grubun, zor kullanarak değil, özel hayattan toplumsal alanlara uzanan bir yelpazedeki kültürel dinamikler yoluyla sağladığı toplumsal baskınlık kavramına göndermede bulunmaktadır. Dolayısıyla, medya, eğitim ve ideoloji gibi alanların hepsi hegemonyanın kurulduğu kanal-

Máirtín Mac an Ghaill: eğitim ve erilliklerle dişilliklerin oluşumu

Máirtín Mac an Ghaill, Britanya'daki bir devlet ortaokulunda, o okuldaki toplumsal cinsiyet rejimini toplumsal cinsiyet ilişkilerinin okul sınırları içinde nasıl biçimlendiğini ortaya koymayı amaçlayan etnolojik bir araştırma yapmıştır.

Connell'ın çalışmasından yola çıkan Mac an Ghaill, okulların öğrenciler arasında nasıl etkin biçimde bir dizi erillik ve dişillik biçimi oluşturduğuyla ilgilenmekteydi. Gerçi özellikle heteroseksüel erilliklerin oluşumuyla ilgilenmekteydi, fakat bir grup gay öğrencinin deneyimlerini de incelemişti. Mac an Ghaill'in *Sözümona Kral Erkekler* (Mocking of Men -1994) başlığıyla yayınlanan bulguları, okulun kendisinin toplumsal cinsiyetle ve heteroseksüel örüntülerle ıralanan bir kurum olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Baskın "rejim," öğrenciler arasında daha geniş çaplı bir toplumsal cinsiyet düzeniyle uyum içinde olan toplumsal cinsiyet ilişkilerini teşvik etmektedir -bir başka deyişle, okul sınırları içinde baskın ve madun erillikle dişilliklere ilişkin bir sıradüzeni saptanabilir. Disiplin yönetmelikleri, alan belirleme süreçleri, öğretmen-öğrenci ve öğrenci-öğretmen etkileşimleri, gözetmenlik müessesesi gibi çeşitli toplumsal etkilerin ve uygulamaların hepsi heteroseksüel erilliklerin oluşumuna katkıda bulunmaktadır.

Mac an Ghaill, okul sınırları için ortaya çıkan dört erillik tipi olduğuna dikkati çeker. Maço delikanlılar, okul yetkililerine medyan okuyan, öğrenme sürecini ve başarılı öğrencileri küçümseyen, beyaz, işçi sınıfına mensup oğlanlardır (ayrıca, bkz. 17. Bölüm, "Eğitim", s. 760; 19. Bölüm, "Sapkınlık ve Suç", s. 867). Mac an Ghaill, Maço delikanlıların, gelecekteki kimliklerini teşkil edeceğini düşündükleri kol gücüne dayalı olan ve vasıfsız/yarı vasıflı işçi gerektiren işlerin artık nadir bulunmasından dolayı bir tür "erillik bunalımı" yaşamakta oldukları sonucuna varmıştır. Bu durum, delikanlıları kendi gelecekleriyle ilgili kavranması zor, çözümü ise daha da zor olan ruhsal ve kılgısal bir ikilemde bırakmaktadır.

İkinci grup ise akademik anlamda başarılı olan ve kendilerini geleceğin mesleki uzmanları olarak gören oğlanlardır. Bu gruptaki oğlanlar, maço delikanlılar (ve öğretmenler) tarafından basmakalıp biçimde çıtkırıldım, "lapacı inekler" olarak görülürler. Bu başarılı öğrencilerin kendilerin yönelik kötü niyetli basmakalıp önyargılarla baş etmek için kullandıkları en yaygın yol, sıkı çalışmalarının ve akademik başarılarının kendilerine güvenli bir gelecek sağlayacağına olan inançlarını korumalarıdır. Eril kimliklerinin temellerini geleceğe duyulan bu güven duygusu oluşturur.

Üçüncü grupta yeni girişimciler yer alır; bu oğlanlar bilgisayar bilimleri ya da ticari iş dünyası gibi gelecek vadeden yeni alanlara ilgi duyarlar. Mac an Ghaill bu oğlanları yeni "girişimcilik kültürünün" tohumları Thatcher zamanında atılan çocukları olarak görür. Bu oğlanlar için sınavlardan "A" almak bir başarı ölçütü değildir, zira geleceğe ilişkin araçsal planları ve pazar kaygıları konusunda bu başarının hiçbir faydası yoktur.

Son grubu ise hakiki İngiliz Erkeği oluşturur. Bunlar orta sınıf grupları arasında en sorunlu olanıdır, zira bir yandan akademik eğitime karşı ikircikli bir tutumu benimsemekte, diğer yandan ise kendilerini "kültür konusunda son sözü söyleyen," öğretmenlerinin onlara öğretebileceklerinden çok daha fazlasını bilen kimseler olarak görürler. Kariyer odaklı olduklarından "gerçek İngiliz Erkeği"nin erilliği, zahmetsiz akademik başarıları da kapsar.

Mac an Ghaill homoseksüel erkek öğrenciler üzerinde çalışırken, bütün sınıflarda ayrıksı biçimde heteroseksüel nitelikte olan -çekirdek aile ve geleneksel ilişkilere dayalı- normların ve değerlerin göz önüne alındığını bulmuştur. Bu durum, aynı zamanda başkaları tarafından ciddiye alınmadıklarını ya da sınıflandırıldıklarını düşünebilen genç gay erkeklerin toplumsal cinsiyet gelişimleri sırasında çözümü zor "kafa karışıklıkları ve çelişkilere" neden olmaktadır.

lar olabilirler. Connell'a göre hegemonyacı erillik ilkin ve öncelikle heteroseksüel cinsellik ve evlilikle bağlantılı olmakla birlikte, yetkeyle, ücretli işle ve fiziksel sertlikle de ilişkilidir. Hegemonyacı erilliğin cisimleştiği erkekler arasında eski sinema yıldızı ve California'nın şimdiki valisi Arnold Schwarzenegger'ı, 50 cent gibi rapçileri ve Donald Trump'ı sayabiliriz.

Her ne kadar hegemonyacı erillik, erilliğin ideal bir biçimi gibi görülmekteyse de, toplumda sadece birkaç erkek bu şartları gerçekten taşımaktadır. Yine de, çok sayıda erkek hegemonyacı erilliğin ataerkil düzendeki konumundan yine de faydalanmaktadır. Connell bu durumu "ataerkil kar payı" olarak adlandırmakta ve bu kar payından yararlananların da **işbirlikçi erillik** durumunu cisimleştirdiğini düşünmektedir.

Hegemonyacı erilliğin şemsiyesi altında bir dizi başka madun erillik ve dişillik yer alır. Madun erillikler arasında en önemli olanı **eşcinsel erillik**tir. Hegemonyacı erilliğin egemen olduğu bir toplumsal cinsiyet düzeninde, homoseksüel erkek, "has erkeğin" karşıtı olarak vardır ve hegemonik erillik idealinin yanından geçmediği gibi, çoğu zaman hegemonyacı erilliğin "kurtulmaya" çalıştığı özelliklerin adeta ete kemiğe bürünmüş halidir. Eşcinsel erillik damgalanır ve erkeklerin toplumsal cinsiyet düzeninin dibinde yer alır.

Connell, dişillik tiplerinin hepsinin hegemonyacı erilliğin şemsiyesi altındaki konumlarda şekillendiğini ileri sürer. Dişillik biçimlerinden biri -**vurgulanmış dişillik**- hegemonyacı erilliğin önemli bir tamamlayıcısıdır. Erkeklerin arzularını ve ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir ve "itaat, bakım ve duygudaşlık" ile ıralanır. Bu durum genç kadınlar arasında cinsel konulardaki anlayışlılıkla ilişkilendirilirken, yaşlı kadınlar arasında ise annelik anlamına gelir. Connel, Marilyn Monroe'ya vurgulanmış dişilliğin "hem arketipi hem de satiri" olarak göndermede bulunur. Connell, vurgulanmış dişilliğin medyada, reklamlarda ve pazarlama kampanyalarında son derece yaygın biçimde öne çıkarıldığının altını çizer.

Son olarak, ana hatları yukarıda kabaca çizilen vurgulanmış dişillik tipini reddeden başka madun dişillikler de vardır. Fakat bütününde bakıldıkta, vurgulanmış dişilliğin toplumda geleneksel norm olarak korunması için

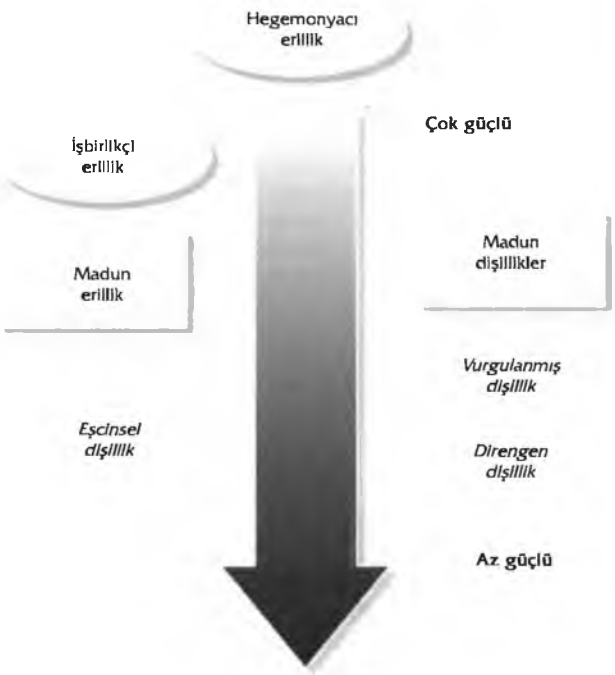

12.3. Şekil Toplumsal cinsiyet hiyerarşisi

harcanan müthiş çaba yüzünden, geleneğe direnen diğer madun dişillikler seslerini pek fazla duyuramamaktadırlar. Feministler, lezbiyenler, bekar kadınlar, ebeler, cadılar, fahişeler ve el işçiliği yapan kadınlar, madun olmayan kimlik ve yaşam tarzları geliştirmiş kadınları arasında yer alırlar. Ne var ki bu **direngen dişillik** tipinin deneyimleri büyük ölçüde "tarihten gizlenmiştir."

Toplumsal cinsiyet düzeninde değişim: bunalım eğilimleri

Connell, açıkça düzenlenmiş bir toplumsal cinsiyet düzeni ortaya koymuşsa da, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin sabit ya da durağan olduğunu reddetmektedir. Tersine, bu ilişkilerin süregiden bir sürecin sonuçları olduğuna, değişime ve meydan okumalara açık olduğuna inanmaktadır. Toplumsal cinsiyet düzenini dinamik biçimde ele alır. Zira cinsiyetin ve toplumsal cinsiyetin toplumsal olarak kurulduğunu düşünür ve insanların kendi cinsel yönelimlerini değiştirebileceklerini öne sürer. Bununla kişinin istediği anda cinsel yönelimini eşcinsellikten heteroseksüelliğe ya da tersine çevirebileceğini değil -gerçi bu durum kimi vakalarda mümkündür- kişinin cinsel kimliğinin ve görünümünün sürekli şekilde mevcut durumlara uyduğunu kastetmektedir. Sözgelimi eskiden "vurgulanmış dişilliğe" göre davranan kadınlar, sonradan feminist bir bilinç geliştirebilmektedirler. İşte bu sabit değişim olanağı, toplumsal cinsiyet ilişkileriyle ilgili örüntüleri kırılmalara ve insan eyleyenlerin gücüne açık hale getirmektedir.

Bazı sosyologlar Batı toplumunun bir "toplumsal cinsiyet bunalımı" geçirmekte olduğunu ileri sürseler de, Connell, basitçe, bunalıma götürebilecek son derece güçlü eğilimlerin mevcut olduğunu söylemekle yetinir. Bu bunalım eğilimlerinin üç biçimi vardır. Birincisi, *kurumsallaşma bunalımıdır*. Connell bu terimle geleneksel olarak erkek iktidarını gözeten -aile ve devlet gibi- kurumların altının giderek oyulduğunu kastetmektedir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğinin yasallığı boşanma, aile içi şiddet ve tecavüz suçlarıyla ilgili olarak çıkarılan yasalarla ve nafaka, vergi konusundaki ekonomik sorgulamalar yoluyla zayıflamaktadır. İkinci eğilim, hegemonyacı heteroseksüelliğin eskisinden daha az baskın hale gelmesiyle oraya çıkan *cinsellik bunalımı*dır. Giderek güçlenen kadın ve gay cinselliği, hegemonik erillik üzerinde baskı oluşturmaktadır. Son olarak, *çıkar oluşumuyla ilgili bunalım* vardır. Connell, mevcut toplumsal cinsiyet düzeniyle çelişen yeni toplumsal çıkar kaynakları olduğunu savunur. Evli kadınların hakları, gay hareketleri ve erkekler arasında yaygınlaşan "cinsiyetçilik karşıtı" tutumların hepsi, mevcut düzen için bir tehdit teşkil etmektedir. Connell, bireylerin ve grupların eylemlerinin toplumsal cinsiyet düzenini değiştirebileceğini savunur. Mevcut düzende belirgin hale gelmiş bu bunalım eğilimleri toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmak amacıyla kullanılabilir (Connell 1987, 2005).

Connell, kısa bir süre önce küreselleşmenin toplumsal cinsiyet düzeni üzerindeki etkisini incelemeye başlamıştır. Toplumsal cinsiyetin artık

küresel hale geldiğini savunmaktadır. Bu ise eskiden birbirinden ayrı olan yerel toplumsal cinsiyet düzenleriyle toplumsal cinsiyet ilişkilerini tekil yerelliklerin ötesine taşıyabilecek yeni arenalar arasındaki etkileşimi kapsamaktadır.

Connell, toplumsal cinsiyetin küreselleşmesinde rol oynayan birkaç yeni toplumsal cinsiyet arenası olduğunu ileri sürer: sıkı biçimde toplumsal cinsiyet ayrımını gözeten işbölümüne ve eril bir yönetim kültürüne sahip ulusaşırı ve çokuluslu kurumsal şirketler; BM temsilcilikleri gibi, toplumsal cinsiyet ayrımını benimsemiş olan ve genelde erkekler tarafından işletilen uluslararası sivil örgütler; cinsiyete dayalı işbölümüne sahip olan ve yayın organları yoluyla belli bir toplumsa cinsiyet anlayışını neşreden uluslararası medya; ve son olarak, toplumsal cinsiyete dayalı güçlü bir yapılanma sergileyen ve gün geçtikçe yerel ekonomilere kadar ulaşmaya başlamış olan küresel pazarlar - sermaye, mal, hizmet ve emek pazarları.

Connell'a göre, toplumsal cinsiyetin küreselleşmesi, yerel toplumsal cinsiyet düzenleriyle yeni toplumsal cinsiyet arenaları arasında, yukarıda tartıştığımız üzere, belli bir etkileşime neden olduğuna göre, artık "dünya toplumsal cinsiyet düzeni"nden söz edilebilir. Dolayısıyla, küreselleşmenin, erkeklerin gelecekteki yaşamlarını, erilliklerin kuruluş ve hayata geçiriliş biçimlerini şimdiden düşünmek zorunda olduğumuz bir bağlam oluşturduğunu ileri sürer.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili bakış açıları

Toplumsal cinsiyetin, toplumsal olarak yaratılan ve erkekler ile kadınlara farklı kimlikler ve roller yükleyen bir kavram olduğunu yukarıda gördük. Bununla beraber, Bob Connell ve Máirtín Mac an Ghaill'in de bize gösterdiği gibi, toplumsal cinsiyet farklılıkları nadiren tarafsızdır -toplumsal cinsiyet hemen her toplumda önemli bir tabakalaşma biçimidir. Toplumsal cinsiyet, bireylerin ve grupların elde edebilecekleri fırsatları ve yaşam şanslarını belirleyen hayati bir etkendir ve evden devlet kademelerine dek tüm toplumsal kurumlarda üstlenebilecekleri rolleri esaslı bir şekilde etkiler. Her ne kadar, erkeklerin ve kadınların rolleri kültürden kültüre çeşitlilik gösterse de, kadınlarının erkeklerinden daha güçlü olduğu bilinen bir toplum yoktur. Erkeklerin rollerine genellikle daha fazla değer yüklenir ve bu rollerin ödülleri daha büyüktür: Neredeyse her kültürde çocuk yetiştirme ve ev işleri konusundaki sorumluluklar öncelikle kadınlara aittir; erkeklerse geleneksel olarak eve ekmek getirmek ve ailenin refahını sağlamakla yükümlüdürler. Cinsler arasında hüküm süren bu işbölümü, erkeklerin ve kadınların güç, saygınlık ve servet bakımından birbirlerine eşit olmayan konumlarda bulunduklarının kanıksanmasına yol açmıştır.

Dünyanın dört bir yanındaki ülkelerde yaşayan kadınların durumunda meydana gelen iyileşmelere rağmen, toplumsal cinsiyet farklılıkları toplumsal eşitsizlikler için temel teşkil etmeyi

sürdürmektedir. **Toplumsal cinsiyet eşitsizliğ**ini araştırmak ve açıklayabilmek sosyologların temel kaygılarında biri haline gelmiştir. Erkeklerin kadınlar üzerinde ekonomi, siyaset, aile ve diğer alanlarda sürüp giden egemenliğini açıklamaya yönelik pek çok kuramsal görüş ortaya atılmıştır. Bu kısımda, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin doğasını toplum düzeyinde açıklamaya çalışan ana kuramsal yaklaşımları ele alacağız; belli yer ve kurumlarda karşılaşılan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle ilgili tartışmayı ise kitabın diğer bölümlerine bırakıyoruz (bkz. kutu).

İşlevselci yaklaşımlar

Birinci bölümde ("Sosyoloji Nedir?") gördüğümüz üzere, işlevselci yaklaşım toplumu parçaları birbiriyle bağlantılı olan, bu parçalar dengedeyken akıcı biçimde işleyen ve toplumsal dayanışmayı üreten bir dizge olarak görür. Bu nedenle, toplumsal cinsiyetle ilgili işlevselci ve işlevselcilikten esinlenen yaklaşımlar, toplumsal cinsiyet farklılıklarının toplumsal istikrar ve kaynaşmaya katkıda bulunduğunu göstermeye çalışırlar. Eskiden büyük destek gören bu görüş, toplumsal gerilimleri uzlaşma uğruna gözardı etmekle ve muhafazakar bir toplumsal dünya görüşünü yaymakla ağır şekilde eleştirilmiştir.

"Doğal farklılıklar" düşünce okuluna mensup yazarlar, erkekler ve kadınlar arasındaki iş bölümünün biyolojik temelli olduğunu savunmaktadırlar. Kadınlar ve erkekler, biyolojik bakımdan en uygun oldukları görevleri yerine getirirler. Bu bakıma, insanbilimci George Murdock, kadınların ev işleri ile ailevi sorumluluklara odaklamasını, erkeklerinse ev dışında çalışmasını gerçekçi ve uygun bir tutum olarak görmüştür. Murdock (1949), iki yüzden fazla toplumu kapsayan kültürlerarası bir çalışmayı temele alarak, cinsiyete dayalı iş bölümünün her toplumda mevcut olduğu sonucuna varmıştır. Her ne kadar bu durum bir biyolojik "programlanmanın" sonucu değilse de, toplumsal örgütlenmenin en mantıksal temellerini oluşturmaktadır.

Önde gelen işlevselci düşünürlerden Talcott Parsons, ailenin sanayi toplumlarındaki rolü üzerine çalışmıştır (Parsons ve Bales 1956). Parsons özellikle çocukların toplumsallaştırılması konusuyla ilgilenmiş, istikrarlı ve destekleyici aile yapısının başarılı bir toplumsallaşmanın anahtarı olduğuna inanmıştır. Parsons'ın görüşüne göre, aile kurumu en verimli şekilde, belirgin bir cinsiyet ayrımına dayalı işbölümüne ve kadınların çocuklara baktıkları, güvenliklerini sağladıkları ve onlara duygusal destek verdikleri *dışavurumsal* roller üstlendikleri durumlarda işler. Diğer yandan, erkekler ise *araçsal* roller üstlenmelidirler yani, eve ekmek getiren olmalıdırlar. Bu rolün gergin doğası gereği, kadınların dışavurumsal ve bakıcılık eğilimleri erkeklerin sakinleştirilmesi ve rahatlarının sağlanması için kullanılmalıdır. Cinsler arasındaki biyolojik ayrıma dayalı bu tamamlayıcı iş bölümü, aile içinde dayanışmayı sağlayacaktır.

Çocuk yetiştirmeye ilişkin bir başka işlevselci bakış açısı ise, annenin çocukların ilk toplumsallaşma süreçleri açısından hayati önemi olduğunu ileri süren John Bowlby (1953) tarafından geliştirilmiştir. Eğer anne yoksa ya da çocuk annesinden küçük yaşta ayrılırsa -ki bu duruma **anneden yoksunluk**

denir- çocuk büyük bir yetersiz toplumsallaşma riski ile karşı karşıya kalır. Bu durum çocuğun hayatının ilerleyen dönemlerinde toplum karşıtı olması ya da psikopatik eğilimler göstermesi gibi ciddi toplumsal ve ruhsal sıkıntılar yaşamasına neden olabilir. Bowlby bir çocuğun refahının ve ruhsal sağlığının, en iyi şekilde annesiyle kuracağı yakın ve sürekli bir kişisel ilişki yoluyla güvence altına alınabileceğini savunmuştur. Anne eksikliğinin "anne vekili" ile giderilebileceğini isteksizce kabul etmekle birlikte, bu vekilin de bir kadın olması gerektiğini öne sürmüştür -ki bu durum Bowlby'nin görüşüne göre anneliğin, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, ayrıksı biçimde dişi bir rol olduğu anlamına gelir. Bowlby'nin anne yoksunluğu savı, kimilerini çalışan annelerin çocuklarını ihmal ettiklerini ileri sürmeye götürmüştür.

Değerlendirme

Feministler, işbölümünün biyolojik temelleri bulunduğu yolundaki savları, toplumda doğal ya da kaçınılmaz hiçbir görev paylaşımı olmadığını ileri sürerek, keskin biçimde eleştirmişlerdir. Kadınları meslek edinmekten alıkoyan herhangi bir biyolojik temel yoktur; insanlar kendilerinden kültürel olarak beklenen rollere göre toplumsallaştırılırlar.

Anneden yoksunluk savının sorgulanabilir olduğuna işaret eden sağlam kanıtlar mevcuttur -çalışmalar çocukların eğitim alanındaki başarılarının ve kişisel gelişimlerinin her iki ebeveynin de günün en az bir bölümünü evin dışında çalışarak geçirdiği durumlarda arttığını göstermiştir. Benzer şekilde, Parsons'ın "dışavurumsal" kadınlık hakkındaki görüşü de, bu tür görüşlerin erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğine çanak tuttuğu gerekçesiyle feministler ve diğer sosyologlar tarafından kıyasıya eleştirilmiştir. Aile kurumunun akıcı biçimde işlemesi için "dışavurumsal" kadınlığın gerekliği olduğuna ilişkin inancın hiçbir temeli yoktur tersine, bu rol erkeklerin çıkarlarına hizmet ettiği için ödüllendirilmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin incelenmesi

Sosyologlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini erkekler ve kadınların gruplar, ortaklıklar ve toplumlar içindeki konum, iktidar ve saygınlık farklılıkları olarak tanımlamaktadırlar. Erkeklerle kadınlar arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ele alınırken, şu sorular sorulabilir: Kadınlarla erkekler değerli görülen toplumsal kaynaklara eşit biçimde erişebiliyorlar mı? Erkekler ve kadınlar benzer yaşam seçeneklerine sahip midirler? Kadınların ve erkeklerin rollerine benzer bir değer mi biçilmektedir? Bu sorular, sosyologların ilgisini çeken ana izlekleri incelediğimiz bu kitap boyunca birçok yerde karşımıza çıkmaktadırlar. Toplumsal cinsiyet meselesi ile ilgili ayrıntılı tartışmaları aşağıdaki sayfalarda bulabilirsiniz

- sosyoloji kuramında toplumsal cinsiyet: 4. Bölüm, s.149-49
- sözlü olmayan iletişim ve toplumsal cinsiyet: 5. Bölüm, s. 171-72
- cinsiyetin toplumsallaşması: 6. Bölüm, s. 208-12
- toplumsal cinsiyet ve sağlık: 8. Bölüm, s. 319-22
- toplumsal cinsiyet ve sınıf: 9. Bölüm, s. 368-72
- din ve toplumsal cinsiyet: 14. Bölüm, s.598-600
- toplumsal cinsiyet ve okuldaki başarı: 17. Bölüm, s 764-69
- toplumsal cinsiyet ve suç: 19. Bölüm, 864-9

Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, "Aile ve Mahrem İlişkiler" başlıklı 7. Bölümde de ele alınan temel meselelerden biridir.

Feminist yaklaşımlar

Feminist hareketler, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklamayı ve bu eşitsizliklerin üstesinden gelinebilmesi için gündem oluşturmayı amaçlayan bir

çok kuram ortaya atılmasına önayak olmuşlardır. **Feminist kuramlar**, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle ilgili olarak birbiriyle yüksek bir karşıtlık sergileyebilmektedir. Rakip feminizm okulları, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini toplumun derinlerine kök salmış olan cinsiyetçilik, ataerkillik ve kapitalizm gibi bir dizi toplumsal süreç vasıtasıyla açıklamaya çalışmışlardır. Bu konuya yirminci yüzyılda Birleşik Krallık'ta etkili olmuş ana feminist akımları ele alarak başlayacağız: Liberal, sosyalist (ya da Marxçı) ve köktenci feminizm. Farklı feminist akımlar arasındaki ayrım hiçbir zaman belirgin olmamışsa da, bu ayrım konuya giriş açısından faydalı bilgiler sağlamaktadır. Son yıllarda, eski akımların hepsinden bir şeyler barındıran ve onların üzerine kurulmuş olan yeni feminizm biçimlerinin geliştirilmesiyle birlikte, bu üçlü sınıflandırma gitgide daha az kullanışlı hale gelmiştir (Barker 1997). Bu kısmı iki yeni ve önemli kuramın bir özetini sunarak kapatacağız: siyah feminizm ve postmodern feminizm.

Liberal feminizm

Liberal feminizm toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin açıklamasını toplumsal ve kültürel tutumlarda arar. Liberal feminizme ilk ve önemli katkılardan birini, *Kadınların Itaati* (The Subjection of Women -1869) başlıklı denemesinde cinsler arasında seçme hakkını da kapsayacak biçimde yasal ve siyasi eşitlik sağlanması çağrısından bununa İngiliz filozof John Stuart Mill yapmıştır. Liberal feministler, çalışmalarını aşağıda ele alacağımız köktenci ve toplumcu feministlerin aksine, kadınların madunluğunu daha geniş bir dizge ya da yapının bir parçası olarak görmezler. Bunun yerine, erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizliklere katkıda bulunan çok sayıdaki farklı etkene dikkati çekerler. Sözgelimi, liberal feministler işyerinde, eğitim kurumlarında ve medyada kadınları hedef alan cinsiyetçiliğe ve ayrımcılığa savaş açmışlardır. Güçlerini, kadınlar için fırsat eşitliği yaratmak ve korumak amacıyla yasal ve diğer demokratik yolları kullanarak göstermeye eğilimlidirler. Birleşik Krallık'ta Eşit Ücret Yasası (1970) ve Cinsiyet Ayrımcılığı Yasası (1975) gibi yasalar yoluyla hukuk alanında yapılan iyileştirmeler, yasalar düzeyinde eşitliği sağlamanın kadınları hedef alan ayrımcılığı ortadan kaldırma konusunda önemli bir adım olduğunu savunan liberal feministler tarafından etkin biçimde desteklenmiştir. Liberal feministler, reformların kademeli olarak gerçekleştirilebilmesi için mevcut dizge içinde çözümler bulmaya çalışırlar. Bu bağlamda, liberal feministler hedefleri ve yöntemleri bakımından, mevcut dizgenin yıkılması için çağrıda bulunan köktenci ve sosyalist feministlere göre nispeten daha ılımlıdırlar.

Liberal feministler geçmiş yüzyılda kadınlarla ilgili meselelerde yaşanan ilerlemelere büyük bir katkıda bulunmuş olsalar da, eleştirmenler tarafından toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kökleriyle mücadele etme konusunda başarısız olmakla ve toplumda kadına uygulanan baskının dizgesel doğasını kavrayamamakla itham edilmişlerdir. Kadınların mustarip oldukları yoksunlukları cinsiyetçilik, ayrımcılık, ücret eşitsizliği, "cam tavan" gibi birbirinden bağımsız şekilde ele almakla, toplumsal cinsiyetin ancak kısmi bir resmini

çizebilmişlerdir. Köktenci feministler, liberal feministleri kadınları eşitliksiz bir toplumu ve onun rekabetçi ırasını kabul etmeye teşvik etmekle suçlamaktadırlar.

Sosyalist ve Marxçı feminizm

Sosyalist feminizm, Marx'ın çatışma kuramından (1. Bölümde s. 50-52 arasında değinilmiştir) hareketle geliştirilmiş olmakla birlikte, Marx'ın kendisi toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin pek az şey söylemiştir. Sosyalist feminizm liberal feminizmi, toplumda kadın-erkek eşitliğine düşmanlık besleyen son derece güçlü çıkar ilişkileri olduğunu göremediği için eleştirmiştir. Sosyalist feministler hem ataerkilliği hem de kapitalizmi ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir (Mitchell 1966). Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin Marxçı bakış açısından bir açıklamasını vermeye çalışan kişi Marx'tan ziyade, onun dostu ve çalışma arkadaşı olan Friedrich Engels olmuştur.

Engels, kapitalist koşullarda maddi ve ekonomik etkenlerin kadınların erkeklere hizmet etmesinin zeminini hazırladığını, zira **ataerkilliğin** köklerinin (tıpkı sınıfsal baskı gibi) özel mülkiyette bulunduğunu ileri sürmüştür. Engels, kapitalizmin, servetin ve iktidarın az sayıdaki erkeğin elinde toplanmasına neden olarak, ataerkilliği yani erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini güçlendirdiğini savunmuştur. Kapitalizm, ataerkilliği kendinden önceki toplum düzenlerine göre daha fazla güçlendirir, zira eski çağlara kıyasla, artık ücretli çalışan, mülkiyet sahibi ve belli bir servetin varisi olan erkeklere iktidar bahşeden muazzam bir zenginlik yaratır. İkincisi, kapitalist ekonomi, başarılı olabilmek için insanları -özellikle de kadınları ihtiyaçlarının ancak sürekli bir mal ve hizmet tüketimiyle karşılanabileceğine inandırarak, birer tüketici olarak tanımlamak zorundadır. Son olarak, kapitalizm bakım ve temizlik gibi işler için evde karşılıksız kadın emeğine bel bağlar. Engels'e göre kapitalizm, erkekleri düşük ücretlere mahkum ederek, kadınları ise bedava çalıştırarak sömürmüştür. Ev işleri için ücret ödenmesi konusu birçok feministin inançlarının önemli bir bileşenidir ve "Çalışma ve Ekonomik Yaşam" başlıklı 18. Bölümde tartışılmaktadır.

Sosyalist feministler, liberal feministlerin reformcu hedeflerini yetersiz bulmuşlardır. Ailenin yeniden yapılandırılması, "aile içi köleliğe" son verilmesi ve çocuk yetiştirmek için ortaklaşa yollar bulunması için çağrıda bulunmuşlardır. Pek çok sosyalist feminist, Marx'tan hareketle, bu hedeflere ancak herkesin gereksinimlerini karşılayacak şekilde tasarlanmış devlet merkezli bir ekonomiyi yaratacak sosyalist bir devrim yoluyla ulaşılabileceğini ileri sürmüştür.

Köktenci feminizm

Köktenci feminizmin çekirdeğini, kadın sömürüsünden ve kadınlar üzerinden çıkar sağlanmasından erkeklerin sorumlu olduğu düşüncesi oluşturur. Feminizmin bu dalının temel ilgi alanı ataerkillik -kadınların dizgesel biçimde erkek egemenliği altına alınması- çözümlemesidir. Ataerkillik her zamanda ve her kültürde mevcut olan evrensel bir fenomen olarak görülür. Köktenci feministler, toplumda kadınlara uygulanan baskının kaynağı

olarak genellikle aile üzerinde yoğunlaşırlar. Erkeklerin, kadınların ev içinde sarf ettikleri ücretsiz emeğe bel bağlayarak onları sömürdüklerini savunurlar. Erkekler bir grup olarak, kadınların güçlü ve etkili konumlara gelmelerini de engellerler.

Köktenci feministler ataerkilliğin temellerine ilişkin yorumlarında birbirinden ayrılsalar da, çoğu ataerkilliğin kadın bedenini ve cinselliğini bir biçimde mal haline getirdiği konusunda hemfikirdir. İlk köktenci feminist yazarlardan biri olan Shulamith Firestone (1971), erkeklerin kadınların çocuk doğurma ve yetiştirmeyle ilgili rollerini denetim altında tuttuğunu savunur. Kadınlar biyolojik olarak çocuk doğurabildikleri için, korunma ve geçinme bakımından maddi anlamda erkeklere bağımlı hale gelirler. Bu "biyolojik eşitsizlik" çekirdek aile biçiminde toplumsal olarak örgütlenir. Firestone kadınların toplumsal konumlarını tasvir etmek için bir "cinsiyet sınıfı"ndan söz eder ve kadınların ancak ailenin ve bu aileyi ıralayan iktidar ilişkilerinin ilga edilmesiyle özgür kalabileceklerini ileri sürer.

Diğer köktenci feministler ise erkek egemenliğinin merkezinde erkeklerin kadınlara uyguladığı şiddetin bulunduğuna işaret ederler. Bu görüşe göre, aile içi şiddet, tecavüz ve cinsel taciz gibi eylemler, kendilerine özgü ruhsal ya da adli kökleri olan münferit vakalar olmayıp hepsi birden kadına uygulanan dizgesel baskının birer parçasıdırlar. Gündelik yaşamdaki sözel olmayan iletişim, dinleme şekilleri, sözünü kesme ve kadının kamusal alandaki rahatlık duygusu gibi- etkileşimler bile toplumsal cinsiyet eşitsizliğine katkıda bulunur. Dahası, diye devam eder sav, güzelliğe ve cinselliğe ilişkin yaygın anlayışlar, erkekler tarafından belli bir dişillik tipi yaratmak maksadıyla kadınlara dayatılır. Sözgelimi, zayıf bir beden ve erkeklere karşı itaatkar ve korumacı tavırlar, kadınların madunluğunu kalıcı hale getirmeye yardımcı olur. Kadınların medya, moda ve reklamlar yoluyla "nesneleştirilmesi," kadınları asıl rolleri erkekleri tatmin edip eğlendirmek olan birer cinsel nesneye dönüştürür. Köktenci feministler, kadınların cinsel baskıdan reformlar ya da kademeli bir değişim yoluyla kurtulabileceğine inanmazlar. Ataerkilliğin dizgesel bir fenomen olmasından ötürü toplumsal cinsiyet eşitliğinin ancak ataerkil düzenin yıkılmasıyla sağlanabileceğini savunurlar.

Ataerkilliğin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıklayıcı bir kavram olarak kullanılması feminist kuramcılar arasında oldukça yaygındır. "Kişisel olan siyasidir" şiarıyla hareket eden köktenci feministler, kadınlara uygulanan baskının birbiriyle bağlantılı pek çok boyutuna geniş çevrelerin dikkatini çekmeyi başarmışlardır. Erkek şiddetine ve kadınların nesneleştirilmesine yaptıkları vurgu, bu meseleleri kadınların madunluğuyla ilgili ana akım tartışmaların merkezine taşımıştır.

Bununla beraber, köktenci feministlerin görüşlerine birçok açıdan karşı çıkılabilir. Herhalde, bu karşı çıkışlar arasında en yaygın olanı, kullanıldığı haliyle ataerkillik kavramının kadınların madunluğunu açıklama konusunda yetersiz kaldığıdır. Köktenci feministler, ataerkilliğin tarihte her toplumda görüldüğünü iddia etme eğilimindedirler bir başka deyişle, ataerkilliğin evrensel bir fenomen olduğunu ileri sürerler. Gelgelelim eleştirmenler böyle

Pek çok köktenci ve sosyalist feminist bu "erkek dergileri"nin -porno dergilerinin de- kadınların erkeklere madunluğunu sürdürmeye devam ettiğini ileri sürmektedirler

bir ataerkillik kavramının tarihsel ya da kültürel çeşitlemelere yer bırakmadığını savunurlar. Üstelik ırk, sınıf ya da etnik kökenin kadının madunluğunun doğası üzerinde önemli ölçüde etkili olabileceğini de görmezden gelirler. Bir başka deyişle, ataerkilliği evrensel bir fenomen olarak görmek mümkün değildir: aksi takdirde, biyolojik indirgemecilik toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle ilgili tüm karmaşık sorunları kadınlarla erkekler arasındaki basit bir ayrıma bağlama hatasına düşülür.

Sylvia Walby, ataerkillik kavramına ilişkin önemli bir yeniden kavramlaştırma gerçekleştirmiştir (bkz. kutu). Walby, ataerkillik kavramının belli biçimlerde kullanılması koşuluyla yararlı ve değerli bir araç olduğunu savunur.

Siyah feminizm

Yukarıda ana hatları çizilen feminizm çeşitleri, beyaz kadınların deneyimleri kadar beyaz olmayan kadınların deneyimleri için de aynı şekilde geçerli midir? Birçok **siyah feminist** ve kalkınmakta olan ülkelerde yaşayan feministler, durumun hiç de öyle olmadığını ileri sürmektedirler. Kadınlar arasındaki etnik ayrımların, sanayileşmiş toplumlarda yaşayan ve çoğunluğu orta sınıfa mensup, beyaz kadınların ikilemlerine odaklanmış olan ana feminist okullar tarafından hesaba katılmadığını öne sürmektedirler. Siyah feministlere göre özgül bir kadın grubunun deneyimlerinden hareketle bütün kadınların madunluğuna ilişkin genel kuramlar oluşturmak geçersizdir. Dahası, top-

Sylvia Walby: ataerkilliğin kuramlaştırılması

Ataerkillik tasarımı toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle ilgili birçok feminist yorumun merkezinde yer alır. Bununla beraber, bir çözümleme aracı olarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çeşitliliğini ve geçirdiği değişimleri açıklamakta başarısız olduğu için eleştirilmiştir de. Eleştirmenler, tüm tarih boyunca geçerli olmuş olan yekpare ve değişmez bir baskı dizgesinin var olmadığını savunmaktadırlar. Sylvia Walby ise ataerkillik kavramının toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin her çözümleme için kullanılması zorunlu bir araç olduğunu düşünmektedir. Bununla beraber, ataerkillik kavramına getirilen eleştirilerin birçoğunun geçerli olduğunu da kabul etmektedir. Walby, *Ataerkilliğin Kuramsallaştırılması* (Theorizing Patriarchy -1990) adlı çalışmasında, ataerkilliği eskisinden daha esnek biçimde kavramanın bir yolunu ortaya koyar. Ataerkillik Walby tarafından ortaya konan bu yeni haliyle, tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimler, sınıf ve etnik köken gibi diğer kavramlara da yer açmaktadır.

Walby için ataerkillik "erkeklerin kadınları egemenlik ve baskı altına aldığı, sömürdüğü bir toplumsal yapılar ve uygulamalar dizgesidir" (1990: 20). Walby ataerkilliği ve kapitalizmi toplumsal koşullara bağlı olarak birbiriyle etkileşim halinde bazen uyum, bazen de çatışma halinde bulunabilen birbirinden ayrı dizgeler olarak görür. Kapitalizmin ataerkillikten cinsiyete dayalı işbölümü dolayısıyla faydalanmış olduğunu ileri sürer. Fakat diğer zamanlarda kapitalizm ve ataerkillik birbiriyle ters düşmüşlerdir. Sözgelimi, savaş zamanı kadınlar emek pazarına kitleler halinde katıldıkları zaman, kapitalizmin ve ataerkilliğin çıkarları çatışmıştır.

Walby, ataerkilliğin işlemesini olanaklı kılan altı adet yapı tanımlar. İlk feminist kuramların zayıflığının kadınlar üzerinde uygulanan baskının "özsel" nedenlerinden sadece birine, erkeklerin uyguladığı şiddete ya da kadınların üreme sürecindeki rolüne odaklanma eğilimi olduğunu söyler. Walby, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin derinliğine ve bağlantılılığına odaklandığı için, ataerkilliği birbirinden bağımsız, ama etkileşim halinde olan altı yapıdan müteşekkil görür.

1. Evin sınırları dahilindeki *üretim ilişkileri.* Kadınların evde ev işleri ve çocuk bakımı gibi işlerden almadığı ücret, kocası (ya da ev arkadaşları) tarafından sahiplenilmektedir.

2. *Ücretli işler.* Kadınlar iş pazarlarında belli türden işlerden uzak tutulmakta, daha düşük ücret almakta ve daha az uzmanlık gerektiren işlere kaydırılarak ayrımcılık yapılmaktadır.

3. *Ataerkil devlet.* Devlet gerek izlediği siyaset gerekse öncelikleri yoluyla dizgesel biçimde ataerkil çıkarları savunmaktadır.

4. *Erkeklerin uyguladığı şiddet.* Erkeklerin uyguladığı şiddet eylemleri genelde münferit olaylar olarak görülse de, aslında belli bir kalıba sahiptir ve dizgelidir. Devlet bu olaylara istisnai durumlar haricinde müdahale etmeyi reddederek, şiddete göz yumar.

5. *Cinsellik alanındaki ataerkil ilişkiler.* Bu tür ilişkiler kendilerini "saplantılı heteroseksüellik" ve cinsel konularda kadınlarla erkekler arasında uygulanan (ve aynı cinsel davranışlar için farklı "kuralların" geçerli olması anlamına gelen) çifte standart yoluyla gösterir.

6. *Ataerkil kültürel kurumlar.* Çeşitli kurumlar ve uygulamalar medya, din ve eğitim de dahil olmak üzere "ataerkil bakış altında" kadın tasarımları üretir. Bu tasarımlar kadınların kimliklerini etkileyerek onlara kabul edilebilir davranış ve eylem standartları dayatır.

Walby, ataerkilliğin iki biçimi olduğunu ileri sürer. Mahrem ataerkillik, kadının ataerkil bir birey tarafından eve kapatılması ve egemenlik altına alınmasıdır. Bu dışlayıcı bir stratejidir, zira kadınların kamu hayatına katılmalarına engel olur. Kamusal ataerkillik daha ortaklaşacı bir biçimdir. Kadınlar siyaset ve emek pazarları gibi alanlarda kamu hayatına katılmakla birlikte, zenginlik, iktidar ve önemli konumlardan uzak tutulurlar.

Walby, en azından Britanya'da Viktorya Döneminden günümüze kadar olan süreçte ataerkillik konusunda hem derece hem de biçim bakımından bir değişim meydana geldiğini öne sürer. Kadınlara ve erkeklere ödenen ücretler arasındaki uçurumun kapanmaya başlamış olmasının ve kadınların eğitim konusunda elde ettikleri kazanımların ataerkil düzenin bir dereceye kadar değiştiğini kanıtladığına dikkati çeker; gerçi bu değişimin ataerkilliğin sonunu müjdelemediğini de belirtir Zira eskiden kadınlara özellikle evde baskı uygulanmaktayken, artık bu baskı bir bütün olarak toplum sathına yayılmış durumdadır -kadınlar artık tüm kamusal alanlarda tabi kılınmakta ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Bir başka deyişle, ataerkillik biçim değiştirmiş ve özel alandan kamusal alana kaymıştır. Walby'nin kendisinin de nüktedan biçimde belirttiği gibi: Kadın sömürüldüğü evden kurtulmuş, ama bu kez de kendini sömürüleceği koca bir toplumun içinde bulmuştur.

lumsal cinsiyet konusunda her kadın tarafından eşit biçimde deneyimlenen "birlikli" bir baskı olduğu fikri kendi başına sorunludur.

Feminizmin mevcut biçimlerine karşı duyulan memnuniyetsizlik, siyah kadınların karşı karşıya kaldıkları sorunlara eğilen yeni bir düşünce akımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Amerikalı siyah feminist bell hooks (hep küçük harfle yazılmaktadır), kendi hatıratına yazdığı önsözde şunları savunur:

> Şimdilerde kendi genç kızlıkları hakkında yazılar yazan ve konuşan birçok feminist düşünür siyah kızların izzetinefislerinin beyaz akranlarına kıyasla daha fazla olduğunu ima etmektedirler. Bu farklılığın ölçüsü ise genelde siyah kızların, daha iddialı, konuşkan ve özgüvenli oluşlarıdır. Ne var ki, geleneksel güneyli siyah yaşam tarzında kızların açık sözlü ve ağırbaşlı olmaları zaten beklenmekteydi. Ebeveynlerimiz ve öğretmenlerimiz hep dik durmamızı ve söylemek istediklerimizi dobra dobra söylememizi öğütlüyorlardı. Bu davranışlar ırkın yükseltilmesini amaçlıyordu; özel olarak kadınların izzetinefislerinin güçlendirilmesini hedeflemiyordu. Tok sözlü bir kız her şeye rağmen kendini değersiz hissedebiliyordu, zira ne derisinin rengi yeterince beyazdı, ne de saçları olması gerektiği gibiydi. İşte bunlar, beyaz araştırmacıların siyah kadınların izzetinefislerini beyazların deneyimlerinden elde edilen değerlere göre tasarlanmış ölçüm araçlarıyla ölçümlemeye çalıştıklarında hesaba katamadıkları değişkenlerdir (hooks 1997).

Siyah feministlerin yazıları tarihe -siyah kadınların halihazırda karşı karşıya kaldıkları sorunlar konusunda ipuçları sunan geçmişin farklı yönlerine- vurgu yapma eğilimi taşımaktadırlar. Amerikalı siyah feministlerin yazıları, siyah topluluklarındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinde köleciliğin güçlü mirasının, ayrımcılığın ve yurttaş hakları hareketinin etkisinin altını çizmektedir. Bu yazarlar, ilk siyah kadın hakları savunucularının, zamanında kadın hakları kampanyasını desteklemiş olduklarına ama bu konuda ırk sorununun gözardı edilmemesi gerektiğinin de farkına varmış olduklarına işaret etmektedirler: Siyah kadınlar, ırkları ve toplumsal cinsiyetleri temelinde bir ayrımcılığa uğramaktaydılar. Son yıllarda siyak kadınlar, kadın özgürleşme hareketlerinin merkezinde yer almamaktadırlar, zira kimlikleri üzerinde "kadınlığın" etkisi, ırk kavramının etkisinden çok daha azdır.

Hooks, beyaz feministlerce tercih edilen açıklama çerçevelerinin -sözgelimi, ailenin ataerkilliğin dayanağı olduğu görüşü gibi- ailenin ırkçılığa karşı temel bir dayanışma noktasını temsil ettiği siyah topluluklara uygulanamayacağını öne sürmüştür. Bir başka deyişle, siyah kadınlara uygulanan baskı, beyaz kadınlara kıyasla farklı noktalarda aranmalıdır.

Bu yüzden, siyah feministler ırkçığı hesaba katmayan hiçbir toplumsal cinsiyet eşitliği kuramının siyah kadınların maruz kaldığı baskıları açıklamasının beklenemeyeceğini ileri sürmektedirler. İşin sınıfsal boyutu da birçok siyah kadınla ilgili vakada gözardı edilemeyecek önemli bir başka etkendir. Kimi siyah feministler, siyah feminist kuramın gücünün ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyetle ilgili meseleler arasındaki etkileşime odaklanmasından ileri geldiğini düşünmektedir. Siyah kadınların, tenlerinin rengi, cinsiyetleri ve sınıfsal konumları gibi birçok açıdan dezavantajlı bir konumda olduğunu öne sürmektedirler. Bu üç etken etkileşme

girdiğinde birbirini güçlendirmekte ve desteklemektedir (Brewer 1993).

Postmodern feminizm

Postmodern feminizm de tıpkı siyah feminizm gibi her kadının paylaştığı birlikli bir kimlik ve deneyim temeli olduğu fikrine karşı çıkar.

Toplumbilimde postmodern yaklaşımlar 4. Bölümde, s. 152-4 arasında ele alınmıştı.

Feminizmin bu kolu sanatlar, mimari, felsefe ve ekonomi alanında kendini gösteren kültürel bir fenomen olan postmodernizmden hareket eder. Postmodern feminizmin bazı kökleri Kıta kuramcılarından Derrida (1978, 1981), Lacan (1995) ve de Beauvoir'nın (1949) çalışmalarına dek uzanmaktadır. Postmodern feministler kadının toplumdaki konumunu açıklayan bir büyük anlatının ya da tek ve tümel bir "kadınlık" özü veya kategorisinin varolduğu savını reddederler. Bu yüzden başkaları tarafından toplumsal cinsiyet eşitsizliğine getirilen ataerkilliğe, ırka ya da sınıfa dayalı açıklamaları da "özcü" oldukları gerekçesiyle reddederler (Beasley 1999).

Postmodernizm, bunun yerine, birçok farklı bakış açısının eşit olarak geçerli olduğunun kabul edilmesini salık verir. Kadınlığa ilişkin bir özden ziyade, her biri çok farklı deneyimlere sahip birçok birey ve grup (heteroseksüeller, lezbiyenler, siyah kadınlar, işçi sınıfı kadınları, vb.) mevcuttur. Farklı grupların ve bireylerin "ötekiliği," mevcut çeşitlik içinde kutlanır. "Ötekiliğin" olumlu yanının altını çizmek postmodern feminizmin ana izleklerinden biridir ve bu tavır çoğulculuğu, çeşitliliği, farklılığı ve açıklığı simgeler: birçok hakikat olduğu gibi, roller ve gerçekliğin kurulma biçimleri de çoktur. Dolayısıyla, farklılıkların (sözgelimi, cinselliklere, yaşlara ve ırklara) tanınması postmodern feminizmin ana kaygılarından biridir.

Postmodern feministler, gruplar ve bireyler arasındaki farklılıkların tanınması konusu kadar, "yapısöküm" üzerinde de önemle durmuşlardır. Özellikle erkek dilini ve eril bir dünya görüşünü yapısökümü uğratmanın yolunu aramışlar ve bunların yerine, akıcı ve açık terimlerle kadınların deneyimlerini daha iyi yansıtabilecek bir dil yaratmaya çalışmışlardır. Birçok postmodern feministe göre erkekler dünyayı ikili karşıtlıklar (iyi-kötü, güzel-çirkin gibi.) çerçevesinde kavramaktadır. Onlara göre, erkekler erkeği normal, kadını ise erkekten bir sapma olarak görürler. Sözgelimi, modern psikiyatrinin kurucusu olan Sigmund Freud, kadınları penisleri olmayan erkekler olarak görmüş ve kadınların penis sahibi olamadıkları için erkeklere karşı bir kıskançlık beslediğini ileri sürmüştür. Bu eril dünya görüşünde kadın daima 'öteki' rolüne mahkum olmaktadır. Yapısöküm ikili karşıtlıklar halinde bulunan kavramları hedef alır ve karşıtlarıyla beraber bu kavramları yeni ve daha olumlu bir biçimde düzenler.

Freud'un toplumsal cinsiyetin toplumsallaşması hakkındaki görüşleri için bkz. 5. Bölüm, s. 212-3

Postmodern feminizmin, feminist hareketin yukarıda tartıştığımız önceki kollarıyla anlaşamadığı söylenir (Carrington 1995, 1998). Bunun sebebi büyük ölçüde, postmodern feminizmin diğer birçok feministin kadınlara uygulanan baskılara ilişkin bütüncül bir açıklama sunulabileceğine ve bu soruna

bir çözüm getirilebileceğine inanmakla hata yaptıklarını düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

Feminist hareketlerin Batı toplumları üzerinde derin etkileri olmuştur ve halen giderek artan şekilde dünyanın başka bölgelerinde karşı karşıya kalınan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine meydan okumaktadırlar. Bu bölümü giderek küreselleşmekte olan dünyada toplumsal cinsiyet meselesine ilişkin kısa bir tartışmayla kapatacağız.

Sonuç: toplumsal cinsiyet ve küreselleşme

Bu bölümdeki tartışmalarımızın çoğunda sanayileşmiş Batı toplumlarında toplumsal cinsiyet kavramını mercek altına aldık. Kadın hareketlerinin süreğen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklamaya yönelik bir yığın güçlü sosyolojik kuram ortaya atılmasına nasıl sebep olduğunu ve bu eşitsizliklerin aşılması için gündemler oluşturduğunu gördük. Feminizm sadece akademik bir etkinlik olmadığı gibi, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'yla sınırlı da değildir. Günümüzün küreselleşen dünyasında, Britanya'daki kadın hareketlerinde etkin rol oynayanların kısa bir süre sonra denizaşırı ülkelerde feminist mücadelelerini sürdüren diğer kadınlarla bağlantı kurmaları kaçınılmazdır.

Kuşkusuz, kadın hareketi basitçe Batı Avrupa ya da Amerika'ya özgü bir fenomen değildir. Sözgelimi Çin'de kadınlar "haklar, istihdam olanakları, kadının üretimdeki rolü ve siyasete katılım" (Zhang ve Xu 1995) konularında eşitliğin güvence altına alınması için çaba sarf etmektedirler. Güney Afrika'da kadınlar apartheid'a karşı savaşta yaşamsal bir rol üstlenmişlerdir; apartheid sonrası dönemde ise "bastırılan çoğunluğun, yani eğitim almaları, uygun koşullarda barınmaları, sağlık olanaklarından yararlanmaları ve iş bulmaları engellenmiş insanların maddi koşullarının iyileştirilmesi" (Kemp ve diğerleri 1995) için halen mücadele etmektedirler. Peru'daki eylemciler, kadınlara "toplum yaşamına katılabilmeleri için daha fazla fırsat verilmesi" (Blondet 1995) için onlarca yıldır çalışmaktadırlar. Rusya'da 1992 yılında kadınların "toplumun ihtiyaç duyduğu işleri" evde yerine getirmeleri için teşvikler sunan yasanın, Rus meclisinden geçmesini kadınların itirazları önlemiştir.

Her ne kadar, kadın hareketlerine katılanlar yıllardan beri diğer ülkelerdeki eylemcilerle bağlantılar kurmaktaysalar da, bu bağlantıların sayısı ve önemi küreselleşmeyle birlikte önemli ölçüde artmıştır. Uluslararası bağlantıların sağlanmasını hedefleyen önde gelen forumlardan biri 1975 yılından bu yana dört kez gerçekleştirilmiş olan Birleşmiş Milletler Ulusal Kadın Konferansı'dır (şu sıralar 2010'dan önce bir beşinci forumun yapılması gündemdedir). Yaklaşık 50,000 insan - ki üçte ikisinden fazlası kadındır- 1995 yılında Çin'in başkenti Pekin'de gerçekleştirmiş olan son konferansa katılmıştır. 181 ülkeden gelen delegeler ve binden fazla sivil toplum örgütünün temsilcisi bu konferansa katılmıştır. Katılımcılar, kadınların "ekonomik kaynaklara, toprak, kredi, bilim ve teknolojiye, mesleki eğitime, bilgi, iletişim olanaklarına ve pazarlara erişimini güvenceye almanın" yollarını bulabilmek amacıyla on gün boyunca kadınların dünya genelindeki durumları

hakkında sunumları dinlemişler, koşullarının iyileştirilmesi için yapılma-sı gerekenleri tartışmışlar ve gerek mesleki gerekse kişisel düzeyde birbirleriyle sıkı bağlar kurmuşlardır. Konferansın katılımcılarından biri olan Mallika Dutt, *Feminist Studies* dergisinde "ABD'den katılan çoğu kadın için Pekin son derece öğretici, sarsıcı ve dönüştü-rücü bir deneyim oldu. ABD'li kadınlar dünyanın farklı bölgelerinden katılan kadınların yaptıkları çözümlemelerin inceliği ve bu kadınların iyi örgütlenmiş güçlü sesleri karşısında oldukça şaşırdılar" (Dutt 1996) diye yazmıştır. Aynı zamanda, Dutt'a göre, konferansa katılanların çoğunluğu Pekin'den "küresel bir dayanışma, gurur ve tasvip duygusuyla ayrıldı" (1996).

Konferansın katılımcıları tarafından üzerinde nihai anlaşmaya varılan Eylem Platformu dünya ülkelerini öncelikli olarak şu sorunları çözmeye çağırmıştır:

- kadınların sırtındaki sürekli ve giderek artan yoksulluk yükü;

- kadınlara uygulanan şiddet;

- silahlı ya da başka türlü çatışmaların kadınlar üzerindeki etkileri;

- iktidarın paylaşılması ve karar alma konularında kadın erkek eşitsizlikleri;

- kadınların tektipleştirilmesi

- doğal kaynakların yönetilmesiyle ilgili süreçlerde toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri;

- kız çocuklarının haklarının çiğnenmesi ve sürekli bir ayrıma maruz kalmaları meselesi.

Peki kadın hareketlerinin etkili olabilmeleri için uluslararası bir intibak zorunlu mudur? Kadınların çıkarları dünyanın her yerinde temelde aynı mıdır? Kalkınmakta olan ülkelerdeki kadınlar için feminizm ne anlam ifade etmektedir? Bunlar ve benzeri birçok soru küreselleşme süreci hızlı bir şekilde devam ettiği müddetçe, pek çok ateşli tartışmaya konu olacaktır.

Özet

1. İnsan cinselliğinin temelleri açık biçimde biyolojik olmakla birlikte, çoğu cinsel davranış doğuştan gelmeyip, sonradan öğreniliyor gibi görünmektedir. Cinsel uygulamalar kültürlerin hem kendi içlerinde hem de birbiri arasında büyük bir çeşitlilik sergilemektedir. Batı'da Hıristiyanlık cinsel tutumları belirleyen önemli bir etken olagelmiştir. Katı cinsel kodlara sahip olan bazı toplumlarda çifte standart ve iki yüzlülük yaygındır. Cinsel davranışla ilgili çalışmaların da gösterdiği gibi, normlar ve fiili uygulamalar arasındaki uçurum son derece büyük olabilmektedir. Batı'da cinsellikle ilgili baskıcı tutumlar 1960'lardan itibaren yerini etkilerini bugün de hissetmekte olduğumuz daha özgürlükçü bir bakışa bırakmıştır.

2. Dünyadaki insanların çoğu heteroseksüel olmakla birlikte, azınlıkta kalan birçok cinsel beğeni ve yaklaşım tarzı da mevcuttur. Eşcinsellik her kültürde vardır ve son yıllarda eşcinsellere karşı daha rahat bir tavır takınılmaktadır. Bazı ülkelerde eşcinsel birlikteliklerini tanıyan ve gay çiftlere diğer evli insanların sahip oldukları hakları veren yasalar çıkarılmıştır.

3. Sosyologlar cinsiyeti ve toplumsal cinsiyeti birbirinden ayırırlar. Cinsiyet erkek ve dişi bedenindeki biyolojik farklılıklara işaret eder. Toplumsal cinsiyet ise erkekler ve kadınlar arasındaki ruhsal, toplumsal ve kültürel farklılıklara işaret eder.

4. Kimi insanlar, erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkların genetik olarak belirlendiğini ileri sürmektedirler. Ne var ki, toplumsal cinsiyet farklılıklarının biyolojik temelleri olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur.

5. Cinsiyetin toplumsallaşması, aile ve medya gibi casusların yardımıyla toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesi sürecidir. Cinsiyetin toplumsallaşması süreci bebeğin doğumuyla başlar. Çocuklar, biyolojik cinsiyetlerine uygun olduğu düşünülen normları ve beklentileri öğrenerek içselleştirirler. Böylelikle bu normlara ve beklentilere uygun "cinsiyet rollerini," erkek ve dişi kimliklerini (erillik ve dişilliği) benimserler.

6. Kimi sosyologlar hem cinsiyetin hem de toplumsal cinsiyetin toplumsal olarak kurulan ve çeşitli şekillerde değiştirilebilen birer yapıntı olduğuna inanmaktadırlar. Toplumsal cinsiyetin bir "özü" olmadığı gibi, insan bedeni dahi toplumsal etkiler ve teknolojik müdahalelerle değişime uğratılabilir.

7. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadınlar ve erkekler arasında farklı bağlamlarda ortaya çıkan konum, iktidar ve saygınlık farklılıklarına işaret eder. İşlevselciler toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini açıklamak için toplumsal cinsiyet farklılıklarının ve cinsiyete dayalı işbölümünün toplumsal istikrara ve kaynaşmaya katkıda bulunduğuna vurgu yaparlar. Feminist yazarlar ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir şekilde doğal olduğu fikrine karşı çıkarlar. Liberal feministler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini cinsiyetçilik ve ayrımcılık gibi toplumsal ve kültürel tutumlarla açıklamaya çalışmışlardır. Köktenci feministler ise kadınların sömürülmesinden ataerkil düzeni -kadınların erkekler tarafından dizgesel biçimde egemenlik altına alınmasını- devam ettiren erkeklerin sorumlu olduklarını ileri sürerler. Siyah feministler, toplumsal cinsiyete ek olarak, sınıf ve etnik köken gibi etkenlerin de beyaz olmayan kadınların yaşadıkları baskıları anlamak için özsel olduğunu düşünmektedirler.

8. Toplumsal cinsiyet ilişkileri, toplumun şekil verdiği kadın ve erkek etkileşimlerine göndermede bulunur. Kimi sosyologlar, erilliğin ve dişilliğin dışavurumunun erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini teşvik eden bir sıradüzenine göre örgütlenmiş bir tür toplumsal cinsiyet düzeninin var olduğunu öne sürmektedirler.

9. Son yıllarda dikkatler erilliğin doğası üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bazı gözlemciler geniş çaplı ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin, erkeklerin geleneksel rollerinin yıprandığı bir erillik bunalımını körüklediğini düşünmektedirler.

Düşünme soruları

1. Toplumdaki mevcut toplumsal cinsiyet farklılıklarını ortadan kaldırmak mümkün müdür, ya da arzulanabilir bir durum mudur?

2. Bir taraftan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırırken, diğer taraftan toplumsal cinsiyet farklılıklarını muhafaza etmek mümkün müdür?

3. Sınıf, etnik köken ve cinsel yönelim gibi etkenler bizim toplumsal cinsiyetle ilgili yaşantılarımızı nasıl etkilemektedirler?

4. Genişlemekte olan toplumsal değişim sürecine bir yanıt olarak bundan sonraki yirmi ya da otuz yılda ne gibi yeni erillik ve dişillik türleri ortaya çıkabilir?

5. Toplumsal etkileşim, varsayılan heteroseksüel normun etrafında hangi yollarla yapılanmıştır?

Ek kaynaklar

Joe Bristow, *Sexuality* (London, New York: Routledge, 1997).

R. W. Connell, *Gender* (Cambridge: Polity, 2002).

John Horton ve Sue Mendus (yay.) *Toleration, Identitity and Differenece* (Basingstoke: Macmillan, 1999).

Michael S. Kimmel ve Michael A. Messner, *Men's Lives* (Boston, MA: Allyn and Bacon, 1998).

Lynne Segal, *Why Feminism?* (Cambridge: Polity 1999).

A. Stein and C. Williams, *Sexuality and Gender* (Madlen, MA: Blackwell 2002).

İnternet adresleri

Social Science Information Gateway on Gender and Sexuality
http://www.sosig.ac.uk/roads/subject-listing/World-cat/socgend.html

Fawcett Kütüphanesi ya da eski adıyla Kadınlar Kütüphanesi
http://www.thewomenslibrary.ac.uk

Queer Resource Directory
http://www.qrd.org

Voice of the Shuttle
http://www.vos.ucsb.edu/browse.asp?id=2711

BBC'deki Gay Evlilikleri Tartışması
http://www.bbc.co.uk/religion/ethics/samesexmarriage/index.shtml

İçindekiler

Ana kavramlar
- Irk
- Etniklik
- Azınlık grupları

Ön yargı ve ayrımcılık
- Irkçılık
- Irkçılığın sosyolojik yorumları

Etnik bütünleşme ve çatışma
- Etnik bütünleşme modelleri
- Etnik çatışma

Birleşik Krallık'ta göç ve etnik farklılık
- Göç
- Etnik çeşitlilik
- Etnik azınlıklar ve emek pazarı
- İskan
- Ceza hukuku sistemi

Kıta Avrupası'nda göçmenlik ve etnik ilişkiler
- Göç ve Avrupa Birliği

Küresel Göç
- Göç hareketleri
- Küreselleşme ve göç
- Küresel diasporalar

Sonuç

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

13 Irk, Etniklik ve Göç

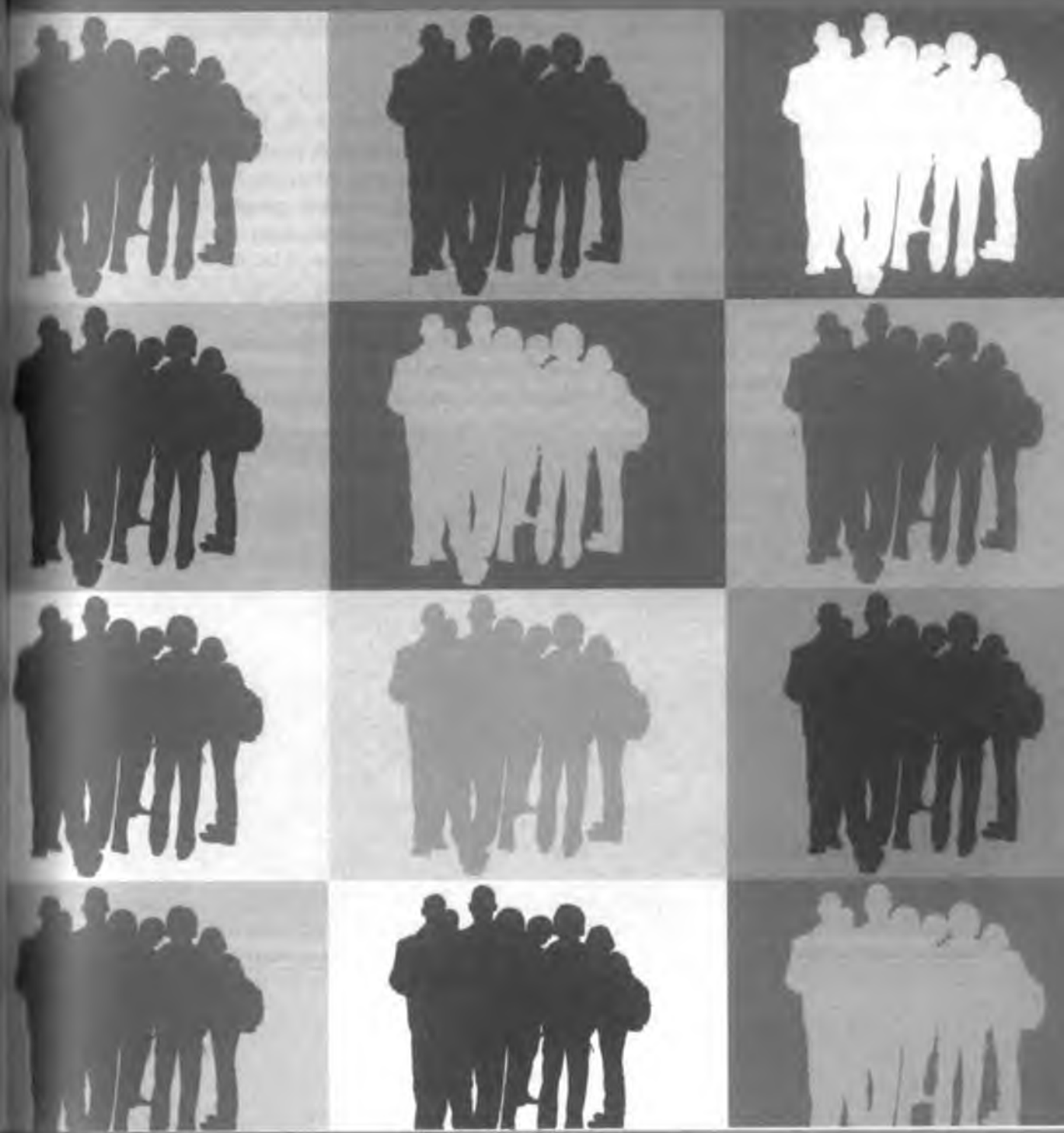

On yıl öncesine kadar Güney Afrika ırk ayrımcılığının cebren uygulandığı apartheidle idare ediliyordu. Apartheid altında Güney Afrikalılar dört sınıfa ayrılıyordu: Beyazlar (Avrupalı göçmenlerin torunları), "renkliler" (soyu birden fazla ırkın üyelerinde izlenebilenler), Asyalılar ve siyahlar. Ülke nüfusunun %13'ünü oluşturan beyaz Güney Afrikalı azınlık, beyaz olmayan çoğunluğu yönetmiştir. Beyaz olmayanların seçme ve merkezi yönetime seçilme hakkı yoktu. Ayrımcılık, umumi tuvaletlerden demiryolu vagonlarına, yerleşim yerlerinden okullara kadar bütün toplumsal düzeylerde etkili olarak uygulanmaktaydı. Milyonlarca siyah kentlerden oldukça uzakta "yurt" olarak adlandırılan alanlara toplandılar; altın ve elmas madenlerinde göçmen işçi olarak çalıştılar.

Irk ayrımcılığı yasada kodlanmışsa da, şiddet ve zalimlikle zorla kabul ettirilmiştir. 1948'de iktidara geldikten sonra ırk ayrımcılığını resmileştiren Ulusal Parti, ayrımcı rejime yönelik bütün direnişi bastıracak yürütme ve güvenlik organlarını kullandı. Muhalif gruplar yasadışı ilan edildi ve siyasi muhalifler gözaltına alındı ve çoğu kez işkence gördü. Barışçıl gösteriler genellikle şiddetle bitti. Yıllar süren uluslararası suçlama ve kınamalar,

Buna benzeyen şehirler, apartheid yönetiminde milyonlarca siyah Güney Afrikalı'ya yuva olmuştur.

ekonomik ve kültürel yaptırımlar ile ülke içinde giderek yükselen direniş sonunda apartheid yönetimi zayıfladı. F.W. De Klerk 1989'da Güney Afrika başkanı olduğunda şiddetli bir kriz içinde ve neredeyse yönetilmesi olanaksız bir ülke devraldı.

De Klerk 1990'da ana muhalefet partisi Afrika Ulusal Kongresi (ANC) üzerindeki yasağı kaldırdı ve yirmi yedi yıllık hapislikten sonra lideri Nelson Mandela'yı salıverdi. Bir dizi zorlu görüşme Güney Afrika'daki beyaz ve beyaz olmayanları kapsayan ilk ulusal seçimleri olanaklı kılmıştır. 27 Nisan 1994'de ANC % 62 oranında ezici bir oy oranına ulaşmış ve Nelson Mandela apartheid sonrası ilk başkan olmuştur.

Mandela ve ANC yi zorlu bir görev bekliyordu. 38 milyonluk bir ülkede 9 milyon insan yoksullaştırılmıştı; 20 milyonuysa elektriksiz yaşıyordu. Işsizlik yaygındı. Siyah nüfusun yarısından fazlası okuryazar değildi; siyahlar arasında bebek ölümleri beyazlara oranla 10 kat daha fazlaydı. Maddi açıdan son derece eşitsiz bir toplum olmanın yanısıra Güney Afrika büyük ölçüde bölünmüştü. Irk üstünlüğü inancına dayalı onlarca yıllık ideolojik yönetim derin yaralar açmış ve ülkeyi acil bir uzlaşma ihtiyacı içinde bırakmıştır. Apartheid rejiminin zalimliklerinin onarılması gerekiyordu ve ırkçı baskı kültürünün yerle bir edilmesi zorunluydu. Afrikalı topluluğun içerindeki etnik gerilimler şiddetli isyanlarla alevlenmiş ve iç savaş tehdidine neden olmuştu.

1999'da biten başkanlığı esnasında Mandela eşitlikçi ve çoketnikli bir toplumun ortaya çıkması için temel atmaya gayret etmiştir. 1996'da kabul edilen anayasa, cinsel yönelim, engellilik ve hamileliğe dayalı olanların yanında ırk, etniklik, toplumsal köken ya da din ve inanca dayalı bütün ayrımcılıkları yasadışı ilan eden dünyadaki en ilerici anayasalardan birisiydi. Mandela'nın "yeni vatanseverlik"e yönelik yinelenen çağrıları, hem "asabi beyazlar"ı hem de "sabırsız siyahları" ortak bir ulus inşa etme projesi için biraraya getirmeye çalışmıştır. Zulu kökenli Inkatha Özgürlük Partisi (IFP) gibi muhalif siyasi gruplar, şiddete neden olabilecek etnik ve siyasi gerilimleri azaltmak için yönetimde söz sahibi edilmiştir.

Mandela'nın başkanlığı sırasında ortaya çıkan en önemli olaylardan biri ırk ayrımcısı geçmişin kalıtına yönelmeyi amaçlaması olmuştur. Nisan 1996'da başlayan ve 1998 Haziran'ında sona eren Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (TRC Truth and Reconciliation Commission) apartheid yönetimi altında ortaya çıkan insan hakları ihlallerini önlemek üzere Güney Afrika'daki toplulukların şikayetlerini ele almıştır. Nobel ödüllü rahip Desmond Tutu, 1960-1964 yılları arasında işlenmiş suçlar ve suiistimalleri soruşturan TRC'ye liderlik etmiştir. 21.000den fazla tanıklık alınmış ve kaydedilmiştir; oturumlar halka açık yapılmış ve medyada geniş çapta yer almıştır. TRC oturumları en sıradanından en tüyler ürpertici olanına kadar apartheid döneminin gerçeklerini su yüzüne çıkarmak için düzenlenmişti; bir yargılama ya da ceza dağıtmak niyetinde değildi. Apartheid döneminde polisler ve emniyet yetkilileri dahil suç işlemiş olanlar dürüstçe verdikleri ifadeler ve ilgili bütün bilgileri "tastamam ifşa etme"leri karşılığında af edilmişlerdir.

Nelson Mandela cezaevinde geçen yirmi yedi yılın ardından 1994'de Güney Afrika Başkanı olarak yemin ediyor.

Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (TRC) 1998'de bulgularını içeren 3.500 sayfalık bir rapor yayınlamıştır. Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, ANC dahil diğer kurumların da ihlallerde bulundukları kaydedilmişse de, insan hakları suistimallerinin asıl faili olarak apartheid yönetimi görülmüştür. Bazıları TRC'yi o dönemde ortaya çıkan yanlışları düzeltememekle, apartheid döneminde işlenen suçların bir arşivini oluşturmaktan öte gidememekle suçlamıştır. Fakat birçokları, hem suiistimal edenler hem de suiistimal edilenlerden ifade toplanma sürecinin, apartheid döneminin zalimliklerine dikkat çektiğine inanmaktadır.

Doğal olarak, TRC, on yıllarca süren ırkçı bölünme ve ayrımcılığın üstesinden tek başına gelemezdi. Güney Afrika parçalanmış bir toplum olarak kalacak ve bağnazlık ve hoşgörüsüzlükle mücadelesini sürdürecektir. 2000'de meclisten geçen bir dizi "dönüşüm yasası teklifi" nefret konuşmalarını yasakladı ve ırk ayrımcılığı suçlamalarını sorgulamak üzere "eşitlik mahkemeleri" kurdu. TRC yargılamaları apartheid sonrası Güney Afrika tarihinin en güçlü dönemini meydana getirmiş ve ırkçı bölünmelere yaklaşımda yeni bir açıklık ve dürüstlük standardı oluşturmuştur. TRC, kendi örneği sayesinde, ırkçı nefretin tehlikeli sonuçlarına dikkat çekerek uzlaşma sürecinde iletişim ve diyalogun gücünü göstermiştir.

Bu bölümde ırk ve etniklik kavramları ile ırkçı ve etnik bölünmelerin -Güney Afrika ve bir çok başka toplumda olduğu gibi- neden çoğu kez toplumsal çatışmaya yol açtığı sorununu inceleyeceğiz. Sosyal bilimcilerin ırk ve etniklik kavramlarını anlama ve kullanma biçimlerini gözden geçirdikten sonra önyargı, ayrımcılık ve ırkçılık konularına dönerek onların bu kavramaların inatla varlıklarını sürdürmelerini açıklamaya yardım edecek psikolojik ve sosyolojik yorumları tartışacağız. Buradan etnik bütünleşme modellerine yöneleceğiz ve etnik çatışma örneklerini inceleyeceğiz. Bu bölümün son kısmında, küresel düzeyde göçü incelemeden önce göç konusundaki yeni eğilimler ve etnik eşitsizlik örüntülerine özellikle dikkat çekerek İngiltere ve Avrupa'daki etnik çeşitliliğe ve etnik ilişkilere değineceğiz.

Ana kavramlar

Irk

Sosyolojideki en karmaşık kavramlardan biri **ırk**tır. Bu karmaşıklık, kısmen kavramın günlük kullanımı ve bilimsel temeli (ya da bu temelin yokluğu) arasındaki çelişkiden kaynaklanır. Günümüzde birçok insan, yanlış bir biçimde insanların biyolojik olarak farklı ırklara bölünebileceğine inanır. Bu durum, bilginlerin ve yukarıda bahsedilen apartheid sonlanmadan önce Güney Afrika'da olduğu gibi yönetimlerin, dünyadaki insan topluluklarını ırksal olarak sınıflandırmaya yönelik sayısız çaba gözönünde bulundurulduğunda o kadar da şaşırtıcı değildir. Kimi yazarlar dört ya da beş temel ırk belirlemişken kimileri de üç düzineye yakın ırk tanımaktadır.

Irkla ilgili bilimsel kuramlar onsekizinci yüzyılın sonları ile ondokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Bu kuramlar İngiltere ve diğer Avrupa uluslarının kendilerine tabi bölgeler ve topluluklara hükmettikleri imparatorluk güçleri haline gelmeleriyle, ortaya çıkan yeni toplumsal düzeni haklı çıkarmak için kullanılmışlardır. Kont Joseph Arthur de Gobineau (1816-1882), bazen modern ırkçılığın babası olarak adlandırılır, üç ırk olduğunu ileri sürmüştür: Beyaz (Caucasian), siyah (Negroid) ve sarı (Mongoloid). De Gobineau'ye göre beyaz ırk üstün bir zeka, ahlak ve iradeye sahiptir; bu kalıtsal nitelikler Batı etkisinin tüm dünyaya yayılmasının altında yatan etmenlerdir. Buna karşın siyahlar, hayvan tabiatı, ahlak yoksunluğu ve duygusal kararsızlıkla belirlenen çok az kapasiteye sahiptir. De Gobineua ve bilimsel ırkçılık yandaşlarının fikirleri daha sonra onları Nazi Partisi'nin ideolojisine dönüştüren Adolf Hitler'i ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Ku-Klux-Klan ve Güney Afrika'daki apartheidin mimarları gibi beyazların üstünlüğünü savunan diğer grupları etkilemiştir.

II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda "ırk bilimi" bütünüyle gözden düşmüştür. Biyolojik açıdan kesin "ırklar" yoktur, insanlar arasında fiziksel değişikliklerden oluşan bir yelpaze vardır. İnsan toplulukları arasındaki fiziksel görünüm farkları, topluluğun farklı toplumsal ve kültürel gruplar arasındaki ilişkinin derecesine göre değişen soyiçi üreme tarzından kaynaklanır.

İnsan toplulukları süreklilik gösterir. Aynı görünür fiziksel özellikleri paylaşan bir topluluktaki genetik

farklılaşma grup içindeki bireyler arasındaki farklılaşma kadar büyüktür. Bu olgulara dayanarak bilimsel topluluk ırk kavramını neredeyse bırakmıştır. Çok sayıda sosyal bilimci ırkın akademik çevrelerde kullanımının, kavramın biyolojik temelleri olduğuna ilişkin yaygın inancı sürekli kıldığı, ideolojik bir inşadan başka bir şey olmadığı konusunda hemfikirdir (Miles 1993). Biyolojik temeli reddedilse bile, ırkın birçok insan için bir anlamı olduğunu iddia eden diğer sosyal bilimciler bu konuda aynı fikirde değildir. Çok çekişmeli bir kavram olsa da ırkın sosyolojik çözümleme için elzem olduğunu iddia etmektedirler. Bu nedenle bazı yazarlar yanıltıcı, ancak yaygın kullanımını yansıtmak için "ırk" sözcüğünü tırnak içinde kullanmaktadırlar.

Biyolojik bir kategori değilse o zaman ırk nedir? İnsanlar arasında belirgin fiziksel farklılıklar vardır ve bunların bazıları kalıtımsaldır. Neden bu farkların değil de ötekilerin toplumsal ayrımcılığa ve önyargıya neden olduğunun biyolojiyle ilgisi yoktur. O halde, ırksal farklılıklar bir topluluğun ya da toplumun üyeleri tarafından toplumsal açıdan önemli kabul edilen fiziksel çeşitlilikler olarak anlaşılmalıdır. Örneğin deri rengindeki farklılıklar önemli, buna karşın saç rengindeki farklılıklar değildir. Irk, biyolojik olarak temellendirilen dış görünüme göre bireylerin ve grupların yerinin belirlendiği, çeşitli vasıfların ya da becerilerin atfedildiği bir dizi toplumsal ilişki olarak anlaşılabilir. Irksal ayrım, insan farklılıklarını tanımlama tarzından daha öte bir şeydir; keza toplum içerisindeki güç ve eşitsizlik örüntülerinin yeniden üretilmesinde önemli rol oynar.

Eski ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell ve eski Kenya Devlet Başkanı Daniel arap Mori'ye ait bu fotograf, "siyah" olarak tanımlanan insanların gerçek deri rengindeki çeşitliliğin ifadesidir.

Irk anlayışlarının insanları ya da grupları sınıflandırmak için kullanılma süreci ırksallaştırma olarak tanımlanır. Tarihsel açıdan ırk, Gobineau tarafından öne sürülen görüşlerde de olduğu gibi, belirli grupların, doğal olarak ortaya çıkan dış görünüşe ait özellikler temelinde ayırt edici bir biyolojik grup oluşturdukları şeklinde etiketlenmesi anlamına gelir. Onbeşinci yüzyıldan günümüze Avrupalıların dünyanın farklı bölgeleriyle giderek artan bir teması hem doğal hem de toplumsal olayları sınıflandırma ve açıklamaya yönelik çaba sarfedilmesi gibi bir sonuç

doğurmuştur. Avrupalı olmayan topluluklar "beyaz" Avrupalıların aksine "ırksallaştırılmışlardır". Amerikan kolonilerindeki ırkçılık ve Güney Afrika'daki aparthied yönetimde olduğu gibi bazı durumlarda bu ırksallaştırma sistemli bir biçimde kurumsallaştırılmıştır. Ancak daha yaygın olarak gündelik yaşamdaki toplumsal kurumlar fiili olarak ırksallaştırılmıştır. Irksallaştırılmış bir sistemde bireylerin günlük yaşamlarındaki durumları -iş, kişisel ilişkiler, barınma, sağlık, eğitim ve yasal temsil dahil- o sistem içindeki kendi ırksallaştırılma konumlarına göre biçimlendirilip kısıtlanır.

Etniklik

Irk kavramı yanlışlıkla değişmez ve biyolojik bir şeyi çağrıştırır, oysa **etniklik** anlam açısından bütünüyle toplumsal bir kavramdır. Etniklik kültürel pratiklere ve belli bir toplumun insanlarını diğerlerinden ayırt eden görünümlere atıfta bulunur. Etnik grupların üyeleri kendilerini toplumda diğer gruplardan kültürel açıdan farklı görür, karşılığında da diğer gruplar tarafından farklı görülürler. Farklı özellikler bir etnik grubu diğerinden ayırt etmeye yardımcı olabilir ancak, bunlar arasında en bilinenler dil, tarih ya da (gerçek ya da hayali) atalar, din, giyim ya da süslenme tarzlarıdır. Etnik farklılıklar bütünüyle öğrenilmiştir; bu durum, bazı grupların nasıl sık sık "yönetilmek için doğmuş" ya da "tembel", "aptal" vb. şeklinde değerlendirildiğini hatırladığımızda apaçık ortaya çıkan bir noktadır. Aslında etniklikle ilgili doğuştan olan hiçbir şey yoktur. Etniklik, zamanla üretilen ve yinelenen, bütünüyle toplumsal bir olgudur. Toplumsallaşma yoluyla genç insanlar, topluluklarının yaşam tarzlarını, normlarını ve inançlarını özümserler.

Çok sayıda insan için etniklik bireyin ve grubun kimliği için önemlidir. Geçmişle süreklilik için önemli bir bağ oluşturur ve kültürel geleneklerin uygulanmasıyla canlı tutulur. Her yıl Karnaval'daki gösterilen coşkusu ve ustalığı Londra'nın Notting Hill sokaklarındaki Karayiplileri harekete geçirir. Bir başka örnek, yaşamlarının tamamını A.B.D'de geçirseler de yine de kendilerini gururla İrlandalı-Amerikalı olarak tanımlayan üçüncü kuşak İrlanda kökenli Amerikalılardır. İrlanda gelenek ve görenekleri, kuşaklar boyunca aileler aracılığıyla daha geniş İrlanda topluluğuna aktarılmıştır. Gelenekle sürdürülüp korunmasına karşın etniklik, sabit ve değişmez değildir. Daha çok akışkandır ve değişen koşullara uyum sağlar. Örneğin İrlandalı Amerikalıların durumunda olduğu gibi, İrlanda'daki popüler adetlerin nasıl muhafaza edilerek Amerikan toplumu bağlamında dönüştürüldüğünü görmek mümkündür. Bir çok A.B.D şehrindeki taşkın Aziz Patrick Günü gösterileri, İrlanda mirasının Amerikanın gösterişli üslubu ile nasıl yeniden biçimlendirildiğinin bir örneğidir. Dünyanın her yanında, göç, savaş, işgücü piyasasındaki yer değiştirmeler ya da başka sebeplerin bir sonucu olarak etnik açıdan farklı topluluklar oluşturacak biçimde karışmış benzer örnekler bulunabilir.

Sosyologlar, (yukarıda sözü edildiği gibi) anlam açısından bütünüyle

"Siyah" Kimliği

Siyah teriminin bireyler ya da toplulukları tanımlamak için kullanılması yıllardır ciddi dönüşümler geçirmiştir ve bugün de tartışmalı olmayı sürdürmektedir. Uzun zamandır siyah, beyazların koyduğu aşağılayıcı bir etiket olmuştur. Sadece 1960'larda Amerikalılar ve Afrika kökenli Britanyalılar terimi "ıslah ederek" kendileri için olumlu hale getirmişlerdir. "Siyah" ırkçı bir kötülemeden çok gurur ve kimliğin kaynağı halini almıştır. "Siyah güzeldir" sloganı ve güdüleyici "siyah güç" kavramı, siyahların özgürlük hareketinde önemli hale gelmiştir. Bu fikirler "beyazlığın" simgesel tahakkümüne karşı "siyahlık" olarak kullanılmıştır. "Siyah" terimi toplumda daha fazla kabul görmeye başlayınca kökeni Afrika olmayan diğer beyaz olmayanlar için kullanılmaya başlamıştır. Ancak "siyah" terimi yalnızca bir etiketten ibaret değildir, esaslı bir politik bir mesaj da taşır. Yani "Siyah" insanların hepsi, beyaz toplulukların elinde ırkçılık ve yoksun bırakılmayı yaşadıkları için, terim müşterek siyah kimliğin etrafında, değişmek için harekete geçmeye yönelik bir çağrı taşır.

1980'lerin sonuna doğru bazı bilginler ve etnik azınlık gruplarının üyeleri, bütün beyaz olmayan topluluklara atıfta bulunan "siyah" terimin kullanılmasına karşı çıkmıştır. Bu gruplar beyaz olmayanların ortak bir zulmü paylaştıklarını kabul etseler de "siyah" teriminin etnik gruplar arasındaki farklılıkları belirsizleştirdiğini iddia etmektedirler.

Terime karşı çıkanlara göre, ortak bir deneyim olarak kabul etmek yerine tek bir etnik grubun ayırt edici deneyimlerine daha fazla dikkat gösterilmelidir. Tariq Modood "siyah" teriminin bazen yalnızca Afrika kökenliler, bazen de toplu halde Asyalılar anlamına gelecek şekilde gevşek kullanıldığını iddia eden ilk eleştirmenlerden biri olmuştur. Modood, terimin deri rengine dayalı baskıyı gereğinden fazla vurguladığına ve kültürel temelli olan geniş çapta ırkçılığı gözardı ettiğine inanmaktadır. Modood'a göre Asyalılar, siyah terimi ve Afrika kökenli insanların deneyimi arasındaki güçlü çağrışımlar yüzünden kendilerini siyah olarak görmeme eğilimindedirler. Sonuçta Modood, "siyah" sözcüğünün özünde yanlış olan zorunlu bir kimlik demeye geldiğini vurgulamaktadır. Beyaz olmayan topluluklar, tıpkı sözde "beyaz" topluluklar içerisinde olduğu gibi bir çok farklı kimliğe sahiptirler (Modood 1994).

Sosyolojide siyah teriminin kullanımı konusunda net bir uzlaşma yoktur. Modood ve diğerleri tarafından yöneltilen eleştiriler mutlaka geçerlidir ama çok sayıda beyaz olmayan insanın karşılaştığı müşterek beyaz ırkçılık deneyimi üzerine konuşmak için "siyah" terimi yararlı bir yol olmayı sürdürmektedir. Ancak, sosyolojideki yeni akımlar Modood'un kaygılarını destekler görünmektedir. Postmodern okulla ilişkilendirilen yazarlar, ortak bir "siyah" kimliğinin önemi üzerinde durmak yerine, çeşitli etnik gruplar arasındaki farklılıklara dikkat çekme eğilimindedirler.

ABD'li atletler siyah kimliğine dikkati çekmiş ve Mexico City'de yapılan 1968 Olimpiyat Oyunlarında şeref kürsüsünde siyah güç selamı vererek tartışma yaratmışlardır.

toplumsal bir kavram olduğu için etniklik terimini ırk kavramına oranla daha çok tercih ederler. Ne ki, etnikliğe ve etnik farklılığa referanslar, özellikle "etnik olmayan" bir normla zıtlık akla getiriyorsa sorun yaratabilir.

Örneğin Britanya"da etniklik "yerli" İngiliz pratiklerinden ayrılan kültürel pratikler ve geleneklere atıfta bulunur. "Etnik" sözcüğü, İngiliz olmayanları tanımlamak üzere, mutfaktan giyime, müziğe ve yöreye kadar değişen çeşitli alanlara uygulanır. Bu etnik etiketlerin böylesi kolektif bir biçimde kullanılması, topluluğun belirli bölümlerinin etnik diğerlerinin etnik olarak görülmediği yerlerde "biz" ve "onlar" ayrımını üretme riski taşır. Aslında etniklilik bir topluluğun, yalnızca bir parçası, tarafı değil, onun bütün üyeleri tarafından paylaşılan bir özniteliğidir. Yine de göreceğimiz gibi, etniklik uygulamada sıklıkla bir topluluk içindeki azınlık grupları ile ilişkilendirilmektedir.

Azınlık grupları

Azınlık grupları kavramı (sıklıkla **etnik azınlıklar**) sosyolojide yaygın olarak kullanılmaktadır ve sayısal bir ayrımdan daha fazla şey ifade eder. İstatistiksel anlamda çok sayıda azınlık vardır, örneğin 2 metreden uzun ya da 300 kilodan ağır insanlar gibi; ancak bunlar kavramın sosyolojik anlamı bakımından azınlık değildir. Sosyolojide, bir azınlık grubunun üyeleri, topluluğun çoğunluğuna oranla daha dezavantajlıdır ve *grup dayanışması* ve aidiyet duygusuna sahiptirler. Önyargı ve ayrımcılığa maruz kalma deneyimi ortak bağlılık ve çıkar duygularını güçlendirmektedir.

Bu nedenle, sosyologlar "azınlık" sözcüğünü sayısal bir ifade olmaktan çok, çoğunlukla kelimenin geniş anlamı olan toplum içinde ikincil konumda olan grubu tanımlamak için kullanırlar. Aslında çoğunluk içinde "azınlık" olabilecek çok sayıda örnek vardır. İç şehirler gibi bazı coğrafi alanlarda etnik gruplar, topluluğun çoğunluğunu oluşturmakla birlikte yine de "azınlık" olarak tanımlanırlar. Bu nedenle "azınlık" terimi onların dezavantajlı durumunu ele alır. Kadınlar, dünyanın bir çok ülkesinde sayısal açıdan çoğunluğu oluşursalar da azınlık grubu olarak tanımlanırlar. Yine de, ("çoğunluk" olan) erkeklerle karşılaştırıldıklarında daha dezavantajlı olma eğiliminde oldukları için terim, kadınlar için de kullanılır.

Azınlık grubun üyeleri genellikle, kendilerini çoğunluktan ayrı bir grup olarak görürler. Çoğunluk fiziksel ve toplumsal olarak toplumun geri kalanından yalıtılmışlardır. Belirli bir çevrede, şehirde ya da bölgede yoğunlaşma eğilimindedirler. Çoğunluğu oluşturan grubun üyeleri ile azınlığı oluşturan grubun üyeleri ya da azınlık grupları arasında evlilik çok azdır. Zaman zaman azınlık grubun üyeleri arasında kültürel ayırt ediciliği canlı tutmak için **endogami** (içevlilik) teşvik edilir.

Bazı yazarlar çoğunluk tarafından önyargılı yaklaşılan gruplara toplu halde atıfta bulunmak üzere "azınlıklar" hakkında konuşma taraftarıdırlar. "Azınlık" terimi, toplum içindeki daha düşük statüdeki çeşitli grupların deneyimlerinin ortak yanlarını vurgulayarak ayrımcılığın yaygınlığına dikkat çeker. Yahudi aleyhtarlığı, homofobi ve

ırkçılığın ortak bir çok ortak özelliği paylaştığını ve farklı gruplara yönelik baskının nasıl benzer biçimler alabileceğini gösteren örneklerdir. Aynı zamanda, "azınlıklar" hakkında toptan konuşmak, ayrımcılık ve baskı ile ilgili tek başına bir grubun deneyimlerini kesin bir biçimde yansıtmayan genelleştirmeler doğurabilir. Eşcinseller ve Pakistanlıların ikisi de Londra'daki azınlık gruplarından olsalar da toplumda deneyimledikleri aşağılanma aynı değildir.

Çok sayıda azınlık grubu hem etnik hem de fiziksel olarak topluluğun geri kalanından farklıdır. Britanya'daki Batı Hintlileri ve Asyalılar ile A.B.D'deki Afrikalı Amerikalılar, Çinliler ve diğer gruplar buna örnektir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, bir grubun ya da bir dizi geleneğin etnik olarak adlandırılması bir bakıma seçici olarak ortay çıkar. Britanya'daki Hintliler ve A.B.D'deki Afrikalı Amerikalılar etnik azınlıkların açık örneklerini oluştururken, Britanyalılar, İtalya ya da Polonya kökenli Amerikalılar daha az etnik azınlık olarak değerlendirilirler. Sıklıkla deri rengi gibi fiziksel özellikler etnik bir azınlığı tayin ederken kullanılan tanımlayıcı unsurlardır. Bu bölümde de göreceğimiz gibi, etnik ayırımlar nadiren yansızdır, fakat yaygın olarak refah ve güçle ilgili eşitsizlikler ve gruplararası düşmanlıklarla ilişkilendirilirler.

Önyargı ve ayrımcılık

Irk kavramının modern bir kavram olmasına karşılık, önyargı ve ayrımcılık insanlık tarihinde oldukça yaygındır; öncelikle bunları birbirinden ayırmalıyız. **Önyargı**, bir grubun üyelerinin bir başka grup hakkındaki fikirleri ve ona takındığı tutuma atıfta bulunur. Önyargılı bir insanın peşin hükümlü görüşleri, çokluk doğrudan bir delil yerine söylentiye dayanır ve yeni bir bilgi karşısında bile değişmeye direnirler. İnsanlar kendilerini özdeşleştirdikleri gruplara yönelik olumlu, diğerlerine karşı da olumsuz önyargılar besleyebilir. Belirli bir gruba karşı önyargılı olan birisi bu grubu tarafsız bir biçimde değerlendiremez.

Önyargılar sıklıkla bir grubun sabit ve kalıplaşmış bir biçimde tanımlandığı **kalıpyargılar** üzerine inşa edilir. Bütün siyahların atletik olduğu ya da bütün Doğu Asyalıların çalışkan ve gayretli öğrenciler oldukları görüşü gibi, kalıpyargılara çoğunluk etnik azınlık gruplarında başvurulur. Bazı kalıpyargılarda gerçeklik payı vardır; oysa diğerleri, tümüyle düşmanlık duygularının, aslında o duygunun gerçek kaynağı olmayan nesnelere yönlendirildiği bir **yerine geçirme** mekanizmasıdır. Kalıpyargılar kültürel anlamaların içine gömülüdür ve gerçekliği açıkça çarpıttıklarında bile kolay kolay aşınmazlar. Tek başına çocuk sahibi olan annelerin sosyal yardıma gereksinimi olduğu ama çalışmayı reddettikleri inancı, aslında temelden yoksun, inatçı bir kalıpyargı örneğidir. Tek başına çocuk sahibi olan çok sayıda anne çalışmaktadır ve sosyal hizmet yardımı alan birçoğu da çocuk bakım yardımı almak yerine çalışmayı tercih edecektir. **Günah keçisi yaratmak**, durumları kötü olan iki etnik grubun birbirleriyle ekonomik kazanımlar için rekabet ettiği durumlarda yaygındır. Örneğin etnik azınlıklara

Sudanlı model Alex Web, Batı moda sanayisinin nadir siyah yüzlerindendir.

ırkçı saldırılar yönelten insanların ekonomik durumu çokluk onlarınki ile benzerdir. Yakın zamanlarda yapılan bir anket, kötü muamele gördüğünü hisseden insanların yarısının göçmenlerin ve etnik azınlıkların kendilerine üstünlük sağladığı inancında olduklarını ortaya koymuştur (MORI, 2003; *The Economist*, 26 Şubat 2004). Bu insanlar gerçek nedenleri başka yerde yatan şikayetler için azınlık gruplarını suçlamaktadırlar.

Günah keçisi yaratmak normal olarak çok kolay hedef oldukları için ayırt edici özelliklere sahip ve nispeten güçsüz gruplara yöneltilir. Protestanlar, Katolikler, Yahudiler, İtalyanlar, siyah Afrikalılar, çingeneler ve diğerleri Batı tarihi boyunca muhtelif dönemlerde gönülsüzce günah keçisi rolünü oynamışlardır. Günah keçisi yaratma sıklıkla, kişinin kendi arzularını ya da niteliklerini bilinçdışı bir biçimde başkalarına atfettiği yansıtmayı gerektirir. Araştırmalar sürekli olarak göstermektedir ki, baskın grubun üyeleri azınlığa şiddet uyguladığında ya da onu cinsel olarak istismar ettiğinde, kendilerinin değil azınlıkların cinsel şiddetle ilgili bu nitelikleri sergilediğine kanaat getirmektedirler. Örneğin, Güney Afrika'nın apartheid yönetiminde, beyazlar arasında, siyah erkeklerin cinsel açıdan güçlü olduğu, kadınların da önüne gelenle cinsel ilişkide bulunduğu inancı yaygındı. Siyah erkeklerin cinsel açıdan beyaz kadınlar için çok tehlikeli olduğu düşünülürdü, oysa gerçekte cinsel ilişki suçlarının hemen hemen hepsi beyaz erkekler tarafından siyah kadınlara karşı işlenmiştir (Simpson ve Yinger 1986).

Eğer önyargı tutum ve görüşleri tanımlıyorsa, **ayrımcılık** öteki gruba ya da bireye yönelik gerçek davranışa atıfta bulunur. Ayrımcılık, siyah bir Britanyalı'nın bir beyazın başvurabileceği işe başvurusunun reddedilmesinde olduğu gibi, başkalarına açık olan olanaklardan bir grubun üyelerinin mahrum edilmesi gibi faaliyetlerde görülebilir. Önyargı çoğunlukla ayrımcılığın temeliyse de ikisi birbirinden ayrı ortaya çıkabilir. İnsanların davranışlarına yansımayan önyargılı tutumları olabilir. Keza, ayrımcılığın da doğrudan önyargıdan kaynaklanması gerekmez. Örneğin ev satın alacak beyazların çoğu, orada yaşayanlara yönelebilecek düşmanca tutumları yüzünden değil, alacakları evin değerinin düşeceği kaygısıyla çoğunlukla

siyahların yaşadığı semtlerde mülk edinmek istemeyebilirler. Bu örnekteki önyargılı davranışlar ayrımcılığı ancak dolaylı bir biçimde etkilemektedir.

Irkçılık

Irk kavramı, toplumsal açıdan anlamlı, fiziksel ayrılıklara dayalı bir önyargı olan **ırkçılığın** varlığının esasını oluşturur. Irkçı, yalnızca ırk temelinde bazı bireylerin diğerlerinde daha üstün ya da daha aşağı olduğuna inanan kişidir. Irkçılıksa genellikle belirli bireyler ya da grupların benimsediği tutum ve davranışlar olarak kabul edilir. Kişi, ırkçı inançlarını itiraf edebilir ya da ırkçı gündemi yükselten beyaz üstünlüğü yanlısı bir gruba katılabilir. Yine de çoğu kişi ırkçılığın az sayıda bağnaz bireyin benimsediği fikirlerden daha fazla şey ifade ettiğini tartışmaktadır. Daha doğrusu, ırkçılık tam da toplumun yapısına ve işleyişine kazınmıştır.

Kurumsal ırkçılık fikri, ırkçılığın toplumun yapılarına sistematik olarak nüfuz ettiğini öne sürmektedir. Bu fikre göre polis, sağlık hizmetleri ve eğitim sistemi gibi kurumların hepsi belirli grupları kayırırlarken diğerlerine de ayırımcılık yapmaktadır.

Kurumsal ırkçılık fikri, ırkçılığın yalnızca bir azınlık grubunun fikirlerini temsil etmekten daha çok, tam da toplumsal dokuyu desteklediğine inanan kamu hakları savunucuları tarafından A.B.D'de 1960'ların sonunda geliştirildi (Omi ve Winant 1994). Bunu izleyen yıllarda kurumsal ırkçılık fikri yaygın olarak kabul gören ve bir çok ortamda açıkça kabul edilen bir kavram halini aldı. Stephen Lawrence cinayeti ışığında, Londra Şehir Polis Servisi'nin uygulamalarına yönelik son yıllarda yapılan bir soruşturma, kurumsal ırkçılığı emniyet güçleri ve adli yargı sisteminde yaygın olduğunu ortaya çıkarmıştır (bkz. s. 542, çerçeve yazı). Kültür ve

Almanya'daki bir Yahudi mezarlığına Yahudi aleyhtarı bir saldırı

Irkçılığın inatla varlığını sürdürmesi

Neden ırkçılık bu kadar gelişti? Bunun birkaç nedeni var. Bunlardan biri, ırkçılık kavramının bizzat kendisinin icat edilip yayılmasıdır. Irkçılık benzeri tutumların varlığı yüzyıllardır bilinmektedir. Ancak dondurulmuş bir dizi özellik olarak ırk kavramı, daha önce değindiğimiz "ırk bilimi"nin yükselmesi ile ortaya çıkmıştır. Beyaz ırkın üstünlüğü kavramı, bütünüyle kanıttan yoksun olasına karşın beyaz ırkçılığın anahtar unsuru olmayı sürdürmektedir.

Modern ırkçılığa neden olan ikinci etmen, Avrupalının beyaz olmayan insanlar üzerinde kurduğu sömürü ilişkilerinde yatmaktadır. Avrupalılar yaygın bir biçimde siyahların daha aşağı, hatta insandan bile aşağı bir ırk olduğuna inanmamış olsalardı köle ticareti yürütülemezdi. Irkçılık beyaz olmayan insanlar üzerindeki sömürge yönetimini meşrulaştırmaya ve beyazların Avrupa'daki yurtlarında kazandıkları siyasi katılımın onlardan esirgenmesine yaramıştır. Bazı sosyologlar vatandaşlıktan mahrum etmenin de modern ırkçılığın önemli bir özelliği olduğunu ileri sürmektedir.

Üçüncü etmen -önceden çoğunlukla beyaz olan (Kuzey Amerika'daki kızılderililer dışında)- Britanya, Avrupa ve Kuzey Amerika'ya büyük ölçekli göçle ilgilidir. Savaş sonrası ekonomik patlama 1970'lerin ortalarında hızını kaybetti ve çoğu Batı ülkesi işgücü sıkıntısı çekmekten (ve nispeten açık sınırlara sahipken) çok sayıda işsiz nüfusa sahip olmaya geçti; doğma büyüme nüfusun bazı üyeleri göçmenlerin sınırlı sayıdaki işleri doldurduğuna ve onların hakkı olduğuna inandıkları refaha sahip çıktıklarına inanmaya başladı. Göçmenler, çoğu kez medyanın da teşviki ile tatminsiz yerli halkın günah keçisi haline geldiler. Uygulamada bu yaygınlıkla kabul gören korku büyük ölçüde bir mittir. Göçmen işçiler yerli işçileri yerini alma eğiliminden çok yerli halkın yapmayı reddettiği işleri yaparak, değerli ek beceriler sağlayarak ya da işler yaratarak muhtemelen onları tamamlamaktadırlar. Benzer bir biçimde bir kez çalışmalarına izin verildiğinde, muhtemelen göçmenler vergi mükellefi olarak devlet bütçesine net bir katkı da sağlamaktadırlar.

sanatta, televizyon yayıncılığı (programcılıkta etnik azınlıkların sınırlı ya da olumsuz resmedilmesi) ve uluslararası moda endüstrisi (beyaz olmayan mankenlere karşı sektörel çapta bir önyargı) gibi alanlarda kurumsal ırkçılık ortaya çıkarılmıştır.

"Eski ırkçılık"tan "yeni ırkçılığa"

Tıpkı, biyolojik ırk kavramının gözden düşmesi gibi fiziksel özelliklere dayalı eski tarz "biyolojik" ırkçılık günümüz de pek seyrek olarak açıkça dile getirilir. A.B.D'de yasallaştırılmış ırk ayrımının sona ermesiyle ve Güney Afrika'da apartheid rejimin yıkılması "biyolojik" ırkçılığın reddedilmesinde önemli dönüm noktalarıdır. Her iki durumda da ırkçı tutumlar, fiziksel özellikleri doğrudan biyolojik açıdan ikinci sınıf olmakla ilişkilendirerek dışavurmuştur. Böylesi kaba ırkçı fikirler, şiddetli nefretin olduğu durumlar ya da belirli köktenci grupların bulunduğu platformlar dışında günümüzde nadiren işitilmektedir. Bu günümüz modern toplumlarında ırkçı tutumların ortadan kalktığı anlamına gelmez. Daha çok bazı yazarların iddia ettiği gibi, kültürel farklılıklar fikrini belirli grupları dışlamak için kullanan (Barker 1981), daha damıtılmış **yeni ırkçılık**la (ya da *kültürel ırkçılık*) yer değiştirmiştir.

"Yeni" ırkçılığın ortaya çıktığını savunanlar, topluluğun belirli kesimlere ayrılması için biyolojik olanların yerine kültürel savların işe koşulduğunu iddia etmektedirler. Bu görüşe göre, üstünlük ve aşağılık hiyerarşisi çoğunluk kültürünün değerlerine göre inşa edilmektedir. Çoğunluğun dışında tutulan bu gruplar, asimile olmayı reddettikleri için marjinal hale gelmekte ya da aşağılanmaktadır. Yeni ırkçılığın açıkça politik bir boyutu olduğu kabul edilmektedir. Yeni

ırkçılığın göze çarpan örnekleri, bazı Amerikalı politikacıların resmi dil olarak İngilizce politikalarını canlandırmalarında ve Fransa'da okula İslami başörtüsü ile girmek isteyen kızlarla düşülen fikir ayrılığında (bkz. 14. Bölüm, s. 605) görülebilir. Irkçılığın artarak biyolojik değil kültürel temellerde uygulanması bazı yazarları topluluk kesimlerinde ayrımcılığın farklı yaşandığını "çoklu ırkçılık" döneminde yaşadığımızı ileri sürmeye sevk etmiştir (Back 1995).

Irkçılığın sosyolojik yorumları

Yukarıda ana hatları çizilen psikolojik mekanizmalar, bütün toplumların üyeleri arasında bulunmakta ve etnik karşıtlıkların neden farklı kültürlerde böyle ortak bir unsur olduğunu açıklamamıza yardımcı olmaktadır. Yine de, ayrımcılığın içerdiği toplumsal süreçler hakkında bize pek az şey söylemektedir. Bu süreçleri incelemek için sosyolojik düşüncülere bakmamız gerekiyor.

Stephen Lawrence cinayeti ve Macpherson Raporu

1993'de siyah bir genç, Stephen Lawrence Londra'nın güneydoğusunda bir otobüs durağında beklerken beş gencin ırkçı saldırısı sonucunda öldürüldü. Bu beş genç adam, bir tahrik olmaksızın Lawrence'ı yere yatırıp, iki kere bıçakladıktan sonra kaldırımda ölüme terk etmiştir. Hiç kimsenin cinayetle suçlanmamış olması ağır bir adli hata ile güvenlik ve adli yargı sistemindeki yaygın ırkçılığın bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir.

Vakayı inceleyen komisyon, Lawrence cinayeti soruşturmasının ta başından beri hatalı ele alındığı sonucuna varmıştır (Macpherson 1999). Olay yerine gelen polisler saldırganları izleme konusunda pek az çaba harcamış ve görevlendirildikleri bu davayla ilgili malumata erişimlerinin sınırlandırıldığını savunan Lawrence'ın ailesine saygısızlık etmişlerdir. Lawrence'ın tahrik olmadan yapılmış ırkçı bir saldırının masum kurbanı olduğu değil, sokak kavgasına karıştığı yolunda yanlış bir hüküm verilmiştir. Polisin şüphelileri gözetim altına alma operasyonu kötü bir biçimde örgütlenmiş ve ivedilikten uzak bir biçimde yapılmıştı; örneğin cinayet aletinin nerede saklandığına yönelik ipuçlarına rağmen, şüphelilerin evlerinin aranması üstünkörü yapılmıştı. Böylesi hataları düzeltmek için müdahale etmesi beklenen daha kıdemli polisler de bunu yapmamıştır. Soruşturma ve onu izleyen kovuşturmalar sırasında polisler hayati bilgileri örtbas etmiş, birbirlerini korumuş ve hatalardan dolayı sorumluluk üstelenmemişlerdir. Lawrence'ın ailesinin ısrarına bağlı olarak 1996 yılında üç şüpheli, hakim karşısına çıkmış, ancak hakim tanıklardan biri tarafından sunulan delilin yetersiz olduğu hükmüne varınca dava düşmüştür.

İçişleri Bakanı Jack Straw, 1997 yılında Lawrence davasına yönelik kapsamlı bir araştırma yapılacağını duyurdu; soruşturmanın bulguları 1999'da Macpherson Raporu'nda yayınlandı. Raporun yazarları bulgularında çok netti: "Stephen Lawrence'ın ırkçı bir saldırıda öldürülmesi ile ilgili soruşturmadaki bütün delillerin açık olduğu sonucuna varılmıştır. Davadaki kararı etkileyecek ciddi hatalar yapıldığı kuşku götürmemektedir. Soruşturma mesleki yetersizlik, kurumsal ırkçılık ve kıdemli polislerin önderlik etmedeki başarısızlıklarının bir araya gelmesiyle zarar görmüştür."

Soruşturmanın en önemli sonuçlarından biri (s. 540'de ele alınan) kurumsal ırkçılık suçlamasıydı. Raporun yazarları yalnızca şehir polisinin değil, adli yargı sistemi dahil bir çok kuruluşun, insanlara renkleri, ırkları, kültürleri ve etnik kökenleri yüzünden uygun ve mesleki bir hizmet sağlamadıkları için bu kolektif suça karıştığı sonucuna varmışlardır. "Azınlık konumundaki etnik grupların aleyhine, kasıtlı olmayan önyargıdan, bilgisizliğe, düşüncesizliğe hatta ırkçı kalıpyargılaştırmaya varan işlemler, tutumlar ve davranışlar görülmüş ve saptanmıştır" (Macpherson 1999).

Macpherson Raporu, her kurumun hiç bir toplum kesiminin zarar görmemesini sağlayacak biçimde politikalarını ve bu politikaların sonuçlarını gözden geçirmesinin zorunlu olduğu sonucuna varmıştır. Irkçı suçların takibatının geliştirilmesinde izlenecek 70 tane tavsiyede bulunulmuştur. Polis memurlarının eğitiminde ırka yönelik farkındalık geliştirmek, ırkçı memurların ihraç edilebilmesi için daha güçlü disiplin uygulama yetkisi, ırkçı bir olaya ilişkin daha net tanımlar, polis gücündeki siyah ve Asyalı memur sayısının artırılmasını taahhüt etme bu tavsiyelerden bazılarıdır.

Etnikmerkezcilik, grup kapanması ve kaynak tahsisi

Genel bir düzeyde etnik çatışmalarda söz konusu olan sosyolojik kavramlar etnikmerkezcilik, grup kapanması ve kaynak tahsisi kavramlarıdır. **Etnikmerkezcilik** dışarıdakiler hakkında beslenen kuşkuyla birlikte, başkalarını kişinin kendi kültürüne dayanarak değerlendirmesi daha önce karşılaştığımız bir kavramdır. (s. 539) Aslında bütün kültürler bir dereceye kadar etnik merkezcidir; etnikmerkezciliğin kalıpyargılarla düşünme eğilimiyle birleştiğini görmek de kolaydır. Dışarıdakilerin, yabancılar, barbarlar ya da ahlaki ve zihinsel bakımdan aşağı oldukları düşünülmektedir. Bu durum, çoğu uygarlığın daha küçük kültürlere nasıl baktığını ve bu tutumun tarihteki sayısız etnik çatışmaları nasıl alevlendirdiğini göstermektedir.

Etnikmerkezcilik ve **grup kapanması** ya da etnik grup kapanması sıklıkla birlikte ortaya çıkar. "Kapanma" grupların kendilerini ötekilerden ayıran sınırları koruma sürecine işaret eder. Bu sınırlar, bir etnik grubu başkalarından ayıran farklılıkları keskinleştiren dışlama araçlarıyla oluşturmaktadır. Bu tür araçlar arasında gruplararası evliliği sınırlamak ya da yasaklamak, toplumsal temas ya da ticaret gibi ekonomik ilişkilere sınır getirmek ve etnik gettolarda olduğu gibi grupların fiziksel olarak birbirlerinden ayrılması bulunmaktadır. A.B.D'deki Afrikalı Amerikalılar, bu üç dışlama aracı ile karşılaşmışlardır: Kimi eyaletlerde ırklar arasındaki evlilikler yasaklanmış, güneyde ekonomik ve sosyal ayırımlar yasayla yürürlüğe konulmuş; yalıtılmış siyah gettoların çoğu büyük kentte bugün de varlıklarını sürdürmektedir.

Kimi zaman eşit güçte olan gruplar, karşılıklı olarak kapanma sınırlarını belirlerler: Bu grupların üyeleri birbirlerinden uzak dururlar, anacak hiçbir grup ötekine baskın çıkmaz. Bununla birlikte daha yaygın bir uygulama, bir etnik grubun öteki üzerindeki gücü elinde tutmasıdır. Bu koşullarda grup kapanması servet ve maddi malların bölüşümündeki eşitsizlikleri kurumlaştıran **kaynak dağılımıyla** eşzamanlı meydana gelir.

Etnik gruplar arasındaki en yoğun çatışmalardan bir bölümü, bunlar arasındaki kapanma sınırları çevresinde kümelenir; bunun tam da nedeni bu sınırların servet, güç ya da toplumsal konum eşitsizliklerini göstermesidir. Etnik grup kapanması kavramı insan topluluklarını birbirinden ayıran hem görünen hem de örtük nitelikteki farklılıkları anlamamıza -yalnızca insanların neden vurulduklarını, linç edildiklerini, dövüldüklerini ya da taciz edildiklerini anlamaya değil, neden iş bulamadıklarını, iyi bir eğitim göremediklerini ya da yaşayacak iyi bir yer edinemediklerini anlamamıza- dayardımcı olmaktadır. Zenginlik, güç ve toplumsal statü kıt kaynaklardır -kimi gruplar bunlara ötekilerden daha çok sahiptirler. Ayrıcalıklı bu gruplar, kendi üstün konumlarını sürdürebilmek için kimi zaman ötekilere karşı şiddete başvurabilir. Benzer bir biçimde fazla ayrıcalık sahibi olmayan gruplar da kendi durumlarını iyileştirmek için şiddete başvurabilmektedirler.

Çatışma kuramları

Aksine çatışma kuramları, bir yanda ırkçılık ve önyargı arasındaki

bağlantıyla öte yanda güç ve eşitsizlik ilişkileriyle ilgilenirler. Irkçılığa yönelik ilk çatışma yaklaşımları ekonomik sistemin toplumun bütün öteki yönlerini de belirleyen bir etmen olarak gören Marxist fikirlerden yoğun bir biçimde etkilenmiştir. Bazı Marxist kuramcılar, yöneten sınıfın köleliği, sömürgeciliği ve ırkçılığı emeğin sömürüsü olarak kullandığını iddia ederek ırkçılığın kapitalizmin bir ürünü olarak ele alırlar (Cox 1959).

Daha sonra yeni Marxistler bu ilk dile getirişi çok katı ve basit buldular ve ırkçılığın yalnızca ekonomik güçlerin bir ürünü olmadığını ileri sürdüler. Çağdaş Kültürel Çalışmalar için 1982'de Birmingham'daki merkezde basılan *Imparatorluğun Misillemesi* (The Empire Strikes Back) adlı bir dizi makale ırkçılığın yükselişini daha geniş bir bakış açısıyla ele almaktadır. Kapitalist emek sömürüsünün bir etmen olduğuna katılan John Solomos, Paul Gilroy ve diğerleri 1970 ve 1980'lerde Britanya'da özgül bir ırkçılık türünün ortaya çıkmasına neden olan çeşitli tarihsel ve siyasi etkiye dikkat çekmektedir. Bu yazarlar, ırkçılığın, etnik azınlık ve işçi sınıfı kimlikleri ve inançlarının karşılıklı işleyişini kapsayan karmaşık ve çok yönlü bir olgu olduğunu iddia etmektedir. Onların görüşüne göre ırkçılık güçlü seçkinler tarafından beyaz olma-yan topluluğa karşı işe koşulan bir dizi baskıcı fikirden çok daha fazlasını ifade etmektedir (Hall 1982).

Etnik bütünleşme ve çatışma

Günümüzde dünyadaki bir çok devlet çoketnikli topluluklarla tanımlanmaktadır. Genellikle yüzyıllar boyunca bu biçimde gelişmişlerdir. Örneğin bazı Ortadoğu ve orta Avrupa ülkeleri örneğin Türkiye, Macaristan, yüzyıllardır süren sınırların değişmesi, yabancı güçler tarafından işgal edilme ve bölgesel göçe bağlı olarak etnik açıdan farklılık gösterirler. Göçü teşvik eden planlı politikalar sonucunda ya da sömürge ya da imparatorluk mirasıyla birlikte öteki ülkeler de hızla çoketnikli hale gelmişlerdir.

Küreselleşme ve hızlı değişme döneminde, bir çok devlet etnik farklılığın bol faydaları ve karmaşık itirazları ile karşı karşıyadır. Uluslararası göç, küresel ekonomi ile eklemlenerek hızlanmaktadır; insan topluluklarının hareketinin ve birbirine karışmasının önümüzdeki yıllarda yoğunlaşacağına kesin gözüyle bakılmaktadır. Bu arada, etnik gerginlikler ve çatışmalar, bazı çoketnikli devletlerin bölünmesine ve diğerlerinde de süreğen şiddete ilişkin ipuçlarına götüren tehditler taşıyarak bütün dünya toplumlarına yayılmayı sürdürmektedir. Etnik farklılıklar nasıl uzlaştırılabilir ve etnik çatışmaların patlak vermesi nasıl önlenebilir? Çoketnikli topluluklar içerisindeki etnik azınlık ve çoğunluk arasındaki ilişki nasıl olmalıdır? Çoketnikli toplulukların bu itirazlarla ilgili benimseyebileceği üç temel etnik bütünleşme modeli bulunmaktadır: Asimilasyon, erime potası ve çoğulculuk. Bu modellerin ideal tipler olduğu ve uygulamada başarılmalarının kolay olmadığının anlaşılması önemlidir.

İdeal tipler, 1. Bölüm, "Sosyoloji Nedir?",syf. 53'de tartışıldı.

Etnik bütünleşme modelleri

İlk yol, göçmenlerin kendi özgül gelenek ve pratiklerini bırakarak, kendi

davranışlarını çoğunluğun değerlerine ve normlarına göre biçimlendirmesi anlamına gelen **asimilasyon**dur. Asimilasyoncu yaklaşım, yeni toplumsal düzenle bütünleşmenin bir parçası olarak göçmenlerin dillerini, giyim ve yaşam tarzlarını ve kültürel görünümlerini değiştirmelerini talep eder. "Bir göçmen ulusu" olarak kurulan A.B.D'de, göçmenler, kuşaklar boyu bu yolla asimilasyon baskısına maruz kaldılar ve çok sayıda çocuk değişen oranlarda her yönden Amerikalı oldu. Birleşik Krallık'taki resmi politikaların çoğu, göçmenlerin Britanya toplumunca asimilasyonu amacına yöneliktir.

İkinci model **"eritme potası"**dır. Göçmenlerin gelenekleri daha önceden mevcut topluluktaki baskın gelenekler içinde erimekten çok, yeni, değişen kültürel örüntüler oluşturacak şekilde birbirine karışmış hale gelirler. Etnik gruplar topluluğa yalnızca farklı kültürel değerler ve normlar getirmekle kalmaz, kendilerini içinde buldukları daha geniş toplumsal çevreye uyum sağladıkları için farklılık da yaratırlar.

Britanya'nın en gözde yemeği: Onun "eritme potası" kültürünün bir simgesi mi?

Birleşik Krallık'daki Hint lokantalarında icat edilen bir yemek, masalalı tikka tavuk, eritme potası kültürünün çokluk gerçek bir örneği olarak verilir. Tikka tavuk bir Hint yemeğidir; masala sosu Britanyalıların arzularını tatmin etmek üzere etlerin üzerine eklenen sostur. 2001'de Dışişleri Bakanı Robin Cook (1946-2005) tarafından "İngiliz ulusal yemeği" olarak tam yerinde tanımlanmıştır (Cook 2001).

Çoğu insan "eritme potası" modelinin etnik çeşitliliğin en arzulanan sonucu olduğuna inanmaktadır. Göçmen toplulukların gelenekleri ve görenekleri bırakılmaz, aksine sürekli dönüşen toplumsal çevreyi biçimlendirir ve ona katkıda bulunur. Mutfak, moda, müzik ve mimarinin melez formları eritme potası yaklaşımın görünümleridir. Bu yaklaşım sınırlı ölçüde Amerikan kültürel gelişiminin görünümlerinin eksiksiz bir ifadesidir. Her ne kadar "Anglo" kültür esas olarak kalmakla birlikte, günümüzde Amerikan toplumunu oluşturan çok sayıdaki farklı grupda etkisini bir ölçüde yansıtmaya devam etmektedir.

Etnik kültürlere ayrı ayrı varolmak için tam bir yasallığın verildiği, buna rağmen toplumun ekonomik ve siyasi yaşamına geniş ölçüde katıldıkları üçüncü model **kültürel çoğulculuk** modelidir. Çoğulculuğun yakın zamandaki sonucu etnk grupların ayrı ve *eşit* olarak varoldukları **çokkültürcülük**tür. A.B.D ve diğer Batılı ülkeler bir çok açıdan çoğulcudur, ancak etnik farklılıklar çoğu zaman eşitlikten çok eşitsizliklerle ama yine de ulusal topluluk içinde bağımsız üyelikle ilişki-

lendirilir. Fransız, Alman ve İtalyanların aynı toplum içerisinde birarada varoldukları İsviçre'nin gösterdiği gibi en azından etnik grupların ayrı ama eşit oldukları bir toplum yaratmak olanaklı görünüyor.

Britanya ve Avrupa'nın her yerinde etnik azınlık gruplarının liderleri çoğulculuk yolunu giderek daha fazla vurgulamaktadırlar. "Ayrı fakat eşit" statüye ulaşmak önemli mücadeleler gerektirir, ancak yine de bu çok uzak bir seçenek gibi görünüyor. Etnik azınlıklar, bugün de bir çokları tarafından işlerine, güvenliklerine ve "ulusal kültür"e bir tehdit olarak algılanmaktadır. Etnik azınlıkların günah keçisi haline getirilmesi yaygın bir eğilimdir. Daha yaşlı kuşaklarla yine benzer önyargıları taşıyan Batı Avrupa'daki gençler olduğu sürece çoğu ülkedeki etnik azınlıklar gerginlik ve kaygı ile tanımlanan toplumsal bir iklimde gelecekte de sürekli bir ayrımcılıkla karşılaşacaklar.

Etnik çatışma

Etnik farklılık toplumları büyük ölçüde zenginleştirir. Çoketnikli devletler sıklıkla sakinlerinin farklı katkıları ile güçlenen canlı ve hareketli mekanlardır. Fakat böylesi devletler iç karışıklıklar ya da dış tehditler karşısında kırılgandırlar. Farklı dil, din ve kültürel artalanlar etnik gruplar arasında açık düşmanlıkla sonuçlanan fay hatları halini alabilirler. Bazen uzun etnik hoşgörü ve bütünlük geçmişine sahip toplumlar da hızla farklı etnik gruplar ya da topluluklar arasında düşmanlıkla kendini gösteren *etnik çatışma* girdabına kapılabilirler.

Çok etnikli zengin bir mirasa sahip olmakla ünlenen eski Yugoslavya'da da olan buydu. Balkanlar çok eskiden beri Avrupa'nın kavşağı olmuştur. Yüzyıllar süren göç ve birbirini izleyen imparatorluk yönetimleri Doğu Ortodoks Sırplardan oluşan Slavlar, Katolik Hırvatlar, Müslümanlar ve Yahudilerin hakim olduğu birbirinden farklı ve iç içe girmiş topluluklar meydana getirmiştir. Komünizmin çöküşünü izleyen önemli politik ve toplumsal dönüşümlerin eşlik ettiği eski Yugoslavya'da 1991'den beri muhtelif etnik gruplar arasında şiddetli çatışmalar patlak vermiştir.

Eski Yugoslavya'daki çatışmalar diğer etnik toplulukların kitlesel olarak bertaraf edilmesi yolu ile etnik açıdan homojen alanlar yaratma, yani **etnik temizlik** çabalarını da içermektedir. Örneğin Hırvatistan binlerce Sırpın ülkeden sınır dışı edildiği, bedelleri çok ağır olan bir savaşın ardından "tek etnikli" bağımsız bir devlet halini almıştır. Bosna'da 1992'de Sıplar, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında patlayan savaş Sırpların yönetimi altındaki Bosnalı Müslüman topluluğun uğradığı etnik temizliğe sahne olmuştur. Binlerce Müslüman erkek toplama kamplarında kalmaya zorlanmış, Müslüman kadınlara yönelik sistematik ırza geçmeler yaşanmıştır. 1999'da Kosova'daki savaş, Sırp güçlerinin Kosovalı Arnavutları (Müslüman) eyalet nüfusundan etnik olarak temizledikleri suçlamaları tahrik etmiştir.

Bosna ve Kosova'daki etnik çatışmalar uluslararası bir boyut kazanmıştır. Yüz binlerce mülteci komşu ülkelere akarak bölgedeki dengeyi bozmuştur. Batılı devletler etnik temizliğin hedefi olan etnik grupların insan

haklarını korumak için bölgeye hem diplomatik hem de askeri müdahalelerde bulunmuştur. Kısa vadede böylesi müdahaleler sistematik şiddetin yatıştırılmasında başarılı olmuştur. Ancak bu müdahaleler istenmeyen sonuçlar da doğurmuştur. Bosna'daki kırılgan barış ancak barış güçlerinin varlığı ve ülkenin farklı etnik bölgelere ayrılması ile sağlanabilmiştir. Kosova'da NATO'nun bombalama seferberliğinden sonra "tersine bir etnik temizlik" süreci ortaya çıkmıştır. Etnik olarak Arnavut olan Kosovalılar yerli Sırpları Kosova'nın dışına sürmüş, Birleşmiş Milletlerin denetimindeki 'Kfor' güçlerinin varlığı etnik gerginlik-lerin yeniden ortaya çıkmasını önleme de yetersiz kalmıştır.

Etnik temizlik, hedefi belli şiddet, bezdirme, tehdit ve terör kampanyaları yoluyla etnik grupların başka bir yerde yerleşmeye zorlanmalarını içerir. Bunun aksine **soykırım**, bir etnik grubun başka bir etnik grup tarafından sistematik olarak bertaraf edilmesi şeklinde tanımlanır. Soykırım terimi sıklıkla Güney ve Kuzey Amerika'daki yerli toplulukların Avrupalı kaşifler ve göçmenler tarafından büyük ölçüde yok edilme sürecini tanımlamak için kullanılır. Hastalık, zorunlu iskan ve şiddet kampanyaları -sistematik olarak planlanıp planlanmadığı tartışma götürse de- çok sayıda yerli topluluğu ortadan kaldırmıştır.

Yirminci yüzyıl "örgütlü" soykırımın ortaya çıkışına tanıklık etmiş ve tarih boyunca en fazla soykırımın gerçekleştiği bir yüzyıl olmanın kuşkulu ününü taşımıştır. Nazilerin yaptığı soykırım altı milyondan fazla Yahudi'nin ölümü ile sonuçlanmış ve bir etnik grubun diğerini planlı olarak yok etmesinin en dehşetli örneği olarak kalmıştır. Çok yakın bir tarihte 1994'de Ruanda'daki etnik çoğunluk Hutular, etnik azınlık olan Tutsilere karşı, üç ay gibi kısa bir zaman diliminde 800 000 kişinin canını alarak bir soykırım kampanyası başlatmıştır. İki milyondan fazla Ruandalı mülteci, Burundi ve Zaire (bugünkü Kongo) gibi ülkelerde de etnik gerilimleri artırarak komşu devletlere göç etmiştir. Yakın zamanda hükümet destekli Arap milisleri, 2003'de Darfur'un Batı bölgesindeki siyah nüfusun bir bölümünün ayaklanmasının ardından, Sudan'da etnik temizlikle suçlanmışlardır. Milislerin misillemesi 70.000 yaşamın yitirilmesine, iki milyon insanın da evsiz kalmasına yol açmıştır. (Birleşmiş Milletler rakamları, BBC Haberleri, 2005).

Dünya üzerindeki şiddetli çatışmaların giderek etnik bölünmelere dayanması dikkat çekmektedir. Savaşların sadece çok küçük bir bölümü devletlerarasında ortaya çıkmakta, etnik boyutu öne çıkan iç savaşlar daha büyük bir bölümü oluşturmaktadır. Birbirine bağımlılık ve rekabetin arttığı bir dünyada uluslararası etmenler etnik ilişkilerin biçimlenmesinde daha önemli hale gelirken, içteki etnik çatışmaların etkisi ulusal sınırların dışında daha çok hissedilmektedir. Görüldüğü gibi etnik çatışmalar uluslararası dikkat çekmekte ve zaman zaman fiziki olarak müdahaleyi gerektirmektedir. Uluslararası savaş suçları mahkemeleri, Yugoslavya ve Ruanda'daki etnik temizlik ve soykırım sorumlularını soruşturup yargılamak üzere toplanmıştır. Etnik çatışmalara karşılık vermek ve etnik çatışmaları önlemek hem tek başına devletlerin

Rwanda'daki etnik Hutu çoğunluk, 1994'deki soykırımda 800.000'den fazla Tutsi'nin canına kastetmiştir.

hem de uluslararası siyasi kurumların karşılaştığı önemli tehditlerden biri haline gelmiştir. Etnik gerilimler sıklıkla yerel düzeyde yaşanıp, yorumlanıp, tanımlansa da giderek ulusal ve uluslararası bir boyut kazanmaktadır.

Birleşik Krallık'da göç ve etnik farklılık

Göç

Britanya'da göçün yirminci yüzyılın bir olgusu olduğu düşünülse de, bu geçmişi yazılı tarihin ilk evrelerine ve ötesine giden bir süreçtir. Günümüzdeki İngiliz halkı içine dağılmış hatırı sayılır miktarda İrlandalı, Galli, İskoçyalı isim, Kelt çevrelerinden İngiltere'nin şehir merkezlerine geleneksel insan akışını anımsatır. Uzak sömürgelerden önemli ölçüde göçün başlamasından çok önce, ondokuzuncu yüzyılın başlarında gelişen İngiliz şehirleri Britanya Adaları'nın daha az gelişmiş alanlarından gelen göçmenleri çekmiştir.

Ne ki, sanayileşmenin yaygınlaşması hem ülke içini hem de uluslararası göç örüntülerini önemli ölçüde değiştirecektir. Kent bölgelerinde iş olanaklarının artması, kırsal alandaki hane bazında üretimin düşmesiyle birleşince kırdan kentte göç eğilimini teşvik etmiştir. Emek pazarındaki talep artışı, yurtdışından göçe yeni bir hız kazandırmıştır. Sanayi Devrimi'nden çok önce de İngiltere'de İrlandalı, Yahudi ya da siyah topluluklar var olmakla birlikte, olanakların çokluğu uluslararası göçün ölçüsünü ve kapsamını kökten bir biçimde değiştirmiştir. Yeni bir Felemenk, Çinli, İrlandalı ve siyah göçmen dalgası İngiltere'deki sosyo-ekonomik iklimin dönüşmesine katkıda bulunmuştur.

Daha yakın tarihli büyük göç dalgası 1930'ların başlarında, Nazi zulmünün bir grup Avrupalı Yahudinin güvenlik için Batı'ya kaçmasına neden olduğunda meydana gelmiştir. Bir araştırma 1933-1939 yılları arasında Britanya'ya yerleşen Yahudi sayısını 60.000 olarak tahmin ediyorsa da gerçek rakam bunun çok daha üstünde olabilir. 1933-1939 yılları arasında Orta Avrupa'dan 80.000 mülteci ülkeye ulaşmıştır ve 70.000'den daha fazlası da yalnızca savaş sırasında gelmiştir. Mayıs 1945 itibariyle Avrupa eşi görülmemiş bir mülteci sorunu ile karşılaşmış, milyonlarca insan mülteci haline gelmiştir. Bunun birkaç yüz biniyse Britanya'ya yerleşmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Britanya eşi görülmedik ölçüde bir göçle karşılaşmıştır. Yeni gelenlerin çoğu İngiliz Uluslar Topluluğu ülkelerinden, iş olanakları için gelmişlerdir. Savaş sonrasında Britanya'da belirgin bir emek sıkıntısı vardı; işverenler bir süre göçmen emeğini ülkeye çekmek için hevesli oldular. Savaşın yıkımını izleyen yıllarda ülkeyi ve ekonomiyi yeniden inşa etmeye ek olarak, sanayideki büyüme Britanyalı işçilere benzersiz bir hareketlilik sağlamakta; ustalık gerektirmeyen ve kol gücüyle yapılacak işlerde emeğe ihtiyaç yaratmaktaydı. Yönetici çevrelerinden kişiler, Britanya'nın büyük imparatorluk mirası kavramından etkilenmekte ve bu nedenle Antiller, Hindistan, Pakistan ve eski Afrika sömürgelerinden hepsinin Britanya vatandaşı olduğu ve Britanya'da yerleşmeye hakkı olduğu fikrindeydiler. Uluslar Topluluğu'ndaki ülke vatandaşlarına elverişli göçmen hakları tanıyan 1948 Britanya Tabiyet Yasası'nın kabul edilmesi yeni bir göçmen akımına yardımcı oldu.

Her göçmen dalgasıyla birlikte etnik azınlıklar Birleşik Krallığın dini görünümü değiştirdi. Özellikle Britanya şehirleri bugün çoketnikli ve dini açıdan çeşitlidir. Ondokuzuncu yüzyılda İrlanda'dan gelen göçmenler, Birleşik Krallık'da, özellikle de birçoğunun yerleştiği Liverpool ve Glasgow gibi şehirlerde Katolik sayısını artırmıştır. Savaş sonrası dönemde Asya'dan gelen büyük ölçüdeki göç, çoğunluğu Pakistan ve Bangladeş gibi Müslüman ülkelerden gelenler Müslümanların ve çoğunluğu Hindistan'dan gelen Hinduların Birleşik Krallık'daki sayısını artırmıştır. Göç, Britanyalı olmanın ne demek olduğuna ve etnik ve dini azınlıkların Britanya toplumuyla nasıl bütünleşeceğine ilişkin yeni sorular meydana getirmiştir.

Birleşik Krallık'daki dini çeşitlilik 14. Bölüm, "Din ve Modern Toplum"da ayrıntısıyla tartışılmaktadır.

1960'dan günümüze Britanya'da göçmen politikaları

1960'lı yıllar İngiliz İmparatorluğu sakinlerinin Britanya'da oturma ve vatandaşlık talep etme hakkına sahip olduğu fikrinden yavaş yavaş dönülmesine damgasını vurur. Emek pazarının şekil değiştirmesi göçmenlik üzerindeki sınırlamalarda biraz rol oynamışsa da, sınırlamalar bu göçmen akınının çok sayıda beyaz Britanyalı'da yarattığı siyasi tepkiye bir karşılıktı. Özellikle yeni göçmenlerin yoğunlaştığı yoksul bölgelerde yaşayan çalışanlar, göçün gündelik yaşamlarında yarattığı aksamalara karşı duyarlıydılar. Yeni gelenlere yönelik tutum genellikle düşmancaydı. Bölgenin beyaz sakinlerinin siyah göçmenlere saldırdığı 1958'deki Nothing Hill kargaşası, ırkçı tutumların gücünün bir işaretiydi.

Siyah Kraliçe Elizabeth imgesinin de akla getirdiği gibi göç, bütün toplum kesimlerinde Britanyalı olmanın ne anlama geldiğine ilişkin yeni fikirlere sebep olmaktadır.

Şehir kargaşalarıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. 21. Bölüm, "Şehirler ve Kentsel Mekanları", s. 962-64

Göçün denetlenmesi yolundaki çağrıların giderek artması Muhafazakarların önde gelen bakanlarından Enoch Powell'ın ifadesinde yankı bulur. 1962 yılında Birmingham'daki bir konuşmasında Powell, beyaz olmayan nüfusun olağanüstü artışını zihninde şöyle canlandırmaktadır: "Romalılar misali, Tiber Nehri'nin kan aktığını görür gibiyim." Bir kamuoyu anketi nüfusun %75'inin Powell'ın görüşlerine genellikle olumlu baktığını göstermiştir.

Irkçılık karşıtı kampanya yürütenler ve yazarlar Britanya göçmen politikasının, ırkçı ve beyaz olmayanlara karşı ayrımcı olduğunu iddia etmektedirler. 1962'deki İngiliz Uluslar Topluluğu Yasası'yla birlikte beyazların Britanya'ya nispeten daha serbest girebilmelerini korurken beyaz olamayanların ülkeye girişlerini ve yerleşmelerine yönelik hakların sınırlandıran bir dizi önlem alınmıştır. İngiliz Uluslar Topluluğu arasında bile Kanada ve Avustralya gibi eski Uluslar Topluluğu üyelerinden gelenlerin hakları korunurken Yeni Uluslar Topluluğu devletlerinden gelen büyük ölçüde beyaz olmayanlara karşı göçmen yasası ayırım yapıyordu. 1968'deki Uluslar Topluluğu Göçmen Yasası'ndaki anavatan ilkesinin yürürlüğe girmesi, Britanya vatandaşlığı alabilmek için Uluslar Topluluğu

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya'ya gelen İngiliz Uluslar Topluluğu göçmenlerindeki artış, ulusal çapta emek sıkıntısının bir karşılığıydı, ancak göçmenler çokluk ırkçılıkla karşılaştılar. Daha sonra bu göç sınırlandırıldı.

ülkesindeki vatandaşın Britanya'da doğması, evlat edinilmesi ya da vatandaşlığa kabul edilmesi ya da bu ölçütlere uyan anababasının ya da büyükbaba ya da büyükannesi olmasının zorunlu olduğu anlamına geliyordu. Bütün bunlar hesaba katıldığında bu gerekler göçü, beyaz olmayanlara oranla beyazlar için daha mümkün kılıyordu.

1981'de geçen Britanya Tabiyet Yasası, eski ya da mevcut bağlantılı bölgelerden Birleşik Krallığa giriş koşullarını zorlaştırdı. Britanya vatandaşlığı, Britanya'ya bağlı bölgelerin vatandaşlığından ayrıldı. Özellikle Hong Kong, Malezya ve Singapur'da yaşayan insanlar için "Britanya Denizaşırı Vatandaşlığı" kategorisi oluşturuldu. Bunlar Birleşik Krallık'da yerleşme hakkına sahip değillerdi ve çocukları onların vatandaşlığını miras alamıyordu. Daha önce beş yıl ülkede yaşadıktan sonra Britanya vatandaşı olarak kabul edilen Uluslar Topluluğu vatandaşları artık dünyanın herhangi bir yerinden gelen insanlarla aynı koşullara altında vatandaşlığa başvurmak zorundaydı. Ülkeye giriş ve oturma izniyle ilgili yeni sınırlamalar getirildi. 1988 ve 1996 kabul edilen yasalarla bu sınırlamalar daha da artırıldı.

13.1. Şekil Irk ve göçle ilgili kamusal ilgi artışı (baz: 2000 Britanyalı yetişkin)
Kaynak: MORI (10 Şubat 2003)

Göçmenlerin ülkeye girme olanakları azaldıkça, Britanya **sığınmacıların** da ülkeye girme olasılıklarını düşürmüştür. Sığınma hakkı alabilmek için birey, ülkeyi terk etmeye zorlanmanın, yönetimin Birleşmiş Milletlerin Mültecilerin Statüsüne İlişkin Anlaşma ve Protokol'ü altında yükümlülüklerini çiğnediği iddia etmelidir. 1951'de imzalan bu antlaşmaya göre uluslar, kendi ülkelerindeki zulümden kaçan mültecileri korumak ve onlara en azından kendi topraklarındaki diğer yabancı uyruklular kadar iyi davranmak zorundadır. Parmak izi, ücretsiz yasal danışmaya erişimin azaltılması ve geçerli vize taşımayan yolcuları getiren havayollarına konan cezaların iki katına çıkarılması da dahil olmak üzere mülteci statüsü talep eden insanların sıkı denetimini kabul eden sığınmayla ilgili yasa, 1991'de kabul edildi. 1993'deki Sığınma ve Göçmenlik Talep Yasası, artan sayıda geri çevirmelere neden olmuş ve uzun süre sığınma merkezlerinde alıkonulan sığınmacıların sayılarını tırmandırmıştır. BBC, 2003-2005 döneminde göçün %61 oranında düştüğünü bildirmiştir.

Son yıllarda etniklik ve göçle ilgili konular Birleşik Krallık'daki (ve diğer zengin ülkelerdeki, aşağıya bakınız.) politik gündemi oldukça yükseltmiştir.

Derlemeler, ülkenin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunun 'ırk' ya da 'göç' olduğunu düşünen Britonlar'ın oranının 1990'ların büyük bölümünde %5 civarındayken, bu oranın Mayıs 2003'de %39 ile kamusal ilginin doruğuna yükseldiğini göstermiştir (bkz. 13.1. Şekil)

Bu, ırk ve göçü NHS'den sonra dönemin en önemli ikinci sorun konumuna getirmiştir. Birleşik Krallığa göçmen olarak girebilmenin olanaklarının önü kesildiğinde sığınma hakkı isteyen insanların sayısında çok net bir artış olmuştur. Özellikle tabloid gazetelerdeki "sahte" sığınmacılar Birleşik Krallığı "doldurdu" şeklindeki betimlemeler,

göç ve sığınmayla ilgili abartılı bir imgenin yaratılmasına neden olmuştur. Derlemeler, Birleşik Krallığın dünyadaki sığınma talebinde bulunanların yalnızca %1,98'ine ev sahipliği yaparken, halkın bu rakamın on kat daha fazlasını tahmin ederek Britanya'nın dünyadaki mülteci ve sığınmacıların neredeyse dörte birini ağırladığına inandığını bulmuştur (MORI, 17 Haziran 2002). Derlemeler, katılımcıların, yaşamlarını sürdürmek için sığınmacıların haftada 113 pound aldıkları tahmin ederek sığınmacıların Birleşik Krallık'da aldıkları yardıma da haddinden fazla değer biçtiklerini de bulmuştur. Aslında 2000'de derlemenin yapıldığı esnada tek bir yetişkin sığınmacı (o zaman kuponlar şeklinde) ve önceden tayin edilmiş dükkanlarda harcanmak üzere haftada 36.54 pound almaktaydı (MORI, 23 Ekim 2000).

Yeni İşçi Partisi, 1997'de seçilmelerinden bu yana göç ve sığınmayı kapsayan üç yeni yasa sundu. 1998'deki Göç ve Sığınma Yasası sığınmacıların ülkede kalmalarına izin verilip verilemeyeceğine karar vermede kullanılacak ölçütleri sıkılaştırdı ve sığınma sürecinin akışını etkili hale getirmeye çalıştı. Hükümetin Beyaz Sayfası, *Güvenli Sınırlar, Güvenli Sığınak: Çeşitlilikle Bütünleşmek* (2002) programı üzerine inşa edilen 2002 tarihli Uyrukluk, Göç ve Sığınma Yasası, Britanya vatandaşlığı isteyen insanlar için Büyük Birtanya'daki yaşamla, vatandaşlık düzeni ve kurallarıyla ilgili temel bilgi, ve sadakat andı içmek gibi yeni gerekler saptadı. Yasa, ülkeye yayılmış, özellikle kendileri için inşa edilmiş çeşitli yerleşim merkezlerinde sığınmacılara barınacak yer sağlamıştır. Sığınmacıların nakit paradan çok kupon verildiği kupon sistemine bu yasa ile son verilmiştir. Bu sistem mülte-cileri damgaladığı için geniş ölçüde kınanmıştı.

Damgalama kavramı, 8. Bölüm, "Sağlık, Hastalık ve Engellilik", s. 311'de tartışılmaktadır.

Bir başka yasa, 2004 Sığınma ve Göç Yasası, sistemin akışını kolaylaştırmak çabasıyla, sığınmayı daha güç istenen bir talep haline getirmiş ve insan ticaretine karışanlar için yeni cezalar getirmişlerdir. Göçün denetimi 2005 genel seçimleri öncesi faaliyetlerde önemli bir sorun olmuştur.

Etnik çeşitlilik

Etnik azınlık grupları günümüzdeki toplam Britanya nüfusunun neredeyse %8'ini oluşturmaktadır (HMSO, 2004). Gördüğümüz gibi, göçmenlik ülkenin etnik görünümünü biçimlendirme de etkili bir öğe olmuştur. Ancak günümüzde göçmenliğin, etnik azınlık topluluklarının oranının düşmesinden sorumlu olduğuna dikkat çekmek de önemlidir. Her etnik azınlık grubunda, yaşlı üyelere oranla çocukların Birleşik Krallık'da doğmaları daha muhtemeldir. Bu durum, "göçmen bir nüfus"dan tam vatandaşlık haklarına sahip beyaz olmayan Britanyalı nüfusuna kaymaya işaret eder.

1991'deki nüfus sayımı, katılımcıların ilk defa kendilerini etnik açıdan sınıflandırmalarının istendiği ilk sayımdır. Bundan önce nüfusun etnik durumuna ilişkin veriler "hane reisinin doğum yerine" ait bilgiye göre kararlaştırılırdı. Ancak, Britanya'da doğan etnik azınlık topluluklarının oranının artmasıyla birlikte bu yaklaşım yetersiz

David Goodhart: etnik çeşitliliğe karşı refah devleti mi?

Şubat 2004'de yayınladığı tartışmalı makalesinde *Prospect* dergisinin editörü David Goodhart, etnik açıdan çeşitlilik gösteren toplumla, vatandaşları arasındaki dayanışmanın ihtiyacı olanları koruyan iyi bir refah sistemine sahip olmasına izin verdiği toplum arasında bir denge olduğunu iddia etmiştir. Goodhart'a göre insanlar, kendilerine bir biçimde benzeyen, en azından kendileri ile ortak değerler ve varsayımlara sahip insanlara yardım olsun diye ödediklerini -örneğin işsizlik yardımı, emekli aylığına gittiğini- bildikleri sürece vergi ödemeye gönüllüdür. Goodhart bunu, hem farklı hem de dayanışmacı toplumu isteyenlerin dayanması gereken ilerlemeci ikilem dengesi olarak tanımlar.

Bu dengenin bir kanıtı olarak Goodhart, İsveç ve Danimarka gibi tarihin en cömert refah devletlerine sahip İskandinav ülkelerini göstermiştir. O, toplumsal ve etnik açıdan oldukça türdeş oldukları için insanların daha fazla vergi ödemeye hazırlandıkları bu ülkelerde, geniş refah sistemleri kurmanın imkan dahilinde olduğunu iddia etmiştir. Buna karşın, Amerika Bileşik Devletleri'nde olduğu gibi etnik açıdan çok bölünmüş ülkelerde refah devleti daha zayıftır.

Goodhart, Büyük Britanya'da bir etnik gruba mensup olan nüfus oranıyla (on kişide birden daha az) ve tamamıyla farklı Amerikan usulü bir toplumun yaratıldığı Amerika Birleşik Devletleri'ndeki nüfus oranı (üç kişiden biri) arasında bir yerlerde bir kırılma noktası bulunup bulunmadığını sormuştur; yani çok net etnik ayrımların olduğu devlet ve güçsüz bir refah devleti. Bu kırılma noktasından sakınıldığına ve ülkeye gelenlere karşı dayanışma fazla yayılamayacağına göre, ülkeye girmesine izin verilen insan sayının sınırlandırılması, sığınma ve göçmenlik sürecinin saydam ve denetim altında olması önemli olacaktır (Goodhart 2004).

Goodhart'ın tezi yoğun bir biçimde eleştirilmiştir. Sosyolog Saskia Sassen uzun vadede göçmenlerin bütünleşmesi olmaz ve genel olarak göçmenler geçen yüzyıllarda olduğu gibi kabul edilmek için aynı tür zorluklarla karşılaşırlar. Tarihsel açıdan, bütün Avrupa ülkeleri, hepsi olmasa da pek çoğu zaman içinde birçok önemli yabancı göçmen grupla bütünleşmiştir. Geçmiş deneyimler 'onlar'ın 'biz'e dönüşmesinin -Goodhart'ın çözümlemesindeki dayanışmayı deneyimleyebilecek grubun- çoğu zaman birkaç yüzyıldan daha uzun sürdüğünü göstermektedir (Sassen 2004).

Siyaset kuramcısı Bhikhu Parekh de Goodhart'ın tezine saldırmıştır. Parekh'in öne sürdüğü iddialarından biri Goodhart'ın dayanışma ile refah devletindeki yeniden dağıtım arasındaki ilişkisini yanlış anladığı yolundaydı. Parekh, yeniden dağıtımın sadakat yarattığını, sıradan günlük deneyimleri meydana getirdiğini ve bu nedenle de dayanışmaya yol açtığını makul olarak söylenemeyeceğini iddia etmektedir. İkisi arasındaki ilişki Goodhart'ın makalesinde ileri sürdüğünden çok daha karmaşıktır. (Parekh 2004).

Bir başka siyaset kuramcısı ve eski İçişleri Bakanı David Blunkett'in danışmanı Bernard Crick, Goodhart'a "Neyin dayanışması?" diye sormuştur. Goodhart, Britanya'daki dayanışmadan söz etmektedir, ancak Crick , eğer Goodhart, Britanya değil de Birleşik Krallık'dan söz ediyorsa, bunun ona çok uzun zamandır çokuluslu ve çok etnikli bir devlet olduğumuzu hatırlatması gerektiğine dikkati çekmiştir. İkilli kimlikler hepimizin birlikte yaşamaya alıştığı bir şeydir. Günümüzde Britanyalı ve Iskoçyalı, Gallerli, Irlandalı ve İngiliz ikili kimlikleri tamamıyla kabul görmektedir. Sorun dayanışma ya da kimliğin yitirilmesi değildir; kimliğimiz bir ölçüde birden fazla grubun üyesi olmaya dayanmaktadır -Britanyalılık Goodhart'ın anlayabileceğinden daha fazla çeşitlilik kabul edebilir (Crick 2004).

kalmıştır. Etnik grup üyeliğinde "kişinin kendini sınıflandırması" ölçütleri, örneğin İşgücü Araştırması gibi çoğu resmi araştırma ve incelemenin standardı haline gelmiştir. Ancak, çalışmalarda kullanılan etnik sınıflandırmalar birbirine uymadığı için, çalışmalarda elde edilen verilerin karşılaştırılması güç olabilmektedir (Mason 1995). 2001 Sayımı'na göre en büyük etnik azınlık gruplarına mensup insan sayısı 13.2. Şekilde verilmektedir. Her zaman olduğu gibi resmi istatistiklerin doğruluğu konusunda ihtiyatlı davranmak gereklidir. Örneğin katılımcıların kendi etniklik anlayışları belirtilen "seçeneklerden" ya da kategorilerden daha karmaşık olabilir (Moore 1995). Bu özellikle karmaşık etnik geçmişi olan bireylerin durumunda geçerlidir.

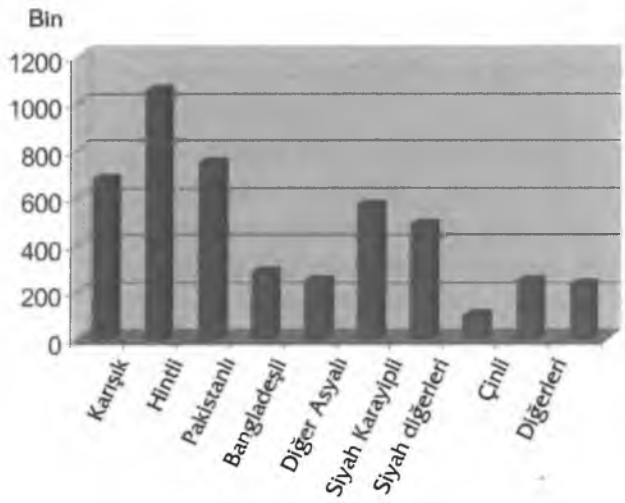

13.2. Şekil Birleşik Krallık'da beyaz olmayan etnik gruplar, 2001

Kaynak: 2001 Sayımı:ONS (2003a)

2001 sayımı bugün sayısı 4,6 milyondan daha fazla olan Britanya'nın etnik azınlık nüfusunun İngiltere'nin yoğun nüfusa sahip kent alanlarında yoğunlaştığını göstermektedir (bkz. 13.3. Şekil). Etnik azınlıkların %75'i dış bölgeleri dahil olmak üzere Londra, Batı Midlands, Yorkshire ve Humberside ve Kuzey-Batı ve Merseyside'da yaşamaktadır. (Strateji Birimi 2003). Londra'da ikamet edenlerin %29'u beyaz değildir. Tersine, daha kırsal bölgeler örneğin Kuzey-Doğu ve Güney-Batı, yüzde 2'den az etnik azınlık nüfusuna sahiptir (Ulusal İstatistik Kurumu 2002b). Etnik azınlıkların çoğu üyesi kendi tercihi doğrultusunda şehir içinde yaşamamaktadır; böylesi alanlara taşınmaktadırlar çünkü bu alanlar beyaz nüfusun en az tercih ettiği alanlardır. Çok sayıda şehirde banliyöleşme süreci meydan gelmekte ve beyazların çıktığı boş mülkler elde edilebilir hale gelmektedir.

Banliyöleşme hakkında daha fazla bilgi için bkz. 21. Bölüm , "Şehirler ve Kentsel Alanlar", s. 958-9

2001 Sayımı beyaz olmayan etnik gruptan gelen insanların, Büyük Britanya'daki beyazlara oranla daha genç bir yapısı olduğunu göstermiştir. Bunlardan yarısı on altının altında olan 'Karışık' grup en gencidir. Her birinin üçte birinden fazlası on altı yaşın altında olan Bangladeşli ve Pakistanlı grup da genç yaş yapısına sahiptir (ONS 2003a). Toplumsal cinsiyet açısından çoğu etnik grubun bileşimi, daha önceki dönemlere oranla daha dengelidir. Daha önceki yıllarda göçmenlerin çoğunluğu, özellikle Hindistan ve Karayipler gibi Yeni Commonwealth ülkelerinden gelenler, erkekti. Daha sonraki politikalar ailelerin bütünleşmesi amacını desteklediği için, bu kayma kadın ve erkek oranlarının eşitlenmesine yardımcı oldu.

Britanya'daki etnik çeşitliliğe ilişkin yukarıdaki betimlemeler, nüfus içerisindeki alabildiğince karmaşık ve çeşitlenmiş örüntülerin genel göstergeleri olarak kabul edilebilir. Sosyologlar ve diğer disiplinlerden bilginler, etnik azınlıkların deneyimleri hakkında genel olarak konuşmaktan çok, Britanya'nın etnik grupları arasındaki farklılıkları giderek daha fazla vurgulamaktadırlar. Irk ve eşitsizlik hakkındaki aşağı-daki bölümde göreceğimiz gibi Britanya'daki Siyah ve Asyalı insanlar beyaz nüfusla bir bütün olarak karşılaştırıldığında daha dezavantajlı durumdadır, fakat dikkatle incelenmesi gereken nokta etnik azınlık grupları arasındaki farklılaşmadır.

Etnik azınlıklar ve emek pazarı

İstihdam toplumsal cinsiyet, yaş, sınıf ve etniklik gibi etmenlere bağlı toplumsal ve ekonomik olumsuzlukların izlenmesinde çok önemli bir alandır.

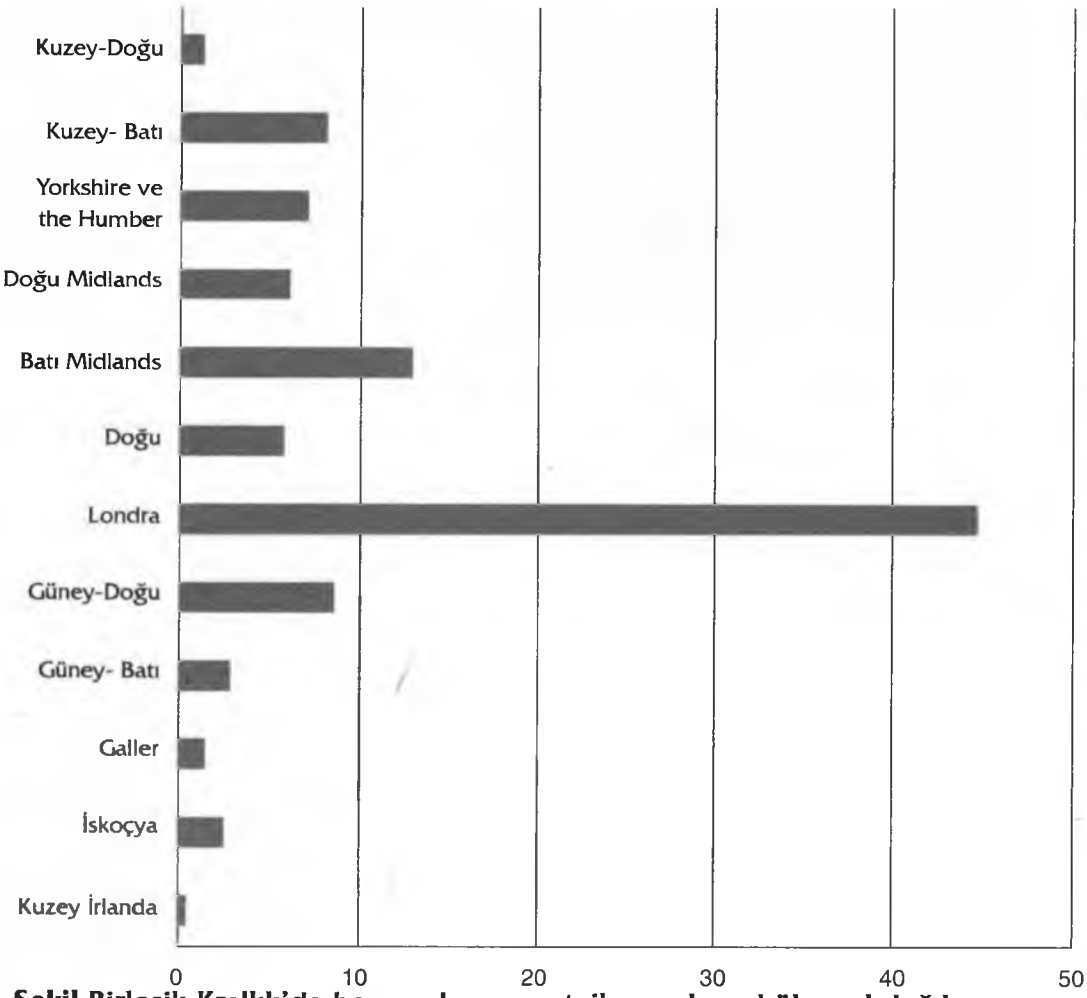

13.3. Şekil Birleşik Krallık'da beyaz olmayan etnik grupların bölgesel dağılımı, Nisan 2001 (%)
Kaynak: ONS (2002b)

Etnik azınlıkların emek pazarındaki konumlarına yönelik çalışmalar, bunların mesleki dağılım, ücret düzeyi, işe alma ve terfi uygulamaları ve işsizlik oranları açısından dezavantajlı örüntüleri ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde bu konulardan bazılarına değineceğiz.

1960'lardan günümüze mesleki eğilimler

Siyaset Çalışmaları Ensitütüsü (PSI) tarafından Branya'daki etnik azınlıklar hakkında 1960'lı yıllarda yapılan ilk ulusal araştırmada, ülkeye yakın geçmişte gelen göçmenlerin, az sayıdaki sanayi kolları içerisinde, kol gücü gerektiren işlerde eşitsiz bir biçimde kümeleştikleri ortaya çıkmıştı. Yakın geçmişte gelip de kendi ülkelerinde nitelik kazanmış işçiler bile kendi yetenekleriyle kıyaslanamayacak işlerde çalışma eğilimindeydiler. Bazı işverenlerin beyaz olmayanları işe almayı reddetmeleri ya da yalnızca daha uygun beyaz işçi yokluğu çektiklerinde

yapmaya ikna olmalarıyla kendini gösteren etnik ayrımcılık yaygın ve aleni bir uygulamaydı.

1970'lerde istihdam örüntüleri hafifi bir değişiklik gösterdi. Etnik azınlık gruplarının üyelerinin gitgide daha fazlası nitelikli kol işlerinde istihdam edilseler de yarı vasıflı ya da vasıfsız kol işlerinde çalışmayı sürdürmüşlerdir. Az sayıda etnik azınlık meslekleri ya da yöneticilikle ilgili mevkilerde bulundular. Araştırma, işe almadaki ırk ayrımcılığını önlemek için yapılan yasa değişikliklerine bakılmaksızın, tercihen kendileriyle eşit niteliklere sahip beyaz olmayanlara oranla iş görüşmeleri ve iş olanaklarının sürekli olarak beyazlara teklif edildiğini bulmuştur.

1982'de etnik azınlıklarla iligli Siyaset Çalışmaları Enstitüsü'nün yaptığı üçüncü araştırma da Afrikalı, Asyalı ve Hintli erkekler dışında kalan etnik azınlıkların, imalat sektörüne de ciddi etkileri olan genel ekonomik durgunluğa bağlı olarak beyazlara oranla iki kat daha fazla işsizlik oranından muzdarip oldukları bulunmuştur. Ancak akıcı İngilizce konuşan nitelikli beyaz olamayanlar artarak beyazyakalı mevkilere girmişlerdir; genel olarak etnik azınlıklarla beyazlar arasındaki ücret açıklığında bir kapanma vardır. 1970'lerden itibaren özellikle Hintliler ve Afrikalı Asyalılar olmak üzere artan sayıda etnik azınlık yüksek kazanç ve düşük işsizlik oranlarına katkıda bulunarak kendi işini kurmuştur.

Son bulgular

Birleşik Krallık'da etnik azınlıklar üzerine yapılan son araştırmalar, farklı etnik grupların eskiye oranla çok daha farklı istihdam yörüngelerini ortaya çıkarmıştır. Örneğin hükümetin Strateji Birimi, Hintliler ve Çinlilerin emek

Birleşik Krallık'daki etnik azınlıkların büyük oranı 16 yaşın altındadır.

Küreselleşme ve gündelik yaşam: etnik azınlıklar ve "yeni ekonomi"

İmalat ve sanayide etnik azınlıklardan oluşan işçilerin yüksek yoğunluğu yüzünden çok sayıda gözlemci, sanayiye dayalı ekonomideki düşüşün, nüfusun bu kesiminde eşit olmayan bir etki yarattığını ileri sürmektedirler. Yüksek işsizlik oranlarının ekonomiyi etnik azınlık çalışanları üzerine yeniden inşa etmenin etkilerini yansıttığını iddia etmektedirler; çünkü bu gruplar daha az nitelikli ve savunmasızdırlar. Britanya ekonomisinin endüstriye dayalı bir ekonomiden teknoloji ve hizmet sektörüne dayalı bir ekonomiye kayması yeni bir mesleğe geçebilecek durumda yeterli donanıma sahip olmayan etnik azınlık grubu işçilere zarar vermiştir.

Ancak yukarıda sözü edilen PSI'nin araştırmaları ve Işgücü Araştırması ve Sayım istatistiklerinin karşılaştırılması bu basmakalıp görüşe meydan okumaktadır (Iganski ve Payne 1999). Bu çalışmalar, başarılı beyaz çalışanlarınkine büyük ölçüde benzer bir biçimde bazı beyaz olmayan grupların son yıllarda gerçekten yüksek ekonomik ve mesleki başarı düzeyine eriştiklerini göstermiştir. Bu çalışmalar, ekonomik yeniden yapılanma sürecinin emek piyasasında etnik azınlık ve beyaz nüfus arasındaki uçurumun kapanmasına katkıda bulunduğunu iddia etmektedirler. Bunun nedeni ekonomideki büyük ölçekli dönüşümlerin hem etnik azınlıkları hem de beyaz toplulukları kapsamasıdır.

Otuz yıllık işgücü Araştırmaları ve sayımlardan (1971, 1981,1991) elde edilen verileri kullanan Paul Iganski ve Geoff Payne, bir bütün olarak etnik azınlık gruplarının sanayideki işgücünün geri kalanına oranla düşük düzeyde işkaybı yaşadıklarını bulmuştur. 1971-1991 yılları arasında imalata dayalı işlerini kaybeden beyaz olmayanların 1971'deki ekonomik olarak faal olanlar içindeki oranı %12 iken, bütün işgücü içindeki bu oran %14,4'dür.

Iganski ve Payne bu genel eğilim içinde, örneğin kadınlarla erkekler ve sanayi sektörleri arasında önemli eşitsizlikler olduğuna dikkat çekmektedirler. Fakat genel olarak "yeni ekonomi"ye geçiş hareketinin beyazlar ve beyaz olmayanları ayırmadan bir ölçüde aralarındaki uçurumu kapatacak biçimde sarsma eğiliminde olduğunu bulmuşlardır. Iganski ve Payne'e göre günümüzde, Britanya'da mesleki yapıları çoğunlukla beyaz nüfusunkilerden ayrılmayacak biçimde değişen önemli sayıda beyaz olmayan nüfus bulunmaktadır.

Iganski ve Payne (1999), belirli etnik grupların önemli ölçüde kazanımlarının mesleki olumsuzlukların sonuna gelindiği şeklinde yorumlanmaması gerektiğini vurgularken dikkatlidirler. Daha çok bu "kolektif hareketliliğin" sanayi sonrası yeniden yapılanma ile ilgili güçlerin ırk ayrımcılığı ve süreğen olumsuzluklardan daha güçlü olduğunu iddia etmektedirler.

pazarında ortalama olarak beyazlardan daha çok çalıştıklarını bulmuştur. Ancak diğer grupların durumu pek iyi değildir: Pakistanlılar, Bangladeşliler, ve siyah Karayipliler beyazlara oranla ortalama daha yüksek istihdama, bununla birlikte daha az gelire sahiptirler (Strateji Birimi 2003).

Etnik azınlık grupları arasındaki istihdam istatistiklerindeki faklılaşmayı da dikkate alan ve 1997'de basılan dördüncü PSI derlemesi beyaz olmayan kadınlar arasındaki istihdam örüntülerinin de ciddi farklılık gösterdiğini bulmuştur. Karayipli kadınlar beyazlardan çok daha az kol gücü gerektiren işlerde çalışırken, Hintli kadınlar Pakistanlı kadınlar gibi öncelikli olarak kol gücü gerektiren işlerde çalışmaktadırlar. Karayipli ve Hintli kadınlarda ekonomik faaliyet oldukça yüksekken, Pakistanlı ve Bangladeşli kadınlar emek piyasasında çok daha az aktiftirler. Hintli kadınlar içinde nispeten yüksek kazancı olanlarla düşük kazanç sağlayan kadınlar arasında ciddi bir kutuplaşma varsa da, ortalama Karayipli ve Hintli kadınlar tam zamanlı işlerde beyaz kadınlardan biraz daha fazla para kazanmaktadırlar (Modood ve diğerleri 1997). 13.4. Şekil, farklı etnik kökenden gelenler arasında işsizlik oranlarının kadınlar ve erkekler için ne ölçüde farklılaştığını göstermektedir.

Gelir düzeyi açısından ölçüldüğünde en başarılı beyaz olmayanlar,

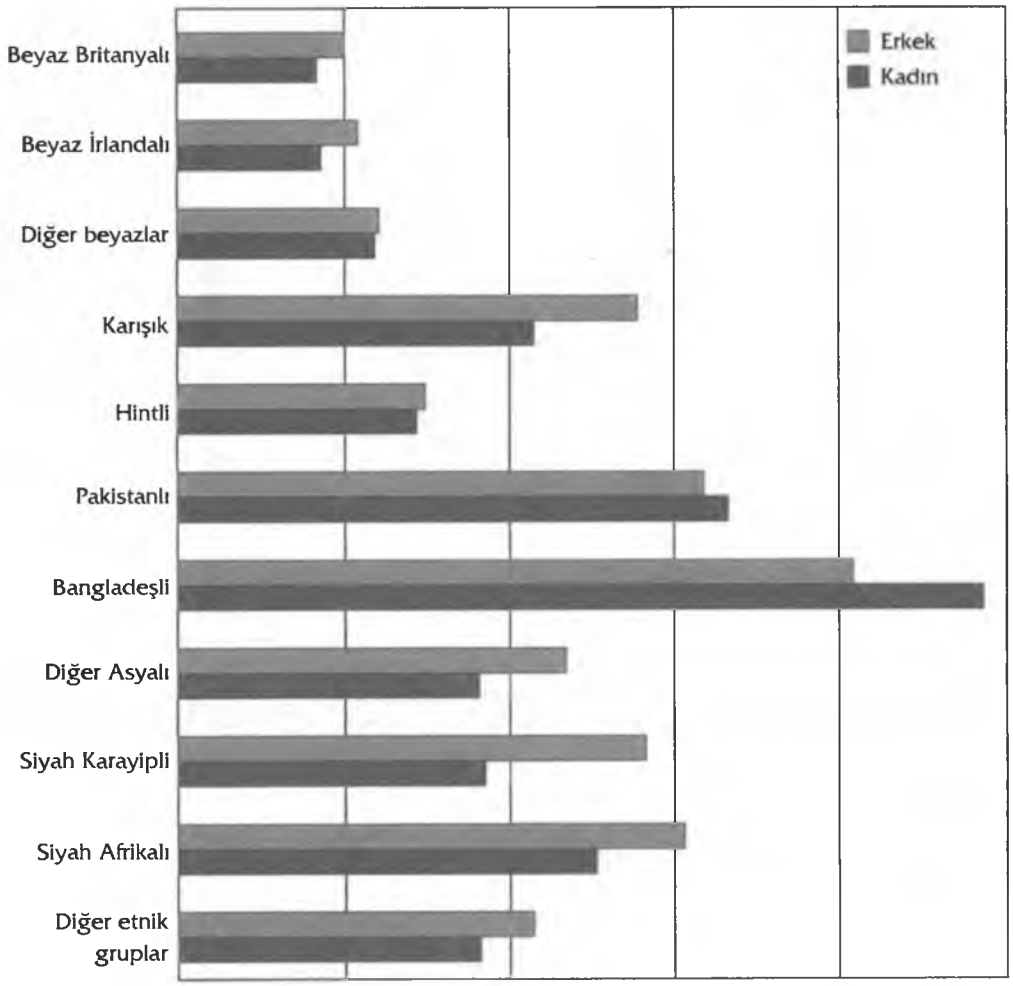

13.4. Şekil Büyük Britanya'da işsizlik oranları: etnik grup ve cinsiyete göre, 2001/2
Kaynak: ONS (2002b), syf.12

serbest meslek sahibi ya da küçük işveren olan Güney Asyalılardır. Son yirmi yıl içerisinde bu kategorideki insanların sayısı sürekli artmıştır: Hintli kadın ve erkekler beyazlara oranla iki kat daha fazla kendi işlerine sahiptirler. Araştırmalar etnik azınlıkların fazlaca serbest meslek sahibi olarak gösterilme nedenlerinden birinin aylık ve haftalık ücret veren işverenler arasındaki ayırım olduğunu göstermiştir (Clark ve Drinkwater 1998). Asyalı köşe başı dükkanları ve Asyalıların işlettiği diğer işyerleri, Britanya toplumunun öylesine önemli bir yönü haline gelmiştir ki bazıları bunun şehrin iç kesimlerindeki ekonominin canlanmasına neden olabileceğini ileri sürmektedirler. Tariq Modood Hintlilerin ekonomik başarısı'nı, çok çalışma, topluluğun ve ailenin desteği ve eğitime verilen önceliğin bir sonucu olarak açıklamaktadır (Modood 1991).

Ancak güney Asyalı küçük işletmelerin gelişimini ve potansiyel etkisini abartmamak da önemlidir. Serbest meslek sahibi birçok Asyalı çok uzun saatler boyunca -haftada altmış ya da seksen saate kadar- genele oranla nispeten daha düşük gelir kazanarak çalışmaktadır. Bunlar serbest meslek sahibi olarak kayıtlıdırlar ancak aslında işi yürüten ailenin diğer üyeleri tarafından çalıştırılırlar ve çalışanların kullandığı hastalık izni, ücretli tatil ve işverenin yatırdığı sigorta primleri gibi olağan faydalardan yararlanamazlar.

Mesleki yapıdaki ilerlemeler her zaman gücün en yüksek düzeylerinde artan bir temsille örtüşmez. Etnik azınlıkların eskiye oranla giderek daha fazla sayıda beyaz yakalı mesleki konumlarda yer almalarına karşın, etnik azınlık gruplarından gelenlerin hemen hepsinin büyük şirketler ve örgütlerde üst düzey mevkilere gelmelerini önleyen "camdan bir tavan" var gibi görünmektedir. Genellikle etnik azınlığa mensup erkler, en nitelikli olanlar bile, güç, statü ve kazanca göre üst düzeydeki %10 oranındaki işte beyazlara oranla ancak yarı yarıya temsil edilmektedir (Modood ve diğerleri 1997).

İskan

Britanya'daki etnik azınlıklar konut piyasasında ayrımcılık, bezdirme ve maddi mahrumiyetle karşılaşma

Sosyal sermaye ve etnik azınlık istihdamı

Grupların daha geniş topluluklarla ilişki kurma tarzları hakkında son dönemdeki düşünme tarzları sosyal sermaye kavramından türetilmektedir.

Sosyal sermaye fikri 16. Bölüm, "Örgütler ve Ağlar", syf. 722-24'de daha derinlemesine tartışılmaktadır.

Genel olarak, toplumsal sermaye ölçüleri bireylerin topluluklarına ve daha geniş bir biçimde de toplumlarına ne ölçüde bağlı olduklarını ölçmeye çalışır. Sosyal sermaye ölçümleri köprü kuran ve bağlayan olarak ikiye ayrılmaktadır. Köprü kuran sosyal sermaye, belli bir toplumsal grubu daha geniş topluma bağlayan ağlardan oluşurken, bağlayan sosyal sermaye toplumsal grup içindeki üyeleri birbirine bağlar (Putnam 2000).

Köprü kuran ve bağlayan sosyal sermaye ayrımı etnik grupların emek pazarındaki servetlerini anlama konusunda önemlidir. Köprü kuran sosyal sermaye, muhtemelen iş arama sürecinde, özellikle de işe almanın temelde sözlü becerilere dayalı olduğu medya gibi istihdam alanlarında büyük önem taşımaktadır. Etnik azınlığa mensup, toplumsal açıdan soyutlanmış bir birey, köprü kuran sosyal sermayeden neredeyse bütünüyle yoksun olacaktır ve bu nedenle de bazı istihdam olanaklarından mahrum olacaktır. Bu köprü kuran sosyal sermaye ağlarından mahrum olmak, beyaz işverenlerin sunduğu işleri elde etme fırsatlarını sınırlandırması da kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan, Pakistanlılar ve Bangladeşliler gibi coğrafi olarak bir bölgede toplanmış etnik azınlıklar daha yüksek bağlayan sosyal sermaye düzeyi edinebilirler. Bu başarılı bir yerel ekonomi için temel teşkil edebilir ve grubun bu yolla ekonomik başarı elde etmesini sağlayabilir. Bu azınlıkların üyeleri, beyaz işverenlerle mahrum oldukları çalışma fırsatlarını kendi etnik gruplarından işverenlerle yakalayabilirler. Girişimcilik Pakistanlılar ve Bangladeşliler arasında nispeten yaygındır. Böylelikle, bağlayan sosyal sermeye, köprü kuran sosyal sermayeden mahrumiyeti bir ölçüde telafi edebilir.

Ne ki, bir yanda toplumsal açıdan soyutlanmayla, coğrafi olarak bir bölgede toplanmak arasında bağıntı, öte yanda emek pazarının işlemesi her zaman kesin değildir. Oysa köprü kuran sosyal sermayeden mahrum olmak belki de, Pakistanlı ve Bangladeşlilerin karşılaştığı büyük dezavantajların açıklanmasına yardımcı olabilirse de, bunun, söz konusu dezavantajların, gözle görülebilir etnik azınlıklar arasında belki de birbirine en bağlı grup olan Karayipliler (beyazlarla evlenme oranlarının da gösterdiği gibi) için de çok büyük olduğunu nasıl açıklayacağı açık değildir. Çinlilerin görece ekonomik başarısının da bu tarz bir savla açıklanması oldukça güçtür.

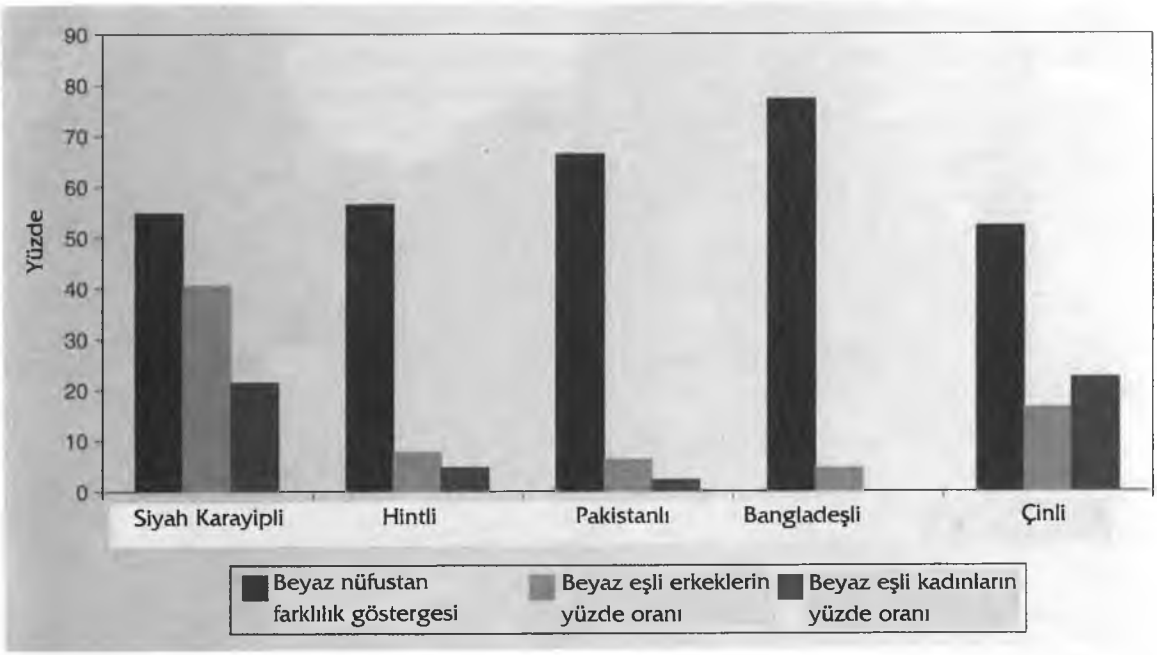

13.5. Şekil Büyük Britanya'da toplumsal ve coğrafi tecrit
Kaynak: Strateji Birimi (2003), syf. 36-37

eğilimindedir. Göçün denetlenmesine ilişkin ilk girişimlerden beri, konut gruplar arasında kaynaklar üzerindeki mücadelelerde ve etnik kapanmaya ilişkin eğilimlerde her zaman ön planda olmuştur. Bunun nedenlerinden biri ikamet yerinin büyük ölçüde simgesel bir yanının olmasıdır. İkamet yeri statüyü gösterir, güvenlik sağlar, geçinmeyle büsbütün içiçe geçer.

İstihdam örüntülerinde olduğu gibi konutun nitelikleriyle tipindeki farklar etnik gruplara göre değişmektedir. Genelde tüm beyaz olmayanlar konut açısından beyazlara oranla olumsuz konumda olsalar da bu bütünlüklü bir manzara olmaktan uzaktır. Hint asıllılar gibi bazı gruplar konut sahibi olmada yüksek düzeylere erişmişken, diğerleri eşitsiz bir biçimde düşük standartlı evlerde ya da toplu konut kesimlerinde kümelenmişlerdir (Ratcliffe 1999).

Bazı etmenler beyazlar ve beyaz olmayan topluluklar arasında ve beyaz olmayan grupların kendi içinde konutla ilgili ayrımlara katkıda bulunmaktadır. Yalnız Britanya'da değil Avrupa'da da sıklığı artan ırkçı tacizler ve şiddet içeren saldırılar bir ölçüde konutla ilgili örüntülerde etnik ayırımları teşvik eder görünmektedir. Daha zengin ve beyazların hakim olduğu bir semte taşınma gücü olan beyaz olmayan aileler, etnik düşmanlık yüzünden bundan caydırılmaktadır. Bir başka etmen konutun fiziksel koşullarıyla ilgilidir.

Genellikle beyaz olmayan toplulukların oturduğu konutlar beyaz nüfusunkilere oranla daha harap durumdadır. Pakistanlı ve Bangladeşlilerin büyük bir bölümü (ortalama hane halkının büyüklüğüne bağlı olarak) kalabalık konutlarda yaşarlar; yaşadıkları yerler rutubet almaya daha yatkın ve

Notting Hill Karnavalı, Londra'nın Britanya'ya ilk yerleştiklerinde çok sayıda Batı Hintli göçmene yuva olan bölgesinde yapılmaktadır. Notting Hill'deki artan ev maliyetleri Afrikalı Karayiplilerin bugün bölgenin dışına taşınması anlamına gelmektedir.

merkezi ısıtma sisteminden yoksundurlar.

Bunun aksine Hint asıllılar en az beyazlar kadar müstakil ya da yarı müstakil evlerde oturmaktadırlar ve diğer etnik gruplardan daha az şehrin merkezindeki yoksul semtlerde oturmaları olasıdır. Öte yandan Afrikalı Karayipli hane halklarınınsa ev sahibi olmak yerine sosyal konut kesimlerinde ev kiralama olasılıkları daha yüksektir. Bunun nedeni tek annenin ya da tek babanın olduğu ailelerin oranının bu grupta yüksek oluşu ile ilişkilendirilebilir.

Konutla ilgili etnik farklılıklar nasıl anlaşılabilir? Bazı sosyologlar konut piyasasındaki rekabete dayalı süreçlerin bir sonucu olarak, etnik azınlıkların ayırt edici bir "konut sınıfı" oluşturduğunu iddia etmektedir (Rex ve Moore 1967). Bu yaklaşıma göre, ekonomik olumsuzluklardan ırk ayrımcılığına kadar azınlık grupların karşılaştığı güç koşullar, bu grupların konutla ilgili konumlarını denetleyebilmek için az sayıda seçeneği ve şansı olduğu anlamına gelmektedir. Etnik azınlıklar esasında yetersiz koşullardaki konutlarda yaşamaya zorlanmaktadır, çünkü şansları çok azdır ya da hiç yoktur. Elbette etnik azınlıkları konut piyasasında sınırlayıcı bir çok durum vardır, ancak onların ayrımcılığın ya da ırkçı güçlerin pasif kurbanları olduğunu ima etmek

de yanlış olacaktır. Toplumsal aktörlerin yaptıkları seçimlere bağlı olarak örüntüler ve pratikler zamanla değişmektedir. Ayrımcılık yaratıcı eylem için bir itici güç olabilmektedir.

Ceza hukuku sistemi

1960'lı yıllardan beri etnik grubun üyeleri ceza hukuku sisteminde hem fail hem de kurban olarak sürekli artan sayılarda yer almaktadır. Genel nüfusa dağılımlarıyla karşılaştırıldığında etnik azınlıklar, hapishanelerde daha çok yer almaktadırlar. 2002'de İngiltere ve Galler'deki erkek mahkumların %16'sı bir etnik gruba mensuptu (HMSO 2004).

Etnik azınlık grubu üyelerinin ceza hukuku sistemine bir kez girdiklerinde ayrımcı muameleye maruz kaldıklarına inanmanın bir nedeni var. Beyaz olmayanlar arasında daha önce pek az ya da hiç hapis cezası almadıkları halde tutuklananların oranı daha yüksektir. Etnik azınlıkların hapse girdiklerinde de ayrımcılıkla ya da ırkçı saldırılarla karşılaşma olasılıkları daha yüksektir. Bazı bilginler ceza hukuku sisteminin yönetiminde ezici bir çoğunlukla beyazların hakim olduğunu vurgulamaktadırlar. Avukatlık yapanların çok küçük bir oranı siyahtır ve siyahlar polis gücünün %2'sinden de azını oluşturmaktadır (Denney 1998).

Beyaz olmayan gruplar, ırkçılığın harekete geçirdiği saldırılar dahil ırkçılığın farklı biçimlerine karşı savunmasızdırlar. Çoğunluk böylesi bir muameleden kaçmaktadır, ancak azınlık için bu deneyim rahatsızlık verici ve vahşi olabilmektedir. Etnik azınlık gruplarına karşı işlenen tüm suçların %12'sini ırkçılığın harekete geçirdiği hadiselerin (beyazlarla karşılaştırıldığında bu oran %2'dir) temsil ettiği olduğu tahmin edilmiştir (Ulusal İstatistik Ofisi, 2002b). Britanya Suç Derlemesi'ne göre İngiltere ve Galler'de ırkçılığın harekete geçirdiği saldırıların tahmini rakamları 1995'de 390.000'den, 1999'da 280.000'e düşmüştür. Hintli, Pakistanlı, Bangladeşli insanlara yönelik ırkçılığın harekete geçirdiği hadiselerin sayısı da 1995'de 145.000'den 1999'da 98.000'e düşmüştür (ibid.).

Britanya Suç Derlemesi ırkçılığın harekete geçirdiği hadiselerin ırkçı olmayan niyetlerin harekete geçirdiği hadiselerden daha fazla duygusal tepkiye neden olduğunu bulmuştur. 1999'da ırkçılığın harekete geçirdiği suçların kurbanı olanların %42'si hadiseden "çok fazla etkilendiklerini" söylemişlerdir; karşılaştırıldığında bu oran diğer suç türlerinde %19'dur. Siyah kurbanlar, %41 orana sahip hem Asyalı hem de beyazlarla karşılaştırıldığında %55 oranında en çok etkilendiklerini söyleyen grup olmuştur (ibid.).

Bu suç ve zulmetme örüntülerini nasıl açıklayabiliriz? 19. Bölüm'de (Sapkınlık ve Suç) gördüğümüz gibi, suç nüfus içerisinde eşit dağılım göstermemektedir. Suç ve zulmetme örüntülerine ilişkin ayırt edici mekansal unsurlar var gibi görünmektedir. Maddi yoksunluk çeken bölgeler daha çok yüksek suç oranlarına sahiptir ve bu bölgelerde yaşayan bireyler bu suçların kurbanı olma riskiyle daha fazla karşı karşıyadırlar.

Irkçılığa maruz kalan insanların yoksunluğu şehirlerin iç kısımlarındaki

harap çevreleri hem üretir hem de onlar tarafından üretilir (bkz. 21. Bölüm "Şehirler ve Kentsel Alanlar"). Burada, özellikle etnik azınlık geçmişi olan genç siyah erkeklerin konumunda yoğunlaşma eğilimindeki ırk, işsizlik ve suç arasında açık bir bağıntı vardır. Siyasi olarak ve medyayla yaratılan suçla ilgili "ahlak panikleri" yoluyla ırk ve suç arasında kamusal bir bağ kurulmuştur.

'Ahlaki panikleri' düşüncesi 19. Bölüm, ("Sapkınlık ve Suç"), syf. 850'de tartışılmaktadır.

Polisin ırkçılığı

Sosyolojik çalışmalar, polis memurları arasında ırkçı tutumların ortaya çıkarılmasında etkili olmuşlardır. 1980'lerde Roger Graef'in (1989) polisler üzerine yaptığı araştırmada, polislerin "bütün azınlık gruplarına karşı faal bir biçimde düşmanca davrandıkları" sonucuna varılmıştır. Graef, polislerin etnik azınlıklarla konuşurken kalıpyargılar ve ırkçı hakaretler kullanma sıklıklarına dikkati çekmiştir. 1990'larda Britanya ve A.B.D'de polisin ırkçılığı hakkında dikkat çeken büyük çaplı vakalar, hiçbir araştırmanın yapamayacağı ölçüde farkındalık yaratmışlardır. 1993'de Stephen Lawrence'in ırkçı katli (bkz. yukarıda s. 542'deki kutu), ırkçılığın tek tek bireylerle sınırlı olmadığını, hatta bütün kurumlara nüfuz edebileceğini göstermesiyle Britanya'daki ırkçılık üzerine tartışmaların niteliğini önemli ölçüde değiştirmiştir.

Stephen Lawrence'ın 1999'da öldürülmesi üzerine Macpherson Raporu'nun basımının ardından o zaman İçişleri Bakanı olan Jack Straw, polisin "çokkültürü toplumun şampiyonu" olacağına dair meydan okudu. Eleştirmenler değişmenin yeterince hızlı gerçekleşmediğini iddia ettiyse de basımını izleyen yıl içerisinde raporun 70 tavsiyesinden çoğuna uyulmuştur. Raporu izleyen ilk yıl emniyet güçlerinin üçte birinden fazlası ilave siyah ya da Asyalı polis memurunu işe almamış ve etnik azınlığa mensup polis memurlarının sayısı İngiltere ve Galler'de 43 güçten 9'a düşmüştür. Raporun haksız bir biçimde polisi hedeflediğini düşünen emniyet güçlerinin bir kesiminde "Macpherson karşıtı bir tepki" duyulduğunun işaretleri bulunmaktadır (Fitzgerald 2001).

Stephen Lawrence cinayeti gibi olayların ışığında, etnik azınlıklar arasında polise düşmanlığın yaygın bir olgu olduğunun araştırmalarla doğrulanması hiç de şaşırtıcı değildir (Keith 1993). Bir ölçüde böylesi tutumlar gerçekten de doğrudan deneyimin bir soncudur; özellikle genç siyahların tutumu karşılaştıkları polisiye stratejilerle biçimlenmektedir. PSI'nin (s. 557-60'da tartışılan) dördüncü derlemesi bir önceki sene ırkçı saldırılara maruz kalmış siyahların yalnızca dörtte birinin bunu polise rapor etmeyi seçtiklerini ortaya koymuştur. Polise başvuranların yarısı da karşılaştıkları muameleden tatmin olmamışlardır. Bir çoğu polisin bu tepkisinin olayı öğrenmek ya da araştırmakla gerçekten ilgilenmediklerini gösterdiği hissine kapılmışlardır (Modood ve diğerleri 1997).

Etnik azınlıkların polisin korumasına ve adli yargı sistemine gerçekten büyük ihtiyaçları vardır, çünkü beyazlara oranla suçun kurbanı olmaları daha olasılıdır; ancak kanunun uygulanması ile ilgili politikaların beyaz olmayanları hedefleyen ırkçı bir karakter taşıdığını

gösteren bazı işaretler de bulunmaktadır: Örneğin "durdur ve ara" politlkaları eşitsiz bir biçimde beyaz olmayanları hedef alma eğilimindedir. Macpherson Raporu'nun 1999'da yayınlanmasının ardından azınlıklara yönelik "durdur ve ara" işlemlerinin sayısında bir düşüş olsa da, polis güçlerinin terörizm riski karşısında daha hassas hale gelmelerinden beri bu sayı artmıştır. Bu durum, 2000'deki Terörizm Yasası'na bağlı olarak kendilerine verilen yeni yetkileri kullanan polisle birlikte, bazıları Müslüman olan Britanyalı Asyalıların durdurulup aranmaları ile ilgili olaylarda bir artışa sebep olmuştur.

Son döneme ait bir raporda, Londra'daki siyahlar beyazlardan sekiz kat, Asyalıların beş kat daha fazla polis tarafından alıkonulmakta ya da tutuklanmakta olduğunu göstermiştir (Metropolitan Polisi, 2004).

Büyük Britanya'daki etnik azınlık yaşamı ile ilgili diğer yönler kitabın çeşitli bölümlerinde tartışılmaktadır. Etniklik ve yaşlılık 6. Bölüm, s. 231-2'de; Etniklik ve Sağlık 8. Bölüm, s. 322-3'de ve Etniklik ve Eğitim 17. Bölüm, s. 769-72'de tartışılmaktadır.

Kıta Avrupası'nda göçmenlik ve etnik ilişkiler

Britanya gibi çok sayıda başka Avrupa ülkeleri de yirminci yüzyıl boyunca göçle ciddi bir biçimde dönüşüm yaşamıştır. Avrupa'daki büyük ölçekli göçler, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yirmi yıl boyunca gerçekleşmiştir. Akdeniz ülkeleri, kuzey ve batıdaki ülkelere ucuz emek sağlamışlardır. Türkiye, Kuzey Afrika, Yunanistan, güney İspanya ve İtalya'dan gelen göçmenler emek sıkıntısı çeken ev sahibi ülkeler tarafından bir süre etkin bir biçimde göçe teşvik edildiler. İsviçre, Almanya, Belçika ve İsveç göçmen işçilerden oluşan hatırı sayılır bir nüfusa sahiptirler. Aynı zamanda eskiden sömürge gücüne sahip ülkeler, eski sömürgelerinden bir göçmen akınına uğramışlardır; bu durum esas olarak İngiltere gibi, Fransa (Cezayirliler) ve Hollanda'ya (Endonezyalılar) da uygulanabilir.

Batı Avrupa'ya dışarıdan ve kendi içindeki emek göçü, savaş sonrası patlamanın 1970'lerde gerilemesiyle önceki haline göre hatırı sayılır ölçüde azaldı. Fakat 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından ve eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan dönüşümlerden beri, Avrupa yeni göç olarak adlandırıla şeye tanık oldu. Bu **yeni göçe** iki önemli olay damgasını vurmuştur. Birincisi Doğu ile Batı arasındaki sınırların açılması 1989-1994 yıllarında Avrupa'da beş milyona yakın insanın göç etmesine neden olmuştur. İkincisi eski Yugoslavya'daki savaş ve etnik çatışma yaklaşık beş milyon mültecinin Avrupa'nın diğer bölgelerine göç dalgası ile sonuçlanmıştır (Koser ve Lutz 1998). Avrupa'daki göçün coğrafi örüntüsü de kaynak ülke ve gidilen ülke arasındaki çizgiyi de bulanıklaştıracak biçimde değişmiştir. Güney ve Orta Avrupa'daki ülkelerin çok sayıda göçmen için göç edilecek hedefler haline gelmesi önceki göç örüntülerinden önemli bir ayrılmadır.

"Yeni göç"ün bir diğer özelliği ise etnik açıdan "karışmama"dır. Eski Sovyetler Birliği, eski Yugoslavya ve bazı Orta Avrupa devletlerinde sınırların değişmesi ya da çatışmanın patlak

vermesi "etnik yakınlık" ilkesine dayalı göçlere neden olmuştur. Bunun çok açık bir örneğini Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kendilerini Letonya, Kazakistan ve Ukrayna gibi yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerde yaşarken bulan binlerce etnik Rus oluşturmaktadır.

Göç ve Avrupa Birliği

Avrupa'nın bütünleşmesine yönelik hareketin bir parçası olarak ticari mal, sermaye ve işçilerin serbest dolaşımına yönelik eski engeller ortadan kaldırılmıştır. Bu durum Avrupa ülkeleri içindeki bölgesel göçte dramatik bir artışa neden olmuştur. Artık Avrupa Birliği'ndeki ülkelerin vatandaşları -çoğu Doğu Avrupa 'dan olan ve Mayıs 2004'de birliğe katılan on yeni üye ülke dahil- herhangi bir Avrupa Birliği ülkesinde çalışmaya hak kazanmıştır. Yüksek gelişmiş yetenekleri ve nitelikleri olan meslek sahipleri, Avrupalı göçmenlerin en büyük grubunu oluşturan sığınmacılar ya da ekonomik nedenlerle göçmen olanlarla aynı saflara katılmışlardır. Bilginler bu kayma ile birlikte göçmen toplulukların içindeki zenginler ve fakirler arasındaki artan kutuplaşmaya dikkat çekmektedirler.

Avrupa Birliği'ne üye olmayan ülkelerden Avrupa Birliği'ne bir dizi göç, çoğu Avrupa ülkesinde politik gündemin en acil konularından biri haline gelmiştir. Avrupa Birliği'nin bütünleşme süreci devam ettiği için, Schengen Anlaşması'nın bir parçası olarak bir dizi Avrupa ülkesi, komşu üye ülkelerle iç sınır denetimlerini kaldırmışlardır. Sözleşmeyi imzalayan taraflar artık yalnızca dış sınırlarını denetlemekte komşu üye devletlerden ülkeye serbest giriş izni tanımaktadırlar (bkz. 13.6. Şekil). Avrupa'nın sınır denetimiyle ilgili bu yeni yapılanması, Avrupa Birliği ülkelerine yasadışı göç ve sınır geçme suçları üzerine çok büyük etkiye sahip olmuştur. Yasadışı göçmenler, Schengen'e taraf devletlerden birine girme hakkını elde ettiğinde bütün Schengen bölgesinde engellenmeden dolaşabilmektedir.

Çok sayıda Avrupa Birliği'ne üye devletin, ailelerin birleşmesine yönelik yasal göçü sınırlandırması yüzünden yasal olmayan göçlerin sayısı artmıştır. Öğrenci ya da ziyaretçi olarak yasal yollardan AB'ye giren kanunsuzlar, vize sürelerini aşmaktadırlar; ancak artan sayıda yasadışı göçmen sınırdan kaçak sokulmaktadır. Uluslararası Göçmen Politikaları geliştirme Merkezi her yıl 400.000 insanın sınırlardan kaçak sokulduğunu tahmin etmektedir. İtalya'nın uzun kıyı şeridinin, yakınındaki Arnavutluk, eski Yugoslavya, Türkiye ve Iraktan yasadışı göçmenleri çeken en önemli sızıntı noktalarından biri olduğu kabul edilmektedir. Schengen sözleşmesine katılan İtalya, dış sınırlarını önemli ölçüde sıkılaştırmıştır. Yasadışı göçmenler ve sığınma başvurularından eşitsiz pay alan Almanya, Polonya ve Çek yönetimleri ile doğu sınırlarının denetimlerini artırmaları konusunda işbirliği yapmaktadır.

Göç karşıtı görüşle ilişkilendirilen ırkçılık, bazı şiddetli tartışmalar yaratan olaylar meydan getirmiştir; 1990'larda Fransa, İsviçre, İtalya, Avusturya ve Hollanda gibi çeşitli ülkelerde aşırı sağcı partilerin seçmen sayılarında bir canlanma gözlenmiştir. Birleşik Krallık'da, Parlamento üyelerinin, her seçim

13.6. Şekil Schengen kuşağı ülkeleri (koyu bölgeler)

bölgesinden tek bir adayın seçildiği salt çoğunluk seçim sistemi Avam Kamara'sında küçük partilerin sandalye kazanmasına engel olmaktadır. Ancak 1970'lerden beri aşırı sağcı Britanya Ulusal Partisi'nin aldığı destek doruk noktasına ulaşmıştır ve Parti yerel meclislerde çok sayıda sandalye kazanmıştır. Göç karşıtı Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi 2004 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde 12 sandalye kazanarak halk desteğinin dalga dalga yükseldiğini görmüştür.

Ne ki, "yeni göçmenler"in denetiminin sıkılaştırılması bir vakumda gerçekleşmemektedir. Göç politikalarındaki değişikliklere gayrı resmi yanıt, yasal olmayan ticaret ve kaçakçılık ağlarında meydana gelmektedir. Göçmen ticareti Avrupa'daki örgütlü suçlar kategorisinde en hızla büyüyenidir. Bu suç şebekeleri uyuşturucu, silah ve çalıntı malları sınırlar arasında getirip götürebildikleri gibi yasadışı göçmenleri de çeşitli vasıtalarla yurtdışına çıkarabilmektedirler. Göçmenler ve kaçakçılar diğer göçmenlerin deneyimlerinden yararlanarak, kendi hare-

ketleri için seçim yapmak üzere biraraya gelmektedirler. Bu bakımdan sınırlama politikaları yeni direniş biçimlerine yol açıyor görünmektedir (Koser ve Lutz 1998).

Göçmenlerin daha iyi bir yaşam için göze aldıkları riskler çokluk trajik sonuçlar yartamaktadır; örneğin 2000 yılında İngiliz sahiline yakın Dover'da elli sekiz Çinli bir kamyonda boğulmuştur ya da 2004'ün Ağustos Ayında İtalya'nın güney sahillerine yakın bir yerde Sicilya'ya varmaya çalışan aşırı yüklü bir botta en az yirmi altı kişi ölmüştür. Bu göçün yasal olmayan niteliği yüzünden Batı'ya geçme girişiminde bulunurken ölenlerin gerçek sayısını ölçmek oldukça zordur, ancak yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre her sene zulümden ya da yoksulluktan kaçan 4000 göçmenin denizde boğulduğu tahmin edilmektedir. Araştırma, Akdeniz'de her yıl yaklaşık 2000 insanın Avrupa'ya ulaşmaya çalışırken öldüğünü ileri sürmektedir; benzer sayıda insanın -"bot insanları"nın diğer iki ana varış noktası olan- Avustralya ve A.B.D'ye geçerken öldüğü düşünülmektedir (*Guardian*, 9 Ekim 2004).

Küresel göç

Avrupa'nın yüzyıllar önceki yayılmacılığı, dünyadaki çoketnikli çoğu topluluğun temelini atan büyük ölçekli nüfus hareketlerini başlatmıştır. Küresel göçün bu öncü dalgalarına karşın, insan toplulukları çok sayıda ülkenin etnik görünümünü temelden etkileyecek biçimde karşılıklı etkileşimi ve kaynaşmasını hep sürdürmüştür. Bu bölümde göç örüntüleri ile ilgili kavramları ele alacağız.

Büyük Britanya'da "sahte sığınmacılar"la iligli korkular, özellikle 11 Eylül 2001'den sonra, ulusal güvenlikle hakkındaki kaygılara bağlanmaktadır. Fotoğraf Büyük Britanya'ya yasal olmayan bir biçimde sokulan göçmenleri göstermektedir.

Göç hareketleri

Yeni bir olgu olmasına karşın göç, küresel bütünleşme sürecinin bir parçası olarak giderek hızlanan bir olgu gibi görünmektedir. Dünya ölçeğinde göç örüntüleri, ülkeler arasındaki hızla değişen ekonomik, siyasi ve kültürel bağların bir yansıması olarak görülebilir. Yaklaşık 175 milyon insanın doğduğu ülkede farklı bir ülkede ikmaet ettiği, bunun dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 3'ü olduğu tahmin edilmektedir (*Uluslararası Göç Raporu* 2002); bu durum bazı bilginleri, dönemi "göç çağı" olarak adlandırmaya sevk etmiştir (Castles ve Miller 1993).

Bir ülke içinde yerleşmek üzere yer değiştirme hareketi **iç göç** ve bir ülkeyi terk ederek bir başka ülkeye yerleşme süreci **dış göç** ile birlikte, kaynak ülke ile hedef ülkeyi birbirine bağlayarak küresel göç örüntülerini meydan getirmektedir. Çoğu toplumda göç hareketleri etnik ve kültürel farklılığa eklenmekte ve demografik, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin biçimlenmesine yardımcı olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ve özellikle son yirmi yıldır küresel göçün yoğunlaşması, çok sayıda ülkede göçü önemli bir meseleye dönüştürmüştür. Batılı toplumların çoğunda artan göç oranları ulusal kimlik gibi müşterek kabul edilen kavramları tehdit etmekte ve vatandaşlık gibi kavramların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bilginler, 1945'den beri gözlenen önemli göç hareketlerini tanımlamak üzere dört göç modeli belirlemişlerdir. *Klasik göç modeli*, Kanada, A.B.D ve Avustralya gibi "göçmen uluslar" olarak gelişen ülkeler için geçerlidir. Böylesi durumlarda göç büyük ölçüde teşvik edilir ve sınırlamalar ve kotalar yıllık göçmen alımının sınırlandırılmasına yardımcı olsa da yeni gelenlere vatandaşlık bir vaad/lütuf olarak sunulur. *Sömürgeci göç modeli*, Fransa ve Birleşik Krallık gibi, sömürgelerden gelen göçmenleri diğer ülkelerden gelenlere tercih eden ülkelerce izlenir. Britanya'daki çoğu yeni Commonwealth ülkelerinden gelmiş göçmen bu eğilimi yansıtır.

Almanya İsviçre ve Belçika gibi ülkeler üçüncü yolu, *misafir işçi modelini* izlemektedir; böylesi bir düzende göçmenler ülkeye genellikle emek pazarının taleplerini karşılamak üzere geçici olarak kabul edilirler. Fakat uzun süre oturmuş olsalar bile vatandaşlık hakkına sahip olamazlar.

Son olarak *yasadışı göç modeli,* çok sayıda sanayileşmiş ülkenin göçmen yasalarını sıkılaştırmasına bağlı olarak giderek daha yaygın hale gelmektedir. Ülkeye gizli ya da "göçmen değilmiş gibi" görünerek girme fırsatı bulan göçmenler, sıklıkla resmi toplumun sınırları dışında yasadışı olarak yaşayabilmektedirler. Bunun örnekleri Amerika'nın güney eyaletlerinin çoğundaki, çok sayıda "yasadışı yabancı Meksikalı"da ya da ulusal sınırların dışına uluslararası göçmen kaçakçılığı işinin artmasında gözlenebilir (yukarıda gördüğümüz gibi).

Küresel göçteki son eğilimleri incelerken Stephen Costel ve Mark Miller (1993), önümüzdeki yıllarda göç örüntülerini tanımlayacağını iddia ettikleri dört eğilim belirlemişlerdir.

1- *Hızlanma* Sınır ötesine göç eskiye oranla çok daha fazla sayıda meydana gelmektedir.

2- *Farklılaşma* İşçi göçü ya da mültecilik gibi özgül biçimlerin etkili olduğu önceki dönemlerdeki göçün aksine, günümüzde birçok ülke farklı tiplerde göçmen almaktadır.

3- *Küreselleşme* Göç nitelik olarak hem göç alan hem de veren çok sayıda ülkeyi içine alarak küreselleşmektedir. (bkz. 13.7. ve 13.8. Şekiller)

4- *Kadınlaşma* Artan sayıda göçmen, eski dönemlere oranla günümüzdeki göçü erkeklerin çok daha az baskın oldukları bir göç haline getiren kadınlardan oluşmaktadır. Kadın göçmen sayısındaki artış, ev içi işçilere talebin artması, seks turizminin genişlemesi, kadın ticareti (bkz. 12. Bölüm, "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet" s. 492-3) ve "postayla sipariş edilen gelinler"' olgusunu da içine alan küresel emek piyasasındaki değişikliklerle yakından ilgilidir.

Küreselleşme ve göç

Küresel göçün ardında yatan güçler nelerdir ve küreselleşmenin sonucunda nasıl değişmektedirler? Göçle ilgili çok sayıda eski kuram, **itme ve çekme etmenleri**ne odaklanmıştır. 'İtme etmenleri', savaş, kıtlık, siyasi baskı ya da nüfuz baskıları gibi insanları göçe zorlayan, kaynak ülke içerisindeki dinamiklere atıfta bulunur. Bunun tersine "çekme etmenleri", gidilen ülkelerin göçmenleri çeken özellikleridir; örneğin gelişen emek pazarı, daha iyi yaşama koşulları ve düşük nüfus yoğunluğu başka bölgelerdeki göçmenleri çekebilmektedir.

Son yıllarda "itme ve çekme" göç kuramları, karmaşık ve çokyönlü bir sürece fazlasıyla basit açıklamalar getirdiği için eleştirilmektedir. Bunun yerine göçle ilgilenen bilginler, küresel göç örüntülerine, makro ve mikro düzeydeki süreçler arasındaki etkileşimle üretilen sistemler olarak bakmaktadırlar. Bu fikir karmaşık gibi görünse de adlında oldukça basittir. Makro düzeydeki etmenler bölgedeki siyasi yapı, iç ve dış göçü düzenleyen yasalar ve düzenlemeler ya da uluslararası ekonomideki değişmeler gibi üst boyuttaki konulara atıfta bulunur. Öte yandan mikro düzeydeki etmenler, göçmen toplulukların kendilerinin sahip olduğu kaynaklar, bilgi ve anlayış tarzlarıyla ilgilenmektedir.

Makro ve mikro süreçlerin arakesiti Almanya'daki geniş Türk göçmen topluluğun durumunda gözlenebilir. Makro düzeydeki etmenler, Almanların ekonomik açıdan işgücüne gereksinimi, onun yabancı "misafir" işçileri kabul etme politikası, Türkiye'deki ekonomik durumun çok sayıdaki Türk'ün arzuladığı düzeyde para kazanmasına engel olması gibi etmenlerdir. Mikro düzeydeyse, Almanya'daki Türk topluluk içerisinde karşılıklı desteği sağlayan gayrı resmi ilişki ağı ve kanallarıyla Türkiye'de kalan aile ve arkadaşlarla güçlü bağların olmasıdır. Potansiyel Türk göçmenler arasında Almanya ve "sosyal sermaye" -yararlanılan insan ya da topluluk kaynakları hakkındaki bilgi- Almanya'nın en popüler göç ülkelerinden biri olmasına yardımcı olmuştur. Göçte sistem yaklaşımını savunanlar, göç sürecini açıklamaya tek bir etmenin yeterli olamayacağını vurgulamaktadırlar. Daha çok Türkiye ve Almanya arasında olduğu gibi, her özgül göç hareketi makro ve mikro düzeydeki süreçlerin bir ürünüdür.

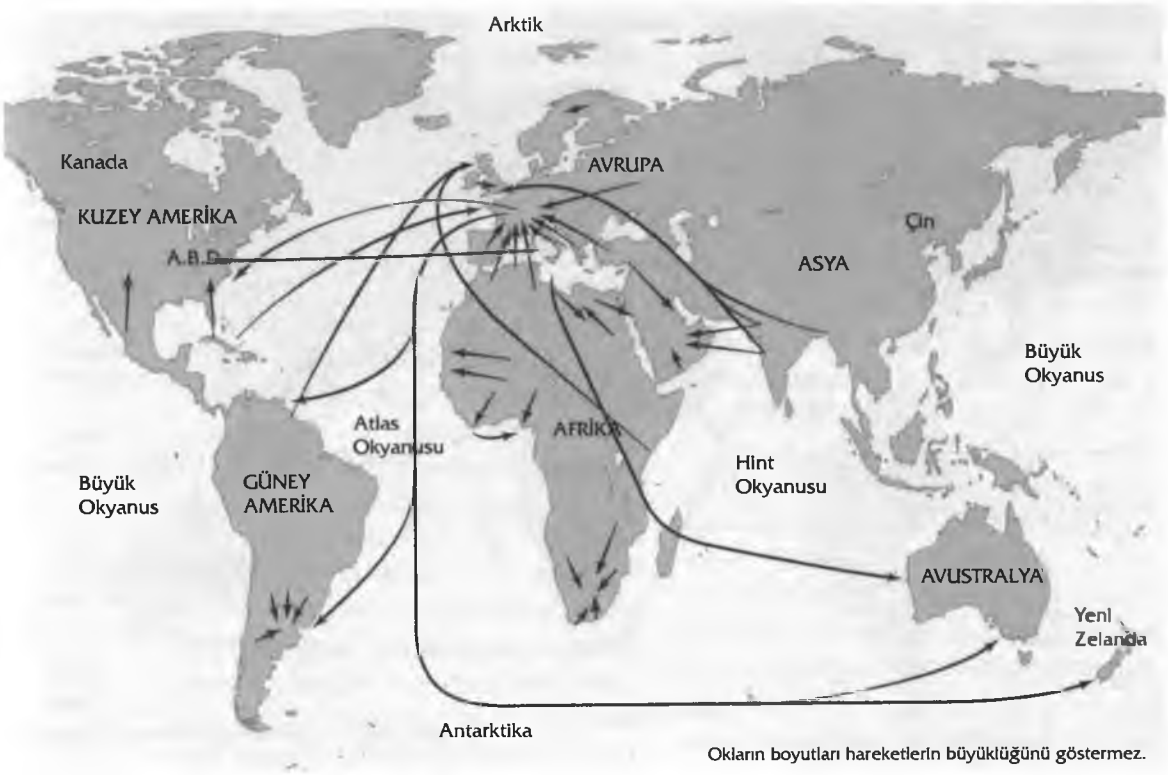

13.7. Şekil Küresel göçler, 1945-73
Kaynak: Castles (1993), s .67

Küresel diasporalar

Küresel göç örüntülerini anlamanın bir başak yolu da **diasporaların** incelenmesidir. Diaspora terimi bir etnik çevrenin genellikle zorla ya da travmatik koşullar altında, kendi öz vatanlarından, yabancı alanlara dağılmasına atıfta bulunur. Bu toplulukların köleleik ve soykırım sonucunda dünyaya nasıl yeniden dağıldıklarını açıklamak için yapılan atıflar çoğunluk, Yahudi ve Afrika diasporalarına yapılır. Tanım itibariyle diasporanın üyeleri coğrafi olarak dağılmışlarsa da ortak bir tarih, anavatan hakkındaki ortak bir hafıza ya da beslenen ve korunan müşterek bir kimlik gibi etmenlerle bir arada tutulurlar.

Robin Cohen, yaygın bir biçimde alıntılananlar zulüm ve şiddet sonucunda gönülsüzce ortaya çıkanlar olsa da, diasporaların oldukça değişik biçimlerde ortaya çıktığını iddia etmektedir. Küresel Diaporalar'da (Global Diasporas -1997) Cohen, tarihsel bir yaklaşımı benimser ve özgün topluluğun dağılmasına temel oluşturan güçlere göre beş farklı diaspora kategorisi belirler: *kurban* (Örn. Afrikalı, Yahudi), *sömürgeci* (Britanyalı), *emek* (Hintli), *ticaret* (Çinli) ve *kültürel* (Karayipli). Bu durumlardan özellikle bazıları, Çinlilerde olduğu gibi, büyük ölçekli nüfus hareketleri, sınırlayıcı travmatik bir olayın sonucunda değil, gönüllü olarak ortaya çıkmıştır.

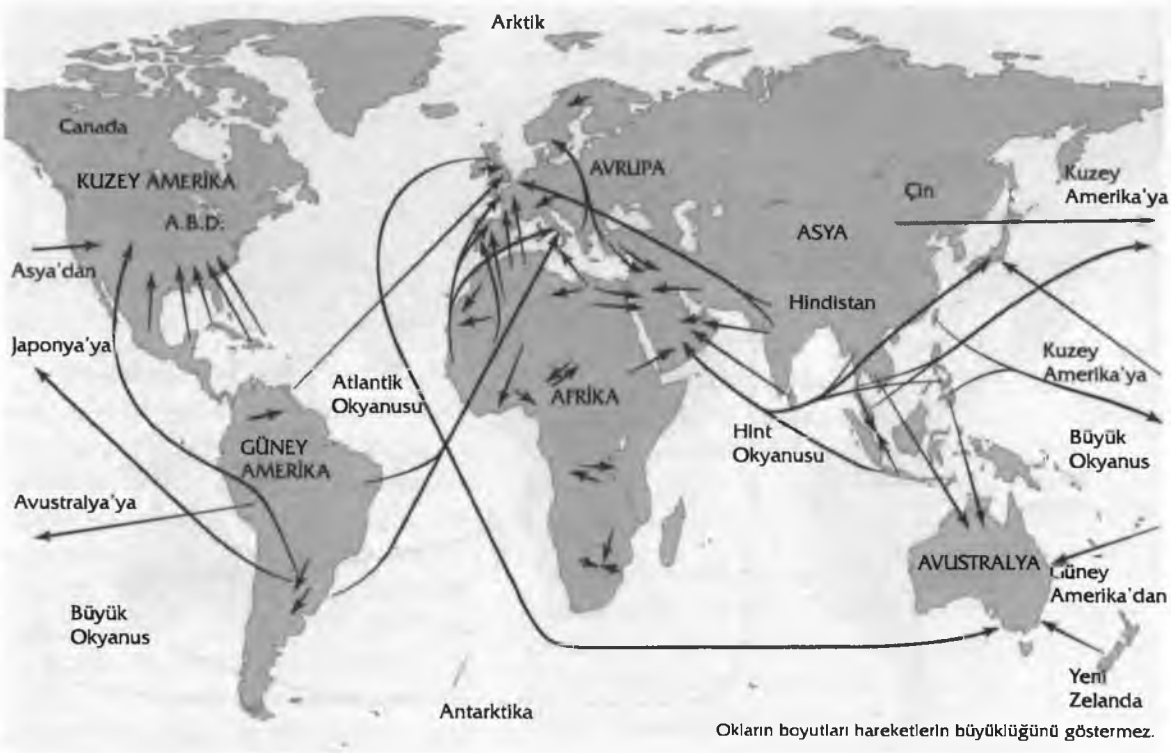

13.8. Şekil 1973'den günümüze küresel göç hareketleri
Kaynak: Castles ve Miller (1993), s.6

Biçimlerin başka başka olmasına karşın, bütün diasporalar belli anahtar özellikleri paylaşırlar. Cohen bütün diasporaların aşağıdaki ölçütlere uydu-ğunu ileri sürmektedir:

-Bir anavatandan yeni bir bölgeye ya da bölgelere zorla ya da gönüllü hareket;

-Bir anavatan hakkında ortak hafıza, onun korunmasına bağlılık muhtemel bir geri dönüş ihtimaline ortak inanç;

-Zamanla ve mesafeyle sağlanan güçlü bir etnik kimlik;

-Diaspora alanlarında yaşayan aynı etnik grubun üyeleri arasında dayanışma fikri;

-Ev sahibi toplumlarla ilgili belli bir ölçüde gerilim;

-Çoğulcu ev sahibi toplumlar için değerli ve yaratıcı bir katkı potansiyeli.

Kimi bilginler Cohen'i diaspora kategorilerini belirli bir etnik grupla ilişkilendirerek karmaşık ve ayırıcı göç deneyimlerini dar bir tipolojiye indirgemekle suçlamışlardır. Kimi bilginlerse diaspora kavramsallaştırmasının, üstlendiği çözümleme için yeterince açık olmadığını iddia etmişlerdir. Yine de, bu eleştirilere rağmen Cohen'in çalışması diasporalara

değil, hızla küreselleşen dünyada kolektif kimliği sağlayan, etnik kültürü koruyan devam etmekte olan süreçler olduğunu göstermesi açısından değerlidir.

Sonuç

Küreselleşen dünyamızda düşünceler ve insanlar tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar büyük ölçekli bir biçimde sınır ötesi hareket etmektedir. Bu süreçler içinde yaşadığımız toplumları derinden etkilemektedir. Çok sayıda toplum ilk defa etnik açıdan çeşitli hale gelmekte, diğerleri de çok etnikliğin mevcut kalıplarının dönüştüğünü ve yoğunlaştığını izlemektedir. Ancak bütün toplumlarda bireyler kendilerinden farklı düşünen, farklı görünen, farklı yaşayan insanlarla düzenli olarak temasa geçmektedir. Bu etkileşimler, bizzat küresel göçün bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği gibi medya ve internet aracılığıyla yayılan imgeler yoluyla da olabilmektedir.

Bazıları bu yeni etnik ve kültürel karmaşıklığı kozmopolitan toplumun vazgeçilmez unsurlarından biri olarak coşkuyla kabul etmektedir. Diğerleri bunu tehlikeli ve korkutucu bulmaktadır. Köktenci bakış açısına sahip olanlar kurulu geleneğe sığınmakta ve farklı olanla diyaloğu reddetmektedirler (bkz. 14. Bölüm). Dünya üzerinde bugün şiddetle hüküm süren çok sayıda etnik çatışma, bu türden köktenci yaklaşımın bir ifadesi olarak görülebilir. Küreselleşen dünyamızın karşı karşıya olduğu tehditlerden biri, nitelik açısından daha kozmopolitan bir toplumun nasıl yaratılacağı sorusudur. Güney Afrika'daki Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun sabırlı çabaları açık ve karşılıklı saygıya dayalı iletişimin olduğu bir zemin yaratmanın zor ama ırkçı uzlaşmanın başlatılabilmesinde atılacak ilk adım için etkili olduğunu göstermiştir.

Özet

1 Irk, bir topluluğun ya da toplumun üyeleri tarafından etnik açıdan ayırt edici kültürel özelliklere işaret ettiği için önemli kabul edilen, deri rengi gibi fiziksel özellilere atıfta bulunur. Irkla ilgili çoğu yaygın inanış mitseldir. İnsanların farklı ırklara bölünebileceği kesin nitelikler yoktur.

2 Bir bölgede yaşayan insan topluluğunun bölümleri, topluluğu diğer gruplardan ayıran ortak kültürel özellikleri paylaşan etnik grupları meydana getirir. Etniklik bir grubu diğerinden ayıran kültürel farklılıklara işret eder. Bir etnik grubun en temel ayırt edici özellikleri dil, tarih, atalar, din, giyim ve süslenme tarzlarıdır. Etnik farklılıklar zaman zaman doğal kabul edilmelerine rağmen bütünüyle öğrenilirler.

3 Azınlık grubu, üyeleri toplum tarafından sıklıkla ayrımcılığa uğrayan gruptur. Azınlık grubun üyeleri, bir ölçüde kolektif bir soyutlanmışlık deneyiminden kaynaklanan güçlü bir dayanışma duygusuna sahiptir.

4 Irkçılık, kendine özgü fiziksel görünümü olan bireylere yanlış yere kalıtımla geçen özellikler ve kişilik atfetmek anlamına gelmektedir. Irkçı, fiziksel özellikler bütününe sahip bir topluluğun diğerlerinden daha aşağı özelliklere sahip olduğuna biyolojik bir açıklama getirilebileceğine inanan kişidir.

5 Kurumsal ırkçılık, mevcut toplumsal kurumların içinde yapılanmış etnikliğe dayalı ayrımcılık örüntülerine işaret eder.

6 Yeni ırkçılık, biyolojik açıdan aşağı olmaktan çok, kültürel farklılık kavramıyla dile getirilen ırkçı tutumları tarif eder.

7 Çok etnikli toplumlarda üç etnik bütünleşme modeli benimsenmiştir. Asimilasyon modelinde yeni göçmen grup, baskın topluluğun tutumlarını ve dilini benimser. Erime potasında bir toplum farklı kültürel ve etnik grupların bakış açıları birbirine kaynaşır. Çoğulculuk ise etnik grupların ayrı yarı varolabilmeleri ve ekonomik ve siyasi yaşamda eşit katılımcılar olarak görülmeleri anlamına gelir.

8 Çok etnikli devletler kırılgan olabilir, zaman zaman etnik çatışmalarla karşılaşabilirler. Etnik temizlik başka bir etnik grubun kitlesel olarak ihraç edilmesi ile etnik açıdan homojen alanlar yaratma biçimindeki etnik çatışmadır. Soykırım, bir başka grubun elinde etnik grubun sistematik olarak bertaraf edilmesidir.

9 Göç, Britanya, A.B.D ve diğer sanayileşmiş ülkelerde çok sayıda farklı etnik grubun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Britanya'da etnik azınlık grupları, beyaz topluluğa oranla istihdam, barınma ve suç gibi alanlarda tam anlamıyla olumsuzluklar yaşamaktadır. Ancak eşitsizlik örüntülerinde bir kayma vardır ve günümüzde etnik gruplar arasında bazı etnik grupların beyaz nüfusla da büyük ölçüde eşitlik kazanmasına sağlayacak ölçüde farklılıklar yaşanmaktadır.

10 Yeni göç, soğuk savaşın bitmesiyle ortaya çıkan eski Yugoslavya'daki etnik çatışmalarla uzayan ve Avrupa'nın bütünleşmesi ile derinleşen Avrupa'daki değişen göç örüntülerine atıfta bulunur. Avrupa Birliği'ne yasal göç olanaklarının sınırlandırılmasıyla birlikte yasal olmayan göç giderek artmaktadır.

11 Göç, insanların bir bölge ya da toplumdan diğerine yerleşmek amacıyla hareket etmesidir. Bireylerin ulusal sınırların ötesine yer değiştirmesi olan küresel göç İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda artmış ve küreselleşme ile daha yoğunluk kazanmıştır. Diaspora etnik topluluğun kendi anavatanından yabancı alanlara sıklıkla zorla ya da travmatik koşullar atında yayılmasına işaret eder.

Düşünme Soruları

1 Irk kavramı sosyolojiden çıkarılmalı mıdır?

2 Neden ırkçılığın tanımlanması zordur?

3 Neden bazı insanlar Birleşik Krallık'da bugün bile ırkçı tutum takınmaktadırlar?

4 Önyargılı olmayan bir kimse nasıl kendisini ayrımcılık yaparken bulabilir?

5 Etnik grupların toplumsal ve siyasi yaşamda eşit katılımcılar olabilmeleri mümkün müdür? Neden?

6 Britanya'da "erime potası" kültürü mümkün müdür?

7 Dünyanın herhangi bir yerinde yaşayıp çalışabilir misiniz?

Ek Kaynaklar

Michael Banton, *Ethnic and Racial Consciousness*, 2. basım (Harlow, New York. Longman,1997).

Martin Blumer ve John Solomos (yay.), *Ethnic and Racial Studies Today* (New York: Routledge,1999).

Stephen Cornell ve Douglas Hartman, (yay.), *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World* (Thousand Oaks, CA, Pine Forge Press, 1998).

Philemona Essed, *Everyday Racism* (Claremont, CA: Hunter House, 1990)

Liz Fawcett, *Religion, Ethnicity and Social Change* (Basingstoke, Macmillan, 2000)

David Mason, *Race and Ethnicity in Modern Britain* (Oxford: Oxford University Press, 2000).

Michael Omi ve Howard Winant, *Racial Formation in the United States*, gözden geçirilmiş basım (New York: Routledge, 1994)

Will Kymlicka, *The New Debate over Minority Rights* (Toronto: University of Toronto, 1997)

Miri Song, *Choosing Ethnic Identity* (Cambridge: Polity, 2003)

İnternet bağlantıları

Black and Asian History Map
http:/www.blackhistorymap.com

Centre for Research in Ethnic Relations, Warwcik University
http:/www.csv.warwick.ac.uk/fac/soc/CRER_RC

Commisison for Racial Equality
http:/www.cre.gov.uk

SOSIG on the Sociology of Race and Ethnicity
http:/www.sosig.ac.uk/roads/subject-listing/world-cat/scrace.html

United Nations Commissioner for Refugees
http:/www..ohchr.org/english

İçindekiler

Sosyoloji kuramları ve düşünceleri

Din üzerine sosyolojik çalışmalar

Din üzerine kuramlar

Gerçek dünya dinleri

Totemizm ve animizm

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet

Uzakdoğu dinleri

Dini örgütler

Hıristiyanlık, toplumsal cinsiyet ve cinsellik

Laikleşme ve dinsel diriliş

Laikleşme

Avrupa'da din

Birleşik Krallık'ta din

Laikleşmenin değerlendirilmesi

Köktendincilik

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

14 Modern Toplumda Din

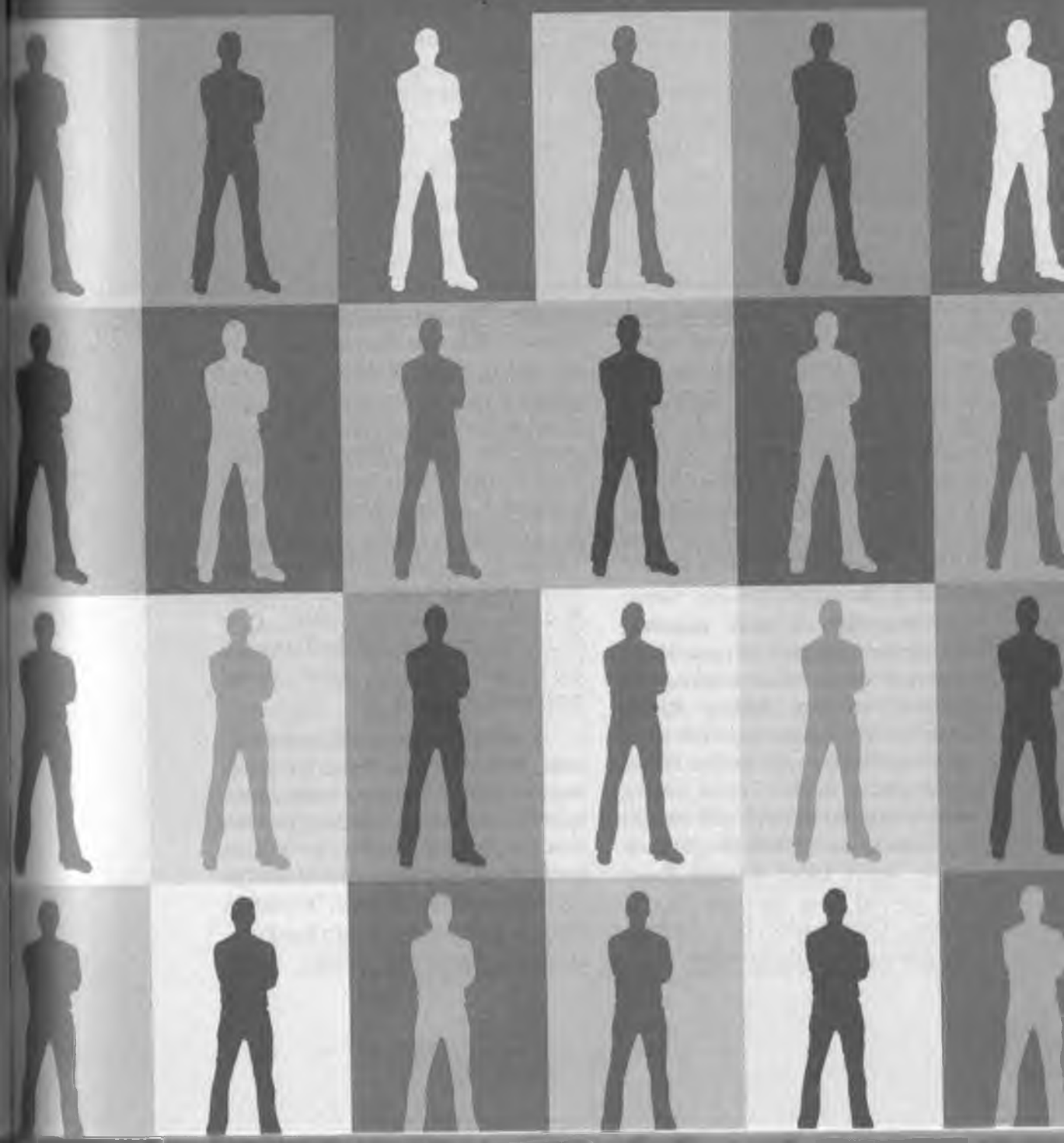

Hindistan'ın kuzey Bengal bölgesinde yaşayan, okuma-yazma bilmeyen beş çocuk annesi Monica Besara, ölümünden önce, Kalküta'daki misyoner derneğini Katolik rahibeler tarafından kutsanmak amacıyla ziyaret etmiştir. Midesinde, kendi deyimiyle modern tıbbın iyileştirmekte yetersiz kaldığı kötü huylu bir tümör vardı. Rahibe Terasa, ölümünden tam olarak bir yıl sonra 5 Eylül 1998 yılında, hasta ve yoksul insanlara yardımlarından ve de Misyoner Derneği'nin kurucusu olmasından dolayı Nobel Ödülü ile ödüllendirilmiştir. Rahibeler, Rahibe Terasa tarafından kutsanmış bir madalyonu Besara'nın midesinin üzerine koyarak dua etmişler ve tümör bir gece içerisinde kaybolmuştur.

Besara, gün boyunca inanılmaz "baş ağrıları çektiğini ve midesindeki tümörün dayanılmaz ölçüde acı verdiğini" anımsar. Besara, Rahibe Terasa'nın ölüm yıldönümünde kilisede gerçekleştirilen bir ayini hatırlar. Besara şunları söyler: Rahibe Teresa burada; onu gördüm. Terasa'nın hayali sunağın yanı başında uzanıyordu. Bu görüntüsünden ortaya çıkan [kamera flaşını işaret ederek] flaşa benzeyen bir ışık gördüm. Onu sadece ben gördüm. Gece yarısı saat birde uyandım ve baş ağrısı gibi tümörün de ortadan kaybolduğunu anladım. Ertesi sabah sağlıklı bir kişi gibi oradan ayrıldım.

Monica Besara ve misyoner derneğinde bulunan rahibeler için bu bir mucizeydi. Katolik Kilisesi tarafından olayı araştırmak için yollanan doktorlar da bu olayın mucize olduğu görüşündeydi. Bu konu ile ilgili olarak Rahibeler, "Tanrının Rahibe [Terasa] aracılığıyla mucizeler gösterdiğini ve bundan dolayı çok mutlu olduklarını" ifade etmişlerdir. Katolik kilisesinin başkanı olarak Papa, bir mucizenin gerçekleştiğini kabul etmiş ve Rahibe Terasa'nın azizlikten önceki son basamak olan -normalde ikinci mucizeyi Papa'nın onaylamasından sonra kazanılan- mertebeye çıkarıldığını ilan etmiştir. Papa'nın yaptığı bu kutsama, Ekim 2003'de tüm dünyada kutlamalara neden oldu. Rahibe Terasa'nın gerçek ülkesi olan Arnavutluk'da o gün ulusal tatil ve 2004 yılı Rahibe Terasa yılı olarak ilan edildi. Vatandaşı olduğu Hindistan'da rahipler tüm ülkede halkı kutlamış, Kalküta caddelerinde çocuklar gösteriler yapmış ve İtalya'da Vatikan'da ulusal televizyonda canlı olarak verilen bir tören düzenlenmiştir. Roma'da müzikaller, filimler, çizgi filimler ve sergiler ile Rahibe Terasa'nın hayatı gösterildi ve onun kutsal emanetleri sergilendi.

Katolik kilisesinin iddialarına rağmen, herkes Monica Besara'nın iyileşmesinin mucize olduğuna inanmamaktadır. Probir Ghosh, sıradan Hintlileri mucizevi şifalar konusunda aldatan kutsal insanların açığa çıkartılması ile ilgili olarak çalışmalar yapan "Hindistan Bilim ve akılcılar" Topluluğu'nun kurucusudur. Kurucusu olduğu örgüt,

Rahibe Terasa yapmış olduğu çalışmalarla Hindistan' ın yoksul insanları arasında üne kavuşmuştur.

20.000'e yakın üyesinin bulunduğu, "yoksul ve okuma-yazması olmayan Hintliler'i hurafelerden kurtarmak gerektiği iddiasındadır. Ghosh'un Besara'nın dramatik iyileşmesi ile ilgili çok basit bir açıklaması vardır: "Tedavi, 'mucize'nin gerçekleştiği söylendiğinde etkilerini göstermeye başlamıştı." Besara'yı tedavi eden Bengal'ın çeşitli hastanelerindeki doktorlar benzer raporlar vermişler, kitlenin bir kanser tümörü veya benzeri bir kitle olup olmadığını sorgulamışlardır. Ghosh, "Rahibe Terasa'nın büyük birisi olduğunu ve sahte mucizelerle azize yapılmasının, onun mirasının küçümsenmesi anlamına geldiğini belirtmekte ve bunun yoksul insanlar arasında yapmış olduğu çalışmalar ile bağlantılı olduğunu" ifade etmektedir.

Kimi zaman bilim ve din birbirlerine üstün olarak görülmektedir. Monica Berasa mucizesi ile ilgili tartışmalar bize dindarların bakış açısıyla modern akılcı düşüncenin bakış açılarının gerginlik yarattığını göstermektedir. Modernleşmeye bağlı olarak akılcıların bakış açıları varoluşumuz ile ilgili olarak birçok yönden galip gelmekte ve öngörülen gelecekte bunun zayıflatılacağı olası gözükmemektedir. Yine de bilim ve akılcı düşünceye karşı her zaman için bir tepki olacaktır, bu nedenle yaşamın anlamı ve amacı gibi temel sorularla ilgili sessizlik varlığını bir biçimde sürdürecektir. Bu sessizlik ve bilinemezlik, dinin özünü oluşturan ve inanç düşüncesini ateşleyen imana yönelten duygusal olgulardır.

Dinin insanların yaşamlarında binlerce yıldır güçlü bir yeri olmuştur. Din, şu ya da bu biçimde, bilinen tüm insan toplumlarında görülür. Arkeolo-

jik kalıntılara dayanarak haklarında bilgi sahibi olduğumuz ilk toplumlara ait kayıtlar, açıkça dinsel sembol ve ayin izleri sunmaktadırlar. Mağara duvarlarında rastlanılan bulgular din inancının 40.000 yıl öncesinde de var olduğunu göstermektedir. İzleyen tarih süresince, din, içinde yaşadığımız çevreleri nasıl algılayacağımız ve onlara nasıl tepki vereceğimizi etkileyerek insan yaşamının önemli bir parçası olmayı sürdürmüştür.

Dinin, insan topluluklarında bu derecede etkili oluşunun nedeni nedir? Dinin son yıllardaki çağdaş toplumlardaki rolü nasıl değişmektedir? Din, toplulukları hangi şartlar altında birleştirir ve hangi şartlar altında böler? Din, bireyleri, dinsel ülküleri uğruna kendi hayatlarını feda etme noktasına nasıl getirebiliyor? Bu bölümde bu soruları yanıtlamaya çalışacağız. Bunun için de, dinin gerçekten ne olduğu sorusunu sormamız ve çeşitli biçimlerdeki dinsel inanışlar ile edimlere bakmamız gerekecek. Bunun yanında dinle ilgili temel sosyoloji kuramlarını da ele alacak ve değişik dinsel örgütlenme türlerini çözümleyeceğiz. Baştan sona, dinin modern dünyadaki yazgısı üzerinde duracağız; zira birçok gözlemciye öyle gelmektedir ki, bilimin ve modern sanayinin yükselişiyle birlikte din bugün, toplumsal hayatta önceki çağlara oranla daha az merkezi bir güce sahiptir.

Sosyoloji kuramları ve düşünceler

Din üzerine sosyolojik çalışmalar

Din üzerine çalışmak toplumsal imgeleme oldukça bağlı olan özel, meydan okuyucu bir girişimdir. Dinsel pratiklerin çözümlenmesinde, çeşitli kültürlerde bulunan birçok farklı inançları ve varolan gelenekleri anlamamız gerekmektedir. İnananların köklü inançlarının kaynağı olan ama aynı zamanda düşüncelerini dengede tutan fikirlere karşı duyarlı olmamız gereklidir. Dinsel grupların, taraftarlarına finansal destek sağlamak gibi oldukça günlük amaçları taşıdıklarının farkına varırken sonsuzluğu araştıran düşüncelerle de yüzleşiriz. Dinler arasındaki çeşitliliğin farkına varmamız ve aynı zamanda genel bir fenomen olarak dinlerin doğasını derinlemesine araştırmamız gerekmektedir.

Sosyologlar, **dini**, kuşatıcı ve doğaüstü olan gerçekliğin bir düşüncesini yaratarak nihai anlam ve amaç duygusunu sağlayan ritüel ve inançların genel olarak paylaşılan bir kültürel dizge olarak tanımlamışlardır (Durkheim 1965; Berger 1967; Wuthnow 1988). Bu tanımlamada üç öğe yer almaktadır:

1. *Din kültürün bir biçimidir.* Kültür, insan grupları arasında genel bir kimlik yaratan ortak değerler, inançlar, kurallar ve düşüncelerden oluşur. Din tüm bu nitelikleri paylaşmaktadır.

2. *Din ayinsel yöntemler içeren inançları içerir.* Böylece tüm dinler, inananlarının yer aldığı ve dinin toplumun bir üyesi olduğunu gösteren özel faaliyetler içerir.

3. *Belki de en önemlisi, dinin* yaşamın eninde sonunda anlamlı olduğuna dair *amaçlılık duygusu yaratmasıdır.* Din, kültürün diğer öğelerinin (demokrasiye inancın veya eğitim sistemi gibi) belirgin bir biçimde yapamadığı şekilde, günlük yaşamı aşan veya gölgeleyen şeyi gerektiği

gibi ve uygun olarak açıklar (Geertz 1973; Wuthnow 1988).

Dinin sosyolojik olarak tanımlanmasında eksik olan şey, onun kendisinde içerdiği şey kadar önemlidir: tanrının adından hiçbir yerde söz edilmemesi. Genellikle **teizmi**, dinin temeli olarak bir veya daha fazla doğaüstü tanrılık (terim Grekçe Tanrı sözcüğünden kaynaklanır) inanış olarak düşünürüz, oysa ki bu zorunlu bir durum değildir. Daha sonra anlaşılabileceği gibi Budizm gibi bazı dinlerde belirli bir Tanrı yerine doğa üstü güçlerin varlığına inanılır.

Soyologların din üzerine düşünceleri

Sosyologlar din konusunu incelerken, dine, ne bir sosyal bilimci ne de herhangi bir dinin inananı (veya inanmayanı) olarak konuya yaklaşmazlar. Bu yaklaşım din üzerine sosyolojik incelemede değişik içermeler taşır.

1. *Sosyologlar dinsel inancın doğru olup olmadığı ile ilgilenmez.* Sosyolojik bakış açısıyla din, Tanrı tarafından buyurulmuş değil insanlık tarafından oluşturulmuş bir kavram olarak düşünülür. Sosyologlar dine, tanrısal yönü ile değil, insan açısından yaklaşırlar. Sosyolog, Dinin nasıl örgütlendiğini?, Dinin temel inançlarının ve değerlerinin ne olduğunu?, Dinin geniş toplumlarla nasıl ilişkiye geçtiği?, Yeni inananları nasıl elinde tutar veya yeni inananları kazanmasında ki başarısını veya başarısızlığını nasıl açıklar? türünden sorular sorar. Belirli bir inancın "doğru" veya "iyi" olup olmadığı sorusu her ne kadar dinin inananları için önemli olsa da bu, araştırma sırasında sosyoloğun ilgilendiği bir soru değildir (Bireysel olarak sosyologların sorunla ilgili güçlü kanıları olabilir ama araştırmalarında kendilerini önyargılarından korumak zorundadırlar).

2. *Sosyologlar özellikle dinin toplumsal yapısı ile ilgilenirler.* Din, toplumda var olan kurumlar arasında en önemli olanıdır. Din, kökleşmiş kurallar ve değerlerin öncelikli kaynağını oluşturur. Aynı zamanda dinler birçok toplumsal biçim aracılığıyla uygulanırlar. Örneğin, Hıristiyanlıkta ve Yahudilikte din uygulamaları çoğunlukla kilise veya sinagog gibi resmi kurumlarda gerçekleşir. Ancak bu Hinduizm ve Budizm gibi Asya kökenli olan ve dini uygulamaların evde veya herhangi bir doğal ortamda yapıldığı dinler için gerekli bir koşul değildir. Din sosyolojisi, dini kurumların nasıl farklılaştığını ve örgütlenme yapılarının işlevleri-nin nasıl olduğu ile ilgilenmektedir. Dinin günlük hayat içerisinde yer alması nedeniyle, ilk Avrupa dinleri, toplumsal olarak ayrımsallaşmamıştı. Bu bugün bile dünyanın birçok kesiminde geçerliliğini korumaktadır. Ancak modern sanayi toplumlarında, din genellikle bürokratik olarak ayrık yapılar üzerine kurulmuş ve bu nedenle sosyologlar, dinin, yaşamını devam ettirmesi için işlemesi gereken örgütler üzerine yoğunlaşmışlardır (Hammond 1992). Daha sonra görebileceğimiz gibi, bu durum, bazı sosyologların dinin kurumsallaşmasını, A.B.D. ve Avrupa da olduğu gibi, üye edinmek için rekabet eden birer işletme gibi

görmelerine neden olmaktadır (Warner 1993).

3. *Sosyologlar genellikle dini toplumsal dayanışmanın ana kaynağı olarak görürler.* Eğer din inananlarına genel kurallar ve değerler sağlarsa, toplumsal dayanışmanın önemli bir kaynağı olur. Din inancı, ayinleri ve dinin birleştirici kuvveti, tüm üyelerinin birbir-lerine nasıl davranacağını bildiği "ahlaki toplum"un oluşmasına yardımcı olur (Wuthnow 1988). Tek bir dinin bir topluma egemen olması, toplumsal dengenin önemli bir kaynağı olabilir. Ancak bir toplumda birbirleri ile rekabet halinde olan birden fazla dinin var olması durumunda dinsel farklılık, toplumsal dengenin bozulmasına ve kargaşaya neden olur. Bununla ilgili olarak mevcut örnekler ise Hindistan'da ki Sihler, Hindular ve Müslümanlar arasındaki mücadeleler, Bosna ve Yugoslavya'nın diğer bölümlerinde ki Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında ki çarpışmalar, Birleşik Devletler'deki, Müslümanlara, Yahudilere ve diğer azınlık dinleri mensuplarına karşı işlenen nefret suçlarıdır.

4. *Sosyologlar, insanların dine başvurmasını, bütünüyle kişisel, manevi ve psikolojik öğeler ile açıklamak yerine toplumsal güç ile açıklamaya yönelmektedirler.* Birçok kişi için dinsel inançlar, günlük gerçekleri aşan güçlü bir iletişimi içeren kuvvetli kişisel deneyimlerdir. Sosyologlar bu tarz derin sezileri ve deneyimleri sorgulamazlar fakat dini bağlılığın manevi olarak açıklanmasına karşı kendilerini kuşku ile sınırlandırırlar. Bir kişi tanrının kendisine görünmesi ile inançlı biri olacağını iddia edebilir, fakat sosyologlar muhtemelen daha dünyasal (somut) açıklamalar arayışı içindedir. Bazı araştırmacılar insanların ekonomik sıkıntılar, yalnızlık, fiziksel acı, hastalık, üzüntü veya zarar ziyan halinde olmaları durumunda, toplumsal düzendeki birincil duygularının tehdit altında olması halinde dine yöneldiklerinin ifade etmektedirler (Berger 1967; Schwartz 1970; Glock 1976; Stark ve Bainbridge 1980). sosyologlar dine yönelişin açıklanmasında, toplumsal düzende var olan sorunlardan çok bireylerin psikolojik tepkileri üzerinde yoğunlaşmaktadırlar

Din üzerine kuramlar

Dine sosyolojik açıdan getirilen yaklaşımlar, günümüzde yine üç "klasik" toplum kuramcıdan etkilenmektedir: Marx, Durkheim ve Weber. Bu kuramcıların hiçbiri de dindar değildi ve üçü de modern zamanlarda dinin öneminin giderek azalacağını düşünmüşlerdi. Her üç düşünür de dinin temel bir yanılsama hissi olduğuna inanmaktadır. Farklı itikatların savunucuları, inandıkları dinlerin ve katıldıkları dini ayinlerin geçerliliğine tamamen ikna edilmiş olabilirler, fakat dinlerin çok çeşitlilik göstermesi ve farklı türden toplumlarla olan açık ilişkileri, her üç kuramcının da ifade ettiği gibi bu iddiayı, niteliği gereği inandırıcı kılmamaktadır. Avustralya toplumunda avcı veya toplayıcı olarak dünyaya gelmiş bir kişi, Hindistan'da kast sisteminde veya ortaçağ Avru-

pa'sında Katolik Kilisesinde doğan herhangi birinden hiç kuşkusuz çok farklı dinsel inançlara sahip olacaktır. Ancak, daha ilerde göreceğimiz gibi, klasik sosyologlar bu konuda hemfikir olmalarına rağmen toplumda dinin rolü ile ilgili araştırmalarında çok farklı kuramlar geliştirmişlerdir.

Marx: din ve eşitsizlik

Din konusu üzerindeki etkisine rağmen, Karl Marx asla dini ayrıntılı olarak incelememiştir. Marx, din hakkındaki düşüncelerini büyük ölçüde bazı ondokuzuncu yüzyıl ilahiyatçı ve filozoflarının çalışmalarından hareketle oluşturmuştur. Bu yazarlardan birisi, *Hıristiyanlığın Özü*'nü (The Esence of Christianity) kaleme alan Ludwig Feuerbach'dır. Feuerbach'a göre din, kültürel gelişim sürecinde insanlığın ürettiği değer ve düşüncelerden oluşmakta, fakat bunlar yanlış bir biçimde tanrılara veya ilahi güçlere mal edilmektedir. İnsanlık kendi tarihini tam olarak anlayamadığı için, oluşturduğu kendi kuralları ve değerleri tanrılara atfetme eğilimine gitmektedir. Bundan dolayı, Tanrı'nın Musa'ya on emir verme öyküsü, Yahudi ve Hıristiyanların hayatlarını yönlendirmiş ahlaki kuralların mitik düzlemdeki bir değişkesidir.

Feuerbach'a göre insanların yarattığı dinsel simgelerin doğasını anlamadığımız sürece, denetim altına alamadığımız güçlerin tutsağı olmaya devam edeceğiz. Feuerbach insandan ayrı olarak tanrıların veya ilahi güçlerin tanınmasını anlatmak üzere "**yabancılaşma**" terimini kullanır. İnsanlar tarafından yaratılmış değerler ve düşünceler *yabancı* ya da ayrı varlıkların - dinsel güçler ve tanrılar- ürünü olarak görülürler. Feurbach'a göre yabancılaşmanın geçmişte olumsuz sonuçlar doğursa da, dinin bir yabancılaşma olarak anlaşılması gelecek için büyük bir umutlar vermektedir. İnsanların dine yansıttıkları değerlerin gerçekte kendi değerleri olduğunun bir kez farkına varmasından sonra, bu değerlerin hayata geçirilmesini öteki dünyaya ertelemek yerine bu dünyada gerçekleştirmeleri olanaklı olacaktır. Hıristiyanlıkta Tanrı'nın sahip olduğuna inanılan gücünü insanlar kendilerinde görebilir. Hıristiyanlar Tanrı'nın her şeye gücü yeten ve herkesi seven bir varlık olduğuna, insanınsa eksik ve kusurlu yaratıldığına inanırlar. Hayatımızı kontrol eden sevgi, iyilik ve güç ancak insanların toplumsal kurumlarında var olmaktadır.

Marx, dinin, insanı kendisine yabancılaştırdığını kabul etmiştir. Genellikle, Marx'ın dini dikkate almadığına inanılsa da, bu inanç gerçek dışıdır. Marx, dinin, kalpsiz bir dünyanın kalbi olduğunu, günlük gerçekliğin acımasızlığından kaçıp sığınılan bir liman olduğunu belirtir. Marx'ın düşüncesine göre, geleneksel biçimiyle din ortadan yok olacaktır, yok olmalıdır da; ama bu, dinde şekillenen olumlu değerlerin insanlığın gelişiminde büyük ölçüde yön veren idealler olabildiği için böyle olacaktır yoksa dinin getirdiği idealler ile değerler yanlış anlaşıldığı için değil. Marx, kendi yarattığımız tanrılardan korkmamız ve kendimizin gerçekleştirebileceği değerleri tanrılara bahşetmekten vazgeçmemiz gerektiğini belirtir.

Marx'ın ünlü deyişiyle söylersek, din, "halkın afyonu"dur. Din, bu ya-

şamda var olan kuralların terk edilmesi öğretisi ile ölümden sonraki yaşamı ödül olarak sunmaktadır. Bu şekilde gelecek yaşamda vaat edilenler ile bu dünyada varolan eşitsizlik ve adaletsizlik farklı bir anlam kazanmaktadır. Din, güçlü bir ideolojik öğeye sahiptir: Dini değerler ve inanışlar, servet ve güç dağılımındaki eşitsizlikleri makul göstermeye yaramaktadır. Örneğin, "yumuşak başlı kişilerin dünyanın varisi olacağı" yolundaki inanış, azla yetinmeyi ve baskıya boyun eğmeyi önermektedir.

Durkheim: işlevselcilik ve dinsel tören

Marx'ın tersine Emile Durkheim, entelektüel kariyerinin büyük bir bölümünü özellikle geleneksel toplumlardaki din olgusuna yoğunlaşarak geçirmiştir. Durkheim'ın *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* (1976 [1912]) (The Elementary Forms of the Religious Life) din sosyolojisinde etkili olan önemli çalışmalardan birisidir. Durkheim, dini, esas olarak toplumsal eşitsizlikler ya da güç ilişkilerine bağlamaz; ancak onu toplumdaki kurumların niteliğiyle bir arada değerlendirir. Durkheim, çalışmasını Avusturyalı Aborjin toplumunda **totemizm** üzerine gerçekleştirmiş ve totemizmin dinin temel veya en basit biçimini temsil ettiğini belirtmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi totem, bir grubun kendisine belli bir simgesel önem atfettiği bir hayvan ve bitkidir. Kutsal bir nesne olan toteme büyük bir saygı duyulur ve bu saygı farklı ritüellerle ifade edilir. Durkheim dini, **kutsal olan** ile **din-dışı** arasına bir ayrım koyarak tanımlar. Kutsal nesne ve simgeler, dünyevi olanın alanındaki

Durkheim, Kalküta'daki Puja törenleri gibi ritüellerin olağan olandan tinsel olana sınırları çizdiğini belirtir, ancak bu ritüellerin mevcut anahtar toplumsal değerleri güçlendirdiğini de öne sürer.

deneyimlerimizin rutin görünümlerinin ayrı bir parçası olarak ele alınmıştır. Özel törenlerin dışında, totem olarak kabul edilen herhangi bir hayvanı veya bitkiyi yemek genellikle yasaklanmıştır; totemin ilahi özelliklere sahip olduğuna ve bu özelliklerin onu avlanan diğer hayvanlardan ya da toplanıp tüketilen diğer tarımsal ürünlerden bütünüyle ayrı kıldığına inanılır.

Totemler niye kutsaldır? Durkheim'a göre, bunun nedeni totemin, o insan grubunun bizzat simgesi oluşudur; totem, grubun ya da topluluğun

temel değerlerini temsil etmektedir. Toteme duyulan büyük saygı aslında temel toplumsal değerlere duyulan saygıdan kaynaklanmaktadır. Dinde tapınılan nesne, gerçekte toplumun kendisidir.

Durkheim, dinlerin sadece inanç konusu olmadıklarını özellikle vurgular. Tüm dinler, düzenli olarak inananların bir araya geldikleri törensel veya ayinsel faaliyetler içerir. Bir araya getirme özelliği bulunan bu törenler ve adetler toplumsal dayanışmayı artırmakta ve güçlendirmektedir. Törenler bireyleri toplumsal yaşamın sıradan kaygılarından uzaklaştırarak ulu güçlerle ilişki kurabilecekleri bir üst dünyaya sokar. Totemlerde cisimleştiği düşünülen bu ulu güçler, ilahi varlıklar ya da tanrılar, aslında kollektivitenin birey üzerindeki etkisinin bir ifadesidir.

Törenler ve ritüeller, Durkheim'ın anlayışında, grup üyelerini birleştirmek için çok önemli bir işlev görür. Bu nedenle bu tören ve ritüeller yalnızca tapınma sırasında değil, ama aynı zamanda, örneğin, doğum, evlilik ve ölüm gibi temel toplumsal değişimlerin yaşandığı çeşitli yaşam krizleri içinde de karşımıza çıkmaktadır. Tüm toplumların adetlerinin ve törenlerinin işleyişi bu gibi durumlarda gözlemlenmiştir. Durkheim insanların yaşamlarında büyük değişikliklere uymaya zorlandıklarında birleştirici törenlerin grup dayanışmasını oluşturduğunu bu gözlemlere bağlamaktadır. Cenaze törenleri, gruba ait değerlerin bireylerden çok daha uzun süre yaşadığını göstermekte ve böylece de yoksun kalmış insanların kendilerini değişen koşullara uyarlamalarının bir aracı olmaktadır. Yas tutma, duyulan kederin anlık bir ifadesi değildir, ölümden kişisel olarak etkilenmiş kişiler bundan ayrı tutulsa bile, yas tutma grupça dayatılan bir ödevdir.

Durkheim, küçük geleneksel kültürlerde dinin, hayatın hemen hemen tüm yönüne nüfuz ettiğini ileri sürmüştür. Dinsel törenler hem yeni fikirler ve düşünce kategorileri yaratmakta hem de varolan değerleri yeniden doğrulamaktadır. Din sadece bir takım duygu, fikir ve etkinlikler kümesi değildir ama din, geleneksel kültürlerde bireylerin *düşünme tarzını* belirlemektedir. En ilkel düşünce biçimleri bile dini çerçeve içerisinde ifade edilmişlerdir. Örneğin, 'zaman' kavramına aslında, dinsel törenler arasındaki zaman aralıklarının sayılmasıyla ulaşılmıştı.

Durkheim, modern toplumların gelişmesiyle beraber dinin etkisinin giderek azalacağı inancındadır. Bilimsel düşünce, dini açıklamaların yerini almış, adetler ve törensel faaliyetler bireylerin hayatında çok az bir yer kaplamaya başlamıştır. Durkheim, Marx ile ilahi güçleri ya da tanrıları içeren geleneksel dinlerin kaybolmanın eşiğinde olduğu konusunda hemfikirdir. Durkheim'a göre "eski tanrılar" ölmüştür. Fakat Durkheim, biçim değiştirmiş dinlerin muhtemelen hayatlarının devam edeceklerini belirtmiştir. Modern toplumlar kendi değerlerini taşıyan adetlere bağlı olsalar dahi yeni törensel etkinliklerin eskilerinin yerine geçmesi olasıdır. Durkheim, bu yeni etkinliklerin neler olabileceğini belirgin kılmış değildir ama öyle görünüyor ki, zihninde özgürlük, eşitlik ve toplumsal işbirliği gibi hümanist ve siyasal değerlerin kutsanması vardı.

Weber: dünya dinleri ve toplumsal değişim

Durkheim düşüncelerinin genel olarak dine uygulanabilir olduğunu ileri sürse de onun getirdiği savlar sınırlı sayıda örneğe dayanmaktadır. Ancak Durkheim'ın aksine Max Weber, yeryüzündeki pek çok din üzerinde kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Ondan önce ve sonra hiç kimse böylesine büyük ölçüde, dünya dinleri dünya tarihini kesin olarak etkileyen ve geniş kitleleri kendisine bağlayan dinler üzerinde yoğunlaşmamıştır. Hinduizm, Budizm, Taoizm ve eski Yahudilik ile ilgili detaylı çalışmalar gerçekleştirdi (Weber 1951-1952-1958-1963); *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1976) adlı eserinde ve diğer yazılarında Hıristiyanlığın Batı tarihi üzerindeki etkisine geniş yer verdi. Ancak İslam'a ilişkin olarak tasarladığı çalışmasını tamamlayamadı.

Weber'in din üzerine yazıları, Durkheim'ın yazdıklarından farklı olarak, din ile toplumsal değişme arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşır; Durkheim bu konuya pek değinmemiştir. Bu çalışmalar Marx'ın çalışmaları ile karşıtlık gösterir, çünkü Weber'e göre din gerekli bir muhafazakar güç değildir, aksine, dinden etkilenen hareketler çarpıcı toplumsal değişimlere neden olmuşlardır. Bunun sonucu olarak Protestanlık, özellikle de Puritanizmi, modern Batı'nın verdiği kapitalist görüntünün kaynağını oluşturmaktadır. Bu yoldaki ilk girişimciler çoğunlukla Kalvinist'lerdi. Batıda ekonomik gelişmenin başlamasına yardımcı olan başarılarının kaynağı özelde Tanrı'ya hizmet etme tutkusundan kaynaklanıyordu. Onlar için maddi başarı, tanrısal iyiliğin bir işaretiydi.

Weber dünya dinleri üzerine yaptığı araştırmasını tek bir proje olarak görüyordu. Protestanlığın Batı'nın gelişmesine yaptığı etkiye dair çalışması, dinin değişik toplumlarda toplumsal ve ekonomik yaşamı nasıl yönlendirdiğini anlamaya yarayan kapsamlı bir çabadır. Doğu dinlerini inceleyen Weber, bu dinlerin sanayi kapitalizminin gelişmesinin önüne aşılmaz engeller koyduğu sonucuna ulaşır. Bu, Batı dışı uygarlıkların geri oluşundan dolayı ortaya çıkan bir durum değildir; Doğu uygarlıkları yalnızca, Avrupa'da egemen olmaya başlamış değerlerden farklı değerleri benimsedikleri için böyle olmuştur.

Weber, geleneksel Çin ve Hindistan'da kentleşme, imalat ve ticaretin önemli gelişmeler gösterdiği belli dönemlerin yaşandığına işaret eder, ancak bunlar Batı'daki gibi sanayi kapitalizminin doğuşu şeklinde köklü bir toplumsal değişme örüntüsü yaratamamıştır. Din böylesi bir değişimin engellenmesindeki en temel etkendir. Örneğin Hinduizm, Weber'in deyişiyle, "öteki dünya" dinidir. Başka bir deyişle Hinduizm'in kutsal değerleri, maddi dünyanın zorlu uğraşlarından kaçıp ruhsal varoluşun yüce evrenine girmeyi önemser. Hinduizm tarafından üretilen dinsel güdü ve duygular, maddi dünyayı biçimlendirmeye veya denetlemeye odaklanmaz. Tam tersine Hinduizm maddi gerçekliği, insanoğlunun yönlendirilmesi gereken gerçek ilgileri gözlerden saklayan bir perde olarak algılar. Konfüçyanizm de bu dünyaya etkin bir biçimde egemen olmayı teşvik etmekten çok, onunla uyumlu yaşamayı ön plana çıkararak ekonomik gelişimi sağlayıcı çabalara girmeye ket vurmuştur. Çin, uzunca bir süre dünyadaki en güçlü ve kültürlü uygarlık olmasına rağ-

men, baskın olan dinsel değerler kendi amaçları doğrultusunda ekonomik gelişmenin güçlü yükümlülüklerini engellemiştir.

Weber, Hıristiyanlığı bir *kurtuluş dini* olarak görmüştür; Hıristiyan inanışına göre insanların 'kurtuluşu' bu dinin ahlak ilkelerini ve inançlarını benimsemeleri halinde olanaklı olacaktır. Burada günah ve günahkarlıktan Tanrı'nın inayeti aracılığıyla kurtulma anlayışı önemlidir. Bu kavramlar doğu dinlerinde var olmayan gerilim ve duygusal dinamizm doğurmaktadır. Kurtuluş dinlerinin 'devrimci' bir yönü vardır. Doğu dinleri inanan kişide kurulu düzene karşı edilgen bir tutumu özendirirken, Hıristiyanlık günah işlememek için sürekli bir mücadeleyi öngörür ve böylece de kurulu düzene isyan etmeyi teşvik edebilir. Mevcut öğretileri yeniden yorumlayarak egemen iktidar yapısına meydan okuyan dinsel önderler -Isa gibi- ortaya çıkabilir.

Klasik görüşlerin eleştirel değerlendirilmesi

Marx, Durkheim ve Weber'in her biri, dinin bazı önemli genel karakteristik özelliklerini tanımlamışlar ve bir biçimde de birbirini tamamlayan görüşler ortaya koymuşlardır. Marx, dinin genellikle ideolojik olduğunu, yönetici grupların çıkarlarını kollamaya hizmet ettiğini söylerken haklıydı ve bununla ilgili tarihte sayısız örnek vardır. Örneğin Avrupalı sömürgecilerin başka toplumları kendi yönetimlerine tabi kılmak için harcadıkları çabalarda Hıristiyanlığın oynadığı role bakalım. 'Dinsiz' halkların Hıristiyanlığı kabul etmeleri için uğraşan misyonerlerin samimi olduklarına hiç kuşku yok; ancak onların bu çabası geleneksel kültürlerde büyük tahribatlara neden olmuştur. Hıristiyan mezheplerin hemen hemen hepsi Ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar Birleşik Devletler'de ve dünyanın diğer yerlerinde hüküm süren köleliğe hoşgörüyle bakmış ya da onaylamıştır. Köleliğin Tanrı hukukunda yeri olduğu ileri sürülmüş, boyun eğmeyen kölelerin hem efendilerine hem de Tanrı'ya karşı suçlu duruma düşecekle-rine ilişkin öğretiler geliştirilmiştir.

Yine Weber, dinsel ideallerin, kurulu toplumsal düzenler üzerinde bozucu ve çoğunlukla da devrimci bir etki yarattığını öne sürerken elbette doğru bir düşünceyi dile getirmektedir. Birleşik Devletler'de kiliseler önceleri köleliği desteklerken, daha sonraları köleliğin kaldırılması yolunda verilen kavgada pek çok kilise lideri anahtar rol oynamıştır. Dinsel inanışlar, adaletsiz yönetimleri devirmeyi amaçlayan toplumsal hareketlere destek vermiştir, örneğin Birleşik Devletler'de 1960'larda yaşanan medeni haklar hareketinde belirgin bir rol oynamıştır. Din, toplumsal değişmeyi kan dökülmesine kışkırtarak dinsel motifler adına girişilen silahlı çatışmalar ve savaşlar yoluyla da etkilemiştir.

Dinin, tarihte çok göze çarpan bu tür bölücü etkilerine Durkheim yapıtlarında çok az değinmiştir. Bunun yerine toplumsal bütünlüğü sağlamada dinin rolünü vurgular. Ancak Durkheim'ın fikirlerini, dayanışmayı olduğu kadar dinsel bölünme, çatışma ve değişmeyi açıklama yoluna yönlendirmek zor bir iş değildir. Yine de, diğer dinsel gruplara karşı beslenen düşman-

ca duygular, her inanç grubunun kendi içerisinde meydana getirmiş olduğu dinsel değerlere bağlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Durkheim'ın din üzerine yazdıklarının en çok dikkate değer yanı, tören ve ayine önem vermesidir. Her bir dinde inanç sahipleri düzenli aralıklarla bir araya gelir ve ayinin gerekleri yerine getirilir. Durkheim'ın haklı olarak belirttiği üzere, bu törenler hayatın başlıca geçiş anlarına işaret eder, doğum, ergenliğe giriş (ergenliğe girişle ilgili ritüellere pek çok toplumda rastlanmaktadır), evlilik ve ölüm (van Gennep 1977).

Bu bölümün geri kalanında bu üç yazar tarafından geliştirilen düşüncelerden yararlanacağız. Önce farklı biçimlerde dinsel örgütlere göz atacak ve din ile toplumsal cinsiyet konusu üzerinde duracağız. Sonra, dinin sanayi toplumlarında giderek daha az önemli hale geldiği düşüncesi olan, laiklik konusundaki sosyolojik tartışma üzerinde duracağız. Oradan da laiklik düşüncesine meydan okuyan kimi dünya dinlerindeki gelişmeleri ele alacağız yani yeni dini hareketler ve köktendinciliğin gücüne bakacağız.

Gerçek dünya dinleri

Geleneksel toplumlarda din genellikle toplumsal yaşamda merkezi bir rol oynar. Dinsel simge ve ayinler, çoğunlukla toplumun maddi kültürü ve sanatıyla -müzik, resim, oymacılık, dans, öykü anlatımı- bütünleşmiştir. Küçük kültürlerde, profesyonel din adamlığı yoktur ama dinsel (ve çoğunlukla da büyüsel) uygulamalar üzerinde uzmanlaşmış kişiler mutlaka vardır. Bu tür özel insanlar arasında çeşitli farklılıklar olmasına rağmen, ama söz gelimi **şaman** (Kuzey Amerikalı Kızılderililerin dilinden gelen bir sözcük) yaygın olan bir tiptir. Şamanların, ruhları veya doğal olmayan diğer güçleri, türlü ayinsel yollarla yönetme yeteneğine sahip olduğuna inanılır. Şamanlar dinsel önderler olmaktan çok, esas itibariyle büyücüdürler; buna rağmen, topluluktaki dinsel ritüellerle kendisine sunulandan tatmin olmayan bireyler sık sık bu kişilere başvururlar.

Totemizm ve animizm

Küçük insan topluluklarında sık rastlanan dinlerden ikisi **totemizm** ve **animizm**dir. "Totem" sözcüğünün kökeni, Kuzey Amerika Kızılderili kabilelerine dayanmaktadır ama daha yaygın olarak bu sözcük, doğaüstü güçlere sahip olduklarına inanılan bitki ve hayvanları anlatmakta kullanılmaktadır. Bir toplumdaki her akraba grubunun ya da klanın kendisine özgü bir totemi vardır, buna ilişkin de çeşitli törensel etkinlikler söz konusudur. Totem inanışları, sanayi toplumlarında yaşayan insanlara yabancı gelebilir ama bu toplumlarda da kimi zaman rastlanabilir. Bir spor takımının kendisine amblem olarak bir hayvanı ya da bir bitkiyi seçmesi buna bir örnektir. Maskotlar birer totemdir.

*Animizm*se insanlarla birlikte aynı dünyayı paylaştıkları düşünülen hayalet ve ruhlara olan inançtır. İyi ve kötü diye ayrılan bu ruhlar, insan davranışlarını birçok yönde etkilemektedirler. Sözgelimi bazı toplumlarda ruhların hastalık ya da deliliğe yol açtığına, bireyleri ele geçirerek onların davranışlarını denetimleri altına aldıklarına inanılır. Animist inanışlar, yalnızca küçük toplulukların kültürlerinin bir parçası

Dindar bir Yahudi Tevrat okuyor.

değildir, bunlar şu veya bu ölçüde pek çok yerde vardır. Ortaçağ Avrupa'sında kötü ruhlar tarafından ele geçirildiğine inanılan kişiler büyücü ya da cadı diye damgalanır ve ölümle cezalandırılırdı.

Küçük ve görünüşte 'sade' toplumların sıklıkla daha karmaşık dinsel inanç sistemleri vardır. Totemizm ve animizm bu toplumlarda geniş toplumlardakinden çok daha yaygındır, ancak bazı küçük toplumların çok karmaşık dinleri vardır. Örneğin E. E. Evans-Pritchard'ın (1956) açıkladığı gibi, Sudan'ın güneyindeki Nuerler 'yüce tanrı' ya da 'gök tanrı' fikrine dayalı gelişkin bir teolojiye sahiptir. Bununla birlikte **tektanrıcılığa** (tek bir tanrı inancı) eğilimli dinler, genellikle, görece daha küçük geleneksel kültürlerde bulunur. Böylesi kültürlerin çoğu **çoktanrıcı**dır (pek çok tanrı inancı vardır).

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet

Dünya tarihini en çok etkisi altına alan tek tanrılı dinler, *Yahudilik*, *Hıristiyanlık* ve *İslamiyet*'tir. Üç din de Ortadoğu'da ortaya çıkmış ve her biri bir diğerini etkilemiştir.

Yahudilik

Yahudilik O.D.Ö. 1000 yıllarına dayanan ve üç din arasında en eski olanıdır. İlk İbraniler göçebe olarak eski Mısır ve çevresinde yaşıyordu. İbranilerin **peygamber**leri ya da dini liderleri, düşüncelerinin bir kısmını bölgede varolan dini inançlardan yola çıkarak oluşturmuşlar, ancak farklı olarak kendilerini her şeye gücü olan bir Tanrı'ya bağlanmışlardır. Komşu toplumların büyük çoğunluğunun çoktanrılı dinleri vardı. İbraniler, Tanrı'nın insanlardan ahlak kurallarına sıkı sıkıya uymalarını istediğine inanıyor ve doğru dinin bir tek kendi dinleri olduğunda, hakikatin bir tek kendilerine açıklandığında ısrar ediyorlardı (Zeitlin 1984, 1988).

İsrail'in İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra kuruluşuna kadar Yahudiliğin resmi din olduğu bir devlet yoktu. Yahudi toplulukları Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'da yaşmaktaydı; sık sık baskıya maruz kalan Yahudilerin milyonlarcası İkinci Dünya Savaş'ında Naziler'in kurduğu toplama kamplarında yok edildi.

Hıristiyanlık

Hıristiyanlık, Museviliğin birçok yönünü olduğu gibi almış ve kendi parçası yapmıştır. İsa, Ortadoks bir Yahudiydi; Hıristiyanlık, Yahudiliğin bir mezhebi olarak ortaya çıkmıştır. İsa'nın

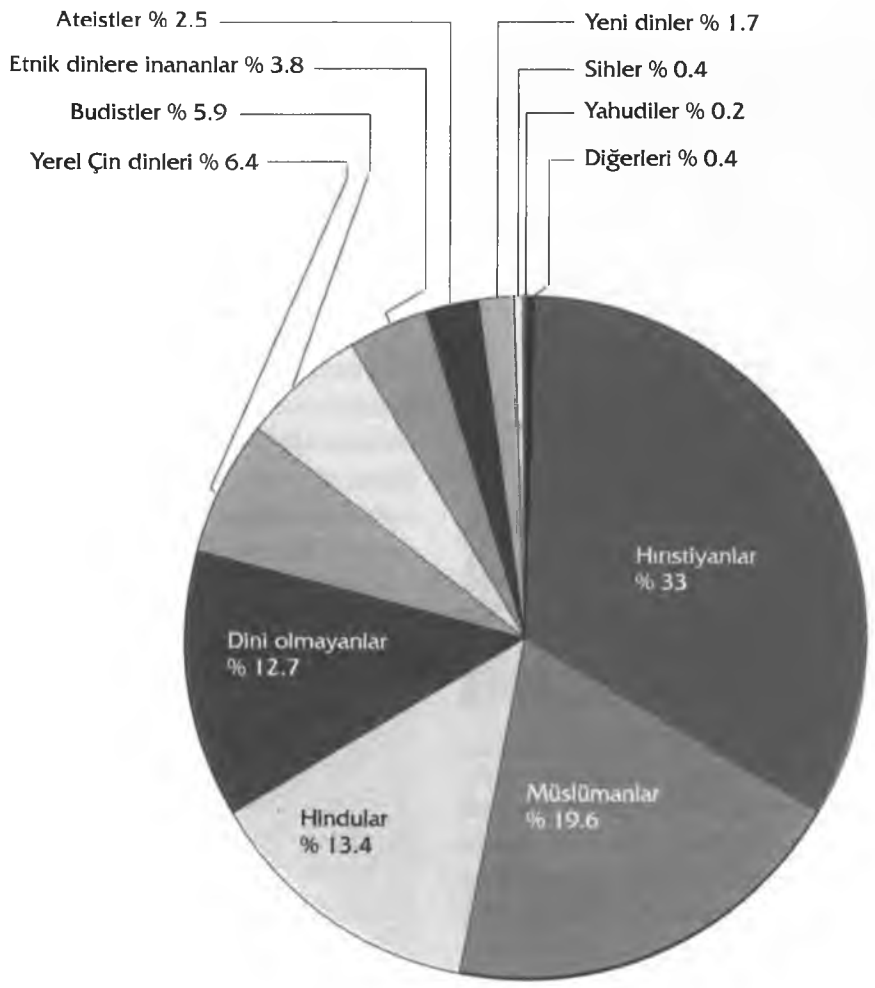

14.1. Şekil Dünya nüfusunun yüzdeliğine göre din taraftarları, 2000
Kaynak: Barrett, Kurian ve Johnson, *Dünya Hristiyanlık Ansiklopedisi* (Oxford Üniversitesi Yayınları, 2001), s. 4

farklı bir din kurma düşüncesinde olup olmadığı da belli değildir. İsa'nın havarileri, onun Yahudiler tarafından beklenilen *Mesih* -İbranice "yağla ovulmuş kişi" anlamı ile Yunanca'daki "Christ" teriminden türemiş bir sözcük- olduğunu düşünmüşlerdir. Yunanca vaazlar veren bir Roma yurttaşı Paul, Hıristiyanlığı Küçük Asya ile Yunanistan'a yayan kişiydi. Hıristiyanlar başlarda büyük kıyım ve baskıya uğradılar, ancak sonunda İmparator Konstantin, Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak kabul ve ilan etti ve sonraki iki bin yıl içinde Batı kültürünün belirleyici bir parçası oldu.

Bugün Hıristiyanlık, dünyadaki en yaygın din olarak çok sayıda insanı yönlendirme gücüne sahiptir (bkz. 14.1. Şekil). Bir milyarın üzerinde insan kendisini Hıristiyan olarak görmektedir; ama bunların arasında teoloji ve kilisenin örgütlenmesi açısından farklılık gösteren ve belli başlıları Roma Katolik, Protestan ve Doğu Ortodoks mezhepleri olan pek çok bölünme vardır.

İslamiyet

İslamiyet bugün dünyadaki en yaygın ikinci dindir (bkz. 14.1. Şekil). İslamiyet 7 y.y. da yaşamış olan Muhammed peygamberin öğretilerine dayanmaktadır. İslamiyet'in tek tanrısı olan Allah, İslam inancına göre tüm insanlığa ve doğaya hükmetmektedir. Müslümanların yerine getirmek zorunda oldukları beş temel dini görev, (İslam dinine inananların deyişiyle) İslam dininin şartlarıdır. Birincisi, "Kelime-i Şehadet" getirmek, yani "Allah'tan başka İlah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir" sözlerini yüksek sesle söylemektir. İkincisi abdest aldıktan sonra her gün beş vakit namaz kılmaktır. Bu ibadet esnasında kişi yüzünü mutlaka ne kadar uzakta olursa olsun Suudi Arabistan'daki kutsal Mekke kentine çevirerek dualarını etmelidir. İslam'ın üçüncü şartı ise, Ramazan ayında gün içinde yiyecek ve içecek tüketilmemesi, yani oruç tutmaktır. Dördüncüsü, İslam hukukunun belirlediği ölçüde (fakirlere) Zekât vermektir. Zekât uygulamasından devletler, geçmişten beri bir vergi kaynağı olarak sık sık kullanmışlardır. Sonuncusu, Müslümanların, hiç olmazsa bir defa, Hacı olmak üzere Mekke'yi ziyaret etmesidir.

Müslümanlar Allah'ın -Musa ve İsa da dahil olmak üzere- Muhammed'den önce gelen peygamberlerle de konuştuğuna inanırlar, ancak onlara göre Tanrı'nın iradesine doğrudan tercüman olan son peygamber Muhammed'dir. İslam bugün çok geniş bir alana yayılmış durumdadır; bu dini benimseyenlerin sayısı 1 milyar civarındadır. Bunların büyük bir kısmı Kuzey ve Doğu Afrika ile Ortadoğu ve Pakistan'da yoğunlaşmaktadır (Müslüman inanışlarının kısa bir tartışması için İslam köktendinciliğini konu edinen bölüme bakınız).

Uzakdoğu dinleri

Hinduizm

Yahudilik, İslamiyet, Hıristiyanlık ve Uzakdoğu dinleri arasında büyük farklılıklar vardır. Bugün büyük dinler arasında en önde geleni altı bin yıllık geçmişe sahip *Hinduizm*dir. Hinduizm çoktanrılı bir dindir. Hinduizmin kendi içinde birçok farklılıklar barındırmasından dolayı, kimi araştırmacılar onu tek bir din olarak görmek yerine, bir iki genel inanış etrafında pek çok yerel kült ile dinsel pratiğin bir araya geldiği dinler topluluğu olarak değerlendirmeyi önermişlerdir.

Birçok Hindu **reenkarnasyon**a -her canlı varlığın başı ve sonu olmayan bir doğum, ölüm ve yeniden doğum sürecinin parçası olduğu inancı- inanır. Önceki enkarnasyonda yapıp edilenlerin niteliğiyle uyumuna göre insanın toplumsal ve geleneksel hiyerarşi içinde belli bir yerde doğduğuna inanmaya dayanan bir ikinci anahtar özellik kast sistemidir. Her kastın kendine özgü görev ve ayinleri vardır, kişinin sonraki yaşamındaki yazgısını, bu görevleri ne ölçüde layıkıyla yerine getirdiği belirlemektedir. Hinduizm, inananlar ve inanmayanlar arasında belirgin bir çizgi çizmez, farklı birçok dinsel tutumların var olabileceğini kabul eder. Hemen hemen hepsi Hint Yarımadasında yaşayan, 750 milyonun üzerinde Hindu vardır. Hinduizm, Hıristiyanlık ve İslam'ın aksine, diğer insanları "doğru inananlara" döndürme peşinde değildir.

Budizm, Konfüçyanizm, Taoizm

Budizm, *Konfüçyanizm* ve *Taoizm* Doğu'nun **ahlaki dinler**ini oluşturmaktadır. Bu dinlerde tanrı yoktur. Onun yerine, evrenin doğal bütünlük ve birleşimine değgin ahlaki idealler vurgulanmaktadır.

Budizm, O.D.Ö. altıncı yüzyılda güney Nepal'de küçük bir krallığın Hindu prensi Siddharta Gautama ya da diğer adıyla Buda'nın ('aydınlanmış kişi') getirdiği düşüncelerden kaynaklanır. Buda'ya göre insanlar reenkarnasyon dönüşümüyle arzularından vazgeçerek kurtulabilirler. Kurtuluş yolu, bu dünyanın yüklediği ödevlerden ayrı olarak, özdisiplin ile meditasyonda yatmaktadır. Budizm'in bütün amacı *Nirvana*'ya, eksiksiz ruhsal olgunluğa ulaşmaktır. Buda, Hindu geleneğini ve kast sistemini reddeder. Hinduizm gibi Budizm de yerel farklılıklara, o yerlere özgü tanrılara inanmaya hoşgörüyle bakar, tek görüşte ısrar etmez. Budizm bugün Tayland, Burma, Sri Lanka, Çin, Japonya ve Kore olmak üzere Uzakdoğu'nun bir çok ülkesinde oldukça etkilidir.

Konfüçyanizm, geleneksel Çin'de yönetici gruplara ait kültürün temeliydi. Konfüçyüs (K'ung Fu-tzu) Buda ile aynı dönemde, O.D.Ö. altıncı yüzyılda yaşadı. Konfüçyüs de, Taoizm'in kurucusu Lao-tzu gibi, bir öğretmendi, Ortadoğu'lu dinsel önderler gibi peygamber niteliği taşımıyordu. Konfüçyüs'ün ardından gidenler onu bir tanrı olarak değil, 'bilgelerin bilgesi' bir kişi olarak görüyorlardı. Konfüçyanizm atalara saygıya çok önem verir ve insan hayatını doğanın kendi iç uyumuyla bağdaşık kılmaya çalışır.

Benzer ilkeleri paylaşan *Taoizm*, meditasyonu önemser ve kutlu bir hayata erişmenin araçlarından biri olarak şiddeti reddetmeyi gerektirir. Birçok Çinli'nin yaşamında Konfüçyanizm ile Taoizm'in kimi unsurları bulunsa da, Çin hükümetinin kararlı tavrı sonucu bu iki inanış Çin'de büyük ölçüde etkisiz duruma gelmiştir.

Dini örgütler

Din sosyolojisi, Durkheim ve Weber'in çalışmalarından beri, Avrupalı olmayan dinlerle ilgilidir. Yine de sık sık Avrupa yaşamının dışında gelişmiş kavram ve kuramlar aracılığıyla diğer tüm dinlerin anlaşılması eğilimi mevcuttur. Örneğin, *mezhep* ve *tarikat* gibi kavramlar dini kurumların resmen varolması için gerekmektir; bu kavramlar, gündelik yaşamın süre giden tinsel etkinliklerini vurgulayan veya kentli ve siyasi yaşamla tamamıyla bütünleşmiş dinler üzerinden yapılan din çalışmaları için tartışmalı kavramlardır. Son yirmi otuz yıl içerisinde, kendi çerçevesinde dinin geleneklerini anlamayı araştıran daha geniş açılımlı bir din sosyolojisi oluşturulması ile ilgili çabalar harcanmaktadır (Wilson 1982; Van der Weer 1994).

Max Weber (Weber 1963), Ernst Troeltsch (Troeltsch 1931) ve Richard Niebuhr (Niebuhr 1929) gibi eski kuramcılar, dini örgütleri iyi örgütlenmiş ve gelenekselleşmiş sınıf üzerine oturtulmuş bir bütün olarak betimlemektedirler: Kiliseler (gelenekselleşmiş ve iyi örgütlenmişlerdir) sonda yer almakta, mezhepler diğer tarafta yer almakta (gelenekselleşmemiş ve iyi örgütlenmemişlerdir) ve tarikatlar ortada bir yerde yer almaktadır. Bu

Burada bir videoda hareketsiz bir biçimde gösterilen David Koresh, Branch Davidian dini kültlerinin büyüleyici lideriydi. Taraftarlarının birçoğu üzücü olaylarda öldü.

farklılıklar Avrupa ve Birleşik Devletler dinleri üzerine yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Bu sonucun, Hıristiyan olmayan dünyada ne kadar uygulanabilir olduğu konusu üzerine birçok tartışma da söz konusudur.

Bugün, sosyologlar *mezhep* ve *tarikat* kavramlarının olumsuz çağrışımlarının olduğunun farkındadırlar ve bu kavramları kullanmaktan kaçınmaktadırlar. Bu bakımdan günümüz sosyologları, yeni dini akımlar ifadesini uzunca bir süredir iyi örgütlenmiş ancak itibarları eksik olan *yeni dini hareketlerin* tanımlanmasında kullanmaktadırlar (Hexham ve Poewe 1997; Hadden 1997).

Kiliseler ve tarikatlar

Bütün dinler inanç sahiplerinden oluşan toplulukları içerir, fakat bu toplulukların örgütlenme biçimlerinde pek çok farklılık vardır. Dinsel örgütleri sınıflandırma konusuna ilk olarak Max Weber ve onun meslektaşı, din tarihçisi Ernst Troeltsch ilgilenmiştir (Troeltsch 1981). Weber ve Troeltsch, kiliseler ile tarikatları birbirinden ayırırlar. **Kilise**, iyi kurulmuş sağlam bir dinsel organdır -Katolik Kilisesi ya da İngiliz Kilisesi gibi. **Tarikat** ise daha küçüktür, çoğunlukla da bir kiliseye karşı protesto hareketi olarak kendisini ortaya koyar ve grup olarak daha gevşek yapılı bir örgütlenme söz konusudur -Kalvinist'ler ya da Metodist'ler gibi. Kilselerin genellikle resmi, bürokratik bir yapısı ve hiyerarşisi vardır, mevcut kurumsal düzenle bütünleştikleri için de dinin tutucu yüzünü temsil ederler. Taraftarlarının büyük çoğunluğu anne babaları gibi kilisenin üyesidir.

Tarikatlar kiliseye oranla daha küçüktür; onlar 'doru yol'u bulmayı ve o yolu izlemeyi hedeflemişlerdir, çevrelerindeki toplumdan kendi topluluklarına taraftar çekme peşindedirler. Tarikat üyeleri, kiliseleri çürümüşlükle suçlarlar. Tarikatların çoğunda resmi görevli yoktur veya çok azdır, tüm üyeler eşit katılımcı olarak görülür. İnsanların çok küçük bir kısmı bir tarikata doğar, büyük çoğunluk, inançlarını daha da ileriye götürmek amacıyla tarikata etkin olarak katılan kişilerden oluşmaktadır.

Mezhepler ve kültler

Weber ve Troeltsch tarafından oluşturulan kilise/tarikat tipolojisini, diğer yazarlar daha da geliştirmiştir. İki tip daha ekleyen Howard Becker bunlardan biridir: **mezhep** ve **kült** (1950). Mezhep 'sakinleşmiş' bir tarikat olarak tanımlanabilir ve itiraz edip duran etkin grup olmaktan çok kurumsallaşmış bir organdır. Belki bir süre varlık gösteren tarikatlar kaçınılmaz bir biçimde mezheplere dönüşmektedirler. Bunun için Kalvinizm ve Metodizm, oluşumlarının ilk zamanlarında üyeleri arasında büyük titreşimler yaratmışken, zaman içerisinde daha 'saygın' bir konuma ulaşmışlardır. Kiliseler mezheplerin meşruluğunu şu ya da bu ölçüde tanımakta, yan yana varolan bu iki oluşum sık sık uyumlu bir işbirliği içine girmektedirler.

Kültler, tarikatlara benzer, ancak önemsenen şeyler farklıdır. Kültler, dinsel örgütlerin en gevşek dokulu ve en geçici olanıdır, dışarıdaki toplumun değerlerini reddeden bireylerin oluşturduğu bir örgüttür. Aynı düşüncede olan kişiler bir araya gelmiştir, önemli olan nokta bireysel deneyimdir. İnsanlar resmi olarak bir külte katılmazlar, fakat bunun yerine belli kuramların ya da öngörülen davranış kalıplarının ardından giderler. Kült üyelerinin diğer dinsel bağlantılarını sürdürmelerine genellikle izin verilir. Tarikatlar gibi kültler de esin veren bir liderin çevresinde oluşur. Batı'da bugün görülen kültlere örnek olarak astroloji, transandantal meditasyon ya da ispiritizma grupları verilebilir.

Bir trajik kült örneği A.B.D'de 1993 yılında ruhani bir lider etrafında oluşmuştur. Branch Davidian dinsel kültüne önderlik eden David Koresh, mesih olduğunu iddia etmiştir. Aynı zamanda Koresh, kaçak silah depoluyor, birden çok eş ediniyor ve Waco, Texas'daki gruplarda küçük çocuklarla ilişkiye giriyordu. Kültün (19'u çocuk olan) seksen üyesi, Birleşik Devletler hükümetinin, uzun bir direnişten sonra saldırıya geçtiği sırada ortaya çıkan bir yangında yanarak ölmüşlerdir. Geride toplu intiharla sonuçlanan yangının Koresh tarafından mı yoksa federal hükümet yetkililerinin felaket ile sonuçlanan eylemlerinin neticesi olarak mı çıktığı tartışması kalmıştır.

Bir ülkedeki kültün yapısının farklı bir dine etki edeceği açıktır. Hintli Gurular (din öğreticileri) Birleşik Krallığa kendi inançlarını getirdikleri zaman, Hindistan'da kurulan bir din olarak düşünülen Guru'ların dini Birleşik Krallıkta bir kült olarak varsayılmıştır. Eski Kudüs'te Hıristiyanlık yerli bir kült olarak başladı ve bugün birçok Asya ülkesinde, Evangalik Protestanlık batıdan ve özellikle Birleşik Devletler'den getirilmiş bir kült olarak görülmektedir. Dolayısıyla kültler 'esrarengiz' olarak düşünülme-

melidir. Din sosyolojisinin önde gelen isimlerinden Jeffrey K. Hadden (1997), insanların yeni olarak tasarlamış oldukları tüm dinlerin yaklaşık 100.000'nin, zamanın saygın dinsel inançlarının bakış açısından küçümsenmiş kültlerden oluştuğuna dikkat çekmiştir. Öyle ki İsa eski Yahudilerin yerleşmiş Roma inançlarını tehdit ettiği için çarmıha gerilmiştir.

Hareketler

Dini hareketler genelde toplumsal akımların alt çeşidini temsil eder.

> **Toplumsal hareketler ayrıntılı olarak 20. Bölümde "Siyaset, Hükümet ve Terörizm"de tartışılacaktır, s. 916-20**

Dini hareket, insanların yeni bir dini yaymak veya var olan bir dinde farklı bir yorum geliştirmek amacıyla birleştikleri cemaatlerdir. Dinsel hareketler tarikatlardan daha geniştir ve üyeliklerde daha az seçicidir -kiliselere ve tarikatlara benzemesine rağmen hareketler ve tarikatlar (veya kültler) tam olarak birbirlerinden ayrılamazlar. Aslında, bütün tarikat ve kültler dinsel hareketler olarak sınıflandırılabilir. Dinsel hareketlerin örnekleri, birinci yüzyılda kurulan ve yayılan Hıristiyanlık dini, yaklaşık 1500 yıl sonra Avrupa'da Hıristiyanlığı bölen Lutherci hareket ve İslami devrim sonrasında oluşan grupları kapsar (bu bölümde daha sonra ayrıntılı olarak ele alınacaktır).

Dini hareketler belirli gelişim safhalarından geçme eğilimindedir. İlk aşamada hareket, kendi yaşamından kaynaklanmakta ve güçlü bir liderle bütünleşmektedir. Max Weber bu liderleri kendilerini izleyenlerin hayal güçlerini ve bağlılıklarını ele geçirme yeteneğine sahip, **karizmatik** kişiler olarak sınıflandırmaktadır. (Weber'in açıklamasında karizmatik liderler hem Çin devriminin Lideri Mao Tse-tung gibi siyasi hem de İsa ve Muhammed gibi dinsel lider figürlerini kapsar). Dini hareketlerin liderleri genellikle mevcut dinleri eleştirmekte ve yeni mesajlar verme arayışı iddiasındadırlar. İlk zamanlarında, dini hareketler istikrarsızdır; kurulu bir yetke düzenine sahip değillerdir. Üyeleri normal olarak doğrudan karizmatik lider ile temasa geçer ve hep birlikte yeni öğretiyi yayarlar.

Gelişimin ikinci safhası, liderin ölümü sonrası meydana gelir. Yeni bir karizmatik liderin toplulukta ortaya çıkması, nadiren olur ve bu nedenle bu aşama önemlidir. Bu anda hareket, Weber'in deyişiyle "karizmanın rutinleşmesi" ile yüz yüze gelmiştir. Üyeleri örgütleyen liderin merkezi rolü artık var olmayacağından, bu durumdan kurtulmak için kurallar ve işleyişler oluşturmak gerekir. Birçok hareket, liderleri öldükten veya etkilerini kaybettikten sonra yok olup gitmiştir. Bu durumdan kurtulan ve kalıcı niteliğe sahip olan hareketler artık kilise olmuştur. Başka deyişle, bu hareketler kurulu yetke düzeni, simgesi ve ritüelleriyle biçimsel bir inananlar örgütüne dönüşür. Kilisenin kendisi, hem öğretilerini sorgulayan hem de kendilerini bu öğretilere karşı kuran ve ondan bütünüyle kurtulmaya çalışan hareketlerin bizzat kökenini oluşturur.

Yeni dinsel hareketler

Geleneksel kiliselerin son yirmi otuz yıl içinde üyelerini kaybetmesine rağmen, aşağıda 14.3 ve 14.4. Şekillerde (sayfa 610), diğer dinlerin artış

gösterdiğini görmekteyiz. Sosyologlar **yeni dinsel hareketler** terimini, tamamıyla temel dinlerin yanında, Birleşik Krallığı kapsayan Batı ülkelerinde kendini göstermiş dinlerin ve tinsel gurupların, kültler ve tarikatların geniş alanını göstermek için kullanmaktadırlar. Yeni dinsel hareketler, **New Age hareketi** içindeki tinsel ve kendi kendine yardım guruplarından Hare Krişnas (Uluslararası Krişnas Bilinç Topluluğu) gibi seçkin tarikatlara kadar olan çok çeşitli grupları kuşatır.

Birçok yeni dinsel hareket, yukarıda ele aldığımız Budizm, Hinduizm ve Hıristiyanlık gibi geleneksel dinlerden türetilmesine rağmen, geri kalanları Batıda neredeyse bilinmeyen geleneklerden meydana gelmektedir. Kimi yeni dinsel hareketler, dinsel etkinliklere öncülük eden karizmatik liderler tarafından esas olarak yeni bir biçimde yaratılmıştır. Sözgelimi, taraftarlarınca Mesih olarak kabul edilen ve 4.5 milyon üyesi olan Reverend Sun Myung Moon'un önderliğindeki Tevhit Kilisesi böyle bir durumdur. Yeni dinsel hareketlerdeki üyeler çoğunlukla kendi belirli inançlarıyla yetişmiş bireylerden çok din değiştirmiş kişilerden oluşur. Üyeler çoğunlukla iyi eğitim almamış ve orta sınıfa dahil kişilerdir.

Aetherius topluluğu (1955'de kurulan), Emin Vakfı (1971'de kurulan) gibi birkaç hareket İngiltere'de kurulmuş olmasına rağmen, Britanya'daki birçok yeni dinsel hareketin kökeni aslında Birleşik Devletler veya Doğu'dur. İkinci Dünya savaşından itibaren Birleşik Devletler, geçmişte örneği görülmemiş büyüklüklerde mezhepsel ayrılmalara ve birleşmelere tanık olmuştur. Bu Bunların birçoğu kısa ömürlü olmuştur, fakat bir kaçı, kayda değer taraftarlar toplamayı başarmıştır.

Yeni dini hareketlere olan rağbeti açıklamaya yönelik çeşitli kuramlar ilerleme kaydetmektedir. Bazı araştırmacılar bu kuramların toplumda, hatta geleneksel kilise yapısı içinde liberalleşme ve laikleşme süreci olarak algılanması gerektiğini ileri sürmektedirler. Geleneksel dinin törensel ve maneviyattan yoksun bir hal aldığını düşünenler, daha küçük ve daha az düzeyde bireyci olan yeni dinsel hareketler içerisinde huzur ve paylaşım hissine ulaşabilirler.

Diğer araştırmacılar ise, yeni dinsel akımların, toplumdaki hızlı değişimin bir ürünü olduğuna dikkat çekmektedir (Wilson 1982). Geleneksel toplumun kuralları bozulduğundan, insanlar açıklama ve güvence arayışı içerisine girerler. Örneğin, bireysel maneviyatı öne çıkaran grup ve tarikatların yükselişi, birçok kişinin kendi değerleri veya düzensizlik ve değişkenliğe karşı inançları ile tekrar bağ kurmalarını akla getirmektedir.

İnsanların yeni dinsel hareketlere yönelmesinin bir başka etkeni de, insanların toplumun bütününden kendilerini dışlanmış gibi hissetmeleri olabilir. Tarikatlara ve kültlere topluluk, toplumsal olarak yaklaşan kimi yazarlar bunların bir aitlik duygusu ve desteği sunabildiğini ileri sürerler. Örneğin orta sınıfa ait gençler, fiziksel olarak toplumdan dışlanmamakta, fakat duygusal ve manevi olarak ayrılmış hissine kapılabilmektedirler. Bir külte üyelik, bu tür dışlanmışlık hislerinden kurtulmaya yardım edebilir (Wallis 1984).

Yeni dinsel hareketler, üç geniş kategoriye ayrılarak daha iyi anlaşılabilir. Bunlar *dünyayı onaylama, dünyayı reddetme* ve *dünyayla uyumlu olma*dır. Her bir kavram, bireysel grupların daha geniş toplumsal dünya ile olan ilişkilerine dayanmaktadır.

Dünyayı onaylayan hareketler

Dünyayı onaylayan hareketler geleneksel dini gruplardan daha çok kendi kendine yardım ve sağaltım gruplarıyla benzerlik göstermektedir. Bunlar, ayinleri, kiliseleri ve resmi teolojileri olmayan, üyelerinin manevi tatminlerini öne çıkarmaya dönük olan hareketlerdir. Adından da anlaşılacağı gibi, dünyayı onaylayan hareketler dış dünyayı ve onun değerlerini reddetmezler. Dahası, insan gücünün açığa çıkartılmasıyla bu dünyada taraftarlarının başarılı olmalarının ve yeteneklerini geliştirmelerinin arayışı içindedirler.

Scientoloji Kilisesi bu guruplara örneklerden yalnızca birisidir. L. Ron Hubbard tarafından kurulan Scientoloji Kilisesi, temellerinin atıldığı Kaliforniya'da büyüyerek dünyanın birçok ülkesinde geniş taraftarlara sahip olmuştur. Scientologistler tinsel varlıklar olduğumuzu ama bu tinsel varlığımızı yok saydığımıza inanırlar. Belirli bir eğitim boyunca gerçek tinsel kapasitelerinin farkına varırlar, insanlar unuttukları doğaüstü güçlerini yeniden keşfedebilirler, zihinlerini arındırabilirler ve bütün güçlerini ortaya çıkarabilirler.

New Age hareketi olarak adlandırılan birçok küçük hareket, dünyayı onaylayan hareketler içerisinde yer almaktadır. New Age hareketi, 1960'ların ve 1970'lerin kültürlerine karşıt olarak ve birçok yaşam tarzı, uygulama ve inancı içererek ortaya çıkmıştır. Putperest öğretiler (Keltik, Druidic, Amerikan kızılderilileri ve diğerleri), Şamanizm, Asyalı mistik biçimler, Wiccan törenleri ve Zen meditasyonu, "New Age" olarak düşünülen etkinliklerden yalnızca bir kaçıdır.

Dış görünüşte, New Age hareketinin gizemciliği, kabul gördüğü modern toplumların yerini sert bir karşıtlıkla almak için ortaya çıkar. New Age hareketi üyeleri, modernleşme ile mücadeleyle başa çıkmak için alternatif yaşam biçimleri araştırmak ve geliştirmek amacındadırlar. Ancak New Age etkinlikleri basitçe radikal bir kaçış olarak görülmemelidir. Tüm bu hareketler aynı zamanda temel kültürün görünümünü *örneklendiren* daha geniş kültürel bir yörüngenin bir parçası olarak görülmelidirler. Son dönem modern toplumlarda, bireyler kendi yaşamlarını belirlemek için benzersiz bir özerklik ve özgürlüğe sahiptirler. Bu bakımdan New Age hareketinin amaçları, modern çağın amaçlarıyla yakın bir biçimde kesişir: İnsanlar, geleneksel değerlerin ve beklentilerin ötesine geçmeye ve kendi yaşamlarını etkin ve dönüşlü bir biçimde yaşamaya özendirilir.

Dünyayı reddeden hareketler

Dünyayı onaylayan gruba karşı olarak **dünyayı reddeden hareketler,** yüksek derecede dış dünyayı eleştirirler. Bu hareketler, sıklıkla taraftarlarından yaşam biçimlerinde önemli değişiklikler yapmalarını talep eder, üyelerden yaşama ait zevklerden vazgeçmeleri, saç veya giyim tarzlarını değiştirmeleri, perhizler yapmaları beklenebilir. Dünyayı reddeden hareketler, doğaları gereği herkese açık olmaya eğilimli dünyayı

onaylayan hareketlerin tersine, genellikle herkese açık değildir. Kimi dünyayı reddeden hareketler, *mutlak örgütler*in niteliklerini sergilerler; üyelerden, dış dünyadaki etkinliklerden kendilerini alıkoymaları ve katı etik kural ve kodlara bağlı kalmaları, bireysel kimliklerini grubunkine dahil etmeleri beklenir.

Dünyayı reddeden hareketlerin çoğu, üyelerine, zaman ve adanma bakımından, yerleşik eski dinlerde olduğundan çok daha fazla görev yükler. Bazı grupların, bireyin tam sadakatini kazanmak için "sevgi bombardımanı" tekniği kullandıkları bilinmektedir. Potansiyel bir din değiştirici, duygusal olarak grubun içine çekilene kadar, ilgi ve devamlı anlık duyguların sergilenmesiyle etki altına alınır. Aslına bakılırsa, bazı yeni hareketler, taraftarlarının bağımsız karar verme kapasitelerini ortadan kaldıracak biçimde zihinlerini denetlemeye çalışarak beyinlerini yıkamakla suçlanmışlardır.

Dünyayı reddeden pek çok kült ve tarikat, devlet yetkilileri, medya ve kamu tarafından sıkı incelemeye alınmıştır. Dünyayı reddeden kültlerin belli bir takım aşırı uç örnekleri dikkatleri üzerlerine çok çekmektedirler. Japon Aum Şinrikyo grubu, 1995 yılında, sabah işlerine giden binlerce insanı yaralayan, öldürücü sarin gazını Tokyo metrosuna atmıştır. (Kültün lideri Şoko Asahara Şubat 2004 yılında bu eylemin azmettiricisi olarak Japon mahkemelerince ölüme mahkum edilmiştir). Birleşik Devletler'de Texas'ın Waco şehrinde üstlenmiş olan Branch Davidian kültü (yukarıda sayfa 594'de ele alındı), 1993 yılında çocuk istismarı ve silah yığma suçlamalarının ardından Birleşik Devletler federal yetkilileriyle ölümüne uğraşa girmişlerdir.

Dünyaya uyum sağlayan hareketler

Yeni din hareketinin üçüncü türü, geleneksel dinlere en çok benzeyen bir türdür. **Dünyaya uyum sağlayan hareketler,** dünyasal kaygılardan çok iç dinsel hayatın önemini öne çıkarmaya eğilimlidirler. Bu grupların üyeleri, geleneksel din dizgelerinde yitirilmiş olduğuna inandıkları ruhsal temizliğe yeniden erişmeye çabalarlar. Dünyayı reddeden ve kabul eden grupların taraftarlarının, dinsel etkinliklerine göre yaşam biçimlerini sıkça değiştirdikleri yerde, dünyaya uyum sağlayan hareketlerin taraftarlarının, çoğu, günlük yaşamlarına ve görünüşte çok az değişiklikle kariyerlerine devam ederler. Dünyaya uyum sağlayan hareketlere bir örnek Pentecostalismdir. Bunlar, Kutsal Ruhun 'dile getirme' lütfu bahşedilmiş bireyler aracılığıyla işitilebileceğine inanırlar.

Hıristiyanlık, Toplumsal cinsiyet ve cinsellik

Daha önce de belirttiğimiz gibi dinsel örgütlerde ve mezheplerde belli bir hiyerarşi söz konusudur. Bu hiyerarşi içinde kadınlar, toplum yaşamının diğer alanlarında da görüldüğü gibi, iktidardan dışlanmışlardır. Hıristiyanlıkta çok açık olarak gözlenebilen bu durum diğer büyük dinler için de geçerlidir.

Bundan yüzyıl önce, bir Amerikalı kadın hakları sözcüsü olan Cady Stanton, *Kadının İncili* (The Woman's Bible) adıyla, kutsal metinlere getirdiği bir dizi yorum yayınladı. Ona göre,

yaratıcı, kadın ve erkeği birbirine eşit varlıklar olarak yaratmıştı ve Kutsal Kitap bu olguyu bütünüyle yansıtmalıydı. Kitaba egemen olan 'eril' karakter, Tanrı'nın asıl demek istediğinden uzaktı, öyle ki Kutsal Kitap erkekler tarafından yazılmıştı. İngiliz Kilisesi 1870 yılında, daha önce de birçok kez denenen bir girişimde bulunmuş, İncil'in yeniden gözden geçirilmesi amacıyla bir komite kurmuştu; ama Stanton'ın da özellikle vurguladığı gibi, bu komitede tek bir kadın bile yoktu. Stanton, Tanrı'nın erkek olması için hiçbir nedenin olmadığını, çünkü Kutsal Kitap'ta bütün insanların Tanrı'nın suretinden meydana geldiğinin açık bir biçimde yazılı olduğunu öne sürdü. Stanton'ın bir meslektaşı, kadın haklarıyla ilgili bir konferansı, "Tanrıya, Anamıza" duasıyla açınca kilise otoriteleri tarafından çok şiddetli bir tepkiyle karşılandı. En sonunda Stanton'ın öncülüğünde, yirmi üç kadından oluşan, Amerika Kadın Yenileme Komitesi, yine Stanton'un 1895 yılında yayınlattığı Kadının İncili'ne öneriler sunmak amacıyla örgütlenmiştir.

Bir yüzyıl sonra Anglikan Kilisesi, son zamanlarda bu durum değişmeye başlamasına rağmen, yine büyük oranda erkek egemenliği altındaydı. 1987 ile 1992 yılları arasında İngiliz Kilisesinde kadınlara rahiplik değil ama diyakozluk ünvanı verilebiliyordu. Kadın diyakozlar, ruhani örgütün resmi bir parçası olmasına rağmen, ancak takdis etmek ya da nikah kıymak gibi kimi temel dinsel ayinleri yürütmelerine izin verilmiyordu. 1992 yılında, İngiliz kilisesinin içinde özellikle kadınların yaptığı baskılar artıktan sonra, kurul (kilise meclisi) kadınlara ruhbanlık yolunun açılmasını oyla kabul etmiştir. Böyle bir kararın kabul edilmesini, İncil'in gerçekliğinden dinsizce bir sapma ve Katolik Kilisesinden bir uzaklaşma olarak değerlendiren Anglikan Kilisesindeki birçok tutucu kesim bugün de onaylamamıştır. Kadınlara rahiplik yolunun açılması kararının sonucu olarak bazı kişiler Anglikan Kilisesinden çoğunlukla Katolik Kilisesine geçmeyi seçmişlerdir. On yıl sonra, İngiliz Kilisesi'ndeki papazların yaklaşık beşte biri kadınlardan oluşmakta ve yakın bir gelecekte kadınların erkeklerden daha fazla bir sayıya ulaşacağı beklenmektedir. Temmuz 2005'de İngiliz Kilisesi, kilise içindeki birkaç güçlü kişinin karşı olduğu bir kararla kadınların piskopos olmasına izin veren bir süreci başlatmayı oyladı.

Katolik Kilisesi, İngiliz Kilisesi'ne oranla kadına karşı tutumlarında daha tutucudur ve resmi olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini desteklemeyi sürdürmektedir. Kadınların papazlığa atanma istemi, Katolik otoriteler tarafından sürekli reddedilmiştir. 1977 yılında, Roma'da, İnanç Öğretisi için Toplanan Kutsal Birlik, kadınların Katolik mezhebi içerisinde rahipliğe kabul edilmeyeceğini resmen duyurdu. Gerekçe olarak da İsa'nın havarilerinden hiçbirinin kadın olmayışı gösterildi. Ocak 2004'de Arjantin'in İsyankar Piskoposu Romulu Antonia Braschi, yedi kadını rahip olarak ataması dolayısıyla Katolik Kilise'si tarafından aforoz edilmiş ve onun atamaları Vatikan tarafından geri çevrilmiştir. Papa II. John Paul (1920-2005) kadınların rollerinin eş ve anne olduğunu sürekli vurgulayarak erkek ve kadının temelde eşit olduğunu söyleyen feminist ideolo-

Birçok ibadet yeri farklı biçimlerde kullanılmaktadır, Kuzey İngiltere'de Armley'deki bir kilim dükkanında olduğu gibi.

jilere saldırmış, kadınların özgürlüğünü sınırlandıracak olan doğum kontrolü ve kürtaja karşı olan siyasi uygulamaları desteklemiştir (Vatikan 2004).

Son yıllarda Anglikan Kilisesi'ndeki uzlaşmazlık, cinsiyet konusundan homoseksüellik ve rahiplik konusuna kaymıştır. Homoseksüeller Hıristiyan Kilise'sine kendi eğilimlerini bastırarak, görmezden gelerek ve reddederek uzun yıllar hizmet etmişlerdir. (Katolik Kilise'si 1961'de yaptığı, eşcinselleri "sapık eğilimden etkilenmiş" kişiler olarak tüm dinsel yemin ve atamalardan uzaklaştıran bir düzenlemeyi bugün de korumaktadır.) Diğer Protestan mezhepler eşcinsel ve gaylara karşı daha liberal politikalar izlemektedirler ve daha küçük mezhepler de homoseksüel ve gaylara rahip olma şansı tanımaktadırlar. Hollanda'daki Evangelist Lutherci Kilise Avrupa'da ilk defa 1972 yılında gay ve lezbiyenlere rahip ve pastör olma olanağını vermiştir. Kanada'daki Birleşik Kilise (1988'de) ve Norveç Kilise'si (2000'de) gibi diğer mezhepler de bu karara uymuştur.

Eşcinsel bekar yaşamı kabul eden Dr. Jeffrey John, Reading Piskoposu olarak atandığında, eşcinsellerin rahipliğe kabulü üzerine tartışma Haziran 2003'de İngiltere'de en öndeki yerini almıştır. John, atanmasının Uluslararası Anglikan Kilisesi'nde şiddetli tartışmalara neden olmasından dolayı sonuçta bu atamayı geri çevirmiştir. Ağustos 2003'de Amerika'da Anglikan Kilisesi'nin ileri gelenleri, New Hampshire'ın açıkça gay olduğu bilinen piskoposu Gene Robinson'ın seçilmesini oyladı. Anglikan Kilisesi'nin temel

görüşünü yansıtan muhafazakar bir lobi grubu, gay rahiplerin atanmasına ve çözülmemiş benzeri sorunlara karşı bir lobi oluşturmuştur.

Laikleşme ve dinsel diriliş

Laikleşme

Görüldüğü gibi, ilk sosyoloji düşünürlerinin paylaştığı bir görüş, geleneksel dinin çağdaş dünya için giderek daha marjinal olduğuydu. Marx, Durkheim ve Weber, laikleşme sürecinin modernleşmiş ve toplum dünyasını denetlemek ve açıklamak için bilim ve teknolojiye daha çok bağımı hale gelmiş toplumlarda ortaya çıkacağına inanmışlardı. **Laikleşme**, dinin toplum hayatının çeşitli yerlerindeki etkisinin kaybolduğu bir süreci açıklar.

Laikleşme savıyla ilgili tartışma, din sosyolojisindeki en karmaşık alanlardan biridir. En açık ifadeyle, sosyolojinin kurucu babalarıyla aynı fikirde olan ve dini çağdaş dünyada gücü ve önemi azalan bir şey olarak gören laiklik savının destekleyicileri ve dinin genellikle yeni ve bilinmeyen biçimlerde de olsa önemli bir güç olduğunu öne süren laiklik karşıtları arasında bir anlaşmazlık vardır.

Yeni dini akımlarına olan rağbetin devamlılığı, laiklik tezine yönelik bir diğer tahdidin göstergesidir. Bu tezin muhalifleri, yeni din hareketlerin çeşitliliği ve dinamizmine işaret ederler ve din ile maneviyatın modern hayatın ana ekseninde durduğunu öne sürerler. Geleneksel dinler tuttukları mevzileri yitirirlerken, din ortadan kalkmaz, ancak yeni şekillerde ortaya çıkar. Ne var ki, bütün akademisyenler bu konuda aynı fikirde değildir. Laiklik anlayışının savunucuları, yeni din hareketlerinin, izleyicilerinin yaşamlarında önemli etkiler yapsalar bile, bunun bir bütün olarak toplumla yakından ilgili olmadığını ileri sürerler. Yeni din hareketler bölük pörçük ve göreli olarak düzensizdirler; bu hareketler, insanlar bir ara bu hareketlere kapıldıklarında ve sonra yeni bir şeye yöneldiklerinde, oranlar altüst olur. Laiklik düşüncesinin savunucuları, ciddi bir dini aldanmayla karşılaştırıldığında, yeni bir din hareketine katılmanın bir hobi ya da yaşam biçimi tercihinden başak bir şey olmadığını öne sürerler.

Sosyolojik tartışma

Laikleşme kısmen karmaşık bir sosyoloji kavramıdır, çünkü sürecin nasıl ölçülmesi gerektiğine ilişkin çok az uzlaşma vardır. Dahası, birçok sosyolog, birbirine uymayan din tanımları verirler -kiminin dini en iyi geleneksel kilise açısından anlaşılabileceğini öne sürdüğü yerde diğerleri kişisel tinsellik ve belli değerlere derinden bağlanma gibi boyutları da içerecek daha geniş görüşlere yer verilmesi gerektiğini ileri sürerler. Bu algılama farklılıkları, laiklik yanlısı ve karşıtı akılyürütmeleri zorunlu olarak etkileyecektir.

Laiklik, pek çok yön ya da boyuta göre değerlendirilebilir. Bunlardan kimileri doğaları gereği nesneldirler, söz gelimi dini örgütlerin üyelik düzeyleri. İstatistikler ve resmi kayıtlar, kaç kişinin bir kiliseye ya da diğer ibadetlere etkin olarak katıldığını gösterebilirler. Görebileceğimiz gibi, Amerika dışında, bu dizine göre sanayileşmiş ülkelerin tamamı gözle görülür bir laikleşmeyi

Birleşik Krallık'ta kiliseye gitmede aşağı yukarı son yüz yıldır dramatik bir düşüş vardır; cemaatin yaş ortalaması önemli ölçüde yükselmiştir. Bununla birlikte bu yakınlarda kimi ayinlerde kiliseye devamda artış olduğu da belirtilmiştir.

yaşamışlardır. Britanya'da görülen dinsel çöküş örneği, Fransa ya da İtalya gibi Katolik ülkeleri de içeren Batı Avrupa'nın çoğunda bulunur. Fransızlardan daha çok İtalyanlar düzenli olarak kiliseye giderler ve (Paskalya Ayini gibi) önemli dini törenlere katılırlar, fakat dini ibatelerin azalmasının ayrıntılı örneği her iki durumda da benzerdir.

Laikleşmenin ikinci boyutu, kiliseler ve diğer dini örgütlerin *toplumdaki etki*, *zenginlik* ve *saygınlık*larını nereye kadar koruduklarıyla ilgilenir. İlk zamanlarda dini örgütler, hükümetler ve toplumsal kuruluşlar üzerinde önemli ölçüde etkili olabiliyorlardı ve toplumda çok saygınlıkları vardı. Bu durum bugün nereye kadar sürmektedir? Soruya yanıt açıktır: Kendimizi yaşadığımız yüzyılla bile sınırlasak, dini örgütlerin giderek daha önce sahip oldukları toplumsal ve siyasal etkinin çoğunu kaybettiklerini görüyoruz ve bu eğilim, bazı istisnalar olsa da dünya çapındadır. Kilise liderlerinin artık kendiliğinden güçle etkili olmaları beklenmiyor. Bazı yerleşmiş kiliseler herhangi bir ölçüye göre varlıklı kalırken ve yeni dini hareketler servetlerini hızla arttırırken, çoğu eski dini örgütlerin maddi durumları iyi değildir. Kiliseler ve tapınakların ya satılmaları gerekmektedir ya da bakıma muhtaç durumdadırlar.

Laikleşmenin üçüncü boyutu, inançlar ve değerlerle ilgilidir. Bunu *sofuluk* boyutu olarak adlandırabiliriz. Kiliseye gitme düzeyleri ve kiliselerin toplumsal etki dereceleri açıkça inanılan

idealler ve inançların zorunlu olarak doğrudan ifadesi değildir. Dinsel inançları olan çoğu kişi, düzenli olarak ayinlere katılmazlar ya da kitlesel törenlerde yer almazlar; öte taraftan yer alma ya da katılma daima güçlü dinsel görüşlere inanıldığını göstermez -insanlar alışkanlıktan dolayı katılabilirler ya da toplum onlardan katılmalarını beklediği için bunu yaparlar.

Laikleşmenin diğer boyutları olarak, sofuluğun günümüzde ne ölçüde azaldığını görmek için geçmişin doğru bir anlayışına gereksinim vardır. Laiklik tezini savunanlara göre, geçmişte dinin insanların yaşamlarında günümüzle karşılaştırıldığında çok daha önemli bir etkiye sahipti. Kilise, yerel ilişkilerin merkezindeydi ve aile ile kişi yaşamında çok önemli bir etkiye sahipti. Ne var ki bu tezi eleştirenler, insanların yalnızca kiliseye daha düzenli katıldıklarını ileri sürmenin zorunlu olarak onların daha dindar olduklarını kanıtlamayacağı düşüncesindedirler. Ortaçağ Avrupa'sını da içine alan çoğu geleneksel toplumda dinsel inanca bağlanmak, günlük yaşamda sanılabileceğinden daha az güçlü ve önemliydi. Söz gelimi, İngiltere tarihi hakkında yapılan bir araştırma, dinsel inançlara ılımlı bağlılığın, sıradan insanlar arasında yaygın olduğunu göstermektedir. Dini kuşkuculuğun, çoğu kültürde, özellikle daha büyük geleneksel toplumlarda bulunduğu görülüyor (Ginzburg 1980).

Bununla birlikte, kesinlikle kuşku yok ki, günümüzde inanılan dini düşünceler, genel olarak, geleneksel dünyadaki durumdan daha azdır, özellikle de 'din' terimi altına, insanların inandığı doğaüstü alanın tamamını koyduğumuzda. Çoğunluğumuz artık çevremize, ilahi ve ruhsal varlıkların nüfuz ettiğini hissetmiyor. Bugün dünyasındaki başlıca gerilimlerin bazıları -Ortadoğu, Çeçenistan ve Sudan'ı yıpratanlar gibi- asıl olarak ya da kısmen dinsel farklılıklardan çıkmaktadır. Ancak çekişmelerin ve savaşların çoğunluğu şimdi esasen laik yapıdadır çeşitli siyasal inançlar ya da maddi çıkarlarla ilgilidir.

Laikliğin bu üç boyutunu akılda tutarak, Britanya ve Birleşik Devletler'de son zamanlarda görülen kimi dini eğilimleri gözden geçirelim ve bunların laiklik düşüncesine nasıl destek verdiklerini ya da onunla nasıl çeliştiklerini görelim. Yine de Avrupa'da dinin gelişimiyle ilgili bir özet vermekle başlayalım.

Avrupa'da din

Siyasal bir birlik olarak Hıristiyanlığın ilerleyişi Avrupa'nın değişiminde önemli bir öğeydi. Bugün Avrupa'yı tanımlamamızın olası bir yolu, Hıristiyanlığın kendi Katolik ve Ortodoks biçimleri arasında olan, onbirinci yüzyılda Avrupa Hıristiyan düşüncesindeki ilk büyük yarılma çizgisine indirgemektir. Ortodoks Hıristiyanlık, Bulgaristan, Beyaz Rusya, Kıbrıs, Gürcistan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırbistan ve Ukrayna'yı içine alan birçok doğu Avrupa ülkesinde bugün de egemen bir dindir.

Altıncı yüzyılda anakaranın batı Avrupa kısmındaki Katoliklik ve Protestanlık, Hıristiyan düşüncesindeki ikinci büyük kopmayı gösterir. Reform olarak bilinen bu süreç, bugün yine haritada gördüğümüz modern ulus-devletlerin sabit oluşumlarının yanında

14.1. Tablo Batı Avrupa'da kiliseye gitme sıklığı, 1990 (%)

	Haftada en az bir	Bir veya bir ayda birkaç	Ayda bir	Noel, paskalya ve benzeri	Yılda bir	Hiç
Avrupa ortalaması	29		10	8	5	40
Katolik ülkeler						
Belçika	23		8	13	4	52
Fransa	10		7	17	7	59
İrlanda	81		7	6	1	5
İtalya	40		13	23	4	19
Portekiz	33		8	8	4	47
İspanya	33		10	15	4	38
Hem katolik hem protestanların olduğu ülkeler						
Büyük Britanya	13		10	12	8	56
Hollanda	21		10	16	5	47
Kuzey İrlanda	49		18	6	7	18
Batı Almanya	19		15	16	9	41
Protestan ülkeler						
Danimarka		11				
Finlandiya		-				
İzlanda		9				
Norveç		10				
İsveç		10				

Kaynak: Ashford ve Timms (1992); yeniden basım, Davie (2000), s. 9

Batı Avrupa kısmını ayırmıştır. Kendi içinde Batı Avrupa, oldukça geniş bir biçimde bir Protestan Kuzeye (İskandinavya ve İskoçya); bir de (İspanya, İtalya ve Fransa hatta daha kuzeydeki Belçika ve İrlanda'yı içeren) Katolik Güneye ve mezhepsel olarak az ya da çok karışmış (İngiltere, Kuzey İrlanda, Hollanda ve Almanya'yı içeren) farklı ülkelere bölündü.

Reform, farklı ülkelerde farklı biçimlerde gerçekleşti, ancak Katolik Kilise'sinin ve Papa'nın etkisinden uzaklaşma eğiliminde ise birleşti. Avrupa'da Protestanlık mezhebinin bir farkı, kilise ve devlet arasındaki ilişkilerde ortaya çıktı. Aşağıda büyük Batı Avrupa uluslarının bazılarındaki dinin kabataslak bir özetini vereceğiz.

İskandinav ülkeler, (İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya ve İzlanda) bir devlet kilisesine (Lutherci Kuzey Avrupa Devlet Kilisesi) sahiptir. Nüfus, yüksek bir oranda kilise üyesi olmakla tanımlanır, ancak hem dinsel uygulamaların hem de Hıristiyan inançlarının kabulü düşük bir düzeydedir. Bu ülkeler, "herhangi bir inancı benimsemeyenler" olarak betimlenmektedirler 14.1. Tabloda gösterildiği gibi). Özellikle İsveç'te Kilise ve Devlet arasındaki yakın ilişki, şimdilerde sorundur. Pek çok insan, giderek ülkeyi uygunsuz bir biçimde etnik ve kültürel olarak ayıran, özellikle devlet tarafından ayrıcalıklı kılınan bir kilise anlayışı bulmuştur.

Almanya, bugün de Katoliklik ve Protestanlık arasında ayrılmış olarak tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte, bu duruma şimdilerde ilk olarak Müslüman nüfusun büyümesi ve ikinci olarak hiçbir dine bağlı olmadığını ileri süren insan sayısındaki artış tarafından meydan okunmaktadır. Bu ikinci nokta, özellikle 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesiyle ve Doğu Almanya'yı da içeren eski Doğu Avrupa Komünist ülkelerdeki Hıristiyanlığın sindirilmesi ile açıklanır.

Fransa büyük bir Katolik ülkedir, ancak Fransa, dinsel inanç ve pratiklerin düşük seviyesini gösteren Protestan Kuzey Avrupa ülkeleri gibi olmaktan epeyce uzaktır (Bkz.14.1. Tablo). Batı Avrupa'nın bütün ülkeleri, Fransa, Kilise ve Devlet arasında tam bir ayrılığa sahiptir. Fransız devleti tam anlamıyla laiktir ve bir dine ve mezhebe ayrıcalık tanınmasını reddeder. Bu durum, devlet okullarında din eğitimin yasaklanmasını içeren bütün devlet kurumlarındaki dini tartışmaları da kapsar. Aynı zamanda Kilise ve Devlet arasındaki bu tam ayrışma, Eylül 2004'de bir şehirde Fransız okulunda meydana gelen 'göze çarpar' dinsel konularda tartışmalı bir yasağa öncülük etti ve özellikle başörtüsü takan Müslüman kız öğrencileri etkiledi.

İtalya, *İspanya* ve *Portekiz*, çoğunlukla Katolik'tir. Bu ülkeler, diğer pek çok Avrupa ülkesinden, özellikle Kuzey ülkelerinden, dinsel inanç ve pratiğin yüksek seviyelerini gösterirler (bkz. 14. Tablo). İtalya'nın içinde kurulu Katolik Kilisesinin, bütün bu ülkelerde oldukça önemli bir etkisi vardır. Katoliklik, daha önce sözü geçen diğer mezheplerden ve dinlerden ayrıcalıklıdır. İspanya'da Katolik Kilisesi, 1939 ve 1975 arasında General Franko'nun öncülük ettiği iç savaşta siyasal sağı destekleyen bir araçtı. Katolik Kilisesi sayılara dayanan üstünlüğü ile ayrıcalıklı olmasına rağmen, İspanya'da Devlet ve Kilise arasında resmi bir bağlantı yoktur. Portekiz'de, 1970'de bazı kurumsal reformlar olmasına rağmen, Katolik Kilisesi bugün de oldukça etkilidir. (Davie 2000).

Dinsel azınlıklar

Avrupa çok sayıda Hıristiyan olmayan dinsel azınlığa ev sahipliği yapmaktadır. Yahudiler yüzyıllardır Avrupa'da bulunmalarına rağmen son dönem tarihleri Anti-Semitik ayrımcılık ve soykırımla anılmaktadır.

Irkçılık ve ayrımcılık 13. Bölümde daha ayrıntılı bir biçimde tartışılacaktır.

II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda soykırımdan geriye kalan çoğu Yahudi yenice kurulmuş olan İsrail Devleti için Avrupa'yı terk etti. Bu sebepten dolayı yirminci yüzyılda Avrupa'da yaşayan Yahudi nüfusu dramatik bir biçimde azalma eğilimi göstermiş ve 1937'lerde 9,6 milyon olan nüfus 1990'ların ortaların-da 2 milyondan daha az sayıya inmiştir (14.2. Tabloda görüldüğü gibi).

Yirminci yüzyılda küresel göç, kısmen Avrupa'nın sömürgeci tarihini şekillendiren, ilk kez bütün Avrupa kıtasının baştanbaşa Hıristiyan ve Yahudi olmayan azınlıkların gelişimine yol açmıştır. Hıristiyan olmayan nüfusun en büyük dilimini oluşturan Müslüman-lık yaklaşık 6 milyonu bulan üyesiyle Avrupa nüfusunun yaklaşık %3'ünü teşkil etmektedir. (bkz.14.2. Tablo), Müslümanların Avrupa'ya göçü ve geldikleri ülkeleri göstermektedir.) Kuzey Afrika ile Fransa arasındaki sömürge bağlantısı büyük bir Fransız Müslüman nüfusu ortaya çıkarmıştır. Buna karşın Almanya, Türkiye'den ve Güneydoğu Avrupa'dan çok sayıda Müslüman göçmen işçiye ev sahipliği yapmaktadır. Aşağıda da görüleceği gibi Britanya'nın Müslüman nüfusu büyük ölçüde İmparatorluk Dönemi Hindistan Yarımadası ülkelerindendir (Davie

2000). Aşağıda Birleşik Krallık'taki dinsel görünüm daha detaylı bir biçimde resmedilecektir.

Birleşik Krallık'ta din

2001'den önce 150 yılı aşkın bir süre nüfus sayımlarına dinle ilgili sorular dahil edilmemiştir. Bu yüzden İngiltere'deki dinsel kompozisyon hakkında gerçekçi bilgilere ulaşabilmek 1850'ler öncesi yapılmış kamuoyu yoklamaları ve bireysel ölçekli yapılan açıklamalar temelinde mümkün görülmüştür. Bu döneme ait çalışmaların da kendine özgü zorlukları dikkate alındığında sağlıklı bilgiler edinebilmek gerçekten sorun olmuştur. 2001 yılı nüfus sayımına göre, kendilerine dinle ilgili sorulan sorular karşılığında, Birleşik Krallık nüfusunun yaklaşık %78'i bir dine sahip oldukları ve yine %72'sinin de kendilerini Hıristiyan olarak ifade ettikleri yönünde cevap vermişlerdir. Birleşik Krallıkta diğer dinler Hıristiyanlığa göre daha az taraftara sahiptir. Hıristiyanlıktan sonra nüfusun %3'lük bir dilimini oluşturan İslam, ikinci büyük taraftar kitlesine sahiptir. Diğer önemli gruplar ise toplam nüfus içerisinde %1'den az bir dilimle Hindular, Sihler, Yahudiler ve Budistler olarak sıralanmaktadır. Birleşik Krallık çevresinde nüfusun kendilerini belli bir din ile ifade etmeleri durumu değişiklik göstermektedir. Belki sürpriz bir biçimde, tarihinde dinsel çatışmanın adresi olan Kuzey İrlanda nüfusunun %86'sı kendilerini bir dine üyelikle tanımlarken bu oran İngiltere ve Galler'de %77, İskoçya'da ise bu oran %67'dir. Birleşik Krallık nüfusunun yaklaşık %16'sı herhangi bir dinlerinin olmadığını belirtmiştir. Bu kategoriye Agnostikler ve Ateistler dahil edilmiştir. (2001 nüfus sayımında devletin dinle ilgili sorular sormasını karşı çıkan kendilerini Jediler olarak tanımlayan grup da bu dilime dahildir. Belli bir nüfus çokluğuna ulaştıklarında kendilerinin de bir dinsel grup olarak anılabilecekleri garantisiyle Jedi taraftarları e-mail kampanyalarıyla 390.000 kişiyi bulan bir grup oluşturmuşlardır.)

Birleşik Krallık nüfusunun %70'ten fazlası kendilerini Hıristiyan olarak görseler de düzenli olarak kiliseye devam edenlerin sayısı çok daha azdır. 1851 nüfus sayımına göre İngiltere ve Galler'de yetişkinlerin %40'ı pazar günleri kiliseye devam ederlerken bu sayı 1900'de %35'e 1950'de %20'ye ve 2000'de ise %8'lere kadar varan radikal bir düşüş göstermiştir. (14.3. Tabloda Anglikan kilisesi üyelerindeki düşüş görülmektedir.) 1980'lerde kiliseye gidenlerin yaklaşık %5'lik bir dilimi kaybedilmiştir. Bu düşüşün Roman Katolik'leri arasında yüksekliği dikkat çekicidir. Şimdilerdeki görünüm ise bu düşüş eğiliminin yavaşlama gösterdiği yönündedir. Örneğin 1980'lerde Londra'da Anglikan Kilisesine devam %30'lara düşmüşken, 1989-1998 arasında 3 puanlık bir yükseliş kaydedilmiştir. İngiltere kilisesi dışında Baptistler devam oranını aynı dönemde 11 puanlık artırmışlardır - bkz. 14.4. Tablo (*The Economist*, 21 Aralık 2000).

Kiliseye devam düzeyindeki düşüşler en azından düzensiz bir görünüm arz etmektedir. Örneğin bu farklılaşmayı Trinitarian ve Trinitarian olmayan kiliseler arasında görmek mümkündür. Trinitarian kiliselere Anglikanlar, Katolikler, Methodistler ve Presbiterianlar dahildir ve bunlar tek bir Tanrı'da

14.2. Tablo: Avrupa'da yahudi nüfusu, 1937-94

	1937	1946	1967	1994
Avusturya	191,000	31,000[a]	12,500	7,000
Belçika	65,000	45,000	40,500	31,800
Bulgaristan	49,000	44,200	5,000	1,900
Çekoslovakya	357,000	55,000	15,000	7,600[b]
Estonya	4,600	--	--	3,500
Finlandiya	2,000	2,000	1,750	1,300
Fransa	300,000	225,000	535,000	530,000
Almanya	500,000	153,000[a]	30,000	55,000
Büyük Britanya	330,000	370,000	400,000	295,000
Yunanistan	77,000	10,000	6,500	4,800
Macaristan	400,000	145,000	80,000	56,000
İrlanda	5,000	3,900	2,900	1,200
İtalya	48,000	53,000[a]	35,000	31,000
Letonya[c]	95,000	--	--	18,000
Litvanya[c]	155,000	--	--	6,500
Lüksemburg	3,500	500	500	600
Hollanda	140,000	28,000	30,000	25,000
Norveç	2,000	750	1,000	1,000
Polonya	3,250,000	215,000	21,000	6,000
Portekiz	n/a	4,000	1,000	300
Romanya	850,000	420,000	100,000	10,000
İspanya	n/a	6,000	6,000	12,000
İsveç	7,500	15,500	13,000	16,500
İsviçre	18,000	35,000	20,000	19,000
Türkiye[d]	50,000	48,000	35,000	18,000
SSCB/Rusya[d]	2,669,000	1,971,000	1,715,000	812,000
Yugoslavya	71,000	12,000	7,000	3,500[e]
Toplam	**9,648,100**	**3,898,350**	**3,119,650**	**1,980,900**

Not: Pek çok kaynaktan toplanan bu rakamlar, farklı güvenirliktedirler ve bazı durumlarda geniş bir hata ve yorum payına neden olmaktadırlar. Bu uyarı özellikle çok fazla Yahudi nüfus hareketinin olduğu bir yıl olan 1946 için olan rakamlara uygulanır. Aynı zamanda 1937 ve 1946 arasında bir çok Avrupa ülkesinin sınırlarının değiştiğini akılda tutmak gerekir.

n/a = ulaşılamıyor
[a] yerinden edilmiş kişileri içeren
[b] Çek Cumhuriyeti ve Slovakya için toplam
[c] 1941 ve 1991 arasında SSCB içinde yer alan Baltık Devletleri
[d] Asya bölgesi dışındakiler
[e] Eski Yugoslavya için toplam

Kaynak: Wasserstein (1996): yeniden basım, Davie (2000), s. 123

teslisin (Trinity) bütünselliğine inanırlar. Trinitiarian kilise üyeliği 1970 deki 8,8 milyondan 1994'te 6,5 milyona inmiştir. Aynı dönemde bazı Trinitarian olmayan kilise üyeliklerinde, Mormonlar ve Yehova Şahitleri, bir artış olduğunu söylemek mümkündür. Yine etnik azınlık nüfusları arasında kiliselere düzenli devam konusunda bir artış olduğunu gözlemlemek mümkündür. Britanya'da (s. 595-8'de bahsedildiği üzere) çok sayıda yeni dinsel hareketlerin de takipçilerinin sempati topladığını söylemek mümkündür.

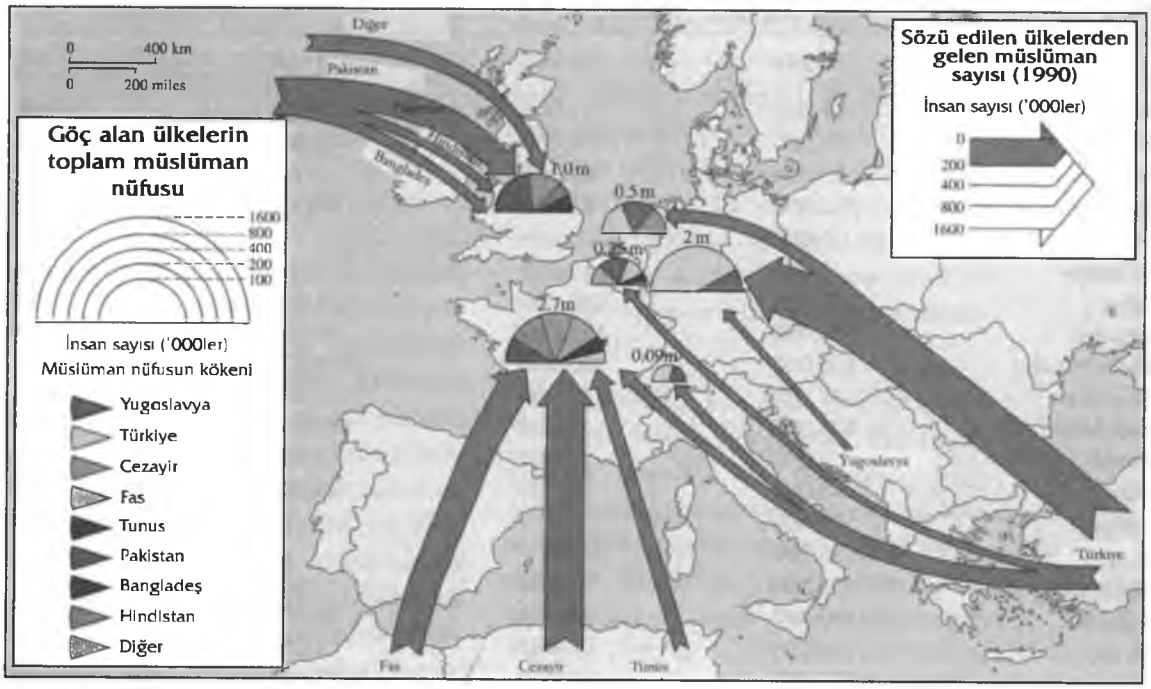

14.2. Şekil: Sözü edilen ülkelerden gelen Avrupa müslümanlarının sayısı ve Avrupa'da göç alan ülkelerin toplam müslüman nüfusu, 1900

Kaynak: Vertovec ve Peach (1997); yeniden basım, Davie (2000), s. 128

Birleşik Krallıkta yaş, cinsiyet, sınıf ve coğrafya gibi bazı faktörlerin öncel olduğu bir dinsel görünüm dikkati çeker. Genellikle yaşlılar gençlere göre daha dindardırlar. Genç yaş grubu insanlar arasında kilise ayinlerine katılım 15'li yaşlarda en üst değere ulaşmaktadır. Bu katılım düzeyleri yaş ilerledikçe bir düşüş göstermektedir. Bu azalma eğilimi 35-40'lı yaşlara kadar keskin bir biçimde aşağı yöne iken, 40'lı yaşların başından itibaren kilise ayinlerine katılım düzeyinde yeni bir isteklilik artması belirir. Örgütlü din ve dinsel pratiklere kadın nüfus arasındaki katılım oranı erkeklere göre daha yüksektir. Bu durum sadece Anglikan kiliselerinde bir istisna durum yaratmış olsa da Hıristiyan Bilim Kiliselerine devamlılıkta kadın nüfus 1'e 4'le erkek nüfusunu katlamaktadır.

Genel olarak kiliseye katılım ve dini inancın dile getirilmesi fakir-alt gelir grubu insanlardan çok; varlıklı-üst gelir grubu mensuplarına özgü bir davranış biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. İngiltere Kilisesi, günümüzde kısmen de olsa kendisini haklı çıkaracak biçimde, ibadette Muhafazakar Parti olarak adlandırılır. Bu sınıf uyumlaşması kendine özgü seçmen davranışı kalıpları ortaya çıkarmış ve farklı sınıf üyeleri kendi sınıfsal yapılarına arka plan oluşturan bu kalıp değerler doğrultusunda oy kullanma eğilimi göstermişlerdir. Anglikanlar Muhafazakar partilere oy vermeyi tercih ederlerken Katolikler de pek çok Metodist gibi büyük ölçüde İşçi Parti'sini tercih etmişlerdir. Metodizm başlangıçta İşçi Partisi'nin ortaya çıkışıyla bağıntılı olmuştur. Dini

14.3. Tablo: İngiltere ve Galler'de[a] 2001 nüfus sayımında kendilerini "bir dine bağlı" olarak tanımlayanlar

	Sayı	%
Hıristiyanlar	37,338	71,7
Müslümanlar	1,547	3,0
Hindular	552	1,1
Sihler	329	0,6
Yahudiler	260	0,5
Budistler	144	0,3
Diğerleri	151	0,3
Bütün Dinler	40,332	77,5
Dini olmayanlar	7,709	14,8
Dinini belirtmeyenler	4,011	7,7
Dini olmayanlar ve belirtmeyenlerin hepsi	11,720	22,5

[a] Dininiz nedir sorusu, işaret kutucuğu seçeneği ile gönüllülük esasına göre sorulmuştur.

Kaynak: Social Trends 34 (2004), s. 209

14.4. Tablo: Birleşik Krallık'ta dini topluluklar, 1975-2005 (milyon)

Mezhep grupları	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005
Anglikan	29,3	29,0	28,8	28,6	28,4	28,3	28,2
Katolik Roma	5,6	5,7	5,7	5,7	5,9	5,8	5,8
Ortodoks	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,6
Presbitaryan	3,4	3,3	3,2	3,2	3,1	2,9	2,9
Baptist	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Methodist	1,7	1,6	1,5	1,5	1,4	1,3	1,2
Diğer tüm kiliseler	1,0	1,2	1,3	1,2	1,3	1,4	1,3
Üçlemeye inananların tümü	41,9	41,7	41,4	41,2	40,9	40,7	40,5
Üçlemeye inanmayanlar	0,7	0,8	1,0	1,1	1,3	1,4	1,4
Tüm Hristiyanlar	42,6	42,5	42,4	42,3	42,2	42,1	41,9
Müslüman	0,4	0,7	1,0	1,3	1,4	1,6	1,7
Hindu	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6
Sih	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4
Yahudi	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Budist	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
Diğer Dinler	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
Tüm dinlerin toplamı	44,0	44,3	44,6	44,8	45,0	45,2	45,3
Nüfusa oranı							
Hıristiyan	76	76	74	74	73	72	7
Müslüman	1	1	2	2	2	3	3
Tüm diğer dinler	1	2	2	2	2	2	3
Tüm diğer dinlerin toplamı	78	79	78	78	77	77	76

[a] Tahmini

[b] Yeniden gözden geçirilmiş şekil

[c] Öncelikle Budistleri kapsayan

Kaynak: UKCH Religious Trends 4 (2003/4), s. 22

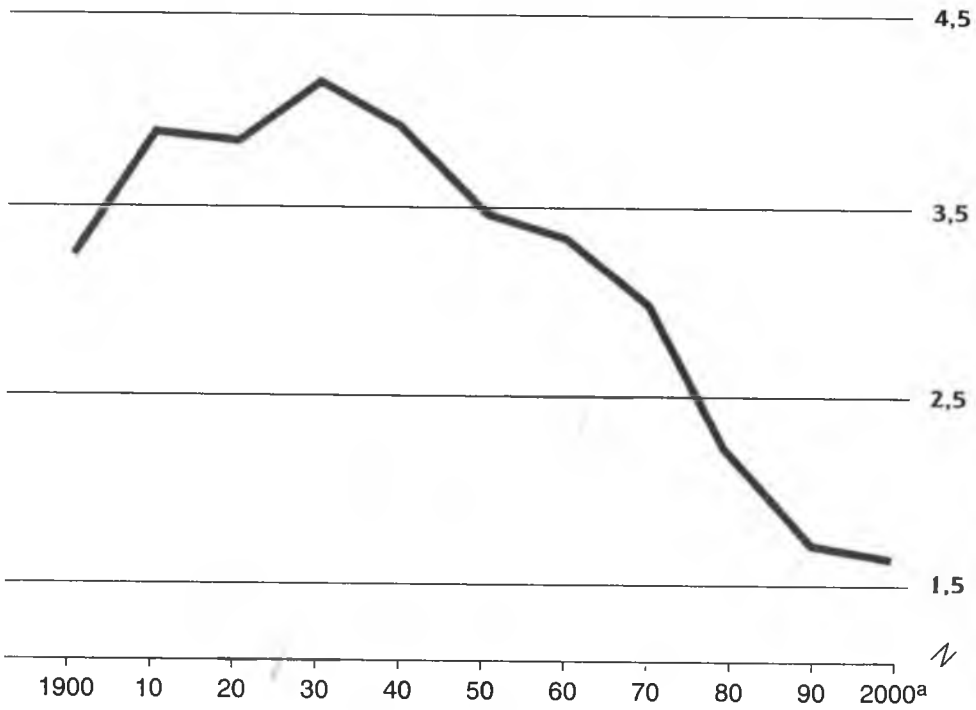

14.3. Şekil: Britanya'da toplam Anglikan üyeliği, 1990-2000 (milyon)

[a] Tahmini

Kaynak: The Economist (21 Aralık 2000)

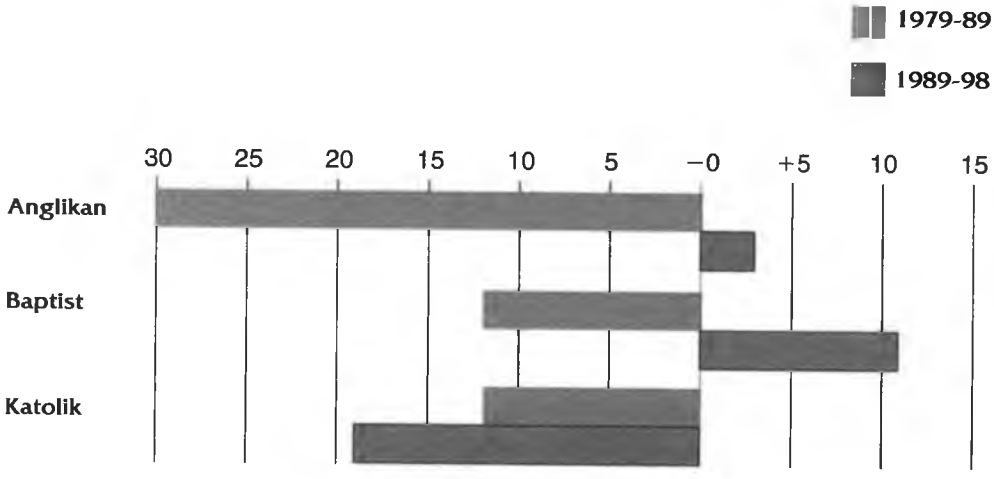

14.4. Şekil: Tüm Londra'da kiliseye gitmede yüzdelik değişim, 1979-98

Kaynak: The Economist (21 Aralık 2000)

katılım büyük ölçüde insanların nerede yaşadıklarına göre de değişim göstermektedir. Farklı coğrafyalardaki yaşlı nüfusun kilise ayinlerine katılım ve üyelik durumları karşılaştırıldığında oranlar ciddi değişiklik göstermektedir: Yetişkin nüfus arasında değişik bölgelerde yaşama durumuna göre kilise üyelikleri karşılaştırıldığında Humberside'da %9, Nottinghamshire'da %11'lik oran Lancashire'da %32, Merseyside'da %35'lere kadar çıkmaktadır. Bu durumu açıklayıcı sebeplerden biri göç olgusudur. Farklı dinsel grupların göçle belli bölgelerde kümelenmeleri yeni bir demografik bileşim ortaya çıkarmıştır. Bunun örneği Kuzey Londra'da Yahudiler, Bradford'da Müslüman ve Sihler, İrlanda'da ise büyük bir Katolik nüfus yoğunlaşmasında görülür.

Gündelik yaşam biçimleri düzeyinde dinsel farklar Britanya'nın hiçbir yerinde rastlanmayacağı kadar Kuzey İrlanda'da göze çarpar. Bu bölgede Katolikler ve Protestanlar arasında görülen çatışma her iki mezhebin küçük bir azınlık kesiminin katılımıyla sürdürülmüş olsa da sıklıkla şiddetli ve keskin ayrışmalara/çatışmalara ev sahipliği yapmaktadır. Kuzey İrlanda'da dinin etkisi, düşmanlıkla ilgili diğer etkenlerden kolayca ayıklanamaz. Özellikle Katoliklerin "Kuzey İrlanda ve Eire'nin birleşik tek devlet olması ideali" bu duruma karşı çıkan Protestanları karşı karşıya getirmektedir. Bir ölçüde dinsel inançlar, politik anlayışlar ve ulusalcı düşünceler birbirlerine eklemlenerek etken bir rol özelliği kazanmaktadır.

Birleşik Devletler'de din

Diğer sanayileşmiş uluslarla karşılaştırıldığında Amerikalılar, olağanüstü bir biçimde dindardır. Birkaç istisna dışında, "Birleşik Devletler, Hıristiyanlık aleminde, Tanrı'ya en fazla inanan ve dine en bağlı, en köktendinci ve dinsel açıdan en geleneksel ülkedir; ayrıca Hıristiyanlık alemindeki diğer ülkelere göre burada çok daha fazla din doğmuştur" (Lipset 1991). Kamuoyu araştırmalarına göre her beş Amerikalıdan üçü, dinin kendi yaşamlarında "çok önemli" olduğunu söyler ve aşağı yukarı % 40'ı geçen hafta kilisede bulunacaklarını söylemişlerdi. (Gallup 2004). Amerikalıların büyük çoğunluğu, Tanrı'ya inanıyor ve düzenli olarak günde bir kez ya da daha fazla dua ediyorlar (Center 1994, 1998). On Amerikalıdan yedisi, başka bir hayata inandıklarını söylüyorlar (Roof ve McKinney 1990; Warner 1993).

Birleşik Devletler hükümeti, resmi olarak dinsel üyelikler hakkında veri toplamaz ama tek tük hükümet araştırmaları, kamuoyu yoklamaları ve kilise kayıtlarından bir resim çizilebilir. Bunlar da gösteriyor ki, Birleşik Devletler, 1500'den daha fazla farklı dinle, dinsel olarak en fazla ayrılmış olan ülkedir (Melton 1989). Bu çeşitliliğe rağmen, araştırmaların ortaya koyduğu gibi, Amerikalıların büyük çoğunluğu kendilerini Hıristiyan olarak veya göreli olarak az sayıdaki dinsel mezheplerden birine ait olarak tanımlıyorlar.

Amerikalıların aşağı yukarı % 52'si kendilerini Protestan olarak, % 24'ü ise Katolik olarak tanımlıyorlar. Diğer öneli dinsel gruplar ise Mormonlar, Müslümanlar ve Yahudilerdir (Pew

2002). En fazla Katolik Kilisesi'ne olan üyelikte bir artış görülmüştür; bunun kısmen nedeni, Katoliklerin Meksika ve Orta ve Güney Amerika'dan yaptıkları göçlerdir. Ancak Katolik Kilise'sindeki üyelik artışı, son yıllarda yavaşladı; çünkü bazı izleyiciler, ya kendilerini Katolik olarak tanımlamayı bıraktılar ya da Protestanlığa geçtiler.

Katolikler sayıca artmaya devam etseler de, yine de kiliseye katılanların oranında, 1960'tan başlayarak 1970'lerin ortalarına kadar gelen keskin bir çöküş yaşanmıştır. Bunun temel nedenlerinden birisi, Papa'nın Katolikler arasında gebelik önleyicilerin kullanımı yasağını tekrardan onaylayan 1968 tarihli genelgesidir. Genelge, gebelik önleyicileri kullanan insanlar için hiç bir tölerans göstermedi. Onlar, pek çok Katoliğin yaptığı gibi kiliseye itaat etmemeyi tercih ettiler. Birleşik Devletler'de yapılan bir araştırmanın da gösterdiği gibi, çocuk doğurma yaşındaki Katolik kadınların dörtte biri, gebelik önleyici kullanıyor ve cinsel deneyim yaşamış olan tüm Katolik kadınlarının % 96'sı yaşamlarının bir aşamasında gebelik önleyicileri kullanmıştır (National Survey of Family Growth 1995). Amerikan Katoliklerinin % 50'si Papa'nın, doğum kontrol ve çocuk düşürme gibi ahlaki meseleler hakkında söylediklerinde yanılmaz olacağı düşüncesini reddediyorlar (Gallup 2003). Katoliklerin büyük bir kısmı, kendi yaşam alanları üzerinde Kilisenin otoritesinden şühe duyuyor ya da bu otoriteyi reddediyor.

A.B.D'deki dinsel yaşamın açık bir resmi, temel alt gruplar içindeki geniş Protestan kategorisi çözümlendiğinde ortaya çıkabilir. Araştırmalara göre, A.B.D'deki en geniş Protestan mezhebi, nüfusun yaklaşık % 16'sını Protestan nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan Baptistlerden meydana gelir. Diğer önemli Protestan gruplar ise Methodistler (%7), Lutherciler (%5), Presbiteryanlar (%3), Pentekostalistler (%2), Episkopalianlar (%2), Mormonlar ve Ahir Zaman Azizlerini (%1) kapsar (ARIS 2001).

Bir çok çalışma, son on yılda Amerika'daki Protestan kilisesinin düzenlenmesinde belirli bir değişikliğin meydana geldiğini ortaya koymuştur. Amerikan kiliselerinin Lutherciler, Episkopolistler (Anglikanlar), Metodistler, Prespiteryenler gibi ana akımları veya liberal üyeleri azalmıştır. Buna rağmen geleneksel olmayan veya muhafazakar olan Pentokalistler ve Güney Baptistleri gibi Protestan kiliselerin üyelerinin sayısı artmıştır (Roof ve McKinney 1990; Jones ve diğerleri 2002).

Bu durum, Birleşik Devletler'de muhafazakar Protestan'ların yükselen gücünü göstermesinden dolayı önemlidir. Muhafazakar Protestanlar, İncil'in görünür yorumuna, gündelik yaşamın ahlaklılığına ve evangalizm aracılığıyla dönüştürülmesine vurguda bulunurlar. Muhafazakar Protestanlar, kendi dinsel pratiklerini daha insancıl ve esnek olarak benimseme eğiliminde olan, tarihsel olarak daha kurumsallaşmış liberal Protestanlara karşıdırlar. Bun-ların ikisi arasında ise ılımlı Protestanlar yer alır.

Muhafazakar mezhepler, derin bir yükümlülük ve bağlılığı telkin ederler veya özellikle genç insanların olduğu yeni üyelerin katılımında oldukça etkilidirler. Liberal gruplarda olduğundan iki

katı daha fazla insan muhafazakar Protestanlığa bağlıdırlar ve aynı zamanda muhafazakar Protestanlar kısa bir süre içinde ılımlı olanlara karşı üstün bir duruma gelebilirler (Roof ve McKinney 1990). Özellikle Liberal Protestanlık bu durumdan zarar görmektedir. Liberal Protestan mezhebinin yaşlı üyelerinin yerini, yeni genç üyeler dolduramamaktadır, bu genç üyeler az sorumluluk almakta ve kimi yeni üyeler başka inançlara geçmektedir. Aynı zamanda Birleşik Devletlerde Siyah Protestan Kiliselerinin üyeleri, orta sınıfa ve ekonomik ve politik bir önem düzeyine yükseldikleri için büyümeyi sürdürmektedirler (Roof ve McKinney 1990; Finke ve Stark 1992).

Aynı zamanda Birleşik Devletler'deki Protestan kilisesi, tinsel yeniden doğuş inancı olan **evangalizm**deki büyük yükselişe tanık olmaktadır. Evangalizm, kısmen laikleşmenin gelişmesine, dinsel ayrılmaya ve genel olarak da önemli Protestan değerlerin Amerikan yaşamında azalmasına bir yanıt olarak görülebilir (Wuthnow 1988). Son yıllarda, daha temel olan Protestanlığa dinsel katılımlardaki bir azalmaya koşut olarak evangalik mezhepte büyük bir gelişme vardır. Pek çok Protestan, evangalist mezhepler tarafından vaat edilen, daha doğrudan, kişisel ve duygusal dinsel deneyimi açık bir biçimde araştırır.

A.B.D başkanı George W. Bush, bir Hıristiyan olarak doğmuştur ve inancının onu, yaşamının ilk dönemlerindeki içki sorunundan kurtardığını ve ona yeni bir başlangıç sağladığını söylemiştir. Bu durum, şeytan'ın güçlerine karşı bir savaş olan 11 Eylül 2001 yılında A.B.D'deki terörist saldırılardan sonraki Amerika'nın uluslararası rolüyle karşılaştırılabilir. Bush'un Hıristiyan olarak yeniden doğuşu, onun kürtaj ve eşcinsel evlilikler üzerindeki muhafazakar düşüncelerine de yansır. Bush'un evangalik dinsel değerleri, bu ahlaki konuların oldukça hayati olduğunu düşünen A.B.D'deki uçsuz bucaksız evangalist Hıristiyan çoğunluğun desteğini sağladığı zaman, onun Kasım 2004'de ikinci defa başkan seçilmesine yardımcı olmuştur.

Amerika'daki eşcinsel evlilikleri kapsayan tartışma 12. Bölümde tartışılmıştır, "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet", s. 480-1

Evangalik örgütler, dinsel ve siyasal amaçlarını başarmaya yardımcı olmak için gezici kaynaklarda iyidirler, çünkü 2004 başkanlık seçimi bunu ispat etmiştir. Dinci ekonomistler tarafından (s. 614'deki kutucuğa bakınız) kullanılan ticarete uygun bir dilin kullanılmasında onlar, "dinsel pazarda" fazlasıyla rekabetçi "tinsel girişimciler" olmayı denemişlerdir (Hatch 1989). Radyo ve televizyon, şimdiye kadar olası olandan çok daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşmak için bazı evangalistler tarafından kullanılan önemli yeni pazarlama teknolojilerini sağlar. Onlar, televizyonda evangalik rahiplere yol göstermelerinden dolayı 'televangalist' olarak adlandırılırdılar, bu rahipler bir çok eski evangalistden, 'zenginlik öğretisi' vaaz etmekle ayrılırlar: Tanrı'ya inanç, acı çekmekten ve kurban edilmekten daha fazlası olan, finansal olarak zengin ve doymuş sadık insanlar ister. Bu yaklaşım, sıkı çalışma ve geleneksel muhafazakar inançlarla genelde birleşmiş özveri üzerine vurgu yapan sofuluktan epeyce farklıdır (Hadden ve Shupe 1987; Bruce 1990). Kaliforniya Garden

Çağdaş yaklaşımlar: 'din ekonomisi'

Din sosyolojisi alanında en son ve en etkili yaklaşımlardan birisi, seçmek için pek çok farklı inanç sunan Batı toplumlarına ve kısmen de Birleşik Devletler'e uyarlandı. Bunların ipucunu ekonomik teoriden çıkararak, **din ekonomisi** yaklaşımını uygulayan sosyologlar, dinlerin yandaş toplamak için birbiriyle rekabet eden örgütler olarak anlaşılabileceğini öne sürerler (Stark ve Bainbridge 1987; Finke ve Stark 1988, 1992; Moore 1994).

İşletmeleri araştıran çağdaş ekonomistler gibi, bu sosyologlar da, dini hayatı güvenceye almak söz konusu olduğunda tekelleşme tercih edilir olduğunu kabul etmektedirler. Bu konum, tam olarak klasik kuramcılarınkine karşıttır. Marx, Durkheim ve Weber, farklı dinsel ya da laik bakış açılarıyla rekabete girdiğinde dinin zayıfladığını varsaydılar; buna karşın din ekonomistleri, rekabetin modern toplumdaki dinsel bağlılığı arttırdığını öne sürüyorlar. Din ekonomistleri, bunun iki nedenden dolayı doğru olduğuna inanıyorlar. Birincisi: rekabet, destekçi kazanmak için her bir dinsel grubu daha sıkı çalışmaya sevk eder. İkincisi: sayısız dinin varlığı, birçok insanı kuşattığından belki de doğrudur diye düşünülür. Kültürel açıdan farklı unsurlar taşıyan toplumlarda, muhtemelen tek bir din sadece sınırlı sayıda kişi için cazip olacaktır; pek çok geleneksel kiliseye ilave olarak, köktendinci vaizciler ve Hintli din adamlarının varlığı belki de dinsel katılımın yüksek olmasını sağlayacaktır.

Bu çözümleme, rekabetin belirli bir pazara pek cazip gelen büyük ölçüde özelleşmiş ürünlerin ortaya çıkmasını sağladığı iş dünyasından uygulanır. Gerçekten de, din ekonomistleri, belli bir dini örgütün başarısına ya da başarısızlığına yol açan koşulları tanımlarken işletme diline çok şey borçludur. Roger Finke ve Rodney Stark'a (1992) göre, başarılı bir dinsel grup, rekabet için çok iyi örgütlenmiş olmalı, dünyada yayılmak için etkili 'satış temsilcileri' olan belagatli vaazcılara sahip olmalı, cazip bir ürün gibi paketleniş inanç ve ritüeller önermeli ve etkili pazarlama teknikleri geliştirmelidir. Bu açıdan, din herhangi bir işletme gibi bir işletmedir. Televizyon misyonerleri, kendi dinsel ürünlerini pazarlayan özellikle iyi iş adamları olmuşlardır.

Bu yüzden Finke ve Stark gibi din ekonomistleri, rekabete dini inançları çürüten ve laikleşmeye katkıda bulunan bir şey gözüyle bakmazlar. Onlar daha çok, modern dinin etkin pazarlama ve üye toplama vasıtasıyla kendisini sürekli yenilediğini ileri sürerler. Rekabetin din için iyi olduğunu savunan araştırmalara (Stark ve Bainbridge 1980, 1985; Finke ve Stark 1992) rağmen, tüm araştırmalar bu sonuca ulaşmaz (Land ve diğ. 1991).

Din ekonomisi yaklaşımı, insanların -sanki bir araba ya da bir çift ayakkabı almak için etrafta alışveriş yapıyorlarmış gibi- ussal olarak farklı dinler arasından bir seçim yaptığı konusundaki düşüncelerinde abartıya kaçmaktadırlar. Derin bir biçimde bağlı olan inançlılar arasında, özellikle dinsel çeşitliliğin bulunmadığı toplumlarda, dinin bir ussal seçim meselesi olduğu konusu açık değildir. Böyle toplumlarda, insanlara farklı dinleri seçmeye izin verildiğinde bile, pek çoğu muhtemelen, alternatif dinlerin cazip olup olmadığı sorusunu düşünmeksizin kendi çocukluk dinlerini uygulamaya devam edeceklerdir. Hatta din ekonomisi yaklaşımının doğduğu Birleşik Devletler'de, sosyologlar, din müşterilerinin daima din alışverişiyle ilgili olduklarını varsayarlarsa, dinin manevi boyutlarını gözden kaçırabilirler. A.B.D'de doğum oranının yüksek olduğu bir dönemde doğanlarla (Ikinci Dünya Savaşının bitişinden sonraki yirmi yıl içinde doğan kuşak) ilgili bir çalışmada, bunların üçte birinin çocukluk dönemindeki inançlarına bağlı kaldıkları görüldü; diğer üçte biri ise, artık başka bir dinsel örgüte bağlanmış olmalarına rağmen çocukluk inançlarını açıkça söylemeye devam etmişlerdir. Bu yüzden sadece bunların üçte biri, din ekonomisi yaklaşımıyla varsayılan seçim türünü yaparak etkin olarak yeni bir din aramıştır (Roof 1993).

Grove'da Robert H. Schuller'in Kristal Katedral'i ile örnek oluşturan Lüks ibadet evleri, topluluklarını coğrafi olarak yayan ve öncelikle elektronik teknoloji yoluyla birleşen elektronik kiliseler için televizyon kurulmasını sağlar. Teoloji ve sermaye artımı, yalnızca televizyon rahiplerinin kendilerini değil aynı zamanda okulları, üniversiteleri, eğlence parklarını ve kimi zaman da rahiplerin cömert yaşam biçimlerini desteklemek zorunda olan televangelism'in iki ucudur.

Dini elektronik vaaz, özellikle Kuzey Amerika televizyon kanallarının gösterildiği Latin Amerika'da yaygın olmaktadır. Protestan hareketlerin bir sonucu olarak, Pentecostal türden olanların pek çoğu, çoğunlukla Katolik olan Şili ve Brezilya gibi ülkelerde çarpıcı etkiler yapmaktadır (Martin 1990).

Her ne kadar kimi evangalikler, baştan aşağıya modern yaşam biçimini geleneksel dini inançlarla bir araya getirseler de diğerleri sert bir biçimde bir çok çağdaş inancı ve pratiği reddeder. Köktendinciler, ahlakın ve rehberliğin sıkı kuralları için gereken inançların birçoğunda modernlik karşıtı olanlar evangalistlerdir. Sıklıkla bu kurallar, içki içmeye, sigara içmeye ve diğer "dünyevi günahlara" karşı olan yasakları, İsa'nın yeryüzüne geri dönmesinin yakın olduğunu güçlü bir biçimde vurgulayan ve kutsal kitapta yanılmaz olarak bulunan bir inancı kapsar (Balmer 1989). Onların "eski zaman dini", kötülükten iyiliği ve yanlıştan doğruyu açık bir biçimde ayırır. Hıristiyan köktendinciliğinin yükselişi, aşağıda tartışılacaktır (s. 623-5

Laiklik konusundaki tartışmada, Birleşik Devletler, dinin Batı toplumlarında gerilemekte olduğu görüşüne karşın az rastlanır önemli bir durumun temsilcisidir. Birleşik Devletler bir yandan tamamen en 'modernleşmiş' ülkelerden biriyken, dünyada ilgiyle kabul edilen dini inanç ve üyeliklerinin çok yüksek düzeyde olmasıyla belirlenmiştir. Laiklik tezinin önde gelen savunucularından biri olan Steve Bruce, Birleşik Devletler'de dinin varlığını sürdürmesinin kültürel geçiş açısından anlaşılabileceğini öne sürer (Bruce 1996). Bruce, toplumların hızlı ve derin nüfus ya da ekonomik değişimden geçtiği durumlarda, dinin, insanların yeni koşullara uyum sağlamasında ve istikrarsızlık dönemlerinde yaşamda kalmalarına yardımcı olmada önemli bir rol oynayabileceğini belirtir. Bruce, sanayileş-menin göreli olarak Birleşik Devletler'e geç geldiğini ve çok çeşitli etnik grupların oluşturduğu bir nüfus arasında çok çabuk tamamlandığını ileri sürer. Din, Birleşik Devletler'de, insanların kimliklerini dengelemede önemliydi ve Amerikan "kaynaşma kabı" içerisinde daha yumuşak bir kültürel geçişi sağlamıştı. Birleşik Devletler'de, 14.5. Şekilde gösterildiği gibi dinin önemi üzerindeki vurgu ileri derecede asla tek başına değerlendirilemez.

Laikleşme tezinin değerlendirilmesi

Uzun soluklu bir eğilim olarak Batı toplumlarında geleneksel kilise dininin düşüş eğilimi göstermesi, Birleşik Devletler örneği önemli bir istisna, sosyologlar arasında pek de yadırganan bir durum olarak karşılanmaz. Onsekizinci yüzyıl sosyologlarının bir çoğu

Amerika Birleşik Devletler'i evangalizmin çarpıcı bir gelişimine tanık olmaktadır. Evangelik Hıristiyanlar, George W. Bush'un iktidara gelmesine yardımcı olmuşlardır.

tarafından öngörüde bulunulduğu üzere, dinin etkisi laikliğin üç boyutu temelinde zayıflama eğilimi göstermiştir. Buradan öncüler ve sonraki takipçilerinin laiklik tezlerinin doğru olduğu sonucuna mı ulaşmalıyız ya da derinden işleyen bir modernite ekseninde dinin çekicilik ve kuşatıcılığının kaybolmaya yüz tuttuğu şeklinde çıkarımlara başvurmak birçok gerekçe ile tartışmalı bir durum mudur?

Öncelikle Britanya ve diğer Batı ülkelerinde dinin mevcut durumu, laiklik tezi savunucularının ifade ettiklerinden çok daha karmaşık bir özellik göstermektedir. İnsanlar her ne kadar resmi kiliselerce icra edilen ibadetlere katılım göstermiyor olsalar da, pek çok insanın hayatında din ve manevi inanç önemli bir bileşen olarak kalmaya devam etmektedir. Bazı akademisyenler, "ait olmadan inanmaya" doğru bir eğilim olduğunu ileri sürmektedirler. (Davie 1994). Birleşik Krallık'ta dinsel inanç konulu tartışmamızda da gördüğümüz gibi, insanlar Tanrıya ya da bir aşkın güce olan inançlarını muhafaza ederler, ancak bu inançlarını kurumsal dini gerekler düzeyinde değil de kendi hallerinde yaşayıp geliştirirler.

İkincisi, laiklik sadece "üçleme"yi esas alan kiliselere üyelik temelinde ölçülemez. Bu türden bir yaklaşım hem uluslararası hem de sanayileşmiş Batı toplumlarında, Batı dışı dinsel inanış ve oluşumları göz ardı etmek olacaktır. Örneğin Britanya'da geleneksel kiliselere etkin üyelik düşme eğilimi gösterirken Müslümanlara, Sihlere, Musevilere, Evangelistlere (yeniden doğuşçular) ve

Ortodoks Hıristiyanlara katılma eğilimi dinamik bir özellik göstermektedir.

Üçüncüsü Batı dışı toplumlarda laikliğe dair çok az işaret olduğu gerçeğidir. İran ve Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde, Afrika ve Hindistan'da Batılılaşmaya meydan okuyan köktenci İslamcı oluşumlardan söz etmek mümkündür. Yine Papanın Güney Amerika ziyaretinde milyonlarca Katolik bu ziyareti büyük bir hazla takip etmektedirler. Doğu Ortodoksluğu, kilisenin komünist kadrolarca baskı altına alınmasından onlarca yıl sonra, eski Sovyetler Birliği'nin bazı bölgelerindeki vatandaşlar dinlerini memnuniyetle yeniden benimsemişlerdir. Dünyanın her bir yanında dinlere yönelik bu etkileyici destek ne acıdır ki, dinsel kaynaklı kavga ve çekişmeleri de beraberinde getirmiştir. Öyle ki, din bir yandan insanlar için teselli, dayanışma ve bütünleşme adresi olurken aynı zamanda ciddi toplumsal ayrışma, mücadele ve çatışmalara da kaynaklık etmektedir.

Laiklik düşüncesine lehte ve aleyhte kanıtlar ileri sürülebilir. Bir kavram olarak laikliğin günümüzün geleneksel kilisesinde ortaya çıkan gerek gücünün ve etkisinin azalması bakımından gerekse dahili laikleşme süreçlerindeki -örneğin kadınların ve eşcinsellerin rolünü etkilemeleri açısından- değişimleri açıklamakta çok faydalı olduğu açık gibi görünmektedir. Toplumdaki modernleştirici güçler genel olarak pek çok geleneksel din kurumları içerisinde hissedilebilmektedir.

Bununla birlikte, her şeyden önce, son modern dünyadaki dinin, hızlı değişim, istikrarsızlık ve çeşitliliğin artalanına karşı değerlendirilmesi gerekir. Geleneksel din biçimleri bir derece gerileseler bile, din yine de toplumsal dünyamızda önemli bir güç olarak durmaktadır. Geleneksel ve yeni biçimlerinde dine müracaat muhtemelen uzun süre devam edecektir. Din, pek çok insanın akılcı bakışla doyurucu yanıt alınamayan yaşam ve anlamla ilgili karmaşık sorunları anlayabilmelerini sağlar.

Bu bakımdan, bu hızlı değişim dönemleri boyunca pek çok insanın yanıtları dinde araması -onda bulup rahatlaması- pek de şaşırtıcı değildir. Köktendincilik belki de bu fenomenin açık bir örneğidir. Ne var ki, değişime karşı giderek artan dinsel tepkiler yeni ve bilinmedik biçimlerde ortaya çıkmaktadırlar: yeni dini hareketler, kültler, tarikatlar ve 'Yeni Çağ' etkinlikleri. Bu gruplar, dışarıdan din biçimlerine "benzemeyebilirlerken", laiklik varsayımını eleştirenlerin çoğu, bu grupların, köklü sosyal değişim karşısında dinsel inanç dönüşümlerini temsil ettiklerini düşünmektedir.

Köktendincilik

Köktendinciliğin gücü laikliğin modern dünyada başarı göstermediğinin bir başka işaretidir. **Köktencilik** terimi, bir ilke ya da inançlar öbeğine sıkı sıkıya sarılmayı betimlemek için çok farklı bağlamlara uygulanabilir. *Köktendincilik*, temel kutsal el yazmaları ya da metinlerin gerçek yorumunun peşinde olan dini grupların benimsediği yaklaşımı betimler ve bu okumalardan çıkan öğretilerin, toplumsal, ekonomik ve siyasal hayatın her yanına uygulanması gerektiğine inanır.

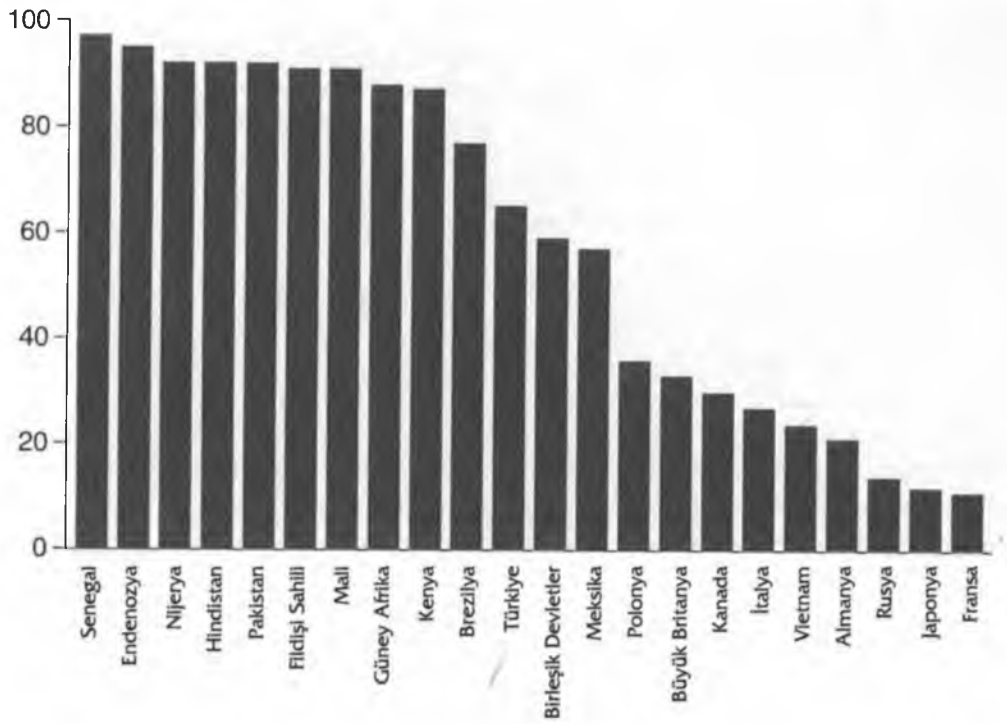

14.5. Şekil: Seçili ülkelerde dine verilen önem (yaşamlarında dinin "çok önemli" olduğunu söyleyen yetişkin nüfusun yüzdesi)

Kaynak: Pew Research Centre (2002)

Köktendinciler, tek bir dünya görüşünün olanaklı olduğuna ve bu görüşün doğru olduğuna inanırlar: belirsizlik ve yorum çokluğuna yer yoktur. Köktendinci hareketler içerisinde, kutsal el yazmalarının tam anlamlarına erişim yalnızca papazlar, ruhban sınıfı ya da öteki dini liderler gibi- ayrıcalıklı 'yorumcular' grubuna aittir. Bu durum, bu liderlere yalnızca dini konularda değil laik konularda da- büyük yetkiler sağlar. Köktendinciler, muhalefet hareketlerinde, başı çeken siyasal partiler içerisinde (Birleşik Devletler de dahil) ve devlet yöneticileri olarak (İran örneğinde olduğu gibi, bakınız 20. Bölüm, s. 902) güçlü siyasi şahsiyetiere sahiptirler.

Köktendincilik, göreli olarak yeni bir fenomendir yalnızca son yirmi ya da otuz yıldır bu kavram kullanılagelmiştir. Köktendincilik esasen küreselleşmeye bir tepki olarak doğmuştur. Modernleşme güçleri -çekirdek aile ve kadınların, erkeklerin egemenliği altında olmaları gibi- toplumsal dünyanın geleneksel öğelerinin altını, giderek daha da çok kazarken, köktencilik, geleneksel inançların savunması olarak ortaya çıkmıştır. Akılcı temeller arayan küreselleşen bir dünyada, köktencilik, inanç temelli yanıtlarda ayak direr ve geleneksel hakikate göndermede bulunur: köktencilik, geleneksel bir biçimde savunulan bir gelenektir. Köktencilik, inançların içeriğinden daha çok inançların nasıl savunulacağı ve temellendirileceğiyle ilgilidir.

Köktencilik kendisini modernliğe karşı olarak ortaya koymasına rağmen,

inançlarını yerleştirirken çağdaş yaklaşımlara başvurur. Örneğin, Birleşik Devletler'deki Hıristiyan köktendinciler, öğretilerini yaymanın bir aracı olarak televizyona ilk başvuranlar arasındaydılar; Çeçenistan'da Rus kuvvetleriyle çarpışan köktendinci Müslümanlar, görüşlerini sergilemek için websitesi kurmuşlardır; Hindutwa militanları, bir 'Hindu kimliği' duygusu yaratmak için internet ve e-mail kullanmaktadırlar.

Bu kısımda, köktendinciliğin en yaygın iki biçimini ele alacağız. Geçen otuz yılda, İslam ve Hıristiyan köktendinciliği, gerek ulusal gerekse uluslararası siyaseti şekillendirerek, güçlü bir hale gelmişlerdir.

İslam köktendinciliği

İlk sosyoloji düşünürlerinden yalnızca Weber, İslam gibi geleneksel bir din sisteminin yeniden tam olarak canlanabileceğini ve yirminci yüzyılın sonlarında önemli politik gelişmelere temel oluşturacağından kuşku duyabildi; ne yazık ki, 1980'lerde İran'da olan şey tam olarak budur. Son yıllarda İslamcı uyanış, Mısır, Suriye, Lübnan, Cezayir, Afganistan ve Nijerya'yı içeren diğer ülkeler üzerinde etki yaratarak yayılmıştır. İslam'ın yeniden oldukça kapsamlı bir biçimde ortaya çıkışı nasıl açıklanabilir?

Bu fenomeni anlamak için hem geleneksel bir din olan İslam'ın fikirlerine hem de içlerinde dinin etkilerinin yayıldığı modern devletleri etkileyen laik değişikliklere bakmamız gerekmektedir. Hıristiyanlık gibi İslam da sürekli etkin olmayı teşvik eden bir dindir: İslam'ın kutsal kitabı Kuran, "Allah yolunda mücadele" etmeleri için inananlara talimatlarla doludur. Bu mücadele hem inanmayanlara hem de İslam toplumuna fesat sokanlara karşıdır. Yüzyıllardır birbiri ardı sıra gelen Müslüman reformcular söz konusudur ve İslam da içerden Hıristiyanlık kadar bölünmüştür.

Şiilik, İslam tarihinin daha başlarında Ortodoks İslam'ın ana gövdesinden ayrılmıştır ve etkili bir biçimde sürmektedir. Şiilik onaltıncı yüzyıldan beri (eskiden Persia olarak bilinen) İran'ın resmi dinidir ve İran devriminin arkasındaki düşüncelerin de kaynağıdır. Şiilerin başlangıcı, zamanın dünya liderleri arasında göze çarpan erdemine ve Tanrı'ya kişisel bağlılık niteliklerine inanılan, yedinci yüzyıl dini ve siyasal lideri İmam Ali'ye kadar uzanır. Ali'nin soyundan olanların, gerçekte gücü ellerinde tutan hanedanlardan farklı olarak, peygamber Muhammed'in ailesine ait olduklarına inanıldığı için İslam'ın gerçek liderleri olarak kabul edilmişlerdir. Şiiler, Muhammed'in asıl mirasçısının yönetiminin, zorbalık ve adaletsizlikle bağlantılı mevcut yönetimleri ortadan kaldırarak kurulması gerektiğine inanmışlardı. Muhammed'in mirasçısı, Kuran'a göre yöneten, Tanrı'nın doğrudan kılavuzluk ettiği bir lider olmalıydı.

Irak, Türkiye, Suudi Arabistan, Hindistan ve Pakistan'ı da içeren diğer Ortadoğu ülkelerinde de geniş bir Şii nüfusu vardır. Ne var ki, bu ülkelerdeki İslam liderliği, çoğunluk olan Sünnilerin elindedir. Sünni Müslümanlar, Şiilerin daha katı belirlenmiş görüşlerinin aksine, düşünce çeşitliliğine oldukça fazla hoşgörü gösteren, Kuran'dan bir gelenekler dizisi çıkartan 'İşlek Yolu' takip ederler.

İslam ve Batı

Ortaçağlar boyunca, şimdiki İspanya'nın büyük bir bölümünü, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya'yı kontrol eden Müslüman devletler ve Hıristiyan Avrupa arasında az çok devamlı bir mücadele vardı. Avrupalılar, Müslümanların fethettikleri ülkelerin çoğunu geri aldılar ve onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda artan Batı gücü, Müslümanların olan Kuzey Afrika'daki yerlerin çoğunda aslında sömürgeler kurmuşlardı. Durumun tersine dönmesi, İslam'a inananların tüm diğerlerini aşan, en yüksek ve mümkün olan en ileri olarak düşündükleri Müslümanlık dini ve uygarlığı için felaket olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, Müslüman dünyanın Batı kültürünün yayılmasına etkin bir biçimde direnme yetersizliği, İslam'ı ilk saflığına ve güçlülüğüne yeniden döndürmek için reform hareketlerine yol açmıştır. Anahtar düşünce, İslam'ın Batının meydan okumasına yanıtını, kendi inanç ve adetlerinin kimliğini ispat ederek vermesi olmuştur.

Bu düşünce, yirminci yüzyılda çeşitli şekillerde geliştirilmiş ve 1978-1979 yıllarındaki İran İslam Devrimi'ne dayanak oluşturmuştur. Devrim ilkin Batıdan örnek alınan modernleşme biçimlerini kabul eden ve geliştirmeye çalışan örneğin, torak reformundan, kadınlara oy hakkı tanınmasına ve laik eğitime kadar Şah Muhammed Rıza'ya içerden bir muhalefetle ateşlenmiştir. Şah'ı deviren hareket, hepsi de kesinlikle İslamcı köktendinciliğe bağlı olmayan, çeşitli çıkarları olan insanları bir araya getirmiştir; bununla beraber, Şii fikirlerin köklü bir yorumunu veren Ayetullah Humeyni etkin kişi olmuştur. Devrimin arkasından Humeyni, geleneksel İslam hukukuna göre düzenlenmiş bir hükümet kurmuştur. Dini, Kuran'da söylendiği gibi, tüm toplumsal ve ekonomik hayatın, doğrudan temeli yapmıştır. Yeniden canlandırılan İslam hukuku -şeriatı- altında, erkekler ve kadınlar, katı bir biçimde ayrı ayrı yerlerde tutulurlar, kadınlar toplum içinde başlarını ve vücutlarını gizlemekle yükümlüdürler, eşcinsel olanlar kurşuna dizilir ve zina yapanlar taşlanarak öldürülürler. Bu katı hukuka, özellikle Batı'nın etkisine karşı duran, aşırı milliyetçi bakış eşlik eder.

İran'daki İslam Cumhuriyeti'nin hedefi, devleti İslamlaştırmak, toplumu ve hükümeti İslam öğretisi her alanda hakim olsun diye örgütlemek olmuştur. Bu süreç asla tamamlanamamıştır ve öte yandan buna karşı koyan güçler vardır. Zubaida (1996) birbiriyle mücadele eden üç grubu birbirinden ayırmıştır. Radikaller, İslam devrimini sürdürmek ve derinleştirmek istiyorlar. Bunlar, devrimin etkin bir şekilde öteki İslam ülkelerine ihraç edilmesi gerektiğine de inanıyorlar. Muhafazakarlar, devrimin yeterince yol aldığını düşünen din görevlilerinin çoğunluğundan oluşurlar. Devrim onlara, toplumda, kaybetmek istemedikleri bir yetki konumu sağlamıştır. Pragmatistler, piyasa reformlarından ve ekonominin yabancı yatırım ve ticarete açılmasından yanadırlar. Bunlar, kadın, aile ve hukuk sistemiyle ilgili İslam yasalarının katı yüküne muhaliftirler.

1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölümü, İran'daki radikal ve muhafazakar çevreler için bir yıkım olmuştu; onun halefi Ayetullah Ali Hameney,

İran'daki İslam devriminin en önemli üç lideri Ayetullah Humeyni (öndeki), Ayetullah Ali Hameney ve başkan Haşimi Rafsancani Tahran'daki bir cadde kenarındaki posterden bakıyorlar.

İran'ın güçlü mollalarına (dini liderlerine) bağlılığını korumuştur, ancak, baskıcı yönetime ve kemikleşmiş toplumsal sorunlara öfkeli ortalama İranlı vatandaşlar, onu giderek daha az beğenmektedirler. Pragmatistler ve diğerleri arasındaki İran toplumuna yönelik hatalı tutumlar, reformist cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi'nin (1997-2005) önderliğinde oldukça açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Hatemi'nin hükümeti, onun İran toplumundaki reformlarını büyük ölçüde engel olmaya çalışan muhafazakarlarla mücadele etmekle tanımlanmıştır. Tahran'ın son derece muhafazakar belediye başkanı Muhammet Ahmedinejad'ın 2005'de cumhurbaşkanı olarak seçilmesi, ülkenin dini ve siyasi liderleri arasındaki gerilimi azaltmıştır, ancak Batı ile olan gerilimi arttırmıştır.

İslamcı uyanışın yayılması

İran devriminin altında yatan fikirlerin, bütün İslam dünyasını Batıya karşı birleştirmesi gerekirken, Şiilerin azınlıkta olduğu ülkelerdeki hükümetler, kendilerini İran'daki İslam devrimiyle aynı çizgiye getirmemişlerdir. Ne var ki İslam köktendinciliği, bu ülkelerin çoğunda büyük bir beğeni toplamıştır ve bu, İslam'ın diğer yerlerdeki uyanışının çeşitli biçimlerini tetiklemiştir.

İslamcı köktenci hareketler, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Güney Asya'daki çoğu ülkede son on ya da on beş yıldır etkili olmasına rağmen, yalnızca iki ülkede iktidarı ele geçirmeyi başarmışlardır. Sudan, 1989'dan beri Hasan el-Turabi'nin Ulusal Kurtuluş Cephesi tarafından yönetilmektedir. Köktendinci Taliban rejimi, 1996'da, bölünmüş Afganistan devletinde yerini daha da sağlamlaştırmıştır, ancak Afgan karşı güçleri ve Amerikan askerleri tarafından 2001'in sonunda iktidardan uzaklaştırılmıştır. İslamcı köktendinci grup, pek çok başka devlette de etkili olmuştur, ancak bunların iktidara gelmeleri önlenmiştir. Söz gelimi, Mısır, Türkiye ve Cezayir'deki, İslamcı köktendinci ayaklanmalar, devlet ya da silahlı kuvvetler tarafından bastırılmıştır.

Pek çok kişi, İslam dünyasının inançlarını paylaşmadığı bir dünyayla karşı karşıya kalmaya doğru sürüklendiğinden kaygı duymaktadır. Siyasetbilimci Samuel Huntington (1996) Batı ve İslam görüşleri arasındaki çekişmelerin soğuk savaşın bitimiyle ve küreselleşmenin artmasıyla birlikte dünya çapında "uygarlıklar çatışmasının" bir bölümü olabileceğini ileri sürmüştür. Huntington'a göre ulus devlet, uluslararası ilişkilerde artık baş etken değildir; bu nedenle yarışlar ve çekişmeler daha büyük kültür ve uygarlıklar arasında görülecektir.

Bosnalı Müslümanların ve Kosovalı Arnavutların Ortodoks Hıristiyan Kültürünü temsil eden Sırplara karşı savaştıkları yer olan Eski Yugoslavya'da, Bosna'da ve Kosova'da böylesi çatışmaların örneklerini gördük. Bu türden olaylar, bir dünya topluluğu olarak Müslümanların bilincini arttırmıştır; gözlemcilerin de belirttikleri gibi, "Bosna, Müslüman dünyanın her yanındaki Müslümanlar için toparlanma noktası olmuştur. ...[Bosna], Müslüman olma duygusunu artırırken, aynı zamanda Müslüman toplumlarda kutuplaşma ve radikalleşme duygusu yaratmış ve keskinleştirmiştir" (Ahmet ve Donnan 1994).

Eski Yugoslavya'daki savaş, 13. Bölümde daha detaylı bir biçimde tartışılacaktır, "Irk, Etniklik ve Göç", s. 546

Aynı biçimde, Irak'ta Amerikan önderliğindeki savaş, 2003'deki saldırıdan sonra köktenci Müslümanlar için bir toparlanma noktası olmuştur. 11 Eylül 2001'de New York ve Washington'a yönelik terörist saldırıların nedenlerinin bir açıklaması olarak ve Amerika'nın, Afganistan'daki İslam düzenini ve 2003'den sonra Irak'taki varlığına karşı dinsel direniş uyanışını ortadan kaldırmak için karar vermiş olması, Huntington'ın savlarının geniş bir medya ilgisi kazanmasına neden olmuştur.

Yirmibirinci yüzyılın başında, İslamcı muhalefet, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde yine güçlenmektedir. Nijerya'daki birkaç eyalet, son zamanlarda şeriat kanunlarını uygulamaya koymuştur ve Çeçenistan'daki savaşa, Kafkaslarda bir İslam devleti kurulmasını destekleyen İslamcı militanlar katılmışlardır. Usame Bin Ladin'in El-Kaide terörist örgütünün üyeleri tümüyle Müslüman coğrafyasındandırlar. İslam simgeleri ve giyinme biçimleri, İslam dünyasının dışında yaşayan ve sayıları giderek artan Müslümanlar için önemli kimlik işaretleri olmuşlardır. Körfez savaşı ve New York ve Washington'daki 11 Eylül terörist saldırıları gibi olaylar, İslam dünyası içerisinde, ister Batı'ya karşı, ister yanıt olarak, değişik fakat yoğun tepkileri tetiklemiştir.

İslamcı uyanış, bütünüyle dini kavramlarla açıkça anlaşılamayabilir; bu, kısmen Batı etkisine karşı bir tepkiyi simgeler ve ulusal ya da kültürel savlı bir harekettir. İslamcı uyanışın, en köktenci biçimlerde bile, sadece geleneksel olarak kabul görmüş düşüncelerin bir canlandırılması olarak görülüp görülmemesi gerektiği kuşkuludur. Ortada olan şey, çok daha karmaşıktır. Geleneksel uygulamalar ve yaşam tarzları canlandırılmışlardır, ancak özel olarak modern dönemlerle ilgili endişelerle de bir araya getirilmişlerdir.

Hıristiyan köktendinciliği

Birleşik Krallık ve Avrupa'daki, özellikle de Birleşik Devlet'lerde görülen, Hıristiyan köktendinci örgütlerin büyümesi son otuz yılın en göze çarpan özelliklerinden biridir. Köktendinciler gayet açık bir biçimde, "İncil'in siyaset, hükümet, iş, aileler ve tüm insan ilişkileri için pratik bir rehber kitap olduğuna" inanırlar (Capps 1990). İncil, köktendinciler tarafından yanılmaz olarak kabul edilir içindekiler Tanrısal Hakikat'in ifadeleridir. Köktendinci Hıristiyanlar, İsa'nın tanrısallığının ve onun kişisel kurtarıcılığının benimsenmesiyle insan ruhunun kurtulabileceğine inanırlar. Köktendinci Hıristiyanlar hayatlarını, mesajlarını yaymaya ve kendileri gibi düşünmeyenleri ikna etmeye adamışlardır.

Hıristiyan köktendinciliği, liberal teoloji ve "laik insancılık" olmasını destekleyenlere -bunlar, "inanç ve Tanrı'nın emirlerine boyun eğme karşısında, aklın, tutkuların ve içgüdülerin özgür kılınması taraftarıdırlar"- karşı bir tepkidir (Kepel 1994). Hıristiyan köktendincilik kendisini, modernleşmenin yol açtığı geleneksel ailenin çöküşü, bireysel ahlaka tehdit, insan ve Tanrı arasındaki bağın zayıflatılması- "ahlaki bunalıma" karşı öne çıkarır.

Birleşik Devlet'lerde, 1970'de Ahlaki Çoğunluğun kurucusu olan rahip Jerry Falwell ve bazı köktendinci gruplar, ulusal siyasette 'Yeni Hıristiyan Sağ' olarak ifade edilen, özellikle Cumhuriyetçi partinin muhafazakar kanadıyla yakın bir ilişki içinde olmuşlardır (Simpson 1985; Woodrum 1988; Kiecolt ve Nelson 1991). Falwell, "ahlaklı Amerikalıların karşılaşmaya hazır olmaları gereken siyasi sonuç ve yansımaları olan beş ana meselenin şunlar olduğunu dile getirmiştir: kürtaj, eşcinsellik, pornografi, hümanizm ve parçalanmış aile" (Kepel'de 1994). Somut adımlar atan Yeni Hıristiyan Sağ, öncelikle ülkedeki okulları, okul müfredat programının içeriğiyle ve okulda ibadet etme yasağıyla ilgilenen meclis üyelerini hedeflemişler ve kürtaj kliniklerini abluka altına alan bir militan örgüt olan Kurtarma Operasyonu örgütüne destek olmak için çok acele harekete geçmişlerdir. Köktendinci örgütler Birleşik Devlet'lerde etkili bir güçtür ve Cumhuriyetçi Parti politikalarının biçim verilmesine ve Reagan ve her iki Bush yönetimleri süresince konuşmalara yardımcı olmuş-lardır.

Jerry Falwell, 11 Eylülde New York ve Washington'a yönelik terörist saldırılar için öncelikle A.B.D'yi 'günahkarlıkla' suçlamıştır. Falwell bir televizyon kanalında canlı yayında şunları söyledi: "İnanıyorum ki, alternatif bir yaşam biçimini gerçekleştirmeye çalışan lezbiyenler, eşcinseller, feministler, kürtaj yandaşları ve paganlar, [Amerikan Sivil Haklar Birliği], Amerikan Yaşamını Savunanlar [ayrıca liberal örgütler], bunların tümü Amerika'yı laikleştirmeye çalışmaktadırlar. Parmağımla yüzlerine işaret ediyorum ve söylüyorum ki 'siz bu olayın gerçekleşmesine yardım ettiniz' (CNN, 14 Eylül 2001). Falwell bu söylediklerinden sonra özür dilemesine rağmen, "Muhammed'in bir teröristtir. Muhammed'in şiddet yanlısı bir savaşçı olduğuna ilişkin Müslüman ya da Müslüman olmayan kaynaklardan yeterince kitap okudum" demesi daha sonraki tartışmalara neden olmuştur

(BBC 13 Kasım 2002). Falwell bu söyledikleri için yeniden özür diledi, ancak onun bu özür dilemesi en sonunda sekiz insanın öldüğü Batı Hindistan'da, Solapur'da onun iddialarına karşı Hindular ve Müslümanlar arasında başlayan tarikatsal ayaklanmayı durdurmak için çok geçti. Falwell'ın söyledikleri, şaşırtıcı olmayan bir biçimde, dünya çapındaki İslam liderlerinden yoğun kınama gördü.

Yeni Hıristiyan Sağ üyesi ünlü rahipler, köktendinci Hıristiyan eğitim almış yeni bir 'karşı elit' kuşak yaratmak ve bunların medyada, üniversitelerde, siyaset ve sanat alanında önemli makamlara gelebilmeleri için pek çok üniversite kurmuşlardır. Liberty Üniversitesi (Jerry Falwell tarafından kurulmuştur), Oral Roberts Üniversitesi, Bob Jones Üniversitesi ve diğerleri, İncil'in yanılmazlığı çerçevesinde öğretilen standart akademik alanlarda diploma verirler. Kampuste, öğrencilerin özel yaşamlarında sıkı etik standartlar korunur ve cinsellik yalnızca evliliğe doğru yönlendirilir:

> Liberty kampüsünde biraz zaman geçiren herhangi birisi için manzara etkileyicidir. Yurtlar karma değildir ve zorlama ve kendi kendini denetlemeyle karışık sıkı bir denetim uygulanır. Fransız usulü öpüşme yasaklanmıştır ve evli olmayan öğrenciler arasındaki herhangi bir cinsel ilişkinin cezası okuldan atılmadır. (Evli çiftler kasabada otururlar.) Bununla birlikte yanak yanağa öpüşmeye izin vardır ve çiftlerin birbirlerinin beline sarılmaları yasak olsa bile el ele tutuşmakta serbesttirler. Öğrenciler, ziyarete gelen bir yabancıyla cinsellik hakkındaki tartışmalarda, cinsel yönden kendi kendini denetim altına almayı hararetle savunurlar; mutlak bir baskının, (söylediklerine göre) flört etmenin yasak olduğu rakip köktendinci üniversitede bol olan sapık uygulamalara, özellikle eşcinselliğe, yol açabileceğini de savunurlar. Öte taraftan, cinsel arzu ifadesi, üniversitenin eğitim hedeflerinin ruhuna da karşı olabilir (Kepel 1994).

2005'de Hıristiyan grupların bir kısmı, beyni kötü bir biçimde hasar görmüş Floridalı Terri Schiavo'nın bağlı olduğu oksijen tüpünün vanasının kapatılması ve beslenmenin engellemesi girişimini protesto etmişlerdir.

Birleşik Devletler'deki Hıristiyan köktendinci hareket, ülkenin her yanından destek görmüştür, ancak güçlü bir bölgesel öğe vardır. Amerika'nın güneyi 'İncil Kuşağı' olarak bilinir -tarımsal 'sığır kuşağı', 'mısır kuşağı' ve 'pamuk kuşağı'nın altında bulunan ekim-biçim alanları. Ameri-

ka'nın en tanınmış ve en etkili evangelistleri, güney ve orta batı eyaletlerinden olan, Virginia, Oklahoma ve Kuzey Carolina'da dayanak bulurlar. Birleşik Devletler'deki en etkili köktendinci gruplar, Güney Baptist Konvansiyonu, Tanrıcı Cemaatler ve Yedinci Gün Gelicileridir.

Sonuç

Karşılıklı anlayış ve diyalogun mutlaka gerekli olduğu küreselleşen bir çağda, köktendincilik, yok edici bir güç olabilir. Köktendincilik, şiddet olasılığıyla çevrelenmiştir İslam ve Hıristiyan köktendinciliği durumlarında, dinsel bağlanmanın teşvik ettiği şiddet örnekleri sıradandır. Lübnan, Endonezya ve diğer ülkelerdeki İslamcı ve Hıristiyan gruplar arasında çok sayıda şiddet içeren çatışmalar olmuştur. Ne var ki, giderek daha da kozmopolit olan bir dünyada, birbirlerin zıt gelenek ve inançlara sahip insanlar, birbirleriyle şimdiye dek hiç olmadığı kadar ilişki içerisindedirler. Sorgulanmadan kabul edilmiş geleneksel fikirler zayıflarken, hepimiz daha açık ve yansıtıcı bir biçimde yaşamamız gerekir tartışma ve diyalog, farklı inançlara sahip insanlar arasında esastır. Bunlar, şiddetin denetim altına alınabileceği ya da bertaraf edilebileceği başlıca yollardır.

Özet

1. Dini inançlar ve adetler, kültürden kültüre değişmesine rağmen, bilinen bütün toplumlarda din vardır. Tüm dinler, inananlar topluluğunun yerine getirdiği ayinlerle bağlantılı, yüceltme duygularını da içine alan bir simgeler öbeği içerirler.

2. Dine sosyolojik yaklaşımlar en fazla, üç 'klasik' düşünürün düşünceleri tarafından etkilenmiştir: Marx, Durkheim ve Weber. Bunların üçü de dinin en temel anlamda bir yanılsama olduğunu ve dinin yarattığı 'öteki' dünyanın, dinsel simge lensleri aracılığıyla çarpıtılmış dünyamız olduğunu kabul etmişlerdir.

Marx'a göre din, güçlü bir ideolojik öğe içerir: Din, toplumda görülen güç ve zenginliğin eşitsizliği için bir temellendirme sağlar.

Durkheim'a göre din, özellikle insanların düzenli olarak ortak inanç ve değerlerini dile getirmek için toplanmalarını sağlamaktadır; bu da hizmetinin bağlayıcı işlevinden dolayı önemlidir.

Weber'e göre din, toplumsal değişmede, özellikle Batı kapitalizminin gelişmesinde oynadığı rolden dolayı önemlidir.

3. Totemcilik ve animizm, daha küçük kültürlerdeki din biçimleridir. Totemcilikte bir hayvan türünün ya da bitkinin, doğaüstü güçler taşıdığına inanılır. Animizm, insanlar gibi aynı dünyayı dolduran, zaman zaman onlara sahip olan ruhlar ya da hayaletlere inanmak anlamına gelir.

4. Dünya tarihinde tek Tanrılı dinlerin (yalnızca tek bir Tanrı'nın olduğu dinler) en etkili üçü, Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'dır. Çoktanrıcılık (birkaç ya da pek çok tanrıya inanç) başka dinlerde yayındır. Konfüçyanizm gibi bazı dinlerde, tanrılar ya da doğaüstü varlıklar yoktur.

5. Kiliseler büyük ve normal olarak resmi bürokratik yapılı ve din memurları hiyerarşisiyle, yerleşmiş dini yapılardır. Tarikatlar, daha küçük, daha az resmi inananlar grubudur ve genellikle yerleşmiş bir kiliseyi yaşatmak için kurulmuşlardır. Eğer bir tarikat belli bir süre ayakta kalır ve kurumlaşırsa, ona mezhep denir. Kültler, tarikatlara benzerler, ancak onlar yerleşmiş bir kiliseyi yaşatmaya çalışmaktan daha çok yeni bir din oluşturmaya çabalarlar.

6. Laikleşme, dinin etkisinin azalmasını gösterir. Laikleşmeyi ölçme seviyesi karmaşıktır, öyle ki laiklik değişimin çeşitli boyutlarını içerir: Dini örgütlere üyelik seviyesi, insanların toplumsal konumu ve onların kişisel dindarlığı gibi. Dinin etkisi kesin olarak azalmasına rağmen, din kesinlikle ortadan kaybolmanın eşiğinde değildir ve çağcıl dünyada insanları bölmenin yanında birleştirmeye de devam etmektedir.

7. Birleşik Krallık'ta ve pek çok Avrupa ülkesinde kiliseye düzenli katılım oranı düşüktür. Buna karşın Birleşik Devletler'de nüfusun çok daha yüksek bir oranı, düzenli olarak kiliseye gider. Birleşik Krallık, Avrupa ve Birleşik Devletler'de, düzenli olarak kiliseye katılanlardan çok daha fazla sayıda insan, Tanrı'ya inandıklarını söylüyorlar.

8. Geleneksel kiliseler, son yirmi ya da otuz yılda üyeliklerde bir düşüş yaşamalarına rağmen, başı çeken dinlerle birlikte pek çok yeni dinsel hareket ortaya çıkmıştır. Yeni dinsel hareketler, geniş bir dinsel ve tinsel gruplarla, tarikatlar ve mezhepler alanını kuşatırlar. Bunlar kabaca, kendi kendilerine yardım eden gruplarla ilgili olan dünyaya evet diyen; dış dünyayı eleştiren ve ondan uzak duran, dünyaya hayır diyen hareketler ve dünyasal kaygılardan çok ruhani hayatı vurgulayan, dünyaya uyum sağlayan hareketler olarak üçe ayrılabilirler.

9. Köktencilik, dünyanın her yanındaki farklı dinsel gruplardaki kimi inananlar arasında yaygın hale gelmiştir. Bunlara 'köktenciler' denir, çünkü bunlar, kendi din anlayışlarının köklerine inmeye inanırlar. İslam köktendinciliği İran'da, dinden esinlenmiş bir hükümet kurulmasına yol açan İran Devrimi'nin ana kaynağıdır. Birleşik Devletler'deki Hıristiyan köktendinciliği, Amerikan toplumunda yaşanan ahlaki bunalıma ve laik değerlere karşı bir tepkidir. Köktendinci Hıristiyanlar, inanmayanları ikna etmeye çabalarken, 'elektronik kilisenin' öncülüğünü yapmışlardır -taraftar toplamak için radyo, televizyon ve yeni teknolojilerin kullanılması.

Düşünme soruları

1- Modern dünyada mucizeler görülebilir mi?

2- Bir din, siyasal ve ahlaki inanç sisteminden nasıl ayrılabilir?

3- Din, erkeklerle karşılaştırıldığında kadınlar için farklı bir anlam taşıyan bir şey olabilir mi?

4- Din, hangi biçimlerde hem toplumsal denge hem de toplumsal değişim için bir güç olabilir?

5- Britanya ve Birleşik Devletler'deki dindarlığı "aidiyet olmaksızın inanç" olarak belirlemek ne kadar uygundur?

6- Yeni din hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açan modern dünyada yolunda gitmeyen bir şeyler mi var?

Ek kaynaklar

Alan Aldridge, *Religion in the Contemporary World: A Sociological Introduction* (Cambridge: Polity, 2000).

Eileen Barker ve Margit Warburg (yay.), *New Religions and New Religiosity* (Aarhus: Aarhus University Press, 1998).

Grace Davie, *Religion in Modern Europe: A Memory Mutates* (New York: Oxford University Press, 2000).

Malcolm Hamilton, *The Sociology of Religion: Theoretical and Comperative Perspectives* (London: Routledge, 2001).

Stephen J. Hunt, *Religion in Western Society* (New York: Palgrave, 2002).

Hugh McLeod, *Religion and the People of Western Europe,* 1789-1989 (Oxford: Oxford Unversity Pres, 1997).

Phillip Sutton ve Stephen Vertigans, *Resurgent Islam: A Sociological Approach* (Cambridge: Polity, 2005).

David Westerlund (yay.), *Questioning the Secular State: The Worldwide Resurgence of Religion in Politics* (London: C. Hurst, 1996).

İnternet bağlantıları

Academic Info Religion Gateway
http:// www.academicinfo.net/religindex.html

Amerika Dinsel Veri Arşivi
http:// www. thearda.com/

Kültürel ve Dinsel Kuram Dergisi (online)
http:// www. jcrt.org

BBC Religion Pages
http:// www. bbc.co.uk/religion

Dinsel Hoşgörü
http:// www.religioustolerance.org

İçindekiler

Geleneksel ve yeni medya
Geleneksel medya
Yeni medya
Medya üzerine kuramsal yaklaşımlar
İşlevselcilik
Çatışma kuramları
Yeni kuramlar
Önyargı ve medya: Glasgow Üniversitesi Araştırma Grubu
Televizyon Haberleri
İzleyiciler ve medyanın etkileri
İzleyici araştırmaları
Medyanın etkileri
Medyanın Denetimi
Siyasi denetim
Küresel medya ve demokrasi
Küresel çağda medya
Müzik
Sinema
Medyanın süper şirketleri
Medya emperyalizmi mi?
Direniş ve küresel medyanın alternatifleri
Sonuç
Özet
Düşünme soruları
Ek kaynaklar
İnternet bağlantıları

15 Medya

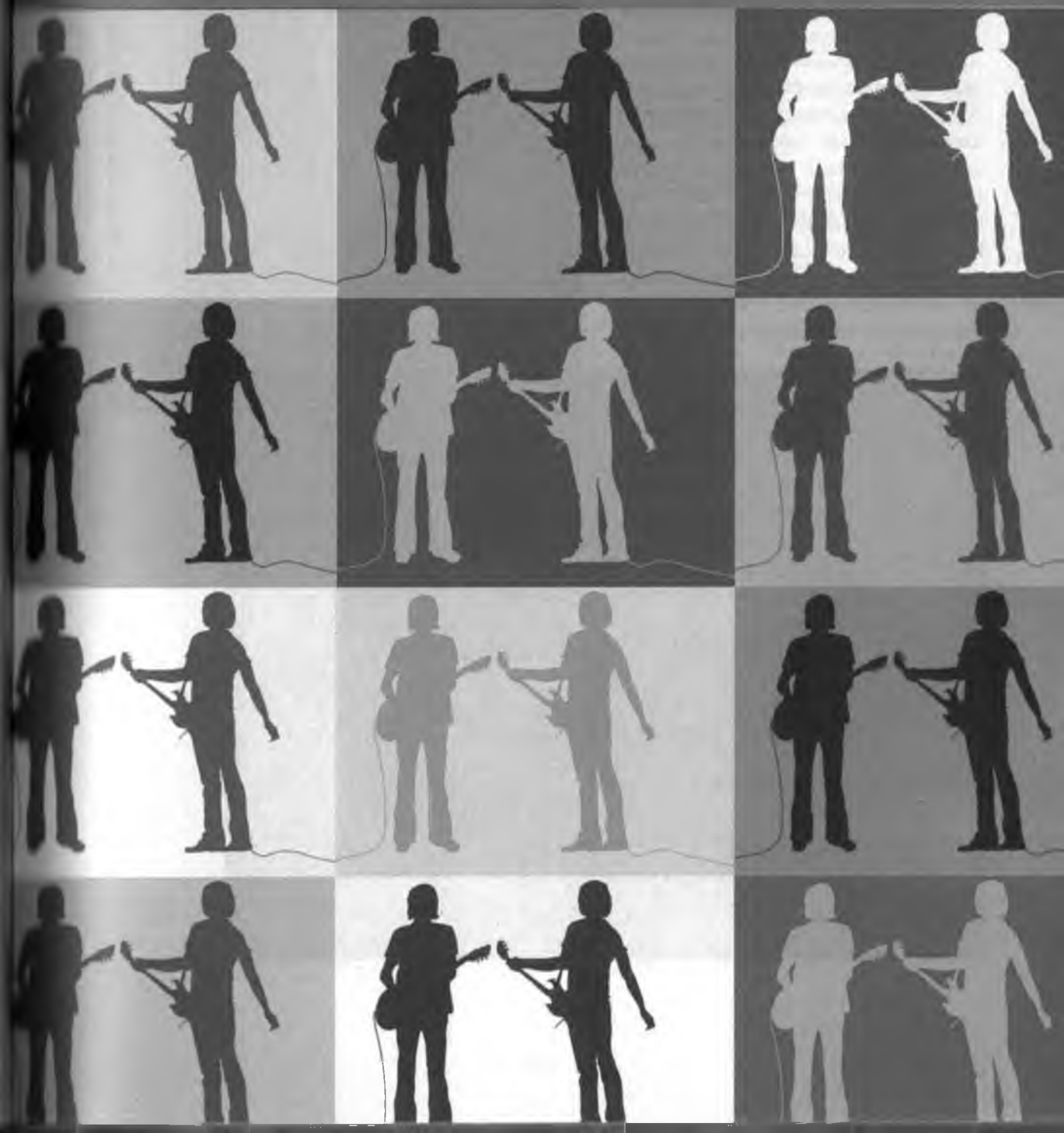

11 Eylül 2001'de teröristler üç tane uçağı kaçırdılar ve onları Washington ve New York'daki mevkileri bombalamak üzere kullandılar. Saldırıların öyle bir zamanlaması vardı ki birinci kuleye çarpıldıktan yirmi dakika sonra bir başka uçak New York'daki İkiz Kuleler'in ikincisine çarptığında küresel ölçekte iki milyar izleyicinin televizyonda olayı tam zamanlı izlediği tahmin edilmektedir. Neredeyse 140 yıl öncesinde 1865'de aktör John Wikes Booth Amerika Birleşik Devleri Başkanı Abraham Lincoln'e Washington'da bir tiyatroda bir suikast düzenledi. Haberin Londra'ya ulaşması on iki gün sürdü. Mesajı Birleşik Devletler'den götüren gemi İrlanda'nın güney sahilinde bir botla karşılaştı ve gemi üç gün kadar daha sulardayken haber Cork'dan Londra'ya telgraf çekildi. (Her ne kadar kıtalararası uzun dalga radyo yayımı yirminci yüzyılın başlarında gerçekleşmişse de, 1950'lere kadar Atlas Okyanusu'nu hemen geçecek telgrafları taşıma amaçlı okyanus ötesi kablolar henüz yoktu.)

Yirmibirinci yüzyılda, enformasyonun, anında ve milyonlarca insan tarafından dünyanın herhangi bir yerinde eşzamanlı olarak paylaşıldığı bir iletişim teknolojisi gerçekleşti.

Usama Bin Laden'in yüzünü kapı komşunuzdan daha iyi mi tanıyorsunuz?

İletişim -bir birey ya da gruptan diğerine sözle ya da modern çağlardaki kitle iletişim araçları yoluyla enformasyon iletimi- her toplum için çok önemlidir. İlk etkili iletişim araçları kuramcılarından olan Kanadalı yazar Marshall McLuhan'dır. McLuhan'a göre "araç mesajdır". Yani toplum, içerikten ya da medyanın taşıdığı mesajlardan daha çok medyanın tipinden etkilenir. Örneğin uydu televizyonunun önemli rol oynadığı bir toplum, okyanus ötesi gemilerle yurtdışına taşınan basılı sözcüklere dayalı bir toplumdan açıkça daha farklı bir araç biçimine sahiptir. Gündelik yaşam, dünyanın bir yanından öte yanına anında haber aktaran televizyonun olduğu bir toplumda daha farklı yaşanır; örneğin atlara, gemilere ya da telgraf tellerine bel bağlayan toplumda önemli rol oynar. McLuhan'a göre elektronik medya -dünyanın her tarafında insanların önemli olayların ortaya çıktığını gördükleri bu nedenle de onlara hep birlikte katıldıkları- **küresel bir köy** yaratmaktadır. Milyarlarca insan için, New York ve Washington'daki terörist saldırıların beyni olmakla suçlanan Usama Bin Laden'in imgesi onlara kapı komşularından daha tanıdık gelmektedir.

Günümüzde insanların aynı olayları farklı yerlerde deneyimledikleri, birbiriyle bağlantılı bir dünyada yaşıyoruz. Küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin gücü sayesinde Karakas'dan Kahire'ye kadar insanlar aynı popüler müziği, haberleri, filmleri ve televizyon programlarını alıyorlar. Yirmi dört saat yayım yapan haber kanalları, hikayeleri meydana geldiklerinde bildirmekte ve ortaya çıkarılan bu olayın kapsamını dünyanın geri kalanının görmesi için yayımlamaktadır. David Beckham, Tiger Woods gibi ünlüler her kıtada evden biri haline gelirken, Hollywood ve Hong Kong'da yapılan filmler dünya çapında izleyici ile buluşmaktadır.

Son otuz kırk yıldır, enformasyonun üretimi, dağıtımı ve tüketiminde bir yöndeşme sürecine tanık olmaktayız.

Vaktiyle basın, televizyon ve film gibi iletişim tarzları nispeten kendi içine kapalı alanlar olsa da, bugün artık hatırı sayılır ölçüde içiçe geçmişlerdir. İletişim biçimleri arasındaki bölünme, eskiden olduğu kadar çarpıcı değildir: Televizyon, radyo, gazete ve telefon teknolojilerin ilerlemelerin ve İnternetin hızla

yayılmasının bir sonucu olarak büyük dönüşümlere uğramaktadır. Gazete yaşamımızdaki önemini sürdürürken, gazetelerin düzenlenmesi ve hizmet veriş tarzları değişmektedir. Gazeteler online okunabilmekte, cep telefonu kullanımı patlama yaşamakta, dijital televizyon ve uydu yayımı hizmetleri izleyicilere emsalsiz çeşitlilikte seçenek sunmaktadır. Ancak bu iletişim devriminin can damarını İnternet oluşturmaktadır. Ses tanıma, geniş band yayımı, web yayıncılığı ve kablo bağlantıları gibi teknolojilerin yayılması ile birlikte İnternet, geleneksel medya biçimleri ile arasındaki ayırımları silme ve enformasyon, eğlence, reklam ve ticaretin medyadaki izleyicilere ulaştırılmasında tek mecra olma tehdidini taşımaktadır.

Bu bölümde, küreselleşmenin bir parçası olarak kitle iletişim araçlarını, alabilecekleri biçimlerini de göz önünde bulundurarak incelemeye başlayacağız. **Kitle iletişim araçları**nın, televizyon, gazete, film, dergi, radyo, reklam, video oyunları, CD'ler gibi çok değişik biçimleri vardır. Bunlar 'kitle' iletişim araçlarına gönderme yapar, çünkü bunlar kitlesel dinleyiciye -çok sayıda insandan oluşan dinleyiciye- gönderme yaparlar.

Kitle iletişim araçları incelemesine, aldığı birtakım biçimleri ele alarak başlayacağız. İnternet gibi yeni biçimlerdeki son gelişmelere bakmadan önce, basın, sinema, radyo ve televizyon gibi daha eski ve geleneksel medya biçimlerinden söz edeceğiz. İkinci olarak medya üzerine temel kuramsal yaklaşımlardan bazılarını araştıracağız. Ardından, kitle iletişim araçları ve toplumu çevreleyen önyargı, medyanın etkisi ve izleyiciler gibi bazı konulara bakacağız. Son olarak da küresel çağda kitle iletişim araçların-daki gelişmelere değineceğiz.

Geleneksel ve yeni medya

Kitle iletişim araçlarının önemli bir habercisi onbeşinci yüzyılın ortalarında icat edilen, tarihte ilk defa metinlerin yüksek hızda çoğaltılmalarını olanaklı hale getiren baskı makinesidir. Teknolojik ilerlemeler kitle iletişim araçlarının gelişmesinde önemli rol oynamışlarsa da toplumsal, kültürel ve ekonomik faktörlerin etkisi de gözönünde bulundurulmalıdır. Kitle iletişim araçları nispeten daha özgür bir basının bulunduğu toplumlarda gelişebilmiş, eğitimli ve yeterince refaha sahip topluluklar ondan yararlanabilmişlerdir. Geçen son birkaç yıl içerisinde İnternet gibi yeni teknolojiler kitle iletişim araçlarını ve daha geniş ölçekte de toplumu kökten değiştirmişlerdir. Önümüzdeki bölümde yeni medya biçimlerinin gelişimine bakacağız; önce basın, film, radyo ve televizyona kısaca bakarak Birleşik Krallık'da kitle iletişim araçlarının yükselişini inceleyeceğiz.

Geleneksel medya

Basın

Britanya'da basının gelişmesi, ondokuzuncu yüzyılda siyasi ve toplumsal kargaşaların olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Devlet yönetimi, siyasi tahrikleri önleyen iftira ve kışkırtmaya yönelik katı kanunlar koyarak ortaya çıkan gazete endüstrisini denetleyebilmeye gayret etmiştir; aynı zamanda gazetelerin yalnızca hali vakti yerinde olanların gücünün yetmesini sağlamak

için damga vergisi konmuştur. Damga vergisinin, yeni sanayileşen sınıflar arasında köktenci görüşler yayan, yasadışı ve pahalı olmayan kitapçıkların ortaya çıkması gibi hesapta olmayan sonuçları olmuştur. Bu kitapçıkların en büyüğü olan William Cobbet'in haftalık *Political Register*'i (Siyasi Defter) çoğu kereler "damgalı" basından çok daha fazla satmıştır (Hall 1982).

Muhalifleri tarafından -"bilgiye konan vergi" şeklinde mahkum edilen- damga vergisi, bir dizi indirimin ardından sonunda 1885 kaldırılmıştır; bu, durumu "resmi denetimden halk denetimine geçiş" şeklinde tanımlayan çoğu yazar tarafından Britanyalı gazeteciliğin altın çağı olarak selamlamasına yol açmıştır (Koss 1973). Daha farklı bir bakış açısı James Curran ve Jean Seaton tarafından öne sürülmüştür, onlar Britanya basın tarihini tarihsel açıdan değerlendirdikleri, *Sorumluluğun Olmadığı Güç* (Power Without Responsibility -2003) adlı kitaplarında bu görüşe karşı çıkmışlardır. Damga vergisinin kaldırılmasını radikal basının popülerliğini kırma ve daha 'saygın' gazetelerin satışlarını destekleme girişimi olarak görmüşlerdir. Curran ve Seaton'a göre, damga vergisi basın özgürlüğü için yeni bir dönem açmaktan çok, devlet yönetiminin değil, bu kez pazar güçlerinin baskı ve ideolojik denetim kurduğu bir dönemi beraberinde getirmiştir. (Medya denetimi konusu aşağıda s.659-64'de tartışılmaktadır.)

Modern medya tarihinde gazete özünde önemli bir gelişmedir; çünkü çok farklı türde enformasyonu sınırlı ve kolaylıkla çoğaltılabilir bir formatta paketlemektedir. Gazeteler güncel olayları, eğlence ve tüketim mallarını tek bir enformasyon paketi içinde tutmaktadır. Günlük ucuz basının öncülüğünü Amerika Birleşik Devletleri yapmıştır. Bir sentlik günlük gazete aslen New York'da ortaya çıkmış ve Birleşik Devletler'in doğudaki bazı önemli kentlerinde taklit edilmiştir. 1900'lerin başlarında Amerikan eyaletlerinin çoğunda çıkan şehir ya da bölge gazeteleri vardı; bunun tersine Avrupa'nın küçük ülkelerinde ulusal gazeteler gelişmemişti. Ondokuzuncu yüzyıldan günümüze, gazetelerin kitlelere yayılmasında ucuz gazete kağıdının bulunması etkili rol oynamıştır.

Curran ve Seaton, reklam gelen ek gelirin bu dönemde gazetelerin üzerindeki etiket fiyatlarının önemli ölçüde düşmesini sağladığına dikkat çekmektedirler. Bu yazarlar, reklamcılar siyasi olarak destekledikleri gazetelere ilan verdiklerinden ve muhtemelen reklamı verilen ürüne gücü yetmeyen okurlara satılan yüksek tirajlı radikal gazetelerden çok, tirajı daha düşük ama daha zengin okur kitlesine sahip gazeteleri tercih ettiklerinden reklamın köktenci gazetelerin altını oyduğunu iddia etmektedirler (Curran ve Seaton 2003).

Yirminci yüzyılın başlarında Birleşik Krallık'da *Daily Mail, Daily Express, Mirror* ve *News Of the World* gibi işçi sınıfından oluşan bir okur kesimine haberler, eğlence, yurtseverliğin bir karışımını satan yeni bir gazete türü ortaya çıkmıştır. Bu evrede yeni medya sahipliğinin büyük bölümü bir avuç zengin müteşebbiste yoğunlaşmaktaydı. 1930'larda Lords Beaverbrook, Camrose, Kemsley ve Rothermere Britanya ulusal ve yerel gazetelerinin %50'sine ve Pazar gazetelerinin %30'una sahipti.

Eleştirmenler, "basın baronları" olarak bilinen bu kişilerin ulusal gazete sahipliklerini kendi siyasi çıkarlarını ve amaçlarını desteklemek üzere kullandıklarını iddia etmektedirler (Curran ve Seaton 2003). (Medya sahipliği konusunu aşağıda ayrıca ele alacağız: bkz. s. 645-7)

Yarım yüzyıl boyunca gazeteler enformasyonun hızlı ve kapsamlı bir biçimde halk kitlelerine taşımanın ana yolu olmuştur. Etkileri radyo, sinema ve -daha da önemlisi- televizyonun, giderek de internetin meydana çıkmasıyla azalmıştır. Gazete okurlarına yönelik rakamlar, Britanya'da hergün bir ulusal gazete okuyanların oranının 1980'lerin başından beri düştüğünü göstermektedir. Erkeler arasında günlük gazete okurlarının oranı 1981'de yüzde 76'dan 1998-99'da yüzde 60'a düşmüştür; gazete okurluğu kadınlarda biraz düşüktür, ancak yüzde 68'den yüzde 51'e gibi benzer bir düşüş kadınlarda da meydana gelmiştir (HMSO 2000).

Online iletişim de gazete tirajlarını azaltmış olabilir. Haberlerle ilgili enformasyona artık online olarak neredeyse anında ulaşılabilmekte ve gün boyunca bu enformasyon sürekli olarak güncellenmektedir. Çoğu gazeteye online olarak ve ücretsiz erişilebilmektedir.

Film

Para karşılığında müşterilere Paris'te 1895'de gösterilen ilk film Lumière kardeşlerin, *Arrival of the Train in La Ciotat Station*'ı (Trenin La Ciotat İstasyonu'na Gelişi) perde yavaş yavaş gelen bir lokomotifle kaplandığında izleyenlerin koltuklarından fırlayarak kaçmalarına neden olmuştur. Birleşik Krallık'da basılı medya onlarca yıl boyunca yavaş yavaş gelişirken, film ve sinemanın gelişi çok daha hızlı olmuştur. Birleşik Krallık'da ilk sinema 1896 yılında açıldı ve 1914'e gelindiğinde yalnızca Londra'da beşyüzden fazla sinema bulunmaktaydı. Sinema biletleri bütün sınıfların gücünün yeteceği kadardı ve 1920'lerin sonuna doğru azalan çalışma saatleri ve işsizlikteki artış sinemaya gidenlerin kısa sürede kitlesel bir izleyici oluşturacağı anlamına geliyordu.

İzleyici talebi kısa sürede sinemaların, haftada biri B-filmi diğeri asıl film olmak üzere her biri iki filmden oluşan iki yeni program göstermelerine neden olmuştur. Yeni filmlere yönelik talep stüdyoları sıkı ve planlı bir biçimde durmaksızın üretim yapmaya sevk etmiştir. Bu filmler basmakalıp olma eğilimindeydi ve yüksek düzeyde uzmanlaşma ve işbölümünün olduğu bürokratik örgütler tarafından yaratılıyorlardı.

Bürokrasi 16. Bölüm, "Örgütler ve Ağlar", s. 685-93'da daha ayrıntılı tartışılmaktadır.

Endüstri daha ticari hale geldikçe stüdyoların, perdede görünmeleri gişe başarısını temin eden Mary Pickford ve Rudolf Valentino gibi oyuncuların özel yaşamlarına yönelik ilgiyi teşvik etmesiyle "star sistemi" ortaya çıktı.

1925'de Birleşik Krallık'da gösterilen filmlerin yüzde 95'i Amerikan filmleriydi. Sinemalar giderek daha fazla filmlerin dağıtım hakkına da sahip olan Amerikan stüdyoları tarafından denetlenmekteydi. Stüdyolar, rakiplerini etkili bir biçimde durdurmak için, sinemaları gelecekte yapımları toptan almaya zorlayabiliyordu.

Paul Julius Reuter 1849'da Paris'de, taşıyıcı güvercinler kadar elektrikli telgrafı da ağlarında kullanarak haber servisinin ilk örneğini başlatmıştır. 1923'de kurduğu Reuters şirketi haberleri radyoda yayımlamaktaydı.

Tıpkı basılı medya gibi sahiplik az sayıda şirkette yoğunlaşmaktaydı. Amerikan yapımı filmler, aşağıda tekrar döneceğimiz (bkz. s. 672-6) kültürel emperyalizm ve kitle iletişim araçları hakkında sorulara sebep olmaktadır.

Radyo ve televizyon

İzleyiciler olarak bizler radyo ve televizyonla sinemada olduğumuzdan çok daha farklı bir etkileşim içerisindeyiz.

Radyo ve televizyon sinemanın yapamadığı bir biçimde evlere girmiştir. Bu iki aracın hiçbiri sinemanın gerektirdiği dikkati talep etmez. Özellikle radyo dinlemek izleyicilerinin gündelik yaşamdaki diğer etkinlikleriyle birleşmiştir. Radyo çoğunlukla güne hazırlık töreninin bir parçası olarak sabahları dinlenir. Televizyon ve radyo filmde olmayan bir yakınlığa sahiptir: Eylül 2001'de ABD'deki saldırılarda olduğu gibi, olayları meydana geldikleri anda, dünyanın neredeyse her yerindeki dinleyici kitlesine haber verebilirler.

Birleşik Krallık'da radyo, hızla 1926'da Britanya Yayım Birliği (BBC) olarak bilinen kamu tekeli tarafından denetim altına alınmıştır. Radyo, Birleşik Krallık'daki televizyonun da örgüt modelini önceden hazırlamıştır ve BBC bugüne kadar, televizyona sahip her hanenin ödediği lisans ücretiyle desteklenen kamu kurumu olmayı sürdürmüştür. BBC bir süre Birleşik Krallık'da hem radyo hem televizyon programı yapmasına izin verilen tek kurum olmuştur. Bu politika 1950'lerde -lisans ücretinden çok reklam gelirlerine bağımlı olan- ticari televizyonların ve daha sonra da bir sürü ticari radyonun başlamasından sonra gevşemiştir.

BBC'nin ilk Genel Yönetmeni Presbiteryan bir Hıristiyan olan John Reith (sonradan Lord Reith) kendi değerlerini katı bir biçimde kuruma da dayatmıştır. Reith'e göre BBC'nin amacı "haber vermek, eğitmek ve eğlendirmek"tir ve bu sırayla yapılması gerektiği de eklenebilir. Tarihçi A.J.P. Taylor'un da yazdığı gibi Reith kamu tekelinin kaba kuvvetini, Hıristiyan ahlaki değerlerini Britanya insanlarının

kafasına yerleştirmek için kullanmıştır (Curan ve Seaton 2003'den alıntı). Bu dönemde BBC'nin kendine özgü kamu hizmeti yayımcılığı rolü gelişmiştir. (Birleşik Krallık'da kamu hizmeti yayımcılığı s. 660'da etraflıca tartışılmaktadır.)

Birleşik Krallık'daki televizyon sayısı ve insanların televizyon seyretme süresi 1950'lerden günümüze büyük ölçüde değişmiştir. Televizyon diğer araçlara da hükmetmektedir.Televizyon izlemede günümüzdeki eğilimler devam ederse, bugün doğan bir çocuk on sekiz yaşına geldiğinde uyku dışındaki diğer bütün etkinliklere ayırdığı zamandan daha fazlasını televizyon izlemeye ayıracaktır. Bugün hemen hemen her evde televizyon vardır. Birleşik Krallık'da her gün yetişkinlerin yüzde 85'i televizyon izlemektedir (HMSO 2004) ve ortalama olarak her gün televizyon üç yada altı saat açık kalmaktadır. Diğer Batı Avrupa ülkeleri ve A.B.D. için de bu durum büyük ölçüde geçerlidir. Birleşik Krallık'da yaşı dört ve üzeri olan bireyler haftada ortalama yirmi beş saat televizyon izlemektedirler. Daha yaşlı olanlar ise, belki de okula gitmedikleri ve daha geç saatte yattıkları için çocuklardan iki kat daha fazla televizyon izlemektedirler; daha alt sosyal sınıflar, tepedeki üç toplumsal sınıftan daha çok televizyon izlemektedirler (bkz. 15.1. Şekil).

Televizyon ve toplumsal yaşam

Çeşitli medya kuramcıları görünürde sürekli artan televizyon perhizinin nüfus üzerindeki etkisi konusunda son derece kuşkucudurlar: Bunlardan en iyi bilinen iki açıklamayı sosyal sermaye hakkındaki son çalışmalarıyla Robert Putnam ve etkili başlığa sahip *Ölesiye Eğlenmek: Eğlence Sanayi Çağında Kamusal Söylem* (Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show

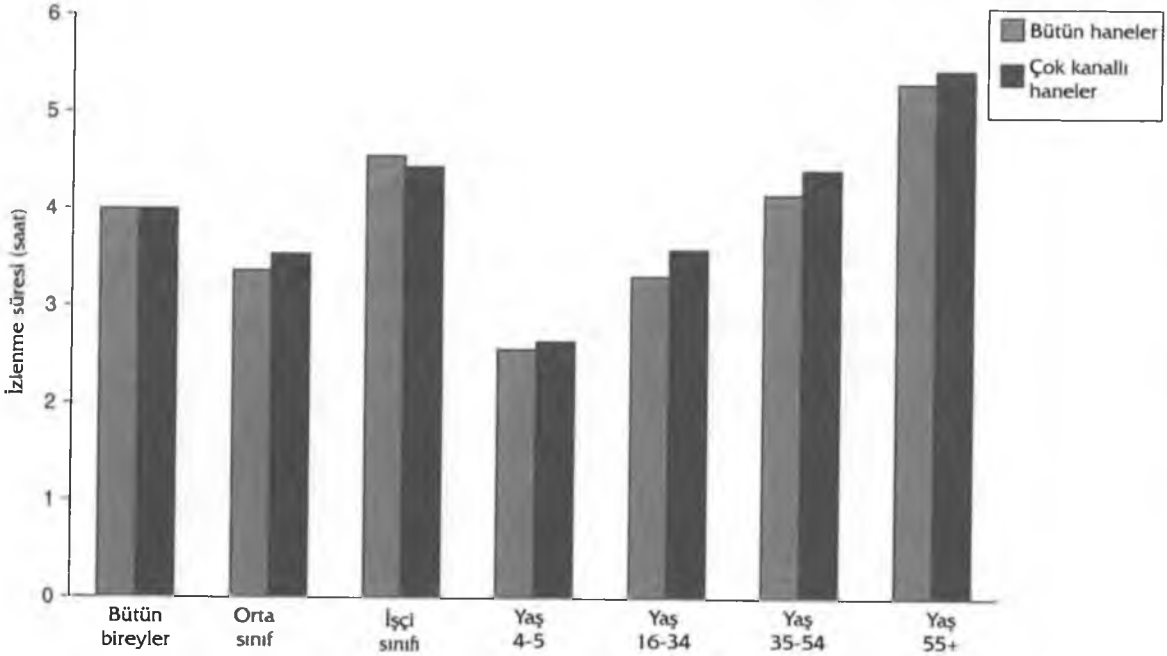

15.1. Şekil Hanelere göre yaşa ve toplumsal sınıfa göre günlük televizyon izleme süresi
Kaynak: Ofcom (2003) s. 32'den uyarlanmıştır.

Business -1985) adlı kitabıyla Neil Postman (1931-2003) getirmiştir.

Postman' a göre televizyon eğlence gibi önemli konuları göstermektedir, çünkü onun bilinen ifadesine göre "biçim içeriği dışlar". Bununla, bir 'biçim' olarak televizyonun ciddi bir 'içeriği' destekleme yeteneğinin olmamasını kast etmektedir. Postman'a göre akılcı sav en iyi, karmaşık ve ciddi içeriği destekleyen basılı sözcük biçimindeyken sürdürülebilir. Yazılı sözcüğün egemenlik sürdüğü "akıl çağı" ondokuzuncu yüzyıla geri döner. Elektronik medyanın yararları konusunda Postman daha kuşkucu olsa da, iddiası Marshall McLuhan'ın "araç mesajdır" iddiası ile bazı benzerlikler taşır (bkz. s. 631). Postman'a göre bir araç olarak basın ussal bir halk yaratır, oysa televizyon eğlenen bir halk yaratır. Televizyonun egemen olduğu bir toplumda eğitim ve siyasetin hepsi eğlenceye indirgenir; kitabının adının da yansıttığı gibi, kendimizi ölesiye eğlendirmek dışında bir şey yapmayız.

Postman'ın kitabı şiddetli itirazlarla karşılaşmışsa da, görgül araştırmadan çok izlenimlere dayalı olduğu için eleştirilmiştir. Bu eleştiri Amerikalı siyaset kuramcısı Robert Putnam'ın çalışmalarına yöneltilemez.

Putnam'ın 'sosyal sermaye'nin azalması ile ilgi savı 16. Bölüm, "Örgütler ve Ağlar", s. 722-5'de incelenmektedir.

Daha önce gördüğümüz gibi Putnam **toplumsal sermaye** ile yararlı toplumsal ağlar, karşılıklı zorunluluk duygusu, güvenilirlik, etkili davranışı terbiye eden norm anlayışı ve genel olarak insanları eylemelerini sağlayan diğer kaynaklara atıfta bulunmaktadır. Putnam'ın *Tek başına Bovling Oynamak* (Bowling Alone -2000) adlı kitabında ve başka yerlerde de ileri sürdüğü düşünce, son otuz kırk yıl içinde toplumsal sermayenin belirgin bir azalma gösterdiğini bulduğu Birleşik Devletler'de yaptığı araştırmaya dayanmaktadır. Putnam (1996) bu azalmanın baş sanığının televizyon olduğunu ileri sürmektedir.

Putnam, 1950'lerde toplumsal sermaye ölçülerinin doruk noktasında olduğu yıllarda Amerikalıların ancak yüzde 10'unun evlerinde televizyon olduğunu vurgulamaktadır. 1959 ile bu rakam yüzde 90'a yükselmiştir. Çalışmalar günümüzde ortalama bir Amerikalının günde dört saatini televizyon izleyerek geçirdiğini tahmin etmektedir (bu süreye televizyonun sırf açık olduğu zamanlar dahil değildir). A.B.D'de televizyon izlemeye ilişkin ihtiyatlı bir tahmin, tek başına bu etkinliğin ortalama bir Amerikalının boş zamanın yüzde 40'ını alması demektir. Putnam, Amerikalıların yaşamlarını geçirmelerindeki büyük çapta değişme ile toplumsal sermayenin azaldığı yılların kesinlikle aynı zamanda meydana geldiğine dikkat çekmektedir.

Putnam kitlesel televizyon izleme ile toplumsal sermaye erozyonu arasındaki ilişkinin yalnızca tesadüfi olmadığını iddia etmektedir. Eğitim, yaş, toplumsal cinsiyet, gibi diğer unsurlar da gözönünde bulundurulduğunda TV izleme, toplumsal güven ve grup üyeliğiyle güçlü ancak olumsuz bir biçimde ilişkilendirilmektedir. Aynı ölçüt kullanıldığında gazete okumanın toplumsal güven ve grup üyeliği ile bağıntısı olumludur.

Putnam'ın TV izlemenin toplumsal sermayeyi aşındırdığını iddia etme sebeplerinden birisi, program içeriklerinin seyredenler üzerindeki etkisidir. Araştırmalar, yoğun bir biçimde televizyon seyredenlerin sözgelimi öteki insanların iyilikseverliği konusunda -suç oranlarını olduğundan fazla tahmin ederek örneğin- son derece kuşkucu olduklarını dile getirmektedirler.

Putnam, "tıpkı ozon tabakasının aşınmasının, ona neden olan floroklorokarbonların hızla çoğalmasından çok yıllar sonra saptanmasında olduğu gibi Amerika'nın toplumsal sermayesindeki erozyonun da buna temel teşkil eden süreç başladıktan ancak yıllar sonra görülebileceği" sonucuna ulaşmaktadır. Putnam, 1950'lere duyulan nostalji konusunda da uyarıda bulunuyorsa da yaşamımızdaki teknolojilerin etkileri konusunda eleştirel olmamız gerektiğini öne sürmektedir (Putnam 1995).

Yeni medya

Massachutes Teknoloji Enstitüsü medya laboratuarının kurucusu Nicholas Negroponte *Dijital Olmak* (Being Digital -1995) adlı kitabında, dijital verilerin günümüz iletişim teknolojileri üzerindeki derin etkisini çözümlemektedir. Resim, hareketli görüntü ve ses içeren herhangi bir enformasyon parçası 'bit'lere dönüştürülmektedir. Bir bit 1 ya da 0'dır. Örneğin 1,2,3,4,5'in dijital temsili 1,10,11, 100, 101 diye gider. Dijitalleşme -ve hız- eskiden farklı medyaların farklı teknolojileri gerektirdiği (örneğin görüntü ve ses) artık tek bir araçla (CD-ROM ve bilgisayar) birleşebilen multimedyanın gelişiminin kaynağını oluşturmaktadır. Bilgisayarların işlem gücü her on sekiz ayda bir ikiye katlanmaktadır. Bu örneğin, Internet üzerinden film izleyip müzik dinleyebilmek anlamına gelmektedir. Dijitalleşme, bireylerin gördüklerine ve işittiklerine aktif olarak katılabilmelerine ya da bunları biçimlendirebilmelerine olanak veren etkileşimli medyanın da gelişimini sağlamıştır. Bu bölümde dijitalleşmenin medya üzerindeki derin etkisini irdeleyeceğiz.

Dijital televizyon

Yirmibirinci yüzyılın başlarından beri program yayımının analogdan dijitale aktarılmasıyla televizyon yayımcılığı bir devrim geçirmiştir. Analog televizyon, 1940'dan beri ülke çapında televizyonlara sinyal göndermek için kullanılan 'eski' sistem televizyon yayımcılığıdır. Sesleri ve resimleri, havayla iletilen ve evlerin çatılarında ya da televizyonun sütünde bulunan bir antenle yakalanan dalgalara dönüştürür.

Dijital televizyon resimleri ve sesleri bir bilgisayar tarafından alınan enformasyona dönüştürerek işler. Dijital iletim üç yola alınır: TV anteni ve şifre çözücü (sıklıkla set üstü kutusu şeklinde) yoluyla, bir uydu anteni ya da kablo aracılığıyla. Yayımcılar ve hizmet sağlayıcılar, dijital televizyonun yalnızca daha çok kanal demek olmadığını, daha iyi bir ses ve görüntü kalitesi ve ilave hizmetler anlamına geldiğini iddia etmektedirler. Dijital televizyon örneğin etkileşimli televizyon, Internet, evden alışveriş, evden bankacılık gibi çeşitli olanaklar sunmaktadır. Dijital televizyonun gelişi, henüz geniş çapta kullanılmasalar da, tek bir birimde kişisel bilgisayarla televizyonu birleştirme olanağı da sağlamaktadır.

Görünüşe bakılırsa dijital ve uydu televizyonu seyircilere sonsuz bir izleme seçeneği sunmaktadır.

Birleşik Krallık'da devlet yönetimi analog frekanslar üzerinden televizyon yayımının sona erdirilmesinin umulduğu 2012'de, bütün seyircilerin analogdan dijital televizyona geçmesini arzu etmektedir. O günden sonra bütün yayımlar dijital olacaktır. 2004'de Birleşik Krallık'daki evlerin üçte biri dijital televizyona geçmiştir.

Uydu, kablo ve dijital teknolojideki gelişmelerin bir sonucu olarak Britanyalı izleyiciler için mevcut televizyon kanalı sayısı artmaktadır. 2003'de Sky adlı bir servis sağlayıcı izleyicilere 187 kanallık bir seçim olanağı veren aylık bir abonelik paketi sunmuştur. Dijital televizyonun 1998'de Birleşik Krallık'daki ticari pazara girişi ücretli televizyona abone olan izleyicilerin oranını büyük ölçüde artırmıştır. 2003'de Britanyalı hanelerin yüzde 26'sı uydulu televizyona, yüzde 9'u da kablolu televizyona abonedir. (Ofcom 2003).

İnternet

Şimdiye kadar gazete, film ve televizyona yoğunlaşmış olsak da, medya yalnızca bu terimlerle düşünülemez. Medyanın en temel yönlerinden biri, tam da enformasyonun iletildiği ve mübadele edildiği altyapı ile ilgili olmasıdır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki önemli teknolojik ilerlemeler, **telekomünikasyon**un -bir araç yardımıyla enformasyon, ses ya da imgelerin uzaktan iletişimi- görünümünü bütünüyle dönüştürmüştür.

Örneğin dünyadaki para sistemleri ve sermaye piyasalarındaki büyük

değişimlerin ardında, yeni iletişim teknolojileri vardır. Para artık ne altın ne de cebinizdeki nakittir. Para giderek daha elektronik hale gelmektedir. Ve dünya bankalarındaki bilgisayarlarda saklanmaktadır. Elinizde ne tür para olursa olsun, bunun değeri elektronik olarak birbirine bağlı para piyasalarındaki tüccarların etkileri ile belirlenmektedir.

Böylesi piyasalar son on ya da yirmi yıl içinde ortaya çıkmıştır; bilgisayar ve iletişimde kullanılan uydu teknolojileri arasındaki birleşmenin ürünüdürler. 'Teknolojinin' sermaye piyasalarını kesintisiz 24 saat açık bir küresel pazara dönüştürdüğü söylenmektedir (Gibbons 1990).

Dört teknoloji akımı bu gelişmelere katkıda bulunmaktadır: Birincisi, bilgisayarların düşen maliyetlerine karşılık yeteneklerindeki sürekli ilerleme; ikincisi, bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojilerinin bütünleşmesini sağlayan verinin dijitalleşmesi (televizyonla ilişkisinde 640-2'de tartışıldı); üçüncüsü uydu iletişiminin gelişmesi ve dördüncüsü çok sayıda farklı mesajın tek bir küçük kablo ile iletimini sağlayan fiber optik kablolar. Son yıllarda iletişimdeki bu patlama hiç yavaşlama belirtisi göstermemiştir.

İnternetin kökeni

1990'ların başında geleceğin, kişisel bilgisayarlardan (PC) değil birbirine bağlı bilgisayarlardan oluşan küresel sistemde, **internet**te yattığı giderek daha da belirginleşmiştir. Çoğu bilgisayar kullanıcısı o dönemde bunun farkına varamadıysa da kişisel bilgisayar hızla başka bir yerde olan olaylara -dünya çapında yayılan ve bir bireyin ya da şirketin sahip olmadığı bir ağda meydan gelen olaylara- erişim noktası olmaktan daha fazla şey ifade ediyordu.

Uluslararası eylemciliğin gelişimde internetin taşıdığı olanak 20. Bölüm, "Siyaset, Hükümet ve Terörizm", s.919-20'de incelenmektedir.

İnternet 1989'dan önceki Soğuk Savaş döneminde ortaya çıkmıştır. 'Ağ' ilk kez Amerikan Askeri Karargahı Pentagon'da 1969'da başlamıştır. Pentagon'un İleri Araştırma Proje Dairesi'nin başharflerinden ötürü (Advanced Research Projects Agency) başlarda ARPA net olarak adlandırılmıştır. Amacı sınırlıydı. ARPA Amerika'nın farklı bölgelerinde çalışan askeri sözleşmeli bilginlerin kaynaklarını bir havuzda toplamak ve kullandıkları pahalı ekipmanı paylaşmalarını sağlamak çabasındaydı. Akıllarına sonradan gelen bir düşünceyle mucitleri, mesaj göndermenin bir yolunu buldular ve böylece elektronik posta 'e-mail' doğdu.

Pentagon'un interneti, 1980'lerin başına kadar her biri askeri laboratvuarlar ve üniversitelerin bilgisayar bölümlerinde bulunan 500 bilgisayardan oluşuyordu. Üniversitelerdeki diğer kimseler, ondan sonra sistemi anlamaya ve kendi amaçları için kullanmaya başladılar. 1987'de internet çok farklı üniversite ve araştırma laboratuarındaki 28.000 ana sistem bilgisayarını kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Modemler yardımıyla çevirmeleri bağlantı olanağı sunan ticari internet hizmet sağlayıcıların (ISP'ler) yaygınlaşması, online çalışma kapasitesine sahip hanelerin oranını körüklemiştir. Artık yalnızca Kuzey Amerika'da bulunanlar değil, dünyanın her tarafından şaşırtıcı çeşitlilikteki insanlar tarafından online hizmetler, elektronik ilan panoları,

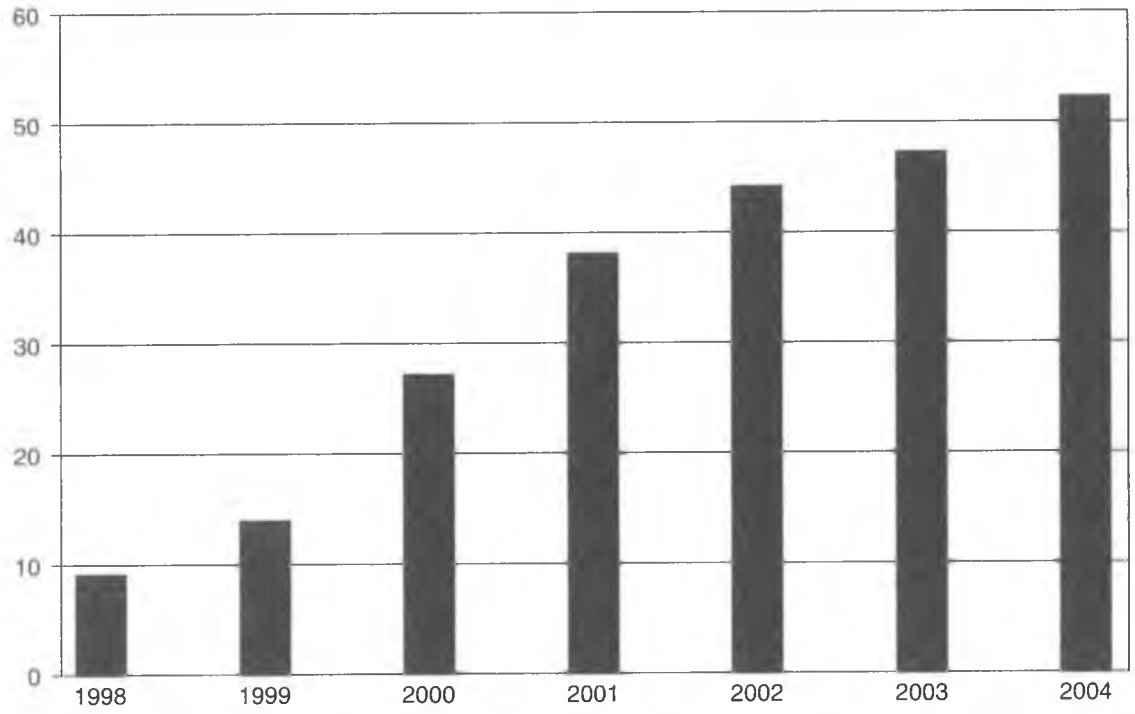

15.2. Şekil Birleşik Krallık'da internete erişime sahip haneler, 1998-2004 (%)
Kaynak: National Statistics Online (2004)

sohbet odaları ve yazılım kütüphaneleri ağa kondu. 1994'de şirketler daha önce ağın baskın kullanıcıları olan üniversitelerin önüne geçtiler.

İnternetin en iyi bilinen kullanımı World Wide Web'dir (www). Hakikaten yuvasındaki guguk kuşu gibi sahibini yerinden etmekle tehdit etmektedir. Ağ, fiilen küresel bir multimedya kütüphanesidir. 1992'de İsviçre'de bir fizik laboratuarında bir yazılım mühendisi tarafından icat edilmiştir; tüm dünyada yaygın hale gelen yazılım ise Illinois Üniversitesi'nde okuyan bir lisans öğrencisi tarafından yazılmıştır.

Kullanıcılar ağda, bireylerin bilgi aramalarını, belirli bir siteye girmelerini, daha sonra başvurmak üzere bu sayfaları işaretleyebilmelerini sağlayan yazılım programı olan internet tarayıcısı yardımıyla dolaşmaktadır. Ağ aracılığıyla hükümetin siyasi belgelerinden, virüsten korunma programlarına ve bilgisayar oyunlarına kadar değişen çeşitlikte belge ve programın indirilmesi mümkün olmaktadır. Web siteleri ince bir zevke hitap ettikçe duyular için bir ziyafet haline gelmektedirler. Çoğu karmaşık grafikler ve fotoğraflarla donatılmıştır ya da görüntü ve ses dosyaları taşımaktadır. Ayrıca ağ iş anlaşmalarının online yürütülebildiği 'e-ticaret' için önemli bir arayüz teşkil etmektedir.

Birleşik Krallık'da ev merkezli kişisel bilgisayarların yaygınlaşmasıyla,

15.1. Tablo Dünyadaki İnternet kullanıcıları: her biri 1000 kişi (2000)

Bütün gelişmekte olan ülkeler	40.9
Daha az gelişmiş ülkeler	2.8
Arap Devletleri	28.0
Doğu Asya ve Pasifik	60.9
Latin Amerika ve Karayipler	81.2
Güney Asya	14.9
Sahra altı ülkeleri	9.6
Orta ve Doğu Avrupa	71.8
OECD	383.1
Yüksek gelirli OECD	450.5
Yüksek insani gelişme	382.6
Orta insani gelişme	37.3
Düşük insani gelişme	5.9
Yüksek gelir	445.8
Orta gelir	59.5
Düşük gelir	13.0
Dünya	99.4

Kaynak: UNDP (2004)

internet erişimine sahip bilgisayarların sayısı da artmıştır. 2004'ün ikinci çeyreğinde Birleşik Krallık'da hanelerin yüzde 42'si (12,8 milyon) internete evden erişime sahipti; bu sayı 1998'in aynı çeyreğinde yalnızca yüzde 9'du (2.2 milyon) -bkz. 15.2. Şekil.

Ulusal İstatistik Dairesi'nin yaptığı bir ankete göre Birleşik Krallık'daki son üç aydır onu kullanan yetişkinlerin en yaygın internet kullanma nedenleri (yüzde 85) e-posta, mal ve hizmetler için enformasyon aramadır (yüzde 82). En yaygın erişim mekanı kendi evleridir (yüzde 82), bunu işyerleri (yüzde 42) izlemektedir. Haziran 2004'de dah önce hiç internet kullanmamış yetişkinlerin oranı yüzde 37'dir (HMSO 2004).

Kaç kişinin gerçekten internete bağlı olduğu bilinmemektedir; ancak Birleşmiş Milletler 2000'ler civarında dünya nüfusunun yüzde 10'unun internet kullanıcısı olacağını tahmin etmektedir ve bu sayı hızla artacaktır. Yine de internete erişim son derece eşitsizdir (bkz. 15.1. Tablo). 2002'de, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki gibi yüksek gelire sahip ülke insanlarının yüzde 45'i internet kullanıcısı olarak sınıflandırılırken, Afrika'nın çoğu ülkesi gibi düşük gelirli ülke insanlarının sadece yüzde 1.3'ü böyle sınıflandırılmaktadır.

İnternetin etkisi

Çarpıcı bir teknolojik gelişme halindeki dünyada hiç kimse gelecekte neler olacağından emin olamamaktadır. Çoğu kimse interneti yirminci yüzyılın bitiminde ortaya çıkan yeni küresel düzenin bir işareti olarak görmektedir. İnternetteki değiş-tokuş siberuzayda gerçekleşmektedir. **Siberuzay** interneti oluşturan bilgisayarlardan oluşan küresel ağın biçimlendirdiği etkileşim mekanı anlamına gelmektedir. Siberuzayda biz artık insanlar değil, birbirimizin ekranındaki mesajlarız. İnternet insanların kimlikleri, kadın ya da erkek olup olmadıkları ya da nerede oldukları

hakkında hiçbir kesinlik sağlamaz. İnternetle ilgili çok ünlü bir karikatürde, köpeğin biri bilgisayarın önünde oturmaktadır. Alt yazıda şöyle yazmaktadır: "İnternet hakkındaki en harika şey kimsenin sizin köpek olduğunuzu bilmemesidir."

İnternetin dünyada yaygınlaşması, sosyologların önemli sorular sormalarına neden olmaktadır. İnternet -küresel ve yerel olan arasındaki sınırları belirsizleştirerek, iletişim ve etkileşimde yeni kanallar açarak ve giderek daha fazla günlük işin online olarak halledilmesini sağlayarak- günlük yaşamın dış hatlarını dönüştürmektedir. Ancak toplumsal dünyayı keşfetmeye dair yeni ve heyecanlı fırsatlar sunmakla birlikte internet, insan ilişkilerinin ve toplulukların altını oyma tehdidi de taşımaktadır. "Enformasyon çağı" bugün yine ilk evrelerindeyse de çoğu sosyolog internetin geç modern toplumlardaki karmaşık içerimlerini şimdiden tartışmaktadır.

İnternetin toplumsal etkileşime etkileri hakkındaki görüşler iki genel kategoriye ayrılmaktadır. Bir tarafta online dünyanın yüz yüze etkileşimleri artıran ya da destekleyen yeni bir elektronik etkileşim biçimini beslediği fikrinde olan gözlemciler bulunmaktadır. Yurtdışında çalışan, okuyan kimseler, ülkelerindeki arkadaşları ve akrabaları ile internette düzenli iletişim kurabilmektedir. Mesafe ve ayrılık daha katlanılır hale gelmiştir. İnternet yeni ilişki biçimlerini gelişmesini de sağlamaktadır. 'Adsız' online kullanıcılar sohbet odalarında buluşabilmekte ve müşterek ilgi alanlarındaki konuları tartışabilmektedirler. Kurulan bu siber temaslar zaman zaman gerçek elektronik arkadaşlıklara ya da yüz yüze karşılaşmalara dönüşebilmektedir. Çoğu internet kullanıcısı, dış dünyada yer aldıklarından nitelik açısından farklı bu canlı online toplulukların bir parçası haline gelmektedir. İnterneti insanların etkileşimine olumlu bir katkı gibi gören bilginler, onun insanlar arasındaki toplumsal ağları zenginleştirdiğini ileri sürmektedir.

Öte yandan herkes interneti bu kadar hevesli kabullenmemektedir. İnsanlar giderek daha uzun zamanlarını online iletişim kurarak harcadıkça ve günlük işlerini siberuzayda idare ettikçe, dış dünyada birbirleriyle etkileşimde bulunmak için belki de daha az zaman harcayacaklardır. Bazı sosyologlar internet teknolojisinin yaygınlaşmasının toplumsal soyutlanma ve parçalanmada artışa neden olacağı kaygısını taşımaktadırlar. Evlerde internete erişimin artmasının insanların aileleri ve arkadaşlarıyla daha az "nitelikli zaman" geçirmelerine enden olacağını ileri sürmektedirler. İnternet iş ve ev arasındaki sınırları belirsizleştiği için ev içindeki yaşama tecavüz etmekte, çoğu çalışan e-postalarını kontrol ederek gün içinde bitiremedikleri işleri tamamlayarak evde de saatlerce çalışmayı sürdürmektedir. İnsanlarla irtibat azaltmakta, kişisel ilişkiler bozulmakta, tiyatro ve kitap gibi geleneksel eğlence biçimleri bir kenara itilmekte ve toplumsal yaşamın dokusu zayıflamaktadır.

İnternet, kişisel kimlik hakkında da ilgi çekici sorular uyandırır; yeni topluluk biçimleri ve demokratik katılımla ilgili yeni olanaklar yarattır. Bu konular 5. Bölümde, "Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam", s. 192-5'de tartışılmıştır.

Bu karşıt görüşleri nasıl değerlendirmeliyiz? Elbette, tartışmanın her iki tarafında da haklı yanlar bulunmaktadır. Kuşkusuz internet ufkumuzu genişletmekte ve başkalarıyla irtibat kurmak için emsalsiz olanaklar sunmaktadır. Ancak, çılgın yaygınlaşma hızı, insanların etkileşim kurdukları geleneksel biçimlere meydan okumakta ve onları tehdit etmektedir. Internet toplumu kökten bir biçimde insanların evlerinden nadiren çıkmayı göze aldıkları iletişim yeteneklerini yitirdikleri parçalanmış kişilik dışı bir aleme mi dönüştürmektedir?

Bu pek olası görünmüyor. Yaklaşık elli yıl önce benzer kaygılar medya sahnesine çıktığında da dile getirilmişti. 1950'lerdeki Amerikan toplumunun etkili sosyolojik çözümlemesi olan *Yalnız Kalabalık*'da (The Lonely Crowd - 1961) David Riesman ve arkadaşları, televizyonun aile ve toplumsal yaşam üzerindeki etkileri hakkında kaygılarını dile getirmişlerdir. Bazı korkuları çok yerindeyse de televizyon ve kitle iletişim araçları toplumsal yaşamı bir çok yönden zenginleştirmiştir.

Daha önce televizyonda olduğu gibi internet de hem umut hem kaygı uyandırmıştır. Siberuzayda kimliklerimizi yitiriyor muyuz? Biz mi bilgisayar teknolojisine, yoksa o mu bize egemen olacak? İnsanlar anti sosyal çevrimiçi bir dünyaya mı çekiliyor? Bereket versin ki bu soruların neredeyse hepsine 'hayır' yanıtı verebiliyoruz. Daha önce 5. Bölümde "yakınlık zorlanımı" tartışmasında gördüğümüz gibi, eğer insanlar başkalarıyla her zamanki gibi bir araya gelebiliyorlarsa görüntülü görüşmeyi kullanmamaktadırlar. Yöneticiler eskiye oranla çok daha fazla elektronik iletişi biçimlerine sahiptirler. Aynı zamanda yüz yüze iş toplantıları da hızla artmaktadır.

Sosyolog Manuel Castells, internetin gelişmesini sürdüreceğini çünkü ağların gelişmesine katkısı olduğunu iddia etmektedir. Castells'e göre ağlar çağımızın örgütsel yapısını tanımlamaktadır.

Castells'in çalışması 16. Bölüm, "Örgütler ve Ağlar", s. 718-20'de tartışılmaktadır.

Ağların doğasında var olan esneklik ve koşullara uyum sağlama yeteneği örgütlere ussal ve sıradüzene dayalı örgütlere oranla muazzam avantajlar sağlamaktadır. Castells internetin işletmelere, merkezsiz ve son derce karmaşık etkinliklerin küresel eşgüdümü yeteneğini sağladığını iddia etmektedir. İnternet bireyler için yeni iş ve serbest çalışma bileşimlerini, bireysel ifade, işbirliği ve sosyalliği olanaklı kılmaktadır; siyasi eylemcilereyse, birleşme, eşgüdüm ve mesajlarını dünya çapında yayma fırsatı vermektedir. McLuhan'ın "araç mesajdır" düşüncesini kullanarak Castells "ağ mesajdır" fikrini savunmaktadır (2001).

Medya üzerine kuramsal yaklaşımlar

Bu bölümde kitle iletişim araçlarının araştırılmasına yönelik etkili kuramsal yaklaşımlardan ikisini -işlevselcilik ve çatışma kuramı- inceleyecek ve tartışmaya son zamanlardaki önemli katkılarından bazılarını ortaya koyacağız.

İşlevselcilik

Yirminci yüzyılın ortalarında Charles Wright ve Harold Laswell gibi

işlevselci kuramcılar toplumun bütünleşmesinde medyanın işleyiş tarzına odaklanmışlardır (Wright 1960; Laswell 1960).

İşlevselci düşünce, 1. Bölüm, "Sosyoloji Nedir?", s. 55-6'da ortaya konmuştu.

Medya kuramcısı Denis Mc Quail'ı (2000) izleyerek medyanın önemli birkaç işlevi aşağıdaki gibi değerlendirilebilir.

1. *Enformasyon:* Medya, web kameralarından radyo haberlerine kadar, trafik sıkışıklığı, hava durumundaki değişiklikler, hisse senedi piyasası ve kişisel olarak bizi etkileyen meselelerdeki hikayeler konusunda bizi uyararak, bize dünyayla ilgili sürekli bir akış halinde enformasyon sağlar.

2. *Bağıntı:* Medya bize sunduğu enformasyonu açıklar ve anlamını anlamamızı sağlar. Kurulu toplumsal normlara ilişkin destek sağlar ve çocukların toplumsallaşmasında önemli rol oynar (Tolumsallaşma, 6. Bölümde ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

3. *Süreklilik:* Yeni toplumsal gelişmeleri görerek ve ortak değerlere biçim vererek egemen kültürü ifade etme işlevini üstlenir.

4. *Eğlence:* Medya eğlenme ve oyalanma yolları sunar ve toplumsal gerginliği azaltır.

5. *Hareketlilik:* Medya, toplumun ekonomik gelişme, çalışma, din ya da savaş zamanı cesaretin teşvik edilmesi gibi hedeflere ulaşması için onu hareketlendirme kampanyasına katılır.

Son yıllarda işlevselci medya kuramlarında bir azalma gözlenmiştir. Bu kuramlar, özellikle izleyicileri medya mesajlarının etkin yorumlayıcıları olmaktan çok edilgin alımlayıcıları olarak gördükleri için eleştirilmişlerdir. (İzleyici tepkilerine ilişkin en son ve rafine görüşler aşağıda, s. 654-6'da tartışılmaktadır). Bunun yanında işlevselci kuramlar medyayı açıklamaktan çok betimlemek dışında bir şey yapmamakla eleştirilmişlerdir. İşlevselci medya kuramlarına olan rağbetin azalmasıyla, özellikle Marximden etkilenen çatışmacı yaklaşımlar gibi farklı çözümleme biçimleri açığa çıkmıştır.

Çatışma kuramları

Avrupa'da kitle iletişim araçlarıyla ilgili çatışma kuramları yaygındır. Aşağıda Marxist bir bakış açısına sahip iki önemli medya kuramını inceliyoruz. Bu çerçeveye sahip etkili diğer araştırmalara Glasgow Medya Grubu'nun çalışmaları (s. 654-5'da gözden geçiriyoruz) da dahildir.

Ekonomi politik yaklaşımlar

Ekonomi politik yaklaşım, medyayı bir endüstri olarak görür ve önemli iletişim araçlarına özel teşebbüslerin sahip olma tarzlarını inceler. Medya sahipliği birkaç zengin medya patronunun elinde yoğunlaşmıştır -Britanya medya baronlarının egemenliği (s. 587-8'de tartışılmıştı) bir örnek oluşturur. Küresel çağda medya sahipliği ulusal sınırların ötesine geçer. Aşağıda, Sky ve diğer medya kuruluşlarının sahibi Avustralya doğumlu medya kodamanı Rupert Murdoch'ın bir profili veriyoruz (s. 674-5).

Rupert Murdoch'un News Corporation şirketi altı kıtada işletilmektedir. *News of the World, The Sun, Twentieth Century Fox*'un bir bölümü, Harper Collins ve Sky dahil holdingleri çok sayıda diğer önemli medya arasındadır.

Ekonomi politik görüş taraftarları, ekonomik çıkarların ekonomik güce sahip olmayanların sesini hesaba katmadığını ileri sürerler. Üstelik, ayakta kalan sesler mevcut gelir dağılımını en az eleştirenlerin sesidir (Golding ve Murdock 1997). Bu görüş Amerikalı radikal Noam Chomsky tarafından *Medya denetimi: Propagandanın Muhteşem Başarısı* (Media Control: The Spectacular Achievement of Propoganda -1991) adlı kitabında geliştirilmiştir. Chomsky büyük şirketlerin Amerikan medyası ve küresel medya üzerindeki egemenliği konusunda son derece eleştireldir. Chomsky'e göre, bunların egemenlikleri, halka verilen enformasyonun çok sıkı bir biçimde denetimi ile sonuçlanmaktadır. Soğuk Savaş süresince bu şirketler Sovyetler Birliği'ne yönelik korku ikliminin yaratılmasında kullanılan enformasyonu denetlemişlerdir. 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Chomsky, şirketlerin sahipliğindeki medyanın küresel terörizm gibi yeni korkular yarattığını ve bu korkuların bu şirketlerin sorumluluğu ya da A.B.D'deki demokrasi gibi gerçek sorunların tartışılmasını engellediğini iddia etmiştir.

Kültür endüstrisi

Theodor Adorno (1903-69) gibi Frankfurt Okulu üyeleri, kitle iletişim araçlarının kitleler üzerindeki etkisi konusunda son derece eleştireldir. 1920'de kurulan Frankfurt Okulu Marx'dan esinlenen, ancak onun görüşlerinin radikal bir biçimde gözden

geçirilmesi gerektiğini iddia eden, birbirine gevşek olarak bağlı bir grup kuramcıdan oluşmaktadır. Diğer eleştirilerinin yanı sıra Marx'ın modern kapitalist toplumda kültürün etkisine yeterince önem vermediğini savunurlar.

Frankfurt Okulu üyeleri boş zamanın endüstrileştirildiğini iddia etmektedirler. TV, popüler müzik, radyo, gazete dergilerin oluşturduğu eğlence endüstrileri anlamına gelen "kültür endüstrisi" adını verdikleri alanda kapsamlı araştırmalar yapmışlardır (Horkheimer ve Adorno 2002). Bunlara kültür üretiminin, standartlaştırıldığını ve diğer endüstrilerde olduğu gibi kar arzusunun ona egemen olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kitle toplumunda boş zaman endüstrisi halk arasında uygun değerleri meydan getirir: boş zaman artık işten ayrı bir mola değil, ona hazırlanmadır.

Frankfurt Okulu üyeleri, rağbet görmeyen ve standartlaştırılmış ürünleriyle kültür endüstrisinin yaygınlaşmasının bireylerin eleştirel ve özgür düşünmeye yönelik yeteneğin altını oyduğunu iddia etmektedirler. Ticarileşmeyle boğulan sanat -"Mozart'ın en hit parçaları" yok olur ve eğlence kültürün yerini alır. Lazarsfeld ve Merton'un 1950'lerdeki A.B.D hakkındaki yorumlarında olduğu gibi "ekonomik güç doğrudan sömürüyü azaltmış ve daha kurnaz bir psikolojik sömürüye çevirmiş görünüyor" (Curran ve Seaton 2003'den alıntı).

Yeni kuramlar

Jürgen Habermas: kamusal alan

Alman düşünür ve sosyolog Jürgen Habermas Frankfurt Okulu'nun toplumsal düşüncesine bağlıdır. O, Frankfurt Okulu'nun başlattığı bazı konuları ele alarak onları farklı bir biçimde geliştirmiştir. Onsekizinci yüzyıldan günümüze "kamusal alanın" ortaya çıkışının- ve ardarda çöküşünün- izini sürerek medyanın gelişimini analiz eder (1989). **Kamusal alan** kaygı yaratan sorunların tartışıldığı ve fikirlerin oluşturulduğu bir tartışma arenasıdır.

Habermas'a göre kamusal alan ilk kez Londra, Paris ve diğer Avrupa şehirlerindeki kahvehanelerde gelişmiştir. İnsanlar, o an önemli olan ve sıklıkla yeni ortaya çıkmakta olan gazetelerde ya da haber ilanlarında ortaya çıkan konuları tartışmak için bu mekanlarda buluşmuştur. Siyasi tartışma önemli hale gelmiştir. Habermas nüfusun çok küçük bir kesimiyle ilgili olsa da, bu salonların demokrasinin gelişiminde vazgeçilmez olduklarını, çünkü siyasi sorunlara kamusal tartışma yoluyla çözüm arama fikrini ortaya koyduklarını öne sürmektedir.

Ancak Habermas kamusal alanın ilk olarak geliştiği dönemde sunduğu vaadin tam olarak geliştirilemediği sonucuna varmıştır. Modern toplumlardaki demokratik tartışma, kültür endüstrisinin gelişimi ile engellenmiştir. Kitle iletişim araçları ve kitlesel eğlence, kamusal alanın büyük ölçüde bir danışıklı dövüş haline gelemsine neden olmuştur. Ticari çıkarlar kamunun çıkarlarının önüne geçerken, siyasi alan da parlamento ve medya ile yönetilen ve sahneye konulan bir tiyatro oyunu olmuştur. Kamuoyu açık ve mantıklı bir tartışma yoluyla değil reklamlarda olduğu gibi maniplasyon ve denetimle biçimlendirilmektedir.

Habermas'ın yazıları 4. Bölüm, "Sosyolojideki Kuramsal Düşünme", s. 155-6'da etraflıca tartışılmaktadır.

Jean Baudrillard: hipergerçeklik dünyası

Günümüzdeki en etkili medya kuramcılarından biri, daha önce bu bölümde (s. 631) ele alınan McLuhan'ın görüşlerinden derinden etkilenmiş olan Fransız postmodern yazar Jean Baudrillard'dır. Baudrillard, modern kitle iletişim araçlarının etkisinin diğer teknolojilerin etkisinden daha farklı ve derin olduğunu düşünmektedir. Kitle iletişiminin özellikle de televizyon gibi elektronik medyanın gelişi tam da yaşamlarımızın niteliğini değiştirmiştir. Televizyon bize yalnızca dünyayı göstermez, giderek içinde yaşadığımız dünyanın aslında ne olduğunu belirler.

Bir örnek olarak 1994-95 yıllarında Los Angeles'de ortaya çıkan bir ünlü davayı, O. J. Simpson'un yargılanışını düşünün. Simpson aslında bir Amerikan futbolu oyuncusu olarak ünlenmişti, ancak daha sonra *Çıplak Silah* serisi gibi kimi popüler filmlerde oynaması sonucunda tüm dünyada tanınır olmuştu. Karısı Nicole'ü öldürmekle suçlanmış ve uzun süren davaların sonucunda beraat etmiştir.

Dava, Simpson'un California otoyolunda altmış kilometre tutuklanmaktan kaçarken seyreden 95 milyon Amerikalı tarafından izlenen zorlayıcı bir dava haline geldi. Birleşik Devletler'de yalnızca tutuklanışı değil, duruşmaları da televizyondan naklen yayımlandı ve Britanya dahil dünyanın pek çok yerinde izlendi. Amerika'da altı televizyon kanalı duruşmalara sürekli olarak yer ayırdı. Birleşik Devletler'deki televizyon izleyicisinin yüzde 90'ı davayı izlediğini ileri sürdü ve 142 milyon insan 3 Ekim 1995'deki 'suçsuz' kararının verilişini duydu. 2000'den fazla haberci davayı izleyerek bilgi verdi ve dava hakkında 80'den fazla kitap yazıldı.

Medya terimleriyle bu, yüzyılın davasıydı. Dava yalnızca duruşma salonunda gerçekleşmedi. Dava, medyadaki milyonlarca izleyiciyi ve yorumcuyu birbirine bağlayan gerçek bir medya olayıydı. Dava, Baudrillard'ın "**hipergerçeklik**" adını verdiği şeyin bir örneğiydi. Televizyonun görmemize izin verdiği 'gerçeklik' (mahkeme salonundaki olaylar) aslında artık yoktur; 'gerçeklik' aslında duruşmayı küresel bir olay olarak tayin eden dünyanın televizyon ekranlarındaki bir dizi imgesidir.

1991'de Körfez Savaşı'ndaki husumetler patlak vermeden önce, Baudrillard bir gazeteye "Körfez Savaşı Çıkamaz" adlı bir makale yazmıştır. Savaşın ilân edilmesi ve kanlı çalışmaların ortaya çıkması bir bakıma Baudrillard'ın yanıldığını göstermişti. Ancak durum hiç de öyle değildi. Savaşın sona ermesinin ardından Baudrillard ikinci bir makale daha yazdı: "Körfez Savaşı Olmadı". Bununla ne demek istiyordu? Söylemek istediği şey, bu savaşın tarih boyunca ortaya çıkmış diğer savaşlara benzemediğiydi. Bu savaş bütün dünyadaki diğer izleyicilerle birlikte Büyük George Bush ve eski Irak Başkanı Saddam Hüseyin'in de neler olup bittiğini görmek için CNN'in yayını izledikleri bir medya çağı savaşı, bir televizyon gösterisiydi.

Baudrillard kitle iletişimin her yerde olduğu bir çağda aslında insan davranışlarının birbirine girmesi ve

Politikacılar hakkında bildiklerimizin pek çoğu televizyondan ya da gazetede okuduklarımızdan kaynaklanır.

medya imgelerinden oluşan yeni bir gerçeklik yaratıldığını öne sürmektedir. Hipergerçeklik anlamlarını başka imgelerden alan ve bu nedenle 'dış gerçeklik'te temelleri olmayan imgeler olan **benzetiler** tarafından inşa edilir. Örneğin, Silk Cut sigaralarının ünlü reklam serisinde sigaradan hiç söz edilmez, yalnızca uzun bir seri olarak çıkmış eski reklamlardan söz edilir. Bugün, televizyona düzenli olarak çıkmamış hiçbir siyasi lider seçimleri kazanamaz; çoğu izleyicinin bildiği 'kişi' aslında liderin televizyondaki imgesidir.

John Thompson: medya ve modern toplum

Habermas'ın yazdıklarının bir kısmına dikkati çeken John Thompson medya ve sanayi toplumlarının gelişmesi arasındaki ilişkiyi çözümlemiştir (1990, 1995). Thompson ilk baskı biçimlerinden elektronik iletişime, medyanın modern kurumların gelişiminde merkezi rol oynadığını ileri sürmektedir. Marx, Weber ve Durkheim gibi sosyolojinin kurucularının, ilk modern toplumun gelişimini biçimlendirmedeki rolüne yeterli ilgiyi göstermedikleri inancındadır.

Habermas'ın bazı görüşlerine yakınlık duyan Thompson, Frankfurt Okulu ve Baudrillard'a yaptığı gibi onu da eleştirir. Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisine yaklaşımı çok olumsuzdur. Thompson, modern kitle iletişim araçlarının bizi eleştirel düşünceden yoksun bırakmadığını, aslında daha önce erişim olanağı bulmadığımız bir çok enformasyon biçimini bu araçların

bize sağladığı düşüncesindedir. Frankfurt Okulu ile birlikte Habermas da bize medya mesajlarının pasif alıcıları olarak davranmaktadır. Thompson'un sözleriyle:

> Alımlama ve bunun ardından gelen süreçte medya mesajları çoğunlukla bireyler tarafından tartışılır... [mesajlar], aktarma yeniden aktarma, yorumlama, yeniden yorumlama, yorum, kahkaha ve eleştiri süreci içinde sürekli yeniden dönüştürülür. ...Bu mesajları kaydederek ve onları her zamanki gibi yaşamlarımıza katarak sürekli yeteneklerimizi ve bilgi dağarcığımızı yeniden şekillendirir, duygu ve beğenilerimizi test eder, deneyim ufkumuzu genişletiriz (1995: 42-43).

Thomson'un medya kuramı üç tip etkileşime dayanmaktadır (bkz. 15.2. Tablo). Bir partide konuşan insanlar gibi *yüz yüze etkileşim*, bireylerin başkalarının söylediklerini anlamak için kullanabilecekleri ipuçları açsısından zengindir (bkz. 4. Bölüm, "Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam). *Aracılı etkileşim*, gazete elektrik bağlantıları ve elektronik uyarıcılar gibi medya teknolojilerinin kullanılmasını içerir. Aracılı etkileşimin özellikleri, zaman ve mekana yayılması ve sıradan bir yüz yüze etkileşim bağlamının ötesine geçmesidir. Aracılı etkileşim telefonda konuşan iki kişi gibi, bireyler arasında doğrudan da gerçekleşebilir, ancak aynı çeşitlilikte ipucu olanağı yoktur.

Üçüncü tür etkileşim *aracılı etkileşimsi etkileşimdir*. Bu, kitle iletişim araçlarının yarattığı türden toplumsal

15.2. Tablo: Etkileşim biçimleri

Etkileşimin nitelikleri	Yüzyüze etkileşim	Aracılı etkileşim	Aracılı etkileşimsi etkileşim
Zaman mekan kuruluşu	Aynı anda hazır bulunulan bağlam	Bağlamların ayrılması; zaman ve mekana yayılan hazır bulunma	Bağlamların ayrılması; zaman ve mekana yayılan hazır bulunma
Simgesel ipuçlarının kapsamı	Simgesel ipuçlarının çokluğu	Simgesel ipuçlarının kapsamının daraltılması	Simgesel ipuçlarının kapsamının daraltılması
Eylemin yönelimi	Özgül ötekilere yönelme	Özgül ötekilere yönelme	Kapsamı sınırsız olan alıcılara yönelme
Diyalojik/monolojik	Diyalojik	Diyalojik	Monolojik

Kaynak: Thompson (1995), s. 465

ilişkilere işaret eder. Böylesi etkileşim zaman ve mekana yayılır, ancak kişileri doğrudan birbirine bağlamaz; bu yüzden 'etkileşimsi' terimi kullanılmaktadır. Daha önceki iki etkileşim türü diyalojiktir; kişiler birbirleriyle doğrudan etkileşime girerler. Aracılı sözde etkileşim monolojiktir; örneğin bir TV programı tek yönlü bir etkileşim biçimdir. Programı izleyen insanlar bunu tartışabilirler ve cihaza doğru birkaç söz edebilirler ancak kuşkusuz cihaz bu yorumlara karşılık vermeyecektir.

Thompson'un üzerinde durduğu nokta, esas olarak Baudrillard'ın da benimsediği fikir, üçüncü etkileşim türünün diğerlerine egemen hale gelmesidir. Bu gün daha çok bu üç etkileşim tarzı yaşamalarımızda iç içe geçmiş durumdadır. Thompson yaşamımızdaki özel olan ve kamusal olan arasındaki dengenin, kitle iletişim araçları tarafından değiştirildiğini; kamusal alana eskisinden daha fazla ağırlık verildiğini, bunun da sıklıkla tartışma ve anlaşmazlığa neden olduğunu öne sürmektedir.

İdeoloji ve medya

İletişim araçlarının incelenmesi, *ideoloji*nin toplumdaki etkisi ile yakından ilintilidir. **İdeoloji**, fikirlerin insanların inanç ve eylemleri üzerine etkisine işaret eder. Bu kavram, sosyolojinin başka alanlarında olduğu kadar medya çalışmalarında da yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak uzun zamandan beridir de tartışmalıdır. Sözcük ilk kez 1700'lerin sonlarında Fransız yazar Destutt de Tracy tarafından kullanılmıştır. Kendisi bu terimi "düşünceler bilimi" anlamında kullanmıştır.

Ne ki, daha sonraki yazarların elinde bu terim daha eleştirel bir biçimde kullnaılmaya başlanmıştır. Örneğin Marx, ideolojiyi "yanlış bilinç" olarak kabul etmiştir. Güçlü gruplar, kendi konumlarını haklılaştırmak için dolaşımda olan egemen fikirleri denetleyebilmektedirler. Bu nedenle Marx'a göre din çoğunlukla ideolojiktir: yoksullara ellerindekileriyle yetinmelerini öğretir. Toplum çözümlemecisi, güçsüzlerin kendi yaşamları hakkında doğru bakış açısı kazanmaları -kendi yaşam koşullarını iyileştirebilmek için harekete geçmeleri için- ideolojinin çarpıtmalarını ortaya çıkarmalıdır.

Thompson, de Tracy'nin görüşünü *yansız*, Marx'ın görüşünü de **eleştirel** ideoloji kavramı olarak görmektedir.

Yansız kavramlar, 'olguların muhakkak yanıltıcı ya da aldatıcı olduklarını ya da özgül bir grubunun çıkarlarıyla örtüştüklerini ima etmeden, bu olguları ideoloji olarak nitelendirmektedir. Eleştirel ideoloji kavramları "olumsuz, eleştirel ya da aşağılayıcı bir anlam bildirmekte" ve beraberlerinde "örtük bir eleştiri ya da kınama taşımaktadırlar" (1990: 53-4).

Thompson eleştirel kavramın tercih edilmesi gerektiğini çünkü ideoloji ile gücü birleştirdiğini ileri sürmektedir. İdeoloji, simgesel gücün kullanımıyla yani düşüncelerin toplumsal düzendeki egemen grupların çıkarlarını gizleme, haklı gösterme ya da meşru kılmak için nasıl kullanıldıkları ile ilgilidir.

Glasgow İletişim Grubu aslında çalışmalarında televizyondaki haberciliğin ideolojik yönlerini çözümlemektedir. Haberler, grevciler aleyhinde, hükümet ve yöneticileri destekleme eğilimindeydi. Thompson, genlikle medyanın yalnızca haberleri değil, her programın türü ve içeriğinin, modern toplumlardaki ideolojinin kapsamını büyük ölçüde genişlettiği görüşündedir. İletişim araçları çok sayıda izleyiciye ulaşmakta ve Thompson'un terimleriyle "etkileşimsi etkileşime" dayanmaktadır; izleyiciler doğrudan karşılık verememektedir.

Önyargı ve medya: Glasgow Üniversitesi Araştırma Grubu

TV haberleri

Televizyonu ele alan sosyolojik araştırmalarda dikkatin büyük bir bölümü haberlere yöneltilmiştir. Nüfusun önemli bir bölümü artık gazete okumamaktadır. Bu nedenle televizyon dünyada neler olup bittiğinin dair bilgi edinmenin ana kaynağıdır. Televizyon haberleri ile ilgili tanınmış, tartışma yaratan araştırmalardan bazıları Glasgow Üniversitesi Medya Grubu tarafından gerçekleştirilenlerdir. Grup son otuz yıldır haberlerin temsili-ne ilişkin bir dizi çalışma yayınlamıştır. Kötü Haberler, *Daha Kötü Haberler, Gerçekten Kötü Haberler* ve *Savaş Barış Haberleri.* Her kitapta araştırmanın odağını değiştirseler de benzer araştırma stratejileri kullanmışlardır.

İlk ve en etkili kitapları *Kötü Haberler* (Bad News) 1975'de Şubat ve Haziran ayları arasında İngiltere'de üç televizyon kanalında yayınlanan haberlerin çözümlemesine dayanmaktadır. Amaçları haber içerikleri ve bunun temsil ediliş tarzları için sistematik ve yansız bir çözümleme sağlamaktı. *Kötü Haberler* sanayiyle ilgili anlaşmazlıkların anlatımına odaklanıyordu. Daha sonraki kitaplar politik olaylara ve 1982'deki Falkland Savaşı'na yönelmiştir.

Kötü Haberler'in sonunda sanayideki ilişkiler hakkında haberler, seçici ve alaylı bir dille temsil edilmiştir. 'Sorun', 'radikal', 'anlamsız grev' gibi sendika karşıtı terimler, sendika karşıtı bir bakış açısını akla getirmektedir. Halk içinde karışıklıklara neden olan grevlerin sebeplerinden çok sonuçları daha fazla anlatılmıştır. Kullanılan film materyali protestocuların eylemlerinin akıldışı ve saldırgan görünmelerini sağlamıştır. Örneğin insanların bir fabrikaya girmelerine engel olan grevcilerin görüntüsü, pek nadir ortaya çıkmış olsalar bile, onlara sıradan cepheleşmeler olarak odaklanabiliyordu.

Kötü Haberler, haberi inşa edenlerin, gündemi oluşturan konularla -başka bir deyişle kamuoyunun gündemle ilgili duydukları her şeyle- uğraşan "eşik bekçileri" olarak eylediklerini vurgulamaktadır. Örneğin işletmeciler ve yönetim arasında aktif ihtilafların olduğu grevler daha yaygın olarak bildirilmektedir. Farklı türde daha önemli ve uzun süren sanayi ile ilgili tartışmalar büyük ölçüde gözardı edilebilmektedir. Glasgow Medya Grubu, haber gazetecilerinin bakış açılarının, grevleri kaçınılmaz bir biçimde tehlikeli ve sorumsuz değerlendiren toplumun egemen gruplarının bakış açısını yansıttığını öne sürmektedir.

Glasgow Medya Grubu'nun çalışmaları, akademik çevreler kadar medya çevrelerinde de tartışılmıştır. Kimi haber yapımcıları, araştırmacıları grevcilerden yana olan önyargılarını harekete geçirmekle suçlanmışlardır. *Kötü Haberler* kitabında 'Sendikalar ve Medya' adlı bir bölüm varken, 'Yöneticiler ve medya' adlı bir bölüm olmamasına dikkat çekmektedirler. Glagow Medya Grubu'nu eleştirenler bu konunun özellikle tartışılması gerektiğini, çünkü haber gazetecilerinin yöneticiler tarafından grevcilere değil, kendilerine karşı önyargılı olmakla suçlandıklarını iddia etmektedirler.

Akademisyenler de benzer noktalara işaret etmişlerdir. Martin Harrison (1985) Independent Televizyon Haberleri (ITN)'nin özgün araştırmanın kapsadığı dönemde yayınladığı haberlerin metinlerine erişme olanağı bulmuştur. Bu temelde, analiz edilen beş ayın tipik olmadığını öne sürmektedir. O dönemde sanayinin içinde bulunduğu durum yüzünden anormal gün kaybı vardı. Habercilerin bütün olan biteni bildirmesi olanaksız olabilirdi ve bu nedenle de daha renkli sahnelere odaklanma eğilimi artmış olabilirdi.

Bu eleştiriye yanıt olarak Glasgow Medya Grubu üyeleri Harrison'un araştırmasının maliyetin kısmen ITN tarafından karşılandığına ve bunun akademik tarafsızlıkla uzlaşmayacağına dikkati çekmişlerdir. Harrison tarafından incelen haber metinleri tam değildi ve bir bölümü de ITN'de hiç yayımlanmamıştı.

Son yıllarda Glasgow Medya Grubu üyeleri bir dizi ek araştırma daha gerçekleştirdi. *Kötü Haberler* serisinin son basımı *İsrail'den Kötü Haberler* (Bad News from Israel-Philo ve Berry-2004), İsrail-Filistin çatışmasının televizyon haberlerinde nasıl bildirildiğini incelemişlerdir. Çalışma iki yıllık bir dönemde gerçekleştirilmiştir ve 800 kişilik örneklem izleyici grubundan üyelerin katıldığı panellere dahil olan üst düzey haber yayımcıları ve gazeteciler tarafından desteklenmiştir. Çatışmanın televizyonlardaki kapsadığı yer ve zamanın yanı sıra yazarlar bu kapsamın izleyicilerin inanç ve tutumlarıyla nasıl bağlantılandırıldığıyla da ilgilenmişlerdir.

Çalışma, çatışmayla ilgili televizyon haberlerinin kapsamının izleyicilerin aklını karıştırdığı ve büyük ölçüde İsrail yönetiminin görüşlerine ağırlık verdiği sonucuna varmıştır. Çalışma, özellikle Filistinlilere oranla İsraillilerle iki kat daha fazla röportaj yapan ve onları haber konusu eden BBC1'de resmi İsrail bakış açısına yönelik bir eğilim bulmuştur. Buna ek olarak, İsrail'i des-

tekleyen Amerikalı politikacıların görüşlerine de çokluk ağırlık verilmiştir. Keza çalışma, haberlerin Filistinlilere oranla İsrail'in kayıplarını (İsraillilerden iki ya da üç kat daha fazla Filistinlinin ölmesine karşın) daha güçlü bir biçimde vurguladığını bulmuştur. Gazetecilerin kullandığı İsrail ve Filistin saldırılarını betimleyen dilde de farklılıklar bulunmuştur. Örneğin gazeteciler sıklıkla Filistinlilerin eylemlerini 'terörizm' olarak tanımlarken, İsrailli grupların eylemleri Filistin okuluna bomba atma girişimi şeklinde bildirilmiş, gruplardan da "aşırı uç" ya da "yasal yetkisi olmaksızın zorla düzen sağlamaya uğraşan örgüt" olarak bahsedilmiştir (Philo ve Berry 2004).

İsrail'den Kötü Haberler, çatışmanın kaynağının tarihi konusuna televizyonda ayrılan yer ve zamanın çok az olduğunu iddia etmektedir. İzleyicilerin büyük bir çoğunluğu ana öğreni kaynağı olarak bu haberlere güvenmiştir. Ayrıca, izleyicilerin bilgilerindeki 'boşluk'lar, haberlerdeki 'boşluk'larla yakın bir koşutluk göstermektedir. Araştırma, sorunun Filistin eylemi ile başladığı izlenimi verilerek, yine bunun Filistinlilerin aleyhine işlediğini iddia etmektedir (Philo ve Berry 2004).

Daha önceki cilt olan *Mesajı Almak*'da (Getting the Message), Glasgow Medya Grubu haber yayımcılığına ilişkin araştırmaları derlemişlerdir. Bu cildi yayına hazırlayan John Eldridge, grubun özgün çalışmalarının yarattığı tartışmanın hala sürdüğüne işaret etmektedir (1993). Haberi bildirirken nesnelliğin ne olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemek hep güç olacaktır. Nesnelliğin anlamsız bir şey olduğunu söyleyip ona karşı çıkanlara (bkz. Baudrillard: Hipergerçeklik dünyası, yukarıda s. 648-9) karşılık olarak Eldridge, medya ürünlerine eleştirel bir gözle bakmayı sürdürmenin önemini hatırlatır. Haber aktarımında doğruluk için gayret edilebilir, edilmelidir de. Sonuçta futbol sonuçları bildirildiğinde onların doğru olmasını bekleriz. Eldridge, böyle sıradan örneklerin bile bize haber aktarımının hakikatle ilgili konuları içerdiğini anımsatacaklarını iddia etmektedir.

Ancak konu, haberin salt belirli bir gün ya da haftada 'gerçekten' 'neler olup bittiği'nin basit bir tarifi olamayacağını da kapsamaktadır. Haber "konu edindiği şeyi" düzenli olarak etkileyen karmaşık bir inşadır. Örneğin bir politikacı bir haber programına çıkıp -devlet ekonomisi ya da onun üzerine yapılması gerekenler gibi- tartışmalı bir konu hakkında yorum yaparsa bu yorumun kendisi de izleyen programlarda 'haber' olabilir.

İzleyiciler ve medya etkisi

İdeolojik önyargının izleyiciler üzerine etkisi, kişinin kitle iletişim araçlarının izleyiciler üzerindeki rolü ile ilgili aldığı teorik duruşa bağlıdır. Burada izleyici çalışmalarının çözümlenmesinin kısa bir özetiyle bu soruna eğiliyoruz.

İzleyici çalışmaları

Ilk ve en doğrudan modellerden biri *hipodermik model*dir. Bu model izleyicinin (hastanın) mesajları edilgen bir biçimde ve doğrudan kabul ettiği ve onunla hiçbir biçimde eleştirel ilgilenmediği varsayımına dayanır. Hipodermik model mesajın toplumun

Hipodermik model, medya mesajlarının izleyiciler tarafından edilgin bir biçimde alındığını varsayar. Böylesi fikirler özellikle televizyonun çocuklar üzerindeki etkisi ile ilgili iddialarda örtük olarak bulunmaktadır.

bütün üyeleri tarafından aşağı yukarı aynı alınıp yorumlandığını kabul etmektedir. Frankfurt Okulu (bkz. s. 647-8) ile ilişkilendirilen *uyuşturma* kavramı hipodermik modelden esin almaktadır. Bu görüşe göre, izleyicilerin daha geniş bir dünya ile ilgili eleştirel düşünebilme yeteneklerini tahrip eden medya, onlara uyuşturucu veren olarak görülür (Marcuse 1964). Hipodermik modelin artık modası geçmiştir ve çokluk kitle iletişim araçlarını inceleyen ilk yazarların dile getirilmemiş varsayımlarından pek de fazla bir şey ifade etmemiştir.

Ne var ki, modelin medya hakkındaki varsayımları, modern toplumda kitle iletişim araçlarının etkisi hakkında kuşkucu olan günümüz yazarlarının çalışmalarında yine bulunabilmektedir.

Hipodermik modeli eleştirenler, izleyicileri türdeş ve edilgin kabul eden modelin, farklı izleyicilerin medyaya yönelik farklı görüşlere sahip olduğunu dikkate almadığı belirtmektedir. Çoğu kuramcı, izleyicinin verdiği tepkinin çeşitli aşamalardan geçtiğini iddia etmektedir. Katz ve Lazarsfeld izleyici tepkisi ile ilgili yaptıkları çalışmada Birleşik Devletler başkanlık seçimleri sırasındaki siyasi yayımları kullanmış ve izleyici tepkisinin *iki adımlı bir akış* ile biçimlendirildiğini iddia etmişlerdir: İlk adım medyanın izleyiciye ulaşmasıdır; ikinci adım izleyicilerin etkili insanlarla -"kanat önderleri- toplumsal etkileşimleri aracılığıyla yorumladıklarında atılır ve sonra bunlar izleyici tepkisini biçimlendirir (Katz ve Lazarsfeld 1955).

Daha sonraki modeller medyaya yönelik tepkisinde izleyiciye daha aktif bir rol yüklemektedirler. *Doyum modeli* farklı izleyicilerin medyayı gereksinimlerini karşılamak üzere kullanma biçimlerini inceler (Lull 1990). İzleyiciler medyayı yaşadıkları dünyayla ilgili daha fazla bilgi almak için örneğin hava durumunu ya da borsada neler olduğunu öğrenmek için kullanabiliriler. Diğerleri medyayı ilişkilerine yardımcı olmak, kurgusal bir topluluğun bir parçası olduğunu hissetmek (örneğin Pembe dizileri seyrederek) ya da aynı programı seyreden arkadaşlar ve meslektaşlarla ilişki kurabilmek için kullanabilirler. (Pembe dizileri çerçeve yazıda tartışıyoruz.) Bu modeli eleştirenler bu modelin izleyicilerin ihtiyacının zaten var olduğunu, medya tarafından yaratılmadığını kabul ettiğini iddia etmektedirler.

İzleyici tepkisi ile ilgili daha sonraki kuramlar insanların medyayı etkin bir biçimde yorumlama biçimlerine bakmışlardır. Stuart Hall'un *alımlama kuramı*ndaki açıklamaları, izleyicilerin sınıf ve kültürel artalanlarının farklı medya 'metin'lerini -bu terim kitaplardan gazetelere, filmlere ve CD'lere kadar çeşitli medya biçimlerini kapsayacak bir biçimde kullanılır- anlamlandırma biçimlerini nasıl etkilediğine odaklanır. İzleyicilerin kimi üyeleri, üreten tarafından metnin içinde 'kodlanmış' tercih edilen anlamı kolayca kabul ederler. Hall, bu tercihli okumanın (çalışmaları yukarıda s. 652-4'de tartışılan Glasgow Medya Grubu'nun bulduğu) egemen ya da ana damar ideolojiyi yansıtmasının muhtemel olduğunu iddia etmektedir. Ancak Hall, bir metni anlamanın onu yorumlayan kişinin kültürel ve sınıfsal artalanına da bağlı olduğunu iddia etmektedir. İzleyicilerin diğerleri üyeleri metni 'muhalif' okumayı tercih edebilirler çünkü toplumsal konuları onları tercih edilen okuma ile çatışma içine sokar. Örneğin grev eyleminde yer alan bir işçi ya da bir etnik azınlık grubunun üyesi, endüstriyel bir haber öyküsü ya da ırk ilişkileri ile gibi bir metni, üretici tarafından metnin içine kodlanmış egemen anlamı kabul etmek yerine muhtemelen muhalif okumayı tercih edecektir (Hall 1980).

Hall'u izleyerek son kuramlar kendi deneyimleri aracılığıyla enformasyonu süzgeçleme tarzlarına odaklanmaktadırlar (Halloran 1970). İzleyiciler farklı medya metinlerini (örneğin programları ya da türleri) birbirleriyle bağlantılandırmakta ya da bir tür medyayı öteki ile ilişkilendirmektedir -televizyonda söyleneni gazetedekiyle karşılaştırmaktadır (Fiske 1988). Burada izleyici hipodermik modelden oldukça uzaklaşarak güçlü bir rol kazanmıştır. *Yorumcu model*, izleyici tepkisinin medya ürünlerine bağlılık ya da yadsıma aracı-lığıyla medyayı biçimlendirdiğini düşünmektedir.

Medya etkisi

Medyanın algılanabilen etkisi çok çeşitlidir. Medya yabancılaşma, taklit cinayetler, insanlar arasında hissizlik yaratma, önyargıları pekiştirme ve önemli konuları önemsizleştirme ile suçlanmaktadır (Watson 2003). Kuşkusuz, yukarıda da gördüğümüz gibi medyayı olumsuz etkileri olduğu yolunda suçlamanın boyutu, izleyicinin ne ölçüde etken ya da edilgin olduğuna yönelik görüşe dayalıdır. Bu bölümde medyanın olumsuz etkisinin olduğu söylenen iki alanı, şiddet ve pornografiyi ele alıyoruz.

Türler, izleyici tepkisi ve pembe diziler

Radyo ve televizyonun yarattığı bir tür 'pembe dizi' olarak tanımlana gelmiştir -günümüzde televizyonun en yaygın program çeşididir. Britanya'da her hafta en çok seyredilen televizyon programlarının hemen hepsi -*EastEnders* ya da *Coronation Street* ve birçokları pembe dizilerdir. Pembe diziler en azından Britanya televizyonunda gösterildiği şekliyle, kendi içlerinde çeşitli türlere ya da alt türlere ayrılmıştır. *Coronation Street* gibi İngiltere'de üretilen pembe diziler, daha fakir insanların yaşamı söz konusu olduğunda kelimenin tam anlamıyla demir leblebi olma eğilimindedirler. İkincisi Amerika'dan ithal edilen ve çoğu 1980'lerin *Dallas* ve *Hanedan* dizilerine benzeyen ve şatafatlı yaşamlar süren bireyleri anlatan dizileridir. Üçüncü grubu Avustralya'dan ithal edilen *Komşular* gibi diziler oluşturur. Bunlar orta sınıf evleri ve yaşa tarzlarını gösteren düşük bütçeli yapımlardır.

Pembe diziler tıpkı televizyon gibi bütünüyle süreklidir. Bireysel öyküler sona erebilir ve farklı karakterler ortaya çıkabilir ve ortadan kaybolabilir, fakat kendisi yayından kaldırılana kadar dizinin bir bitimi yoktur. 'Askıda kalma' adı verilen sahnelerle bölümler arasında gerilim yaratılır . Bölüm, önemli bir olay olmadan hemen önce birdenbire biter; izleyici neler olup bittiğini görmek için bir sonraki bölümü beklemek zorunda kalır.

Pembe dizinin temel özelliği, kim seyrederse seyretsin, düzenli izlemeyi talep etmesidir. Tek bir bölümden pek bir şey anlaşılmaz. Pembe diziler düzenli izleyicilerin bildiği bir tarih varsayar- izleyici, karakterleri, kişiliklerini ve yaşam deneyimlerini iyi bilir. Böylesi bir tarihi yaratan birbirine bağlı olaylar silsilesi her şeyden önce kişisel ve duygusaldır; pembe dizilerin büyük bir kısmı daha geniş toplumsal ve ekonomik çerçeveden bakmazlar, bunlar üzerinde yalnızca dışarıdan bir etkiye sahiptirler.

Yalnızca Britanya ve Amerika'da değil, Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi dünyanın her tarafında popüler olan pembe dizilerin bu denli etkili olma nedenleri hakkında sosyologlar tarafından farklı bakış açıları ortaya konmuştur. Kimileri, bu dizilerin, özellikle yaşamalarını sıkıcı ve bunaltıcı bulan, sayıları erkeklere oranla daha fazla olan kadınlar için bir tür *kaçış* olduğunu düşünmektedir. Çoğu pembe dizi tam da yaşamları bu kadar sorunlu olan insanları öne çıkarsa da böyle bir görüş çok da inandırıcı görünmüyor. Daha makul bir başka görüş ise, pembe dizilerin kişisel ve duygusal yaşamın evrensel özeliklerine hitap ettiğidir. Herkesin karşılaştığı ikilemleri araştırmakta, belki de bazı izleyicilere kendi yaşamlarını daha yaratıcı değerlendirme konusunda yardımcı olmaktadırlar. Sosyolog Doroty Hobson, *Pembe Dizi* Soap Opera, kitabında, bu dizilerin bir kaçış yolu olarak görüldükleri için değil izleyicilerin karakterler ve yaşamları ile ilgili yakın bir samimiyet kurdukları için işe yaradığını yazmaktadır. Karakterleri yoluyla pembe dizi izleyicinin deneyimi ile bağlantı kurmalı ve içeriği alışıldık bir hikayeye sahip olmalıdır (Hobson 2002).

Sorular

1. Pembe dizileri seyrediyor musunuz? Cevabınızı sosyolojik bir bakış açısından açıklayınız.

2. İşlevselci ve çatışma kuramları pembe dizilerin yaygınlığını nasıl açıklamaktadırlar?

Medya ve şiddet

Televizyon programlarındaki şiddet üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. En yoğun çalışmalar 1967'den sonraki her yıl bütün önemli Amerikan yayım istasyonları ağlarında izlenme oranının en yüksek olduğu saatlerle, hafta sonu gün içindeki yayın saatlerinden örnekleri inceleyen Gerbner ve yardımcıları tarafından gerçekleştirilmiştir. Şiddet içeren eylemlerin ve görüntülerin sayı ve sıklıkları belirli alanlardaki program türlerine göre tablolanmıştır. Araştırmada şiddet, fiziksel zarar ya da ölüm içeren, kendine ya da ötekilere yöneltilmiş korku ya da fiziksel güç kullanımı olarak tanımlanmıştır. Televizyon dizilerinin en yüksek şiddet içeren programlar olduğu anlaşılmıştır: Saat başına 7.5 şiddet içeren görüntü oranıyla programların ortalama yüzde 80'i şiddet içermektedir. Her ne kadar öldürme fiili gerçekleşmiyorsa da çocuk programları çok daha yüksek şiddet düzeyi içermektedir. Çizgi filmler, bütün öteki programlardakine oranla çok daha fazla sayıda şiddet eylemi ve görüntüsü içermektedir (Gerbner 1979, 1980; Gunter 1985).

Şiddettin tasvir edilmesi her durumda izleyicileri ne açıdan etkilemektedir? F.S. Anderson, 1956-1976 yılları arasında, yirmi yıllık bir dönemde, çocuklar arasında saldırganlık eğilimleri üzerine televizyondaki şiddetin etkisini araştıran yetmiş yedi araştırmanın bulgularını bir araya getirmiştir. Araştırmaların dörtte üçü böylesi bir ilişkiyi bulduğunu iddia etmektedir. Durumların yüzde 20'sinde çok net ilişki bulunamamışken araştırmaların yüzde üçünde araştırmacılar televizyondaki şiddetin saldırganlığı gerçekten düşürdüğü sonucuna varmışlardır (Anderson 1977; Liebert ve diğ.1982).

Ne ki, Anderson'un yaptığı araştırmalar, kullanılan yöntem, sözde ortaya çıkarılan ilişkinin gücü, saldırgan davranışın tanımı açısından bir hayli farklılık göstermektedir. Şiddetin gösterildiği suç dizilerinde (ve çocuklar için yapılan pek çok çizgi filmde) adalet ve cezanın yerini bulmasının altını çizen konular bulunmaktadır. Suç dizilerinde, zalimlerin büyük bir çoğunluğu gerçek hayattaki polis soruşturmalarında olduğundan çok daha fazla adalete teslim edilirler ve çizgi filmlerde zarar veren ya da korku salan karakterler genellikle 'layığını' bulma eğilimindedir. Yüksek ölçüde şiddetin resmedilmesi, muhtemelen temel ahlaki temalardan etkilenen seyirciler arasında ille de doğrudan taklite yönelik bir örüntü yaratmayla sonuçlanmamaktadır. Genellikle televizyonun izleyiciler üzerindeki etkisini konu alan araştırmalar izleyicileri -çocuk ya da yetişkin- edilgen olarak ele alma ve izlediklerine verdikleri tepkiler arasında ayrım yapmama eğilimindedirler.

Araştırmaların çoğu televizyondaki şiddetle gerçek yaşamadaki şiddet arasında bir bağlantı bulamamışsa da konu tartışmalı olmayı sürdürmektedir. A.B.D'de 1996 Telekomünikasyon Yasası 1999'dan sonra yapılan bütün televizyonların, ebeveyenlerin çocukları televizyon seyrederken programlardaki şiddet ya da açık cinsellik taşıyan malzemeyi filtrelemelerini sağlayan V-Çipini (V şiddeti simgelemektedir) taşımasını zorunlu hale getirmiştir. Televizyon endüstrisinden, filmlerde kullanılanlarla benzeyen V-Çiplere gibi bir derecelendirme sistemi geliştirmeleri istenmiştir (Signorielli 2003). Yine de araştırmalar, çocuklarının televizyonda ne seyrettiği konusunda ciddi kaygılar taşıyor olsalar da ebeveynlerin pek azının televizyonlarındaki V-Çipini açmadığını göstermiştir (Annenberg Merkezi 2003). Ebeveynlerin V-çipinin nasıl açılıp kapandığını genç kızlarına ya da oğullarına sorduklarına dair bir fıkra bulunmaktadır.

Pornografi

Pornografinin etkisi hakkındaki tartışma, medyadaki şiddetin etkisi hakkındaki tartışmalarla benzerlikler taşımaktadır. Cinselliğin açıkça gösterildiği resimlerle ilgili yasal düzenlemelerin çok uzun bir tarihi vardır. A.B.D'de Comstock Yasaları olarak bilinen genç bir kızın duyarlığına zarara verebilecek malzeme şeklinde tanımlanan cinselliğin açıkça gösterildiği malzemeyi yasaklayan kanun ondokuzuncu yüzyılın sonunda kabul edilmiştir (Grossberg ve diğerleri 1998).

1970'lerin sonlarında pornografi ve kadına yönelik cinsel şiddet arasındaki ilişki özellikle feministler arasında giderek daha fazla tartışılmaya başlandı. Ortaya konan sava göre pornografi

kadını nesneleştirmekte ve kullanmayanlara oranla pornografi kullanıcılarını kadınlara yönelik şiddet uygulamaya daha yatkın hale getirmektedir. Feminist yazarlardan Robin Morgan yorumuyla durumu kısaca şöyle özetlemektedir: "Pornografi kuramdır, tecavüz ise pratik" (Morgan 1994).

Köktenci feministlerin görüşleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. 12. Bölüm "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet", s.518-20.

Bu alandaki sosyolojik araştırmalar pornografi kullanımı ile cinsel saldırganlık arasında nedensel bir bağın olup olmadığını değerlendirmeye girişmişlerdir. Amerikan Psikoloji Derneği'nin bir raporunda, kadınlara yönelik şiddet içermeyen erotik yada cinsel yönden açık malzeme izleme antisosyal bir etki yaratmazken, yetişkinler arasında cinselliğin eşlik ettiği şiddeti kerelerce izlemenin, kullanıcıları tecavüzün sertliğine duyarsızlaştırmadığı, betimlenen kurbana yönelik duygusal tepkilerini azaltmadığı bulunmuştur (Huston ve diğerleri 1992). İnternetin yayılması, pornografik ya da şiddet içeren malzemeyi daha kolay ulaşılabilir hale getirdiği için izleyici tepkisi ve medya etkisi giderek daha önemli hale gelmektedir.

Medya denetimi

Siyasi denetim

Kamu yayıncılığı ve BBC

Çoğu ülkede devlet, televizyon yayıncılığının yönetimi ile doğrudan ilgilidir. Britanya'daki ilk televizyon programlarını başlatan Britanya Yayım Birliği (British Broadcasting Corporation, BBC), bir kamu kuruluşudur. En az bir televizyona sahip her hanenin ödediği lisans ücretiyle mali açıdan desteklenir. Britanya'da bir süre radyo ya da televizyon yayımcılığı yapmasına izin verilen tek kuruluş BBC olmuştur, ancak günümüzde BBC1, BBC2 gibi BBC kanallarının yanı sıra üç adet ticari TV uydu kanalı (ITV, Kanal4, Kanal5) bulunmaktadır. Her saat ençok altı dakikayı aşamayan reklam yayınlanma sıklığı ve süresi yasayla belirlenmektedir. Bu düzenlemeler 1980'lerden sonra abonelerin yaygın olarak kullandığı uydu kanalları için de geçerlidir (BBC'nin geleceği, s. 660'da çerçeve yazıda tartışılmaktadır).

A.B.D'de önde gelen üç televizyon kuruluşunun hepsi ticari ağlardır-Amerikan Yayım Şirketi (American Broadcasting Company, ABC), Columbia Yayım Sistemi (Columbia Broadcasting System, CBS) ve Ulusal Yayım Şirketi (National Broadcasting Company, NBC). Bu ağlar, eğer büyük bir şehirde bulunuyorlarsa beşten fazla lisanslı istasyona sahip olamayacakları şeklinde yasa tarafından sınırlandırılmışlardır. Bu en büyük üç kuruluş birlikte, kendi istasyonları aracılığıyla bütün hanelerin dörtte birinden fazlasına ulaşmaktadır. Her ağa ülkedeki yedi yüzden fazla televizyon istasyonunun yüzde 90'ını kapsayan yaklaşık 200 üye şirket de bağlıdır. Ağların reklam sürelerine dayalı gelirlere ihtiyaçları vardır. Özel bir kurum olan Ulusal Yayımcılar Birliği, her bir izlenme saati başına reklama ayrılacak sürenin oranını gösteren bir yönerge oluşturmuştur. Buna göre 'prime time'da saat başına 9.5 dakika, diğer yayın saatlerinde ise 16 dakika reklam yayımlanır. TV şirketleri reklam ücretlerini belirlemek için belli programların kaç kişi

tarafından seyredildiğine ilişkin düzenli istatistiki bilgi (izlenme oranları) toplar. İzlenme oranları doğal olarak hangi programın yayınına devam edileceğine karar vermede güçlü bir etkiye sahiptir.

Halkla açık yayım yapan televizyon istasyonlarının gücü, çok kanallı televizyon ve DVD'nin ortaya çıkması ve (fiilen kişiselleştirilmiş bir kanal yaratmak için, izleyicinin ilgi gösterdiği programları bulup kaydetmek üzere dijital video kaydedici ile uydu alıcısını birleştiren) Sky+ gibi servislerin gelişi ile azalmıştır. Abonelik ücreti ya da bir kerelik ödemelik dijital televizyon alıcısı karşılığında günümüz televizyon izleyicileri birçok kanal ve program içerisinden seçim yapabilmektedir. Bu durumda insanlar, giderek ağ tarafından tahsis edilen zamanlamaya bağlı olmak yerine kendi izleme programlarını düzenleyerek kendilerine özgü programlama yapmaktadırlar.

Dijital, uydu ve kablo hemen her yerde televizyonun niteliğini değiştir-

BBC'nin geleceği

Başka bir çok ülkedeki kamu yayıncılığında olduğu gibi BBC zor durumdadır ve bir çok anlaşmazlığa konu olmaktadır. BBC'nin geleceği izleyicilerinin giderek bölünmesi yüzünden sorun yaratmaktadır. Dijital teknolojinin gelişmesi, BBC'nin egemenliğini tehdit eden, gerçek anlamda yüzlerce ticari kablo ve uydu kanallarının ulaşılabilir hale gelmesi anlamına gelmektedir. 1950'lerin yarısında ticari televizyonların başlatılmasına kadar Britanya televizyon izleyicisinin tekeline sahip olan BBC'nin karasal yayın yapan televizyon izleyicisi payı 2003'de yaklaşık yüzde 36 oranında düşmüştür. BBC izleyicilerinin sayısının düşmesiyle birlikte çoğu kimse -özellikle de BBC televizyonunu izlemeyen, BBC radyo istasyonlarını dinlemeyenler- neden lisans ücreti ödemek zorunda olduklarını sormaya başladı.

1990'larda Ulusal Sağlık Servisi gibi diğer kamu tekellerinin yanı sıra BBC de daha verimli ve market odaklı hale gelemsi için hatırı sayılır bir baskıya tabi tutuldu. 1992'den 1999'a kadar Genel Müdür olan Sir John Birt, program yapımcılarının BBC'nin dışından kamera takımı satın almalarını serbest bırakarak bir iç piyasa yarattı; ayrıca sıklıkla ücretlerden keserek BBC'nin ticari faaliyetlerini geliştirdi (Born 2004).

Kamu tekellerini eleştirenler bunun yeterli olmadığını ileri sürdüler ve BBC'nin özelleştirilmesine yönelik baskı yaptılar. Örneğin Kanal 5'in eski Genel Müdürü David Elstein, Muhafazakar Parti tarafından hazırlattırılan bir raporda BBC'nin kullanmak isteyenler için abonelik hizmeti verir hale gelmesinin ve lisans ücretinin kaldırılmasının gerektiğini iddia etmiştir (2004). Bu güne kadar topyekün bir özelleştirmeye karşı konulmuştur. Çoğu kimse BBC'nin kamu sahipliğinde kalmasının önemli olduğuna inanmaktadır.

Ancak bazı yorumcuların dikkat çektiği gibi, mali baskılara ek olarak onun işlediği çevredeki yasal denetimin ortadan kaldırılmasının etkilerinin de BBC'yi kendi özgül halk hizmeti unsurunun kısmen koruduğu ticari bir sisteme dönüştürmüştür. BBC'yi destekleyenler televizyon sektöründeki yasal denetim ortadan kaldırıldığı için BBC'nin rolünün, özellikle program standartlarının yüksek tutulması ve toplumsal olarak soyutlanmış toplum kesimlerine -yaşı yetmiş beşten daha yüksek olanların bedava televizyon lisansı elde etmektedir- ulaşabildiği için daha önemli hale geldiğini iddia etmektedirler. BBC'nin eski Politika ve Planlama Müdürü şu yorumu yapmaktadır:

> Rekabetin izleyicileri ve yatırımları çok katlı satış yerlerine böleceği ve bunun boyalı basına özgü değerlere ve yeni hizmeti benimseyenlerle bunlara gücü yetmeyen ya da ulaşmaya niyeti olmayanlar arasında bölünmüş bir ulusa neden olacağı gibi giderek şiddetlenen korkular var. Kamu politikasının önündeki mesele her iki gruba da en iyisini vermek, gelişmeyi teşvik etmek ve kaliteyi sağlamaktır (Currie ve Siner 1999).

Örgütteki çeşitli üst düzey yetkililerin istifa etmesine neden olan 2004'deki Hutton soruşturmasının patlak vermesine (bkz. karşıdaki çerçeve yazı) rağmen devlet yönetimi en azından kısa dönemde BBC'nin geleceğini garanti altına almıştır. Devlet yönetiminin medya endüstrisi düzenleyicisi Ofcom'dan bir rapor BBC'nin "yüksek nitelikte, orijinal, yenilikçi, meydan okuyan, çekici ve geniş çapta ulaşılabilir" programlar sağlamasının önemini vurgulamış ve lisans ücretinin en azından 2016'ya kadar sürdürülmesini salık vermiştir (Ofcom 2003).

mektedir. Bunlar katı bir biçimde karasal yayım yapan televizyon kanallarının etkinlik alanlarına nüfuz etmeye başladı mı, yönetimlerin geçmişte yapmaya alıştıkları gibi televizyon içeriğini denetlemeye çalışmak daha da zor olacaktır. Örneğin Batı medyasının nüfuz alanı 1989'da Doğu Avrupa'daki devrimlerin yapılmasını sağlayan koşullarda rol oynamıştı.

Irak dosyası

Savaşa destek toplamak için Başbakanlık ofisi Eylül 2002'de Irak'a yönelik suçlamaların olduğu bir dosya yayınladı. Dosya, başka şeylerin yanında Irak'ın kitle imha silahlarını (Weapons of Mass Destruction WMD) kırk beş dakika içersisinde harekete geçirebileceğini iddia ediyordu.

Şimdiye kadar birbirini izleyen savaşlarda Iraklı güçler tarafından hiç kitle imha silahı kullanılmaması, hatta bu silahların bulunmaması dosyanın doğruluğunu şüpheli hale getirmiştir. George Bush'un 2003'deki ulusa sesleniş konuşmasında dile getirdiği iddialardan birisi, istihbarat kaynakları tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Haziran 2003'de bir BBC gazetecisi Tony Blair'in baş akıl hocası Alistair Campbell'i Britanya istihbarat servislerinin isteklerine aykırı bir biçimde 'özellikle '45 dakika'' iddiasını ortaya koyarken, dosyayı "ilginç ve çekici hale getirmekle" suçlamıştır.

Bir meclis soruşturması Bay Campbel'ı bu suçtan aklamıştır (Ağustos 2003'de istifa etmiştir.). Ancak BBC geri adım atmayı reddetmiş devlet yönetimi ile şiddetli bir kavgayı harekete geçirmiştir. Durum, BBC'ye hikayeyi ifşa eden ana kaynak olan hükümet bilgininin [Dr. David Kelly] istifa etmesiyle trajik bir hal almıştır. Şubat 2004'de bilginin ölümünü araştıran bir araştırma, devlet yöntemini dosyayı "ilginç ve çekici hale getirmek" suçlamasından aklamış ve büyük ölçüde -ama bütünüyle değil- bilginin işvereni Savunma Bakanlığı'nın tarafını tutmuştur. Buna karşılık BBC, kendi genel müdür ve guvernörler kurulu başkanını istifaya zorladığı için eleştiri yağmuruna tutulmuştur.

Lord Butler başkanlığında istihbarat hataları hakkında verilen bununla ilişkili bir rapor, 2004 Haziran'ında kasıtlı olarak Parlamentoyu yanıltıcı teşebbüslerinden dolayı da devlet yöntemini aklamıştır. Ancak bu durum, geride Bay Blair'in savaş durumunu destekleyecek en küçük bir kanıtı bile abartmaya hazır olduğu izlenimini bırakmıştır.

Kaynak: The Economist (5 Nisan 2005)

Küreselleşmiş medyanın etkileri hakkında daha fazla bilgi için bkz. 20. Bölüm, Siyaset, Hükümet ve Terörizm, s. 665-76.

Anti tekel önlemleri

*Kötü Haber*ler'in yazarlarının vurguladığı gibi (bkz. yukarıda s. 606-8) haberleri inşa edenler gündemi belirleyen "eşik bekçileri" dir. Başarılı bir biçimde yayımlanan ve basılan yeni hikayeler hep o sade haber değeri olmak ölçütüne göre seçilmezler. Gazeteciler çalıştıkları kuruluşun gündemine uyacak hikayeler bulmaları gerektiğinin bal gibi de farkındadırlar ve bu kuruluşların da kendilerine ait bir siyasi gündemleri vardır -yalnızca mal satmayıp, fikirleri de etkilemektedirler. Bu nedenle medya yatırımcılarının ve büyük medya şirketlerinin artması ve yarattıkları etki çoğu insanı tedirgin etmektedir. Murdoch gibi (bkz. çerçeve yazı, s. 674-5) bu şirket sahiplerinin siyasi görüşlerini asla gizlememeleri kaçınılmaz olarak farklı siyasi görüşlere sahip siyasi partiler ve diğer gruplarda kaygıya neden olmaktadır.

Bunu saklı tutarak, bütün ülkelerin medya sahipliğini denetlemek için bazı şartları olduğu söylenebilir. Ancak bu şartlar ne kadar katı olmalıdır? Medya yatırımlarının küresel nitelikleri düşünüldüğünde ulusal yönetimler onları denetleme konusunda ne kadar ümitli olabilirler.

Medyadaki yasal düzenlemeler sorunu ilk bakıldığında göründüğünden daha karmaşık olabilir. Farklı grupların ve siyasi bakış açılarının dinlenebilmesini temin edebildiği için medya örgütlerinde bir çeşitliliğin olmasının kamunun yararına olacağı açıkça

ortadadır. Buna rağmen kimin neyi satın alabileceği ve hangi medya teknolojisi formlarının kullanılabileceğine sınır koymak, medya sektöründeki başarıyı etkileyecektir. Çok sınırlayıcı bir ülke kendisinin geride kaldığını görmektedir -medya endüstrileri modern ekonominin en hızlı gelişen sektörlerinden birisidir.

Medyadaki yoğunlaşmayı eleştirenler büyük medya şirketlerinin aşırı güç kullandıklarını ifade etmektedirler. Öte yandan, işletmeler yasal düzenlemelere maruz kaldıklarında etkili ticari kararları alamayabileceklerini ve küresel yarışı kaybedebileceklerini öne sürmektedirler. Üstelik düzenlemeyi kimin yapacağını sormamaktadırlar. Düzenleyicileri kim denetleyecektir?

Medyadaki yasal düzenlemelerle ilgili izlenecek politikanın yol gösterici kanallarından bir pazar hakimiyetinin, aynı zamanda hem tam ekonomik rekabetin hem de demokrasinin -medya sahipleri seçilemediği için- temsilcisi olabilecek iki ya da üç büyük medya şirketine tanınması olabilir. Avrupa ve diğer sanayileşmiş ülkelerde büyük ölçüde farklılık gösterse de mevcut anti tekel yasaları burada kullanılabilir.

Rekabetçilik çoğulculuk demektirya da öyle olmalıdır- ve çoğulculuk demokrasi için herhalde iyi bir şeydir. Ancak çoğulculuk yeterli midir? Çoğu kimse, medya kanallarının sayıca çokluğunun niteliği ve içeriğin doğruluğunu garantilemediğinin bir işareti olarak A.B.D'yi göstermektedir (yuka-

Globalleşme ve gündelik yaşam: Çin'de sansür ve medya

Küreselleşmenin aykırı niteliği, Çin Komünist Partisi'nin gözetiminde hızlı kültürel ve ekonomik dönüşümler geçiren Çin'de açıkça kendini göstermektedir.

1980'lerde Çin yönetimi ulusal televizyon siteminin yaygınlaşmasını sağlamış ve televizyonun vatandaşlar tarafından satın alınmasını teşvik etmiştir. Ülke yönetimi televizyon yayımcılığını, ülkeyi birleştirmenin ve parti otoritesini desteklemenin bir aracı olarak görmüştür. Ancak televizyon değişken bir araç olabilmektedir. Yalnız uydu temelli kanalların olduğu bir çağda televizyon yayımcılığının sıkı bir biçimde denetlenmesi mümkün olamamış, üstelik Çinli izleyiciler televizyon içeriklerini yönetimin niyetlerinin aksi yönde yorumlamaya istekli olduklarını göstermişlerdir (Lull 1997).

Lull, yüz Çinli aile ile yaptığı araştırmada, tıpkı komünist rejim altındaki diğer topluluklarda olduğu gibi Çinli izleyicilerin "satır aralarındaki daha az açık mesajları okuyup yorumlamada usta olduklarını" ortaya koymuştur. Lull, görüşmelerde sorulara yanıt verenlerin yalnızca seyrettikleri şeyi değil, onu izleyiş biçimlerini de betimlediklerine dikkat çekmiştir. "İzleyiciler yönetimin sıklıkla haberleri değiştirdiğini ve abarttığını bildikleri için asıl durumu zihinde canlandırmanın ustası haline gelmişlerdir. Neyin sunulup neyin sunulmadığı, neye önem verilip verilmediği, söylenenlerin nasıl söylendiği gibi bütün üsluplara dikkat edilmektedir -hepsi hassas bir biçimde yorumlanmaktadır."

Lull, Çinli izleyiciler tarafından televizyonda izlenen mesajların -esasen ithal filmler ve reklamların- kendi yaşam tarzları ve kendi toplumlarındaki mevcut olanaklarla ters düştüğü sonunca varmıştır. Bireycilik ve tüketim toplumunu vurgulayan televizyon içeriğini izlerken çoğu Çinli izleyiciye gerçek yaşamda kendi seçenekleri engelleniyormuş gibi gelmektedir. Televizyon Çinli izleyiciye, öteki toplumsal düzenlerin kendilerininkinden daha sorunsuz işlediğini ve daha fazla özgürlük sunduğu mesajını taşımaktadır.

Son yıllarda internet ve diğer yeni iletişim teknolojileri Çin yönetimi için yeni itirazlar meydana getirecek gibi görünmektedir.

Kimileri bu yeni medyanın, insanların devletin denetimini alt etmesini sağlayacağını iddia etseler de diğerleri devlet sansürünün teknolojik gelişmelere ayak uyduracağını ileri sürmektedirler.

"Çin'in Büyük Güvenlik Duvarı"

Çin'in interneti sansürleme çabaları teknoloji, hukuk ve insan gücü marifetiyle gerçekleşmektedir. Çin'deki 'güvenlik duvarı' (bilgisayar uzmanları arasında böyle bilinir) yoluyla erişimi neredeyse bütünüyle engellenen BBC'ye göre 50.000'den fazla farklı Çinli otorite, internetteki trafiği izlemenin dışında başka bir iş yapmamaktadır. Bu ifade özgürlüğü yasağını ve mahremiyete kitlesel saldırıya izin veren tek bir yasal düzenleme bile yoktur. Daha doğrusu düzinelerce yasada yüzlerce madde, sansür yoluyla siyasi düzeni sağlayan yönetimin yetkilerini örtbas etmeye çalışmaktadır.

2004-2005'de Çin'de İnternetin Filtrelenmesi: Bir Ülke İncelenmesi adlı, günümüze kadar Çin'de internetin filtrelenmesiyle ilgili yapılan en ayrıntılı çalışmaya göre, ülkedeki sansür rejimi büyük veri kapasitesine sahip bir ağı besleyen omurgadan internet kafeye kadar uzanmaktadır. Çin iletişim altyapısı veri paketlerinin ağ içerisinde tasarlanmış 'boğma nokta'larında filtrelenmesine izin vermektedir, caydırıcı etki yaratması için yasaklanmış içeriğin sorumluluğu -yazara, ağ barındırma hizmeti verene ve okura kadar- birçok tarafa genişletilir. Bütün bunlar makine ve insan sansürü ve sonuncusu da çoklukla gönüllülerin sıkı gözetimi altında gerçekleştirilir.

Nisan'daki ABD-Çin Ekonomik ve Güvenlik Teftiş Komisyonu'nun raporunu sunarken Açık Ağ Girişimi (Open Net Initiative) yöneticisi John Parley bu sistemin dallanıp budaklanmasının "katılımcı demokrasiye inanan herkesi ilgilendirmeli" görüşünü vurgulamaktadır. ONI, tıpkı kimileri tarafından yasaklanan ruhani hareket Falun Gong ile ilişkilendirilen Hong Kong merkezli Epoch Times tarafından basılan ve bir dizi sütundan oluşan Komünist Parti Üzerine Dokuz Yorum'un detaylandırılan sitelerin yüzde 90'ınında olduğu gibi, muhalif siyasi partilerle ilişkili sitelerin yüzde 60'ına erişimin engellendiğini bulmuştur.

Sansür World Wide Web'le de kalmamaktadır. ONI'nin 2002'de Çin'le ilgili derlediği son raporuna göre, ifade özgürlüğü konusunda umut vaad eden yeni internet temelli teknolojileri de hedeftedir. Elektronik posta sansürü çoğu kimsenin (buna Çinlilerin kendisi de dahildir) düşündüğü kadar sınırlandıramaz değilse de web günlükleri, tartışma grupları ve ilan tahtaları, devletin çeşitli denetim önlemlerinin hedefindedir.

Çin'de internette sörf yapan 94 milyon kişi için ne fark etmektedir? Tekno-liberteryenlerin tartışma forumu *Slashdot*'daki bir tartışma konusu budur. İyi niyetli bir Batılı'nın önsözü "varsayalım *Slashdot* okuyabiliyorsunuz ve yönetiminizin olasılıkla okumanızı tercih etmeyeceği bir dizi web sayfası varolan" bir dizi bağlantı önerdiğinde, Hung Wei Lo yazdığı bir posterde şöyle karşılık vermiştir: "Defalarca Çin'e gittim ve Çin'in çeşitli bölgelerinden gelen H1-B'lerle (ABD dışındaki ülkelerden gelen geçici işçiler) çalıştım. Yukarıdaki bağlantılarda sözü edilen bütün enformasyon hakkında hepsi bilgi sahibiydi; çoğu öğle yemeği boyunca bu konular hakkında tartışmaya girmeye çekinmiyordu. 1.6 milyar Çinlinin bu enformasyon parçalarından kati olarak habersiz olduğunu düşünmek Batı (kendimi Amerikalı varsayıyorum) propagandasının yıllardır zorla kabul ettirilmesinin doğrudan bir sonucudur."

Gerçekten de, [2005'deki] Japonya karşıtı gösterilerde Çinlilerin devletlerinin dikkatli sansürünü alt etmek için cep telefonundan metin mesajları (SMS), anlık mesajlar, e- postalar, ilan tahtaları ve web günlükleri gibi ağ halindeki teknolojileri kullanarak nasıl iletişim kurup örgütlendikleri örnek olarak verilmiştir. Doğal olarak buradaki tartışma otoritelerin bu protestolara yönelik kararsız kalmalarıdır- bir web günlükçüsü bu huzursuzluklar sırasında devletin de kendi SMS'lerini gönderdiğini bildirmiştir: "İnsanlardan vatanperver duygularını doğru kanaldan, yasalara uyarak ve düzeni koruyarak ifade etmelerini istiyoruz".

Çin, henüz pek işlenmemiş ağ iletişimini daha rafine hale getirerek yeni çıkmakta olan teknoloji yığınına ayak uydurmak zorunda kalacaktır... Geçmişteki örneklere bakıldığında devletin sansür çarkının gelecekteki bu tehditleri karşılayamayacağını varsayamayız.

Kaynak: Hogge (2005) Bu makale önceden bağımsız online bir gazetede yayınlanmıştır

http://www/opendemocracy.net/ OpenDemocracy'nin izniyle yeniden basılmıştır.

rıda sözü edildiği gibi Chomsky'nin eleştirisi de bunu göstermektedir). Bazıları güçlü bir kamu yayıncılığı sektörünün sağlanabilmesini büyük medya şirketlerinin hakimiyetini engellemede önemli bir faktör olduğu düşüncesindedir. Yinede kamu yayıncılık sistemi, Britanya'da BBC'nin neden olduğu gibi kendi sorunlarını yaratmaktadır. Çoğu ülkede kamu yayıncıları kendilerini tekel gibi kullanmakta ve çoğu ülkedeki yönetimlerin propaganda aracı olarak etkili bir biçimde kullanmaktadırlar. Düzenlemeleri yapanları kimin denetleyeceği sorusu burada daha büyük önem kazanmaktadır. Devlet yönetiminin kitle iletişimini denetleme girişimi ve Çin'de demokratikleşme konusu çerçeve yazıda tartışılmaktadır.

Medyadaki düzenlemeler sorununu karmaşıklaştıran bir başka konu da, teknolojik gelişmenin artan hızıdır. Medya teknolojik yeniliklerle sürekli olarak değişime uğramakta, bir zamanlar ayrı olan teknoloji formları birbirleriyle birleşmektedir. Örneğin eğer televizyon programları internetten izlenecekse hangi medya düzenlemesine tabi olacaktır?Avrupa Birliği'ne üye devletler arasındaki medya ve telekomünikasyonun yöndeşmesi ön plandaki tartışma konusudur. Kimileri Avrupa'da telekomünikasyonu, yayımcılığı ve enformasyon teknolojisini uyumlu hale getirecek eşgüdümlü yasalara gereksinim olduğu görüşündeyse de bunu gerçekleştirmek şimdiye kadar zor olmuştur. Medya ile ilgili düzenlemelerde Avrupa Birliği'nin rolü zayıf kaldı ve 2002'de değiştirilmesi gereken 'Sınırları Olamayan televizyon' adlı mevcut politika belgenin değiştirilmesi, tartışmalar bugün de sürdüğü için ertelenmiştir.

Küresel medya ve demokrasi

Edward Herman ve Robert McChesney (1997) küresel medya ile ilgili çalışmalarında, uluslararası medyanın demokratik devletlerin çalışmalarındaki etkisini araştırmıştır. Bir taraftan küresel medya kaynaklarının yayılması, devlet denetimli yayın pazarı üzerindeki nüfuzlarını gevşetmeleri için otoriter yönetimleri etkili bir biçimde baskı altında tutmaktadır. Medya ürünlerini ulusal sınırlar içerisinde denetim altında tutmak giderek güçleştiği için çoğu 'kapalı' toplum, medyanın demokrasinin desteklenmesinde etkili bir güç olabileceğini keşfetmektedir (Çin hakkındaki çerçeve yazıya bakınız). Hindistan örneğindeki gibi, çok partili bir siyasi sistemde televizyonun ticarileşmesinin muhalefetteki politikacıların görüşlerinin de daha görünür olmasına izin verdiğini gördük. Küresel medya, bireycilik, insan haklarına saygı, ve azınlık haklarının korunması gibi bakış açılarının büyük ölçüde yayılmasını sağlamıştır.

Ancak Herman ve McChesney küresel medya düzeninin tehlikelerini ve demokrasinin sağlıklı işlemesi karşısında taşıdıkları engelleri vurgulamaktadır. Küresel medya giderek daha yoğun ve ticari hale geldikçe, Habermas'ın tanımladığı "kamusal alan"ın (yukarıda bkz. s. 647) işleyişine tecavüz etmektedir. Yazarlar ticarileşmiş medyanın reklam gelirlerinin gücüne çok şey borçlu olduğunu ve yüksek izleme oranları ve satışları garantileyen içerikleri tercih etmeye zorlandığını iddia etmektedirler. Bunun sonucunda eğlen-

ce ister itemez çekişme ve tartışmaya galip gelecektir. Medyanın bu kendini sansür biçimi vatandaşların kamuyu ilgilendiren olaylara katılımı zayıflatmakta ve insanların sivil toplumla ilgili kavrayışlarını zayıflatmaktadır. Herman ve McChesney'e göre küresel medya, "küresel kapitalizmin yeni misyonerleri"nden başka bir şey değildir: Ticari olmayan medya alanı onu "en fazla iktisadi fayda" getirecek şekilde düzenleme heveslileri tarafından sürekli zapt edilmektedir (Herman 1998). Onların gözünde medya kuruluşları tarafından desteklenen eğlence kültürü kamusal alanı devamlı küçültmekte ve demokrasinin işleyişini zayıflatmaktadır.

Küresel çağda medya

Bu kitap boyunca internetin, günümüzdeki küreselleşme süreçlerine katkıda bulunan önemli unsurlardan biri -ve de onun belirtisi- olduğunu gördük. Bununla birlikte küreselleşme diğer medyanın erişim gücünü ve etkisini de artırmaktadır. Bu bölümde küreselleş-me koşulları altında kitle iletişim araçlarını etkileyen kimi değişimleri gözden geçireceğiz.

Medyanın yeni öyküler toplamak ve filmlerin deniz aşırı dağıtımını yapmak gibi uluslararası boyutları her zaman olmuşsa da, 1970'lere kadar çoğu medya şirketi ulusal devlet yönetimlerinin yasal düzenlemeleri doğrultusunda iç pazarlarda faaliyet göstermiştir. Ayrıca medya sanayi farklı sektörlere ayrılmıştı -büyük ölçüde sinema, basın, radyo ve televizyon yayımcılığının hepsi birbirinden bağımsız faaliyet göstermekteydi.

Ne ki, son otuz kırk yıldır medya endüstrisi içerisinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni teknolojiler bir zamanlar ayrı olan medya formlarının birleşmesine yol açınca, ulusal pazarlar akışkan bir küresel pazara teslim olmuştur. Yirmibirinci yüzyılın başlarında küresel medya piyasasına haberlerin ve eğlencenin üretim, dağıtım ve pazarlamasındaki hemen hemen her ülkede hissedilen yirmi kadar çokuluslu şirket egemen olmuştur.

David Held ve meslektaşları (1999), küreselleşme ile ilgili çalışmalarında küresel medya düzeninin meydana gelmesine katkıda bulunana beş önemli değişmeye dikkat çekmektedirler:

1. *Sahipliğin giderek yoğunlaşması* Küresel medyaya artık az sayıda ama güçlü şirketler egemendir. Küçük çaplı bağımsız medya şirketleri giderek son derece merkezileşen medya holdingleri ile birleşmektedir.

2. *Kamu sahipliğinden özel sahipliğe bir kayma* Geleneksel oalrak medya ve telekomünikasyon şirketleri dünyanın hemen hemen her yerinde kısmen ya da tamamen devlete aittir. Son yirmi otuz yılda iş çevrelerinin liberalleşmesi ve devlet denetimindeki yumuşama, çoğu ülkedeki medya şirketlerinin özelleştirilmesine (ticarileşmesine) neden olmuştur.

3. *Ulusötesi şirket yapıları* Medya şirketleri artık ulusal sınırlar içinde katı kuralara bağlı olarak faaliyet göstermek zorunda değildir. Bir medya şirketine sahip olabilmenin kuralları sınır ötesine yatırım yapabilmeyi ve şirket satın alabilmeyi sağlayacak şekilde gevşetilmiştir.

4. *Medya ürünlerini farklılığına bağlı çeşitlilik* Medya endüstrisi çeşitlenmiş ve eskiye oranla daha az bölünmüştür. Aşağıda profili çıkartılan AOL-Time Warner gibi büyük medya holdingleri müzik, basılı malzeme ve televizyon programlarını kapsayan medya içeriği karışımını üretip dağıtmaktadır.

5. *Kolektif şirket birleşmelerinin artışı* Medya endüstrisindeki farklı kesimlerden şirketler, birbirleriyle birleşme eğilimindedir. Medya formları giderek bütünleştikçe, telekomünikasyon firmaları yazılım ve donanım şirketleri ve medya içeriğini üretenler de giderek şirket birleşmelerine dahil olmaktadır.

Medyanın küreselleşmesi yatay iletişim biçimlerini öne çıkartmıştır. Eğer geleneksel medya formları iletişimin dikey bir biçimde ulus devletin sınırları içerisinde meydan gelmesini sağladıysa, küreselleşme de iletişimin yatay bütünleşmesine neden olmuştur. Yalnızca insanlar birbirleriyle en temel düzeyde ilişki kurmamakta, medya ürünleri de bu yeni uyumlu denetim yapıları, sahiplik politikaları ve ulusötesi pazarlama stratejileri yardımıyla yayılmaktadır. İletişim ve medya artık kolaylıkla ülke sınırlarının ötesine uzanabilmektedir (Srebrenny-Mohammadi ve diğerleri 1997).

Ancak, küresel toplumun diğer görünümleri gibi yeni enformasyon düzeni de eşitsiz gelişmekte ve gelişmiş ülkeler arasındaki ayrımı yansıtmaktadır. Bu bölümde bazı medya yorumcularının yeni küresel düzenin "medya emperyalizmi" olarak daha net tanımlanabileceği yolundaki görüşlerine geçmeden önce medyada küreselleşmenin boyutlarını araştıracağız.

Müzik

David Held ve meslektaşlarının medya ve iletişimin küreselleşmesine yönelik incelemelerinde dikkat çektikleri gibi, "müzik formu kendini başkalarından daha etkili bir biçimde küreselleşmeye teslim etmiştir" (1999: 351). Bunun nedeni, müziğin yazılı dil ve konuşma dilinin sınırlarını aşarak kitlesel izleyiciye ulaşıp onun dikkatini çekebilmesidir. Az sayıda çokuluslu şirketin egemen olduğu küresel müzik endüstrisi dünyadaki izleyicilere binlerce sanatçısının müzik becerilerini keşfetme, üretme, pazarlama ve dağıtma yeteneği üzerine inşa edilmiştir. Kişisel müzik sistemlerinden, MTV gibi müzik televizyonlarına ve kompakt disklere kadar teknolojinin gelişmesi, müziğin küresel olarak dağıtımını sağlayan daha yeni ve incelikli tarzlar sunmaktadır. Son yirmi otuz yıldır müziğin küresel pazarlama ve dağıtımının bir parçası olarak şirketler 'kurumsal yapılar' olarak gelişmektedir.

Küresel plak endüstrisi bunlar içerisinde en yoğunlaşmış olanıdır. En büyük beş şirket -Universal (1998'de PolyGram'ı da almıştır), Time Warner (aşağıda s. 669-72'de tartışılmıştır), Sony, EMI ve Bertelsmann -bütün uluslararası müzik satışlarının yüzde 80-90'ını denetlemektedir (Herman ve McChesney 1997). Şubat 2000'de Time Warner ile birleştiğini açıklayana kadar EMI en büyük beş firma arasında daha büyük bir medya holdinginin parçası olmayan tek firmaydı. Küresel müzik endüstrisi 1990'ların ortasında önemli bir büyüme yaşamıştır; gelişmekte olan ülkelerdeki satışlar özellikle yüksekti, bu durum çoğu büyük şirketin, pazarın genişleyebileceği tahmini ile daha yerel

sanatçılarla kontrat imzalamalarına yol açmıştır. Ne ki, aşağıda da göreceğimiz gibi müzik endüstrisine, kullanıcıları yasadışı yollarla çok daha kolay ve geniş kapsamda müzik paylaşabilmelerine izin veren internetin gelişi meydan okumuştur.

Savaş sonrası dönemde küresel müzik endüstrisinin gelişmesi büyük ölçüde Amerika ve Britanya kaynaklı popüler müziğin başarısının -ve kendisini onunla özdeşleştiren gençlik kültürlerinin ve alt kültürlerin yayılmasının- bir sonucu olmuştur (Held ve diğ. 1999). Müziğin küreselleşmesi, Amerikan ve Britanyalı tarzlarının ve müzik türlerinin uluslararası izleyiciler arasında yayılmasındaki en temel güçlerden biri olmuştur. Öteki ülkelerin daha düşük düzeyde müzik üretimine sahip olmaları yüzünden, A.B.D. ve Büyük Britanya'da popüler müziğin ihracında dünya lideridir. Bazı eleştirmenler müzik endüstrisinde bu ilkelerin egemen olmasının yerel müzik soundları ve geleneklerinin başarısını zayıflattığını savunurken, küreselleşmenin iki yönlü bir cadde olduğunun hatırlanması önemlidir. Dünya müziğinin popülerliğinin artması -örneğin ABD'deki Latin esinli soundların olağanüstü başarısı- küreselleşmenin bütün yönlere kültürel yayılmaya yol açtığının bir kanıtıdır.

İnternet ve müzik endüstrisi

İnternet, özgür zaman uğraşılarından ticaretin yürütülüş biçimine kadar günlük yaşamımızdaki pek çok şeyi değiştirmektedir. Müzik endüstrisi gibi geleneksel medya şirketleri için internet hem muazzam bir fırsat hem de ciddi bir tehdit arz etmektedir.

Her ne kadar müzik endüstrisi de birkaç uluslararası şirketin elinde yoğunlaşır hale gelmişse de, bazı gözlemciler müziğin "kültür endüstrisi"ndeki en zayıf halka olduğu inancındadır. Bunun nedeni internetin, yerel müzik dükkanlarından kaset ya da CD biçiminde satın alınmak yerine, müziğin dijital olarak indirilmesine izin vermesidir. Küresel müzik piyasası halen fabrikalar, dağıtım zincirleri, müzik mağazaları ve satış personelinden oluşan karmaşık bir ağdan oluşmaktadır. İnternet müziğin doğrudan pazarlanmasına ve indirilmesine izin vererek bu unsurların hepsine olan gereksinimi ortadan kaldırırsa müzik endüstrisinden geriye ne kalacaktır?

Müzik endüstrisi bugün dijitalleşmenin etkileri ile uzlaşma girişimlerinde bulunmaktadır. Küresel müzik satışları 2000-2004 yılları arasında yıllık 40 milyar dolardan (22 milyar paund) 30 milyar dolara (17 milyar paund) düşmüştür. Sektör büyük ölçüde küçülmeye uğramış ve yeniden yapılanmaya zorlanmıştır. Müzik endüstrisindeki çoğu kimse MP3 gibi internetten yasal olmayan müzik dosyaları indirmenin sektördeki gelir kaybının en önemli nedenlerinden biri olduğunu iddia etmektedir. Britanya Seskaydı Sanayi (BSK)Birleşik Krallık'daki sekiz milyon insanın müzik indirdiğini, yüzde 92'sinin de bunu yasal olmayan siteleri kullanarak yaptığını iddia ettiğini ortaya çıkarmıştır (BBC, 7 Ekim 2004). Her ne kadar yasal olarak satın alınan müziğin çoğaltılmasına yönelik sıkı denetim yapılması için girişimlerde bulunuluyorsa da teknolojik değişme-nin hızı, endüstri korsanlığını önlemeyi gölgede bırakmaktadır.

Oldukça dikkat çeken bir durum da 2000'deki Napster vakasıdır. Napster insanların internet üzerinden -başka paylaşımcıların bilgisayarı üzerine kopyalanmış müzik dahil- dosya alışverişini sağlayan bir programdır. Plak endüstrisi Napster'ın arkasındaki küçük şirkete dava açmış ve sonunda şirketi dosya paylaşımı programını sağlamayı durdurmaya zorlamıştır. Napster karşısında elde ettiği zaferden beri müzik endüstrisi internette dosya transferini destekleyen şirketlere karşı yaptığı hukuki eylemlerden bir servet elde etmiştir. 2003'de Birleşik Devletlerde bir yargıç, Grokster ve Morpheus adlı iki dosya transfer ağının sistemleri üzerinden elde edilen dosyaların yasal statüsünden sorumlu olamayacağı hükmüne vardıysa da hukuki savaş sürmektedir.

Dosya paylaşım yazılımı üreten şirketlere saldırmasının yanı sıra müzik endüstrisi, müzik dosyalarını legal olmayan bir biçimde paylaşan teke tek bilgisayar kullanıcılarının peşine düşmüştür. 2004'de BSK internet üzerinden şarkı dosyaları transfer eden tek tek müzik meraklılarını dava edeceği iddiasını taşıyan bir madde yürürlüğe koymuştur. Bunu Amerikan Plak Endüstrisi Birliği'nin (RIAA) bir eylemi izlemiştir. Birlik 2004'de dosya indiren 5,700 kişiyi mahkemeye vermiştir. 2003'de RIAA, 650.000'den fazla dosya sunan bir ağ işleten -bu 43.000'den fazla albüme eşdeğerdir- Michigan'dan bir kolej öğrencisine yönelik harekete geçmiştir (BBC, 7 Ekim 2004).

Yasal olmayan dosya paylaşımına saldırının yanında müzik endüstirsi yasal dosya indirme hizmetleri sunarak internetin meydan okumalarına uyum sağlamaya başlamıştır. Dosya indirme bu durumda yasaldır çünkü plak şirketi ve sanatçılara telif ödenmektedir. Özellikle Apple iPod gibi taşınabilir MP3 çalarların ortaya çıkması ve şarkıların yasal olarak alınıp indirildiği hizmetleri sunan şirketlerin sayısındaki artışın katalizör olmasıyla, büyük ölçekli bir büyüme yaşamıştır. 2004'ün sonunda 125 milyon yasal olarak şarkı indirme hizmeti satın alınmış ve yasal bir "indirilmiş şarkı listesi" geliştirilmiştir. Müzik endüstrisinin başlangıçta interneti reddetmesinin ardından 2000'lerin ortalarında yasal olarak indirilen müzik satışının başarılı bir biçimde uyarlanması, endüstrideki çoğu kimse tarafından gelecekte de canalıcı bir nokta olacağı şeklinde değerlendirilmektedir (BBC, 28 Haziran 2004).

Sinema

Sinemadaki küreselleşmeyi değerlendirmenin farklı yolları vardır. Bunlardan biri, filmlerin nerede yapıldığı ve onlara verilen mali desteğin kaynağına bakmaktır. Bu ölçüt açısından kuşkusuz sinema endüstrisi bir küreselleşme sürecindedir. Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından yapılan çalışmalara göre, bir çok ülke film üretme kapasitesine sahiptir. 1980'lerde yaklaşık yirmi beş ülke yılda elliden fazla film yaparken A.B.D, Japonya, Güney Kore, Hong Kong ve Hindistan gibi az sayıda ülke yılda 150 film yaparak diğer ülkelerin önüne geçmiştir. (Held ve diğerleri, 1999).

Sinemadaki küreselleşmeyi değerlendirmenin bir başka yolu, ulusal olarak üretilen filmlerin diğer ülkelere ne ölçüde ihraç edildiğine bakmak-

tır.1920'lerde ilk uzun metrajlı filmin gün ışığına çıktığı dünyadaki filmlerin beşte dördünü Hollywood yapmaktaydı; bugün A.B.D sinema endüstrisinde en etkili ülke olmayı sürdürmektedir. (A.B.D'nin ardından gelen en büyük film ihracatçıları Hindistan, Fransa ve İtalya'dır.) Çoğu ülke yönetimleri, kendi film endüstrilerine yardım etmek için sübvansiyon sağlamaktadır, yine de uzun metrajlı film ihracatçılarından hiçbiri A.B.D'ye rakip olamamaktadır. 15.3. Şekilde de görüldüğü gibi (Birleşik Devletler hariç) uluslararası gişelerde gelmiş geçmiş en çok kazanç getiren filmlerin başında Birleşik Devletler filmleri gelmektedir. Örneğin 2003'de Birleşik Krallık gişelerinde Amerikan filmleri yüzde 62 oranında egemendir; buna karşılık yalnızca Birleşik Krallık kaynaklı filmlerden elde edilen paranın yüzdesi 2.5'dur (Birleşik Krallık Film Konseyi, 2003).

Hollywood stüdyoları, gelirlerinin yarısından fazlasını denizaşırı film dağıtımından elde etmektedirler. Yabancı izleyicilerin hacmini daha da artırmak için bu stüdyolar tüm dünyada multipleks sinemalar inşa etmekle uğraşmaktadırlar. 2010'da küresel gişe gelirlerinin, izleiyci sayısındaki artış nedeniyle 1994'deki toplam rakamı ikiye katlayarak 25.6 milyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Videoların ve son dönemde DVD oynatıcıların küresel ölçekte yaygınlaşması ile Hollywood filmlerini düzenli izleyebilen insan sayısı da artmıştır.

Medyanın Süper Şirketleri

Şubat 2000'de gelmiş geçmiş en büyük holding gerçekleşmiş ve dünyanın en etkili medya şirketlerinden ikisi birleşmiştir. 337 milyar dolarlık anlaşmada dünyanın en büyük medya şirketi ile dünyanın en büyük servis sağlayıcısı Amerikan Online (AOL) "İnternet Yüzyılı için dünyanın ilk tamamen bütünleşmiş medya ve iletişim şirketini" yaratma konusundaki niyetlerini ilan etmişlerdir. Birleşme Time Warner'ın sahip olduğu gazeteler, dergiler, film ve televizyon stüdyolarını kapsayan muazzam bir medya 'içeriği' ile birleşme sırasında abone sayısı on beş ülkeden yirmi beş milyon kişiyi aşan güçlü internet dağıtım yeteneği ile AOL'u bir araya getirmiştir.

Dünyanın dördüncü büyük şirketini meydana getirdiği için birleşme finans piyasalarında muazzam bir heyecan yaratmıştır. Boyutundan öte anlaşma, eski ve yeni medya arasındaki ilk önemli birleşme olduğu için büyük dikkat çekmiştir. Time Warner'ın geçmişi, Henry Luce'un günlük gazetelerin içerdiği oylumlu bilgileri özetleyen ve yorumlayan haftalık bir yayın olan *Time* dergisini kurduğu 1923 yılına kadar geri gitmektedir.

Time'ın bu büyük başarısını 1930'da bir iş dergisi olan *Fortune* ve 1936'da bir fotoğraf dergisi olan *Life*'ı çıkarması izler. Yirminci yüzyıl boyunca Time şirketi, televizyon ve radyo istasyonlarını ve müzik endüstrisini, büyük Warner Brothers sinema ve çizgi film imparatorluğunu ve dünyanın ilk yirmi dört saat haber yayınlayan kanalı CNN'i kapsayan bir medya kuruluşu haline getirmiştir. Birleşme sırasında Time Warner'ın cirosu 26 milyar dolardı; her ay dergileri 120 milyon okuyucuya ulaşmaktaydı ve şirket en popüler televizyon programlarından bazılarının

A.B.D filmleri	Yıl	Kaynak ülke	Yıllık toplam gelir (A.B.D $)
1 Titanik	1997	A.B.D.	1,235
2 Yüzüklerin Efendisi:Kralın Dönüşü	2003	A.B.D.	696
3 Harry Potter ve Büyücü Taşı	2001	A.B.D.	651
4 Harry Potter ve Sırlar Odası	2002	A.B.D.	604
5 Yüzüklerin Efendisi: İki Kule	2002	A.B.D.	581
6 Jurassic Park	1993	A.B.D.	563
7 Yüzüklerin Efendisi: Yüzük Kardeşliği	2001	A.B.D.	547
8 Nemo: Kayıp Balık	2003	A.B.D.	513
9 Bağımsızlık Günü	1996	A.B.D.	505
10 Star Wars: Birinci Bölüm 1: Gizli Tehlike	1999	A.B.D.	491
A.B.D'li olmayan filmler			
44 Ruhların Kaçışı	2001	Japon	254
69 Andan Doğma	1997	Birleşik Krallık	211
86 Dört Nikah Bir Cenaze	1994	Birleşik Krallık	191
96 Bridget Jones'un Günlüğü	2001	Birleşik Krallık	183

15.3. Şekil Uluslararası gişelerde gelmiş geçmiş en fazla gelir getiren filmler, Nisan 2004
Kaynak: Internet Movie Database <http://www.ibdb.com/Top>; UNDP (2004),s. 97

yanı sıra 5.700 filmden oluşan bir arşivin haklarına sahipti.

Time Warner'ın geçmişi, iletişimin yirmibirinci yüzyılda geçirdiği gelişmeleri yansıtıyorsa da, Amerika Online'ın ortaya çıkışı da enformasyon çağındaki 'yeni medya'ya özgüdür. 1982'de kurulan AOL, önceleri saat başına ücretlendirilen çevirmeli internet erişimi sundu. 1994'de 1 milyon kullanıcı abonesi vardı;1996'da standart aylık abone ücreti karşılığında sınırsız internet kullanma olanağı sunmasının ardından üyeliği 4.5 milyona fırladı. Kullanıcı sayısı artmayı sürdürdükçe -1997'de 8 milyon kişi AOL'u kullanıyordu- şirket, üstün internet hizmet sağlayıcısı konumunu pekiştiren bir dizi birleşme, satın alma ve ortaklıklara girişti. CompuServe ve Netscape'in ikisi de AOL tarafından satın alındı. Alman şirketi Bertellsmann ile 1995'de yapılan ortak yatırım AOL Avrupa'nın kurulmasını sağladı ve Sun Microsystems, AOL'un e-ticaret dünyasına girmesine olanak sağladı.

İki şirketin birleşmesi, 24 milyon AOL abonesini, 120 milyon dergi okurunu ve CNN, HBO ve Warner Brothers gibi televizyon kanallarını tek bir ortak çatı altında birleştirerek 350 milyar dolarlık ulusötesi AOL-Time Warner yaratmıştır. Ancak birleşme şimdiye kadar ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle AOL, istekli abonelere ya da gelir hedeflerine ulaşamamış, internet teknolojileriyle filmi birleştirecek ürünlerin gerçekleştirmesi de yavaş

olmuştur. Yatırımcılar beklentilerini şirketin neyi başarabileceğine göre ayarladıkları için, medya devi eli kulağındaki dağılma tehlikesine zorlanmaya dikkatini yöneltmiştir. 2002'de şirket 100 milyar dolar zarar bildiriminde bulunmuştur. Bu zarar şirketin adından 2003 yılında AOL'un silinmesiyle sonuçlanmıştır.

AOL'un düşüşünün artık istikrar kazandığına inanılmaktadır; şirket, kablo ve film gibi daha geleneksel medyada başarılı olduğunu ileri sürmektedir. Ancak şirketin 2002'den sonraki mevcut başarısının büyük bir kısmı *Yüzüklerin Efendisi* üçlemesine dayanmaktadır. Time Warner'ın üretim hattında gişe filmlerinin garantisi yoktur, internet servis sağlayıcıları endüstrisi değişerek daha rekabetçi hale gelmektedir; bazı yorumcular dünyanın bu en büyük medya şirketi için geleceğin ne kadar güvenilir olup olmadığı konusunda endişelidirler.

AOL-Time Warner birleşmesinin taşıdığı anlam bir süre pek anlaşılamayacak, ancak anlaşmayı serbestleştirici, heyecanlı yeni bir teknolojik potansiyel olarak görenlerle medyada büyük holdinglerin egemen olmasından kaygı duyanlar arasında şimdiden bir sınır oluşmuştur. Anlaşmanın ateşli taraftarları, birleşmeyi, istedikleri haber programlarını, televizyon programlarını, film ve müzikleri istedikleri anda internet aracılığıyla evlere getirecek olan medyadaki "süper şirketlerin" yaratılmasına yönelik adım olarak görmektedir.

Medyadaki süper şirketlerin bunu amaç edinmeleri fikrine herkes katılmamaktadır. Ateşli taraftarların çok hoş bir rüya olarak gördüğünü, eleştirmenler bir kabus olarak algılamaktadır. Medya şirketleri eskisine oranla daha yoğunlaşmış, merkezileşmiş ve küresel hale geldikçe medyanın özgür konuşma, ifade ve tartışma forumu oluşturmak olan en önemli rolünün azaldığı yolundaki kaygılar için bir sebep var demektir. Medyada *hem* içeriği -televizyon programları, müzik, film, haber kaynakları- *hem de* dağıtım araçlarını denetleyen tek bir şirket çok güçlü konumdadır. Kendi ürünlerinin (şöhrete kavuşturduğu şarkıcı ya da ünlülerin) promosyonunu yapabilir; (holdinglerini ya da ortak şirketlerini olumsuz bir biçimde gölgeleyebilecek haberleri atlayarak) oto sansür uygulayabilir ve kendi imparatorluğu içindeki ürünleri dışarıdakilerin aleyhine "çapraz olarak destekler".

İnternetin üç beş medya holdinginin elinde olması yollu görüş, internetin ateşli savunucuları tarafından özgür ve sınırsız bir elektronik alemin sunulduğu yolundaki birkaç yıl önceki görüşle taban tabana zıttır. İlk yıllarda internet çoğu kimse tarafından kullanıcıların özgürce dolaşabilecekleri, bilgiyi araştırıp paylaşabilecekleri, bağlantılar kurabilecekleri ve şirketleştirilmiş bir gücün hüküm sürdüğü alanın dışında etkileşimde bulunabilecekleri bireysel bir alem olarak görülmüştür. Ne ki medya devlerinin ve reklamcıların bir hayalet gibi beliren varlığı, bu görünümü tehdit etmiştir. Eleştirmenler, internette şirketleştirilmiş bir gücün yükselmesinin "şirketleşmiş mesaj" dışında her şeyi boğacağını ve internetin yalnızca abonelerin ulaşabileceği sınırlı bir nüfuz alanı haline gelmesine neden olacağından kaygı duymaktadır.

Birbirine muhalif bu görüşleri değerlendirmek oldukça güçtür; kesin olan şey her iki bakış açısının da doğruluk taşıdığıdır. Medyadaki şirket birleşmeleri ve teknolojik ilerlemenin, iletişim biçimlerini genişlettiği kesindir, dahası eğlence de örgütlenmekte ve dağılmaktadır. Tıpkı film ve müzikteki ilk medya öncülerinin, televizyon ağları ve müzik endüstrisinin yükselmesinden etkilenmesi gibi, internet çağı iletişim araçlarında da dramatik değişmeleri kışkırtacaktır; önümüzdeki yıllarda izleyicilerin neyi, ne zaman tüketip tüketemeyeceklerine dair daha fazla seçme şansları olacaktır. Fakat medyanın bu birleşik şirketlerin egemenliğinde olması ile ilgili kaygılar ortadan kalmamıştır. Şimdiden medya holdinglerinin ortak oldukları şirketlerle ilgili olumsuz haberlerin medyada yer almasına izin vermedikleri söylenmektedir. İnternetin özgür ve açık tutulması gerektiği yolundaki görüşler, fikirlerin paylaşıldığı ve tartışıldığı sınırlandırılmamış bir kamusal alanın değeri ile ilgili önemli fikirlerle temellendirilmektedir.

Toplumsal dünyada az sayıda kaçınılmaz durum olduğunu hatırlamakta yarar vardır. Enformasyon kaynaklarının ve dağıtım kanallarının mutlak denetimi ile ilgili girişimler, ya tekelleri önlemeyi amaçlayan anti-tröst yasaları ya da medya kullanıcılarının alternatif enformasyon yolları aramaya yönelik inatçı ve yaratıcı çabalarından dolayı nadiren başarılı olmuştur. Medya tüketicileri, şirketin çıkarları tarafından zahmetsizce yönlendirilebilecek "kültürel sersemler" değillerdir. Medya formlarının sağladıkları olanaklar ve hacimleri genişledikçe, bireyler, mesajları ve karşılaştıkları malzemeyi yorumlama ve değerlendirme konusunda daha mahir hale gelmektedirler.

Medya emperyalizmi mi?

Özellikle A.B.D olmak üzere sanayileşmiş ülkelerin medya üretimi ve yayılmasındaki üstün konumu çoğu gözlemciyi (örneğin Herman ve McChesney 2003) **medya emperyalizmine** dikkati çekmeye sevk etmiştir. Bu görüşe göre bir kültür imparatorluğu inşa edilmiştir. Az gelişmiş ülkeler kendi kültürel bağımsızlıklarını sağlayacak kaynaklardan yoksun oldukları için özellikle saldırıya maruz kalmaktadır. Dünyanın en büyük yirmi medya holdinginin merkezlerinin hepsi sanayileşmiş ülkelerde, çoğunluğu da A.B.D'de bulunmaktadır. AOL-Time Warner, Disney ABC ve Viacom gibi imparatorlukların hepsi A.B.D kaynaklıdır. Diğer büyük medya holdingleri -aşağıda profili çıkarılan Murdoch imparatorluğu sayılmazsa- CBS Records ve Columbia Pictures'ın sahibi Japon Sony şirketi, RCA Records ve A.B.D kaynaklı bir dizi basım şirketine sahip Alman Bertellesmann ve eski Italyan başbakanı (ve dünyanın en zengin kırk kişisinden biri -bkz. 11. Bölüm s. 431)Silvio Berlusconi'nin sahibi olduğu Mandadore'dan oluşmaktadır.

Elektronik medya sayesinde Batılı kültür ürünleri tüm dünyayı kapsayacak şekilde yaygın hale gelmektedir. Hong Kong'da teması aynı olan bir Disney parkının inşa edilmesine ilişkin planlar 1999'da ilan edilmiştir -park yerel kültürü yansıtmaktan çok büyük ölçüde Amerika'nın çekiciliklerinin bir kopyası olacaktır. Disney temalı parkın müdürünün işaret ettiğine göre bu yalnızca bir başlangıç olabilir: "1,3 milyarlık

nüfusu olan bir ülkede yalnızca bir Disney konu parkı varsa bu durum 280 milyon nüfuslu ABD'deki beş konu parkıyla karşılaştırma kabul etmez" (alıntılayan Gittings 1999).

Ancak söz konusu olan yalnızca popüler eğlence biçimleri değildir. Haberlerin, beş büyük haber ajansı tarafından denetlenmesinin iletilen bilgide "Birinci Dünya bakış açısının" hakim olacağı anlamına geldiği ileri sürülmektedir. Bu nedenle haber yayınlarında dikkatin özellikle felaket, kriz, askeri müdahale dönemindeki, gelişmekte olan ülkelere yöneltildiği: sanayileşmiş ülkelerdeki diğer günlük haber dosyalarının gelişmekte olan ülkelerdeki yayın kapsamına alınmadığı iddia edilmektedir.

Batının, özellikle de Amerikan kültürünün küresel olarak yayılması bazı bölgelerde nefrete neden olmaktadır. Bunun da dünyanın pek çok bölgesinde anti-Amerikancı düşüncelerden oluşan bir dalgaya katkısı olmaktadır.

Direniş ve küresel medyaya alternatifler

Küresel medyanın kapsama alanı ve gücü inkar edilemese de, bütün ülkelerde medyanın hücumunu yavaşlatmaya ve medya ürünlerinin niteliğini, yerel gelenekleri, kültürleri, öncelikleri yansıtacak biçimde şekillendirmeye hizmet eden güçler bulunmaktadır. Din, gelenek, popüler bakış açıları, medyayı ciddi bir biçimde frenlerken, yerel düzenlemeler ve yerli medya kuruluşları, küresel medya kaynaklarının etkilerini sınırlandırmada önemli rol oynamaktadır.

Ali Mohammadi (1998) İslam ülkelerindeki medyanın küreselleşmesini sağlayan güçlere verilen karşılığı araştırmıştır. Devlet sınırlarının ötesinde işleyen uluslararası elektronik imparatorlukların yükselmesi, kültürel kimliğe ve çoğu İslam devletinin ulusal çıkarlarına tehdit olarak algılanmaktadır. Mohammadi'ye göre medya firmalarının dışardan gelen hücumuna karşı gösterilen direnç, sessiz tepkiden Batılı uyduların yasaklanmasına kadar değişmektedir. Medyanın küreselleşmesine gösterilen tepki ve her ülkenin harekete geçmesi büyük ölçüde Batılı sömürgeciliğin kalıtına ve modernleşmenin tecavüzüne verdikleri karşılığın kapsamını yansıtmaktadır. Medyanın küreselleşmesine verilen İslami karşılıkları çözümlerken Mohammadi, devletleri üç genel kategoride ele almaktadır: modernist, karma, geleneksel.

1980'lerin ortalarına kadar İslam dünyasındaki televizyon programlarının çoğu ya ulusal sınırlar içerisinde ya da yirmi devleti kapsayan -pan-Arap uydu yayın ağı- Arapsat yoluyla üretilip dağıtılıyordu. Yayımcılıktaki liberalleşme ve küresel uydu televizyonunun gücü, İslam dünyasındaki televizyonun sınırlarını dönüştürmüştür. 1991'de Körfez Savaşı sırasında ortaya çıkan olaylar, Ortadoğu'yu küresel medya endüstrisinin ilgi odağı haline getirmiş ve bölgedeki televizyon yayımcılığı ve denetimini anlamlı bir biçimde etkilemiştir. Bahreyn, Mısır, Suudi Arabistan, Kuveyt, Dubai, Tunus ve Ürdün gibi ülkelerin hepsinin 1993'de uydu kanalları kurmaya başlamasıyla uydular hızla yayılmıştır. 1990'ların sonunda çoğu İslam devleti küresel medya programlarına ulaşma imkanına

sahip olmanın yanı sıra kendi uydu kanallarını kurmuşlardır.

El Cezire, günde yirmi dört saat haber yayınlayan Ortadoğu'daki en büyük ve tartışmalı Arapça haber kanalıdır. 1996'da kurulan ve Katar'dan yayım yapan El Cezire haber ağı, Arap topluluklar ve Arapça konuşlan ülkelerde en hızlı yaygınlaşan ağdır. Bazı eleştirmenler El Cezire'nin gereğinden fazla sansasyonel olduğunu ve savaş bölgelerinden çok şiddet dolu ve duygu yoğunluğu yüksek konuları gösterdiğini, ayrıca fundamentalist ve köktenci gruplara başkalarına oranla çok daha fazla yer verdiğini iddia etmektedirler. Kanalın siyasi programları oldukça popülerdir ancak kültür, spor ve sağlık

Medya yatırımcıları: Rupert Murdoch

Rupert Murdoch, Avustralya doğumlu, medyanın en büyük imparatorluklarından birinin başkanı olan yatırımcıdır. News Corporation'ın holdingleri altı kıtada işleyen dokuz farklı medyayı kapsamaktadır. 2001'de şirketin iş hacmi 16.5 milyar pounddu ve 34.000 kişiyi çalıştırıyordu (BBC, 16 Haziran 2001).Ekim 2004'de ABC yıllık iş hacminin 29 milyar pound olduğunu bildirmiştir.

Murdoch, News Corporation'ı 1960'lı yıllarda Britanya ve Amerika pazarlarına girmeden önce Avustralya 'da kurmuştu. Britanya'da ilk *News of the World*'u ve the *Sun*'ı 1969'da, 1970'lerin ortalarında *New York Post*'u satın alması daha sonraki satın almaları sağlayan dramatik genişlemenin yolunu açmıştır. News Corporation'ın holdingleri bugün San Antonio, Boston,Chicago ve diğer şehirlerdeki 130 gazeteyi kapsamaktadır. Murdoch bu gazetelerin bir çoğunu seks, suç ve spor gibi üç konu üzerine kurulu sansasyonel gazeteciliğe çevirmiştir. Örneğin *The Sun*, 2004'un ikinci yarısında günde 3.4 milyondan fazla kopyayla dünyada İngilizce basılan günlük gazeteler içerisinde en yüksek tiraja ulaşarak son derece başarılı olmuştur.

1980'lerde Murdoch, başlardaki bir takım aksiliklerden sonra ticari bir başarı haline gelen bir uydu ve kablo zinciri Sky TV'yi kurarak ticari açıdan bir hayli başarılı olmuştur. Hong Kong kökenli Star TV ağının ise %64'üne sahiptir. İlan ettiği strateji Hindistan ve Çin gibi pazarları da kapsayan, Japonya'dan Türkiye'ye uzanan bir bölgede uydu yayımı ile "gökleri denetlemektir".

Murdoch, 1985'de 2000'den fazla filmin haklarına sahip bir film şirketi olan Twentieth Century Fox'un yarı hissesini almıştır. Kendine ait Fox Broadcasting Company 1987'de kurulmuştur ve ABC, CBS ve NBC'den sonra ABD'de önde gelen

The Sun Blair'i destekliyor
Değişime bir şans verin

Britanya'nın bir numaralı gazetesinden tarihi bir duyuru

dördüncü televizyon ağı haline gelmiştir. Murdoch, bugün A.B.D'deki televizyona sahip hanelerin %40 demek olan 22 televizyon istasyonuna sahiptir. En popüler dergi TV Guide dahil 25 derginin denetimini elinde bulundurmaktadır ve 1987'de A.B.D kökenli yayımcılar Harper and Row'u -yeni adı artık Harper Collins'tir- satın almıştır.

Son yıllara Murdoch,yoğun bir biçimde özellikle futbol ve basketbol gibi canlı spor olaylarını yayınlayan dijital televizyon endüstrisine yatırım yapmaktadır. Murdoch'a göre spor yayını yeni medya pazarlarına girmek için News Corporation'ın şahmerdanı olacaktır (Herman ve McChesney 1997). Spor karşılaşmaları en iyi canlı izlendiği için hem Murdoch hem de reklamcıları için kârlı olan "seyrettiğin kadar öde" formatına yatkındırlar. Başka olay çeşitlerine oranla spora küresel talebin ikiye katlanması yüzünden News Corporation ve diğer medya imparatorlukları arasında önemli müsabakaların yayın hakkı için rekabet oldukça yoğundur.

Murdoch için devlet yönetimleri sorun olabilmektedir, çünkü en azından kendi sınırları içerisinde medya da çapraz sahiplik -diğer bir deyişle aynı firmanın farklı gazeteler ve televizyon kanallarına sahip olması durumunu- sınırlandıran kanunlar koyabilmektedir. Avrupa Birliği'nde çok büyük medya şirketlerinin hakim konumundan endişe duyulmaktadır. Yine de küresel ölçekte yaygınlığı düşünüldüğünde Murdoch'un gücü kolay kolay sınırlandırılamamaktadır. Devlet yönetimlerini etkilemeye yetecek ağırlığı vardır; ancak her yerde ve hiçbir yerde olmak telekomünikasyonun doğasında vardır. Murdoch'un gücünün temeli sağlam, sağlam olduğu kadar da geçicidir.

Ekim 1994'de yaptığı bir konuşmada Murdoch, imparatorluğunu demokrasi ve tartışma özgürlüğüne tehdit olarak görenlere sataşır: "Çünkü kapitalistler birbirlerini hep arkadan bıçaklamaya çalışır". Murdoch, özgür piyasaların tekellere yol açmayacağını, yalnızca devlet yönetimleri onları desteklerse ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. News Corporation'a sahip olan bizler aydınlandık diye devam etmektedir. Star televizyonunun yayınlarının izlendiği Hindistan'da binlerce özel kuruluş sahibi çanak antenlere yatırım yapmıştı ve Star programlarını yasadışı bir biçimde satıyorlardı. Murdoch, "yapabileceğimiz en iyi şey onları alkışlamak" şeklinde konuşmuştur. News Corporation'ın bu mükemmel yatırımcılarla uzun bir ortaklığı sabırsızlıkla beklediği ifadesiyle konuşmasını bitirmiştir.

Murdoch, bir süre dünyanın gördüğü en büyük medya örgütünün patronluğunu yapmıştır. Ancak 1995'de Disney Company ve ABC'nin birleşmesinden sonra geride kalmıştır. Disney'in başkanı Michael Eisner hızla genişleyen Asya pazarında Murdoch ile rekabet etmek istediklerini açıklamıştır. Murdoch'un bu birleşmeye "şimdi bizden iki kat büyükler" şeklinde karşılık vermiş ve eklemiştir "Hedef şimdi daha büyük". Yeni bir birleşme AOL ve Time Warner, Murdoch için bir başka hedefi oluşturuyor, ancak o bu mücadeleden çekilecekmiş gibi görünmüyor. Disney, Time Warner ve Viacom'un genel müdürlerinin hepsi Murdoch'un en saygı duydukları, en çok korktukları ve hareketlerini en dikkatli takip ettikleri medya yöneticisi olduğunu vurgulamaktadırlar (Herman ve McChesney 1997).

gibi diğer konulardaki programlar da kanalın izleyici payının artmasını sağlamaktadır.

Bazı İslam devletlerinde, Batı televizyonun ele aldığı malzemem ve konular gerginlik yaratmıştır. Toplumsal cinsiyet ve insan hakları konuları ile ilişkili programlar özellikle tartışmalıdır. Örneğin Suudi Arabistan insan hakları konularında yayınlarına duyulan kaygıdan ötürü artık Arapça yayın yapan BBC'yi desteklememektedir.

Üç devlet, İran, Suudi Arabistan ve Malezya, Batılı telelvizyonlara uydu yoluyla erişimi yasaklamıştır. İran "kültürel kirlenmenin" kaynağı ve Batılı tüketimi teşvik eden değerlerin destekçisi olarak yaftaladığı Batılı medyanın en ateşli muhaliflerinden biri olmuştur.

El Cezire, Ortadoğu'da en yaygın kanallardan biri haline gelmiştir.

Ancak böylesi şiddetli karşılıklar azınlıktadır. Mohammadi, İslam ülkelerinin, medyanın küreselleşmesine direnme ya da alternatif oluşturma girişimleri ile karşılık vermişlerse de, çoğunun kendi kimliklerini korumak için bazı değişiklikleri kabul etmeyi gerekli buldukları sonucuna ulaşmıştır. Onun gözünde İran ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen "gelenekçi yaklaşım" uyum sağlama ve modernleşmeye verilen karşılıklara oranla temelini yitirmiştir (Mohammadi 1998).

Sonuç

Birey olarak teknolojik değişmeyi denetleyemiyoruz ve bu değişmenin aşırı hızı da yaşamlarımızı zor duruma sokma tehdidi taşıyor. Sıklıkla alıntılanan "enformasyon otoyolları" kavramı düzenli bir yol haritasını akla getiriyor oysa yeni teknolojiler çokluk karmaşık ve engelleyici olarak hissediliyor.

Buna rağmen kablolarla kaplanmış dünyanın gelişi, şimdiye kadar en azından bazı kuşkucuların bunaltıcı ölçüde olumsuz kehanetlerin hiçbirisine yol açmadı. İnternetin bir sonucu olarak "büyük birader" meydana çıkmadı; bilakis internet merkezsizleşmeyi ve bireyciliği destekledi. Bin yılın sonunda Y2K virüsü ile küresel bilgisayarların altyapısının muhtemelen çökeceği yolunda koparılan gürültüye rağmen, o an hadisesiz atlatıldı. Son olarak, kitaplar ve diğer elektronik öncesi araçların yok olması pek olası görünmemektedir. Hacimli de olsa, elinizdeki bu kitabı kullanması bilgisayar versiyonundan daha kolaydır. Bill Gates bile gerçekleşmesini umduğu ileri teknoloji dünyasının betimlemek için bir kitap yazmayı gerekli görmüştür.

Özet

1. Kitle iletişim araçları modern toplumda esaslı bir rol oynar duruma gelmişlerdir. Kitle iletişim araçları -gazeteler, dergiler, televizyon, radyo, sinema, videolar, CD'ler ve diğer araçlar- çok sayıda izleyiciye ulaşan ve yaşamımızda derin etkileri olan araçlardır. Medya yalnızca eğlence sunmaz, günlük yaşamda kullandığımız enformasyonun büyük bir kısmını temin eder ve onları biçimlendirir

2. Gazeteler ilk kitle iletişim araçları arasında en önemlisidir. Gazeteler önemli olmayı sürdürseler de, daha yeni iletişim araçları özellikle radyo ve televizyonda ona eklenmiştir.

3. İnternetin yanı sıra televizyon son kırk yıldır medyada görülen en önemli gelişmedir. Çoğu ülkede televizyon yayının yönetimine devlet doğrudan katılmaktadır. Uydu ve kablo teknolojisi televizyonun niteliğini kökten bir biçimde değiştirmektedir; kamu televizyon yayıncılığı çok sayıda kanalın varlığı yüzünden izleyici payını giderek yitirmektedir; devlet yönetimleri televizyon programlarının içeriği üzerinde daha az denetim sahibidir.

4. Son yıllarda yeni iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler telekomünikasyonu -metin, ses ve imgelerin teknolojik bir araç kullanarak uzaktan iletişimiyle- dönüşüme uğratmıştır. Dijitalleşme, fiber optik ve uydu sistemlerinin ortak çalışması birkaç medya formunun tek bir araçta birleştirilmesi olan multimedyayı ve bireylerin gördükleri ve işittiklerine etkin olarak katılımını sağlayan etkileşimli medyayı olanaklı hale getirmiştir.

5. İnternet emsalsiz düzeyde karşılıklı bağlantı ve karşılıklı etkileşim düzeyi sağlamaktadır. Dünya çapında internet kullanıcılarının sayısı hızla artmaktadır ve online tamamlanabilen etkinliklerin alanı genişlemeyi sürdürmektedir. Internet heyecan verici yeni imkanlar sunmaktadır, ancak kimileri internetin toplumsal soyutlanmayı ve gerçek isimlerin gizlenmesini teşvik ederek insan ilişkilerinin ve topluluklarının altını oymasından kaygı duymaktadır.

6. Medya endüstrisi son otuz yılda küresel hale gelmiştir. Bu alanda birkaç eğilime dikkat çekilebilir: Medya sahipliği giderek büyük medya holdinglerinin elinde yoğunlaşmaktadır; medyada özel sektörün sahipliğim kamu sahipliğini gölgede bırakmıştır; medya şirketleri ulusal sınırların ötesinde faaliyet göstermektedir; medyadaki şirket birleşmeleri daha sık tekrarlanır olmuştur. Küresel medya endüstrisine -müzik, televizyon, sinema, haberler- az sayıda çokuluslu şirket hakimdir.

7. Günümüzde tek bir dünyada ikamet ettiğimiz hissi büyük ölçüde medya ve iletişimin uluslararası faaliyet alanının bir sonucudur. Bir enformasyon düzeni dünyası, -enformasyon mallarının üretim, dağıtım ve tüketimini sağlayan uluslararası sistem- ortaya çıkmıştır. Dünya enformasyon düzeninde sanayileşmiş ülkelerin üstün konumu gözönünde bulundurulduğunda, çoğu kimse gelişmekte olan ülkelerin medya emperyalizminin yeni bir biçimine maruz kaldığını düşünmektedir. Çoğu eleştirmen medyadaki gücün bir kaç şirketin ya da güçlü kişilerin elinde yoğunlaşmasının demokrasisin işleyişinin altını oymasından kaygı duymaktadır.

8. Bir dizi farklı medya kuramı geliştirilmiştir. Innis ve McLuhan medyanın ilettiklerinin niteliğinden çok, bunu nasıl ilettikleri açısından toplumu etkilediğini öne sürmüşlerdir. Mc Luhan'ın ifadesiyle "araç mesajdır": Örneğin televizyon insanların davranış ve tutumlarını etkiler çünkü gazete ve kitap gibi diğer araçlardan nitelik olarak oldukça farklıdır.

9. Öteki önemli kuramcılar arasında Habermas, Baudrillard, Thompson bulunmaktadır. Habermas medyanın "kamusal alan" yaratmadaki rolüne işaret etmektedir. Baudrillard McLuhan'dan derinden etkilenmiştir. Yeni medyanın, özellikle televizyonun yaşadığımız gerçekliği gerçekten değiştirdiği inancındadır. Thompson kitle iletişim araçlarının yeni bir toplumsal etkileşim biçimini, günlük, toplumsal etkileşimden daha sınırlı, dar ve tek yönlü olan aracılı iletişimsi iletişimi yarattığını öne sürmektedir.

Düşünme soruları

1. Ülke yönetimleri ulusal kültürleri uydunun ya da kablolu televizyonun yaygınlaşmasını sınırlandırmak suretiyle korumaya çalışmalı mıdır?

2. İnternet otoriter yönetimleri sarsar mı? Daha eski medyanın bu konudaki etkisi farklı mıdır?

3. Eğer tek bilgi kaynağınız pembe diziler olsaydı, ülkeniz hakkındaki görüşleriniz hangi açılardan çarpıtılmış ve eksik olurdu?

4. Müzik endüstrisinde sahipliğin yoğunlaşması tüketici seçeneklerinin azalmasına yol açar mı?

5. İletişimin küreselleşmesi kültürel farklılıkları anlamamızı mı yoksa o farklılıkları ortadan kaldırmamızı mı ilerletir?

Ek kaynaklar

Chris Barker, *Television, Globalization and Cultural Identities* (Buckingham: Open University Press,1999).

Timothy E. Cook, *Governing with the News: The News Media as a Political Institution* (Chicago: The University of Chicago Press,1998).

David Croteau ve William Hoynes, *Meida Society*, 3. basım (London: Sage, 2003).

David Deacon, Michael Pickering, Peter Golding ve Graham Murdock, *Researching Communications: A Practical Guide to Methods in Media and Cultural Analysis* (London: Arnold,1999).

Lawrence Grossberg, Ellen Wartelle ve D. Charles Whitney, *Mediamaking:Mass Meida in Popular Culture* (London: Sage,1998).

Denis McQuail, *Mass Communciaiton Theory*, 4. basım (London: Sage,2000).

James Slevin, *The Internet and Society* (Cambridge: Polity, 2000).

John Thompson, *The Media and Moderntiy* (Cambridge: Polity, 1995).

James Watson, *Media Communciaication*, 3. basım (BaSingstoke: Macmillan, 2003)

İnternet bağlantıları

Foundation for Information Policy research (UK) http://www.fipr.org

The Modern Journals Project http://www.modjourn.brown.edu

News Watch http://www.neswswatch.org

OECD ICT Homepage
http:www.oecd.org/topic/0,2686,en_2649_37409_1_1_1_1_37409,00.html

Theory.org http://www.theory.org.uk

İçindekiler

Örgütler

Birer bürokrasi olarak örgütler
Örgütlerin fiziksel düzeni
Dünyayı saran örgütler
Ekonomik örgütler

Büroksarinin ötesi mi?

Örgütsel değişim: Japon modeli
Yönetimsel dönüşüm
Ağ çalışması

Örgütler ve ağlar yaşamımızı nasıl etkilerler?

Toplumsal sermaye: birbirine bağlayan bağlar
Tek başına bowling oynamak: toplumsal sermayenin çöküşüne örnek olabilir mi?

Sonuç

Özet
Düşünme soruları
Ek kaynaklar
İnternet bağlantıları

16 Örgütler ve Ağlar

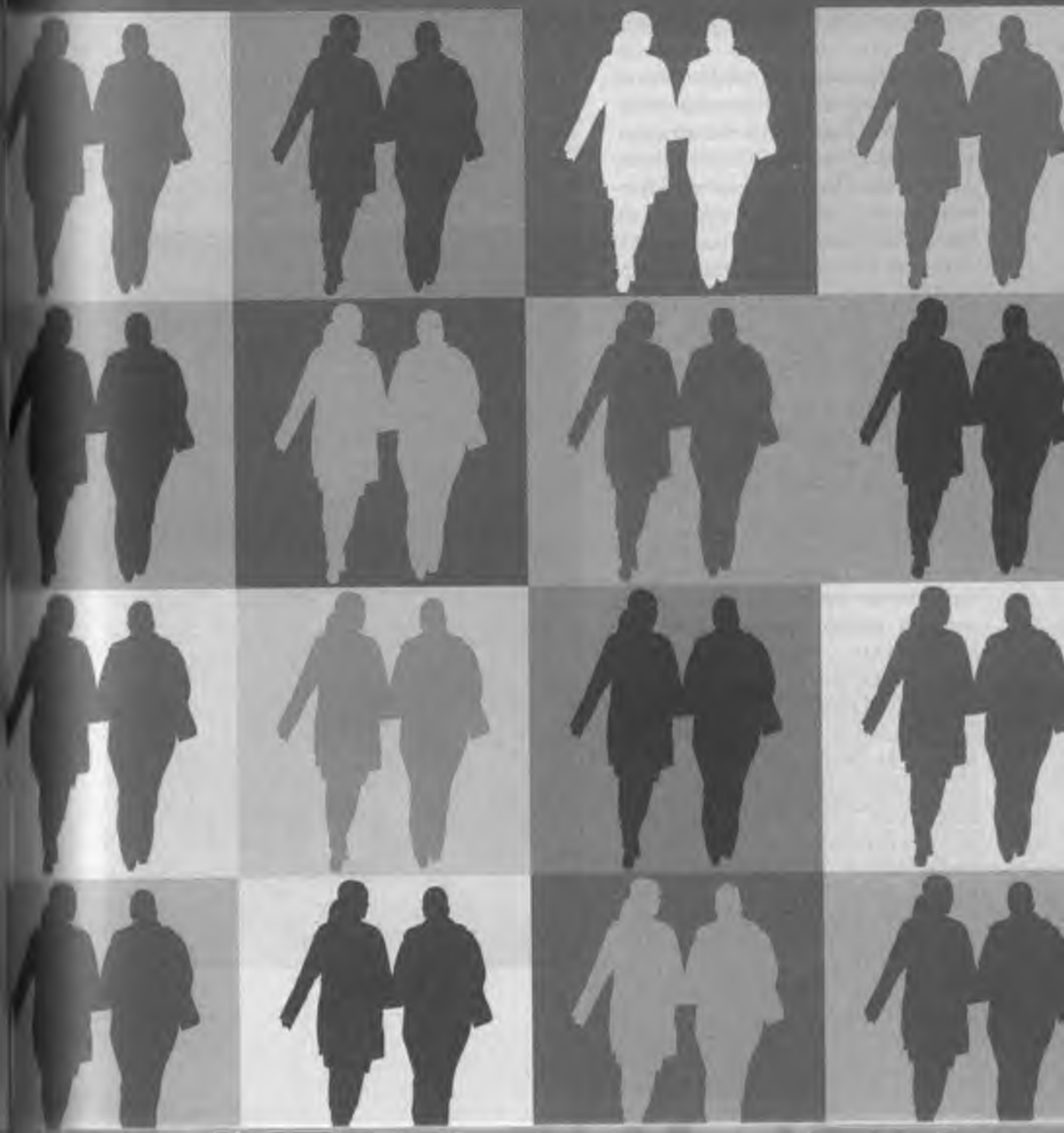

Bugüne kadar hiç McDonalds'da yemek yediniz mi? Muhtemelen yemişsinizdir. McDonalds'a bir dahaki gidişinizde restoranın nasıl örgütlendiğine dikkat edin. Öteki restoranlarla kıyasladığınızda dikkatinizi çekecek en büyük farklılıklardan biri, restorandaki bütün bir sürecin nasıl verimli olduğu ya da en azından öyle göründüğüdür- restorana kurt gibi acıkmış halde girseniz bile anında doymuş olarak çıkabilirsiniz. Size masanızı gösterip siparişiniz alacak bir garsonla muhatap olmak yerine, doğrudan kasaya gider ve yemeğinizi orada kendiniz alırsınız. Eğer içeride yemeyi tercih ederseniz, masa örtüsü olmadığını, çatal bıçak takımının asgari düzeyde tutulduğunu görürsünüz. Tepsi dışında yemeğinizi yiyebilmeniz için gerekli olan her şey, yemeğin geldiği paketle birlikte, tek kullanımlıktır. Yemeğinizi yedikten sonra paketi alır ve çöpe dökersiniz. Aslında McDonalds'daki her yemek ve hizmet kolayca nicelleştirilip hesaplanabilir. McDonalds'ın hedefi "paranızın alabileceğinin en fazlasını" "Big Mac" ya da "büyük boy kızarmış patates" gibi özel menüleri size sunmaktır. McDonalds'ın kurucusu Ray Kroc, hamburgeri ve milkshake'i elli saniyeden kısa bir sürede müşteriye sunmayı hedeflemiştir.

Eğer kasanın arkasında olup bitenlere bakarsanız, muhtemelen çalışanların her birinin basit işlerde uzmanlaşmış olduğunu da görürsünüz: Biri kızartmaları hazırlarken, diğeri ızgaradaki burgerleri çevirmekle meşguldür; üçüncüsü ise kızarmış burgerleri ekmeklerin arasında koyar ve üzerine salatasını ekler. Sürecin kaçta kaçının otomatikleştirilmiş olduğunu da fark edebilirsiniz -milkshakeler yalnızca bir düğmeye basılarak hazırlanır; kızartıcıların sıcaklıkları ve zamanlayıcıları, çalışanlara yemeğin ne zaman hazır olacağını belirtir; hatta kasaların bile her öğe için bir düğmesi vardır, böylece

çalışanların fiyatları bilmeleri bile gerekmez.

Eğer dünyanın farklı köşelerindeki McDonalds restoranlarını ziyaret etme şansınız olduysa, aralarında çok az fark olduğunu da fark etmişsinizdir. Restoranın iç düzenlemesi belki biraz farklı olabilir ama restoranın genel düzeni, menüsü, sipariş alma şekli, çalışanların üniformaları, masalar, paketler ve "gülümseyen hizmet" tamamen aynıdır. İster Londra'da olun isterseniz Lima'da, McDonalds deneyimi *tekbiçimli ve öngörülebilir* olmak üzere tasarlanmıştır. McDonalds nerede konuşlanmış olursa olsun, müşterileri 119 ülkedeki 30000'i aşkın restoranda hızlı bir hizmet, doyurucu yiyecekler ve aynı ürünleri alacaklarını bilirler.

Amerikalı sosyolog George Ritzer (1983, 1993, 1998) McDonalds'ın sanayileşmiş toplumlarda meydana gelmekte olan dönüşümün canlı bir eğretilemesi olduğunu ve toplumun "McDonaldslaştırılması"na tanık olduğumuzu ileri sürmektedir. Ritzer'e göre McDonaldslaştırma, "fast-food restoranlarının ilkelerinin Amerikan toplumunu ve diğer dünya toplumlarını yönetmeye başladığı bir süreçtir." Ritzer, McDonalds restoranlarını yöneten dört temel ilkenin -verimlilik, hesaplanabilirlik, tekbiçimlilik ve otomasyon yoluyla denetim- toplumumuzu zaman yoluyla gitgide daha fazla "ussallaştırıldığını" göstermektedir (Ritzer'in savı, ussallaştırma kuramını daha ayrıntılı biçimde s. 52-4'de ele aldığımız Weber'den büyük ölçüde etkilenmiştir).

Ritzer, kendinden önceki Klasik sosyolog Max Weber gibi, ussallaştırmanın yıkıcı etkilerinden korkmaktadır ve McDonaldslaştırmanın "ussallığın usdışılığı" olarak adlandırdığı bir dizi usdışı durumu doğuracağını ileri sürmektedir. Bu usdışı durumlar arasında sağlığımızın (yüksek kalori, doymuş yağ, şeker türleri ve tuzdan oluşan bir diyet yüzünden) bozulması ve çevre kirliliği de yer almaktadır -her yemek sonrasında çöpe atılan paketleri bir düşünün. Hepsinden öte, Ritzer, McDonaldslaştırmanın insanı "insanlıktan çıkardığını" ileri sürer. Hamburger almak için kayan bandın üzerindeymiş gibi düzenli hareket eden müşteriler ve kasanın diğer tarafında aynı özelleşmiş görevleri durmaksızın tekrar eden çalışanlar, sanki montaj hattındaki robotlar gibidirler.

Örgütler kuramı ve çalışmaları, sosyolojinin önemli konularından biridir. Aynı zamanda klasik sosyolog Max Weber'in ele aldığı temel sorunlardan da biriydi. Bu bölümde sosyologlarin örgütler hakkında söylediklerini inceleyeceğiz ve Weber'in kuramı gibi kuramların gevşek ağlarca ıralanan bir dünyada doğruluğu olup olmadığına bakacağız.

Örgütler

İnsanlar kendi başlarına kolay kolay gerçekleştiremeyecekleri etkinlikleri yapabilmek için sıklıkla bir araya gelirler. Böylesi işbirliği gerektiren etkinlikleri gerçekleştirebilmenin yollarından biri de örgüt kurmaktır. **Örgüt**, ortak bir hedefe ulaşmak için ortaklaşa eylemler gerçekleştirmek niyetiyle bir araya gelmiş insanlardan oluşan, tanımlanabilir üyeliği olan bir gruptur (Aldrich ve Marsden 1988). Bir örgüt,

hepsi birbirini yüzyüze tanıyan küçük bir grup insandan oluşabilmekle birlikte, genelde büyük ve anonimdir: üniversitelerin, dinsel toplulukların ve büyük ticari şirketlerin (bu bölümün başında ele aldığımız McDonalds gibi) hepsi örgütlere birer örnektirler. Böyle örgütler her toplumun merkezi özelliklerinden biridir ve bu konuda yapılan çalışmalar günümüz sosyolojinin temel konularından birini oluşturur.

Modern sanayi ve sanayi sonrası toplumlarındaki örgütler son derece resmi olma eğilimindendirler. Resmi bir örgüt, hedeflerine ulaşabilmesi için ussal olarak, genelde açık kurallar, düzenlemeler ve yordamlar yoluyla belirlenmiş bir örgüttür. İleriki sayfalarda tartışacağımız modern bürokratik örgütler, resmi örgütlerin en önemli örnekleridirler. İlk olarak Max Weber'in 1920'lerde (bkz. Weber 1979) ortaya koyduğu üzere, resmi örgütler Avrupa ve Kuzey Amerika'da uzun soluklu bir yükseliş sürecine girmişlerdir. Bu durum, kısmen, yasal bir duruşun çoğu kez resmiyete ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Sözgelimi, bir kolej ya da üniversitenin yasal olarak itibar görebilmesi için, mezuniyet kuralları ve fakülte performansından tutun da yangın güvenliği konularına kadar bir dizi yazılı standardı yerine getirmesi gerekir. Günümüzde, resmi örgütler dünyadaki en yaygın örgütlenme biçimidir.

Geleneksel dünyadaki çoğu toplumsal dizge, uzun dönemler içinde, göreneklerin ve alışkanlıkların birer sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşın, örgütler genelde tasarlanırlar - belli hedefler göz önünde tutularak, özellikle bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak biçimde inşa edilmiş binalarda ya da fiziksel düzenlemeler içinde kurulurlar. Hastanelerin, kolejlerin ya da ticaret şirketlerinin etkinliklerini sürdürdükleri yapıların çoğu özel olarak inşa edilmişlerdir.

Örgütler gündelik yaşamımızda, eskisinden çok daha önemli bir rol oynamaktadırlar. Bizi dünyayla kaynaştırmalarının yanında, yaşadığımız sürece bu dünyada gösterdiğimiz ilerlemeyi kaydederler ve öldüğümüzde bizi bu dünyadan çıkarırlar. Biz henüz doğmadan önce bile, annelerimiz ve muhtemelen babalarımız, birlikte hastanelerde ve diğer tıbbi örgütlerde gerçekleştirilen hamilelik sınıflarına, denetimlerine, vb. katılmışlardır. Bugün doğan her çocuk, doğduğu andan öldüğü güne dek hakkındaki bilgilerin kayıt altında tutulacağı bir devlet örgütünce izlenir. Günümüzde çoğu insan -eskiden olduğu gibi evinde değil- hastanede ölmektedir ve her ölüm devlet tarafından resmi olarak kayıt altına alınmak zorundadır.

Örgütlerin günümüzde bizim için neden bu kadar önemli olduklarını anlamak kolaydır. Modernlik öncesi dünyada, çoğu gereksinim -yiyecek, çocukların eğitimi, iş imkanları ve boş zaman uğraşları- aileler, yakın akrabalar ve komşular tarafından karşılanırdı. Modern dünyada ise nüfusun çoğunluğu daha önce hiç olmadığı kadar *birbirine bağımlıdır*. Gereksinimlerimizin çoğu, hiç tanımadığımız ve aslında bizden binlerce kilometre uzakta yaşayan insanlarca karşılanmaktadır. Böyle bir durumda, etkinlikler ve kaynaklar arasında muazzam bir eşgüdüm sağlanmak zorundadır işte bu eşgüdümü örgütler sağlar.

Yine de örgütlerin yaşamınız üzerindeki muazzam etkisi her zaman bizim yararımıza olmaz. Örgütlerin elimizdekileri alıp üzerlerinde çok az nüfuz sahibi olduğumuz memurların denetimine vermek gibi bir etkileri de vardır. Sözgelimi, hepimiz devletin bize söylediği şeyleri -vergi ödemek, yasalara uymak, savaşa gitmek gibi şeyleri- yapmakla *yükümlüyüzdür*. Örgütler birer toplumsal erk kaynağı olarak, bu şekilde, kendilerine karşı koyamayacak denli güçsüz bireylere dayatmalarda bulunabilirler.

Birer bürokrasi olarak örgütler

Modern örgütler konusunda ilk dizgesel yorumu Max Weber geliştirmiştir. Weber, örgütlerin insanlar ya da ürettikleri mallar arasında, uzam ve zamanda dengeli bir eşgüdüm sağlamanın yolları olduğunu ileri sürmüştür.

Bürokrasi -pigmelerin tahakkümü altındaki bir dev olabilir mi?

Weber, örgütlerin gelişiminin bilgi akışının denetlenmesine bağlı olduğuna dikkati çekmiş ve bu süreçte yazıya geçirmenin önemini vurgulamıştır: Bir örgüt işleyebilmek için yazılı kurallara, "anılarını" saklamak için de dosyalara gereksinim duyar. Weber örgütleri erkin tepede toplanmaya eğilimli olduğu son derece sıradüzenci oluşumlar olarak görmüştür. Peki Weber bu konuda haklı mıydı? Eğer öyleyse, bu hepimiz için çok önemlidir. Zira Weber, modern örgütler ve demokrasi arasında, toplumsal yaşamımız üzerinde uzun vadeli sonuçları olan bir çatışma ve bağlantı olduğunu fark etmiştir.

Büyük ölçekli örgütlenmelerin çoğu, Weber'e göre, doğaları gereği bürokratik olmaya eğilimlidirler. '*Bürokrasi*' sözcüğü hem yazıhane ve hem de çalışma masası anlamına gelen *bureau* sözcüğüyle Yunanca 'yönetmek' fiilinden türetilen *cracy* sözcüğünün bileşiminden oluşan, bileşik bir sözcüktür ve Moniseur de Gournay tarafından 1745 yılında ortaya atılmıştır. Bu yüzden, **bürokrasi**, resmi makamların yasası anlamına gelir. Terim önceleri yalnızca devletin resmi makamları için kullanılırken, kullanım alanı sonraları genel olarak geniş örgütleri işaret edecek biçimde genişletilmiştir.

Bürokrasi kavramı, başından beri aşağılayıcı anlamda kullanılmıştır. De Gournay, memurların artan erkinden "büromanya denen illet" olarak söz etmiştir. Fransız romancı Honoré de Balzac, bürokrasiyi "pigmelerin tahakkümündeki dev" olarak görmüştür. Çek yazar Franz Kafka, ilk kez 1925 yılında yayımlanan *Dava* adlı romanında, kabus gibi gayrı şahsi ve anlaşılmaz bir bürokrasiyi resmetmiştir.

Bu düşünce günümüze kadar varlığını korumuştur: Bürokrasi sık sık kırtasiyecilikle, verimsizlikle ve israfla ilişkilendirilir. Bununla birlikte, başka yazarlar bürokrasiyi farklı bir ışık altında -bir özen, kesinlik ve etkin yönetim modeli olarak- ele almışlardır. Bu yazarlar, bürokrasinin aslında insanoğlunun icat ettiği en verimli örgütlenme biçimi olduğunu ileri sürerler, zira bürokrasilerde her görev sıkı yordam kuralları tarafından düzenlenmiştir. Weber'in bürokrasi tanımı bu iki uç arasında gidip gelir. Weber, geleneksel uygarlıklarda sınırlı sayıda bürokratik örgütün var olduğuna işaret etmiştir. Sözgelimi, Çin İmparatorluğunda devlet yönetimini ilgilendiren işlerden örgütlü bir memur sınıfı sorumluydu. Yine de, bürokrasi ancak modern toplumlarda olgunlaşabilmiştir.

Weber'e göre, modern toplumlarda bürokrasinin yaygınlaşması kaçınılmazdır; bürokratik yetke, büyük ölçekli toplumsal dizgelerin idari gereksinimleriyle baş edebilmenin yegane yoludur. Bununla birlikte, Weber, ilerleyen sayfalarda da göreceğimiz üzere, bürokrasinin modern toplumsal yaşamın doğasıyla ilgili önemli içermeleri olan bir dizi büyük kusurunun da bulunduğuna inanıyordu.

Bürokratik örgütlerin yayılmasının kökenlerini ve doğasını inceleyebilmek için Weber bir ideal bürokrasi tipi oluşturdu. (*İdeal* sözcüğü burada istenir olana değil, saf bir bürokratik örgütlenme biçimine göndermede bulunmaktadır. **İdeal tip** ise fiili örneklerin belli özelliklerinden hareketle, en genel ıralayıcıların altı çizilerek oluşturulan soyut bir betimlemedir.) Weber (1979),

İş dünyasında ve diğer örgütlerdeki gayrı resmi ağlar, iş saatleri dışında da birlikte olan insanlar tarafından oluşturulabilirler.

ideal bürokrasi tipinin belli başlı ıralayıcı özelliklerinin bir listesini çıkarmıştır:

1. Bürokrasi, en yüksek yetkenin tepede bulunduğu bir piramide benzer. Kararları eşgüdümlü olarak almayı olanaklı kılan ve tepeden tabana doğru yayılan bir emir komuta zinciri vardır. Bu hiyerarşideki her üst, bir astını hem denetler hem de gözetler.

2. Örgütün her kademesindeki

memurların işlerini yazılı kurallar yönetir. Bu, bürokratik görevlerin yalnızca birer usul meselesi olduğu anlamına gelmez. Memuriyette yukarı doğru çıkıldıkça kurallar daha fazla durumu kapsayacak biçimde genişler ve yorumlanmaları esneklik ister.

3. Memurlar tam gün çalışırlar ve düzenli maaş alırlar. Hiyerarşideki her işin belirli sabit bir ücreti vardır. Bireylerin örgüt içinde kariyer yapmaları beklenir. Terfiler yeteneğe, kıdem derecesine ya da her ikisinin bileşimine bağlı olabilir.

4. Bir memurun örgüt içindeki görevleriyle dışarıdaki yaşamı arasında bir ayrım vardır. Memurun ev yaşamı işyerindeki etkinliklerinden farklı olduğu gibi, fiziksel olarak da ondan ayrılmıştır.

5. Örgütün hiçbir üyesi işlettikleri maddi kaynakların sahibi değildir. Weber'e göre, bürokrasinin gelişimi, işçileri üretim yollarının denetiminden uzaklaştırmıştır. Geleneksel topluluklarda, çiftçiler ve zanaatkarlar genellikle üretim süreçleri üzerinde denetim sahibiydiler ve kullandıkları aletler kendilerine aitti. Bürokrasilerdeyse, memurlar çalıştıkları yazıhanelerin, oturdukları masanın ya da yazıhanedeki araç gerecin sahibi değildirler.

Weber, bir örgütün ideal bürokrasi tipine ne kadar yakın olursa, ulaşmak amacıyla kurulduğu hedeflere ulaşma konusunda da o kadar başarılı olacağına inanıyordu. Sıklıkla, bürokrasileri **ussallık** (bkz. 1. Bölüm) ilkesine göre işleyen karmaşık makinelere benzetmiştir. Bununla birlikte, bürokrasinin verimsiz de olabileceğini görmüş ve çoğu bürokratik işin köreltici olduğunu, yaratıcı yeteneklerin geliştirilebilmesi için çok az fırsat sunduğunu da kabul etmiştir. Weber toplumun ussallaştırılmasının olumsuz sonuçları olabileceğinden korkmuşsa da, bürokratik usullerin ve memuriyetin yaşamlarımız üzerindeki etkilerinin bürokratik örgütlerin teknik açıdan verimli olabilmeleri için ödediğimiz bir bedel olduğu sonucuna varmıştır. Weber'le aynı kaygıları taşıyan ve toplumun McDonaldslaştırılması görüşünü bu bölümün hemen başında ele aldığımız George Ritzer gibi bu gelişimi eleştirenler, ussal örgütlerin verimliliği karşısında ödenen bedelin Weber'in sandığından daha büyük olup olmadığını sorgulamışlardır.

Bürokrasilerde resmi ve gayrı resmi ilişkiler

Weber'in bürokrasiye ilişkin çözümlemesi, önceliği örgüt içindeki **resmi ilişkilere**, yani örgütün tüzüğünde açıkça belirtildiği biçimiyle insanlar arasındaki ilişkilere verir. Weber örgüt içindeki gayrı resmi ilişkiler ve küçük grup ilişkileri konusunda pek fazla şey söylememiştir. Ama gayrı resmi yollar, bürokrasilerde başka türlü elde edilemeyecek bir esneklik sağlarlar.

Bu konuda klasikleşmiş bir çalışmasında Peter Blau (1963), görevi gelir vergisi ihlallerini incelemek olan bir devlet dairesindeki **gayrı resmi ilişkileri** incelemiştir. Dairede çalışan memurların nasıl halledebileceklerinden emin olmadıkları bir sorunla karşı karşıya kaldıklarında bu sorunu derhal amirlerine bildirmeleri gerek-

mektedir; dairenin tüzüğünde, böylesi bir durumda memurların kendi kademelerindeki iş arkadaşlarına danışmamaları gerektiği açıkça belirtilmiştir. Buna rağmen, çoğu memur yeterliliğinin sorgulanabileceği ve terfi şansının azalabileceği kaygısıyla amirine başvurmaktan çekinmiştir. Bu yüzden, resmi kuralları çiğneyerek, genelde birbirlerine danışmışlardır. Bu durum yalnızca somut tavsiyelerin verilebilmesine değil, aynı zamanda tek başına çalışmanın getireceği kaygıların azalmasına da yardımcı olmuştur. Aynı kademedeki çalışanların bir araya gelip oluşturdukları gruplarda, sıklıkla üyeleri birbirine kenetleyici bir bağlılık bulunur. Blau, bu çalışanların, karşı karşıya kaldıkları sorunları çözmede muhtemelen diğer arkadaşlarına göre daha etkili oldukları sonucuna varmıştır. Bu grup, örgütün resmi tüzüğünün izin verdiğinden daha fazla sorumluluk ve inisiyatif almalarını sağlayan gayrı resmi yordamlar geliştirmiştir. Gayrı resmi ağlar, örgütlerin her kademesinde ortaya çıkma eğilimi taşırlar. En tepede, kişisel bağlar ve ilişkiler, kararların verilmesi gerektiği resmi durumlardan daha önemli olabilirler. Sözgelimi yönetim kurulunda yer alan yöneticilerin ve hissedarların toplantılarının ticari şirketlerin siyasetini belirmesi gerekir. Oysa gerçekte kurul üyelerinden yalnızca birkaçı şirketi fiilli olarak yönetir ve kararlarını gayrı resmi yollarla alıp yönetim kurulunun geri kalan üyelerinin kendilerini onaylamalarını beklerler. Bu türden gayrı resmi ağlar bir şirketten diğerine kadar uzanabilir de. Farklı firmaların patronları sıklıkla gayrı resmi yollardan birbirlerine danışırlar ve aynı kulüplere ya da boş zamanları değerlendirme topluluklarına üye olabilirler. Gayrı resmi ağlar, ileriki sayfalarda (s 717-20'de) daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

John Meyer ve Brian Rowan (1977), örgütlerdeki resmi kuralların ve yordamların, çoğu kez örgüt üyelerinin gerçekten benimsedikleri etkinliklerden oldukça uzak olduklarını ileri sürerler. Onlara göre, resmi kurallar insanlara okutulan ama gerçekte fazla bir karşılıkları bulunmayan 'söylenlerden' ibarettirler ve işlerin yürütüldüğü yolları, bu yollar aslında kurallara göre "yapılması gerektiği şekil"den oldukça farklı olsa dahi, yasallaştırmaya -gerekçelendirmeye- yararlar.

Meyer ve Rowan, resmi yordamların genelde törensel ya da ayinsel bir nitelik taşıdığına işaret ederler. İnsanlar kurallara uyduklarını göstermek için bir gösteri yapacaklar, ardından işleri yürütmek için kullandıkları diğer gayrı resmi yordamları uygulamaya devam edeceklerdir. Sözgelimi, bir hastanedeki bakım yordamlarını düzenleyen yönetmelikler, hemşirelerin hastalara karşı olan tutumlarını gerekçelendirir. Sözgelimi, hemşire hastanın yatağına asılı olan sağlık durumu çizelgesini kurallara uygun biçimde dolduracak, ama hastanın sağlık ve iyileşme durumunu gayrı resmi ölçütlere- hastanın görünüşüne, solgunluğuna ya da canlılığına- göre denetleyecektir. Çizelgeleri sürekli güncel tutmak hastaları ve doktorları mutlu eder ama her zaman hemşirelerin öncelikleri arasında yer almaz.

Gayrı resmi yordamların örgütün etkinliğinin artmasına genel olarak ne kadar yardımcı olduklarını belirlemek kolay değildir. Weber'in ideal tipini

andıran dizgeler, işleri yürütmenin gayrı resmi yollarından oluşan bir orman meydana getirmeye eğilimlidirler. Bu durum kısmen, sahip oldukları esneklik yoksunluğunun resmi yönetmeliklere gayrı resmi yolların eklenmesi yoluyla giderilmesinden dolayıdır. Gayrı resmi yordamlar sıkıcı işlerde çalışanların daha canlı bir iş ortamı oluşturabilmelerine de yardımcı olurlar. Yüksek makamlarda bulunan memurlar arasındaki gayrı resmi bağlantılar, örgütü bir bütün olarak destekleyecek biçimde verimli de olabilirler. Diğer yandan, bu memurlar bir bütün olarak örgütün çıkarları yerine, kendi çıkarlarıyla ya da terfi olanaklarıyla meşgul de olabilirler.

Örgütlerde işlev bozukluğu

İşlevselci bir sosyolog olan Robert Merton, Weber'in ideal bürokrasi tipini incelemiş ve bürokrasinin kimi içsel öğelerinin bürokrasinin kendisinin düzgün biçimde işlemesini tehlikeye atabileceği ve yıkıcı sonuçlar doğurabileceği sonucuna varmıştır (1975). Bu durumu, "örgütlerde işlev bozukluğu" olarak adlandırmıştır.

İşlevselcilikle ilgili daha fazla bilgi için, bkz. 1. Bölüm: "Sosyoloji Nedir?", s. 55-7

İlkin, Merton bürokratların yazılı yönetmeliklere ve yordamlara katı biçimde uymak üzere yetiştirildiklerine dikkati çekmiştir. Esnek davranmaları, kararları kendilerinin almaları ve yaratıcı çözümler bulmaları istenmez: bürokrasi, durumları bir dizi nesnel ölçüte göre yönetmekle ilgilidir. Merton, bu katılığın başka bir çözümün örgütün bütünü için daha iyi olabileceği durumlarda bile, kuralların her ne pahasına olursa olsun yerine getirilmesi durumu olarak tanımlanabilecek bir *bürokratik ayinselliğe* neden olabileceğinden korkmuştur.

Merton'ın ikinci kaygısı, bürokratik kurallara sıkı sıkıya bağlılığın, bu kuralların altında yatan örgüt hedeflerinin önüne geçebilecek olmasıdır. Yordamların doğru biçimde yürütülmesi üzerinde fazlaca durulması, büyük resmin gözden kaçırılmasına neden olabilir. Sözgelimi, sigorta tazminat taleplerini işleme sokmaktan sorumlu olan bir bürokrat, sigorta hamilinin yasal tazminat talebini belgeleri eksik olduğu ya da yanlış bilgi verdiği için reddedebilir. Bir başka deyişle, talebi yönetmeliklere uygun biçimde işleme koymak, müşterinin kaybından dolayı ortaya çıkan gereksinimleri karşılamanın önüne geçebilir.

Merton böyle durumlarda halk ve bürokrasi arasında bir gerilim ortaya çıkmasının mümkün olduğunu önceden görmüştür. Bu kaygı tamamen yersiz değildir. Çoğumuz düzenli aralıklarla -sigorta şirketlerinden yerel yönetimlere ve vergi dairelerine dek uzanan bir yelpazedeki- bürokrasilerle etkileşime gireriz. Devlet memurlarının ve bürokratlarının ihtiyaçlarımızla ilgilenmemeleri az rastlanır bir durum değildir. Bürokrasinin en büyük zaaflarından biri, özel bir ilgi ve ihtimam isteyen durumlara hitap etme konusunda sergilediği güçlüktür.

Mekanik ve organik dizgeler olarak örgütler

Bürokratik yordamlar etkin biçimde tüm iş tiplerine uygulanabilirler mi? Bazı bilginler, bürokrasinin sıra tekdüze işlere geldiğinde akla yatkın olduğunu,

ancak sıra işin gerektirdiklerinin öngörülemeyecek biçimde değiştiği durumlar için sorun yarattığını söylemektedirler. Tom Burns ve G. M. Stalker (1996), elektronik şirketlerinde yenilik ve değişim üzerine yaptıkları araştırmalarında, esnekliğin ve öncülüğün birincil hedef olduğu sanayilerde bürokrasilerin etkinliğinin sınırlı olduğunu bulmuşlardır.

Burns ve Stalker, biri *mekanistik* diğeriyse *organik* olmak üzere, iki tip örgütlenme biçimi olduğundan söz ederler. Mekanistik örgütler emirlerin açık kanallardan ve yukarıdan aşağıya doğru iletildiği hiyerarşik bir emir komuta zincirine sahip bürokratik dizgelerdir. Her çalışan belli bir görevi yerine getirmekten sorumludur; görev yerine getirildiğinde sorumluluk diğer çalışana geçer. Böyle bir dizgede yapılan iş anonimdir ve tepedekilerle tabandakiler nadiren birbirleriyle iletişim halindedirler.

Organik örgütlerse, tersine, örgütün genel hedeflerinin dar biçimde tanımlanmış sorumluluklara baskın çıktığı daha gevşek bir yapıya sahiptirler. İletişim akışı ve talimatlar, yalnızca dikey olarak hareket etmeyip çok sayıda farklı yolu izler ve daha dağınıktır. Örgüte dahil olan herkes, sorun çözebilecek kadar meşru bilgiye ve veri girişine sahiptir; karar verme yetkisi yalnızca örgütün tepesindeki kişilere ait değildir.

Burns ve Stalker'a göre, organik örgütler iletişim, yazılım sektörü ve biyoteknoloji gibi yenilikçi pazarların değişen taleplerini karşılayabilecek kadar donanımlıdırlar. İç yapılarının daha değişken olması, pazardaki değişikliklere daha çabuk ve uygun biçimde yanıt verebilecekleri ve daha kısa sürede, daha yaratıcı çözümler üretebilecekleri anlamına gelir. Mekanistik örgütlerse, pazardaki dalgalanmalara daha az duyarlı olan, istikrarlı geleneksel üretim biçimleri için uygundurlar. Burns ve Stalker'ın çalışması ilk kez kırk yıl önce yayımlanmış olmasına karşın, günümüzün örgütsel değişim tartışmalarıyla son derece ilgilidir (bkz. "Bürokrasinin ötesi mi?", kesimi s. 711). Burns ve Stalker, günümüzde temel tartışma konuları haline gelen küreselleşme, esnek uzmanlaşma ve bürokrasiden arındırma sorunlarının çoğunu önceden görmüşlerdir.

Bürokrasiye karşı demokrasi mi?

Birleşik Krallık gibi demokrasilerde bile devlet örgütleri, doğum tarihimizden, okula gittiğimiz, üniversiteye girdiğimiz ve işe başladığımız tarihin kayıtlarından tutun da vergilendirme için kullanılacak gelirlerimiz hakkındaki bilgilerden, ulusal sigorta numaramızdan sürücü ehliyeti alabilmemiz için gerekli olan bilgilerimize kadar, hakkımızda muazzam bir bilgi toplarlar. Hakkımızda hangi bilgilerin toplandığını ve hangi devlet dairelerinin bu bilgileri topladığını her an bilinemeyeceği için, insanlar bu türden gözetleme etkinliklerinin demokrasi ilkesini ihlal etmesinden korkmaktadırlar. Bu korkular, George Orwell'in devletin, yurttaşlarını gözetim altında tutarak herhangi bir demokraside normal karşılanacak olan muhalefeti ve düşünce farklılıklarını bastırdığı bir devleti, "Büyük Birader"i anlattığı ünlü romanı *1984*'ün temelini oluşturur.

Bürokrasi gerçekten de o kadar kötü mü?

Sosyolog Paul du Gay'in de itiraf ettiği üzere, "bürokrasi pek parlak günler geçirmiyor." Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, 'bürokrasi' terimi, icat edildiği günden bu yana olumsuz bir anlamda kullanılagelmiştir. du Gay, yeni ve ses getiren kitabı *Bürokrasiye Övgü* (In Praise of Bureaucracy -2000) bu saldırılara karşılık vermektedir. Örgütlerin elbette zaafları olabileceğini ve olduğunu kabul etmekle birlikte, bürokrasiyi, ona getirilen en yaygın eleştirilere karşı savunmaya çalışır.

du Gay, ilk olarak, bürokrasinin etik açıdan sorunlu bir kavram olduğu savını ele alır. Bu görüşün önemli bir temsilcisi olarak gördüğü toplumbilimci Zygmunt Bauman'ın Yahudi soykırımı üzerine yazdığı kitapta yer alan görüşlerini inceler. Bauman, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Yahudi soykırımı gibi büyük felaketlerin ancak modern toplumla bağlantılı olan bürokratik kurumların gelişimiyle olanaklı hale geldiklerini ileri sürer. Nazilerin Nihai Çözüm Harekatı kapsamında tasarladıkları ve milyonları ölüme götüren soykırım, ancak bu kurumlar ortaya çıkıp insanlar arasındaki mesafeyi, insanların kendi eylemlerinin ahlaki sorumluluğunu üstlenmelerini engelleyecek ölçüde açması sonucunda gerçekleşebilmiştir. Bauman, Yahudi soykırımının, barbarca bir şiddet patlaması yaşandığı için değil, soyut görevleri somut sonuçlarından ayıran ussal bürokratik kurumlar ortaya çıktığı için gerçekleşmiş olduğunu ileri sürer. Alman bürokratlar, özellikle de SS'ler, kitle katliamının gerekçesini sorgulamak yerine, yalnızca kendilerine verilen görevleri yerine getirmeye ve emirlere uymaya -sözgelimi, demiryolu hattının inşa edilmiş olduğundan ya da bir grup insanın ülkenin bir ucundan diğerine taşındığından emin olmaya- odaklanmışlar ve bu konuda ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışmışlardır (Bauman 1989).

Görüldüğü gibi, Bauman bürokrasilerde sorumluluk duygusunun zayıfladığına inanmaktadır. du Gay ise bunun tam tersine inanır. du Gay, Yahudi soykırımının yapılabilmesi için, Nazilerin bürokrasinin parçası olan yasal ve etik yordamları saf dışı bırakmış olmaları gerektiğini ileri sürer. Zira du Gay'e göre, bürokrasiler tüm yurttaşlara eşit ve tarafsızca muamele edilmesi ilkesini de kapsayan önemli bir ethosa sahiptirler. Yahudi soykırımı, Nazilerin ırkçı inançlarının, bürokrasinin temelini oluşturan kuralların tarafsızca uygulanması ilkesini saf dışı bırakması sonucu meydana gelmiştir.

du Gay, şimdilerin moda tartışması olarak gördüğü, bürokrasilerin, özellikle de kamu hizmetlerinin girişimci bir reforma ihtiyacı olduğu düşüncesini reddederek, bürokrasiyi ikinci bir saldırı cephesine karşı da savunur. Bürokratik tarafsızlığın ethosu, gitgide siyasileşen ve işlerin hem kamu yararını hem de anayasal meşruluğu gözeten bir yönetim sorumluluğuyla bürokratik bir çerçevede gerçekleştirilmesi yerine, siyasetçileri memnun edecek şekilde gerçekleştirilmesi konusunda hevesli olan bir kamu hizmeti anlayışınca baltalanmakta olduğunun altını çizer.

Auschwitz toplama kampı, bürokratik örgütlerin nihai dışavurumu muydu acaba?

Birleşik Krallık'da 2008'den itibaren kimlik kartı uygulamasına geçilmesi ve 2013'den itibaren bu uygulamanın zorunlu haline getirilmesi önerisi, bu türden kaygıları gündeme taşımıştır. Yeni kartların, kart sahibinin fotoğrafını, ad, adres, cinsiyet, doğum tarihi bilgilerini taşıması ve kişinin parmak izlerine, yüz hatlarının bilgisine ve gözünün iris tabakasının resmine sahip bir çip barındırması tasarlanmaktadır. Eleştirilerin dile getirdiği ortak kaygı, insanların kimlikleri hakkında toplanacak bilgilerin saklanacağı merkezi bir ulusal veritabanının güvenli olmayacağı ve insanların mahremiyet haklarını ve yasalar karşısında eşitliği ilkesini zedeleyeceği yönündedir. Kimlik kartlarına destek verenler, kimi gözetim türlerinin aslında demokrasi ilkesini koruyabileceğini ileri sürmektedirler. Kimlik kartlarını önerenler, bu yolla, sözgelimi teröristlerin izlenmesinin kolaylaşacağını ve bunun da demokrasiyi koruyup işlemesine izin vereceğini ileri sürmektedirler.

Örgütlerin modern biçimlerinin gelişimiyle birlikte demokrasinin zayıflayabilecek olması Weber'i de oldukça kaygılandırmıştır. Weber'i esas olarak rahatsız eden şey, kimliği belirsiz bürokratlar tarafından yönetilmemiz olasılığıdır. Bürokratik örgütlerin üzerimizde uyguladıkları gitgide artan erkin karşısında demokrasi anlamsız bir slogan olmaktan öteye geçebilir mi? Hepsi bir yana, Weber bürokrasilerin zorunlu olarak uzmanlaşmış ve hiyerarşik olduklarını ileri sürmüştür. Örgütün tabanına yakın olanlar kendilerini kaçınılmaz olarak sıradan işler yaparken bulurlar ve yaptıkları üzerinde bir söz sahibi de değildirler; erk tepedekilerin eline geçer. Weber'in öğrencisi olan Robert Michels (1967), erkin bu şekilde yitimini betimleyen ve o gün bugündür bilinen bir deyim icat etmiştir: Büyük ölçekli örgütlerde, daha genel bir çerçeveden bakıldıkta örgütlerin egemen olduğu bir toplumda, **oligarşinin demir yasası**nın geçerli olduğunu ileri sürmüştür (oligarşi, belli bir zümrenin halkı yönetmesi demektir). Michels'e göre, erkin yukarı doğru akışı, giderek bürokratikleşen bir dünyanın kaçınılmaz bir parçasıdır -bundan ötürü de "demir yasa"dır.

Peki Michels bu konuda haklı mıydı? Büyük ölçekli örgütlerin erkin merkezde toplanmasını da beraberinde getirdiğini söylemek elbette doğrudur. Bununla birlikte, "oligarşinin demir yasası"nın Michels'in ileri sürdüğü kadar sağlam olmadığına inanmak için iyi bir neden vardır. Oligarşi ve bürokratik merkeziyetçilik arasındaki ilişkiler sanıldığından daha karmaşıktır.

Öncelikle, erk eşitsizliğinin yalnızca Michels'in varsaydığı gibi bir ebat işlevi olmadığını görmemiz gerekir. Makul ebatlardaki gruplarda da oldukça belirgin erk farklılıkları olabilir. Sözgelimi, çalışanların etkinliklerinin amirlerince doğrudan izlenebildiği küçük iş yerlerinde denetim, daha büyük örgütlerde olduğundan çok daha sıkı uygulanabilir. Aslında, örgütlerin boyutları büyüdüğü zaman güç ilişkileri çoğu kez gevşek hale gelir. Orta ve alt kademelerde çalışanların, örgütün tepesinde oluşturulan genel örgüt siyaseti üzerinde çok az etkisi olabilir. Öte yandan, bürokrasinin uzmanlaşmayı ve ustalığı getirmesinden dolayı, tepedeki kişiler de daha alt kademedekiler tarafından ele alınan pek çok idari karar konusunda denetimi yitirirler.

Modern pek çok örgütte erk açık biçimde üstlerden astlarına doğru aktarılır. Büyük şirketlerin pek çoğunda şirket yöneticileri, şirketin farklı bölümlerini eşgüdüm altına almakla, krizlerle uğraşmakla, bütçeyi incelemekle ve öngörülerde bulunmakla meşgul olduklarından dolayı, kendi başlarına düşünebilecek çok az zamanları vardır. Şirket siyasetiyle ilgili meseleleri, görevleri bu konularda öneriler sunmak olan astlarına devrederler. Çoğu şirket yöneticisi açık yüreklilikle, çoğu zaman kendilerine sunulan sonuçları olduğu gibi kabul ettiklerini itiraf etmektedir.

Örgütlerin fiziksel düzeni

Çoğu modern örgüt, özel olarak tasarlanmış fiziksel düzenlemeler içinde işletilirler. Belli bir örgüte ev sahipliği yapan bir bina, yalnızca o örgütün etkinliklerine özgü özellikleri taşımakla kalmaz, diğer örgütlerle önemli mimari ıralayıcıları da paylaşır. Sözgelimi, bir hastanenin mimarisi kimi bakımlardan bir ticari şirketin ya da okulun mimarisinden farklıdır. Hastanenin birbirinden ayrılmış koğuşları, muayenehaneleri, ameliyathaneleri ve yazıhaneleri binanın bütününe belirli bir düzen verirken, bir okul dersliklerden, laboratuarlardan ve jimnastik salonundan oluşabilir. Yine de aralarında genel bir benzerlik vardır: her ikisinin de kapılarla sonlanan koridorları vardır ve standart bir dekorasyonla mobilyaya sahiptir. Koridorlarda dolaşan insanların faklı kıyafetleri olması bir yana, modern örgütlerin genelde konuşlandıkları binalar belli bir aynılığa sahiptirler. Üstelik içeriden

1940'lara ait bir örgütün sekreterlik kısmının fiziksel örgütlenme biçimi, çalışanların sürekli yakın gözetim altında tutuldukları anlamına gelmektedir. Modern örgütlerdeyse, gözetim yeni biçimlere bürünme eğilimindedir.

olduğu kadar, dışarıdan da aynı görünürler. Bu durumda, bir binanın yanından geçerken "bu bir okul mu?" sorusunu sormanız garip olmayacağı gibi, "hayır bir hastane" yanıtını almanız da garip olmayacaktır.

Michel foucault'nun örgütler kuramı: uzam ve zamanın denetim altına alınması

Michel Foucault, bir örgütün mimarisiyle toplumsal düzeni ve yetke dizgesi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Foucault 1971, 1979). Örgütlerin fiziksel ıralayıcılarını inceleyerek Weber'in çözümlediği sorunlara yeni bir ışık tutabiliriz. Weber'in soyut yanlarıyla tartıştığı yazıhaneler, aynı zamanda mimari düzenlemelerdir -koridorlar yoluyla birbirinden ayrılmış odalardır. Büyük şirketlerin binaları, kimileyin, kişinin bulunduğu makama göre odasının binanın tepesine daha yakın ya da uzak olduğu belli bir hiyerarşiye göre inşa edilirler; kişi ne kadar yüksek bir makamdaysa, odası da o kadar yukarıdadır; bu bağlamda "en üst kat" ifadesi kimileyin örgütün tepesindeki kişileri işaret etmek için kullanılır.

Bir örgütün coğrafi düzeni, özellikle gayrı resmi ilişkilere dayalı dizgelerde, o örgütün işleyişini de farklı yollardan etkiler. Fiziksel yakınlık gruplaşmayı kolaylaştırırken, fiziksel uzaklık gruplar arasında kutuplaşmaların ortaya çıkmasına, örgütün bölümleri arasında bir "biz" ve "onlar" tutumunun ortaya çıkmasına neden olur.

Örgütlerde gözetim

Bir örgüt binasındaki odaların, koridorların ve açık alanların düzenlenme biçimi bize o örgütte iş başında olan yetke dizgesinin işleyişine dair temel birtakım ipuçları sağlayabilir. Kimi örgütlerde insanlar gruplar halinde açık ortamlarda ortaklaşa çalışırlar. Montaj hatları gibi belli başlı sanayi türlerinde işçilerin, işin kendi üzerlerine düşen bölümünü yapacaklarından emin olabilmek için düzenli bir gözetim şarttır. Aynı durum, konuşmaları ve etkinlikleri çoğu kez amirlerince yakından izlenen müşteri hizmetlerindeki çağrı operatörlerinin yürüttüklerine benzer diğer sıradan işler için de genelde geçerlidir. Foucault, modern örgütlerin mimari düzenlerinde görünürlük ya da görünmezlik öğesinin yetke örüntülerinin dışavurumu olduğunu ve örgütleri etkileyebildiğini özellikle vurgular. Görünürlük düzeyi, astların, Foucault'nun **gözetim** olarak adlandırdığı, örgütlerdeki etkinliklerin

izlenmesi durumuna ne kadar kolay maruz kalacaklarını belirler. Modern örgütlerde herkes, hatta görece amir konumundakiler bile gözetlenir ama kişi ne kadar ast konumundaysa, davranışları da bir o kadar yakından izlenme eğilimindedir.

Gözetimin birkaç biçimi vardır. Bunlardan biri, astların çalışmalarının üstleri tarafından doğrudan izlenmesidir. Sözgelimi, okul dersliği örneğini ele alalım. Öğrenciler, genelde öğretmeni görebilecekleri biçimde düzenlenmiş masalarda ya da sıralarda otururlar. Çocuklar ya öğretmene dikkat kesilmelidirler ya da sadece çalışmalarıyla ilgilenmelidirler. Elbette bu durumun fiiliyata ne kadar döküleceği, nihayetinde öğretmenin yeteneklerine ve öğrencilerin onlardan bekleneni yerine getirmeye ne kadar hevesli olduklarına bağlıdır.

Gözetimin ikinci türü daha karışık ama bir o kadar da önemlidir. İnsanların iş yaşamları hakkında dosyalar, kayıtlar ve vaka tarihleri tutmaktan oluşur. Weber yazılı kayıtların (günümüzde genelde bilgisayar kayıtlarının) modern örgütler için ne denli önemli olduğunu görmüş ama bu kayıtların davranışları düzenlemek için nasıl kullanılabileceğini tam olarak ortaya koymamıştır. Çalışanların kayıtları genelde onların iş geçmişlerinin tamamını içerir, haklarındaki kişisel ayrıntıları barındırır ve genelde bir kişilik değerlendirmesi sunarlar. Bu türden kayıtlar, genelde çalışanların davranışlarının izlenmesinde ve terfi tavsiyelerinde kullanılırlar. Çoğu şirkette, o örgütün her kademesinde yer alan bireyler, kendi astlarının başarı durumları hakkında yıllık raporlar hazırlarlar. Karneler ve üniversite transkriptleri de bireylerin o örgütte bulundukları süre boyunca başarı durumlarını takip etmek için kullanılır. Akademik çalışanların da kayıtları tutulur.

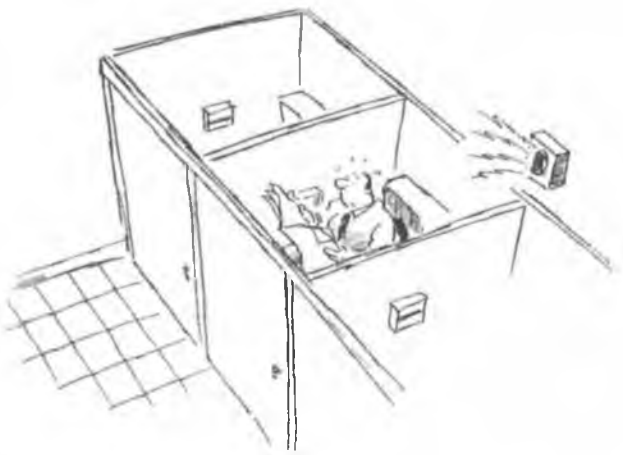

Algılayıcılar 2 numaralı kabinin on sekiz dakikadan beri meşgul olduğunu gösteriyor. Yardıma ihtiyacınız mı var?

Son olarak, öz-gözetim gelir. Öz-gözetim, kişinin başkaları tarafından gözetlendiğine ilişkin kendi kabullerinin yine kendi davranışlarını değiştirmesi ve yapabileceklerinin sınırlarını belirlemesidir. Yukarıda verdiğimiz çağrı merkezi telefon operatörleri örneğini düşünün. Genelde, operatörün çağrıların izlendiğini ya da amirlerinin ne sıklıkta telefon konuşmalarını dinlediğini bilmesinin bir yolu yoktur. Yine de, operatörler amirlerince gözet--lendiklerini kabul edip, şirketin tüzüğüne uygun biçimde konuşmaların kısa, verimli ve resmi olmasına özen gösterirler.

Çalışanlar işlerini baştan savma yaparlarsa örgütler verimli biçimde işleyemezler. Weber'in de dikkati çektiği gibi, şirketlerde insanların düzenli saatler içinde çalışmaları beklenir. Etkinlikler mutlaka uzam ve zamanda

tutarlı biçimde eşgüdümlü olarak gerçekleştirilmelidir; bu durum hem örgütün fiziksel düzenlemesi hem de ayrıntılı zaman çizelgeleri yoluyla teşvik edilir. Zaman çizelgeleri etkinlikleri uzam ve zamanda düzenlerler Foucault'nun deyimiyle, örgüt içinde "bedenleri verimli şekilde dağıtırlar." Bu zaman çizelgeleri, örgüt disiplininin koşuludurlar zira çok sayıda farklı insanın etkinliğine bir birlik verirler. Eğer bir üniversite verilecek derslerin zaman çizelgesini oluşturmamışsa, kısa bir süre içinde tam anlamıyla bir kargaşa çıkması kaçınılmazdır. Zaman çizelgesi, uzam ve zamanın tüm yoğunluğuyla kullanılmasını olanaklı kılar: her birime çok sayıda insanın ve etkinliğin sıkıştırılabilir.

Gözetim altına alma: hapishane

Foucault, hapishaneler gibi bireylerin dış dünyadan uzun dönemler boyunca fiziksel olarak tecrit edildikleri örgütlerin üzerinde önemle durmuştur. Bu türden örgütlerde insanlar dışarıdaki toplumsal çevreden yalıtılır ve kapatılırlar -yani dışarıdan saklanırlar. Bir hapishane, gözetimin doğasını ayrıntılarıyla sergiler, zira hapishanele-rin amacı hükümlülerin davranışları üzerinde azami denetim kurmaktır. Foucault, "hapishanelerin her birinin, hapishaneleri andıran fabrikaları, okulları, kışlaları, hastaneleri andırıyor olmasında şaşılacak bir şey yoktur" (Foucault 1979) diye belirtir.

Foucault'ya göre modern hapishanenin kökeni, bir felsefeci ve toplum düşünürü olan Jeremy Bentham'ın ondokuzuncu yüzyılda tasarladığı mimari bir örgüt taslağı olan Panopticon'a dayanır. "Panopticon", Bentham'ın kendi tasarladığı ve her fırsatta İngiliz devletine satmaya çalıştığı ideal bir hapishaneye verdiği addır. Tasarının kendisi tam olarak hiçbir zaman gerçekleştirilememişse de, dayandığı kimi temel ilkeler ondoku-zuncu yüzyılda Avrupa'da ve ABD'de inşa edilen hapishanelerde kullanıl-mıştır. Panopticon, daire şeklindeydi ve hükümlülerin hücreleri dairenin çemberini oluşturan dış duvarlarda yer alıyordu. Dairenin merkezinde bir gözetleme kulesi bulunuyordu. Her hücrenin biri gözetleme kulesini, diğeri ise dışarıyı gören iki penceresi vardı. Bu tasarımın hedefi, hükümlülerin her an gardiyanlar tarafından görülebilmesiydi. Kulenin pencereleri ise panjurluydu; böylece, hapishane görevlileri hükümlüleri sürekli gözlemleyebilecekler ama kendileri görünmeyeceklerdi.

Bentham'ın Panopticon modeline göre inşa edilmiş bir hapishane.

Gözetimin sınırları

Foucault hapishaneler konusunda haklıydı. Günümüzde dahi hapishanelerin çoğu belirgin biçimde Panopticon'u andırmaktadır. Foucault, gözetlemenin modern toplumlardaki rolü konusunda da haklıydı bu konu iletişim ve bilgi teknolojilerinin giderek artan etkisi nedeniyle daha da önem kazanmaktadır. Zira kimilerinin (Lyon 1994) adlandırdığı biçimiyle bir **gözetim toplumu**nda (yaşamlarımızla ilgili bilgilerin akla gelebilecek her türlü örgüt vasıtasıyla toplandığı bir toplumda) yaşıyoruz.

Gelgelelim, Weber ve Foucault'nun bir örgütü en verimli biçimde işletmenin yolunun azami gözetimden geçtiği yollu savları hatalıydı; en azından, bu savı şirketlere uygulamak bir hatadır, zira şirketler kapalı ortamlarda bulunan insanları (hapishanelerin aksine) tam anlamıyla denetim altına almazlar. Hapishaneler bütününde bakıldıkta örgütler için iyi birer model olamazlar. Doğrudan gözetim, kişilerin içinde bulundukları ortamdan hoşnut olmadıkları ve üzerlerindeki yetkeye temelde düşmanlık beslidikleri hapishaneler gibi yerlerde işe yarayabilir. Ne var ki, yöneticilerin, başkalarının kendileriyle ortak bir hedefe ulaşabilmeleri için işbirliği yapmalarını arzuladığı örgütlerde durum çok farklıdır. Doğrudan gözetimin fazlası, yaptıkları işe müdahale şansı tanınmayan çalışanları yabancılaştırır (Sabel 1982; Grint 2005).

Weber ve Foucault'nun dillendirdiği türden ilkeler üzerine kurulan, montaj hattına ve katı bir yetke hiyerarşisine sahip büyük fabrikalar gibi örgütlerin eninde sonunda büyük sorunlarla karşı karşıya kalmış olmalarının ana nedenlerinden biri budur. Böyle ortamlarda, işçiler kendilerini işlerine veremiyorlardı; sürekli gözetim, aslında, sıkı çalışabilmeleri için *gerekliydi* ama öfkeyi ve düşmanlığı da körüklüyordu.

Ayrıca, insanlar Foucault'nun sözünü ettiği ikinci anlamıyla yüksek gözetim düzeylerine direnmeye de eğilimlidirler: Yani haklarında yazılı bilgi toplanmasına direnirler. Sovyetler tarzı komünist toplumların dağılmasının temel nedenlerinden biri buydu. Bu toplumlarda insanlar hakkında ya gizli polis tarafından ya da gizli polisçe kiralanan başkaları yoluyla -hatta akrabalar ve komşular yoluyla bile- düzenli bilgi toplanıyordu. Ayrıca, devlet, kendi koyduğu kurallara karşı çıkması olası bir muhalefeti önlemek amacıyla da yurttaşları hakkında ayrıntılı dosyalar tutuyordu. Bunun sonucunda, siyasi anlamda yetkeci, ekonomik anlamdaysa verimsiz bir toplum biçimi ortaya çıktı. Toplumun bütünü, hoşnutsuzlukları, çatışmaları ve her türden muhalefetiyle birlikte neredeyse devasa bir hapishaneye benzemişti -ve nihayetinde halk bu hapishaneden kaçtı.

Dünyayı saran örgütler

Örgütler tarihte ilk kez gerçek anlamda küresel hale gelmişlerdir. bilgi teknolojileri ulusal sınırların önemini iyice azaltmıştır. Bunun bir sonucu olarak, uluslararası örgütlerin hem sayıca hem de önem bakımından büyümeleri ve ulusların artık en güçlü eyleyenler olmadıkları bir dünyaya belli bir istikrar ve öngörülebilirlik getirmeleri beklenmektedir (Union of International Associations 1996-7).

Bu yüzden, sosyologlar ulusal sınırları aşan örgütleri oluşturabilmenin nasıl mümkün olduğunu ve etkilerinin neler olabileceğini görmek amacıyla uluslararası örgütleri incelemektedirler. Bazı sosyologlar küresel örgütle-rin dünyadaki ülkeleri gitgide birbirine benzemeye zorlayacağını dahi ileri sürmektedirler (Thomas 1987; Scott ve Meyer 1994; McNeely 1995).

Gelgelelim, uluslararası örgütler yeni değildirler. Sözgelimi sınır ticaretini düzenleyen örgütler, yüzyıllardır mevcuttur. Alman tüccarlar ve şehirler arasında kurulan ve hem Kuzey'deki hem de Baltık Denizi'ndeki ticareti onüçüncü yüzyılın ortalarından onyedinci yüzyılın ortalarına dek yönetmiş olan Hansa Birliği (*The Hanseatic League*), bu örgütlerden biriydi. Ne var ki, gerçek anlamda küresel nitelikte olan, dünya çapında üye ulusları bulunan ve karmaşık bürokratik yapıları olan örgütler ancak 1919'da kurulan ve kısa ömürlü olan Milletler Cemiyeti'yle birlikte oluşturulmuştur. 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler, modern küresel örgütlerin belki de en öne çıkan örneğidir.

Sosyologlar uluslararası örgütleri, ulus devletlerden oluşan *uluslararası devlet örgütleri* ve sivil örgütlenmelerden oluşan *uluslararası sivil toplum örgütleri* olmak üzere, ilkece ikiye ayırırlar. Bunların her birini ayrı olarak ele alacağız.

Uluslararası devlet örgütleri

Küresel örgüt tiplerinden ilki, üyesi olan ulusların birbirleriyle iş yapabilmeleri amacıyla devletler arasında yapılan antlaşmalarla kurulan **uluslararası devlet örgütleri**dir (UDÖ). Bu tip örgütler, ulusal güvenliğin sağlanması (hem Milletler Cemiyeti örgütü hem de Birleşmiş Milletler örgütü büyük yıkımlara yol açmış olan iki dünya savaşı sonrasında kurulmuştur), uluslararası ticaretin düzenlenmesi (sözgelimi Dünya Ticaret Örgütü yoluyla), toplumsal refahın sağlanması ya da insan haklarının ya da çevrenin korunması gibi nedenlerle kurulurlar.

Günümüzün en güçlü UDÖ'lerinden bazıları, ulusal ekonomileri büyük ve güçlü ticaret blokları oluşturacak şekilde birleştirmeyi amaçlarlar. En gelişmiş UDÖ'lerden biri, tüzüğü Mayıs 2004'ten bu yana yirmi beş ülkede geçerli olan Avrupa Birliği'dir (AB). AB, iş dünyasının ulusal sınırları aşıp kendine yeni pazarlar bulabileceği, işçilerinse serbest dolaşım yoluyla kendilerine yeni işler arayabilecekleri yekpare bir Avrupa ekonomisi oluşturulması amacıyla kurulmuştur. AB ülkelerinin ekonomi siyaseti ortaktır ve birliğe üye ülkelerin yirmisi 2002'den beri ortak bir para birimini (Euro) kullanmaktadır. Bununla birlikte, ülkelerinin ekonomik kararlar alma yetkisini tamamen AB'ye bırakması gerekeceğini ileri süren ve bu gelişmeyi hiç de hoş karşılamayan çok sayıda Avrupalı da mevcuttur.

UDÖ'ler, üyesi olan ülkeler onay verdiği zaman makul ölçülerde askeri güç de kullanabilirler. Sözgelimi Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ve BM, üye ülkelerin ordularında oluşan askeri bir güçle, 1991 yılındaki ilk Körfez Savaşı sırasında Irak'a, 1999 yılında ise eski Yugoslavya'daki Kosova'ya müdahalede bulunmuştur. Yine de gücünü üyesi olan ulusların gönüllü katılımından alan en güçlü askeri UDÖ'nün bile yetke-

sinin belli sınırları vardır, zira askeri güçlerin denetimi nihayetinde bu üye ulusların elindedir. Sözgelimi Bosna'daki ve Somali, Ruanda gibi Afrika ülkelerindeki vahşi iç savaşlar sırasında BM'in barışı sağlama ve koruma konusundaki girişimleri etkisiz kalmıştır.

UDÖ'ler genelde üye ülkeler arasındaki güç dengesizliklerini yansıtma eğilimi taşırlar. Sözgelimi, BM Güvenlik Konseyi uluslararası barışı korumadan ve güvenliği sağlamadan sorumludur; dolayısıyla, BM içindeki en güçlü örgüttür. Güvenlik Konseyi'nin eylemleri üzerinde, konseyin beş daimi üyesi olan Britanya, ABD, Çin, Fransa ve Rusya'nın önemli bir denetimi vardır. Geriye kalan on ülke BM genel meclisi tarafından iki yıllığına seçilirler ve daimi üyeler kadar nüfuz sahibi değildirler.

Yirminci yüzyılın başlarında -eldeki veriler üstünkörü olmakla birlikte- yaklaşık üç düzine kadar UDÖ vardı. 1981 itibarıyla sayıları 1039'a yükselmiştir; 1996 itibarıyla ise bu sayı 1830'u bulmuştur (Union of International Associations 19967). Günümüzdeyse, yaklaşık olarak 5500 uluslararası devlet örgütü vardır (Union of International Associations 2002).

Uluslararası sivil toplum örgütleri

İkinci küresel örgüt tipi, bireyler ya da özel örgütler arasında yapılan anlaşmalarla kurulmuş olan uluslararası örgütlerden oluşan **uluslararası sivil toplum örgütleri**dir (USTÖ). Uluslararası Sosyoloji Birliği, Uluslararası Kadınlar Konseyi ve çevreci Yeşil Barış Örgütü bu tip örgütlenmelerin önde

Sosyolojik imgeleminizi kullanmanın tam sırası: geleceğin şirketi mi yoksa geçmişin şirketi mi?

"Dünya değişti. Müşterilerimiz değişti. Bizim de artık değişmemiz gerek." Bunlar, McDonalds'ın [2004 yılında ölen eski] başkanı ve yönetim kurulu üyesi Jim Cantalupo'nun dudaklarından dökülmüş olan cesur sözler... [Cantalupo] yatırımcılara dünyanın en büyük fast-food zincirinin artık herkesten daha büyük değil, sadece daha iyi olacağı sözünü verdi.

Şirketin tutmakta zorlanacağı bir söz bu. [2003 yılının] Ocak ayında, McDonalds, halka açıldığı 1965 yılından bu yana ilk kez şirketin üç aylık zararını açıkladı. ABD'deki karşılaştırmalı satış dağılımının neticesi, McDonalds'ın son on yıldır durgun, son 12 aydır ise düşüşte olduğunu göstermektedir. Bir zamanlar nitelikli hizmetin diğer adı olan McDonalds, ABD'de, son on yıl boyunca müşteri memnuniyeti konusunda en kötü şirket seçilmiştir -sağlık sigortaları satan şirketlerin ve bankaların bile altında yer almıştır. McDonalds grubunun hisselerinin fiyatları, 1999 yılında, $48 dolardan son on yılın en düşük değeri olan $12 dolara kadar düşmüştür...

Daha da vahimi, bay Cantalupo ve o zamanlar şirketin hem iki numaralı adamı hem de başkanlık koltuğunun varisi olan [ve kendisi de 2005 yılında kanserden hayatını kaybedene dek şirketin başkanlığını yapmış olan] Charlie Bell, kaybedilen müşterileri geri kazanabilmek için, sunumlarının çoğunu restoran yönetiminin temelleriyle ilgili umut vadeden iyileştirmelere -temizlik, hizmet ve çalışanların üretkenliği konularına- harcadılar. Bay Greenberg'in yönetimi altındayken McDonalds'ın bayiliklerinde çıkabilecek sorunlara karşı, standartlara uyulup uyulmadığının denetlenebileceği bir takip dizgesi bile mevcut değildi. Artık bir derecelendirme dizgesi ve "gizemli müşteri" siyaseti devrede; böylece grup kendi işletmelerine karşı daha sert önlemler alma sözü veriyor.

McDonalds'ın yemek menüsü de bugüne kadar hep karmakarışık olmuştur. Bu menü de, deyim yerindeyse, zayıflatılacak. Menüde daha az sayıda kafa karıştıran öğün ve salata, yoğurt, dilimlenmiş meyve gibi daha sağlıklı ikramlar bulunacak. McDonalds gibi her şeyin imge demek olduğu bir şirket, uzun süre boyunca yemeklerinin obeziteye yol açtığını inkar etmiş olsa da, ürettiği sağlıksız besinlerden dolayı kazandığı kötü şöhretin artık markayı tehdit eder hale geldiğini nihayet anlayabilmiş. Herkesin istediği her şey olmak yerine (ki bay Cantalupo da zamanında bundan uzak durmaya çalıştığını belirtmişti), grup "şampanya tadında ama bira fiyatına" yeni ve özel öğünler sunmayı tasarlamaktadır.

Reklam ve mağaza bölümü de bakımdan geçecek gibi görünüyor; belki grubun daha şık olan Fransız mağazaları model alınabilir. Bu kadar şık olmayan başka bir şey ise, bay Bell'in grubun maskotu olan (ve A.B.D'de Noel Baba'dan sonra en çok tanınan ikon olduğu aşikar olan) Ronald McDonald'ı, çocuklardan sonra, "nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil eden" genç yetişkinlere yöneltme fikri.

Bütün bunlar, çoğu yatırımcıyı McDonalds'ın gerçekten de bay Cantalupo'nun sunumlarında ısrarla belirtmiş olduğu gibi "turnayı gözünden vurup vuramayacağını" düşünmeye itmektedir. Gurme sandviç dükkanları gibi "Fast-casual" tipi restoranların piyasaya girmesiyle birlikte, McDonalds'ın sunduklarının modası da yavaş yavaş geçmeye başlamıştır. Grubun en yeni ve özgün menüsü, 1983 yılında tanıttığı McNuggets tavuk köfteleridir. Eskiden yıllık büyüme oranları %1015 arasında olan McDonalds bayilikleri, elde ettikleri karın genel merkezden kötü biçimde idare edilen ve satın almak zorunda oldukları "sizin için yaptık" tarzı yeni ve pahalı mutfaklar kurma girişimleri yüzünden baskı altında kaldığına ve ellerinden çıktığına da tanık oldular...

Ne tuhaf; oysaki McDonalds'ın kurucusu olan ve şirketi sattığı yiyecekler kadar satın aldığı ve kiraladığı emlak yoluyla da büyüten Ray Kroc, gruba işletilsin diye resmen bir altın madeni bırakmıştı. Merrill Lynch çözümlemecilerinden Peter Oakes, McDonalds şirketler grubunun, kullandığı binaların %75'ine ve restoranlarının bulunduğu 30000 farklı noktadaki arsanın yaklaşık %40'ına sahibi olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca, grubun defter değeri toplamda 4 milyar doları bulan arsalarının bugünkü değerinin (vergiler düşülmeden) yaklaşık olarak $12 milyar dolar edeceğini de hesaplamıştır. Bu değer, doğrudan satış ve sattığını kiralama yoluyla bile işletilebilirlerdi...

Özetle, McDonalds yatırımcılarına kolayca milyarlarca dolar kazandırabilirdi. Obezite davaları ve çocuklara "sağlıksız" besin satma suçlamaları ufukta belirmeye başlayınca, hissedarların yığınla paranın kendilerine geri döneceği hayali de başka bahara kaldı. Ne yazık ki, bir zamanların altın yumurtlayan tavuğunun eski günlerine geri dönebilmesi için çok daha büyük bir değişime ihtiyacı varmış gibi görünüyor.

"Birileri zarar mı demişti?", *The Economist*
(10 Nisan 2003)

Sorular

1. Daha uyumlu bir girişim ağı lehine işleyen bir "McDonaldssızlaştırma" süreci işbaşında olabilir mi?

2. McDonalds, temel ilkelerinden verimlilik, hesaplanabilirlik, tekbiçimlilik ve otomasyon yoluyla denetim ilkelerinden vazgeçiyor olabilir mi?

McDonalds, son yıllarda satış oranlarında yaşadığı düşüşün ardından kendini yeniden düzenlemeye çalışıyor. Yeni görünümüyle Londra şubesini bir bardan ya da kafeden ayırmak artık hemen hemen imkansız.

gelen örnekleridir. UDÖ'de olduğu gibi, USTÖ'nün sayısında da son yıllarda büyük bir patlama yaşanmıştır - yüzyılın başında, sayıları ikiyüzden daha azken 1990'ların ortalarında bu sayı neredeyse 15000'i bulmuştur (Union of International Associations 19967). Günümüz-deyse uluslararası sivil toplum örgütlerinin sayısı yaklaşık olarak 31000'dir (Union of International Associations 2002).

Genelde USTÖ'nün asıl amacı BM'yi, diğer USTÖ'leri ya da devletleri etkileyerek üyelerinin küresel çıkarlarını korumaktır. Bunun yanında uluslararası konferanslar, toplantılar düzenler ve dergiler çıkarır, araştırma ve eğitim gibi konulara da eğilirler. USTÖ, güçlü devletlerin siyasetlerini şekillendirmelerinde başarılı olmuşlardır.

Önde gelen (ve oldukça başarılı) USTÖ örneklerinde biri, Uluslararası Kara Mayınlarını Yasaklama Kampanyası'dır (UKMYK). Bu kampanya, kurucusu Jody Williams'ın önderliğinde dünya genelindeki ulusların çoğunluğunu kara mayınlarının kullanımını yasaklayan bir antlaşmaya yapmaları konusunda ikna etme başarısından ötürü, 1997 Nobel Barış Ödülü'yle ödüllendirilmiştir. Nobel Ödülü komitesi kampanyayı "bir sağgörüyü gerçeğe dönüştürdüğü" gerekçesiyle övmüş ve "bu çalışmanın uluslararası silahsızlanma girişimleri konusunda sonuç verebilen etkin bir barış siyasetinin inandırıcı bir timsali haline geldiğini" ifade etmiştir (UKMYK 2001).

UKMYK'nın altmışa yakın ülkede, binden fazla USTÖ ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu örgütler birlikte çalışarak kamuoyunun dikkatini, Avrupa, Asya ve Afrika'da yapılmış savaşların ölümcül mirası olan yaklaşık 100 milyon anti personel mayınının siviller açısından teşkil ettiği tehlikelere çekmeyi başarmışlardır. Mayınlar diğer silahlara benzemezler. Savaşlardan sonra dahi onlarca yıl boyunca etkin halde kalabilirler ve halka hem korku salarlar hem de ölümcül birer tuzak görevi görürler. Sözgelimi, Kamboçya'daki çiftçiler verimli tarım alanlarına döşenmiş mayınlardan dolayı açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar, zira çiftçiler ne kendilerini ne de aile fertlerini bir anda paramparça olabilecekleri bu alanlarda çalışmayı istememektedirler. Yürütülen kampanya meyvelerini vermiş ve imzalanan antlaşmayla anti-personel tipi kara mayınlarının üretilmesi, depolanması ve taşınması yasaklanmıştır. 150 ülke tarafından imzalanan bu antlaşma 1990 yılının mart ayında yasalaşmıştır.

Sayıca UDÖ'den daha çok ve başarılı olsalar da, USTÖ daha az etkilidirler, zira yasal erk (ve yaptırım gücü) sonuçta devletlerin elindedir. Sözgelimi, büyük dünya ülkelerinin çoğu kara mayınlarının yasaklanmasını öngören antlaşmayı imzalamışsa da, ABD Kore'yle arasındaki güvenlik sorununu bahane ederek, Rusya'nın yolunda gitmiş ve antlaşmayı imzalamamıştır. Yine de Uluslararası Af Örgütü ve Yeşil Barış Örgütü gibi kimi USTÖ, hatırı sayılır ölçüde nüfuz sahibi olmuşlardır.

Ekonomik örgütler

Modern toplumlar, Marx'ın deyimiyle, kapitalisttirler. **Kapitalizm** şu önemli özellikleri yoluyla diğerlerinden ayrılır: üretim araçlarının özel mülkiyete bırakılması; kar hırsı; ucuz ham madde ve işgücü bulmayı sağlayacak ve malla-

rın pazarda satılmasını kolaylaştıracak bir serbest rekabet; sınırsız bir genişleme ve sermayeyi büyütmeye yönelik yatırımlar. Ondokuzuncu yüzyılın başında gerçekleşen Sanayi Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan kapitalizm, tarihte kendisinden önce ortaya çıkmış olan ekonomik düzenlerin hepsinden daha dinamiktir. Kapitalizm, Marx gibi pek çok eleştirmeni olsa da, şu anda dünyadaki en yaygın ekonomik örgütlenme biçimidir.

Bu bölümde, şimdiye kadar işe, çalışanlar ve meslekler açısından baktık. Ticari birliklerin gelişimleri üzerinde etkili olan etkenleri ve iş kalıplarını ele aldık. Bu noktadan itibaren ise işgücünün istihdam edildiği ticari şirketlere odaklanacağız (şunu da unutmamak gerekir ki, günümüzde çok sayıda insan devletin örgütlerinde çalışmaktadır; ama biz bunları burada ele almayacağız). Günümüzde ticari şirketlere neler olmaktadır ve bu şirketler nasıl işletilmektedirler?

Şirketler ve şirket erki

Son yirmi yılda modern sermayeci ekonomiler büyük **şirketler**in yükselişinden giderek artan biçimde etkilenmişlerdir. Son araştırmalar dünyanın önde gelen ikiyüz şirketinin 1983 ve 1999 yılları arasında yaptığı toplam satış oranının bu sürede dünyadaki GSMH oranında %25'den %27,5'e varan bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Aynı dönemde bu şirketlerin kar oranları %362,4 oranında artarken istihdam oranları ise ancak %14 oranında artmıştır (Anderson ve Cavanagh 2000).

Elbette Britanya ekonomisinde halen binlerce küçük şirket ve girişim mevcuttur. **Girişimci** -yani hem şirketin sahibi hem de yöneticisi konumundaki patron- imgesi bu küçük şirketler için halen geçerlidir. Büyük şirketlerdeyse durum daha farklıdır. Adolf Berle ve Gardiner Means'in 1930 yılında yayımladıkları ünlü çalışmaları *Modern Şirket ve Özel Mülk* (The Modern Corporation and Private) Property'den bu yana, büyük şirketlerin çoğunun artık şirketin sahibi tarafından yönetilmediği kabul edilmektedir. (bkz. Berle ve Means 1997). Kuramsal açıdan bakıldıkta, büyük şirketlerin sahipleri, bütün önemli kararları alma hakkını saklı tutan şirket hissedarlarıdır. Ne var ki, Berle ve Means, hisselerin aşırı oranda dağılmasının, şirket üzerindeki fiili denetimi hissedarlardan alıp şirketi günübirlik olarak yöneten yöneticilerin ellerine teslim ettiğini ileri sürmüşlerdir. Büyük şirketlerde mülkiyet ve denetim birbirinden ayrılmıştır.

Belli bir sanayi sektörünü bir ya da birkaç şirket ele geçirdiğinde, serbest rekabete girmek yerine genellikle işbirliği yaparak fiyatları birlikte belirlemeyi tercih ederler. Böylece, büyük petrol şirketlerinden biri akaryakıt fiyatlarında değişikliğe gittiğinde, diğer şirketler de onu izlerler. Bir şirketin belli bir sanayi sektöründe tek söz sahibi haline gelmesine **tekel** denir. Küçük bir grup dev şirketin biraraya gelerek sektöre egemen oldukları **oligopol** ise daha yaygın görülen bir durumdur. Oligopol durumunda büyük şirketler hizmet ve mal satın aldıkları tedarikçi küçük şirketlere kendi ticaret koşulla-rını dayatabilirler.

Şirket sermayeciliği tipleri

Ticari şirketlerin bugün dahi varlığını sürdüren ve birbiriyle çakışan üç genel gelişim evresi olmuştur. Bu evrelerden ilki, ondokuzuncu yüzyılda-

ki şirketleri ıralayan ve yirminci yüzyılın başlarında da etkisini sürdürmüş olan **aile kapitalizmiydi**. Büyük şirketler, bireysel girişimciler tarafından ya da aynı aileden ve soydan gelen üyeler tarafından yönetiliyorlardı. Birleşik Krallık'taki Sainsburys ya da ABD'deki Rockefellers gibi ünlü şirket hanedanlıkları bu kategoriye girmektedirler. Bu bireyler ve aileler yalnızca tek bir büyük şirketin sahibi değildiler, aynı zamanda çeşitli ekonomik ilgi gruplarını ellerinde bulunduran, ekonomi piramidinin tepesindeki kimselerdi.

Girişimci aileler tarafından kurulan büyük şirketlerin çoğu, zamanla halka açılmış -yani dolaşımdaki hisselerini açık pazara sunmuş- ve yöneticilerin denetimine bırakılmışlardır. Yine de aile sermayeciliğinin önemli öğeleri, tıpkı Henry Ford'un torunu olan William Clay Ford'un şirketin icra kurulu başkanlığını yaptığı Ford otomobil şirketi gibi, dünyanın en büyük şirketlerinden bazılarında dahi varlığını bugün de sürdürebilmektedir. Sahipleri tarafından işletilen yerel dükkanlarda, ufak ölçekli tesisatçılık ya da boyacılık ve badanacılık gibi işlerde ise aile sermayeciliği egemenliğini korumaktadır. Bu küçük şirketlerin iki ya da daha fazla kuşaktan beri aynı ailenin elinde bulunan bazıları, aynı zamanda küçük ölçekli birer hanedanlıktırlar. Bununla birlikte, küçük iş sektörü oldukça istikrarsızdır ve bu sektörde başarısızlık öyküleri oldukça yaygındır; ayni ailenin üyelerinin uzun dönemler boyunca şirketlere sahip olma oranı ise oldukça düşüktür.

Büyük ticari şirketler sektöründeyse aile kapitalizmi yerini zamanla **yönetsel kapitalizme** bırakmıştır. Büyük şirketlerde gitgide daha fazla söz sahibi olan yöneticiler, girişimci ailelerin yerini almışlardır. Bunun sonucunda ailenin yerini şirketin kendisi almıştır. Şirket daha somut bir ekonomik kendilik olarak ortaya çıkmıştır. ABD'nin en büyük ikiyüz imalat şirketi üzerinde çalışmış olan Michael Allen, kar oranlarında herhangi bir düşüş yaşanması durumunda aile denetimindeki girişimlerde yönetim kurulu başkanlarının değiştirilmesine pek sık rastlanmadığını, buna karşın yöneticiler tarafından denetlenen şirketlerde bu işlemin derhal gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur (Allen 1981).

Yönetsel kapitalizmin modern toplumlar üzerinde kalıcı bir etki bıraktığına kuşku yoktur. Büyük şirketler yalnızca tüketim kalıplarını belirlemekle kalmaz, aynı zamanda çağdaş toplumlardaki istihdam deneyimini de belirlerler -şirket bürokrasileri ya da büyük fabrikalar olmasaydı çoğu Britanyalının iş yaşamları ne durumda olurdu, hayal etmesi bile güç. Sosyologlar büyük şirketlerin modern kurumlar üzerinde iz bıraktıkları bir başka alan daha olduğunu saptamışlardır. **Refah Kapitalizmi**, şirketi devlet ya da birlikler yerine sanayiye dayalı modern yaşamın pazar belirsizlikleri karşısında birincil sığınak haline getirmeyi hedefleyen bir uygulamadır. Ondokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren büyük şirketler, çalışanlarına çocuk bakımı, bedava tatil, boş zaman uğraşları, kar payı, işsizlik ve yaşam sigortası gibi belli hizmetler sunmaya başladılar. Bu izlencelerin "aile ziyaretlerini" destekleyen ve "ahlak eğitimi veren" babacan bir tarafı da vardı. İyi niyeti imleyen terimleri bir kenara bırakacak olursak, aslında refah

sermayeciliğinin temel hedeflerinden biri, çalışanlar üzerinde baskı kurmaktı zira çalışanlar birlikten kaçınabilmek uğruna -şiddet kullanımı da dahil olmak üzere- her türlü taktiği uyguluyorlardı.

A.B.D'deki işçi hareketi üzerine çalışan Stanford Jacoby (1997), geleneksel tarih çalışmalarının, refah kapitalizminin sendikaların eşi benzeri görülmemiş bir nüfuz sahibi olduğu ve Başkan Franklin Roosevelt devletinin işbaşına gelip şirketlerce çalışanlara sağlanan yararları güvence altına aldığı 1930'lardaki bunalım yıllarında öldüğünü ima ettiklerini ileri sürer. Bu yaygın yorumun aksine, Jacoby refah kapitalizminin ölmediğini ama işçi hareketlerinin zirveye ulaştığı sırada yeraltına çekildiğini ileri sürer. Refah kapitalizmi 1930 -1960 yılları arasındaki dönem boyunca sendikalaşmadan kaçınabilen -Kodak, Sears ve Thompson Products gibi A.B.D kökenli şirketlerde- modernleşmiş, babacan yanlarından ve alışkanlıklar oluşturan, çalışanlara yarar sağlamayı amaçlayan izlencelerinden sıyrılmıştır. 1970'lerde sendika hareketinin zayıflamasıyla birlikte bu şirketler başka şirketler için birer model olmuşlar ve sendikaları saf dışı bırakarak, şirketin bir "sanayi konağı" olarak oynadığı rolü tekrar öne çıkarmışlardır.

Yönetsel kapitalizmin, modern ekonominin şekillenmesinde oynadığı rolün karşı çıkılamaz önemine karşın, çok sayıda bilgin, şirketin evriminde artık üçüncü ve daha farklı bir evreye girildiğini düşünmektedir. Yönetsel kapitalizmin yerini günümüzde kısmen de olsa **kurumsal kapitalizme** bıraktığını söylemektedirler. Bu terim, yalnızca tek bir şirket sınırları içinde karar alan değil, aynı zamanda bu sınırların dışına taşan bir şirket erkinin gelişimini denetleyen konsolide bir liderlik ağına işaret eder. Kurumsal kapitalizm diğer şirketlerin hisselerine de sahip olan şirketlerin uygulamaları üzerinde şekillenmiştir. Bunun sonucu olarak, birbirine bağlı yöneticilerden oluşan yönetim kurulları, şirketlerin büyük çoğunluğu üzerinde denetim sahibi olmaktadırlar. Buysa, artan yönetici denetimi sürecini tersine çevirmektedir, zira yöneticilerin ellerindeki hisseler diğer şirketlerin ellerindeki hisselerin büyük olmasından ötürü küçülmektedir. Kurumsal kapitalizmin yayılmasının temel nedenlerinden biri, son otuz yılda yatırım biçimlerinde meydana gelen değişimdir. Bireyler artık doğrudan hisse satın alarak bir işe yatırım yapmak yerine, yatırımlarını büyük para örgütlerinin denetimindeki para piyasasına, tröstlere, sigorta sektörün ve emekli sandığına yapmayı tercih etmektedirler. Bu örgütler ise söz konusu birikimleri daha sonra sanayi şirketlerinde değerlendirmektedirler.

Ulusaşırı şirketler

Küreselleşmenin ağırlığını hissettirmeye başlamasıyla birlikte, büyük şirketlerin çoğu uluslararası bir ekonomik bağlamda iş yapar hale gelmişlerdir. Bu şirketler bir ya da birkaç ülkede yeni iş kolları kurdukları zaman çokuluslu ya da **ulusaşırı şirketler** olarak nitelenmeye başlamışlardır. *Ulusaşırı* terimi, bu şirketler birçok ulusal sınırı aştığı için tercih edilmektedir.

En büyük ulusal şirketler devasa boyutlardadırlar; servetleri pek çok ülkenin servetini gölgede bırakır. Günümüzde, dünyanın en büyük yüz

ekonomik biriminin yarısını ulus devletleri teşkil ederken, diğer yarısını ulusaşırı şirketler teşkil etmektedir. Bu şirketlerin etkinlik alanlarının genişliği hayret vericidir. En büyük altıyüz ulusaşırı şirketin etkinlikleri, küresel ekonominin toplam tarım ve sınai üretiminin beşte birinden fazlasını oluşturmaktadır; bu şirketlerin yetmiş kadarı küresel ölçekteki satışların yarısından sorumludur (Dickens 1992). En büyük ikiyüz şirketin geliri 1970'lerin ortalarından 1990'lara kadar yaklaşık ona katlanmış ve 2001 yılı itibarıyla 9.5 trilyon dolara ulaşmıştır. 2003 yılında dünyanın ilk on ilaç şirketinin küresel pazar paylarının %53'leri bulacağı tahmin edilmekteydi. Son yirmi yıl içinde ulusaşırı şirketlerin etkinlikleri gitgide küresel hale geldi: 1950'de dünyanın en büyük şirketlerinden yalnızca üç tanesinin yirmiden fazla ülkede üretim yapan yan kuruluşu varken, bu sayı günümüzde elliyi bulmaktadır. Yine de, bu şirketler halen azınlıktadır; ulusaşırı şirketlerin çoğunun en fazla iki ya da üç ülkede üretim yapan yan kuruluşları bulunmaktadır.

2000 yılı verilerine göre, en tepedeki ikiyüz şirket arasında A.B.D 82 şirketle (ki bu, yüzde 41'lik bir oran demektir) başı çekmektedir; ikinci sıradaysa 41 şirketle Japonya yer almaktadır (Anderson ve Cavanagh 2000). Bununla birlikte, en tepedeki ikiyüz şirket sıralamasında Amerika'nın sahip olduğu oran, yalnızca beş Japon şirketinin listede yer aldığı 1960'dan bu yana dikkate değer oranda düşmüştür. Genel kanının aksine, doğrudan yapılan yabancı yatırımların dörtte üçü, sanayileşmiş ülkeler arasında yapılmaktadır. Yine de ulusaşırı şirketlerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkileri büyüktür; Brezilya, Meksika ve Hindistan en büyük yabancı yatırımların gerçekleştirildiği ülkelerdir. Yatırım oranlarında şimdiye kadar görülen en hızlı artış, Asya'nın sanayileşmekte olan ülkeleri (ASÜ) olarak adlandırılan Singapur, Hong Kong, Kuzey Kore ve Malezya'da kaydedilmiştir.

Taşımacılık ve iletişim alanında ilerlemeler yaşanmasaydı ulusaşırı şirketlerin bu kadar yayılmaları da mümkün olmazdı. Günümüzde havayolları insanların dünyanın bir ucundan diğerine altmış yıl öncesine kadar eşi görülmemiş bir hızda seyahat edebilmelerine izin vermektedir. Okyanusları aşabilen devasa şileplerin inşa edilmesi ve farklı nakliye araçlarında taşınabilen konteynerlerin kullanılması, büyük malzemelerin kolayca taşınabilmelerini olanaklı kılmıştır.

İletişim teknolojileri artık dünyanın bir ucuyla diğerinin neredeyse anında denebilecek kadar kısa bir sürede iletişim kurmasına izin verecek düzeydedir. Uydular, aynı andan ancak 240 konuşmaya izin verdikleri 1965 yılından beri gitgide artan şekilde ticari iletişim amacıyla kullanılmaktadırlar. Şimdiki uydularsa en az 12000 eş zamanlı konuşmaya izin verebilmektedirler! Kimi büyük ulusaşırı şirketlerin kendi uydu iletişim dizgeleri dahi bulunmaktadır. Sözgelimi, Mitsubishi şirketinin Tokyo'daki genel merkezi günde ortalama beş milyon konuşmanın aktarıldığı devasa bir iletişim ağına sahiptir.

Ulusaşırı şirket tipleri

Yirminci yüzyılla birlikte ulusaşırı şirketlerin dünya ekonomisindeki önemleri de artmıştır. Uluslararası

işbölümü -dünya pazarı için üretilen mallar konusunda bölgeleri sınai ya da tarımsal üretime göre veya ustalığa göre ayıran bir özelleşme- konusunda kilit öneme sahiptirler (Fröbel, Heinrichs 1979; McMichael 1996). Dünya ekonomisi de tıpkı ulusal ekonomilerin belli noktalarda *yoğunlaştıkları* gibi, belli bir yerde toplanmaktadır -yani az sayıdaki çok büyük şirket tarafından yönetilmektedirler. Birleşik Krallık ve diğer önde gelen sanayileşmiş ülkelerin bazılarında, ulusal alanda nüfuz sahibi olan şirketler aynı zamanda uluslararası alanda da varlıklarını oldukça geniş erimli bir alanda hissettirirler. Dünyadaki çoğu üretim sektörü *oligopol*dür - üretimin denetimi pazara egemen olan üç ya da dört şirketin elindedir. Son yirmi ya da otuz yıldan bu yana otomotiv, mikro işlemci ve elektronik sanayilerinde ve dünya çapında kendine pazar bulabilen diğer kimi tüketim mallarının üretimi konusunda uluslararası oligopoller ortaya çıkmıştır.

H.V. Perlmutter (1972) ulusaşırı anonim şirketleri üçe ayırır. Bunlardan ilki, şirket siyasetinin şirketin kurulduğu ülkede konuşlanmış olan genel merkezinde oluşturulduğu ve uygulamaya geçirildiği **etnosentrik ulusaşırı** şirketlerdir. Dünyanın farklı yerlerinde bulunan yan kuruluşlar ve tesisler, ana şirketin kültürel uzantıları durumundadır- uygulamalar dünya genelinde belli bir standarda sahiptir. İkincisi ise, denizaşırı yan kuruluşların yerel şirketlerin yönetimine bırakıldığı **polisentrik ulusaşırı** şirketlerdir. Asıl şirketin kurulduğu ülke ya da ülkelerde bulunan genel merkez şirket siyasetinin ana tüzüğünü belirlerken, yerel şirketler işlerini bu tüzük çerçevesinde kendileri hallederler. Son olarak, yönetim yapısı uluslararası olan **geosentrik ulusaşırı** şirketlerden söz edilebilir. Yönetim dizgeleri küresel bir taban üzerine oturtulmuştur ve koşullar gerektirdiğinde bir ülkeden diğerine yolculuk yapan, gezici denebilecek üst düzey yöneticilere sahiptirler.

Tüm ulusaşırı şirketler arasında, Perlmutterci anlamda en güçlü etnosentrik yapıya sahip olan şirketler, Japon şirketleridir. Dünya çapındaki etkinlikleri ana şirket tarafından, bazen Japonya devletinin de işe karışmasıyla, çok sıkı bir biçimde denetlenir. Japon Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (UTSB), Japon temelli yabancı girişimlerin izlenmesinde Batı devletlerinden çok daha doğrudan işe karışır. UTSB, son yirmi yılda Japon şirketlerin denizaşırı ülkelere yayılmasını düzenleyen bir dizi ilerleme tasarısı oluşturmuştur. Ayrıksı Japon şirketi tiplerinden biri, büyük ticaret şirketleri olan *sogo shosa*'dır. Bu şirketler, ana amaçları ticareti desteklemek ve parasal kaynak sağlamak olan devasa holding-lerdir. Diğer şirketlere parasal, örgütsel ve bilgisel hizmetler sunarlar. Japon ithalat ve ihracatının yarıya yakını, on büyük *sogo shosa* yoluyla gerçekleştirilir. Mitsubishi gibi kimi *sogo shosa*lar, üretim de yaparlar (Japon anonim şirketleri, s. 711-13'de daha ayrıntılı biçimde incelenmiştir).

Küresel ölçekte planlama

Küresel şirketler, gerçek anlamda küresel bir planlama yapabilen ilk örgütlerdir. Sözgelimi Pepsi ve Coca-Cola reklamları dünyadaki milyarlarca insana ulaşabilmektedir. Gelişmiş küresel ağlara sahip olan birkaç şirket,

Lübnan'ın Tripoli şehrindeki Pepsi ve Coca-Cola reklamları.

farklı ulusların ticari etkinliklerine şekil verebilmektedir. Richard Barnet ve John Cavanagh (1994), yeni dünya ekonomisinde ticari etkinlikleri birbirine bağlayan dört ağ bulunduğunu ileri sürmektedirler: Küresel Kültürel Pazar, Küresel Alışveriş Merkezi, Küresel İşyeri ve Küresel Para Ağı. Küresel Kültürel Pazar, bu dört ağın en yenisi olmasına karşın, şimdiden en yaygını haline gelmiştir. Küresel imgeler ve düşler, sinema filmleri, televizyon programları, müzik, videolar, oyunlar, oyuncaklar ve tişörtler yoluyla dünya çapında satılmaktadırlar. Dünyanın her yerinde, hatta en az gelişmiş ülkelerde dahi, insanlar aynı ticari amaçlı şarkıları ve şovları izleyebilmek için aynı elektronik aygıtları kullanmaktadırlar.

Barnet ve Cavanagh'ya göre, Küresel Alışveriş Merkezi, "sersemletici çeşitlilikte yiyecek, içecek, giyecek ve eğlenceyi barındıran gezegensel bir süpermarkettir." Küresel Kültürel Pazar'dan daha ayrıcalıklı bir yerdir, zira fakirlerin maddi kaynakları yetersiz olduğundan, burada birer alıcı değil ancak bakıcı olabilirler. Dünya nüfusunu oluşturan yaklaşık 5.5 milyar insandan 3.5 milyar kadarının tüketim ürünlerini satın alacak parası yoktur.

Küresel nitelikteki üçüncü ağ olan Küresel İşyeri, hepimizi etkileyen küresel işbölümünün gitgide daha karmaşık bir hal almasıyla ortaya çıkmıştır. Yazıhanelerden, fabrikalardan, restoranlardan ve malların üretilip

tüketildiği ya da bilgi alışverişi yapılan başka milyonlarca mekandan oluşan devasa bir alandan oluşur. Bu ağ, hem kaynak sağladığı hem de ona parasal açıdan destek olan Küresel Para Ağıyla yakından bağlantılıdır. Küresel Para Ağı, milyarlarca *bit*ten oluşan bilgilerin bilgisayarlarda depolandığı ve görüntülendiği bir ağdır. Neredeyse sınırsız bir para alışverişini, kredi kartı işlemlerini, sigorta planlamalarını ve hisse alım satımlarını da beraberinde getirir.

Büyük şirketler: aynı ama farklı

Yirmibirinci yüzyılın ilk on yılındaki büyük şirketler ile yirminci yüzyılın ortalarındaki büyük şirketler arasında önemli farklılıklar vardır. Çoğunun adları halen aynı olmakla birlikte -sözgelimi, General Motors, Ford, IBM- bu şirketlerin arasına 1950'lerde henüz tanınmayan Microsoft ve Intel gibi başka büyük şirketler de katılmışlardır. Hepsi birden müthiş bir güç oluşturmuşlardır ve yöneticileri de halen şehir merkezlerini egemenlikleri altına alan büyük binalarda oturmaktadırlar.

Ne var ki, günümüzle yarım yüzyıl öncesinin yüzeysel benzerliklerinin altında esaslı dönüşümler yatmaktadır. Bu dönüşümler köklerini bu kitap boyunca sık sık karşımıza çıkan bir süreçte bulurlar: Küreselleşme. Son elli yılda dev şirketler kendilerini iyiden iyiye küresel bir rekabetin içinde bulmuşlardır; bunun sonucu olarak da iç yapıları ve doğaları değişmiştir.

A.B.D eski Çalışma Sekreteri Robert Reich şöyle yazmıştır:

> Her şey değişiyor. Amerikalı şirketin çekirdeği artık büyük hacimli mal üretimlerini kendisi yapmıyor ve hizmetleri doğrudan kendisi vermiyor; büyük fabrikalara, laboratuvarlara, envanterlere ve diğer menkul kıymetlere yatırım yapmıyor; devasa işçi ordularını ve orta düzey yöneticileri istihdam etmiyor... Aslına bakarsanız, şirket çekirdeği bile Amerikalı değil artık. Giderek, ardında dünyanın farklı yerlerindeki birimleriyle yaptığı anlaşmalarla işlerini yürüten merkezsizleştirilmiş grupları ve alt grupları saklayan bir sima haline gelmekte (Reich 1991).

Büyük şirketler büyük işyerleri olmaktan çıkıp giderek birer "girişim ağı" -yani küçük şirketleri birbirine bağlayan merkezi bir örgütlenme- haline gelmektedirler. Sözgelimi bir zamanlar diğer büyük şirketler tarafından kıskançlıkla izlenen bir kendine yeterlik sergileyen IBM, 1980'lerde ve 1990'ların başında stratejik planlarını paylaşmak ve üretim sorunlarını çözebilmek amacıyla A.B.D kökenli düzinelerce kuruluşla ve seksenden fazla yabancı şirketle birleşmiştir.

Bazı büyük şirketler bürokratik açıdan güçlerini korumakta ve merkezlerini genelde ilk kuruldukları ülkelerde tutmaktadırlar. Bununla birlikte, çoğu artık tam olarak belli bir yerde değildir. Eski ulusaşırı şirketler, denizaşırı üretim tesislerinin ve yan kuruluşlarının denetlendiği bir ulusal genel merkezden yönetilirlerdi. Şimdiyse uzam ve zaman anlayışında meydana gelen dönüşümle birlikte (Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam, s. 186-7) gruplar, dünyanın hangi bölgesinde konuşlanmış olurlarsa olsunda, iletişim teknolojileri ve bilgisayarlar yoluyla birbiriyle

Barbara, hazırladığın rapor gayet iyiydi ama farklı cinsiyetler farklı dilleri konuşurlar. Bu yüzden, söylediklerinin tek kelimesini dahi anlamadım.

eşgüdümlü biçimde çalışabilmektedirler. Uluslar halen sınırlarında gerçekleştirilen para, kaynak ve bilgi akışını denetim almaya uğraşmaktadırlar. Ne var ki modern iletişim teknolojileri bunu artık son derece güçleştirmektedir. Bilgisel ve mali kaynaklar, dünyanın bir ucundan diğerine ışık hızında hareket eden elektronik darbelerle ulaşabilmektedir.

Ulusaşırı şirketlerin ürünleri de benzer şekilde, uluslararası niteliklere sahiptir. Bir malın Britanya'da mı yoksa başka bir yer de mi üretildiği sorusunu kolayca yanıtlamak artık mümkün değildir.

Kitabın "Küreselleşme ve Değişen Dünya" (s.92) başlıklı ikinci bölümünde halis muhlis bir Amerikan oyuncağı örneği olarak Barbie'yi incelemiştik.

Barbie'nin paketinde "Çin'de imal edilmiştir" yazmaktadır ama bu bölümden çıkan sonuçlar ışığında, bebeğin bedeninin ve giysilerinin Ortadoğu ve Uzakdoğu'dan yolculuğa başlayarak satıldığı ya da başka yerlere satılmak için gemilere yüklendiği A.B.D'ye kadar, dünyayı dolaştığı anlaşılabilmektedir.

Kadınlar ve şirketler

Yaklaşık yirmi ya da otuz yıl öncesine dek, örgütler üzerine yapılan çalışmalar toplumsal cinsiyet sorununa eğilmiyorlardı. Gerek Weber'in kuramı gerekse bu kurama verilen etkili yanıtlar, erkeklerce yazılmış ve erkeği merkeze almıştır. Gelgelelim 1970'lerde yükselişe geçen feminist hareket, örgütler ve bürokrasi de dahil olmak üzere toplumun tüm temel kurumlarındaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mercek altına alınmasını sağladı. Feminist sosyologlar yalnızca örgüt içindeki cinsiyet eşitsizlikleri sorununa odaklanmakla kalmayıp modern örgütlerin kendilerinin de toplumsal cinsiyetçi bir tarzda geliştiklerini ortaya çıkardılar.

Feministler modern örgütlerin ortaya çıkışının ve bürokratik kariyerin belli türden bir toplumsal cinsiyetçi düzenlemeye bağımlı olduğunu ileri sürdüler. Toplumsal cinsiyetin modern örgütlerin yapısına iki yolla sokulduğunu söylemektedirler. Birincisi, bürokrasiler meslek yaşamına özgü bir toplumsal cinsiyet ayrımıyla ıralanırlar. Kadınları büyük kitleler halinde iş pazarına girdikleri andan itibaren düşük ücretli sıradan işlerin yapıldığı meslek gruplarına ayırma eğilimi mevcuttur. Bulundukları mesleki konumlar genelde kadınların erkeklere tabi kılındıkları ve fazla terfi imkanı bulunmayan yerlerdi. Kadınlar ucuz ve güvenilir işgücü olarak kullanılıyor ama erkeklere kariyerlerini geliştirebilmeleri için tanınan fırsatlardan yoksun bırakılıyorlardı.

İkincisi, bürokratik kariyer ideali aslında kadınların yaşamsal öneme sahip bir destek rolünü üstlendikleri *eril* bir idealdi. Kadınlar işyerinde sekreterlik, yazıcılık ve yazıhane müdürlüğü gibi sıradan görevleri yerine getiriyorlar ve erkeklere kariyerlerini rahatça geliştirebilecekleri bir serbestlik sağlıyorlardı. Böylece erkekler terfilerine odaklanabiliyorlar, büyük hesaplar peşinde koşarken angarya işler kadınların üzerine yükleniyordu. Aile içindeyse, kadınlar ev işleriyle, çocukların bakımıyla ve evin erkeğinin rahatını sağlayarak da onun bürokratik kariyerini destekliyorlardı. Erkek bürokratın kişisel ya da ailevi konuları dert etmeksizin uzun saatler boyunca sadece işine odaklanmasına ve yolculuk yapmasına izin veren hizmetleri yerine getiriyorlardı.

İlk dönem feminist yazarlar, bu iki eğilimin sonucunda, modern örgütlerin kadınları iktidardan uzaklaştırıp toplumsal cinsiyetleri dolayısıyla cinsel taciz ve ayrımcılık kurbanları haline getirdiklerini ve kariyerlerini geliştirme olanaklarını ellerinden alarak erkek egemenliğini pekiştirmeye yaradıklarını ileri sürmüşlerdir. İlk dönem feminist çözümlemelerin çoğu genel bir dizi soruna -haksız rekabete, ayrımcılığa ve erkek egemenliğine- odaklanmışsa da kadınların eşitlik mücadelesi açısından hangi yaklaşımın en iyi sonucu vereceği konusunda bir uzlaşmaya varamamışlardır. Kadınlar ve örgütler üzerine yapılmış öne çıkan iki feminist çalişma bu konudaki özgürlükçü ve köktenci feminist yaklaşımlar arasındaki ayrımları açıkça sergiler.

Önemli özgürlükçü bakış açılarından biri, kadınların bürokratik düzendeki yerini inceleyen ilk çalışmalardan biri olan Rosabeth Moss Kanter'in *Şirketlerin Erkekleri ve Kadınları* (Men and Women of the Corporation'ıdır -1977). Kanter kadınların şirketlerdeki konumlarını sorgulamış ve güç sahibi olmalarının nasıl engellendiğini çözümlemiştir. Erkeklerin gücü kapalı bir çember içinde tutup ancak yakın grup üyelerinin erişimine açtıkları "erkek eştoplumsalcılığı" olgusuna odaklanmıştır. Kadınların ve etnik azınlıkların işyerinde ilerleme fırsatları etkili biçimde bertaraf edilmiş ve terfi için yaşamsal öneme sahip kişisel ilişkilerden ve toplumsal ağlardan dışlanmışlardır.

Kanter, modern şirketlerdeki toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri konusunda eleştirel olsa da, gelecek konusunda hepten kötümser değildir. Ona göre, sorun bir toplumsal cinsiyet sorunu değil, *güç* sorunudur. Kadınlar kadın oldukları için değil, örgütlerde yeterli güç sahibi olamadıkları için dezavantajlı bir konumdaydılar. Kanter'e göre, gücü elde edebilecek konumlara gelen kadınların sayısı arttıkça eşitsizlikler de ortadan kalkacaktır. Kanter'in çözümlemeleri özgürlükçü bir yaklaşım olarak betimlenebilir, zira öncelikli olarak fırsat eşitliğiyle ve kadınların erkeklerin konumlarıyla kıyaslanabilecek konumlara gelmelerine izin verilmesiyle ilgilenmektedir.

Köktenci bir feminist olan Kathy Ferguson ise *Bürokrasiye Karşı Feminist Vaka* (The Feminist Case Against Bureaucracy'de- 1984) Kanter'in görüşlerinden oldukça farklı ve alternatif bir yaklaşım sergiler. Ferguson, örgütlerdeki toplumsal cinsiyet eşitsiz-

liğinin daha çok sayıda kadının erk sahibi olabileceği konumlara getirilmesiyle çözülemeyeceğini düşünür. Ferguson, modern örgütler özleri itibarıyla eril değerler ve egemenlik kalıpları yüzünden yozlaşmış olduğunu ve kadınların bu türden yapılar yoluyla hep ikincil rollere mahkum edilmiş olduklarını ileri sürer. Kadınlar için tek gerçek çözüm, erkekler tarafından ve erkeklere göre tasarlanmış örgütlerden tamamen farklı, kendi ilkelerine göre örgütler kurmalarıdır. Ferguson, kadınların yetkeci taktikler kullanmaya, katı yönergeler uygulamaya ve duyarsız yönetim tarzı sergilemeye eğilimli olan erkeklerden daha demokratik, katılımcı ve işbirliği yapmaya yatkın bir biçimde örgütlenebileceklerini ileri sürmüştür.

Örgütlerde güç ve çatışmalar konusundaki tartışmalar, örgütlerin sosyolojideki önemli konularından biridir.

18. Bölümde (s. 804-11) bunu bir yanıyla, işyerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunu ayrıntılı biçimde ele alacağız.

Bürokrasinin ötesi mi?

Bürokrasi Batı'da halen yaygındır ve bu bölümün başında ele aldığımız, toplumun "McDonaldslaştırılması" savının sahibi George Ritzer gibi kimi sosyologlar, bürokrasinin Batı toplumlarındaki örgütlerin ıralayıcı özelliği olduğunu ileri sürmektedirler. Bununla birlikte Foucault'nun da örnek aldığı Weberci bürokrasi modelinin zamanında işe yaramış olsa da artık modasının geçtiğini, işlevini yitirdiğini düşünen başkaları da vardır. Pek çok örgüt, Weber'in ileri sürdüğünün aksine, kendini yeniden düzenleyip daha az hiyerarşik bir yapıya bürünmektedir.

1960'larda Burns ve Stalker geleneksel bürokratik yapıların önde gelen sanayi sektörlerinde yeniliklerin ve yaratıcığın önünü kestiği sonucuna varmışlardır (bkz. s. 689-90); günümüzün elektronik sanayisi söz konusu olduğunda pek az kişi bu türden keşiflerin önemini yadsıyabilir. Çok sayıda örgüt daha esnek ve hareketli pazar gereksinimlerine yanıt verebilecek hale gelebilmek amacıyla dikey ve katı emir-komuta zincirlerinden vazgeçip "yatay" ve işbirliğini hedefleyen modellere dönüş yapmıştır. Bu bölümde hem söz konusu değişimlerin ardında yatan ve küreselleşmeyle bilgi teknolojilerindeki gelişmeleri de kapsayan temel güçleri hem de son dönemdeki modern örgütlerin değişen koşullara ayak uydurabilmek amacıyla kendilerini nasıl yeniden oluşturduklarını ele alacağız.

Örgütsel değişim: Japon modeli

Dünyadaki örgütlerde bugün tanık olunabilen değişimlerin çoğuna Nissan ve Panasonic gibi büyük Japon üretim şirketleri öncülük etmişlerdir. Her ne kadar Japon ekonomisi 1990'lı yılları sıkıntılı biçimde atlatmışsa da, genel olarak bakıldıkta, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde fevkalade başarılı olmuştur. Bu ekonomik başarı, çoğu kez Japon şirketlerinin -onları Batı'daki çoğu şirketten esaslı biçimde farklı kılan ayrıksı vasıflarına bağlanmıştır. Aşağıda göreceğimiz üzere, Japon şirketlerine yüklenen bu örgütsel vasıflarına çoğu, son yıllarda diğer ülkelerdeki şirketler tarafından da uyarlanarak benimsenmiştir.

Japon iş dünyası "Çalışma ve Ekonomi Yaşamı" başlıklı 18.

Bölümde (s. 811-5) tartışıldığı üzere, post-fordizme geçiş dönemiyle ortaya özellikler sergiler.

Japon şirketleri birkaç bakımdan Weber'in bürokrasiyle ilişkilendirdiği vasıflardan uzaklaşmışlardır:

1. *Üstlerin kararları astlarla birlikte alması.* Büyük Japon şirketlerinde Weber'in betimlediği gibi her astın yalnızca bir üstüne karşı sorumlu olduğu bir yetke piramidi yoktur. Daha çok, örgütün yöneticileri uygulanan siyaset konusunda alt düzeylerdeki çalışanların fikirlerini dikkate alır ve onlara danışır; hatta düzenli olarak onlarla toplantılar yaparlar.

2. *Daha az uzmanlaşma.* Japon örgütlerdeki çalışanlar Batı'daki meslektaşlarının aksine çok daha az uzmanlaşırlar.

3. *İş güvenliği.* Japonya'daki büyük şirketler çalışanlarını ömür boyu işe alırlar; çalışanların iş güvenceleri vardır. Sorumluluk ve maaş, terfiyi hedefleyen rekabetçi bir mücadeleye göre değil, kıdem derecesine yani çalışanın o şirkette ne kadar zamandır çalıştığına göre verilir.

4. *Grup odaklı üretim.* İnsanlar şirketin her düzeyinde mevcut olan işbirliğine dayalı küçük "takımlarda" ya da çalışma gruplarında yer alırlar. Bireysel çalışanlar yerine grupların performansları değerlendirilir. Batı'daki benzerlerinin aksine, Japon örgütlerin "örgüt şemaları" -yetke dizgelerinin haritaları- bireylerin değil, yalnızca grupların konumlarını gösterir.

5. *İş yaşamıyla özel yaşamın birleştirilmesi.* Weber bürokrasilerle ilgili resminde insanların örgüt içindeki çalışmalarıyla, dışındaki etkinlikleri arasında açık bir ayrım yapar. Bu ayrım aslında şirket ve çalışanı arasında yalnızca ekonomik bir ilişki bulunan çoğu Batılı şirket için geçerlidir. Oysa Japon şirketleri şirkete tam bağlılık karşılığında çalışanlarının çoğunun gereksinimlerini de karşılarlar. Çalışanlar, şirketten, aldıkları maaşın üzerinde maddi menfaat sağlarlar. Sözgelimi, Ronald Dore'un incelediği (1973) Japon elektrik firması Hitachi, tüm bekar işçilerine ve evli erkek çalışanlarının neredeyse yarısına barınma olanağı sağlamıştır. Ayrıca çocukların eğitimi, düğün ve cenaze masrafları için kredi de sağlamıştır.

Japonların A.B.D ve Britanya'da işlettikleri tesisler üzerine yapılan çalışmalar, üstlerin kararları astlarla birlikte alması ilkesinin Japonya dışında da işe yaradığını göstermektedir. İşçilerin tesislerin işleyiş sürecinde etkin olmalarının olumlu sonuçlar verdiği görülmüştür (White ve Trevor 1983). Dolayısıyla, bu noktadan hareketle Japon modelinden Weberci bürokrasi anlayışına ilişkin birtakım dersler de çıkarılabilir. Weber'in ideal tipine çok benzeyen örgütlenmeler muhtemelen kağıt üzerinde göründüklerinden çok daha verimsizdirler, zira alt kademelerde yer alan çalışanların işlerindeki görevleri konusunda bir özerklik ve alakadarlık duygusu geliştirmelerine izin vermezler.

Kısa süre öncesine dek pek çok Britanya ve A.B.D'li iş dünyası yazarı Japon şirketlerini Anglo-Amerikan şirketlerinin örnek almaları gereken

modeller olarak görüyorlardı (Hutton 1995). Ancak, 1990'lı yıllarda Japon ekonomisinde yaşanan durgunluk konunun uzmanlarını bu sayıtlıyı yeniden sorgulamaya itti. Çoğu Japon şirketinin geleneksel olarak çalışanlarına karşı duyduğu sorumluluk duygusu ve onlara verdiği taahhütler, çalışanların şirkete bağlılıklarını pekiştirmiş olabilir ama bunun yanında, esnek olmadığı ve rekabet duygusunu köreltiği için eleştirilmiştir de. Önceki sayfalarda gördüğümüz üzere, savaş sonrası dönemde Japon şirketlerinde çalışanların çoğu, işten uzaklaştırmalar ve çıkarmalar çok seyrek görüldüğü ve ikramiye dağıtmanın teşvik edilmediği için iş yaşamlarının geri kalanında aynı şirkette çalışmayı beklemiş olabilirler. Ülkenin 1990'lardan beri boğuştuğu ve henüz hafiflemeye başlamış olan ekonomik sorunların vardığı noktalar, Japon iş yaşamının, gelecekte eski dizgeyi korumak isteyen gelenekçiler ve daha rekabetçi ve bireyci iş modelleri oluşturmaya yönelik düzenlemeleri destekleyen köktenci sermayeciler arasında ikiye bölüneceğinin işaretlerini vermektedir (Freedman 2001).

Yönetimsel dönüşüm

Yukarıda betimlenmiş olan "Japon modeli"nin bileşenlerinin çoğu yönetim sorunuyla ilgilidir. Japonların üretim düzeyinde yeni ve özgün birtakım teknikler geliştirdiklerini yadsımak mümkün değilse de, Japon yaklaşımının büyük bölümü aslında yönetim-çalışan ilişkileri üzerine ve her kademedeki çalışanın şirketle arasında kişisel bir bağ geliştirmesinin güvence altına alınması konusuna odaklanmıştı. Takım çalışmasına, uzlaşma sağlamaya yönelik yaklaşımlara ve çalışanların geniş tabanlı katılımına yapılan vurgu, Batı'nın daha sıradüzenci ve yetkeci olan geleneksel yönetim biçimleriyle tam bir karşıtlık içindeydi.

1980'lerde pek çok Batılı örgüt, üretimi ve rekabeti arttırmak amacıyla yeni yönetim tekniklerini uygulamaya geçirdi. Yönetim kuramlarının yaygılaşan iki dalı -*insan kaynakları yönetimi* ve *şirket kültürü yaklaşımı*- Batı'nın Japon modelini görmezden gelmediğini açıkça gösterdi. Bunlardan ilki olan, **insan kaynakları yönetimi** (İKY), bir şirketin işgücünün, o şirketin ekonomik alandaki rekabetçiliği açısından yaşam-sal olduğunu kabul eden bir yönetim tarzıdır: Eğer çalışanlar kendilerini şirkete ve üretime tam olarak veremezlerse, şirket asla alanında bir lider olamaz. İşçilerin şevkini arttırabilmek ve kendilerini işlerine verebilmelerini sağlamak amacıyla bütün bir örgütsel kültürün çalışanların sanki kendi işyerlerine ve iş sürecine yatırım yapmışlar gibi hissetmelerini sağlayacak biçimde elden geçirilmesi gereklidir. İKY'ye göre, insan kaynakları yalnızca personel yazıhanelerinin sorumluluğundaki bir konu değildir, şirket yönetiminin tüm üyelerinin en öncelikli konusu olmalı-dır.

İKY, şirket içinde işçilerle işverenler arasında ciddi bir sorun bulunmadığı, dolayısıyla işgücünün sendikalarda temsil edilmesine gerek duyulmayacağı varsayımına dayanır. Bunun yerine, İKY şirketi bir bütün olarak temsil eder; yegane rekabet diğer rakip şirketlerledir. Şirketler, çalışanlarla sendikalar aracılığıyla görüşmeler yapmak yerine, İKY teknikleri yoluyla bireysel sözleşmeler hazırlayarak ve zorunlu ödemelerle işgücünü bireyselleştirmeye yönelir. Yeni çalışmalar

Küreselleşme ve gündelik yaşam: işyerinin bilgisayarlaştırılması

Küreselleşen bir ekonomide rekabet edebilmek isteyen şirketlerin bilişim teknolojilerine -bilgisayara ve iletişimle ilgili donanımlara- yatırım yapması bir zorunluluk haline gelmiştir. Mali sektördeki şirketler, uluslararası para piyasalarındaki para akışlarını büyük ölçüde bilgisayarlar yoluyla sağlarlar; üretici şirketlerse, eşgüdümlü bir küresel üretim sürecinin gerçekleştirilebilmesi için iletişim araçlarına bel bağlarlar; müşteriler, şirketlerin müşteri hizmetleri bölümlerinden, kendi hesaplarına günün yirmi dört saati boyunca Internet ya da telefon aracılığıyla erişim talep ederler. Kısacası, bilişim teknolojileri iş dünyasının temel altyapısının bir parçası haline gelmiştir.

Söz konusu yeni teknolojilerin bir kısmı çalışanların yaşamlarını kolaylaştırmış olsa da, yüksek teknolojiye bağımlı bu yeni yaşam biçiminin, çalışanların erkini ve haklarını ellerinden alabileceği kaygısının haklı nedenleri de vardır. Birincisi, bilişim teknolojilerine dayalı bir iş yaşamı, işçiler arasında kurulabilecek koalisyonları baltalayabilir. Günümüzde, okulu bitiren ya da yüksek öğrenim görmüş ve ancak birkaç beceri geliştirmiş kişiler kendilerine sınırlı sayıda iş bulabilmekteyken, yüksek teknolojiler konusunda becerikli olan çalışanlara büyük bir talep vardır. Şirketlerde giderek iki işçi sınıfı ortaya çıkmaktadır: yüksek teknolojiden anlayan ayrıcalıklı bir işçi sınıfı ve daha aşağı mevkilere çekilmiş kişilerden oluşan bir işçi sınıfı. Bununla birlikte, sıra işçilerin şirket yönetimiyle maaş, çalışma saatleri ve maddi kazanç konularını görüşmesine geldiğinde, işçilerin taviz vermemek için birlik olmaları şarttır. Yüksek teknolojiye uyum sağlamış ayrıcalıklı işçiler daha aşağı mevkilere çekilmiş işçilerle işyerinde çatışma mı yaşayacaklardır, yoksa yönetimin yanında mı yer alacaklardır? Gelecekte, işçilerin haklarının ve imtiyazların durumu pekala bu sorunun yanıtına bağlı olarak belirlenebilir.

İkincisi, yeni iletişim teknolojileri çokuluslu şirketlerin üretim tesislerinin ve şubelerinin birbiriyle kolayca iletişim kurmasına izin verdiği için, daha büyük oranda mal ulusaşırı bir zeminde üretilmektedir bu durumda, çalışan bireylerin yerini kolayca başka bireyler alabilmektedir. Clinton hükümetinde A.B.D Çalışma Sekreteri olarak görev yapmış olan Robert Reich, küresel üretim sürecini şöyle örneklendirir:

> Hassas buz hokeyi donanımları İsveç'te tasarlanır; moleküler yapıları Delaware'de araştırılıp patentleri alınan ve Japonya'da üretilen alaşımların, Kuzey Amerika ve Avrupa'ya dağıtılmak üzere Cleveland ve

Bunun gibi açık tasarlanmış modern yazıhanelerde, işverenler çalışanları halen yakın gözetim altında tutabilmektedirler.

Danimarka'da birleştirilmesiyle imal edilirler. Reklam kampanyası Britanya'dan yürütülür ve Kanada'da çekilen reklam filmi Britanya'da çoğaltılarak New York'a gönderilir (Reich 1991).

Yüksek teknolojiden anlayan usta işçilere üretim sürecinin çoğu kısmının yürütülebilmesi için ihtiyaç duyulmaktaysa da, bu ustalıklar eski dönemlerdeki usta zanaatkarların yönetim karşısında sahip oldukları pazarlık etme gücünü artık bu işçilere vermeyebilir. Zira üretim süreci artık ufak bileşenlere bölünmüş durumdadır ve bu bileşenlerin her birinin farklı üretim tesislerinde gerçekleştirilmesinden ötürü, bir işçinin sahip olması gereken ustalık sayısı, eskiden olduğundan daha azdır ve bu durum şirketlerin mücadeleci işçileri işten çıkarıp kolayca yerine başkalarını alabilmelerine izin vermektedir. Bu yüzden, iletişim teknolojilerinin, Marxsist bilgin Harry Braverman'ın (1974) "emeğin ustalıktan ayrılması" olarak adlandırdığı süreci bir adım öteye taşıdığı söylenebilir.

Üçüncüsü, bilişim teknolojilerinin iş dünyası için giderek daha önemli bir hale gelmesi, işyeri gözetiminin doğasını da kökten değiştirecek gibi gözükmektedir. İşverenler çalışanlarını her zaman yakından izlemişlerdir; performanslarını takip etmişler, verimi arttırmanın yollarını aramışlar ve bir şeyler çalmadıklarından emin olmak istemişlerdir. Ne var ki, işler bilgisayarlar üzerinden yapılır hale geldikçe, yöneticilerin çalışanların davranışlarını izleme kapasitesi de artmıştır. Bilgisayar destekli performans değerlendirmeleri, çalışanların e-postalarının izlenmesi ve çalışanların kişisel bilgilerine yöneticilerce erişilebilmesi -bilişim teknolojilerinin işyerlerindeki rolleri- arttıkça, Orwellci bir senaryo da gitgide gerçeğe dönüşmeye başlamıştır.

Sorular

1. Sizce bu tehlikeler gerçekleşebilir mi, yoksa bilişim teknolojilerinin örgütlere etkisi temelde çalışanların yararına olabilir mi?

2. Bu eğilimleri bertaraf etmek için, eğer atılabilirse, hangi adımlar atılmalıdır?

göstermektedir ki, çalışanlar İKY'nin dayattığı iş koşullarına uysalar bile, bu koşulların ardında yatan şirketin birliği varsayımı konusunda oldukça sinikçe davranmaktadırlar (Thompson ve Findlay 1999).

Yönetim konusundaki eğilimlerden ikincisi olan ayrıksı bir **şirket kültürü** oluşturma girişimi, insan kaynakları yönetimiyle yakından bağlantılıdır. Şirket yönetimi, şirkete bağlılığı ödüllendirmek ve yapılan işten duyulan gururu artırmak amacıyla çalışanlarla birlikte çalışarak yalnızca o şirkete özgü ayinler, olaylar ve gelenekler oluşturmaya çabalarlar. Bu kültürel etkinlikler şirketin her üyesini üst düzey yöneticilerden, en yeni çalışanlara dek grup dayanışmasını sağlamlaştıracak ve ortak bir hedefe yönelik çalışmalarını sağlayacak biçimde bir araya getirmek için tasarlanırlar. Şirket piknikleri, eğlence günleri ve serbest cumalar (çalışanların gündelik kıyafetlerle işe gelebildikleri günler) ve masrafları şirket tarafından karşılanan topluluk hizmetleri projeleri, şirket kültürü tekniklerine örnek teşkil ederler.

Son yıllarda, yukarıda betimlenen yönetim ilkelerini esas alan çok sayıda şirket kurulmuştur. A.B.D'deki Saturn otomobil şirketi gibi şirketler, geleneksel bürokratik modele göre kurulmak yerine, bu yeni yönetimsel çizgilere göre örgütlenmişlerdir. Sözgelimi, Saturn şirketinde her kademedeki çalışanın, şirketin bir bütün olarak işleyişini daha iyi anlayabilmek için şirketin diğer alanlarındaki konumlarda geçici olarak istihdam edilme fırsatı vardır. İmalat katında çalışan işçiler, şirketin pazarlama bölümdekilerle zaman geçirerek araçların nasıl üretileceklerine ilişkin fikirlerini paylaşırlar. Satış elemanları, müşteri hizmetleri bölümünde çalışarak olası müşterileri ilgilendirebilecek genel bakım sorunları hakkında daha fazla

bilgi sahibi olurlar. Hem satış hem de işçi temsilcileri ürün tasarlama takımıyla birlikte çalışarak, eski modellerde bulunan ve yönetimin fark etmemiş olabileceği eksiklikleri tartışırlar. Sevecen ve bilgili müşteri hizmetleri odaklı bir şirket kültürü, hem şirket çalışanlarının birlik ve beraberliğini sağlar hem de şirket gururunu arttırır.

Ağ çalışması

Toplumsal ağlar

"*Ne* bildiğin değil, *kimi* tanıdığın önemlidir" diyen eski bir özdeyiş vardır. Bu özdeyiş "sağlam bağlantılar"ın olmasının önemini ifade eder. Sosyologlar böyle bağlantıları -bir kişiyi ya da grubu başka kişilere ya da gruplara bağlayan doğrudan (arkadaşlarınız gibi) ya da dolaylı (yani arkadaşınızın arkadaşı gibi) bağlantıları- **ağlar** olarak adlandırırlar. Kişisel ağlar çoğunlukla benzer ırklardan, sınıflardan, etnik kökenden gelen insanlardan oluşsa da, istisnalar da vardır. Sözgelimi çevrimiçi posta listelerine üye olursanız, farklı ırktan ya da etnik kökenden ya da cinsiyetten insanların da üye olduğu bir ağın parçası olabilirsiniz. Örgütlerin ve grupların ağları -sözgelimi, belli bir üniversitenin tüm mezunları- olabileceği için de bu türden gruplara üye olmak erişiminizi ve nüfuzunu büyük ölçüde arttıracaktır.

Toplumsal gruplar ağlara erişmek için kullanılabilecek önemli birer kaynaktırlar; yine de, her ağ bir toplumsal grup değildir. Çoğu ağda, toplumsal grupların ıralayıcı özelliği olan ortak bir

Bu bir iş görüşmesi olabilir mi acaba?

kimlik duygusu ve ortak beklentiler eksiktir. Sözgelimi, muhtemelen ne üyesi olduğunuz çevrimiçi bir posta listesinin diğer üyeleriyle ortak bir kimlik duygusuna sahip olursunuz ne de sizin içinde bulunduğunuz toplumsal ağın parçaları olmalarına rağmen, çalıştığınız yazıhanedeki iş arkadaşlarınızın komşularının kimler olduğunu bilirsiniz.

Ağlar bize pek çok şekilde hizmet ederler. Sosyolog Mark Granovetter (1973) gevşek bağlantıların özellikle toplumsal ve ekonomik açıdan üst düzey gruplarda son derece güçlü olabileceklerini kanıtlamıştır. Granovetter, üst düzey uzman ve yönetici konumundaki çalışanların yeni iş fırsatlarından uzak akrabalardan ya da uzak tanıdıklardan oluşan bağlantıları yoluyla haberdar olduklarını göstermiştir. Böyle gevşek bağlar kişiye son derece yararlı olabilir, zira akrabalar ve tanıdıklar, toplumsal bağlantıları çoğunlukla kişinin kendisininkine benzeyen yakın dostlarının aksine, genelde son derece farklı bağlantılara sahip olmaya eğilimlidirler. Buna karşın, Granovetter, daha alt düzey ekonomik gruplarda kurulan gevşek bağların zorunlu olarak fırsatları genişletmediğini ve öteki ağlarla köprüler kurmadığını ileri sürmüştür (Marsden ve Lin 1982; Wellman ve diğerleri 1988; Knoke 1990). Üniversiteden mezun olduğunuzda iş bulmak için sahip olduğunuz mezuniyet derecenize ya da sağlam özgeçmişinize güveniyor olabilirsiniz. Gelgelelim, üniversitedeki arkadaşlarınızdan biri çalışmak istediğiniz yerde iş görüşmesi yaptığınız kişinin ilkokul arkadaşı çıkarsa, sizin için tüm bu sahip olduğunuz özelliklerden daha faydalı olabilir.

Çoğu insan avantaj sağlamak için kendi kişisel ağlarına güvenir ama herkesin çok güçlü ağlara erişebilme imkanı yoktur. Sözgelimi, bazı sosyologlar kadınların iş ve siyasi ağları erkeklerinkinden daha zayıf olduğu için bu alanlardaki güçlerinin de daha zayıf olduğunu ileri sürerler (Brass 1985). Birleşik Krallık'taki Eton ve Harrow gibi en tanınmış özel okullardan bazıları, yalnızca erkek öğrencileri kabul eder ve böylece kadınları öğrencilerin okul yıllarında oluşturdukları son derece güçlü ağlara erişmelerini engellemiş olurlar. Sosyologlar, kadınların iş ararlarken, iş pazarlarıyla ilgili ağlarının erkeklerden daha az bağlantı içerdiğini, bunun da kadınların yüksek mevkilerde erkeklerden daha az sayıda tanıdıkları olduğu anlamına geldiğini bulmuşlardır (Marsden 1987; Moore 1990). Zayıf ağlar, kadınları daha düşük terfi olanakları sunan ve daha az maaş veren, kadınlara özgü işlere yönlendirmektedirler (Ross ve Reskin 1992; Drentea 1998). Buna karşın, kadınların daha yüksek mevkilere gelmesiyle ortaya çıkan ağlar, gelişmeyi teşvik edici nitelikte olmaktadır. Yapılan bir çalışma, kadınların daha ziyade yüksek kadın oranına sahip olan iş kademelerine alındıklarını ya da terfi ettirildiklerini ortaya koymuştur (Cohen ve diğerleri 1998).

Ağlar ekonomik avantajlardan fazlasını da sunarlar: Bir milletvekiline ulaşmaktan, kendinize sevgili bulmaya kadar geniş bir yelpazede bağlantılar sağlayan ağlarınıza güvenirsiniz. Benzer biçimde, başka bir ülkeyi ziyaret ettiğinizde dostlarınız, okulunuz ya da dinsel örgütler, tanımadığınız bir ortamda size yol yordam gösterebilecek kendi denizaşırı bağlantılarına yönlen-

Benetton'un küresel etkinlikleri bir ağ ilkesine göre gerçekleştirilmektedir

direbilirler. Okuldan ya da yüksek öğrenimden mezun olduğunuzda, eski mezunlar sahip olduğunuz toplumsal destek ağını genişletebilirler.

Ağlar ve bilgi teknolojileri

Önceki sayfalarda da gördüğümüz üzere, ağlar en eski insani uygulamalardan biridir. Gelgelelim, sosyolog Manuel Castells'e göre, gelişen **bilgi teknolojileri**yle güçlendirilmiş ağlar, özellikle de Internet, çağımızın örgütsel yapısını belirlemektedir. Sahip oldukları esneklik ve uyumluluk, bu türden ağlara eski örgütlenme türleri karşısında çok büyük avantajlar sağlamaktadır. Geçmişte, Weber'in betimlediği türden ussal ve hiyerarşik bürokrasiler, kaynak kullanımı ve örgütün hedeflerine ulaşması konularında son derece başarılı oluyorlardı. Ağlarsa, bu durumun aksine, eşgüdümlü biçimde işleyemiyorlar ve bürokrasiler kadar başarılı biçimde ne belirli hedeflere odaklanabiliyorlar ne de verilen görevleri yerine getirebiliyorlardı. Castells'e göre, yirminci yüzyılın son çeyreğinde bilgisayarlar ve teknoloji alanında yaşanan ve kendisinin "Internet Galaksisi" (2001) olarak adlandırdığı şeyi yaratan müthiş ilerlemeler, bu durumu tamamen değiştirmiştir. Internet'in ortaya çıkışıyla birlikte, verileri dünyanın herhangi bir yerinde, anında denebilecek kadar kısa bir süre içinde işlemek olanaklı hale gelmiştir; artık böyle bir işle uğraşanların fiziksel bir yakınlığa gereksinimleri ortadan kalkmıştır. Bunun sonucunda yeni teknolojiler çok sayıda şirketin örgütlenme biçimlerini yeniden 'düzenlemelerine', merkezsizleşerek daha ufak ve esnek girişim türlerini desteklemelerine izin vermişlerdir. (Bu değişimler, ilerleyen sayfalarda s. 720-1 görece-

ğimiz üzere, evden yürütülen işlerin ortaya çıkmasına da öncülük etmişlerdir.)

Geleneksel olarak, örgütlerin sınırlarını belirlemek oldukça kolay olagelmiştir. Örgütler, genelde yazıhane binalarından, bir dizi odadan ya da hastanelerdeki veya üniversitelerdeki gibi, bütün bir yerleşkeden oluşan belli fiziksel mekanlarda konuşlanmışlardı. Örgütlerin yerine getirmeleri gereken görevleri ve yükümlülükleri de genelde oldukça açıktı. Sözgelimi, bürokrasilerin merkezi özelliklerinden biri, tanımlanmış bir dizi sorumluğa bağlılık ve bu sorumlulukların yerine getirilmesini sağlayan yordamlardı. Weber bürokrasileri kendilerine yeten ve kendi dışındaki kendiliklerle sınırlı ve belirli noktalarda kesişen birimler olarak görüyordu.

Örgütlerin fiziksel sınırlarının, ülkelerin ve zaman dilimlerinin sınırlarını aşan yeni bilgi teknolojileriyle nasıl silikleştiğini daha önce görmüştük. Ama aynı süreç, örgütlerin yaptıkları işi ve bu işin yapılmasını sağlayan eşgüdümlülüğü de etkilemektedir. Çoğu örgüt artık eskiden yaptıkları gibi bağımsız birimler halinde hareket edememektedir. Gün geçtikçe artan sayıda örgüt, ancak diğer örgütlerle ve şirketlerle kuracakları karmaşık bir ilişkiler ağı yoluyla daha verimli biçimde işleyebileceklerini fark etmektedir. Artık örgütleri ve onların dışındaki grupları birbirinden ayıran kesin çizgiler yoktur. Küreselleşme, bilgi teknolojileri ve mesleki kalıplar; bunların hepsi, örgütsel sınırların artık eskiden olduğundan daha açık ve değişken olduğu anlamına gelmektedir.

Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi* (The Rise of Network Society -1996) başlıklı çalışmasında "ağ tabanlı girişimler"in küresel ve bilgiye dayalı bir ekonomiye en uygun örgütlenme biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Bununla kastettiği, örgütlerin -ister büyük anonim şirketler olsunlar, isterse küçük şirketler- bir ağın parçası olmadan varlıklarını sürdürebilmelerinin giderek olanaksız hale geldiğidir. Ağların işler hale gelmesine izin veren ise bilgi teknolojileridir: Dünyanın her yerindeki örgütler birbirinin yerini bulabilir ve böylece derhal birbirleriyle bağlantı kurarak elektronik bir aracı vasıtasıyla ortak işlerini eşgüdümlü biçimde yürütebilirler. Castells, örgütsel ağ iletişimine birkaç örnek vererek, bunların farklı kültürel ve kurumsal bağlamlarda ortaya çıkabildiklerini vurgular. Bununla birlikte, Castells'e göre, hepsi "temel bir sürecin farklı boyutlarını" geleneksel, ussal bürokrasinin çözülme sürecini temsil ederler.

Aynı zamanda birer ağ olan örgütlerin pek çok örneği olmakla birlikte, gelin bu konuda oldukça aydınlatıcı olan birini ele alalım. Sosyolog Stewart Clegg Benetton'un perakende giyim mağazaları konusunda çalışmıştır. İlk bakışta, dünya çapında 5000 fabrika satış mağazası olan Benetton'un, moda olan herhangi bir küresel markadan farklı olmadığını düşünebilirsiniz. Ne var ki, Benetton aslında bilgi teknolojilerindeki ilerlemelerin olanaklı kıldığı belli bir ağ örgütlenmesinin tipik örneğidir. Benetton'un dünyaya yayılmış fabrika satış mağazaları, doğrudan Benetton tarafından işe alınmamış olan, ama Benetton ürünlerinin haklarını satın almış ve

onları üretmeye ve satmaya adamış olan bireylerdir.

Bu işlemin tamamı belli bir ağ ilkesine dayanmaktadır: Benetton şirketinin İtalya'daki merkezi, dünyanın farklı yerlerindeki bayiliklerinin talepleri doğrultusunda üretilecek ürünler için çeşitli imalatçılarla yan sözleşmeler imzalar. Bilgisayarlar bu ağın farklı kısımlarını birbirine bağlar; böylece, sözgelimi bir tuşa basıldığında Moskova'daki fabrika satış mağazasının ihtiyaç duyduğu ürünler hakkındaki bilgiler şirketin İtalya'daki merkezine iletilir. Diğer uluslararası giysi üreticileri, dünyaya yayılmış bayilerinin hepsine aynı ürünleri gönderirken, Benetton'un yapısı bireysel bayiliklerin isteklerine göre satılacak ürünleri belirlemesine izin verir. Benetton, satıcılarla devamlı sözleşmeler yapmak yerine, pazar gereksinimlerine tepki verebilir ve ihtiyaç duyulduğu anda işbirliği yaptığı ortaklarından oluşan yaygın ağını devreye sokabilir.

Peki bilgi teknolojileriyle ağların bu şekilde birleştirilmesi bizi Weber'in bürokrasinin geleceğine ilişkin kötümser sağgörüsünden tamamen kurtarabilir mi? Böyle bir görüş karşısında çok dikkatli olmak gerekir. Bürokratik dizgelerin iç yapıları Weber'in düşündüğünden daha hareketli olduğu gibi, böylesi dizgelere daha az hiyerarşik diğer örgütlenme biçimleri tarafından giderek kafa tutulmaktadır. Ama Ritzer'in de toplumun McDonaldslaştırılması ile ilgili savında gösterdiği gibi, dinozorlar gibi tamamen yok olmayacaklardır. Yakın gelecekte örgütlerde büyüklük, anonimlik ve hiyerarşi ile bunun karşıtı olan etkiler arasında gelgitler yaşanması olası görünmektedir.

Örgütler ve ağlar yaşamlarımızı nasıl etkilerler?

Toplumsal sermaye: birbirine bağlayan bağlar

İnsanların örgütlere katılmalarının temel nedenlerinden biri, daha çok nüfuz ve bağlantı sahibi olabilmektir. Bir örgüte harcanan zaman ve enerjini memnun edici getirileri olabilir. Sözgelimi okul-aile birliklerine üye olan ebeveynlerin, üye olmayanlara göre okulun yönetiminde daha fazla söz sahibi olmaları olanaklıdır. Üyeler kimi arayacaklarını, ne diyeceklerini ve okul yönetimine nasıl baskı yapacaklarını bilirler.

Sosyologlar, örgüt üyeliğinin meyvelerini, insanların hedeflerine ulaşıp sahip oldukları nüfuzu arttıran toplumsal bilgilerden ve bağlantılardan oluşan **toplumsal sermaye** olarak adlandırırlar. Toplumsal sermaye kavramı Eski Yunan düşüncesine kadar geri götürülebilse de, ifadenin kendisi ana akım akademik tartışmalarda ilk kez 1980'lerde yer almaya başlamıştır. Avrupa'da, bu kavram özellikle Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'ye atfedilir (Bourdieu'nün bu terimi nasıl kullandığı 9. Bölümde, s. 367-8'de tartışılmıştır). Son on yılda "toplumsal sermaye" teriminin kullanımında, kıvılcımını Amerikalı siyaset bilimci Robert Putnam'ın (1995, 2000) çaktığı büyük bir patlama yaşanmıştır.

Toplumsal sermaye, kullanışlı toplumsal ağları, karşılıklı bir güven ve ödev duygusunu, etkin davranış biçimlerini yöneten normlara ilişkin bir kavrayışı ve genel olarak insanların etkin eylemlerde bulunmalarına izin

veren diğer toplumsal kaynakları içerir. Sözgelimi üniversite öğrencilerinin sıklıkla öğrenci topluluklarına ya da gazetelerine üye olmalarının nedeni, kısmen yeni toplumsal beceriler edineceklerini ve mezun oldukları zaman işe yarayabilecek bağlantılar kurabileceklerini ummalarıdır. Sözgelimi, kendilerine iş ararken ya da lisansüstü öğrenime başvuracakları zaman yardımcı olabilecek öğretmenlerle ya da yöneticilerle etkileşim halinde bulunabilirler.

Toplumsal sermayedeki farklılıklar, aslında daha büyük toplumsal eşitsizliklerin aynasıdır. Genelde, erkeklerin kadınlardan, beyazların beyaz-olmayanlardan, zenginlerin fakirlerden daha fazla sermayeleri vardır. Birleşik Krallık'taki Eton ya da Harrow gibi özel okullarda okumakla edinilen toplumsal sermaye, çoğu ebeveynin çocuklarını bu okullara göndermelerinin temel nedeniyse de, bu okullar tek bir cinsiyete eğitim verdikleri ve paralı oldukları için, sermaye yalnızca zengin erkek çocuklarının eline geçmektedir. Bu okullara girebilmek, öğrencilere yaşamlarının sonraki dönemlerinde servetlerini ve nüfuzlarını arttırmalarına yardımcı olacak son derece güçlü toplumsal, siyasi ve mesleki kaynağa ulaşma fırsatı verir. Dünya Bankası verilerine göre (2001), iş insanlarının sağlıklı bir ekonomiyi besleyecek etkili "güven ağları" oluşturabildikleri yüksek toplumsal sermaye düzeylerine sahip ülkelerin, ekonomik büyüme göstermeleri güçlü bir olasılıktır. Bu durumun bir örneği de 1980'lerde ekonomilerinde hızlı bir büyüme gözlemlenen ve kimi sosyologların bu büyümeyi güçlü iş ağları oluşturabilmiş olmalarına bağladığı Doğu Asya ülkeleridir.

Robert Putnam A.B.D'deki toplumsal sermayelerle ilgili olarak yaptığı geniş bir çalışmada, toplumsal sermaye türlerini ikiye ayırmıştır: dışa dönük ve dahil edici olan *köprü kuran toplumsal sermaye* ve içedönük, dışlayıcı olan *bağlayıcı toplumsal sermaye.* Köprü kuran toplumsal sermaye, aralarında toplum-sal ayrımlar bulunan insanları birleştirir. İnsanları birleştirebilme kapasitesini beyazların siyahlarla birlikte ırksal eşitlik adına mücadele etmelerini sağlamış olan yurttaş hakları hareketi ya da dinlerarası hoşgörü örgütleri gibi örneklerde görebilmek mümkündür. Bağlayıcı toplumsal sermaye ise ayrıcalıklı kimlikleri ve homojen grupları destekler; etnik yardımlaşma derneklerinde, kilise tabanlı kadın okuma gruplarında ve günümüzün taşra kulüplerinde bu türden sermayeye rastlamak mümkündür (Putnam 2000).

Etkin olarak örgütlere üye olan kişiler kendilerini daha 'bağlantılı' hissederler; "değişiklik yapabileceklerini" ve harekete geçebilecek durumda olduklarını hissederler. Daha geniş bir toplumsal bakış açısından bakıldıkta, toplumsal sermaye, özellikle de köprü kuran biçimi, insanlara kendilerinden farklı olan insanları da içeren daha büyük bir topluluğun parçası olduklarını hissettirir. Toplumsal sermaye güçlendiğinde demokrasi de gelişip serpilir. Gerçekten de, farklı ulusları kapsayan anketler, sivil uğraşların özellikle Putnam'ın çalışmasında temele aldığı A.B.D'de bu konuda dünyadaki en yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir (Putnam 1993, 2000). Ama son otuz yılda A.B.D'lileri birbirine bağlayan siyasete karışma, kulüplere

üye olma ve diğer toplumsal ve sivil eylemlere katılma konusunda bağların zayıfladığı da aynı derecede güçlü kanıtlarla ortaya konmaktadır. Tüm bunların sonucunda demokrasi aşınıyor olabilir mi?

Tek başına bowling oynamak: toplumsal sermayenin çöküşüne örnek olabilir mi?

Putnam, örgütlere katılımın çoğu Amerikalıya ortak bir çıkar uğruna başkalarıyla işbirliği içinde hareket edebilme becerisinden, güven duygusundan ve daha büyük bir toplumun parçası olma hissinden oluşan bir toplumsal sermaye sağladığını ileri sürmüştür. Bu türden bir toplumsal sermaye, etkin bir vatandaşlık için gereklidir. Gelgelelim, Putnam'a göre, bu toplumsal bağlar Amerikan toplumunda hızla zayıflamaktadırlar (bkz. 16.1. Tablo). Bu çöküşün sinsi ama önemli bir göstergesi Amerikan bowling pistlerinde görülebilir (Putnam 1995, 2000): Ggitgide daha çok insan tek başına bowling oynamaktadır. Putnam, takımlar halinde bowling oynayanların tek başına bowling oynayanlardan üç kat daha fazla bira ve pizza tükettiklerine dikkati çeker; bu olgu, ona göre, takım halinde oynayanların tek başına oynayanlara göre, toplumsallaşmak, hatta toplumsal konuları tartışmak için daha çok zaman harcadıklarının bir göstergesidir. Putnam'a göre (2000), tek başına bowling oynamak topluluk düşüncesinin ortadan kalkmasının işaretidir:

> Günümüzün Amerika'sında yaşanan toplumsal çözülmenin en acayip ama bir o kadar da rahatsız edici kanıtı, benim gördüğüm kadarıyla şudur: Günümüzde hiç olmadığı kadar çok Amerikalı bowling oynamaktadır ama buna rağmen örgütlü bowling liglerinin sayısında hızlı bir düşüş yaşanmaktadır. Bowling oynayanların sayısı 1980 ile 1993 yılları arasında %10 artmış olmakla birlikte, bowling liglerinin oranı %40 azalmıştır (tamamen önemsiz bir örnek gibi görünmesin diye hemen belirtelim, 1993 yılına kadar neredeyse 80 milyon Amerikalı yaşamlarında en az bir kez bowling oynamaya gitmiş, bu sayının yaklaşık üç katı kadarı da 1994'teki Kongre seçimleri için oy kullanmış, kabaca bir o kadarı da düzenli olarak Kiliseye gittiğini ileri sürmüştür).
>
> Yirminci yüzyılın ilk otuz beş yılında son derece güçlü bir dalga, Amerikalıları kendi toplumsal yaşamlarıyla ilgili kararlara katılmaya itmişken, birkaç on yıl önce herhangi bir uyarıda bulunmaksızın, sessizce aynı dalga geri çekilmiş bizi ölümcül bir dip akıntısının kucağına bırakmıştır. İlk anda fark edilemeyecek şekilde, yüzyılın son otuz beş yılında ise birbirimizden ve içinde bulunduğumuz topluluklardan koparılmışızdır.

Putnam yalnızca 1970'lerden bu yana örgütlü bowling liglerinde yaşanan bir çöküşe değil, her türden örgüt üyeliğinde %25'lere varan bir azalmaya işaret etmektedir. ABD'deki okul-aile birlikleri, Kadın Kulüpleri Ulusal Federasyonu, Kadın Seçmenler Birliği ve Kızıl Haç gibi örgütler, 1960'lardan bu yana yüzde 50'lere varan bir üye kaybı yaşamışlardır. Putnam'ın raporuna göre, 1974'te her dört yetişkinden biri düzenli olarak bu türden topluluklarda gönüllü olarak görev alıyorken, günümüzde bu sayı her beş yetişkinde bir kişiye düşmüştür. Lions Kulübü ve Masonlar gibi örgütler de üye kayıpları yaşamışlardır. Örgütlerde yaşanan bu kayıplarla birlikte giderek daha az sayıda insan komşularıyla toplandıklarını ya da başka insanlara karşı güven duyabildiğini bildirmektedir.

Örgüt üyelikleri, komşuluk ilişkileri ve genel olarak başkalarına güven

16.1. Tablo: Yirmi yıllık süreçte siyasete ve topluluklara katılım oranında yaşanan gerilemeler. 1973/4-1993/4

Etkinlik	Düşüş Oranı
Bir kulüp ya da örgütte memur olarak hizmet verme	42
Siyasi bir parti için çalışma	42
Yerel bir örgüt adına bir komitede görev alma	39
Kasaba ya da okul toplantılarına katılma	35
Siyasi bir mitinge ya da konuşmaya dinleyici olarak katılma	34
Konuşma yapma	24
Bir Kongre üyesiyle ya da senatörle yazışma	23
Dilekçe yazma	22
"Daha iyi yönetim" grubuna üye olma	19
Siyasi bir büroya katılma ya da yönetme	16
Bir gazeteye mektup yazma	14
Bir dergi ya da gazete için makale yazma	10
Bu 12 etkinlikten en az birine katılmış olma	25

Kaynak: Putnam (2000), s. 45

konularında yaşanan düşüşler, demokratik katılım oranındaki düşüşe koşut biçimde ilerlemektedir. A.B.D'de seçmenlerin başkanlık ya da meclis seçimlerine katılım oranı, (her ne kadar bu oran 2004'te yapılan ve George Bush Jr. ile John Kerry arasında geçen ve büyük oranda kutuplaşmalar yaşanan seçimlerde tekrar yükselmiş olsa da) bu sayının tavan yaptığı 1960'ların sonundan beri hatırı sayılır ölçüde düşmüştür. Benzer biçimde, eğitim ya da vatandaşlık konularıyla ilgili halk toplantılarına katılım oranlarında da 1970'lerden bu güne keskin bir düşüş yaşanmış ve her dört Amerikalıdan üçü, yapılan seçim öncesi anketlerde devlete ya "asla" ya da "bazen" güvenmediklerini ifade etmişlerdir (Putnam 1995).

Putnam, American Association of Retired Persons (AARP. Bu örgütün üye sayısı 33 milyondur) gibi üye sayısı artan örgütler konusunda bile istatistiklerin yanıltıcı olduğunu ileri sürmektedir: Bu örgütlerin üyelerinin büyük çoğunluğu yalnızca örgütün aidatlarını ödeyip gazetesini almaktadırlar. Çok az sayıda üye etkin katılım sergilediği için de, Putnam'ın demokrasinin en önemli payandalarından saydığı toplumsal sermaye, gelişememektedir. Günümüzdeki zayıflama kursları gibi pek çok popüler örgüt, ortak hedeflerden ve toplum yararından ziyade kişisel gelişim ve sağlık konularına vurgu yapmaktadırlar.

Kuşkusuz bu düşüşün nedenleri çoktur. Bir neden, geleneksel olarak gönüllü katılım isteyen örgütlerde etkin olan kadınların, artık iş dünyasında kendilerine eskiden hiç olmadığı kadar çok yer bulabilmelerdir. Bir başka nedense, insanların artık devletlere kanmamaları ve oylarının hiçbir işe yaramayacağını düşünmeleridir. Dahası, insanlar evleriyle işleri arasında gidip gelmek için daha fazla zaman ve enerji harcadıklarından, toplumsal etkinliklere katılabilecek güçleri kalmamaktadır. Ama topluluklara katılım konusunda yaşanan düşüşün temel kaynağı Putnam'a göre, gayet basit bir

şeydir: televizyon. A.B.D'de gün geçtikçe daha çok insan zamanını televizyon karşısında geçirmekte, böylece televizyon izlemek topluluklara katılımın yerini almaktadır.

Peki Avrupa da toplumsal sermaye konusundaki azalmayı yaşamakta mıdır? Zamanında İngiliz Başbakanı Tony Blair'in danışmanlığını yapmış olan David Halpern, toplumsal sermayeyle ilgili bir literatür çalışmasında (2000), her ülkenin A.B.D'nin toplumsal sermaye konusunda yaşadığı düşüşü takip edeceğini varsaymanın yanlış olacağını ileri sürmüştür. Halpern, toplumsal sermayelerle ilgili eğilimlerin ülkeler arasında farklılıklar gösterdiğine ve her göstergenin farklı bir resim sunduğuna vurgu yapar. Genel olarak, Halpern İsveç, Hollanda ve Japon-ya'nın kararlı ya da artan toplumsal sermayelere sahip olduklarını, buna karşın Almanya ve Fransa'yla ilgili göstergelerin daha karışık olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Halpern, A.B.D ve Avustralya ile birlikte Birleşik Krallık'ın toplumsal sermayelerinde son birkaç on yıl içinde gözle görünür düşüşlerin yaşandığı sonucuna ulaşmıştır.

Birleşik Krallık'ta toplumsal sermayenin azalmasına ilişkin çeşitli kanıtlar mevcuttur. Son yirmi otuz yılda Britanya'daki önemli bazı toplumsal kuruluşların üye sayılarında büyük düşüşler yaşanmıştır. Özellikle de ticaret birlikleri, Kadınlar Kurumu gibi geleneksel kadın örgütleri, gençlik ve hizmet örgütleri üye kaybetmişlerdir. Siyasi katılım konusunda düşüş yaşandığına ilişkin kanıtlar da mevcuttur. Genel seçimlerde oy kullanma oranı 1951 yılında %82 iken, bu oran (2005 yılında bir parça artmadan önce) 2001 yılında %58'e düşmüştür. Seçmenlerin yalnızca %46'sı 2004'te yapılan Avrupa seçimlerine katılmıştır. Halpern'in de dikkati çektiği gibi (2005), Birleşik Krallık'taki insanlar hayır kurumlarına artık eskisinden daha az bağış yapmakta, komşularına eskisinden daha az güvenmektedirler. Komşuluğu "insanların birlikte bir şeyler yaptıkları ve birbirlerine yardım ettikleri" bir kurum olarak tanımlayan insanların oranı 1984'te %43 iken bu oran 1996 yılında yalnızca %27'lerde kalmıştır.

Bir bütün olarak Avrupa'ya bakıldıkta, toplumsal sermaye konusunda yaşanan düşüşün kanıtlarının ABD'dekinden çok daha karışık olduğu görülür. Toplumsal sermaye konusundaki en etkili kuramcılardan biri olan Robert Putnam, bu konuda pek umutlu değildir. Şöyle yazar: "Bazı kanıtlar, Avrupa'nın A.B.D'yi yirmi otuz yıl geriden de olsa takip edeceğini göstermektedir. Avrupa toplumsal sermayesi bir "soğuk algınlığına" yakalanmıştır, ama bu hastalık henüz "zatüreye" dönüşmemiştir."

Sonuç

İnsanların bağlı oldukları örgütler ve ağlar, onların yaşamlarına muazzam etkiler yaparlar. Bu bölümde görmüş olduğumuz üzere, beylik gruplar insanların günlük yaşamlarındaki ağırlıklarını yitirmektedirler. Sözgelimi günümüzün öğrencileri sivil gruplara ve örgütlere ebeveynlerinden daha az katılım göstermektedirler hatta daha az oy kullanmaktadırlar; bu durum pekala içinde bulundukları topluluklara bağlılıklarının azalmasının bir işareti olabilir. Bazı sosyologlar bu işaretlerin toplu-

mun kendisinin istikrarsızlaşacak kadar zayıflamasının bir göstergesi olmasından kaygılanmaktadırlar.

Ayrıca, küresel ekonomi ve bilgi teknolojisi de grup yaşamını yeniden tanımlamaktadır ve bu durum artık kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Sözgelimi, eski kuşak çalışanlar kariyerlerinin büyük bölümünü görece küçük, uzun soluklu bürokratik örgütlerde geçirmeye eğilimlilerken, genç kuşaklar çok sayıda ağdan oluşan "esnek" örgütleri tercih etmektedirler. Günümüzdeki grup ilişkilerinin çoğu, sürekli bir gelişim halindeki Internet ya da diğer iletişim biçimleri yoluyla yaratılmaktadır. Gezegenin herhangi bir noktasında bulunan benzer düşünceli insanlarla bağlantı kurmak gitgide kolaylaşmakta ve bu durum üyeleri birbiriyle asla yüz yüze gelmeyecek coğrafi açıdan dağınık grupları ortaya çıkarmaktadır.

Peki bu eğilimler toplumsal ilişkilerin niteliğini nasıl etkileyecektir? İnsanlık tarihinin neredeyse tamamı boyunca insanların çoğu sadece en yakınındakilerle etkileşime girmiştir. İnsanların birbirlerini çok az tanıdıkları büyük ve anonim bürokrasilerin ortaya çıkmasını sağlayan Sanayi Devrimi, toplumsal etkileşimin doğasını değiştirmiştir. Bugünse, bilgi devrimi insan etkileşimini değiştirmektedir. Yarının grupları ve örgütleri yeni bir iletişim ve toplumsal yakınlıklarının ortaya çıkmasını sağlayabilirler ya da tecriti ve toplumsal mesafeyi arttırabilirler.

Özet

1. Bütün modern örgütler, doğaları gereği bir ölçüde bürokratiktirler. Bürokrasi, açık biçimde tanımlanmış bir yetke hiyerarşisiyle ıralanır; tam gün ve maaşlı olarak çalışan memurların eylemlerini yazılı yönetmelikler belirler; memurların örgüt içindeki görevleri ve dışarıdaki hayatları arasında bir ayrım yapılır. Örgüt üyeleri işlettikleri maddi kaynakların sahipleri değildirler. Max Weber modern bürokrasinin çok sayıda insanı örgütlemenin ve kararların genel ölçütlere göre alınmasının oldukça etkili bir yolu olduğunu ileri sürmüştür.

2. Gayrı resmi ağlar, hem örgütler arasında hem de örgütün içindeki her kademede ortaya çıkmaya eğilimlidirler. Bu gayrı resmi bağların incelenmesi de en az Weber'in odaklandığı daha resmi ıralayıcılar kadar önemlidir.

3. Örgütlerin fiziksel düzenlenişleri toplumsal vasıflarını da büyük ölçüde etkiler. Modern örgütlerin mimarisi, yetkeye itaati güvence altına alma yollarından biri olan gözetimle yakından ilişkilidir. Gözetlm, insanların etkinliklerinin izlenmesi olduğu kadar, onlar hakkında dosyalar ve kayıtlar da tutmak demektir. Öz-gözetim, insanların gözetlenmekte oldukları

varsayımından hareketle kendi davranışlarını sınırlamalarıdır.

4. Weber ve Michels'in çalışmaları, bürokrasi ve demokrasi arasında bir gerilimin var olduğunu göstermektedir. Bir yanda modern toplumların gelişimiyle ilişkilendirilen ve karar alma etkinliğinin merkezileştirilmesini hedefleyen uzun soluklu bir süreç vardır. Diğer yandaysa, son iki yüzyıla damgasını vurmuş bir demokrasi süreci vardır. İki eğilim çatışmaktadır ama hiçbiri başat bir konumda değildir.

5. Modern örgütler cinsiyetçi kurumlar olarak ortaya çıkmışlardır. Kadınlar, geleneksel olarak, erkeklerin kariyerlerinde ilerlemelerine destek olabilecekleri belli meslek gruplarında istihdam edilegelmişlerdir. Son yıllarda çok sayıda kadın, uzmanlık gerektiren ve yönetim kademesinde yer alan konumlara gelmeye başlamışsa da, kadınların yüksek mevkilere gelebilmek için geleneksel eril yönetim tarzını benimsemek zorunda kalacaklarını düşünenler de vardır.

6. Büyük örgütler, daha az bürokratik ve daha esnek hale gelebilmek amacıyla, son yıllarda kendilerini yeniden yapılandırmaya başlamışlardır. Çoğu Batılı şirket, Japon yönetim dizgelerinin belli başlı özelliklerini benimsemiştir: yönetici müdürlerin alt kademelerdeki çalışanlara daha çok danışmaları; maaş ve sorumluluğun kıdem derecesine göre belirlenmesi; ve bireylerden ziyade grupların performanslarının değerlendirilmesi gibi.

7. İki önemli küresel örgütlenme biçimi vardır. Bunlardan biri, uluslararası devlet örgütleri (UDÖ), diğeriyse uluslararası sivil toplum örgütleridir (USTÖ). Her ikisi de günümüz dünyasında önemi gitgide artan roller üstlenmektedirler ve UDÖ özellikle de Birleşmiş Milletler yayılan küreselleşmeyle birlikte, küresel çıkarların anahtar rol oynayan örgütsel failleri haline gelebilirler.

8. Modern ekonomi büyük şirketlerin egemenliği altındadır. Belli bir sanayi sektöründe yalnızca bir şirketin sözü geçiyorsa, o sektörde tekelcilikten söz edilebilir. Eğer bir dizi şirketin sözü geçiyorsa, o sektörde artık oligopolden söz edilir. Sahip oldukları nüfuz yoluyla hükümetlerin siyasetini ve malların tüketimini etkileyebildikleri için, dev şirketlerin insanların yaşamları üzerinde esaslı bir etkisi olmaktadır.

9. Büyük şirketler, dünyada birbirine bağımlılığın ya da küreselleşmenin artmasıyla birlikte, son yıllarda bir dizi esaslı dönüşüm geçirmişlerdir. Modern anonim şirket, tek bir büyük iş koluna yönelmek yerine, giderek, çok sayıda küçük şirketin birbirine bağlı olduğu bir girişimler ağı haline gelmektedir.

10. Çokuluslu ya da ulusaşırı şirketler farklı ulusal sınırları aşarak iş yaparlar. Bunların en büyükleri muazzam bir ekonomik güce sahiptir. En büyük yüz ekonomik birimin yarısı ülkelerden değil, özel mülkiyete giren şirketlerden oluşur.

11. Yeni bilgi teknolojileri örgütlerin işleyiş biçimlerini değiştirmektedir. Çoğu görev artık elektronik yollardan yerine getirilebilmektedir ve bu olgu örgütlerin uzam ve zamanın ötesine geçebilmesine izin vermektedir. Örgütlerin fiziksel sınırları yeni teknolojiler yardımıyla ortadan kaldırılabilmektedir. Çoğu örgüt, kendine yeten bağımsız birimler olmaktan çıkıp, gevşek ağlar haline gelmişlerdir.

12. Ağlar, son derece önemli olabilecek ticari ve siyasi ilişkileri de kapsayabilen, doğrudan ya da dolaylı geniş bağlantılar kümesinden oluşurlar. Birleşik Krallık'taki kadınların, etnik azınlıkların ve düşük gelirli insanların etkili ekonomik ve siyasi ağlara erişim olanağı, erkeklerden çok daha sınırlıdır.

13. Toplumsal sermaye, insanların ortak bir çıkar uğruna işbirliği yapabilmelerine ve sahip oldukları nüfuzu arttırabilmelerine izin veren bilgiler ve bağlantılardır. ABD odaklı çalışmalar yapmış olan bazı sosyologlar, toplumsal sermayenin 1970'lerden beri gerilemekte olduğunu ileri sürmüşlerdir ve bu sürecin vatandaşlık görevlerine bağlılık konusunda da bir çöküşe işaret ediyor olmasından kaygılanmaktadır.

Düşünme soruları

1. Bir konuyu bürokratik yollardan ele almanın avantajları nelerdir?
2. Örgütlerde çalışan insanlar neden sık sık resmi yordamları ihlal ederler?
3. Okulların, hastanelerin ve hapishanelerin ne gibi ortak yanları vardır?
4. Büyük örgütler eril değer yargılarıyla "temelden kirletilmiş" olabilirler mi?
5. Ağ örgütleri aynı anda hem her yerde hem de hiçbir yerde olmayı nasıl başarabilmektedirler?
6. Bürokrasi ve demokrasi arasındaki ilişki niçin son derece karmaşıktır?

Ek kaynaklar

Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust* (Cambridge: Polity 2003).

Manuel Castells, *The Rise of the Network Society* (Oxford: Blackwell, 1996).

Stuart Clegg, *Modern Organizations: Organization Studies in the Postmodern World* (London: Sage, 1990).

Paul Du Gay, *In Praise of Democracy: Weber, Organization, Ethics* (London: Sage 1990).

David Lyon, *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society* (Cambridge: Polity: 1994)

İnternet bağlantıları

Center for the Sociology of Organizations (CNRS, Paris)
http://www.cso.edu

Electronic Journal of Radical Organization Theory, eski sayılarına çevrimiçi olarak ulaşılabilmektedir.
http://www.mngt.waikato.ac.nz/reserach/ejrot/

Foucault'yla ilgili çevrimiçi kaynak sitesi
http://www.qut.edu.au/edu/cpol/foucault/links.htm

Social Capital Gateway
http://www.socialcapitalgateway.org/

İçindekiler

Eğitimin Önemi
Birleşik Krallıkta Eğitim
Kökenleri ve Gelişimi
Ortaöğretim ve Siyaset
Yükseköğretim
Britanya eğitim sistemine karşılaştırmalı bir bakış
Eşitsizlik ve Eğitim-Öğretim Kuramları
Ivan İllich: gizli müfredat
Basil Bernstein: dil kodları
Pierre Bourdieu: eğitim ve kültürel yeniden-üretim
Çalışmak için okumak: Paul Willis'in kültürel yeniden-üretim incelemesi
Eğitime postmodern yaklaşımlar
Eşitsizlik ve Eğitim
Okullarda toplumsal cinsiyet ve başarı
Eğitim ve etniklik
IQ ve Eğitim
Eğitim ve Yeni İletişim Teknolojisi
Sınıfta teknoloji
E-üniversitelerin doğuşu mu?
Sonuç: eğitimin geleceği
Özet
Düşünme soruları
Ek kaynaklar
İnternet bağlantıları

17 Eğitim

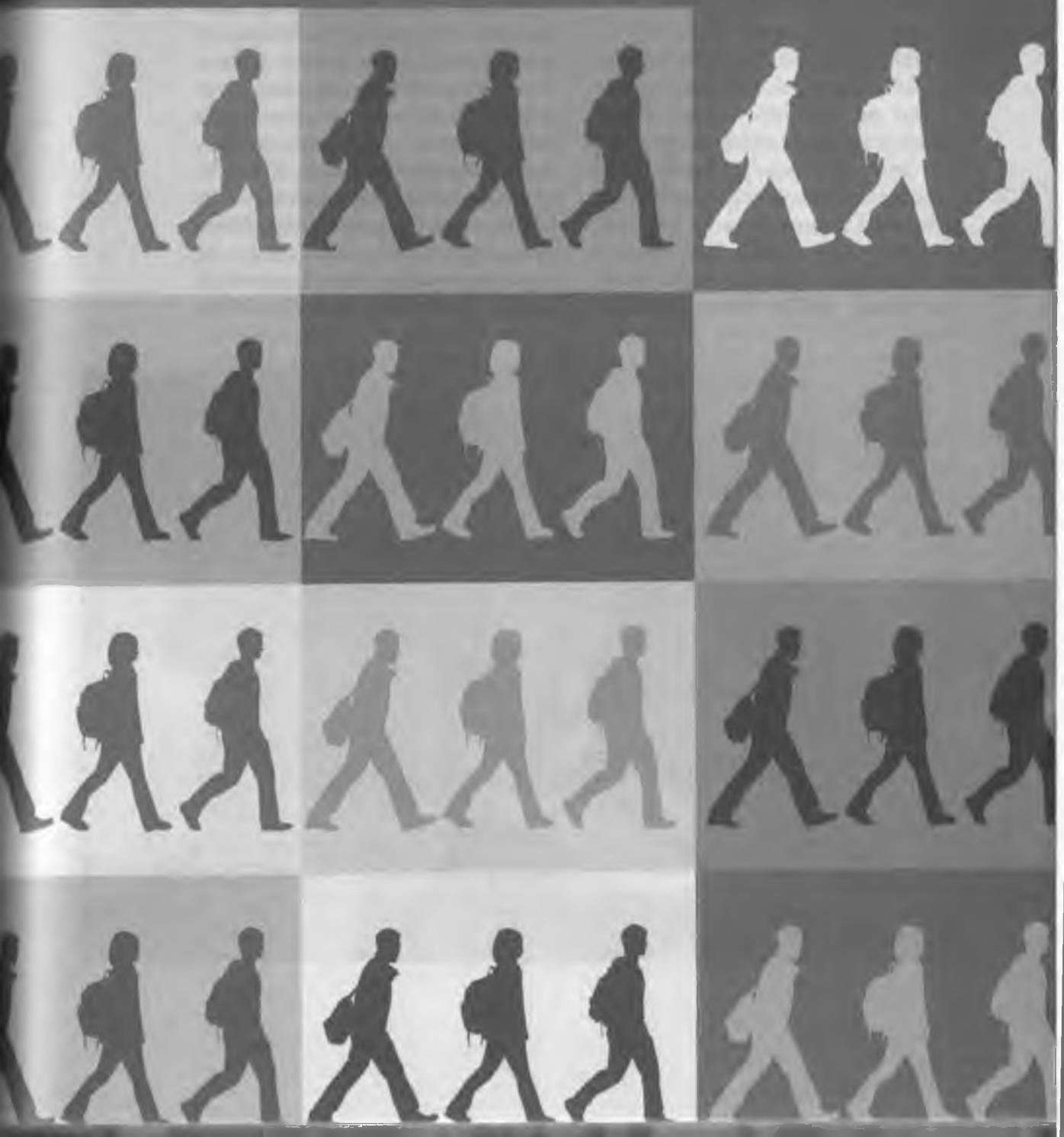

Shaun, 1998'de ilkokulda iki yıl yılı geride bırakmıştı. Çalışkan, yoksul, beyaz, işçi sınıfından bir çocuktu ve gideceği ortaokula ilişkin net düşünceleri vardı: "Westbury'ye gitcem, çünkü arkadaşım Mark oraya gidiyo, kız arkadaşım da...Sutton Boys bu çevredeki en kötü okullardan birisi, oraya yalnızca serseriler gider". Bir yıl sonra ise Shaun, bu kadar kesin konuşamıyordu: "Westbury'ye gitmeyebilirim, kardeşlerimden ve uzaklığından dolayı, orda hiç kardeşim yok ve biraz uzak, bu yüzden başka bir yer için başvurup yedek listeyi bekleyebilirim... ya da bütün arkadaşlarım oraya gittiğinden Sutton Boys'a gidebilirim".

Shaun'un müdürü, Bayan Whitticker, Westbury'nin çok riskli bir seçim olacağını, çünkü hem uzak hem de oturdukları yerin Westbury su toplama havzasının kıyısında olduğunu söylemişti. Shaun ve annesi, böylece, Sutton Boys'a gitme fikrini kabullenmek zorunda kaldılar. Shaun'un annesi derin bir düş kırıklığına uğramakla birlikte öneriye uyar: "Sutton'a gitme fikrine oturup ağlamalıydım ama başka bir seçeneğimiz var mı", diyor Bayan Whitticker, "yok". Shaun ve annesi Sutton

Boys'un kötü ününden dolayı endişeliydi. Shaun'un dediği gibi: "Annem ve ben eğitim kalitesinin çok düşük olabileceğini düşünüyoruz, çünkü Sutton'daki her şey tam bir saçmalık".

Shaun, ortaokula başlamadan önce kendisi ve annesi arasında, var olan kötü ününe rağmen Sutton Boys'da Shaun'un nasıl başarılı olabileceği konusunda "bir yığın ciddi tartışma" yaşandı. Annesi Maura, "Aramızda bir çok şeyi açık yüreklilikle konuştuk. Soruna çok cesurca yaklaşıyor ama nasıl endişeli olduğunu da görebiliyorum. Kendisine, çocuklardan yaptıkları işle övünmeleri beklenen Westbury gibi bir okula değil de herkesin her zaman pislik yaptığı bir okula gitmesi durumunda derslerine dört elle sarılması gerektiğini söyledim". Shaun da oradaki "ortama kapılmamak için" kendisini hazırlıyor ve "daha sıkı çalışacak derslerine, çünkü ortaokul günleri hayatındaki en önemli günler olacak, GCSE'ye hazırlandığınız bir dönem çünkü bu".

Daha sonraki birkaç yıl boyunca Shaun, sürekli, okul bahçesinde bir kabadayı ama sınıfta çalışkan bir öğrenci olma arasındaki gerilimle yüz yüze geldi. Ortaokula başlamasından hemen önce Shaun'nın Suttan Boys'un onun için uygun bir okul olabileceği yönündeki temel dayanağı bir çok arkadaşının da oraya gidiyor olmasıydı. Shaun, ortaokula başladığı ilk yılın birinci döneminin sonunda, bazı insanlarla arkadaşlık ilişkisinin değiştiğini söylüyordu. İlkokuldaki en iyi arkadaşı olan David'le artık arkadaş olamayacağını söylüyordu, çünkü öncekinden farklı düşünüyordu:

> David ne zaman bir kavgaya karışsa ben her zaman yardım etmek için onun yanındaydım. Biz her zaman birbirimize yardım ederdik ya da her kim kavgada bizim yardımımıza ihtiyaç duyarsa onun yanında olurduk. Fakat artık burada kavgaya karıştığım söylenemez. Kavga beladan başka bir şey getirmez, bu nedenle mümkün olduğunca uzak durmaya çalışıyorum... Kavga, bir şeyler öğrenmek istemeyen ve okulda başarılı olmayı düşünmeyen çocuklar için ve ben böyle birisi olmak istemiyorum.

Shaun ilkokulda kavgaya karıştığı için iki defa geçici uzaklaştırma cezası almış ve çevresinde, Sutton Boys'da hayatta kalmak için can alıcı öneme sahip bir şey olarak gördüğü, "kabadayı" olmakla ünlenmişti. Buna rağmen, Shaun, akademik başarı için, kendisini akranlarının geri kalanından bilerek ayırdı: "Diğer çocuklar öğretmene kağıt yuvarlayıp atarken, ben yerimde oturup dikkat çekmemeye çalıştım". Yalnızca iki oğlan çocuğu daha "başlarını öne eğerek ve kendilerini çalışmalarına vermeye çalışarak", bölgede egemen olan erkek-emekçi-sınıf kültürünün "dışındakiler" olabildi. Bunlardan birisi bir Amerikalı ve Shaun'un deyişiyle "işe yaramaz zeka"nın tekiydi. Diğeri ise bir Polonyalıydı ve ailesi sürekli naklini başka bir yere almaya çalışıyordu. Shaun akranlarına sürekli yine gerçek bir "delikanlı" olduğunu kanıtlamak ve bir kez daha, ama bu kez bir "inek" olarak sınıflandırılmaktan kurtulmak zorundaydı.

Bunun bir sonucu olarak, Shaun, sınıftaki çalışkan çocuk görüntüsünün tam tersine, onunla hiç uyuşmayacak biçimde, sokakta ve okul bahçesinde eski benliğini yeniden hortlatmaktaydı. Sınıftaki "inek"liğinin bedelini -çoğu kez- bir "kabadayı" ve bir "becerikli futbolcu" olarak ödeyerek oldukça farklı bir kimlik geliştirdi. Bu durum

Shaun'ı, kazara başının belaya girmesinden korkan annesiyle çatışmaya sürükledi. Ortaokulda, akademik çalışma ile kabadayı olma arasındaki gerilim büyüdü ve Shaun zaman zaman daha genç olmayı diler hale geldi:

> Ya her şey gittikçe daha da zorlaşıyor çünkü benim bazı arkadaşlarım gibi, bazı çocuklar, ya işte, ya onlar "sen öğretmenin evcil hayvanısın" diyor. Tamam mı? Ne yani? Şimdi ben öğretmen bir şeyler anlatmaya çalışırken konuştuğunuz için size çenenizi kapatın dediğim ve ödevlerimi yaptığım için öğretmenin evcil hayvanı mı oluyorum? Onlar bildiklerini okuyor "sen hala öğretmenin evcil hayvanısın"demeye devam ediyorlar. Tamam, ya bu deveyi güdeceksin ya bu diyardan gideceksin, başka yolu yok.

Shaun'ın sosyolog Diane Reay ile 1997-2001 yılları arasında yaptığı görüşmelerde anlattığı bu öyküsü, bu bölümde ele alınacak olan bir çok temel sorunu dile getirmekte ve ileriki sayfalarda da Shaun'un öyküsüne yer yer yeniden döneceğiz. Shaun'ın ilkokuldan ortaokula geçiş öyküsü, eğitim ile sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi daha geniş toplumsal yapılar arasındaki bağlantılara ilişkin sorunları gün yüzüne çıkarıyor (Reay 2002).

Bu bölüme, Britanya'daki eğitim sisteminin kökenlerini ve gelişimini araştırmaya başlamadan ve Shaun'ın hayatını da etkilemiş olan, örneğin ortaokula geçişte ebeveynin "seçimi", okullarda eğitimin kalitesi ve başarısız okulların önüne nasıl geçileceği gibi bir çok sorun dahil olmak üzere, eğitimin yol açtığı son siyasal tartışmaları ele almadan önce oldukça kapsamlı bir soruyla başlayacağız: "Eğitim ne içindir?". Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet, etniklik ve sınıfsal konumla iç içe geçen, eğitimdeki eşitsizlikler sorununu ele almadan önce, eğitime kuramsal yaklaşımın önde gelenlerinden bir kaçını gözden geçireceğiz. Ayrıca, eğitimin, teknolojideki değişimlere ve küresel bilgi ekonomisinin yeni isterlerine göre dönüştürüldüğü yollarından bazılarını inceleyeceğiz. Bölüm, zekanın doğasına ilişkin bazı görüşlerle ve ömür boyu öğrenimin önemiyle son bulacak.

Eğitimin önemi

Eğitim sosyologlar için neden önemli bir meseledir? Sosyolojinin kurucularından birisi olan Durkheim'a göre, eğitim çocukların sosyalleşmelerinde önemli bir yere sahiptir.

> **Durkheim'ım sosyolojiye işlevselci yaklaşımı 1.Bölümde serimlenmektedir, "Sosyoloji nedir?", s. 46-50**

En önemlisi, Durkheim'e göre, eğitim ve özellikle de tarih aracılığıyla çocuklar, toplumdaki ortak değerlere ilişkin, ayrı fertlerden oluşan topluluğu birleştirici bir anlayışa ulaşırlar. Bu ortak değerler, dinsel ve ahlaki inançları ve bir öz-disiplin anlayışını içerir. Durkheim, eğitimin, çocukların, toplumun işlevini yerine getirmesine katkıda bulunan toplumsal kuralları içselleştirmelerini olanaklı kıldığına inanır.

Durkheim (1925), sanayileşmiş toplumlarda eğitimin çocukların toplumsallaşmalarında başka bir işleve daha olduğunu ileri sürer: Uzmanlaşma gerektiren işlerin yürütülmesi için gereksinim duyulan becerileri öğretir. Eskiden, geleneksel toplumlarda mesleki beceriler aile içinde öğrenilebilmekteydi. Oysa toplum daha karmaşık bir yapı kazandıkça ve malların üretiminde işbölümü ortaya çıktıkça, eğitim düzeni

de uzmanlık gerektiren çeşitli mesleki rollerin gere-ğinin yerine getirilmesinde gereksinim duyulan becerilere yönelecek şekilde gelişme gösterdi.

Eğitime farklı bir işlevselci yaklaşım da Amerikalı sosyolog Talcott Parsons'ın yapıtlarında bulunur. Gelgelelim Durkheim, ondokuzuncu yüzyıl Fransız toplumunun gittikçe artan ölçüde bireyci bir nitelik kazanma süreciyle ilgilenip eğitimin toplumsal dayanışma yarattığını savunurken, yirminci yüzyılın ortalarında Parsons, eğitimin işlevinin çocuğa bireysel başarının değerini aşılamak olduğuna inanmaktadır. Bu değer, sanayileşmiş toplumların işlevlerini yerine getirmelerinde can alıcı öneme sahiptir ama aile içinde öğrenilemez. Aileler çocukları belirli bir tarzda eğitir. Bir çocuğun aile içindeki statüsü kendisine *atfedilir*; büyük ölçüde doğumuyla birlikte sabitlenir. Buna karşılık, bir çocuğun okuldaki statüsü büyük ölçüde *başarılarak* kazanılır. Okullarda çocuklar örneğin sınavlar gibi evrensel ölçütlere göre değerlendirilir. Parsons için, eğitimin işlevi, çocukların, ailenin özel ölçütlerinden modern, yetişkin toplumun gereksinim duyduğu evrensel ölçütlere ilerlemelerini olanaklı kılmaktır. Parsons'a göre, okullar, etkinliklerini büyük ölçüde tıpkı daha büyük toplumlar gibi **meritokratik** (liyakata dayalı) bir temel üzerinde yürütürler: Çocuklar statülerini, cinsiyetlerine, ırklarına ya da sınıflarına göre değil, gösterdikleri üstünlüklere ya da değerlere göre kazanırlar (Parsons ve Bales 1956). Fakat, ileride göreceğimiz gibi, Parsons'ın, okulların liyakat ilkelerine göre hareket ettiği görüşü yoğun eleştiriler almıştır. Toplumsal çatışma kuramlarının etkisi altındaki sosyologlar, *atfedilen* eşitsizliklerin eğitim sistemi içerisinde yeniden üretildiği durumlara dikkat çekmektedir.

Toplumsallaşmada akran ilişkileri ve eğitimin önemi 6. Bölümde tartışılacaktır, "Toplumsallaşma, Yaşam Akışı ve Yaşlanma" s. 206-7

Birleşik Krallık'ta eğitim

150 yıl öncesine, hatta yakın zamana kadar varlıklı kişilerin çocukları özel öğretmenler tarafından eğitilmekteydi. Nüfusun çoğunluğu, ondokuzuncu yüzyılın ilk birkaç çeyreğine, Avrupa ülkelerinde ve Birleşik Devletler'de ilkokul sistemi kurulmaya başlanana kadar eğitim-öğretim nedir bilmiyordu.

Sanayileşme süreci ve şehirlerin büyümesi uzmanlaşmaya yönelik eğitim-öğretime duyulan gereksinimin artmasına hizmet etmiştir. Yeni süreçte, insanlar bir çok farklı mesleklerde çalışmakta ve mesleki beceri artık doğrudan ebeveynden çocuğa aktarılamamaktadır. Bilgilenme süreci, gittikçe artan ölçüde, özel becerilerin pratikte aktarılmasından çok, matematik, fen, tarih ve edebiyat gibi şeylerin soyut öğrenimi temeline oturtulmaktadır. Modern bir toplumda insanlar, okuma, yazma, hesaplama gibi temel becerilerle ve fiziki, toplumsal ve ekonomik çevrelerine ilişkin genel bir bilgiyle donatılmak zorundadır; ayrıca, yeni, bazen de oldukça teknik olan bilgi türlerinde ustalaşabilmeleri için nasıl öğrenileceğini öğrenmeleri de önemli olmaktadır.

Kökenleri ve gelişimi

Modern eğitim sistemi bir çok Batılı toplumda ondokuzuncu yüzyılın ilk dönemlerinde şekillenmiş olduğu halde, Britanya, bütünlüğü sağlanmış bir ulusal sistem kurmada diğer ülkelerin çoğundan çok daha gönülsüz davranmıştır. 1800'lerin ortalarında, Hollanda, İsviçre ve Alman devletleri ilkokullara kayıt olmayı az çok genelleştirmiş iken, İngiltere ve Galler bu tür bir hedefin oldukça gerisindeydi; İskoçya'da ise eğitim görece daha fazla gelişmişti.

1870 ile İkinci Dünya Savaşı arasında (yani Britanya'da zorunlu eğitime ilk geçildiğinde) arka arkaya gelen hükümetler eğitim giderlerini artırmışlardır. Asgari okul-bitirme yaşı 10'dan 14'e yükselmiş, gittikçe daha fazla okul binası inşa edilmiş ama eğitim gerçekten hükümetin el attığı önemli bir alan olarak görülmemiştir. Bu dönemde, okulların büyük bir bölümü, yerel hükümet birimlerinin gözetiminde, özel kişilerce ya da kilise yetkililerince idare edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı bu tutumun değişmesine yol açmıştır. Silahlı kuvvetlere katılanlar yetenek ve öğrenme testlerinden geçirilmiş, bu testlerin eğitime dayalı becerilerdeki düzey düşüklüğünü gözler önüne seren sonuçları, yetkilileri şaşkına çevirmiştir. Savaş sonrası ülkenin yeniden toparlanmasındaki başarı şansı düşünülerek, hükümet, var olan eğitim sistemini yeniden sorgulamaya başlamıştır (Halsey 1997).

1944'den önceki yıllarda, Britanyalı çocukların büyük çoğunluğu, on dört yaşına kadar, parasız tek bir okula, ilkokula devam ediyordu. İlkokulların yanı sıra ortaokullar da vardı ama bunlar ücretliydi. Bu sistem, çocukları açık bir şekilde toplumsal-sınıflara bölmekteydi maddi durum bakımından daha yoksul olan çocukların hemen hemen hepsinin öğrenim hayatı ilköğretimle sınırlanmaktaydı. Üniversiteye ise nüfusun ancak % 2'den azı devam edebilmekteydi.1944'de çıkartılan Eğitim Yasası, herkese parasız ortaöğretim hakkı, okuldan ayrılma yaşının on beşe çıkartılması ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gibi maddeler dahil birkaç önemli değişikliğin başlangıcı oldu. Eğitim, seçimle iş başına gelmiş yerel yönetimlerin önemli bir sorumluluk alanı haline geldi.

Bu yasanın bir sonucu olarak, yerel eğitim yetkililerinin çoğunluğu, ortaöğretimi çocukların gereksinimlerine göre biçimlendirmenin bir aracı olarak, akademik seçimi benimsedi. Akademik seçimin, (ilkokuldan ortaokula geçiş yaşı olan) on bir yaşında yapılmasının, toplumsal arka planlarına bakılmaksızın daha yetenekli olan çocukları diğerlerinden ayıracağı varsayıldı. Öğrencilerin çoğunluğu için, "on bir yaş sonrası" sınavında alınan sonuç, öğrencinin (oldukça yoğun bir akademik müfredata sahip) üniversiteye hazırlık okullarına mı, yoksa (genel ve mesleki öğrenimin bir arada verildiği) modern ortaokullara mı devam edeceklerini belirlemekteydi. Az sayıda çocuk da ya teknik okullara ya da özel okullara devam etmekteydi. On yedi yaşına kadar okula devam etme seçeneği ise öğrenimine devam etmek isteyen ve nitelikli olduğu kabul edilen bütün öğrenciler için geçerliydi.

1960'lara gelindiğinde ise onbir yaş üstü sisteminin sonuçlarının -kısmen sosyolojik araştırmalar sonucu- beklen-

Modern ortaöğretim kurumlarında, mesleki eğitim seviyesi yükseldikçe kız çocuklar ile erkek çocuklar arasındaki ayrım artmıştır.

tileri karşılamadığı ortaya çıktı. 1959 Crowther Raporu, öğrencilerin ancak % 12'sinin on yedi yaşına kadar okula devam ettiğini ve okuldan erken ayrılmanın akademik performanstan çok sınıfsal arka planla yakından bağlantılı olduğunu gözler önüne serdi. 1964'de tekrar iktidara gelen İşçi Partisi hükümeti, üniversiteye hazırlık okulları ile modern [mesleki] ortaokullar ayrımını ortadan kaldıran ve böylece öğrencilerin on bir yaşında sınavla seçilmesine son veren çok amaçlı okullar açma kararı aldı. Bu şekilde, okullar, farklı sınıfsal arka planlara sahip çocukları bir araya getirecekti. Fakat, çok amaçlı okulun nasıl bir şey olması gerektiği konusunda kafalar karışıktı: "Herkes için üniversiteye hazırlık okulu" mu, yoksa bütünüyle yeni bir eğitim türü mü? Bu soruna herhangi bir çözüm bulunamadı; farklı okullar ve farklı bölgeler farklı yaklaşımlar geliştirdi. Bazı yerel yetkililer bu değişime karşı çıktılar ve bir kaç bölgede üniversiteye hazırlık okulları varlıklarını günümüze kadar sürdürdü.

1970'lerin başından beri, devlet eğitimi, iş gücünün az bulunur olduğu ve okullardan öğrencilere ekonominin gereksinim duyduğu becerileri kazandırmalarının beklendiği bir durumdan, sarsıcı bir şekilde, iş gücünün gereğinden fazla olduğu -işsizliğin arttığı ve kamu gelirlerinin azaldığı- bir duruma

geçilmesinden derinden etkilenmiş bulunmaktadır.

Savaş sonrası döneme damgasını vurmuş olan eğitim alanındaki büyüme aniden yerini küçülmeye ve kamu harcamalarının azaltılması girişimlerine bırakmıştır. Toplam kamu harcamalarında eğitimin payı aşamalı olarak 1953'ten 1973'e kadar %7.3'ten %13.3 yükselmişti. Fakat, 1979'da bu rakam %12.2'ye düşmüş ve o tarihten sonra,1980'lerde bir basamak daha gerileyip % 11'e düşmesini bir kenara bırakacak olursak, eğitim giderleri toplam devlet giderlerinin yaklaşık % 12'si düzeyinde kalmıştır. (Gelgelelim, bu rakam, son yıllarda eğitim giderlerinde görülen artışı, toplam sosyal yardım harcamalarındaki artış olarak gösterip gizlemektedir: bkz. s. 739-44)

Ortaöğretim ve siyaset

Eğitim, uzun zamandır, bir siyasal savaş alanı olmuştur ve bu durum günümüze kadar sürmüştür. Yıllar süren tartışmalardan birisi çok amaçlı okul sisteminin -eğitim standartlarına ve ülke genelindeki eşitsizliklere- etkileri konusunda yoğunlaşmıştır. Aslında, çok amaçlı eğitim sistemi, siyasal yelpazenin her iki ucundan da destek bulmuştur. Bununla birlikte, daha önce belirtildiği gibi, çok amaçlı sistemi yürürlülüğe sokan ve dolayısıyla da destekleyen İşçi Partisi hükümeti olduğundan, sistem, siyasal sağdan çok solla ilişkilendirilmiştir. Çok amaçlı eğitim sisteminin mimarları, yeni okulların, (eski) ayırmaya (ya da sınavla seçmeye) dayalı eğitim sisteminde olanaklı olandan daha fazla fırsat eşitliği sağlayacağına inanmaktaydılar. Onlar, daha çok, müfredatın kendisiyle değil, (üniversiteye) giriş fırsatıyla ilgilenmekteydiler.

Muhafazakarlar döneminde eğitim siyaseti, 1979-97

Bayan Thatcher'ın 1979'da başbakan oluşuyla birlikte, Muhafazakarlar, çok amaçlı okullara yönelik eleştirilerini daha yüksek sesle dile getirir oldular. Onlar, çok amaçlı sisteme geçişle yapılmış olduğu gibi, üniversiteye hazırlık okullarının neredeyse yok olma noktasına gelmelerine izin verilmemesi gerektiğine inanmaktaydılar. Savaş-sonrası dönemde bir çok İşçi Partilinin üniversiteye hazırlık okullarının toplumsal bakımdan bölücü olduğu savına karşılık, Muhafazakarların tavrı, ortaokul düzeyinde daha fazla çeşitlilikte okul açmada, dolayısıyla da öğrenci velilerine kendi çocuklarının eğitim yapısını seçmede daha geniş bir hareket alanı sağlamalarında şekillendi.

1980'lerin sonlarında, Bayan Thatcher, okulların yönetiminde bir "devrim" yapmaktan söz etmeye başladı. Bu tür bir devrim, devasa çok amaçlı okulların parçalanmasına ve bunların yönetiminden sorumlu olan yerel eğitim görevlilerinin güçlerinin azaltılmasına neden olacaktı. Thatcher'ın eğitim "devrimi", Thatcher ve onun destekçilerinin Britanyalıların hayatında 1970'lerde yaşanılan büyük ekonomik ve ahlaki çöküntü olarak gördükleri şey bağlamında anlaşılabilir. Thatcher, çok amaçlı sistemin, "aile" değerlerini korumada yetersiz kaldığına ve canlı ve uluslararası düzeyde rekabetçi bir ekonominin gerektirdiği becerilerden yoksun öğrenciler yetiştirdiğine inanmaktaydı. Bunların yanı sıra, çok amaçlı sistemin, gereksiz ölçüde

"Halk" okulları

Britanya'daki halk okullarının bir çok bakımdan tuhaf özellikleri vardır. Öncelikle, bunlar, "parasız" devlet okulları değil, tam tersine belirli bir ücretin ödendiği özel kurumlardır. Eğitim sistemlerinin genel eğitim sisteminden bağımsız oluşu, bunun derecesi ve toplumda oynadıkları anahtar rol, bunları diğer ülkelerin eğitim sistemlerinden büyük ölçüde ayırmaktadır. Bütün Batılı toplumlarda, belirli mezheplerle bağlantılı bir takım dini okullar mevcuttur ama bu ülkelerin hiç birinde özel okullar Birleşik Krallık'ta olduğu kadar ne seçkindir ne de önemlidir.

Halk okulları, sözde, devletin gözetimi ve denetimi altındadır ama gerçekte, eğitimli ilgili çıkartılan yasaların önemli maddelerinin ancak çok az bir bölümü bunları etkilemiş bulunmaktadır. Ne çok amaçlı okulların açılması, ne de 1944 Yasası bu okullara dokunmuştur. Bunların büyük bir çoğunluğu günümüze kadar, sadece kızların ya da erkeklerin gittiği okullar olarak kalmışlardır. İngiltere'de nüfusun % 6'sına eğitim hizmeti veren yaklaşık 2.300 özel okul vardır. Bu okullar, Eton, Rugby ya da Charterhouse gibi saygın örgütlerden, çoğu insanın adını bile bilmediği küçük "halk" okullarına kadar, birbirinden oldukça farklı bir çok kuruluşu kapsamaktadır.

"Halk okulu" terimi, bazı eğitim bilimciler tarafından, bir grup büyük, ücretli okulla sınırlandırılmaktadır. Bu okullar, asıl olarak 1871'de şekillenen Okul Müdürleri Kongresi'nin (HMC) üyesidirler. Kongre'de başlangıçta yalnızca elli okul vardı. Bu sayı günümüzde 240'ı aşmış bulunmaktadır. Yukarıda söz edilen, Eton, Rugby ve diğer okullar da bu Kongre'nin üyelerindendir. HMC okullarına devam eden kişiler, Britanya toplumunda yüksek konumları olan kişilerdir. Örneğin, Ivan Reid ve daha başkalarının yaptığı ve 1991'de yayınlanan bir araştırma, yargıçların % 84'ünün, banka genel müdürlerinin % 70'inin ve üst düzey devlet memurlarının % 49'unun bu okullardan mezun olan kişiler olduğunu ortaya koymuştur (Reid 1991).

1988 Eğitim Reform Yasası'nın bir sonucu olarak, bütün devlet okulları, çocukların yedi, on bir, on dört ve on altı yaşlarında sınavdan geçirilmelerini şart koşan, standart bir ulusal müfredat programı uygulamak zorundadırlar. Ulusal müfredat programının oluşturulma aşamasında özel okulların temsilcileri de yer almışlardır. Buna rağmen, bu okulların bu programı uygulama zorunlulukları yoktur. Özel okullar, ne isterlerse onu öğretebilirler ve çocuklara, şart koşulan sınavları uygulama yükümlülükleri de yoktur. Bu okulların çoğu ulusal müfredatı uygulamayı seçmişlerdir ama bir bölümü de tek kelimeyle bu müfredatı yok saymaktadır.

Eton Kolej'in erkek öğrencileri o geleneksel, ünlü okul kıyafetleriyle.

büyük olan bürokrasi nedeniyle çoğu zaman verimli bir şekilde işlemediğini düşünmekteydi.

1988 Eğitim Yasası -bazıları büyük tepkilere neden olan- önemli reformları beraberinde getirdi. Devlet okulları için evrensel öğretim çerçevesini belirleyen ulusal bir müfredat programı geliştirildi. Yeni müfredat, eğitim iş kolunda, bu tür bir standartlaştırıcı denemeye karşı çıkan ve müfredatı gereksiz yere sınırlayıcı bulan kesimler tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Öğretmenler, 1993 yazında, pilot uygulamalara karşı greve gitti.

1988 Eğitim Yasası, ayrıca, "okulların yerel yönetimi" adı verilen yeni bir yönetim sistemi de getirmekteydi. Okul yönetimlerinin el değiştirmesi, ulusal müfredat programının gerektirdiği ve uygulandığında kaçınılmaz olan merkezileşmeyi dengeleyecekti. Bunların yanı sıra, yeni bir grup Şehir Teknoloji Kolejleri (CTCs) ve ödenek-ayrılan okullar da açılacaktı. Ödenek-ayrılan okullar, yerel yetkililerin denetiminden "çıkma" seçeneğine sahip olacaklar ve doğrudan doğruya devletin ayırdığı ödenekten yararlanacaklardı. Ayrıca, öğrencilerinin % 50'sini yeteneklerine göre seçerek alma hakları da olacaktı. Buna karşılık, bu uygulamayı eleştirenlerin iddası, bu durumun, okullar arasında var olan eşitsizliği daha da artıracağı ve çok amaçlı okulların açılışındaki temel ilke olan eşitlik ilkesinin altının oyulacağı yolundaydı. 1992'de, yerel yetkililerin denetiminden çıkan okulların yönetimini aşamalı olarak eline alacak yeni bir fon birimi oluşturuldu. Birimin görevlerine ilişkin ayrıntıların belirtildiği Hükümet Raporu'nda, hükümet, "zamanla bütün okulların ödenek-ayrılan okul haline geleceğini", yani yerel denetimden çıkacağını umduğunu belirtmekteydi. Ne var ki, 1995'e gelindiğinde, toplam 23.000 devlet okulundan sadece 1.000 tanesi bunu başarabilmişti.

Değerlendirme

1988 Yasasıyla, diğer alanlarda izlediği siyasetle bağlantılı olarak, Muhafazakar Parti hükümeti, eğitime serbest piyasa ekonomisine özgü bir rekabet öğesi katma uğraşına girmiştir (bkz. 10. Bölüm, s. 417-20). Okullar, arz-talep kurallarının, rekabetin ve tüketici tercihinin geçerli olduğu yerler haline getirilmiştir. Genel olarak, yapılan değişiklikler tükecilerin (öğrenci ve velilerinin) üreticiler (öğretmenler) üzerinde yetki sahibi olmasını amaçlamıştır. Okul müdürlerine daha büyük mali sorumluluklar yüklenmiş, okullara, yerel eğitim görevlilerinin denetiminden çıkıp "bağımız devlet okulu" olabilmeleri için "çekilme" izni verilmiştir. Okullar arasında rekabeti körükleyeceği ve velilere çocuklarını gönderecekleri okulları daha bilinçli seçme olanağı sağlayacağı inancıyla, okulların başarı oranlarını gösteren (lig usulü) puan cetvelleri düzenlenmiştir.

Gewirtz ve diğerleri (1995), Londra'da birbirine komşu üç Yerel Eğitim Merkezi'ne (LEAs) bağlı on beş okulda eğitim sisteminin bir pazar haline getirilişini incelemiştir. Onların bulgularına göre, Muhafazakar Parti Hükümeti'nin eğitim reformu, eğitim düzeni içerisinde çok amaçlı eğitimden piyasa değerlerine doğru bir kayış yaratmıştır. Örneğin, söz konusu okullar, GCSE sınavında (Orta Öğretim Bitirme sınavında) başarılı olma olasılığı olan ve

dolayısıyla okulun puan cetvelindeki yerini yukarılara taşıyacak çocukları etkileyip kendi okullarına almak için özel bir çaba harcamaktadır. Ayrıca, okulların kendilerini tanıtım ve pazarlama çabalarında da artış olmuş, bu tür çabalar, ödeneklerin Özel Eğitime ihtiyacı olan çocukların eğitimi gibi daha az karlı alanlardan buralara aktarılması anlamına gelse de, örneğin etkileyici broşürler hazırlama yoluna gitmişlerdir.

Gewirtz ve diğerlerinin araştırmaları velilerin çocuklarını gönderecekleri okul tercihleri üzerine yoğunlaşmıştır. Araştırma Parson'ın liyakata dayalı eğitim sistemi anlayışının (daha önce 732-3'ünci sayfalarda ele alınmıştı) tam tersine, bir çok ebeveynin çocuklarının gidebileceği okullara ilişkin tercih olanakları, bu bölümün giriş kısmında ele alınan Shaun'ın annesi örneğinde olduğu gibi, oldukça sınırlıdır. Araştırmacılar, okul tercih sayısının büyük ölçüde ait olunan toplumsal sınıfa ve kültürel sermayeye bağlı olduğunu ileri sürmektedirler.

"Kültürel sermaye" terimi 9. Bölümde geçmektedir, "Tabakalaşma ve Sınıf", s. 367

Araştırmacılar, ebeveynleri okul seçme olanaklarına göre üç büyük gruba ayırmanın mümkün olduğunu belirtmektedirler.

1. *Ayrıcalıklı/donanımlı seçiciler* farklı olasılıkları araştırmaya ve büyük ölçüde öğretmen ve diğer ebeveynlerle görüş alış verişinde bulunmaya zaman ayırabilir olanlar. Bu tür ebeveynler aynı zamanda çocukları birinci veya ikinci tercihlerine giremediklerinde baş vurup sırada bekleme sistemine de inanan kimselerdir. Bu grup, zaman zaman ileriye dönük planlar da yapar ve çocuklarının başarılı bir ortaokula geçişlerini kolaylaştıracak türden bir ilkokula gitmelerini gözetir.

2. *Yarı donanımlı seçiciler* okul seçimine etkin bir şekilde katılırlar, ancak piyasaya bir önceki grup kadar hakim değillerdir. Karar vermede aynı kültürel kaynaklara sahip değillerdir, örneğin sistemin işleyişi hakkında bilgi sahibi arkadaşlardan yoksundurlar ve yüzden de sisteme olan inançları daha azdır. Grup olarak, ilk grupla karşılaştırıldığında, ilk tercihlerinin reddedilmesi durumunda baş vurup sırada bekleme eğilimleri daha zayıftır ve okullara ilişkin gazete haberlerini ve dedikoduları dikkate almaya daha meyillidirler.

3. *Plansız seçiciler*, çocuklarının geleceğiyle ilgilenmelerine rağmen, okulların büyük ölçüde birbirine benzediğini düşünme eğilimi gösterirler. Eğitim piyasasıyla ilgilenme güçleri daha azdır ve genellikle en yakın okulu seçerler. Bu seçim, ebeveynin özel arabasının olmaması ya da toplu taşımanın yetersiz olması durumunda uygulanabilir tek seçenek olabilmektedir.

Yeni İşçi Partisi döneminde eğitim siyaseti

Öğretmenler sendikası dahil bazı kesimleri şaşırtan bir şekilde Muhafazakarların eğitim reformlarının bazı öğeleri Yeni İşçi Partisi döneminde olduğu gibi korunmuştur. Örneğin, geriye kalan üniversiteye hazırlık okullarına el sürülmemiştir, ki bu

durum üniversiteye hazırlık okullarını, en başarılı öğrencileri kendilerine çekerek yerel çok amaçlı okulların performansının düşmesinde ana etken olarak gören eğitimciler ve bilginler arasında itirazların doğmasına yol açmıştır. Ayrıca, Yeni İşçi Partisi, okullarda karma beceri eğitiminin terk edilmesi ve bunun yerini eğitimde öğrencileri yeteneklerine göre ayırmanın veya seviye gruplarının alması gerektiği konusunda Muhafazakarlar ile

(a)Yapılan ve yapılması öngörülen eğitim harcamaları, 1978/9-2007/8 (2004/5 değerleriyle)

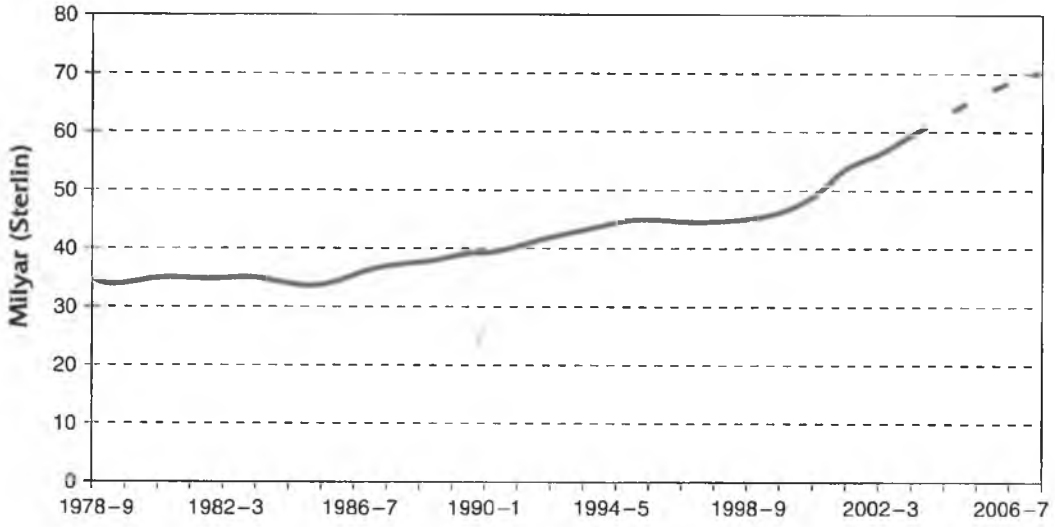

(a)Yapılan ve yapılması öngörülen eğitim harcamaları, ulusal gelirden ayrılan pay bakımından, 1978/9-2007/8.

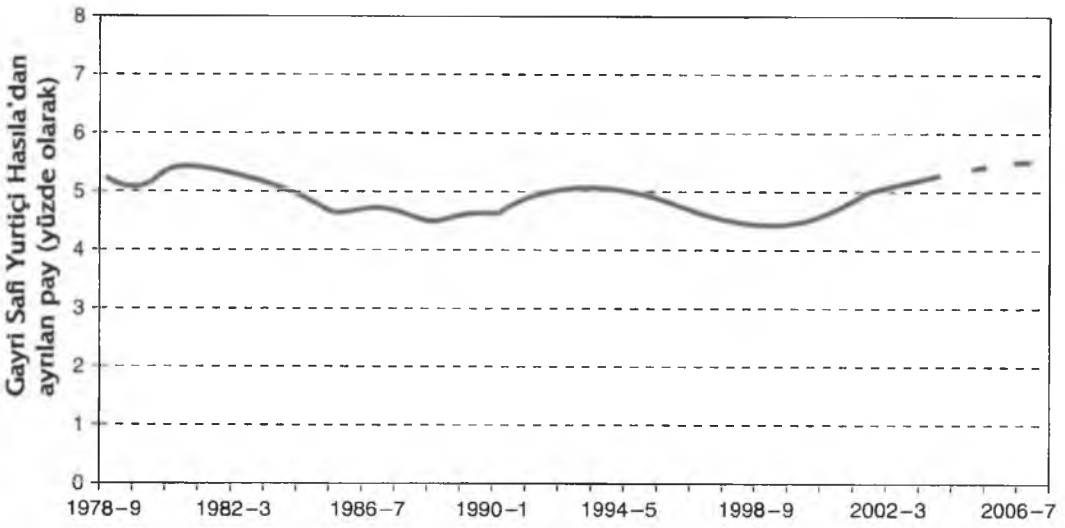

17.1. Şekil Britanya'da eğitim harcamaları, 1979'dan sonra.
Kaynak: Social Trends 35 (2005), s.37

aynı görüştedir. (Yeteneklerine göre ayırma sistemini kullanan okullarda öğrenciler, yeteneklerine göre çeşitli hiyerarşik gruplara ayrılır ve böylece bütün derslerde aynı seviyede olmaları sağlanır. Seviye gruplarında ise yetenek bakımından birbirine yakın olan öğrenciler bazı derslerde bir araya getirilir, böylece örneğin İngilizce veya Matematik dersinde farklı seviye grupları oluşturulur.) Buradaki kuram, farklı yetenekteki öğrencilerin kendi seviye grupları içinde daha hızlı ilerleyebilecekleri yönündedir (Bu kuramın eleştirisi için sayfa 772-8'deki Gillborn ve Youndell'in "yeni IQizm" tartışmasına bakınız). Yeni İşçi Partisi döneminde, asıl olarak Muhafazakarların açmış olduğu ödenek-ayrılan okullar Vakıf Okullarına dönüştürüldü ve yeniden Yerel Eğitim Yetkililerinin denetimine bırakıldı. Bununla birlikte, bu okullar daha önce kazanmış oldukları merkezi ve yerel hükümetten bağımsız olma durumlarını büyük ölçüde korudular. Tony Blair 1997'de Başbakan olurken, siyasal gündemin zirvesinde tutacağı şeyin her zaman "eğitim, eğitim ve yine eğitim" olacağını öne sürmekteydi. Blair, Britanya eğitim-öğretiminde ulaşılan standartların, diğer ülkelerle kıyaslandığında (bkz. s.749-51) yüksek olmadığını ve eğitim alanında yapılacak reformların zorunlu bir önceliği olduğunu kabul etmekteydi. Yeni İşçi Partisi hükümetinin, 1997'deki "Okullardaki Başarı" başlıklı Raporunda, kendisini çok amaçlı okulları savunmaya ve günün koşullarına uygun hale getirmeye adadığı görülmektedir. Resmi Rapor'da, başarılı olan ve iyi sonuçlara ulaşmak için yaratıcı yollar bulmuş olan okullara müdahalenin sınırlandırılması gerektiği belirtilmekte ama aynı zamanda, başarı düzeyi sürekli standardın altında kalan okullara müdahale edilmesi ihtiyacı da kabul edilmektedir.

Yeni İşçi Partisi hükümeti, Britanya devlet okullarındaki başarı oranını artırmaya hedefleyen, yeni ve tartışmalı bazı girişimlerde bulunmuştur. Devletin eğitime ayırdığı ödeneğin 1997'den sonra artmaya başlamasına rağmen (bkz. 17.1. Şekil), Yeni İşçi Partisi Hükümeti, öğretmen sendikalarının ve bazı solcu yorumcuların, eğitimdeki başarı düzeyinin düşüklüğünün yetersiz ödenek ayrılmasının ve dezavantajlı öğrencilerin belirli okullarda yoğunlaşmalarının bir sonucu olduğu şeklindeki geleneksel savlarını reddetti.

Britanya'da eğitim standartlarını yükseltmek için farklı yaklaşımlar denenmiştir. Yeni İşçi Partisi Hükümeti, özellikle iyi-öğretim yöntemlerinin ve okul müdürlerinin sergileyeceği güçlü liderliğin önemi üzerinde durmuş ve bunları eğitim reformunun anahtar öğeleri olarak benimsemiştir. Kasım 2000'de mesleki gelişimi sağlama ve okulda liderlik yapacak kişileri yetiştirme amacıyla Ulusal Okul Yönetimi Yüksekokulu resmi olarak açılmıştır.

İlkokullarda, önemli derslerde öğrencilerin sağlam bir temel kazanmaları amacıyla Okuma-yazma ve Sayısal Hesaplama Stratejileri geliştirilmiştir. Okuma ve matematik becerilerini geliştirmeye ayrılan zaman, gündelik hayatta gerekli olacak okuma-yazma becerilerine ve sayısal hesaplamaya ayrılan ders saatleri bu stratejinin önemli bir parçası olmuştur. Okuma-yazma ve Sayısal Hesaplama Stratejileri günümüzde İngilizce, matematik ve

Yeni İşçi Partisinin eğitim siyasetinin bir parçası olan Şehir Akademilerinden yeni birisi

Küreselleşme ve gündelik yaşam: yaşam boyu öğrenim

Yeni teknolojiler ve bilgi ekonomisinin yükselişi, eğitim ve iş konularındaki geleneksel düşünceleri dönüşüme uğratmaktadır. Teknolojinin hızlı ilerleyişi, iş alanında, bir zamanlar var olandan daha hızlı bir alt üst oluşa yol açmaktadır. Bu bölümde görmüş olduğumuz ve 18. Bölümde ("İş ve Ekonomik Yaşam") yeniden göreceğimiz gibi, mesleki eğitim ve gerekli nitelikleri kazanma, günümüzde, yaşamın erken dönemlerinde bir kez edinilen bir şey olmaktan öte, yaşam boyu devam eden bir süreç haline gelmektedir. Meslek yaşamlarının ortalarında bulunan kişiler, internet tabanlı öğrenim ve sürekli eğitim programları sayesinde var olan becerilerini güncelleştirmeyi seçmekteler. Bir çok işveren, çalışanlarına, bağlılıklarını artırmanın ve şirketin beceri gücünü yükseltmenin bir yolu olarak, meslek içi eğitimlere katılma izni vermektedir.

Içinde yaşadığımız toplum dönüşüme uğramaya devam ederken, bu toplumun temelini oluşturan geleneksel inanç ve kurumlar da değişime uğramaktadır. Eğitim kavramı -ki bilginin resmi bir kurum aracılığıyla düzenli olarak iletilmesini içerir- farklı ortamlarda gerçekleşen, daha kapsamlı bir "öğrenme" anlayışına yol vermektedir. "Eğitim"in yerini "öğrenme"ye bırakması, yersiz bir değişiklik değildir. Öğrenenler, yalnızca tek bir kurumsal ortamdan değil, bir çok kaynaktan bilgi elde edebilen, meraklı ve aktif toplumsal yapanlardır Öğrenmeye ağırlık vermek, bilgi ve becerilerin rastlanılan her tür şeyden -arkadaşlardan, komşulardan, seminerlerden, müzelerden, publardaki sohbetlerden, internetten, diğer kitle iletişim araçlarından ve daha bir çok şeyden- elde edilebilir olduğunu kabul ve itiraf etmektir.

Vurgulanan yaşam boyu öğrenim yönündeki değişim, zaten, öğrencilerin sınıf içi çalışmalarla sınırlı kalmadığı, kendilerine bunun dışında da

gittikçe artan ölçüde çok şeyi öğrenme olanağının sunulduğu okulların kendi içlerinde de görülebilmektedir. Okul ile dış dünya arasındaki duvarlar, yalnızca siber-uzayda değil, aynı ölçüde fiziki dünyada da yıkılıyor. Örneğin, "toplumsal-hizmet-öğrenimi" bir çok Amerikan ortaokulunda ana dayanak haline gelmiş bulunuyor. Mezun olabilmek için yerine getirilmesi gereken şeylerin bir parçası olarak, öğrenciler, zamanlarının belirli bir kısmını, yaşadıkları çevrede gerek duyulan alanlarda gönüllü olarak toplumsal hizmette bulunmaya ayırmaktadırlar. Ayrıca, yerel işyerleriyle, yetişkin meslek sahipleri ile öğrenciler arasındaki etkileşimi ve rehberlik ilişkilerini güçlendiren ortak çalışmalar yürütmek ABD ve Birleşik Krallık'ta yaygınlaşmaktadır.

Yaşam boyu öğrenimin, bilgi toplumuna doğru ilerleyişte belirli bir role sahip olması iyi bir şeydir ve belirli bir rolü de olmak zorundadır. Yaşam boyu öğrenimin vazgeçilmezliği, sadece kalifiye ve şevke getirilmiş işgücü bakımından değil, genel insansal değerler bağlamında da değerlendirilmelidir. Öğrenim, kendi kendini anlamaya ve kendi kendini geliştirmeye hizmet eden özerk ve tamamlayıcı bir biçimde kendi kendini eğitmenin gelişmesi açısından hem bir araç hem de bir amaçtır. Bu düşüncede ütopik olan bir yan yoktur; aslında, eğitimin, eğitimle ilgilenen filozoflar tarafından geliştirilmiş olan insancıl ideallerini yansıtır. Bunun yaşanılan en güzel örneklerinden birisi, emekli olmuş insanlara kendi kendilerini istedikleri gibi, ilgi alanları ne olursa olsun, eğitme fırsatı sunan "üçüncü çağ üniversitesi"dir.

fen-bilimlerinde standartları belirleyen bir Ana Strateji oluşturacak şekilde genişletilmiştir.

Standartları yükseltmek amacıyla okullar arasında rekabet ve farklılığı körükleyen bir davranış geliştirilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi, ödenek-ayrılan okullar Vakıf Okulları haline getirilmiş ve bağımsızlıkları büyük ölçüde korunmuştur. Müfredatın özellikle, güzel sanatlar, teknoloji ve matematik gibi belirli alanlarına odaklanan Uzmanlık Okulları açılmıştır. Bu okulların alacakları toplam öğrenci sayısının yüzde 10 oranında öğrenciyi bu uzmanlık alanlarındaki yeteneklerine göre seçmelerine izin verilmiştir.

Ayrıca yoksul bölgelerde Şehir Akademileri kurulmuş ve bu okullara aşırı ilgi gösterilmiştir. 2004/5'in başlarında bu okullardan bütün İngiltere'de on yedi tane açılmıştı. Özel sektörden ya da hayırsever kurumlardan destekleyiciler bir akademinin açılış maliyetinin %20'sini, en fazla iki milyon sterline kadar karşılamaktaydı. Geri kalanı ise devlet imkanlarıyla karşılanmaktaydı. Daha sonraları destek verenlerin kendileri vergi mükelleflerinden sağlanan paralarla akademi açma yoluna gitmişlerdir. Özel okullar dahil bir çok şirket ve dini gruplar akademi açma hevesine kapılmışlardır. Söz konusu okullar yerel topluluk tarafından seçilen öğrenciler için ücretsizdi. Fakat, bazı kimseler, hükümetin akademiler için sağladığı cömert fonların diğer okulların kaynaklarını kuruttuğunu ileri sürmektedir. Bunların yanı sıra Yeni İşçi Partisi Hükümeti, okul denetimleri konusunda da sert bir tavır sergilemiştir. Nerede bir okul başarısız sayılsa, hükümet birimleri doğrudan müdahale edip okul yönetimine el koyabilmekteydi. Bazı durumlarda başarısız okullar kapatılıp yeniden Şehir Akademileri adı altında açılmıştır.

Yoksulluğu gidermek amacıyla alınan çeşitli önlemler etkisini eğitim alanında gösterdi. Örneğin, aşırı yoksul bölgelerde Eğitim Çalışma Bölgeleri oluşturuldu. Bu plan çerçevesinde, okullara, yerel yetkililere ve yerel işadamlarına okullarda görülen başarısızlığa ilişkin sorunları birlikte ele alıp çözmeleri talimatı verildi. Bu bölgelerde, devletin ve özel sektörün sağladığı parasal kaynaklar yüksek ücret vaadiyle daha çok öğretmeni buralarda çalışmaya teşvik etmede ve böylece toplumsal dışlanmışlıkla bağlantılı sorunları çözmede kullanılabilecekti. 2004 itibariyle İngiltere genelinde kırk yedi Eğitim Çalışma Bölgesi oluşturulmuştu.

Toplumsal dışlanma ve eğitim ileride, s.769-72 arasında daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Ayrıca, toplumsal dışlanma 10. Bölümün de konuları arasındadır.

Yükseköğretim

Yükseköğretimin (yani ortaöğretimden sonra, genellikle üniversitelerde ya da kolejlerde sürdürülen öğrenimin) düzenlenme biçimleri ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir.

Bazı ülkelerde, bütün üniversiteler ya da kolejler, giderleri doğrudan devlet kaynaklarından karşılanan kamu kurumlarıdır. Örneğin, Fransa'da, yükseköğretim, ülke genelinde, ilköğretim ya da ortaöğretimdeki kadar belirgin bir biçimde merkezi denetime tabi olacak şekilde düzenlenmiştir.

Bütün dersler, Milli Eğitim Bakanı'na bağlı ulusal düzenleme kurulu tarafından onaylanmak zorundadır. Yükseköğrenim sonunda, birisi üniversite diğeri devlet tarafından verilen iki tür diploma elde edilebilir. Devletin verdiği diplomalar, genellikle, her yerde aynı geçerlilikte olan ölçütlere uygun olduğu düşünüldüğünden, belirli bir üniversitenin verdiği diplomadan daha itibarlı ve daha değerli kabul edilir. Kamudaki belirli iş alanları sadece bu devlet diplomasına sahip olanlara açıktır; aynı şekilde bir çok sanayi kuruluşu da bunları tercih etmektedir. Fransa'da, okullardaki, üniversite ve kolejlerdeki neredeyse bütün öğretmenler devlet memurudur. Öğretilecek konuların genel çerçevesi ve öğretmenlere ödenecek ücret merkezi olarak belirlenir ve sabittir.

Amerika Birleşik Devletleri, özel sektörün sahip olduğu üniversite ve kolejlerin oranındaki yükseklik bakımından gelişmiş ülkeler arasında ayrı bir yere sahiptir. A.B.D'deki yükseköğretimin kurumlarının % 54'ü özel sektör kuruluşudur. Bunlar arasında, Harvard, Princeton ve Yale gibi en saygın üniversitelerden bazıları da vardır. Fakat, Amerikan yükseköğretiminde, devlet üniversiteleri ile özel üniversiteler arasındaki ayrım diğer ülkelerdeki kadar açık-seçik değildir. Özel üniversitelerdeki öğrenciler, devlet tarafından verilen burs ve kredileri alabilirler ve bu üniversitelerin kendileri de devlet araştırma fonlarından yararlanabilmektedirler. Diğer taraftan, devlet üniversiteleri genelde büyük kaynaklara sahiptirler ve aynı zamanda özel firmalardan bağış da alabilmektedirler. Ayrıca, geneli, özel sanayi araştırma fonlarından da yararlanabil-mektedir.

Britanya'daki sistem

Britanya yükseköğretim sistemi, Fransız sisteminden dikkati çekecek ölçüde daha az merkezi ama A.B.D'dekinden daha üniterdir. Üniversiteler ve kolejler devlet tarafından finanse edilir ve eğitimin her seviyesindeki öğretmen ücretleri, ulusal ücret ölçülerine göre belirlenir. Bununla birlikte, kurumların örgütleniş biçimleri ve müfredatları diğer ülkelerle karşılaştırıldığında önemli ölçüde farklıdır.

Savaştan hemen önceki dönemde, Britanya'da yirmi bir üniversite bulunmaktaydı. Bu üniversitelerin büyük bir çoğunluğu, günümüz ölçütleriyle düşünüldüğünde, oldukça küçüktü. 1937'de Britanya üniversitelerindeki lisans öğrencilerinin toplam sayısı, 1981'de üniversitelerde bulunan ve tam-gün çalışan akademik personel sayısından az daha fazlaydı (Halsey 2000). 1945-1970 yılları arasında, Britanya yükseköğretim sistemi kapasite bakımından dört kat büyümüştür. Eski üniversitelerin kapasiteleri artırılmış, yeni, "kırmızı tuğlalı" olarak anılan -Sussex, Kent, Stirling ve York gibi- üniversiteler açılmıştır. Politekniklerin yaratılmasıyla, sistemde ikili bir yapıya geçilmiştir. Çok çeşitli derslerin verildiği yaklaşık dört yüz koleji kapsayan bu ikinci halka nispeten büyük bir yapı haline geldi. Politeknikler, üniversitelere göre, daha çok mesleki eğitim üzerinde yoğunlaştılar. Bu kurumların verdikleri diplomaların aynı standartlara uygun olmasını sağlamak amacıyla, bir onaylama birimi olarak, Ulusal Akademik Dereceler Konseyi oluşturuldu.

Günümüzde, Britanya yükseköğretim kurumlarında, zaman zaman

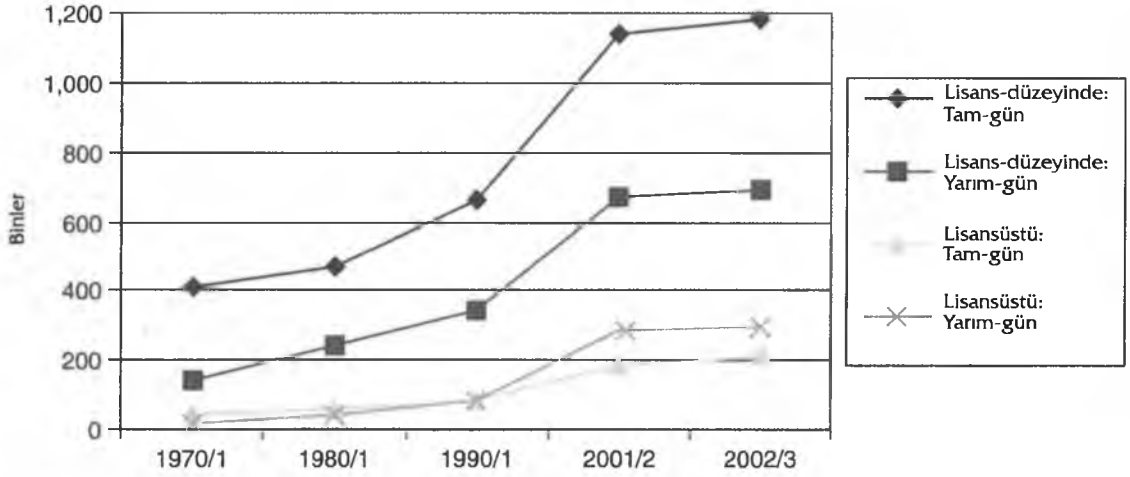

17.2. Şekil Lisans ve lisansüstü düzeyde yükseköğretim alan öğrenci sayısı: tam veya yarım gün oluşuna göre, 1970-2003.
Kaynak: Social Trends 34 (2004), s.44

"uyduruk standart" adı verilen bir durum yaşanır. Bunun anlamı, Leicester ya da Leeds'den alınan bir diplomanın, hiç değilse teorik olarak, Cambridge, Oxford ya da Londra üniversitelerinden alınan diplomalarla aynı standartta sayılmasıdır. Gene de Oxford ve Cambridge, öğrenci alımlarında oldukça seçici davranır; öğrencilerinin yaklaşık yarısı özel okullardan gelmedir. Oxford'dan ya da Cambridge'den alınan bir diploma, diğer üniversitelerin bir çoğundan alınan bir diplomayla karşılaştırıldığında, bol kazançlı bir meslek hayatına atılmak için çok daha büyük bir şans demektir. Yükseköğretimdeki öğrenci sayısı Britanya'da, yüzyıl öncesiyle karşılaştırıldığında önemli ölçüde artmış demektir. 1900-1901'de tam-gün devam eden öğrenci sayısı yalnızca 25.000 idi. Bu sayı 1971'de on sekiz kattan daha fazla artarak 457.000'e yükselmiş ve bu tarihten sonra da artmaya devam etmiştir (bkz. 17.2. Şekil). 2001-2002'ye gelindiğinde Birleşik Krallık'ta yükseköğretim kurumlarında lisans düzeyinde tam gün okuyan öğrenci sayısı 1.2 milyona ulaşmıştır. Ayrıca, yükseköğretim kurumlarına yarım gün devam eden lisans ve lisansüstü düzeyde kayıtlı öğrenci sayısı da muazzam ölçüde artış göstermiştir.

Sosyal-sınıfsal kökeni bir kişinin yükseköğretime devam etme olasılığını etkilemektedir. 1991-1992'deki %11'lik oranın 2001-2002'de %19'a yükselmesine karşılık, işçi sınıfından insanların yükseköğretime katılım oranı diğer sınıflardan gelen öğrencilerin katılım oranının oldukça altında kalmıştır. Aynı dönemde işçi sınıfı dışındaki sınıflardan gelen öğrencilerin katılım oranı %35'ten %50'ye yükselmiştir (bkz. 17.3. Şekil). İşçi sınıfı kökenli ebeveyn-lerin çocuklarının eğitime katılımına ilişkin tartışmalar yükseköğretime ayrılan ödeneğe ilişkin tartışmaların da odak noktasını oluşturmaktadır.

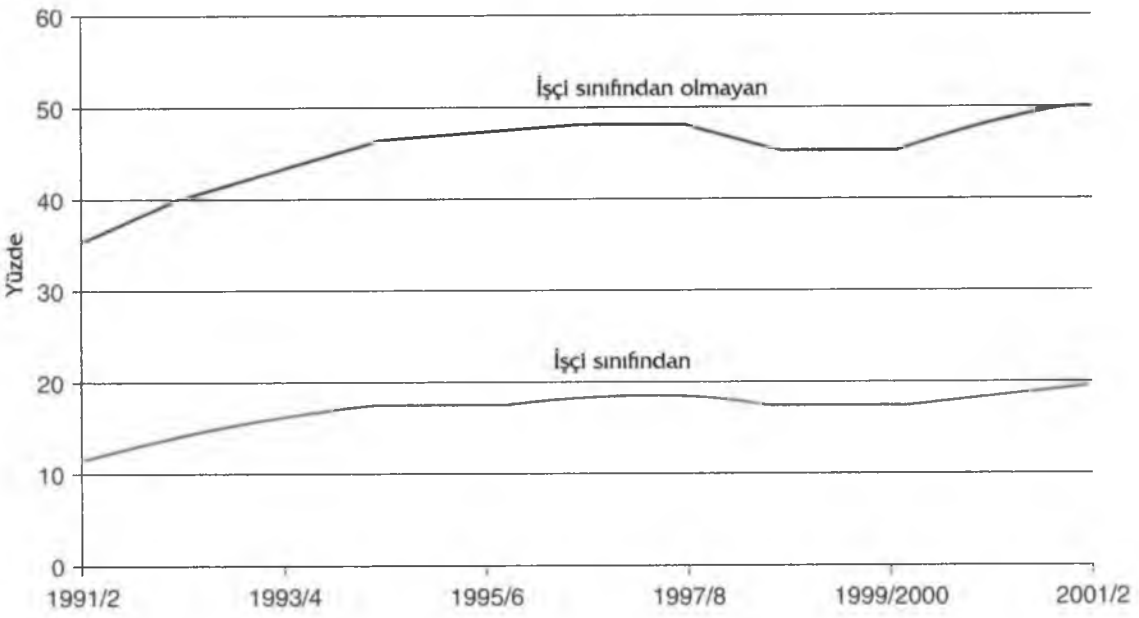

17.3. Şekil Britanya'da yükseköğretime katılım oranı: toplumsal sınıflara göre, 1991-2002
Kaynak: Social Trends 34 (2004), s.45

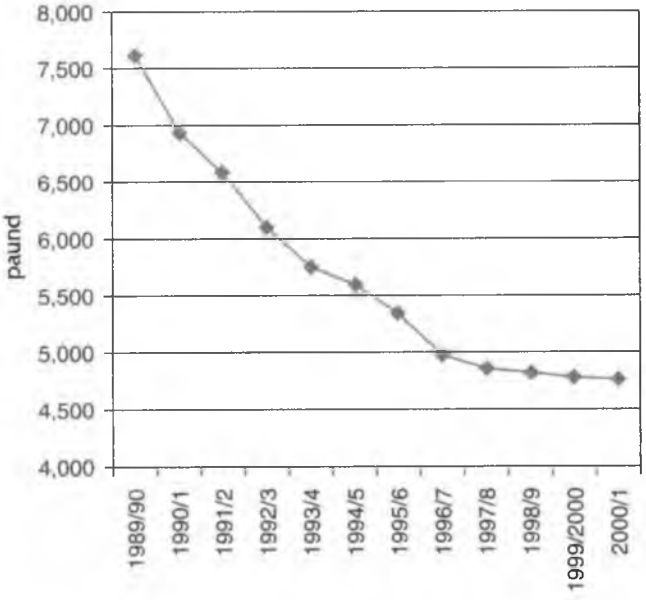

17.4. Şekil İngiltere'de üniversitelere öğrenci başına ayrılan ödenek, 1989-2001 (1999-2000 değeriyle)
Kaynak: www.planning.ed.uk/pub/English_public_funding.htm

Yükseköğretime ödenek ayırma tartışmaları

Yükseköğretime devam eden öğrenci sayısındaki muazzam artışa karşılık kamu harcamalarından ayrılan pay aynı ölçüde artmamıştır. Bu durum ise yükseköğretime ayrılan ödenek konusunda bir krizin doğmasına yol açmıştır (bkz. 17.4. Şekil).

1976-1989 yılları arasında Britanya'daki üniversitelere öğrenci başına ayrılan ödenek gerçek rakamlar göz önüne alındığında yaklaşık %29, 1989-1999 arasında ise daha da ileri giderek %38 oranında düşmüştür. Ulusal Yükseköğretimi Araştırma Komitesi tarafında 1977'de hazırlanan bir raporda, yükseköğretimin genişletilmesi ve geliştirilmesinin mevcut ödenek koşulları altında olanaksız olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Yükseköğretime ayrılan ödenek konusundaki tartışmaların odak noktasını kimin ödeyeceği sorusu oluşturmaktadır. Üniversitelere yapılan büyük ölçekli yatırımların iki olası kaynağı bulunmaktadır, vergi mükellefleri ve yükseköğretimden yararlanan ve buradaki deneyimi paylaşan kişiler: öğrenciler. Bazıları, yükseköğretimin topluma sağladı mevcut toplumsal ve ekonomik yararları göz önüne alarak, üniversitelerin ödenek açığının vergi mükellefleri tarafından karşılanması gerektiğini ileri sürmektedir. Örneğin, üniversite eğitimi almış sağlık personeli ve öğretmenler olmazsa halimiz ne olur?

Diğerleri ise üniversiteye gitmeyen vergi mükelleflerinin gidenler için ödemek zorunda olduğu vergi miktarında bir sınır olması gerektiğini söylemekte. Üniversite mezunları, üniversite mezunu olmayanlara göre mesleki bakımdan -hem finansal hem finansal olmayan yönlerden- daha avantajlı durumda. Yapılan son araştırmalar Britanya'da üniversite mezunu olanların olmayanlara göre % 59 daha fazla gelir sahibi olduğunu göstermekte, ki gelişmiş ülkelerde aynı dereceye sahip olanlar göz önüne alındığında en yüksek rakamlardan birisi (OECD, 2004). Yeni İşçi Partisi yönetimi vergi gelirlerinden yükseköğretime ayrılan fonu artırmış olsa da üniversite eğitiminden ilk elde yararlanan kesim olan öğrencilerin üniversite giderlerine daha büyük katkıda bulunması gerektiği savı da geniş bir kesim tarafından kabul görmektedir.

1998-99 akademik yılı başında alınan bir karar doğrultusunda Birleşik Krallık'ta yükseköğretim kurumlarına kayıt yaptıran öğrencilerden, öğrenim giderlerinin karşılanması amacıyla belirli bir miktar (dönem başı 1.000 sterlin) katkıda bulunmaları gerekmekteydi. Ne var ki, bir çok insan, üniversiteye giriş ücreti ödenmesinin, bunca parayı peşin olarak ödemek zorunda bırakılmalarına içerleyen bir çok ortasınıf aileyi üniversiteden soğutacağı gibi yoksul öğrencileri de üniversiteye başvurmaktan vazgeçireceğini ileri sürmekteydi.

Sonuç olarak, günümüzde Birleşik Krallıkta öğrenim katkı paylarının peşin ödenmesi uygulaması kaldırılmış bulunmaktadır. 2006'dan itibaren, lisans öğrencilerine üniversitelere en yükseği yıllık 3.000 sterlin olan öğrenim ücretlerini borçlanma hakkı tanınmıştır. Öğrenciler söz konusu parayı sıfır faiziyle mezun olduktan ve belirli bir miktar gelire, yaklaşık 15.000 sterline, ulaştıktan sonra geri ödeyebilecekler. Ayrıca, öğrenciler geçimlerini temin etmek için de kredi alabilmekteler ve bu kredi de öğrenim kredisiyle birlikte geri ödenebilecektir. Öğrencinin borcu, iş bulamayan ya da düşük ücretli işlerde çalışan insanları korumak amacıyla, mezun olduktan sonra yirmi beş yıl içinde ödenmezse silinecektir.

Bazı insanlar bazı üniversitelerin diğerlerine göre öğrenim ücreti karşılığı daha yüksek kredi açmada serbest olması fikrini eleştirmektedir. Bu insanlar, saygın üniversitelerin daha yüksek kredi açma olanağına sahip olacağını, daha iyi personeli kendilerine çekeceklerini ve daha iyi özelliklere sahip olacaklarını öne sürmekteler ve iki tabakalı bir sistemin doğmasından endişe duymaktalar. Bu görüşte olanlara göre, düşük gelir sahibi ailelerin

çocukları daha ucuz olan üniversitelere yönelmek zorunda kalacaklardır. Bu durumu eleştiren bir çok kimse en saygın üniversitelerde öğrenim ücretinin uzun süre 3.000 sterlinde kalmayacağına inanmaktadır.

Bakanlar bu tür eleştirilere karşılık yıllık 3.000 sterlin limitinin en azından 2009'a kadar yükseltilmeyeceği, o zaman da meclisin her iki kanadında oylamaya gidileceği taahhüdünde bulundular. Ayrıca, hükümet, üniversitelerin öğrenim ücretlerini işçi sınıfından ve etnik azınlıklardan öğrencilerin haklarını korumadan yükseltmelerini önlemek amacıyla Adil Geçiş Bürosu (Offa) oluşturdu. Bunların yanı sıra, yeniden en yoksul öğrencilerin üçte birine burs verilmeye başlandı ve bunların öğrenim ücretlerinin önemli bir kısmından feragat edildi. Bunlara ek olarak, hükümet, öğrenim ücreti üst limitinin üç yıl sonra yeniden gözden geçirileceği konusunda söz verdi.

Britanya eğitim sistemine karşılaştırmalı bir bakış

Britanya'daki eğitim sistemi, denizaşırı ülke sistemleriyle nasıl karşılaştırılır? Doğrudan doğruya uluslararası bir karşılaştırma yapmak oldukça zordur, çünkü ülkeler arasında, hem eğitim sistemlerinin düzenlenişi hem de çocukların kaç yıl eğitim alacakları konusunda oldukça büyük farklılıklar söz konusudur.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) üye zengin ülkelerle kıyaslandığında Birleşik Krallık küçük çocukların eğitim oranı (3-4 yaş arası çocukların %81'i) bakımından oldukça ileridedir. Birleşik Krallık, ayrıca, ilkokul önceci eğitime çocuk başına düşen harcama bakımından da (öğrenci başına yıllık 7.595 ABD doları olan harcama 4.187 ABD doları olan OECD ortalamasıyla karşılaştırıldığında) üst sıralarda yer almaktadır. Fakat, Birleşik Krallık, 27:1 olan öğretmen başına düşen ilkokul öncesi öğrenci sayısı bakımından (ortalaması 15:1 olan) OECD ülkeleri arasında en tepede yer almaktadır.

İlkokul bakımından öğrenci başına düşen harcama miktarı OECD ortalamasının önemsiz ölçüde altındadır. Diğer taraftan, öğrenciler diğer ülke öğrencilerine göre okulda daha fazla zaman geçirmektedir (9-11 yaş öğrencileri için bu süre örneğin İngiltere'de 889 saat, İskoçya'da 1.000 saat, ki bu oran 752-816 arasında değişen OECD ortalamasının oldukça üstündedir). Ayrıca, Birleşik Krallık'ta öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı kabul edilebilir ölçüde yüksektir (OECD ortalaması 17:1 iken Birleşik Krallık'ta 20:1'dir).

Ortaokul bakımından öğrenci başına düşen harcama oranı yine aynı şekilde OECD ortalamasının altındadır (OECD ortalaması 6.510 dolar iken Birleşik Krallıkta bu rakam 5.933 dolardır). Ancak, ilkokuldan farklı olarak ortaokulda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (15:1) OECD ortalamasının (14:1) önemsiz ölçüde üstündedir.

Hem 1979'dan sonraki Muhafazakar Parti hükümetinin hem de 1997'den sonraki Yeni İşçi Partisi hükümetinin aynı çizgide olan eğitim siyaseti göz önüne alındığında, İngiltere'deki okullar alınan kararlarda nispeten

önemli rol oynamıştır. Araştırmacıların incelediği bütün kararların % 85'inin okullarla ilgili alınan kararlar olduğu hesaplanmıştır, ki OECD ortalaması % 42 ile bunun çok altındadır (OECD 2004).

Bu veriler, benzeri ülke verileriyle karşılaştırıldığında eğitimdeki başarı oranıyla nasıl ilişkilendirilebilir? Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı tarafından OECD ülkelerinde gerçekleştirilen ve 15 yaşındaki gençleri kapsayan geniş ölçekli bir araştırma Birleşik Krallık'taki gençlerin okuma, matematik ve fen bilimleri derslerindeki yeterlilik düzeylerinin diğer ülke gençlerine göre nispeten iyi olduğunu ortaya koymaktadır (bkz. 17.1. Tablo). Örneğin, İngiliz öğrencilerin okuma alanındaki başarı düzeyleri Avustralyalı ve Japon gençlerle benzer, puanları ise Fransız ve Alman öğrencilerden önemli ölçüde daha yüksektir. Yalnızca iki ülkede, Finlandiya ve Kanada'da 15 yaş öğrencilerinin başarı düzeyi İngiltere'den dikkate değer ölçüde iyidir (PISA, 2000).

İngiliz öğrenciler matematik ve bilimsel okuryazarlık bakımından da (sırasıyla 529 ve 533) OECD ortalamasının üstünde yer almaktadır Avustralya, Kanada, Finlandiya ve Yeni Zelanda'nın puanlarına yakın. Hem matematik hem bilimsel okuryazarlık bakımından yalnızca Japonya ve Kore, yalnızca bilimsel okuryazarlık bakımından ise sadece Kore önemli ölçüde daha iyi durumda. İngiliz öğrenciler hem matematik hem bilimsel okuryazarlık bakımından örneğin, Danimarkalı, İrlandalı, Amerikalı ve Alman öğrencilere göre oldukça iyi durumdadır.

İngiltere'de kızların okuma alanındaki puanları erkeklerden dikkate değer ölçüde daha yüksektir -ki araştırmaya katılan bütün ülkelerde aynı olan bir bulgu (Birleşik Krallık'ta cinsiyetlere göre başarı farklılığı konusu ileride 764-9. sayfalarda ayrıntılı olarak tartışılacak). İngiltere'de kızlarla erkekler arasındaki farklılık oranı diğer bir çok ülke oranından daha düşük durumdadır. Cinsiyete dayalı farklılıklar, bütün olarak değerlendirildiğinde, bir ülkenin başarı oranının yüksek veya düşük olmasının bir göstergesi olamaz. Kızlarla erkekler arasındaki farklılığın en düşük olduğu iki ülke Kore ve Meksika'dır; ilkinin başarı puanı İngiltere'nin puanına yakın olmasına rağmen ikinci, bütün ülkeler arasında en düşük okuryazarlık puanına sahip olan ülkedir. Hem matematik hem bilim alanındaki toplumsal cinsiyete dayalı farklılıklar, okuma dersine göre daha az belirgindir. İngiltere'de erkek öğrenciler nispeten daha yüksek puanlar almaktadır, ama aradaki fark çok küçüktür (PISA, 2000).

Eşitsizlik ve eğitim-öğretim kuramları

Bu bölümün başlangıcında Shaun'un öyküsünde gördüğümüz gibi eğitim ve eşitsizlik birbiriyle bağlantılıdır. Shaun, yoksul bir çevreden gelmekteydi ve annesinin göndermek istediği okula gidememişti. Arkadaşlarından çoğunun akademik başarıya karşı kayıtsız olduğu, hatta düşmanca tavır takındığı bir ortamda mücadeleyi göze almak zorundaydı. Bu bölümde eğitimdeki toplumsal eşitsizlikleri açıklamaya çalışan sosyolojik kuramların

17.1. Tablo Okuma, matematik ve fen bilimleri dersleri bakımından gençler arası sıralama:ülkelere göre (2002)

Ülkeler, en yüksek ortalama puandan en düşüğe doğru. Okuma alanında	Ortalama Puan	Ülkeler, en yüksek ortalama puandan en düşüğe doğru. Matematik alanında	Ortalama Puan	Ülkeler, en yüksek ortalama puandan en düşüğe doğru. Fen Bilimleri alanında	Ortalama Puan
Finlandiya	546	Japonya	557	Kore	552
Kanada	534	Kore	547	Japonya	550
Yeni Zelanda	529	Yeni Zelanda	537	Finlandiya	538
Avustralya	528	Finlandiya	536	İngiltere	533
İrlanda	527	Avustralya	533	Birleşik Krallık	532
Kore	525	Kanada	533	Kanada	529
Birleşik Krallık	523	İsviçre	529	Yeni Zelanda	528
İngiltere	523	Birleşik Krallık	529	Avustralya	528
Japonya	522	İngiltere	529	Avusturya	519
İsveç	516	Belçika	520	İrlanda	513
Avusturya	507	Fransa	517	İsveç	512
Belçika	507	Avusturya	515	Çek Cumhuriyeti	511
İzlanda	507	Danimarka	514	Fransa	500
Norveç	505	İzlanda	514	Norveç	500
Fransa	505	İsveç	510	ABD	499
ABD	504	İrlanda	503	Macaristan	496
Danimarka	497	Norveç	499	İzlanda	496
İsviçre	494	Çek Cumhuriyeti	498	Belçika	496
İspanya	493	ABD	493	İsviçre	496
Çek Cumhuriyeti	492	Almanya	490	İspanya	491
İtalya	487	Macaristan	488	Almanya	487
Almanya	484	İspanya	476	Polonya	483
Macaristan	480	Polonya	470	Danimarka	481
Polonya	479	İtalya	457	İtalya	478
Yunanistan	474	Portekiz	454	Yunanistan	461
Portekiz	470	Yunanistan	447	Portekiz	459
Lüksemburg	441	Lüksemburg	446	Lüksemburg	443
Meksika	422	Meksika	387	Meksika	422
OECD Ortalaması	500	OECD Ortalaması	500	OECD Ortalaması	500

Kaynak: PISA (2000)

birbirinden farklı yaklaşım biçimleri gözden geçirilecektir. Bunların tamamının eğitimde ve eğitim aracılığıyla gerçekleşen "toplumsal yeniden-üretim"le ilgi oldukları düşünülebilir ama yaklaşım biçimleri oldukça farklıdır. Ivan Illich, "gizli müfredat" adını verdiği görüşüyle, işte çalışma sürecinin resmi-olmayan boyutunun etkileri üzerinde durur; Basil Bernstein dilin önemini vurgular; Pierre Bourdieu ev ve okul kültürleri arasındaki ilişkiyi inceler ve Paul Willis kültürel değerlerin çocukların eğitim ve çalışmaya yaklaşımlarını belirlemedeki etkilerine bakar. Bu bölümde ele alınan daha yeni düşünülerden Robin Usher ve Richard Edwards ise bu düşüncelere daha farklı yollardan ulaşırlar ama daha ileri götürerek modern dünyada kültür ve kişilik oluşumunun (cinsiyet ve etnikliği de kapsayan) karmaşık yapısıyla ilişkilendirirler. Bu noktada, kültürel meselelerin bu farklı yaklaşımların odak noktasına nasıl güçlü bir şekilde yerleştiğine dikkat edilmeli.

Ivan İllich: gizli müfredat

Eğitim kuramı alanında en çok tartışma yaratan düşünürlerden birisi Ivan Illich'tir (1926-2002). Illich, daha önceleri kendi kendilerine yeterli olan insanların geleneksel becerilerinden yoksun kalmalarına ve sağlık için doktora, eğitim-öğretim için öğretmene, eğlence için televizyona ve geçimlerini sağlamak için patrona bel bağlamalarına neden olan bir süreç olarak betimlediği modern ekonomik gelişmeye yönelttiği eleştirileriyle dikkati çeker.

Illich'in sağlık konusundaki görüşleri daha önce 8. Bölümde ele alındı, "Sağlık, Hastalık ve Engellilik", s. 304

Illich (1973), günümüzde bütün dünyanın benimsediği zorunlu eğitim-öğretim fikrinin bizzat kendisinin sorgulanması gerektiğini savunur. Eğitimin gelişimi ile ekonominin disiplin ve hiyerarşi gereksinimi arasındaki ilişki üzerinde durur. Illich, okulların dört temel görevi yerine getirmek için kurulduklarını ileri sürer: Çocukları muhafaza altında tutma, mesleki rol dağılımını sağlama, hakim değerleri öğretme, toplumca övülen bilgi ve becerileri kazandırma. İlkiyle ilişkili olarak, okul bir muhafaza kurumu haline gelmiştir, çünkü okula gitmek zorunludur ve böylece çocuklar çocukluklarının erken dönemlerinden iş hayatına atılıncaya kadar "sokaktan uzak tutulurlar".

Okulda, derslerin resmi içerikleriyle hiçbir ilgisi olmayan bir çok şey öğretilir. Okullar, disiplin yapıları ve düzene sokma anlayışlarıyla, Illich'ın edilgen tüketim adını verdiği şeyi -yani, varolan toplumsal düzenin sorgulanmaksızın kabulünü- aşılamayı amaçlarlar. Bu konular bilinçli olarak öğretilmez; okulun örgütleniş şeklinde ve prosedüründe örtük olarak bulunur. Gizli müfredat çocuklara yaşamdaki rollerinin "yerini bilmek ve orada kalmaya devam etmek" olduğunu öğretir (Illich 1973).

Illich, okulsuz toplumu savunur. Zorunlu eğitim-öğretimin görece yeni bir icat olduğuna ve kaçınılmaz bir şey olarak benimsenmesi için hiçbir neden olmadığına işaret eder. Okulları, şu anki yapılarıyla, eşitliği sağlamadıkları ya da bireysel yaratıcı yetenekleri geliştirmedikleri sürece neden terk etmeyelim? Bununla birlikte, Illich, eğitim kurumlarının bütün biçimlerinin yok

Okur-yazarlığa küresel bakış

Okur-yazarlık eğitimin "temel taşı"dır. Okur-yazarlık olmadan eğitim ilerleyemez. Eğitimin ilerlemesini, bizler, Batı'da insanların büyük bir çoğunluğunu okur-yazar yaparak güvenceye almış bulunuyoruz ama bu daha önce belirtildiği gibi Batı tarihinde ancak son dönemlerde gerçekleşen bir durumdur ve daha önceki dönemde nüfusun ancak çok küçük bir kısmı okuma-yazma becerilerine sahipti.

Bazı ülkelerde nüfusun ancak çok az bir kısmı okuma veya yazma becerisine sahiptir. Bu durum, kısmen, bu tür ülkelerde evrensel bir eğitim-öğretimin olmayışıyla açıklanabilir. Bununla birlikte, eğitim-öğretim donanımı halkın refah seviyesinin yükselmesiyle artacak olsa bile, büyük bir çoğunluğu yetişkin olduğundan, okur-yazar olmayanların oranı daha uzun yıllar düşmeyecektir. Tam tersine, okuma veya yazma bilmeyenlerin sayısı aslında artmaktadır.

Okur-yazar olmayışın, özellikle dünyanın en yoksul ülkelerinde, güçlü bir toplumsal cinsiyet boyutu vardır. Okuma-yazma bilmeyenler arasında kadın oranının yüksek olması, kuvvetli olarak, yoksullukla, çocukların ölüm oranıyla, doğum oranının yüksekliğiyle ve ekonomik gelişmişlik düzeyinin düşüklüğüyle ilişkilendirilir. Geleneksel kültür ekonomik baskılarla birleştiğinde, bir çok kız çocuğuna okul yolu kapanır: kırsal kesimde yaşayan aileler geleneklerine daha bağlı, kadınların eğitimi konusunda ise daha az destekleyicidirler. Diğer yandansa, kalabalık ailelerde çocukların hepsini okutmak oldukça pahalıya mal olmaktadır; bu nedenle, genelde, erkek çocukları okutmak uğruna kız çocukların eğitimi gözden çıkarılmaktadır.

Birçok ülkede okuma yazma seferberlikleri düzenlenmiş olsa da, bu tür çalışmalar çok büyük boyutlu bir sorunu çözmede ancak küçük bir katkı olarak kalmaktadır. Doğrudan yetişkinlere yönelik eğitim programlarından yararlanabilmeleri ve okur-yazar olma aşamasını geçebilmeleri için, ulaşılabilir olduğu ölçüde, televizyon, radyo ve diğer elektronik kitle iletişim araçlarından yararlanılabilir. Fakat, eğitim programları genellikle, ticarileşmiş eğlence programlarına göre daha az ilgi görür.

Sömürgeleştirme dönemi boyunca, sömürgelerde kurulan hükümetler eğitime hep bir parça korkuyla yaklaşmışlardır. Yirminci yüzyıla kadar çoğu kimse yerli halkların eğitimin değerini anlamayacak kadar ilkel olduklarına inanıyordu. Daha sonraları ise, eğitim, yerli halkın ileri gelenlerini Avrupa'nın yaşam biçiminin ve çıkarlarının savunucusu yapmanın bir yolu olarak görüldü. Fakat, sonuç, bir ölçüde, hoşnut olmayanların seslerinin yükselmesi ve isyan oldu; çünkü sömürgeciliğe karşı ve ulusalcı hareketlerin başını çekenlerin büyük bir çoğunluğu Avrupa'da çeşitli okullarda veya üniversitelerde eğitim almış yerli seçkinlerdi. Bu insanlar, Avrupa ülkelerinin birinci-el demokratik kurumları ile kendi ülkelerindeki demokrasi eksikliğini kıyaslayabilecek durumdaydı.

Sömürge ülkenin insanlarına verilen eğitim genellikle o bölgeye değil, Avrupa'ya özgü bir eğitimdi. İngiliz sömürgesi altındaki ülkelerde eğitilen Afrikalılar, İngiltere krallarını ve kraliçelerini öğreniyor, Shakespeare, Milton ve İngiliz şairleri okuyor ama kendi ülkelerinin tarihine veya geçmiş kültürel başarılarına ilişkin hiçbir şey öğrenmiyorlardı. Sömürgeleştirme döneminin kapanmasından sonra yapılan eğitim reformları ortaya çıkan durumu bugün bile tam olarak değiştirmiş değildir.

Bugün gelişmekte olan bir çok ülkede eğitim düzeni, kısmen, nüfusun çoğunluğuna yönelik olmayan sömürge eğitiminin kalıntılarının bir sonucu olarak, ağır sorunlar altındadır: yükseköğretim, ilk ve ortaöğretimle bağlantılı olarak, orantısız bir biçimde gelişmektedir. Bunun bir sonucu olarak, kolej veya üniversitelerde eğitim almış, yüksek-nitelikli insanlar, beyaz yakalı (kol emeği gerektirmeyen) ya da kendi alanlarında bir iş bulamamakta. Sanayileşme seviyesi düşük olduğundan, iyi-ücretli işler genellikle kamu sektöründe bulunabilmekte, bu da herkese yetmemektedir.

Son yıllarda, gelişmekte olan bazı ülkeler sömürge döneminden kalma müfredat programlarının eksikliklerini fark etmiş, eğitim programlarında yoksul kırsal kesimi göz önünde bulundurmaya çalışmıştır. Ancak, genellikle, zorunlu yeniliklerin yapılabilmesi için ayrılan ödeneklerin yetersizliğinden dolayı çok az bir başarı elde etmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak, örneğin Hindistan gibi ülkeler, kendi kendini eğitme programları başlatmıştır. Oluşturulan birlikler, yüksek finansman gerektiren yapılandırmalar yerine kendi öz kaynaklarından yararlanarak bir şeyler yapma yoluna gitmişlerdir. Okuma-yazma bilenlerin ve bir ölçüde mesleki becerileri olanların serbest zamanlarında diğerlerini çırak olarak alıp eğitmeleri teşvik edilmiştir.

Okur-yazarlık ve kalkınma arasındaki bağlantılar 11. Bölümde de tartışılmaktadır, "Küresel Eşitsizlik", s. 445-6

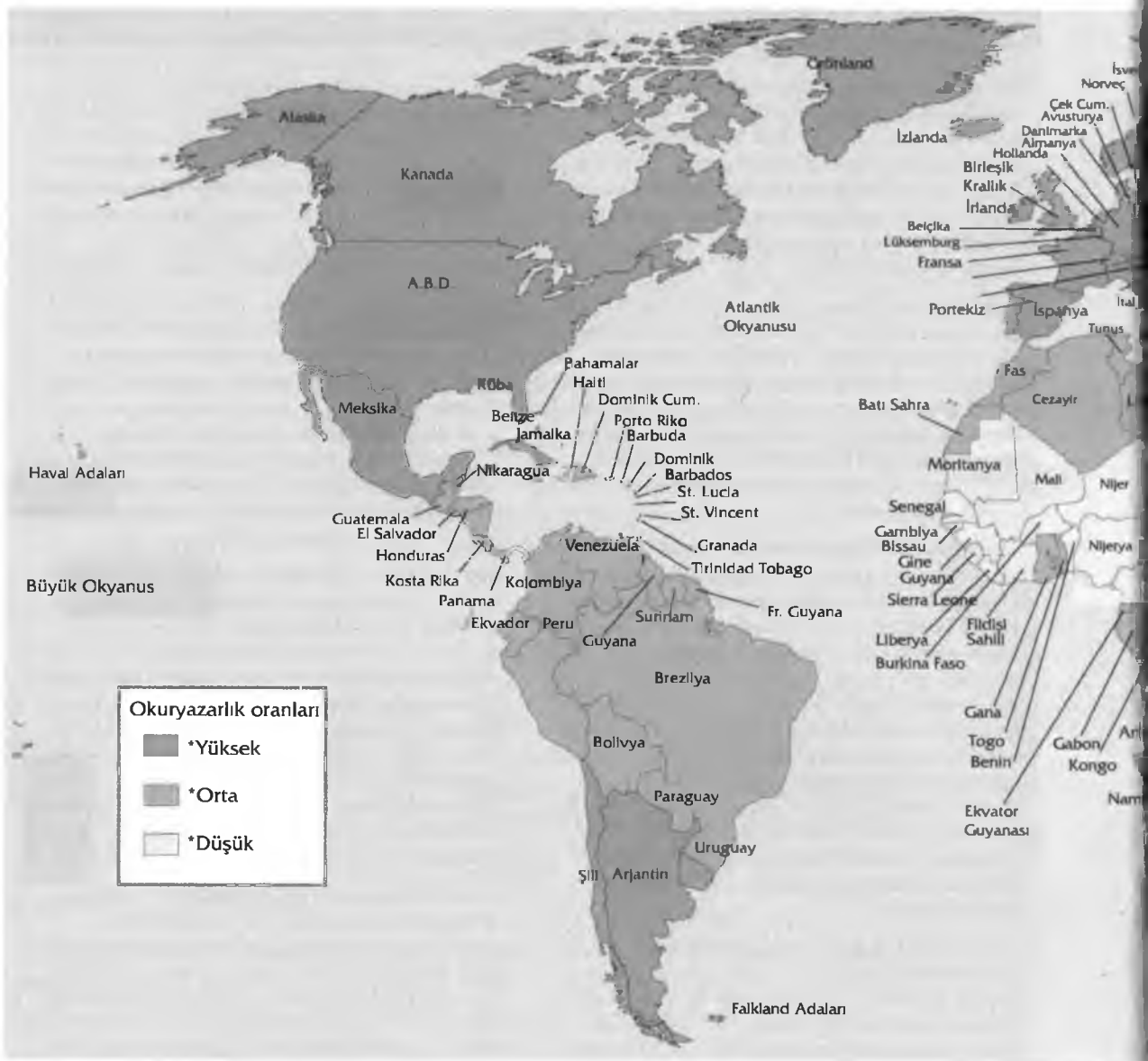

17.5. Şekil Dünya genelinde okur-yazarlık oranları (15 yaş ve üstü)

Kaynak: UNDP (2003) (2001 verileri)

edilmesi gerektiğini söylemez. Öğrenmek isteyen herkes, yalnızca çocukluk ya da yetişkinlik dönemlerinde değil, yaşamının herhangi bir anında, var olan kaynaklara ulaşma hakkına sahip olmalıdır. Bu tür bir sistem, bilginin, bazı uzmanların tekelinde olan değil, geniş çapta yaygın ve paylaşılan bir şey olmasını olanaklı kılmalıdır. Öğrenmek isteyen kişiler, belirli bir müfredatı takip etmek zorunda bırakılmamalı, çalışmak istedikleri konularda kişisel seçim hakkına sahip olmalıdırlar.

Bütün bunların pratikte ne anlama geldikleri bütünüyle açık değildir. Bununla birlikte, Illich, okulların yerine, birkaç tür eğitim çerçevesi önerir: Resmi öğrenim için gerekli maddi kaynaklar, isteyen her öğrencinin her an ulaşabileceği şekilde, kütüphaneler, kiralanmış yerler, laboratuvarlar ve bilgi bankalarında depolanır. Farklı bireylerin sahip oldukları beceriler hakkında bilgi sağlayan ve bu kişilerin bu becerilerini başkalarına öğretip öğretmeme ya da karşılıklı öğrenim etkinliklerinde bulunup bulunmama isteğini bildiren "iletişim ağları" kurulur. Öğrencilere, eğitim servislerini istedik-

leri zaman ve istedikleri şekilde kullanmalarına olanak sağlayan belgeler verilir.

Bu öneriler bütünüyle ütopik midir? Bir çok kişi öyle olduğunu söylüyor. Bununla birlikte, olanaklı göründüğü gibi, eğer gelecekte, ücretli işler azalacak ya da yeniden yapılandırılacak olursa, bunlar da daha az gerçek dışı görünecektir. Ücret karşılığı çalışma toplumsal yaşamda daha az merkezi bir yer tuttuğunda, insanlar daha farklı işlerle meşgul olabilirler. Bu arka plana karşılık, Illich'in görüşlerinden bazıları oldukça anlamlıdır. Eğitim yalnızca özel kurumların tekelinde olan ve sadece erken yaşlarda alınan bir şey olmayacak, yararlanmak isteyen herkesin elde edebileceği bir şey olacaktır.

Illich'ın 1970'lerdeki görüşleri yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkışıyla birlikte yeniden rağbet görmüştür. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, bazı kişiler bilgisayar ve internetin eğitim alanında devrim yapabileceğine ve eşitsizlikleri azaltabileceğine inanmaktadır.

Bernstein: dil kodları

Illich gibi, Basil Bernstein (1924-2000) da eğitimin toplumdaki eşitsizlikleri yeniden üretme biçimiyle ilgilenen sosyologlardan birisidir. Çatışma kuramını (s. 50-52 arasında anlatılmıştır) dikkate alan Bernstein (1975) dilsel beceriler üzerine yaptığı bir incelemeyle, eğitimdeki eşitsizlikleri ele alır. 1970'lerde Basil Bernstein, farklı alt-yapılardan gelen çocukların, yaşamlarının henüz ilk yıllarında, daha sonraki okul yaşamlarını etkileyecek, farklı kodlar veya konuşma biçimleri geliştirdiklerini ileri sürmüştür (Bernstein 1975). Bernstein, genelde düşünüldüğü gibi, kullanılan sözcüklerdeki farklılıklarla ya da sözel becerilerle ilgilenmemiştir; özellikle daha yoksul ve daha zengin çocukları karşılaştırarak, dili kullanış biçimleri arasındaki sistematik farklılıklarla ilgilenmiştir.

Bernstein, işçi-sınıfı kökenli çocukların konuşmalarının bir basit kod - yani, dilin, konuşmacının dinleyicilerden anlamalarını beklediği ama dinleyicilerin daha önce hiç duymadıkları ifadeler içerecek şekilde kullanılma biçimi- sergilediklerini ileri sürmektedir. Basit kod, bireyin içinde doğduğu kültürel ortamla bağlantılı bir konuşma biçimidir. İşçi-sınıfından bir çok insan, değerlerin ve normların sorgulanmaksızın öyle diye kabul edildiği ve dilsel olarak ifade edilmediği, güçlü bir aile ve komşuluk kültüründe yaşarlar. Annebabalar çocuklarının davranışlarını düzelterek, sosyalleşmelerini sağlamak için ya ödüllendirme ya da azarlama yoluna başvurma eğilimindedirler. Basit bir kod içindeki dil, pratik yaşam söz konusu olduğunda iletişim kurmak için, soyut kavramlarla tartışmaktan, süreçlerden geçmekten ya da bağ kurmaya çalışmaktan daha uygun bir yoldur. Bu nedenle, basit kod konuşması, alt sınıftan ailelerde büyümüş çocukların ve bu çocukların zamanlarının çoğunu birlikte geçirdikleri akran gruplarının ayırt edici özelliğidir. Konuşma, içlerinden hiçbirisi sergiledikleri davranış kalıbının nedenini kolaylıkla açıklayamasa da, grubun normlarına yöneltilir.

Buna karşılık, orta-sınıftan çocukların dil gelişimleri, Bernstein'a göre, bir karmaşık kod -yani, sözcüklerin anlamlarının tek tek durumların isterlerini karşılamak için teke indirilebildikleri bir

Davranışları için neden gösterilip açıklamalar sunulan çocuklar, okulda akademik başarının anahtarı olan karmaşık dil kodları kullanmada ustalaşabilecek gibi görünmekteler.

konuşma biçimi- edinimini içermektedir. Orta-sınıftan gelen çocukların dil-kullanımını öğrenme yolları, tek tek bağlamlara daha az bağımlıdır; çocuk, kolaylıkla genelleme yapabilme ve soyut kavramları dile getirebilme yeteneğindedir. Bu nedenle, orta-sınıftan anneler, çocuklarını denetlerken, çoğu kez, çocuğun davranışına gösterdikleri tepkinin altında yatan neden ya da ilkeyi açıklama yoluna giderler. İşçi-sınıfından bir anne, daha fazla tatlı yemek isteyen çocuğuna, yalnızca "sana daha fazla tatlı yok" diyerek karşılık verirken, orta-sınıftan bir anne, büyük bir olasılıkla, çok fazla tatlı yemenin insanın sağlığı ve dişleri için iyi olmadığını açıklamaya çalışır.

Bernstein, karmaşık kodlarla konuşma becerisini kazanmış olan çocukların, resmi akademik eğitimin isterlerini karşılamaya basit kodlarla sınırlanmış çocuklara göre daha yatkın olduklarını ileri sürer. Fakat, bu, işçi-sınıfından gelen çocukların "ikinci dereceden" bir konuşma biçimine sahip oldukları ya da onların dil kodlarının "yoksul" kodlar olduğu anlamına gelmez. Bunun ötesinde, bu çocukların kullandıkları konuşma biçiminin okullarda var olan akademik kültürle çatışmakta olduğu anlamına gelir. Karmaşık kodlarda ustalaşmış çocuklar, okul ortamına daha kolay uyum sağlarlar.

Geçerliliği bugün de tartışılıyor olmakla birlikte, Bernstein'ın kuramını destekleyen kanıtlar vardır. İşçi-sınıfı ve orta-sınıftan çocukların dili üzerinde çalışmış olan Joan Tough (1976), sistematik farklılıklar bulmuştur. Tough'ının

bulguları, Bernstein'ın, işçi-sınıfından çocuklar, sordukları sorulara genelde daha az yanıt alırlar ya da kendilerine başkalarının akıl yürütmeleri hakkında daha az açıklama yapılır, tezini desteklemektedir. Daha sonraları Barbara Tizard ve Martin Hughes (1984) tarafından yapılan araştırmalarda da aynı sonuçlar elde edilmiştir.

Bersnstein'ın görüşleri, belirli sosyo-ekonomik alt-yapılardan gelen çocukların okullarda neden "daha az başarılı" olduklarını anlamamıza yardım etmektedir. Bir çocuğun eğitim şansını azaltan aşağıdaki durumlar basit konuşma koduyla ilişkilendirilmektedir:

1. Çocuk evde sorduğu sorulara büyük bir olasılıkla kısıtlı yanıtlar almaktadır ve bu nedenle de, hayat hakkında, karmaşık kodda ustalaşmış çocuğa göre, hem daha az bilgilenmekte hem de daha az meraklı olmaktadır.

2. Çocuk, okul disiplininin genel kurallarına uymada olduğu kadar, öğretimde kullanılan, soyut ve duygu içermeyen dile karşılık vermekte zorlanacaktır.

3. Öğretmenin, dili, çocuğun hiç de alışık olmadığı bir biçimde kullanarak anlattığı şeylerin büyük bir çoğunluğu, çocuğa, anlaşılmaz şeyler gibi gelebilir. Çocuk, bu sorunla baş etmek için, öğretmenin anlattığı şeyleri kendisinin bildiği dile çevirmeye kalkışabilmekte ama bu durumda da, öğretmenin vermeye çalıştığı asıl ilkeyi yakalamada başarısız olabilmektedir.

4. Çocuk ezbere ya da "talim"e dayanan öğrenmede çok zorlanmayacak ama genelleme ve soyutlama içeren kavramsal ayrımları yakalamada büyük sorunlar yaşayacaktır.

Pierre Bourdieu: eğitim ve kültürel yeniden-üretim

Bu kuramsal yaklaşımların bazı temalarını birbirine bağlamanın belki de en aydınlatıcı yolu **kültürel yeniden üretim** kavramından geçmektedir (Bourdieu ve Passeron 1977, Bourdieu 1986, 1988). Kültürel yeniden üretim, okulların, öteki toplumsal kurumlarla birlikte, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri kuşaktan kuşağa aktararak sürdürmeye yardım etme yollarına karşılık gelmektedir. Kavram, dikkatleri, okulların, Illich'in (bkz. yukarıda) "gizli müfredat" adını verdiği şey sayesinde, değerlerin, tutumların ve alışkanlıkların öğrenilmesini etkileme araçlarına çevirmektedir. Okul, daha önce edinilmiş kültürel değerlerdeki ve bakış açılarındaki değişimleri pekiştirir; bunlar, okulu bitiren çocukların karşılarına çıkacak fırsatlar bakımından, bazıları için destek bazıları için köstek olurlar.

Bourdieu'nun sınıf ve toplumsal sermaye görüşü 9. Bölümde ayrıntılı olarak tartışılmaktadır, "Tabakalaşma ve Sınıf", s. 367-8

Bernstein'ın betimlediği dil kullanım biçimleri, hiç şüphesiz, ilgi ve beğenilerdeki değişimlerin temelini oluşturan bu tür geniş kapsamlı kültürel değişikliklerle bağlantılıdır. Alt sınıftan gelen çocuklar ve çoğu kez de azınlık çocukları, okulda egemen olanla çatışan konuşma ve eyleme biçimleri geliştirirler. Okul, öğrencilere disiplin kurallarını ve akademik öğrenmeye sevk edici öğretmen yetkesini zorla benimsetir.

İşçi-sınıfından gelen çocuklar, okula başladıklarında, üst sınıflardan gelen çocuklara göre, daha fazla kültürel çatışma yaşarlar. Aslında, ilk gruba ait çocuklar yabancı bir kültürel ortamın içine düşmüşlük duygusu yaşarlar. Bu çocukların, yalnızca, yüksek bir akademik başarı düzeyi yakalama konusunda daha az güdülenme olasılığı yoktur, aynı zamanda, Bernstein'ın tespit ettiği gibi, edinmiş oldukları konuşma ve eyleme biçimi de öğretmenlerinkiyle, iletişim kurmak için -her iki taraf da elinden geleni yapsa bile, uyuşmaz.

Çocuklar okulda uzun saatler geçirirler. Illich'ın vurguladığı gibi, derslerde kendilerine resmi olarak öğretilenden daha fazlasını bu ortamda öğrenirler. Çocuklar, kendilerinden dakik olmalarının ve yetkelerin kendileri için belirlediği işlere kendile-rini istekle ve özenle vermelerinin beklendiğini öğrenerek çalışma hayatının nasıl bir şey olacağına ilişkin bir ön deneyim kazanırlar (Webb ve Westergaard 1991).

Çalışmak için okumak: Paul Willis'in kültürel yeniden-üretim incelemesi

Paul Willis'ın Birmingham'da bir okulda yaptığı alan çalışması raporunda, kültürel yeniden üretime ilişkin ayrıntılı bir tartışma yer alır (1977). Çalışma otuz yıl öncesine ait olsa da, klasik bir sosyolojik araştırma olma özelliğini korumaktadır.

Willis'ın sorguladığı konu, kültürel yeniden üretimin nasıl oluştuğuydu ya da kendi deyişiyle, "işçi sınıfından çocukların nasıl olup da işçi sınıfına özgü işler edindiği" idi. Çoğu zaman, eğitim-öğretim süreci boyunca, alt sınıftan ya da azınlıklardan gelme çocukların, gelecek iş yaşamlarında yüksek kazançlı ya da yüksek statülü bir iş edinmeyi ummak için "yeteri kadar zeki olmadıkları"nı kolaylıkla kabullenme noktasına geldikleri düşünülür. Başka bir deyişle, akademik başarısızlık deneyimi kendilerine entelektüel sınırlılıklarını kabul etmeyi öğretir; "ikinci derece" olduklarını kabul ederek, fazla bir olanak sunmayan mesleklere yönelirler.

Willis'ın işaret ettiği gibi, bu yorum, aslında insanların yaşantılarında ve deneyimlerinde ortaya çıkan gerçeklikle hiç de uyuşmamaktadır. Yoksul bölgelerden gelenlerin "sokak bilgeliği"nin, akademik başarıyla ilgisi çok az olabilir ya da hiç olmayabilir ama bu bilgelik, okulda öğretilen entelektüel becerilerin her biri kadar ince zekaya dayalı, becerikli ve karmaşık olan bir dizi yetenek barındırır. Okulu bitiren çok az çocuk, belki de hiçbir çocuk, "ben aptalın birisiyim, dolayısıyla da bütün gün bir fabrikada kutu diziyor olmam, tamamen adil ve doğrudur" diye düşünür. Daha az ayrıcalığa sahip alt yapıdan gelen çocuklar, kendilerini yaşamları boyunca başarısız olacak kişiler olarak görmeksizin, adi işlerde çalışmayı kabul ediyorlarsa, burada başka etkenler aramak gerekir.

Willis, çalışmalarını, okulda belirli bir grup erkek çocuk üzerinde yoğunlaştırmış ve onlarla uzun zaman geçirmiştir. Kendilerine "delikanlılar" diyen bu çetenin üyeleri beyaz çocuklardı ve ayrıca, okulda Batı Hint ve Asya kökenli bir çok çocuk da vardı. Willis, bu delikanlıların okulun otorite sistemi

hakkında son derece isabetli ve her şeyin farkında olan bir anlayışa sahip olduklarını ama bunu sistemle uyuşmak için değil, onunla çatışmak için kullandıklarını fark etti. Bu çocuklar okulu yabancı ama kendi amaçları için kullanabilecekleri, bir ortam olarak görüyorlardı. Öğretmenlerle çoğu kez küçük tartışmalar şeklinde girdikleri sürekli çatışma halinden ise zevk alıyorlardı. Öğretmenlerinin kişisel olarak çabuk incinebilir noktalarını olduğu kadar, yetke iddialarının zayıf noktalarını görmede de ustaydılar.

Örneğin, sınıfta, çocuklardan, yerlerinde oturmaları, sessiz olmaları ve işleriyle ilgilenmeleri beklenir. Oysa, delikanlılar, öğretmenin bakışları bir an içlerinden birisi üzerinde odaklandığında onu kurtarmak amacıyla hemen hareketlenmekteydiler; birbirlerine gizlice bir şeyler fısıldamaya ya da başkaldırmak üzere oldukları görüntüsü verecek ama aynı zamanda sıkıştırıldıklarında açıklamasını yapabilecekleri şekilde, açıkça konuşmaya başlamaktaydılar.

Delikanlılar, iş hayatının büyük ölçüde okul gibi olacağının farkındaydılar ama yine de hayata atılmayı dört gözle beklemekteydiler. İş ortamından hoşnut olma gibi bir beklentileri olmamasına karşılık, maaş alma düşüncesi onları sabırsızlandırmaktaydı. Yaptıkları -lastik tamiri, halı döşeme, muslukçuluk, badanacılık ve dekorasyon gibi- işlerden dolayı aşağılık duygusuna kapılmaktan uzak bir şekilde, tıpkı okula karşı olduğu gibi işe karşı da reddedici bir üstünlük tavrı sergilemekteydiler. İşten gelen yetişkin yerine konulmaktan hoşlanmakta, ama "kariyer yapmak" ile ilgilenmemekteydiler. Willis'in işaret ettiği gibi, mavi yakalı (kol gücü gerektiren iş) ortamlarda çalışma, çoğu kez, delikanlıların

Çalışmamak için okumak: "maço delikanlılar"

Willis'in, Birmingham'da "delikanlılar" üzerine yaptığı araştırmadan yirmi yıldan fazla bir süre sonra, başka bir sosyolog, Mairtin Mac an Ghaill, West Midlands'da Parnell Okulu'nda işçi-sınıfından gençlerin yaşamlarını incelemiştir (1994). Mac an Ghaill, özellikle, erkek öğrencilerin, okulda, yetişkin erkekliğe geçişlerinin bir parçası olarak, kendilerine özgü erkeklik formlarını nasıl geliştirdikleriyle ilgilenmiştir. Onun açıklamaları, bu bölümün başında anlatılan Diane Reay'in Shaun'ın ilkokuldan ortaokula geçişine ilişkin açıklamaları üzerinde etkili olmuştur. Mac an Ghaill, işçi-sınıfından gençlerin, 1990'ların başlarında, yetişkin yaşamına kendi geçişlerini nasıl gördüklerini ve gelecekten beklentilerinin neler olduğunu anlamaya çalışmıştır. Willis'in delikanlılarının aksine, Parnell Okulu'ndaki gençler, aşırı işsizliğin, bölgedeki imalat sektörünün çöküşünün ve hükümetin gençler için ayrılan fonlarda kesintiye gitmesinin gölgesinde büyümekteydiler.

Mac an Ghaill, Parnell Okulu'ndaki gençler için yetişkinliğe geçişin, Willis'in yirmi beş yıl önce gözlemlediği delikanlılara göre, çok daha fazla parçalanmış olduğunu ortaya çıkardı. Artık, okuldan iş hayatına uzanan eskisi kadar belirgin bir yol yoktur. Okuldaki gençlerin çoğunluğu, okul sonrası yılları, (özellikle aileye) bağımlılık yılları, "yararsız" devlet eğitim projeleri ve el işçiliği yapacak gençlerin hoşlarına gitmeyen, güvencesi olmayan bir iş piyasası olarak görmektedirler. Aldıkları eğitimin gelecekteki yaşamlarıyla nasıl bağlantılı olduğu konusunda öğrencilerin bir çoğunun kafası karışıktır. Bu karışıklık, eğitim-öğretime karşı gösterdikleri oldukça farklı tepkilerde kendisini açığa vurmaktadır -aynı yaştaki erkek öğrencilerin bazıları, kendilerine, akademik kariyer yapmanın yukarı doğru giden ve sürekli değişen yol haritasını çıkarmaya çalışırken, bazıları da eğitim-öğretime karşı bütünüyle düşman bir tavır takınmaktadır.

Mac an Ghaill, okulda, tipik işçi-sınıfından gelme, aynı yaştan dört "maço delikanlılar" grubu belirlemişti. Bu maço delikanlılar, zamanla, gençlik dönemlerine adım attıkça yek vücut bir grup haline gelmişlerdir; grup üyeleri, aldıkları dersler bakımından, temelde iki ayrı akademik "küme"ye ayrılmıştı. Fakat, akademik eğitime bakışları açıkçası düşmancaydı -okulun, tutsak aldığı öğrencilere çalışmanın gerektirdiği anlamsız becerileri zorla yüklemeye çalışan otoriter sistemin bir parçası olduğu yolunda ortak bir görüşe sahiplerdi. Willis'in "delikanlılar"ı okul ortamını kendi çıkarlarına kullanmanın yollarını bulmuşlardı, oysa maço delikanlılar okulda kendilerine biçilen role meydan okumaktaydılar.

Okul yönetiminin gözünde ise, maço delikanlılar, Parnell Okulu'ndaki en "tehlikeli" okul-karşıtı grup idi. Bu nedenle, öğretmenler, diğer öğrencilere oranla, bu gruptakilere karşı daha otoriter olmaları konusunda cesaretlendirilmekteydi. Maço delikanlıların, işçi-sınıfından gelme erkekler olduklarını gösteren simgesel işaretleri -örneğin belirli giysiler, saç biçimleri ve küpeleri- okul yönetimince yasaklanmıştı. Öğretmenler, bu öğrencileri, sürekli, koridorlarda izleyerek göz hapsinde tutuyor ya da fırsat düştükçe, kendileriyle konuşurken yüzlerine bakmaları veya koridorda düzgün yürümeleri gibi konularda uyarıyorlardı.

Ortaokullar, maço delikanlılar için, mücadeleyi öğrendikleri "çıraklık" mekanlarıydı. Okul, 3R için (reading-writing-arithmetic= okuma-yazma-matematik) değil, 3F için (fighting-fucking-football=kavga-küfür-futbol) vardı. "Arkadaşını gözetme" ve "dayanışma içinde olma" maço delikanlıların sosyal dünyasındaki anahtar değerlerdi. Okul, tıpkı sokaklar gibi, bir mücadele alanı haline gelmişti. Maço delikanlılar, öğretmenleri, açıktan açığa, polisle aynı kefeye koyuyor ve okuldaki çatışmanın asıl sorumlusu olduklarına inanıyorlardı. Öğretmenlerin okul içindeki otoritelerini onaylamayı reddediyor ve cezalandırılmaları, disipline verilmeleri ya da küçük düşürülmeleri için sürekli kendilerine "tuzak" kurulduğuna inanıyorlardı.

Willis'in "delikanlılar"ına benzer olarak, maço delikanlılar da akademik çalışmayı ve başarıyı, bayağı ve kadınsı sayıyorlardı. Okulda derslerinde üstün olan öğrencilere "y.rak kafalılar" diyorlardı. Okulla ilgili işler erkeklere uygun olmadığı düşüncesiyle derhal reddediliyordu. Maço delikanlılardan birisi olan Leon görüşlerini şöyle belirtiyordu: "Sizin burada yaptığınız iş kız işidir. Gerçek bir iş değildir. Tam çocuklara göredir. Onlar [öğretmenler] ne hissettiğinizi kağıda döktürmeye çalışırlar. Kahrolası işleri bu değildir" (Mac an Ghaill 1994: 59).

Mac an Ghaill'in çalışması, aynı yaştaki diğer erkek gençlere göre, "maço delikanlılar"ın daha fazla belirli "bir erkeklik krizine" tutulduklarını göstermektedir. Bunun nedeni, bu gençlerin, geçimini ağır işçilikten sağlayan çevrede görülen ve çoktan modası geçmiş olan bir işçi-sınıfı erkekliğini -ağır işçilik yaparak güvenli bir gelecek hazırlamanın artık olanaksız olduğu bir dönemde- etkin bir biçimde geliştirmekte olmalarıydı. Mac an Ghiall'a göre, maço delikanlılar, bir zamanlar babalarının ve amcalarının yaşadığı, "herkesin bir işe sahip olduğu" toplum hayalini sürdürmektedirler. Bu kişilerde aşırı-erkeksi ve dolayısıyla savunmaya yönelik bazı davranışlara rastlansa da, temellerinde, katı bir şekilde, eski kuşaklardan miras alınmış bir işçi-sınıfı dünya görüşü yatmaktadır.

Erkeklik bilincinin biçimlenişi 12. Bölümde tartışılmaktadır, "Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet", s. 509-14

okul-karşıtı kültürlerinde yarattıklarına oldukça benzeyen -şakacılık, hazır cevaplık ve gerektiğinde otoritenin bir şey talep etmesini engelleme becerisi gibi- kültürel özellikler içerir. Ancak daha sonraları, oldukça yıpratıcı ve karşılığını alamadıkları işlerde çalışmaya mahkum edilmiş olduklarını anlayabilirler. Evlenip bir aileye sahip olduklarında, belki, geriye dönüp aldıkları eğitime yeniden bakar ve umutsuzca-fırsatların elden kaçmış olduğunu görürler. Bununla birlikte, bu düşüncelerini kendi çocuklarına aktarmaya çalışsalar bile, büyük bir olasılıkla ancak kendi anne-babaları kadar başarılı olacaklardır.

Eğitime postmodern yaklaşımlar

1990'lardan itibaren birçok sosyolog toplumsal çatışma kuramlarından postmodernizme geçiş yapmaya başladı. (Postmodernizmin arka planındaki temel düşüncelerin bazıları 4. Bölümde ele alınmıştır, s.152-4) Postmodernizmin eğitim açısından ne anlama geldiğine ilişkin önemli açıklamalardan birisini Britanyalı sosyologlardan Robin Usher ve Richard Edwards'ın çalışmasında buluruz. Usher ve Edwards'a göre, işlevselci ya da toplumsal çatışmacı eğitim kuramları "modernist"tir. Onlar, eğitimin, modernlik öncesine ait hurafelerin yerini alan ussal inançlar yaydığını dile getiren bir "meta-anlatı"yı benimserler. Bu eğitim görüşünde bir ilerleme anlayışı gizlidir. Eğitim, toplumsal ilerlemeyi ve yenilikleri olanaklı kılan, bireylerin özgürce ve ussal bir biçimde düşünmelerini sağlar. Postmodernistler olarak, Usher ve Edward bu meta-anlatıyı reddederler. Onlar, bilimin ve aklın insana ilişkin bütün sorulara yanıt verebileceği ya da tek bir hakikat olduğu türünden iddialara kuşkuyla yaklaşırlar. Bir tek değil de birden çok müfredatın takip edilmemesi için ya da bazı derslerin diğerlerine göre daha önemli sayılması için hiçbir neden göremezler.

Usher ve Edward'ın modern eğitim eleştirisi bizleri şu tür bir soruya götürür, "postmodern eğitim sistemi nasıl bir şey olacaktır?" Her ne kadar birkaç olasılık üzerinde dursalar da en çok yakınlık duydukları, postmodern düşünürlerin görüşlerinde merkezi bir yer kaplayan kültürel çoğulculuğu ve farklılığı benimseyen bir sistemin geliştirilmesidir. Bu sistem, örneğin yaşam boyu öğrenim ya da kültürel farkın keşfedilmesi gibi konularda, bireyleri kendi eğitim programlarını biçimlendirmede özgür bırakacaktır (Usher ve Edward 1994).

Şimdi eğitimde (toplumsal cinsiyet, etniklik ve sınıf dahil) eşitsizlik konusunu tartışmaya devam edip, buradan eğitimde başarıya ilişkin daha farklı kuramları incelemeye geçebiliriz.

Eşitsizlik ve eğitim

Resmi müfredat, kızlar ve erkekler arasında artık, bazı oyunlara katılım dışında, sistematik herhangi bir ayrım yapmamaktadır. Bununla birlikte, eğitimde toplumsal cinsiyet farklılıklarını artırabilecek bir çok "açık kapı" vardır. Öğretmen beklentileri, okuldaki ritüeller ve yukarıda Illich'in vurguladığı gizli müfredatın başka yönleri bunlardan bazılarıdır. Kuralların gittikçe yumuşamasına rağmen, okulda kızları

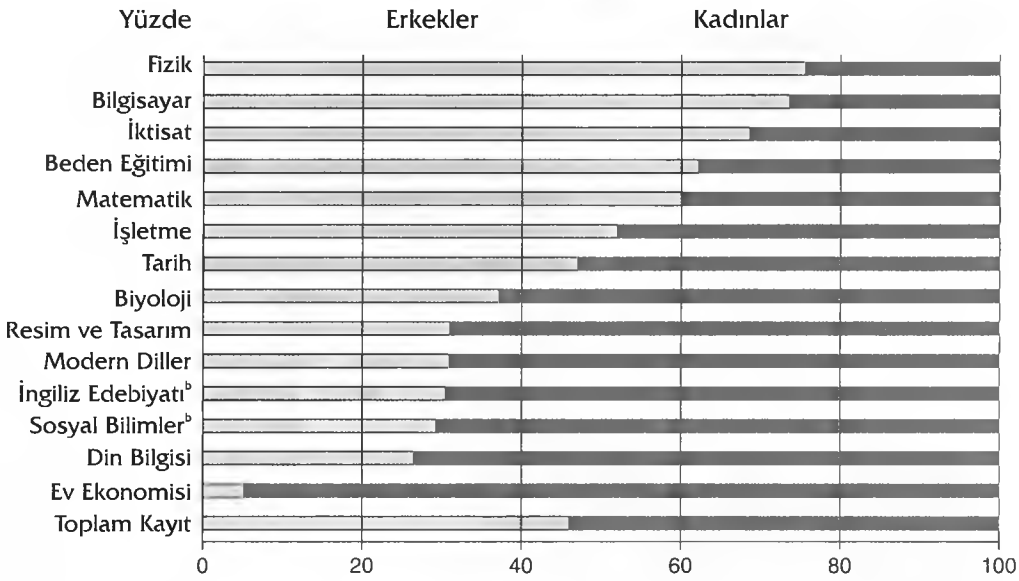

17.6. Şekil GCE'ye göre Britanya'da[a] yüköğretime A kurundan (ya da eşit bir kurdan) kayıt yaptıran gençlerin oranı: 2001/2 branşları esas alınmıştır (%)

[a]Gençler yükseköğretime İngiltere ve Kuzey İrlanda'da 16-18 yaş arasında, Galler'de ise 17 yaşında başlar. İskoçya'da ise bir yıl erken başlar.
[b]Yalnızca İngiltere ve Galler'de.

Kaynak: Social Trends 34 (2004), s.44

elbise veya etek giymeye zorlayan düzenlemeler, insanları toplumsal cinsiyetlerine göre ayırmanın en belirgin yollarından birisini oluşturmaktadır. Bu tür uygulamaların sonuçları sadece görünüşle sınırlı kalmamaktadır. Bir kız, giydiği giysilerin bir sonucu olarak, dikkatsiz bir şekilde oturma, kaba ya da düşme-kalkma içeren oyunlara katılma ya da bazen koşabildiği kadar hızlıca koşma gibi özgürlüklerden yoksun kalmaktadır.

Durum artık değişiyor olsa da, okul kitapları da bu toplumsal cinsiyet imgelerinin sürdürülmesine yardımcı olmaktadır. Son zamanlara kadar ilkokul öykü kitaplarında, çoğu kez, erkekler inisiyatif ve bağımsızlığını ortaya koyan, kızlar ise daha edilgen ve erkek kardeşlerini bekleyen tipler olarak resmedilir. Özellikle kızlar için yazılmış olan öyküler sıklıkla bir macera öğesi barındırırlar ama bu hemen hemen her zaman ev ya da okul ortamında geçen bir entrika veya gizemli olay biçimi alır. Erkek çocukların macera öyküleri ise uzak yerlere seyahat eden ya da daha başka açılardan oldukça bağımsız olan kahramanlarıyla daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Ortaokul düzeyinde, bir çok fen ve matematik kitabında dişiler, bu tür konuların "erkeklere özgü konular" olduğu düşüncesini güçlendirecek şekilde, "görünmez" olmaktadırlar.

Eğitim alanındaki toplumsal cinsiyete dayalı farklılık okullardaki ders seçimlerine baktığımızda da oldukça

Günümüzde kızlar eğitimin her seviyesinde ve bir çok konuda erkeklerden daha başarılı olmaktadır.

açıktır. Bazı konuların erkeklere ya da kızlara daha uygun olduğu yaygın bir görüştür. Sosyolog Becky Francis, kızların erkeklere göre akademik açıdan daha az itibarlı dersler almaya teşvik edildiklerini ileri sürmektedir (2000). Takip ettikleri dersler bakımından kızlarla erkekler arasında oldukça belirgin bir fark söz konusudur. 2001-2002'de Birleşik Krallık'ta fizik ve bilgisayar bölümlerine A kurundan (ya da eşit bir kurdan) başlayan 16-18 yaş arası gençlerin % 75'i ve matematiğe başlayanların % 60'ı erkektir. Buna karşılık, sosyal bilimlere ve İngiliz edebiyatına kayıt yaptıranların % 70'i ve ev ekonomisine kayıt yaptıranların % 95'i kız öğrencidir. Farklılıklar 17.6. Şekilde gösterilmektedir.

Okullarda toplumsal cinsiyet ve başarı

Ortalama düzeyde kızların, okulda, ortaokulun yarısına kadar, yıllarca, erkeklerden daha başarılı sonuçlar aldığı, daha sonraki yıllarda ise ani bir düşüşe geçip erkeklerin gerisinde kaldıkları gözlemlenmiştir: Erkeklerin, 16 ve 18 yaş sınavlarında ve üniversitede daha başarılı oldukları görülmüştür. 1980'lerin sonlarına kadar, kızların, üniversiteye giriş için zorunlu olan üç A-seviyeyi kazanmaları erkeklere göre daha düşük bir olasılıktı ve dolayısıyla da yükseköğretime devam eden kızların sayısı erkeklere göre daha azdı. Bu tür eşitsizlikleri dikkate alan feminist araştırmacılar, toplumsal cinsiyetin öğrenim sürecini nasıl etkilediğine ilişkin bazı önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu

17.2. Tablo Beklenilen standartlara ulaşan ya da aşan öğrenciler: temel aşamalara, cinsiyete ve İngiltere'ye göre, 2004 (%)

	Öğretmen Değerlendirmesi		Sınavlar	
	Erkekler	Kızlar	Erkekler	Kızlar
1. Temel Aşama				
İngilizce				
Okuma	81	89	81	89
Yazma	78	88	76	87
Matematik	88	91	89	92
Fen Bilimleri	88	91		
2. Temel Aşama				
İngilizce	69	80	72	83
Matematik	75	76	74	74
Fen Bilimleri	82	84	86	86
3. Temel Aşama				
İngilizce	62	77	64	77
Matematik	72	76	72	74
Fen Bilimleri	69	72	65	67

Kaynak: Social Trends 35 (2005), s.38

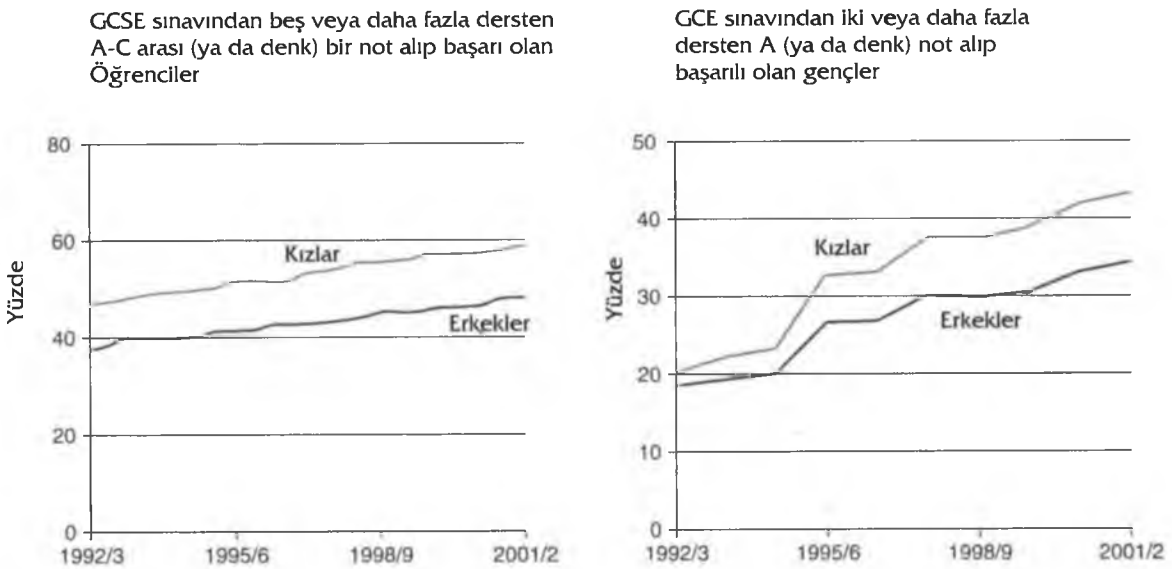

17.7. Şekil Birleşik Krallık'ta eğitimdeki başarı bakımından kadın-erkek farkı, 1992/3-2002/3
Kaynak: ONS (2004c), s.5

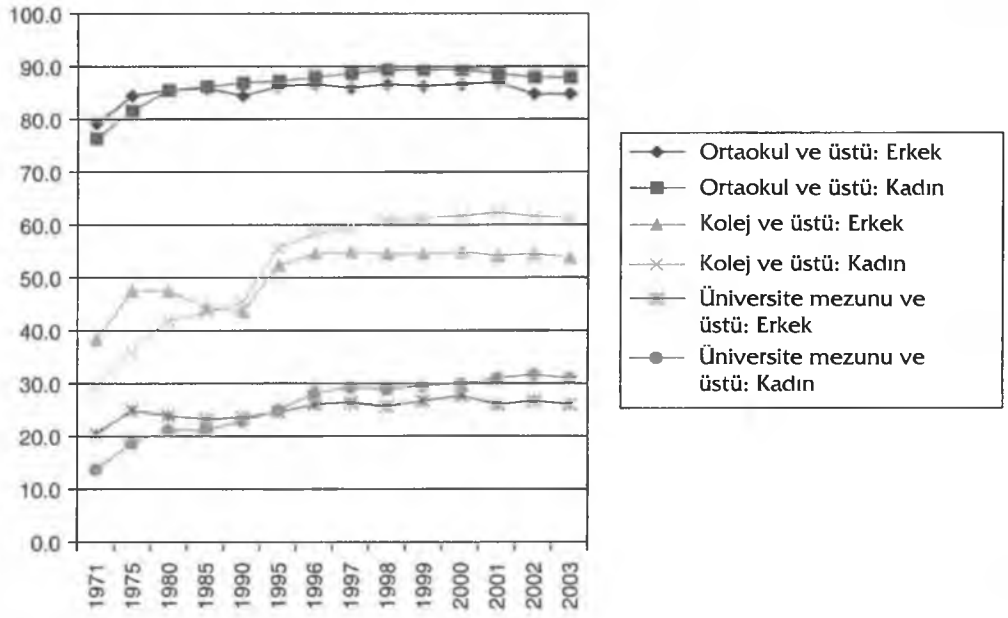

17.8. Şekil ABD'de 25-29 yaş arası insanların toplumsal cinsiyete göre tamamladıkları eğitim düzeyi yüzdeleri, 1971-2003 arası

Kaynak: Child Trends (www.childtrendsdatabank.org/pdf/6_PDF.pdf)

çalışmalar sonucunda, okul müfredat programının bir çok konuda erkek egemen olduğunu ve öğretmenlerin sınıfta, kız öğrencilere göre, erkeklere daha fazla özen gösterdiklerini saptamışlardır.

Fakat, son yıllarda, okullardaki toplumsal cinsiyet ayrımı tartışmaları, dramatik bir şekilde tersine çevrilmiş durumdadır. Şimdilerde, hem eğitimciler hem siyasetçiler arasında geçen konuşmaların ana konusunu "başarısız erkek öğrenciler" oluşturmaktadır. 1990'ların başlarından itibaren, kızlar, sürekli olarak, başarı düzeyi açısından, her alanda ve Britanya eğitim sisteminin her seviyesinde erkekleri geçmeye başlamışlardır (bkz. 17.2. Tablo ve 17.7. Şekil). Amerika'dan da benzeri bulgular gelmektedir. Genç kızlar, bir üst öğretime devam etmeye, üniversite eğitimi almaya ve yüksek lisans yapmaya erkeklere göre daha yatkın olmaktadır (bkz. 17.8. Şekil).

"Genç erkeklerin başarısızlık" sorunu büyük bir kaygıyla tespit edilmiş bulunmaktadır, çünkü bu durum, suç işleme, işsizlik, uyuşturucu kullanma ve parçalanmış aile gibi bir sürü büyük toplumsal sorunla bağlantılı görülmektedir. Bu tür sorunlar, Máirtín Mac an Ghaill'in keşfettiği ve daha önce değinilen sorunlarla bağlantılı bir biçimde "erkeklik bunalımı" olarak betimlenen (12. Bölümde tartışılmaktadır, s. 509-14) durumla ilişkilendirilmektedir. Okuldan erken yaşta ayrılan ya da az eğitimli erkek çocukların iyi bir iş bulma ve sağlam bir yuva kurma olasılıkları daha azdır. Britanya'nın ekonomik profili değişmeye devam ettikçe, az eğitim almış gençlerin

yetenek gerektirmeyen ağır işler bulma olasılıkları da azalmaktadır. İmalat sanayinde ya da çeşitli zanaatlarda iş bulma olanağı sağlayan çıraklık kurumu gün geçtikçe yok olmaktadır. Bu arada, son zamanlarda hızla büyümekte olan hizmet sektöründeki işçi talebinin büyük bir oranı -yaklaşık % 70'i- kadınlar tarafından doldurulmaktadır.

Toplumsal cinsiyetler arasındaki farkın açıklanması

Kadın-erkek performansında son on yılda meydana gelen gelişmelerin nedeni çeşitli şekillerde açıklanmaya çalışılmıştır. Kızların okullardaki başarılarını açıklamada dikkate alınması gereken etkenlerden birisi, kadın hareketlerinin kızların özsaygıları ve beklentileri üzerindeki etkileridir. Günümüzde okula giden kızların bir çoğu çalışan-kadın örneklerini görerek büyümektedir -kendi içlerinde de, bir çok kız öğrencinin annesi ev dışında çalışmaktadır. Bu olumlu rol modellerinin etkisinde kalma, kızların, çalışma hayatının ve bunun getireceği olanakların farkına varmalarını artırmakta, geleneksel ev kadını kalıbına karşı çıkmalarına neden olmaktadır. Feminizmin doğurduğu başka bir sonuç, öğretmenlerin ve eğitimcilerin eğitim sistemi içerisindeki toplumsal cinsiyete dayalı ayrımların daha fazla farkına varmış olmalarıdır. Son yıllarda, bir çok okul, sınıflarda kadın-erkek şablonlarından kaçınma, kızları geleneksel "erkek" konularını keşfetmeye yöneltme ve toplumsal cinsiyet konusundaki önyargılardan uzak olan eğitim materyallerini ön plana çıkarma yönünde adımlar atmıştır.

Okullardaki toplumsal cinsiyetler arası farkı açıklamaya yönelik kuramlardan bazıları, kızlarla erkekler arasındaki öğrenme farkı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kızların, çoğu kez, erkeklere göre daha iyi organize ve daha iyi motive oldukları kabul edilir; ayrıca, daha erken olgunlaştıkları da görülmektedir. Bunun göstergelerinden birisi, kızların birbirleriyle konuşarak ve dilsel becerileri kullanarak iletişim kurma eğiliminde olmalarıdır. Buna karşılık, genç erkekler -spor, bilgisayar oyunları ve okulun oyun sahasında idman yaparak- daha aktif bir tarzda sosyal-leşmekte ve sınıfta daha fazla karışıklık yaratma eğiliminde olmaktadırlar. Bu genel davranış kalıpları sınıflarda, erkeklerden beklentileri kızlara göre daha az olabilen ve erkek öğrencilerle daha fazla ilgilenerek yaramazlıklarına göz yumabilen öğretmenler tarafından yeniden onaylanır görünmektedir.

Başka bir düşünce çizgisi -eğitim ve öğrenim karşıtı bir çok erkekte görülen bakış açıları ve tavırlar bütünü olarak- "delikanlıcılık" üzerinde durmaktadır (daha önce 759-61. sayfalarda ele alınan, Paul Willis ve Máirtín Mac an Ghaill tarafından yapılan çalışmalar, bu kuramları destekler niteliktedir). Bir çok kişi, genç erkekler arasında görülen aşırı okul dışında kalma ve okuldan kaçma oranının öğrenimin "iyi bir şey olmadığı" inancında kök saldığı görüşündedir. Bölüm başkanı, Stephen Byers, 1998'de, "son yıllarda gelişmesine izin verilmiş olan öğrenim karşıtı kültüre, delikanlıcılığa, dur demeliyiz ve omuz silkip 'çocuktur yapar' diyerek geçmemeliyiz" yorumunda bulunmaktaydı.

Başarının düşmesi gerçekten cinsiyetle mi bağlantılıdır?

Bazı bilginler, başarı düzeyi düşük genç erkekler hakkında duyulan kaygının -ve bunlara ayrılan kaynakların- aşırılığını sorgulamaktadır. Dilsel beceriler alanında toplumsal cinsiyetler arası farkın dünya genelinde rastlanabilir bir fark olduğunu ileri sürmekteler. Genç erkeklerin "sağlıklı boşta gezerliği"ne bağlanmış olan farklılıklar, günümüzde, bu gençlerin başarı düzeyini yükseltmeyi amaçlayan ateşli tartışmaları ve çılgınca girişimleri körüklemektedir. Ulusal başarı hedefleri, okullar arası sıralamalar ve uluslararası okur-yazarlık karşılaştırmaları -farklılıkları isteyen herkesin görebileceği şekilde ortaya koyarakhızla çoğalırken, eğitimde "eşit sonuçlar" elde etme isteği en büyük öncelik haline gelmiş bulunuyor.

Eleştirmenler, genç erkeklere gösterilen bütün bu ilginin, eğitim alanındaki diğer eşitsizlikleri gizlemeye hizmet ettiğini ileri sürmekteler. Kızlar bir çok alanda erkekleri geçmiş olsa da, okulda, teknoloji, bilim ve mühendislik gibi mesleklere geçmelerini sağlayan alanları seçme olasılıkları erkeklere göre yine de düşüktür. On yedi yaş grubu gençler arasında, erkekler bilim alanında başı çekmekte ve üniversitede kızlara göre daha başarılı olmaya devam etmektedir: Günümüz ekonomisinde ekonomik büyümenin odağını oluşturan kimya ve bilgisayar bilimleri gibi alanlarda erkek egemenliği sürmektedir. Kadınlar, yükseköğretime gittikçe artan sayılarda katılabiliyor olmalarına rağmen, aynı niteliklere sahip erkeklerle kıyaslandıklarında, iş piyasasında daha dezavantajlı olmaya da devam ediyorlar (Epstein 1998).

Bazı eleştirmenler ise, eğitim düzeni içerisinde en büyük eşitsizliklere yol açan etkenin, toplumsal cinsiyete oranla, sınıfsal konum ve etniklik olduğunu savunmaktadır. Örneğin, öğrenci-

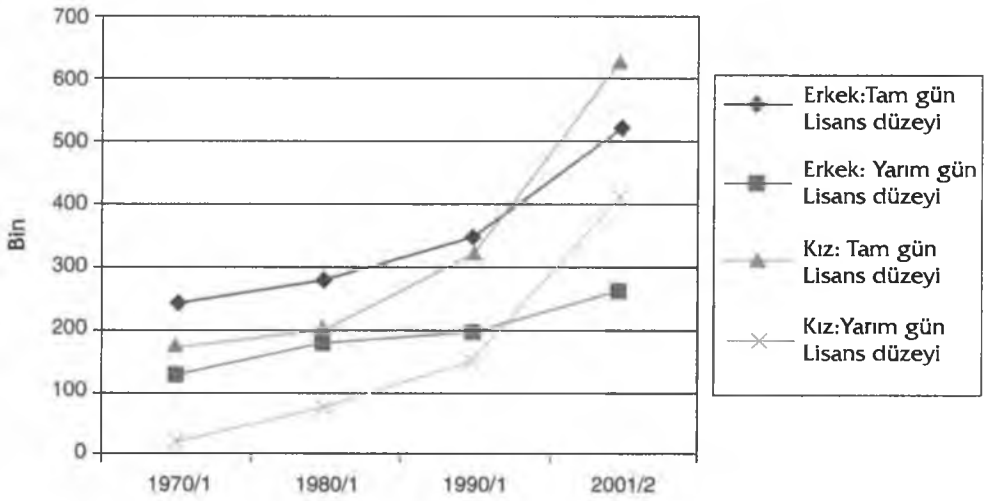

17.9. Şekil Yükseköğrenim gören gençlerin sayısı: cinsiyetlere göre, 1970/1-2001/2

Kaynak: Social Trends 34 (2004), s.44

lerin toplumsal sınıflarına göre başarı düzeyleri karşılaştırıldığında, beş veya daha fazla dersten geçer not alan öğrencilerin toplamı içerisinde işçi-sınıfından gelenlerin oranının ancak % 14, buna karşılık üst sınıflardan gelenlerin oranının % 70 olduğu görülmektedir. Eleştirmenler, "başarısız genç erkekler" üzerinde yoğunlaşmanın yanıltıcı olduğunu, çünkü erkeklerin toplumdaki egemen konumlarını bugün de koruduklarını iddia etmekteler. İşçi-sınıfından gelen genç erkeklerin başarısızlıklarının toplumsal cinsiyetten öte, ait oldukları toplumsal sınıfın dezavantajlarıyla bağlantılı olabileceğini ileri sürmek-teler.

Toplumsal cinsiyet ve yükseköğretim

Daha önce (s. 744-9) görmüş olduğumuz gibi, son dönemlerde yükseköğretimdeki öğrenci sayısında çok büyük bir yükseliş söz konusudur. Bu yükselişin önemli yönlerinden birisi kız öğrenci sayısındaki artıştır. 2001/2'de, yükseköğretime tam gün ve yarım gün devam eden öğrenci sayısının %56'sını kız öğrenciler oluşturmaktadır. Bu, (17.9. Şekilde görüldüğü gibi) erkek öncesi sayısının kızlara göre çok fazla olduğu yirmi-otuz yıl öncesi durumun tersine dönmesidir. 2001/2 itibariyle, 1970/1'e göre, yükseköğretimdeki kız öğrenci sayısı altı kez artarken, erkek öğrenci sayısı yalnızca iki buçuk oranında artış göstermiştir.

Britanya ve başka yerlerdeki kadın örgütleri, sık sık, yükseköğretimdeki cinsiyet ayrımını boy hedefi haline getirmişlerdir. Günümüzde, kadınlar, kendilerinin kolej ve üniversitelerdeki öğretim personeli arasında, özellikle üst kademelerde, yine aşırı düşük bir oranda temsil edildiğine inanmaktadır. 2002/3'de kadınlar, akademik personelin % 39'unu oluşturmalarına rağmen, üst kademeden ders verenlerin ve araştırmacıların ancak % 26'sı kadınlardan oluşmaktadır ve toplam içerisindeki yaklaşık % 14'lük oranıyla 1.860 kadın profesör bulunmaktadır. Bütün bunlara karşılık, yükseköğretim alanında toplumsal cinsiyetlerarası eşitlik yönünde daha büyük bir eğilim olduğu söylenebilir. Aşağıdaki şekil, son yıllarda kadın akademisyenler sayısında 5.7'lik bir yükse-liş ve kadın profesör sayısında 10.4'lük bir sıçrama olduğunu göstermektedir (HESA 2004).

Yükseköğretimde yüksek kademelerde yer alan erkek meslektaşlarıyla karşılaştırıldığında, kadınlar, ortalama olarak, dikkate değer ölçüde daha az ücret almaktadır. Britanya'daki bütün üniversiteleri kapsayacak şekilde yapılan son araştırmalar kadınların aldığı ortalama ücretin erkeklerin ücretinden daha düşük olduğunu göstermektedir. Bir bütün olarak üniversite sektörünü göz önüne aldığımızda kadınlar erkeklerden ortalama olarak 5.000 sterlin daha az kazanmaktadır ve toplumsal cinsiyetler arasındaki bu ücret farkı bazı kuruluşlarda daha da büyüktür (THES, 3 Eylül 2004).

Eğitim ve etniklik

Sosyologlar, Britanya'daki azınlıkların eğitim şansları konusunda oldukça iyi araştırmalar gerçekleştirmiş bulunuyorlar. Swann Komisyonu'nun (1985) *Herkes İçin Eğitim* raporu da dahil bir dizi araştırma, hükümetlerce de desteklenmiştir. Swann Raporu, farklı etnik kökenden gelme gruplar arasında ortalama eğitim başarı düzeyi bakımından

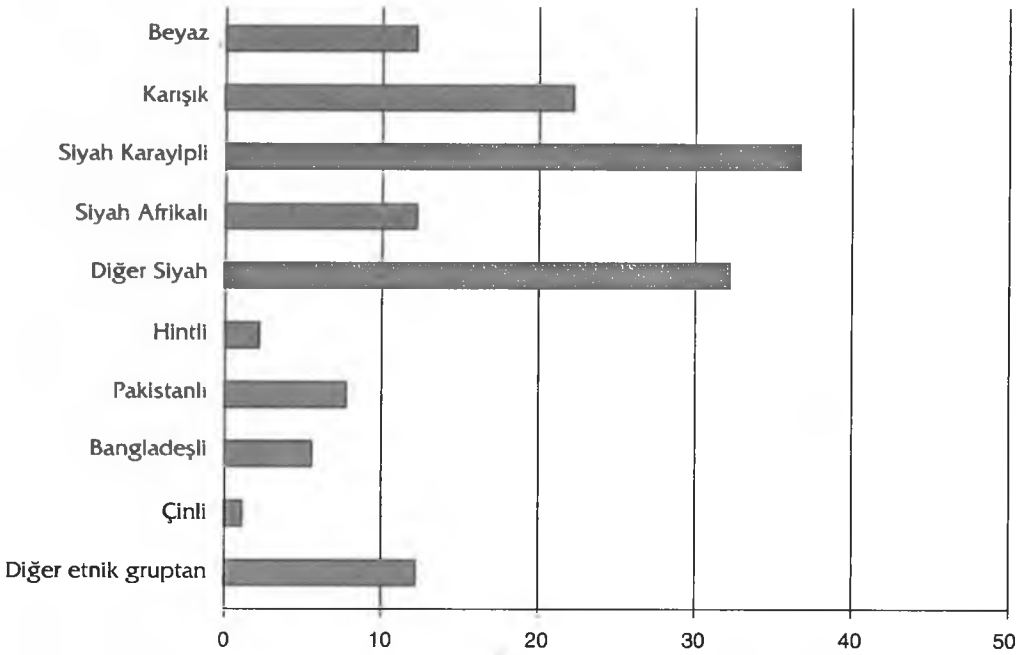

17.10. Şekil Kalıcı dışlanma oranları: etnik gruplara göre, İngiltere, 2002/3[a]

[a]Zorunlu okul çağındaki, ilkokul, ortaokul ve özel okullardaki (özel okullara gidip te çift kayıt yaptıranlar hariç) çocukların kalıcı olarak uzaklaştırılma oranları, etnik gruplarına ve her 10.000 öğrenciye göre.

Kaynak: Social Trends 34 (2004), s.42

can alıcı farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Siyah-Karayip kökenli ailelerin çocuklarının, resmi akademik başarı ölçümlerine göre, okulda en başarısız öğrenci olma eğilimi gösterdikleri tespit edilmiştir. Oysa, on yıl önce daha ileri bir noktadaydılar. Asya kökenli çocuklar, aileleri ekonomik olarak beyazlardan daha kötü durumda oldukları halde, ortalaması alındığında beyaz çocuklarla eşit düzeydeydiler (Swann Committee 1985).

Fakat, daha sonra yapılmış olan araştırmalar durumun değişmiş olduğunu gösteriyor. Trevor Jones tarafından yapılan bir araştırma, azınlıklardan gelen on altı ile on dokuz yaş arası gençlerin tam gün eğitime devam etme olasılıklarının beyazlara göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. 1988-90 yılları arasında, Batı Hint kökenlilerin % 43, Güney Asyalıların % 50 ve Çinlilerin % 70'lik oranlarına karşılık, beyazların ancak % 37'si eğitimlerini devam ettirmiştir. Bu son derece olumlu manzaraya rağmen, Jones, olumsuz bir neden ileri sürüyor. Küçük azınlık gruplarına ait insanlar, eğitimlerini, iş bulma güçlüğünden dolayı devam ettiriyor olabilirler (Jones 1993).

Genel olarak baktığımızda, küçük azınlıklara üye insanlar, Britanya yükseköğretim sisteminde daha az temsil ediliyor değildir. Çinliler ve Hintliler, ortalama olarak, diploma yeterlilik sınavında büyük ölçüde başarılı olma eğilimi göstermektedirler ve başarı oranları diğer azınlıklardan yüksektir.

Kendilerini "Karışık Irk"tan olarak gören erkekler ve kendilerini "Siyah /Siyah-Britanyalı" ve "Asyalı/Asyalı-Britanyalı" olarak gören kadınlar, ulusal ortalama göz önüne alındığında, bir diploma sahibi olmaya veya yükseköğretim mezunu olmaya daha az eğilimli görünmektedir (HMSO 2004).

Toplumsal dışlanma ve eğitim-öğretim

Bu kitabın başka yerlerinde de gördüğümüz gibi, toplumsal dışlanma, son on yılda, sosyologların en fazla ilgilendikleri konu olmuştur. Eğitim sistemi dışında kalan çocuklara yönelik ilgi ve kaygı gittikçe artmaktadır. Eğitim sosyolojisi içerisinde, öğrencilerin okuldan dışlanmaları ile diğer fenomenler, örneğin okuldan kaçma, suç işleme, yoksulluk, yetersiz ailevi ilgi ve eğitilme isteğindeki zayıflık arasında çoğu kez bağlantı kurulur.

Dışlanma oranının son yıllarda artış gösterdiği gözlemlenmektedir. 2001/2'de, 10.000'den fazla öğrenci Büyük Britanya okullarından kalıcı olarak dışlanmıştır (bu rakam, 1996/7'de 13.000'den fazla öğrencinin dışlanmış olduğu düşünüldüğünde bir düşüş eğilimine işaret etmektedir). 2001/2'de okuldan kalıcı olarak dışlanma oranında erkekler, beşte bir olan kızların oranını her zaman geçmektedir. Ayrıca dışlanma oranı etnik kökene göre de farklılık göstermektedir (bkz. 17.10. Şekil). 2002/3'te zorunlu okul çağında olup da dışlanan her 10.000 öğrenci göz önüne alındığında, İngiltere'de en yüksek sürekli dışlanma oranı % 37 ile Siyah-Karayipli öğrenciler ve % 32 ile diğer Siyahlar arasında görülmektedir (ancak, bu rakam, 1996/7'de dışlanmış her onbin öğrenciden % 78'i ve % 71'i oranlarını düşündüğümüzde yarı yarıya bir azalmaya işaret etmekte). Kalıcı olarak dışlanma oranı Hintli ve Çinli öğrenciler arasında en düşük seviyedir. Ayrıca, Amerika'da elde edilen bulgular da siyah öğrenciler ile diğer etnik gruplara ait öğrenciler arasındaki benzeri bir farklılığı yansıtmaktadır.

ABD'de, okulların % 80'inden fazlası karışıklık çıkaran öğrencilere karşı, okuldan atılmakla sonuçlanan "sıfır hoşgörü" politikası uygulamaktadır. Bu tür politikaların sonuçlarına ilişkin ülke genelinde yapılan bir araştırma, siyah öğrencilerin, öğrenciler arasındaki temsil oranlarıyla hiç uyuşmayan -ve sadece okulda karışıklık çıkarma nedeniyle olamayacak- ölçüde okuldan dışlandıklarını açığa çıkarmıştır. San Francisco'da, siyah öğrenciler, okula kayıt yaptıran öğrencilerin % 16'sını oluştururken, okuldan atılma payları % 52'dir. Siyah nüfusun % 4 olduğu Phoenix'de, okuldan atılanların % 21'ini siyah öğrenciler oluşturmaktadır. Okuldan dışlanma oranının siyah öğrenciler arasında yüksek olması nasıl açıklanabilir? Bir takım etkenlerin işin içine karıştığı söylenebilir. Dışlama politikasının, bazı tek tek durumlarda ırkçı bir tarzda uygulanıyor olması olanaklıdır.

> **Toplumsal dışlanma ve etniklik arasındaki bağlantılar daha ayrıntılı olarak 10. Bölümde tartışılmaktadır, "Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Refah", s. 395-6**

Ayrıca, okuldan atılma oranının, toplum içerisindeki daha kapsamlı dezavantaj ve dışlanma durumlarını nasıl yansıttığına göz atmak da önemlidir. Daha önce de görmüş olduğumuz gibi, bir çok genç insan, büyüklerin

desteğinden ve rehberliğinden yoksun olarak, zor koşullar altında büyümektedir. Geleneksel erkek anlayışı tehdit altındadır ve geleceğe ilişkin tutunacak hiçbir düş yoktur. Bu çalkantılı artalana rağmen yaşamlarını devam ettiren gençler için, okul, ilerlenen ve daha iyi fırsatlar yakalanan bir yer olmaktan öte, hayatla hiçbir ilgisi olmayan ve aşırı yetkeci bir yapı olarak görünebilir.

IQ ve Eğitim

Tartışmada buraya kadar, yetenekteki kalıtımsal farklılıklar sorunu ve bazılarının, eğitim alanında elde edilen kazanımlardaki değişimlerin ve bunun sonucunda gelen mesleki konum ve gelirin zeka farkını yansıttığı iddiaları göz önüne alınmamıştır. Bu tür koşullar altında, aslında, doğuştan getirdikleri potansiyellerine eşit olan bir düzeyi yakalamış insanlara bakarak, okul sistemi içerisinde fırsat eşitliğinin var olabileceği ileri sürülmektedir.

Zeka nedir?

Psikologlar, zeka adı verilebilecek tek bir insan yetisinin var olup olmadığını ve eğer varsa, bunun doğuştan belirlenmiş farklılıklara ne ölçüde bağlı olduğunu yıllardır tartışmaktalar. Zekanın tanımlanması oldukça zordur, çünkü bir çok farklı ve çoğu kez de birbiriyle bağlantılı olmayan özellikleri kapsamaktadır. Örneğin, zekanın en "saf" biçiminin soyut matematiksel sorunları çözme yeteneği olduğunu varsayabiliriz. Fakat, bu tür sorunları çözmede çok iyi olan bazı insanlar bazen başka alanlarda, örneğin tarihsel olayları kavramada ya da sanatsal çalışmaları anlamada daha düşük bir yetenek sergileyebilmekteler. Kavram belirli bir tanım içine sokulmaya karşı çok dirençli olduğundan, bazı psikologlar (ve bir çok eğitimci, yükümlülüğünü yerine getirerek) zekanın "IQ" *Intelligency Quotient*, zeka ölçümü anlamına gelmektedir- "testiyle ölçülen şey" olarak kabul edilebileceği önerisinde bulunmuşlardır. Bu önerinin yeterince doyurucu olmadığı açıktır, çünkü zekanın tanımı tamamen döngüsel olmaktadır.

IQ testlerinin bir çoğu kavramsal ve sayısal problemlerin bir karışımından oluşur. Test, alınacak ortalama puan 100 olacak şekilde oluşturulur: daha aşağı bir puan alan kişi "ortalama zekanın altında", daha fazla alan ise "ortalama zekanın üstünde" kabul edilir. Zekayı ölçmedeki esaslı zorluğa rağmen, IQ testi, okul ve işyerlerinde olduğa kadar araştırmalarda da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

IQ ve genetik etkenler

IQ testinden elde edilen sonuçlar, aslında akademik performansla büyük ölçüde karşılıklı ilişki içindedir; böyle olması da şaşırtıcı değildir, çünkü asıl olarak okuldaki başarıyı tahmin etmek amacıyla geliştirilmiştir. Bu nedenle, bu sonuçlar, eğitimsel kazanım düzeyindeki değişimle bağlantılı olan toplumsal, ekonomik ve etnik farklılıklarla da yakından ilişkilidir. Beyaz öğrencilerin test sonuçları, ortalama olarak, siyahi öğrencilerin ya da dezavantajlı durumda olan diğer azınlıklara ait öğrencilerin test sonuçlarından daha iyidir. 1969'da, Arthur Jensen imzasıyla yayınlanan bir makale, beyazlarla siyahlar arasındaki IQ farkını kısmen genetik farklılıklara bağlamasıyla, büyük gürültü koparmıştır (Jensen 1967, 1979).

Daha yakınlarda, psikolog Richard J. Herrnstein ve sosyolog Charles Murray, IQ ve eğitim tartışmasını, tartışmalı bir tarzda yeniden açmışlardır. Herrnstein ve Murray, *Çan Eğrisi: Amerikan Yaşamında Zeka ve Sınıf Yapısı* (The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life -1994) adlı kitaplarında, IQ'nün genetik kalıtımla ilişkisini destekleyen o güne kadar toplanmış kanıtların artık yadsınamaz hale geldiğini savunmaktadırlar. Onlara göre, değişik ırk ve etnik gruplar arasında zeka konusunda var olan kayda değer farklılıklar, kısmen, soyaçekimle açıklanmak zorundadır. Aktardıkları kanıtların büyük bir kısmı ABD'de yapılan çalışmalara dayanmaktadır. Herrnstein ve Murray'e göre, bu kanıtlar, ortalama olarak, bazı grupların diğerlerine göre daha yüksek IQ'ye sahip olduklarını göstermektedir. Asya kökenli Amerikalılar, özellikle de Japon ve Çin kökenli olanlar, ortalama olarak, beyazlardan, aşırı bir fark olmasa da, daha yüksek IQ'ye sahipler. Bununla birlikte, Asyalıların ve beyazların ortalama IQ'leri siyahlardan önemli ölçüde daha yüksektir. Herrnstein ve Murray, 156 çalışmadan elde edile bulgulara dayanarak, bu iki ırk arasında ortalama olarak on altı puanlık IQ farkı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu iki yazar, kalıtımsal zekadaki bu farklılıkların, Amerikan toplumundaki sosyal bölünmelere önemli bir açıdan katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. Daha zeki olan bir bireyin, toplumsal skalada yükselme şansı da daha büyüktür. Toplumun en üst kesiminde bulunanlar, kısmen nüfusun geri kalanından daha zeki oldukları için oradadırlar ki bundan da en altta bulunanların da, ortalama olarak, çok zeki olmadıkları için en altta oldukları sonucu çıkar.

Herrnstein ve Murray'i eleştirenler, ırksal ve etnik gruplar arasındaki IQ farkının asıl olarak genetik olduğu görüşüne karşı çıkmaktadırlar. Bu eleştirmenlere göre, IQ'deki farklılık toplumsal ve kültürel farklılıklardan kaynaklanmaktadır. IQ testlerinde, siyahlara ya da etnik azınlıklara göre, zengin beyaz öğrencilerin yaşantılarının bir parçası olma olasılığı daha yüksek olan türden -örneğin, soyut akıl yürütmeye dayalı- sorular yöneltildiğine dikkat çekmekteler. Ayrıca, ölçüldüğü varsayılan yeteneklerle hiçbir ilgisi olmayan, örneğin test anında stresli olunması gibi, etkenler IQ test sonuçlarını etkileyebilmektedir. Bir araştırmada, Afrika kökenli Amerikalıların IQ test sonuçlarının, testi uygulayan kişi siyah değil de beyaz olduğunda altı puan düştüğü kanıtlanmıştır (Kamin 1977).

Diğer ülkelerdeki yoksul etnik azınlıklar -örneğin Hindistan'taki "dokunulmazlar", Yeni Zelanda'daki Maorisler ve Japonya'daki Burakuminler - üzerinde yapılan gözlemler, ABD'deki Afrika kökenli Amerikalılar ile beyazlar arasındaki IQ farkının toplumsal ve kültürel farklılıklardan kaynaklandığını güçlü bir biçimde desteklemektedir. Bu grupların hepsinde çocukların IQ testlerinden elde edilen sonuçlar, etnik çoğunluğa ait çocukların test sonuçlarına göre, ortalama on ile on beş puan daha düşük çıkmıştır. Bu sonuç, (ABD dahil) on dört ülkeyi kapsayan karşılaştırmalı başka bir çalışmada elde edilen sonuç tarafından da desteklenmektedir; bu çalışmaya göre, nüfusun genel toplamı dikkate alındığında, IQ seviyesi son yarım yüzyıldır esaslı bir biçimde yükselmiş bulunmaktadır. IQ testleri

düzenli olarak güncelleştirilmektedir. Testin eski ve yeni biçimleri aynı gruptan insanlara uygulandığında, eski testten elde edilen sonuçların önemli ölçüde yüksek olduğu görülmüştür. Günümüz çocuklarına 1930'ların IQ testi uygulandığında, çocuklar 1930'ların gruplarına göre testten ortalama 15 puan fazla almışlardır ki bu beyazlarla siyahlar arasındaki ortalama farka karşılık gelmektedir. Günümüz çocukları anne-babalarına göre kalıtımsal olarak daha zeki değillerdir; değişim büyük bir olasılıkla artan refah düzeyinden ve toplumsal avantajlardan kaynaklanmaktadır. Beyazlar ile Afrika kökenli Amerikalılar arasındaki ortalama toplumsal ve ekonomik farklılık, en azından farklı kuşaklar arasındaki farklılık kadar büyüktür ve bu da IQ sonuçlarındaki farkı açıklamak için yeterlidir. Aynı zamanda, bir gruptan elde edilen ortalama sonucun, grubun herhangi bir üyesinin zeka seviyesini tahmin etmeyle hiçbir ilişkisi yoktur. Bireyler arasındaki IQ test sonuçlarını etkileyen farklılıklar kısmen genetik olabilirken, bazı ırkların diğerlerinden ortalama olarak daha zeki oldukları iddiası, kanıtlanmamış ve kanıtlanamaz bir şey olarak kalmaktadır.

Çan Eğrisi Savaşları

Bazı ünlü bilginler Herrnstein ve Murray'in görüşlerini sınamak amacıyla *Çan Eğrisi Savaşları*'nda (The Bell Curve Wars -Fraser 1995) bir araya gelmişlerdir. Bölüm editörü *Çan Eğrisi Savaşları*'nı "son on yıldır ya da daha uzun bir süredir sosyal bilimlerin en fazla karışıklık çıkaran bölümü" olarak betimlemektedir. Çalışmaya ilişkin görüş ya da iddialar "editörün her büyük dergi ve gazetede yer alan bir mektup sağanağına tutul-masına yol açmıştır, ki radyo ve tele-vizyon programları sırasında sonuçlar üzerine yapılan canlı yorumları hesaba katmıyoruz" (Fraser 1995: 3).

Çan Eğrisi Savaşları'na katkıda bulunanlardan birisi olan biyolog Stephen Jay Gould'a (1941-2002) göre, Herrnstein ve Murray dört önemli konuda yanılmaktadır. Gould, Herrnstein ve Murray'in, zekanın tek bir IQ sayısıyla betimlenebileceği, insanları tek bir zeka ölçeğine göre sıralamanın anlamlı olduğu, zekanın asıl olarak genetik kalıtımdan kaynaklandığı ve değiştirilemez olduğu şeklindeki savlarını tartışmalı bulmaktadır. Dolayısıyla da bu varsayımların her birinin tartışmaya açık olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Savaşa katılanlardan başka biri olan Howard Gardner, araştırma yüzyılının, genel bir kategori olarak "zeka" kavramını ıskartaya çıkartmış olduğunu savunmaktadır. Var olan şey yalnızca "çoklu zekadır" -pratik zeka, müzik zekası, uzamsal zeka, matematiksel zeka ve benzerleri. *Çan Eğrisi Savaşları*'na katılan daha başkaları, IQ sonuçları ile daha sonraki iş performansı arasında hiçbir sistematik ilişki olmadığını ileri sürmektedirler. Ortaklaşa tepki gösterdikleri şey, "ırkçı sözdebilimdir". Gould'un vardığı sonuç şudur:

> *Çan Eğrisi* öğretisiyle mücadele etmek zorundayız, çünkü hem yanlıştır hem de, eğer harekete geçerse, herkesin zekasını kendisine uygun bir şekilde geliştirme olasılığının önünü kesecektir. Şüphesiz ki, herkes bir beyin cerrahı ya da roket bilimci olamaz, ama bunları yapamayan birisi iyi bir rock müzisyeni ya da profesyonel bir sporcu olabilir (ve böylelikle daha büyük bir toplumsal saygınlık ve gelir elde edebilir). (a.g.y. s. 22)

Yeni IQcülük

David Gillborn ve Deborah Youndell (2001), "Yeni IQcülük: Zeka, 'Yetenek' ve Eğitimin Paylaştırılması" adlı makalelerinde, günümüzde IQ ölçümlerinin eğitim alanında açık bir şekilde kullanılmasına çok seyrek rastlanıldığını, ancak eğitimcilerin artık "yetenek" terimini benzeri bir şekilde kullandıklarını ileri sürmekteler. Gillborn ve Youndell, "yetenek" teriminin bu şekilde kullanılmasının okullardaki siyah ve işçi sınıfından çocuklar için sistematik olarak dezavantaj yarattığını savunmaktalar.

Yazarlar, araştırmalarını, 1990'ların ortalarında Londra'da iki okulda iki yıl boyunca sürdürmüşlerdir. Buradaki öğretmenlerle ve ortaokul üçüncü sınıf ve son sınıf öğrencileriyle görüşmeler yapmışlar ve gözlemde bulunmuşlardır. Araştırma yaptıkları her iki okulda da öğretimin ağırlıklı olarak "A-C ekonomisi" etrafında şekillendiğini görmüşlerdir. Bununla anlatmak istedikleri şey, okulların, GCSE sınavında beş veya daha fazla dersten A-C arası not alabilecek olabildiğince fazla sayıda öğrenciye sahip olmayı amaçlıyor olmalarıdır. Gerçek budur, çünkü bu seviyede olan öğrenci oranı, okulların, hükümetin resmi olarak her yıl ilan ettiği okullar arası sıralama cetvelindeki yerlerini gösteren temel ölçütlerden birisidir. Bir okul müdürünün personele yönelik bir yazıda vurguladığı gibi: "yapabileceğimiz en iyi şey, olanaklı en büyük oranda beş en yüksek not ölçütünü geçmektir".

Bu, övülmeye değer bir amaç gibi görünse de Gillborn ve Youndell, bu durumun öğretmenler üzerinde zamanlarının çoğunu, GCSE sınavlarında beş veya daha fazla dersten C ve üstü not almayı başarabilecek gibi görünen öğrencilere ayırmaları yönünde baskı yarattığını saptamışlardır. Bunun bir sonucu, "her iki okulda da farklı öğrenci gruplarına ayrılan zaman ve çabanın gittikçe artan ölçüde farklı oranlarda paylaştırılıyor" olmasıdır. Öğretmenler, GCSE sınavlarında beş dersten iyi not alabilecek öğrencileri seçmek ve en fazla bu öğrencilerle ilgilenmek zorundadırlar. Gillborn ve Youndell, her iki okulda da, öğretmenlerin bir öğrenciyi beş GCSE sınavını kazanmaya aday olarak görüp görmemelerini belirleyen şeyin o öğrencinin "yetenek"ine ilişkin görüşleri olduğunu saptamışlardır. Öğretmenler ve öğrencilerle yaptıkları görüşmelerden ve gözlemlerinden, öğretmenlerin bu terimle anlatmak istediklere şeye ilişkin oldukça belirgin bir fikre ulaşırlar. Onların bulgularına göre, "yetenek", sabit ve öğrencinin potansiyelini belirleyen bir şey olarak görülmektedir (bir müdürün vurguladığı gibi: "Bir insana yetenek veremezsiniz, verebilir misiniz? Gücünüzün yettiğinden fazlasını başaramazsınız, başarabilir misiniz?"). Ayrıca, öğretmenlerin yeteneğin nesnel bir biçimde ölçülebileceğine inandıkları da görülmüştür. Okulların birisinde, yeni geldiklerinde öğrencilere, öğretmenlerin ilerideki GCSE sınavındaki başarı düzeyinin iyi bir belirtisi olarak gördükleri, "bilişsel yetenek" sınavı uygulanmıştır.

Gillborn ve Youndell, çalıştıkları her iki okulda da, öğrencilerin, "bazı arkadaşlar diğerlerine göre üstte tutuluyor" diyerek yakındıklarını keşfetmişlerdir. Bunlar, yetenekli sayılan öğrencilerdir. Beyaz ve orta sınıftan olma

olasılıkları yüksektir. Gillborn ve Youndell'in görüşme yaptığı öğretmenlerden birisi, yoksul, işten atılmış ebeveynlerin "çocukları adına eğitimden beklentileri orta sınıftan bir ebeveynin ya da işçi sınıfından olup da yukarı doğru tırmanma olasılığı olan bir ebeveynin beklentileri ile aynı değil" yorumunda bulunmaktadır. Dolayısıyla, sınıfsal konum ve ebeveynin beklentileri bir öğretmenin öğrencinin "yetenek"ini değerlendirmesinde etkili olmaktadır. Yazarlar, ayrıca, "siyah öğrencilerin, diğer etnik kökenden gelme emsallerine göre daha az beklenti içinde olduklarının ve daha sert bir mücadele vermek zorunda kaldıklarının gözlemlendiğini" kaydetmekteler. Yazarlar, hangi öğrencinin yetenek sahibi olduğuna ilişkin bu tür kanıların, siyah ve işçi sınıfından gelme çocuklara karşı bilinçsiz bir ayrımcılık yarattığını iddia etmekteler.

Hangi öğrencilerin yetenek sahibi olduklarına ilişkin öğretmenler tarafından yapılan resmi olmayan değerlendirmeler, siyah ve işçi sınıfından gelme çocukların (üstlerde yer alanların ödüllendirildiği) GCSE sınavlarında üst seviyelerde yer alma şanslarının beyazlara göre daha az olduğu anlamına gelmekte. Bunların yanı sıra, öğretmenlerin öğrencinin yeteneğine ilişkin görüşleri o öğrencinin okulu hangi seviye grubu içinde bitireceğinin belirlenmesinde de önemli bir rol oynamakta, siyah ve işçi sınıfından çocukların, beyaz ve orta sınıftan arkadaşlarıyla aynı işi yapmış olsalar da okulu alt seviye gruplarında bitirme olasılıkları daha yüksek olmaktadır. Sonuçta, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, siyah ve işçi sınıfından çok az öğrenci GCSE sınavlarından C'nin üstünde bir not almakta ve böylece öğretmenlerin onların yeteneklerine ilişkin görüşleri desteklenmektedir. Örneğin, okulların birisinde, beş veya daha fazla GCSE sınavından C düzeyinde not alan siyah öğrenci oranı, beyazların % 35'lik oranıyla karşılaştırıldığında, ancak % 16'dır. Bu sonuçlar, siyah ve işçi sınıfından öğrencileri akademik başarı bakımından ortalamanın altında gören ülke genelindeki bakış açısıyla uyumludur.

Bu şekilde, Gillborn ve Youndell'e göre, "yetenek" hakkındaki varsayımlar, Britanya'daki ortaokulları (üniversiteye hazırlık, teknik ve modern ortaokul şeklinde) "üçlü" bölümlenme olarak gören bir önceki kuşağın zekaya ilişkin inançlarıyla aynılık göstermektedir. Ayrıca, yazarlar, bu tür inançların Yeni İşçi Partisi'nin eğitime ilişkin düşünce-lerini şekillendirdiğini de ileri sürmek-teler. İşçi Partisi seçimleri kazandığı 1997'den beri, okullarda öğrencilerin yeteneklerine göre ayrıldığı "seviye grupları" oluşturulmasını desteklemeyi sürdürmektedir. Yazarlar, başarı düzeyi bakımından farklı sınıflar ve etnik gruplar arasında görülen büyük farklılıkta yeteneğe ilişkin bu tür inançların önemli rol oynadığı görüşündedir.

Gillborn ve Youndell, çalışmalarının, *Çan Eğrisi* (The Bell Curve) gibi kitaplarda ileri sürüldüğü gibi, zekanın büyük ölçüde miras (kalıtım) yoluyla geçtiği fikrine birçok eğitimci şiddetle karşı çıksa da, "bir anlamda en azından, mirasçılar kazanmış bulunu-yor. Gerçek bir tartışma olmaksızın Britanya eğitim sistemi, Herrnstein ve Murray gibi IQcülerin ileri sürdüğü varsayımları sorgulamaksızın doğru

kabul eden bir eğitim siyasetine ve pratiğine hızla geri dönmektedir". Gillborn ve Youndell'e göre, aşina olduğumuz toplumsal ayrımlar (özellikle de sınıfsal ve ırksal olanlar) öğrencilerin bireysel "yetenekleri"ne vurgu yaptığı görünen ama aslında grupsal kimliklere ilişkin dile getirilmemiş önyargıları temel alan söylem aracılığıyla yeniden ortaya çıkmaktadır.

Duygusal zeka ve kişilerarası zeka

Daniel Goleman, *Duygusal Zeka* (Emotional Intelligence -1996) adlı kitabında tartışmaların IQ tartışmasına dönüşmesini engellemeyi amaçlamaktadır. Goleman, "duygusal zeka"nın yaşamlarımızda bazı şeylerin üstesinden gelişimizi belirlemede en azından IQ kadar önemli olabileceğini ileri sürmektedir. Duygusal zeka, bir insanın -kendi kendisini motive etme, kendine hakim olma, şevk ve kararlılık gücü gibi konularda- duygularını nasıl kullandığına karşılık gelir. Bu nitelikler, genellikle, kalıtımsal olarak edinilmez; bir çok çocuk bunları öğrenebilir ve böylece entelektüel kapasitesini kullanmada daha fazla şansa sahip olabilir. Goleman'a göre, "en parlak zekaya sahip olanımız bile, dizginsiz tutkuların ve serkeş itkilerin sığlığında boğulabilir; yüksek IQ'ye sahip insanlar, özel yaşamlarının şaşırtıcı ölçüde beceriksiz dümencileri olabilirler" (a.g.y, s. 34). Sıradan zeka ölçüsünün, hayatta, daha sonra gelen başarı durumlarıyla tam olarak örtüşmemesinin nedenlerinden birisi budur.

Nitekim, 1940'larda mezun olan doksan beş Harvard öğrencisi bir araştırma çalışmasında takibe alınmışlardır. Kolejde IQ testinden yüksek sonuçlar almış olan bu öğrencilerin, orta yaşa geldiklerinde, kendi kariyerlerinde düşük IQ sonucu almış olan öğrencilerden yalnızca bir miktar daha başarılı oldukları görülmüştür. Araştırmanın başka bir bölümü IQ terazisinin diğer kefesindekileri gözlemlemeye ayrılmıştır. Üçte ikisi yardıma muhtaç ailelerden, tamamı ise Harvard yakınlarındaki yoksul bir semtten dörtyüz elli genç erkek üzerinde çalışılmıştır. Yapılan ölçümler sonucu grubun üçte birinin IQ'sünün 90'ın altında olduğu tespit edilmiş ve bir kez daha, IQ'nün daha sonraki kariyerleriyle yalnızca küçük bir bağlantı içinde olduğu görülmüştür. Örneğin, IQ'sü 80'nin altında olan erkeklerin % 7'si işsizdi, ama IQ'sü 100'ün üzerinde olanların % 7'si de aynı durumdaydı. Buna karşılık, çocukluk dönemi yetenekleri, örneğin duygularını kontrol etme ve başkalarıyla iyi geçinme, daha iyi öngörüler sağlamaktaydı. Howard Gardner'ın belirttiği gibi:

> Kişilerarası zeka diğer insanları anlama yetisidir: Onları motive eden şeyi, nasıl çalıştıklarını, çalışırken onlarla nasıl işbirliği yapılabileceğini bilmedir. Başarılı satış elemanları, siyasetçiler, öğretmenler, klinisyenler ve din görevlileri, bunların hepsi, yüksek derecede kişilerarası zekaya sahip olma olasılığı olan kişilerdir. Kişilerarası zeka, ... kendisinden yanlış yapmamaya özen gösteren, doğru sözlü bir model yaratma gücü ve bu modeli yaşamda etkili bir şekilde yer almak için kullanabilmedir (1993, s. 9).

Zeka hakkındaki düşüncelerimizi, yaşamda başarıyı etkileyen diğer etkenleri de içerecek şekilde yeniden gözden geçirmek zorundayız. Nitekim benzeri şeyler eğitim hakkında da söylenebilir. Eğitim, resmi eğitim-öğretimden daha geniş bir kavramdır. Ayrıca, artık, bir bireyin iş yaşamı öncesi

geçirdiği bir hazırlık dönemi olarak da kabul edilemez. Teknolojinin değişimiyle birlikte, gerekli beceriler de değişmektedir ve eğitim tamamen mesleki bir bakış açısından ele alınsa bile yani iş hayatıyla ilgili becerileri kazandıran bir şey olarak görülse bile birçok uzman, gelecekte, ömür boyu sürecek bir eğitime gereksinim duyulacağı konusunda hem fikirdir.

Eğitim ve Yeni İletişim Teknolojisi

Günümüzde, bilgi teknolojisinin yayılması, okullardaki eğitimi şimdiden farklı yollardan etkilemektedir. Bilgi ekonomisi bilgisayar eğitimi almış bir işgücü gerektirmektedir ve eğitimin bu gereksinimin karşılanmasında kritik bir rol oynayabileceği ve oynaması gerektiği gittikçe netleşmektedir. Son zamanlarda, evde bilgisayar sahibi olmada ani bir yükseliş yaşanmış olmasına rağmen, yine de bir çok çocuk evde bilgisayar kullanma hakkına sahip değildir. Bu nedenle, okul, bilgisayar ve online teknolojisinin olanaklarını öğrenmek ve bunları rahatlıkla kullanmak isteyen gençler için vazgeçilmez bir ortam oluşturmaktadır.

Sınıfta teknoloji

Eğitimin çağdaş anlamda doğuşu, daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, ondokuzuncu yüzyılda yaşanan diğer bazı büyük değişimlerle ilişkilendirilmektedir. Bunlardan birisi, matbaanın gelişimi ve "kitap kültürü"ne ulaşmadır. Kitap, gazete ve diğer basılı yayın organlarının toplu yayımı, sanayi toplumunun gelişiminin, makineler ve fabrikalar kadar ayırt edici bir özelliğidir. Eğitim, yazılı kitle iletişim araçlarından yararlanma olanağı sağlayan okuma yazma becerilerinin ve sayısal becerilerin kazanılmasını sağlamıştır. Hiçbir şey, bir ders kitabı ya da okul kitabı kadar okulun ayırt edici özelliği olamaz.

Bütün bunlar, birçoklarının gözünde, eğitimde multimedya teknolojilerinin ve bilgisayarın artan kullanımı ile birlikte değişmeye başlayacaktır. Ders kitaplarının yerini hızla dijital medya mı alacak? Çocuklar, bir şeyler öğrenmek için öğretmenleri dinlemek yerine, bilgisayarlarını açmaya başlarlarsa, okullar varlıklarını şimdiki biçimleriyle bir şekilde sürdürebilecekler mi? Yeni teknolojilerin, varolan müfredatlara basit bir şekilde eklemlenmeyeceği, onların temelini kazacağı ve dönüştüreceği, söyleniyor. Çünkü, günümüzde gençler, zaten bir bilgi ve medya toplumunda doğup büyümekteler ve bu toplumun teknolojileriyle, öğretmenleri de dahil bir çok yetişkinden daha fazla içli dışlılar.

Son yıllarda eğitimde teknoloji kullanımı mutlak bir biçimde dönüşüme uğramış bulunuyor. Birleşik Krallık'ta, Britanya okullarını çağdaşlaştırmayı ve bilgisayarla donatmayı amaçlayan bir dizi girişime rastlamaktayız. 17.11. ve 17.14. Şekiller İngiliz okullarında bilgi ve iletişim teknolojisi kullanımındaki dramatik yükselişi göstermektedir, ki 2002 itibariyle hemen hemen her okulun internet bağlantısının sağlanmış olduğu görülüyor.

Bazı gözlemciler, bir "sınıf devriminden", duvarları olmayan sınıflardan ve "masa üstü sanal gerçeklik"e ulaş-

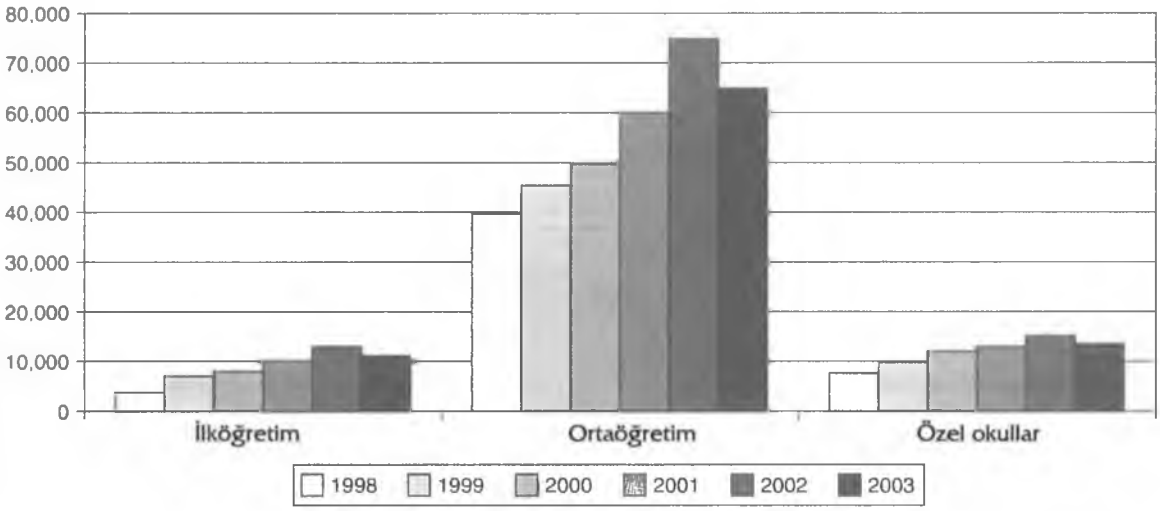

17.11. Şekil ICT* alanında okul başına ortalama harcama; okul türlerine göre, 1998-2003.
Kaynak: Department for Education and Skills (2003), s. 5-7

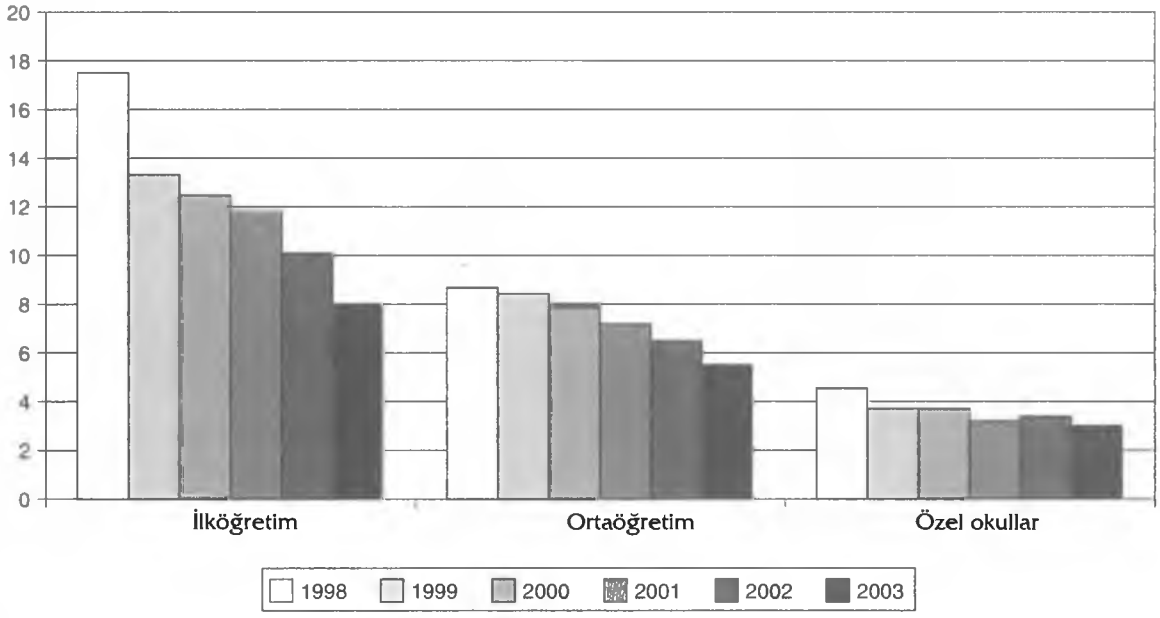

17.12. Şekil Her bir okulda bilgisayar başına düşen ortalama öğrenci sayısı: okul türlerine göre (İngiltere) 1998-2003
Kaynak: Department for Education and Skills (2003), s. 5-7

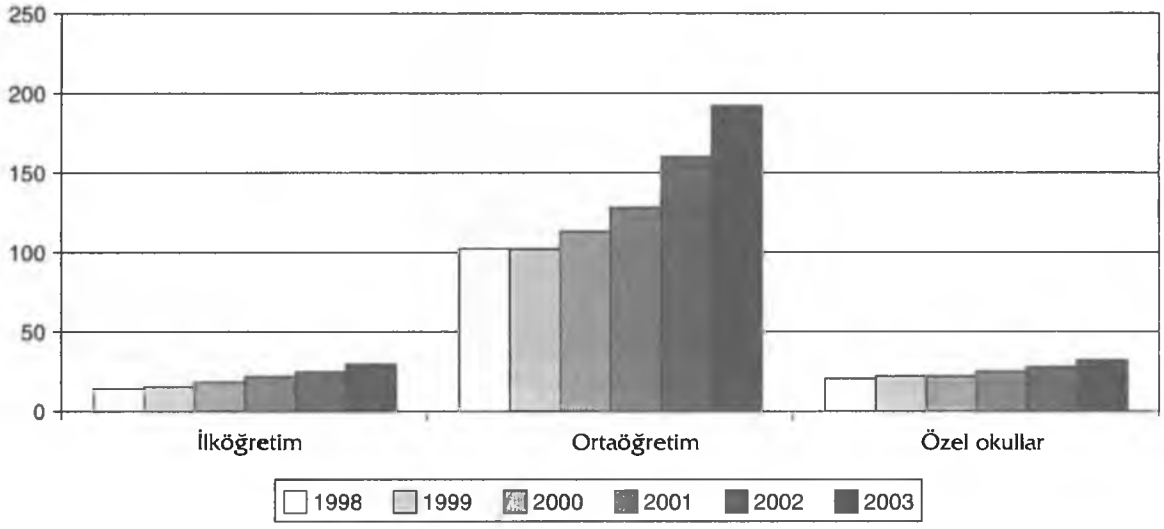

17.13. Şekil Okul başına düşen yalnızca ya da esas olarak eğitim-öğretim amacıyla kullanılan ortalama bilgisiyar sayısı (İngiltere), 1998-2003
Kaynak: Department for Education and Skills (2003), s. 5-7

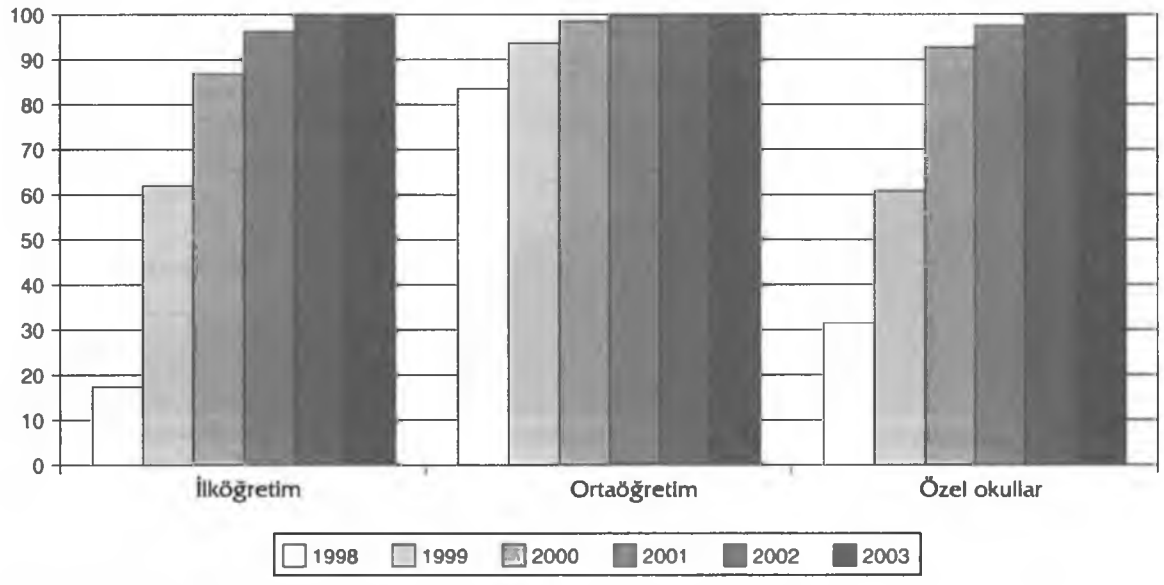

17.14. Şekil Okulların internet bağlantı yüzdeleri (İngiltere), 1998-2003
Kaynak: Department for Education and Skills (2003), s. 5-7

maktan söz etmekteler. Bilgisayarın eğitim fırsatını artırmış olduğu konusunda çok az kişinin kuşkusu vardır. Bilgisayar, çocuklara, bağımsız çalışma, konuları online kaynaklarından yararlanarak araştırma ve ilgi duydukları alanda ilerleme olanağı sunan eğitim yazılımlarından yararlanma şansı vermektedir. Bununla birlikte, yalnızca kişisel bilgisayarlarından yararlanarak öğrenen çocuklardan oluşan sınıf rüyası (ya da kabusu) henüz gerçekleşmemiştir. Aslında, "duvarsız sınıflar" hala çok uzaklarda görünüyor.

Okulda veya evde her an kullanılabilecek yeterli sayıda bilgisayar olsa bile (ve bilgisayar başına düşen öğrenci sayısı çarpıcı bir biçimde düştüğü halde, durum değişmiş değil) öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu bilgisayarı, geleneksel derslerin yerine alacak değil, ancak onlara ek olarak kullanılabilecek bir şey olarak görmektedir. Öğrenciler, bilgisayarı, standart müfredatta belirtilen görevleri yerine getirmek için, örneğin, bir araştırma projesi geliştirmek ya da güncel konuları araştırmak için kullanabilmekteler. Diğer taraftan, bilgi teknolojisini, ancak birkaç eğitimci, insan-öğretmenlerle etkileşime girmenin ve onlardan bir şeyler öğrenmenin yerini alabilecek bir araç olarak görmektedir. Öğretmenler açısından, emek ve uğraş isteyen şey, yeni bilgi teknolojisini, anlamlı ve eğitim açısından sağlıklı bir şekilde derslere katmayı öğrenmektir.

e-üniversitelerin doğuşu?

Geriye, 1971'e dönüp baktığımızda Britanya Açık Üniversitesi'nin (OU) yükseköğretimde uzaktan öğrenme alanında televizyonun kullanılmasına öncülük etmiş olduğunu görmekteyiz. Bu üniversitenin programları, BBC tarafından sabah erken ve gece geç saatlerde yayınlanmaktadır. Öğrenciler bu programları yazılı materyaller, mektuplaşmaya dayalı çalışmalar, özel öğretmenler ve diğer öğrencilerle birlikte yapılan yaz kurslarıyla birleştirmekteler. Bu yolla, yükseköğrenim diploması için gerekli dersleri evden ve çoğu kez işlerine devam ederek alabilmekteler. OU, alanına giderek artan ölçüde interneti de katarak, şu an, Birleşik Krallığın en büyük üniversitesi haline gelmiş bulunmaktadır ama öğrencileriyle ilgili çeşitli sorunlarla yüz yüze gelmeye de devam etmektedir.

Günümüzde internet, eğitimi, yaklaşık 30 yıl önce televizyonun yapmış olduğundan daha köklü bir biçimde dönüşüme uğratıyor görünmektedir. A.B.D'de bu alandaki dönüşümün öncülüğünü Phoenix Üniversitesi yaptı ve yapmaya da devam etmektedir. 1989'da kurulan Üniversite, A.B.D'de yetki verilmiş en büyük üniversitedir. Fakat, bir çok büyük Amerikan üniversitesinin aksine, yemyeşil bir kampüse, büyük bir kütüphaneye, bir futbol takımına ya da bir öğrenci kafeteryasına sahip olmaktan gurur duyamayacak bir üniversitedir. Üniversiteye kayıtlı 68.000 öğrenci genelde Phoenix Üniversitesi'nin "online kampusünde"- internet aracılığıyla ya da Kuzey Amerika'nın elliden fazla büyük şehrine yayılmış "öğrenme merkezleri"inden birisinde bir araya gelmekte ve etkileşim içine girmektedir.

Phoenix Üniversitesi, öğrencinin gerçek coğrafi konumunu konu dışı bırakan, tamamen online üzerinden tamamlanabilen bir düzineden fazla

alanda yükseköğrenim programı sunmaktadır. Online'daki "grup mail-kutuları" gerçek sınıfların yerini tutmakta, öğrenciler, sunum yapma ya da fikirlerini başka kişilerle tartışma yerine, çalışmalarını, diğer öğrencilerin ve eğitimcilerin okumaları için elektronik sınıflara postalamaktalar. Öğrencilerin araştırmalarını ya da okuma ödevlerini yapmaları için bir elektronik kütüphane her zaman hizmetlerindedir. Her hafta başı, ders eğitmeni, haftalık okuma listesini ve tartışma konularını elektronik posta ile dağıtmaktadır. Öğrenciler, ders programlarına göre, kendilerine verilen bu çalışmaları tamamlayıp ki istedikleri zaman, gece ya da gündüz "elektronik sınıflara" katılabilirler-gönderirler; daha sonra, eğitimciler bu ödevleri değerlendirip, yorumlarıyla birlikte öğrenciye geri gönderirler.

Phoenix Üniversitesi'ne özgü olan şey yalnızca bu öğrenim ortamı değildir. Üniversite, yalnızca belirli bir iş yerinde çalışan ve yirmi üç yaşından büyük olan öğrencileri kabul etmektedir. Üniversitenin sunduğu hizmetler hem yapı hem içerik olarak, yeni beceri ve nitelikler kazanmak isteyen ama bu öğrenim sürecini yoğun kişisel ve mesleki yaşamlarını aksatmayacak bir şekilde tamamlama gereksiniminde olan yetişkin meslek sahiplerini hedeflemektedir. Bu nedenle, dersler, belirli bir akademik takvime göre değil, aralıksız devam eden ve bütün bir yıla yayılan beş-sekiz haftalık yoğun bloklar halinde verilmektedir.

Phoenix Üniversitesi'ni geleneksel üniversitelerden ayıran bir diğer önemli özellik, Apollo Communications adlı bir şirkete ait kar-amaçlı bir kurum olmasıdır. Üniversite, kuruluşundan on yıl sonra, dört ayda ortalama 12.8 milyon dolar kar elde eder hale gelmiştir. Daha önce (s. 744) Şehir Akademileri konusunu tartışırken görmüş olduğumuz gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu kadar Britanya'da da, eğitim kurumlarının gittikçe artan bir oranı devlet değil, özel sektör tarafından idare edilir hale gelmiştir. Şimdiye kadar eğitim alanının dışında kalmış, yönetimde ya da teknoloji üretimi ve dağıtımında uzman olan kuruluşlar, eğitim sistemine danışman ya da yönetici olarak dahil edilmektedirler.

İnternet temelli öğrenimin esnekliği ve rahatlığı elbette yadsınamaz ama yaklaşım eleştiriye tabi olmaktan da uzak değildir. Bir çok kişi, gerçek bir karşılıklı etkileşim ortamında yapılan yüz yüze öğrenimin yerini hiçbir şeyin tutamayacağını ileri sürmektedir. Gelecek kuşak öğrenciler, neredeyse, yalnızca online'daki kullanıcı adıyla bilinen isimsiz öğrenciler ağı haline mi gelecekler? Beceri-merkezli, pratik disiplinler, soyut akıl yürütmenin ve "öğrenme aşkı için" öğrenmenin önemini yavaş yavaş ortadan kaldıracak mı?

Bunların yanı sıra, teknolojik ilerleme ve küreselleşme, yükseköğretim alanında küresel bir piyasa da yaratmış bulunuyor. Şimdiye kadar, yükseköğretim -deniz aşırı öğrenciler, ülke sınırlarını aşan araştırma projeleri ve uluslararası bilimsel konferanslar sayesinde- her zaman uluslararası bir boyuta sahip olmuşsa da, günümüz-de, dünyanın dört bir yanına yayılmış öğrenciler, öğretim görevlileri ve eğitim kurumları arasında kökten yeni işbirliği olanakları da ortaya çıkmaktadır. İnternet tabanlı öğrenimin ve "e-üni-

versiteler"in oluşturulmasıyla, eğitim ve diğer nitelikler, küresel bir dinleyici grubuna daha kolay aktarılabilir hale gelmektedir. Günümüzde kimlik belgeleri, sertifikalar ve diplomalar, geleneksel eğitim kurumları ve fiziki sınıflardan oluşan dünyanın dışında elde edilebilmektedir. Bir dizi rakip kurum ve şirket -ki bazılarının kuruluş amacı ticaridir- küresel eğitim piyasasına çok hızlı bir şekilde girmektedir. Bilgi ve öğrenim, şimdiye kadar hiç olmadığı ölçüde, "adaylara açık" durumdadır.

Hatta köklü üniversiteler bile "e-üniversite" olma yolunda adımlar atmaktadır -kurumların konsorsiyumları, birbirlerinin akademik kaynaklarını, araştırma servislerini, öğretim görevlilerini ve öğrenci online'larını paylaşmaktalar. Dünyanın farklı yerlerindeki üniversiteler, sundukları hizmetler kendilerininkini tamamlayıcı nitelikte olan kurumlarla kurdukları bu tür ortaklıkların yararını kabul etmektedirler. Bilimsel çalışmalar ve teknolojik yenilikler hızla artarken, en seçkin üniversitelerin bile her alanda üstünlüklerini korumaları olanaksız hale gelmektedir. Bu üniversiteler, online ortaklığı sayesinde, bilgilerini ortak bir havuzda toplayabilmekte ve bunların bu ortaklığa dahil bütün öğrenciler ve araştırmacılar için ulaşılabilir olmalarını sağlayabilmektedirler. Örneğin, Londra'daki bir öğrenci, San Francisco'daki bir online kütüphanesine girebilmekte, başka bir yerdeki uzman bir akademisyene e-mail aracılığıyla sorularını yöneltip kendisini aydınlatmasını isteyebilmekte ya da araştırma projelerinde işbirliği yapabilmektedir.

Sonuç: eğitimin geleceği

Yeni iletişim teknolojileri eğitim alanında yeni, muazzam olanaklar yaratmaktadır. Resmi eğitimin, sınıfların ya da amfilerin getirdiği sınırlamaları aşarak, yaş, sınıf ve toplumsal cinsiyet ayrımı yapmaksızın dünyanın her yerinden öğrencilere ulaşmasını olanaklı kılmaktadır. Gelgelelim, bazı eleştirmenler, yeni teknolojilerin, daha özgürleştirici ve daha eşitlik sağlayıcı bir güç olmaktan öte, eğitim alanında var olan eşitsizliği daha da artırabileceğine işaret etmektedirler. Bilgi yoksulluğu, bu bölümde ele alındığı gibi, eğitimin yeniden ürettiği eşitsizliğe ve maddi yoksunluğa eklenen yeni bir halka olabilir. Teknolojik değişimin şaşırtan hızı ve işverenlerin bilgisayar eğitimi almış kişilere duyduğu gereksinim,

Yoksul ülkelerde yeni bir "bilgisayar alt-sınıfı" doğacak mı?

teknolojik olarak yeterli bilgiye sahip kişilerin, bilgisayar konusunda daha az deneyimli insanların üzerinden atlayıp "birdir bir" oynamalarına yol açabilir. Teknolojinin gerektirdiği niteliklere sahip olanlarla olmayanlar arasında ayrım yapılması tehdidi, bilgi çağında hayatta karşılaşabileceğimiz yeni sorunlarla baş edebilmek açısından (s. 745-6'da tartıştığımız) yaşam boyu öğrenimin önemini daha da artırmaktadır.

Bazı kişiler, Batı toplumlarında bir "bilgisayar alt-sınıfı"nın doğmasından endişe etmekteler. Küresel ekonomi, artan ölçüde bilgi temeline otururken, yoksul ülkelerin, bilgi zengini ile bilgi yoksulu arasındaki uçurumdan dolayı, daha da kenara itilmeleri gibi gerçek bir tehlike söz konudur.

Bazılarına göre, internet erişimi zengin ile yoksul arasında yeni bir sınır çizgisi haline gelmiş bulunuyor. 2000'de Latin Amerika, Doğu Asya, Doğu Avrupa, Arap ülkeleri ve Sahra-altı Afrika ülkelerinde internet kullanıcılarının oranı nüfusun %4'ten azını oluşturmaktadır.Buna karşılık aynı yıl Amerikan halkının % 54'ü internet kullanıcısı durumundadır (UNDP 2001).

Buna karşılık, bilgi teknolojisini savunanlara göre, bilgisayar kullanımı, ulusal ya da küresel ölçekte eşitsizliklere yol açmak zorunda değildir -bilgisayar kullanımının asıl gücü insanları bir araya getirme ve onlara yeni fırsatlar sunma olanağında yatmaktadır. Ders kitabı ve kalifiye öğretmeni olmayan Asya ve Afrika'daki okullar, internetten yararlanabilirler, görüşü ileri sürülmektedir. Uzaktan öğrenim programları ve denizaşırı meslektaşlarla işbirliği yapma, dezavantajların ve yoksulluğun üstesinden gelmenin bir anahtarı olabilir. Teknoloji, zeki ve yaratıcı insanların ellerine teslim edildiğinde, sınırsız olanaklar yaratılabilir, demekteler.

Teknoloji her ne kadar nefes kesici ve önemli kapıları açabilen bir şey olsa da, unutmamak gerekir ki böyle kolayca "teknolojiye-uyum" diye bir şey söz konusu değildir. Kitlesel okuma-yazma bilmemeyle mücadele eden, elektriği ve telefon hatları bile olmayan gelişmemiş bölgelerin, uzaktan öğrenim programlarından gerçekten yararlanabilmeleri için önce eğitimsel altyapı ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Bu bölüm boyunca ele almış olduğumuz gibi, eğitim düzeni sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi alanlarda eşitsizliği yeniden üretebilmektedir. Yeni bilgi ve iletişim teknolojileri yenilerini yaratırken bu ayrımları daha da keskinleştirebilir; diğer taraftan, eğer doğru kullanılırsa, yeni teknolojiler dünyadaki eğitim sistemlerini daha özgürlükçü ve daha eşitlikçi yapma olanakları sunabilir.

Özet

1 Çağımızda var olan biçimiyle eğitim, özel olarak düzenlenmiş binalarda eğitim-öğretim gören öğrencileri dahil, yüksek okur-yazarlık oranı ve yaygın basılı materyalle ortaya çıkmaya başlamıştı. Bilgi, bir çok farklı mekanda bir çok farklı kişi tarafından elde edilebilmekte, yeniden üretilebilmekte ve tüketilebilmekteydi. Sanayileşmeyle birlikte, iş hayatı daha uzmanlık ister hale gelmiş ve daha fazla insan, okuma, yazma ve hesaplama gibi pratik becerilerin yanısıra soyut bilgi elde eder olmuştur.

2 Yirminci yüzyılda eğitimin yaygınlaşmasının, eğitimli ve disiplinli iş gücüne duyulan açık gereksinimle yakından ilişkili olduğu düşünülmekteydi. Bilgi ekonomisine yönelinmesiyle, eğitimin önemi daha da artacaktır. Kalifiye olmayan, kol gücüyle çalışan işçiler için iş olanakları gittikçe azalırken, emek piyasasında yeni teknolojilere uyum sağlayan, yeni beceriler edinebilen ve yaratıcı çalışanlara gereksinim duyulacaktır.

3 1944 Eğitim Yasası'ndan sonra, Birleşik Krallık'ta herkes parasız ortaöğrenim hakkına kavuşmuş ve okul bitirme yaşı on beşe yükselmiştir. Devlet ortaöğretim okulları, üniversiteye hazırlık okulları, modern ortaöğretim okulları (meslek okulları) ve birkaç tane de teknik okul şeklinde bölümlenmiştir. On bir yaş-sonrası sınavı, öğrencilerin yeteneklerine göre hangi devlet okuluna gideceklerini belirlemenin bir aracı haline gelmiştir.

4 1960'larda, ortaöğretimde çok amaçlı okul sistemine geçilmiştir. Üniversiteye hazırlık okulları ve modern ortaöğretim okullarıyla birlikte, on-bir-yaş-sonrası sınavı da kaldırılmıştır. Çok amaçlı okul sistemi son yıllarda yoğun eleştirilere hedef olmaktadır. Bazı kişiler, çok amaçlı okulların, başlangıçta umulan eğitim standartlarını yakalayamamış olduğu görüşündedir.

5 Yükseköğretim, İngiltere'de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli ölçüde gelişme göstermiştir: yeni kurumlar ("kırmızı tuğlalı" üniversiteler) oluşturulmuş ve kayıt yaptıran öğrenci sayısında, özellikle kız öğrenciler bakımından, artış görülmüştür. Fakat, Britanya'da, yükseköğretim, bir fon kriziyle karşı karşıyadır. Günümüzde, bir çok öğrenci, yükseköğretim giderlerini karşılamak için kredi alma yoluna başvurmaktadır.

6 Çeşitli sosyoloji kuramları, eğitim ve öğretime ilişkin yorumlar üzerinde etkili olmaktadır. Bernstein'ın kuramına göre, karmaşık kodlu konuşma biçimini kazanmış olan çocukların, basit konuşma koduna sahip çocuklara göre, resmi eğitimin isterlerini karşılama olasılıkları daha yüksektir.

7 Resmi okul müfredat programları, daha genel bir süreç olan ve öğrenim, eğitim ve okul ortamlarının çeşitli, resmi olmayan yönlerinin etkili olduğu kültürel yeniden üretimin yalnızca bir bölümüdür. "Gizli müfredat" kültürel yeniden üretimde çok önemli bir role sahiptir.

8 Okulların ve okul içindeki öğretimin örgütlenme biçimi cinsiyete dayalı eşitsizlikleri sürdürme eğilimi göstermektedir. Ders kitapları var olan toplumsal cinsiyet imgelerini içerirken, kız öğrencilerin özel giysileri yönetmeliklerce belirlenmekte, erkek öğrenciler ise erkeklikleri konusunda cesaretlendirilmektedir. Artık ortadan kalkması gereken bu eğilimlere rağmen, son on yıldır, kız öğrenciler eğitim sisteminin her düzeyinde başarı bakımından erkekleri sürekli geride bırakmaya başlamışlardır. Genç erkeklerde görülen başarısızlık, kötü davranışlar, işsizlik ve babanın yokluğu gibi daha kapsamlı toplumsal meselelerle ilişkilendirilmektedir -ki bazı kişiler bu görüşün yanıltıcı olduğu inancındadır.

9 Zekanın tanımlanması son derece zor olduğundan, bu konu üzerinde birbiriyle çatışan birden fazla görüşe rastlanmaktadır. Bazı kişiler, toplumsal grupların ortalama IQ'sünü belirleyen şeyin genler olduğunu ileri sürerken, bazıları da toplumsal koşulların etkili olduğunu savunmaktadır. Elde edilen kanıtlar ağırlıklı olarak, toplumsal ve kültürel etkenleri ön plana çıkaranları destekler niteliktedir.

10 Yeni teknolojiler ve bilgi ekonomisi, eğitim ve öğretim anlayışımızı değiştirmektedir: resmi eğitim, yaşam boyu öğrenim anlayışına yol vermek zorunda kalmaktadır. Bireylerin, yaşamları boyunca öğrenim etkinliklerine katılma ve geleneksel dersliklerin dışında mesleki eğitim alma olanakları gittikçe artmaktadır.

11 Bilgi teknolojisi -"e-üniversiteler"in kurulması ve internet tabanlı öğrenimin yaygınlaşmasıyla- dersliklerdeki eğitim sürecine katılmaktadır. Bilgisayar eğitimi almamış ya da yeni teknolojilerden yararlanma olanağı bulamamış kişilerin bir tür "bilgi yoksulluğu" ile karşı karşıya kalma olasılığından kaygı duyulmaktadır.

Düşünme soruları

Eğitim ne içindir?

Eğitim toplumsal eşitsizliklerin üstesinden gelebilir mi?

Yükseköğretime katılımı artırmak amacıyla ne gibi politikalar geliştirilebilir?

Modern teknolojiler, isteyerek ya da istemeyerek toplumu okulsuzlaştıracak mıdır?

Gizli müfredat elektronik sınıflarda nasıl ortaya çıkabilir?

Okullar ve kolejler, duygusal zekanın geliştirilmesine daha fazla yer vermeli midir?

Ek Kaynaklar

Caroline Benn ve Clyde Chitty, *Thirty Years On: Is Comprehensive Education Alive and Well or Struggling to Survive?* (London: David Fulton, 1996).

Ken Jones, *Education in Britain: 1944 to the Present* (Cambridge:Polity,2002).

R.Moore, *Education and Society: Issues and Explanations in the Sociology of Education* (Cambridge: Polity, 2004).

A. H. Halsey ve diğerleri., *Education: Culture, Economy and Society* (Oxford: Oxford University Press, 1977)

İnternet bağlantıları

21. Yüzyıl Öğrenme İnisiyatifi
http://www.21learn.org.

Eğitim ve Beceri Bölümü (BK)
www.dfes.gov.uk

Eğitim Felsefesi Ansiklopedisi
http://www.educacao.pro.br/

UNESCO Eğitim Ana sayfası
http://www.unesco.org/education

Üçüncü Çağ [Bahar] Üniversitesi
http://www.u3a.org.uk/

DfES Yaşam boyu öğrenim
http://www.lifelonglearning.co.uk/

İçindekiler

Çalışma nedir? karşılığı ödenen ve ödenmeyen çalışma

Çalışmanın düzenlenmesi

Taylorizm ve Fordizm

Taylorizm ve Fordizmin sınırları

İşin ve çalışmanın değişen doğası

Kadınlar ve çalışma

Post-Fordizm

Mesleki yapıdaki bugünkü eğilimler

İş güvencesizliği, işsizlik ve çalışmanın toplumsal önemi

Çalışmanın toplumsal anlamı

İş güvencesizliğindeki artış

İşsizlik

Sonuç: Kişiliğin aşınması mı?

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

Internet bağlantıları

18 Çalışma ve Ekonomik Yaşam

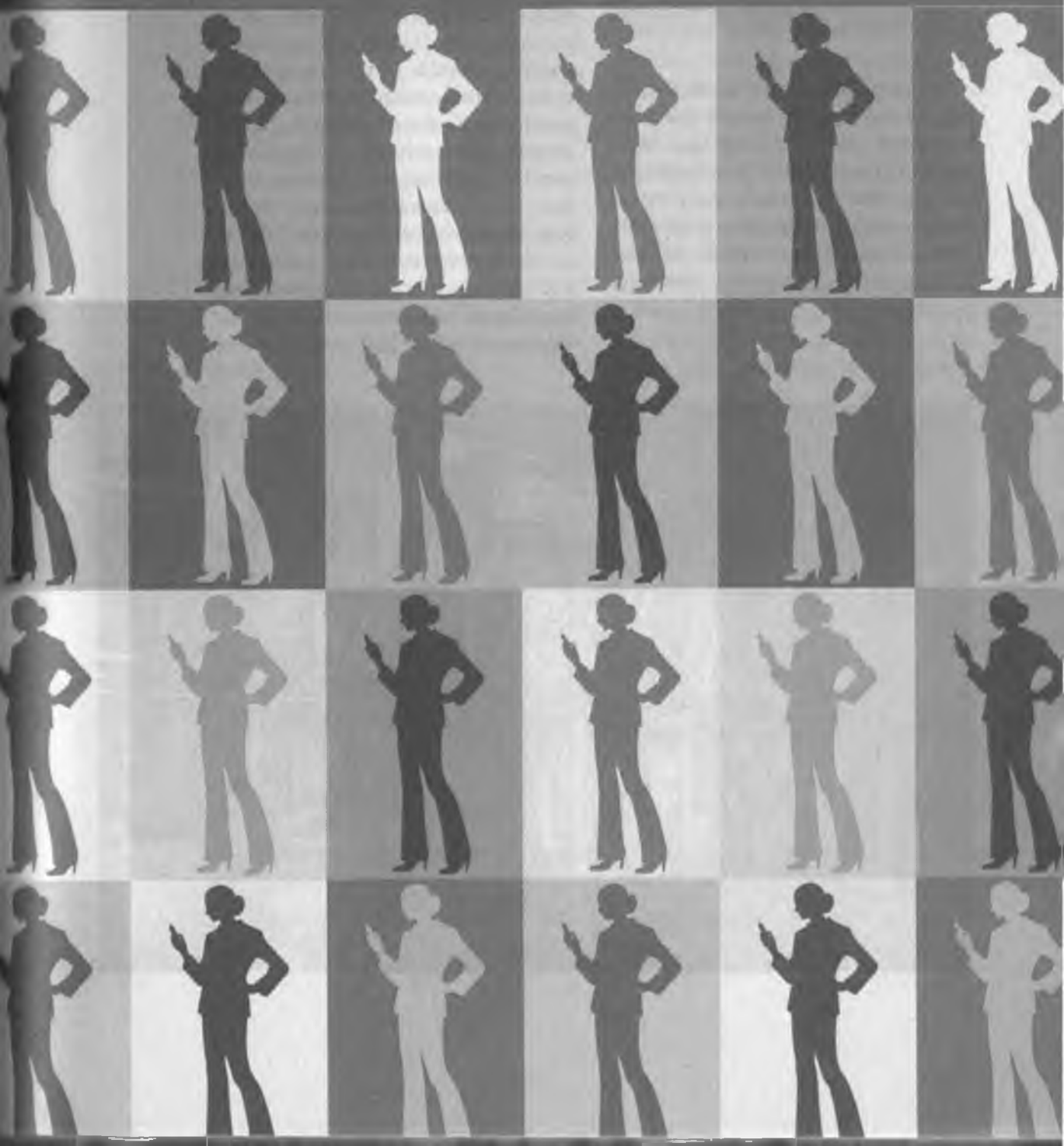

Jockey ilk bronz mantarını, Ocak 1885'te bir Pazartesi sabahı saat altıyı beş geçe yaptı. Ustabaşı ona nasıl yapılacağını anlatırken, "Şimdi göbeğini tornanın yatağına sıkıca daya" dedi, "yere sağlam bas; bacaklarını da ayır". Jockey bacaklarını ayırdı. Makine kıvılcım ve tiz bir ses çıkardı; buhar itişli bir makine; bronzdan mantar biçimindeki valf kutuya düştü. "Bundan kaç tane yapmam gerekiyor?" diye sordu Jockey masumca. "Gökte kaç tane yıldız varsa" dedi ustabaşı ve yürüyüp gitti.

Jockey o zaman on beş yaşındaydı. Bu iş bir terfiydi. Bundan önceki işi, Manchester yakınlarındaki Salford'daki fabrikada çay yapmak ve getir götür işlerini yerine getirmekti. Jockey altmış bir yıl boyunca başka bir iş yapmadı. İlk birkaç yıldan sonra sendikaya katıldı. Yirmi beş yaşında, ayakları altında çöken döşemenin içine geçti. Döşemeyi tamir için gelen ustaya kendini şöyle savundu: "Görüyorsun yere sıkı basmalıyım. Döşeme dağılıyor". "Özür dileme" dedi usta, "Bu benim döşemem değil". Tahtalar 1907'de ve sonra 1916'da yeniden kırıldılar. 1918'de Jockey üç gün işe gelmedi "İspanyol gribi" diye özür diledi; "kafamı kaldıramadım" ve 1935'te iki gün daha

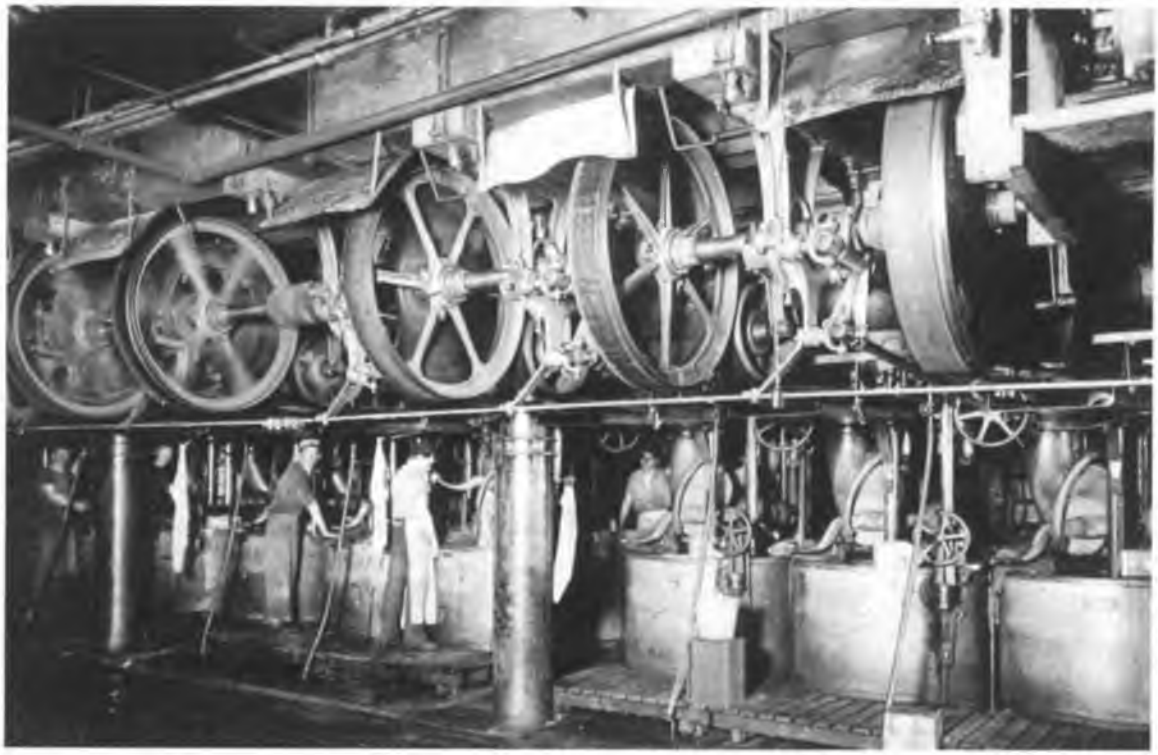

gelmedi; karısı öldüğünde. Şirkette geçirdiği altmış bir yıl boyunca, işten yalnızca beş gün uzak kaldı.

İkinci Dünya Savaşının hemen ardından, yetmiş bir yaşına geldiğinde, milyonuncu valfini yaptıktan kısa bir süre sonra, altındaki çürümüş zemin bir kez daha çöktü. "Bunu bekliyordum" dedi. Tornayı itti, torunu olacak yaştaki ustabaşına gitti. "Bu hafta sonu artık bitiriyorum George", diye bağırdı makinenin sesini bastırmak için. Ayrılırken, oradaki insanlar bir sallanan koltuk aldılar. "Bunu da eskitip dağıttığın zaman sana usta göndeririz!" Cuma öğleden sonra, ustabaşı ona yeni çırağı tanıttı. "Ona işin nasıl yapılacağını göster, tamam mı?" dedi. Jockey gülümsedi: "otur şuraya" dedi çocuğa; "çok fazla bir şey yok. Göbeğini torna yatağına sıkıca daya, yere sağlam bas; bacaklarını da ayır!"

Robert Roberts'in Jockey'in çalışma yaşamını anlattığı, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Salford'dun kenar mahallerindeki yaşamın ilk elden anlatımı olan klasik yapıtından (1971) beri çalışmanın doğası oldukça değişti. Pek çoğumuz için, Jockey'in çalışma yaşamı bizimkinden düşünülemeyecek kadar farklı. Bu bölüm, modern toplumda çalışmanın gelişimini incelemekte ve modern ekonomilerin yapısına bakmaktadır. Bununla birlikte, "çalışma" terimini kullandığımızda bundan gerçekte ne anladığımıza yakından bakmamız gerekiyor.

Çalışma nedir? Karşılığı ödenen ve ödenmeyen çalışma

Genellikle çalışmayı, "çalışma dışı kalma" kavramının düşündürdüğü gibi, ücret karşılığı bir işe sahip olmak diye düşünme eğilimindeyiz, ne ki bu, çok yalın bir görüştür. Karşılığı ödenmeyen işgücü (ev işleri ya da kişinin kendi arabasını tamir etmesi gibi) pek çok kişinin yaşamında büyük bir yer tutar. Pek çok iş türü, karşılığı ödenen nitelikteki yerleşik kategorilere uyum göstermez. Örneğin, biçimsel olmayan ekonomide yapılan işlerin çoğu, resmi istihdam istatistiklerinde kaydedilmez. **Biçimsel olmayan ekonomi** terimi, düzenli istihdam alanı dışında yapılan, kimi zaman sağlanan hizmetler karşılığında elde edilen nakit parayı içerse de, aynı zamanda malların ya da hizmetlerin doğrudan değiş tokuşuna dayanan işlemlere göndermede bulunmaktadır.

Örneğin sızıntı yapan bir boruyu tamir için gelen birisine, karşılığında bir belge istenmeden ya da yaptığı işin ayrıntıları kaydedilmeden nakit ödeme yapılabilir. İnsanlar "ucuz" -yani çalıntı ya da karşılığı ödenmemiş- malları, arkadaşları ya da tanıdıklarıyla, başka şeyler karşılığında değiştirebilir. Biçimsel olmayan ekonomi yalnızca "gizli" nakit işlemleri değil, insanların kendi evlerinde ya da dışarıda kendi kendine yaptığı işleri de içermektedir. Örneğin, kendin-yap türü etkinlikler, evde kullanılan makina ve aletler, öteki türlü satın alınması gereken mal ve hizmetler sağlar (Gershuny ve Miles 1983). Geleneksel olarak çoğunlukla kadınlar tarafından gerçekleştirilen ev işleri, genellikle karşılıksızdır. Ancak bu da çalışmadır -genellikle çok zor ve yorucu bir çalışma (kutuya bakınız). Yardım kuruluşları ya da öteki kuruluşlar için gönüllü çalışma, önemli bir toplumsal role sahiptir. Karşılığı ödenen bir işte

çalışmak yukarıda belirtilen nedenler yüzünden önemlidir; ancak "çalışma" kategorisi daha geniştir.

Karşılığı ödensin ya da ödenmesin, **çalışma**yı, zihinsel ve fiziksel çabanın harcanmasını gerektiren, insan gereksinimlerini karşılayan mal ve hizmetlerin üretimini hedef alan ödevlerin yerine getirilmesi diye tanımlayabiliriz.

Bir **meslek** ya da iş, düzenli bir ücret ya da maaş karşılığı gerçekleştirilen çalışmadır. Bütün kültürlerde, çalışma, **ekonomi**nin temelidir. Ekonomik sistem, mal ve hizmelerin üretimi ve bölüşümünü düzenleyen kurumlardan oluşur.

Evişleri

Bugünkü biçimiyle evişleri, ev ile çalışma yerinin birbirinden ayrılmasıyla ortaya çıktı (Oakley 1974). Sanayileşme ile, ev malların üretim yeri olmaktan çıkıp tüketim yeri haline geldi. Evişleri, "gerçek çalışma" giderek daha fazla doğrudan ücret karşılığı olarak tanımlandıkça "görünmez" hale geldi. Evişleri geleneksel olarak kadınların alanı iken, evin dışı erkeklere ayrılmıştı. Bu geleneksel modelde, ev içindeki işbölümü -evin içindeki sorumlulukların ev halkı tarafından paylaşılması- oldukça doğrudan niteliktedir. Kadınlar evişlerinin, eğer hepsini değilse, büyük bölümünü yüklenmek zorundayken erkekler aileye bir ücret kazanarak "bakar".

Ayrı bir "evin" ortaya çıktığı dönem başka değişmelere de tanıklık etmiştir. sanayileşmenin sağladığı yenilik ve koylıklar evi etkilemeden önce, ev içinde çalışmak zor ve kişiyi tüketen nitelikteydi. Örneğin haftalık çamaşır, ağır ve güç gerektiren bir işti. Evlerde sıcak ve soğuk akan suyun getirilmesi, zaman tüketen pek çok işi ortadan kaldırmıştı; daha önce, su eve taşınmalı ve ısıtılmalıydı; bugün gelişmekte olan dünyanın çoğunda olduğu gibi. Elektrik ve gaz tesisatları, kömür ve odun sobalarını ve düzenli odun kesimi, kömür taşıma ve sobanın sürekli olarak temizlenmesi gibi işleri gereksiz hale getirdi.

Yine de, şaşırtıcı bir biçimde, elektrik süpürgeleri, çamaşır ve bulaşık makinaları gibi işgücü tasarruf eden yeniliklerden sonra bile, evişlerinde kadınlar tarafından harcanan ortalama zaman çok fazla azalmamıştır. Britanyalı kadınların karşılıksız çalıştıkları evişlerine harcadıkları zaman son yarım yüzyıldan bu yana azalmamıştır. Ev aletleri daha ağır nitelikteki işlerin bir bölümünü ortadan kaldırmıştır, ancak bunların yerlerine yeni işler yaratılmıştır. Çocuk bakımı, evin alışverişi ve yemek hazırlanması için harcanan zaman hep artmıştır.

Karşılığı ödenmeyen eviçi işgücünün ekonomi için önemi çok fazladır. Sanayileşmiş ülkelerde yaratılan servetin % 25 ile % 40 arasındaki bir bölümünün evişlerinden geldiği tahmin edilmektedir. Zaman kullanımına ilişkin 2002'de yapılan ulusal bir anketin bulgularına göre, eğer Birleşik Krallık'ta evişlerine ödeme yapılsaydı, bunun Birleşik Krallık

Kadınlar çokluk "çifte mesai" yaparlar; evin içinde ve dışında.

ekonomisi için değerinin 700 milyar pound olacağı tahmin edilmektedir (Office of National Statistics 2002). Eviçi çalışma, çalışmalarının karşılığı ödenen nüfus için ücretsiz hizmet sağlayarak ekonomiyi desteklemektedir.

Yine de eviçi çalışmanın kendisi sorunlu boyutlara sahiptir. Anne Oakley'in (1974) bir çalışma biçimi olarak evişini ele aldığı klasik çalışması, eviçi işlere tam zamanlı yönelmenin yalıtımışlığa, yabancılaşmaya ve içsel tatminden yoksunluğa götürebileceğini göstermektedir. Oakley çalışmasında, ev kadınlarının eviçi işleri oldukça tekdüze buldukları ve kendi çalışmaları için oluşturdukları belirli ölçüleri karşılamak için kendi kendilerine uyguladıkları ruhsal baskıdan kaçamadıklarını göstermektedir.

Karşılığı ödenen ve ödenmeyen çalışma biçimleri, evişlerinin ekonomiye katkılarının gösterdiği gibi, birbirleriyle yakından ilişkilidir. Sosyologların ilgilerini yöneltikleri esas sorulardan birisi, kadınların işgücü piyasalarında daha fazla yer alıyor olmalarının evdeki işbölümünü etkileyip etkilemediğidir. Eğer eviçi işlerin miktarı azalmadığı halde daha az kadın tam zamanlı evkadını niteliğinde ise, bunun anlamı, evin içindeki işlerin bugün daha farklı bir biçimde düzenlenmesinin gerekli olduğudur.

Çalışmanın toplumsal düzenlenmesi

Modern toplumlarda ekonomik sistemin en ayırdedici özelliklerinden birisi son derece karmaşık bir **işbölümü**nün bulunuyor olmasıdır: Çalışma, insanların uzmanlaştığı çok fazla sayıda mesleklere bölünmüş durumdadır. Geleneksel toplumlarda, tarımdışı çalışma, bir zenaatta ustalığı gerektiriyordu. Zenaat becerileri, uzun bir çıraklık dönemi sırasında öğreniliyordu ve çalışan olağan olarak üretim sürecinin bütün aşamalarını, en başından en sonuna kadar yerine getirmekteydi. Örneğin, bir saban yapan metal işçisi demiri dökmek, onu biçimlendirmek ve kurulumunu yapmak zorundaydı. Modern sanayi üretimimin ortaya çıkışı ile geleneksel zenaatların büyük bir bölümü ortadan kalktı ve onların yerine, daha geniş üretim süreçlerinin bir parçasını oluşturan beceriler geçti. Bu bölümün başında yaşam öyküsünü tartıştığımız Jockey, buna bir örnektir. Jockey bütün çalışma yaşamını, oldukça uzmanlaşmış bir işte geçirmişti; fabrikadaki öteki insanlar da öteki özgül işleri yapıyorlardı.

Modern toplum çalışmanın gerçekleştiği yerde de bir kaymaya tanıklık etmiştir. Sanayileşmeden önce, çalışmanın büyük bölümü evde yapılıyordu ve evhalkının bütün üyeleri birlikte çalışmayı tamamlıyordu. Elektrik ve kömürle çalışan makinalar gibi sanayi teknolojisindeki ilerlemeler, işyeri ile evin ayrılmasına katkıda bulunmuştur. Girişimcilerin sahip olduğu fabrikalar sanayinin gelişiminin odak noktaları haline gelmiştir: Makina ve ekipman fabrikalarda yoğunlaşmış ve malların **kitlesel üretimi** evde üstlenen küçük ölçekli zenaatçılığı geride bırakmaya başlamıştır. Jockey gibi fabrikalarda iş arayan insanlar, uzmanlaşmış bir ödevi yerine getirmek üzere eğitilecekler ve bu çalışma karşılığı bir ücret elde edeceklerdi. Çalışanların performansları, işçilerin üretkenliklerini ve disiplinlerini artıracak teknikleri gerçekleştirecek olan yöneticiler tarafından gözetim altında tutulmaktaydı.

Geleneksel ve modern toplumlardaki işbölümü arasındaki karşıtlık gerçekten de olağanüstüdür. Geleneksel toplumların en büyüklerinde bile, tüccar, asker ve din adamı biçimindeki

uzmanlaşmış rollerin yanında, yirmi ya da otuz taneden fazla olmayan ana zenaat ticareti bulunmaktadır. Modern bir sanayi sisteminde, elifi elifine binlerce farklı meslek bulunur. Birleşik Krallık nüfus sayımı, Britanya ekonomisinde yaklaşık 20.000 farklı mesleğin dökümünü yapmaktadır. Geleneksel toplumlarda nüfusun büyük bölümü çiftliklerde çalışır ve ekonomik olarak kendi kendine yeterlidir. Bunlar yiyeceklerini, giysilerini ve yaşamın için gerekli olan öteki şeyleri kendileri üretir. Buna karşın modern toplumların önemli özelliklerinden birisi, **ekonomik karşılıklı bağımlılık**taki çok büyük artıştır. Hepimiz, yaşamımızı sürdürmek için gerekli olan ürün ve hizmetler bakımından, devasa sayıdaki -bugünlerde bütün dünyaya yayılmış olan- öteki çalışanlara bağımlıyız. Pek az istisna ile, modern toplumlardaki insanların ezici çoğunluğu kendi yedikleri yiyeceği, içinde yaşadıkları evleri, ya da tükettikleri maddi malları kendileri üretmez.

İlk sosyologlar, işbölümünün potansiyel sonuçları -hem bireysel çalışanlar hem de bir bütün olarak toplum bakımından- hakkında çok fazla yazmışlardır. Karl Marx, modern sanayinin gelişiminin pek çok kişinin çalışmasını sıkıcı, ilginç olmayan biçimlere indirgeyeceği konusunda spekülasyon yapan ilk yazarlardan birisidir. Marx'a göre, işbölümü insanları yaptıkları işten **yabancılaştıracak**tır. Marx'a göre yabancılaşma, yalnızca çalışmaya değil, kapitalist bir ortamdaki bütüncül sanayi üretimine karşı kayıtsızlık ya da düşmanlık duygularına göndermede bulunur. Marx, geleneksel toplumlarda çalışmanın genellikle çok yorucu olduğuna -köylü çiftçiler kimi zaman şafaktan günbatımına kadar çalışmak zorundaydı- işaret etmekteydi. Yine de, köylüler, çok bilgi ve beceri gerektiren çalışmaları üzerinde gerçek ölçüde bir kontrole sahiptiler. Buna karşılık pek çok sanayi işçisi, ortaya çıkan ürünün yaratılmasında yalnızca bir parça katkı yapabildiklerinden kendi işleri üzerinde çok az kontrole sahiptir; bu ürünün sonunda nasıl ya da kime satılacağı konusunda da hiçbir etkiye sahip değillerdir. Marksistler, Jockey gibi işçiler için, çalışmanın yabancı, bir gelir elde etmek için yerine getirilmesi gereken ancak özünde tatmin edici olmayan bir şey olarak göründüğünü söyleyeceklerdir.

Durkheim işbölümü hakkında, potansiyel olarak zararlı etkilerini kabul ediyor olsa da, daha iyimser bir bakış açısına sahiptir. Durkheim'a göre, rollerdeki uzmanlaşma, topluluklar içindeki toplumsal dayanışmayı artıracaktır. Birbirinden yalıtılmış, kendi kendine yeten birimler olarak yaşamaktansa, insanlar birbirlerine karşılıklı bağımlılıkları yoluyla bağlanacaklardır. Dayanışma, çokyönlü üretim ve tüketim ilişkileri yoluyla artacaktır. Durkheim bu düzenlemeyi, oldukça işlevsel diye görmekteydi; her ne kadar değişim çok hızlı olursa dayanışmanın bozulabileceğinin farkında olsa da. Durkheim ortaya çıkan bu normsuz olma duygusuna anomi diyordu.

Durkheim ve Marx'ın yazılarına genel bir bakış için "Sosyoloji nedir?" başlıklı 1. Bölüme bakmak yararlı olabilir.

Taylorizm ve fordizm

Modern iktisadın kurucularından birisi olan Adam Smith, iki yüzyıl önce, işbölümünün sağladığı üstünlükleri, artan işgücü verimliliği bakımından tanımlıyordu. Smith'in en ünlü yapıtı,

Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations-1776), bir topluiğne fabrikasındaki işbölümünün betimlemesi ile başlar. Tek başına çalışan bir kişi bir günde belki 20 iğne yapabilir. Ne ki, bu işçinin ödevi bir dizi yalın işleme bölünürse, uzmanlaşmış işleri yapan on işçi işgbirliği içinde birlikte günde 48.000 iğne üretebilir. Başka deyişle işçi başına üretim oranı, 20'den 48.000'e çıkmıştır; her bir uzman işlemci tek başına çalıştığında yapabileceğinden 240 kat daha fazla iğne üretmektedir.

Bir yüzyıldan fazla bir zaman sonra bu düşünceler, en gelişmiş ifadesine, Amerikalı bir yönetici danışmanı olan Frederick Winslow Taylor'ın (1865-1915) yazılarında ulaşmıştır. Taylor'un "bilimsel yönetim" dediği yaklaşım, sanayi süreçlerinin, onları zamanlaması ve düzenlemesi tam olarak yapılabilecek biçimde yalın işlemlere bölebilmek için ayrıntılı bir incelemesine dayanıyordu. Bilimsel yönetimin daha sonra aldığı adla **Taylorizm**, yalnızca akademik bir çalışma değildi. Taylorizm, sanayi üretiminiençoklaştırmak için tasarlanmış bir üretim sistemi idi; yalnızca sanayi üretim ve teknolojisi üzerinde değil, çalışma yeri siyaseti üzerinde de yaygın etkileri olmuştu. Özellikle, Taylor'un zaman ve hareket çalışmaları, üretim süreçleri hakkındaki bilginin işçiden alıp sağlam bir biçimde yöneticilerin eline teslim etmeyi, böylelikle de zenaatçıların korudukları özerkliğin temelini ortadan kaldırmayı sağlamıştır (Braverman 1974). Böylelikle, Taylorizm, işgücünün nitelikten yoksun bırakılması ve aşağılanmasıyla eşleşir olmuştur.

Taylorizmin ilkeleri, sanayici Henry Ford (1863-1947) tarafından benimsenmiştir. Ford, işlemlerin hızlı, kesin ve yalın biçmide yapılması için tasarlanmış olan uzmanlaşmış alet ve makinaların kullanıldığı, ilk araba fabrikasını 1908'de Michigan, Highland Park'ta, yalnızca bir tek ürün -Ford T Modeli- üretmek için kurmuştu. Ford'un en önemli yeniliklerinden birisi, hayvanların hareket eden bir hat üzerinde bölüm bölüm parçalandığı Chicago mezbahalarından esinlendiği söylenen montaj hattı idi. Ford'un fabrikasında çalışan her bir işçi, örneğin arabalar önünden geçtikçe sol taraftaki kapının kolunu takmak gibi uzmanlaşmış bir ödevi yerine getiriyordu. T Modelinin üretiminin durdurulduğu 1929'a gelindiğinde, 15 milyondan fazla araba üretilmişti.

Ford, kitlesel üretimin kitlesel pazarları gerektirdiğini ilk farkedenlerden birisiydi. Ford, eğer otomobiller gibi standartlaştırılmış mallar daha da büyük miktarlarda üretilecekse, bu malları alabilecek tüketicilerin de garantiye alınması gerektiğini düşünüyordu. 1914 yılında, Ford tek taraflı olarak, Dearborn, Michigan'daki fabrikasında geçerli olan sekiz saatlik çalışma ücretini 5 Dolara yükseltti o zamanlar için oldukça cömert olan ve işçi sınıfı yaşam biçimine böyle bir otomobile sahip olabilmeyi katan bir ücret. Harvey'in belirttiği gibi, "Günde sekiz saat ve beş Doların amacı, yalnızca işçilerin oldukça üretken olan montaj hattı sisteminin gerektirdiği disipline uymalarını sağlamaktı. Bu aynı zamanda işçilere, şirketlerin daha da büyük miktarlarda üretmeye başlayacakları kitle üretiminin sonucu olan ürünleri tüketmek için yeterli olacak gelirin de verilmesi anlamına geliyordu" (Harvey 1989).

Ford'un üretim hattı etkinliği artırmak için tasarlanmıştı.

Fordizm, kitlesel pazara bağlanmış olan kitlesel bir üretim sistemini anlatmak için kullanılan bir addır. Belirli kimi bağlamlarda, terim, İkinci Dünya Savaşından sonra, kitlesel üretimin yüksek derecede sendikalaşmış istikrarlı işgücü ilişkileriyle eşleştiği kapitalizmin geliştiği döneme göndermede bulunan daha özgül bir anlama sahiptir. Fordizm altında, firmalar işçileriyle uzun dönemli bağlantılar içine girmişler, ücretler de üretkenlikteki artışa sıkıca bağlanmıştı. Böylelikle *toplu pazarlık anlaşmaları* -firmalarla sendikalar arasındaki, ücretler, kıdem hakları, ödemeleri gibi çalışma koşullarını belirleyen biçimsel anlaşmalar- işçileri otomatikleştirilmiş çalışma rejimlerini kabullenmelerini *ve* kitlesel olarak üretilen mallar için yeterli talep yaratmayı sağlayarak kendi kendini besleyen bir çevrim yaratmıştır. Sistemin genellikle 1970'lerde sıkıntıya girdiği ve çalışma koşullarında daha fazla esneklik ile daha az iş güvencesinin olduğu koşulların ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Taylorizm ve Fordizmin sınırları

Fordizmin gerilemesinin nedenleri karmaşıktır ve çokça tartışılmıştır. Değişik sanayi kollarındaki firmalar Fordist üretim yöntemlerini benimsedikçe, sistem belirli sınırlamalar içine girmiştir. Bir zamanlar, Fordizmin bir bütün olarak sanayi üretiminin geleceğini temsil ettiği düşünülürdü. Ne ki zamanla bunun böyle olmadığı

görüldü. Sistem yalnızca, araba üretimi gibi büyük pazarlar için standartlaştırılmış mallar üreten sanayi kollarında başarıyla uygulanabilmektedir. Mekanikleşmiş üretim hatlarını kurmak aşırı pahalıdır; bir kez Fordist bir sistem kurulduğunda oldukça katı hale gelmektedir. Örneğin, bir üründe değişiklik yapmak için önemli ölçüde bir yeniden yatırım yapmak gerekir. Fordist üretim, eğer fabrikayı kurmak için yeterince finansman bulunabilirse kopyalanması oldukça kolay bir sistemdir. Ne ki işgücünün pahalı olduğu ülkelerdeki firmalar ücretlerin düşük olduğu yerlerdekilerle rekabet etmekte zorlanmaktadır. Bu, ilk başta Japon (ancak Japon ücret düzeyleri artık hiç de düşük değildir) ve daha sonra Güney Kore araba sanayiinin güçlenmesine neden olan etkenlerden birisiydi.

Ne ki, Fordizm ile Taylorizmin zorlukları pahalı ekipmanın ötesine geçmektedir. Fordizm ve Taylorizm sanayi sosyologlarının **düşük güven sistemleri** dediği niteliktedir. İşler, yöneticiler tarafından belirlenir ve makinaların kontrolüne bırakılır. Çalışma ödevlerini yerine getirenler yakından izlenir ve onlara pek az eylem özerkliği verilir. Disiplinin ve yüksek nitelikteki üretim standartlarını korumak için, çalışanlar sürekli olarak değişik gözetim sistemleri ile denetlenirler.

Çalışma sırasında ve öteki örgütlerde gözetim, "Örgütler ve Ağlar" başlıklı 16. Bölümde, s. 694-7de tartışılmaktadır.

Bununla birlikte, bu sürekli gözetim, istenenin tam tersi bir sonucu yaratma eğilimindedir: İşçilerin morali ve kendilerini işe adaması, çokluk aşınır çünkü kendi işlerinin niteliği ya da nasıl yürütüldüğü hakkında söyleyebilecekleri pek az şey vardır. Pek çok düşük güven konumuna sahip işyerinde, işçinin tatminsizlik ve kaytarma düzeyi oldukça yüksektir; sanayi çatışması da yaygındır.

Buna karşın bir **yüksek güven sistemi**, işçilerin genel kurallar çerçeve-sinde kendi çalışmalarının hızını ve hatta içeriğini denetlemesine izin veren bir sistemdir. Bu tür sistemler genellikle yüksek örgütlenme düzeylerinin olduğu sanayilerde yoğunlaşırlar. Göreceğimiz gibi, yüksek güven sistemleri son yirmi otuz yıldır pek çok işyerinde yaygın hale gelmiş ve çalışmanın örgütlenmesine ve yürütülmesine ilişkin düşüncelerimizi değiştirmeye başlamıştır.

İşin ve çalışmanın değişen doğası

Ekonomik üretimin küreselleşmesi, bilgi teknolojilerinin yayılmasıyla birlikte çoğu insanın yaptığı işin niteliğini değiştirmektedir. 9. Bölümde tartışıldığı gibi, sanayi ülkelerindeki mavi yakalı işlerde çalışan insanların oranı gittikçe düşmektedir. Bürolarda ve süpermarketler ve havaalanları gibi hizmet merkezlerinde yeni işler yaratılmaktadır. Bu işlerin pek çoğu, kadınlar tarafından yürütülmektedir.

İşyerinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği daha ayrıntılı olarak, "Örgütler ve Ağlar" başlıklı 16. Bölümde, s .804-8'de tartışılmaktadır.

Sanayi çatışması

Uzun zamandan beri, işçilerle onların üzerinde yer alan ekonomik ve siyasal yetkeler arasında çatışmalar vardır. Onsekizinci yüzyıl Avrupası'nda, askere almalara, yüksek vergilere başkaldırmalar ile hasat başarısızlıklarının olduğu dönemlerde yiyecek başkaldırıları yaygındı. Işgücü çatışmasının bu "modernlik öncesi" biçimleri, kimi ülkelerde bir yüzyıldan öncesine kadar sürmüştü. Örneğin, 1868'de, birkaç büyük Italyan kentinde yiyecek başkaldırıları olmuştu (Geary 1981). Bu tür geleneksel çatışma biçimleri yalnızca ara sıra ortaya çıkan, akılcı olmayan şiddet patlamaları değildi: Şiddet tehdidi ya da kullanımının, tahıl ve öteki ana yiyecek maddelerinin fiyatlarını sınırlama etkisi de vardı (Rude 1964; Booth 1977).

Işçilerle çalışanlar arasındaki sanayi çatışmaları ilk başta bu eski kalıpları izleme eğilindeydi. Çatışma durumlarında işçiler çok sık olarak işyerlerini terkederek sokaklarda kalabalıklar oluştururdu; hoşnutsuzluklarını, kuralsız davranışları ya da yetkililere karşı şiddet eylemlerine katılarak gösterirlerdi. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Fransa'nın kimi bölgelerindeki işçiler hoşlanmadıkları işverenleri asmakla tehdit ederlerdi (Holton 1978). Bugünlerde işçiler ile yönetim arasındaki örgütlü pazarlıkla yaygın olarak eşleştirilen grevin bir silah olarak kullanılması ancak yavaş yavaş ve zaman zaman ortaya çıkan bir biçimde gelişti.

Grevler

Grev, bir grup çalışanın hoşnutsuzluklarını belli etmek ya da bir talebin yerine getirilmesini sağlamak için çalışmanın geçici olarak durdurulması diye tanımlanabilir (Hyman 1984). Bu tanımın bütün unsurları gevi öteki karşı çıkma ve çatışma biçimlerinden ayırdetmek için önemlidir. Bir grev, işçiler aynı işe, aynı işverenle dönmeye niyetli oldukları için *geçicidir*; bütün işçilerin işten çıktıkları durumda grev terimi uygun bir terim değildir. Bir *çalışmayı durdurma* olarak grev, mesai yasağından ya da "iş yavaşlatmak"tan farklıdır. Bir *grup* işçinin yer alması gerekir, çünkü grev tek bir işçinin tepkisini değil, toplu eylemi içerir. Yer alanların *çalışanlar* olması grevin, mahalle sakinleri ya da öğrenciler tarafından yürütülenler gibi protestolardan ayırdedilmesini sağlar. Son olarak da, bir grev bir hoşnutsuzluğun bilinmesine ya da bir talebi zorlamaya yöneliktir; çalışmayan işçilerin bir futbol maçına gitmelerinin grev olduğu pek söylenemiz.

Grevler, işçilerle yönetimin yer aldığı çatışma türlerinden ya da yönlerinden yalnızca birisini temsil etmektedir. Bununla yakından ilişkili olan öteki örgütlü çatışma biçimleri, lokavtlar (işçiler yerine işverenlerin işi durdurduğu), üretim kısıtlamaları ve sözleşme pazarlıklarında karşı karşıya gelmelerdir. Daha az örgütlü çatışma biçimleri, yüksek işgücü dolaşımı (işverenler düzenli olarak eski kadroyu yenisiyle değiştirirler), kaytarmacılık ve üretim mekanizmasına müdahalelerdir.

Işçiler pek çok özgül neden yüzünden greve gitmeyi seçebilirler. Daha yüksek ücretler elde etmeye, kazançlarında öngörülmüş olan bir düşüşü engellemeye, çalışmalarının daha sıkıcı yapan ya da işten çıkarmalara yol açan teknolojik yenilikleri protesto etmeye ya da işyerinde daha fazla güvence elde etmeye çalışıyor olabilirler. Ne ki, bütün bu durumlarda grev özünde bir güç mekanizmasıdır. Grev, işyerlerinde görece güçsüz olan ve çalışma yaşamları, üzerlerinde çok az kontrollerinin olduğu ya da hiç olmadığı yönetsel kararlarla etkilenen insanların sahip olduğu bir silahtır. Bu genellikle, öteki pazarlıklar başarısızlığa uğradığında, "en son kullanılacak" bir silahtır çünkü grevdeki işçiler ya hiçbir gelir elde etmezler ya da sınırlı olan sendika fonlarına bağımlı olabilirler.

Sendikalar

Üye sayıları ve güçleri büyük farklılıklar gösterse de, sendika örgütleri, aynı zamanda işçilerin ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için greve gitme haklarının tanıyan bütün Batı ülkelerinde bulunmaktadır. Neden sendikalar Batı ülkelerinin temel bir özelliği haline gelmişlerdir? Sendika-yönetim çatışması neden az çok sanayi ortamında her zaman varlığını duyuran bir olasılıktır?

Modern sanayinin gelişiminin ilk dönemlerinde, pek çok ülkedeki işçilerin hiçbir siyasal hakkı yotu; kendilerini buldukları çalışma koşulları üzerinde de pek az etkileri bulunmaktaydı. Sendikalar, işçiler ile işverenler arasındaki güç dengesizliğiyle başetme aracı olarak kurulmuştu. Işçilerin tek başlarına hemen hemen hiç güçleri yokken, toplu örgütlenme yoluyla etkilerini önemli ölçüde artırabilirler. Bir işveren bir tek işçi olmadan da yapabilir, ancak fabrikadaki bütün işçiler ya da büyük bölümü olmadan yapamaz. Sendikalar başlangıçta, işverenlerin sahip olduğu büyük güce karşı işçilerin yaşamlarını koruyacak araçları sunan, yalnızca "savunmacı" örgütlerdi.

Bugün işçiler siyasal alanda oy hakkına sahiptir; işverenlerle de ekonomik istekler için bastırmayı ve hoşnutsuzlukları dile getirmeyi sağlayan yerleşik pazarlık biçimleri bulunmaktadır. Bununla birlikte, sendika etkisi birincil olarak, hem yerel fabrika düzeyinde hem de ulusal düzeyde geçerli olan *veto gücü* biçimindedir. Başka deyişle, sendikalar, grev hakkı da

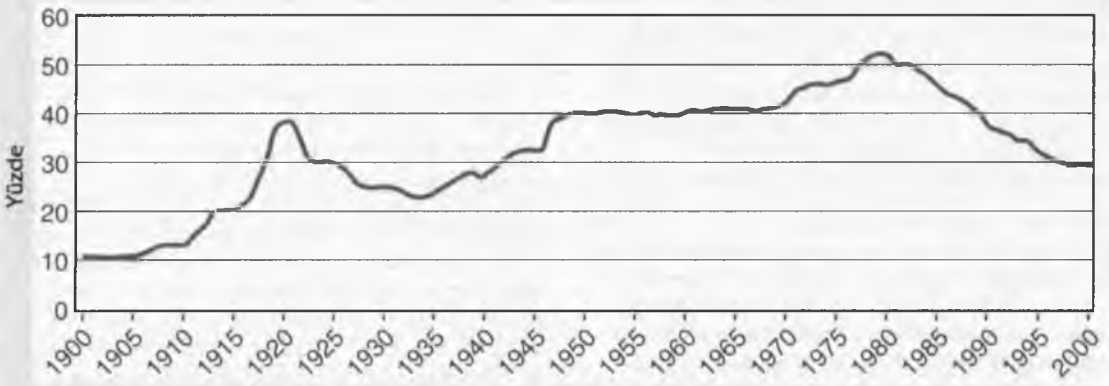

18.1. Şekil İstihdam içindeki, bir sendikaya üye olanların oranı, Birleşik Krallık,[a]
[a] Onay Görevlilerinin Yıllık Raporları'ndan alınan 1975 yılından sonraki veriler yalnızca Büyük Britanya'yı göstermektedir. Daha fazla bilgi için veri kaynakları hakkındaki teknik nota bakılabilir. Not: veriler 2001 Nüfus Sayımı tahminlerinden sonraki değişmeleri yansıtmak için düzeltilmemiştir.
Kaynak: ONS (2003c), s. 139.

içlerinde olmak üzere ellerindeki kaynakları kullanarak, ancak işverenlerin politika ve girişimlerini *bloke* edebilir; yoksa ilk elde bunların biçimlendirilmesini kotrol edemezler. Bunun, sendikaların ve işverenlerin çalışma koşullarını içeren dönemsel sözleşme pazarlıklarında olduğu gibi, istisnaları da vardır.

Ikinci Dünya Savaşından sonraki dönem, gelişmiş sanayi ülkelerindeki sendikaların konumunda çarpıcı bir dönüşüme tanıklık etmiştir. Çoğu sanayi ülkesinde, 1950 ile 1980 arasındaki dönem, sendika üyelerini potansiyel olarak sendika üyeleri olabilecek insanların bir yüzdesi olarak dile getiren bir ölçü olan sendika yoğunluğunda düzenli bir artış göstermiştir. 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında, Britanya işgücünün % 50'si sendikalıydı. Yüksek sendika yoğunluğunun Batı ülkelerinde yaygın olmasının birkaç nedeni vardı. İlkin, güçlü işçi sınıfı partileri işgücü örgütlerinin lehine koşullar yaratmıştı. İkincileyin, firmalar ile sendikalar arasındaki pazarlıklar, sektörel ya da yerel düzeyde merkezi olmaktan uzak biçimde gerçekleşmek yerine, ulusal düzeyde koordine ediliyordu. Üçüncüleyin, işlerini kaybeden işçilerin işgücü hareketini terketmemelerini sağlamak için, işsizlik sigortasını devlet yerine sendikalar doğrudan yönetiyordu. Bu üç etkenin tümüne değil bir birleşimine sahip olan ülkelerde, çalışan nüfusun beşte ikisi ile üçte ikisi arasında değişen daha düşük bir sendika yoğunluğu vardı (18.1. Şekil, yirminci yüzyıl boyunca sendika üyeliğindeki artış ve azalışı göstermektedir.

1970'lerde erişilen tepe noktasından sonra, sendikalar Birleşik Krallık da içlerinde olmak üzere gelişmiş sanayi ülkelerinde bir gerileme yaşadılar. Bunun öndegelen birkaç nedeni vardır. Bunlardan belki de en yaygın olanı, eski imalat sanayilerinin gerilemesi ve hizmetler sektörünün yükselişidir. Geleneksel olarak, imalat sanayi, işgücünün kalesi iken hizmetler sektöründeki işler sendikalaşmaya daha dirençli olmuştur.

Ne ki, bu açıklamaya karşı çıkanlar olmuştur. Sosyolog Bruce Western (Western 1997), bu tür bir açıklama, genel olarak sendikalar için iyi bir dönem olan (A.B.D.'de olmasa bile), ancak imalat sanayiinden hizmetlere kaymanın da olduğu 1970'lerin deneyimini açıklayamaz. Benzer olarak, hizmetler sektöründeki istihdamın önemli bir bölümü sosyal hizmetler -tipik olarak kamu sektörü- sendika işleri oluşturmuştur. Western bu yüzden, sendikalaşmanın imalat sanayi *içindeki* düşüşünün, bütün sektörler boyunca düşmesinden daha anlamlı olduğunu ileri sürmektedir.

Hem sanayi kolları arasında, hem de içindeki sendika yoğunuğundaki düşmesiyle uyumlu olan birkaç açıklama bulunmaktadır. ilkin, dünya ekonomik etkinliğinde, özellikle 1980'lerde yüksek düzeydeki işsizlikle elele giden durgunluk, işgücünün pazarlık konumunu zayıflatmıştır. İkincisi, özellikle ücretlerin çokluk Batıya göre daha düşük olduğu Uzakdoğu ülkelerinden gelen uluslararası rekabetin artan yoğunluğu da sendikaların pazarlık gücünü azaltmıştır. Üçüncüsü de, İngiltere'de 1979'da iktidara gelen ve 1980'lerde sendikalara karşı saldırgan bir tavır takınan,

Margaret Thatcher'ın liderliğindeki Britanya Muhafazakar Partisinde olduğu gibi, pek çok ülkede sağcı hükümetlerin bulunmasıdır. Sendikalar, birkaç önemli grevde, özellikle de Birleşik Krallık'ta 1984'te Ulusal Madenciler Sendikasının ezilmesideki gibi, ikinci en iyi sonuçlarla yetinmişlerdir. Sendikaların korudukları çalışma koşulları ve ücretler, son yirmi beş yıl içerisinde önemli birkaç sanayi kolunda aşınmıştır.

Sendika üyeliklerindeki azalma, sanayileşmiş ülkelerdeki daha genel bir olgunun sonucunda ortaya çıkmıştır ve yalnızca sağcı hükümetlerin sendikalara uyguladığı siyasal baskıya yüklenemez. Sendikalar genellikle, Britanya'da 1980'lerin büyük bölümü ile 1990'larda olduğu gibi, yüksek işsizliğin olduğu dönemlerde zayıflarlar. Haziran 2003'te, hem erkekler hem de için sendika üyeliği % 29 kadınlar düzeyinde kalmıştır (*Social Trends* 35, 2005). Daha esnek üretim eğilimleri, çok sayıda çalışan olan büyük fabrikalarda daha yoğun bir biçimde gelişen sendikacılığın gücünü azaltmıştır. Yine de, sendikacılık çoğu Batı ülkesinde önemli bir güç olmayı sürdürmektedir. Sendikaların Birleşik Krallık'ta, üyeleri için ne kadar etkili bir pazarlık yürütebilme güçlerine sahip olduğu, 2002 ve 2003'teki itfaiyecilerin grevi sırasında görülmüştür. Bu çatışma sırasında, Itfaiyeciler Sendikasının ücret artışı isteğine karşı, Yeni İşçi Partisi hükümeti aynı sertlikte yanıt vererek çalışma uygulamalarında daha fazla esneklik talebinde bulunmuştu. (Çalışma koşullarının esnekliği, bu bölümün ikinci yarısında ele alınacak temel bir temadır).

1984 yılında, Britanyalı madenciler, ocakların kapanmasına karşı uzun bir savaş verdiler.

Kadınlar ve çalışma

Tarih boyunca, erkekler ve kadınlar çevrelerindeki toplumsal dünyanın üretim ve yeniden üretimine, hem gündelik olarak hem de uzun zaman dilimleri boyunca katkıda bulunmuşlardır. Yine de bu ortaklığın niteliği ve sorumlulukların dağılımı, zaman içinde farklı biçimler almıştır. Yakın zamanlara kadar, Batı ülkelerinde karşılığı ödenen çalışma, baskın olarak erkeklerin alanı idi. Son yirmi otuz yıl içinde, bu durum kökten bir biçimde değişti: gittikçe daha fazla kadın işgücüne katılır oldu. Batı ülkelerinin büyük bölümü ile Rusya ve Çin'de, bugünlerde ev dışında çalışan kadınların oranı erkeklere kıyasla dörtte bir oranında daha azdır (18.2. Şekile bakınız). Bununla birlikte, Birleşik Krallık'taki raporlar, çalışan kadın nüfusun dörtte üçünün, hizmet, temiz-

lik, kasiyerlik ve yemek işi gibi yarı zamanlı, düşük ücretli işlerde çalıştıklarını düşündürmektedir (Women in the Workplace 2004).

Aşağıdaki kesimlerde, bu olgunun - modern toplumda bugünlerde gerçekleşen en önemli dönüşümlerden birisi- kökenlerine ve içermelerine bakacağız. Ayrıca, çalışma sosyolojisindeki en önemli çağdaş sorunların bir bölümünü ele almadan önce, çalışma dünyasındaki, Fordizm ve Taylorizmin gerilemesi ile gerçekleşen kimi değişmeleri de ele alacağız.

İşyerindeki kadınlar: tarihsel görüş

Sanayi öncesi toplumların nüfusunun ezici çoğunluğu (ve gelişmekte olan dünyadaki pek çok kişi) için, üretim etkinliği ile evin içindeki etkinlikler ayrı değildi. Üretim ya evde ya da evin yanında yapılıyordu; ailenin bütün üyeleri de tarlada ya da el zenaatlarında çalışıyordu. Kadınlar, erkeklerin egemenliğindeki siyasal ve savaş alanlarından uzak tutulsalar da, ekonomik süreç içindeki önemleri yüzünden çokluk evin içinde önemli bir etkiye sahiptiler. Zenaatkarların ve çiftçilerin eşleri çokluk, iş hesaplarını tutarlardı; dulların da iş sahibi olmaları ve yönetmeleri oldukça yaygındı.

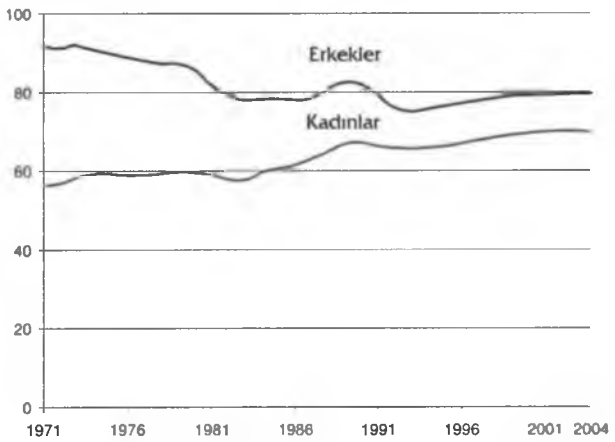

18.3. Şekil Birleşik Krallık'ta istihdam oranları; cinsiyete göre (%)
Kaynak: Social Trends 35 (2005), s. 4.

Bu durum, modern sanayinin gelişimi ile işyerinin evden ayrılması sonucunda büyük ölçüde değişti. Üretimin makinalaşan fabrikalara kayması, olasılıkla en büyük öneme sahip etkendir. Çalışma, yapılan iş için özellikle kiralanan bireyler tarafından makinanın hızına bağli olarak yapıldığından, işverenler yavaş yavaş, aileler yerine tek tek işçilerle sözleşme yapmaya başladılar.

Zaman içinde sanayinin gelişimi ile, ev ve işyerinde artan bir işbölümü kuruldu. Ayrı alanlar düşüncesi kamu ve özel halkın tutumlarına yerleşti. Erkekler, ev dışında istihdam edilmenin sağladığı avantajla, kamu alanında, yerel konularda, siyaset ve piyasada daha fazla yer almaya başladılar. Kadınlar "eviçi" değerleriyle eşleşir oldular ve çocuk bakımı, evin düzeninin sağlanması ve aile için yiyecek hazırlama sorumluluğunu yüklendiler. "Kadının yeri evidir" düşüncesi, toplumdaki değişik düzeylerdeki kadınlar için değişik içermelere sahipti. Varlıklı kadınlar, bakıcılar, hemşireler, hizmetçi ve uşakların hizmetinden yararlanıyordu. Hem ev içindeki işleri yüklenmek hem de kocalarının gelirlerine katkı yapmak için sanayi işlerinde çalışan daha yoksul kadınların yüklendiği yük çok daha fazlaydı.

Evin dışındaki kadınların istihdam oranları, bütün sınıflar için, yirminci yüzyıla kadar oldukça düşüktü. 1910 gibi geç bir tarihte bile Britanya'da ücret

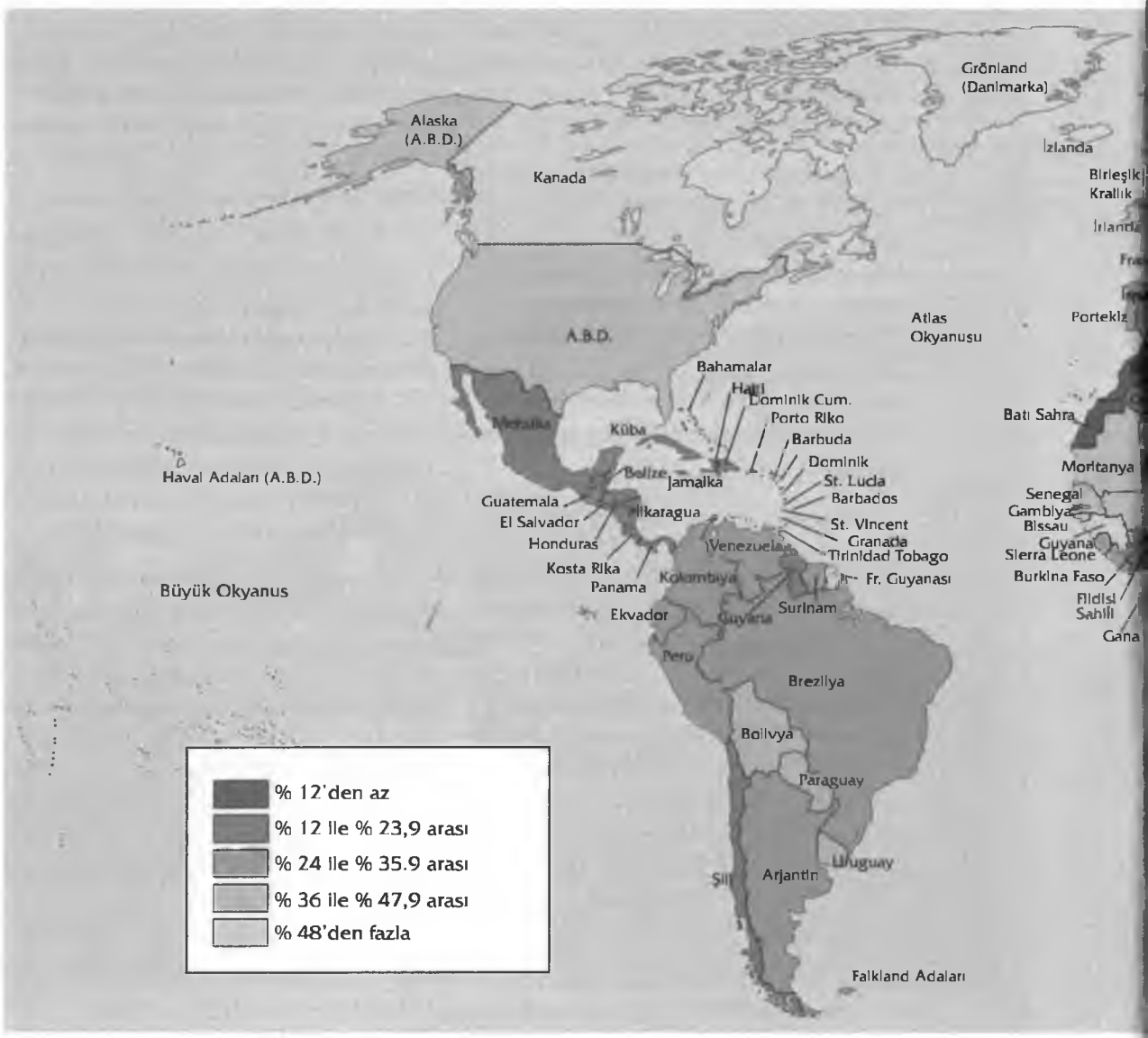

18.2. Şekil: Dünya çapında, işgücü içindeki kadınlar:

karşılığı çalışan kadınların üçte birinden fazlası, bakıcılar ya da hizmetçilerdi. Kadın işgücü çoğunlukla, fabrikalarda ya da bürolarda çalıştıklarında aldıkları ücret çokluk doğrudan anne babalarına gönderilen genç bekar kadınlardan oluşuyordu. Bir kez evlendiklerinde, bunlar genellikle işgücünden çıkmakta ve aile yükümlülüklerine yoğunlaşmaktaydılar.

Kadınların ekonomik etkinliğindeki artış

Kadınların ücret ödenen işgücüne katılmaları, geçen yüzyıl boyunca az çok sürekli olarak yükselmiştir. Yükselişin önemli etkenlerinden biri, Birinci Dünya Savaşı sırasında karşılaşılan işgücü kıtlığıydı. Savaş yıllarında, kadınlar daha önce yalnızca erkeklerin

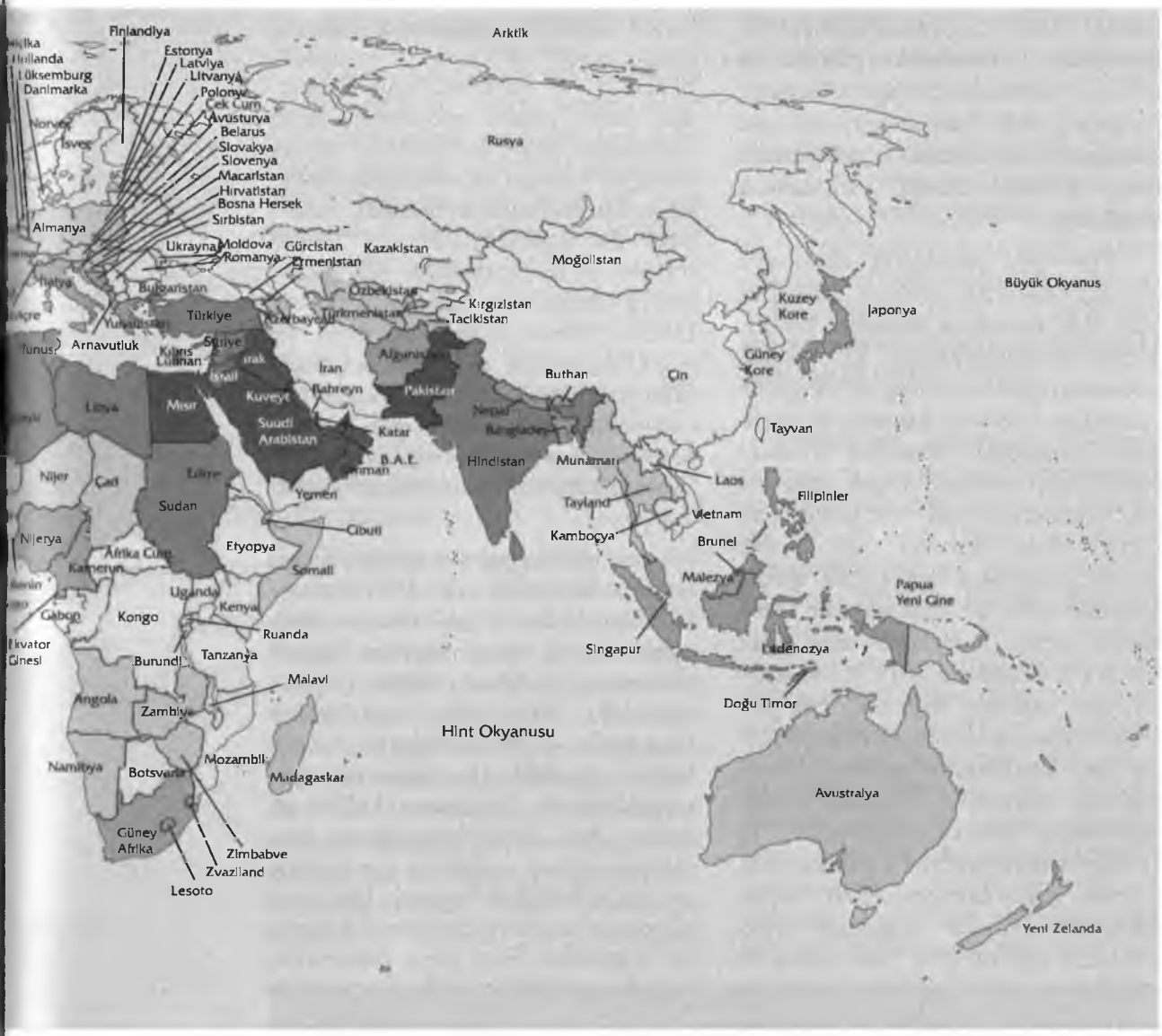

alanı diye görülen işleri yerine getirmeye başladılar. Savaş dönüşü, erkekler bu işlerin çoğunu geri aldılar, ancak daha önce kurulan kalıp artık bozulmuştu.

İkinci Dünya Savaşından bu yana, işgücünün toplumsal cinsiyet payları çarpıcı bir biçimde değişmiştir. Birleşik Krallık istihdam oranı -istihdam edilen çalışma yaşındaki insanların oranı- kadınlar için, 1971 ile 2004 arasında % 56'dan % 70'e çıkmıştır. Buna karşılık aynı dönemde, Birleşik Krallık'ta erkekler için istihdam oranı % 92'den % 79'a düşmüştür. Dolayısıyla, erkekler ile kadınların istihdam oranları arasındaki fark, 1971'deki % 35'ten 2004'te yalnızca % 9'a düşmüştür (bu 18.3. Şekilde gösterilmektedir). Top-

lumsal cinsiyet ayrılığındaki bu daralmanın önümüzdeki yıllarda da artarak sürmesi olasılığı yüksektir. Aşağıda (s. 806-7'de) göreceğimiz gibi kadınların ekonomik etkinliğindeki artışın büyük bölümü, yarı-zamanlı işlerdedir.

Erkeklerle kadınların ekonomik etkinliği arasındaki ayrılığın son yirmi otuz yıldır kapanıyor olmasının bir dizi nedeni bulunmaktadır. ilk olarak, geleneksel olarak kadınlar ve "ev içi" ile eşleştirilen ödevlerin kapsamı ve niteliğinde değişmeler olmuştur. Doğum oranı düşüp ortalama çocuk doğurma yaşı yükseldikçe, pek çok kadın artık çocuk sahibi olmadan önce ücretli işlerde çalışmakta ve çocuk sahibi olduktan sonra işe dönmektedir. Daha küçük aileler, kadınların daha önce küçük çocukların bakımı için harcadığı zamanın azalması demektir. Pek çok evişinin makinalaşması da evin yönetimi için harcanması gereken zaman miktarını azaltmıştır. Otomatik bulaşık makinaları, elektrik süpürgeleri ve çamaşır makinaları eviçi iş yükünü daha az emek yoğun hale getirmiştir. Ayrıca, erkeklerle kadınlar arasındaki eviçi işbölümü de, kadınlar hala kesinlikle erkeklere kıyasla daha fazla ev işi yerine getiriyor olsa da (aşağıya bakınız), düzenli olarak zaman içinde aşınmaktadır.

Artan sayıda kadının işgücü piyasasına girişini açıklayan finansal nedenler de vardır. Geleneksel çekirdek aile modeli -eve ekmek getiren bir erkek, evkadını olan eş ve bağımlı çocuklar- artık Britanya'daki ailelerin yalnızca dörtte birini oluşturmaktadır. Erkek işsizliğindeki bir artış da içinde olmak üzere, evin içindeki ekonomik baskılar, pek çok kadını ücretli işler aramaya yöneltmiştir. Pek çok ev halkı, istenir bir yaşam biçimine erişebilmek için iki gelirin gerekli olduğunu görmektedir. Bekarlığın ve çocuksuzluğun oranındaki artışın yanısıra tek anneli evlerin sayısındaki artış da içlerinde olmak üzere, ev halkının yapısındaki değişmeler, geleneksel ailelerin dışındaki kadınların da işgücü piyasasına -seçim sonucu ya da zorunluluk yüzündengiriyor olduğu anlamına gelmektedir. Dahası, hem Britanya'da hem de A.B.D.'de sosyal güvenlik politikalarının yeniden düzenlenmesi, kadınların -yalnız anneler ile küçük çocukları olan anneler de içlerinde olmak üzere- ücret karşılığı çalışmaya özendirmeyi hedeflemektedir.

Son olarak, pek çok kadının kişisel tatmin duygusu ve 1960'lar ile 1970'lerdeki kadın hareketlerinin ateşlediği eşitlik isteği sonucu işgücü piyasasına girdiğine dikkat çekmek önemlidir. Erkeklerle yasal eşitliği kazanmış olan kadınların büyük bölümü, bu hakları kendi yaşamlarında gerçekleştirme fırsatlarını kullanmışlardır. Daha önce belirttiğimiz gibi, çalışma çağdaş toplumun merkezinde yer alır; istihdam da bağımsız bir yaşam sürmenin neredeyse her zaman zorunlu bir koşuludur. Son yirmi otuz yıldır, kadınlar erkeklerle eşitlenme yolunda önemli kazançları gerçekleştirdiler; bu sürecin merkezinde, kadınların artan ekonomik etkinliği yer almaktadır (Crompton 1997).

Toplumsal cinsiyet ve çalışmada eşitsizlik

Erkeklerle biçimsel eşitliğe sahip olsalar da, kadınlar bugün de işgücü piyasasında bir dizi eşitsizlik yaşamaktadır. Bu bölümde, çalışma yaşamında kadınların yaşadığı temel eşitsizliklerden üçüne bakacağız: Mesleki ayrımcılık, yarı-zamanlı işlerde yoğunlaşma ve ücret uçurumu.

Mesleki ayrımcılık

Kadın işçiler geleneksel olarak düşük ücretli, rutin mesleklerde yoğunlaşmışlardır. Bu işlerin pek çoğu yüksek derecede toplumsal cinsiyetleşmiştir -yani, bu işler "kadın işi" diye görülürler. Sekreterlik ve bakıcılık (hemşirelik, sosyal hizmet ve çocuk bakımı gibi) ezici çoğunlukla kadınlar tarafından yapılırlar ve genel olarak "dişil" meslekler diye görülürler. Mesleki toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, erkekler ve kadınların, hangi işin "eril", hangi işin "dişil" olduğuna ilişkin yaygın anlayışları dayanarak, farklı iş türlerinde yoğunlaşmasıdır.

Mesleki ayrımcılığın dikey ve yatay unsurları olduğu düşünülmektedir. Dikey ayrımcılık, kadınların çok az yetkeye ve ilerleme için pek az fırsata sahip olduğu işlerde yoğunlaşırken erkeklerin daha güçlü ve etkili konumları işgal etme eğilimine göndermede bulunmaktadır. Örneğin, kadınlar büyük ölçüde eviçi ve rutin hizmet konumlarında ağırlıklı iken erkekler yarı nitelikli ya da nitelikli kol işlerinde yoğunlaşmaktadır. Yatay ayrımcılığın boyutu şu biçimde dile getirilebilir. Birleşik Krallık'ta 1991 yılında kadınların istihdamının % 50'sinden fazlası (erkekler için olan % 17'ye kıyasla), dört mesleki kategoride yer almaktadır: Yazman, sekreter, kişisel hizmet ve "öteki birincil işler" (Crompton 1997). 1998'de, kadınların % 26'sı rutin beyaz yakalı işlerde çalışırken erkeklerde bu oran yalnızca % 8 idi; erkeklerin % 17'si de nitelikli kol işçisi olarak çalışırken kadınlarda bu oran % 2 idi (HMSO 1999).

İstihdamın yapısındaki değişmelerin yanısıra, cinsiyet rol klişeleştirmesi de mesleki ayrımcılığa katkıda bulunmuştur. "Katip"lerin prestij ve işlerinin niteliğindeki değişme bunun için iyi bir örnektir. 1850'de, Birleşik Krallık'ta, katiplerin % 99'u erkekti. Katiplik çokluk, muhasebe becerilerine sahip olmayı ve kimi zaman yönetsel sorumlulukları yerine getirmeyi gerektiren sorumlu bir konumdu. En düşük konumdaki yazmanlar bile dışarıdaki dünyada belirli bir statüye sahiptiler. Yirminci yüzyıl, büro işlerinde genel bir makinalaşmaya (ondokuzuncu yüzyılın sonunda daktiloların kullanılmasıyla başlayan) ve buna eşlik eden, "katip"liğin

Kadınların ağırlıklı olduğu işler kazancı en düşük işlerdir.

aynı zamanda bir başka ilişkili meslek olan "sekreterliğin" de nitelik ve statüsünün belirgin bir biçimde, gerileyerek düşük statülü, düşük ücretli bir iş haline gelmesine tanıklık etti. Bu meslekler için sözkonusu olan ücret ve prestij düştükçe, bunlar kadınlar tarafından doldurulur oldular. 1998'de, Birleşik Krallık'ta katiplik işlerinin % 90'ı, tüm sekterlerin ise % 98'i kadındı. Bununla birlikte, sekreter olarak çalışan insanların oranı, son yirmi yıl içinde düşmüştür. Bilgisayarlar, daktiloların yerini almıştır ve pek çok yönetici şimdi mektup yazma işiyle başka işlerini doğrudan bilgisayara yazarak halletmektedir.

Yarı zamanlı işlerde yoğunlaşma

Giderek artan sayıdaki kadın artık ev dışında tam zamanlı işlerde çalışıyor olsa da, çok sayıda kadın yarı-zamanlı istihdamda yoğunlaşmıştır. Son yirmi otuz yıldır, yarı-zamanlı iş fırsatları, kısmen esnek istihdam politikalarını özendiren işgücü piyasası reformlarının bir sonucu olarak kısmen de hizmetler sektöründeki gelişmenin sonucu olarak, devasa ölçüde arttı (Crompton 1997).

Yarı-zamanlı işler çalışanlara, tam zamanlı işlere kıyasla çok daha fazla esneklik sağlar. Bu yüzden, çokluk çalışma ve aile yükümlülükleri arasında denge kurmaya çalışan kadınlar tarafından tercih edilirler. Pek çok örnekte bu denge başarıyla kurulabilir ve öteki türlü istihdamdan vazgeçmek zorunda kalacak olan kadınlar ekonomik olarak etken hale gelir. Yine de yarı-zamanlı işler, düşük ücret, iş güvencesinden yoksunluk ve ilerleme fırsatlarının azlığı gibi belirli dezavantajları getirir.

Yarı zamanlı işler kadınlar için çekicidir; kadınların savaş sonrası dönemdeki ekonomik etkinliklerindeki artışın büyük bölümü de buna atfedilebilir. 2004'e kadar, Birleşik Krallık'ta yarı-zamanlı işlerde çalışan 5,2 milyon kadın varken yalnızca 1,2 milyon erkek vardı (HMSO 2005). Bu bakımdan Britanya bir ölçüde farklıdır: sanayileşmiş ülkeler arasında, kadın yarı-zamanlı istihdamı bakımından Birleşik Krallık en yüksek oranlardan birisine sahiptir.

Sosyologlar uzun süre, kadınların yarı-zamanlı çalışmalarını tartıştılar ve Britanya'da bu kalıbın öteki ülkelere kıyasla neden güçlü olduğunu açıklamaya çalıştılar. Anketler, yarı-zamanlı işlerin ücretlerinin düşük olduğu, iş güvencesi olmadığı ve genellikle çalışandan çok işverene esneklik sağladığını ortaya koymuştur. Yine de, kadın yarı-zamanlı çalışanların çoğunluğu kendilerine sorulduğunda, yarı-zamanlı işlerden tatmin olduklarını söylüyorlardı. Anket yapılanların neden yarı-zamanlı çalıştıklarına ilişkin verdikleri temel gerekçe, tam zamanlı çalışmayı tercih etmemeleridir.

Kimi araştırmacılar, farklı kadın "türlerinin" olduğunu ileri sürmüşlerdir -evin dışında çalışmaya kendini adayanlar ile, cinsiyete dayalı geleneksel işbölümüne karşı çıkmayan, dışarıda çalışmayan kadınlar (Hakim 1996). Bu tür bir yaklaşıma göre pek çok kadın, geleneksel eviçi yükümlülüklerini yerine getirebilmek için, yarı-zamanlı çalışmaktan mutlular. Bununla birlikte, kadınların pek az seçeneğe sahip olduğu açıktır. Erkekler, az ya da çok, çocuklarının yetiştirilmesinde birincil sorumluluğu kabul etmemektedirler. Bu sorumluluğa (yukarıda, s. 792-3'deki kutuda görmüş olduğumuz gibi, öteki eviçi

yüküm-lülüklere olduğu kadar) sahip olan ve yine ücretli bir işte çalışmak isteyen ya da zorunlu olan kadınlar kaçınılmaz olarak yarı-zamanlı işleri daha yapıla-bilir bulmaktadır.

Ücret uçurumu

Britanya'da istihdam edilen kadınların ortalama ücretleri, aradaki fark son otuz yılda biraz kapanmışsa da, erkeklerinkinin çok altındadır. 1970'te, tamzamanlı işlerde çalışan kadınlar, tamzamanlı çalışan erkeklerin kazandığı her bir pounda karşılık 63 pens elde ediyordu; bu sayı 1999'da, 84 pense yükseldi. Yarı-zamanlı çalışan kadınlar arasında, ücret ayrılığı, aynı dönemde 51 pensten 58 pense gerilemiştir. "Ücret uçurumu"nun kapanmasına yönelik bu genel eğilim doğru bir biçimde, erkeklerle eşitliğe doğru önemli bir adım olarak düşünülmektedir.

Bu eğilimleri etkileyen birkaç süreç vardır. Önemli bir etken, daha fazla kadının, eskisine oranla yüksek kazançlı profesyonel konumlara yükselmesidir. İyi niteliklere sahip genç kadınların, kazançlı işleri elde etme şansları, artık erkekler kadar olmaktadır. Yine de mesleki yapının en tepesindeki bu süreç, hızla genişleyen hizmetler sektöründe, düşük ücretli yarı-zamanlı işlerde çalışan kadınların sayısındaki çok büyük artışla dengelenmektedir.

Toplumsal cinsiyete dayanan mesleki ayrımcılık, erkekler ile kadınlar arasındaki ücret uçurumunun sürmesinin en büyük nedenlerinden birisidir. Kadınlar, daha düşük ücretli iş kesimlerinde aşırı yoğunlaşmaktadır: Kadınların % 45'ten fazlası, haftada 100 pounddan az ücret elde etmektedir; erkekler için bu oran yalnızca % 20'dir. Kimi kazançlara karşın, kadınlar aynı zamanda, gelir dağılımının en tepesindeki grupta daha az yer almaktadır: erkeklerin % 10'u haftada 500 pound kazanırken bu oran kadınlar için yalnızca % 2'dir (Rake 2000).

1999'da ulusal bir asgari ücretin (yirmi iki yaş üzeri çalışanlar için saatte 3,6 pound) getirilmesi de -pek çok kadın kuaförlük ve garsonluk gibi, uzun zamandır belirlenen asgari ücretin altında kazanç sağlayan mesleklerde yoğunlaştığı için- erkekler ile kadınlar arasındaki ücret uçurumunu daraltmıştır. Yaklaşık 2 milyon insanın kazançlarında, asgari ücret ilk kez uygulanmaya başladıktan sonra yaklaşık % 30 artış olduğu tahmin edilmektedir. Asgari ücretteki, düzenli artışlar (Ekim 2006'da, yirmiiki yaş üstü çalışanlar için saatlik 5,35 pound olması öngörülmüştür), düşük ücretli işlerde çalışanların daha da fazla yararına olmuştur. Bununla birlikte, asgari ücretin yararları, kadınların büyük bir bölümünün bugün de asgari ücretin pek az üzerindeki işlerde çalıştığı ve yine asgari ücretin altında özellikle bağımlı çocukları varsa, geçinmenin son derece güç olduğu işlerde (yasadışı olarak) çalışan erkek ve kadınların varolduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Bunun bir göstergesi, Birleşik Krallık'taki kadınların önemli bir oranının yoksulluk içinde yaşıyor olmalarıdır. Bu, özellikle aile reisi olan kadınlar için geçerlidir. Yoksullur arasındaki kadınların oranı son yıllarda düzenli olarak artmıştır. Yoksulluk, sürekli bakıma gereksinimi olan küçük çocukları olan kadınlar için özellikle ağırdır. Burada bir kısır döngü vardır:

Makul ölçüde iyi ödeme yapan bir iş bulabilen bir kadın, çocuk bakımı yüzünden finansal olarak zor duruma düşebilir; ancak yarı-zamanlı çalışırsa, kazancı düşecek, sahip olduğu kariyer umutları bitecek ve tam-zamanlı çalışanların sahip olduğu öteki ekonomik kazançlardan da -emeklilik aylığı gibi- yoksun kalacaktır.

Bir kadının yaşam süresi dikkate alındığında, ücret uçurumu, bütün kazançlar bakımından çarpıcı farklılıklar yaratmaktadır. 1990'larda yürütülen yeni bir çalışma (Rake 2000), örneğin ortalama nitelikteki bir kadının, yaşamı boyunca 240.000 pounddan fazla bir "kadınlık zararına" uğradığını bulmuştur. Kadın kaybı, bir kadının, çocukları olmasa bile, yaşamı boyunca, benzer niteliklere sahip olan bir erkeğin kazancından ne kadar daha az kazanacağını göstermektedir. Bir kadının kazanacağı miktar niteliklerine göre değişmektedir. Örneğin, niteliksiz, çocuksuz bir kadının, çalışma yaşamı boyunca 518.000 pound kazanacağı beklenebilir; eğer üniversite mezunu ise, bu miktarından iki katından fazlasını kazanabilir onun "kadınlık zararı" görece düşük olacak ve onun için "annelik farkı", yani kadınsız bir çocuğun kazancı ile çocuklu bir kadının kazancı arasındaki uçurum (18.4. Şekile bakınız) olmayacaktır. Buna karşın, düşük nitelikli, iki çocuk annesi bir kadının "annelik farkı" yaklaşık 285.000 pound (benzer bir erkeğin kazanacağı miktara kıyasla) olacaktır; orta-nitelikli bir kadın için bu fark, 140.000 pound, yüksek nitelikli bir kadın için ise 19.000 pound onun "kadınlık zararı"na eklenecektir. Son iki kategoriye giren kadınların, işe daha çabuk dönmeleri ve çocukları küçükken gündüz bakım olanakları kullanma olasılığı yüksektir.

Ev içi işbölümündeki değişmeler

Daha fazla kadının karşılığı ödenen çalışma alanına girmesinin sonuçlarından birisi, belirli geleneksel aile kalıplarının yeniden biçimlenmesidir. "Eve ekmek getiren erkek" modeli, artık bir kural olmaktan çok bir istisnaya dönüşmüştür; kadınların artan ekonomik bağımsızlığı da, eğer isterlerse, evdeki toplumsal cinsiyete göre belirlenen rollerinin değişebileceği anlamına gelmektedir. Hem evişleri bakımından hem de finansal karar verme süreci bakımından, kadınların geleneksel eviçi rolleri önemli değişmelerden geçmektedir. Kadınlar çoğu evde bugün de esas sorumluluğu yükleniyor olsalar da, pek çok evde daha eşitlikçi bir ilişkiye doğru gidiliyor gibidir. Bunun istisnası, evdeki, genellikle erkeklerin yaptığı, ufak tefek tamir işleridir. Anketler kadınların yine ortalama olarak günde 3 saatlerini evişleriyle (alışveriş ve çocuk bakımı dışında) geçirdiklerini göstermektedir. Erkeklerin harcadığı zaman ise 1 saat 40 dakikadır (Office National Statistics 2003).

Çalışmalar, evlerinin dışında istihdam edilen evli kadınların, neredeyse her zaman evin bakımının esas sorumluluğunu yükleniyor olsa da, ötekilerden daha az evişi yaptığını göstermektedir. Onların etkinliklerinin kalıbı kuşkusuz oldukça farklıdır. Onlar, ev işlerini akşamüzerleri ve hafta sonlarında tam zamanlı ev kadınlarından daha fazla zaman harcayarak yapmaktadır.

Bu konu, daha ayrıntılı olarak "Aileler ve Mahrem İlişkiler" başlıklı 7. Bölümde, s. 258-60'da incelenmektedir.

Bununla birlikte, bu kalıbın bile değişiyor olabileceğine ilişkin kanıtlar bulunmaktadır. Erkekler eskisine kıyasla, konuyu inceleyen araştırmacıların bunun bir "gecikmiş uyarlanma" süreci olduğunu söylemelerine karşın, daha fazla evişi yapmaktadırlar (Gershuny 1994). Bununla kastedilen, erkekler ile kadınlar arasındaki eviçi işlerin yeniden düzenlenmesinin, kadınların işgücü piyasasına girişlerinden daha yavaş gerçekleşiyor olduğudur. Araştırmalar, evin içindeki işbölümünün, sınıf ve kadınların ücretli işlerde harcadıkları zaman gibi etkenlere bağlı olarak değiştiğini göstermiştir. Yüksek toplumsal sınıflardan gelen çiftler, tıpkı kadınların tam zamanlı olarak çalıştıkları hanehalkları gibi daha eşitlikçi bir işbölümüne sahip olma eğilimindedir. Genelde, erkekler ev içinde daha büyük bir sorumluluk almaktadırlar, ancak yük bugün de eşit olarak paylaşılmış değildir.

Warde ve Heatherington (1993) tarafından Manchester'da yapılan bir anket, ev içindeki işbölümünün genç çiftler arasında daha önceki kuşaklara göre daha eşitlikçi olduğunu göstermiş-

Ücret Bömü "Tipik kadınlar" için üç kategori Üç kategorideki kaybedilen kazançlar	**Bayan düşük nitelikli** Okuldan hiçbir nitelik kazanamadan ayrıldı; Tezgahtar olarak çalışıyor; 21 yaşında evlenip, ilk çocuğunu 23, ikincisini 26 yaşında doğurur. Dokuz yıl işgücü piyasası dışında kalır; bir 28 yıl daha yarı-zamanlı olarak çalışır.	**Bayan orta nitelikli** Orta/Lise eğitimi var; büro içinde, örneğin sekreter olarak çalışıyor. 26 yaşında evlenip ilk çocuğunu 28, ikincisini 31 yaşında doğurur. Yalnızca iki yıl için işgücü piyasası dışında kalır; bir 12 yıl daha yarı-zamanlı olarak çalışır.	**Bayan yüksek nitelikli** Üniversite mezunu ve profesyonel; örneğin bir öğretmen. 28 yaşında evlenir; ilk çocuğunu 30, ikincisini de 33 yaşında doğurur. Yalnızca bir yıl için yarı-zamanlı olarak çalışır; çalışma yaşamının geri kalanını tam-zamanlı işlerde geçirir.
Kadınlık zararı Yaşam boyunca kadının çocukları olmasa bile, benzer niteliklere sahip olan erkeklere kıyasla ne kadar az kazanabildiği	£197.000	£241.000	£143.000
Annelik farkı Yaşam boyunca kadının, kendisine benzer niteliklere sahip, ancak çocuğu olmayan kadınlara kıyasla ne kadar az kazanabildiği.	£285.000	£140.000	£19.000
Anababa olmanın farkı Kadının benzer niteliklere sahip erkeklere kıyasla ne kadar az kazanabildiği; yani kadınlık zararı ile anne olmanın farkının toplamı	£482.000	£381.000	£162.000

18.4. Şekil "Kadınlık zararı", "annelik farkı" ve "anababa olmanın farkı"
Kaynaklar: Guardian (21 Şubat 2000); Rake (2000).

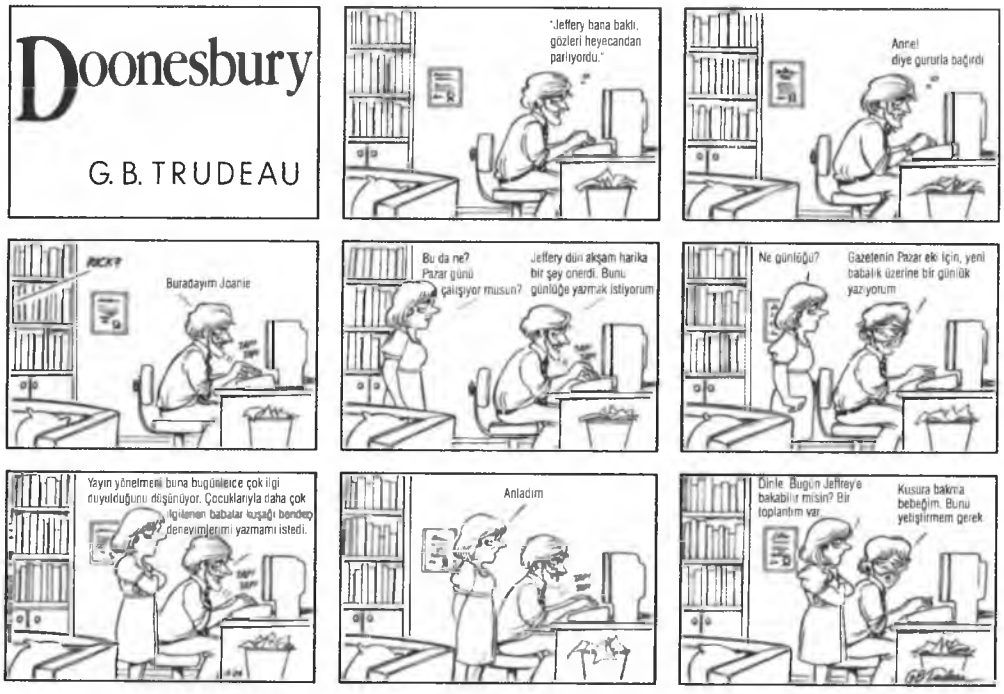

tir. Yazarlar, zaman içinde, toplumsal cinsiyete ilişkin klişelerin güçlerini yitirdikleri sonucuna varmışlardır. Evin içindeki işleri paylaşmaya çalışan anababaların olduğu evlerde büyüyen genç insanların, bu tür uygulamaları kendi evlerinde de sürdürmeleri olasılığı yüksektir.

Vogler ve Pahl (1994) ev içindeki işbölümünün farklı bir yönünü -evin finansal "yönetim" sistemlerini- incelemişlerdir. Yazarların çalışmaları, kadınların paraya ve harcama kararlarına erişiminin, kadın istihdamı ile birlikte artıp atmadığını anlamaya çalışıyorlardı. Altı farklı Britanyalı topluluktaki çiftlerle görüşmeler yapan yazarlar, genel olarak finansal kaynakların dağılımının geçmiştekine kıyasla daha adil olarak yapıldığını, ancak bu dağılımın sınıfsal konumlarla bağlantılı olmayı sürdürdüğünü görmüşlerdir. Yüksek gelirli çiftler arasında, "havuzda toplanmış" fonların birlikte yönetilme eğilimi ile paraya erişim ve harcamaların yapılma kararının verilmesinde daha büyük eşitlik ağır basmaktadır. Bir ev halkı içinde kadın daha fazla finansal katkı sağladıkça, finansal kararlar üzerinde daha büyük bir ağırlığa sahip olacaktır.

Düşük gelirli ailelerde, kadınlar çokluk evin gündelik harcamalarının yönetiminden sorumludur, ancak bütçe ve harcama konusundaki staratejik kararları verme konumunda olmak zorunda değildir. Böyle durumlarda, Vogler ve Pahl, kadınların kocalarının para harcamaya erişimlerini korurlarken kendilerini aynı haktan yoksun bırakma eğilimi olduğuna dikkat çekmişlerdir. Başka deyişle, kadınların para üzerindeki gündelik kontrolleri ile paraya erişimleri arasında bir ayrılık bulunmaktadır.

Post-Fordizm

Son yirmi otuz yıldır, esnek uygulamalar, ürün geliştirmesi, üretim teknikleri, yönetim tarzı, çalışma ortamı, çalışanların katılımı ve pazarlama konuları da içlerinde olmak üzere bir dizi alanda geçerli hale gelmiştir. Grup üretimi, sorun çözme takımları, çoklu ödevler ve özgül piyasalar, değişen koşullar altında kendilerini yeniden yapılandırmaya çalışan şirketlerin benimsediği kimi stratejilerden bir bölümü. Kimi yorumcular, birarada alındıklarında, bu değişmelerin Fordizmin ilkelerinden kökten bir kopuşu temsil ettiklerini düşünmektedirler. Bu yorumcular, bugün artık en iyi **Post-Fordizm** diye betimlenebilecek bir dönem içinde olduğumuzu ileri sürüyorlar. Michael Piore ve Charles Sabel tarafından *İkinci Sanayi Bölünümü* (The Second Industrial Divide -1984) adlı yapıtlarında popüler hale getirilen bu deyim, kapitalizmin, farklı ve müşterilerin isteğine göre değiştirilen ürünlerin olduğu piyasalaların isteklerini karşılayabilmek için esnekliğin ve yeniliğin ençoklaştırıldığı yeni bir aşamasını betimlemektedir.

Ne ki, Post-Fordizm düşüncesi bir ölçüde sorunludur. Terim, yalnızca çalışma ve ekonomik yaşam alanlarında değil, bir bütün olarak toplumun genelinde ortaya çıkan, birbiri içine geçmiş değişmeleri anlatmak için kullanılmaktadır. Kimi yazarlar Post-Fordizm eğiliminin, parti siyaseti, sosyal güvenlik programları ve tüketici ile yaşam biçimi seçimleri gibi birbirinden farklı alanlarda görülebileceğini ileri sürmektedir. Çağdaş toplum gözlemleri genellikle bu değişmelerin pek çoğuna işaret ediyorlarsa da, Post-Fordizmin tam olarak ne anlama geldiği ya da hatta tanık olduğumuz olguyu anlamanın en iyi yolunun ne olduğu konusunda bir oydaşma sözkonusu değildir.

Terimi çevreleyen belirsizliğe karşın, çalışma yaşamında son yirmi otuz yıldır, daha önceki Fordist uygulamalardan kesin bir kopuşu temsil eden birkaç ayırdedici eğilim ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, çalışmanın merkezi olmaktan çıkarak hiyerarşik olmayan çalışma gruplarına bölünmesi, esnek üretim ve müşteriye uygunluğun kitleselleşmesi, küresel üretimin yayılması ve daha esnek bir meslek yapısının ortaya çıkışı yer almaktadır. Öncelikle, bu eğilimlerin ilk üçüne ilişkin örnekler verecek, daha sonr da Post-Fordist teze yöneltilen eleştirilere bakacağız.

Grup üretimi

Grup üretimi montaj hatları yerine işbirliğine dayanan çalışma grupları kimi zaman, çalışmanın yeniden düzenlenmesi olarak otomasyonla birarada kullanılmaktadır. Temel düşünce, her bir işçinin bütün gün sürekli olarak, bir arabanın kapı kolunu vidalamak gibi aynı işi yapması yerine, üretim süreçlerinde işçi gruplarının takım halinde işbirliği yapmalarına olanak sağlayarak işçilerin güdülenmelerini artırmaktır.

Grup üretimine bir örnek, düzenli olarak biraraya gelerek üretimdeki sorunları inceleyen ve çözen beş ile yirmi işçiden oluşan **kalite çemberleri**dir (KÇ). KÇ'ne mensup olan işçiler, üretim sorunlarını tartışmalarına olanak veren fazladan eğitim alırlar. KÇ uygulaması, önce A.B.D.'de başladı; sonra bir dizi Japon firması tarafından

benimsendi ve 1980'lerde Batı ekonomilerinde yeniden gözde hale geldi. İşçilerin kendi yürüttükleri işlerdeki tanım ve yöntemlerine katkıda bulunacak uzmanlığa sahip olduğunu kabul ettiği için bu uygulama, Taylorizmin varsayımlarından uzaklaşma demektir.

Grup üretiminin işçiler üzerindeki olumlu etkileri arasında, yeni niteliklerin edinilmesi, artan özerklik, azalan yönetici gözetimi ve ürettikleri mal ve hizmetlerden duyulan gururun artması sayılabilir. Ne ki, çalışmalar, takım üretiminin bir dizi olumsuz sonucunu göstermiştir. Bir takım sürecinde doğrudan yönetsel yetke daha az görünür nitelikte olsa da, öteki takım üyelerinin gözetimi gibi başka gözetim biçimleri vardır. Amerikan sosyoloğu Laurie Graham, A.B.D., Indiana'da Japonların sahip olduğu Subaru-Isuzu araba fabrikasındaki montaj hattında çalışmaya gitmiş ve daha fazla üretkenlik için öteki işçilerin akran baskısı altında çalışmanın acımasızca olduğu sonucuna varmıştır.

İş örgütlenmesine ilişkin Japon modelleri hakkında daha fazla bilgi için, bkz. "Örgütler ve Ağlar" başlıklı 16. Bölüme, s.711-13.

Birlikte çalıştığı işçilerden birisi Graham'a, ilk başta takım kavramı hakkında çok coşkulu iken, birlikte çalıştığı insanlar tarafından gözetimin, yalnızca insanları "ölümüne" çalıştırmak için bulunan yeni bir yönetim aracı olduğunu farkettiğini söylemiş. Graham (1995) ayrıca, Subaru-Isuzu grup üretimi kavramını, sendikalara direnmenin bir yolu olarak kullandığını gördü; onların düşüncesi, eğer yönetim ve işçiler aynı "takımda" iseler, bu durumda bu ikisi arasında bir çatışmanın ortaya çıkmaması gerekir. Başka deyişle, iyi bir "takım oyuncusu" yakınmamalıdır. Graham'ın çalıştığı Subaru-Isuzu fabrikasında yüksek ücret ya da daha az sorumluluk istekleri, çalışanların işbirliğinden kaçındığı anlamına geliyordu. Graham'ın çalışması gibi çalışmalar, sosyologları, takıma dayalı üretim süreçlerinin işçilere daha az tekdüze çalışma biçimleri sunuyor olsa da, işyerinde güç ve kontrol sistemlerinin aynı kaldığı sonucuna götürmüştür.

Esnek üretim ve müşteriye uygunluğun kitleselleşmesi

Son birkaç yıl içerisinde dünya çapındaki üretim süreçlerinde ortaya çıkan en önemli değişmelerden birisi, bilgisayar-destekli tasarım ve **esnek üretim** olmuştur. Taylorizm ve Fordizm, kitlesel pazarlar için kitlesel ürünler (tümü de aynı olan) üretmekte başarılı olsa da, bırakınız tek bir tüketicinin isteklerini, küçük miktarlardaki siparişileri bile üretme yeteneğinden yoksundu. Taylorist ve Fordist sistemlerin kendi ürünlerini müşterilere uydurma yeteneklerinin yokluğu, Henry Ford'un ilk kitlesel olarak üretilmiş arabası hakkında söylediği ünlü sözlerden görülebilir: "İnsanlar T-modelinden istedikleri rengi alabilirler siyah olduğu sürece". Öteki bilgisayara dayanan teknoloji biçimleriyle birlikte uygulanan bilgisayar-destekli tasarım, bu durumu kökten bir biçimde değiştirmiştir. Stanley Davis "kitlesel tüketiciye uygunluğun" ortaya çıkışından sözetmektedir: Yeni teknolojiler, belirli tüketiciler için tasarlanmış ürünlerin büyük ölçekli üretimine olanak sağlamaktadır. Bir montaj hattında tek bir günde beş bin gömlek üretilebilir.

Üretimin tüketiciye göre değiştirildiği durumda bile, üretim hattı unsurları yine de varlığını sürdürebilir.

Bugün artık, bu gömleklerden herbirisini, birbirinin aynı beş bin gömleğin üretildiği zaman içinde ve daha yüksek bir maliyet olmadan değiştirerek üretmek olanaklıdır (Davis 1988).

Esnek üretim, tüketiciler ile bir bütün olarak ekonomi için önemli yararlar sağlamakla birlikte, işçiler üzerindeki etkisi bütünüyle olumlu değildir. İşçiler yeni beceriler öğreniyor ve ve daha az tekdüze işlerde çalışıyor olsalar da, esnek üretim, karmaşık üretim sürecinin dikkatli ve çabuk sonuç verecek biçimde koordine edilme gereği, onlara yeni türden baskılar yüklemektedir. Laurie Graham'ın, Subaru-Isuzu fabrika çalışması, işçilerin üretim sürecindeki kritik parçalar için son dakikaya kadar bekletildikleri örneklerle doludur. Sonuç olarak, çalışanlar, üretim planına yetişmek için, herhangi bir ek ödeme elde etmeden daha uzun ve daha yoğun çalışmaktadır.

İnternet gibi teknolojiler, bireysel tüketiciler hakkında bilgi elde etmek ve sonra onların tam istediği ürünleri üretmek için kullanılabilir. Bu konuda coşkulu olanlar, **müşteri kitlesine uydurmanın**, Sanayi Devriminin gerisine düşmediğini, bunun bir önceki yüzyılda kitlesel üretim tekniklerinin uygulamaya konması kadar önemli bir gelişme olduğunu ileri sürmektedir. Ne ki, kuşkucular, şu anda uygulandığı biçimiyle müşteriye uygunluğun kitleselleşmesinin yalnızca seçim yanılsaması yaratacağını, gerçeklikte, internet tüketicisine açık olan seçeneklerin, tipik bir postayla sipariş kataloğunda sunulanlardan daha fazla olmadığını işaret

etmekte hızlı davranmışlardır (Collins 2000).

Müşteri kitlesine uydurmayı en uç noktaya taşıyanlardan birisi Dell Bilgisayar şirketidir. Üreticiden bir bilgisayar satın almak isteyen bir tüketici internete, Dell'in web sayfasına -şirketin perakende satış noktaları yoktur- girmek zorundadır. Tüketiciler tam da istedikleri özellikleri seçebilir. Sipariş verildikten sonra, bir bilgisayar belirtilen özelliklere göre yapılır ve üç beş gün içinde tüketiciye gönderilir. Aslında, Dell geleneksel iş yapma biçimini tersine çevirmiştir: Firmalar eskiden önce bir ürünü üretirler, daha sonra da onu satmaya uğraşırlardı; artık Dell gibi müşteri kitlesine uydurmayı benimseyenler önce satıyor, sonra ürünü üretiyor. Böyle bir değişme, sanayi için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Gerekli parçaların elde tutulma zorunluluğu -üreticiler için önemli bir maliyet unsuru- çarpıcı bir biçimde azaltılmaktadır. Dahası, üretimin giderek artan bir bölümü dışarıdan alınmaktadır. Bu yüzden, bilginin üreticiler ile parça sağlayanlar arasındaki hızlı bilgi aktarımı -bu da internet teknolojisi ile kolaylaşmıştır- kitlesel müşteriye uygunluk için esastır.

Küresel üretim

Sanayi üretimindeki değişmeler, yalnızca ürünlerin nasıl üretileceğini değil, aynı zamanda, Barbie bebek örneğinde görmüş olduğumuz gibi (s. 92) ürünlerin *nerede* üretileceğini de içermektedir. Yirminci yüzyılın büyük bölümünde, en önemli iş örgütleri, hem malların üretimini hem de nihai satışlarını kontrol eden büyük üretici firmalar biçimindeydi. A.B.D.'de Ford ve General Motors gibi dev otomobil fabrikaları bu yaklaşımın tipik örnekleridir. Bu tür şirketler onbinlerce fabrika işçisi istihdam ederler, tek tek parçalardan arabanın nihai haline kadar herşeyi kendileri yaparlar, sonra da bunları kendi satış bölümlerinde satarlardı. Bu tür imalatın egemen olduğu üretim süreçleri, çokluk tek bir firma tarafından kontrol edilen büyük bürokrasiler olarak örgütlenmişlerdi.

Bununla birlikte, son yirmi ya da otuz yıl içinde, bir başka üretim biçimi -dev perakende satıcılarının egemen olduğu- önemli hale gelmiştir. Perakede satıcıların egemen olduğu üretim biçiminde, Amerikan perakende satıcısı Wal-Mart -2000 yılında dünyanın ikinci büyük şirketiydi- gibi firmalar, kendileri de ürünleri bağımsız fabrikalarda yaptıran imalatçılardan ürünleri satın almaktadır.

Amerikan sosyologları Edna Bonacich ile Richard Appelbaum (2000), giysi imalatında, imalatçıların çoğu gerçekte hiç kumaş işçisi kullanmamaktadır. Bunun yerine, kendi giysilerini dünyanın her yanındaki binlerce fabrikaya yaptırmakta, daha sonra bunları büyük mağazalarda ve öteki perakende satış noktalarında satmaktadırlar. Giysi üreticileri bu fabrikaların hiçbirine sahip olmadığından, giysilerin üretildiği koşullardan da sorumlu değildir. Amerikada satılan bütün giysilerin üçte ikisi, A.B.D. dışında, işçi ücretlerinin Amerikadaki düzeyinin çok altında (Çin'de, işçiler ayda 40 dolar -20 poundun biraz üzerinde bir ücret alırlarsa şanslılar) olan fabrikalarda yapılmaktadır. Bonacich ve Appelbaum, bu tür rekabetin, perakende satıcılar ve üreticilerin dünyadaki,

olanaklı olan en düşük ücretleri bulabilecekleri her yere gidecekleri, "sonuna kadar yarış"a yol açtığını ileri sürmektedir. Bunun bir sonucu, bugün satın aldığımız giysilerin çoğunun genç işçiler olasılıkla, onlarca hatta yüzlerce pounda satılacak olan bir giysiyi ya da spor ayakkabıyı üretmek için yalnızca peniler elde eden genç işçiler -olasılıkla yeniyetme kızlar- tarafından **atölyelerde** üretilmiş olma olasılığı yüksektir.

Üretimin küreselleşmesi 2. Bölüm, s. 91-2'da, küresel eşitsizlik ise 10. Bölümde tartışılmaktadır.

Post-Fordizme yönelik eleştiriler

Kimi yorumcular, çalışma dünyasında dönüşümlerin olduğunu kabul etseler de, "Post-Fordizm" terimini yadsımaktadırlar. Yaygın bir eleştiri, post-Fordist çözümlemecilerin Fordist uygulamaların terkedilme ölçüsünü abarttıkları yönündedir. Bugün tanık olduğumuz şey, Post-Fordizmin savunucularının bizi inandırmak istediği gibi tümden bir dönüşüm değil, ancak kimi yeni yaklaşımların geleneksel Fordist tekniklerle bütünleştirilmesidir. Bu, bizim gerçekte "Neo-Fordizmi" yani, geleneksel Fordist tekniklerdeki ufak tefek değişiklikleri yaşıyor olduğumuz savdır (Wood 1989).

Fordist tekniklerden Post-Fordist tekniklere yumuşak, doğrusal bir geçiş düşüncesinin, her iki uçtaki çalışmanın gerçek niteliklerini abarttığı yollu düşünceler ortaya atılmıştır. Anna Pollert (1988) Fordist tekniklerin hiçbir zaman bizlere inandırıldığı gibi yerleşmediğini ileri sürmüştür. Pollert ayrıca, kitlesel üretim çağının geçip tam bir esneklik dönemine girildiğinin de abartı olduğunu düşünmektedir. Pollert, kitlesel üretim tekniklerinin bugün de pek çok sanayide, özellikle tüketim piyasalarına dönük olanlarda, egemen olduğuna işaret etmektedir. Pollert'e göre, ekonomik üretim her zaman, bir tek, standart bir üretim tekniği yerine bir dizi değişik teknik ile nitelenmiştir.

Mesleki yapıdaki bugünkü eğilimler

Bütün sanayileşmiş ülkelerdeki mesleki yapı, yirminci yüzyılın başından bu yana oldukça büyük değişmeler göstermiştir. Yirminci yüzyılın başında, işgücü piyasası mavi yakalı imalat sanayi işlerinin egemenliği altındayken zaman içinde denge, hizmetler sektöründeki beyaz yakalı konumlara kaymıştır. 18.5. Şekil (s.819), Birleşik Krallık'ta 1970'lerin sonundan bu yana, yavaş yavaş imalat işlerinin gerilerken hizmetler sektörünün öne çıkmasını göstermektedir. Birleşik Krallık'ta, 1900 yılında istihdam edilen nüfusun dörtte üçünden daha fazlası kol emeğine dayanan (mavi yakalı) işlerdeydi. Bunların yaklaşık % 28'i nitelikli işçi iken % 35'i yarı-nitelikli, % 10'u da nitelikli işçilerdi. Beyaz yakalı ve profesyonel işler görece az sayıdaydı. Yüzyılın ortasına doğru, kol emeği işçileri, karşılığı ödenen işlerde çalışan nüfusun üçte ikisinden daha azını oluşturuyordu; kol emeğine dayanmayan işlerde de buna paralel bir artış gerçekleşti.

Bu tür değişmelerin neden olduğuna ilişkin olarak, önemli bir tartışma sözkonusudur. Bu konuda birkaç neden verilebilir. Bunlardan birisi, son yıllarda sanayide bilgi teknolojilerinin

Çalışma ve teknoloji

Teknoloji ile çalışma arasındaki ilişki uzun süreden beri sosyologların ilgisini çekmiştir. Bizim çalışmaya ilişkin deneyimlerimiz, geçerli teknoloji türünden nasıl etkilenmektedir? Sanayileşme geliştikçe, teknoloji işyerinde giderek daha büyük bir rol oynar oldu -fabrika otomasyonundan büro işlerinin bilgisayarlaşmasına kadar. Bugünkü bilgi teknolojisi devrimi, bu soruya olan ilginin yeniden canlanmasına yol açmıştır. Teknoloji daha fazla etkinlik ve üretkenliğe yol açabilir, ancak onu gerçekleştirenlerin yaşadığı çalışma deneyimini nasıl etkiler? Sosyologlar için, esas sorulardan birisi, daha karmaşık sistemlere doğru hareketin, işin niteliğini ve gerçekleştirildiği kurumları nasıl etkilediği sorusudur.

Otomasyon ve nitelik tartışması

Otomasyon ya da programlanabilir makinalar ilk olarak, bir Amerikalı olan Christopher Spencer'ın vidalar, cıvatalar ve dişliler üreten porgramlanabilir tornası ile başlamıştı. Dolayısıyla otomasyon, görece az sayıda sanayi kolunu etkilemiştir; ancak sanayi robotlarının tasarımındaki değişemelerle, etkisinin bundan sonra daha da fazla olacağı kesindir. "Robot" terimi, Çekçe serf anlamı taşıyan *robot*a sözcüğünden gelmektedir; sözcük elli yıl önce oyun yazarı Karel Çapek tarafından yaygınlaştırılmıştır.

Dünya çapında sanayide kullanılan robotların büyük bölümü, otomobil üretiminde kullanılmaktadır. Bugüne dek, robotların üretimdeki kullanımı görece sınırlı olmuştur çünkü robotların farklı nesneleri algılayabilme ve tuhaf biçimleri yönlendirebilme yetenekleri hala başlangıç düzeyidedir. Yine de, otomasyona dayanan üretimin önümüzdeki yıllarda hızla yayılacağı kesindir; robotlar daha inceltilmiş hale gelirken maliyetleri de düşmektedir.

Otomasyonun yayılması, sosyologlar arasında, yeni teknolojilerin işçiler üzerindeki, onların nitelikleri ve kendilerini işe adamaları üzerindeki etkilerinin ne olacağı hakkında sıcak tartışmalar yaratmıştır. Robert Blauner, *Yabancılaşma ve Özgürlük* (Alienation and Freedom -1964) başlıklı ünlü kitalbında, işçilerin değişik teknoloji düzeyleri olan dört farklı sanayi kolundaki deneyimlerini incelemiştir. Durkheim ile Marx'ın düşüncelerini kullanan Blauner, *yabancılaşma* kavramını işlemsel hale getirmiş ve her bir sanayi kolundaki işçilerin yabancılaşmayı, güçsüzlük, anlamsızlaşma, yalıtılmışlık ve kendine yabancılaşma biçiminde nasıl yaşadıklarını ölçmüştür. Blauner, montaj hattındaki işçilerin hepsinin içinde en fazla yabancılaşmış işçiler olduğu, ancak yabancılaşma düzeylerinin otomasyon kullanan işyerlerinde bir ölçüde daha düşük olduğu sonucuna vardı. Başka deyişle, Blauner otomasyonun fabrikalara sokulmasının, başka türlü artan işçi yabancılaşmasına doğru olan düzenli eğilimi *tersine çevirdiğini* ileri sürmekteydi. Otomasyon işgücünün bütünleşmesine yardımcı olmaktaydı ve işçilere, öteki teknoloji biçimlerinde olmadığı kadar, işlerinin üzerinde kontrol duygusu vermekteydi.

Çok farklı bir sav Harry Braverman tarafından ünlü yapıtı *Işgücü ve Tekelci Sermaye (*Labor and Monopoly Capital -1974) içinde ortaya atılmıştı. Braverman'ın gözünde, otomasyon, sanayi işgücünün genel olarak "niteliksizleştirilmesi"nin bir parçasıydı. Yöneticiler, Taylorist örgütlenme tekniklerini zorlama ve işgücü sürecini uzmanlaşmış işlere bölme yoluyla işgücü üzerinde kontrol uygulayabilmekteydiler. Hem sanayi ortamlarında hem modern bürolarda uygulamaya konan teknolojiler, yaratıcı insan katkısını sınırlandırarak bu genel kötüleştirmeye katkıda bulunmuştur. Yaratıcı katkı yerine gereken tek şey, hep aynı, nitelik gerektirmeyen işi sonsuza kadar yürütebilme yeteneğine sahip, düşünmeyen, kendine bakmayan bir bedendir.

> Işgücünün niteliksizleştirilmesi hakkındaki çalışması, George Ritzer'in "Örgütler ve Ağlar" başlıkla 16. Bölümde, s. 682-3'de tartışılan düşük nitelikli "McIşler" kavramına yakınlık göstermektedir.

Daha yeni bir çalışma, bu tartışmaya bir ölçüde ışık tutmaktadır. Sosyolog Richard Sennett (1998), büyük bir yiyecek devi tarafından satın alınan ve yüksek teknoloji içeren makinalar yoluyla otomasyonun sokulduğu bir fırında çalışan işçileri incelemiştir. Bilgisayarlaşmış pişirme, ekmeğin yapılma biçimini kökten bir biçimde değiştirmişti. Hamurun içeriğinin ayarlanması ve yoğurulması işinin elle yapılması, ekmeğin pişip pişmediğine göz yoluyla karar verilmesi yerine artık çalışanlar ekmeğin malzemeleri ya da somunların kendileriyle hiçbir fiziksel temas içinde değillerdi. Fırınların ısısına ve pişirme zamanına bilgisayarlar karar veriyordu. Makinaların mükemmel kalitede pişirdiği ekmeklerin olduğu zamanların yanı sıra, yanmış, kararmış ekmeklerin ortaya çıktığı zamanlar da

oluyordu. Bu fırında çalışanlar (onlara fırıncılar demek yanlış olurdu), bilgisayarlarla çalışma nitelikleri olan kişilerdi, yoksa ekmeğin nasıl yapıldığını bilen kişiler değil. İronik bir biçimde, bu işçiler kendi bilgisayar becerilerinin pek azını kullanıyorlardı. Üretim süreci, bir bilgisiyardaki düğmelere basmaktan öteye pek gitmiyordu. Aslında, bir keresinde bilgisayarlaşmış makinalar bozulduğunda, bütün üretim süreci durmuştu çünkü fırının "nitelikli" işçilerinin hiçbirisi bu sorunu göderebilecek güç ya da eğitime sahip değildi. Sennett'in gözlediği işçiler yararlı olmak, işleri tekrar yoluna sokmak istiyorlardı, ancak yapamadılar, çünkü otomasyon onların özerkliğini azaltmıştı. Bilgisayarlaşmış teknolojinin işyerine sokulması, bütün işçilerin niteliklerinde genel bir artışa yol açmıştı, ancak aynı zamanda işgücünü, kendi işlerinde yüksek derecede esneklik ve özerkliğe sahip olan yüksek nitelikli profesyonellerle daha geniş olan, kendi işlerinde özerklikleri bulunmayan yazman, hizmet ve üretim işçileri grubun yaratarak ikiye bölmüştü.

Ne ki, nitelik tartışmasını bir sonuca bağlamak çok zordur. Becerinin hem kavramlaştırılması hem de ölçülmesi sorunludur. Feminist araştırmacıların ileri sürdükleri gibi, "niteliği" oluşturan şeyler, toplumsal olarak kurulmuştur (Steinberg 1990). Bu yüzden "nitelikli"çalışmanın geleneksel anlayışları bu işi yerine getiren tipik kişinin toplumsal statüsüne göre belirlenir, yoksa işin nesnel olarak zorluğuna göre değil. Mesleklerin tarihi, aynı işin bir kez kadınlar alana girdikten sonra farklı bir nitelik düzeyine taşındığı (hatta yeniden adlandırıldığı) iş örnekleriyle doludur (Reskin ve Roos 1990). Aynısı, kuşkusuz, etnik azınlıklar gibi öteki düşük statülü işçiler için de geçerlidir. Toplumsal cinsiyet ve ırk önyargılarının işlemediği durumlarda bile, nitelik çok boyutludur; aynı iş, bir boyutta aşağı görülürken, aynı anda, bir başka boyutta yüceltilebilmektedir (Block 1990). Bu yözden, otomasyonun nitelikleştirmeyi getirip getirmediği, niteliğin hangi boyutunun ele alındığına bağlıdır. Nitelik tartışmasını kapsayıcı bir biçimde ele alan Spenner (1983), niteliği, özsel karmaşıklık bakımından ele alan çalışmalar, "nitelik kazandırma" konumunu desteklerken, niteliği işçinin özerkliği ve /veya sahip kontrol bakımından değerlendiren çalışmaların, çalışmanın otomasyon yoluyla gerçekte "niteliksizleştirildiğinde" bulmaktadır (Zuboff 1988; Vallas and Beck 1996).

Bilgi teknolojisi

Bilgi teknolojisinin işyeri üzerindeki etkisine ilişkin Blauner ve Braverman'ın birbirine karşıt bakış açıları, kendilerini bugünlerde yapılan tartışmalarda da göstermektedir. Bugün yapılan tartışmalarda,Internet, e-posta, telekonferans ve e-ticaretin şirketlerin iş yapma biçinimi değiştiriyor olduğu kesindir. Blauner gibi iyimser bir bakış açısını benimseyenlere göre, bilgi teknolojileri çalışma dünyasında, yeni ve daha esnek çalışma biçimlerine olanak sağlamak yoluyla devrim yaratacaktır. Bu fırsatlar bizim, sanayideki çalışmanın rutin ve yabancılaştırıcı yönlerinin ötesine geçmemizi sağlayarak, işçilere çalışma sürecine daha fazla katkı yapmaları ve kontrollerini artırmaları olanağını vermektedir. Teknolojik ilerlemelerin coşkulu yandaşları kimi zaman "teknolojik determinist" diye bilinmektedir çünkü onlar teknolojinin çalışmanın niteliği ve biçimini değiştirme gücüne inanmaktadır.

Başkaları, bilgi teknolojininin çalışmayı bütünüyle olumlu bir biçimde dönüştüreceğine ikna olmuş değiller. Shoshana Zuboff'un (1988) bilgi teknolojisinin firmalarda kullanılmasıyla ilgili araştırmasının sonucunda olduğu gibi, yönetim bilgi teknolojilerini çok farklı gerekçelerle seçebilir. Bilgi teknolojileri yaratıcı, merkeziliği azaltıcı bir biçimde kullanılırsa, katı hiyerarşileri yıkmakta, daha fazla çalışanın karar verme sürecine katılmasını ve çalışanların şirketin gündelik işlemlerine daha fazla içerilmesini sağlamakta yararlı olabilir. Bilgi teknolojilerinin işyerinde kullanımı, yüzyüze etkileşimi azaltabilir, sorumluluk kanallarını tıkayabilir ve ofisi kendi içine kapanmış ve yalıtılmış modüllerden oluşmuş bir ağa dönüştürebilir. Böyle bir yaklaşım bilgi teknolojisinin etkisini, kullanım biçimine ve onu kullananların rolüne ilişkin anlayışlarına göre belirlendiğini ileri sürmektedir.

Bilgi teknolojilerinin yayılması kesinlikle, işgücünün kimi bölümleri için heyecan veren ve yeni fırsatları ortaya çıkaran sonuçlar verecektir. Örneğin, medya, reklam ve tasarım alanlarında, bilgi teknolojileri hem profesyonel konularda yaratıcılığı artırmakta hem de kişisel çalışma tarzlarına esneklik kazandırmaktadır. Kablolu işçiler ve bağlantı yoluyla alışverişlerini yürütenler biçimindeki tasarım en fazla, sorumlu konumda olan nitelikli, değerli çalışanlar durumunda gerçeklik

kazanmaktadır. Yine de yelpazenin öteki ucunda, telefonla yardım merkezlerinde ve veri giriş şirketlerinde çalışan binlerce düşük ücretli niteliksiz bireyler bulunmaktadır. Büyük ölçüde, son yıllardaki telekomünikasyon patlamasının sonucunda ortaya çıkan bu konumlar, Braverman'ın niteliksizleştirilmiş işçilerine rakip olacak biçimde yalıtılmışlık ve yabancılaşma içindedir. Seyahat rezervasyonları ve finansal işlemleri gerçekleştiren yardım merkezlerinde çalışanlar, çalışana pek az özgürlük ve yaratıcı katkı şansı veren, kesin bir biçimde standartlaştırılmış formatlara göre işgörmektedirler. Çalışanlar yakından gözetlenir; tüketicilerle etkileşimleri de "kalitenin korunması için" kaydedilir. Bilgi devrimi, sanayi ekonomisinde yaratılanlara benzer olan çok sayıda rutin, nitelik gerektirmeyen işler yaratmış görünüyor.

Bilgi teknolojilerinin işyerinde kullanımı gerçekte, bunlar gibi telefonla yardım merkezleri çalışanları niteliksizleştirdi mi?

yayılımı sonucunu verecek biçimde, işgücü tasarruf eden makinaların sürekli olarak üretim sürecine sokulmasıdır. Bir başkası, Batının dışında, özellikle de Uzakdoğu'da imalat sanayiinin yükselişidir. Batı toplumlarının daha eski sanayi kolları, daha etkin olan ve işgücü maliyetleri daha düşük olan Uzakdoğu firmalarıyla rekabet edemeleri yüzünden önemli zorluklar yaşamıştır.

Ekonomik büyüme ve kalkınma, "Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Refah" başlıklı 10. Bölümde, s.446-60'da tartışılmaktadır.

Bilgi ekonomisi

Bu sayıları dikkate alan, kimi gözlemciler, bugünlerde gerçekleşen şeyin, artık sanayiye dayanmayan yeni bir toplum tipine geçiş olduğu düşüncesini ortaya atmışlardır. Onlara göre, sanayi çağının tümden ötesine geçen

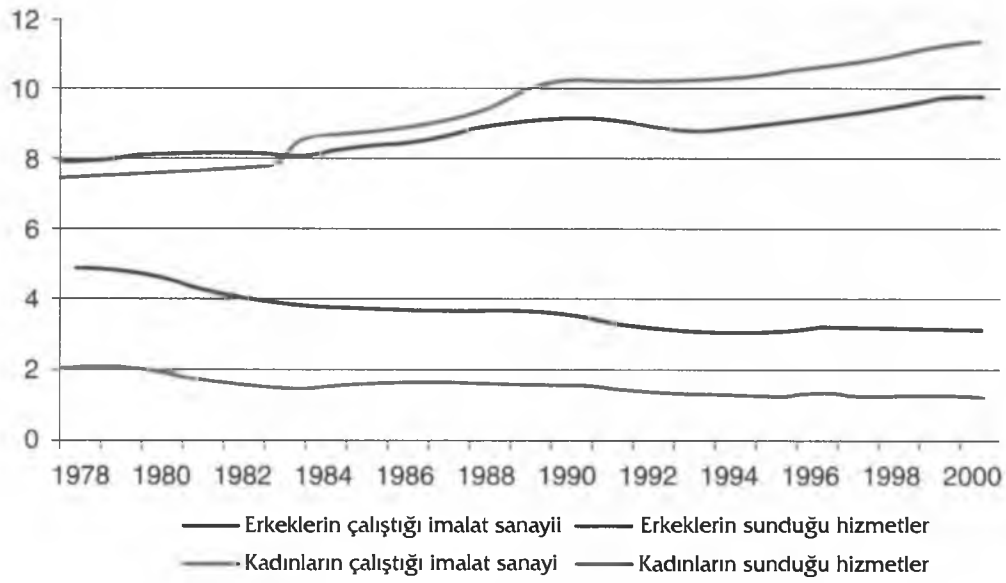

18.5. Şekil Çalışanların işleri: her yılın Haziran ayı için, sanayiye ve cinsiyete göre, 1978-2000. (milyon kişi)
Kaynak: ONS (2002a).

yeni bir kalkınma aşamasına giriyoruz. Bu yeni toplumsal düzeni adlandırmak için, *sanayi-sonrası toplum, enformasyon çağı* ve *yeni ekonomi* gibi terimler kullanılmıştır. Bununla birlikte en fazla kullanılan terim, **bilgi ekonomisi** terimidir.

Bilgi ekonomisinin tam bir tanımını vermek zordur, ne ki genel olarak, bilgi ekonomisi, düşüncelerin, enformasyonun ve bilgi biçimlerindeki yenilik ile ekonomik büyümenin temelinde yer aldığı bir ekonomiyi anlatmaktadır. Bir bilgi ekonomisi, işgücünün büyük bölümünün maddi malların üretim ya da dağıtımında değil, onların tasarlanması, geliştirilmesi, teknolojisi, pazarlanması, satış ve hizmeti gibi konularında çalıştığı bir ekonomidir. Bu çalışanlar, *bilgi işçileri* olarak adlandırılabilir. Bilgi ekonomisi sürekli bilgi ve düşünce akışı ve bilim ve teknoloji için güçlü potansiyelleriyle nitelenir. Charles Leadbeater'ın gözlediği gibi:

> Çoğumuz parayı havadan kazanırız; ağırlığı olan, dokunubilir ya da kolayca ölçülebilir olan hiçbir şey üretmeyiz. Bizim çıktımız, limalarda yığılmaz, depolara konmaz ya da vagonlarla taşınmaz. Çoğumuz yaşamımızı, bir telefonla yardım merkezi, bir avukat bürosu, bir hükümet bürosu ya da bilimsel bir labaratuvardan, hizmet, yargı, bilgi ve çözümleme satarak kazanırız. Hepimiz hava cıva işindeyiz. (1999, s. vii)

Yirmibirinci yüzyılın başında bilgi ekonomisi ne kadar yaygındır? Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından yürütülen yeni bir çalışma, bilgi ekonomisinin gelişmiş ülkelerdeki boyutunu, her bir ülkenin toplam çıktısının yüzde kaçının bilgiye dayanan sanayilere yüklenebileceğini ölçerek araştırmıştır (bkz.18.6. Şekil). Bilgiye dayanan sanayiler genel olarak yüksek teknoloji, eğitim ve yetiştirme, araştırma ve geliştirme ve finansal ve yatırım sektörlerini içerecek

biçimde anlaşılmaktadır. OECD ülkelerinin genelinde, bilgiye dayanan sanayiler 1990'ların ortasında, toplam çıktının yarısından fazlasından sorumludur. Batı Almanya % 58,6 ile en yüksek değere sahipken A.B.D., Japonya, Britanya, İsveç ve Fransa hep % 50'nin altındadır.

Bilgi ekonomisine yapılan yatırım - kamu eğitimi, yazılım geliştirmesine yapılan harcamalar ile araştırma ve geliştirme- artık pek çok ülkenin bütçesinin önemli bir bölümünü oluşturuyor. Örneğin, İsveç, bütün gayrisafi yurtiçi hasılasının % 10,6'sını 1995'te bilgi ekonomisine yatırmıştır. Fransa, kamu eğitimine yönelik büyük harcaması nedeniyle İsveç'i yakından izlemektedir.

Bilgi ekonomisinin incelemesi güç bir olgu olduğunu hem nitelik hem de nicelik bakımından kabul etmek gerekir. Fiziksel şeylerin değerini ölçmek, "ağırlığı olmayan" düşüncelerin değerini ölçmekten kolaydır. Yine de, bilginin yaratılması ve uygulamasının Batı toplumlarının ekonomilerinde giderek merkezi bir rol oynamaya başladığı da yadsınamaz.

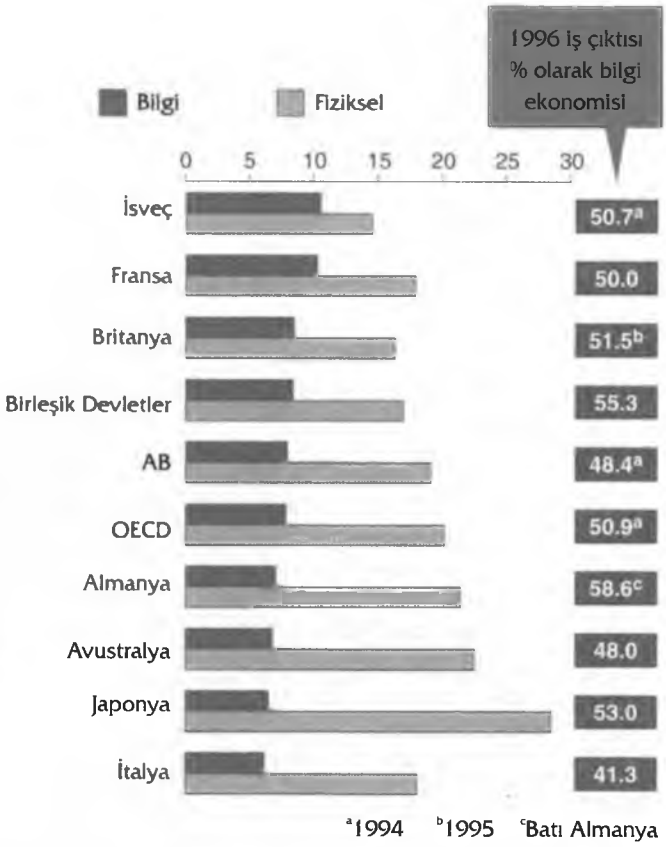

18.6. Şekil OECD ülkelerindeki iş çıktı düzeyleri: GSYİH'nın oranı olarak yatırım, 1995.
Kaynak: The Economist (14 Ekim 1999).

Çok-niteliklilik

Post-Fordist yorumcularının inançlarından birisi de, inançlarından birisi, yeni çalışma biçimlerinin çalışanlara, tek bir işi sürekli olarak yerine getirmek yerine değişik işlere girişerek kendi niteliklerinin kapsamını genişletecekleridir. Grup üretimi ve takım çalışması, daha geniş bir sorumluluklar kümesini yerine getirebilecek "çok-nitelikli" bir işgücü yaratır diye görülmektedir. Bu da giderek daha yüksek bir üretkenlik ve daha kaliteli mal ve hizmetler yaratılması demektir; kendi işlerine çoklu biçimlerde katkıda bulunabilen çalışanlar sorunların çözümünde ve yaratıcı yaklaşımların geliştirilmesinde daha başarılı olacaklardır.

"Çok-nitelikliliğe" doğru ilerlemenin, işe alma süreçleri bakımından da içermeleri vardır. Eğer bir zamanlar işe almalar büyük ölçüde eğitim ve niteliğe bağlı idiyse, artık işverenler yeni niteliklere uyarlanabilen ve çabucak öğrenen kişiler aramaktadır. Bu yüzden, belirli bir yazılımın uzmanlık düzeyindeki bilgisi, düşünceleri çabucak

kavrayabilme yeteneğinin gösterilmesi kadar değerli olmayabilir. Uzmanlaşma genellikle önemlidir; ancak eğer çalışanlar daralmış niteliklerini yaratıcı bir biçimde yeni bağlamlara uygulayamıyorsa, esnek, yenilikçi bir işyerinde bir yarar diye görülmeyebilir.

Joseph Rowntree Vakfının, *Çalışmanın Geleceği* (The Future of Work) başlıklı bir çalışmasında (Meadows 1996), artık işverenlerin aradığı nitelik türleri incelenmiştir. Çalışmanın yazarları, hem nitelikli hem de niteliksiz meslek kesimlerinde, "kişisel becerinin" giderek daha değerli olduğu sonucuna varmışlardır. İşbirliği içinde ve bağımsız olarak çalışabilme, inisiyatif alabilme ve zorluklar karşısında yaratıcı yaklaşımları benimseyebilme, bir kişinin işine getirebileceği en iyi nitelikler arasındadır. Tüketicilerin bireysel gereksinimlerinin giderek önem kazandığı bir piyasada, hizmetler sektöründen finansal danışmanlığa kadar bir dizi ortamda çalışanların "kişisel beceri"lerine dayanması esastır. Teknik becerilerin böyle "küçük görülmesi" en fazla, çalışmanın yazarlarına göre, uzun süredir, "kişisel becerilere" yer vermeyen rutin, yinelenen işlerde çalışan işçiler için güçlük çıkarmaktadır.

İnternet, dizüstü bilgisayarlar ve ev bilgisayarları, kimi işçiler için evde çalışmayı olanaklı kılmıştır, ancak işin eve getirilmesinin sorunlu yanları da vardır. Örneğin, kimi çalışanlar, eskisine kıyasla daha uzun saatler çalışma baskısı altındadır; kimi işverenler de çalışanlarının yeterince çok çalıştıklarına ikna olmuş değillerdir, bu yüzden de onların çabalarını küçümserler.

İşte yetiştirilme

Çok-niteliklilik, çalışanın yetiştirilmesi ve yeniden eğitimi ile yakından bağlantılıdır. Çalışma alanları dar olan uzmanların istihdamı yerine, pek çok şirket, iş sırasında yeni beceriler geliştirebilen uzman olmayan kişileri tercih etmektedir. Şirketler, teknoloji ve piyasa istekleri değiştikçe, pahalı danışmanlar getirmek ya da varolan kadroyu yeni çalışanlarla değiştirmek yerine kendi çalışanlarını yeniden eğitmektedirler. Yaşamboyu değerli işçiler olabilecek bir yeni işe girenler çekirdeğine yatırım yapmak, hızla değişen zamanlara ayak uydurmak için stratejik bir yol diye görülmektedir.

Kimi şirketler, işte yetiştirmeyi iş-paylaşma takımları olarak düzenlemektedir. Bu teknik, yetiştirme ve eğitimin,

iş yapılırken gerçekleşmesine olanak vermektedir: Birkaç haftalığına, bir bilgi teknolojisi uzmanı ile şirkette yönetici olan birisi, her ikisinin de ötekinin becerisini bir ölçüde öğrenebilmesi için birlikte çalıştırılmaktadır. Yetiştirmenin bu biçimi maliyet bakımından yararlıdır; çalışılan saatleri önemli ölçüde azaltmaz ve bütün çalışanlara kendi beceri tabanlarını genişletme olanağı verir.

İşte yetiştirme, çalışanların kendi niteliklerini artırma ve kariyer umutlarını yükseltmelerinin önemli bir yolu olabilir. Ne ki, yetiştirilme fırsatlarının bütün işçiler için aynı derecede eşit bir biçimde bulunmadığına dikkat çekmek önemlidir. Ekonomik ve Toplumsal Araştırma Konseyi (ESRC), 1958 ile 1970 arasında doğmuş genç insanlar üzerine yaptığı anket çalışmasında niteliği olan çalışanların, bu türden niteliği olmayanlara kıyasla daha fazla işte yetiştirilme fırsatına sahip olduğunu bulmuştur (ESRC 1997). Bu tür çalışmalar, zaten en yüksek niteliğe sahip olanlara sürekli yatırım yapıldığını, niteliği olmayanların da daha az fırsatla karşı karşıya olduğunu düşündürmektedir. İşte yetiştirme ücret düzeyleri üzerinde de etkilidir. 1970 çalışmasına göre, işteki yetiştirme çalışanların kazançlarını ortalama olarak % 12 artırmıştır.

Ev ödevi verme

Ev ödevi, çalışanlara sorumluluklarının bir bölümünü ya da hepsini evden, internete bağlı bilgisayar aracılığıyla yürütebilmelerine olanak vermektedir. Müşterilerle ya da birlikte çalışılan kişilerle düzenli temasın gerekmediği, bilgisayara dayalı grafik tasarımişleri ya da reklam metni yazarlığı gibi işlerde, çalışanlar evde çalışmalarının onların iş dışındaki sorumluluklarını dengelemelerine ve daha üretken bir biçimde çalışmalarına olanak vermektedir. "Kablolu işçiler" olgusunun önümüzdeki yıllarda, teknoloji çalışma biçimimizi kökten bir biçimde değiştirdikçe, daha da artacağına kuşku yoktur.

Bu değişmelere pratikten bir örnek, "Kentler ve Kent Alanları" başlıklı 21. Bölümde, s. 975-6'da tartışılan Helsinki Sanal Köyüdür.

Evde çalışma son yıllarda daha fazla kabul ediliyor olsa da, bütün işverenler tarafından tercih edilmemektedir. Bir çalışanın yaptığı işi, büroda olmadığı zamanlarda gözetlemek çok daha zordur. Bu yüzden, çalışanların "özgürlüklerini" kötüye kullanmamalarını sağlamak için, ev ödevlerine yeni kontrol biçimleri konmaktadır. Örneğin, çalışanlardan düzenli aralıklarla büroya gelmeleri ya da yaptıkları işin nasıl gittiğine ilişkin raporları öteki çalışanlara kıyasla daha kısa aralıklarla vermeleri istenebilir.

İşyerinde gözetim tekniklerine ilişkin daha fazla tartışma için bakınız: "Örgütler ve Ağlar" başlıklı 16. Bölüm, s. 694-7

"Ev bürolarının" potansiyeli hakkında büyük bir coşku varsa da, kimi araştırmacılar, evlerinden zorlayıcı, yaratıcı projeleri yürüten profesyonel ödevciler ile büyük ölçüde, evden yazı yazma ya da veri girme gibi rutin işleri yürütenler arasında bir kutuplaşmanın ortaya çıkmasının olası olduğu uyarısını yapmaktadırlar. Böyle bir ayrılık ortaya çıkarsa, kadınların bu ev ödevi yapanların alt sıralarında yer alması olasılığı en fazladır (Phizacklea ve Wolkowitz 1995).

Yaşam boyu kariyerin sonu ve portföy işçisinin ortaya çıkışı.

Küresel ekonominin etkisi ve daha "esnek" bir işgücü isteğinin ışığında, kimi sosyologlar ve iktisatçılar gelecekte giderek daha fazla insanın **portföy işçisi** olacağını ileri sürmüşlerdir. Bu işçiler, iş yaşamları boyunca birkaç iş ya da iş türü arasında hareket etmelerini sağlayan bir "nitelik portföyüne" -bir dizi farklı iş becerisi ile tavsiyesi- sahip olacaklardır. İşçilerin yalnızca küçük bir bölümü, bugünkü anlamda sürekli bir "kariyer" sahibi olacaklardır. Aslında, bu durumu savunanlar, "yaşam boyu iş" düşüncesinin geçmişte kaldığını ileri sürmektedir.

Kimileri portföy işçisine doğru bu gidişi olumlu görmektedir: İşçiler, sonuna kadar, yıllar boyunca aynı işte çakılı kalmayacak ve kendi iş yaşamlarını yaratıcı bir biçimde planlayabileceklerdir (Handy 1994). Başkaları, "esnekliğin" pratikte, şirketlerin az çok kendi istedikleri gibi insanları işe alıp işten çıkaracaklarını, bunun da çalışanların sahip olabilecekleri herhangi bir güvence fikrini aşındıracağı anlamına geleceğini söylemişlerdir. İşverenler, işgücüyle yalnızca kısa dönemli bir bağlantı içine girecekler ve fazladan ödeme ya da emeklilik haklarını en aza indirebileceklerdir.

California'daki Silikon Vadisine ilişkin son zamanlarda yapılan bir çalışma, bölgenin ekonomik başarısının işgücünün sahip olduğu portföy niteliklerine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Silikon Vadisindeki firmaların başarısızlık oranları oldukça yüksektir: Her yıl yaklaşık üçyüz yeni firma kurulmaktadır, ancak aynı zamanda eşit sayıdaki firma da iflas etmektedir. Çok yüksek bir profesyonel ve teknik işçi oranına sahip olan işgücü, buna ayak uydurmayı öğrenmiştir. Sonuç, yazarlara göre, yetenek ve becerilerin bir firmadan ötekine hızla göç etmeleri, bu sırada da daha da uyarlanabilir olmalarıdır. Teknik uzmanlar danışman, danışmanlar yönetici, çalışanlar risk sermayedarı olabilmektedir ve hepsi de önceki konumlarına geri dönebilmektedir)Bahrami ve Evans 1995).

Genç insanlar arasında, özellikle bilgi teknolojisi uzmanları ve danışmanlar arasında, portföy işine doğru artan bir eğilim sözkonusudur. Kimi tahminlere göre, Brleşik Krallık'taki genç üniversite mezunları, kendi çalışma yaşamları boyunca üç farklı beceri tabanını kullanarak on bir farklı işte çalışmayı beklemektedir. Yine de böyle bir durum, bir kural olmaktan çok bir istisnadır. İstihdam istatistikleri, potföy işine doğru büyük bir kayış sonunda, beklenebileceği kadar yüksek bir dolaşım oranını göstermemektedir. 1990'larda yapılan anketler Britanya ile A.B.D.'deki -sanayi ülkelerindeki devlet düzenlemesi en düşük olan iki ülke- tam zamanlı işçiler, her bir işte on yıl önce geçirdikleri kadar bir zamanı geçirmektedir. (*The Economist*, 21 Mayıs 1995) Bunun nedeni, yöneticilerin işçiler arasındaki yüksek dolaşım oranının maliyetli olduğunu ve işçilerin moralini bozduğunu farketmiş olmaları ile yeni işçileri işe almak yerine, piyasanın üzerinde bir ücret ödeyeceği anlamına gelse bile, kendi işçilerini tutma eğilimi gibi görünmektedir. James Collins ile Jerry Porras yazdıkları *Dayanmak için Yapılan* (Built to Last -1994) adlı kitaplarında, 1926'dan bu yana borsada üstün bir performans gösteren on sekiz

Amerikan şirketini incelemişlerdir. Yazarlar, bu şirketlerin, canları istediğinde işçileri kovup işe almak yerine, kadrolarına karşı oldukça koruyucu bir politika benimsediklerini bulmuşlardır. Araştırmada yer verilen on üç daha az başarılı şirketle karşılaştırıldığında, bu on sekiz şirketten yalnızca ikisinin, incelenen dönem boyunca dışarıdan bir yönetici şef getirdiği görülmüştür.

Bu bulgular, portföy işçisinin gelişi düşüncesini dile getirenlerin görüşlerini boşa çıkarmamaktadır. Kendilerinin yaşam boyu işi olduğunu düşündükleri işlerden işgücü piyasasına atılan binlerce işçinin sözkonusu olduğu örgütsel küçülme, bir gerçekliktir. Yeniden iş bulmak için, bu insanlar niteliklerini geliştirmek ve çeşitlendirmek zorundadırlar. Pek çok, özellikle de daha yaşlı insan, çıktıkları işlerden daha iyi bir işi hiçbir zaman bulamayabilir; hatta hiç iş bulamayabilir.

İnsan kaynakları yönetiminin gelişimi ile şirket kültürü üzerine yoğunlaşma gibi modern iş örgütleriyle ilgili konular da içlerinde olmak üzere, modern çalışmanın öteki yönleri "Örgütler ve Ağlar" başlıklı 16. Bölüm'de tartışılmaktadır.

İş güvencesizliği, işsizlik ve çalışmanın toplumsal önemi

Yeni çalışma biçimleri pek çok kişi için heyecan verici fırsatlar sunsa da, kendisini yoldan çıkmış bir dünyada yakalanmış gibi hissedenlerin yaşadığı türden derin belirsizlikler de yaratabilir. Bu bölümde görmüş olduğumuz gibi, işgücü piyasası, sanayiye yönelik ekonomiden, hizmetlere yönelik bir ekonomiye doğru kaymanın bir parçası olarak önemli değişiklikler geçirmektedir. Bilgi teknolojilerinin yaygın kullanımı aynı zamanda, örgütlerin kendi yapılarında, kullanılan yönetim tarzlarında ve işlerin paylaşım ve yürütülme biçimlerinde de dönüşümleri uyarmaktadır. Hızlı değişme istikrarsızlık yaratabilir: Bugünlerde pek çok farklı türden mesleklerde çalışanlar, hem kendi çalışma konumlarının geleceğine ilişkin olarak hem de işyerindeki rollerine ilişkin olarak kendilerini güvenceden yoksun hissediyorlar.

Son yirmi otuz yıldır, iş güvencesizliği, çalışma sosyolojisi içindeki tartışmaların önemli konularından biri olmuştur. Pek çok yorumcu ve medya kaynağı, iş güvencesizliğinin son otuz yıldan ya da daha öncesinden beri düzenli olarak artığını düşünmektedir. Genç insanlar artık, tek bir işverenle geçirilecek garantili bir kariyere güvenemeyeceklerini, çünkü hızla küreselleşen ekonominin giderek daha çok şirket birleşmesine ve çalışanların işten çıkarıldıkları şirket "küçülmelerine" neden olacağını ileri sürmektedir. Etkinlik ve kar güdüsü, pek az niteliğe -"yanlış" niteliklere- sahip olanların, küresel piyasalardaki kaymalara duyarlı, güvencesi olmayan, marjinal işlerle yetinmesi anlamına gelmektedir. Bu sav, işyerindeki esnekliğin yararlarına karşın, artık "yaşam boyu iş" düşüncesinin geçerli olmadığı, bir işe al-işten at" kültürü içinde yaşadığımızı öne sürmektedir.

Çalışmanın toplumsal anlamı

Çoğumuz için, çalışma yaşamımızda, başka herhangi bir etkinlikten daha fazla yer tutar. Çalışma kavramını çokluk angarya -en aza indirmeyi ve,

Çalışmanın azalan önemi mi?

Kalıcı işsizlik, iş güvencesizliği, küçülme, portföy kariyerleri, yarı-zamanı iş, esnek istihdam kalıpları, işlerin paylaşılması: İnsanlar daha önce hiç olmadığı kadar, standart olmayan biçimlerde çalışıyorlar ya da hatta karşılığı ödenen bir işte bile çalışmıyorlar. Belki de, çalışmanın doğası ve insanların yaşamlarında kapladığı egemen konumu yeniden düşünmek gerekiyor.

Çalışma ile "karşılığı ödenen istihdam"ı birbiriyle öylesine eşleştirdik ki, kimi zaman bu görüşün dışında hangi seçeneklerin olabileceğini görmek zor olabiliyor. Fransız sosyolog ve toplum eleştirmeni André Gorz, gelecekte ücretli işlerin insanların yaşamında giderek daha az önemli hale geleceğini ileri süren bir çözümlemecidir. Gorz görüşlerini, Marx'ın yazılarının eleştirel bir değerlendirmesine dayandırmaktadır. Marx, -giderek daha fazla sayıda insanı içine alacağı düşünülen- işçi sınıfının, çalışmanın yaşamın sunabileceği tatminler bakımından merkezi bir yer tutacağı, daha insancıl bir toplumu ortaya çıkaracak bir devrime götüreceğine inanıyordu. Gorz, bir solcu olarak yazsa da, bu görüşü reddetmektedir. İşçi sınıfının, toplumdaki en büyük sınıf haline gelmesi (Marx'ın düşündüğü gibi) ve başarılı bir devrime önderlik etmesi bir yana, gerçekte küçüldüğünü düşünmektedir. Mavi yakalı işçiler artık işgücü içinde bir azınlık, sayıları azalan bir azınlık haline geliyorlar.

Gorz'a göre artık, işçilerin devlet gücü bir yana, bir parçaları olduğu girişimlerin yönetimini ele alacaklarını varsaymak da bir anlam taşımamaktadır. Ücretli işlerin niteliğinin dönüştürülmesi için gerçek bir umut yoktur çünkü ücretli iş, eğer ekonomi etkin olacaksa kaçınılmaz olan teknik konulara göre düzenlenmektedir. "Sorun" Gorz'un gördüğü biçimiyle, "insanı çalışmadan kurtarmaktır" (1982, s. 67). Bu, çalışmanın Taylorist bakımdan düzenlendiği durumlarda özellikle gereklidir; öteki türlü çalışma baskıcı ve sıkıcı olacaktır.

Gorz, artan işsizliğin zaten, yarı-zamanlı işlerin yayılmasıyla birlikte, istikrarlı istihdam içinde yer alanların yanında, kendi deyişiyle "işçi-olmayan bir sınıf-olmayan" yarattığını ileri sürmektedir. Çoğu insan, gerçekte, bu "sınıf-olmayan" içindedir, çünkü herhangi bir zamanda istikrarlı ücretli işlerde olan nüfusun oranı görece küçüktür -eğer gençleri, emeklileri, hastaları ve evkadınlarını, ayrıca yarı-zamanlı çalışan ya da işsiz olanları da çıkarırsak. Gorz, bilgi teknolojisinin yayılmasının bulunabilen tam zamanlı işleri daha da azaltacağına inanmaktadır. Bunun olası sonucu, Batı toplumlarındaki, servet, ekonomik büyüme ve maddi malları vurgulayan "üretimci" bakış açısının yadsınmasına doğru bir gidiştir. Önümüzdeki yıllarda, sürekli, ücretli iş alanı dışında, nüfusun çoğunluğu tarafından bir dizi farklı yaşam biçimi izlenecektir.

Gorz'a göre, "ikici bir toplum"a doğru ilerliyoruz. Bir kesimde, üretim ve siyasal yönetim, etkinliğiençoklaştıracak biçimde düzenlenecektir. Öteki sektör, bireylerin kendilerini hoşlandıkları ve kişisel doyum sağlayan şeylerle meşgul edecekleri çalışma dışı etkinliklerin yer aldığı alan olacaktır. Belki de giderek daha fazla sayıdaki birey yaşamını, yaşamlarının değişik aşamalarında değişik biçimlerde çalışmak biçiminde planlayacaktır.

Bu bakış açısı ne kadar geçerlidir? Sanayileşmiş ülkelerde çalışmanın doğası ve düzenlenmesi konusunda önemli değişmelerin gerçekleştiği karşı çıkılamaz bir gerçektir. Giderek daha fazla insanın "üretimcilik" görüşünün sürekli ekonomik büyüme ile maddi varlıkların birikimi büyüsünden kurtulması olanaklıdır. Gorz'un önerdiği gibi, işsizliğin sadece olumsuz bir yönde görülmemesi, bireylerin kendi çıkarlarının peşine düşmesi ve yeteneklerini geliştireme fırsatları sunar diye görülmesi de kuşkusuz değerlidir. Yine de, en azından bugüne dek, bu yönde bir ilerleme önemsiz olmuştur; Gorz'un düşlediği durum, çok uzak görünüyor. Daha fazla iş fırsatı yönünde bastıran kadınların varlığıyla, ücretli bir iş garantisi ile ilgilenen insanların sayısında azalma değil, artış olmuştur. Ücretli işler pek çok kişi için, değişik fırsatların olduğu bir yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan maddi kaynakların yaratılmasında esastır.

eğer olanaklı ise, tümden kaçmayı istediğimiz işler- ile bir tutarız. Ne ki, çalışmanın içinde angaryadan fazlası vardır; yoksa işsiz kalan insanlar kendilerini bu kadar yitik ve ne yapacağını bilemez hissetmezlerdi. Hiçbir zaman bir iş bulamayacağınızı düşünseydiniz ne hissederdiniz? Modern toplumlarda, bir iş sahibi olmak, kendine güveni korumak için önemlidir. Çalışma koşullarının görece kötü olduğu, işlerin de sıkıcı olduğu durumlarda bile, çalışma insanların ruhsal yapılarının ve gündelik etkinlik çevrimlerinin önemli kurucu unsurlarından biridir. Çalışmanın birkaç niteliği burada önemlidir:

1. *Para* Bir ücret ya da maaş, pek çok insan için gereksinimlerini karşılamalarını sağlayacak temel bir kaynaktır. Bir gelir sahibi olmadan, gündelik yaşama ayak uydurmaya ilişkin kaygılar artar.

2. *Etkinlik düzeyi* Çalışma çokluk, beceri ve yeteneklerin elde edilmesi ve kullanılması için bir temel sağlar. Çalışmanın rutin olduğu bir durumda bile çalışmak, bir kişinin içinde enerjilerini kullanabildiği, yapısal bir çevre sağlar. O olmadan, bu tür beceri ve yetenekleri kullanma fırsatları azalabilir.

3. *Değişiklik* Çalışma, ev içi ortamına altenatif olan bağlamlara erişimi sağlar. Çalışma ortamı içinde, işler görece sıkıcı olsa bile, insanlar ev işlerinden farklı bir şey yapmaktan hoşnut olabilirler.

4. *Zamansal yapı* Düzenli istih-dam edilen kişiler için gün, genellikle işin ritmine göre düzenlenmektedir. Bu kimi zaman baskıcı nitelikte olabilirse de, günlük etkinliklerde bir yön duygusu sağlar. İş dışında olanlar çokluk, sıkılmayı önemli önemli bir sorun olarak görürler ve zamana karşı bir hoşnutsuzluk geliştirirler.

5. *Toplumsal temaslar* Çalışma ortamı genellikle arkadaşlık ve ötekilerle paylaşılan etkinliklere katılma fırsatı sağlar. Çalışma ortamından ayrılan bir insanın olası arkadaş ve tanıdık çevresinin küçülmesi olasıdır.

6. *Kişisel kimlik* Çalışmaya genellikle, sunduğu istikrarlı toplumsal kimlik yüzünden değer verilir. Özellikle erkekler için, kendine güven çokluk, evin maddi varoluşuna yapılan ekonomik katkılara bağlıdır.

Bu korkutucu listeyi akılda tutarak, çalışmamanın neden bireylerin toplumsal değerlerine ilişkin güvenlerinin altını oyduğunu görmek zor değildir.

İş güvencesizliğindeki artış

1999'da Joseph Rowntree Vakfı, düz işçilerden kıdemli yöneticilere kadar 340 Britanyalı ile yapılan derinlemesine mülakatlara dayanan, *İş Güvencesi Yokluğu ve Çalışma Yoğunluğu Anketi* (Job Insecurity and Work Intensification Survey -JIWIS) başlıklı anketi yayınladı. Çalışma, iş güvencesizliğinin boyutlarını ve hem işyeri hem de aileler üzerindeki etkilerini değerlendirmek hedefini güdüyordu. Çalışmanın yazarları, Britanya'da iş güvencesizliğinin, 1966'dan bu yana arttığını, mavi yakalı işçiler arasında en yoğun artış gösteren dönemin 1970'lerin sonu ile 1980'ler olduğunu göstermekteydi. 1980'lerin ortalarından başlayarak genel bir ekonomik canlılığın olmasına karşın, iş güvencesizliği artmayı sürdürmüştü. Çalışma, iş güvencesizliğinin İkinci Dünya Savaşından bu yana en yüksek düzeye eriştiği sonucuna varmıştı (Burchell 1999).

Anket aynı zamanda, zaman içerisinde yüksek ya da düşük iş güvencesizliği yaşayan işçi türlerini de incelemişti. Yazarlar, 1990'ların ortalarında, iş güvencesizliğindeki en yüksek artışın, kol emekçisi olmayan işçiler arasında olduğunu buldular. 1986'dan 1999'a dek, profesyoneller en güvenli mesleki gruptan en güvensiz gruba hareket etderken, kol işçileri bir ölçüde daha düşük iş güvencesizliği düzeyleri yaşamıştı. Bu güvencesizliğin ana nedenlerinden birisi, yönetime duyulan güvensizlik gibi görünmekteydi. Yönetimin çalışanlarının çıkarlarına en uygun şeyleri yapıp yapmadığı sorulduğunda, yanıt verenlerin % 44'ü, "çok az" yaptıklarını ya da "hiç yapmadıklarını" söylüyordu (Burchell 1999).

Çoğu araştırmacı, iş güvencesizliğinin yeni bir olgu olmadığı konusunda anlaşma içindedir. Anlaşmazlık, son yıllarda bunun ne ölçüye kadar ağırlaştığı ve, daha da önemlisi, çalışan nüfusun hangi bölümlerinin en fazla iş güvencesizliği yaşadığı noktasında ortaya çıkmaktadır. Eleştirenlerden bir bölümü, JIWIS gibi çalışmaların orta sınıfın algıladığı iş güvencesizliğine karşı geçerli olmayan bir tepkiden başka şeyler olmadıklarını ileri sürmektedir.

"Güvencesiz orta": iş güvencesizliği abartılı mı?

1970'lerin sonunda ve 1980'lerde Britanya, geleneksel imalat sanayileri için özellikle zarar verici olan bir ekonomik gerileme yaşamıştır. Bu dönemde, çelik, gemi yapımı ve kömür madenciliği gibi sektörlerde kabaca bir milyon iş yitirilmiştir. 1980'lere ve 1990'lara kadar, profesyonel ve yönetici çalışanlar iş güvencesizliğine ilk elde hiç açık olmamışlardı. Şirket elegeçirmeleri ve işten çıkarmalar, bankacılık ve finans sektörünü etkiledi; bilgi çağının yayılması, bilgisayar teknolojisini kullanan sistemlerin uygulamaya konmasıyla, çok memurun işini yitirmesine yol açmıştı.

İmalat sanayi işçileri fazlalık tehdidiyle yaşamaya alışkın oldukları halde beyaz yakalı işçiler mesleklerini etkileyen değişmelere karşı daha hazırlıksız idiler. Profesyoneller arasındaki bu kaygı kimilerini, "güvencesiz orta"dan sözetmeye kadar götürdü. Terim, kendi işlerinin istikrarlı olduğuna ilişkin inançlarının, onları büyük ev kredileri, çocukları için özel eğitim ya da pahalı hobiler gibi büyük finansal yükümlülüklere soktuğu beyaz yakalı çalışanları betimlemek için kullanılıyordu. Fazlalık düşüncesi hiçbir zaman akıllarından geçmediği için, ani işsizlik hayaleti onların çok büyük bir kaygı ve güvensizlik yaşamalarına yol açmıştı. İş güvencesizliği çok geçmeden, medya ve profesyonel çevrelerde "heyecanlı" bir konuya dönüştü -gerçi kimileri bunun, çalışan sınıfların daha kronik olarak yaşadıkları güvencesizliğe kıyasla abartıldığını da düşünmüyor değildi.

İş güvencesizliğin zarar verici etkileri

İş Güvencesi Yokluğu ve Çalışma yoğunluğu anketi (Burchell ve diğerleri 1999), pek çok işçi için, işten çıkarılma korkusundan çok daha fazla bir şey olduğunu göstermektedir. Güvencesizlik aynı zamanda çalışmanın dönüşümü ile bu dönüşümün çalışanın sağlığı ile kişisel yaşamı üzerindeki etkileri hakkındaki kaygılarını da içermektedir.

Sözü edilen çalışma, örgütsel yapı daha az bürokratik hale geldikçe ve karar verme işyeri boyunca yayıldıkça,

Bu işsiz işçi için "yaşam boyu iş" düşüncesi bir efsanedir.

işçilerden giderek daha fazla sorumluluk yüklenmelerinin istendiğini ortaya koymuştur. Ne ki aynı zamanda, işçilerden istenenler artmaktadır; pek çok işçi kendi terfi şanslarının azaldığını düşünmektedir (18.7. Şekile bakınız). Bu birleşim işçileri, kendi işlerinin, işin hızı ve kendi kariyer ilerlemelerine duydukları güven gibi önemli yönleri üzerindeki "kontrollerini yitirdikleri" duygusuna götürmektedir.

Sosyolog Paul du Gay, bürokrasinin, güvenilirlik ve ahlaki sorumluluk sağlamaktaki öneminin, giderek artan girişimci ve esnek çalışma uygulamalarına kıyasla daha fazla olduğunu ileri sürmektedir. Gay'in savları ayrıntılı olarak "Örgütler ve Ağlar" başlıklı 16. Bölümde, s.691'de tartışılmaktadır.

İş güvencesizliğin ikinci zarar verici bir yönü, işçilerin kişisel yaşamlarında görülebilir. Anılan çalışma, iş güvencesizliği ile kötü sağlık arasında güçlü bir korelasyon bulmuştur. Bu bağlantı, insanların zihinsel ve fiziksel sağlıklarının iş güvencesizliğinin geçerli olduğu uzun dönemlerde bozulmayı sürdürdüğünü gösteren British Household Panel Survey (Britanya Hanehalkı Panel Anketi) tarafından da desteklenmektedir. İşçiler, güvencesiz koşullara ayak uydurmak bir yana, kaygılı olmayı ve sürekli baskı altında yaşamayı sürdürmektedir. Çalışmadan kaynaklanan bu baskı, ev ortamına aktarılır görünmektedir: Yüksek düzeyde iş güvencesizliği yaşayan kişiler, evde de gerilimler yaşama eğilimi göstermektedir (Burchell ve diğerleri 1999).

Çalışmak için yaşamak mı, yaşamak için çalışmak mı?

Kimi çözümlemecilere göre, binyılın sonu, çalışma -ya da dahası çalışmanın yokluğu- kalıplarında, göçü uyaran hiçbir ekonomik itkinin olmayacağı noktaya kadar, devasa bir değişmeye tanıklık etmeliydi. Jenkins ile Sherman 1979'da, "Gelen krizi olduğundan daha fazla çarpıcı hale getirmek olanaksızdır. ... Şu anda enflasyon, durgunluk ve artan işsizlik yaşıyoruz. On beş ya da yirmi yıl içinde, bir canlanma, minimal enflasyon, yüksek büyüme ve tarihimizdeki en büyük işsizlikle ... işlerin soykırımı ile karşı karşıya kalacağız" (1979, s. 182).

İşçilerin olmadığı bir noktaya erişmediğimiz kesin -ne ki bunun yerine, çalışma ile olan ilişkilerimizin her türlü tahminin ötesinde değiştiği bir noktaya mı geldik? ...

[Jenkins ve Sherman gibi yazarların] kötümserliğiyle alay etmek kolaysa da, şu andaki iş güvencesizliği algılamasının en az onların öngördükleri iş güvencesizliğiinin *gerçekdışılığı* kadar yüksek olma durumu sürüyor. Örneğin, D. Smith (1997, s. 39), 1986'da (Britanya'da işsizliğin, bir sonraki on yıla kıyasla çok daha yüksek olduğu bir dönem) iş güvencesizliği hakkındaki gazete öykülerinin görece önemsizliğini, iş güvencesizliği öykülerinin 100 kat arttığı 1996'daki baskın varlığı ile karşılaştırmıştı. *Observer* gazetesine (16 Haziran 1996) göre, Britanyalı çalışanların % 40'ı işlerini yitirmekten korkarken, 60'ı güvencesizliğin arttığını ileri sürmekteydi...

Yine de, tersine savlara karşın, Britanya'daki işte kalış süresi, 1975 ile 2000 arasında yalnızca marjinal bir biçimde düşmüştür (6 yıldan 5,5 yıla); kadınların işte kalışları gerçekte artmaktadır (Gregg ve Wadsworth, 1999; Nolan, 2000: 3; Green ,2000, 1970'te ortalama işte kalma süresi 10 yıldı ve 2000'de % 9,5'te kaldığını düşünmektedir) gerçekte, en kötü olduğu düşünülen "nevrotik doksanlar"da işte kalma süresi, "çalkantılı seksenler"deki oranın üzerine çıkmıştı.

... Britanyalı çalışanların % 80'i sürekli işlerde çalışmaktadır; çalışanların % 28'i on yıldan beri aynı işverenle çalışmaktadır. Gerçekte olasılıkla, çoğu insan en azından bir dört ya da beş yıl daha aynı işverenle çalışma umuduyla ileriye bakabilir.

Kaynak: Grint (2005), s. 325-7.

İşsizlik

İşsizlik oranları, son yüz yıldır önemli ölçüde dalgalanmalar göstermiştir. Batı ülkelerinde işsizlik, 1930'ların başında zirveye erişti; Britanya'da işgücünün % 20'sinin işi yoktu. İktisatçı John Maynard Keynes'in (1883-1946) düşünceleri, savaş sonrası dönemde Avrupa ile A.B.D.'deki kamu politikalarını büyük ölçüde etkilemiştir. Keynes, işsizliğin, malları satın alma için yeterli bir satın alma gücünden yoksun olmaktan kaynaklandığını, bu yüzden üretimin canlanmadığını ve daha az işçiye ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Hükümetler talep düzeyini artırmak için müdahale edebilir, bu da yeni işlerin yaratılmasına yol açabilir. Pek çok kişi, ekonomik yaşamın devlet tarafından düzenlenmesinin yüksek işsizlik oranlarının geçmişte kalması anlamına geldiğine inanmaya başlamıştı. Tam istihdam hedefi, hemen hemen bütün Batı toplumlarında hükümet politikasının bir parçası haline gelmiştir. 1970'lere kadar, bu politikalar başarılı görünüyordu; ekonomik büyüme de az çok sürekli idi.

1970'ler ile 1980'lerde, işsizlik oranları pek çok ülkede kontrol edilemeyecek kadar arttı; Keynescilik de ekonomik etkinliği düzenleme çabalarının bir aracı olarak büyük ölçüde terkedildi. İkinci Dünya Savaşının ardından yaklaşık bir çeyrek yüzyıl, Britanya'nın işsizlik oranı % 2 civarındaydı. 1980'lerin başında işsizlik % 12'ye kadar çıktı; daha sonra düştü,

18.7. Şekil Çalışanlar işteki sorumluluk ve terfi olanaklarına ilişkin değişiklik algılıyorlar
Kaynaklar: Burchell ve diğerleri (1999).

onyılın sonunda tekrar arttı. 1990'ların ortasından sonlarına kadar, Britanya'da işsizlik yine düştü; 2005'e gelindiğinde, % 5'in biraz altında duruyor.

İşsizliğin çözümlenmesi

Bununla birlikte, resmi işsizlik istatistiklerini yorumlamak pek kolay değil (18.8. Şekile bakınız). İşsizlik kolayca tanımlanamamaktadır. Anlamı, "çalışma dışı olmak"tır. Ne ki burada "çalışma", "karşılığı ödenen çalışma" ve "tanınan bir meslekte çalışma" anlamındadır. İşsiz diye kaydedilmesi uygun kişiler, evin boyanması ya da bahçenin düzenlenmesi gibi pek çok üretken etkinliği gerçekleştiriyor olabilirler. Pek çok kişi yarı-zamanlı nitelikteki ücretli işlerde ya da arada sırada ücretli işte çalışıyor olabilir; emekliler "işsiz" sayılmazlar.

Pek çok resmi istatistik, Uluslararası İş Örgütü (ILO) tarafından kullanılan işsizlik tanımına göre hesaplanmaktadır. ILO'nun işsizlik ölçüsü bir işten yoksun olan, iki haftadan beri bir işe başlamak için hazır olan ve geçmiş ay içinde bir iş arama çabası gösteren kişileri kapsamaktadır. Pek çok iktisatçı bu standart işsizlik oranının başka iki ölçü ile desteklenmesi gerektiğini düşünmektedir. "Cesareti kırılmış" olan işçiler, iş sahibi olmak istemelerine rağmen bir iş bulmaktan umutlarını kestikleri için iş aramayı bırakanlardır. "Gayriiradi yarı zamanlı işçiler" ise, istemelerine rağmen, tam zamanlı bir iş bulamayan kişilerdir.

Genel işsizlik istatistiklerinde de iki "ayrı" tür işsizliğin içerilmesi bunları anlaşılması güç hale getirmektedir. Bazan "geçici işsizlik" olarak anılan friksiyonel işsizlik ile, bireylerin iş değiştirme, mezuniyet sonrası veya sağlık sorunları sonrasında iş aramaları gibi doğal nedenlerle, iş piyasasına kısa sürelerle girip çıkmaları kastedilmektedir. Buna karşın yapısal işsizlik, belirli bireyleri etkileyen durumlardan çok, ekonomideki büyük dalgalanmalardan kaynaklanan işsizlikleri tanımlamaktadır. Örneğin Britanya'daki ağır sanayinin gerilemesi, daha yüksek düzeyde bir yapısal işsizliğe etkide bulunmuştur.

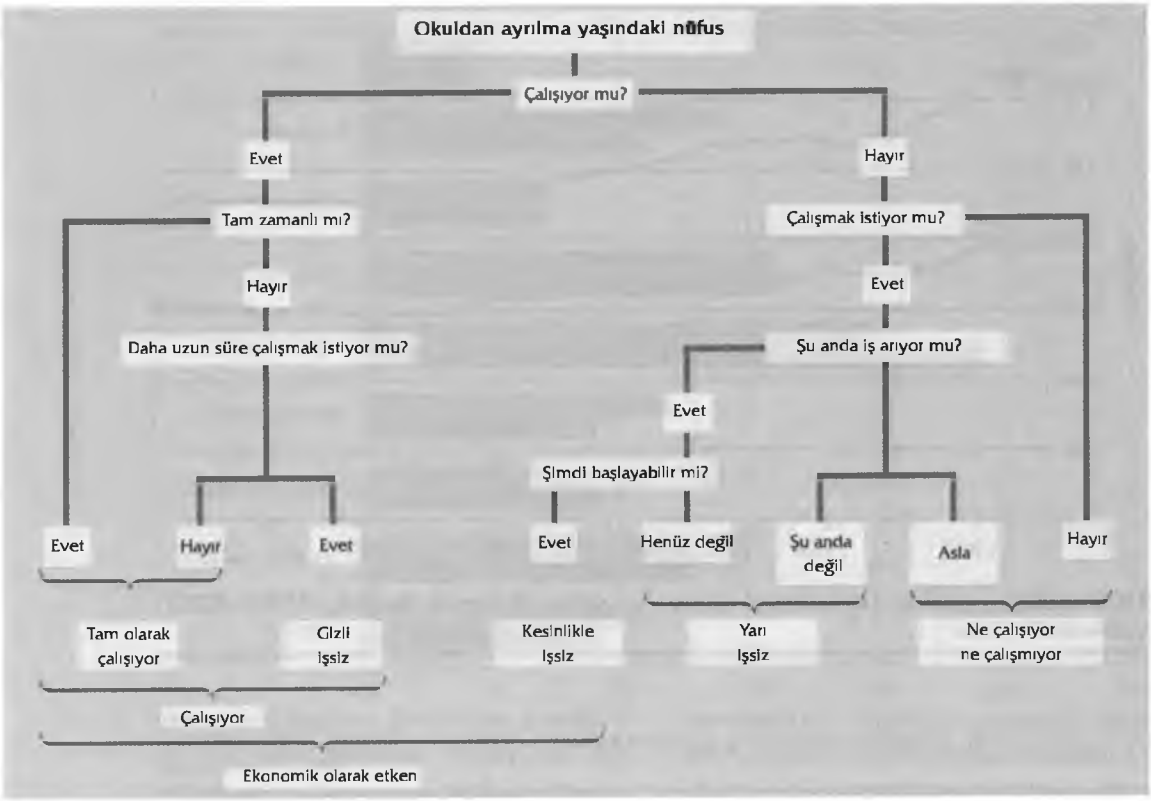

18.8. Şekil Olası çalışma, işsizlik ve çalışıyor olmama durumlarının bir sınıflaması.
Kaynak: Sinclair (1987), s. 2.

Birleşik Krallık'taki işsizlik eğilimleri

Hükümet tarafından tanımlanan işsizliğin dağımılımdaki değişmeler iyi kaydedilmektedir. İşsizlik, erkekler için, kadınlara göre daha yüksektir; 18.9. Şekilde gösterildiği gibi, 2002'nin sonunda 892.000 işsiz erkek varken 622.000 işsiz kadın vardır. İşsiz erkeklerin daha önce bir işte olma olasılıkları, işsiz kadınların daha önce işte olma olasılıklarının neredeyse iki katıdır. İşsiz olarak kaydedilen kadınların, evde çocuk bakıyor olma ya da evişlerini yapıyor olma olasılıkları erkeklerinkinin on katıdır.

Ortalama olarak, etnik azınlıklar beyazlara göre daha yüksek işsizlik oranlarına sahiptir. Etnik azınlıklar ayrıca, nüfusun geri kalanına kıyasla, çok daha yüksek uzun-dönem işsizlik oranlarına sahiptir. Bununla birlikte, bu genel eğilimler, etnik azınlık grupları arasındaki işsizlik oranlarındaki büyük farklılığı gizlemektedir (bkz. 18.10. Şekil). Beyaz nüfus arasındaki işsizlik 2003/4'te % 5 düzeyinde iken, güneydeki % 3,8 oran kaydedilmiş en düşük orandır. Hintliler için, işsizlik oranı bunun biraz üzerinde, % 7 dolayındadır -Britanya-Hint nüfusunun beyazlarla neredeyse aynı sosyoekono-

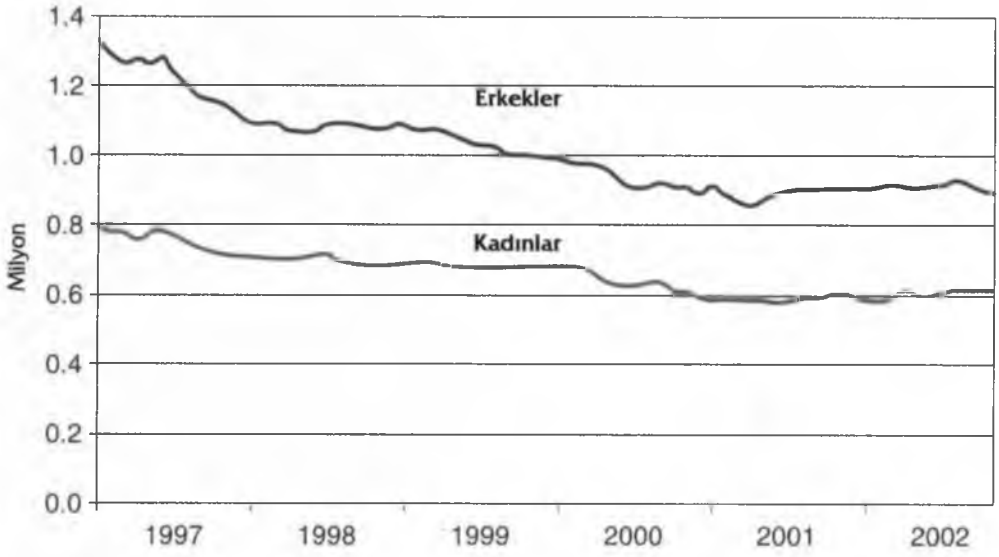

18.9. Şekil. İşsizlik, toplumsal cinsiyete göre, Birleşik Krallık, 1997-2002.
Kaynak: ONS (2004a)

mik duruma geldiği düşüncesini yaratan etkenlerden birisi. Bütün öteki etnik azınlık grupları için işsizlik oranları, beyaz erkekler için olan oranlardan iki ya da üç kat daha fazladır. Bangladeşliler arasındaki işsizlik oranları, erkekler için % 20, kadınlar için % 24 ile en yüksektir.

Gençler, özellikle etnik azınlık gruplarındakiler, işsizlikten özellikle etkilenmektedir. 2001/2'de Birleşik Krallık'taki yirmi yaşın altındaki Bangladeşli erkeklerin % 40'dan fazlası işsizdi. Öteki etnik azınlık grupları arasında genç erkekler için işsizlik oranları % 25 ile % 31 arasında değişmektedir. Bu oran, aynı yaştaki beyaz erkekler için % 12'dir.

Genç insanların önemli bir oranı, özellikle azınlık grubu üyeleri, uzun-dönemli işsizler arasındadır. Yeniyetme erkek işsizlik oranının yarısından fazlası da altı ay ya da daha fazla bir süredir çalışma dışı olanları içermektedir. Yeni hükümet girişimleri, on sekiz ile yirmi dört arasındaki, altı aydan bu yana iş arama yardımı alan genç insanları hedeflemektedir. Uzun dönemli işsizlere artık, nitelik kazandırma eğitimi, iş arama yardımı ve desteklenen iş fırsatları gibi yardımlar sunulmaktadır.

Toplumsal sınıf ve işsizlik oranları birbiriyle ilişkilidir. 1970'te doğmuş olan genç insanlara yönelik ESRC çalışmasına göre, babaları I. ve II. toplumsal sınıftan olanlar en düşük işsizlik oranlarına sahiptir. Babaları V. toplumsal sınıftan gelenler ya da tek anneleri tarafından büyütülenler, en yüksek işsizlik oranına sahip olanlardır; bunların içinde yüksek bir oran hiçbir zaman bir işte çalışmayanlardır (ESRC 1997).

İşsizlik oranları aynı zamanda eğitim nitelikleriyle de ilişkilidir. Birleşik Krallık'taki anketler, nitelikler arttıkça, işsizlik oranının düştüğünü göstermektedir. 2003 baharında, hiç niteliği

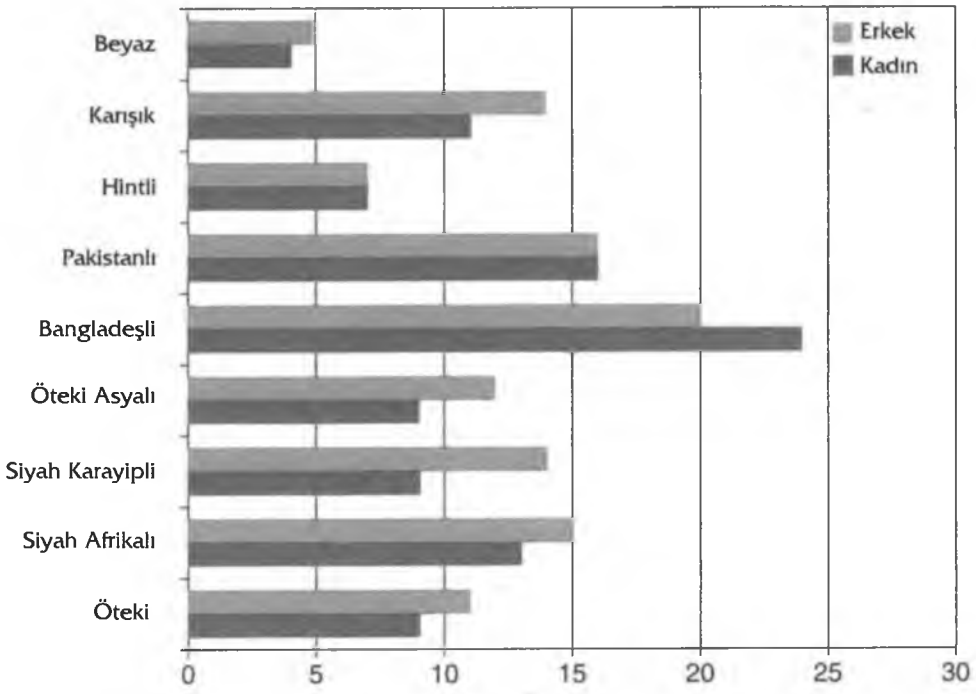

18.10. Şekil. İşsizlik oranları: etnik gruplara ve cinsiyete göre, BK, 2001/2 (%)
Kaynak: ONS (2004)d

olmayanlar arasındaki işsizlik oranları bir derece ya da eşdeğeri olanlarınkinden üç kat daha fazlaydı (*Regional Trends* 38, 2003).

İşsizlik Deneyimi

İşsizlik deneyimi, güvencesi olan işlere alışmış olanlar için çok rahatsız edici olabilir. İşsizliğin ilk sonucunun gelir kaybı olduğu açıktır. Bunun etkileri, işsizlik yardımlarındaki farklar yüzünden, ülkeden ülkeye değişmektedir. Sağlık hizmetleri ile öteki sosyal güvenlik yardımlarına erişimin garantili olduğu ülkelerde, işsiz kişiler büyük finansal güçlükler yaşayabilirse de devletin koruması altında olmayı sürdürürler. A.B.D. gibi kimi Batı ülkelerinde, işsizlik yardımları daha kısa dönemlerde verilir; sağlık yardımları da evrensel değildir. Bu da, çalışmayanların üzerindeki ekonomik baskının daha da artmasına yol açar.

İşsizliğin duygusal etkileri hakkındaki çalışmalar, işsiz insanların genellikle, yeni stütülerine ayak uydururken bir dizi aşamadan geçtiğine dikkat çekmektedir. Bu deneyimin bireysel bir deneyim olduğu konusunda kuşku olmamakla birlikte, yeni işsiz kalan önce bir şok yaşar; ardından yeni fırsatlar konusunda bir iyimserlik gelir. Bu iyimserlik, genelde olduğu gibi, karşılık bulmadığı zaman, bireyler depresyon ve iş bulma umutları hakkında derin bir kötümserlik yaşarlar. Eğer işsiz kalma süresi uzarsa, ayak uydurma süreci eninde sonunda tamamlanır ve işsizler kendi durumlarının gerçekliğini kabul ederler (Ashton 1986).

Toplulukların ve toplumsal bağların gücü, yüksek işsizlik tarafından aşındırılabilir. 1930'lardaki klasik bir sosyoloji çalışmasında Marie Jahoda ile meslektaşları, Avusturya da yerel bir fabrikanın kapanışından sonra yoğun işsizlik yaşayana bir kent olan Marienthal örneğini incelemiştir (Jahoda ve diğerleri 1972). Araştırmacılar, uzun dönem işsizlik deneyiminin nihai olarak topluluğun toplumsal yapısını ve ağlarını nasıl aşındırdığına dikkat çekmişlerdir. İnsanlar kamusal işlerde daha az etken hale gelmişler, birbirleriyle toplumsal olarak daha az zaman geçirir olmuşlar, hatta kentin kütüphanesini de daha az ziyaret eder olmuşlardır.

İşsizlik deneyiminin aynı zamanda toplumsal sınıfa göre değişiklik gösterdiğine dikkat çekmek de önemlidir. İşsizliğin sonuçları finansal olarak en fazla, gelir yelpazesinin en düşük ucunda yer alanlar için hissedilir. İşsizliğin zarar verici olduğunu düşünen bireylerin daha çok, kendi finansal durumları bakımından değil, kendi toplumsal statüleri bakımından böyle düşündükleri ortaya atılmıştır. İşsiz kalan kırkbeş yaşındaki bir öğretim üyesi, işsizliğin ilk dönemlerinde rahat yaşamasını sağlayabilecek bir varlık sahibi olsa da, işsizliğini bir profesyonel olarak gelecekteki kariyerine uygunluğu konusunda zorlanabilir.

Sonuç: "kişiliğin aşınması" mı?

Otuz yıl önce, A.B.D.'de, Boston'da mavi yakalı işçilere yönelik olarak yapılan bir çalışmada, sosyolog Richard Sennett, çalışma yıllarını kent merkezindeki bir büroda hizmetli olarak geçiren bir İtalyan göçmeni olan Enrico'nun profilini çıkarmıştı. Enrico, işinin kötü koşullarından ve düşük ücretinden hoşlanmıyor olsa da, işi ona bir kendine güven ile karısı ile çocuklarına "dürüst" bir yaşam sağlıyordu. Enrico, kentin banliyösünde bir ev alacak duruma gelene kadar on beş yıl, her gün tuvaletleri temizleyip yerleri paspaslamıştı. Çok parlak olmasa da, işi güven altındaydı; işi, bir sendika tarafından korunuyordu; Enrico ile karısı güvenle kendilerinin ve çocuklarının geleceklerini planlayabiliyorlardı. Enrico tam olarak ne zaman emekli olabileceğini ve emekli olduğunda ne kadar para alacağını biliyordu. Sennett'in dikkat çektiği gibi, Enrico'nun çalışmasının "bir tek kalıcı amacı vardı; ailesine hizmet". Enrico kendi dürüst çalışmasından gurur duysa da, aynı şeyi çocukları için istemiyordu. Enrico için, çocuklarının yukarıya doğru hareket edebileceği koşulları yaratabilmek önemliydi.

Sennett'in on beş yıl sonra raslantısal olarak Enrico'nun oğlu ile karşılaştığında öğrendiği gibi, çocuklar daha hareketli olmuşlardı. Rico, New York'ta işletme okuluna gitmeden önce, mühendislik derecesi almıştı. Mezuniyetinden sonraki on dört yıl içinde, Rico gözalıcı bir kariyere sahip olmuş ve ücret merdiveninde en üstteki % 5'e erişmişti. Rico ve karısı Jeanette evlilikleri boyunca kendi kariyerlerini ilerletmek için en az beş defa taşınmışlardı. Risk alarak ve değişime açık olarak, Rico ve Jeanette, çalkantılı döneme ayak uydurmuş ve sonuçta varlıklı hale gelmişlerdi. Yine de, başarılarına karşın, öykü tümüyle mutlu bir öykü değildi. Rico ile eşi "kendi yaşamlarının kontrolünü yitiriyor ol-

ma" duygusu yaşıyordu. Bir danışman olarak, Rico zaman ve işi üzerindeki kontrolünü yitiriyor duygusu yuşayordu: Sözleşmeler belirsiz ve sürekli değişen nitelikteydi; sabit bir rolü yoktu ve kaderi büyük ölçüde ağların getireceği fırsatlar ve zorluklara bağlıydı. Jeanette de benzer biçimde işini elinde tutma belirsizliği yaşıyordu. Jeanette, coğrafi olarak dağılmış bir muhasebeciler takımını yönetiyordu. Bunlardan bir bölümü evde, bir bölümü büroda, bir bölümü de şirketin binlerce mil ötedeki farklı bir şubesinde çalışıyordu. Bu "esnek" takımı yönetirken, Jeanette, yüzyüze etkileşime ve bir bireyin çalışmasına ilişkin kişisel bilgiye sahip değildi. Bunun yerine uzaktan, e-posta ve telefon görüşmeleri yoluyla işini yapıyordu.

Ülke içinde taşınırlarken, Rico ile Jeanette'in anlamlı arkadaşlıkları bir kenara bırakılmıştı; yeni komşular ve topluluklar onların geçmişi, nereden geldikleri ve kim oldukları hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Sennett'in yazdığı gibi "Arkadaşlık ve yerel topluluğun kaçak niteliği, Rico'nun en önemli kaygısı olan ailesinin artalanını oluşturuyordu". Evde Rico ile Jeanette işlerinin anne-baba olarak hedeflerine ulaşma yeteneklerine karıştığını görüyorlardı. Saatler uzundu; çocuklarını ihmal ettiklerini düşünüyorlardı. Ne ki geçen zaman ve planlara ayak uydurmaktan daha zor olan şey, kendilerinin çocukları için kötü birer örnek oluşturdukları idi. Çocuklarına çok çalışmanın, bağlanmanın ve uzun dönem hedeflerinin değerini öğretmeye çalışırken kendi yaşamları farklı bir öykü anlatıyordu. Rico ve Jeanette, çağdaş toplumda giderek tercih edilen, çalışmaya kısa dönemli, esnek yaklaşımların örnekleriydi. Onların çalışma geçmişleri, sürekli taşınma, geçici bağlanmalar ve yaptıkları şeye kısa dönemli yatırımlarla nitelenmekteydi. Çift, bizim şu andaki yoldan çıkmış toplumuzda "iyi işin niteliklerinin, iyi kişiliğin nitelikleri olmadığının" farkındaydılar.

Sennett'e göre, Rico ve eşi Jeanette'in yaşantıları, çalışmaya yönelik esnek yaklaşımın, çalışanların kişisel yaşamları üzerindeki kimi sonuçlarını göstermektedir. Sennett, *Kişiliğin Aşınması* (The Corosion of Character - 1998) adlı kitabında, esnek davranış ile çalışma tarzlarının başarılı sonuçlar yaratabileceğini, ancak kaçınılmaz olarak aynı zamanda kafa karışıklığı ve zararla sonuçlanacağını ileri sürmektedir. Bunun nedeni, bugün işçilerden beklenenlerin esnek olma, ayak uydurma, hareketli olma ve risk almakta istekli olma doğrudan, güçlü bir kişilik için gerekli olan bağlılık, uzun dönemli hedeflere yönelme, kendini adama, güven ve amaç sahibi olma gibi pek çok özellikle çatışmasıdır.

Sennett, bu türden gerilimlerin, yeni esneklik çağında kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Esnekliğin işçilere kendi bireysel yaşam izleklerini biçimlendirmekte daha fazla özgürlük vereceği için kutsanmasına karşın, Sennett, bunun aynı zamanda yeni katı sınırlamalar da getireceğini ileri sürmektedir. Işçilerden artık, yaşam boyu sürecek bir kariyer yerine, takımlar halinde akışkan bir biçimde çalışmaları, sürekli olarak bir işten ötekine geçmeleri beklenmektedir. Bağlılık, bir varlık değil, bir yük gibi

görülmektedir. Yaşam, uyumlu bir kariyer olmak yerine birbirinden ayrı işler dizisi haline geldiğinde, uzun dönem hedefler aşındığında, toplumsal bağlar gelişemez ve güven ortadan kalkar. Insanlar artık sonunda hangi risklerin kazanç sağlayacağını değerlendiremez; terfi, gözden çıkarma ve ödüllendirmeye ilişkin "eski kurallar" da artık geçerli olmaz. Sennett'a göre, bugünkü çağda yetişkin-ler için en merkezi meydan okumanın, kısa dönemi vurgulayan bir toplumda uzun dönem hedeflerinin nasıl izlene-ceğini bulmak olduğunu söylemektedir. Sennett'a göre, "yeni kapitalizmin" nitelikleri, insanları biraraya getiren kişilik unsurlarının aşınmasına yol açmaktadır.

Özet

1. Çalışma, amacı insan ihtiyaçlarını gidermek olan mal ve hizmetlerin üretiminde zihinsel veya fiziksel çaba harcanmasını gerektiren bazı görevlerin yapılması olarak tanımlanabilir. Bir çok önemli çalışma türünün -ev işleri veya gönüllü hizmetler gibi- karşılığı ödenmez. Bir meslek ise, işin düzenli bir ücret veya maaş karşılığında yapılmasıdır. Tüm kültürlerde çalışma, ekonominin temelidir.

2. Modern toplumlardaki ekonomik düzenlerin en ayırt edici özelliklerinden birisi, oldukça karmaşık ve çeşitli bir işbölümünün gelişimidir. Işbölümü, çalışmanın insanların üzerinde uzmanlaştığı, çok sayıdaki farklı meslekler arasında bölünmesi demektir. Bunun bir sonucu, ekonomik bağımlılıktır: yaşamlarımızı sürdürebilmek için hepimiz birbirimize bağımlıyızdır.

3. Sanayi üretimi, Taylorizmin ya da bilimsel yönetimin - bütün sanayi süreçlerinin zamanlaması yapılabilen ve düzenlenebilen yalın parçalara bölünebileceği inancı- uygulanmasıyla çok daha etkin hale getirilmiştir. Fordizm, bilimsel yönetim ilkelerini, kitle üretimini kitle tüketimine bağlayacak şekilde genelleştirmiştir. Fordizm ve Taylorizm, işçi yabancılaşmasınıençoklaştıran düşük güven sistemleri olarak görülebilir. Yüksek güven sistemi, işçilerin işlerinin hızını ve içeriğini kontrol etmelerine izin vermektedir.

4. Sendika örgütleri, grev hakkının tanınmasıyla birlikte, bütün Batı ülkelerindeki ekonomik yaşamın ayırıcı özelliklerindedir. Sendikalar, işçilerin kendi çalışma koşulları üzerindeki kontrolleri için bir ölçü sağlamak amacıyla, savunmacı örgütler olarak ortaya çıktılar. Bugünlerde, sendika liderleri çokluk ulusal politikaların biçimlendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

5. Son yıllarda pek çok sanayi ülkesinde Fordist uygulamaların yerini, daha esnek işlem teknikleri almıştır. "Post-Fordizm" terimi, birbirinden farklı, müşteriye göre biçimlenen ürünler isteyen piyasalar için esneklik ve yeniliğinençoklaştırıldığı ekonomik üretim dönemini tanımlamak için kimi yazarlar tarafından tercih edilmektedir.

6. Kimileri, "kariyerin ölümünden" ve "portföy işçisinin" -farklı niteliklerden oluşan portföyü olan ve bir işten diğerine geçebilme yeteneği olan işçi- gelişinden sözetmektedirler. Bu türden işçiler vardır, ne ki işgücü içindeki pekçok kişi için, "esneklik", olasılıkla düşük ücretlik, pek az kariyer umudu olan işlerle eşleştirilmektedir.

7. İşsizlik, sanayi ülkelerinden yinelenen bir sorundur. Çalışma kişinin yaşamında yapısal bir unsur olduğundan, işsizliğin ruhsal deneyimi genellikle bozucu niteliktedir.

8. İş güvencesizliğinin etkileri, gerçek işsiz kalma deneyimi kadar zayıflatıcı olabilir. İş güvencesizliği, bir çalışanın işinin gelecekteki güvenliği ve kendisinin işyerindeki rolü hakkında yaşadığı kaygıdır. İş güvencesizliği -kimileri iş güvencesizliği hakkındaki kaygıların çok abartıldığını düşünüyor olsa da- orta sınıf arasında keskin bir biçimde artmıştır;

Düşünme soruları

1. Neden bazı etkinlikler iş, diğerleri değildir?

2. Eğer Taylorizm ve Fordizm yeterince etkin idiyseler, neden son zamanlarda gözden düşmektedirler?

3. Eğer siz bir portföy işçisi olsaydınız, portföyünüz sizi işte tutacak kadar büyük olur muydu?

4. Neden Rico'nun hayatı Enrico'nun hayatından çok daha farklıdır?

Ek kaynaklar

Keith Grint, *The Sociology of Work: An Introductio*n 3. baskı. (Cambridge: Polity, 2005).

Keith Grint, *Work and Society: A Reader* (Cambridge: Polity, 2000).

Neil J. Smelser ve Richard Swedberg (yay.), *The Handbook of Economic Sociology* (Princeton: Princeton University Press, 1994)

P. Thompson ve C. Warhurst (yay.), *Workplaces of the Future* (Houndmillsy Basingstoke: Macmillan Business, 1998).

İnternet bağlantıları

Uluslararası Çalışma Örgütü
http://www.ilo.org

Çalışşma Vakfı
http://www.theworkfoundation.com/

SOSIG Çalışma Sosyolojisi
http://www.sosig.ac.uk/roads/subject-listing/world-cat/sociowork.html

Zürih Üniversitesi Çalışma Sosyolojisi bağlantıları
http://socio.ch/arbeit/index_arbeit.htm

İçindekiler

Temel Kavramlar
Suç ve sapkınlığın açıklaması: sosyoloji kuramları
- İşlevselci kuramlar
- Etkileşimci kuramlar
- Çatışma kuramları: "yeni kriminoloji"
- Kontrol kuramı
- Kuramsal sonuçlar

Birleşik Krallık'ta suç örüntüleri
- Suç ve suç istatistikleri

Suçlular ve kurbanları
- Toplumsal cinsiyet ve suç
- Gençlik ve suç
- Beyaz yakalı suçları
- Örgütlü suç
- Siber suç

Hapishaneler: suça çözüm mü?

Sonuç: suç, sapkınlık ve toplumsal düzen

Özet
Düşünme soruları
Ek kaynaklar
İnternet bağlantıları

19 Sapkınlık ve Suç

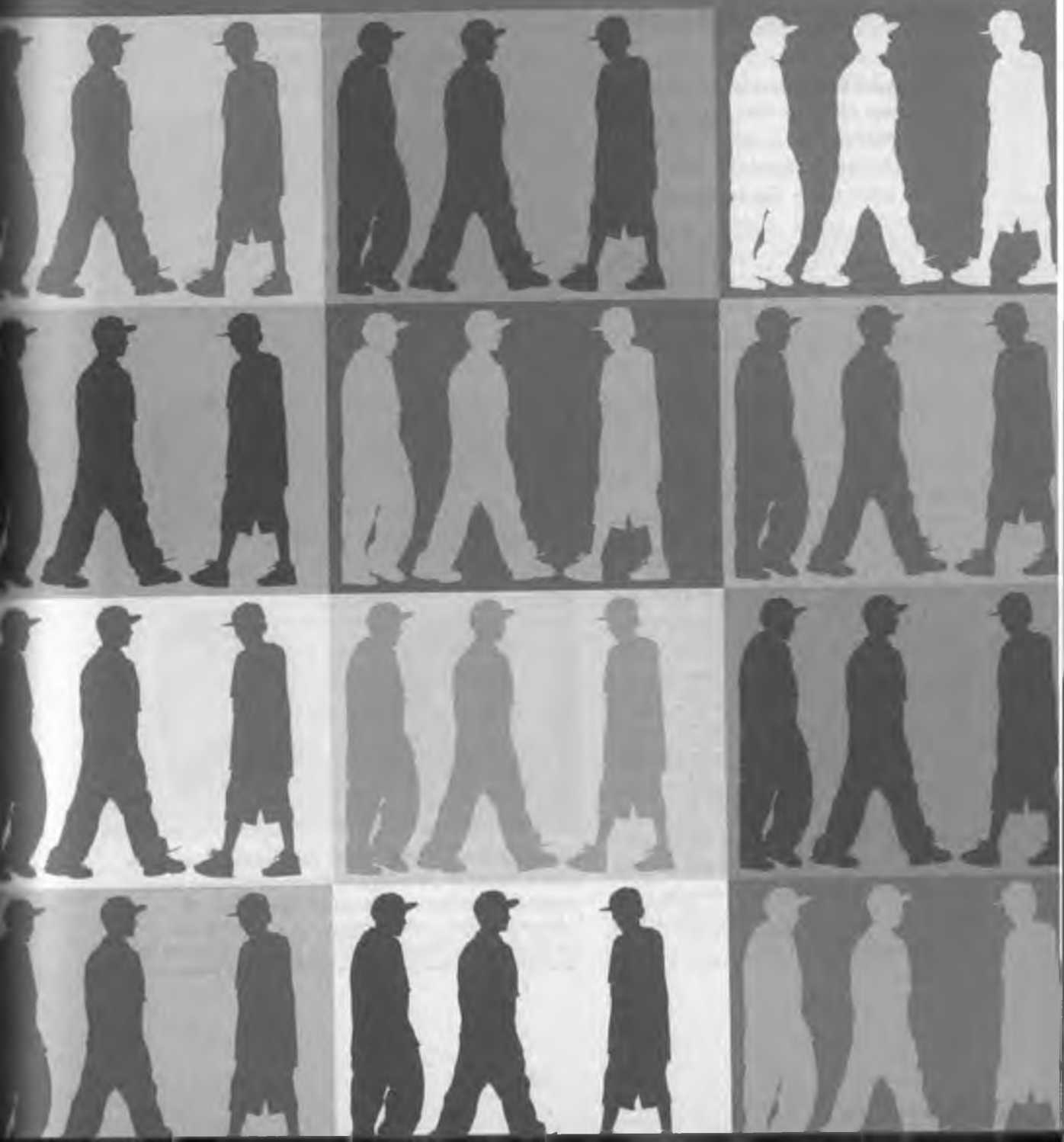

İnsanlar neden suç işler? Bir yüzyıl önce, konu üzerine düşünen çoğu kişi, kimi insanların yalnızca biyolojik olarak suçlu olduğuna inanıyordu. Hatta İtalyan kriminolog Cesare Lambroso, 1870'lerde, suçlu tiplerinin belirli anatomik özelliklerle belirlenebileceğine inanıyordu. Lombroso, kafatası ve alının biçimi, çene büyüklüğü ve kol uzunluğu gibi, suçluların görünüşleri ile fiziksel özelliklerini incelemiş ve bunların insan evriminin önceki aşamalarından kalan özellikler sergilediği sonucuna varmıştı. Lombrosso'nun, suçluların fiziksel özelliklerini gösteren resimleri burada verilmektedir.

Lombroso'nun düşünceleri artık her yönüyle çöpe atılmıştır; bugün bu düşünceler bize neredeyse komik görünmekteyse de, onun suçun biyolojik açıklamasının çok az inceltilmiş biçimleri geçmiş yüzyılda zaman zaman kendilerini yeniden göstermişlerdir. Daha sonraki bir kuram, üç ana tip insan beden yapısını ayırdetmiş ve bunlardan birisinin doğrudan suçla eşlendiğini ileri sürmüştür. Kaslı, etken tip (*mesomorphs*), bu kurama göre, daha ince yapılılara (*ectomorphs*) ya da daha kanlı canlı olanlara (*endomorphs*) kıyasla, suça daha çok eğilim gösterir (Sheldon 1949; Glueck ve Glueck 1956).

Bu tür görüşler de yine oldukça eleştiri toplamıştır. Beden tipi ile suç arasında genel bir ilişki olsaydı bile, bu kalıtımın etkisi konusunda hiç bir şey söylemezdi. Kaslı tipteki insanlar suç etkinliklerine doğru itilebilirler, çünkü bu etkinlikler, atletik yapının fiziksel olarak sergilenmesi için fırsatlar yaratırlar. Dahası, bu alandaki bütün çalışmalar, islahhanelerdeki suçlularla sınırlıdır ve daha sert, atletik görünümlü suçlular, daha kırılgan görünümlü,

Cesare Lombroso (1836-1909) tarafından yazılan *Suçlu İnsan* (L'Homme criminel) adlı kitabında sunulan suçlu tipleri: Napoliden bir soyguncu, Piedmont'dan bir kalpazan, suikastçi olan Boggia, suçu belirtilmeyen Cartouche, bir haydudun karısı ve zehir kullanan bir kişi.

zayıf olanlara bakarak daha çok bu islahhanelere gönderilmiş olabilir. Kimi bireyler kızgınlık ve saldırganlık eğilimi gösterebilir; bu da başkalarına yönelik fiziksel saldırılarda kendini gösterebilir. Ne ki, herhangi bir kişilik özelliğinin kalıtımla devralındığına dair kesin bir kanıt yoktur; olsaydı bile bunların suçluluk ile ilişkisi, en azından uzak bir ilişki olurdu.

Eğer kriminolojiye biyolojik yaklaşımlar, sorduğumuz "insanlar neden suç işler" sorusuna yanıt veremiyorsa, acaba ruhbilim daha mı başarılıdır? Kriminolojiye ruhbilimsel yaklaşımlar, sapkınlığın açıklamasını toplumda değil, bireyde aramışlardır. Ancak biyolojiik açıklamalar bireyleri suça yönelten fiziksel özelliklere odaklanırken, ruhbilimsel görüşler kişilik tipleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlk kriminolojik araştırmaların çoğu, hapishanelerle akıl hastaneleri gibi öteki kurumlarda yürütülmüştür. Bu ortamlarda, psikiyatri hakkındaki düşünceler, etkili idi. Burada, suçluların ayırdedici özellikleri -"eblehlik" ve "ahlaki düşkünlük" de içlerinde- öne çıkarılıyordu. Hans Eysenck (1964), olağandışı zihinsel durumların kalıtımla geçtiği görüşünü ileri sürmüştür: Bu durumlar ya bir bireyi suça iter ya da toplumsallaşma sürecinde sorunlar yaratır.

Kimileri, bireylerin küçük bir bölümünde, ahlakdışı ya da psikopat kişilik biçimlerinin ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştür. Psikopatlar, fevri davranan ve ender olarak suçluluk duygusu hisseden, içekapanık, duygusuz kişilerdir. Psikopatların bir bölümü, amaçsız şiddetten zevk duyan kişilerdir. Psikopatça eğilimleri olan kişiler kimi zaman şiddet içeren suçları işlemektedirler, ne ki psikopat kavramının kendisinde önemli sorunlar bulunmaktadır. Psikopat niteliklerinin kaçınılmaz olarak suça eğilim gösterecekleri hiç de açık değildir. Bu niteliklere sahip olduğu söylenen kişiler üzerine yapılan incelemelerin hemen hepsi, hapishanelerdeki mahkumlar üzerinedir ve bunların kişilikleri kaçınılmaz olarak olumsuz bir biçimde sunulmaktadır. Eğer aynı nitelikleri olumlu bir biçimde betimlersek, kişilik tipi oldukça farklı görünecektir; bu türdeki insanların neden ister istemez suça eğilimli olduklarını açıklayan hiçbir neden de ortada görünmemektedir.

Suç hakkındaki ruhbilimsel kuramlar, en iyi olasılıkla suçun yalnızca kimi yönlerini açıklayabilir. Kimi suçluların, çoğunluğun gösterdiğinden farklı kişisel özellikleri varsa da, suçluların çoğunluğunun da aynı özellikleri taşımaları pek olası değildir. Her türden suç bulunmaktadır ve bunları işleyenlerin kimi özgül nitelikleri paylaştıklarını varsaymak pek anlamlı değildir.

Suçluluğa ilişkin biyolojik ve ruhbilimsel yaklaşımların ikisi de sapkınlığın toplumda değil, bireyde "yanlış" olan bir şeylerden kaynaklandığını varsaymaktadırlar. Bu yaklaşımlar suçu, bireyin kontrolu dışındaki, ya bedeninde ya da zihninde yerleşik olan etkenler tarafından ortaya çıkarılıyor diye görmektedir. Bu yüzden, eğer bilimsel kriminoloji suçun nedenlerini tam olarak belirleyebilseydi, bu nedenleri gidermek olanaklı olabilirdi. Bu bakımdan, hem biyolojik hem de ruhbilimsel suç kuramları, nitelik olarak *pozitivist*tir. 1. Bölümde Comte'u tartışırken öğrendiğimiz gibi, pozitivizm, bilimsel yöntemlerin toplumsal dünya-

nın incelenmesine uygulanmasının, bu dünyanın temel gerçeklerini ortaya çıkarabileceği inancıdır. Pozitivist kriminoloji örneğinde bu, deneysel araştırmanın suçun nedenlerini belirleyebileceği ve sonuçta suçun nasıl ortadan kaldırılacağına ilişkin önerilerde bulunulabileceği inancına yol açmıştır.

İlk pozitivist kriminoloji, daha sonraki yazarlar kuşağı tarafından yöneltilen büyük eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu yazarlar suçun doğasına ilişkin doyurucu nitelikteki herhangi bir yaklaşımın sosyolojik olması gerektiğini, çünkü suçun ne olduğunun bir toplumdaki kurumlara bağlı olduğunu ileri sürüyordu. Zaman içerisinde, dikkatler suçun bireyci açıklamalarından sapkınlığın gerçekleştiği toplumsal ve kültürel bağlamı vurgulayan kuramlara kaymıştır. "İnsanlar neden suç işler?" sorusuna verilecek herhangi bir tam yanıt sosyolojik olmak zorundadır ve yanıt vermeye, sorunun içerisinde örtük olan terimleri sorgulayarak başlamak gerekir. Suç ve sapkınlıktan ne anlıyoruz?

Bu bölümde, suç ve sapkın davranışa ilişkin birkaç sosyolojik açıklamayı ele alacağız. Bununla birlikte, ilk olarak "sapkınlık" ve "suç" gibi terimlerden ne kastedildiğine daha yakından bakacağız. Daha sonra, suçlular ile kurbanlarıyla ilişkili konuları ele almadan önce, Birleşik Krallık'taki suçu inceleyeceğiz.

Temel kavramlar

Sapkınlık, bir topluluk ya da toplumda, önemli sayıda insan tarafından kabul edilen belirli bir normlar kümesine uyum göstermeme olarak tanımlanabilir. Hiçbir toplum, önce de vurgulanmış olduğu gibi, normlardan sapma gösterenlerle onlara uyum gösterenler diye yalınca ikiye bölünemez. Çoğumuz kimi durumlarda, genel kabul gören davranış kurallarınını çiğneriz. Örneğin, kimi zaman, bir dükkandan ufak tefek şeyler yürütmek ya da işyerinden küçük şeyleri -kağıt ya da kalem gibi- kendi kullanımız için almak gibi küçük hırsızlıklar yapabiliriz. Yaşamlarımızın bir noktasında, hız sınırlarını aşabilir, telefon şakaları yapabilir ya da marihuana içebiliriz.

Sapkınlık ile suç, pek çok durumda örtüşse de, aynı şeyler değildir. Sapkınlık kavramı, yalnızca bir yasayı çiğneyen uyumsuz davranışa göndermede bulunan suç kavramından çok daha geniştir. Sapkın davranışın pek çok biçimi, yasa tarafından sınırlanmamıştır. Bu yüzden, sapkınlık davranışının incelenmesi, doğalcılardan (çıplaklar), yaygaracı kültür ve Yeni Çağ gezginleri gibi birbirinden çok farklı olguları ele alabilir.

Sapkınlık kavramı hem bireysel davranışa hem de grupların etkinlikleri için geçerlidir. Buna bir örnek, inanç ve yaşam biçimleri Britanya'daki çoğu insanınkinden farklı olan bir dinsel grup olan Hare Krişna tarikatıdır. Tarikat, Sril Prabhupada 1960'larda, Krişna bilinci vahyini yaymak için Hindistan'dan Batıya geldiğinde kurulmuştu. Kendi öğretilerinin izlenmesiyle "her zaman uçulabileceğini, sonsuz mutluluğa erişilebileceğini" ileri süren Prabhupada, mesajını özellikle uyuşturucu bağımlısı olan genç insanlara yöneltiyordu. Yollarda dans ederek ilahi söyleyen, vejetaryan kafeler işleten ve gelip geçenlere kendi inançları hakkında yazılar dağıtan Hare Krişna üyeleri, artık bildik bir görün-

Hare Krişna üyeleri, Londra sokaklarında dansedip şarkı söylüyorlar.

tüdür. Bu insanlar, inançları tuhaf görünse de, nüfusun çoğunluğu tarafından hoşgörüyle karşılanmaktadırlar.

Hare Krişna üyeleri, **sapkın altkültür**ün bir örneğini temsil ederler. Bugün artık üye sayısı azalmışsa da, bunlar toplumun geneli içinde varlıklarını kolayca sürdürebilmişlerdir. Üyeler ile yakınlık duyanlardan toplanan bağışlar yoluyla finanse edilen örgüt, oldukça varlıklıdır. Bunların konumu, burada bir karşıtlık oluşturması amacıyla değinilebilecek olan bir başka sapkın altkültürden, sürekli evsizlerden farklıdır. Toplumun dışına itilen bu insanlar gündüzleri sokaklarda dolaşırlarken geceyi parklar ya da kamu binalarında geçirirler; dışarıda yatabilir ya da evsizler için kurulan sığınaklarda geceleyebilirler. Sürekli evsiz insanların çoğu, toplumun kıyısındaki sefil varoluşlarını sürdürürler.

Birbirinden ayrı, ancak yine de ilişkili iki disiplin, suç ve sapkınlığın incelenmesine yönelmektedir. **Kriminoloji**, ceza hukukunun dayattığı davranış biçimleriyle ilgilenir. Kriminologlar çokluk suçun ölçülmesi teknikleri, suç oranlarındaki eğilimler ve topluluklar içerisindeki suçun azaltılmasına yönelik politikalarla ilgilenmektedir. **Sapkınlık sosyolojisi**, kriminolojik araştırmadan yararlanır, ancak aynı zamanda ceza hukuku alanının dışında yer alan davranışı da incelerler. Sapkın davranışı inceleyen sosyologlar neden kimi davranışların yaygın olarak sapkın diye görüldüğünü ve bu sapkınlık kavrayışlarının toplum içindeki insanlara farklı farklı uygulandığını anlamaya çalışırlar.

Bu yüzden, sapkınlığın incelenmesi dikkatimizi, hem toplumsal *güce*, hem de toplumsal sınıfın etkilerine -zengin ile yoksul arasındaki ayrılıklara- yönlendirmektedir. Toplumsal kurallar ya da normlara uyum ya da sapkınlık göstermeye baktığımızda kafamızda hep, *kimin* kuralları sorusu bulunur. Göreceğimiz gibi, toplumsal normlar güç ve sınıf ayrılıklarından etkilenmektedir.

Suç ve sapkınlığın açıklanması: sosyoloji kuramları

Sosyolojinin, belirli bir kuramsal bakış açısının zaman içinde öne çıktığı kimi alanlarına karşıt olarak, sapkınlığın incelenmesinde, pek çok kuramsal bakış geçerli olmayı sürdürmektedir. Biyolojik ve ruhbilimsel açıklamalara yukarıda kısaca baktıktan sonra, sapkınlık sosyolojisinde etkili olmuş dört sosyolojik yaklaşımı ele alacağız. Bunlar *işlevselci kuramlar*, *etkileşimci kuramlar*, *çatışma kuramları* ve *kontrol kuramlarıdır.*

İşlevselci kuramlar

İşlevselci kuramlar suç ile sapkınlığı yapısal gerilimlerden ve toplumdaki bir ahlaki düzenleme yokluğundan kaynaklanıyor diye görmektedir. Eğer toplumdaki bireyler ve grupların hedefleri eldeki ödüllerle çakışmıyorsa, istekler ve gerçekleşenler arasındaki bu uyumsuzluk, kimi üyelerin kendilerini sapkın güdülenmeler içinde hissetmelerine yol açacaktır.

Suç ve anomi: Durkheim ve Merton

1.Bölümde gördüğümüz gibi, *anomi* kavramı ilk kez, modern toplumlarda geleneksel normlar ve standartların, yerlerine yenisi konmadan aşındığını ileri süren Emile Durkheim tarafından ortaya atılmıştır. Anomi, toplum yaşamının belirli bir alanındaki davranışları düzenleyen hiçbir açık ölçünün bulunmadığı durumlarda ortaya çıkar. Böyle durumlarda, Durkheim'a göre, insanlar kendilerini yollarını yitirmiş ve kaygılı olarak duyumsarlar; anomi dolayısıyla, intihar eğilimleri üzerinde etkili olan toplumsal etkenlerden birisidir.

Durkheim suç ve sapkınlığı toplumsal olgular diye görmüştür; o, her ikisinin de modern toplumların kaçınılmaz ve gerekli bileşenleri olduğuna inanıyordu. Durkheim'a göre,

Normlar ve dayatmalar

Bizler en çok, toplumsal normları izleriz çünkü, toplumsallaşmanın bir sonucu olarak, böyle yapmaya alışmışızdır. Bütün toplumsal normlar, uyumu gözeten ve uyumsuzluğa karşı önlemler alan dayatmalarla elele gider. Bir dayatma, bir birey ya da grubun davranışına, bu birey ya da grubun belirli bir norma uyum göstermesini sağlayacak biçimde gösterilen herhangi bir tepkidir. Dayatmalar, olumlu (uyum gösterici davranışı ödüllendirme) ya da olumsuz (uyum göstermeyen davranışı cezalandırma) nitelikte olabilir. Dayatmalar, biçimsel olan ve olmayan nitelikte olabilir. Biçimsel dayatmalar, belirli bir normlar kümesinin izlenmesini sağlamak için özgül bir insan grubu ya da kuruluş tarafından uygulanırlar. Modern toplumlardaki biçimsel dayatmaların ana türü, mahkemeler ile hapishaneler tarafından temsil edilenlerdir. Bir yasa, hükümet tarafından vatandaşlarının izlemek zorunda oldukları bir kural ya da ilke olarak tanımlanan bir dayatmadır.

Biçimsel olmayan dayatmalar daha az düzenlidir ve uyumsuzluğa gösterilen daha kendiliğinden tepkiler biçimindedir. Çalışkan bir öğrencinin, gecesini bir partiye gitmek yerine evde çalışarak geçirmek istediğinde arkadaşları tarafından alaylı bir biçimde gereğinden fazla çalışmakla ya da 'inek' olmakla suçlanması gibi. Biçimsel olmayan dayatmalar aynı zamanda, örneğin, cinsiyet ayrımcısı ya da ırkçı bir yorumda bulunduğunda arkadaşları ya da çalışma arkadaşları tarafından onaylanmama ile karşılandığında da ortaya çıkabilir.

modern dönemde insanlar geleneksel toplumlarda olduklarından daha az kısıtlanmıştır. Modern dünyada bireysel seçime daha fazla yer olduğundan, kimi uyumsuzlukların olması kaçınılmazdır. Durkheim hiçbir toplumun onu yöneten normlar ve değerler hakkında tam bir oydaşmaya sahip olmayacağının farkındadır.

Durkheim'a göre, sapkınlık toplum için gereklidir de; sapkınlık iki önemli işlevi yerine getirir. İlk olarak, sapkınlığın bir *uyarlayıcı* işlevi vardır. Sapkınlık, toplumda yeni düşünceler ve meydan okumalar yaratarak yenilikçi bir güç haline gelir. Bu bakımdan, değişiklik yaratır. İkinci olarak, sapkınlık, toplumdaki "iyi" ve "kötü" davranışlar arasındaki sınır korumayı *destekler*. Bir suç olayı, grup dayanışmasını yükselten ve toplumsal normları açıklığa kavuşturan toplu bir tepki ortaya çıkarabilir. Örneğin, uyuşturucu satıcılarıyla bir sorun yaşayan bir mahallede oturanlar, uyuşturucu yüzünden birinin vurulmasının ardından bir araya gelebilir ve kendilerini bölgeyi uyuşturucudan temizlemeye adayabilirler.

Durkheim'ın suç ve sapkınlık hakkındaki görüşleri, dikkatleri bireysel açıklamalardan toplumsal güçlere yöneltmekte etkili olmuştur. Durkheim'in anomi kavramı, suçun kaynağını Amerikan toplumunun kendi yapısında arayan, oldukça etkili bir sapkınlık kuramı geliştirmiş olan Amerikan sosyolog Robert K. Merton tarafından kullanılmaktadır (Merton 1957).

Merton anomi kavramını, kabul edilmiş normlar toplumsal gerçeklikle çatıştığı durumda bireyin davranışı üzerindeki *gerilime* göndermede bulunacak biçimde değiştirmiştir. Amerikan toplumunda ve bir ölçüye kadar öteki sanayi toplumlarında genel olarak benimsenen değerler, maddi başarıyı vurgulamaktadır ve başarıya ulaşma araçlarının disiplin ile çok çalışma olduğu varsayılır. Dolayısıyla, gerçekten de çok çalışan insanlar, yaşama hangi noktada başlamış olurlarsa olsunlar başarıya ulaşırlar. Bu düşünce gerçekte doğru değildir çünkü, üstünlükleri olmayanların çoğunluğu, geleneksel ilerleme fırsatlarını ya yalnızca sınırlı ölçüde elde edebilirler ya da böyle fırsatlar ellerine hiç geçmez. Yine de "başarılı" olmayanların çoğunluğu kendilerini, maddi ilerleme sağlamaktaki apaçık olan yeteneksizlikleriyle lanetlenmiş olarak görürler. Bu durumda, ister yasal isterse de yasadışı olsun, her türden araçla ileri gitme yönünde büyük bir baskı vardır. Merton'a göre, dolayısıyla, sapkınlık ekonomik eşitsizliklerin bir yan ürünüdür.

Merton toplumsal bakımdan öne çıkarılan değerler ile bunlara erişmek için kullanılacak araçların sınırlı olması arasındaki gerilimlere gösterilen beş olası tepkyi belirlemektedir. *Uyum gösterenler*, başarıya ulaşsınlar ulaşmasınlar, hem genel olarak benimsenmiş değerleri, hem de bunları gerçekleştirmek için kullanılacak geleneksel araçları kabul ederler. Nüfusun çoğunluğu bu kategoriye girmektedir. *Yenilikçiler* toplum tarafından onaylanan değerleri kabul etmekle birlikte bunları izlemek için yasadışı ya da meşru olmayan araçları kullanırlar. Yasadışı etkinlikler yoluyla servet edinen suçlular bu kategoriye bir örnektir.

Törenciler, bu ölçülerin gerisindeki değerlere ilişkin bakışlarını yitirdikleri halde, toplumsal olarak kabul edilen

ölçülere uyum gösterirler. Bu kurallar, görünürde daha genel bir hedef yokken, sırf bunlara uyulmuş olmak için takıntılı bir biçimde izlenir. Törenciler, kendilerini, pek az ödül sunarken hiçbir kariyer olanağı sağlamasa bile, sıkıcı işlere adarlar. *Geri çekilenler* rekabetçi bakış açısını tümden yitirmişlerdir; bu yüzden hem baskın değerleri hem de bunlara erişmek için kullanılacak onaylanmış araçları yadsırlar. Buna bir örnek olarak, kendine yeterli bir komünü verebiliriz. Son olarak, *başkaldıranlar*, hem varolan değerleri hem de araçları yadsırlar ancak, toplumsal düzeni yeniden kurmak ve bu değerlerle araçların yerine yenilerini koymak isterler. Köktenci politik gruplar bu kategoriye girerler.

Merton'un yazıları, kriminoloji incelemesindeki ana sorunlardan birini ele almaktadır: Toplumun bir bütün olarak daha zengin duruma geldiği bir dönemde suç oranları neden artmayı sürdürmektedir? Yükselen hedeflerle kalıcı eşitsizlikler arasındaki karşıtlığı vurgulayan Merton, sapkın davranışın önemli bir bileşeni olarak *göreli yoksullaşma*ya işaret etmektedir.

Göreli yoksullaşma kavramı, "Yoksulluk, Toplumsal Dışlanma ve Refah" başlıklı 10. Bölümde, s.385-7'de tartışılmıştı.

Altkültür açıklamaları

Daha sonraki araştırmacılar sapkınlığı, suç davranışını özendiren ya da ödüllendiren normları benimseyen altkültür grupları bakımından ele almaktadır. Merton gibi Albert Cohen de suçun ana nedeni olarak, Amerikan toplumundaki çelişkileri görmüştür. Ancak Merton değerler ile araçlar arasındaki gerilimlere gösterilen bireysel sapkın tepkileri vurgularken, Cohen bu tepkileri, altkültürler yoluyla toplu olarak gerçekleşiyor diye görmüştür. Cohen, *Suçlu Çocuklar* (Delinquent Boys -1955) adlı kitabında işçi sınıfının aşağı tabakalarından gelen, kendi konumlarından rahatsız olan erkek çocukların, genellikle birlikte çeteler gibi suç altkültürlerine katıldıklarını ileri sürmektedir. Bu altkültürler orta sınıf değerlerini yadsırlar ve bunların yerine suçluluk ve öteki türden uyumsuzluklar gibi karşı çıkmayı kutsayan normları geçirirler.

Richard A. Cloward ve Lloyd E. Ohlin (1960), suçlu gençlerin büyük bölümünün işçi sınıfının aşağı kesimlerinden geldiği konusunda Cohen ile aynı düşüncededir. Ancak bu yazarlar, en fazla "risk" altında olan çocukların, yine de orta sınıf değerlerini içselleştirmiş ve yetenekleri temelinde, bir orta sınıf geleceği yönlendirilmiş olanlar olduğunu ileri sürmektedir. Böyle çocuklar kendi hedeflerini gerçekleştiremedikleri zaman, suç etkinliklerine daha eğilimli olmaktadırlar. Cloward ve Ohlin, erkek çocuklarının kurdukları çeteler üzerine yaptıkları çalışmada, suçlu çetelerinin, durumları kötü olan azınlık grupları gibi, başarıya erişme şansları düşük olan altkültür topluluklarında ortaya çıktıklarını ileri sürmüşlerdir.

Sapkınlığın tanımlanması

Pek çok kişi, iyi yapılaşmış bir toplumun sapkın davranışın ortaya çıkmasını engelleyeceğini elde bir diye görür. Ne ki, gördüğümüz gibi, Durkheim'i izleyen işlevselciler tersi düşüncededir. Durkheim sapkınlığın,

iyi düzenlenmiş bir toplumda önemli bir yer tuttuğuna inanıyordu. Durkheim, sapkınlığın ne olduğunu tanımlayarak, neyin sapkın olmadığının, dolayısıyla da toplumun üyeleri olarak hangi standartları paylaştığımızın farkına vardığımızı belirtir. Bu durumda, sapkınlığı bütünüyle ortadan kaldırmamız gerekmez. Toplumun sapkınlığı kabul edilebilir sınırlar içinde tutmaya çalışması daha olasıdır.

Durkheim'ın çalışmasından yetmiş yıl sonra, sosyolog Kai Erikson, onsekizinci yüzyılda Amerika'da, New Englan'da sapkınlığı incelediği *Yalpalayan Püritenler* (Way-ward Puritans) kitabını çıkardı. Erikson, "[Durkheim'ın] bir topluluğun kabul edebileceği sapkın saldırganların sayısının zaman içinde istikrarlı kalmasının olası olduğu anlayışını sınamaya" çalışıyordu. Araştırması şu sonuca varmıştı:

> Bir topluluğun sapkınlığı kaldırabilme kapasitesi, haydi söyleyelim, kabaca o topluluktaki hapishane hücresi, hastane, polis ve psikiyatrist, mahkeme ve klinik sayısına ... bağlıdır. Kontrol eyleyenleri çokluk kendi işlerini, sapkınlığı tümden ortadan kaldırmak yerine belirli sınırlar içinde tutmak diye tanımlarlar. (1966)

Erikson, toplumların sapkınlık kotalarına gereksinimi olduğu ve bu durumu sürdürmek üzere işlev gördüğü varsayımını ileri sürmüştü.

Bir toplum, sapkın davranış kontrolden çıkarsa ne yapar? Amerikalı akademisyen ve siyasetçi Daniel Patrick Moynihan, ölümünden on yıl önce, 1993'te yazdığı "Defining Deviance Down" (Sapkınlığı Aşağıya Çekerek Tanımlamak) başlıklı tartışmalı makalesinde, Amerikan toplumundaki sapkınlık düzeylerinin kaldırabileceği noktanın ötesine geçtiğini ileri sürmüştür. Bir sonuç olarak, "sapkınlığı, daha önce damgalanan çoğu davranışı gözardı etme yoluyla yeniden tanımlıyor" ve ayrıca, önceki ölçülere göre olağan olmayan davranış diye görülen davranışı artık böyle görmeyerek "olağan" düzeyi sessizce yukarı çekiyoruz.

Amerikan toplumu bu noktaya nasıl vardı? Moynihan'ın verdiği bir örnek, 1950'lerde zihin sağlığı mesleğinin başlattığı hastaneden çıkarma hareketi idi. Zihinsel hastalığı olanlar, hastanelere yatırılmak yerine sakinleştiricilerle tedavi edilip salıveriliyordu. Bir sonuç olarak, New York'daki psikiyatri hastalarının sayısı 1955'te 93.000 iken 1992'de 11.000'e düşmüştü.

Bu psikiyatri hastalarının hepsine ne oldu? Pek çoğu, New York'ta sokaklarda yatarken gördüğümüz evsiz insanlara dönüştüler. "Sapkınlığı aşağı çekerek tanımlama" yoluyla, sokakta yatan insanlar deli diye değil, ev alacak durumda olmayan kişiler diye tanımlanır olmuşlardı. Aynı zamanda, suçun "olağan" kabul edilebilir düzeyi artmıştı. Moynihan, 1929'daki, yedi haydudun öldürüldüğü Sevgililer Günü Katliamından sonra, Amerika'nın ayağa kalktığına işaret ediyordu. Bugün, şiddet içeren çete cinayetleri öylesine yaygın ki, bir tepki bile yok. Moynihan aynı zamanda suçun eksik kaydedilmesi, bir başka "olağanlaştırma" biçimi diye görüyordu. Sonuç olarak Moynihan, "bizim için iyi olmayan çok sayıda davranışa alışıyoruz" diyordu.

Değerlendirme

İşlevselci kuramlar haklı olarak farklı toplumsal bağlamlardaki uyum gösterme ve sapkınlık arasındaki

bağlantıları vurgulamaktadır. Toplumun geneli açısından başarı fırsatlarının yokluğu suçlu davranışına giren ve girmeyenler arasındaki esas farklılaşma yaratan etkendir. Bununla birlikte, daha yoksul topluluklardaki insanların daha zengin insanlarla aynı hedefleri taşıdıkları konusunda temkinli olmak zorundayız. Merton, Cohen ve Cloward ile Ohlin hep birlikte, orta sınıf değerlerinin toplumun bütününde benimsenmiş olduğunu varsaymaları yüzünden eleştirilebilir. Hedeflerle fırsatlar arasındaki bir uyumsuzluğun yalnızca daha az ayrıcalıklı olanlar için geçerli olduğunu varsaymak da hatalı olacaktır. Daha sonra inceleyeceğimiz, zimmete para geçirmek, sahtekarlık ve vergi kaçırma gibi beyaz yakalı suçları da denen suçlar durumunda olduğu gibi, öteki gruplar arasında da suç etkinliklerine yönelmeye zorlayan baskılar vardır.

Etkileşimci kuramlar

Suç ve sapkınlığı inceleyen etkileşimci gelenek içerisindeki sosyologlar, toplumsal olarak kurulmuş bir olgu olarak sapkınlık üzerinde odaklanmaktadırlar. Bu sosyologlar özünde "sapkın" olan davranış türleri olduğu düşüncesini yadsımaktadırlar. Bunun yerine, etkileşimciler, davranışların ilk kez nasıl sapkın diye tanımlanır oldukları ve neden belirli gruplar sapkın diye yaftalanırken ötekilerin böyle yaftalanmadığı sorularını sormaktadır.

Yaftalama kuramı

Suçluluğun anlaşılmasına yönelik en önemli yaklaşımlardan birisi, **yaftalama kuramı** olarak adlandırılmaktadır. Yaftalama kuramcıları sapkınlığı, bir birey ya da grupların özellikleri kümesi olarak değil, sapkınlar ile sapkın olmayanlar arasındaki bir etkileşim süreci olarak yorumlamaktadırlar. Onlara göre, sapkınlığın gerçek yapısını anlayabilmek için, neden kimi insanlara bir "sapkın" yaftası yapıştırıldığını ortaya çıkarmak zorundayız.

Yaftalamanın büyük bölümünü, yasa ile düzen güçlerini temsil eden ya da başkalarının geleneksel ahlakı üzerine tanımlamalar getirebilen insanlar gerçekleştirir. Sapkınlık kategorilerini tanımlayan yaftalar böylece, toplumdaki güç yapısını dile getirmektedir. Az çok, sapkınlığın kendilerine dayanılarak tanımlandığı kurallar, varlıklılar tarafından yoksullar, erkekler tarafından kadınlar, yaşlılar tarafından gençler, etnik çoğunluklar tarafından azınlıklar için düzenlenmişlerdir. Örneğin, pek çok çocuk, başkalarının bahçelerine girer, meyva çalar ya da okuldan kaçar. Varlıklı bir semtte bunlar, ana babalar, öğretmenler ve polis tarafından aynı biçimde, masum çocuk oyunları diye görülebilir. Yoksul bölgelerde ise bunlar, çocuk yaştaki hırsızlık eğilimleri diye görülebilir.Bir kez çocuğun boynuna suça eğilimli yaftası asıldı mı, ona suçlu damgası vurulur; bu çocuğun, öğretmenleri ile ilerideki işverenleri tarafından da güvenilmez diye görülme olasılığı yüksektir. Her iki durumda da yapılıp edilen aslında aynıdır, ancak bu edimlere farklı anlamlar yüklenir.

Howard Becker, yaftalama kuramına en yakın duran sosyologlardan birisidir. Becker, sapkın kimliklerin, sapkın güdülenme ya da davranıştan çok, yaftalama yoluyla nasıl üretildiklerini göstermeye çalışmıştı. Becker'a

Bu geleneksel olmayan biçimde giyinen kişinin "sapkın" diye yaftalanması, bungee jumping yapan bir kişiye göre daha mı olası?

göre, "sapkın davranış, insanların böyle yaftaladıkları davranıştır". Becker, "olağan" ve "sapkın" arasında açık bir çizgi çekmeye çalışan kriminolojik yaklaşımları çok eleştiriyordu. Becker'a göre, sapkın davranış, 'sapkın' haline gelmenin belirleyici etkeni değildir. Tersine, bir kişinin sapkın diye yaftalanıp yaftalanmayacağı üzerinde büyük bir etkide bulunan, davranışın kendisiyle ilgisiz süreçler bulunmaktadır. Bir kişinin giyimi, konuşma biçimi ya da geldiği ülke, sapkın yaftasının konup konmayacağını belirleyen temel etkenler olabilir.

Yaftalama kuramı, Becker'in marihuana içicileri üzerinde yaptığı çalışmalarla (Becker 1963) eşleştirilir olmuştur. 1960'ların başında, marihuana içmek, bugün olduğu gibi bir yaşam biçimi tercihi olmaktan çok altkültürler içerisindeki önemsiz bir etkinlik idi. Becker, bir marihuana içicisi olmanın, kişinin altkültüre kabul edilmesine, deneyimli içicilerle olan yakınlığına ve kişinin marihuana kullanmayanlara karşı tutumuna bağlı olduğunu buldu.

Yaftalama yalnızca başkalarının bireyi nasıl gördüğünü değil, aynı zamanda bireyin kendilik duygusunu da

etkilemektedir. Edwin Lemert (1972), sapkınlığın bireyin kimliğiyle nasıl birarada varolduğunu ya da bu kimlikte merkezi rol tutar hale nasıl geldiğini anlamak için gelişmiş bir model ortaya koydu. Lemert, düşündüğümüzün tersine, sapkınlığın oldukça yaygın olduğunu ve insanların genellikle bundan sıyrılabileceğini ileri sürüyordu. Örneğin, trafik ihlalleri gibi kimi sapkın edimler, nadiren gün ışığına çıkmaktayken, diğerleri işyerinde yapılan küçük ölçekli hırsızlık gibi, genellikle "gözardı" edilmektedir. Lemert başlangıçtaki sınırları aşma davranışına, **birincil sapkınlık** demektedir. Çoğu durumda, bu edimler kişinin kendi kimliğine 'marjinal' durumdadır -sapkın davranışın *olağanlaştırıldığı* bir süreç. Ancak kimi durumlarda, olağanlaştırma gerçekleşmez ve kişi suçlu ya da kabahatli diye yaftalanır. Lemert, bireyin yaftayı kabullendiği ve kendisini sapkın olarak görmeye başladığı durumları betimlemek için **ikincil sapkınlık** terimini kullanmıştır. Bu tür durumlarda, yafta kişinin kimliği için merkezi bir konuma gelir ve sapkın davranışın sürdürülmesi ya da yoğunlaştırılmasına yol açar.

Örneğin, bir Cumartesi gecesi kentte arkadaşlarıyla eğlenirken bir dükkanın camını kıran Luke'u düşünelim. Böyle bir edim, belki de, delikanlıların bağışlanabilir bir özelliği olan aşırı taşkın davranışın kaza ile ortaya çıkmış bir sonucu diye görülebilir. Luke, bir uyarı ve küçük bir para cezası ile paçayı kurtarabilir. Eğer Luke "saygıdeğer" bir kökenden geliyorsa, bu olması olası bir sonuçtur. Pencerenin kırılması, eğer delikanlı yalnızca zaman zaman fazlaca bıçkın olan iyi huylu bir kişi diye görülüyorsa, birincil sapkınlık düzeyinde kalacaktır. Eğer, öte yandan, polis ve mahkeme, Luke'u uzun bir cezaya çarptırır ve bir toplumsal hizmeti yerine getirmeye zorlarsa, sözü edilen olay, ikincil sapkınlığa giden yolun ilk adımına dönüşür. "Sapkın olmayı öğrenme" süreci, sapkın davranışı düzelteceği varsayılan o aynı kurumlar tarafından -hapishaneler ve akıl hastaneleri- daha da güçlendirilir. (Lemert'in "The Saints and the Roughnecks" (Azizler ve Kavgacılar) hakkındaki çalışmaları s.859'daki kutuda daha fazla tartışılmaktadır.)

Sapkınlığın çoğaltılması

Leslie Wilkins (1964), sapkın bir kimliğin "yönetilmesi" ve onun kişinin günlük yaşamına bütünleştirilmesiyle ilgileniyordu. Wilkins, bu sürecin sonucunun çokluk **sapkınlığın çoğaltılması** olduğunu ileri sürmüştü. Terim, bir kontrol kuruluşunun, bir davranışı sapkın diye yaftalamak yoluyla, aslında aynı sapkın davranışın daha da artmasına yol açtığında ortaya çıkan istenmedik sonuçlara göndermede bulunmaktadır. Eğer yaftalanmış kişi bu yaftayı ikincil sapkınlık yoluyla kendi kimliğine içeriyorsa, bunun kontrol kuruluşlarından daha fazla tepkiyi uyarma olasığı yüksektir. Başka deyişle, istenilmiyor diye görülen davranışın kendisi, daha da yaygınlaşmakta ve sapkın diye yaftalananlar değişmeye daha da dirençli hale gelmektedir.

Sapkınlığın çoğaltılmasının genel etkileri, Stanley Cohen tarafından yürütülen önemli bir çalışma olan *Halk Şeytanları ve Ahlaki Panik* (Folk Devils and Moral Panics - 1980) adlı kitapta gösterilmektedir. Bu klasik çalışmada, 1960'larda polisin belirli gençlik altkültürlerini -*Mods and Rockers* da denen- nasıl kontrol altına almaya çalıştığını inceleyen Cohen, bu çabanın onlara yönelik ilgiyi daha da artırdığını ve gençlik arasında daha popüler olmalarını sağladığını belirtmektedir. Bir grubu -onları kontrol etme çabasıyla- dışarıdakiler ve sorun çıkaranlar diye yaftalama süreci geri tepmiş ve yasa uygulayıcılar için daha da büyük sorunlara yol açmıştır. *Mods and Rockers* grubunun medya tarafından aşırı ve sansasyonel bir biçimde işlenmesi, bir **ahlaki panik** -sosyologların belirli bir grup ya da davranış türüne karşı medyanın yol açtığı aşırı tepkiler için kullanılan bir terim- yaratmıştır. Ahlaki panikler çokluk, genel toplumsal düzensizliğin belirtileri diye görülen kamu sorunları çevresinde ortaya çıkar; ahlaki panikler yakın yıllarda gençlik suçları ve "uydurma" akıl hastaları gibi konularda ortaya çıkmıştır.

Değerlendirme

Yaftalama kuramı önemlidir çünkü, hiçbir edimin yapısı gereği suç niteliği taşımadığı varsayımından yola çıkmaktadır. Suçluluğun tanımları, güçlüler tarafından, yasaların düzenlenmesi ile polis, mahkemeler ve islah kurumları tarafından bunların yorumlanması yoluyla oluşturulur. Yaftalama kuramını eleştirenler kimi zaman, cinayet, tecavüz ve soygun gibi, hemen hemen bütün kültürlerde tutarlı bir biçimde yasaklanmış belirli edimlerin bulunduğunu ileri sürmektedirler. Bu görüşün yanlış olduğu kesindir; örneğin Britanya'da, adam öldürme her zaman cinayet olarak görülmez. Savaş zamanlarında, düşmanın öldürülmesi coşkuyla onaylanır; yakın zamanlara kadar da, Britanya'daki yasalar bir kadının kocası tarafından güç kullanılarak cinsel ilişkiye zorlanmasını tecavüz diye görmemekteydi.

Yaftalama kuramını, başka açılardan daha ikna edici bir biçimde eleştirebiliriz. İlkin, yaftalama kuramcıları, etken yaftalama sürecini vurgularlarken sapkın diye tanımlanan edimlere yol açan süreçleri gözardı etmektedirler. Çünkü, belirli etkinlikleri sapkın diye yaftalamak, bütünüyle keyfi nitelikte değildir; toplumsallaşma derecelerindeki, tutum ve fırsatlardaki farklılıklar, insanların sapkın diye yaftalanması olası olan davranışları ne ölçüde benimseyecekleri üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, yoksul kökenli çocukların dükkan hırsızlığı yapma olasılıkları, zengin çocuklarınkinden daha fazladır. Bu çocukları çalmaya yönelten birincil etken olarak yaftalanmış olmaları, geldikleri köken kadar önemli değildir.

İkinci olarak, yaftalanmanın gerçekte sapkın davranışı artırma gibi bir etkisi olduğu çok açık değildir. Bir tutuklanmadan sonra, suça yönelik davranış artma eğilimi gösterir; ne ki bu acaba yaftalamanın kendisinin bir sonucu mudur? Belki başka suçlularla artan etkileşim ya da yeni suç fırsatlarını öğrenme gibi öteki etkenler de sözkonusudur.

Çatışma kuramları: "yeni kriminoloji"

1973'te Taylor, Walton ve Young'ın kitabı Yeni Kriminoloji'nin (The New Criminology) basımı, daha önceki sapkınlık kuramlarından önemli bir ayrılmanın başlangıcını göstermektedir. Bu kitabın yazarları, sapkınlığın isteyerek seçilen ve nitelik olarak çokluk politik bir şey olduğu görüşünü ileri sürmek için Marxçı düşüncenin bileşenlerine dayanıyordu. Yazarlar, sapkınlağın biyoloji, kişilik, anomi, toplumsal düzensizlik ya da yaftalar gibi etkenler tarafından "belirlendiği" düşüncesini yadsımışlardır. Bunun yerine, bireylerin etkin bir biçimde, kapitalist sistemin eşitsizliklerine bir tepki olarak sapkın davranışlar içine girmeyi seçtiklerini ileri sürmüşlerdir. Bu yüzden, "sapkın" diye görülen karşı kültür gruplarının üyeleri -Kara Güç ya da gay kurtuluş hareketlerinin destekleyicileri gibi- toplumsal düzene meydan okuyan, ayırdedici ölçüde politik edimlere girişmekteydi. **Yeni kriminoloji** kuramcıları suç ve sapkınlık çözümlemelerinin çerçevelerini, toplumun yapısı ve egemen sınıflar arasında gücün korunması bakımlarından belirlemişlerdi.

Yeni Kriminoloji'de ortaya konan geniş bakış açısı, öteki yazarlar tarafından özgül yönlerde genişletilmiştir. Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezinden Stuart Hall ve diğerleri, Britanya'da 1970'lerde çok fazla dikkat çekmiş bir olgu -"yankesicilik"- üzerine önemli bir çalışma yapmışlardır. Yüksek profili olan birkaç yankesicilik olayı geniş olarak işlenmiş ve sokak suçlarındaki patlama hakkındaki yaygın popüler kaygıları ateşlemiştir. Yankesiciler çoğu kez, toplumun yıkılmasından sorumlu olan temel grubun göçmenler olduğu görüşüne katkıda bulunacak biçimde, siyah diye sergilenmiştir. Hall ve çalışma arkadaşları, *Krizi Polisle Altetmek* (Policing the Crisis -1978) adlı kitaplarında, yankesicilik hakkındaki ahlaki paniğin hem devlet hem de medya tarafından, dikkatlerin artan işsizlik, düşen ücretler ve toplumdaki öteki derin yapısal kusurlardan uzağa yöneltmenin bir yolu olarak özendirildiğini ileri sürmektedir.

Aynı dönemde, başka kriminologlar da, toplumda yasaların oluşması ve uygulanmasını incelemiş ve yasaların, güçlülerin kendi ayrıcalıklı konumlarını sürdürmek için kullandıkları araçlar olduğunu ileri sürmüştür. Bu sosyologlar, yasaların "tarafsız" olduğu ve herkese eşit olarak uygulandığı düşüncesini yadsımaktadır. Bunun yerine, bu yazarlar, yönetici sınıf ile işçi sınıf arasındaki eşitsizlikler arttıkça, yasanın, güçlüler için düzeni korumanın önemi giderek artan bir aracı haline geldiğini ileri sürmektedir. Bu dinamik, işçi sınıfından "saldırganlara" karşı giderek baskıcı bir hal alan adli ceza sisteminin, ya da varlıklıyı dengesiz bir biçimde kayıran vergi yasasının işleyişinde görülebilir. Ne ki bu güç dengesizliği, yasaların yapılmasıyla sınırlı değildir. Yazarlar, güçlülerin de yasaları çiğnediklerini, ancak ender olarak yakalandıklarını ileri sürmektedir. Bu suçlar bir bütün olarak, en fazla dikkati çeken gündelik suçlar ve kabahatlarden çok daha önemlidir. Ancak "beyaz yakalı" suçlarının izlenmesinin yarattığı içermelerden korkan yasa uygulayıcı, bunun yerine çabalarını toplumun, fahişeler, uyuşturucu kullanıcıları ve küçük hırsızlar gibi daha az güçlü üyeleri üzerinde yoğunlaştırmaktadır (Pearce 1976; Chambliss 1978).

Bu çalışmalar ile "yeni kriminoloji" görüşüyle eşleşen başka çalışmalar, suç ve sapkınlık hakkındaki tartışmanın toplumsal adalet, güç ve politikayı da içerecek biçimde genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Çalışmalar, suçun toplumun bütün düzeylerinde gerçekleştiği ve toplumsal gruplar arasındaki eşitsizliklerle rakip çıkarlar bağlamında anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sol Gerçekçilik

1980'lerde, kriminolojide yeni bir bakış açısı ortaya çıktı. Yeni Sol ya da **Sol Gerçekçilik** diye bilinen bu bakış açısı, yukarıda tartışılan yeni kriminologların neo-Marksist düşüncelerinin bir bölümüne dayanmakla birlikte kendisini, sapkınlığı romantikleştiriyor ve nüfusun büyük bölümü tarafından hissedilen gerçek suç korkusunun önemini azaltıyor diye gördüğü "sol idealistler"den ayrı tutmaktadır. Uzun bir süreden beri, pek çok kriminolog, resmi suç oranlarındaki artışların önemini dikkate almama eğiliminde

olmuşlardır. Bu kriminologlar, medyanın sorun hakkında gereksiz bir huzursuzluk yarattığını göstermeye çalışmakta ya da suçların büyük bölümünün, eşitsizliğe karşı bir başkaldırının gizlenmiş bir biçimi olduğunu ileri sürmektedirler. Sol Gerçekçilik, suçtaki artışların gerçekten de ortaya çıkmış olduğunu ve halkın kaygılanmakta haklı olduğunu vurgulayarak böylesi bir görüşten uzaklaşmıştır. Sol Gerçekçiler, kriminolojinin soyut bir düzeyde tartışmayı yürütmek yerine, gerçek suç kontrol ve toplumsal politika sorunlarıyla daha fazla ilgilenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. (Lea ve Young 1984; Metthews and Young 1986)

Sol Gerçekçilik dikkatleri suçların kurbanlarına yöneltmekte ve kurbanlarla ilgili anketlerin, suçun boyutları konusunda resmi istatistiklere kıyasla daha geçerli bir görünüm ortaya koyduğunu ileri sürmektedir (Evans 1992). Böyle anketler suçun, özellikle yoksullaşmış kent içi bölgelerinde ortaya çıkan ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir. Sol Gerçekçiler, suç oranlarının ve kurban haline gelmenin kenar mahallelerde yoğunlaştığına işaret etmektedir -toplumda durumu kötüleşen gruplar, ötekilere bakarak çok daha yüksek bir suç riski ile karşı karşıyadır. Bu yaklaşım, Merton, Cloward, Ohlin ve diğerlerine dayanarak, kent içlerinde suç altkültürlerinin ortaya çıktıklarını ileri sürmektedir. Bu tür altkültürler, tek başına yoksulluktan değil, topluluğun geneli içinde kendine yer bulamamaktan kaynaklanmaktadır. Örneğin, suça yönelen gençlik grupları "saygıdeğer toplum"un kıyısında yeralmakta ve ona karşı gelmektedirler. Siyahların işledikleri suç oranlarının yakın zamanlarda artış göstermesi olgusu, ırkların bütünleşmesi politikalarının başarısızlığa uğramasına yorulabilir.

10. Bölümde tartışılan göreli yoksulluk ile toplumsal dışlanma düşünceleri, Sol Gerçekçiliğin önemli kuramsal temellerinden bir bölümünü sağlamaktadır.

Suçtaki bu eğilimleri ele almak için, Sol Gerçekçilik, polisiye işlemlerdeki değişmeler için "gerçekçi" öneriler geliştirmişlerdir. Yasa uygulayıcıların, halkın desteğine yabancılaşan "askeri polislik" tekniklerine dayanmak yerine, topluluklara karşı daha duyarlı hale gelmeleri gerektiği ileri sürülmektedir. Sol Gerçekçiler, yerel olarak seçilmiş polis yetkililerine, kendi bölgelerindeki polisin önceliklerinin belirlenmesinde daha fazla söz hakkı olan vatandaşların güvenini kazanacakları "minimal polislik" önermektedirler. Dahası, polis, rutin ya da yönetsel çalışmalar yerine suçları araştırmak ve açıklığa kavuşturmak için daha çok zaman harcamayarak yerel toplulukların güvenini yeniden kazanabilir. Bir bütün olarak, Sol Gerçekçilik, kendinden önce gelen kriminolojik bakış açılarının çoğuna göre daha pragmatik ve politika yönelimli bir yaklaşımı temsil etmektedir.

Bu yaklaşıma karşı çıkanlar, suçun kurbanı olmanın üzerinde durulmasının önemini kabul etmektedirler. Ne ki, yaklaşımı eleştirenler, Sol Gerçekçiliğin bireysel kurbanlar üzerine, "suç sorunu"nun siyasal ve medya tarafından yönlendirilen tartışmalarının dar sınırları içinde odaklandığını ileri sürmektedir. Suçun bu dar tanımları,

sokak suçları gibi suçluluğun en görünür biçimleri üzerinde durmakta; devlet ya da şirketlerin işledikleri öteki saldırıları gözardı etmektedir (Walton ve Young).

Kontrol kuramları

Kontrol kuramı, suç etkinliğine yönelik uyaranlar ile onu engelleyen toplumsal ya da fiziksel kontroller arasındaki bir dengesizliğin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yaklaşım, bireylerin suç işlerkenki güdüleriyle daha az ilgilenmektedir; bunun yerine, insanların ussal biçimde davrandıkları ve, fırsat verildiğinde, herkesin sapkın davranışlar içine gireceği varsayılmaktadır. Suçun pek çok biçiminin, "durumsal kararların" sonuçları olduğu -bir kişi bir fırsat görür ve eyleme geçmeye güdülenir- ileri sürülmektedir.

En iyi bilinen kontrol kuramcılarından birisi, Travis Hirschi, insanların temel olarak, suç etkinliğine girip girmeme kararlarını, potansiyel yararlarla riskleri karşılaştırarak hesaplı bir biçimde veren bencil bireyler olduklarını ileri sürmüştür. (Causes of Delinquency *Suçun Nedenleri* -1969) adlı kitapta Hirschi, insanları topluma bağlayan ve yasaya uymaya yönlendiren dört tür bağ olduğunu ileri sürmüştür: bağlanma, adama, içerilme ve inanç. Yeterince güçlü olduklarında, bu bileşenler insanların kuralları çiğneme özgürlüklerini ellerinden alarak toplumsal kontrol ve uyumun sürmesine yardımcı olur. Ancak, eğer toplumla olan bu bağlar zayıfsa, suçluluk ve sapkınlık ortaya çıkabilir. Hirschi'nin yaklaşımı suçluların çokluk, kendi kendini kontrol düzeylerinin düşüklüğü ev ya da okuldaki toplumsallaşmanın yetersizliğinden kaynaklanan bireyler olduğunu düşündürmektedir (Gottfredson ve Hirschi 1990).

Sol Gerçekçiler suçun oluşturulma biçiminin, toplumdaki eşitsiz güç ilişkilerinin bir ürünü olabileceğini kabul etmekte, ancak suçun genellikle en yoksul kişi ve topluluklar üzerindeki sahiden gerçek ve zararlı etkilerini vurgulamaktadırlar.

Sağ Gerçekçilik

1970'lerin sonunda Britanya'da Margaret Thatcher'ın, A.B.D.'de ise Ronald Reagan'ın iktidara gelmesi, her iki ülkede de, suça ilişkin olarak çokluk **Sağ Gerçekçilik** diye bilinen güçlü "yasa ve düzen" yaklaşımlarına yol açmıştı. Suçun incelenmesine yönelik bu yaklaşım, özellikle A.B.D.'de oğul George Bush'un başkanlığı altında bugün de etkilidir. Suç ve suçluluğun algılanan tırmanması, ahlaki düşkünlükten, refah devletine bağımlılık ve

hoşgörülü eğitim yüzünden bireysel sorumluluğun azalması, ailenin ve toplulukların çöküşü ve daha genel olarak geleneksel değerlerin çözülmesiyle ilişkiliydi (Wilson 1975). Kamu tartışmaları ve yaygın medya ilgisi, toplum düzenini tehdit eden şiddet ve yasatanımazlık krizi etrafında yoğunlaşmaktaydı.

Sağ Gerçekçiler için, sapkınlık bir bireysel patoloji -etken bir biçimde seçilen ve bireysel bencillik, kendini kontrol edememe ve ahlaki düşkünlük tarafından sürdürülen yıkıcı, yasatanımaz davranış kümesi- ile betimleniyordu. Sağ Gerçekçiler, suçun incelenmesi için, bu bölümün öteki yerlerinde tartışılan "kuramsal" yaklaşımları, özellikle de suçu yoksulluğa bağlayan yaklaşımları bir kenara itiyorlardı. Birleşik Krallık ve A.B.D.'deki, Sağ Gerçekçilikten etkilenen tutucu hükümetler, yasa uygulayıcılarının etkinliklerini yoğunlaştırmaya başlamıştı. Polis güçleri artırıldı, adalet sistemi genişletildi, suça karşı en etkili caydırıcı olarak uzun hapis cezaları getirildi.

"Durumsal" suç önleme -hedefin zorlaştırılması ile gözetim sistemleri gibi- suç riskini "yönetmede" gözde bir yaklaşım olmuştur (Vold ve diğerleri 2002). Bu tür teknikler politika oluşturanlar tarafından çokluk istenmektedir çünkü bunlar varolan polislik tekniklerinin yanısıra uygulanması görece basit olan önlemlerdir; vatandaşları da, suça karşı kararlı bir eylem gerçekleştirildiği izlenimini vererek rahatlatırlar. Yine de yaklaşımı eleştirenler, bu tür tekniklerin suçun altta yatan nedenlerini -toplumsal eşitsizlikler, işsizlik ve yoksulluk gibi- gözardı etmesi yüzünden, bunların en büyük başarılarının nüfusun belirli kesimlerini suça karşı koruması ve suçluluğu başka alanlara aktarması olduğunu ileri sürmektedirler.

Bu dinamiğe ilişkin bir örnek, suçu ve suçun algılanan riskini azaltmak için, belirli kategorilerdeki insanları fiziksel olarak kamu alanlarından uzak tutmaktır. Genel nüfusun yaşadığı güven içinde olmama duygusuna bir yanıt olarak, toplumdaki kamu alanları -kütüphaneler, parklar ve hatta caddelerin köşeleri gibi- giderek daha fazla "güvenlik balonları"na dönüştürülmektedir. Polis gözetimi, özel güvenlik takımları ve gözetleme sistemleri, kamuyu potansiyel risklerden korumaktadır. Örneğin, alışveriş merkezlerinde, güvenlik önlemleri, dükkanlar ile müşteriler arasındaki bir "sözleşme pazarlığı"nın bir parçası olarak giderek önem kazanıyorlar. Bir müşteri kitlesini çekmek ve korumak için, dükkanlar müşterilerinin güvenlik ve rahatını garanti etmek zorundadırlar. Genç insanlar bu tür yerlerden giderek daha fazla dışlanmaktadır çünkü onlar güvenlik için daha büyük birer tehdit ve istatistiksel olarak yetişkinlere kıyasla saldırma olasılıkları daha yüksek olan kişilerdir. Tüketiciler için "güven bölgeleri" yaratmanın bir parçası olarak, genç insanlar kendilerine açık olan kamu alanlarının giderek daraldığını görmektedirler.

Polis güçleri de artan suça tepki olarak büyümektedir. Suç oranları artış gösterdiğinde, neredeyse kaçınılmaz olarak, halkın "sokaklara" daha fazla polis konması biçimindeki istekleri artar. Suçla savaşmaya kararlı görünmek isteyen hükümetler, suçu önlemek için polis sayısı ile kaynaklarının artışını

tercih etme eğilimindedirler. Polise ilişkin yaygın bakış açısı, polisin yasa ve düzeni korumanın temel taşı olduğudur. Ancak polisin suçun kontrol edilmesindeki rolü gerçekte nedir? Daha fazla sayıdaki polisin her zaman suç oranında azalmaya dönüşüp dönüşmediği açık değildir. Birleşik Krallık'ta, suç oranı ve polis sayısına ilişkin resmi istatistikler, aradaki bağlantıyı kuşkulu hale getirmektedir. Bu, bir kaç kafa karıştırıcı soruyu ortaya çıkarmaktadır. Eğer artan polis sayısı saldırıları engellemiyorsa, halk neden görünür polis varlığı istiyor? Toplumumuzda polisin oynadığı rol nedir?

Suçun kontrolü

Kimi kontrol kuramcıları, suçun artışını, modern toplumda suç fırsatları ile suçun hedeflerinin sayısındaki artışın bir sonucu diye görmektedir. Nüfus zenginleştikçe ve tüketim düşkünlüğü insanların yaşamlarında daha merkezi hale geldikçe, televizyonlar, video aletleri, bilgisayarlar, arabalar ve tasarım ürünü giysiler -hırsızların gözde hedefleri- giderek daha fazla insanın sahip olduğu mallar haline gelmektedir. Daha fazla kadın ev dışında çalışmaya başladıkça, evler gündüz vakti giderek daha fazla boş bırakılmaktadır. Suç işlemeye yönelmiş "güdülenmiş saldırganlar" geniş bir "uygun hedefler" yelpazesinden seçim yapabilir.

Bu tür kaymalara bir yanıt olarak, suçun önlenmesine yönelik pek çok resmi yaklaşım, suç fırsatlarının ortaya çıkışını azaltmaya odaklanmaktadır. Bu tür politikaların merkezindeki düşünce, **hedefin zorlaştırılması** -potansiyel "suç durumlarına" doğrudan müdahale ederek suçların gerçekleşmesini zorlaştırmak- düşüncesidir. Örneğin, bütün yeni arabalar için direksiyon kilitlerini zorunlu tutan yasalar, araba hırsızları için fırsatları azaltma amacı güder. Kimi bölgelerde, kamu telefonları, fırsatçı kırıp dökenleri caydırmak için daha sağlam jeton kutularıyla donatılmıştır. Kent merkezleri ile kamu alanlarına kapalıdevre televizyon (KDTV) sistemlerinin kurulması, suç etkinliğini engellemek amacını gütmektedir. Kontrol kuramcıları, en iyi politikanın suçluyu değiştirmektense, suçlunun suç işleme yeteneğini kontrol edecek pratik önlemler alınması olduğunu ileri sürmektedir.

Hedefin zorlaştırılması teknikleri ile **sıfır hoşgörülü polislik**, son yıllarda politikacılar arasında gözde olmuştu; bunlar kimi bağlamlarda suçu azaltmakta da başarılı olmuş görünüyorlar. Sıfır hoşgörülü polislik küçük suçlar ile, kırıp dökme, serserilik, sokakta insanları para için taciz etmek ve sokakta sarhoşluk gibi rahatsız edici davranışı hedef almaktadır. Polisin küçük suç biçimleri üzerine gitmesinin daha ciddi suç biçimlerini de caydıracağı düşünülmektedir (aşağıda, "kırık pencereler" kuramını tartışırken göreceğimiz gibi). Ne ki böyle bir yaklaşıma eleştiriler yöneltmek de olanaklıdır. Hedefin zorlaştırılması ve sıfır hoşgörülü polislik, suçun altında yatan nedenleri ele almamakta, ancak toplumun belirli bileşenlerini suçun erişiminden korumak ve savunmak amacını gütmektedir. Özel güvenlik hizmetlerinin, araba ve ev alarmlarının, koruyucu köpeklerin ve çevresi duvarla çevrilen toplulukların artan biçimde gözde olması, kimi insanları, nüfusun kimi kesimlerinin kendilerini ötekilere

karşı savunmaya zorlanmış hissettikleri bir "zırhlı toplumda" yaşıyor olduğumuz inancına götürmektedir. Bu eğilim, en zengin ile en yoksul arasındaki uçurum genişledikçe, yalnızca Britanya ile A.B.D.'de değil, ancak özellikle ayrıcalıklılar arasında "kale mantığının" ortaya çıktığı eski Sovyetler Birliği, Güney Afrika ve Brezilya gibi ülkelerde de görülmektedir.

Bu tür politikaların bir başka istenmedik sonucu da şudur: Gözde suç hedefleri "zorlaştıkça", suç kalıpları yalnızca bir alandan ötekine kayma gösterebilir. Örneğin, Birleşik Krallık'ta yeni arabaların tümü için zorunlu tutulan direksiyon kilitleri eski arabalar için zorunlu değildi. Sonuç, araba hırsızlıklarının öncelikle yeni modellerden eski modellere kayması olmuştu. Hedefin zorlaştırılması ve sıfır hoşgörü yaklaşımları, suç saldırılarının daha iyi korunan bölgelerden daha duyarlı bölgelere kaydırma riskini taşımaktadır. Yoksul olan ya da toplumsal içyapışkanlıktan yoksun olan mahalleler pekala, varlıklı mahalleler korunmalarını artırdıkça, suç ve kabahatlerde bir patlama yaşayabilir.

"Kırık pencereler" kuramı

Hedefin zorlaştırılması ile sıfır hoşgörülü polislik, kırık pencereler kuramı diye bilinen bir kurama dayanmaktadır (Wilson ve Kelling 1982). Kuram, 1960'larda Amerikan sosyal psikoloğu Philip Zimbardo tarafından yapılan bir çalışmaya dayanmaktadır. Zimbardo, plakaları sökülmüş ve kaputları açık bırakılmış iki arabayı iki ayrı ortama bırakmıştı: California'da Palo Alto'daki zenginlerin yaşadığı bir mahalleye ve New York'ta, Bronx'ta yoksulların yaşadığı bir mahalleye. Her iki yerde de, yoldan geçenler, hangi sınıftan ya da ırktan olduğu farketmiyordu arabaların terkedildiğini ve "hiçkimsenin umrunda olmadığı"nı hisseder hissetmez, arabalar kırılıp dökülmüştü (Zimbardo 1969). Bu çalışmadan yola çıkarak, "kırık pencereler" kuramının yazarları, bir toplulukta toplumsal düzensizliğe ilişkin herhangi bir işaretin, hatta kırık pencerelerin görünmesinin, daha ciddi suçun artmasına yol açtığını ileri sürmekteydiler. Tamir edilmemiş bir pencere camı, bunun kimsenin umrunda olmadığının bir işaretidir; bu durumda daha fazla pencere camı kırmak yani, daha ciddi suçlar işlemek bu toplumsal düzensizlik durumuna verilebilecek akılcı bir tepkidir.

1980'lerin sonundan beri, "kırık pencereler" kuramı, halk içinde içki içmek ya da uyuşturucu kullanmak ve trafik suçları gibi "küçük" suçlar üzerine saldırgan bir biçimde giden yeni polislik stratejilerinin temeli olmuştur. Sıfır hoşgörülü polislik, Belediye

Toplumsal düzensizliğin fizik görünümleri, "kırık pencereler" savına göre, çok daha ciddi suçlara neden olabilir.

Başkanı Rudolph Giuliani'nin 1994 ile 2001 arasındaki başkanlığı sırasında öncülüğünü yaptığı New York City'deki görünür başarısının ardından yaygın olarak büyük Amerikan kentlerinde uygulanmaya başlamıştır. New York Polis Örgütünün, kent metrosundaki düzeni yeniden kurmak amacıyla başlattığı saldırgan bir kampanyanın ardından, sıfır hoşgörü yaklaşımını sokaklara genişleterek, dilenciler, evsizler, sokak satıcıları ile porno satan kitapçılar ve klüpler üzerindeki kısıtlamaları artırmıştı. Sonuçta, standart suçların (yankesicilik ve hırsızlık gibi) oranında çarpıcı bir düşme ortaya çıkmakla kalmamış, cinayet düzeyleri de, neredeyse bir yüzyıl içindeki en düşük düzeylerine inmişti.

"Kırık pencereler" kuramının önemli bir eksikliği, "toplumsal düzensizliğin" tanımını bütünüyle polisin, canı nasıl isterse, öyle yapmasına olanak sağlamasıdır. Düzensizliğin sistematik bir tanımı olmadan, polis neredeyse her şeyi bir düzensizlik işareti, herkesi de bir tehdit olarak görmeye yetkili kılınmaktadır. Gerçekte, 1990'larda New York City'de suç oranları düşdükçe, polisin kötü davranışı ve tacizi hakkındaki, özellikle potansiyel bir suçlu "profiline" uyan genç, kentli siyahlardan gelen yakınmalar da artmıştı.

Kuramsal sonuçlar

Suç kuramları üzerine yaptığımız bu derlemeden hangi sonucu çıkarmamız gerekiyor? İlk olarak, daha önce dikkati çektiğimiz bir noktayı anımsamak zorundayız: Suç, bir bütün olarak sapkın davranışın yalnızca bir alt sınıfı olsa da, öylesine çok çeşitli etkinlik biçimlerini -dükkandan bir çukulata çalmaktan seri cinayetlere kadar- kapsamaktadır ki, suç davranışının bütün biçimlerini dikkate alabilen tek bir kuram ortaya koyabilme olanağı pek yoktur.

Suç hakkındaki sosyoloji kuramlarının iki tür katkısı vardır. İlkin bu kuramlar, haklı olarak suç davranışı ile "saygıdeğer" davranış arasındaki sürekliliği vurgularlar. Belirli etkinlik türlerinin suç diye görüldüğü ve yasayla cezalandırıldığı bağlamlar oldukça değişkenlik gösterir. Bu neredeyse kesinlikle, toplumdaki güç ve eşitsizlik sorunlarıyla bağlantılıdır. İkincisi, herkes, suç etkinliklerinde bağlamın önemli olduğu konusunda anlaşma içindedir. Bir kişinin bir suç edimine girişip girişmeyeceği ya da onun bir suçlu diye görülüp görülmeyeceği temel olarak toplumsal öğrenme ve toplumsal çevreler tarafından etkilenmektedir.

Yetersizliklerine karşın, yaftalama kuramı suç ve sapkın davranışı anlamak için belki de en yaygın olarak kullanılan kuramdır. Bu kuram bizi, kimi etkinliklerin hangi yollarla yasa tarafından cezalandırılacak etkinlikler durumuna dönüştüklerine ve bu tür tanımların yanısıra, belirli kişilerin yasaya karşı geliyor duruma düştüğü koşullara karşı da duyarlı kılmaktadır.

Suçun nasıl anlaşıldığı doğrudan onunla savaşmak için geliştirilecek politikaları etkilemektedir. Örneğin, eğer suç yoksullaşma ya da toplumsal düzensizlikten kaynaklanıyor diye görülüyorsa, politikalar, yoksulluğun azaltılması ve toplumsal hizmetlerin güçlendirilmesi yönünde olabilir. Eğer

suçluluk, kişilerin gönüllü olarak yaptıkları ya da özgürce seçtikleri bir şey diye görülüyorsa, buna karşı koyma çabaları farklı bir biçim alacaktır. Şimdi, Birleşik Krallıktaki en son suç eğilimlerini inceleyecek ve bunlara gösterilen kimi siyasi tepkileri dikkate alacağız.

Birleşik Krallık'ta suç örüntüleri

Birleşik Krallık'ta, polise bildirilen suçların istatistikleriyle ölçülen suç oranları yirminci yüzyıl boyunca çok büyük bir artış göstermiştir. 1920'lerden önce, İngiltere ve Galler'de her yıl kaydedilen 100.000'den az saldırı olmuştu; bu sayı, 1950'ye gelindiğinde 500.000'e; 1992'de en yüksek düzeyi olan 5,6 milyona çıkmıştı. Kayıtlı suçun

"Hepimizin, toplum olarak, suçlanması gerektiğini anladık; ancak yalnızca sanık suçlu bulunmuştur."

düzeyleri 1977 ile 1992 arasında iki kat artmıştı.

1990'ların ortasından bu yana, Birleşik Krallık'ta işlenen bütün

Mikro ve makro-sosyoloji bağlantısı: "Azizler ve Kavgacılar"

Sapkın davranışın ortaya çıkma süreçleri ile genel sınıf yapısı arasındaki bağlantılar, William Chambliss tarafından, ünlü çalışması "The Saints and the Roughnecks" (Azizler ve Kavgacılar -1975) içinde ele alınmıştır. Chambliss, bir Amerikan okulundaki iki suçlu grubu, yukarı orta sınıf ailelerden gelenler ("Azizler") ile öteki yoksul ailelerden gelenleri ("Kavgacılar") incelemiştir. Azizler sürekli olarak içki içmek, kırıp dökme, okuldan kaçma ve hırsızlık gibi suçları işledikleri halde üyelerinden hiç tutuklanan olmamıştı. Kavgacılar da benzer suç etkinliklerine katılmaktadırlar; ancak onların sürekli olarak başları polisle derde girmektedir. Chambliss, her iki grubun da ötekinden daha suçlu olmadığı sonucuna vardıktan sonra, polisin ve topluluğun genelinin bu iki gruba karşı gösterdiği farklı tepkiyi açıklayabilecek öteki etkenlere bakmıştı.

Chambliss, örneğin, yüksek sınıf çetesinin arabaları olduğunu ve böylelikle kendilerini topluluğun gözünden saklayabildiklerini bulmuştur. Aşağı sınıftan gelen çocuklar, zorunluluk sonucu, topluluktaki herkesin onları sık sık gördükleri bir bölgede toplanıyorlardır. Chambliss, bu türden farklılıkların, toplumdaki, belirli varlıklı gruplara, sıra sapkın diye damgalanmaya geldiğinde, avantajlar sağlayan sınıf yapısının bir göstergesi olduğu sonucuna varmıştır. Örneğin, Azizlerin anne babaları oğullarının suçlarını zararsız şakalar diye görürken Kavgacıların anne babaları polisin oğullarının davranışını suç diye yaftalamasına karşı çıkmıyorlardı. Bir bütün olarak topluluk da bu farklı yaftaları onaylıyor görünüyordu.

Bu çocuklar, bu yaftalamayla uyumlu yaşamlar sürdüler; Azizler geleneksel orta sınıf yaşamları sürerken Kavgacılar yasayla sorun yaşamayı sürdürdüler. Bu bölümde daha önce (s. 850 'de) gördüğümüz gibi, bu vargı, Lemert'in "ikincil sapkınlık" dediği şeyle bağlantılıdır, çünkü bir kişinin bir kez "sapkın" diye yaftalandıktan sonra "olağan" hale dönememesinin bir sonucudur.

Chambliss'in çalışması, toplumsal sınıf gibi makrososyolojik etkenlerin, insanların sapkın diye yaftalanmaları gibi mikrososyolojik olgular arasındaki bağlantıyı gösterdiği için, sosyologlar tarafından çokça atıf almıştır. Bu çalışma, sapkınlığın toplumsal olarak kurulmasındaki mikro ve makro düzeydeki etkenleri birbirinden ayırmanın ne kadar güç olduğuna bir örnektir.

suçların sayısı azalmıştır. Britanya Suç Yoklaması (s. 861-3'da tartışılıyor) gibi ölçüler, genel suç miktarında önemli ölçüde bir düşüş gösteriyorlar (19.1. Şekile bakınız). Son zamanlardaki verilere göre, bir suçun kurbanı haline gelme riski, yirmi yıldan bu yana en düşük düzeyindedir (Clegg ve diğerleri 2005). Suçtaki artışın sona ermesi pek çok uzmanı şaşırtmıştır. Bunun gerisindeki nedenler ve bu eğilimin sürdürebilir olup olmadığı bugün de belirsizdir.

Suç istatistiklerinde görülen düşüşe karşın, nüfus içerisinde, zaman içinde suçun daha görünür ve ciddi olduğu konusunda yaygın bir algılama bulunmaktadır (Nicholas ve diğerleri 2005). Son dönemlerde, temel suç türlerine ilişkin kaygıların, toplum karşıtı davranış kaygıları daha istikrarlı olsa da, düştüğü rapor edilmiştir (Clegg ve diğerleri 2005). Bir zamanlar suç marjinal ve istisnai diye görülürken, en son yirmi otuz yıl içinde pek çok insanın yaşamında daha öndegelen bir kaygı konusu olmuştur. Yoklamalar, insanların bugün suç karşısında, geçmiştekine göre daha çok korku duyduğunu ve karanlıkta dışarı çıkmaktan, evlerinin soyulmasından ve şiddetin kurbanı olmaktan kaygı duyduklarını göstermektedir. İnsanların aynı zamanda, graffiti, içkili dolaşmak ve sokaklarda yeniyetme gruplarının dolaşması gibi daha düşük düzeylerdeki düzensizliklerden kaygı duydukları belirtilmektedir.

Suç ne kadar çok? Nüfus suça karşı ne kadar kırılgan? Suçun görünürdeki patlama biçimindeki artışının önüne nasıl geçilebilir? Son yirmi otuz yıl içinde, medyanın suça yönelik ilgisinin halkın duyduğu tepkiyle birlikte arttıkça ve birbiri ardına gelen hükümetler "suça karşı daha sert olma" sözü verdikçe, bu sorular çok fazla tartışılmıştır. Ne ki, bırakın suça yönelik politikaların benimsenmesini, suçun doğasının ve dağılımının ortaya çıkarılması bile öyle kolay görünmemektedir.

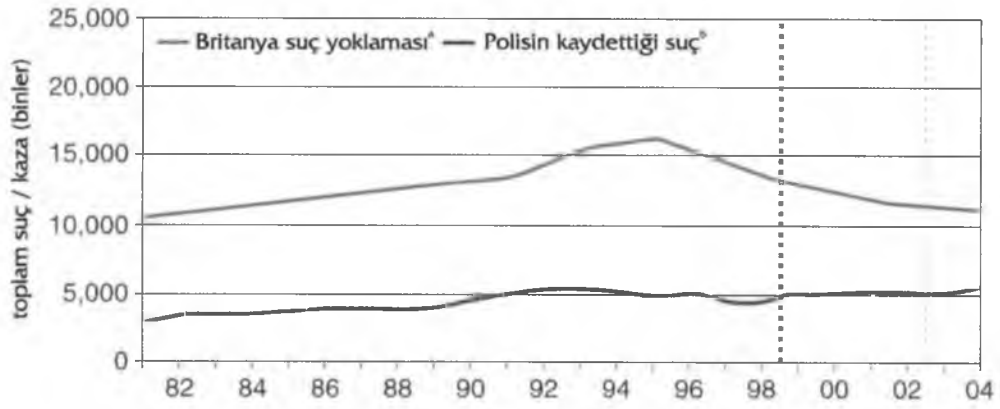

19.1. Şekil İngiltere ve Galler'de kayıtlı suçlar, 1981-2004

[a] Britanya suç derlemesi (BCS), halkla yapılan görüşmelerde dile getirilen olay sayısını belirtmektedir.

.... [b]Kayıtlı suç, polise bildirilen ve polisin kaydettiği toplamı gösterir.

..... Home Office'ın sayma kurallarında 1998/99'da değişiklik yapılmıştır.

Yeni Suç kayıdı ölçüsü 2002'de uygulamaya konmuştur.

Kaynak: BBC (2005)

Suç ve suç istatistikleri

Gerçekte ne kadar suç olduğunu ve suçların en yaygın biçimlerini belirleye bilmek için, resmi suç istatistiklerine bakmakla işe başlayabiliriz. Bu istatistikler düzenli olarak yayınlandıkları için, suç oranlarını değerlendimekte bir güçlük yokmuş gibi görünebilir ne ki, bu varsayım oldukça yanlıştır. Suç ve suça eğilim hakkındaki istatistikler olasılıkla, toplumsal sorunlar üzerine resmi olarak yayınlanan istatistiklerin en az güvenilir olanlarıdır. Pek çok kriminolog, resmi istatistikleri oldukları gibi ele almak yerine, bu istatistiklerin nasıl yaratıldığına dikkat etmek zorunda olduğumuzu belirtmektedir.

İlk olarak, resmi suç istatistiklerinin en temel sınırlaması, bunların yalnızca polis tarafından gerçekte *kaydedilen* suçları içermesidir. Olası bir suç ile bunun polis tarafından kaydedilmesi arasında uzun süren ve sorunlu nitelikteki bir kararlar zinciri bulunmaktadır. Suçların çoğunluğu, özellikle de küçük hırsızlıklar, hiçbir zaman polise bildirilmez (19.1. Tablonun gösterdiği gibi). Bir kurban yaralandığında bile, olayların yarıdan fazlası polise bildirilmemektedir. Kurbanlar, örneğin, bunun özel bir sorun olduğu ya da kendilerinin ilgilenecekleri gerekçesiyle polise gitmemektedir. Suç, başka nedenler yüzünden de bildirilmeyebilir. Örneğin kimi suç şiddet biçimleri ötekilerden daha "gizlidir". Fiziksel ve cinsel istismar çokluk evde, bakım kurumlarında ya da hapishanelerde, kapalı kapılar ardında gerçekleşir. Kurbanlar, polisin kendilerine inanmayacağından ya da istismarın daha kötü hale gelmesinden korkabilir. Aşağıda göreceğimiz gibi, örneğin eviçi şiddetin kurbanları çokluk suçu polise bildirmeye son derece gönülsüzdür. Kimi insanlar suçun polise götürülmeyecek kadar önemsiz olduğunu ya da polisin bu suç için zaten bir şey yapamayacağını varsayarlar. Bununla birlikte, araba çalmaların büyük bir bölümü bildirilir, çünkü araba sahibi, sigortadan para alabilmek için bunu yapmak zorundadır.

İkincisi, polise bildirilen suçların pekçoğu istatistiklerde kaydedilmemiştir. Suçların % 43'ünün polise bildirilmiş olmasına karşın, bunların yalnızca % 29'unun kaydedildiği tahmin edilmiştir; ne ki bu sayı, suça bağlı olarak değişebilir (BCS 2002/3). Bu birkaç nedenle olabilir. Polis, işlendiği ileri sürülen suçlar hakkındaki bilginin geçerliliği hakkında kuşku duyabilir ya da kurban resmi bir şikayette bulunmayabilir.

Suçların kısmi olarak bildirilme ve kısmi olarak kaydedilmesinin genel etkisi, resmi suç istatistiklerinin, bütün suç saldırılarının yalnızca bir bölümünü yansıtıyor olmasıdır. Resmi istatistiklerde görünmeyen saldırılar, kayıtdışı suçun *karanlık sayısı* diye adlandırılmaktadır

Belki, Birleşik Krallık'taki suça ilişkin daha doğru bir betimleme, İngiltere ve Galler'deki suç düzeylerini insanların son bir yılda yaşadıkları suçlar hakkında soruları içeren yıllık Britanya Suç Derlemelerinden (BCS) gelmektedir. Bir sonuç olarak, BCS polise bildirilmeyen ya da polisin kaydetmediği suçları içermektedir ve bu yüzden polis kayıtlarına önemli bir alternatatif olarak görülebilir. Her yıl, anket, Birleşik Krallık boyunca yaklaşık 40.000 yetişkinin temsili derlemesini içermektedir (19.2. Şekile bakınız). Değişik türden saldırıların artış ve azalış oranları arasında farklılıklar ile şiddet içeren suçlarda son zamanlarda bir artış

19.1. Tablo: Suçu polise bildirmeme nedenleri, 2003/2004 (%)[a]

	Kırıp dökme	Hırsızlık	Araçtan çalınma ve girişimler[b]	Öteki ev hırsızlıkları	Öteki kişisel hırsızlıklar	BCS şiddeti	Benzer altküme[c]	Bütün BCS
Çok önemsiz/kayıp yok/ Polis bir şey yapamazdı/ Polis ilgilenmezdi[d]	82	72	85	78	71	47	71	72
Sorunu kendimiz hallettik	16	20	12	19	16	46	24	22
Bildirmek uygun değildi	5	4	8	6	9	5	6	6
Başka yetkililere bildirilmiş	2	4	1	2	17	8	4	5
Misilleme korkusu	3	3	3	2	1	3	3	2
Polisle ilgili nedenler[e]	2	4	1	1	0	6	3	2
Başka nedenler	1	2	1	1	1	2	2	2
Ağırlıklandırılmamış taban	1,377	284	926	818	377	545	3,544	4,739

[a] Birden fazla gerekçe verilebilir.
[b] Araç çalmak, rapor edilmeyen çok az olay olduğu için gösterilmemektedir.
[c] Benzer suç altkümesi, kırıp dökme, hırsızlık, araç çalma, bisiklet çalma, yaralama, yaygın saldırı, soygun, kapkaç ve yankesiciliği içermektedir.
[d] Çok önemsiz/kayıp yok/ilgilenmedim/saldırı girişimi başarısızdı tanımlarındaki benzerlik yüzünden birleştirilmiştir.
[e] Polisle ilgili nedenler arasında, polisten korkmak ya da hoşlanmamak ve polis ya da mahkemelerle geçmişteki kötü deneyimler yer almaktadır.

Kaynak: Nicholas ve diğerleri (2005)

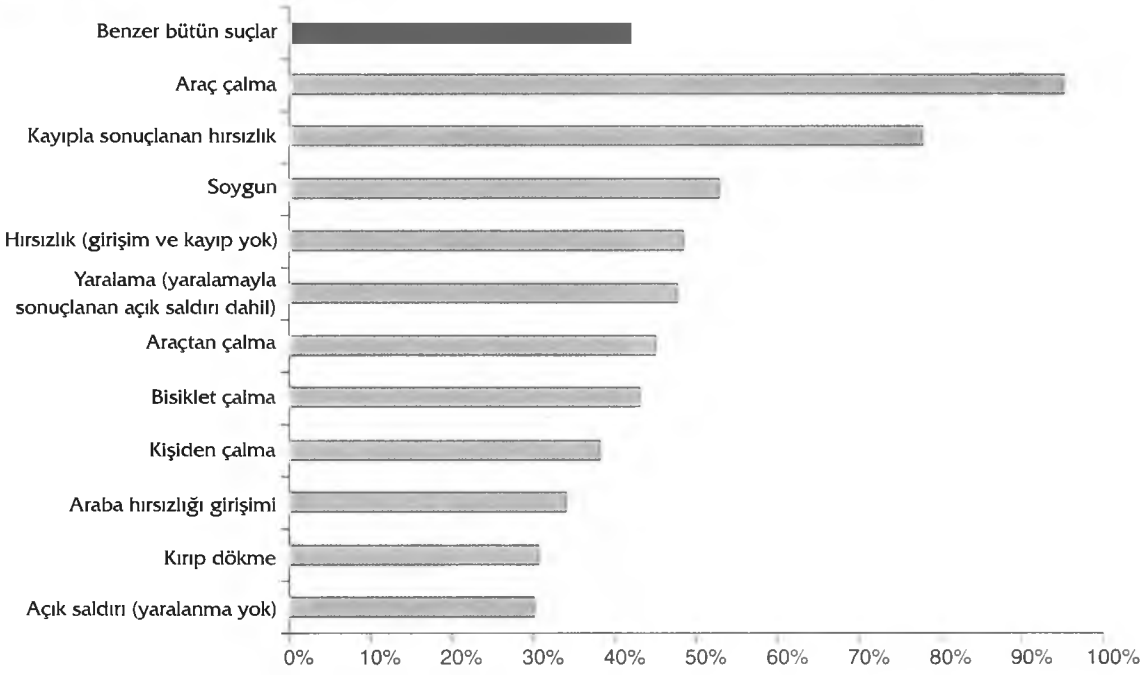

19.2. Şekil Polise gerçekten bildirilmiş suçların oranının tahmini
Kaynak: Nicholas ve diğerleri (2005).

olduğunu düşündüren sayılar olsa da, hem BCS'deki hem de kayıtlı suç sayılarındaki genel eğilim, 1990'ların ortalarından bu yana bir gerileme olduğunu göstermektedir.

BCS derlemeleri gibi yoklamalar, **kurban çalışmaları** diye bilinmektedir. Değerli göstergeler olsalar da, kurbanlara yönelik çalışmalara temkinli yaklaşmak gerekir. Eviçi şiddet gibi kimi belirli durumlarda, çalışmanın yönteminin kendisi, önemli derecede eksik bildirime yol açabilmektedir. BCS, yanıt verenlerin evlerinde yapılan görüşmeler yoluyla gerçekleşmektedir. Eviçi şiddetin kurbanı olan bir kişinin, şiddeti uygulayanın yanında bunu bildirmesi hiç de olası değildir. Dahası, anket on altı yaş altındaki insanları ya da evsizleri ya da bakımevi gibi kurumlarda yaşayan insanları içermemektedir. Bu, başka araştırmalar bu grupların, aşağıda keşfedeceğimiz gibi, özellikle suçun kurbanı olma eğiliminde olduklarını gösterdiğinden, özellikle önemlidir.

Suç hakkındaki bir başka önemli bilgi kaynağı da, insanlara ad sormadan herhangi bir suça karışıp karışmadığının sorulduğu, kişilerin kendilerinin bildirim yaptığı çalışmalardır. Kuşkusuz bu tür çalışmalar da, katılımcılar sonuçlarından korktukları için bir suçu bildirmeye isteksiz olduğu zaman, eksik bildirim içerecektir. Kötü bir bellek ya da gösteriş yapma isteği yüzünden fazla suç bildirimi de olabilir.

Suçlular ve kurbanları

Kimi birey ya da grupların suça yönelmesi ya da suçun kurbanları haline gelmesi daha mı olasıdır? Kriminologların bu soruya yanıtı evettir -araştırmalar ve suç istatistikleri suç ve kurban

olmanın nüfus içerisinde rastlantısal biçimde dağılmadığını göstermektedir. Örneğin, kadınlara göre erkekler, yaşlılara göre genç insanlar daha fazla suç işlemektedir.

Bir kişinin bir suçun kurbanı haline gelme olasılığı, yaşadığı bölgeyle yakından ilişkilidir. Daha çok maddi yoksullaşma yaşayan bölgeler, genel olarak daha yüksek suç oranlarına sahiptir. Kent içi mahallelerde yaşayan bireyler, daha varlıklı banliyölerde yaşayanlardan çok daha fazla suçun kurbanı haline gelme riski altındadır. Etnik azınlıkların dengesiz bir biçimde kent içi bölgelerde yoğunlaşması, onların daha yüksek kurban haline gelme oranlarını açıklayan önemli bir etkendir.

Toplumsal cinsiyet ve suç

Sosyolojinin öteki alanları gibi, kriminolojik incelemeler de öteden beri nüfusun yarısını gözardı etmektedir. Feministler, kriminolojinin kadınların büyük ölçüde hem kuramsal konularda hem de deneysel çalışmalarda "görünmez" olduğu erkek egemen bir disiplin olduğunu söylemekte haklıdırlar. 1970'lerden bu yana yapılan, pek çok önemli feminist çalışma, kadınların gerçekleştirdiğii suç niteliğindeki sınır aşmaların erkeklerinkinden farklı bağlamlarda olduğuna ve kadınların adli ceza sistemiyle olan deneyimlerinin erkek ve kadın rolleri hakkındaki toplumsal cinsiyet içermeleri olan belirli varsayımlardan nasıl etkilendiğine dikkat çekmektedir. Feministler ayrıca, hem evde hem de dışarıda kadınlara yönelen şiddetin yaygınlığı hakkında da vazgeçilmez bir rol oynamışlardır.

Erkek ve kadınlardaki suç oranları

Toplumsal cinsiyet ile suç hakkındaki istatistiklere bakmak irkilticidir. Örneğin, son verilere göre, İngiltere ile Galler'de bütün suçlu bulunanların oranı % 19'dur (Home Office 2003). Aynı zamanda, hapishanelerdeki erkeklerle kadınların oranı arasında, yalnızca İngiltere'de değil, bütün sanayileşmiş ülkelerde de çok büyük bir dengesizlik vardır. İngiltere ve Galler'de tutuklanan kadınların sayısı son yıllarda, 1992 ile 2002 arasında % 173 oranında artış göstermiş olsa da, yine tutukluların yalnızca küçük bir yüzdesini oluşturmaktadır: Bütün hapishane nüfusunun yaklaşık % 6'sı (Home Office 2003). Kadınların işledikleri suçlarla erkeklerin işledikleri suçlar arasında da keskin karşıtlıklar bulunmaktadır. 19.3. Şekilin gösterdiği gibi, kadınlar şiddet içeren suçlardan çok hırsızlığa yönelmektedir.

Kuşkusuz, suç oranlarındaki gerçek toplumsal cinsiyet farkının resmi istatistiklerin gösterdiğinden daha az olması olanaklıdır. Otto Pollak(1950), ikisinin aynı olduğunu, çünkü kadınların işlediği belirli suçların bildirilmeme eğiliminde olduğunu ileri sürmüştür. Pollak, kadınların öncelikle ev işlerinde olma rolünün, onlara ev içinde ve özel alanda suç işleme fırsatları sağladığını belirtmiştir. Pollak kadınları doğal olarak aldatıcı ve suçlarını gizlemekte oldukça becerikli diye görmektedir. Bunun temeli biyolojidir; kadınlar adet dönemlerinde duydukları acıyı erkeklerden gizlemeyi öğrenmek zorundadır; ayrıca, cinsel birleşmede erkeklerin yapamayacağı bir biçimde sahte tepkiler verebilme yeteneklerine sahiptirler. Pollak ayrıca, kadın suçlulara polisin

daha yumuşak davrandığını, çünkü erkek polis memurlarının onlara karşı "şövalyece" bir tutum benimsediklerini ileri sürmektedir (Pollak 1950).

Pollak'ın kadınları göz yuman ve aldatıcı diye betimlemesi, temelsiz önyargılara dayanmaktadır; ancak yine de adli ceza sisteminin kadınlarıa karşı daha yumuşak olduğu savı oldukça tartışma yaratmış ve araştırmalara yol açmıştır. Şövalye tezi iki biçimde olanaklıdır. İlk olarak, polis ve diğer görevliler kadın suçluları erkeklerden daha az tehlikeli diye görebilir ve erkekler için tutuklanma nedeni olan etkinlikleri gerçekleştirmelerine göz yumabilirler. İkinci olarak, suç davranışlarının cezalandırılmasında, kadınların hapsedilme olasılıkları, erkek suçlulara kıyasla çok daha düşüktür. Şövalye tezini sınamak için çeşitli deneysel çalışmalar gerçekleştirilmişse de, sonuçlar kesin olmaktan uzaktır. Buradaki ana güçlüklerden birisi, yaş, sınıf ve ırk gibi öteki etkenlere kıyasla toplumsal cinsiyetin göreli etkisini değerlendirmektir. Örneğin, yaşlı kadın suçlulara karşı gösterilen muamele, aynı türden erkeklere oranla daha az saldırgan nitelikte görünmektedir. Başka çalışmalar siyah kadınların, polisin elinde beyaz kadınlara kıyasla daha kötü muamele gördüklerini göstermiştir.

Feministler tarafından benimsenen bir başka bakış açısı, "kadınlığa" ilişkin toplumsal anlayışların kadınların adli ceza sisteminde yaşadıklarını nasıl etkilediğini incelemektedir. Frances Heidensohn (1995), kadınların, kadın cinselliğine ilişkin normlardan sapma gösterdiğinin ileri sürüldüğü durumlarda, daha katı bir tutumla karşılaştıklarını ileri sürmüştür. Örneğin, cinsel bakımdan etken diye görülen genç kızlar erkeklere kıyasla çok daha sık gözetim altına alınmaktadır. Bu tür durumlarda kadınlar "iki kere sapkın" diye görülür; yasayı çiğnemekle kalmamış, aynı zamanda da "uygun" kadın davranışına ters düşmüşlerdir. Böyle durumlarda

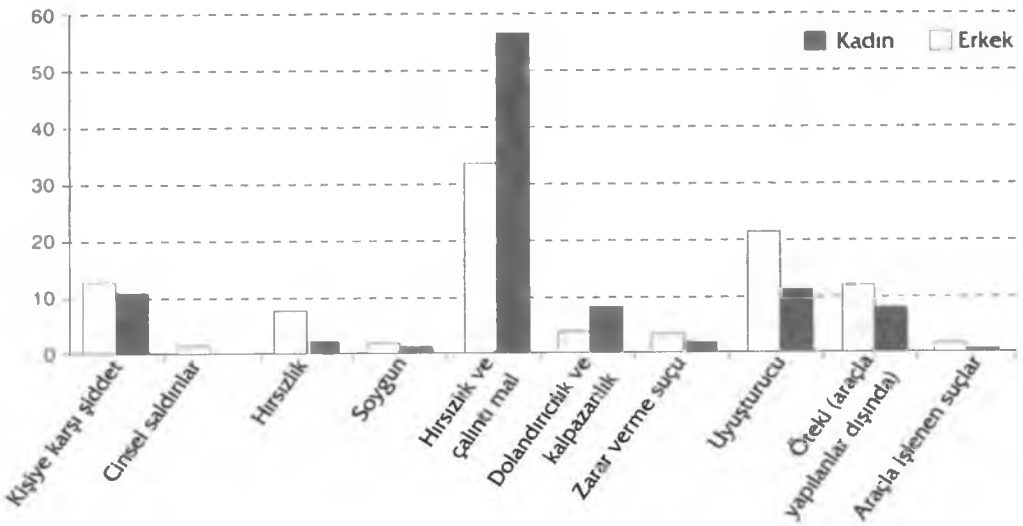

19.3. Şekil Mahkelemelerde suçlu bulunan ya da cezalandırılabilir suçlardan sanık olan bütün suçlular.
Kaynak: Home Office (2004).

kadınlar suçlarının niteliğinden çok kendi 'sapkın' yaşam biçimi seçimlerine göre değerlendirilmektedir. Heidensohn ve diğerleri, adli ceza sistemindeki çifte standarda işaret etmektedir: Erkek saldırganlığı ile şiddeti doğal bir olgu diye görülürken, kadın suçlarının açıklanması, "ruhsal" dengesizliklerde aranmaktadır.

Feministler, kadın suçlarını daha "görünür" hale getirme çabasıyla, kadın suçlular üzerine ayrıntılı araştırmalar -kadın çeteleri ile kadın teröristlerden, hapishanedeki kadınlara kadar- yapmışlardır. Bu tür çalışmalar şiddetin yalnızca erkek suçluluğunun bir özelliği olmadığını göstermektedir. Kadınların şiddet suçlarına katılma olasılıkları erkeklerden çok daha düşük olmakla birlikte, her zaman şiddet olaylarında yerlerini almaktan geri kalmamaktadırlar.

O halde, neden kadınların suçluluk oranları erkeklerinkinden çok daha düşüktür? Yasayı çiğneyen kadınların oldukça sık biçimde mahkemeye çıkmadan kurtulduklarını, çünkü polis ya da öteki yetkilileri kendi eylemlerini belirli bir bakışla görmeye ikna ettiklerine ilişkin kimi kanıtlar vardır. Kadınlar "toplumsal cinsiyet sözleşmesi" -erkeklerle kadınlar arasında, kadın olmanın bir yandan değişken ve fevri davranmakla, diğer yandan da korunmaya muhtaç olmakla aynı şey demeye geldiğine ilişkin üstü kapalı sözleşme- denen şeyi yardıma çağırmaktadır (Worrall 1990). Bu bakış açısına göre, polis ve mahkemeler şövalyece davranmakta ve erkeklerde kabul edilemez görünen davranışlar için onları cezalandırma yoluna gitmemektedirler. Başka araştırmalar, kadınlığın normlarına göre yaşamayan belirli kadınların, daha kötü davranışlarla karşılaşabildiğini göstermiştir. Örneğin, "kötü anne" diye algılanan kadınlar mahkemelerden daha ağır cezalar alabilir (Carlen 1983).

Yine de, farklı muamele, kadınlarla erkekler arasındaki çok büyük suç oranı dengesizliğini açıklamaya yetmemektedir. Bunun nedenleri, neredeyse kesin olarak, başka alanlardaki toplumsal cinsiyet farklılıklarını açıklayan nedenlerle aynıdır. Kuşkusuz, erkeklerin değil yalnızca kadınların cezalandırıldığı kimi özgül "kadın suçları" vardır -en dikkate değer olanı, fahişeliktir. "Erkek suçları" toplumsallaşma farklılıklarından ve erkeklerin etkinlik ve uğraşlarının kadınların büyük bölümünün aksine ev dışında gerçekleşmesinden ötürü "erkek" olarak kalmaktadır. Pollak'ın yaklaşımında gördüğümüz gibi, suçtaki toplumsal cinsiyet farklılıkları, çokluk doğuştan geldiği varsayılan biyolojik ya da ruhsal farklılıklar güç farklılıkları, -edilgenlik ya da doğurmaya yönelik olmak bakımından- ile açıklanmaktaydı. Bugünlerde, "erkeklik" özelliklerinde olduğu gibi "kadınlık" özelliklerinin de toplumsal olarak yaratıldığı kabul edilmektedir. Pek çok kadın, toplum yaşamındaki erkeklerin değer verdiklerinden farklı niteliklere (başkaları için endişelenmek ve kişisel ilişkileri güçlendirmek) değer vermek yoluyla toplumsallaşırlar. Aynı ölçüde önemli olan bir başka şey de, ideoloji ile başka etkenlerin -"iyi kız" düşüncesi gibi- etkisi yoluyla, kadınların davranışı genellikle, erkeklerin davranışında olmayan biçimlerde sınırlanır ve kontrol edilir.

Ondokuzuncu yüzyıl sonundaki kriminologların, toplumsal cinsiyet eşitliğinin erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkları azaltacağı ya da ortadan kaldıracağı öngörüsünü yapmalarından bu yana, suç toplumsal cinsiyetin hala etkili olduğu bir konu olmayı sürdürmüştür. Kadın ve erkek suç oranlarındaki farklılıkların bir gün ortadan kalkıp kalmayacağı hakkında kesin olarak bir şey söylenememektedir.

Suç ve "erkeklik bunalımı"

Büyük kentlerin yoksul bölglerinde rastlanan yüksek suç düzeyleri, özellikle genç erkeklerin etkinlikleriyle eşleşmektedir. Bu bölgelerde neden bu kadar çok sayıda genç erkek suça yönelmektedir? Daha önce, kimi yanıtlara değinmiştik. Erkek çocuklar genellikle küçük yaştan başlayarak çetelere üye olmaktadır; bu da kimi suç biçimlerinin bir yaşam biçimi olduğu bir altkültürü nitelemektedir. Çete üyelerine yetkililer tarafından bir kez suçlu damgası vurulduğunda, bunlar düzenli suç etkinliklerine yönelirler. Bugünlerde kızlardan oluşan çetelerin varlığına karşın, böyle altkültürler esas olarak erkekliğe dayanır ve serüven, heyecan ve yoldaşlığı öngören erkek değerleriyle kaynaşır.

12. Bölümde (Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik), modern toplumların bir "erkeklik bunalımı"na tanıklık ettikleri düşüncesini tartışmıştık. Eğer bir dönemde genç insanlar, yaşam boyu sürecek kariyerlere ve ailenin ekmek kazananı olmaya ilişkin geleceğe güvenle bakabiliyorlardıysa, bu rol pek çok erkek için artık çok daha belirsiz hale gelmiştir. İşgücü piyasasındaki kaymalar, işsizlik ve iş güvencesinin yokluğunu somut bir tehdit haline getirmiştir; ancak buna karşılık kadınlar giderek artan biçimde ekonomik, mesleki ve başka bakımlardan bağımsız hale gelmektedir. Connel'in "hegemonyacı erkeklik" hakkındaki düşünceleri (bakınız s.509-13), pek çok sosyolog ve kriminolog için, şiddet ve saldırganlığın nasıl erkek kimliğinin yönleri haline geldiğini açıklamakta temel alınmıştır.

Kadınlara yönelik suçlar

Erkeklerin ezici çoğunlukla saldırgan, kadınlarınsa kurban oldukları belirli suç kategorileri sözkonusudur. Eviçi şiddet, cinsel taciz, cinsel saldırı ve tecavüz, erkeklerin kadınlara karşı, kendi üstün toplumsal ve fiziksel güçlerini kullanandıkları suçlardır. Bunların herbirisinin kadınlar tarafından erkeklere karşı da girişilmiş olan suçlar olduğu doğru olmakla birlikte, yine de özellikle kadınlara karşı işlenen suçlar olmayı sürdürmektedir. Kadınların % 25'inin, yaşamlarının bir döneminde şiddetin kurbanı oldukları tahmin edilmektedir; ancak bütün kadınlar böyle suçların yarattığı tehditle, doğrudan ya da dolaylı olarak karşı karşıyadır.

Bu suçlar, uzun yıllar adli ceza sistemi tarafından gözardı edilmiştir; kurbanlar bir saldırgana karşı yasal dayanak bulmak için yılmadan uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bugün bile, kadınlara karşı işlenen suçların kovuşturulması doğrudan gerçekleşmekten çok uzaktır. Yine de feminist kriminoloji, kadınlara karşı işlenen suçlara karşı insanların bilinçlenmesi ve bu tür saldırıların suç üzerine yapılan yerleşik tartışmalar içine alınması konusunda çok uğraşmıştır. Bu kesimde, tecavüzü ele alacak, eviçi şiddet ile cinsel tacizi

öteki Bölümlere (bkz. 7. Bölüm "Aileler ve Mahrem İlişkiler" ve 18. Bölüm "Çalışma ve Ekonomik Yaşam") bırakacağız.

Tecavüzün kapsamını doğrulukla değerlendirilebilmek oldukça güçtür. Tecavüzlerin yalnızca küçük bir bölümü polisin dikkatini çekmekte ve istatistiklerde kaydedilmektedir. 1999 yılında, polis 7.809 saldırıyı tecavüz olarak kaydetmiştir. Britanya Suç derlemesi (BCS) gerçek sayının çok daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Ne ki yukarıda tartışılan nedenler yüzünden, BCS'nin de tecavüz olaylarını doğru bir biçimde yansıtmama olasılığı yüksektir.

1991'e kadar, Britanya'da, evlilik içindeki tecavüz, yasalarca tanınmamaktaydı. Yargıç Sir Matthew Hale, 1736'da dile getirdiği bir hükümde, bir koca "yasal eşine karşı işlenmiş olan tecavüzden suçlu sayılamaz, çünkü ortak evlilik rıza ve sözleşmeleriyle kadın kendisini kocasına, bir daha geri alamayacak biçimde vermiştir" demekteydi (aktaran Hall ve diğerleri, 1984, s. 20). Bu hüküm, İngiltere ve Galler'de on yıl öncesine kadar, Lordlar Kamarası modern dönemlerde, bir kocanın zorla karısına kendini kabul ettirmesinin kabul edilemez olduğuna karar verinceye kada yürürlükte kalmıştır.

Bir kadının cinsel şiddeti polise bildirmemesinin pek çok nedeni vardır. Tecavüze uğrayan kadınların çoğunluğu, ya olayı zihinlerinden uzaklaştırmak istemektedirler ya da aşağılayıcı olabilecek tıbbi muayene, polis sorgusu ve mahkemedeki yargıç ve avukatlar tarafından sorgulanmayı göze alamamaktadırlar. Yasal süreç çokluk uzun bir zaman alır ve göz korkutucudur. Mahkeme, halka açık yapılır ve kurban, suçlu ile yüzyüze gelir. Tecavüzün gerçekleşmiş olduğunun kanıtı, tecavüzcünün kimliği ve eylemin kadının rızası olmadan gerçekleştiğinin ortaya çıkarılması, bunun ardından gelir. Bir kadın, özellikle eğer, genellikle olduğu gibi, kendi cinsel geçmişi herkesin içinde ortaya dökülüyorsa, mahkeme edilen kişi sanki kendisiymiş gibi hissedebilir.

Son birkaç yıl içinde, kadın grupları tecavüz hakkındaki hem yasal hem de halkın düşüncelerini değişmesi için baskı yapmaktadır. Bu gruplar tecavüzün bir cinsel saldırı olarak değil, şiddet içeren bir suç olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Tecavüz yalnızca bir fiziksel saldırı değil, kişinin namus ve onuruna yöneltilen bir saldırıdır. Tecavüz ile erkekliğin güç, egemenlik ve sertlikle eşleşmesi arasında açık bir ilişki vardır. Tecavüz, büyük ölçüde denetlenemeyen cinsel isteğin sonucu değil, cinsellik ile güç ve üstünlük duyguları arasındaki bağların bir sonucu olarak gerçekleşir. Cinsel edimin kendisi, kadının aşağılanmasından daha az önemlidir. Bu kampanya, yasaların değişmesinde gerçek kimi sonuçlara yol açtı; bugün artık genel olarak, yasalar tecavüzü özel bir şiddet suçu türü olarak tanımaktadır.

Bir anlamda, bütün kadınlar tecavüz kurbanıdırlar. Hiç tecavüze uğramamış kadınlar genellikle, uğramış olanlarınkine benzer kaygılar taşımaktadır. Bu kadınlar geceleri, kalabalık caddelere bile, yalnız başına çıkmaya korkabilir; hatta ev ya da apartman dairelerinde bile kendi başlarına kalmaktan aynı derecede korkabilirler. Tecavüz ile ortodoks erkek cinselliği

arasındaki yakın bağlantıyı vurgulayan Susan Brownmiller (1975) tecavüzün, bütün kadınları korku içinde bırakan erkek göz korkutma sisteminin bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Tecavüze uğramamış olanlar, bu biçimde yaratılan kaygılardan etkilenmekte ve gündelik yaşamlarında erkeklere kıyasla çok daha temkinli olma gereği duymaktadır.

Eşçinsellere karşı işlenen suçlar

Feministler şiddete ilişkin anlayışların toplumsal cinsiyet boyutunun yüksek olduğuna ve risk ile sorumluluk hakkındaki "sağduyuya dayanan" algılamalar tarafından etkilendiğine işaret etmektedir. Kadınların kendilerini şiddet saldırılarına karşı koruma yeteneği daha az diye görüldüğünden, sağduyu, onların şiddetin kurbanı olma riskini azaltmak için, kendi davranışlarını ayarlamak zorunda olduğu düşüncesini benimsemektedir. Örneğin, kadınlar güvenli olmayan mahallelerde geceleri tek başlarına yürümemekle kalmamalı, aynı zamanda da kışkırtıcı biçimde giyinmemeli ya da yanlış yorumlanacak biçimde davranmamalıdır. Böyle yapmayı beceremeyen kadınlar, "sorunu davet etmek"le suçlanabilir. Bir mahkeme ortamında, bu kadınların davranışı, saldırganın şiddet davranışı incelenirken hafifletici bir neden diye görülebilir Dobash ve Dobash 1992 (Richardson ve May 1999).

Benzer bir "sağduyu" mantığının gay erkekler ile lezbiyenler için de geçerli olduğu düşünülmektedir. Kurbanlara yönelik çalışmalar eşcinsellerin, yüksek düzeyde şiddet suçu ve tacizle karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. 4.000 gay erkek ve kadını dikkate alan ulusal bir ankette, geçmiş beş yıl içinde, gay erkeklerin % 33'ünün, lezbiyenlerin ise % 25'inin en azından bir kez şiddete yönelik saldırının kurbanı oldukları sonucu bulunmuştur. Bunların üçte birisi, tehdit ve kırıp dökme içinde olmak üzere taciz biçimleriyle karşılaşmıştır. Bu kişilerin % 73 gibi büyük bir oranı halk içinde sözle taciz edilmiştir (Mason ve Palmer 1996; Richardson ve May 1999).

Diane Richardson ve Hazel May, eşcinsellerin pek çok toplumda damgalanmasından ve dışlanmasından ötürü, onlara yönelik olarak, suçların masum kurbanları olmaktan çok suçu "haketikleri" biçiminde değerlendirme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ileri sürmektedirler. Eşcinsel ilişkiler yine özel yaşama ait diye görülürken heteroseksüellik, kamu alanlarındaki en yaygın normdur. Richardson ve May'a göre, eşcinsel kimliklerini halkın önünde sergileyerek bu özel-kamusal sözleşmeden sapma gösteren lezbiyenler ve gay erkekler, çokluk kendilerini suça duyarlı hale getirmekle suçlanmaktadır. Bir anlamda, halkın içinde eşcinselliği ortaya dökmek, bir tür kışkırtma diye görülmektedir. Eşcinsellere yönelik suçlar, pek çok toplumsal grubu, toplumda damgalanmış olarak kalan grupların insan haklarını korumak için bunları "nefret suçu" kapsamına alma çağrısını yapmaya yöneltmiştir. Bu çağrılar 2003'teki, İngiltere ve Galler'deki yargıçlara, eğer suç homofobi tarafından güdülenmişse cezayı artırma yetkisi veren, Adli Suç Yasasında karşılık bulmuştur. Benzer yasalar İskoçya ve Kuzey İrlanda'da da kabul edilmiştir.

Gençlik ve suç

Halkın suçtan duyduğu korku, hırsızlık, soygun, saldırı ve tecavüz gibi suçlar -büyük ölçüde genç işçi sınıfı erkeklerinin alanı diye görülen "sokak suçları"- çevresinde dönmektedir. Artan suç oranlarını medyanın ele alışı çokluk, genç insanlar arasındaki "ahlaki çöküntü" üzerinde odaklanmakta ve toplumun "fazla hoşgörülü" olduğunu göstermek için kırıp dökme, okuldan kaçma ve uyuşturucu kullanımı gibi konuları öne çıkarmaktadır. Gençliğin suç etkinliği ile böyle eşleştirilmesi, kimi sosyologlara göre yeni bir şey değildir. Genç insanlar çokluk toplumun kendisinin sağlık ve refahının bir göstergesi diye görülür.

Suç oranlarına ilişkin resmi istatistikler, genç insanlar arasında yüksek saldırı oranı olduğunu göstermektedir. Kendi durumlarını anlatanları ele alan çalışmalara göre, herhangi bir suça karıştığını söyleyen kızların sayısı, 19.4. Şekilde gösterildiği gibi, erkeklerinkinden çok daha azdı. (s. 864'de gördüğümüz gibi, bu tür kendi durumlarını anlatanların yer aldığı çalışmalar güvenilmez niteliktedir.) Erkekler için, suçların en fazla olduğu yaş, 18 civarıdır. Kızlar için bu yaş daha küçüktür ve 15 civarında en yüksek olur (19.5. Şekile bakınız).

Bu verilere göre, genç insanların gerçekleştirdiği suçlar büyük bir sorundur. Yine de John Muncie'nin (1999) dikkat çektiği gibi, gençlik ve suç ile ilgili varsayımlara sakınmalı bir biçimde yaklaşmamız gerekmektedir. Muncie, gençlik suçluluğu hakkındaki "ahlaki paniğin" toplumsal gerçekliği doğru bir biçimde yansıtmayabileceğini ileri sürmektedir. Genç insanlarla suçu

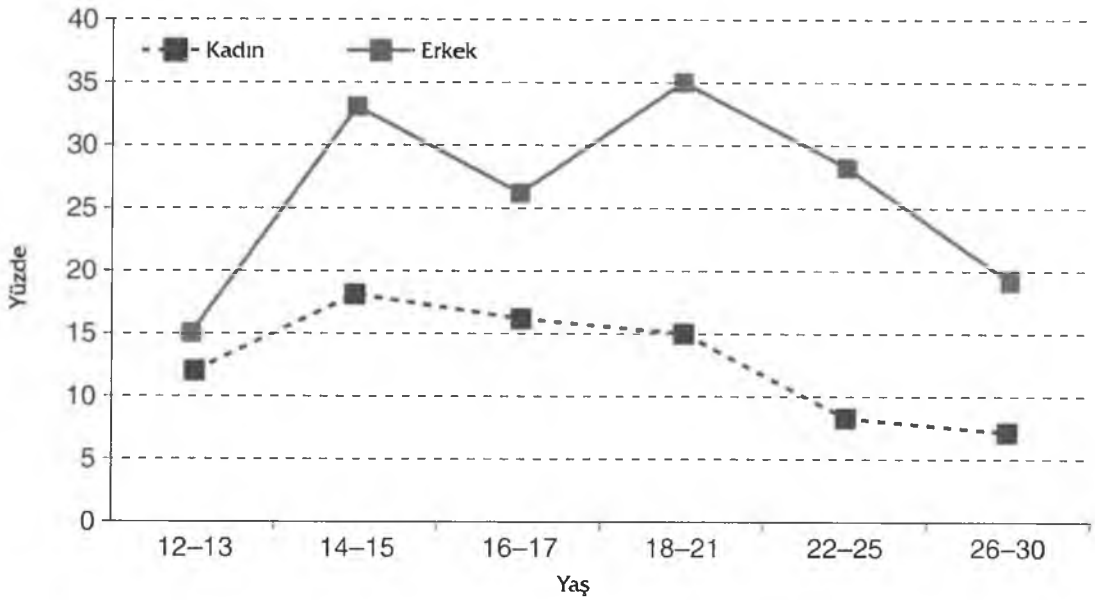

19.4. Şekil Suçların yaşa ve cinsiyete göre dağılımı (%)
Kaynak: Home Office (2004).

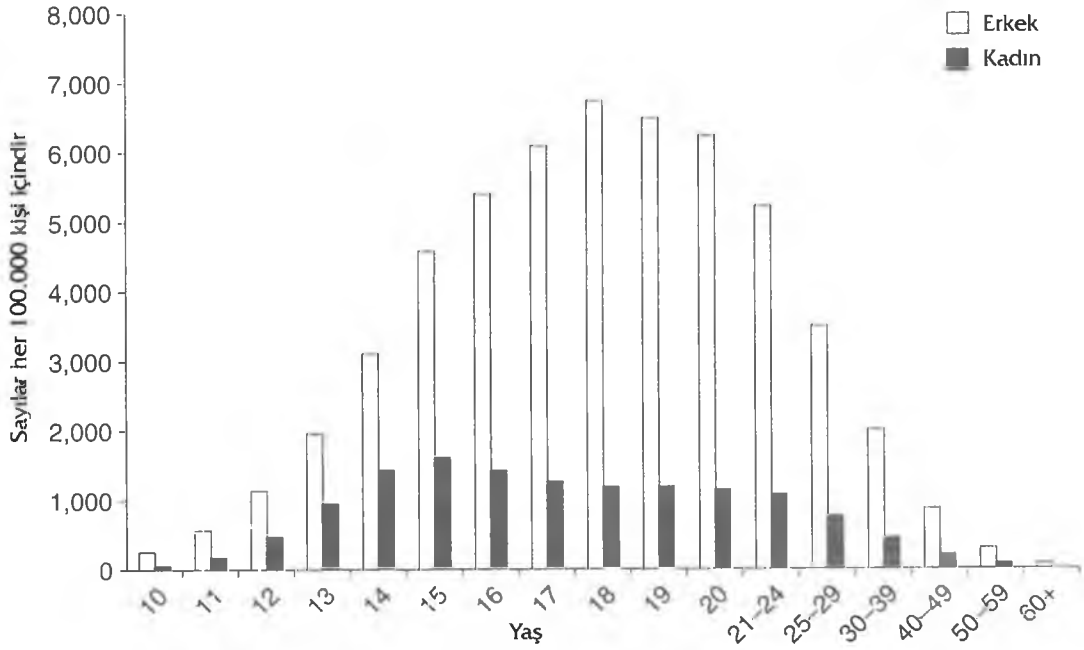

19.5. Şekil Her 100.000 kişi başına düşen suçlu bulunan ya da cezalandırılabilir suçlar için uyarı alan kişilerin yaş grubuna göre oranı, 2003.
Kaynak: Home Office (2004)

içeren yalıtılmış bir olay, simgesel olarak, sert "yasa ve düzen" tepkilerini gerektiren tam bir "çocukluk krizine" dönüştürülebilir. İki yaşındaki James Bulger'in on yaşındaki iki çocuk tarafından çarpıcı bir biçimde öldürülmesi, ahlaki tepkilerin dikkatleri daha genel toplumsal sorunlardan nasıl uzaklaştırdığına bir örnektir. Bulger olayında, bir alışveriş merkezindeki kapalı devre video kameralarının büyük çocukların küçük çocuğun elinden tutarak götürdükleri görüntüsü, olayı kamu bilincine kazımıştı. Küçük çocuklar bile potansiyel olarak şiddet tehditleri diye görülüyordu. On yaşındaki çocuklar "iblisler", "canavarlar" ve "hayvanlar" diye yaftalanmıştı. Saldırganların kişisel geçmişlerine ya da çocuklardan birisinde şiddet eğilimi ve saldırganlığın erken yaşlarda gözlenmesine karşın, hiçbir müdahalenin yapılmamış olmasına pek dikkat edilmemişti (Muncie 1999).

Gençlik suçlarının uyuşturucuyla ilişkili olduğu biçimindeki gözde görüş hakkında da benzer kuşkular dile getirilebilir. Muncie, örneğin soygunların, uyuşturucu alışkanlıklarını finanse edebilmek için genç insanlar tarafından gerçekleştirildiği biçimindeki yaygın varsayıma dikkat çekmektedir. Yakınlarda yapılan çalışmalar, genç insanlar arasındaki uyuşturucu ve alkol kullanımının görece "sıradanlaştığını" ortaya koymaktadır (Parker ve diğerleri 1998). 2003'te, Sağlık Bakanlığı tarafından yaşları on bir ile on beş arasında değişen 10.000'den fazla okul çocuğu ile yapılan bir anket, bu çocukların % 9'unun düzenli olarak sigara içtiklerini, %

25'inin geçen hafta içinde alkol aldığını, % 21'inin geçen yıl içinde uyuşturucu kullandığını, ve % 4'ünün kokain ve eroin gibi "A Sınıfı" uyuşturucu kullandığını ortaya koymuştur (DoH 2003).

Uyuşturucu kullanımındaki eğilim, eroin gibi "sert" uyuşturuculardan, amfetaminler, alkol ve Ecstacy gibi maddelerin bileşimlerine kaymıştır. Özellikle Ecstacy, pahalı, bağımlılık yaratıcı bir alışkanlık olmak yerine çılgınlık ve club altkültürleriyle eşleşen bir "yaşam biçimi" uyuşturucusu haline gelmiştir. Muncie, "uyuşturucuya karşı savaş"ın genellikle yasaya bağlı genç nüfusun büyük bölümünü suçlu haline getirdiğini ileri sürmektedir (Muncie 1999).

Gençlik suçluluğunun çözümlenmesi ender olarak dolaysız niteliktedir. Suçun, yasanın çiğnenmesini düşündürmesine karşın, genç suçluluğu çokluk, kesin konuşmak gerekirse, suç niteliğinde olmayan etkinliklerle eşlenmektedir. Gençlerde rastlanan toplum dışı davranış, altkültürler ve uyumsuzluk, suçluluk diye görülebilir, ancak bunlar gerçekte suç davranışı niteliğinde değildir. Eleştirmenler yakınlardaki Toplumdışı Davranış Emirlerinin, (ASBO) büyümenin normal bir parçası olan sıradan, sınırdaki başıbozukluğu suç haline getireceğini ileri sürmektedirler.

Beyaz yakalı suçları

Suçu genç insanlarla, özellikle aşağı sınıflardaki erkeklerle eşleştirme yönünde bir eğilim bulunsa da, suç etkinliklerinde yer alma hiçbir biçimde nüfusun bu kesimiyle sınırlı değildir. Dünyanın en büyük enerji ticaret şirketi olan Enron 2001'de, yanlış muhasebe kayıtlarının şirketin dev borçlarını gizlediği ortaya çıktıktan sonra, iflas etmiştir. Şirketin iflası, dünya çapında binlerce işin yitirilmesine neden olmuştur. Eski çalışanların birkaçı, şirketin kurucusu Kenneth Lay de içlerinde olmak üzere, tutuklandılar. İletişim devi WorldCom'da 2002'de ortaya çıkan benzer bir skandal, varlıklı ve güçlü insanların, sonuçları, yoksulların işlediği küçük suçlara kıyasla çok daha yaygın olabilen suçlar işlediklerini göstermektedir.

Beyaz yakalı suçları terimi ilk kez, Edwin Sutherland (1949) tarafından kullanılmıştır ve toplumun daha varlıklı kesimlerindekiler tarafından işlenen suçlara göndermede bulunmaktadır. Terim, vergi kaçırma, yasadışı satışlar, menkul ve gayrimenkul sahtekarlıkları, zimmete para geçirme, tehlikeli ürünlerin üretim ve satışı ve yasadışı olarak çevreyi kirletmenin yanında, doğrudan hırsızlık gibi pek çok türden suç etkinliğini kapsamaktadır. Kuşkusuz, beyaz yakalı suçların çoğu Enron ya da WorldCom'daki kadar büyük değildir. Beyaz yakalı suçların gösterdiği dağılımı ölçmek, öteki türden suçların dağılımını ölçmekten de zordur; bu türden suçların çoğu biçimi, resmi istatistiklerde bile yer almaz. Beyaz yakalı suçları ile güçlülerin suçlarını birbirinden ayrı tutabiliriz. Beyaz yakalı suçlarında esas olarak, orta sınıf konumunun ya da profesyonel konumun yasadışı etkinliklere girmek için kullanılması sözkonusudur. Güçlülerin suçları, bir konumdan kaynaklanan yetkenin suç işlemek için kullanılmasıdır -bir resmi görevlinin belirli bir politikayı kollamak için rüşvet alması gibi.

Yetkililer tarafından, daha az ayrıcalıklıların işlediği suçlara gösterilenden çok daha hoşgörü gösterilse de (Enron skandalında suçlu bulunan birkaç kişi, hapse girmekten kurtulmuştur), beyaz yakalı suçlarının maliyeti çok yüksektir. Beyaz yakalı suçlar üzerinde A.B.D.'de, Britanya'da yapılanlardan çok daha fazla araştırma yapılmıştır. Amerika'da, beyaz yakalı suçlarında (vergi kaçırma, menkul sahtekarlıkları, ilaç ve tıbbi hizmetlere, ev ve araba tamirine ilişkin sahtekarlıklar olarak tanımlanmışlardır) sözkonusu olan para miktarının, mülkiyete yönelik adi suçlarda (hırsızlık, soygun, dolandırıcılık ve araba hırsızlığı) sözkonusu olan miktardan kırk kat daha fazla olduğu hesaplanmıştır (Örgütlü Suç Hakkında Başkanlık Komisyonu, 1986).

Şirket suçları

Kimi kriminologlar, toplumdaki büyük şirketlerin gerçekleştirdiği türden suçları betimlemek için şirket suçları kavramına başvurmaktadır. Kirliliğe yol açma, yanlış etiketleme, sağlık ve güvenlik düzenlemelerinin çiğnenmesi, küçük suçlardakinden çok daha fazla sayıdaki insanı etkilemektedir. Büyük şirketlerin giderek artan güç ve etkileri ile onların hızla büyüyen küresel erişimi, yaşamlarımızın pek çok biçimlerde onlar tarafından etkilendiği

Enron şirketinin kurucusu Kenneth Lay gibi güçlü adamlar, eylemleri potansiyel olarak mahkemelerin genellikle uğraştığı suç türlerine kıyasla çok daha ciddi sonuçlar yaratmasına karşın, ender olarak kendilerini mahkemede bulurlar.

anlamına gelmektedir. Şirketler, sürdüğümüz arabaları ve yediğimiz yiyeceklerin üretiminde yer alırlar. Bunlar ayrıca, yaşamlarımızın, hepimizi etkileyen yönlerinden olan doğal çevre ile finansal piyasalar üzerinde de devasa bir etkiye sahiptir.

Gary Slapper ve Steve Tombs (1999), şirket suçuna ilişkin yapılan hem niteliksel hem de niceliksel çalışmaları gözden geçirmişler ve çok sayıda şirketin, onlar için geçerli olan yasal düzenlemelere uymadıkları sonucuna varmışlardır. Yazarlar, şirket suçunun, bir kaç "çürük elma" ile sınırlı olmadığını, ancak yaygın ve etkili olduğunu ileri sürmektedir. Çalışmalar, büyük şirketlerle bağlantılı olan altı tür ihlali gözler önüne sermektedir: yönetim (kayıtlarda yanlışlık ya da kurallara uymama), çevre (kirlilik yaratma, izinlerin ihlal edilmesi), mali (vergi kaçırma, yasadışı ödemeler), işgücü (çalışma koşulları, işe alma uygulamaları), imalat (ürün güvenliği, etiketleme) ve adil olmayan ticaret uygulamaları (haksız rekabet, yanıltıcı reklam).

Şirket suçlarında kurban olma niteliği, doğrudan değildir. Kimi zaman, Hindistan'daki Bhopal kimya tesislerindeki kaçaklar gibi çevre felaketlerinde ya da silikon göğüs takviyelerinde kadınlar için yaratılan sağlık tehlikelerinde olduğu gibi, kurbanlar "ortadadır". Son zamanlarda, demiryolu çarpışmalarında yaralananlar ya da ölenlerin yakınları, demiryolları ve trenlerden sorumlu şirketlere karşı, ihmal suçlamasıyla davalar açmaktadır. Ne ki şirket suçlarının kurbanlarının, kendilerini kurban diye görmeleri pek sık gerçekleşmez. Bunun nedeni, "geleneksel" suçlarda kurban ile saldırgan arasındaki fiziksel yakınlığın çok daha az olmasıdır -sizi çarpan birisini farketmemeniz zordur! Şirket suçlarında, zaman ve uzamdaki daha büyük uzaklıklar, kurbanların kurban olduklarını farkedemeyebilecekleri ya da suçla nasıl başedeceklerini bilemeyecekleri anlamına gelmektedir.

Komisyon verme, zimmete para geçirme, fahiş fiyat uygulaması, rüşvet... Burası suç oranının çok yüksek olduğu bir bölgedir.

Şirket suçlarının etkileri, çokluk toplumda eşit olmayan bir biçimde hissedilir. Başka türden sosyoekonomik eşitsizlikler yüzünden dezavantajlı olan kişilerin, bunlara maruz kalmaları da dengesiz bir biçimde olacaktır. Örneğin, işyerindeki güvenlik ve sağlık riskleri, en fazla düşük ücretli işlerde yoğunlaşmaktadır. Sağlık hizmetleri ürünleri ile ilaçların yarattığı riskler, erkeklere kıyasla kadınları daha fazla etkilemektedir; tıpkı zararlı yan etkileri

olan doğum kontrol yöntemleri ya da kısırlık tedavileri gibi (Slapper ve Tombs 1999).

Şirket suçlarının şiddet içeren yönlerini görmek, cinayet ya da saldırı durumunda olduğundan daha zordur, ancak en az onlar kadar gerçektir ve zaman zaman çok daha ciddi sonuçlara yol açmaktadır. Örneğin, yeni ilaçların hazırlanması, işyeri güvenliği ya da çevre kirlenmesi ile ilgili kuralların yerine getirilmemesi, çok sayıda insana fiziksel olarak zarar verebilir ya da ölümlerine yol açabilir. İşyerindeki tehlikelerden kaynaklanan ölümler, iş kazaları hakkında kesin istatistikler bulmak zor olsa da, cinayetleri kat kat aşmaktadır. Kuşkusuz, bu ölümlerin hepsinin, hatta büyük çoğunluğunun, işverenlerin yasal olarak yükümlü oldukları güvenlik öğelerini gözardı etmelerinden kaynaklandığını varsayamayız. Bununla birlikte, bunlardan pek çoğunun, yasaların öngördüğü güvenlik uygulamalarının, işverenler ve yöneticiler tarafından gözardı edilmesinden kaynaklandığını düşünmek için bir temel bulunmaktadır.

Örgütlü suç

Örgütlü suç, geleneksel işlerin pek çok özelliğini taşıyan, ancak yasadışı nitelikteki etkinlik biçimlerine göndermede bulunmaktadır. Örgütlü suç, başka etkinliklerin yanısıra kaçakçılık, yasadışı kumar oynatmak, uyuşturucu ticareti, fuhuş, büyük ölçekli hırsızlık ve koruma için haraç almak gibi etkinlikleri içermektedir. Genellikle etkinliklerini yürütmek için şiddet ya da şiddet tehdidi kullanır. Örgütlü suç geleneksel olarak, farklı ülkelerde kültürel bakımdan özgül biçimlerde gelişmiş ise de, kapsam bakımından giderek ulusaşırı nitelik kazanmıştır.

Örgütlü suçun erişimi, dünyanın pek çok ülkesinde hissedilmektedir, ancak tarihsel olarak bir avuç ülkede özellikle güçlü olmuştur. Amerika'da örgütlü suç, otomobil sanayii gibi ekonomik girişimin önemli geleneksel sektörlerinin hepsine rakip olacak kadar büyük bir iştir. Ulusal ve yerel suç örgütleri, kitle tüketimi için yasadışı mal ve hizmetler sağlarlar. Yasadışı at yarışları, piyangolar ve spor karşılaşmaları, A.B.D.'de örgütlü suçun en büyük kazanç kaynağıdır. Örgütlü suç olasılıkla Amerikan toplumunda böylesine önem kazanması, ondokuzuncu yüzyıl sonlarındaki sanayinin "soyguncu baronları"nın etkinlikleriyle eşleşmiş olmasından -ve kısmen bir model olarak onu benimsemesinden- kaynaklanmaktadır. İlk sanayicilerden pek çoğu servetlerini, göçmen işgücünü sömürme, büyük ölçüde çalışma koşulları hakkındaki düzenlemeleri gözardı etme ve çokluk kendi sanayi imparatorluklarını kurmak için yozlaşma ve şiddetin karışımını kullanma yoluyla elde etmişlerdir.

Birleşik Krallık'taki örgütlü suç hakkında pek az sistematik bilgiye sahip isek de, Londra ile öteki büyük kentlerde yaygın suç ağlarının varolduğu bilinmektedir. Bunların bir bölümünün uluslararası bağlantıları bulunmaktadır. Özellikle Londra, A.B.D. ve başka yerlerde üslenen suç operasyonları için bir merkezdir. "Üçlüler" (Hong Kong ve Güneydoğu Asya Kökenli Çinli gangsterler) ile "Yardie'ler" (Karayip bağlantıları olan uyuşturucu satıcıları) en büyük suç ağlarından ikisidir, ancak Doğu Avrupa, Güney Amerika ve Batı

Küreselleşme ve gündelik yaşam: uyuşturucu trafiği

Marihuana satın almak ne kadar kolaydır? Şimdiye kadar hiç uyuşturucunun olmadığı bir pop festivali olmuş mudur? Kimilerine üzücü gelse de, Britanya'daki genç insanların çoğunluğu yasadışı uyuşturuculara görece kolay bir biçimde ulaşabilmektedir.

Yasadışı uyuşturucuların topluluğunuzdaki bulunabilirliğini hangi etkenler belirlemektedir? Polis gücü kuşkusuz önemlidir; yerel talebin büyüklüğü de öyle. Ancak daha az önemli olmayan bir şey de, uyuşturucuları yetiştirildikleri ülkeden sizin kentinize taşıyabilme becerileri olan uyuşturucu kaçakçılarının oluşturduğu ağların varlığıdır. Bu ağlar, kısmen küreselleşme yüzünden genişleyebilmektedir.

Marihuana'nın yetiştirilmesi bir kişinin arka bahçesi olup olmamasına bağlı olabilirken, dünyadaki koka ve haşhaş bitkilerinin neredeyse hepsi Üçüncü Dünyada yetiştirilmektedir. Her yıl, Üçüncü Dünya Ülkelerine bunların ortadan kaldırılmasına yardımcı olmak amacıyla milyarca dolar harcanmaktadır, ancak, bu devasa harcamaya karşın, ortadan kaldırma ya da engelleme çabalarının Britanya ve öteki Avrupa ülkelerindeki yasadışı uyuşturucuların arzını önemli ölçüde düşürdüğüne ilişkin pek az kanıt bulunmaktadır. Bu çabalar neden başarıya ulaşamamıştır?

Yanıtlardan biri, kar güdüsünün yalınca çok büyük olduğudur. Bolivya ya da Peru'daki çiftçiler kendi yaşamlarını sürdürmeye uğraşırlarken, Colombiya uyuşturucu kartellerinin üyeleri ve sokak ile klüplerimizdeki düşük dereceli satıcıların hepsi yasadışı etkinlikleri karşılığında önemli parasal ödüller elde etmektedir. Bu ödüller, uyuşturucu karşıtı çabaların açığını bulmak ve yakalanma riskinden kaçmak için güçlü teşvikler yaratmaktadır.

Bir başka yanıt -yakın zamanlarda, sekiz sanayi gücünün liderlerinin katıldığı bir zirvede tartışılmış olan bir yanıt- uyuşturucu kaçakçılarının küreselleşmenin avantajlarından yararlandıklarıdır. İlk olarak, yetkililerden kaçma çabasıyla, kaçakçılar küresel çağda bulunabilen bütün iletişim teknolojilerine sahiptir. Bir yorumcunun işaret ettiği gibi, uyuşturucu kaçakçıları "artık, radarı saptırmak ve gözlenmeyi engellemek için sinyaller bozmak gibi gelişmiş teknolojiler kullanmakta ... [ve] etkinliklerini koordine edebilmek ve işlerini sorunsuz yürütebilmek için fakslar, bilgisayarlar ve cep telefonları kullanabilmektedir". Ikinci olarak, finansal sektörün küreselleşmesi, büyük miktarlarda paranın dünyanın her tarafına saniyeler içinde gönderilebilmesini ve böylece uyuşturucu parasının "aklanmasını" (yani, yasal bir iş girişiminden gelmiş gibi gösterebilmeyi) göreli olarak kolaylaştıran bir altyapının yaratılmasına yardımcı olmuştur. Üçüncüsü, hükümetlerin, uluslararası sınırlardan insanların ve yasal malların geçişini kolaylaştırmak için benimsedikleri politika değişikliklerinin, kaçakçılık fırsatlarını artırmıştır.

Aynı zamanda, küreselleşme, hükümetler için uyuşturucu ticaretine karşı birlikte çalışabilmek için yeni fırsatlar da yaratabilir. Aslında, dünya liderleri yakınlarda, bilgi gereksinimi ile koordineli mücadele çabalarını vurgulayarak narkotik alanda daha fazla uluslararası işbirliği çağrısında bulunmuştur.

Afrika kökenli öteki örgütlü suç grupları, para aklama, uyuşturucu ticareti ve sahtekarlık planlarında yer almaktadır.

Britanya'daki örgütlü suç bugün, eskiye kıyasla daha karmaşıktır. Farklı suç gruplarını birbirine bağlayan tek bir örgüt yoktur, ancak bu tür suçlar eskisinden daha inceltilmiş hale gelmiştir. Örneğin, daha büyük suç örgütlerinin bir bölümü, kendilerini engellemek için geliştirilmiş prosedürlere karşın, büyük takas bankaları yoluyla paralarını aklamanın yolunu bulmaktadır; kendi "temizlenmiş" paralarını kullanarak sonra da meşru işlere yatırım yapmaktadırlar. Polis, her yıl Birleşik Krallık Bankalarından, 2,5 ile 4 milyon paund civarında suçtan kazanılmış paranın geçtiğine inanmaktadır.

Örgütlü suçun değişen yüzü

Manuel Castells, *Binyılın Sonu* (End of Millenium- 1998) adlı kitabında, örgütlü suç gruplarının etkinliklerinin kapsam bakımından giderek uluslararası nitelik kazandığını ileri sürmektedir. Castells, sınırlar ötesindeki suç etkinliklerinin koordinasyonunun -yeni bilgi teknolojilerinin yardımıyla- yeni

küresel ekonominin merkezi bir özelliği haline geldiğine dikkat çekmektedir. Uyuşturucu ticaretinden kalpazanlığa ayrıca göçmen ve organ kaçakçılığına kadar uzanan etkinliklerde yer alan örgütlü suç grupları artık kendi topraklarında kalmak yerine esnek uluslararası ağlar içinde çalışmaktadırlar.

Castells'e göre suç grupları, birbirleriyle stratejik ittifaklar kurmaktadır. Uluslararası uyuşturucu ticareti, silah kaçakçılığı, nükleer malzeme satışı ve karapara aklama hep sınırlar ötesine ve suç gruplarına "bağlanmaktadır". Suç örgütleri kendi operasyonları için üs olarak, etkinlikleri için pek az tehdidin bulunduğu "düşük riskli" ülkeleri seçmektedir. Son yıllarda, eski Sovyetler Birliği, uluslararası örgütlü suçun ana yakınlaşma noktalarından biri haline gelmiştir. Bu ağ halindeki suçun esnek yapısı, suç gruplarına yasa uygulama girişimlerinin erişiminden kaçma olanağı vermektedir. Eğer suç için "güvenli sığınaklar"dan birisi daha riskli hale gelirse, "örgütsel geometri", yeni bir kalıp oluşturmak için yer değiştirecektir.

Suçun uluslararası niteliği Birleşik Krallık'ta hissedilmektedir. Japon Yakuza çeteleri ile İtalyan ve Amerikan mafia temsilcileri kendilerine Britanya'da yer tutmuş durumdadır. En son gelenler arasında, eski Sovyetler Birliğinden kimi suçlular bulunmaktadır. Kimi yorumcular, yeni Rus mafyasının dünyanın en tehlikeli örgütlü suç kuruluşu olduğuna inanmaktadır. Rus suç ağları, kendi etkinliklerini Rusya'nın büyük ölçüde denetlenmeyen bankalarıyla ilişkilendirerek para aklama işine derin bir biçimde yerleşmişlerdir. Kimileri, Rus grupların dünyanın en büyük suç ağlarını oluşturacağını düşünmektedir. Bu gruplar üslerini, yeraltı dünyasının "korumasının" pek çok işyeri için rutin haline geldiği, mafyanın karıştığı Rusya devletinde kurmaktadır. En korkutucu olasılık, Rusya'nın yeni gangsterlerinin, Sovyet nükleer cephaneliğinden alının nükleer malzemelerin uluslararası ölçekte kaçakçılığını yapmalarıdır.

Hükümet ve polisin sayısız kampanyasına karşın, uyuşturucu ticareti, 1980'lerle 1990'ların başındaki % 10'u aşan büyüme hızı ile, en hızlı gelişen uluslararası ve aşırı derecede yüksek bir kar düzeyi elde eden kesimlerden birisi olmuştur. Eroin ağları, Uzakdoğu'ya, özellikle Güney Asya'ya kadar uzanmakta ve Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerikaya yayılmaktadır. Arz yolları, uyuşturucuların yaygın bir biçimde Britanya'ya sevkedildiği Paris ve Amsterdam'dan da geçmektedir.

Sibersuç

Bilgi ve teknolojisindeki gelişmeler yalnızca uluslararası örgütlü suçu büyük ölçüde kolaylaştırmakla kalmamıştır; bilgi telekomünikasyon devriminin suçun görünümünü kökten bir biçimde değiştirecek olması da kesin görünmektedir. Teknolojideki ilerlemeler, heyecan verici yeni fırsat ve yararlar getirmiştir ancak, suça karşı duyarlılığı da artırmıştır. **Sibersuç**un bilgi teknolojisinin yardımıyla girişilen suç eylemleri kapsamını nicelleştirmek güç olsa da, aldığı kimi önemli biçimleri sıralamak da olanaklıdır. P. N. Grabosky ve Russell Smith (1998), teknolojiye dayanan dokuz tür suçu ayırdetmektedir:

1. Telekomünikasyon sistemlerine yasadışı biçimde girmek, başkasını dinlemenin kolaylaştığı anlamına gelmektedir. Bunun, "eşlerin gözetlenmesi"nden casusluğa kadar uzanan içermeleri bulunmaktadır.

2. Elektronik kırıp dökme ve terörizme karşı artan bir duyarlılık sözkonusudur. Batı toplumları artan bir biçimde bilgisayarlaşmış sistemlere dayanmaktadır; bu tür sistemlere yapılan müdahaleler örneğin, hacker'lardan ya da insan yapısı bilgisayar virüslerinden gelen ciddi güvenlik sorunları ortaya çıkarabilir.

3. Telekomünikasyon hizmetleri üzerinden hırsızlık, insanların yakalanmadan yasadışı işler yürütebileceği ya da yalınca telefon ve cep telefonu sistemlerini bedava ya da indirimli telefon konuşmaları yapmak için yönlendirmek anlamına gelir.

4. İletişimin özelliği, büyüyen bir sorundur. Yazılım, film ve CD gibi çeşitli malzemelerin kopyalanmasıyla telif haklarının çiğnenmesi artık daha kolaydır.

5. Siberuzayda pornografi ile şiddet içeriklerinin denetlenmesi zordur. Açık saçık malzemelerin, ırkçı propagandanın, kundakçılıkta kullanılacak araçların yapım yönergelerinin hepsi, internete konabilir veya oradan indirilebilir. "Sibertaciz", online kullanıcıları için yalnızca sanal değil, ancak gerçek tehditler yaratabilir.

6. Telepazarlama sahtekarlıklarında artış olduğu dikkati çekmektedir. Sahte yardım şemaları ile yatırım fırsatlarını denetlemek güçtür.

7. Elektronik fon transfer suçları riskinde artış vardır. Nakit makinelerinin, e-ticaretin ve internet üzerinde "elektronik para"nın yaygın kullanımı, kimi transferlere müdahale edilebileceği olasılığını artırmaktadır.

8. Elektronik karapara aklama, bir suçtan gelen yasadışı gelirlerin, kaynağını gizlemek için hareket ettirilmesinde kullanılabilir.

9. Telekomünikasyon, suç komplolarını oluşturmak için kullanılabilir. Geliştirilmiş şifre çözme sistemleri ve yüksek hızlı veri transferleri yüzünden, yasa uygulayıcı kuruluşların suç etkinlikleri hakkındaki bilgilere ulaşması olanaklıdır. Bu özellikle yeni uluslararası suç etkinlikleri bakımından önemlidir.

Sibersuçun artış eğiliminde olduğuna ilişkin göstergeler bulunmaktadır. Internet temelli sahtekarlık Britanya'da 1990'ların sonunda en hızlı artış gösteren kategori olmuştu. 1999'un Eylül ayına kadar olan dönemde, sahtekarlık ve kalpazanlık % 29 artmıştı -bir yıl içerisinde 70,000 olaya yol açan bir artış. Bu artış, internet temelli suça yorulmaktadır.

Telekomünikasyon suçlarının küresel erişimi, yasa uygulayıcılar için özel sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bir ülkede girişilen suç edimleri, bütün dünya üzerinde kurbanları etkileme gücü taşımaktadır. Grabosky ve Smith'in dikkat çektikleri gibi, bu suçu ortaya çıkarmak ve kovuşturmak açısından sorunlar yaratmaktadır. Ulusal sınırların ötesindeki polis işbirliği sibersuçun artışıyla birlikte gelişebilirse de, şu anda siber suçluların manevra alanı oldukça geniştir.

Dünyadaki ülkelerin finansal, ticari ve üretim sistemlerinin elektronik olarak bütünleştiği bir çağda, internet sahtekarlığı, yetkisiz elektronik girişler ve bilgisayar virüslerinin sürekli saldırıları, varolan bilgisayar güvenlik sistemlerinin duyarlılığı hakkında güçlü uyarılar ortaya koymaktadır. Amerikan Federal Araştırma Bürosundan (FBI) Japon hükümetinin yeni anti-hacker polis gücüne kadar, hükümetler ulus-aşırı bilgisayar etkinliklerinin yeni ve kaygan formlarının içeriğini açığa çıkarmaya çalışıyor.

Hapishaneler: suça çözüm mü?

Modern hapishanelerin altında yatan ilke, bireyleri "geliştirmek" ve onları salıverildiklerinde toplumun uygun ve uyumlu bir parçası olmaya hazırlamaktır. Hapishaneler ve uzun hapis cezalarına güvenme, suça karşı güçlü bir engelleyicidir de. Bu nedenle, artan suç oranlarına karşı "sertleşmeye" hazır pek çok politikacı, daha cezalandırıcı bir adalet sisteminden ve daha çok hapishane kurulmasından yana olmuştur. hapishaneler kendilerinden beklenen, hüküm giymiş suçluları "yeniden biçimlendirme" ve yeni suçların işlenmesini önleme etkilerini yerine getiriyor mu? Bu karmaşık bir sorundur, ancak göreceğimiz gibi, kanıtlar böyle olmadığını düşündürmektedir.

Britanya adalet sistemi son yıllarda daha cezalandırıcı hale gelmiştir. 19.6. Şekilin gösterdiği gibi, hapishane nüfusu düzenli bir biçimde artmaktadır; 2003'te, İngiltere ve Galler'de, hapishane hizmet binalarında kalan kişilerin sayısı, 73.000 idi; bu, 1990'dan bu yana 25.000'den daha fazla bir artış demektir. İngiltere ile Gallerin nüfusunun hapishanede olan bölümü, Avrupa Birliği içinde, 2004'de kabul edilen yeni on ülke dışındaki, diğer bütün ülkelerden daha fazladır (her 100.000 kişi başına 139 kişi). (İskoçya ile Kuzey İrlanda'daki sayılar ayrı olarak ölçülmektedir ve bunlar da İngiltere ve Galler'deki sayılardan daha düşüktür). Hapishane nüfusu, İngiltere ile Galler'deki sayıya karşıt olarak her 100.000 için Almanya'da yalnızca 96, Fransa'da ise 85'tir (Home Office 2003). Ayrıca, İngiltere ve Galler'deki mahkemeler de suçlulara, öteki Avrupa Birliği ülkelerindeki mahkemelerden daha uzun hapis cezaları vermektedir. Bunu eleştiren kimileri, Britanya'nın A.B.D.'yi dünyadaki en fazla cezalandırıcı ülke (s. 881'deki kutuya bakınız)- çok yakından izlediği korkusu taşımaktadır.

Mahkumlar artık, bir zamanlar yaygın bir uygulama olan fiziksel kötü muamele görmemektedir, ancak başka türden pek çok yoksunlaşma ile karşı karşıyadırlar. Onlar yalnızca özgürlüklerinden yoksun olmakla kalmazlar;

Geleceğin suçları

Fiziksel nakitin artık varolmadığı, sahip olunan bütün kişisel varlıkların elektronik çiplerle etiketlendiği ve kişisel kimliğinizin sizin en değerli varlığınız olduğu bir dünya düşünün. Ticaret ve Sanayi Bakanlığı tarafından yayınlanan *Just Around the Corner* (Hemen Köşeyi Dönünce) başlıklı bir rapora (DTI 2000) göre, yakında suç teknolojik ilerlemelerle büyük değişimler geçirecek. Rapora göre, yirmi yıl içerisinde, arabalar, kameralar ve bilgisayarlar gibi pek çok mal, hırsızlar için çekiciliğini yitirecek, çünkü bunlar yalnızca yasal sahiplerinin elinde çalışacak biçimde programlanabilecek. Kişiselleştirilmiş "kimlikler" -bilgisayar çipleri, PIN numaraları ve güvenlik şifreleri gibi- her yerde yaygınlaşacak. Bunlar, online işlemlerin yapılmasında, "akıllı kartların" (sanal nakit) kullanılmasında ve güvenlik sistemlerinden geçişlerde gerekli olacak. Rapora göre, "kimlik sahtekarlığı" ve kişisel kimliklerin çalınması olayları, yaşam giderek daha fazla yüksek teknolojiye dayandıkça çoğalacak.

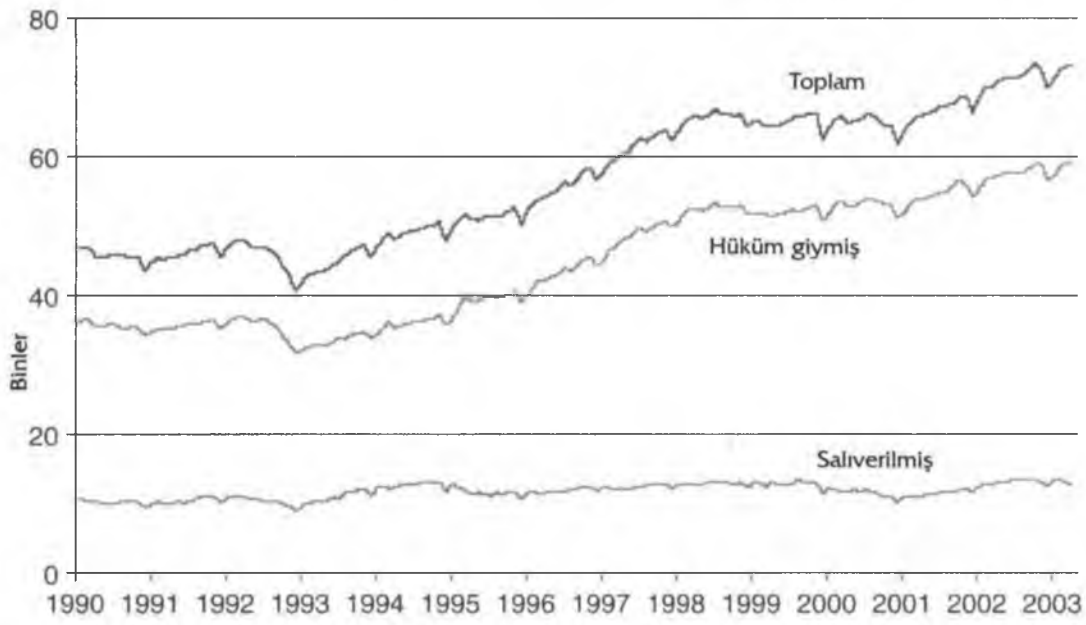

19.6. Şekil: İngiltere ile Galler'deki hapishane nüfusu, 1990-2003.
Kaynak: Social Trends (2004), s. 144.

aynı zamanda yeterli bir gelir, ailelerinin ve eski arkadaşlarının yakınlığından, karşı cinsten kişilerle ilişki kurmaktan, kendi giysilerinden ve öteki kişisel eşyalarından da yoksun kalırlar. Genellikle çok kalabalık yerlerde yaşarlar; katı disipliner prosedürleri ve gündelik yaşamlarının denetlenmesini de kabullenmek zorundadırlar (Stern 1989).

Bu koşullarda yaşamak, hapishanedeki tutukluların davranışlarını dışarıdaki toplumun normlarına uydurmalarını sağlamaktan çok, onların dışarıdaki toplumdan kopmasına yol açmaktadır. Tutuklular, "dışarıdaki" yaşamdan oldukça farklı olan bir çevreye uyum sağlamak zorundadırlar ve hapishanede öğrendikleri alışkanlık ve tutumlar, genellikle edinecekleri varsayılan alışkanlık ve tutumlara karşıttır. Örneğin, sıradan vatandaşlara kin duymaya başlayabilirler, şiddeti olağan bir şey olarak kabul etmeyi öğrenirler, azılı suçlularla, özgür kaldıklarında kullanacakları ilişkiler kurarlar ve daha önce hakkında pek az şey bildikleri suç becerilerini edinirler. Bu yüzden, hapishanelere kimi zaman "suç üniversiteleri" de denmektedir. Dolayısıyla, **sabıkalılık** oranlarının -daha önce hapishanede yatmış olanların yasalara karşı gelmeyi sürdürmesi- rahatsız edecek kadar yüksek olması şaşırtıcı değildir. İngiltere'de hapis cezasını çektikten sonra serbest bırakılan bütün erkeklerin % 60'tan fazlası, ilk suçlarından sonraki dört yıl içinde yeniden tutuklanmaktadır.

Hapishanelerin, tutukluları islah etmekte pek başarılı görünmüyorlarsa da, hapishanelerin sayısının artırılması ve pek çok suç için hapis cezalarının

Cezalandırıcı adalet: A.B.D. örneği

A.B.D. dünyadaki en fazla cezalandırıcı adalet sistemine sahiptir. Dünyadaki toplum hapishane nüfusu, 8,75 milyon düzeyindeyken bunların neredeyse 2 milyonu şu anda Amerikan hapishanelerinde yatmaktadır. A.B.D.'de, her 100.000 kişi başına 686 kişi hapistedir (Home Office 2003).

Katı cezalandırma yandaşları, A.B.D.'de son onyıl içinde suçlarda ortaya çıkan genel düşmeyi, hapisanelerin işe yaradığının kanıtı diye görmektedir. Bunu eleştirenler, suçtaki azalışın, güçlü ekonomi ve düşük işsizlik gibi başka etkenlerle açıklanabileceğini ileri sürerek bu görüşe karşı çıkmaktadır. Bunlar

California'da ölüm hücresindeki bir tutuklu

Amerikan hapisane sistemi 500.000'den fazla kişi istihdam etmekte ve yılda 35 milyar dolar harcamaktadır. Sistem aynı zamanda, artan mahkum nüfusunu yatırabilmek için özel şirketlerin de artık hükümet sözleşmelerini kazanarak hapishane kurabilmeleri ve yönetebilmelerini sağlayacak biçimde, kısmen özelleşmiştir. Bunu eleştirenler, bir "hapishane-sanayi kompleksi"nin ortaya çıktığını ileri sürmektedir: çok sayıda insanın -bürokratlar, politikacılar ve hapishane çalışanları- hapishane sisteminin varlığının sürmesi ile daha da genişlemesinde yerleşik çıkarı bulunmaktadır.

A.B.D.'de, idam cezasına ("ölüm cezası") verilen destek yüksektir. 2004'te, ankete katılan yetişkinlerin % 71'i idam cezasına inandıklarını belirtmiştir; %26 ise karşı çıkmaktadır. Bu sonuç, katılanların % 42'sinin idam cezasını desteklemelerine karşılık % 47'sinin karşı çıktığı 1966'de yapılan ankete göre önemli bir artışı temsil etmektedir (Gallup). 1977'de Yüksek Mahkemenin eyaletlere idam cezası yetkisini vermesinden bu yana, infazı bekleyenlerin sayısı düzenli olarak tırmanmaktadır (19.7. Şekile bakınız). 2003 sonunda, 3.300'den fazla mahkum, "ölüm hücresinde" idi. Bunların % 99'u erkek, % 56'sı beyaz ve % 42'si siyahtı (Amerikan Adalet Bürosu, 1998).

yüksek hapsedilme oranlarının aileleri ve toplulukları gereksiz yere parçaladığını ileri sürmektedir. Afrikalı-Amerikan erkeklerin dörtte birinden fazlası ya hapishanededir, ya da ceza sisteminin denetimi altındadır. A.B.D.'de hapsedilen bireylerin % 60'ı şiddet içermeyen uyuşturucuyla ilişkili suçlardan cezalarını çekmektedir. Eleştirenler bu tür açık dengesizliklerin hapisanenin artık bir "son çare" önlemi olmaktan çıkarak bütün toplumsal sorunların çözümü haline geldiğini ileri sürmektedir.

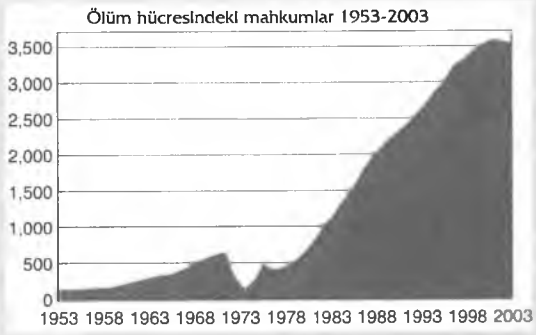

19.7. Şekil A.B.D.'de, ölüm cezasına çarptırılmış kişilerin sayısı, 1953-2003.
Kaynak: A.B.D. Adalet Bürosu (2004)

sertleştirilmesi yönünde çok büyük bir baskı vardır. hapishane sistemi çok kalabalıktır; bu da yine tesislerin inşa edilme çağrılarını artırmaktadır. Yine de bunu eleştirenler hapishane inşa programlarının yalnızca vergi ödeyenler üzerine gereksiz derecede büyük yükler bindirmekle kalmayıp suç üzerinde de pek az etkili olacağını ileri sürmektedir.

Ceza reformunu savunan kimileri, cezalandırıcı adaletten, **düzeltici adalet** anlayışına geçilmesinin gerekli olduğunu ileri sürmektedir. "Düzeltici adalet", suçu işleyenlerin, topluluk içerisinde "cezalarını" çekme yoluyla işledikleri suçların etkileri hakkındaki farkında oluşlarını artırmaya çalışır. Suç işleyenler topluluk hizmet projelerinde çalışmak zorunda tutulabilir ya da kurbanlarla hakemli uzlaşma oturumlarına sokulabilir. Toplumdan yalıtılmak ve suç niteliğindeki eylemlerinin sonuçlarından uzaklaştırılmak yerine, suçlular suçlarının bedellerine, anlamlı bir biçimde, açık tutulmak zorundadır.

Hapishanelerin "işe" yarayıp yaramadığı hakkındaki tartışmanın kolay bir yanıtı yoktur. Hapishaneler tutukluları islah etmekte pek başarılı görünmüyorlarsa da, insanları suçtan uzak tutmayı başarıyor olmaları olanaklıdır. Hapisane yaşamının kötülüğü, bizzat hapiste yatanları suçtan caydıramasa da, ötekileri bundan alıkoyabilir. Burada, hapisane reformcularının karşısında, hemen hemen çözümsüz olan bir sorun bulunmaktadır. Hapishaneleri özenle kötü yerler haline getirmek, olasılıkla potansiyel suçluları caydırmaya yardımcıdır; ne ki bu da, hapishanelerin islah etme hedeflerini gerçekleştirmelerini oldukça güçleştirmektedir (Hapishane yaşamının zorluğu, aşağıdaki kutuda tartışılan Joseph Scholes'in trajik ölümü gibi istenmeyen sonuçlara da yol açabilir). Ancak hapishane koşulları daha az kötü hale geldikçe, hapsetmenin caydırıcı etkisi de daha az olacaktır.

Hapishaneler kimi tehlikeli bireyleri sokaklardan uzak tutsa da, kanıtlar suçu engellemenin başka yollarını bulmamız gerektiğini düşündürmektedir. Suça ilişkin sosyolojik bir yorum, bu tür çabuk çarelerin olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Suçun nedenleri, yoksulluk, kent içlerindeki koşullar ve pek çok genç erkek için kötüleşen yaşam koşulları gibi toplumdaki yapısal koşullara bağlıdır. Hapishaneleri yalınca cezalandırmak yerine rehabilitasyon yerlerine dönüştürecek reformlar ve topluluk içinde çalışma gibi hapishaneye alternatif olacak deneylerin, böylesi kısa dönemli önlemlerin daha da artırılması gerekli olmakla birlikte, etkin sonuçlar almak için bu önlemlerin uzun dönemli olması gerekmektedir (Currie 1998b).

Sonuç: suç, sapkınlık ve toplumsal düzen

Suç ve sapkınlığı, bütünüyle olumsuz diye görmek bir hata olur. İnsanların değişik değerleri ve ilgilerinin olduğunu kabul eden her toplum, etkinlikleri çoğunluğun izlediği normlara uymayan kişi ya da gruplar için bir alan sağlamak zorundadır. Politika, bilim, sanat ve öteki alanlarda yeni düşünceler geliştiren insanlar çokluk, geleneksel yolları izleyen insanlardan kuşku ve düşmanlık görmüşlerdir. Örneğin, Amerikan Devrimi sırasında gelişen politik ideallere -kişi özgürlüğü ile fırsat eşitliği- zamanında pek çok kişi

Hapishanede kendine zarar verme ve intihar: Joseph Scholes'in ölümü

Joseph oradan oraya savrulan bir çocukluk geçirdi ve rahatsız bir genç erkek çocuğu haline geldi. Erken bir yaşta cinsel istismara uğradığı belirtiliyordu; tutuklandığı sırada da psikiyatrik tedavi altındaydı ve ilaç kullanıyordu. Joseph depresyondaydı; kendine zarar vermeye başlamıştı ve dönemsel intihar düşüncelerine sahipti.

30 Kasım 2001 günü, kendi isteğiyle sosyal hizmetlerin bakımı altına alındı ve bir çocuk evine yerleştirildi. Altı gün sonra, evden bir grup çocukla çıktı ve bir dizi cep telefonu soygununa karıştı. Bunun ardından tutuklandı ve soygunla suçlandı. Hem kurbanlar hem de öteki tanıklar, Joseph'in olaydaki rolünün önemsiz olduğunu kabul etmişlerdi; onun şiddet kullandığını ya da şiddet tehdidinde bulunduğunu düşünen olmamıştı.

Duruşma günü yaklaştıkça, Joseph daha çok depresyona girdi ve huzursuzluk yaşamaya başladı. Duruşma gününden iki hafta önce kendi yüzünü bir bıçakla 30 kereden fazla doğramıştı. Burnunun üzerindeki en derin yara, kemiğe kadar işlemişti. Odasının duvarları, kan yüzünden yeniden boyanmak zorunda kalınmıştı.

Joseph'in hüküm giymesinden önce, Manchester Crown mahkemesinin jargıcı, Joseph'in duyarlılığı, cinsel istismar geçmişi ve intihar ve kendine zarar verme eğilimi hakkında uyarılmıştı.

Joseph, sokak suçları hakkında halkın kaygılarının arttığı bir dönemde yargılanma talihsizliğine uğramıştı. Lord Chief Justice, bu tür suçlar için otomatik olarak gözetim altına alınma diye yorumlanan hüküm verme kurallarını yayınlamıştı. 15 Mart 2002'de Joseph iki yıllığına islahhaneye gönderilme ve eğitim görme cezası aldı. Yargıç mahkemede, Joseph'in kendine zarar verme eğilimi ile cinsel istismar geçmişinin "yetkililerin dikkatine en duyulur biçimde getirilmesi" konusunda uyarıda bulunmuştu.

Hüküm giydikten sonra, Joseph'in sorumluluğu, Joseph'in durumu -en önemlisi intihar eğilimi ve kendine zarar verme eğilimi- hakkında bilgilendirilen Gençlik Adalet Kuruluna (Youth Justice Board YJB) verildi. Joseph'in bakımıyla ilgilenen kişiler YJB'yi, gerekli yoğun bakım ve desteğe erişebileceği bir yere yerleştirilmesi için yerel yetkililere verilmesi gerektiği konusunda uyardılar. YJB, Joseph'i duyarlı durumuna karşın, başka uygun bir yerleştirmenin olanaklı olmadığı gerekçesiyle, Stoke Health Genç Suçlu Kurumuna (Young Offender Institution YOI) devretti. Joseph'in annesi Yvonne hemen Stoke Health kurumunu, oğlunun cinsel istismar kurbanı olduğunu, depresyonda ve istikrarsız durumda olduğunu, kendisine zarar verme ve intihar davranışı konusunda bilgilendirmek için aradı.

Stoke Health kurumuna vardığında, Joseph'e iç çamaşırı dahil olmak üzere üstündeki herşeyi çıkarması söylendi ve kendisine giymesi için Velcro kayışlarıyla bağlanan at battaniyesine benzer bir giysi verildi. Ölümünden sonraki duruşmada, jüri üyeleri ile adli tıp doktoru, bu giysi kendilerine gösterildiği ve üzerindeki kayışların bir çocuk uzmanı tarafından "insanlık dışı" diye betimlediği kendilerine söylendiğinde, gözle görülür bir şok yaşadılar.

Stoke Healt kurumunda kaldığı bu kısa zaman içinde Joseph diğerlerinden tecrit edilmişti ve herhangi anlamlı bir etkinlikte bulunmasına olanak verilmiyordu. Kendisine, daha sonra diğerler mahkumlarla birlikte ana binaya yerleştirileceği söylendi; bu, kendisini cinsel istismar öyküsü yüzünden dehşete düşüren bir olasılıktı. Joseph, Mart 2002'de kendi canına kıydı.

Joseph'in hücresinde yakın gözetimin olmaması ve güvenli olmayan koşulların varlığının anlamı, onun kendisini penceresinin parmaklıklarına bağladığı yatak çarşafıyla asabileceğiydi. Hapislik cezasının yalnızca dokuzuncu günündeydı. ..

Nisan 2004'te, Joseph'in ölümüne ilişkin iki hafta süren bir soruşturma yapıldı ... [Soruşturmacılar], oybirliğiyle, hapishane koşullarının Joseph için bütünüyle uygunsuz olduğunu, böylesine duyarlı birisinin bu koşullarla başedebilecek kaynaklara ve kolaylıklara sahip olmadığına karar verdi.

Kaynak: Inquest, Kasım 2004

(<http://inquest.gn.apc.org/pdf/Joseph%20Scholes%20inquiry%20briefing%2004.pdf>

Ceza sisteminin reformu için çalışan bir baskı grubu olan Cezai Reform için Howard Takımı, hapishane koşulları da dahil olmak üzere ceza ve adalet sistemi hakkında, araştırmalar yürütmektedir. Takımı, 2003'te İngiltere ve Galler'de, doksan dört erkek ve kadının hapishanede kendi canlarına kıydıklarını bulmuştur:

- on dört kadın kedini öldürdü: tek bir yılda canlarına kıyan en yüksek kadın sayısı;

- yaşları yirmi beş ve altında olan otuz bir genç mahkum kendilerini öldürdü; bunların üçte biri gözetim altında tutuluyordu; % 3'ü de alıkonan göçmendi;

- 2003 yılında beş hapishane dörtten fazla ölüm yaşadı: Birbingham (4); Blakenhurst (5); Nottingham (4); Winchester (4); ve Styal (4).

Howard Takımında başkan yardımcısı olan Anita Dockley şöyle diyordu:

> Hapishanelerde böylesine çok sayıda erkek ve kadının kendi canlarına kıymaları utanç verici. Yine de üzücü olan, Howard Takımının, hapishane nüfusunun artmayı sürdürmesi ve sistemin böyle büyük bir baskı altında kalması yüzünden bu sayının azalmasını beklemiyor olması. Hapishane intiharları ancak, hapishanedeki insanların sayısında kökten düşüşler olduğunda ve intihar ve kendine zarar verme

eğilimleriyle başetme stratejileri uygun bir biçimde gerçekleştirildiğinde azalabilir. Hükümetten, parmaklıklar arkasındaki insanların sayısının azalması için acilen harekete geçmesini istiyoruz.

Hapishanedeki önlemeye yönelik ölçüleri gerçekleştirebilme yeteneğine, kesinlikle daha çok önem verilmeli; özellikle bu tür önlemeye yönelik ölçüler uygulanmaya başladıktan sonra, duyarlı psikiyatri hastaları arasındaki ulusal intihar oranında düşme olduğuna ilişkin kanıt varken.

Kaynak: Cezai Reform İçin Howard Takımı (2004)

Sorular:

1. Hapishane, genç suçlular için hiç uygun bir yer olabilir mi?
2. Toplum küçük suçlarla nasıl ilgilenmeli?
3. Birleşik Krallık'ta son yıllarda mahkum sayısı neden arttı?

bütün güçleriyle karşı çıkmış, ancak yine de bunlar bütün dünya tarafından kabul edilir duruma gelmişlerdir. Toplumun baskın normlarından sapma göstermek, cesaret ve kararlılık ister; ne ki, daha sonra herkesin çıkarına diye görülecek olan değişim süreçlerinin ortaya çıkması için de bunlar esastır.

Acaba "zararlı sapkınlık", insanlara olanla uyuşmayan uğraşlara girişmeleri için önemli ölçüde bir hareket alanı sağlayan bir toplumun ödemek zorunda olduğu bir bedel midir? Örneğin, şiddet içeren suçların yüksek düzeyde olması, vatandaşlara tanınan kişi özgürlüklerinin karşılığında katlanılması gereken bir maliyet midir? Kimi bunun kesinlikle böyle olduğunu düşünmekte ve şiddet içeren suçların, katı uyum gösterme tanımlarının bulunmadığı bir toplumda kaçınılmaz olduğunu ileri sürmektedirler. Ne ki yakından incelendiğinde, bu görüşün iler tutar tarafı yoktur. Kişi özgürlüklerinin kapsamını geniş tutan ve sapkın davranışa hoşgörü gösteren kimi toplumlarda (Hollanda gibi), şiddet içeren suçların oranı düşüktür. Tersine, kişi özgürlüğünün kapsamının kısıtlı olduğu ülkelerde (kimi Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi), yüksek şiddet düzeyleri geçerli olabilir.

Sapkın davranışa hoşgörü gösteren bir toplumun, toplumsal çözülme ile karşılaşması gerekmemektedir. Ne ki bu sonuç, olasılıkla yalnızca kişi özgürlüklerinin toplumsal adaletle desteklendiği, eşitsizliklerin göze çarpacak kadar büyük olmadıkları ve insanların tam ve doyurucu bir yaşam sürdürme şanslarının bulunduğu bir toplumsal düzende gerçekleşebilir. Eğer özgürlük, eşitlikle dengelenmezse ve pek çok kişi yaşamlarını büyük ölçüde doyurucu bulmuyor ise, sapkın davranış büyük olasılıkla toplumsal bakımdan yıkıcı yollara yönelecektir.

Özet

1 Sapkın davranış, yaygın olarak benimsenen normları çiğneyen eylemlere göndermede bulunur. Sapkın diye görülecek davranış, dönemden döneme ya da yerden yere değişiklikler gösterir; bir kültürel ortamdaki "olağan" davranış, bir başkasında sapkınlık diye görülebilir. Sapkınlık kavramı, yalnızca bir yasayı çiğneyen uyumcu olmayan davranışa göndermede bulunan suç kavramından daha geniştir.

2 Biçimsel olsun olmasın, dayatmalar, toplumsal normları güçlendirmek için kullanılırlar. Yasalar, hükümetler tarafından tanımlanan ve uygulanan normlardır.

3 Suç ile sapkınlık davranışının öteki biçimlerinin genetik olarak belirlendiğini göstermek için, biyolojik ve ruhbilimsel kuramlar ortaya atılmıştır; ne ki bu kuramlar pek kabul görmemişlerdir. Sosyologlar, uyum ve sapkınlığın farklı toplumsal bağlamlarda farklı biçimlerde tanımlandığını ileri sürerler. Toplumdaki servet ve güç eşitsizlikleri, farklı birey gruplarına hangi fırsatların açık olduğu ve hangi etkinliklerin suç diye görüleceği üzerinde güçlü bir etki göstermektedir. Suç etkinlikleri, tıpkı yasaya saygılı olanlar gibi, öğrenilmiş niteliktedir ve genel olarak onlarla aynı gereksinim ve değerlere yöneltilirler.

4 İşlevselci kuramlar suç ve sapkınlığı, toplumdaki yapısal gerilimler ile ahlaki bir düzenlemenin yokluğu tarafından ortaya çıkarılıyor diye görürler. Durkheim, "anomi" terimini modern toplumdaki geleneksel yaşamın çözülmesinin yarattığı kaygı duygusu ile uyumsuzluğa göndermede bulunmak için ortaya atmıştır. Robert Merton, kavramı, normların toplumsal gerçeklikle çatıştığı durumlarda bireyler tarafından hissedilen gerilimi içerecek biçimde genişletmiştir. Altkültür açıklamaları, çeteler gibi yerleşik değerleri yadsıyan ve onların yerine karşı gelmeyi, suçu ya da uyum göstermemeyi kutsayan normları geçirmeye çalışan gruplara dikkat çekmektedir.

5 Yaftalama kuramı (birisini sapkın diye damgalamanın, onun sapkın davranışını güçlendireceğini varsaymaktadır) önemlidir çünkü, hiç bir edimin doğası gereği suç (ya da olağan) olmadığı varsayımından yola çıkmaktadır. Yaftalama kuramcıları kimi davranışın nasıl sapkın diye tanımlanır olduğu ve neden başkalarının değil de belirli grupların sapkın diye yaftalandığıyla ilgilenirler.

6 Çatışma kuramları, suç ve sapkınlığı, toplumun yapısı, toplumsal gruplar arasındaki rakip çıkarlar, seçkinler arasında gücün korunması bakımlarından çözümlerler.

7 Kontrol kuramları, suçun, onun gerçekleşmesini engelleyen toplumsal ya da fiziksel kontrollerin yetersiz olduğunda ortaya çıkacağı görüşünü benimser. Suçun artması, modern toplumlardaki suç fırsat ve hedeflerinin sayısının artmasıyla bağlantılıdır. Kırık pencereler kuramı, düzensizlik görüntüsü ile gerçekleşen suç arasında doğrudan bir bağlantı olduğu görüşünü ileri sürer.

8 Herhangi bir toplumdaki suçun kapsamını görebilmek kolay değildir; suçların hepsi kayda geçmemektedir. Kayıtdışı suçun "karanlık sayısı" resmi istatistiklerde yer almayan suçlara göndermede bulunur. Kurban çalışmaları (yanıtlayanlara geçmiş yıl içerisinde herhangi bir suçun kurbanı olup olmadıklarını soran anketler) resmi suç oranları ile insanların gerçekten yaşadıkları suçlar arasındaki ayrılıkları ortaya koymaktadır.

9 Erkeklerinkine kıyasla, kadınların suç oranları, olasılıkla erkekler ile kadınlar arasındaki genel toplumsallaşma farklılıkları ile erkeklerin ev dışındaki alanlarda daha çok yer almaları yüzünden, çok daha düşüktür. İşsizlik ile "erkeklik krizi", erkek suç oranlarıyla bağlantılıdır. Kimi suç türlerinde, kadınlar ezici bir çoğunlukla kurban durumundadır. Tecavüzün, resmi istatistiklerin gösterdiğinden çok daha yaygın olması, neredeyse kesindir. Kendilerini korumak için özel önlemler almak zorunda olduklarından ve tecavüz korkusuyla yaşadıklarından, bütün kadınlar bir anlamda tecavüz kurbanıdırlar. Eşcinsel erkek ve kadınlar yüksek düzeylerde kurban olma ve taciz edilme ile karşılaşırlar, yine de bu kişiler, toplumdaki önemsizleştirilmiş konumlarından ötürü, çokluk masum kurbanlar olmak yerine suçu "hakeden" kişiler olarak görülürler.

10 Halkın suç hakkında duyduğu korku, çokluk hırsızlık, soygun ve saldırı gibi, büyük ölçüde genç, işçi sınıfına mensup erkeklerin alanı diye görülen sokak suçları üzerinde odaklanır. Resmi istatistikler genç insanlar arasında yüksek suç oranlarının

bulunduğunu gösterir, ancak gençlik suçları hakkındaki ahlaki paniğe karşı temkinli olmak zorundayız. Toplum karşıtı davranış ile uyumcu olmama gibi gençler arasında görülen sapkın davranışların çoğu gerçekte suç değildir.

11 Beyaz yakalı suçları ve güçlülerin suçları, toplumun daha varlıklı kesimlerinde yer alanların işledikleri suçlara göndermede bulunmaktadır. Bu tür suçların sonuçları yoksulların işlediği küçük suçların sonuçlarından çok daha ötelere uzanabilir, ancak yasa uygulayıcılar tarafından bunlara gösterilen dikkat daha azdır. Örgütlü suç, suç etkinliklerinin, geleneksel örgütlerin pek çok özelliğini gösteren ancak sistematik biçimde yasadışı etkinliklere yönelen kurumlaşmış biçimlerine göndermede bulunur. Sibersuç elektronik karapara aklama ve internet sahtekarlığı gibi bilgi teknolojisi yardımıyla gerçekleştirilen suç etkinliğini betimlemektedir.

12 Hapishaneler kısmen toplumu korumak, kısmen de suçluyu "yeniden biçimlendirmek" için geliştirilmiştir. Hapishaneler suçu engeller gözükmemekte ve hapishanelerin mahkumları dışarıdaki dünyayla, yeniden suça yönelmeden karşılaşmaları için rehabilite edebilme yetenekleri de kuşkulu görünmektedir. Sabıkalılık, daha önce hapishanede yatmış olan bireylerin aynı suçu yinelemelerine göndermede bulunur. Topluluk temelli cezalandırma gibi hapishane alternatifleri ortaya atılmıştır.

Düşünme soruları

1 "Sapkın" diye yaftalanan birisinin eylemleri, "sıradan" bir kişini eylemlerinden nasıl daha farklı yorumlanabilmektedir?

2 Kurban çalışmaları suçun boyutlarına ilişkin, neden resmi istatistiklerin verdiği bilgiden daha geçerli bir görünümü ortaya çıkarabilmektedir?

3 Kadınlar giderek artan biçimde kamu alanına girdikçe, kadın suçluluğunda değişmelerin ortaya çıkması kaçınılmaz mıdır?

4 Şirket yöneticisi, işsiz gençten daha tipik bir suçlu mudur?

5 Suç, küreselleşme süreçlerinden nasıl etkilenmektedir?

Ek kaynaklar

H. Croall, *Crime and Society in Britain* (New York: Longman, 1998).

Erich Goode, *Deviant Behaviour* (Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall, 1997).

Simon Holdaway ve Paul Rock (yay.), *Thinking about Criminology* (Londra: UCL Press, 1998).

J. Muncie and E. McLaughlin (yay.), *Contolling Crime*, 2. basım (Londra: SAGE, Open University ile birlikte, 2001).

J. Muncie and E. McLaughlin (yay.), *The Problem Crime*, 2. basım (Londra: SAGE, Open University ile birlikte, 2001).

Paul Walton ve Jock Young (yay.), *The New Criminology Revisited* (Londra: Macmillan, 1998).

Robert Reiner, *The Politics of the Police* (Oxford: Oxford University Press, 1999).

İnternet bağlantıları

Uluslararası Af Örgütü:
http://www.amnesty.org

British Journal of Criminology
http://www3.oup.co.uk/crimin

Home Office (Birleşik Krallık)
http://www.homeoffice.gov.uk

Cezai Reform için Howard Ligi
http://www.howardleague.org

NACRO suçun önlenmesi ve suçluların refahı ile ilgilenir
http://www.nacro.org.uk

Birleşmiş Milletler Suç ve Adalet Bilgi Ağı
http://www.uncjin.org/

İçindekiler

Siyaset sosyolojisindeki temel kavramların ele alınması
- Siyaset, hükümet ve devlet
- Güç
- Yetkecilik ve Demokrasi
- Demokrasinin küresel yayılımı
- Komünizmin çöküşü
- Demokrasinin popülerliğini açıklamak
- Demokrasinin başı dertte mi?
- Küresel yönetim

Birleşik Krallık'ta parti siyasaları
- Yeni İşçi Partisi

Siyasal ve toplumsal değişme
- Küreselleşme ve toplumsal hareketler
- Teknoloji ve toplumsal hareketler

Ulusçuluk ve ulus kuramları
- Ulusçuluk ve modern toplum
- Devletsiz uluslar
- Ulusal azınlıklar ve Avrupa Birliği
- Gelişmekte olan ülkelerde uluslar ve ulusçuluk
- Ulusçuluk ve küreselleşme
- Ulus devlet, ulusal kimlik ve küreselleşme

Terörizm
- Terör ve terörizmin kökenleri
- Eski ve yeni tarz terörizm
- Terörizm ve savaş

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet Bağlantıları

20 Siyasa, Hükümet ve Terörizm

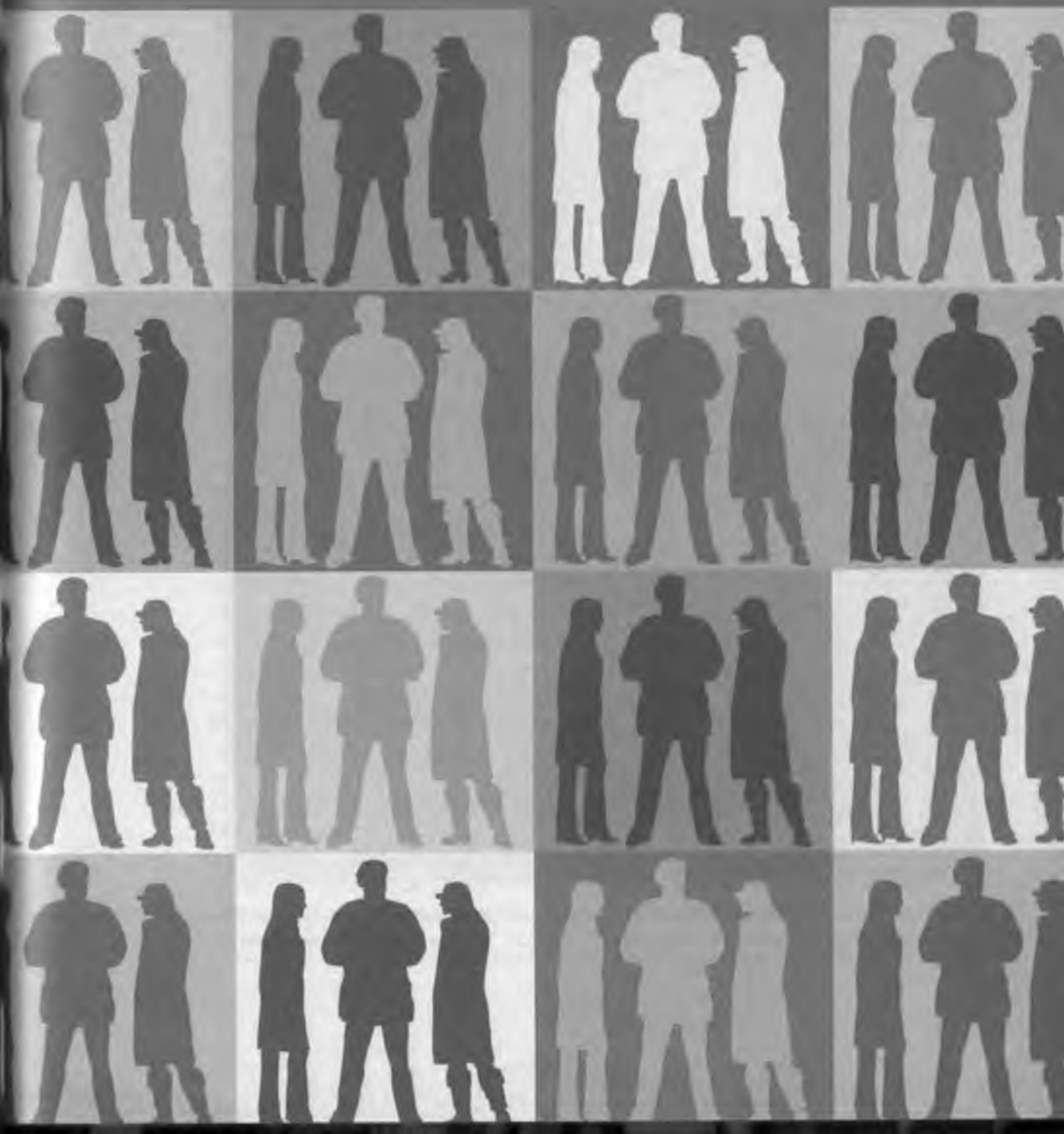

2003 Şubat'ında, Irak'ta çıkmak üzere olan savaşa karşı küresel protestolar gerçekleşti (s. 910"daki kutuya bakınız). Londra'da bir milyondan fazla insan sokaklara döküldü: Ülkenin o zamana dek yapılan en büyük gösterisi. Roma'da ve Barselona'da benzer büyüklükte gösteriler gerçekleşirken, New York'tan Bangladeş'e dek dünyanın her yanındaki kentlerde daha küçük yürüyüşler oldu. Kabataslak kestirimler, protestocuların toplam sayısını küresel olarak altmış ülkede on milyona varan rakamlarla belirtir (*Guardian*, 13 Şubat 2003).

Milyonlarca insanın aynı günde dünyanın her yanındaki kentlerde yürümesinin eşgüdümünü olanaklı kılan şey, medyanın gelişimiydi. Savaşın olası oluşuyla ilgili tartışmalar, olaydan aylar öncesinden başlayarak televizyonda ve gazetelerde başat oldu ve savaş karşıtı gösterinin tasarıları önceden medya tarafından dolaşıma çıkarıldı. Savaş karşıtı topluluklar, farklı artalanları içine alan bir sınırdeğer aralığından destekçileri, e-postalar ve web sitelerindeki duyurular aracılığıyla seferber etmeyi başardılar.

2003 Şubat'ında yürüyen insanlar, çeşitli ilgiler biraraya getirmişti. Kimileri, her ne denli demokrasi en iyi model olsa da, Ortadoğu'ya Batı biçemi demokrasiyi zorla ihraç etmenin demokrasinin temel değerleriyle çeliştiğini savlıyordu. Başkalarıysa Ortadoğu'daki savaşı, Batı'nın istikrarlı bir petrol kaynağını ele geçirmesi için uydurulmuş, üstü ince bir örtüyle örtülmüş bir neden diye görüyordu. Birleşik Krallık'ta pek çok kimse, A.B.D'nin önderlik ettiği bir savaşa karışmanın, Britanya'nın 7 Temmuz 2005'te Londralıların uğradıklarına (s. 929-30'a bakınız) benzer terör saldırılarının hedefi olmasını daha az değil, daha fazla olası kılacağından korkuyorlardı. Savaşa karşı desteği seferber eden başka bir mesele de, savaş yanlısı devlet yönetimlerinin, daha önceki Birleşmiş Milletler (BM) önergelerine uygunsuzluğundan ötürü, Irak'a karşı kuvvet kullanma iznini onlara açık olarak veren bir önergeyi geçirmeye Birleşmiş Milletler'i ikna etmede başarısız olmasıydı. Sonunda Irak'la savaş 2003 Mart'ında Birleşmiş Milletler'in belirtik yetkilendirimi olmaksızın başladığında eleştirmenler bunun meşru olmadığını savladılar.

Bu bölümde bu protestoların ve onları izleyen savaşın içinden çıkan izleklerden pek çoğu tartışılıyor. Siyaset sosyolojisindeki önemli ama sorgulanan kavramları ele alarak başlıyoruz; özel olarak, erk kavramını inceliyoruz. Sonra demokrasinin son yirmi yıl içindeki dikkate değer küresel yayılımına ve küresel yönetimle ilgili meselelere bakıyoruz. Ardından, son yirmi otuz yılda Britanya'da parti siyasasındaki canalıcı değişimlerin kimilerini, Thatchercılık'ın ve Yeni İşçi Partisi'nin yükselişi de içinde olmak üzere, aydınlatıyoruz. Yukarıda tartışılan savaş karşıtı

2003 Şubat'ında yüz binlerce kişi Irak'ta çıkmak üzere olan savaşı protesto etmek için sokaklara döküldü.

protestoların arkasındakiler gibi toplumsal hareketlerin ele alınmasıyla, parti siyasasından, daha geniş bir anlamda siyasaya geçiyoruz ve bu devinimlerin küreselleşme ve değişmekte olan teknoloji tarafından etkilenme biçimlerinden kimilerine bakıyoruz. Pek çok örnekte, artan demokrasi yönündeki baskı, erkli bir siyasal kuvvet yaratmak için ulusçu hareketlere bağlanmıştır, bu nedenle ardından ulusçuluğun yükselişini inceliyoruz. Bugün siyaset sosyolojisindeki önemli meselelerden biriyle ilgili bir tartışımla sonuca varıyoruz: Terörizm.

Siyaset sosyolojisindeki temel kavramların ele alınması

Siyaset, hükümet ve devlet

Pek çok kişi siyaseti uzak ve ilgiçekmez bulur ve çoğu kez onu Westminster'daki, Brüksel'deki ya da Washington'daki orta yaşlı adamların özel alanı diye görür. Bu görüşe göre, **siyaset**, yönetimsel etkinliklerin uzanımını ve içeriğini etkilemede erkin kullanılmasının aracıyla ilintilidir. Ancak, siyasa sorgulanan bir kavramdır ve siyasal olanın alanının uzanımı, hükümetin alanınkinin epey ötesinde olabilir. Bu bölüme onunla başladığımız savaş karşıtı hareket, siyasal bir harekettir, tıpkı bu kitabın başka yerlerinde tartışılan topluluklardan, ağlardan ve örgütlerden pek çoğunun (örneğin, çevrecilerden ya da feministlerden oluşanlar) olduğu gibi.

Bununla birlikte, hoşumuza gitsin ya da gitmesin, siyasal alanda olanlar yaşamlarımızın tümüne dokunur -yönetimsel etkinlik dar anlamıyla söz konusu olduğunda bile. Hükümetler, oldukça kişisel olan etkinlikleri etkilerler ve, savaş zamanlarında, zorunlu saydıkları amaçların uğruna yaşamlarımızdan vazgeçmemizi bile buyurabilirler. **Hükümetin** alanı, siyasal erkin alanıdır. Tüm siyasal yaşam erkle ilgilidir: Onu kim elinde tutar, onu nasıl elde ederler ve onunla ne yaparlar? Aşağıda, güç kavramı daha yakından incelenmektedir.

Nerede yetkesi bir yasa dizgesiyle ve siyasalarını yürürlüğe koymak için asker kuvveti kullanma sığasıyla desteklenen, verili bir toprak parçasını yöneten bir siyasal hükümet aygıtı (parlamento ya da kongre gibi kurumlara ek olarak, kamu hizmeti görevlileri) varsa, orada bir **devlet**in var olduğunu söyleyebiliriz. Tüm modern toplumlar **ulus-devlet**lerdir. Yani, içinde nüfusun büyük kitlesinin kendilerine tek bir ulusun parçası gözüyle bakan yurttaşlardan oluştuğu devletlerdir. Ulus-devletler çeşitli zamanlarda dünyanın farklı yerlerinde varlığa gelmişlerdir (örneğin, Birleşik Devletler 1776'da ve Çek Cumhuriyeti 1993'te). Bunların başlıca ıralayıcıları, 2. Bölüm'de ("Küreselleşme ve Değişen Dünya") betimlenenler gibi sanayileşmemiş ya da geleneksel uygarlıklarınkilere oldukça keskin biçimde karşıttır. Bunlar:

- *Egemenlik* Geleneksel devletler tarafından yönetilen toprak parçaları her zaman kötü tanımlanmış olup merkezi devlet yönetimi tarafından başarılanan denetim düzeyi oldukça zayıftı. Egemenlik kavramının yani, bir hükümetin, içerisinde kendisinin yüce güç olduğu, kesin bir sınırı olan bir alan

üzerinde yetkeye sahip olması meseleyle pek az bağdaşıyordu. Buna karşıt olarak, tüm ulus-devletler egemen devletlerdir.

- *Yurttaşlık* Geleneksel devletlerde, kral ya da imparator tarafından yönetilen nüfusun çoğu, onları yönetenlerle ilgili pek az farkındalık ya da onlara yönelik pek az ilgi gösterirdi. Hiçbir siyasal hakları ya da etkileri de yoktu. Olağan olarak, yalnızca başat sınıflar ya da daha varlıklı topluluklar topluca siyasal bir cemaate ilişkin olma duygusu hissederdi. Buna karşıt olarak, modern toplumlarda, bir siyasal düzenin sınırları içerisinde yaşayan insanların çoğu, ortak hakları ve ödevleri olan ve kendilerine bir ulusun parçası gözüyle bakan yurttaşlardır. Siyasal sığınmacı ya da "devletsiz" olan kimi insanlar olmakla birlikte, bugün dünyada neredeyse herkes belirli bir ulusal siyasal düzenin bir üyesidir.
- *Ulusçuluk* Ulus-devletler, tek bir siyasal cemaatin parçası olma duygusunu sağlayan bir simgeler ve inançlar kümesi diye tanımlanabilen ulusçuluğun yükselişiyle ilişiklendirilir. Böylece, bireyler Britanyalı, Amerikalı, Kanadalı, Rus ya da her ne iseler o olmaktan ötürü bir gurur ve aidiyet duygusu hissederler. Bunlar, Doğu Timorlular'ın bağımsızlık arayışına hareket kuvveti veren hislerdir. Olasılıkla, insanlar her zaman şu ya da bu biçimdeki toplumsal topluluklarla -aileleriyle, köyleriyle ya da dinsel cemaatleriyle- bir tür özdeşlik hissetmişlerdir. Bununla birlikte, ulusçuluk ancak modern devletin gelişimiyle boy gösterdi. O, seçik bir egemen cemaatle özdeşlik hislerinin başlıca dışavurumudur. Ulusçuluk görüngüsünü bu bölümün sonuna doğru daha ayrıntılı biçimde açacağız.

Güç

Siyaset sosyologları için **güc**ün anlamı, doğası ve dağılımı, temel meselelerdir. Sosyolojinin kurucu simalarından biri olan Max Weber (yapıtına 1. Bölüm, s. 52-54'da bakmıştık), gücün genel bir tanımını "bir insanın ya da birçok insanın, bir emir eylemde kendi istençlerini, eyleme katılmakta olan başkalarının direnişine karşın bile olsa gerçekleştirme olanağı" diye yapıyordu (Gerth ve Mills 1948). Weber'a göre, güç, başkaları istemediği zaman bile kendi yolunuzda ilerlemeyle ilgilidir.

Erkin *zorlayıcı* olan biçimleri ile *yetkesi* olan biçimlerinin arasında bir ayrım yapmada pek çok sosyolog Weber'ın izinden gitmiştir. Örneğin, 2003'te Irak'taki savaştan kuşkulu olanlar, Birleşmiş Milletler'den açık yetke almamış olduğu için Amerika önderliğindeki istilayı sıklıkla eleştirdiler, onlar bu yüzden savaşın meşru olmadığını düşünüyorlardı gücün zorlayıcı bir kullanımı. Gücün biçimlerinin çoğunun temelinde tek başına kuvvet olmayıp bunlar yetkenin herhangi bir biçimi tarafından meşrulaştırılırlar.

Max Weber'ın güçle ilgili tartışması, yetkenin farklı ulamları ya da "ülküsel örnekçeleri" arasında ayrım yapma üzerine odaklanıyordu. Weber'a göre, yetkenin üç kaynağı vardı: Geleneksel, karizmatik ve akılcı-yasal. *Geleneksel yetke*, uzun zamandır yerleşmiş olan

kültür örüntülerine duyulan saygı aracılığıyla meşrulaştırılan güçtür. Weber, ortaçağ Avrupası'nda soyluların kalıtsal aile yönetimini buna örnek olarak verir.

Buna karşıt olarak, *karizmatik yetke*, geleneği bozma eğilimindedir. Bu, önderin adanmışlığı esinleyen sıradışı niteliklere sahip olduğuna inanan astların bir öndere hissettiği adanmışlığın sonucudur. 'Karizma', Weber'a göre, kişiliğin bir ıralayıcısıdır. İsa ve Adolf Hitler, sıklıkla, karizmatik yetkesi olan bireylere örnek olarak verilir. Ancak, karizmatik yetke daha dünyasal biçimlerde de kullanılabilir: Örneğin, belirli kimi öğretmenlerin yetkesi birparça karizmatik olabilir. Weber'ın de görüşüne göre, geçmişte çoğu toplum, aralarına dönem dönem karizma patlamaları serpiştirilen geleneksel yetke yapılanımlarıyla ıralanıyordu.

Weber, modern dünyada geleneksel yetkenin yerini gitgide artan biçimde *akılcı-yasal yetkenin* almaya başladığını savlıyordu. Bu, yasal olarak geçirilmiş kurallar ve düzenlemeler aracılığıyla meşrulaştırılmış güçtür. Bu, modern örgütlerde ve bürokrasilerde (16. Bölüm'de tartışılmıştır) ve Weber'ın bir toplumun siyasal yaşamını yöneten resmi örgütler diye betimlediği devlet yönetiminde bulunur (Gerth ve Mills 1948).

Stephen Lukes: köktenci seçenekler

Güç hakkındaki köktenci ve seçenek bir görüş, sosyolog Stephen Lukes (1974) tarafından önerilmiştir. Klasik anlatısında Lukes güce değgin "üç boyutlu bir görüş" sunar. Birinci boyut, gücü, gözlemlenebilir çatışımlarda, kişinin kendi yoluna gitme yönünde kararlar verme becerisiyle ilgisinde ele alır: Örneğin, eğer devlet yönetimi 2003 Şubat'ındaki savaş karşıtı protestolara karşılık olarak Irak'taki askeri müdahaleye olan desteğini değiştirmiş olsaydı, bu, protestocuların gücünün olduğunun kanıtı olurdu. Bununla birlikte, Lukes güç kavramının bundan çok daha geniş olduğunu savlar.

Gücün ikinci bir boyutu, hangi meselelerle ilgili karar verildiğini denetleme becerisiyle ilintilidir. Lukes bununla, gücü olan toplulukların ya da bireylerin, bunu bir karar vererek değil de, başkaları için erişilebilir olan seçenekleri sınırlandırarak uygulayabildiklerini anlatmak ister. Örneğin, yetkeci devlet yönetimlerinin (Singapur'un Asyalı ulusunda olduğu gibi, s. 896'ya bakınız) güçlerini uygulamalarının bir yolu, basının neyi aktarabileceğine kısıtlamalar getirmektir. Böyle yapmakla, onlar sıklıkla belirli kimi dertlerin -örneğin, onların hukuki bedensel cezayı kullanmalarının uluslararası olarak kınanması- siyasal sürecin içerisindeki meseleler durumuna gelmesini engellemeyi başarırlar.

Lukes, gücün bir de, kendisinin "arzuların suiistimali" dediği üçüncü boyutunun olduğunu ileri sürer. Şunu sorar: "Bir başkasının ya da başkalarının sizin onların sahip olmalarını istediğiniz arzulara sahip olmalarına neden olmak yani, düşüncelerini ve arzularını denetleyerek onların uygunluklarını güvence altına almak- gücün yüce kılgısı değil midir?" (1974). Lukes, bunun beyin yıkama anlamına gelmesinin zorunlu olmadığına işaret eder. Arzularımız daha incelikli biçimlerde de suiistimal edilebilir. Örneğin, Marxistler kimi zaman kapitalistlerin, medya aracılığıyla

ve toplumsallaşımın başka araçları aracılığıyla, işçi ve kitlesel tüketici rolünü üstlenmeleri için işçilerin arzularını şekillendirmek yoluyla onlar üzerinde güç kullandığını ileri sürmüşlerdir.

Gücün farklı boyutları arasında bir ayrım yapmakla, Lukes bunun Weber'ın sunduğundan daha geniş bir tanımını sunmayı başarır. Lukes'a göre: "A B'yi, B'nin çıkarlarına karşıt bir tarzda etkilediğinde, A B'nin üzerinde güç kullanmış olur" (aynı yerde). Bu yine de, B'nin çıkarlarının ne olduğunu nasıl bildiğimiz sorusunu geriye bırakır. Luke, bunun sonul olarak kanıyla ilgili bir mesele olduğunu kabul eder. Yine de, onun güce değgin kavramlaştırımı, sosyologları güç kullanımının ilişkili olduğu farklı boyutlarla ilgili olarak uyarmada etkili olmuştur.

Foucault ve güç

Fransız sosyolog Michel Foucault (1926-1984) da güç hakkındaki Weber'ın gücünün biçimsel tanımından çok uzak olan bir anlatı geliştirmiştir. Foucault, gücün, devlet gibi bir tek kurumda yoğunlaşmadığını ya da bireylerin herhangi bir tek topluluğu tarafından elde tutulmadığını ileri sürüyordu. O, Stephen Lukes'unki de içinde olmak üzere gücün bu daha eski modellerinin saptanık kimliklere bel bağladığını ileri sürüyordu. Güç, kimliği kolayca belirlenebilen topluluklar tarafından elde tutuluyordu: Örneğin, (Marksçılara göre) yöneticiler sınıfı ya da (feministlere göre) erkekler. Bunun yerine, Foucault gücün toplumsal etkileşimin tüm düzeylerinde, tüm toplumsal kurumlarda, tüm insanlar tarafından işletildiğini ileri sürdü.

Foucault'nun düşüncesi 4. Bölüm, "Sosyolojide Kuramsal Düşünce", s. 153-4'de tanıtılmış ve onun örgütlerdeki güç hakkındaki anlatısı 16. Bölüm, "Örgütler ve Ağlar", s. 694-7'de tartışılmıştır.

Foucault'ya göre güç ve bilgi birbirlerine yakından bağlıdır ve birbirlerini berkitmeye yararlar. Örneğin, bir doktorun bilginin üzerinde hak diretisinde bulunması, bu bilgiler bir hastane gibi kurumsal bir bağlamda kılgıya döküldüklerinden, gücün üzerinde de hak diretisinde bulunmasıdır. Sağlık ve hastalıkla ilgili bilgideki artış, doktorlara güç verdi; onlar, hastalar üzerinde yetke diretisinde bulunabiliyorlardı. Foucault, gücü ve bilgiyi tartışma yolları sağlayan "söylemlerin" gelişimini betimler -örneğin, bir "Foucaultcu" (Foucault'nun savlarını destekleyen biri) 'tıbbi söylemlerden' söz edebilir (s. 60'a bakınız).

Siyaset sosyolojisi dosdoğru çatışım kuramlarından (s. 56'ye bakınız), özellikle Marxçılık'ın ekonomiyle ilgili yorumlarından uzaklaşıp toplumsal cinsiyet ya da cinsellik gibi temelinde kimliğin olduğu siyasal savaşım biçimlerine yönelince, Foucault'nun fikirleri popülerlik kazanmıştır (Foucault 1967, 1978). Foucault'nun anlatısı, gücün yetkeci ve zorlayıcı biçimlerinin arasındaki yukarıda tanıtılan yalın bölünümü parçalar (s. 893'e bakınız), çünkü güç başat topluluklar tarafından uygulanan bir şey olmaktan çok, tüm toplumsal ilişkilerde bulunan bir şey olarak anlaşılır. Dolayısıyla, Foucault'nun güç hakkındaki kavramlaştırımı, siyasal olana değgin kavramlaştırımı genişletir. Bununla birlikte, Foucault'yu eleştirenler, onun, gündelik toplumsal etkileşimlerde gücün işleme biçimlerinin pek incelikli bir anlatısını sağlamakla birlik-

te, terime değgin puslu kavramlaştırımında, gücün askeriye ya da toplumsal sınıf gibi yapılanımlarda yoğunlaşmasının önemini küçümsediğini ileri sürerler.

Gücün rakip kavramlaştırımlarına baktıktan sonra, bu bölümde şimdi resmi siyasada gücün kullanılma biçimi üzerine yoğunlaşıyoruz. Bir sonraki bölümde, iki siyasal düzen biçimini inceleyerek siyasal güç hakkındaki tartışmalardan, bunların uygulanmasına dönüyoruz.

Yetkecilik ve demokrasi

Tarih boyunca toplumlar çeşitli siyasal düzenlere bel bağlamışlardır. Yirmibirinci yüzyılın başlangıcında, yani bugün bile, dünyanın her yanındaki ülkeler kendilerini farklı örüntülere ve gruplaşmalara göre örgütlemeyi sürdürmektedir. Şimdi çoğu toplum demokratik olduğu -yani, halk tarafından yönetildiği- diretisinde bulunmakla birlikte, siyasal yönetimin başka biçimleri var olmayı sürdürmektedir. Bu bölümde siyasal düzenin temel örnekçelerinden ikisi olan demokrasiyi ve yetkeciliği tanıtacağız.

Yetkecilik

Eğer aşağıda inceleyeceğimiz demokrasinin, yurttaşların siyasal meselelere etkin katılımını yüreklendirdiği kabul edilirse, **yetkeci devletler**de katılım halktan esirgenir ya da sertçe kısıtlanır. Böyle toplumlarda, devletin gereksinimleri ve çıkarları ortalama yurttaşlarınkilerden öncelikli tutulur ve devlet yönetimine karşı durma ya da bir önderi güçten uzaklaştırma için hiçbir yasal düzenek kurulmamıştır.

Bugün yetkeci devlet yönetimleri -içlerinden kimileri demokratik oldukları savındadır- olan pek çok ülkede vardır. Saddam Hüseyin'in önderliğinde 2003'e dek Irak, uygunsuzluğun bastırıldığı ve doğal kaynakların fazlaca bir payının seçme bir azınlığın yararı için kullanıldığı yetkeci devletin bir örneğiydi. Suudi Arabistan'daki ve Kuveyt'teki güçlü monarşiler ve Myanmar'ın (Burma) önderliği, yurttaşların sivil özgürlüklerini katı biçimde kısıtlar ve devlet yönetimiyle ilgili meselelere anlamlı katılımı onlardan esirger.

Singapur'un Asyalı ulusu sözde "yumuşak yetkeciliğin" bir örneği olarak sıklıkla anılır. Bunun nedeni, yönetim-deki Halkın Eylemi Partisi'nin, gücü pençesinde sımsıkı tutması ama toplumun neredeyse tüm veçhelerine müdahale ederek yurttaşları için yüksek bir yaşam niteliğini güvenceye bağlamasıdır. Singapur, güvenliliğiyle, sivil düzeniyle ve tüm yurttaşların toplumsal olarak hesaba katılmasıyla dikkate değerdir. Singapur'un ekonomisi başarılıdır, caddeleri temizdir, insanlarının işleri vardır ve yoksulluk neredeyse bilinmemektedir. Bununla birlikte, maddi bakımdan yüksek yaşam standartlarına karşın, çöp atma ya da toplum içinde tütün içme gibi önemsiz aykırılıklar bile sert cezalarla cezalandırılabilir; medyanın, internet erişimine ve uydu çanaklarına sahip olmayla ilgili sıkı düzenleme vardır; polis, kuşkulanılan saldırılardan ötürü yurttaşları alıkoymada sıradışı güçlere sahiptir ve bedensel cezalar ve ölüm cezası yaygındır. Bu yetkeci denetime karşın, devlet yönetimiyle ilgili ortak doyum yüksek olmuştur ve toplumsal eşitsizlikler başka pek çok ülkeyle karşılaştırıldığında olabildiğince azdır. Singapur demokratik özgürlüklerden yoksun

olsa da, ülkenin üzerindeki yetkecilik damgası, yazar William Gibson'ın adayı "ölüm cezasının olduğu Disneyland" diye betimlemesine yol açan daha buyurganca rejimlerinkilerden farklıdır.

Demokrasi

Demokrasi sözcüğünün kökleri, tek tek parçaları *demos* ('halk') ve *kratos* ('yönetim') olan Yunanca *demokratia* terimindedir. Dolayısıyla, temel anlamıyla demokrasi, yönetimde hükümdarların ya da soylular sınıflarının değil, halkın olduğu bir siyasal düzendir. Bu, kulağa yeterince duru gelmektedir ama durum pek öyle değildir. Demokratik yönetim, kavramın nasıl yorumlandığına bağlı olarak çeşitli dönemlerde ve farklı toplumlarda birbirine karşıt biçimler almıştır. Örneğin, 'halk', tüm erkekleri, mal sahiplerini, beyaz erkekleri, eğitimli erkekleri ve yetişkin erkeklerle kadınları imliyor olarak çeşitli biçimlerde anlaşılmıştır. Kimi toplumlarda demokrasinin resmi olarak kabul edilmiş çeşidi siyasal alanla sınırlanmıştır, oysa başkalarında toplumsal yaşamın daha büyük alanlarına genişletilmiştir.

Belirli bir bağlamda demokrasinin aldığı biçim, büyük ölçüde onun değerlerinin ve hedeflerinin nasıl anlaşıldığının ve öncelikli tutulduğunun bir sonucudur. Demokrasi genel olarak siyasal eşitliği güvenceye almayı, özgürleşmeyi ve özgürlüğü korumayı, ortak çıkarı savunmayı, yurttaşların gereksinimlerini karşılamayı, ahlaki özgelişime yardımcı olmayı ve herkesin çıkarını dikkate alan etkili karar verme sürecini sağlamayı en iyi başarabilen siyasal düzen olarak görülür (Held 1996). Bu çeşitli hedeflere verilen ağırlık, demokrasiye her şeyden önce ortak gücün (öz-yönetim ve öz-düzenleme) bir biçimi gözüyle mi, yoksa başkalarının (örneğin, bir seçilmiş temsilciler topluluğu) karar verme sürecini desteklemeye yarayan bir çerçeve gözüyle mi bakıldığını etkileyebilir.

Katılımcı demokrasi

Katılımcı demokraside (ya da doğrudan demokraside) kararlar, onlardan etkilenenler tarafından ortaklaşa olarak verilir. Eski Yunanistan'da uygulanan özgün demokrasi örnekçesi buydu. Yurttaş olan kimseler, yani toplumun küçük bir azınlığı, siyasaları gözden geçirmek ve önemli kararları vermek için düzenli olarak toplanırdı. Katılımcı demokrasi, nüfusun çoğunluğunun siyasal haklarının olduğu ve herkesin onları etkileyen tüm kararların verilme sürecine etkin olarak katılmasının olanaksız olduğu modern toplumlarda sınırlı önem taşır.

Ancak, katılımcı demokrasinin kimi görünümleri modern toplumlarda gerçekten de bir rol oynar. Birleşik Devletler'in kuzeydoğusundaki New England'daki küçük cemaatler, geleneksel yıllık "kasaba toplantıları" uygulamasını sürdürmektedirler. Bu belirli günlerde, kasabanın tüm sakinleri devlet yönetiminin ya da federal yönetimin yargı yetkisine girmeyen yerel meseleleri tartışmak ve oylamak için biraraya gelir. Katılımcı demokrasinin başka bir örneği, insanların belirli bir meseleyle ilgili görüşlerini dışavurdukları referandumların yapılmasıdır. Çok sayıda insana doğrudan danışma, meseleyi, yanıtlanacak bir ya da iki soruya indirgeyerek yalınlaştırma yoluyla olanaklı kılınır. Referandumlar önemli siyasa kararlarını

Kuzey Kore'de bir 1 Mayıs günü geçit töreninde askeri güç gösterisi. Ülke, belki de dünyada siyasal olarak en yalıtılmış ülkedir ve önderi en yetkeci önderlerden biridir. Devlet Başkanı Kim Jong-il kısa zaman önce erkeklerin saçlarının beş santimetreden daha uzun olamayacağını buyurmuştur. Elli yaş üzerindeki kelleşmekte olan erkeklere "tarama payı" olarak fazladan iki santimetreye izin verilir.

şekillendirmede kimi Avrupa ülkelerinde ulusal düzeyde düzenli olarak kullanılır. 2005'te birkaç Avrupa ülkesinde, önerilen Avrupa Anayasası'nı imzalamalarının iyi olup olmayacağıyla ilgili referandumlar oldu. Birleşik Krallık da bir oylama yapmayı kabul etti ama 2005 Mayıs'ında önerinin Fransa'daki ve Hollanda'daki yenilgisi, sözleşimin yakın gelecekte benimsenmesiyle ilgili umutları yıktı ve Britanya'da referandumla ilgili tasarıların askıya alınmasına neden oldu. Referandumlar, Kanada'nın yaygın olarak Fransızca konuşulan eyaleti olan Quebec gibi etnik ulusçu bölgelerde ayrılıkla ilgili tartışmalı meselelerde karar vermede de kullanılmıştır.

Temsili demokrasi

Özel bir referandum gibi özgül örnekler dışında, uygulanabilirlikler katılımcı demokrasiyi büyük bir ölçekte kullanışsız kılar. Bir topluluğu etkileyen kararların, bir bütün olarak onun üyeleri tarafından değil, onların bu amaçla seçmiş oldukları insanlar tarafından verildiği siyasal düzenler olan **temsili demokrasi** bugün daha yaygındır. Ulusal devlet yönetimi alanında temsili demokrasi, kongrelerle, parlamentolarla ya da benzer ulusal kurullarla ilgili seçimler biçimini alır. Temsili demokrasi, topluca bir ulusal topluluğun içerisindeki eyaletler ya da devletler,

kentler, iller, ilçeler ve başka bölgeler gibi, toplu kararların alındığı başka düzeylerde de vardır. Pek çok büyük örgüt, kilit kararları alması için küçük bir yürütme yarkurulu seçmek yoluyla meselelerini temsili demokrasiyi kullanarak çekip çevirmeyi yeğler.

Oy verenlerin iki ya da daha fazla parti arasında seçim yapabildiği ve yetişkin nüfusun çoğunluğunun oy hakkının olduğu ülkeler, genellikle özgürlükçü demokrasiler diye adlandırırlar. Britanya ve öteki Batı Avrupa ülkeleri, A.B.D. Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda, tümü bu ulama girerler. Gelişmekte olan dünyada da Hindistan gibi pek çok ülkenin özgürlükçü demokratik düzenleri vardır ve göreceğimiz üzere, bu sayı gitgide artmaktadır.

Demokrasinin küresel yayılımı

Geleceğin siyaset sosyologları geriye, 1980'lere ve 1990'lara baktıklarında, özel olarak bir tarihsel gelişimin göze çarpması olasıdır: Dünyanın uluslarından pek çoğunun demokratikleşmesi. 1980'lerin başından bu yana Latin Amerika'da Şili, Bolivya ve Arjantin gibi birkaç ülke yetkeci askeri yönetimden, büyümekte olan bir demokrasiye geçişi deneyimlemiştir. Benzer biçimde, Komünist blokun 1989'da çöküşüyle, pek çok Doğu Avrupa devleti -örneğin, Rusya, Polonya ve Çekoslovakya- demokratik olmuştur. Ve Afrika'da -Benin, Gana, Mozambik ve Güney Afrika da içinde olmak üzere- önceleri demokratik olmayan uluslar, demokratik ülküleri kucaklar olmuştur.

1970'lerin ortalarında dünyadaki tüm toplumların üçte ikisinden fazlası yetkeci sayılabilirdi. O zamandan bu yana, durum belirgin biçimde değişmiştir -şimdi toplumların üçte birinden azı, yapısı bakımından yetkecidir. Demokrasi artık Batı ülkelerinde yoğunlaşmış olmayıp şimdi en azından ilkece, dünyanın pek çok alanında arzulanan devlet yönetimi biçimi olarak desteklenmektedir. David Held'in (1996) dikkat çekmiş olduğu üzere, "demokrasi şimdiki çağda siyasal meşruluğun temel standardı durumuna gelmiştir".

Bu bölümde özgürlükçü demokrasinin küresel yayılımını gözden geçireceğiz ve onun popülerliğiyle ilgili olanaklı kimi açıklamalar önereceğiz. Sonra çağdaş dünyada demokrasinin karşı karşıya geldiği sorunlardan kimilerini inceleyeceğiz.

Komünizmin çöküşü

Uzun bir zaman boyunca dünyanın siyasal düzenleri, eski Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da bulunduğu (ve bugün de Çin'de ve az sayıdaki başka birkaç ülkede var olan) biçimiyle komünizm ile özgürlükçü demokrasi arasında bölünmüştü. Yirminci yüzyılın büyük bölümü boyunca dünyanın nüfusunun büyük bir kısmı yönelim bakımından komünist ya da sosyalist siyasal düzenler altında yaşadı. 1883'te Marx'ın ölümünü izleyen yüz yıl, onun, kürenin her yanında sosyalizmin yayılımıyla ve işçi devrimleriyle ilgili öntanısını destekler görünüyordu.

Her ne denli bu ülkelerdeki düzenler Batı'daki insanların demokrasiden anladığı şeyden büyük ölçüde farklı idiyse de, komünist devletler

1989'da Berlin Duvarı'nın yerle bir edilmesi Doğu'da Komünizm'in hızlı parçalanışında simgesel bir andı ve özgürlükçü demokratik kurumların görülmedik bir yayılımına yol açtı.

kendilerine demokrasi gözüyle baktılar. Komünizm özce tek partili yönetimle ilgili bir düzendi. Oy verenlere, farklı partiler arasında değil aynı partinin -Komünist Partinin- farklı adayları arasında bir seçim hakkı veriliyordu ve sıklıkla, adaylığını koyan yalnızca bir kişi oluyordu. Böylece, gerçek bir seçim hakkı hiç mi hiç yoktu. Sovyet tarzı toplumlarda Komünist Parti kuşkusuz en başat güçtü: Yalnızca siyasal düzeni değil, ekonomiyi de o denetliyordu.

Eğitimli bilginlerden ortalama yurttaşlara dek Batı'daki neredeyse herkes komünist düzenlerin derinden yerleşmiş olduğuna ve küresel siyasanın kalıcı bir özelliği durumuna geldiğine inanıyordu. Bir dizi "kadife devrimle" komünist rejimler birbiri ardına çökerken, 1989'da yayılmaya başlayan olayların çarpıcı akışını önceden bildiren, eğer varsa, pek az kişi vardı. Baştan başa Doğu Avrupa'da katı ve yaygın biçimde yerleşmiş bir yönetim düzeni gibi görünen şey, neredeyse bir gecede bir yana atıldı. Komünistler yarım yüzyıldır başat oldukları ülkelerde gitgide hızlanan bir dizilim içinde güçlerini yitirdiler: Macaristan, Polonya, Bulgaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya ve Romanya. Sonunda, tam da Sovyetler Birliği'nin içerisinde Komünist Parti gücün denetimini yitirdi. 1991'de SSCB'yi oluşturan on beş cumhuriyet bağımsızlık ilanında bulununca, son Sovyet önder Mikhail Gorbaçov "devletsiz bir başkan" duru-

muna gelmiş oldu. Çin'de bile, 1989'da Tiananmen Meydanı'nda protesto yapan öğrenciler ve başkaları, ordu tarafından kıyıcı biçimde dağıtılmalarına dek, Komünist Parti'nin güç üzerindeki pençesini sarsar göründü.

Sovyetler Birliği'nin düşüşünden bu yana demokratikleşme süreçleri yayılmayı sürdürdü. Dünyanın en yetkeci devletlerinden kimileri olan devletler arasında bile demokratikleşme belirtileri yakalanabilir. Afganistan, Sovyet birliklerince 1979'da istila edildiğinden beri Sovyetler Birliği tarafından denetlenmekteydi. SSCB işgali on yıl sonra, mücahitlerin (Müslüman gerilla savaşçıları) şiddetli direnişinin ardından sona erdi. 1990'ların başlarında, ülke, mücahit bölüklerinden oluşan savaş ağalarının arasındaki iç savaşın gerçekleştiği yerdi. 1996'ya gelindiğinde **Taliban** ülkenin çoğunun denetimini ele geçirmiş ve bir "salt İslam devletinin" yaratmaya başlamıştı. Onlar İslam yasalarının aşırı bir yorumunu ortaya koyarak halka açık idamları ve el, kol, kafa kesmeyi başlattılar, kızların okula gitmesini, kadınların çalışmasını ve 'uçarı' eğlenceyi yasakladılar. 11 Eylül olaylarının ardından, A.B.D, terör saldırılarıyla bağlantılandırdığı Taliban'ı devirme çabalarını başarılı bir biçimde yürüttü. 2001'in sonunda, Hamid Karzai, Afganistan'ın Geçici Yönetim'inin Başkanı seçilerek 2002 Haziran'ında Cumhurbaşkanı oldu ve yeni bir anayasanın onaylanmasını sağlamayı üstlendi. 2004 Ocak'ında imzalanan anayasa, güçlü bir yürütme kurulu, İslam'a ılımlı bir rol ve insan haklarına temel koruma sağlamaktadır. Afganistan'da ilk seçimler 2004 Ekim'inde yapıldı ve Karzai'nin Cumhurbaşkanı olarak beş yıllık bir yetki kazanmasıyla sonuçlandı.

Dünya nüfusunun beşte birinin içinde bulunduğu Çin'de, komünist devlet yönetimi daha demokratik olma yönünde güçlü baskılarla karşı karşıyadır. Çin'de binlerce kişi demokrasi arzularının şiddet içermeyen dışavurumundan ötürü tutukevlerinde kalmaktadır (s. 904'te internet ve demokratikleşimle ilgili kutuya bakınız). Ama Komünist devlet yönetimi tarafından direnişle karşılanan ve demokratik bir düzene geçişi güvence altına almak için etkin olarak çalışan topluluklar vardır. Son yıllarda, Myanmar, Endonezya ve Malezya gibi başka yetkeci Asya devletleri de gitgide artan demokratik hareketlere tanıklık etmişlerdir. Daha fazla özgürlük için yapılan bu çağrıların kimileri şiddetli karşılıklar bulmuştur. Ne olursa olsun, "demokrasinin küreselleşmesi" dünyanın her yanında hızla sürmektedir.

Demokrasiye doğru bu genel eğilim taşa kazılmış değildir. Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Baltık devletleri gibi eski Sovyet blokundaki kimi ülkelerde özgürlükçü demokrasi sıkı sıkıya benimsenir görünmekle birlikte, Sovyetler Birliği'nin eski Orta Asya cumhuriyetleri, Yugoslavya ve hatta Rusya gibi başka ülkelerde, demokrasi kırılgan olarak kalmaktadır. Gerçekten de, demokratik siyasal kurumların tarihte çeşitli noktalarda kırılgan ve incinebilir olduğu gösterilmiştir. Örneğin, dünyanın en militan İslam devletlerinden biri olan İran'da güçlü mollalarla (dinsel önderler) ilgili ortak hoşnutsuzluk, reform yanlısı Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin 1997'de oyların

yüzde 70'inden fazlasıyla seçilmesine neden oldu. İran'a demokrasi geliyor gibi görünüyordu. Hatemi, demokrasiye duyulan ortak özlemin tam da düzenin çöküşüyle sonuçlanacağını kabul eden bir önder olarak Mikhail Gorbaçov'a benzetiliyordu. Bununla birlikte, dinsel tutucuların parlamentonun denetimini yeniden ele geçirmelerinden sonra Hatemi yalnızca sınırlı reformlar yapmada başarılı oldu, ve onların bir üyesi olan Mahmud Ahmedinecad'ın 2005 Haziran'ında cumhurbaşkanı seçilmesi, daha fazla demokratik reform olasılığını epey düşürdü. İran'ın yakın tarihi, demokratikleşmenin tersine çevrilemez bir süreç olduğunu düşünmememiz gerektiğini gösterir. Ancak, demokratikleşmenin daha büyük küreselleşme kuvvetlerine bağlı olması, demokrasinin geleceğiyle ilgili iyimserliğin nedenidir.

Taliban'la, terörizmle ve onun demokrasiler için yarattığı risklerle ilgili daha fazla bilgi için s. 929-38'e bakınız.

Demokrasinin popülerliğini açıklamak

Demokrasi neden bu denli popüler olmuştur? Sıklıkla anılan bir açıklama, siyasal yönetimin öteki biçimlerinin denenip başarısızlığa uğramış olmasıdır -demokrasinin, "en iyi" siyasal düzen olduğunu kanıtlamış olmasıdır. Demokrasinin yetkecilikten daha iyi bir siyasal örgütlenme biçimi olduğu açıkça görülmektedir ama bu tek başına son zamanlardaki demokratikleşme dalgalarını uygun biçimde açıklamaz. Bu gelişimlerin tam açıklaması her bir ülkede demokrasiye geçişe neden olan toplumsal ve siyasal durumların ayrıntılı bir çözümlemesini gerektirmekle birlikte, küreselleşme süreçlerinin bu

Demokrasinin zaferi: tarihin sonu mu?

Adı "tarihin sonu" deyişiyle anılagelen yazar, Francis Fukuyama'dır (1989). Fukuyama'nın tarihin sonuna değgin pek sorgulanan kavramlaştırımının temelinde kapitalizmin ve özgürlükçü demokrasinin dünya çapındaki utkusu vardır. Fukuyama'nın savına göre, Doğu Avrupa'daki 1989 devrimlerinin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ve başka bölgelerde çok partili demokrasiye doğru bir geçişin ardından, daha eski çağların düşüngüsel savaşları sona ermiştir. Tarihin sonu, seçeneklerin sonudur. Artık hiç kimse monarşiyi savunmamaktadır ve faşizm geçmişe ilişkin bir olgudur. Bu denli uzun zamandır Batı demokrasisinin büyük rakibi olan komünizm de öyle. Marx'ın önceden bildiriminin tersine, kapitalizm, sosyalizmle olan uzun savaşımını kazanmıştır ve şimdi özgürlükçü demokrasi meydan okunamaz olarak durmaktadır. Fukuyama, "insan türünün düşüngüsel evriminin son noktasına ve insan yönetiminin sonul biçimi olarak Batı demokrasisinin evrenselleşimine" erişmiş olduğumuzu ileri sürer.

Fukuyama'nın savı eleştirel karşılıklara yol açmıştır, ancak bir anlamda o, zamanımızın kilit görüngülerinden birini aydınlatmıştır. Şimdilerde, pazarınkinin ve özgürlükçü demokrasininkinin ötesinde ekonomik ve siyasal örgütlenim biçimleri imgelemeyi başaran hiçbir büyükçe seçmen kitlesi ya da kitlesel hareket yoktur. Bununla birlikte, şimdi durum buymuş gibi görünse de, bize açık olan tüm seçenekleri tüketmiş olduğumuz anlamında, tarihin bir durma noktasına gelmiş olduğu çok kuşkulu görünmektedir. Gelecekte ekonomik, siyasal ya da kültürel düzenin hangi yeni biçimlerinin ortaya çıkacağını kim söyleyebilir? Tıpkı ortaçağ düşünürlerinin derebeyliğin gerileyişiyle birlikte ortaya çıkacak olan sanayi toplumuna değgin hiçbir ipuçlarının olmadığı gibi, biz de şu anda dünyanın gelecek yüzyıl içinde nasıl değişeceğini önceden göremeyiz.

Sorular

1 Fukuyama "tarihin sonu" deyişiyle neyi anlatmak istiyordu?

2 Fukuyama "tarihin sonuna" erişmiş olduğumuzu savlamakta haklı mıydı?

3 Şimdi komünizm-sonrası çağda olduğumuz kabul edilirse, bize hangi siyasal seçenekler açıktır?

eğilimde önemli bir rol oynamış olduğundan pek az kuşku du-yulabilir.

Birinci olarak, küreselleşmenin beraberinde getirdiği uluslararası kültürel temasların artan sayısı pek çok ülkede demokratik devinimleri dinçleştirmiştir. İletişim teknolojisindeki ilerlemelerin yanı sıra, küreselleşmiş bir medya, demokratik olmayan pek çok ulusun sakinlerini demokratik ülkülere açık duruma getirerek, siyasal seçkinlerin seçimler düzenlemesi yönündeki içsel baskıyı artırmıştır (karşı sayfada demokratikleşim ve internetle ilgili kutuya bakınız). Elbette, böyle bir baskı özdevinimli olarak popüler egemenlik kavramının yayılmasından kaynaklanamaz. Daha önemlisi şudur ki, küreselleşmeyle birlikte demokratik devrimlerle ilgili haberler ve onlara neden olan seferber etme süreçlerinin anlatıları bölgesel bir düzeyde çabucak yayılır. Örneğin, 1989'da Polonya'daki devrimle ilgili haberin Macaristan'a varması pek kısa sürmüştür ve bu devrim oradaki demokrasi yanlısı eylemcilere çalışmalarını onun çevresinde yönlendirebilecekleri yararlı, bölgesel olarak uygun bir model sağlamıştır.

İkinci olarak küreselleşmiş dünyada önemi gitgide artan bir rol oynamaya başlamış olan Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler, demokratik olmayan devletlere demokratik yönlerde hareket etmeleri yönünde dış baskı uygulamışlardır. (Avrupa Birliği s.908-9'daki kutuda tanıtılmaktadır). Kimi örneklerde, yetkeci düzenlerin parçalanmasını yüreklendirmek için bu örgütler ticaret ambargolarını, ekonomik gelişim ve istikrar için borçların koşullu olarak sağlanmasını ve çeşitli türlerde diplomatik manevraları kullanmayı başarmışlardır.

Üçüncü olarak, dünya kapitalizminin genişlemesi demokratikleşmeyi kolaylaştırmıştır. Her ne denli ulusaşırı şirketlerin buyurganlarla anlaşmalar yapmaktan ötürü kötü bir ünleri varsa da, şirketler genellikle demokratik devletlerde iş yapmayı yeğlerler -siyasal özgürlüğe ve eşitliğe yönelik içkin bir felsefi yeğlemeden ötürü değil, demokrasiler başka türlerdeki devletlerden daha istikrarlı olma eğiliminde olduğu ve kârları olabildiğince artırmada istikrar ve önceden bildirilebilirlik özsel olduğu için. Özellikle gelişmekte olan dünyada ve eski Sovyetler Birliği'nde siyasal, ekonomik ve askeri seçkinler sıklıkla, uluslararası ticaret düzeylerini artırmak ve ulusaşırı şirketleri ülkelerinde mağaza kurmaya yüreklendirmek için can attıklarından, kimi zaman kendilerine ilişkin bir demokratik gündem arayışına girerek, siyaset sosyoloğu Barrington Moore'un (1966) bir keresinde "yukarıdan devrimler" diye adlandırdığı şeye neden olmuşlardır.

Şu doğrudur ki, eğer küreselleşme en son demokratikleşme dalgasının tek nedeni olsaydı, bugün tüm ülkeler demokratik olurdu. Çin, Küba ve Nijerya gibi yetkeci rejimlerin varlığını sürdürmesi, demokrasiye geçişi zorlamak için küreselleşme kuvvetlerinin her zaman yeterli olmadığını anıştırır. Ama demokratik hareketler bu ülkelerin bile birkaçında ilerlemektedir, bu da kimi sosyologların, küreselleşmenin etkisi altında gelecek yıllarda daha çok ulusun demokratikleşeceğini ileri sürmesine yol açmaktadır.

Küreselleşme ve gündelik yaşam: internet ve demokratikleşme

İnternet kuvvetli bir demokratikleştirici kuvvettir. Ulusal ve kültürel sınırları aşar, fikirlerin kürenin her yanında yayılımını kolaylaştırır ve benzer fikirli insanların siberuzayda birbirlerini bulmalarına izin verir. Dünyanın her yanındaki ülkelerde gitgide daha çok insan düzenli olarak internete erişmekte ve bunu yaşam biçemi için önemli saymaktadır. Ancak, internetin devimsel yayılımı, online etkinliğin devlet yetkesini devirme gizilgücünü ayrımsayan devlet yönetimleri özellikle, yetkeci olanlar tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır. Her ne denli internetin az çok özgürce var olmasına çoğu ülkede izin verilmişse de, kimi devletler onun yurttaşlar tarafından kullanımını kısıtlamak için adımlar atmaya başlamıştır.

İnternetin ticari olarak kullanılabilir olmasından yalnızca sekiz yıl sonra, 2003'ün sonuna gelindiğinde, Çin'deki internet kullanıcılarının sayısı 79.5 milyona ulaşmıştı ve bu toplam hızla artmayı sürdürmektedir. Çin'in Komünist önderliğinin gözünde, internet, siyasal karşıduruş topluluklarının etkinliklerini eşgüdümlemesine izin vererek devlet güvenliği için tehlikeli bir tehdit oluşturmaktadır.

İnternetin hızlı büyümesine karşılık olarak, Çin devlet yönetimi düzinelerce düzenleme ortaya koymuş, binlerce internet kafeyi kapatmış, e-postaları, arama motorlarını, yabancı haberleri ve siyasal olarak duyarlı web sitelerini bloke etmiş ve yasaklı anahtar sözcükler ve terimlerle ilgili web aramaları için bir filtreleme düzeni ortaya koymuştur. Ne olursa olsun, öyle görünüyor ki, Çin'de denetimlerin sıkılaştırılması ne kadar hızlıysa, internet eylemciliği de o kadar hızlı olarak büyümeyi sürdürmektedir.

2004'te Uluslararası Af Örgütü şunu aktardı:

> Online dilekçeler imzalamak, yozlaşıma bir son verilmesi ve yeniden biçimlendirme için çağrıda bulunmak, demokrasi yanlısı bir parti kurmayı tasarlamak, "SARS [hastalığı] ile ilgili söylentileri" yayımlamak, yurtdışındaki topluluklarla iletişim kurmak, [dinsel hareket] Falun Gong'un ezasına karşı durmak ve 1989'daki demokrasi protestolarına karşı alınan sıkıönlemin yeniden gözden geçirilmesi çağrısında bulunmak; bunların tümü, yetkililer tarafından "devirici" ya da "devlet güvenliğini tehlikeye düşürücü" sayılan etkinliklerin örnekleridir. Böyle suçlamalar neredeyse her zaman hapis cezalarıyla sonuçlanmaktadır.

Daha önceki bir aktarımında Af Örgütü "30.000 devlet güvenlik personelinin, söylenene göre, sohbet odalarını ve özel e-posta iletilerini gözlemekte olduğu" kestiriminde bulunmuştu (2002).

Başka devlet yönetimleri de benzer sonuçlara varmışlardır. Burma devlet yönetimi, "devlet yönetimine zararlı" öğrenileri internet ya da e-posta aracılığıyla yaymayı yasakladığını duyurmuştur. Malezyalı yetkililer, siberkafelerin, bilgisayarlarını kullanan tüm bireylerin listelerini tutmalarını istemlemişlerdir. İran devlet yönetimindeki dinsel tutucular 2003'ün sonlarında yüzlerce internet kafeyi zorla kapatmışlar ve kafesahiplerinin, müşterilerin uzun bir "töretanımaz ve İslam karşıtı siteler" dizelgesine erişimini kısıtlamalarını gerektiren yeni kurallar ortaya koymuşlardır.

Sorular:

1 İnternet, demokratikleştiren bir kuvvet olarak iş görmede daha eski teknoloji biçimlerinden hangi bakımlardan farklıdır?

2 İnternetin küresel demokrasinin yayılımını özendirdiği kabul edilirse, küresel bir kültürü de mi özendirmektedir?

Demokrasinin başı dertte mi?

Demokrasi böyle yaygınlaşmaya başladığı için, onun çok başarılı bir biçimde işlemesini bekleyebiliriz. Ancak, durum böyle değildir. Neredeyse her yerde, demokrasi bir güçlük içindedir. Bu, yalnızca Rusya'da ve öteki eski komünist toplumlarda demokratik bir düzen kurmanın güç olduğunun ortaya çıkmasından ötürü değildir. Görünüşe göre, demokrasinin başı, demokrasinin kaynağı olan başlıca ülkelerde -Birleşik Krallık bunun iyi bir örneğidir- derttedir. Başka Batı ülkelerinde olduğu gibi Britanya'da da Avrupa seçimlerinde, genel ve yerel seçimlerde oy kullanan insanların sayısı 1990'ların başından bu yana dikkate değer ölçüde azalmıştır (20.1. Tabloya bakınız).

Oy verenlerin gitgide artan duygusuzluğu nasıl açıklanır?

Oy vermedeki azalmanın, Batı'daki insanların gücü elinde bulunduranlara güvenlerini yitirdiklerini gösterdiği savlanmıştır: Kimi akademisyenler ve siyasetçiler toplumda daha geniş bir "güven bunalımından" söz etmişlerdir. Filozof Onora O'Neil (2002) bu görüşü şöyle özetler:

> Güvensizlik ve kuşku yaşamın tüm alanlarına yayılmıştır ve bunun iyi bir nedeninin olduğu varsayılabilir. Yurttaşların devlet yönetimlerine ya da siyasetçilere, ya da bakanlara ya da polise ya da mahkemelere ya da tutukevi hizmetine artık güvenmedikleri söylenmektedir. Tüketicilerin, işyerlerine, özellikle büyük işyerlerine ya da onların ürünlerine artık güvenmedikleri söylenmektedir. Hiçbirimizin bankalara ya da sigortacılara ya da emekli aylığı sağlayıcılarına güvenmediğimiz söylenmektedir. Hastaların doktorlara artık güvenmedikleri . . . ve özellikle de hastanelere ya da hastane danışmanlarına artık güvenmedikleri söylenmektedir. Kısacası "güven yitimi" zamanımızın bir klişesidir.

Öyle görünüyor ki, kanıtlar, en azından parti siyasası söz konusu olduğunda, bir güven yitimini doğrulamaktadır. Örneğin, genel seçim yıllarında Birleşik Krallık'ta, oy verenlere, devlet yönetiminin "her zaman ya da çoğu zaman" ulusal çıkarları parti çıkarlarının üzerinde tuttuğuna güvenip güvenmediklerini soran derlemeler yapılmış; bu meselede devlet yöneticilerine güvenmediklerini söyleyen insanların sayısı 1987'deki yüzde 47'den, 1992'de yüzde 33'e ve 2001'de yüzde 28'e düştü (Skidmore ve Harkin 2003'te alıntılanmıştır).

20.1. Tablo Birleşik Krallık genel seçimleri: seçmen kitleleri ve geçerli oylar, 1945-2005

Yıl	Geçerli oylar %[a]
1945	72.8
1950	83.9
1951	82.6
1955	76.8
1959	78.7
1964	77..1
1966	75.8
1970	72.0
Şubat 1974	78.8
Ekim 1974	72.8
1979	76.0
1983	72.7
1987	75.3
1992	77.7
1997	71.5
2001	59.4
2005	61.3

[a] Seçmen kitlesinin bir yüzdesi olarak toplam geçerli oy
Kaynak: http://www.electoral-reform.org.uk/publications/statistics/turnouts.htm erişim tarihi: 30.6.2005

Kimileri, bunun gibi eğilimlerin, insanların gitgide artan biçimde yetkenin geleneksel biçimlerinden kuşku duyduklarına işaret ettiğini savlamıştır. Bununla bağlantılı olarak demokratik uluslarda siyasal değerler bakımından, "kıtlık değerlerinden" uzaklaşılıp "maddecilik sonrası değerlere" yönelinmiştir (Inglehart 1997). Bu, belirli bir ekonomik refah düzeyine ulaşıldıktan sonra, oy verenlerin ekonomik meselelerden çok kendi bireysel yaşam biçemlerinin niteliğiyle, örneğin anlamlı bir iş yapma arzusuyla ilgili olmaya başladıkları anlamına gelir. Bunun bir sonucu olarak, oy verenler kişisel özgürlükle ilgili meseleler dışında genellikle ulusal siyasayla daha az ilgilidir.

Son yirmi otuz yıl, ayrıca, birkaç Batı ülkesinde refah devletinin saldırıya uğradığı bir dönem olmuştur. Uzun dönemler boyunca uğrunda savaşılan haklar ve kazanımlar, sorgulanmış ve geri alınmıştır. Birleşik Krallık'taki Tutucular ya da A.B.D'deki Cumhuriyetçiler gibi sağ kanat partiler, ülkelerinde refah gideri düzeylerini indirme girişiminde bulunmuşlardır. Bu yönetimsel kısıntının bir nedeni, 1970'lerin başında başlayan dünyadaki genel gerilemenin bir sonucu olarak devlet yönetimleri için erişilebilir olan gelirlerin azalmasıdır. Ancak, öyle görünüyor ki, pek çok özsel malın ve hizmetin sağlanmasında devlete bel bağlamanın etkililiğiyle ilgili olarak yalnızca kimi devlet yönetimleri tarafından değil, onların yurttaşlarının pek çoğu tarafından da paylaşılan, gitgide artan bir kuşkuculuk gelişmiştir. Bu kuşkuculuğun temelinde, refah devletinin bürokratik, yabancılaştırıcı ve verimsiz olduğu ve refah kazanımlarının, elde etmek üzere tasarlanmış oldukları şeyin altını oyan ters sonuçlar yaratabileceği inancı vardır.

Küresel yönetim

Amerikalı sosyolog Daniel Bell'in gözlemlediği üzere, ulusal hükümet, küresel ekonomik yarışma ya da dünyadaki çevre yıkımı gibi büyük sorulara karşılık veremeyecek kadar küçüktür ama küçük sorularla, belirli kentleri ya da bölgeleri etkileyen meselelerle uğraşamayacak kadar da büyümüştür (Bell 1997). Örneğin, hükümetlerin, küresel ekonomi içerisindeki başlıca eyleyenler olan dev şirketlerin etkinlikleri üzerinde pek az gücü vardır. Britanya'da bir şirket Birleşik Krallık'taki üretim tesislerini

kapatıp üretimi Malezya'ya kaydırmaya karar verebilir, örneğin, elektrikli süpürge üreticisi Dyson'ın ücretleri düşürmek ve başka şirketlerle daha etkili biçimde yarışmak için 2002'de yaptığı gibi. Bunun sonucu, Britanyalı işçilerin işlerini yitirmeleridir. Onların, hükümetten bir şeyler yapmasını istemeleri olasıdır ama ulusal hükümetler dünya ekonomisine sıkı sıkıya bağlı olan süreçleri denetlemeyi başaramazlar. Hükümetin tüm yapabildiği, işsizlik yardımları ya da yeniden meslek eğitimi sağlamak yoluyla darbeyi yumuşatmaya çalışmaktır.

Küreselleşme yeni riskler yaratmıştır: Örneğin, kitle imha silahlarının, kirliliğin, terörün ve uluslararası finans bunalımlarının yayılımı. Bu meseleler tek başına ulus-devletler tarafından çözülemez ve küresel riskleri paylaşmanın bir yolu olarak Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası devlet örgütler (UDÖ) yaratılmıştır. Bu örgütler **küresel yönetimle** ilgili tartışımların temelini oluşturur. Küresel yönetim, küresel bir düzeyde devlet yönetimi yaratmakla ilgili değildir. O, bunun yerine, küresel sorunları çözmek için gereksinim duyulan kurallar çerçevesiyle ve bu kurallar çerçevesini güvenceye bağlamak için gereksinim duyulan (gerek uluslararası örgütler gerekse ulusal hükümetler içinde olmak üzere) başka başka kurumlardan oluşan kümeyle ilintilidir. Bu sorunları çözmek için çoktan kurulmuş olan küresel örgütlerin pek çoğu demokratik sorumluluktan yoksundur. Örneğin, BM Güvenlik Kurulu'nun on beş üyesi olup bunlardan beşi daimidir: A.B.D, Britanya, Fransa, Çin ve Rusya dünyanın en güçlü ülkelerinden birkaçı. Herhangi bir kararın Kurul'dan geçmesi için beş daimi üyenin tümünün oyları içinde olmak üzere dokuz oy gerekir. BM, 2003'te Irak'a karşı kuvvet kullanmaya belirtik olarak izin veren bir kararı desteklememiştir, çünkü Fransa bunu veto etme tehdidinde bulunmuştur. Bu bölümün başlangıcında gördüğümüz üzere bu, gücün meşru olmayan bir kullanımı olduğu için savaşı kınayan, eleştiren kimseler tarafından sözü edilen başlıca zeminlerden biriydi. Dünyanın daha yoksul ülkelerinin büyük çoğunluğunun görüşleri münazarayla büyük ölçüde bağdaşmıyordu.

UDÖ'lerin ortaya çıkışı 16. Bölüm, "Örgütler ve Ağlar", s. 698-701'de tartışılmıştır.

Öyleyse, devlet düzeyinde bir demokratik yönetimin olayların akışıyla başa çıkamayacak denli kötü donanmış göründüğü bir çağda demokrasinin yazgısı nedir? Kimi gözlemciler yapılacak pek az şeyin olduğunu, hükümetlerinin çevremizde gerçekleşmekte olan hızlı değişimleri denetlemeyi umamayacağını ve en sağduyulu eylem biçiminin, hükümetlerin rolünü azaltmak ve pazar kuvvetlerinin kılavuzluk etmesine izin vermek olduğunu öne sürerler.

Britanyalı sosyolog David Held bu görüşü sorgular. Held (2004) küresel bir çağda bizim hükümete gereksinimimizin daha az değil, daha fazla olduğunu ileri sürer. Ancak, şimdiki çağımızda etkili yönetim, demokrasinin, ulus-devlet düzeyinin yanı sıra onun üstünde ve altında da derinleşmesi isteminde bulunur. Held, küreselleşmenin getirdiği yeni meydan okumaları yiğitçe karşılamak için bir küresel **sosyal** demokrasiye gereksinim duyul-

Avrupa Birliği

Avrupa Birliği'nin tarihsel kökleri İkinci Dünya Savaşı'nda bulunur. Böyle bir yıkımın bir daha olmasını engellemek için Avrupa'nın bütünleştirilmesi fikri ileri sürüldü. Britanya'nın savaş zamanı Başbakanı Winston Churchill 1946'da bir "Avrupa Birleşik Devletleri" için çağrıda bulundu. Avrupa birliğine yönelik ilk uygulamalar Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından 9 Mayıs 1950'de bir konuşmada önerildi. Şimdi AB olan şeyin "doğum günü" olan bu tarih her yıl "Avrupa Günü" olarak kutlanmaktadır.

Başlangıçta, Avrupa Birliği (AB) yalnızca altı ülkeden oluşuyordu: Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda.

Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık 1973'te; Yunanistan 1981'de; İspanya ve Portekiz 1986'da; Avusturya, Finlandiya ve İsveç 1995'te katıldı. 2004'te başlıca olarak Doğu Avrupa'dan olmak üzere on yeni ülkenin katılmasıyla o zamana dek olan en büyük genişleme gerçekleşti. Gelecek birkaç yıl içinde Bulgaristan'ın ve Romanya'nın da AB'ye katılması beklenmektedir ve Türkiye'yle üyelik görüşmeleri başlamıştır.

İlk yıllarda, AB ülkelerinin arasındaki işbirliğinin büyük bölümü ticaret ve ekonomiyle ilgiliydi ama şimdi AB gündelik yaşamımızda doğrudan önemi olan başka pek çok konuyu da ele almaktadır. AB kuruluşları; yurttaşlık hakları, güvenlik, meslek yaratımı, bölgesel gelişim ve çevre koruma gibi başka başka alanları ele almaktadır. AB üyesi ülkeler demokratiktir ve barış ve refah için birlikte çalışmaya adanmış olmalıdırlar.

Özellikle Birleşik Krallık'ta kimi insanlar AB üyeliğinin var olan devletlerin ulusal egemenliğinin yani, öz-yönetim bağımsızlığının ve becerisinin altını oyduğundan sözederken, başkaları AB'nin Birleşmiş Milletler ya da Dünya Ticaret Örgütü gibi başka bir uluslararası kuruldan çok da fazla bir şey olmadığını ileri sürerler.

AB'nin savunucuları yukarıdaki iki anlatının da yanlışsız ve tam olmadığını ileri sürerler. Onlara göre AB, üyesi olan devletlerin, ortak çıkarlarla ilgili özgül meselelerde, kararların Avrupa düzeyinde demokratik olarak alınabilmesi için güçlerinin birazını birbirlerine devrettikleri bir örgüttür. Tüm AB kararlarının ve prosedürlerinin temelinde, tüm AB ülkeleri tarafından kabul edilen Sözleşmeler vardır. Egemenliğin bu paylaşımına da "Avrupa bütünleşmesi" denir.

Her biri özgül bir rol oynamak üzere, beş AB kurumu vardır:

- Avrupa Parlamentosu (Üye Devletler'in halkları tarafından seçilir);
- Avrupa Birliği Kurulu (Üye Devletler'in devlet yönetimlerini temsil eder);
- Avrupa Komisyonu (itici kuvvet ve yürütücü kuruldur);
- Adalet Kurulu (yasaya uygunluğu güvenceye bağlar);
- Denetçiler Kurulu (AB bütçesinin sağlıklı ve yasaya uygun yönetimini denetler).

Bunlar, başka beş önemli kurul tarafından desteklenir:

- Avrupa Ekonomik ve Toplumsal Komisyonu (örgütlenmiş sivil toplumun ekonomik ve toplumsal meselelerle ilgili kanılarını dışavurur);
- Bölgeler Komisyonu (bölgesel ve yerel yetkililerin kanılarını dışavurur);
- Avrupa Merkez Bankası (para siyasasından ve avroyu yönetmekten sorumludur);
- Avrupa Ombudsmanı (yurttaşların herhangi bir AB kurumunun ya da kurulunun kötü yönetimiyle ilgili yakınmalarını ele alır);
- Avrupa Yatırım Bankası (yatırım projelerine para sağlayarak AB hedeflerine ulaşılmasına yardım eder).

Birçok kuruluş ve başka kurullar dizgeyi tamamlar.

AB'nin büyümesi Avrupalı önderlere örgütün temel belgelerini gözden geçirip düzeltme fırsatını verdi. 2002'de Fransa eski Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing tarafından anayasal bir anlaşma hazırlandı. Bunun ortaya koyduğu AB anayasası ya da "anayasal sözleşme", çeşitli sözleşmeleri tek bir belgede biraraya getirdi ve üyeleri, başka şeylerin yanı sıra, savunma ve göçle ilgili daha yakın işbirliğine ve tek bir AB başkanı altında hizmet etmeye bağlı kıldı. Anayasanın 2005'te Fransa'da ve Hollanda'da yapılan referandumlardaki yenilgisi (s. 898'ye bakınız) Avrupa'nın daha yakın siyasal bütünselleşmesinden yana olanların umutlarını şimdilik sona erdirmiş görünmektedir.

Avrupa Birliği'nin destekçileri onun yarım yüzyıllık bir istikrar, barış ve refah doğurmuş olduğunu savunurlar. O, yaşam standartlarının yükseltilmesine yardımcı olmuş, Avrupa çapında tek bir pazar

kurmuş, Avrupa'nın tek para birimi olan avronun kullanımını başlatmış ve Avrupa'nın dünyadaki sesini güçlendirmiştir. AB, çeşitliliği korurken birliği özendirerek ve kararların yurttaşların olanaklı olduğunca yakınında alınmasını güvenceye bağlayarak, Avrupa halklarının arasında işbirliğini besler. Yirmibirinci yüzyılın gitgide artan biçimde birbirine bağımlı olan dünyasında, her Avrupa yurttaşının bir merak, hoşgörü ve dayanışma ruhu içinde başka ülkelerden insanlarla işbirliği yapması daha bile zorunlu olacaktır.

Kaynaklar: The European Union at a Glance; *The Economist* (3 Haziran 2005, 23 Haziran 2005)

Sorular

1 Küresel bir çağda siyasetle uğraşmak için Avrupa Birliği'nin donanımı ulus-devletinkinden daha mı iyidir?

2 AB'nin, kimi eleştirmenlerin iddia ettiği üzere bir "demokratik kusuru" var mıdır?

3 AB üyeliği ulusal kimliğe meydan okumakta mıdır?

4 Birleşik Krallık'ın AB üyeliği kazançlı mıdır?

duğu iddiasında bulunur. Bu, demokratik olarak seçilmiş hükümetler, ulusal seçimlerde kendi seçmen kitlelerine karşı nasıl sorumlularsa, küresel örgütleri de aynı biçimde sorumlu kılmayla ilgilidir. Held, bir küresel sosyal demokrasinin temellerinin şimdiden kurulmuş olduğunu ileri sürer. En kötü küresel suçların (soykırım, insanlığa karşı işlenmiş suçlar ve savaş suçları gibi) sorumluları olan kimseleri kovuşturmak ve adalet önüne çıkarmak üzere kurulmuş olan Uluslararası Suçlar Mahkemesi'nin ve Birleşmiş Milletler'in her ikisi de, bunlardan ikincisi demokratik olarak daha sorumlu kılınmaya gereksinim duymakla birlikte, iyi temeller sağlarlar. Bu kurumlar temel insan haklarının korunduğu ve farklılıkların çözüme ulaştırılması için barışçıl bir sürecin kabul edildiği bir dünyaya değgin bir görümü beslerler. Bu örgütlerin varlığı, tüm insanların eşit onuruyla ve değeriyle ilgili değerlerin yerleştiğini belirtir.

Held'in görüşüne göre, küresel sosyal demokrasi, içinde pek çok örgütün farklı düzeylerde birlikte işlediği çok-katmanlı yönetim aracılığıyla elde edilecektir: Yerel, ulusal ve küresel. Eskiden başkanları ve dışişleri bakanları aracılığıyla devletler uluslararası siyasada başlıca eyleyenler iken, birincil eyleyenler şimdi yönetsel kuruluşları, mahkemeleri ve yasa yapıcıları da içine almaktadır. Örneğin, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın uluslararası siyasadaki öneminin ne denli canalıcı olduğunu düşünün. Held, yeni toplumsal hareketlerin yanı sıra, Oxfam and Uluslararası Af Örgütü gibi devlet yönetimiyle ilgili olmayan örgütlerin de küresel sosyal demokrasinin yaratılmasında önemli bir rol oynayabildiklerini savlar. Aşağıda, küresel sorulardan, Birleşik Krallık'taki parti siyasalarına bakmaya geçiyoruz ve son yirmi otuz yılda Britanya'nın siyasasındaki önemli değişimlerin kimilerini inceliyoruz.

Birleşik Krallık'ta parti siyasaları

Geçtiğimiz otuz yıl içerisinde Britanya'da seçim siyasaları önemli ölçüde değişmiştir. Gerek İşçi Partisi gerekse Tutucu Parti, üyelik oranlarının gitgide azalmasından, daha düşük kaynaklar-

Irak Savaşı ve sonrası

1991'deki Körfez Savaşı'ndan sonra, Irak BM'nin getirdiği yaptırımlarla ve silah denetimleriyle karşı karşıya kaldı. Ama Saddam Hüseyin 1998 Kasım'ında BM denetçilerini reddederek, Irak'ın Amerikalı ve Britanyalı kuvvetler tarafından dört gün boyunca bombalanmasına neden oldu. Karşıt görüşteki azınlıklara yönelik saldırıları durdurmak için "uçuşa yasaklı kuşaklarda" devriye gezmeye çoktan başlamış olan bağlaşıklar, Irak'ın uçaksavar ateşini boğmak için kuzey ve güney Irak'ın üzerinde bir düşük-düzey hava bataryası kurdular.

Sonul olarak, yaptırımlar, esnekliğiyle Batı'da karışıklık tohumları eken Saddam Hüseyin'i yerinden oynatmada başarısız oldu. Bunun yerine, zararı hafifletici bir besin-karşılığı-petrol programının 1996'da ortaya koyulmasından sonra bile (ve özellikle [New York ve Washington'a yönelik terör saldırılarının olduğu] 11 Eylül 2001'den bu yana) bu yaptırımlar sıradan Iraklılar için felaket oldu. Amerika ve Britanya, Irak'a "sert yaptırımlar" getirmeye çalıştı, ama bu çabalar başarısız oldu ve 2002 Mayıs'ında BM Irak üzerindeki yaptırımları hafifçe gevşetti.

11 Eylül terör saldırıları Amerika'nın Saddam'la ilgili düşüncelerini değiştirdi. [2001'in başlarında göreve gelen A.B.D Başkanı] George Bush . . . Saddam'ın kovulmasında ayak diredi ve BM eylemde bulunmazsa kendisinin eylemde bulunacağına ant içti. Pek çok diplomatik didişmeden sonra, BM Güvenlik Kurulu, silah denetimlerine koşulsuzca izin vermesi için Saddam'a çağrıda bulunan, etkili bir biçimde dile getirilmiş bir önergeyi onayladı. Saddam bunu kabul etti ve denetçiler 2002 Kasım'ında çalışmaya başladılar. Ama (her ne denli, savaştan sonra Saddam'ın hiçbir etkin yasadışı silah izlencesinin olmadığı ortaya çıktıysa da) Amerika ve Britanya, Saddam'ın Güvenlik Kurulu'na karşı gelmekte olduğu sonucuna vardı ve Fransa'nın ve başkalarının karşı çıkmalarına karşın 20 Mart 2003'te bir savaş başlattı. Üç buçuk hafta sonra, koalisyon kuvvetleri savaşı kazanmıştı ve Bay Bush, dikkatini uzun ve pahalı bir yeniden yapılandırma görevine yöneltiyordu.

Saddam'ı uzaklaştırdıklarından bu yana koalisyon kuvvetleri Irak'ta düzeni yeniden sağlama savaşı verdiler . . . Saddam'ın yakalanmasının ve oğullarının öldürülmesinin dinginlik getireceğine değgin umutların temelsiz olduğu ortaya çıktı. Amerikalı birliklerin işkence yaptığının kanıtları, pek çok kimsenin onların varlığının çözümden çok sorun olup olmadığını düşünmesine yol açtı. Ama Iraklı birlikler güvenliği sağlama yükünü omuzlamaya yine hazır değillerdir.

2004 Haziran'ında Irak'ın egemenliğinin denetimi Koalisyon Güçlerin'den, Iyad Allawi önderliğindeki bir geçici devlet yönetimine geçti. Bu devlet yönetimi, yabancı askerlerden kas ve finans yardımı isteyebilecek olmasına karşın, Irak'ın güvenliğini iyileştirme savaşımı verdi. 2005 Ocak'ında Irak'ta yapılan genel seçim, Arap dünyasının ilk demokrasisini kurmaya yönelik dev ve büyük ölçüde barışçıl bir adımdı. Yeni devlet yönetiminde Şii çoğunluk başat olacaktır -bununla birlikte, yasa yapmak için Kürtler'le ve hatta Sünni azınlıkla birlikte çalışmaya gereksinim duyacaktır. Devlet yönetiminin, yeni seçimlerin yapılmasından önce, ülkeyi biraraya getiren bir anayasa yazmak için bir yılı vardır.

Bu arada, ülkenin altyapısı onarılmakta ve iyileştirilmektedir ve devletin sahip olduğu can çekişen sanayileri özelleştirmek için tasarılar yoldadır. Ama şiddet azalana ve güvenlikli bir yasal çerçeve kurulana dek özel yatırımcıların kesenin ağzını açması olası değildir. Uluslararası önderler, Irak'ın borçlarla ilgili sorumluluğuyla ilgili sorular yanıtlanana dek uzak durmaktadır.

Kaynaklar: The Economist (18 Ekim 2004, 10 Mart 2005)

Sorular

1 Batı'nın Irak gibi "serseri devletlerle" ilgili siyasaları ne olmalıdır?

2 Irak'a yönelik öncelik kapma saldırısı haklı mıydı?

3 Irak'taki savaş, terörü daha çok mu yoksa daha az mı olası kıldı?

4 Geleneksel savaş yöntemleriyle terörle savaşmak olanaklı mıdır?

dan ve oy desteğinin yitiminden ötürü gitgide artan bir baskı altına girmiştir. İşçi Partisi kendini yeniden yaratmayı başararak 1997'de gücü yeniden elde eder ve genel seçim başarısını 2001'de ve 2005'te yinelerken, Tutucu Parti, üyelik düzeylerinde rekor düşüşlerle ve yaşlanmakta olan bir destekçi tabanıyla karşı karşıya olmayı sürdürmektedir.

Başlıca partilerin son otuz yıl içindeki deneyimini anlamada birkaç etken önemlidir. Birinci etken yapısaldır: Geleneksel mavi-yakalı uğraşıların gerektirdiği ekonomik olarak etkin nüfusun oranı dikkate değer ölçüde düşmüştür. Bunun, işçi sınıfı toplulukları ve ticaret birlikleri gibi İşçi Partisi'nin geleneksel destek kaynaklarının birazını aşındırmış olduğundan pek az kuşku duyulabilir.

İkinci bir etken, 1980'lerin başında İşçi Partisi'nde gerçekleşen ayrılıktır, ki bu, 1988'de Özgürlükçü Parti'yle kaynaşarak Özgürlükçü Demokratlar'ı oluşturan Sosyal Demokrat Parti'nin (SDP) kurulmasına neden olmuştur. Son genel seçimlerde, Britanya'nın 'üçüncü partisi' önemli destek elde etmiş ve başlıca iki partinin oylarını çekip almıştır. Savaş-sonrası dönemin büyük bölümünde, Özgürlükçü Parti'nin Parlamento'da (sınırdeğerleri, en düşük 6 ile, 1983'te doruk noktası olan 23 aralığında değişen) pek az sayıda koltuğu vardı. 1997'den bu yana bu rakam yükselmiştir. 2005 genel seçiminde Özgürlükçü Demokratlar Avam Kamarası'nda (toplam sayısı 646 olan) koltukların 62'sini kazandı ve halkın oylarının yüzde 21'inden fazlasını aldı.

Üçüncü bir etki, 1979'dan 1990'a dek görevde kalan Tutucu Başbakan Margaret Thatcher'ın etkisiydi. Thatcher ve kabineleri tarafından başlatılan etkili değişim izlencesi, önceki Tory felsefesinden uzaklaşan önemli bir hareketi dışavuruyordu. 'Thatchercılık' başlıca olarak devletin ekonomik yaşamdaki rolünü kısıtlamayı vurguluyor ve gerek bireysel özgürlüklerin gerekse ekonomik büyümenin temelinin pazar kuvvetleri olduğuna inanıyordu. Devletin ekonomiden geri çekilmesinin bir yolu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çoğu ulusallaştırılmış olan kamu şirketlerinin özelleştirilmesinden geçiyordu. Britanya Telekom, Britanya Gaz, Britanya Çelik, Britanya Havayolları ve Britanya Petrol'ün paylarının satışı geniş bir karşılık buldu. Bu türden bir özelleştirmenin birkaç üstünlüğünün olduğu iddiasında bulunulmaktadır. O, kullanışsız ve etkisiz bürokrasilerin yerine, sağlıklı ekonomik yarışmayı yeniden ortaya koymuş, kamu giderini azaltmış ve yönetimsel kararlarda siyasal müdahaleye son vermiş olarak kabul edilir. Thatcher tarafından başlatılmış olan özelleştirme siyasalarının kalıcı bir etkisi olmuştur. İlkin, bunlar İşçi Partisi tarafından ateşli biçimde sorgulandılar. Bununla birlikte, sonraları, İşçi Partisi düşmanca duruşunu terk etti ve bu eğilimin büyük bölümünün tersine çevrilemez olduğunu kabul etmeye başladı.

Bununla birlikte, 1987 seçiminde ezici bir zafer kazanmasından sonra Thatcher'ın seçmen kitlesi arasındaki popülerliği keskin biçimde azalmaya başladı. 'Poll vergisinin' (resmi olarak Topluluk Ücreti denilen, temelinde gelirin ya da malın bulunmadığı, 'kelle başına' vergi) halkça benimsenmemesi ve ekonominin gerilemeye kayması kilit

etkenlerdi. Sonunda 1997 genel seçiminde Tutucular İşçiler tarafından yenilince istifa edecek olan John Major, 1990'da başbakan olarak Thatcher'ın ardılı oldu. Major'ın yönetimi altında, Tutucular, böyle tasarıların seçmenlerin arasında pek de popüler olmadığı yerlerde bile devlet girişimlerini özelleştirmeyi sürdürdüler. Örneğin, her ne denli derlemeler nüfusun çoğunluğunun böyle bir izlenceyi desteklemediğini gösterse de Britanya Demiryolları özel ihaleyle bölündü ve satıldı.

Başlıca partilerin geçtiğimiz otuz yıldaki deneyiminin anlaşılmasında dördüncü bir etken, 1990'ların ortasında 'Yeni İşçi Partisi'nin ortaya çıkışıydı. Yeni İşçi Partisi, aşağıda göreceğimiz üzere, Britanya siyasasına özce yeni bir yaklaşım getirmiştir.

Yeni İşçi Partisi

Birparça, Thatchercılığın etkisine verilen karşılık olarak, bir parça da, küresel ekonomik çekişmenin yeğinleşmesi de içinde olmak üzere daha geniş küresel olaylara bir tepki olarak, Yeni İşçi Partisi ideolojik bakışaçısını değiştirmeye başladı. Bu süreç, parti 1992 seçimini yitirdikten sonra İşçinin önderliğinden istifa eden ve erken ölümüne dek John Smith'in altında görev yapmayı sürdüren Neil Kinnock tarafından başlatıldı. 1994'te Tony Blair partinin önderi oldu ve ivedilikle daha da geniş kapsamlı içsel reformlara girişti. Yeniden biçimlendirilmiş partisine **Yeni İşçi Partisi** adını veren Blair, 4. Madde'yi -partinin tüzüğünde, onu sanayinin yaygın kamusal sahipliğine bağlı kılan bir madde kaldırmak için parti içerisinde başarılı bir kampanyaya önderlik etti.

İşçiler, böylelikle, Thatcher'ın genişletmeye bu denli kararlı olduğu pazar ekonomisinin özeksel önemini resmi olarak tanıdılar. Böyle yapmakla, parti, Batı Avrupa'daki öteki sosyalist partilerin çoğunda gerçekleşmiş olanlara benzer değişimler gerçekleştirmiş oldu. Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü burada belirleyici bir etki olmuştur. İşçi Partisi'nin bakışaçısı her zaman komünizminkinden oldukça farklı olmuştur komünist toplumlarda sanayi girişiminde devlet sahipliğinin düzeyi İşçi Partisi'nin imgelediğinden çok daha büyüktü. Ancak, çoğu insana göre, komünizmin bütünleşmesinin bozulması da sosyalizme değgin daha az aşırı fikirlerin de köktenlikle gözden geçirilip düzeltilmeye gereksinim duyduğunun bir belirtisiydi. Öyle görünüyor ki, modern bir ekonominin doğrudan devlet denetimi aracılığıyla "yönetilebileceği" fikrinin -gerek komünizmde gerekse "Eski İşçi Partisi'nin" sosyalizminde temel olan bir fikir- artık modası geçmiştir.

Yeni İşçi'yi iktidara getiren 1997 seçimi, yirminci yüzyılda Britanya'daki en büyük seçim değişmelerinden birini -Tutucular'dan İşçiler'e yüzde 10.3'lük bir dönüş- temsil ediyordu ve on sekiz yıllık Tutucu Parti yönetimine bir son veriyordu. İşçi Partisi (Tutucular'ın 165 koltuğuna karşılık) parlamentoda 419 koltuk elde ederek, o zamana dek sağladığı en büyük çoğunluk olan 179 koltuk elde etti. Toryler'in Birleşik Krallık'ın toplam oylarındaki payı (yüzde 30.7), 1832'den bu yana elde etmiş oldukları en düşük düzeydeydi. Şu, onyılın başlarında bile Tututucular'ın tadını çıkardığı oldukça istikrarlı

destek düzeylerinden keskin bir düşüşü belirtiyordu. Örneğin, 1992'de, Toryler oyların yüzde 41.9'unu kazanmıştı. İşçiler'in 2001 ve 2005 genel seçimlerinde de süren seçim başarısı, birparça, Tutucular'ın kendi oy paylarını önceleri tadını çıkardıkları düzeylere yükseltmedeki başarısızlığından ötürüdür.

2001 genel seçimi, İşçi Partisi'nin 166 koltukluk başka bir azalmış çoğunlukla iktidara geri döndürülmelerine tanıklık etti. 1997 genel seçimiyle karşılaştırıldığında belki de en önemli fark, geçerli oyların daha az olmasıydı oy verme hakkı olan kimselerin yalnızca yüzde 59.4'ü (Young 2001; 20.1. Şekle de bakınız). Tony Blair ivedilikle Yeni İşçi'nin 1997'de başlatmış olduğu kamu hizmetlerinin yeniden canlandırılması izlencesini sürdürmeye karar verdi. Onun, Birleşik Krallık'ta yatırım üzerine odaklanma arzusuna karşın, 2001 Parlamentosu'ndaki görüşmelerin büyük bölümü, Tony Blair'in güçlü biçimde ilişiklendirildiği bir siyasa olan, Irak'ın ABD önderliğindeki istilasını destekleme yönündeki tartışmalı kararın çevresinde döndü. Birparça, istilanın nedenlerini çevreleyen görüşmenin bir sonucu olarak, Blair'in ve Yeni İşçi'nin popülerliği bu dönemde azaldı.

Irak'taki savaşla ilgili daha fazla bilgi için s. 910'a bakınız. Terörizm ve 2001'de A.B.D'ye yapılan saldırılar s. 929-38'de tartışılmaktadır.

İşçi Partisi 2005 Mayıs'ındaki genel seçimde üçüncü bir kez daha iktidara geldiler, ama 65'e inmiş bir çoğunlukla. Geçerli oyların sayısı düşük kaldı, yalnızca yüzde 61.5'te. Irak'taki savaşa karşıduruşun, İşçiler'in pek çok koltuk yitirmesine neden olduğunun göstergeleri vardı. Bir topluluk olarak savaşa özellikle karşı duran Müslüman nüfusun yüksek olduğu seçim bölgelerinde partinin oy payı önemli ölçüde düştü. Bu oylar sıklıkla, başlıca partilerin tersine Irak'taki askeri eyleme karşı durmuş olan Özgürlükçü Demokratlar'a gidiyordu. Bethnal Green'de ve Bow'da, İşçi Partisi'nin eski bir milletvekili olan George Galloway, yeni oluşturulan Saygı Partisi'nden savaşkarşıtı bir aday listesiyle koltuğu kazanmak üzere büyük bir İşçi çoğunluğunu altüst etti. Tutucu Parti, Birleşik Krallık oylarının yalnızca yüzde 32.3'ünü topladı, ki bu, iktidarda oldukları sırada elde ettiklerinin çok altındaki bir rakamdı. Seçimin ardından, Tutucu önder Michael Howard istifa ederek 2005 Aralık'ında (sekiz yılı çok az aşan bir süre içinde partinin dördüncü önderi olan) David Cameron'a yerini bıraktı. İşçiler'in oyu, en yüksek öğrenci nüfuslarının bulunduğu on seçim bölgesinden dokuzunda düştü, ki bu, pek çok öğrenci arasında öğrenim ücretlerine olan karşıduruşu yansıtır (17. Bölüm, s. 747-9'a bakınız) ve o koltukların tümünde Özgürlükçü Demokrat oyu önemli ölçüde arttı (Mellows-Facer ve diğerleri 2005). Bununla birlikte, üçüncü bir genel seçimi kazanmakla Tony Blair, Margaret Thatcher'ın üç seçim zaferine yetişmiş oldu -İşçi Partisi tarafından daha önce hiç elde edilmemiş olan bir başarı ve üçüncü döneminin, Başbakan olarak son dönemi olacağına söz verdi.

Benim de içinde olduğum bir yorumcular topluluğu, Yeni İşçi Partisi'nin tasarısını "üçüncü yolun" bir parçası diye betimlemiştir (Giddens 1998). Aşağıda, üçüncü yolun arkasındaki kilit fikirlerden kimilerine bakacağız.

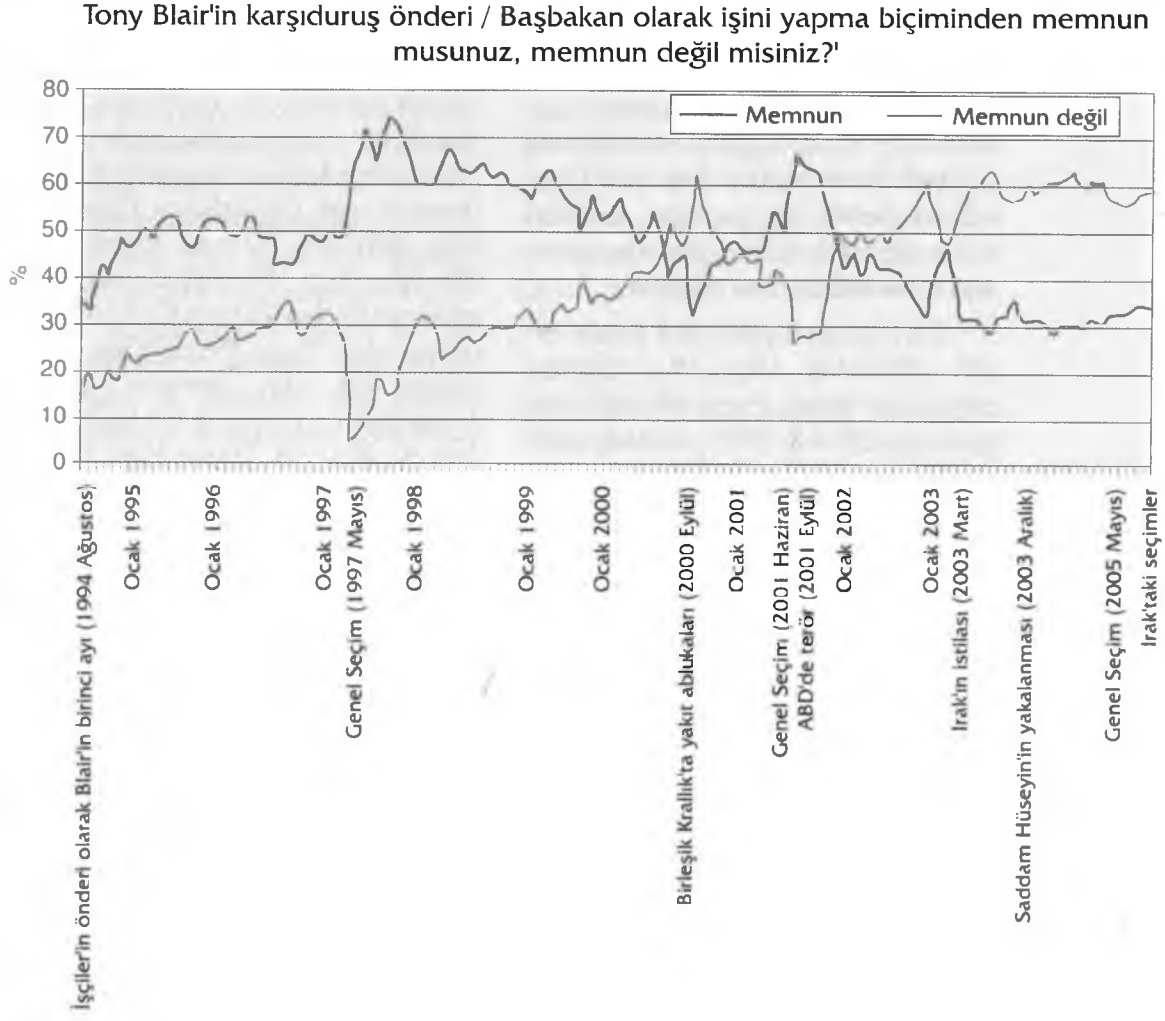

20.1. Şekil Tony Blair'le ve kilit olaylarla ilgili memnuniyet, 1994-2004
Kaynak: MORI Political Monitor: Satisfaction Ratings 1979-2005

Üçüncü yol siyasası

İktidara geldikten sonra, Yeni İşçi Partisi hırslı bir siyasal reform ve modernleşme çabasına girişti. Hükümet, toplumsal adalet ve dayanışma değerlerine bağlı kalmayı sürdürürken yeni küresel düzenin gerçeklikleriyle uğraşmaya çalıştı. Eski siyasanın, yeni çağın meydan okumalarına uygun olmadığını kabul etti. Sayıları bir düzineden fazla olan başka Avrupa hükümetleri gibi, Yeni İşçi de sol ve sağ denilen geleneksel siyasal ulamların ötesine geçmek ve merkez-sağ siyasasının yeni bir türüne girişmek istiyordu. Geleneksel siyasal bölünümlerden kaçınmaya çalıştığı için, bu yaklaşıma sıklıkla **üçüncü yol siyasası** diye gönderme yapılır.

Üçüncü yol siyasasının başlıca altı boyutu vardır:

1 *Hükümet reformu* Etkin bir hükümetin hızla değişen bir dünyanın gereksinimlerini karşılaması gereklidir, ancak, hükümet dışlayıcı biçimde üst-alt bürokrasisiyle ilişiklendirilmemelidir. İş sektöründe kimi zaman görülenlere benzer dinamik yönetim biçimleri, kamusal alanı savunmada ve yeniden canlandırmada hükümetle birlikte çalışabilir.

2 *Sivil toplumun işlenmesi* Hükümet ve pazar, geç modern toplumlardaki pek çok meydan okumayı tek başına çözmek için yeterli değildir. **Sivil toplum** - devletin ve pazarın dışarısındaki alan- güçlendirilmeli ve devlet yönetimiyle ve iş dünyasıyla birleştirilmelidir. Gönüllü topluluklar, aileler ve yurttaş dernekleri, suçtan eğitime dek topluluk meselelerini ele almada çok önemli roller oynayabilirler.

3 *Ekonominin yeniden yapılandırımı* Üçüncü yol, devlet yönetiminin düzenlemeleri ile devlet denetiminin kaldırılmasının arasındaki bir dengeyle ıralanan yeni bir karma ekonomiyi imgeler. Devlet denetiminin kaldırılmasının özgürlüğü ve büyümeyi güvenceye bağlayan tek yol olduğuna değgin yeni-özgürlükçü görüşü reddeder.

4 *Refah devletinin yeniden biçimlendirimi* Refah devleti, etkili refah hizmetlerinin sağlanması yoluyla incinebilir olanın korunmasında özsel olmakla birlikte, daha verimli olması için yeniden biçimlendirilmelidir. Üçüncü yol siyasası, gözlerini bir "bakım toplumuna" çevirirken, eşitsizlikleri azaltmada refahın eski biçimlerinin sıklıkla başarısız olduğunu ve yoksullara güç sağlamaktan çok, onları denetlediğini kabul eder.

5 *Çevrebilimsel modernleşme* Üçüncü yol siyasası, çevre koruma ile ekonomik büyümenin birbiriyle uyumsuz olduğu görüşünü reddeder. Çevreyi savunmaya adanmışlığın işler yaratmasının ve ekonomik gelişimi canlandırmasının pek çok yolu vardır.

6 *Küresel düzen reformu* Küreselleşme çağında, üçüncü yol siyasası küresel yönetimin yeni biçimlerini araştırır. Ulusaşırı dernekler ulus-devlet düzeyinin üstünde demokrasiye götürebilirler ve değişken uluslararası ekonominin daha iyi yönetimini sağlayabilirler.

Üçüncü yol siyasası, bir çifte siyasal bunalımın art alanında ortaya çıktı. Daha önce dikkat çektiğimiz üzere, 1989'daki devrimler sosyalizmin ekonomik örgütlenmeyle ilgili uygulanabilir bir yaklaşım olmadığını açınlamıştı, ancak, yeni-özgürlükçü tutucuların yandaş olduğu serbest pazarla ilgili denetimsiz coşku da kusurluydu. Britanya'da ve başka yerlerde benimsenen üçüncü yol siyasasının modernleştirici gündemi, küreselleşme kuvvetlerine yaratıcı bir biçimde karşılık verme yoluyla toplumsal demokrasiyi yenilemeye yönelik bir girişimdi. O, hükümetin ve demokrasinin işleyişini yeniden canlandırmak için, bu dönüşümlerin arkasındaki gücü denetim altına almaya çalışıyordu.

Üçüncü yol siyasasının destekçileri, onun, artık, özgün olarak ondan ortaya çıkmış olduğu çifte siyasal bunalımın ötesine geçmiş olduğunu ileri sürerler. Destekçilerinin pek çoğu onu Birleşik Devletler'deki Cumhuriyetçi Parti'nin ve Başkan Bush'un

tutucu gündemine karşı başlıca meydan okuma diye ve dünyamızı kökten değiştirmekte olan küreselleşme süreçleriyle ilgili başarılı çözüm görüşmeleri yapmanın tek yolu diye görür.

Bununla birlikte, siyasada bir üçüncü yol bulmaya değgin bu fikir geniş ölçüde eleştirilmiştir. Tutucular'ın pek çoğu yeni siyasanın büyük ölçüde içerikten yoksun gerçek olan bir siyasa izlencesinden çok, siyasal poz takınma olduğunu düşünür. Öte yandan, daha geleneksel solda olan kimileri, üçüncü yolun eşitsizlik ve güvenliksizlik denilen sorunları ele almak için pek az şey yaptığını savunur. Onlar, "Eski İşçi Partisinin" yine de yeni versiyonundan üstün olduğuna inanırlar. (Üçüncü yola değgin bir anlatı için, Giddens 1998, 2001, 2002'ye bakınız.)

Siyasal ve toplumsal değişim

Yukarıdaki tartışımın gösterdiği üzere, siyasal yaşam hiçbir şekilde yalnızca siyasal partilerin, oy vermenin ve yasa yapıcı ve hükümetle ilgili kurullarda temsil edilmenin orthodox çerçevesi içerisinde yürütülüyor değildir. Toplulukların, ereklerinin ya da ülkülerinin bu çerçeve içerisinde elde edilemediğini ya da bu çerçeve tarafından etkin olarak engellendiğini keşfetmesine sık rastlanır. Demokrasinin yukarıda betimlenen yayılımına karşın, yetkeci rejimlerin -Çin, Türkmenistan ve Küba gibi- pek çok ülkede varlığını sürdürmesi, var olan siyasal yapılanmaların içerisinde değişim sağlamanın her zaman olanaklı olmadığını bize anımsatmaktadır. Kimi zaman siyasal ve toplumsal değişim ancak siyasal eylemin Ortodoks olmayan biçimlerine başvurma aracılığıyla gerçekleştirilebilir.

Ortodoks olmayan siyasal eylemin en çarpıcı ve geniş kapsamlı örneği, devrimdir -var olan bir siyasal düzenin bir kitle devinimi aracılığıyla, şiddet kullanılarak alaşağı edilmesi. Devrimler gerilimli, heyecan verici ve büyüleyici olaylardır; anlaşılabilir biçimde, büyük dikkat çekerler. Ancak, bütün o yüksek çarpıcılıklarına karşın, devrimler görece ender olarak gerçekleşirler. Ortodoks olmayan siyasal etkinliğin en sık rastlanan örnekçesi toplumsal hareketler aracılığıyla gerçekleşir -yerleşmiş kurumların alanının dışarısında eylemde bulunarak ortak bir çıkarı ileri taşımaya ya da güvencelemeye yönelik toplu girişimler. Modern toplumlarda, devrime neden olanların yanı sıra, kimi kalıcı, kimi geçici, geniş bir çeşitlilikte toplumsal hareketler var olmuştur. Sıklıkla karşı durdukları resmi, bürokratik örgütler çağdaş dünyanın bir özelliği olarak ne denli açık ise, bunlar da o denli açıktır. Çağdaş toplumsal hareketlerin pek çoğu, uzanımı bakımından uluslararasıdır ve yerel kampanyacıları küresel meselelerle bağlantılandırmada bilgi teknolojisinin kullanımına büyük ölçüde bel bağlarlar.

Küreselleşme ve toplumsal hareketler

Toplumsal hareketler tüm şekil ve boyutlarda ortaya çıkarlar. Birkaç düzineden fazla üyesi olmayan kimileri çok küçüktür; ötekilerse binlerce, hatta milyonlarca insanı içlerine alabilirler. Kimileri içinde var oldukları toplumun yasalarına uygun olarak etkinliklerini yürütürken, ötekiler yasadışı topluluklar ya da yeraltı toplulukları olarak

işlerler. Bununla birlikte, belirli herhangi bir zamanda ya da yerde hükümetler tarafından yasal olarak izin verilebilir diye tanımlanan şeyin sınırlarının yakınında işlemek, protesto hareketlerinin niteliğidir.

Toplumsal hareketler sıklıkla, nüfusun bir bölütünün sivil haklarını genişletme gibi kamusal meselelerde değişim gerçekleştirme amacıyla başgösterirler. Toplumsal hareketlere karşılık olarak, sürerdurumu savunan karşıdevinimler kimi zaman başgösterirler. Örneğin, kadınların kürtaj hakkını savunan kampanyaya, kürtajın yasadışı olmasının gerektiğini savunan kürtaj-karşıtı ("yaşam-yanlısı") eylemciler tarafından patırtılı biçimde meydan okunmuştur.

Toplumsal hareketlerin eyleminin bir sonucu olarak, sıklıkla, yasalar ya da siyasalar değiştirilir. Yasamadaki bu değişimlerin geniş kapsamlı etkileri olabilir. Örneğin, işçi topluluklarının üyelerini greve çağırması eskiden yasadışıydı ve grev yapma, farklı ülkelerde değişkenlik gösteren sertlik derecelerivle cezalandırılırdı. Bununla birlikte sonunda yasalar düzeltilerek grevin, sanayi mücadelesinin izin verilebilir bir taktiği olması sağlandı.

Toplumsal hareketlerler, toplu eylemin en güçlü biçimleri arasındadır. İyi örgütlenmiş, varlığını sürdüren kampanyalar çarpıcı sonuçlar elde edebilirler. Örneğin, Amerika'daki yurttaşlık hakları hareketi, okullarda ve kamusal yerlerde ırk ayrımcılığını yasadışı kılan önemli yasaları kabul ettirmeyi başardı. Feminist hareket ekonomik ve siyasal eşitlik bakımından kadınlar için önemli kazanımlar elde etti. Son yıllarda çevre eylemcileri, (22. Bölüm, "Çevre ve Risk", s. 1000'de tanıtılan) Brent Spar petrol tesisi örneğinde olduğu üzere, devlet yönetimlerinden ve şirketlerden önemli ödünler kazanmışlardır.

Yeni toplumsal hareketler

Son kırk yıl içerisinde dünyanın her yanındaki ülkelerde toplumsal hareketlerde bir patlama olmuştur. Bu 1960'larla 1970'lerdeki yurttaşlık hakları hareketinden ve feminist hareketten, 1980'lerin nükleer-karşıtı ve çevreci hareketlere ve 1990'lardan sonraki eşcinsel hakları kampanyasına dek uzanan çeşitli hareketlere, yorumcular tarafından sıklıkla **yeni toplumsal hareketler** (YTH'ler) diye gönderme yapılır. Bu tanım, çağdaş toplumsal hareketleri, daha önceki yıllarda onlardan önce gelen hareketlerden farklılaştırmaya çalışır. Pek çok gözlemci, YTH'lerin geç modern toplumun eşsiz bir ürünü olduğunu ve yöntemleri, güdülenimleri ve yönelimleri bakımından daha önceki zamanların toplu eylem biçimlerinden derinden farklı olduğunu savunur.

Son yirmi otuz yılda yeni toplumsal hareketlerin yükselişi, insan toplumlarının şimdi karşı karşıya geldiği değişen risklerin bir yansımasıdır. Geleneksel siyasal kurumlar önlerindeki meydan okumalarla başaçıkmayı gitgide daha güç bulmaya başladığından, koşullar toplumsal hareketlere elverişlidir. Bu kurumlar, nükleer enerji, fosil yakıtların yakılması ya da biyoteknoloji ya da nanoteknoloji yüzünden doğal çevrenin karşı karşıya geldiği risklere yaratıcı bir biçimde karşılık vermeyi olanaksız bulmaktadırlar. Bu yeni sorunlar ve

1999'da Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı yapılan bu protesto gibi birkaç toplumsal hareket, son yıllarda tanınmaya başlamıştır.

meydan okumalar, var olan demokratik siyasal kurumların çözmeyi umut edemediği sorunlar ve meydan okumalardır ve bunun bir sonucu olarak, çok geç kalınana ve tam bir bunalımın yaklaşmasına dek bunlar sıklıkla yok sayılmaktadır ya da bunlardan kaçınılmaktadır.

Bu yeni meydan okumaların ve risklerin birikimsel etkisi, hızlı değişimin ortasında insanların yaşamlarının "denetimini yitirmekte" olduklarına değgin bir duygudur. Bireyler daha az güvende ve daha fazla yalıtılmış olduklarını hissetmektedir -bir güçsüzlük duygusuna neden olan bir bileşim. Buna karşıt olarak, öyle görünüyor ki, şirketler, devlet yönetimleri ve medya, insanların yaşamlarının gitgide daha da fazla yanlarında başat olmakta ve denetimden çıkmış bir dünyaya ilişkin duyumu artırmaktadır. Kendi mantığına bırakılırsa küreselleşmenin yurttaşların yaşamlarında daha bile büyük riskler oluşturacağına ilişkin gitgide büyüyen bir duygu vardır.

22. Bölüm, "Çevre ve Risk", s. 1017-21'de küreselleşmenin ve riskin ele alınmasına bakınız.

Yeni toplumsal hareketleri "demokrasinin paradoksu" diye görebiliriz. Geleneksel siyasaya olan inan azalır gibi görünürken YTH'lerin büyümesi geç modern toplumlarda yurttaşların kimi

zaman ileri sürüldüğü gibi duygusuz ya da siyasaya karşı ilgisiz olmadığının kanıtıdır. Bunun yerine, doğrudan eylemin ve katılımın, siyasetçilere ve siyasal düzenlere bel bağlamaktan daha yararlı olduğuna değgin bir inanç vardır. İnsanlar, karmaşık ahlaki meseleleri aydınlatmanın ve onları toplumsal yaşamın özeğine koymanın bir yolu olarak toplumsal hareketleri daha önce hiç olmadığı denli fazla desteklemektedirler. Bu bakımdan, YTH'ler pek çok ülkede demokrasiyi yeniden canlandırmaya yardım etmektedir. Onlar, güçlü bir yurttaş kültürünün ya da sivil toplumun devletle pazaryerinin arasındaki, aile, topluluk dernekleri ve ekonomiyle ilgili olmayan başka kurumlar tarafından doldurulan alanın yüreğindedirler.

Teknoloji ve toplumsal hareketler

Son yıllarda, geç modern toplumlardaki en etkili kuvvetlerden ikisi bilgi teknolojisi ile toplumsal hareketler biraraya gelerek şaşırtıcı sonuçlara yol açmıştır. Şimdiki bigi çağımızda, kürenin her yanında toplumsal hareketlenir hükümetle ilgili olmayan örgütleri, dinsel ve insansever toplulukları, insan hakları derneklerini, tüketiciyi koruma savunucularını, çevreci eylemcileri ve kamu çıkarı için kampanya yapan başkalarını içine alan dev bölgesel ve uluslararası ağlar biçiminde birbiriyle birleşebilmektedir. Bu elektronik ağlar şimdi, olaylara gerçekleşmekte oldukları sırada ivedilikle karşılık vermeye, bilgi kaynaklarına erişmeye ve bunları paylaşmaya ve kampanya yapma stratejilerinin bir parçası olarak şirketlere, devlet yönetimlerine ve uluslararası kurullara baskı yapmaya değgin görülmedik bir beceriye sahiptirler. Örneğin, 2003 Şubat'ında dünyanın her yanındaki kentlerde Irak'taki savaşa karşı yapılan çok büyük protestolar, büyük ölçüde, internet tabanlı ağlar aracılığıyla örgütlenmişlerdi, tıpkı 2001'de Cenevre'deki dünya liderleri toplantısının dışarısındaki protestolar ve 1999'da Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'ne karşı gerçekleşen protestolar gibi (yukarıda s. 904'te internet ve demokratikleşmeyle ilgili kutuya bakınız).

Her ne denli cep telefonları, faks makineleri ve uydu yayını da bunların evrimini hızlandırdıysa da, internet bu değişimlerin ön sırasında olmuştur. Bir düğmeye basmakla, yerel öyküler uluslararası olarak yayılmaktadır. Japonya'dan Bolivya'ya dek, sıradan insanlardan oluşan eylemciler, bilişisel kaynakları paylaşmak, deneyimleri değiştokuş etmek ve birleşik eylemi eşgüdümlemek üzere online olarak buluşabilmektedirler.

Bu son boyut -uluslararası siyasal kampanyaları eşgüdümleme becerisi- hükümetler için en üzücü olan ve toplumsal devinimlerin katılımcıları için en esinleyici olan boyuttur. Son yirmi yılda, "uluslararası toplumsal hareketlerin" sayısı internetin yayılımıyla sürekli olarak büyümüştür. Üçüncü Dünya'nın borcunu geçersiz kılmaktan yana olan küresel protestolardan, (bir Nobel Barış Ödülü'yle doruğa ulaşan) kara mayınlarının yasaklanması için yapılan uluslararası kampanyaya dek internet, kampanyacıları ulusal ve kültürel sınırların ötesinde birleştirme becerisini kanıtlamıştır. Kimi gözlemciler bilgi çağının, gücün, ulus-

devletlerden uzaklaşıp hükümetle ilgili olmayan yeni bağlaşımlara ve koalisyonlara doğru "göç edişine" tanıklık etmekte olduğunu savunurlar.

Birleşik Devletler'deki RAND Şirketi gibi beyin takımlarında çalışan siyasa danışmanları "net savaşlarından" -savaşımın içindeki meselelerin kaynaklar ya da toprak parçaları yerine, bilgi ve kamusal kanı olduğu, büyük ölçekli uluslararası çatışımlar- söz etmişlerdir. Net savaşlarının katılımcıları, kimi nüfusların toplumsal yaşamla ilgili olarak ne bildiklerini biçimlendirmek için medyayı ve online kaynakları kullanırlar. Bu online hareketler sıklıkla, öteki türlü bunların ayırdında olmayabilecek olan izleyicilere şirketlerle, devlet yönetimi siyasalarıyla ya da uluslararası anlaşmaların etkileriyle ilgili bilgi yaymayı hedeflerler. Pek çok devlet yönetimi için -demokratik olanları için bile- net savaşları korkutucu ve ele avuca sığmaz bir tehdittir. Bir A.B.D Ordu aktarımı şöyle uyarıyordu: "Yeni bir devrimciler, köktenciler ve eylemciler kuşağı, içinde kimliklerin ve bağlılıkların ulus-devletten, küresel yurttaş toplumunun ulusaşırı düzeyine kayabildiği bilgi toplama ideolojileri yaratmaya başlamaktadır" (*Guardian*, 19 Ocak 2000'de alıntılanmıştır).

Böyle korkular yersiz midir? Toplumsal hareketlerin son yıllarda gerçekten de köktenlikle dönüşüme uğramış olduğunu düşünmek için nedenler vardır. *Kimliğin Gücü*'nde (The Power of Identity -1997) Manuel Castells, ilintileri ve hedefleri bakımından tamamıyla benzemez olmakla birlikte, tümü de bilgi teknolojisinin etkili kullanımı aracılığıyla uluslararası dikkat çekmiş olan üç toplumsal hareket örneğini inceler. Meksikalı Zapatista başkaldıranları, Amerikalı "halk ordusu" hareketi ve Japon Aum Şinrikyo kültü; bunların tümü de küreselleşmenin etkilerine karşıduruş iletilerini yaymak ve kendi yazgılarının üzerindeki denetimlerini yitirmekten duydukları öfkeyi dışavurmak için medya becerilerini kullanmışlardır.

Castells'a göre, bu hareketlerin her biri, örgütsel altyapıları olarak bilgi teknolojilerine bel bağlar. Örneğin, internet olmasaydı, Zapatista başkaldıranları Meksika'nın güneyinde yalıtılmış bir çete hareketi olarak kalırdı. Bunun yerine, 1994 Ocak'ındaki silahlı ayaklanmalarından yalnızca saatler sonra, başkaldıranların davasına yardımcı olmak ve Meksika hükümetin başkaldırıyı kıyıcı biçimde bastırışını kınamak üzere yerel, ulusal ve uluslararası destek toplulukları online olarak ortaya çıktı. Zapatistalar, Oaxaca ve Chiapas alanlarındaki yoksullaştırılmış Kızılderililer'i küreselleşmenin kazanımlarından daha da dışlayan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (KAÖTA) gibi ticaret siyasalarına olan karşıduruşlarını seslendirmek için uzaktan-iletişim araçlarını, videoları ve medya görüşmelerini kullandılar. Davaları toplumsal kampanyacıların online ağlarının ön sırasına yerleştirilmiş olduğundan, Zapatistalar Meksika hükümetini çözüm görüşmelerine zorlamayı ve uluslararası dikkati serbest ticaretin yerli nüfuslar üzerindeki zararlı etkilerine çekmeyi başardılar.

Ulusçuluk ve ulus kuramları

Çağdaş dünyadaki en önemli toplumsal hareketlerden kimileri ulusçu hareketlerdir. Ondokuzuncu yüzyılın

ve yirminci yüzyıl başlarının sosyoloji düşünürleri, ulusçulukla pek az ilgilendiler ve ilintilendiler. Marx ve Durkheim ulusçuluğu her şeyden önce yıkıcı bir eğilim diye gördüler ve modern sanayinin yarattığı gitgide artan ekonomik tümleşimin, ulusçuluğun hızla gerilemesine neden olacağını ileri sürdüler. Yalnızca Max Weber, ulusçuluğu çözümlemeye çok zaman harcadı ya da yalnızca o, kendisinin bir ulusçu olduğu bildiriminde bulunmaya hazırdı. Ama Weber bile ulusçuluğun ve ulus fikrinin yirminci yüzyılda kazanacağı önemi kestirmede başarısız oldu.

Yirmibirinci yüzyılın başında, ulusçuluk yalnızca canlı olmakla kalmayıp, en azından dünyanın kimi yerlerinde gelişip büyümektedir. Her ne denli dünya, özellikle geçtiğimiz otuz kırk yıl içerisinde birbirine daha bağımlı olmaya başlamış olsa da, bu birbirine bağımlılık ulusçuluğun sonuna işaret etmemiştir. Olasılıkla, o, kimi bakımlardan ulusçuluğun şiddetini artırmasına yardım etmiştir.

Ulusçuluğun eski Yugoslavya'daki dirilişi 13. Bölüm, "Irk, Etniklik ve Göç", s. 546-8'de betimlenmiştir.

Son zamanlarda düşünürler bunun neden böyle olduğuyla ilgili karşıt fikirlerle ortaya çıkmışlardır. Ulusçuluğun, ulusun ve ulus-devletin tarihin hangi aşamasında varlığa geldiğiyle ilgili anlaşmazlıklar da vardır. Kimileri bunların kökenlerinin ötekilerin söylediğinden çok daha eski olduğunu söylemektedir.

Ulusçuluk ve modern toplum

Belki de ulusçuluğun önde gelen kuramcısı Ernest Gellner'dır (1925-1995). Gellner (1983) ulusçuluğun, ulusun ve ulus-devletin her üçünün de, kökenleri onsekizinci yüzyılın sonlarındaki Sanayi Devrimi'nde yatan modern uygarlığın ürünleri olduğunu ileri sürdü. Ulusçuluğun ve onunla ilişiklendirilen hislerin ya da duygusallıkların insan doğasında derin kökleri yoktur. Bunlar, sanayiciliğin yarattığı yeni büyük ölçekli toplumun ürünleridir. Gellner'a göre, ulus fikri gibi, başlıbaşına ulusçuluk da geleneksel toplumlarda bilinmemektedir.

Modern toplumların, bu görüngülerin ortaya çıkışına neden olmuş olan birkaç özelliği vardır. Birinci olarak, modern bir sanayi toplumu hızlı ekonomik gelişmeyle ve karmaşık bir iş bölümüyle ilişiklendirilir. Gellner, daha önce var olandan çok daha etkili bir devlet ve devlet yönetimi düzenine duyulan gereksinimi modern sanayiciliğin yarattığını işaret eder. İkinci olarak, modern devlette bireyler yabancılarla her zaman etkileşmelidir, çünkü toplumun temeli artık yerel köy ya da kent değil, çok çok daha büyük bir birimdir. Temelinde okullarda öğretilen bir "resmi dilin" olduğu kitle eğitimi, büyük ölçekli bir toplumun örgütlenmesinin ve birliğini korumasının başlıca aracıdır.

Gellner'ın kuramı, birden fazla bakımdan eleştirilmiştir. Eleştirmenler bunun, eğitimin toplumsal birliği üretme işlevi gördüğünü savunan işlevselci bir kuram olduğunu söylerler. Tıpkı daha genel olarak işlevselci kuramda olduğu üzere, bu görüş eğitimin çatışma ve bölünme yaratmadaki rolünü küçümseme eğilimindedir. Gellner'ın kuramı ulusçuluğun uyandırabildiği ve sıklıkla da uyandırdığı tutkuları gerçekte açıklamaz. Olasılıkla,

ulusçuluğun gücü yalnızca eğitimle değil, onun insanlar için bir *kimlik* -bireylerin onsuz yaşayamadığı bir şey- yaratma sığasıyla da ilişkilidir.

Kimliğe duyulan gereksinim, kesinlikle yalnızca modern sanayi toplumunun ortaya çıkışıyla doğmuş değildir. Dolayısıyla, eleştirmenler Gellner'ın ulusçuluğu ve ulusu modernlik-öncesi zamanlardan ayırmasının yanlış olduğunu ileri sürerler. Ulusçuluk kimi bakımlardan oldukça moderndir, ama o, çok daha uzak geçmişten gelen duygusallıklardan ve simgecilik biçimlerinden de yararlanır. Ulusçuluğun şimdiki en tanınmış bilginlerinden biri olan Anthony Smith'e (1986) göre, uluslar, onları daha eski etnik topluluklarla ya da onun deyişiyle **etnilerle**, bağlayan doğrudan süreklilik çizgilerine sahip olma eğilimindedir. Etni, ortak atalara, ortak bir kültürel kimliğe ve özgül bir memleketle olan bir bağa ilişkin fikirleri paylaşan bir topluluktur.

Smith, pek çok ulusun modernlik-öncesi sürekliliklerinin gerçekten de olduğunu ve tarihin daha önceki dönemlerinde ulusları andıran etnik toplulukların olduğunu işaret eder. Örneğin, Yahudiler 2000 yıldan uzun bir zamandır seçik bir etni oluşturmuşlardır. Belirli kimi dönemlerde, Yahudiler, ulusların ıralayıcılarından kimilerine sahip olan topluluklar biçiminde öbeklenmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Yahudi soykırımının ardından 1948'de İsrail devleti kuruldu, ki bu, dünyanın her yanına dağılmış olan Yahudiler için bir memleket yaratma amacında olan Siyonist hareketin doruğa erişini belirtir. Öteki ulus-devletlerin çoğunluğu gibi, İsrail de yalnızca tek bir etniden oluşmuyordu. İsrail'deki Filistinli azınlık, oldukça farklı bir etnik artalana dek kendi kökenlerinin izini sürer ve İsrail devletinin yaratımının Filistinliler'i eski memleketlerinden etmiş olduğu iddiasında bulunur -onların İsrail'deki Yahudilerle olan sürekli gerilimleri ve İsrail'in onu çevreleyen Arap devletlerinin çoğuyla arasındaki gerilimler bundan ötürüdür.

Etnilerle ilişkisinde, farklı uluslar farklı gelişim örüntüleri izlemişlerdir. Batı Avrupa'nın uluslarının çoğu içinde olmak üzere, kimilerinde, tek bir etni daha eski rakipleri dışarı itecek biçimde genişledi. Örneğin, onyedinci yüzyılda Fransa'da başka birkaç dil konuşuluyordu ve farklı etnik tarihçeler bunlarla bağlantılandırılıyordu. Fransızca başat dil olunca, bu rakiplerin çoğu sonradan yitti. Ancak, bunların kalıntıları birkaç alanda varlığını sürdürmektedir. Bunlardan biri, Fransız ve İspanyol sınırlarını kapsayan Bask ülkesidir. Bask dili Fransızca'dan da İspanyolca'dan da oldukça farklıdır ve Basklar kendilerinin ayrı bir kültürel tarihçelerinin olduğu savında bulunurlar. Kimi Basklar, Fransa'dan ve İspanya'dan tamamıyla ayrı olan kendi ulus-devletlerini istemektedir. Başka alanlarda -Doğu Timor, ya da Rusya'nın güneyindeki Çeçenistan gibi- görülenlere benzer bir şiddet düzeyi hiç olmamış olmakla birlikte, Bask ülkesindeki ayrılıkçı topluluklar bağımsızlık hedeflerini ileri taşımak için, arada sırada bombalama eylemlerinden yararlanmışlardır.

Devletsiz uluslar

Yerleşmiş ulusların içerisindeki iyi tanımlanmış etnilerin varlığını sürdürmesi, **devletsiz uluslar** olgusuna neden olur. Bu durumlarda, ulusun özsel ıralayıcılarından pek çoğu bulunur ama ulusu oluşturan kimseler bağımsız siyasal topluluktan yoksundur. Çeçenistan'dakilerin ve Bask ülkesindekilerin yanı sıra, dünyanın -sözgelimi Hindistan'ın kuzeyindeki Keşmir gibi- başka pek çok alanındakiler gibi ayrılıkçı hareketler, özerk, öz-yönetimli bir devlet kurma arzusu içindedirler.

Etninin, içinde var olduğu daha büyük ulus-devletle arasındaki ilişkiye bağlı olarak farklı birkaç ulus türünden sözedilebilir (Guibernau 1999). Birinci olarak, kimi durumlarda, bir ulus-devlet, azınlığının ya da azınlıklarının arasında bulunan kültürel farkları kabul edebilir ve onların belirli miktarda etkin gelişimine izin verebilir. Örneğin, Britanya'da İskoçya'nın ve Galler'in tarihçelerinin ve kültürel özelliklerinin, Birleşik Krallık'ın geri kalanından birparça farklı olduğu kabul edilir ve bunların bir ölçüde kendi kurumları vardır. Örneğin, İskoçlar'ın çoğunluğu Presbiteryen'dir ve İskoçya'nın uzun zamandır İngiltere'ninkinden ve Galler'inkinden ayrı bir eğitim düzeni olagelmiştir. İskoçya ve Galler, 1999'da bir İskoç Parlamentosu'nun ve bir Galler Meclisi'nin kurulmasıyla, Birleşik Krallık'ın içerisinde bir bütün olarak daha fazla özerklik elde etti. Benzer biçimde, gerek Bask ülkesi gerekse Katalonya (İspanya'nın kuzeyinde Barselona'nın çevresindeki alan) İspanya'nın içerisinde "özerk topluluklar" olarak kabul edilir. Onlar, belirli sayıda hakları ve güçleri olan kendi parlamentolarına sahiptirler. Bununla birlikte, gerek Britanya'da gerekse İspanya'da, gücün büyük bölümü yine, sırasıyla Londra'da ve Madrid'de bulunan ulusal hükümetlerin ve parlamentoların ellerinde bulunmayı sürdürür.

Devletsiz ulusların ikinci bir türü, daha yüksek bir özerklik derecesine sahip olanlardan oluşur. Quebec'te (Kanada'nın Fransızca konuşulan eyaleti) ve Flanders'ta (Hollanda'nın Flamanca konuşulan alanı) bölgesel siyasal kurulların, uygulamada tam olarak bağımsız olmaksızın önemli kararları alma gücü vardır. Birinci türün altında sözü edilen örneklerde olduğu üzere, bunların içinde de tam bağımsızlığı kışkırtan ulusçu hareketler vardır.

Üçüncü olarak, içinde bulundukları devletin tanımasından az çok tamamıyla yoksun olan kimi uluslar vardır. Böyle örneklerde, daha büyük ulus-devlet, tanınmayı azınlıktan esirgemek için kuvvet kullanır. Filistinliler'in yazgısı, böyle toplulukların bir örneğidir. Başka örnekler arasında, Çin'deki Tibetliler vardır.

Tibetliler, kültürel tarihlerini yüzyıllarca geriye dek izlerler. Tibet'in tarihi, Buddhacılık'ın orada gelişip büyümüş olan özel biçimleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Sürgündeki Tibetli önder Dalai Lama, Tibet'in dışarısındaki, şiddet içermeyen araçlarla ayrı bir Tibet devleti kurmayı amaçlayan hareketlerin merkezindedir. Tibetliler'in durumunda, ilgili ulus-devletin yönetimleri var olan siyasalarını değiştirmeye bir noktada karar vermedikçe, sınırlı bir özerkliğin bile elde edilmesinin olasılığı pek azdır. Ama başka örneklerde, ulusal azınlıkların tam bağımsızlık yerine içinde bulundukları

Rusya'da, Beslan'daki okulda, kitlesel ölümle sonuçlanan rehine kuşatmasından, Çeçen isyancılar sorumluydular.

devletlerin içerisinde özerkliği seçmeleri olanaklıdır. Örneğin, Bask ülkesinde, Katalonya'da ve İskoçya'da, şimdi nüfusun yalnızca bir azınlığı tam bağımsızlığı desteklemektedir. 1995'te Quebec'te Kanada'dan bağımsızlıkla ilgili bir eyalet referandumu, zorunlu halk oylarını toplamada başarısız olunca bozguna uğramıştır.

Ulusal azınlıklar ve Avrupa Birliği

Avrupa'daki ulusal azınlıklar söz konusu olduğunda, Avrupa Birliği'nin oynayacağı önemli bir rol vardır. Avrupa Birliği, Batı Avrupa'nın önemli ulusları tarafından yaratılan bağlılıklar aracılığıyla oluşturuldu. Ancak, AB'nin felsefesinin kilit bir ögesi, gücün yerelliklere ve bölgelere devredilmesidir. Açık hedeflerinden biri, bir "bölgeler Avrupası" yaratmaktır. Bu vurgu, Basklar'ın, İskoçlar'ın, Katalanlar'ın ve öteki ulusal azınlık topluluklarının çoğu tarafından güçlü biçimde desteklenmektedir. Bu toplulukların üyeleri, kültürlerinin ya da kurumlarının parçalarının yitirilme biçimlerine genellikle içerlemekteler ve bunlara yeniden kavuşmayı dilemektedirler. Onlar, AB'ye kendi seçik kimliklerini beslemenin bir aracı gözüyle bakarlar. Avrupa Parlamentosu ya da Avrupa mahkemeleri gibi AB kurumlarıyla

doğrudan doğruya ilişki kurma hakkı, onlara, kendi yazgılarının kendi denetimlerinde olduğu konusunda doyumlu olmaları için yeterli özerkliği verebilir. Bundan ötürü, AB'nin varlığının, ulusal azınlıkların gerek birer parçası oldukları daha büyük uluslarla gerekse AB'yle kurulacak işbirlikçi bir ilişki uğruna, tam bağımsızlık ülküsünden vazgeçebilecekleri anlamına gelecek olması en azından kavranılabilirdir. (AB'nin temel rolleri ve işlevleri yukarıda s. 908-9'da tanıtılmıştır.)

Gelişmekte olan ülkelerde uluslar ve ulusçuluk

Gelişmekte olan dünyadaki ülkelerin çoğunda, ulusçuluğun, ulusun ve ulus-devletin izlediği akış sanayi toplumlarındakinden farklı olmuştur. Daha az gelişmiş ülkelerin çoğu, bir zamanlar Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmişti ve ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlıklarını elde ettiler. Bu ülkelerin pek çoğunda, sömürge yönetimleri arasındaki sınırlar Avrupa'da yapay olarak belirlendi ve nüfusun arasında var olan ekonomik, kültürel ya da etnik bölünmeler dikkate alınmadı. Sömürge güçleri, Afrika yarıkıtasında, Hindistan'da ve Asya'nın başka parçalarında var olan krallıkları ve kabile topluluklarını yendiler ya da onlara boyun eğdirdiler ve kendi sömürge yönetimlerini ya da naipliklerini kurdular. Bunun bir sonucu olarak, her bir sömürge "aynı sınırlar içerisinde biraraya getirilmiş halklardan ve eski devletlerden ya da bunların parçacıklarından oluşan bir derleme" idi (Akintoye 1976, s. 3). Sömürgeleştirilmiş alanların çoğu etnilerden ve başka topluluklardan oluşan bir mozaikti.

Eski sömürgeler bağımsızlıklarını elde ettiklerinde, bir ulusluk ve ulusal ilişkinlik duygusu yaratmada sıklıkla güçlük çektiler. Her ne denli ulusçuluk, sömürgeleştirilmiş alanların bağımsızlığını güvencelemede büyük bir rol oynadıysa da, büyük ölçüde, eylemcilerden oluşan küçük topluluklarla sınırlıydı. Ulusçu fikirler nüfusun çoğunluğunu etkilemiyordu. Bugün bile pek çok sömürge-sonrası devlet iç rekabetlerin ve siyasal yetke üzerinde birbiriyle savaşım içindeki hak iddialarının sürekli tehdidi altındadır.

En fazla sömürgeleştirilen kıta Afrika'ydı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Afrika'da bağımsızlığı özendiren ulusçu hareketler, sömürgeleştirilmiş alanları Avrupa'nın başatlığından özgürleştirmeye çalışıyordu. Bu elde edilir edilmez, her yerdeki yeni önderler ulusal birlik yaratmaya çalışma mücadelesiyle karşı karşıya geldiler. 1950'lerle 1960'larda önderlerin pek çoğu Avrupa'da ya da A.B.D'de eğitim görmüştü, ve çoğu okuryazar olmayan, yoksul ve demokrasinin haklarıyla ve yükümlülükleriyle tanışık olmayan kendi yurttaşlarıyla aralarında engin bir uçurum vardı. Sömürgecilik altında, kimi etnik topluluklar ötekilerden daha zengindi; bu toplulukların farklı çıkarları ve hedefleri vardı ve meşru olarak birbirlerini düşman diye görüyorlardı.

Sudan, Zaire, Nijerya gibi Afrika'daki sömürge-sonrası devletlerden birkaçında iç savaşlar patlak verirken, gerek Afrika'daki gerekse Asya'daki başka pek çok devlet etnik rekabetlerle ve hasımlıklarla ıralanıyordu. Sudan örneğinde, nüfusun yaklaşık olarak yüzde 40'ı etnik kökenleri bakımından Arap oldukları iddiasında bulunurken,

ülkenin başka bölgelerinde, özellikle güneyde, nüfusun çoğu siyahtı ve dinsel inançları bakımından Hıristiyan ya da animistti. Ulusçular gücü elde ettikten sonra, temelinde ulusal dil olarak Arapça'nın bulunduğu bir ulusal bütünleştirme izlencesi oluşturdular. Girişim yalnızca birparça başarılı oldu ve (13. Bölüm, s. 546-548'de, Batı Sudan'da Darfur'dakiler ya da Ruanda'dakiler gibi etnik çatışımlarla ilgili tartışmamızda gördüğümüz üzere) bu girişimin ürettiği gerginlikler ve gerilimler bugün de görülebilir. Bağımsızlıktan bu yana Afrika kıtasında gerçekleşmiş olan savaşların pek çoğu, bunun gibi güçlüklerin doğrudan bir sonucudur.

Söz konusu meselelerin başka bir örneği, Nijerya'dır. Ülkenin yaklaşık 120 milyonluk bir nüfusu vardır: Kabaca her dört Afrikalı'dan biri Nijeryalı'dır. Nijerya önceleri bir Britanya sömürgesiydi ve 1 Ekim 1960'ta bağımsızlığını elde etti. Ülke, başlıca üç etnik topluluktan oluşur: Yoruba, İbo ve Hausa. Bağımsızlığın üzerinden çok geçmeden, 1966'da, ülkede farklı etnik topluluklar arasında silahlı mücadeleler başladı. Askeri bir hükümet kuruldu ve o zamandan bu yana sivil hükümet dönemleri askeri yönetim evreleriyle nöbetleşti. 1967'de Biafra adındaki bir alanın, ülkenin geri kalanından bağımsız olmaya çalıştığı bir iç savaş patlak verdi. Ayrılıkçı hareket asker kuvveti kullanımı aracılığıyla bastırıldı, pek çok yaşam yitirildi. Birbirini izleyen hükümetler "anayurt Nijerya" izleğinin çevresinde daha duru bir ulusal kimlik duygusu yaratma girişiminde bulunmuştur ama bir ulusal birlik ve amaç duygusu yaratmak yine de zordur. Ülke büyük petrol ve işlenmemiş petrol rezervlerine sahiptir, ama büyük ölçüde yoksulluk içine batmıştır ve bugün de yetkeci yönetimin pençesinde kalmayı sürdürmektedir.

Özetle, gelişmekte olan dünyadaki devletlerin çoğu sanayileşmemiş dünyada gerçekleşmiş olanlardan farklı ulus oluşumu süreçlerinin bir sonucu olarak varlığa geldi. Devletler, sıklıkla daha önceden hiçbir kültürel ya da etnik birliği olmayan alanlara dışsal olarak kabul ettirildi, bu da kimi zaman, bağımsızlıktan sonraki iç savaşlarla sonuçlandı. Modern uluslar en etkili biçimde ya hiçbir zaman tam olarak sömürgeleştirilmemiş olan alanlarda ya da çoktandır kültürel birliğin olduğu Japonya, Kore ya da Tayland gibi yerlerde başgöstermişlerdir.

Ulusçuluk ve küreselleşme

Küreselleşme ulusçuluğu ve ulusal kimliği nasıl etkiler? Sosyolog Andrew Pilkington bu soruyu incelemiştir (2002). O, her ne denli destekçilerinin pek çoğu, tarihçeleri zamanın sislerinin içerisine uzanan ulusların üyeleri oldukları savında bulunsalar da, ulusçuluğun oldukça yeni bir olgu olduğunu ileri sürer. Tarihsel bakımdan görece yakın zamanlara dek insanlar kendi topluluklarının dışarısında neyin olup bittiğinin büyük ölçüde ayırdında olmaksızın küçük yerleşimlerde sağ kaldılar ve daha büyük bir ulusun üyeleri olma fikri o zamanlar onlara yabancı görünürdü. Pilkington, bir ulusal topluluk fikrinin gelişip yayılmasının ancak daha sonraları, onsekizinci yüzyıldan başlayarak, kitle iletişim araçlarının ve medyanın gelişimiyle gerçekleştiğini savunmuştur.

Pilkington'a göre, ulusal kimliklerin "yapılandırılması" bu dönem sırasında olmuştur.

Amy Chua: 'Serbest pazar demokrasisini ihraç etme, etnik nefreti ve küresel istikrarsızlığı nasıl doğurur?'

Pek çok yorumcu, yukarıda tartışılanlara benzer etnik çatışımları azaltmanın en iyi yolunun demokrasi ve bir serbest pazar kurmak olduğunu ileri sürmüştür. Onlar, bunun, herkese ülkenin çekilip çevrilmesinde bir söz hakkı vermek yoluyla ve başkalarıyla ticaret yapmaktan gelen refaha erişim sağlamak yoluyla barışı özendireceğini savlarlar. *Dünya Yanıyor: Serbest Pazar Demokrasisini İhraç etme, Etnik Nefreti ve Küresel İstikrarsızlığı Nasıl Doğurur?* (2003) başlıklı etkili bir kitapta Birleşik Devletler'deki Yale Üniversitesi'nde profesör olan Amy Chua bu görüşü sorgular.

Chua'nın başlangıç noktası, gelişmekte olan pek çok ülkede küçük bir etnik azınlığın orantısız ekonomik gücün tadını çıkarmasıdır. Besbelli bir örnek, ırk ayrımcılığının olduğu Güney Afrika'da, beyaz olmayan etnik toplulukları sömürmüş olan beyaz azınlıktır. Chua, 1994'te Ruanda'da Tutsiler'in Hutular tarafından kırımının ve eski Yugoslavya'da Sırplar tarafından Hırvatlar'a karşı hissedilen nefretin de, birparça, Tutsiler'in ve Hırvatlar'ın kendi ülkelerinde tadını çıkardıkları ekonomik üstünlükle ilişkili olduğunu ileri sürer. Chua'nın sıklıkla kullandığı başka bir örnek, Endonezya'daki Çinli etnik azınlıkla ilintilidir.

Endonezya'nın eski diktatörü General Suharto'nun pazar yanlısı reformları ülkenin küçük Çinli azınlığı için özellikle kazançlı oldu. Bunun karşılığında, Çinli-Endonezyalılar Suharto'nun diktatörlüğünü destekleme eğiliminde oldular. Suharto'yu görevden ayrılmaya zorlayan demokrasi yanlısı kitlesel gösterilerin gerçekleştiği yıl olan 1998'de, Çinli-Endonezyalılar Endonezya'nın özel ekonomisinin yüzde 70'ini denetliyor ama nüfusunun yalnızca yüzde 3'ünü oluşturuyorlardı. Ülkenin yerli zenginliğini 'çalıyor' olarak algılanan Çinli azınlığa karşı şiddetli saldırılar, Suharto'nun rejiminin sonuna eşlik etti. Chua şöyle yazar: "*Pribumi* [etnik] çoğunluğu arasındaki egemen görüş, 'Çinli sorunundan bir kerede ve sonsuza dek kurtulmanın, büyümenin 10 yılını yitirmeye değer' olduğuydu."

General Suharto'nun diktatörlüğü çökerken, A.B.D ve öteki Batı ülkeleri demokratik seçimlerin başlatılması çağrısında bulundular. Ancak, Chua, Endonezya'daki Çinliler gibi onun "pazarda başat olan azınlıklar" dediği şeyin bulunduğu ülkelere demokrasiyi tanıtmanın barış getirmesinin olası olmadığını ileri sürer. Bunun yerine, Chua, bir demokraside oylar için yarışmanın, ülkenin etnik çoğunluğundan gelen bir karşı tepkiye neden olmasının olası olduğunu savlar. Endonezya'daki *pribumi* çoğunluğun Çinli azınlığa karşı yaptığı üzere, içerlenilen azınlığı günah keçisi yapmaya çalışan ve etnik çoğunluğu ulusun 'hakiki' sahipleri adına ülkenin zenginliği üzerinde "yeniden hak iddiasında bulunmaya" yüreklendiren siyasal önderler ortaya çıkacaktır.

Chua'nın anlatısı, her ne denli demokrasi ve pazar ekonomisi ilkece iyilikçi kuvvetler olsa da, bunların etkili bir yasa düzenine ve sivil topluma dayandırılmasının gerektiğini bize gösterir. Böyle olmadıkları yerlerde, gelişmekte olan dünyanın pek çok bölümünde olduğu üzere, yeni ve şiddetli etnik çatışımlar ortaya çıkabilir.

Toplumsal yapılandırmacılık, 5. Bölüm, "Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam", s. 190-192'de tartışılmıştır.

Pilkington'a göre, ulusal kimliğin ona karşı oluşturulduğu bir 'Öteki'nin varoluşu, bir ulusluk duygusunu geliştirmede canalıcıydı. Pilkington, (Katolik) Fransa'nın varoluşunun, bir (Protestan) Britanyalı kimliğini şekillendirmede temel olduğunu ileri sürdü. Pilkington, okuryazarlık düzeylerinin nüfusun bütününe yayılmasıyla ve iletişim teknolojisinin fikirlerin yayılmını sağlamasıyla, bir Britanyalılık duygusunun ülkenin seçkinlerinden, aşağıya, toplumun geri kalanına doğru nasıl yayıldığını belgeler.

Eğer ulusal kimlik Pilkington'ın ileri sürdüğü üzere toplumsal olarak yapılandırılıyorsa, onun değişecek ve gelişecek olması olanaklıdır. Pilkington, bugün, değişmekte olan ulusal kimlikteki başlıca etkenlerden birinin küreselleşme olduğunu ileri sürer. Onun görüşüne göre, küreselleşme, merkezileşme ile merkezden uzaklaşma arasın-

da çatışan baskılar yaratır. Bir yandan, kimi iş örgütlerinin ve siyasal birimlerin (örneğin, çokuluslu şirketlerin ya da AB gibi ulusaşırı örgütlerin) güçleri daha yoğunlaşırken, öte yandan merkezden uzaklaşma yönünde baskı vardır (örneğin, Sovyetler Birliği'nin çöküşünü ve parçalanışını ya da İspanya'da ayrı bir Bask ulusuna duyulan arzuyu düşünün). Pilkington, bunun bir sonucu olarak küreselleşmenin ulusal kimliğe yönelik ikili bir tehdit yarattığını savunur: Merkezileşme, özellikle Avrupa Birliği'nin büyüyen güçleriyle birlikte, yukarıdan gelen baskılar yaratır, merkezden uzaklaşma ise, etnik azınlık kimliklerinin güçlenmesi aracılığıyla, aşağıdan gelen baskılar yaratır. Birleşik Krallık'ta buna verilen bir karşılık, Britanyalılık'a değgin dar bir anlayışta yeniden diretmek olmuştur. Pilkington, İngiliz ulusal kimliğiyle ilgili olarak güçlü biçimde Avrupa-karşıtı, beyaz, İngilizce-konuşan bir görüşü öneren eski Tutucu Parti milletvekili John Townsend örne-ğini verir. Pilkington, Birleşik Krallık'ın içerisindeki, Britanyalı kimliğinin dışında bırakıldıklarını hissederek yerel kimliklerini güçlendirmiş ve başka etnik topluluklardan farklı olduklarında diretmiş olan etnik azınlık topluluklarının kimi üyeleri tarafından da buna koşut bir karşılığın verildiğini ileri sürer.

Küreselleşmeye verilen ikinci bir karşılık, ki Pilkington'ın bunun daha sağlıklı olduğuna inandığı açıktır, çoklu kimliklerin olduğunu kabul etmektir; örneğin, aynı zamanda hem İngiliz, hem Britanyalı hem de Avrupalı olmanın olanaklı olduğunu savunmak gibi. Pilkington, Birleşik Krallık'taki, kimliklerinde farklı kültürleri kaynaştıran etnik azınlık topluluklarının yeni "melez kimliklerinde" bu yaklaşımın kanıtını görür. Pilkington'a göre, ulusu etnik olarak içleyici biçimde temsil etme ve Britanyalı-Asyalı gibi tireli kimlikleri yüreklendirme yoluyla, bizler küreselleşmeye verilen ve sıklıkla köktendinciliğe ya da kültürel ırkçılığa başvurmaya götüren ilk ulusçu karşılığa meydan okumalıyız. Pilkington'a göre, küreselleşme, ulusal kimlikle ilgili çelişen baskılara ve çelişen karşılıklara neden olur.

Ulus-devlet, ulusal kimlik ve küreselleşme

Afrika'nın kimi bölümlerinde, uluslar ve ulus-devletler tam olarak oluşmuş değildir. Ancak, dünyanın başka alanlarında kimi yazarlar çoktandır küreselleşimin karşısında "ulus-devletin sonundan" söz etmektedirler. Japon yazar Kenichi Ohmae'ye göre, küreselleşmenin bir sonucu olarak, bizler gitgide artan biçimde, içinde ulusal kimliğin zayıfladığı, "sınırların olmadığı bir dünyada" yaşamaya başlıyoruz (Ohmae 1995; s. 61'e de bakınız).

Bu görüşaçısı ne denli geçerlidir? Tüm devletler, küreselleştiren süreçler tarafından kesinlikle etkilenmektedirler. Yukarıda tartıştığımız üzere, "devletsiz ulusların" yükselişi bile olasılıkla küreselleşmeyle bağlantılıdır. Küreseleşme ilerledikçe, hızla değişmekte olan bir dünyada güvenlik elde etmeye yönelik bir çabayla, insanlar sıklıkla yerel kimlikleri yeniden canlandırarak tepki verir. Küresel pazarın yayılımının bir sonucu olarak, ulusların, kendilerine ilişkin, eskiden olduğundan daha az ekonomik gücü vardır.

Ancak, ulus-devletin sonuna tanık olmakta olduğumuzu söylemek yanlış

olur. Kimi bakımlardan, durum bunun tam karşıtıdır. Bugün, dünyadaki her ülke bir ulus-devlettir ya da öyle olmanın özlemini çekmektedir -ulus-devlet evrensel bir siyasal biçim durumuna gelmiştir. Oldukça yakın zaman öncesine dek, onun yine de rakipleri vardı. Yirminci yüzyılın büyük bir kısmında, sömürgeleştirilmiş alanlar ve imparatorluklar ulus-devletlerle yan yana var oldu. Pek çok sosyolog son imparatorluğun ancak 1990'da Sovyet komünizminin çöküşüyle ortadan yittiğini ileri sürmüştür, başkalarıysa Birleşik Devletler'i bugün de bir imparatorluk diye görür (Ferguson 2004). Sovyetler Birliği etkili biçimde, Doğu Avrupa'daki kendi uydu devletlerini kucaklayan bir imparatorluğun merkezindeydi. Eski Sovyetler Birliği'nin içindeki pek çok yer gibi, bunların tümü artık bağımsız uluslar olmuşlardır. Aslında bugün dünyada yirmi yıl önce olduğundan çok daha fazla egemen ulus vardır.

Geçtiğimiz yüzyılın büyük bölümünde, devletsiz ulusları çevreleyen meseleler ve ulusçuluk, sıklıkla, siyasal bir silah olarak terörün kullanımıyla ilişiklendirildi. Aşağıda terörizmi tartışıyor ve kavramın son yıllarda nasıl değişmiş olduğuna bakıyoruz.

Terörizm

11 Eylül 2001'de sabah 8:45 dolaylarında, Birleşik Devletler üzerinde her zamanki uçuşunu yapmakta olan bir yolcu uçağı teröristler tarafından kaçırılarak New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin Kuzey Kulesi'e çarptırıldı. Dakikalar sonra, kaçırılmış olan başka bir uçak Güney Kulesi'ne çarparak, bir saat içerisinde her iki binanın da çökmesine ve iş günlerine başlayan binlerce insanın ölmesine neden oldu. Yaklaşık olarak bir saat sonra üçüncü bir uçak A.B.D. askeriyesinin ana binası olan Pentagon'a çarptırılarak yüzlerce kişiyi daha öldürdü. A.B.D'nin yürütme gücünün merkezi olan Washington D.C.'deki Beyaz Saray'a yöneldiğine inanılan dördüncü bir uçak, yolcuların uçağı kaçıranlarla mücadelesinin ardından Pennsylvania kırsalında bir tarlaya çakıldı. 11 Eylül'de kaçırılan tüm uçaklar Amerikalı iki şirketten birine aitti: Birleşik Havayolları ya da Amerika Havayolları. Uçak kaçıranlar tarafından seçilmiş olan hedefler Dünya Ticaret Merkezi, Pentagon ve Beyaz Saray bir amaç için seçilmişlerdi: Amerika'nın ekonomik, askeri ve siyasal gücünü yüreğinden vurmak.

Başkan George W. Bush'un saldırılara verdiği karşılık, "teröre karşı savaş" ilanında bulunmak oldu. Bu "savaştaki" ilk önemli askeri karşılık, bir ay sonra geldi: 2001 Ekim'inde koalisyon güçleri tarafından Asya'daki Afganistan'a karşı gerçekleştirilen bir saldırı. Yukarıda görmüş olduğumuz üzere, o zamanlar Afganistan köktendinci bir İslami hükümet olan Taliban tarafından yönetiliyordu ve Taliban, 11 Eylül saldırılarını yürüten ve üyelerinin pek çoğunun orada eğitildiği terör örgütü El-Kaide'nin eylemlerini sıklıkla desteklemişti.

New York'a ve Washington'a yapılan saldırıları izleyen yıllar, sorumluluğunu El-Kaide'nin üstlendiği kıyıcı birkaç terör edimine daha tanık oldu. 2002 Ekim'inde Endonezya'nın Bali adasındaki bir gece kulübüne yapılan saldırıda 200'den fazla insan öldü;

bunların pek çoğu yakınlardaki Avustralya'dan tatil için gelmiş olan genç turistlerdi. 2004 Mart'ında, İspanya'daki Madrid'de bir trendeki bombalar, sabahın en kalabalık saatlerinde işlerine giden yaklaşık 200 kişiyi öldürdü. Londra'da, 2005 Temmuz'unda üç yeraltı treninde ve bir otobüste eşgüdümlü bir dizi patlamanın gerçekleşmesinin ardından 52 kişi öldü ve birkaç yüz kişi yaralandı. 11 Eylül 2001'den sonraki terörizm, içinde olanak olarak daha öncekilerin tümünden daha ölümcül olan yeni bir terör biçiminin olanaklı duruma geldiği yeni bir güvenlik çevresini yansıtır. Şimdi, 'terörizm' kavramına dönüyoruz.

2005 Temmuz'unda Londra'ya yapılan terör saldırılarının sorumluluğunu El-Kaide üstlendi.

Terörün ve terörizmin kökenleri

Terörizm sözcüğünün kökenleri, 1789 Fransız Devrimi'ndedir. Binlerce insan -asıl olarak soylular ama sonradan, çok daha fazla sayıda sıradan yurttaş- siyasal yetkeler tarafından avlandı ve giyotinle idam edildi. 'Terör' terimi devrimciler tarafından değil, karşı-devrimciler tarafından icat edildi: Fransız Devrimi'ni ve onun temsil ettiği şeyi hor gören ve sürüp giden kan dökmenin nüfusu dehşete düşürmenin bir biçimi olduğuna inanan insanlar (Laqueur 2003). Ürkütme amacıyla şiddet kullanımı anlamında 'terör', örneğin Almanya'da Naziler ya da Stalin'in yönetimi altındaki Rus gizli polisi tarafından yirminci yüzyılda yaygın olarak kullanıldı. Bununla birlikte, şiddetin bu tür kullanımı, terimin Fransız Devrimi'ndeki kökenlerinden önceye dayanır.

Her ne denli 'terör' terimi onsekizinci yüzyıla dek icat edilmediyse de, şiddet aracılığıyla insanları dehşete düşürme olgusu çok eskidir. Eski uygarlıklarda bir ordu, düşman tarafından elde tutulan bir kenti istila ettiğinde, onların tüm kenti yerle bir etmesi ve kentteki tüm erkekleri, kadınları ve çocukları öldürmesi hiç de az rastlanır değildi. Bunun amacı yalnızca düşmanı fiziksel olarak yıkmak değil, ayrıca, başka kentlerde yaşayanların içinde dehşet yaratmak ve o dehşetin temsil ettiği gücü tanıtlamaktı. Bu yüzden, nüfusları, özellikle sivil nüfus-ları dehşete düşürme fikriyle şiddet kullanma olgusu, besbelli ki terimden daha eskidir.

Toplumbilimciler 'terörizm' teriminin yararlı bir kavram olup olamayacağıyla yani, usa uygun bir nesnellikle kullanılıp kullanılamayacağıyla ilgili

olarak anlaşmazlığa düşerler; bu, tanımlanmasının güçlüğüyle kötü ün kazanmış bir terimdir. Meselelerden biri, insanların terörizmle ve teröristlerle ilgili olarak yaptığı değişen ahlaki değerlendirmelerle ilintilidir. "Birinin teröristinin, başka birinin özgürlük savaşçısı olduğu" sıklıkla söylenir. Eskiden terörist olan insanların sonradan, bir noktada, terörü, tıpkı onu uyguladıkları kadar şiddetle kınamaya başlayabildikleri de iyi bilinir. Kimi sınırlamalarla denilebilir ki, örneğin, İsrail devletinin erken tarihi terörist etkinlik tarafından kesintiye uğratılmıştır ama yirmibirinci yüzyılda İsrail önderliği kendi bildirimine göre "terörle savaşın" vazgeçilmez bir parçasıdır ve terörizmi birincil düşmanı gözüyle görmektedir. Güney Afrika'nın eski önderi Nelson Mandela'nın gizil terörist olarak alabildiğine yerilmesinin üzerinden yalnızca yirmi otuz yıl geçmiştir ama şimdi o yakın zamanların en çok saygı duyulan siyasal simalarından biridir. Yararlı bir terim olması için, terörizm, zamana ya da gözlemcinin bakışaçısına göre değişen ahlaki değerlendirmeden olanaklı olduğunca özgürleştirilmelidir.

Terörizme değgin yararlı bir kavramlaştırımın aranmasında ikinci bir mesele, devletin rolüyle ilgilidir. Devletlerin terörizmi uyguladığı söylenebilir mi? Devletler, insanlık tarihinde başka herhangi bir örgütten çok daha fazla sayıda ölümden sorumlu olmuşlardır. Devletler sivil nüfusları kıyıcı biçimde öldürmüşlerdir; modern zamanlarda, devletler, geleneksel uygarlıklarda kentlerin yerle bir edilmesiyle karşılaştırılabilecek bir şeyi gerçekleştirmişlerdir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Bağlaşıklar'ın yangın bombaları, Dresden adındaki Alman kentini büyük ölçüde yıktı: Yüz binlerce kişi öldü. Pek çok tarihçi, Dresden'a yapılan saldırının, savaşta Bağlaşıklar için hiçbir stratejik yararının olmadığı bir noktada gerçekleştiğini ileri sürer. Bağlaşıklar'ın eylemini eleştirenler, Dresden'ın yıkımının amacının Alman toplumunda dehşet ve korku yaratmak ve böylelikle yurttaşların savaşı sürdürme kararlılığını zayıflatmak olduğunu ileri sürerler.

Terörizm kavramını devletin dışarısında çalışan topluluklarla ve örgütlerle kısıtlamak sağduyulu olur. Öteki türlü, kavram, daha genel olarak savaş kavramına fazla yakınlaşır. Yukarıda dikkat çekilen sorunlara karşın, pek çokları yansız bir tanımın bulunabileceğini savunur. Terörizmi, "yapısı ya da bağlamı bakımından böyle bir edimin amacı bir nüfusu ürkütmek ya da bir hükümeti veya uluslararası bir örgütü herhangi bir edimi gerçekleştirmeye ya da gerçekleştirmekten kaçınmaya zorlamak olduğunda, [devletle ilgili olmayan bir örgüt tarafından] sivillerin ya da çarpışmaya katılmayanların ölümüne ya da ciddi bedensel zarara neden olmasına niyet edilen herhangi bir eylem" diye tanımlayabiliriz (Anand Panyarachun ve diğerleri 2004). Başka deyişle, terörizm, bir hükümeti siyasalarını değiştirmeye ikna etmek ya da onun dünyadaki saygınlığını zarara uğratmak için tasarlanan, sivillere yönelik saldırılarla ilgilidir.

Eski ve yeni tarz terörizm

Yukarıda tanımlanmış olduğu üzere, terörizm, eski kentlerin yerle bir edilmesi gibi tarihin önceki dönemle-

Terörist saldırılardan korumaya çalışmak amacıyla, Parlamento önüne ağır beton kütleler yerleştirilmiştir.

rinde dehşete düşürmek için tasarımlanan şiddet edimlerinden seçikleştirilebilir. Terörizm, iletişim teknolojisindeki değişimlerle bağlantılıdır. Nüfusları epeyce geniş bir yelpazede dehşete düşürmek için, şiddetle ilgili öğreni, etkilenen o nüfuslara oldukça çabuk bir biçimde ulaşmak zorundadır. Bunun olanaklı duruma gelmesi ancak ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, modern iletişim araçlarının yükselişiyle olmuştur. Elektronik telgrafın icadıyla birlikte, zamanı ve uzayı aşan anında iletişim olanaklı olmuştur. Bu zamandan önce öğreninin yayılması günler, hatta haftalar sürebiliyordu. Örneğin, 15. Bölüm'ün girişinde gördüğümüz üzere, Abraham Lincoln'ın suikast haberinin Birleşik Krallık'a ulaşması günler aldı. Anında iletişim olanaklı olunca, terörist şiddete değgin uzaktan yansıtılabilen simgesel edimler gerçekleşebilir -bunları bilen, yalnızca yerel nüfus değildir.

Eski tarz terörizm

Eski ve yeni tarz terörizmin arasında bir ayrım yapabiliriz. Eski tarz terörizm, yirminci yüzyılın çoğunda başattı ve bugün yine vardır. Terörizmin bu türü, büyük ölçüde, ulusçuluğun yükselişiyle ve yukarıda tartıştığımız üzere (s. 926-928) onsekizinci yüzyılın sonlarından başlayarak Avrupa'da ulusların, egemen, topraklarının sınırları belirli şeyler olarak kurulmasının gerçekleşmesiyle ilişiklendirilir.

Tüm uluslarda, sınırlar, ya Afrika'da ve Asya'da Batılı sömürgeciler tarafından yapılmış olduğu üzere bir haritadaki çizgiler olarak ya da fetih, savaş ve mücadele yoluyla, az çok yapay olarak saptanmıştır. Örneğin, İrlanda 1800'de Birleşik Krallık'a katıldı ve bu, 1920'lerin başında ülkenin Kuzey ve Güney diye ayrılmasıyla sonuçlanan bağımsızlık mücadelelerine neden oldu. Sömürge yönetimleri tarafından haritaları çizilen ya da kuvvet kullanımı aracılığıyla kurulan ulusların oluşturduğu bir yamalı bohça, çeşitli örneklerde, kendi devletleri olmayan uluslara yani, ortak bir kültürel kimliği olduğu savında bulunan, ama olağan olarak bir ulusa ilişkin olan toprak ve devlet aygıtlarından yoksun olan uluslara neden olmuştur. Eski tarz terörizmin çoğu biçimi, devletsiz uluslarla bağlantılıdır.

Eski tarz terörizmin amacı, ulusların o topraklardaki devlet aygıtı üzerinde denetiminin olmadığı alanlarda devletler kurmaktır. Bu, örneğin, İrlanda Cumhuriyetçi Ordusu (IRA) gibi İrlanda ulusçuları ve İspanya'daki ETA gibi Bask ulusçuları için doğrudur. Başlıca meseleler bir devletin oluşumundaki toprak bütünlüğü ve kimliktir. Eski tarz terörizm, devletsiz ulusların olduğu ve terörizmin, güçlerini elde etmek için şiddet kullanmaya hazırlıklı olduğu yerlerde bulunur. Eski tarz terörizm temelde yereldir, çünkü onun hırsları yereldir. O, özgül bir ulusal alanda bir devlet kurmak ister.

Son yıllarda, dışarıdaki ülkelerin desteğinden yararlandığı için, eski tarz terörizmin de sıklıkla uluslararası bir bileşeni olmuştur. Örneğin, Birleşik Devletler'in içerisindeki toplulukların yanı sıra Libya, Suriye ve kimi Doğu Avrupa ülkeleri, IRA'nın Kuzey İrlanda'daki ve Bask ayrılıkçılarının İspanya'daki terörist edimlerini çeşitli derecelerde desteklemiştir. Ama her ne denli eski tarz terörizm para kaynağı bulmada ya da silah satın almak için silah ya da uyuşturucu sızdırmada daha geniş bir küresel destekçiler ağıyla ilişkili olabilse de, hırsları yereldir.

Hırsları bakımından sınırlı olmanın yanı sıra, eski tarz terörizm, şiddet kullanımı bakımından da sınırlıdır. Örneğin, her ne denli Kuzey İrlada'daki çatışımın sonucu olarak pek çok kişi yaşamını yitirmişse de, 1970'lerde "Kargaşalar'ın"yeniden başlamasından bu yana, Britanyalı askerler de içinde olmak üzere, öldürülen insanların oranı, ortalama olarak, trafik kazalarında ölmüş olanlarınkinden azdır. Eski tarz terörizmde, her ne denli sakatlanan ve öldürülen insanların sayıları önemli olsa da, şiddet kullanımı sınırlıydı, çünkü terörizmin bu türünün amaçları da (bu şiddet yine de korkunç ve ürkütücü olmakla birlikte) görece sınırlıdır.

Buna ek olarak, son yirmi otuz yılda Britanya devlet yönetimlerinin Kuzey İrlanda'da keşfetmiş olduğu üzere, ulusal kimliğin yarattığı güçlü ahlaki zorlama eski tarz terörizmle çarpışmayı güçleştirir. Görmüş olduğumuz üzere, ulusçuluğun güçlü bir enerji sağlayıcı bileşeni vardır. Ulusal kimlik söyleni, devletsiz bir ulusun var olduğu örneklerde, bir devlet kurmaya çalışan bir harekete adanmış kimselerin ateşini körüklemeyi sürdürebilir. Aynı toprak parçası üzerinde birbiriyle çekişen iddiaların olduğu örneklerde, tarihsel deneyim, bir uzlaşıma ulaşmanın özellikle güç olduğunu açınlar.

Birleşik Krallık'ın parçası olarak kalmak isteyen birleşimcilerden ve İrlanda'nın parçası olmak isteyen ulusçu topluluklardan gelen birbiriyle çatışan baskıların olduğu Kuzey İrlanda'daki uzun mücadele söz konusu olduğunda, bu doğru olagelmiştir.

Eski ve yeni tarz terörizmin arasında temel bir ayrım yapılabilir (Tan ve Ramakrishna 2002). Yeni tarz terörizm iletişim araçları teknolojisinde küreselleşmeyi dürtülemekte olan değişimlerle olanaklı kılınır ve onun küresel bir yayılımı vardır. Terörizmin bu örnekçesi en ünlü biçimiyle El-Kaide'nin İslami kökten-dinciliğiyle ilişiklendirilir (kutuya bakınız), ama hiçbir şekilde onunla sınırlı değildir. Şimdi yeni tarz terörizmle ilgili bir tartışıma dönüyoruz.

Yeni tarz terörizm

Yeni tarz terörizm, eski tarz terörizmden birkaç bakımdan, birinci olaraksa iddiaların uzanımı bakımından farklılık gösterir. Örneğin, El-Kaide'nin dünya görüşünün ayırt edici

El-Kaide'nin kökenleri ve bağlantıları

'Taban' anlamına gelen El-Kaide, Sovyet kuvvetlerinin Afganistan'dan çekildiği ve Usame Bin Laden'le meslektaşlarının yeni cihatlar [aşağı yukarı, kutsal savaşım ya da savaş diye çevrilen bir terim] aramaya başladığı 1989'da yaratıldı. Örgüt, İslam sancağı altında Sovyet komünizmine karşı savaşmak üzere 1980'lerde Afganistan'a gitmiş olan Arap gönüllüler ağından çıkıp gelişti. Sovyet-karşıtı cihat sırasında, Bin Laden'le savaşçıları Amerikalı ve Suudi kaynaklardan para aldılar. Kimi analizciler, Bin Laden'in CIA'den güvenlik eğitimi almış olduğuna inanmaktadır. Bilinir oldukları adla 'Arap Afganlar', savaşta katılaşmış ve fazlasıyla güdülenmiştiler.

1990'ların başında, El-Kaide Sudan'da faaliyet gösteriyordu. 1996'dan sonra, örgütün karargahı ve yaklaşık bir düzine eğitim kampı, Bin Laden'in Taliban'la yakın bir ilişki kurduğu Afganistan'a taşındı. Afganistan'da 2001'in sonunda başlayan A.B.D saldırısı, personeline saldırılan ve üsleriyle eğitim kampları yıkılan örgütü dağıtarak yeraltına sürdü.

Dünyanın her yanında hücreler

Örgütün, yalnızca Ortadoğu'da ve Asya'da değil, Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da da kırk ila elli ülkede faaliyet gösterdiği düşünülmektedir. Batı Avrupa'da, Londra, Hamburg, Milano ve Madrid'de, bilinen ya da kuşkulanılan hücreler olagelmiştir. Bunlar, üye toplamada, para kaynağı bulmada ve eylemler tasarlamada önemli merkezler olagelmişlerdir.

Eğitim için, topluluk, özgürce ve gizlice çalışabildiği yasadışı alanları yeğler. Bunların, Afganistan'ın dağlık alanlarının yanı sıra Somali, Yemen ve Çeçenistan'ı içine aldığına inanılmaktadır. Endonezya'nın adalarından birindeki gizli bir eğitim kampıyla ilgili aktarımlar da olmuştur.

İtalya'daki Kızıl Tugay ya da Ortadoğu'daki Ebu Nidal topluluğu gibi geçmişin sıkı örgülü topluluklarından farklı olarak, El-Kaide gevşek örgülüdür. Bir kenetlenen ağlar zinciri olarak kıtalar boyunca işler. Öyle görünmektedir ki, sıklıkla küçük suçlar aracılığıyla kendi paralarını toplayan ve öteki topluluklarla yalnızca zorunlu olduğunda temas kuran tek tek toplulukların ya da hücrelerin yüksek bir özerklik derecesi vardır.

El-Kaide'yi tanımlamak

Toplulukların arasındaki bu gevşek bağlantı, bir tanım sorusunu ortaya attı. El-Kaide'den söz ettiğimizde, edimsel bir örgüte mi gönderme yapıyoruz, yoksa şimdi, bir fikre daha yakın olan bir şeyden mi söz ediyoruz?

2003 Mayıs'ında Riyad'daki bombalamalar ve 2002'de Mombasa'da İsrailli turistlere yapılan saldırı gibi saldırılar genellikle El-Kaide'ye yüklenir. Ama bu saldırılar herhangi bir şekilde Bin Laden ya da onun önderlik ettiğine bugün de inanılan örgüt tarafından tasarlanmış, örgütlenmiş ya da bunlara para sağlanmış mıydı?

Kimi analizciler, El-Kaide teriminin şimdi, paylaşılan amaçlardan, ülkülerden ve yöntemlerden biraz daha fazlası tarafından bağlantılandırılan çeşitli topluluklara gönderme yapmak için kullanıldığını öne sürmüşlerdir. Bununla birlikte, şunu biliyoruz ki,

birkaç köktenci topluluk El-Kaide'yle resmi olarak bağlantılıdır ya da bağlantılı olmuştur. Bunların en önemlisi, üyeleri Afganistan'a sığınmış ve El-Kaide'yle kaynaşmış olan Mısırlı İslami Cihat topluluğunun köktenci kanadıdır. Önderi, El-Kaide'nin arkasındaki beyin olduğuna ve örgütün en kötü ünlü eylemlerinden pek çoğunun tasarlayıcısı olduğuna inanılan acımasız bir Mısırlı olan Ayman al-Zawahri'dir. Bu eylemler, 1998'de Afrika'daki iki ABD büyükelçiliğine yapılan saldırıları ve New York'taki ve Washington'daki 11 Eylül saldırılarını içine alır.

Kaşmirli militan topluluklarla; Özbekistan İslam Hareketi ya da ÖİD'yle; Filipinler'deki Ebu Sayyaf topluluğuyla; ve Cezayir'deki GIA ya da Silahlı İslam Topluluğu'yla ve onun Salafçı topluluk ya da GSPC diye bilinen köktenci dalıyla bağlantıların olduğuna da inanılmaktadır.

"Terörle savaş"

Batılı polis kuvvetleri ve haber alma kuruluşları, 'terörle savaşın' bir parçası olarak, El-Kaide hücrelerini parçalamada, paravan şirketleri kapatmada ve mal varlıklarını dondurmada biraz başarı kazanmışlardır. En tepedeki önderlerinden kimileri öldürülmüş ya da yakalanmış ve Guantanamo Körfezi'nde kimi üyelerin sorgulanışı örgütü, daha da zayıflatmıştır. Bununla birlikte, örgütü tamamıyla kökünden sökmek fazlasıyla karmaşık ve düşkırıklığına uğratan bir görevdir.

Son zamanlarda Oxford Araştırma Topluluğu, Irak'ı ve terörle savaşı konu alan bir aktarımla, üyelerinin pek çoğunun alıkonmasına karşın El-Kaide'nin "canlı ve etkili olarak kaldığına" dikkat çekti. En büyük düşkırıklığı, Usame Bin Laden'in yazgısının ve nerede olduğunun bugün de derin bir giz olmasıdır.

Kaynak: BBC (20 Temmuz 2004)

özelliklerinden biri, küresel jeopolitik amaçlarının olmasıdır: O, dünya toplumunu yeniden yapılandırmaya çalışır. El-Kaide önderliğinin parçaları, Hint yarıkıtasından Avrupa'ya dek uzanan bir İslam toplumunu yeniden yapılandırmayı istemişlerdir. Bu, Ortadoğu boyunca İslami devlet yönetimleri kurmayı ve Kuzey Afrika'nın yeniden ele geçirilmesini gerektirecekti. El-Kaide'nin destekçileri, son binyıl içerisinde Batı'nın, İslam topluluklarını, üzerinde meşru bir hak iddialarının olduğu alanlardan kovmuş olduğunu ileri sürerler. Bu alanlar Balkanlar'ı ve İspanya'nın önceleri Mağripliler (özgün olarak Kuzey Afrikalı olup, sekizinci ve onbeşinci yüzyıllar arasında İspanya'nın pek çoğunu denetleyen Müslümanlar) tarafından yönetilen parçalarını içine alır. Bizim şimdi Avrupa gözüyle baktığımız yerin büyük bir bölümü önceleri Müslüman'dı ve, ya Osmanlı İmparatorluğu tarafından ya da Kuzey Afrika'dan yönetiliyordu. El-Kaide, bu bölgelerde ve alanlarda İslam'ın küresel rolünü yeniden kurmayı amaçlar. Bu yüzden, eski tarz ulusçuluk yerel ve belirli devletlerle olağan olarak, oldukça küçük devletlerle bağlantılıyken, yeni tarz terörizm amaçları bakımından küreseldir. O, dünya güç dengesini tersine çevirmek ister.

El-Kaide'nin ve benzeri terör örgütlerinin dünya görüşüne göre, modernlik ile modernlik-karşıtlığının arasında ıralayıcı bir gerilim vardır. Onlar, Avrupa'nın büyük parçalarında, Ortadoğu'da ve Asya'da daha eski bir çağda varolmuş olan İslam egemenliğini yeniden kurma girişiminde bulunurken, modernliği eleştirmek için modern iletişim araçlarından büyük ölçüde yararlanırlar ve modern Batı toplumunun ahlaki yozluğu diye gördükleri şeyi tersine çevirme girişiminde bulunurlar (Gray 2003).

İkinci olarak, yeni tarz terörizm eski tarz terörizmden, örgütsel yapılanımı bakımından farklılık gösterir. Bu paralelliği fazla ileri götürmemeye dikkat etmekle birlikte, sosyolog Mary Kaldor, Oxfam ya da Yeryüzü Dostları gibi uluslararası sivil toplum örgütleriyle (STÖ) yeni terörist

toplulukların, özellikle El-Kaide'nin altyapısı arasındaki birkaç benzerliğe işaret etmiştir.

16. Bölüm, 'Örgütler ve Ağlar', s. 698-701'de STÖ'leri daha ayrıntılı olarak tartışılmıştır.

Örgütsel yapılanımı bakımından, El-Kaide pek çok STÖ'nün kullandığı aynı küresel biçimleri kullanır. Gerek yeni terör örgütleri gerekse Yeryüzü Dostları gibi STÖ'leri bir özgörev ve adanmışlık duygusuyla dürtülenirler. Bu özgörev ve adanmışlık duygusu, epeyce gevşek bir küresel örgütün gelişip büyümesine izin verir (Glasius ve diğerleri 2002).

Gerek STÖ'lerin gerekse yeni terör örgütlerinin temelinde, Manuel Castells (16. Bölüm, s. 718-720'ye bakınız) tarafından tartışılan türlerde ağlar vardır. Bunlar, fazlasıyla merkezden uzaklaşmış yapılanımlardır. Yerel hücrelerin çok özerkliği vardır ve bunlar merkezden gelen güçlü herhangi bir yönlendirimin olması zorunlu olmaksızın çoğalabilirler. 2001'de Amerika'nın Afganistan'a saldırıları El-Kaide'nin önderliğini önemli ölçüde zayıflattı, ama örgüt, ahlaki inancından ötürü güçlü olmayı sürdürmektedir. Bu, toplam örgütün kimi veçhelerinin zayıflatılmış ya da bozulmuş olduğu zamanlarda bile hücreleri işlevgörür olarak tutan bir özgörev duygusunu dürtüler.

Gerek terör örgütünün gerekse STÖ'lerin destekçilerinin de pek çok ülkede küresel bir yayılımı vardır. Terörizm uzmanları 2001'de Amerika'nın önderliğinde Afganistan'a yapılan saldırıdan El-Kaide'nin ne ölçüde sağ çıktığıyla ilgili olarak anlaşmazlığa düşerler, ama dava uğruna şiddetle ölmeye istekli olan yaklaşık olarak 20.000 kişiden yararlanan ve çoğu merkezden yarı-özerk olarak varolan El-Kaide hücrelerinin yaklaşık altmış ülkede bugün de varlığını sürdürdüğü kestiriminde bulunulmuştur.

Yeni terör topluluklarının ve STÖ'lerin her ikisinin de devletlerin içerisinde işlediğine dikkat çekilebilir. Hiçbir STÖ devletle ilgili olmayan bir örgüt olarak tamamıyla gelişip büyüyemezdi. Bunların tümünün devletle kimi temasları ve devletten aldıkları destekler vardır ve Kaldor bunun yeni tarz terör örgütleri için de doğru olduğunu savunur. 1998'de bir yolcu uçağının bombalanarak İskoçya'daki Lockerbie köyüne düşmesiyle Libya'nın ilişkisi, bunun bir örneğini sağlar. Elbette, yeni terör örgütleri ile STÖ'lerin arasındaki benzerliği fazla ileri götürülemez; ama örgütsel yapılanımları ve elbette birbirinden çok farklı olan özgörevlerle ilgili paylaşılan duyguları bakımından, El-Kaide kötücül türde bir STÖ olarak görülebilir.

Eski ve yeni tarz terörizmin farklılık gösterdiği üçüncü ve son yan ise, araçlarla ilgilidir. Yukarıda gördüğümüz üzere, eski tarz terörizmin görece sınırlı hedefleri vardı ve bunun bir sonucu olarak, onun parçası olan şiddet de olağan olarak epeyce sınırlıydı. Öyle görünüyor ki, yeni tarz terörizm, kullanmaya hazırlıklı olduğu araçlar bakımından çok daha acımasızdır. Örneğin, El-Kaide web siteleri 'düşmandan' yani, birincil olarak Birleşik Devletler, ama bir ölçüde, bir bütün olarak Batı'dan aşırı ölçüde yıkıcı bir dille söz eder. Bunlar, olanaklı olduğunca çok kişiyi öldüren terör edimlerinin yürütülmesinin gerektiğini belirtik olarak sıklıkla söyleyecektir. Örneğin, bu acımasızlığın apaçık olduğu El-Kaide'nin 1998'deki kuruluş bildirimi şu iddiada bulunur:

> [Müslümanlar'ın kutsal yerleri olan] El-Aksa Camisi'ni ve Kutsal Cami'yi [Mekke] onların pençesinden kurtarmak için, ve onların ordularının yenilmiş olarak ve herhangi bir Müslüman'ı tehdit etmeyi başaramayacak biçimde İslam'ın tüm topraklarından dışarı çıkması için Amerikalılar'ı ve onların sivil ya da asker bağlaşıklarını öldürme buyruğu, bunu yapmanın olanaklı olduğu herhangi bir ülkede, bunu yapabilecek olan her Müslüman'ın bireysel bir ödevidir.
>
> (Halliday 2002, s. 219'da alınmıştır)

Bu, eski tarz terörizmin ıralayıcısı olan şiddet içeren araçların daha sınırlı kullanımından çok farklıdır. Örneğin, eski Sovyetler Birliği'ndeki, ayrılıkçı bir mücadeleden uzaklaşıp terörizmin daha yeni biçimleri için bir üye toplama zeminine dönen Çeçenistan'da olduğu üzere, bu ikisinin örtüştüğü kimi örnekler vardır.

Terörizm ve savaş

Yeni tarz terörizm tehdidine nasıl karşılık vermemiz gerekir? 11 Eylül 2001'de görülmüş olan türden terörizm, siyaset sosyologları için güç sorular ortaya atar. Terörizmle, geleneksel savaşlar gibi savaşılabilir mi? 2001'de Afganistan'a saldıran koalisyon, El-Kaide terör ağlarının en azından kimilerini gerçekten de yıktı. Ancak, geleneksel savaş aracılığıyla yeni tarz terörizme karşı kazanılan kimi başarılara karşın, eleştirmenler şiddet düzeylerinin, amaçların ve örgütsel yapılanımın, onları, düşman ulus-devletler gibi geleneksel düşmanlardan farklı kıldığını ileri sürmekte kesinlikle haklıdırlar. Bu, kimi sosyologları ve siyaset bilimiyle uğraşan bilginleri, "teröre karşı savaş" kavramını sorgulamaya götürdü. 2003'te Irak'ta başlatılan savaş (s. 910'daki kutuya bakınız) özellikle A.B.D'de, Irak'ın, terör örgütlerinin gereksinimini gidermek üzere kullanılacak olan silahlar geliştirmekte olduğuna değgin ilintilerle birparça haklı gösteriliyordu. Terörizmin geleneksel savaş aracılığıyla çözülüp çözülemeyeceğiyle ilgili tartışma, terörizm ile Afganistan gibi onu desteklemiş olan ulus-devletlerin arasındaki ilişkiyi ilgilendiren daha güç sorular ortaya atar. Karşılığında, bu, küresel yönetimle ilgili sorulara neden olur. Küresel bir çağda, algılanan bir tehdidi engellemek üzere eylemde bulunmak için hangi uluslararası desteğe ve kanıta gereksinim duyulur? Ve küresel terör tehdidini ele almak için en iyi kurumlar hangileridir?

Özet

1 'Hükümet' terimi, içinde görevlilerin siyasaları yasalaştırdıkları ve kararlar verdikleri bir siyasal aygıta gönderme yapar. 'Siyasa', hükümet etkinliklerinin uzanımını ve içeriğini etkilemek için gücün onun aracılığıyla kullanıldığı ve sorgulandığı araçtır.

2 Belirli bir toprak parçasını yönetmekte olan ve yetkesi, bir yasa dizgesiyle ve kendi siyasalarını yürürlüğe koymak için kuvvet kullanma becerisiyle desteklenen bir siyasal aygıtın olduğu yerde, bir devlet vardır. Modern devletler, yurttaşlık fikriyle, insanların ortak haklarının ve ödevlerinin olduğunun ve devletin içinde kendi rollerinin ayırdında olduklarının kabul edilmesiyle ve daha geniş, birleştirici bir siyasal topluluğun parçası olma duygusuyla, yani ulusçulukla ıralanan ulus-devletlerdir.

3 Max Weber'a göre, güç, kişinin amaçlarını başkalarının direnişine karşın bile olsa elde etme kapasitesidir ve sıklıkla, kuvvet kullanımını içerir. Weber'dan bu yana, kavrama değgin birkaç seçenek anlayış da önerilmiştir. Bir hükümetin güç kullanımı meşru olduğunda, onun yetkesinin olduğu söylenir. Bu meşruluk, yönetilenlerin olur vermesinden türer. Meşru hükümetin en sık rastlanan biçimi demokrasidir, ama başka meşru biçimler de olanaklıdır.

4 Yetkeci devletlerde, katılım halktan esirgenir ya da sertçe kısıtlanır. Devletin gereksinimleri ve çıkarları, ortalama yurttaşlarınkilerden öncelikli tutulur ve hükümete karşı durmak ya da bir önderi iktidardan uzaklaştırmak için kurulmuş hiçbir yasal düzenek yoktur.

5 Demokrasi, yönetimde halkın olduğu bir siyasal düzendir. Katılımcı demokraside (ya da doğrudan demokraside), kararlar, onlar tarafından etkilenen kimseler tarafından alınır. Özgürlükçü bir demokrasi, tüm yurttaşların oy hakkının olduğu ve en azından iki parti arasından seçim yapabildiği temsili bir demokrasidir.

6 Son yıllarda demokratik devlet yönetimleri olan ülkelerin sayısı, büyük ölçüde küreselleşmenin, kitle iletişim araçlarının ve yarışmacı kapitalizmin etkilerinden ötürü hızla artmıştır. Ama demokrasinin sorunları yok değildir: Her yerde insanlar, siyasetçilerin ve hükümetlerin sorun çözme ve ekonomileri yönetme kapasitesine olan inançlarını yitirmeye başlamıştır ve seçim düzenine siyasal katılım azalmaktadır.

7 Britanya siyasası Thatchercılık'ın -1979'dan 1990'a dek başbakan olan tutucu Margaret Thatcher'la ilişiklendirilen bir öğretiler kümesi- etkisi tarafından derinden değiştirildi. Thatchercılık, devletin rolünü azaltmanın ve serbest pazar girişimini yüreklendirmenin arzu edilirliğine duyulan bir inancı içeriyordu.

8 Geçtiğimiz yirmi beş yıl içerisinde İşçi Partisi önemli değişmeler geçirmiştir. Özellikle Tony Blair'in önderliğinde, 'Yeni İşçi', ulusallaştırma ve tasarlanmış ekonomik girişim de içinde olmak üzere eski sosyalist kavramlardan uzaklaşmıştır. 1997'de iktidara geldikten sonra, Yeni İşçi, geleneksel 'sol-sağ' siyasasının ötesine geçen bir siyasal reform ve modernleşme yolunu izlemiştir. Bu yeni merkez-sol siyasası damgasına sıklıkla 'üçüncü yol' siyasası diye gönderme yapılır. Yeni İşçi, 2001'de büyük çoğunluk tarafından, ve 2005'te yine, ama azalmış bir çoğunluk tarafından, yeniden seçilmiştir.

9 Toplumsal hareketler, yerleşmiş kurumların alanının dışarısında işbirlikçi eylem aracılığıyla ortak çıkarları ileri taşımak için toplu bir girişimi içerir. 'Yeni toplumsal hareketler' terimi, insan toplumlarının karşı karşıya geldiği değişen risklere karşılık olarak 1960'lardan bu yana Batı ülkelerinde başgöstermiş olan bir toplumsal hareketler kümesi için kullanılır. Daha önceki toplumsal devinimlerden farklı olarak, YTH'ler maddi olmayan güçlere yönelen tek-meseleli kampanyalardır ve sınıf çizgilerinin ötesinden destek alırlar. Bilgi teknolojisi, pek çok yeni toplumsal hareket için güçlü bir örgütleme gereci durumuna gelmiştir.

10 Ulusçuluk, tek bir siyasal topluluğun parçası olma duygusunu sağlayan bir simgeler ve inançlar kümesine gönderme yapar. Ulusçuluk, modern devletin gelişimiyle yan yana ortaya çıktı. Her ne denli sosyolojinin kurucuları ulusçuluğun sanayi toplumlarında ortadan yiteceğine inandılarsa da, yirmibirinci yüzyılın başında, öyle görünüyor ki, o gelişip büyümektedir. 'Devletsiz uluslar', bir ulusal topluluğun, kendisinin olduğu iddiasında bulunduğu alan üzerinde siyasal egemenlikten yoksun olduğu örneklere gönderme yapar.

11 Eski tarz terörizm, çok sık olarak devletsiz uluslarla ilişiklendirilir. Yeni tarz terörizm, küreselleşmeden yararlanır ve uzanımı, örgüt yapılanımı ve araçları bakımından eski tarz terörizmden farklılık gösterir.

Düşünme soruları

1 Sosyoloji neden siyasanın incelenmesiyle ilintilenmelidir?

2 Özgürlükçü demokrasiyle kapitalizm neden bu denli sıklıkla birarada bulunur?

3 Batı ülkeleri demokrasiye bu denli adanmışlarsa neden pek çok ülkede böyle az sayıda kişi oy kullanmaktadır?

4 'Yeni İşçi'nin 'yeni' olan yanı nedir?

5 Toplumsal hareketler var olan toplumsal ve siyasal kurumlardan nasıl yararlanırlar?

6 Küreselleşmenin ilerlemesiyle birlikte ulus-devletler önemsizleşmekte midir?

7 Küreselleşme ile terörizmin arasındaki ilişki nedir?

Ek Kaynaklar

Robert A. Dahl, *On Democracy* (New Haven: Yale University Press, 1998).

Elaine Ciulla Kamarck ve Joseph S. Nye (yay. haz.), *Democracy.com? Governance in a Networked World* (Hollis, NH: Hollis, 1999).

F. Halliday, *Two Hours that Shook the World: September 11, 2001: Causes and Consequences* (Saqi Books: London, 2002).

P. Griset ve S. Mahan, *Terrorism in Perspective* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2003).

M. Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era,* 2. basım (Cambridge: Polity, 2001).

Alberto Melucci, *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society* (Londra: Hutchinson Radius, 1989).

Cornelia Navari, *Internationalism and the State in the Twentieth Century* (New York: Routledge, 2000).

A. Tan ve K. Ramakrishna (yay. haz.), *The New Terrorism: Anatomy, Trends and Counter Strategies* (Times Media: Singapur, 2002).

İnternet bağlantıları

Bulletin of the Atomic Scientists
http://www.thebulletin.org/index.htm

International Institute for Democracy and Electoral Assistance
http://www.idea.int/

Internet Modern History Sourcebook: nationalism
http://www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook17.html

Oxford Research Group
http://www.oxfordresearchgroup.org.uk/

Foreign Policy
http://www.foreignpolicy.com/

International Institute for Strategic Studies
http://www.iiss.org/

İçindekiler

Kentliliğin kuramlaştırılması

Chicago Okulu

Kentlilik ve yaratılmış çevre

Değerlendirme

Şehrin Gelişimi

Geleneksel toplumlarda şehirler

Sanayileşme ve kentleşme

Modern şehrin gelişimi

Britanya A.B.D.'deki yeni kentleşme eğilimleri

Şehirler ve küreselleşme

Küresel şehirler

Eşitsizlik ve küresel şehir

Küresel çağda yönetici şehirler

Sonuç: şehirler ve küresel yönetim

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

21 Şehirler ve Kentsel Alanlar

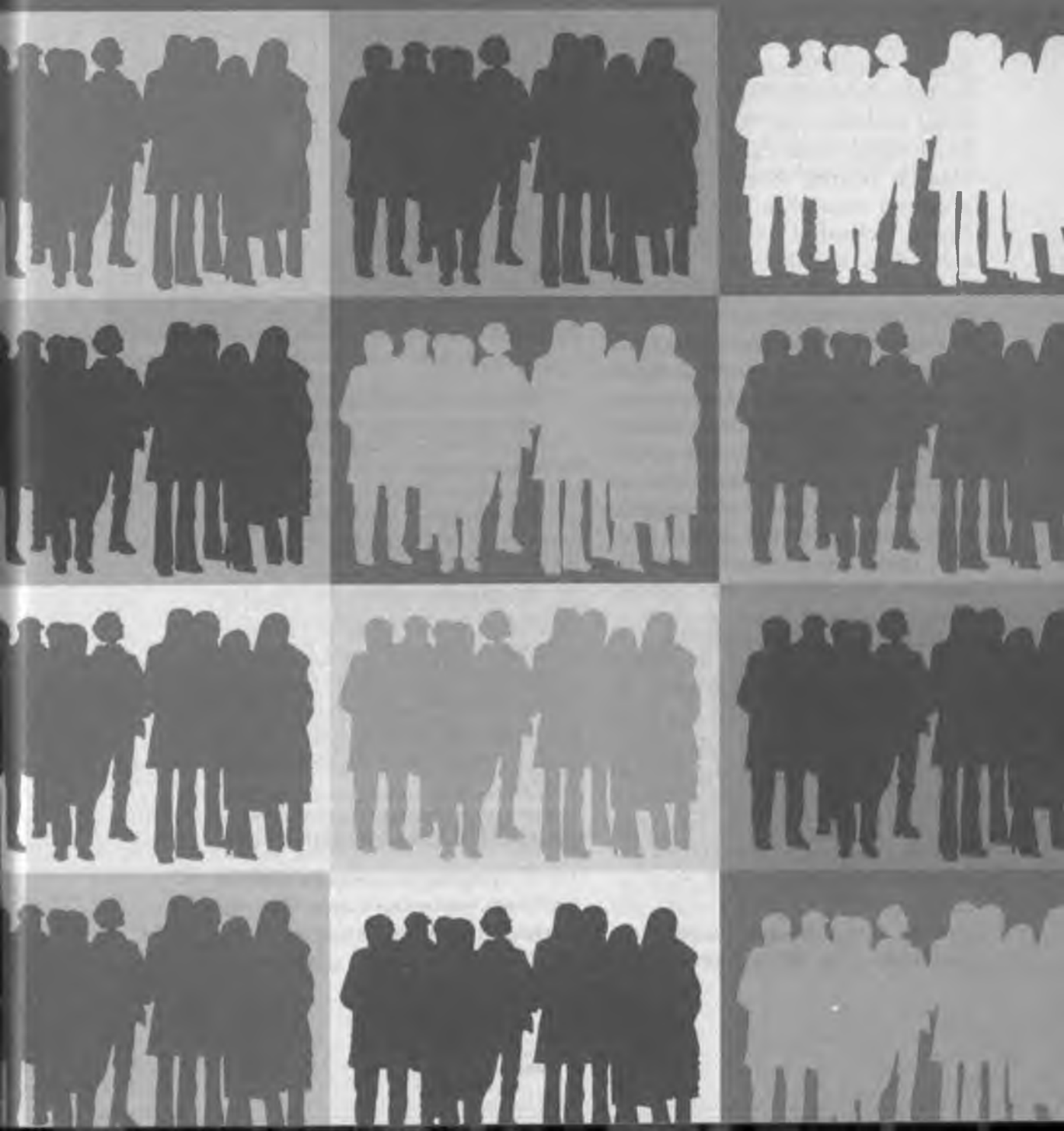

Londra, New York ve Tokyo ile birlikte dünya ekonomisin yönetim merkezi olan ve etkisi Birleşik Krallığın ulusal sınırlarını aşan,"küresel şehir"-lerden sadece biridir (Sassen 2001). Bu küresel şehirler büyük, ulusaşırı şirketlerin karargahları olduğu kadar finans, teknoloji ve danışmanlık hizmetlerinin de yoğun olduğu yerlerdir. Birleşik Kırallığın başkentinde 3.4 milyon yerleşik işgücü vardır ve bu işgücü hergün banliyöler-den çalışmak üzere şehre gelen çok sayıda insan tarafından da desteklen-mektedir. Ayrıca, Londra'nın rakipsiz bir sanatsal ve kültürel mirası olması, şehrin canlı ve dinamik bir başkent olduğunun en büyük kanıtıdır -her yıl neredeyse 30 milyon turist tek gece ya da daha uzun süre kalmak için Londra'ya gelmektedir.

Birleşik Krallığın başkenti aynı zamanda kendi aralarında üç yüzden fazla dili konuşan 7 milyon insanı da barındırmakta olup, bu sayı son yirmi yıldır her yıl 19.000 kişi artmaktadır. Londa'daki göç düzeyi, Birleşik Krallığın diğer yerlerine bakarak çoğunun yaşları yirmiyle kırk dört arasında değişen oldukça büyük bir genç nüfus yaratmıştır (ONS, Focus on London, 2003). Gençler Londra gibi şehirlere birçok sebeple -çalışma, eğitim, kültür ya da belki şehrin dışındaki yaşamın getirdiği bölgecilikten ve miskinlikten kurtulmak için- taşınabilmektedir.

Yine de, şehirlerin sunduğu fırsat zenginliğine rağmen, birçok insan şehirleri yalnızlık dolu hasmane yerler olarak görmektedirler. Modern kent yaşamının ayrıksı özelliklerinden biri de yabancılar arasındaki etkileşimlerin frekansıdır. Aynı mahallede ya da apartmanda yaşayan birçok insan bile birbirini tanımaz. Eğer bir kasaba ya da şehirde yaşıyorsanız, hergün tanımadığınız kaç kişiyle etkileşimde bulunduğunuzu bir düşünün. Bu liste, otobüs sürücülerini, dükkanlarda çalışan insanları, diğer öğrencileri hatta sokakta yürürken göz göze geldiğiniz insanları da kapsayabilir. Sadece bu etken bile bugünkü modern şehir yaşamını, eski çağlardaki şehir ya da taşra yaşamından ayırmaya yeter.

Modern toplumlardaki toplumsal etkileşimler, "Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam" başlıklı 5. bölümde incelenmiştir.

Bu bölümde öncelikle kentlilik sürecini ele alan bazı kuramları inceleyeceğiz. Sonra, şehirlerin kökenlerine ve son yüzyılda şehirde yaşayan insan nüfusunda meydana gelen patlamayı ve dünyada kentleşmeyle ilgili yeni ortaya çıkan eğilimleri ele alacağız. Son olarak, küreselleşmenin şehirler üzerindeki muazzam etkilerinden hareketle, bu sürecin kimi boyutlarını mercek altına alacağız.

Kentliliğin kuramlaştırılması

İlk sosyologların birçoğu şehirlere ve kent yaşamına büyük bir ilgi duymaktaydı. Hatta klasik sosyolog Max Weber, bu konuda çağdaş kapta-

Şehirdeki günlük yaşam bireyi imge, izlenim ve duyum bombardımanına tutmaktadır

lizmi ortaçağın Batı şehirleriyle ilişkilendirebilecek koşulların izini sürdüğü *Şehir* (The City), (ölümünden sonra 1921 yılında yayınlanmıştır) adlı bir kitap dahi yazmıştır. Diğerleri ise, daha ziyade şehrin gelişiminin fiziksel çevreyi olduğu kadar toplumsal çevreyi nasıl değiştirdiğini soruşturmuşlardır. Georg Simmel ve Ferdinand Tönnies'in çalışmaları kent sosyolojisine ilk önemli katkıyı yapmıştır; bu konu s. 946'daki kutuda tartışılmaktadır. Bu düşünürler kendilerinden sonraki kent sosyologlarının düşüncelerini derinden etkilemişlerdir. Sözgelimi Chicago Okulu'nun çok önemli bir üyesi olan ve fikirlerini aşağıda ele alacağımız Robert Park, yirminci yüzyılın başında Almanya'da Simmel'in gözetmenliği altında çalışmıştır.

Chicago okulu

Başta Robert Park, Ernest Burgess ve Louis Wirth olmak üzere 1920'lerden 1940'lara kadar Chicago Üniversitesine bağlı olan bazı yazarlar, uzun yıllar boyunca kent sosyolojisi kuramlarının ve araştırmalarının temeli olagelmiş fikirler geliştirmişlerdir. Chicago Okulu tarafında ortaya atılan özellikle iki kavram incelenmeyi hak etmektedir. Bu kavramlardan biri, kentsel çözümlemelerde ekolojik yaklaşım kavramıdır; diğeriyse Wirth tarafında geliştirilen, bir yaşam biçimi olarak kentlilik kavramıdır (Wirth 1938, Park 1952).

Kent ekolojisi

Ekoloji, fizik biliminden ödünç alınmış bir terimdir; bitki ve hayvanların yaşadıkları çevreyle olan uyumlarını inceler. Bu tanım, 'ekoloji' kavramının genel çevre sorunları bağlamında taşıdığı anlamı verir (bkz. 22. Bölüm, "Çevre ve Risk"). Doğada canlılar yaşadıkları çevreye dizgesel bir biçimde dağılmaya ve farklı türler arasında doğal bir denge kurmaya yatkındırlar. Chicago Okulu düşünürleri, büyük kentsel yerleşim yerlerinin ve farklı mahalle tiplerinin, bu yerleşim yerleri içindeki dağılımlarının benzer ilkelere göre ele alınabileceğine inanmaktaydılar. Şehirler rasgele değil, çevrenin avantajlı özelliklerine gösterilen bir tepki olarak ortaya çıkar ve gelişirler. Sözgelimi, modern toplumlardaki kentsel alanlar genellikle nehir kıyılarına, verimli ovalara ya da ticaret yollarının veya demiryollarını kesişme noktalarına kurulma eğilimindedirler.

Park'ın kendi ifadesiyle "şehir bir kez kurulduğunda nüfusun bütünü

Şehir yaşamını inceleyen ilk kuramcılar

Georg Simmel ve "şehrin zihinsel yaşamı"

Şehir yaşamıyla ilgili çalışmalar yapan ilk kuramcılardan biri, şehirlerin "sakinlerinin" "zihinsel yaşamlarını" nasıl şekillendirdiğine bir açıklama getiren Alman sosyolog Georg Simmel'dir. Simmel *Metropolis ve Modern Yaşam* (Metropolis and Modern Life -1903) adlı çalışmasında şehir yaşamının insan zihnini imgeler, izlenimler, duyumlar ve etkinliklerle bombardımana tuttuğunu ileri sürmüştür. Bu durum küçük kasaba ve köylerin "alışkanlıklara dayalı, sakin ve akıcı yaşam tarzıyla büyük bir tezat oluşturmaktadır." Simmel, şehir sakinlerinin bezgin bir tavır takınarak ve vurdumduymaz bir hale gelerek kendilerini "beklenmeyen şiddetli uyarıcılardan" ve "sürekli değişen imgelerden" koruduklarına inanıyordu. Çevrelerini saran karmaşadan kurtulmak için yapmaları gerekenlere odaklandıklarını düşünüyordu. Simmel, şehir sakinlerinin, her ne kadar metropolitan keşmekeşin" birer parçası olsalar da, bu geçkin tavrın sonucu olarak birbirinden duygusal anlamda uzaklaştığını düşünmekteydi. Simmel, modern metropolis yaşamına ilişkin çözümlemeleriyle şehir yaşamının getirdiği yalnızlıktan ve şehir yaşamının hasmane oluşundan yakınanlara sosyolojik bir açıklama da getirmiştir.

Ferdinand Tönnies: *Gemeinschaft*'tan *Gesellschaft*'a

Simmel'in çağdaşı olan Ferdinand Tönnies de şehir yaşamının birey üzerindeki etkileriyle ilgilenmiştir. Sanayi Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan kentleşme sürecinin toplumsal yaşamı geri dönülmez biçimde değiştirdiğini ileri sürmüştür. Hüzünle karışık, kişiler, komşular ve dostlar arasında kurulan geleneksel, sağlam, yakın bağlara dayalı olan ve kişinin kendi toplumsal konumuna ilişkin açık bir fikir sahibi olmasına izin veren *Gemeinschaft* ya da cemaat (1887) ilişkilerinin hergün biraz daha zayıfladığını ortaya koymuştur.

Tönnies'e göre *Gemeinschaft*'ın yerini *Gesellschaft* almıştır. Tönnies *Gesellschaft*'ı geçici ve araçsal ilişkilere dayalı bir tür birlik yada cemiyet olarak tanımlamıştır. Cemaat ilişkileri etrafında inşa edilmiş olan toplumsal yaşam, dönüşmekte ve yerini daha bireyci bir cemiyet yaşamına bırakmaktadır. Cemiyet ilişkileri yalnızca belli bir amaca ya da hedefe yöneliktir ve sadece bireyin çıkarını gözetir. Sözgelimi şehirde otobüse bindiğimizde sürücüyle kuracağımız ilişki muhtemelen sadece kapıda bilet atmaktan ve onu gitmek istediğimiz durağa bizi götürmesi için kullanmaktan ibaret olacak, yani son derece sınırlı kalacaktır. Hem Tönnies hem de Simmel'e göre şehir yaşamı yabancılarla doludur.

içinden bireyleri tek tek seçen ve neredeyse hiç hata yapmadan onları en uygun oldukları bölgelere ya da muhitlere yerleştiren büyük bir düzenek gibi davranmaktadır" (1952 s. 79). Şehirler, rekabet, istila ve yerini alma gibi -biyolojik ekolojide karşılıkları bulunan- süreçler yoluyla bir düzen kazanarak "doğal alan" haline gelmektedir. Eğer doğadaki bir gölün ekolojisini inceleyecek olursak, farklı balık türleri, böcekler ve diğer canlılar arasında istikrarlı bir denge durumuna ulaşmayı hedefleyen bir rekabetin yaşandığını görürüz. Bu denge yeni bir türün yaşam alanını "istila" etmesi -gölü kendi yuvası haline getirmeye çalışması- ile bozulur. Gölün ortasındaki alanlarda üreyebilen kimi canlılar, gölün kıyı kesimlerine doğru çekilmek zorunda kalır ve burada soyları tehlikeye girebilir. İstilacı tür ise eskiden burada yaşamakta olan canlıların bu bölgedeki halefi haline gelir.

Ekolojik görüşe göre şehre yerleşme, şehrin bir yerinden başka bir yerine taşınma ve şehir içindeki hareketlilik örüntüleri benzer biçimlere bürünmektedir. Şehrin sakinlerinin geçim savaşı verirken yaptıkları düzenlemeler farklı mahallelerin oluşmasını sağlar. Şehir, birbirinden ayrı olan ve karşıt toplumsal özelliklere sahip alanların bir haritası olarak görülebilir. Modern şehirlerin ilk gelişim evrelerinde, sanayiler ihtiyaç

duyulan hammaddelerin sağlanabileceği, ikmal hatlarına yakın olan uygun mevkilere toplanmaktaydılar. Nüfus ise bu işyerlerinin etrafında kümelenmekteydi; şehir sakinlerinin nüfusu arttıkça bu işyerleri de giderek daha fazla çeşitlilik kazanıyordu. Bu şekilde artan konfor, daha çekici bir unsur haline gelir ve elde edilmesi için daha büyük bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olur. Arsaların değerleri ve emlak vergileri yükselir ve ailelerin barınma koşullarının kötü ama kiraların düşük olduğu varoşlar haricindeki merkez mahallelerde yaşamlarını sürdürmeleri zorlaşır. Şehir merkezi, daha varlıklı ve ayrıcalık şehir sakinlerinin çevre etrafında oluşmaya başlayan banliyölere taşınmaya başlamasıyla birlikte, iş ve eğlence sektörünün egemenliği altına girer. Bu süreç, yolcu taşımacılığı yapılan yolları takip eder, zira işe giderken yapılan yolculuğu olabildiğince kısaltır; bu yollar arasında kalan bölgeler daha yavaş gelişir.

"Manzaraya bayıldık. Bize daha büyük bir topluluğun bir parçası olduğumuzu hatırlatıyor."

Şehirler, iç içe dilimlere bölünmüş eşmerkezli halkalar olarak görülebilirler. Merkezde, şatafatlı büyük iş merkezleriyle yıkık dökük evlerin iç içe geçtiği şehir merkezi alanları bulunur. Bunların ötesinde eksiden beri meskun olan mahalleler ve kol gücü gerektiren işlerde istihdam edilmiş inşaat işçileri. Daha da dışarıda yüksek gelir grubuna mensup insanların yaşamaya eğilimli oldukları banliyöler bulunur. İstila ve yerini alma süreci eşmerkezli bu halkanın dilimlerin içinde gerçekleşir. Böylece, merkezdeki ya da merkeze yakın alanlardaki binalar çürümeye başladığında etnik azınlıklar bu alanlara taşınabilirler. Taşındıkları bölgenin eski sakinleri ise bu durum karşısında şehrin başka mahallelerine ya da banliyölerine kaçarlar.

Her ne kadar **kent ekolojisi** yaklaşımı bir dönem gözden düşmüşse de, daha sonraları, özellikle Amos Hawley (1950, 1968) gibi kimi yazarların çalışmalarıyla yeniden gözden geçirilmiş ve inceltilmiştir. Hawley, öncelleri gibi sınırlı sayıdaki kaynağın kullanımı konusunda yaşanan rekabet konusuna odaklanmak yerine, farklı şehir alanlarının *karşılıklı bağımlılığı* konusuna odaklanmıştır. *Farklılaşma* -grupların ve mesleki rollerin özelleşmesi- insanların çevreye uyum sağlama yollarının başında gelir. Birçok kişinin bağımlı olduğu gruplar, genellikle yaşadıkları coğrafi konumun merkeziliğinde kendini gösteren baskın bir role sahip olacaktır. Sözgelimi, bankalar ya da sigorta şirketleri gibi toplumun büyük

bir kısmı için yaşamsal öneme sahip olan hizmetleri sağlayan ve bu yüzden yerleşim yerlerinin merkezlerinde bulunan iş kolları bu duruma bir örnektir. Gelgelelim, Hawley kentsel alanlarda ortaya çıkan mıntıkaların yalnızca uzamsal ilişkilere göre değil, aynı zamanda zamansal ilişkilere göre de oluştuğuna dikkati çeker. Sözgelimi iş dünyasının baskınlığı yalnızca toprak kullanım örüntülerinde değil, aynı zamanda günlük yaşamdaki etkinliklerin ritminde de açığa çıkar -bunun bir örneği, paydos vaktidir. Kişilerin günlük yaşamlarını zamana göre düzenlenmesi, şehrin mahalleleri arasındaki sıradüzenini yansıtır.

Ekolojik yaklaşım, kuramsal bir bakış açısı olarak değerli olduğu kadar, ilerlemesine katkıda bulunduğu deneysel araştırmalar için de önemli araç olmuştur. Şehirler ve belli mahalleler üzerine yapılan birçok çalışma, sözgelimi yukarıda değinilen "istila" ve "yerini alma" gibi süreçleri gözeten ekolojik düşünce yardımıyla bir sonuca ulaşabilmiştir. Bununsa birlikte, ekolojik yaklaşıma haklı eleştiriler yöneltilebilmektedir. Ekolojik bakış açısı, kentsel gelişimi "doğal" bir süreç olarak görerek şehrin örgütlenmesinde ve tasarlanma süreçlerindeki bilinç öğesini gözardı etme eğilimi taşımaktadır. Park, Burgess ve çalışma arkadaşları tarafından geliştirilen mekansal örgütlenme modelleri, Amerikan şehir deneyimleriyle oluşturulmuşlardır ve bırakın Avrupa'daki, Japonya'daki ya da kalkınmakta olan ülkelerdeki şehirleri, A.B.D.'deki şehirlerin bile sadece bazılarına uygulanabilmektedir.

Bir yaşam tarzı olarak kentlilik

Wirth'in bir yaşam tarzı olarak **kentlilik** savı, şehirlerin içsel farklılıklardan ziyade, toplumsal bir varoluş biçimi olarak şehirlilik olgusunu ele alır. Wirth'in gözlemlerine göre:

> Şehirlerde yaşayan toplam nüfus oranından hareketle çağdaş dünyanın ne ölçüde "kentli" olduğunu tam olarak ya da kusursuz şekilde belirlenemez. Şehirlerin insanın toplumsal yaşamı üzerindeki etkileri, kentli nüfus oranının işaret ettiğinden çok daha büyüktür; zira şehir yalnızca modern insanın evi ve işyeri değil, aynı zamanda dünyanın birbirinden en uzak topluluklarını kendi yörüngesine sokarak birbirinden farklı bölgeleri, insanları ve etkinlikleri kozmos oluşturacak şekilde biraraya getiren ekonomik, siyasi, kültürel yaşamın komuta merkezidir (1938. s. 342).

Wirth'in de işaret ettiği gibi, şehirlerde birçok insan yan yana yaşadığı halde birbirini kişisel olarak tanımaz şehirleri geleneksel köylerden ayıran temel farklardan biri budur. Şehir sakinlerinin birbirleriyle kurdukları bağlantıların birçoğu gelip geçicidir ve başka amaçlara yöneliktir. Mağazalardaki kasiyerlerle, bankalardaki memurlarla ya da trenlerdeki biletçilerle kurulan gelip geçici temaslar kendisi için kurulan değil, başka amaçlara yönelik temaslardır.

Kentsel alanlarda yaşayan insanlar daha hareketli olmaya eğilimli olduklarından dolayı, aralarındaki bağlar da daha gevşektir. İnsanlar gün içinde pek çok etkinlikte bulunabilir ve farklı durumlara düşebilirler -şehirde "hayatın adımları" taşrada olduğundan daha hızlı atılır. Rekabet işbirliğinden daha baskındır. Wirth, şehirlerdeki yoğun toplumsal yaşamın, bazıları küçük toplulukların özelliklerini taşıyan farklı

ıralayıcı özelliklere sahip mahallelerin oluşumunda etkili olduğunu kabul etmektedir. Sözgelimi, göçmenlerin yaşadıkları bölgelerde, aileler arasındaki geleneksel bağlar bugün de mevcuttur; insanların çoğu birbirini kişisel olarak tanımaktadır. Ne var ki, bu bölgeler şehir yaşamının daha geniş örüntüleriyle kaynaştığı ölçüde ayırt edici özelliklerini kaybetmektedir.

Wirth'in fikirleri haklı olarak geniş ölçüde kabul görmüştür. Modern şehirlerde insanların birbirleriyle kurdukları birçok günübirlik bağlantının gayrı şahsi nitelikte olduğu yadsınamaz bir hakikattir -ve bu durum bir dereceye kadar modern toplumlardaki toplumsal yaşamın geneli için de geçerlidir. Wirth'in kuramı kentliliği sadece toplumun bir parçası olarak görmeyip aynı zamanda daha büyük bir toplumsal dizgenin doğasını etkileyen ve dışavurumu olan bir olgu olarak da gördüğü için önemlidir. Kentli yaşam tarzının farklı yanları, sadece büyük şehirlerde yaşayan insanların etkinlikleri değil, aynı zamanda bir bütün olarak modern toplumlardaki toplumsal yaşamın ıralayıcı özellikleridir. Bununla birlikte Wirth'in fikirlerinin bazı sınırları da vardır. Ekolojik bakış açısıyla birçok ortak yanı bulunan Wirth'in kuramı, temelde Amerikan şehirleriyle ilgili gözlemlere dayanmakta ama buna rağmen genel olarak kentlilik üzerine konuşmaktadır. Kentlilik her yerde ve her zaman aynı değildir. Daha evvel de belirttiğimiz gibi, sözgelimi eski şehirler pek çok açıdan modern şehirlerden tamamen farklıdır. Eski şehirlerde yaşamış olan birçok insanın yaşamı, bugün köylerde yaşayan insanların yaşamlarından daha anonim ve gayrı şahsi değildi.

Ayrıca, Wirth modern şehirlerin gayrı şahsiliği konusunu da abartmaktadır. Modern kentli topluluklardaki arkadaşlık ve akrabalık bağları Wirth'in düşündü-günden daha sağlamdır. Wirth'in Chicago Üniversitesi'ndeki çalışma arkadaşlarından biri olan Everett Hughes iş arkadaşı hakkında, şaka yollu, "Louis her zaman şehrin ne kadar gayrı şahsi bir yer olduğundan dem vurur ama son derece yakın kişisel bağlar kurduğu arkadaşlarından, akrabalarından oluşan koca bir kabileyle birlikte yaşamakta da geri durmaz" (Kasarda ve Janowitz'den alıntı 1974) diye yazmıştır. Herbert Gans'ın (1962) "kentli köylüler" olarak adlandırdığı gruplar modern şehirlerde yaygındır. Gans'ın "kentli köylüler"i Boston'ın şehir merkezine yakın mahallelerinde yaşayan İtalyan kökenli Amerikalılardır. Bu gibi "beyaz azınlık" bölgeleri muhtemelen Amerika'da eskisi kadar dikkat çekmemektedir; gelgelelim yeni göçmenlerden oluşan şehir merkezindeki topluluklar onların yerini almaktadır.

Daha da önemlisi, mahalleler, yakın akrabalığın ve kişisel bağların kurulmasında çoğu kez etkin bir rol oynamaktadırlar; bir başka deyişle bu ilişkiler şehirde bir dönem boyunca ayakta kalmayı başarmış olan eski yaşam biçimlerinin kalıntıları değildir. Claude Fischer (1984) büyük ölçekli kentliliğin niçin herkesi anonim bir kitle içinde yutmak yerine alt kültürleri teşvik etme eğiliminde olduğuna bir yorum getirmiştir. Fischer, şehirlerde yaşayan insanların kendileriyle aynı ardalana ya da ilgilere sahip başka insanlarla işbirliği yaparak yerel bağlantılar kurabildiklerine dikkati çekmektedir ve

bu insanlar ayrıksı dinsel, etnik, siyasi gruplara ya da diğer alt kültür gruplarına katılabilmektedirler. Küçük bir kasaba ya da köy böylesi bir alt kültür çeşitliğine imkan tanımaz. Sözgelimi, şehirlerde etnik topluluklar oluşturan insanlar birbirlerinin memleketi hakkında çok az bilgiye sahip olabilecekleri gibi, hiçbir bilgiye sahip olmayabilirler de. Biraraya geldiklerinde benzer dilsel ve kültürel ardalana sahip olanlar bir yanda toplanıp diğerlerinden ayrılarak yeni alt topluluk yapıları oluşturur. Bir sanatçı, kasaba ya da köyde arkadaşlık kurabileceği belki çok az kişi bulabilir ama şehirde önemli bir sanatsal ve entelektüel altkültürün bir parçası haline gelebilir.

Büyük bir şehir "yabancıların dünyası" olsa bile, kişisel ilişkileri destekler ve yaratır. Bu paradoksal bir durum değildir. Şehir deneyimini, biri yabancılarla kurulan temaslardan oluşan kamu dünyasıyla ilgisinde, diğeri ise aile fertleriyle, dostlarla ya da iş arkadaşlarıyla kurulan ilişkilerden oluşan özel hayatla ilgisinde ikiye ayırmak gerekir. Büyük bir şehre taşınan insanın hemen "yeni insanlarla tanışması" güç olabilir. Gelgelelim ufak bir taşra kasabasına taşınan herhangi biri, kasaba sakinlerinin kendisine gösterdiğini yakınlığın nezaket icabı olduğunu kısa sürede anlayacaktır aralarına "kabul etmeleri" belki de yıllar alacaktır. Şehirdeyse durum böyle değildir. Edward Krupart'ın da dile getirdiği üzere:

> Kent yumurtasının... kabuğu daha serttir. Hergün birbirini otobüs durağında ya da tren istasyonunda, kafeteryada ya da işyerinde gören birçok insan, girizgah yapmak için fırsat bulamadığı ya da koşullar oluşmadığı için asla "birbirine aşina yabancılar" olmaktan öteye geçememektedir. Ayrıca, bazı insanlar toplumsal becerileri yetersiz olduğu ya da girişken olmadıkları için dışarıda kalmaktadır. Yine de yabancıların çeşitliliği ve yaşam tarzlarıyla ilgilerin geniş bir yelpazede var olmasının, insanların dışarıdan içeriye girmelerine sebep olduğuna ilişkin bir yığın delil mevcuttur. Ve bu insanlar bir gruba ya da ağa bir kez girdiklerinde bağlantılarını arttırma olanakları büyük oranda artmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, kanıtlar şehirdeki olumlu fırsatların sınırlayıcı güçleri genellikle bertaraf ederek insanların tatmin edici ilişkiler kurmalarını ve bu ilişkilerini sürdürmelerini sağladığına işaret etmektedir (1985, s. 36).

Wirth'ın fikirleri bir ölçüde geçerliliğini korumaktadır, fakat bu konuda yapılan yeni katkıların ışığında bakıldığında fikirlerinin aşırı genellemeler içerdiği de açıktır. Modern şehirler sıklıkla gayrı şahsi, anonim toplumsal ilişkileri barındırırlar ama aynı zamanda birer çeşitlilik -kimileyin de samimiyet- kaynağıdırlar.

Kentlilik ve yaratılmış çevre

Kentlilikle ilgili en yeni kuramlar, kentliliğin özerk bir süreç olmadığının ve ana ekonomik ve siyasi değişim örüntüleriyle ilgisinde ele alınması gerektiğinin altını çizmektedirler. Kentle ilgili çözümlemeler konusunda önde gelen iki yazar, David Harvey (1973, 1982, 1985) ve Manuel Castells (1977, 1983) Marx'tan fazlasıyla etkilenmiştir.

Harvey: mekanın yeniden yapılandırılması

Büyük ölçüde Marx'ın fikirlerinden hareket eden David Harvey, kentliliğin, sanayi kaptalizminin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan **yaratılmış çevrenin** bir

Modern şehir paradokslarla dolu görünebilir. Aynı anda hem gayrı şahsi olabilme potansiyeli taşır hem de toplumsallaşmaya, yakın ilişkiler kurmaya son derece elverişlidir. Londra'daki Çin Mahallesi sıkı bağları olan etnik bir topluluğun şehirde aynı anda hem bir mahremiyet yaratabileceğinin hem de şehirdeki çeşitliliğe katkıda bulunabileceğinin en güzel örneğidir.

boyutu olduğunu ileri sürmüştür. Geleneksel toplumlarda şehir ve taşra açık biçimde birbirinden farklılaşmıştır. Modern dünyada ise sanayi, şehir ve taşra arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır. Tarım makineleşmiştir ve tıpkı sanayi kollarında olduğu gibi fiyatkar ilişkisine göre basitçe yürütülmektedir ve bu süreç kentli ve taşralı insanların toplumsal yaşam tarzları arasındaki farklılıkları azaltmaktadır.

Harvey, modern şehirlilik sürecinde mekanın sürekli olarak yeniden yapılandırıldığına dikkati çeker. Süreç büyük şirketlerin fabrikalarını, araştırma ve geliştime merkezlerini, vb. nereye kurmaya karar verdiklerine göre; hükümetlerin hem toprak hem de sınai üretim üzerindeki denetim haklarını kime verdiğine göre ve emlak alım satımıyla uğraşan özel yatırımcıların etkinliklerine göre belirlenir. Sözgelimi iş fimaları eski mevkilere karşı sürekli yeni mevkilerin avantajlarını değerlendirmeye çalışmaktadırlar. Bir bölgede üretim diğer bölgelere göre ucuzladığında ya da şirket bir üründen diğerine geçiş yaptığında, bir yerde yazıhaneler ve fabrikalar kapatıldığında başka bir yede açılmaktadır. Böylece belli bir noktada, eğer yeterince kâr elde edilebileceği düşünülürse büyük şehirlerin merkezinde bir sürü iş merkezi ve yazıhane kurulabilir. Bu yazıhaneler inşa edildilip, merkezi bölgeler "yeniden imar edildiğinde" yatırımcılar başka bir yerde potansiyel bir bina arayışına çıkabilir. Genellikle bir dönemde kâr getiren bir iş başka bir dönemde finans piyasasının iklimi değiştiğinde aynı kârı getirmez.

Ev sahibi olmak isteyenler, iş kollarının nerede ve ne kadar arsa satın aldığından olduğu kadar, merkezi ve yerel yönetimlerin belirlediği kredi ve vergi miktarlarından büyük oranda etkilenirler. Sözgelimi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra A.B.D.'nin büyük şehirlerindeki banliyölerde müthiş bir büyüme yaşanmıştır. Bunun nedeni kısmen etnik ayrımcılık ve beyazların şehir merkezine yakın bölgelerden uzaklaşma eğilimi içinde olmalarıydı. Gelgelelim, Harvey'e göre, bu ancak

hükümetin ev almak isteyenlere ve inşaat şirketlerine vergi indirimi yapması ve finansal örgütlere özel kredi koşulları sağlamasıyla gerçekleşebilmiştir. Bu hamleler hem şehrin çevresinde yeni konutların yapılabilmesini ve satın alınabilmesini mümkün kılmış hem de otomobil gibi sanayi ürünlerine olan talebi arttırmıştır. İngiltere'de savaş sonrası dönemde güneydeki şehirlerin ve kasabaların hem boyut hem de bayındırlık bakımından gelişmesi, doğrudan doğruya kuzeydeki eski sanayilerin çöküşüyle ve bunun bir sonucu olarak yeni sanayilere yatırım yapılmasıyla ilgilidir.

Castells: kentlileşme ve toplumsal hareketler

Castells de Harvey gibi toplumun mekansal biçiminin genel gelişimini sağlayan düzeneklerle bağlantılı olduğunun altını çizer. Şehirleri anlayabilmek için mekansal biçimlerin hangi süreçler vasıtasıyla yaratıldığını ve dönüştürüldüğünü kavramamız gerekir. Şehirlerin ve mahallelerin genel düzeni ile mimari özellikleri toplumdaki farklı grupların mücadelelerini ve çatışmalarını yansıtır. Bir başka deyişle, kentsel çevre büyük toplumsal güçlerin simgesel ve uzamsal görünüşleridir. Sözgelimi gökdelenler kar elde etme beklentisiyle inşa edilmiş olabilirler ama bu dev binalar aynı zamanda "paranın teknoloji yoluyla şehrin iktidarını elinde bulundurmasını, kendine güveni simgelerler ve şirket kapitalizmi çağının katedralleri konumundadırlar" (Castells 1983, s. 103)

Castells, Chicago Okulu'na mensup sosyologların aksine, şehri yalnızca ayrıksı bir mevki -kentsel alan- olarak görmez; aynı zamanda, sanayi kapitalizminin içkin özelliklerinde biri olan **ortaklaşa tüketim** sürecinin bütünleşik bir parçası olarak da görür. Okullar, taşımacılık hizmetleri ve boş vakit uğraşlarının hepsi, insanların ortaklaşa biçimde modern sanayinin ürünlerini "tüketme" yollarıdır. Vergilendirme düzeni kimin, nereyi alabileceğini ya da kiralayabileceğini ve kimin nereye, ne inşa edebileceğini etkilemektedir. İnşaat projelerine sermaye sağlayan kurumsal şirketler, bankalar e sigorta şirketlerinin bu süreçler üzerinde büyük bir gücü vardır. Gelgelelim devlet kurumları da, yollar ve konutlar inşa ederek, ağaçlandırma ve yeşillendirme çalışmaları yaparak şehir yaşamının pek çok alanını doğrudan etkilemektedirler. Dolayısıyla, şehirlerin fiziksel şekli hem pazar hem de devlet güçlerinin bir ürünüdür.

Gelgelelim yaratılmış çevrenin doğası yalnızca zengin ve iktidar sahibi insanların etkinliklerini bir sonucu değildir. Castells, ayrıcalıksız grupların yaşam koşullarını değiştirmek için verdikleri mücadelelerin altını çizmektedir. Kentsel sorunlar, barınma koşullarının iyileştirilmesini, hava kirliliğinin önlenmesini parkların ve yeşil alanların korunmasını ve bölgelerin doğasını değiştiren inşaat projelerinin durdurulmasını hedefleyen bir dizi toplumsal hareketi tetiklemiştir. Sözgelimi, Castells mahallelerini yeniden kendi kültürel değerleine göre düzenleme konusunda başarılı olan, böylece mahallede birçok gay örgütünün, gece kulübünün ve barın kurulmasını sağlayan ve yerel siyaset alanında söz sahibi bir konuma gelen San Francisco'daki gay hareketini incelemiştir.

Diğer her şey gibi arsaların ve emlakların da alınıp satılabilmesi, toplumsal ve ekonomik iktidar düzenlerinin bir yansımasıdır

Harvey ve Castells'in vurguladıkları nokta, şehirlerin insanlar tarafından yaratılan neredeyse tamamen yapay çevreler olduklarıdır. En ücra taşra bölgeleri bile insan müdahalesinden ve modern teknolojiden kaçamamaktadır, zira insani etkinlikler doğa dünyasını yeniden şekillendirmiş ve düzenlemiştir. Gıda, yerel sakinler için değil, ulusal ve uluslararası pazar için üretilir. Makineleşmiş tarımda toprak kullanılacağı amaca göre özenle, özelleşmiş bölümlere ayrılır ve böylece çevrenin doğal özellikleriyle fazla ilgisi olmayan fiziksel kısımlara ayrılır. Çiftliklerde ve taşranın ücra köşelerinde dünyadan tecrit edilmiş biçimde yaşayan insanlar, davranış tarzları şehir sakinlerinin davranış tarzlarından farklı olsa bile, ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda daha büyük bir topluma bağlıdırlar.

Değerlendirme

Harvey ve Castells'in görüşleri etraflıca tartışılmıştır ve çalışmaları kentle ilgili çözümlemelerin yeniden yönlendirilmesi bakımından son derece önemli olagelmiştir. Bu görüşe ekolojik yaklaşıma karşıt biçimde "doğal" mekansal süreçlere değil, toprağın ve yaratılmış çevrenin toplumsal ve ekonomik iktidar düzenlerini nasıl yansıttığına vurgu yapar. Bu önemli bir vurgu kaymasının gerçekleştiğini göstermektedir. Yine de Harvey ve Castells'in fikirleri sık sık aşırı soyut bir biçimde ortaya konmuştur ve Chicago Okulu'na kıyasla, yeterince çeşitlilikte çalışmayı tetikleyememiştir.

Bazı bakımlardan Harvey ve Castells tarafından ortaya atılan görüşlerle Chicago Okulu'nun görüşleri bir-

birini tamamlayıcı nitelikte olmaktadır ve kentsel süreçlerin daha kapsamlı bir tasarımının yapılabilmesi için birleştirilip kullanılabilirler. Şehir alanları konunda kent ekolojisinde betimlenen karşıtlıklar gerçekten de mevcuttur; tıpkı şehrin genelinde gayrı şahsi bir yapı olması gibi. Fakat bunlar Chicago Okulu'na mensup düşünürlerin inandığından daha değişkendirler ve temelde Harvey ile Castells tarafından çözümlenen toplumsal ve ekonomik etkilerle yönetilirler. John Logan ve Harvey Molotch (1987), Harvey ve Castells gibi yazarların görüşlerini ekolojik yaklaşımla doğrudan doğruya bağlayacak bir yaklaşım önermişlerdir. Harvey ve Castells'in ekonomik kalkınmanın ulusal ve uluslararası anlamda geniş olan özelliklerinin kent yaşamını doğrudan etkilediği görüşüne katılmaktadırlar. Fakat bu geniş erimli ekonomik etkenlerin mahalli iş yerlerinin, bankaların, devlet organlarının ve ev satın almak isteyen bireylerin etkinliklerinin de dahil olduğu yerel örgütler yoluyla odaklandığını savunmaktadırlar.

Logan ve Molotch'a göre mekanlar -arsalar ve binalar- tıpkı modern toplumlardaki diğer mallar gibi alınıp satılmakta, ama kentsel çevreyi yapılandıran pazarlar farklı insan gruplarının alıp sattıkları emlakı nasıl kullandıklarına göre etkilenmektedir. Bu süreç birçok gerilim ve çatışmayı beraberinde getirmektedir ve bunlar şehrin mahallelerini yapılandıran etkenlerdir. Sözgelimi, Logan ve Molotch, modern şehirlerde büyük finans ve iş şirketlerinin sürekli olarak belli bölgelerdeki arsa kullanımını yoğunlaştırmaya çalıştığına dikkati çekmişlerdir. Bunu başardıkları sürece arsa spekülasyonu için yeni fırsatlar yakalamakta ve inşa edilecek yeni binalardan kâr sağlamaktadırlar. Bu şirketler kendi etkinliklerinin söz konusu mahalle üzerideki fiziksel ve toplumsal etkileriyle ilgilenmezler -sözgelimi, öyle ya da böyle, çekici eski konutlar yeni iş merkezlerine yer açılması amacıyla yıkılmaktadır. Emlak işiyle uğraşan büyük şirketlerin teşvik ettiği büyüme süreci, sık sık yerel iş kollarının ya da bölge sakinlerinin çıkarlarıyla çatışmaktadır ki bu insanlar bazen etkin bir direniş sergileyebilmektedirler. İnsanlar mahallerde gruplar halinde toplanarak mahalle sakinleri sıfatıyla çıkarlarını korumaya çalışmaktadırlar. Bu gibi yerel birlikler mıntıka sınırlaması, parkların düzenlenmesi ve daha iyi düzenlemelere gidilmesi konusunda baskı yapılabilmesi için kampanyalar düzenleyebilmektedir.

Şehrin gelişimi

Eski dünyada, Avrupa'daki Atina ve Roma gibi büyük şehirler vardıysa da, o zamanki şehir yaşamı bizim bugün bildiğimiz şehir yaşamından oldukça farklıydı. Tönnies ve Simmel gibi ilk sosyologların da gösterdiği gibi, modern şehrin gelişimi insanların dünyaya olan bakışlarını ve duygularını, birbiriyle olan etkileşim biçimlerini değiştirmiştir. Bu kısımda şehrin gelişimini başlangıcından, geleneksel toplumlardan itibaren ele alıp günümüzde hem Batı'daki hem de Doğu'daki en yeni kentsel planlama eğilimlerine bir göz atacağız.

Geleneksel toplumlarda şehirler

Dünyanın ilk şehirleri O.D.Ö. 3500'lü yıllarda, Mısır'daki Nil vadisinde, bugünkü Irak'ın bulunduğu

Dicle ve Fırat ırmakları arasında kalan bölgede ve Pakistan'ın bulunduğu Indüs Nehri çevresinde kurulmuşlardır. Geleneksel toplumlardaki şehirler modern ölçütlere göre oldukça küçüktüler. Sözgelimi O.D.Ö. 2000'li yıllarda Yakındoğu şehirlerinin en büyüğü konumunda olan Babil bile sadece 3.2 milyon milkarelik bir alana yayılmıştı ve nüfusu en fazla 15-20 bin kişiydi. İmparator Augustus'un hükümranlığı altındaki Roma, 300,000 kişilik nüfusuyla -kabaca bugün Birleşik Krallık'taki Covenrty ya da Doncaster'ın nüfusu kadar- O.D.Ö. 1. yüzyılda Çin sınırları dışında kalan en büyük eski şehirdi.

Eski dünyadaki şehirlerin çoğu birtakım ortak özelliklere sahipti. Genellikle savunma amaçlı olan ve ayrıca şehirli topluluklarla köylüler arasındaki ayrımı belirginleştirmeye yarayan yüksek duvarlarla çevrili oluyorlardı. Şehrin ortasında genellikle bir tapınak, saray, hükümet binaları, dükkanlar ve bir halk meydanı bulunmaktaydı. Kimileyin bu törensel, ticari ve siyasi binalar, içinde ancak küçük bir azınlığı barındırabilecek ikinci bir duvarla şehrin geri kalanından ayrılırdı. Bu şehir merkezlerinde genellikle bir pazar yeri de bulunmaktaydı ama bu pazar yerleri günümüzün modern şehirlerinin çekirdeğini teşkil eden ticaret bölgelerine hiç benzemiyordu. Zira eski şehirlerde ana binalar neredeyse her zaman dinsel ya da siyasi nitelikte olmaktaydı (Sjoberg 1960, 1963; Fox 1964; Wheatley 1971).

Yönetici sınıfın ya da soyluların konutları şehrin merkezinde toplanma eğilimindeydi. Daha az ayrıcalıklı kesimler ise genellikle şehrin çevresinde ya da surların dışında yaşarlardı ve sadece saldırı tehdidi olduğu zaman şehre girerlerdi. Farklı etnik ve dinsel topluluklar çoğunlukla ayrı mahallelerde yaşar ve çalışırlardı. Bazen bu mahallelerin etrafı da surlarla çevrili olabilmekteydi. Şehir sakinleri arasında düzenli bir iletişim yoktu. Matbaa olmadığı için memurlar resmi açıklamaları sesli biçimde, bağırarak yaparlardı. "Caddeler" henüz kimse yol inşa etmeye çalışmadığı için genellikle aşınıp düzleşmiş topraktan ibaretti. Sadece birkaç geleneksel uygarlık, şehirler arasına karmaşık yollar inşa etmiştir; gelgelelim bu yollar ekseriyetle askeri amaçlarla kullanılmış ve taşımacılık amaçlı kullanım büyük oranda sınırlı ve yavaş kalmıştır. Zira uzun mesafeler arasında düzenli yolculuklar yapanlar sadece askerler ve tüccarlardı.

Eski şehirler bilim, sanat ve kozmopolit kültür merkezleri olmuş olsalar da, ülkenin geri kalanı üzerindeki etkileri genellikle zayıf olmuştur. Nüfusun sadece küçük bir bölümü şehirlerde yaşamaktaydı ve şehir-taşra ayrımı belirgindi. Halkın büyük bölümü ufak taşra topluluklarında yaşıyordu ve nadiren devlet memurlarıyla ya da tüccarlarla karşı karşıya geliyordu.

Sanayileşme ve kentleşme

En büyük modern şehirler ve modernlik öncesi uygarlıkların şehirleri arasındaki karşıtlığın boyutları muazzamdır. Sanayileşmiş ülkelerdeki en kalabalık şehirlerin nüfusu 20 milyonu bulabilmektedir. **Bölgekentler** -kesintisiz bir ağ oluşturan şehirler ve kasabalar kümesi- daha da fazla insan barındırabilmektedir. Günümüzde kent yaşamının zirve noktasını

Modern megalopol -cennet mi, yoksa cehennem mi?

"şehirlerin şehri" diye anılan **megalopol**ler temsil etmektedir. Bu terim aslen Eski Yunanistan'da her uygarlığın gıpta edeceği şekilde inşa edilmek istenen şehir devletine işaret etmekle birlikte, günümüzde bu ütopyayla pek fazla bağlantısı kalmamıştır. Megalopol terimi ilk kez Boston'ın kuzeyinden Washington D.C'nin güneyin uzanan 450 milllik Kuzeydoğu sahil şeridini kapsayan A.B.D'deki bölgekenti adlandırmak için kullanılmıştır. Bu bölgenin nüfusu yaklaşık 40 milyondur ve milkareye düşen insan sayısı 700'den fazladır.

Britanya, onsekizinci yüzyılın ortalarında başlamış olan sanayileşme sürecine katılan ilk ülkeydi. Bu süreç gittikçe artan bir **kentleşme**yi -nüfusun taşradan kasaba ve şehirlere göç etmesini- de beraberinde getirdi. 1800 yılında Britanya nüfusunun sadece %20'sinden daha azı 10,000'den fazla nüfusu olan kasaba ya da şehirlerde yaşamaktaydı. 1900 yılına gelindiğindeyse bu oran %74'ü bulmuştu. Başkent Londra'nın nüfusu 1800 yılında 1.1 milyon kişiydi; yirminci yüzyılın başında ise bu sayı 7 milyonu bulmuştu. Böylece, Londra dünyanın o güne dek gördüğü en kalabalık şehir haline gelmişti. Artık, genişlemeye devam eden Britanya İmparatorluğunun kalbindeki devasa bir imalat, ticaret ve finans merkeziydi

Kentleşme süreci diğer Avrupa ülkelerinde ve A.B.D.'de ise daha geç bir tarihte başladı -ama çok daha hızlı ilerledi. 1800 yılında A.B.D. Avrupa ülkelerine kıyasla daha taşraydı. Nüfu-

21.1. Tablo 1950, 1975, 2000 ve 2030 (tahmini) yılları itibarıyla dünyadaki bölgelerin kalkınma düzeylerine göre kentleşme oranları.

	Nüfus Yoğunluğu (Milyar)			
	1950	1975	2000	2030
Toplam Nüfus				
Dünya	2,52	4.07	6.06	8.27
Daha çok kalkınmış bölgeler	0.81	1.87	1.19	1.22
Daha az kalkınmış bölgeler	1.71	3.02	4.87	7.05
KentselNüfus				
Dünya	0.75	1.54	2.86	4.98
Daha çok kalkınmış bölgeler	0.45	0.73	0.90	1.00
Daha az kalkınmış bölgeler	0.30	0.81	1.96	3.98
Taşra Nüfusu				
Dünya	1.77	2.52	3.19	3.29
Daha çok kalkınmış bölgeler	0.37	0.31	0.29	0.21
Daha az kalkınmış bölgeler	1.40	2.21	2.90	3.08

Kaynak: BM (2001)

sun ancak yüzde %10'u nüfusu 2500'den fazla olan yerlerde yaşamaktaydı. Bugünse A.B.D'lilerin üçte ikisi nüfusu 2500'den fazla olan kasaba ve şehirlerde yaşamaktadır. 1800 ile 1900 yılları arasında New York'un nüfusu 60,000'den 4,8 milyona fırlamıştır.

Kentleşme, günümüzde kalkınmakta olan ülkelerin çekimine fazlasıyla kapıldıkları küresel bir süreç haline gelmiştir. 1950 yılında dünya nüfusunun yalnızca %30'u kentlerde yaşamaktaydı; 2000 yılına gelindiğinde ise bu oran %47'yi -2,9 milyar kişiyi- bulmuştur ve 2030 yılına gelindiğinde bu oranın %60'a -5 milyar kişiye- yükselmesi beklenmektedir. Değişim bu oranla sürerse, 2007 yılına gelindiğinde kentsel alanlarda yaşayan insan sayısı taşrada yaşayan insan sayısını geçecektir. Günümüzde kentleşme süreci çoğunlukla kalkınmakta olan ülkelerde gerçekleşmektedir. Daha az kalkınmış bölgelerdeki kent nüfusunun 2000 ile 2030 yılları arasında ikiye katlanarak 2 milyardan 4 milyara çıkması beklenmektedir. Buna karşın, kalkınmış bölgelerdeki kent nüfusunun ise 21.1. Şekilde gösterildiği gibi çok daha yavaş biçimde artması ve 2000 yılında 0.9 milyar olan nüfusun, 2030 yılında 1 milyara çıkması beklenmektedir.

Modern şehrin gelişimi

İstatistikçiler ve toplum gözlemcileri henüz yirminci yüzyılın başında şehir ve kasaba arasında ayrım yapmaya başlamışlardır. Yoğun nüfusa sahip şehirler, genellikle daha küçük merkezlerden daha kozmopolit olan ve etkileri birer parçası oldukları ulusun ötesine uzanan yerler olarak görülmekteydiler.

Şehirler nüfus artışı yüzünden ve çiftlik, köy ve küçük kasabalardan aldığı göçlerden dolayı büyümüşlerdir. Bu göçler genellikle uluslararası boyutta yaşanmaktaydı, zira köylü geçmişe sahip insanlar diğer ülkelerdeki şehirlere taşınıyorlardı. Bunun en açık

örneği yoksul çiftçiler olan çok sayıdaki Avrupalının A.B.D.'ye göç etmesidir.

Şehirlere yapılan uluslararası göçler Avrupa ülkelerinin kendi aralarında da yaşandı. Birçok ırgat ve köylü, taşradaki fırsatların azlığı ve şehirlerin "taşı toprağı altın" olduğu (iş, sağlık ve geniş bir yelpazede mal ve hizmet bolluğu olduğu) yolundaki söylentilerin çekiciliğine ve avantajlarının büyüsüne kapılıp şehirlere göç ettiler. Dahası, şehirler neredeyse sıfırdan yeni kent alanları yaratarak sanayi ve yatırım merkezleri haline geldirler.

Modern şehirlerinin gelişiminin yalnızca alışkanlıklar ve davranış tarzları üzerinde değil, aynı zamanda düşünce ve duygu örüntüleri üzerinde de büyük bir etkisi olmuştur. Büyük kentsel alanların ilk kez ortaya çıktığı onsekizinci yüzyıldan itibaren, şehirlerin toplumsal yaşam üzerindeki etkileri konusunda ileri sürülen görüşler arasında bir kutuplaşma da meydana gelmiştir. Kimileri şehirlerin dinamizmi, kültürel yaratıcılığın kaynağını ve "sivil erdemi" temsil ettiğini düşünmüştür. Bu yazarlara göre şehirler ekonomik ve kültürel gelişmeyi sağlayabilecek fırsatları azami düzeye çıkarabilir ve daha rahat, tatminkar bir yaşam sürme olanağı sağlarlar. Diğer yazarlar ise şehri genellikle kalabalıkların karşılıklı güvensizliğinin ve saldırganlığının alıp başını gittiği, suç, şiddet, yolsuzluk ve yoksullukla dolu, üzerinden dumanlar tüten bir cehennem olarak betimlemişlerdir.

Şehirlerin hızla genişlemesiyle birlikte birçok insan kente özgü yoksulluğun ve eşitsizliklerin birbiriyle doğru oranda artması karşısında dehşete kapılmışlardır. Kentsel yoksulluğun boyutları ve komşu şehirler arasındaki muazzam farklılıklar kent yaşamıyla ilgili ilk sosyolojik çalışmaların fitilini ateşleyen ana etkenler arasında yer almaktaydı. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, modern kent yaşamının koşullarıyla ilgili ilk büyük sosyolojik çalışmalar ve kuramlar, olgusal bir büyüme oranına sahip olan - 1830'larda meskun olmayan bir mahalken 1900 yılında nüfusu iki milyonu geçen- Chicago'dan çıkmıştır.

Britanya ve A.B.D.'deki yeni kentleşme eğilimleri

Bu kısımda Britanya ve A.B.D. örneklerinden hareketle, savaş sonrası dönemde Batı'daki kentlerin ana gelişim örüntülerinden bazılarını inceleyeceğiz. Banliyölerin ortaya çıkışını, şehir merkezi bölgelerinin çöküşünü ve kentsel dönüşüm stratejilerini mercek altına alacağız.

Banliyöleşme

Banliyöleşme süreci A.B.D'de 1950 ve 1960'lı yıllarda en üst seviyesine ulaşmıştır. Bu yirmi yıl boyunca şehir merkezleri %10'luk bir büyüme oranı sergilemişken, banliyölerde bu oran %48'i bulmuştur. Banliyölere ilk yerleşenler çoğunlukla beyaz ailelerdi. Okullarda farklı ırklardan gelen çocukların, aynı sınıflarda karma biçimde eğitim görmeleri birçok beyazın şehir merkezini terk etme kararı almasındaki en büyük etkenlerden biri olarak görülebilir. Çocuklarını sadece beyazlara eğitim veren okullarda okutmak isteyen aileler için banliyölere taşınma fikri çekici bir seçenekti. Günümüzde bile banliyöler çoğunlukla beyazların yaşadığı yerlerdir.

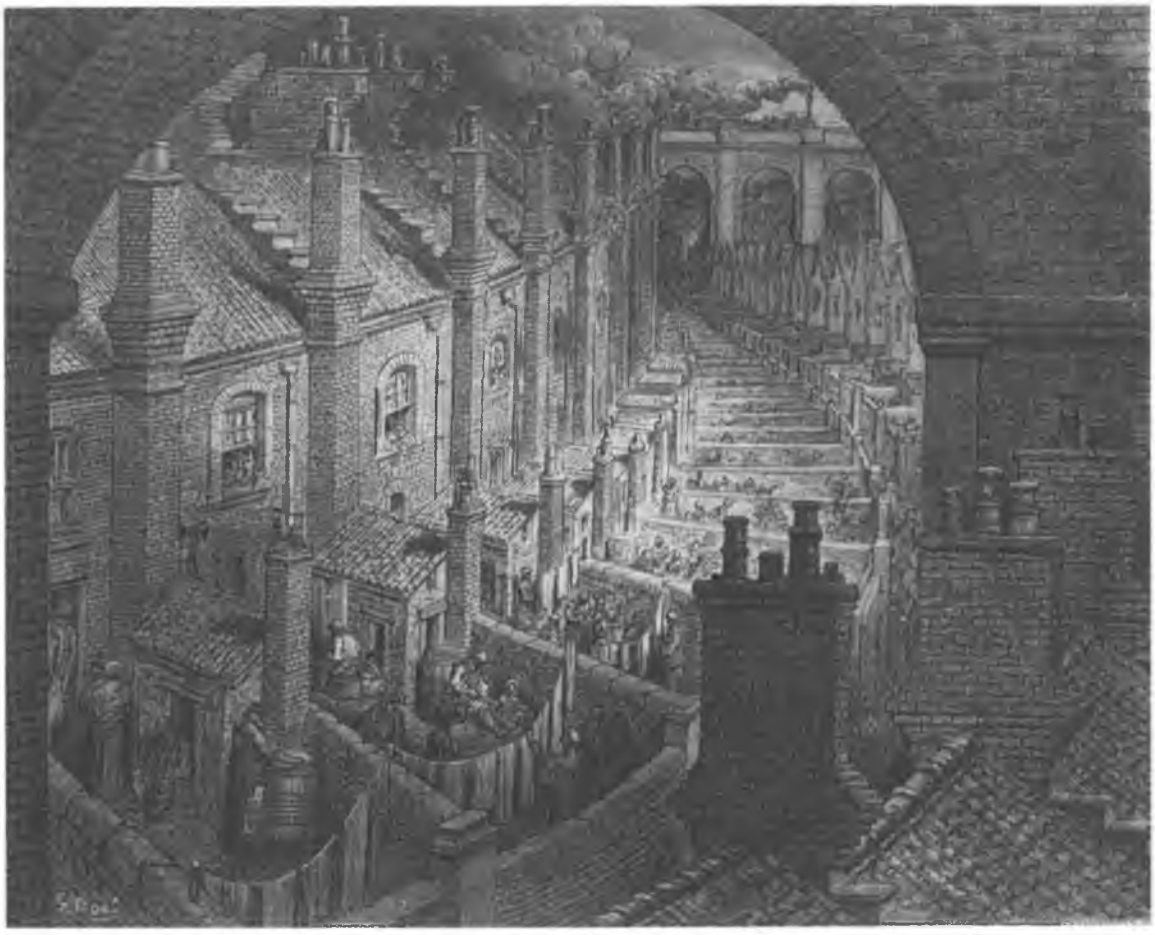

Viktorya Dönemi'nde yaşayan birçok insan, Manchester ve Leeds gibi yeni sanayileşmekte olan şehirleri yozlaşmanın ve kötülüklerin sel olup aktığı birer lağım olarak görmekteydi

Bununla birlikte, beyazların A.B.D.'nin banliyölerindeki hakimiyeti, etnik azınlıklar gitgide artan bir şekilde bu alanlara taşındıkları için azalmaktadır. A.B.D. 2000 anketinden elde edilen veriler çözümlendiğinde, banliyölerde 1990 yılında %19 olan azınlık ırklara ve etnik kökene mensup insanların oranının %27'ye yükseldiği ortaya çıkmıştır. Tıpkı 1950'li yıllarda banliyölere taşınan insanlar gibi, buralara taşınan etnik azınlıklara mensup insanların çoğu da orta sınıf profesyonellerdir. Daha iyi barınma, eğitim ve ferah koşulları yüzünden banliyöleri tercih etmektedirler. Chicago İskan Dairesi'nin başkanına göre "banliyöleşme artık ırkla ilgili değil, sınıfla ilgili bir meseledir. Hiç kimse yoksullarla iç içe yaşamak istemiyor, zira yoksulluğun beraberinde getirdiği yoksul okullar, sokaklarda can güvenliğinin olmaması ve çeteleşme gibi sorunlarla karşı karşıya kalmak istemiyor." (De Witt'ten alınmıştır 1996).

Birleşik Krallık'ta ise Londra çevresindeki banliyölerin birçoğu iki dünya savaşı arasında ortaya çıkmış ve eviyle işi arasında mekik dokuyan işçilerin şehir merkezdeki işyerlerine

Şehrin "toplumsal cinsiyetlendirilmesi"

Feminist bir bakış açısıyla yazan bazı yazarlar şehirlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini nasıl yansıttığını incelemişler ve bu durumun üstesinden gelmenin yollarını aramışlardır.

Jo Beall (1998), eğer kadınlarla erkekler arsındaki toplumsal ilişkiler iktidar oyunlarına göre belirleniyorsa, şehirlerin de iktidar ve mekan arasındaki bağlılaşımı neyin, nerede, nasıl ve kim tarafından inşa edildiğini açık biçimde sergileyeceğine dikkati çekmiştir. Beall, "şehirler toplumun eskiden ve şimdi nasıl olduğu ve nasıl olması gerektiği hakkındaki düşüncelerin cisimleşmiş halidir" diye yazmaktadır.

Şehirlerin ondokuzuncu yüzyılda gösterdikleri büyüme, toplumsal cinsiyet ayrımıyla bağlantılıdır. Kamu hayatı ve kamusal alan, istedikleri zaman istedikleri şehre yolculuk yapabilme özgürlüğüne sahip olan erkeklerin egemenliği altındaydı. Kadınların kamusal mekanlarda fazla görünmeleri tasvip edilmezdi; aksi takdirde fahişe sanılabilirlerdi.

Banliyöleşme süreci başladığında toplumsal cinsiyet ayrımcılığı iyice su yüzüne çıktı. Aileni reisi olan erkek günlük yaşamının bir parçası olarak şehre gidip gelebilirken, kadınların (karıların) evde kalıp ev işleriyle uğraşması bekleniyordu. Şehirler ve banliyöler arasında taşımacılık hatları mevcuttu ama bu hatları tasarlayanlar erkek olduğu için banliyöler içinde yolculuk yapılması konunu pek düşünülmemişti; bu durum kadınların evlerinden çıkmalarını iyice güçleştirmekteydi (Greed 1994).

Bununla birlikte, Elizabeth Wilson şehrin gelişiminin kadınlar için hepten olumsuz olmadığı görüşünü savunmaktadır. Wilson, kimi feministlerin kadının şehirdeki rolünü kurbana indirgediğini düşünmektedir. Aslında, şehrin gelişmesi kadınlara kentli olmayan yaşam tarzlarının sunamayacağı yeni fırsatlar sunmuştur. Beyaz yakalı kadın işçilerin şehirlerde boy göstermeye başlamaları ve hizmet sektörünün büyümesi, kadınların giderek artan bir şekilde işgücüne dahil olmalarını sağlamıştır. Şehir, kadınlara evdeki ücretsiz emekten kurtulma ve kent yaşamı dışında bulamayacakları bir istihdam olanağı sağlamıştır (Wilson 2002).

kolayca varmalarını sağlayacak yeni yolların ve metro duraklarının çevresine kümelenmişlerdir. Büyük şehir yaşamına sonradan katılanların bazıları, bakımlı bahçeleri ve birbirinden ayrılmış müstakil evleriyle İngiliz banliyölerine hor görüyle bakmıştır. Şair John Betjeman (1906-84) gibi başkaları ise banliyölerin mimarisinin mütevazı ayrıksılığını ve şehrin sunduğu iş fırsatlarını ve bir evle araba sahibi olmak gibi pratik koşullarla geleneksel aile yaşamına özgü değerlerini harmanlamasını çoşkuyla karşılamışlardır.

Britanya'daki yerleşik nüfusun 1970'lerde ve 1980'lerin başında kent merkezine yakın bölgelerden banliyölere ve koğuşkentlere (şehirde çalışmak için bulunan insanların kaldıkları şehir dışındaki kasabalar) ya da köylere göç etmesi, bu dönemde Büyük Londra'nın nüfusunda yarım milyonluk bir azalmanın yaşanmasına neden olmuştur. Kuzeyin sanayileşmiş şehirlerinde bu dönemde imalat sektöründe yaşanan hızlı gerileme de şehrin iç bölgelerindeki nüfusun azalmasına sebep olmuştur. Bu sırada birçok küçük şehir ve kasaba -sözgelimi Cambridge, Ipswich, Norwich, Oxford ve Leichester- kısa sürede büyümüştür. İleriki sayfalarda göreceğimiz üzere, "banliyölere kaçış" sürecinin hem Britanya hem de Amerikan şehir merkezlerinin canlılığı ve sağlığı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Banliyöleşme, yukarıdaki kutuda göreceğimiz gibi, kadınların ve erkeklerin yaşamlarını farklı biçimlerde etkilemiştir.

Şehir merkezinin bozulması

Son yirmi ya da otuz yılda A.B.D.'nin bütün büyük şehirlerini etkilemiş olan şehir merkezinin

bozulması olgusu, banliyölerin büyümesinin doğrudan sonucudur. Yüksek gelir gruplarına mensup insanların şehirden banliyölere taşınması yerel vergi gelirlerinin düşmesine sebep olmuştur. Şehir merkezinde kalanlar ya da gidenlerin yerine gelenler arasında yoksulluk yaygın olduğundan dolayı, karşılanması imkansız bir gelir açığı ortaya çıkmıştır. Şehir merkezindeki vergiler bu açığın kapatılması için arttırıldığında ise daha zengin gruplar ve iş kolları şehir merkezinden uzaklaşma eğilimi göstermektedirler.

Bu durum, şehir merkezindeki konut stoğunun erimesi, suç ve işsizlik oranlarının artmasıyla birlikte daha da kötü bir hal almaktadır. Dolayısıyla toplumsal yardım hizmetlerine, okullara, binaların tadilatına, polis ve itfaiye hizmetlerine daha fazla harcama yapılması gerekmektedir. Banliyölerin gelişmesiyle birlikte, şehir merkezlerinin sorunlarının çoğalmasına neden olan bir bozulma döngüsü ortaya çıkmaktadır. A.B.D.'deki pek çok kentsel alanda bu durumun etkileri - özellikle New York, Boston ve Washington D.C. gibi eski şehirlerde- dramatik boyutlara ulaşmıştır. Bu şehirlerdeki kimi mahallelerdeki emlakların değer kaybı, sanayileşmiş dünyanın diğer yerlerindeki büyük kentsel alanlarda olduğundan çok daha büyüktür. Yıkılmaya yüz tutmuş apartmanlar ve metruk binalar yerlerini moloz yığınlarıyla kaplı boş arsalara bırakmaktadırlar.

Britanya'da şehir merkezinin bozulması süreci A.B.D.'dekinden daha sessiz sedasız gerçekleşmiştir. Gelgelelim kimi şehir merkezleri en az A.B.D'deki bazı mahalleler kadar harap olmuştur. Bu konuda önemli bir İngiliz Kilisesi Raporu olan *Kentte İman*'da (Faith in the City -1985) şehir merkezi alanlarıyla ilgili iç karartıcı betimlemeler mevcuttur:

> Gri duvarlar, çöplerle dolu sokaklar, tahtalarla kapatılmış pencereler, duvar yazıları, yıkıntılar ve molozlar kilisemize bağlı semtlerle mahallelerin iç karartıcı ortak özellikleri haline gelmiştir... Şehir merkezindeki meskenler diğer yerlerdekinden daha yaşlıdır. İngiltere'deki evlerin kabaca dörtte biri 1919 yılından önce inşa edilmiştir, fakat bu oran şehir merkezlerinde %40 ile %60 arasında değişmektedir.

Britanya'nın şehir merkezlerinin bozulmasının nedenlerinden biri de bu alanların birçoğunu etkilemiş olan mali bunalımlardır. 1970'lerin sonlarından itibaren merkezi hükümet, yerel yöne-

timlere harcamaların kısılması ve hizmetlerin sınırlanması konusunda baskı uygulamaktadır. Ulusal olarak belirlenen harcama düzeylerini aşan yerel yönetimler ceza alabilmektedir. Bu durum, bozulmaya yüz tutmuş, sefalet içindeki şehir merkezi bölgelerini yöneten yerel yönetimleri, belirlenen harcama sınırını aşmaları durumunda hükümetle karşı karşıya getirebilmektedir. Bayan Thatcher yönetimindeki Muhafazakar Parti hükümetinin kelle vergisi (resmi adı Toplum Vergisi'dir) uygulamasını getirmesiyle yerel yönetimlerin bütçeleri iyice sarsılmıştır. Her ne kadar Kelle Vergisi hususunda 1990'lı yıllarda birkaç şehirde yapılan gösterilerle desteklenen geniş tabanlı bir muhalefet sonucu geri adım atıldıysa da, birçok şehir kendini eskisinden daha az bir mali gelirle karşı karşıya bulmuş ve temel hizmetler olarak görülen birtakım hizmetlerde kesintiye gitmek zorunda kalmışlardır.

Birleşik Krallık'ta kent merkezinin bozulması olgusu, ekonomik değişimlerle de bağlantılıdır. Singapur, Tayland ve Meksika gibi yeni sanayileşmiş ülkeler özellikle imalat sanayisine çekici gelmektedir. Japonya ve (Batı) Almanya gibi kimi gelişmiş uluslar, bu çıkışa bir yanıt olarak son yirmi ya da otuz yılda ekonomilerini yüksek miktarda sermaye yatırımına ve iyi eğitimli işgücüne dayalı etkinliklere kaydırmışlardır. Paul Harrison klasik çalışması *Şehir Merkezinde*'de (Inside the Inner City - 1983), bu küresel değişimlerin, halen Londra'nın en yoksul ilçesi olan Hackney üzerindeki etkilerini incelemiştir. Hackney 1970'lerde ulusal imalat sanayisinin yaşadığı gerilemeye koşut bir çöküş yaşamıştır. 1973 yılında 45,500 olan imalat işleri 1981 yılında -%40 oranında bir gerilemeyle- 27,400'e düşmüştür. 1970'lerin ortalarına dek kabaca ulusal ortalamaya denk olan Hackney'deki işsiz erkeklerin oranı, 1981 yılında %17,1 oranında (yaklaşık %50 daha fazla) artmıştır. İşsiz insan sayısı arttıkça yoksulluk çekenlerin sayısı da artmıştır. Harrison, mağdur durumdaki bu insan kalabalığının etkilerini şöyle özetlemektedir:

> Yerel hükümet kaynak ve bazen nitelikli eleman sıkıntısı çekmektedir; hekimler kalacak uygun konutlar ya da özel çalışmalarına odaklanabilecek fırsat bulamadıkları için sağlık hizmetleri vasattır; eğitim düzeyi, barınma koşullarının yetersiz olması ve vasat okul koşulları yüzünden düşük kalmaktadır; son olarak, suç oranları, vandallık ve ailelerin dağılması yaygın olan durumlardır ve farklı kültürel toplulukların birlikte yaşadıkları yerlerde dine ya da ırka dayalı gerginlikler sıkça görülmektedir.

Kimileyin bu dezavantajların hepsi üst üste gelebilmekte ve kentlerde çatışmalar ya da ayaklanmalar yaşanabilmektedir.

Kent merkezlerinin bozulmasının yarattığı sorunlar için, bkz. s. 361-66'daki "aşağı sınıf" meselesi ve bkz. s.402-11, toplumsal dışlama

Ayaklanmalar

Büyük şehirler küreselleşme, nüfus hareketleri ve hızlı değişimle ıralanan bir çağda, toplumu bir bütün olarak etkisi altına alan toplumsal sorunların sert ve gerilimli dışavurumları haline gelmişlerdir. Genellikle işsizlik ve farklı ırklar arasında görülen gerilimler sonucu ortaya çıkan şehir içindeki "görünmez" fay hatları, ara sıra toplumsal depremlere yol açabilmek-

tedir. Derindeki gerilim kimileyin son derece şiddetli bir biçimde, ayaklanmalar, yağmalama olayları ve geniş çaplı bir yıkım olarak yansıyabilmektedir.

Bu durum A.B.D.'de 1992 yılının baharında meydana gelmiş ve Los Angeles'ın farklı yerlerinde ayaklanmalar yaşanmıştır. Dönemin Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Genel Sekreteri olan Henry Cisneros, derhal şehre inerek neler olup bittiğini ilk elden gözlemlemiştir:

> Gördüğüm manzara, her yanından dumanlar yükselen bir şehirdi. Her taraf plastik ve kablo yanığı kokuyordu. Şehrin üzerine öylesine kesif bir duman çökmüştü ki, hemen üzerimizde daireler çizmekte olan helikopterin ışıkları bile zar zor seçilebiliyordu. Sürekli, bir yangından diğerine koşan ve Kaliforniya otoyol devriyelerinin eşlik ettiği itfaiye araçları aslında, devriye ve itfaiye araçlarından oluşan yirmi araçlık koca birer konvoy oluşturuyorlardı; siren sesleri birkaç saniye arayla duyuyorduk... O Perşembe günü Los Angeles, turuncuya çalan dumanlar altında, herkesin panik halinde olduğu ve duyularının resmen bombardımana tutulduğu bir kıyameti yaşadı (1993).

Britanya'da da mahalli ayaklanmalar çıkmıştır; sözgelimi 1981, 1985 ve

Bradford'da 2001 yılında çıkan ayaklanmalar, beyazlar ve etnik azınlıklar arasındaki gerilimin yarattığı bir kıvılcımla patlak verdi

1995 yıllarında, Güney Londra'daki Brixton olayları; 1991 yılında Cardiff'teki Ely olayları ve 2001 yılında Bradford'daki Oldham, Burnley ve Lidget Green olayları. 2001 ayaklanmaları farklı kültürel ve etnik gruplar arasındaki çatışmaları, polise saldırı ve malların tahrip edilmesi gibi olayları kapsamaktadır.

Hükümet, 2001 ayaklanmalarının ardından, ayaklanmaların nedenleriyle ilgili bir rapor hazırlanması amacıyla Ted Cantle'ın başkanlığını yaptığı *Topluluk Kaynaşması İnceleme Ekibi* (Community Cohesion Review Team) kurdu. Rapor, Britanya'nın kentsel alanlarında yaşayan farklı etnik topluluklar arasında derin bir kutuplaşma olduğunu ortaya çıkardı. İnsanların günlük yaşamlarının pek çok yanıyla bu ayrılığı güçlendirdiğini savunmaktaydı; sözgelimi, eğitimle ilgili düzenlemeler, yapılan bağışlar, istihdam örüntüleri ve ibadethanelerde diller birbirinden ayrıydı. Raporla ilgisinde görüşülen Pakistanlı bir Müslüman bu durumu şöyle özetlemiştir: "Bu görüşme bittikten sonra evime gideceğim ve bir dahaki hafta yapacağımız görüşmeye dek başka bir beyaz görmeyeceğim." Raporun iddiasına göre:

> Böylesi bir ortamda çok-ırklı Britanya'nın modern bir yurttaşı olmanın ne demek olduğuna ilişkin berrak değerler geliştirmek için fazla çaba sarf edilmemektedir ve birçokları geçmişte var olduğu düşünülen tek kültürlü asrı-saadet günlerini özlemekte ya da bir kimlik biçimi geliştirmek için geldikleri ülkelere yönelmektedirler.

Rapor, Birleşik Krallığı oluşturan çeşitli kültürler hakkında daha fazla bilgiyi, aralarında kurulacak iletişime ve karşılıklı saygı temelli daha büyük bir toplumsal uyuma ihtiyaç duyulduğu sonucuna varmıştır. Bunu gerçekleştirmek içinse "toplumun her kesimi tarafından paylaşılan ve gözlemlenen (birkaç) ortak ilkeye dayanacak daha geniş bir yurttaşlık anlayışı oluşturulması kaçınılmazdır. Söz konusu yurttaşlık kavramı, kültürel farklılıklara da daha büyük bir değer atfetmelidir". Rapor, bu hedeflere ulaşılabilmesi için, özellikle gençlerin yoğun desteğiyle, sağlam kaynaklara dayandırılan bir ulusal müzakere çağrısında bulunmuş ve bu müzakerenin eğitim, barınma, yenilenme ve istihdam konularında daha tutarlı bir yaklaşım sağlayarak yeni bir yurttaşlık kavramının oluşturulmasına önayak olacağı umudunu ifade etmiştir. Bundan başka, yerel "toplumsal uyum planları" hazırlanması, karşılıklı saygının arttırılması ve söylencelerden arınılabilmesi için kültürler arası bağlantıların teşvik edilmesi ve gelişmeleri izlenebilmesi amacıyla yeni bir Topluluk Kaynaşması Görev Gücü kurulması da önerilmekteydi (Topluluk Kaynaşması İnceleme Ekibi Bağımsız Raporu 2001). Bozulan altyapı ve iskan koşullarının büyüttüğü etnik gerilimler, 2005 yılının sonlarında Fransa'nın birçok şehrinden ayaklanmaların çıkmasına neden olmuş ve Avrupa'da göç ve farklı etnik gruplar arasındaki ilişkiler konusundaki tartışmaları yeniden alevlendirmiştir (bkz. s. 544-6).

Kentsel dönüşüm

Yerel, bölgesel ve ulusal hükümetler şehir merkezlerini felce uğratan karmaşık sorunlara karşı ne türden bir yaklaşımı benimsemelidirler? Şehrin dışına doğru hızla genişlemekte olan banliyölerin yeşil alanları ve kırsal bölgeleri erozyona uğratmaları nasıl

önlenebilir? Başarılı bir **kentsel dönüşüm** siyaseti özellikle zorlayıcıdır, zira pek çok cephede aynı anda eyleme geçilmesini gerektirir.

Birleşik Krallık'ta, şehir merkezlerinin makus talihinin değiştirilmesi amacıyla bir dizi ulusal tasarı -sözgelimi ev sahiplerine tadilat için para yardımı yapmak ya da iş dünyasını şehir merkezlerine çekmek için vergi indirimine gitmek gibi- hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Geçtiğimiz yirmi otuz yılda, kentsel dönüşümü sağlamaya yönelik farklı yöntemleri izleyen bir dizi hükümet izlencesi başlatılmıştır. Sözgelimi, Muhafazakar Hükümetin 1986 yılında hayata geçirdiği *Action for Cities* izlencesi, dönüşümün sağlamak amacıyla hükümetin doğrudan müdahalesinden ziyade, özel yatırımlara ve serbest pazar güçlerine bel bağlamıştı. Gelgelelim, iş dünyasından gelen tepki beklenenden çok daha zayıf olmuştu. Şehir merkezindeki bölgelerin boğuştuğu sorunların birçoğunun direngen görünmesi yüzünden, kısa sürede sonuç vermeyen izlencelerin rafa kaldırılması ya da yerine bir başkasının hayata geçirilmesi gibi bir eğilim de mevcuttur.

Çalışmalar, bu göstermelik tuhaf tasarının aksine, teşvik sağlayarak özel girişimcilerin işi halletmesini beklemenin, merkezi şehirlerin ürettiği temel toplumsal sorunları çözme konusunda son derece verimsiz bir yol olduğuna işaret etmektedir. Şehir merkezlerinden o kadar çok baskıcı koşul bir araya toplanmaktadır ki, bir kez bozulma başladığında bu süreci tersine çevirmek neredeyse imkansız hale gelmektedir. 1981 yılındaki Brixton ayaklanmalarıyla ilgili Scarman Raporu, şehir merkeziyle ilgili sorunlara ilişkin yaklaşımlarda bir eşgüdüm eksikliği bulunduğuna dikkati çekmektedir (Scarman 1982). Büyük kamu harcamaları yapılmaksızın -ki bu hükümetin böylesi harcamaları yapması pek mümkün görünmemektedir- kökten değişimler olmasını beklemek gerçekten de boşuna olacaktır (Macgregor ve Pimlott 1991).

1997 yılında iktidara gelen İşçi Partisi Hükümeti, biri topluluklara yeni fırsatlar sağlanması fonu, ikincisiyse mahalli dönüşüm fonu olmak üzere, iki ana dönüşüm fonu oluşturmuştur. Kentsel dönüşüme önemli ölçüde yardımcı olabilecek birtakım etkinliklere odaklanan diğer fon kaynakları arasında Milli Piyango'dan gelen para, sağlık, eğitim ve istihdam konusundaki eylem alanları için ayrılan fonlar, yeni toplumsal iskanlar için %60'ı dönüşüm şemalarını desteklemek üzere *Housing Corporation*'dan gelen nakit para bulunmaktadır. Mevcut programlarla önceki tasarılar arasındaki önemli bir fark, daha önceki dönemlerde sunulan tasarıların dönüşümün fiziksel boyutuna, özellikle de barınma konusuna odaklanmaya meyilli olmalarıyken, yeni izlencelerin hem toplumsal hem de ekonomik dönüşümü hızlandırmaya çalışmış olmalarıdır.

Topluluklar için yeni fırsatlar izlencesi İşçi Partisi Hükümetinin sancak gemisi konumundaki dönüşüm tasarısıdır. 1998 yılında hayata geçirilmiş olan bu izlencenin, halihazırda Birleşik Krallığın dört bir yanından tasarılarıyla katılan otuz dokuz üye topluluğu vardır. Şimdiye dek, on yıllık bir dönemde bu tasarılara yaklaşık 2 milyar paund sağlanmıştır. Bu

izlencenin ana hedefi, beş özgül meseleye odaklanarak sefaletin en yoğun olduğu bölgelerdeki dezavantajları en aza indirmektir: kısır iş olanakları, yüksek suç oranları, eğitim eksikliği, kötü sağlık koşulları, barınma ve fiziksel çevreyle ilgili sorunlar.

2001 yılında hayata geçirilen Mahalli Dönüşüm Fonu, sefaletin en yüksek olduğu alanları hedefleyecektir. 2005 yılı itibarıyla 1.875 milyon paund bu fona aktarılmıştır. Hükümetin eşitsizlikleri azaltma konusundaki hedefine ulaşmasına yardımcı olmak amacıyla fazladan para yardımı da yapılmaktadır. Mahalli Dönüşüm Fonu, hizmetlerin iyileştirilebilmesi ve yoksul bölgelerle İngiltere'nin geri kalanı arasındaki uçurumun daraltılması amacıyla, en yoksul seksen sekiz yerel yönetimi, Yerel Stratejik Ortaklıkları ile işbirliği içinde güçlendirmeyi hedeflemektedir (Mahalli Dönüşüm Birimi 2004).

Bu dönüşüm tasarılarının verimliliğine ilişkin bir dizi soru yanıtlanmadan kalmıştır. Yukarıdan dayatılan hükümet izlenceleri, bu izlencelerin başarıya ulaşabilmesi için hayati öneme sahip olan yerel halkın desteğini ve etkin katılımını nasıl sağlayabilir? Kamuya ait nakit para, gerçekten de yerel ekonomiyi canlandırıp yeni iş olanakları yaratabilir mi? Dönüşüm tasarıları bir bölgeden bölgeye değişen sorunları nasıl önleyebilir? (Weaver 2001)

Seçkinleştirme ve "kentsel geri kazanım"

Kentsel geri kazanım -eski binaların tadil edilmesi ya da yenilenmesi ve gelişmiş çevre içinde yeni kullanım alanları kazandırılması- büyük şehirlerde yaygınlaşmıştır. Kimileyin bu girişim şehir planlama izlencelerinin bir parçası olarak gerçekleştirilmiş olsa da, genellikle *seçkinleştirme* -harap haldeki mahallelerdeki binaların yüksek gelir gruplarının kullanımı için yenilenmesi ve bu gelir gruplarına yönelik mağaza, lokantalar gibi eğlence yerlerine çevrilmesi- sürecinin bir sonucudur. Şehir merkezindeki bölgelerin seçkinleştirilmesi Britanya, A.B.D. ve diğer gelişmiş ülkelerdeki pek çok şehirde meydana gelmiştir ve bu gelecek yıllarda da devam edecek gibi görünmektedir.

Sosyolog Elijah Anderson, A.B.D.'deki seçkinleştirme sürecinin etkilerini *Sokak Uyanığı: Irk, Sınıf ve Bir Kent Topluluğundaki Değişme* (Streetwise: Race, Class and Change in an Urban Community -1990) başlıklı kitabında çözümlemiştir. Her ne kadar mahallelerin onarılması bu bölgelerin değerlerini arttırmaktaysa da, genellikle başka yerlere taşınmaya zorlanan bölgenin düşük gelirli asıl sakinlerinin yaşam standartlarında nadiren katkıda bulunmaktadır. Anderson'ın üzerinde çalıştığı Philadelphia'daki mahallenin binden fazla siyah sakini evlerinden çıkmaya başka yerlere taşınmaya zorlanmıştır. Her ne kadar kendilerine emlaklarının düşük maliyetli konut yapımında kullanılacağı ve bu konutları satın alma konusunda kendilerine öncelik tanınacağı söylenmişse de, şu anda orada büyük dükkanlar ve bir lise yükselmektedir.

Yaşamlarını o mahallede sürdürmeye devam eden yoksullar ise iyileştirilmiş okul koşulları ve güvenlik imkanlarından yararlanmışlar ama tüm bunların getirisi olan vergiler ve artan

kiralar yüzünden evlerini terk etmek, toplumsal dışlamanın daha yoğun olduğu bölgelere taşınmak zorunda kalmışlardır. Anderson'ın görüştüğü siyahlar, evlerinden olmalarına ve daha kötü yerlere taşınmalarına neden olan ve bölgeye akın eden "yuppiler"e öfke duyduklarını ifade etmişlerdir.

Bölgeye taşınan beyazlar, şehrin ucuz ve "antika" konut ve şehirdeki işlerine kolay ulaşım imkanı ve revaçta olan bir kentli yaşam tarzı arayışı peşinden mahalleye gelmişlerdir. Bu insanlar ırksal ve etnik farklılıklara karşı "açık fikirli" olmayı öğrenmişlerdir; gelgelelim gerçekte mahallenin eski ve yeni sakinleri arasında aynı sınıfa mensup olmamaktan dolayı zoraki bir dostluk kurulmuştur. Zira siyahların büyük bölümü yoksul, beyazlar ise orta sınıfa mensuptular ve sınıfsal farklılıklar etnik farklılıklar tarafından körüklenmekteydi. Gerçi mahallede orta sınıfa mensup siyahlar da yaşamaktaydı ama bunun mali külfetini kaldırabilecek olanlar aşağı sınıftan siyahların gördüğü muameleyi görmemek için banliyö yaşamına uyum sağlamışlardı. Zamanla mahalle gitgide orta sınıf beyazlar tarafından kuşatıldı.

Seçkinleştirmenin bir nedeni de demografik olgulardır. Genç ve mesleki uzmanlık sahibi insanlar, yaşamlarının daha sonraki dönemlerinde evlenip aile kurmayı istemektedirler; bunun sonucunda bireylere ve çiftlere ailelerden daha fazla konut gerekmektedir. Hükümet Birleşik Krallık'ta 1996 ve 2021 yılları arasında 3.8 milyon ek konut inşa edleceğini öngörmektedir (Urban Task Force 1999). Genç insanlar daha geç evlenmek istedikleri ve kariyerleri genellikle uzun çalışma saatlerini ve ofislerde sabahlamayı gerektirebildiği için banliyölerde yaşamak bir nimetten daha ziyade bir eziyet olmaktadır. Varlıklı ve çocuksuz çiftler şehir merkezinde pahalı kiralar ödeyerek yaşayabilmekte, hatta bu bölgelerdeki yüksek nitelikli kültürel, eğlenceye dönük ve ağız tadına uygun seçeneklerden kendilerine bir yaşam tarzı oluşturabilmektedirler. Çocukları artık evden ayrılmış olan daha yaşlı çiftler de benzer nedenlerle şehir merkezlerine geri dönebilmektedirler.

Seçkinleştirme sürecinin, daha önce tartıştığımız bir başka trende koşut biçimde ilerlediğine dikkat etmek önemlidir: Kentsel ekonominin, imalat sektörüne dayalı olmaktan çıkıp hizmet sanayisi tabanlı bir ekonomiyle dönüşmesi süreci. Bu ekonomik dönüşümlerin kurbanı olanların kaygılarına kulak vermek, şehirlerin kurtuluşu için hayati öneme sahiptir.

Londra'daki Docklands semti önemli bir "kentsel geri kazanım" örneğidir. Doğu Londra'daki Docklands bölgesi, Thames'a komşu olan yaklaşık sekiz buçuk mil karelik bir alanı kapsamaktadır -ekonomik işlevini yitirmiş ve sanayi alanında yaşanan çöküş sonucu kapanmış tersanelerden oluşmaktadır. Docklands, bir yanıyla Londra şehrinin para piyasalarına yakınken, diğer yanıyla da işçi sınıfının bulunduğu yoksul bölgelere de komşudur. Bölgenin akıbetinin ne olacağı konusunda 1960'lardan itibaren bugün bile devam etmekte olan sert tartışmalar yaşanmaktaydı. Docklands yakınlarında yaşayan birçok insan, bölgenin, toplumsal gelişim projeleriyle bu bölgenin yoksul sakinlerinin çıkarlarının korunacağı şekilde yeniden gelişti-

rilmesi yönünde görüş belirtti. 1981 yılında Docklands Kalkındırma Şirketi'nin kurulmasıyla birlikte bölge Muhafazakar Hükümetin kentsel dönüşüm konusunda özel girişimcilerden yararlanma stratejisinin merkezi parçası haline geldi. Bunun sonucunda, planlama ve düzenleme konusunda getirilen kısıtlamalar gevşetildi. Bölge günümüzde maceracı tasarımları olan modern binalarla doludur. Depolar lüks dairelere dönüştürüldü ve bunların yanına yeni apartmanlar inşa edildi. Londra'nın diğer bölgelerinden bile görülebilen devasa iş hanları Kanarya Rıhtımı'na inşa edildi. Yine de bu gözalıcı görüntünün ortasında halen birçok harap bina ve boş alan göze batmaktadır. Büyük iş hanları çoğu zaman boş kalmaktadır; aynı şekilde kendilerine biçilen ilk fiyatların yüksekliği nedeniyle satılmaları pek mümkün görünmeyen bölgedeki yeni konutlar da boş durmaktadır. Ayrıca ülkenin en kötü barınma koşullarına sahip evleri de yine Docklands'ın bazı semtlerinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu evlerde yaşayan birçok insan etraflarında yapılan inşaatlardan çok az da olsa faydalanabildiklerini ileri sürmektedirler.

Londra'nın Docklands bölgesi en önemli "kentsel geri dönüşüm" örneklerinden biridir

2002 Manchester Kraliyet Oyunları'ndan hareketle, kentsel dönüşüm sürecinde sporun rolünü 981-83 sayfalarda ele alıyoruz.

A.B.D.'de ise şehir planlamacıları Milwaukee'den Philadelphia'ya kadar olan şehirlerdeki eski depoları alıp pahalı evlere ve stüdyo tipi dairelere çevirmektedirler. Baltimore ve Pittsburgh gibi virane yerlerin yaşam dolu toplumsal alanlara dönüştürülmesi, kentsel dönüşümün bir zaferi olarak görülmektedir. Gelgelelim, bu durum yeniden yaşama dönmüş bu şehir merkezlerinden sadece birkaç blok ötedeki mahallelerin sefaletini gizleyememektedir.

Şehrin tarihi üzerine yazdığı *Gözün Vicdanı* (The Conscience of the Eye - 1993) adlı kitabında Docklands gibi planlamalara karşı çıkan Richard Sennett, şehir planlamacılarının kendisinin "insancıl şehir" dediği yapıyı korumaya ya da o yapıya geri dönmeye çalışmaları gerektiğini savunmuştur. Birçok şehirdeki devasa ve kişiliksiz binalar, insanların birbirinden uzaklaşarak kendi içlerine kapanmalarına sebep olmaktadır. Bununla birlikte, şehirler insanların kültürel ve yaşamsal çeşitlilik dolayısıyla birbiriyle kaynaşmasını da sağlayabilirler. Yalnızca tehditkar olmayan değil, aynı zamanda "acelesi olan araçların hareketlerinden ve bunun getirdiği trafik keşmekeşinden uzak" olan "yaşam dolu" caddeler yaratmanın yollarını bulmamız gerekmektedir. Banliyölerin alışveriş merkezleri de standart kaldırımları ve magazalarıyla, en az kalabalık otoyolları kadar "insani şehir" düşüncesinden uzaktır. Sennett, daha ziyade birçok İtalyan şehir merkezinde olduğu gibi, insani ölçekte olan çeşitliliği incelikle harmanlayan

eski şehir alanlarından esinlenmemiz gerektiğini savunmaktadır.

Kalkınmakta olan dünyada kentleşme

Dünyadaki şehir nüfusu 2030 yılında 5 milyara ulaşabilir. Sayfa 957'deki 21.1. tabloda görüldüğü gibi Birleşmiş Milletler, şehirlerde yaşayan insanların neredeyse 4 milyarının kalkınmakta olan ülkelerde olduğunu tahmin etmektedir. Dünyanın "mega-şehir" haritasının da gösterdiği gibi (21.1. şekil), 2015 yılı itibarıyla nüfusu on milyonu geçmesi beklenen şehirlerin çoğu kalkınmakta olan dünyada yer almaktadır.

Manuel Castells (1996) **mega-şehir**leri üçüncü binyılın kentleşme sürecinin ana özelliklerinden biri olarak görmektedir. Bu şehirler sadece boyutlarıyla değil -gerçi devasa insan yığınlarını barındırırlar- aynı zamanda muazzam bir insan nüfusunun ve küresel ekonominin bağlantı noktaları olarak oynadıkları rolle de tanımlanmaktadırlar. Megaşehirler siyaset, medya, iletişim, para piyasaları ve üretim akışının yoğun biçimde kümelendiği etkinlik alanlarıdır. Castells'e göre megaşehirler bölge ülkeleri için bir mıknatıs işlevi görürler. İnsanlar büyük kentsel alanların çekimine çeşitli nedenlerle kapılırlar; megaşehirlerde küresel düzene ayak uydurmuş olanlar ve uyduramamış olanlar bir arada bulunurlar. Küresel ekonomi ağının düğüm noktaları olmaları bir yana, megaşehirler "kalım savaşı veren nüfusun her kesiminin toplandığı bir ambar gibidir."

21.1. Şekil 2015 itibarıyla 22 şehrin nüfusunun 10 milyonu geçmesi beklenmektedir.
Kaynak: BM (2003).

O halde, dünyanın daha az kalkınmış bölgelerindeki kentsel büyüme oranı başka yerlerdekinden neden daha yüksektir? Bu konuda iki etkenin mutlaka hesaba katılması gerekir. Birincisi, kalkınmakta olan ülkelerin nüfus büyüme oranları sanayileşmiş ülkelerdekinden daha yüksektir (bkz. 22. Bölüm, "Çevre ve Risk"). Kentsel büyüme, halihazırda şehirlerde yaşamakta olan insanlar arasında üreme oranları tarafından körüklenir.

İkincisi, taşradan kente -kutuda gösterilen kalkınmakta olan Hong Kong-GuangDong megaşehri örneğindeki gibi- geniş çaplı bir göç yaşanmaktadır. Kalkınmakta olan dünyadaki insanlar ya geleneksel tarımsal üretim düzenleri artık işlemez hale geldiği için ya da kentsel alanlar çok daha iyi iş olanakları sunduğu için şehirlerin çekimine kapılmaktadırlar. Taşradaki yoksulluk, birçok insanı şansını bir kez de şehir yaşamında denemeye zorlamaktadır. Bazıları sadece yeterli para biriktirmek için kısa süreliğine şehre göç edebilmekte ve parayı biriktirdikten sonra köyüne geri dönebilmektedir. Kimisi gerçekten dönmektedir ama birçoğu şu ya da bu nedenden yaşadığı eski topluluğundaki eski konumunu kaybetmesinden ötürü şehirde yaşamak zorunda kalmaktadır.

Kalkınmaya olan dünyada kentleşmenin getirdiği zorluklar

Ekonomik içermeleri

Giderek artan sayıda vasıfsız işçinin ya da tarım işçisinin kent merkezlerine göç etmesi, resmi ekonominin bu işgücünü soğurmasını güçleştirmektedir. Kalkınmakta olan dünyadaki birçok şehirde, kayıt altındaki ekonomiye dahil olamayan kişilerin ihtiyaçlarını karşılamasını kayıtdışı ekonomi sağlamaktadır. İmalat ya da inşaat sektöründen küçük ölçekli ticari etkinliklere kadar, denetlenmeyen kayıtdışı sektör yoksul ya da vasıfsız işçilere para kazanma olanağı sunmaktadır.

Kayıtdışı ekonominin sunduğu fırsatlar, binlerce ailenin şehir koşullarında ayakta kalabilmesine yardımcı olması bakımından önemlidir. Gelgelelim bunun sorunlu yanları da yok değildir. Kayıtdışı ekonomi vergilendirilmez ve denetlenmez. Ayrıca kayıt altındaki ekonomiden daha az üretkendir. Ekonomik açıdan bu sektöre bel bağlayan ülkeler, son derece ihtiyaç duydukları mali kaynağı vergilendirme yoluyla tahsil edemezler. Üretim seviyesinin düşüklüğü de ekonominin genelini yaralar -kayıtdışı ekonominin ürettiği GSYH oranı, bu sektördeki nüfusun oranından çok daha düşüktür.

OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü), kalkınmakta olan ülkelerin şehirlerindeki nüfus artışını karşılamak için, 2025 yılında bir milyar yeni işe ihtiyaç olacağını tahmin etmektedir. Bütün bu işlerin kayıt altındaki ekonomiyle yaratılması pek de mümkün değildir. Kimi kalkınma çözümlemecileri, dikkatin sektördeki işgücü "fazlalığının" gelecek yıllarda katlanarak artması muhtemel olan kayıtdışı ekonominin denetlenmesi ve kayıt altına alınması meselesine kaydırılması gerektiğini ileri savunmaktadırlar.

Çevresel karşı çıkışlar

Kalkınmakta olan ülkelerdeki hızla genişleyen kentsel alanlar, sanayileşmiş

dünyadaki şehirlerden dramatik ölçüde farklıdırlar. Her ne kadar bütün şehirler çevresel sorunlarla karşı karşıya olsalar da, kalkınmakta olan ülkelerdeki şehirler özellikle tehlikeyle karşı karşıyadırlar. Kirlilik, uygun olmayan barınma koşulları, yetersiz lağım şebekeleri ve temiz su kaynaklarının azlığı, daha az kalkınmış ülkelerdeki şehirlerin müzmin sorunlarıdır.

Barınma sorunu birçok kentsel alanın en önemli sorunlarından biridir. Kalküta ya da Sao Paolo gibi şehirler aşırı kalabalıktır; aldıkları iç göç oranı barınma sorununa kalıcı bir çözüm bulunmasına izin vermeyecek ölçüde büyüktür. Göçmen kalabalık, şehrin sınırlarında mantar gibi türeyen varoş mahallelerde ikamet etmektedir. Batı'daki kentsel alanlarda şehre yeni gelenler, genellikle şehir merkezine yakın bölgelerde ikamet ederler. Gelgelelim kalkınmakta olan ülkelerde tam tersi yönde bir eğilim söz konusudur ve göçmen nüfus kentsel alanların "mikrop yuvası" olarak adlandırılan yerlerinde yaşarlar. Şehrin dış mahallelerinde nerede bir boş yer görülse çuvaldan ve kartondan bozma, derme çatma gecekondular kurulmaktadır.

Sao Paolo'da 1996 yılında oturulabilir ev sayısında 5.4 milyonluk bir açık bulunduğu tahmin edilmektedir. Kimi bilginlerse, "oturulabilir ev" kavramının daha sıkı biçimde tanımlan-ması durumunda bu açığın 20 milyona kadar çıkabileceğini ileri sürmektedirler. Sao Paolo'da 1980'lerden bu yana barınma konusunda yaşanan müzmin sıkıntı, metruk binaların gayrı resmi olarak "işgal" edilmesi dalgasını yaratmıştır. Evsiz aileler metruk oteller, yazıhaneler ve hükümet binalarına toplu olarak yerleşmişlerdir. Birçok aile sınırlı mutfağı ve tuvaletleri sokaklarda ya da *favelas*ta -şehirlerin yamacında kurulmuş gecekondu mahallelerinde yaşayan yüzlerce başka insanla paylaşmanın daha iyi olduğuna inanmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerdeki şehir ve bölge yönetimlerinin sürekli artan iskan talepleriyle başı derttedir. Sao Paolo gibi şehirlerdeki iskan müdürlükleri ve yerel hükümetler, iskan sorununun nasıl çözülebileceği konusunda anlaşmazlık içindedirler. Kimileri izlenmesi gereken en makul yolun *favelas*ın koşullarını yol, su ve elektrik

Megaşehrin inşası

Gelmiş geçmiş en büyük kentsel yerleşim yeri, Asya'da, Hong Kong'dan Çin'e, Pearl River deltasından Macao'ya kadar uzanan 500,000 kilometrekarelik bir alanda inşa edilmektedir. Her ne kadar bu bölgenin resmi bir adı ya da yönetim yapısı yoksa da, nüfusu 1995 yılında çoktan 50 milyonu geçmişti. Manuel Castells'e göre, bu bölge yüzyılın en önemli sanayi, ticari ve kültürel merkezi olmaya adaydır.

Castells bu muazzam bölgekentin oluşumunu açıklamak için birbiriyle bağlantılı bir dizi etkene dikkati çekmektedir. Birincisi, Çin bir ekonomik dönüşüm geçirmektedir ve Hong Kong Çin'i küresel ekonomi ağına bağlayan en önemli "düğüm noktasıdır." İkincisi, Hong Kong'un küresel bir iş ve finans merkezi olarak sahip olduğu rol, ekonomisinin imalat sanayisinden hizmet sektörüne doğru kaymasıyla büyümüştür. Son olarak, 1980'lerin ortalarından 1990'ların ortalarına kadar olan dönem boyunca Hong Konglu sanayiciler Pearl River deltasında dramatik bir sanayileşme süreci başlatmışlardır. 6 milyondan fazla insan, 20,000 fabrika ve 10,000 şirkette istihdam edilmiştir. Bu çakışan süreçler "önceden tahmin edilemez bir kentsel patlamaya" (Castells 1996) neden olmuştur.

Kirlilik, şehir yaşamını özellikle de dünyanın en yoksul insanları için, gün geçtikçe daha tehlikeli bir hale getirmektedir

götürerek, herkese bir posta adresi vererek iyileştirmek olacağını ileri sürmektedirler. Başkaları ise iğreti gecekondu mahallelerinin temelde yaşanmaz mekanlar olmasından korkmakta ve yoksulların uygun koşullarda iskan edilebilmeleri için yıkılmaları gerektiğini düşünmektedirler.

Aşırı kalabalık ve gelişmiş şehir merkezleri birçok kentsel alanda çevre sorunlarının yaşanmasına neden olmaktadır. Meksiko City bunun en çarpıcı örneğidir. Şehir mekanının %94'ü binalarla kaplıyken, yalnızca %6'sı açık alanlardan oluşmaktadır. Şehirdeki "yeşil alanların" -bahçelerle ev yeşilliklerle kaplı mekanların- oranı Kuzey Amerika'nın ya da Avrupa'nın en kalabalık şehirlerindeki yeşil alan oranından çok daha azdır. Ana sorunlardan biri olan kirliliğinin nedeni, büyük ölçüde şehrin uygun olmayan yollarında sıkışıp kalan arabalar, otobüsler ve kamyonlardır, ayrıca diğer sanayi atıkları da kirliliği arttırmaktadır. Meksiko City'de yaşamanın günde kırk sigara içmeye eşdeğer olduğu tahmin edilmektedir. 1992 yılının Mart ayında hava kirliliği o güne dek görülmüş en yüksek seviyelerden birine ulaşmıştır. Havadaki 100 birim ozon, "katlanılabilir" düzey olarak görülürken, o ay ozon seviyesi 398 birime kadar çıkmıştır.

Hükümet fabrikalardaki üretimin bir süreliğine durdurulmasını, okullarda eğitime ara verilmesini ve her gün arabaların %40'ının trafikten men edilmesi emrini vermiştir.

Toplumsal etkiler

Kalkınmakta olan dünyadaki kentsel alanların birçoğu aşırı kalabalıktır ve kaynak sıkıntısı çekmektedir. Yoksulluk yaygındır ve mevcut toplumsal hizmetler, sağlık, aile planlaması, eğitim konularındaki talepleri karşılayamamaktadır. Kalkınmakta olan ülkelerdeki yaş dağılımının dengesiz olması da bu toplumsal ve ekonomik güçlükleri arttırmaktadır. Kalkınmakta olan ülkelerde 15 yaşının altındaki nüfusun oranı sanayileşmiş ülkelere kıyasla son derece yüksektir. Genç nüfusun desteğe ve eğitime ihtiyacı vardır, fakat kalkınmakta olan ülkeler evrensel düzeydeki eğitimi sağlayacak kaynak eksikliği çekmektedir. Ailesi yoksul olan bazı çocuklar tam gün çalışmak zorunda kalmakta, diğer bazıları ise sokaklarda yaşayarak dilencilik yapmak zorunda kalmaktadırlar. Çocuklar sokakta büyüdüğünde çoğu işsiz, evsiz ya da her ikisi birden olmaktadırlar.

Kalkınmakta olan dünyada kentleşmenin geleceği

Kalkınmakta olan ülkelerdeki kentsel alanların karşı karşıya kaldığı sorunların boyutları düşünüldüğünde, değişim ya da gelişim beklentisi içine girmek oldukça güç olacaktır. Dünyanın en büyük şehirlerinin birçoğundaki yaşam koşulları gelecek yıllarda daha da kötüleşeceğe benzemektedir. Gelgelelim bu tablo hepten olumsuz da değildir.

Birincisi, her ne kadar şu anda birçok ülkedeki doğum oranları oldukça yüksekse de, kentleşme sürecinin ilerlemesiyle bu oranlar muhtemelen düşecektir. Bu durum, sırası geldiğinde kentleşme oranının kendisini de düşürecektir. Sözgelimi, Batı Afrika'daki kentleşme oranı 2020 yılında bundan önceki otuz yılda sahip olduğu ortalama %6.3'lük bir büyüme oranından %4.2'ye düşecektir.

Nüfus artışı meselesi s.465-75 arasındaki "Küresel Eşitsizlik" başlıklı 11. Bölümde tartışılmaktadır.

İkincisi, küreselleşme kalkınmakta olan ülkelerdeki kentsel alanlara önemli fırsatlar sunmaktadır. Ekonomik bütünleşmeyle beraber dünyanın dört bir yanındaki şehirler uluslararası pazarlara ulaşabilme, kendilerini bireysel yatırım ve gelişim merkezi olarak tanıtabilme ve ulus devletin sınırlarını aşan küresel ekonomik bağlantılar kurma olanağına sahip olmaktadırlar. Küreselleşme, büyüyen kent merkezleri için en dinamik açılımları sunmakta ve ekonomik kalkınma ve yaratım sürecinde önemli bir güç olma fırsatı vermektedir. Gerçekten de kalkınmakta olan ülkelerdeki birçok şehir, aşağıda da göreceğimiz gibi, şimdiden dünyanın "küresel şehirleri" arasına girmiştir.

Şehirler ve küreselleşme

Modernlik öncesi dönemlerde şehirler, kendilerini çevreleyen büyük taşradan ayrı olan, kendine yeten yapılardı. Kimileyin yollar büyük kentsel alanları birbirine bağlamaktaydı; fakat seyahat etmek tüccarlara, askerlere ve uzun mesafeleri düzenli olarak kat etmesi gereken kimselere özgü bir

etkinlikti. Şehirlerarası iletişim sınırlıydı. Herhalde yirmibirinci yüzyılın ilk on yılı bu tablodan ancak bu kadar farklı olabilir. Küreselleşmenin şehirler üzerindeki etkisi muazzam olmuştur; küreselleşme şehirleri birbirine daha bağımlı hale getirmiş ve ulusal sınırların ötesine geçen bağlantılar kurmaya teşvik etmiştir. Artık, küreselleşme şehirler birbirlerine fiziksel ve sanal bağlantı-larla bağlıdır ve küresel bir şehir ağı ortaya çıkmaktadır.

Bazı insanları küreselleşmenin ve yeni iletişim teknolojilerinin bildiğimiz haliyle şehrin sonunu getireceğini öngörmüşlerdir -kutuda ele aldığımız Helsinki Sanal Köyü neler olabileceğine ilişkin bir fikir verebilir. Bunun sebebi şehirlerin geleneksel işlevlerinin birçoğunun, artık yoğun ve kalabalık kentsel alanlar yerine siber uzayda gerçekleştirilebiliyor olmasıdır. Sözgelimi para piyasaları elektronik ortama geçmekte, e-satış yoluyla hem satıcıların hem de müşterilerin şehir merkezlerine bağımlılığını azaltmakta ve "e-iş" olanakları giderek artan sayıda çalışanın işlerini yazıhaneler yerine evlerinden yürütmesine izin vermektedir.

Yine de şimdiye dek bu gibi öngörüler gerçekleşmiş değildir. Küreselleşme, şehirlerin altını oymaktan ziyade onları dönüştürerek küresel ekonomi ağındaki yaşamsal bağlantı noktaları haline getirmektedir. Şehir merkezleri bilgi akışının denetlenmesi, işle ilgili etkinliklerin yönetilmesi, yeni hizmet ve teknolojilerin yaratılması açısında canalıcı bir konuma gelmiştir. Dünyanın dört bir yanındaki bir dizi şehir, etkinlik ve güçlerin eşzamanlı biçimde dağıldığı ve yoğunlaştığı yerler haline gelmiştir.

Küresel şehirler

Yeni küresel düzende şehirlerin rolü, sosyologların ilgisini çekmektedir. Küreselleşme sıklıkla ulusal ve küresel düzeyler arasındaki ikilik etrafında ele alınır; gelgelelim, küreselleşmenin işlediği ana devreleri oluşturan öğeler, dünyanın en büyük şehirleridir (Sassen 1998). Yeni küresel ekonominin işleyişi, gelişmiş bilişim altyapısına sahip bir dizi merkezi mevkiye ve "hiper-yoğun" araçlara bağımlıdır. Küresel "işlerin" yönetildiği ve işlediği yerler bu türden noktalardır. İş, üretim, reklam ve pazarlama gibi sektörler küresel ölçeğe ulaştığında, bu küresel ağları korumak ve geliştirmek için muazzam boyutlarda örgütlü bir etkinliğe ihtiyaç duyulmaktadır.

Saskia Sassen şehirler ve küreselleşme konusuna en büyük katkıyı yapan yazarlardan biridir. Büyük, ulusaşırı kurumsal şirketlerin karargahlarının bulunduğu ve mali, teknolojik ve danışmanlık hizmeti cenneti olan şehirleri tanımlamak için **küresel şehir** terimini kullanır. *Küresel Şehir* (Sassen, Global City -1991) başlıklı çalışmasını bu tip üç şehre dayandırmıştır: New York, Londra ve Tokyo. Sassen'e göre dünya ekonomisinin çağdaş gelişim süreci, büyük şehirlere seçkin bir stratejik rol vermiştir. Bu tür şehirlerin çoğu aslında eskiden beri uluslararası ticarete ev sahipliği yapmakla birlikte, günümüzde dört yeni özellik daha kazanmışlardır:

1. Küresel ekonominin "komuta merkezleri" yönetim ve siyaset üretim merkezileri haline gelmişlerdir.

2. Bu gibi şehirler, ekonomik gelişimi etkileme konusunda imalat

Toplumsal imgeleminiz kullanın: Helsinki Sanal Köyü

Jean Mielonen ve çalışma arkadaşlarının bir düsturu var: *Sanoista tekoihin*, yani kabaca "az laf çok iş!" Mielonen, Finlandiya'nın önde gelen telekomünikasyon şirketi ve Avrupa'nın cep telefonu pazarındaki en sert oyunculardan biri olan Sonera'nın Baş Teknoloji Müdürü. "Herkes olanaklardan söz ediyor," diyor Mielonen, "ama kimse 'işte bu! Dokun ve hisset. Sen de dene!'" demiyor.

İşte bu yüzden Mielonen ve işadamlarından, akademisyenlerden ve şehir planlamacılarından oluşan grup uzman, Finlandiya Körfezi'ndeki tussocky sahilini dünyanın ilk kablosuz iletişim toplumuna dönüştürmek için işbirliği yapıyorlar. Aslında fikir basit, ama şaşırtıcı: Helsinki'deki yeni bir banliyönün sakinlerine ve burada çalışanlara teknolojinin son harikası olan kablosuz ağ teknolojisi alt yapısını ulaştırmak ve kablosuz ağ üzerinden çeşitli hizmetler sunmak; üstelik bunun için bir kişisel bilgisayara da ihtiyaç duyulmuyor -ağa bağlanmak için sadece bir cep telefonu yeterli. Sonra arkanıza yaslanın ve geleceğin bilişim çağı şehrinin gerçekte nasıl işleyeceğini kendi gözlerinizle görün.

Projenin hayata geçirildiği mevki olan Arabianranta (Arap sahili), rüzgarların dinmediği, kıraç bir yer olduğu ve bir zamanlar bu bölgede çömlekçilik yapıldığı için böyle adlandırılmış. Mielonen ve çalışma arkadaşları bu bölgeyi bir kablosuz harikalar diyarına dönüştürmek için planlar yapmadan önce bile bölge Helsinki şehri tarafından bir teknokent olarak geliştirilmesi için tahsis edilmiştir. Eğer her şey planlandığı gibi giderse 2010 yılında bölgede 12,000 kişiye ve toplam 8,000'e yakın çalışanı olacak 700 iletişim şirketine ve yerel üniversitelerden gelen 14,000 öğrenciye ev sahipliği yapacak. Ayrıca her yere nüfuz eden bir bağlantılığın toplumsal etkileri hakkındaki en zorlayıcı sorulardan bazılarına yanıt verecek olan bir gerçek dünya toplumsal deneyine sahne olacak. Kesintisiz kablosuz bağlantı toplulukların birbirine daha çok kenetlenmesine mi sebep olacak, yoksa daha fazla tecrit mi olacaklar? Insanlar gizlilik konundaki kaygılarıyla geniş bir kablosuz erişim getirdiği avantajlar arasında nasıl bir denge kuracaklar? Ve insanlar -bağlantılılık bir kez sabit durum haline geldiğinde- ne kadar bağlantılılık isteyecekler?

Ilk dalga yazıhanelerin ve evlerin inşasına şimdiden başlandı bile... beton ve demir kazıklar arasında daha az göze çarpan kablosuz ağ altyapısı ise` Sonera ve ortakları -IBM, yazılım şirketi Digia ve merkezi Avrupa'da bulunan, Ericsson, Motorola, Nokia, Matsushita ve Psion'dan oluşan Symvian Alliance- tarafından inşa edilmeye başlandı. Helsinki Sanal Köyü olarak adlandırdıkları, tüm Arabianranta banliyösünü kapsayacak olan etkileşimli kablosuz ağını kurmaya başladırlar. HSK geniş-bant fiber optik kablolar ve kablosuz bağlantılar yardımıyla bölgede her an her yerden ulaşılabilecek ve geniş bir yelpazede hizmet sunacak bir yerel ağı kapsayacak. Kullanıcılar HSK'ne bilgisayar ve dijital TV ile olduğu kadar herhangi bir cep telefonuyla da bağlanabilecekler.

Sözgelimi bölge sakinleri, nerede olurlarsa olsunlar -yazıhanedeki bilgisayarın başındayken, evde TV izlerken ya da cep telefonuyla konuşurken- kişisel takvimlerine bakabilecekler. Kullanıcıya sunulması öngörülen hizmetlerle kişiler kendi toplumsal örgütlerini, yazıhane ağlarını kurabilecek, e-ticaret yapma fırsatı yakalayacak ve kendi kişisel bilgilerini dakika dakika güncelleyebilecekleri bir profil dizgesi kullanbilecekler...

Bugün HSK mobiliteyle de işin içine katarak iletişimi sıradan ve mütavazı bir hale getirmektedir. Çocuklarının mobil teknolojiyle büyümelerine tanık olmuş olan IBM Nordic'ten Kurt Lönnqvist, Fin toplumunun bir daha asla eskisi gibi olmayacağına inanmaktadır. Gençlerin kendiliğinden toplumsal planlar yapabildiğini söylemektedir. Sokaklarda bir ellerinde telefon sürekli arkadaşlarıyla mesaj alışverişi yapmaktadırlar: "Nrdsn?", "hadi bugün buluşalım", "Barda grşrs, bye." Lönnqvist çocuklarının kendi kusağından daha erken yaşlarda yaşamdaki yollarını seçebildiklerine inanmatadır. "Her gün bu mobiliteyle yaşıyorlar. Bu artık bir yaşam tarzı oldu."

Helsinki Teknoloji Üniversitesi'den sosyolog Timo Kopomaa, bu değişimlerin Fin toplumu üzerinde bıraktığı izleri takip etmiştir. "Kendiliğindenlik hep var olacak bir şey" demektedir. "Yeni kuşak bu aygıtlarla yetişiyor ve yaşamları bir ölçüde bu aygıtlara bağlı." Kopomaa telefon kullanıcısı olan bir grup genç üzerinde çalışmış ve yaşam tarzlarında birkaç farklılık olduğu bulmuştur. Günümüzün toplumları daha gevşek olabilir, ama bu toplumsal bağların bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Aslında, Kopomaa, telefonların

Cep telefonu kullanımı modern şehir yaşamının ayrılmaz bir parçası mıdır?

insanları farklı yollarla biraraya getirdiğini bulmuştur. Yeni "telesörrfçüler" sıklıkla telefon kullanmayanlara nazaran daha geniş bir toplumsal çevreye sahiptirler. Yakın arkadaşlarıyla ya da akrabalarıyla neredeyse her zaman bağlantı halinde olup deneyimlerini paylaşmaya eğilimlidirler. Arkadaşlar için bu yeni bir tür tele-samimiyet yaratmıştır. Kopomaa yeni kablosuz samimiyetin işyerlerini de aynı şekilde etkilediğine inanmaktadır. "Cep telefonları iş gününün yapısını yumuşatmakta. Bundan böyle çalışanlar günlerini katı bir şekilde planlamak zorunda değiller her gün rahatça kullanılabilir ve toplantılar gerektiğinde yapılabilir"

Kaynak: Shaw (2001)

Sorular:

1. Helsinki Sanal Köyü'nün tasarımcıları, köyü bir ütopya olarak tasvir etmektedirler. Sizce cep telefonu yoluyla sağlanacak bağlantılılık insanların yaşamlarını gerçekten de betimledikleri gibi değiştirebilir mi? Cep telefonlarının halihazırda toplumsal yaşama ne gibi etkileri vardır?

2. Cep telefonu kullanımının öngörülmeyen sonuçları neler olabilir?

3. İnsanlar gerçekten de cep telefonları sayesinde daha bağlantılı hale mi geldiler? Cep telefonu teknolojisi insanları nasıl yalnızlaştırabilir?

sektöründen daha önemli hale gelmiş olan finans ve özel hizmet firmalarının anahtar konumdaki mekanlarıdırlar.

3. Büyümekte olan yeni sanayilerin üretim ve yaratım mevkilerdirler.

4. Bu şehirler finansal ya da hizmet sanayilerinin aldığı, sattığı ya da ıskartaya çıkardığı "ürünler" için birer pazar konumundadırlar.

New York, Londra ve Tokyo, birbirinden son derece farklı geçmişlere sahip olmakla birlikte, son yirmi ya da otuz yılda yapılarında kıyaslanabilir değişimler meydana geldiğini söyleyebiliriz. Günümüz dünyasının dağınık ekonomisinde bu gibi şehirler, yaşamsal işlemler için birer merkezi denetim olanağı sağlarlar. Küresel şehirler yalnızca belli bir uzam parçası olmaktan çok daha fazlasıdırlar; zira aynı zamanda birer üretim bağlamıdırlar. Burada önemli olan nokta, maddi malların üretimi değil, iş örgütlerince dünyanın dört bir yanına dağılmış yazıhanelerin ve fabrikaların yönetimi, finansal yeniliklerin ve pazarların üretimi için ihtiyaç duyulan özelleşmiş hizmetlerdir. Hizmetler ve finansal mallar küresel şehirlerin ürettiği "eşya"dır.

Küresel şehirlerin şehir merkezleri bütün bir "üretici" kümelerinin birbiriyle yakın bir etkileşim içinde, özellikle de kişisel bağlantılar kurarak çalışabilecekleri yoğunlaşmış mevkiler sağlamaktadır. Küresel şehirde yerel firmalar ulusal ve birçok yabancı şirketin de dahil olduğu ulusaşırı örgütlerle iç içe çalışmaktadırlar. Sözgelimi New York'ta 350 yabancı bankanın şubesi ve buna ek olarak 2,500 başka yabancı finans şirketi bulunmaktadır; şehirdeki her dört banka çalışanından biri yabancı bir banka hesabına çalışmaktadır. Küresel şehirler birbirleriyle yarışmaktadırlar, fakat aynı zamanda içinde bulundukları uluslardan ayrı olan, birbirine bağımlı bir dizge de oluşturmaktadırlar.

Sassen'in çalışmasına dayanan diğer yazarlar, küreselleşme süreci ilerledikçe daha çok şehrin de "küresel şehir" sıfatıyla New York, Londra ve Tokyo'nun safına katılmakta olduğuna dikkati çekmektedirler. Castells birbirine bağlı -Hong Kong, Singapur, Chicago, Frankfurt, Los Angeles, Milano, Zürih ve Osaka gibi iş ve finansa dünyası için büyük birer merkez olarak hizmet veren- dünya şehirlerinin oluşturduğu bir sıradüzeni betimlemiştir. Bu şehirlerin altında, küresel ekonomik ağın düğüm noktaları olacak bir dizi yeni "bölgesel merkez" ortaya çıkmaktadır. Madrid, Sao Paolo, Moskova, Seul, Jakarta ve Buenos Aires gibi şehirler, "oluşmakta olan pazarlar" için önemli birer etkinlik merkezi haline gelmektedir.

Eşitsizlik ve küresel şehir

Yeni küresel ekonomi birçok bakımdan son derece sorunludur. Bu durumun en iyi farkedilebileceği yer ise yeni eşitsizlik dinamiklerinin açıkça görülebildiği küresel şehirdir. Birçok şehirdeki merkezi iş bölgeleri ile yoksullaşmış şehir merkezi alanları arasındaki çakışma, Sassen'in de bize hatırlattığı gibi, birbiriyle bağlantılı olgular olarak ele alınmalıdır. Yeni ekonominin "büyüyen sektörleri" -finansal hizmetler, pazarlama ve ileri teknoloji- ekonominin geleneksel

sektörlerinden çok daha büyük miktarda kâr getirmektedir. Varlıklı çalışanların maaşları ve ikramiyeleri artmaya devam ettikçe, onlara hizmet eden temizlikçilerin ve güvenik görevlilerinin aldıkları ücretler düşmektedir. Sassen, küreselleşme sahnesinde yapılan işlerin "valorizasyonuna" ve bu sahnenin ardında yürütülen işlerin ise "devalorizasyonuna" tanık olduğumuzu ileri sürmektedir.

Yoksun bırakma ve toplumsal dışlama konuları için, bkz. "Yoksulluk, Toplumsal Dışlama ve Refah" başlıklı 10. Bölüm. Eşitsizlik için bkz. "Küresel eşitsizlik" başlıklı 11. Bölüm.

Kâr elde etme becerilerindeki farklar pazar ekonomilerinde beklendik durumlar olmakla birlikte, bu farkın büyüklüğü yeni küresel ekonomide barınmadan emek pazarına kadar toplumsal dünyanın birçok alanına olumsuz bir etkisi olmaktadır. Para piyasaları ve küresel hizmet sektöründe çalışanlar, daha yüksek maaş almakta ve yaşadıkları yerler seçkinleşmektedir. Buna karşılık geleneksel imalat işleri artık yokolmaya yüz tutmuştur ve seçkinleştirme süreci düşük ücretli iş olanakları -lokantalarda otellerde ve butiklerde- sağlamaktadır. Seçkinleştirilmiş bölgelerde makul bir kirayla barınacak yer bulmak oldukça güçtür ve bu durum düşük gelirli mahallelerin büyümesine neden olmaktadır. İş merkezi konumundaki bölgeler emlak, gelişim ve telekomünikasyon alanlarındaki devasa yatırımlara konu olurken, çevreye itilen alanlar için pek az kaynak kalmaktadır.

Küresel şehirlerde coğrafi nitelikte bir "merkez ve çevre" oluşmaktadır. Debdebeli bir zenginliğin hemen yanı başında büyük bir sefalet hüküm sürmektedir. Yine de, her ne kadar bu iki dünya yan yana var olabilmekteyse de, aralarında fiili olarak kurulan bağlantı sayısı şaşırtıcı oranda düşüktür. Mike Davis'in Los Angeles üzerine yaptığı çalışmasında işaret ettiği gibi, şehrin yoksullara karşı "bilinçli olarak sertleştirilmesi" olgusu söz konusudur (Davis 1990, 232). Herkesin yararlanabildiği kamu alanlarının yerini duvarlarla çevrili siteler, elektronik gözlerle izlenen mahalleler ve "kurumsal şirketlerin kaleleri" almıştır. Davis'in kendi sözleriyle:

> Dokunulmazlarla kurulabilecek bağlantıları en aza indirmek için kentsel yeniden planlama yoluyla yaşamsal önem taşıyan yaya yolları, yoğun araç trafiğine sahne olan caddelere, kamuya açık parklar evsizlerin ve düşkünlerin geçici olarak toplanabilecekleri depolara dönüştürülmüştür. Amerikan şehri... dizgesel biçimde ters-yüz edilmektedir ya da daha ziyade yüzü tersi haline getirilmektedir. Devasa yapıların ve büyük alışveriş merkezleri-nin yükseldiği değer kazanan yerler genellikle şehir merkezinde yoğunlaşmakta, caddeler çıplak bırakılmakta, kamusal etkinlikler kesin sınırlar içinde işlevsel bölümlere ayrılmak-ta ve şehirdeki akış özel güvenlik görevlilerinin gözleyici bakışı altında içselleştirilmektedir.

Davis'e göre Los Angeles en yoksul ve marjinalleştirilmiş sakinleri için olabildiğince "çekilmez" hale getirilmiştir. Otobüs duraklarındaki banklar, insanlar üzerinde uyuyamasın diye fıçı şeklinde yapılmış, halka açık tuvaletler herhangi bir Kuzey Amerika şehrindekinden çok düşük sayıda tutulmuş ve yoksulların parklarda yatmaması için birçok su fiskiyesi kurulmuştur. Polisler ve şehir planlamacıları her ne kadar evsizleri şehrin belli bir bölgesine hapsetmeye çalışmışlarsa da, derme

çatma gecekonduların düzenli aralıklarla belediye tarafından yıkılması, sürekli hareket halinde olan bir "kentli bedevi" nüfusu yaratmıştır.

Küresel çağda yönetici şehirler

Küreselleşme gibi kentleşme de iki ucu keskin bir bıçağa benzer ve iç çelişkileri mevcuttur. Şehirler üzerinde hem yaratıcı hem de yıkıcı etkileri olmuştur. Bir yandan halkın, malların, hizmetlerin ve fırsatların belli bir yerde yoğunlaşmasına izin verirken, diğer yandan geleneksel ve mevcut ağların mekansal bütünlüğünü bozmaktadır. Merkezileştirmenin ve ekonomik büyümenin yarattığı yeni olanakların yanı başında marjinalleşme tehlikesi kol gezmektedir. Sadece kalkınmakta olan ülkelerde değil, aynı zamanda sanayileşmiş ülkelerde de birçok şehir sakini çevrede, kayıt altına alınmış istihdamın, yasa güvencesinin ve şehir kültürünün dışındaki bölgede çalışmak zorunda kalmaktadır (Borja ve Castells 1997).

Küresel olanın yönetilmesi

Küreselleşme dünyanın dört bir yanından şehirlerin karşı karşıya kaldıkları güçlükleri körüklese de, şehirlerin ve yerel yönetimlerin siyasete yeniden canlı biçimde katılmalarının olanağını da sağlamaktadır. Ulus devletlerin küresel eğilimleri denetleme konusunda başarısız olmaları, şehirlerin önemini daha da arttırmıştır. Çevre sağlığı tehdidi ve geçici para piyasaları gibi meseleler, ulus devletlerden çok daha yukarıdaki bir seviyelerde yer alırlar; tek tek ülkeler -en güçlüsü dahi- böyle güçlerle baş edemeyecek kadar "ufaktırlar." Gelgelelim, ulus devletler, aynı zamanda kozmopolit kentsel alanların zengin çeşitlilikteki gereksinimlerini karşılayabilmek için fazla "hantaldırlar." Ulus devletin etkin biçimde iş göremediği yerde şehir yönetimleri ya da yerel hükümetler "küresel olanın yönetilmesi konusunda daha atik davranabilecek yönetim biçimleri" (Borja ve Castells 1997) olabilirler.

Ayrıca, siyasi ve toplumsal değişimlere tepki olarak toplumsal hareketlerin yükselişi için bkz. s. 916-20 arasındaki "Siyaset, Devlet ve Terörizm" başlıklı 20. Bölüm.

Jordi Borja ve Manuel Castells (1997), yerel yetkililerin küresel güçleri üç önemli alanda etkin biçimde denetleyebileceklerini savunmaktadırlar. Birincisi, şehirler yerel "habitatı", ekonomik üretkenliğin toplumsal temellerini oluşturan koşulları ve olanakları denetim altına alarak ekonomik üretkenliğe ve rekabete katkıda bulunabilirler. Yeni ekonomik düzende ekonomik rekabet üretken bir nitelikli işgücüne dayanır; üretken olmak içinse, işgücünün çocuklarının eğitimi için sağlam bir eğitim düzenine, kamusal ulaşım imkanlarına ve uygun ve karşılanabilir barınma olanağına, yeterli güvenliğe, etkin acil servislere ve canlı kültürel kaynaklara ihtiyacı vardır.

İkincisi, şehirler çeşitli etnik grupların toplumsal-kültürel açıdan bütünleşmesini sağlama konusunda önemli bir rol üstlenirler. Küresel şehirler düzinelerce farklı ülkeden gelen, farklı dinsel ve dilsel ardalanı olan, farklı toplumsal-ekonomik düzeylerden gelen bireyleri bir araya getirirler. Eğer kozmopolit şehirlerdeki çoğulluğun yarattığı gerilimler bütünleştirici güçler tarafından azaltılmazsa,

bölünme ve hoşgörüsüzlük ortaya çıkabilir. Özellikle toplumsal kaynaşmanın tarihsel, dilsel ve diğer nedenlerle ulus devletlerce etkin biçimde teşvik edildiği durumlarda, tek tek şehirler toplumsal bütünleşmeyi sağlayıcı olumlu güçler haline gelebilirler.

Üçüncüsü, şehirler önemli birer siyasi temsil ve yönetim mekanıdır. Yerel yetkililerin küresel meselelerde ulus devletlere karşı iki önemli avantaja, birincisi daha büyük bir temsil oranına; ikincisi ulusal yapılar içinde esnek davranabildikleri için daha fazla hareket olanağına sahiptirler. 20. Bölümde ("Siyasa, Devlet ve Terörizm") gör-müş olduğumuz üzere, birçok yurttaş ulusal siyasi düzenin kendilerinin çıkarlarını ya da kaygılarını yeterince temsil edemediğinden yakınmaktadır. Ulus devletin belli kültürel ya da bölge-sel çıkarlar temsil etmekten fazlasıyla uzak olduğu durumlarda, şehirler ve yerel makamlar siyasi etkinliğe açılan erişilebilir kapılardır.

Siyasi, ekonomik ve toplumsal eyleyenler olarak şehirler

Birçok büyük örgütün, kurumun ve grubun yolları şehirlerde kesişir. Yurtiçi ve uluslararası iş kolları, potansiyel girişimciler, devlet makamları, sivil kuruluşlar, meslek birlikleri, ticari sendikalar ve diğer birçok oluşum kentsel alanlarda karşı karşıya gelir ve birbiriyle bağlantılar kurarlar. Bu bağlantılar, şehirlerin siyaset, ekonomi, medya ve kültür alanlarında toplumsal birer eyleyen görevi gördüğü ortak ya da müşterek etkinliklere yol açabilir.

Ekonomik birer eyleyen olarak şehir örnekleri son yıllarda gitgide artmaktadır. Avrupa'da 1970'lerdeki ekonomik durgunluk döneminin başlamasıyla birlikte şehirler bir araya gelmiş ve yatırımları teşvik ederek yeni iş olanakları yaratmışlardır. Bugün Avrupa'nın en büyük elli şehrinin dahil olduğu Avrupa Şehirleri Hareketi, 1989 yılında başlamıştır. Uluslararası pazarlar ve esnek üretim ve ticaret yapıları hakkındaki bilgilerin hızının önemini kavrayan Seul, Singapur ve Bangkok gibi Asya şehirleri de birer ekonomik eyleyen olarak özellikle etkili olmuşlardır.

Kimi şehirler karşı karşıya kaldıkları güçlükleri çözmek amacıyla, orta ve uzun vadeli strateji planları oluşturmaktadırlar. Bu gibi planların ışığında yerel yönetim makamları, sivil toplum kuruluşları ve özel ekonomik kişiler kentsel altyapıyı elden geçirebilmek için dünya çapında etkinlikler düzenlemekte ya da istihdam olanaklarını girişimcilik temelli sanayilerden bilgisel temelli sanayilere kaydırmaktadır. Birmingham, Amsterdam, Lyon, Lizbon, Glasgow ve Barselona, stratejik planların yardımıyla kentsel dönüşüm tasarılarını başarıyla hayata geçirmiş Avrupalı şehirlerin örnekleridir.

Barselona vakası özellikle dikkate değerdir. 1988 yılında hayata geçirilen Barselona 2000 Ekonomik ve Toplumsal Strateji Planı, ortak bir vizyonu paylaşan ve kenti dönüştürmeyi amaçlayan kamusal ve özel örgütleri bir araya getirmiştir. Barselona belediyesi ve aralarında ticaret odası, üniversite, şehir liman yönetimi ve ticari birlikler gibi başka on kadar örgüt, birlikte planın üç ana hedefine ulaşmanın yollarını aramaktaydılar: İletişim ve taşımacılık

altyapısını iyileştirmek suretiyle Barselona'yı Avrupalı şehirler ağına dahil etmek, Barselona şehri sakinlerinin yaşam kalitesini arttırmak ve bir yandan yeni ekonomik sektörleri teşvik ederken, diğer yandan da sanayi ve hizmet sektörünü daha rekabetçi bir hale getirmek.

Barselona 2000 planının köşe taşlarından biri, şehir Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği yaptığı 1992 yılında hayata geçirildi. Olimpiyat Oyunları'na ev sahipliği yapmak Barselona'nın kendi başına "uluslararasılaşmasına" izin verdi; şehrin vasıfları ve vizyonu artık herkesin ilgisine sunulmuştu. Barselona vakasında dünya çapında bir etkinlik düzenlemek iki yanıyla önemli olmuştur: hem şehrin dünyanın gözündeki yerini büyütmüştür hem de şehre kentsel dönüşümünü tamamlama isteği aşılamıştır (Borja ve Castells 1997). Spor etkinlikleri artık kentsel dönüşüm sürecinde önemli bir rol oynayabilmektedir (Taylor ve diğerleri 1996). Uluslararası Olimpiyat Komitesi üyeleri, Londra'nın 2012 yılı Olimpiyat Oyunlar için başarılı bir aday olabilmek amacıyla kentsel dönüşüm konusuna verdiği önemden oldukça etkilenmişlerdir. Londra'nın 2012 planı, Doğu Londra'nın Stratford bölgesinde bulunan ve Birleşik Krallıkta'taki en büyük virane olan yaklaşık 240 hektarlık alanın dönüştürülmesine odaklanmıştır. Aşağıdaki kutuda 2002 Kraliyet Oyunları'nın Manchester'ın kentsel dönüşüm, için nasıl bir katalizör görevi gördüğünü inceliyoruz.

Belediye başkanlarının rolü

Küresel düzen içinde şehirlerin yeniden önem kazanmasıyla birlikte belediye başkanlarının rolleri de değişmeye başlamıştır. Büyük şehirlerin

Toplumsal imgeleminizi kullanın: spor ve kentsel dönüşüm

Manchester, Kraliyet Oyunları'nı kazandığına niçin pişman olabilir?

İlk kez 1930 yılında Britanya İmparatorluğu'nu kutlamak için yapıldığında gerçekleştirilen Kraliyet Oyunları, Manchester sakinlerine hiç de hoş olmayan modern bir fatura ödetmektedir. Manchesterlılar, bugün, gelecek yıl yapılacak oyunlara yeniden ev sahipliği yapabilmek için 45 milyon paundluk bir kaynak sağlanması amacıyla yerel vergilerin artırılması ve hizmetlerde kesintiye gidilmesi gibi durumlarla karşı karşıyadırlar.

Etkinliği düzenleyenler her ne kadar açılışa bir yıl kala geri sayıma başlamışlarsa da, şehir sakinleri ve yerel meclis üyeleri nihai bedeli halk hizmetlerinin aksaması olarak ödedikleri için bu durumu protesto etmektedirler.

Şehir sakinlerinin oluşturduğu gruplar ve muhalefet kandından siyasetçiler İşçi Partisi yönetimindeki Manchester belediyesi şehir meclisinin yaptığı kesintilerin şimdiden etkisin göstermeye başladığını ve en az iskan müdürlüğünün 14 yazıhanesinin kapısına kilit vurulduğunu, belediye çalışanları arasında bazı işten çıkarmaların yaşandığını söylemektedirler. Doğu Manchester'da iki yüzme havuzu kapanırken, Withenshaw'da bir boks kulübünün mali desteği, konseyin finansal yardımının oyunları hepten kaybetme riskini taşıdığı kaygısı yüzünden kesilince, başka bir yere taşınmak zorunda kalmıştır.

Manchester meclisi oyunlar gerçekleştirilmesi için 10 milyon poundluk ticari kredi ve başka çok değerli mali kaynakların kullanılması gerekeceği söylentisini doğrulamıştır. Bazı raporlara göre, yerel yönetimin Manchester Havaalanı'ndan elde ettiği kâr da oyunlara kaynak olarak aktarılabilir.

Meclis üyeleri ve şehir sakinleri, şehir meclisinin altına girdiği büyük mali yük yüzünden vergileri

arttırmasının bir an meselesi olduğunu ileri sürmektedirler. Şehir meclisi Kraliyet Oyunları'nı gerçekleştirmek için toplam 80 milyon paund harcayacaktır. Normalde yaklaşık 35 milyon paund harcanması gerekmekteydi. Gelgelelim, geçen ay meclis fazladan bir 45 milyon paund daha talep etti, zira oyunların bu sene sanılandan çok daha pahalıya mal olacağı ortaya çıktı.

Oyunların finansmanını denetlemek için hükümet tarafından görevlendirilen milyoner işadamı Patrick Carter tarafından hazırlanan raporda, yaklaşık 110 milyon paundluk bir kaynak eksikliği olduğu ortaya çıktı. Hükümet hemen -spor lotoyu dağıtan- Sports England'dan 30 milyon paundluk mali kaynak aktarımı yaptı ve de 30 ve 40 milyon paundluk bir ek kaynak da Manchester şehir meclisi tarafından aktarıldı.

Manchester şehir meclisindeki Liberal Demokratların lideri olan Simon Ashley, "Kraliyet Oyunları'nın hizmetleri ya da vergileri etkilemeyeceği sözü verildi. Ama bu doğru değil. Oyunların kente mali yönden ağır bir bedel ödetmesinden kaygılanıyoruz" demiştir. "Meclisin bir yerlerden fazladan 45 milyon paundluk bir mali kaynak bulması gerekiyor ve harcanacak para toplamda 80 milyon paundu buluyor. Bu şehir meclis için müthiş bir mali risk demek. Büyük spor olaylarına merkezi hükümetin mali kaynak sağlaması gerekmektedir."

"Yüzme havuzları ve iskan ofisleri bir bir kapanıyor. Hizmetlerde kesintiye gidiliyor. Eğer oyunlara milyonlar harcarsanız, başka hiçbir şeye para harcayamazsınız"...

Kaynak: Vivek Chaundray, *Guardian* (25 Temmuz 2001).

Kraliyet Oyunları'nın Manchester'a getirileri ve götürüleri

- Doğu Manchester'ın kentsel dönüşümü gerçekleştirilmektedir.

- Bölgedeki turizm sektörünün canlanmaktadır

- Oyunlar'ı 1 milyon kişinin izleyeceği tahmin edilmektedir.

- Yeni spor mekanlarına 170 milyon paund harcanmıştır -Manchester Futbol kulübü için yeni bir stad yapılması ve doğu Manchester'a yüzme havuzu inşa edilmesi gibi.

- Şehrin makyajı için 5 milyon paund harcanmıştır.

- Çoğu geçici olan 5,000 yeni iş sağlanmaktadır.

- Manchester şehrinin dünya çapındaki imgesi daha da gelişmektedir.

- Meclis -vergi indirimi

- 10 milyon paundluk ticari kredi alınmıştır.

- Iki yüzme havuzu ve bir boks kulübü kapanmıştır.

- 14 iskan ofisi kapanmıştır.

- 56 çalışan işten çıkarılmıştır.

- Manchester Havaalanı'ndan gelen vergiler, oyunlara mali kaynak sağlamak amacıyla aktarıldı.

- Gelecekte de kesintiler olması muhtemeldir.

Dönüşüm oyunları mı?

Manchester'ın görkemli Kraliyet Oyunları stadının hemen köşesinden döndüğünüzde karşınıza sıralanmış bir dizi ev çıkmaktadır. Yaz güneşinde parıldayan kızıl tuğlalar, buraların bir zamanlar kuzeydeki şehir merkezi bölgesinin küçük bir örneği gibiydi aslında, burası klasik Taç Giyme Caddesi. Fakat artık Ben Caddesi'nin ayırt edici özelliği pencerelerin üzerindeki kaba madeni panjurlar ve bir hayalet kasabayı andıran ürkütücü sessizliği olmuştur. Kraliyet Oyunları'nın gerçekleştirildiği hemen bir mil ötesindeki Spor Şehri komplesiyle oluşturduğu karşıtlık son derece çarpıcıdır. Bugün artık şehir sakinlerinin birçoğu, daha bir yıl öncesine kadar büyük coşkuyla karşılanan bu oyunların uzun vadede kendi yaşamlarına olumu bir katkıda bulunup bulunmayacağını gerçekten merak etmektedirler.

Şehir meclisi öyle düşünüyor gibi görünmektedir. Daha geçen hafta Oyunlar'ın tam günlük 6,300 yeni iş olanağı sağladığını ve yıllık turizm gelirinin 18 milyon paundluk bir artış yaşandığını ve Manchester'ın kentsel dönüşümü için 570 milyon paund gelir elde edildiğini açıklamışlardır. Yine de 27 yıldır Manchester'da yaşaya Bill Booth'un kafasındaki soru işaretleri henüz silinmiş değil...

Kanal çevresine yepyeni apartman blokları bile inşa edilmektedir -ama bay Booth'a göre bu kafasındaki sorunlara bir yanıt değil. "Yeni iş olanaklarının elbette başımızın üstünde yeri var ve şehre yeni insanların taşınmasına vesile olacak yeni binaların inşa edilmesi beni rahatsız etmiyor. Benim kaygım bu yeni konutların bölge sakinleri için fazla pahalı olacak olması. Bütün bu kentsel dönüşüm hamlesi

gerçekten de ömürlerinin büyük bölümünü bu şehirde geçirmiş insanlar için mi yapılıyor?"

Bank Street'te yaşayan Jim Larkin'in de benzer kaygıları var. "Yoksul insanların daha yoksul bölgelere taşınmaya zorlandığına tanık oluyorum. Bu davranışın sadece sorunları başka yere taşıyor. Umarım Oyunlar'ın verdiği heyecan, başka alanlara da yayılır."

Her iki adam da Oyunlar'ın onlarca yıldır doğu Manchester başına gelen en iyi şey olduğu konusunda hemfikirler. Ve yakınlardaki Beswick'de yaşayan Barbara Taylor'ın da bu konuda söyleyeceği olumlu birkaç şey var: "Oyunlar Beswick'in haritada görünmesini sağladı. İnsanlar artık bizim birer haydut olmadığımızı anladılar. Özel ve kamu arazisine paralar akıtıldı ve bu para insan kaynaklarına aktarıldı. Ayrıca ben her ne kadar insanların şu günlerde burada yaşamaktan gurur duyduklarına pek emin değilsem de, en azından artık başka yerlere taşınmaktan söz etmediklerini biliyorum. Kendileri ve çocukları için burada bir gelecek olduğunu görüyorlar."

Ömrü boyunca Beswick'te yaşamış olan 74 yaşındaki Veronica Powell da aynı ölçüde iyimser. "Burada Kraliyet Oyunları gibi bir etkinliğimizin olması muhteşem bir şey. Bu oyunlar gelecekte burada gerçekleşecek şeylerin güvencesi. On yıl önce zor zamanlar geçiriyorduk, zira yaşadığımız evler ve daireler berbat durumdaydı; ayrıca, bölgede sürekli suç işleniyordu. Hayata geçirdikleri bu dönüşüm projesi ve inşa edilecek yeni oteller bu bölgeye para akmasını sağlayacak. Buraya Metro da getirebilirsek, işte o zaman çalışmak için Manchester'a gitmek çocuk oyuncağı olacak. Bir başka deyişle bu durumdan oldukça karlı çıkacağız diye düşünüyorum."

Kaynak: David Gren, *BBC News Online,* Manchester (28 Temmuz 2005)

Sorular

1. Kentsel dönüşümde şehir sakinlerinin ne gibi bir rolü vardır?
2. Kentsel dönüşümün bedelini kim ödemelidir?
3. Manchester 2002 Kraliyet Oyunları'na aday

Acaba, Manchester Kraliyet Oyunları, "Kentsel Dönüşüm Oyunları" olarak hatırlanacak mı ?

belediye başkanları, şehir gündeminin belirlenmesi ve şehrin uluslararası profilinin yükseltilmesi konularında yaşamsal öneme sahip olabilecek kişiselleşmiş bir lider tipi oluşturabilirler. Öne çıkan bazı vakalarda şehrin kafalardaki imgesinin başarılı biçimde dönüşmesinde, belediye başkanlarının aldıkları kararlar etkili olmuştur. Sözgelimi, Lizbon'un ve Barselona'nın belediye başkanları, şehirlerinin dünyanın önemli kentleri arasına katılması sürecinde itici güç olmuşlardır. Benzer şekilde daha küçük şehirlerin belediye başkanları da şehirlerinin uluslararası alanda tanınmasında ve yeni ekonomik yatırımların hedefi olmasında yaşamsal bir rol üstlenebilirler.

Belediye başkanlarının öneminin arttığı Birleşik Krallıkta'ta da görülebilmektedir. İşçi Partisi 1997 yılında iktidara geldiğinde, Londra'nın yönetimini seçilmiş bir belediye başkanına bırakma niyetinde olduklarını açıkça ifade etmiştir. Büyük Londra Meclisi'nin 1986 yılında bayan Thatcher tarafından feshedilmesinden bu yana şehrin kendine ait bir yerel yönetimi olmamıştır. Ken Livingstone 2000 yılında Londra'nın seçimle işbaşına gelen ilk belediye başkanı oldu. Livingstone o tarihten beri kamu taşımacılığına yatırım yapılması (günün belli saatlerinde Londra'nın merkezine giren araçların büyük bir kısmından aldığı vergilerle), hemşireler ve öğretmenler gibi "anahtar konumlardaki işçilerin" uygun fiyatla barınma olanağı sağlanmasını da içeren ayrıksı bir siyaset izlemiştir. Livingstone Londra'nın 2012 Olimpiyat Oyunları adaylığını da güçlü biçimde desteklemiştir. Olimpiyat Oyunları'nın şehrin "değişim ve yenilenme sürecinde büyük bir katalizör" görevi göreceğine inanmaktadır. Yenilenme, 1992 Barselona Olimpiyatlarının ve 2002 Manchester Kraliyet Oyunları'nın temel meselelerinden biriydi (Londra Planı 2004). Manchester Kraliyet Oyunları'nın yenilenme sürecine katkısı sayfa 981-83'deki kutuda tartışılmıştı.

A.B.D.'de belediye başkanları son yıllarda büyük bir ekonomik ve siyasi güç haline gelmişlerdir. Silahlı şiddet olaylarının Amerika şehirlerini esir alması, yirmiden fazla şehrin belediye başkanının silah denetim yasasının geçmesi için federal düzeyde yapılan girişimlerden umudu kesip kendi şehirlerindeki silah üreticilerine doğrudan doğruya dava açmalarına yol açmıştır. New York belediye başkanı Rudolph Giuliani, şehirdeki suç oranların aşağı çekmek amacıyla son derece sıkı bir "yasa ve düzen" siyasetini hayata geçirdiğinde -ki büyük bir saygıyla karşılanmıştır- hararetli tartışmaların da fitilini ateşlemiştir. New York'un suç oranlarında 1990'lı yıllarda büyük bir düşüş yaşanmıştır; evsiz nüfusu hedef alan sıkı "yaşam kalitesi" siyaseti, New York'un kalabalık sokaklarının çehresini değiştirmiştir. 11 Eylül 2001'deki terör saldırıları Giulani'nin onaylanmış liderliğinin dünya medyasında görücüye çıkmasına izin vermiş ve kendisi *Time* dergisi tarafından 2001 yılında Yılın Adamı seçilmiştir.

Britanya ve diğer ülkelerde belediye başkanları, şehirleri ve bölgelerinin sözcüsü olarak giderek artan bir etkinliğin tadını çıkarmaktadırlar. Şehirlerin belediye başkanları, genel metropol bölgelerindeki topluluklarla anlaşmalar imzalayarak genellikle belediye sınırları

dışındaki alanların siyasi gündemini de belirleyebilecek güçtedirler. Bu türden ortaklıklar, dünya çapında bir etkinliğe ev sahipliği yapılmasıyla yabancı yatırımcıların ilgisini şehre çekebilmektedir.

Sonuç: şehirler ve küresel yönetim

Şehirler arasındaki işbirliği yalnızca bölgesel düzeyle sınırlı değildir. Şehirlerin uluslararası siyasi, ekonomik ve toplumsal meselelerde önemli roller oynayabileceği ve oynaması gerektiği düşüncesi gitgide daha fazla kabul görmektedir. Küresel güçlerin dünyanın birbirinden ayrı bölgelerini bir araya getirmesiyle birlikte şehirlerde resmi ve gayrı resmi ağlar oluşmaya başlamıştır. Dünyanın en büyük şehirlerinin karşı karşıya olduğu sorunlar, birbirinden yalıtılmış sorunlar değildir; daha geniş bir bağlamda, küresel ekonomiyle, ulusal göç ve yeni ticaret kalıplarıyla ve bilişim teknolojilerin gücüyle şekillenen bir düzlemde birbirine bağlıdırlar.

Kitabın başka yerlerinde değişmekte olan dünyamızın karmaşıklığının yeni demokratik yönetim biçimleri gerektirdiğine dikkati çekmiştik. Şehirlerin oluşturduğu ağlar bu konuda öne çıkabilirler. Bu türden bir yapı halihazırda mevcuttur -BM'in Habitat konferansıyla birlikte gerçekleştirilen Dünya Kentler ve Yerel Yönetimler Asamblesi. Dünya Kentler ve Yerel Yönetimler Asamblesi gibi oluşumlar şehir örgütlerinin halihazırda ulusal yönetimlerden müteşekkil yapılarla bütünleştirilmesi konusunda umut vermektedir.

Şehirlerin giderek artan bir şekilde siyasi süreçlere katılmaları uluslararası ilişkilerin demokratikleşmesini getirebilir ve bu ilişkileri daha verimli kılabilir. Dünyadaki kentsel nüfus artmaya devam ettikçe, kentsel alanlarda yaşayan nüfusu gözeten siyasetlere ve reformlara daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Şehir yönetimleri bu süreçlerde gerekli ve yaşamsal ortaklar haline geleceklerdir.

Özet

1. Kent sosyolojisindeki ilk yaklaşımlar, büyük ölçüde, üyeleri kentsel süreçleri ekolojik modellere göre ele alan Chicago Okulu'nun etkisi altındaydı. Louis Wirth, bir yaşam tarzı olarak kentlilik kavramını geliştirmiş ve kent yaşamının gayri şahsi ilişkileri ve toplumsal mesafeyi arttırdığını ileri sürmüştür. Bu yaklaşımlar, kimi bakımlardan karşı çıkışlara maruz kalmış olsalar da, hepten bir kenara atılmamışlardır. Eleştirmenler şehir yaşamının her zaman gayrı şahsi olmadığına dikkati çekmişlerdir: kentin mahallelerinde birçok yakın ve kişisel bağ kurulabilmektedir.

2. David Harvey ve Manue Castells'in çalışmaları kentsel süreçleri müstakil süreçler olarak ele almak yerine, şehirlilik örüntülerini daha geniş toplumsal ilişkilerle bağlantılandırmaktadır. İnsanların şehirlerde geliştirdikleri yaşam tarzları kadar, farklı mahallelerin fiziksel düzeni de sanayi kapitalizminin yaygın özelliklerini dışavurmaktadır.

3. Geleneksel toplumlarda nüfusun sadece küçük bir bölümü şehirlerde yaşamaktaydı. Günümüzün sanayileşmiş toplumlarında ise nüfusun yaklaşık %60 ile %90'lık bir dilimi şehirlerde yaşamaktadır. Şehirlilik sanayileşmiş dünya kadar, kalkınmakta olan dünyada da hızla artmaktadır.

4. Banliyölerin ortaya çıkışı, şehir merkezlerinin bozulmasına sebep olmuştur. Daha varlıklı kesimler daha homojen bir çevrede ve daha az katlı konutlarda yaşamak için şehir merkezini terk etme eğilimi sergiler. Böylece bir bozulma süreci başlar ve

banliyöler büyüdükçe, şehir merkezinde yaşayanların sorunları daha da büyür. Kentsel yeniden dönüşüm -farklı kullanım alanları bulunması için eski binaların onarılmasını da kapsayan bu süreç- birçok büyük şehirde yaygın hale gelmiştir.

5. Kalkınmakta olan ülkelerde muazzam kentsel gelişim süreçleri yaşanmaktadır. Bu topluмlardaki şehirler, birçok açıdan Batı'daki muadillerinde büyük farklılıklar göstermektedir ve genellikle gecekondulaşma yüzünden birçok insan bu şehirlerde son derece kötü koşullarda yaşamaktadır. Kalkınmakta olan dünyadaki birçok şehirde kayıt dışı ekonomi öne çıkmaktadır. Hükümetler nüfusun eğitim, sağlık ve aile planlaması konusunda giderek artan taleplerini genellikle karşılayamamaktadır.

6. Şehirler küreselleşmeden büyük oranda etkilenmektedirler. New York, Londra, Tokyo ve Hong Kong gibi küresel şehirler ve kent merkezleri, büyük kurumsal şirketlerin karargahı konumundadır ve bu şehirlerde finans, teknoloji ve danışmanlık hizmetleri son derece fazladır. Seul, Moskova, Sao Paolo gibi bir dizi bölgesel şehir, küresel ekonomik ağın kilit noktaları olma yolunda hızla ilerlemektedir.

7. Şehirler küresel ekonomi için önemli hale gelmeye başladıkça, çevrelerindeki bölgelerle olan ilişkileri de değişmeye başlamıştır. İçinde mevzilendikleri bölgelerden ve ülkelerden ekonomik anlamda ayrılan şehirler, diğer küresel şehirlerle yatay bağlar kurarak daha büyük önemde olan bir konuma yükselmektedirler. Küresel şehirler yüksek eşitsizlik seviyeleriyle ıralanmaktadırlar. Büyük bir refah ve sefalet yan yana var olduğu halde bu iki dünya arasındaki bağlantı asgari düzeyde kalmaktadır.

8. Şehirlerin siyasi ve ekonomik birer eyleyen olarak rolleri büyümektedir. Şehir yönetimleri, kimi küresel meselelerde ulusal hükümetlerden daha başarılı olabilmektedirler. Şehirler ekonomik üretkenliğe ve rekabetçiliğe katkıda bulunabilmekte, kültürel ve topluмsal bütünleşmeyi teşvik edebilmekte ve erişilebilir siyasal etkinlik arenaları olarak hizmet verebilmektedir. Kimi şehirler, dünya çapında etkinliklere imza atarak ya da kentsel dönüşüm izlenceleri uygulayarak şehrin profiline katkıda bulunacak stratejik planlar oluşturabilmektedir. Belediye başkanları kentsel gündemi belirleyebilen önemli birer siyasi güç haline gelmektedirler.

9. Küreselleşme süreci devam ettikçe, şehirlerin uluslararası sorunların çözümünde oynayacakları roller de büyüyecektir. Bunun sebebi, birçok büyük şehrin karşı karşıya kaldığı sorunların ekonomik bütünleşme, göç, ticaret, halk sağlığı ve bilişim teknolojileri gibi küresel meselelerle bağlantılı olmasıdır. Bölgesel ve uluslararası şehir ağları ortaya çıkmaktadır ve bu ağlar zamanla halihazırda ulus devletlerden oluşmuş küresel yönetim biçimlerine daha etkin biçimde katılacaklardır.

Düşünme soruları

1. Şehirler yabancıların mekanı mıdır?

2. Chicago Okulu'nun kent yaşamı hakkındaki daha yeni düşünceler üzerindeki etkisi nedir?

3. Şehirlerdeki farklı gruplar niçin kaynaklar yüzünden karşı karşıya gelmektedir?

4. Birleşik Krallık'taki kentsel dönüşüm çabaları başarılı olmuş mudur?

5. Üçüncü Dünya'nın "megaşehirleri," baskıcı toplumsal koşullar yarattığı için kentleşme sürecini durdurmalı mıdır?

6. Neden seçilmiş bir belediye başkanı kavramı son zamanlarda bu kadar coşku yaratmaktadır?

Ek kaynaklar

Marshall Berman, *All That is Solid Melts into Air* (London: Verso, 1982).

Roger Bocock ve Kenneth Thompson (yay.) *Social and Cultural Forms of Modernity* (Cambridge: Polity, 1992).

James Donald, *Imagining the Modern City* (London: Athlone, 1999).

Nan Ellin, *Postmodern Urbanism* (Oxford: Blackwell, 1995).

David Frisby, *Cityscapes of Modernity: Critical Explorations* (Cambridge: Polity 2001).

Richard Le Gates ve Frederic Stout (yay.), *The City Reader* (London: Routledge, 2003).

Philip Kasinitz (yay.), *Metropolis: Centre and Symbol of our Times* (Basingstoke: Macmillan, 1995).

Peter Marcuse ve Ronald van Kepmen (yay.), *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* (Oxford: Blackwell, 2000).

Mike Savage ve Allen Warde (yay.), *Urban Sociology, Capitalism and Modernity* (Basingstoke: Macmillan, 1993).

John Rennie Short, *The Urban Order: An Introduction to Cities, Culture and Power* (Oxford: Blackwell, 1996)

Fran Tonkiss, *Space, City and Social Theory* (Cambridge: Polity, 2005).

İnternet bağlantıları

Sürdürülebilir mimari, bina ve kültür: http://www.sustainableabc.com

Leichester Üniversitesi, Şehir Tarihi Merkezi: http://www.le.ac.uk/urbanhist/index.html

İngiliz Hükümeti Mahalli Dönüşüm Birimi: http://www.neighbourhood.gov.uk

Şehir Belediye Başkanları: http://www.citymayors.com/features/euro_cities.html

H-Urban Tartışma Forumu: http://h-net.msu.edu/~urban/

Köktenci Kent kuramı: http://www.rut.com

Sanal Şehirlerle İlgili Kaynak Merkezi: http://www.casa.ucl.ac.uk/vc/welcome.htm

İçindekiler

Sosyolojik bir konu olarak çevre

Ortak çevremiz

Büyümenin sınırları var mıdır?

Sürdürülebilir kalkınma

Tüketim, yoksulluk ve çevre

Tehditin kaynakları

Risk, teknoloji ve çevre

Küresel ısınma

Genetik olarak değiştirilmiş besinler

Küresel "risk toplumu"

İleriye bakarken

Özet

Düşünme soruları

Ek kaynaklar

İnternet bağlantıları

22 Çevre ve Risk

2004 yılının Armağan Günü sabahı Britanya zamanıyla saat birden hemen önce, kırk yılın en büyük depremi Hint Okyanusu'nun altında gerçekleşti. Deprem deniz yatağını kaydırdı ve yüzlerce kilometre küp suyun yer değiştirmesine neden oldu. Yer sarsıntısının neden olduğu, tsunami diye bilinen büyük bir dalga, saatte yaklaşık beş yüz mil hızla depremin merkezinden uzaklaşarak Hint Okyanusu'nda hareket etmeye başladı. Kıyıya yaklaştıkça, tsunami çarpıcı biçimde yavaşladı ve hızı yalnızca saatte otuz mile düşerken yüksekliği artmaya başladı. Tsunami en yakın kara kütlesine, kuzey Endonezya'daki Aceh'e, ilk depremden yalnızca on beş dakika sonra ulaşarak pek çok yerde yoluna çıkan her şeyi yıktı ve yıkıntıyı iç kesimlere doğru yüzlerce metre sürükledi. Tayland'ı doksan dakika sonra, Sri Lanka'yı iki saat sonra, Maldivler'i üç buçuk saat sonra vurdu ve son olarak, dalga, ona neden olan depremden yaklaşık yedi saat sonra, depremin merkezinden binlerce mil uzaklıktaki Afrika kıyısına ulaştı.

Trajedinin ölçeği hemen görünür olmadı. Armağan Günü'nün sonuna gelindiğinde, tatil yapan birçok Batılı'nın da içinde bulunduğu 12.000 kişinin ölmüş olduğu bildirildi. Birkaç hafta sonra Birleşmiş Milletler 175.000'den fazla kişinin ölmüş olduğu kestiriminde

bulundu. Ölümlerin çoğu, yaklaşık 160.000 kişinin yaşamını yitirdiğinin sanıldığı Endonezya'daydı. Hint Okyanusu çevresinde ölen toplam kişi sayısına ilişkin rakamlar büyük çeşitlilik göstermektedir ama Britanya Kızıl Haçı'nın sersemletici kestirimine göre, ölü sayısı 1 milyona yakındır. Sri Lanka'da 30.000'den fazla insan öldü; bunların bininden çoğu, 80 tonluk bir trenin raydan çıkıp suda batmasıyla boğuldu. Hindistan'da ölenlerin sayısının 10.000'den biraz az olduğu sanılmaktadır. Batıya doğru yolculuk eden dalga Afrika kadar uzaklarda, kıtanın doğu kıyısı boyunca yaklaşık 140 kişiyi öldürerek yıkıma neden oldu. Hint Okyanusu çevresinde milyonlarca kişi evsiz kaldı.

Armağan Günü tsunamisi küresel bir felaketti ve bu, küreselleşmiş bir dünyada, binlerce mil uzaktaki olayların yaşamlarımız üzerinde nasıl büyük bir etkisinin olduğunu gösterir. Her ne denli tsunamide ölen insanların büyük çoğunluğu yerliler olmuşsa da, bunların birkaç bini, pek çoğu bölgede masalsı bir Noel dinlencesinin tadını çıkarmakta olan Batılılar'dı. Tsunami, Britanya vatandaşı olan ya da Birleşik Krallık'la yakın bağları olan 149 kişinin canını aldı: Bu, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana bir tek olayda yaşamını yitiren Britanyalılar'ın en yüksek sayısıdır ve 2001'de New York'taki ve Washington'daki terör saldırılarında ölen Britanyalılar'ın sayısından çok daha fazladır. Batılılar arasındaki çok sayıda yaşam yitimi, küreselleşim sürecini yansıtmaktadır. Tatilcilerin çoğunun öldüğü Tayland, zengin dünyadan insanların tatilleri için evlerinden daha uzak yerlere yolculuk etmeye gitgide artan biçimde hazır olmasıyla, yalnızca son yirmi yılda bir kitle turizmi ülkesi olmuştur. Yardım çabası da uzanımı bakımından küreseldi. Felaketi izleyen günlerde dünyanın haber istasyonları gezegen çapında çekilen acının resimlerini ve raporlarını yayınladı. Zengin ülkelerde milyonlarca dolar halkın geneli tarafından, ve en kötü vurulan ülkelerin borç geri ödemelerinin askıya alınması gerektiği üzerinde anlaşan ve bölgeye bölük ve bilirkişi önerileri gönderen devlet yönetimleri tarafından bağışlandı. 2005 Ocak'ının başlarında, Avrupa çapında milyonlarca kişi ölenlerin anısına üç dakikalık sessizliğe katılmak üzere, yapmakta oldukları şeyleri durdurdu.

Sosyolojik bir konu olarak çevre

Sosyologlar neden bunun gibi olaylarla ilgilenmektedir? Tsunami kesinlikle bütünüyle doğal bir olay, doğanın etkileyici gücünün bir örneği değil miydi? Ancak, sosyologlar bizim doğayla ilişkimize -içinde yaşadığımız fiziksel çevreye doğrudan bir ilgi duyabilirler ve duymalıdırlar. Birinci olarak, sosyoloji çevresel tehditlerin nasıl dağıldığını anlamamıza yardım edebilir. Her ne denli Asya'daki tsunami yerkürenin her yanından insanları öldürdüyse de, yukarıda gördüğümüz üzere, ölen insanların çoğu Hint Okyanusu çevresindeki kıyı bölgelerinin yerlileriydi. Eğer bu, Büyük Okyanus'un daha zengin ülkelerinde olsaydı, üssü Amerika'nın Hawaii eyaletinde bulunan Pasifik Tsunami Uyarı Sistemi, bir dalga vurmadan önce insanları kıyıdan uzağa taşıyacak

altyapının kurulmuş olacağı tehlike altındaki ülkelerdeki acil durum yetkililerini çabucak uyarmış olurdu. (Batılı bağışçıların parasıyla şimdi Hint Okyanusu için bir erken uyarı sistemi kurulacaktır.) Çevreden gelen riskin dağılımı, çevresel tehdidin başka türlerinde de çeşitlilik gösterir. Örneğin, her ne denli küresel ısınma gezegendeki herkesi etkileyecekse de, bu farklı biçimlerde olacaktır. (Küresel ısınma ve onun olası etkileri s.1006-12 arasında tartışılmıştır.) Barınma ve acil durum altyapısının çetin havayla başaçıkmada örneğin Birleşik Krallık'tan daha az başarılı olduğu Bangladeş gibi deniz düzeyine yakın, yoksul ülkelerde sel çok daha fazla kişiyi öldürür. A.B.D. gibi daha zengin ülkelerde, küresel ısınmanın siyasetçiler için ortaya çıkardığı meselelerin, daha doğrudan etkilenmiş olan alanlardan insanların ülkeye girmeye çalışmasıyla yükselen göç düzeyleri gibi dolaylı etkilerle ilintili olması olasıdır.

İkinci olarak, sosyologlar insan davranış örüntülerinin doğal çevre üzerinde nasıl baskı yarattığına değgin bir anlatı sağlayabilirler (Cylke 1993). Her ne denli Armağan Günü tsunamisi insan eyleminin bir sonucu değildiyse de, bu bölümde tartıştığımız pek çok çevresel meydan okuma öyledir. Örneğin, sanayileşmiş ülkeler tarafından üretilen kirlilik düzeyleri, dünyanın daha yoksul, sanayileşmemiş uluslarında da yinelenirse felakete neden olur. (Aşağıda, büyümenin sınırları ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgili tartışmamızda bu meseleye daha ayrıntılı olarak bakıyoruz.) Eğer dünyanın yoksullaşmış kesimleri daha zengin olanlara yetişecekse, zengin dünyanın vatandaşları sürekli ekonomik büyümeyle ilgili beklentilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalacaktır. Kimi 'yeşilci' (çevreci) yazarlar, küresel çevresel felaketin önlenmesi için zengin ülkelerdeki insanların tüketimciliğe karşı tepki göstermesinin ve daha yalın yaşam biçimlerine dönmesinin gerektiğini ileri sürmektedirler (örneğin, Schumacher 1977'ye; Stead ve Stead 1996'ya bakınız). Bu yazarlar küresel çevreyi kurtarmanın böylelikle gerek toplumsal gerekse teknolojik değişim anlamına geleceğini ileri sürmektedirler. Var olan engin küresel eşitsizlikler göz önünde bulundurulduğunda, gelişmekte olan dünyanın yoksul ülkelerinin, büyük ölçüde zengin ülkeler tarafından yaratılmış olan çevre sorunları yüzünden kendi ekonomik büyümelerini gözden çıkarmaları pek olası değildir. Sosyoloji, çevre sorunlarının değişen toplumsal eğilimlerle nasıl bağlantılı olduğunu inceleyebilmemizi sağlar.

Bu bölümde, doğal çevreye yönelik daha geniş tehditlerin kimilerine bakıyoruz tsunamiden farklı olarak, bunların çoğu tam da insanlardan gelmektedir. Tüketimin şimdiki düzeylerinin sürdürülebilir olup olmadığını soruyoruz ve kirlilik, atık ve kaynakların azaltılması da içinde olmak üzere çevremize yönelik önemli tehditlerden kimilerini inceliyoruz. Bunun ardından, bugün karşı karşıya geldiğimiz başlıca çevresel risklerden kimilerine bakıyoruz.

Ortak çevremiz

İnsanların doğal dünya üzerindeki zararlı etkisiyle ilgili sorular, örneğin küresel ısınma ve dünyanın yağmur ormanlarının yıkımı, **çevresel ekoloji**

diye bilinir. Çevreye değgin kamusal ilinti, çevresel meselelerle ilgili kampanya yapan 'yeşilci' partilerin ve Yeryüzü Dostları ve Yeşilbarış gibi sivil toplum örgütlerinin oluşumuna yol açmıştır. Çeşitli yeşilci felsefeler olmakla birlikte, dünyanın çevresini koruma, onun kaynaklarını tüketmekten çok esirgeme, ve geriye kalan hayvan türlerini korumak üzere eyleme geçme ilintisi, ortak bir konudur.

Büyümenin sınırları var mıdır?

Yeşilci hareketlerin yükselişinin ve halkın çevresel sorunlarla ilişkisi üzerindeki önemli bir etkinin, ilk kez 1970'lerin başında yayımlanan ünlü bir rapora dek izi sürülebilir -Roma Derneği tarafından yayımlanan *The Limits to Growth* (Büyümenin Sınırları - Meadows ve diğerleri -1972). Roma Derneği, İtalya'nın başkentinde oluşturulan bir sanayiciler, iş danışmanları ve kamu görevlileri topluluğuydu. Bu topluluğun görev vermesiyle, sürdürülen ekonomik büyümenin, nüfus artışının, kirliliğin ve doğal kaynakların azaltılmasının sonuçlarıyla ilgili önceden bildirimlerde bulunmak için bilgisayar modelleme uygulayımlarını kullanan bir inceleme başlatıldı. Bilgisayar modeli, 1900 ile 1970 arasında yerleşmiş olan eğilimler 2100'e dek sürerse ne olacağını gösterdi. Bilgisayar kestirimleri, dikkate alınan etkenlerin farklı büyüme oranlarına bağlı olarak çeşitli olanaklı sonuçları yaratmak üzere değiştirildi. Araştırmacılar değişkenlerden birini değiştirdikleri her keresinde, sonunda bir çevresel bunalımın olacağını buldular. Roma Derneği Raporunun vardığı başlıca sonuç, sanayiyle ilgili büyüme oranlarının, yeryüzünün kaynaklarının sonlu yapısıyla ve gezegenin nüfus artışını taşıma ve kirliliği emme yeterlikliliğiyle uyumlu olmadığıydı. Rapor, "nüfustaki, sanayileşmedeki, kirlilikteki, besin üretimindeki ve kaynak azalmasındaki" şimdiki büyüme düzeylerinin sürdürülemezliğini işaret ediyordu.

Roma Derneği'nin raporu geniş ölçüde eleştirildi, hatta özgün yazarlar daha sonra eleştirilerden kimilerinin haklı olduğunu kabul etmeye başladılar. Araştırmacıların kullandığı yöntem fiziksel sınırlara odaklanıyordu ve büyümenin ve teknolojik yeniliğin var olan düzeylerinin süreceğini sayıltılıyordu. Aktarım, insanların çevresel meydan okumalara teknolojik ilerlemelerle ya da siyasal araçlarla karşılık verme sığasını yeterince göz önünde bulundurmamıştı. Üstelik, eleştirmenler, pazar kuvvetlerinin kaynakların aşırı-sömürülmesini sınırlamak üzere eylemde bulunabildiklerini işaret ediyorlardı. Örneğin, eğer magnezyum gibi bir maden az bulunur olursa, fiyatı artacaktır. Fiyatı artınca, daha az kullanılacaktır, ve bedeller fazla keskin biçimde yükselirse üreticiler ondan hepten vazgeçmenin bir yolunu bile bulabilirler. Sınırlamaları her ne olursa olsun, raporun, kamu bilinci üzerinde güçlü bir etkisi oldu. Rapor, pek çok insanın sanayi gelişiminin ve teknolojinin zararlı sonuçlarının ayırdına varmasının yanı sıra, kirliliğin farklı biçimlerinin denetimsizce gelişmesine izin verilmesinin tehlikeleriyle ilgili uyarıda bulundu. Rapor, 20. Bölüm'de s. 916-920'de tartışılan filizlenmekte olan çevreci hareketler için bir hızlandırıcı işlev gördü.

Büyümenin Sınırları'nın temel fikri, yeryüzünün, süregiden ekonomik kalkınması ve nüfus artışını nereye dek

emebileceğini sınırlayan gerek toplumsal gerekse doğal etkilerin olduğuydu. Roma Derneği'nin bulguları pek çok topluluk tarafından, çevreyi korumak için ekonomik kalkınmanın sertçe kısıtlanmasının gerektiğini öne sürmek için kullanıldı. Ancak, böyle bir görüş başkaları tarafından inanılmaz ve gereksiz diye eleştirildi. Onlar, ekonomik kalkınmanın özendirilebileceğini ve özendirilmesinin gerektiğini, çünkü onun dünyanın zenginliğini artırmanın aracı olduğunu savunuyorlardı. Eğer bir şekilde kendi sanayi büyüme süreçleri kösteklenirse, daha az gelişmiş ülkeler daha zengin olanlara yetişmeyi hiçbir zaman umut edemezler.

Sürdürülebilir kalkınma

Ekonomik büyümenin dizginlenmesi çağrısında bulunmak yerine, daha yeni gelişmeler **sürdürülebilir kalkınma** kavramına dayanırlar. Bu terim ilk kez Birleşmiş Milletlerin görev vermesiyle başlatılan Ortak Geleceğimiz başlıklı 1987 tarihli bir raporda ortaya atılmıştır. Raporu ortaya koyan örgütleyici yarkurula o zamanın Norveç Başbakanı Gro Harlem Brundtland başkanlık ettiğinden, bu, Brundtland Raporu diye de bilinir. Raporun yazarları yeryüzünün kaynaklarının şimdiki kuşak tarafından kullanımının sürdürülemez olduğunu savlıyorlardı:

> Yirminci yüzyılın akışı içinde insan dünyası ile onun sürmesini sağlayan gezegenin arasındaki ilişki derin bir değişim deneyimlemiştir... atmosferde, topraklarda, sularda, bitkiler ve hayvanlar arasında ve tüm bunların aralarındaki ilişkilerde önemli, istenmedik değişimler gerçekleşmektedir. Değişim oranı bilim dallarının becerisini ve bizim şimdiki değerlendirme ve salık verme sığalarımızı aşmaktadır. Bu, farklı, daha parçalanmış bir dünyada evrimleşmiş olan siyasal ve ekonomik kurumların uyumlanma ve başaçıkma girişimlerini bozguna uğratmaktadır... Gelecek kuşaklar için seçenekleri açık tutmak üzere, şimdiki kuşak ulusal ve uluslararası olarak işe şimdi başlamalıdır ve birlikte başlamalıdır.

Sürdürülebilir kalkınma, yenilenebilir kaynakların, ekonomik büyümeyi ve hayvan türlerinin ve yaşam-çeşitliliğinin korunmasını özendirecek biçimde kullanımına ve temiz havayı, suyu ve karayı korumaya adanmışlık olarak tanımlanıyordu. Brundtland Kurulu, sürdürülebilir kalkınmanın, "gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama becerisini tehlikeye atmaksızın şimdinin gereksinimlerinin karşılanması" olduğunu düşünüyordu. Sürdürülebilir kalkınma, büyümenin, en azından ülküsel olarak, fiziksel kaynakları azaltmak yerine yeniden çevrimleyecek ve kirliliği en az düzeyde tutacak bir biçimde yürütülmesi gerektiği anlamına gelir.

Our Common Future'un (Ortak Geleceğimiz) yayımlanmasının ardından "sürdürülebilir kalkınma" terimi gerek çevreciler gerekse hükümetler tarafından geniş ölçüde kullanılmaya başladı. 1992'de Rio de Janeiro'daki BM Yeryüzü Zirvesi'nde kullanıldı ve sonradan BM tarafından örgütlenen başka ekoloji zirve toplantılarında, örneğin 2002'de Johannesburg'daki Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi'nde işitildi. Sürdürülebilir kalkınma ayrıca gelecek yıllarda yoksulluğun pek çok biçimini indirgemeyi amaçlayan, dünyanın her yanından 191 devletin üzerinde anlaştığı Binyıl kalkınma Hedefleri'nden (BGH) biridir. Konumuzla ilgili BGH'ler, sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin ülke siyasalarıyla ve programlarıyla bütün-

leşmesini, çevresel kaynakların yitiminin tersine çevrilişini, güvenli içme suyuna sürdürülebilir erişimi olmayan insanların oranının yarı yarıya indirgenmesini ve gecekondu semtlerinde barınan en az 100 milyon kişinin yaşamlarında önemli bir iyileşmenin elde edilmesini içerir tümü de 2020 yılına dek.

Binyıl kalkınma Hedefleri ile ilgili daha fazla bilgi için 11. Bölüm, "Küresel Eşitsizlik", s. 461'e bakınız.

Tıpkı yaklaşık çeyrek yüzyıl önce Roma Derneği'nin raporunun yaptığı gibi, Brundtland Raporu da pek çok eleştiriyi üzerine çekmiştir. Eleştirmenler sürdürülebilir kalkınma kavramının fazla bulanık olduğunu ve daha yoksul ülkelerin özgül gereksinimlerini gözardı ettiğini düşünürler. Eleştirmenlere göre, sürdürülebilir kalkınma fikri, dikkati yalnızca daha zengin ülkelerin gereksinimlerinin üzerine odaklama eğilimindedir; daha varlıklı ülkelerdeki yüksek tüketim düzeylerinin başka insanlar pahasına doyurulma biçimlerini dikkate almaz. Örneğin, ülkenin yağmur ormanlarını esirgemesi yönünde Endonezya'dan bulunulan istemler adaletsiz diye görülebilir, çünkü Endonezya'nın, esirgenimi kabul ettiğinde vazgeçmek zorunda olduğu gelire duyduğu gereksinim, sanayileşmiş ülkelerinkinden daha fazladır.

Tüketim, yoksulluk ve çevre

Çevreyi ve ekonomik kalkınmayı çevreleyen tartışmanın büyük bölümü, tüketim örüntüleri meselesine dayanır. Tüketim, insanlar, kurumlar ve toplumlar tarafından tüketilen mallara, hizmetlere, enerjiye ve kaynaklara gönderme yapar. Bu, hem olumlu hem de olumsuz boyutları olan bir görüngüdür. Bir yandan, dünyanın her yanında yükselen tüketim düzeyleri, insanların, geçmiş zamanlarda olduğundan daha iyi koşullar altında yaşamakta oldukları anlamına gelir. Tüketim ekonomik kalkınmayla bağlantılıdır yaşam standartları yükseldikçe insanlar daha fazla besin, giysi, kişisel nesne, boş zaman, tatil, araba v.b. satın alabilir durumda olurlar. Öte yandan, tüketimin olumsuz etkileri de olabilir. Tüketim örüntüleri, çevresel kaynak tabanını zarara uğratabilir ve eşitsizlik örüntülerini şiddetlendirebilir.

Yirminci yüzyılın akışı boyunca dünya tüketim eğilimleri irkilticidir. Yüzyılın sonuna gelindiğinde özel ve kamusal tüketim giderlerinin toplamı yaklaşık 24 trilyon doları buluyordu 1975'teki düzeyin iki katı ve 1950'dekinin altı katı. 1900'de, dünyadaki tüketim düzeyleri 1.5 trilyon doların biraz üzerindeydi (UNDP 1998). Geçtiğimiz otuz yıldan bu yana tüketim oranları çok hızlı artmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerde kişi başına tüketim yıllık olarak yüzde 2.3 oranında artmaktadır; doğu Asya'da büyüme daha bile hızlı olmuştur -yıllık olarak yüzde 6.1. Buna karşıt olarak, Afrika'da ortalama bir hane halkı bugün otuz yıl öncekinden yüzde 20 daha az tüketmektedir. Tüketim patlamasının dünyanın en yoksul beşinci nüfusunu görmezlikten gelmiş olmasına değgin yaygın ilintiler vardır.

Dünyanın zenginleriyle yoksullarının arasındaki tüketim eşitsizlikleri önemlidir. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa dünya nüfusunun yalnızca yaklaşık yüzde 12'sini içerir ama onların özel tüketimi -hane düzeyinde mallara ve

22.1. Tablo Tüketici harcamaları ve nüfus: Bölgeye göre, 2000 (%)

Bölge	Dünya nüfusundaki payı	Dünya özel tüketim giderlerindeki payı
Birleşik Devletler ve Kanada	5.2	31.5
Batı Avrupa	6.4	28.7
Doğu Asya ve Pasifik	32.9	21.4
Latin Amerika ve Karayipler	8.5	6.7
Doğu Avrupa ve Orta Asya	7.9	3.3
Güney Asya	22.4	2.0
Avustralya ve Yeni Zelanda	0.4	1.5
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	4.1	1.4
Afrika'nın Sahra'nın güneyinde kalan bölümü	10.9	1.2

Kaynak: Worldwatch Institute (2004)

hizmetlere harcanan miktar- dünya toplamının yüzde 60'ının üzerindedir. Buna karşılık, dünyanın en yoksul bölgesinin Afrika'nın, Sahra'nın güneyinde kalan ve toplam küresel nüfusun yaklaşık yüzde 11'ini içeren bölümü dünyanın toplam özel tüketiminde yalnızca yüzde 1.2'lik bir payı vardır (22.1. Tabloya bakınız).

Çevreciler şimdiki tüketim örüntülerinin yalnızca büyük ölçüde eşitsiz olmakla kalmayıp çevrenin üzerinde canalıcı bir etkisinin de olduğunu ileri sürerler. Örneğin, taze su tüketimi 1960'tan bu yana iki katına çıkmış, aşağıda tartışılan küresel ısınmaya başlıca katkıda bulunan fosil yakıtların yakılması geçtiğimiz elli yıl içinde neredeyse beş katına çıkmıştır ve odun tüketimi yirmi beş yıl öncekinden yüzde 40 daha fazladır. Balık stokları azalmakta, yabanıl türlerin soyu tükenmekte, su stokları azalmakta ve ormanlık alanlar boyut bakımından daralmaktadır. Tüketim örüntüleri yalnızca var olan doğal ögeleri azaltmakla kalmayıp atık ürünler ve zararlı yayınımlar aracılığıyla onların niteliğinin bozulmasına da katkıda bulunmaktadır (UNDP 1998).

Son olarak, her ne denli dünyanın başlıca tüketicileri zenginler olsa da, büyüyen tüketimin neden olduğu çevresel zararın en ağır etkisi yoksullar üzerindedir. Küresel ısınmayı tartışırken göreceğimiz üzere (s. 1006-12) zenginler, olumsuz etkileriyle uğraşmak zorunda kalmaksızın, tüketimin pek çok kazanımının tadını çıkardıkları, daha iyi bir konumdadırlar. Yerel bir düzeyde, varlıklı topluluklar genellikle, bedellerin çoğuna katlanmayı yoksullara bırakarak sorunlu alanlardan taşınabilirler. Kimya kuruluşları, güç istasyonları, başlica yollar, demiryolları ve havaalanları sıklıkla düşük gelirli alanlara yakın olarak konumlanır. Küresel düzeyde, benzer bir sürecin işlediğini görebiliriz: Toprağın niteliğinin bozulması, orman katliamı, su kıtlıkları, kurşun yayınımları ve hava kirliliği, hep, gelişmekte olan dünyanın içerisinde yoğunlaşmıştır. Yoksulluk da bu çevresel tehditleri ağırlaştırır. Pek az kaynağı olan insanların, kendileri için erişilebilir olan kaynakları olabildiğince artırmaktan başka pek az seçeneği vardır. Bunun bir sonucu olarak, insan nüfusu arttıkça, daralmakta olan bir

kaynak tabanına gitgide daha fazla baskı uygulanmaktadır.

Tehdit kaynakları

Görmüş olduğumuz üzere, çağdaş dünyanın karşı karşıya geldiği farklı pek çok küresel çevre tehditi vardır. Bunlar kabaca iki temel çeşide ayrılabilir: Çevreye salıverilen kirlilik ve atık ürünler ile yenilenebilir kaynakların azalması.

Kirlilik ve atık

Hava kirliliği

Atmosfere yapılan zehirli gazların neden olduğu hava kirliliğinin yılda 2.7 milyondan fazla kişinin canını aldığı düşünülmektedir. İki tür hava kirliliğinden sözetmek olanaklıdır: Başlıca olarak sanayi kirletkenler ve otomobil eksozundan çıkan gazların ürettiği "dışortamsal kirlilik" ve evde ısınma ve yemek pişirmede yakıtların yakılmasının neden olduğu "içortamsal kirlilik". Geleneksel olarak, hava kirliliği, daha çok sayıdaki fabrikalarıyla ve motorlu taşıtlarıyla, sanayileşmiş ülkeleri sıkıntıya sokan bir sorun olarak görülmüştür. Bununla birlikte, son yıllarda, gelişmekte olan dünyadaki "içortamsal kirliliğin" tehlikelerine dikkat çekilmiştir. Hava kirliliğine bağlı ölümlerin yüzde 90'ından fazlasının gelişmekte olan dünyada gerçekleştiğine inanılmaktadır. Bunun nedeni, gelişmekte olan ülkelerde insanlar tarafından yakılan odun ve gübre gibi yakıtların pek çoğunun kerosen ve propan gibi modern yakıtlar kadar temiz olmamalarıdır.

Yirminci yüzyılın ortasına dek Britanya'da hava kirliliğinin birincil nedeni, atmosfere sülfürdioksit ve yoğun kara duman salan kömürün yaygın olarak yakılmasıydı. Kömür, evleri ısıtmada yaygın olarak, fabrikalardaysa daha az kullanılıyordu. 1956'da, dumanlı sisi indirgemeye yönelik bir girişimde, bacalardan gelen dumanı düzenlemek için bir Temiz Hava Yasası geçirildi. Kerosen, propan ve doğal gaz gibi dumansız yakıt türleri özendirildi ve bunlar şimdi Britanya'da ve sanayileşmiş öteki ülkelerde yaygın olarak kullanılmaktadır.

1960'lardan bu yana hava kirliliğinin başlıca kaynağı motorlu taşıtların kullanımındaki artış olmuştur. Taşıt gazları özellikle zararlıdır, çünkü bunlar, bacalardan gelen dumanlardan çok daha aşağıdaki bir düzeyden atmosfere girerler. 22.1. Şekilde gösterildiği üzere, farklı taşıt türleri tarafından üretilen yayınımın sınırdeğer aralığı oldukça geniştir. Avrupa'da yolculukların yaklaşık olarak yüzde 80'inin yapıldığı arabaların çevre üzerinde özellikle zararlı bir etkisi vardır. Bu nedenle, sanayileşmiş ülkelerin pek çoğunda hava kirliliğini azaltmaya yönelik girişimler yolcu trenleri, taşıma kapasitesi yüksek otobüsler ve arabaların ortaklaşa kullanımı gibi yayınımı düşük yolculuk seçeneklerinden yararlanma üzerine odaklanmıştır.

Hava kirliliği soluk alma güçlükleri, kanserler ve akciğer hastalığı da içinde olmak üzere insanlar arasında rastlanan birkaç sağlık sorunuyla bağlantılandırılmıştır. Her ne denli dışortamsal kirlilik uzun zamandır sanayileşmiş ülkelerle ilişiklendirilmekteyse de, o, gelişmekte olan dünyada hızla büyümektedir. Ülkeler hızlı

sanayileşme süreçleri deneyimlerken fabrika yayınımları çoğalmakta ve yollardaki taşıt sayısı da artmaktadır. Gelişmiş dünyanın büyük bölümünde aşama aşama elden çıkarılmakla birlikte, gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda kurşunlu benzin bugün de kullanımdadır. Doğu Avrupa'nın ve eski Sovyetler Birliği'nin pek çok alanında hava kirliliği düzeyleri özellikle yüksektir.

Hava kirliliği yalnızca insan ve hayvan nüfuslarının sağlığını etkilemekle kalmaz; onun, ekosistemin başka ögeleri üzerinde de zararlı bir etkisi vardır. Hava kirliliğinin zararlı sonuçlarından biri, bir ülkedeki sülfür ve nitrojen oksit yayınımları sürüklenerek sınırları geçip başka bir ülkede asitli yağışlar ürettiğinde gerçekleşen bir olgu olan asit yağmurudur. Asit yağmuru ormanlar, ekinler ve hayvan yaşamı için zararlıdır ve göllerin asitlenmesine yol açar. Kanada, Polonya ve İskandinavya ülkeleri asit yağmuru tarafından özellikle sert biçimde vurulmuşlardır. Örneğin, İsveç'te, toplam 90.000 gölden 20.000'i asitlenmiştir.

Çevresel tehditlerin pek çoğu gibi asit yağmurunu da etkisizleştirmek güçtür çünkü o kökenleri ve sonuçları bakımından ulusaşırıdır. Örneğin, doğu Kanada'daki asit yağmurunun büyük bölümünün A.B.D.-Kanada sınırının ötesinde bulunan New York eyaletindeki sanayi üretimiyle bağlantılı olduğuna inanılmaktadır. Asit yağmuruna uğrayan başka ülkeler de benzer biçimde, kökenleri ulusal sınırların ötesinde yattığından, sorunu çözmenin kendi denetimlerinde olmadığını gördüler. Kimi örneklerde, asit yağmurunun canalıcı olmasını azaltmaya yönelik bir girişimde, iki yanlı ya da bölgesel anlaşmalara varıldı. Ancak, yayınımlar kimi alanlarda yüksek olarak kalmaktadır ve gelişmekte olan dünyada hızla artmaktadır.

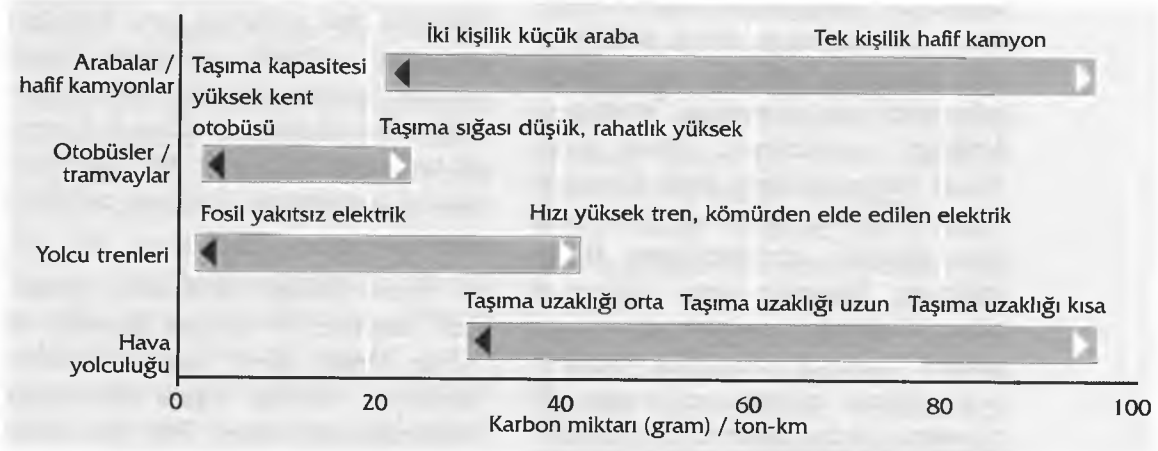

22.1. Şekil Bir tonluk yükü bir kilometre taşımanın neden olduğu yayınımlar

Kaynaklar: IPPC. Guardian Education (25 Ocak 2000), *s. 11; Grafik:* Michael Agar, Jenny Ridley, Graphic News

Karşı sayfada Brent Spar'la ilgili kutuda kirletme uygulamalarının çevreci eylemcilik yoluyla nasıl alt edilebileceğiyle ve değiştirilebileceğiyle ilgili bir durum incelemesi bulunmaktadır.

Su kirliliği

Tarih boyunca, insanlar önemli birçok gereksinimi içme, yemek pişirme, yıkama, ekinleri sulama, balık avlama ve başka pek çok uğraşı gidermek için suya bağımlı olmuşlardır. Her ne denli su en değerli ve özsel doğal kaynaklardan biriyse de, insanların ellerinde çok büyük kötüye kullanıma uğramıştır. Yıllarca, atık ürünler -gerek insansal gerekse üretilmiş- neredeyse üzerinde ikinci bir kez düşünülmeksizin dosdoğru nehirlerin ve okyanusların içine boşaltıldı. Suyun niteliğini korumak, balıkları ve suya bağımlı olan yabanıl yaşamı korumak ve insan nüfusunun temiz suya erişimini güvenceye almak için pek çok ülkede birleşik çabalar ancak yaklaşık son yarım yüzyıldır gösterilmektedir. Bu çabalara karşın su kirliliği dünyanın pek çok yerinde ciddi bir sorun olarak kalmaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından konulan Binyıl kalkınma Hedefleri'nden biri, 2015 yılına dek "güvenli içme suyuna erişimi olmayan insanların oranını yarı yarıya azaltmaktır". Su kirliliği, kabaca, su birikiminin zehirli kimyasallar ve mineraller, böcek öldürücüler ya da işlemden geçirilmemiş pissu gibi ögeler tarafından kirletilmesine gönderme yapıyor olarak anlaşılabilir. Su kirliliği, gelişmekte olan dünyadaki insanlar için en büyük tehdittir. Şimdi, dünyanın her yanında bir milyardan fazla insan güvenli içme suyuna erişimden yoksundur ve iki milyardan fazla insan sağlık korumasından yoksundur. Dünyanın en yoksul ülkelerinin pek çoğunda sağlıkkoruma sistemleri azgelişmiş olarak kalmaktadır ve insansal atık ürünler sıklıkla dosdoğru derelere, nehirlere ve göllere boşaltılmaktadır. İşlemden geçirilmemiş pissulardan kaynaklanan yüksek bakteri düzeyleri, ishal, dizanteri ve hepatit gibi suyla taşınan çeşitli hastalıklara yol açar. Kirli su, yılda yaklaşık olarak iki milyar ishal olayına neden olmaktadır; her yıl beş milyon kişi ishalden kaynaklanan hastalıklardan ölmektedir. Dünyanın su kaynaklarına erişimi iyileştirmek için ilerlemede bulunulmaktadır. 1990'larda, yaklaşık olarak bir milyar kişi güvenli suya ve aynı sayıda kişi sağlık korumaya erişim elde etti (UNDP 2002; 22.2. Şekile de bakınız).

Sanayileşmiş ülkelerde, su kirliliği olaylarına sıklıkla tarım alanlarında gübrelerin aşırı kullanımı neden olur. Yıllar süren bir dönem içerisinde, kimyasal böcek öldürücülerin içindeki nitratlar yeraltı suyu birikimine sızar; Avrupa'da yeraltı suyunun yaklaşık yüzde 25'i Avrupa Birliği tarafından izin verilebilir sayılandan daha yüksek kirlilik düzeyleri göstermektedir (UNDP 1998). En kirli suyun bir bölümü, cıva, kurşun ve başka metallerin izlerinin çökeltilere yerleşmiş olduğu ve yıllar süren bir dönem içerisinde su stoğunun içine kirleticiler sızdırmayı yavaşça sürdürdüğü eski sanayi alanlarının yakınlarında bulunabilir.

Batı'nın sanayileşmiş ülkelerinin çoğunda nehirlerin niteliği son yıllarda iyileşmektedir. Bununla birlikte, Doğu

Çevreci eylemcilik: Yeşilbarış, Shell ve Brent Spar

Çevreci topluluklar son yıllarda göze çarpan pek çok kampanyanın parçası oldular. 1998'de Yeşilbarış'ın, çokuluslu petrol şirketi Shell'in Brent Spar petrol tesisini batırarak deniz tabanına atma tasarılarına karşı kampanyası dikkate değer bir başarıydı.

Son anda yapılan bir ertelemeden üç yıl sonra, su mezarlığına doğru çekilirken bir çevre savaşının çatışma alanı olan petrol tesisi Brent Spar'ın, sonunda dün sonu geldi. Onun Atlas Okyanusunda batırılması kararlaştırılmıştı, ta ki Yeşilbarış'ın atımı durdurmak için yürüttüğü etkileyici ve başarılı kampanyaya dek.

Bununla birlikte, dün, yeniden çevrimlenmesini ve Kuzey Denizi'nde bir yükleme ve depolama şamandırası olarak geçirdiği 22 yıldan sonra Norveç'te bir feribot rıhtımı olmasını sağlamak üzere onu parçalara ayırmak için ilk hareketler yapıldı. 1600 tonluk 'üstyanlar', yani tesisin su üzerinde görülebilir olan bölümü, dünyadaki en büyük yüzer vinçlerden biri olan Thialf tarafından kaldırıldı. Bu, Stavanger'ın kuzeydoğusundaki Hjelmeland yakınında Vikaneset'te sökülüp çürüğe ayrılmak üzere kıyıya çıkarılacaktır.

Sonraki altı ay içinde, Spar suda yükseltilecek ve nihayetinde yüzmekte olan bir ayaktopu oyun alanından daha uzun olan gövdesi halkalar biçiminde kesilecek. Bunlar temizlenerek Mekjarvik'teki deniz tabanının üzerine konulacak, ağırlıkla doldurulacak ve yeni rıhtımı oluşturmak üzere beton bir yüzeyle tamamlanacaklar.

4.5 milyon sterlinlik atım bedeline karşılık, donanımın çevre dostu yıkımının Shell için bedeli 43 milyon sterlin olacak.

Yeşilbarış petrol uzmanı Jan Rispens, sonunda çalışma başladığı için sevinçli olduklarını söyledi: "Olanaklı en iyi çözüm bu. Okyanusları koruyor, iş yaratıyor ve gereçleri yeniden kullanıyor."

1995'te Kuzey Denizi'nde demirlenmiş olarak Atlas Okyanusu'na doğru çekilmek üzere beklediği sırada,

Yeşilbarış eylemcileri gerek duyulmayan donanımı işgal etti. Oradan uzaklaştırıldılar ama niyetlenilmiş varış yerine doğru yaptığı yolculuk sırasında yeniden onun üstüne çıktılar. Yeşilbarış'ın Avrupa çapında yaptığı kampanya kitle desteği yarattı ve sonunda Shell, benzin istasyonlarının boykot edilmesinin ve Kıta'da yangın bombalarıyla ve kurşunlarla saldırıya uğramasının ardından [Yeşilbarış'ın güçlü biçimde kınadığı bir eylem], tasarılarını terk etti. . .

Gelecek yılın başında, özel olarak uyumlandırılmış bir mavna olan H851 yine Heerema tarafından işletilerek Vats'a gidip, dilimlenmesi ve halkaların Mekjarvik'e taşınması için Spar'ı dikey olarak kaldıracak. Mekjarvik'te, Thialf onları yeni rıhtımın temeli için konumlandıracak. Rıhtımın gelecek yılın sonuna dek tamamlanması programlandı.

Kaynak: Graeme Smith, 'Brent Spar için sonun başlangıcı; Çevresel çatışma alanı feribot terminali olacak', *The Herald (Glasgow)*, 26 Kasım 1998.

Sorular:

1 Yeni toplumsal hareketler çokuluslu şirketlerin eylemlerinde bir fark yaratabilir mi, yoksa Brent Spar kararları gibi örnekler çok önemli değil midir?

2 Çokuluslu şirketler kime karşı sorumludur?

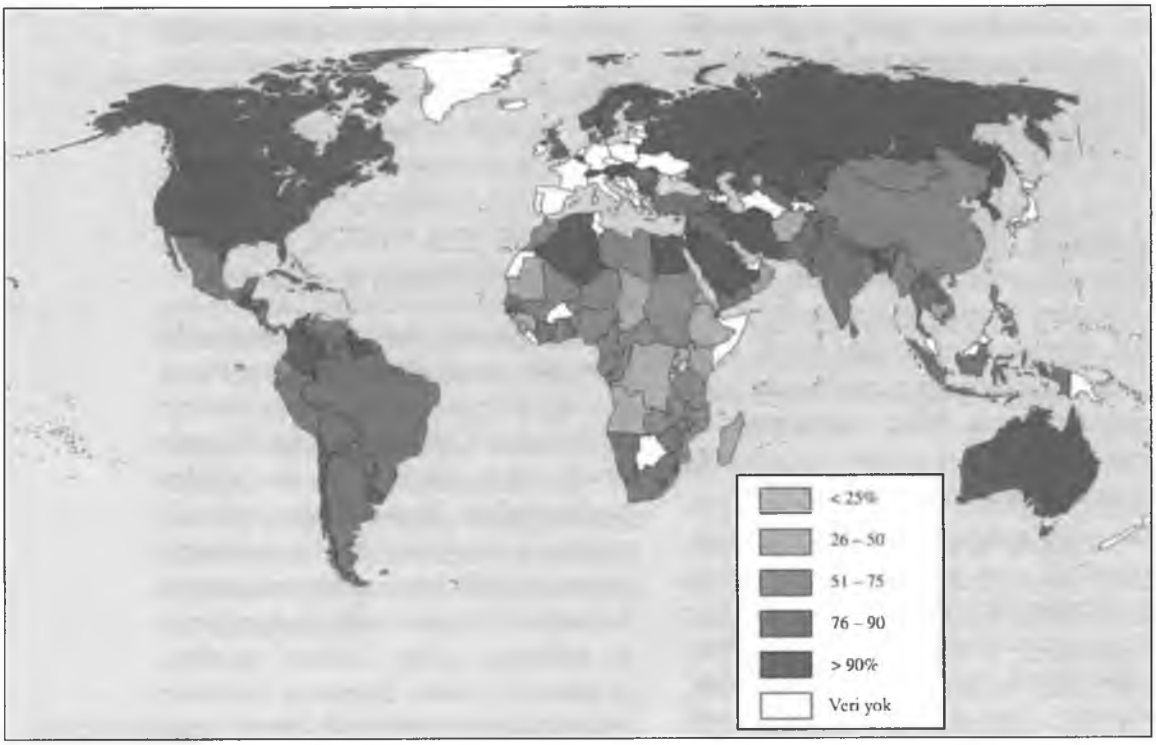

22.2. Şekil Güvenli suya erişimi olan nüfusun yüzdesi: ülkeye göre, 2000
Kaynak: Nature,
http://www.nature.com/nature/focus/water/map.html

Avrupa'da ve eski Sovyetler Birliği'nde nehir kirliliği çok gerçek bir tehdit olarak kalmaktadır. Eski Sovyetler Birliği'ndeki iki yüz nehirden alınan su örneklerinin beşte dördü, tehlikeli biçimde yüksek olan kirlilik düzeylerini ortaya konmuştur.

Katı atık

Bir süpermarkete, oyuncak mağazasına ya da ayak üstü yemek yenen bir lokantaya bir dahaki gidişinizde, orada gördüğünüz ürünlere eşlik eden ambalaj miktarına dikkat edin. Şimdiki çağımızda ambalaj olmaksızın satın alabileceğiniz pek az şey vardır. Her ne denli malların çekici bir biçimde sergilenmesi ve ürünlerin güvenli oluşuna değgin güvence verilmesi bakımından ambalajın açık yararları olsa da, çok büyük sakıncaları da vardır. Artan tüketimin en açık göstergelerinden biri, dünya çapında üretilen, gitgide artan evsel atık -çöp kutularımıza giden şeyler- miktarıdır. 1990'ların başında, gelişmekte olan ülkeler kişi başına 100-130 kilogram evsel katı atık yaratırken, Avrupa Birliği'nde bu rakam 414 kilogram ve Kuzey Amerika'da 720 kilogramdı (UNDP 1998). Dünyanın her yanındaki ülkelerde gerek üretilen atığın saltık miktarında gerekse kişi başına üretilen miktarda artışlar olmuştur.

Sanayileşmiş toplumlara kimi zaman "fırlat-at toplumları" denilmiştir çünkü olağan olarak bir yana atılan nesnelerin oylumu çok büyüktür. Dev-

let istatistiklerine göre, İngiltere ve Galler'deki hanelerin her biri haftada 22 kilogram atık üretmektedir. 1997-1998'de üretilen 27 milyon ton atığın yüzde 90'ı evseldi. Katı atığın yaklaşık olarak yüzde 85'i kara dolgularına gönderildi (HMSO 2000). Sanayileşmiş dünyanın çoğu ülkesinde atık toplama hizmetleri neredeyse her yerdedir ama çok büyük miktarlardaki çöpü elden çıkarmak gitgide güçleşmektedir. Kara dolguları hızla dolup taşmaktadır ve pek çok kentsel alan evsel atıkları elden çıkarma alanlarını tüketmiştir.

Birleşik Krallık'ta devlet yönetimi 2005 yılına gelene dek belediye atığının yüzde 40'ını yeniden çevrimleme hedefi koymuştu. Bununla birlikte, 1996-1997'deki yüzde 7'ye karşılık, 2001-2002'de evsel atığın yalnızca yüzde 12'si yeniden çevrimlendi. Aynı dönemde, İngiltere'de her hane tarafından üretilen atık miktarı yüzde 17 arttı (HMSO 2004). Her ne denli bu yeniden çevrimleme miktarı üretilen evsel atığın toplam miktarıyla karşılaştırıldığında düşük görünse de, atılan şeylerin büyük bir oranı kolayca yeniden süreçten geçirilememekte ya da yeniden kullanılamamaktadır. Besin ambalajında yaygın olarak kullanılan pek çok plastik türü, yalınca, kullanılamaz atık durumuna gelir; bunları yeniden çevrimlemenin hiçbir yolu yoktur, ve bunlar çöplüklere gömülerek yüzyıllarca orada kalmak zorundadır. 22.2. Tabloda, İngiltere'de atığın nasıl yönetildiği gösterilmiştir.

Gelişmekte olan dünyada şimdiki zamanda evsel atıkla ilgili en büyük sorun, çöp toplama hizmetlerinin yokluğudur. Gelişmekte olan dünyada evsel atığın yüzde 20'si ila 50'sinin toplanmadığı kestiriminde bulunulmuştur. Kötü yönetilen çöp sistemleri, çöpün, hastalıkların yayılmasına katkıda bulunacak biçimde caddelerde yığılması anlamına gelir. Zaman geçtikçe, gelişmekte olan dünyanın atıkların elden çıkarılmasıyla ilgili olarak sanayileşmiş ülkelerdeki şimdiki durumdan bile daha ciddi sorunlarla karşılaşması çok olasıdır. Toplumlar zenginleştikçe, besin artıkları gibi organik atıklardan, ambalaj gibi ayrıştırılması çok daha uzun süren plastik ve sentetik gereçlere doğru aşamalı bir değişim olmaktadır.

22.2. Tablo Belediye atığının yönetimi, İngiltere: yönteme göre

	1996/7	1998/9	2000/1	2001/2
Kara dolgusu	20,631	21,534	22,039	22,317
Atığı yakarak enerji elde etme	1,446	2,117	2,391	2,459
Yeniden çevrimleme / Gübreye dönüştürme[a]	1,750	2,525	3,446	3,907
Öteki[b]	761	160	182	140
Toplam	24,588	26,337	28,057	28,823

[a]Yeniden çevrimlenmek ya da bir merkezde gübreye dönüştürülmek üzere toplanmış evsel olan ve olmayan kaynakları içine alır; evde gübreye dönüştürmeyle ilgili kestirimler bu toplamın içinde değildir

[b]Atığın enerji elde edilmeksizin yakılmasını ve çöpten türetilmiş yakıt üretimini içine alır. Kara doldurmadan önceki herhangi bir süreci ve yeniden gereç elde etme birimlerine (MRF) gönderilen gereçleri içine almaz

Kaynak: HMSO (2004)

Kaynakların azaltılması

İnsan toplumları doğal dünyadaki pek çok kaynağa bağımlıdırlar -örneğin, su, odun, balıklar, hayvanlar ve bitkisel yaşam. Bu ögeler sıklıkla, yenilenebilir kaynaklar terimiyle anılırlar, çünkü sağlıklı bir ekosistemde, zamanın geçmesiyle, bunlar özdevinimli olarak kendilerini yenilerler. Ancak, yenilenebilir kaynakların tüketiminde dengesizlik olursa ya da tüketim fazla aşırı olursa, onların tümden tüketilmeleri tehlikesi vardır. Kimi kanıtlar böyle bir sürecin gerçekleşmekte olduğunu öne sürmektedir. Yenilenebilir kaynakların kötüleşimi pek çok çevreci için büyük bir ilgi kaynağıdır.

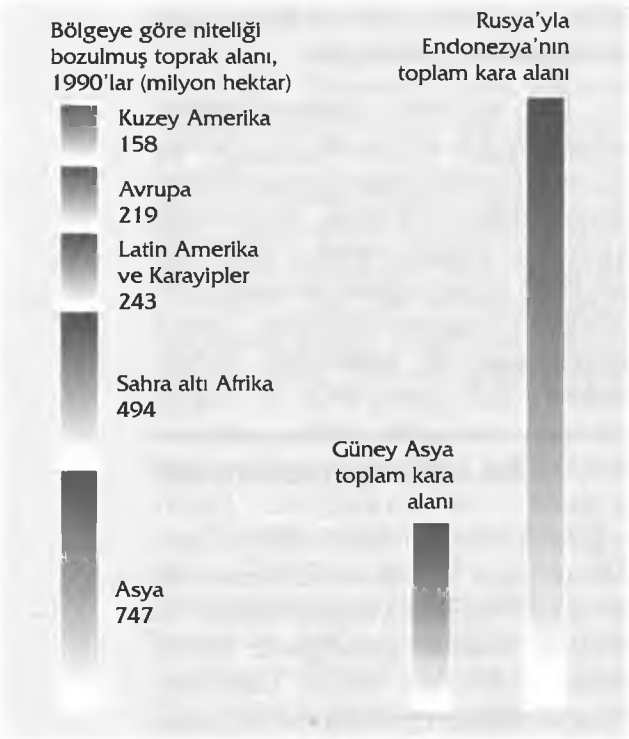

22.3. Şekil Toprağın niteliğinin bozulmasının boyutları

Kaynak: UNDP (1998), s. 74

Su

Suyun azaltılabilir bir kaynak olmadığını düşünebilirsiniz -ne de olsa yağış aracılığıyla o kendini sürekli olarak bütünler. Avrupa'da ya da Kuzey Amerika'da yaşıyorsanız, olasılıkla, su stoğunuz üzerinde fazla düşünmezsiniz, yaz aylarında arada sırada onun kullanımına kısıtlamalar getirildiği zamanlar dışında. Ancak, dünyanın pek çok yerindeki insanlar için sürekli bir su stoğuna erişim daha süregen ve çetin bir sorundur. Nüfusun yoğun olduğu kimi bölgelerde suya olan yüksek talep, erişilebilir su kaynakları tarafından karşılanamaz. Örneğin, Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun kurak iklimlerinde su stoğunun üzerindeki baskı ivegendir ve kıtlıklara sık rastlanmaya başlanmıştır. Bu eğilimin gelecek yıllarda yoğunlaşacağı neredeyse kesindir.

Bunun böyle olmasının birkaç nedeni vardır. Gelecek çeyrek yüzyılda olacağı kestirilen dünya nüfus artışının büyük bölümünün, şimdiden su kıtlığıyla ilgili sorunlar yaşamakta olan alanlarda yoğunlaşması olasıdır. Dahası, bu artışın büyük bölümü, bu genişlemiş nüfusun su ve sağlıkkoruma gereksinimlerini karşılamak için altyapının mücadele edeceği kentsel alanlarda gerçekleşecektir.

Küresel ısınmanın da su stoğunun azaltılması üzerinde gizil bir etkisi vardır. Sıcaklıklar yükseldikçe, içme ve sulama için daha fazla suya gereksinim duyulacaktır. Ancak, yeraltı suyunun kendini önceden olduğu kadar hızlı biçimde tamamlayamaması ve buharlaşma oranlarının artabilmesi de olasıdır. Son olarak, küresel ısınmaya eşlik edebilecek olan iklim değişmelerinin, var olan yağış örüntülerini etkile-

mesi olası olacak, bu da su stoklarına erişimi önceden bildirilmesi oldukça güç olan biçimlerde değiştirecektir.

Toprağın niteliğinin bozulması ve çölleşme

1998 BM İnsansal Gelişim Raporu'na göre, dünya nüfusunun üçte biri az çok doğrudan doğruya geçimini karadan sağlamaktadır -yetiştirebildikleri ya da toplayabildikleri besinlerden. Onlar yeryüzüne büyük ölçüde bağımlı olduklarından, geçimlerini karadan sağlayabilme becerilerini etkileyen değişimlerin karşısında özellikle incinebilir durumdalardır. Hızlı nüfus artışı yaşamakta olan Asya'nın ve Afrika'nın pek çok alanında, toprağın niteliğinin bozulması sorunu milyonlarca kişiyi yoksullaştırma tehdidinde bulunmaktadır. **Toprağın niteliğinin bozulması**, yeryüzünün niteliğinin kötüleştiği ve değerli doğal ögelerinin aşırı kullanım, kuraklık ya da yetersiz gübreleme aracılığıyla yok edildiği süreçtir.

Toprağın niteliğinin bozulmasının uzun süreli etkileri aşırı ölçüde canalıcıdır ve bunların tersine çevrilmesi aşırı ölçüde güçtür. Toprağın niteliğinin bozulmuş olduğu alanlarda tarımsal üretkenlik azalır ve kişi başına düşen ekilebilir toprak miktarı daha azdır. Yem yokluğu nedeniyle, sığır ya da başka çiftlik hayvanları beslemek güç ya da olanaksız olur. Pek çok örnekte, insanlar daha bitek topraklar arayarak göç etmeye zorlanırlar. **Çölleşme**, toprağın niteliğinin, geniş alanlar boyunca çöl benzeri koşullara yol açan yoğun bir biçimde bozulduğu örneklere gönderme yapar. Bu olgu şimdiden 110'dan fazla ülkeyi riske atarak Rusya ile Endonezya'nın toplam alanına eşit bir bölgeyi etkilemiştir (22.3. Şekle bakınız).

Ormansızlaştırma

Ormanlar ekosistemin temel bir ögesidir: Su stoklarının düzenlenmesine yardım ederler, atmosfere oksijen salıverirler ve erozyonu engellerler. Yakıt, besin, odun, yağ, boya, bitki ve ilaç kaynakları olarak pek çok insanın geçimine de katkıda bulunurlar. Ormansızlaştırma, çoğu kez ticari kerestecilik aracılığıyla olmak üzere, ormanlık alanların yıkımını tanımlar. **Ormansızlaştırma**, en büyük miktarlar (7.4 milyon hektar yitiren) Latin Amerika'yla Karayipler'de ve (4.1 milyon hektar yitiren) Sahra-altı Afrika'da olmak üzere 1980'lerde 15 milyon hektarlık alanı etkilemiştir.

Her ne denli ormansızlaştırma sürecinde pek çok orman türü içerilse de, en çok, tropik yağmur ormanlarının yazgısı dikkat çekmiştir. Yeryüzünün yüzeyinin yaklaşık olarak yüzde 7'sini kaplayan tropik yağmur ormanları, yeryüzünün yaşamçeşitliliğine yaşam biçimlerinin tür çeşitliliğine katkıda bulunan çok sayıda bitki ve hayvan türünün yuvasıdır. Onlar, ilaçların geliştirildiği bitkilerin ve yağların pek çoğunun da yuvasıdırlar. Tropik yağmur ormanları şimdi yılda yaklaşık olarak yüzde 1 oranında daralmaktadır ve şimdiki eğilimler durdurulmazsa bu yüzyılın sonuna gelindiğinde elbette tümden ortadan yitmiş olabilirler. Tropik yağmur ormanlarının en yaygın olduğu Güney Amerika'nın pek çok alanında, yağmur ormanları sığır otlatmak için daha fazla yer açmak amacıyla yakılmışlardır. Ekzotik sert

keresteye olan uluslararası talep, Batı Afrika ve Güney Pasifik gibi dünyanın başka alanlarında yağmur ormanlarının yıkımını körüklemiştir. Dolayısıyla, artan tüketimdeki eğilimler, gelişmekte olan ülkeleri doğal mallarını ihraç etmek için yüreklendirir; bu, gerek çevresel yıkımla gerekse yaşamçeşitliliğinin yitimiyle sonuçlanan bir süreçtir.

Ormansızlaştırma gerek insansal gerekse çevresel bedelleri vardır. İnsansal bedellerle ilgisinde, önceleri geçimlerini ormanlardan sürdürmeyi ya da tamamlamayı becerebiliyor olan kimi yoksul topluluklar artık bunu yapmayı beceremememektelerdir. Ormansızlaştırma, kerestecilik haklarının verilmesinden ve tomrukların satımından yaratılan çok büyük gelirlerde ender olarak payı olan çizgidışı bırakılmış nüfusları daha da yoksullaştırabilir. Ormansızlaştırma çevresel bedelleri erozyonu ve selleri içine alır: El değmemiş olarak kaldıklarında, dağlık ormanlar yağıştan gelen suyun pek çoğunu emme ve yeniden çevrimleme gibi önemli bir işlevi başarırlar. Ormanlar bir kez yitince, yağmur yamaçlardan aşağı çağlayarak akar ve sellere, sonra da kuraklıklara neden olur.

Risk, teknoloji ve çevre

"İnsanlık, dizlerinin üstüne çök", diye haykırır, *Jurassic Park* gibi çoksatarların yazarı ve popüler televizyon dizisi *ER*'ın yaratımcısı Michael Crichton'ın 2002'de yayımlanan romanı Prey'ı (Av) tanıtan reklam panoları (*The Economist*, 5 Aralık 2002). *Av*'da, Crichton, bilimsel bir deneyin istenmedik etkilerinin felakete neden olduğu bir dünya yaratır. Bir nanoparçacıklar bulutu -her biri çoğu toz zerresinden küçük olan küçücük robotlar- bir laboratuvardan kaçar. Bulut kendi varlığını sürdürebilmekte, kendi kendine üreyebilmekte ve deneyimden öğrenebilmektedir. Bir avcı olarak eylemek üzere yazılımlanmıştır ve büyüdükçe, geçen her dakikada daha ölümcül olmaktadır. Bulutu ele geçirmeye ya da yok etmeye yönelik tüm girişimler başarısız olmaktadır ve daha kötüsü, onun avı insanlardır.

Crichton'ın küçücük robotlarla ilgili romanı bilimkurgunun malzemesidir. Ama **nanoteknoloji** bilimde ve teknolojide heyecan verici yeni bir alandır. Bir nanometre bir metrenin bir milyarda biridir, ve nanoteknolojinin kabaca bir tanımı 100 nanometrenin altındaki boyutlarda (bir insan saçı yaklaşık 80.000 nanometre genişliğindedir) yanlışsız olarak üretilebilen herhangi bir şeyi içerir. Bu zamana dek, nanoteknolojinin etkisi az olmuştur. Şimdi, örneğin, deri kremlerini daha saydam ve kayak cilasını daha kaygan kılmada kullanılmaktadır.

Kimi yazarlar nanoteknolojiyle ilişiklendirilen risklerden endişe duymuşlardır. Michael Crichton gibi bilimkurgu yazarlarının ortaya attıkları uyarıların yanı sıra, kimi bilginler, eğer nanoparçacıkların kendilerini kopyalamalarını sağlayan teknoloji üretilebilirse, bunların "Rüzgardaki çiçektozları gibi yayılabileceğinden, hızla kopyalanabileceğinden ve birkaç gün içinde biyosferi toza indirgeyebileceğinden" endişelenmişlerdir. "Tehlikeli kopyalayıcılar durdurulamayacak kadar sağlam ve küçük olup, hızla yayılabilirler en azından, biz hiçbir hazırlık yapmazsak." Bu tehdit, "gri yapışkanlık sorunu"

olarak bilinmektedir (Drexler 1992). Başkalarıysa, nanoteknolojinin askeri ya da terörist amaçlarla kullanılabileceğinden endişelenmiştir. Belki de bir gün, seçici olarak yalnızca belirli coğrafya alanlarını ya da belirli genleri taşıyan insan öbeklerini hedef alan nanoteknoloji aygıtları yapılabilir (Joy 2000). Başka bir ilişki ise, nanobüyüklükteki parçacıkların solunabileceği, belki de asbest gibi akciğerlerde birikerek bedene zarar verebileceğiyle ilgilidir.

Eğer bu felaketler olasıysa, nanoteknolojide daha fazla kalkınmain riskleri, olumlu yanlarına çok daha ağır basacak gibi görünmektedir. Bununla birlikte, nanoteknolojinin coşkulu destekçileri, onun kanserle savaşan ilaçların dağılımını iyileştirmede kullanılabilip kullanılamayacağını ya da nanoölçek karbonun, bilgisayar devrelerinin hızını ve gücünü artırmada kullanılabilip kullanılamayacağını soruşturmaktadır. Nobel ödüllü kimyacı Richard Smalley, bir gün nanoteknolojinin, dünyanın enerji sorunlarını çözmek üzere güneş panellerinde kullanılabileceğini bile öne sürmüştür.

Nanoteknoloji tartışmaları ve bilimdeki ve teknolojideki başka yenilikler, sosyologlar için önemli sorular ortaya atmaktadır. Yukarıda gördüğümüz üzere, bilimsel ve teknolojik değişim bize giderek artan biçimde farklı olasılıklar sunmaktadır -gri yapışkanlıktan sınırsız ve güvenli enerjiye dek, kötü olan, iyi olan ve ikisinin arasında olan.

İnsanlar her zaman şu ya da bu türden risklerle karşı karşıya gelmek zorunda olmuştur ama bugünün riskleri, daha önceki zamanlarınkilerden nitelik bakımından farklıdır. Oldukça kısa zaman öncesine dek, insan toplumları **dışsal risk** tarafından tehdit edilmekteydi -kuraklık, depremler, açlıklar ve fırtınalar gibi doğal dünyadan fışkıran ve insanların eylemleriyle ilgili olmayan tehlikeler. Bununla birlikte, bugün bizler gitgide artan biçimde **üretilmiş riskin** çeşitli türleriyle yüzleşmekteyiz -kendi bilgimizin ve teknolojimizin doğal dünya üzerindeki etkisi tarafından yaratılan riskler. Göreceğimiz üzere, çağdaş toplumların karşı karşıya kaldığı çevre ve sağlık risklerinin pek çoğu, üretilmiş riskin örnekleridir: Bunlar, doğaya bizim kendi müdahalelerimizin sonuçlarıdır. Yukarıda baktığımız nanoteknolojinin ortaya çıkışı, üretilmiş riskin nasıl yayılmış olduğunun bir örneğidir; aşağıda, iki örneğe daha bakıyoruz küresel ısınmayı çevreleyen tartışımlar ve genetik olarak değiştirilmiş besin.

Küresel ısınma

2003 Ağustosu, kuzey yarıkürede kaydedilmiş en sıcak ağustostu. Pek çok insan, sıcak havanın, küresel ısınmanın Yer'in iklimini nasıl etkilediğinin bir örneği olduğunu ileri sürdü. Sıcaklığın etkileri felaket niteliğindeydi. Çevresel bir beyin takımı olan Yer Siyasa Enstitüsü, sıcak dalgasının Avrupa'da 35.000'den fazla insanı öldürdüğü kestiriminde bulunmuştu. En kötü yitimler Fransa'daydı. 14.802 kişinin -daha yaşlı insanlar özellikle incinebilir olmak üzere- yüksek sıcaklıklara yüklenebilen nedenlerle öldüğü kestirilmişti (*New Scientist*, 10 Ekim 2003). Bilginler son zamanlarda küresel ısınmanın, en çok da gelişmekte olan ülkelerdeki çocuklar

risk altında olmak üzere, her yıl yaklaşık 160.000 kişiyi öldürdüğü kestiriminde bulunmuşlardır. İklim değişiminin sıtma ve kötü beslenme gibi "yan etkilerinden" ötürü ölenlerin sayısının 2020'ye dek neredeyse iki katına çıkabileceği kestiriminde bulunulmuştur (*New Scientist*, 1 Ekim 2003). İngiltere Başbakanı Tony Blair, iklim değişmesinin, "uzun dönemde, bizim küresel bir topluluk olarak karşı karşıya geldiğimiz en önemli tek mesele olduğunu" ileri sürmüştür. (İklim Topluluğu'nun kuruluşunda yaptığı konuşma, 27 Nisan 2004). Burada küresel ısınmanın arkasındaki nedenlere bakarak bunun olası sonuçlarını daha ayrıntılı olarak inceliyoruz.

Küresel ısınma nedir?

Küresel ısınma, pek çok kişi tarafından zamanımızın en ciddi çevresel meydan okuması olarak görülmektedir. Eğer pek çok bilimsel öndeyi doğruysa, küresel ısınmanın, yeryüzünün ikliminin işleyişini tersine çevrilemez biçimde değiştirme ve dünya çapında hissedilecek bir dizi yıkıcı çevresel sonuç üretme potansiyeli vardır. Küresel ısınma, atmosferin kimyasal bileşimindeki değişimlerden ötürü yeryüzünün ortalama sıcaklığındaki aşamalı yükselişe gönderme yapar. Buna büyük ölçüde insanların neden olduğuna inanılmaktadır, çünkü artmış ve yeryüzünün atmosferini değiştirmiş olan gazlar, insan etkinlikleriyle büyük miktarlarda üretilen gazlardır.

Küresel ısınma süreci, **sera etkisi** yeryüzünün atmosferinin içerisinde ısıyı tutan sera gazlarının artması fikriyle yakından ilişkilidir. İlke, yalın bir ilkedir. Güneşin enerjisi atmosferden geçip yeryüzünün yüzeyini ısıtır. Güneşsel ışınımın çoğu doğrudan doğruya yeryüzü tarafından emilse de, bunun birazı geri yansıtılır. Sera gazları dışarı çıkan bu enerjiye engel olarak, tıpkı bir seranın cam panelleri gibi ısıyı yeryüzünün atmosferinde kapana kıstırır (22.4. Şekle bakınız). Yeryüzünün sıcaklıklarını makul rahat düzeylerde 60 Fahrenheit derece dolaylarında tutan, bu doğal sera etkisidir. Sera gazlarının ısıyı tutmadaki rolü olmasaydı, yeryüzü, 0 Fahrenheit derece dolaylarındaki bir ortalama sıcaklıkla, çok daha soğuk bir yer olurdu.

Bununla birlikte, atmosferdeki sera gazlarının yoğunlaşmaları artınca sera etkisi yoğunlaşmakta ve çok daha yüksek sıcaklıklar ortaya çıkmaktadır. Sanayileşmenin başlamasından bu yana, sera gazlarının yoğunlaşımı önemli ölçüde artmıştır. Başlıca sera gazı olan karbondioksit 1880'den bu yana yaklaşık olarak yüzde 30 ile en yüksek yoğunlaşma artışını görmüştür. Metan yoğunlaşmaları iki katına çıkmış, azotlu oksit yoğunlaşımları yaklaşık olarak yüzde 15 artmış ve doğal olarak oluşmayan sera gazları (karşıdaki kutuya bakınız) insanın sanayi gelişimi tarafından yaratılmıştır. Bilginlerin çoğu, atmosferdeki büyük karbondioksit artışının fosil yakıtların yakılmasına ve sanayi üretim, büyük ölçekli tarım, ormansızlaştırma, madencilik, kara dolguları ve taşıt yayınımları gibi başka insan etkinliklerine yüklenebileceği üzerinde anlaşmaktadır.

22.5. Şekilde (sayfa 1009'da) ondokuzuncu yüzyılın sonlarından bu yana yüzey sıcaklıklarındaki yukarıya doğru eğilim, 1961-1990 döneminde Orta

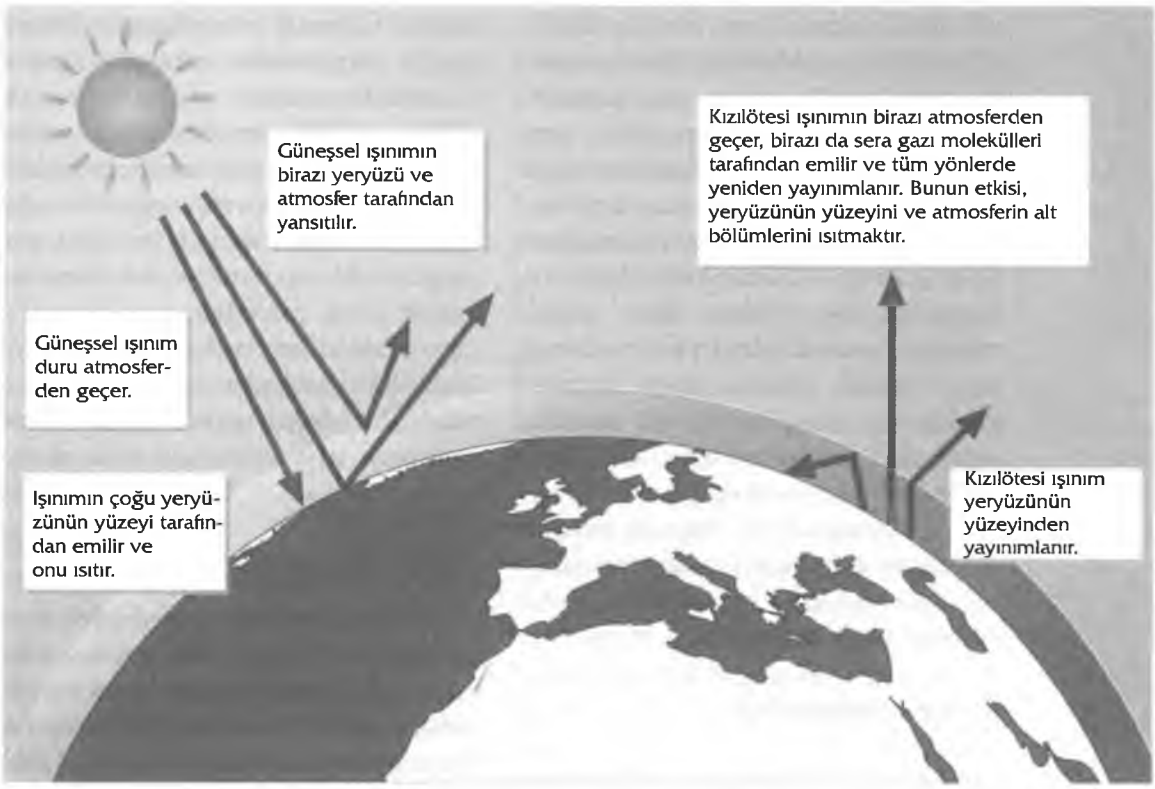

22.4. Şekil Sera etkisi

Kaynak: Environmental Protection Agency web sitesi

Sera gazları nelerdir?

Kimi sera gazları atmosferde doğal olarak ortaya çıkarken, ötekiler insan etkinliklerinden kaynaklanmaktadır. Doğal olarak ortaya çıkan sera gazları, su buharını, karbondioksiti, metanı, azotlu oksiti ve ozonu içine alır. Bununla birlikte, belirli kimi insan etkinlikleri bu doğal olarak ortaya çıkan gazların çoğunun düzeylerini yükseltmektedir.

Katı atıklar, fosil yakıtlar (yağ, doğal gaz ve kömür), ayrıca odun ve odun ürünleri yakıldığında atmosfere karbondioksit salıverilir.

Kömürün, doğal gazın ve yağın üretimi ve taşınması sırasında metan yayınımlanır. Metan yayınımları ayrıca katı atık kara dolgularındaki organik atıkların ayrışımından ve çiftlik hayvanlarının yetiştirilmesinden kaynaklanır.

Tarım ve sanayi etkinlikleri sırasında olduğu gibi, katı atıkların ve fosil yakıtların yanması sırasında da azotlu oksit yayınımlanır.

Doğal olarak ortaya çıkmayan sera gazları, köpük üretiminin, besin soğutumunun ve iklimlemenin yan ürünleri olan kloroflorokarbonların (CFC'ler) yanı sıra sanayi süreçlerinde yaratılan perflorokarbonlardır (PFC'ler).

Kaynak: Environmental Protection Agency (EPA)

Küresel Isınma Sitesi
http://www.epa.gov/globalwarming/climate/index.htm

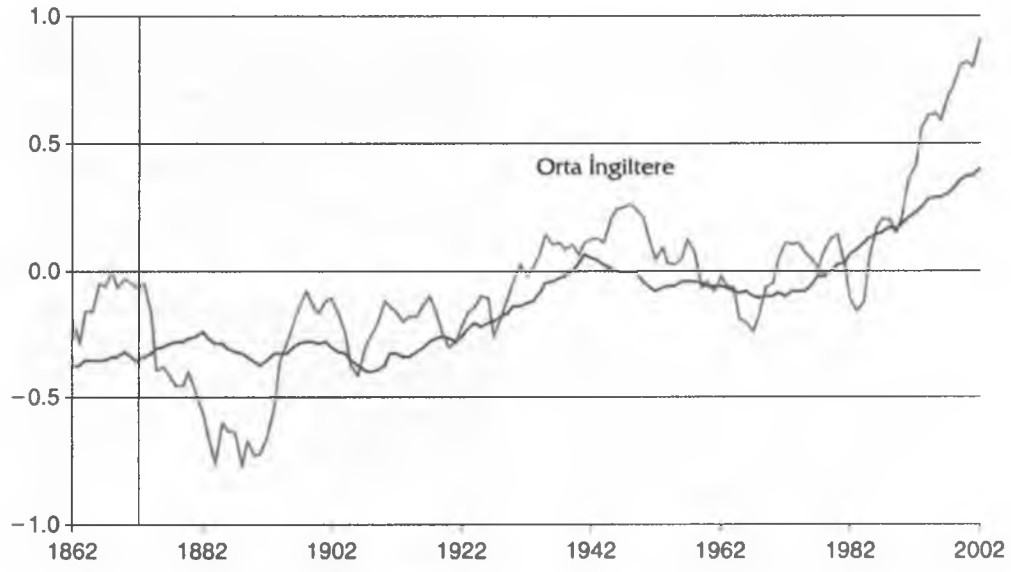

22.5. Şekil 1861-2002 arasında ortalama yüzey sıcaklığındaki fark: 1961-1990 küresel ortalamayla ve Orta İngiltere ortalamasıyla karşılaştırmalı olarak (santigrat derece)
Kaynak: ONS

İngiltere'deki ve küresel ortalama sıcaklıklarla karşı karşıya çizelgelenerek gösterilmektedir. Yirminci yüzyılın bütünü boyunca, raporlardaki en sıcak on yıldan yedisi -o zamana dek rapor edilmiş en sıcak yıl 1998 olmak üzere- 1990'larda meydana gelmiştir.

Küresel ısınmanın olası sonuçları

Eğer küresel ısınma gerçekten olmaktaysa, sonuçlarının yıkıcı olması olasıdır. Yerel etkileri, örneğin Birleşik Krallık üzerindeki etkileri önceden bildirmek güçtür, çünkü küresel hava örüntüleri değişiktir. Bununla birlikte, küresel ısınmanın dünya çapındaki olası zararlı etkilerinden kimileri şunları içine alır:

1 *Yükselen deniz* seviyesi Küresel ısınma kutup buzullarının erimesine ve okyanusların ısınıp genişlemesine neden olabilir. Buzullar ve öteki kara buzu türleri eridikçe, deniz yüzeyleri yükselecektir. Kıyılara yakın ya da deniz düzeyine yakın alanlardaki kentler sel altında kalacak ve yaşanmaz olacaktır. Deniz düzeyleri bir metre artacak olsa, Bangladeş toplam kara alanının yüzde 17'sini, Mısır yüzde 12'sini ve Hollanda yüzde 6'sını yitirir (UNDP 1998). Deniz

düzeyleri bugün olduğundan daha yüksek olsaydı, bu bölümün başında tartıştığımız Hint Okyanusu tsunamisi dikkate değer ölçüde daha çok yıkıma neden olurdu.

2 *Çölleşme* Küresel ısınma bitek toprağın büyük alanlarının çölleşmesine katkıda bulunabilir. Sahra-altı Afrika'nın, Ortadoğu ve Güney Asya, çölleşme ve yoğun erozyondan daha fazla etkilenecektir.

3 *Hastalıkların yayılması* Küresel ısınma, sıtma ve sarıhumma gibi hastalıkları yayan sivrisinek gibi organizmaların coğrafi uzanımını ve mevsimselliğini genişletebilir. Sıcaklıklar 3-5 santigrat derece yükselecek olsa, sıtma olaylarının sayısı yılda 50 ila 80 milyon artabilir.

4 *Kötü hasat* Küresel ısınma ilerlerse, dünyanın en yoksul alanlarının pek çoğunda tarım ürünleri azalabilir. Bundan en çok etkilenenlerin, Güneydoğu Asya'daki, Afrika'daki ve Latin Amerika'daki nüfuslar olması olasıdır.

5 *Değişen iklim örüntüleri* Binlerce yıldır görece istikrarlı olmuş olan iklim örüntüleri küresel ısınmadan ötürü hızlı bozulmalar gösterebilir. Şimdi, kırk altı milyon kişi deniz fırtınaları tarafından yok edilebilecek olan alanlarda yaşamaktadır, başka pek çoklarıysa sellere ya da kasırgalara uğrayabilir.

6 *Jeopolitik istikrarsızlık* A.B.D. Savunma Bakanlığı için yayımlanmış bir rapor, en apansız gerçekleştikleri durumlarda, yukarıda tartışılan iklim değişikliği etkilerinin, gitgide sınırlanmakta olan tarım, taze su ve enerji kaynaklarını koruma girişiminde bulunan uluslar arasında çekişmelere, hatta savaşlara yol açabileceği uyarısında bulunmuştur. Rapor, insanlar iklim değişimine uyumlanmanın kaynaklarına sahip olan bölgelere taşınma girişiminde bulunduklarında kitlesel göçün gerçekleşebileceği uyarısında bulunur (Schwartz ve Randall 2003).

Öyle görünüyor ki, küresel ısınmayla ilişiklendirilen kimi eğilimler, bilginlerin özgün olarak önceden bildirmiş olduğundan çok daha hızlı hareket etmektedir. Örneğin, 1999 Aralık'ında uydu aracılığıyla yapılan bir inceleme, Kuzey Kutbu buz alanının, bilginlerin önceleri inandığından çok daha hızlı biçimde daralmakta olduğunu göstermiştir -gelecek yıllarda dünyanın iklimi üzerinde çarpıcı etkileri olabilecek bir süreç. Benzer biçimde, 2002'nin başlarında iki dev buz rafı Larsen B ve Thwaites buzul dili- Antarktika'da çöktü ve birkaç gün içinde binlerce buzdağına bölünüp dağıldı. Buzdaki indirgenmenin doğal değişimlerin sonucu olması olanaklıdır ama kökenleri her ne olursa olsun öyle görünüyor ki buz sıradışı bir hızla erimektedir. Ölçümler Kuzey Kutbu deniz buzunun son yirmi otuz yılda yaz ve sonbaharda yüzde 40 oranında incelmiş ve ilkbaharda ve yazda 1950'lerden bu yana yüzde 10-15 oranında azalmış olduğunu göstermektedir. Küresel kar örtüsü 1960'lardan bu yana yüzde 10 oranında azalmış ve dağ buzulları keskin biçimde geri çekilmiştir.

Küresel ısınma riskine verilen karşılıklar

Küresel ısınma savı uzun bir zaman boyunca tartışılmıştır. Kimi bilginler ileri sürülen etkilerin gerçek olduğun-

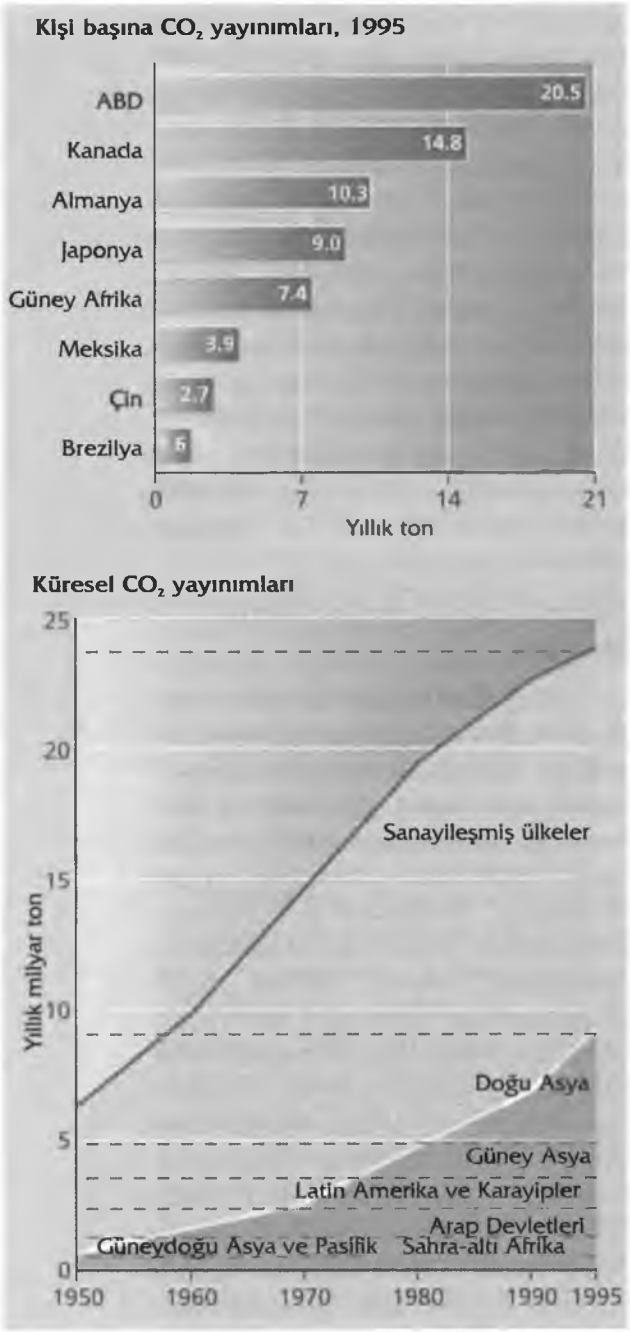

22.6. Şekil Dünyanın işleyimleşmiş ve daha az gelişmiş alanlarında CO_2 yayınımları

Kaynak: UNDP (1998), s. 3

dan kuşkulanmış, ötekilerse dünyanın iklimindeki değişimlerin insan müdahalesinin sonucu olmaktan çok doğal eğilimlerin sonucu olabileceğine inanmışlardır. Bununla birlikte, küresel ısınmanın gerçekten de gerçekleşmekte olduğu ve bundan sera etkisinin suçlu olduğu görüşünün arkasında şimdi güçlü bir kanı birliği vardır. 2000 Ocak'ında, çeşitli bilimsel alanlardan on bir iklim uzmanının yaptığı bir panelde, o güne dek bu konuda üretilmiş olan en kapsamlı raporlarından biri sunuldu. Tümü, küresel ısınmanın gerçek bir olgu olduğu üzerinde anlaşıyordu. Son yüzyılda yeryüzünün yüzey sıcaklığının 0.7 ile 1.4 Fahrenheit derece (0.4 ila 0.8 santigrat derece) arasında yükselmiş olduğu sonucuna vardılar. Sıcaklıktaki artış, geçtiğimiz yirmi yılda özellikle yüksek olmuştur.

22.6. Şekilin gösterdiği üzere, küresel karbondioksit yayınımları ürkütücü bir oranda artmaktadır. Şimdi, A.B.D. tek başına başka herhangi bir ülkeden daha çok karbondioksit salınımlamak üzere, sanayi ülkeleri gelişmekte olan dünyadan çok daha fazla sera gazı üretmektedirler. Bununla birlikte, sera gazlarının üretimi gelişmiş dünyayla sınırlı değildir. Gelişmekte olan dünyanın salınımları da, özellikle hızlı sanayileşme deneyimlemekte olan ve salınımlarının 2035'e dek sanayileşmiş ülkelerinkilerle eşitlenmesi beklenen ülkelerde olmak üzere, hızla artmaktadır.

1997'de, Japonya'daki Kyoto'da yapılan bir dünya çevrebilim zirvesinde, sera gazı yayınımlarını 2010 yılına gelinene dek önemli ölçüde kesme üzerinde anlaşmaya varılmıştı. Protokolün koşullarına göre, sanayileşmiş

uluslar taban yıl olan 1990 ile 2010 arasında yayınımları azaltmak üzere kendilerini bir hedef aralığına bağlı kıldılar. Dünya hedefleri Avrupa'nın çoğu için ortalama olarak yüzde 8'lik bir kesintiden, İzlanda için en çok yüzde 10'luk bir artışa ve Avustralya için yüzde 8'lik bir artışa dek uzanan bir sınırdeğer aralığında değişmektedir. (A.B.D. özgün olarak kendini yüzde 7'lik bir kesintiye adamıştı.) Pek çok bilgin bu hedefin fazla alçakgönüllü olduğu iddiasında bulunmakta ve ciddi iklimsel sonuç-lardan sakınılmak isteniyorsa yayınım-ların yüzde 70'lere ya da 80'lere varan oranlarda kesilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Hükümetler yayınımları kesmek için ne yaparlarsa yapsınlar, küresel ısınmanın etkilerinin değiştiril-mesi biraz zaman alacaktır. Karbondi-oksitin doğal süreçlerle atmosferden uzaklaştırılması bir yüzyıldan fazla sürer.

2001'de, A.B.D.'nin yeni Başkanı George W. Bush, A.B.D.'nin ekonomisini zarara uğratacağını ileri sürerek Kyoto Protokolü'nü onaylamayı reddetti. Biraz tartışmadan sonra öteki ulusların çoğu, dünyanın en büyük sera gazları üreticisi olmasına karşın Birleşik Devletler olmaksızın ilerlemek üzerinde anlaştılar. Son yıllarda, Birleşik Krallık, Almanya, Çin ve Rusya -her ne denli Rusya'nın kesintileri büyük ölçüde ekonomisinin gerilemesiyle açıklanabilse de- içinde olmak üzere sera gazlarının en büyük üreticilerinden birkaçı yayınımları başarılı bir biçimde kesmiştir.

Üretilmiş riskin yeni pek çok biçiminde olduğu gibi, küresel ısınmanın etkilerinin neler olacağından hiç kimse emin olamaz. Nedenleri çok çeşitlidir ve sonuçlarını tamı tamına hesaplamak güçtür. Bir 'yüksek' yayınımlar senaryosu hakikaten yaygın doğal felaketlerle sonuçlanır mı? Karbondioksit yayınımlarının düzeyine istikrar getirmek dünyadaki insanların çoğunu iklim değişiminin olumsuz etkilerinden koruyacak mı? Şimdiki küresel ısınma süreçlerinin bir dizi ileri iklimsel bozulmayı şimdiden tetiklemiş olması olanaklı mı? Bu soruları kesin olarak yanıtlayamıyoruz. Yeryüzünün iklimi aşırı ölçüde karmaşıktır ve çeşitli etkenler etkileşerek yeryüzü üzerinde çeşitli noktalardaki tek tek ülkelerde farklı sonuçlar üretecektir.

Genetik olarak değiştirilmiş besinler

11. Bölüm'de gördüğümüz üzere (s. 475), her gün yerküre çapında 830 milyon kişi aç kalmaktadır. Küresel ısınma süreci artan çölleşmeye ve kötü hasatlara katkıda bulunabilir ve bu, besin kıtlıklarının daha bile yaygın olabileceği korkusuna yol açmıştır. Dünyanın en yoğun nüfuslu alanlarının kimilerinde, insanlar, stokları gitgide azalmakta olan pirinç gibi temel besin ekinlerine büyük ölçüde bağımlılardır. Pek çokları, şimdiki çiftçilik tekniklerinin artmakta olan nüfusu desteklemeye yeterli pirinç ürünleri üretemeyeceğinden endişelenmektedir. Çevresel meydan okumaların pek çoğunda olduğu üzere, açlık tehdidi eşit biçimde dağılmış değildir. Sanayileşmiş ülkelerin büyük miktarlarda tahıl fazlaları vardır. Tahıl kıtlıklarının süregen bir sorun olmasının olası olduğu yerler, nüfus artışının en çok olacağı kestirilen daha yoksul ülkelerdir.

Kimi insanlar olası bir besin bunalımını önlemenin anahtarının, son

zamanlarda bilimdeki ve biyoteknolojideki ilerlemelerde bulunabileceğine inanmaktadır. Pirinç gibi temel ekinlerin genetik bileşimini manipule etmek yoluyla, bir bitkinin fotosentez oranını artırmak ve daha büyük ekin toplamları üretmek şimdi olanaklıdır. Bu süreç genetik değiştirme diye bilinir; bu biçimde üretilen bitkilere genetik olarak değiştirilmiş organizmalar (GDO'lar) denir. Genetik değiştirme çeşitli amaçlarla gerçekleştirilebilir -yalnızca ekin toplamını artırmak için değil. Örneğin, bilginleri olağandan daha yüksek vitamin içerikli GDO'lar üretmişlerdir; genetik olarak değiştirilmiş başka ekinler, çevrelerindeki yaban otları öldürmede yaygın olarak kullanılan ot öldürücü tarım ilaçlarının yanı sıra, böceklere, mantarlara ve virüslere dirençlidirler. Genetik olarak değiştirilmiş organizmalardan yapılmış olan ya da bunların izlerini içeren besin ürünleri, GD besinler diye bilinir.

GD ekinler daha önce var olmuş olan her şeyden farklılardır, çünkü onlar farklı organizmalar arasında genlerin nakledilmesini içerirler. Bu, yıllardır kullanılan daha eski çapraz dölleme yöntemlerinden çok daha kökten bir müdahaledir. GDO'lar, bitkilerin yanı sıra hayvanlar arasında da gen naklinde kullanılabilen genleri uç uca ekleme uygulayımlarıyla üretilirler. Örneğin, son zamanlarda deneylerde, sonunda insanlara nakledilmek üzere yenileme parçaları sağlamak amacıyla, domuz gibi çiftlik hayvanlarına insan genleri nakledilmiştir. Hatta, her ne denli bu zamana dek pazarlanan GD ekinler bu türden bir kökten yaşammühendisliğini içermese de, insan genleri bitkilere nakledilmiştir.

Bilginler bir GD "süper pirinç" soyunun pirinç üretimi toplamlarını yüzde 35'e varan oranlarda artırabileceği iddiasında bulunuyor. "Altın pirinç" denilen artırılmış miktarlarda A vitamini içeren başka bir soy, dünya çapında 120 milyondan fazla çocuğun A vitamini eksikliğini azaltabilir. Biyoteknolojideki böyle ilerlemelerin dünyanın her yanında insanlar tarafından coşkuyla karşılanacağını düşünebilirsiniz. Ama, aslında, genetik değiştirme meselesi çağımızın en tartışmalı meselelerinden biri olmuştur. Pek çok kişiye göre, o, bir yanda teknolojinin ve bilimsel yeniliğin yararları ile, öte yanda çevresel yıkım risklerinin arasında var olan ince çizgiyi aydınlatmaktadır.

GD besinlerle ilgili tartışımlar

GD besinler destanı yalnızca birkaç yıl önce, dünyanın önde gelen kimya ve tarım firmaları, genlerin işleyişiyle ilgili yeni bilgilerin dünyanın besin stoğunu dönüştürebileceğine karar verdiğinde başladı. Bu şirketler böcek öldürücü ve ot öldürücü ilaçlar yapıyorlardı ama gelecekteki önemli bir pazar olduğunu düşündükleri şeye geçmek istiyorlardı. Amerikalı Monsanto firması yeni teknolojinin büyük bölümünü geliştirmede önderdi. Monsanto, tohum şirketlerini toptan satın alıyor, kimya bölümünü satıp enerjisinin çoğunu yeni ekinleri pazara getirmeye adıyordu. O zamanki Başkan Robert Shapiro'nun önderliğinde, Monsanto, GD ekinlerin çiftçiler ve tüketiciler için yararlarını tanıtan devasa bir reklam kampanyası başlattı. Verilen ilk karşılıklar tıpkı şirketin güvenle beklediği gibiydi. 1999'un başlarında, Birleşik Devletler'de üretilen soya fasulyelerinin yüzde 55'i ve mısırın

Yeşilbarış, Norfolk'taki bir genetik olarak değiştirilmiş mısır tarlasına yapılan bu saldırı gibi son yıllardaki GD-karşıtı protestolardan kimilerine önderlik etmiştir.

yüzde 35'i genetik değişmeler içeriyordu. Genetik olarak değiştirilmiş ekinler o noktada dünyanın her yanında 35 milyon hektar karanın üzerinde çoktandır büyümekteydi -Britanya'nın bir buçuk katı büyüklüğünde olan bir alan. Kuzey Amerika'ya ek olarak, GD ekinler Çin'de de yaygın olarak yetiştiriliyordu.

Monsanto'nun satış kampanyası GD besinlerin birkaç erdemini vurguluyordu. Şirket, GD ekinlerin dünyadaki yoksulları beslemeye yardımcı olabileceğini ve kimyasal kirletkenlerin, özellikle böcek ve ot öldürücü ilaçlarda kullanılan kimyasalların kullanımını azaltmaya yardımcı olabileceği iddiasında bulundu. Örneğin, GD patateslerin, geleneksel çiftçilik uygulayımları kullanıldığında gerekecek olandan yüzde 40 daha az kimyasal böcek öldürücüye gereksinim duydukları iddiasında bulunulmaktadır. Monsanto'ya göre, biyoteknoloji, üretim toplamı daha yüksek olan daha nitelikli ekinler yetiştirmemize izin verirken, aynı zamanda çevreyi koruyacaktır.

GD ekinler asıl olarak oldukça yeni olduklarından, çevreye sokulmalarından sonra bunların etkilerinin neler olacağından hiç kimse emin olamamaktadır. Pek çok ekoloji ve tüketici topluluğu, bu büyük ölçüde sınanmamış teknolojinin benimsenmesinde içerilen olası risklerle ilgilenmeye başlamıştır. GD besinlere değgin ilgi özellikle Avrupa'da yaygındı. İskoçya'da bir devlet laboratuarında çalışan dünyaca

tanınmış genetikçi Dr. Arpad Pusztai'nin bulguları, Britanya'da GD ekinlerin ticari olarak yetiştirilmesine duyulan düşmanlığı canlandırdı. Araştırmasında, Dr. Pusztai, içine yerleştirilen belirli bir doğal böcek öldürücüyle ilgili bir geni olan -belirli bir çiçek türünden elde edilen, lektin diye bilinen bir protein- patatesleri sınadı. Sonuçlar, GD patates yiyen sıçanların bağışıklık sistemlerinde önemli zararlar ve indirgenmiş örgen büyümesi deneyimlediğini gösteriyordu. Dr. Pusztai'nin bulguları başka önde gelen bilginler tarafından eleştirildi ve o, televizyonda GD besinlerle ilgili endişelerinden söz ettikten sonra devlet laboratuarındaki görevinden uzaklaştırıldı.

Bu zaman içinde, GD besinler neredeyse her gün haberlerde bir önsayfa öyküsü olmuştu. Meseleyi tartışmak üzere çok sayıda televizyon ve radyo tartışmaları, sohbet gösterileri ve telefonla katılınabilen programlar düzenlendi. Britanya toplumunun pek çok üyesi GD ekinlere hasımlığını dışavurdu; hatta kimileri "doğrudan eyleme" geçerek, ülkenin her yanında resmi deneme alanlarındaki GD ekinleri topraktan söktü. Bir dizi başka Avrupa ülkesinde de benzer karşılıklar verildi. Bunlar, sonunda, daha önce pek az tartışmanın olduğu A.B.D.'ye geri yayıldı. Birleşik Krallık'taki başlıca sekiz süpermarket zincirinden yedisi GD besinlerle ilgili siyasalarını değiştirdi. Bunlardan beşi kendi markalı ürünlerinde GD içeriklere bugün de yürürlükte olan tam bir yasak koydu ve tümü, mağazalarında daha iyi etiketleme üzerinde diretti. İki büyük şirket, Unilever ve Nestlé, genetik olarak değiştirilmiş yiyeceklerden onayını geri çekeceğini duyurdu. A.B.D'de GD ekinleri büyük ölçekli olarak yetiştirmeye girişmiş olan kimi çiftçiler geleneksel ekin üretimine geri döndüler. 2003'te yapılan bir survey, Birleşik Krallık nüfusunun yüzde 59'unun genetik olarak değiştirilmiş besinlerin yasaklanması gerektiği üzerinde güçlü biçimde anlaştığını gösterdi (HMSO 2005).

Çevrecilerin ve tüketici topluluklarının protestolarının, Monsanto'nun yazgısı üzerinde önemli bir etkisi oldu, ve onun hisse senetlerinin değerinde ciddi düşüşe neden oldu. Robert Shapiro, şirketinin önemli yanlışlar yapmış olduğunu kabul etmek üzere televizyona çıktı: "Olasıdır ki, inandırmış olduğumuzdan daha çok kişinin sinirine dokunduk ve hasımlığını kazandık," dedi. "Bu teknolojiye olan güvenimiz ve ona olan coşkulu desteğimiz, öyle sanıyorum ki, geniş ölçüde -ve bu, anlaşılabilir bir şeydir- tenezzül etme ya da gerçekten de kendini beğenmişlik olarak görülmüştür." Yalnızca birkaç ay önce sergilediği başarılı güvenin sıradışı bir ters dönüşüydü bu. Monsanto, en tartışmalı tasarılarından birinden tümüyle vazgeçmeye zorlandı -'sonlandırıcı' denilen bir geni kullanma fikrinden. Bu gen, Monsanto'nun çiftçilere sattığı tohumların bir kuşak sonra kısır olmasını güvenceye bağlayacaktı. Çiftçiler tohumları her yıl şirketten ısmarlamak zorunda olacaklardı. Monsanto'yu eleştirenler, şirketin, çiftçileri bir tür "yaşamsal-köleliğe" kandırmaya çalıştığı iddiasında bulundular.

Genetik olarak değiştirilmiş besinler Avrupa'da ve Afrika'nın geniş bölümlerinde tartışma yaratmayı sürdü-

rüyor. Avrupa Birliği, 1998 ile 2004 arasında GD ekinlerin patentlerini reddetti. Moratoryumun tamamı, 2004'te daha fazla GD mısır ekininin dışalımları onaylandığında ortaya atıldı, ve GD ürünler içeren besinleri etiketlemek üzere yeni bir tasarı ortaya koyuldu. Bununla birlikte, AB'nin eylemleri büyük GD üretimcileri için fazla yavaştı; özellikle, 2003 Mayıs'ında Dünya Ticaret Örgütü'yle birlikte AB'nin GD ekinlerin tticariselleştirmesini yetkilendirmedeki başarısızlığıyla ilgili yakınmasını dile getirerek, Avrupalılar'ın konumunun bilimsel hiçbir temelinin olmadığı ve serbest ticaret yasalarını çiğnediği iddiasında bulunan ABD'dekiler için (Toke 2004).

Afrika'da, GD besin yardımının başı derde girmiştir. 2002'de Zambiya, çoğunun genetik olarak değiştirilmiş olmasından ötürü, Amerika'nın mısır ve soya besin yardımı bağışlarını almayı reddetti. Zambiya'nın cumhurbaşkanı Levy Mwanawasa, dışalımları 'zehir' diye adlandırdı. 2004'e gelindiğinde, Zimbabve, Malavi, Mozambik, Lesotho ve Angola, genetik olarak değiştirilmiş besin yardımını reddetmede Zambiya'ya katıldı.

GD besinlerin risklerinin değerlendirilmesi

GD üreticilerinin iddialarına karşın, hiç kimsenin genetik olarak değiştirilmiş ekinlerin kesinlikle risksiz olduğunu söyleyebilmesi olanaklı değildir. Genetik şifre çok karmaşıktır -bitkilere ya da organizmalara yeni genler eklemek, henüz önceden bildirilemeyen hastalıklar ya da başka zararlı sonuçlar üretebilir. Teknoloji bu denli bilinmez olduğundan, irkiltici sıklıkta yeni bulgulara varılmakta ve keşiflerde bulunmaktadır. 2000 Mayıs'ında Britanya hükümeti, çiftçilerin dikmiş olduğu, yağı için yetiştirilen binlerce dönüm geleneksel kolzanın, yakında olan GD ekinlerin tozlarıyla döllendiği için, aslında "kirletilmiş" olduğunu kabul etti. Yalnızca haftalar sonra yayımlanan Alman araştırması, yağı için yetiştirilen kolzayı değiştirmede yaygın olarak kullanılan bir genin, tür engelini atlayarak arıların sindirim borularına girmiş olduğu iddiasında bulundu. Bu irkiltici iki açıklamanın arasındaki kısa dönemde Monsanto da değiştirilmiş soya fasulyelerinin -ticari amaçlarla en yaygın olarak yetiştirilmiş olan GDO- daha önce farkına varılmamış olan beklenmedik gen parçacıkları içerdiğini kabul etti.

Böyle bulgular pek çok çevreci eylemcinin bir süredir onunla ilgili uyarılarda bulunduğu şeyi berkitmektedir. Her ne denli genetik değiştirmenin çok büyük olası yararları olabilirse de, içerilen riskler önceden bildirilememektedir ve hesaplanmaları güçtür. Bir kez çevreye salıverildiklerinde, GDO'lar gözlenmesi ve denetlenmesi güç olacak bir zincirleme etkiler dizisini başlatabilirler. Bu ikilemin karşısında, çevrecilerin pek çoğu sıklıkla **önlem ilkesi** terimiyle anılan şeyi yeğliyor. Bu ilke, yeni yollara sapmanın olanaklı riskleriyle ilgili yeterli kuşkunun olduğu yerde, var olan uygulamalara bağlı kalmanın onları değiştirmekten daha iyi olduğunu önerir. Çevrecilerin ilgilerine karşın, GD ekinler yetiştirmeye ayrılan kara miktarı, özellikle, çevreci hareketin bu denli güçlü biçimde yerleşmiş olmadığı ve GD ekinlerin yetiştiril-

mesini kısıtlayan yasaların genellikle daha az katı olduğu gelişmekte olan dünyada son yıllarda çarpıcı biçimde artmayı sürdürmüştür (arka sayfada, 22.7. Şekle bakınız).

Kimi yazarlar GD besinlerle nanoteknoloji arasındaki koşutlukları işaret etmişlerdir (bu bölümde daha önce tartışıldı). Amerikalı bir yükseköğretimci olan Jeffrey Matsuura, nanoteknoloji sanayisinin GD besinleri çevreleyen toplumsal karşı tepkiden bir şeyler öğrenmesinin gerektiğini ileri sürmüştür. GD besinlerle ilgili tartışmayı değerlendiren Matsuura (2004), ilk günlerde biyoteknoloji sanayisinin iki yanlış yaptığını ileri sürer: İlkin kamusal ilgileri yok saymaya çalışmış, sonra da bunları salt mantıksal savlarla ele almaya girişmiştir. Matsuura nanoteknoloji sanayisinin şimdi benzer bir çığırı izlemekte olduğunu savunur. Bunun yerine, o, nanoteknolojinin savunucularının, destek kazanmak için, gerek mantıksal gerekse duygusal savlara dayanan girişken bir halkla ilişkiler kampanyası başlatmasının gerektiğine inanmaktadır. Teknolojinin gelişimini kesintiye uğratabilecek ve önemli ekonomik yitimlere yol açabilecek türden kamusal karşı tepkiden sakınmak için, nanoteknolojiyi özendiren ivedi eylemin zorunlu olduğunu savunur. Bununla birlikte, Matsuura'nın savı yeni teknolojilerin getirebileceği olumsuz riskleri yok sayar ve dar bir biçimde bunların büyük ölçüde ekonomiyle ilgili olan olası yararları üzerine odaklanır. Bir sonraki bölümde, Alman sosyolog Ulrich Beck'in risk fikrine getirdiği daha geniş bir yaklaşıma bakıyoruz.

Küresel "risk toplumu"

Nanoteknoloji, genetik olarak değiştirilmiş besinlerle ilgili tartışma, küresel ısınma ve başka üretilmiş riskler, günlük yaşamlarında bireylere yeni seçenekler ve meydan okumalar sundu. Bu yeni tehlikelerin bir yol haritası olmadığından, bireyler, ülkeler ve ulusaşırı örgütler yaşamların nasıl yaşanacağıyla ilgili seçimler yaparken risklerle ilgili çözüm görüşmeleri yapmalıdır. Böyle risklerin nedenleriyle ve sonuçlarıyla ilgili hiçbir belirleyici yanıt olmadığından, her bir birey hangi riskleri almaya hazır olduğuyla ilgili kararlar vermeye zorlanır. Bu sersemletici bir çaba olabilir. Üretimlerinin ya da tüketimlerinin sağlığımız üzerinde ve doğal çevre üzerinde olumsuz bir etkisi olabiliyorsa, besini ve işlenmemiş maddeyi kullanmalı mıyız? Ne yiyeceğimizle ilgili görünüşte yalın olan kararlar bile şimdi ürünün göreli iyi özellikleriyle ve sakıncalarıyla ilgili çatışan öğreni ve kanılar bağlamında verilmektedir.

Ulrich Beck (1992) riskle ve küreselleşmeyle ilgili pek çok şey yazmıştır ve bu etkenlerin küresel bir **risk toplumu**nun oluşumuna katkıda bulunduğunu düşünür. Teknolojik değişim gitgide hızlanarak ilerleyip yeni risk biçimleri ürettikçe, biz sürekli olarak bu değişimlere karşılık vermeli ve uyarlanmalıyız. Beck'in savına göre, risk toplumu çevresel ve sağlıkla ilgili risklerle sınırlı değildir; o, çağdaş toplumsal yaşamın içerisindeki bütün bir birbiriyle ilişkili değişimler dizisini içerir: Değişen çalışma örüntüleri, artan iş güvenliksizliği, geleneğin ve göreneğin öz-kimlik üzerindeki azalan etkisi, geleneksel aile örüntülerinin

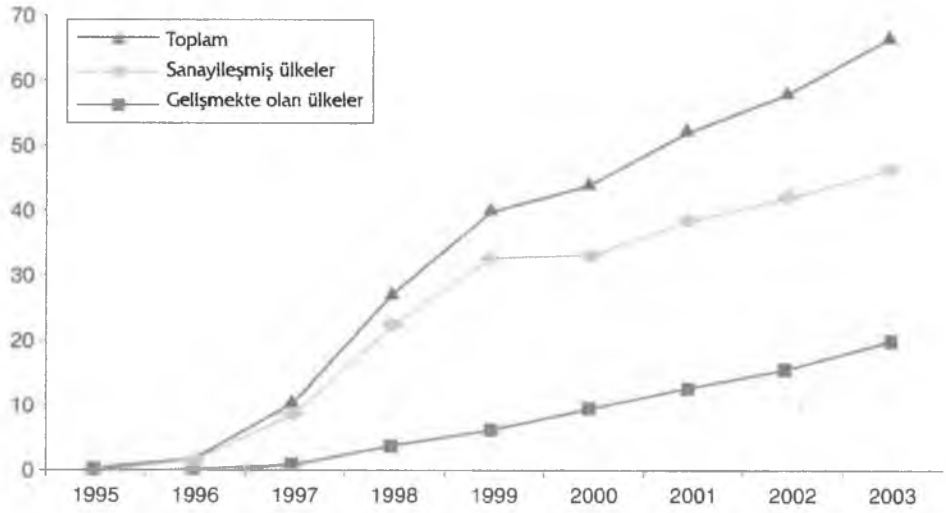

%15'lik artış, 2002 ile 2003 arasında 9 milyon hektar ya da 22 milyon hektar

22.7. Şekil Genetik olarak değiştirilmiş ekinlerin küresel alanı
Kaynak: ISAAA (2003)

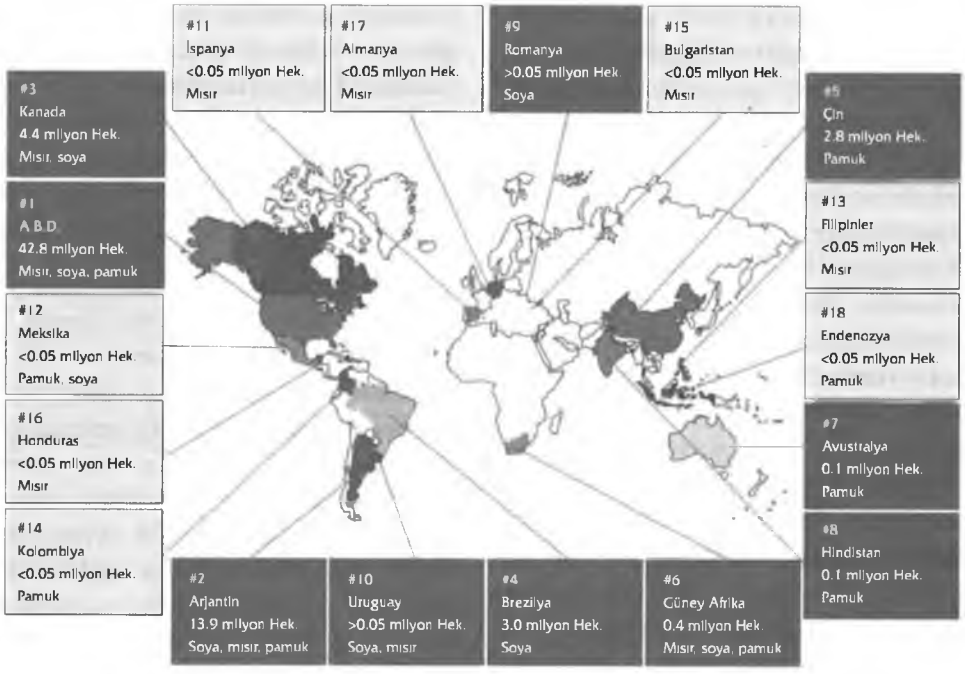

■ 50.000 hektar ya da daha çok GD yetiştiren on ülke

22.8. Şekil GD ekin yetiştiren ülkeler, 2003
Kaynak: ISAAA (2003)

Üretilmiş risk ve insanlığın sağkalımı

2003'te Britanya Kraliyet Gökbilimcisi Martin Rees kışkırtıcı biçimde *Our Final Country* (Son Yüzyılımız) adlıbir kitap yayımladı; alt başlık şu soruydu: "İnsan soyu yirmibirinci yüzyıldan sağ çıkacak mı?" Rees, bilimde ve teknolojide, örneğin biyo-, siber- ve nanoteknolojide ve uzayın keşfinde görülen patlayıcı ilerlemelerin yalnızca gelecekle ilgili coşku veren olasılıklar sunmakla kalmayıp kendisinin karanlık bir yan dediği şeyi de içerdiğini savunur.

Bilimsel ilerlemenin, görmüş olduğumuz üzere, istenmedik sonuçları olabilir ve Rees'in kitabı insan uygarlığının ölüp gittiği felaket senaryolarının olasılığını inceler. Rees, yirmibirinci yüzyılın yeni bilimiyle gerçekleşebilecek olan kıyamet risklerinden kimilerini betimler: Bunlar, teröristlerin ya da ulusların neden olduğu ve yeni hastalıklar yaratan biyolojik silahların ya da laboratuvar hatalarının neden olduğu nükleer soykırımı içine alır.

Rees'in vardığı sonuçlar düşündürücüdür. Rees, uzun dönemle kısa dönemi birbirinden ayırır. Gelecek yirmi yıl diye tanımladığı kısa dönemde, Rees, (değerlendirmesinde yanılıyor olacağını güçlü biçimde umut etmekle birlikte) bir milyondan fazla insanı öldürecek önemli bir felaketin olacağına değgin iddiaya tutuşmaya hazırdır. Kitabının altbaşlığına dönüldükte, Rees, gelecek yüz yıl içinde ki o buna uzun dönem der insanlığa yirmibirinci yüzyıldan 50/50 sağ çıkma şansı verir.

Bu öntanı umutsuzca kötümser görünebilir ama Rees kitabının "yeni bilgiyi insanın yararına en iyi biçimde kullanırken en kötü risklerden nasıl (olanaklı olduğunca) korunulacağıyla ilgili tartışmayı canlandıracağını" umduğunu ileri sürer.

aşınımı ve kişisel ilişkilerin demokratikleşmesi. Kişisel gelecekler geleneksel toplumlarda olduğundan çok daha az saptanık olduğu için, her türden karar bireyler için riskler sunar. Örneğin, evlenmek bugün, evliliğin ömür boyu süren bir kurum olduğu bir zamanda olduğundan daha riskli bir çabadır. Eğitimsel niteliklerle ve meslek yaşamındaki yollarla ilgili kararların da riskli olduğu hissedilebilir: Bizimki kadar hızla değişen bir ekonomide hangi becerilerin değerli olacağını önceden bildirmek güçtür.

Beck'e göre (1995), risk toplumunun önemli bir yanı, tehlikelerinin mekansal olarak, zamansal olarak ya da toplumsal olarak kısıtlı olmamasıdır. Bugünün riskleri tüm ülkeleri ve tüm toplumsal sınıfları etkiler; bunların sırf kişisel değil, küresel sonuçları vardır. Yukarıda gördüğümüz üzere, insan sağlığıyla ve çevreyle ilgili olanlar gibi üretilmiş riskin pek çok biçimi ulusal sınırları geçer. Ukrayna'daki Çernobil nükleer güç tesisinde 1986'da gerçekleşen patlama bu noktanın açık bir örneğini sağlar. Çernobil'in yakın çevresinde yaşayan herkes -yaş, sınıf, cinsiyet ya da konum önemli olmaksızın- tehlikeli düzeylerde radyasyona maruz kaldı. Aynı zamanda, kazanın etkileri Çernobil'in çok ötesine uzandı -patlamadan çok sonra Avrupa'nın her yanında, ve ötesinde, olağan olmayan yüksek radyasyon düzeyleri fark edildi.

İleriye bakarken

Yeni bir yüzyılın ilk onyılında dururken, gelecek yüz yıla, barışçıl toplumsal ve ekonomik gelişmenin mi yoksa küresel sorunların -belki de çözülmesi insanlığın becerisinin ötesinde olan- artışının mı damgasını vuracağını önceden görememekteyiz. İki yüz yıl önce yazan sosyologlardan farklı olarak biz, Martin Rees'in yirmibirinci yüzyılla ilgili kötümser öndeyilerinin tartışılmasının gösterdiği üzere (kutuya bakınız), modern sanayinin, teknolojinin ve bilimin, sonuçları bakımından hiçbir şekilde bütün olarak yararlı olmadığını açıkça görüyoruz. Bilimsel ve teknolojik kalkınmaler çok büyük kazanımları ve yitimleri olanaklı kılan riskleri içeren bir dünya yaratmıştır. Özellikle gelişmiş dünyada, nüfus daha önce olmadığı denli varsıldır, ancak, bütün dünya ekolojik felakete daha yakındır.

Bir umutsuzluk tutumuna mı teslim olmalıyız? Kesinlikle hayır. Sosyolojinin bize sunduğu bir şey varsa, o da toplumsal kurumların kökeninde insanın olduğuna değgin derin bir bilinçtir. Biz yazgımızı denetlemenin ve yaşamlarımızı daha iyiye doğru biçimlendirmenin olanağını görmekteyiz; bu, daha önceki kuşaklar için imgelenemez olan bir şey.

Yukarıda tartışılan sürdürülebilir gelişme fikri çevresel alanda önemli yenilikleri özendirmeye yardım etmiştir. Bunlar, özellikle, çevresel verimlilik ve ekolojik modernleşme kavramlarını içerir. Çevresel verimlilik, ekonomik büyümeyi yaratmada etkili olan, ama bunu çevreye olabildiğince zararsız biçimde yapan teknolojiler geliştirmek anlamına gelir. Brundtland Raporu'nun çıktığı 1980'ler kadar yakın zamanlarda bile, sanayi gelişiminin çoğu biçimiyle ekolojik korumanın birbiriyle uyumsuz olduğu yaygın biçimde varsayılıyordu. Çevrebilimsel modernleşme savının temel fikri, bu sayıltının yanlış olduğudur. Çevresel verimliliği olan teknolojilerin kullanımı, çevreyle ilgili olumlu siyasaları ekonomik büyümeyle bileştiren ekonomik kalkınma biçimleri üretebilir.

Ekolojik modernleşmenin sunduğu olanaklar, atık elden-çıkarma sanayisine, -sanayicilerin ve tüketicilerin her gün ürettiği tonlarca atığı ortadan kaldıran sanayi- gönderme yapılarak örneklendirilebilir. Son zamanlara dek, yukarıda gördüğümüz üzere, bu atığın çoğu yalınca süreçten geçiriliyor ve gömülüyordu. Bununla birlikte, bugün sanayinin bütünü dönüştürülmektedir. Teknolojik gelişimler yeniden çevrimlenmiş kağıttan gazete kağıdı üretmeyi, eskiden kullanılan ağaç lifli kağıt hamurundan çok daha ucuz kılar. Bundan ötürüdür ki, bitimsizce ağaçları kesmektense kağıdı kullanmak ve yeniden kullanmak için çevresel nedenlerin yanı sıra iyi ekonomik nedenler de vardır. Yalnızca tek tek şirketler değil bütün olarak sanayiler etkin olarak 'sıfır atık' hedefinin peşindedir -yani, tüm atık ürünlerin gelecekteki sanayi kullanımıçin tamamıyla yeniden çevrimlenmesi. Araba yapımcıları Toyota ve Honda, kullandıkları araba parçalarında şimdiden yüzde 85'lik bir yeniden çevrimlenebilirlik düzeyine ulaşmış bulunmaktadır. Bu bağlamda, atık, artık yalnızca gereçlerin zararlı biçimde bir yana atılması değil, sanayi için bir kaynak ve bir ölçüde, daha ileri teknolojik yenilikleri dürtülemenin bir aracıdır.

Yeniden çevrimlemeye ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma başlıca katkılardan kimilerinin, bigi teknolojisi sanayilerinin ağır yoğunlukta olduğu alanlardan, örneğin Kaliforniya'nın Silikon Vadisi'nden gelmiş olması anlamlıdır. Sanayi üretiminin eski biçimlerinin pek çoğundan farklı olarak bilişi teknolojisi çevresel olarak temizdir. O, sanayi üretiminde ne denli rol alırsa, zararlı çevresel etkilerin indirgenmesinin olasılığı o denli artar. Bu düşüncenin, dünyanın daha yoksul toplumlarının gelecekteki gelişimiyle bir bağdaşımı olabilir. En azından kimi üretim alanlarında onların, eski sanayi ekonomileri tarafından üretilen kirlilik olmaksızın hızlı ekonomik kalkınma elde etmesi olanaklı olabilir, çünkü bilgi teknolojisi çok daha büyük bir rol oynayacaktır.

Ekolojik modernleşmenin en güçlü savunucuları bile, küresel çevreyi kurtarmanın şimdi dünyada var olan eşitsizlik düzeylerinde değişmeler gerektirmesinin olası olduğunu kabul etmeye zorlanmaktadır. Görmüş olduğumuz üzere, sanayileşmiş ülkeler şimdi dünya nüfusunun yalnızca beşte birini oluşturuyorlar. Ancak, bunlar atmosferini kirleten ve küresel ısınmayı çabuklaştıran yayınımların yüzde 75'inden fazlasının sorumlusudur. Gelişmiş dünyadaki ortalama insan, doğal kaynakları, daha az gelişmiş ülkelerdeki ortalama bireyin oranından on kat daha fazla tüketir. Yoksulluğun kendisi, yoksul ülkelerde çevresel zarara yol açan uygulamalara başlıca bir katkıda bulunur. Ekonomik olarak güç koşullarda yaşayan insanların, kendileri için erişilebilir olan yerel kaynaklardan olabildiğince çok yararlanmaktan başka seçeneği yoktur. Dolayısıyla, sürdürülebilir kalkınma küresel eşitsizliklerden ayrı olarak düşünülemez.

Özet

1 Doğal dünyanın, insan etkinliğinden etkilenmemiş olan pek az yanı vardır. Şimdi tüm toplumlar çevresel ekolojiye değgin ilgilerle -modern sanayinin ve teknolojinin karşısında çevresel zararla en iyi nasıl başaçıkılacağı ve bunun nasıl denetim altında tutulacağı- karşı karşıya gelmektedir. 1970'lerde yaygınlaşan "büyümenin sınırları" fikri, sanayi bakımından büyümenin ve gelişimin, yeryüzünün kaynaklarının sonlu yapısıyla uyumlu olmadığıyla ilgilidir. Buna karşıt olarak sürdürülebilir gelişim, büyümenin olması gerektiğini ama bunun, kaynakları azaltacak biçimde değil onları yeniden çevrimleyecek biçimde olması gerektiğine inanır.

2 Dünya çapında yükselen tüketim örüntüleri ekonomik büyümenin bir yansımasıdır ama bunlar ayrıca çevresel kaynakları zarara uğratmakta ve küresel eşitsizliği şiddetlendirmektedir. Enerji tüketimi ve ham maddelerin tüketimi Batı ülkelerinde dünyanın başka alanlarında olduğundan çok daha yüksektir. Ancak, artan tüketimin neden olduğu çevresel zararın en canalıcı etkisi yoksullar üzerindedir.

3 Çevresel tehdidin pek çok kaynağı vardır. Bunlardan kimileri kirlilikle ve atmosfere salıverilen atık ürünlerle bağlantılıdır: Hava kirliliği, asit yağmuru, su kirliliği ve yeniden çevrimlenebilir olmayan katı atıklar. Öteki çevresel tehditler, su, toprak ve ormanlar gibi yenilenebilir doğal kaynakların azaltılmasını ve yaşam-çeşitliliğinin azalmasını içerir.

4 Çevresel verimlilik, çevreye olabildiğince zararsız biçimde ekonomik büyüme yaratan teknolojilere gönderme yapar. Ekolojik modernleşme, sanayi gelişimiyle ekolojik korumanın birbiriyle uyumsuz olmadığı inancıdır.

5 Çevresel meselelerin çoğu riskle yakından bağlantılıdır, çünkü bunlar bilimin ve teknolojinin genişlemesinin sonucudur. Genetik olarak değiştirimlenmiş ekinler bir bitkinin genetik bileşiminin manipulasyonuyla üretilir. Küresel ısınma, atmosferde karbondioksitin ve öteki gazların düzeyinin yükselmesinin yeryüzünün sıcaklığında neden olduğu aşamalı yükselişe gönderme yapar. Küresel ısınmanın, sel, hastalıkların yayılması, aşırı hava koşulları ve yükselen deniz düzeyleri de içinde olmak üzere olası sonuçları canalıcıdır. Küresel ısınma tüm insanoğlu için olası riskler sunmaktadır ama buna karşı durma çabalarını düzenlemek güçtür çünkü bunun nedenleri ve olası sonuçları çok çeşitlidir.

6 GD besinler tartışmalıdır: Genetik değiştirmenin açlığı ve kötü beslenmeyi azaltmada çok büyük yararları olabilir ama söz konusu olan teknoloji yenidir ve insanlar ve doğal çevre için riskler de taşıyabilir. Önlem ilkesi, olanaklı risklerle ilgili yeterli kuşkunun olduğu yerde, ilerlemeyi sürdürmektense var olan uygulamalara bağlı kalmanın daha iyi olduğunu önerir.

Düşünme soruları

1 Çevresel zarardan ötürü bilim mi yoksa toplum mu suçlanmalıdır?

2 Bir küresel riskler çağında birey bir fark yaratabilir mi?

3 Batı, sanayileşmesini büyük ölçüde tamamlamışken, gelişmekte olan ülkelere "büyüme sınırları" koymak adil midir?

4 Sera etkisi göz önünde bulundurulduğunda, nükleer güce yönelme riskini almak sağduyuya uygun mudur?

Ek kaynaklar

Bill Devall, *Simple in Means, Rich in Ends* (Londra: Green Print, 1990).

Andrew Dobson, *Green Political Thought*, 3. baskı (New York: Routledge, 2000).

Steve Hinchliffe ve Kath Woodward (yay. haz.), *The Natural and the Social: Uncertainty, Risk, Change* (New York: Routledge 2000).

David Pearce ve Edward Barbier, *Blueprint for a Sustainable Economy* (Londra: Earthscan, 2000).

Jonathon Porritt, *Seeing Green: The Politics of Ecology Explained* (Oxford: Blackwell, 1984).

Mark J. Smith, *Ecologism: Towards Ecological Citizenship* (Buckingham: Open University Press, 1998).

G. Tyler Miller, Jr., *Living in the Environment: Principles, Connections and Solutions* (Londra: Brooks/Cole, 2000).

Steven Yearley, *The Green Case: A Sociology of Environmental Issues, Arguments and Politics* (Londra: Unwin Hyman, 1991).

İnternet bağlantıları

Department for Environment, Food and Rural Affairs
http://www.defra.gov.uk/environment/index.htm

Environmental Organization Web Directory
http://www.webdirectory.com

Yeryüzü Dostları (Friends of the Earth)
http://www.foe.co.uk

Yeşilbarış (Greenpeace)
http://www.greenpeace.org.uk

United Nations Development Programme
http://www.undp.org

Kaynakça

Abbott, D. (2001) 'The Death of Class?', *Sociology Review* 11 (Kasım).

Abeles, R. P. ve M. W. Riley (1987) 'Longevity, Social Structure, and Cognitive Aging', C. Schooler ve K. W. Schaie, yay., *Cognitive Functioning and Social Structure Over the Life Course* (Norwood, NJ: Ablex).

Abel-Smith, B. ve P. Townsend (1965) *The Poor and the Poorest: A New Analysis of the Ministry of Labour's Family Expenditure Survey of 1953-54 and 1960* (London: Bell).

Ahmed, A. S. ve H. Donnan (1994) 'Islam in the Age of Postmodernity', A. S. Ahmed ve D. Hastings, yay., *Islam, Globalization and Postmodernity* (London: Routledge).

Akintoye, S. (1976) *Emergent African States: Topics in Twentieth Century African History* (London: Longman).

Albrow, M. (1997) *The Global Age: State and Society Beyond Modernity* (Stanford, CA: Stanford University Press).

Aldrich, H. E. ve P. V Marsden (1988) 'Environments and Organizations', N. J. Smelser, yay., *Handbook of Sociology* (Newbury Park, CA: Sage).

Alexander, Z. (1999) *The Department of Health Study of Black, Asian and Ethnic Minority Issues* (London, DoH).

Allen, M. P. (1981) 'Managerial Power and Tenure in the Large Corporation', *Social Forces* 60.

Amnesty International (2002) 'State Control of the Internet in China', 27 Şubat.

Amnesty International (2004) 'People's Republic of China Controls Tighten as Internet Activism Grows', 28 Ocak.

Amsden, A. H. (1989) *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization* (New York: Oxford University Press).

Amsden, A. H., J. Kochanowicz ve L. Taylor (1994) *The Market Meets Its Match: Restructuring the Economies of Eastern Europe* (Cambridge, MA: Harvard University Press).

Anderson, E. (1990) *Streetwise: Race, Class, and Change in an Urban Community* (Chicago: University of Chicago Press).

Anderson, E S. (1977) 'TV Violence and Viewer Aggression: Accumulation of Study Results 1956-1976', *Public Opinion Quarterlyil.*

Anderson, S. ve J. Cavanagh (2000) *Top 200: The Rise of Corporate Global Power,* 4 Aralık (Siyasa Araştırmaları Enstitüsü).

Anheier, H., M. Glasius ve M. Kaldor, yay. (2002) *Global Civil Society 2002* (Oxford: Oxford University Press).

Annenberg Center (2003) 'Parents' Use of the V-Chip to Supervise Children's Television Use' (University of Pennsylvania).

Appadurai, A. (1986) 'Introduction: Commodities and the Politics of Value', A. Appadurai, yay., *The Social Life of Things* (Cambridge: Cambridge University Press).

Appelbaum, R. P. ve B. Christerson (1997) 'Cheap Labor Strategies and Export- Oriented Industrialization: Some Lessons from the East Asia/Los Angeles Apparel Connection', *International Journal of Urban and Regional Research* 21(2).

Appelbaum, R. P. ve J. Henderson, yay. (1992) *States and Development in the Asian Pacific Rim* (Newbury Park, CA: Sage).

Apter, T. (1994) *Working Women Don't Have Wives: Professional Success in the 1990s* (New York: St Martin's Press).

Arber, S. ve J. Ginn (2004) Ageing and Gender: Diversity and Change', *Social Trends* 34 (London: HMSO).

Arber, S., K. Davidson ve J. Ginn, yay. (2003) *Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships* (Buckingham: Open University Press).

Aries, P. (1965) *Centuries of Childhood* (New York: Random House).

ARIS (2001) *American Religious Identification Survey 2001* (The Graduate Center of the City University of New York).

Arrighi, G. (1994) *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origin of Our Times* (New York: Verso).

Ashton, D. N. (1986) *Unemployment Under Capitalism: The Sociology of British and American Labour Markets* (London: Wheatsheaf).

Ashworth, A. E. (1980) *Trench Warfare, 1914-1918* (London: Macmillan).

Askwith, R. (2003) *'Contender', Observer,* 6 Nisan.

Atchley, R. C. (2000) *Social Forces and Aging: An Introduction to Social Gerontology* (Belmont, CA: Wadsworth).

Back, L. (1995) *Ethnicities, Multiple Racisms: Race and Nation in the Lives of Young People* (London: UCL Press).

Bahrami, H. ve S. Evans (1995) 'Flexible Recycling and High-Technology Entrepreneurship', *California Management Review* 22.

Bailey, J. M. (1993) 'Heritable Factors Influence Sexual Orientation in Women', *Archives of General Psychiatry* 50.

Bailey, J. M. ve R. C. Pillard (1991) 'A Genetic Study of Male Sexual Orientation', *Archives of General Psychiatry* 48.

Baker, D. ve M. Weisbrot (1999) *Social Security: The Phony Crisis* (Chicago: University of Chicago Press).

Balmer, R. (1989) *Mine Eyes Have Seen the Glory: A Journey into the Evangelical Subculture in America* (New York: Oxford University Press).

Balswick, J. O. (1983) 'Male Inexpressiveness', K. Soloman ve N. B. Levy, yay., *Men in Transition: Theory and Therapy* (New York: Plenum Press).

Baltes, P. B. ve K. W. Schaie (1977) 'The Myth of the Twilight Years', S. Zarit, yay., *Readings in Aging and Death: Contemporary Perspectives* (New York: Harper and Row).

Bamforth, A. (1999) 'The Restive Season', Guardian, 15 Aralık.

Barash, D. (1979) *The Whisperings Within* (New York: Harper and Row).

Barker, M. (1981) *The New Racism: Conservatives and the Ideology of the Tribe* (Frederick MD: University Publications of America).

Barker, R. (1997) *Political Ideas in Modern Britain* (London and New York: Routledge).

Barnes, C. (1991) *Disabled People in Britain and Discrimination* (London: Hurst and Co). Barnes, C. (2002) Disability Studies (Cambridge: Polity).

Barnes, C. (2003) *Disability Studies:What' the Point?* (University of Lancaster).

Barnet, R. J. ve J. Cavanagh (1994) *Global Dreams: Imperial Corporations and the New World Order* (New York: Simon and Schuster).

Barret-Ducrocq, F. (1992) *Love in the Time of Victoria: Sexuality and Desire Among Working-Class Men and Women in Nineteenth-Century London* (Harmondsworth: Penguin).

Barth, F. (1969) *Ethnic Groups and Boundaries* (London: Allen and Unwin).

Basu, A., yay. (1995) *The Challenge of Local Feminisms: Women's Movements in Global Perspective* (Boulder, CO: Westview).

Baudrillard, J. (1988) *Selected Writings* (Cambridge: Polity).

Bauman, Z. (1989) *Modernity and the Holocaust* (Cambridge: Polity).

Bauman, Z. (2003) *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds* (Cambridge: Polity).

BBC (2001) *Murdoch Heads Media Power List,* 16 Haziran. Online adresi <http://news.bbc.co.uk/1/hi/entertainment/1441094.stm>.

BBC (2002) *Falwell'Sorry'for Mohammed Remark,* 13 Ekim. Online adresi <http://news.bbc.co.Uk/2/hi/americas/2323897.stm>.

BBC (2004) *Official Downloads Chart Launches*, 28 Haziran. Online adresi <http://news.bbc.co.Uk/1/hi/entertainment/music/3846455.stm>.

BBC (2004) Q&A: *Will I Be Sued for Music-Swapping?*, 7 Ekim. Online adresi <http://news.bbc.co.Uk/1/hi/entertainment/music/3722622.stm>.

BBC (2004) *UK Music to Sue Online 'Pirates',* 7 Ekim. Online adresi

<http://news.bbc.co.Uk/1/hi/entertainment/music/3722428.stm>.

BBC (2005) *Violent Crime 'Rise' Sparks Row,* 21 Nisan. Online adresi <http: / /news.bbc.co.uk/1 /hi/uk_politics/vote_2005/frontpage/4467569.stm>.

Beall, J. (1998) 'Why Gender Matters', *Habitat Debate* 4 (4).

Beasley, C. (1999) *What Is Feminism?* (Thousand Oaks, CA, and London).

Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity* (London: Sage).

Beck, U. (1995) *Ecological Politics in an Age of Risk* (Cambridge: Polity).

Beck, U. ve E. Beck-Gernsheim (1995) *The Normal Chaos of Love* (Cambridge: Polity).

Becker, H. (1950) *Through Values to Social Interpretation.* (Durham, NC: Duke University Press).

Becker, H. S. (1963) *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance* (New York: Free Press).

Bell, A., M. Weinberg ve S. Hammersmith (1981) *Sexual Preference: Its Development in Men and Women* (Bloomington: Indiana University Press).

Bell, D. (1997) 'The World and the United States in 2013', *Daedelus* 115 (Yaz).

Beresford, P. ve J. Wallcraft (1997) 'Psychiatric System Survivors and Emancipatory Research: Issues, Overlaps and Differences', C. Barnes ve G. Mercer, yay, *In Doing Disability Research* (Leeds: The Disability Press).

Berger, P. L. (1963) *Invitation to Sociology* (Garden City, NY: Anchor Books).

Berger, P. L. (1967) *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion* (Garden City, NY: Anchor Books).

Berger, E L. (1986) *The Capitalist Revolution: Fifty Propositions about Prosperity, Equality, and Liberty* (New York: Basic Books).

Berger, P. L. ve T. Luckmann (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* (Garden City, NY: Doubleday).

Berle, A. ve G. C. Means (1997) *The Modern Corporation and Private Property* (Buffalo, NY: Heim).

Bernstein, B. (1975) *Class, Codes and Control* (London: Routledge).

Bertelson, D. (1986) *Snow flakes and Snowdrifts: Individualism and Sexuality in America.* (Lanham, MD: University Press of America).

Berthoud, R. (1998) *The Incomes of Ethnic Minorities* (Colchester: Essex Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırma Enstitüsü).

Birren, J. E. ve K. W. Schaie, yay. (2001) *Handbook of the Psychology of Aging,* 5. basım (San Diego, CA, and London: Academic Press).

Blackburn, R. (2002) *Banking on Death* (London: Verso).

Blair, T. (2004) Başkanın konuşması, 1 Ağustos 2005 (<http://www.number- 10.gov.uk /output/page 5716.asp>).

Blanden, J., A. Goodman, P. Gregg, ve diğerleri (2002) *Changes in Intergenerational Mobility in Britain* (London: Centre for the Economics of Education, London School of Economics and Political Science).

Blankenhorn, D. (1995) *Fatherless America* (New York: Basic Books).

Blau,P.M. (1963) *The Dynamics of Bureaucracy* (Chicago: University of Chicago).

Blau, P. M. ve O. D. Duncan (1967) *The American Occupational Structure* (New York: Wiley).

Blauner, R. (1964) *Alienation and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press).

Block, F. (1990) *Postindustrial Possibilities: A Critique of Economic Discourse* (Berkeley: University of California Press).

Blondet, C. (1995) 'Out of the Kitchen and Onto the Streets: Women's Activism in Peru', A. Basu, yay., *The Challenge of Local Feminisms* (Boulder, CO: West-view).

Bobak, L. (1996) *'India's Tiny Slaves'*, Ottowa Sun, 23 Ekim.

Boden, D. ve H. Molotch (1994) 'The Compulsion of Proximity', D. Boden ve R. Friedland, yay., *Nowhere Space, Time, and Modernity* (Berkeley: University of California Press).

Bonacich, E. ve R. P. Appelbaum (2000) *Behind the Label: Inequality in the Los Angeles Garment Industry* (Berkeley: University of California Press).

Bonney, N. (1992) 'Theories of Social Class and Gender', *Sociology Review* 1.

Booth, A. (1977) 'Food Riots in the North-west of England, 1770-1801', *Past and Present 77*

Borja, J. ve M. Castells (1997) Local and Global: *The Management of Cities in the Information Age* (London: Earthscan).

Born, G. (2004) *Uncertain Vision: Birt, Dyke and the Reinvention of the BBC* (London: Secker & Warburg).

Boswell, J. (1995) *The Marriage of Likeness: Same-Sex Unions in Pre-Modern Europe* (London: Fontana).

Bourdieu, P. (1986) *Distinction: A Social Critique of Judgements of Taste* (London: Routledge and Kegan Paul).

Bourdieu, P. (1988) *Language and Symbolic Power* (Cambridge: Polity).

Bourdieu, P. (1990) *The Logic of Practice* (Cambridge: Polity).

Bourdieu, P. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology* (Chicago: University of Chicago Press).

Bourdieu, P. ve J.-C. Passeron (1977)*Reproduction in Education, Society and Culture* (London: Sage).

Bowlby, J. (1953) *Child Care and the Growth of Love* (Harmondsworth: Penguin).

Boyer, R. ve D. Drache (1996) *States against Markets: The Limits of Globalization* (London: Routledge).

Brannen, J. (2003) 'The Age of Beanpole Families', *Sociology Review* 13(1).

Brass, D. J. (1985) 'Men's and Women's Networks: A Study of Interaction Patterns and Influence in an Organization', *Academy of Management Journal* 28.

Braverman, H. (1974) *Labour and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (New York: Monthly Review Press).

Bread for the World Institute (2005) Hunger Basics. Online adresi <http://www.bread.org/hunger basics/>.

Breen, R. ve J. H. Goldthorpe (1999) 'Class Inequality and Meritocracy: A Critique of Saunders and an Alternative Analysis', *British Journal of Sociology* 50.

Brennan, T. (1988) 'Controversial Discussions and Feminist Debate', N. Segal ve E. Timms, yay., *The Origins and Evolution of Psychoanalysis New Haven* (New Haven, CT: Yale University Press).

Brewer, R. M. (1993) 'Theorizing Race, Class and Gender: The New Scholarship of Black Feminist Intellectuals and Black Women's Labor', S. M. James ve A. P. A. Busia, yay, *Theorizing Black Feminisms: The Visionary Pragmatism of Black Women* (New York: Routledge).

Brisenden, S. (2005) *Poems for Perfect People* (<http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/brisenden/Poems.pdf>).

Brown, C. ve K. Jasper, yay. (1993) *Consuming Passions: Feminist Approaches to Eating Disorders and Weight Preoccupations* (Toronto: Second Story Press).

Browne, K. (2005) *An Introduction to Sociology,* 3. basım (Cambridge: Polity).

Browne, K. ve I. Bottrill (1999) 'Our Unequal, Unhealthy Nation', *Sociology Review* 9.

Brownmiller, S. (1975) *Against Our Will: Men, Women and Rape* (London: Secker and Warburg).

Brubaker, R. (1998) 'Migrations of Ethnic Unmixing in the "New Europe"', *International Migration Review* 32.

Bruce, S. (1990) Pray TV: *Televangelism in America* (New York: Routledge).

Bruce, S. (1996) *Religion in the Modern World from Cathedrals to Cults* (Oxford: Oxford University Press).

Brumberg, J. J. (1997) *The Body Project* (New York: Vintage).

Brundtland, C. (1987) *Our Common Future* (New York: United Nations).

Bryson, V (1993) 'Feminism', R. Eatwell ve A. Wright, yay., *Contemporary Political Ideology* (London: Pinter).

Bull, P. (1983) *Body Movement and Interpersonal Communication* (New York: Wiley).

Burchell, B. ve diğerleri (1999) *Job Insecurity and Work Intensification: Flexibility and the Changing Boundaries of Work* (York: YPS).

Burgoon, J. ve diğerleri (1996) *Nonverbal Communication: The Unspoken Dialogue*, 2. basım (New York: McGraw-Hill).

Burleigh, M. (1994) *Death and Deliverance* (Cambridge: Cambridge University Press).

Burns, T. ve G. M. Stalker (1966) *The Management of Innovation* (London: Tavistock).

Butler, J. (1999) *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (London: Routledge).

Butler, J. (2004) *Undoing Gender* (London: Routledge).

Butler, T. ve M. Savage (1995) *Social Change and the Middle Classes* (London: UCL Press).

Bytheway, B. (1995) *Ageism* (Buckingham and Bristol, PA: Open University Press).

Cabinet Office (1999) *Sharing the Nation's Prosperity. Variation in Economic and Social Conditions across the UK* (London: HMSO).

Cabinet Office (2003) *Ethnic Minorities and the Labour Market: Final Report, March* (London: HMSO).

Cahili, S. (2004) 'The Interaction Order of Public Bathrooms', Cahili, yay., *Inside Social Life: Readings in Sociological Psychology and Microsociology*, 4. basım (Los Angeles: Roxbury Publishing Company).

Cantle, T. (2003) *Independent Report of the Community Cohesion Review Team* (London: Home Office).

Capps, W H. (1990) *The New Religious Right: Piety, Patriotism, and Politics* (Columbia: University of South Carolina Press).

Cardoso, F. H. ve E. Faletto (1979) *Dependency and Development in Latin America* (Berkeley: University of California Press).

Carlen, P. (1983) *Women's Imprisonment: A Study in Social Control* (London and Boston: Routledge & KeganPaul).

Carrington, K. (1995) 'Postmodernism and Feminist Criminologies: Disconnecting Discourses', *International Journal of the Sociology of Law* 22.

Carrington, K. (1998) 'Postmodernism and Criminologies: Fragmenting the Criminological Subject', P. Walton ve J. Young, yay., *The New Criminology Revisited* (London: Macmillan).

Castells, M. (1977) *The Urban Question: A Marxist Approach* (London: Edward Arnold).

Castells, M. (1983) *The City and the Grass Roots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements* (London: Edward Arnold).

Castells, M. (1992) 'Four Asian Tigers with a Dragon Head: A Comparative Analysis of the State, Economy, and Society in the Asian Pacific Rim', R. P. Appelbaum ve J. Henderson, yay., *States and Development in the Asian Pacific Rim* (Newbury Park, CA: Sage).

Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society* (Oxford: Blackwell).

Castells, M. (1997) *The Power of Identity* (Oxford: Blackwell).

Castells, M. (1998) *End of Millennium* (Oxford: Blackwell).

Castells, M. (2000) 'Information Technology and Global Capitalism', W. Hutton ve A. Giddens, yay., *On the Edge: Living with Global Capitalism* (London: Cape).

Castells, M. (2001) *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society* (Oxford: Oxford University Press).

Castles, S. ve M. J. Miller (1993) *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (London: Macmillan).

Chamberlain, M. (1999) 'Brothers and Sisters, Uncles and Aunts: A Lateral Perspective on Caribbean Families', E. B. Silva ve C. Smart, yay, *The New Family?* (London: Sage).

Chambliss, W. J. (1973) 'The Saints and the Roughnecks', *Society,* Kasım.

Chambliss, W. J. (1978) *On the Take: From Petty Crooks to Presidents* (Bloomington: Indiana University Press).

Charlton, J. I. (1998) *Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment* (Berkeley: University of California Press).

Chase-Dunn, C. (1989) *Global Formation: Structures of the World Economy* (Oxford: Blackwell).

Cherlin, A. (1999) *Public and Private Families: An Introduction* (New York: McGrawHill).

Chodorow, N. (1978) *The Reproduction of Mothering* (Berkeley: University of California Press).

Chodorow, N. (1988) *Psychoanalytic Theory and Feminism* (Cambridge: Polity).

Chomsky, N. (1991) *Media Control: The Spectacular Achievements of Propaganda* (New York: Seven Stories Press).

Chua, A. (2003) *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability* (New York: Doubleday).

Church of England (1985) *Faith in the City: The Report of the Archbishop of Canterbury's Commission on Urban Priority Areas* (London: Christian Action).

CIA (2000/4) *The World Factbook.* Online adresi< www.cia.gov/cia/publications/factbook>.

Cicourel, A. V (1968) *The Social Organization of Juvenile Justice* (New York: Wiley).

Cisneros, H. G. (1993) *Interwoven Destinies: Cities and the Nation* (New York: Norton).

Clark, K. ve S. Drinkwater (1998) 'Self-Employment and Occupational Choice', D. Leslie, yay., *An Investigation of Racial Disadvantag* (Manchester: Manchester University Press).

Clark, T. N. ve V. Hoffman-Martinot (1998) *The New Political Culture Boulder* (Boulder, CO: Westview).

Clegg, M., A. Finney ve K. Thorpe (2005) *Crime in England and Wales: Quarterly Update to December 2004* (London: Home Office).

Clegg, S. (1990) *Modern Organizations: Organization Studies in the Postmodern World* (London: Sage).

Cloward, R. ve L. Ohlin (1960) *Delinquency and Opportunity* (New York: Free Press).

CNN (2001) *Falwell Apologizes to Gays, Feminists, Lesbians*, 14 Eylül (<http://archives.cnn com/2001/US/0 9/14/Falwell.apology/>).

Cohen, A. (1955) *Delinquent Boys* (London: Free Press).

Cohen, L. E., J. P. Broschak ve H. A. Haveman (1998) 'And Then There Were More? The Effect of Organizational Sex Composition on the Hiring and Promotion of Managers', *American Sociological Review* 63(5).

Cohen, R. (1997) *Global Diasporas: An Introduction*

(London: UCL Press).

Cohen, S. (1980) *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers* (Oxford: Martin Robertson).

Cole, T. R. (1992) *The Journey of Life: A Cultural History of Aging in America* (Cambridge: Cambridge university Press).

Collins, J. (2000) 'Quality by Other Means'. yayımlanmamış metin, sosyoloji bölümü Wisconsin Madison Üniversitesi.

Collins, J. ve J. Porras (1994) *Built to Last* (New York: Century).

Connell, R. W. (1987) *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics* (Cambridge: Polity).

Connell, R. W. (2001) *The Men and the Boys* (Berkeley and Los Angeles: Allen and Unwin).

Connell, R. W. (2005) *Masculinities* (Cambridge: Polity).

Cook, R. (2001) Robin Cook'sun 'Chicken Tikka Masala Speech'. Londra'da Social Market Foundadion'nın Dışişler sekreterinin konuşmasından, *Guardian,* Perşembe 19 Nisan.

Coontz, S. (1992) *The Way We Never Were: American Families and the Nostalgia Trap* (New York: Basic Books).

Corbin, J. ve A. Strauss (1985) 'Managing Chronic Illness at Home: Three Lines of Work', *Qualitative Sociology* 8.

Corsaro, W. (1997) *The Sociology of Childhood* (Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press).

Coward, R. (1984) *Female Desire: Women's Sexuality Today* (London: Paladin).

Cox, O. C. (1959) *Class, Caste and Race: A Study in Social Dynamics* (New York: Monthly Review Press).

Crick, B. (2004) *Is Britain Too Diverse? The Responses* (<http://www.prospect-magazine.co.uk/HtmlPages/replies.asp>).

Crompton, R. (1997) *Women and Work in Modern Britain* (Oxford, Oxford University Press).

Crompton, R. (1998) *Class and Stratification: An Introduction to Current Debates,* 2. basım (Cambridge: Polity).

Crow, G. ve M. Hardey (1992) 'Diversity and Ambiguity Among Lone-Parent Households in Modern Britain', C. Marsh ve S. Arber, yay., *Families and Households: Divisions and Change* (London: Macmillan).

Cumings, B. (1987) 'The Origins and Development of the Northeast Asian Political Economy: Industrial Sectors, Product Cycles, and Political Consequences', F. C. Deyo, yay., *The Political Economy of the New Asian Industrialism* (Ithaca, NY: Cornell University Press).

Cumings, B. (1997) *Korea's Place in the Sun: A Modern History* (New York: Norton).

Cumming, E. ve W. E. Henry (1961) *Growing Old: The Process of Disengagement* (NewYork: Basic Books).

Curran, J. ve J. Seaton (2003) *Power Without Responsibility: The Press, Broadcasting and New Media in Britain* (London: Routledge).

Currie, D. ve M. Siner (1999) 'The BBC Balancing Public and Commercial Purpose', *Public Purpose in Broadcasting Funding the BBC* (Luton: University of Luton Press).

Currie, E. (1998) 'Crime and Market Society Lessons from the United States', P Walton ve J. Young, yay, *The New Criminology Revisited* (London: Macmillan).

Cylke, F. K. (1993) *The Environment* (New York: Harper Collins).

Dahlburg, J.-T. (1995) 'Sweatshop Case Dismays Few in Thailand', *Los Angeles Times,* 27 Ağustos.

Dahrendorf, R. (1959) *Class and Class Conflict in Industrial Society* (London: Routledge).

Davie, G. (1994) *Religion in Britain Since 1945: Believing without Belonging* (Oxford: Blackwell).

Davie, G. (2000) *Religion in Modern Europe: A Memory Mutates* (Oxford: Oxford University Press).

Davies, B. (1991) *Frogs and Snails and Feminist Tales* (Sydney: Allen and Unwin).

Davis, M. (1990) *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles* (London: Vintage).

Davis, S. M. (1987) *Future Perfect* (Reading, MA: Addison-Wesley).

Davis, S. M. (1988) 2001 *Management- Managing the Future Now* (London: Simon and Schuster).

De Beauvoir, S. (1949) *Le Deuzieme Sex* (Paris: Gallimard).

De Witt, K. (1994) 'Wave of Suburban Growth Is Being Fed by Minorities', *New York Times,* 15 Ağustos.

D'Emilio, J. (1983) *Sexual Politics, Sexual Communities: The Making of a Homo- sexual Minority in the United States,* 1940-1970 (Chicago: University of Chicago Press).

Denney, D. (1998) 'Anti-Racism and the Limits of Equal Opportunities Policy in the Criminal Justice System', C. J. Finer ve M. Nellis, yay., *Crime and Social Exclusion* (Oxford: Blackwell).

Dennis, N. ve G. Erdos (1992) *Families without Fatherhood* (London: IEA Health ve Welfare Unit).

Department for Education and Skills (2003) *Survey of Information and Communications Technology in School* (London: HMSO).

Department for Work and Pensions (2002) *Disabled for Life? Attitudes Towards, and Experiences of, Disability in Britain* (London: HMSO).

Department of Economic and Social Affairs (2002) *International Migration Report 2002* (New York: United Nations).

Department of Social Security (1998) *New Ambitions for Our Country: A New Contract for Welfare* (London: HMSO).

Derrida, J. (1978) *Writing and Difference* (London: Routledge & Kegan Paul).

Derrida, J. (1981) *Positions* (London: Athlone Press).

Devault, M. L. (1991) *Feeding the Family: The Social Organization of Caring as Gendered Work* (Chicago: University of Chicago Press).

Deyo, F. C. (1989) *Beneath the Miracle: Labor Subordination in the New Asian Industrialism* (Berkeley: University of California Press).

DHSS (1980) *Inequalities in Health* (London: DHSS).

Dicken, P. (1992) *Global Shift: The Internationalization of Economic Activity* (London: Chapman).

Disability Rights Commission (2002) *Briefing*, Ekim.

Dobash, R. E. ve R. E Dobash (1992) *Women, Violence and Social Change* (London: Routledge).

DoH (2003) *Smoking, Drinking and Drug Misuse among Young People in England* (London: Department of Health). Online adresi<http://www.publications.doh.gov.uk/public/sddsurvey2003.pdf>.

Dore, R. (1973) *British Factory, Japanese Factory: The Origins of National Diversity in Industrial Relations* (London: Allen and Unwin).

Doyal, L. (1995) *What Makes Women Sick: Gender and the Political Economy of Health* (London: Macmillan).

Drentea, P. (1998) 'Consequences of Women's Formal and Informal Job Search Methods for Employment in Female-Dominated Jobs', *Gender and Society* 12.

Drexler, K. E. (1992) *Engines of Creation* (Oxford: Oxford University Press).

DTI (2000) *Just Around the Corner* (London: Department of Trade and Industry).

Du Gay, P. (2000) *In Praise of Bureaucracy: Weber, Organization, Ethics* (London: Sage).

Duncombe, J. ve D. Marsden (1993) 'Love and Intimacy. The Gender Division of Emotion and "Emotion Work": A Neglected Aspect of Sociological Discussion of Heterosexual Relationships', *Sociology* 27.

Duneier, M. (1999) *Sidewalk* (New York: Farrar, Straus and Giroux).

Duneier, M. ve H. Molotch (1999) 'Talking City Trouble: Interactional Vandalism, Social Inequality, and the "Urban Interaction Problem"', *American Journal of Sociology* 104.

Durkheim, E. (1952) *Suicide: A Study in Sociology* (London: Routledge and KeganPaul).

Durkheim, E. (1961 [1925]) *E'Education morale* (Paris: Alcan).

Durkheim, E. (1976 [1912, 1965]) *The Elementary Forms of the Religious Life* (London: Allen and Unwin).

Durkheim, E. (1982 [1895]) *The Rules of Sociological Method* (London: Macmillan).

Durkheim, E. (1984 [1893]) *The Division of Labour in Society* (London: Macmillan).

Duster, T. (1990) *Backdoor to Eugenics* (New York: Routledge).

Dutt, M. (1996) 'Some Reflections on US Women of Color and the United Nations Fourth World Conference on Women and NGO Forum in Beijing, China', *Feminist Studies* 22.

Dworkin, R. M. (1993) *Life's Dominion: An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom* (New York: Knopf).

Dyer, C. (1999) 'Let's Stay Together', *Guardian,* 25 Ekim.

Eating Disorders Association (2000) *Eating Disorders in the United Kingdom: Review of the Provision of Health Care Services for Men with Eating Disorders.* Online adresi <http://www.edauk.com/ sub_some_statistics.htm>.

The Economist (2000a) 'All-Clear?', 13 Nisan.

The Economist (2000b) 'Paradise Regained', 21 Aralık.

The Economist (2002) 'Trouble in Nanoland', 5 Aralık.

The Economist (2004) 'The Kindness of Strangers?', 26 Şubat..

The Economist (2005a) 'Backgrounder: The EU Constitution', 3 Haziran.

The Economist(2005b) 'Backgrounder: EU Enlargement', 23 Haziran.

The Economist (2005c) 'Backgrounder: The Iraq Dossier Row', 5 Nisan. .

Efron, S. (1997) 'Eating Disorders Go Global', *Los Angeles Times*, 18 Ekim.

Ehrenreich, B. ve J. Ehrenreich (1979) 'The Professional-Managerial Class', P. Walker, yay., *Between Labour and Capital* (Hassocks: Harvester Press).

Eibl-Eibesfeldt, I. (1973) 'The Expressive Behaviour of the Deaf-and-Blind Born', M. von Cranach ve I. Vine, yay, *Social Communication and Movement* (New York: Academic Press).

Ekman, E ve W. V. Friesen (1978) *Facial Action Coding System* (New York: Consulting Psychologists Press).

Elder, G. H. J. (1974) *Children of the Great Depression: Social Change in Life Experience* (Chicago and London: University of Chicago Press).

Electoral Reform Society (2005) *UK General Elections: Electorates and Turnout 1945-2005*, 1 Ağustos.

Ell, K. (1996) 'Social Networks, Social Support and Coping with Serious Illness: The Family Connection', *Social Science and Medicine* 42.

Elshtain, J. B. (1987) *Women and War* (New York: Basic Books).

Elstein, D., D. Cox, B. Donoghue ve diğ. (2004) *Beyond the Charter: The BBC after 2006* (London: The Conservativez Party).

Emmanuel, A. (1972) *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade* (New York: Monthly Review Press).

Employers' Forum on Disability (2003) *Briefing for CSR Practitioners.* Online adresi <http://www.employers-forum.co.uk/www/csr/sttn/labstandards/labstand l.htm>.

Epstein, D. (1998) *Failing Boys Issues in Gender and Achievement* (Buckingham: Open University Press).

Epstein, S. (2002) A Queer Encounter: Sociology and the Study of Sexuality', C. L. Williams ve A. Stein, yay, *Sexuality and Gender* (Oxford:Blackwell).

Erikson, K. (1966) *Wayward Puritans: A Study in the Sociology of Deviance* (New York: Wiley).

Erikson, R. ve I. Goldthorpe (1993) *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies* (Oxford: Clarendon Press).

Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (Cambridge: Polity).

ESRC (1997) *Twenty-Something in the 1990s: Getting on, Getting by, Getting Nowhere.* Araştırma brifingi. (Swindon: Economic and Social Research Council).

Estes, C. L. ve M. Minkler, yay. (1991) *Critical Perspectives on Aging: The Political and Moral Economy of Growing Old* (Amityville: Baywood).

Estes, C. L., E. A. Binney ve R. A. Culbertson (1992) 'The Gerontological Imagination: Social Influences on the Development of Gerontology, 1945-Present', *Aging and Human Development* 35.

Estes, C, S. Biggs ve C. Phillipson (2003) *Social Theory, Social Policy and Ageing* (Buckingham: Open University Press).

EU (2005) *The European Union at a Glance?* Online adresi <http://europa.eu.int/abc/index_en.htm>.

Evans, D. J. (1992) 'Left Realism and the Spatial Study of Crime', *Crime, Policing and Place: Essays in Environment Criminology* (London: Routledge).

Evans, M. (2000) 'Poor Show', *Guardian,* 6 Mart.

Evans, P. (1979) *Dependent Development* (Princeton: Princeton University Press).

Evans-Pritchard, E. E. (1956) *Nuer Religion* (Oxford: Oxford University Press).

Eysenck, H. (1964) *Crime and Personality* (London: Routledge & Kegan Paul).

Faludi, S. (1999) Stiffed: *The Betrayal of the Modern Man* (London: Chatto and Windus).

Featherstone, M ve A. Renwick, yay. (1995) *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life* (London; New York: Routledge).

Felson, M. (1994) *Crime and Everyday Life: Insights and Implications for Society* (Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press).

Ferguson, K. E. (1984) *The Feminist Case against Bureaucracy* (Philadelphia: Temple University Press).

Ferguson, N. (2004) *Colossus: The Rise and Fall of the American Empire* (London: Allen Lane).

Feuerbach, L. (1957) *The Essence of Christianity* (New York: Harper and Row).

Fielder, H. G. (1946) *Textual Studies of Goethe's Faust* (Oxford: Blackwell).

Finke, R. ve R. Stark (1988) 'Religious Economies and Sacred Canopies:Religious Mobilization in American Cities, 1906', *American Sociological*

Review 53.

Finke, R. ve R. Stark (1992) *The Churching of America, 1776-1990: Winners and Losers in Our Religious Economy* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press).

Finkelstein, Y (1980) *Attitudes and Disabled People* (New York: World Rehabilitation Fund).

Finkelstein, V (1981) 'To Deny or Not to Deny Disability', A. Brechin ve diğ., yay., *Handicap in a Social World* (Sevenoaks: Hodder and Stoughton).

Firestone, S. (1971) *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* (London: Cape).

Fischer, C. S. (1984) *The Urban Experience,* 2. basım (New York: Harcourt).

Fischer, S. (2004) 'Penn World Tables', *The Economist,* 11 Mart.

Fiske, J. (1989) *Reading the Popular* (London: Unwin Hyman).

Fitzgerald, M. (2001) 'Ethnic Minorities and Community Safety', R. Matthews ve J. Pitts, yay., *Crime, Disorder and Community Safety: A New Agenda* (London: Routledge).

Flaherty, J., J. Veit-Wilson ve P. Dornan (2004) *Poverty: The Facts,* 5. basım (London: Child Poverty Action Group).

Flour Advisory Bureau (1998) *Pressure to Be Perfect Report: Bread for Life Campaign* (London: Flour Advisory Bureau).

Forbes (2000) *'The World's Richest People'* (29 Haziran).

Forbes (2004) *The World's Billionaires.* Online adresi <http://www.forbes.com/billionaires/>.

Ford, C. S. ve F. A. Beach (1951) *Patterns of Sexual Behaviour* (New York: Harper and Row).

Foucault, M. (1967) *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason* (London: Tavistock Publications).

Foucault, M. (1971) *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* (New York: Pantheon).

Foucault, M. (1973) *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception* (London: Tavistock Publications).

Foucault, M. (1978) *The History of Sexuality* (London: Penguin).

Foucault, M. (1979) *Discipline and Punish* (Harmondsworth: Penguin).

Foucault, M. (1988) 'Technologies of the Self, L. H. Martin, H. Gutman ve P. H. Hutton, yay, *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault* (Amherst: University of Massachusetts Press).

Fox, O. C. (1964) 'The Pre-Industrial City Reconsidered', *Sociological Quarterly* 5.

Francis, B. (2000) *Boys, Girls and Achievement: Addressing the Classroom Issues* (London: Routledge).

Frank, A. G. (1966) 'The Development of Underdevelopment', *Monthly Review*18.

Frank, A. G. (1969) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil* (New York: Monthly Review Press).

Frank, D. J. ve E. H. McEneaney (1999) 'The Individualization of Society and the Liberalization of State Policies on Same-Sex Sexual Relations, 1984-1995', *Social Forces* 7 (3).

Fraser, N. (1989) *Unruly Practices: Discourse and Gender in Contemporary Social Theory* (Cambridge: Polity).

Fraser, S. (1995) *The Bell Curve Wars Race, Intelligence and the Future of America* (New York: Basic Books). Free the Children (1998) Online adresi <http://www.freethechildren.org/aboutus/history_ftc.htm>.

Freedman, C, yay.. (2001) *Economic Reform in Japan: Can the Japanese Change?* (Cheltenham: Edward Elgar).

Freidson, E. (1970) *Profession of Medicine: A Study of the Sociology of Applied Knowledge* (New York: Dodd, Mead).

Fremlin, J. H. (1964) 'How Many People Can The World Support?' *New Scientist.*

Friedan, B. (1963) *The Feminine Mystique* (London: Victor Gollancz).

Friedlander, D. ve G. Burtless (1994) *Five Years After: The Long-Term Effects of Welfare-to-Work Programs* (New York: Russell Sage).

Fries, J. E (1980) 'Aging, Natural Death, and the Compression of Morbidity', *New England Journal of Medicine* 303.

Fröbel, E, J. Heinrichs ve O. Kreye (1979) *The New International Division of Labor* (New York: Cambridge University Press).

Fukuyama, F. (1989) 'The End of History?' *National Interest* 16.

Gagnon, J. H. ve W. Simon (1973) *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality* (Chicago: Aidine).

Gallie, D. (1994) Are the Unemployed an Underclass? Some Evidence from the Social Change and Economic Life Initiative', *Sociology* 28.

Gallup (2004) *Poll Topics and Trends: Religion,* 1Ağustos.

Gamble, A. (1999) *Marxism after Communism: The Interregnum. Controversies in World Politics 1989-1999* (Cambridge: Cambridge University Press).

Gans, H. J. (1962) *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans,* 2. basım (New York: Free Press).

Gardner, C. B. (1995) *Passing by Gender and Public Harassment* (Berkeley: University of California Press).

Garfinkel, H. (1963) 'A Conception of, and Experiments with, "Trust" as a Condition of Stable Concerted Actions', O. J. Harvey, yay., *Motivation and Social Interaction* (New York: Ronald Press).

Geary, D. (1981) *European Labor Protest,* 1848-1939 (New York: St Martin's Press).

Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books).

Gelder, L. van (1996) 'The Strange Case of the Electronic Lover', R. Kling, yay., *Computerization and Controversy* (San Diego, CA: Academic Press, Inc.).

Gelles, R. ve C. P. Cornell (1990) Intimate *Violence in Families* (Newbury Park, CA: Sage).

Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism* (Oxford: Blackwell).

Gerbner, G. (1979) 'The Demonstration of Power Violence, Profile No. 10', *Journal of Communication* 29.

Gerbner, G. (1980) 'The "Mainstreaming" of America: Violence Profile No. 11', *Journal of Communication* 30.

Gereffi, G. (1995) 'Contending Paradigms for Cross-Regional Comparison: Development Strategies and Commodity Chains in East Asia and Latin America', P. H. Smith, yay., *Latin America in Comparative Perspective: New Approaches to Methods and Analysis* (Boulder, CO: Westview Press).

Gershuny, J. (1994) 'The Domestic Labour Revolution: A Process of Lagged Adaptation', M. Anderson, E Bechofer ve J. Gershuny, yay., *The Social and Politi al Economy of the Household* (Oxford: Oxford University Press).

Gershuny, J. I. ve I. D. Miles (1983) *The New Service Economy: The Transformation of Employment in Industrial Societies* (London: Frances Pinter).

Gerth, H. H. ve C. W. Mills, yay. (1948) *From Max Weber: Essays in Sociology* (London: Routledge & Kegan Paul Ltd).

Gewirtz, S., S. Ball ve R. Bowe (1995) *Markets, Choice, and Equity in Education* (Buckingham: Open University Press).

Gibbons, J. H. (1990) *Trading around the Clock Global Securities Markets and Information Technology* (Washington DC: US Congress).

Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society* (Cambridge: Polity).

Giddens, A. (1993) *The Transformation of Intimacy: Love, Sexuality and Eroticism in Modern Societies* (Cambridge: Polity).

Giddens, A. (1998) *The Third Way: The Renewal of Social Democracy* (Cambridge: Polity).

Giddens, A., yay. (2001) *The Global Third Way Debate* (Cambridge: Polity).

Giddens, A. (2002) *Runaway World: How Globalisation Is Reshaping Our Lives* (London: Profile).

Gillan, A. (1999) 'Shelter Backs Rethink on Homeless', *Guardian,* 15 Kasım.

Gillborn, D. ve D. Youdell (2001) 'The New IQism: Intelligence, "Ability" and the Rationing of Education', J. Demaine, yay., *Sociology of Education Today* (London: Palgrave).

Gilleard, C. ve P. Higgs (2005) *Contexts of Ageing: Class, Cohort and Community* (Cambridge: Polity).

Gilligan, C. (1982) *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* (Cambridge, MA: Harvard University Press).

Ginn, J. ve S. Arber (2000) 'Ethnic Inequality in Later Life: Variation in Financial Circumstances by Gender and Ethnic Group', *Education and Ageing* 15 (l).

Ginzburg, C. (1980) *The Cheese and the Worms* (London: Routledge & Kegan Paul).

Gittings, D. (1999) 'Mickey Mouse Invasion', *Guardian,* 3 Kasım.

Gittins, D. (1993) *The Family in Question: Changing Households and Familiar Ideologies* (Basingstoke: Macmillan).

Glasgow Media Group (1976) *Bad News* (London: Routledge).

Glasius, M., M. Kaldor ve H. Anheier, yay. (2002) *Global Civil Society 2002* (Oxford: Oxford University Press).

Glass, D. (1954) *Social Mobility in Britain* (London: Routledge & Kegan Paul).

Goffman, E. (1963) *Stigma* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall).

Goffman, E. (1967) *Interaction Ritual* (New York: Doubleday/Anchor).

Goffman, E. (1968) *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* (Harmondsworth: Penguin).

Goffman, E. (1971) *Relations in Public: Microstudies of the Public Order* (London: Allen Lane).

Goffman, E. (1973) *The Presentation of Self in Everyday Life* (New York: Overlook Press).

Goffman, E. (1981) *Forms of Talk.* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

Gold, T. (1986) *State and Society in the Taiwan Miracle.* (Armonk, NY: M. E. Sharpe).

Golding, P. ve G. Murdock, yay. (1997) *The Political Economy of the Media* (Cheltenham: Edward Elgar Ltd).

Goldscheider, F. K. ve L. J. Waite (1991) *New Families, No Families? The Transformation of the American Home* (Berkeley: University of California Press).

Goldthorpe, J. H. (1968-9) *The Affluent Worker in the Class Structure,* 3 cilt (Cambridge: Cambridge University Press).

Goldthorpe, J. H. (1983) 'Women and Class Analysis in Defence of the Conventional View', *Sociology* 17.

Goldthorpe, J. H. ve C. Payne (1986) 'Trends in Intergenerational Class Mobility in England and Wales 1972-1983', *Sociology* 20.

Goldthorpe, J. H. ve G. Marshall (1992) 'The Promising Future of Glass Analysis', *Sociology* 26.

Goldthorpe, J. H., C. Llewellyn ve C. Payne (1980) *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain* (Oxford: Clarendon Press; 2. basım 1987).

Goleman, D. (1996) *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ* (London: Bloomsbury).

Goode, W. J. (1963) *World Revolution in Family Patterns* (New York: Free Press).

Goode, W. J. (1971) 'Force and Violence in the Family', *Journal of Marriage and the Family* 33.

Goodhart, D. (2004) 'Too Diverse? Is Britain Becoming Too Diverse to Sustain the Mutual Obligations Behind a Good Society and the Welfare State?', *Prospect Magazine*, Şubat.

Gordon, D., R. Levitas, C. Pantazis ve diğ. (2000) *Poverty and Social Exclusion in Britain* (York: Joseph Rowntree Foundation).

Gorz, A. (1982) *Farewell to the Working Class* (London: Pluto Press).

Gottfredson, M. R. ve T. Hirschi (1990) *A General Theory of Crime* (Stanford CA: Stanford University Press).

Grabosky P. N. ve R. G. Smith (1998) *Crime in the Digital Age: Controlling Telecommunications and Cyberspace Illegalities* (New Brunswick, NJ: Transaction).

Graef, R. (1989) *Talking Blues* (London: Collins).

Graham, H. (1987) 'Women's Smoking and Family Health', *Social Science and Medicine* 25.

Graham, H. (1994) 'Gender and Class as Dimensions of Smoking Behaviour in Britain: Insights from a Survey of Mothers', *Social Science and Medicine* 38.

Graham, L. (1995) *On the Line at Suburu- Isuzu* (Ithaca, NY: Cornell University Press).

Granovetter, M. (1973) 'The Strength of Weak Ties', *American Journal of Sociology* '78.

Gray, J. (2003) *Al Qaeda and What It Means to Be Modern* (Chatham, Kent: Faber and Faber).

Greed, C. (1994) *Women and Planning: Creating Gendered Realities* (London: Routledge).

Green, E, A. Felstead ve B. Burchell (2000) 'Job Insecurity and the Difficulty of Regaining Employment: An Empirical Study of Unemployment Expectations', *Oxford Bulletin of Economics and Statistic* 62 (Special Issue).

Gregg, P. ve J. Wadsworth (1999) 'Job Tenure, 1975-98', P. Gregg and J. Wadsworth, yay., *The State of Working Britain* (Manchester: Manchester University Press).

Grint, K. (2005) *The Sociology of Work* 3. basım (Cambridge: Polity).

Grossberg, L., E. Wartella ve D. C. Whitney (1998) *Mediamaking* (Thousand Oaks, CA: Sage Publications). Grusky, D. B. ve R. M. Hauser (1984) 'Comparative Social Mobility Revisited: Models of Convergence and Divergence in 16 Countries', *American Sociological Reviewed.*

Guardian (2004) *Refugees in Britain,* 9 Ekim. Online adresi <http:// www.guardian.co.uk/ Refugees_ in_Brit ain/Story/0,2763,1323311,00.html>.

Gubrium, J. (1986) *Oldtimers and Alzheimer's: The Descriptive Organization of Senility* (Greenwich, CT; London: Jai).

Guibernau, M. (1999) Nations without States: *Political Communities in a Global Age* (Cambridge: Polity).

Gunter, B. (1985) *Dimensions of Television Violence* (London: Gower).

Habermas, J. (1986-8) *The Theory of Communicative*

Action, 2 cilt (Cambridge: Polity).

Hadden, J. (1997) *New Religious Movements Mission Statement.* Online adresi <http: / / religiousmovements.lib.virginia.edu/welcome/mission.htm>.

Hadden, J. ve A. Shupe (1987) 'Televangelism in America', *Social Compass* 34(1).

Hakim, C. (1996) *Key Issues in Women's Work: Female Heterogeneity and the Polarisation of Women's Employment* (London: Athlone Press).

Hall, E. T. (1969) *The Hidden Dimension* (New York: Doubleday).

Hall, E.T. (1973) *The Silent Language* (New York: Doubleday).

Hall, R., S. James ve J. Kertesz (1984) *The Rapist Who Pays the Rent,* 2. basım (Bristol: Falling Wall Press).

Hall, S. (1980) *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-79* (London: Hutchinson, in association with the Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham'ın birlikteliğiyle).

Hall, S. ve M. Jacques (1988) 'New Times', *Marxism Today.*

Hall, S. Ve diğ. (1978) *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order* (London: Macmillan).

Hall, S. Ve diğ.. (1982) *The Empire Strikes Back* (London: Hutchinson).

Halliday, F. (2002) *Two Hours That Shook the World: September 11, 2001: Causes and Consequences* (London: Saqi Books).

Halloran, J. D., yay. (1970) *The Effects of Television* (London: Panther).

Halpern, C. T. (2000) 'Smart Teens Don't Have Sex (or Kiss Much Either)', *Journal ofAdolescent Health* 26(3).

Halpern, D. (2005) *Social Capital* (Cambridge: Polity).

Halsey, A. H., yay. (1997) *Education: Culture, Economy, and Society* (Oxford: Oxford University Press).

Halsey, A. H. ve J. Webb, yay. (2000) *Twentieth-Century British Social Trends* (New York: Macmillan).

Hammond, P. E. (1992) *Religion and Personal Autonomy: The Third Disestablishment in America.* (Columbia, SC: University of South Carolina Press).

Handy, C. (1994) *The Empty Raincoat: Making Sense of the Future* (London: Hutchinson).

Harkin, J. ve P. Skidmore (2003) *Grown up Trust* (London: Demos).

Harris, J. R. (1998) *The Nurture Assumption: Why Children Turn out the Way They Do* (New York: Free Press).

Harris, M. (1978) *Cannibals and Kings: The Origins of Cultures* (New York: Random House).

Harrison, M. (1985) *TV News: Whose Bias?* (Hermitage: Policy Journals).Harrison, P. (1983) Inside the Inner City: Life under the Cutting Edge (Harmondsworth: Penguin).

Hartley-Brewer, J. (1999) 'Gay Couple Will Be Legal Parents', *Guardian*, 28 Ekim.

Harvard Magazine (2000) 'The World's Poor: A Harvard Magazine Roundtable', *Harvard Magazine* 103 (2).

Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City* (Oxford: Blackwell).

Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital* (Oxford: Blackwell).

Harvey, D. (1985) *Consciousness and the Urban Experience: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization* (Oxford: Blackwell).

Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity* (Oxford: Blackwell).

Hasler, F. (1993) 'Developments in the Disabled People's Movement', J. Swain, yay., *Disabling Barriers, Enabling Environments* (London: Sage).

Hatch, N. (1989) *The Democratization of American Christianity* (New Haven: Yale University Press).

Hawley, A. H. (1950) *Human Ecology: A Theory of Community Structure* (New York: Ronald Press).

Hawley, A. H. (1968) *Human Ecology* (Glencoe: Free Press).

Healy, M. (2001) *'Pieces of the Puzzle', Los Angeles Times,* 21 Mayıs.

Heaphy, B., C. Donovan ve J. Weeks (1999) 'Sex, Money and the Kitchen Sink: Power in Same-Sex Couple Relationships', J. Seymour ve P. Bagguley, yay, *Relating Intimacies: Power and Resistance* (Basingstoke: Macmillan).

Heath, A. (1981) *Social Mobility* (London: Fontana).

Hebdige, D. (1997) *Cut 'n' Mix: Culture, Identity, and Caribbean Music* (London: Methuen).

Heidensohn, F. (1985) *Women and Crime* (London: Macmillan).

Heise, D. R. (1987) 'Sociocultural Determination of Mental Aging', C. Schooler ve K. Warner Schaie, yay, *Cognitive Functioning and Social Structure over the Life-Course* (Norwood, NJ: Ablex).

Held, D. (1996) *Models of Democracy,* 2. basım (Cambridge: Polity).

Held, D. (2004) *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus* (Cambridge: Polity).

Held, D. ve diğ. (1999) *Global Transformations: Politics, Economics and Culture* (Cambridge: Polity).

Henderson, J. ve R. P. Appelbaum (1992) 'Situating the State in the Asian Development Process', R. P. Appelbaum ve J. Henderson, yay, *States and Development in the Asian Pacific Rim* (Newbury Park, CA: Sage).

Hendricks, J. (1992) 'Generation and the Generation of Theory in Social Gerontology', *Aging and Human Development* 35.

Henslin, J. M. ve M. A. Biggs (1971) 'Dramaturgical Desexualization: The Sociology of the Vaginal Examination', J. M. Henslin, yay., *Studies in the Sociology of Sex* (New York: Appleton-Century-Crofts).

Henslin, J. M. ve M. A. Biggs (1997) 'Behaviour in Public Places: The Sociology of the Vaginal Examination', J. M. Henslin, yay., *Down to Earth Sociology: Introductory Readings,* 9. basım (New York: Free Press).

Hepworth, M. (2000) *Stories of Ageing* (Buckingham: Open University Press).

Heritage, J. (1985) *Garfinkel and Ethnomethodology* (New York: Basil Blackwell).

Herman, E. (1998) 'Privatising Public Space', D. K. Thussu, yay., *Electronic Empires Global Media and Local Resistance* (London: Arnold).

Herman, E. S. ve R. W. McChesney (1997) *The Global Media the New Missionaries of Global Capitalism* (London: Cassell).

Hermstein, R. J. ve C. Murray (1994) *The Bell Curve Intelligence and Class Structure in American Life* (New York: Free Press).

HESA (2004) *Increase in Female Academics,* Higher Education Statistics Agency. Online adresi <http://www.hesa.ac.uk/press/pr76/pr76.htm>.

Hexham, I. ve K. Poewe (1997) *New Religions as Global Cultures* (Boulder, CO: Westview Press).

Hills, J. (1998) 'Does Income Mobility Mean That We Do Not Need to Worry About Poverty?', A. B. Atkinson ve J. Hills, yay., *Exclusion, Employment and Opportunity* (London: Centre for the Analysis of Social Exclusion).

Hirschi, T. (1969) *Causes of Delinquency* (Berkeley: University of California Press).

Hirst, P. (1997) 'The Global Economy: Myths and Realities', *International Affairs* 73.

Hirst, P. ve G. Thompson (1992) 'The Problem of "Globalization": International Economic Relations, National Economic Management, and the Formation of Trading Blocs', *Economy and Society* 24.

Hirst, P. ve G. Thompson (1999) *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance,* gözden geçirilmiş basım (Cambridge: Polity).

Hite, S. (1994) *The Hite Report on the Family: Growing up under Patriarchy* (London: Bloomsbury).

HMSO (1992) *Social Trends* 22 (London, HMSO).

HMSO (1999) *Social Trends* 29 (London, HMSO).

HMSO (2000) *Social Trends* 30 (London, HMSO).

HMSO (2004) *Social Trends* 34 (London, HMSO).

HMSO (2005) *Social Trends* 35 (London, HMSO).

Ho, S. Y. (1990) *Taiwan: After a Long Silence* (Hong Kong: Asia Monitor Resource Center).

Hobson, D. (2002) *Soap Opera* (Cambridge: Polity).

Hochschild, A. (1983) *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling* (Berkeley: University of California Press).

Hochschild, A. (1989) *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home* (New York: Viking).

Hodge, R. ve D. Tripp (1986) *Children and Television: A Semiotic Approach* (Cambridge: Polity).

Hogge, B. (2005) 'Great Firewall of China'. Online adresi <www.opendemocracy.net/media-edemocracy/china_internet_2524.jsp>.

Holton, R. J. (1978) 'The Crowds in History: Some Problems of Theory and Method', *Social History* 3.

Homans, H. (1987) 'Man-Made Myth: The Reality of Being a Woman Scientist in the NHS', A. Spencer ve D. Podmore. *A Man's World: Essays on Women in Male-Dominated Professions* (London: Tavistock).

Home Office (2002) *Secure Borders, Safe Haven: Integration with Diversity in Modern Britain* (London: Home Office).

Home Office (2003) *World Prison Population List,* 4. basım (London: Home Office).

Home Office (2004) *Criminal Statistics: England and Wales 2003* (London: Home Office).

hooks, b. (1997) *Bone Black: Memories of Girlhood* (London: Women's Press).

Hopkins, T. H. ve I. Wallerstein (1996) *The Age of Transition: Trajectory of the World- System, 1945-2025* (London: Zed Books).

Horkheimer, M. ve T. W. Adorno (2002) *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments* (Stanford, CA: Stanford University Press; ilkin 1947'de yayımlanmıştır).

Hotz, R. L. (1998) 'Boomers Firing Magic Bullets at Signs of Aging', *Los Angeles Times.*

Howard, J. H. (1986) 'Change in "Type A" Behaviour a Year after Retirement', *Gerontologist* 26.

Howard League for Penal Reform (2004). Online adresi<http://www.howardleague.org/press/2004 /060104a.htm>.

Hughes, E. C. (1945) 'Dilemmas and Contradictions of Status', *American Journal of Sociology* 50.

Hughes, G. (1991) 'Taking Crime Seriously? A Critical Analysis of New Left Realism', *Sociology Review* 1.

Humphreys, L. (1970) *Tearoom Trade: A Study of Homosexual Encounters in Public Places* (London: Duckworth).

Hunt, P., yay. (1966) Stigma: *The Experience of Disability* (London: Geoffrey Chapman).

Huntington, S. R (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simon and Schuster).

Huston, A. C, E. Donnerstein, H. Fairchild ve diğ. (1992) *Big World, Small Screen: The Role of Television in American Society* (Lincoln: University of Nebraska Press).

Hutton, W. (1995) *The State We're in* (London: Jonathan Cape).

Hyman, R. (1984) *Strikes,* 2.basım (London: Fontana).

ICBL (2001) *International Campaign to Ban Land Mines.* Online adresi <www.icbl.org>.

Iganski, R ve G. Payne (1999) 'Socio-Economic Restructuring and Employment: The Case of Minority Ethnic Groups', *British Journal of Sociology* 50.

Illich, I. (1975) *Medical Nemesis: The Expropriation of Health* (London: Calder and Boyars).

Illich, I. D. (1973) *Deschooling Society* (Harmondsworth: Penguin).

ILO (1999) C182 *Worst Forms of Child Labour Convention,* International Labour Organization. Online adresi <www.ilo.org/public/English/standards/ipec/ratification/convention/text.htmx

ILO (2000) *Statistical Information and Monitoring Programme on Child Labour (SIMPOC): Overview and Strategic Plan 2000-2002* (International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC) and Bureau of Statistics (STAT)).

ILO (2004) *Global Employment Trends for Women,* International Labour Office, Mart. Online adresi <http://www.ilo.org/public/english/employment/strat/download/trendsw.pdf>.

Inglehart, R. (1997) *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies* (Princeton, NJ: Princeton University Press).

Innis, H. A. (1951) *The Bias of Communication* (Toronto: Toronto University Press).

Inquest (2004) *Why Are Children Dying in Custody? Call for a Public Inquiry into the Death of Joseph Scholes.* Online adresi <http://inquest.gn.apc.org/pdf/Joseph%20Scholes%20inquiry%20briefing%2004.pdf>.

IPPR (1999) *Unsafe Streets: Street Homelessness and Crime* (London: Institute for Public Policy Research).

ISSA (2003) 'Global Status of Commercialized Transgenic Crops: 2003' (International Service for the Acquisition of Agri-Biotech Applications). Online adresi <http://www.isaaa.org/kc/CBTNews/press_release/briefs30/es_b30.pdf>.

Jacoby, S. (1997) *Modern Manors: Welfare Capitalism Since the New Deal* (Princeton: Princeton University Press).

Jahoda, M., P. F. Lazarsfeld ve H. Zeisel (1972 [1933]) *Marienthal: The Sociography of an Unemployed Community* (London: Tavistock).

James, C. (2003) *Global Status of Commercialized Transgenic Crops* (International Service for the Acquisition of Agri- Biotech Applications).

Jencks, C. (1994) *The Homeless Cambridge.* (Harvard, MA: Harvard University Press).

Jenkins, C. ve B. Sherman (1979) *The Collapse of Work* (London: Eyre Methuen).

Jensen, A. (1967) 'How Much Can We Boost IQ and Scholastic Achievement?' *Harvard Educational Review'* 29.

Jensen, A. (1979) *Bias in Mental Testing* (New York: Free Press).

Jobling,R. (1988) 'The Experience of Psoriasis Under Treatment', M. Bury ve R. Anderson, yay., *Living with Chronic Illness: The Experience of Patients and their Families* (London: Unwin Hyman).

John, M. T. (1988) *Geragogy: A Theory for Teaching the Elderly* (New York: Haworth).

Johnson, M. P. (1995) 'Patriarchal Terrorism and Common Couple Violence: Two Forms of Violence against Women in US Families', *Journal*

of Marriage and the Family 57.

Johnston, C. (2004) 'Women Suffer £5k Pay Gap', *Times Higher Education Supplement,* 3 Eylül.

Jones, D. E., S. Doty, C. Grammich, ve diğ. (2002) *Religious Congregations and Membership in the United States 2000: An Enumeration by Region, State and the County Based on Data Reported for 149 Religious Bodies* (Nashville, TN: Glenmary Research Centre).

Jones, T. (1993) *Britain's Ethnic Minorities* (London: Policy Studies Institute).

Joy, B. (2000) 'Why the Future Doesn't Need Us', Wired 8(4).

Judge, K. (1995) 'Income Distribution and Life Expectancy: A Critical Appraisal', *British Medical Journal* 311.

Kamin, L. J. (1977) *The Science and Politics of IQ* (Harmondsworth: Penguin).

Kanter, R. M. (1977) *Men and Women of the Corporation* (New York: Basic Books).

Kasarda, J. D. ve M. Janowitz (1974) 'Community Attachment in Mass Society', *American Sociological Review* 39.

Katz, E. (1959) 'The Functional Approach to the Study of Attitudes', *Public Opinion Quarterly* (24).

Katz, E. ve P. Lazarsfeld (1955) *Personal Influence* (New York: The Free Press).

Katz, S. (1996) *Disciplining Old Age: The Formation of Gerontological Knowledge* (Charlottesville and London: University Press of Virginia).

Kautsky, J. (1982) *The Politics of Aristocratic Empires* (Chapel Hill: University of North Carolina Press).

Keith, M. (1993) *Race, Riots, and Policing: Lore and Disorder in a Multi-Racist Society* (London: UCL Press).

Kelly, M. P. (1992) Colitis (London: Tavistock).

Kemp, A. ve diğ. (1995) 'The Dawn of a New Day: Redefining South African Feminism', A. Basu, yay., *The Challenge of Local Feminisms* (Boulder, CO: Westview).

Kepel, G. (1994) *The Revenge of God: The Resurgence of Islam, Christianity and Judaism in the Modern World* (Cambridge: Polity).

Kerr, A. ve T. Shakespeare (2002) *Genetic Politics: From Eugenics to Genome* (Cheltenham: New Clarion).

Kiecolt, K. J. ve H. M. Nelson (1991) 'Evangelicals and Party Realignment, 1976-1988', *Social Science Quarterly* 72.

Kinsey, A. C. (1948) *Sexual Behaviour in the Human Male* (Philadelphia: W B. Saunders).

Kinsey, A. C. (1953) *Sexual Behaviour in the Human Female* (Philadelphia: W. B. Saunders).

Kirkwood, T. (2001) *Ageing Vulnerability: Causes and Interventions* (Chichester: Wiley).

Knoke, D. (1990) *Political Networks: The Structural Perspective* (New York: Cambridge University Press).

Knorr-Cetina, K. ve A. V Cicourel (1981) *Advances in Social Theory and Methodology: Towards an Interpretation of Micro- and Macro-Sociologies* (London: Routledge & Kegan Paul).

Kohn, M. (1977) *Class and Conformity* (Homewood, IL: Dorsey Press).

Kollock, R (1999) 'The Production of Trust in Online Markets', *Advances in Group Processes* (16).

Koser, K. ve H. Lutz (1998) 'The New Migration in Europe: Contexts, Constructions and Realities', K. Koser ve H. Lutz, yay, *The New Migration in Europe: Social Constructions and Social Realities* (Basingstoke: Macmillan).

Koss, S. E. (1973) *Fleet Street Radical: A. G. Gardiner and the Daily News* (London: Allen Lane).

Krupat, E. (1985) *People in Cities: The Urban Environment and Its Effects* (Cambridge: Cambridge University Press).

Kulkarni, V G. (1993) 'The Productivity Paradox: Rising Output, Stagnant Living Standards', *Business Week,* 8 Şubat.

Kuznets, S. (1955) 'Economic Growth and Income Inequality', *Economic Review* XLV(l).

Lacan, J. (1995) *Lacan's Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis* (New York: State University of New York Press).

Laming (Lord) (2003) *The Victoria Climbie Inquiry,* Ocak.

Land, K. C, G. Deane ve J. R. Blau (1991) 'Religious Pluralism and Church Membership', *American Sociological Review* 56.

Landes, D. S. (1969) *The Unbound Prometheus* (New York: Cambridge University Press).

Lappe, E M. (1998.) *World Hunger: 12 Myths* (New York: Grove Press).

Laqueur, W (2003) *No End to War: Terrorism in the Twenty-First Century Terrorism in the 21st Century* (New York: Continuum).

Laslett, R (1996) *A Fresh Map of Life: The Emergence of*

the Third Age (Basingstoke: Macmillan).

Laswell, H. (1948) *The Structure and Function of Communication and Society* (New York: Harper&Brothers).

Laumann, E. 0. (1994) *The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States* (Chicago: University of Chicago Press).

Lazarsfeld, P. E, B. Berelson ve H. Gaudet (1948) *The People's Choice?* (New York: Columbia University Press).

Lea, J. ve J. Young (1984) *What Is To Be Done about Law and Order?* (London: Penguin).

Leadbeater, C. (1999) *Living on Thin Air: The New Economy* (London: Viking).

Lee, R. B. (1968) 'What Hunters Do for a Living, or How to Make out on Scarce Resources', R. B. Lee ve I. De Vore, yay., *Man the Hunter* (Chicago: Aidine Press).

Lee, R. B. (1969) '!Kung Bushman Subsistence: An Input-Output Analysis', A. P. Vayda, yay., *Environment and Cultural Behavior* (New York: Natural History Press).

Lee, R. B. ve I. De Vore, yay. (1968) Man the Hunter (Chicago: Aidine Press).

Leisering, L. ve S. Leibfried (1999) *Time and Poverty in Western Welfare States* (Cambridge: Cambridge University Press).

Lemert, E. (1972) *Human Deviance, Social Problems and Social Control* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall).

Levin, W. C. (1988) Age Stereotyping: College Student Evaluations', *Research on Aging* 10.

Liebert, R. M., J. N. Sprafkin ve M. A. S. Davidson (1982) *The Early Window Effects-of Television on Children and Youth* (London: Pergamon Press).

Lim, L. L. (1998) *The Sex Sector: The Economic and Social Bases of Prostitution in Southeast Asia* (Geneva: International Labour Organization).

Lipset, S. M. (1991) 'Comments on Luckmann', P. Bourdieu ve J. S. Coleman, yay., *Social Theory in a Changing Society* (Boulder, CO: Westview).

Lipset, S. M. ve R. Bendix (1959) *Social Mobility in Industrial Society* (Berkeley: University of California Press).

Lister, R., yay. (1996) *Charles Murray and the Underclass: The Developing Debate* (London: IEA Health and Welfare Unit, in association with The Sunday Times).

Lloyd-Sherlock, P. (2004) *Living Longer* (London: Zed Books).

Locke, J. ve E. Pascoe (2000) 'Can a Sense of Community Flourish in Cyberspace?' *Guardian,* 11 Mart.

Logan, J. R. ve H. L. Molotch (1987) *Urban Fortunes: The Political Economy of Place* (Berkeley: University of California Press).

The London Plan (2004) *Spatial Development Strategy* (London: Mayor of London).

Lorber, J. (1994) *Paradoxes of Gender* (New Haven, CO: Yale University Press).

Lukes, S. (1974) *Power: A Radical View* (London: Macmillan).

Lull, J. (1997) 'China Turned on Revisited Television, Reform and Resistance', A. Sreberny-Mohammadi, yay., *Media in Global Context: A Reader* (London: Arnold).

Lull, J. (1980) *Inside Family Viewing: Ethnographic Research on Television's Audiences* (London: Routledge).

Lyon, C. ve P. de Cruz (1993) *Child Abuse* (London: Family Law).

Lyon, D. (1994) *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society* (Cambridge: Polity).

Lyotard, J.-F. (1985) *The Postmodern Condition* (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Mac an Ghaill, M. (1994) *The Making of Men: Masculinities, Sexualities and Schooling* (Buckingham: Open University Press).

Macgregor, S. ve B. Pimlott (1991) 'Action and Inaction in the Cities', *Tackling the Inner Cities: The 1980s Reviewed. Prospects for the 1990s* (Oxford: Clarendon Press).

Mack, J. ve S. Lansley (1985) *Poor Britain* (London: George Allen and Unwin).

Mack, J. ve S. Lansley (1992) *Breadline Britain 1990s: The Findings of the Television Series* (London: London Weekend Television).

McKeown, T. (1979) *The Role of Medicine Dream, Mirage or Nemesis?* (Oxford: Blackwell).

McKnight, A. (2000) 'Earnings Inequality and Earnings Mobility, 1977-1997: The Impact of Mobility on Long Term Inequality', *Employment Relations Research Series No. 8* (London: Department of Trade and Industry).

McLuhan. M. (1964) *Understanding Media* (London: Routledge & Kegan Paul).

McMichael, P. (1996) *Development and Social Change: A Global Perspective* (Thousand Oaks, CA: Pine Forge).

McNeely, C. L. (1995) *Constructing the Nation-State: International Organization and Prescriptive Action* (Westport, CT: Greenwood).

Macpherson, S. W. (1999) *The Stephen Lawrence Inquiry* (London: HMSO).

McQuail, D. (2000) *Mcquail's Mass Communication Theory* (London: Sage).

Makino, M., K. Tsuboi ve L. Dennerstein (2004) 'Prevalence of Eating Disorders: A Comparison of Western and Non-Western Countries', *Medscape General Medicine* 6 (3).

Malthus, T. (1976 [1798]) *Essay on thePrinciple of Population* (New York: Norton).

Marcuse, H. (1964) *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (London: Routledge & Kegan Paul).

Marsden, P (1987) 'Core Discussion Net-works of Americans', *American Sociological Review* 52.

Marsden, P. ve N. Lin (1982) *Social Structure and Network Analysis* (Beverly Hills, CA: Sage).

Marshall, G. (1988) *Social Class in Modern Britain* (London: Hutchinson).

Marshall, G. ve D. Firth (1999) 'Social Mobility and Personal Satisfaction Evidence from Ten Countries', *British Journal of Sociology* 50.

Marshall, T. H. (1973) *Class, Citizenship and Social Development* (Westport, CN: Greenwood).

Martin, D. (1990) *Tongues of Fire: The Explosion of Protestantism in Latin America* (Oxford: Blackwell).

Martineau, H. (1962 [1837]) *Society in America Garden City* (New York: Doubleday).

Marx, K. ve F. Engels (2001 [1848]) *The Communist Manifesto* (London: Electric Book Co.).

Mason, A. ve A. Palmer (1996) *Queer Bashing: A National Survey of Hate Crimes against Lesbian and Gay Men* (London: Stonewall).

Mason, D. (1995) *Race and Ethnicity in Modern Britain* Oxford: Oxford University Press).

Matsuura, J. H. (2004) 'Commercial Tools, Processes and Materials Anticipating the Public Backlash: Public Relations Lessons for Nanotechnology from theBiotechnology Experience', *Nanotech 2004* 3.

Matthews, R. ve J. Young (1986) *Confronting Crime* (London: Sage).

Maugh, T. H. ve N. Zamichow (1991) 'Medicine: San Diego's Researcher's Findings Offer First Evidence of a Biological Cause for Homosexuality', *Los Angeles Times,* 30 Ağustos.

McFadden, D. ve C. A. Champlin (2000) 'Comparison of Auditory Evoked Potentials in Heterosexual, Homosexual, and Bisexual Males and Females', *Journal of the Association for Research in Otolaryngology* I.

Meadows, D. H. (1972) *The Limits to Growth* (New York: Universe Books).

Meadows, P. (1996) *The Future of Work: Contributions to the Debate* (York: YPS).

Mellows-Facer, A., R. Young ve R. Cracknell (2005) *General Election* 2005, 17 Mayıs (London: House of Commons Library).

Melton, J. G. (1989) *The Encyclopedia of American Religions* (Detroit: Gale Research).

Merton, R. K. (1957) *Social Theory and Social Structure* gözden geçirilmiş basım (Glencoe: Free Press).

Metropolitan Police Authority (2004) *Report of the MPA Scrutiny on MPS Stop and Search Practice,* Mayıs (London: MPA).

Meyer, J. W and B. Rowan (1977) 'Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony', *American Journal of Sociology* 83.

Michels, R. (1967 [1911]) *Political Parties* (New York: Free Press).

Miles, R. (1993) *Racism after 'Race Relations'* (London: Routledge).

Mills, C. W. (1970) T*he Sociological Imagination* (Harmondsworth: Penguin).

Milne, A. E. H. ve T. Harding (1999) *Later Lifestyles: A Survey by Help the Aged and Yours Magazine* (London: Help the Aged).

Mirza, H. (1986) *Multinationals and the Growth of the Singapore Economy* (New York: St Martin's Press).

Mission Frontiers (2000) *An Overview of the World by Religious Adherents.* Online adresi at <http://www.missionfrontiers.org/2000/03/overview.htm>.

Mitchell, J. (1966) *Women: The Longest Revolution. Essays in Feminism and Psychoanalysis* (London: Virago).

Mitchell, J. (1975) *Psychoanalysis and Feminism* (New York: Random House).

Modood, T. (1991) 'The Indian Economic Success', *Policy and Politics* 19.

Modood, T. (1994) 'Political Blackness and British Asians', *Sociology* 28.

Modood, T. ve diğ.. (1997) *Ethnic Minorities in Britain: Diversity and Disadvantage* (London: Policy Studies Institute).

Mohammadi, A. (1998) 'Electronic Empires an

Islamic Perspective', D.K. Thussu, yay., *Electronic Empires Global Media and Local Resistance* (London: Arnold).

Moore, B. (1966) *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (Boston, MA: Beacon Press).

Moore, G. (1990) 'Structural Determinants of Men's and Women's Personal Net-works', *American Sociological Review* 55.

Moore, L. R. (1994) *Selling God: American Religion in the Marketplace of Culture* (New York: Oxford University Press).

Moore, R. (1995) *Ethnic Statistics and the 1991 Census* (London: Runnymede Trust).

Morgan, R. (1994) *The Word of a Woman: Feminist Dispatches* (New York: Norton). MORI (2000) Britain Today: Are We An Intolerant Nation? 23 Ekim. online adresi <http://www.mori.com/polls/2002/refugee.shtml>.

MORI (2002) *Attitudes Towards Asylum Seekers for 'Refugee Week',* 17 Haziran. Online adresi <http://www.mori.com/ polls/2002/refugee.shtml>.

MORI (2004) *Can We Have Trust and Diversity?* 19 Ocak. Online adresi <http://www.mori.com /polls/2003/community.shtml>.

Morris, L. (1993) *Dangerous Classes: The Underclass and Social Citizenship* (London: Routledge).

Mullan, P. (2002) *The Imaginary Time Bomb: Why an Ageing Population Is Not a Social Problem* (London: I. B. Tauris).

Mumford, L. (1973) *Interpretations and Forecasts* (London: Secker and Warburg).

Muncie, J. (1999) *Youth and Crime: A Critical Introduction* (London: Sage).

Murdoch, R. (1994) 'The Century of Networking'. Eleventh Annual John Bonython Lecture. Australia, Centre for Independent Studies.

Murray, C. (1990) The Emerging British Underclass (London: Institute of Economic Affairs).

Murray, C. A. (1984) *Losing Ground: American Social Policy 1950-1980* (New York: Basic Books).

Narayan, D. (1999) *Can Anyone Hear Us? Voices from 47 Countries,* Aralık (Washington, DC: World Bank Poverty Group, PREM).

National Statistics Online (2004) *Internet Access.* Online adresi <http://www.statistics.gov.uk /cci/nugget.asp?id=8>.

National Survey of Family Growth (1995), 'Centers for Disease Control and Prevention', National Center for Health Statistics (Washington, DC: Government Printing Office).

Nature (2000) *Atlas of a Thirsty Planet: Percentage of Population with Access to Safe Water by Country 2000.* online adresi <http://www.nature.com/nature/focus/water/map.html>.

Negroponte, N. (1995) *Being Digital* (London: Hodder and Stoughton).

Neighbourhood Renewal Unit (2004) online adresi <http://www.neighbourhood.gov.uk/ourprogs.asp?pageid=4>.

Nettleton, S. (2006) *The Sociology of Health and Illness,* 2. basım (Cambridge: Polity).

New Internationalist (2000) 'Love, Hate and the Law', *New Internationalist* 328.

Newman, K. S. (2000) *No Shame in My Game: The Working Poor in the Inner City* (New York: Vintage).

Nicholas, S., D. Povey, A. Walker ve diğ.. (2005) *Crime in England and Wales* 2004/2005 (London: Home Office).

Nielsen, F. (1994) 'Income Inequality and Industrial Development: Dualism Revisited', *American Sociological Review* 59 (Ekim).

Nolan, P. (2000) 'Labouring Under an Illusion', *THES Millennium Magazine* 22(29), Aralık.

Oakley, A. (1974) *The Sociology of Housework* (Oxford: Martin Robertson).

Oakley, A. ve diğ., (1994) 'Life Stress, Support and Class Inequality: Explaining the Health of Women and Children', *European Journal of Public Health* 4.

OFCOM (2003) *Hours Viewed Per Household Per Day by Age, Social Class and Platform.* Online adresi <http://www.ofcom.org.uk/research/industry_market_research/m_i_index/tv_radio_region/itc_market_info/tv_overview/industry_info_june03.pdf>.

Ohmae, K. (1990) *The Borderless World: Power and Strategy in the Industrial Economy* (London: Collins).

Ohmae, K. (1995) *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies* (London: Free Press).

Oliver, M. (1983) *Social Work with Disabled People* (Basingstoke: Macmillan).

Oliver, M. (1990) *The Politics of Disablement* (Basingstoke: Macmillan).

Oliver, M. (1996) *Understanding Disability: From Theory to Practice* (Basingstoke: Macmillan).

Oliver, M. ve G. Zarb (1989) 'The Politics of Disability: A New Approach', Disability, Handicap & Society 4.

Omi, M. ve H. Winant (1994) *Racial Formation in the United States from the 1960s to the 1990s,* 2. basım (New York: Routledge).

O'Neill, O. (2002) *The Reith Lectures: A Question of Trust.* Online adresi <http://www.bbc.co.uk/radio4/reith2002/>.

O'Neill, R. (2002) *Experiments in Living: The Fatherless Family,* Eylül (London: Civitas).

ONS (2001) *Geographic Variations in Health - Decennial Supplement* (London: Office of National Statistics).

ONS (2002a) *Labour Force Survey, Spring* (London: Office of National Statistics). Online adresi <http://www.statistics.gov,uk/cci/nugget.asp?id=ll>.

ONS (2002b) *Focus on Ethnicity and Identity* (London, Office of National Statistics). Online adresi <http://www.statistics.gov.uk/downloads/theme_compendia/foe2004/Ethnicity.pdf>.

ONS (2003a) *Ethnicity: Population Size: 7.9% from a Minority Ethnic Group* (London, Office of National Statistics). online adresi http://www.statistics.gov.uk/cci/nugget.asp?id=273>.

ONS (2003b) Focus on London (London: Office of National Statistics).

ONS (2003c) *A Century of Labour Market Change* (Office of National Statistics). Online adresi <http://www.nationalstatistics.org.uk/articles/labour_market_trends/century_labour_market_change_mar2003.pdf>.

ONS (2004a) *Focus on the Labour Market 2002* (London: Office of National Statistics) Online adresi <http://www.statistics.gov.uk/CCI / nugget.asp?ID=679&pos=2&Colrank=1rank=310>

ONS (2004b) *Travel Trends,* 17 Aralık (London: Office of National Statistics).

ONS (2004c) *Focus on Gender* (London: Office of National Statistics).

ONS (2004d) *Social Focus in Brief: Ethnicity 2002* (London: Office of National Statistics). Online adresi <http://www.statistics.gov.uk/downloads/theme_social/social_focus_in_brief/ethnicity/ethnicity.pdf>.

ONS (2005) *Focus on Ethnicity and Identity,* Mart (London: Office of National Statistics).

Pahl, J. (1989) *Money and Marriage* (Basingstoke: Macmillan).

Pakulski, J. ve M. Waters (1996) *The Death of Class* (London: Sage).

Palmore, E. B. (1985) *Retirement: Causes and Consequences* (New York: Springer).

Panyarachun, A. (2004) *A More Secure World: Our Shared Responsibility: Report of the High-Level Panel on Threats, Challenges and Change* (New York: United Nations).

Parekh, B. (2004) *Is Britain Too Diverse? The Responses* (<http://www.prospectmagazine.co.uk/HtmlPages/replies.asp>).

Park, R. E. (1952) *Human Communities: The City and Human Ecology* (New York: Free Press).

Parker, H., J. Aldridge ve F. Measham (1998) *Illegal Leisure: The Normalization of Adolescent Recreational Drug Use* (London; New York: Routledge).

Parry, N. ve J. Parry (1976) *The Rise of the Medical Profession* (London: Croom Helm).

Parsons, T. (1952) *The Social System* (London: Tavistock).

Parsons, T. (1960) 'Towards a Healthy Maturity', *Journal of Health and Social Behavior*1.

Parsons, T. ve R. F. Bales (1956) *Family Socialization and Interaction Process* (London: Routledge & Kegan Paul).

Pearce, F. (1976) *Crimes of the Powerful: Marxism, Crime and Deviance* (London: Pluto Press).

Perlmutter, H.V (1972) 'TowardsResearch on and Development of Nations, Unions, and Firms as Worldwide Institutions', H. Gunter, yay., *Transnational Industrial Relations* (New York: St Martin's Press).

Peterson, E G. (1999) *Gray Dawn: How the Coming Age Wave will Transform America - and the World* (New York: Random House).

Pew Forum on Religion and Public Life (2002) *Americans Struggle with Religion's Role at Home and Abroad,* 20 Mart (Washington, DC: The Pew Research Center).

Philo, G. ve M. Berry (2004) *Bad News From Israel* (London: Pluto Press).

Phizacklea, A. ve C. Wolkowitz (1995) *Homeworking Women: Gender, Racism and Class at Work* (London: Sage).

Piachaud, D. (1987) 'Problems in the Definition and Measurement of Poverty', *Journal of Social Policy* 16(2).

Piachaud, D. ve H. Sutherland (2002) *Changing Poverty Post-1997* (London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics).

Pierson, C. (1994) *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment* (Cambridge: Cambridge University Press).

Pilkington, A. (2002) 'Cultural Representations and Changing Ethnic Identities in a Global Age', M. Holborn, yay., *Developments in Sociology* (Ormskirk: Cause-way Press).

PISA (2000) *Student Achievement in England: Results in Reading, Mathematical and Scientific Literacy among 15-Year-Olds* (London: Programme for International Student Assessment.OECD).

Pollak, O. (1950) *The Criminality of Women* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).

Pollert, A. (1988) 'Dismantling Flexibility', *Capital and Class* 34.

Postman, N. (1986) *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business* (London: Heinemann).

President's Commission on Organized Crime (1986) *Records of Hearings, June 24-26, 1985* (Washington, DC: US Government Printing Office).

Putnam, R. (1993) 'The Prosperous Community: Social Capital and Public Life', A*merican Prospect* 13.

Putnam, R. (1995) 'Bowling Alone: America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy* 6.

Putnam, R. (1996) 'The Strange Disappearance of Civic America', *American Prospect* 7(24).

Putnam, R. (2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (New York: Simon and Schuster).

Quah,D. (1999) *The Weightless Economy in Economic Development* (London: Centre for Economic Performance).

Radway, J. A. (1984) *Reading the Romance* (Chapel Hill: University of North Carolina Press).

Rake, K. yay. (2000) *Women's Incomes over the Lifetime* (London: HMSO).

Ranis, G. (1996) *Will Latin America Now Put a Stop to 'Stop-and-Go?'* (New Haven, CT: Yale University, Economic Growth Center).

Rapoport, R. N., M. P. Fogarty ve R. Rapoport, yay, (1982) *Families in Britain* (London: Routledge & Kegan Paul).

Ratcliffe, P. (1999) 'Housing Inequality and "Race": Some Critical Reflections on the Concept of "Social Exclusion"', *Ethnic and Racial Studies* 22.

Rawstorne, S. (2002) 'England and Wales', R. W. Summers ve A. M. Hoffman, yay., *Domestic Violence: A Global View* (Westport, CT: Greenwood Press).

Reay, D. (2002) 'Shaun's Story: Troubling Discourses of White Working-Class Masculinities', *Gender andEducation* 14.

Redman, P. (1996) 'Empowering Men to Disempower Themselves: Heterosexual Masculinities, HIV and the Contradictions of Anti-Oppressive Education', M. Mac an Ghaill, yay., *Understanding Masculinities* (Buckingham: Open University Press).

Rees, M. (2003) *Our Final Century: Will the Human Race Survive the Twenty-First Century?* (London: William Heinemann).

Regional Trends 38 (2003) *Unemployment: By Highest Qualification.* online adresi <http://www.statistics.gov.uk/StatBase/ssdataset.asp?vlnk=7705&More=Y>.

Reich, R. (1991) *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-century Capitalism* (New York: Knopf).

Reid, I. (1991) 'The Education of the Elite', G. Walford, yay., *Private Schooling Tradition, Change and Diversity* (Oxford: Chapman).

Reisman, D. (1961) *The Lonely Crowd. A Study of the Changing American Character* (New Haven: Yale University Press).

Reskin, B. ve P. A. Roos (1990) *Job Queues, Gender Queues: Explaining Women's Inroads into Male Occupations.* (Philadelphia: Temple University Press).

Rex, J. ve R. Moore (1967) *Race, Community and Conflict: A Study of Sparkbrook* (Oxford: Oxford University Press).

Rich, A. (1981) *Compulsory Heterosexualiyy and Lesbian Existence* (London: Onlywomen Press).

Richardson, D. ve H. May (1999) 'Deserving Victims? Sexual Status and the Social Construction of Violence', *Sociological Review* 47.

Riley, M. W, A. Foner ve J. Waring (1988) 'Sociology of Age', N. J. Smelser, yay., *Handbook of Sociology* (Newbury Park, CA: Sage).

Riley, M. W, R. L. Kahn ve A. Foner (1994) *Age and Structural Lag: Changes in Work, Family, and Retirement* (Chichester: J. Wiley).

Ritzer, G. (1983) 'The McDonaldization of Society', *Journal of American Culture* 6(1).

Ritzer, G. (1993) The McDonaldization of Society (Newbury Park, CA: Pine Forge Press). Ritzer, G. (1998) *The McDonaldization Thesis: Explorations and Extensions* (London: Sage).

Roberts, R. (1971) *The Classic Slum: Salford Life in the First Quarter of the Century* (Manchester: Manchester University Press).

Roof, W. C. (1993) *A Generation of Seekers: The Spiritual Journeys of the Baby Boom Generation* (San Francisco: Harper San Francisco).

Roof, W. C. ve W. McKinney (1990) *American Mainline Religion: Its Changing Shape and Future Prospects* (New Brunswick, NJ) Rutgers University Press).

Rose, S., L. Kamin ve R. C. Lewontin (1984) *Not in Our Genes: Biology, Ideology and Human Nature* (Harmondsworth: Penguin).

Rosenau, J. N. (1997) *Along the Domestic- Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World* (Cambridge: Cambridge University Press).

Ross, P. ve B. Reskin (1992) 'Occupational Desegregation in the 1970s: Integration and Economic Equity', *Sociological Perspectives* 35.

Rossi, A. (1973) 'The First Woman Sociologist: Harriet Martineau', *The Feminist Papers: From Adams to De Beauvoir* (New York: Columbia University Press).

Rostow, W. W. (1961) *The Stages of Economic Growth* (Cambridge: Cambridge University Press).

Rowling, J. K. (1998) *Harry Potter and the Philosopher's Stone* (London: Bloomsbury).

Rubin, L. (1990) *The Erotic Wars: What Happened to the Sexual Revolution?* (New York: Farrar).

Rubin, L. B. (1994) *Families on the Fault Line* (New York: Harper Collins).

Rude, G. (1964) *The Crowd in History: A Study of Popular Disturbances in France and England, 1730-1848* (New York: Wiley).

Ruspini, E. (2000) 'Longitudinal Research in the Social Sciences', *Social Research Update* 28.

Rusting, R. L. (1992) 'Why Do We Age?' *Scientific American* 267.

Rutherford, J. ve R. Chapman (1988) 'The Forward March of Men Halted', R. Chapman ve J. Rutherford, yay., *Male Order: Unwrapping Masculinity* (London: Lawrence and Wishart).

Sabel, C. F. (1982) *Work and Politics: The Division of Labour in Industry* (Cambridge: Cambridge University Press).

Sachs, J. (2000) 'A New Map of the World', *The Economist,* 22 Haziran.

Saks, M. (1992) *Alternative Medicine in Britain* (Oxford: Clarendon Press).

Salter, H. (1998) 'Making a World of Difference: Celebrating 30 Years of Development Progress', 25 Haziran, US AID *Press Release.*

Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo.* (Princeton: Princeton University Press).

Sassen, S. (1998) *Globalization and Its Discontents: Essays on the Mobility of People and Money* (New York: New Press).

Sassen, S. (2001) *The Global City: New York, London, Tokyo.* (Princeton: Princeton University Press).

Sassen, S. (2004) *Is Britain Too Diverse? The Responses,* 23 Kasım (<http://www.prospect-magazine.co.uk/HtmlPages/replies.asp>).

Saunders, P. (1990) *Social Class and Stratification* (London: Routledge).

Saunders, P. (1996) *Unequal But Fair? A Study of Class Barriers in Britain* (London: IEA Health and Welfare Unit).

Savage, M. ve diğ. (1992) *Property, Bureaucracy and Culture: Middle Class Formation in Contemporary Britain* (London: Routledge).

Sayers, J. (1986) *Sexual Contradiction: Psychology, Psychoanalysis and Feminism* (London: Tavistock).

Scarman, L. G. (1982) *The Scarman Report* (Harmondsworth: Penguin).

Schaie, K. W. (1979) 'The Primary Mental Abilities in Adulthood: An Exploration in the Development of Psychometric Intelligence', P. B. Baltes ve O. G. Brim, yay, *Lifespan Development and Behavior,* 2 cilt (New York: Academic Press).

Schaie, K. W. (1990) 'Handbook of the Psychology of Aging', J. E. Birren K. W. Schaie, yay., *Handbook of the Psychology of Aging,* 5. basım (San Diego, CA, and London: Academic Press, 2001).

Schumacher, E. F. (1977) *Small Is Beautiful: A Study of Economics As If People Mattered* (London: Abacus).

Schwartz, G. (1970) *Sect Ideologies and Social Status* (Chicago: University of Chicago Press).

Schwartz, P. ve D. Randall (2003) *An Abrupt Climate Change Scenario and Its Implications for United States National Security,* Ekim (New York: Pentagon).

Schwarz, J. ve T. Volgy (1992) *The Forgotten Americans* (New York: Norton).

Scott, J. (1991) *Who Rules Britain?* (Cambridge: Polity).

Scott, S. ve D. Morgan (1993) 'Bodies in a Social Landscape', S. Scott ve D. Morgan, yay, *Body Matters: Essays on the Sociology of the Body* (London: Falmer Press).

Scott, W. R, ve J. W. Meyer (1994) *Institutional Environments and Organizations: Structural Complexity and Individualism* (Thousand Oaks, CA: Sage).

Sedlak, A. ve D. Broadhurst (1996) *Third National Incidence Study of Child Abuse and Neglect.* (Washington, DC: US Department of Health and Human Services).

Segura, D. A. ve J. L. Pierce (1993) 'Chicana/o Family Structure and Gender Personality: Chodorow, Familism, and Psychoanalytic Sociology Revisited', *Signs* 19.

Seidman, S. (1997) *Difference Troubles: Queering Social Theory and Sexual Politics* (Cambridge: Cambridge University Press).

Sennett, R. (1993) *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities* (London: Faber and Faber).

Sennett, R. (1998) *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (London: Norton).

Seymour-Ure, C. (1998) 'Leaders and Leading Articles Characterization of John Major and Tony Blair in the Editorials of the National Daily Press', I. Crewe, B. Gosschalk ve J. Bartle, yay, *Political Communications: Why Labour Won the General Election of 1997* (London: Frank Cass).

Shakespeare, T. ve N. Watson (2002) 'The Social Model of Disability: An Outdated Ideology?' *Research in Social Science and Disability* 2.

Sharma, U. (1992) *Complementary Medicine Today: Practitioners and Patient* (London: Routledge).

Shaw, W. (2001) 'In Helsinki: Virtual Village', *Wired,* Mart.

Sheldon, W. A. (1949) *Varieties of Delinquent Youth* (New York: Harper).

Shelton, B. A. (1992) *Women, Men, and Time: Gender Differences in Paid Work, Housework, and Leisure* (Westport, CT: Greenwood).

Shelton, B. A. ve D. John (1993) 'Does Marital Status Make a Difference?: Housework among Married and Cohabiting Men and Women', *Journal of Family Issues* 14 (3).

Signorielli, N. (2003) 'Prime-Time Violence 1993-2001: Has the Picture Really Changed?' *Journal of Broadcasting and Electronic Media* 47.

Simmel, G. (1971 [1903]) 'The Metropolis and Mental Life', D. N. Levine, yay., *On Individuality and Social Forms: Selected Writings of Georg Simmel* (Chicago: University of Chicago Press).

Simpson, G. E. ve J. M. Yinger (1986) *Racial and Cultural Minorities: An Analysis of Prejudice and Discrimination* (New York: Plenum Press).

Simpson, J. H. (1985) 'Socio-Moral Issues and Recent Presidential Elections', *Review of Religious Research* 27.

Sinclair, P. (1987) *Unemployment: Economic Theory and Evidence* (Oxford: Blackwell).

Sjoberg, G. (1960) *The Pre-Industrial City: Past and Present (New York:* Free Press).

Sjoberg, G. (1963) 'The Rise and Fall of Cities: A Theoretical Perspective', *International Journal of Comparative Sociology'* 4.

Skeggs, B. (1997) *Formations of Class and Gender: Becoming Respectable* (London: Sage).

Skocpol, T. (1979) *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* (Cambridge: Cambridge University Press).

Slapper, G. ve S. Tombs (1999) *Corporate Crime* (Essex: Longman).

Smart, C. ve B. Neale (1999) *Family Fragments?* (Cambridge: Polity).

Smith, A. (1991 [1776]) *The Wealth of Nations* (London: Everyman's Library).

Smith, A. D. (1986) *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Blackwell).

Smith, D. (1990) *Stepmothering* (London: Harvester).

Smith, D. (1997) 'Job Insecurity and Other Myths', *Management Today.*

So, A. (1990) *Social Change and Development: Modernization, Dependency, and World-Systems Theories* (Newbury Park, CA: Sage).

Social Exclusion Unit (1998) *Rough Sleeping* (London: HMSO).

Sokolovsky, J. (1990) *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives* (New York: Bergin and Garvey).

Spenner, K. (1983) 'Deciphering Prometheus: Temporal Change in the Skill Level of Work', *American Sociological Review* 48.

Stanton, E. C. (1985 [1895]) *The Woman's Bible: The Original Feminist Attack on the Bible* (Edinburgh: Polygon Books).

Stanworth, M. (1984) 'Women and Class Analysis: A

Reply to John Goldthorpe', *Sociology* 18.

Stark, R. ve W. S. Bainbridge (1980) 'Towards a Theory of Religious Commitment', *Journal for the Scientific Study of Religion* 19.

Stark, R. ve W S. Bainbridge (1985) *The Future of Religion: Secularism, Revival, and Cult Formation* (Berkeley: University of California Press).

Stark, R. ve W. S. Bainbridge (1987) *A Theory of Religion* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press).

Statham, J. (1986) *Daughters and Sons: Experiences of Non-Sexist Childraising* (Oxford: Blackwell).

Stead, W. E. ve J. G. Stead (1996) *Management for a Small Planet: Strategic Decision Making and the Environmerit* (Thousand Oaks, CA, and London).

Stern, V. (1989) *Bricks of Shame: Britain's Prisons* (London: Penguin Books).

Stiglitz, J. E. (2002) *Globalization and Its Discontents* (London: Allen Lane).

Stone, L. (1980) *The Family, Sex, and Marriage in England,* 1500-1800 (New York: Harper and Row).

Strategy Unit (2003) *Ethnic Minorities and the Labour Market.* Online dresi: <www.numberl0.gov.uk/su/ethnic%20minorities /report/downloads/ethnic_minorities.pdf>.

Straus, M. A. ve R. J. Gelles (1986) 'Societal Change and Change in Family Violence from 1975 to 1985 as Revealed by Two National Surveys', *Journal of Marriage and the Family* 48.

Sullivan, A. (1995) *Virtually Normal: An Argument About Homosexuality* (London: Picador).

Sullivan, O. (1997) 'Time Waits for No Woman: An Investigation of the Gendered Experience of Domestic Time', *Sociology* 31.

Sutherland, E. H. (1949) *Principles of Criminology* (Chicago: Lippincott).

Swann Committee (1985) *Education for All: Report of the Committee into the Education of Ethnic Minority Children* (London: HMSO).

Tan, A. ve K. Ramakrishna, yay. (2002) *The New Terrorism* (Singapore: Eastern Universities Press).

Taylor, L, K. Evans ve P. Fraser (1996) *A Tale of Two Cities. Global Change, Local Feeling and Everyday Life in the North of England: A Study in Manchester and Sheffield* (London: Routledge).

Taylor, I., P. Walton ve J. Young (1973) *The New Criminology for a Social Theory of Deviance* (London: Routledge & Kegan Paul).

Tempest, R. (1996) 'Barbie and the World Economy', *Los Angeles Times,* 22 Eylül.

Thomas W. I. veF. Znaniecki (1966[1918-20] *The Polish Peasant in Europe and America: Monograph of Our Immigrant Group,* 5 cilt (New York: Dover).

Thomas, C. (1999) *Female Forms: Experiencing and Understanding Disability.* (Buckingham: Open University Press).

Thomas, C. (2002) 'Disability Theory: Key Ideas, Issues and Thinkers', C. Barnes, L. Barton ve M. Oliver, yay., *Disability Studies Today* (Cambridge: Polity).

Thomas, G. M. (1987) *Institutional Structure: Constituting State, Society and the Individual* (Newbury Park, CA: Sage).

Thompson, J. B. (1990) *Ideology and Modern Culture* (Cambridge: Polity).

Thompson, J. B. (1995) *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media* (Cambridge: Polity).

Thompson, P. ve P. Findlay (1999) 'Changing the People: Social Engineering in the Contemporary Workplace', A. Sayer ve L. Ray, yay., *Culture and Economy after the Cultural Turn* (London: Sage).

Thompson, W. S. (1929) 'Population', *American Journal of Sociology* 34.

Thorne, B. (1993) *Gender Play: Girls and Boys in School* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press).

Tilly, C. (1995) 'Globalization Threatens Labor's Rights', *International Labor and Working Class History* 47.

Tizard, B. ve M. Hughes (1984) *Young Children Learning, Talking and Thinking at Home and at School* (London: Fontana).

Toke, D. (2004) *The Politics of GM Food: A Comparative Study of the UK, USA, and EU* (New York: Routledge).

Tonnies, F. (2001 [1887]) *Gemeinschaft Und Gesellschaft [Community and Civil Society]* (New York: Cambridge University Press).

Tough, J. (1976) *Listening to Children Talking* (London: Ward Lock Educational).

Townsend, I. (2002) 'The Burden of Taxation', 9 Haziran, London, House of Commons Library: Research Paper 02/43.

Townsend, P. (1979) *Poverty in the United Kingdom* (Harmondsworth: Penguin).

Toynbee, P. (2003) *Hard Work: Life in Low Pay Britain*

(London: Bloomsbury).

Treas, J. (1995) 'Older Americans in the 1990s and Beyond', *Population Bulletin* 5.

Troeltsch, E. (1981 [1931]) *The Social Teaching of the Christian Churches*, 2 cilt (Chicago: University of Chicago Press).

UK Christian Handbook (2004) *Religious Trends No. 4,* Christian Research.

UK Film Council (2003) *Statistical Yearbook* 2003.

UN (2003a) *World Population Prospects: The 2002 Revision Highlights* (New York:UN Department of Economic and Social Affairs Population Division).

UN (2003b) *World Urbanisation Prospects: The 2001 Revision Highlights* (New York: UN Department of Economic and Social Affairs Population Division).

UNDP (1998) *Human Development Report* (New York: United Nations Development Programme).

UNDP (1999) *Human Development Report* (New York: United Nations Development Programme).

UNDP (2002) *Are the Millennium Development Goals Feasible?,* United Nations Development Programme. Online adresi <http://www.undp.org/dpa/choices/2002/september/Choices0902p7.pdf>.

UNDP (2003) *Human Development Report* (New York: United Nations Development Programme).

UNDP (2004) *Human Development Report: Cultural Liberty in Today's Diverse World* (New York: United Nations Development Programme).

UNFAO (2001) *The Impact of HIV/AIDS on Food Security.* United Nations Food and Agricultural Organization, Conference on World Food Security.

UNFPA (2004) *State of the World Population 2004.*Online adresi <http://www.unfpa.org/swp/2004/pdf/en_swp04.pdf>.

UNICEF (2000) *The State of the World's Children*, 2000 (New York: United Nations Children's Fund).

Union of International Associations (1996-7) 'International Organizations by Year and by Type, 1909-1996', *Year-book of International Organizations,* 1996-97.

Union, T. E. (2005) *The European Union at a Glance.* Online adresi <http://europa.eu.int/abc/index_en.htm>.

UNWFP (2001) *News Release: WFP Head Releases World Hunger Map and Warns of Hunger 'Hot Spots' in 2001*, 8 Ocak (New York: United Nations World Food Programme).

UPIAS (1976) *Fundamental Principles of Disability* (London: Union of Physically Impaired Against Segregation).

Urban Task Force (1999) *Towards an Urban Renaissance.* Final Report of the Urban Task Force, Chaired by Lord Rogers of Riverside (London: Department of the Environment, Transport and the Regions).

Urry, J. (1990) *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies* (London: Sage; 2. basım 2001).

US Bureau of Justice (1998) *Capital Punishment 1997, Statistics Bulletin* (Washington DC: US Government Printing Office).

US Bureau of Justice (2004) *Capital Punishment 2003* (Washington, DC: Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics). Online adresi <http://www.ojp.usdoj.gov /bjs/glance.dr.htm>.

US Department of Health and Human Services (2000) *Child Maltreatment 1998: Reports from the States to the National Child Abuse and Neglect Data System* (Washington, DC: US Government Printing Office)

Usher, R. ve R. Edwards (1994) *Postmodernism and Education* (New York: Routledge).

Vallas, S. ve J. Beck (1996) 'The Transformation of Work Revisited: The Limits of Flexibility in American Manufacturing', *Social Problems* 43 (3).

Van der Veer, P. (1994) *Religious Nationalism: Hindus and Muslims in India* (Berkeley: University of California Press).

van Gennep, A. (1977 [1908]) *The Rites of Passage* (London: Routledge & Kegan Paul).

Vatican (2004) *Letter to the Bishops of the Catholic Church on the Collaboration of Men and Women in the Church and in the World.* Online adresi <http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20040731_collabora-tion_en.html>.

Vaughan, D. (1990) *Uncoupling: Turning Points in Intimate Relationships* (New York: Vintage).

Vidal, J. (2003) '10 Million Join World Protest Rallies', *Guardian,* 13 Şubat.

Vincent, J. (1999) *Politics, Power, and Old Age* (Buckingham: Open University Press).

Vincent, J. (2003) *Old Age* (London: Routledge).

Viorst, J. (1986) 'And the Prince Knelt Down and Tried to Put the Glass Slipper on Cinderella's Foot', J. Zipes, yay., *Don't Bet on the Prince: Contemporary Feminist Fairy Tales in North America and England* (New York: Methuen).

Vogler, C. ve J. Pahl (1994) 'Money, Power and Inequality in Marriage', *Sociological Review* 42.

Vold, G. B., T. J. Bernard ve J. B. Snipes (2002) *Theoretical Criminology* (New York: Oxford University Press).

Wagar, W. (1992) *A Short History of the Future* (Chicago: University of Chicago Press).

Walby, S. (1990) *Theorizing Patriarchy* (Oxford: Blackwell).

Walby, S. A. (1986) 'Gender, Class and Stratification toward a New Approach', R. Crompton ve M. Mann, yay., *Gender and Stratification* (Oxford: Blackwell).

Walker, C. (1994) 'Managing Poverty', *Sociology Review* (Nisan).

Wallerstein, I. (1974) *The Modern World-System* (New York: Academic Press).

Wallerstein, I. (1990) *The Modern World-System II* (New York: Academic Press).

Wallis, R. (1984) *The Elementary Forms of New Religious Life* (London: Routledge and Kegan Paul).

Warde, A. ve K. Heatherington (1993) A Changing Domestic Division of Labour? Issues of Measurement and Interpretation', *Work, Employment and Society* 7.

Warner, S. (1993) 'Work in Progress toward a New Paradigm for the Sociological Study of Religion in the United States', *American Journal of Sociology* 98.

Warren, B. (1980) *Imperialism: Pioneer of Capitalism* (London, Verso).

Watson, J. (2003) *Media Communication: An Introduction to Theory and Process* (Basingstoke: Palgrave Macmillan).

Weaver, M. (2001) 'Urban Regeneration - the Issue Explained', *Guardian,* 19 Mart.

Weber, M. (1958 [1921]) *The City* (Glencoe, IL: Free Press).

Weber, M. (1958) *The Religion of India* (New York: Free Press).

Weber, M. (1963) *The Sociology of Religion* (Boston,. MA: Beacon).

Weber, M. (1976) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (London: Allen andUnwin).

Weber, M. (1979) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology* (Berkeley: University of California Press).

Weeks, J. (1977) *Coming Out: Homosexual Politics in Britain, from the Nineteenth Century to the Present* (New York: Quartet).

Weeks, J. (1986) *Sexuality* (London: Methuen).

Weitzman, L. (1972) 'Sexual Socialization in Picture Books for Preschool Children', *American Journal of Sociology* 77.

Wellman, B. S., P. J. Carrington ve A. Hall (1988) 'Networks as Personal Communities', B. Wellman ve S. D. Berkowitz, yay., *Social Structures: A Network Approach* (New York: Cambridge University Press).

Westergaard, J. (1995) *Who GetsWhat? The Hardening of Class Inequality in the Late Twentieth Century* (Cambridge: Polity).

Western, B. (1997) *Between Class and Market: Postwar Unionization in the Capitalist Democracies* (Princeton: Princeton University Press).

Wheatley, P. (1971) *The Pivot of the Four Quarters* (Edinburgh: Edinburgh University Press).

Wheeler, D. L. (1998) 'Global Culture or Culture Clash: New Information Technologies in the Islamic World - a View from Kuwait', *Communication Research* 25(4).

White, M. ve M. Trevor (1983) *Under Japanese Management: The Experience of British Workers* (London: Heinemann).

WHO (2001) *Rethinking Care from thePerspective of Disabled People.* World Health Organization Conference Report and Recommendations, August.

Wilde, O. (1960) *The Picture of Dorian Gray* (Brown, Watson: London).

Wilkins, L. T. (1964) *Social Deviance: Social Policy Action and Research* (London: Tavistock).

Wilkinson, H. (1994) *No Turning Back* (London: Demos).

Wilkinson, H. ve G. Mulgan (1995) *Freedom's Children Work, Relationships and Politics for 18-34 Year Olds in Britain Today* (London: Demos).

Wilkinson, R. (1996) *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality* (London: Routledge).

Will, J., P. Self ve N. Datan (1976) 'Maternal Behavior and Perceived Sex of Infant', *American Journal of Orthopsychiatry* 46.

Williams, S. J. (1993) *Chronic Respiratory Illness*

(London: Routledge).Willis, P. (1977) Learning to Labour: How Working-Class Kids Get Working-Class Jobs (London: Saxon House).

Wilson, B. (1982) *Religion in Sociological Perspective* (Oxford: Oxford University Press).

Wilson, E. (2002) 'The Sphinx in the City: Urban Life, the Control of Disorder', G. Bridge ve S. Watson, yay, *The Blackwell City Reader* (Oxford: Blackwell).

Wilson, E. O. (1975) *Sociobiology: The New Synthesis* (Cambridge, MA: Harvard University Press).

Wilson, W. J. (1987) *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy* (Chicago: University of Chicago Press).

Wilson, W J. (1996) When Work Disappears: The World of the New Urban Poor (New York: Knopf).

Wirth, L. (1938) 'Urbanism as a Way of Life', American Journal of Sociology 44.

Wood, S. (1989) The Transformation of Work? Skills, Flexibility and the Labour Process (London: Unwin Hyman).

Woodrum, E. (1988) 'Moral Conservatism and the 1984 Presidential Election', Journal for the Scientific Study of Religion 27.

Woolgar, S. ve D. Pawluch (1985) 'Ontological Gerrymandering the Anatomy of Social Problems Explanations', Social Problems 32.

World Bank (1995) Workers in an Integrating World (New York: Oxford University Press).

World Bank (1996) Poverty Reduction: The Most Urgent Task (Washington, DC: World Bank).

World Bank (1997) World Development Report 1997: The State in a Changing World (New York: Oxford University Press).

World Bank (2000-1) 'World Development Indicators', World Development Report 2000-2001: Attacking Poverty (New York: Oxford University Press).

World Bank (2001) Povertynet: Topics Relevant to Social Capital (New York: Oxford University Press).

World Bank (2003) World Development Indicators (New York: Oxford University Press).

World Bank (2004) World Development Report: Making Services Work for Poor People (New York: Oxford University Press).

World Bank Atlas (2003) World Bank Atlas 2003 (Washington, DC: World Bank).

World Bank Group (2002) 'Disability in Developing Countries', Dünya Bankası Uluslararası Sakatlar Günü Konferansı

Worldwatch Institute (2004) State of the World 2004: Consumption by the Numbers. Online adresi <http://www.worldwatch.org/press/news/2004/01/07/>.

Worrall, A. (1990) *Offending Women: Female Law-Breakers and the Criminal Justice System* (London: Routledge).

Wright, E. O. (1978) *Class, Crisis and the State* (London: New Left Books).

Wright, E. O. (1985) *Classes* (London: Verso).

Wright, E. O. (1997) *Class Counts Comparative Studies in Class Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press).

Wright, E. O. (2000) *Class Counts: Student Edition* (New York: Cambridge University Press).

Wright, C. R. (1940) 'Functional Analysis and Mass Communication', *Public Opinion Quarterly* 24.

Wrigley, E. A. (1968) *Population and History* (New York: McGraw-Hill).

Wuthnow. R. (1988) 'Sociology of Religion', N. J. Smelser, yay., *Handbook of Sociology* (Newbury Park, CA: Sage).

Young, I. M. (1990) *Throwing Like a Girl and Other Essays in Feminist Philosophy and Social Theory* (Bloomington: Indiana University Press).

Young, J. (1998) 'Breaking Windows: Situating the New Criminology', P Walton ve J. Young, yay., *The New Criminology Revisited* (London: Macmillan).

Young, J. (1999) *The Exclusive Society: Social Exclusion, Crime and Difference in Late Modernity* (London: Sage).

Young, M. ve P. Willmott (1973) *The Symmetrical Family: A Study of Work and Leisure in the London Region* (London: Routledge ve Kegan Paul).

Zammuner, V. L. (1986) 'Children's Sex-Role Stereotypes: A Cross-Cultural Analysis', P. Shaver ve C. Hendrick, yay., *Sex and Gender* (Beverly Hills, CA: Sage).

Zammuner, V. L. (1987) 'Children's Sex-Role Stereotypes: A Cross-Cultural Analysis', P S. C.

Hendrick, yay., *Sex and Gender* (London: Sage).

Zeitlin, I. (1984) *Ancient Judaism: Biblical Criticism from Max Weber to the Present* (Cambridge: Polity).

Zeitlin, I. (1988) *The Historical Jesus* (Cambridge: Polity).

Zerubavel, E. (1979) *Patterns of Time in Hospital Life* (Chicago: University of Chicago Press).

Zerubavel, E. (1982) 'The Standardization of Time a Sociohistorical Perspective', *American Journal of Sociology* 88.

Zhang, N. ve W. Xu (1995) 'Discovering the Positive within the Negative: The Women's Movement in a Changing China', A. Basu, yay.., *The Challenge of Local Feminisms* (Boulder, CO: Westview).

Zimbardo, P. G. (1969) 'The Human Choice: Individuation, Reason, and Order Versus Deindividuation, Impulse, and Chaos', W. J. Arnold and D. Levine, yay, *Nebraska Symposium on Motivation* (Lincoln: University of Nebraska Press).

Zimbardo, P. G. (1972) 'Pathology of Imprisonment', *Society* 9.

Zubaida, S. (1996). 'How Successful is the Islamic Republic in Islamizing Iran?' J. Beinen ve I. Stork, yay., *Political Islam Essays from the Middle East Report* (Berkeley: University of California Press).

Zuboff, S. (1988) *In the Age of the Smart Machine: The Future of Work and Power* (New York: Basic Books).

Sözlük

AÇIK İŞLEVLER (Manifest functions) Bir toplumsal etkinlik türünün bilinen ve içinde yer alan bireylerin gerçekleştirmeye niyetlendiği işlevler.

AĞ (Network) İnsanları birbirine bağlayan biçimsel ve biçimsel olmayan bağlar kümesi.

AHLAKİ PANİK (Moral panic) Stanley Cohen tarafından yaygınlaştırılan, medyadan kaynaklanan ve genel bir toplumsal düzensizliğin bir belirtisi diye görülen belirli bir gruba ya da davranış biçimine yönelik olarak gösterilen aşırı bir tepkiyi betimlemek için kullanılan bir terim. Ahlaki panikler çokluk, gerçekte girişilen edimin doğası ve içinde yer alan insanların sayısı bakımından görece önemsiz olan olaylar çevresinde ortaya çıkarlar.

AİLE (Family) Birbirleriyle kan bağları, evlilik ya da evlat edinme yoluyla akraba olan, ekonomik bir birim oluşturan, yetişkin üyelerinin çocukların yetiştirilmesinden sorumlu oldukları bir bireyler topluluğu. Bilinen bütün toplumlarda, aile ilişkileri çok değişken olsa da, bir aile sistemi biçimi sözkonusudur. Çağcıl toplumlardaki esas aile biçimi çekirdek aileyken, çeşitli nitelikteki geniş aile ilişkileri de sık sık görülmektedir.

AİLE KAPİTALİZMİ (Family capitalism) Girişimci aileler tarafından sahip olunan ve yönetilen kapitalist girişim.

AKRABALIK (Kinship) Bireyleri, kan bağları, evlilik ya da evlat edinme yoluyla birbirine bağlayan bir ilişki. Akrabalık ilişkilerinde, tanım gereği evlilik ve aile sözkonusu olsa da, bu kurumlardan çok daha geniş kapsamlıdır. Çağcıl toplumların büyük bölümünde dolaysız ailenin kapsamını aşan pek az toplumsal yükümlülük olsa da, öteki pek çok kültürde akrabalık, toplum yaşamının çoğu yönü için esastır.

AKRANLAR GRUBU (Peer group) Aynı yaş ve toplumsal konumda olan bireylerin oluşturduğu arkadaş grubu.

ALTERNATİF TIP (Alternative medicine) Hastalığın tedavisi ve önlenmesi konusunda, aynı zamanda tamamlayıcı tıp da denen bu yaklaşım, yerleşik tıbbi uygulamaların dışında yer alan ya da onunla örtüşen geniş bir iyileştirme teknikleri yelpazesini kapsamaktadır. Alternatif ya da tamamlayıcı tıp, bireyin refahının bütün fiziksel ve ruhsal öğelerini dikkate alan bütüncü bir yaklaşımı içermektedir.

ALTKÜLTÜR (Subculture) Nüfusun, toplumun genelinden kültürel kalıp bakımından ayırdedilebilir olan herhangi bir parçası.

ALT SINIF (Underclass) Sınıf sisteminin en altında konumlanmış olan, olağan olarak etnik azınlık kökenli insanlardan oluşan bir sınıf.

ANASOYLULUK (Matrilineal) Ataların izlenmesinin, anne tarafından giderek yapılması ya da onunla ilişkilendirilmesi ya da dayanılması.

ANAYERLİ (Matrilocal) Kocanın, eşin annebabasının yaşadığı yere yakın bir yerde yaşadığı aile sistemlerine ilişkin.

ANNEDEN YOKSUNLUK (Maternal deprivation) Bir çocuğun yaşamının ilk yıllarında annesi ile arasındaki istikrarlı ve bağlanmaya dayalı bir ilişkinin yokluğu.

ANOMİ (Anomie) Durkheim tarafından, çağcıl dünyadaki değişim süreçlerinin yol açtığı, toplumsal normların bireysel davranış üzerindeki sınırlamalarını yitirmeleriyle sonuçlanan amaçsızlık ve umutsuzluk duygularını betimlemek için kullanılan bir kavram.

APARTHEİD (Apartheid) Güney Afrika'da 1948'de kurulan, 1994'e kadar sürdürülen, resmi ırk ayrımcılığı sistemi.

ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ (Research methods) Deneysel (olgusal) malzemeyi topmaka için kullanılan değişik inceleme yöntemleri. Toplumbilimde sayısız araştırma yöntemi vardır, ancak belki de en fazla

kullanılan yöntemler, alan çalışması (ya da katılımcı gözlem) ve derleme yöntemleridir. Pe çok amaç için, tek bir araştırma projesinde iki ya da daha fazla yöntemi kullanmak yararlıdır.

ARKA BÖLGE (Back Region) Erwing Goffman'ın betimlediği, "ön bölge" performanslarından uzakta olan, insanların rahatlayabildikleri ve biçimsel olmayan davranışlar gösterebildiği alanlar.

ARTIK DEĞER (Surplus value) Marksist kuramdaki, bir işçinin yarattığı, işverenin işçiyi istihdam ederken ödediği maliyetten "arta kalan" değer.

ASİMİLASYON (Assimilation) Bir azınlık grubunun, baskın kültürün değer ve normlarını benimsemek koşuluyla nüfusun çoğunluğu tarafından kabullenilmesi.

ATÖLYE (Sweatshop) Çalışanların kötü koşullarda, uzun süre ve düşük ücretle çalıştıkları fabrika ya da dükkanlar için kullanılan küçültücü bir terim

AVCI ve TOPLAYICI TOPLUMLAR (Hunting and gathering societies) Geçim araçları, payvanları avlamak, balık tutmak ve yenebilir bitkileri toplamakla elde edilen toplumlar.

AYİNLER (Rituals) Bir grubun ya da topluluğun üyelerinin düzenli olarak gerçekleştirdikleri biçimselleşmiş davranış türleri. Din, ayinlerin uygulandığı ana bağlamlardan birisini temsil eder, ancak ayin davranışının kapsamı bu özgül alanın çok ötesine uzanır. Çoğu grup şu ya da bu biçimde ayin uygulamalarını benimsemektedir.

AYRIMCILIK (Discrimination) Başka grupların elde ettiği, ancak belirli bir grubun üyelerinden esirgenen etkinlikler. Ayrımcılık, ikisi birbiriyle yakından ilişkili olsa da, önyargıdan ayrı tutulmalıdır. Birbirlerine karşı önyargılı olan insanların birbirine karşı ayrımcı uygulamalara girişmesi gerekmeyebilir; tersine, ayrımcı bir biçimde davranan insanların, bu tür ayrımcılığa uğrayanlara karşı önyargı beslemeleri gerekmeyebilir.

AZINLIK GRUBU (Minority group) Verili bir toplumdaki, ayrı fiziksel ya da kültürel özellikleri yüzünden kendilerini toplum içinde eşitsizlik durumu içinde bulan azınlıktaki insanların oluşturduğu grup. Bu tür gruplar etnik azınlıkları da içermektedir.

BABAERKİLLİK (Patriarchy) Erkeklerin kadınlara üstünlüğü. Bilinen bütün toplumlar babaerkildir; erkeklerin, kadınlara kıyasla, kullandıkları gücün doğası ve derecesi arasında farklılaşmalar bulunsa da. Çağcıl toplumlarda kadın hareketlerinin birincil hedeflerinden birisi, varolan babaerkil kurumlara karşı savaşmaktır.

BABASOYLULUK (Patrilineal) Ataların izlenmesinin, baba tarafından giderek yapılması ya da onunla ilişkilendirilmesi ya da dayanılması.

BABAYERLİ (Patrilocal) Kocanın, eşin anne-babasının yaşadığı yere yakın bir yerde yaşadığı aile sistemlerine ilişkin.

BAĞIMLI DEĞİŞKEN (Dependent variable) Nedensel olarak bir başka değişken (bağımsız değişken) ya da etkenden etkilenen bir değişken ya da etken.

BAĞIMLILIK KURAMI (Dependency theory) Marksizmden türetilen, düşük gelirli ülkelerin yoksulluğunun doğrudan doğruya zengin ülkeler ile bu ülkelerde üslenen ulusaşırı şirketler tarafından sömürülmelerinden kaynaklandığını ileri süren ekonomik kalkınma kuramı.

BAĞIMLILIK KÜLTÜRÜ (Dependency culture) Charles Murray'in, işgücü piyasasına girmek yerine devletin sosyal güvenlik yardımlarıyla yaşayan bireyleri betimlemek için kullandığı bir terim. Bağımlılık kültürü, bireysel hırslar ile insanların kendi kendilerine yardım etme yeteneklerini aşındıran 'dadı devlet'in bir sonucu olarak görülmektedir.

BAĞIMLILIK ORANI (Dependency ratio) Başkalarına bağımlı olma yaşlarındaki insanların (çocuklar ve yaşlılar) ekonomik bakımdan etkin yaşlardaki insanlara bağımlı olma oranı.

BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN (Independent variable) Bir başka değişken ya da etkeni (bağımlı değişken) nedensel olarak etkileyen bir değişken ya da etken.

BAĞLANMACI BİREYCİLİK (Affective individualism) Romantik bağlanmanın, **evlilik** bağlarını kurmak için gerekli temel olduğu inancı.

BANLİYÖLEŞME (Suburbanization) Banliyölerin, kent merkezlerinden uzaktaki yerleşim alanlarının ortaya çıkışı.

BAŞAT STATÜ (Master status) Genellikle toplumdaki yerinin öteki göstergelerine önceliği olan ve bir kişinin toplumdaki genel konumunu belirleyen statü ya da statüler.

BEBEK ÖLÜM ORANI (Infant mortality rate) Yaşamlarının ilk yılında ölen bebeklerin sayısının, canlı doğan her bin bebeğe oranı.

BEDEN SOSYOLOJİSİ (Sociology of the body) Bizim bedenlerimizin toplumsal etkenlerden nasıl etkilendiği üzerinde duran sosyoloji dalı. Örneğin sağlık ve hastalık, toplumsal ve kültürel etkenler tarafından belirlenmektedir.

BENMERKEZCİ (Egocentric) Piaget'ye göre, çocuğun yaşamının ilk yıllarında sahip olduğu ayırdedici nitelik. Benmerkezci düşünce, çevredeki nesnelerin ve olayların yalnızca çocuğun kendi konumuna göre anlaşılmasını içerir.

BENZETİLER (Simulacra) Fransız yazar Jean Baudrillard tarafından kullanılan bir kavram. Benzetiler, orijinali olmayan şeylerin kopyalarıdır. Örneğin, bir "Tudor taklidi" ev, özgün Tudor yapılarının hiçbirine benzemez.

BEYAZ YAKALI SUÇLARI (White-collar crime) Beyaz yakalı ya da profesyonel işlerdekilerin yürüttükleri suç etkinlikleri.

BİÇİMSEL İLİŞKİLER (Formal Relations) Gruplar ile örgütler içinde varolan, "resmi" yetke sisteminin normları ya da kuralları tarafından belirlenmiş ilişkiler.

BİÇİMSEL İŞLEM AŞAMASI (Formal operational stage) Piaget'nin kuramına göre, büyüyen çocuğun, soyut kavramları ve varsayımsal durumları anlayabilecek hale geldiği, bilişsel bir gelişim aşaması.

BİÇİMSEL OLMAYAN İLİŞKİLER (Informal relations) Kişisel bağlantılar temelinde ortaya çıkan grup ya da örgütlerde varolan ilişkiler; işleri, biçimsel olarak tanınmış olan işlemlerden ayrı bir biçimde yürütme yolları.

BİLGİ EKONOMİSİ (Knowledge economy) Artık öncelikle maddi malların üretimine dayanmayıp bilginin üretimine dayanan bir toplum. Bu toplumun ortaya çıkışı, teknolojiye yatkın olan ve kendi yaşamlarında hesap yapma, eğlence ve iletişim konularında yeni ilerlemeler yapabilen geniş bir tüketici kitlesinin ortaya çıkışıyla bağlantılıdır.

BİLGİ TEKNOLOJİLERİ (Information teknology) Bilgi işleme süreçlerine dayanan ve mikroelektronik devreleri içeren teknoloji biçimleri.

BİLGİ TOPLUMU (Knowledge society) Enformasyon toplumu için kullanılan bir başka yaygın terim; bilgi ve enformasyon üretimi ve tüketimine dayanan toplum.

BİLİM (Science) Fiziksel bilim anlamında, fiziksel dünyanın sistematik olarak incelenmesi. Bilim ve bilimsel bir çaba olarak sosyoloji- deneysel verilerin disiplinli olarak sıralanması ile bununla birleştirilen, bu verileri aydınlatan ya da açıklayan kuramsal yaklaşımların ve kuramların oluşturulmasını içermektedir. Bilimsel etkinlik, cesurca yeni düşünce biçimlerinin yaratılmasını, hipotez ve düşüncelerin dikkatle sınanması ile birleştirir. Bilimi, öteki düşünce sistemlerinden (dinde sözkonusu olanlar gibi) ayırmaya yardımcı olan önemli bir özellik, bütün bilimsel düşüncelerin, bilim topluluğunun üyeleri tarafından yöneltilecek ortak eleştiriye ve gözden geçirmeye açık olmasıdır.

BİLİŞSELLİK (Cognition) İnsanın, algılama, akıl yürütme ve anımsamayı da içeren düşünce süreçleri.

BİREYSEL ENGELLİLİK MODELİ (Individual model of disability) Engelli insanların yaşadığı sorunların esas nedeni olduğunu ileri süren bir kuram. Bedensel "anormallik" bir derece engellilik ya da işlevsel sınırlamaya neden olur diye düşünülür. Bu işlevsel sınırlılık bir bireyin "geçerli" olmadığı biçimindeki daha genel bir sınıflamanın temelidir. Bireysel engellilik modeli, toplumsal engellilik modelini savunanlar tarafından eleştirilmektedir.

BİRİNCİ DÜNYA (First World) Kapitalist üretime dayanan, gelişmiş sanayi ülkelerini kapsayan ulus-devletler grubu.

BİRİNCİL SAPKINLIK (Primary deviance) Sapkınlık sosyolojisinde, ilk kez girişilen suç ya da sapkınlık edimi. Edwin Lemert'e göre,

birincil sapkınlık düzeyindeki edimler bireyin kendilik kimliği için önemsiz olmayı sürdürür. Normal olarak, sapkın edimin normalleştirildiği bir süreç gerçekleşecektir.

BİRİNCİL TOPLUMSALLAŞMA (Primary socialization) Çocuğun içinde doğduğu toplumun kültürel normlarını öğrenme süreci. Birincil toplumsal büyük ölçüde aile içinde gerçekleşir.

BİRLİKTE YAŞAMA (Cohabitation) Birbirleriyle evli olmadan, belirli bir sürekliliği olan bir cinsel birliktelik içinde yaşayan iki insan.

BİRLİKTELİK AŞKI (Confluent love) **Romantik aşkın** "sonsuza dek" özelliğine sahip olmayan, etken ve değişken aşk.

BİSEKSÜEL (Bisexual) Her iki cinsiyetten insanlara karşı duygular hissetme ya da cinsel birlikteliğe yönelme.

BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK (Biodiversity) Türlerin ya da yaşam formlarının çeşitliliği.

BİYOMEDİKAL SAĞLIK MODELİ (Biomedical model of health) Batı tıp sistem ve uygulamalarının temelinde yeralan ilkeler kümesi. Biyomedikal sağlık modeli, hastalıkları bilinen belirtilerin varlığına uygun olarak nesnel biçimde tanımlar ve sağlıklı bedenin bilimsel temele dayanan tıbbi tedavi yoluyla yeniden kazanılabileceğine inanır. İnsan bedeni, uygun tamirler yoluyla yeniden işler hale getirilebilecek bir makineye benzetilir.

BÖLGE KENTLER (Conurbation) Kentler ya da kasabaların kesintisiz bir biçimde kentsel alanlarda toplanması.

BÖLGESELLEŞME (Regionalization) Etkinlikleri oldukça yerel, yakınlık düzeyinde 'bölgeleştirmek' için kullanılabilecek olan zaman ve uzam bölünmeleri; ya da daha geniş olarak, toplumsal ve ekonomik yaşamın ulus devletten büyük ya da ondan küçük bir ölçekte bölgesel ortamlara ya da bölgelere bölünmesi.

ENFORMASYON YOKSULLUĞU (Information poverty) "Enformasyon yoksulu" olanlar, bilgisayarlar gibi bilgi teknolojilerine erişimi olmayan ya da çok az olan insanlardır.

BURJUVALAŞMA SAVI (Embourgeoisement thesis) Burjuva hedeflerinin ve burjuva yaşam biçimi ve ölçülerinin, işçi sınıfı arasında kurumlaşması süreci. Marksistler bu olgunun işçi sınıfı bilincinin altını oyduğunu ve işçi sınıfının toplumsal değişme yaratma çabalarını zorlaştırdığını ileri sürmektedir.

BÜROKRASI (Bureaucracy) Bir yetke piramidi biçimini alan, hiyerarşik bir örgüt. "Bürokrasi" terimi terimi, Max Weber tarafından yaygınlaştırıldı. Weber'e göre, bürokrasi, büyük ölçekli insan örgütlerinin en etkin biçimidir. Weber, örgütlerin büyüklükleri arttıkça, onların kaçınılmaz olarak gittikçe daha bürokratik yapıya sahip olma eğilimleri olduğunu ileri sürmüştür.

BÜROKRASİNİN AZALTILMASI (Debureaucratization) Çağcıl toplumdaki tipik örgüt formu olarak Weberian bürokrasinin egemenliğindeki gerileme.

BÜROKRASİNİN GERİLEMESİ (Debureaucratization) Çağcıl toplumların içerisindeki tipik örgütsel form olarak Weberci tipteki bürokrasilerin baskın olma durumundaki gerileme.

BÜTÜNCÜ KURUMLAR (Total institutions) Erving Goffman tarafından, akıl hastaneleri, hapisaneler ve manastırlar gibi sakinlerine, dış dünyadan tam bir yalıtılmışlık içinde, zor yoluyla düzenlenen bir yaşam dayatan kurumlara göndermede bulunmak için, kullanılan bir terim.

CANLICILIK (Animism) Dünyadaki olayların ruhların etkinlikleri ile harekete geçirildiği inancı.

CİNSEL TACİZ (Sexual harassment) Bir birey tarafından bir başkasına karşı taraf istemediği, hatta açıkça direndiği halde, ısrarla cinsel nitelikteki iyiliklerin yapılmasını bekleme.

CİNSEL YÖNELİM (Sexual orientation) Kişinin cinsel ya da romantik bakımdan çekilmesinin yönü.

CİNSELLİK (Sexuality) İnsanların cinsel nitelikleri ve cinsel davranışına göndermede bulunan geniş kapsamlı bir terim.

CİNSİYET (Sex) Erkekleri kadınlardan ayıran anatomik farklılıklar. Sosyologlar cinsiyeti çokluk toplumsal cinsiyetin karşısına koyar. Cinsiyet, bedenin fiziksel niteliklerine göndermede bulunur; toplumsal cinsiyet,

toplumsal olarak öğrenilmiş davranış biçimlerine göndermede bulunmur. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrılıkları aynı şey değildir. Örneğin, bir transvestit, fiziksel olarak bir erkek olan ancak kimi zaman bir kadının cinsiyetini yüklenen bir kişidir.

CİNSİYET TOPLUMSALLAŞMASI (Gender socialization) Toplumsallaşma süreçleri sırasında bireylerin toplumsal cinsiyet özelliklerini nasıl geliştirdikleri.

ÇALIŞMA (work) İnsanların doğal dünyadan ürettikleri ve böylece varlıklarını sürdürmelerini sağlayan etkinlik. Çalışma, ille de ücret karşılığı çalışma olarak düşünülmemelidir. Geleneksel kültürlerde, yalnızca çok ilkel bir para sistemi vardı ve pek az insan para karşılığı çalışmaktaydı. Çağcıl toplumlarda, doğrudan ücret ya da maaş ödenmesinin sözkonusu olmadığı (ev işleri gibi) pek çok çalışma biçimi varlığını sürdürmektedir.

ÇATIŞMA KURAMLARI (Conflict theories) İnsan toplumlarında varolan gerilimler, bölünmeler ve rakip çıkarlar üzerinde odaklanan sosyolojik bir bakış açısı. Çatışma kuramcıları, toplumdaki kaynakların kıtlığı ile değerinin, gruplar bu kaynakları elde etmek ya da denetlemek için mücadele ettiklerinde, çatışmalar yarattığına inanırlar.

ÇEKİRDEK AİLE (Nuclear family) Anne, baba (ya da bunlardan birisi) ve bağımlı çocuklardan oluşan bir aile grubu.

ÇEVRE ÜLKELERİ (Peripheral countries) Dünya ekonomisinde önemsiz bir rolleri olan ve bu yüzden de ticari ilişkilerinde merkezi, üretken ekonomilere bağımlı olan ülkeler.

ÇEVRESEL EKOLOJİ (Environmental ecology) Çağcıl sanayi ve teknolojinin etkisine açık olan fiziksel çevrenin bütünlüğünü korumaya yönelik bir ilgi.

ÇOKEŞLİLİK (Polygamy) Bir kişinin aynı anda iki ya da daha çok eşe sahip olabildiği bir evlilik türü.

ÇOKKARILILIK (Polygyny) Bir erkeğin aynı anda iki ya da daha fazla eşe sahip olduğu bir evlilik türü.

ÇOKKOCALILIK (Poliandry) Bir kadının aynı anda iki ya da daha fazla kocaya sahip olduğu bir evlilik türü.

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK (Multiculturalism) Etnik grupların ayrı ayrı varolmaları; ekonomik ve politik yaşama eşit olarak katılmaları.

ÇOKTANRICILIK (Polytheism) İki ya da daha fazla sayıdaki tanrıya inanma.

ÇÖLLEŞME (Desertification) Büyük alanlar boyunca, toprağın kalitesinin çöle benzer koşulların ortaya çıkmasına yol açacak biçimde yoğun olarak kötüleşmesi.

DAĞILIM DERECESİ (Degree of dispersal) Bir sayılar kümesinin kapsamı ya da dağılımı.

DAMGA (Stigma) Alçaltıcı olduğu düşünülen herhangi bir fiziksel ya da toplumsal özellik.

DAYATMA (Sanction) Toplumsal bakımdan davranış biçimlerini pekiştiren bir ödül ya da ceza biçimi.

DEĞERLER (Values) İnsan bireyleri ya da grupları tarafından, neyin istenir, uygun, iyi ya da kötü olduğu hakkında benimsenen düşünceler. Farklılaşan değerler, insan kültürünün gösterdiği değişikliklerin temel bir yönünü temsil eder. Bireylerin değer verdikleri şeylerin ne olduğu, içinde yaşıyor oldukları kültür tarafından önemli ölçüde etkilenir.

DEĞİŞKEN (Variable) Gelir ya da uzunluk gibi, bir nesne, birey ya da grubun, sınıflanabilmesine ve zaman içerisinde ötekilerle özgül karşılaştırmalar yapılabilmesine olanak sağlayan bir boyut.

DEMOGRAFİ (Demography) İnsan nüfuslarının, büyüklük, bileşim ve dinamikleri de dahil olmak üzere özelliklerinin incelenmesi.

DEMOGRAFİK GEÇİŞ (Demographic transition) Nüfus değişmesi hakkındaki, doğumlar ile ölümler arasındaki oranın istikrarlı olmasının belirli bir ekonomik zenginlik düzeyi erişildiğinde gerçekleşeceğini ileri süren bir yorum. Bu anlayışa göre, sanayi öncesi toplumlarda doğumlar ile ölümler arasında kaba bir denge bulunuyordu, çünkü yeterli yiyeceğin olmaması, hastalık ya da savaş yüzünden

DEMOKRASİ (Demokrasi) Vatandaşların siyasal karar verme sürecine, çokluk yönetsel organlar için temsilcilerini seçme yoluyla katılmalarına olanak sağlayan bir siyasal sistem.

DENEY (Experiment) Bir varsayımın kontrollü ve sistematik bir biçimde, ya araştırmacının oluşturduğu yapay bir durum içinde, ya da doğal olarak ortaya çıkmış ortamlar içerisinde sınandığı bir araştırma yöntemi.

DENEYSEL ARAŞTIRMA (Empirical investigation) Sosyolojik incelemenin belirli bir alanında yürütülen olgusal araştırma.

DERLEME (Survey) İncelenen yığına uygulanan anketlerin ve bu anketlere verilen yanıtlarda kalıplaşma ya da düzenlilikler bulmak için istatistiksel olarak çözümlenmesinin sözkonusu olduğu bir sosyolojik araştırma yöntemi.

DEVLET (State) Verili bir toprak parçası üzerinde egemen olan, otoritesi yasaya ve güç kullanma yeteneğine dayanan (hükümet kurumları ile kamu görevlelerinden oluşan) bir politik aygıt. Bütün toplumlar bir devletin varlığı ile nitelenmezler. Avcı ve toplayıcı kültürler ve küçük tarım toplumlarında devlet kurumları yoktur. Devletin doğuş, insanlık tarihindeki ayrıcı bir geçişi göstermektedir, çünkü devlet oluşumunda sözkonusu olan politik gücün merkezileşmesi, toplumsal değişim süreçlerinde yeni dinamikleri ortaya çıkarır.

DEVLET MERKEZLİ KURAM (State-centred theory) Uygun ekonomik politikaların ekonomik kalkınmayı engellemediği, kalkınmanın gerçekleşmesi için temel bir rol oynadığını ileri süren kalkınma kuramları.

DEVLETİ OLMAYAN ULUSLAR (Nations without states) Bir ulusun üyelerinin kendilerinin olduğunu ileri sürdükleri topraklar üzerinde siyasal egemenliklerinin olmadığı durumlar.

DEVRİM (Revolution) Kitle halindeki bir toplumsal hareketin başlatılmasının sözkonusu olduğu, varolan bir rejimi şiddet kullanımı sonucunda başarıyla yıkarak yeni bir hükümet biçimi oluşturan bir politik değişme süreci. Bir devrim, coup d'etat [hükümet darbesi]'dan ayrı tutulmalıdır, çünkü devrimde bir kitle hareketi ile politik sistemin bütününde önemli bir değişmenin gerçekleşmesi sözkonusudur. Bir coup d'etat, iktidarın silah yoluyla, ancak hükümet sistemini kökten bir biçimde değiştirmeden varolan politik liderlerin yerine geçecek olan kişiler tarafından ele geçirilmesine göndermede bulunmaktadır. Devrimler, varolan politik otoritelere meydan okuyan, ancak yine politik sistemi bütün olarak dönüştürmekten çok otoriteyi temsil eden kişilerin yerlerine başkalarının geçirilmesini hedefleyen başkaldırılardan da ayrı tutulmalıdır.

DIŞ GÖÇ (Emigration) İnsanların bir ülkeden, bir başkasına yerleşmek üzere, dışarıya doğru hareketi.

DIŞSAL RİSK (External risk) Doğal dünyadan gelen ve insanların eylemleriyle ilişkisi olmayan tehlikeler. Dışsal risk örnekleri arasında, kuraklık, deprem, kıtlık ve fırtınalar yer alır.

DİASPORA (Diaspora) Etnik bir nüfusun kendi topraklarından, çokluk zorla ya da travmatik koşullar sonucu yabancı bölgelere doğru yayılması.

DİKEY HAREKETLİLİK (Vertical mobility) Bir toplumsal tabakalaşma sisteminde, konumlar hiyerarşisindeki yukarı ya da aşağı doğru hareket.

DİN (Religion) Bir toplululuğun üyelerinin bağlı olduğu, bir kendinden geçme ya da mucize duygusu ile birlikte düşünülen simgelerin, ayrıca topluluğun üylerinin katıldığı ayin uygulamalarının sözkonusu olduğu bir inançlar kümesi. Dinler her zaman doğaüstü varlıklara inancı gerektirmemektedir. Din ile sihir arasındaki ayrımı yapmak zor olsa da genellikle sihirin, topluluk ayininin odağı olmaktan çok esas olarak bireyler tarafından uygulandığı düşünülmektedir.

DİN EKONOMİSİ (Religious economy) Din sosyolojisi içindeki, dinlerin, inananlar için birbirleriyle rekabet içinde olan örgütler diye görülmesinin yararlı olacağını ileri süren kuramsal bir çerçeve.

DİNDIŞI (Profane) Dünyevi, gündelik olana ait.

DİRENGEN DİŞİLLİK (Resistant femininity) R. W. Connell'in toplumdaki cinsiyet hiyerarşisi hakkındaki yazılarıyla anılan bir terim. Direngen dişilliği benimseyen kadınlar toplumdaki geleneksel dişilliğin ("öne çıkarılan dişillik") normlarını yadsımakta ve kurtarılmış yaşam biçimleri ve kimlikleri

benimsemektedir. Örneğin, feminizm ile lezbiyenlik hegemonyacı erkekliğin egemen rolüne boyun eğmeyen direngen dişillik biçimleridir.

DOĞANIN TOPLUMSALLAŞMASI (Socialization of nature) Üreme gibi "doğal" diye görülen olguları kontrol etme süreci.

DOĞURGANLIK (Fertility) Belirli bir toplumda çocuk doğuracak yaştaki kadınların doğurduğu yaşayan çocukların ortalama sayısı.

DRAMATURJİK ÇÖZÜMLEME (Dramaturgical analysis) Toplumsal etkileşimlerin incelenmesine yönelik, tiyatrodan alınan metaforların kullanılmasını temel alan bir yaklaşım.

DUYGUSAL ZEKA (Emotional intelligence) Bireylerin kendi duygularını, empati, kendi kendini kontrol, coşkulu ve azimli olma gibi niteliklerinin geliştirmek için kullanabilme yetenekleri.

DUYUSAL-MOTOR AŞAMA (Sensorimotor stage) Piaget'ye göre, çocuğun çevresi hakkındaki farkındalığında, algılama ve dokunmanın baskın olduğu insan bilişsel gelişme aşaması.

DÜNYA SİSTEMLERİ KURAMI (World-Systems theory) Immanuel Wallerstein'in öncülüğünü yaptığı bu kuram, kapitalist bir dünya ekonomisinin genişlemesine dayanan ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkileri vurgulamaktadır. Bu dünya ekonomisi merkez, yarı-çevre ve çevre ülkelerinden oluşur.

DÜNYAYI DESTEKLEYEN HAREKETLER (World-affirming movements) İzleyicilerinin dış dünyada başarılı olması için onlara kendi insan potansiyelinin önünü açmalarında yardımcı olan bir dinsel hareket.

DÜNYAYI YADSIYAN HAREKETLER (World-rejecting movements) Doğası gereği kısıtlayıcı olan, dış dünya hakkında eleştirel bakışa sahip ve üyelerinden çok şey isteyen bur dinsel hareket.

DÜNYAYLA UZLAŞMA HAREKETLERİ (World accomodating movements) Dünya işlerinden çok içe yönelik dinsel yaşam ve ruhsal saflığın önemini vurgulayan bir dinsel hareket.

DÜŞÜK-GÜVEN SİSTEMLERİ (Low-trust systems) Bireylerin, yaptıkları işler üzerinde çok az sorumluluk ya da denetim sahibi oldukları bir örgüt ya da iş ortamı.

DÜŞÜNGÜSELLİK (Reflexivity) Bu terim, bilgi ile toplum yaşamı arasındaki bağlantıları betimlemektedir. Toplum hakkında elde ettiğimiz bilgi, bizim toplum içinde nasıl davranacağımızı etkilemektedir. Örneğin, bir siyasal partinin desteğinin yüksek olduğunu gösteren bir kamuoyu yoklaması okumak, bir bireyi kendisinin de o partiyi desteklemesine yöneltebilir.

DÜZELTİCİ ADALET (Restorative justice) Ceza hukukunun, saldırganların eylemlerinin etkileri hakkındaki farkındalıklarını artırabilmek için, cezalandırıcı önlemler yerine topluluk temelli cezaları tercih eden bir dalı.

EGEMENLİK (Sovereignty) Açık seçik belirlenmiş sınırları olan bir alan içerisindeki bir monarkın, önderin ya da hükümetin en üstün güç olma özelliği.

EĞİTİM (Education) Bilginin bir kuşaktan diğerine doğrudan öğretim yoluyla aktarılması. Eğitim süreçleri bütün toplumlarda olsa da, ancak çağcıl dönemde kitlesel eğitim okullaşma yani kişilerin yaşamlarının belirli bir bölümünü geçirdikleri uzmanlaşmış eğitsel ortamlarda öğretim biçimini almıştır.

EKMEK GETİREN ERKEK (Male breadwinner) Yakın zamanlara kadar, pek çok sanayileşmiş toplumda erkeklerin geleneksel rolü, ev dışında çalışma yoluyla ailenin gereksinimlerini karşılamaktı. 'Ekmek getiren erkek' modeli, aile kalıplarındaki değişmeler ile kadınların giderek artan sayılarda işgücü piyasasına girmeleri sonucu önemini yitirmiştir.

EKO-ETKİNLİK (Eco-efficiency) Ekonomik büyüme yaratan, ancak çevreye en az zarar verecek olan teknolojilerin gelişimi.

EKOLOJİK MODERNLEŞME (Ecological modernization) Çevre için pozitif politikalar içeren ekonomik büyüme ve kalkınma. Ekolojik çağcıllaşma yandaşları sanayinin gelişmesi ile ekolojik korumanın birbiriyle bağdaşmaz olmadığına inanmaktadırlar.

EKONOMİ (Economy) Belirli bir toplumda yaşayan bireylerin maddi gereksinimlerini

sağlayan üretim ve değiş tokuş sistemi. Bütün toplumsal düzenlerde ekonomik kurumlar temel bir önem taşır. Ekonomide olup biten genellikle toplum yaşamının başka pek çok yönünü etkiler. Çağcıl ekonomiler, geleneksel olanlardan temel bakımlardan ayrılır çünkü nüfusun çoğunluğu artık tarımsal üretimde yer almaz.

EKONOMİK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK (Economic interdependence) İşbölümü ve uzmanlaşmanın sonucu olarak, kendine yeterli olma aşıldığında ve bireyler yaşamlarını sürdürmek için gereksindikleri pek çok malı ya da bu malların büyük bölümünü üretebilmek için başkalarına bağımlı olmaları.

EKONOMİK KARŞILIKLI BAĞIMLILIK (Economic interdependence) Uzmanlaşma ve işbölümünün, kendine yeterlilik mümkün olmadığında ve bireyler yaşamlarını sürdürmek için gerekli olan pek çok malı ya da malların büyük bölümünü üretmek için öteki bireylere bağlı olduğu durumda ortaya çıkan sonucu.

ENDOGAMİ (Endogamy) Kişinin içinde olduğu toplumsal grubun dışındakilerle evlilik ya da cinsel ilişki içine girmesinin yasaklanması.

ENFORMASYON TOPLUMU (Information society) Artık birincil maddi malların üretimine değil, bilginin üretimine dayanan toplum. Enformasyon toplumu, bilgi teknolojilerinin gelişimiyle yakından ilişkilidir.

ENGELLİLİĞİN BİREYSEL MODELİ (Individual model of disability) bireysel kısıtlamaların, engelli insanların yaşadığı sorunların temel kaynağı olduğunu ileri süren kuram. Bu kurama göre, bedensel "normaldışılık", kimi derecelerde bir "engelli"lik ya da işlevsel kısıtlama yaratmaktadır. Bu işlevsel kısıtlama, bir bireyin "geçersiz" diye yaftalandığı daha genel bir sınıflamanın temelinde yer alır. Engelliliğin bireysel modeli, engelliliğin toplumsal modelini savunanlar tarafından eleştirilmiştir.

ENSEST (Incest) Yakın aile bireyleri arasındaki cinsel etkinlik.

EPİDEMİYOLOJİ (Epidemiology) Nüfus içerisindeki hastalık ve salgınların dağılımı ile ortaya çıkmasının incelenmesi.

ERİLLİK KRİZİ (Crisis of masculinity) Kimilerinin benimsediği, geleneksel erillik biçimlerinin, erkeklerin kendilerinden ve toplumdaki rollerinden emin olmamalarına yol açan çağdaş etkilerin bileşimi tarafından aşındırıldığı inancı.

ERİŞİLEN STATÜ (Achieved Status) Biyolojik etkenlere dayanan özellikler yerine bireyin kendi çabalarına dayanan toplumsal statü. 'Savaş gazisi', 'üniversite mezunu' ya da 'doktor', kazanılmış statünün örneklerindendir.

ERİTME POTASI (Melting pot) Etnik farklılıkların, değişik kültürel kaynaklardan beslenen yeni davranış kalıpları yaratacak biçimde biraraya getirilebileceği düşüncesi.

ERKEĞİN ANLATIM YETERSİZLİĞİ (Male inexpressiveness) Erkeklerin kendi duygularını başkalarına açık etmekte ya da konuşmakta çektiği güçlük.

ESNEK ÜRETİM (Flexible production) Bilgisayarların, kitlesel bir markete sunulacak ürünleri, müşterinin isteğine göre tasarladığı süreçler.

EŞCİNSEL ERİLLİK (Homosexual masculinity) R.W. Connell'in toplumsal cinsiyet ilişkileri modeline göre, eşcinsel erkekliği damgalanmış ve erkekler için geçerli olan toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin en altına yerleştirilmiş durumdadır. Geçerli olan toplumsal cinsiyet düzeninde, eşcinseller, hegemonyacı erkekliği dile getiren 'gerçek erkek' sınıfının tam karşısında yer alıyor diye görülür.

EŞCİNSELLİK (Homosexuality) Cinsel etkinlik ya da isteklerinde aynı cinsten insanlara duyulan yönelim.

ETKİLEŞİMDE KIRIP DÖKME (Interactional vandalism) Karşılıklı konuşmanın üstü kapalı kurallarının bilerek ihlal edilmesi.

ETNİ (Ethnie) Anthony Smith tarafından ortak bir ata, ortak bir kültürel kimlik ile belirli bir ülkeyle bağlantılı olma düşüncesini paylaşan grupları betimlemek için kullanılan bir terim.

ETNİKLİK (Ethnicity) Verili bir grubun üyelerini ötekilerden ayırdeden kültürel değer ve normlar. Etnik bir grup üyelerinin kendilerini etraflarındaki öteki gruplardan ayırdeden ortak bir kültürel kimliğin kesin olarak farkındak

olmayı paylaştıkları bir gruptur. Hemen hemen bütün toplumlarda, etnik farklılıklar, güç ve maddi servetteki farklılaşmalarla el ele gider. Etnik farklılıkların aynı zamanda ırksal farklılıklar olarak algılandığı durumlarda, bu ayrışmalar daha da öne çıkarılır.

ETNİK MERKEZCİLİK (Ethnocentric) Bir başka kültürün düşünce ya da uygulamalarını, kişinin kendi kültürüne bakarak anlamaya çalışması. Etnik merkezci yargılar, öteki kültürlerin gerçek niteliklerini anlayamaz. Etnik merkezci bir birey, başka kültürlere kendi içinden bakamayan ya da bakmak istemeyen birisidir.

ETNİK TEMİZLİK (Ethnic Cleansing) Öteki etnik grupların kitlesel olarak sürülmesi yoluyla etnik bakımdan türdeş toprakların yaratılması

ETNOĞRAFYA (Etnography) İnsanların birinci elden, katılımcı gözlemcilik ya da mülakat yoluyla incelenmesi.

ETNOMETODOLOJİ (Etnomethodology) Insanların, gündelik toplumsal etkileşim sırasında, başkalarının söyledikleri ve yaptıklarına nasıl anlam kattıklarının incelenmesi. Etnometodoloji, insanların birbiriyle anlamlı değiş tokuşları sürdürdüğü araçları dikkate alan, "etnometod"lar ile ilgilenir.

EVANGELİK İNANÇ (Evangelicalism) Ruhsal yeniden doğuşa ("bir kez daha doğmuş olmak") olan inanç ile nitelenen bir Protestanlık biçimi.

EVİŞİ (eviçi işgücü) (Housework Domestic labour) Evde, yemek pişirme, temizlik ve alışveriş gibi genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilen, karşılığı ödenmeyen çalışma;

EVLİLİK (Marriage) İki kişi arasındaki, toplumsal bakımdan onay gören bir cinsel birliktelik. Evlilik neredeyse her zaman karşı cinsten iki kişi arasında gerçekleşir; ancak kimi kültürlerde, eşcinsel evlilik türleri hoşgörüyle karşılanmaktadır. Evlilik olağan olarak, ailenin çoğalmasının temelini oluşturur yani, evli çiftin çocuk yaparak onları yetiştirmeleri beklenir. Pek çok toplum, kişinin aynı anda birkaç eşle birden evlendiği çokeşliliğe izin vermektedir.

EVSİZ (Homeless) Uyuyacak bir yerleri olmayan, bedava sığınaklarda ya da yaşamak için düşünülmemiş olan kamu alanlarında uyuyan insanlar.

FAHİŞELİK (Prostitution) Cinsel hizmetlerin satışı.

FARKLILAŞMIŞ BİRLİK (Differential Association) Edwin H. Sutherland tarafından ortaya atılan, suç davranışının ortaya çıkışı hakkındaki bir yorum. Sutherland'a göre, suç davranışı, düzenli olarak suç işleyen öteki insanlarla birarada olma yoluyla öğrenilmektedir.

FEMİNİST KURAMLAR (Feminist theories) Toplumsal dünyanın incelenmesinde toplumsal cinsiyetin merkezi önemini ve özellikle kadınların deneyimlerinin benzersiz niteliğini vurgulayan sosyolojik bir bakış açısı. Feminist kuramın pek çok kolu bulunmaktadır; ancak bunların hepsi de, toplumdaki cinsiyet eşitsizliklerini açıklamak ve bunların üstesinden gelmek için çalışma isteğini paylaşır.

FORDİZM (Fordism) Henry Ford'un öncülüğünü yaptığı, hareketli montaj hattının üretime sokulması ile kitlesel üretimi, üretilen ürünler için kitlesel bir marketin yaratılma yöntemleriyle ayrılmaz biçimde bağlayan sistem Ford'un kendi durumunda bu yöntem, özellikle ünlü Ford T Modeliyle ilişkiliydi.

GAYRİ SAFİ ULUSAL GELİR (Gross National Income GNI) Gayri safi yurtiçi hasılaya, dışarıdan elde edilen net mülk gelirleri (faiz, rant, pay gelirleri ve karların) eklendiğinde ortaya çıkan gelir. (GNI terimi artık, eski ancak benzer bir ölçü olan gayri safi milli hasıla [gross national product GNP] yerine kullanılmaktadır.

GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILA (Gross Domestic Product -GDP) Belirli bir yılda, sahiplerinin kim olduğundan bağımsız olarak, bir ekonomideki üretim faktörlerince üretilen kayıtlı bütün nihai mal ve hizmetler.

GELİŞMİŞ KOD (Elaborate Code) Sözcüklerin, kesin anlamları belirtecek ve değişik kültürel ortamlara uyarlayacak biçimde, isteyerek ve tanımlayarak kullanımının sözkonusu olduğu bir konuşma biçimi.

GELİŞTİRME SORULARI (Developmental questions) Sosyologların,

toplumsal kurumların kökenleri ile geçmişten bugüne izlediği gelişme yollarına bakarken ortaya attıkları sorular.

GENELLEŞMİŞ ÖTEKİ (Generalized other) Georg Herbert Mead'in kuramındaki, bireyin toplumsallaşma süreci sırasında belirli bir grubun ya da toplumun genel değerlerini benimsemesini anlatan bir kavram.

GENEL YARDIM (Universal benefits) Bütün vatandaşlara, gelir düzeyi ya da ekonomik statüsü dikkate alınmadan verilen sosyal güvenlik yardımları. Britanya'da Ulusal Sağlık Hizmetleri, bütün Britanyalıların düzenli bir sağlık bakımı için sürekli olarak onu kullanma hakkına sahip olmaları anlamında evrensel yardımlara bir örnektir.

GENETİK OLARAK DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMALAR (Genetically modified organisms -GMOs) Genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, kendilerini oluşturan genlerle oynanması sonucu üretiglmiş olan bitki ya da tahıllardır.

GENİŞ AİLE (Extended family) Aynı evde, ya da birbirlerine çok yakın yerlerde yaşayan iki kuşaktan daha fazla akrabadan oluşan bir aile grubu.

GİZLİ MÜFREDAT (Hidden curriculum) Okulda öğrenilen, ancak biçimsel müfredatta yer almayan davranış biçimleri ya da tutumlar. Gizli müfredat, okulda sözkonusu olan örneğin, cinsiyet farklılığı yönlerini ileten "dile getirilmeyen gündem"dir.

GÖRELİ YOKSULLUK (Relative poverty) Herhangi bir toplumdaki genel yaşam standardına göre tanımlanmış yoksulluk.

GÖZETİM (Surveillance) Kimi birey ya da grupların etkinliklerinin başkaları tarafından, uyumlu davranış içinde olmalarının sağlanması için gözlem altında tutulması.

GÖZETİM TOPLUMU (Surveillance society) Bireylerin sürekli olarak izlendiği ve etkinliklerinin belgelendiği bir toplum. Yollar, cadde ve alışveriş merkezlerindeki kameraların yaygınlaşması, gözetimin genişlemesinin bir yönüdür.

GRİLEŞME (Greying) Bir toplumumn nüfusunun yaşlanan bölümünün oranındaki artışı anlatmak için kullanılan bir terim.

GRUP KAPANMASI (Group closure) Bir grubun kendisini öteki gruplardan ayırmak için kullandığı kesin bir sınır oluşturmak için kullandığı araçlar.

GRUP ÜRETİMİ (Group production) Bireyler yerine küçük gruplar kullanılarak örgütlenen üretim.

GÜÇ (Power) Bireylerin, ya da bir grubun üyelerinin, hedeflerine ulaşabilme ya da sahip oldukları çıkarları ilerletebilme yetenekleri. Güç, bütün insan ilişkilerinin her yerde kendini gösteren bir yönüdür. Toplumdaki pek çok çatışma, güç çatışmasıdır, çünkü bir birey ya da grubun ne kadar güç elde edebildiği, kendi isteklerini başkalarının istekleri pahasına uygulamaya koyabileceklerini belirlemektedir.

GÜNAH KEÇİSİ YARATMA (Scapegoating) Bir birey ya da grubu, kendilerinin sorumlu olmadıkları yanlışlıklar için suçlama.

HAPSETME ÖRGÜTLERİ (Carceral organizations) Michel Foucault'nun yazılarıyla birlikte anılan bu terim bireylerin fiziksel olarak dışarıdaki dünyadan ayırıldığı ve uzun zaman dilimleri için 'gözlerden saklandığı' hapisaneler ve akıl hastaneleri gibi kuruluşları betimlemektedir.

HASTA ROLÜ (Sick role) Amerikan işlevselcisi Talcott Parsons ile birlikte anılan, hasta bir kişinin hastalığının ötekiler üzerindeki yıkıcı etkilerini en aza indirmek için benimsediği davranış kalıplarını betimleyen bir terim.

HEDEFİN ZORLAŞTIRILMASI (Target hardening) Potansiyel suç durumlarına doğrudan müdahaleler yoluyla suçun gerçekleştirilmesini zorlaştırmayı amaçlayan suç önleme teknikleri. Örneğin, kimi bölgelerde araba hırsızlığının çekiciliğini azaltmak için arabalar için direksiyon kilitleri zorunlu tutulmaktadır.

HEGEMONYACI ERİLLİK(Hegemonic masculinity) İlk kez R. W. Connell tarafından ortaya atılan hegemonyacı erillik terimi, toplumsal cinsiyet hiyerarşisi içerisindeki baskın erillik biçimine göndermede bulunmaktadır. Hegemonyacı erillik öteki erillik ve kadınlık biçimlerini etkisi altına alsa da, bu biçimler tarafından kendisine meydan da okunabilir. Bugün Batı toplumlarının

çoğunda, hegemonyacı erillik, beyaz olma, heteroseksüellik, evlilik, yetke ve fiziksel sertlik ile eşleşmektedir.

HETEROSEKSÜELLİK (Heterosexuality) Cinsel etkinlik ya da isteklerinde karşı cinsten insanlara duyulan yönelim.

HİPERGERÇEKLİK (Hyperreality) Fransız yazar Jean Baudrillard'la anılan bir düşünce. Baudrillard, elektronik iletişimin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak, artık televizyon programlarının ya da öteki kültürel ürünlerin göndermede bulunabileceği ayrı bir gerçekliğin bulunmadığını ileri sürmektedir. bunun yerine, 'gerçeklik' diye gördüğümüz şey, bu tür iletişimin kendisi tarafından yapılanmıştır. Dolayısıyla haberlerde gösterilenler, yalnızca ayrı ayrı bir dizi olay hakkında değildir; gerçekte bunlar bu olayların neler olduğunu kendileri tanımlar ve onları oluştururlar.

HİZMET SINIFI (Service class) Çalıştırılması, bir işgücü sözleşmesi yerine bir hizmet koduna bağlı olan, bu yüzden de yüksek derecede güvenilirlik ve özerklik gerektiren kişileri anlatmak için John H. Goldthorpe tarafından benimsenen bir terim. Goldthorpe'un anlayışına göre, hizmetler sınıfı (o bunu, Sınıf I diye kategorize etmektedir), profesyonel, üst düzey yönetici ve yardımcılarını içermektedir (Hizmetler sınıfı üyeleri, hizmetler sektöründe çalışan kişiler değildir.)

HOMOFOBİ (Homofobia) Eşcinsellere karşı duyulan akıldışı korku ya da horgörü.

HOMOSEKSÜEL KURAMI (Queer Theory) Bu kuram, sosyoloji ile öteki disiplinlerin heteroseksüel olmayanlara karşı önyargılı olduğunu, bu yüzden de çağdaş düşüncenin büyük bölümünün altında yatan heteroseksüel varsayımlara meydan okumak için heteroseksüel olmayan seslerin öne çıkarılması gerektiğini ileri sürmektedir.

HÜKÜMET (Government) Devlet politikaları, kararları ve konularının, siyasal bir aygıt içinde yer alan resmi görevliler tarafından düzenli bir biçimde yürütülmesi. "Hükümet" teriminden, bir süreci anlayabiliriz; ya da hükümet, politikalarının resmi görevliler tarafından yürütülmesini gözeten siyasal yetkililere göndermede bulunabilir. Geçmiş dönemlerde hemen hemen bütün hükümetlere bir monark ya da imparator tarafından başkanlık ediliyordu ise de, çağcıl toplumların büyük bölümünde, siyasal yetkililer seçimle işbaşına gelir; bunların görevlileri de uzmanlık ve yeteneklerine göre atanırlar.

IQ (IQ) Zeka Katsayısı sözcüklerinin kısaltılması olan bu terim, bir dizi kavramsal ve hesaplama gerektiren problemlerin karışımından oluşan sorulara verilen yanıtlardan elde edilen puanı gösterir.

IRK (Race) Bireyler ve grupların sınıflandırılmasına olanak veren toplumsal ilişkiler ile biyolojik özelliklere dayanarak, bireyler ve gruplara yüklenen değişik nitelik ya da beceriler kümesi.

IRKÇILIK (Racism) Kalıt yoluyla edinilen belirli fiziksel özellikleri paylaşan bir nüfusa, üstün olma ya da aşağıda olma niteliklerinin yüklenmesi. Irkçılık, önyargının, insanlar arasındaki fiziksel farklılıklar üzerinde odaklanan özgül bir biçimidir. Irkçı tutumlar, Batının sömürgeci genişlemesi sırasında yerleşmişlerdi; ne ki bu tutumlar, insan toplumlarının pek çok bağlamında bulunan önyargı ve ayrımcılık mekanizmalarına da dayanır görünmektedir.

IRKMERKEZCİLİK (Ethnocentricism) Bir başka kültürün düşünce ya da pratiklerini, kişinin kendi kültürüne dayanarak anlamaya çalışması. Irkmerkezci yargılar başka kültürlerin gerçek niteliklerini farkedemez. Irkmerkezci bir birey, başka kültürlere bu kültürlerin kendilerine dayanarak bakamayan ya da bakmak istemeyen birisidir.

IRKSALLAŞTIRMA (Racialization) Irka ilişkin anlayışların bireylerin ya da insan gruplarının sınıflandırılmasında kullanılma süreci. Irk ayrımları insanlar arasındaki farklılıkların betimlenme yollarından daha fazla bir şeydir: bunlar güç ve eşitsizlik kalıplarının yeniden üretimindeki önemli etkenlerdir.

İÇ GÖÇ (Immigration) İnsanların bir ülkeye, bir başka ülkeden gelerek yerleşmek üzere yer değiştirmesi.

İDAM CEZASI (Capital punishment) Ölümle cezalandırılacak bir suçtan suçlu bulanan bir kişinin devlet tarafından öldürülmesi. Idam cezası yaygın olarak "ölüm cezası" diye de bilinir.

İDEAL TİP (Ideal type) Verili bir toplumsal malzemenin belirli özelliklerini vurgulamak için oluşturulan, gerçekliğin hiçbir yerinde varolması gerekmeyen bir 'saf tip'. Sözkonusu özelliklerin ille de istenir olmaları gerekmemektedir; bunlar yalnızca tanımlayıcı özelliklerdir. Buna bir örnek, Max Weber'in bürokratik örgüt ideal tipidir.

İDEOLOJİ (Ideology) Egemen grupların çıkarlarını haklı göstermeyi sağlayan, paylaşılan düşünce ya da inançlar. İdeolojiler, gruplar arasında sistematik ve yerleşik eşitsizliklerin olduğu bütün toplumlarda bulunmaktadır. İdeoloji kavramı, ideolojik sistemlerin grupların sahip olduğu güçler arasındaki farklılıkları meşru kılmaya yaradığından, güç kavramıyla yakından ilişkilidir.

İKİ ÇEKİRDEKLİ AİLELER (Binuclear families) Bir çocuğun, ayrıldıktan sonra iki ayrı evde oturan ve her ikisi de çocuğun büyütülmesinde katkısı olan alan bir aile yapısı.

İKİNCİ DÜNYA (Second World) Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin daha önce komünist olan, sanayileşmiş toplumları.

İKİNCİL SAPKINLIK (Secondary deviance) Amerikan kriminoloğu Edwin Lemert'le birlikte anılan bir düşünce. Birincil sapkınlık, bir normu ya da yasayı çiğneyen bir ilk edime örneğin, bir dükkandan bir şeyler çalmak göndermede bulunmaktadır. İkincil sapkınlık, dükkandan bir şeyler çalanın bir "hırsız" olarak görülmesi gibi, edimi gerçekleştiren bireye yapışık hale gelen bir yaftadır.

İKİYE KATLANMA SÜRESİ (Doubling time) Belirli bir nüfus büyüklüğünün iki katına çıkması için geçen zaman.

İLETİŞİM (Communication) Bilginin bir birey ya da gruptan ötekine aktarılması. İletişim, bütün toplumsal etkileşimlerin temelinde yatar. Yüz yüze bağlamlarda, iletişim dilin kullanımının yanında ötekilerin ne söylediklerin ve ne yaptıklarını anlamak için yorumladıkları pek çok bedensel işaret yoluyla da yürütülür. Yazının ve radyo, televizyon ya da bilgisayar aktarım sistemleri gibi elektronik araçların gelişmesi ile, iletişim, yüz yüze ilişkilerin yakın bağlamından değişik derecelerde uzaklaşmıştır.

İLİŞTİRİLEN STATÜ (Ascribed status) ırk, cinsiyet ya da yaş gibi biyolojik etkenlere dayanan toplumsal statü.

İNFORMEL EKONOMİ (Informal ekonomi) Yerleşik ücretli emek alanı dışında gerçekleştirilen ekonomik işlemler.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ (Human resources management) Yönetim kuramının, çalışanların coşku ve kendilerini adamışlığını, ekonomik rekabet gücü bakımından temel diye gören bir dalı. İnsan kaynakları yönetimi (İKY) yaklaşımı işçilerin, kendilerini şirketin ürünlerine ve çalışma sürecinin kendisine yatırım yapmış diye görmelerini sağlamaya çalışmaktadır.

İNTERNET (Internet) Bilgisayarlar arasındaki, insanların birbirleriyle iletişim içine girmelerini ve World Wide Web üzerinde görsel, işitsel ya da metinsel bilgilere, zaman, mekan, maliyet ve uzaklık sınırlamalarına aynı zamanda hükümetlerin toprak sınırlamalarına da- bağlı olmadan erişebilmelerini sağlayan, küresel bir bağlantı sistemi.

İNTERNETE DAYALI ÖĞRENME (Internet-based learning) İnternet aracılığıyla birbirine bağlanmış eğitim etkinliği.

İŞ GÜVENCESİ YOKLUĞU (Job insecurity) Çalışanların, kendi iş konumlarının istikrarı ve işyerindeki rolleri hakkında yaşadıkları bir endişe.

İŞBİRLİKÇİ ERİLLİK (Complicit masculinity) R. W. Connell'in toplumsal cinsiyet hiyerarşisi hakkındaki yazılarıyla birlikte anılan bir terim. İşbirlikçi erillik toplumdaki, hegemonyacı erillik idealini yaşamayan, ancak onun babaerkil bir düzen içindeki egemen konumundan yarar sağlayan pek çok erkek tarafından benimsenmektedir.

İŞBÖLÜMÜ (Divison of labour) Bir üretim sisteminin, ekonomik karşılıklı bağımlılık yaratacak biçimde, uzmanlaşmaya dayanan işlere ya da mesleklere bölünmesi. Bütün toplumlarda, en azından başlangıç düzeyinde, özellikle erkeklere yüklenen ödevlerle kadınların gerçekleştireceği işler arasında, bir işbölümü vardır. Bununla birlikte sanayileşmenin gelişimi ile işbölümü, daha önceki bütün üretim sistemlerinde olduğundan çok daha karmaşık hale gelir.

İŞÇİ SINIFI (Working class) Genel olarak mavi yakalı ya da el emeğine dayanan işlerde çalışanların oluşturduğu bir toplumsal sınıf.

İŞLEM ÖNCESİ AŞAMA (Pre-operational stage) Piaget'nin kuramında, çocuğun temel mantıksal düşünce biçimleri üzerinde yeterince ustalık kazandığı bir bilişsel gelişim aşaması.

İŞLEVSEL CEHALET (functional illiteracy) Gündelik yaşamı sürdürmek için gereken okuryazarlık ve sayılardan anlama becerilerinin yokluğu.

İŞLEVSELCİLİK (Functionalism) Toplumsal olayların en iyi biçimde, yerine getirdikleri işlevlere yani, bir toplumun sürekliliğine yaptıkları katkılara göre açıklanabileceği anlayışına ve toplumun, değişik parçalarının birbirleriyle ilişkili olarak anlaşılabieceği karmaşım bir sistem olduğu düşüncesine dayanan kuramsal bir bakış açısı.

İŞLEVSİZLİK (Disfunction) Toplum yaşamının, toplumsal bir sisteme meydan okuyan ya da gerilimler yaratan özellikleri.

İŞSİZLİK (Unemployment) İşsizlik oranları, 'ekonomik olarak etken' olan insanlarla iş arayan ancak bulamayan insanların oranını ölçer. 'İşgücü dışı' kalan bir insanın, yapacak hiçbir şeyi olmaması anlamında işsiz olması gerekmemektedir. Ev kadınları, örneğin, bir ücret elde etmezler, ancak genellikle çok çalışırlar.

İTME VE ÇEKME ETKENLERİ (Push and pull factors) Küresel göçe ilişkin ilk çalışmalarda, bu etkenler göç kalıplarını etkilediğine inanılan içsel ve dışsal etkenler olarak biliniyordu. 'İtme etkenleri', göçün kaynaklandığı ülkedeki, işsizlik, savaş, kıtlık ya da siyasal kovuşturma gibi dinamiklere göndermede bulunur. 'Çekme etkenleri', gidiş ülkelerindeki, canlı bir işgücü piyasası, düşük nüfus yoğunluğu ve yüksek yaşam standardı gibi özellikleri betimlemektedir.

İZLENİM YÖNETİMİ (Impression management) Amerikan toplumbilimcisi Erwing Goffman'la birlikte anılan bir düşünce. İnsanlar, başkalarının kendileri hakkındaki izlenimlerini, başka insanlarla biraraya geldiklerinde neyi ortaya döküp neyi gizleyeceklerini seçerek, 'yönetirler' ya da denetlerler.

KABA DOĞUM ORANI (Crude birth rate) Bir yıl içinde verilmiş bir nüfus içindeki doğum sayılarını temsil eden, normal olarak bin kişi başına düşen doğum sayısını olarak hesaplanan istatistiksel bir ölçü. Kaba doğum oranı kullanışlı bir gösterge olsa da, yalnızca genel bir ölçüdür, çünkü doğumların sayısının yaş dağılımıyla ilişkisini ortaya koymaz.

KABA ÖLÜM ORANI (Crude death rate) Bir yılda verilmiş bir nüfus içindeki ölüm sayılarını temsil eden ve normal olarak bin kişi başına düşen ölüm sayısı olarak hesaplanan istatistiksel bir ölçü. Kaba ölüm oranları, bir toplum ya da topluluktaki ölümlülük düzeylerinin genel bir ölçüsünü verir, ancak yaş dağılımını dikkate almadığından kullanışlılığı sınırlıdır.

KALIP YARGI (Stereotype) Bir grup insanın katı ve esnek olmayan betimlelereri.

KALİTE ÇEMBERİ (Quality circle QC) İşçilerin uzmanlıklarını, karar verme sürecine etken bir biçimde katılırken kullandıkları sanayileşmiş grup üretim biçimleri.

KAMUOYU (Public opinion) Halkın günün sorunları hakkındaki görüşleri.

KAMUSAL ALAN (Public space) Alman toplumbilimcisi Jurgen Habermas ile anılan bir düşünce. Kamu alanı, çağcıl toplumlardaki kamusal tartışma ve görüş alışverişi alanına göndermede bulunmaktadır.

KAPİTALİSTLER (Capitalists) Şirketlere, toprağa ya da hisse senedi ve ortaklıklara sahip olan, bunları ekonomik getiri sağlamak için kullanan kişiler.

KAPİTALİZM (Capitalism) Piyasa değiş tokuşuna dayanan bir ekonomik girişim sistemi. "Sermaye", para, mülk ya da makinalar gibi, piyasada satılacak malların üretiminde kullanılabilecek ya da bir kar beklentisiyle bir piyasaya yatırılabilecek herhangi bir varlığa göndermede bulunmaktadır. Bugünün sanayileşmiş toplumlarının neredeyse hepsi, kapitalist yönelime sahiptir bu toplumların ekonomik sistemleri serbest girişim ve ekonomik rekabete dayanmaktadır.

KARŞILAŞMA (Encounter) İki ya da daha fazla kişinin, yüz yüze geldiği durumlardaki birlikte olma durumu. Bizim gündelik

yaşamlarımız, günün akışı boyunca dizilmiş olan farklı karşılaşmalardan oluşur. Çağcıl toplumlarda, başkalarıyla girdiğimiz pek çok karşılaşma, iyi tanıdığımız insanlarla değil, yabancılarla gerçekleşir.

KARŞILAŞTIRMA SORULARI (Comparative questions) Sosyoloji kuramı ya da araştırması için, bir toplumdaki bir bağlamın ötekiyle karşılaştırılmasına ya da farklı toplumlardan gelen birbirine karşıt örneklerin bulunmasına yönelik olan sorular.

KARŞILAŞTIRMALI ARAŞTIRMA (Comparative Research) Bir toplum hakkında elde edilen bir bulgular kümesini öteki toplumlar hakkında elde edilen aynı türden bulgularla karşılaştıran araştırma.

KARŞILIKLI KONUŞMA ÇÖZÜMLEMESİ (Conversation analysis) Karşılıklı konuşmaların, etnometodolojiden alınan teknikler kullanılarak yapılan deneysel incelemesi. Karşılıklı konuşma çözümlemesi, konuşmanın organize edilme ilkeleri ile konuşmanın toplumsal düzenin üretimi ve yeniden üretimindeki rolünü ortaya koymak için, doğal biçimde gerçekleşen karşılıklı konuşmaların ayrıntılarını inceler.

KAST (Caste) Bir bireyin toplumsal konumunun doğumla belirlendiği ve değiştirilemediği bir tabakalaşma biçimi. Farklı kast gruplarının üyeleri arasında neredeyse hiç evlilik olmaz.

KATILARAK GÖZLEM (Participant observation) Toplumbilim ve antropolojide yaygın olarak kullanılan araştırmacının incelenen grup ya da topluluğun etkinliklerinde yer aldığı bir araştırma yöntemi.

KATILIMCI DEMOKRASİ (Participatory democracy) Bir grubun ya da topluluğun bütün üyelerinin önemli kararların alınmasına toplu olarak katıldıkları bir demokrasi sistemi.

KAYNAK (Source) Atıf yapılan bir yayın, bir yayından bir pasaj ya da başka bilgi.

KAYNAK DAĞILIMI (Resource allocation) Toplumsal ve maddi kaynakların toplumsal gruplar ya da toplumdaki öteki unsurlar tarafından nasıl paylaşıldığı ya da nasıl kullanıldığı.

KENDİLİK KİMLİĞİ (Self-identity) Kendimize ait benzersizlik duygusu ile çevremizdeki dünyayla olan ilişkimizi biçimlendirmemizi sağlayan, sürekli bir kendi kendini geliştirme ve kişisel kimliğimizin tanımlanması süreci.

KENT EKOLOJİSİ (Urban ecology) Kent yaşmaına ilişkin, bitkilerle hayvanların fiziksel çevreye uyum göstermeleri benzetmesine dayanan bir yaklaşım. Ekoloji kuramcılarına göre kentlerin içindeki değişik semtler ve bölgeler, kent nüfusunun, varolan kaynaklar için birbirleriyle rekabet etmeleri biçimindeki doğal uyum gösterme süreçlerinin bir sonucu olarak oluşmuşlardır.

KENT GRUPLAŞMASI (Conurbation) Kasaba ve kentlerin sürekli bir kentsel çevre oluşturacak biçimde kümelenmesi.

KENTLEŞME (Urbanization) Kasaba ve kentlerin gelişimi.

KENTLİLİK (Urbanism) Louis Wirth'in kentin toplum yaşamının, kişisellik dışı olması gibi ayırıcı özelliklerini anlatmak için kullandığı bir terim.

KENTSEL GERİ KAZANIM (Urban recycling) Kötüleşen semtlerin, daha yeni bölgelere taşınmak yerine, eski binaların onarılması ile yeni binaların yapılması yoluyla yenilenmesi.

KENTSEL DÖNÜŞÜM (Urban renewal) Toprağın ve binaların geri kazanımı, kentsel çevrenin iyileştirilmesi, yerel alanların daha iyi ve vatandaşların katılımıyla yönetilmesi ve kamu fonlarını hem bölgeyi yeniden kazanmak hem de daha fazla özel yatırım çekmek için kullanılması yoluyla kötüleşen mahalleleri canlandırma.

KIR TOPLUMLARI (Pastoral societies) Geçimlerini evcilleştirilmiş hayvanların yetiştirilmesiyle sağlayan toplumlar; genellikle mevsimsel değişmelere göre ya da taze ot bulmak amacıyla farklı bölgeler arasında göç etme gereksinimi ortaya çıkar.

KIRIK PENCERELER KURAMI (Theory of broken windows) Kırık bir cam ya da kırıp dökme gibi düzensizlik görüntüsü ile gerçekleşen suç arasında bir bağlantının olduğu düşüncesi.

KISITLI KOD (Restricted code) Güçlü bir biçimde gelişmiş, pek çok düşüncenin sözcüklere dökülmesinin gerekmediği ve

dökülmediği- kültürel anlayışlara dayanan bir konuşma biçimi.

KİBARLAŞTIRMA (Gentrification) Eskiyen konutların bölgeye taşınan varlıklı insanlar tarafından yeniden inşa edilmesi ile gerçekleşen bir kentsel yenilenme süreci.

KİLİSE (Church) Yerleşik dinsel bir örgütlenmede yer alan büyük bir insan topluluğu. Mezheplerin olağan olarak dinsel görevliler arasındaki bir sıra düzenin bulunduğu biçimsel bir yapıları bulunur; terim ayrıca bu grubun dinsel törenlerinin gerçekleştirildiği binalar için de kullanılır.

KİMLİK (İdentity) Bir insanın kişiliğini ya da bir grubun niteliğini belirleyen, onların kim olduğunu ve neyin onlar için anlamlı olduğunu belirleyen ayırdedici özellikler. Kimliğin kimi ana kaynakları arasında, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, ulus ya da etnik durum ve toplumsal sınıf yer almaktadır. Bir bireyin kimliğinin en önemli belirteçlerinden birisi, o bireyin adıdır; ad verme, grup kimliği için de önemlidir.

KİŞİLİĞİN İSTİKRAR KAZANMASI (Personality stabilization) İşlevselcilere göre, aile yetişkin üyelerine duygusal bakımdan yardımcı olmakta yaşamsal bir rol oynar. Yetişkin erkek ve kadınlar arasındaki evlilik, yetişkin kişiliklerin desteklenmesini ve sağlıklı tutulmasını sağlayan düzenlemelerdir.

KİŞİSEL UZAM (Personal space) İnsanların kendileri ile kişisel olarak tanıdıkları öteki insanlar arasında bıraktıkları fiziksel uzam; bu uzam yakın ilişkiler için mahrem uzaklıktan biçimsel karşılaşmalar için toplumsal uzaklığa ve bir izleyici topluluğu karşısındaki kamusal uzaklığa kadar farklılıklar gösterebilir.

KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI (Mass media) Gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon gibi izleyici kitlesine ulaşmak için tasarlanmış iletişim biçimleri.

KİTLESEL ÜRETİM (Mass production) Makine gücü kullanılarak büyük miktarlarda mal üretimi. Kitlesel üretim Sanayi Devriminin sonuçlarından birisiydi.

KLİŞE (Stereotype) Bir grup insanın katı ve esnek olmayan biçimde nitelenmesi.

KOMÜNİZM (Communism) Marx'ın adıyla anılan, özellikle Lenin tarafından geliştirilen ve Çin'in yanısıra 1990'a kadar Sovyetler Birliği ile Doğu Avrupada kurumlaşmış bulunan bir siyasal düşünceler kümesi.

KONTROL KURAMI (Control theory) Suçu, suç etkinliğini uyaran itkiler ile onu caydıran kontroller arasındaki bir dengesizliğin sonucu olarak gören bir kuram. Kontrol kuramcıları suçluların, toplumsal ya da fiziksel kontroller yoluyla böyle yapmaları engellenmediği sürece kendi ödülleriniençoklaştıracak biçimde davranacak olan rasyonel varlıklar olduğunu ileri sürmektedir.

KONTROLLER (Controls) Başka değişkenlerin nedensel etkilerini inceleyebilmek için kimi değişkenleri sabit tutmayı sağlayan istatistiksel ve deneysel bir araç.

KONUŞMA (Talk) Gündelik toplum yaşamında karşılıklı konuşmaların ya da sözel iletişimin yürütülmesi. Bu konu, sosyologların, özellikle de etnometodologların giderek artan ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir.

KORELASYON (Correlation) İki boyut ya da iki değişken arasındaki, genellikle istatistiksel olarak dile getirilen düzenli bir ilişki. Korelasyonlar pozitif ya da negatif olabilir. Iki değişken arasında, bir değişkenin üst değerleri düzenli olarak öteki değişkenin yüksek değerleri ile eşleştiğinde, pozitif bir korelasyon vardır. Bir değişkenin yüksek değerleri öteki değişkenin düşük değerleri ile eşleştiğinde ise negatif bir korelasyon vardır.

KOZMOPOLİT (Cosmopolitan) Sürekli olarak yeni düşünce ve değerlere açık olmaları sonucunda pek çok toplumsal niteliği paylaşan insan ya da toplumları betimleyen bir terim.

KÖKTENCİ FEMİNİZM (Radical feminism) Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal ve ekonomik yaşamın bütün yönlerindeki erkek egemenliğinin bir sonucu olduğuna inanan bir feminist kuram biçimi.

KÖKTENDİNCİLİK (Fundementalism) Tanrısal metinlerin sözcük anlamlarına dönülmesinin gerekli olduğu inancı. Köktendincilik, çağcıllaşma ile rasyonelleşmeye karşı, inanca dayanan yanıtlar üzerinde ısrar ederek ve geleneksel yöntemleri kullanma yoluyla geleneği savunarak gösterilen bir tepki sonucundan ortaya çıkar.

KÖLELİK (Slavery) Kimi bireylerin, sözcük anlamında başkalarının malı olduğu bir toplumsal tabakalaşma biçimi.

KRİMİNOLOJİ (Criminology) Ceza yasası tarafından suç sayılan davranış biçimlerinin incelenmesi.

KURAM (Theory) Düzenli olarak gözlenen olayları açıklamak için girişilen genel özellikleri belirleme çabası. Bütün sosyolojik çalışmalarda kuramlar vazgeçilmez bir unsurdur. Kuramlar, daha geniş kuramsal yaklaşımlarla ilişkili olma eğiliminde olsalar da, yaratılmasına yardımcı oldukları araştırma sonuçlarından da büyük ölçüde etkilenirler.

KURAMSAL SORULAR (Theoretical questions) Toplumbilimci tarafından, belirli bir kapsamdaki gözlenmiş olayları açıklamaya çalışırken sorulan sorular. Kuramsal soruların sorulması, toplum yaşamının doğası hakkında genellemeler yapmamızı sağlamakta esastır.

KURBAN ÇALIŞMALARI (Victimization studies) Nüfusun, belirli bir dönemde suçun kurbanı olmuş oranını ortaya koymayı amaçlayan anketler. Kurban anketleri 'kayıtdışı suçun karanlık sayısını', doğrudan insanların suça gerçekten maruz kalmaları üzerine odaklanarak telafi etmeye çalışırlar.

KURUMSAL IRKÇILIK (Institutional racism) Varolan toplumsal kurumlarda yapılaşmış hale gelen, etnik duruma dayanan ayrımcılık kalıpları.

KURUMSAL KAPİTALİZM (Institutionalist capitalism) Kurumsal hisse senedi sahibi olma temelinde örgütlenmiş olan kapitalist girişim.

KURUMSAL OLMAKTAN ÇIKARMA (Deinstitutionalization) Devlete ait kuruluşlarda bakımı yapılan bireylerin kendi ailelerinin yanına ya da topluluk denetimindeki konutlara gönderilmesi.

KUŞAKLARARASI HAREKETLİLİK (Intergeneralitonal mobility) Bir toplumsal tabaka hiyerarşisindeki yukarı yada aşağı doğru, bir kuşaktan diğerine gerçekleşen hareket.

KUŞAKLAR ÖTESİ HAREKETLİLİK (Intragenerational mobility) Bir toplumsal tabaka hiyerarşisindeki yukarı yada aşağı doğru, kişisel kariyer boyunca gerçekleşen hareket.

KUTSAL (Sacred) Verili bir dinsel düşünceler kümesi içindeki, kendinden geçme ya da saygı duygusu uyandıran şeyler.

KUZNETS EĞRİSİ (Kuznets curve) Kapitalist gelişimin ilk aşamalarında eşitsizliğin artacağını, daha sonra azalacağını ve sonunda görece düşük bir düzeyde istikrar kazanacağını gösteren bir formül. İktisatçı Simon Kuznets tarafından geliştirilmiştir.

KÜLT (Cult) Bireylerin gevşek bir biçimde bağlandığı, ancak sürekli bir yapıdan yoksul olan, küçük bir dinsel gruplaşma. Kültler çok sık olarak, ilham verici bir liderin etrafında oluşur.

KÜLTÜR (Culture) Belirli bir grubun ayırdedici özellikleri olan değerler, törenler ve yaşam biçimleri. Toplum kavramı gibi kültür kavramı da, sosyolojide, öteki toplumsal bilimlerde (özellikle antropolojide) olduğu gibi, çok geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Kültür, insanların toplumsal birliğinin en ayırdedici özellikleridir.

KÜLTÜREL ÇOĞULCULUK (Culturel pluralism) Verili bir toplumdaki birkaç altkültürün eşit düzeyde birarada yaşaması.

KÜLTÜREL YENİDEN ÜRETİM (Cultural reproduction) Kültürel değer ve normların bir kuşaktan ötekine aktarılması. Kültürel yeniden üretim, kültürel yaşantının zaman içinde sürdürüldüğü mekanizmalara göndermede bulunur. Çağcıl toplumlardaki okullaşma süreçleri, kültürel yeniden üretimin temel mekanizmaları arasında bulunur; bunlar yalnızca derslerde, biçimsel müfredat sırasında öğretilenlerle sınırlı da değildir. Kültürel yeniden üretimin daha önemli bir gerçekleşme biçimi, gizli müfredat, yani bireylerin okuldayken biçimsel olmayan yollardan öğrendikleri davranış biçimleridir.

KÜRESEL ISINMA (Global warming) Dünyanın atmosferindeki tedrici artış. Küresel ısınma ya da "sera etkisi", birikmiş karbondioksidin güneşin ışınlarını alıkoymlası ve dünyayı ısıtmasıyla gerçekleşir. Küresel ısınmanın etkileri, sel baskınları, kuraklıklar ve dünyanın iklimindeki öteki değişiklikler de içinde olmak üzere, potansiyel olarak yıkıcıdır.

KÜRESEL ŞEHİR (Global city) Londra, New York ya da Tokyo gibi, yeni küresel ekonominin örgütsel bir merkezi haline gelen bir kent.

KÜRESEL YÖNETİŞİM (Global Governance) Küresel sorunlarla başetmek için gereken kurallar çerçevesi ile bu kurallar çerçevesinin işleyebilmesi için gereken farklı nitelikteki kurumlar (hem uluslararası yönetim örgütleri hem ulusal hükümetleri de içeren) kümesi.

KÜRESEL KÖY (Global village) Elektronik iletişimin yayılmasının dünyayı küçük bir topluluk haline getirdiğini düşünen Kanadalı yazar Marshall McLuhan ile özdeşleşmiş olan bir kavram. Buna göre, dünyanın farklı bölgelerinden yaşayan insanlar aynı olayları televizyon programları yoluyla izleyebilirler.

KÜRESEL MAL ZİNCİRLERİ (Global commodity chains) Nihai bir ürünü ortaya çıkaran dünya çapındaki bir işgücü ve üretim ağı.

KÜRESELLEŞME (Globalization) Toplumsal ve ekonomik ilişkiler dünya çapında yaygınlaştıkça, dünyadaki farklı insanlar, bölgeler ve ülkeler arasında giderek artan karşılıklı bağımlılık.

LAİKLEŞME (Secularization) Dinin etkisinin azalması süreci. Çağcıl toplumlar giderek laikleşmişlersede, laikleşmenin kapsamının izlenmesi karmaşık bir konudur. Laikleşme, dinsel örgütlerle ilişki içinde olma (kiliseye devam etme orankarı gibi) düzeylerine, dinsel örgütlerin bulunduğu toplumsal ve maddi etkilere ve insanların dinsel düşünceleri ne ölçüde benimsediklerine göndermede bulunabilir.

LEZBİYENLİK (Lesbianism) Kadınlar arasındaki eşcinsel etkinlik ya da bağlanmalar.

LİBERAL DEMOKRASİ (Liberal democracy) Parlamento kurumlarına dayanan, ekonomik üretim alanında serbest piyasa sistemini benimsemiş bir demokrasi sistemi.

LİBERAL FEMİNİZM (Liberal feminism) Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, kadın ve kızların sivil haklar ile eğitim ve istihdam gibi belirli toplumsal kaynaklara erişiminin az olmasından kaynaklandığını öne süren bir feminist kuram biçimi. Liberal feministler, bireylerin haklarının korunmasını garanti altına alan yasama değişiklikleri yoluyla bu durumu çözmeye çalışırlar.

MAKRO-SOSYOLOJİ (Macrosociology) Büyük ölçekli grupların, örgütlerin ya da toplumsal sistemlerin incelenmesi.

MALTHUSCULUK (Malthusianism) İlk kez iki yüzyıl önce Thomas Malthus tarafından ortaya atılan, nüfus artışının, bu artışı destekleyebilecek kaynaklardaki artıştan fazla olacağı düşüncesi. Malthus, aşırı nüfus artışı ve gelecekteki sefalet ve açlıktan kaçınabilmek için insanların cinsel birleşme sıklıklarını sınırlandırması gerektiğini ileri sürmüştü.

MEDYA EMPERYALİZMİ (Media imperialism) Kimilerince, sanayileşmiş ülkelerden kaynaklanan medya içeriğinin kendi kültürel bağımsızlıklarını korumayı sağlayacak kaynaklardan yoksun az gelişmiş uluslara dayatıldığı bir kültürel imparatorluğun yaratılmasına yol açtığı ileri sürülen iletişim teknolojisinin olanak verdiği bir emperyalizm türü.

MEDYADAKİ YASAL DÜZENLEMELER (Media regulation) Medya sahipliği ve medya iletişiminin içeriğini kontrol etmek için yasal yolların kullanılması.

MEDYAN (Median) Bir sayılar dizisinin ortasında yer alan sayı kimi zaman bir ortalama hesaplamaktan daha kullanışlı olabilen bir merkezi eğilim hesaplama yöntemi.

MEGA ŞEHİRLER (Megacities) Manuel Castells'in, büyük, yüksek bir yoğunlaşmaya sahip olan, küresel ekonomi için bağlantı noktaları işlevi gören kentsel uzamları betimlemek için tercih ettiği bir terim. 2015 yılına kadar, nüfuslarının sekiz milyonu aştığı otuzaltı 'megakent' olacağı tahmin edilmektedir.

MEGAOPOL (Megalopolis) Eski Yunanlılar tarafından adı konan, bütün uygarlıkları kıskandırması planlanan bir kent devletine göndermede bulunan "bütün kentlerin kenti" ancak çağcıl dönemde çok büyük kentleri, ya da aşırı büyük kent gruplaşmasını (conurbations) anlatmak için kullanılmaktadır.

MERİTOKRASİ (Meritocracy) Toplumsal konumların, miras alınmış servet, cinsiyet ya da toplumsal artalan yerine bireysel katkı ve başarı temelinde tanımlandığı bir sistem.

MERKEZ ÜLKELER (Core Countries) Dünya Sistemi kuramına göre, dünya

ekonomik sistemindeki karların aslan payını alan en gelişmiş sanayi ülkeleri.

MERKEZİ EĞİLİM ÖLÇÜLERİ (Measures of central tendency) Bunlar, ortalamaları hesaplama yollarıdır; en yaygın olanları da ortalama, medyan ve moddur.

MESLEK (Occupation) Kişinin düzenli bir biçimde çalıştığı herhangi bir ücretli istihdam biçimi.

MESLEKİ TOPLUMSAL CİNSİYET AYRIMI (Occupational gender segregation) Erkek ve kadınların, uygun 'erkek' ve 'kadın' işlerinin neler olduğuna ilişkin yaygın anlayışlara dayanan farklı iş türlerindeki yoğunlaşma biçimleri.

MEŞRUİYET (Legitimacy) Belirli bir siyasal düzen, eğer onu yönetenlerin çounluğu onu adil ve geçerli görüyorsa meşruiyet kazanır.

META OLMAKTAN ÇIKARMA (Decommodification) Sosyal güvenliğin sağlanması bağlamında, sosyal güvenlik hizmetlerinin piyasadan bağımsız olma derecesi. Büyük ölçüde meta olmaktan çıkarılmış bir sistemde eğitim ile sağlık hizmetleri gibi sosyal güvenlik hizmetleri herkese sağlanır ve piyasa süreciyle ilişkilendirilmez. Meta haline dönüşmüş bir sistemde, sosyal güvenlik hizmetleri, öteki mal ve hizmetler gibi piyasada satılacak metalar olarak değerlendirilir.

META-ANLATILAR (Metanarratives) Toplumun işleyişi ve toplumsal değişimin doğası hakkındaki genel, geniş kapsamlı kuram ya da inançlar. Marksizm ile işlevselcilik, sosyologların dünyanın nasıl işlediğini açıklamak için kullanılmış olan meta-anlatılara verilebilecek örnekler arasındadır.

MEZHEP (Denomination) Canlılığını sürdürme dinamizmini yitirmiş olan ve kurumlaşmış bir biçim alan, önemli sayıdaki insanın bağlı olduğu dinsel bir hizip.

MİKRO-SOSYOLOJİ (Microsociology) İnsan davranışının yüz yüze etkileşim bağlamlarında incelenmesi.

MOD (Mode) Verilmiş bir veri setinde en fazla tekrarlanan sayı. Bu kimi zaman merkezi eğilimlerin ortaya konulmasında kullanışlı bir yol olabilir.

MODERNLEŞME KURAMI (Modernization Theory) Piyasa yönelimli kalkınma kuramının, düşük gelirli ülkelerin ekonomik olarak, ancak geleneksel yöntemleri terkederek modern ekonomik kurumları, teknolojileri ve tasarruf ile üretken yatırıma öncelik veren kültürel değerleri benimsemeleri durumunda kalkınabileceklerini ileri süren bir biçimi.

MONARŞİLER (Monarchies) Gücü, kuşaklar boyunca aileden geçen, tek bir kişinin başında olduğu bir siyasal sistemler.

MUTLAK YOKSULLUK (Absolute Poverty) Sağlıklı bir varoluşu sürdürebilmek için esas olan olan asgari gerekliliklere göre tanımlanan yoksulluk.

MÜLK SAHİPLERİ (Estate) Birey grupları arasındaki yasa tarafından konulmuş eşitsizlikleri içeren bir tabakalaşma biçimi.

MÜLTİMEDYA (Multimedia) Eskiden farklı teknolojiler (örneğin görüntü ve ses) gerektiren farklı iletişim araçlarının, bir bilgisayarda çalınabilen bir CD-ROM gibi, tek bir araçta birleştirilmesi.

MÜŞTERİ KİTLESİNE UYDURMAK (Mass customization) Yeni teknolojiler yoluyla, özellikle belirli tipten müşteriler için tasarlanmış ürünlerin büyük ölçekli üretimi.

NANO-TEKNOLOJİ (Nanotechnology) Geniş bir tanıma göre, boyutları 100 nanometreden (bir nanometre, metrenin milyarda biridir) daha küçük olan elektronik devrelerin ve araçların yapılmasıyla uğraşan bilim ve teknoloji.

NEDENSEL İLİŞKİ (Causal relationsihp) Bir durumun (etki), bir başkası tarafından (neden) yaratıldığı bir ilişki.

NEDENSELLİK (Causation) Bir etkenin bir başkası üzerinde sahip olduğu nedensel etki. Sosyolojideki nedensel etkenler arasında, bireylerin ne yaptıklarına ilişkin gerekçelerin yanısıra, davranışları üzerindeki dışsal etkiler de yer almaktadır.

NEO-LIBERALİZM (Neo-liberalism) İş yaşamı üzerindeki devlet kısıtlamalarının en aza indirilmesiyle geryçekleştirilecek olan serbest piyasa güçlerinin, ekonomik büyümeye giden tek yol olduğuna ilişkin ekonomik inanç.

NORMLAR (Norms) Verili bir toplumsal bağlamlar kapsamındaki uygun davranışı belirleyen davranış kuralları. Bir norm, ya verili bvir davranış biçimini buyurur; ya da onu yasaklar. Bütün insan grupları, her zaman şu ya da bu biçimdeki dayatmaların biçimsel olmayan kınamadan fiziksel ceza ya da idama kadar desteklediği kesin norm türlerini benimser.

ODAKLANMAMIŞ ETKİLEŞİM (Unfocused interaction) Belirli bir ortamda bulunan, ancak doğrudan yüz yüze etkileşime girmeyen insanlar arasındaki etkileşim.

ODAKLANMIŞ ETKİLEŞİM (Focused interaction) Ortak bir etkinliğe katılan ya da birbiriyle doğrudan konuşan insanlar arasındaki etkileşim.

OLGUSAL SORULAR (Factual questions) Olgu sorunlarına (kuramsal ya da ahlaki sorunlar yerine) yönelik konuları gündeme getiren sorular.

OLİGARŞİNİN DEMİR YASASI (Iron law of oligarchy) Weber'in öğrencisi olan Roberto Michels'in ortaya attığı, büyük örgütlerde gücün az sayıda kişinin elinde toplanması ve dolayısıyla demokrasinin güçleşmesi anlamına gelen bir terim.

OLİGOPOL (Oligopoly) Belirli bir sanayi kolundaki, az sayıda firmanın egemenliği.

OLMAYAN BABA (Absent Father) Boşanma ya da öteki nedenlerin bir sonucu olarak, çocuklarıyla bağlantısı ya hiç olmayan, ya da çok az olan bir baba.

ORGANİK DAYANIŞMA (Organic solidarity) Emile Durkheim'a göre, değişik parçaları bütünleşmiş bir biçimde işleyen toplumu yaratan, toplumsal içyapışkanlık.

ORMANSIZLAŞTIRMA (Deforestation) Genellikle ticari kereste üretimi yüzünden ormanlık bölgelerin yokedilmesi.

ORTA SINIF (Middle class) Hizmetler sektöründe çalışanlardan öğretmenlere, tıbbi uzmanlara kadar çok farklı mesleklerde çalışan insanların oluşturduğu geniş yelpaze. Gelişmiş ülkelerde, profesyonel ve yönetsel mesleklerin büyümesi yüzünden, orta sınıf, Britanya gibi ülkelerin nüfusunun büyük bölümünü oluşturabilmektedir.

ORTAKLAŞA TÜKETİM (Collective consumption) Manuel Castells tarafından, taşımacılık hizmetleri ve boş zaman etkinlikleri gibi kent tarafından öne çıkarılan ortak malların tüketim sürecine göndermede bulunmak için kullanılmış olan bir kavram.

ORTALAMA (Mean) İstatistiksel bir merkezi eğilim ölçüsü; bir toplamı bireysel örneklere bölerek elde edilen ortalama.

OTOMASYON (Automation) Üretim süreçlerinin makinalar tarafından, insanlara yalnızca asgari gözetim ödevi verilerek, gözetim ve denetim altında tutulması.

ÖLÜMLÜLÜK (Mortality) Bir nüfus içindeki ölümlerin sayısı.

ÖN BÖLGE (Front region) İnsanların başkaları için belirli bir "performans" göstermeye çalıştıkları bir toplumsal etkinlik ortamı.

ÖNLEM İLKESİ (Precautionary principle) Yeni girişimlerin olası risklerine ilişkin yeterince kuşku varsa, onları değiştirmek yerine varolan uygulamaları sürdürmenin daha iyi olacağı varsayımı.

ÖNYARGI (Prejudice) Bir birey ya da grup hakkındaki önceden edinilen, yeni bilginin ortaya çıkması halinde bile değişmeye direnç gösteren düşüncelerin enimsenmesi. Önyargı, olumlu ya da olumsuz olabilir.

ÖRGÜT (Organization) Belirli bir otorite ilişkileri kümesini içeren, büyük bir insan grubu. Sanayileşmiş toplumlarda, yaşamlarımızın pek çok yönünü etkileyen çok sayıda örgüt türü vardır. Bütün örgütler, biçimsel anlamıyla bürokratik değilseler bile, örgütlerin gelişimi ile bürokratik eğilimler arasında oldukça yakın bağlantılar vardır.

ÖRNEKLEM (Sampling) Daha büyük bir yığın içerisindeki bireylerin ya da durumların belirli bir oranının, bu yığını bir bütün olarak temsil ettiği düşüncesiyle incelenmesi.

PARTİ (Party) Ortak kökene, hedef ya da çıkarlara sahip olmalarından ötürü birlikte çalışan bir grup birey. Weber'e göre parti, sınıf ve statüyle birlikte, toplumsal tabakalaşmayı biçimlendiren etkenlerden birisidir.

PATOLOJİLER (Pathologies) Tam karşılığı, hastalıkların doğası, nedenleri, süreçleri, gelişim ve sonuçlarının bilimsel olarak incelenmesi.

PAYLAŞILAN ANLAYIŞLAR (Shared understandings) İnsanların benimsedikleri ve kendilerine birbirleriyle sistematik etkileşimde bulunma olanağı veren ortak varsayımlar.

PEYGAMBERLER (Prophets) İzleyicilerini, kutsal metinleri yorumlama yoluyla harekete geçiren dinsel önderler.

PİLOT ÇALIŞMALAR (Pilot studies) Anket araştırmasında yürütülen deneme çalışmaları.

PİYASA-YÖNELİMLİ KURAMLAR (Market-oriented theories) Ekonomik kalkınma hakkındaki, en iyi ekonomik sonuçların, bireylerin kendi ekonomik kararlarını, hükümet sınırlaması olmadan yine kendilerinin vermesine olanak sağlandığında elde edileceğini varsayan kuramlar.

PLASTİK CİNSELLİK (Plastic sexuality) Üreme gereksiniminden kurtulmuş olan bireyin kendisinin biçimlendirdiği cinsellik.

POLİSENTRİK ULUSAŞIRI ŞİRKETLER (Polycentric transnationals) Yönetim yapıları küresel olan, ancak şirket etkinlikleri yerel koşullara uyarlanan ulusaşırı şirketler.

PORTFÖY İŞÇİSİ (Portfolio worker) Farklı beceri ya da nitelikleri olan ve bu yüzden de bir işten ötekine kolayca geçebilen bir işçi.

POST FORDİZM (Post-Fordism) Fordist yöntemlerle ıralanan kitlesel sanayi üretiminden yeniliğe ve tüketicilere göre biçimlendirilmiş olan ürünler için piyasa talebini karşılamaya yönelik olan daha esnek üretim biçimlerine geçişi betimlemek için kullanılan bir terim.

POSTMODERN FEMİNİZM (Postmodern feminism) Postmodern feminizm, tek bir açıklamanın ya da felsefenin yadsınması bakımından, postmodernizmin genel özelliklerine dayanır. Feminist postmodernizm, başka şeylerin yanısıra, özcülüğe (erkekler ve kadınlar arasındaki farkların toplumsal olarak ya da deneyim yoluyla kurulmuş olmak yerine doğuştan geldiği inancı) karşı olmayı ve bilginin daha çoğulcu biçimlerine olan inancı içermektedir.

POSTMODERNİZM (Postmodernism) Toplumun artık tarih ya da ilerleme tarafından yönetilmediği inancı. Postmodern toplum oldukça çeşitlilik ve çoğulculuk gösteren, gelişimini hiçbir "büyük anlatı"nın yönlendirmediği bir toplumdur.

POZİTİVİZM (Positivism) Sosyoloji açısından, toplumsal dünyanın incelenmesinin doğa bilimlerinin ilkelerine göre yürütülmesi gerektiği görüşü. Sosyolojiye yönelik pozitivist bir yaklaşım nesnel bilginin dikkatli gözlemler, karşılaştırmalar ve deney yoluyla üretilebileceğini ileri sürmektedir.

PROLETARYA (Proleteriat) Marx'a göre, kapitalizmdeki işçi sınıfı

PSİKOPATLIK (Psychopathy) Belirli bir kişilik türü. Böyle kişiler, çoğu insanda olan ahlaki duygudan ve başkalarını düşünme duygusundan yoksundurlar.

REFAH BAĞIMLILIĞI (Welfare Depandency) Işsizlik sigortası gibi refah yardımları alanların, güvenli bir ücretli işi aramak yerine bu yardımı bir "yaşam biçimi" olarak gördükleri durum

REFAH DEVLETİ (Welfare state) Vatandaşları için kapsamlı bir sosyal yardım sağlayan bir siyasal sistem.

REFAH KAPİTALİZMİ (Welfare capitalism) Büyük şirketlerin kendi çalışanları piyasanın yıkıcı etkilerinden koruma uygulamaları.

RİSK TOPLUMU (Risk society) Alman toplumbilimcisi Ulrich Beck ile birlikte anılan bir kavram. Beck, sanayi toplumunun geçmiş dönemlerde bilinmeyen yeni pek çok tehlike ile risk yarattığını ileri surmektedir. Küresel ısınmanın getirdiği risk, buna bir örnektir.

ROMANTİK AŞK (Romantic love) Tutkulu aşktan ayrı olarak, romantik aşk kavramı onsekizinci yüzyılda ortaya çıkmıştır; evliliğin, ekonomik gerekçeler yerine karşılıklı çekime dayanması gerektiği düşüncesini içermektedir. Saf ilişki anlayışına bir giriş, ama aynı zamanda onunla gerilimli diye görülebilir.

SAAT ZAMANI (Clock time) Saat ile ölçülen saatlerin, dakikalarin ve saniyelerin geçmesiyle tanımlanan zaman. Saatlerin icat edilmesinden önce, zaman anlayışı doğal dünyadaki, güneşin doğuşu ve batışı gibi olaylara dayanmaktaydı.

SABIKALILIK (Recidivism) Daha önce suçlu bulunmuş olan kişilerin giriştiği yeni tacizler.

SAF İLİŞKİ (Pure relatioship) Cinsel ve duygusal eşitliğe dayanan ilişki.

SAĞ GERÇEKÇİLİK (Right realism) Kriminolojide, sağ gerçekçilik kontrol kuramı ile siyasal tutuculuk görüşünden kaynaklanmaktadır. Yaklaşım, suç ve kabahatte, algılanan tırmanmayı, bireysel sorumluluktaki gerileme ve ahlaki bozulma ile ilişkilendirmektedir. Sağ gerçekçilere göre, suç ve sapkınlık bireysel bir patolojidir bireysel bencillik, kendi kendini denetlemekten yoksun olmak ve ahlaksız olmaktan kaynaklanan ve etken olarak seçilen yıkıcı, kanunsuz davranışların oluşturduğu bir küme. Sağ gerçekçiler suçun incelenmesinde kullanılan "kuramsal" yaklaşımları gözardı ederler.

SAĞLIĞIN BİYOMEDİKAL MODELİ (Biomedical model of health) Batı tıp sistemleri ve uygulamalarının altında yatan ilkeler kümesi. Sağlığın biyomedikal modeli hastalıkları nesnel olarak, farkedilen belirtilerin varlığına dayanarak tanımlamakta ve sağlıklı bedenin bilimsel temele dayanan bir tıbbi tedavi yoluyla tekrar kazanılacağına inanmaktadır. İnsan bedeni, uygun tamiratlar yoluyla tekrar işlerlik kazandırılabilen bir makineye benzetilmektedir.

SAĞLIK KAYMASI (Health transition) Bir toplumdaki ölümlerin temel kaynağı olarak akut, bulaşıcı hastalıklardan kronik, bulaşıcı olmayan hastalıklara doğru gerçekleşen kayma. Sağlık kayması yaşamış olan sanayileşmiş toplumlarda, verem, kolera ve sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar pratik olarak ortadan kalkmış, kanser ve kalp hastalıkları gibi bulaşıcı olmayan hastalıklar ölümlerin en yaygın nedeni haline gelmiştir.

SANAYİ DEVRİMİ (Industrial Revolution) Sanayinin çağcıl biçimlerinin gelişimini çevreleyen geniş toplumsal ve ekonomik dönüşümler dizisi. Sanayi devrimi, sanayileşme sürecini başlattı.

SANAYİ SONRASI TOPLUM (Post-industrial society) Toplumsal değişme süreçlerinin bizi sanayileşmiş bir düzenin ötesine götürüyor olduğuna inanan kişilerin savunduğu bir kavram. Sanayi sonrası bir toplum, maddi mallar yerine bilgi üretimine dayanan bir toplumdur. Sanayi sonrasını savunanlara göre bugün, iki yüz yıl kadar önce başlayan sanayi çağındaki kadar ciddi nitelikteki bir dizi toplumsal değişmeyi yaşıyoruz.

SANAYİ TOPLUMLARI (Industrial societies) Işgücünün büyük bir çoğunluğunun sanayi üretiminde istihdam edildiği toplumlar.

SANAYİLEŞME (Industrialization) Sanayinin çağcıl biçimlerinin fabrikalar, makineler ve büyük ölçekli üretim süreçleri-gelişmesi. Sanayileşme, son iki yüzyıldan bu yana toplumsal dünyayı etkileyen ana süreç kümelerinden birisi olmuştur. Sanayileşmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelerin sahip olduklarından çok daha farklı özellikler sergilemektedir. Örneğin, sanayileşmenin ilerlemesiyle birlikte, nüfusun yalnızca çok küçük bir bölümü tarım kesiminde çalışmaya başlamaktadır sanayi öncesi ülkelerle olan temel bir karşıtlık.

SAPKIN ALTKÜLTÜR (Deviant subculture) Üyeleri, bir toplumdaki çoğunluğun değerlerinde önemli ölçüde farklılaşan değerleri benimseyen bir altkültür.

SAPKIN ALTKÜLTÜR (Deviant subculture) Üyeleri, bir toplumdaki çoğunluğun değerlerinde önemli ölçüde farklılaşan değerleri benimseyen bir altkültür.

SAPKINLIĞIN ÇOĞALTILMASI (Deviancy amplification) Bir denetim kuruluşunun bir davranışı sapkın diye yaftaladığında, gerçekte aynı davranışı daha da fazla uyaracağı biçiminde ortaya çıkabilen istenmedik sonuçlar. Örneğin, sapkınlık diye algılanan bir davranışa polisin, medyanın ve halkın gösterdiği tepki, sapkınlığın kendisini "çoğaltabilir" ve bir "sapkınlık spirali" yaratabilir.

SAPKINLIK (Deviance) Bir grup ya da toplumumn üyelerinin büyük bölümünün benimsediği normlar ya da değerlere uyum göstermeyen eylem biçimleri. "Sapkın" davranışın ne olacağı, farklı kültür ve altkültürleri birbirinden ayıran norm ve değerlerin gösterdikleri kadar çok değişiklik göstermektedir.

SAPKINLIK SOSYOLOJİSİ (Sociology of deviance) Sapkın davranış ve neden kimi davranışın sapkın diye tanımlandığının incelenmesine yönelik sosyoloji dalı.

SAPMA (Bias) Özellikle tarafsız yargıyı engelleyebilecek nitelikte olan genel bir tercih ya da eğilim. İstatistiksel örneklemede ya da sınamada, kimi sonuçların ötekilerden daha

fazla tercih edilmesinden kaynaklanan bir hata.

SEÇİME GÖRE YARDIM SİSTEMİ (Means-tested benefits) Yalnızca, hem ihtiyaca göre, hem de gelir ve tasarruf düzeylerine dayanan belirli ölçütleri karşılayan vatandaşlara sunulan sosyal güvenlik hizmetleri.

SEÇKİNLEŞTİRME (Gentrification) Eskiyen, harap olan evlerin bölgeye taşınan varlıklı kişiler tarafından yeniden yapıldığı bir kentsel dönüşüm süreci.

SEKS TURİZMİ (Sex tourism) Fahişeliğe yönelik uluslararası gezileri betimlemek için kullanılan terim. En fazla, yurtdışından erkek gruplarının kadınlar ve küçük çocuklarla ucuz cinsel ilişki kurma fırsatları bulmak için geldikleri Uzak Doğuda yaygındır.

SERA ETKİSİ (Greenhouse effect) Dünyanın atmosferindeki, ısıyı tutan sera gazlarının birikmesi. 'Doğal' bir sera etkisi dünyanın sıcaklığını rahatlatıcı bir düzeyde tutsa da, sera gazlarının insan etkinlikleri yoluyla gerçekleşen yüksek yoğunlaşmaları, küresel ısınmayla bağlantılıdır.

SERSERİLEŞTİRME (Pauperization) Tam karşılığı serseri hale getirme ya da yoksullaştırma. Marx, işçi sınıfının kapitalist sınıfa kıyasla artan bir biçimde yoksullaşacma sürecini betimlemek için terimi kullanmıştır.

SIFIR HOŞGÖRÜLÜ POLİSLİK (Zero-tolerance policing) Suçun önlenmesi ve kontrolü hakkında, düzenin sürekli olarak korunmasının ciddi suçun azaltılmasında anahtar olduğunu vurgulayan bir yaklaşım. Küçük suçlar ile önemsiz rahatsızlıkları hedef alan sıfır hoşgörülü polislik, kırık cam kuramının altında yatan ilkeleri yansıtmaktadır.

SIĞINMACI (Asylum-seeker) Kendi ülkesinde dinsel ya da siyasal kovuşturma korkusuyla yabancı bir ülkede mülteci olmak için başvuran bir kişi.

SINIF (Class) Sosyolojideki en sık kullanılan kavramlardan birisi olmasına karşın, kavramın en iyi nasıl tanımlanacağı üzerinde bir anlaşma bulunmamaktadır. Marx'a göre bir sınıf, üretim araçlarıyla aynı türden bir ilişki içinde olan insan grubu idi. Weber de sınıfı ekonomik bir kategori diye görüyordu; ancak sınıfın toplumsal statü ile etkileşimi ve 'parti' ile yakınlığını da vurguluyordu. Yakın dönemlerde, kimi sosyal bilimciler yaygın olarak, meslek kavramını toplumsal sınıfın bir göstergesi olarak kullanırlarken, başkaları mülk sahibi olmayı öne çıkarmışlar; daha başkaları ise yaşam biçimi seçimlerine bakmışlardır.

SİBER SUÇ (Cybercrime) Elektronik ağlar kullanılarak girişilen ya da yeni bilgi teknolojilerinin kullanımını içeren suç etkinlikleri. Elektronik kara para aklama, kişisel kimlik bilgilerinin çalınması, elektronik kırıp dökme ve elektronik yazışmanın izlenmesi hep yeni ortaya çıkan siber suç örnekleri arasındadır.

SİBER UZAY (Cyberspace) Herhangi bir fiziksel sınır olmadan ya da fiziksel varlığa gerek duymadan bir boyutta- farklı bilgisayar terminallerinde yer alan insanlar arasında gerçekleşen elektronik etkileşim ağları.

SİMGE (Symbol) Bir başka şeyi anlatan ya da tensil eden bir şey bir ulusu temsil eden bir bayrakta olduğu gibi.

SİMGESEL ETKİLEŞİMCİLİK (Symbolic interactionism) Toplumbilimde, Mead tarafından geliştirilen, bütün insan etkileşimlerindeki temel bileşenler olarak simgelerle dilin rolünü çok vurgulayan kuramsal bir yaklaşım.

SİVİL TOPLUM (Civil Society) Devlet ile piyasa arasındaki, aileyi, okulları, topluluk birliklerini ve ekonomik olmayan kurumları da barındıran etkinlik alanı. 'Sivil Toplum' ya da sivil kültür, canlı demokratik toplumlar için esastır.

SİYAH FEMİNİZM (Black feminism) Beyaz olmayan kadınların yaşantılarını biçimlendiren toplumsal cinsiyet, sınıf ve ırktan kaynaklanan çoklu dezavantajların altını çizen bir feminist düşünce akımı. Siyah feministler, bütün kadınların eşit düzeyde yaşadıkları biricik olan birleştirilmiş bir cinsiyet baskısı olduğu düşüncesini yadsıyarak, ilk feminist çözümlemelerin beyaz ve orta sınıf kadınlarının özgül sorunlarını yansıttığını ileri sürmektedirler.

SİYASAL PARTİ (Political party) Hükümet gücünü ele geçirme ve bu gücü özgül bir programı izlemek için kullanma hedefiyle kurulan bir örgüt.

SİYASET (Politics) Hükümet etkinliklerinin yapı ve içeriğini etkilemek için gücün kullanılmasını sağlayan araçlar. "Politik" alan,

hükümette olanların etkinliklerini, ancak aynı zamanda da başka pek çok grup ya da bireyin eylemlerini de kapsar. Hükümet aygıtının dışındaki insanların hükümeti etkileyebilecekleri pek çok yol vardır.

SOĞUK SAVAŞ (Cold War) A.B.D. ile Sovyetler Birliği ile bunların bağlaşıkları arasındaki, 1940'ların sonlarından 1990'a kadar süren bir çatışma durumu. Bu, "Soğuk" bir Savaştı çünkü iki taraf da hiçbir zaman birbiriyle askeri bir çatışmaya girmemişti.

SOL GERÇEKÇİLİK (Left realism) 1980'lerde, Jock Young tarafından yaygınlaştırılan, suç kurbanları üzerinde yoğunlaşan ve kriminolojinin pratik olarak suç kontrolü ve toplumsal politika sorunlarıyla uğraşması gerektiğini düşünen bir kriminoloji yaklaşımı.

SOMUT İŞLEM AŞAMASI (Concrete operational stage) Piaget tarafından dile getirilen, çocuğun düşünmesinin esas olarak dünyanın fiziksel algılanışına dayandırıldığı, bir bilişsel gelişim aşaması. Bu aşamada, çocuk henüz soyut kavramlar ya da varsayımsal durumlarla başedebilme yeteneğine sahip değildir.

SOSYALİST FEMİNİZM (Socialist feminism) Kadınların, babaerkil kapitalist toplumlarda ikinci sınıf vatandaşlar diye görüldüğü ve kadınların ezilmesinin kökenleri kapitalizmin bütün ekonomik sisteminde yattığı için, hem üretim araçlarının sahipliğinin hem de kadınların toplumsal yaşantılarının dönüşmesi gerektiği inancı. Sosyalist feministler, sosyalistlerin toplumsal cinsiyete kapalı olan kimi anlayışlarını eleştirmektedirler.

SOSYOLOJİ (Sociology) İnsan grupları ve toplumlarının, sanayileşmiş dünya üzerinde özellikle duracak biçimde, incelenmesi. Toplumbilim, aralarında antropoloji, ekonomi, siyaset bilimi ile insan coğrafyasının da bulunduğu bir grup toplumsal bilimden birisidir. Değişik toplumsal bilimler arasındaki bölünmeler açık seçik değildir ve bu bilimlerin hepsi de bir dizi ortak ilgi, kavram ve yöntemlere sahiptir.

SOSYOLOJİK İMGELEM (Sociological imagination) Düşgücünün, toplumbilimsel soruların sorulması ve yanıtlanmasına uygulanması. Toplumbilimsel düşgücünde, kişinin kendisini gündelik yaşamın bildik rutinlerinden "uzaklaştırarak düşünmek" sözkonusudur.

SOYKIRIM (Genocide) Irksal, siyasal ya da kültürel bir grubun sistematik, planlı bir biçimde yokedilmesi.

SÖMÜRGECİLİK (Colonialism) Batı uluslarının kendi egemenliklerini, dünyanın ülkelerinden uzaktaki bölümlerinde oluşturma süreci.

SÖMÜRÜ (Exploitation) Bir tarafın güç dengesizlikleri yoluyla, bir başka tarafın aleyhine yarar sağladığı toplumsal ya da kurumsal bir ilişki.

SÖYLEMLER (Discourses) Toplum yaşamının özgül bir alanı hakkındaki düşünce çerçeveleri. Örneğin, suçluluk söylemi, belirli bir toplumdaki insanların suç hakkında ne düşündüğü ve neler konuştuğu anlamına gelir.

SÖZEL OLMAYAN İLETİŞİM (Non-verbal communication) Bireyler arasındaki, dilin kullanılması yerine yüz ifadeleri ya da bedensel jestlere dayanan iletişim.

SÖZLÜ TARİH (Oral history) Bireylerin yaşamlarının daha önceki bölümlerinde tanık oldukları ya da yaşadıkları olaylar hakkında onlarla yapılan mülakatlar.

STANDART SAPMA (Standart deviation) Bir grup sayının yayılmasını hesaplamanın bir yolu.

STATÜ (Status) Belirli bir gruba, toplumun öteki üyeleri tarafından yüklenen toplumsal onur ya da saygınlık. Statü grupları olağan olarak ayrı yaşam biçimleri grubun üyelerinin izlediği davranış kalıpları içerir. Statü ayrıcalığı, olumlu ya da olumsuz olabilir. Örneğin, "parya" statü gruplarına, nüfusun çoğunluğu tarafından horgörüyle bakılır ya da bunlar toplumdışı diye görülür.

STATÜ KÜMESİ (Status set) Bir bireyin sahip olduğu toplumsal statüler grubu.

SUÇ (Crime) Politik bir otorite tarafından konulan yasalar karşı gelen herhangi bir eylem. "Suçluları" toplumun ayrı bir alt kesimi diye düşünme eğiliminde olsak da, yaşamlarının hiçbir döneminde bir biçimde yasaları çiğnemeyen pek az kimse vardır. Yasalar devlet otoritelerince biçimlendirilse de, bu

otoritelerin kendilerinin belirli bağlamlarda suç davranışı içine girmeleri hiç rastlanmayan bir şey değildir.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA (Sustainable development) Ekonomik büyümenin ancak, doğal kaynakların yokedilmek yerine geri kazanıldığı, biyo-çeşitliliğin korunduğu ve temiz hava, su ve toprağın korunduğu sürece sürdürülmesi gerektiği anlayışı.

ŞAMAN (Schaman) Özel sihir güçlerinin olduğuna inanılan bir kişi; bir büyücü ya da cin kovucu.

ŞİRKET KÜLTÜRÜ (Corporate culture) Yönetim kuramının, bir firmanın bütün üyelerini içerecek bir tek örgüt kültürünün yaratılması yoluyla verimlilik ve rekabet artışı sağlamaya çalışan bir dalı. Dinamik bir şirket kültürünün şirket olayları, törenler ve gelenekleri içeren- çalışanların bağlılığını artıracağı ve grup dayanışmasını güçlendireceği düşünülür.

ŞİRKET SUÇLARI (Corporate crime) Toplumdaki büyük şirketlerin giriştiği suç etkinlikleri. Şirket suçları arasında kirlilik yaratma, yanıltıcı reklam ile sağlık ve güvenlik ihlalleri yer almaktadır.

TALİBAN (Taliban) Köktendinci bir İslami silahlı grup; Taliban, 1996'ya kadar Afganistan'ı kontrol etmiş ve zorla katı bir Müslüman davranış biçiminini uygulayan bir İslamcı hükümeti yönetmiştir. Taliban, 2001 yılında, New Yok ve Washington'a yapılan saldırılardan sorumlu tutulduktan sonra, A.B.D.'nin başını çektiği uluslararası bir koalisyon tarafından iktidardan uzaklaştırılmıştır.

TANRICILIK (Theism) Bir tanrıya ya da tanrılara inanma.

TARIM TOPLUMLARI (Agrarian Societies) Hayatta kalmak için gerekli olan araçların tarımsal ürüne (tahıl yetiştirmeye) dayalı olduğu toplumlar.

TARİHİN MATERYALİST KAVRAYIŞI (Materialist conception of history) Marx tarafından geliştirilen, 'maddi' ya da ekonomik etkenlerin tarihsel değişimi belirlemekte birincil rolü olduğunu ileri süren görüş.

TARİKAT (SECT) Ortodoksluktan ayrılan bir dinsel hareket.

TAYLORİZM (Taylorism) Frederick Winslow Taylor'un geliştirdiği, "bilimsel yönetim" de denen, sanayideki işleri,kesin biçimde zamanlanabilen ve en etkin biçimde koordine edilebilen bir dizi yalın işleme bölme yoluyla verimliliğin büyük ölçüde artırılabileceğini savunan düşünceler kümesi.

TEKEL (Monopoly) Belirli bir sanayi kolunda tek bir firmanın egemen olması.

TEKEŞLİLİK (Monogamy) Evli her eşin aynı anda yalnızca tek bir kişiyle evli olabileceği bir evlilik biçimi.

TEKNOLOJİ (Technology) Bilginin, maddi dünyaya dayanan üretime uygulanması. Teknoloji, insanın doğayla etkileşiminde kullanılan maddi araçların (makinalar gibi) yaratılmasını içerir.

TEKTANRICILIK (Monotheism) Bir, tek bir Tanrıya inanç.

TELEKOMÜNİKASYON (Telecommunication) Teknolojik bir araç yardımıyla, bilginin, ses ya da görüntülerin uzaktan aktarılmasına dayanan iletişim.

TEMSİLİ DEMOKRASİ (Representative democracy) Bir topluluğu etkileyen kararların, bu topluluğun bütün üyeleri tarafından değil, bu amaçla seçtikleri kişiler tarafından verildiği bir siyasal sistem.

TEMSİLİ ÖRNEK (Representative sample) Daha büyük bir yığından gelen ve istatistiksel olarak o yığını tam olarak yansıtan örnek.

TEPKİ HAYKIRIŞLARI (Response cries) Kişilerin, örneğin şaşırdıkları, bir şey düşürdükleri ya da hoşlanmayı dile getirmek için geçekleştirdikleri, istenmeden yapılır görünen bu haykırışlar, toplum yaşamının ayrıntılarının kontrollü yönetiminin bir parçası olabilir; bunlar etnometodolojistler ile karşılıklı konuşma çözümlemecileri tarafından incelenmektedirler.

TESADÜFİ ÖRNEKLEME (Random sampling) Örneğin, yığındaki her üyenin örnek içinde yer alma olasılığının aynı olmasını sağlayacak biçimde seçildiği bir örnekleme yöntemi.

THATCHERİZM (Thatcherism) Eski İngiliz başbakanı Margaret Thatcher ile birlikte anılan öğretiler. Bu öğretiler güçlü bir ulusal hükümetin temel rolünü korurken devlet müdahalelerini azaltmaya eşlik eden ekonomik girişimin önemini vurgulamaktadır.

TIBBİ BAKIŞ (Medical gaze) Çağcıl tıptaki, tıp uzmanlarının bir hastayı gözlerken ve tedavi ederken benimsediği tarafsız ve değerden bağımsız yaklaşım.

TOPLUM (Society) Toplum kavramı, toplumbilimdeki en önemli kavramlardan birisidir. Bir toplum, belirli bir toprak parçasında yaşayan, ortak bir politik otorite sistemine tabi olan ve çevrelerindeki öteki gruplardan ayrı bir kimlikleri olduğunun farkında olan bir insan grubudur. Avcı ve toplayıcı toplumları gibi kimi toplumlar, birkaç düzineden fazla olmayan insandan oluşacak kadar küçüktürler. Ötekiler, pek çok milyon kişi içerecek kadar büyüktürler örneğin, çağcıl Çin toplumu, bir milyardan fazla kişiden oluşan bir nüfusa sahiptir.

TOPLUMSAL HAREKETLİLİK (Social mobility) Bireylerin ya da grupların farklı toplumsal konumlar arasındaki hareketi. Dikey akışkanlık, bir tabaka sistemindeki hiyerarşinin yukarı ya da aşağı düzeylerine doğru hareketine; yatay hareketlenme de, bireylerin ya da grupların bir bölgeden diğerine fiziksel hareketine göndermede bulunmaktadır. Toplumbilimciler dikey akışkanlığı çözümlerlerken, bireyin kendi kariyeri boyunca ne kadar ilerleme kaydettiği ile kişinin kendi anne babasının konumlarından ne kadar farklı bir konuma ilerlediğini birbirinden ayrı tutarlar.

TOPLUMSAL CİNSİYET (Gender) Her iki cinsin üyeleri için uygun diye görülen davranışlar hakkındaki toplumsal beklentiler. Toplumsal cinsiyet, erkeklerle kadınlar arasındaki farklılığa yol açan fiziksel niteliklere değil, erkeklik ile kadınlığın toplumsal olarak kurulmuş olan özelliklerine göndermede bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin incelenmesi, uzun bir dönem çok az ilgi görmüşse de, son yıllarda sosyolojinin en önemli alanlarından birisi haline gelmiştir.

TOPLUMSAL CİNSİYET DÜZENİ (Gender order) R. W. Connell'in yazılarıyla anılan bir terim. Toplumsal cinsiyet düzeni, kadınlık ve erkeklik arasındaki toplumun genelinde yaygın olan güç ilişkilerinin kalıplarını temsil etmektedir.

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ (Gender inequality) Gruplar, topluluklar ve toplumlar içinde kadın ve erkeklerin sahip olduğu statü, güç ve saygınlık farklılıkları.

TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİLERİ (Gender relations) Kadınlar ile erkekler arasındaki, toplumsal olarak kalıplaşmış etkileşimler.

TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİ (Gender regime) Okul, aile ya da semt gibi özgül bir ortam içindeki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kümelenmesi.

TOPLUMSAL DEĞİŞME (Social Change) Bir toplumsal grup ya da toplumun temel yapısındaki değişim. Toplumsal değişme, toplum yaşamında varlığını her zaman duyuran bir olgudur; ne ki çağcıl dönemde özellikle yoğundur. Çağcıl toplumbilimin kökenleri, geleneksel dünyayı papamparça eden ve yeni toplum düzeni biçimlerini getiren çarpıcı değişimleri anlayabilme çabalarına bağlanabilir.

TOPLUMSAL ENGELLİLİK MODELİ (Social model of disability) Engelliliğin nedenini bireyde değil, toplumda arayan bir kuram. Engelliliğe yol açan şey bireysel kısıtlar değil, toplumun koyduğu, engelli kişilerin tam olarak katılımının önüne konan engellerdir.

TOPLUMSAL DIŞLANMA (Social exclusion) Bireyleri ya da gruplara, içinde bulundukları toplumun ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamına tam olarak katılmaktan alıkoyan çoklu yoksunluğun sonucu.

TOPLUMSAL ETKİLEŞİM (Social interaction) Kişiler arasındaki herhangi bir toplumsal karşılaşma biçimi. Yaşamlarımızın büyük bölümü, şu ya da bu türdeki toplumsal etkileşimlerden oluşmaktadır. Toplumsal etkileşim, insanların biraraya geldikleri biçimsel olduğu kadar biçimsel olmayan durumlara da göndermede bulunmaktadır. Toplumsal etkileşimin biçimsel durumlarına bir örnek, okuldaki bir sınıftır; biçimsel olmayan etkileşime bir örnek ise, sokakta ya da bir partide karşılaşan iki insandır.

TOPLUMSAL GERONTOLOJİ (Social gerontology) Yaşlanmanın ve yaşlıların incelenmesi.

TOPLUMSAL GRUP (Social group) Birbirleriyle sistematik biçimlerde etkileşen insanlar topluluğuk. Gruplar çok küçük birliklerden büyük ölçekli örgütler ya da toplumlara kadar değişkenlik gösterir. Büyüklüğü ne olursa olsun, bir grubun tanımlayıcı özelliği üyelerinin ortak bir kimliğin farkında olmalarıdır. Yaşamlarımızın büyük bölümü grup bağlantılarında geçer; çağcıl toplumlarda çoğu insan çok farklı türden gruplara aittir.

TOPLUMSAL HAREKET (Social movement) Bir toplumsal değişim sürecini gerçekleştirmeye ya da engellemeye çalışan çok sayıdaki insanın biraraya gelmesi. Toplumsal hareketler olağan olarak, hedefleri ile bakış açısına çokluk karşı oldukları örgütlerle, çatışma biçimindeki ilişkileri içerisinde varolurlar. Bununla birlikte, güç elde etmek için başarılı bir biçimde meydan okuyan hareketler, bir kez kurumlaştıklarında, örgütlere dönüşebilirler.

TOPLUMSAL KENDİLİK (Social self) G. H. Mead'in kuramına göre, insan bireylerindeki kendilik bilincinin temeli. Toplumsal kendilik, bireye, ötekilerin tepkileri sonucu yüklenen kimliktir. Bir kişi, bu toplumsal kimlikten haberdar olma yoluyla kendilik bilincine ulaşır.

TOPLUMSAL KISIT (Social constraint) Bizim bir parçası olduğumuz gruplar ve toplumların davranışımız üzerinde belirleyici bir etkide bulunduğu olgusuna göndermede bulunan bir terim. Toplumsal kısıt Durkheim tarafından, "toplumsal olgular"ın ayırıcı özelliklerinden birisi diye görülmüştür.

TOPLUMSAL KONUM (Social position) Bir bireyin belirli bir grup ya da toplumda sahip olduğu toplumsal kimlik. Toplumsal konumlar doğaları itibariyle genel (toplumsal cinsiyet rolleriyle özdeşleşenler) ya da daha özgül (mesleki konumlar) olabilir.

TOPLUMSAL KURMACACILIK (Social constructivism) Toplumsal gerçekliğin insanlar ve gruplar arasındaki etkileşimler tarafından yaratıldığını ileri süren kuram

TOPLUMSAL OLGULAR (Social Facts) Emile Durkheim'a göre, toplum yaşamının, bizim birey olarak eylemlerimizi biçimlendiren yönleri. Durkheim toplumsal olguların bilimsel olarak incelenebileceğine inanıyordu.

TOPLUMSAL ROL (Social role) Belirli bir toplumsal konumda yer alan bir bireyden beklenen davranış. Toplumsal rol düşüncesi ilk olarak, bir oyunun sahnelenişi sırasında oyuncuların oynadıkları bölümlere göndermede bulunduğundan, tiyatrodan gelmektedir. Bireyler, gerçekleştirdikleri değişik etkinlik bağlamlarına göre birbirinden farklı olan çeşitli toplumsal rolleri oynarlar.

TOPLUMSAL SERMAYE (Social capital) Insanların kendi hedeflerine erişmelerini sağlayan ve etkilerini artıran toplumsal bilgi ve bağlantılar.

TOPLUMSAL TABAKALAŞMA (Social stratification) Toplumdaki gruplar arasındaki, maddi ya da simgesel ödüllere erişebilmeleri açısından sözkonusu olan yapılaşmış eşitsizliklerin varlığı. Bütün toplumlarda bir biçimde tabakalaşma olsa da, büyük güç ve servet farklılıkları, yalnızca devlet temelli sistemlerin geliştiği durumlarda ortaya çıkar. Çağcıl toplumlardaki tabakalaşmanın en ayırıcı biçimi, sınıf ayrılıklarıdır.

TOPLUMSAL YAPI (Social structure) Bireyler ya da gruplar arasındaki etkileşim kalıpları. Toplum yaşamı rastsal bir biçimde yürümez. Etkinliklerimizin büyük bölümü, yapılaşmıştır: bu etkinlikler, düzenli ve yinelenir bir biçimde örgütlenir. Kıyaslama yanıltıcı olabilirse de, bir toplumdaki toplumsal yapıyı, bir binanın temelinde yer alan ve onu birarada tutan iskelet gibi düşünmek yararlı olabilir.

TOPLUMSAL YAŞ (Social age) Belirli bir kronolojik yaş ile kültürel olarak özdeşleşen normlar, değerler ve roller.

TOPLUMSALLAŞMA (Socialization) Çocukların, toplumsal normlar ile değerler hakkında bir farkında olma durumuna ulaştımalarını ve ayrı bir benlik duygusunu edinmelerini sağlayan toplumsal süreçler. Toplumsallaşma süreçleri bebeklik ve çocuklukta özellikle önemli iseler de, bir ölçüde yaşam boyu sürerler. Hiçbir insan bireyi, çevrelerinde bulunan öteki insanların,

yaşam çevriminin bütün aşamalarında davranışlarını etkileyen ve değiştirmelerine yola açan tepkilerine karşı bağışık değildirler.

TOPLUMSALLAŞMANIN EYLEYENLERİ (Agencies of socialization) Toplumsallaşma süreçlerinin içerisinde gerçekleştiği grup ya da toplumsal bağlamlar. Aile, içinde yer alınan gruplar, okullar, medya ve işyeri hep kültürel öğrenmenin gerçekleştiği alanlardır.

TOPRAĞIN NİTELİĞİNİN BOZULMASI (Soil degradation) Aşırı kullanım, kuraklık ya da yetersiz gübre yüzünden toprağın kalitesinin bozulma ve değerli doğal unsurların ortadan kalkması süreci.

TOTEMCİLİK (Totemism) Belirli bir tipteki hayvan ya da bitkiye tanrısal nitelikler yükleyen bir dinsel inanç sistemi.

TÜR (Genre) İletişim araçları hakkındaki çalışmalarda, belirli tipteki bir nedya ürünü ya da kültürel unsura göndermede bulunmak için kullanılan bir kavram. Televizyon dünyasında, örneğin, aralarında sabun köpüğü dizileri, komedi, haber programları, spor ve dramın da bulunduğu değişik türler vardır.

ULUSAŞIRI ŞİRKETLER (Transnational corporations) Iki ya da daha fazla yüzyıldan bu yana varolan şirketler. Ulus-ötesi şirketlerin açık seçik bir ulusal temeli olsa da, küresel piyasalar ve küresel karlar peşinde koşarlar.

ULUSÇULUK (Nationalism) Verili bir ulusal topluluğun kimliğini dile getiren inançlar ve simgeler kümesi.

ULUS-DEVLET (Nation-state) Çağcıl dünyanın ayırdedici bir özelliği olan, hükümetin tanımlanmış bir toprak parçası üzerinde egemen güç olduğu ve nüfus kitlelerinin kendilerini tek bir ulusun bir parçası olan vatandaşlar diye gördükleri belirli bir devlet tipi. Ulus-devletler, ulusçuluğun yükselişi ile elele gitmektedirler; her ne kadar uluscu bağlılıkların her zaman bugün varolan özgül devletlerin sınırlarına uymaları gerekmese de. Ulus-devlet, Avrupada ortaya çıkan ancak bugün bütün dünyaya yayılmış olan yükselen ulus-devlet sisteminin bir parçası olarak ortaya çıkmışlardır.

ULUSLARARASI SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ (International non-governmental organizations) Üye olan bireyler ya da özel kurumlar arasındaki anlaşmalar ile kurulan bir uluslararası örgüt.

ULUSLASARASI DEVLET ÖRGÜTÜ (International governmental organization IGO) Hükümetler arasındaki, üye olan uluslar arasında iş yapma amacıyla, anlaşmalar ile kurulan bir uluslararası örgüt.

USSALLAŞTIRMA (Rationalization) Weber tarafından soyut kural ve işlemleri içeren kesin hesap ve örgütlenme biçimlerinin giderek artan biçimde toplumsal dünyaya egemen olma sürecine göndermede bulunmak üzere kullanılan bir kavram.

UYGAR KAYITSIZLIK (Civil inattention) Aynı fiziksel etkileşim ortamında bulunan bireylerin birbirlerine, ötekinin farkında olduğunu, ancak onu tehdit eder biçimde ya da ona karşı gereğinden fazla dost canlısı olmadığını gösterdikleri süreç.

UZAKLAŞTIRMA KURAMI (Disengagement theory) İnsanlar yaşlandıkça onları geleneksel rollerinden uzaklaştırmanın, bu rolleri öteki insanlar için açık hale getireceğinden toplum için işlevsel olduğunu ileri süren işlevselci bir yaşlılık kuramı.

ÜÇGENLEŞTİRME (Triangulation) Tek bir yöntemle elde edilenden daha güvenilir deneysel veriler elde etmek için çoklu araştırma yöntemlerinin kullanılması.

ÜÇÜNCÜ DÜNYA (Third World) Sanayi üretiminin ya hemen hemen hiç olmadığı, ya da sınırlı bir ölçüde gelişmiş olduğu azgelişmiş ülkeler. Dünya nüfusunun çoğunluğu, Üçüncü Dünya Ülkelerinde yaşamaktadır.

ÜÇÜNCÜ YAŞ (Third age) İnsanların hem anne babalığın sorumluluklarından hem de işgücü piyasasından kurtuldukları, yaşamın sonraki yılları. Çağdaş toplumlarda, üçüncü yaş geçmişte olduğundan daha uzundur ve insanlara etkin ve bağımsız yaşam sürdürme olanağı sağlamaktadır.

ÜÇÜNCÜ YOL SİYASASI (Third way politics) Yeni İşçi Partisinin öncülüğünü yaptığı ve öteki merkezdeki demokrat liderlerin tercih ettiği, sosyalizmin değerlerini korurken servet yaratmak ve ekonomik

eşitsizliği ortadan kaldırmak için piyasa politikalarını benimsemeye adanmış siyasal bir felsefe.

ÜREME TEKNOLOJİLERİ (Procreative technology) İnsanın üreme süreçlerini etkileyen teknolojiler.

ÜRETİLMİŞ RİSK (Manufactured risk) İnsan bilgi ve teknolojisinin doğal dünya üzerindeki etkisi tarafından yaratılan tehlikeler. Üretilmiş riske verilebilecek örnekler arasında küresel ısınma ve genetik olarak değiştirilmiş yiyecekler bulunmaktadır.

ÜRETİM ARAÇLARI (Means of production) Bir toplumdaki maddi mal üretiminin gerçekleştirilmesini sağlayan, yalnızca teknolojiyi değil, üreticiler arasındaki toplumsal ilişkileri de içeren araçlar.

ÜRETİM TARZI (Mode of production) Marksizm içinde, bir toplumun, o toplumun içinde baskın olan sosyo-ekonomik sisteme bağlı olan ayırdedici özelliği örneğin, kapitalizm, feodalizm ya da sosyalizm.

ÜREYEBİLİRLİK (fecundity) Bir kadının doğurabileceği, biyolojik olarak olanaklı olan çocuk sayısını gösteren bir ölçü.

ÜST SINIF (Upper class) Genel olarak toplumun daha varlıklı üyelerinden, özellikle servetlerini kalıt yoluyla edinmiş, iş sahibi ya da büyük miktarlarda hisse senedine sahip olanlardan oluşan bir toplumsal sınıf.

VARSAYIM (Hypothesis) Belirli bir durum hakkında, deneysel sınama için bir temel olarak ileri sürülen bir düşünce, ya da tahmin.

VATANDAŞ (Citizen) Bir politik topluluğun üyesi olan ve bu üyelikten kaynaklanan haklar ve görevleri olan kişi.

VURGULANMIŞ DİŞİLLİK (Emphasized femininity) R.W. Connell'in toplumdaki toplumsal cinsiyet hiyerarşisi hakkındaki yazılarıyla birlikte anılan bir terim. Vurgulanmış dişillik, hegemonyacı erkekliğin önemli bir tamamlayıcısını oluşturur, çünkü erkeklerin gereksinim ve çıkarlarını karşılamaya yönelmektedir. Medya ve reklamlardaki kadınların sunulma biçimlerinin pek çoğu, vurgulanmış dişillik anlayışına dayanmaktadır.

YABANCILAŞMA (Alienation) insanlar olarak sahip olduğumuz kendi yeteneklerimizin, başka varlıklar tarafından elimizden alınması. Terim ilk olarak Marx tarafından, insan güçlerinin tanrılara yansıtılmasını anlatmak için kullanılmıştır. Marx daha sonra, işçilerin yaptıkları işin niteliği ile kendi emeklerinin ürünleri üzerindeki denetimlerini yitirmelerine gönderme yapmak için kullanmıştır.

YAFTALAMA KURAMI (Labelling theory) Sapkınlığın incelenmesine, insanların, politik otoriteler ve başkaları tarafından kendilerine yapıştırılan belirli yaftalar yüzünden 'sapkın' hale geldiklerini öne süren bir yaklaşım.

YAKINLIK ZORLANIMI (Compulsion of proximity) Bireylerin öteki insanlarla yüz yüze olduğu ortamlarda etkileşime girme yönünde duydukları gereksinim.

YAPILAŞMA (Structuration) Bizim kendi bireysel eylemlerimizle toplumsal dünyamızı biçimlendiğimiz ve kendimizin de toplum tarafından biçimlendiğimiz iki yönlü süreç.

YARATILMIŞ ÇEVRE (Created environment) Fiziksel dünyanın, teknolojinin uygulanması sonucunda ortaya çıkan yönleri. Kentler, insanların gereksinimlerini karşılamak için inşa edilmiş yollar, demiryolları, fabrikalar, bürolar, konutlar ve öteki yapıları içeren- yapıları barındıran yaratılmış çevrelerdir.

YARI-ÇEVRE ÜLKELERİ (Semi-pheripheral countries) Merkezdeki sanayi ülkeleri ile dünya ekonomisine işgücü ve hammadde arzeden, ancak kendileri tam olarak sanayileşmemiş olan ülkeler

YAŞ AYRIMI (Ageism) Bir kişiye, yaşı yüzünden uygulanan ayrımcılık ve önyargı.

YAŞ DERECESİ (Age grade) Küçük geleneksel kültürlerde bulunan, benzer yaş grubuna mensup insanların aynı kategoriye konduğu ve benzer haklar ve yükümlülüklere sahip olduğu sistem.

YAŞAM AKIŞI (Life course) İnsanların yaşamları boyunca gerçekleştirdiği değişik geçişler.

YAŞAM SÜRESİ BEKLENTİSİ (Life expectancy) İnsanların doduklarında yaşamayı umdukları ortalama zaman süresi. Kavram özgül olarak, yeni doğmuş bir bebeğin, cinsiyete bakılmaksızın, doğumu sırasındaki ölümlülük kalıpları kendi yaşamı boyunca geçerli olursa, yaşamayı bekleyebileceği yıl sayısını göstermektedir.

YAŞAM BİÇİMİ SEÇİMLERİ (Lifestyle choices) Bireylerin kendi mal, hizmet ve kültür tüketimleri hakkında verdikleri kararlar. Yaşam biçimi seçimleri pek çok sosyolog tarafından sınıf konumlarının önemli yansımaları diye görülmüştür.

YAŞAM BOYU OKURYAZARLIK (Lifelong literacy) Okuyabilme ve yazabilme.

YAŞAM BOYU ÖĞRENİM (Lifelong learning) Öğrenme ile beceri kazanmanın yalnızca bir bireyin yaşamının erken ödenmlerindeki biçimsel eğitim yoluyla değil, yaşamının bütün aşamalarında gerçekleşmesi gerektiği düşüncesi. Yetişkinler için sürekli eğitim programları, kariyer-ortasındaki iş eğitimi, internete dayanan öğrenme fırsatları ve topluluk temelli 'öğrenme bankaları' hep bireylerin yaşam boyu öğrenmelerini gerçekleştirme yolları arasındadır.

YAŞAM ÖYKÜLERİ (Life histories) Bireylerin bütün yaşamlarının, çokluk hem kendi ifadelerine hem de mektuplar gibi belgelere dayanan incelemesi.

YAŞAM SÜRESİ (Life-span) Belirli bir türün üyelerinin yaşayabileceği, biyolojik olarak olanaklı olan en fazla yaşam süresi.

YAŞLILIK (Ageing) İnsanlar yaşlanırken onları etkileyen biyolojik, psikolojik ve toplumsal süreçlerin birleşimi.

YATAY HAREKETLİLİK (Lateral mobility) İnsanların bir ülkenin bir bölgesinden diğerine, ya da ülkeler arasındaki hareketi.

YENİ ÇAĞ HAREKETİ (New Age movement) İçsel ruhsallığa yönelen inanç ve uygulamaların çeşitlilik gösteren yelpazesini betimlemek için kullanılan genel bir terim. Pagancılık, Doğu mistisizmi, şamancılık, alternatif iyileştirme yöntemleri ve astroloji hep 'Yeni Çağ' etkinlikleri arasındadır.

YENİ DİNSEL HAREKETLER (New religious movements) Ana akım dinlerin yanısıra ortaya çıkmış olan dinsel ve ruhçu gruplar, kültler ve tarikatları içeren geniş bir yelpaze. YDH, Yeni Çağ hareketi içindeki ruhçu ve kendi kendine yardım gruplarından Hare Krishnalar gibi özgül tarikatlara kadar çeşitlilik göstermektedir.

YENİ GÖÇ (New migration) 1989 yılının ardından Avrupa'da göç kalıplarında ortaya çıkan değişmeleri anlatmak için kullanılan bir terim. 'Yeni göç', Soğuk Savaşın bitimi, Berlin Duvarının yıkılması, eski Yugoslavya'daki uzun etnik çatışma ile Avrupa bütünleşmesinden etkilenmiş ve 'gelinen ülkeler' ile 'gidilen ülkeler' arasındaki geleneksel dinamikleri değiştirmiştir.

YENİ IRKÇILIK (New racism) Aynı zamanda kültürel ırkçılık da denen, biyolojik farklılıklar yerine kültürel ya da dinsel farklılıklara dayanan ırkçı bakış açıları.

YENİ İŞÇİ PARTİSİ (New Labour) Tony Blair'in İngiliz İşçi Partisinin liderliğine getirildikten sonra uygulamaya koyduğu ve bunlar aracılığıyla, özellikle ilk zamanlarında Partinin sanayide yaygın bir biçimde kamu mülkiyetine sahip olma politikasını öngören Madde 4'ü iptal etmek için yürüttüğü başarılı kampanya ile partiyi yeni bir doğrultuya yöneltmeye çalıştığı reformlar.

YENİ KRİMİNOLOJİ (New criminology) Britanya'da 1970'lerde gözde olan, sapkınlığın bilerek gerçekleştirildiğini ve siyasal bir niteliği olduğunu ileri süren bir kriminolojik düşünce biçimi. 'Yeni kriminologlar' suç ve sapkınlığın yalnızca toplum içindeki güç ve eşitsizlik bağlamları içerisinde anlaşılabileceğini ileri sürmüşlerdir.

YENİ SANAYİLEŞEN ÜLKELER (Newly industrializing countries) Brezilya ve Singapur gibi, son yirmi - otuz yıl içinde güçlü bir sanayi temeli geliştirmeye başlamış olan Üçüncü Dünya Ülkeleri.

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER (New social movements) Batı toplumlarında 1960'lardan bu yana, insan toplumlarının karşısındaki değişen risklere tepki olarak ortaya çıkan bir dizi toplumsal hareket. Feminizm, çevrecilik, anti-nükleer hareket, genetik olarak değiştirilmiş yiyecekleri protesto hareketi ve 'küreselleşme karşıtı' hareketler gibi YSH, daha önceki toplumsal hareketlerden, maddi olmayan hedeflere yönelmiş olan tek bir sorun hakkındaki kampanyaları ile farklı sınıflardan destek bulmaları bakımından farklılaşmaktadır.

YENİDEN DOĞUŞ (Reincarnation) Ruhun bir başka beden ya da biçimde yeniden doğuşu. Bu inanç en fazla Hindular ile Budistlerde görülür.

YENİDEN KURULMUŞ AİLE (Reconstituted family) Ya evde, ya da yakınlarda yaşayan, en azından bir yetişkinin daha önceki bir birliktelikten çocuğunun olduğu bir aile. Yeniden kurulmuş aileler aynı zamanda 'üvey aile' diye de bilinir.

YENİ-YERLİ İKAMET (Neo-local residence), ailedeki her çocuğun evlendiğinde ya da yetişkinliğe eriştiğinde ve ekonomik olarak etken hale geldiğinde yeni bir evin açılmasını içerir.

YERİNE GEÇİRME (Displacement) Düşünce ya da duyguların kendi gerçek kaynaklarından bir başka nesneye yöneltilmesi.

YETKE (Authority) Max Weber'I izleyerek, pek çok sosyolog yetkenin bir kişi ya da grubun başka gruplar üzerinde sahip olduğu meşru güç olduğunu ileri sürmüştür. Meşruiyet unsuru, yetkeye ilişkin bu anlayış için esastır ve yetkenin daha genel güç kavramından ayrıdedilmesini sağlar. Güç, zor kullanımı ya da şiddet yoluyla uygulanabilir. Buna karşın yetke, boyun eğenlerin, kendilerinin üzerinde yer alanların emir verme ya da zorlama haklarına sahip olduklarını kabullenmelerine bağlıdır.

YETKECİ DEVLETLER (Authoritarian states) Devletin gereksinim ve çıkarlarının ortalama vatandaşların gereksinim ve çıkarlarına önce geldiği ve siyasal yaşama halkın katılımının ciddi biçimde sınırlandırıldığı ya da bu katılıma izin verilmediği siyasal sistemler.

YIĞIN (Population) Toplumsal araştırma bağlamında, bir çalışma ya da anketin odağında yer alan insanlar.

YOKSULLUK KÜLTÜRÜ (Culture of poverty) Oscar Lewis tarafından yaygınlaştırılan, yoksulluğun bireysel yetersizliklerin bir sonucu olmadığı, aksine içinde birbirini izleyen çocuk nesillerinin toplumsallaştığı daha genel toplumsal ve kültürel atmosferin bir sonucu olduğu savı. 'Yoksulluk kültürü' maddi yoksunluk içeresinde yaşayan insanlar arasında yaygın olan değerler, inançlar, yaşam biçimleri ve geleneklere göndermede bulunur.

YOKSULLUK SINIRI (Poverty line) Hükümetin kullandıkları, bu gelir düzeyinin altında bir gelirle yaşayan insanları yoksulluk içinde yaşıyor diye tanımlayan resmi bir ölçü. Pek çok ülkede geçerli bir yoksulluk sınırı oluşturulmuş ise de, Britanya'da böyle bir ölçü belirlenmemiştir.

YÖNETSEL KAPİTALİZM (Managerial capitalism) Sahipler yerine üst düzey yöneticiler tarafından yönetilen kapitalist girişimler.

YÜKSEK ÖĞRETİM (Higher education) İlk ve orta öğretim düzeyinin ötesinde, yüksekokul ya da üniversiteler düzeyinde sürdürülen eğitim.

YÜKSEK-GÜVEN SİSTEMLERİ (High-trust systems) Bireylerin büyük oranda bir özerklik ile yaptıkları işler üzerinde denetime sahip olmalarına izin verilen örgütler ya da çalışma ortamları.

ZEKA Özellikle IQ (Zeka Katsayısı) ile ölçülen, entellektüel yetenek düzeyi.

İndeks

Abel, Smith, 388
Abeles, R. P., 221
Abramovich, Roman, 356
Acheson, Donald, 318
Adorno, Theodore, 646, 647
Albrow, M., 95
Aldrich, H. E., 683
Alexander, Z., 322
Ali, İmam, 619
Allen, Michael, 703, 706
El Kaide, 622, 929, 935,936, 937, 938
Alternatif Tıp, 301, 304
Amsden, A. H., 446, 458
Anderson, S., 702, 705
Anderson, F. S., 658
Anderson, Elijah, 966, 967
Annan, Kofi, 909
Anomi, 48, 50, 844, 851
Appadurai, 98
Appelbaum, Richard, 89
Arber, S., 231, 234
Asahara, Shoko, 598
Ashton, D. N., 833
Ashwortnh, Anthony, 127
Askwith, R. 219
Atchley, R. C., 221-2-3
Back, L., 542, 544
arka bölge, 182
Bahrami, H., 823
Bailey, J. M., 498
Bainbridge, W. S., 582
Balmer, R., 615
Balswick, J. O., 214
Baltes, P. B., 223
Balzac, Honore de, 685
Bamforth, A., 409
Barash, David, 483-4
Barker, M., 541
Barnes, Colin, 326, 328
Barnet, Richard, 707
Barret-Ducrocq, F., 490
Baudrillard, Jean, 152-3, 156, 158
Bauman, Zygmund, 285, 691
BBC, 635-6, 653, 659, 664, 675
Beach, Frank, 485
Beasley, C., 523
Beauvoir, Simone de, 523
Beck Ulrich, 155-6, 160
Becker, Howard, 848-9
Bell, A., 498
çan eğrisi savaşları, 774
Bell, Daniel, 906
Bendix, Reinhard, 373
Bentham, Jeremy, 696
Berger, Peter, 129, 190,-1, 345, 450
Bernstein, Basil, 752, 756,-7-8-9
Beveridge Raporu, 416
sapma, 115
Usame bin Ladin, 622, 631, 935
biseksüel, 484, 497, 502
Blauner, Robert, 816
Boden, Deirdre, 195-6
Borja, Jordi, 979, 981
Bourdieu, Pierre, 366-7, 508, 720
Braverman, Harry, 715, 816, 818
kırık pencereler kuramı, 857
Browne, Ken, 316
Bruce, Steve, 615
Bruegel, Pieter, 43
Buddhizm, 592, 596
Burchell, B, 826-7-8
Bush, George W., 613, 623, 854, 1012
Bushmen, 188
butler, Judith, 148, 504, 509
Cahill, Spencer, 182
Kalvinizm, 140, 586, 594
kapitalizm, 81-2, 50-1-2-3
Castells, Manuel, 158, 449
Castles, Stephen, 569
nedensellik, 116, 118

Charles, Prince, 272, 338
Şikago Okulu, 945, 952-3-4
çocuk gelişimi, 20
çocuk bakımı, 257, 259, 277, 280-1
çocuklar, 277, 279, 283, 288
Chodorow, Nancy, 213-4
Chomsky, Noam, 646, 664
İngiliz Kilisesi, 593, 599
Churchill, Winston, 908
Cicourel, Aaron, 60, 173, 191
kentler, 985
sivil itaatsizlik, 167
Cloward, Richard, 846, 848, 853
Soğuk Savaş, 76, 91, 102
sömürgecilik, 925
komünizm, 76, 91, 899, 900, 912
Comte, Aguste, 45-6
çatışma kuramları, 762, 733
birliktelik aşkı, 282-3
Konfüçyüsçülük, 450
Connel, R. W., 494,, 506, 509, 510, 512
suç, 853,-4-5
Crompton, Rosemary, 366, 368, 804
kült, 591, 617
Curran, James, 633-4, 647
siber suç, 878
ölüm, 301-2, 308
demokrasi, 890, 892, 896,900, 916
demografi, 466, 469, 470-1, 474
bağımlılık kültürü, 397-8
bağımlılık oranı, 233
bağımlılık kuramları, 451, 459
bağımlı değişken, 118
Derrida, Jacques, 523
gelişme, 463, 468
engellilik, 324-5-6, 328-9, 333
ayrımcılık, 236
işbölümü, 808-9, 810
eviçi şiddet, 260-1-2, 281
Du Gay, Paul, 691
Durkheim, Emile, 46
ekonomi, 944, 950, 960
eğitim, 762, 766-7, 769, 770, 772
Ekman, Paul, 169
e-mail, 640
Engels, Friedrich, 51, 518
Aydınlanma, 54
çevre, 991-2-3-4-5-6, 1005
Esping-Andersen, Gosta, 412-3
Estes, Carroll, 225-6
etik dinler, 592
etniklik, 531, 533, 535,552, 554
Avrupa Birliği, 903, 924, 928
Evans-Pritchard, E. E., 589
deney, 125
geniş aile, 247-8, 252
çekirdek aile, 247, 249, 252, 254
faşizm, 902
feminizm, 501, 518, 520, 522-3-4-5
Ferguson, Kathy, 710
Ferguson, N., 929
Feuerbach, Ludwig, 583
Field, Frank, 414, 421
Fielder, H. G., 232
Findlay. P., 715
Finke, Roger, 614
Finkelstein, Vic, 326
Firestone, Shulamith, 519
Firth, David, 373-4
Fischer, Claude, 949
Flaherty, Jan, 394-5-6, 422
Fordizm, 794, 796, 797, 801, 811
biçimsel işlem aşaması, 204
Foucault, Michel, 153-4-5
Frankfurt Okulu, 646-7-9, 655
Fransız Devrimi, 44
Freud, Sigmund, 212-3
ön bölgeler, 181
Galileo, Galilei, 45
Gandhi, Mahatma, 80
Geertz, C., 581
toplumsal cinsiyet, 259, 262, 269, 276-7, 281-2
genetik olarak değiştirilmiş yiyecekler, 1015
Gerbner, George, 208, 657
Gershuny, J., 281, 791, 801
Giddens, Anthony, 145, 159, 160
Glasgow Medya Grubu, 645, 653-4-6
küresel şehirler, 974
küresel yönetim, 985
küresel eşitsizlik, 434-5, 438, 440, 455
küresel güç, 452
küresel ısınma, 992, 1003, 1017
küreselleşme, 85-6, 95, 1017
Goffman, Erving, 145
Goldthorpe, John, 350, 360, 375
Gorbaçov, Mihail, 900, 902
Gordon, David, 391, 402
Gould, Stephen Jay, 774
hükümet, 892
sera etkisi, 1007
sera gazları, 1007, 1051
Yeşil Barış, 699, 701
Körfez Savaşı, 87, 648, 673
Habermas, Jürgen, 155
Hall, Stuart, 152, 544
Harvey, David, 795

Held, David, 89, 95, 665
Herman, Edward, 664
Hinduizm, 581, 586, 591
tarihsel araştırma, 126-7
Hitler, Adolf, 80
Hochschild, Arlie, 58-9
soykırım, 547, 571
evsizler, 407
eşcinsellik, 481, 485, 497
evişi, 804, 809
insan hakları, 40, 664, 675
Humphreys, Laud, 109, 114, 127
Hunt, Paul, 325
ideal tip, 53, 688, 712
kimlik, 544, 569, 572
ideoloji, 146
Illich, Ivan, 304, 752
bireycilik, 271
sanayileşme, 42-3, 46, 48, 60
eşitsizlik, 339, 375
bebek ölüm oranları, 438
bilgi toplumu, 88
uluslar arası suçlar, 909
uluslar arası örgütler, 697-8-9
internet, 634, 664, 667-8-9-
IQ, 772-3-4-5
Irak Savaşı, 913
İslam, 591
İslami Cihad, 935
Jasper, K., 295
Katz, J. E., 192, 195
Kautsky, J., 75
Keynes, John Maynard, 829
Ayetullah Ali Hamaney, 621
Ayetullah Humeyni, 621
Muhammed Hatemi, 621
akrabalık, 246
Ku-Klux-Klan, 533
bilgi toplumu, 88
!Kung, 188
yaftalama kuramı, 848-9, 851
Lacan, Jacques, 523
Lao-tzu, 592
Laqueur, W., 931
Lawrence, Stephen, 540
Lazarsfeld, Paul, 647, 655
liberalizm, 517
yaşam beklentisi, 469
yaşam öyküleri, 125
yaşam tarzı, 366
Lincoln, Abraham, 630
Lipset, Seymour Martin, 373
Lombroso Cesare, 840
Lyotard, J. E., 152
Mac an Ghaill, Martin, 514
Macpherson Raporu, 564
makrososyoloji, 60
Major, John, 912
Malthus Thomas, 468
Malthusçuluk, 468
Marshall, Gordon, 373
Marx, Karl, 50
Marxizm, 57
Mason, A., 869
Mason, David, 554
Mason, Jan, 299
kitle iletişim araçları, 631-2, 635, 645
McChesney, Robert, 664, 672
McLuhan, Marshall, 631
Mead, George Herbert, 57
Meadows, D. H., 468
Merton Robert, 138
mikrososyoloji, 60
Microsoft, 430
göçmenler, 555-6, 569
Mill, John Stuart, 517
Mills, C. Wright, 38, 41, 61
modernleşme kuramı, 455
Modood, Tariq, 256, 536
Mohammadi, Ali, 676
Molotch, Harvey, 195
tekeşlilik, 247, 253
Mormonlar, 248
Hazreti Muhammed, 591, 595, 619
Murdoch, Rupert, 645, 661, 672
Murray, Charles, 361-2-3-4
nanoteknoloji, 1005-6, 1017
NATO, 698
Yeni İşçi Partisi, 420-1-2
Yeni Sol, 852
Newton, Isaac, 46
çekirdek aile, 248-9, 254
Oakley, Anne, 281
yaşlılık, 218, 222, 224
oligarşi, 692
oligopol, 702
Açık Üniversite, 781
sözlü tarih, 176
örgütler, 683, 704, 706, 710
örgütlü suç, 875
Osmanlı İmparatorluğu, 13Pakulsky, Jan, 353
Parsons, Talcott, 733
katılarak gözlem, 120-1
katılımcı demokrasi, 897
Pascoe, E., 193
Passeron, J. C., 758

polis, 843, 877
siyaset, 890, 899, 903, 938
kirlilik, 992
pornografi, 485, 491
pozitivizm, 45
postmodernizim, 152, 156
yoksulluk, 388, 390, 392
güç, 892-3
modern öncesi toplumlar, 62
mahkumlar, 841, 879
protestanlar, 611
halk sağlığı, 302
kamusal alan, 155, 160
Putnam, Robert, 367
ırkçımık, 342-3
Haşimi Rafsancani, 621
Reagan, Ronald, 417, 423
Reich, Robert, 708
Reid, Ivan, 737
Reith, John, 635
Roosvelt, F. D., 704
11 Eylül olayları, 901
Saddam Hüseyin, 896
Sassen, Saskia, 974, 977
laiklik, 588, 601, 615
seks turizmi, 493
Shakespeare, T., 306, 327
Shapiro, Robert, 1013, 1015
Shaw, William, 976
Sheldon, W. A., 840
Sherman, B., 829
Shupe, A., 613
Siddharta Gautama, 592
Simmel, Georg, 945, 954
Simon, William, 494, 504
Simpson, G. E., 539
Simpson, J. H., 623
Simpson, O. J., 648
Singh, Fauja, 218
Sjoberg, G., 955
Skeggs, Beverley, 367
Skocpol, Theda, 127
Slapper, Gary, 874-5
Smart, Carol, 265
Smith, Adam,794
toplumsal sermaye,720
toplumsal değişme, 298
toplumsal dışlanma, 391
toplumsal etkileşim, 195, 169, 171, 180
toplumsal hareketlilik, 372
damga, 302, 311, 312, 325
tabakalaşma, 339, 345, 378
intihar, 50, 59
derleme, 122, 128
Taliban, 621
Taylorizm, 794
Thatcher, Margaret, 318
Üçüncü Yol, 913
Üçüncü Dünya, 75
Time, Warner, 666, 669
Tönnies, Ferdinand, 945
totemizm, 584
kentsel dönüşüm, 958
kentlilik, 944
su kirliliği, 999
Weber, Max, 52
beyaz yakalı suçlar, 848, 872
Wilde, Oscar, 232

ANTHONY GIDDENS

Sosyoloji

Sosyoloji, önemli konu tartışma ve kuramsal bakış açılarını, en yeni tartışmaları göz önünde bulundurup tarihsel artalanlarıyla birlikte serimlemektedir. Bunu yaparken de, örneğin "Suç ve Sapkınlık", "Irk, Etniklik ve Göç", "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik" gibi uzmanlık konularını açık ve anlaşılır bir biçimde ele almaktadır.

Kitabın önemli özelliklerinden biri de ayrıntılı bilgiler kümesi içerisinde genel sosyolojik bakış açısı taşımasıdır. Bu da öğrencilerin genellikle ders kitaplarından edindikleri parçalanmışlık ve farklılık izlenimine karşı hoş bir panzehir gibi durmaktadır.

Sosyoloji günlük yaşamdaki pek çok malzemeyi, insanların kendi yaşantılarını sosyolojinin bakış açısıyla ele almayı özendirdiği için, sıradan okur için de önemli bir başvuru kitabı olma özelliği taşımaktadır.

Tümüyle Gözden Geçirilmiş
5. Basım

ISBN 978-975-9169-41-X